

STUDIA AD ARCHAEOLOGIAM PAZMANIENSIA

MAGYAR ŐSTÖRTÉNETI KUTATÓCSOPORT KIADVÁNYOK

A szegvár-oromdűlői temető
és a Tiszántúl kora avar időszak

The Szegvár-Oromdűlő cemetery
and the Early Avar Period
in the Trans-Tisza Region

MARTIN OPITZ KIADÓ

PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM RÉGÉSZETTUDOMÁNYI INTÉZET

BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT

MAGYAR ŐSTÖRTÉNETI KUTATÓCSOPORT

KORA AVAR KORI LELŐHELYEK

- 1) Mindszent-Szőlő-part, Szegvári út
- 2) Derekegyháza-Rárós
- 3) Szegvár-Oromdűlő
- 4) Szegvár, Puskin Tsz központja
- 5) Szegvár-Sápoldal
- 6) Szentes-Derekegyházi oldal 77 sz.,
ifj. Pataki György földje
- 7) Szentes-Borbásföld
- 8) Szentes-Fertő 21. sz.,
Takács Ferenc földje
- 9) Szentes-Lapistó, Pál Ferenc földje
- 10) Szentes-Lapistó, Lami István földje
- 11) Szentes-Dónát, Kórógypart,
Balogh János földje
- 12) Szentes-Vásárhelyi út 13.
- 13) Szentes, Tóth József utca 32,
Komáromy Lajos háza
- 14) Szentes-Sárgapart, Kurcapart
- 15) Magyartés, Zalota-dűlő magaspart
- 16) Szentes-Kökényzug, Jaksor 1. sz.,
Molnár Ignác földje
- 17) Szentes-Jaksor 7. sz.,
Meleg József földje
- 18) Szentes-Nagytóke, Jámborhalom

Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia

A PPKE BTK Régészettudományi Intézetének kiadványai

Archaeological Studies of PPCU Institute of Archaeology

Volume 25

ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont

Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok

Volume 5

Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia
A PPKE BTK Régészettudományi Intézetének kiadványai
Archaeological Studies of PPCU Institute of Archaeology

ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok

Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia
Nemzetközi szerkesztőbizottság /
International Editorial Board

Heinrich Härke
Eberhard Karls Universität (Tübingen, D)

Oleksiy V. Komar
Institute of Archaeology of NUAS (Kiev, UA)

Abdulkarim Maamoun
Damascus University (Damascus, SY)

Denys Pringle
Cardiff University (Cardiff, UK)

Dmitry A. Stashenkov
Samara Regional Historical Museum (Samara, RU)

Nikolai P. Telnov
Institute of Archaeology (Chişinău, MD)

Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok
Nemzetközi szerkesztőbizottság /
International Editorial Board

Balázs Balogh
Director General of the Research Center
for the Humanities (Budapest)

Pál Fodor
Honorary Director General of the RCH (Budapest)

László Klima
PPCU Institute of Archaeological Sciences
(Budapest)

Hakan Aydemir
Istanbul Medeniyet University (Istanbul)

Balázs Sudár
Institute of History of RCH (Budapest)

Attila Türk
Early Hungarians' History Research Team of RCH
(Budapest)

A szegvár-oromdűlői temető
és a Tiszántúl kora avar időszak

The Szegvár-Oromdűlő Cemetery
and the Avar Period
in the Trans-Tisza Region

Szerkesztők

LŐRINCZY GÁBOR – MAJOR BALÁZS – TÜRK ATTILA

BUDAPEST – SZEGED – SZENTES
2022

A kötet a Pázmány Péter Katolikus Egyetem,
a Bölcsészettudományi Kutatóközpont
és a Magyar Őstörténeti Kutatócsoport támogatásával valósult meg.

PÁZMÁNY PÉTER
KATOLIKUS EGYETEM

A kötet az Innovációs és Technológiai Minisztérium támogatásával a Tématerületi Kiválósági Program: Magyarország és a Kelet kapcsolatának régészeti kutatása (Keleti Örökségünk PPKE Interdiszciplináris Történeti és Régészeti Kutatócsoport [TKP2020-NKA-11]) projekt keretében valósult meg.

Rajz: Czabarka Zsuzsanna, Koncz Margit, valamint Dobó Bernadett, Szőke Ágnes és Vidovics Teréz

Sírfotók: Lőrinczy Gábor

Képszerkesztés: Ambrus Edit, Váczi Gábor

Temetőtérkép: Kamarási András

Angol fordítás: Csiky Gergely, Kondé Zsófia, Marcsik Antónia, Sebők Katalin, Siklósi Zsuzsanna

Borítókép: Kerek köbötéttel díszített préselt elektronkorong (Szegevár-Oromdűlő 1. sír)

Hátsó borító: Aranyozott felületű, kereszt alakú bronz szíjelosztók (Szegevár-Oromdűlő 1. sír)

Első előzéklap: Herzog-féle 1899-es térkép részlete. Körös–Tisza–Marosi Ármentesítő Társulat „Ártérfejlesztési” összesítő térképének részlete. M = 1:28 800, színes, könyomatos.

Rajzolta 1899-ben Szentesen Herzog József.

Hátsó előzéklap: Második katonai felmérés (1819–1869) részlete

© A szerzők és a Martin Opitz Kiadó

© Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Régészettudományi Intézet

ISBN 978-615-6388-30-8

HU-ISSN 2786-1538 (Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia)

HU-ISSN 2064-8162 (Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok)

Minden jog fenntartva. Jelen könyvet, illetve annak részeit tilos reprodukálni, adatrögzítő rendszerben tárolni, bármilyen formában vagy eszközzel – elektronikus úton vagy más módon – közölni a kiadó engedélye nélkül.

Felelős kiadó

Major Balázs intézetigazgató (PPKE BTK Régészettudományi Intézet)

Borító: auri grafika

Tördelés és layout: Váczi Gábor

Nyomda: Pauker Nyomdaipari Kft.

TARTALOM

Köszöntő	7
Szerkesztői előszó	9
Lőrinczy Gábor: <i>A szegvár-oromdűlői kora avar kori temető</i>	11
<i>The Avar-period populations of Szegvár-Oromdűlő and the Trans-Tisza Region</i>	282
Pásztor Adrien: <i>A szegvár-oromdűlői temető gyöngyleletei</i>	405
<i>Bead finds from the cemetery of Szegvár-Oromdűlő</i>	495
Vida Tivadar: <i>Sírkerámia a szegvár-oromdűlői avar kori temetőben</i>	509
<i>Grave pottery in the Avar Age cemetery of Szegvár-Oromdűlő</i>	545
Gulyás Bence – Samu Levente: <i>A szegvári övgarnitúrák úgynevezett maszkos vereteinek Kelet- és délkeleti kapcsolatairól</i>	555
<i>The connections of the belt mounts decorated with plant ornaments and human face depiction at Szegvár-Oromdűlő</i>	583
Csiky Gergely: <i>A szegvár-oromdűlői avar temető közelharci fegyverei (vágó- és szúrófegyverek)</i>	599
<i>Close-combat weapons (edged weapons and polearms) from the Avar Age Szegvár-Oromdűlő cemetery</i>	635
Csiky Gergely – Csizmadia-Csiky László: <i>A metallográfiai elemzések szerepe és lehetőségei a kora avar kori közelharci fegyverek vizsgálatában – Készítéstechnikai adatok két kora avar kori kardról</i>	647
<i>The role and possibilities of metallographic analyses on early Avar period close-combat weapons. Production technological data of two early Avar period swords</i>	653
Major Péter: <i>A szegvár-oromdűlői 6–7. századi temető páncélleletei</i>	661
<i>Armor finds from the 6th–7th-century cemetery of Szegvár-Oromdűlő</i>	665
Lőrinczy Gábor – Siklósi Zsuzsa: <i>A szegvár-oromdűlői sírok radiokarbon vizsgálatainak eredményei</i>	669
<i>The radiocarbon dating, Bayesian analysis, and archaeological interpretation of the Early Avar Age cemetery of Szegvár-Oromdűlő</i>	691
Fóthi Erzsébet: <i>A szegvár-oromdűlői temetőben eltemetett avar kori népesség vizsgálata többváltozós statisztikai módszerrel</i>	701
<i>Research of the origin of the Avar Age population buried in the Szegvár-Oromdűlő cemetery by multivariate statistical methods</i>	704
Marcsik Antónia: <i>Szegvár-Oromdűlő avar kori lelőhely humán csontanyaga. Újabb adatok az Alföld avar kori népességéhez</i>	707
<i>The Avar Age human skeletal remains at the site Szegvár-Oromdűlő. Newer data to the Avar Age populations on the Great Hungarian Plain</i>	733

Vörös István: <i>A szegvár-oromdűlő kora avar kori temető archaeozoológiai vizsgálata</i>	769
<i>Archaeozoological analysis of the early Avar period cemetery of Szegvár-Oromdűlő</i>	811
Tugya, Beáta – Stewart, John: <i>A szegvár-oromdűlői kora avar temető</i>	
<i>tojásmaradványainak elemzése</i>	885
<i>Analysis of the egg remains from the Avar Age cemetery of Szegvár-Oromdűlő</i>	892
A Szegvár-Oromdűlői kora avar kori temető térképe	895

KÖSZÖNTŐ

Kedves Olvasó, amit most a kezében tart, az a Tiszántúl jelenleg legnagyobb sírszámú kora avar kori temetőjének feldolgozása. Negyven év munkáját összefoglaló, kétségkívül hiánypótló munka, s amelyhez a tudományos összefoglaló megjelenését támogatók jó kutatást, szellemi étvágyat, izgalmas következtetések és eredmények publikálását kívánják a szemelvényekhez, elsősorban a régészettudomány ismerői, igényes művelői, vagyis a kutatók számára.

A szakmai berkekben általánosan elfogadott, ismert tény, ám a művészeteket szerető, és a tudományos ismeretterjesztés iránt fogékony, műértő közönség számára új információ lehet, hogy Szentesen és környékén található a legtöbb régészeti lelőhely a kárpát-medencei térségben. 1897 óta szolgálja a tudományt, s azon keresztül az emlékezést a dél-alföldi közgyűjtemény. Az eddig elmúlt több mint száz esztendő egyértelműen bizonyította: Szentesen, valamint annak környékén található települések számára, sőt országunk szellemi és lelki táplálkozásában egyik fontos vidéki találkozó helye, központja a Koszta József Múzeum, amelyet Csallány Gábor, a neves régész-polihisztor alapított. A szentesi múzeum, és a fenntartó szentesi önkormányzat, továbbá a Város által működtetett Közalapítvány érti, tudja és akarja folytatni az immáron hagyománnyá váló, 125 éve tartó közgondolkozást és szokást, miszerint folyamatosan áldozni kell, támogatni szükséges a tudományos kutatásokat, amely állandóan utánpótlást tud adni az egymást követő értelmiségi nemzedékeknek.

Közel félezer sír, amelyek által temetkezési szokások, a kora avar kori életmód, vallás és spirituális élet, hagyományok rajzolódnak ki előttünk a könyvből. Megmutatkoznak a kulturális hétköznapiak, a közösségi és egyéni kapcsolódások, a tárgyiasult szokások, amelyek jellemzőek voltak a Kórogy völgytől a Kurca folyóig. Gyöngyleletek, sírkerámiák, övgarnitúrák, radiokarbonvizsgálatok, archaeozoológiai és archaeobotanikai elemzések egészítik ki és segítik a modern tudományágak segítségével a tudományos tájékozódást az oldalakon. Azon által, hogy újabb adatokat kaphatunk az alföldi népesség történetéhez, amelyek az avar kori embertípusok meghatározásához hozzájárulhatnak, megnyugtatóan vehetjük tudomásul, vannak még krónikások, hírvivők, olyan szakemberek, akik belső indíttatása, a régmúlt feltárása misszió és küldetés. Köszönet nekik, hogy vannak, dolgoznak.

Jelen kötetet, annak megjelentetését másokkal egyetemben három kiemelt intézmény támogatta, a szentesi székhelyű Koszta József Múzeum szervezése és közvetítése mellett, még Szentes Város Önkormányzata, és a települési vezetés által alapított Szentes Városért Közalapítvány is. A könyvhöz minden alkotónak szívből gratulálunk! Öröm számunkra, hogy ezen múltról szóló és a jövőnek szánt összefoglaló munka kiadásához támogatásunkkal hozzájárulhattunk.

Szentes, 2022. augusztus hava

Szabó Zoltán Ferenc
Szentes Város
polgármestere

Mihály Béláné
Szentes Városért Közalapítvány
elnöke

Irsai Farkas László
Koszta József Múzeum
igazgatója

SZERKESZTŐI ELŐSZÓ

A jelen tanulmánykötet történetének kezdete közel egyidős a szegvár-oromdülői kora avar kori temető több mint négy évtizede megkezdett leletmentő feltárásával. Kevés régész gondol arra az ásatás elején, hogy akár a több évtizedig tartó ásatásának feldolgozása még a terepi munkánál is hosszabb ideig fog tartani, ami igazából az ásatás befejezése, a régészeti, antropológiai és archaeozoológiai leletek múzeumba szállítása után kezdődik. Nekem szerencsém volt, már az első ásatási év során sikerült megnyernem az embertani anyag feldolgozására Marcsik Antóniát, és a sírok archaeozoológia leleteinek meghatározására és értékelésére Vörös Istvánt. Majd az első ásatási években feltárt temetkezésekből az egyre nagyobb számban előkerülő gyöngyök feldolgozására Pásztor Adrient kértem fel, a sírkerámiák leírására és értékelésére Vida Tivadart. Akkor még egyikünk se gondolta, hogy a közös munkának több évtized múlva érünk a végére.

A területen évenként végzett leletmentő feltárások 1997-es befejezését követően – többszöri próbálkozás után – az OTKA-hoz beadott pályázatunk kétszer is támogatást kapott, ami lehetővé tette a leletek rajzoltatását és a képtáblák szerkesztést, ami így is közel 30 évig tartott.

A temető feldolgozásának az adott lökést, hogy a szegedi Móra Ferenc Múzeum vezetősége megvált tőlem és előnyugdíjba helyezett. Ebben a helyzetben sikerült a leleteket leírni és beletárolni. Ezzel egy időben többen is bekapcsolódtak a feldolgozó munkában. Az újabban felkért társszerzők vállalták egy-egy résztema feldolgozását és publikálását. Így került sor a közelharc fegyvereinek Csiky Gergely, a páncélok Major Péter, valamint a maszkos és növényi ornamentikával díszített övveretek és szíjvégek hazai párhuzamain túli, déli és keleti kapcsolatainak Gulyás Bence és Samu Levente által történt feltérképezésére.

A társszerzőktől kért és velük megbeszélt elsődleges cél a szegvári leletek mellett a korabeli tiszántúli leletanyag vizsgálata volt. Ezt elsősorban a területről ismert kora avar kori halotti szokások egységessége indokolta. Ugyanakkor ez a terület a korszak kevésbé kutatott régiói közé tartozik és ilyen szempontú vizsgálatára még nem került sor.

Szándékunk szerint mindannyian igyekeztünk a mikrorégió vizsgálatára koncentrálni és a Tiszántúltra vonatkozóan teljességre törekedni. Ezt nagymértékben nehezítette a tiszántúli kora avar kori leletanyag rendelkezésünkre álló csekély száma és töredékes volta. Amennyiben egy-egy tárgytypus kis számban fordult elő Szegváron vagy a Tiszántúlon, vagy értelmezése, értékelése indokolta, nagyobb kitekintésre vállalkoztunk. Így aztán a feldolgozásoknál témakörönként és szerzőként eltérő megoldás született.

Az időrend szempontjából talán a legérzékenyebb ékszer – a gyöngyök – vizsgálata során Pásztor Adrien szinte csak a szegvári gyöngyök értékelését végezte el tovább finomítva és kiegészítve a már eddig publikált gyöngytypológiáját, ugyanakkor kitekintve a Krím félszigettől a Meroving területekig, a 3-diktól a 9. századig.

A szegvári sírkerámia kiemelkedően magas száma Vida Tivadarnak lehetővé tette, hogy – 1999-es gyűjtését kiegészítve az újabban közölt sírok és temetők kerámiájával – megvizsgálja, hogy beilleszthetőek-e az általa a terület kerámiájáról korábban kialakított képbe az új leletek.

Csiky Gergely a szegvári és a tiszántúli vágó- és szúrófegyverek részletes tipológiáját adva Kárpát-medencei kitekintéssel összegezte a kardokról és lándzsákról tudottakat.

A szegvári temetkezések páncélrészletei alapján Major Péter kitűnő összefoglalást adott a korszak leleteiről. Sajátos helyzet, hogy a szegvári páncélokról rajta kívül – megállapításait megerősítve és részben kiegészítve – írt Csiky Gergely és a temető ásatója is.

Nem volt egyszerű feladata Gulyás Bencének és Samu Leventének, akik a többnyire igen töredékesen megmaradt ezüst és bronz övveretek és szíjvégek tipológiai besorolására és Kelet-Európai párhuzamaik feltárására vállalkoztak. Az általuk összeállított új tipológia sokáig használható és bővíthető rendszer lett.

A társtudományok művelői közül Marcsik Antónia az embertani anyag értékelése során újabb adatokat szolgáltat az Alföld avar kori populációihoz, kiemelve a temető nagyszámú, enyhén torzított koponyájának kérdését, valamint azt, hogy a felnőttek többsége europid, míg kisebb részük mongolid és europo-mongolid. Antropológiai jellemzőik alapján a csontvázmaradványok nem voltak kapcsolhatók a Kárpát-medence más avar kori populációival. Fóthi Erzsébet – támaszkodva Marcsik Antónia metrikus adataira – a szegvár-oromdűlői temető avar kori népességének eredetét többváltozós statisztikai módszerrel vizsgálva leginkább Dél- és Közép-Ázsia hun kori népességével hozta kapcsolatba.

Vörös Istvánnak a párhuzam nélküli kiemelkedően magas állatszám jellemző adatainak ismertetése és tárgyalása mellett nem maradt sok lehetősége a főleg általa már közölt tiszántúli állatmaradványok és a szegváriak közös értékelésére. Tugya Beáta és John Stewart dolgozata a temető tojásleleteiről teljessé tette az archaeozoológiai leletek feldolgozását.

A temetőt anyagával foglalkozó teamhez legutoljára Siklósi Zsuzsanna csatlakozott, akit a pitvarosi radiocarbon adatok feldolgozása után sikerült megnyerni a szegvári minták és a leletanyag közös, tipokronológia – három sír esetében bizánci solidus által adott keltezés – értékelésére.

A szegvári temető leletanyaga hozzájárulhat – a többi mellett – egy regionális kronológia kialakításához, a területről ismert magányos, illetve kis sírszámú temetők összekapcsolásához és közös értékelésükhöz. Ugyanakkor az eddigieknél árnyaltabb kép rajzolható a terület megszállásáról és annak több hullámban történt betelepítéséről.

Az elvégzett közös munkánk egy folyamat része, mert nem gondoljuk, hogy végleges eredményre jutottunk. Nem sikerült a temető teljes körű feldolgozása, ami nem a résztvevők hibája, hanem a temető gazdag leletanyagával és a sokrétű temetkezési szokással magyarázható. Megpróbáltunk összefüggéseket feltárni és megfogalmazni. A Móra Ferenc és Csallány Dezső által feltárt sírok és temetők, valamint a Makó-Mikócsa-halom hasonló korú temetőjének publikálása és a további kutatások dönthetik el, hogy eredményeink, megállapításaink mennyire megalapozottak és mennyire általánosíthatóak. Erre nagy szükség van, mivel a korszak kutatásán belül a terület régészeti hagyatékának vizsgálata háttérbe szorult, illetve csak esetlegesen, sokszor sajátosságait nem felismerve történt meg.

A közöletlen leletanyag publikálása és értékelése ad alapot arra, hogy a korszak tiszántúli népességéről – amely egyike volt a bajáni birodalom egyik népcsoportjának – többet tudjunk meg és mindenki számára nyilvánvalóvá váljon, volt élet a Tiszától keletre a 6–7. században is.

A szegvári temető anyagának megjelentetésére az idők során több ígéret volt, de egyik sem vált valóssá. A Pázmány Péter Tudományegyetem részéről Türk Attila 2020-ban vállalta, hogy anyagi lehetőségeik függvényében először a temetőt ismertető kötetet jelentetik meg, és ha újabb lehetőség lesz – amire most kerül sor – akkor a temető anyagának értékelését tartalmazó tanulmánygyűjteményt.

Köszönet illeti a kötet tördeléséért Váczi Gábort, és a kötetekkel kapcsolatos több évi fáradtságos munkáért, szervezésért, azok megjelentetéséért Major Balázst és Türk Attilát.

A SZEGVÁR-OROMDŰLŐI KORA AVAR KORI TEMETŐ

LŐRINCZY GÁBOR*

Bevezető	16
A temető helye, földrajzi, régészeti környezete	16
A temetkezési szokások	19
A sírok tájolása	19
A sírformák, a sírgödrök kialakítása, mérete	20
Aknasírok	20
Padmalyos sírok	21
Fülkesírok	22
A sírformák és az eltemetettek életkora és neme	24
Üres objektumok	25
A sírok térfogata	26
Az aknasírok méretei	26
A padmalyos sírok méretei	27
A fülkesírok méretei	29
A három sírtípus méretei	30
A halottak sírba helyezésének módja	31
A halottak helyzete	31
Kettős temetkezések	32
Szuperpozíciós helyzetek és rátemetkezések	33
Rendellenes temetkezések	35
Zsugorított temetkezés	35
Hasra fektetés	35
Egyedi testhelyzet	35
Fordított tájolás	36
Ellenkező oldalon kialakított padmaly	36
Ellenkező végen kialakított fülke	36
Koporsóhasználat	37
Kirabolt és feldúlt sírok – Sírrablás	38
Állatmellékletek	40
Részleges állattemetkezések	40
Kiskérődzők	41
Nagykérődzők	42
Lovak	43
Az állatmellékletek összetétele	44
Gyermekek állatmellékletei	44
Juvenis korúak állatmellékletei	45

* E-mail: lorinczyg@gmail.com

Adultus korúak állatmellékletei	45
Maturus elhunytak állatmellékletei	45
Senium és meghatározhatatlan korú felnőttek állatmellékletei	46
Az általánostól eltérő, kisszámú állatmellékletek	46
A sírformák és az állatmellékletek	47
A halott és a vele temetett állatmelléklet térben történő elválasztása	48
Állatmaradványok helyzete a sírokban	48
Egy állatmellékletes sírok	49
Két állatmellékletes sírok	50
Három állatmellékletes sírok	51
Négy állatmellékletes sírok	52
Öt állatmellékletes sírok	53
Hat állatmellékletes sírok	53
Hét állatmellékletes sírok	54
Kilenc-tizennégy állatmellékletes sír	54
A részleges állatmelléklet egy sajátos változata – a halott mellé helyezett juhbőr	55
Részleges lovastemetkezések	56
Egészlovas temetkezés	58
A lószerszám helyzete	58
Szerszámzat nélküli lovassírok	58
Ételmellékletek	59
Juh hosszúfartó	59
Házityúk	60
Vízi vadmadár	61
Sertés	61
Egyéb állatmaradvány	61
Tojás	61
Kerámiaedény mellékletek	62
A sírkerámia	62
Néhány megjegyzés a tiszántúli sírkerámiákról	63
A síredények és egyes sírok földtartalmának vizsgálatáról	64
A temető képe – sírhantok, sírhalmok	66
A tárgyi hagyaték	67
A fej ékszerei	67
Aranyfülbevalók	67
Ezüstfülbevalók	71
Bronzfülbevalók	72
A nyak díszei	76
Gyöngyök, gyöngynyaklánc	76
Kőbetétes, ovális medalionok	78
Korong alakú csüngők	79
Félhold alakú csüngők, lunulák	80
Háromszög alakú lemezcsüngők	80
Bronzcsüngők	81
Állatfog csüngők	81
Szűrőkanál csüngők	82

Láncpáncél csüngők	82
Átlyukasztott, felfülezett érmek	83
Ruhadíszek, viseleti tárgyak	86
Pártaveretek	86
Fémveretekkel díszített kora avar kori pártás temetkezések a Tiszántúlon	87
Lemezes korongdíszek	93
Boglárok	96
Emberalakos veretek	97
Karperecek	99
Gyűrűk	100
Nők vascsatjai	101
Csont övcsatok	102
Övcsüngő	103
A veretes lábbeli	103
Pipereeszközök	105
Szűrőkanalak	105
Pipereecset fémtubusai	108
Spatulák	110
Csontlemezes faskatulyák	110
Kétoldalas agancsfésű	113
Tükrök	115
Tarsolyok, tartozékaik és tartalmuk	117
Csont tarsolyzárók	117
Vas tarsolyzárók/tarsolymerevítők	119
Vas tarsolyakasztók (<i>Taschenbügel</i>)	121
Tarsolycsatok	121
Tarsolygyöngyök	122
Egyszerű tarsolyok	122
Vascsiholók	123
Tüzkövek (kova, obszidián, radiolarit)	124
Bizánci mozaikkockák	125
Bronzmécses kupakja	126
Bronzláncok	127
Vasláncok	131
Övveretek	133
Kerek, préselt veretek	133
Pajzs alakú veretek	134
Kettőspajzs alakú veretek	136
T alakú veretek	137
Üvegbetétes veretek	137
Álcsatos veretek	137
Vas övveretek	138
Kisszíjvég alakú veretek	138
Két oldalán kicsúcsosodó, ívelt oldalú préselt veretek	138
Gyöngysordíszes és rácsmintás préselt veretek	139
Geometrikus díszű préselt veretek	139

Egyedi kialakítású préselt veretek	140
Kisszíjvégek	140
Sima, díszítetlen felületű, kétlemezes, oldalléces szíjvég	140
Tarnaméra típusú kisszíjvégek	141
Geometrikus díszítésű kisszíjvég	141
Vas kisszíjvégek	141
Szíjvégek	141
Nagyszíjvégek	142
Veretes övek	143
Préselt, peremes, kerek veretes övek	143
Gyöngykeretes, kerek ezüstveretes öv	146
Félgömbfejű veretes övek	146
Pajzs alakú veretekkel díszített övek	147
Nagyméretű, préselt, kerek veretes öv	149
Üvegbetétes, összetett veretekkel díszített övek	149
Tarnaméra típusú övek	149
Fönlak típusú veretes öv	150
Vasveretes öv	150
Álcsatos veretekkel díszített övek	151
Egyedi veretekkel rendelkező övek	151
Egy verettel díszített övek	154
Fém övbújtatók	154
Az ú. n. propeller alakú övveret	156
Vas övkarikák	157
Övek a sírban	159
Fegyverek	160
A közelharc fegyverei	160
Egy- és kétélű vaskardok	160
Kardszerelékek	165
Vas lándzsacsúcs	167
A tizántúli kora avar kori lándzsákról	167
A távolharc fegyverei	169
Íjcsontok, csontmerevítő reflexíjak	169
Tegezek	173
Vas tegezfüggesztő	174
Vas nyílcsúcsok	176
Védőfegyverzet	177
Lemezpáncélok	177
Láncpáncélok	181
Fegyverösszetétel	182
Eszközök, szerszámok	183
Csont tűtartók	183
Orsókarikák, orsógombok	185
Vaskések	192
Volutás végű vaseszközök	196
Vasárok	196
Vasszigony	197

Horgok	198
Csipeszek	198
Fenőkövek	201
Az ún. „csontbogozók”	203
A bogozók jellemzői	205
Csontgömbök	207
Vasfokos	211
Fa- és bőr(?)edények fémtartozékai	211
Hurkos-karmos végű csavart bronzdrótok	214
Lószerszámok	217
Zablák	217
A fejkantárok veretei és szerkezetük	218
A farhámok veretei és szerkezetük	224
Kengyelek	225
Kengyelszíjszorító csonthengerek	226
Vas hevedercsatok	227
Csont hevedercsatok	227
Csontbújtató	229
Csont szíjfeszítők	230
Fanyergek és sírbeli helyük	234
A sírok időrendje, a temető használati ideje	242
A temető kezdete, az első és második generáció időszaka	242
Férfisírok	244
Veretes öveket tartalmazó temetkezések időrendje	244
Veretes öv nélküli férfisírok	259
Gyermek és női sírok	260
A korai dinnyemag alakú gyöngyöt, gyöngycsüngős fülbevalót, veretes pártát, valamint piperekészletet vagy egyes darabjait tartalmazó síregyüttesek időrendje	262
A szuperpozíciós helyzetek és rátemetkezések időrendi tanulságai	267
A felszerszámozott és a szerszámzat nélküli lovakat tartalmazó sírok időrendje	270
A 924. és a 925. sír	271
Néhány megjegyzés a régészeti leletanyag és a temetkezési szokások temetőben megfigyelhető sajátosságairól	272
A temető betelepítése és használati ideje	273
A szegvár-oromdűlői és a tiszántúli kora avar kori népesség	279
The Avar-period population of Szegvár-Oromdűlő and the Trans-Tisza Region	282
Függelék	286
Derekegyház-Rárós	286
Hódmezővásárhely-Óvónőképző	287
Hódmezővásárhely-Szakálhát, Diószegi I. tanya	287
A Klárafalva B 60. sír szimmetrikus övveretei	289
Irodalom	292
Táblák	314

BEVEZETŐ

A jelen írás a négy évtizeddel ezelőtt Szegvár területén leletmentő feltárással megkezdett munka végső fázisa. Menet közben derült ki, hogy az első sír nem a 1980-ban kezdődő leletmentésen és nem is az azt megelőző földmunkák során került elő, hanem sok-sok évtizeddel korábban. Egy korabeli rövid újsághír szerint 1906-ban Szegvár határában a szőlők között egy „ülő” helyzetű csontvázra akadtak, amelyet Csallány Gábor lefényképezett és beszállította a múzeumba (Alföldi Ellenzék 1906. november 10., 3.). A község területén a Szőlők még a századfordulón is azonos volt az Oromvonulattal, így a terület azonosságához nem férhet kétség és az „ülő” csontvázat – amely egy fülkesírral azonosítható, mivel őskori (zsugorított) temetkezés egy sem került elő a területről az elmúlt 100 év során – a kora avar kori temető egyik sírjával azonosítjuk.

A Szegvár-Oromdűlőn feltárt temető jelen pillanatban – és valószínűleg még hosszú ideig – a Tiszántúl legnagyobb sírszámú kora avar kori temetője, amely több szempontból jelentős. Mindenekelőtt le kell szögezni, hogy a temető csak a déli és az északkeleti oldalról tekinthető lezártnak, a feltárás északi és délnyugati szélén kívül még ismeretlen – szerintünk kis – számú sír van a földben.

Az oromdűlői temető régészeti leletanyagának feldolgozása során elsősorban annak tárgyyszerű értéklésére törekedtünk. A párhuzamok keresése elsősorban a Tiszántúl területről ismert leletekre és régészeti megfigyelésekre terjedt ki. A temető leletanyagának ismeretében részben lehetővé vált a régi ásatásokon előkerült tárgyak, hiányos dokumentációk adatainak értelmezése, értékelése. További párhuzamok keresését egy-egy tárgytypus esetében csak akkor terjesztettük ki az avar szállásterület más tájegységeire, ha igen kis számban fordultak elő Szegváron vagy a Tiszántúlon, vagy azok értelmezését, értékelését segítették elő.

A temető történeti értékét jelentősen növeli, hogy a régészeti feldolgozást megelőzően elkészült valamennyi temetkezés – számszerűen is igen jelentős – antropológiai és archaeozoológiai anyagának meghatározása, továbbá a síredények földtartalmának archaeobotanikai, illetve mikro- és makrofossziliális vizsgálata, valamint 21 sír radiokarbon kormeghatározása.

Munkánkat az idők során számos kolléga önzetlen segítsége támogatta – törekedtem mindannyiuknak a megfelelő helyen megköszönni hozzájárulásukat. A tanulmány kéziratát baráti-kollegiális szívességből – nem kevés időt és energiát vonva el saját feladataitól, szabadidejétől – Istvánovits Eszter olvasta el. Segítségét, hasznos és segítő megjegyzéseit, kritikáját itt is hálásan köszönöm.

A TEMETŐ HELYE, FÖLDRAJZI, RÉGÉSZETI KÖRNYEZETE

Szegvár a Körös–Tisza–Maros közének részét képező, Dél-Tisza-völgynek nevezett kistájon fekszik. A község nyugati sávja árterület, melyet agyagos, illetve infúziós lösz takar. Keleti, mezőségi része lapos, egy részét homokdűnés területek borítják, kisebb, mély fekvésű, lefolyástalan területe nyáron szikes legelő. Bár a község legjelentősebb folyóvize a Tisza, ugyanakkor a területet átszelő folyóvizek között jelentős a Kurca is, amely a Hármaskörös bal oldali részéből ágazik ki és a Veker-ér vizével együtt érkezik északról a szegvári határba, és a tiszai ártéren át a mindszei határban ömlik a Tiszába. A másik jelentős folyóvíz a Kórógy-ér, amely szintén a Körösből ágazik ki a szarvasi határban, és felvéve a Mágocs-ér vizét kacskaringós vonalon nagyjából K–Ny-i irányba szeli ketté a szegvári határt, és annak déli végén torkollik a Kurcába.

A temető a község belterületétől keletre, a környezetéből 3-4 méterre kiemelkedő, eredetileg mintegy 2 km hosszú és kb. 100 méter széles homokvonulaton helyezkedett el. Ez a parti homokvonulat a Kórógytól a Kurcáig húzódik, nagyjából a Kórógy völgygel párhuzamosan. Tipikus példája az állandóan ingadozó szintű, alsószakasz jellegű folyók mentén, az itt uralkodó északnyugati szél által felhordott, ún. parti dűnének.

Az 1. és a 2. katonai felmérés térképlapjain (*Hátsó előzéklap*) jól kivehető, hogy az Oromvonalat északkeleti, keskenyebb és alacsonyabb vége elérte a Kórógy déli partját, sőt egy szakaszon azzal párhuzamosan húzódott. Az Első katonai felmérés előtt a domb irányára merőlegesen kialakítottak egy utat, amellyel annak északkeleti végét egyenesre vágták. Ugyanitt a homokvonalat teljes felületét szőlővel beültetett területként ábrázolták.

Az elmúlt évszázadban a homokvonalaton északkelet-délnyugat irányban haladva az alábbi régészeti lelőhelyek váltak ismertté.

- 1.) Puskin Tsz központja: A homokvonalat északkeleti végén – a keskenyebb és alacsonyabb szakaszon – a Kórógytól alig 100 méterre, a régi Puskin Tsz (ma Árpád-Agrár Zrt.) központjában ismeretlen földmunkák során az 1970-es évek elején egy, feltehetően avar telep objektumait semmisítették meg. Az előkerült leletanyagból két kerámiatöredék a szentesi múzeumba került, és három, különböző formájú ép kerámiaedény a Magyar Nemzeti Múzeumba.¹
- 2.) Szőlőkalja: Az előző lelőhelytől alig 600 méterre, talajegyenető földmunkálatok által veszélyeztetett területen 1979-ben egy 93 sírból álló 7. századi és egy 62 sírből álló 10. századi magyar köznépi temetőt tárt fel Hegedüs Katalin, a szentesi múzeum igazgatója.²
- 3.) Balástya-halom: A 7. és 10. századi temető délnyugati szélétől alig 50–60 méterre fekszik egy kurgán. Az Első katonai felmérés lapján Ballas halom, a Második Felmérésen Balassa hegy néven szerepel. Valószínűleg innen – a Szőlőhegy melletti nagy halomból – került a múlt század végén egy vaskengyel a MNM-ba.³
- 4.) Boros-féle homokbánya: A Balástya halomtól 400 méterre, a homokvonalatot keresztező dűlőút északi oldalán homokbányászás során az 1950-es évek elején 100-nál több sírt pusztítottak el, elveszett leleteik S végű hajkarikák voltak. A dűlőúttól délre 1987-től újabb homokbányát nyitottak, de a lehumuszolt felületen régészeti jelenség nem volt megfigyelhető, illetve a munkák során régészeti lelet nem került elő.⁴
- 5.) Oromdűlő: A következő, a dombvonalat az előzőtől 700 méterre átvágó dűlőút mentén a helyi tsz 1979-ben homokbányát nyitott. A kitermelést megelőző leletmentés során egy császárkori telep, egy szarmata, egy 6–7. századi és egy 10–11. századi temető sírjait tárták fel.⁵
- 6.) Hevesi Vince és Rác Antal földje: Az Oromvonalaton átvetető következő dűlőút (900 m) déli szélén fekvő szalagtelkeken szőlő alá forgatás közben előkerült 10–11. századi temető 6 sírjának anyaga 1906-ban Hevesi Vincze ajándékként került a szentesi múzeumba.⁶ A Hevesi földön – a dűlőút északi oldala mentén – Csallány Gábor további 31 sírt tárt fel, melyekről csupán szűkszavú sírlapi feljegyzések maradtak fent.⁷ A terület későbbi tulajdonosa, Purger János az 50-es években saját kezelésű homokbányát működtetett. Az elhagyott bányagödör északi falából 1986 nyarán egy 10. századi lovassír omlott le. A helyszíni szemle során a bányagödör déli szélén sikerült Csallány Gábor egykori kutatóárkait dokumentálni.⁸ A területről származik egy késő avar kori indadíszes, csuklós bronz övveret és bronzcsat is, melyek feltehetően egy 10. századi temetkezés mellékletei voltak.⁹

¹ LŐRINCZY 2000, 74; MNM 71.2.1–3. ltsz.

² LŐRINCZY 1985; BENDE–LŐRINCZY s. a.

³ CSALLÁNY 1956, No. 873.

⁴ KOVALOVSKI 1957, 67; LŐRINCZY 2000, 78.

⁵ BENDE–LŐRINCZY 1997; ISTVÁNOVITS–LŐRINCZY–PINTYE 2005.

⁶ SZÉLL 1943, 180–181.

⁷ LŐRINCZY 2000, 78–79.

⁸ LŐRINCZY–SZALONTAI 1993, 295.

⁹ CSALLÁNY 1956, No. 872.; KOVALOVSKI 1957, 61.

- 7.) György halom: A Rácz Antal földjén álló kurgánt az Első és a második katonai felmérés térképlapjain Szent György, illetve György halom néven jelölték. Nyugati és keleti szélét mára már teljesen elszántották, így a halomból csak egy központi szelet van meg, melyen egy háromszögletesi betonoszlop áll.
- 8.) Kórógyszentszentgyörgy, vasúti átvágás: A szegvári és a kórógyszentszentgyörgyi vasútállomás közötti vasútvonal átvágja az Oromvonalat a György halomtól mintegy 240 méterre. A bevágás bővítése során 1955-ben több, a szarmata időszakra keltezhető sír és egy település objektumai kerültek elő.¹⁰ 1985 júliusában az átvágás újabb szélesítésekor a vasúti sín nyugati oldalán egy szarmata temetkezést és egy földbeásott házat bolygattak meg.¹¹
- 9.) Kórógyszentszentgyörgy, Állomás utca: A vasúttól 250 méterre, ahol az Oromvonalat a mindszei országút metszi, optikai kábel fektetése során 1996-ban egy szarmata kori gödröt vágta át.¹²
- 10.) Nagyorom. Pontosabb adatok nélkül, ezzel a lelőhelynévvel 1931 előtt ajándékoztak szarmata kori leleteket, valamint egy gepida sír mellékleteit a szentesi múzeumnak.¹³

Az oromdűlői 6–7. századi sírok az ÉK–DNy irányú dombvonalat gerincén és annak északnyugati oldalában, illetve a lábánál kerültek elő. A temetőnek 1997-ig ismerté vált részlete mintegy 21.000 m²-nyi területen feküdt. A temető csak a délkeleti oldalról tekinthető lezártnak, ahol a dombvonalat gerincén a szélső sírok mellett nagy felületű sírmentes terület került elő. A temető északkeleti szélét homokbányászással megsemmisítették, sem a domb lábánál feltételezhető északnyugati,¹⁴ sem a domb gerincén a délnyugati szélét az ásatás során nem érték el.

Mint az előbbiekből látható, az Oromvonalat szinte bármelyik pontját megbontották, bolygatták, régészeti jelenségek, leletek kerültek elő. Így például több helyszínen szarmata kori teleprészlet és sírok, illetve 10-11. századi temető került elő. Az Oromvonalat tágabb környékén – a községnek a megélhetésre alkalmas területén – 100-nál több ismert régészeti lelőhely van, de az oromdűlői temetővel egykorú a mai napig nem került elő.¹⁵

A temető 10 km sugarú körzetéből is kisszámú, többnyire magányos temetkezésekről van tudomásunk (*Első előzéklap*). Szegvártól délre csak az újabban előkerült Mindszent-Szegvári út mellől szegényes sírok ismertek,¹⁶ északkelet felé a Kórógy partján az Oromdűlőhöz legközelebb a Szentes-Derekegyház oldali dűlő¹⁷ és távolabb a derekegyháza-rárósi sír.¹⁸ A Szentes-Derekegyház oldali férfisírhoz – és a Kórógyhoz – közel került elő a szentes-borbásföldi 4. sírban egy fiatal temetkezése, és tőlük északkeletre, a Kórógy partján a szentes-fertői,¹⁹ a szentes-dónáti,²⁰ illetve a szentes-lapistói sír,²¹ valamint Szentes-Kurca part, Tóth J. utcai sír szórvány leletei.²² Ezek a lelőhelyek az említett körön belül egymástól 2–8 km-re fekszenek.

¹⁰ CSALOG 1958, 32.

¹¹ LŐRINCZY 2010.

¹² LŐRINCZY 2010.

¹³ PÁRDUZ 1931, 103, 92. sz.; CSALLÁNY 1961, 104–105.

¹⁴ Északnyugaton, a dombvonalat alján megtalált árkon kívül – melyet hosszú ideig temetőároknak gondoltunk és annak határoztuk meg –, az ásatás folytatása során újabb sírok kerültek elő.

¹⁵ A szegvár-sárpoldali kis sírszámú temető nem az oromdűlői temetővel, hanem annak használati idejének utolsó szakaszával egykorú, míg a szegvár-szőlőkajai temető az oromdűlői temető felhagyását követő rövid időszakra keltezhető.

¹⁶ HARASZTI–BEDE 2018.

¹⁷ CSALLÁNY 1939.

¹⁸ Lásd a Függelékét!

¹⁹ LŐRINCZY–STRAUB 2004, 318.

²⁰ CSALLÁNY 1900.

²¹ CSALLÁNY 1934.

²² CSALLÁNY 1934a, 232.

A TEMETKEZÉSI SZOKÁSOK²³

A SÍROK TÁJOLÁSA

A temető 467 sírjának többségére az ÉK–DNy, illetve a KÉK–NyDNy tájolás a jellemző, ahol az elhunytat fejjel északkeleti vagy kelet–északkeleti irányban fektették. A temetkezések irányítása 224 sírnál (48%) a 34–56° közötti tartományban volt,²⁴ 208 esetben (44%) 57–78° között.²⁵ E két fő irányítás mellett csupán három temetkezés tájolása ÉÉK-i, és 9 K–Ny-i.²⁶ A sírok között megfigyelt 15 fordított tájolásúnak a fokadata igen változatosnak mondhatók: délnyugati irányítású volt a 14., 352., 533., 657. és a 750. sír, nyugat-délnyugati a 549., 747., 868., 874., 885., 895., 968. sír és csak három temetkezésben (872., 909., 917.) fektették az elhunytat nyugati irányban.²⁷ Néhány igen sekély mélységű gyereksírnál nem rendelkezünk tájolási adattal, illetve a sekély mélységben, emberi maradvány nélkül előkerült síredénynél, valamint a szórványok esetében (8) sem.

Felvetődik – és ennek eldöntése ma még kérdéses –, hogy a temető sírjainak tájolását, illetve a temető területének kijelölését befolyásolta-e a homokvonulat KÉK–NyDNy-i iránya.

Az magától értetődő, hogy a két fő tájolású sírokban gyermekeket, nőket, férfiakat egyaránt temettek. A fordított tájolású sírokban három gyermek kivül (352., 549., 750.) többségében idős nőket (14., 657., 872., 895., 909., 917., 968.) és férfiakat (533., 747., 868., 874., 885.) temettek.

Mint közismert, a szegvár-omrodülői temető tágabb környékéről, illetve a Tiszántúlról tájolási adattal rendelkező kora avar kori temetkezések döntő többségére a K–Ny-i, illetve az ÉK–DNy-i tájolás a jellemző.²⁸ A 30 évvel ezelőtt készült áttekintés során kiderült, hogy a korszakra keltezhető lelőhelyek, temetkezések többségéről a sírok tájolására vonatkozóan semmilyen információval nem rendelkezünk és csak közel 30 lelőhely temetkezéseinek tájolása egyezett meg a Szegváron megfigyelt irányítással. Az azóta megismert régi temetkezések és új lelőhelyek adatai alapján ez a szám jelentősen megváltozott. Egyrészt jóval magasabb lett a tájolási adattal rendelkező lelőhelyek száma, csökkent az ismeretlen fektetési iránnyal rendelkező temetkezések aránya.

Az új feltárásokat figyelembe véve jelenleg kb. 235–240, 6–7. századi lelőhellyel számolhatunk a Tiszántúlon. Ezek többségéről (130) továbbra sem rendelkezünk tájolási adattal, hiszen a régi feltárások adathiánya nem változott. Viszont az 1992-ben ismert lelőhelyek száma megduplázódtak. Ma valamivel több, mint 70 lelőhely temetkezéseinek tájolási irányáról tudjuk, hogy az megegyezik a szegvár-omrodülői temetőben megfigyelt ÉK–DNy, K–Ny, illetve KÉK–NyDNy-i tájolással.²⁹ Ezekhez a temetkezésekhez sorolható a Tiszántúlról ismert 5 DK–ÉNy-i tájolással jellemezhető lelőhely, mert az ott előkerült sírokban megfigyelt temetkezési szokások azonosak a szegvári temető sírjaira és a többi hasonló tájolású tiszántúli temetkezésre jellemző rítusokkal. A déli irányítású temetkezések sajátossága, hogy azok Hódmezővásárhely határában és tágabb környezetében fekszenek. Az előbbieken kívül közel 10-10 olyan lelőhelyet ismerünk, ahonnan É–D-i, illetve Ny–K-i vagy NyÉNy–KDK sírok kerültek elő, melyek a Tiszántúl területén nem csoportosulnak, hanem szórtan kerültek elő.

²³ A temető közlését lásd LŐRINCZY 2020.

²⁴ Az ÉK-i tájolású sírok között 35 temetkezés esetében nem jegyeztünk fel fokadatokat.

²⁵ A 14 üres sírnak meghatározott objektumnak a tájolási iránya megegyezik a két fő tájolással.

²⁶ A 324., 326., 338. sírnak ÉÉK–DDNy-i, míg K–Ny-i a 91., 163., 299., 329., 488., 540., 894., 950. síré.

²⁷ 35 temetkezés esetében csak az égtájra vonatkozó információval rendelkezünk, pontos fokértékkel nem.

²⁸ Összefoglalóan LŐRINCZY 1992, 164–165, az azóta készült áttekintések szerint közel 50 lelőhely sírjainak irányítására jellemző ez a tájolás (LŐRINCZY 1995, 403; LŐRINCZY 1996, 178–179).

²⁹ Meg kell jegyeznünk, hogy az értékelésnél figyelemmel kell lenni arra, hogy nagyon sok esetben iránytűt nem használtak a tájolás megadásánál, így ezek és a következő adatok magukban hordozzák a pontatlanság lehetőségét, mivel az irány megadásához nem járul számadat.

Az általunk vizsgált terület 7–8. századi történetéhez fontos adalék, hogy egy földrajzilag jól körülhatárolható tájegységnek – a Körös–Tisza–Maros által határolt területnek – az avar kor második felében megásott sírjainál viszont az ÉNy–DK-i irány volt a meghatározó, itt a kora avar korra jellemző ÉK–DNy-i, K–Ny-i tájolásra nem akadt eddig példa. Ez arra utal, hogy a területen továbbélő kora avar kori lakosság által nyitott új temetőekben a tájolás nem tartozott a konzervatívan őrzött temetkezési hagyományok közé.³⁰

A SÍRFORMÁK, A SÍRGÖDRÖK KIALAKÍTÁSA, MÉRETE

Aknasírok (1. kép 1–3; 3–7. kép)

A szegvári temetkezések között legnagyobb számban (137) aknasírok kerültek elő. Ide soroltuk azokat a gyermektemetkezéseket is, melyek sekély mélységben a humusz alján, gép által megtalálva megfigyelhető sírfolt nélkül kerültek elő (pl. 54., 70., 91., 167.) Az aknasírokhoz tartozik a 30 füles sír és a 21 kétoldali padkás temetkezés. Formai szempontból ide tartozik – ha kora avar koriak – az üres sírnak meghatározott 14 objektum is, de ezek nélkül az aknasírok a szegvári temetkezések 43%-át jelentik.

A szegvári aknasírok egyrészt megegyeznek a népvándorlás kori sírok általános formájával, téglalap alakú, általában lekerekített sarkú, kis számban egyik vagy mindkét végük félköríves sírok (pl. 5., 150., 286.), melyek leggyakrabban egynemű barnásszürke foltként és határozott körvonallal jelentkeztek a sárga agyagos altalajon.

Kisebb számban a szürke különböző árnyalatával jellemezhető (sötétszürke, szürkésfekete) betöltéssel és ritkán határozatlan körvonallal jelentkeztek az altalaj és a humusz közötti szürkésbarna vadtalaj szintjén. Ez utóbbiak főleg a sekély mélységű gyereksírok voltak, bontás során a betöltés lejjebb határozottan elvált a sárgásbarna agyagos altalajtól. Az akna, a füles sír és a kétoldali padkás sírok betöltése nem különbözött egymástól.

Ugyancsak kis számban, de említésre méltó mennyiségben előfordult, hogy az agyagos altalajban markánsan kirajzolódó sírfolt egyik – általában az északkeleti – felének-harmadának eltérő színű volt a betöltése, mint a délnyugatinak. Így aztán az alábbi különbségeket lehetett dokumentálni (1. kép 1–3): pl. barnásszürke–sárga (340.), szürkésfekete–barnásszürke (351.), világosbarna–fekete (73.), homok és agyag keveréke–fekete (77.), szürkésbarna–világossárga (121.), szürkésbarna–élénksárga (132.) szürkésbarna–szürkéssárga (116.). A 736. sír betöltése szintiszta homok volt, így foltja nem rajzolódott ki az altalajon.

A sírok többségének fala függőleges volt, csak néhány esetben dokumentáltunk lefele szűkülő formát (110., 288., 538., 690., 735., 815., 872., 945.). Az egyenes aljú sírok mellett elvétve fordult elő teknős fenekű (pl. 127., 132., 156., 322., 323.).

Füles sír. Az aknasírok között ennél a sírtípusnál a nyesett felszíntől változó – 12–50 cm – mélységben kerültek elő olyan temetkezések, melyeknél a sír két hosszabbik falában kb. 10–20 cm mély és 10–20 cm magas vájat volt. Ezek síronként eltérő mélységben jelentkeztek, közös volt bennük, hogy a sír aljától 55–60 cm magasan lettek kialakítva.

Kétoldali padkás sír. Az aknasírnak ennél a formájánál – hasonlóan a füles sírhoz – a nyesett felszín alatt változó – 10–50 cm – mélységben került elő a sír két hosszabbik falában kialakított 8–15 cm magas padka.³¹ Ezek síronként ugyancsak eltérő mélységben voltak, de a padkák itt is a sír aljától kb. 55–60 cm

³⁰ BENDE 2006, 88.

³¹ A sírtípus meghatározása abban az esetben kérdéses, ha a padka a nyesett felszíntől sekély, 10 cm mélységben

magasan. A padkák és a vájatok funkciója azonos volt, azaz az elhunyt vagy annak koporsója felett keresztbe fektetett fákat (ágakat, deszkákat) tartották. A temetés során ezekre helyezték a megnyúzott állatok maradványait, a bőrt a benne hagyott koponyával és a lábsontokkal.

Padmalyos sírok (1. kép 4–6; 8–14. kép)

Az oromdűlői temetőben 92, az általános aknasírtól eltérő, összetett szerkezetű padmalyos sír került elő és 5 temetkezés esetében ezt a sírformát valószínűsíthetjük (22%). A temetkezések foltja az általános téglalap alakú, lekerekített sarkú mellett négy esetben (151., 173., 192., 490.) a két vége félköríves volt, a 200. és a 333. sírnak csak a koponya felőli, északkeleti vége volt lekerekített, míg a 16., és a 463. sírnak a láb felőli vége. Négy sír esetében figyeltük meg (126., 129., 540., 553.), hogy a sír délnyugati, déli vége enyhén kiszélesedett. Mintegy 15 sekély mélységű temetkezés többségét gép talált meg, ezeknél a gye-
reksíroknál az akna és a padmaly foltja együtt rajzolódott ki a humusz alján (pl. 124., 636., 627., 628.). Több esetben előfordult, hogy az akna és a padmaly közös foltként került elő (pl. 146., 688.) az altalajon.

A padmalyos sírok aknája változatos összetételben jelentkezett. Tizennyolc esetben a betöltés egyenmő barnásszürke foltként, határozott körvonallal rajzolódott ki, közel hasonló számban a sír barnásszürke betöltése apró agyagrögökkel keverten. Az előzőekkel megegyező esetben az akna szürkésbarna folttal vált el a sárgásbarna altalajon. Legnagyobb számban – 25 sírnál – a szürkésfekete betöltés apró agyagrögökkel keverten jelentkezett. Kis számban előfordult, hogy a sírfolt északkeleti fele sárga, agyagos, míg a délnyugati fele fekete betöltésű (pl. 126.) volt, más esetekben a betöltés tiszta sárga (pl. 111., 527.), szinte beleolvadt az agyagos altalajba.

Jelentős számú padmalyos sír (pl. 129., 130., 151., 173., 330.) téglalap alakú foltjának északnyugati oldalához – a padmaly fölött – egy szabálytalan, az oválishoz közelítő szürkésfekete, barnásszürke, elmosódott kontúrral rendelkező folt kapcsolódott, amely szemmel láthatóan elkülönült az akna betöltésétől. Ennek színe, jellege és összetétele általában megegyezett a homokos altalaj felett elhelyezkedő vadtalajjal (1. kép 4–6).

A padmalyos sír aknája – a gyermeksírok kivételével – többnyire nagyméretű, lekerekített sarkú, téglalap alakú volt. Oldalfalai közel függőlegesek, egy-egy esetben enyhén lefelé szűkülő (pl. 553.) vagy szélesedő (pl. 330.). Az aknák aljának kialakítása igen változatosnak mondható. Igen kis számban került elő olyan sír, ahol a padka alja szinte teljes szélességében vízszintes volt (pl. 684.). Huszonnégy temetkezésnél a délkeleti faltól az akna alja folyamatosan lejtett a padmaly szája felé (pl. 329., 699., 758.). Hasonlóan magas azon temetkezések száma, ahol az akna délkeleti falával párhuzamos sávban, különböző szélességben az alja fele, harmada vízszintes volt, míg a padmaly szája előtti, északnyugati sáv lejtős (pl. 187., 345., 468., 488., 527.), ritkán lépcsős (pl. 539., 643.). A padmaly szája előtti sáv ferde kialakítása is széles – 10–55°-os – skálán változott, melyek egy része a délkeleti faltól indult, másik része kb. az akna közepétől. Egyedi megoldásnak számít a 176. sír aknájának alja, ahol a délkeleti faltól az akna közepéig 30°-os, onnan a padmaly aljáig 15°-os szögben lejtett.

Az akna aljának jelentkezési szintjén az akna teljes hosszúságában és változó szélességben markánsan kirajzolódott a – különböző mértékben ferdén kialakított – északnyugati sáv betöltése. Ebben a sávban valamivel lejjebb és egyre nagyobb felületen elvált az akna egységes betöltésétől a fekete, barna pöttyös, zsiros tapintású betöltés a padmaly szája előtt. Az akna északnyugati falában kirajzolódott az oldalfülke száját kitöltő fekete betöltés, amely az összegöngyölt állatbőrre utal, amellyel elrekesztették a padmalyt.

Minden padmalyos sír esetében – függetlenül attól, hogy sikerült-e megfigyelniük – számolhatunk a

kerül elő, mert akkor nem lehetett egyértelműen eldönteni, hogy padkás vagy esetleg füles sír volt a temetkezés, mivel ez utóbbi esetben az is felmerülhet, hogy a vájat tetejét a földmunkák során megsemmisítették. Az oromdűlői temetőben ez a lehetőség 2 sír esetében kérdéses.

padmaly szájának bőrrel történő elzárásával. A szegvári temetőben az egyetlen kivétel a 188. sír, ahol a padmaly száját elzáró fekete, zsíros tapintású elszíneződés nem volt megfigyelhető. Ugyanakkor a 183. sír aknájának északnyugati sávjában az ilyen színű, állagú betöltés megvolt, de az aknából nem került elő állatmelléklet. Végül itt is szükséges megemlítenünk, hogy az aknában elhelyezett állatmaradványok ritkán feküdtek az akna alján. A sírok többségében az állatcsontok 3–8 cm vastag, kisebb számban (pl. 181., 293., 653., 699.) 10–25 cm betöltésen kerültek elő.

A szegvári padmalyos síroknál az oldalfülkét mindig az akna északnyugati oldalába vájták, amelynek a formája leginkább egy megnyújtott hordóra hasonlított. Az északnyugati fal irányában mélyülő teknős alj különböző mértékben volt mélyebb az akna padmaly felőli szintjénél. Elvértve fordult elő, hogy a padmaly alja közel vízszintes volt (pl. 126.). A padmaly oldalfalai lefelé szűkültek, néhány sír esetében (pl. 325., 710.) a felmenő falak kivételesen magasán maradtak meg, így ezeknél sikerült az északnyugati oldal egy-egy boltíves szakaszát kibontanunk. Az oldalfülke félköríves végei miatt annak hossza kismértékben, de gyakran meghaladta az akna hosszát (pl. 126., 129., 200.). Néhány esetben a padmaly nem az aknával egyvonalban volt, hanem kissé északi irányban eltolva vájták ki (pl. 173.). A padmaly délkeleti szélét is kitöltő fekete, zsíros tapintású betöltés hosszú, egyenes északnyugati széle a koporsó és az összegöngyölt bőr találkozásának bizonyítéka (pl. 130., 177.). Nagy számban sikerült – főleg a felnőttek sírjainál – megfigyelni és dokumentálni az akna északnyugati falánál a padmaly szájának 40–70 cm-es magasságát (pl. 329., 493., 626., 930.). Néhány gyereksír esetében (pl. 699., 748., 915.) ez 25–50 cm volt. Az egyetlen, 80 cm magas padmaly száját a 710. gyereksírnál dokumentáltuk.

Meg kell jegyeznünk, hogy a sekély mélységben, a temetkezések felső rétegét megsemmisítő humuszolás során előkerült gyermeksírok esetében több alkalommal csak következtetni lehetett a padmalyos sírformára: a sír északnyugati szélének erősen íves oldala, a koponya bal oldala melletti edénytöredékek vagy a sír északnyugati harmadában fekvő gyermekváz stb. alapján (pl. 16., 82., 88.).

Egyedi a 897. sír esete. Itt a szokásos padmalyos típust volt, de az ide temetett férfit az akna aljára helyezték el, míg az állatmellékletek a sír padmaly részében, 20–75 cm vastag betöltésen feküdtek. Véleményünk szerint itt ugyan a megszokott padmalyos sírformát alakították ki, de – feltehetően közvetlenül a temetés előtt – a padmaly beszakadt, ezért az elhunytat az aknarészben helyezték el és az állatmellékletek nagy részét a padmaly területére, a beszakadt boltív tömegére fektették, kisebb részét a férfi koporsója fölé.

Fülkesírok (1. kép 8; 15–30. kép)

A szegvári temető 149 temetkezése bizonyult fülkesírnak, ami a feltárt sírok 35%-át jelenti. Ezek között van négy olyan temetkezés, ahol a fülkét az általánostól eltérően az akna ellenkező, északkeleti végében vájták ki (727., 753., 762., 950.), továbbá ide tartozik egy-egy álfülkés(?) sír (55., 89.).

Az oromdűlői összetett szerkezetű fülkesírok aknáinak többsége is lekerekített sarkú, hosszúkás téglalap alakú foltként rajzolódott ki a sárgásbarna agyagos altalajon. Egyedi esetnek számít, amikor a folt egyik vagy mindkét vége félköríves volt (pl. 55., 134., 143., 337., 343.).

A temetkezések betöltésének színe, összetétele igen változatos képet mutatott. A sírok valamivel több, mint felének északkeleti harmada/fele élénksárga, sárga, homoksárga betöltésű foltként jelent meg, délnyugati része barnásszürke (85), míg közel 10%-ánál a folt déli felében szürkésbarna, szürkésfekete (17) elszíneződésű, határozott körvonallal rajzolódott ki. Annál a négy temetkezésnél, ahol az akna északkeleti végében alakították ki a fülkét, természetesen a sírfolt elszíneződéséből ezt látni lehetett: itt a megszokottól eltérően a folt délnyugati fele/harmada volt élénksárga, míg az északkeleti barnásszürke (2. kép).

Kis számban fordult elő olyan eset (pl. 87., 98., 336., 732.), hogy az akna egynemű szürkésbarna, szürkésfekete színnel rajzolódott ki a sárgásbarna altalajon. Ugyancsak alacsony azon temetkezések száma

(pl. 109., 194., 197., 554., 878.), ahol a betöltés ugyan egynemű volt, de sárga vagy homokszínű. Ezek egy részénél a világos betöltésű folt már viszonylag nagyon magasan, a humusz alsó rétegében és a még sötét vadtalaj felső sávjában is jól kirajzolódott, akár 40–45 cm mélyen (*I. kép 8*). Ha azonban az ilyen betöltésű temetkezések foltja az agyagos altalajon került elő, ott a sárga betöltés szinte megegyezett az altalaj színével és ezért igen nehezen lehetett észrevenni. Ezeknek, és azoknak a fülkesíroknak a betöltése, ahol az akna foltjának egyharmada/fele volt élénksárga színű, megegyezett a fülke mélyén lévő homokkal, melyet onnan a fülke kivájása során az akna ellentétes végére és annak két oldalára deponáltak.

Az aknák oldalfalainak döntő többsége közel függőleges kialakítású volt, kis számban került elő enyhén lefelé szűkülő sír (pl. 172., 556., 749., 762.), és csak a 624. sír aknájánál jegyeztünk fel lefelé szélesedő oldalakat.

Az aknák fenekének a kialakítása változatosnak mondható. Az aljuk északkeleti fele, egy- vagy kétharmada vízszintes volt, a délnyugati rész azonban különböző mértékben a fülke szája felé lejtett. Tizenöt esetben (pl. 324., 492., 500., 726.) kisebb, 5–15°-os szögben lejtett, 35 aknánál (pl. 171., 555., 732., 937.) közepes mértékben (18–28°), ugyanennyinél meredekre (30–40°) alakították az akna alját (pl. 72., 134., 707., 840.). Igen gyakori volt, hogy az akna ferde alja két lépcsőben, egy kisebb, majd egy nagyobb szögben dőlt a fülke szája felé (pl. 637., 714.).

Az akna alja több esetben lépcsős volt (pl. 182., 712., 720., 938.) és ugyancsak kis számba fordult elő, hogy az északkeleti faltól az alja fokozatosan lejtett a fülke irányában (pl. 194., 542., 960.). A négy, az akna ellentétes, az északkeleti végén kialakított fülkesír aknájának jellemző megegyeztek a többieknél leírtakkal, ezeknél az akna lejtése 5–15°-os volt.

Az aknák döntő többségének a fülke felé eső végénél, közvetlenül a fülke szája előtt, az akna betöltésétől markánsan megkülönböztethető, fekete, feketésbarna, zsíros tapintású betöltést lehetett dokumentálni, amely feltehetően az összegöngyölt állathőr maradványa volt. Ennek a tömör betöltésnek a tömege változó volt, az akna teljes szélességében 25–50 cm hosszan és 35–50 cm vastagon zárta el a fülke száját. Ebben sosem találtunk állatsontokat. Két sír esetében (196., 197.) dokumentáltuk csupán, hogy a fülke szájánál ez a fekete, zsíros tapintású betöltés nem került elő.

Sok esetben sikerült megfigyelnünk és dokumentálnunk az akna délnyugati végében a fülke száját, melyet minden esetben az előbb említett fekete, zsíros tapintású tömör állagú betöltés töltött ki. Az akna délnyugati végének síkjában a fülkék szájának szélessége 65–85 cm volt, magasságuk 40–85 cm közötti (pl. 100., 109., 718., 870.).

A téglalap alakú, a felszínről lemélyített, a fülke felé lejtős aljú akna délnyugati végében vájták ki annak hossz tengelyével nagyjából megegyező irányú, ferdén lefelé mélyülő – ritkán vízszintes – fülkét. Az aknát és a fülkét mindkettő szélességénél kisebb átmérőjű nyakrész kötötte össze, melynek magassága és szélessége nagyjából megegyezett az akna végfalánál megfigyelhető fülke szájával, hossza azonban változó, 30–70 cm volt. Több sír esetében sikerült megfigyelnünk és dokumentálnunk a fülke bejáratánál – a sír tengelyére merőlegesen – annak aljában kialakított 8–10 cm mély árkot (100.), illetve a fülke két oldalfalában egy-egy 5 cm mély vajatot (71., 694.), melyek a fülkét elzáró falapok/deszkák megtartására szolgáltak.

A fülkék alakja leginkább egy nyújtott hordóhoz hasonlított, amelynek a vége félköríves. Többségüket a nyelési szinthez képest 14–30°-os lejtésűre vájták ki, de kis számban előfordult ennél enyhébb dőlésszögű – 3–7°-os –, közel vízszintes fülke (pl. 33., 196., 314., 542.), illetve meredekebb – 35–50°-os – kialakítású (pl. 128., 338., 641., 692., 938.). Sok esetben előfordult, hogy a fülkék alja az elején meredeken indult, majd egy lépcsővel enyhébb szögben folytatódott (pl. 81., 137.). A hordó alakból következik, hogy a fülkék alja hol enyhébben, hol pedig erőteljesebben teknős volt. Néhány esetben a fülke tengelye az aknához képest kismértékű, 15°-os szöget zárt be (pl. 81., 89., 722., 829.). Négy esetben (727., 753., 762., 950.) az általánostól eltérően a fülkét az aknának az ellenkező, északkeleti oldalában alakították ki.

Az oromdűlői fülkesírok között kivételesnek számít az un. álfülke előfordulása, amelyből emberi maradvány nem került elő (55., 98.).³²

A SÍRFORMÁK ÉS AZ ELTEMETETTEK ÉLETKORA ÉS NEME (I. TÁBLÁZAT)

Az oromdűlői temetőben az elhunytak közel felét, 44%-át aknasírba temették, 21%-át padmalyos és 35%-át fülkesírba. Értékelésük során feltétlenül figyelembe kell vennünk ezek egymáshoz viszonyított arányát: a padmalyos temetkezések száma csak fele annyi, mint az aknasíroké és a fülkesírok a temetkezések egyharmadát jelentik.

Az elhunytak közel felét kitevő gyermekek közül az infans I. korúaknak több mint 50%-át az általános aknasírba temették, kevesebb, mint egyharmadát padmalyosba és csak 14%-át fülkesírba. Az infans II. gyermekek aránya ettől eltérő: közel egyforma esetben temették őket akna és fülkesírba, míg padmalyosba alig negyedüket.

A felnőttek 39%-át akna-, 15%-t padmalyos és 46%-át fülkesírba temették. Ezen belül a nők 44%-át fülke-, 36%-át akna és csak 20%-át temették padmalyos sírba. A férfiak esetében hasonló az arány, a férfiak felét fülke-, 35%-át aknasírba, míg 15%-át padmaly alá temették.

Életkor-csoport	Aknasír			Padmalyos sír			Fülkesír			Összesen
	Gyermek	Nő	Férfi	Gyermek	Nő	Férfi	Gyermek	Nő	Férfi	
Infans I.	81 (57%)	—	—	41 (29%)	—	—	20 (14%)	—	—	142 (100%)
Infans II.	25 (37%)	—	—	15 (23%)	—	—	27 (40%)	—	—	67 (100%)
Juvenis	—	15 (30%)	3 (6%)	—	1 (2%)	3 (6%)	—	18 (36%)	10 (20%)	50 (100%)
Adultus	—	18 (23%)	11 (15%)	—	10 (14%)	4 (5)	—	24 (32%)	8 (11%)	75 (100%)
Maturus	—	10 (16%)	10 (16%)	—	13 (22%)	4 (7%)	—	9 (14%)	16 (25%)	62 (100%)
Senium	—	3 (26%)	4 (34%)	—	1 (8%)	1 (8%)	—	1 (8%)	2 (16%)	12 (100%)
Felnőtt	—	2 (11%)	3 (15%)	—	1 (6%)	1 (6%)	—	6 (31%)	6 (31%)	19 (100%)
Összesen	106 (25%)	48 (11%)	31 (7%)	56 (13%)	26 (6%)	13 (3%)	47 (11%)	58 (14%)	42 (10%)	427 (100%)

I. táblázat. Szegvár-Oromdűlő. Az eltemetettek életkor és nemi megoszlása sírtípusonként
Table 1. Szegvár-Oromdűlő. Age and sex distribution of the deceased by grave type

³² Itt érdemes tenni egy megjegyzést egy sajátos jelenségről. Az ásatási évek során volt időnk megfigyelni, hogy a szélhordta homokvonulat északnyugati oldalának egy kisebb területén – függetlenül attól, hogy búzát, kukoricát vagy árpat vetettek – minden évben megjelent és sűrűn benötte a lengő nád. Évekig nem értettük, hogy lehet, hogy ez a vizet kedvelő növény a homokvonulat oldalában minden évben jól megél. A magyarázatot akkor találtuk meg, amikor ezt a területet is feltártuk. A H–L/7–12 négyzetek által lefedett területen került elő a legtöbb és mély fülkesír. A nád gyökerei lenyúltak a fülkébe. A sírbetöltésből nyert nedvesség és tápanyag tehette lehetővé a nád megmaradását. A nád és a sírok kapcsolatára, a nádgyökér sírbeli tevékenységére már Móra is „felfigyelt” a kiszombori ásatásán, agyagos földön végzett feltárásán (MÓRA 1982, 288–289).

Juvenis korban viszonylag kis számban hunytak el, több mint 50%-ukat fülkesírba temették, egyharmadukat akna-, és csak kis számban padmalyos sírba. Az adultus korúakat közel azonos arányban akna- és fülkesírba temették, míg padmalyos típusba kevesebb, mint negyedüket. A maturus korban elhunytak többségét fülkesírba, de közel hasonló számban aknasírba és nem sokkal, de kisebb számban padmalyos sírba. A kisszámú senium korú közel azonos arányban került a különböző típusú sírokba.

A fentiek alapján mindhárom sírtípusba minden életkorcsoportú és nemű elhunytat temettek, ha nem is azonos arányban. Fülkesírba legnagyobb arányban felnőtteket és férfiakat, aknasírba gyermekeket, míg padmalyos sírban – ha kis különbséggel is – nőket és gyermekeket.

ÜRES OBJEKTUMOK

A temető területén 11 téglalap alakú, lekerekített sarkú és 3 lekerekített végű, barnásszürke folt rajzolódott ki a sárgásbarna agyagos altalajon. Az objektumok kibontása után ezekből sem emberi, sem állati vázmaradvány nem került elő, ugyanakkor egységes betöltésük megegyezett a kora avar kori temető aknasírhajnal tapasztaltakkal. A téglalap formától csak a 724. objektum tért el annyiban, hogy a sír északnyugati falával párhuzamosan egy 10 cm széles és 10 cm mély padka volt. Emellett említést érdemel a 809., 30 cm mély objektum, melynek közepén, 20 cm mélyen egy 60×30 cm-es, kissé a testformára emlékeztető folt rajzolódott ki.

Az üres objektumok tengelye megegyezett a temető sírhajnal mért tájolási iránnyal: 8 objektumé ÉK–DNy-i volt,³³ 5 gödörnek KÉK–NyDNy-i,³⁴ míg a 871. síré K–Ny-i. Nagyságuk megegyezik az infans I. gyermekek maradványait tartalmazó sírok térfogatával. Temetőn belüli előfordulásuk szórtnak mondható, bár többségük annak csak a délnyugati negyedében (G–K/3–9) kerültek elő.

Felmerül a kérdés, ezeknek az objektumoknak lehet-e kapcsolatuk a dombvonulat gerincén, egy sorban előkerült 43 üres objektummal?³⁵

Ezeknek a tájolása szintén ÉK–DNy, illetve KÉK–NyDNy, nagyságuk inkább az infans II. gyermekek sírhajnal térfogatához hasonló. Mivel szinte egyvonalban, közel egymáshoz kerültek elő, kérdéses a funkciójuk.

Csupán annyit lehet tudni, hogy a 675. objektum foltját a 677., avar kori sír metszete, a 958. objektumét pedig a 955. számú szarmata sír. Amennyiben a dombvonulat gerincén egyvonalban előkerült téglalap alakú gödrök összetartoznak, ezeket a szarmata időszak előtt ásták meg. Mivel császárkori telephez köthető kerámiatöredék sem ezekből, sem pedig a temető területéről ismerté vált üres objektumokból nem került elő – ellentétben az avar és a 10–11. századi temető sírjaival –, nagy a valószínűsége annak, hogy az üresnek bizonyult objektumok megásása a település életét megelőző időszakban történt.

A fentiek értelmében ezért a temető területén előkerült üres objektumokat csak igen nagy fenntartásokkal értelmezhetjük üres sírokként.³⁶

³³ A 186., 311., 560., 715., 733., 809., 891. és a 923. objektum.

³⁴ A 680., 724., 725., 886. és a 913. objektum.

³⁵ LŐRINCZY 2020, 353–355.

³⁶ Az elgondolkodtató, hogy ezek az objektumok egyrészt a temető északi szélén – 4 objektum az L/19 és az M/21 négyszög által határolt 30 m²-en, 2 objektum egy 40 m²-es területen (H/14–17), másrészt a nyugati sávban „csoportosulnak”, ahol 8 objektum közel 200 m²-en belül (K/6–8 – F/3–G/9) került elő. A temetőrész nagyobbik, összefüggő felületén azonban üres objektumok nem voltak.

A SÍROK TÉRFOGATA

Az aknasírok jellemzésére elfogadott azok hosszúságának és szélességének arányát figyelembe venni,³⁷ azonban a szegvári temető esetében hasznosabbnak tűnik a sírok térfogatán alapuló összehasonlítás, mivel így mindhárom sírtípus összevethető és vizsgálható, míg az Istvánovits Eszter és Kulcsár Valéria által bevezetett arányszám a padmalyos és a fülkesírok esetében nem praktikus. Ezért az oromdűlői temetőben feltárt három eltérő típushoz tartozó sírok méreteinek, és ezen keresztül az eltemetett közösségen belüli szerepének egy számadattal történő jellemzésére a térfogatszámítás³⁸ lehet alkalmas. Ezeket a temetkezéseket eltérő kialakításuk mellett több hasonlóság is összeköti: mindegyikbe helyeztek állatmellékletet, az elhunytat koporsóban temették stb. Ezeknek a helyigénye is befolyásolta a sírok méreteit.

Mivel a temető sírjainak többségénél lehetőség volt egységesen felvennünk a mélységadatokat, ezért vizsgálható, egymással összevethető a temetkezések térfogata. Természetesen a padmalyok és a fülkék szinte egyedi, nyújtott hordó alakja nem tette lehetővé a pontos térfogatszámításhoz szükséges adatok felvételét, ezért ezeknél azonos szisztémával átlagoltuk a méreteket.³⁹ A munka során nem csak sírtípusokat hasonlítottunk össze, hanem vizsgáltuk az elhunytak életkor és nem szerint megoszlását.

Ugyanakkor arra a következtetésre jutottunk, hogy az eltérő sírtípusok térfogatadatait nem érdemes mechanikusan összevetnünk, hiszen például a fülkesírok esetében az akna méretét a benne elhelyezni kívánt állatok helyigénye mellett olyan praktikus szempontok is meghatározhatták, mint például a fülke kialakításának helyigénye, megközelíthetősége, míg a padmaly és a fülke méreteit a benne elhelyezendő koporsó mérete is befolyásolhatta.

Az aknasírok méretei (2. táblázat)

A gyermeksírok méreteit elsősorban az életkorukból adódó testmagasságuk határozta meg. Az infans I. gyermekek (83) sírjához képest az infans II. (26) személyek sírja valamivel hosszabb és szélesebb. Az infans I. gyermekek sírja között kettő vagy három mérettel a 118., 261., 466., 802., 869. sír, míg az infans II. gyermekek sírja közül a 121., 322., 333a, 535. sír méretei emelkednek ki. A juvenis elhunytak sírjának méretei közelebb állnak a felnőttek sírjához, mint a gyermeksírokéhoz. Az aknasírba temetett fiatal felnőttek (16) döntő többsége nő volt, csak 2 férfit helyeztek aknasírba. Közülük az 1., 288., a 300., és a 679. sír méretei emelkednek ki. Az adultus elhunytak sírja közül három férfi (335., 531., 731.) és egy nő (717.) sírgödrének méretei térnek el felfelé az átlagtól. A 10-10 matusus nő és férfi sírja közül három férfi (815., 868., 874.) és a 166. női sír nagysága emelhető ki, míg a 7 senium elhunyt közül két temetkezés (306., 885.) mérete.

Az aknasírok köbtartalma – talán a nagyszámú temetkezés miatt – fokozatosan változik, nő, ezért nehéz a méretek között eltérő nagyságrendeket meghatározni. Az egyértelmű, hogy a legkisebb sírokban infans I. gyermekeket temettek el. A felnőtteket tartalmazó sírgödörök térfogata 0,3–2,8 m³ között volt. Az átlag méret 1,25 m³. Ennél az értéknél 35 felnőtt sírja volt kisebb, nagyobb 45. A legnagyobb mérettartományba tartozó (1,8–2,8 m³) 15 temetkezés közé 10 férfi, 3 nő, 2 juvenis és egy infans II. fiatal

37 ISTVÁNOVITS 1991, 35; KULCSÁR 1998, 24. Az avar temetkezések vizsgálatánál – többek között – Bende Livia is átvette ezt a módszert (BENDE 2017, 256).

38 DAIM 1987, 71–76; TOMKA 2003, 13.

39 A mélységadatok mindig a sírfoltok jelentkezésétől, a nyesett felszíntől értendők. Az évek során általában 35–60 cm vastag humuszt szedtek le géppel vagy kézzel. A mélységadatokkal történő számításokat mindig a nyesési szinttől mért adattal végeztük, mert a gépi munka során letolt, elhordott humusz vastagsága csak kalkulálható, hasonlóan a felszín lassú, természetes változásának mértékéhez, amely alig becsülhető. Amennyiben mégis más temetők hasonló típusú sírjaival kívánják összehasonlítani a szegvári mélységadatokat, úgy átlagban a humusz vastagságát még hozzá kell számítanunk az oromdűlői adatokhoz.

temetkezése sorolható. Meg kell jegyeznünk, hogy az átlag feletti mérettartományba a felnőttek sírja mellett a már említett gyermek sírja (121.) és még három infans II. temetkezés (322., 333a, 535.) tartozik. A legnagyobb térfogattal rendelkező sírok 50%-ában adultus elhunyt feküdt, 20%-ában maturus és csak 14-14%-a tartalmazott juvenis, illetve senium korút.

Sír-szám	Az elhunyt		A sír térfogata	A temetkezés jellemzői, mellékletei	
	életkor-csoportja	neme	m ³	Régészeti leletanyag	Részleges állat
121.	Infans II.	Gyermek	1,8	Bronzveretes öv, fejhám bronzveretei	1-1 ló, szarvasmarha, 3 juh
252.	Maturus	Férfi	1,8	Bronzveretes öv	Szarvasmarha, juh
900.	Adultus	férfi	1,9	Ezüstveretes öv, ezüstszerelékes, egyélű kard, lándzsa	2 ló, 1-1 szarvasmarha, juh
690.	Adultus	Nő	1,9	—	Ló, 2 szarvasmarha, 3 juh
335.	Adultus	Férfi	2,0	Ezüstveretes öv, karikás végű, ezüstszerelékes, egyélű kard, ezüstszerelékes kés, íjsontok, páncélrészlet, fej- és farhám ezüstveretei	Egész ló
731.	Adultus	Férfi	2,0	Kirabolt, ezüstveretes öv, íjsont	2-2 ló, juh, 1 szarvasmarha
288.	Juvenis	Nő	2,0	Ezüst szíjvég	2 szarvasmarha, 1 juh
65.	Maturus	Férfi	2,0	Fejhám bronzveretei	2 ló, 1-1 szarvasmarha és juh
763.	Maturus	Férfi	2,0	Kirabolt	Ló, szarvasmarha
849.	Adultus	Férfi	2,1	—	Juh
717.	Adultus	Nő	2,2	Edény	Szarvasmarha, juh
885.	Senium	Férfi	2,4	Kirabolt	—
306.	Senium	Férfi	2,6	Bronzveretes öv	2 szarvasmarha
679.	Juvenis	Nő	2,7	Kirabolt	Szarvasmarha
531.	Adultus	Férfi	2,8	—	1-1 ló, szarvasmarha, 3 juh

2. táblázat. Szegvár-Oromdűlő. A 10 legnagyobb térfogatú aknasír jellemzői
Table 2. Szegvár-Oromdűlő. Main characteristics of the ten shaft graves with the largest volume

A kiemelkedően nagy térfogatú aknasírok régészeti szempontból igen vegyes képet mutatnak. A sírokból előkerült mellékletek széles skálán változnak mind a férfi, mind a női sírok esetében. Érdemes megjegyeznünk, hogy a két nagy mérettel rendelkező sírok közel fele sem került a magas térfogatú temetkezések közé.

A padmalyos sírok méretei (3. táblázat)

A temető 97 padmalyos temetkezése közül 13 sír – melyekben infans I. gyermek feküdt – 8 aknájának és 7 padmalyának egy vagy több mérete nem volt mérhető, így ezek térfogata nem kiszámítható.

A padmalyos és a fülkesíroknál nem egyértelmű, hogy az akna méreteit mikor milyen mértékben határozta meg az állatmellékletek száma, a koporsó mérete stb. A padmaly kialakításánál azonban az életkorból adódó testmagasságuk és koporsó lehetett mérvadó.

Az infans I. gyermekek sírjának (56) aknája közül a hossza és szélessége alapján négy temetkezés emelkedik ki (757., 867., 144., 915.), az infans II. gyermekek sírjának (15) aknája valamivel nagyobb volt, közülük az 553., 653., 710. és a 858. sír méretei emelhetők ki. A négy juvenis elhunyt aknaméretei

– akárcsak az aknasírok esetében – közelebb állnak a felnőttek sírjához, mint a gyerekekéhez. A felnőttek közül a 16 adultus sírja között négy akna (328., 463., 626., 930.) és a 19 matusus sírja közül három (111., 187., 268.), valamint a két senium temetkezésének (293., 897.) méretei emelkedett ki.

A gyermekek sírjában kialakított padmalyok közül három infans II. gyermeknek kiásott padmaly két mérete jelentősen megközelíti a felnőttek padmalyának átlagát (553., 743., 858.). A felnőtteknek kivájt padmalyok hossza és szélessége alapján a 329., 333. és a 968. sír padmalya emelkedik ki a többi temetkezés közül.⁴⁰

A padmalyos sírok köbtartalma – hasonlóan az aknasírokhoz – fokozatosan nő, ezért ebben az esetben is nehéz a méretek között markánsan elkülöníthető nagyságrendet meghatározni. A gyermeksírok térfogata 0,5–1,4 m³, a felnőttek sírjának nagysága 1,4–4,6 m³. A felnőttek sírjának többsége átlag (3,5 m³) alatti mérettel rendelkezett. Itt kell megjegyeznünk, hogy a gyermeksírok közül két infans II. sírja (710., 743.) emelkedik ki, amelyek mérete (3 m³) azonos volt pl. egy matusus nőt tartalmazó (130.) sír méretével.

Sír-szám	Az elhunyt		A sír térfogata	A temetkezés jellemzői, mellékletei	
	életkor-csoportja	neme	m ³	Régészeti leletanyag	Részleges állatmellékletek
746.	Adultus	Nő	3,2	–	2-2 szarvasmarha, juh
759.	Matusus	Férfi	3,2	Ezüstveretes öv, íjcsontok, fejhám bronzveretei	3 ló, 2 szarvasmarha, 3 juh
333.	Adultus	Férfi	3,6	Kétélű kard, páncélrészlet, íjcsontok, fej- és farhám ezüst veretei	Egész ló
328.	Adultus	Nő	3,6	Edény	2-2 szarvasmarha, juh
268.	Matusus	Nő	3,7	Enyhén torzított koponyájú nő, edény	1 ló, 3 juh
463.	Adultus	Nő	3,7	Enyhén torzított koponyájú nő, edény	1 szarvasmarha, 3 juh
329.	Felnőtt	Nő	4,1	Edény	2 szarvasmarha, 3 juh
626.	Adultus	Férfi	4,2	Ezüstveretes öv, íjcsontok, fejhám bronzveretei	1-1 ló, szarvasmarha, 2 juh
968.	Matusus	Nő	4,2	Fordított tájolású	
897.	Senium	Férfi	4,6	Ezüstveretes öv	2 ló, 1 szarvasmarha, 3 juh

3. táblázat. Szegvár-Oromdűlő. A 10 legnagyobb térfogatú padmalyos sír jellemzői

Table 3. Szegvár-Oromdűlő. Main characteristics of the ten graves with a sidewall niche with the largest volume

A tíz legnagyobb térfogatú padmalyos temetkezés között a legkisebb közel fele akkora (2,8 m³), mint a legnagyobb (4,6 m³), de kétszer akkora, mint a legkisebb sír (1,4 m³). A kiemelkedően nagy padmalyos sírokba hét nőt (4 adultus, 3 matusus) és 2 adultus, illetve egy senium férfit temettek. A nők között négynek enyhén torzított volt a koponyája. A kiemelkedő hosszúságú és szélességű aknával és padmallyal

⁴⁰ A padmaly és a fülke térfogatának pontos kiszámítására nincs lehetőség, ezért a hosszúságuk és a szélességük, valamint a kalkulált magasságuk alapján egy téglalapformát vettünk alapul.

rendelkező temetkezések közül 5 sír nem került be a legnagyobb térfogatú temetkezések közé. Összehasonlításként a legnagyobb aknasír azonos méretű volt a 10 legnagyobb padmalyos sír közül a legkisebbel. A legnagyobb térfogattal rendelkező sírok 60%-ában adultus elhunyt feküdt, 30%-ban maturus és csak 10%-a tartalmazott senium korút.

A kiemelkedően nagy térfogatú padmalyos temetkezések régészeti szempontból – akárcsak az aknasírok – nagyon vegyes képet mutatnak. A sírokból előkerült mellékletek itt is igen széles skálán változnak: míg a férfiakat veretes övvel és egyiküket egész lóval temették el, addig a nőket kimondottan szegényes mellékletekkel. A nők esetében a sírok térfogata nagy kontrasztban van a régészeti értelemben mérhető leletgazdagsággal. Jó példa erre a 968. sír, ahol a fordított tájolással eltemetett nő szinte melléklet nélküli.

A fülkesírok méretei (4. táblázat)

A gyermekeket tartalmazó sírok közül öt temetkezés (134., 137., 338., 500., 734.) aknájának hosszával, öt másik a szélességével (541., 559., 751., 842., 853.) és öt a mélységével (338., 624., 711., 720., 933.) különül el a többi sír aknájának átlagosnak mondható méreteitől.

A felnőtteket tartalmazó temetkezések leghosszabb aknája a 134., 137., 500., 734., 937. sírban volt megfigyelhető, a legszélesebbek részben azonosak a leghosszabbakkal (81., 492., 641., 734., 937.) de egészen más temetkezéseket találunk a legmélyebb aknák esetében (314., 624., 712., 960., 967.).

Az aknák térfogata a gyermeksíroknál 0,1–0,9 m³, a felnőtteknél 0,6–2,8 m³. A tíz legnagyobb térfogatú akna mérete 1,7–2,8 m³ (338., 500., 556., 641., 707., 712., 730., 734., 934., 937.).

<i>Sír-szám</i>	<i>Az elhunyt</i>		<i>A sír térfogata</i>	<i>A temetkezés jellemzői, mellékletei</i>	
	<i>életkor-csoportja</i>	<i>neme</i>	<i>m³</i>	<i>Régészeti leletanyag</i>	<i>Részleges állat</i>
100.	Adultus	Férfi	3,2	Vas övveretek, kétélű kard, edény	Egész ló, 3 szarvasmarha
964.	Maturus	Férfi	3,2	–	Juh
492.	Maturus	Férfi	3,4	Bronz övveretek	Ló, juh
934.	Adultus	Férfi	3,4	Kirabolt	Szarvasmarha, juh
641.	Juvenis	Férfi	3,6	Fokos	Szarvasmarha, juh
734.	Juvenis	Férfi	3,8	Kirabolt	Egész ló, 2 ló
137.	Maturus	Férfi	4,0	Kétélű kard, ijsontok, fejkantár bronzveretei	2 ló, 1 szarvasmarha
81.	Adultus	Férfi	4,5	Alpi típusú övveretek	Ló, szarvasmarha, juh
500.	Adultus	Férfi	4,5	Edény	Ló, 2 juh
937.	Adultus	Nő	4,6	–	2 szarvasmarha, 3 juh

4. táblázat. Szegvár-Oromdűlő. A 10 legnagyobb térfogatú fülkesír jellemzői

Table 4. Szegvár-Oromdűlő. Main characteristics of the ten graves with an end wall shaft with the largest volume

A gyermektemetkezéseket tartalmazó fülkék közül hosszúságával a 142., 541., 692., 720., 966. sír, szélességével részben azonos öt temetkezés emelkedik ki (142., 530., 624., 692., 726.). A felnőttek esetében az öt leghosszabb sír (81., 137., 762., 936., 964.) és a legszélesebb temetkezések részben azonosak (33., 81., 134., 137., 337.), míg a fülkék kalkulált magasságának legnagyobb méreteit a 76., 81., 100., 137. és a 700. sírnál dokumentáltuk.

A fülkék térfogata a gyermeksíroknál 0,3–1,1 m³, a felnőtteknél 1,1–3,9 m³. A 10 legnagyobb fülke (33., 81., 90., 100., 134., 137., 347., 500., 547., 855., 950., 964.) mérete 1,8–3,9 m³.

Az aknák és fülkék közös térfogata a gyereksíroknál 0,5–1,7 m³, a felnőttek sírjánál 1,8–4,6 m³. Érdemes megjegyeznünk, hogy az öt kiemelkedően nagyméretű gyereksír (142., 338., 541., 692., 720.) térfogata (2,2–2,8 m³) nem éri el a felnőtt temetkezések átlagmértékét.

A 10 legnagyobb fülkesírban 1 nőt és 9 férfit temettek. Életkori megoszlásuk: 5 adultus, 3 maturus és 2 juvenis. E temetkezések régészeti mellékletei igen változatosnak, szinte szélsőségesnek mondhatók. Vannak köztük veretes övvel, kétélű karddal, felszerszámozott lóval eltemetettek mellett melléklet nélküli temetkezések. A legnagyobb térfogatú fülkesírban egy szegényes mellékletű adultus nő feküdt.

A három sírtípus méretei (5–7. táblázat)

A három, eltérő kialakítású szegvár-oromdülői sírokat együtt vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a téglalap alakú aknák hossza és szélessége között nincs jelentős különbség. Ugyanezen méreteknél a padmalyok és a fülkék között sem található markáns eltérés.

	<i>Aknasír</i>	<i>Padmalyos sír</i>	<i>Fülkesír</i>	<i>Aknasír</i>	<i>Padmalyos sír</i>	<i>Fülkesír</i>
	<i>aknájának hossza (cm)</i>			<i>aknájának szélessége (cm)</i>		
<i>Infans I.</i>	65–155	75–175	75–155	30–65	40–70	50–75
<i>Infans II.</i>	140–180	170–205	110–200	45–65	50–70	60–75
<i>Juvenis</i>	170–210	170–265	150–250	60–75	70–85	60–110
<i>Felnőtt</i>	195–275	200–285	170–270	65–95	65–110	70–110

5. táblázat. Szegvár-Oromdülő. A sírok aknáinak összesített méretei
Table 5. Szegvár-Oromdülő. Gravepit sizes by grave type and age group

	<i>Padmaly</i>	<i>Fülke</i>	<i>Padmaly</i>	<i>Fülke</i>	<i>Padmaly</i>	<i>Fülke</i>
	<i>hossza (cm)</i>		<i>szélessége (cm)</i>		<i>magassága (cm)</i>	
<i>Infans I.</i>	85–175	110–180	35–65	50–80	20–70	60–75
<i>Infans II.</i>	165–205	130–215	50–70	60–90	45–70	60–75
<i>Juvenis</i>	180–310	180–270	60–70	65–80	70–120	65–75
<i>Felnőtt</i>	205–290	190–310	60–100	70–135	65–130	70–80

6. táblázat. Szegvár-Oromdülő. A sírok padmalyainak és fülkéinek összesített méretei
Table 6. Szegvár-Oromdülő. Sidewall niche and end wall shaft sizes by age group

A térfogatát tekintve természetesen az aknasírok kisebbek, mint a két összetett típusú temetkezések. Ugyanakkor a legnagyobb padmalyos és fülkesírok nagysága is közel hasonló. De a kiemelkedően nagy térfogatok egyik sírtípusnál sem jártak együtt sem a régészeti értelemben vett gazdagsággal, sem pedig a kiemelkedően nagyszámú állatmelléklettel. Azaz a sírok térfogata nem arányos a sírok régészeti értelemben mérhető gazdagságával.

Ugyanakkor a térfogatok nagyságrendi különbsége jelzi a sír készítése során végzett munka mennyiségének különbségét és közvetve utal – a többi temetkezéshez viszonyítva – az elhunytak és családjának a közösségben elfoglalt szociális helyzetére. Ráadásul különbséget kell tennünk az azonos méretű padmaly és fülke kiásásához, kivájásához szükséges tudás és energia között. Bár egzakt módon nem

bizonyítható, de feltételezésünk szerint az aknasír esetében valószínűsíthető, hogy azt a családtagok ásták ki, míg a padmaly és főleg a fülke esetében ez kizárható. Az ilyen típusú sírokat csak a speciális tudással, gyakorlattal rendelkező személyek végezheték el, amit aztán a családnak ellentételezni kellett.

	<i>Aknasír</i>	<i>Padmalyos sír</i>	<i>Fülkesír</i>	<i>Padmaly</i>	<i>Fülke</i>	<i>Padmalyos</i>	<i>Fülkesír</i>
	<i>aknája (m³)</i>			<i>térfogata (m³)</i>		<i>térfogata (m³)</i>	
<i>Gyermek</i>	0,1–0,8	0,1–0,9	0,1–1,0	0,5–1,4	0,3–1,1	0,6–1,9	0,5–1,7
<i>Felnőtt</i>	0,3–2,8	0,6–2,5	0,6–2,8	1,4–3,0	1,1–3,9	1,9–5,6	1,8–4,6

7. táblázat. Szegvár-Oromdülő. A sírok térfogatainak adatai

Table 7. Szegvár-Oromdülő. Grave volumes by grave type and age group

A HALOTTAK SÍRBA HELYEZÉSÉNEK MÓDJA

A halottak helyzete

Legnagyobb számban – függetlenül attól, hogy akna-, padmalyos vagy fülkesírban temették őket – az elhunytak hanyatt, nyújtott helyzetben feküdtek. Eltekintve a földmunkagép által vagy földmunka során megbolygatott sekély mélységű, valamint a rablott és az állatjáratokkal bolygatott, illetve ezek következtében rossz csontmegtartású temetkezésektől, közel 300 sírban a karcsontok a gerincoszloppal párhuzamosan, a bordák mellett nyújtva feküdtek, a lábcsonatok párhuzamosan. Ezen általános, jellemző testhelyzetben belül sok esetben kisebb-nagyobb eltéréseket tudunk megfigyelni.

Ami a koponyák helyzetét illeti – eltekintve az összeroppantaktól – döntő többségük (74) előrebillenve került elő (pl. 72., 81., 97., 114., 128., 144., 150., 165.), ami a fej különböző mértékű alátámasztását feltételezi. A koponya hátrabillent helyzete – az egykori alátámasztás hiánya – jóval kevesebb esetben (23) valószínűsíthető (pl. 111., 113., 180b, 188.). A koponyának az egyenes iránytól való eltérése, azaz a bal oldalra billenése kisebb számban (26), míg a jobb oldalra gyakrabban (66) fordult elő.

A váll legnagyobb számban (128) összehúzva került elő, ez a helyzet a vájt koporsó teknős alakjának következménye lehet. Kisebb számban jegyeztük fel, hogy a vállak felhúzva (pl. 58., 81., 314., 329., 650., 677., 930.) feküdtek.

Extrémnek számít az a helyzet, amikor a kulcsontok és a felkarok hegyes szöveget zártak be (17., 137., 181., 335.), vagy párhuzamosan feküdtek (188.). Ugyancsak igen ritka állapot, amikor az összehúzott váll ellenére a bordák szétnyíltak (177., 188., 657., 684.).

A mellkas helyzetére a bordák zártsága volt a jellemző, valamint a közvetlenül mellettük fekvő karcsontok. De jelentős számban figyeltük meg (43), hogy a bordák mellett az előbbi helyzettől szorosabban kerültek elő a kar csontjai vagy részben a mellen feküdtek (pl. 17., 33., 53., 76., 220., 252., 288., 718., 730., 759., 761., 868., 930.). A kézcsontok a karcsontokkal egyvonalon, nyújtva kerültek elő, és csak kis számban fordult elő, hogy az egyik vagy mindkét alkar csontjai a medencelapáton feküdt (48., 314., 328., 722., 876.), vagy az egyik vagy mindkét kéz csontjai a combcsont felső végén (868., 872., 879.), illetve a medencelapáton (65., 81., 91., 113., 188.). Egy-egy esetben volt a bal alkarcsont kisebb mértékbe behajlítva (188.), illetve a karcsontok a bordáktól távolabb, széttárva (903.).

Mint már említettük, a lábcsonatok egymás mellett párhuzamosan (148) kerültek elő, de ezeken az eseteken kívül egymás mellett szorosan összezárva 6 sírban (pl. 165., 268., 500., 877., 930.). Az általános helyzettől eltérően három sírban a lábcsonatok térdben enyhén behajlítva, szétnyílt helyzetben voltak. Egyedi a 110. sírban fekvő férfi esete, ahol bal lábszár X alakban feküdt a jobbon. A lábfej csontjai a

lábszárral egy vonalban kerültek elő. Említésre méltó számban feküdtek a lábcsonatok szorosan egymás mellett (33., 46., 63., 139., 189., 347., 463.). Viszonylag magas azoknak az eseteknek a száma, amikor lábközép és lábujjcsontok „spiccben” feküdtek (77., 137., 288., 794., 700., 708., 946.). Ez mindenképpen egy zárt lábbeli használatára utal.

Meg kell említenünk a 330. sírt, ahol a bal lábfej csontjai a jobbon feküdtek, illetve az 50. sírt, amelyben a jobb lábfej csontjai anatómiai rendnek megfelelően voltak, míg a bal lábfej csontjai közül egy sem került elő.

Szükséges megjegyeznünk, hogy a vázak egységes helyzetét (összehúzott váll, zárt bordák, közvetlenül mellettük fekvő karcsontok és a párhuzamos lábcsonatok) a vájt koporsós temetkezés, egészen pontosan a koporsó teknős alakja magyarázza. Közel a sírok felében jegyeztük fel, hogy a vázmaradványok 2–15 cm vastag betöltésen feküdtek, ahol a gerinc alatt volt a legvékonyabb a betöltés és kifelé haladva a karcsontok (és a lábcsonatok) alatt a legvastagabb. Két extrémnek mondható eset fordult elő: a 178. padmalyos sírban 15–20 cm volt a betöltés, míg a szintén padmalyos 930. sírban 7–30 cm.

Végezetül még néhány egyedi esetet kell megemlítenünk. Az általános, hanyatt fekvő helyzet mellett két-két sírban került elő a váz enyhén a bal (98., 756.) és a jobb (14., 322.) oldalán.

Ugyancsak az általánostól eltérő fektetésre utal három temetkezésben a medencelapátok helyzete: a 181. sírban a jobb medencelapát szinte állt, a 150. sírban a két szeméremcsont egymásra csúsztatva került elő, míg a 252. sírban összeborulva kerültek elő. Nem zárható ki annak lehetősége, hogy ezekben az esetekben a medencelapátok sajátos helyzete az elhunytak valamilyen anyagban történt szoros betekerésére utal, hasonlóan ahhoz az öt sírhoz, ahol a vázmaradványok helyzete alapján merült fel, hogy testet valamilyen anyagba csavarták (121., 176., 200., 329., 464.).

Végezetül szót kell ejtenünk a fülkesírokról. Azoknál a temetkezéseknél, ahol a fülkét nem az aknának a megszokott délnyugati, hanem az ellenkező, északkeleti végében alakították ki, az elhunytat fejjel előre csúsztatták be (pl. 727., 753., 762.). De helyzetük csak annyiban tér el a többitől, hogy a koponyájuk lejjebb került elő, mint a lábcsontojuk, minden másban megegyeznek. És kivételes esetnek számít Szegváron, hogy a fülkében, annak meredeksége miatt a vázmaradvány – többnyire kisebb mértékben – megcsúszott (655., 829., 838.), illetve a koponya a mellkasra gurult (220., 964.).

Kettős temetkezések (31. kép)

Az oromdűlői temető 12 sírjából – a sírok 2,6%-ából – került elő két-két személy vázmaradványa. Előfordulásuk változatosnak mondható, temettek közös sírgödörbe egy-egy férfit és nőt, nőt és fiatal fiút, gyermeket és fiatal, valamint nőt gyerekekkel, illetve csecsemővel.

A 110., egy átlagos szélességűnek mondható aknasír bal oldalán egy maturus férfi feküdt. Jobb oldalára billent koponyája a sír jobb oldalán előkerült, közel 10 évvel fiatalabb nő bal oldalára billent, enyhén torzított koponyája felé fordulva került elő. Egymást átölelve helyezték el őket úgy, hogy a férfi jobb alkarját a nő mellkasán keresztben fektették, míg a nő jobb alkarját a férfi jobb felkarjára. A sír bontása során derült ki, hogy a nő bal és a férfi jobb kézcsontjai együtt kerültek elő – egymás kezét fogva – a nő keresztcsontja alól. A jóval magasabb, jobb oldalán fekvő férfi bal lábszára a jobbon feküdt keresztben. Annak ellenére, hogy a nő és a férfi között jelentős volt a magasságkülönbség, a férfi testét úgy helyezték el, hogy a feje egyvonalban feküdjön a nő fejével. A korkülönbség ellenére a két elhunyt – testhelyzetük alapján – nagy valószínűséggel házaspár lehetett. A sírban koporsóra utaló nyomokat nem találtunk, de a sír alján állati bőrre utaló elszíneződést figyeltünk meg.

Egy adultus nőt és egy juvenis fiút temettek ellentétes tájolással a 86. sírba. A közel 3 méter hosszú aknasír északkeleti felében a nőt, a délnyugatiban a fiatal férfit fektették. Fejük ellenkező irányban volt, lábszáraik részben egymás mellett, egymáson feküdtek. A korkülönbség alapján anya-fia kapcsolat valószínűsíthető.

Egy infans II. gyermek feküdt a 744., egy átlagosnál szélesebb aknasír délkeleti felében és egy juvenis az északnyugatiban. A két összeroppant koponya, a két váll és a két karcsont szorosan egymás mellett feküdt, ami az elhunytak összetartozásának jele, talán testvérek lehettek.

A 347. fülkesírban egy matusus nő bal karján, oldalára dőlve feküdt egy infans I. gyermek váza úgy, hogy koponyája előre és jobbra, a nő felé fordulva került elő. A nő koponyája a bal oldalán, a gyermek irányában feküdt. Itt is, akár az ezt követő temetkezéseknél, anya-gyermek kapcsolat tételezhető fel. A 40–44 évesen elhunyt nő feltehetően még adultus korban szülte meg gyermekét.

A közös sírba temetettek legnagyobb csoportját (6) a juvenis és adultus nők és 0–0,5 éves gyermekek alkotják. Ide számítjuk a 740. és a 935. sírt is, amelyben adultus terhes nőt temettek. A magzat vázmaradványa a medencéből került elő, az utóbbi sírban arccal lefelé és koponyával a szeméremcsont irányában.

Az infans I. gyermekeket változatos módon helyezték anyjuk mellé. A 330. padmalyos sírban az adultus nő feje mögé, a sír tengelyére merőlegesen fektették csecsemőjét. A 694. sírba a juvenis nő jobb válla, felkarcsontja magasságában, a vájt koporsó alól került elő a gyermekváz. A 72. fülkesírban az adultus nő jobb lábszárcsontjának külső oldala mellett – a koporsón kívül – feküdt az újszülött. A 156. sírban az adultus nő jobb lábfeje felett keresztben, koponyával a bal lábfej felé került elő a csecsemő váza. A 109. fülkesírban, közvetlenül a juvenis nő bal lábszárának külső oldala mellett feküdt a gyermek váza. Helyzetéből adódóan a koporsóba helyezték el. Csak az embertani feldolgozás során derült ki, hogy a 881. bolygatott sírban a juvenis nő vázmaradványai mellett egy csecsemő hiányos vázmaradványa is volt.

A csecsemővel eltemetett nők juvenis és adultus korcsoportba tartoztak. Míg a 330. és a 694. sírban a nők mellett újszülöttek vázmaradványa feküdt, a 72., 109. és 156. sírban a gyermek hosszúcsontjainak méretei alapján azok életkora 10. hónapos újszülöttnek felel meg.⁴¹

Szuperpozíciós helyzetek és rátemetkezések

Az oromdülői temető – mint általában a Kárpát-medencei nagy sírszámú kora avar kori temetők – egyrétegűnek tekinthető, bár szuperpozíciós helyzetek előfordulnak, ha nem is gyakoriak. A szegvári temető sírjai között – annak ellenére, hogy a temető egyik sajátossága a sírok közötti viszonylag nagy távolság – több esetben figyeltünk meg a nyesett felszínen jelentkező sírok betöltésének eltérő összetétele és színe alapján szuperpozíciót, illetve úgynevezett rá-, vagy szoros mellétemetést.⁴² Ezen esetek közös vonása az adott két sír közötti egymásutánosság, csak az eltelt idő kérdéses. Míg a szuperpozíciók esetében valószínű, hogy az alsó (korábbi) sírok már nem voltak láthatóak a későbbi temetés idején, a rá- vagy mellétemetés esetében ép ellenkezőleg, a második temetés rövidebb időn belül követte az elsőt. Az alábbi sírpárok sorolhatóak ide.

A 73. sír kevert, fekete foltos délnyugati foltja felett került elő sekély mélységben a 88. padmalyos sír aknájában fekvő juh szkréperláda által megbolygatott maradványa. A 88. sír északkeleti vége a 73. sír délnyugati sarka fölé nyúlt mintegy 25 cm hosszon és ugyanilyen szélességben. A sekély mélységben nem különült el egymástól a két sír betöltése, ráadásul a gépi munka során a 88. sír állatmelléklete részben megsemmisült, így nem volt egyértelmű a viszonyuk. Legnagyobb valószínűséggel a 73. sírban fekvő enyhén torzított koponyájú matusus nő lábához temették a 88. sírban fekvő gyermeket (unokáját?).

A 128. sír fülkéje fölött alakították ki a 181. sír padmalyát. A két temetkezés közelsége és a bennük nyugvó nő (181.) és férfi (128.) azonos – matusus – kora alapján feltételezhető a házastársi kapcsolat. Ez is rátemetésnek minősíthető, először a férfit, majd a nőt temették el.

A 180a és 180b sír közös foltjának szürkésbarna betöltése sekély mélységben határozott körvonallal jelentkezett a sárgásbarna agyagos talajban. A később ástott „a” sír foltjának északi, a „b” sír területére

⁴¹ MARCSIK 2022.

⁴² TOMKA 2003, 14.

eső körvonalát csak többszöri horolás után lehetett megfigyelni. Földrajzi közelsége alapján az ismeretlen idővel később eltemetett infans I. gyermek az idősebb gyermek testvére lehetett.

A 201. fülkesír élénksárga betöltésű aknájának délkeleti széle mintegy 10 cm-rel a 200. sír padmalyának északnyugati oldala fölé nyúlt. Az egymás mellett, egymástól alig 0,8 méterre kiásott párhuzamos két sírban egy-egy juvenis – a padmalyos sírban férfi, a fülkesírban ismeretlen nemű kirabolt – egyén vázmaradványa feküdt.

A 333a sír szürkésfekete foltja bizonytalan körvonallal jelentkezett egy ovális, szürke foltban és a sárgásbarna agyagos altalajban. A sír széleit csak az emberi váz fektetési szintjén lehetett megfigyelni. Az aknasír megásása során átszakították a 333. sír padmalyának boltozatát és az oda temetett adultus férfi sírját megbolygatták a mellkas közepétől a lábcsontokig és elmozdították fegyvereit.

Az 550a sír sötétbarna foltja sekély mélységben jól kirajzolódott az alatta fekvő 550. padmalyos sír aknájának szürkésbarna betöltésében. Az infans II. gyermek vázmaradványa az 550. sír aknájának északnyugati felében, az állatcsontok felett 3–5 cm-rel került elő.

Az igen sekély mélységben előkerült 698. aknasír formáját nem lehetett megfigyelni, mert egy árok betöltésébe volt beleásva. Magát a kétrétegű temetkezést a szántás és rigolózás is erősen megbolygatta. A gyereksír a 694. sír fülkéje fölött került elő, amiben egy juvenis nőt és egy infans I. gyermeket temettek.

A 777. fülkesír aknájának kiásása során, annak keleti sarkával átvágták a 800. padmalyos sír aknájának nyugati sarkát. A fülkesír élénksárga betöltése jól kirajzolódott a padmalyos sír aknájának barnásszürke foltján. A 777. sír aknája 70 cm hosszon és 10–15 cm szélességben vágta a 800. sír aknáját és északkeleti vége mintegy 70 cm hosszon és 15–50 cm szélességben a padmaly fölé nyúlt (*I. kép 7*).

A 830. aknasír barnásszürke foltja jól elvált a sárgásbarna agyagos altalajon, de egybemosódott a 815. sír foltjával. A gyereksír kiásása során annak keleti sarkával megbolygatták a 815. sír nyugati sarkában fekvő állatcsontokat. A gyermek koponyája és bal mellkasának csontjai a 815. sír betöltésének tömörödése után megsüllyedtek.

A 838. sír fülkéjének északnyugati széle felett ásták ki a 848. padmalyos sír aknáját. A fülkesírba temetett gyermek a padmalyos sírban fekvő adultus nő gyermeke lehetett. A sírok közelsége alapján hasonló feltételezhető a nő sírja mellett fekvő 842. fülkesírba temetett infans I. gyermek és a 848. sír padmalya mellett sekély mélységben előkerült 899. aknasírban nyugvó infans I. gyermekről.

A sekély mélységben jelentkező 861. aknasír barnásszürke foltjának északnyugati széle fedte a 867. padmalyos sír szürkésfekete betöltésű aknájának délkeleti sarkát. A két infans I. gyermek sírjának szuperpozíciós helyzete nem tagadható, de a két szegényes mellékletű elhunyt azonos életkora inkább testvéri kapcsolatra és rátemetésre utal.

A 870. fülkesír aknájának északkeleti végét ásva elérték a 880. padmalyos sír aknájának és padmalyának délnyugati végét. A fülkesír északkeleti harmadának élénksárga betöltése jól kirajzolódott a padmalyos sír barnásszürke foltján. A 870. sír aknájának mélyítése során elérték a 880. sír egyes leleteit és azok az akna visszatöltése során az lócsontok közé kerültek.

A 889. aknasír barnásszürke foltjának keleti sarkát „vágta” a 885., fordított tájolású aknasír szürkésfekete foltjának nyugati sarka. A 889. sírből hiányzó jobb mellső lólábcsontról a 885. sírt betöltéséből került elő.

A sekély mélységben előkerült 893. temetkezést a földmunka során találták és bolygatták meg. Az infans I. gyermek sírjának délkeleti oldala mellett került elő egy fordított tájolású, felnőtt nő temetkezése (895.). A két sír jelentkezési szintjén nem lehetett eldönteni, melyik temetkezést ásták meg előbb. Legnagyobb valószínűséggel az általunk padmalyosnak feltételezett 893. sír volt a korábbi és a 895. sír megásása során annak aknarészét semmisítették meg.

A 903. aknasír északi sarka 10–15 cm szélességben és 80 cm hosszban fedte a fordított tájolású 917. sír délkeleti szélét.

A felsorolt sírok közül három esetben szuperpozíciós temetkezésről beszélhetünk – ahol a két sírgödör kiásásának ideje között hosszabb időnek kellett eltelnie – és három sírpár értelmezése határeset. Hason-

lóan a 800. padmalyos sírhoz, ahol ugyan nem érintették a temetkezést a 777. sír kiásásával, de a két sír közelsége és az, hogy mindkettőben felnőtt férfit temettek el, nem a mellétemetést valószínűsíti. A 830. sír keleti sarkának mélyítése során megbolygatták a 815. sír nyugati sarkában fekvő állatcsontokat, ebben az esetben kétségtelen a szuperpozíciós helyzet. A 870. fülkesír aknájának kiásása során olyannyira érintették a 880. sírt, hogy annak leleteit kimozdítva a 870. sír betöltésébe került.

Bár az 550a sírt az 550. padmalyos sír aknáján belül ásták ki, sőt annak északnyugati felében, közel a már eltemetett infans I. gyermekhez, de a sekély sír mélyítését abbahagyták a padmalyban fekvő állatcsontok felett. Így ezt határesetnek tekintjük, mert értelmezhető akár szuperpozícióként (nem tudtak a korábbi sírról) akár rátemetésként is. A 889. aknasír „vágta” a 885., fordított tájolású aknasírt, ami ugyan szuperpozíciós helyzet, de a két sírban nyugvó, idős korban elhunyt férfi és nő házastársi kapcsolata feltételezhető, hasonlóan a 861. és a 867. sír esetéhez annyi eltéréssel, hogy a két szegényes mellékletű infans I. gyermek azonos életkora inkább testvéri kapcsolatra és egyben rátemetésre utal.

Mellé- vagy rátemetkezésként értelmezzük a 73. és 88. (nő+gyermek), a 128. és 181. (nő+férfi), a 180a és 180b (infans I.+infans II.), a 200–201. (juvenis+juvenis), a 333.–333a (férfi+gyermek), a 698. és 694. (nő+infans I.), a 838. és 848. (nő+infans I.) és talán a 893. és 895. (nő+infans I.) sírt, ahol a földrajzi közelségük ellenére egyik esetben sem bolygatták meg az eltemetett halott vázmaradványát, és a két temetés között eltelt idő nem lehetett hosszú, ugyanakkor a sírpárokban rokoni kapcsolatban álló elhunytakat tételezhetünk fel.

A sírpárokban eltemetettek között szinte minden eset előfordul – gyermek-gyermek, gyermek-nő, gyermek-férfi, nő-férfi, férfi-férfi –, csak két nő sírja nem érintette egymást. Hasonló helyzetet lehet elmondani a sírformákról, minden sírtípus kapcsolódik minden más típussal.

RENDELLENES TEMETKEZÉSEK

Zsugorított temetkezés

A temető sírjai között csak egy zsugorított helyzetben eltemetett halottat találtunk. A 266. aknasírból seni-um nő jobb oldalán fekvő, enyhén zsugorított helyzetű vázmaradványa került elő. A melléklet nélküli idős nő koponyája a jobb oldalán hátrabilenve feküdt, arccal északi irányban. A jobb karcsontjai egyenesen, a bal könyökbe behajlítva, a jobb medencelapát a sír alján, keresztcsontja arra 45°-os szögben, míg a bal medencelapát függőleges helyzetben volt. A lábcsontok párhuzamosan és térdben enyhén behajlítva feküdtek.

Hasra fektetés

Ugyancsak egy hason fekvő elhunyt került elő a temető területén. A 945., lefelé erőteljesen szűkülő aknasír alján egy juvenis nő nyújtott helyzetű, hason fekvő vázmaradványa került elő. Koponyája kissé a jobb oldalán, válla összehúzva, karcsontjai a bordák mellett feküdtek, lábcsontról párhuzamosan (3. kép 7). Bár a fiatal nőnek sem mellékeltek állatokat, de az idős, zsugorított helyzetű nővel ellentétben felékszerezve temették el. Fejét egy pár nagy gömbcsüngős bronzfülbevaló díszítette, nyakát gyöngynyaklánc, és egyedüli nőként olyan övet viselt, melynek végén préselt, peremes bronz szíjvég volt.

A temető két rendellenes helyzetben fekvő halottja nő volt, de míg a zsugorított idős korban hunyt elő, addig a hasra fektetett fiatalon.

Egyedi testhelyzet

Ha nem is rendellenesen, de nem mindennapos testhelyzetben temettek el egy adultus férfit (77.). Az általános, hanyatt fekvő helyzettől „táncos” póza alapján tért el: a jobb karcsontok a bordáktól távolabb,

könyökben kihajlítva feküdtek, a kéz csontjai kifelé és hátrafordítva, a bal alkar csontjai a felkar mellé fektetve a kézcsontok a kulcscsonton. Lábfejének csontjai a lábszárakkal egy vonalban, „spiccelő” helyzetben feküdtek.

Fordított tájolás

Az oromdűlői temető 15 sírjában – a temetkezések 3,2%-ában – az elhunytat az általános gyakorlattal ellentétben délnyugati irányban fektették. Szigorúan véve ugyan nem számítanak rendellenes temetkezéseknek a temető sírjaira jellemző általános tájolási iránnyal ellentétes, azaz fordított tájolású temetkezések, de érdemes megvizsgálnunk őket.

Egy padmalyos sír (968.) mellett a többség sima aknasír volt (14., 352., 533., 657., 747., 750., 872., 885.), illetve három füles (868., 874., 909.), kettő esetében merült fel a padkás sírforma (549., 895.). Ezekben a síroknak az elhunytak hanyatt, nyújtott helyzetben feküdtek, a válluk összehúzva, a karcsontok a bordák mellett nyújtva, a lábcsontok párhuzamosan.

Fejjel DNy-i irányban 7 nőt, 5 férfit és 3 gyermeket temettek el. Életkorukat tekintve a 2 infans I. (549., 750.) és 1 infans II. (352.) mellett juvenis nem volt az elhunytak között. A felnőttek között két-két adultus nő (14., 909.) és férfi (533., 747.) került elő, egy felnőtt nő (895.), valamint 3 maturus nő (657., 917., 968.) mellett 2 férfi (868., 874.) és egy-egy senium nő (872.) és férfi (885.). Közülük egy-egy nőt (895.) és férfit (533.) biztosan koporsóban temettek el, míg 5 sír esetében (352., 868., 872., 917., 909.) ezt valószínűsíthetjük.

A fordított tájoláson kívül ezek között a temetkezések között nincs több közös vonás. Általánosan elmondható, hogy szegényes mellékletekkel temették el őket. Hat sírban volt edénymelléklet, amelyek – a többi sírra is jellemző helyen – a koponya mellett kerültek elő. Csak négy sírban volt állatmelléklet – 1–3 juh részleges maradványa – és három temetkezést kiraboltak.

Ezeknek a síroknak külön érdekessége, hogy a három fordított tájolású temetkezés fedésben volt egy másik sírral. Két esetben a fordított tájolású temetkezés volt a későbbi sír (889./885., 893./895.), egy esetben a korábbi (903./917.).

Ellenkező oldalon kialakított padmaly

A szegvári padmalyos síroknál az oldalfülkét mindig az akna északnyugati oldalába vájták. Így akár rendellenesként is értékelhetjük az 557. sírt, ahol a padmalyt az akna délkeleti oldalába vájták és oda fektették a 4–5 éves gyermeket, akit két elektron fülbevalóval, sokgyöngyös nyaklánccal feldíszítve és egy nomád tükörrel temettek el.

Ellenkező végen kialakított fülke

A padmalyos sírhoz hasonlóan rendellenesként is értékelhetjük azokat a fülkesírokat, ahol a fülkét nem az aknának a megszokott délnyugati, hanem az ellenkező, északkeleti végében alakították ki, és az elhunytat fejjel előre csúsztatták be a fülkébe (727., 753., 762., 950.⁴³). Az első három sírban egy-egy juvenis, adultus és felnőtt nőt, a 950. sírban egy maturus férfit temettek el. Mind a négy elhunyt kapott állatmellékleteket. Két nőnek egyszerű ékszereit voltak, a 762. sírban nyugvó juvenis nő mellett a gyöngygyakláncon és pipereeszközein kívül a temetőből előkerült másik nomád tükör.

⁴³ A közölt sírrajzon (LŐRINCZY 2020, 430, 1–2) rosszul lett összeillesztve az akna és a fülke rajza. A valóságban itt is a férfit fejjel előre csúsztatták be az akna északkeleti végében kialakított fülkében.

KOPORSÓHASZNÁLAT (32–33. KÉP)

A szegvári temető 85 sírja közül a temetkezések alig 16%-a esetében rendelkezünk a koporsó egykori meglétére utaló közvetlen vagy közvetett adattal. Ez az esetszám nem mondható kicsinek, mivel a temetőben kiemelkedően magas a gyereksírok (Infans I.–II.) száma (50%). Ezek közül csupán 17 sírban – a gyereksírok 7%-ában – találtunk koporsóra utaló nyomot. Ezt részben az magyarázza, hogy a gyerekeket igen gyakran sekély mélységű sírban temették, és ebben az esetben a sírok viszonylag egynemű betöltése nem tette lehetővé a koporsóra irányuló megfigyelést. A másik lehetséges magyarázat, hogy a gyerekeket eleve ritkán temették koporsóba. Az infans I. korban elhunytak 2,5%-ánál, míg az infans II. gyerekek 19%-ánál tudtuk dokumentálni a koporsó egykori meglétét. És ez a tendencia a felnőttek irányában növekszik, ahol már 30%-ánál bizonyítható a koporsóhasználat.

Sajátos megoszlásnak tűnik a koporsós temetkezések sírtípusonkénti aránya: 65%-a (54) fülkesírban volt, míg 28%-a aknasír (24) és csak alig 7% padmalyos temetkezés (7).⁴⁴

Legnagyobb számban, 21 sír betöltésében (24%) a váz körül kirajzolódó elszíneződés utalt a koporsós temetkezésre (pl. 89., 252., 571., 743.). Ennél valamivel kevesebb esetben, 17 temetkezésnél (16%) került elő a koporsó körvonalának barna, sötétbarna – a jelentkezési szinttől változó – 1,5–5 cm széles sávja (pl. 72., 81., 532., 700.). Tizenkét sírnál jegyeztük fel a koporsó jelentkezésének magasságát: 5 sírnál (pl. 81., 149., 890.) a sír alja felett 11–18 cm-re rajzolódott ki a koporsó körvonala, másik 5 temetkezésnél 20–25 cm-re (pl. 466., 535., 547.), míg a 65., és a 306. sírnál 40 cm-re. Itt kell megjegyeznünk, hogy egyetlen temetkezésnél (76.) került elő a koporsó beszakadt tetejének maradványa 12–14 cm-re a mellkas felett.

A koporsók hosszúságára vonatkozóan 40 sírnál rendelkezünk adattal, a szélességre 46 esetben. A gyereksírok 110–145 cm hosszú koporsói közül a 535. (200 cm) és a 720. sír (195 cm) mérete emelkedik ki. A felnőtteket 150–230 cm hosszú koporsókban temették. A tíz leghosszabb (200–230 cm) koporsóban minden korcsoportú nőt és férfit temettek. A hosszú koporsók közül csak négy (76., 81., 147., 535.) tartozott a legszélesebb (60–75 cm) darabok közé, a gyermekeket 35–45 cm, a felnőtteket 40–60 cm széles koporsóba helyezték. Öt esetben jegyeztük fel (65., 141., 306., 571., 607.), hogy a koporsó a koponya környékén szélesebb (40–55 cm), míg a lábnál keskenyebb (26–30 cm) volt.

Döntő többségében valószínűsíthető, hogy az elhunytat vájt koporsóban temették. Erre utal egyrészt a koporsófolt egyik vagy mindkét végének ívelt vagy félköríves alakja (pl. 130., 187., 714., 814.). De ugyanilyen alakban rajzolódott ki a koporsók végeinek barna sávja is (pl. 81., 149., 535., 890.). Ugyancsak közvetett bizonyíték a vájt koporsóra, hogy a temetkezések többségében a karcsontok alatt a betöltés 7–12 cm vastag volt, amely a gerincvonal felé haladva egyre vékonyabb lett, a gerincoszlop alatt már csak 1–1,5 cm (pl. 33., 936.). Ezekben az esetekben a keresztmetszetben kirajzolódott és dokumentálható volt a koporsó teknős alakja, amely az emberi váz fektetési szintjén a váz szélességéig szűkült. Egyedi az 53. sírban kirajzolódó koporsó, amelynek a koponya mögötti vége egyenes volt, lekerekített sarkokkal, míg a lábnál lekerekített végű.

Természetesen a fakoporsó egykori meglétének elsődleges bizonyítéka magának a koporsó maradványának előkerülése. A temető területéről csak néhány sírban maradt meg a vájt koporsó kisebb-nagyobb darabja. Öt sírban (81., 726., 815., 897., 900.) a két alkarcsont között, a medence alatt, kb. 12 cm szélességben (nagyjából az övveretek sávjában) került elő a koporsó fája. Több esetben fémtárgyak hátoldalán pl. övveretek (202., 492.) vagy a sír alján fekvő bronzlemezek (898.) vagy egyes vasmellék-

⁴⁴ Véleményünk szerint ez az arány így megtévesztő. Értelmezésénél figyelembe kell vennünk egyrészt a magas számú, sekély mélységű gyereksírokat, másrészt a padmalyos és a fülkés temetkezések bontási sajátosságait. A fülkék (és az aknasírok) feltárása közben könnyebb volt megfigyeléseket tennünk, mint a padmalyos temetkezések esetében.

letek, pl. medencelapát alatt fekvő vascsiholó (855.) vagy lándzsa (877.) alsó felületén maradt meg a konzerválódott koporsófa. Egyedi a 849. sírban megfigyelt rétegződés, ahol a vázcsontok alatt gyapjú, bőr- és faréteget figyeltünk meg.

Az oromdűlői temetőben kivételesnek számít a hat sírban megfigyelt ácsolt koporsó előfordulása, melyekben – egy nő kivételével – férfiakat temettek. A 72. és a 76. sírban a téglalap alakú, lekerekített sarkú koporsó lefelé szűkül, deszkáinak elszíneződő vastagsága 2–4 cm volt. A 950. és a 951. sírban egy hasonló formájú, de szögletes sarkú koporsó lenyomatát figyeltük meg, melynek deszkalenyomata 2 cm vastag volt. A 306. sír ácsolt koporsója a vállnál széles, a lábnál keskeny formát mutatott.

A temetőből négy olyan esetet ismerünk, ahonnan a koporsó lezárásához használt vaskapcsok kerültek elő. Egy infans II. gyermek sírjából (5.) egy-egy vas koporsókapocs került elő a koponya alól, a bal mellkas felső harmadában és a bal lábszárcsont felső vége alól. A sekély mélységű sírban koporsóra utaló elszíneződést nem figyeltünk meg. Az 53. sír egyetlen ácskapcsa a jobb felkar belső oldala mellett feküdt. A sírban megfigyelt koporsó szélének 2,5 cm vastag lenyomata – mint ahogyan már említettük – a koponya mögött egyenes volt lekerekített sarkokkal, míg a lábnál félköríves. A 760. sír padmalyának alján, a mellkas két oldalán hat különböző méretű, ácskapocs alakú koporsóvas feküdt a sír tengelyére merőlegesen: egy-egy darab a bal oldalon a váll külső oldala mellett, illetve az alkarcsont külső oldalánál, a jobb oldalon a koponya mellett, a jobb felkarcsont felső vége és a lapockacsont alatt és a jobb könyök belső oldalánál, valamint a jobb kézcsontok és a combcsont között. Belső felületükön – hossz tengelyükre merőlegesen – vasoxiddal konzerválódott famaradvány található. A vaskapcsok jelenléte ellenére ebben a sírban koporsóra utaló elszíneződést nem figyeltünk meg. Végül a 951. sírban egyetlen vas ácskapocs feküdt a bal medencelapát felső szélénél, hegytel lefelé. Belső oldalán és hegyének mindkét oldalán vasoxiddal konzerválódott famaradvány van. A sírban egy nagyméretű (210×40 cm), szögletes sarkú koporsó betöltésének elszíneződését dokumentáltuk.

KIRABOLT ÉS FELDÜLT SÍROK – SÍRRABLÁS

Az előzetes híradásokkal⁴⁵ ellentétben 71 oromdűlői temetkezés esetében (15%) merült fel, hogy a sírt kirabolták.⁴⁶ Többségüknel (kb. 50) nem lehetett megfigyelni a nyesett felszínen a sírrablásra utaló ráásás elszíneződését. Huszonkét aknasír esetében a sírfolt közepén (pl. 135., 341.), a mellkas feletti részen (340.) vagy a sír északkeleti felében/harmadában (pl. 147., 191.) jelentkezett egy, többnyire határozott körvonalú ovális fekete folt. Egyedi jelenség volt az 535. sírnál megfigyelt, a sírfolt közepén keresztben kirajzolódó téglalap alakú fekete elszíneződés. A padmalyos sírok esetében igen ritkán lehetett megfigyelni a rablógödör foltját. A 173. sír aknájának északnyugati oldalához csatlakozott, illetve részben azt vágta egy ovális fekete folt, míg a 345. sír esetében az aknán belül, annak északnyugati harmadában rajzolódott ki egy fekete elszíneződés. Legnagyobb számban a fülkesírok rablógödrei kerültek elő. Gyakran a fülkesírok aknájának délnyugati végében/harmadában (pl. 693., 819.) volt a rablóakna gödrének többnyire fekete vagy szürkésfekete foltja. A sírrablás során többször a sír aknáján belül ástak rá a fülkére (pl. 220., 324., 676.), vagy az akna végét enyhén kiszélesítették (pl. 343., 537., 625., 934.). A 90. sírnál részben az akna délnyugati végéhez kapcsolódott a ráásás, illetve az 57. sírnál a fülke fölött jelentkezett a rablógödör foltja. A fentiek alapján a sírookra a legtöbb esetben rendkívül pontosan áshattak rá, mert többségüknel nem vált el a sír betöltésétől a rablóakna foltja. Ez azt is jelentheti, hogy nem telhetett el hosszabb idő a temetés és a sír kirablása között, mert a két tevékenység következménye, a sír-, illetve a rablógödör betöltése nem vált el egymástól.

⁴⁵ LŐRINCZY 2017, 139.

⁴⁶ A szuperpozíció temetkezéseket nem soroltuk ide, mert azokat nem rablás céljából bolygatták meg.

A rablógödör feltjának előkerülésétől jóval nagyobb számban, közel 40 temetkezés esetében lehetett megfigyelni az aknasír felső rétegében,⁴⁷ a padmalyos (488., 656., 710.) és a fülkesíroknál⁴⁸ az aknában fekvő állatsontok megbolygatott maradványát, ami a sír kirablására utalt. A megbolygatott állatsontok a rablógödör területén kerültek elő.

Legnagyobb számban az emberi váz anatómiai helyzetétől való kisebb-nagyobb eltérése alapján vált bizonyossá a temetkezés kirablása.⁴⁹ A megbolygatott sírok többsége – 35 temetkezés – aknasír volt. Közülük 30 sírból az eltérő mértékben hiányos vázmaradványok alapján a rablás a medencétől felfelé eső területre, a felsőtestre, a mellkasra irányult.⁵⁰ Ezekben a sírokban a medencétől lefelé eső rész – változó mértékben – bolygatatlan maradt, a lábsontok párhuzamosan feküdtek. Ezekből három temetkezés maradványa tért el lényegesen. A 881. sírban az arckoponya, az állkapocs és egy felkarcsont a sírmellékletek egy részével együtt a jobb lábfej előtt, a sír nyugati negyedében került elő, a 679. sírban a vázmaradvány teljesen összekeveredve, míg a 885., fordított tájolású sírban a felsőtest csontjai egy halomban, a sír északkeleti felében, a koponya és néhány borda a jobb combcsont és az északnyugati fal között, magasabb rétegben. Lehet véletlen is, de meg kell jegyeznünk, hogy a 324., 693. és a 721. sírből sem a koponya, sem annak töredékei nem kerültek elő.

A 13 padmalyos temetkezés⁵¹ többségében a rablás ugyancsak a mellkasra irányult, a lábsontok a legtöbb sírban *in situ* helyzetben feküdtek. Huszonhárom fülkesírnál feltételezhetjük a sírrablást,⁵² ezek többsége is a felsőtestet célozta. A medencéig megbolygatott vázak alsó végtagjai – gyakrabban a lábszárcsont, ritkábban a combcsont – anatómia rendben feküdtek. A 220. és a 625. sír kivételnek számítanak, mert mindkét sír fülkéjében a kulcsontoktól lefelé *in situ* helyzetben feküdt a váz, ugyanakkor a 220. sírban a koponya a bal mellkason feküdt, az állkapocs azonban a fülke keleti sarkában – az eredeti helyénél magasabban –, míg a bal felkarcsont nem került elő. A 625. sírban a töredékes koponya a jobb combcsont külső oldala mellett feküdt, hiányzó töredékei az akna délnyugati végéből, a rablóakna betöltéséből kerültek elő. Összegzően azt lehet megállapítani, hogy a szegvári temetőben történt sírrablások döntő többsége a felsőtestre irányult és csak igen kis számban dúlták fel az egész vázat.

A rablással megbolygatott sírokban 36 gyermek (20 infans I., 16 infans II.) mellett⁵³ 35 felnőttet temettek (50–50%). Ez utóbbiak között 9 juvenis (5 nő, 4 férfi), 13 adultus (10 nő, 3 férfi), 3 felnőtt (1 nő, 2 férfi), 9 matusus (4 nő, 5 férfi) és 1 senium férfi volt. A 20 kirabolt női és 15 férfisír azt jelzi, hogy a nemek között ebből a szempontból nem volt markáns különbség.

A kirabolt, megbolygatott temetkezések formáját tekintve minden korosztály esetében minden sírtípus előfordult. Amennyiben helyesen értékeltük a fenti temetkezéseket, a sírrablások a temető teljes területét érintették. Azonban vannak a temetőn belül olyan kisebb területek (pl. L–N/26–29, G–H/19–22 stb.) ahonnan megbolygatott temetkezéseket nem ismerünk.

⁴⁷ A 147., 148., 191., 270., 334., 341., 351., 478., 558., 663., 665., 731., 763., 787., 802., 869., 875., 881., 896., 909., 911. sír.

⁴⁸ A 90., 175., 201., 220., 324., 343., 537., 625., 676., 693., 732., 734., 819., 883., 934., 966. sír.

⁴⁹ Ezek között csupán hat temetkezésnél (57., 147., 324., 535., 693., 802.) tudtuk megfigyelni a koporsó meglétét.

⁵⁰ Az 5., 67., 132., 135., 139., 147., 148., 191., 261., 270., 334., 340., 341., 351., 352., 447., 478., 534., 535., 558., 663., 665., 731., 763., 787., 802., 869., 875., 885., 896., 909., 911., 914. sír.

⁵¹ A 45., 129., 173., 178., 345., 350., 488., 490., 491., 493., 656., 710., 867. sír.

⁵² Az 57., 90., 175., 201., 220., 324., 327., 336., 343., 530., 537., 624., 625., 676., 693., 716., 721., 732., 734., 819., 883., 934., 966. sír.

⁵³ Feltűnő a feldúlt gyereksírok magas száma. Ennek elsődleges magyarázata talán a temető gyermeksírsírnak magas száma, de arról sem szabad elfeledkezni, hogy a temetőben előkerült három bizánci solidus egy gyermek (873.) és két juvenis (761., 855.) és két aranyfülbevaló a 146. és 866. sírban temetett gyermek melléklete volt. Tehát a kirabolt gyermeksírokban feltételezhetően nemesfém melléklet volt.

ÁLLATMELLÉKLETEK

Részleges állattemetkezések

A temető sírjainak 77%-ából, 358 sírból közel 900 állat maradványa került elő.⁵⁴ Az eltemetett állatok döntő többsége részleges állattemetkezés volt, ahol az állatok nyúzása során, a koponya mellett a bőrben benne hagyott hosszúcsontokat nem bontották ki az ízületeknél, hanem a rádusz és a tibia disztális végén, ferdén kettéhasították. A 96 ló mellett 332 szarvasmarha és 449 kiskérődző csonkolt maradványa került elő a sírokból. A 65 mén, 21 pontosabban nem meghatározható ló és 10 kanca koponyája és lábsontjai mellett 5 adultus mént és 3 kancát egészen temettek el. A nagykérődzők között 115 szarvasmarha, 180 tehén, 36 bika és egy ökör(?) nyúzott maradványa mellett 3 fiatal marha vázmaradványa feküdt a sírokban. A 449 kiskérődző között volt 413 juh, 27 kos, 4 nőtény, valamint 5 kecske és 12 egész juh. Összességében a temető sírjaiból 877 állat részleges maradványa és 22 egész állat került elő. A szegvári állatmellékletes sírokban átlagosan 2,5 állat maradványát helyezték el.

Mivel az állatmelléklet fontos jellemzője, hogy az állat részlegesen eltemetett maradványát vagy egész testét temették el, a fentiek értelmében egyértelmű, hogy a szegvári közösségre az előző típusú temetkezés volt a jellemző. A részleges állattemetkezés – azaz a koponyát és lábsontokat a bőrben hagyva temették el – egyik bizonyítéka az, hogy 175 állat (119 szarvasmarha, 26 ló és 30 juh) farokcsigolyái (többségében anatómiai rendben) kerültek elő a sírokból.

Az eltemetett állatok közel egyharmada (312) – függetlenül az állatfajtól – adultus volt. Ezeket mennyiségben a marháknál a juvenis, a kikérődzőknél az infans, míg a lovaknál a juvenis–subadultus korosztályhoz tartozó állatok követik. Az egyértelműen látszik, hogy az elhunytak mellé fiatal és idős állatokat igen kis számban temettek (8. táblázat).

	<i>Ló</i>	<i>Szarvasmarha</i>	<i>Kiskérődző</i>	<i>Állatszám</i>	<i>%</i>
<i>Foetus</i>	–	5 (1,5%)	12 (2,6%)	17	1,9
<i>Neonatus</i>	1 (1%)	8 (2,5%)	20 (4,3%)	29	3,3
<i>Infans</i>	2 (2%)	55 (16,5%)	125 (26,9%)	182	20,2
<i>Juvenis</i>	18 (17%)	83 (24,5%)	66 (14,4%)	167	18,7
<i>Subadultus</i>	20 (19%)	51 (16%)	20 (4,3%)	91	10,1
<i>Adultus</i>	52 (50%)	91 (27,5%)	170 (36,9%)	313	34,9
<i>Adu.–Mat.</i>	–	9 (2,5%)	3 (0,6%)	12	1,3
<i>Maturus</i>	7 (7%)	26 (7,5%)	30 (6,5%)	63	7,1
<i>Mat.–Sen.</i>	1 (1%)	1 (0,4%)	–	2	0,2
<i>Senium</i>	1 (1%)	–	1 (0,2%)	2	0,2
<i>Ismeretlen</i>	2 (2%)	6 (1%)	13 (2,8%)	19	2,1
	104 (100%)	335 (100%)	460 (100,%)	899	100

8. táblázat. Szegvár-Oromdűlő. A sírok részleges és egész állatmellékleteinek megoszlása

Table 8. Szegvár-Oromdűlő. Distribution of complete and partial animals in the graves by species and age group

⁵⁴ VÖRÖS 2022.

Kiskérődzők

Az állatmellékletek közül legnagyobb számban (460) kiskérődző került elő 294 sírból (63%). Ezeket az állatokat 130 gyermek, 3 meghatározhatatlan nemű juvenis, 101 nő és 59 férfi mellé temették. Életkorukat tekintve 88 infans I., 42 infans II., 38 juvenis, 55 adultus, 50 maturus és 7 senium, valamint 13 felnőtt mellékleteként kerültek elő, legnagyobb számban fülkesírból (118), valamivel kisebb számban akna- (101) és padmalyos sírból (73).

A részleteket tekintve egy kiskérődző 191 sírból került elő, melyek között 177 juh, 9 kos, 1 nőtény, 1 egész állat és 3 kecske volt. Életkorukat tekintve 1-1 foetus és neonatus, 51 infans, 29 juvenis, 8 subadultus, 74 adultus, 2 adultus–maturus, 13 maturus és 12 meghatározhatatlan korú állat volt. Egy-egy kiskérődzőt 93 gyermek, 3 nem meghatározható nemű juvenis, 55 nő és 40 férfi mellé helyezték. Életkori megoszlásuk: 67 infans I., 26 infans II., 25 juvenis, 34 adultus, 30 maturus, 3 senilis és 6 felnőtt. A különböző korú juhok és kosok gyermekek, eltérő korcsoportú nők és férfiak melléklete volt, melyeket 79 fülke-, 67 akna-, és 45 padmalyos sírba temettek el. Az egyetlen maturus egész juhot egy fordított kialakítású fülkében eltemetett maturus nő sírjának aknájában bontottuk ki, 3 adultus kecske részleges maradványát egy infans I. és 2 maturus nő aknasírában, míg az adultus nőtényt egy infans I. gyermek mellett.

Két állat maradványa 62 sírból került elő: 117 juh mellett 5 kos, 1 nőtény és 1 juh váza. Az állatok fele a fiatalabb korcsoporthoz tartozott – 4 foetus (embrio), 6 neonatus (újszülött), 31 infans, 13 juvenis, 4 subadultus –, míg a másik fele az idősebbhez: 54 adultus, 10 maturus, 1 senilis és 1 ismeretlen. A temetések többségében egy-egy fiatal és idős állatot mellékeltek, csak 9 sírban volt azonos (adultus) korcsoportba tartozó juh. Két állatot 21 gyermeknek, 27 nőnek és 14 férfinak adtak mellékletül. A 13 infans I. és 9 infans II. mellett csak 7 juvenis kapott két kiskérődzőt, míg a felnőttek között 14 adultus, 13 maturus és 1 senium mellett 5 ismeretlen korú felnőtt. Őket 23 akna-, 14 padmalyos 25 fülkesírba temették.

A növekvő állatszám mellett csökkenő esetszámot figyelhettünk meg. Az eddigieknél jóval kisebb számban mellékeltek három juhot. A 29 sírban temetett állatok között 77 juh, 1 nőtény, 7 kos volt valamint 2 juh váza. Ezek életkorcsoportjai: 3 foetus, 8 neonatus, 26 infans, 15 juvenis, 3 subadultus, 27 adultus és 5 maturus. Három juhot főleg gyermekek (15) és nők (10) mellé helyeztek. Az ő életkori megoszlásuk: 8 infans I., 7 infans II., 3 juvenis, 5 adultus, 3 maturus, 2 senium, 1 felnőtt. Három juhot 11 akna, 8 padmalyos és 10 fülkesírba helyeztek el mellékletül.

Négy állat maradványa – 27 juh, 3 kos és 2 juh váza – 8 sírból került elő. Ezek többsége fiatal – 1 foetus, 4 neonatus, 13 infans, 5 juvenis. Idősebb állat (7 adultus, 2 maturus) kisebb számban volt. A sírok többségében 3-3 fiatal kiskérődző mellett csak 1-1 idősebb maradványa került elő. Ezeket a fiatal, síronként nagyszámú állatot 2 gyermek és 6 nő (2-2-2 juvenis, adultus, maturus) mellé helyezték el a temetés során 4 fülke-, 3 padmalyos és 1 aknasírban.

Csupán három temetkezésből került elő mellékleteként 5-5 állat: 10 juh, 2 kos, 1 nőtény és 1 juh váza, valamint 1 kecske. Ezen állatok többsége ugyancsak fiatal volt, 1 neonatus, 3 infans, 1 juvenis, 4 subadultus és 6 adultus. Míg a 73. maturus nő aknasírából 3 adultus és 1-1 infans, illetve juvenis állat került elő, addig a 293. senium nő padmalyos sírjából 3 subadultus és 1-1 neonatus, illetve adultus, míg az 517. juvenis nő ugyancsak padmalyos sírjából 2-2 infans és adultus, valamint 1 subadultus.

Egyedülálló egy maturus nő padmalyos sírja (187.) abból a szempontból, hogy ez az egyetlen olyan temetkezés, amelyből 10 kiskérődző – 5 juh, 1-1 kos és kecske (3-3 juvenis és adultus, 1 subadultus) – részleges maradványa került elő, valamint 3 foetus váza.

Kiskérődzőt minden esetben több gyermek és nő kapott mellékletül, de a növekvő számú állat nők mellékleteként került a sírban. Négy és annál több juhot férfiak mellé nem temettek.

A sírokba mellékeltek kiskérődzők kapcsán felmerül a kérdés, hogy az adott sírban az ételmellékletül adott hosszúfartó vajon a sírba helyezett, mellékletül adott juhok valamelyikének a testrésze volt, vagy más, az adott temetkezésben nem mellékelte állattól származhatott. 27 sírban azonos korcsoportú állatot

temettek, mint a mellékletül adott hosszúfartó állata volt. Köztük 6 sírban a keresztcsont nőstény állattól származott, 7 esetben kostól, míg az állatmellékletek esetében a nemet nem lehetett megállapítani. A 130. és a 171. sírban adultus kost adtak mellékletül, és ugyanazon korcsoportból származó állat keresztcsontját is. A temető 12 temetkezésében ugyan fartőt mellékeltek, de az elhunyt sírjában nem találtunk kiskérődző maradványát. 36 esetben más korosztályú állattól származott a fartó, mint amilyen állat részleges maradványát a sírba helyezték. 9 sírből előkerült keresztcsonthez tartozó juh vagy a mellékletül adott állat életkorát nem lehetett meghatározni, így ezekben az esetekben az egyeztetésre nem volt lehetőség.

A fentiek mellett vannak egyedi esetek. A 72. sírban ugyan az ételmelléklet egy adultus kos testrésze volt, de mellékletül a sírba helyezett adultus kosnak megvoltak a farokcsigolyái, tehát nem tartozhatott ugyanazon állathoz. A 76. és a 112. sírban egy adultus nőstény keresztcsontja került elő, míg a sírban egy adultus kos részleges maradványát helyezték el. És végül a 323. sírban egy adultus kecske fartővének maradványai kerültek elő és ugyancsak egy adultus kecske koponyája és lábcsonthoz a feküdtek a sírban.

Összességében 64 esetben biztosan nem azon egyik állat keresztcsontját adták mellékletül, melyet megnyúzva a sírba helyeztek. És az se biztos, hogy a kisszámú, azonos életkorú és nemű juh keresztcsontja a sírből előkerült, vele megegyező korosztályú és nemű állat része volt. Tehát minden, hosszúfartót tartalmazó temetkezés esetében figyelembe kell vennünk még egy kiskérődzőt, amelyet ugyan nem mellékeltek a sírba, de feltehetően a halotti tor során elfogyasztották és legfaggyúsabb részét az elhunyt mellé helyezték halotti útravalóul.

Egy kis kitéréssel arra is utalnunk kell, hogy feltehetően az előbbieken ismertettnél nagyobb számú sírban helyeztek el mellékletként juh részleges maradványát. Gondolunk itt arra, hogy az üres, téglalap alakú objektumokon kívül 87 sírből nem került elő állatmelléklet, ami nem azt jelenti, hogy nem is helyezhettek el legalább még néhány sírban juh részleges maradványát. Igen magas azon gyermektemetkezések száma, melyek sekély mélységben, többnyire földmunka során kerültek elő. Ezek esetében – az állatmellékletes gyereksírok viszonylag magas számának ismeretében – jogosan feltételezhetjük, hogy lehetett köztük nem kis számban juh melléklettel ellátottak. Ezt a véleményt erősítheti az a tény is, hogy ezen sírok – sekély mélységük ellenére – nem voltak mellékletnélküliek: közel 20 sírban került elő kerámiaedény, 3 sírban juh keresztcsont, egy bizánci solidusról (873.) és a gyöngynyakláncokról stb. nem is beszélve. Így ha nem is tudjuk számszerűsíteni, a részleges juhtemetkezések esetében a megismertnél magasabb esetszámra kell gondolnunk.

Ugyanakkor az nem lehet kérdéses, hogy azok a padmalyos (pl. 183.) és fülkesírok (pl. 48.), ahol az akna üresnek bizonyult, állatmelléklet nélküli temetkezések voltak. És ugyancsak nem lehet kérdéses azoknak az aknasíroknak az esete, ahol a sírok mélysége meghaladta a 30–40 cm-t (pl. 110.). Érdekességként jegyezzük meg, hogy az állatmelléklet nélküli felnőttek sírjának döntő többsége fordított tájolású aknasír volt.

Nagykérődzők

A temető 234 sírjából (50%) került elő nagykérődző maradványa, melyek közül 156 sírből csak egy. A 80 tehén, 64 marha és 12 bika életkora igen változatos volt, de többségüket fiatal korukban áldozták fel: 1 neonatus, 28 infans, 54 juvenis, 18 subadultus mellett 39 adultus, 9 maturus, 1-1 adultus–maturus és maturus–senilis, valamint 3 meghatározhatatlan korú. Egy-egy állat részleges maradványát 64 gyermek és 92 felnőtt (3 juvenis, 37 férfi és 52 nő) kapta mellékletül. Életkorukat tekintve a gyermekek között 35 infans I. és 28 infans II. volt, míg a felnőtteknél 26 juvenis, 33 adultus, 22 maturus és 5 senilis mellett 6 felnőtt. Egy-egy szarvasmarha 53 akna-, 31 padmalyos és 72 fülkesírből került elő.

Két szarvasmarha 60 sírban volt, melyek között 65 tehén, 31 marha, 22 bika és 1 ökör részleges maradványa mellett 1 marhaváz került elő. Életkori megoszlásukra az idősebb állatok túlsúlya a jellemző: 2 foetus, 4 neonatus, 11 infans, 22 juvenis és 22 subadultus mellett 41 adultus, 6 adultus–maturus, 11 maturus, valamint 1 ismeretlen korú.

16 sírból két marha, míg egy temetkezésből 2 bika maradványa került elő. Ezek között 8 temetkezésben azonos korúak is voltak, míg 6 sírból előkerült állatok csak azonos korcsoporthoz tartoztak, de eltérő neműek. A többi sírban vegyes korosztályú és nemű állatok csontjai kerültek elő. A 720. sírban infans II. gyermek melléklete egy neonatus marhaváz volt, 1-1 neonatus részleges maradványát nő mellé, míg egyet férfi mellé temettek. A két foetus marha maradványa két matusus férfi melléklete volt.

Két állatot csak 5 gyermeknek adtak mellékletül, míg a többi felnőttek sírjából került elő. A 2 infans I. és 3 infans II. mellett 11 juvenis (9 nő, 2 férfi), 21 adultus nő és 14 matusus (8 nő, 6 férfi), 2 senium (nő, férfi), valamint 7 felnőtt (5 nő, 2 férfi) kapta mellékletül két nagykerődző maradványát, melyek 9 akna, 16 padmalyos és 35 fülkesírből kerültek elő.

Három nagykerődző 16 sírból vált ismertté, melyek között 29 tehén, 1 bika és 16 marha, illetve 2 marha teljes váza volt. Ezek életkori megoszlása közel kiegyenlítettnek tekinthető, mivel volt köztük 2 egész és 1 foetus részleges maradványa és 3 neonatus, 13 infans és 5 juvenis. Az idősebb állatok között 8 subadultus, 11 adultus, 1 adultus–matusus és 4 matusus volt.

Három azonos nemű állatot egy sírban sem mellékeltek, de egy temetkezés kivételével a többiben volt két-két azonos nemű és 8 sírban azonos korú. Ezeket az állatokat 2 gyermek, 10 nő és 3 férfi mellé temették, egy sír fülkéje üresnek bizonyult, nem került elő emberi váz. Három szarvasmarha 1-1 infans I. és infans II., 2 juvenis, 5-5 adultus és matusus, valamint 1 senium melléklete volt, melyek 3 akna, 4 padmalyos és 9 fülkesírből kerültek elő.

Egy-egy sírban volt 4, illetve 5 nagykerődző részleges maradványa. A 187. padmalyos női sírből három különböző korú tehén és egy matusus bika maradványa került elő, míg a 73., torzított koponyás nő aknasírjából 3 subadultus tehén, valamint egy-egy infans marha és adultus–matusus tehéné.

Függetlenül attól, hogy egy-egy temetkezésben hány állatmelléklet volt, a nagykerődzők többségét nők kapták.

Lovak

A temető 77 sírjában temettek el részlegesen vagy egészben lovat. Egy állatot 59 esetben helyeztek sírban, melyek között 8, különböző korú kanca volt. Ezeket 5 gyermek, két nő mellékleteként és az egyetlen egész, juvenis kancát férfi mellé temették el. 12 ismeretlen korú ló döntő többsége gyermekek és férfiak sírjából került elő, csupán a 113. női sírban volt egy állat.

Legnagyobb számban (34) mén részleges maradványa került elő a sírokból. Ezeken kívül öt temetkezés melléklete volt adultus mén teljes váza. A 720. sírban fekvő infans II. gyermeken kívül a többi egész ló – az egy kancával együtt – férfi melléklete volt.

Egy lovat 18 gyermeknek (5 infans I., 13 infans II.) adtak, 10 juvenisnek (5-5 nő és férfi) és 14 adultusnak (1 nő, 13 férfi), valamint 10 matususnak (1 nő, 9 férfi) és 1 seniumnak (férfi) mellékeltek. Ugyancsak egy-egy lovat kapott 6 felnőtt (1 nő, 5 férfi), akiknek életkorát nem lehetett pontosabban meghatározni. Összességében 18 gyermek mellett 8 nő és 33 férfi kapott mellékletül közel azonos arányban akna, padmalyos és fülkesírba egy lovat.

Két ló 11 temetkezés melléklete volt. Öt sírban 2-2 mént, négy sírban egyet-egyet és velük kancát vagy lovat, míg két temetkezésből 2-2 ló maradványa került elő, melyeknek több mint fele adultus volt. A két lóval temetett 11 férfi döntő többsége az idősebb korosztály tagja volt és többségüket fülkesírba temették.

Három-három ló nyüzött maradványát 5 temetkezés tartalmazott. Az öt sírban 12 mén és egy kanca csontjai, valamint két kanca váza került elő. Két sírban (755., 760.) 3-3 adultus mén, a 33. sírba a kanca mellé két matusus mént, míg a 734. sírba 1-1 ló és mén részleges maradványait helyezték a kanca mellé. A 759. sírban két subadultus és egy adultus mén koponyája és lábcsontjai feküdtek. Három-három lovat 2-2 adultus és matusus férfi, valamint egy juvenis mellé temettek padmalyos és fülkesírba.

Négy ló koponyája és lábcsontjai csak 2 sírból került elő. Az 540. padmalyos sírban fekvő juvenis férfi mellé két mén, egy kancát és egy ló részleges maradványait, míg a 870. fülkesírban temetett adultus nő mellé három mént és egy lovat helyeztek el.

Érdeemes megjegyeznünk, hogy míg az öt egész mén mellé több lovat nem helyeztek a sírba, addig a három egész kanca közül kettő esetében a sírból még két-két ló részleges maradványa került elő.

Az állatmellékek összetétele

Az előkerült állatmellékek együttes értékelését az állatmaradványok száma és összetétele mellett az elhunytak életkora és neme, valamint a sírtípusok alapján érdemes összevetnünk (9. táblázat).

<i>Életkor</i>	<i>Nem</i>	<i>Esetszám</i>	<i>Juh</i>	<i>Marha</i>	<i>Ló</i>
<i>Infans I.</i>	–	103	121	44	5
<i>Infans II.</i>	–	53	65	37	13
<i>Juvenis</i>	Nő	30	43	39	4
<i>Juvenis</i>	Férfi	15	15	14	15
<i>Adultus</i>	Nő	49	62	71	5
<i>Adultus</i>	Férfi	21	22	15	23
<i>Maturus</i>	Nő	30	55	48	2
<i>Maturus</i>	Férfi	28	33	31	24
<i>Senium</i>	Nő	4	10	6	–
<i>Senium</i>	Férfi	6	6	6	5
<i>Felnőtt</i>	Nő	9	13	15	1
<i>Felnőtt</i>	Férfi	7	7	6	7
<i>Összesen</i>		355	449	332	104

9. táblázat. Szegvár-Oromdűlő. Az elhunytak életkora, neme és az állatmellékek
Table 9. Szegvár-Oromdűlő. Distribution of animal grave goods by species, age group, and sex

Gyermekek állatmellékei

A gyermekek között csak 1 juhot mellékeltek 47 infans I. gyermek és 7 infans II. gyermek mellé. Ezek többsége aknasír volt. Egy szarvasmarha maradványa egyenlő arányban, 11–11 infans I. és infans II. gyermek különböző típusú sírjából került elő, közel azonos számban. Ugyanakkor egy-egy ló csak két infans I. (15., 699.) és egy infans II. (710.) gyermek padmalyos sírjában volt.

Két juhot magában egyetlen gyereksír sem tartalmazott, ellenben hármat 2 akna (571., 663.) és 3 fülkesírba (172., 543., 898.) adtak az elhunyt mellé. Egy-egy juhot és marhát 31 sírba (18 infans I., 13 infans II.) temettek. Ezek többsége már összetett – 16 fülke, 11 padmalyos – sír volt és csak 4 került elő aknasírból. Egy juhot és egy lovat az 550. padmalyos sírban temetett infans I., valamint négy infans II. gyermek 2-2 padmalyos és fülkesírjába tettek melléketül (194., 339., 726., 743.). Két marha egy infans I. gyermek fülkesírjából (197.) került elő.

Ahogy nő az állatmellékek száma, úgy csökken az esetszám. Három állat – 1 juh és 2 marha – csak egy infans II. gyermek fülkesírjában (732.) volt. Két kiskérődző és egy marha három infans I. és két infans II. gyermek aknasírjából került elő. Két juh és egy ló két infans II. gyermek padmalyos sírjának (107., 748.) melléke volt.

Négy állat csak hét temetkezés melléklete volt. Három juh és egy tehén három infans I. gyermek aknasírából (114., 173., 334.) került elő, 3 juh és 1 ló a 286. és a 757. sírból, 2-2 juh és 1-1 marha, illetve ló két infans II. gyermek sírából (624., 933.).

Öt állat – 3 juh, 1-1 marha, illetve ló – a 112., 121. sírból került elő, míg a 3 juh mellett két marha a 692. sírból. Igen vegyes összetételben 6 állat négy sírban volt. Két juh, 3 marha és 1 ló részleges maradványa a 322. aknasírból került elő egy infans II. gyermek mellékleteként, 4 juh és 2 marha (838.), 3 juh, 1 marha és 2 marhaváz (541.), illetve 3 juh, 1 marha és 1-1 marha, illetve ló a 720. sírban. Ez utóbbi három temetkezés fülkesír volt.

Juvenis koriúak állatmellékletei

Egyetlen juvenis nő (150.) kapott 1 juhot, két kiskérődző maradványát egyetlen fiatal sírja sem tartalmazott. 17 temetkezésben volt 1-1 juh és marha koponyája és lábsontjai, melyek közül 12 fülke- és 5 aknasír volt. Egy juh és 1 ló került elő a 113. női sírból. Két szarvasmarha maradványát három nő sírjában (555., 586., 694.) adták mellékletül, 1 marhát és 1 egész lovat a 200. sírban fekvő férfinak.

Azok a sírok, melyekben három állatot mellékeltek, igen vegyes összetételűek voltak: 3 juh a 881. sírban, 2 juh és 1 marha az 554. és a 707. női sírban, 1 juh és 2 marha a 288., 762. női sírban volt, és ugyancsak két sírban (1., 967.) 1-1 juh, marha és ló maradványa. Egy juh és 2 ló hiányos csontjai a kirabolt 90. fülkesírből kerültek elő, míg 3 marha a 349. sírból, 2 marha és 1 ló a 666., 1 egész és 2 részleges ló a 734. sírból.

Négy állatmelléklet öt temetkezésből eltérő összetétellel került elő: 2-2 juh és marha három sírből (340., 544., 890.), míg 2 juh, 1-1 marha és ló a 201. és 4 ló az 540. sírból. Ugyancsak négy temetkezés tartalmazott 5 állatmellékletet, melyek összetétele ebben az esetben is változatos: 2-2 juh és marha, 1 ló maradványa a 697. sírból került elő, 3 juh és 2 marha a 761., 3 juh és 1-1 marha és ló a 736. és a 855. sírből. Hét állat nemcsak a gyereksírok esetében, de a felnőttek esetében is ritkának számít. Négy juh és 3 marha a 730., valamint 5 juh és 1-1 marha és ló az 517. sírban volt.

Adultus koriúak állatmellékletei

A felnőttek közül 49 adultus nő és valamivel kevesebb, mint fele, 21 férfi kapott állatmellékletet. A nők között ketten-ketten kaptak 1, illetve 2 juhot, nyolcan 1 marhát. Ennél több, 1-1 juh és marha 7 sír melléklete volt, 2 marha négy temetkezésé. Három sírből 2 juh és 1 marha maradványa került elő, míg kilenc nő 1-1 juhot és 2-3 marhát kapott. Három juh és 1 marha a 463. sírban volt, öt temetkezés tartalmazta 2-2 juh és marha maradványát, míg 1 juh és három marha a 132., 188. sír mellékleteként került napvilágra. Négy juh és 1 marha a 714. sírban volt, 3 juh és 2 marha a 721. és a 937. temetkezésben. Egy-egy sírből 4 juh és 2 marha (848.) került elő, valamint 3 juh, 2 marha és 1 ló (690.), illetve 2 juh, 1 marha és 4 ló (870.).

Az adultus korukban elhunyt nőkkel szemben a férfiak között csak négy olyan személy volt, akinek nem mellékeltek lovat, ellenben két sírban (333., 335.) csak egy-egy egész lovat temettek el. Egy férfi kapott 1 juhot, ketten 1-1 juhot és marhát, négyen 1-1 juhot és lovat, az 500. sírban 2 juh és 1 ló, míg a 202. sírban 1-1 ló és marha, a 81. és a 343. sírban 1-1 juh, marha és ló maradványa feküdt, míg a 100. sírban az egész ló mellett 2 részleges marha. Két sírba adtak (531., 626.) az elhunyt mellé 1-1 lovat és marhát, valamint 2 juhot. Ugyancsak két temetkezés (731., 900.) tartalmazott 2 lovat és 1-1 marhát és juhot. Három lovat és 1-1 marhát, illetve juhot a 755. és 760. sírba temetett férfi mellé fektettek.

Maturus elhunytak állatmellékletei

A maturus koriúak között közel azonos számban kaptak állatmellékletet nők és férfiak. A 30 nő közül három mellől 1-1 juh került elő, két aknasírban (165., 323.) részleges, a fordított kialakítású 917. fülkesír

aknájában egész állat volt. Négy másik temetkezés tartalmazta 1-1 marha maradványát, míg 5 sírban 1-1 juh és marha jelentette az állatmelléketeket. Kivételes a 268. és a 889. sír, amelyből 1-1 ló, valamint 2, illetve 1 juh került elő. Ahogy nő az állatmelléletek száma, úgy csökken az esetszám: két sírban volt 2 juh és 1 marha, 4 sírban 1 juh és 2 marha. Magas az egyedi esetek száma: az 585. sírba 3 juh 1 marha maradványát helyezték, a 176. sír 1 juhot, 3 marhát, míg 2 juhot és 3 marhát a 196. és a 347. temetkezés tartalmazott. Egy-egy sírban volt 4 juh, 2 marha (111.), 3-3 juh és marha (693.), 4 juh és 3 marha (130.) 5-5 juh és marha (73.) és végül 10 juh és 4 marha (187.).

A férfiak esetében egy-egy állat a 964. fülkesírban (juh), a 679. aknasírban (marha) volt, két juh a 950. fordított kialakítású fülkesír aknájában. A 670. és a 770. sírban 1-1 ló részleges maradványa volt az állatmelléklet, míg a 85. a 492. és a 892. sírból a ló mellett 1-1 juh is előkerült. Egy-egy juh és marha három temetkezésből vált ismertté, a 763. sírből 1-1 marha és ló. Három állat maradványa nyolc sírban volt az alábbi összeállításban: 1 juh, 2 marha (198., 879.), 2 juh, 1 marha (139., 542., 815.), 1 juh és 2 ló (545., 960.) és 1-1 juh, marha és ló. Egy temetkezésből került elő 1 juh és 3 marha, míg a 65. és a 137. sírből 1-1 juh és marha, valamint 2 ló. Két temetkezésből 5 állat maradványa, 2 juh és 3 marha (179.), továbbá 2-2 juh és marha valamint 1 ló (350.). Egy egész ló mellett 2-2 ló és marha, valamint 1 juh részleges maradványa a 33. fülkesírből, 2-2 ló és juh, 3 marha az 539. padmalyos sírből, míg 3-3-3 ló, marha és juh részleges maradványát az ugyancsak padmalyos 759. sírba helyezték el. A maturus férfiaknak több mint a felét fülkesírba temették és csak negyedét padmalyosba, illetve aknasírba.

Senium és meghatározhatatlan korú felnőttek állatmelléletei

Összesen 10 senium elhunyt kapott mellékletül különböző állatmelléleteket. Egy-egy női sírban volt 2-2 juh vagy marha, a 293. sírban 5 juh és 1 marha, a 108. sírban 3-3 juh és marha. A hat férfisír közül az 58. sírban 1 lovat mellékeltek, a 189. és a 876. sírban 1-1 juhot és marhát és egy-egy sírban 2 marhát (306.), 1-1 juhot és marhát, 2 lovat (76.) valamint 1 marhát, 2 lovat és 3 juhot (879.).

A pontosan nem meghatározható korú felnőtt nők sírjai közül kettőben 1-1 juh és marha volt, egy temetkezésben 2 marha, két sírban 1 juh és 2 marha, a 888. sírban 2 juh és 1 ló, a 723. sírban 2-2 juh és marha, 3 juh és 2 marha a 329., míg 2 juh és 3 marha a 324. sírban.

A felnőtt, fegyveres férfiak között a 903. sír halottjának 1 marha melléklete egyedülálló a többi férfi változatos összetételű és nagyszámú állatmelléleteihez képest. A többiek sírjában 1-1 juh és ló volt (650.), 1-1 marha és ló (561.), 2 juh és 1 ló (800.), 1-1 juh, marha és ló (777.), 1-1 juh és ló, 2 marha (676.), 2-2 juh és ló, valamint 1 marha (700.) volt.

Számszerűen a legtöbb állat – 10 juh és 4 marha – a 187. padmalyos sírban, 5-5 juh és marha a 73. sírban, míg 3-3-3 juh, marha és ló a 759. sírban volt. Külön-külön tekintve az állatokat a már említett 187. sírből 10, különböző életkorú juhon kívül három sírből került elő 5-5 juh. A nagykerődzők esetében közel 20 temetkezésben mellékeltek 3-3 marhát, de csak a 187. sírban volt 4, és a 73. sírban 5 állat. A lovak esetében 10-nél több temetkezésben volt 2-2 ló, 5 sírban 3, míg az 540. férfi és 870. női sír mellékletként került elő 4-4 ló.

A kiemelkedően nagyszámú állatmelléletek – függetlenül az állatfajtól – az egyetlen aknasíron kívül (73.) padmalyos vagy fülkesírokból kerültek elő.

A temető sírjainak többségére az állatmelléletek jellemzőek, de négy korosztály tagjainak – a többiekhez képest – kisebb számban adtak. Míg az elhunytak 87–97%-át – kortól és nemtől függetlenül – állatmelléletekkel látták el, addig az infans I. gyermekeknek és a senium nőknek csak a 65%-a, az infans II. gyermekek és a felnőtt férfiak 77%-a kapott állatmelléleteket.

Az általánostól eltérő, kisszámú állatmelléletek

A nagyszámú állattól elkülönülő egyik eset az öt, kecskének meghatározott kiskerődző. Egyedüli állatmellékletként 2 maturus nő (165., 323.) és egy infans I. gyermek (169.) aknasírjában fordult elő. A másik

két kecske közül az egyik a legnagyobb állatmelléklettel rendelkező matusus nő (187.) egyik melléklete volt, míg az ötödik egy juvenis nő hét állata közül az egyik. Ugyanígy szükséges megemlítenünk, hogy a négy nőténynek meghatározott kiskérődző egy-egy infans I. és II., valamint egy-egy juvenis leány és fiú melléklete volt.

Az előbbiekkal ellentétben nagyobb számban kerültek elő kosok a sírokból. Ezek az állatok 23 temetkezés egyik melléklete volt. Gyermekek, nők és férfiak mellé egyaránt temették, de többségük nők és azon belül az adultus korúak mellől kerültek elő. Két-két kos – egyéb állatok mellett – három temetkezés melléklete volt, 1-1 adultus, matusus és senium nő padmalyos sírjában tártuk fel.

Ugyancsak nagyszámú nagykerődzőt határoztak meg bikának. A 34 állat közül csak igen kevés került elő gyermekek mellől, többségük matusus, illetve adultus nők melléklete volt, akiket fülke- és padmalyos sírban temettek el.

Mint már láttuk, a temetőre a részleges állatmellékletek kiemelkedően magas száma jellemző, de ezek mellett 22 egész állatot is eltemettek a sírokban. Legnagyobb számban juhokat mellékeltek, ezen belül 5-5 foetus és neonatus állatot, valamint egy matusus korút. Ez utóbbit a 917., matusus nő fordított kialakítású fülkesírjának aknájába temették, míg három magzat vázát a 187., matusus nő padmalyos sírjába. Ugyancsak egy magzat váza feküdt a 692. fülkesírban, infans II. gyermek, valamint egy-egy magzat és újszülött bárány egy juvenis férfi fülkesírjának (855.) aknájában. Ezekon kívül négy sírban (121., 130., 293., 933.) volt egy-egy neonatus egész állat. Az egész állatokat három infans II. gyermek (121., 692., 933.), három matusus (130., 187., 917.) és egy senium nő (293.), valamint egy juvenis férfi (855.) mellé temették.

A nagykerődzők közül 1 marha váza volt egy infans II. gyermek fülkesírjában (720.) és 2 állat egy infans I. gyermek ugyancsak fülkesírjában (541.).

A lovak 8,2%-át egészben temették el. Az egy juvenis kanca mellett 2 adultus kancát és 5 adultus mént mellékeltek egy akna-, 3 padmalyos és 4 fülkesírban. Az egy infans II. gyermek (720.) mellett 2 juvenis férfi (200., 734.), 4 adultus (100., 333., 335., 930.) és egy matusus férfi (33.) melléklete volt egész ló. A fentiek alapján látható, hogy az egészben eltemetett kis- és nagykerődzők nők és gyermekek sírjaiból kerültek elő, míg a lovak férfiak mellől.

A sírformák és az állatmellékletek

A temető 58 aknasírjában csak 1-1 állat feküdt, melyek többsége juh, illetve marha. 40 aknasírból került elő 2 állat, melyek összetétele 1 kiskérődző és 1 marha vagy ló. És igen kisszámú azon aknasírok száma, amelyekben több nagytestű állat maradványát helyezték el.

A padmalyos temetkezések között 27 esetben csak egy-egy állat volt a sírban, nagyobb számban juh, kisebb számban marha, illetve ló. Meg kell jegyeznünk, hogy egyetlen ló egy akna és egy fülkesír mellett öt padmalyos temetkezésből került elő. 24 sírban volt két állat, ezek döntő többsége egy-egy juh és marha, igen kis számban juh és ló, valamint két marha.

Csökkenő esetszámban, csak 11 padmalyos sírban volt három állat az aknában: 1 juh, 2 marhával vagy 2 juh 1 lóval. Ugyancsak 11 sírből került elő 4 állat: 3 juh és 1 marha, 2-2 juh és marha, valamint juh, marha és ló változó számban. Kiemelkedik az 540. sír, amelyben 4 részleges ló maradványa feküdt. Három-három temetkezés tartalmazott 5-6-7 állat maradványát, az összetétel változó, de mindig magas az állatok között a juhok száma. A 759. sír 3-3 juh, marha és ló maradványát tartalmazta, míg a 187. sír 10 juhot és 4 marhát.

Fülkesírban 20 esetben került elő 1-1 juh vagy marha. 52 sír aknájában temettek 2 állatot, melyek többsége 1-1 juh és marha, kisebb számban került elő 1 juh és 1 ló, valamint 2 marha vagy 2 juh. Három állatot 33 sírba mellékeltek. Ezek többsége síronként 2 juh és 1 marha, illetve 2 marha és 1 juh. Kisebb számban került elő 3-3 juh vagy marha, illetve 1 juh és 2 ló. Hasonlóan kisszámú azon sírok száma,

amelyikben 1-1 juhot, marhát és lovat helyeztek el. Meg kell jegyeznünk, hogy 3 állatot tartalmazó sírok egyharmadában került elő ló maradványa.

Négy állat csak 12 temetkezés melléklete volt. Ezek összetétele igen változatos: 2-2 juh és marha, 2 juh és 1-1 marha és ló, valamint 1-1 juh és marha 2 lóval. Itt már a sírok többségében temettek lovat is. Tizennégy sírból került elő 5 állat: 3 juh, 2 marha, vagy fordítva. Kisebb számban fordult elő 1-3 ló ugyanannyi marhával vagy juhval. Hat állatot öt sír tartalmazott, melyekben 3-3 juh és marha, valamint változó számban juh-marha és ló volt. Végül a 759. sírban 4 juh és 3 marha került elő, illetve a 187. sírban 4 ló, 2 juh és 1 marha.

A halott és a vele temetett állatmelléklet térben történő elválasztása

A szegvári temető szinte minden sírjában megfigyelhető a halott és a vele eltemetett állatmelléklet térben történő elválasztása, ami az elhunyt elválasztását szolgálta az aknában (vagy annak felső szintjén) elhelyezett állatmellékletektől. Ennek változatos formái az aknasírok esetében az akna két hosszoldalában kivájt fülek, valamint a kétoldali padkás vagy vállas sírok, illetve a padmalyos és a fülkesírok kialakítása.

A szegvári temető padmalyos és fülkesírjaiban az aknának a padmaly és a fülke felé eső végénél, közvetlenül a száj előtt az akna betöltésétől sötétebb, sokszor fekete színű, barna pöttyös, zsíros tapintású betöltést lehetett megfigyelni. Ez az összegöngyölt állatbőr maradványára utal, amivel elzárták a padmaly és a fülke száját. Ebben a bőrben sosem találtunk benne hagyott állatcsontokat. Több sír esetében megfigyeltünk valamilyen merevebb anyagnak, pl. deszkának a fülke szájához való támasztását is, mert az állatbőrt jelző betöltés a fülke szájánál függőleges síkban végződött. A néha előforduló keresztirányú vájat a fülke szája előtt is deszka egykori meglétére utal.⁵⁵

A padmaly száját elzáró fekete betöltés belső oldala sokszor egyenes, ami a koporsó egykori jelenlétére utal.

Állatmaradványok helyzete a sírokban

A szegvári temető sírjaiban előforduló nagyszámú állatmelléklet és az ezeket tartalmazó sírok magas számának következtében igen nehéz azok síron belüli helyzetét rendszerezni. A honfoglalás kori lómaradványok sírban történt elhelyezése is számos variációt mutat, melyek folyamatos értelmezése és újra értelmezése a mai napig tart.⁵⁶ A kora avar kori sírokban elhelyezett állatmellékletek értelmezésénél a 10. századi lovastemetkezések ugyan mintaként szolgálhatnak, de több szempont alapján csak igen nagy fenntartásokkal szabad párhuzamban állítanunk a két korszak eltérő állatfajainak és eseteinek értelmezését. Itt nem csak arra gondolunk, hogy míg a 10. században szinte csak lovakat adtak mellékletül, addig a 6–7. századi sírokba az ugyancsak részlegesen eltemetett szarvasmarhák, juhok és lovak mellett egész lovakat is temettek. Ugyanakkor fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy a 10. századi fejtési gyakorlat eltért a kora avar kori csonkolt változattól, aminek hatása lehetett az állatbőrök összehajtogatására és síron belüli elhelyezésére is.

Ezek mellett lényeges szempont az állatcsontok sírbeli helyének értelmezésénél a sírgödörök alakja, amire Türk Attila és Langó Péter hívta fel a figyelmet.⁵⁷ Ezt az észrevételt a 6–7. századi tiszántúli temetkezések esetében azzal kell kiegészítenünk, hogy a ránk maradt, általunk megfigyelt állatmaradványok helyzete bizonyos mértékben másodlagos. Míg a 10. században a lókoponyát és lábcsontokat leggyakrab-

⁵⁵ Pl. 81., 100. sír: LŐRINCZY–STRAUB 2005, 139; LŐRINCZY 1993, 90, Abb. 8. A fülkét elzáró lap sose készült kőből, mint ahogy azt a szegvári 100. sír esetében írták (VIDA 2003, 304, Fig. 37. képaláírás).

⁵⁶ Pl. VÖRÖS 2001; VÖRÖS 2013; TÜRK–LANGÓ 2019.

⁵⁷ TÜRK–LANGÓ 2019, 55.

ban a sír alján találjuk, kisebb számban az emberi vázon, a koporsón vagy egy vékony rétegű betöltésen,⁵⁸ addig a tisztántúli kora avar kori temetkezéseknél ez igen ritkán fordult elő. Az akna- és a padmalyos sírok igen kis százaléknál került elő a kiskérődző csontmaradványa a sír alján.⁵⁹ Az aknasíroknál leggyakrabban a koporsó felett, magasabb szinten fordultak elő, a füles és a kétoldali padkás síroknál a keresztbefektetett fákra helyezték az állatmaradványokat. A padmalyos síroknál az akna aljára vagy azon hagyott, a padmalyból kitermelt, különböző vastagságú betöltésre helyezték az állatmellékleteket, a fülkesír esetében a fülkéből kitermelt és az akna alján maradt, eltérő vastagságú betöltésre és igen ritkán az akna aljára.

Az idők során a koporsó, a keresztgerendák megroppanása után a felettük fekvő állatcsontok elmozdultak, megcsúsztak a sír közepe felé. A padmalyos sírok esetében az állatcsontok a padmaly száját elzáró állatbőr zsugorodása következtében az akna betöltése és vele együtt a padmaly szája közelében fekvő állatcsontok megcsúsztak a padmaly irányában. A padmalyos síroknál feltételezhető oldalirányú mozgással szemben a fülkesírok esetében hosszirányú, a fülke felé történő elmozdulás feltételezhető. Ezek figyelembevételével érdemes a sírokban elhelyezett és az ásatás során megfigyelt, fotón és milliméterpapíron készült rajzon dokumentált állatcsontok sírbeli helyzetét értelmezni és értékelni. Legegyszerűbb azon szegvári temetkezések értékelése, melyekből csak egy állat maradványa került elő.

Egy állatmellékletes sírok

Az állatmellékletes temetkezések 35,7%-ában, azaz 99 sírban volt csak egy állat. A temetkezésekből előkerült állatkoponya és lábcsontok sírbeli helyzete alapján az alábbi típusokat lehet elkülöníteni.

- 1) Leterített típus (34. kép). A 27 eset jellemzője, hogy a mellső lábcsontok közel párhuzamosan feküdtek, de mindig a koponya mögött, míg a hátsók a mellsőktől távolabb, többnyire a padmalyos és fülkesír aknájának délnyugati harmadában (pl. 53., 140., 142., 178., 915., 447., 758., 553.). A mellső és hátsó láb közötti távolság sokszor az akna hosszától függött, a felnőttek sírjában távolabb (pl. 670.), míg a gyermekek rövidebb aknájában közelebb, ritkán egymáshoz érve feküdtek (pl. 123., 699.). A mellékelt állatok 50%-a marha volt, mellettük 4 ló és 9 juh maradványa feküdt 21 gyermek és 4 nő, valamint 2 férfi sírjában. Ennek a típusnak a „rövidebb” változata, amikor két fülke (709., 770.) és egy padmalyos sír (788.) aknájában az állat mellső két lába a koponya két oldalánál feküdt, míg a két hátsó nem messze ezek mögött, közel párhuzamosan.
- 2) Kiterített típus (35. kép). Három aknasírban (135., 935., 946.) egy-egy nő felett kerültek elő egy marha csontjai úgy, hogy az emberi koponya felett feküdt az állatkoponya az emberrel azonos tájolásban, mögötte a két mellső láb, míg a hátsók a sír délnyugati végében.
- 3) Kitérített típus (37. kép). Ilyen esetet hat aknasírban figyelhettünk meg, amikor az állatkoponya a sír egyik végében középen feküdt, a két mellső láb a koponya mögött, a sír két oldala mellett, míg a két hátsó láb csontjai a sír másik végében szintén a sírfalak mellett. A lábcsontok ilyen fekvése arra utal, hogy a kitérített bőr és az arra nehezdedő betöltés a lábcsontokat a sír két hosszoldalához nyomta. A 116., a 261. és 299. aknasírban az elhunyt lába felett, fordított tájolásban feküdt a marhakoponya, míg a 754. sírban azonos tájolásban az emberi koponya felett. A 914. és a 951. sírban a juhkoponya fordított tájolásban a jobb combcsont felett került elő, a négy láb csontjai mögötte, a két sírfal mellett.
- 4) Összehajtott típus (36. kép). Tizenhét temetkezésben az állat mellső és a hátsó lábai egymás mellett feküdtek az állatkoponya mellett, részben az alatt. Az összehajtott állatbőrre utaló koponya és lábcsontok egy csomóban, viszonylag kis helyen kerültek elő akna (pl. 346., 421.), padmalyos (pl. 331., 468.) és fülkesírban (pl. 98., 719.). Ennél a típusnál az állatok fele fordított, negyede azonos tájolóással feküdt, negyedében az állatkoponya a sír tengelyére merőlegesen. Ennél a típusnál – itt és a további-

⁵⁸ TÜRK–LANGÓ 2019, 55.

⁵⁹ Lásd a következő fejezetet.

akban – az állatok tájolását a koponya fektetési iránya mellett a koponya és a lábcsontok egymáshoz viszonyított helyzete alapján határoztuk meg.

- 5) Egyedi esetek. Az 58. aknasírban a bal oldalán fekvő lókoponya a senium férfi koponyája felett, az emberi vázzal azonos tájolásban feküdt, míg a négy láb a sír ellenkező, délnyugati harmadában, végében volt. A 917. sírban egy maturus nő fordított tájolású sírjában egy egész juh vázmaradványa feküdt a lábcsontok felett, az emberi vázzal azonos tájolással.

Az egy állatot tartalmazó sírok között 41 esetben az állatcsontok – a koponya és a lábcsontok – fekvése megegyezett az emberi váz tájolásával, 30 temetkezésben irányításuk fordított volt, míg a többi sírban a sír tengelyére merőlegesen feküdtek. A különböző bolygatások következtében 41 sírban az állatcsontok eredeti helyzetét nem lehetett megállapítani.

A két nagyobb esetszámú – kiterített és összehajtogatott bőrös – állatmaradványok nem köthetők egy állatfajhoz, és azokat egyaránt fektették azonos tájolással és fordítva is.

Két állatmellékletes sírok

Két állat a temető 117 sírjából, az állatmellékletes temetkezések 32,6%-ából került elő. Ezek között 20 temetkezésben az állatcsontok eredeti helyzete a különböző bolygatások következtében nem volt megállapítható, ugyanakkor az egy állatot tartalmazó temetkezéseknél – az állatcsontok pozíciója alapján – megállapított típusok ebben az esetben is megfigyelhetők annyi kiegészítéssel, hogy az egy-egy sírban elhelyezett két állat maradványa leggyakrabban eltérő, ritkán sorolható azonos típusba. Meghatározónak mindig a nagytestű állat koponya és lábcsontjainak helyzetét vettük figyelembe, mivel 83 sírban a második állat juh volt és ezek bőrének többsége összehajtogatva került sírba. Annál a 17 sírnál, amelyekben 2 juh maradványa került elő, és nem egyforma helyzetben, ott a nem összehajtott bőr csontjainak helyzete volt a mérvadó.

- 1) Leterített típus. A legnagyobb esetszámban (48) fordult elő. Jellemzői – a rövid változattal együtt (pl. 717., 174.) – megegyeznek az előbbieken leírtakkal. 34 sírban szarvasmarha koponyája mögött kerültek elő a mellső lábcsontok, míg a hátsók a mellsőktől távolabb, és a mellettük előkerült juh maradványa 26 sírban összehajtott formára utal, míg 8 esetben megegyezett a marha csontok helyzetével, azaz leterítve helyezték el.

Hét sír tartalmazott részleges lótemetkezést, melyek többségénél a mellső és a hátsó lábcsontok helyzetéből kiindulva, – a kengyelek és a hevedercsat helyzete alapján – a végtagok közé fektették a nyeret (pl. 85., 726.). Hat sírban a második állat juh volt, a hetedikben marha, ezek csontjai összehajtott állapotra utaló helyzetben kerültek elő. Két-két marha hat temetkezésből került elő (pl. 330., 532., 586. (34. kép 5), melyekben mindkét állat csontjai leterített állapotra utaló helyzetben feküdtek. Az e típushoz tartozó marhák és lovak többségét – függetlenül a sírtípustól – azonos (29), és csak kisebb számban (19) fordított tájolással fektették a sírba. Két juhbőrt leterítve csak három temetkezésben mellékeltek. Az ehhez a típushoz tartozó állatmellékleteket egyaránt elhelyeztek akna, fülke és padmalyos sírban, gyermekek, nők és férfiak mellé.

- 2) Kiterített típus. Az ide sorolt 13 temetkezés közül a juhcsontok mellett 5 sírban ló maradványai kerültek elő (77., 550., 743., 889., 892. (35. kép 4), 8 sírban marha (63., 126., 144., 147., 151., 538., 556., 867.). Az összehajtott helyzetre utaló juhmaradványok akna és padmalyos sírban volt, az egyetlen kiterített juh az egyetlen fülkesír aknájában (556.). Ennél a típusnál minden lovat azonos tájolásban fektettek, a marhák közül hármat azonos, a többit ellentétes irányban, gyermekek, nők és férfiak sírjaiban egyaránt.
- 3) Kitért típus. Ezt a temetkezési formát öt sírban figyelhetjük meg (252., 306., 641., 744., 876. (37. kép 2–4)). Ezeknél a marhakuponya a sír vagy az akna egyik végénél középen feküdt, a két mellső láb a

koponya mögött a sír két oldala mellett, míg a két hátsó a sír másik végében szintén a sírfalak mellett. Négy sírban a marha mellett egy-egy juh, míg a 306. sírban egy másik marha összehajtott helyzetre utaló maradványa került elő. A 252. és a 641. sírban a kitömött marhabőrt fordított tájolásban fektették, a másik három sírban az emberi vázzal azonos irányban. A kis esetszám ellenére meg kell jegyeznünk, hogy sem padmalyos sírből, sem gyermek mellékleteként nem került elő kitömött marha.

- 4) Összehajtott típus. Tizenöt temetkezésben – mint ahogy az előzőekben már leírtuk – az összehajtott állatbőrre utaló koponya és lábcsontok egy csomóban, viszonylag kis helyen kerültek elő 12 fülke (pl. 134., 637., 672.), két padmalyos (124., 200.) és egy aknasírban (801.). A sírok többségében egy-egy marha és juh összehajtott bőrére utaló maradványát 6 esetben fordított, míg 2 esetben azonos tájolással helyezték el a halotthoz képest, illetve 2 ízben a sír tengelyére merőleges irányban fektették. Két marha koponyája és lábcsontjai három nő fülkesírjának aknájából (134., 547., 555.) fordított irányban kerültek elő. A 124. sírban két juh lábcsontjai és koponyája az emberi vázzal azonos irányban volt, míg a 200. padmalyos sírban fekvő lóváz mögött kibontott, összehajtott marhabőrben hagyott koponya a lóval együtt az emberi vázzal azonos irányban került elő. Az állatmellékletnek ezt a típusát többségében nők kapták (8), kisebb számban gyermekek (124., 344., 672., 853., 801.) és csak két férfi (200., 936.).
- 5) Egyedi esetek. A 756., maturus nő padmalyos sírjának aknájában bal oldalára dőlt marhakoponya feküdt az emberi vázzal megegyező tájolásban, míg az állat négy lába a sír közepén, illetve délnyugati harmadából került elő. Hasonló helyzetben egy ló csontjai fordultak elő az 58. senium férfi sírjában. Egy másik, egyedi helyzetű ló maradványa a 68. sírből került elő, ahol az adultus férfi jobb karcsontja felett feküdt az adultus állat mellső két lábának csontjai, részben rajtuk, másrészt mögöttük feküdt a lókoponya. A két hátsó láb a sír délnyugati végéből került elő, átlósan. A vas hevedercsat és a két kengyel helyzete alapján a lókoponya és a két hátsó lóláb között feküdt a nyereg. A lábcsontok között fekvő lókoponya helyzete nemcsak az oromdülői temetőben egyedi, de a tiszántúli kora avar kori lovastemetkezések között is párhuzam nélküli.⁶⁰ Az ebből a sírből előkerült juhcsontok a ló hátsó lábcsontjai felett, összehajtott állapotra utaló helyzetben voltak.

Végül meg kell említenünk a 930. padmalyos sírt, amelyből az emberi vázzal azonos tájolásban fekvő egész ló került elő összehajtott bőrre utaló juhcsontokkal. A 166. egyoldalú padkás sír déli sarkában a halottal ellentétes tájolásban egy marhakoponya feküdt, mögötte a két mellső láb csontjai, a két hátsó láb a bal alkarcsontokkal egyvonalban a padkán feküdt. A sírban egy juh összehajtott állapotra utaló csontjai az emberi lábcsontokon feküdték.

Három állatmellékletes sírok

Az oromdülői temető 60 sírjából, az állatmellékletes temetkezések 16,9%-ából került elő három állat, közülük csupán 7 sírban (pl. 90., 139., 343.) feküdt az állatcsontok másodlagos, bolygatott helyzetben. Az állatmaradványok pozícióját ezeknél a temetkezéseknél is – hasonlóan az előzőekhez – a nagytestű állatok csontmaradványainak helyzete alapján határoztuk meg azzal a megjegyzéssel, hogy azokban a temetkezésekben, ahol két vagy három nagytestű állat maradványa került elő, ott azokat vagy azonos módon (leterítve vagy kiterítve) helyezték a sírba, vagy egy állat maradványa került elő a három nyújtott típus egyikéként, a többit összehajtott állapotban fektették a sírba. Csupán négy olyan temetkezés volt, ahol mindhárom állat nagytestű volt (56., 349., 666., 734.), és öt olyan, amelyekből csak juhek maradványai kerültek elő (172., 543., 571., 663., 881.).

⁶⁰ A lócsontok ilyen pozíciója igen ritka a 10. századi honfoglaló magyar lovassírok között is (TÜRK–LANGÓ 2019, 53. j.).

1) Leterített típus (34. kép). A 31 sír között 7 temetkezésből került elő ló, négy sírban marhával és juhval együtt (81., 666., 877., 967.), három sírban csak juhval (500., 545., 748.). A marhacsontok helyzete a 967. sírban megegyezett a lómaradványokéval, míg három sírban összehajtott állapotra utaló helyzetbe feküdtek. A juhbőrök többsége összehajtván került a sírban, csupán a 700. sírban mellékelte két juh maradványa feküdt a lóval azonos módon, leterített típusra utalóan. Négy temetkezésben az állatmaradványok irányítása megegyezett az emberi váz tájolásával, míg három esetben azzal ellentétes volt. Hat férfin kívül csak a 748. sírban fekvő infans II. gyermek mellé terítettek le lóbőrt.

Két-két marha és egy juh 13 temetkezésből került elő (pl. 345., 493, 490.), ezekben mindkét állat csontjai leterített állapotra utaló helyzetben feküdtek. Nyolc sírban fekvő juh maradványait is leterítve helyezték el, csak öt sírban kerültek elő a juhcsontok egy csomóban, összehajtott helyzetre utalva. Tíz sírban az állatok fektetési iránya azonos volt a sír tájolásával és csak három esetben fordított (288., 879., 883.). Meg kell jegyeznünk, hogy három nő ellenkező oldalon kialakított fülkesírjában (727., 753., 762.) mellékeltek azonos tájolásban 2-2 marhát és egy-egy juhot.

Hét sírből kerültek elő azonos tájolással 1-1 marha és 2-2 juh csontjai. A kiskérődzők közül négy csontjai leterített, három esetben összehajtott helyzetre utalóan feküdtek. Egy juvenis nő sírjában (349.) 3 marhát azonos tájolással, míg két infans II. gyermek sírjában (172., 543.), három juhot fordított irányban mellékeltek.

- 2) Kiterített típus (35. kép). Ebbe a típusban 6 temetkezés sorolható. A juhcsontok mellett 4 sírban ló (1., 107., 268., 800.), 2 sírban marha (708., 858.) maradványai feküdtek. Az azonos tájolásban fektetett nagytestű állatok mellett összehajtott helyzetre mutató juhmaradványok 5 padmalyos és 1 aknasírban voltak.
- 3) Kitömött típus. Ezt a temetkezési formát négy sírban tudtuk dokumentálni. Az aknasírok egyik végén fekvő koponya mögött a sír két hosszoldala mellett előkerült lábcsontok utaltak erre a típusú temetkezésre. Két sírban azonos tájolásban 1-1 marha mellett 2-2 juh leterített helyzetű bőrre utaló csontjai kerültek elő, míg a 740. sírban 2 marha és 1 összehajtott helyzetű juhbőr maradványa. A 663. sírban három juh fordított tájolású maradványát valószínűsítjük.
- 4) Összehajtott típus (36. kép). Kilenc temetkezésben marha, háromban ló, míg egyben juh koponyája és mellső, valamint hátsó lábcsontjai feküdtek egy csomóban. Egy-egy összehajtott lóbőrre utaló csontmaradványok és hasonló helyzetben fekvő 1-1 marha és juh csontjai a 777. sírből kerültek elő, míg egy-egy temetkezésből 2 ló és 1 juh (960.), illetve 1 ló és 2 juh maradványa (888.). Hasonló helyzetben feküdt négy-négy sírban 1-1 marha és 2 juh (337., 696., 728., 815.), illetve 2 marha és 1 juh koponyája és lábcsontjai (71., 198., 348., 655.). Összehajtván csak az 56. sírba helyeztek el 3 marhabőrt. Ló maradványait 2 esetben fektettek a halottal azonos irányban, marhát 1 sírban, míg 6 sírban a marhákat és egyben a lovat, valamint egy másik sírban a három juhot fordított tájolással. A 815. aknasír kivételével a többi fülkesíros temetkezés volt, melyek többségében nőt (6) és férfit (5) temettek.

Négy állatmellékletes sírok

A temető 32 sírjában mellékeltek négy állat maradványát, az állatmellékletes sírok 8,8%-ában. Az állatok pozícióját itt is a nagytestű állatok csontmaradványainak helyzete alapján soroltuk be a már a meghatározott típusokba azzal a megjegyzéssel – ami igaz az előzőekre is –, hogy sok sírban az állatmaradványok helyzete átmenetként is értelmezhető, mivel nehéz eldönteni pl. a rövid gyermeksírok esetében, hogy leterített vagy kiterített helyzetre utal-e az állatcsontok fekvése.

- 1 Leterített típus (34. kép). A 11 sírban megfigyelt típus közül 6 sírből került elő lómaradvány, 5 temetkezésből marha – vegyes állatösszetétellel. Két ló és 1-1 marha, illetve juh maradványai a 76. és a 137. sírban voltak, 1-1 ló és marha 2-2 juhval három temetkezésben (201., 624., 933.), míg 1 ló és 3 juh a 757. sírban. A lócsontokhoz hasonlóan a 76. és a 933. sírban a marha csontjai is hasonló helyzetben

feküdtek, míg a juhbőrök minden esetben összehajtvá kerültek a sírokba. A már említett, lóval együtt előkerült marhát is tartalmazó 2 síron kívül 5 temetkezés tartalmazott marhát és juhot. Négy sírban volt 2-2 marha és juh (328., 433., 544., 723.) a 334. sírban 1 marha és 3 juh. E temetkezések többségében a marhák mellett a juhok bőrét is leterítették. A ló- és marhabőröket a 201. és a 433. sír kivételével a halottal azonos tájolással fektették le a sírokban.

- 2) Kiterített típus. Kilenc temetkezés sorolható ebbe a típusba, ahol a juhcsontok mellett 2 sírban (286., 626.) ló maradványai kerültek elő, 7 temetkezésben marháé. A 176. sírban 3 marha mellett 1 juh csontjai voltak, a 171., 177. és a 746. sírban 2-2 marha és juh, míg a 114., 463. és a 585. sírban 1 marha és 3 juh. A 286. sír kivételével az azonos tájolásban fektetett ló és marha mellett leterített, kiterített és összehajtott helyzetre utaló juhmaradványok kerültek elő.
- 3) Összehajtott típus (36. kép). Tizenkét temetkezésben marha, háromban ló koponyája és mellső valamint hátsó lábsontjai egy csomóban feküdtek. Két-két összehajtott lóborre utaló csontmaradványok és hasonló helyzetben fekvő 1-1 marha és juh csontjai a 65. és a 900. sírből került elő, míg az 540. temetkezésből 4 ló maradványai, mind azonos tájolással. Hasonló helyzetben feküdt 3-3 sírban 3-3 marha és 1-1 juh (128., 132., 188.), illetve 2-2 marha és 2-2 juh koponyája és lábsontjai (182., 340., 890.). A többi, hasonló helyzetben elhelyezett marhát már említettük a leterített, illetve a kiterített lovassírok (137., 624., 626.) ismertetésénél.

Meg kell említenünk, hogy a 100. sírban az egész lovat fordított tájolással helyezték a fülkesír aknájába és mellé három összehajtogatott marhabőr ugyancsak fordított irányítással. A négy állatot tartalmazó temetkezések többségében (19) a juhmaradványok összehajtott helyzetre utalóan kerültek elő a sírokból.

Öt állatmellékletes sírok

Az állatmellékletes sírok 5,5%-a, azaz 20 temetkezés tartalmazta 5 állat maradványát.

- 1) Leterített típus (34. kép). Hat sírban 1 ló maradványa volt, vele egy vagy két marha, illetve két vagy három juh (121., 350., 531., 736., 855.), a 700. sírban 2-2 ló és juh 1 marhával, míg két sírban 3-3 ló és 1-1 marha és juh (755., 760.). Míg a juhbőrök többsége összehajtvá, addig a nagytestű állatok mindegyike azonos tájolásban került elő. Ezekén kívül négy sírban feküdt 3-3 marha koponyája és lábsontjai, valamint 2-2 juh (179., 196., 324., 347.), míg egy temetkezés tartalmazott 2 marhát és 3 juhot (721.). Ezeknél két sírban (179., 324.) a nagykerődzőket fordított irányítással, három temetkezésben azonos tájolással temették el a halottal, a juhok csontjai összehajtott állapotra utaló helyzetben feküdtek a 721. sír kivételével, ahol bolygatott állapotban voltak.
- 2) Kiterített típus. Csak két temetkezés tartalmazta 1-1 ló koponyáját és lábsontjait kiterített helyzetre utaló elrendezésben. A halottal azonos irányítású ló mellett a 112. sírban 1 marha és 3 juh összehajtott bőre került elő, a 697. sírban a fordított tájolású ló mellett 2 marha leterített, míg 2 juh összehajtott fekvésre utaló csontjai voltak. Ennél az állatszámnál csupán a 731. sír volt bolygatott.
- 3) Összehajtott típus (36. kép). A már említett két lovassír mellett, melyek hajtogatott marhabőrt tartalmaztak, négy olyan sír volt, amelyből 2 marha mellett 3 juh került elő. A nagy- és a kiskerődzők csontjai egyaránt összehajtott helyzetre utaló fekvésben voltak, három temetkezésben a halottal (692., 761., 937.) azonos tájolással, míg a 329. sírban a tájolásukat nem lehetett meghatározni.

Hat állatmellékletes sírok

Hat állat maradványa 12 sírből, az állatmellékletes sírok 3,1%-ából került elő. Ezeknél és a további temetkezéseknél az egy síron belül előforduló állatok nagy száma megnehezítette a típusba sorolást. Ezekben a sírokban az állatbőrök többségét leterítve vagy összehajtvá helyezték el.

- 1) Leterített típus. Négy sírban lócsontok maradványai kerültek elő leterített helyzetre utaló fekvésben, háromban marhacsontok. A 322. és a 690. sírban 1-1 ló mellett 2, illetve 3 marha és/vagy juh csontjai feküdtek, a 897. sírban 2 ló, 1 marha és három juh maradványai. A 33. sírban az egész ló mellett 2 ló leterített, 2 marha és 1 juh összehajtott bőrre utaló koponyája és lábcsonthai feküdtek. Három sírban 2-2 marha leterített és 4-4 juh összehajtott bőrre utaló csontjai voltak (111., 838., 848.).
- 2) Kiterített típus. A 108. és a 293. sírban fekvő marhacsontok helyzete alapján ezt a típust valószínűsítettük. A marhák mellett 3, illetve 5 juh összehajtogatott bőrnek lefektetett csontmaradványai kerültek elő a sírokból.
- 3) Összehajtott típus. A már említett 33. és 322. sír mellett az 541. sírban 2 marhaváz mellett 1 marha és 3 juh összehajtott bőrre jellemző csontjai feküdtek.

Hét állatmellékletes sírok

Ahogy eddig is látható volt, a növekvő állatmellékletek száma mellett csökkenő esetszám figyelhető meg. Hét állatot már csak 5 temetkezés (1,4%) tartalmazott.

- 1) Leterített típus. A 730. fülkesír aknájában, egy juvenis nő mellékleteként 3 marha és 4 juh azonos tájolású, leterített állapotra utaló csontjait bontottuk ki.
- 2) Kiterített típus. Mindhárom temetkezés, melyben kiterítve helyezték el a nagytestű állatok maradványát, padmalyos sír volt. Az 517. juvenis nő aknájában azonos tájolásban 1 ló került elő, mellette 1 marha és 5 juh összehajtott bőrre utaló maradványa. Az 539. sírban fekvő maturus férfi részleges állatmellékleteit a 2 ló mellett 3 marha és 2 juh hajtogatott helyzetre jellemző maradványai jelentik. A 130. sírban fekvő maturus nőnek 3, fordított tájolású marhabőr mellett 3 leterített juhbőrt és egy egész juhot mellékeltek.
- 3) Összehajtott típus (36. kép). Egy adultus nő sírjában (870.) 4 ló, 1 marha és 2 juh ellentétes irányban fektetett maradványai kerültek elő.

Kilenc-tizennégy állatmellékletes sír

Hétnél több állat maradványát a temető 3 sírja tartalmazott.

- 1) Leterített típus. A 759. sírban 3 azonos tájolású ló mellett 3-3 marha és juh összehajtott állapotra utaló csontjait bontottuk ki. A 73. sírban azonos tájolású 5 marha maradványa mellett 5 juh összehajtogatott helyzetre jellemző koponyája és lábcsonthai feküdtek. Míg a 187. padmalyos sír aknájában 4 marha azonos irányú csontjai mellett 10 juh összehajtott állapotra jellemző maradványa került elő.

*

Összefoglalva az állatmaradványokra vonatkozó adatokat és megfigyeléseket, 184 sírban fekvésük megegyezett az elhunytával, míg 103 temetkezésben ellentétes irányú volt. Azonos tájolással fektették az állatmaradványokat 56 akna-, 61 fülke- és 67 padmalyos sírban. Fordított irányban helyezték közel azonos számban a fülkesírok aknájában (64), valamint az aknasírok esetében valamivel többen, mint felében (32). Nagy különbség a padmalyos temetkezéseknél mutatkozik, ahol csupán 7 sír tartalmazott az elhunyttal ellentétes irányba fektetett állatmaradványokat.

Az állatmaradványok tájolása és pozíciója között az alábbi összefüggéseket lehetett megfigyelni. Az eltérő és az azonos tájolással leterített állatbőröket tartalmazó temetkezések ugyan jelentős számú eltéréssel váltak ismertté, de ha az arányukat vizsgáljuk, realisabb képet kapunk egymáshoz viszonyított helyzetükről. Míg a leterített állatmaradványok közel azonos arányban kerültek elő különböző tájolással, addig a kiterített állatbőröket háromszor annyi esetben fektették azonos tájolással, mint ellentétesen, és

a kitömött és összehajtogatott változat kétszer annyi esetben került elő fordított tájolással. Ugyanakkor az elhunytak életkora és az állatmaradványok pozíciója között nincs jelentős különbség, csupán néhány százalékos eltérést lehet megállapítani.

Az elhunytak neme és életkora valamint az eltérő tájolású állatmaradványok között nem találtunk markáns különbséget. A különböző korcsoportú elhunytak közel azonos arányban kaptak azonos és ellentétes tájolással mellékelt állatmaradványokat. Amit talán érdemes kiemelni, hogy a nők mellé közel másfélszer annyi esetben fektettek azonos tájolással állatmellékleteket és hasonló arányban a gyermekek mellé ellentétes tájolással.

A fentiek alapján a szegvár-omrodülői temetőben az állatmellékletek sírba helyezésének nem volt kötelezően előírt formája, rögzült hagyománya. Hogy ki miért, hány és milyen állatot kapott mellékletül, és azokat hogy helyezték el a sírba, arra az állatmaradványok vizsgálatából nem kaptunk egyértelmű magyarázatot.

A sírokból előkerült állatcsontok igen változatos fekvése alapján felmerül a kérdés, mennyire volt egyedi, egyszeri döntés eredménye azok helyzete és mennyiben szisztematikus, előírt, tudatos tevékenység eredménye.

A részleges állatmelléklet egy sajátos változata – a halott mellé helyezett juhbőr (38. kép)

Az előzőekben bemutatott temetkezések közös jellemzője, hogy az elhunyttól térben elválasztották a vele eltemetett állatmellékletet, melynek helye az aknasíroknál a felső szint volt, a padmalyos és a fülkesírok esetében maga az akna. Ugyanakkor ezek mellett a szegvári sírokból előfordult egy-egy olyan temetési rítus, amely a Kárpát-medencei avar kori temetkezési szokások között⁶¹ eddig ismeretlen volt. Ilyen például az a rítuselem, amelyet 35 sírban, a részleges állattemetkezéseket tartalmazó sírok 10%-ban lehetett dokumentálni. Ezekben a részleges állatmaradvány – az elhunyttól elválasztva fekvő állatmellékleteken kívül – közvetlenül az elhunyt mellett, a halottól nem elrekesztve került elő.⁶²

Ezekben a sírokból mindig kiskérődző – 38 juh és 3 kos – maradványát temették. A temetkezések többségében – az elhunyttól elválasztott állatokon kívül – 1-1 állatot mellékeltek, a 329. és az 535. sírban 2 juh részleges maradványát, míg a 73., és a 759. sírban hármat. A két vagy három állatbőrt a sírban egy helyre, egymás mellé, alá fektették.

Tizenegy sírban a juhkoponya a bal oldalán feküdt többnyire északkeleti irányban. Az állat lábcsontjai szorosan egymás mellett kerültek elő, a koponya alatt, mögött, illetve mellett. Hét sírban a jobb oldalán volt a koponya, három temetkezésben az állkapcsán. A lábcsontok ezekben az esetekben is az előbb leírt helyzetben feküdtek. A sírok többségében az összehajtott állatbőrt jelző, egy csomóban fekvő juh lábcsontok és koponya – a kisszámú kivételtől eltekintve – a sír alján, a koporsó vonalán kívül feküdt.⁶³

Huszonkilenc sírban az állatcsontok helye alapján a közvetlenül az elhunyt mellé temetett juhbőrt a koporsón kívül, a láb vagy a fej felőli végéhez helyezték. Az általánostól eltérően – amikor a koporsó láb felőli vége elé már nem fért el az összegöngyölt juhbőr – a juhcsontok a 65., 150., és a 165. sírban a koporsó láb felőli vége felett kerültek elő, míg a 267. sírban ehhez hasonló lehetett a helyzet, de ennél a temetkezésnél a koporsó vonalát nem tudtuk megfigyelni.

A 16 aknasír közül 13 esetben a részleges juhtemetkezés a sír délnyugati, lábfelőli végében került elő, többnyire a lábfej csontjai előtt (pl. 1., 65., 713.), ritkán fölötte, a 731. és 849. sír déli sarkában, illetve a 351. sír északkeleti végében. A 7 padmalyos temetkezés közül 5 sírban a padmaly délnyugati végében

⁶¹ TOMKA 1992.

⁶² 1., 33., 65., 72., 73., 76., 114., 137., 150., 165., 187., 194., 199., 252., 267., 268., 329., 337., 340., 347., 348., 351., 535., 544., 545., 600., 684., 707., 713., 717., 731., 736., 759., 849., 940. sír.

⁶³ Meg kell jegyezni, hogy csak a 268. padmalyos sír esetében jegyeztük fel, hogy a koponya és a lábcsontok mellett előkerültek az anatómiai rendben fekvő farokcsigolyák is.

a lábfejek csontjai előtt feküdtek a juhcsontok (pl. 268., 600.), míg 2 esetben az északkeleti végében, a koponya mögött (pl. 759.).

A 12 fülkesír közül 11 esetben a fülke északkeleti végében, a koponya mögött vagy a fülke délkeleti, illetve északnyugati fala mellett (pl. 33., 76., 137.). A 348. sírban egyedi a juhcsontok előkerülési helye: a fülkében, az emberi lábsontok felett feküdt a juhkoponya, míg az állat lábsontjai a bontás során a halott jobb és baloldala mentén kerültek elő, a sír alja felett 15–20 cm-re.⁶⁴

Mint az előbbieken már említettük, a fülkesíroknál a fülke szájánál kerültek elő a juhcsontok, a padmalyos síroknál az elhunyt bal oldala mellett, a padmaly szájánál. Az állatsontok helye arra utal – az aknasírok esetében is –, hogy az összegöngyölt juhbórt (a kerámiaedénnyel együtt) a koporsó elhelyezése után, a fülke és a padmaly elzárása előtt tették a sírba.

Az így mellékelt állatok több mint fele (23) a fiatal korcsoportba tartozott (1 foetus, 2 neonatus, 12 infans, 5 juvenis, 3 subadultus), a többi az idősebb korosztályhoz (13 adultus, 2 maturus és 3 ismeretlen). Egy-egy kost a 150. sírban egy juvenis nő mellé temettek, a 76. és a 759. sírban egy maturus, illetve senium férfi mellé. Ezeknek az állatoknak a levágása és megnyúzása során is a rádiusz és a tibia disztális végét hasították ferdén ketté (csonkolt változat). Kivételt jelent a 165. sír, ahol egy kecske részleges maradványát adtak mellékletül, illetve az 535. sír, ahol egy egész bárányt.

Közvetlenül az elhunytal – de a koporsón kívül – eltemetett állatot 6 gyermek (4 infans I. és 2 infans II.) mellé temettek. A felnőttek között 9 férfi (2 adultus, 6 maturus, 1 senium) volt és 19 nő (7-7 juvenis és maturus, 5 adultus). Egy felnőtt nemét és pontos korcsoportját nem lehetett meghatározni.

Az elhunytak életkora, neme és sírjuk különböző típusa, valamint a mellékletként velük temetett kiskérődzők életkora között nem találtunk összefüggést, azaz a különböző kialakítású sírokban eltemetett gyermek és felnőtt egyaránt kapott a temetése során fiatal és idősebb állat maradványát.

Részleges lovastemetkezések

Mint már említettük, a temető 77 sírjában tártunk fel egy vagy több ló maradványát.⁶⁵ Hetvenhat esetben meghatározható volt a felszerszámozott ló neme és életkora, a 870. sírban négy, maradandó felszerelés nélkül mellékelt ló maradványait bontottuk ki. A felszerszámozott lovak között az idősebb korúak voltak többségben (41 adultus, 8 maturus, 1-1 maturus–senium, senium) a fiatalabb korosztály kisebb számban volt képviselve (1 neonatus, 2 infans, 10 juvenis és 12 subadultus). Közöttük döntő többségében mének voltak (48 részleges+5 egész) és a 3 egész kanca mellett 7 részleges, valamint 14 pontosan nem meghatározható nemű ló.

Változó összetételű felszereléssel 70 sírből került elő felszerszámozott ló. Bár 17 sírban egynél több ló maradványa feküdt, ennek ellenére minden temetkezésben csak egy ló volt a lovagláshoz szükséges maradandó szerszámzattal ellátva.

Felszerszámozott lovat 42 sírba adtak mellékletül, melyek közül ugyan hármat rablás dült fel, de a megmaradt leletek között – ha töredékesen is –, zabla, kengyel, hevedercsat is előkerült.⁶⁶ Az említett, az általános lovasfelszereléshez tartozó leleteken kívül ugyan kis számban, de voltak a sírokban kiegészítő, a lovaglást biztonságosabbá, kényelmesebbé tevő, bizonyos szempontból figyelmességet és kényeztetést

⁶⁴ Erre az egyedi helyzetre több magyarázat is lehetséges. Felmerülhet az, hogy ebben az esetben is eredetileg a fülke szájánál helyezték el a juhbórt, de az idők során megcsúszva – esetleg állatjárat következtében – kerültek lejjebb a fülkében. Mi inkább azt tartjuk valószínűnek – bármennyire is párhuzam nélküli –, hogy az állatbórt a temetés előtt a koporsóra fektették fordított irányban, azaz a juhkoponya a koporsó lábfelőli végére került.

⁶⁵ A 231. objektumban, sekély mélységben előkerült adultus korú kanca vázmaradványának a temetőhöz tartozása igen kérdéses, nem számoltunk vele.

⁶⁶ 1., 33., 68., 76., 77., 81., 85., 90., 100., 121., 137., 194., 201., 202., 220., 333., 335., 350., 492., 500., 539., 540., 545., 624., 626., 650., 666., 697., 700., 720., 726., 731., 755., 759., 760., 777., 855., 877., 897., 900., 930., 960. sír.

get is igénylő, maradandó anyagból készült tárgyak. Annak ellenére, hogy a lovassírok döntő többségében – a leletek tanúsága szerint – nyeretget is eltemettek, a kengyelszíjak leszorítására szolgáló, agancsból faragott hengerek, szíjfeszítők és csatok, valamint a nyeregdeszkára szerelt Ω alakú vas szíjvezetők igen kis számban kerültek elő, ritka leletnek számítanak. Tizenhat temetkezés közül csak egy-egy sírból került elő agancsból faragott csat és henger, Ω alakú szíjvezető együtt (960.), agancshenger és vas szíjvezető (897.) továbbá két sírból agancs szíjfeszítő és nyeregre szerelt szíjvezető (65., 540.).

A fentiekén kívül 16 sírból került elő díszes fejkantár. A veretes fejkantárral ellátott lovak közül csak 7 állaton volt veretes farhám, és csak öt esetben tudtunk megfigyelni szügyhámra utaló leleteket.

A felszerszámozott lovak között a nagyszámú mén mellett (26 adultus, 6 maturus, 4 subadultus) 3-3, különböző korcsoportú kanca és nem meghatározható nemű ló került elő. A temetkezések többségében egy-egy ló volt, míg a felszerszámozott állat mellett 10 sírban még egy ló maradványa feküdt (76., 90., 137., 539., 545., 700., 731., 897., 900., 960.), 4 sírban kettő (33., 750., 755., 759.), míg az 540. sírban három.

A felszerszámozott lovak többsége felnőtt férfi – 15 adultus, 10 maturus, 2 senium, 3 felnőtt, 6 juvenis – temetkezésből került elő. Rajtuk kívül 1 juvenis nő (1.) és 5 infans II. gyermek (121., 194., 624., 720., 726.) mellé temettek veretes lószerszámmal ellátott lovat. Ezeket az állatokat 9 akna, 10 padmalyos és 23 fülkesírba mellékeltek.

Öt mén és két kanca fejkantárja és farhámja (33., 121., 333., 335., 700., 755., 760.) volt díszített, melyek közül két kancát (33., 333.) és egy mént (335.) egészben temettek el. Az állatok között megtalálhatóak a különböző életkorcsoportúak (1-1 juvenis és maturus, 2 subadultus, 3 adultus). Az így felszerszámozott lovat 5 adultus, 1-1 maturus és felnőtt férfi, valamint egy infans II. gyermek (121.) mellé fektettek. Az elhunytakat 2-2 akna és padmalyos, valamint 3 fülkesírba temették.

20 sírból hiányosnak mondható felszereléssel kerültek elő a mellékletül eltemetett lovak. Tizenkilenc sírban ugyan volt vaszabla – többnyire a ló fogai között – de 15 ló mellől nem került elő vaskengyel,⁶⁷ míg három sírból (770., 892., 933.) csak egy-egy példány. A 763. sír esetében ezt talán a temetkezés kirablása magyarázza, míg a 967. sírban csak egy hevedercsat jelzi a ló felszerelését. A zablával ellátott lovastemetkezések közül hét sírból vaskengyel nélkül került elő hevedercsat (65., 200., 268., 322., 517., 531., 670.), ugyanakkor a három, csak egy kengyelt tartalmazó temetkezésben a felszerelésnek ez a darabja sem volt. Kengyel és hevedercsat nélkül, de zablával együtt került elő csont szíjfeszítő az 550. és a 748. sírban. Hasonló darab volt a 65. sírban zablával és hevedercsattal. A hiányos, de igen változatos összetételű felszerelés bemutatását a 200. sírral zárhatjuk, amelyből egy egész ló került elő zablával és hevedercsattal, de kengyel nélkül.

A hiányos szerszámzatú lovak között minden korosztály képviselve van. A három kanca mellett 12 mént és 5 nem meghatározható nemű lovat adtak mellékletül. Ezeket az állatokat 8 gyermek és 12 felnőtt (4 juvenis, 1 adultus és 7 maturus) mellé temették. A két infans I. és 6 infans II. gyermeket, valamint 4 nőt és 8 férfit 11 padmalyos, 6 akna és 3 fülkesírban temették el.

Hét sír esetében (15., 339., 343., 561., 676., 734., 736.) nem lehetett eldönteni, hogy eredetileg sem mellékeltek-e felszerelést vagy a bolygatás, illetve a rablás olyan mértékű volt, hogy a szerszámzat valamennyi darabja megsemmisült, eltűnt.

A felszerszámozás eltérő mértékét, a felszerszámozott lovak életkorát és nemét, valamint a tulajdonosuk életkorát és nemét együtt vizsgálva az elhunytaknak kialakított sírformával nem találtunk közöttük szoros összefüggést. Csak annyi állapítható meg, hogy leggyakrabban felnőtt férfiak mellé temettek idősebb méneket.

⁶⁷ 65., 107., 112., 113., 200., 268., 322., 517., 531., 550., 670., 710., 743., 748., 889. sír. A 65. és a 870. sír kivételével ezek a temetkezések csak egy lovat tartalmaztak.

Egészlovas temetkezés (39. kép)

A szegvári lovak 8,2%-át egészben temették el. Egy juvenis kanca (333.) mellett 2 adultus kancát (33., 734.) és 5 adultus mén (100., 200., 335., 720., 930.) hasra fektetve helyeztek a sírba. Négy ló koponyája az állán előre nézve feküdt (33., 333., 335., 930.), míg 3 sírban ugyancsak az állán, de jobb irányban elfordítva (100., 200. 720.) került elő. Egyedül a 720. sírban fekvő ló nyakcsigolyái voltak függőlegesen, koponyája magasan a fekete, zsíros tapintású betöltésen feküdt. A fej elfordítását minden bizonnyal a többinél rövidebb sír, illetve a sírba fektetett többi állat helyigénye indokolta. Valamennyi lovat a hasára fektették, hármat enyhén átlósan (33., 100., 720.), a 100. és a 200. sírban kissé a bal oldalukra dőlve. A mellső lábak anatómiai rendben, de változatos elrendezésben kerültek elő, a hátsók szintén anatómiai rendnek megfelelően a medencecsont két oldalán. Az egész lovat tartalmazó temetkezések közül csak a 734. sírt dúlták fel.

Az egész állaton kívül csak a 33. és a kirabolt 734. sírban helyezték 2-2 ló részleges maradványát. A 333. és a 335. sírban csak egész lovat fektettek, a többi sírban változó összetételű és mennyiségű kis- és nagykérdőző maradványai kerültek elő.

A 200. sír kivételével – melyből csak zabla került elő, kengyel nem – a többi ló mellett 2-2 kengyel is volt. Hurkos fülű kengyelpár feküdt a 100., 335. és a 720. sírban, míg a 333. sírban csak egy darab, a 33. sírban vegyes típusúak kerültek elő, a 930. sírből viszont hosszúfülű kengyelpár. Veretes fejkantár és farhám három lovat díszített (33., 333., 335.). Kivételes esetnek számít a 335. aknasír, amelyben a ló fektetési szintjén íjmerevítő agancslemezek feküdtek és vasnyílhegyek egy csomóban.

Egész lovat 1 akna- (335.), 4 fülke- (33., 100., 720., 734.) és hármat padmalyos sírba (200., 333., 930.) temettek, ötöt azonos tájolással (33., 200., 333., 335., 930.), míg hármat fordítottan. Az egészben mellékelt lovakat egy kivétellel (720.) felnőtt férfiak kapták: 2 juvenis (200., 734.), 4 adultus (100., 333., 335., 930.) és 1 maturus (33.).

Összefoglalva az egészlovas temetkezésre vonatkozó adatokat csak annyi állapítható meg, hogy – egyes kivételektől eltekintve – ezek az állatok adultus ménnek voltak és felnőtt férfiak mellé temették őket.

A lószerszám helyzete

A szegvári temetőben is az volt az általános gyakorlat, hogy a lovakat – függetlenül attól, hogy részlegesen vagy egészben helyezték a sírba – felszerszámozva temették el. Azonban néhány sírban ettől eltérő esetet dokumentáltunk, azaz a lovat nem felszerszámozva temették el, mert a zabla nem a ló fogai közül került elő. Így például a 81. fülkesír aknájának déli sarkában feküdt a zabla a lókoponya bal oldalától 25 cm-re, az 500. sírban a mén homlokcsontján keresztben, az 531. sír ménjének az orrán, míg a 889. sírban a ló koponyája mellett.

A lószerszám mellékelésének egy másik rétegét jelenti az előbbiektől is eltérő eset, amikor is a ló nélkül eltemetett férfi (903.) jobb lábszárcsontján, valamint a 951. sírban fekvő nő jobb combcsontján került elő egy-egy zabla.

Szerszámzat nélküli lovassírok

Öt temetkezésben (286., 690., 757., 870., 888.) az elhunyt mellé maradandó anyagból készült felszerelés nélküli lovakat temettek. Ezekhez sorolhatjuk az 58. sírt, amelyből a ló mellől egy vas ácskapocs és egy vaskarika töredéke került elő, valamint a 699. sírt, ahonnan csak egy vascsat. A zabla, kengyel nélküli lovassírokból különböző korú – neonatus, infans, subadultus és adultus – kanca, mén és nem meghatározható nemű ló maradványa került elő.⁶⁸ Egyedülálló egy adultus nő fülkesírja (870.), amelyből négy,

⁶⁸ A három legfiatalabb – neonatus és infans – lovat maradandó szerszámzat nélkül temették el.

különböző korú ló részleges maradványa került elő. A felszerelés nélkül eltemetett lovak mindhárom sírtípusban előfordultak, 3-3 gyermek és nő, valamint egy férfi mellékleteként.

ÉTELMELLÉKLETEK

Juh hosszúfartó (40–41. kép)

A tiszántúli kora avar kori temetkezésekben ritka a csontos ételmelléklet, de ahol megtalálható, ott döntő többsége juh keresztcsontja (sacrum), farok- (vert. caudalis) és ágyékcsigolyája (vert. lumbalis) külön-külön vagy együtt. Így volt ez a szegvári temető esetében is, ahol 88 sírból – a temetkezések 19%-ából – került elő juh keresztcsont, farok- és ágyékcsigolya ételmelléklet maradványaként. Az archaeozoológiai vizsgálat csak a 323. sír esetében tudta megállapítani, hogy abban nem juh, hanem kecske keresztcsontja és ágyékcsigolyái voltak. Az esetek többségében – 76 sírból – juh keresztcsontja került elő. Közöttük legnagyobb számban (33) ágyék-, 8 sírban farokcsigolyákkal együtt (pl. 108., 188., 585.). Az ágyékcsigolyát, keresztcsontot és farokcsigolyát – azaz a hosszúfartót – 11 esetben együtt találtuk meg (pl. 76., 746., 757., 762., 819., 854., 860.), négy sírban anatómiai rendben (71., 72., 109., 173.). 22 temetkezésben a keresztcsont előkerülése jelezte az ételmellékletet (pl. 134., 730., 545.), míg 13 temetkezésben csak ágyékcsigolyák (pl. 199., 348., 777.), két sírban pedig farokcsigolyák (306., 761.). Az előbb említetteken kívül a 33. sírban sikerült dokumentálnunk anatómiai rendben fekvő keresztcsontot és ágyékcsigolyákat, valamint két temetkezésből ágyékcsigolyákat (148., 348.).

Az ételmellékletként sírba tett fartő legnagyobb számban adultus (39) és subadultus (32) állattól származott. Csak 10 sírből került elő juvenis állat maradványa és 8 esetben nem volt meghatározható a levágott állat életkora. A fentiek alapján egyértelmű, hogy az idősebb és nagyobb testű állat zsíros fartövet adták mellékletül.

Az archaeozoológiai meghatározás szerint az állatok között 13 nőtény volt, melyek hosszúfartóvét 9 nőnek, 3 férfinak és 1 gyermeknek adták mellékletül, míg a 15 kos testrészt 8 nőnek, 3-3 férfinak és gyermeknek. A többi állat neme nem volt meghatározható. Egyetlenegy esetben, egy juvenis nő mellékleteként (730.) került sírba két állat, egy adultus nőtény és egy subadultus kos zsíros ágyékrésze a keresztcsont és az ágyékcsigolyák tanúsága szerint.

A fartő csontmaradványai 19 gyermek, 43 nő és 24 férfi sírjában voltak, két további esetben a felnőtt nemét nem lehetett megállapítani. Az életkor megoszlása a következő volt: 8 infans I., 11 infans II., 19 juvenis (11 leány, 5 fiú), 25 adultus (18 nő, 7 férfi), 22 maturus (12 nő, 10 férfi) és 5 senium (3 nő, 2 férfi), egy-egy nő és férfi korcsoportja ismeretlen. A fenti adatokból kiderül, hogy a szegvári közösségben a felnőttek és azon belül is a nők kaptak nagyobb számban ételmellékletet. A temető népességén belül a nem és az életkor szempontjából vizsgálva az ételmelléklet adás szokását, az esetek egymás közötti aránya (30–40%) viszonylag kiegyensúlyozott, de a nők esetében a maturus és a senium korúak, a férfiaknál a juvenis és az adultus korúak kaptak nagyobb százalékban ételmellékletet. Az infans I. gyermekek 5%-os arányát csak részben magyarázza a sok sekély mélységű, ezért gyakran esetlegesen, nem hiteles körülmények között napvilágra került temetkezés. Nagyobb annak a valószínűsége, hogy az ételmellékletet eleve ritkán adták gyermeknek.

Hosszúfartót 19 aknasírban, 18 padmalyos és 52 fülkesírban helyeztek el ételadományként. Az aknasírok 14%-a, a padmalyos temetkezések 19%-a és a fülkesírok 35%-a tartalmazott juh keresztcsontot, ágyék- és farokcsigolyákat. Az esetszámok közötti arány tükrözi a sírtípusok százalékos megoszlását.

Az elhunytak életkorcsoportja és neme, a levágott juhok életkora és neme, valamint a különböző sírtípusok között nem figyelhető meg összefüggés.

Az ételmelléklet síron belüli helyzete kötött volt, 62 sírban a koponya közelében került elő, 9 alkalommal a mellkas magasságában, valamelyik felkarcsont mellett találtuk, és egyetlen sírban (690.) egy adultus nő bal lábfejének külső oldalánál. Ezen helyzeten belül a fartő maradványai 30 esetben a jobb (pl. 194., 252., 759., 854., 960.), 28 esetben a bal oldalon (pl. 17., 112., 340., 860.), míg 13 esetben a koponya mögött feküdtek (pl. 76., 109., 130., 746.). A 109. sírban a koponya mögött fekvő keresztcsonthoz kapcsolódó farok csigolyasor a koponyán feküdt. Viszonylag magas a szórvány esetszám, mert 17 temetkezésben a bontás során, a sír betöltéséből kerültek elő a keresztcsont vagy a csigolyák darabjai.

Míg a temetkezésekben az ételmellékletnek rögzült helye volt, a hosszúfartót eltérő helyzetben tették a sírba. A keresztcsontot magában, ágyék- és/vagy farokcsigolyákkal együtt 32 esetben sikerült bolygatatlan helyzetben megfigyelni. 20 esetben a keresztcsontot elülső felszínére fektették, 12 esetben a hátsó felszínén feküdt. Közel azonos számban került elő a hosszúfartó a farokcsigolyákkal a láb felé (15), illetve az ágyékcsigolyákkal (13) a láb irányában. A fartő csontmaradványai közel azonos számban feküdtek a sír tengelyével párhuzamosan, illetve ferdén, azaz a jobb vagy bal felé hegyesszöveget zártak. Csak hat esetben kerültek elő a csigolyák és a keresztcsont a sír irányára merőlegesen. A felsorolt lehetőségek között, illetve az elhunytak életkora, neme és a sír formája között nem találtunk összefüggést, azaz esetlegesen tűnik, hogy a temetés során az ételmellékletet milyen helyzetben tették az elhunyt mellé.

A sírok többségében a keresztcsont és a csigolyák nem a sír alján, hanem 3–12 cm vastag betöltésen feküdtek. Ez az elszíneződött réteg lehet a koporsó betöltése, vagy utalhat egy szerves anyagból készült edényre is. Sok esetben az ételmellékletet biztosan a koporsóba helyezték (pl. 81., 306., 694.), egyedül a 252. sírnál valószínűsíthetjük, hogy annak tetejére tették, de előfordult olyan igen ritka helyzet is, amikor biztosan a koporsón kívül, a sír aljára került a fartő (pl. 53., 547.).

Az ágyéki régió csontmaradványaival 17 sírből került elő kerámiaedény, ami az ételmellékletes sírok 20%-át jelenti, míg az edénymellékletes temetkezések 15%-át. A közös mellékletadást az életkor és nemek szerint vizsgálva háromszor annyi nő kapott fartőt és edényt, mint gyermek és kétszer annyian, mint a férfiak. Az életkor és sírforma szempontjából nincs jelentős különbség, minden korcsoport képviselve van, és közel azonos számban mellékeltek eltérő típusú sírokban.

A hosszúfartó maradványainak és a hagyományosan ital és ételmellékletként értelmezett kerámiaedények ilyen kisszámú, közös előfordulása több értelmezést is megenged. A kis esetszám utalhat arra, hogy az eltérő mellékletek adása kiegészíti egymást, azaz akinek edényt mellékeltek, annak ritkán adtak ételt. Ugyanakkor az edények nem feltétlenül csak ital (és étel) tárolására szolgálhattak. Többféle szerepükkel is számolhatunk, ital (és étel) mellett virágtartóként is funkcionálhattak.

Házityúk

A temető hat temetkezése tartalmazott házityúk különböző csontjait. A 144. padmalyos sírban egy infans I. gyermek koponyája mögül került elő egy tyúk csontvázának részlete. Az 547. fülkesírban egy senium nő bal karcsontjának külső oldala mellett – juh ágyékcsigolyákkal együtt – feküdt egy adultus házityúk bal combcsontja. Ugyancsak egy adultus tyúk jobb kézközépcsontja és combcsontja került elő az 550a aknasírban fekvő infans II. gyermek jobb kulcscsontja mögött. Az 553. padmalyos sírban, infans II. gyermek jobb felkarjának külső oldala mellett egy tyúk jobb comb- és lábsontja volt. Az ugyancsak padmalyos 653. sírban fekvő infans II. gyermek koponyájának bal oldala mellől egy adultus tyúk jobb szárnyának karcsontja került elő juh keresztcsontjával együtt. Végül a 929. aknasírban egy infans I. gyermek bal lábsontja előtt két adultus és egy juvenis tyúk felkar-(szárny) és combcsontjai feküdtek.

A hat sírban hat adultus és egy juvenis tyúk eltérő testrészei kerültek elő. A házityúkok combjai, szárnyai és egy esetben az állat fél teste öt gyermek és egy nő ételmelléklete volt. Öt esetben ezek a koponya mellett és a felsőtest magasságában feküdtek, egy sírban a lábsont előtt.

Vízi vadmadár

Archaeozoológus által meghatározott vízimadár töredékes kézközép- és orsócsontja a 110. kettős sírban az adultus nő koponyája mögött feküdt. Ezt és a 16., valamint a 908. sírból előkerült szárnyas állat hosszúsontjait – melyek a pontos, részletes meghatározás előtt elvesztek – ételmellékletként értelmezzük. A 16. sírban a kar és combcsontok egy infans I. gyermek koponyájának bal oldala mellett feküdtek, míg a 908. sírban egy adultus nő bal kézcsontjai és combcsontja alatt.

Sertés

A temető két sírjából került elő sertés csontmaradványa. A 111. padmalyos sírban, egy mongolid jellegű, bajkáli típusú matusus nő koponyájának bal oldala mellett, a kulcscsont mögött feküdt egy juvenis sertés jobb oldali scapulája 12 cm vastag betöltésen.⁶⁹ A 326. fülkesírban egy infans II. gyermek koponyája mögül került elő a váz tengelyére merőlegesen egy adultus sertés humerusa.

Egyéb állatmaradvány

A 78. és a 606. sír betöltéséből került elő egy-egy kutya lábcsont töredéke és az utóbbiból még egy ágyékcsgolya töredék is. Egy-egy mezei nyúl tibiájának (181.) és sarokcsontjának darabja volt az 535. sír betöltésében. Ezeket a csontdarabokat nem tartjuk sem ételadománynak, sem pedig attributumnak.

Végezetül meg kell említenünk, hogy előbbieken felsorolt temetkezéseken kívül több sírból került még elő tyúk kar-, comb- és sípcsont-, valamint csigolyatöredéke, vagy például marha ágyékcsgolya (124.) és vízi vadmadár csonttöredéke (134.), nem beszélve a sertések különböző csontjának – sarok- (220.), ugró- (335.), kar- (571.) és sípcsont (720.), valamint lapocka (532., 949.) – töredékeiről. Ezeket nemcsak töredékességük miatt nem tartjuk ételmelléklet maradványának, hanem mert minden esetben a sír betöltéséből, szórványként kerültek elő, nem pedig a sírnak azon területén – a koponya környékén –, amely Szegváron az ételmellékletek kötött helye volt. Ezért az említett csontdarabokat a területről ismert császárkori telep hulladékaként értelmezzük éppen úgy, ahogyan a több kora avar kori sírből előkerült kerámiatöredéket is.⁷⁰

Tojás

A temető 7 sírjából kerültek elő tojás töredékei, melyek 5 sírban egy tojáshoz, 2 sírban két darabhoz tartoztak. Az előkerült héjtöredékek alapján nem lehet meghatározni, hogy egész tojást vagy csak annak részét helyezték a sírba.⁷¹

A kilenc tojásból 6 házityúktól származik, három meghatározhatatlan állattól. Az oromdülői temetőben a tojás elsősorban gyermekek melléklete volt: öt infans I. sírjából került elő, egy-egy pedig infans II. és matusus nő mellől. Az egyetlen kettős (nő-gyermek) temetkezésnél (347.) is a gyermek mellett találtuk. A ránk maradt leletek és megfigyelések alapján a szegvári sírokban a tojás mellékletnek nem volt rögzült helye: a 144. padmalyos sírban az infans I. gyermek koponyája mögül kerültek elő a töredékek, a 347. sírban a gyermek jobb combcsontja és jobb lábszára felett feküdtek, míg a 698. sírban a gyermek jobb oldala mellett. Tojáshéj töredékei a bal oldalon csak az 551. sírban voltak, az infans I. gyermek medencelapátja és combcsontjának találkozásánál, annak külső oldala mellett. Három ízben a bontás során a sír betöltéséből kerültek elő.

⁶⁹ Akárcsak Szegváron, a tiszántúli kora avar kori temetkezésekben is igen ritka a sertéscsont előkerülése. A kivételek egyike a Deszk T temető 3. sírja, ahol a jobb vállnál feküdt egy sertés lapockacsontja.

⁷⁰ ISTVÁNOVITS–LŐRINCZY–PINTYE 2005.

⁷¹ TUGYA–STEWART 2022.

A tojásmellékletes sírok közül háromban volt ételmelléklet: a 143. és a 347. sírban juh keresztcsontja és ágyékcsgolyói, míg a 144. sírban egy tyúk csontvázának részlete. A 144. és a 347. sírban az ételmelléklet a koponya mellől került elő, ugyanakkor a tojások többsége a combcsont, a lábszár mellől vagy szórványként. Mivel Szegváron az ételmelléklet sírbeli helye a fej környéke, ezért a tojások nagy valószínűséggel nem ilyen elgondolásból kerültek a sírokba.

A fentiek alapján a szegvár-oromdűlői közösség tagjai döntő többségükben a szinte teljesen faggyúval fedett juh hosszúfartót helyeztek ételként az elhunyt mellé.

KERÁMIAEDÉNY MELLÉKLETEK

A sírkerámia (42–44. kép)

Az oromdűlői temetőben az agyagedényeket legnagyobb számban gyermekek kapták mellékletül: 58 infans I. és 13 infans II. gyermek mellett csak 47 felnőtt (32 nő, 15 férfi) mellől kerültek elő. A felnőttek között 10 juvenis (7 nő, 3 férfi), 22 adultus (17 nő, 5 férfi), 10 maturus (6 nő, 4 férfi) mellett két 2 senium (nő, férfi) és 3 pontosan nem meghatározható korú (1 nő, 2 férfi) személy volt. A három szórványként előkerült edény egykori tulajdonosának életkorát nem ismerjük, de ásóval a humuszalján megtalált két edény nagy valószínűséggel sekély mélységben eltemetett gyermek (csecsemő) melléklete lehetett. A temető egyetlen sírjában (299.) volt két edény.⁷²

A kerámiaedénnyel eltemetetteket eltérő kialakítású sírba fektették. Az infans I. korosztály tagjait 37 akna, 18 padmalyos és csak 3 fülkesírban, az infans II.-t 5 akna, 4-4 padmalyos és fülkesírban, a 32 nő közül 17-et akna, 9-et padmalyos és 6-ot fülkesírban, míg férfit 5 akna, 3 padmalyos és 7 fülkesírban temettek el. Öt edénnyel kapcsolatban a sírformára nincs adatunk, bár a sekély mélységben előkerült két csecsemősír feltehetően aknasír volt. Ezek alapján a gyermekek többségét aknasírban temették, az elhunytak létszámához képest az összetett sírokban több felnőttet, azon belül is férfiakat.

A temetés során az edények döntő többségét (105) a fej mellé helyezték függetlenül attól, hogy akna, padmalyos vagy fülkesírba temették el az elhunytat. A fej melletti hely kötöttségét a magas esetszám mellett jól illusztrálja, hogy a fordított tájolású 14. sírban is a koponya mögött állt az edény. Negyvenkét esetben a koponya bal oldala mellett, a sír keleti sarkából került elő az edény, 31 temetkezésből a koponya jobb oldala mellől az északi sarokból és ugyanekkora számban a koponya mögöl a sír északkeleti végéből. Egyedi a 288. sír esete, ahol a koponya alatt feküdt az edény. Kis számban került elő a felkar (3) és a térd (2) mellett, a sír (fülke) délkeleti falánál. Ezek közül a 697. és a 870. sír fülkéjében a koponya mellől dőlhetett le a kar mellé. Egy-egy esetben került elő az elhunyt jobb oldalán (770.), a bal mellkasra dőlve (167.) és két temetkezésnél a sír déli sarkában (534., 717.).

Csak kismértékben eltérő a különböző kialakítású sírok esetében az edény helye. A 65 aknasír között 25 esetben a koponya bal (38%), 16-ban a jobb oldala mellett (25%), míg 14 temetkezésnél mögötte (22%) került elő. Kis számban, de aknasírból került elő edény a koponya alól, a felsőtesten, a sír

⁷² Két edénymelléklet egyazon sírból igen ritka, de nem párhuzam nélküli. Doboz-Hajdúirtás 2. sírjában az egyik edény a nő koponyájának bal oldala mellett állt, a másik a bal lábfej előtt. Ugyancsak két edény került elő a hódmezővásárhely-kishomoki temető 16. és 33., női sírjából (BÓNA-NAGY 2002, 44, 49). Az utóbbi temetkezésnél – a dobozi sírhoz hasonlóan – az egyik a koponyánál, a másik a lábsontoknál feküdt. Meg kell említeni a Kunszmetmárton-Habranyi telep 3. sírját, amelyből állítólag 3 rosszmegtartású, szétmállott edény került elő a koponya mellől (CSALLÁNY 1933, 3). Ez a helyzet eddigi ismereteink szerint párhuzam nélküli.

A három folyó által határolt területnek az avar kor második feléből ismert kerámiamellékletes sírjai között is ritka a két edénnyel történő temetés. Két lelőhely – Szentés-Nagyhegy és Szegvár-Szölökálja – 7 sírját említhetjük (BENDE 2017, 299).

déli, délnyugati sarkában, illetve a délkeleti és az északnyugati sírfal mellett. A 33 padmalyos temetkezés között 15 esetben (46%) a koponya bal oldala mellett feküdt vagy állt az edény, 13 esetben (38%) a koponya mögött és csak öt sírban – 328., 528., 491., 532., 710. (15%) – a koponya jobb oldalánál. A fentiekől eltérő arányú a 20 fülkesírből előkerült edények sírbeli helyzete: 10 fülkében a koponya jobb oldala mellett (55%), 3 mögötte (13%) és 3 a bal oldala mellett, míg az elhunyt bal oldalánál – 149., 697., 870. – előkerült edények a koponya mellől gurulhattak le (30%), kivéve a 770. sírt. Ezek szerint az akna és a padmalyos temetkezéseknél a fej jobb és bal oldala mellé más arányban helyezték az edényt, mint a fülkesírokba.

Az edények többségét (62) a feltárás során állva találtuk, de magas azoknak a síroknak a száma is, amelyekben különböző mértékben az oldalára dőlve vagy fekvé került elő (38). Helyzetükre több eltérő magyarázat lehetséges.

Megfigyelésünk szerint – függetlenül a sírtípustól – az edény 19 esetben a koporsón kívül állt, míg 4 sírban – különböző mértékben – eldőlvé került elő. Közel azonos számban tudtuk dokumentálni, hogy a kerámiamelléklet a koporsóban állt (20), illetve oldalán fekvé (7) került elő.⁷³ Általános volt, hogy az edény a sír alján állt vagy feküdt, de az esetek egytizedében különböző (3–30 cm) vastagságú betöltésen kerültek elő bolygatatlan helyzetben.

Meg kell említenünk azokat a fülkesírokat, ahol falappal és/vagy állatbőrrel elzárt fülke szája mögött, de a koporsótól távol, 20–30–50 cm-re, álló helyzetben került elő az edény (pl. 71., 100., 650., 692., 694., 938. sír).

A 126 kerámiaedénynek csupán 81%-át (102) lehetett tipológiai szempont szerint besorolni.⁷⁴ A viszonylag nagyszámú töredékes darab besorolhatatlan, többségük sekély mélységű aknasírból került elő.

A meghatározható típusú edények 5 kivételével (165., 352., 650., 697., 754.) a korongolatlan edények csoportjába tartoznak. Azon belül legnagyobb számban (80) fazekak és bögrék (IIID), kisebb mennyiségben (21) tölcséres szájú edények (IIIA).

A különböző típusokat és az elhunytak életkorát és nemét együtt vizsgálva feltűnő, hogy a tölcséres szájú edények többségét felnőttek, azon belül adultus korúak és nők kapták, a fazekakat és bögréket ellenben az infans I-II. gyermekek. A tölcséres szájú edények többsége fülkesírből került elő. Ezzel szemben a fazekak és bögrék elsősorban aknasírból, másodsorban padmalyos és kis számban fülkesírből ismertek. Az öt egyedi kivitelű edény gyermek, nő és férfi mellől, akna és fülkesírből került elő.

Néhány megjegyzés a tiszántúli sírkerámiákról

A szegvár-oromdülői temető sírjain kívül a Tiszántúlról 69 lelőhely 190 edényének előkerüléséről tudunk. Ez a szám nemcsak a múzeumi gyűjteményekben található és vizsgálható edényeket⁷⁵ tartalmazza, hanem azokat is, melyek előkerüléséről csak különböző információk állnak a rendelkezésünkre.

Ezek között igen magas azoknak az edényeknek a száma (109 = 54%), melyek szórványok, ezek döntő többsége a velük előkerült leletekkel együtt, vagy a formája és a kivitele alapján keltezhető a kora avar korra. A tiszántúli sírok esetében nehéz meghatározni a kerámiamelléklettel rendelkező temetkezések arányát. Az edényes sírok hozzávetőlegesen az eddig ismert temetkezések 13–15%-a lehet. Éppen e bizonytalanság miatt a továbbiakban nem az esetszámokra, hanem az arányokra érdemes és szükséges figyelni.

A kerámiaedényeket nagy számban gyermekek (10 infans I., 3 infans II. és 22 ismeretlen korú) kapták, rajtuk kívül 30 nő és 16 férfi sírjába helyeztek edényt. A meghatározható életkorú felnőttek között

⁷³ A gyereksírokban nehéz volt, ritkán sikerült koporsóra utaló elszíneződést megfigyelni.

⁷⁴ A temető kerámiaanyagának feldolgozását lásd VIDA 2022.

⁷⁵ VIDA 1999.

5 juvenis (4 nő, 1 férfi), 5 adultus (4 nő, 1 férfi), 1–1 maturus nön és férfin kívül 2 senium férfi és 31 pontosan nem meghatározható (21 nő, 10 férfi) személy volt. A szórványként előkerült edények egykori tulajdonosainak életkorát ugyan nem ismerjük, de a fentiek és az oromdűlői nem- és életkormegoszlás alapján talán nem tévedünk, ha feltételezzük, hogy az edénymelléklettel rendelkező ismeretlen korúak többsége gyermek és nő lehetett.

A kerámiával eltemetettek között magas azoknak a síroknak a száma (85 = 45%), melyek sírformájára vonatkozóan nem rendelkezünk adatokkal. Az ismert temetkezések között 89 aknasír (47,5%), 15 fülke (7%) és csak két padmalyos temetkezés volt.

A tiszántúli kora avar kori síredények többségénél (113 = 60%) nem rendelkezünk arra vonatkozóan információval, hogy a síron belül hová helyezték el. Az ismert esetek jelentős száma (69 = 88%) a koponya mellett, míg 8 sírban (12%) a lábsontoknál került elő. Döntő többségüket (60 = 78%) a fej mellé helyezték, 46 sírban mögé, 14 esetben a bal, 8 sírban a jobb oldalra. A jobb karcsont mellett csak a Tiszavasvári-Eszenyi telken előkerült amfora feküdt,⁷⁶ míg egy edény a jobb lábfejnél, 7 sírban a lábsontoknál.

A tiszántúli hiányos adatokat nincs értelme a szegvári temetőben megfigyelttel együtt értékelni, de az bizonyosnak látszik, hogy a vizsgált területen és az egy temetőben tapasztaltak egymást erősítik. Viszont érdemesnek látszik röviden kitekintnünk a Körös–Tisza–Maros közének késő avar temetőiben megfigyeltre.⁷⁷

A területről ismert 53 lelőhely közel 3300 vizsgált temetkezése között 28 temető 286 sírjából került elő kerámiamelléklet, tehát az edények előfordulásának aránya nem éri el a 10%-ot.⁷⁸ Az embertanilag meghatározottak között a nők aránya számottevően meghaladja a gyermekekét és a férfiakét. A kerámiamelléklet sírbeli helye az esetek több mint felében (53%) a láb mellett, elsősorban a lábfej környékén volt. Jóval kisebb számban (31%) állították a fej mellé. Ezek az adatok jól jelzik a két korszak közötti különbség.

A síredények és egyes sírok földtartalmának vizsgálatáról

A temető 35 sírjából származó kerámiaedény betöltéséből, illetve 6 fülke- és 2 padmalyos sírből vett mintákon végeztek archaeobotanikai, illetve mikro- és makrofosszília vizsgálatot.⁷⁹

Az esetek többségében (31) a *makrofosszília* vizsgálatok negatív eredménnyel zárultak, azaz ezekből a mintákból nem került elő növényi maradvány. Csak tíz edény és egy fülke betöltésében tudtak meghatározható *makrofossziliát* kimutatni. Ezek között hat edény (672., 687., 692., 880., 896., 936.) és a 770. sír fülkéjének betöltése tartalmazott fű- és perjeféle (Gramineae) kevés levél-, toklász-, termés- és szár – részben vagy teljesen elszenesedett – maradványt. Hét edény (672., 686, 872., 880., 907., 936., 938.) földtartalmában *Ustilago* és *Puccinia* spóráit mutatták ki, két edényben (687., 936.) Hélazab (*Avena*?) elszenesedett maradványát.

A vizsgált 42 földmintából 26 edény, két fülke, illetve egy padmaly betöltéséből vett minta bizonyult pollenmentesnek. Két síredény és egy fülkesír betöltéséből származó mintából csak keserűfű (*Polygonum*?) és fűfélék (Gramineae) kevés pollenje került elő.

⁷⁶ GULYÁS–LŐRINCZY 2018a, 90.

⁷⁷ BENDE 2017, 298–299.

⁷⁸ Meg kell említenünk, hogy ezek közül kiemelkedik a szegvár-szőlőkaljai temető, ahol a sírok több mint kétharmadában fordult elő kerámiamelléklet, de maga a temető összességében is egyedülálló a terület többi lelőhelye között.

⁷⁹ A síredényekből a múzeumi restaurátorműhelyben, az edények alsó feléből vették ki a vizsgálatra szánt földmennyiséget. A fülke- és padmalyos sírok esetében a mintákat a sírok szájánál megfigyelt zsíros tapintású sötétbarna, feketés betöltésből – a feltételezett összegöngyölt állatbőr helyéről – vettük. A vizsgálatokat Bagi István (SZTE, Növénytan Tanszék) 1996–2000-ben végezte el, majd Gyulai Ferenc (Szent István Egyetem, Gödöllő) 2001-ben. A részletes meghatározások az egyes sírleírásoknál találhatóak (LŐRINCZY 2020).

Öt edény földmintája (654., 659., 666., 686., 917.) tartalmazott rendkívül sok és sokféle, főleg rovarmegporzású növény pollenjét. Ezeknek a növényeknek a virágzási ideje a június–szeptember közötti időszak. A 600. sír edényének földtartalmából meghatározott, szintén rendkívül sok és sokféle, főleg rovarmegporzású növény az egész vegetációs időszakot lefedi.

Két fülke (149., 755.) és egy padmaly (760.) bejáratát elzáró betöltésből vett mintákban ugyancsak sok és sokféle, főleg rovarmegporzású növény pollenjét határozták meg. Ezeknek a növényeknek a virágzási ideje május–szeptember. Ettől eltérő a 870. fülkesír betöltéséből meghatározott kisszámú, de nagy mennyiségű pollen, melyek virágzási ideje február–március.

A fentiek alapján a 149., 654., 659., 692. sírban nyugvó infans I. és infans II. gyermeket, 666. sír juvenis férfit, a 600. sírban nyugvó adultus nőt, valamint a 755. és 760. matusus férfit, illetve a 686. és a 917. sírban nyugvó nőt nyáron temették el.

Bár nem azonos számban állnak rendelkezésünkre az edényekből és a sírbetöltésekből kiemelt minták, szükséges megemlítenünk, hogy a sírkerámiák betöltéséből kimutatott pollenek sokkal többféle növény (virág) nyomait mutatták ki, mint a sírbetöltésekből vett minták.

Az archaeobotanikai vizsgálatba⁸⁰ bevont 30 edényből 16 esetben, illetve 5 sír betöltéséből vett mintában nem találtak növényi maradványt. Tizenegy edény tartalmazott (672., 703., 787., 872., 880., 893., 907., 910., 917., 931., 936.) kenyér/kása szenült, változó mennyiségű (1–907) morzsáját. A különböző gabonából készült ételmaradványokat egészíti ki a 708. sírből származó ép, szenült vetési búzaszem, valamint a 917. síredényéből két ép kölesszem.

A kenyér/kása maradványok többsége infans I. gyermek mellé helyezett edényből (672., 703., 787., 880., 893., 907., 910., 931.) származik, csak egy-egy matusus nő és férfi (917., 936.) valamint egy senium nő (872.) edénye tartalmazott ételmaradványt.

Hasonló vizsgálatok történtek Pitvaros-Víztározó kerámiaedényeiből vett földmintákon.⁸¹ Az avar kor második felében használt temető 11 sírjának edényeiből – ellentétben a szegváriakkal – nem került elő növényi maradvány.

A pitvarosi edényekből vett minták többsége pollenmentes volt. Kisszámú és kis mennyiségű pollent négy síredényben mutattak ki, sok és sokféle, uralkodóan rovarmegporzású keményszárú, viszonylag tartós virágú pollen csak a 39. sír edényében volt. A pollenek alapján meghatározott növények virágzási ideje alapján a 84. sírt márciusban, a 203. sírt február–márciusban, míg a 39. és az 57. sírt nyáron, június–szeptember között ásták ki. A meghatározható pollenek két gyermek és egy-egy adultus nő és férfi síredényéből kerültek elő.

Az archaeobotanikai vizsgálat⁸² során hat síredény betöltésében nem találtak növényi maradványt. Három mintából (39., 84., 211.) fajra nem azonosítható gabonaféle (Cerealialia), egyből (93.) hatsoros árpa 2–4 szenült szemtöredéke és a 201. edény földjéből lucernaféle szenült fragmentuma került elő. A pitvarosi edények földtartalmának vizsgálata kimutatta, hogy az edények nem tartalmaztak ételmaradványokat, nem került elő kásátöredék.

A vizsgált mintákban meghatározott pollenek sem a levegőből, sem bemosódással nem kerülhettek a megfigyelt koncentrációban a sírkerámiába. Ilyen mértékű jelenlétük csak úgy magyarázható, hogy az edénybe vagy a sírba virágot tettek. Összességében tehát a síredények többféle szerepével kell számolnunk, étel és ital(?) mellett gabonát is tárolhattak bennük, sőt virágtartóként is szolgálhattak.

⁸⁰ A vizsgálatra átadott, iszapolás előtti mennyiség változó, a sírbetöltésekből 0,1–1,1 kg, a sírkerámiákból 0,1–0,5 kg volt.

⁸¹ Értékelését lásd BENCE 2017, 300–301.

⁸² A vizsgálatra átadott mennyiség edényként 0,2–0,5 kg között volt.

A pitvarosi mintákon tett megfigyelést – miszerint a spórádús minták soha sem tartalmaztak pollent⁸³ – a szegvári minták maximálisan alátámasztják. Ez alapján felvethető, hogy a spórákat tartalmazó edényekben tavasszal, a spóraszórás idején (február–március) helyezhettek pl. mezei zsurlót, páfrányt stb.

Végezetül meg kell említenünk, hogy ételmaradvánnyal együtt pollent csak egy edényben figyeltek meg, spórával együtt 6 edényből került elő.

A TEMETŐ KÉPE – SÍRHANTOK, SÍRHALMOK

A szegvári temetőre jellemző összetett sírgödrök kialakításának és a sírokban mellékelt nagyszámú részleges állatmaradványnak volt egy gyakorlati következménye a temető összképére vonatkozóan. A temetés során a sír aljára, a padmalyba vagy a fülkébe elhelyezett, koporsóba fektetett elhunytat a füles és a kétoldali padkás sír esetében a felette keresztbefektetett fákkel zárták el, míg a padmaly és a fülke esetében azok szájába göngyölt állatbőrrel. Így a fülkét, a padmalyt és az aknasírnak az alsó szintjét a temetés során nem töltötték vissza földdel. Hasonló volt a helyzet az állatmaradványok elhelyezését követően is. Az akna felső szintjén vagy a padmalyos és a fülkesír esetében az aknában elhelyezett állatmaradványoknak a helyigénye miatt a sírból kitermelt föld jelentős része már nem kerülhetett vissza a sírgödörbe.

A különböző sírtípusok átlagos térfogatadatait figyelembe véve, az aknasíroknál minimum 1–1,5 m³, a padmalyos síroknál kb. 2–2,5 m³, míg a fülkesírok esetében hozzávetőlegesen 3,5–4 m³ föld maradhatott ki a temetés során. Ebből a földből pedig az elhunyt fölé nem sírhantot, hanem – a felnőttek esetében – inkább sírhalmot emeltek. A sírhantoknál jóval nagyobb területet lefedő halmokra utalhat az is, hogy a szegvári temetőben a csoportosan elhelyezkedő sírok a megszokottnál jóval nagyobb távolságra fekszenek egymástól.⁸⁴

A feltételezett halmoknak indirekt bizonyítéka került elő nemrég Kövegyről, ahol 4 sír köré ásott árokszakaszokat tártak fel.⁸⁵ Ezekről az ásató jogosan feltételezi, hogy a sír fölé emelt sírhant tömegét növelték meg és így ezekben az esetekben is sírhalomról beszélhetünk.

A szegvár-orumdűlői temetőben voltak sírhantok és különböző méretű sírhalomok. A magukban álló sekély mélységű gyereksírok, illetve az egyszerű, állatmelléklet nélküli felnőttek sírjai fölé bizonyára az általános méretű és formájú sírhantokat emeltek.

Ugyanakkor a nagy térfogatú, több állat maradványát is tartalmazó akna-, illetve összetett sírok esetében sírhalom alakították ki a temetés során. Sírhalom sorra említhetjük a 964., 966., 967. fülkesírt és a 968. padmalyos temetkezést (H–J/1–2) vagy a feltárt területnek ugyancsak a délnyugati sávjában előkerült 939., 945., 946. akna-, valamint a 940. és 960. fülkesírt. Ezek a temetkezések nagyjából két sorban, egymástól 2–3–4 méterre helyezkednek el. Így megvolt a lehetőség, hogy a temetés során kimaradt földből mindegyik sír felett önálló halmot emeljenek.

Ezek mellett számolhatunk „családi” sírhalomokkal is. Erre egyik jó példa a 838. fülkesír és a tőle fél méterre, de vele egyvonalban kialakított 842. fülkesír kettőse, valamint a 838. sír másik oldalán, annak fülkéje felett fekvő 848. padmalyos sír és ettől fél méterre előkerült 899. sír együttese (K/5). Az egymáshoz igen közel fekvő sírok közül a két fülkesírban egy 3–4 éves és egy 5–6 éves gyermeket temettek, a 848. padmalyos sírban egy adultus nőt, sírjának másik oldalán 1–2 éves gyermeket (899.). A két fülke-, egy padmalyos és egy aknasírból kitermelt és kimaradt földtömeg alapján egy halom lehetett az adultus nő és a feltehetően hozzá tartozó négy gyermek sírja felett. A közös halomra egy másik példa a 200. és a 201. sír (K/22). A 201. fülkesír aknájának délkeleti széle 10 cm-rel a 200. sír padmalyának északnyugati

⁸³ BENDE 2017, 300–301.

⁸⁴ Ugyanakkor számításba kell azt is vennünk, hogy a kitermelt, laza föld tömege a számított tömegnél nagyobb helyet igényelt a temetést követően.

⁸⁵ BENEDEK–MÁRCSIK 2017, 378, 382–384.

oldala fölé nyúlt. A két, egymáshoz nagyon közel, alig 0,8 méterre kiásott két párhuzamos sírban egy-egy juvenis – a padmalyos sírban egy férfi, a fülkesírban egy ismeretlen nemű kirabolt – egyén (talán testvérek) váza feküdt. Itt is a fizikai közelség és a két sírból kimaradó föld tömege csak egy közös halom lehetőségét valószínűsíti.⁸⁶

A szegvári sírok egymástól való, jelentős mértékű távolságát jól szemlélteti, ha a szegvári temető térképét összehasonlítjuk a székkutas-kápolna-dűlői,⁸⁷ valamint a kölked-feketekapui A⁸⁸ és a tiszafüred-majorosi⁸⁹ temetőtérképpel. A szemmel látható különbséget számszerűsíteni is lehet. A mintának vett 25×25 méteres területen Szegváron 96, Székkutason 105, míg Kölkeden 225, Tiszafüreden 240 sír helyezkedett el. Ezek az adatok jól jelzik a temetők eltérő sírsűrűségét és valószínűsítik, hogy a sírok fölé Szegváron nagyobb, Székkutason kisebb sírhalmokat is emeltek.

A TÁRGYI HAGYATÉK

A FEJ ÉKSZEREI

Aranyfülbevalók

A temető 12 sírjából 19 aranyfülbevaló vagy annak karikája került elő. Négy temetkezésből egy-egy (1., 58., 146., 938.), ugyancsak négy sírból párban (347., 730., 815., 866.), míg három esetben csak a fülkarikák, de párban (349., 870., 888.) kerültek elő, egy sírban (333a) egy karika töredékei.

A szegvári fülbevalók értékelése előtt szükséges tisztáznunk, hogy a hiányosan előkerült ékszerek – töredékeik alapján – mely típushoz sorolhatók. A legegyszerűbb a 333a sír esete, ahol az infans II. gyermek koponyája alól előkerült ívelt huzaltöredékek eredetileg egy 1,2 cm átmérőjű, nem meghatározható típusú fülbevaló fülkarikája lehetett.

Egy-egy pár deformálódott (349.) és oldalt nyitott (888.) fülkarika került elő, melyek alsórészén háromszög formában granuláció található. A fülbevalópárok egy-egy darabján a granuláció alsó oldalán egy-egy szögletes, homorú lemez van. Mivel a szentendrei típusú⁹⁰ fülbevalóknál a fülkarika és a hengeres összekötő tag között nem található ilyen lap, így nagy a valószínűsége, hogy mindkét sír fülkarikáin nagy lemezgömbcsüngő volt.

A 870. sír két hengeres összekötő taggal előkerült fülkarikája – a párhuzamok alapján – egyértelműen Szentendre-típusú fülbevalóhoz tartozott. Ugyanakkor felmerül a kérdés, ezek a karikák tartozhattak-e a 866. sírből előkerült, fülkarikák nélküli függőkhöz. Bár első ránézésre ezek összeillők, hiszen az egyik fülbevaló fedlapjának közepét és az összekötő hengeres tag találkozását takaró granulációk jól látszanak, így a 870. sírből előkerült ép összekötőtaggal rendelkező karika tartozhatna ehhez a darabhoz. A másik esetben a hengeres összekötő tag alsó része töredékes, így szinte adja magát, hogy a másik gúlacsüngő csonka összekötőtagjához illeszthető lenne. De ennek a lehetőségét kizárja, hogy a csüngő csonka ösz-

⁸⁶ Ide kívánczik, hogy a leletmentés első éveiben (1980–84) feltűnt nekünk, hogy a feltárt területhez kapcsolódó Oromvonulat gerincén három kisebb, 50–70 méter hosszú és kb. 0,5 m magas háta sorakoznak. Ezek oly annyira láthatóak voltak, hogy fényképen is felismerhetőek. Nem tudunk szabadulni attól a gondolattól, hogy ezek a kora avar kori temető sírhalmainak a maradványa, melyek úgy alakultak ki, hogy a 70-es években még gyerekecipőben járó gépi talajművelés a dombvonulat felületének egyenetlenségeit „korrigálta” és elszántotta a halommaradványokat.

⁸⁷ B. NAGY 2003, kihajtós térképmelléklet.

⁸⁸ KISS 1996, Abb. 7.

⁸⁹ GARAM 1995, kihajtós térképmelléklet.

⁹⁰ BÓNA 1980, 39–40.

szekötőtagjának a felülete függőlegesen bordázott – úgy, ahogy a gúlacsüngő sarkain álló kis gömböket tartó hengeres tagok is – ezzel szemben a 870. sír hengeres tagja vízszintesen bordázott.⁹¹ A fentieket figyelembe véve a szegvári aranyfülbevalók öt típust képviselnek.

Szegvár-típus. Az 1. sír gúlacsüngős fülbevalója a típus⁹² egyik legegyszerűbb példánya. Ovális ezüstkarikája oldalt nyitott, a hengeres összekötőtag és a karika találkozásánál a karika két oldalát 3–3 granuláció takarja. A fedlapot körben egy granulációsor díszíti, de nem az összekötő tag szélén, hanem a fedlap közepén. A háromoldalú kicsi gúla oldalait apró granulációk fedik. A gúla alsó csúcsához 3 granulátum, és ezek alatt két félből összeállított gömbcsüngő – csonka – felső fele csatlakozik (45. kép 1). A fülbevaló egy enyhén torzított koponyájú juvenis nő jobb csecsnyúlványa alól került elő.

Nem csak Szegváron, de a Kárpát-medencében is igen kis számban kerültek el az e típushoz sorolható fülbevalók, többségük a Tiszántúlon, a Közép-Tisza vidéken.⁹³ Részletes és alapos értékelésüket⁹⁴ csak néhány apró megfigyeléssel lehet pontosítani. Az oromdűlői 1. sír példánya – a típushoz tartozása ellenére – rendelkezik néhány olyan sajátossággal, amely megkülönbözteti a többi darabtól. Fülkarikája ezüsthuzalból hajlított, nincsenek a fedlap sarkain – az általánosan meglévő – 3–4, piramis formában rendezett granulációból álló dísztagok, ellenben csak ennek a fedlapján van körben egy granulációsor. Ugyancsak található egy, az általánostól eltérő sajátosság a szegvár-sápoldali fülbevalón is. A fedőlemez sarkain lévő négy granulátumból álló háromszögön kívül – kizárólag ezen a darabon – a sarki háromszögek és a bordázott hengeres tag között a fedlapra 1-1-1 granulátumot forrasztottak. A fülbevaló oldalait borító apró granulák kopottak.⁹⁵

Ezeket a fülbevalókat általában párosan viselték. Nem mondanak ennek ellent a szórványként előkerült darabok, sem a két szegvári, hiteles ásatáson előkerült példány. Az oromdűlői 1. sírből a gúlacsüngős fülbevaló mellett egy négygömbcsüngős ezüsthülbevaló került elő, melynek sírbeli helye alapján – a nyakszirtcsont alatt feküdt – kérdéses, hogy fülbevaló volt vagy a haját díszítette.⁹⁶ A szegvár-sápoldali fülbevaló az eddigi egyetlen, amely egy juvenis⁹⁷ férfi sírjából, a koponyájának bal oldalánál került elő, és ez lehet a magyarázat a fülbevaló páratlan viselésére.

Ugyanakkor meg kell említenünk, hogy a tiszántúli szegvári típusú fülbevalók – az oromdűlői 1. síron kívül – fülkesírokból kerültek elő.⁹⁸

Szentendrei típus. Mint már említettük, a szentendrei típusú fülbevalók közé sorolható a 866., infans II. gyermek sírjából előkerült töredékes és hiányos fülbevalópár, valamint a bordázott hengeres összekötőtagja alapján a 870. sírban fekvő adultus nő fülkarika párja.

⁹¹ Összetartozásuk ellen szól az is, hogy az infans II. gyermek (866.) és az adultus nő (870.) sírja közel 20 méterre feküdt egymástól. A lehetséges kapcsolatot a két sír DNS vizsgálatával lehetne igazolni.

⁹² A típus részletes és alapos feldolgozását lásd BALOGH 2014.

⁹³ BALOGH 2014, 108.

⁹⁴ BALOGH 2014, 106–109.

⁹⁵ LŐRINCZY 2018, 68.

⁹⁶ LŐRINCZY 1993, 107.

⁹⁷ LŐRINCZY 2018, 68.

⁹⁸ Deszk-Ördögh (T) 24. sír (BALOGH 2014, 106), Szegvár-Sápoldal 1. sír (LŐRINCZY 2018, 65, 67–68). Mindkét temetkezés esetében a fülkét nem az akna megszokott, délnyugati, hanem ellenkezőleg, az északkeleti végében alakították ki és fejjel előre csúsztatták be az elhunytat a koporsóban. Nem zárható ki ez a helyzet a körösladányi sír esetében sem. A sír 180 cm-es mélysége (MRT 6, 118) nem egy aknasírra jellemző méret. Példaként elég legyen itt említenünk a sápoldali sír 190–200 cm-es (BÓNA 1979, 5), valamint a deszki 140 cm-es mélységét (LŐRINCZY 1994, 323). A háromrétegű oromdűlői 1. sír mélysége csak 140–150 cm volt. Ugyanakkor a körösladányi víztároló gödrének ásása során előkerült sírt csak a mellkasáig bolygatták meg, a K–Ny-i tájolású temetkezés többi része – feltételezésünk szerint a fülke nyugati fele és az akna – a gödörfalban maradt, nem lehetett kibontani (MRT 6, 118).

A 866. sír fülbevalópár fordított háromoldalú gúla alakú csüngőinek háromszög alakú fedőlapján a sarkokat enyhén kúpos, függőlegesen bordázott gyűrűtagon ülő üreges gömbök díszítik. A gúla éleit és széleit összefüggő üreges gömbök takarják. Minden oldal közepén kialakított egyenlő oldalú háromszögmező közepén egy üres háromszög alakú rekeszes mező van. A gúla alján eredetileg három kisebb (amelyekből most csak kettő van meg), alattuk egy nagyobb üreges gömb van. A fülkarika és a gúlához csatlakozó tag hiányzik, az alsó gömb (átm.: 1,4 cm) horpadt. A fedőlapon a hiányzó hengeres tag mentén néhány granulátum található (45. kép 2). A sír másik, szintén hiányos, de az előzővel megegyező fülbevalójának a fedőlemezéhez alulról egy hengeres tagot applikáltak, amelyre ráhúzták a fülkarikához csatlakozó bordázott hengert, melyet granuláció vesz körbe.

A 866. sír fülbevalóinak technikai rész megoldásai egy kivétellel megegyeznek a szentendrei típusú fülbevalók részleteivel. A szegvári fülbevalópár annyiban egyedi, hogy a gúlacsüngő három oldalának háromszög alakú középső mezőjében – az általános, kerek helyett – egy, az oldalán fekvő háromszög alakú cellát alakítottak ki. A szentendrei típusú fülbevalók között az egyetlen hasonló kivitelű az inotai darab,⁹⁹ annyi különbséggel, hogy az inotai fülbevaló gömbjeinek érintkezését granuláció díszíti.

A szentendrei típusú fülbevalók listáján szereplő téves lelőhelyeket Balogh Csilla pontosította, korrigálta.¹⁰⁰ Két ismeretlen származású fülbevalón kívül így 17 lelőhelyről 18 temetkezéséből ismerünk szentendrei típusú fülbevalót.¹⁰¹ Ezek közül a Tiszától keletre hét lelőhelyen kerültek elő: 1. Búj-Gőzmalom,¹⁰² 2. Deszk G. 15. sír,¹⁰³ 3. Hódmezővásárhely-Vásártér,¹⁰⁴ 4. Perlász, 1809,¹⁰⁵ 5. Perlász, 1816,¹⁰⁶ 6. Szentes-Sárgapart,¹⁰⁷ 7. Szegvár-Oromdűlő 866., 870. sír.

Az egyedi díszítésű szegvári 866. sírból és a Perlászon előkerült fülbevalókon kívül – melyek a cellák kompozíciója alapján felállított típusok C változata¹⁰⁸ – a többi tiszántúli darab az A változatba tartozik.¹⁰⁹

A szentendrei típusú fülbevalók eddig kizárólag női sírokból, mindig párosával kerültek elő.¹¹⁰ A szegvári 866. sírban nyugvó gyermek lehet a kivétel, amely erősíti a szabályt.¹¹¹

Négygömbcsüngős fülbevaló. A 146. sírből került elő a temető egyetlen négygömbcsüngős aranyfülbevalója (45. kép 15). Ennél a darabnál a kerek fülkarikához közvetlenül kapcsolódik 3 kisebb gömb (átm.: 2,8 mm) és ezekhez alulról csatlakozik egy nagyobb (átm.: 4 mm). Ez a fülbevalótípus igen ritka a Kárpát-medence kora avar kori fülbevalói között. A korszakból a szegvári mellett csak a Tiszavasvári-

⁹⁹ BALOGH 2014, 123.

¹⁰⁰ BALOGH 2014, 255. j. Észrevételei két helyen kiegészíthetők. A Kuláról származó fülbevaló rajzos közlése (MRKOBRAĐ 1980, Tab. LXXI. 4.) hibás, mert a fülbevaló középső, élén álló háromszög mezőből kimaradt a kerek rekeszcella ábrázolása, ami a fotós közlésen (VINSKI 1958, Tab. 10, 11–12) jól látható. A másik, hogy az alibunári fülbevalók előkerülési helye Perlász, másrészt a község két különböző pontján, eltérő időben kerültek elő a fülbevalók (PROHÁSZKA 2016).

¹⁰¹ BALOGH 2014, 121–122, 16. kép.

¹⁰² CSALLÁNY 1960, 32–33. A fülbevaló gömbjeinek illeszkedésénél – ellentétben Csallány Dezső állításával – nincsen granulációdíszítés. Lásd ARANYAK 1997, 69–70. kép.

¹⁰³ BALOGH 2014, 121.

¹⁰⁴ LŐRINCZY-SZALONTAI 1996, 276–277, 18. kép 1.

¹⁰⁵ PROHÁSZKA 2016.

¹⁰⁶ PROHÁSZKA 2016.

¹⁰⁷ CSALLÁNY 1934, LXVIII. t. 6. A vásárlás útján megszerzett fülbevalóval egy sírból került elő egy háromszög alakú bronzlemez, amely formára megegyezik a szegvár-oromdűlői 1. sír lábbeli és a hajdúszoboszlói veret hátlapjával (LŐRINCZY 1991, 138).

¹⁰⁸ BALOGH 2014, 123.

¹⁰⁹ BALOGH 2014, 123.

¹¹⁰ ORMÁNDY 1995, 153; BALOGH 2014, 123.

¹¹¹ Nem zárható ki annak lehetősége, hogy az információk nélkül múzeumba került fülbevalók között is lehetnek olyanok, melyeket egykor gyermekek viseltek.

Koldusdomb 1. sír felül nyitott karikájú fülbevalója említendő, melynél a fülkarikához egy vízszintesen bordázott szalaggal kapcsolódik a piramis alakban elhelyezett 4 üreges gömb.¹¹²

A fülbevaló a szegvári infans I. gyermek bal csecsnyúlványa mellett feküdt, míg a tiszavasvári sírban egy matusus férfi melléklete volt.

Kis lemezgömbcsüngős fülbevalók. A típushoz tartozó fülbevaló¹¹³ került elő töredékes ezüstkariával a 938. sírból, az adultus nő koponyájának bal oldala mellől. A fülkarika és a gömbcsüngő (átm.: 0,76 cm) összekötőtagja egy vízszintesen bordázott keskeny aranypánt. Párja egy töredékes, kis lemezgömbcsüngős(?) ezüst fülbevaló a koponya jobb oldala alól került elő. A gömbcsüngő mérete alapján az egyetlen tisztántúli párhuzama az orosházi női sírból került elő. Ennek a fülbevalónak az oldalt nyíló kerek karikájához négy üreges kiscsüngővel csatlakozik az alsó gömbcsüngő.¹¹⁴

Gömbmérete alapján átmenetet jelenthet a kis- és nagy lemezgömbcsüngős fülbevalók között az 58. sír példánya. Az oldalt nyíló, deformálódott ezüstkariához egy függőlegesen irdalt keskeny aranypánttal kapcsolódik a gömbcsüngő (átm.: 1 cm). A karika és a pánt találkozásánál a karika belső ívét granulátumok díszítik (45. kép 11). A matusus férfi koponyájának bal oldalán a fülbevaló gömbcsüngője a koponyatető irányában feküdt, akárcsak a 730. sír fülbevalópárja. A sír betöltéséből egy sima ezüstkarika került még elő.

A 815. sír fülbevalója – az előző darabhoz hasonlóan – szintén határesetnek tekinthető az ovális gömbcsüngők két mérete (átm.: 1×0,8 cm),¹¹⁵ valamint a karika és a gömbcsüngő kapcsolódását biztosító granulátumok miatt. Az oldalt nyitott ovális fülkarika egyik vége elhegyesedő és az ovális, enyhén behorpadt gömbcsüngővel négy granulátum köti össze. A két félből álló gömbcsüngőt vízszintesen állították össze (45. kép 10). A fülbevalópár egyik darabja a matusus férfi koponyájának jobb oldala alól, a másik a sír betöltéséből került elő.

A gömbcsüngők méretei és az összekötő tagok típusa alapján leginkább ehhez az átmeneti típushoz sorolhatóak a Tisztántúlról a Deszk G 30. és a Kiszombor O 2. sír ékszerai.¹¹⁶ Fülbevalóik oldalt nyíló karikáit 3–4 üreges kiscsüngővel rögzítették a gömbcsüngőkhöz. A deszki fülbevalópár csüngőjének átmérője 1 cm, a kiszomborié 1,2 cm.¹¹⁷ A kiszombori sírban egy juvenis férfi koponyájának bal oldala,¹¹⁸ a deszki ismeretlen korú nő mellől került elő a fülbevaló.

Az 1–1,2 cm közötti, átmeneti mérettel rendelkező gömbcsüngős fülbevalók – az orosházi darabon kívül – juvenis és két matusus férfi ékszerai voltak, melyet páratlanul, a bal vagy a jobb oldalon viseltek.

Nagy lemezgömbcsüngős fülbevalók. Két sírből (347., 730.) került elő nagy lemezgömbcsüngős fülbevalópár, valamint az előzőekben leírtak alapján ehhez a típushoz soroljuk a 349. és a 888. sírből előkerült fülkarikákat is. Ennél a típusnál az oldalt nyitott kerek karikához három kisebb üreges gömb csatlakozik, és ehhez illeszkedik az alsó, két félgömbből függőlegesen összeállított gömbcsüngő (347. = 45. kép 5).

A 730. sír fülkarikáihoz alulról egy-egy négyszögletes aranylemez, ahhoz pedig egy gyűrű csatlakozik. A függőlegesen összeillesztett nagy gömbcsüngők a gyűrűhöz három kisebb üreges gömbbel kapcsol-

¹¹² GULYÁS–LŐRINCZY 2018, 531, I. t. 1–2.

¹¹³ ORMÁNDY 1995, 161–163; BALOGH 2016, 152.

¹¹⁴ Bár a fülbevaló méretadatai nincsenek megadva, a táblarajzból az kikövetkeztethető, hogy 1 cm-nél kisebb az átmérője (GARAM 1993, 96, Taf. 71:3).

¹¹⁵ Az átmeneti mérettartomány szükségességére jó példa a 815. sír fülbevalópárja. Ha a kisebb átmérőt vesszük alapul, akkor a kis-, ha az 1 cm-t, akkor a nagy gömbcsüngős típushoz kellene sorolnunk.

¹¹⁶ CSALLÁNY 1939a, 125–129.

¹¹⁷ CSALLÁNY 1939a, 125, 126.

¹¹⁸ A kiszombori sírleírásban a fülbevaló előkerülési helye „a koponyától jobbra”, amit bal oldaliként értelmeztünk. A Kiszombor O 2. sír antropológiai leletét Marcsik Antónia határozta meg.

lódnak. A gömbök találkozását, valamint a karika és az aranylemez illeszkedését granuláció takarja. A karika belső ívére és a kúp alakú granuláció tetejére egy-egy kisebb üreges gömböt helyeztek (45. kép 19).

Az oromdülői közösségben nagy lemezgömbcsüngős fülbevalókat csak felnőtt nők, két juvenis (349., 730.) és egy-egy adultus, maturus (347., 888.) nő viselt, mindig párban.

A szegvári nagy lemezgömbcsüngős fülbevalókhöz 15 tiszántúli lelőhely ékszerei említhetők párhuzamként. A 347. sír egyszerűbb, granuláció nélküli fülkarikáihoz három kisebb üreges gömbbel csatlakozó gömbcsüngőhöz csak a kevermesi és a tiszadadai darabokat¹¹⁹ említhetjük.

A 730. sír fülbevalóinak sima, díszítetlen gömbcsüngői alapján a nagyszámú tiszántúli példány közül a fülkarikához hengeres taggal csatlakozó németszentpéteri darabot említhetjük, ahol a karika és a henger találkozását piramis alakú granuláció fedi. A Tiszavasvári-Koldusdomb 18. sír darabjainál¹²⁰ a gyűrű vagy henger helyett gömbbel csatlakozik a három alsó üreges gömb. De ennél a példánynál az említett kapcsolódási helyen látható piramis alakú granuláción kívül a kisgömbök találkozását is granuláció takarja. Ezzel megegyező a Derecske-Hosszúlapos 105. sír ékszerpárja (46. kép 4–5)¹²¹ annyi különbséggel, hogy a karika és a gömb találkozásánál a karikát két oldalról granuláció takarja.

A 730. sír fülbevalópár fülkarikáinak belső ívén ülő üreges gömbdíz párhuzamként csak olyan tiszántúli darabokat ismerünk, melyek nagy lemezgömbcsüngői díszítettek. Ilyenek kerültek elő Kisújszállás-Nagykert férfi, illetve a Kiszombor-Tanyahalom 16. női sírjából.¹²²

A nagy lemezgömbcsüngős fülbevalók tiszántúli viseletéről keveset tudunk. A leletanyag alapján két fegyveres férfisírból (Kisújszállás-Nagykert és Németszentpéter) egy-egy fülbevaló, míg a szegvári négy női síron kívül további négy, ismeretlen korú nő (Derecske-Hosszúlapos, Endrőd-Dobos-kert, Kiszombor-Tanyahalom, Tiszavasvári-Koldusdomb) mellől párban kerültek elő. A tiszántúli nyolc felnőtt nő páros és a három férfi páratlan fülbevaló viselete alapján nyugodtan állíthatjuk, hogy a szórványként előkerült fülbevalópárokat (Debrecen-Kossuth u., Szeghalom) nők viselheték.¹²³

Szegvár-Oromdülőn az öt eltérő típusú aranyfülbevalóval eltemetett gyermek és nő egyéb leletei változatosak, amit részben az elhunytak eltérő életkora is magyaráz. Azonban e mellett fel kell figyelni arra, hogy függetlenül az elhunytak életkorától, a nagy lemezgömbcsüngős fülbevalók ezüst lemezgöngyökkel együtt kerültek elő.

Ezüstfülbevalók

A temető 71 sírjából került elő ezüstfülbevaló. A 750. sír öntött darabján kívül a többi préselt gömbcsüngővel rendelkezik. 15 sírből előkerült 19 fülbevaló csüngőiről a töredékeik alapján nem lehet pontosan

¹¹⁹ Kevermes (JUHÁSZ 1973, 99, I. tábla 4), a gömbcsüngő mérete az illusztrációs tábláról mérve 1,4×1,3 cm, Tiszadada (ARANYAK 1997, 83).

¹²⁰ ARANYAK 1997, 89, 76. kép 1–2, 77. kép.

¹²¹ A fülbevalópár méretei: mag.: 7,2 és 7,6 cm, a gömbök átm.: 2,6 és 2,8 cm.

¹²² RÁCZ 2014, 162, Taf. 23:1; BALOGH 2018, 178. Az előzőekben említett nagy lemezgömbcsüngős fülbevalókon kívüli a Tiszántúlról az alábbi, változó mértékben és formában díszített felületű gömbcsüngős darabok ismeretek: Bakonszeg-Berettyó folyó (GARAM 1993, 53, Taf. 3:1; LŐRINCZY 2015, 152–153), Debrecen-Kossuth u (GARAM 1992, 44; LŐRINCZY 2016, 287–290), Endrőd-Dobos-kert (MRT 8, 137), Kaba-Belterület (46. kép 3, ZOLTAI 1929, 39–40): a fülbevaló teljes mag.: 3,22 cm, a fülkarika átm.: 1,16×1,77 cm, gömb átm.: 1 cm, súlya: 2,072 gr., Körösladány (MRT 6, 122), Szeghalom (46. kép 1–2; ECSEDI-SÓREGI 1930, 29; SÓREGI 1939, 79; MRT 6, 179), Szentes-Berekhat, Buzi Farkas földje 50. sír (CSALLÁNY 1934, 232, 68. t. 7; LŐRINCZY 2016, 37. j.), Szentes-Kurcpart (CSALLÁNY 1934, 232, 68. t. 5).

¹²³ Ennek nem mond ellent a kevermesi – nem hiteles feltárásból – és a szentes-berekhatí 50. női sírből származó, páratlan fülbevaló sem. A további négy, szórványként előkerült fülbevaló egykori viselőjének neve ismeretlen.

megállapítani, hogy eredetileg milyen nagyságúak lehettek.¹²⁴ Az ezüst gömbcsüngős fülbevalók közös jellemzője a zárt vagy oldalt nyitott karika és a két préselt félgömbből álló gömbcsüngő.

Kis lemezgömbcsüngős fülbevalók. A kis lemezgömbcsüngős (átm.: 0,46–1,2) fülbevaló 23 sírból¹²⁵ került elő, illetve ide számítjuk azt a 15 temetkezést, amelyekből a gömbcsüngő apró töredékei alapján annak kis mérete tételezhető fel. Eltekintve a töredékes, hiányos fülbevalóktól az épek vagy a rekonstruálható töredékek alapján az alábbi típusokat, változatokat lehet elkülöníteni: a fülkarika és a gömbcsüngő közvetlenül kapcsolódik egymáshoz (97., 127., 172., 199., 717., 753., 938. = 45. kép 12), a két rész kapcsolatát 4 granulátum (77. = 45. kép 9, 500., 543., 550. = 45. kép 13), illetve 3 kis gömb (103., 194., 337., 671., 727.), valamint bordázott ezüstszalag (299., 337., 344., 346., 855.) biztosítja. A kisgömbcsüngősök között egyedüli darab a 85. sír egyik fülbevalója, amelyen a négy kisgömb tetején egy lemezke van, amelyre a fülkarikát forrasztották. A forrasz helyét granulációk fedik, melyekre – a karika belső oldalán – egy kis gömböt ültettek.

Tizenhét sírból egy-egy fülbevaló a jobb és a bal oldalon került elő, a többi sírban az egyik oldalon. Nyolc felnőtt nő: 7 adultus (188., 199., 337., 717., 727., 753., 938.) és 1 juvenis (127.) viseletéhez tartoztak, közülük 2 adultus és 1 juvenis nőnek enyhén torzított volt a koponyája. A 4 felnőtt férfi (77., 85., 97., 500.) mellett a felnőttekkel megegyező számú, 11 gyermek (103., 172., 194., 286., 299., 344., 346., 543., 550., 671., 855.) sírjában volt ez a fülbevalótípus.

Nagy lemezgömbcsüngős fülbevalók. A típushoz sorolható fülbevaló (átm.: 1,3–2,0) 20 sírből¹²⁶ került elő. Ezeknél a fülbevalóknál a fülkarika és a gömbcsüngő közvetlen kapcsolata 2 sírnál (57., 802.) található meg. 3–4 granulátummal kapcsolódik a 33. és 100. sír fülbevalója, míg 4 sír (738., 794., 854., 937.) fülbevalóinál 3–4 kis gömb köti össze a fülkarikát a gömbcsüngővel. Hét másik temetkezésből (pl. 349., 554., 887., 890., 940.) előkerült fülbevalóknál a fülkarikákhoz alulról egy-egy négyszögletes ezüstlemez, ahhoz pedig 3–4 kis gömb, majd a gömbcsüngő csatlakozik.

Ugyancsak kis lemezke van 2 fülbevalópár karikáján, de ehhez egy sima (692. = 45. kép 21), és egy függőleges bordákkal tagolt (714.) gyűrű csatlakozik, melyhez három kis gömb. A nagy lemezgömbcsüngő és a három kis gömb találkozását egy granulációt imitáló vékony szalag fedi körbe (45. kép 20). Lemez nélkül, közvetlenül a karikához kapcsolódik egy gyűrű a 716. sír fülbevalóinál, majd ehhez a 3 kisebb gömb. Ezeknél a kis és nagygömbök találkozását tordírozott drót takarja körbe, amelyet a gömbcsüngőre forrasztottak.

Az ezüst nagygömbcsüngős fülbevalók között egyedinek számítanak a 761. sír darabjai, amelyeken a karikához két darabból összeillesztett, négy kisebb, préselt félgömbből álló összekötőtag kapcsolja a gömbcsüngőt. Ugyancsak egyedüli darab a 723. sír két töredékes fülbevalója. Ezeknél – amennyiben jól ítéljük meg – a fülkarikához egy félgömb csatlakozott, és a gömbcsüngő és a félgömb találkozását egy nagyobb és egy kisebb átmérőjű gömbsor fedi. De a teljes csüngőt két, hosszában préselt darabból illesztették össze. Közepükből ismeretlen kitöltő massa került elő.

A temető fülbevalói között ugyancsak egyedül az 555. sírből töredékesen előkerült függőpár, melyen a karikához egy keresztpánttal csatlakozik a gömbcsüngő, melynek palástját három helyen kék, kerek üvegbetét díszíti. Az üveget körbefogó palást és az azt körbevevő granulált sor aranyozott.

¹²⁴ A bronz és ezüst gömbcsüngős fülbevalók értékelését nagyban megnehezíti a préselt összekötőtagok és csüngők törekenysége, töredékessége. Ezek alapján csak feltételeesen fogadható el a nagygömbcsüngős meghatározás abban az esetben, ahol ezt a csüngők töredékei és a karikák méretei alapján valószínűsítettük.

¹²⁵ A 77., 85. (45. kép 4), 97., 103., 127., 172., 188., 194., 199., 286. (45. kép 14), 299., 337., 344., 346., 500., 543., 550., 671., 717., 727., 753., 855., 938. sír.

¹²⁶ A 33., 57., 100., 349., 554., 555., 692., 714., 716., 723., 738., 761., 794., 802., 854., 887., 890., 930., 937., 940. sír.

Ami a fülbevalók díszítését illeti, a fülkarikákhoz kis lemezzel csatlakozó gömbcsüngős fülbevalók többségénél (349., 554., 692., 714., 716.) a kis gömbök és a karika találkozásán apró granulátumok takarják. Egyedüli darabként a 738. sír ép fülbevalójának ezüst gömbcsüngője aranyozott, de itt is a fülkarika és a gömbök, illetve a kis gömbök találkozásán és a töredékes csüngő palástját granuláció díszíti. A karika belső oldalán, a granulációkon ülő gömbdísz a 692. és a 714. sír fülbevalópárján van.

Eltekintve a másodlagos helyen, állatjáratban előkerült néhány fülbevalótól, a 12 sírból párosan előkerült fülbevalók a koponya jobb és bal oldalán, illetve alatta feküdtek. Az ezüst nagy lemezgömbcsüngős fülbevalók döntő többségét felnőttek viselték: 6 juvenis, 11 adultus nő és 1 maturus férfi (33.) mellett csupán 2 gyermek (692., 802.) sírjában volt. A szegvár-oromdűlői közösség egy férfitagja viselt ezüst nagy lemezgömbcsüngős fülbevalót a bal oldalon. Ezzel ellentétben a három férfi által viselt kiscömbcsüngős fülbevalók párban kerültek elő (77., 85., 500.).

Négygömbcsüngős fülbevalók. Három sírből került elő (1., 286., 863.) négygömbcsüngős fülbevaló. Ennél a típusnál a kerek fülkarikához közvetlenül kapcsolódik 3 kisebb gömb és ezekhez alulról egy nagyobb. A négygömbcsüngős fülbevaló igen ritka a Kárpát-medence kora avar kori fülbevalói között. Az 1. sírban a juvenis nő koponyája alól, míg egy infans II. gyermek koponyájának bal oldala mellől (286.), és egy infans I. gyermek (863.) koponyacsontjai közül került elő a fülbevaló. Meg kell említenünk, hogy ehhez a típushoz közvetlenül kapcsolódik a kiscömbcsüngősök azon változata, melyeknél a gömbcsüngő mérete 0,5 cm (550., 671.), azaz alig négytized milliméterrel nagyobb, mint a 286. sír gömbcsüngőjének 0,46 cm-es átmérője.

Karikaékszerek. Sima ezüstkarika 7 sírből ismert¹²⁷ (58., 79., 335., 542., 726., 838., 875.), melyek közül kettőből párban (58., 726.), egyből három fülbevaló (838.) is előkerült, míg a többi temetkezésből csak egy-egy darab. Az 58. sírban az ezüstkarika mellett volt egy arany kiscömbcsüngős, a 726. sírban egy sima bronzkarika, míg a 838. sírban két kis bronz lemezgömbcsüngős fülbevaló. Az ezüstkarikák között van kerek, ovális, és deformált, átmérőjük 1–1,7 cm, ennél nagyobb (átm.: 2,3) a 875. sír karikája. Döntő többségük keresztmetszete kör, van köztük egyenesen levágott és elvékonyodó végű, valamint zárt és nyitott karika.

Az ezüstkarikák helye: öt sírban a koponya mellől, alól, töredékei közül kerültek elő, míg két sírban másodlagos helyről, sírbontás közben. Viselőik fele gyermek (79., 726., 838.), a többi felnőttek, egy adultus-maturus nő és egy-egy adultus, maturus és senium férfi viselte.

Tokos záródású fülbevaló. A temető egyetlen tokos záródású fülbevalója (45. kép 24), a 169. sírből származik. Az 1,9 cm átmérőjű töredékes karika az infans I. gyermek koponyájának jobb oldala mellett feküdt.

Bronzfülbevalók

A temető 26 sírjában¹²⁸ találtunk bronzfülbevalót. Az egy öntött (750.) darabon kívül a többi préselt gömbcsüngővel rendelkezik. 13 sírből előkerült fülbevalók csüngőiről töredékeik alapján nem lehet pontosan

¹²⁷ A karikaékszerek azonosítását megnehezíti a bronzból és ezüsből préselt összekötőtagok és csüngők törékenysége. Emiatt néhány sima karika esetében nem zárható ki annak lehetősége, hogy volt gömbcsüngője, de a fémanyag rossz megtartása, állat vagy ember által történt sírbolygatás következményeként nem kerültek elő, nem tudtuk dokumentálni. Ezeket sima karikaékszernek tekintjük, de az értékelésnél csak akkor vesszük figyelembe, ha további adatok valószínűsítik, hogy eredetileg is karikaékszerként kerültek a sírban. És akkor még nem vettük számításba, hogy eredetileg gömbcsüngős fülbevaló kerülhetett akár hiányosan, csüngő nélkül is sírba.

¹²⁸ A 17., 108., 118., 156., 171., 332., 345., 644., 684., 686., 702., 707., 708., 711., 718., 738., 739., 745., 750., 757., 830., 838., 858., 895., 945., 946., 968. sír.

megállapítani, hogy eredetileg milyen nagyságúak lehettek. A bronz gömbcsüngős fülbevalók közös jellemzője a zárt vagy oldalt nyitott karika és a két préselt félgömbből álló gömbcsüngő.

Kis lemezgömbcsüngős fülbevalók. A kis lemezgömbcsüngős (átm.: 0,9–1,2) fülbevaló 15 sírból került elő, illetve ide számítottuk azokat a darabokat is, melyeknek az apró töredékei alapján a gömbcsüngő kis méretét tételeztük fel. A nagyszámú töredékes fülbevaló mellett az épek vagy a rekonstruálható töredékek alapján a fülkarika és a kis gömbcsüngő közötti kapcsolatra három eltérő megoldást található: 3–4 kis gömb, esetleg granuláció (pl. 171. = 45. kép 8, 684., 686., 745. = 45. kép 6), 2–3 préselt félgömbből összeállított tag (946.), illetve bordázott bronzszalag (644.).¹²⁹ Kilenc sírból párban (jobb és bal oldalon) kerültek elő a fülbevalók, a többiből csak az egyik oldalon egy. Döntő többségüket felnőtt nők viselték: 7 adultus (156., 171., 345., 684., 708., 738., 895.) és 3 maturus (108., 718., 946.), közülük 5 adultus nőnek enyhén torzított volt a koponyája. A kis lemezgömbcsüngős fülbevaló mindössze 5 gyermek (118., 644., 739., 838., 858.) sírjában volt, ilyen típusú fülbevalót férfiak nem viseltek.

Nagy lemezgömbcsüngős fülbevalók. A típus képviselője (átm.: 1,3–1,7) 11 sírból került elő, illetve ide számítottuk azokat a sírokat is, amelyekben eltérő méretű – egy-egy kisebb és nagyobb (686.) – gömbcsüngős példány, valamint amelyeknél csak az egyik fülbevaló gömbcsüngője nagy, a másiké hiányos (332., 945.) volt. Két töredékes fülbevaló (332., 830.) mellett az épek vagy a rekonstruálható töredékek alapján a karika és a gömbcsüngő közvetlenül kapcsolódott a 17. (45. kép 3) és a 707. sír darabjainál. Három kis gömb az összekötőtag a 686., 745. sír (45. kép 7, 18), kettő préselt félgömbből összeállított tag a 945. egyik darabjánál, illetve bordázott bronzszalag a 332., 686., 830. sír darabjainál. Három fülbevalópárnál (702., 745., 968.) 2 darab, 4 préselt félgömbből összeállított egységgel kapcsolódott a fülkarika a gömbcsüngőhöz. A 711. sír fülbevalópárja annyiban egyedi, hogy a gömbcsüngőhöz egy bronzkarikával kapcsolódik a 2 darab, 4 préselt félgömbből összeállított összekötőtag. A 332. (45. kép 16) és a 686. sírből előkerült egyik gömbcsüngő ezüstözött, a másik (686.) aranyozott felületű.

Eltekintve a másodlagos helyen, állatjáratban előkerült néhány fülbevalótól, hét sírból (332., 686., 702., 707., 830., 945., 968.) párban (jobb és bal oldalon) kerültek elő a fülbevalók, háromból (17., 711., 750.) csak az egyik oldalon egy. A 745. sírből, az infans I. gyermek koponyája bal oldala mellől egy-egy kis- és nagy-, a jobb oldalán egy nagygömbcsüngős fülbevaló került elő. Ilyen típusú fülbevaló 5 nő, 2 juvenis (707., 945.), 1 adultus (17.) és 2 maturus (686., 968.) és 6 gyermek (332., 702., 711., 745., 750., 830.) sírjában volt.

Röviden összefoglalva az előbbieket, bronz lemezgömbcsüngős fülbevaló felnőtt (adultus–maturus) nők (13 eset) és 11 gyermek – 9 infans I. és 2 infans II. – viseletéhez tartozott. Tizenhat személy páros, míg 9 páratlan fülbevalót viselt. A szegvár-oromdűlői közösség férfitagjai bronz nagylemezgömbcsüngős fülbevalót nem viseltek.

Bronzból öntött kisgömbcsüngős fülbevaló. A Tiszántúlon egyedi darabnak számít a 750. sírban fekvő, infans I. gyermek koponyájának jobb oldala mellől előkerült, bronzból öntött kisgömbcsüngős fülbevaló. A gömb közepén körbefutó, granulációt utánozó bordadíszű csüngő három kisgömbbel kapcsolódik a karikához (45. kép 23). A fülkarika töredékessége miatt kérdéses, hogy oldalt vagy felül nyitott volt-e. A koponya bal oldalán egy kis lemezgömbcsüngős fülbevaló töredékei kerültek elő.

¹²⁹ Az ép fülbevalók között nincs olyan, amelyiknél a gömbcsüngő és a karika összekötőtag nélkül kapcsolódna egymáshoz, de a töredékesek között lehetett ilyen típus.

Karikaékszerek. Sima bronzkarika – amelyik a fej díszítésére szolgálhatott – 20 sírból ismert,¹³⁰ ezek egyharmadából, 8 sírból (88., 268., 696., 758., 881., 884., 939. és a „B” sír) párosan kerültek elő. Döntő többségük kör keresztmetszetű, végeik egyenesen levágottak és nyitottak. Csupán 5 darab egyik vége hegyes. Formájukat tekintve ovális, kerek, deformált. A karikák átmérője 1,1–2,5 cm.

Egy temetkezésből (726.) egy-egy bronz és ezüst karika került elő, a 88. sír karikáinak a felülete ezüstözött. Párhuzam nélküli a 747. sírban temetett adultus férfi koponyájának bal oldala mellett fekvő, a temető legnagyobb (2,5×3,2 cm) bronzkarikája, melynek hegyes vége 2 vonalpárral díszített.

Egyszerű karikaékszereket 9 gyermekkel (7 infans I., 2 infans II.) és 11 felnőttel (7 nő, 4 férfi) temettek el. A közel kiegyenlített gyermek–felnőtt esetszámnál az utóbbiak életkor és nem megoszlása az alábbi: 2 juvenis nő, 1 adultus nő és 4–4 matusus nő és férfi. Kilenc sírból kerültek elő párban egyszerű karikák, melyek a koponya vagy az állkapocs jobb vagy bal oldalánál, illetve alóla kerültek elő. A páratlan karikák többsége is a koponya jobb vagy bal oldala mellől, alóla kerül elő, 3 temetkezésnél a bontás közben.

Nagygyöngycsüngős fülbevalók. A temető igen nagyszámú fülbevalója között kis számban, csupán 14 sírból¹³¹ került elő gyöngycsüngős fülbevaló, illetve annak töredékei (177., 288., 659.).¹³² Az ezüsből és bronzból készült ékszerek szerkezete egyszerű. A kerek fülkarikára egy hurokkal felszerelt mozgó drótra nagyméretű, különböző színű üvegyöngyöt húztak. Az üvegszüngő alatt a drót alsó végét hurokszerűen visszahajlították. Típusaikat aszerint különböztetik meg, hogy a karika és a gyöngycsüngő között volt-e, és ha igen, milyen távtartó elem.¹³³ Lehet sima vagy bordázott lemezgyűrű (80., 141., 559., 728., 862. és a 883. sír = 45. kép 25–28), illetve 4 kis ezüstgömb és ezüst félgömb (134. sír = 45. kép 17). A szegvári gyöngycsüngők színe változatos: kék, sötétkék, feketés kék, fekete, szürkésbarna és világoszöld. Gömb vagy csepp alakúak. Méretük a 0,9–2 cm között változik.

A kis esetszám és a temetkezések állatjárás által történt bolygatás miatt a gyöngycsüngős fülbevalók viseletére vonatkozó megállapítások nem minden esetben pontosíthatóak. A szegvári sírokban a párban előforduló darabok (134., 333a, = 45. kép 29) 728., 883., 862., 883.) többnyire a koponya két oldalán kerültek elő. Azokban a temetkezésekben, ahol csak egy példány volt (80., 659., 712.), a koponya jobb vagy bal oldalán feküdtek. Egyedinek számít a 697. sírban eltemetett, juvenis férfi, akinek az állkapcsa alatt volt egy – feltehetően nyakban hordott – gyöngycsüngős fülbevaló szürkésbarna üvegszüngője.

A gyöngycsüngős fülbevalókat gyerekek és nők viselték, illetve (gyerekek esetében) velük temették el. Az infans I. korosztálytól a matususig bezárólag minden életkorban elhunyt ékszereként megtaláljuk: egy-egy fülbevalót kapott az 559., 659. és 898. sírban nyugvó infans I., egy, illetve két fülbevalója volt a 141., 333a, és a 862. sírban nyugvó infans II., illetve juvenis gyermeknek. Mindhárom adultus korban elhunyt (134., 728., 883.) viseletére a párban viselt fülbevaló jellemző. Az egyetlen matusus nőt (712.) páratlan fülbevalóval temették el.

Legáltalánosabb melléklet – a 712. (mat.) és 883. (ad.) sír kivételével – a változatos gyöngyökből álló nyaklánc. A sima és nyomott gömb alakú, változó számú üvegyöngy mellett szemes (559.) és nagyméretű dinnyemag alakú (333a sír) gyöngyök kerültek elő. Gyakori mellékletnek tekinthető az orsógömb és orsókarika: három gyereksírból (333a, 862., 898.) orsógömb, három adultus nő sírjából (134., 728., 883.) orsókarika került elő, az utóbbiban két darab.

A fülbevalótípusról nemrég megjelent, teljességre törekvő gyűjtés és értékelés¹³⁴ felment annak rész-

¹³⁰ A 88., 149., 165., 183., 268., 532., 663., 696., 726., 747., 757., 758., 760., 844., 881., 884., 893., 903., 939. és a „B” sír.

¹³¹ A 80., 134., 141., 333a, 559., 697., 712., 728., 862., 883. és a 898. sír.

¹³² E három sír esetében a fülbevalók megmaradt töredékei alapján kizárható más típusú fülbevaló, ezért feltételezzük a gyöngycsüngős típust.

¹³³ BALOGH-PÁSZTOR 2015, 586.

¹³⁴ BALOGH-PÁSZTOR 2015.

letes tárgyalásától. Itt csupán a szerzőpáros katalógusában szereplő tiszántúli gyöngycsüngős lelőhelyek és sírok számát tudjuk kiegészíteni, illetve a tiszántúli nagygyöngycsüngős fülbevalókat tartalmazó síregyüttesek sajátosságait foglaljuk össze.

A katalógusukban szereplő szegvári sírok kiegészítendőek a 177., 288., 559., 659., 697., 712., 728., 883. és a 898. temetkezéssel, valamint a Szegvár-Sápoldali 3., és az Öcsöd MRT 96a lelőhely 10. sírjával.¹³⁵ Így együttesen a Tiszától keletre 8 kora avar kori temető 22 sírjából előkerült gyöngycsüngős fülbevalóról tudunk.

A fülbevalók tiszántúli elterjedéséről megrajzolt képet¹³⁶ némileg módosítja a szegvári-romdülői 11+3,¹³⁷ valamint a szegvár-sápoldali és az öcsödi fülbevaló.

Az Aradka/Aradac (SRB) 85. és a Csóka/Čoka (SRB)-Kremenyák 45. sír aranyfülbevalóin¹³⁸ kívül a többi példány ezüst vagy bronz, a merev aradac-i darabon kívül a többi lengőcsüngős típus. A tiszántúli gyöngycsüngők színe változatos: a sötétkék és a fekete mellett a színtelen, a sárga, valamint a zöld árnyalatai és a barna gyöngyök is előfordulnak. Gyakoribb a gömbforma, emellett csepp alakú és nyújtott, ovális forma is fellelhető.

Az összekötő tag alapján elkülönített típusok közül¹³⁹ az összekötő tag nélküli nagy gyöngycsüngős fülbevalókhöz (1. típus) sorolhatóak a szegvár-romdülői 141., 333a, 712. sír, valamint a Kiszombor E 108. és Makó-Mikócsa halom 101. sír leletei.¹⁴⁰ Ez utóbbi temetkezés példányai egyedi darabok, mert csak ezeknél található belső gyöngydísz.¹⁴¹

Dróttekerces kötőtagos nagy gyöngycsüngős fülbevaló (3. típus) került elő az Aradka/Aradac 57.,¹⁴² a Hódmezővásárhely-Kishomok 35.¹⁴³ és a Szegvár-Oromdülő 80., 559., 728., 862.,¹⁴⁴ valamint a Szarvas-Grexa-téglagyár 367. sírjából,¹⁴⁵ ez utóbbiban maturus férfi nyugodott. A fülbevalóknak ez a típusa legnagyobb számban a Tisza tágabb környékének temetőiből ismert,¹⁴⁶ az újabb darabok ezt a helyzetet tovább erősíti. Az 5. típusú – kúpos összekötővel kapcsolódó – merevtagos fülbevaló az aradac-i 85. sírban fekvő férfi aranyékszere, amely a típus egyetlen tiszántúli előfordulása. Az összetett kötőtaggal készült fülbevaló (7. típus) a Szegvár-Oromdülő 134. női és Csóka/Čoka (SRB)-Kremenyák 45., férfi sírjából került elő. A női ékszerpár ezüsből, míg a férfi fülbevalópárja aranyból készült. A nagy gyöngycsüngős fülbevalók 2., 4., valamint a 7a típusába tartozó változatai¹⁴⁷ a tiszántúli kora avar kori temetkezésekből eddig nem kerültek elő.

A gyöngycsüngős fülbevalók döntő többségét a Tiszántúlon gyermekek és nők viselték. Négy-négy infans I. (Öcsöd MRT 96a 10., Szegvár-Oromdülő 559., 659., 898. sír) és infans II. (Hódmezővásárhely-Kishomok 35., Szegvár-Oromdülő 80., 333a, 862. sír) gyermek melléklete volt fülbevaló. Ugyanakkor négy temető 10 női (Kiszombor E 108., Makó-Mikócsa halom 101., Szegvár-Oromdülő 134., 141., 177., 288., 712., 728., 883. és Szegvár-Sápoldal 3.) sírjából került elő gyöngycsüngős fülbevaló. Csak öt férfi (Aradka/

¹³⁵ LŐRINCZY 2018, 55; MADARAS 2004, 341.

¹³⁶ BALOGH-PÁSZTOR 2015, 14–15. kép.

¹³⁷ A szegvári gyöngycsüngős fülbevalók magas számát valószínűleg a temető magas sírszáma és használati ideje magyarázhatja.

¹³⁸ NAĐJ 1959, Tab. 3. CI. 4; KOVRIG-KOREK 1960, Pl. XCV. 1–2.

¹³⁹ BALOGH-PÁSZTOR 2015, 586.

¹⁴⁰ BALOGH-PÁSZTOR 2015, 4. kép.

¹⁴¹ BALOGH-PÁSZTOR 2015, 585.

¹⁴² NAĐJ 1959, Tab. X. 4.

¹⁴³ BÓNA-NAGY 2002, 49, Taf. 13, 35:1–2.

¹⁴⁴ A 80. és a 862. sír leírásában bordázott bronzhengernek van meghatározva. A fülbevalók újbóli vizsgálata során az összekötő tagok dróttekerceseknek bizonyultak.

¹⁴⁵ JUHÁSZ 2004, 56–57, Taf. XLIII, 367:1.

¹⁴⁶ BALOGH-PÁSZTOR 2015, 587.

¹⁴⁷ BALOGH-PÁSZTOR 2015, 586–588, 590.

Aradac (Srb) 57., 85., Csóka/Čoka (SRB)-Kremenyák 45., Szarvas-Grexa téglagyár 367.¹⁴⁸ és Szegvár-Oromdűlő 697. sír) viselte ékszerként az ilyen típusú fülbevalókat. A nők között három juvenis, öt adultus és két matusus, a férfiaknál a szegvári juvenis fiún kívül négy matusus férfi viseletéhez tartoztak.

A Tiszántúlon eltérő életkorú nők és férfiak mellett a gyermekek viseletére, mellékletére 12 esetben a páratlan,¹⁴⁹ míg 9 temetkezésben – hasonló nem és életkoreloszlásban – a koponya közelében fekvő páros fülbevaló volt jellemző. Két szegvári temetkezés jelent kivételt. A 862., infans II. gyermek sírjából a nagygyöngycsüngős ezüsthülbevaló mellett egy rossz ezüst karika és egy kis gömbcsüngős(?) ezüsthülbevaló került elő a fülke három különböző pontján. Míg a 697. sírban fekvő juvenis férfi álla alól a magában előkerült gyöngycsüngő helye másodlagos felhasználásra utal.

Az itt tárgyalt fülbevalótípust tartalmazó leletegyüttesekben – eltekintve a vaskésektől és vascsatoktól, agyagorsóktól¹⁵⁰ – kis számban fordul elő mellékletazonosság. A 22 sír leletegyüttese között csak egy-két esetben található azonos típusú lelet. Így megemlíthetők a pártaveretek (Makó-Mikócsa halom 101. és a Szegvár-Oromdűlő 333a sír), a boglárpár és a piperekészlet egyes darabjai (Makó-Mikócsa halom 101. és a Szegvár-Oromdűlő 134. sír), valamint a veretes öv és a vaskard (Aradka/Aradac 85., Csóka/Čoka (SRB)-Kremenyák 45. sír).

Ezzel szemben a 22 temetkezés többségére azonos sírforma jellemző. A két padmalyos temetkezés mellett (Makó-Mikócsa-halom 101.,¹⁵¹ Szegvár-Oromdűlő 177. sír) nyolc aknasír és 13 fülkesír¹⁵² található.

A fentieket összegezve a szegvár-romdűlői temető 138 sírjából, a temetkezések 30%-ából került elő fülbevaló. Az előbbieken ismertetett fülbevalók 73 nő, 50 gyermek és 15 férfi mellékletei voltak, azaz az elhunyt nők 57, a gyermekek 22, és a férfiak 20%-ának halotti viseletéhez tartoztak.

A szegvári temető sírjaiból ismertté vált fülbevalók formára és technikai kivitelben megegyeznek a korszak hasonló fülbevalóival, csupán néhány arany és ezüsthülbevalónál figyelhető meg egy-egy részlet, mely jelen pillanatban egyedinek tűnik. Két sír (349., 888.) arany gömbcsüngős, egy ezüst kiscsüngős (85.), valamint 7 temetkezés (349., 554., 692., 714., 887., 890., 940.) nagycsüngős fülbevalóinál a fülkarikákhoz alulról egy arany, illetve ezüst négyzetes vagy kerek lemezke csatlakozik, melyhez 3–4 kis gömbön, illetve sima vagy függőleges bordákkal tagolt gyűrűn keresztül csatlakozik a nagycsüngő (45. kép 22). A karika és a lemezke illeszkedését granuláció fedi be. Három sír (85., 692., 714.) fülbevalóinál a karika belső ívén lévő kúp alakú granuláció tetejére egy belső gömböt helyeztek. Bár nem vizsgáltuk teljességre törekvően a Kárpát-medence valamennyi 7. századi fülbevalóját, de sem a tiszántúli példányoknál, sem a többi elérhető darabnál az összeillesztésnek ilyen megoldását nem találtuk. Ez a technikai megoldás talán egy helyi ötvösre utal.

A NYAK DÍSZEI

Gyöngyök, gyöngynyaklánc

A temető sírjainak 30%-ából, 147 temetkezésből került elő gyöngy vagy abból fűzött nyaklánc. A gyermekek és nők, ritkábban férfiak igen gazdag, változatos összetételű nyak- és karlánc-, tarsoly- és amulettgyöngyeit Pásztor Adrien értékelté.¹⁵³

¹⁴⁸ BENDE 2017, 145.

¹⁴⁹ A magas esetszám miatt kizárható, hogy a magyarázata sírrablás vagy bolygatás, illetve a fülbevalók rossz anyagmegtartása lenne.

¹⁵⁰ A gyöngycsüngős fülbevalók gyöngyanyagának értékelését lásd PÁSZTOR 2022.

¹⁵¹ BALOGH-PÁSZTOR 2015, 592.

¹⁵² Csóka/Čoka (SRB)-Kremenyák 45., Szarvas-Grexa-téglagyár 367., Szegvár-Oromdűlő 80., 134., 141., 559., 697., 712., 728., 862., 883., 898., Szegvár-Sápadal 3. sír.

¹⁵³ PÁSZTOR 2022. A sír- és tárgyleírásoknál olvasható gyöngyleírásokat (LŐRINCZY 2020) Pásztor Adrien 2012-ben fejezte be.

Nyakláncok kapcsoló tagjai (46. kép 11–20). A gyöngynyakláncokkal eltemetett személyek közül 28 esetben került elő változó számú (1–17), kisméretű vaskarika a koponya környékén, ritkában a mellkas területén. Ezek között 10 esetben (48., 71., 94., 165., 336., 557., 559., 693., 702., 862.) 1–4 karika feküdt a koponya alatt, illetve annak közvetlen közelében. Ezen vaskarikák kapcsolatát a gyöngyökkel egyértelműen jelzi, hogy 5 sírban (48., 72., 94., 557., 559.) a gyöngyök között, a gyöngyök mellett, illetve a gyöngyökkel együtt kerültek elő. A karikák külső átmérője 1–1,5 cm között változott.

A temető egy-egy sírjában a vaskarikák mellett előfordultak a nyaklánc bronz, illetve ezüst kapcsolótagjai is. Szabálytalan alakú, egymásba fűzött két bronzkarika került elő a 17. sírból a koponya alól, míg a 130. sírból egy a bal felkar külső oldala mellől, állatjáratból. Méreteik megegyeznek a gyöngynyakláncokat összekapcsoló vaskarikákkal. Egyedi megoldás volt a 169. sírban, ahol a koponya alól két, kúpos bronzhenger, a nyaklánc kapcsai kerültek elő.

A kisméretű, egy karikából, illetve 2–4, összefűzött karikából álló láncrészlet a nyakláncok zárószervei voltak. A fentiek alapján a 147. gyöngyökkel eltemetettek alig 20 százalékanak nyakláncát zárta valamilyen fémből készült kapcsolótag. A vaskarikákkal összekapcsolt nyaklánc hat esetben infans I–II. gyermek, két-két esetben adultus és matusus nő sírjaiból került elő. A vékony keresztmetszetű, kis átmérőjű vas- és bronzkarikák alkalmazása az avar kori nyakláncoknál igen gyakori.

Köbetétes, ovális medalionok

Az 1. sírból – 16–18 év körüli nő mellékletként – három eltérő díszítésű, négy darab, ovális köbetétes medalion került elő.¹⁵⁴ Kettő azonos kivitelű,¹⁵⁵ melyeken a köbetét körül két granulációsor közé az ötvös egy kalászmintás préselt lemezsávot helyezett el. Az eddig ismert, granulációval díszített medalionok között ez a típus a leggyakoribb. Kisebb-nagyobb eltérésekkel ilyen a hajdúszoboszlói példány is.¹⁵⁶ A legszebb, apró granulákból felépített háromszögekkel díszített medalionnak és a negyedik szegvári darabnak – melyet két granulációsor közé helyezett tekerceselt dróttal díszítettek – egyaránt Ufából ismertek analógiái.¹⁵⁷ A szegvári darabokban foglalt turmalin- és ametisztbetétek és a nagyobbik csüngő granulációdíszeti arra utalnak, hogy egy minőségi műhelyben készülhettek.¹⁵⁸

A csüngők síron belüli helyzete¹⁵⁹ – az állatjárat bolygatása miatt – többféle értelmezést is lehetővé tesz. Minden bizonnyal igaza volt Garam Évának, aki a csüngők alapján nyakláncot feltételezett.¹⁶⁰

A michaelsfeldi (Dzsiginskoe) nyaklánc¹⁶¹ alapján a medalionok eredeti funkciója valószínűleg ez lehetett. De a szegvári medalionok alsó és felső fülei töredékes állapotban, sérülten, alsó csüngők nélkül kerültek elő. Ez megkérdőjelezi, hogy a sírba nyakláncként kerültek. Talán nem véletlen, hogy a másik Kárpát-medencei lelőhelyű darab – a hajdúszoboszlói – is kopottan, töredezett állapotban, lyukkal átütve került a sírba.¹⁶² Ezekhez hasonlóan sérült példány került elő gyöngyök közé fűzve Makó-Mikócsa-halom

¹⁵⁴ Az ovális, köbetétes csüngőket már kétszer ismertettük (LŐRINCZY 1991; LŐRINCZY 1993). A Dömötör Mihály által készített fotót több publikáció is felhasználta (AWAREN IN EUROPA 1985, 27, Abb. 10; L'OR DES AVARS 1986, 31, Fig. 10; AZ AVAROK KINCSEI 1986, 10. kép; GARAM 1991, Abb. 14.1; BÁLINT 2010, Pl. 29), de a pontos lelőhelynév és a sírszám említése nélkül, csupán a község nevét megadva. Ez azért is hiba, mert Szegvár területéről több avar kori lelőhely, temető ismert, ezért nem minden haszon nélküli a leletek előkerülésének pontos megjelölése.

¹⁵⁵ LŐRINCZY 2020, 5. kép 3, 6.

¹⁵⁶ FETTICH 1937, XXVI. t. 2; GARAM 1991, 169.

¹⁵⁷ AHMEROV 1970, 181. A medálok Kárpát-medencei párhuzamairól röviden lásd LŐRINCZY 1993, 107.

¹⁵⁸ GARAM 2001, 40.

¹⁵⁹ LŐRINCZY 2020, 4. kép 2.

¹⁶⁰ BÓNA 1983, 97; GARAM 1991, 169.

¹⁶¹ KROPOTKIN 1962, 14.

¹⁶² GARAM 1991, 169.

150. sírjából.¹⁶³ A szegvári 30. számú csüngő¹⁶⁴ hátlapjára tapadt bőrmaradvány(?) alapján feltételezhető, hogy a négy sérült medalliont egy bőrpántra varrták, amelynek összekapcsolására egy-egy hurkos végű, hullámosra hajlított bronzhuzal szolgálhatott,¹⁶⁵ melyet összedolgoztak két korong alakú ezüstlemezből álló egy-egy zárótaggal,¹⁶⁶ hasonlóan a michaelsefeldi nyaklánc kerek zárótagjához, amelybe I. Iustinus és I. Iustinianus közös uralkodása alatt vert solidusát foglalták.¹⁶⁷ De míg a michaelsefeldi nyaklánc azonos, addig a szegvári készlet különböző típusú darabokból áll.

A szegvári és a hajdúszoboszlói darabokhoz hasonlóan töredékes, kopott makói példány előkerülése után megkockáztatható az a feltételezés, hogy ezt a típusú csüngőt még keletről hozták magukkal a Tiszántúlt megszálló népeiség első generációjának tagjai, és rövidebb-hosszabb használati idő után – akár egy későbbi generációhoz tartozó családtaggal együtt – kerültek sírba.

Korong alakú csüngők (47. kép 1–3)

A temető három sírjából került elő korong alakú csüngős nyakdísz. Arany- és bronzlemezből együtt préselt korong volt a 171. sírban. Közepén sárgászöld, félgömb alakú üvegbetétet koncentrikusan apró gömbsor övez, amelyet farkasfog minta, illetve granulációt imitáló gömbsor keretez. Szegélyét ugyancsak préselt gömbsor zárja le. Hátlapja sima bronzlemez, melyen látható a függesztő fül forrasztásának nyoma. A bronzfül alapján a nyakban viselt korongdísz közeli párhuzamát kizárólag a 134. sír boglárjai (49. kép 2–3) jelentik. Ez alapján felmerülhetne, hogy a 171. sír kőbetétes korongja eredetileg egy boglárpár egyik tagja lehetett. De hogy eredetileg is korongdísznek készült – egy lunula alakú csüngődíszsel (47. kép 5) párban – arra egyrészt a függesztő fül, másrészt a lunulával megegyező stílusa, közös elkészítése utal, valamint a boglárókénál 0,5 cm-rel nagyobb az átmérője. A sír állatjázat által történt bolygatása miatt közvetlen összetartozásuk in situ helyzetükkel nem igazolható, de a lunulának az ugyancsak sima bronz hátlapján látható forrasznyom alapján ugyancsak függesztő fület feltételezhetünk.¹⁶⁸ Mivel a korong eredeti helyzetében feküdt a jobb lapockacsonton, viszont a lunula a koponya jobb oldala mögött, 5 cm vastag betöltésen, a bal kulcsont elmozdulása alapján az állatjázat a koponya bal oldala mellől mozgathatta el a gyöngy nyakláncra függő lunulát és került az állat mozgása során a koponya mögé. Ezek szerint a korong és a lunula egymástól függetlenül a nyaklánc jobb és bal negyedében lehetett felfüggesztve.

Ezüstlemezből kivágott töredékes korong került elő az 532. sírban a koponya jobb oldala mellől, állatjázatból. Peremének egy részén forrasztás nyoma látható. Átm.: 3 cm. Ehhez hasonló egyszerű, korong alakú sima bronzlemez volt a 887. sírban is, egy adultus nő csigolyasorának jobb oldala mellett, a gyöngyök között. Hátoldalára forrasztott bronz függesztő füle a koponya irányában feküdt. Átm.: 3 cm.

A korong alakú csüngők valójában a korong alakú nyakdíszekkel mutatnak rokonságot, bár jóval kisebbek azok legkisebb darabjainál. Eltekintve a sima bronz- és ezüstlemezes korongtól, a 171. sír korongja és a korong alakú nyakdíszek felületét kitöltő motívumok között a nagyfokú egyezés mellett a farkasfog minta az egyetlen eltérés, amely az eddig ismert nyakdíszeken nem található.

¹⁶³ BALOGH 2019, 255.

¹⁶⁴ LŐRINCZY 2020, 5. kép 7.

¹⁶⁵ Két darab, a szegváriakkal megegyező, hullámosra hajlított, hurkos végű bronzhuzal volt a Deszk H 16. sírban is, melyek az 1953-as leltározás előtt elvesztek, de a síregyüttesről készült tárgyfotón még szerepelnek (51. kép 8). MFM Régészeti Adattár fotótára, leltározatlan.

¹⁶⁶ LŐRINCZY 2020, 5. kép 9–10, 12–13.

¹⁶⁷ KROPOTKIN 1962, 14. 527 Ápr. 4 – 527 Aug. 1; Konstantinápoly, 10. Műhely, MIB 2c. Somogyi Péter meghatározása.

¹⁶⁸ Mivel a bronz függesztő fül a koponya bal oldala mellől került elő, nagy a valószínűsége, hogy ez valójában a lunulához tartozik, és a korong függesztő füle nem került elő a sír bontása során.

Félhold alakú csüngők, lunulák (47. kép 4–6)

Ugyanabból a három temetkezésből került elő egy-egy lunula, amelyekből korong alakú csüngő is. A 171. sír bronzlemezről préselt, aranyozott felületű lunulája a koponya jobb oldala mögött feküdt, 5 cm vastag betöltésen. A közepén elhelyezett sárgászöld, félgömb alakú üveget két oldalról, felületének középső sávjában egymással szemben fekvő, granulációt imitáló háromszögek töltik ki. Szegélyét gömbsort utánzó mintasor alkotja. Felszerelését – a sima bronz hátlapján látható forrasztás nyoma alapján – bronzlemezről hajlított, P alakú függesztő fül tehetette lehetővé. A felületét kitöltő motívumok – köbetét, granuláció imitáció, félgömbösor – mind megtalálhatóak a sírból előkerült korongdíszeken is. Az egymással szemben kialakított háromszögek megfeleltethetőek a korongon látható farkasfog mintának. Ez alapján igazoltnak látjuk, hogy a két dísz egyazon műhelyben, valószínűleg ugyanaz az ötvös készítette. Az egyetlen eltérés, hogy a korongot bronz- és aranylemezről együtt préselték, míg a lunulát bronzlemezről préselték és felületét aranyozták.

Jóval egyszerűbb, félhold alakú ezüstlemez került elő töredékes állapotban az 532. sírból, a bal váll alól, állatjáratból. Peremének egy részén forrasztás nyoma és felfüggesztésére szolgáló lyuk látható. Átm.: 3,6 cm. Feltehetően egy hasonló lunula alakú préselt ezüstlemez lenyomatát tudtuk megfigyelni a 887. sírban, az állkapocs bal oldala mellett. H.: kb. 4 cm.

A 171. sír lunulájának jó párhuzamát ismerjük a Deszk H 16. sírból, ahonnan a már ismert korongdísz mellett a koponya két oldalánál egy-egy bronzlemezről préselt, aranyozott felületű lunula került elő (47. kép 6; 49. kép 1; 51. kép 8). Az eredetileg aranyozott felületű lunulák közepén lévő világos köbetét két oldalról három-három, háromszög alakban préselt félgömb veszi közre. Peremét félgömbösor díszíti, melynek belső szélén körben, csavart drótot utánzó préselt minta van. A deszki lunulák nemcsak a szegvári lunulának jó párhuzamai, de a két síregyüttes is – a lemezcüngők és a lunulák együttese – egymás analógiája.

A deszki sírban nyugvó nő életkorát nem ismerjük. A szegvári korong alakú csüngők és lunulák adultus nők nyakát díszítették.

Háromszög alakú lemezcüngők (47. kép 7–10)

A temető két gyermeksírából került elő két-két háromszög alakú bronz lemezcüngő. A 124. sírban fekvő 0,5 évesnél fiatalabb gyermek állatjárat által erősen megbolygatott maradványai között az egyik darab a bal szemgödör előtt, a másik a bal alkar helyén feküdt. Mindkét bronzcsüngő egyik oldala aranyozott. A lemezek végei lyukasak és az egyikbe bronzkarikát fűztek. A 880. sírban eltemetett 8–9 éves gyermek két egyenlő szárú háromszög alakú lemezcüngője a 870. sír aknájának bontása közben, annak betöltéséből került elő. A két, tökéletesen egyforma lemezt együtt vághatták ki, és felfüggesztésükre a háromszög csúcsában egy lyukat ütöttek.

A közel egyforma alakú és méretű (2,9–3,2 cm) lemezcüngők eddig ismeretlenek voltak a tiszántúli kora avar kori sírleletek között. A csüngők formai analógiáit megtaláljuk a dunántúli lemezcüngős nyakékek csüngői között, ahol a trapéz és rombusz alakú csüngők mellett háromszög alakúak is előfordultak. A szegvári lemezcüngők eddigi legjobb párhuzama a Bratei/Baráthely (RO) 3. temető 269. sírából előkerült bronz lemezcüngő, ahol nem nyakékként – mint a dunántúli esetekben –, hanem magában, egy nő nyakláncának gyöngyei között került elő. A szegvári daraboknál a baráthelyi példány kb. 1 cm-rel nagyobb, és a felső, függesztő része egyedi, köríves kialakítású.

A kis eset- és darabszám miatt ma még nem vizsgálható, hogy az avar szállásterület keleti felében előkerült lemezből kivágott egyszerű lemezcüngők milyen kapcsolatban voltak a dunántúli lemezcüngős nyakékekkel. Ezek ismerete és egyszerű felhasználása melyik irányból érte a terület lakóit: a dunántúli, bizánci hatást tükröző nyakékek vagy az ugyancsak bizánci hatás alatt álló balkáni területekről érkeztek. A csak szimplán, egyszerű csüngőként viselt lemezek használatát az magyarázhatja, hogy csecsemő és infans II. gyermek nyakláncát díszítették velük.

Bronzcsengők (47. kép 11–16)

A temető leletei között kisszámú, 5 sírból hat öntött bronzcsengő került elő. A 124. sírból egy 0,5 éves gyermek mellől két darab, az egyik függesztő fül nélkül, de nyelvvel együtt a jobb felkar külső oldala mellett feküdt, a másik fülével lefelé, de nyelv nélkül, a bal kézcsontok helyén. Az 528. sírban eltemetett 2–2,5 éves gyermek sírjából a kulcsont helyén került elő vasnyelvvel együtt a kisméretű bronzcsengő. Az 550. sírban egy 5–6 éves gyermek hiányos vázmaradványa mellett, a jobb kulcsont mögött feküdt egy nyelv nélküli csengő. A 682. sírban, egy infans I. gyermek fogai mellett volt egy bronzcsengő töredékes füllel, nyelvének csak a nyoma látható. És végezetül a 736. sírban fekvő 20–24 éves nő jobb térdének külső oldala mellett került elő töredékes vasnyelvvel egy csengő.

Az oromdülői sírokból előkerült, fülével egybeöntött bronzcsengők mérete alig tér el egymástól: magasságuk 1,4–2,5 cm, peremátmérőjük 1,4–2,1 cm. A tisztántúli kora avar kori temetkezésekből a szegváriakon kívül eddig nem került elő bronzcsengő. De a terület 7–8. századi sírleletei között is igen ritkának számít – pl. Tiszavasvári-Utasér-part-dűlő 8. sír¹⁶⁹ –; ezek a szegváriaktól annyiban térnek el, hogy nem öntöttek, hanem lemezből hajlították őket.¹⁷⁰

Szegvár-Oromdülőn négy kisgyermek és egy adultus nő sírjában volt bronzcsengő. A gyermekek hiányos vázmaradványa mellett három esetben a koponya környékén – a kulcsont helyén (528.), a kulcsont mögött (550.) és a fogak mellett (682.) – feküdtek a csengők. Ezekben az esetekben sírbeli helyzetük azt valószínűsíti, hogy eredetileg a gyermekek nyakában lógtak. Az állatjáratokkal erősen megbolygatott 124. sírből előkerült két csengő közül az egyik a jobb felkar külső oldala, a másik a bal kézcsontok helyén feküdt, ami arra utalhat – ha nem állatjárat mozdította el –, hogy a két karcsonton, talán bőr karkötőn lehetett a két csengő. Ez utóbbi, valószínűsített helyzet párhuzamba állítható a 736. sírban eltemetett, adultus I. korban elhunyt nő esetével, ahol a csengő – bár a jobb térd külső oldalánál került elő –, eredetileg a jobb medencelapát pereme és az alkar között feküdhett, mert mindkettőn zöld patinanyomot lehetett megfigyelni. Ebben az esetben szintén felmerülhet a bőr karkötőn történt viselete, vagy egy tarsoly megléte.

Állatfog csüngők (47. kép 17–19)

A szegvári temető hat gyermek sírjából kerültek elő állatfogból készített csüngők. Egy 3–4 éves gyermek sírjának (59.) bontása közben egy kansertés agyarának csúcsa került elő.¹⁷¹ A 92. sír betöltéséből, egy 4–5 éves gyermek mellől adultus kan vaddisznó C korona inf. sin. került elő.¹⁷² A 115. sírban eltemetett 2–3 éves gyermek koponyájának bal oldala mellett feküdt egy kutya alsó-felső caninusának átfürt gyökere. A 172. sírban egy 8–9 éves gyermek jobb combcsontjának belső oldala mellett találtuk egy sertés bal és jobb oldali töredékes caninusát. A 173. sírban egy 3–4 éves gyermek bolygatott mellkasának csontjai közül egy barnamedve jobb oldali alsó caninusának átfürt gyökere került elő. A 863. sírban a 2–3 éves gyermek bal kulcsontja mögött feküdt egy, a felső végén átlukasztott vadkanagyar, amelybe egy ezüstkarika volt fűzve.

A szegvári temetőben előkerült és amulettként, bajelhárítóként értelmezhető állatcsont csüngők változatos összetételűek. Két-két sírből vaddisznó és sertésagyar került elő, egy-egy temetkezésből kutya

¹⁶⁹ ISTVÁNOVITS–LŐRINCZY 2017, 43, IV. t. 3.

¹⁷⁰ Ugyanakkor találunk ebből a korszakból öntött példányokat is: pl. Budapest-Fehérvári út 26. sír, Csepel-Háros, Duna-gát 19. és 21. sír (NAGY 1998, 86, 151, Taf. 79:3, Taf. 103:4, Taf. 103:5).

¹⁷¹ Kérdés, hogy a sír betöltéséből a sertésagyar és a vele együtt előkerült infans korú tyúk ulnájának és femurjának töredéke nem a császárkori telep anyagából került-e a sír betöltésébe.

¹⁷² Mivel a sekély mélységű sírt egy császárkori gödörbe ásták, ezért a sír betöltéséből előkerült vaddisznó fogat csak fenntartásokkal soroltuk a gyermek mellékletei közé.

és medveagyar. Csüngőként való viseletükre egyrészt az átfúrt végük (115., 173.), illetve az abba fűzött karika (863.) utal, másrészt a sírok állatjártat és ember által történt bolygatottsága ellenére az előkerülési helyük: a 115. sírban a koponya bal oldala mellett, a 173. sírban a bolygatott mellkas csontjai között, míg a 863. sírban a bal kulcsfont mögött feküdt a csontcsüngő.

A szegvári fog amuletteken kívül csak kis számban ismerünk a tiszántúli kora avar kori sírokból hasonlót. A Kiszombor E temető 17. sírjában egy fiatal leány nyakában két juvenis mezei nyúl 16 darab átfúrt végű *metapodiuma* feküdt.¹⁷³ A Kiszombor F temető 8. sírban fekvő gyermek nyakánál négy darab átfúrt borjúfog került elő.¹⁷⁴ Végezetül meg lehet említeni, hogy a Mezőtúr-Nagylapos határrészből származó és Kozák L. ajándékként múzeumba került – női sírra utaló – leletek között vadkanagyar is volt.¹⁷⁵

A korai időszakhoz hasonlóan a terület késői sírjaiban is ritka az állatfog, állatcsont amulett. A Körös–Tisza–Maros közéről csak Nagymágocs–Ótompá 82., egy idős nő sírjából, a nyakcsigolyáknál előkerült átfúrt állatfog említhető, illetve a Szentés-Berekhat, Buzi Farkas Imre földjén feltárt 86. sírban, szintén nő medencéjében előkerült vaddisznóagyar.¹⁷⁶

Szűrőkanál csüngők (47. kép 20–22)

Bronz szűrőkanál másodlagosan felhasznált feje volt a temető három temetkezésében. A 190. sírban fekvő fiatal nőt fülkesírba temették, és annak betöltéséből került elő egy bronz szűrőkanál fejének töredéke. Egy ezüstözött felületű bronz szűrőkanál feje feküdt hátoldalával felfelé a 699. sírban infans I. gyermek koponyájának bal oldala mellett, valószínűleg másodlagos helyen. Egy harmadik bronzkanál feje a 704. sírből került elő, az infans II. gyermek jobb medencelapátjának környékéről.

A töredékes piperekanalak fejének csüngőként való használatára egyértelműen utal, hogy mindhárom esetben a kanálszárok csonkját visszahajlították, és egy – felfüggesztésre alkalmas – fület alakítottak ki. Szükséges ebben az esetben ezt hangsúlyoznunk, mivel a három temetkezésben háromféle helyzetben került elő csüngő, de egyik se volt *in situ*.

A szegvári kanálcüngők egyetlen ismert tiszántúli párhuzama a Gerla-Szakács-föld 13. sírjából¹⁷⁷ került elő egy nő gyöngyei között(?). Az elhasználódott, eltört piperekanalak másodlagosan, csüngőként való használatát értelmezhetjük úgy, mint ami beleillik a különböző típusú miniatűr eszközök sorában,¹⁷⁸ de valószínűbbnek látjuk, hogy a kora avar kori Tiszántúlon inkább a gyermekek és fiatal nők nyakláncára függesztették díszítés céljából.

Láncpáncél csüngők (46. kép 21–23)

A nyakláncok összekapcsolását biztosító vaskarikákon kívül 16 sírban fordult elő 1–4 karikánál több, egy vagy többsoros karikából álló láncrészlet. Négy sírban (99., 194., 628., 656.) 5–7 és 2 esetben (97., 338.) 10–13 karikából álló lánc került elő. 15-nél nagyobb számú karika három esetben (749., 869., 931.) több sorban volt összefűzve, míg négy sírban (172., 543., 855., 873., 884.) az összerozsdásodott karikákról ezt egyértelműen nem lehetett megállapítani. A négy sír esetében ezeket a több sorban összefűzött vaskarikákat láncpáncél részletének lehet meghatározni, míg az összerozsdásodott karikák esetében ezt csak valószínűsíthetjük.

¹⁷³ LŐRINCZY–STRAUB 2003, 176.

¹⁷⁴ Az állatfog meghatározása az ásató Móra Ferencről származik.

¹⁷⁵ MADARAS 1995, 91.

¹⁷⁶ BENDE 2017, 293.

¹⁷⁷ MRT 10, 435, 105. t. 17.

¹⁷⁸ LŐRINCZY–STRAUB 2005, 131.

A kisméretű, összerozsdásodott töredékeken,¹⁷⁹ ha nehezen is, de szabad szemmel is kivehető, hogy azok több (három) sorból álló láncrészek, melyek egyértelműen láncpáncél töredékeinek határozhatók meg. Egy-egy karikába itt is 2–3 másik karika van befűzve. A korrodálódott karikák vastagsága – 0,8–1 mm – megegyezik az ismert láncpáncélok karikájának vastagságával, ugyanez a helyzet az ovális karikák átmérője esetében.¹⁸⁰

A vaslánc részletek gyöngyökkel való közvetett kapcsolata egyértelmű, mivel kilenc sírban a gyöngyök között – bár nem in situ a gyöngyök mellett, illetve a gyöngyökkel együtt – kerültek elő (172., 338., 543., 873., 931.). Sírbeli kapcsolatukat jól illusztrálják azok az esetek, amikor egy-két gyöngy a vaslánc egyik-másik karikájához rozsdásodott (pl. 172., 338., 543.).

A láncpáncél töredékek síron belüli helyzete változó: voltak a koponya alatt (749.), az állkapocs környékén (931.) és a mellkas felső részén (869.). Valószínűleg ide sorolható a 656. és a 543. sírból előkerült darab annak ellenére, hogy a sír betöltéséből, bontás közben kerültek elő, illetve a 172. és a 178. sír darabjai, melyek ugyan a koponya környékén és a mellkason feküdtek, de a többi vaskarikától eltérően vastagabb a keresztmetszetük és nagyobb az átmérőjük.

A páncéling töredékek infans I. gyermekek sírjaiból kerültek elő, tehát ezeket a gyermekek valószínűleg amulettként kaphatták.¹⁸¹ A láncpáncél töredékek egyike se feküdt in situ, a gyöngysorok közé fűzve, azaz vagy a gyöngnyakláncról függetlenül, külön lógtak a nyakban, vagy a temetés során a fej környékére helyezték őket.

Átlyukasztott, felfülezett érmek

A nyakon viselt csüngők között átfúrt vagy felfülezett érméket is találunk. Egy sírból került elő átlyukasztott római bronzérme, míg két másik temetkezésből egy-egy felfülezett, illetve lyukas bizánci aranyérme.

A 80. sírban egy 9–10 éves gyermek gyöngyei között, a második nyakcsigolya alatt I. Valentinianus császár (364–375) átlyukasztott kisbronzos fektet. A szegvári esethez hasonlóan a tisztántúli kora avar kori temetkezésekben igen ritka melléklet a római érme. Csupán a Maros déli partjáról, Deszk G 57. és Deszk T 43. sírból említhetünk egy-egy átfúrt bronzérmét,¹⁸² illetve az északi partról, Makó-Mikócsa halom 469. sírjából egy átlyukasztott római kisbronzot.¹⁸³ A fentiekhez hasonlóan igen kis számban fordult elő – hat lelőhely kilenc sírjában – római érme a Körös–Tisza–Maros közén, az avar kor második felének közel 3300 temetkezésében. Előkerülésük helye változatos volt. Közülük csak négy temető egy-egy sírjában került elő lyukas érme az állkapocsnál, illetve gyöngyök közé fűzve.¹⁸⁴ Ezek az érmék gyermek és meghatározatlan korú nők nyakláncát díszítették, és úgy lyukasztották át, hogy a nyakban lógva álló éremkép volt látható.

A szegvári 761. sírban egy 16–18 éves leány alsó fogsorának belső ívén belül került elő Heraclius és Heraclius Constantinus solidusa, hátlappal felfelé, az összefüggő gyöngysor mögött (41. kép 6–8). Az aranyérme ezüst, bordázott függesztő füle a koponyatető irányában feküdt. A gyöngyök és az érme bolygatatlan helyzete kizárja, hogy a gyöngnyakláncra volt felfűzve. Így ebben az esetben két lehetőséggel számolhatunk. Vagy külön, a gyöngnyakláncról függetlenül lógott a solidus a juvenis nő nyakában és került a temetés során az állkapcsa alá, vagy a felfülezett érmét obulusként helyezték az elhunyt szájába.

A 855. sírban egy 15–16 éves (fiú)gyermek állkapcsának csúcsa alatt, Heraclius és Heraclius Constantinus solidusának arany utánzata került elő a rossz megtartású nyakcsigolyán, előlappal felfelé, lyukkal a

¹⁷⁹ Méreteik: 749. sír: 2,4×4,7 cm, 869. sír: 2,0×3,5 cm, 931. sír: 2,5×4,0 cm.

¹⁸⁰ Szegvár-Oromdűlő 33. sír: 2,5 mm vastag, átm: kb. 0,8×1 cm, Szentes-Lapistó: 2 mm vastag, átm: 0,8 cm (CSALLÁNY 1934, 207), Kiszombor O. 2. sír: átm: 1,2 cm (CSALLÁNY 1939a,125).

¹⁸¹ CSALLÁNY 1972, 42–44.

¹⁸² MFM 53.18.198., 53.16.105. ltsz.

¹⁸³ Az ásató, Balogh Csilla szíves szóbeli közlése, melyet itt is megköszönünk.

¹⁸⁴ BENDE 2017, 293.

bal váll irányában. Az érmén látható lyukon kívül a bal kulcsfont és az állkapocs között fekvő gyöngy és a koponya alól előkerült rövid vaslánc részlet is arra utal, hogy a juvenis fiú nyakláncot viselt.

Az avar sírokból származó bizánci érmék nagyobbik hányada sírobolusként, azaz túlvilági használatra szánt mellékletként kerülhetett a sírba.¹⁸⁵ Ugyanakkor az átütött vagy függesztő füllel ellátott, a nyak környékén lelt pénzek esetén egy másik jelentés kerül előtérbe: ékszerként vagy amulettként¹⁸⁶ viselhették.

A Kárpát-medencei kora avar kori településterületen előkerülő bizánci érmék kis hányada került elő átfúrva vagy függesztő füllel ellátva.¹⁸⁷ Az érmék kora avar viseleti helyzetére vonatkozó ismereteinket Kárpát-medencei áttekintéssel nemrég foglaltuk össze,¹⁸⁸ ezért jelen esetben az ott leírtakat csak a tiszántúli lelőhelyekre vonatkozó újabb adatokkal és észrevételekkel egészítjük ki. Öt éve kilenc lelőhely 10 átlukasztott vagy felfülezett érmés sírját ismertük. Az elmúlt 5 évben négy újabb lelőhelyen került elő átlukasztott bizánci érme.

2016-ban Derecske-Hosszúlaposon egy kis sírszámú, nagyrészt kirabolt kora avar temető 113. sírjában, egy nő kissé megbolygatott maradványának jobb vállánál került elő Heraclius lyukas tremissise (610–613), amely valószínűleg a nyakláncra lóghatott, mivel a nyaknál pár gyöngy is előkerült.¹⁸⁹ Nem messze az előző lelőhelytől, az M35 gyorsforgalmi út megelőző feltárásán, 2016 decemberében Derecske-Karakas-dűlő 5. sírjában I. Iustinianus 568 után vert solidusát utánzó, két diagonális pontján lyukas aranyérme volt a sírban eltemetett nő jobb vállcsontjának helyén.¹⁹⁰ Ugyancsak az M35 gyorsforgalmi út megelőző feltárásán, 2016 őszén Derecske-Kösely (Tekeres) II. lelőhely 445., női sírjában, a bal váll felett, a koponya mellett Heraclius és Heraclius Constantinus lyukas solidusa (616–625) feküdt.¹⁹¹

A fentiekben említett, ugyanazon község határában előkerült három érme mellett két szórvány leletet kell megemlítenünk. Dindești/Érdengeleg (RO) határában 2017 őszén végzett leletmentő ásatás során Mauritius Tiberius könnyű, két helyen átlukasztott solidusa (583/4–602) szórványleletként került elő.¹⁹² Ugyancsak szórvány darab a zeleméri éremutánzat, melynek pereménél kisméretű lyuk látható.¹⁹³

Az újabb, ma még publikálatlan sírokból előkerült érmék sírbeli helyzetére vonatkozó szűkszavú adatok alapján – a váll felett kerültek elő – a viselet részeként értelmezhetők, a részletes közlés során pontosítani fogják.

Az elmúlt években előkerült érmékkel együtt a Tiszántúl 14 lelőhelyről ismert 16 átlukasztott, illetve felfülezett bizánci érme (10. táblázat) verési ideje lefedi az avarság Kárpát-medencei honfoglalásával kezdődő és a konstantinápolyi vereségig terjedő időszakot. Ugyanakkor előfordulásuk nem mondható egyenletesnek. Az I. Iustinianus és Mauricius Tiberius uralkodása közötti három és fél évtizedből öt, míg az azt követő 25 évből 11 darab került elő, melyek között 7 példány Heraclius és Heraclius Constantinus közösen vert solidusa.

Különbség mutatkozik a felfülezett és az átlukasztott érmék verési ideje között is. Míg az előbbieket szóródása eloszlik az időszak solidusai között, az egy helyen átlukasztott érmék többsége a 616–625 közötti időszakban vert solidusok közül került ki. Ezzel szemben a két diagonális pontján átütött érmék mindegyike „korai” verésű (Derecske-Karakas dűlő, Érdengeleg, Nyíregyháza-Városi kertészet), azaz 602-ig keltezhetőek. Valószínűleg ide sorolható a szórvány hódmezővásárhelyi példány is, amelyiken ugyancsak két lyuk van, de azok helyzete nem ismert.

¹⁸⁵ SOMOGYI 2014, 142.

¹⁸⁶ Az esetleges amulett funkcióról lásd SOMOGYI 2014, 143.

¹⁸⁷ LŐRINCZY-RÁCZ 2014, 1. táblázat.

¹⁸⁸ LŐRINCZY-RÁCZ 2014, 156–160.

¹⁸⁹ SOMOGYI 2020, 529.

¹⁹⁰ SOMOGYI 2020, 529.

¹⁹¹ DEÁK-SZABÓ 2017, 62–63, 66; SOMOGYI 2020, 529.

¹⁹² SOMOGYI 2020, 530.

¹⁹³ SOMOGYI 1997, 96.

<i>Lelőhely / Site</i>	<i>Sír</i>	<i>Nem</i>	<i>Élet kora</i>	<i>Az érme kibocsátója</i>	<i>Az érme verési ideje</i>	<i>Lyukas/ függesztő-füles</i>	<i>Irodalom</i>
Csárdaszállás-Baráthalom?	Szór	–	–	Heraclius	610–613	Füles +lyukas	SOMOGYI 1997, 34–35.
Hajdúdorog-Városkert utca	1.	Fér.?	–	Heraclius	610–613	Füles	SOMOGYI 1997, 43–44.
Hódmezővásárhely(?) (1881)	Szór	–	–	II. Iustinus	567–578	Lyukas (2)	SOMOGYI 1997, 45.
Kiszombor-Tanyahalom-dűlő	16.	Nő	Adu.	Heraclius és Heraclius Constantinus	616–620/625	Füles	SOMOGYI 2009, 274–275.
Makó-Mikócsa halom	208.	Nő	Juv.	Mauricius Tiberius	583/4–602	Füles	SOMOGYI 2014, 198.
Nyíregyháza-Városi kertészet	3.	Fér.?	–	Mauricius Tiberius	584–602	Lyukas (2)	SOMOGYI 1997, 67–68.
Sánpetru German/Németszentpéter	–	Fér.?	–	Heraclius és Heraclius Constantinus	616–625	Lyukas	SOMOGYI 1997, 77.
Szegvár-Oromdűlő	761.	Nő	Juv.	Heraclius és Heraclius Constantinus	616–625	Füles	SOMOGYI 1997, 82–83.
Szegvár-Oromdűlő	855.	Fiú	Juv.	Heraclius és Heraclius Constantinus	616–625	Lyukas	SOMOGYI 1997, 83.
Érdengeleg/Dindești	Szór	–	–	Mauritius Tiberius	583/4–602	Lyukas (2)	SOMOGYI 2020, 520.
Derecske-Köselly (Tekeres) II.	445.	Nő	Juv.	Heraclius és Heraclius Constantinus	616–625	Lyukas	SOMOGYI 2020, 519.
Derecske-Hosszú-lapos	113.	Nő	–	Heraclius	610–613	Lyukas	SOMOGYI 2020, 519.
Derecske-Karakas-dűlő	5.	Nő	–	I. Iustinianus	568 után	Lyukas (2)	SOMOGYI 2020, 519.
Tiszavasvári-Kashalom-dűlő	34.	Lány	Inf. II.	Heraclius és Heraclius Constantinus	616–620/625	Lyukas	SOMOGYI 2009, 286–287.
Tiszavasvári-Kashalom-dűlő	34.	Lány	Inf. II.	Heraclius és Heraclius Constantinus	616–625	Lyukas	SOMOGYI 2009, 286–287.
Zelemér	Szór	–	–	Heraclius + Focas utánzat	602–610 610–613	Lyukas	SOMOGYI 1997, 96.

10. táblázat. Átfúrt vagy függesztő füllel ellátott tiszántúli bizánci érmés sírok
Table 10. Graves with pierced coins or coins with a suspension loop in the Trans-Tisza region

A felfüggesztésre szolgáló lyukak és fülek kialakítását igen egyszerűen, házilag oldották meg, nem figyelve az esztétikus megjelenésre.¹⁹⁴ Az érmék döntő többségénél arra azonban figyeltek, hogy a felfüggesztésre szolgáló lyukakat és füleket úgy alakítsák ki, hogy nyakba függesztve az előlapon lévő uralkodó álló helyzetben legyen látható.¹⁹⁵ Ez mind a bizánci arany-, mind a római bronzérmekre igaz.

¹⁹⁴ SOMOGYI 2014, 143.

¹⁹⁵ SOMOGYI 2016, 150.

A két helyen átlukasztott kisszámú érme viseleti helye kérdéses. Bóna István és Somogyi Péter szerint a Nyíregyháza-Városi kertészet 3. sírjában temetett, ismeretlen korú férfi(?) az érmét a ruhára varrva viselhette, amit kopottsága jelez,¹⁹⁶ de az érme előkerülése ezt egyértelműen nem igazolja.¹⁹⁷ A Derecske-Karakas-dűlő 5., felnőtt nő sírjában I. Iustinianus solidusának utánpótlása a jobb váll helyén került elő. Ezek szerint az egyik sírban a mellkas bal, a másikban a jobb oldalon került elő az érme. A két eset alapján nem bizonyítható, de nem is zárható ki, hogy az érmét ruhára varrva viselték. Mivel az érméknek két átellenes szélén van egy-egy lyuk, ezért elképzelhető, hogy felhasználva a két lyukat, azokon keresztül „vízszintesen” felfűzve viselték az érméket.

Az újabban ismertté vált érmék növelték a medálként viselt darabok számát. A 16 átlukasztott, illetve felfűzött érme a Tiszántúl 35 lelőhelyéről előkerült 40 termissisnek,¹⁹⁸ solidusnak, annak másolatának vagy hamisítványának a 40%-a. A Tiszántúl északi feléről ismertté vált 9 darab érmecsüggő (55%) önmagában is jelentős mennyiség. Ez a szám akkor válik szembetűnővé, ha figyelembe vesszük, hogy egyrészt erről a területről eddig 13, 568–625 között vert aranyérmét ismerünk,¹⁹⁹ másrészt a Köröstől északra fekvő kora avar kori szállásterületről – amely az általunk vizsgált tiszántúli terület kb. 50 %-a – a Tiszántúlról ismert kora avar kori temetkezésnek csupán kb. 10%-a került elő. Ugyanakkor a folyótól délre fekvő, hasonló méretű területről ismert a kora avar kori temetkezések kb. 90%-a, és ezekből került elő 27 bizánci érme, melyek közül csupán 6 lelőhely 7 példánya volt átlukasztva vagy felfűzve. Ez az arány újabb igazolása a már korábban megfogalmazott „tiszántúli divatképnek”,²⁰⁰ miszerint az átfűrt vagy füllel ellátott érmék használata a tiszántúli – ezen belül a Köröstől északra fekvő – terület kora avar kori viseletére volt jellemző, hiszen az érmék döntő többsége átlukasztott vagy felfűzött volt, azaz a viselet része.

Ismert, hogy az átfűrt és függesztő füles érmék a kora avar kori Tiszántúlon leggyakrabban (leány) gyermekek és fiatal nők ékszerei voltak.²⁰¹ Az újonnan előkerült három síregyüttesből származó lyukas érme nő mellélete volt, tehát az előbb megfogalmazott képet igazolja.

RUHADÍSZEK, VISELETI TÁRGYAK

Pártaveretek (48. kép 1–16)

A temető hat sírjából három különböző típusú, hét eltérő mintájú, a fej, illetve a homlok díszítésére szolgáló veret előkerüléséről már tettünk egy rövid említést.²⁰² Az ásatás megkezdése előtt a szentesi múzeumba hiányosan bekerült „A” sír két veretén kívül változó számú – 2 (333a sír), 15 (761.), 26 (866.), 37 darab (890.) és 51 (349.) – veret került elő. Legnagyobb számban – négy sírból 5 különböző díszítésű – háromkaréjos²⁰³ hármastagolású rozettamintás,²⁰⁴ a 761. sírban négyzetes, az „A” sírban téglalap alakú, többszörösen ívelt oldalú veretek voltak.

¹⁹⁶ BÓNA 1986, 78; SOMOGYI 2014, 142.

¹⁹⁷ LŐRINCZY-RÁCZ 2014, 157.

¹⁹⁸ A lelőhelyekre és az érmékre vonatkozó adatokat lásd SOMOGYI 2014, 237–240.

¹⁹⁹ A már említett lyukas és füles érmék mellett Kunmadarásról (SOMOGYI 1997, 60–61), Szeghalom-Várhelyről (PROHÁSZKA 2013, 52, 54) és Tiszafüredről(?) (SOMOGYI 2014, 202–203) ismert érme mellett meg kell megemlítenünk a nyíregyházi múzeum (1901) solidusát (PROHÁSZKA 2004, 105–106).

²⁰⁰ LŐRINCZY-RÁCZ 2014, 158.

²⁰¹ LŐRINCZY-RÁCZ 2014, 159.

²⁰² LŐRINCZY-STRAUB 2005, 132.

²⁰³ GARAM 2005, 170.

²⁰⁴ TOBIAS 2007, 327.

Háromkaréjos veretek. Legnagyobb számban, a formai hasonlóságuk mellett kivitelezésükben eltérő veretek kerültek elő a temető sírjaiból. A szegvári hármastagolású (mogyoró alakú) veretek többségét bronz- és aranylemezből együtt (333a, 349., 866., 890.), míg a 349. sír egy darabját ezüst- és aranylemezből préselték. Felületük díszítése különböző: a függőlegesen elrendezett három gömbszelet közepét koncentrikus körök (349.), illetve sugár irányú bordák (349., 866.), valamint apró gömbök veszik körbe (890.). Az eltérő díszítések alapján a szegvári sírokból előkerült veretek síregyüttesenként egyedi kialakításúak, felületük kopottsága ellenére egy-egy sír veretei szemmel láthatóan más-más préselő tövön készültek, kivéve a 349. sírt, ahol a két eltérő verettípus alapján két préselő maggal kell számolnunk. A veretek egy részénél a sírbontás idején még megtalálható volt a hátoldalát kitöltő merevítő anyag (349., 890.). Felszerelésüket a két végük peremén kialakított, felvarrásra szolgáló kisméretű lyuk tette lehetővé (349., 866., 890.). A felvarrásukra szolgáló fonalat egy-egy veret esetében sikerült megfigyelni. A két különböző fémű veretek együtt préselt veretek hossza 2–2,6 cm, szélessége 0,7–1 cm, magasságuk 0,3 cm.

Négyzetes, többszörösen ívelt oldalú veretek. A temető egyetlen sírjából, a 761. temetkezéséből kerültek elő négyzetes, többszörösen ívelt oldalú, bronz- és aranylemezből együtt préselt pártaveretek. Felületüket egymásba kapcsolódó láncszemek díszítik (48. kép 15). A veretek arany felülete különböző mértékben kopott. Az erősebben kopottak felülete ezüstösen csillogó. A veretek hátoldalán megfigyelhető présnyomok alapján nagy valószínűséggel egy préselő magon készültek. A koponya bal oldalánál, hátlappal felfelé előkerült veretek hátlapján egy-egy kis (körömfű) méretű, vasoxiddal konzerválódott bőrmaradvány került elő. Felvarrásukra a peremükön kialakított lyukak szolgáltak. H.: 2,4 cm, sz.: 2,2 cm, mag.: 0,25 cm.

A 15 veret az állatjarrattal enyhén bolygatott, rossz megtartású koponya és a jobb kulcsont környékén került elő. A veretek többsége – kilenc darab – előlappal felfelé, a többi előlappal lefelé feküdt. Abban az esetben, ha a vereteket egymás mellé varrták, akkor mintegy 35 cm-es hosszban – nagyjából fültől fülig – díszíthette a fiatal nő fejét. Amennyiben a vereteket egymástól távolabb helyezték el, akkor ezek a fejet körbefogó pántot annak teljes hosszában díszítették.

Téglalap alakú, többszörösen ívelt oldalú veretek. Ívelt oldalú veretek töredékei kerültek elő szórványként az „A” sírből. Ezeket a darabokat ezüstlemezből préselték, felületüket rombuszok és háromszögek tagolják szalagfonatszerű mintát rajzolva ki. Feltehetően homlok díszítésére szolgáltak, mivel a velük együtt múzeumba került gyöngyök is női sírra utalnak.

Fémveretekkel díszített kora avar kori pártás temetkezések a Tiszántúlon

Az avar kori női fejdíszekkel összefüggően közel másfél évtizeddel ezelőtt Garam Éva foglalkozott.²⁰⁵ Az általa bemutatott, a homlokra, illetve a koponya környékén előkerülő préselt fémveretek egy csoportját, ha feltételeken is, de pártadíszeknek határozta meg.²⁰⁶ Ezzel közel egy időben a veretes párták lelőhelyeit az újabb, illetve a még publikálatlan pártás sírok adataival egészítették ki.²⁰⁷ Néhány évvel ezelőtt és újabban előkerült síregyüttesekről szóló híradások után jelentősen megnőtt a pártás sírok és a pártaveretek mennyisége és típusaik száma is.²⁰⁸ Az új adatok ismeretében legutóbb újból áttekintették és kiegészítették eddigi ismereteinket a 7. századi női veretes fejpántok kérdéséről, részletesen tárgyalva a különböző verettípusokat, a veretes pártákkal eltemetettek körét és a veretekkel díszített pártaviselet idejét.²⁰⁹ Ezért itt a szegvár-ormodülői pártaveretek kapcsán csak azok tiszántúli sajátosságainak bemutatására szorítkozunk.

²⁰⁵ GARAM 2005.

²⁰⁶ GARAM 2005, 169–172.

²⁰⁷ LŐRINCZY–STRAUB 2005, 131–133.

²⁰⁸ BALOGH 2016, 159–160; BENEDEK–MARCSEK 2017, 370–371; GÁLL 2017, 127–129; LŐRINCZY 2017, 148–150.

²⁰⁹ BALOGH–LŐRINCZY 2018.

A szegvári temető tágabb környékéről, a tiszántúli kora avar kori temetőkből ismert pártás síregyüttesek lelőhelyeit²¹⁰ egy újjal egészíthetjük ki.

Hódmezővásárhely-Szikáncs, Szentandrás- és Égető-tanya:²¹¹ A határrészben fekvő Gorzsa 703., 704., 705. számú tanyák között fekvő Nádas halom mellett ismeretlen körülmények között előkerült leleteket 1934-ben egy Sebestyén nevű személy ajándékozta a hódmezővásárhelyi múzeumnak. Jó minőségű, aranyozott felületű nagy gömbcsüngős ezüstpülbevaló töredékei, töredékes háromkaréjos veretek és szemes, valamint sávospontbetétes díszítésű ikergyöngy²¹² arra utal, hogy ezek egy női vagy gyermeksírrészek mellékletei, és a rossz minőségű aranyozott ezüstveretek (48. kép 5) – hasonlóságuk alapján – egy préselőmintán készült pártaveretek voltak.

Így jelen pillanatban a szegvári darabokkal együtt a Tiszántúl 8 kora avar kori lelőhelyének 12 sírjából ismerünk háromkaréjos vereteket (11. táblázat). Ezen temetkezésekből tizennégy²¹³ olyan háromkaréjos, eltérő díszítésű veret került elő, melyeket különböző préselőmagon készítettek. Ezekhez hozzászámíthatjuk az egyetlen, hasonló formájú kunszentmártoni préselőmintát (48. kép 14), amellyel készített veret még nem került elő.²¹⁴ Eltérésük szemmel látható, különbözőségük megállapításához esetükben nem szükséges ötvöstechnikai vizsgálat.

A vereteket bronz- és aranylemezből együtt préselték, a Kiszombor E 17. sír vereteit ezüstlemezből és felületüket aranyozták.²¹⁵ Hosszuk a szegvári darabokhoz hasonlóan 2,3–2,7 cm, szélességük – ahol ismerjük – 1 cm. A kunszentmártoni préselőmintán készült veretek lehettek az ismert veretek között a legnagyobbak, mivel maga a préselőminta hosszabb, szélesebb és magasabb, mint az eddig ismert legnagyobb veret (11. táblázat).

A legnagyobb számban előkerült hármas tagolású rozettamintás veretek közel egyforma méretűek, de nem mintazonos díszítésűek. A legnagyobb számú veretnél a függőlegesen elrendezett három gömbszelet közepét – részben a szegvári példányokhoz hasonlóan – eltérő módon kialakított sugárirányú bordák (48. kép 1–7) díszítik. Ennek egyik változata, amikor bordák helyett a gömbszeletek közepét szíromszerű díszek (48. kép 8–9), a másik változat, amikor a gömbszeleteket koncentrikus körök veszik körbe (48. kép 10–13). Ez utóbbiakat eddig három esetben futóspirál kapcsolja össze (48. kép 10, 12–13). Egyedinek mondható a kunszentmártoni préselőmaga, melynek felületén a három gömbszelet közepét körbevevő két koncentrikus kör, majd ezt a préselőminta oldalán és végein háromszög alakú poncolások veszik körbe (48. kép 14).

Felszerelésük – hasonlóan a szegvári veretekhez – a két végükön kialakított, a felvarrásukra szolgáló lyuk segítségével történt. Két kivétel említhető, mert a hódmezővásárhely-kopáncsi példányoknál hangsúlyozták, hogy a vereteken „áttörés” nem található,²¹⁶ míg a derecskei veretek két szélső gömbszeletén, az egymással szembeni oldalon láthatóak a lyukak. A veretek felvarrására szolgáló fonalak ritkán kerültek elő, de a derecskei sír vereteit a két-két lyukon keresztül vízszintesen és átlósan erősítették fel a textillel be-

²¹⁰ BALOGH-LŐRINCZY 2018, 1. táblázat.

²¹¹ B. NAGY 1984, 250, 12. térkép. A lelőhely és a leletek nem szerepelnek sem a CSALLÁNY 1956-ban, sem az ADAM 2002-ben.

²¹² Tornyai János Múzeum 62.10.1–4. ltsz.

²¹³ A szegvár-óromdűlői 349. síron kívül a Kiszombor E temető 17. sírból (LŐRINCZY-STRAUB 2003, 5. kép 1–24, illetve 25–28) került elő két-két, elérő típusú veret.

²¹⁴ Az a vélemény, hogy a kunszentmártoni préselőminta a békéscsabai veretek előállítására szolgálhatott (GARAM 1992, 150), félreértésen alapul.

²¹⁵ A békéscsabai veretek esetében nehéz eldönteni, mert Medgyesi Pál szerint aranyozott ezüst- (MEDGYESI 1991, 111), Garam Éva bronz- és aranylemezből préseltéről ír (GARAM 1992, 139), míg a békéscsabai topográfiai kötet szerint aranyozott ezüstpülével borított bronzveretek (MRT 10, 185).

²¹⁶ HERENDI 2012, 352.

vont bőrré.²¹⁷ A hordozóanyagra is kevés a példa. A derecskein kívül a szegvári-romdűlői 890. sír említendő, ahol a homlokon fekvő veretek alatt, azok sávjában fémoxiddal konzerválódott, lenből vagy kenderből készült vászon-, és igen sűrű szövésű selyemszövet helyenként egymáshoz tapadt maradványai kerültek elő. A veretek hátoldalát kitöltő, merevítő anyag igen ritkán maradt meg, anyagvizsgálat még nem történt.

<i>Lelőhely</i>	<i>Sírszám</i>	<i>Az elhunyt életkora</i>	<i>A veret anyaga</i>	<i>H.</i>	<i>Sz.</i>	<i>Mag.</i>	<i>Veret szám</i>	<i>Irodalom</i>
Békéscsaba-Repülőtér	–	–	Ag+Au	2,3	1	–	22	GARAM 1992, 139, Taf. 14. 1–22; MRT 1998, 184–187.
Békéssámszon	–	–	Br+Au	–	–	–	1	Közöletlen
Derecske-Kösely (Tekeres) II.	440.	6–8	Br+Au	2,7	1	0,4	35	DEÁK–SZABÓ 2017; HÁGA–DEÁK–SZABÓ 2017.
Hódmezővásárhely-Kopáncs	233.	16–18	Br+Au	2,5	1	–	7	HERENDI 2012, 352.
Hódmezővásárhely-Szikáncs	–	–	Br+Au	–	–	–	2	
Kiszombor-E	17.	Fiatal leány	Ag+Au	2,3	0,9	–	28	LŐRINCZY–STRAUB 2003, 176.
Kiszombor-Tanyahalom-dűlő	3.	Ad.	Br+Au	2,5	–	–	3	BALOGH–LŐRINCZY 2018, 139.
Kiszombor-Tanyahalom-dűlő	16.	Ad.	Br+Au	2,5	1	–	11	BALOGH–LŐRINCZY 2018, 139, 1. kép 3–12.
Kunszentmárton	–	–	Bronz	2,6	1,05	0,58	1	RÁCZ 2014, Taf. 46. 5.
Szegvár-Oromdűlő	333a	12–14	Br+Au	2	0,7	0,3	2	LŐRINCZY 2020, 130.
Szegvár-Oromdűlő	866.	12–14	Br+Au	2,3	1	0,3	26	LŐRINCZY 2020, 297.
Szegvár-Oromdűlő	890.	15–22	Br+Au	2,6	0,85	0,3	37	LŐRINCZY 2020, 312.
Szegvár-Oromdűlő	349.	18–22	Br+Au	2,1	0,7	0,3	21	LŐRINCZY 2020, 144.
Szegvár-Oromdűlő	349.	18–22	Br+Au	2,3	1	0,3	31	LŐRINCZY 2020, 144.

11. táblázat. Tiszántúli háromkaréjos vereteket tartalmazó sírok és veretek adatai

Table 11. Graves with three-lobed mounts in the Trans-Tisza region

A veretek egy-egy síron belüli darabszáma igen változó. Eltekintve a szórványként (Hódmezővásárhely-Szikáncs, Szegvár-Oromdűlő „A” sír), illetve a bolygatott temetkezésekből, hiányosan előkerült esetektől (Kiszombor-Tanyahalom-dűlő 3. sír, Szegvár-Oromdűlő 333a sír), a Hódmezővásárhely-Kopáncs 233. sír 7, míg a Kiszombor-Tanyahalom dűlő 16. sír 11 darabja jelenti a kisszámú veretkészleteket. A többség esetében ezeknek a többszöröse, 26–28–35–37–51 darab díszítette az elhunyt fejét. De ide számíthatjuk a békéscsaba-repülőtéri síregyüttest is, mivel nagy a valószínűsége annak, hogy a múzeumba került 22 veretnél valamivel több lehetett a sírban. Ezek alapján kb. 25–35 darabból álló készlet lehetett az általános, így a 7–11 darabos készlet mellett a másik irányban kirívó eset a szegvár-romdűlői 349. sírban fiatal nő fejét díszítő 51 darabos veretsor.

²¹⁷ DEÁK–SZABÓ 2017, 65.

Háromkaréjos veretek *in situ* helyzetét csak az újabb feltárások során sikerült megfigyelni és dokumentálni. Ezeket megelőzően a veretekről eltérő vélemények alakultak ki, amire jó példa a békéscsaba-repülőtéri leletegyüttes. Az ebből a sírból előkerült vereteket fejdíszként értelmezte Garam Éva,²¹⁸ de hat évvel később az MRT kötet békéscsaba-repülőtéri szócikk szerzői – mivel a Garam Éva által közölt párhuzamokat nem tartották meggyőzőnek – inkább ruhadíszként vagy melldíszként értelmezték a vereteket. Véleményük alátámasztására a Kiszombor E temető 17. sírjából előkerült, hasonló, ugyancsak aranyozott ezüstlemezekre hivatkoztak.²¹⁹

A békéscsabai sír esetében – a találók állítása alapján – a melltájról előkerült veretek egykori helyzete inkább a koponya környékére valószínűsíthető, mivel csak így történhetett meg, hogy egy veret az idők során a koponya mellett talált edénybe kerüljön, amelyből aztán az edény tisztítása során a múzeumba akadtak rá.²²⁰

A békéscsabai sírhoz hasonlóan a kiszombori fiatal leány sírjában is a koponya környékén kerültek elő a veretek, Móra szó szerinti feljegyzése szerint: „*A fej körül nyakdísz ezüsből és átfürt csontocskákból*”. Külön kell azonban választanunk a fenti mondatban szereplő helymeghatározást és a leletek értelmezését. Ha a veretek egyértelműen mell-, nyak- vagy ruhadíszre utaló helyzetben kerültek volna elő, akkor Móra minden bizonnyal nem a koponyához viszonyítva adja meg a helyzetüket. Ugyanakkor Cs. Sebestyén Károly – aki Móra helyszíni feljegyzéseit az előrenyomtatott sírlapokra átvezette – a lehetséges rovatok közül a leleteket nem a melldísznél, hanem a fejdísznél szerepeltette.²²¹

De az újonnan feltárt temetkezések között is van olyan, amelyekben állatjárat és a földmozgás miatt a veretek nem maradtak meg eredeti helyzetükben. A hódmezővásárhely-kopáncsi 233. sírban a veretek a koponya előtt, illetve részben az alatt és a két fülbevaló között kerültek elő, előlappal lefelé. A Kiszombor-Tanyahalom-dűlő 16. sírjában a veretek a koponyán és annak környékén, a kulcscsontokon és a bordákon elszórtan feküdtek.

Hasonló helyzet Szegváron is előfordult, itt is a mogyoró alakú veretek minden sírban az eltemetett koponyáján és annak környékén, főleg a jobb oldala mellett kerültek elő. A 349. sírban talált két eltérő méretű vereteket – sírbeli helyzetük alapján – valószínűleg állatjárat bolygatta meg (48. kép 19; 50. kép 3). Ezért részben másodlagosnak tekinthető az előkerülési helyük. Azt mindenképpen meg kell említenünk, hogy a hosszabb veretek többsége (22 darab) a koponya jobb oldalánál, a jobb szemüreg, illetve a halánték felett, a jobb kulcscsont felett és a jobb mellkasról, előlappal felfelé, míg a kisebb méretűek (15 darab) a koponya bal oldalánál és a koponyatető hátsó részénél feküdtek. Öt-öt nagyobb és kisebb méretű a másik oldalon is előkerült. A veretek csoportosulása arra utal, hogy talán hasonló szisztéma szerint lehettek felvarrva, mint ahogyan 890. sírban, kevésbé bolygatott helyzetben előkerült példányok.

A bolygatatlan helyzetű veretek a 866. sírban a koponya jobb oldalán, tizenhat veret egymással párhuzamosan, szorosan egymás mellett, kb. 18 cm hosszon került elő (48. kép 17; 50. kép 4–5). A 890. sírban a homlokcsonton vízszintesen felvarrt 3–3 veret között függőlegesen 3–6 veret váltakozva került elő (48. kép 18; 50. kép 6–7), a töredékesen megmaradt szerves anyag tanúsága szerint selyembe burkolt textilre applikálva. E két utóbbi leletegyüttes helyzete lehetővé tett egy-egy rekonstrukciót (49. kép 9–10).²²² A 866. sírban előkerült veretek helyzete megegyezik a Derecske-Kösely (Tekeres) II. 440., gyermeksírban dokumentált veretek helyzetével. Ebben az esetben a vereteket függőleges helyzetben, szorosan egymás mellé varrták fel a fejet körbefogó textillel bevont bőrszalagra.²²³

²¹⁸ GARAM 1992, 139.

²¹⁹ MRT 10, 186.

²²⁰ MRT 10, 185.

²²¹ MFM Régészeti Adattár.

²²² A rekonstrukciós rajz Koncz Margit munkája.

²²³ DEÁK–SZABÓ 2017, 62, 64, 66.

A rendelkezésre álló adatok alapján az infans II. és juvenis korokban elhunyt lányok és nők közül kerültek ki azok, akiket háromkaréjos veretekkel díszített pártával temettek el. De emellett egy-egy esetben előfordult infans I. gyermek (Derecske-Kösely (Tekeres) II.) és adultus nő (Kiszombor-Tanyahalom) fejdíszeként is.

A 761. sír vereteinek formai párhuzamait a Tiszántúl területéről kis számban ismerjük. Meg lehet említeni a még publikálatlan Deszk G temető 58. sírjából előkerült igen töredékes 13–16 darab²²⁴ és a Kiszombor M temető 26. sírjából előkerült 12 veret töredékeit,²²⁵ valamint a Derecske-Kösely (Tekeres) II. 445., női sír 14 veretét.²²⁶

Mindegyiket bronz- és aranylemezből együtt préselték, méretük is közel azonos a szegvári (2,4×2,2 cm) darabokéval: a derecskei: 2,1×1,9 cm (48. kép 16), a deszki: 2,1×2,1 cm, a kiszombori: 1,8×1,8 cm. Amíg a szegvári darabokon felerősítésre utaló lyuk egyik vereten sem látható, addig a derecske-köselyi veretek felvarrását a négy oldaluk közepén kialakított lyukkal oldották meg. Ugyanakkor a szegvári veretkészlet két darabjának hátlapján egy-egy körömnnyi méretű, vasoxiddal konzerválódott bőrmaradvány került elő.

Formájuk ellenére díszítésük eltérő: míg a szegvári és a derecskei példányok egymásba kapcsolódó láncszemei párhuzamosak a veretek két oldalával, a deszki és a kiszomboriak láncszemei szöveget zárnak be a veretek oldalával. E két utóbbi veret mintája egymással és az egyik adonyi préselőmaggal,²²⁷ valamint az iregszemcsei²²⁸ és a szeged-kundombi 281. sír egyik veretével²²⁹ teljesen megegyezik. Ugyanakkor a másik adonyi préselőmag²³⁰ és a szeged-kundombi,²³¹ valamint az iregszemcsei veret²³² díszítése a szegvári és a derecskei veretekhez csak hasonló, de nem azonos, hanem azok tükörképe.

A négyzetes veretek esetében nincs lehetőség egyértelmű rekonstrukcióra. A derecske-köselyi sírban egy veret a felnőtt nő homlokán, míg a többi a koponya körül szétszóródva került elő, a szegvár-oromdűlői 761. sírban a veretek az állatjáráttal enyhén bolygatott, rossz megtartású koponya és a jobb kulcsfont környékén kerültek elő (48. kép 20; 50. kép 2). Közülük kilenc darab előlappal felfelé, a többi előlappal lefelé feküdt.

A veretek sironkénti hasonló darabszáma és méretük arra utalhat, hogy ennél a verettípusnál már rögzült és elfogadott lett a veretszám és ebből következően a párták hosszának veretekkel való díszítése. Abban az esetben, ha a vereteket egymás mellé varrták, akkor a szegvári esetben mintegy 35 cm-es hossz – figyelembe véve a hordozó anyag vastagságát, nagyjából fültől fülig, illetve valamivel azon túl – díszíthette a fiatal nő fejét.

Ugyanakkor érdemes megjegyeznünk, hogy a háromkaréjos veretek általunk feltételezett 25–35 darabos készlete alapján – figyelembe véve a veretek 1 cm-es szélességét és a felvarrásuk során egymástól megtartott minimális távolságot –, igen közeli a négyzetes veretek esetében feltételezett hosszúságával, azaz kb. 30–40 cm hosszú, veretekkel díszített pártát valószínűsíthetünk.

Úgy tűnik, hogy – bár az ismert esetszám kicsi – a négyzetes párták viselői inkább a fiatal, juvenis nők közül kerültek ki, hiszen a szegvári sírban egy 16–18 éves, míg a derecskei sírban egy mongolid jellegű, szajáni típusú 18–20 év körüli nőt temettek el. A deszki és a kiszombori sírban nyugvókról csak annyit lehet tudni, hogy nők voltak.²³³

²²⁴ LŐRINCZY–STRAUB 2005, 132.

²²⁵ BALOGH–LŐRINCZY 2018, 139.

²²⁶ DEÁK–SZABÓ 2017, 66. A temetkezést az ásatación 445. obj./475. str. számon dokumentálták.

²²⁷ RÁCZ 2014, Taf. 2:5.

²²⁸ LŐRINCZY–STRAUB 2003, 176, 4. kép 5.

²²⁹ SALAMON–CS. SEBESTYÉN 1995, 36, Pl. 34. 281: 2:1.

²³⁰ RÁCZ 2014, Taf. 2:6.

²³¹ SALAMON–CS. SEBESTYÉN 1995, 36, Pl. 34. 281: 2:2.

²³² LŐRINCZY–STRAUB 2003, 176, 4. kép 6.

²³³ BALOGH–LŐRINCZY 2018, 1. táblázat.

A szegvár-omrodülői temetőben a fentiekén kívül az „A” sírból ívelt oldalú veretek töredékei kerültek elő. Ezüstlemezből préseltek, felületüket rombuszok és háromszögek tagolják szalagfonatszerű mintát kirajzolva. Vizsgált területünkről távoli párhuzamként csak a Tiszavasvári-Koldusdomb 19. sírját említhetjük, ahol a jobb halánték fölött, valamint a bal homlokon vékony, préselt, rossz megtartású bronz(?) veret került elő, melyen háromszoros szalagfonat minta vehető ki.²³⁴

A szegvári verettípusok mellett ismertek a területről négy- és hatkaréjos, négyszögletes, ötszögletű, kerek és rozetta formájú, fejpántokat díszítő veretek.²³⁵ Ezek jól jelzik a tiszántúli pártaveretek változatos és gazdag választékát, amelyek a kora avar korban a területen élő nők hajpántjait díszítették. Ha a különböző mintázatú 28 verettípushoz hozzászámítjuk a kunszentmártoni, békéssámsoni és a főnlaki, a pártaveretek előállítására szolgáló hat préselőmintát, elmondhatjuk, hogy jelen pillanatban csak a Tiszántúlról 34, egymástól eltérő veretet, illetve veret előállítására alkalmas préselőmintát ismerünk. Ezek nem mintazonosak, azaz az ismert veretek préselőtövei, illetve a meglévő préselőmintákkal készített veretek még nem kerültek elő.

A veretek döntő többségét bronz- és aranylemezből, néhányukat ezüst- és aranylemezből együtt préselték. Számuk síronként és verettípusonként változó, 7–51 db között változik. A kisszámú veretek a homlokon, a nagyobb számú veretek halántéktól halántékig, a gyermekek esetében teljesen körben díszítették a textil- vagy bőrszalagot.

Az avar időszakban pártával eltemetettek sírjai a Tiszántúlon csoportosulnak.²³⁶ A vizsgált területről 14 olyan kora avar kori lelőhelyet ismerünk, ahonnan különböző veretekkel díszített pártákkal eltemetett gyermekek és nők sírja került elő. A tizennégy lelőhelyről összesen 24 olyan temetkezésről tudunk, amelyek párta díszítésére szolgáló vereteket, veretsorokat tartalmaztak. Ezek döntő többsége a Körösöktől délre fekvő területről ismert. A Körösöktől északra fekvő terület kisszámú pártás temetkezésére a reális magyarázat, hogy erről a területről a vizsgált időszakból jóval kevesebb lelőhelyet és temetkezést ismerünk, mint a folyótól délre.

Az előkerült veretes párták azt valószínűsítik, hogy azok a kora avar korban ismertebbek és gyakoribbak voltak a Tiszántúlnak a Körösöktől délre eső területén, mint a Kárpát-medence más vidékein. A gyakoribb előfordulás mellett ezt az is mutatja, hogy itt egy-egy temető több sírjából is kerültek elő pártaveretek.

A tiszántúli pártaveretek között legnagyobb számban a háromkaréjos veretekkel rendelkező síregyüttesek ismertek. Ezt a verettípust tarthatjuk a területre jellemző pártaveretnek, függetlenül attól, hogy a többi verettípus – ha csak kis számban is, de – ismert a területünkről.

A veretes homlokpánttal eltemetettek többségének ismerjük életkorcsoportját. Függetlenül attól, hogy milyen veretek díszítették a pártákat, tíz sírban juvenis korban (15–22 éves) elhunyt nőt temettek veretes pártával, négy esetben infans II. (8–14 éves) leányt, 3–3 esetben infans I. (6–8 éves) gyermeket és adultus I. (23–25 éves) nőt. Négy ismeretlen korú, pártát viselő elhunytól tudunk.

Egy-egy verettípuson belül legnagyobb számban a háromkaréjos és a négyzetes/négyszögletű verettel díszítették a hajpántot. Ezek a relatíve nagyobb számú veretek infans II. és juvenis korban elhunyt lányok pártáját díszítették, kivételt jelent a Pecica/Pécska 225. és a Derecske-Kösely 440. sírban fekvő infans I. gyermek és a Kiszombor-Tanyahalom-dűlő 16. sírban nyugvó adultus I. nő pártája.

Kérdés, hogy a fentiekben megfogalmazottak mennyiben igazolják Tomka Péter és Anton Distelberger azon megállapítását, miszerint a felnőtt kor (15–22 év) küszöbén elhunyt fiatal nőket temetésük előtt felnőttként öltöztették fel, az idősebb asszonyokat viszont díszes viselet nélkül, egyszerű öltözetben te-

²³⁴ CSALLÁNY 1960, 58, 61.

²³⁵ A Kárpát-medencei avar kori pártákról összefoglalóan legutóbb lásd BALOGH–LŐRINCZY 2018. A hivatkozott lelőhelyek, temetkezések adatait lásd ott, főleg az 1. táblázatban.

²³⁶ BALOGH–LŐRINCZY 2018, 5. kép 1.

mették el.²³⁷ Vagy a pártaviselet csak egy adott korosztály ruhaviseletére volt jellemző, és így törvényszerű, hogy az idősebb generáció tagjait nem temették el veretes pártával.

A tiszántúli pártaveretes temetkezések kapcsán azok két sajátosságára érdemes felhívni a figyelmet. Egyrészt egészen egyedi az a helyzet, hogy a Tiszántúlról ismert 24, pártavereteket is tartalmazó sír közül 5 temetkezésben – Békéscsaba-Repülőtér, Derecske-Kösely (Tekeres) II. 445. sír,²³⁸ Hódmezővásárhely-Kopáncs 233. sír, Kiszombor-Tanyahalom-dűlő 16. sír, és Szegvár-Oromdűlő 761. sír – Heraclius és Heraclius Constantinus 616–625 között Konstantinápolyban, de különböző verdékben, illetve eltérő verőtövön készült solidusa²³⁹ került elő. A gyöngyökön kívül talán nincs még egy olyan lelettípus, amely ilyen nagy számban, érmekkel együtt fordult elő. Az öt, érmés sír alapján indokolt feltételeznünk, hogy a háromkaréjos és a négyzetes, láncmintás veretekkel díszített párták használata a Tiszántúlon a 7. század első és második negyedének fordulója táján gyakori volt, földbe kerülésük legkésőbb a század második negyedére valószínűsíthető.

A kora avar típusú pártavereteket a Tiszántúlon rövid ideig használták, de a veretes pártaviselet nem szűnt meg, bár a sírleletek alapján igen megritkult. Várható, hogy veretes párták az újabb ásatásokon is elő fognak kerülni, valamint az eddig összegyűjtött temetkezések számát (62) a régi feltárások eddig figyelembe nem vett leletegyütteseivel is bővíteni lehet.

Debrecentől nyugatra, az ondódi pusztán, a Gáll-dűlőben fekvő Molnár-tanya mellett Zoltai Lajos 1925–26-ban egy késő avar temető 56 sírját tárta fel. A 41. sírban előkerült leletekről az ásató így írt: „*Kivételes leletszámba megy az a tizenegy darab köralakú, két-két szárnyal megtoldott, leheletszerű vékony aranylemezzel borított ezüst boglár is, amely a 41. számú sírban porladó bakfiskori lány ékességét alkotta, úgy, hogy a boglárak közül kettő a homlokán, egy a jobb vállán, hat a bal vállán, kettő a bal könyök táján üveggyöngyökkel környékezve feküdt.*”²⁴⁰ Egy másik helyen ugyanerről kissé rövidebben és részben másként így fogalmazott: „*Igen érdekes a 41. sz. sírből tizenkét kis ezüst boglár, papírvékony, trébelt aranylemezzel borítva, amelyek a tetem homlokán és balvállán találtattak.*”²⁴¹ A debreceni sírből előkerült darabok az ívelt oldalú veretek közül leginkább a Kisköre-Halastó 131. sír pártaveretével²⁴² mutatnak hasonlóságot.

A csölyospálosi késő avar kori temető egyik női sírjában a koponyán, illetve a kulcscsonton látható zöld elszíneződés alapján az ásató, Wicker Erika bronzdiadém vagy párta, illetve mellboglár vagy csüngő egykori meglétére következtetett.²⁴³

Lemezes korongdíszek (49. kép 8; 51. kép)

A temető 1. sírjából előkerült finom kivitelű, granulációt utánzó, közepén kerek kőbetéttel, peremén gömbsorral díszített préselt elektronkorongok funkciójának meghatározása a mellkas bolygatása miatt részben kérdéses lehetne.²⁴⁴ De az állatjárat bolygatása nem mozdította el a két korongot eredeti helyzetükből, csak a bal bordákon és a csigolyákon fekvő darab egyik felét és annak ezüst hátlapját törte össze.²⁴⁵ A sírban megfigyelt helyzetük alapján az a legvalószínűbb, hogy a közepén záródó ruha két szélét díszíthették és kapcsolhatták össze. A vékony ezüst hátlaplemezek alapján feltételezhető, hogy a

²³⁷ TOMKA 1995, 82; DISTELBERGER 1997, 564.

²³⁸ A háromkaréjos vereteket tartalmazó Derecske-Kösely (Tekeres) II. sír nem tartalmazott bizánci érmét, így annak említése (BALOGH-LŐRINCZY 2018, 119) tévedésen alapul.

²³⁹ SOMOGYI 1997, 28–29, 82–83; LANGÓ-TÜRK 2004a, 211; SOMOGYI 2008, 51. j.; SOMOGYI 2014, 194–195; SOMOGYI 2020.

²⁴⁰ ZOLTAI 1927, 118, 3–4, 119.

²⁴¹ ZOLTAI 1927a, 19, II. tábla. A pártaveretek rajzát újraközölte ECSEDI 1930, 68.

²⁴² GARAM 1979, Taf. 20. 33.

²⁴³ WICKER 1990, 31.

²⁴⁴ LŐRINCZY 2020, 4. kép 2.

²⁴⁵ LŐRINCZY 2020, 5. kép 15, 18.

korongdíszek eredetileg korongfibulák lehettek. Erre utalhat a fibula tűtartó töredékeként meghatározható keskeny ezüstszalag.²⁴⁶ Feltehetően a hosszú használat során a túszerkezet tönkrement, és nem volt, aki megjavítsa. Ezért a hátsó lemezeket két helyen átütötték,²⁴⁷ és a lyukakon át varrták fel a korongokat a ruhára, és valószínűleg a két bronzhurokkal kapcsolták őket össze. Ez magyarázná, hogy a négy bronzhural közül az egyik kampóját miért csavarták el 90 fokkal. Egy másik kampóval párban²⁴⁸ lehetővé vált a két – ruhára felvarrt és ezáltal mereven rögzített – lemezes korong összekapcsolása.

Hasonló kivitelű korongdíszek ismertek a Maros déli partja mentéről. A Deszk H. 16. sír korongja²⁴⁹ – amelyet Móra Ferenc feljegyzése szerint meg nem menthető aranyfüst borított – eredetileg korongfibulának készülhetett, de használata során tönkrement, és hátlapját egy vastag bronzlemezre cserélték, amelyet hat helyen átlukasztottak, hogy azokon keresztül felerősíthessék.²⁵⁰ Egy későbbi viseleti formát jelez, hogy a hátlapra egy bronzszalagból hajlított fület forrasztottak, amelyen keresztül már nyakba függesztve viselheték, a sírban a mellkas bal oldalán került elő.

A Deszk G. 31. sír préselt lemezkorongjainak²⁵¹ függesztő fülei közé illesztett bronzcsövecskék egy másik használati módra, nyakékre engednek következtetni. Az ásatási dokumentációban a sírról készült skiccen a nagyobbik lemezkorong a jobb homlok, míg a két kisebb darab az állkapocs jobb és bal szára mellett van jelölve. A Deszk L. 5. sírban feltárt lemezkorongok²⁵² közül egy a jobb könyök felett volt és teljesen szétmállott, míg három darab a nyaknál került elő úgy, hogy a nagyobb közepén, míg egy-egy kisebb darab a bal és a jobb kulcsont külső végénél feküdt. Az erősen töredékes állapotban megmaradt lemezkorongokkal együtt előkerült bronzfülek és bronzhenger töredékek alapján hasonló szerkezetű melldíszet rekonstruáltak, mint amelyet a Deszk G 31. sír esetében.

A sokáig csak említésből ismert mokrini lemezkorong töredékét²⁵³ a 60. sír szöveges publikációjából,²⁵⁴ majd a síregyüttes közléséből ismerhettük meg.²⁵⁵ A hanyatt fekvő, jó megtartású, a sírban mérve 115 cm hosszú, infans I. gyermek állcsúcsa előtt, a nyakcsigolyán egy préselt lemezkorong közel egynegyede feküdt. Az eredetileg kb. 5 cm átmérőjű, gyenge minőségű korong felületét – már amennyire a rossz minőségű fotón meg lehet állapítani – granulációt utánzó koncentrikus körök, a peremét gömbsor díszíti.

²⁴⁶ LŐRINCZY 2020, 5. kép 17.

²⁴⁷ LŐRINCZY 2020, 5. kép 16, 18.

²⁴⁸ LŐRINCZY 2020, 5. kép 8, 11.

²⁴⁹ KÜRTI 1983, 30. grafikai mell. b; GARAM 2001, Taf. 4. A korongot, amely a szegedi avar corpus-rajzok készítése idején „elveszett”-ként volt számon tartva, az előkerült szegvári korongok apropóján 1981-ben sikerült azonosítanom a szentesi gepida kiállítás női viseletrekonstrukciót bemutató vitrinjében, ahol, mint dobozfibula szerepelt. Mint később kiderült, a leletet a kiállítás rendezője Bóna István kérte el Trogmayer Ottótól és Hegedűs Katalin múzeumigazgató kölcsönözte ki, amire a szegedi múzeumban az 1980-as évek elején már nem emlékeztek.

²⁵⁰ Hacsak már nem egy eredetileg is lyukas bronzlemez használtak fel hátlapnak.

²⁵¹ KÜRTI 1983, 210. j. A deszki korongok az európai múzeumokban az 1980-as évek közepén bemutatott avar kiállítás katalógusaiban csak Deszk néven szerepelnek, pontosabb lelőhely és sírszám nélkül (AWAREN IN EUROPA 1985, 31, Abb. 15; L'OR DES AVARS 1986, 35, Fig. 15; AZ AVAROK KINCSEI 1986, 11. kép), hasonlóan a szegedi avar kiállításhoz kapcsolódó kiállításvezetőhöz (KÜRTI–LŐRINCZY 1991, IV. kép). A nyakékként rekonstruált korongok, csüngők rajzát Garam Éva tette közzé (GARAM 1991, Abb. 15). De míg a fotókon csak három korong szerepel (GARAM 1991, Abb. 14:3), a rajzon már három egész és egy igen töredékes állapotú, szinte jelzesszerűen. A GARAM 2001, Taf. 17 képalírásában Deszk H Gr. 31 néven szerepel, tévesen.

²⁵² KÜRTI 1983, 210. j.; GARAM 1991, Abb. 16. Szükséges megjegyeznünk, hogy a leleteket – ahogy Garam Éva képalírásaiban szerepel – Szűcs Árpád (és felesége Kováts Margit) rajzolta a szegedi múzeum Móra Ferenc által feltárt avar kori leletanyagának corpus tábláihoz, de a leletek azonosítása és értelmezése, a rajzoltatás előkészítése Kürti Béla munkája.

²⁵³ KÜRTI 1983, 183.

²⁵⁴ LŐRINCZY–STRAUB 2003, 178.

²⁵⁵ BALOGH 2004, 268; RANISAVLJEV 2007, 21–22.

Legújabbán a Makó-Mikócsa-halom lelőhelyen feltárt temető sírjaiból kerültek elő lemezkorongok. A 33. sírban²⁵⁶ fekvő 23–35 éves nő jobb mellkasán három felfülezett lemezkorong került elő enyhén ívelt vonalban. A középső nagyobb, a két szélső kisebb méretű, közepükön ovális kőbetéttel. A lemezkorongok bronz függesztő fülei között távtartó bronzcsövecskék feküdtek. A hátlapok alsó szélére csüngődísz fel-függesztésre alkalmas bronzhurkot erősítettek. A két kisebb korong felületének díszítése egyforma, míg a nagyobbik mintája azoktól eltérő.

A Maros menti préselt kerek vagy enyhén ovális lemezkorongok formailag ugyan hasonlítanak egymásra, és első ránézésre díszítésük is rokon, de több különbség is megfigyelhető közöttük. Ezeket a díszeket ezüst-, bronz- és elektronlemezéből préselték – bár anyagvizsgálat egyikről se készült, – és felületük mintázata igen változatos, mondhatni egyediek. A szegvári kerek – a többi lemezdísznél ovális – kőbetétet a körülötte koncentrikusan kialakított granulációt (Szegvár), csavart drótot (Deszk H), irdalt drótot és kalászmintát, illetve csak kalászmintát (Deszk G), valamint kalászmintát(?) (Deszk L), granulációt(?) (Homokrév/Mokrin), granulációt és kalászmintát (Makó) utánzó díszítés veszi körbe. A Deszk G 31. és a Makó-Mikócsa-halom 33. sírból előkerült két-két kisebb korong kivételével nincs egymással megegyező mintázatú lemezdísz. Mindegyik peremét gömbsor zárja. Méreteik, ha szűk tartományban is, eltérőek: a kisebbek 4,4–5 cm (Deszk G 31., Makó-Mikócsa-halom 33. sír), a nagyobbak 5–8 cm között változnak.²⁵⁷ A szegvári párban előkerült darab egyedülálló, míg a magában talált Deszk H 16. és a mokrini 60. sír példánya – ha más-más okból – szintén egyedülállónak tartható. A Kürti Béla által rekonstruált helyzetet – a többtagú melldísz szerkezetét, a bronzcsövek távolságtartó funkcióját és a csüngők helyét (Deszk G. 31., Deszk L. 5. sír) – a Makó-Mikócsa-halom 33. sírjának hiteles megfigyelése²⁵⁸ igazolta. Levél formájú csüngők csak a többtagú melldíszekkel együtt kerültek elő.

A lemezes korongdíszek változatos formában felnőtt nők viseletéhez tartoztak, bár csak a szegvári 16–18 éves fiatal és a makói sírban nyugvó 23–35 éves nő életkorát ismerjük. A deszki sírokban is – a régészeti leletek alapján – nőket temettek. Kivételt jelent a mokrini 60. sírban fekvő, az infans I. életkor végén elhunyt gyermek esete. Ez azonban nem mond ellent az eddigieknek. A nyakcsigolyáknál fekvő lemezkorong töredéke egy orsókarika negyedével, valamint a kulcsonton előkerült töredékes bronztubussal és hiányos bronz (szűrő)kanállal, a bal felső bordákon fekvő préselt ezüst- és bronzveretek töredékeivel²⁵⁹ együtt nem funkciószerűen az öv közelében, a deréktájon került elő, hanem minden valószínűség szerint egy csomagba helyezték a gyermek mellkasára. Ez az eset nem egyedi, mert „ajándékcsomag” vagy „kiegészítő ékszerszármazék” leletei – általában nem a viseleti helyen, hanem a sír koponya felőli végében kerültek elő, igen gyakran gyermekek sírjából.²⁶⁰

Hol ékszereként, hol pedig ruhadíszként használt korongos díszek előképeit kétségtelenül bizánci területen kell keresnünk. Az egyedi lemezkorongokat és néhány esetben előkerült csüngős díszeket Garam Éva helyi, provinciális készítésűnek,²⁶¹ Balogh Csilla egy, a Maros tágabb környékén tevékenykedő ötvös munkájának tartja.²⁶²

A hat temető hét sírjából előkerült különböző méretű préselt korongok előállításához az eltérő mintázatuk alapján legalább 8 préselőmagra volt szükség. Nem tűnik életszerűnek hasonló funkciót ellátó

²⁵⁶ BALOGH 2017, 58, Fig. 8. 3; BALOGH 2018, 25, 2. ábra, 1–3; BALOGH 2019, 7. kép. A 157. obnr/163. snr számmal dokumentált sírt a 2017-es cikkben 157. sírként közölték, de az ezt követő, az avar sírok átszámozása során kapott 33. sírszámmal publikálták 2018-ban. Balog Csilla szíves szóbeli közlése.

²⁵⁷ Balogh Csilla a lemezkorongokat ennél nagyobb, 5–7, illetve 9–10 cm átmérőjűeknek írja (BALOGH 2019, 254). Az eltérő méretek abból adódhatnak, hogy a korongok döntő többsége publikálatlan, a sokszor lépték, méretarány nélküli rajzon, fotón közölt korongok méreteit csak az illusztrációk alapján becsülhettük meg.

²⁵⁸ BALOGH 2018, 25, Fig. 2:3; BALOGH 2019, 7. kép 2.

²⁵⁹ LŐRINCZY–STRAUB 2003, 178; BALOGH 2004, 268.

²⁶⁰ Vö. DISTELBERGER 2004, 33–36; LŐRINCZY–RÁCZ 2014, 154, 162.

²⁶¹ GARAM 1991, 169; GARAM 2001, 40.

²⁶² BALOGH 2019, 254.

lemezdísz préselésére alkalmas, viszonylag nagyszámú, eltérő mintájú préselőmagot egy ötvös készleteként feltételeznünk. Ugyanakkor elgondolkodtató, hogy a 467 síros szegvári, a 64 síros Deszk G, a 22 síros Deszk H, a 13 síros Deszk L és a 75 síros mokrini temetőrészletből csak egy-egy temetkezés tartalmazott lemezkorongot vagy abból kialakított melldíszet. Kivételt a Makó-Mikócsa-halmon feltárt temető képez, ahol a 251 sír közül két temetkezésből vált ismertté.

E ritka lelettípus 8 variánsának használata – melyek legalább három eltérő felhasználást valószínűsítenek – eddig igen szűk területen koncentrálódik, ami arra utalhat, hogy csak ezen a területen voltak a lemezdíszek használatban, divatban.

Boglárok (49. kép 2–3; 52. kép 1–2)

A temető 134. sírjába eltemetett adultus nő ruhadíszeként került elő egy bronzlemezről préselt, aranyozott felületű boglárpár. Az erősen kopott felületű mellboglár bronzkampós kapcsolótaggal ellátott darabja a jobb medencelapáton, míg kissé töredékes párja egy állatjáratban került elő. A korongpár közepét áttört, küllös motívum díszíti, melyet ékvésésre emlékeztető koncentrikus sáv, illetve gömbsor keretez. Lehajló peremét az előlapra merőleges, párhuzamos vonalak díszítették.

A boglárokról szóló legutóbbi áttekintésében Balogh Csilla rámutatott arra, hogy préselt kerek boglárók egyes darabjai már megjelentek a kora avar kori női viseletben.²⁶³ A már korábban ismert darabok mellett a szegvári 134. sír példánya a negyedik, melyet bizonyosan a kora avar korra datálhatunk.²⁶⁴ Ezek sorát egészíti ki a Makó-Mikócsa-halom 101. sír korai típusú préselt, kerek boglárpárja.²⁶⁵ Ezek a darabok egyedi kivitelezésű, egymástól eltérő díszítésű boglárók. Ezek szerint kezdetben még nem uniformizálódott annyira ez az ékszerípus, mint a későbbiekben.²⁶⁶

A szegvári korongok közepét díszítő áttört, küllös motívum, a futó háromszögekből álló farkasfogminta,²⁶⁷ illetve a peremet díszítő gömbsor és a koncentrikus díszítéskompozíció általános antik–bizánci motívum. Ugyancsak a bizánci ötvösgyakorlatra jellemző a felerősítésre szolgáló, a hátlapra forrasztott téglalap alakú két-két bronz felszerelő fül, bennük kis téglalap alakú lyukkal.²⁶⁸ A fülek mellett megfigyelt bőrmaradvány arra utal, hogy a boglárpárt egy bőralapra erősítették fel.

A központi, áttört küllös motívum legjobb párhuzama a tépei vaskés hüvelyének aranyveretén látható,²⁶⁹ a farkasfogminta változatos formában,²⁷⁰ míg a gömbsor szinte általános a kora avar kori préselt díszítményeken. A boglár peremét díszítő párhuzamos vonalkázásra a boglárók között a Gerla-Szakácsföld 4. sír boglárpár belső sávjának díszítését említhetjük, melyet farkasfog motívum vesz körbe.²⁷¹

A boglárpár legközelebbi párhuzama – minden valószínűség szerint tipológiai előképe – a szegvár-oromdűlői 171. sírből előkerült préselt korong (47. kép 1). Az arany- és bronzlemezről együtt préselt korongról – a nagyon közeli hasonlóság alapján – felmerülhet, hogy esetleg egy boglárpár egyik tagja lehetett, de véleményünk szerint ez a darab eredetileg is korongdísznek készült.²⁷²

²⁶³ BALOGH 2000, 226.

²⁶⁴ LŐRINCZY–STRAUB 2005, 129. A kevert összetételű gyöngysor alapján Pásztor Adrien a sírt a 7. század 2–3. negyedére keltezte (PÁSZTOR 2014, 297).

²⁶⁵ BALOGH–LŐRINCZY 2018, 125.

²⁶⁶ LŐRINCZY–STRAUB 2005, 129.

²⁶⁷ NAGY 1998, 378.

²⁶⁸ CSALLÁNY 1943, 10.

²⁶⁹ GARAM 1993, Taf. 92. 2.

²⁷⁰ NAGY 1998, 378.

²⁷¹ MRT 10, 105. t. 3.

²⁷² Indoklását lásd a Melldíszek című fejezetnél!

A kora avar korra keltezhető boglárók közül a vitatott csepel-hárosi 14. sír korongján²⁷³ kívül a többi példány – Deszk D 170. sír,²⁷⁴ Gerla-Szakács-föld 4. sír,²⁷⁵ Makó-Mikócsa-halom 101. sír és a szegvári 134. sír – a Tiszántúl Köröstől délre eső területéről került elő. Ez alapján megkockáztatható az a feltevés, hogy ezen a területen alakult ki a női felsőruházat összekapcsolására és díszítésére egyaránt szolgáló boglárók készítése és használata.

Emberalakos veretek (46. kép 6–10; 49. kép 4–7)

A temető 111. sírjából egy igen ritka, egyedülállónak mondható lelet került elő. Az arany- és bronzlemezből együtt préselt veret egy szemben álló emberi alakot ábrázol. Az enyhén domború, kerek fejrészen a hátrafésült haját sugár irányú rovátkák, a kerek szemeket a szemgödörből kiemelkedő félgömb jelöli. Az orrlyukat egy rövid, a száját annál valamivel hosszabb vízszintes „bevágás” ábrázolja. De annak lehetősége sem nem zárható ki, hogy a két vízszintes bevágás a száját és az áll vonalát jelöli. A kerek fejhez lecsapott vállal csatlakozik a test, ahol a vállak, a karok és a gerincvonal, valamint a lábak enyhén domború felülettel emelkednek ki a síkból. A kar „zsebre dugott” helyzetben van,²⁷⁶ a láb terpeszben áll, ahol a jobb lábfejet határozottan kifelé, a balt szinte csak jelzésszerűen kifelé vagy inkább előre állva ábrázolták. A néhány mm-rel nagyobb aranylemez szélei változó szélességben vissza vannak hajlítva a bronz alaplemez hátoldalára. Mag.: 3,6 cm, sz.: 1,8 cm.

A tárgy típus részletes tárgyalásáról felment az emberalakos leletekről nemrég publikált feldolgozás,²⁷⁷ ahol Rác Zsófia a Kárpát-medencei párhuzamok mellett kitért a veretek keleti, déli és délnyugati párhuzamaira, valamint bemutatta a verettípus eredetének bonyolult kérdéskörét. Ezért itt a szegvári és a cikk megjelenése óta ismertté vált mezőfalvi veret apropójából csak néhány kiegészítést, észrevételt tehetünk.

A mezőfalvi veretet a nagyközségtől nyugatra, egy korabeli ér által közrefogott háromszög alakú területen fémkeresővel találták a többi lelettel együtt.²⁷⁸ A bronzlemezből préselt álló embert mintázó veret töredékes. Feje és lábfejei hiányoznak, testének szélei töredékesek. Gerincének vonalában és a lábainak belső szélén egy fordított Y alakú vonalat préseltek. Felületét ónréteggel vonták be. A veret szórványként került elő két darab övveret bronz préselőmagjával és egy ezüsből öntött maszkos szíjvéggel együtt, ajándékozás útján jutott az Intercisa Múzeumba.²⁷⁹

A mezőfalvi veret formailag és arányaiban szinte tökéletesen megegyezik a Rác Zsófia által bemutatott és egymással is megegyező rákóczi falvi, gyapai és a Nemzeti Múzeumban őrzött ismeretlen lelőhelyű darabbal, azzal az apró eltéréssel, hogy a mezőfalvi vereten található az említett Y alakú préselt vonal. A mezőfalvi darab kiegészíti a Rác Zsófia által elkülönített Kárpát-medencei csoportot²⁸⁰ nem csak darabszámban, hanem technikai kivitelben is, ugyanis a rákóczi falvi trébelt aranylemez mellett a gyapai préselőmagot bronzból, a nemzeti múzeumi példányt ezüsből öntötték és felülete aranyozott, míg a mezőfalvai veretet bronzból préselték.

A lelőköörülményeik közel hasonlóak, illetve a rájuk vonatkozó adatok kiegészítik egymást: eltekintve az ismeretlen lelőhelyű darabtól a rákóczi falvi példány lószerszámveretekkel együtt esetleg egy kora avar

²⁷³ BALOGH 2000, 4. j.

²⁷⁴ LŐRINCZY–STRAUB 2003, 2. kép 4.

²⁷⁵ MRT 10, 434, 105. t. 3.

²⁷⁷ Felmerülhet, hogy a kar csípőre tett helyzetben van, de ebben az esetben a kar a könyöknél szögben lenne ábrázolva.

²⁷⁷ RÁCZ 2012.

²⁷⁸ KESZI 2016 és a szerző szíves szóbeli kiegészítése. A veret rajzát Héger Anettnek (Intercisa Múzeum) köszönhetjük.

²⁷⁹ KESZI 2016.

²⁸⁰ RÁCZ 2012, 414.

kori halotti áldozat részeként került elő, a gyapai öntvény magában, szórványként,²⁸¹ míg a mezőfalvi egy ötvös készletének lehetett a része.²⁸²

A Kárpát-medencéből eddig megismert szembenéző, álló embert mintázó leletek méretei és aránya megegyező: hosszuk 3,6–3,85 cm, szélességük 1,8–2 cm. A fentiekben említett darabokon és a szegvári vereten több hasonló részlet mellett két jelentősebbnek tűnő eltérést lehet megfigyelni. A szegvári emberalak hajának sugár irányú jelzése megegyezik a gyapai és az ismeretlen lelőhelyű darabon ábrázolttal. A szemöldök nélküli kerek szemek ugyanakkor a rákócizfalvi trébelt darabbal párhuzamosítják. Ugyancsak ez utóbbi verethez hasonlít a szegvári abban is, hogy mindkét darabon hiányzik a bajusz jelölése. Az egyik eltérés a kézfej megformálásánál tapasztalható. A három említett darabnál a testtől eláll, míg a szegvári darabon szorosan a test mellett, „zsebre dugott” helyzetben van. A másik eltérés a többi példánytól, hogy míg azoknál a láb párhuzamos, addig a szegvári emberke terpeszben áll. Részben eltérő a lábfej állása is. A szegvári kívül a többi darabon a lábfej kifelé áll. A szegvári préselt darab technikai szempontból a mezőfalvi, ugyancsak préselt darab párhuzama.

A bajusz hiánya alapján felmerülhet, hogy a rákócizfalvi és a szegvári darab nőt ábrázol, de mivel nincs a mell jelezve, így legvalószínűbb, hogy a két veret gyermeket ábrázolhat.

A többi antropomorf verettel ellentétben a szegvár-óromdűlői példány sírból került elő. A 45–50 éves, mongolid jellegű, bajkái típusú nő padmalyos sírjának feltárása során a padmaly betöltésből – másodlagos helyzetből – került elő az emberalakos veret. Mivel a sír egyetlen színesfémből készült lelete ez volt, ezért a jobb kulcsonton megfigyelhető zöld patinanyom alapján eredetileg ott feketett. A veret felszerelésére szolgáló bronz lemeztöredék²⁸³ szintén a sír bontása során került elő a betöltésből. Ezek alapján a szegvári bronz- és aranylemezből együtt préselt antropomorf veretet a nő ruhájának jobb vállára erősíthették.²⁸⁴

Eltekintve a gyapai préselemintától, a többi Kárpát-medencei antropomorf veret eltérő felerősítési módja alapján különböző felhasználásukat tételezték fel,²⁸⁵ ami azért is megalapozott, mert a gyakorlat szerint a kora avar korban az azonos típusú préselt veretek jelentős számát több, eltérő funkciójú helyzetben használták fel díszítésre.

Ugyanakkor az ember alakú veretek esetében az elgondolkodtató, hogy méretük szinte azonos (3,6–3,85 cm). A rákócizfalvi emberkét – bár lószerszámveretekkel együtt került elő – a hátoldalára forrasztott kisméretű arany huzalfül alapján bőrre vagy textilre varrhatták, vagy inkább nyakba akasztva viselték.²⁸⁶ Ezt a lehetőséget igazolja a szegvári darab valószínűsített – ruhadísz – funkciója is. A mezőfalvi ónozott felületű, bronzból préselt veretet valószínűleg a hátoldalára applikált füllel vagy dróttal lehetett felszerelni. A Nemzeti Múzeumban őrzött ezüstveretről – a vele egybeöntött hosszú szegecsei alapján – feltételezték, hogy fára, talán nyeregbe erősíthették. Erre két indokot említenek: a felszerelő szegecsek hosszúságát és a hasonló martynivkai ember- (és állat) alakos vereteket. Csakhogy az ezüstből öntött és aranyozott felületű ukrainai veretek kb. kétszer akkora és más módon szerelték fel őket, mint az ismeretlen lelőhelyű példányunkat.²⁸⁷ Ugyanakkor a nemzeti múzeumi darab esetében a hosszú szegecsek alapján nem

²⁸¹ RÁCZ 2012, 409.

²⁸² KESZI 2016, 95.

²⁸³ LŐRINCZY 2020, 71. kép 14.

²⁸⁴ Talán nem véletlen, hogy a temető 165. sírjában a matusus nő jobb lapockája felett egy maszkos szíjvég került elő, hasonlóan a Szekszárd-Bogyiszlói úti 314. padmalyos sírban fekvő nő jobb kulcsontján fekvő maszkos szíjvéghöz (ROSNER 1999, 44, Taf. 22:1). Említhetünk egy másik, közeli és egyben távoli hasonló esetet: a szegvári 121. sír ónozott felületű, préselt halfarkas bronzverete az infans II. gyermek jobb vállának magasságában, attól kb. 10 cm-re került elő, valószínűleg állatjáratból egy nyakcsigolyával együtt.

²⁸⁵ RÁCZ 2012, 419–420.

²⁸⁶ RÁCZ 2012, 419.

²⁸⁷ RÁCZ 2012, 412.

feltétlenül szükséges fára illesztést feltételeznünk, mivel pl. az alpi típusú veretek bronz felszerelő fülei ezeknél sokszor hosszabbak (lásd szegvári 81. sír) és azokat mindenképpen bőrvre erősítették. Így ebben az esetben se zárható ki, hogy bőrrre erősítették és személy díszítésére alkalmazták.

A Kárpát-medencei kora avar kori településterület hat lelőhelyéről került elő szemben álló emberalakot mintázó veret. A gyapai és a mezőfalvai a Duna jobb, a rákóczi falvi, a szegvári és a Makó, Mikócsa-halomi²⁸⁸ a Tiszántúl területén, az első kettő a Tisza bal, míg az utóbbi a Maros északi partján került elő. Míg a tiszántúli darabok sír-, illetve leletegyüttes részeként váltak ismertté, addig a Duna menti példányok szórványok.

A kis esetszám miatt nem lehet véglegesnek tűnő megállapításokat tenni, de arra érdemes felhívni a figyelmet, hogy a rákóczi falvi és a szegvári példány egyediségével elüt a Duna menti és ismeretlen lelőhelyű nemzeti múzeumi példánytól, mely utóbbi ez alapján minden valószínűség szerint a Dunántúlon kerülhetett elő. Még az is megkockáztatható a lelőhely földrajzi elhelyezkedése alapján, hogy a makói darab is – a rákóczi falvi és a szegvári példányhoz hasonlóan – egyedi megformálású és eltérő a Duna menti daraboktól.

Elfogadva Rácz Zsófia azon véleményét, hogy a Kárpát-medencei ember alakú veretek a bizánci kézművesipar befolyása alatt készült helyi gyártmányok,²⁸⁹ kiegészíthetjük azzal, hogy a tiszántúli darabok egyedi kivitelűek.

Karperecek

A temető nagyszámú női és gyermeksírja közül csupán tizenkét temetkezés tartalmazott karékszert, nyolc sírból nyitott vas-, négyből bronzkarperec került elő. A sima huzalból hajlított vaskarperec négy sírból (188., 665., 749., 819.) került elő, míg a 334., 752., 895. és a 921. temetkezésből kerek átmetszetű, ívelt vastörredékek alapján gondolunk a karperec egykori meglétére. Kerek, illetve ovális keresztmetszetű bronzkarperec volt a 16., 247. és a 349. sírban, míg a 739. sírből lemez karperecpár került elő.

Amennyire az igen rossz anyagmegtartásuk miatt meg lehetett állapítani, a vaskarperecek között van kerek és ovális keresztmetszetű, nyitott és zárt, valamint elhegyesedő és lekerekített végű egyaránt. Az egyszerű vaskarperecek mellett a 188. sírből olyan karperecpár került elő, melynek végei ovális alakúak és laposra kalapáltak, de felületük díszítése a korrózió miatt nem kivehető.

A bronzkarperecek kis számuk ellenére változatosak. A 739. sír enyhén kiszélesedő bronz karperecpárjának végei ívelt vonalakkal és beütögetett pontokkal díszítettek, míg a 349. sír karpereceinek egyik vége ellapított és levágott, a másik vége lapos és oválisan kiszélesedő, rajta meghatározhatatlan ezüst lemezdísz volt. A 247. sírből származó karperec lapos végeinek díszítése nehezen kivehető.²⁹⁰

Egy juvenis és két adultus nő, valamint kilenc gyermek viseletéhez tartozott karperec. A két idősebb nő karját vas-, míg a fiatal nőét bronzkarperec díszítette. A gyermekek közül a legfiatalabb korosztály elhunyt tagjai közül hat, míg az infans II. gyermekek közül három halotti viseletének volt része karperec. A bronzkarperecek többsége gyereksírből került elő. Az infans I. gyermekek viszonylag magas számát – a karpereces sírok több mint 50%-a – a temető gyereksírjainak kiemelkedően magas száma is magyarázhatja.

A karperecek méreteit viselőjének életkora határozhatta meg. Az idősebb nők ékszereinek átmérője 5,3–7,7 cm, míg a fiatalabb korosztály tagjaihoz tartozó karpereceké 3,3–5,1 cm között van. Viseletükben az egyedi és a páros előfordulás is megfigyelhető. Használatukra a változatosság volt a jellemző, két eset-

²⁸⁸ RÁCZ 2012, 414.

²⁸⁹ RÁCZ 2012, 419.

²⁹⁰ Az ellapított, ovális végűre alakított karperecek előképei valószínűleg az üvegbetéttel díszített, rekeszes karperecek lehettek.

ben a bal karon (247., 749.), egyszer a jobbon (16.), de mindhárom gyereksírban, valamint négy másik temetkezésben párban (188., 349., 665., 739.), a jobb és a bal oldalon kerültek elő függetlenül attól, hogy vasból vagy bronzból készültek, illetve gyermek vagy felnőtt nő viseletéhez tartoztak. Három esetben az ékszerként értelmezett töredékek előkerülési helye másodlagos volt.

A fentiek alapján a bronz- és vaskarperecek viselete nem volt jellemző a Szegvár-Oromdűlőn temetkező közösségre, de a tiszántúli kora avar kori nők és gyermekek sírmellékletei között is ritka tárgy típusnak számítanak. A szegváriakon kívül 15 temetkezésből párban előkerülő karperecek igen változatos képet mutatnak. Az oromdűlői darabokon kívül vaskarperec csak Szegvár-Sárpoldalon és Kövegy-Nagy-földéken került elő egy-egy gyermek és egy-egy női sírból.²⁹¹ Kiszélesedő (kürtös) végű öntött bronz karperecpár került elő a Deszk G. 37. és Makó-Mikócsa halom 33. sírjából,²⁹² huzalból hajlított, kerek metszetű, kiszélesedő végű darabok a Gyula-Dobos I. utcai, a Tiszavasvári-Kashalom-dűlő 34.²⁹³ és a Deszk L 7. sírból.²⁹⁴ Orosháza-Bónum 5. sírban egymásra hajlított végű pánt karperecpár került elő,²⁹⁵ míg az Aradac-Mecka (SRB) 93. sírból a bal alkatcsonton egy nyitott végű bronz pántkarperec, melynek kiszélesedő végeit vésett vonalak díszítik.²⁹⁶ A szerbkeresztúri (SBR) 2., női sírban előkerült bronz lemez karperec egy *Heraclius solidus*al együtt került elő.²⁹⁷

A területen egyedinek számít az ónhuzalból sodrott karperec Hódmezővásárhely-Kopáncs 233. sírből²⁹⁸ és a Kevertmesről,²⁹⁹ valamint Derecske-Hosszúlapos 124. sírből³⁰⁰ előkerült kürtös végű öntött ezüst karperecpár. Szinte mindegyik példány valamilyen formában – gyöngysorral (Deszk G), halszákamintával (Gyula), poncolással (Kevertmes, Tiszavasvári, Szerbkeresztúr), X motívummal (Orosháza), rekeszes üvegbetéttel (Hódmezővásárhely) – díszített.

A különböző típusú és anyagú karperecek 2–2 infans I. és II. gyermek, 2 juvenis és 3 adultus I. korban elhunyt nő melléklete volt. Öt karperecpár egykori tulajdonosának életkorát nem ismerjük, a régészeti leletek alapján felnőtt nők voltak. Ez az életkormegoszlás nagyjából megegyezik a szegvár-oromdűlői temetőben megfigyelttel.³⁰¹ A karperecek többsége funkciójuk szerint – két kivétellel – az alkarcsontokon kerültek elő. A Gyula-Dobos I. úton és a Tiszavasvári-Kashalom-dűlő 34. sírban a karperec „ajándékcsomag” részeként a jobb lábszárcsont alatt, illetve a koponya mögött feküdt.

Gyűrűk

A temető egyik legritkább ékszerlelete a gyűrű. Négy sírből változatos anyagú és kivitelű darabok váltak ismertté. Bronz pántgyűrű (171.), bronzhuzalból hajlított példányok (540., 730.), illetve egy ezüstgyűrű (571.) került elő. Két sírből egy-egy (171., 540.), másik két temetkezésből párban (571., 730.) fordultak elő. Sírbeli helyük is igen változatosnak mondható: került elő a jobb kéz gyűrűsujjáról (171.), tarsolyból (540.) a jobb felkar, illetve a gyöngyök mellől (571.) és a bal, valamint a jobb kéz ujjáról. Funkciónak megfelelő viselete a juvenis és az adultus nők esetében bizonyítható (171., 730.). Az 571. sírből a nyak

²⁹¹ LŐRINCZY 2018, 53, 59; BENEDEK–MARCSIK 2017, 390.

²⁹² LÁSZLÓ 1940, 148; BALOGH 2018, 25.

²⁹³ LŐRINCZY 1998, 348–349; LŐRINCZY–RÁCZ 2014, 149.

²⁹⁴ MFM 53.75.15. ltsz.

²⁹⁵ LICHTENSTEIN 2006, 134.

²⁹⁶ NAĐJ 1973, 167.

²⁹⁷ MILLEKER 1893, 305; SOMOGYI 1997, 58.

²⁹⁸ HERENDI 2012, 352.

²⁹⁹ JUHÁSZ 1973, 99–101.

³⁰⁰ BERTA–MAJOR 2021, 2. kép.

³⁰¹ A viszonylag kisszámú vaskarperecre és gyereksírra a régi ásatások gyakorlata és a rossz anyagmegtartás lehet a magyarázat. Az tény, hogy az ismert vaskarperecek az újabb ásatásokon (Kövegy-Nagy-földek, Szegvár-Oromdűlő, Szegvár-Sárpoldal) kerültek elő.

környékén előkerült példányok másodlagos helyzetben voltak, míg a juvenis férfi (540.) tarsolyában tartotta az igen kisméretű, gyűrűnek meghatározott bronzkarikát.

A karperecekhez hasonlóan a gyűrűk viselete sem volt gyakori a tisztántúli kora avar kori nők viseletében. Az egyetlen bronz pántgyűrű a Doboz-Hajdúirtás 3. sírból került elő, ahol a férfi bal oldalán, a combcsont közepének vonalában, a sírgödör fenekén feküdt. A vastag szalagból hajlított gyűrű egyik vége elkalapált, a másikon X I I I alakú vésés nyomai látszódnak. Átm.: 1,9 cm, sz.: 0,6 cm, vas.: 0,2 cm, s.: 4,34 g.³⁰² A Hódmezővásárhely-Szárász-dűlői férfi bal kezének középső ujjcsontján megfigyelt vékony zöld patinanyom valószínűleg egy vékony bronz pántgyűrűtől származhatott.³⁰³ Kiszombor E temető 17. sírjában, a fiatal leány jobb kezének középső ujjcsontjáról töredékes ezüstgyűrű került elő.³⁰⁴ A Derecske-Kösely (Tekeres) II. 445. sírban a jobb és bal kéz egy-egy ujján sima ezüstkarika, illetve egy spirálos végű, kiszélesedő fejű, háromszög alakú beütögetésekkel díszített lemezgyűrű volt.³⁰⁵

Egyedi ékszernek számít a Makó-Mikócsa-halom 93. sírból származó arany fejcs gyűrű,³⁰⁶ hasonlóan a kunágotai sírból ismert 8 gyenge kivitelű, aranygyűrűhöz.³⁰⁷ Ez utóbbiak esetében a vékony keskeny pánt nyitott végeire kőbetétes gyűrűt utánzó préselt kerek fejet forrasztottak. Ezek a gyűrűk a temetés alkalmából készülhettek.³⁰⁸

Végül meg kell említenünk a Hajdúböszörmény határában, a zeleméri pusztán szántás közben előkerült, csak említésből ismert aranygyűrűt, melyet egy Heraclius 610–613 között vert tremissisének utánzatával együtt találtak.³⁰⁹ A bizánci érme a Magyar Nemzeti Múzeumba 1939-ben került vásárlás útján, míg az aranyfülbevalót csak az eladó említette. Ezzel kapcsolatban talán érdemes megemlíteni, hogy a zeleméri templom közelében, árokásás közben előkerült sírból származó kis gömbcsüngős arany fülbevalópárt vett meg a Déri Múzeum Gelbmann József helybeli gépügynöktől még 1909-ben.³¹⁰ Mivel igen ritka, mondhatni ismeretlen olyan eset, amikor egy határrészen belül két alkalommal két sírból aranyleletek kerültek volna elő, ezért felmerül az a lehetőség, hogy az arany fülbevalópárral együtt került elő a Heraclius tremissis, de más úton, 30 évvel később jutott a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárába. Mint említettük, a gyűrű nem került a Nemzeti Múzeum birtokába, arra sincs utalás, hogy az érme vásárlása idején meg lett volna, ezért nem zárható ki annak lehetősége, hogy az eladó által közvetített hagyomány a fülbevalópárból aranygyűrűt kreált. Ez a feltevés ma már nem igazolható, de nem kizárt, hogy valójában ebben az esetben egy lelőhellyel és egy temetkezéssel kell számolnunk, aranygyűrű nélkül.

Nők vascsatjai

A viselet egyik leggyakoribb lelete a gyöngyök után a vascsat. A temetőben eltemetett 148 nő közül 100 viseletéhez tartozott – négy esetben két – vascsat. A 104 csat formája igen változatos. Téglalap alakú 37 darab,

³⁰² A nem meghatározás az ásatótól, Kovalovszki Júliától származik. A bal kéz elmozdult ujjcsontjai alapján feltételezte, hogy a gyűrű egy állatjárat következtében került el eredeti helyéről. A feltárás avar kori sírjait röviden említi KOVALOVSZKI 1975, 200, 7–8. kép; KOVALOVSZKI 1989, 132, 9–10. kép, a sírok feldolgozását a szerzőnek engedte át.

³⁰³ KOREK 1942, 156.

³⁰⁴ LŐRINCZY–STRAUB 2003, 177.

³⁰⁵ DEÁK–SZABÓ 2017, 65; HÁGA–DEÁK–SZABÓ 2017, 118–119.

³⁰⁶ BALOGH 2012, 282; BALOGH 2019, 256.

³⁰⁷ BÓNA 1983, 88, 2. tábla 8–15; GARAM 2001, 89, Taf. 55, 5–12. Kérdés, mi lehet a magyarázata annak, hogy a múzeumba került 8 gyűrű helyett a jegyzőkönyv és a leletről először hírt adó Ferenczy Sándor csak 7 gyűrűről tudott (LISKA 2000, 223).

³⁰⁸ LÁSZLÓ 1951, 115, 48. j.; LÁSZLÓ 1951a, 98, 48. j.

³⁰⁹ SOMOGYI 1997, 96; BÓNA 2002, 155.

³¹⁰ M. NEPPER 2002, 155.

közülük öt benyomott oldalú, 23 négyzet alakú, melyek között két csatnak az oldala enyhén benyomott. 16 vascsat trapéz alakú, ezek között 2 darabnak benyomott az oldala, míg van 3 enyhén trapéz és 4 álló téglalap alakú vascsat. Töredékességük miatt 21 darabnak nem lehetett meghatározni a formáját.

A vascsatok méretei is igen különbözőek. A négyzetes csatok 2,1×2,1 cm-től a 3,3×3,3 cm-ig változnak. Egy csat a 4×4 cm-es méretével kiemelkedik közülük. A téglalap alakúak valamivel nagyobbak: 2,4×2,1 – 4,1×3,7 cm közöttiek, de köztük is van egy, amelyik ezeknél is nagyobb, 5×4 cm. A trapéz alakú csatok mérettartománya az előző két csattípus között van: 2,7×1,7×2,5 – 4,2×3,2–3,7 cm. Az álló téglalap alakú darabok keskenyek és magasak: 1,8×3,2 – 2,7×3,3 cm. A vascsatok keresztmetszete is igen változatos: akad köztük kerek, ovális, négyzetes és téglalap alakú.

Az ép csatok 58,5%-ánál figyeltük meg, hogy felületüket különböző helyen vasoxiddal konzerválódott bőr maradványa takarja. Tizenhárom csat mindkét oldalán, 12 darabnál csak a külső, 26 esetben csak a belső felületen, míg 7 esetben csak a pecek csuklójánál találunk eltérő, a teljes felülettől a körömfői területig terjedő, az egykori bőrszíjra utaló maradványt. Az előzőektől eltérően, vászon lenyomatát csak 7 esetben a csat hátoldalán, míg egynél az előlapján dokumentáltuk.

Vascsat 18 juvenis, 45 adultus 24 maturus, 4 senium és 9 felnőtt (23-x éves) korban elhunyt nő viseletéhez tartozott. Ezek értelmében 48 elhunyt nő halotti viseletéhez nem tartozott vascsat.

Igen változatos a vascsatok síron belüli előfordulása. Legnagyobb számban, 18 esetben a vascsat a jobb medencelapáton, 9 sírban a keresztcsonton, míg 8 esetben a bal medencelapáton feküdt. A bal oldalánál maradvány medencelapát és alkarsont között 3, a bal combcsontnyakon 6, a bal szeméremcsont előtt 5 sírban került elő vascsat. A jobb szeméremcsont és medencelapát előtt 8 sírban, 9-ben a jobb combcsont belső oldala mellett, míg annak külső oldala mellett 2, a térd külső oldala mellett 3 sírban feküdt csat. A fentiekén kívül a medencétől lefelé, a combcsontok között 8, míg a deréktól felfelé az 1-3. csigolyán vagy közvetlen mellette 4 esetben került elő vascsat.

Egyedi megítélést igényelnek azok a helyzetek – pl. a bal lábközépcsonton, a lábszárcsontok között, a bal térd külső oldala mellett vagy a jobb kézcsontok és a medencelapát között –, ahonnan csak 1-1 esetben került elő vascsat. Érdemes megjegyezni, hogy öt esetben, egy-egy alkalommal került elő vascsat a bal felkar, a bal kézközépcsontok, a bal medencelapát, a jobb medencelapát és a jobb kézközépcsontok alatt. Állati és emberi bolygatás következtében 11 sír bontása közben a betöltéséből került elő a csat.

A vascsat pecke a bal oldal felé 16, a jobb oldal irányában 8 sírban feküdt, míg a koponya felé fekvő 2 vascsat és a lábfej felé néző egy eset egyedi elbírálást igényel, hasonlóan ahhoz az 5 sírhoz, amelyekben a vascsat hátlapjával felfelé került elő. A fentiek alapján a vascsatnak nem volt szigorúan meghatározott helye a női ruházaton és felszerelésük szerint több, egymástól eltérő funkciót is elláthattak.

Csont övcsatok

Az igen gyakori vascsatok mellett ritka mellékletnek számít a viselet részeként funkcionáló csontcsat. A szegvári temető 830. sírjában, egy 8–9 éves korában elhunyt (leány)gyermek keresztcsontjának a helyén került elő gímszarvas agancstövéből faragott, kisméretű csat. Előlapja és oldala csiszolt és kopott. H.: 4 cm, a csatkarika belső sz.: 1,8 cm.

A jól ismert csont hevedercsatoknál 1,5–2 cm-rel rövidebb és keskenyebb csontcsat igen ritka viseleti elem a ruházaton. Jól jelzi ezt, hogy a Duna–Tisza közéről is csak két példány ismert. A Subotica, igraliste Sand (Szabadka, Szand-pálya, SRB) 3. sírban egy felnőtt nő bal medencelapátján feküdt csontcsat, melynek a csatfejre hajló pecke vasból készült.³¹¹ Közel hasonló méretű, mint a szegvári darab. Ezeknél valamivel nagyobb példány került elő Fajszt-Garadomb 5. sírjából, ahol szintén felnőtt nő bal medencelapátján feküdt a csontcsat, melynek pecke is csontból készült.³¹²

³¹¹ BALOGH 2016, 184, és a szerző szíves szóbeli közlése.

³¹² BALOGH–KÖHEGYI 2001, 336.

A három csat előkerülési helye és a csatokon megfigyelhető erős kopásnyom alapján egyértelmű, hogy hosszabb ideig használták az övön.³¹³

Övcsüngő (52. kép 3–4)

A szegvári temető két sírjából került elő egy-egy küllős bronzkorong. A 300. sírban fekvő juvenis nő állcsúcsa alatt feküdt egy háromküllős, bronzból öntött korong. Átm.: 3,4 cm, v.: 0,3 cm. A 730. sírban nyugvó, szintén juvenis nő bal felkarjának belső oldalánál találtunk egy négyküllős, bronzból öntött korongot. Átm.: 3,9 cm, v.: 0,3 cm. A két korong előkerülése eddig egyedülálló a tiszántúli kora avar kori régészeti hagyatékban. Pontos formai párhuzamaikat nem ismerjük, de a küllős korongok nagy csoportjába tartoznak, melyek között a mieinkhez hasonló darabok vannak a zamárdi és a tiszafüredi temető leletanyagában.³¹⁴ A 730. sír korongjának közeli párhuzama a zamárdi-réti-földek 477. sír kisebb korongja,³¹⁵ míg a 300. sír négyküllős korongja a középső kereszt alakú széles taggal egyedi variánst képvisel. Átmérőjük a zamárdi kisebb korongok méreténél³¹⁶ is valamivel kisebb.

Ezek a korongok eredeti funkciójuk szerint övcsüngők voltak, de a két szegvári sírban nem használati helyükön kerültek elő. A 300. sírban az áll alatt talált korongot a fiatal nő eredetileg egy zsinórra fűzve a nyakában viselhette. A 730. sírban a bal felkar belső oldala mellett előkerült korong előtt, az alkarcsontok belső oldala mellett, szorosan egymás mellett feküdt a bronz szűrőkanál, a spatula, az ecsethenger és egy háromszög, illetve téglalap keresztmetszetű vaseszköz és egy vaskés. Ez az elrendezés arra utal, hogy a küllős bronzkarikán függhettek a piperekészlet darabjai és a vaseszközök, ezeket a temetés során helyezhették el a bal kar belső oldalához.

Ezek szerint a tiszántúli kora avar kori női viseletben idegen elemként, szórványosan előforduló küllős bronzkorongot egyszer nyakdíszként, más esetben szíjelosztóként vagy övfűgőként használták.

A veretes lábbeli

Az 1. sírban eltemetett juvenis nő mindkét lábfejének csontjai mellett két oldalról, állatjázat által bolygatott helyzetben lábbeli szíjzatának veretei és csatjai kerültek elő.

A jobb lábszárcsont alsó vége felett egy préselt pajzs alakú csattestből és téglalap alakú, bronzhuzalból hajlított csatfejből álló bronzcsat került elő, egy ácskapocs alakú bronz felszerelő dróttal.³¹⁷ A bokacsont alatt egy halfarkas préselt ezüstveret feküdt a felszerelésére szolgáló ácskapocs alakú bronzdróttal.³¹⁸ A külső oldala mellől pont-vonással díszített, préselt, szimmetrikus ezüstveret került elő a felszerelő bronzpánttal és annak két végén lévő bronzszegeccsel.³¹⁹ A bokacsont külső oldala alatt háromágú, szegecsekkel ellátott bronzlemez³²⁰ feküdt. A bokacsont mellett három pajzs alakú részből álló, háromágú préselt ezüstveret töredékei³²¹ kerültek elő. A belső oldalánál két bronzpántból összeszegecselt egy V alakú felszerelő lemez³²² feküdt.

A bal lábszárcsont alsó vége felett feküdt egy, az előzővel teljesen megegyező bronzcsat,³²³ a felszerelésére szolgáló ácskapocs alakú bronzdróttal és bronz zárólemezzel.³²⁴ A bal bokacsont külső oldala

³¹³ BALOGH 2016, 184.

³¹⁴ GARAM 1995, Abb. 181; GARAM 2018, 172, Abb. 97.

³¹⁵ BÁRDOS–GARAM 2009, Taf. 59, 477:10.

³¹⁶ GARAM 2018, 169.

³¹⁷ LÓRINCZY 2020, 17, 7. kép 7–8.

³¹⁸ LÓRINCZY 2020, 17, 7. kép 3.

³¹⁹ LÓRINCZY 2020, 17, 7. kép 1–2.

³²⁰ LÓRINCZY 2020, 17, 7. kép 5.

³²¹ LÓRINCZY 2020, 17, 7. kép 4.

³²² LÓRINCZY 2020, 17, 7. kép 6.

³²³ LÓRINCZY 2020, 17, 6. kép 16.

³²⁴ LÓRINCZY 2020, 17, 6. kép 25.

mellett egy préselt halfarkas ezüstlemez került elő töredékes állapotban egy ácskapocs alakú felszerelő dróttal, melynek két végén kisméretű bronz zárólemez van.³²⁵ Azonosíthatatlan préselt ezüstveret töredékei³²⁶ kerültek elő a bal bokacsont alól. Valószínűleg ehhez a verethez tartozott egy bronzpánt két töredéke három felszerelő bronzdróttal,³²⁷ amelyek a bal lábközépcsontok belső oldala mellől kerültek elő. Ezeken kívül a bal bokacsont alatt egy ácskapocs alakú felszerelő bronzdrót³²⁸ feküdt száraival lefelé. A sír bontása közben talált préselt ezüstlemezek töredékei³²⁹ is feltehetően a lábbeli szíjzatát díszítő verethez tartoztak.

A bokák környékén előkerült, igen rossz megtartású vékony ezüstvereteket és bronzcsatokat állatjárat bolygatta meg, ami nem csak a veretek egy részét tette tönkre, hanem a rekonstrukciót is megnehezíti. Ami biztosnak látszik, hogy mindkét lábbeli bronzcsattal rögzített szíjzatát 1-1 halfarkas és szimmetrikus veret, valamint háromágú szíjelosztót díszítette.³³⁰ Ezeken kívül a verettöredékek és felszerelő pántok alapján ismeretlen alakú veretek is feltételezhetőek.

A síregyüttes első közlése során megpróbáltuk az akkor ismert közeli és távoli párhuzamokat felsorolni, ezeket itt nem ismételjük meg.³³¹ A veretes lábbeli előkerülése a tiszántúli kora avar kori temetkezésekben a sír első publikálása idején még szinte párhuzam nélküli volt. Csak a hajdúszoboszlói háromágú öntvényt³³² és a Szentés-Sárgaparttól előkerült bronzlemezt³³³ lehetett említeni. Ez utóbbi alakja teljesen megegyezik a szegvári és a hajdúszoboszlói veret hátlemezeivel. Míg a szentes-sárgaparti bronz felszerelő lemez alapján csupán feltételezhetjük a veretes lábbeli meglétét, addig a hajdúszoboszlói darabok – a szegváriak ismeretében és páros előfordulásuk alapján – biztosan lábbeli veretei lehettek.

Az újabban ismertté vált lelőhelyek közül elsőnek a Békéscsaba-Repülőtéren regisztrált temetkezés bizonytalan esetét említhetjük, ahol a sírt megsemmisítő munkások a lábfej körül nagyobb területen bronznyomokat figyeltek meg. Ez alapján tételezték fel, hogy itt lábbelit díszítő veretek lehetek.³³⁴ Ezt mi is valószínűnek tartjuk, de azt érdemes szem előtt tartanunk, hogy a munkások elmondása szerint egy bronzlánc is a láb mellett feküdt, ezért pl. az ezzel összekapcsolható pipereeszközök előfordulása is felvethető.

Míg a szegvári és a békéscsabai sír leletei alapján fiatal nő temetkezése volt, addig a Homokrév/Mokrin-Vodoplav-dűlő (SRB) 67. sírjában a lábfejeknél előkerült hosszúkás, préselt ezüstveretek – melyek a bontás során megsemmisültek – fegyveres férfi lábbelijét díszítették.³³⁵ Ugyancsak férfi temetkezése volt a Makó, Mikócsa-halom 61. sír, ahol a lábfej csontjai mellett pontdíszes, szimmetrikus pajzs alakú veretek kerültek elő.³³⁶ A rövid leletlistát egy másik bizonytalan adattal zárhatjuk. A Tiszavasvári-Kashalom-dűlő 34. gyermeksírjában a bal bokánál előkerült két, 1 cm átmérőjű, peremes, préselt ezüstveret elhelyezkedése alapján gondoltak lábbeli díszekre.³³⁷

A fentiek alapján a vizsgált terület 7 temetkezése esetében számolhatunk veretes lábbeli egykori meglétével. A három nő, két férfi és egy gyermek lábbelijének szíjzatát díszítő veretek előfordulása mellett a

³²⁵ LŐRINCZY 2020, 17, 6. kép 14.

³²⁶ LŐRINCZY 2020, 17, 6. kép 19–20.

³²⁷ LŐRINCZY 2020, 17, 6. kép 15, 18.

³²⁸ LŐRINCZY 2020, 17, 6. kép 24.

³²⁹ LŐRINCZY 2020, 17, 6. kép 21–23.

³³⁰ Az előkerült verettöredékek alapján nem zárható ki, hogy 2-2 háromágú szíjelosztó volt a lábbeli szíjzatán.

³³¹ LŐRINCZY 1991. A veretes lábbeliről kelet-európai korabeli teljes kitekintéssel lásd SOMOGYI 1991. A veret-típusok naprakész párhuzamaira lásd GULYÁS–SAMU 2022.

³³² FETTICH 1937, 27. tábla 1–2; LŐRINCZY 1993, Abb. 3–4.

³³³ LŐRINCZY 1991, 6. tábla 12.

³³⁴ MRT 10, 185.

³³⁵ STRAUB 1998, 328, 18. j.; BALOGH 2004, 269.

³³⁶ BALOGH 2018, 585.

³³⁷ LŐRINCZY–RÁCZ 2014, 161.

lábcsonatoknak a szegvári sírokban megfigyelt helyzete azt igazolja, hogy a halotti viselet része volt a lábat szorosan összefogó, zárt lábbeli. Erre utal az a számtalan sírban tett megfigyelés, hogy – gyakran szorosan egymás mellett – a lábfejek csontjai a lábszárakkal egy vonalban „spiccelő” helyzetben feküdtek.³³⁸

PIPEREESZKÖZÖK

Szűrőkanalak (52. kép 5–17; 12. táblázat)

A pipereeszközök közül legnagyobb számban a szűrőkanalak kerültek elő a kora avar kori sírokból. Így van ez az oromdűlői temető esetében is, ahol 11 temetkezésből ismerünk bronzkanalat.³³⁹

A szegváriak közül hatnak a feje kerek, egy-egy esetben gömbszelet vagy csepp alakú, két darabnak kissé ovális, míg három esetben nem ismerjük a formáját. Az enyhén teknős kialakítású lemezfej legyezőszerűen vagy ívelten kiszélesedő, laposra kalapált nyakban folytatódik, amely ovális, kerek vagy négyzetes keresztmetszetű, fokozatosan keskenyedő szárban, majd a hátoldal irányába hajlított hurokban végződik. Három darabnál a kétoldali ívelt nyakon hátulról beütött dudor van.

Az 554., 692., és a 880. sír kanálának teljes felülete ezüstözött, a 126. és a 915. sírból előkerült kanál az ezüstözés csak nyomokban figyelhető, míg a 730. sír kanálánál ezüstözés vagy ónozás nyomai vannak.³⁴⁰ A 134. sír kanálnyelének elülső oldala vízszintes vonalakkal díszített.

A 0,5–2 mm vastag kanálfejekon változó elrendezésben 1–2 mm átmérőjű és eltérő számú (3–5–8–9) lyuk található. A kanalak mérete is változó: hosszuk 10–17 cm, a fej átmérője 2,6–4,5 cm. A töredékes példányokat nem számítva súlyuk 8,3–19,1 gramm.

Az oromdűlői temetőben piperekanalat hét nővel és 5 gyermekkel temettek el. Két infans I. és három infans II. gyermek mellett négy juvenis és két adultus nő melléklete volt. Öt, esetleg hat temetkezésben az elhunyt bal oldalán feküdt a kanál: három sírban az alkar alatt vagy annak belső oldalánál, egy-egy esetben a felkarcsont és az állkapocs között, illetve a mellkas bal oldalán, a csigolyasor mellett. Ide soroljuk feltételelesen a 870. sír kanalát, amely ugyan a 880. sír aknájából, másodlagos helyről került elő, de a piperekészlethez tartozó ecset bronztubusa a bal mellkason, a csigolyasor mellett feküdt, ezért feltételezzük, hogy eredetileg a piperekanál is ott feketett. A jobb oldalról négy sírből négy különböző helyről került elő piperekanál: a felkarcsont felső vége és az állkapocs alól, a koponya mellől, a medencelapát környékéről, illetve a lábfejek elől, ez utóbbi talán másodlagos helyről.

Míg sírbeli helyük különböző, hat esetben (134., 554., 730., 762., 881., 915.) a kanál függőlegesen feküdt, azaz a kanálfej a láb, felfüggesztésre szolgáló pödrött vége a koponya irányában. Két példány a sír tengelyére merőlegesen, egy fordított helyzetben került elő. Ezekben az esetekben felmerül, hogy ezeket állatjárás mozdította el eredeti helyükről.

A pipereeszközökről – köztük a szűrőkanalakról – készült monografikus feldolgozás³⁴¹ után megjelent egy újabb összefoglalás az avar kori piperekanalakról, amelyben az új leletekkel kiegészítve tovább finomították tipológiai besorolásukat, elterjedési sajátosságaikat és használati idejüket.³⁴² Most csak a tiszántúli darabokra vonatkozó jellemzőket ismertetjük és egészítjük ki az eddigieket néhány megjegyzéssel.

³³⁸ Pl. a 77., 137., 288., 542., 700., 756., 757., 877. sír

³³⁹ Valójában három darabbal több, de azokat átalakították csüngőnek, ezért ezeket a szűrőkanál csüngők fejezetnél tárgyaltuk. Kivétel a 704. sír darabja, mert ebben az esetben nemcsak a kanál csüngőnek átalakított feje, hanem a kanálszár is előkerült a sírból.

³⁴⁰ A felsorolt kanalak mellett még a 699. sír szűrőkanál csüngője is ezüstözött darab.

³⁴¹ TOBIAS 2001. Gyűjtésüket lásd TOBIAS 2003, 238–295.

³⁴² LŐRINCZY–STRAUB 2005, 128–131.

Sírszám	Nem	Életkor	A kanál sírbeli helye, helyzete	A kanál típusa	Teljes h. (cm)	Kanálfej átm. (cm)	Súlya (g)
„A”	Nő(?)	–	Szórvány	–	–	3,2	–
126.	Gyer.	Inf. I.	Szára a bal mellkason, a gerincoszlop mellett, azzal párhuzamosan, nyelével a láb irányában. (Állatjárással bolygatott?). A letört fej a bal lábszárcsont belső oldala mellett.	D típus	13,5	2,8	7,32
134.	Nő	Adu.	A jobb combcsont külső oldala mellett.	A típus	17	–	9,00
554.	Nő	Juv.	A koponya jobb oldala mellől, füle a koponyatető, a fej a láb felé feküdt.	D típus	10	3,3	–
692.	Gyer.	Inf. II.	A lábfejek előtt, a sír tengelyére merőlegesen. (Másodlagos helyzetben?)	A típus	16,9	4,55	19,16
704.	Gyer.	Inf. II.	A jobb medencelapát környékéről, illetve a sír betöltéséből került elő.	D típus	–	2,8×3,2	–
730.	Nő	Juv	A bal alkar belső oldalánál, a karcsonttal párhuzamosan, a kanálfej a kézcsontok felé feküdt.	–	15,5	3,1	–
762.	Nő	Juv.	A fej az állkapocs jobb oldala és az állcsúcs alatt. (Elporladt.) A szár a jobb felkarcsont felső vége alatt, végével a gyöngyök irányában feküdt.	–	6,3	–	–
829.	Nő	Adu.	A bal alkarcsont alatt a sír tengelyére merőlegesen. A kanálfej az alkarcsonton.	C típus	16,7	3	17,66
880.	Gyer.	Inf. II.	Másodlagos helyen, a 870. sír aknájában.	A típus	13,7	3,1	12,22
881.	Nő	Juv.	Az állkapocs és a bal felkarcsont között.	A típus	13,1	–	8,36
915.	Gyer.	Inf. I.	A bal alkar belső oldalánál, a karcsonttal párhuzamosan, a kanálfej a kézcsontok felé feküdt.	A típus	13,7	2,6	10,51

12. táblázat. Szegvár-Oromdűlő. A piperekanalak adatai
Table 12. Szegvár-Oromdűlő. Main data of cosmetic scoops

A szegvári piperekanalak a legutolsó tipológiai beosztás szerint³⁴³ három típusba sorolhatók. Döntő többségük az A típusba tartozik, míg a 829. sír kanala a C, a 126., 554. és a 704. síré a D típusba.

A Tiszántúlról eddig ismert szűrőkanalak típusai ezzel megegyezők, azaz a Kárpát-medencei kora avar szállásterületen belül az A típus változatainak döntő többsége a Tiszától keletre, azon belül is a Dél-Alföldön kerültek elő,³⁴⁴ a C típus C variánsa az előbbihez hasonló területi megoszlást mutat,³⁴⁵ és hasonló a helyzet a D típus A variánsa esetében is.³⁴⁶ Ezen a képen az elmúlt 15 évben publikált egyetlen darab³⁴⁷ sem változtatott.³⁴⁸

³⁴³ LŐRINCZY–STRAUB 2005, 128.

³⁴⁴ TOBIAS 2001, 165; LŐRINCZY–STRAUB 2005, 128.

³⁴⁵ TOBIAS 2001, 172.

³⁴⁶ LŐRINCZY–STRAUB 2005, 3. kép 2.

³⁴⁷ A D típus B variánsa a Nädlac/Nagylak (RO) 3M-N 349. sír szűrőkanala (GÁLL 2017, 110, Pl. 101.3).

³⁴⁸ Miközben a nagylaki kanál ezüstből készült, a tiszántúli piperekanalak között egyedül ennél hajlították előre a kanál végén a felfüggesztésre szolgáló hurkot.

A szegvári kanalakra szinte általánosan jellemző ezüstözéssel vagy ónozással szemben a többi tiszántúli piperekanál esetében ilyen felületkezelésről nincs információnk, ellenben a kevermesi bronzkanál felületét aranyozták, a Deszk T 3. sír darabját és a nagylaki kanalat ezüsből kalapálták, míg a szentes-fertői bronzkanál fejének szegélyét poncolással díszítették (52. kép 17).

A tiszántúli kanalak mérete ugyancsak változó, de hosszuk (9,7–16,9 cm) és fejük átmérője (2,8–4,1 cm) is megegyezik a szegvári daraboknál mért adatokkal. Vastagságukra vonatkozóan nem rendelkezünk információval, de a kanálfejeken – a szegváriakhoz hasonlóan – változó elrendezésben 1–2 mm átmérőjű és eltérő számú (3–4–5–7) lyuk található. Súlyadattal csak ezen kanalak felénél rendelkezünk – ez 3,9–11,38 g között változik. Összegezve a rendelkezésre álló súlyadatokat, a tiszántúli darabok elkészítéséhez kb. 10–10 gramm bronzra volt szükség. Ha ezt összevetjük egy átlagos vastagságú bronz láncszem vagy 10 szemből álló lánc súlyával, akkor – a két ezüstkanalat leszámítva – a Tiszántúlról ismert 23 bronz piperekanál alapanyaga – kb. 230 g – 72 láncszemből vagy 10, tíz szemből álló lánc anyagából volt kinyerhető.

Szegváron 5 infans I–II. gyermekkel és hét nővel temettek el piperekanalat. A tiszántúli szűrőkanalas temetkezések többségénél nem rendelkezünk az elhunyt nemére és életkorára vonatkozó adattal. Szegváron kívül 14 lelőhely piperekanalas temetkezése között csak egy infans II. gyermekről³⁴⁹ és négy juvenis leányról/nőről³⁵⁰ tudunk. Ezek alapján – eltekintve a bizonytalan adatoktól – a tiszántúli szűrőkanalas leletegyüttesek esetében hat gyermekkel és nyolc juvenis, valamint két adultus nővel számolhatunk. A többi lelőhely közül három esetben az ásató határozta meg az elhunytat nőnek, illetve a leletegyüttesek alapján tételezik fel, hogy a sírba nőt temettek.

Az avar kori szűrőkanalak funkciójának vizsgálatánál döntő szempont volt, hogy gyakran bronz tubusokkal, bronzspatulákkal, vascsipeszekkel együtt kerültek elő, alkalmanként kiegészülve púder vagy egyéb porok, esetleg kenőcsök tárolására alkalmas pixisekkel, melyek együttesen a komplett piperekészletet jelentették.³⁵¹ A vizsgálat másik eredménye az volt, hogy a piperekészlet egy vagy több darabját döntő többségében fiatal leánnyal vagy gyermekkel temették el.

Az oromdülői temetkezéseken kívül a többi tiszántúli sírban – eltekintve a két szórvány lelettől³⁵² – hat esetben az elhunyt bal oldalán feküdt a piperekanál: egy a bal felkarnál,³⁵³ kettő a bal könyöknél,³⁵⁴ egy az alkar és a combcsont között³⁵⁵ míg kettő a bal medencelapáton.³⁵⁶ Ezeken kívül két sírban a mellkason került elő a szűrőkanál,³⁵⁷ míg három esetben a koponya mellől.³⁵⁸

Összegezve a szűrőkanalaknak a tiszántúli temetkezésekben megfigyelt sírbeli helyét, helyzetét, megállapítható – mint ahogy az előzőekben részletesen bemutattuk –, hogy döntő módon a bal oldalon kerültek elő, ezen belül igen változó testtájékon.

Csallány Dezső már a kunszentmártoni sír esetében felvetette, hogy az ott előkerült bronzkanál és vascsipesz valószínűleg az övön, a bal oldalon függő bőrzacskóban volt.³⁵⁹ Ehhez hasonlóan lehet értelmezni

³⁴⁹ Homokrév/Mokrin-Vodoplav-dülő (SRB) 60. sír (LŐRINCZY–STRAUB 2003, 178).

³⁵⁰ Deszk T 3. sír, Gyula-Dobos I. u. 1. sír (LŐRINCZY 1998, 348), Kiszombor E 17. sír (LŐRINCZY–STRAUB 2003, 176), Nădlac/Nagylak (RO) 3M-N 349. sír (GÁLL 2017, 109).

³⁵¹ Összefoglalóan lásd LŐRINCZY–STRAUB 2005, 128–129. A piperekanalak listáját kiegészíthetjük a Mezőkovácsháza-Új Alkotmány Tsz agyagbánya lelőhellyel, ahonnan egy aranyozott felületű bronzlemezéből készült kanál került a békéscsabai múzeumba. Nyelének vége hurokba végződik, nyaka két oldalt kiszélesedik és rajtuk egy-egy, a fejen 5 lyuk van. (MMM ltsz.: 76.71.1.)

³⁵² Hódmezővásárhely-Kishomok (BÓNA–NAGY 2002, 77), Orosháza-Dénes téglagyár (BÓNA 1965, 122).

³⁵³ Gyula-Dobos I. út 1. sír (LŐRINCZY 1998, 348).

³⁵⁴ Deszk D 170. sír (CSALLÁNY 1943, 162), Nădlac/Nagylak (RO) 3M-N 349. sír.

³⁵⁵ Kunszentmárton-Habranyi telep 7. sír (CSALLÁNY 1933, 4; TOBIAS 2001, Abb. 5. 14).

³⁵⁶ Deszk T 3. sír, Kiszombor E 17. sír.

³⁵⁷ Kiszombor O 6. sír (CSALLÁNY 1939 a, 126), Kevermes (JUHÁSZ 1973, 101).

³⁵⁸ Körösladány-Dózsa Tsz (MRT 6, 118), Homokrév/Mokrin-Vodoplav-dülő 60. sír, Szentes-Dónát 3. sír (CSALLÁNY 1900, 395).

³⁵⁹ CSALLÁNY 1939a, 148.

a medence környékén előkerült szűrőkanalakat, amikor az a bal kéztőnél a medencében (Deszk T 3. sír), a bal medencelapáton (Kiszombor E 17. sír), a bal alkarcsont belső oldalánál, azzal párhuzamosan (Szegevár-Oromdűlő 730., 829., 915. sír) vagy a jobb combcsont külső oldala mellett (Szegevár-Oromdűlő 134. sír) feküdt. Ugyanakkor kérdés, hogy értelmezzük a piperekanál helyét, amikor a bal felkar mellett (Gyula-Dobos I. u. 1. sír), a bal könyöknél (Deszk D 170. sír, Nádlaç/Nagylak 3M-N 349. sír) vagy a bal mellkason (Szegevár-Oromdűlő 126., 880. sír), illetve a gerincen, a könyök magasságában (Kiszombor O 6. sír) került elő. Ehhez hasonlóan kérdéses a bronzkanál helyzetének értelmezése, amikor a koponya mellett (Körösladány-Dózsa Tsz, Szentes-Dónát 3. sír), annak jobb oldalánál (Szegevár-Oromdűlő 554., 762. sír) vagy a mellkason (Kiszombor O 6. sír, Kevertmes, Homokrév/Mokrin-Vodoplav-dűlő 60. sír, Szegevár-Oromdűlő 881. sír) került elő.

A koponya közelében, a mellkason vagy a felkar mellett talált csontok nem a viseleti helyen kerültek elő. Előfordulásuk magas száma nem magyarázható véletlenként, sem azzal, hogy állatjárat mozdította volna el. A Kiszombor O temető 6. sírjában az egy csomóban, a gerincen fekvő piperekészlet (ezüstkanál, vascsipesz, töredékes ezüstspatula(?), ezüsttubus) Csallány Dezső véleménye szerint valószínűleg a nyakba akasztott vászonzacskóban volt.³⁶⁰ Véleményünk szerint ezekben az esetekben a felsőttesten és a koponya környékén magában vagy más pipereeszközzel előkerült piperekanál nem nyakba akasztva került az elhunytal a sírba, hanem a vászon- vagy esetenként bőrcsakóban tartott pipereeszközöket a temetés során helyezték a felsőttestre.³⁶¹

Piperecszet fémtubusai (53. kép 1–10)

A bronz szűrőkanalak mellett a szőrecsetek fémfoglalatai, a tubusok kerültek elő legnagyobb számban a piperekészlet leletei közül a szegvári sírokban. A 9 sírből előkerült fémhengereket bronz- (126., 349., 730., 830., 881., 915., 940.), illetve ezüstlemezből (349., 829., 880.) hajlították és végeiket sima, illetve bordázott bronzszalaggal vették körbe. A tubusok többsége hengeres, a 126., 349. és a 730. sír darabja kúpos kialakítású.

A fémhenger egyik – a kúpos tubus esetében a keskenyebb végét – egy közepén lyukas bronz- (126., 349., 830., 881., 940.), illetve sima (880.) és peremes ezüstlemez (829.) zárta le. A 349. sír darabjánál a bronzhenger és a fedőlemez, valamint a lemez és a függesztő fül találkozásánál forrasztás nyomait lehet megfigyelni. A közepén lyukas zárólemezhez a tubus felfüggesztésére szolgáló vaskarika (349.), illetve bronzdrótból hajlított fül (730., 829.) csatlakozott. A 881., 915. és a 940. sír bronzhengerénél a bronzszalag alatt, a tubus két szemközti oldalán egy-egy lyuk van, amely a felfüggesztésére szolgálhatott. A 830. sírből származó tubus fedőlemezének belső oldalához egy bőrcsomó konzerválódott, amely a függesztő hurok maradványa lehet. A 126. és a 830. sír gyermek és a 730. sírban fekvő nő tubusának felületét ezüstölték, míg a 349. sír fémhengerének külső oldalát aranyozták. Sajátos díszítése volt a 829. sírből előkerült tubusnak: az összehajlított lemez egyik hosszanti szélén a belső oldalról beütögetett párhuzamos kettős pontsor van. A tubusok mérete változó: hosszuk 5,4–8 cm, átmérőjük 1,2–1,6 cm, ahol a kisebb átmérő a kúpos tubusok kisebb végének méretét jelzi.

Szegeváron hat fémhengerből került elő megfigyelhető, illetve megtartható szerves anyag maradványa. A 126. sír hengerének tartalmát csak szerves anyagnak, míg a 881. sír tubusában lévő rostos anyagnak lehet meghatározni. Hosszirányú szőrköteg maradt meg a 880. sír tubusában, hasonlóan a 349. sír példányához, annyi különbséggel, hogy ez utóbbi darabban a szőr egy meghatározhatatlan anyaggal van összefogva.

³⁶⁰ CSALLÁNY 1939a, 148.

³⁶¹ Bár kicsi az esetszám, de a piperekanállal eltemetett hat gyerek közül öt esetében a felsőttesten került elő – kivéve a szegvár-romdűlői 915. sírt –, míg a meghatározott életkorú nők között mindkét adultus nő – Szegevár-Oromdűlő 134., 829. sír – kanala a viseleti helyen került elő. Ugyanakkor meg kell említenünk a szegvár-romdűlői 692. sírt, ahol – egyedüli esetként – a piperekanál a lábfej előtt, a sír tengelyére merőlegesen feküdt.

A 830. sír tubusában a fedőlemez irányában a szörköteg elhegyesedő véggel feküdt. Végezetül a 940. sírból előkerül szerves anyagot az anyagvizsgálat során vörös róka (*Vulpes vulpes*) szőrével azonosították.³⁶²

Szegváron fémhüvellyel ellátott szőrecsetet két-két infans I. és II. gyermek, 4 juvenis és 1 adultus nő kapott mellékletül. A nagyobb számú hengeres tubus mellett egy gyermek (126.) és két nő (349., 730.) mellől került elő kúpos tubus. Ritkának számító ezüstlemezből hajlított henger ugyancsak 1 gyermek (880.) és két nő (349., 829.) mellélete volt.

A szőrecsetek fémtubusainak döntő többsége a bal oldalon, a bal alkar belső oldalán, azzal párhuzamosan (349., 730., 830.), az alkar és a medencelapát között (940.) feküdt. Ezek és a jobb oldalon, a medencelapát és a keresztcsont találkozásánál talált darab (829.) a viseleti helyen, az övről lelógva kerülhettek a sírba. Ezzel a helyzettel ellentétben, a bal oldalon, de a bal felkar belső oldalánál, azzal párhuzamosan (126.), a csigolyasor bal oldala mellett (880.), illetve a felkarcsont és a csigolyasor között, a csigolyasor vonalára merőlegesen (915.), valamint az állkapocs és a felkarcsont között (881.) előforduló fémhengerek nem viseleti helyen, hanem a temetés során a mellkasra helyezve kerültek sírba. Egyedülálló a 349. sír második tubusának a helye, amelyik a bal láb előtt feküdt.

A fentiek ismeretében nem véletlen, hogy a kora avar kori temetkezésekből előkerült bronz- vagy ezüstlemezből hajlított hengerek – legyenek azok kúposak vagy henger alakúak – szőrecsetként való azonosítása általánosan elfogadott.³⁶³ A tiszántúli kora avar kori temetkezésekből – a szegvári darabokon kívül – kis számban ismerünk ecsethengereket. Mivel többségük régi feltárásból származik, a rájuk vonatkozó adatok igen hiányosak.³⁶⁴

Négy-négy darab készült ezüst-³⁶⁵ és bronz-³⁶⁶ egy pedig ónlemezből.³⁶⁷ Három esetben a tubus két végét bordázott szalag vette körbe, de ezt a töredékes hengerek esetében nem tudták megfigyelni. Kerek, füles lemez zárta le a Deszk D 170. és a Kiszombor O 6. sír tubusának egyik végét. Az egyetlen, enyhén kúpos tubus a Hódmezővásárhely-Kopáncs II. 233. sír darabja. A kevermesi darab felületének aranyozása igen kopottan maradt meg, míg az orosházi henger palástja ónozott. Szervesanyag maradvány előkerüléséről csak az újabb ásatáson előkerült hódmezővásárhelyi darab esetében értesülünk. A tubusok méretei beletartoznak a szegvári darabok mérettartományába: hosszuk 6,2–7,2 cm, átmérőjük 0,8–1,8 cm.

A szegváriakon kívül egy infans I. (Mokrin) és egy infans II. gyermek (Orosháza), valamint két juvenis nő (Kiszombor E, Hódmezővásárhely) kapott a piperekészlet részeként ecsetet, míg a többi elhunytól a leletegyüttesük alapján valószínűsíthető, hogy nő volt.

Ezekben az esetekben is domináns a tubusok bal oldali előfordulása, minden esetben a felsőtest valamelyik részén feküdtek: a medencelapátnál feljebb (Deszk T), a könyöknél (Deszk D), a felkar belső oldala mellett (Hódmezővásárhely), a lapockánál (Orosháza), a kulcscsonton (Mokrin), a mellkason (Kevermes), valamint a gerincen (Kiszombor O). A Kiszombor E 17. sír ezüsthenger töredékei a jobb térden kerültek elő, ami utalhat arra, hogy az övről függve került a sírba.

Összefoglalva az előbbieket, a tiszántúli kora avar kori sírokban 3–3 infans I. és II. gyermek, 6 juvenis

³⁶² A meghatározást Tuija Kirkinennek (Dept. of Philosophy, History, Culture and Art Studies, University of Helsinki, Finland), a közvetítést Balogh Csillának köszönöm.

³⁶³ TOBIAS 2001, 171; LŐRINCZY–STRAUB 2005, 6. j.; TOBIAS 2007, 333; BALOGH 2016, 243.

³⁶⁴ A vékony falú hengerek között sok a deformálódott, töredékes darab. Rossz anyagmegtartásuk a magyarázata annak, hogy a régebbi ásatásokon, illetve az esetlegesen előkerült síregyüttesek között ilyen kis számban fordulnak elő.

³⁶⁵ Deszk D 170. sír (LŐRINCZY–STRAUB 2003, 175), Kevermes-Homokbánya (JUHÁSZ 1973, 101), Homokrév/Mokrin-Vodoplav dűlő (SRB) 60. sír (LŐRINCZY–STRAUB 2003, 178), Orosháza-Bónum 5. sír (LICHTENSTEIN 2006, 134).

³⁶⁶ Deszk T 3. sír (LŐRINCZY–STRAUB 2003, 175–176), Kiszombor E 17. sír (LŐRINCZY–STRAUB 2003, 176–177), Kiszombor O 6. sír (CSALLÁNY 1939a, 126; LŐRINCZY–STRAUB 2003, 177–178), Mezőkovácsháza-Új Alkotmány Tsz 1. sír (JUHÁSZ 1973, 101).

³⁶⁷ Hódmezővásárhely-Kopáncs II. 233. sír (HERENDI 2012, 352).

és 1 adultus nő mellett került elő szőrecset fémhengere. Öt esetben a leletegyüttesek utalnak női temetkezésre. A tubus helyének a síron belül két sajátossága van: elsősorban a felsőtesten feküdtek, azon belül a bal oldal volt a gyakoribb. Véleményünk szerint ezekbe az esetekbe a fémhüvelyekbe foglalt szőrecsetet a temetés során helyezték az elhunyt mellének bal oldalára, illetve a felsőtest és a bal kar közé.³⁶⁸

Spatulák (53. kép 11–12)

A piperekészletek ezen ritka darabja Szegváron a 730. és a 762. sírból került elő. E két bronzspatulán kívül a kora avar kori tiszántúli sírokból csupán öt ide sorolható darabról tudunk,³⁶⁹ ezért közösen ismertetjük őket.

Az arc szépítéséhez használt kenőcs vagy por eldolgozására, simítására használt³⁷⁰ eszköz két részből, az ellapított, ovális vagy fűzfalevél alakú, a végén különböző mértékben elhegyesedő pengéből és a rövidebb, kerek, ovális vagy lapos keresztmetszetű szárból áll, melynek vége a felfüggesztésére szolgáló hurokban végződik. A spatulák anyaga bronz, kivéve a hódmezővásárhelyi darabot, amelyet ónból készítettek.

Formájukat tekintve azt lehet mondani, ahány darab, szinte annyi féle. Valamelyik pengéje enyhén ívelt (Szegvár 730., Hódmezővásárhely), belső oldala domború (Szegvár 730., 762. sír) vagy a metszete lapos (Körösladány). A Kiszombor O 6. és a szegvár-oromdűlői 730., valamint a Szentes-Dónát 3. sír darabjának meghatározása és a spatulákhoz sorolása bizonytalan.³⁷¹

A tiszántúli spatulák teljes hossza 10–15 cm, ezen belül a penge hosszúsága 5–11 cm, a teljes hossz és a penge egymáshoz viszonyított aránya változó. A pengék legnagyobb szélessége – bár kis mérettartományban – eltérő: a Gyula-Dobos I. utcai egyik darab keskeny méretén kívül (0,7 cm), a többi 1,1–1,4 cm között van

A spatulákat – ahol rendelkezünk embertani meghatározással – juvenis nőkkel temették el (Gyula, Hódmezővásárhely, Szegvár). A kiszombori, a körösladányi és a szentesi bronzeszköz – a leletegyüttesek összetétele alapján – nők melléklete volt. Mind a hét esetben ismerjük a spatula sírbeli helyét. Nem meglepő, hogy többségük a bal oldalon feküdt. A szegvári 730. sírban a bal alkar belső oldalánál, a szentesi sírban a kézcsontok mellett – valószínűleg mindkettő viseleti helyen – feküdt. A gyulai és a hódmezővásárhelyi sírban a bal felkar, a kiszombori és a körösladányi sírban a koponya mellett került elő a spatula, míg a szegvár-oromdűlői 762. sírban a jobb felkarcsont felső vége alatt, valószínűleg állatjáratban, pödrott végével a gyöngyök irányában.

Csontlemezes faskatulyák (53. kép 13–20)

A spatula mellett a női piperekészlet másik igen ritka darabjai a skatulyák csontlemezei, melyek az oromdűlői temető 555. és a 880. sírjából kerültek elő. E két temetkezés faragott lemezein kívül a terület kora avar kori sírjaiból csak a Szegvár-Sáppoldal 3. és a Tiszavasvári-Kashalom dűlő 34. sírjából ismert,³⁷² ezért ezeket is közösen értékeljük.

³⁶⁸ A fentiek alapján nem tudjuk elfogadni azt a véleményt, hogy a mellkason előkerült pipereeszközök a ruhára voltak felvarrva (TOBIAS 2007, 335). Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy a tiszántúli kora avar kori sírok között egyetlen esetben sem került elő ecsethenger a jobb karcsont mellől vagy a mellkas jobb oldaláról.

³⁶⁹ Gyula-Dobos I. u. 1. sír (LŐRINCZY 1998, 348), Hódmezővásárhely-Kopáncs II. 233. sír (HERENDI 2012, 352), Kiszombor O 6. sír (CSALLÁNY 1939a, 126; LŐRINCZY–STRAUB 2003, 177–178), Körösladány-Dózsa Tsz (MRT 6, 118), Szentes-Dónát 3. sír (CSALLÁNY 1900, 395).

³⁷⁰ A téma rövid összefoglalása: TOBIAS 2003, 27–29; LŐRINCZY–STRAUB 2005, 129; TOBIAS 2007, 332–333; BALOGH 2016, 240–241.

³⁷¹ A kiszombori darabnak csak a szára van meg, míg a szegvári eszköz végére rozsdásodott vaskarikák miatt nem lehet egyértelműen meghatározni, hogy spatula vagy piperekanál. A szentes-dónáti, párhuzam nélküli eszköz pengéje rombusz keresztmetszetű, kétélű, és a többi darabhoz képest rövid a nyéltüskéje. Mivel mindhárom sírban volt piperekanál, ezért a kérdéses darabokat feltételeseleg spatulának fogadtuk el.

³⁷² LŐRINCZY 2018, 55; LŐRINCZY–RÁCZ 2014, 151.

A téglalap alakú, párosan előkerült csontlemezek előlapja díszített, de egyébként ahány darab, annyi féle. Téglalap alakú, szélesebb változatot képvisel az 555. sír lemezpárja, a keskenyebbet – amennyiben ide tartozik – a 880. sír darabja. Mindkettőtől különbözik a tiszavasvári félköríves végződésű, enyhén íves csontlemezpár. A keskeny szegvár-sápoldali töredékes csontlemez párját és a két fedőlemezt feltehetően a sír bolygatása során semmisítették meg. Kérdéses az orosházi lemezpár idesorolása, de nem eltérő formája, hanem a leletegyüttes alapján, amely a 7. század utolsó negyedére keltezi a síregyüttest.³⁷³

Méreteik is különböznek. A szegvári 555. sír viszonylag rövid és széles példányától (6,6×2,7 cm) a hosszú és viszonylag keskeny 880. sír darabján (8,4×1,7 cm) át az igen keskeny sápoldali oldallemezen (6×1,1 cm) keresztül a hosszú és széles (7,6×2,6 cm) tiszavasvári lemezpárig. A fenntartásokkal kezelt orosházi csontlemezek (6,5×2,2 cm) arányai leginkább a szegvári 555. sír lemezpárjához közelítenek. Vastagságuk is különböző, 1-6 mm. A szegvár-oromdűlői és a szegvár-sápoldali darabokat agancsból, míg a tiszavasvári és orosházi ívelt példányokat nagypatás állat bordájából faragták.

Valamennyinek a hátoldala eldolgzott, sima felületű és a sírban egymáson feküdtek. Minden csontlap külső oldalán pont-kör minta látható, de díszítésük nemcsak a csontlemez párok között, hanem egy-egy páron belül is eltérő.

A szegvári 555. sír előlapjának felületét tíz pont-kör,³⁷⁴ a hátsót csak három nagyobb pont-kör díszíti, és ezek között átlós érintőt faragtak.³⁷⁵ A 880. sír darabjainak mindkét oldalát hosszában két párhuzamos vonal osztja ketté, melyet két oldalról kisméretű pont-körök kísérnek. Az egyik lemezen a pont-köröket átlós vonalak kötik össze. A tiszavasvári félköríves végű lemezek felületén hasonló, de egymástól mégis eltérő pontkör díszítés látható. A szegvár-sápoldali keskeny lemez felületén a közepén elhelyezkedő két pont-kör külső széléhez egy-egy, hegyével a körök felé mutató háromszög minta van.³⁷⁶ Az orosházi darabok széleit díszítik a pont-körök.

A 880. sír lemezeinek keresztmetszete rövid szárú U alakú, azaz a középső mező ki van vájva. A két lap között kb. 0,5 mm vastag üreg lehet. A lemezpár négy sarkában egy-egy szegecslyuk van, de csak az egyik végében lévő két lyukban van bronzszegecs. A tiszavasvári két csontlap szorosán egymáson feküdt, hasonlóan az orosházi lemezpárhoz.

A csontlemezekkel díszített faskatulya két-két infans II. gyermek (Szegvár-Oromdűlő 880. és Tiszavasvári-Kashalom dűlő 34. sír) és juvenis (Szegvár-Oromdűlő 555. és Orosháza-Községporta 94. sír), valamint egy adultus nő (Szegvár-Sápoldal 3. sír) mellett került elő. Ugyan mindhárom hiteles esetben a bal oldalon, de változó testtájékon: a bal alkar külső oldala mellett (Orosháza), a bal könyök belső oldalánál (Tiszavasvári) és a bal medencelapát felső szélénél (Szegvár-Oromdűlő 555. sír).³⁷⁷ Ezek szerint a most bemutatott faskatulyák nem a viseleti helyen, függesztve kerültek a sírba, hanem az őket tartalmazó zacskót a temetés során helyezték az elhunyra.³⁷⁸

³⁷³ Orosháza-Községporta, Szűcs-tanya 94. sír (LICHTENSTEIN 2006, 148, 3. kép 8–9). Meg kell említenünk egy rövid jelentésből ismert, pontkörökkel és zezug vonalakkal díszített csontlapot Mezőtúr-Nagylaposról (MADARAS 1995, 91), amely lehet, hogy skatulyát díszítő lemez. Csupán annyi bizonyos, hogy a vele együtt beszolgáltatót leletek egy női temetkezés mellékletei.

³⁷⁴ A pontkörök elhelyezkedésének szinte pontos párhuzama a Szeged-Fehértó A 17. sír csontlemezén látható (MADARAS 1995, Pl. 3/17.1).

³⁷⁵ A futóspirál vagy „futókutya” motívum (NAGY 1998, 377) jó párhuzama csontlemezen a Péterréve/Bačko Petrovo Selo, Čik (SRB) 1. sír darabján látható (BUGARSKI 2009, Tab. XIII/77. 11–13).

³⁷⁶ Az ismert skatulyafedelek között a sápoldali darab felületét díszítő pont-kör és háromszög ilyen elrendezésének nem ismerjük a párhuzamát. Hasonló minta látható a Budapest-Csepel-Háros, Rákóczi Ferenc út 31. sírből (NAGY 1998, 152, 105. t. 2) és Felgyő-Ürmös tanya 108. sírből (BALOGH 2010, 203, 47. kép 1) ismert csont tarsolyzáró előlapján.

³⁷⁷ A szegvár-oromdűlői 880. és a szegvár-sápoldali 3. sír csontlemezei a sír bolygatottsága miatt másodlagos helyen kerültek elő.

³⁷⁹ Ami nem zárja ki, hogy azokat az övről lecsüngő zacskóba tartásuk. Az orosházi sír esetében felmerült, hogy

Az avar kori tárgytypus teljességre törekvő feldolgozása néhány éve jelent meg³⁷⁹ és az ott olvasható megállapításokhoz csak néhány megjegyzést tudunk fűzni az általunk bemutatott és a szerző által még nem ismert csontlemezes lelőhelyek alapján.

A 2014-ben publikált Tiszavasvár-Kashalom dűlői 34. sír félköríves végű csontlapocskáihoz – Kárpát-medencei párhuzamok híján – az északnyugat-kaukázusi Moscsevaja Balka 8–9. századi temetőjében előkerült, fából faragott, elcsúsztatható fedelű skatulya félköríves nyúlványban végződő tetejét említettük párhuzamként.³⁸⁰ Ez a példány, valamint a már publikált szegvár-sápoldali 3. sír darabja,³⁸¹ illetve a szegvár-omrodűlői két sír csontlemezei azt jelzik, hogy a Tiszántúlon is díszítették csontlapocskákkal a kora avar kori női piperekészlet skatulyáit, így eltűnik az a fehér folt, amely eddig ezek hiányát jelezte a csontlemezek elterjedését ábrázoló térképről.³⁸²

A régi ásatásokból származó csontlapok archaeozoológiai meghatározása eddig nem történt meg. Balogh Csilla megfigyelése szerint a csontlemezek lelőhelyeinek többsége főként a Duna–Tisza közén, a két folyó mentén fordultak elő,³⁸³ ezért hajlunk arra, hogy az eddig meg nem határozott egyenes csontlapok többsége agancsból készülhetett. Kiegészülve ezek a Tisza másik oldalán előkerült szegvári darabokkal, arra utalnak, hogy a skatulyákat díszítő csontlapokat – mint sok más csontfaragvány esetében is – az ártéri gímszarvasok elhullajtott agancsából faragták.

A négy tiszántúli sírből, bolygatatlan helyzetben előkerült csontlapok hátlapjukkal közvetlenül egymáson feküdtek. Így a skatulya magasságát nem lehet megállapítani, de hasonló lehetett, mint a szerencsésebb esetekben csont oldallemezekkel ellátott Kerepes-Kavicsbánya D sír, Péterréve/Bačko Petrovo Selo, Čik (SRB) 77. sír, valamint a legutóbb publikált Hajós-Cifrahegy 156. sír dobozáé, amennyiben elfogadjuk, hogy az oldallapok szélessége – 8–10–12 mm – megegyezett a fadobozkák magasságával. Ezek a méretek megegyeznek a szegvár-sápoldali, oldallemezek meghatározott lelet 1,1 cm-es szélességével.

A szegvári 555. sírban előkerült két csontlap között egy rövid, elkeskenyedő végű, 4 mm vastag, töredékes csontpálca és három gyöngy került elő.³⁸⁴ A legnagyobb, lapított gömb alakú üveggyöngy átmérője 0,46–0,60 mm, tehát ebben az esetben is 8–10 mm között lehetett a dobozka minimális magassága. Ez az eset igazolja, hogy ezekben a dobozókban egyéb apró tárgyakat is tarthattak.³⁸⁵

Mivel a publikációk döntő többsége a csontlapok hátoldaláról nem közöl megfigyeléseket,³⁸⁶ hiányoznak a részletes tárgyleírások és a hiteles sírrajzok részletei, ezért itt csak a rendelkezésünkre álló információk alapján kísérünk meg felvázolni lehetséges rekonstrukciókat.

A skatulyák formája hasonló lehetett egy gyufásdobozhoz,³⁸⁷ de mérete a nagyobb gyufásdobozhoz (7,1×5,2×2,6 cm) közelíthetett. Sokkal magasabb nem lehetett három szempont miatt. Az oldallécek szélessége 1 cm körüli, az említett keleti párhuzamok se magasabbak, valamint a viszonylag kis magasságra utal az is, hogy a sírokban az alsó és a felső lemez szinte mindig pontosan egymáson fekvő került elő, ami a két lemez közötti kis távolságot feltételez.

Ugyanakkor nem tartjuk reálisnak a Bóna István által rekonstruált, a csontlemezek által határolt „gyufásdoboz” méretet,³⁸⁸ mert abban az esetben szinte elképzelhetetlen lenne még a fából kialakított doboz.

láncpáncél töredékén függött (BALOGH 2016a, 141). Ennek a véleménynek ellentmond a sírleírás, miszerint a csontlapok a bal alkar külső oldalánál feküdtek, és mellettük a láncpáncél darabja a karsont és a csontlapok között feküdt (LICHTENSTEIN 2006, 148).

³⁷⁹ BALOGH 2016a.

³⁸⁰ JERUSZALIMSKAJA 2012, Risz. 48:v; LŐRINCZY-RÁCZ 2014, 162.

³⁸¹ LŐRINCZY 2018, 55.

³⁸² BALOGH 2016a, 1. térkép.

³⁸³ BALOGH 2016a, 141.

³⁸⁴ LŐRINCZY 2020, 181, 183, 226. kép 6–8, 10.

³⁸⁵ BALOGH 2016a, 137.

³⁸⁶ BALOGH 2016a, 136.

³⁸⁷ TÖRÖK 1973, 126.

³⁸⁸ BÓNA 2000, 150, Taf. 8. 3.

A szélességük és magasságuk is valamivel nagyobb lehetett, mint a ránk maradt csontlapok mérete, mert véleményünk szerint ezeknek a fadobozoknak a felületére nem simán ráragasztották a csontlapokat, mert azok könnyen megsérültek volna. Ezeket valószínűleg betétszerűen beillesztették a dobozok oldalaira, aljára és a csúsztatható fedélbe úgy, hogy a díszítendő felületet a megfelelő formában, 1–2 mm mélyen kivájták és abba ültették és ragasztották a csontlapot. Mivel a csontlemezek hátlapja sima, ezért feltételezhető, hogy a fadobozka megmunkált felületét irdalták be, hogy a ragasztó jobban tapadjon. A fapelületet könnyebb is volt irdalni, mint a nagyon vékony csontlap hátoldalát. Így abban az esetben, ha négy csontlap kerül elő, a skatulya négy, ha csak a két nagyobb lap, akkor az elő- és a hátoldalt díszítették mintás csontlap betéttel.

A tiszavasvári csontlapok arra utalnak, hogy ebben az esetben a két csontlemez együtt volt a faskatulya csúsztatható záró fedele. A két enyhén ívelt csontlap kiválóan alkalmas lehetett a dobozka nyitására és zárására. A végük félköríves kialakítása és a keleti párhuzamok³⁸⁹ alapján feltételezhető, hogy a többi skatulya fedelének is hasonló fogantyúkiképzése volt. A fogantyúval együtt megfaragott tiszavasvári daraboktól eltérően az orosházi, állati bordából faragott ívelt lemezek nem a feltételezett háncsból készített tárgyat,³⁹⁰ inkább egy kerek metszetű fából (faágból) faragott dobozkat díszítettek.

Kérdés számunka – már amennyiben a skatulyákhoz tartozik – a szegvár-omrodülői 880. sír enyhén trapéz alakú, a többihez képest viszonylag keskeny csontlemez párjának funkciója. Az összeszegecsezt, enyhén trapéz formájú csontlemezeknek nincs párhuzama, és még a leghosszabb tiszavasvári lemezeknél is 1 cm-rel hosszabbak. Ha ide tartozik, akkor egy igen egyedien kialakított skatulya fedele lehetett.

Kétoldalas agancsfésű

Szegvár-Oromdülőn az 1. sírból került elő a temető egyetlen csontfésűje. A kétoldalas darabnak a tiszántúli kora avar kori leletanyagban igen kisszámú párhuzama van.³⁹¹ A Kövegy-Nagy-földek 9.,³⁹² a Hódmezővásárhely-Kishomok 22.³⁹³ és a Gerla-Szakácsföld 5. sírban³⁹⁴ találunk hasonló darabokat, míg a tiszavasvári-koldusdombi 5. sírből a fésűnek csak egy kis töredéke került elő.³⁹⁵

A szegvári fésűt gímszarvas agancsából faragták, míg a többi fésű anyaga nincs megvizsgálva. A kövegyi és a szegvári fésű fogainak sűrűsége eltérő, az egyik oldal ritkább, a másik sűrűbb fogazású. A gerlai, hódmezővásárhelyi és a tiszavasvári töredékes fésű ebből a szempontból nem vizsgálható. Az ép fésűk merevítőléceit négy szegeccsel fogták össze. Méreteik eltérőek: a hiányos hódmezővásárhelyi darab kalkulált hossza 12,2 cm, a kövegyi fésű mérete 10×4 cm, a gerlai példányé 11,4×5 cm, míg a töredékes szegvári darab kalkulált hossza 5,6 cm, ép szélessége 3,2 cm.

Négy fésű eltérő korú nő melléklete volt. A szegvári – és minden valószínűség szerint a gerlai – sírban egy-egy juvenis, a tiszavasváriban adultus, míg a kövegyiben egy senium nő nyugodott. A hódmezővá-

³⁸⁹ IERUSALIMSKAJA 1996, Abb. 73–74.

³⁹⁰ BALOGH 2016a, 136.

³⁹¹ Ezeket röviden összefoglalva lásd GULYÁS–LŐRINCZY 2018, 546.

³⁹² BENEDEK–MARCSIK 2017, 370, 16. tábla 4.

³⁹³ A temetőben gepida és kora avar kori sírok egyaránt megtalálhatók. A sírt csak a K–Ny-i tájolása alapján tartjuk feltételelesen kora avar korinak (NAGY 2004, 168).

³⁹⁴ MRT 10, 434. A területen előkerült 7–8. századi temető sírjainak ÉNy–DK-i tájolásától az 5. sír irányítása kb. 60–70°-al eltér, és a sírből előkerült csontfésű, valamint egy szem zöld gyöngy alapján a publikáló a temetkezést gepidának határozta meg. Az nem tisztázódott, hogy az avar kort megelőző vagy avar kori gepida temetkezésként értelmezi. Véleményünk szerint a közel 500 m²-nyi feltárt területen az avar kori temető 24 temetkezése mellett elő kellett volna kerülnie a gepida temető néhány sírjának is, amennyiben nem magányos temetkezésről van szó. Ugyanakkor mindegyik sír – ha különböző mértékbe is – a tanya alatt elterülő domb gerince felé volt irányítva. A sírok közötti tájolásbeli eltérés számtalan avar temetőben megfigyelhető, erre jó példa a gerlai 9–10. sír esete, ahol a két temetkezés között közel 40°-os különbség van. A kétoldalas csontfésű, ha ritka is, de nem ismeretlen az avar kori sírmellékletek között, ezért az 5. sírt a 7. századra keltezzük.

³⁹⁵ CSALLÁNY 1960, 56, XVII. t. 31.

sárhelyi elhunytól nincs adatunk. A szegvári fiatal fejét enyhén torzították, a kövegyi és a tiszavasvári nő a mongolid embertani típus képviselője.

A fésűk sírbeli helyzete eltérő volt. A gerlai sírban a fésű a koponya mögött, a sír irányára merőlegesen feküdt, a kövegyi a koponya jobb oldala mellett, míg a tiszavasvári a koponya bal oldalánál.

Általánosan elfogadott vélemény szerint a kétoldalas sűrűfésű az avar kori régészeti leletanyagban a germán anyagi kultúra öröksége,³⁹⁶ így nem véletlen, hogy a kora avar kori sírokban – a gepida temetkezésekhez hasonlóan – többnyire a koponya mellett kerülnek elő. Azonban a szegvári fiatal nő sírjában – a fentiekkel ellentétben – a csontfésű a sír lábfeleli végében került elő. Ez az eset a fentiek alapján egyedülálló a tiszántúli kora avar kori sírok esetében és ritka, de nem ismeretlen a gepida temetkezések között.³⁹⁷ Ezek szerint a csontfésű Szegváron mellékletként, a többi temetkezésben – a koponya melletti előfordulás alapján – valószínűleg a viselet részeként került a sírba.

Tükrök (53. kép 21–23)

A tiszántúli kora avar kori női temetkezések egyik ritka melléklete a tükör. Így nem csoda, hogy a nagy sírszámú szegvár-oromdűlői temetőben is csak két sírből került elő. Egy 4–5 éves gyermek (557.) bal medencelapátja és combcsontja találkozásánál feküdt egy kerek, ún. négyküllős nomád bronztükör. Előlapja sima, hátoldala peremes, és egy 3 cm átmérőjű kör, valamint ezeket négy helyen összekötő rövid, domború gerinc díszíti. Átm.: 5,8 cm. A másik négyküllős nomád bronztükör egy 20–21 éves korában elhunyt nő (762.) bal combcsontjának felső vége és a kézcsontok között, 5 cm vastag földrétegen feküdt, ónozott, sima előlapjával felfelé. Hátoldalának pereme és közepén kialakított füle között négy rövid egyenes, egymással találkozó domború gerinc van. Átm.: 5,2 cm.

A szegvári tükrök hátoldali mintázatának nem ismerjük pontos párhuzamát a Kárpát-medence területéről. A Tiszántúlról a kora avar időszakból a szegvári darabok mellett említhető a csökmői fehér- vagy tükörfémből öntött, hátlapján bordadíszes, hétágú csillagot formázó, 7,2 cm átmérőjű füles tükör.³⁹⁸ A csökmői – balta-krainburgi típusú³⁹⁹ – tükör egyedinek mondható, hiszen a közel három tucat avar kori példány között⁴⁰⁰ egyetlen hasonló darab sincs. Biharból (Biharea, jud Bihor, Rom.) – valószínűleg gepida környezetből – ismert egy szórvány darab.⁴⁰¹

Egy földrajzilag közelebbi darab az Endrőd-Doboskerten előkerült, igen rossz állapotban megmaradt tükör.⁴⁰² Valószínűleg tükröként értelmezhető az óbesenyő (Dudeștii Vechi)-bukovapusztai VI. halomban feltárt temetkezésből előkerült, füllel ellátott, körszelvény alakú bronzlemez.⁴⁰³ A Tiszántúlról itt említett 4 lelőhely 5 példánya között nincs két egyforma vagy hasonló darab, mindegyik egyedi.⁴⁰⁴

Még egy tükrőről kell említést tennünk, amely szórvány és kora bizonytalan, de 7. századi keltezése nem zárható ki.

Csallány Gábor 1929-ben Szentes-Nagytokén, a Jámborhalom mellett tárt fel 10–11. századi temetkezéseket. Az ásatás kezdetén Berkecz József ásatási munkástól egy bronztükört kapott. A leletet ugyan 1. sír mellékletként említette, de egyértelműen leírta, hogy azt ajándékba kapta.⁴⁰⁵ Bár a tükör első közlése során 10–11. századi sírleletként említették,⁴⁰⁶ előkerülésével és keltezésével kapcsolatban

³⁹⁶ A tiszántúli gepida temetők fésűs temetkezéseiről összefoglalóan lásd NAGY 2004, 144–145.

³⁹⁷ MÓRA 1932, 64. Pl. Szőreg-Téglagyár 26., 36. és 41. sír (NAGY 2005, 127, 128).

³⁹⁸ LŐRINCZY 2015, 165.

³⁹⁹ WERNER 1956, 119.

⁴⁰⁰ Gyűjtésüket lásd TOBIAS 2003, 323–328; ezt kiegészítette BALOGH 2016, 245.

⁴⁰¹ HARHOIU 1994, 161.

⁴⁰² MRT 8, 137, 53. t. 3. A sír keltezéséhez lásd LŐRINCZY–RÁCZ 2014, 178.

⁴⁰³ KISLÉGHY NAGY 1911, 163.

⁴⁰⁴ A tiszántúli tükrös sírok keltezéséről lásd LŐRINCZY 2015, 165–166!

⁴⁰⁵ BÁLINT 1932, 3. j.

⁴⁰⁶ BÁLINT 1975, 57.

azonban több probléma is felmerült.⁴⁰⁷ Mi itt csupán földbekerülésének kora avar kori lehetőségéről teszünk néhány megjegyzést.

A temető helyszínének azonosítása és újabb temetkezések feltárása céljából Langó Péter és Türk Attila 2002-ben próbafeltárás végzett a területen. Az ásatás során az újabb 10–11. századi sírok mellett három kora avar kori temetkezés került elő, és a lelőhely 1929-es leletei között az ásatók kora avar kori leletanyagot is azonosítottak.⁴⁰⁸ Ez felveti annak lehetőségét, hogy a tükör egy avar temetkezés melléklete volt.

Az ólombronzból⁴⁰⁹ öntött kerek tükör előlapja sima, felületén az ónozásnak csak kis foltjai maradtak meg. Hátlapját két koncentrikus körben eltérő beosztású küllősor díszíti, közepétől az egyik széléig kiálló gerinc húzódik, amely középen át van fúrva. Erősen kopott, töredékes, ragasztott, hiányos. Átm.: 5,92 cm, v.: 0,19, fül m.: 0,43 cm, fül h.: 0,8 cm, s.: 38,22 g.⁴¹⁰

A jámborhalmi tükör ugyan egy 5. századi típus, de ismert a 7. század első feléből is.⁴¹¹ A tükör hun-kori párhuzamainál a két kör küllői többnyire egyvonalban vannak,⁴¹² míg a jámborhalmi darabon a két küllősor el van csúsztatva egymáshoz képest. Az egyetlen hasonló párhuzam 2016-ban került elő Borsod megyében egy padmalyos sírból – többek között – egy murgai típusú korsóval és almandin berakásos poliéder-csüngős fülbevalóval.⁴¹³ Ehhez a példányhoz képest a jámborhalmi darab jóval gyengébb kivitelű, amire a fül kialakításához szükséges öntési hibás gerinc utal.

Mivel a lelőhely környékén mintegy 3 km-es körzetben nem ismerünk 4–6. századi lelőhelyet,⁴¹⁴ viszont a 2002-es ásatáson feltártak 7. századi temetkezéseket és az 1929-es leletek között is található kora avar kori lelet, ezért nagyobb a valószínűsége annak, hogy a jámborhalmi tükör kora avar kori sírmelléklet volt.⁴¹⁵

A szegvári 557. sírban a tükör a bal medencelapát és a combcsont találkozásánál, a 762. sírban a bal combcsont felső vége és a kézcsontok között, 5 cm vastag földrétegen feküdt. Síron belüli helyzetük arra utal, hogy a tükrök az övön lévő tarsolyban lehettek. A gyereksírból előkerült, két végén lyukas, egyik oldalán karcolt fenyőmintával díszített szíjvég alakú bronzlemez valószínűleg a tarsoly tartozéka volt. A juvenis nő bal combcsontjának nyaki részén fekvő trapéz alakú vascsat a tarsolyhoz tartozhatott. A szegvári esetekhez hasonlóan az óbesenyői sírban a női váz bal medencelapátja mellett – viseleti helyen – került elő a tükörtöredék, míg a két szórvány példány (Csökmő, Endrőd) előkerülési helyét nem ismerjük.

A két szegvári tükrös temetkezés sajátossága, hogy az 557. sír fordított padmalyos, míg a 762. temetkezés fordított fülkesír volt.

* * *

Az előzőekben ismertetett adatok alapján – együtt értékelve a 37 kora avar kori tiszántúli lelőhely 78 temetkezéséből előkerült piperekanalakat, spatulákat, ecsettubusokat, faskatulyákat, bronzláncokat, tükröket és agancsfésűket – az alább megjegyzéseket tehetjük.

⁴⁰⁷ TÜRK 2010, 280.

⁴⁰⁸ LANGÓ–TÜRK 2004, 193–195. A lelőhely nem szerepel sem CSALLÁNY 1956-ban, sem az ADAM-ban.

⁴⁰⁹ A tükör összetétele: Cu: 91,57%, Sn: 8,43%. A vizsgálatot említi TÜRK 2010, 280.

⁴¹⁰ A tükör a Koszta József Múzeum népvándorlás kori gyűjteményében található 57.32.1. leltári számon. Köszönöm Türk Attilának, hogy a tükörré felhívta a figyelmemet és a tükörré vonatkozó adatokat, illetve rajzát rendelkezésemre bocsátotta.

⁴¹¹ ANKE 1998, 22.

⁴¹² Pl. Csorna (LAKNER 1889, III. tábla 18.).

⁴¹³ Utolsó letöltés: <http://homregeszt.hu/muzeumunk-legujabb-kincsei-a-hunok-aranya-2/>. Köszönöm Istvánovits Eszternek, hogy a leletre felhívta a figyelmemet.

⁴¹⁴ Oross Krisztián: Szentes-Vekerzug, Nagytőke, Kistőke, Vekerlajos és Nagyhegy határrészek régészeti topográfiája. Egyetemi szakdolgozat kézirat. Szeged 2000.

⁴¹⁵ Ugyanakkor szükséges megjegyezni, hogy a gepida időszakban is vannak küllős tükrök, de azokat ritkább küllősor díszíti (pl. Novi Banovci = CSALLÁNY 1961, Taf. 276/3, 7).

Közülük a kisszámú tükrök egyike se került elő más pipereeszközzel, ezért nagy a valószínűsége, hogy a sírokba nem a toalett készlet részeként kerültek. Hasonló lehet a magyarázata az ugyancsak kis számban ismertté vált agancsfésűknek is. A szegvár-oromdűlői 1. sírban a koponya jobb oldalánál előkerült vascsipesz és a lábcsonatok előtt fekvő fésű együttes előkerülése egyedi esetnek számít a Tiszántúlon. A piperekészletek felfüggesztésével kapcsolatba hozott bronzláncok 27 temetkezésből ismertek a területről, de csak 7 olyan sírból kerültek elő, amelyekben bronzkanál, tubus vagy vascsipesz volt, azaz 20 temetkezés egyáltalán nem tartalmazott pipereeszközt. A csontlemezes faskatulyák az eddigieknél szorosabban kapcsolhatók a piperekészlethez, de igen kis számuk mellett az is elgondolkodtató, hogy csak egy temetkezésből került elő vascsipesszel együtt.

	<i>Ecsenyél</i>	<i>Piperekanál</i>	<i>Spatula</i>	<i>Szőrcsipesz</i>
Kevermes-Homokbánya	•	•		
Homokrév/Mokrin-Vodoplav dűlő (SRB) 60. sír	•	•		
Szegvár-Oromdűlő 126. sír	•	•		
Szegvár-Oromdűlő 829. sír	•	•		
Szegvár-Oromdűlő 881. sír	•	•		
Szegvár-Oromdűlő 915. sír	•	•		
Deszk D 170. sír	•	•		
Deszk T 3. sír	•	•		
Kiszombor E 17. sír	•	•		
Szegvár-Oromdűlő 880. sír	•	•		
Szegvár-Oromdűlő 730. sír	•	•	•	
Hódmezővásárhely-Kopáncs II. 233. sír	•	•	•	
Kiszombor O 6. sír	•	•	•	•
Szentes-Dónát 3. sír		•	•	
Körösladány-Dózsa Tsz		•	•	
Szegvár-Oromdűlő 762. sír		•	•	
Gyula-Dobos I. u. 1. sír		•	•	
Kunszentmárton-Habranyi telep 7. sír		•		•
Szegvár-Oromdűlő 554. sír		•		•

13. táblázat. Kettő vagy több pipereeszközt tartalmazó tiszántúli sírok
Table 13. Graves with two or more cosmetic tools in the Trans-Tisza region

A piperezettek szorosán vett darabjai közül leggyakrabban – 26 esetben – a bronz szűrőkanalak kerültek elő, ezt követik gyakoriságban a szőrecsetek fémtubusai 18 sírból, majd a spatulák 7 temetkezésből.⁴¹⁶ A spatulák kis számát részben az is magyarázhatja, hogy ezt az eszközt könnyű volt fából kifaragni, me-

⁴¹⁶ Arra nincs magyarázatunk, hogy egy-egy sírban miért temettek 2-2 szűrőkanalat vagy fémtubussal összefogott szőrecset. De ilyen eset nem csak az általunk vizsgált területen fordult elő, ismert pl. a péterrévi 77. sírből, ahol 2 spatula került elő (BUGARSKI 2009, Tab. XIII).

lyek a hazai talajviszonyok mellett természetesen nem maradtak meg. Hasonló lehet a helyzet a csontlemez betétek nélküli faskatulyák esetében is.

Bár magas számban – 17 sírból – kerültek elő szőröcsipeszek, de eltekintve a férfiak csipeszeitől, ez a szám már csak 13. És ezek között is csak négy került elő olyan temetkezésből, melyek a vascsipeszek mellett szűrőkanalat, spatulát vagy ecsettubust tartalmazott. Amennyiben a vascsipesz a piperekészlethez tartozott, azt igen ritkán mellékeltek a szett többi darabjával együtt.

A „szűken vett” pipereszettek darabjai – szűrőkanál, spatula, fémtubus, szőröcsipesz – külön-külön és együtt 8 sírban az elhunyt jobb oldalánál, négy esetben a koponya mellett, míg döntő többségük – 23 temetkezésben – a bal oldalon feküdt.⁴¹⁷

Leszűkítve a pipereeszközök tartalmazó tiszántúli kora avar kori temetkezéseket azon síregyüttesekre, amelyekben legalább két vagy több pipereeszköz került elő, 19 sír összetételét vizsgálhatjuk (13. táblázat).⁴¹⁸ Természetesen a legnagyobb számban ebben az esetben is a szűrőkanalak kerültek elő, 10 sírból ecsethengerrel együtt. Négy temetkezésben spatulával, míg két sírban kanál+tubus+spatula együttese volt. Egyetlen temetkezés tartalmazott négy pipereeszközt, míg két sírból a szűrőkanál mellett szőröcsipesz került elő.

A 19 „teljesebb” pipereszett 14 esetben az elhunyt bal oldaláról, négy sírban a jobb oldaláról került elő. Ugyanakkor ebben a négy sírban is egy-egy pipereeszköz a bal oldalon is volt. A testrégiónak szerint az alkarok–medence sávjában 8, míg a mellkason és a karcsontoknál 10 esetben kerültek elő piperetárgyak. Ez utóbbihoz kapcsolódik a koponya mellett előkerült 4 eset.

Ezek szerint a toalettkészletként számon tartott tárgyak kisebb részben a viseleti helyen, övről függesztve kerültek a sírokba, nagyobb számban a mellre, a bal felkar mellé és a fej környékére helyezték őket a temetés során épp úgy, ahogy a férfiak esetében a fegyverek, a kard, íj, lándzsa stb. esetében megfigyelhető. Arra, hogy miért dominál a bal oldal, arra egyetlen magyarázatot találtunk, ez pedig az, hogy ezen az oldalon van a szív.

TARSOLYOK, TARTOZÉKAIK ÉS TARTALMUK

A temető 36 sírjában kerültek elő olyan tárgyak, leletek, melyeket tarsolyon vagy benne, esetleg zacskóban tartottak, őriztek. A tarsolyok felfüggesztésének változatos megoldására utalnak a különböző, marandó anyagból készített tarsolytartozékok.

Csont tarsolyzárók (54. kép 1–6)

A temető öt sírjából előkerült csont tarsolyzárók három típust képviselnek. A tárgytypust monografikus igényű feldolgozó munka típusbeosztása alapján négy darab az 1. típusba tartozik, melynek jellemzője a téglalap, illetve piskóta alak és a lemez két végén található egy-egy lyuk.⁴¹⁹ A típuson belül a 202., 306. és – a megmaradt töredékek alapján valószínűleg – az 517. sír példányának felülete enyhén domború és az 1b típusba tartozik, melyre az egyenes középrész jellemző, kerek végein egy-egy lyukkal.⁴²⁰ A 879. sírből származó tarsolyzáró a rombikusan kidolgozott középrész alapján az 1a2 típusba⁴²¹ sorolható. Az előzőektől eltérő ovális formája és díszített felülete alapján az 543. sír darabja a 7b típusba tartozik. A 202. és az 517. sír példányát szarvasagancsból, míg a 306. és a 879. sírből előkerült darabot marhabordából, az 543. sír tarsolyzáróját szarvasmarha scapulájának középső részéből faragták.

⁴¹⁷ Ugyancsak bal oldalon feküdt a három, hiteles körülmények között előkerült csontlemezes faskatulya is.

⁴¹⁸ Ezek száma ennél több lehetett, mivel viszonylag magas a szórvány vagy nem hiteles feltárásból származó lelet.

⁴¹⁹ TOBIAS 2012, 279.

⁴²⁰ TOBIAS 2012, 280.

⁴²¹ TOBIAS 2012, 279.

A csont tarsolyzárók többsége – a szegvári temető esetében – az idősebb férfiak viseletéhez tartozott: a 202. sírban adultus, a 306. sírban senium és a 879. sírban maturus férfi, míg az 517. sírban juvenis nő és az 543. sírban egy 8–9 éves gyermek nyugodott. A szegvári tarsolyzárók alapján a tarsoly viseleti helye a bal oldalon volt, a három férfisírban a bal medencelapát alsó szélén, a bal combcsont végén feküdtek, a női sírban – töredékes állapotban – a bal szeméremcsonton. Ez a négy tarsolyzáró a sír tengelyére merőlegesen került elő, azaz vízszintes helyzetben zárta a tarsolyt. Erre utal 202. és a 306. sír darabjának előlapján, a két lyuk belső szélén megfigyelhető hosszirányú kopásnyom is.

A kis esetszám ellenére a tarsolyok tartalmára utaló leletek változatosak: a 306. sírban egy elhegyesedő végű, lapos pengéjű vaseszköz feküdt a csont tarsolyzáró mellett, azzal párhuzamosan. Nyeléhez egy kisméretű töredékes vascsat rozsdásodott. Ugyanakkor egy kova és két radiolarit kő nem a tarsolyzáró közelében, hanem a jobb combcsont felső végénél feküdt. Az 517. sírből csak egy kova került elő a bal szeméremcsont előtt. A 879. sírből vaskarikákból álló lánc-töredékek voltak a csont tarsolymerevítő alatt és a bal alkar belső oldala mellett. Kérdéses, hogy a bal medencelapát külső szélénél talált fenőkötő-töredék és egy átfűrt halcsigolya a tarsolyban volt-e? A jobb szeméremcsont belső oldalánál fekvő vastű(ár?) biztosan nem a csont tarsolyzáróval záródó tarsolyban volt. Végezetül a 202. és az 543. sírban a csont tarsolyzáró csak magában került elő, azaz a tarsoly nem tartalmazott maradandó anyagból készült tárgyat. A csont tarsolyzárók és a tarsoly tartalmával kapcsolatba hozható tárgyak síron belüli változó helyzete arra figyelmeztet, hogy valószínűleg egy-egy övön több tarsoly is lehetett. Ezért a régi ásatásokból származó, dokumentáció és részletes leírás nélkül ránk maradt kovát, csiholót stb. nem minden esetben a csont tarsolyzáróval ellátott tarsolyban tarthatták.

Az általunk vizsgált régióban – a szegvári darabokkal együtt – 10 lelőhelyről 16 csont tarsolyzáró került elő.⁴²² A Bendeguz Tobias által felállított tipológia alapján ezek többsége az 1. típusozhoz tartozik. Ezen belül öt az 1b, három az 1c, négy az 1f, valamint egy-egy példány az 1a2, az 1e, a 2e és a 7b típusba sorolható. Az 1a2 típusból csak egy tiszántúli példányt ismerünk a szegvár-óromdűlői 879. sírből. Az 1b típusozhoz sorolhatóak a legnagyobb számban kerültek elő a tiszántúli kora avar kori sírokból. A szegvári darabok síron belüli helyzete igazolja azt a megfigyelést, hogy ezek mindig a medence bal felén kerülnek elő.⁴²³ Az 517. sír példánya kivételt jelent abból a szempontból, hogy a többivel ellentétben ez a darab egy nő melléklete volt. Ugyanakkor a most ismertett három szegvári példánnyal kiegyensúlyozottabb lett a típus területi elterjedése. Az 1e típusból csak egy példány ismert a Kárpát-medencéből, az Aradac-Mečka (SRB) III. sírből. Az 1f típusú tarsolyzárók a Kárpát-medencében eddig főleg az általunk vizsgált területről, azon belül is Csongrád megyei lelőhelyekről kerültek elő.⁴²⁴ Míg az 543. sír 7b típusú tarsolyzárója egyedüli példány a kora avar kori tiszántúli leletanyagban.

Az újonnan vizsgálatba bevont tiszántúli példányok közül csak a Hódmezővásárhely-Szárazér-dűlői, marhabordából faragott⁴²⁵ tarsolyzáró esetében történt meg az archaeozoológiai meghatározás. A tiszántúli kora avar kori csont tarsolyzárók közül négy darabnak a felületét díszítették pontkörökkel.

Méreteikre a 8,7–15 cm-es hosszúság, a 0,9–1,6 cm-es szélesség és a 0,25–0,5 cm közötti vastagság a jellemző. A két végükön kialakított lyukak átmérője 0,4–0,6 cm, a lyukak egymástól való távolsága 6–11,4 cm között változik.

⁴²² A szegvár-óromdűlői darabokon kívüli tiszántúli példányokra lásd TOBIAS 2011.

⁴²³ TOBIAS 2011, 280.

⁴²⁴ TOBIAS 2011, 280.

⁴²⁵ Vörös István (MNM) meghatározása. A sír leletanyagára vonatkozóan lásd 1000. jegyzetet. A marhabordából készült, elnyúlt piskóta alakú tarsolyzáró pereme befelé rézsútosan kivágott, egyik vége letört. Hátlapja a sérült rész felé kimaródott. Felületén pontkörös díszítés van szabályos eloszlásban. Ép végén zöld patinanyom látható. A töredékes példány h.: 8,7 cm, ép végének sz.: 1,4 cm, v.: 0,3 cm. a lyuk átm.: 0,5 cm, a két lyuk belső távolsága: 6,5 cm.

A szegvári sírok embertani anyagán kívül csak két esetben rendelkezünk nem- és életkorcsoport meghatározással. Az Ártánd-Platthy birtokon előkerült sírban egy juvenis/adultus körüli férfi,⁴²⁶ míg Aradac-Mečka (SRB) III. sírjában egy senium férfi⁴²⁷ mellékleteként került elő csont tarsolyzáró. Négy esetben a kísérőleletek (fegyverek) alapján valószínűsíthető, hogy az elhunyt férfi volt. Öt temetkezés esetében ismeretlen az elhunyt életkora és neme. Ezek alapján a Tiszántúlon a kora avar korban inkább a férfiak viseletéhez tartozott a csont tarsolyzáró.

A rendelkezésünkre álló információk alapján a csont tarsolyzárók – a szegvári darabokkal együtt – nyolc esetben a bal oldalon, míg két sírban a jobb oldalon kerültek elő. Hat esetben nincs sírbeli helyzetükre vonatkozó információ. A szegvári darabokon kívül a bal kéz csontjainál, a jobb oldalon egy-egy esetben a medence peremén, illetve a kézfej csontjai alól kerültek elő. Viseleti helyzetükre vonatkozóan nem rendelkezünk pontos adattal, a rövid leírások alapján (pl. a jobb kézfej alatt, a bal kézfej alól, a jobb medence peremén stb.) gondolhatunk arra, hogy ezek többsége is a sír tengelyére merőleges helyzetben feküdt. A vizsgálatunkba bevont tiszántúli példányoknál kopásnyomokat nem figyeltek meg, nem jegyezték fel, azonban az Aradac-Mečka (SRB) III. sír példányának fotóján,⁴²⁸ a Deszk G 38. sír és a Deszk T. 23. sír darabjának előlapján jól látható a két lyuk belső szélének kopása egymás irányában.

A tiszántúli csont tarsolyzáróval felszerelt tarsolyok és az azokkal kapcsolatba hozható tartalmuk síron belüli helyzete – hasonlóan a szegvári temetkezésekhez – változatos képet mutat. Az Aradac-Mečka (SRB) III., a Deszk G. 38., a Deszk P 2. és a Hódmezővásárhely-Szárazér-dűlői sírban a tarsolyzár alatt, illetve mellett került elő a kova, a csiholó, egy esetben töredékes fenőkö, két-két gyöngy és bronzcsat. Hét temetkezés esetében nincs se lelet, se adat.

A csont tarsolyzárókkal rendelkező tiszántúli síregyüttesek vegyes összetételűek. Az egyszerű mellékletekkel rendelkező hat férfi és egy-egy női, illetve gyermek sír mellett hat esetben bronz- és ezüstveretekkel díszített övvel temettek el férfit, míg két esetben csontos íjjal, egy-egy esetben karddal és baltával. Sírjuk között akna, fülke és padmalyos forma egyaránt megtalálható. Három sírban részleges, egyben egész lóval temették el az elhunytat.

Vas tarsolyzárók/tarsolymerevítők (54. kép 7–13, 15–16)

A tarsoly használatának, felszerelésének vagy rögzítésének hasonló megoldását sugallja egy téglalap alakú, mindkét végén félköríves vaslemez, amilyen a szegvári temető 9 sírjából került elő (58., 63., 81., 85., 100., 556., 759., 938., 960.). A lapos, 8–14 cm hosszú, 1,5–2 cm széles és 0,2–0,4 cm vastag vaslemezek többsége egyenes, csak a 81. és a 85. sír darabja ívelt enyhén. A vaslemezek mindkét felületének nagyobb részét vasoxid által konzervált bőrmaradvány borítja (63., 81., 100.). A 85. sír példányának előlapján egy vastagabb és két vékonyabb bőrréteg, a 960. darabjának felületén többrétegű bőr-, illetve vászonkötésű szövettöredék van. Ott, ahol sem rozsdá, sem bőrmaradvány nem takarja, jól megfigyelhető a vaslemez két végén egy-egy igen kisméretű lyuk (63., 85.).⁴²⁹ A két lyuk segítségével nyithatták, zárhatták az övvel párhuzamosan viselt tarsolyt, amire a 63. sír lemezének hátlapján megfigyelhető 0,5 cm széles és 11,5 cm hosszú, vasoxid által konzervált bőrcsík utal, ami a lemez két végénél lévő egy-egy lyukon „átmegy” a vaslemez másik oldalára. Ezek a vaslemezek hasonló funkciót láthattak el, mint a már említett csont tarsolyzárók. Kérdés, hogy a két tarsolyzáró vaslemezhez rozsdásodott – a 63. sír darabjának közepén egy

⁴²⁶ LŐRINCZY 2015, 9. j.

⁴²⁷ NAĐJ 1959, 62.

⁴²⁸ NAĐJ 1959, Tab. XXV. 14.

⁴²⁹ Megröntgenezve a vaslemezeket, minden bizonnyal a többi darabnál is megfigyelhetőek lesznek a lemezek végein kialakított kisméretű lyukak, esetleg a felületükön vésett díszítés nyomai is fellelhetőek lesznek. Amennyiben a röntgen után kiderülne, hogy a vaslemezek két végén nincsenek lyukak, akkor ezek a tárgyak valószínűleg a tarsoly peremét merevítették.

2,5 cm, a 100. sír lemezénél két darab 2-2 cm átmérőjű – kerek korongnak volt-e – és ha igen, milyen – funkciója, hasonlóan a 81. sír vaslemezé alá előkerült, középen lyukas, 2,9 cm átmérőjű vaskoronghoz, melynek egyik oldalát összefüggő textilmaradvány fedi.

Talán az általános, téglalap alakú bőrtarsolytól eltérő, háromszög formára utalnak⁴³⁰ a 63. sírből másodlagos helyen, a jobb felkar külső oldala mellett, állatjártatban előkerült, V alakban összeoxidálódott vaslemezek, melyek a tarsoly alsó végét merevíthették – hasonlóan a 81. sírből előkerült, az előzőnél jóval egyszerűbb, háromszög alakú vasdarabhoz.

Ezek a téglalap alakú, lekerekített végű vaslemezek nemcsak formai és méretbeli hasonlóságuk, hanem sírbeli helyük és helyzetük, valamint a velük együtt előkerült csiholók, kovák és vegyes apróságok miatt is tarsoly – záró vagy merevítő – szerelékének tarthatók.

A vaslemez tarsolyzárókkal felszerelt tarsolyokat csak felnőttek viseltek. A két adultus nő (63., 938.), valamint két adultus (81., 100.) és három maturus (85., 759., 960.) férfi mellett egy senium (58.) halott viseletéhez tartozott ilyen típusú tarsoly. Öt esetben a bal oldalon viselték, mert a vaslemez a bal szeméremcsont előtt feküdt (58.) a lapján úgy, hogy egyik vége a bal combcsonton volt (85.), a bal kézcsontok előtt keresztben, belső vége a combcsonton (759.), és két esetben a bal medencelapát és az alkarcsontok között (938., 960.) találtuk. Három sírban az elhunyt jobb oldalán került elő a vaslemez: az alkarcsont alsó végénél, arra merőlegesen (63.), a kézcsontok alatt, azokra merőlegesen úgy, hogy belső vége a jobb combcsonton feküdt (81.) míg a 100. sírban az ágyékcsgolyák jobb oldalánál volt a gerincoszloppal párhuzamosan, nagyobbik fele a medencelapát alá csúsztatva. A fentiek alapján a vaslemezrel záródó tarsolyt elől hordták és a bal vagy jobb oldali viselete nemtől és kortól független volt.

Ezeknek a tarsolyoknak a tartalma is igen változó: legnagyobb számban – síronként 1–4 darab – kova vagy obszián került elő a téglalap alakú vaslemez alá, elől, illetve rajta. A tarsolyzárók és kovák után leggyakrabban különböző méretű vastörödékek feküdtek mellette (81., 85., 759., 960.). A tarsolyok tartalmának többi tárgya egyedinek mondható. Így például az 58. sírban vascsat és vasár, a 100. és a 960. sírban vascsipesz, a 81. sírban egy szemesgyöngy, míg a 100. sírban egy bronzlemezről préselt, ezüstözött felületű, összetekert szíjvég mellett egy fenékö, valamint bronz- és aranyhuzal, illetve bronzszegecs került elő.

A téglalap alakú tarsolyzáró vaslemez előfordulása igen ritkának mondható, de nem szegvári sajátosság. Legutóbbi összeállításukat⁴³¹ a szegvári darabokon kívül kiegészíthetjük a Hajdúdorog-Városcsok utcai lovassír,⁴³² valamint Hódmezővásárhely-Kishomok, 1–4. homokbánya 185.,⁴³³ Szentes-Kaján 346.,⁴³⁴ Szarvas-Grexa-téglagyár 222. és 363. temetkezés darabjaival, utóbbiban egy vaskoronggal együtt került elő.⁴³⁵ És talán ilyen vas tarsolyzáró lehetett a Homokrév/Mokrin-Vodoplav dűlő 31. sírjából előkerült vaslemez is.⁴³⁶

A 81. sír vas tarsolymerevítője kapcsán azt feltételeztük, hogy a megszokott avar típustól eltérően a férfi alpi típusú övgarnitúrája, a tarsoly viseleti – jobb oldali – helye és a vaspánt használata germán kapcsolatra utal,⁴³⁷ ami ma már kevésbé tűnik valószínűnek. Inkább elképzelhető, hogy a csont tarsolyzárók alkalmasszerű, helyi kivitelezése mellett, azok helyett vaslemezekből is készítettek tarsolyzárót.⁴³⁸

⁴³⁰ LŐRINCZY 2020, 30. kép 8.

⁴³¹ TOBIAS 2011, 281, 287.

⁴³² KRALOVÁNSZKY 1992, 120, 3. ábra 21.

⁴³³ BENDE 2017, 32.

⁴³⁴ MADARAS 1991, 37. tábla 346:6; BENDE 2017, 190.

⁴³⁵ JUHÁSZ 2004, Taf. XXVII. 222:3, Taf. XLII. 363:2–3.

⁴³⁶ RANISAVLJEV 2007, T. X. 14.

⁴³⁷ LŐRINCZY–STRAUB 2005, 142–143.

⁴³⁸ Erre egyik későbbi példa Hódmezővásárhely-Kishomok, 1–4. homokbánya 185. sír darabja (BENDE 2017, 32).

Vas tarsolyakasztók (Taschenbügel) (54. kép 14, 17)

A szegvári tarsolyszerelékek másik típusa két oromdülői temetkezés melléklete volt. A 65. sír tarsolyakasztója vagy merevítője enyhén ívelt hátú, két vége felhajlik, közepe kiszélesedik téglalap alakban, melynek két sarka ívelt és közepén egy áttörés, lyuk található. Egyik oldalának közepén mintegy 5 cm²-nyi területen vasoxiddal konzerválódott famaradvány van. H.: 8,5 cm, sz.: 2,2 cm, v.: 0,4–0,5 cm.

A 874. sírból előkerült tarsolyakasztó formája megegyezik az előzőével, annyi eltéréssel, hogy korrodálódott állapota miatt a középső, téglalap alakú fülén az áttörés (bújtató) alakja nem látható. A 65. sír darabjával minden szempontból rokon, de annál kicsit nagyobb. H.: 9,9 cm, sz.: 3,4 cm, v.: 0,5–0,7 cm.

A 65. sírban a vázcsontok felszedése után a bal alkar és a bal medencelapát alól került elő egy tarsolyakasztó és egy barna kova. A 874. sírban szintén a bal medencelapát alatt és az alkarcsont között feküdt keresztben a vas tarsolyzár, rajta egy barna kova, mellette egy vasár. A kézcsontok alatt egy fenőkő, külső oldaluk mellett 3 összerozsdásodott vaslemez és egy kova került elő.

Hasonlóan a vaslemezzel záródó tarsolyok egy részéhez, ezeket is a bal oldalon, de ellentétben azokkal, e két vasfüggesztővel rendelkező tarsolyt hátul viselték, felületükön se bőr, se textil maradványa, lenyomata nem volt megfigyelhető.

A két maturus férfi sírjában a tarsolyakasztókkal ugyan kovadarabok kerültek elő, de vascsiholó nem. Ez alátámasztani látszik azt a véleményt, hogy ezeket csihológént is használhatták.⁴³⁹ A kora avar kori leletanyagban igen ritka a vas tarsolyakasztó, a szegváriakon kívül csak a Homokrév/Mokrin-Vodoplavdülői (SRB) temető egyik – ismeretlen számú – temetkezését,⁴⁴⁰ valamint a Börchs-Nagydomb 1. sírt említhetjük. Tomka Péter véleménye szerint ezek a tarsolyakasztók viszonylag gyakoriak a meroving tárgyi hagyatékban, ami a tarsolyfüggesztőket tartalmazó síregyüttesek korai datálást valószínűsíti.⁴⁴¹ Ezeknek a síregyüttesek a korai keltezése nem kizárt,⁴⁴² de nem ebben az összefüggésben, mivel a vas tarsolyzáróknak kitűnő párhuzamai vannak a kelet-európai népesség hagyatékában is.⁴⁴³

Tarsolycsatok

A csont- és vas tarsolyzárókon, tarsolyfüggesztőkön kívül a temető 540. sírjából egy Salona-Histria típusú⁴⁴⁴ tarsolycsat került elő. Az egybeöntött bronz csatkarika és csattest a jobb kéztőcsontok alatt feküdt ovális karikájával a koponya irányában. Bronzból öntött pecke – eltérően a csat világossárga színétől – vörösesbarna. A csat felszerelését a hátoldalán öntéssel kialakított, a tengelyével párhuzamos két kis függesztőfül tette lehetővé. H.: 3,7 cm. A hozzá tartozó elkeskenyedő végű, tokos, öntött bronz kisszíjvég a csat mögött, a jobb ujjcsontok helyén feküdt, elkeskenyedő, félköríves végével a láb irányában. Kopott előlapját növényi (indás) motívum díszíti. Felszerelését a tokos végén lévő szegecslyuk tette lehetővé. H.: 5 cm.

A csat és a kisszíjvég sírbeli helyzetéből adódóan a tarsolyt a juvenis férfi derekának jobb oldalán, rendeltetészerűen viselte, de nem tartalmazott maradandó anyagból készült tárgyat. Ezek – pl. kovák, bronzgyűrű, vaslemezek és vascsat töredékei stb. – a másik oldalon, a bal combcsont felső végének külső oldala mellett fekvő tarsolyban vagy zacskóban voltak.

⁴³⁹ TOMKA 2005, 139, 164.

⁴⁴⁰ RANISAVLJEV 2007, T. 35, 8, CI 67.

⁴⁴¹ TOMKA 2005, 173–174.

⁴⁴² Példa lehet erre a fenékpusztai erőd területén előkerült szórvány példány, amely a publikáló szerint valószínűleg egy germán viseletéhez tartozott, aki 568 után, már az avar fennhatóság ideje alatt hunyt el (MÜLLER 2008, Abb. 4. 5).

⁴⁴³ Erre Straub Péter 2014-ben elkészült – és sajnos kéziratban maradt – dolgozatában már felhívta a figyelmet és megadta az akkor ismert keleti párhuzamokról szóló szakirodalmat (KOMAR–KUBYŠEV–ORLOV 2006, Ris. 19. 1; Ris. 32. 29; Ris. 39. 9; LOSERT–PLETERSKIJ 2003, 373–375; IVANIŠEVIĆ–KAZANSKI–MASTYKOVA 2006, 44). Köszönetet mondok Straub Péternek, hogy megismerhettem és használhattam dolgozatát.

⁴⁴⁴ GARAM 2001, 109.

A Salona-Histria típusú csat a tiszántúli kora avar kori anyagból igen kis számban ismert. Eddig csak az Aradac III.⁴⁴⁵ és a Deszk H. 18. sír csatja említhető.⁴⁴⁶ A szegvári darab mellett újabban közölték a Tiszaderzs-Szentimrei úti 3. sír tarsolycsatját és a hozzá tartozó kisszívvéget.⁴⁴⁷ Bár a deszki, a tiszaderzsi és a szegvári temetkezésből a csattal a hozzá tartozó szívvég is előkerült, de a szegváriin kívül a másik két temetkezés esetében azok síron belüli helye nem ismert.

Ennek a négy, Salona-Histria típusú csatnak a tiszántúli előkerülése részben módosítja a jó 20 évvel ezelőtt megfogalmazott azon véleményt, miszerint az ilyen típusú csatok elterjedési területe a Dunántúl és a Duna–Tisza közének déli része.⁴⁴⁸ Ugyanakkor a Tiszántúl különböző mikrorégiójában előkerült csatok előfordulása jól jelzi a terület leletanyagának egyre gazdagodó balkáni–bizánci kapcsolatát.

Az általánosan elfogadott vélemény szerint ez a csattípus egyszerű bizánci tömegáru,⁴⁴⁹ mégis, az eddig ismertté vált darabok között nincs két egymással megegyező darab. A szegvári csathoz legjobban a baráthelyi (Bratei, RO) 3. temető 236. sírjából előkerült, töredékes, hiányos csat⁴⁵⁰ hasonlít a hosszúkás csattest két szélének hasonló, hullámszerű kialakítása alapján. Egyetlen különbség, hogy a baráthelyi darabnak a bújtatója zárt, míg a szegvárié nyitott.

A szegvári 540. sír leletegyüttese bővíti azon sírok számát, amelyek igazolják Garam Évának azt a megfigyelését, hogy az ilyen típusú csatok elsősorban – de nem kizárólag – gazdag mellékletű sírokból ismertek.⁴⁵¹

A szegvári tarsolyok között egyedülállónak mondható a 68. sír esete, ahol az adultus férfi bal combcsontjának felső harmada felett fekvő, – vaskarikákat, vascsiholót, vas- és bronzlemez töredékeket és kovapengéket tartalmazó – tarsolyt egy négyzetes vascsat zárta.

Tarsolygyöngyök

A temető három sírjából került elő a medence környékéről egy-egy gyöngy. A 72. sírban nyugvó adultus nő bal alkarcsontjának belső oldalánál fekvő volutás vaseszköz alól került elő egy préselt bronz rozetta, amelyben egy kék, kopott felületű, áttetsző üveggyöngy volt. A 81., adultus férfi sírjában, a jobb kézcsontok alatt és a combcsonton, azokra merőlegesen fekvő tarsolyzáró vaslemez közepe alól – feltehetően a tarsolyból – került elő egy szemesgyöngy. Végül egy juvenis férfi (540.) bal combcsontjának felső végénél, annak külső oldala mellett, a kézcsontok és a medencelapát között feküdt egy lapított gömb alakú, hiányos kalcedon gyöngy.

Míg a 72. és a 81. sírből előkerült gyöngy sírbeli helyzete alapján a tarsolyban őrzött tárgyakhoz tartoztak, addig az 540. sír gyöngye, ami felül került elő, valószínűleg a tarsolyt díszítette.

Egyszerű tarsolyok

Tarsoly – textil- vagy bőrszak – egykori meglétére 18 sírban csak a tarsolyok tartalma utal.⁴⁵² Ezeknek a tarsolyoknak nem volt maradandó anyagból készült tartozéka, ugyanakkor nem zárhatjuk ki annak lehetőségét, hogy a csont és fémszerelékek hiánya arra is utalhat, hogy ezekben az esetekben fából faragott tarsolyzáró lehetett.

⁴⁴⁵ NAĐJ 1959, 63, Tab. XXVI. 5.

⁴⁴⁶ GARAM 2001, 109; BALOGH 2004, 265, 10. kép 21–22.

⁴⁴⁷ VIDA 2018, 5. kép 5–6.

⁴⁴⁸ GARAM 2001, 109. Annak ellenére módosul a kép a csatok Kárpát-medencei elterjedéséről, hogy a már említett baráthelyi csaton kívül a Dunántúl területéről is publikáltak újabb Salona-Histria típusú csatot (Kölked-Feketepu B 458. sír, KISS 2001, Taf. 84, 458:1).

⁴⁴⁹ Pl. GARAM 2001, 108–112.

⁴⁵⁰ BÂRZU 2010, 248, Abb. 251, Taf. 39. 236:6.

⁴⁵¹ GARAM 2001, 109.

⁴⁵² A 68.(?), 72., 76., 77., 137., 147., 174., 252., 492., 533., 556., 626., 700., 722., 760., 855., 868., 877., 930. sír.

A felsorolt temetkezésekből előkerült „tarsolytartalmak” igen változatosak: legnagyobb számban – 10 temetkezésben – 1–4 kova- vagy obszidián penge, 9 sírban vascsiholó vagy annak töredéke (illetve 5 sírban vastöredékek, amelyeket akár csiholóként is használhattak), három vasár, öt fenőkő és két csipesz mellett vascsatok, vaskarikák és vaslemezek töredékei kerültek elő. Egyedi tárgyak között említhető egy bronzlánc, illetve egy bronzmécses záró-kupakja.

Az említett tarsolyok tartalma 16 sírban a bal oldalon, a derék különböző magasságában került elő: az alkar és a medencelapát között, az alkar felett, a medencelapát alatt vagy annak pereménél, a szeméremcsontnál, a combcsont és a szeméremcsont között, a combcsont és a kézcsontok között, illetve a combnyak belső oldala mellett. Csupán négy esetben feküdtek a tarsolyban tartott tárgyak az elhunyt jobb oldalán, igen változatos helyen: egy-egy esetben a csecsnyúlvány alatt, a felkar belső oldalánál, a medencelapát mögött, illetve az alkar belső oldala és a medencelapát széle között.

Szükséges külön megemlítenünk az 556. sírból előkerült téglalap keresztmetszetű, ácskapocs alakú vastárgyat. Koporsókapocshoz hasonló, de a két vége nem hegyes, felületén nem fa, hanem vasoxiddal konzerválódott többrétegű bőrmaradvány van. A juvenis férfi bal combcsontja és medencelapátja között fekvő vastárgy mellett négy kovapenge, vastöredék és ónlemez töredéke feküdt. Ez alapján felmerül annak lehetősége, hogy ez az ácskapocs alakú tárgy egy egyedi formájú tarsoly merevítésére szolgálhatott.

A maradandó anyagból készült tarsolyszerelék nélküli tarsolyok döntő többségét (16 eset) férfiakhoz köthetjük, csupán két nő (72., 174.) viseletének volt része az övön függő tarsoly. Életkorukat tekintve 2 juvenis, 10 adultus 5 maturus és egy senilis korban elhunyt mellett kerültek elő tarsolyra utaló leletek.

Vascsiholók (54. kép 18–22)

A temető viszonylag nagy sírszámához viszonyítva az igen ritka leletek egyike az egyszerű, hétköznapi számító vascsiholó. Mindössze 13 sírből – a temető férfisírijainak 15%-ából – került elő csiholó vagy annak feltételezhető, másodlagosan csiholóként használt vastárgy.

A csiholó lapos vasból kialakított, minimálisan ívelt hátú, enyhén elkeskenyedő két végén minimálisan visszahajló tárgy. Belső széle enyhén csúcsosodó, domború. A 137. és a 722. sírből előkerült darabok jó megtartásúak, épek, míg a 76. és a 139. valamint a 877. sír darabja hiányos. Ugyanakkor öt temetkezésből előkerült különböző alakú és méretű vastárgyak (58., 147., 492., 760., 855.) esetében a kovával való együttes előkerülése és a sírbeli helyzet alapján valószínűsítjük a csiholót. És ha feltételelesen, de itt is számon tartjuk a temető két sírjából (65., 874.) előkerült tarsolyfüggesztőt, melyeket a feltételezés szerint csiholóként is használhattak.⁴⁵³

Az ép csiholók hossza 9–10 cm, szélességük 3–3,5 cm. Egyik, de gyakrabban mindkét felületüket sima vagy összegyűrődött, vasoxiddal konzerválódott bőrmaradvány borítja, kivéve a 877. sír darabját, melynek egyik oldalát farostok fedik. A 722. sír csiholója kivételével mindig egy vagy több kovával együtt kerültek elő.

Egy 15–16 éves fiún kívül (855.) a többi csiholó felnőtt férfi melléklete volt. Három adultus (147., 722., 760.) és egy senium férfi (76.) mellett a többi maturus korban hunyt el. Mivel a csiholók többségét árákkal, fenőkövekkel, kovákkal és apró tárgyakkal együtt tarsolyban tartották, így nem furcsa, hogy döntő többségük az elhunyt bal oldala mellől került elő: a bal alkarcsont és medencelapát között, a bal combcsont felső végénél, egy-egy esetben a jobb felkar és alkar belső oldala mellől, illetve a kirabolt férfi bolygatott mellkasának területéről.

A tiszántúli kora avar kori temetkezéseknek igen ritka melléklete a vascsiholó. Egy-egy lelőhelyen csupán egy-egy temetkezésből tudunk csiholó előkerüléséről: kovákkal együtt a Deszk D 175. sírből

⁴⁵³ TOMKA 2005, 139, 164.

(5 kovával egy csiholónak használt páncéllap),⁴⁵⁴ Deszk G 47. sírból.⁴⁵⁵ Meg lehet még említeni a Hajdúdorog-Városcsokor utca 1. sír nagyméretű, ívelt végződésű, töredékes vascsiholóját,⁴⁵⁶ a kunszentmártoni ötvössír kováját és csiholóját,⁴⁵⁷ valamint Öcsöd-MRT 96a 8. sírt, ahol a lant alakú vascsiholó ugyan kova nélkül, de a medence alól került elő.⁴⁵⁸

A szegvári temető mellett – a magasabb sírszámnak is köszönhetően – a tiszavasvári-koldusdombi temető 1. és 6. sírjából,⁴⁵⁹ valamint a mokrini temető néhány férfisírjából került elő nagyobb számban vascsiholó.⁴⁶⁰ Az 1. sírban a bal medencelapáton egy 10,5 cm hosszú vascsiholó feküdt kovával⁴⁶¹ együtt, a 31. és a 47. sírban a kova és a csiholó a keresztcsonton,⁴⁶² míg a 61. sírban a legelső ágyékcsigolyán került elő a vascsiholó és a kova,⁴⁶³ a 67. sírban viszont a bal medencelapáton feküdt egy 10 cm hosszú csiholó.⁴⁶⁴ Bár nem ismert a mokrini temetőben nyugvó férfiak pontos száma, de az 5. csiholóval is eltemetett szám magas aránynak számít.

A Körös–Tisza–Maros közének az avar kor második felére keltezhető 3277 temetkezése közül alig 44 sírból került elő csiholó, csaknem kizárólag férfisírokban.⁴⁶⁵ Ennek aránya nem éri el az elhunyt férfiak 4%-át sem. De ha a közel hasonló sírszámú Székkutas-Kápolna dűlői temető három, férfisírból előkerült csiholójához⁴⁶⁶ (a férfiak kevesebb, mint 3%-a) viszonyítjuk a szegvári eseteket, még markánsabb a különbség.

Az eddigiekhez összehasonlításképpen a Tiszafüred-Majoros késő avar temetőjében a férfisírok közel 25%-ában, Zamárdi-Rétiföldek temetőjében ugyanez kb. 10%, míg Kölked-Feketekapu A temető esetében mindössze 6%-ban volt vascsiholó.⁴⁶⁷

Az nyilvánvaló, hogy minden időben minden közösség életében a tűzgyújtás mindennapi cselekedett volt, az viszont még nyitott kérdés – többnyire találgatás, ezért további részletes vizsgálatot igényel –, hogy egyes közösségek elhunyt férfitagjai közül ki és miért kapott a tarsolyában vascsiholót.

Tűzkövek (kova, obszidián, radiolarit)

A tarsolyok szinte kötelező tartozékai a különböző nyersanyagú tűzkövek. Az oromdűlői temetőnek csupán 35 sírjában (7,5%) került elő, döntő többségében 1–2 darab, de előfordult 3–5 darabos készlet is. Összetételük igen változatos: zömük kova (három sírból volhíniai), hat sírban obszidián, kettőből radiolarit került elő, melyek pengék, szilánkok és pattintékok.⁴⁶⁸ Színük is igen változatos: áttetsző, fehér, homok- és téglaszínű, világossárga, sárga, sárgásbarna, világosbarna, barna, barnászörös, sötétbarna, szürke és szürkésbarna.

⁴⁵⁴ CSALLÁNY 1943, 162.

⁴⁵⁵ BENDE 2000, 253.

⁴⁵⁶ KRALOVÁNSZKY 1992, 3. ábra 19.

⁴⁵⁷ CSALLÁNY 1933, 13.

⁴⁵⁸ MADARAS 2004, 340, 7. kép 15.

⁴⁵⁹ GULYÁS–LŐRINCZY 2018, 531–532.

⁴⁶⁰ Szasszer János ásatási naplója a szegedi Móra Ferenc Múzeum Adattárában 1577-93, 1579-93, 1580-93, 1584-93 leltári számon található.

⁴⁶¹ A kova (RANISAVLJEV 2007, T. 1/5).

⁴⁶² 31. sír kovája (RANISAVLJEV 2007, T. VIII/29), a 47. sír csiholója (RANISAVLJEV 2007, T. XVI/2).

⁴⁶³ RANISAVLJEV 2007, T. XXI/11, 13.

⁴⁶⁴ RANISAVLJEV 2007, T. XXVII/19.

⁴⁶⁵ BENDE 2017, 290.

⁴⁶⁶ BENDE 2003, 316.

⁴⁶⁷ GARAM 2011, 164.

⁴⁶⁸ Anyaguk pontos meghatározása még nem történt meg, egyes darabokat – véletlenszerűen – Paluch Tibor baráti szívésségből határozott meg. A tűzkövek összetételéből nem valószínű, hogy messzemenő következtetést lehet levonni, mivel többségüket minden bizonnyal a temetőtől légvonalban alig 2,5 km-re fekvő szegvár-tűzkövesi neolit telep területén gyűjthették.

A tűzgyújtáshoz nélkülözhetetlen tűzkövek 29 férfi, egy-egy juvenis és adultus nő, valamint infans I., és két infans II. gyermek mellől kerültek elő. A férfiak döntő többsége felnőtt, inkább időskorú volt: három-három juvenis, felnőtt és senium mellett 7 adultus és 13 maturus korban elhunyt kapott tarsolyában tűzkövet. Nem meglepő, hogy a sírokon belül döntő többségük a bal oldalon került elő: az alkar alsó vége, a kézcsontok és a medencelapát között (9 eset), a combcsont és a medencelapát találkozásánál (6 eset), míg a combcsont külső oldala mellett 3 sírban feküdtek.

A jobb oldalon csupán öt temetkezésben találtunk tűzköveket: két-két sírban az alkar és a medencelapát között valamint a combcsont felső végénél, míg egy sírban a koponya jobb oldala mellett feküdtek. A szeméremcsontok előtt négy alkalommal, és négy sírból szórványként, azaz a betöltésből kerültek elő.

A tűzkövek nagy és a vascsiholók kis számából következik, hogy nem minden kovakőhöz mellékeltek csiholó vasat, de a helyzet fordítva is igaz, nem minden vascsiholó mellől került elő tűzkő.

Az oromdülői elhunyt férfiak egyharmada – az adultus és maturus korúak 30–30%-a, a senium korúak 50%-a – kapott tűzkövet. A hasonló sírszámú késő avar kori székkutas-kápolnadülői temetőben csupán 10 sírből (2%) került elő kova, mind férfisírból.⁴⁶⁹

A szegvárihoz hasonlóan viszonylag magas számban kerültek elő tűzkövek a tiszántúli kora avar kori temetkezések leletei között, ellentétben a Körös–Tisza–Maros közéről ismert, az avar kor második feléből származó közel 3200 temetkezéssel, ahonnan mindössze 100 sírban (3%) fordult elő, döntő többségükben férfiak mellől.⁴⁷⁰

Bizánci mozaikkockák

A bizánci területről származó apróleletek közé tartoznak a mozaikkockák. A szegvári darabok bemutatása során – mivel ebben az esetben is ritka, kisszámú leletről van szó –, a területről eddig ismeret darabokat együtt mutatjuk be.

A 114. sírből hat, eltérő színű mozaikkocka került elő, melyek közül három áttetsző, szabálytalan hasáb, előlapjuk szintelen üvegmázzal fedett, míg a többi ezekkel mindenben megegyező, de színük sárgászöld, világoszöld és világosbarna. Ez utóbbi kocka előlapjára aranyfólia van ragasztva. A 145. sírből előkerült hét üveggamma mindegyike zöldessárga, áttetsző anyagú, szabálytalan négyszög és felületükön szürkészöld üvegmáz látható. Egy áttetsző anyagú, szabálytalan hasáb alakú, szabálytalan oldalú üveggamma került elő a 655. sírből.

Igen ritka mellékletnek számító mozaikkockát ismerünk a Tiszántúlról a Székkutas-Kápolna dülő 8. sírből, ahol a mellkereszt alól került elő egy fehér darab, melyet az ásató a mellkereszt közepére rekonstruált.⁴⁷¹ A kisszámú mozaik előfordulását a még publikálatlan Kiszombor G 39. sír egyetlen darabjával lehet bővíteni.⁴⁷²

Ha minimálisan is, de különböző nagyságú üveggamma változó méreteit nehéz összevetni, az egyetlen lehetséges összehasonlítási alap a térfogatuk. A 114. sírből előkerült mozaikkockák térfogata 0,32–0,65 cm³, míg a 145. sírből származóké ennél jóval kisebb, 0,2 cm³. A hat kisméretű, sárgásbarna, aranyfüsttel bevont tarnamériai darab méretei alapján⁴⁷³ a 145. sír kisebb kockáihoz állnak közelebb.

⁴⁶⁹ BENDE 2003, 315.

⁴⁷⁰ BENDE 2017, 290. Az elgondolkodtató, hogy a 7. század utolsó harmadára keltezhető szegvár-szőlőkaljai temető sírjai között miért magasabb a kovával eltemetettek aránya. Ott a feltárt 91 sír közül 5 idős férfi mellől került elő kova (5,1%), ami az elhunyt férfiak 16%-át jelenti (BENDE–LŐRINCZY S. A.). Magyaratzként felmerül, hogy ezt a „kovagazdagságot” az alig 2 km-re fekvő, a már említett szegvár-tűzkövesi neolitik telep közelsége magyarázza.

⁴⁷¹ B. NAGY 2003, 18, 6. kép 5.

⁴⁷² MFM ltsz.: 53.9.70.

⁴⁷³ SZABÓ 1966, 90.

A tiszántúli temetkezésekből előkerült mozaikkockák – akárcsak a Tarnaméra-Urak dűlő 1. sír és a Kölked-Feketekapu A 539. sír két, egyik felületén aranylemezzel takart, téglalap alakú üvegkockái⁴⁷⁴ – csaknem bizonyos, hogy bizánci mozaikképekből származnak.⁴⁷⁵ Számuk változó, a négy női sírban 1–2, míg a gyermek és férfi sírban 6–7 mozaikkocka volt.

Az eddig ismert hét, mozaikkockákkal eltemetett személy között két infans I. gyermek (Szegevár), egy adultus⁴⁷⁶ (Kölked), két maturus (Szegevár, Székkutas) és egy ismeretlen korú (Kiszombor) nő, valamint egy maturus férfi (Tarnaméra) volt. A két gyermek és a négy nő mellett egyedüli a tarnamérai, mongoloid férfi esete, aki – a jobb medence és az ágyékszigolyák szögletében előkerült mozaikok alapján – a viseleti helyén fekvő tarsolyában tartotta az üvegkockákat.⁴⁷⁷ Ettől a helyzettől jelentősen különbözik a mozaikkockák sírbeli helyzete a gyermekek és nők temetkezésében. A szegvári 114. sírban az állkapocs körül és a bal kulcsesont helyén voltak, a 145. sírban a koponya jobb oldala alatt feküdt a hét darab, három sorban, szorosan egymás mellett, a székkutasi idős nő sírjában a jobb kulcsesont és a csigolya találkozásánál fekvő mellkereszt alól került elő egy, míg a kölkei 539 sírban a két mozaik a nyakcsigolyák mellett feküdt. A kiszombori zsugorított helyzetű nő bal medencéjéből, a karcolt tojással együtt⁴⁷⁸ került elő a mozaikkocka.

A mozaikkockák sírbeli helyzetéről kialakult véleményt – azokat a tarsolyban tartották⁴⁷⁹ – látszólag csak a tarnamérai sír igazolja, a gyermekek és nők sírjaiban szinte mindig a nyak környékén kerültek elő.

A szegvári 114. és 655. sírban az üvegkockákkal együtt csak a nyaklánc gyöngyei, a 145. sírban a mozaikok csak magukban három sorban szorosan egymás mellett, míg a székkutasi 8. sírban a nyaklánc gyöngyein kívül a hegyes szögben fekvő jobb kulcsesont és a nyakcsigolya találkozásánál fekvő mellkereszt alól került elő a mozaikkocka és közel hozzá egy ezüstveret a hegyesszögben fekvő bal kulcsesont és a felső borda között, valamint egy vas varrótű töredéke a mellkasról. A kölkei 539. sírban a nyaklánc gyöngyein kívül üvegpohár peremtöredéke és egy bronzhuzal volt a mozaikkockák mellett. Egyedüli a kiszombori sírban fekvő mozaikkocka helye, ez a bal kézcsontok között előkerült karcolt tojás⁴⁸⁰ mellett került elő.

A fentiek alapján úgy gondoljuk, hogy ezekben az esetekben a mozaikkockák minden valószínűség szerint egy textilzacskóba voltak: a székkutasi sírban a kereszttel, a verettel, valamint a varrótűvel együtt, a kölkei sírban az üvegpohár töredékével és a bronzhuzallal, hasonlóan a tarnamérai férfi tarsolyához, ahol az üvegkockák mellett üvegpohár töredéke és kovakő is előkerült, de az a viseleti helyen feküdt. A gyermek- és női sírokban a temetési szertartás során a mellre helyezett textil- vagy bőrzacskóban voltak ezek a színes apró „talizmánok”, ajándékok. Mivel a mozaikkockákat tartalmazó sír kisszámú, meglátásunk helyességét az újabb síregyüttesek fogják megerősíteni vagy megcáfolni.

Bronzmécses kupakja

Ismereteink szerint a kora avar kori apró leletek között eddig egyedülálló a 72. sírból előkerült bizánci bronzmécses csuklós szerkezetű zárókupakja. Eddig ismert egyetlen hazai párhuzama a Tápíószentgyörgyön előkerült kora bizánci bronzmécses zárófedele.⁴⁸¹ A fülével együtt öntött zárókupaknak számtalan hasonló, a sakkjáték parasztfiguráira emlékeztető analógiája ismert,⁴⁸² de a szegvári tagolt nyakú példány-

⁴⁷⁴ KISS 1996, 142, Taf. 94. 13.

⁴⁷⁵ SZABÓ 1965, 35; GARAM 2001, 164.

⁴⁷⁶ A kölkei elhunyt nem- és életkor meghatározását Szeniczey Tamásnak köszönjük!

⁴⁷⁷ SZABÓ 1965, 35; SZABÓ 1966, 97–98.

⁴⁷⁸ MÓRA 1932, 59.

⁴⁷⁹ PL. NAGY 1998, 385; PÁSZTOR 2012, 483.

⁴⁸⁰ MÓRA 1932, 62.

⁴⁸¹ GARAM 2001, 175.

⁴⁸² PL. SCHMIDT 2004, 223–224, Abb. 327–328.

nak nem találtuk pontos párhuzamát. A hasonló kupakkal felszerelt lámpák az 5–7. században készültek, a Tápíószentgyörgyről ismert mécses készítését a párhuzamai alapján a 6–7. századra keltezik.⁴⁸³

Bár nagyszámú szakirodalom foglalkozik a bizánci mécsesekkel,⁴⁸⁴ de a publikált mécsesek többségénél éppen a kupak hiányzik. A szegvári példány készítési idejének és helyének pontosabb meghatározását ez a helyzet jelen pillanatban nem teszi lehetővé. Ami segítene, a mécsesek zárókupakjainak összegyűjtése és típusba sorolása – ismereteink szerint – még nem készült el.

A tarsolyban őrzött mécses zárókupak nem egyedüli bizánci eredetű melléklete volt az adultus nőnek, hiszen a templomi lámpák, mécsesek függesztésénél használt bronzlánc darabja egy csomóban szintén a tarsolyából került elő.

Sem a szegvári temetőben, sem a Tiszántúlon nincs a bizánci eredetű tárgyakból kiemelkedő mennyiség, de mégis jelentősnek mondhatóak a már említett leleteken kívül a szegvári temető többi bronzlánc darabjai mellett a mozaikkockák, a Salona-Histria és a Yassi Ada típusú bronzcsat és nem utolsósorban a bizánci solidusok előkerülése.

Bronzláncok (14–15. táblázat; 52. kép 18; 55. kép 6–17)

A szegvári temetőben viszonylag nagy számban, 10 sírból került elő bronzlánc vagy láncszemek.⁴⁸⁵ A 90°-ban elhajlított láncszemeknek eltérő mind a vastagsága, mind a hosszúsága. A vékonyak átmérője 1,5–1,9 mm, a közepeseké 2,2–2,3 mm, míg a vastagabbaké 3,3–4 mm. Négy lánc közel egyforma hosszú: 12–14–15 cm, a másik kettő 8,4–9 cm, és egy-egy darab 4,4, illetve 5,4 cm. A hosszabb láncok 8–12 szemből állnak, míg három sírból csak 2–3 láncszem került elő.

Sírbeli helyük leggyakrabban a bal oldalon volt. Négy sírban a bal alkar belső oldala mellett, az 587. és a 939. sírban a karcsonnal párhuzamosan feküdt a bronzlánc. A 714. sírban a három szemből álló lánc töredék a bal alkar belső oldalánál került elő. A 72. és a 165. sírban egy csomóban feküdtek a bal alkarcsont belső oldala mellett. A 739. sírban a rövid bronzlánc összehajtva feküdt a gyermek mellkasának közepén, a csigolyákon. Hasonló helyzetben lehetett a 873. sír darabja annak ellenére, hogy egy állatjázat következtében 10 cm vastag betöltésen került elő. A 900. sír 3 szemből álló bronzlánc a jobb szeméremcsont belső oldala előtt feküdt. És végezetül meg kell említenünk, hogy a 190. sírből a fülke bontás során a betöltésből, míg az 535. sírből egy állatfészekből került elő a bronzlánc.

Szegváron a bronzláncok 2-2 infans I. és II. gyermek, juvenis és adultus nő, valamint egy matusus nő és egy adultus férfi mellékleteként kerültek sírba.

A fentiek alapján nem rajzolódik ki egységes kép a szegvári nők és gyermekek sírjából előkerült bronzláncok használatáról. Az tény, hogy többségük nő és gyermek viseletéhez tartozott. Kérdés, milyen formában. A négy hosszabb és a két középhosszú, illetve rövid lánc az elhunyt bal oldalán, de változó helyzetben került elő. Csak az 587. és a 930. sírban feküdt a bronzlánc viszonylag nyújtott helyzetben az alkarcsont belső oldala mellett. Az 587. gyermek sírjában a lánc alsó végénél egy vaskarika került elő, míg a másik temetkezésben a bronzlánc csak magában feküdt. A helyzetükből adódóan ez a két példány lehetett övfüggő, de róluk maradandó anyagból készült csüngők nem kerültek elő és nem a combcsont mellett voltak. A többi lánc – előkerülési helyüktől függetlenül – nem hosszában, hanem kisebb nagyobb csomóban feküdt.

⁴⁸³ VIDA 2002, 118.

⁴⁸⁴ Pl. ATASOY 2005.

⁴⁸⁵ A 939. sírt a kibontása és dokumentálása előtt a helybéli fiatalok megbolygatták és többek között bronzláncot is elvittek, ami a vastagabb és hosszabb típushoz tartozott.

Sír-szám	Életkor	Nem	Bronzlánc szemei (db)	Láncszem (db)	Sírbeli helyzet	Lánc h. (cm)	Láncszem átm.(mm)
72.	Ad.	Nő	10	–	Bal oldalon, egy csomóban, a vaseszköz közepe alatt.	14	3,3
165.	Mat.	Nő	12	–	Bal alkar belső oldala mellett.	12	2,2
190.	Juv.	Nő	–	2	Másodlagos helyről, a fülke betöltéséből.	–	1,8
535.	Inf. II.	Gy.	4	–	Másodlagos helyről, állatfészekből.	9	3,5
587.	Inf. I.	Gy.	8	–	Bal alkar belső oldala mellett, azzal nagyjából párhuzamosan.	14,2	4
714.	Ad.	Nő	–	2+2+ 1+1	Bal alkar belső oldalán, a vaskés közepén, keresztben.	–	1,6; 2,2
739.	Inf. I.	Gy.	5	1	Bal mellkas és a csigolyasor találkozásánál, összehajtván, a gyöngyök előtt + a koponya mellől.	8,4	1,7; 2,3
873.	Inf. II.	Lány	10+5	2	Bal mellkas felső harmada felett, 10 cm vastag betöltésen.	15 5,4	1,5; 1,7
900.	Ad.	Fér.	3	–	Jobb szeméremcsont előtt.	4,4	1,8×1,9
939.	Juv.	Nő	+	–	Bal alkar belső oldala mellett, részben alatta.	–	–

14. táblázat: Szegvár-Oromdűlő. Bronzláncokat, láncszemeket tartalmazó sírok
Table 14. Szegvár-Oromdűlő. Main data of graves with bronze chains or loops

A 72. sírban a vaseszköz alatt egy csomóban megtalált bronzlánc előtt került elő egy-egy rozetta alakú préselt bronzveret, gyöngy, valamint olajmécses bronzkupakja. A leletek sírbeli helyzete inkább egy zacskóra, mint tarsolyra utal. A 165. sírban, szorosan a bordasor mellett fekvő alkar és a medencelapát háromszögében, U alakban kibontott bronzlánc helyzete szintén arra utal, hogy a maturus nő azt a bal oldalán lógó zacskóban tarthatta. A 714. sírban a két összekapcsolt láncszem és egy töredékes darab a bal alkar belső oldalán lévő vaskés közepén, keresztben feküdt, feltételezhetően ugyancsak zacskóban.

A 739. és a 873. sírban a rövid bronzláncot egy csomóban találtuk a gyermek csigolyái, illetve bal mellkasa felett. Ebben az esetben is feltételezhetjük, hogy a temetés során egy zacskót helyeztek a felsőtestre, benne a bronzláncsal. A szegváriak között egyedülálló a 900., az egyetlen férfisír bronzláncának helyzete, ami a jobb szeméremcsont belső oldala mellett feküdt.

A szegvári, egy csomóban fekvő bronzláncok a bal oldalon lógó bőrzacskóban tartott „kincsek” lehetnek. Míg az elhunyt nők halotti ruházatán ezek a zacskók a viseleti helyükön, deréktájon voltak, addig a gyermekek esetében a bronzláncot tartalmazó zacskót a felsőtestre helyezték. Ebben az esetben felmerülhet, hogy ez „ajándécsomag” volt,⁴⁸⁶ vagy amulettként, óvó-védő célból tették a sírba.

Az avar kori sírokból ismertté vált bronzláncok részletekbe menő feldolgozását Garam Éva végezte el közel két évtizede.⁴⁸⁷ Megfigyeléseinek és következtetéseinek döntő többségét azóta számtalan kolléga elfogadta. Azt a megjegyzését, miszerint a bronzláncok ritkán fordulnak elő a Dunától keletre, már Balogh

⁴⁸⁶ Az „ajándécsomagról” legutóbb LŐRINCZY–RÁCZ 2014, 180.

⁴⁸⁷ GARAM 2002.

<i>Lelőhely</i>	<i>Sírszám</i>	<i>Nem</i>	<i>Életkor</i>	<i>Bronzlánc szemei (db)</i>	<i>láncszem (db)</i>	<i>A láncok, láncszemek síron belüli előkerülési helye</i>
Aradac-Mecka (SRB)	16.	Nő	Mat.	8	3	Bal kézcsonatok külső oldala mellett, azokkal párhuzamosan. ⁴⁸⁸
Aradac-Mecka (SRB)	68.	Nő	–	6+7+3	1+1	Nincs információ. ⁴⁸⁹
Aradac-Mecka (SRB)	69.	Nő	Juv.	9	–	Bal medencelapát és a csigolyák bal oldala között. ⁴⁹⁰
Aradac-Mecka (SRB)	93.	Nő	–	5	–	Bal kézcsonatok alatt. ⁴⁹¹
Békéscsaba-Repülőtér	–	Nő	–	7	1	Láb mellett. ⁴⁹²
Deszk D	170.	Nő	–	–	8	Bal könyöknél. ⁴⁹³
Deszk G	7.	Nő	Fiatal	–	4×2	Medence bal oldala felett, a hasüreg táján. ⁴⁹⁴
Deszk T	3.	Nő	–	8	2+1	Bal kézcsontoknál. ⁴⁹⁵
Homokrév/Mokrin-Vodoplav dűlő (SRB)	12.	Nő	–	9	–	Nincs információ. ⁴⁹⁶
Kiszombor E	17.	Nő	Fiatal	–	4	Bal kéz csontjai mellől a bal medencében. ⁴⁹⁷
Kláralfalva B	60.	Fér.	–	–	3 ⁴⁹⁸	Nincs információ. ⁴⁹⁹
Kunszentmárton-Habranyi telep	1.	Fér.	–	–	3	Nincs információ. ⁵⁰⁰
Óbesenyő/Dudeștii Vechi (RO) V. halom	1.	Fér.	–	7	–	Medence közelében. ⁵⁰¹
Orosháza-Dénes-téglagyár	–	Nő	–	–	3+2	Nincs információ. ⁵⁰²
Szelevény	–	Nő?	–	5	2+2+1	Nincs információ. ⁵⁰³
Szentes-Berekhát, Farkas Imre földje	1.	Nő	Ad.	3+3	–	Bal felkarcsont közepén, arra merőlegesen. ⁵⁰⁴
Szentes-Fertő 21.	–	Nő	–	6	–	Nincs információ. ⁵⁰⁵

15. táblázat: A bronzláncokat, láncszemeket tartalmazó tisztántúli sírok
Table 15. Main data of graves with bronze chains or loops in the Trans-Tisza region

⁴⁸⁸ NAĐJ 1959, 56.

⁴⁸⁹ NAĐJ 1959, 60–63.

⁴⁹⁰ NAĐJ 1959, 60–63.

⁴⁹¹ NAĐJ 1973, 167.

⁴⁹² MRT 10, 185, 101. t. 24.

⁴⁹³ CSALLÁNY 1943, XXVII. tábla 8.

⁴⁹⁴ GARAM 2002, 155, tévesen Deszk D 7. sírként szerepelteti.

⁴⁹⁵ GARAM 2002, 157.

⁴⁹⁶ RANISAVLJEV 2007, T. VII. 8.

⁴⁹⁷ LŐRINCZY–STRAUB 2003, 176–177, 5. kép 51.

⁴⁹⁸ Két bronzszemből álló lánc szerepel a sír közlésében (BALOGH 2004, 267, 15. kép 26). De a Móra Ferenc Múzeum Régészeti Fotótárában található, a sír leleteit ábrázoló archív fotón a két zárt, egymásba kapcsolódó láncon kívül szerepel még egy, egyik végén nyitott, a másik végén hiányos láncszem is.

Csillának a Duna–Tisza közére vonatkozó gyűjtése korrigálta.⁵⁰⁶ Hasonló a helyzet a Tiszántúlon is. Garam Évához csatlakozva Balogh Csilla is a területről előkerült kisszámú bronzláncról tett említést.⁵⁰⁷ Jelen pillanatban a szegváriakkal együtt tizenöt lelőhely 27 sírjából előkerült láncszem, rövidebb-hosszabb bronzlánc jelzi, hogy ezek ismertek voltak a Tiszától keletre is – mint sok más tárgytypus – a Körösöktől délre fekvő területen.

A tiszántúli kora avar kori sírok esetében nem igazolódott be az a megállapítás, hogy kizárólag női sírokból kerülnek elő láncok, mivel 19 nő⁵⁰⁸ mellett 4-4 férfi és gyermek melléklete volt bronzlánc vagy láncszemek. Ezeknek a síroknak az embertani anyaga kis számban került meghatározásra, ezért csak annyit tudunk, hogy a megvizsgált sírok között 5 juvenis, 3 adultus és 2 maturus korban elhunyt nő volt.

Ahogy a szegvári, úgy a többi tiszántúli temetkezésből előkerült láncszemek és láncok méretei is jelentősen különböznek egymástól. Vannak vékonyak, közepesen vastagok és nagy szeműek. Megítélésük-nél a méreteik mellett lényeges – akárcsak a szegvári leletek esetében – a láncok hossza és a láncszemek mennyisége. Összetételük ilyen szempontból is igen változatos.

Hét lánc közel egyforma hosszú, 7–8–9, négy másik 5–6 szemből áll, és egy sírból került elő két-, háromszemes láncrészlet. Hat sírból csak 2–4 láncszem került elő, míg a Deszk D 170. és a Deszk G 7. sírban ugyan 8-8 láncszem volt, de kettesével összefűzve és egyik végük töredékes állapotban. A vastag láncszemekről nem lehet feltételezni, hogy a sírban törtek el, tehát ezek így, töredékesen kerültek a sírba.

A tiszántúli temetkezésekben előkerült bronzláncok döntő többsége a bal oldalon, de azon belül változatos helyeken: 2-2-2 esetben a felkarnál, a mellkas közepén, illetve a medencelapát mögött és a csigolyák bal oldala, négy-négy alkalommal az alkar belső oldala, valamint a kézcsontok, egyszer pedig a láb mellett kerültek elő. Kilenc sír esetében a láncok sírbeli helyéről nincs információ.

Eltekintve a szegvári esetektől, a láncok helyzetére vonatkozóan igen kevés a pontos, hiteles megfigyelés, azaz sok esetben nem tudható, hogy egyes temetkezésekben a láncok hosszában vagy csomóban feküdtek-e.⁵⁰⁹ Általános – de igen kis számban igazolt – az a vélemény, hogy a bronzláncok végén eszközök, díszek csüngtek.⁵¹⁰

A bronzláncos tiszántúli síregyüttesek között 5 temetkezés (Deszk D, Deszk T, Kiszombor E, Oroszáza, Szentes) tartalmazott piperekészletet vagy annak egy vagy több darabját. Azonban egyik esetben sem igazolható, hogy a bronzláncra a készlet bármelyik darabját felfüggesztették volna. Sőt, a szűkszavú leírásokból az szűrhető le, hogy ezek közvetlenül egymás mellett, egymás közelében feküdtek, de sosem

⁴⁹⁹ BALOGH 2004, 267, 15. kép 26. Meg kell jegyeznünk, hogy Móra Ferenc az előnyomtatott sírlapon az övdíszek rovatában sorolta fel a láncszemeket, az összetett pajzs alakú veret rajza után.

⁵⁰⁰ CSALLÁNY 1933, 12; RÁCZ 2014, 181, Taf. 58. 1–3.

⁵⁰¹ KISLÉGHY NAGY 2010, 106; TANASE–GÁLL 2012, Abb. 2. 1.

⁵⁰² BÓNA 1965, 122.

⁵⁰³ MAROSI–FETTICH 1936, 69, Abb. 27. Garam Éva és Madaras László is egy sírleletként értelmezi az ajándékozás útján a Nemzeti Múzeumba került leleteket (GARAM 2002, 160; MADARAS 2002, 348). Pedig az egy vagy több férfira utaló mellékletek mellett nem lehet kizárni annak lehetőségét, hogy leletek között található egy tucat gyöngy és a bronzlánc, illetve a láncszemek (MAROSI–FETTICH 1936, Abb. 27) egy női sír leletei voltak, mint ahogy arra Garam Éva a férfisír után tett kérdőjellel (Männergrab?) utalt is.

⁵⁰⁴ MADARAS 1999, 320, 3. kép 2.

⁵⁰⁵ LÓRINCZY–STRAUB 2004, 318, 4. kép 5.

⁵⁰⁶ BALOGH 2016, 224.

⁵⁰⁷ GARAM 2002, 163; BALOGH 2016, 225.

⁵⁰⁸ Abban az esetben, amikor nem volt embertani meghatározás, a váz hossza és a mellékletek alapján határoztuk meg az elhunytat nőként.

⁵⁰⁹ Részben megtévesztő, hogy a publikációk döntő többségében a láncokat függőleges helyzetben közölték, függetlenül attól, hogy arra van-e adat, hogy a sírokból milyen helyzetben kerültek elő.

⁵¹⁰ Pl. GARAM 2002, 161; BALOGH 2016, 224.

a combcsont mellett. Piperekészletet nem tartalmazó bronzláncos síregyüttesek esetében sem került elő olyan lelet, amelyet – sírbeli helyzete alapján – láncra függesztve viseltek volna. Hogy nem övfüggesztőként kerültek a sírba, arra nemcsak az előkerülési helyük utal – többségük a kézcsontok magasságában, deréktájon, illetve attól feljebb, a felsőtest környékén feküdt –, hanem az is, hogy sok esetben az összefüggő bronzláncokkal együtt 1–3 láncszem is előkerült, illetve több sírban csak önálló láncszemek voltak. Ezek az esetek együttesen arra utalnak, hogy a tiszántúli női viseletben a bronzláncok nem övfüggesztőként voltak használatban.

A rendelkezésünkre álló adatok alapján a tiszántúli kora avar kori sírokból előkerült, mediterráneumi, bizánci eredetű⁵¹¹ bronzláncoknak nem volt a helyi női viseletben gyakorlati funkciója, és semmi sem utal arra, hogy azt valaminek a díszítésére használták volna.

A gyermekek és a nők sírjából előkerült bronzláncok a balkáni-bizánci hadjáratok során szerzett zsákmányból, ajándékként, suvenirként kerülhettek a gyermekek, nők birtokában. Hogy volt-e a tulajdonosuk életében ezeknek használati funkciója, nem tudható. A férfiak esetében – az ötvössírok kapcsán – RÁCZ Zsófia felvetette, hogy a láncszemeket nyersanyagként hasznosíthatták, vagy maga az ötvös is készíthetett láncokat.⁵¹²

A láncszemek eltérő méreteit bizonyára az eredeti funkciójuk különbsége magyarázza. Lámpa vagy mérleg felfüggesztése⁵¹³ mellett a hétköznapi élet számtalan területén használhatták ezeket. Vizsgálatukhoz előrelépést jelenthet, ha a bronzszemek és a láncok közlése során ismertetnék méreteiket is.⁵¹⁴ Az még nyitott kérdés, vajon a láncszemek összetételének vizsgálata hozhat-e olyan eredményt, amely alkalmas következtetések levonására. Az első lépések már megtörténtek a kunszentmártoni láncszemek vizsgálatával.⁵¹⁵

Vasláncok (55. kép 18–20)

A temető sírjaiból több, eltérő funkciójú, rövidebb-hosszabb vaslánc került elő. A kisméretű, összefűzött 1–4 karikából álló láncrészeletről, mint a nyakláncok kapcsoló tagjairól (pl. 48., 71., 72., 94.) már volt szó. Ugyancsak ismertettük a több sorban, egymással is összefűzött karikákat, melyeket láncpáncél csüngőként értelmeztünk (749., 869., 931.). A harmadik eset a hosszabb, több karikából álló láncok, melyek egy részénél rossz megtartásuk és a korrózió miatt nem lehet egyértelműen megállapítani, hogy egysoros lánc volt vagy több sorban összefűzött láncpáncél részlete.⁵¹⁶ Tizenhárom temetkezés esetében számolhatunk azzal, hogy ezekből vasláncok kerültek elő, melyek mindegyike egyedi megítélést igényel.

A 97. sírban a 7 szemből álló vaslánc két sorban összehajtva feküdt a jobb felkar belső oldalán. Egyik oldalán konzerválódott, összefüggő bőrlenymat látható. A 126. temetkezésben a bolygatott mellkas bal oldaláról előkerült bronzhenger szélesebb vége mellett feküdt a 7–8 szemből álló lánc egy csomóban. A 172. sírban több rövid, vastag szemből álló vaslánc is előkerült. A 8 egész és 1 töredékes láncszem a koponya jobb oldala és az állkapocs találkozásánál feküdt, a másik kettő egy csomóban, állatjárat által bolygatva, a mellkas bal oldalán került elő. Nem tisztázható, hogy a bal alkar és a medencelapát között fekvő vaseszköz szélesebb végéhez rozsdásodott 4–5 láncszemhez volt-e egykor a vasláncoknak kapcsolata, és ha igen, mi. A 178. sír vastag szemekből álló, egy csomóban ránk maradt lánc sírbontás közben került elő, együtt a gyermek bordáival. Egy 4–5 szemből álló lánc fordult elő a 336. fülkesír betöltéséből.

⁵¹¹ GARAM 2002, 164–165.

⁵¹² RÁCZ 2009, 88.

⁵¹³ GARAM 2002, 165.

⁵¹⁴ Erre van már példa, ahol megadták a láncszemek átmérőjét, a szemhosszúságukat és a súlyukat (TOBIAS 2003, 104–130; RÁCZ 2014, 181). Kuriózumnak tekinthető, hogy Csallány Dezső a kunszentmártoni láncszemekenél már 1933-ban megfigyelt a láncszemekeken erős kopásnyomokat (CSALLÁNY 1933, 12).

⁵¹⁵ RÁCZ 2014, 181.

⁵¹⁶ Ezt csak röntgenvizsgálattal lehetne eldönteni.

Ugyancsak 4–5 szemből álló vaslánc volt a 333a sírban, a bal medencelapát felső peremének helyén, mellette, a medencelapát és az alkar között egy vaskés feküdt. A 730. sírban a bal alkar belső oldala mellett, bronz szűrőkanál és bronzhenger társaságában fekvő bronz spatula alsó végéhez rozsdásodott vaskarikák egy csomóban fekvő vaslánc maradványai. A 934. sírban a férfi bal alkarjának belső oldala mellett fekvő vaskés és töredékes csontbogozó mellett talált 3–4 vaskarika funkcióját nem lehet meghatározni, ahogyan a 742. sír 13–17 vaskarikájáról sem tudjuk, hogy vajon egy csomóban fekvő lánc vagy láncpáncél részlete-e. Az tény, hogy mindkettő a mellkason feküdt, annak közepén, illetve az állcsúcs előtt. Ezekhez hasonlóan a 338., 656. sír lánczemeiről sem lehet egyértelműen eldönteni a felületüket bevonó rozsdaréteg miatt, hogy sima láncok egy csomóban vagy láncpáncél részletei.

Az itt ismertetett vasláncok közül csak néhány került elő felnőtt temetkezéséből. Az idősebb korosztályhoz tartozó adultus férfi (934.) bal alkarjának belső oldala mellett, feltehetően az övről lógó zacskóban volt a vaslánc. Míg két ifjú, a 730. sírban fekvő juvenis nő (pipereeszközök melletti zacskóból) és a 97. sírban nyugvó juvenis férfi(?) jobb felkarja mellől került elő vaslánc. A vasláncos sírok döntő többségében gyermekek nyugodtak, háromban infans I. (126., 656., 742.), ötben infans II. (172., 178., 333a, 336., 338.). A vasláncok többsége a mellkason, fölötté vagy annak bal oldalán feküdt (126., 172., 178., 742.). Ezekben a sírokban vagy egy nyakban hordott zacskóban tartották a vasláncot, vagy a temetés során helyezték az elhunyt gyermek mellére.

A vasláncok, ha nem is gyakori leletei a kora avar kori síroknak, de nem is ritka az előkerülésük. A szerzők többsége a vasláncok leírásán kívül nem foglalkozik velük, a sírbeli jelenlétük alapján általában tarsoly egykori meglétére utalnak, sokszor függetlenül attól, hogy tarsolyzáró, kova, csiholó vagy egyéb melléklet, esetleg a síron belül megfigyelt helyzet ezt valószínűsítene.

Mivel a szegvári temetőben előkerült vasláncok többsége gyereksírokból és a mellkas területén került elő, ezért a hozzájuk hasonlóan, ugyanazon területen, de sose ugyanazon síron belüli előkerült bronzláncok és láncpáncél töredékek előfordulására szükséges felfigyelnünk.

Amellett, hogy vas- és bronzláncok, ha kisebb számban is, de előfordulnak a nők sírjában, a bal oldalukon a derék magasságában – ami ha nem is tarsoly, inkább bőrzacskó egykori létét feltételezi –, a láncok döntő többsége a láncpáncél csüngőkkel együtt infans I. és infans II. gyermekek mellkasán került elő.

Sírbeli helyzetük alapján nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy a zacskóban tartott láncot, páncéltöredéket vajon életük során a nyakukba akasztva viselték-e, vagy – amit valószínűbbnek tartunk – a temetés során a vas- vagy bronzláncot, láncpáncél töredéket tartalmazó zacskót a felsőtestre helyezték. Egy másik, ugyancsak megválaszolhatatlan kérdés, hogy vajon a bőrzacskóban tartott „kincsek” hadjáratok során, esetleg vásárfiaként jutottak a tulajdonosukhoz, és azok amulettként, óvó-védő célből kerültek-e a sírba.

Amit tudunk, hogy a hasonló előfordulások alapján ebben az esetben nem tettek különbséget vas és bronz között, illetve mindhárom tárgy típus összefűzött karikákból áll.

*

Összességében a temető 36 sírjából ismertek tarsolyszerelekek vagy tarsolyban, bőr- vagy nemezzacskóban tartott eszközök, tárgyak. A tarsollyal eltemetettek között csak két infans II. és 5 juvenis volt, míg többségük az idősebb korosztály tagjai közül került ki: 16 adultus, 12 maturus, 3 senium és 1 felnőtt korosztályba tartozó elhunyt volt.

A tarsoly viselete a szegvári közösség férfitagjaira volt jellemző: 4 juvenis, 12–12 adultus és maturus férfi, valamint 3 senium halott öltözkééhez tartozott tarsoly. Csak néhány nő – egy juvenis és négy adultus – viseletének volt része a tarsoly.

A fiatalok, nők és a férfiak döntő többsége Szegváron a tarsolyt a bal oldalán viselte, mivel a tarsoly tartamára utaló apró leletek kilenc alkalommal az alkar és a medencelapát között, négy sírban a comb-

csont és a medencelapát találkozásánál, 12 esetben a combcsont felső harmada mellett, míg két-két sírban a kézcsontoknál és a szeméremcsonton kerültek elő. Csupán nyolc sírban feküdtek a tarsolyban tartott apróságok a jobb oldalon: két-két esetben az alkar belső oldala és a medencelapát között, a kézcsontoknál, illetve az ágyékcsigolyák jobb oldala mellett. Egy fenőkő a jobb csecsnyúlvány alatt, egy vascsiholó a jobb felkar belső oldalánál fordult elő.

Három férfi esetében két tarsoly viseletére utaló helyzetben kerültek elő leletek. A 100. sírban a férfi bal oldala mellett fekvő vaskard külső élénél egy nagyméretű vascsípeszt bontottunk ki, szárainak külső oldalán vasoxiddal konzerválódott, összegyűrődött bőrmaradvánnyal. Hozzározdásodva, vele együtt, egy csomóban kerültek elő vas-, bronz- és aranyhuzal töredékek, illetve bronzszegecs, 2–2 kova- és obszidián penge, egy fenőkő. A jobb oldali tarsolyra az ágyékcsigolyák jobb oldalánál, a gerincoszloppal párhuzamosan fekvő tarsolymerevítő vaslemez utal, melynek nagyobbik fele a medencelapát alá csúszott. Mindkét oldalának nagyobbik részét vasoxiddal konzerválódott bőr borítja, de ennek a tarsolynak a tartalmára utaló lelet nem került elő.

Az 540. sírban, szintén egy férfi bal combcsontjának felső vége mellett hevert egy csomóban egy-egy kalcedonyöngy és bronzgyűrű, öt vaslemez és vascsat töredéke és 3 kova. Ugyanakkor egy Salona-Histria típusú tarsolycsatot a hozzá tartozó bronz kisszíjvéggel a jobb kéztőcsontok alatt találtunk.⁵¹⁷

A 868. sírban fekvő maturus férfi bal comb- és a szeméremcsontja között volt egy-egy késpenge és vastöredék, valamint egy vasár összerozsdásodva. A jobb medencelapát mögött, az ágyékcsigolyák mellett összerozsdásodott vastöredékek kerültek elő – felületükön vasoxiddal konzerválódott bőrmaradvánnyal –, egy kovával és bronzcípesz együtt.

Az apró leletek és a tarsolyszerelékek sírbeli elhelyezkedése alapján elmondható, hogy az oromdülői közösség tagjai a tarsolyokat elől, általában a bal oldalon viselte. Csak néhány eset utal arra, hogy voltak kivételek. Az egyik a 63. sír, ahol a jobb alkarcsont alsó vége alatt, arra merőlegesen feküdt a vas tarsolymerevítő, mellette négy kisebb kova és két vastöredék. A 65. sírban a bal alkar és a bal medencelapát alól került elő egy csiholó alakú vas tarsolyfüggesztő egy kovával együtt a vázcsontok felszedése után. A 100. sírban a tarsolyzáró vaslemez az ágyékcsigolyák jobb oldalánál feküdt, a gerincoszloppal párhuzamosan úgy, hogy a nagyobbik fele a medencelapát alatt volt. És végül a 874. sír vas tarsolymerevítője a bal medencelapát alatt és az alkarcsontok között feküdt keresztben, vele kovák, vasár, vaslemez töredékek és egy fenőkő.

ÖVVERETEK

A szegvár-oromdülői temető 56 sírjából került elő veretes öv vagy annak egyes díszei. Annak ellenére, hogy nem voltak veretek minden sírban, az előkerült nagyszámú darab igen változatos formákat mutat.

Kerek, préselt veretek (56. kép 1–6)

A szegvári veretes övek közül 14-et sima felületű, préselt, kerek veretekkel díszítettek. A lapos fejű veretet kis számban bronzból (202., 333., 539., 540., 760.), többségüket ezüstből (58., 76., 194., 755., 759., 874., 892., 900., 964.) préselték. Egyedül a 202. sír bronzvereteinek a felülete ónozott. A veretek átmérője – már amennyire a deformálódott tárgyak esetében ezt mérni lehetett – 1–1,3 cm. Felszerelésüket a hátoldalukra applikált betétbe ágyazott rövid, tömzsi, egyenes bronzszegecs tette lehetővé. Ezek végein kis számban látható elkalapálásra(?) utaló nyom. A szegvári temetőben előfordulnak kerek veretek a lószerszámokon is, de sohasem olyan sírban, ahol hasonló veretekkel díszített öv volt.

⁵¹⁷ Ebben az esetben az sem kizárt, hogy nemcsak a csatot és a szíjvéget, hanem magát az ezekkel a szerelékekkel ellátott eredeti (zsákmányolt?) – tehát nem helyben készült – tarsolyt viselt a férfi.

A kerek, préselt veretekkel díszes övekkel eltemetettek döntő többsége felnőtt – adultus (202., 333., 755., 760., 900), matusus (539., 964., 759., 874., 892.) és senium (58., 76.) – férfi, mellettük csak egy-egy infans II. (194.) és juvenis (540.) volt.

A préselt, lapos fejű veretimitációk⁵¹⁸ a Kárpát-medencei régészeti leletanyagban viszonylag gyakoriak. A Tiszántúlon azonban ritkák annak ellenére,⁵¹⁹ hogy a verettípus préselőmagjai ismertek a főnlaki ötvösír⁵²⁰ anyagából.

A kerek veretek között egyedüliek a 700. sír enyhén domború felületű, gyöngysorkeret imitációval készült darabjai. Ez a variáció nemcsak Szegváron, hanem a tiszántúli övveretek között is párhuzam nélküli.⁵²¹ Félgömbfejű veretek vagy díszszegecssek a 85. és a 650. sírból kerültek elő. Az utóbbi temetkezésben a töredékek alapján csak valószínűsíthető a veretek formája, a 85. sír viszonylag jó megtartású, 0,8 cm átmérőjű darabjai egy matusus férfi övét díszítették.⁵²² A vizsgált területről párhuzamként csak a hódmezővásárhely-kishomoki 49. sír⁵²³ és Nagylak (Nădlac, RO) 9M 1. sír⁵²⁴ említhető.

Az egyedi kerek veretek sorát folytathatjuk a 878. sír nagyobb méretű (2,5 cm), korong alakú peremes vereteivel – melyek hátoldalán nem volt kitöltő massa –, hasonló darab csak egy tiszántúli temetkezésből ismert.⁵²⁵

A 626. sír rozetta jellegű, kisméretű, a tegez száját díszítő rozettás veretei – melyeknek egyetlen párhuzama a Deszk H 18. sírből ismert⁵²⁶ – a 33. sír tegezövet díszítő aranyozott felületű, rozettás bronzveretekkel mutatnak rokonságot. Ezeknek a vereteknek a középső félgömbje és az azt körbevevő vékony gyűrű együttese üveggerakásra emlékeztető, melyet egy mélyebben fekvő sávban sugáralakú pálcikata-gokból álló mintasor vesz körbe, és a veret szélét 13 félgömbből álló peremdísz zárja.

Rozettás veretek ugyancsak kis számban ismertek a vizsgált területről, melyek mintázata és anyaga eltér. A Hajdúdorog-Városcsok út 1. sír két eltérő díszítésű, aranyozott,⁵²⁷ és a szegvár-sápoldali 1. sír ezüstrozettái⁵²⁸ egyaránt a tegezöv díszei voltak. Hasonló vereteket préseltek a kunszentmártoni és a gátéri 11. sír rozettás présmagján,⁵²⁹ melyek közül a gátéri mintája hasonlít jobban a szegvári veretekre, de nem mintaaonos.

Pajzs alakú veretek (56. kép 13–22, 26–29)

A temető 14 sírjából kerültek elő pajzs alakú övveretek. Közülük hat öv vereteit bronzból (200., 202., 492., 540., 711., 726.), hármat ezüstből (118., 930., 950.) és egyet bronz és aranylemezből együtt (335.) préselték. A 202. sír vereteinek felülete ónozott, a 930. sírban két, eltérő méretű és díszítésű veretek voltak. Kisméretűek, a magasságuk 1,4–2,7 cm, míg a szélességük 1,4–2,3 cm. Felszerelésük általában

⁵¹⁸ TOMKA 2008, 102.

⁵¹⁹ Deszk H 18. sír (BALOGH 2004, 265, 10. kép 3–6), Kiszombor 2. sír (CSALLÁNY 1939a, 126, Taf. IV. 22–23, 26–27). Értelemszerűen nem soroljuk ide a hasonló formájú veretekkel rendelkező női temetkezéseket – Tiszavasvári-Kashalom-dűlő (LŐRINCZY-RÁCZ 2014, 151, 161, VI. t. 15–16) –, sem pedig az öntött veretekkel – Deszk L 13. sír (BALOGH 2004, 243, 13. kép 4) – rendelkező sírokat.

⁵²⁰ RÁCZ 2014, Taf. 10:15–16, Taf. 15:7.

⁵²¹ A gyöngysorkeretes veretnek csak a hajdúdorogi lószerszámveretek (KRALOVÁNSZKY 1992, 126, 8. ábra 7a–c) között találunk párhuzamot.

⁵²² Hasonló, kisméretű díszszegecs került elő a hajdúdorogi tegezveretek között is (KRALOVÁNSZKY 1992, 122, 6. ábra 3).

⁵²³ BÓNA-NAGY 2002, 54, Taf. 15:2.

⁵²⁴ GÁLL 2017, 232, Pl. 6:2–17.

⁵²⁵ Szegvár-Szőlőkalja 101. sír (BENDE 2006, 133. kép 5–6).

⁵²⁶ BALOGH 2004, 265, 10. kép 7–8.

⁵²⁷ KRALOVÁNSZKY 1992, 122, 5. ábra 12–13.

⁵²⁸ BÓNA 1979, 8, 2. kép 5.

⁵²⁹ RÁCZ 2014, Taf. 19:4, Taf. 46:7.

ácskapocs alakú bronzdrót segítségével történt, melyet néhány esetben bronz lemezszalag zár le a két végén. A legkisebb veretek egy infans I. gyermek övén voltak.

A szegvári pajzs alakú övveretek különböznek egymástól, nem került elő a temető sírjaiból két azonos veretkészlet. A sima felületű, díszítetlen veret (930.) mellett két sírból (200., 950.) került elő sima felületű, a veret felső szélét két préselt vízszintes vonallal záró típus. Ezek anyaga és mérete különböző, a kivitelük is eltérő minőségű.⁵³⁰ A 202. sír veretein a két felső vízszintes vonal alatt két, külső ívükkel egymás felé néző félhold alakú préselt vonal található. Ehhez a motívumhoz távoli párhuzam a Tarnaméra-Urak-dűlő 2. sír veretén⁵³¹ látható. A félhold motívumnak talán egy továbbgondolt változata látható az 540. sír övveretein. Szintén egyedülálló a 118. sír vereteinek préselt díszítése: két átlóval felosztott mező, melyek belső sarkaiban egy-egy préselt pont van. A veret két, ellentétes peremén három-három préselt vonal látható.

A további öt veret közös tulajdonsága, hogy felületükön egy, a veret formájával megegyező pajzs alakú mező van. A 726. sír veretein a középső mélyített, pajzs formát préseléssel alakították ki.⁵³² A 335. sír vereteinek belsejét egy fordított V alakú préselt minta díszíti. A 930. sír vereteinek pajzs alakú közepét préselt gyöngysor keretezi – melynek a közepén egy X alakú préselt dísz van –, hasonlóan a 118. sír vereteihez. A 711. sír darabjainak belső pajzs alakú mezejét gyöngysor imitáció keretezi, közepükön két bordaszerű formával. Mintha rontott példány lenne. És végezetül a 492. sír préselt vereteinek pereme körben rovátkolt, pajzs alakú belső mezejét gyöngysor imitáció veszi körbe és közepén stilizált fa látható.

Annak ellenére, hogy az általunk vizsgált területről szép számban ismerünk pajzs alakú veretet,⁵³³ a fentiekben bemutatott szegvári darabokhoz nem találunk párhuzamot a vizsgált területről. Ezzel ellentétben a Fönlak és a Tarnaméra típusú veretekhez, ha kis számban is, ismerünk analógiákat.

A 110. sírban a férfi combcsontja környékén három Fönlak típusú veret látott napvilágot. A kutatásban régóta ismert típus a Kárpát-medencei bizánci jellegű veretek közül az egyik legáltalánosabb. A jobb minőségű példányok ezüstből készültek, és a típus védjegyének számító három félgömbös bemélyítés mellett a szélein pont-vessző motívumokkal díszítettek.⁵³⁴ Ezzel szemben az egyszerűbb darabokat bronzlemezből préselték.⁵³⁵

A Tizántúlról ez a veret típus hét lelőhelyről ismert. Ezüstből préselt példányai az Aradka (Aradac, RO) 85.,⁵³⁶ a Deszk Sz 8.,⁵³⁷ és Németszentpéter/Sânpetru German (RO) valamint Szarvas-Grexa-tégla-gyár 200. sírból,⁵³⁸ a szegvári bronzveretek mellett a Deszk M 4. sírből⁵³⁹ és a Ferencszállás 6.⁵⁴⁰ sírből ismertek. A fönlaki (Felnac, RO) ötvös hiányos készletében két préselőmag is megmaradt.⁵⁴¹ A lelőhelyek többsége a Maros völgyéből ismert. Az aradkai és a szegvári a Tisza mentén, míg a többi lelőhely a főbb folyótól kissé távolabb került elő.

⁵³⁰ A 200. sír veretéhez a kunszentmártoni egyik préselőmag (RÁCZ 2014, Taf. 45:7) közeli párhuzam, de ennek alsó vége félköríves, míg a szegvári vereté csúcsos.

⁵³¹ SZABÓ 1965, 37, V. tábla 1.

⁵³² A veret párhuzama egy másik kunszentmártoni préselőmag (RÁCZ 2014, Taf. 46:1).

⁵³³ Pl. Aradac-Mecka 84. sír (GARAM 2001, Taf. 98:1), Deszk H 18. sír (GARAM 2001, Taf. 114:2), Deszk M 2 sír (GARAM 2001, Taf. 92:5), Kunágota (GARAM 2001, Taf. 87).

⁵³⁴ A bizánci eredetre a pont-vesszős díszítés mellett egy caričingradi (RÁCZ 2014, 40) és egy Münchenben őrzött, állítólag Viminaciumból származó öntőminta (DIE WELT VON BYZANZ 2004, 283, Kat. 470), valamint Suuk Su 157. sírban talált veret (RÁCZ 2014, 40) utal.

⁵³⁵ GARAM 2001, 115.

⁵³⁶ GARAM 2001, 332, Taf. 81:3.

⁵³⁷ GARAM 2001, 333, Taf. 82:3.

⁵³⁸ JUHÁSZ 2004, 139, Taf. XXV:200:1,2.

⁵³⁹ GARAM 2001, 334, Taf. 83:2.

⁵⁴⁰ MFM 53.58.11. ltsz.

⁵⁴¹ GARAM 2001, 335, Taf. 84.

Garam Éva szerint a hazai Fönlak típusú veretekkel díszített övgarnitúrák alapvetően két csoportba sorolhatók: míg a Dunántúlra a jobb minőségű ezüstveretekből álló teljes övgarnitúrák, addig a Tisza és a Maros völgyére a rossz kivitelű bronzveretekből álló hiányos övszerelések a jellemzőek.⁵⁴² Ez a megállapítás a tiszántúli övek ismeretében több ponton korrekcióra szorul. Az általunk vizsgált hét sír közül négyben ezüst, háromban bronzveretek voltak.

Az oromdúlói temető három – 90., 97., 542. – sírjából ismertek Tarnaméra típusú veretek. Garam Éva ezt a típust a bizánci előzményekre visszavezethetők közé sorolta a nagyszíjvégeken található kör és csepp alakú minta, a Törökkanizsa típusú vereteken megfigyelhető monogramnak és hal ábrázolásnak a sematizált változata alapján. Ezen kívül a veretek és a szíjvégek ívelt oldala és a peremen körbefutó pont-vesszős díszítés a mediterrán előképekre utal.⁵⁴³ A szegvári veretek felfüggesztése vékony ácskapcsok segítségével történt.

A Tarnaméra típusú veretek között Garam Éva elkülönített egy olyan csoportot, amelynek tagjainál a bemélyített belső, csepp alakú mintát sűrűn tagolt vonal veszi körbe. Ezek a darabok főleg az Észak-Alföldről – Tiszafüred–Majoros 776. és Jánoshida 26. sírjából –, illetve Kölked–Feketekapu A 355. sírjából ismertek.⁵⁴⁴ A szegvári veretek közül három – a 90., 542. és 860. – sír veretein is megfigyelhetőek ezek a jellemzők.

A Tarnaméra típusú övveretek a Tiszántúlon rendkívül ritkák.⁵⁴⁵ Mezőkovácsháza–Új Alkotmány Tsz 5. – bolygatott – sírjában vékony bronzlemezből préselt veretek voltak. A rossz megtartású darabok közül csak három pajzs alakú veret és egy szíjvég maradt meg.⁵⁴⁶

Kettőspajzs alakú veretek (56. kép 23–25)

Szegváron a 90. sír Tarnaméra típusú veretén kívül csak három veretes övön volt kettőspajzs alakú bronzveret. A 492. sírban a kettőspajzs alakú préselt veretek felső részén a pajzs alakú veret díszítésével megegyező motívum látható, míg az alsó tagján, amelyet a felsőtől egy gyöngysor imitáció választ el, ugyanennek a motívumnak egyszerűsített változata látható. Felszerelésüket ólombetébe, hosszában ágyazott két, egy tengelyen, középen elhelyezett bronz ácskapocs tette lehetővé.

Az 540. sír kettőspajzs alakú préselt vereteinek felső, nagyobbik pajzs alakú felületét díszítő minta – DC – megegyezik a pajzs alakú vereten láthatóval, de itt alul és felül is vízszintes pont-vonal-pont sorminta fogja közre. Alsó, pajzs alakú részen a pajzs alakú veret mintájával megegyező préselt dísz van. Felszerelésüket ácskapocs alakú bronzdróttal és azt lezáró vaspánttal oldották meg.

A 743. sírban fekvő infans II. gyermek mellett csak egy kettőspajzs alakú préselt veret került elő. Felső, nagyobbik pajzs alakú felületét két, egymásnak háttal fordított DC motívum díszíti, felette egy préselt pont, alatta vízszintes bordák. Az alsó tagjának csak töredékes pereme maradt meg.

⁵⁴² GARAM 2001, 119.

⁵⁴³ GARAM 2001, 141.

⁵⁴⁴ GARAM 2001, 357, Taf. 106.

⁵⁴⁵ Garam Éva a Székkutas-Kápolnadúló – nála hibásan Hódmezővásárhely-Székkutas – 8., és a Kiszombor E 30. sír vereteit a Pápa típusba sorolta, amelyre a Tarnaméra típus egyik variánsaként tekintett (GARAM 2001, 358, Taf. 107:2,5). Ezek a pajzs és kettőspajzs alakú veretek azonban sem formájukban, sem díszítésükben nem hasonlítanak a fent leírt övdíszekhez, ezért a Tarnaméra típusú veretekhez tartozásukat nem látjuk indokoltnak. Garam Éva a háromszögletű poncok alapján szintén ide sorolta a Fönlakról származó egyik préselőtövet. Hasonló ornamentika a Vértes-hegységéből származó szórvány szíjvégen figyelhető meg, amely azonban csak az ívelt hosszoldala miatt hasonlít a Tarnaméra típusú darabokra (GARAM 2001, 144).

⁵⁴⁶ JUHÁSZ 1973, 104, 105, III. tábla 1–7.

T alakú veretek (56. kép 30–34)

Az oromdülői temetőben hat férfi övét díszítették T alakú veretek. Két sírban bronz- (202., 539.) – az előbbiben ónozott felületű –, a többiben ezüstlemezből préselt (194., 626., 755., 930.) rossz megtartású, töredékes darabok voltak. A felső részük pajzs alakú, közülük kettő csúcsos végű (626., 755.), a másik három ívelt (194., 202., 930.). Az 539. sír veretei a bontás pillanatában elporladtak, így csak formájukat lehetett megfigyelni. Három veret esetében a pajzs alsó, vízszintes széle peremes kiképzésű, míg a 930. sír vereténél ezt három vízszintes préselt vonal jelzi. A 626. sír darabjainak pajzs alakú részét három préselt pont díszíti. A T vízszintes szára közepén bordákkal tagolt. Felerősítésük bronzszegeccsekkel, illetve ácskapocs alakú bronz felszerelő füllel és egy-egy esetben vas szorítólemezzel történt. A mérhető darabok magassága 2,7–4,3 cm, a pajzs szélessége 1,3–2,5 cm.

A vizsgált területről egyetlen hasonló veret említhető, amely ismeretlen lelőhelyű (Szeged vidéke),⁵⁴⁷ így az is kérdéses, hogy tiszántúli, vagy Duna–Tisza közti területen került elő. Valószínűleg a verettípus ritkaságának tudható be, hogy T alakú préselőmag sem a főnlaki, sem a kunszentmártoni ötvös készletéből nem ismert.

Üvegbetétes veretek (56. kép 11–12)

A temető három sírjából kerültek elő igen rosszmegtartású üvegbetétes ezüstveretek. A 194. sír összetett vereteinek felső tagja sima préselt kerek veret, melynek közepét nyomott gömb alakú türkizkék üveg díszít. Ehhez alulról egy pajzs alakú tag kapcsolódik, mely szintén sima szélű préselt ezüstlemez. Töredékességük miatt a kör és a pajzs alakú rész díszítéséről nincs információnk. Felszerelése ónbetétbe ágyazott három szegeccsel és egy bronzpánttal történt.

A 335. sírból ugyancsak összetett veretek kerültek elő, melyek két, eltérő méretű kerek tagból állnak. A felső, nagyobbik tag ezüstlemezből préselt, félköríves keresztmetszetű gyűrű, melynek betétje egy négyszögletes, arany és bronzlemezből együtt préselt lemezke, melynek közepén félgömb alakú kék üvegbetét ül, egy préselt gyöngysorral övezve. Felszerelését ónbetétbe ágyazott két bronzszegecs tette lehetővé. Az alsó, négyszögletes lemez közepe egy bronz és aranylemezből együtt préselt félgömb, amelyet ezüstlemezből préselt, félköríves keresztmetszetű gyűrű vesz körbe. Felszerelése egy bronzszegeccsel történt.⁵⁴⁸

A 930. sírből egy igen töredékes állapotú, rosszmegtartású, összetett övveret került elő. Közepét négyszögletes, arany és bronzlemezből együtt préselt lemez alkotja, amelynek közepén félgömb alakú, préselt gyöngysorral és azt körülölelő préselt ezüstgyűrűvel keretelt sötétkék üveg ül. A gyűrűhöz fentről egy félhold alakú, alulról egy pajzs alakú veretrész kapcsolódik.

A 335. és a 930. sír vereteinél a bronz és aranylemezből együtt préselt alaplemezt préselt ezüstfoglatba helyezték és ebbe a leggyakrabban használt kék üvegbetétet ültettek. A korszakban szokatlan a veretek hossza: 4,3–4,8 cm.

Álcsatos veretek (56. kép 37–38)

Az oromdülői temető két sírjából kerültek elő igen rossz megtartású, töredékes, préselt ezüst álcsatos veretek. A senium férfi (897.) övét díszítő veretek pajzs alakú felső tagjának szélessége alig kisebb, mint magassága. Felső vége enyhén csúcsos, alsó, egyenes oldalát préselt kettős bordasor díszíti. A veretek alsó – csatfejet utánzó – részének két széle íves, felületén egy-egy pontdísz van. A kitöltő masszában az alsó tag alatt vízszintesen, a pajzs alakú mögött függőlegesen feküdt az ácskapocs alakú felszerelő

⁵⁴⁷ BALOGH 2004, 269, 19. kép 15.

⁵⁴⁸ Kérdés, hogy a veret felső tagjának kialakítása milyen kapcsolatban volt a Tiszántúlról ismert ovális köbetétes ezüstveretekkel (pl. Nyíregyháza-Városi kertgazdaság 3. sír (GARAM 1992, Taf. 10), Deszk H 18. sír (BALOGH 2004, 9. kép 4–5).

bronzdrót és a leszorító bronzpánt. A 960. sírban egy maturus férfi veretei hasonlóak az előbbieken bemutatott veretekhez annyi különbséggel, hogy ezeknél a két préselt pontdíz között a csatpecket egy préselt borda jelzi.

A két ezüstgarnitúra egyedülállónak mondható a tiszántúli kora avar övveretek között, mivel a Szeged környéki veretek esetében kérdéses, hogy a Tisza melyik oldalán kerültek elő.⁵⁴⁹

Az oromdűlői igen rossz megtartású darabok tipológiai besorolása csak fenntartásokkal végezhető el. A pajzs alakú veretek arányai, enyhén csúcsos végük és a vízszintes préselt bordák alapján Samu Levente és Falko Daim tipológiai rendszerében leginkább az V. típus d és f csoportjának vereteihez⁵⁵⁰ állnak legközelebb.

A szegvári darabokon kívül a területről a tépei arany álcsatot⁵⁵¹ említhetjük, a Makó-mikócsai temető több sírjának préselt álcsatjait,⁵⁵² valamint egy szörvány préselt darabot Kemecséről.⁵⁵³

Vas övveretek (56. kép 35–36, 39)

Különböző formájú vas övveretek csak a temető 100. sírjából kerültek elő. Három típus különíthető el. Az első típusba egy téglalap alakú, lekerekített sarkú veret tartozik plasztikus díszítéssel, a másodikba egy tagolt oldalú, ívelt végű példány. Három darab téglalap alakú volt, az egyik végük csúcsos.⁵⁵⁴ Hosszuk 3,3–4,1 cm.

A típusok pontos analógiái nem ismertek a vizsgált terület kora avar kori övveretei között. A szegvári síron kívül vas kis- és nagyszíjvégek kerültek elő a Deszk G 49. és az Öcsöd-MRT 96a 8. sírból.⁵⁵⁵

Kisszíjvég alakú veretek

A szakirodalom kisszíjvégnak nevezi azokat a vereteket is, melyek változó számban a mellékszíjak végét díszítették, de felszerelésük megegyezik az övveretekével és eltér a kisszíjvégeknél alkalmazott technikától. Mi az eltérő felszerelési mód alapján ezeket külön tárgyaljuk. Ez az eljárás nem teljesen új, hiszen pl. már Csalány Dezső is megkülönböztette a kitöltő masszába ágyazott ácskapocs vagy szegecs felerősítésű vereteket, amelyeket szíjvég alakú ezüstdísznek nevezett, és amelyeket legutóbb Tomka Péter „ál-szíjvégnak” hívott.⁵⁵⁶

Két oldalán kicsúcsosodó, ívelt oldalú préselt veretek (57. kép 1–14)

A szíjvég alakú díszítmények a kerek példányok után a temető legnagyobb számú verettípusa. Az ezüsből és bronzból préselt darabok igen rossz megtartásúak, töredékesek. Jellemzőjük, hogy a veretek két oldala a felső harmadában ívelt, majd a kisméretű csúcs után az alatta lévő veret rész oldala is íves kialakítású, csúcsos végű. A 121. és a 626. sír darabja abból a szempontból kivételes, hogy itt két-két dudor tagolja a veretek oldalait. Többségük felső széle egyenes, amelyet gyakran 2-3 párhuzamos, préselt borda kísér,

⁵⁴⁹ BALOGH 2004, 269, 295, 19. kép 4.

⁵⁵⁰ SAMU–DAIM 2018, Abb. 14.

⁵⁵¹ GARAM 1993, 106, Taf. 92:1.

⁵⁵² GULYÁS ET AL. 2018, 1339.

⁵⁵³ HEINRICH–TAMÁSKA–VOSS 2018, 128. Az öntött arany álcsatot egy leletbejelentő mutatta meg 2019-ben a nyír-egyházi Jósa András Múzeum munkatársainak, akik azt lefotózták. A tulajdonos annyit mondott el, hogy a település egyik telkén, kertásáskor találták évekkorábban. További információk közzétételéhez nem járult hozzá, a tárgytól nem volt hajlandó megválni, rajzolásra sem engedte át. Istvánovits Eszter szíves szóbeli közlése, melyet itt is megköszönünk.

⁵⁵⁴ LŐRINCZY 2020, 66. kép 3–4, 6–8. A veretek röntgenezése elmaradt, így nem zárható ki annak lehetősége, hogy esetleg tausirozottak lennének, de a restaurálás során a garnitúra egyik darabján sem vettek észre erre utaló nyomokat.

⁵⁵⁵ BALOGH 2016, 219; MADARAS 2004, 7. kép.

⁵⁵⁶ CSALLÁNY 1939a, 129; TOMKA 2005, 170.

de néhány veret esetében felmerül a kettős ívelésű (halfarkas) végződés (200., 335., 252., 528., 960.). A veretek többségét bronzlemezről préselték (200., 528., 540.), több darab felületét ónozással díszítették (121., 202., 252., 306.). Közel hasonló esetszámban kerültek elő ezüstből préselt példányaik (194., 335., 626., 755., 960.).

Kettő kivételével (200., 960) ezeket a vereteket legtöbbször a felső harmadában, a vállszerűen kiszélesedő csúcsok vonalában két ponttal díszítették. Két esetben a veret közepén egy függőleges, préseléssel kialakított, jelzésszerű gerinc (194., 200.) található. Három sír vereteinél egymástól eltérő, stilizált arcbrázolás figyelhető meg (252., 540., 755.).

Hosszuk 4,1–4,5 cm, melyből csak a 626. sír veretének 5,8 cm-es hossza tér el. Felszerelési módjuk változatos. Néhány veret hátoldalán masszába ágyazott bronzszegecsek vagy ácskapocs alakú bronzdrót található. Ez utóbbiak között akadnak olyanok, melyeknek két végét négyzet alakú lemez vagy téglalap alakú bronzpánt zárja. A 200. sír vaspántját konzerválódott textil fedi. A verettípusnak nincs a tiszántúli kora avar kori veretek között párhuzama.

Gyöngysordíszes és rácsmintás préselt veretek (57. kép 23)

A 624. sírban öt préselt, kisszíjvég alakú, ónozott felületű bronzveret volt. A hátoldalukon lévő kitöltő masszába ágyazott ácskapocs alakú bronzszegecsekkel szerelték fel. A veretek szélén domború perem, belső oldalán gyöngysordísz, közepén rácsmintás díszítés található. A veretek rossz megtartásúak, töredékesek. A Tiszántúlról több olyan szíjvég és szíjvég alakú veret ismert, amelyen a központi mintát és a peremet körbefutó gyöngysor választja el. Ez az elrendezés több bizánci jellegű övtípuson visszaköszön. Egyértelműen ilyen eset a kunágotai pont-vessző ornamentikával díszített arany szíjvég.⁵⁵⁷ Hasonló megoldás figyelhető meg egy kunszentmártoni préselőtövön, ahol a központi elem egy rombuszokká egyszerűsödött fonatornamentika.⁵⁵⁸ Hasonló elrendezésűek az Ártánd-Platthy birtokon előkerült lószerszámdíszek. Ezek a szíjvég alakú vereteken a központi rész a többihez képest keskenyebb, a pontos minta a rossz minőségű rajzok alapján nem határozható meg.⁵⁵⁹ A szegvári veretekhez a legjobb párhuzam Hajdúdorog-Városcsok utca 4. sírjából került elő, ahol a veret központi részén – a szegvári példányokhoz hasonlóan – rácsmintás díszítés figyelhető meg.⁵⁶⁰

Geometrikus díszű préselt veretek (57. kép 21–22)

Két sírből kerültek elő geometrikus díszű veretek. A 726. sír préselt, peremes, párhuzamos oldalú töredékes ezüstveretének felső vége egyenes, az alsó félköríves. A szélén körbe préselt golyósor van, a középső mezőt változó állású préselt háromszög motívum tölti ki. Felszerelését a hátoldalát kitöltő masszába ágyazott, két, L alakú bronzdróttal és záró bronzlemezzel oldották meg.

A 930. sír préselt, kisszíjvég alakú ezüstveret mélyített belső mezejét préselt gyöngysor keretezi. Az ezen belüli vonalkeret közepén élükön álló préselt rombuszok vannak. Felszerelését a kitöltő masszába ágyazott két bronzszegecs – végükön kis záró lemezekkel – tette lehetővé. A függőleges rombusz sor megtalálható az egyik kunszentmártoni kisszíjvég alakú préselőmagon, valamint a gerlai 1. sír lószerszámdíszei között az egyik szíjvég alakú bronzvereten.⁵⁶¹

⁵⁵⁷ GARAM 2001, 338, Taf. 87.

⁵⁵⁸ GARAM 2001, 364, Taf. 113:3. Az eredeti mintához lásd a vértessacsai 7. sír szíjvégét (GARAM 2001, 364, Taf. 113:2).

⁵⁵⁹ CSÉPLŐ 1896, 415:12., 17., 19. kép.

⁵⁶⁰ KRALOVÁNSZKY 1992, 138, 10. ábra 5.

⁵⁶¹ RÁCZ 2014, 173, Taf. 45:6; MRT 10, 433, 104. t. 35.

Egyedi kialakítású préselt veretek (57. kép 16–19, 29)

A temető hat temetkezéséből kerültek elő olyan egyedi típusú veretek, melyeknek sem a temető többi sírjából, sem a Tiszántúlról eddig nem ismerünk párhuzamát.

Az 58. sírból ismertté vált kéttagú ezüstveret felső, pajzs alakú tagjának a felső vége nem az általános, csúcsos kialakítású, hanem kör alakú, alsó, négyzetes részének alsó vége enyhén csúcsos. Ez utóbbi rész három egyenes oldalát préselt vonallal hangsúlyozták. Felszerelésük a kitöltő masszába ágyazott egy-egy bronzszegeccsel történt. A 306. sír ónozott felületű töredékes bronzveretének mindkét vége félköríves, melyeket két oldalról homorú rész kapcsol össze. A veret két végét préselt félgömbök díszítik.⁵⁶² Felszerelését ácskapocs alakú bronzdróttal oldották meg. Az 540. sír egyenes oldalú préselt bronzveretének felső végén függőleges rovátkolás, ez alatt préselt kettős vonal figyelhető meg. A veret közepén sematikus arcábrázolás (szemöldökök, szemek és orr) látható. Felszerelését a hátlapját kitöltő masszába ültetett ácskapocs alakú bronzdrót tette lehetővé. Ugyancsak párhuzam nélküli a 723. sír préselt bronzverete. Előlapjának szélét granulációsort utánzó U alakú minta díszíti. Arányai eltérnek mind az övveretekről, mind a szíjvégektől. Felszerelését a kitöltő masszába ágyazott ácskapocs alakú bronzdrót és leszorító vaspánt biztosította. Ugyancsak szokatlan arányú a 755. sír préselt, alul hegyesedő végű, szíjvég alakú, töredékes ezüstverete, melynek felső szélét három párhuzamos préselt bordasor zárja. És végezetül a 759. sír téglalap alakú ezüstveretének eredeti alakja – töredékessége miatt – nem rekonstruálható. Felületét egymás alatt két OC motívum díszíti. Ezek az 540. és a 743. sír veretein látható motívum egyszerűbb változata. A veret felszerelését ugyancsak a kitöltő masszába ágyazott ácskapocs alakú bronzdrót tette lehetővé.⁵⁶³

KISSÍJVÉGEK

A temető 56, veretes övet is tartalmazó sírja közül csupán 15-ből került elő olyan öv, amelyen a mellék-szíjak végén szíjvégek voltak.

Sima, díszítetlen felületű, kétlemezes, oldalléces szíjvég (58. kép 27–29)

Ehhez a típushoz sorolható szíjvég a 626., 650. sírből került elő, míg préselt, peremes szíjvég a 650., a 855., a 878. és a 900. sírből.⁵⁶⁴ Ezek között van két bronz (58., 855.) és négy ezüst (626., 650., 878., 900.) kisszíjvég. A párhuzamos oldalú, lekerekített végű, egy szegeccsel felerősített szíjvégek felső szélét több esetben bordázott bronz, illetve ezüstpánt fogta körbe. A 900. sírből előkerült ezüst szíjvég bronz hátlapjának külső oldala ónozott felületű. Ezek a darabok eltérő méretűek: h.: 3,3–5,5 cm, sz.: 1,2–2,1 cm.

A préselt, peremes kisszíjvégek között a 626. sír ezüst példányának felső szélén három préselt borda van, felületének közepén egy függőleges vonal, melynek két oldalát egymás alatt két OC motívum díszíti. Felszerelését egy szegecs tette lehetővé. A 650. sírből – amennyiben a töredékességük alapján jól határoztuk meg – egy préselt, peremes, ívelt végű ezüst kisszíjvég ezüst hátlappal került elő, valamint egy kétlemezes szíjvég ezüst elő- és bronz hátlappal, valamint oldalléc töredékével. Felszerelésük egy-egy szegeccsel történt.

⁵⁶² A veret egyetlen, távoli párhuzama a Zamárdi-Réti földek 583. kirabolt sírjából előkerült két hasonló, töredékes veret (BÁRDOS–GARAM 2009, 86, Taf. 76, 583:6–7).

⁵⁶³ LŐRINCZY 2020, 28. kép 3, 147. kép 4, 209. kép 23, 302. kép 12, 327. kép 10, 334. kép 6.

⁵⁶⁴ A 855. sír kisszíjvég típusát töredékessége miatt nem lehet egyértelműen eldönteni, de mivel az oldallécek töredékei nem kerültek elő, ezért nagyobb a valószínűsége, hogy a préselt típushoz tartozik.

Tarnaméra típusú kisszívégék (58. kép 20–23)

Az övkészlettel rendelkező 90., 97., 542. és a 860. sírból kerültek elő töredékes bronz kisszívégék. Bár azonos típusba tartoznak, de nem azonos préselőmagon készültek. Pajzs alakú bronz hátlapjuk belső oldalának szegélyén jól látható az előlap felerősítésének forrasznyoma. Felső, egyenes szélük közepén egy bronzszegecs található. A típuson belül elkülönítettek egy csoportot, amelyre jellemző, hogy a bemélyített belső, csepp alakú mintát sűrűn tagolt vonal veszi körbe.⁵⁶⁵ Ez a sajátosság az 90., 542. és a 860. sír szívjégein is megfigyelhető. A típus kisszívégei a Tiszántúlon rendkívül ritkák, a szegváriakon kívül csupán a Mezőkövácsháza, Új Alkotmány Tsz. 5., bolygatott sírjából ismert rossz megtartású bronz szívjéget említhetjük.⁵⁶⁶

Geometrikus díszítésű kisszívég (58. kép 14)

A 492. sír veretes övét díszítő bronz szívjéget préselt gömbsor keretezi, belső mezejének közepét egy préselt, hosszanti borda osztja két részre, melyben préselt farkasfog minta⁵⁶⁷ látható. Hátlapja bronzlemez, felszerelését a felső perem közepénél egy bronzszegecs tette lehetővé.

Vas kisszívégék (58. kép 24–26, 31)

A temető két sírjából került elő veretes öv vas kisszívégekkel. A 100. sírban több, eltérő hosszúságú, félköríves végű, köpűs szívjég feküdt. Egyik oldalukon kerek, lencseszerű dísz van, felszerelésüket vaszegeccsel oldották meg. Felületük nagy részét vasoxiddal konzerválódott bőr fedi. A 650. sír veretes övét két, szintén eltérő méretű, félköríves végű, köpűs vas szívjég díszítette. Az egyik szívjéget vasoxiddal konzerválódott sávolyos szövésre emlékeztető textilmaradvány, a másikat kétféle, egy finomabb és egy durvább szövésű textilmaradvány fedi. A vizsgált terület kora avar kori övgarnitúrái között a szegvári sírokon kívül vas kisszívégék különböző számban és méretben a Deszk G 49. és az Öcsöd-MRT 96a 8. sírból kerültek elő.⁵⁶⁸

Végezetül meg kell említenünk az 557. sír szívjég alakú bronzlemezét, melynek egyik vége egyenes, a másik ívelt és a két végén lévő lyukat ellentett oldalról ütötték át. Egyik oldalát karcolt fenyőminták díszítik. Ugyan a bal medencelapát külső széle alatt feküdt, de ennek ellenére funkciója kérdéses.⁵⁶⁹

Szívjégék (57. kép 24–28)

A mellékszíjakat díszítő kisszívégék és a funkciójukkal megegyező kisszívég alakú veretek mellett az övek végére nagyszívégeket szereltek. Ugyanakkor néhány temetkezésből olyan szívjég került elő, melyek kisszívég méretű, de a nagyszívég funkcióját látták el. Ezek között van kétlemezes, oldalléces, valamint préselt lemezes példány egyaránt.

A temető 58. sírjából előkerült, két bronzlemezről álló szívjég előlapja ezüstözött, alsó vége egyenes, de sarkait 45°-os szögben levágták. A többi példánytól eltérően rövid és széles darab. Az egyetlen kétlemezes, oldalléces, lekerekített végű ezüst szívjég a 165. sírban került elő. Előlapján áttört díszítés található. Hátlapja sima bronzlemez, felerősítését szegecs tette lehetővé. Felső, egyenes szélét nem zárja le bordázott pánt. Hasonló szívjéget a Kárpát-medencéből nem ismerünk. Ugyancsak két lemezből álló bronz kisszívég volt a 85. sírban, melynek végét bordázott pánt fogta össze, felszerelése egy szegeccsel történt. A szívjég lemezei között és alatt konzerválódott bőrmaradvány volt.

⁵⁶⁵ GARAM 2001, 144, Taf. 106.

⁵⁶⁶ JUHÁSZ 1973, 104, 105, III. tábla 1–7.

⁵⁶⁷ NAGY 1998, 380, 16. kép.

⁵⁶⁸ BALOGH 2016, 219; MADARAS 2004, 7. kép.

⁵⁶⁹ LŐRINCZY 2020, 230. kép 4.

A 288. sír szíjvégének félköríves végű elő- és hátlapja, valamint az U alakú oldalléce egyaránt ezüst, felszerelése egy ezüstszegeccsel történt. Végül meg kell említenünk a 892. sír ezüst előlapú és bronz hátlapú töredékes szíjvégét.⁵⁷⁰

Csupán két préselt szíjvég került elő nagyszíjvég funkcióban. Egy tegezöv végén volt a 33. sír aranyozott felületű, bronz szíjvége. Az erősen kopott felületű peremes szíjvég előlapját közepén egy rombusz-sor, a két szélét egy-egy farkasfog minta díszíti. Hátlapja sima bronzlemez, felszerelése egy szegeccsel történt. A 945. sír préselt, peremes bronz szíjvégének tokos végét bordázott bronzszalag veszi körbe. Felszerelését a bronzszalag alatt egy szegecs tette lehetővé.

Meg kell jegyeznünk, hogy az egyes szíjvégek lemezei között konzerválódott bőrmaradvány (85.), illetve merevítő fabetét (288., 945.) került elő.

NAGYSZÍJVÉGEK (58. KÉP 1–19)

A temető 25 sírjából került elő olyan veretes öv, melynek végén nagyszíjvég volt, ez a veretekkel, szíjvégekkel felszerelt öveknek a 43%-a. A nagyszíjvégek többsége (18) kétlapú, párhuzamos oldalú, ívelt végű típus, melyet oldalléc merevített és bordázott pánt fogott össze. Két szíjvég alsó, íves vége irányában enyhén szélesedő. A hat, bronzlemezről készült (33., 68., 200., 540., 542., 726.) szíjvég közül egyedül a 33. sír darabjának előlapja és oldalléce aranyozott felületű, hátlapja ezüstözött, végét bordázott pánt nem fogta át. Az 542. sír darabjának előlapja ezüstözött, míg a 726. sír példányának a bordázott pántja ezüst.

A kétlapú szíjvégek többsége ezüst előlappal készült (194., 335., 545., 626., 700., 815., 855., 892., 897., 900., 950., „B” sír?), közülük a 626. sír darabja díszített. A hátlapok többsége bronzlemez, de a 626. sír példányának lemeze, oldalléce és a bordázott pántja ezüstözött felületű, míg a 815. és a 900. darabja ónozott, illetve a 700. sír szíjvégének hátlapja és merevítőléce is ezüst, bordázott pántja bronz. A szíjvégek többségénél a bordázott pánt bronz, de négy darab esetében (545., 815., 900., 950.) ezüstlemezről hajlították. Egyedi az 545. sír szíjvégének megoldása: az oldalléc nélküli két lemezt alul három átütött lyukon keresztül összefogták és a szíj végét felül kb. 1 cm hosszban a két lemez közé szorították. Tizenhárom szíjvéget az övön egy szegeccsel rögzítették, négy esetben (33., 68., 335., 626.) kettővel. A szíjvéget merevítő fabetét csak a 68. és 335. sír darabjából került elő.

Árnyalatnyi különbség fedezhető fel a bronz és az ezüst szíjvégek mérete között. Az előbbiek rövidebb és közepes méretűek (5,6–8 cm), míg az ezüst darabok közepesek vagy hosszabbak (6,3–10,6 cm). Szélességük kismértékben változó: 1,6–2,5 cm. Ettől a mérettől a 726. sír szíjvégének 3,6 cm-es szélessége tér el jelentősen.

A szíjvégek hosszának és szélességének egymáshoz viszonyított arányát figyelembe véve többségük hosszúsága közelíti szélességük háromszorosát. Ettől az aránytól jelentősen eltérnek a 335. és a 897. sír darabja, amelyeknek hosszúsága ötszöröse a szélességnek. Ezt az arányt követi a két vasszíjvég és a 815. sír példánya. Két, az átlagtól eltérő arányú szíjvég (726., 900.) hossza rövidebb, szélességük nagyobb a többinél.

Szegváron csak három öv végére került préselt, peremes nagyszíjvég. Egyet bronzlemezről préseltek és ezüstözött felülete díszített (760.), kettőt ezüstlemezről (90., 960.), melyek közül az első Tarnaméra típusú. Mindhárom darab hátlapját bronzlemezről alakították ki. Itt kell megemlítenünk, hogy kizárólag a 755. sír veretes övének végét díszítette szíjvég alakú veret.

A temető négy sírjából kerültek elő Tarnaméra típusú övgarnitúra veretei, de csak a 90. sír készletéhez tartozik nagyszíjvég. Ezen a darabon a középső kör és két csepp alakot sűrűn tagolt vonal veszi körbe, amely jellegzetesség alapján Garam Éva a típuson belül egy csoportot különített el, ahogy arra már fel-

⁵⁷⁰ LŐRINCZY 2020, 392. kép 4.

jebb utaltunk.⁵⁷¹ A 90. sír szíjvégének a területen egyetlen párhuzama ismert Csanádpalota-Országhatár 241. házából.⁵⁷²

A nagyszíjvégek között két, vasból kovácsolt tokos példány került elő a szegvári veretes övvel jellemezhető sírokból. Méreteik szinte megegyeznek egymással, hosszuk 10 cm (100.), illetve 9,5 cm (85.), szélességük 2,5–2,7 cm. A szegvári sírokon kívül a Deszk G 49. és az Öcsöd-MRT 96a 8. sírből ismert vas övgarnitúra,⁵⁷³ de egyik sír sem tartalmazott nagyszíjvéget.

Nemcsak a szegvári temetőben, de a tiszántúli kora avar kori szíjvégek között is egyedi darabnak számít a 878. sír rövid, négyzet alakú ezüst szíjvége, melynek felülete – a rajta látható igen kopott foltok alapján – aranyozott volt.

A szegvári nagyszíjvégek döntően egyszerű, díszítés nélküli darabok. Az egyes szíjvégek felületének aranyozásán és ezüstözésén, illetve ónozásán kívül a Tarnaméra típusú szíjvég mellett csak a 626. és a 760. sír példányain látható díszítés. A 626. sír szíjvégének értékelését már elvégezték.⁵⁷⁴ A 760. sírből származó szíjvég előlapjának felső két sarkán egy-egy derékszögű, az alsó, íves végén félköríves, keresztben rovátkolt sáv található. A lemez közepén felül két rövid rovátkolt sávból egy V alak, alatta egy fordított csepp forma látható. Alulra egy V formát tervezhettek, de helyette két rövid, szabálytalan helyzetű sávot készítettek. A felület ezüstözése csak a bemélyedő díszeknél és nyomokban a peremek oldalán maradt meg. Ennek a kompozíciónak nincs párhuzama, de egyes részletei igen gyakoriak a kora avar kori vereteken, előfordul préselőmagon is. Így például a csepp alak (ebben az esetben fordított helyzetű) a Tarnaméra típusú veretek egyik fő motívuma. A szíjvég peremét szegélyező és V alakban kialakított pálcátágok megtalálhatóak az adonyi és a kunszentmártoni préselőmagokon.⁵⁷⁵ A szétesett kompozíció alapján egy gyenge utánzatról van szó esetünkben, amely több, eltérő típusú veret egy-egy részletét másolja.

VERETES ÖVEK

A temető 48 sírjából került elő veretes öv vagy hiányos garnitúra és 7 olyan bolygatatlan temetkezés volt, ahol a veretes övnek csak egyes részei (veret, szíjvég stb.) kerültek elő. Legnagyobb számban az egyszerű, kerek veretekkel díszített övek vannak, ezt követik esetszámban a pajzs alakú veretes övek, majd a Tarnaméra, és az egyedi típusú veretes övek előfordulása.

Préselt, peremes, kerek veretes övek (59. kép 1, 3–5; 60. kép 1–2)

A temető veretes övei között legnagyobb számban, 15 sírban voltak bronzból és ezüsből préselt veretekkel felszerelt övek.

Az 58. sírban fekvő maturus férfi övét hátul hét ezüstveret díszítette, feltehetően kettő-kettő egymás alatt. Az öv közepén egy préselt, kéttagú ezüstveret volt, amely előlappal lefelé – az első ágyéksigolya alól került elő. 3 cm-es hosszúsága alapján az öv hátsó része legalább ilyen széles lehetett. Az öv egyik végét két lapból álló, ezüstözött előlapú bronz szíjvég zárta, a másikat egy trapéz alakú, rögzítópántos vascsat. A csathoz az övet két, kettéhajtott vaspánttal fogták hozzá és szegecsekkel rögzítették. Hasonló szereléssel ellátott csat a temető 90., 137. (függesztőszíj csatja) és a 900. sírjából került elő. Ugyanakkor a Tiszántúl kora avar kori leletei között nem ismerünk hasonló kialakítású darabot. Az 58. sírban talált példány hosszú pántjaival különbözik a többitől. A csat belső és a szíjvég külső, egyaránt 1,6 cm-es szélessége alapján a szíj végét elkeskenyítették.

⁵⁷¹ GARAM 2001, 141.

⁵⁷² PÓPITY 2015, 103, 3. kép 2.

⁵⁷³ BALOGH 2016, 219; MADARAS 2004, 7. kép.

⁵⁷⁴ GULYÁS–SAMU 2022.

⁵⁷⁵ PL. RÁCZ 2014, Taf. 2:3, Taf. 44:3.

A 76. sírban fekvő senium férfi övén kisszámú ezüstveret volt: három a bal mellkason (talán másodlagos helyen) került elő, míg kettő a jobb medencelapáton. Az öv zárását egy téglalap alakú vascsattal oldották meg, a másik végén nem volt maradandó anyagból készült szíjvég.

A 194. sírban fekvő infans II. gyermek övét hátul 14 ezüstveret díszítette. Ezek a jobb és a bal medencelapát alól, illetve a második csigolya bal oldala mellől kerültek elő. A kerek veretek mellett három, kék üvegbetétes, kéttagú ezüstveret is volt az öv jobb felén, ahol egy mellékszíjra, egymás alá két T alakú ezüstveretet szereltek fel. Bármennyire is lehetetlennek látszik, de az öv bal oldalán öt mellékszíj lógott, végükön szíjvég alakú ezüstverettel. Így kellett lennie annak ellenére, hogy a gyermek bal oldalát egy állatjárat hosszában megbolygatta és elmozdított több veretet is, de mind a bal oldalon maradt. Ennek a felemás díszítésű övnek a végén egy ezüst előlapú nagyszíjvég volt, amely szokatlan módon a jobb combcsont külső oldalával párhuzamosan feküdt. Az övet egy négyzetes vascsat zárta, amely a bal szeméremcsont éle előtt feküdt, pecekkel a bal combcsont irányában.

A 202. sírban fekvő adultus férfi övét 27 ónozott felületű bronzveret díszítette. Bár a veretek egy része elmozdult – a jobb bordák nagy részét állatjárat bolygatta meg –, a 3. csigolya bal oldala mellett, azzal egyvonalban a bal rádiusz belső oldalánál és magán a rádiuszon, illetve a bal medencelapát felső peremén és a bal szeméremcsont belső oldalánál három-három veret került elő háromszög alakzatban. Ez feljogosít bennünket arra, hogy az öv hátulján kilenc veretcsokorban 3-3 veretet tételezzünk fel. Mivel az in situ veretek előlappal felfelé kerültek elő, ezért csak arra lehet gondolni, hogy az övet – annak funkció szerinti helyén – az elhunyra fektették. Az öv négy mellékszíjának végén ónozott felületű, szíjvég alakú bronzveret volt. Az erősen töredékes darabok közül kettő az állatjárat által megbolygatott mellkas jobb oldaláról került elő, egy a szeméremcsontok elöl, egy pedig a koponyatető vonalában az északnyugati sírfal mellől. Ezzel szemben két ónozott felületű, T alakú bronzveret ugyan töredékes állapotban a bal oldalon, az alkarcsont belső oldala mellett feküdt, arra nagyjából merőlegesen, egyvonalban. Ezek eredetileg egy mellékszíjon voltak. Az öv egy téglalap csatkarikájú, öntött bronzcsattal záródott, amelynek a vaspecke a jobb alkar irányában feküdt. A pajzs alakú csattest hátulján eredetileg három szegecs szolgált annak felszerelésére, de kopás vagy törés miatt felerősítés céljából kilyukasztották. A csat és a szeméremcsontok előtt fekvő szíjvég alakú, bolygatatlannak látszó bronzveret sírbeli helyzete alapján az tűnik reálisnak, hogy ez a veret nem mellékszíjon volt, hanem az öv végén, a nagyszíjvég helyén. Ha a fenti értelmezés elfogadható, akkor egy becsatolt övet helyeztek az elhunyra.

A fenti övön kívül volt egy öv – funkciójának megfelelően – az elhunyt derekán. Ennek végét a jobb medencelapát pereme mellett, előlappal felfelé fekvő préselt, pajzs alakú bronzveret díszítette és az öv a bal medencelapát és a szeméremcsont élén fekvő öntött bronzcsattal záródott, melynek vaspecke a bal combcsont irányában feküdt. A csat szíjszorító bronzlemezeének hátlapján eredetileg három szegecs szolgált a felszerelésre, de kopás vagy törés miatt a felerősítés céljából először kilyukasztották, majd még egy ácskapocs alakú bronzfület is forrasztottak a hátlapra. A veret és a csat összetartozását az is valószínűsíti, hogy a karika belső átmérője és a veret külső szélessége megegyezik.

A 333. sírba temetett adultus férfi bordái, csigolyái, valamint medencelapátjai és keresztcsontja hiányzott, mert a padmaly fölé ásott 333a sír kiásása során megbolygatták. A sír betöltéséből előkerült 10 ezüstveret volt a téglalap alakú vascsattal záródó övön.

Az 539. sírban fekvő matusus férfi övének hátulján – az ép darabok, a verettöredékek, valamint a szegecs alapján – 28 bronzveret volt, melyek a jobb medencelapát felső szélénél fekvő három veret kivételével mind előlappal lefelé kerültek elő. A második csigolya bal széle alatt függőlegesen négy veret feküdt szorosan egymás mellett, a csigolya jobb széle alatt hasonló helyzetben három, míg ezektől jobbra négy veret. A kerek veretek a bal alkarcsonttól a jobb medence külső pereméig tartó sávban 2-3 cm távolságra kerültek elő, többnyire hármásával, de közelükben mindig volt még egy-egy veret. Így feltételezhetjük, hogy az övet eredetileg 4-4, hét függőlegesen elhelyezett veretsorral díszítették. Hátul, az övön közepén

egy mellékszíj függött, amelyen egymás alatt két T alakú veret volt, melyek a keresztcsont alatt, előlappal lefelé, ívelt végükkel a koponya irányában feküdtek. Az öv két oldalán lévő két-két mellékszíj végét egy-egy préselt, szíjvég alakú bronzveret zárta le. A bal alkarcsont alatt és a jobb medencelapáton fekvő darab in situ, előlappal felfelé feküdt, míg a bal és a jobb medencelapát felső pereme feletti veret eredeti helyzetéből elmozdulva, előlappal lefelé. A nagyszíjvég nélküli övet trapéz alakú vascsat zárta, amelyet a jobb medencelapát alsó peremén bontottunk ki, pecekkel az alkar irányában. A jobb medencelapát alól előkerült, agancsból faragott eszköz valószínűleg az öv mögé volt dugva.

A 755. fülkesírban nyugvó adultus férfi vázmaradványa nagyrészt felszívódott. A férfi bal oldalán, a felkar közepétől a lábszárcsont felső végéig egy kiterített öv veretei kerültek elő. Egy trapéz alakú vascsat feküdt töredékes állapotban a bal felkar belső oldala mellett. Ettől lefelé, az alkarcsontok és a combcsont vonalában 26 ezüstveret feküdt: a csattól 7 cm-re kettő, attól 10 cm-re újabb kettő, majd 6 cm-re megint két veret. Négy-négy veret került elő egy vonalban, egymástól 3-3-3 cm-re, majd 3 és 6 cm-re kettő-kettő, és 8 cm-re újabb négy veret. Az utolsó veretsortól 23 cm-re feküdt egy szíjvég alakú ezüstveret, íves végével a veretek felé, előlappal lefelé. Az öv hat mellékszíját préselt, szíjvég alakú ezüstveret díszítette. Ezek – bár kissé elmozdultak – de valószínűsíthető, hogy a csat közelében fekvő két-két verethez kapcsolódóan egy-egy mellékszíjon voltak, hasonlóan az öv másik végén, illetve a nagyszíjvég előtti négyes veretsorhoz csatlakozva. A két préselt T alakú ezüstveret a középső négyes veretsor vonalában feküdt az onnan lógó mellékszíjon.

A 759. padmalyos sírban fekvő matusus férfi övét ezüstveretek díszítették. Négy veret került elő a második és a harmadik csigolya bal oldala mellől és a bordák alól. Hat, feltételezhetően téglalap formájú, egymástól eltérő díszítésű töredékes ezüstveret feküdt előlappal lefelé a medence környékén: egy-egy a jobb kézcsontok mellett, a jobb medencelapát külső szélénél, illetve a bal oldalon az alkarcsont alsó vége és a szeméremcsont alatt, valamint másodlagos helyen a két térd között. De az sem zárható ki, hogy ez utóbbi szíjvég az öv végén volt, amelyet legnagyobb valószínűséggel az a négyzetes vascsat zárt, amelyik a bal combcsont belső oldalánál feküdt.

A 760. padmalyos sírban fekvő adultus férfi övét bronzveretek díszítették. Tizennyolc veret került elő a medencelapátok alatt és felett: 2-2 egymás mögött feküdt a jobb medencelapát külső szélén, a keresztcsont jobb szélén és a bal medencelapát külső szélén, valamennyi előlappal felfelé. Kettő a jobb medencelapát alatt került elő, 3-3 a keresztcsont jobb és bal széle alatt, 2 a bal medencelapát felső széle alatt és 2 a bal medencelapát és az alkarcsont között. Ezekkel a veretekkel egy vonalban 2 szíjvég alakú veret feküdt előlappal lefelé, egymás mellett a bal medencelapát alatt. Ezekon kívül 1-1, de más formájú szíjvég alakú veret került elő a jobb medencelapát mögött igen töredékes állapotban, előlappal felfelé, az alkarcsont és a csigolyasor között, illetve a bal medencelapát felső széle felett. Az öv végén egy préselt, ezüstözött felületű bronz szíjvég volt, amely előlappal lefelé a jobb alkarcsont és a medencelapát alatt feküdt, félköríves végével a keresztcsont irányában. Az övet egy téglalap alakú vascsat zárta, amelyet a bal medencelapáton bontottunk ki, pecekkel a bal karcsontok irányában.

A 874. fordított tájolású aknasírban fekvő matusus férfi övét is ezüstveretek díszítették. Egy-egy veret került elő a bal oldalon, a medencelapát felső széle mellett, előlappal felfelé, a medencelapát széle és az alkarcsont között, a jobb oldalon az alkar belső oldala mellett és az ágyékcsigolya jobb oldala mellett, mindhárom előlappal lefelé. Az előkerült L alakú szegecsek alapján ennél több veret lehetett az övön. A kerek veretek mellett az övet legalább egy kettőspajzs alakú veret is díszítette. Ezek töredékei a felszerelő bronzpánttal együtt a bal medencelapát és az ágyékcsigolya találkozásánál feküdtek, előlappal felfelé. A felsoroltakon kívül még 5, ismeretlen formájú – de a felszerelő drótok alapján hosszúkás – veret volt az övön, ezek töredékei a jobb oldalon az alkar felső vége alatt kerültek elő, előlappal felfelé, a medencelapát felső széle mellett, előlappal lefelé, az ágyékcsigolya jobb oldala alatt és mellett, a bal medencelapáton előlappal felfelé, valamint a bal szeméremcsont előtt. Az övet záró vascsat töredékes állapotban a jobb alsó bordák előtt feküdt.

A 892. padmalyos sírban fekvő maturus férfi jobb alkarcsontjai alatt, illetve belső oldaluknál három ezüstveret töredékei kerültek elő L alakú bronzszegecsekkel és egy ezüst szíjvég töredéke. Az övet egy trapéz alakú vascsat zárta, amely a keresztcsonton feküdt.

A 900. sírban fekvő adultus férfi bordái felszívódtak, az övét díszítő tizennyolc ezüstveret a 2-3. csigolya magasságában a két alkarcsont között feküdt, előlappal lefelé. A gerinctől balra, egymástól 2,5–3 cm-re három függőleges sorban 4-4 veret helyezkedett el kb. 5,5–6 cm hosszon. A gerinctől jobbra 8–8,5 cm-re került elő még 2-2 példány eredeti helyzetben, valamint 2 veret a bal medencelapát és a bordák alsó széle között. Az öv hat mellékszíjának végén préselt, ezüst szíjvégek voltak. Mindegyik előlappal lefelé feküdt a jobb oldalon, 1-1 az alkarcsont alatt, a medencelapát mögött, az első ágyékcsigolya bal oldala alatt és mellett, valamint a bal oldalon a medencelapát és az alsó bordák között, a medencelapát és az alkar között. Az öv végén egy ezüst előlapú nagyszíjvég volt, amely a bal alkar belső oldala mellett került elő, tokos végével a lábfej irányában. A szíjvég tokos vége előtt feküdt a bronzlemezből hajlított övbújtató. Az öv egy bronzlemez szíjszorító pántokkal felszerelt B alakú vascsattal záródott, amely az alsó ágyékcsigolyák jobb oldala mellett feküdt, pecekkel a jobb alkar irányában.

A 964. fülkesírban nyugvó maturus férfi övén egy ezüstveret és a mellékszíján szíjvég alakú bronzveret volt, melyek töredékes állapotban a medence alól kerültek elő. Ugyancsak töredékes állapotban, a bal combcsont felső harmadának külső oldala mellett feküdt egy bronz kisszíjvég. Az övet záró téglalap alakú vascsat a jobb szeméremcsont és a combcsont között került elő.

A 731. sírba temetett adultus férfit megbolygatták, kirabolták. Hiányos vázmaradványával csak L alakú bronzszegecsék és – ezek alapján valószínűleg kerek – ezüstveretek apró töredékei, valamint egy téglalap alakú vascsat került elő.

A 889. sírban fekvő maturus nő bal mellkasát és karcsontjait megbolygatták. A jobb alsó borda alól ezüstveret töredéke és egy L alakú szegecs került elő, valamint egy-egy bronzszegecs a csigolya és a koponya alól, illetve a sír betöltéséből. A bronzszegecsék alapján feltehetően kisszámú kerek verettel díszített övet egy téglalap alakú vascsat zárta, amely a jobb medencelapáton feküdt, pecekkel a jobb kézcsontok irányában.

A típushoz tartozó öveket különböző számú és elrendezésű veretekkel díszítették. Az 58. sír övén kívül a többi öv változó számú mellékszíjának végét szíjvég alakú veret fedte. Kivételt jelent a 900. sír öve, ahol mellékszíjakon szíjvégek voltak. Négy öv (194., 202., 539., 755.) egy-egy mellékszíját két-két T alakú veret díszítette. A nagyszíjvégek mérete és típusa – hasonlóan a veretek számához és elrendezéséhez – igen különböző: volt öv, ahol a nagyszíjvég igen kisméretű (58.), kétlapú (pl. 900.) vagy préselt (760.), öt övnél (76., 539. stb.) pedig hiányzott.

Gyöngykeretes, kerek ezüstveretes öv (60. kép 3)

A temető egyetlen sírjában, a 700. fülkesírban fekvő felnőtt férfi övén 10 veret volt, melyek előlappal lefelé, a medencelapátok alól kerültek elő. Ugyancsak tíz mellékszíj végét díszítette kisszíjvég alakú veret: három a bal medencelapát szélénél feküdt, egy a harmadik csigolya alatt, öt a jobb oldalon, az alkarcsontok között, az alkarcsont és a medencelapát között, a medencelapát alatt, egy annak szélénél és egy a medencelapát és a keresztcsont találkozásánál. Az utolsó darab a keresztcsont alól került elő. Az öv végén egy kétlapú ezüst nagyszíjvég volt, amely a bal medencelapáton feküdt, tokos végével a lábak irányában, az öv trapéz alakú vascsatja pedig a bal medencelapát és a keresztcsont találkozásánál.

Félgömbfejű veretes övek (59. kép 2)

A típusba tartozó veretek két férfi övét díszítették. A 85. sírba temetett maturus férfi övére 18 ezüstveretet szereltek, melyek többsége a sírban másodlagos helyen feküdt. Az utolsó hátságigolya alatt megfigyelt két in situ veret alapján az övön egymás felett, párban voltak felszerelve. Mellékszíjakra utaló veretek nem

kerültek elő. A vas nagyszíjvég a bal medencelapát és a bal alkar között ferde helyzetben feküdt, tokos végénél egy bronzlemezből hajlított övbújtatóval. Az övet egy négyzetes vascsat zárta, amely a jobb combsont forgójáról került elő.

A 650. fülkesírban nyugvó felnőtt férfi vázát ugyan állatjárat bolygatta meg. A töredékes és hiányos veretek közül egy-egy a jobb alkar külső oldala mellett feküdt, a bordák alatt, valamint a medencelapát felső szélénél, illetve bal oldalon, az alkarcsontok végénél. Négy mellékszíj töredékes ezüst kisszíjvége közül egy a bal medencelapát alól került elő, a többi másodlagos helyen, a bal, illetve a jobb térd belső oldala mellől, míg a negyedik a bal lábszárcsont belső oldalánál. Az ezüst szíjvégeken kívül két mellékszíjat köpús vas kisszíjvég díszített: egy a jobb medencelapát és a csigolya között feküdt, egy pedig a bal medencelapát mögött. Mindkét darab egyik oldalát sávolyos szövésű textilmaradvány, illetve egy finomabb és egy durvább szövésű textil fedi. Nem lehet eldönteni, hogy a sírból előkerült két, közel azonos formájú és méretű vascsat közül melyik tartozott az övhöz, mindkettő a két combsont között feküdt.

Pajzs alakú veretekkel díszített övek (60. kép 4; 61. kép)

A 118. sírban fekvő infans I. gyermek állatjáratokkal erősen megbolygatott, hiányos vázmaradványával három rossz minőségű ezüstveret került elő töredékes állapotban az állcsúc alól, illetve a jobb kulcscsont helyén. A velük együtt előkerült ónbetétek töredékei és bronzszegecsek alapján övre voltak erősítve, melynek sem csatja, sem szíjvége nem volt.

A 200. sírban nyugvó juvenis férfi övét hátul bizonytalan számú bronzveret díszítette. Hat darab mellett az előkerült töredékek és szegecsek alapján maximum még három valószínűsíthető. Hasonló a helyzet a mellékszíjak végére szerelt kisszíjvég alakú veretekkel is. Az öt töredékes darab mellett – melyek a jobb és bal karcsontok közötti sávban kerültek elő – a verettöredékek és szegecsek alapján még négyet valószínűsíthetünk, ezek hátlappal felfelé a keresztcsont és a bal medencelapát alatt feküdtek. Egy halfarkas végű töredékes bronzveret – amely a 10. csigolya helyén feküdt – és egy hasonló veretként értelmezhető töredék a bal medencelapát mellől került elő, valamint két, tagolt oldalú, rossz megtartású, pontosan nem azonosítható formájú préselt bronzveret töredékei a 10. csigolya mellől. Ezeknek helyzete az övön kérdéses. Az öv egyik végére bronz nagyszíjvéget szereltek, amely itt is szokatlan helyen, a jobb alkarcsont alsó végén feküdt. Az övet egy fordított B alakú vascsattal zárták, amely a jobb medencelapát és a keresztcsont találkozásánál került elő, pecekkel a bal alkar irányában.

A 492. sírban nyugvó matusus férfi övét négy vagy öt préselt, pajzs alakú bronzveret díszítette. Egy-egy töredékes darab volt a jobb könyök és a bordák között, csúcsos végükkel a kézcsontok irányában, előlappal felfelé, a jobb combsont külső oldala mellett fekvő vaskés hegyétől kifelé, illetve előlappal lefelé, a keresztcsonton és a bal medencelapát szélén, mindhárom csúcsos végével a láb irányában, előlappal lefelé, illetve a bal alkar és a medencelapát között, csúcsos végével az alkar irányában, előlappal lefelé. Az öv bal oldalára két préselt, kettőspajzs alakú bronzveretet szereltek, ezek előlappal lefelé feküdtek a bal alsó bordák belső oldalánál, a bordák alatt. Az öv öt mellékszíját díszítette préselt, bronz szíjvég. Három a bal oldalon – a bal alkar belső oldala mellett, a bal medencelapát és az alkar között, a bal medencelapát közepén, előlappal lefelé, csúcsával a láb irányában – és kettő a jobb oldalon, a jobb könyök belső oldalánál, előlappal lefelé, csúcsával a keresztcsont irányában, valamint a jobb combsont mellett fekvő vaskés nyélnyúlványa alatt, előlappal lefelé, csúcsával a csigolyák irányában. Az öv a jobb medencelapát felső peremén fekvő téglalap alakú csattal záródott, a sírból nem került elő nagyszíjvég.

Az 540. padmalyos sírban fekvő juvenis férfi övét bronzveretek díszítették. Elöl, a jobb oldalon egy-egy pajzs alakú veret került elő az alkarcsont, a combsont és a szeméremcsont belső oldala mellett, míg a bal oldalon a combsont külső oldala, a medencelapát és a kéztőcsontok között, valamint a keresztcsont és a bal medencelapát találkozásánál, előlappal felfelé. Az öv öt mellékszíjának végét kisszíjvég alakú veret díszítette. A jobb oldalon egy-egy az alkarcsontok és a medencelapát alatt feküdt,

előlappal lefelé, míg a bal oldalon egy a szeméremcsont belső oldalánál, kettő pedig a medencelapát és a kéztöcsontok között, szintén előlappal lefelé. A préselt, kettőspajzs alakú veretek előlappal lefelé feküdtek a gerincoszlop és a jobb alkarcsont között szorosan, egymástól 1–2 cm-re, egy vonalban. A hat veret felső végénél egy-egy préselt, kerek veret került elő. Az öv végére szerelt kétlapú, oldalléces bronz nagyszíjvég a bal alkar alatt ferdén, tokos végével a medencelapát irányában került elő. Az öv zárása egy négyzet alakú vascsattal történt, amely a bal medencelapát és a keresztcsont találkozásánál, pecekkel a keresztcsont irányában volt.

A 711. fülkesírban egy gyermeket temettek, akinek vázmaradványa a nedves agyagon felszívódott. A bronz övveretek – a gyöngyökhöz és a fülbealókhöz viszonyítva – nagyjából a mellkas tájékán feküdtek, öt előlappal felfelé, öt pedig lefelé. A veretek között volt egy vascsat is töredékes állapotban.

A 726. fülkesírban egy infans II. gyermek rossz megtartású vázmaradványa feküdt, mellkasát állatjárat bolygatta meg. A fiatal bronz övgarnitúráját az elmozdult, töredékes veretek alapján hét veret díszítette: egy-egy feküdt a jobb medencelapát felett, az alkarcsont belső oldalánál, a jobb alsó bordák vége előtt, valamint bal oldalon a medencelapát szélénél, annak belső oldalánál és a keresztcsont bal szélénél. A jobb oldali három veret előlappal lefelé volt, egy felfelé, míg a bal oldalon egy-egy veret felfelé és lefelé, a harmadik a peremén állt. Bár helyzetük alapján ezek a darabok kisebb-nagyobb mértékben elmozdulhattak, de többségük csúcsos végével a koponya irányában feküdt. Az öv öt mellékszíjának végét préselt, kisszíjvég alakú ezüstveret zárta le. Egy-egy darab feküdt a jobb alkar belső oldalán, a medencelapát alatt keresztben, a szeméremcsont előtt és a bal oldali bordák végénél, valamint a medencelapát felső széle alatt, a karcsontokkal párhuzamosan. A fentieken kívül egy azonosíthatatlan – talán kettőspajzs alakú – veret töredéke feküdt a jobb medencelapát felső pereme közelében, előlappal felfelé. A gyermek övén egy kétlapú bronz nagyszíjvég volt, amely a bal oldali bordák alsó végénél feküdt. Az övet egy téglalap alakú vascsat zárta, amely a bal medencelapát és a keresztcsont találkozásánál került elő, pecekkel a jobb alkar irányában.

A 930. padmalyos sírban fekvő adultus férfi övét ezüstveretekkel díszítették. Hátral hat pajzs alakú veret volt: egy-egy feküdt a jobb alkar belső oldala mellett, a 2. ágyéksígyolya és a jobb alkarcsont között, a 2. ágyéksígyolya jobb oldala mellett és a 2-3. ágyéksígyolya alatt. A bal oldalon a 3. ágyéksígyolya vonalában, részben már a kard alatt volt egy, valamint a szeméremcsont bal oldalánál. A pajzs alakú veretek mellett három kőberakásos, préselt veret is díszítette az övet: egy-egy a 3. ágyéksígyolya jobb és bal oldala mellett, valamint az 1. ágyéksígyolya alatt, mindhárom előlappal lefelé került elő, pajzs alakú taggal a láb irányában. Öt mellékszíj végére szereltek fel egy-egy szíjvég alakú veretet. A bal oldalon két darab került elő az 1. ágyéksígyolya vonalában, a kard belső oldalánál, egy arra merőlegesen, egy pedig párhuzamosan. Egy-egy veret feküdt a jobb oldalon az alkar felső végének belső oldalánál, illetve mellette, a 2. ágyéksígyolya vonalában és a karcsont és a sígyolyák között középen, szintén a 2. ágyéksígyolya vonalában. Mindegyik előlappal lefelé volt. A hatodik mellékszíjat két T alakú veret díszítette, amely az 1. és a 2. ágyéksígyolya alól került elő, előlappal lefelé, pajzs alakú tagjával a koponya irányában. Az öv végén egy ívelt oldalú préselt nagyszíjvég volt, amely töredékes állapotban a bal szeméremcsont előtt feküdt. Az övet egy szíjszorító vaspántos, négyzet alakú csat zárta, amely a jobb medencelapát felső oldalánál, pecekkel a koponya irányában feküdt.

A 950. fordított kialakítású fülkesírba temetett matusus férfi mellkasát egy K–Ny-i irányú állatjárat bolygatta meg. Egy veret eredeti helyzetben feküdt a bal medencelapát alatt, hátlappal felfelé és egy préselt, szíjvég alakú ezüstveret a szegycsont alatt, a bolygatott sígyolyák és bordák közül került elő. Viszont egy másik ezüstveret, valamint az ácskapocs alakú bronzdrótok és zárópántok száma alapján – melyeket a bolygatott mellkas területén bontottunk ki – összesen 6, mellékszíjat díszítő verettel számolhatunk. Az övet egy kétlapú ezüst nagyszíjvég zárta, amely a bal kulcsesont felett feküdt, közelében egy trapéz alakú vascsat.

Itt kell megemlítenünk, hogy a szkréperládával megsemmisített „B” sírhoz tartozó ácskapocs alakú felszerelő bronzdrótok alapján legnagyobb valószínűséggel a sírban fekvő férfi övét legalább 11 pajzs alakú ezüstveret díszíthette.

A típushoz tartozó 9 övet változó számú és vegyes elrendezésű veretekkel díszítették. Az öveken a pajzs alakú veretek és a szíjvég alakú veretek száma megegyezett. A 492. sír övén a mellékszíjakat szíjvégek díszítették, a 711. sírban fekvő gyermek övének nem voltak veretes mellékszíjai. A pajzs alakú vereteket két övön kettőspajzs (492., 540.), egyen köberakásos és T alakú veretek (930.) egészítették ki. A 930. sír préselt szíjvégén kívül a többi sírban kétlemezes nagyszíjvég volt, kivéve a 492. sírt, ahonnan nem került elő nagyszíjvég.

Nagyméretű, préselt, kerek veretes öv (63. kép 5)

A 878. fülkesírban az infans I. gyermek vázából csak a tejfogai maradtak meg, övének ezüstveretei a medence táján, 5–7 cm vastag betöltésen kerültek elő. A gyermek övén négy, peremes kerek veret volt: egy-egy a jobb és a bal medencelapát táján, kettő egymáson fekvő, töredékes állapotban a keresztcsont táján. E két kerek veret felső és alsó szélénél egy-egy préselt szíjvég került elő. A bal medencelapát táján fekvő kerek veret mellett az előzőektől eltérő típusú préselt kisszíjvég volt. Az öv végére szerelt préselt nagyszíjvég az öntött bronzcsat mellett feküdt, azzal párhuzamosan, hátlapjával felfelé, tokos végével a bal karcsontok irányában. Az övet egy Syracusea típusú csattal zárták, amely a szeméremcsont táján, hátlaplappal felfelé, karikával a bal kéz irányában került elő.

Üvegbetétes, összetett veretekkel díszített övek (62. kép 1)

A 335. sírba temetett adultus férfi övét összetett, két kerek tagból álló üvegbetétes veretek díszítették. Négy veret a bal medencelapáton, illetve annak felső és oldalsó szélén feküdt, kettő előlappal felfelé, kettő lefelé. Egy-egy veret a második ágyékcsigolya bal és jobb széle alatt volt, a sír tengelyével párhuzamosan, előlappal lefelé. A jobb medencelapáton egy-egy veret előlappal felfelé, illetve lefelé került elő, nagyjából a csigolyasorral párhuzamosan és egy veret a keresztcsont és a bal medencelapát találkozásánál, előlappal felfelé. Az üvegbetétes vereteken kívül az öv bal oldalát három pajzs alakú veret díszítette, egy a bal alkar belső oldala mellől került elő, egy a mellkas bal oldaláról és egy a harmadik csigolya bal oldalától. Az övön hat mellékszíj végén két, eltérő típusú veret volt, három félköríves végű a jobb medencelapát és a jobb alkarcsont között feküdt előlappal lefelé, három csúcsos végű pedig a bal medencelapát alatt, illetve mögött. Ennek az övnek a végén ezüst előlapú nagyszíjvég volt, amely a jobb medencelapát mögött feküdt, részben az alkarcsont alatt, tokos végével a karcsont irányában. Az övet vas szíjszorító lemezzel felszerelt bronzból öntött csatfej zárta, amely a keresztcsonton került elő, vaspeckekkel a bal combcsont irányában. Az öv mögé lehetett beszúrva egy agancsból faragott bogozó, amely az ágyékcsigolyák alatt, a sír tengelyére merőlegesen feküdt.

A 335. síron kívül a 194. és a 930. sír veretes övén volt kerek és a pajzs alakú vereteken kívül 3-3 üvegbetétes, összetett veret.

Tarnaméra típusú övek (63. kép 3)

A típusba tartozó veretekkel felszerelt övet négy férfi viselt. A 90., juvenis férfi kirabolt sírjából előkerült ép darabok és verettöredékek alapján 7 veret és 10 kisszíjvég, valamint talán két, kettőspajzs alakú veret valószínűsíthető, melyek között van néhány bronz- és ezüstlemezből együtt préselt darab is. De az egész veretek és peremtöredékek alapján annak a lehetősége sem zárható ki, hogy 7-7 veret és kisszíjvég, valamint két kettőspajzs alakú veret lehetett az övön. A harmadik lehetőség, hogy csak egy kettőspajzs, valamint egy negyedhold alakú veret volt a garnitúra része. A nagyszíjvég előlapja rossz minőségű ezüstlemezből préselt, a hátlapja bronzlemezből. Az övet bronz rögzítő pántos, enyhén trapéz alakú vascsat zárta.

A 97. sírban ugyancsak juvenis férfit temettek. A medence alatti veretek és szíjvégek többsége nem in situ, hanem bizonyos mértékig elmozdulva feküdtek. Az öv hátuljára szerelt három veret alatt függő mellékszíjak végét három kisszíjvég díszítette, míg a negyediket feltehetően az öv végre szerelték, mi-

vel nagyszíjvég nem került elő a sírból. A két, félhold alakú veret az öv közepén lehetett, mert egymás mellett, a keresztcsont és az ágyékcsigolya találkozásánál kerültek elő, hátlappal felfelé, egy veret és egy szíjvég alól. Az övet egy téglalap alakú vascsattal zárták, amely a jobb alkarcsontok belső oldala mellett feküdt, pecekkel az alkar irányában.

Az 542. sírban nyugvó maturus férfi övét igen rossz megtartású veretek díszítették. Az ép darabok és a töredékek, valamint a felszerelő drótok alapján 7 veretet valószínűsíthetünk: egy a bal alkar, kettő a bal medencelapát alól került elő, egy-egy a második és a harmadik csigolya alól és egy a jobb alkarcsont és a nagyszíjvég alól, valamint egy a sír betöltéséből. A veretsort két kettőspajzs alakú veret egészíti ki, egy a keresztcsont jobb oldala mellett feküdt, egy pedig a bal medencelapát felső szélénél. Az öv jobb oldalán, az alkar felső vége alatt fekvő kisszíjvég egy mellékszíj végét díszítette. Egy ezüstözött előlapú bronz nagyszíjvég volt az öv egyik végén, amely a jobb alkarcsont alatt ferdén, tokos végével a keresztcsont irányában feküdt, az öv trapéz alakú vascsattja a keresztcsonton, pecke a bal alkar irányában.

A 860. fülkesírban fekvő juvenis fiú mellkasát állatjárat bolygatta meg. Övének három mellékszíján egy-egy bronz kisszíjvég volt: a jobb alsó bordáknál, a második ágyékcsigolya bal oldala és a keresztcsont jobb széle alatt, előlappal lefelé. Az övet egy ovális alakú vascsatt zárta, amely a jobb combcsont közepe alól került elő.

A legnagyobb számú veret – de nem teljes garnitúra – csak a 90. kirabolt sírból került elő, a többi temetkezésben az övkészlet többé-kevésbé hiányos részei voltak. A három juvenis (90., 97., 860.) és egy maturus (542.) férfit fülkesírba temették el.

Főnlak típusú veretes öv

Egy adultus nő és egy maturus férfi kettős sírjában (110.), a férfi combcsontjának középső sávjában feküdt három veret egyvonalban, egymástól 15–18 cm-re. Egy töredékes állapotban a jobb combcsont külső oldalától 7, a másik annak a belső oldalától 5 cm-re, előlappal a sír alja felé, míg a harmadik a bal combcsont külső oldalától 5 cm-re előlappal felfelé. Mivel a jobb combcsont hátsó felületén, annak felső harmadában zöld patinanyomot figyeltünk meg, ezért valószínű, hogy egy veret állatjáratral kerülhetett a jobb combcsonton külső oldalához.

Mint már az övvereteknél említettük, ez a verettípus hét tisztántúli lelőhelyről ismert, melyek többsége – a Tisza menti aradkai és a szegvári kivételével – a Maros völgyében került elő, ami alapján elmondható, hogy a folyó mentén a verettípusnak bizonyos mértékű koncentrációja figyelhető meg.

Vasveretes öv

A temető 100. sírjában nyugvó adultus férfi melléklete egy komplett garnitúra volt. A bolygatatlan sírban az övveretek és a szíjvégek együttesen a megszokott helytől – a medencelapát sávjától – kissé feljebb, az alsó 5 csigolya szélességében feküdtek. Erre a helyzetre az a legvalószínűbb magyarázat, hogy a koporsóba fektetett férfi teste a fülkébe való becsúsztatás során megcsúszott, míg a koporsóhoz tapadt ruházat és ezzel együtt övének helyzete nem változott.

Az övveretek eltérő formájúak: hátul közepén egy tagolt oldalú, ívelt végű veret került elő a 6. ágyékcsigolya bal oldala alól, ívelt végével a koponya irányában. Ettől balra az övön három téglalap alakú, csúcsos végű veret volt, jobbra egy téglalap alakú, lekerekített sarkú, plasztikus díszítéssel, egy pajzs alakú és egy másik, rossz megtartású veret. A mellékszíjakat eltérő méretű, félköríves végű szíjvégek díszítették. Egy a jobb medencelapát peremén feküdt, köpűjével a keresztcsont felé, a többi a bal oldalon, a medencelapát alatt, illetve a vaskard és a medencelapát között, egy kivételével eredeti helyzetben. Az öv egyik végét a bal alkar alatt fekvő nagyszíjvég zárta, előtte az övön volt egy vas szíjbújtató. Az övet egy négyzetes vascsattal zárták, amely a sírban az ágyékcsigolya fölött feküdt, pecke a jobb alkar irányába mutatott.

Álcsatos veretekkel díszített övek (63. kép 1–2)

A típusba tartozó ezüstveretek egy matusus (960.) és egy senium (897.) férfi övét díszítették. A 897. padmalyos sírban az övveretek a két alkarcsont között, kb. 20 cm-es sávban kerültek elő. Négy feküdt egy vonalban a jobb alkarcsonton és a medencelapát felső szélén, előlappal felfelé. Nyolc-kilenc, pontosan nem azonosítható veret töredékei a 2-3. csigolya vonalában kerültek elő, a bordák és a csigolyák alól, előlappal lefelé. Egy-egy préselt, szíjvég alakú veret a jobb medencelapát közepén feküdt, valamint a bal alkar belső oldala mellett. Az öv egyik végén kétlapú, ezüst nagyszíjvég volt, amely a jobb alsó bordák előtt, közvetlenül a hátoldali veretek felső széle mögött feküdt vízszintesen, hátlappal felfelé, íves végével a jobb alkar irányában. Az övet egy négyzetes vascsat zárta, amely a második ágyékcsigolyán került elő.

A 960. fülkesírba temetett férfi övét 11 veret díszítette. Ezek közül 5 veret a jobb alkarcsont és az ágyékcsgigolyák között került elő a medencelapát felső széle alatt, szorosan egymás mellett, majd három a 2. és a 3. ágyékcsgigolya alatt és újabb három a csigolyasor és a bal alkarcsont között. Mindegyik veret előlappal lefelé feküdt. Egyetlen mellékszíj végén volt szíjvég alakú veret, amely a jobb medencelapát alól került elő, előlappal felfelé, alsó végével a keresztcsont irányában. Az öv egyik végét ezüst nagyszíjvég zárta – amely a bal medencelapát felső széle mögött feküdt –, a másik végét egy téglalap alakú vascsat.

Egyedi veretekkel rendelkező övek (62. kép 2–5)

Magas azoknak az öveknek a száma, melyeket egyedi veretek jellemeznek. A 33. sírban fekvő matusus férfi övén préselt, igen rossz megtartású, bontás közben elporladt ezüstveretek voltak. Hátralatt öt, kéttagú ezüstveretet találtunk. Ezek 5 cm-es hossza alapján az öv ennél szélesebb kellett, hogy legyen. A veretsor két végén – de még hátralatt – két-két téglalap alakú, préselt ezüstveretet helyeztek el. Az öv egyik végét egy aranyozott előlapú, ezüstözött hátlapú bronz nagyszíjvég zárta, amely feltehetően másodlagos helyzetben, a jobb combcsont belső oldala mellett került elő. Az övet egyszerű téglalap alakú, jobbra nyíló vascsat zárta. Az ezüstvereteken kívül az övön, a jobb medence táján még egy kisméretű vas propellerveret is fel volt szerelve.

A temető egyetlen, rozettás veretekkel felszerelt tegezöve a 33. sírban fekvő matusus férfi melléklete volt. A tizennégy aranyozott felületű, préselt bronzverettel díszített öv egyik végét aranyozott, erősen kopott felületű, préselt bronz szíjvég zárta. Ehhez az övhöz nem tartozott csat. A veretek két sorban feküdtek a bal felkarcsont és a fülke fala között, változó magasságban, a sír alja fölött 2–6 cm-rel. Helyzetük alapján az övet kettéhajtva helyezték koporsó mellé.

Rozettás veretekkel díszített tegezöv a Hajdúdorog-Városcsok út 1. sírból⁵⁷⁶ és a Szegvár-sápoldal 1. sírból ismert.⁵⁷⁷ Ez utóbbi, 8 ezüstrozettával díszített öv egyik végén kettőslemezes ezüst nagyszíjvég volt, a másikon lemezszorító vascsat.⁵⁷⁸ A szegvár-sápoldali sírban a lecsatolt tegezövet a koporsó jobb alsó negyedébe, a tegez alá fektették.⁵⁷⁹

A hajdúdorogi 15, két eltérő típusú aranyozott rozettával felszerelt tegezövet a padmalyos sír északnyugati sarkában helyezték el, a veretek a koporsó mellett változatos helyzetben, ferdén, függőlegesen, illetve vízszintesen kerültek elő. A leírás alapján az a legvalószínűbb, hogy a szegvári 33. sírhoz hasonlóan az övet itt is kettéhajtva helyezték el a függőleges helyzetű tegez mellé. Az öv egy téglalap alakú vascsattal záródott, ebből a sírból nem került elő szíjvég.

⁵⁷⁶ KRALOVÁNSZKY 1992, 122, 5. ábra 12–13.

⁵⁷⁷ BÓNA 1979, 8, 2. kép 5.

⁵⁷⁸ BÓNA 1979, 8.

⁵⁷⁹ BÓNA 1979, 24.

A fenti három eset alapján a tegezövet lecsatolva helyezték a sírba,⁵⁸⁰ de mint láttuk, három különböző helyre. Ezeknek az öveknek nemcsak sírbeli helyzete volt eltérő: az oromdűlői 33. sírban nem került elő csat, a hajdúdorogiból szíjvég, ellenben a sápodaliban mindkettő megvolt.

Az oromdűlői 68. sírban nyugvó adultus férfi övét meghatározhatatlan formájú ezüst övveretek díszítették, melyek apró töredékei és a felszerelő bronzszegecsek a jobb medencelapát és a keresztcsont alól kerültek elő. Az öv végét kétlemezes bronz nagyszíjvég zárta, amely a bal alkarcsont belső oldalánál feküdt. Az övet egy bronz csatkarikával zárhatták, melyhez két centiméter hosszú, vasoxiddal konzerválódott bőrmaradvány kapcsolódott.

Egy infans II. gyermek állatjázat által megbolygatott sírjából (121.) ónozott felületű bronz övveretek kerültek elő. A négy oldalán tagolt peremű veretek közül egy-egy feküdt a jobb oldalon, a könyök közelében, előlappal lefelé az alkar alatt, annak belső oldala mellett, illetve az alkar közepe alatt, plusz egy-egy töredékes darab állatjázatban a jobb felkar és a csigolya között. Két szíjvég alakú veret feküdt előlappal felfelé a jobb medencelapát széle mögött és az alsó csigolyák jobb oldala mellett, valamint egy került elő töredékes állapotban a sír betöltéséből. A hat tagolt oldalú vereten kívül csak három, mellékszíjat díszítő veret volt a sírban. Kérdés, hogy az övre vagy egy mellékszíjra rögzítették-e azt a halfarkas veretet, amelyet egy állatjázatból, nyakcsigolyával együtt bontottunk ki a jobb váll magasságában. A veretes öv végén egy töredékes, gyöngysorral és rácsmintával díszített szíjvég volt, amely előlappal felfelé a bal alkar belső oldala mellett feküdt. Az övet egy négyzetes alakú vascsat zárta, ami a jobb alkar alól került elő.

A 252. sírban nyugvó matusus férfi elmozdult kézcsonthai és a veretek rendszer nélküli helyzete állati bolygatásra utal. A két különböző típusú, ónozott felületű, hat préselt szíjvég alakú bronzveret töredékei a bal felkar felső végétől a jobb felkarig és kézcsonthokig terjedő területen kerültek elő, és mindegyik távol a hozzájuk tartozó bronzszegecstől és szorító bronzpánttól. Ezek helyzete alapján csak azt lehet valószínűsíteni, hogy egy négyzetes vascsattal – amely a szeméremcsontok előtt feküdt, pecekkel a bal combcsont felé – záródó övön hat mellékszíjat díszített szíjvég alakú veret, övveretek nélkül. Az állati bolygatás ellenére megállapítható, hogy csak az öv bal oldalán voltak mellékszíjak, hiszen a jobb oldalon a váz bolygatatlan volt.

A 306. sírban nyugvó senium férfi ónozott felületű bronz övdíszait állatjázat bolygatta meg. A rossz megtartású, töredékes veretek és a felszerelésükre szolgáló ácskapocs alakú bronzdrótok, illetve szegecsek száma és sírbeli helye alapján is csak nagy vonalakban lehet rekonstruálni a veretes övet. Három, mindkét végén félköríves, préselt félgömbökkel díszített töredékes övverethez – a felszerelő fülek száma alapján – még 3-4 darabot, és ugyanennyi, 6-7 kisszíjvég formájú, a mellékszíjak végére szerelt veretet tételezhetünk fel. A felszerelő bronzdrótok sírbeli helyzete alapján – melyek kevésbé mozdultak el és jobb megtartásúak, mint a vékony veretek – két darab volt az 1-2. csigolya alatt és egy-egy annak két oldalánál, valamint a jobb és a bal könyök mellett, belül. A bronzszegecsek (és drótok) előfordulása alapján a szíjvég alakú veretek közül egy-egy fektetett a jobb medencelapát felső peremén, a jobb medencelapát és a keresztcsont találkozásánál, a jobb alkarcsontok alsó vége alatt, a jobb alkar belső és külső oldala mellett, a keresztcsonton, valamint talán a bal combcsont mellett. Az öv végére szerelt ónozott felületű, kétlemezes bronz szíjvég felső része a bal karcsont és a medencelapát között feküdt. Az övet záró téglalap alakú vascsat a jobb alkar és a bordák között került elő.

Az 528. sírt megbolygatták, a padmalyban fekvő infans I. gyermek igen hiányos vázmaradványával csak egy préselt, deformálódott bronzveret töredéke és egy préselt szíjvég alakú bronzveret került elő.

Az 545. fülkesírban fekvő matusus férfi övét igen rossz megtartású ezüstveretek díszítették. A töredékek és a felszerelő kapcsok alapján 18-19, pontosan nem meghatározható, talán pajzs alakú veret volt az övön, melyek a medence körül és alóla kerültek elő. Ugyancsak a verettöredékek és az ácskapocs alakú felszerelő drótok száma alapján 7 összetett, félköríves végű, tagolt oldalú préselt veret volt még az

⁵⁸⁰ BÓNA 1979, 24.

övön, melyek darabjai a keresztcsont és a jobb medencelapát fölött, valamint a bal medencelapát felett feküdtek. Ezen az övön csak két mellékszíjon volt egy-egy préselt, szíjvég alakú ezüstveret, melyek közül az egyik felülete mintha aranyozva lenne és pont-vonal-pont mintával díszítve. Az öv egyik végére egy kétlapú, oldalléc nélküli nagyszíjvéget szereltek, amely a bal alkarcsont felső végének belső oldalánál került elő, a másik végén egy téglalap alakú vascsat volt, amely a jobb medencelapát belső oldala mellett, peckével a bal combcsont felé feküdt.

A 626. padmalyos sírban fekvő adultus férfi állkapcsát és mellkasának jobb oldalát az alsó csigolyákkal együtt állatjázat erősen megbolygatta. Az öv töredékes ezüstveretei a jobb válltól a bal lábszárig terjedő területen kerültek elő. Eredetileg a férfira átlósan fektették az övet, a vereteket a vázcsontokkal együtt az állatjázat különböző mértékben elmozdította, így az övveretek pontos helyét nem lehet meghatározni. A vaslemezes szíjszorítóval ellátott vascsat a jobb váll helyén került elő, körülötte 4-5 kisszíjvég feküdt, tokos végükkel a csat irányában. A csat után egy többszörösen tagolt, valamint egy T alakú veret került elő, utóbbi párja a csigolyasor mellől. Egy másik, többszörösen tagolt veret a jobb medencelapát felső pereménél feküdt, egy kisszíjvég a jobb medencelapát külső szélénél, és a 3., többszörösen tagolt veret a jobb combcsont felső végének külső oldala mellett. Ettől lejjebb, a két combcsont alsó vége között került elő egy kisszíjvég, és kettő a bal lábszárcsont külső oldala mellett. A kétlapú nagyszíjvég a jobb combcsont belső oldala mellett feküdt, oldalára fordulva, alsó végével a medencecsontok irányában.

A 815. sírban temetett maturus férfi gerince alatt, a 2–3. ágyékcsigolya sávjában öt összetett veret feküdt egymás mellett, előlappal lefelé. A veretek teljes magasságában, nagy felületen bőrmaradványt lehetett megfigyelni. Ezekből a veretektől jobbra és balra – az öv szélességének vonalában – egy-egy töredékes, dokumentálható forma nélküli, talán pajzs alakú veret feküdt. E két veret és a hátközép veret sor középső veretének vonalában – a megfigyelt bőrnyomok alapján – egy-egy rövid mellékszíj lógott le az övről. A középső veret alatt lógó szíj végét a hátközép veretekhez hasonló veret díszítette, amely a temetés során elmozdulhatott és az egymás mellett fekvő övdíszek alá került. A megmaradt bőrmaradványok alapján a vereteket külön-külön bőrdarabokra is felerősítették. A fentiekén kívül az övön egy rossz megtartású, talán kettőspajzs alakú ezüstveret is volt, amely a jobb alkarcsont alsó vége alatt feküdt, előlappal lefelé, valamint egy préselt, kerek ezüstveret a jobb medencelapát és az alkarcsont között. A deréktájon előkerült apró ezüstveret töredékekből több veretet nem lehetett azonosítani. Az öv egyik végén egy kétlapú ezüst nagyszíjvég volt, amely a bal kézcsontok alatt, alsó végével a lábfej irányában feküdt, előlappal lefelé, a szíj másik végén egy trapéz alakú vascsat.

A 855. fülkesírban fekvő juvenis fiú övét préselt, de elporladt ezüstveretekkel díszítették. A 4 cm-nél hosszabb veretek közül egy-egy a jobb könyök és az alkar belső oldala mellett feküdt, a csigolyaoszlop és a keresztcsont jobb oldalán, valamint a bal oldalon a könyök belső és a combcsont külső oldalánál. A töredékek és az L alakú szegecsek alapján kisebb veretek is voltak az övön: egy-egy a jobb könyök belső oldala mellett, a medencelapát és a keresztcsont találkozásánál, valamint a bal oldalon az alsó bordáknál, illetve a két térd között. Egy-egy kisszíjvég töredékes bronz hátlapja a bal lábszárcsont külső oldala mellett és a lábujjcsontoknál került elő. Az övet egy ezüst előlapú nagyszíjvég zárta, elő- és hátlapjának töredékei a bal medencelapáton, illetve a bal alkar belső oldala mellett feküdtek. Az öv nyitását-zárását egy négyzet alakú vascsattal oldották meg, amely a bal lengőbordák előtt, pecekkel a medence irányában feküdt.

A különböző típusú öv- és szíjvég alakú veretekkel felszerelt övek között hat olyan garnitúra van, melyek egy-egy mellékszíjút két T alakú veret díszítette. Ezeket egy mellékszíjon egymás alá rögzítették, a 194. és a 626. sír övén a jobb oldalon, a 202. övén a balon, míg a 539. 755. és a 930. sír övén hátul, középen függő mellékszíjra.

Nyolc, különböző típusú veretes öv esetében a változó számú veretet kettőspajzs alakúak egészítik ki. Négy esetben (726., 743., 815., 874.) egy-egy kettőspajzs alakú veretről van szó. Az első három sírban ez

a jobb oldalon feküdt, a 874. sírban – a töredékek helyzete alapján – a bal medencelapát belső oldalánál. Három övgarnitúránál két-két kettőspajzs alakú veret került elő különböző helyen. A 492. sírban a bal oldalon, az 540. sírban a jobb oldalon, míg az 542. sírban középen. A 90. sír vereteinek helyzetét a rablás miatt nem ismerjük.

Az oromdülői temetőben 40 férfit, hét gyermeket temettek el veretes övvel és a 889. sírban fekvő nő esetében az előkerült verettöredékek és felszerelő szegecsek alapján merült fel, hogy veretes öve lehetett. Hiányos vagy teljes garnitúrát 2 infans I. és 5 infans II. gyermek mellett 6 juvenis, 12 adultus, 17 matusus és 3-3 felnőtt, illetve senium férfival temettek el.

Egy verettel díszített övek

Hét sírból előkerült öv csak egy vagy több díszítménnyel rendelkezett, és ez megkülönbözteti őket a veret nélküli, sima vascsattal záródó derékövektől éppúgy, mint a garnitúrával rendelkező övektől.

Egy sekély mélységben fekvő infans I. gyermek (15.) egyik melléklete egy préselt, pajzstestű bronzcsat volt vaspecekkel, amely a bal alsó borda és a csigolyasor találkozásánál feküdt, a csontok fölött mintegy 6 cm-re, valószínűleg másodlagos helyen. Mivel a sírból a csaton kívül egy hosszú, ácskapocs alakú bronzdrót és szorítópánt (3,9 cm) is előkerült a bal csukló fölött, ezért feltételezhető egy öv, melynek a végét egy szíjvég alakú elporladt ezüstveret díszíthette.

Egy enyhén torzított koponyájú matusus nő (165.) jobb lapockája felett egy oldalléces ezüst szíjvég feküdt, maszkos előlapjával lefelé, tokos végével a sír vége felé. Közvetlenül a bal kulcsont mögött egy bronzlemezről préselt kisméretű, pajzstestű csat került elő 5 cm vastag betöltésen, előlappal lefelé.

A 168. sírban fekvő infans I. gyermek állatjáratokkal bolygatott mellkasán megtarthatatlan ezüst- és öntöredékeket, valamint két ácskapocs alakú bronzdrótot bontottunk ki. Ezeken kívül egy szimmetrikus, töredékes ezüstveret feküdt ácskapocs alakú bronzdróttal a jobb vállal egy vonalban, az északnyugati sírfal mellett. A három ácskapocs alakú bronzdrót alapján eredetileg három szimmetrikus ezüstveret lehetett a sírban.

A 288. sírban fekvő juvenis nő mellkasának alsó felét állatjárat bolygatta meg. A koponya bal oldala mellől a csigolyákkal együtt került elő egy kétlemezes, keskeny ezüst szíjvég, mely talán a medence környékéről került oda. A szíjvéggel összefüggésben lehetnek az állkapocs bal oldala mellől előkerült ezüst lemeztöredékek és egy kisméretű, ácskapocs alakú töredékes bronzdrót.

A 723. fülkesírből egy felnőtt nő vázmaradványa került elő, mellkasának csontjait állatjárat bolygatta meg. A jobb combcsontjának felső harmadán egy préselt, kisszíjvég alakú bronzveret feküdt, a téglalap alakú vascsat a bal medencelapát belső peremén, nyelve a bal alkar irányába mutatott.

A 743. padmalyos sírban fekvő infans II. gyermek melléklete egy préselt, kettőspajzs alakú bronzveret, amely vízszintesen feküdt a jobb medencelapát alatt, előlappal lefelé. Az ezzel a verettel díszített övet az a vascsat zárhatta, amely másodlagos helyen, a koponya mögött feküdt töredékes állapotban.

A 945. sírban, egy hason fekvő juvenis nő bal combcsontjának felső végénél, annak belső oldalánál, 17 cm magas betöltésen feküdt egy préselt bronz szíjvég, tokos végével a lábfej irányában. A sírből csat nem került elő.

Fém övbújtatók (55. kép 21–24)

Az oromdülői temetőrészlet 467 sírja között 48 olyan temetkezés volt, melyben veretes övvel temették el az elhunytat. Ezek között csak 3 öv felszereléséhez tartozott maradandó anyagból készített bujtató. Bronzlemezről hajlított övbújtató volt a 85. és a 900., míg vas lemezbújtató a 100. sírban. Hosszuk 3,6–4 cm, szélességük 0,5–1,2 cm. Belső magasságuk (a nagyszíjvég szélessége) 1,6–2,7, míg a belső szélességük (a nagyszíjvég vastagsága) 0,7–0,9 cm.

A bronzlemezről téglalap alakúra hajlított bűjtatók zártak, alsó végük a hátlap síkjában találkoznak. A 85. sír darabját nem, de a 900. sírból előkerült pántot alul összeszegecselték. Felszerelésük a bőrvögre a hátlapjukra szerelt két szegeccsel történt. A 900. sír bűjtatójának hátlapja és a szegecsfejek belső peremének távolsága alapján az öv vastagsága 3,1 mm volt. A 100. sír vaslemezből hajlított övbűjtatóját a hátoldalán visszahajlított két vége segítségével rögzítették az övre.

A szegvári veretes övek fémllemezből hajlított bűjtatói mind a három esetben a bal alkar belső oldalán, alsó végével a könyök irányában fekvő nagyszíjvégnek a medencelapát pereme felé eső köpús/tokos végén került elő. Helyzetük azt valószínűsíti, hogy mindhárom esetben a bűjtatók az öv bal oldalán voltak felszerelve az övre, és az öv csak annyira volt hosszú, hogy a nagyszíjvéget éppen hogy átbűjtatták a bűjtátón. Ezek alapján a bűjtató nem az övnek a csaton áthúzott szakaszát, hanem szinte magát a nagyszíjvéget tartotta.

A kisszámú szegvári bűjtató alapján nem meglepő, hogy a tiszántúli kora avar kori öves sírokból is csak néhány példány ismert.

A Nădlac/Nagylak (RO) 1. sírban fekvő adultus–maturus nő koponyája mögött került elő egy bronzszalagból hajlított, zárt bűjtató, melynek két, lekerekített vége a hátlap síkjában találkozik. Felszerelése két szegeccsel történt. Előlapját három X minta közötti vízszintes vonalak díszítik.⁵⁸¹

A kunszentmártoni ötvössír leletei között szerepel egy bronzlemezről hajlított, hátul nyitott, visszahajló végű bűjtató,⁵⁸² Csallány Dezső fotótábláján még egészben, de kis méretarányban szerepel, míg a sír együttes újabb feldolgozása idején két, össze nem illő lemezdarabnak határozták meg.⁵⁸³ Hasonló kialakítású a németszentpéteri/Sânpetru Germán (RO) sírból előkerült bűjtató,⁵⁸⁴ melyet a kunszentmártonival együtt nem szoktak emlegetni. De míg a kunszentmártoni darab díszítetlen, addig a németszentpéteri díszített. Előlapján nyolc sorban 3–3 rombusz alakú poncolás látható.⁵⁸⁵ A két lelet annyiban is hasonló, hogy mindkét sír földmunka során került elő, így a bűjtatók sírbeli helyzete nem ismert.

Egyedülálló az aradkai/Aradac-Mečka (SRB) 85. sírból előkerült, gyenge minőségű, vastag ezüstlemezből hajlított bűjtató, melynek előlapján keresztirányban hullámszerű díszítés van. H.: 3 cm, sz.: 1,5 cm, vast.: 1,5 mm.⁵⁸⁶

A fentiek alapján a Tiszántúlon a kora avar időszakban kis számban két típusú, lemezről hajlított bűjtató volt használatban. Az egyik szélesebb, amely hátul nyitott és két vége visszahajlik, ennek segítségével rögzítették az övre. A másik típus keskenyebb és zárt, ahol az alsó vége a hátlappal annak síkjában találkozik.

Végül szükséges említést tennünk a terület legkiemelkedőbb és egyben legvitatottabb temetkezésének a bűjtatójáról, a kunágotairól, amely vastag aranylemezből hajlított karikacsüngős darab. Díszített előlapján gyöngysort utánzó keretben csepp- és háromszög formákból álló vésett díszítés látható. A bűjtató – melynek alsó széléről egy hurokban gyűrű lóg – felszerelését a hátlapra szerelt két hurokkal oldották meg.⁵⁸⁷

⁵⁸¹ GÁLL 2017, 19, Pl. 6. 1.

⁵⁸² CSALLÁNY 1933, 12, V. t. 42.

⁵⁸³ RÁCZ 2014, 180–181, Taf. 57. 5. Véleményünk szerint elfogadható Csallány meghatározása a tárgy oldalnézeti fotója alapján, míg a RácZ Zsófia által ismertetett két bronzlemez valószínűleg nem azonos a bronz lemezűjtatóval.

⁵⁸⁴ DÖRNER 1960, 425, Fig. 4. 3.

⁵⁸⁵ A síregyüttes publikálója a szövegben említi a díszítést, de a fotótáblán az övbűjtatót oldalnézetben közli. Az itt bemutatott rajz az 1999 nyarán Szatmári Imrével (Békéscsaba) az aradi múzeumban tett egynapos látogatásunk során készített skiccem alapján készült. Akkor G. P. Hurezan és P. Hügel segítségével megtekinthettem a síregyüttes Aradon lévő darabjait. A leletek nyilvántartási száma 13377–389, amely adat hiányzik az ADAM szócikkéből. A bűjtató díszítésének egyetlen, de igen távoli párhuzama látható a Szekszárd-Bogyiszlói út 450. sír bűjtatójának előlapján (ROSNER 1999, Taf. 31. 450:10).

⁵⁸⁶ НАДЖ 1971, Таб. XXIII. 18; НАДЖ 1973, 164.

⁵⁸⁷ GARAM 1993, 88, Taf. 53.2. Garam Éva a Kecskemét-Sallai úti övveretek helyzete alapján azt feltételezte, hogy a kunágotai öv is rövid volt, és a bűjtátón keresztül húzott nagyszíjvég a kecskeméti analógia alapján nem túl mélyen csüngött (GARAM 1993, 34). Az alapul vett síregyüttesrel két gond van: a nagyszíjvég előkerülési he-

A több irányból származó, összetett leletanyaggal rendelkező sír keltezése kapcsán Kiss Attila – a többi között – a tamgadiszes övbújtató⁵⁸⁸ analógiáit és díszítését részletesen tárgyalta.⁵⁸⁹ Következtetései kapcsán érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy az általa felsorolt számtalan párhuzam egyike sem tisztántúli lelőhelyű, bár a kora avar korban – mint ahogy az előbbiekből láttuk – ha kis számban is, ismerünk fémből készült övbújtatókat a területről. Ugyanakkor az avar kor második felében használt tisztántúli temetők öves sírjaiból számtalan bújtató került elő, de egyik sem karikacsüngős.⁵⁹⁰

Visszatérve a kora avar kori tisztántúli fém övbújtatókhoz, annyit szükséges még megjegyeznünk, hogy azok nem azonos típusú veretekkel díszített övekkel kerültek elő. Így például a szegvári 85. sírban fekvő férfi övét félgömbös ezüstveretekkel és vas szíjvéggel, a 100. sírban eltemetett férfi sokmellékszijas övét vas övveretekkel és vas nagyszíjvéggel díszítették, míg a 900. sírban a peremes, préselt kerek ezüstveretekkel felszerelt sokmellékszijas öv ezüst nagyszíjvéggel együtt került elő. Az aradaci 85. és a németszentpéteri sírból Főnlak típusú övgarnitúra került elő. Kivételt jelent a nagylaki 1. női sír, ahol csat és szíjvég nélkül, préselt félgömbös ezüstveretekkel került elő az övbújtató, valamint a kunszentmártoni sír, ahol nem dönthető el, hogy az övbújtató milyen övkészlethez tartozhatott.

A kora avar kori fémbújtatóval ellátott öveket a Tiszántúlon felnőtt férfiak viselték: a szegvári 100. és a 900. sírban egy-egy adultus, míg a szegvári 85. és az aradaci 85. sírban maturus férfi nyugodott.

Az ún. n. propeller alakú övveret

A temető 33. sírjából került elő egy ún. propellerveret. A vaslemezéből készült, kisméretű veret másodlagos helyzetben, a jobb combcsont felső vége alatt került elő a jobb kéz ujjperceivel együtt. A szimmetrikus⁵⁹¹ veret középen enyhén kiszélesedő, végei hegyesek, h.: 3,5 cm. A kora avar kori öveken igen ritka verettípus, Szegváron is a nagyszámú övkészlet ellenére csak a 33. sírből előkerült övet díszítette.

A szegvárihoz hasonló, kisméretű, 2,8 cm hosszú, piskóta alakú példányt a kora avar kori tisztántúli temetkezések közül csak a Hajdúdorog-Városcsok uti 1. sírből⁵⁹² említhetünk, ahol a 2,8 cm hosszú, ugyancsak vaslemezéből készült veret a keresztcsonton feküdt.⁵⁹³

Kiss Attila szerint ennek a verettípusnak a gyakoribb előfordulása az avar kor második felének kezdetére, a 7. század 3. harmadának elejére datálható lemezes övgarnitúrákon jelenik meg először.⁵⁹⁴ Garam Éva éppen a hajdúdorogi sír értékelése kapcsán figyelt fel arra, hogy a sír kisméretű övforgója itt tűnik fel először, mint legkorábbi leletegyüttesben, majd 650-től általános lesz a bronzlemezéből kivágott veretekkel és lemezes bronz szíjvégekkel díszített öveken.⁵⁹⁵

lyéről a cikk nem tartalmaz információt és sem a sírrajzon, sem a részletrajzon nincs ábrázolva (H. TÓTH 1981, 13, 2. kép, 25a kép). Ugyanakkor az övbújtató leírásában az szerepel, hogy a kard helyéről került elő, részben bolygatott földből, a sírfenékről. A bújtatót a sír- és részletrajzon egyaránt ábrázolták, nagyjából a kimozdult alkar vonalában, de a kardtól a test irányában mintegy 10-12 cm-re, a bolygatás szélét jelző vonalon (H. TÓTH 1981, 24, 2. kép, 25a kép). A részletrajzon a bújtató – alapul véve a vaskés hosszát – 18 cm-re fekszik a bronz övcsattól, ellentétben a rekonstrukciós rajzzal, ahol közvetlenül a nagyszíjvég mellett helyezkedik el. Véleményünk szerint a kecskeméti nagyszíjvég, hasonlóan a szegvári sírokban megfigyelt helyzettel, a bújtaton túl, valahol a bal könyök belső oldalán fekkent és a földmunka során kerülhetett elő.

⁵⁸⁸ BÓNA 1983, 92.

⁵⁸⁹ KISS 1991, 70–72.

⁵⁹⁰ Pl. Székkutas-Kápolna dűlő (B. NAGY 2003), Szentés-Nagyhegy (BENDE 2017, 199–203) stb.

⁵⁹¹ BALOGH 2016, 194.

⁵⁹² KRALOVÁNSZKY 1992, 122, 3. ábra 14.

⁵⁹³ A szegvári esetet figyelembe véve már nem egyedülálló a hajdúdorogi sír ezüst övkészletének és vas propeller alakú veretének együttes előkerülése, amiért a hajdúdorogi veretet Szőke Béla Miklós fenntartásokkal kezelte (SZŐKE 2008, 200).

⁵⁹⁴ KISS 1991, Tab. 1.

⁵⁹⁵ GARAM 1992, 155.

Balogh Csilla a kunpeszéri 3. sír ún. propeller alakú övveretének értékelése során fogalmazta meg, hogy a szimmetrikus veretek megjelenése szórványosan már a kora avar típusú öveken is előfordul, és – a többi között a zamárdi 1107. sír⁵⁹⁶ és a jászapáti 264. sír síregyüttese⁵⁹⁷ alapján – a 7. század 2. negyedére, legfeljebb közepére keltezte használatuk kezdetét.⁵⁹⁸

A későbbi propellerveretek ezen kisméretű, ritkán vas- vagy ezüst-, gyakrabban bronzlemezről készült prototípusainak a Kárpát-medencei öveken való megjelenésére adott 7. század 2. negyedére történő keltezésnek nem mond ellent a hajdúdorogi sír Heraclius 610–613 között vert solidusa⁵⁹⁹ sem, hiszen az érme biztosan csak *terminus post quem* keltez, azaz a kibocsátása után több évtized is eltelhetett (és el is telt), míg sírba került.

Ezeknek a szimmetrikus vereteknek a hossza – 2,8–3,8 cm – nem volt nagyobb, mint az öv szélessége.⁶⁰⁰ Az övön elfoglalt helyük – a sírbeli helyzetük alapján – a jobb oldalon volt. Szegváron a jobb combcsont felső vége alól, a jobb kéz ujjperceivel együtt került elő, a kunpeszéri 3. sírban a jobb könyök belső oldalánál⁶⁰¹ volt, a jászapáti 264. sírban a jobb medencelapáton, a zamárdi 2095. sírban a jobb alkarcsonton feküdt. Kivételt a hajdúdorogi sír jelent, ahol a veret a keresztcsonton került elő.

Ezek a szimmetrikus veretek a legváltozatosabb típusú veretekkel felszerelt öveken tűnnek fel. Szegváron kéttagú, ívelt oldalú ezüstveretek, Hajdúdorogon a sok mellékszijas övön préselt kerek ezüstveretek,⁶⁰² Kunpeszéren pszeudiveretek,⁶⁰³ míg Jászapáti Akalan típusú övveretek,⁶⁰⁴ Zamárdiban köbötetes, fogazott állatornamentikával díszített veretek⁶⁰⁵ voltak.

Vas övkarikák (64. kép)

A temető 20 sírjából került elő az emberi váz mellől vaskarika, melynek külső átmérője hat esetben 5–6,4 cm, 11 esetben 2,7–3,8 cm között van. Három esetben csak a karika töredékei maradtak ránk. Keresztmetszetük többnyire kör, igen ritkán enyhén ovális, a kisebbek átmérője 0,5–0,7 cm, a nagyobbaké 0,9–1,2 cm között változik. Az 540. sír karikájának két átellenes pontja lényegesen eltérő mértékben kopott meg. Egyedi eset a 697. sír két összefűzött karikája. Hat karika felületén – változó mértékben – vasoxiddal konzerválódott bőrmaradvány, az 531. sír darabján famaradvány figyelhető meg.

Sírbeli helyzetük ugyan változó, de többségük a felsőtest valamelyik részén feküdt. Kilenc esetben a bal oldalon, a könyök (950.), illetve az alkar belső oldala (637., 697.), a kézcsontok mellett (930., 934.), valamint a felkar külső oldalánál (934.) feküdtek, négy sírban a medencelapát felső pereménél (68., 587., 641., 900.). Három sírban a jobb alkar belső oldalánál (85., 777., 800.), egyben a jobb medencelapát felső peremén (141.) és két esetben a jobb combcsont felső végénél (540., 723.) kerültek elő. Egy-egy sírban a szeméremcsontok előtt, a két combcsont között (531.), illetve a gerincoszlop közepén, a csigolyák alatt (500.) feküdt egy-egy vaskarika, két sírből (90., 964.) a bontás során került elő.

A vaskarikák döntő többsége férfiak melléklete volt, 16 férfi mellett csupán 1-1 felnőtt és juvenis nő, illetve 2 infans II. gyermek sírjából került elő. A férfiak között 7 adultus, 4 juvenis és 3 maturus viseletéhez tartozott vaskarika. Kérdés, mi volt a vaskarikák funkciója, mert a síron belüli előfordulásuk igen változatos.

⁵⁹⁶ BÁRDOS–GARAM 2009, Taf. 126.

⁵⁹⁷ MADARAS 1994, Taf. 37.

⁵⁹⁸ BALOGH 2011, 263, 2. kép 1–5.

⁵⁹⁹ SOMOGYI 1997, 43–44.

⁶⁰⁰ BALOGH 2011, 263.

⁶⁰¹ BALOGH 2011, 258.

⁶⁰² KRALOVÁNSZKY 1992, 122.

⁶⁰³ BALOGH 2011, 259.

⁶⁰⁴ MADARAS 1994, Taf. 37.

⁶⁰⁵ Zamárdi-Réti földek 1107. sír (BÁRDOS–GARAM 2009, Taf. 126).

Bár vaskarikák – ha nem is gyakran – szinte minden avar temetőben előfordulnak,⁶⁰⁶ tehát hétköznapi leletről van szó, de értelmezésük és funkciójuk meghatározásával eddig nem foglalkoztak érdemben. A szegvári darabok esetében sem egyszerű a kérdés. Az oromdűlői temetkezések között öt sírban a bal oldalon, közel azonos helyen és helyzetben feküdtek, az ágyéki csigolyák és az alkarcsontok között, a medencelapát felső pereme mögött, annak síkja felett. Megegyező sírbeli helyzetük ellenére szűkebb leletkörnyezetük jelentős mértékben eltérő volt. A 637. sírban csak egy vascsat feküdt a karika és a csigolyák között, míg a 641. sírban a medencelapát peremén fekvő karikától nem messze, a keresztcsonton került elő egy vascsat. A 697. sírban két karika vízszintes helyzetben, a bal medencelapát mögött, a bal alkar belső oldala mellett feküdt. Hozzá legközelebb egy trapéz alakú vascsat került elő a keresztcsonton, hátoldalával felfelé. A 68., karddal, íjjal eltemetett férfi sírjában a vaskarika mögött egy vascsat feküdt, párhuzamosan a gerinc vonalával, a csatpecek hegyével a koponya irányában, míg egy bronz nagyszíjvég a bal alkarcsont belső oldalánál, arra nagyjából merőlegesen. A 900. sírban ugyancsak karddal, veretes övvel eltemetett férfi sírjában a vaskarika előtt az öv veretei feküdtek és a bal alkaron a kard. Ezek alapján a vaskarikákról csak annyi állapítható meg, hogy az elhunytak a bal oldalon, minden bizonnyal a ruházaton, elől viselheték, a csípő fölött, derékmagasságban.

A jobb oldalon előkerült vaskarikák helyzete szinte tükörképe az előzőeknek. A 141. sírban fekvő juvenis fiatal nagyméretű vaskarikája a jobb medencelapát felső peremén került elő. Vele egy vonalban, a medencelapát felső peremén egy vascsat feküdt, melynek pecke a karika irányába mutatott. Hasonló a 777. sírban megfigyelt helyzet, ahol a medencelapát mellett, részben az orsócsont alsó végén feküdt a vaskarika. Közel hozzá, a második ágyékcsigolya jobb oldalán fekvő vascsatnak a pecke a könyök irányában mutatott. A 800. sírban a vaskarika az orsócsont belső oldala mellett feküdt, és közel hozzá, a 2–3. csigolya belső oldala mellett került elő egy ovális vascsat.

A 85. sírban veretes övvel eltemetett férfi orsócsontja és medencelapátja között, a sírfenekre majdnem merőleges helyzetben állt a vaskarika. Vele egy vonalban, a keresztcsont és az első csigolya, valamint a medencelapát találkozásánál volt a vascsat, peckével a bal alkar irányában. Az 540. sírban ugyancsak veretes övvel eltemetett férfi jobb combcsontjának felső végén feküdt a vaskarika. A többi, a medence környékén előkerült lelettel ellentétben, a karikával egy magasságban, 5–6 cm magas betöltésen, a szeméremcsont előtt került elő egy vascsat, melynek pecke – a 777. sír csatjához hasonlóan – szöveget zárt be a vaskarika vízszintes tengelyéhez viszonyítva.

A jobb oldalon előkerült vaskarikákat, hasonlóan a bal oldali társaikhoz, a ruházat elülső felén viselheték, hiszen itt is egyértelműen a medencelapát peremén, az orsócsonton, illetve a combcsonton feküdtek. A 85. sírban, a sírfenekre majdnem merőlegesen előkerült vaskarika is csak akkor kerülhetett ilyen helyzetbe, ha eredetileg magasabb szinten feküdt.

A jobb és bal oldalon, derékmagasságban előkerülő vaskarikák funkciójára a rendelkezésünkre álló adatok alapján végleges magyarázatot nem tudunk adni. Az bizonyosnak látszik, hogy nem kerülnek elő övre függesztett tárgyakkal, tehát a vaskarikák nem tartozhattak derékövhöz. A figyelembe vehető információk az alábbiak: férfisírok mellékletei, ahol a vaskarikák többsége részben elkülönülten, több sírban magában feküdt, gyakran csak egy-egy vascsat volt a közelükben. Sírbeli helyük és helyzetük, valamint az, hogy többségük felületén – bár változó mértékben – vasoxiddal konzerválódott bőrmaradvány volt megfigyelhető, arra utal, hogy a ruházaton elől, bőrszíjhoz kapcsolódóan viselheték. Ezekről eltérően a 697. sír vaskarikáinak egyik oldalán vasoxiddal konzerválódott textil-, másikon bőrmaradvány van.⁶⁰⁷

⁶⁰⁶ Elegendő itt a Körös–Tisza–Maros szögének az avar kor második felében használt temetőire hivatkoznunk, ahol 131 sírban volt vaskarika, melyek 60%-a férfiak, 24%-a nők sírjából ismert és többségük a korszak első feléből származik (BENDE 2017, 290).

⁶⁰⁷ A vaskarikák síron belüli helyzete mellett – ha közvetve is – azoknak a ruházat elején való viseletére utalhat az is, hogy egyik vaskarikán se került elő vasoxiddal konzerválódott famaradvány, ami bizonyíték lenne a ruházat hátsó részének – a vaskarikának – a koporsóval való közvetlen találkozására.

A fentiekől eltérő helyzetet dokumentáltunk az 500. sírban, ahol a vaskarika a csigolyák alatt, a gerincoszlop közepén feküdt, míg egy vascsat két csigolyával lejjebb, a gerinc jobb oldala mellett került elő, pecekkel a jobb alkarcsont irányában. Voltak további kivételek is. Az 533. sírban a bal combcsont felső vége és a kézcsontok között pl. kovákkal, töredékes ólomcsüngővel, ólom-, vas-, valamint ezüstlemez töredékekkel együtt feküdt egy vaskarika. Az 587. sírban a bal medencelapáton, a bronzlánc alsó végénél feküdt a vaskarika. A 930. sírban a karika vascsattal, vaseszközzel és két fenőkövel összerozsdásodva került elő. Végezetül a 934. sírban a bal kézcsontok belső oldala és a combcsont között egy vaskés felett feküdt egy vaskarika. Ezek a vaskarikák nem a ruházat, hanem a viselet, pl. a tarsolyban tartott eszközök részei voltak. Kérdéses az 531. sírban a két combcsont között, 5–6 cm magas betöltésen előkerült vaskarikán látható, vasoxiddal konzerválódott famaradvány értelmezése. Nem lehet a koporsó lenyomata, mert egy földbabán került elő (hacsak nem másodlagos helyen). Tehát valami fatárgyhoz tartozhatott.

Övek a sírban

A szegvári veretes övek döntő többsége a funkció szerinti helyen, az elhunyt derekán volt, a sírokban a veretek a medence alatt és körülötte kerültek elő. De vannak olyan temetkezések, ahol a megszokottól eltérő helyzetben, illetve helyen találtuk azokat.

A 202. sírban fekvő férfi derekán volt egy öv öntött bronzcsattal az egyik és egy pajzs alakú verettel a másik végén, de a nagyszámú kerek bronzverettel és mellékszíjakkal díszített, becsatolt övet a temetés során az elhunyt hasára fektették. A 755. sírban a sok mellékszíjas övet a bal felkar közepétől a lábszárcsont felső végéig kiterítve helyezték az elhunyt bal oldalára. Itt mérhető volt a vascsat és a szíjvég közötti távolság, amely 90 cm volt. A 626. sírban temetett adultus férfi kisszámú, egyedi veretekkel díszített, ugyancsak sok mellékszíjas övét átlósan, a jobb válltól a bal lábszárig terjedő sávban fektették le. A veretes öv elhelyezésének negyedik variációját a 110. kettőssírban figyeltük meg, ahol egy matusus férfi combcsontjának középső sávjában, egyvonalban, egymástól 15–18 cm-re előkerült három Fönlak típusú veret helyzete alapján a négyzetes vascsattal záródó övet a férfi lába fölé fektették.

Ezekről az esetekről eltérően, a 118. sírban, egy infans I. gyermeknek három rossz minőségű ezüstverettel díszített övét a mellkasra fektették. Hasonlóan értelmezzük a 711. sírban előkerült bronz övveretek helyzetét, ahol a gyermek vázmaradványa felszívódott, de a gyöngyök és a fülbevalók fekvéséhez képest az öv inkább a mellkas tájékán feküdt és nem a medencelapátok sávjában. Ugyancsak a mellkasra fektették a 168. sírban az infans I. gyermek övét, melyet egy töredékes, szimmetrikus ezüstveret és verettöredékek, valamint három ácskapocs alakú bronzdrót alapján eredetileg három szimmetrikus ezüstverettel díszíthettek. Egyik sírból se került elő csat és szíjvég.

Két női sírban a szíjvéggel ellátott öv sírbeli helyzete más, mint az eddig bemutatott temetkezésekben. A 165. sírban a matusus nő jobb lapockáján fekvő kisszíjvég és a bal kulcsont mögött előkerült préselt, kisméretű bronzcsat együttese és helyzete alapján egy veretek nélküli övet összehajlítva a fej mögött úgy fektették le, hogy annak két végét a vállakhoz helyezték.⁶⁰⁸ A 288. sírban fekvő juvenis nő koponyájának bal oldala mellett fekvő ezüst szíjvég és az állkapocs mellől előkerült ezüst lemeztöredékek és kisméretű, ácskapocs alakú bronzdrót összefüggő, ez utóbbiak esetleg egy szétmállott verethez vagy inkább egy kisméretű lemezes csathoz tartoztak. Talán párhuzamként említhető a koponya környékére fektetett övekhez a 65. sír, ahol egy matusus férfi koponyája fölött került elő egy vascsat, karikájával az állkapocs irányában. A hajlított vaslemezből álló csattest alsó lemezének külső oldalán konzerválódott textil-, a két

⁶⁰⁸ Ugyancsak egy maszkos, de más típusú ezüst szíjvég volt a Szekszárd-Bogyiszlói út 314. sírban fekvő nő jobb kulcsontjának belső végénél, ugyancsak előlappal lefelé (ROSNER 1999, 44–45, Abb. 6). A szerző szerint a szíjvég egy kaftánszerű felsőruha vagy köpeny összefogását szolgáló öv végén volt eredetileg, amely az elhunyt sírba helyezéskor csapódott fel a megtalálás helyére (ROSNER 1977, 105). Véleményünk szerint ez a lehetőség mindkét sír esetében kizárható.

lemez között vasoxiddal konzerválódott bőrmaradvány van. A sírban a jobb szeméremcsont előtt feküdt egy kisméretű ovális vascsat is.⁶⁰⁹

Egészen egyedül a temető 81. sírjában, egy mongoloid-cromagnoid jellegeket mutató adultus férfi derekán fekvő kelet-alpi vagy Bieringen típusú övkészlet. A komplett garnitúrát (63. kép 4) itt lehetett először megfigyelni és dokumentálni in situ helyzetben. Ugyanakkor a vereteknek a sírban megfigyelt helyzete arra utalt, hogy az övet a temetéskor fordítva csatolták fel az elhunyt derekára.⁶¹⁰

Itt kell megemlítenünk, hogy a kora avar kor övviselésére, használatára jellemzően a veretes övek nagyszíjvége leggyakrabban, szinte általánosan a medence bal szélénél és az alkar belső oldalánál került elő. Ez jellemző a szegvári esetekre is, de több, hitelesen megfigyelt, jól dokumentált, bolygatatlan sírban a nagyszíjvég a jobb oldalon feküdt. Míg a szegvári nagyszíjvégek a bal medencelapát külső és az alkar belső oldalánál kerültek elő, addig a jobb oldali szíjvégek az alkar mellett (200., 335., 542., 760., 897.) gyakran a combcsont külső oldala mellett feküdtek (33., 194., 626.). A jobbról balra záródó, elérő típusú veretekkel rendelkező övek használatára nem találtunk közös magyarázatot, egy infans II. gyermek kivételével különböző életkorban elhunyt férfiak viselték. Ezekre az esetekre a csatok helye és helyzete alapján az övek megoldása nem magyarázat.

FEGYVEREK

A KÖZELHARC FEGYVEREI

Egy- és kétélű vaskardok (16. táblázat, 65. kép, 66. kép 1–3)

A temető 13 sírjából került elő szálfelegyver, 7 temetkezésből egyélű és 6-ból kétélű kard.⁶¹¹ Ezeket 1 juvenis, 6 adultus, 4 maturus, 1 senium és 1 felnőtt korban elhunyt férfi kapta mellékletül.

Kétélű kardot két adultus (100., 333.) és négy maturus (33., 137., 539., 877.), míg egyélűt egy juvenis (540.), négy adultus (68., 335., 900., 930.) és egy felnőtt férfi mellé fektettek. Ezeket a férfiakat 5 esetben akna, 4-4 esetben padmalyos és fülkesírban temették el.

Függetlenül attól, hogy egy vagy kétélű volt a kard, 12 esetben a baloldalon feküdtek, csupán a 333. sírból került elő a kard alsó fele a medence felett, a felső a két combcsont között, másodlagos helyzetben a bolygatott betöltésből.

A bal oldali helyzeten belül kisebb eltérések voltak megfigyelhetők. Négy esetben a felkarcsont fejtől a combcsont alsó harmadáig, illetve a lábszárcsont felső végéig feküdt a fegyver. Egy-egy sírban a csecsnýúlványtól, az állkapocs bal szárától, illetve a felkarcsont felső harmadától a combcsont alsó harmadáig fektették a kardot. Két temetkezésnél a felkarcsont közepétől, egy esetben a könyöktől a lábszárcsont felső végéig, illetve közepéig feküdt a fegyver.

Ezeket a fegyvereket az elhunytakkal együtt helyezték a koporsóba, mivel a kardok mindegyike a fel-, az alkar- és a kézcsontokon feküdt, azok belső vagy szorosan a külső oldala, illetve a medencelapát és a combcsont külső oldala mellett. Egy esetben 5–10 cm-re a sír alja felett, egy sírban pedig a kard 30°-os szögben dőlt a karcsontok irányában.

Ezektől három, eltérő helyzetű kard került elő a temetőben. A 333. bolygatott sírban a fegyver egyik fele összehajtogatva, a másik eredeti állapotában került elő. Mivel a váz bal oldala mellett, a padmaly

⁶⁰⁹ Bizonyára véletlen, de meg kell említenünk, hogy az említett három szegvári és a szekszárdi sírban a koponya mellett egy-egy edény állt.

⁶¹⁰ LŐRINCZY–STRAUB 2005, 143–146, 8. kép.

⁶¹¹ A szegvári kardok részletes leírását Csiky Gergely végezte el, melyek megtalálhatóak a megfelelő sírleírásoknál (LŐRINCZY 2020). A kardok tipologizálását és értékelését lásd CSIKY 2022.

száját elzáró, összegöngyölt állatbőrre utaló betöltés elszíneződése bolygatatlan volt, ez arra utal, hogy nem a bal oldalon, hanem a koporsón belül máshol, talán középen fekkent a kard. Az 540. sírban a karcsontok vonalában, a felkarcsont végétől a sír végének irányában helyezték a kettétört kardot. Mivel a fegyver két darabja egymáson fekve 8–11 cm vastag földrétegen került elő, ez arra utalhat, hogy azt a koporsó északkeleti szélére, sarkára helyezték. A 540. sírhoz hasonlóan a 903. sírban is bal oldalon, de a koporsón kívül helyezték el a kardot, ebben az esetben az alkarcsont alsó végétől a bokáig fektették a sír aljára, a lábsontokkal párhuzamosan, azoktól 12–13 cm-re.

A 903. sírban fekvő egyélű kard függesztő fülei befelé, a váz felé feküdtek, eszerint a kardot a tokjában, élével kifelé fektették le. Ezzel ellentétben, a 76., 335., 900., 903. és az 540. egyélű kardjának függesztő fülei a sírfal felé feküdtek, ezekben az esetekben a kard élével a test felé került elhelyezésre.

<i>Sír-szám</i>	<i>Sír típusa</i>	<i>Életkor-csoport</i>	<i>A kard típusa</i>	<i>A kard sírbeli helyzete</i>
33.	Fülke	Mat.	Kétélű	Állkapocs bal szarától a fel- és alkarcsont belső oldalánál, a kézcsontokon a combsont alsó harmadáig.
68.	Akna	Ad.	Egyélű	Bal felkarcsont fejtől – a kar-, a kézcsontok és a medencelapát külső oldala mellett – a combsont alsó harmadáig. Felső vége mintegy 10, alsó vég kb. 5–6 cm-rel a sír alja felett.
76.	Fülke	Sen.	Egyélű	Bal felkarcsont fejtől – a fel-, az alkar- és a kézcsontokon, 2 cm-re az alkarcsontok felett – a lábszárcsont felső végéig.
100.	Fülke	Ad.	Kétélű	Bal felkarcsont közepétől – a karcsontok belső oldalánál, a medencelapát és a combsont fölött – a lábszárcsont felső harmadáig.
137.	Fülke	Mat.	Kétélű	Bal felkarcsont fejtől – a karcsontokon, a medencelapát és a kézcsontok között, a combsont külső oldala mellett – a térdig.
333.	Padmaly	Ad.	Kétélű	Kettétörve a bolygatott betöltésből, felső fele a két combsont közötti területről, az alsó fele a medence felett, a 333a sírban fekvő emberi váz fektetési szintje alatt 1–2 cm-rel.
335.	Akna	Ad.	Egyélű	Bal felkarcsont fejtől a lábszár felső végéig, a karcsontok külső oldala mellett, azokra 30°-os szögben dőlt, kb. 2 cm vastag betöltésen.
539.	Padmaly	Mat.	Kétélű	Bal csecsnyúlványtól – a kar- és kézcsontokon – a combsont alsó harmadáig.
540.	Padmaly	Juv.	Egyélű	A koponya bal oldalától 10–12 cm-re, 8–11 cm vastag földrétegen a karcsontok vonalában, a felkarcsont végétől a koponyatető irányában két darabra törve és egymáson.
877.	Akna	Mat.	Kétélű	Bal felkarcsont felső harmadától a combsont alsó végéig, a karcsontoktól 3–4 cm-re, a karcsontok mellett fekvő lándzsahegy és a koporsó széle között.
900.	Akna	Ad.	Egyélű	Bal könyöktől – az alkarcsont felett – a lábszárcsont közepéig, ez utóbbi külső oldala mellett.
903.	Akna	Fel.	Egyélű	Bal alkarcsont alsó végétől – a lábsontokkal párhuzamosan, azoktól 12–13 cm-re – a bokáig.
930.	Padmaly	Ad.	Egyélű	Bal felkarcsont közepétől – az alkarcsontok belső oldala mellett, részben a medencelapát széle alatt, a bal combsonton – a lábszárcsont felső végéig.

16. táblázat. Szegvár-Oromdülő. A kardos sírok típusa, az elhunyt életkora és a kard sírbeli helyzete
Table 16. Szegvár-Oromdülő. Main data of graves with a sword: grave type, age at death of the deceased, and position of sword in the grave

Itt még annyit érdemes és szükséges megemlítenünk, hogy a kard markolata és a kard hegyénél a hüvely minden esetben a megfigyelteknél hosszabb volt, így pl. a 76. sír esetében a markolat vége ugyan a felkarcsont fejénél feküdt, de a markolat vége azon túl nyúlhatott.

A szegvári sírokban megfigyeltékhez hasonló a kora avar kori tisztántúli fegyveres temetkezések esetében is a kard helyzete. Az általunk vizsgált területről közel 50 lelőhely 80 sírjából került elő kora avar korra keltezhető kard, annak töredéke, illetve ismerünk arra vonatkozó információt, adatot. Egyélű kardról 22 lelőhely 29 sírjából,⁶¹² míg kétélű kardról 18 lelőhely 31 sírjából van tudomásunk.⁶¹³ Ezüst vagy arany függesztőfűl 5 lelőhely 1-1 sírjából előkerült kardra utal.⁶¹⁴ A fentiekén kívül 12, a korszakba sorolható kardnak vagy töredékének előkerüléséről tudunk pontosabb információ, adat nélkül.⁶¹⁵

Az avar kori szálfegyverekről megjelent legújabb monográfiában⁶¹⁶ még nem szereplő, újabban előkerült vagy nyilvánosságot kapott kardok adatait is beépítettük a munkánkban.⁶¹⁷ Ugyanakkor azokat a „kardos” lelőhelyeket, amelyek ugyan szerepelnek az avar kori kardokkal a teljesség igényével foglalkozó

⁶¹² 1. Aradac-Mečka 46. sír (NAĐJ 1959, 59, Tab. IX/11); 2. Biharkeresztes-Lencsésbát (MESTERHÁZY 1987, 222, 6. kép); 3. Csóka/Čoka (SRB)-Kremenyák 45–47. sír (KOVRIK–KOREK 1960, 262); 4. Csépa (SIMON 1991, 290); 5. Derecske-Karakas (HÁGA 2021, 15); 6. Deszk B (TROGMAYER 1984, 86, MFM 53.136.1. ltsz.); 7. Deszk L 13. sír (CSALLÁNY 1939A, 137; BALOGH 2004, 2. j.); 8. Gyoma-Egei halom dűlő, régi gát (MRT 8, 226, No. 4/129); 9. Gyoma, Torzsás zug (Köröspart) (MRT 8, 270, 4/276); 10–11. Hajdúdorog-Városkert utca 1., A sír (KRALOVÁNSZKY 1992, 136, 2. ábra, 3. ábra 7, 10. ábra 9); 12. Kisújszállás-Nagykert (RÁCZ 2014, 163, Taf. 29); 13. Kiszombor-Tanyahalom dűlő (LANGÓ–TÜRK 2004a, 209–211) 25. sír; 14. Kunszentmárton-Habranyi-telep 1. sír (CSALLÁNY 1933, 14); 15. Makó (CSALLÁNY 1956, No. 619; KÜRTI 2002, 232); 16. Makó, Mikócsa-halom 177/183. sír (CSIKY 2015, 185, 492); 17. Mezőkovácsháza-Új Alkotmány Tsz 1/a sír (JUHÁSZ 1973, 101, 104, II. t. 5); 18. Homokrév/Mokrin-Vodoplav-dűlő (SRB) 31. sír (RANISAVLJEV 2007, 17. Taf. XII); 19–20. Nädlac 3M-N 351., 356. sír (GÁLL 2017, 111, 134); 21. Sânpetru German/Németszentpéter (RO) (DÖRNER 1960, 424, 426, Fig. 3); 22–28. Szegvár-Oromdűlő 68., 76., 335., 540., 900., 903., 930. sír; 29. Valea lui Mihai/Érmihályfalva-Rétalja (RO) (NÉMETI 1983, 145–146, Fig. 8/1).

⁶¹³ 1–2. Aradac-Mečka (SRB) 31., 85. sír (NAĐJ 1959, 58, 62, Tab. VIII:1, Tab. XXVII:1); 3. Óbesenyő/Bešenova Veche (RO) V. halom 2. sír (KISLÉGHY NAGY 1911, 314; KISLÉGHY NAGY 2010, 107); 4. Derekegyház-Rárós (CSALLÁNY 1956, No. 210; BAKAY 1965, 9; KOVÁCS 1995, 164); 5–6. Deszk G 8., 49. sír (CSALLÁNY 1939a, 127, 129, I. T. 2–2a; CSALLÁNY 1939a, 137); 7–8. Deszk M 1., 2. sír (CSALLÁNY 1939a, 137; BALOGH 2004, 266); 9–11. Deszk O A, 1., 5. sír = Ferencszállás 3. sír (CSALLÁNY 1939a, 137; CSALLÁNY 1972, 13); 12–13. Deszk P 1., 2. sír (MFM 53.23.22.; CSALLÁNY 1939a, 137); 14. Deszk Sz 16. sír (CSALLÁNY 1939, 127, 129, 137); 15. Kiszombor E 29. sír (CSALLÁNY 1939a, 137); 16. Kiszombor O 2. sír (CSALLÁNY 1939a, 125–126, I. t. 1–1a); 17. Makó, Mikócsa-halom 61. sír (BALOGH 2016, 111, Resim: 2; BALOGH 2018, 585); 18–20. Homokrév/Mokrin-Vodoplav-dűlő (SRB) 1., 62., 67. sír (BALOGH 2004, 268–269, 299, 23–25. kép; RANISAVLJEV 2007, 13. Taf. III); 21. Öcsöd 96a lh. 1. sír (MADARAS 2004, 340); 22. Rákócziújfalva-Felsővarsány (CSÁNYI 2004, 276, 23–28. Szegvár-Oromdűlő 33., 100., 137., 333., 539., 877. sír; 29. Szegvár-Sáppoldal 1. sír (BÓNA 1979, 5, 8, 3. kép 1); 30. Szőreg-Homokbánya 2. sír (KÜRTI 2003, 230); 31. Tiszavasvári-Koldusdomb 1. sír (CSALLÁNY 1960, 53; GULYÁS–LŐRINCZY 2018, 531), 32. Szentés-Lapistó (CSALLÁNY 1934, 207–208). Ez utóbbi kard esetében meg kell említeni, hogy általánosan elfogadott az a vélemény, miszerint a lapistói szálfegyver kétélű keresztvasas kard. Ezzel ellentétben úgy véljük, hogy amit a keresztvasak töredékeinek tartanak (CSALLÁNY 1934, 58. t. 12–13), azok egy vaszabla két töredékes szára.

⁶¹⁴ 1. Kunágota (GARAM 1992, 137–138); 2. Kunmadaras-Újvárosi temető (SIMON 1991, 299, 16. kép 15); 3. Makó, Mikócsa-halom 243/252. sír (BALOGH 2017, Fig. 5. 2); 4. Novi Kneževac/Törökkanizsa (SRB) (SIMON 1991, 303, 16. kép 4); 5. Szőreg A 122. sír (KÜRTI 1983, 187; SIMON 1991, 307).

⁶¹⁵ 1. Dombegyház-Homokbánya (LŐRINCZY 1998, 346–347); 2. Füzesgyarmat-Téglagyári agyagbánya (MRT 6, 97. 5/105. lh.); 3. Körösladány (MRT 6, 122); 4–8. Makó, Mikócsa-halom (CSIKY 2015, 351); 9. Rákóczifalva-Felsővarsány 2. obj. (CSÁNYI 2004, 276, és Tárnoki Judit szíves szóbeli közlése); 10. Szeghalom-Kovács-halom 16. sír (MRT 6, 11/50); 11. Tépe (GARAM 1993, 107, Taf. 92.2); 12. Tiszaderzs-Szentimrei út (VIDA 2018, 539, 4. kép 29).

⁶¹⁶ CSIKY 2015.

⁶¹⁷ Derecske-Karakas, Endrőd-Doboskert, Kisújszállás-Nagykert, Kiszombor-Tanyahalom dűlő 25. sír, Nädlac 3M-N lelőhely, Rákóczifalva-Felsővarsány 2. obj.

monografikus munkákban,⁶¹⁸ de véleményünk szerint nem tartoznak az általunk vizsgált fegyvertípushoz vagy korszakhoz, az értékelésünkből kihagytuk: 1. Derecske, Újpatika 1. sír,⁶¹⁹ 2. Derekegyház-Rárós,⁶²⁰ 3. Deszk T 43. sír,⁶²¹ 4. Gyomai Körös part,⁶²² 5. Gyula-Szentbenedek,⁶²³ 6. Hajdúböszörmény-Csíkos tanya,⁶²⁴ 7. Hódmezővásárhely-Óvónőképző,⁶²⁵ Napkor-Vásárosnaményi út,⁶²⁶ 8. Nyíregyháza-Rozsrét-szőlő, Szelkő-dűlő II. 81. sír,⁶²⁷ 9. Nyíregyháza-Városi kertészet 1936, 3. sír,⁶²⁸ 10. Tiszabercel-Vékás dűlő 3. sír,⁶²⁹ 11. Tiszacsege-Nagymajor,⁶³⁰ 12. Tiszaeszlár-Sinkahegy,⁶³¹ 13. Tiszalök-Kövestelek 270. sír,⁶³² 14. Újfehértó-Micskepuszta.⁶³³

A 47 lelőhelyről előkerült 78 kardos sírban nyugvók közül pontosabb életkoradattal rendelkezők között kisszámú, négy juvenis korban elhunyt férfi volt, közülük hármat kétélű (Kiszombor-O 2. sír, Szegvár-Sáppoldal 1. sír, Szőreg-Homokbánya 2. sír) és egyet egyélű karddal (Szegvár-Oromdűlő 540. sír) temettek el. Tíz sírban feküdt adultus férfi, akik döntő többségének egyélű kardja⁶³⁴ volt, és csak két sírban (Szegvár-Oromdűlő 100., 333. sír) mellékeltek kétélű fegyvert. A kilenc maturus korban elhunyt közül hét mellett feküdt kétélű kard,⁶³⁵ kettővel valószínűleg egyélű (Aradac-Mečka 46. sír, Nädlac 3M-N 356. sír), míg a Szőreg A temető 122. sírjából csak a P alakú függesztőfülről tudunk. Csupán két senilis férfi mellé helyeztek egy esetben egyélű (Szegvár-Oromdűlő 76. sír) és egyben kétélű(?) (Aradac-Mečka, 31. sír) kardot.

⁶¹⁸ SIMON 1991; CSIKY 2015.

⁶¹⁹ A temetkezés nem avar, hanem gepida kori (M. NEPPER 2005, 204).

⁶²⁰ Lásd a Függelékét.

⁶²¹ A sírból nem egy kard, hanem egy vaskés D alakú függesztő füle került elő (BALOGH 2014, 374. j., 12. kép 8).

⁶²² Az itt előkerült kardtöredék nem avar kori, hanem szarmata vagy gepida kardpenge lehet (MRT 8, 270/13).

⁶²³ Mivel az előkerült kard vagy tör markolatának meghatározott töredék (MOGYORÓSSY 1870, 280) mellett nem említenek kardra utaló pengetőredékeket, ezért valószínűbbnek látszik, hogy a markolatnyúlvány nem egy kardhoz, hanem törhöz vagy késhez tartozhatott.

⁶²⁴ Egy 7. század végi, 8. századi temető korai lovasírjából előkerült kardról történt említés (MÁRKUS 2005, 226).

⁶²⁵ Lásd a Függelékét.

⁶²⁶ A lelőhelyen egy oldalpálcás vaszablával, két egyenes talpú kengyellel együtt egy szablya került elő (LŐRINCZY 2001, 188–189).

⁶²⁷ PINTYE 2006, 293. Egy 7–8. századi temető kettős sírjából egy egyélű kard vagy szablya került elő, de a sír többi lelete alapján a temetkezés a 7. század utolsó harmadára keltezhető. A sír leleteinek megtekintéséért az ásatónak, Pintye Gábornak és Istvánovits Eszternek mondok köszönetet.

⁶²⁸ A földkitermelés közben egy É–D-i tájolású sír keleti szélét, a csontváz bal oldalát találták meg. A bal lábszár belső oldala mellől előkerült öt vastöredékeket Csallány Dezső vaskard töredékeinek határozta meg. (CSALLÁNY 1960, 49–50). Ezt a véleményt öt követően mindenki átvette, aki a sírral foglalkozott. De a leletmentést végző Kiss Lajosnak sem a kéziratában (Hódmezővásárhelyi Levéltár, Kiss Lajos hagyaték, XX-24/ jelzet), sem pedig az Alispáni jelentésben megjelent írásában nem említ kardot. A kora avar korban a Tiszántúlon az elhunyt férfiak mellé, ha tettek, döntő többségében a bal karjukra vagy mellé helyezték a kardjukat. Ha ebben a sírban lett volna, akkor a leomlott földben Kiss Lajosnak a töredékeit kellett volna megtalálnia.

⁶²⁹ A sírból nem egyélű kard, hanem egy rosszmegtartású, hiányos élű szablya került elő.

⁶³⁰ A padmalyos sírból (LŐRINCZY–STRAUB 2006, 291) a többi lelet mellett (LŐRINCZY 2015, 167) egy ívelt pengéjű szablya került elő.

⁶³¹ A földmunkával megbolygatott 7–8. századi temető szórvány leletei között került elő egy kard/szablya és másik kettő töredéke.

⁶³² A 7–8. századi temető sírjából nem vaskard, hanem egy szablya került elő (LŐRINCZY 1997, 91–93).

⁶³³ A lelőhelyről emlegetett kard nem avar kori (ISTVÁNOVITS ET AL 2000, 90).

⁶³⁴ Biharkeresztes-Lencsésbát, Derecske-Karakas, Kiszombor-Tanyahalom 25. sír, Nädlac 3M-N 351. sír, Szegvár-Oromdűlő 68., 335., 900., 930. sír.

⁶³⁵ Aradac-Mečka 85. sír, Kaba-Belterület, Makó, Mikócsa-halom 61. sír, Szegvár-Oromdűlő 33., 137., 539., 877. sír, Tiszavasvári-Koldusdomb 1. sír.

Itt kell megemlítenünk azt a 11 temetkezést,⁶³⁶ amelyekben a vázcsontok sírban mért hosszadatai, illetve a ránk maradt rajzok alapján felnőtt férfiak feküdtek. Ugyanakkor 38 esetben az eltemetett egyén életkorára vonatkozóan semmi adatunk nincs.

Ezek alapján a temetés során az érett (adultus–maturus) korban elhunytak kaptak legnagyobb számban mellékletként kardot. Ezért igen valószínű, hogy a pontosabb életkori adatok nélküli felnőttek között is az adultus–maturus korosztály tagjai lehetek a legnagyobb számban.

Az ismert esetek között 41 sírban a kard a bal,⁶³⁷ 4 alkalommal a jobb oldalon,⁶³⁸ míg 1-1 temetkezésnél a felsőtesten keresztbe (Öcsöd-96a lh. 1. sír), illetve bolygatott, másodlagos helyzetben (Szegevár-Oromdűlő 333. sír) feküdt.⁶³⁹ Ezek szerint a Tiszától keletre eső területen a kora avar korban eltemetett fegyverek döntő többségét – függetlenül attól, hogy egy- vagy kétélű, bronz vagy ezüstszerelékű kardról van szó – az elhunyt bal oldalához, általában a felsőtest mellé helyezték, hegyfelé a lábfej irányában.⁶⁴⁰

A bal oldalon fekvő kardokat ezen belül – bár nagyon sok a szűkszavú, hiányos leírás – kisebb-nagyobb különbséggel helyezték a sírba. Hat esetben a fegyver markolata a koponyával egyvonalban feküdt.⁶⁴¹ Nagy számban (9 sírban) a kard markolata az állkapocs vagy a váll (kulcsont, felkarcsont felső vége) vonalában került elő.⁶⁴² Ugyancsak tíz esetben a fegyver az elhunyt mellett úgy feküdt, hogy a markolat a felkar közepén volt.⁶⁴³ Hat sírban ennél lejjebb, a könyök magasságától lefelé feküdt a kard.⁶⁴⁴

Eddig párhuzam nélküli a szegvár-oromdűlői 903. sírban, a kézcsontoktól a bokáig, a lábszárcsontok külső oldala mellett fekvő fegyver helyzete. Az egyedi helyzetű kardokat (Öcsöd, Szegevár-Oromdűlő 333. sír) már említettük.

Míg a bal oldalon eltemetett kardok lelőhelyei lefedik a Tiszántúl teljes területét, addig annak a négy temetkezésnek a földrajzi helyzete, melyekben a kard az elhunyt jobb oldalán, a karcsontok mellett feküdt, kivételesnek mondható.⁶⁴⁵ Ez a négy lelőhely a tág értelemben vett Maros völgy sávjában – Nagylak

⁶³⁶ A Deszk L 13. sír, Hajdúdorog-Városcsok utca 1. sír, Homokrév/Mokrin-Vodoplav-dűlő 31. sír, Szegevár-Oromdűlő 903. sírban egyélű, míg a Deszk O 5. sír, Deszk P 1. sír, Deszk Sz 16. sír, Homokrév/Mokrin-Vodoplav-dűlő 1., 62., 67. sír és Öcsöd 96a lh. 1. sírban kétélű, a Rákóczi-falva-Felsővársány 2. objektumból előkerült kard típusáról nincs pontos információ.

⁶³⁷ Egyélű kard: Biharkeresztes-Lencsésbát, Csóka/Čoka-Kremenjak 45–47. sír, Derecske-Karakas 1341. obj., Hajdúdorog-Városcsok utca 1. sír, Kiszombor-Tanyahalom 25. sír, Homokrév/Mokrin-Vodoplav-dűlő 31. sír, Nád-lac/Nagylak (RO) 3M-N 351. sír, Sânpetru German/Németszentpéter (RO), Szegevár-Oromdűlő 68., 76., 335., 540., 900., 903., 930. sír, Valea lui Mihai/Érmihályfalva-Rétalja. Kétélű kard: Aradac-Mečka 31. sír, Óbesenye/Bešenova Veche V. halom 2. sír, Deszk M 1., 2. sír, Deszk O 5. sír, Deszk P 2. sír, Deszk Sz 16. sír, Kiszombor E 29. sír, Kiszombor O 2. sír, Makó, Mikócsa-halom 61. sír, Homokrév/Mokrin-Vodoplav-dűlő 1., 62. sír, Szegevár-Oromdűlő 33., 100., 137., 539., 877. sír, Szegevár-Sápoldal 1. sír, Szent-Lapostó, Szőreg-Homokbánya 2. sír, Tiszavasvári-Koldusdomb 1. sír. Négy esetben (Kunágota, Kunmadaras, Makó, Mikócsa-halom 243/252. sír, Rákóczi-falva-Felsővársány 2. obj.) nem ismert a kard típusa.

⁶³⁸ Egyélű: Deszk L 13. sír, Aradac-Mečka 46. sír, Nád-lac/Nagylak 3M-N 356. sír, kétélű: Homokrév/Mokrin-Vodoplav-dűlő 67. sír.

⁶³⁹ Harminc kard sírbeli helyzetére vonatkozóan nincs információ.

⁶⁴⁰ LŐRINCZY–SOMOGYI 2018, 244.

⁶⁴¹ Biharkeresztes-Lencsésbát, Deszk M 2. sír, Kiszombor O 2. sír, Szegevár-Oromdűlő 539. sír. A szegvár-oromdűlői 540. sírban a kard kettétörve került a fej mellé és a sír fej felőli végében, a Deszk O 5. sírban a bal oldalán zsugorított helyzetű férfi koponyájától az alsó lábszárig feküdt a kard.

⁶⁴² Csóka/Čoka-Kremenjak 45–47. sír, Deszk P 2. sír, Deszk Sz 16. sír, Kiszombor E 29. sír, Szegevár-Oromdűlő 33., 76., 335. sír, Szegevár-Sápoldal 1. sír, Valea lui Mihai/Érmihályfalva-Rétalja.

⁶⁴³ Aradac-Mečka 85. sír, Derecske-Karakas 1341. obj., Hajdúdorog-Városcsok út 1. sír, Makó, Mikócsa-halom 243/252. sír, Homokrév/Mokrin-Vodoplav 62. sír, Szegevár-Oromdűlő 68., 100., 137., 877., 930. sír.

⁶⁴⁴ Kiszombor-Tanyahalom dűlő 25. sír, Makó, Mikócsa-halom 61. sír, Homokrév/Mokrin-Vodoplav 31. sír, Nád-lac/Nagylak 3M-N 351. sír, Rákóczi-falva-Felsővársány 2. obj., Szegevár-Oromdűlő 900. sír, Szőreg-Homokbánya 2. sír.

⁶⁴⁵ Aradac-Mečka 46. sír, Deszk L 13. sír, Homokrév/Mokrin-Vodoplav-dűlő 67. sír, Nád-lac/Nagylak 3M-N 356. sír.

az északi, Deszk L a déli part közelében, míg Homokrév/Mokrin a Marostól délebbre, Aradac még Mokrintól is délebbre, valójában a Tisza-völgyben – fekszik.

A kardokat a testhez viszonyítva nem csak eltérő magasságban, hanem a kar eltérő oldalára is fektették. A bal karcsontok külső oldala mellett 8 temetkezésnél figyelték meg.⁶⁴⁶ Ennél kisebb számban, 6 sírban dokumentálták a kardot közvetlenül a karcsontokon, a medencelapát és a combcsont mellett fekvő.⁶⁴⁷ Legnagyobb számban a karcsontok belső oldalán kerültek elő a szálfejeverek. Négy esetben⁶⁴⁸ a karcsontok belső oldalánál fekvő vaskard a medencelapát szélén vagy alatta és a combcsont külső oldala mellett volt. Ide kell sorolnunk azt a két sírt is, ahol a leírásban az szerepel, hogy a kard a halott hóna alatt kezdődően feküdt.⁶⁴⁹ És ugyancsak a karcsontok belső oldalára utal az a négy eset, ahol a kard az alkarcsontok alatt feküdt.⁶⁵⁰

A bal oldalon a kardok különböző helyzetben feküdtek. Előkerülésük változatosnak mondható: fektették az elhunyt mellé, a karjára, illetve a mellének a bal oldalára, a kar és a mellkas közé.

Az előbbieken felvázolt mindhárom esetben a kard szorosan a karcsontok külső oldala mellett, a felkar- és az alkarcsontokon vagy az utóbbi alatt feküdt, illetve a karcsontok és a mellkas közötti helyzet arra utal, hogy az elhunytat koporsóba fektették. Ezt akkor is feltételezhetjük, ha sok régi ásatáson a koporsó maradványát, lenyomatát nem tudták megfigyelni.

A koporsón belüli helyzetet három temetkezés esetében⁶⁵¹ az is valószínűsíti, hogy a kard a leírások szerint az elhunyt oldala mellett élén fekvő került elő. A kardnak ez az igen ritka sírbeli helyzete arra utal, hogy a kar és a koporsó közé fektették a fegyvert vagy a karról oda csúszott.

Az elfogadott vélemény szerint a Kárpát-medencei kora avar kori sírokban a kardok leggyakrabban az elhunyt bal oldalán kerültek elő, ami a Kárpát-medencébe érkező avarság temetkezési szokásának ázsiai részét képezi.⁶⁵² A lecsatolt kardnak a felsőtest bal oldala mellé helyezése minden bizonnyal ázsiai szokás, de mivel a kelet-európai 6. századi lovas népek temetkezéseiben kivétel nélkül hasonló helyzetben találják,⁶⁵³ a tiszántúli népesség a szálfejever síron belüli elhelyezésének ezt módját nem a Kárpát-medencébe érkező avaroktól vette át, hanem minden bizonnyal általános eurázsiai szokásról van szó. A temetkezési szokásnak ez a részlete azt is jelzi, hogy az idők során nem változott, a kard sírbeli helye kötött maradt a korszak végéig.

Kardszerelések

A szegvári kardok értékelése kapcsán Csiky Gergely részletesen tárgyalta a fegyverek ezüstszereléseit.⁶⁵⁴ Ezek mellett szükséges megnéznünk, hogy oldották meg a kard felfüggesztését, került-e erre utaló lelet, történt-e erre utaló megfigyelés. Öt szegvári fegyver esetében (68., 76., 539., 877., 900.) egyszerű a helyzet, mert kardszereléknek semmi nyomát nem találjuk. A fegyver felfüggesztésének egyedi megoldása figyelhető meg a 100. sír kardtokján. Ennél a fegyvernél a penge markolati szélétől 2,5 cm-re a fahüvelyt egy 1,4 cm vastag vaspánt fogja körbe, melyhez a pántra merőlegesen, a kard tengelyével párhuzamosan egy függesztő fül kapcsolódik. Belsejében – az ásatási megfigyelés alapján – vasrozsdával

⁶⁴⁶ Derecske-Karakas 1341. obj., Deszk Sz 16. sír, Szegvár-Oromdűlő 68., 76., 137., 335., 877. sír, Szegvár-Sápol-dal 1. sír.

⁶⁴⁷ Biharkeresztes-Lencsésbát, Makó, Mikócsa-halom 61. sír, Szegvár-Oromdűlő 33., 539., 900., 930. sír.

⁶⁴⁸ Hajdúdorog-Városkert út 1. sír, Makó, Mikócsa-halom 243/252. sír, Rákóczi-falva-Felsővarsány 2. obj., Szegvár-Oromdűlő 100. sír.

⁶⁴⁹ Csóka/Čoka-Kremenjak 45–47. sír, Kiszombor E 29. sír.

⁶⁵⁰ Aradac-Mečka 31., 85. sír, Kiszombor-Tanyahalom dűlő 25. sír, Nădlac/Nagylak 3M-N 351. sír.

⁶⁵¹ Óbesenyő/Bešenova Veche V. halom 2. sír, Biharkeresztes-Lencsésbát, Szegvár-Oromdűlő 335. sír.

⁶⁵² BÓNA 1979, 28, 30.

⁶⁵³ SOMOGYI 1995, 463.

⁶⁵⁴ CSIKY 2022.

átítatódott fa volt. A pengető szélétől 45 cm-re 1 cm széles, erősen oxidált, vasrozsdával fedett bronzpánt veszi körbe a tokot. A vas- és a bronzpánt biztosította a kard függesztését, míg a fegyver hegyétől számított 9 és 23 cm távolságra megfigyelt bőrpánt a hüvely díszítésére szolgálhatott. Ehhez hasonló megoldás nem ismert a tiszántúli szálfegyverek között. Hasonló vaspánt töredékei találhatóak a 930. sír kardjának töredékei között.

A kardok felfüggesztésének egy másik megoldására utal az Ω alakú vas függesztő fül előkerülése. A 137. sírban két darabot is találtunk. Az egyik a kard külső oldala mellett, a penge markolati szélétől 3 cm-re, széthajlított száraival a penge irányában, a másik ugyancsak a kard külső oldala mellett, a pengető szélétől 38 cm-re, széthajtott száraival a penge irányában feküdt. Mindkettő teljes felületét bőrmaradvány fedi. Ezek szerint a fahüvelyhez bőrrel rögzítették a két függesztőfül szarait. Míg a felső függesztő belső szélessége 0,8, az alsóé 1,3 cm. A másik két sírból előkerült Ω alakú függesztő fül funkciója kérdéses. A 33. sírban a felül téglalap alakú, rövid szárú felszerelő fül nemcsak a formájával tér el az előbbiektől, de sírbeli helyzetével is, mivel a bal térd külső oldalától 7 cm-re, a vaskard vonalában, annak alsó végétől 10 cm-re feküdt. A 333. sír töredékes darabja a temetkezés bolygatott betöltéséből került elő és a széthajtott szárai és téglalap alakú feje közötti nyakrész két oldalát famaradvány fedi.

A 33. sírból előkerült felszerelő fül sírbeli helyzetével kapcsolatban – a vaskard vonalába, annak alsó végétől 10 cm-re feküdt – meg kell említenünk néhány olyan leletet, melyek funkciója ugyan egyelőre ismeretlen, de közös bennük, hogy valamennyi kardos sírból és közel azonos helyen került elő. Még a 33. sírnál maradvány egy kisméretű L alakú vastöredék feküdt a bal lábszárcsont alsó végének külső oldalától 15 cm-re. Hasonló L alakú lapos vastárgy került elő a 137. sírban, a bal bokacsont belső oldala mellett. A 68. sírban 2-3 kisméretű, egymásba fűzött karikából álló vaslánc feküdt összerozsdásodva a kard végénél, annak külső éle mellett. A 100. sírban a kard hegye előtt kisméretű karikával ellátott vasalás feküdt, talán kéregből vagy fából készült tárgy töredékéhez rozsdásodva.

A kardok felfüggesztésével összefüggésbe hozható csat a sírok többségéből (33., 76., 100., 333., 539., 540., 877., 900.) nem került elő. Három sírban közvetlenül a karddal kapcsolatban lévő csatokról feltételezhetjük, hogy a fegyverövhöz tartoztak. A 137. sírban egy szíjszorító kerek vascsat került elő a vaskard alól és a karddal együtt emeltünk ki a sírból egy téglalap alakú vascsatot, amely szintén a fegyverhez tartozhatott, akárcsak a 903. sírban a karddal együtt előkerült kisméretű, vaspeckes, öntött bronzcsat. Ezekhez hasonlóan a 930. sír kardján is egy kisméretű, trapéz alakú vascsat feküdt, melynek felületén összennyomódott, vasoxiddal konzerválódott bőrmaradvány van. Ezzel a csattal együtt tartozhatott a kard felszereléséhez a másik kisméretű, téglalap alakú vascsat, amely a bal medencelapát alól került elő.

A 335. sírban fekvő ezüstszereléses kard külső oldala mellett, a felső függesztő fültől 5 cm-re, csatkarikával a kard irányában feküdt egy ónozott felületű bronzcsat kb. 45°-os szögben, 6 cm vastag betöltésen. Egy másik, öntött bronzcsat feküdt a bal kézcsontok helyén, a kard élétől 6–7, az alsó függesztő fültől 2–3 cm-re, csatkarikával a combcsont irányában. Elülső felületét textil borítja. Kérdés, hogy a két bronzcsat mellett a kardszíjhoz tartozott-e a kard és a felkarcsont végei között 7 cm vastag betöltésen előkerült töredékes kerek vascsat.

A 68. sírban a bal felkarcsont és a bordák között egy erősen ívelt oldalú töredékes vascsat került elő, míg az alkar belső oldala mellett egy négyzet alakú vascsat, melynek egyik oldalát vasoxiddal konzerválódott bőr borítja.

A felsorolt szegvári eseteken kívül igen kisszámú azon tiszántúli kardos temetkezések száma, ahonnan legalább szűkszavú információk állnak rendelkezésünkre a kard felszerelésére vonatkozóan. A Deszk L 13. sírban a jobb oldalon fekvő kard mellett egy töredékes vascsat került elő. A Deszk M 1. sír kardja mellett egy vascsat feküdt. A 2. sírban – szintén a bal oldalon – fekvő kard markolata és a koponya között került elő egy vascsat. A Deszk Sz 16. sírban a kard markolatvasának külső oldala mellett találtak egy vascsatot. A 95 cm hosszú penge hegyétől a kardtok alsó vége 5 cm-rel hosszabb volt, melyre egy bronz-

lemez koptatót erősítettek két bronzszeggel. A Hajdúdorog-Városkert út 1. sírban fekvő egyélű vaskard hegyének folytatásában, attól 16 cm-re egy kisméretű, bronz kardfüggesztő(?) – valószínűleg koptató – feküdt. A Kiszombor E 29. sír kardjához egy kisméretű vascsat rozsdásodott. A Kiszombor-Tanyahalom dűlő 25. sírjában a kard markolata alól egy töredékes kerek vascsat került elő. A kard tokjának végét vékony vaslemezből készített koptató zárta. A Homokrév/Mokrin-Vodoplav dűlő 62. sírból a kard vége előtt a kardtok bronzlemez koptatója feküdt. Az Öcsöd 96a lh. 1. sírban a mellkason keresztben fekvő vaskard középső harmadának külső oldalánál egy téglalap alakú vascsat volt.

Vas lándzsacsúcs (67. kép 1–6)

A temető 10 sírjából került elő vasból kovácsolt lándzsacsúcs.⁶⁵⁵ Ezek közül három juvenis (90., 556., 855.), kettő adultus (333., 900.), három maturus (85., 759., 877.) és egy senium (897.) férfi melléklete volt.⁶⁵⁶ Az elhunyt szegvári férfiak 9, ezen belül a juvenis 23, az adultus 8, míg a maturus korúak 10%-a kapott vas lándzsahegyet a temetés során. Ha a 10 felnőtt (23–x) korúnak meghatározott férfit adultus–maturusként vesszük figyelembe, az életkorok közötti arány jelentősen nem változik, a fiatal korban elhunytak mellé egyértelműen magasabb arányban helyeztek lándzsát.

A közelharcnak ezt a fegyverét két esetben akna (877., 900.), három padmalyos (333., 759., 897.) míg négy esetben fülkesírban (85., 90., 556., 855.) eltemetett – köztük három juvenis férfi – mellé helyezték el.

A lándzsacsúcsok döntő többsége a bal oldalon került elő. Három sírban az alkar, illetve a kar külső (90., 855., 877.), két esetben a kar belső oldalához (759., 900.) helyezték. Két temetkezésnél a jobb oldalra fektették a lándzsát, a 85. sírban a jobb váll magasságában, a jobb kartól 15 cm-re (a koporsón kívül), míg az 556. sírban a jobb comb külső oldala mellé, hegyével a lábfej irányában.⁶⁵⁷ Változatos a lándzsahegyek síron belüli iránya. Míg a 90., a 759., a 877. és a 900. sírban hegygel a koponya, a 85., az 556., és 855. valamint a 897. sírban a lábak irányában feküdt.

A rossz vagy közepes megtartású lándzsacsúcsok köpűje még a hegyénél is rosszabb állapotban maradt meg. A szegvári 6–9 cm mély köpűk egyikében sem került elő a lándzsanyélre utaló famaradvány, azaz ezekben a sírokban valójában jelképesen helyezték el a lándzsának a maradandó anyagból készült hegyét. Ezek többségét a koporsóba, a test mellé fektették, aminek egyik bizonyítéka a 877. sírban a karcsontok külső oldalán fekvő lándzsa köpűjének külső oldalán megfigyelhető, vasoxiddal konzerválódott farost.

Azt érdemes megjegyeznünk, hogy a közelharc fegyvereivel eltemetett szegvári férfiak közül csak hárman (333., 877., 900.) kaptak kardot és lándzsát is.

A tiszántúli kora avar kori lándzsákról

A Tiszántúlról 17+1 lelőhelyről 29+X számú lándzsa előkerüléséről tudunk.⁶⁵⁸ Többségük aknasírból,⁶⁵⁹

⁶⁵⁵ A szegvári lándzsák részletes leírását Csiky Gergely végezte el, ez megtalálható az egyes sírok leírásánál (LŐRINCZY 2020). A lándzsák tipologizálását és értékelését lásd CSIKY 2022.

⁶⁵⁶ A „B” sír embertani anyaga nem volt azonosítható.

⁶⁵⁷ A 333. sír bolygatott volt, a „B” sír leletei szórványnak minősülnek, ezért ebben a két esetben nem ismerjük a lándzsák sírbeli helyzetét.

⁶⁵⁸ A plusz 1 lelőhely és az X számú temetkezés a Makó, Mikócsa-halmi temetőre vonatkozik, ahonnan csak arról van információnk, hogy az előkerült fegyverek között van néhány lándzsa (BALOGH 2017, 58).

⁶⁵⁹ Aradac-Mečka (SRB) 1., 72. sír (NAĐJ 1959, 55, 61, 68, 85. Tab. I/7, XVIII/13); Békéscsaba-Felvégi legelő (MEDGYESI 2004, 181); Biharkeresztes-Lencsésbát (MESTERHÁZY 1987, 231, 6. kép/1–2); Egyek, Nagy István telke (LŐRINCZY 2016, 291–293); Kiszombor O 5. sír (CSALLÁNY 1939a, 126, 4. kép 12; CSALLÁNY 1961, 194; PÁRDUZ 1963, 11); Mokrin/Homokrév-Vodoplan dűlő (SRB) 1. sír (RANISAVLJEV 2007, 13, T. I/1); Szegvár-Oromdűlő 877., 900. sír; Tiszavasvári-Koldusdomb 1., 21. sír (CSALLÁNY 1960, 53, 58–59, 15. t. 1–2; GULYÁS–LŐRINCZY 2018, 531,

hat fülkesírból⁶⁶⁰ és négy padmalyos⁶⁶¹ temetkezésből ismert. A fentiekén kívül Sânpetru German/Németszentpéter-Góliáton (RO)⁶⁶² és Nyíregyháza-Sóstóhegyen⁶⁶³ a lándzsa kengyelekkel együtt, de emberi vázcsontok nélkül került elő, az Aradac-Mečka A sír ugyan aknasír volt, de abban egy egész ló volt eltemetve, melynek egyik melléklete volt a lándzsa.⁶⁶⁴ A 26 lándzsát a fentiek alapján feltételezhetően férfiak mellékleteként temették el, bár a halottak nemére inkább csak a régészeti leletek utalnak, életkorukra vonatkozóan a szegváriak mellett csak néhány esetben rendelkezünk információval.

A három szegvári juvenis korban elhunyt mellett a szegvár-sápoldali 1. sírt említhetjük. A két adultus szegvári mellé négy másik férfit⁶⁶⁵ sorolhatunk a vizsgált területről, míg a matusus férfiak számát a három oromdűlői mellett csupán a Tiszavasvári-Koldusdomb 1. sírban eltemetett növeli. Életkorát tekintve egyedüli az Aradac-Mečka 1. sír halottja volt senium korú. A Kiszombor O 5. sírban a bal oldalán zsugorított helyzetű, idősnek meghatározott, torzított koponyájú férfi⁶⁶⁶ valószínűleg az adultus/matusus korcsoportba tartozott. Ugyanakkor 11, lándzsával eltemetett férfi életkori adatáról nincs információnk. Két férfi koponyáján figyeltek meg eltérő mértékű mongoloid jelleget.⁶⁶⁷

A bal oldalon fekvő öt szegvári lándzsa számát öt újabb esettel lehet bővíteni,⁶⁶⁸ ezekkel együtt a tiszántúli lándzsák sírbeli előfordulására a bal oldal, azon belül a koponya és a felkar melletti helyzet a jellemző. Az oromdűlői 556. sírban a jobb combcsont mellett fekvő lándzsa jó párhuzama az Aradac-Mečka 72. sírból a lábszárcsont mellett fekvő, míg az oromdűlői 85. sír elhunytjának jobb válla mellett előkerült fegyvernek a szegvár-sápoldali 1. sírban nyugvó fiatal férfi felkarja alatti lándzsa a kitűnő analógiája. Ez utóbbi két lándzsát a koporsó mellé fektették. A tiszántúli képben kivételes a derecske-karakasi sír aknájában a ló bal oldalán, hegygel a koponya felé, valamint az Aradac-Mečka A (ló)sírban a sír északkeleti részén fekvő lándzsa. A ló mellé helyezett lándzsa a tiszántúli kora avar kori temetkezésekben nagyon ritka, ez a fegyver ezen a területen férfisírokból, leggyakrabban az elhunyt bal karcsontja vagy a koponyája mellől került elő. Viszonylag nagyszámú, nyolc lándzsa előkerülésének helyéről nincs adatunk.

Mint láttuk, a szegvári lándzsák köpűjében nem volt famaradvány, hasonlóan a biharkeresztes-lencsés-háti, a derecske-karakasi és a tiszavasvári-koldusdombi 21. sír vas lándzsacsúcsához. Értelemszerűen nem volt a nyíregyháza-sóstóhegyi és a Sânpetru German/ Németszentpéter-Góliát-i lándzsa köpűjében sem. Viszont három temetkezésből származó fegyver köpűjében megmaradt a vasoxiddal konzerválódott

536). Bár közvetett bizonyíték nincs rá, de valószínűleg aknasír volt a Kunszentmárton-Habranyi telep 1. (CSALLÁNY 1933, 11, VI. T. 6; RÁCZ 2014, 179) és a Mezőkovácsháza-Agyagbánya 5. sír (JUHÁSZ 1973, 104, II. t. 5).

⁶⁶⁰ Sânpetru German/Németszentpéter (RO) (DÖRNER 1960, 424, 426, Fig. 3/6; LŐRINCZY 1994, 325); Szegvár-Oromdűlő 85., 90., 556., 855. sír; Szegvár-Sápoldal 1. sír (BÓNA 1979, 5, 3. kép 3; LŐRINCZY 2018, 65–68).

⁶⁶¹ Szegvár-Oromdűlő 333., 759. sír; Mezőkovácsháza-Agyagbánya 7. sír (JUHÁSZ 1973, 104, II. t. 5). Derecske-Karakas 1341. obj. Az ásató a sír előzetes ismertetése (HÁGA 2021, 16) során részletesen leírta annak előkerülését. Először egy lekerekített sarkú négyszögletes barna folt rajzolódott ki az altalajon, majd ennek az északnyugati oldalához egy téglalap alakú, sárga, agyagos betöltésű folt kapcsolódott. A szerző szerint ez két különböző időben megásott sír foltja volt. Véleményünk szerint ez egy padmalyos temetkezés, ahol a padmaly beszakadását követően megsüllyedt a vadtalaj és annak markánsan kirajzolódó betöltését látták meg és dokumentálták. Az aknában fekvő ló mellett és fölött a mély padmalyból kitermelt agyag volt a sírbetöltés. Ezek a padmalyos sír ismérvei (LŐRINCZY 2011, 149–150).

⁶⁶² DÖRNER 1970, 451.

⁶⁶³ A lelőhely régi neve Kótaj, Teleki László szőlőbirtoka (CSALLÁNY 1960, 41, XV. t. 3). A lelőhely azonosítására lásd DIENES 1996, 340–341.

⁶⁶⁴ NADJ 1959, 63, XIII/4.

⁶⁶⁵ Aradac-Mečka 72. sír, Biharkeresztes-Lencsés-hát, Derecske-Karakas 1341. obj. (SZENICZEY ET AL. 2021, 76), Tiszavasvári-Koldusdomb 21. sír.

⁶⁶⁶ APOR–ROSZTÓCZY 1939, 182. A koponya ma már nincs meg, így nem ellenőrizhető a meghatározás.

⁶⁶⁷ Biharkeresztes-Lencsés-hát, Derecske-Karakas 1341. obj.

⁶⁶⁸ Aradac-Mečka 1. sír, Biharkeresztes-Lencsés-hát, Kiszombor O 5. sír, Homokrév/Mokrin-Vodoplan-dűlő 1. sír (MFM Régészeti Adattár), Tiszavasvári-Koldusdomb 21. sír.

fanyél maradványának nyoma.⁶⁶⁹ A temetkezési szokások értékelése szempontjából lényeges, hogy a temetés során az elhunyt magát a lándzsát vagy annak csak a vashegyét temették el. A rendelkezésünkre álló kevés megfigyelés alapján úgy tűnik, mindkét eset előfordul a tiszántúli kora avar kori sírokban, bár nem azonos arányban. Viszonylag magas azoknak a temetkezéseknek a száma, melyek lándzsájának fa-maradványára vonatkozóan semmi információnk sincs.⁶⁷⁰

A lándzsák területi eloszlása nem mondható egyenletesnek. A kis esetszám ellenére jelentősnek tűnik a Tiszántúl északi harmadában „koncentrálódó” öt lelőhely hat fegyvere annak tükrében, hogy Szabolcs-Szatmár-Bereg és Hajdú-Bihar megye területéről csak 44 kora avar kori lelőhelyről közel 100 sírt (vagy arra utaló leleteket) ismerünk. A maradék 13 lelőhely 23 lándzsája a Körösöktől délre került elő, ami nem csak jóval nagyobb területet, hanem a fentieknél lényegesen nagyobb számú lelőhelyet és sírszámot jelent.

A TÁVOLHARC FEGYVEREI

Íjcsontok, csontmerevítő reflexijak (68. kép 14–16)

Az oromdülői temető 10 sírjából kerültek elő gímszarvas agancsából faragott, íjat merevítő lemezek. Hat adultus (68., 333., 335., 626., 731., 930.), három matusus (33., 137., 759.) egy felnőtt (700.) korosztályhoz tartozó férfi mellett feküdtek az íjcsontok. A temetőben nyugvó férfiak 8,4%-a, azon belül az adultus korúak 29, a matusus korúak 6, és a pontosan nem meghatározható korú felnőtt férfiak 1%-a kapott csontos íjat. Sem a 13 juvenis, sem a 7 senium korban elhunyt férfinak csontlemezes íj, vas nyílcsúccsal ellátott nyílvevő nem járt a temetése során.

Az agancsból faragott szegvári lemezek rossz, illetve közepes megtartásúak, többségük töredékes és hiányos darab. Formájuk a kora avar kori típusokkal megegyezők: az íjak felső és alsó végének oldalait fedő keskeny (22–26 cm) lemezek külső végei különböző mértékben íveltek, az ép darabok hossza 26–28,5 cm, legnagyobb szélességük 1,6–2,4 cm. A húrakasztók a lemezvégektől 1,8–3,1 cm-re van kialakítva. Ettől a mérettartománytól a 930. sír véglemezén mért 4 cm tért el, ami egyedinek számít. A húrakasztóktól a lemezek hosszéle az íjak alsó felének íves kiképzéséig nagyjából párhuzamos. Elhegyesedő végeiket 4–6 cm hosszon irdalták. Egyedül a 333. sír lemezeinek belső hosszélén figyelhető meg keresztirányú irdalás. A lemezek külső felülete csiszolt, a belső irdalt.

A 137., 626., 700. és a 930. sírből előkerült oldallemezek mellett az íjvégeket a húrakasztóval szembe fordítva egy ék alakú, 19–20,8 cm hosszú ívelt csontléc fedte. Ezek legnagyobb szélessége 1,7–1,8 cm.

Az íj markolatát két oldalról borító lemezek párhuzamos oldalúak, végeik 45°-os szögben vannak levágva. A lemezek külső felülete csiszolt, a hátoldalukon és a külső széleiken, valamint hegyesszögű végeiken ferde és keresztirányú irdalások vannak. Az ép lemezek hossza 20,6–22, szélességük 2,6–3,2 cm.

Néhány íjkészletnél (33., 68., 335., 700.) a markolatlemezek mellett a markolatot elől, a 333. sír íjának markolatát elől és hátul piskóta alakú, 14–15,5 cm hosszú és 1,2–1,6 cm széles csontlemezzel fedték. Ezeknek a lemezeknek a külső oldala domború, hátlapja lapos, végeik ferdén le vannak csapva és kisebb-nagyobb felületen irdaltak.

A bolygatatlan helyzetben fekvő vég- és markolati lemezek többsége egymáson fekvő – esetenként egymáson minimálisan és ferdén elcsúszva – kerültek elő, két sír kivételével nem a sír alján. A 700. sír markolatlemezen kívül (a koporsó alatt) a többi szarulemez változó, 2–18 cm-es betöltésen feküdt. A 137. sír vég- és markolatlemezei a sír alján, míg a 626. sír aknájának délkeleti fala mellett a két véglemez a sarkán állt.

⁶⁶⁹ Egyek, Nagy István földje, Kiszombor O 5. sír, Szegvár-Sárpoldal 1. sír.

⁶⁷⁰ Aradac-Mečka 1., 72. és A sír, Békéscsaba, Felvégi legelő, Kisújszállás-Nagykert, Mezőkovácsháza-Agyagbánya 5., 7. sír, Homokrév/Mokrin-Vodoplan dűlő 1. sír, Pančevo/Pancsova, Naselje Tesla (SRB), Sânpetru German/Németszentpéter (RO), Tiszavasvári-Koldusdomb 1. sír.

Az íjak véglemezei a húrakasztóval az elhunyt irányában feküdtek (33., 68., 137., 626., 700.), ebből következően ezekben a temetkezésekben – melyekben a bolygatatlan helyzet miatt meg lehetett figyelni az íjcsontok helyzetét – az íjakat nyugalmi állapotban helyezték az elhunyt mellé. Ugyancsak ajzatlanul fektették az íjat a 759. és a 930. sírba, de nem az elhunyt felé, hanem ellenkező irányban.

Hat sírban (33., 68., 137., 626., 759., 930.) a csontmrevítésű íjat az elhunyt bal oldalára helyezték, míg a 700. sírban a jobb oldalon, a 335. sírban az egész ló fektetési szintjén, de az emberi váz jobb oldala felett került elő. A 333., kirabolt sírban a sír központi részén fektetett, mert a bolygatott területen kerültek elő az íjcsontok.

Bal vagy jobb oldalon, az elhunyt testhelyzetéhez képest minimális különbségnek tűnő magasságban feküdtek az íjcsontok: négy sírban a felső íjcsontok⁶⁷¹ különböző mértékben, de a koponya magasságától feljebb feküdtek (33., 68., 137., 700.), a markolati lemezek a koponyával, a könyökkel, illetve az alkarral egyvonalban, míg az alsó lemezek az alkarig, illetve a térdel egyvonalban. Másik három temetkezésnél az íj csontvégei a váll, a fel- és az alkarral egyvonalban voltak, az alsó csontlemezek a lábszár végéig, illetve a lábujjperceken túl nyúltak.⁶⁷² Az első négy temetkezés közül három fülke- és egy aknás sír volt, addig az utóbbi három padmalyos.

Akár a jobb, akár a bal oldalon kerültek elő az íjcsontok, az íjak – a lovak mellé helyezettéken kívül – mindig a vájt koporsó mellett feküdtek. Abban a két padmalyos sírban, melyben ugyan az elhunyt bal oldalára fektették az ajzatlan íjat, de nem felé fordítva, hanem ellenkező irányban, az egyikben az alsó (759.), míg a másikban a felső (700.) íjvégsontok kinyúltak a padmalyból.

A sírokba fektetett íjak hossza csak igen kismértékben tér el egymástól, bár a mért adatokat némi fenntartással kell kezelnünk, mivel többségük nem aknasír egyenes, hanem fülke és padmalyos sír ívelt alján feküdtek. Az *in situ* helyzetben fekvő szarulemezek alapján az íjvégsontok egymástól mért egyenes távolsága 133 cm (700., 930.), 140 cm (68.), 142 cm (137., 626.) és 145 cm (759.).

Nem minden esetben volt mérhető az íjak alsó és felső karjainak mérete. A 33. sírnál a felső íjkar a szarulemez-párjának alsó vége és a markolati lemezek felső sarka között mért távolság 46 cm volt, az alsó íjkar végének töredékessége miatt ott ezt nem lehetett mérni, de az megállapítható volt, hogy az íj felső fele hosszabb, mint az alsó. A 68. sír esetében a felső lemezek alsó végei töredékesek, a markolati lemez két vége és az alsó és felső lemezek vége közötti távolság 55, illetve 57 cm volt. A 137. sír íjlemezeinek távolságát hasonlóan mérve a felső íjkar 62,5, az alsó 50,5 cm volt. A 626. sírnál a véglemezek alsó és a markolati lemezek végei közötti távolság felül 40, alul 39 cm, míg a 700. sír esetében 30, illetve 38 cm.

Az előbbieken alapján az íjkar felső ága hosszabb volt a 33. és a 137. sírban (ez utóbbinál 12 cm-rel), az alsó ág a 700. sír esetében 8 cm-rel, míg a többi íj karjai – már amennyiben a korabeli íjak méretére vonatkozóan hitelesnek fogadhatók el a sírokban mért távolságok – közel azonos hosszúságúak: a 68 sír íjánál a felső és az alsó kar hosszúsága 55–57, a 626. sír esetében 40–39, míg a 930. sírnál 35–33 cm.⁶⁷³

A szegvári íjakkal együtt az általunk vizsgált területen 19 kora avar kori lelőhelyről 37 íjgarnitúra szarulemezeinek előkerüléséről van több-kevesebb információnk: 1. Ártánd, Platty birtok,⁶⁷⁴ 2. Ártánd F 142/1. határkö,⁶⁷⁵ 3. Csóka/Čoka (SRB)-Kremenják 45–47. sír,⁶⁷⁶ 4. Derecske-Kara-

⁶⁷¹ Itt és a továbbiakban feltételezve, hogy az íjat funkció szerinti állapotban fektették az elhunyt mellé.

⁶⁷² Három temetkezés esetében (333., 335., 731.) a bolygatottság, illetve a csontlemez garnitúra hiányossága miatt nem lehetett az íjak eredeti helyét megállapítani.

⁶⁷³ A 759. sírban a markolatlemez elmozdulása miatt az íjkarok aránya nem volt vizsgálható.

⁶⁷⁴ Fiatall férfi bolygatott sírjából íjkarok és markolati csontlemez töredékei kerültek múzeumi gyűjteménybe (CSÉPLŐ 1896, 414, 415; LŐRINCZY 2015, 9. j.).

⁶⁷⁵ Az íj felső, keskeny csontlemeze a férfi felett fekvő részleges lótemetkezés szintjén, a bal felkar magasságában feküdt (MESTERHÁZY 1987, 219, 222).

⁶⁷⁶ A férfi jobb medencelapátja mellett, valamint a jobb lábszárcsont külső oldalánál íjvégek két-két csontlemeze került elő, a jobb lábszárcsont belső oldalánál a markolatlemezek (KOVRIK–KOREK 1960, 262, Pl. CI, 3, 6,

kas⁶⁷⁷ 5–8. Deszk G. 10. sír,⁶⁷⁸ 16. sír,⁶⁷⁹ 18. sír,⁶⁸⁰ 55. sír,⁶⁸¹ 9. Deszk H 2. sír,⁶⁸² 10–11. Deszk L 2. sír,⁶⁸³ 8. sír,⁶⁸⁴ 12–13. Deszk P 1. sír,⁶⁸⁵ 2. sír,⁶⁸⁶ 14. Ferencszállás, Lajtár Gy. – Bárdos P. halma 3. sír,⁶⁸⁷ 15. Hajdúdorog-Városcsok út 1. sír,⁶⁸⁸ 16. Kiszombor O 1. sír,⁶⁸⁹ 17. Klárafalva B 60. sír,⁶⁹⁰ 18. Makó, Mikócsa-halom,⁶⁹¹ 19–23. Homokrév/Mokrin-Vodoplav-dűlő 8.,⁶⁹² 31.,⁶⁹³ 63.,⁶⁹⁴

8–11). Ezek ívelt végű, lekerekített sarkú keskeny véglemezek, valamint két töredékes markolat- és két piskóta alakú lemez.

⁶⁷⁷ A lovassírból ívelt végű, lekerekített sarkú keskeny véglemez-párok, és ék alakú csontléc került elő (SZOMBATHY 2021).

⁶⁷⁸ Ívelt végű lekerekített sarkú íjvégsontokat és ék alakú csontléc töredékeket őriz a Móra Ferenc Múzeum gyűjteménye (53.18.16. ltsz.).

⁶⁷⁹ Az ívelt végű, lekerekített sarkú keskeny íjvégsontok és ék alakú csontlécek töredékei, valamint hegyes szögben végződő és piskóta alakú markolatlemezek száma alapján két íjgarnitúra lemezei feküdtek az egész ló bal oldala mellett. Az egyik íj két végének sírban mért távolsága 127 cm volt (STRAUB 2006, 169–170, 6. kép).

⁶⁸⁰ Keskeny íjvégsontok töredékei feküdtek a bal kéztőnél (MFM 53.18.67. ltsz.).

⁶⁸¹ Ívelt végű, lekerekített sarkú keskeny íjvégsontok, valamint markolat- és piskóta alakú lemeztöredékek kerültek elő a sírból (MFM 53.18.180. ltsz.).

⁶⁸² Keskeny íjvégsontok töredékei voltak a sírban (MFM 53.15.1. ltsz.).

⁶⁸³ Ma már csak az íj markolat- és piskóta alakú lemezeinek a töredékei vannak meg a múzeumi gyűjteményben (MFM 53.75.5. ltsz.). Az ásató feljegyezte, hogy az íj felső vége a koponyán túl balra, az alsó vége a medencecsont irányába feküdt, valószínűleg felajzott állapotban. H.: 130 cm.

⁶⁸⁴ Ívelt végű, lekerekített sarkú keskeny íjvégsontok (MFM 53.75.21. ltsz.).

⁶⁸⁵ Ívelt végű, lekerekített sarkú íjvégsontok, valamint hegyesszögben végződő markolat- és piskóta alakú lemezek kerültek elő a sírból (MFM 53.23.8-9. ltsz.).

⁶⁸⁶ Ívelt végű, lekerekített sarkú keskeny íjvégsontok, valamint hegyes szögben végződő markolatlemezek (MFM 53.23.23-24. ltsz.).

⁶⁸⁷ Ívelt végű, lekerekített sarkú keskeny íjvégsontok, valamint hegyes szögben végződő markolat- és piskóta alakú lemez került elő a temetkezésből (MFM 53.58.1. ltsz.).

⁶⁸⁸ Az íjvég csontlemezei és a markolatlemezek töredékesen, egy csomóban feküdtek a nyílcsúcsok mellett, a koponya mögött a sír északnyugati sarkában (KRALOVÁNSZKY 1992, 122, 6. ábra la-b, 2a-b; GARAM 1992, 143, Taf. 42:3-8). A sírból valójában íjkar véglemezei nem, csak a hegyes szögben végződő markolat- és piskóta alakú lemezek kerültek elő.

⁶⁸⁹ A bal válltól (húrakasztós szélével a sír külső oldala felé, hegyezett vége a mellnek irányulva) a jobb lábfejjel keresztbe fektetett íj húrakasztóinak a távolsága kb. 146 cm (CSALLÁNY 1939a, 123, 3. kép 1–8). A fiatal felnőtt férfi sírjából ívelt végű, lekerekített sarkú keskeny íjvégsontok, ék alakú csontléc és hegyes szögben végződő markolatlemezek kerültek elő töredékes állapotban. Az életkor és nem meghatározást Marcsik Antóniának köszönjük!

⁶⁹⁰ Keskeny íjvégsontok töredékei kerültek elő a jobb váll tájékán (BALOGH 2004, 267, 16. kép 3–1).

⁶⁹¹ A temetőre vonatkozóan csak arról van információnk, hogy az előkerült fegyverek között csontmerevítéses íjak is vannak (BALOGH 2017, 58).

⁶⁹² A férfi bal oldalán fekvő íjcsontok húrvájatos élei a sírfal felé feküdtek – a sematikus rajz alapján nyugalmi helyzetben –, a felső íjcsontok a felkar végénél az alsók a lábszár alsó harmadáig (LÁSZLÓ 1946, 1. kép). Ívelt végű, lekerekített sarkú keskeny íjvégsontok és egy ék alakú töredékes csontléc, valamint mandula alakú, két piskóta alakú lemezzel (RANISAVLEV 2007, Cp. 16, Tab. IV. 2–8). A Szasszer János által készített mokrini, előre nyomtatott csontvázlapokon az íjcsontok rajza bizonyos mértékben sematikusnak tűnik, ezért részletekbe menő értékelésük fenntartással fogadható. Lásd 460. j.

A mokrini temető leletanyagának közlése során ismeretlen sír anyagaként van bemutatva 3 ívelt végű, lekerekített sarkú keskeny íjvég és két mandula alakú markolatlemez, valamint két lemeztöredék, melyeket már nem lehet azonosítani (RANISAVLEV 2007, T. XXXVII 1–8), de a sírrajzok alapján valószínű, hogy ezek között lehetnek a felsorolt sírokból hiányzó szarulemezek.

⁶⁹³ Ívelt végű, lekerekített sarkú keskeny íjvéglemez, hegyes szögben végződő markolat- és piskóta alakú lemez töredéke (RANISAVLEV 2007, T. XI. 1–5). A férfi bal oldalán fekvő íjcsontok húrvájatos élei a sírfal felé feküdtek – a sematikus rajz alapján nyugalmi helyzetben –, a felső íjcsontok a felkar végétől az alsók a lábszár alsó harmadáig.

⁶⁹⁴ Ívelt végű, lekerekített sarkú keskeny íjvéglemezek, mandula alakú markolatlemez töredéke (RANISAVLEV 2007, T. XXVI, 1–4). Az elhunyt bal oldalán, a koponya mögött 30 cm-re feküdt az íjkar felső szarulemeze, a töredékes markolatlemez a nyakcsigolyákkal egyvonalban.

67.,⁶⁹⁵ 69. sír,⁶⁹⁶ 24. Öcsöd-MRT 96a 1. sír,⁶⁹⁷ 25–34. Szegvár-Oromdűlő 33., 68., 137., 333., 335., 626., 930., 700., 731., 759. sír, 35. Szegvár-Sápoldal 1. sír,⁶⁹⁸ 36. Szentes-Derekegyházoldal,⁶⁹⁹ 37. Tiszavasvári-Koldusdomb 1. sír.⁷⁰⁰

A kora avar kori tiszántúli íjkészletek csontlemezei változó összetételben maradtak ránk. A véglemezek egységesen az ívelt végű, lekerekített sarkú keskeny típus képviselői. Tizenegy sír esetében a két oldallemezt egy ék alakú csontléc egészítette ki. A markolatlemezek többségének két vége hegyes szögű, de négy készletben mandula alakú az oldallemez. A markolatlemezekkel együtt 18 garnitúrában került elő egy vagy két piskóta alakú lemez. Kivételes eset a Deszk G 16. sír, amelyből négy markolatlemez, valamint a nagyszámú középcsont alapján két garnitúra határozható meg.

Az íjak síron belüli helye és helyzete – hasonlóan a Szegváron megfigyeltékhez – igen változatos. Az elhunyt bal oldala mellett 11, míg a jobb oldala mellett 7 esetben feküdtek az íjcsontok. Az elhunyra helyezett íjról csak Szegvár-Sápoldal 1., és a Kiszombor O 2. sírnál beszélhetünk. Kérdéses, hogy a régi ásatásokon melyik esetben hogyan mérték az íj hosszát, de az ásatók adatai szerint 127–130 cm hosszú volt a Deszk G. 16., Deszk L 2. és a szentes-derekegyházoldali darab, 146 cm a húrújratok egymástól mért távolsága a Kiszombor O 1. sír esetében. Csak a derekegyházi sírnál figyelt fel Csallány Gábor arra, hogy az íj felső karja rövidebb, tehát aszimmetrikus.

Tizenhárom esetben nyugalmi helyzetben, azaz felajzatlanul fektették le az íjat és a sírban bármelyik oldalon feküdt az íj, az íjkarok szarulemezei az elhunyt bal oldala fele mutattak. Csupán a Deszk L 2. sír esetében jegyezte meg az ásató, hogy az íj valószínűleg felajzott állapotban feküdhett, ami a fentiek ismeretében több mint kétséges. A hitelesen feltárt Hajdúdorog-Városcsok út 1. sírban csak markolatlemezek kerültek elő, azok sem az elhunyt mellett, hanem a vas nyílcsúcsokkal együtt a sír északnyugati sarkában. Három sírban a férfival temetett ló mellé helyezték a csontos íjat, Ártádon a részleges maradvány, míg Deszken és Homokrév/Mokrinban az egész ló mellé. 10 sír esetében nincs adatunk az íjcsontok előkerülési helyére vonatkozóan.

⁶⁹⁵ Ívelt végű, lekerekített sarkú keskeny íjvéglemezek, hegyes szögben végződő markolat- és piskóta alakú lemez. A férfi jobb oldalán az íjkar felső csontlemeze a kulcscsontnál feküdt, az alsó a bokacsontnál, húrújratos élükkel az elhunyt felé fordulva. A sematikus sírrajz szerint az íjat nyugalmi helyzetben helyezték a sírba (STRAUB 1997, 134–135; BALOGH 2004, 268–269, 4. kép 10–11, 16–17, 24–25. kép; RANISAVLEV 2007, T XXX).

⁶⁹⁶ Ívelt végű, lekerekített sarkú keskeny íjvéglemezek, hegyes szögben végződő markolat- és piskóta alakú lemez darabjai feküdtek a jobb oldali kengyel mellett (LŐRINCZY-STRAUB 2006, 289; RANISAVLEV 2007, T. XXXIII, 2–8).

⁶⁹⁷ A földkitermelés során megbolygatott sírból az ívelt végű, lekerekített sarkú felső íjvégsontok ék alakú csontléc töredékkel a koponya jobb oldala mellett feküdtek, húrakasztóval befelé. A hegyesszögben végződő markolatlemezek és piskóta alakú lemeztöredék a jobb oldali medencelapát külső oldalánál. Az íj alsó csontlemeze a földkitermeléssel megbolygatott sír területéről került elő (MADARAS 2004, 340, 4. kép 1–5).

⁶⁹⁸ Az íj felső, ívelt végű, lekerekített sarkú keskeny csontlemezei 45°-os szögben feküdtek a gerincen – a sírfotó alapján – húrakasztós szélükkel a bal alkar irányában, azaz befelé. A markolatlemezek Bóna István szerint ismeretlen helyen, feltehetően a sír magasabb rétegében, míg az íj alsó lemezei a lábsontok előtt feküdtek. Az említett sírfotó alapján a test fölé fektetett íj nyugalmi állapotban a fiatal férfi bal oldala felé feküdt, eltérően a rekonstrukciós rajzon (BÓNA 1979, 8) ábrázolt helyzettel (LŐRINCZY 2018, 71).

⁶⁹⁹ A mongolid, adultus férfi sírjában az íj felső, íves végződésű, lekerekített sarkú keskeny lemezei az ék alakú csontlécekkal együtt a jobb felkar mellett, végükkel a koponya felé, hajlásukkal (húrakasztó szélével) befelé feküdtek. A hegyesszögben végződő markolatlemezek és a piskóta alakú lemezek a jobb kézcsontok külső oldala mellett hosszában voltak, míg az íj alsó lemezei a jobb lábszárcsont mellett élükön. A nyugalmi helyzetben fekvő két véglemez közötti távolság 128 cm. Az íj markolatlemezei nem az íj két véglemeze között közepén helyezkedtek el, hanem attól 12 cm-rel közelebb a felső íjkarhoz (CSALLÁNY 1939, 116, II. t. 1–12). Az aszimmetrikus íj felső karja volt rövidebb. Az embertani meghatározást a sírfotó alapján Marcsik Antónia végezte el, segítségét köszönjük!

⁷⁰⁰ A földmunkával megsemmisített sír leletei között íjvég csontlemeze került múzeumi gyűjteménybe (CSALLÁNY 1960, 53).

Tegezek (68. kép 14, 17–18; 69. kép)

Az oromdűlői temető 10 sírjából került elő vasból kovácsolt nyílcsúcs, melyekkel együtt csak öt esetben fordult elő nyíltartó tegezre utaló vas tegezakasztó. Ismeretlen, de szerencsés körülményeknek köszönhetően ezek között két temetkezésnél sikerült megfigyelnünk a tegez lenyomatát.

A 626. padmalyos sír aknájának alján – a részleges állatmaradványok fektetési szintjén – a sírbetöltés elszíneződése alapján egy felül szélesedő, bal sarkán félköríves, jobb sarkán csúcsos, alul félköríves, bal oldalon egyenes, a jobb oldalon homorú folt rajzolódott ki. A felső szélét egy veretsor – öt préselt, hétkaréjos bronzveret, illetve töredékei, valamint tíz bronzszegecs – rajzolta ki. Sem a bronzveretek hátlapján, sem a szegecseken, sem pedig a tegezakasztón szervesanyag-maradvány nem volt megfigyelhető. A nyílcsúcsok, a vas tegezakasztó együttese, azok elhelyezkedése és az elszíneződés formája alapján valamilyen szerves anyagból készült nyíltegezként értelmezzük az elszíneződést.

Két nyílcsúcs a tegez pereme mögött feküdt, a vas tegezfüggesztő az egyik nyílhegy mögött, az elszíneződés egyenes széle alatt. A szerves anyagból készült tegez a ló mellső lábsontjai és a padmaly szája között feküdt. A tegez szájának szélessége 32 cm, hozzávetőleges hossza 50–55 cm, aljának elszíneződése és a vasnyílhegyek távolsága alapján a nyílvevők a nyílcsúcsokkal együtt 55, illetve 65 cm hosszúak voltak.

A 700. sír fülkéjének északnyugati fala és a koporsó oldala között 2–3 cm vastag betöltésen egy lilásfekete elszíneződés rajzolódott ki. Ennek a koporsó felőli oldala és a felső széle egyenes volt, a fülke fala felé eső széle és az alja íves. Az elszíneződés vastagsága az alsó, íves végénél 2–2,5, a felső szélénél (szájánál) 6–8 cm, hossza 54 cm, szélessége 17–20 cm volt. Egyenes szélétől 6–8 cm-re, 1–1,5 cm vastag betöltésen feküdtek egy csomóban a vas nyílcsúcsok.

A tegezzel kapcsolatba hozható akasztó közvetlenül az íjközépcsont felső, külső széle mellett feküdt a koporsó alatt, kampós végével a nyílhegyek, bújtatóval a váll irányában. Ugyancsak a tegez felszereléséhez tartozhatott egy trapéz alakú vascsat, amely a lilásfekete elszíneződés alatt, középen feküdt, 6 cm-re a koporsó, illetve a folt egyenes szélétől. Egy másik trapéz alakú vascsat került elő a tegez alól, a felső szélétől (a szájától) 4 cm-re, a folt egyenes szélétől 3 cm-re. Mindkét csat peckének csuklójánál, a hátoldalon vasoxiddal konzerválódott bőrmaradvány van. Kérdés ebben az esetben, hogy az akasztón kívül mindkét csat a tegez szíjaihoz tartozott-e, vagy az egyik az íjtegezhez köthető.⁷⁰¹

A tegez alja és a vasnyílhegyek egymástól való távolsága alapján ebben a tegezen a nyílvevők hossza a nyílcsúcsokkal együtt 65–70 cm lehetett. A két eltérő formájú tegezen tartott nyílhegyek száma, hossza és típusa is eltérő.

A két sír betöltésében megfigyelt elszíneződés alapján két eltérő formájú tegezt temethettek el.⁷⁰² Anyagukra vonatkozóan nem rendelkezünk egyértelmű információval. A 626. sír bronzveretei és azok helyzete alapján legnagyobb valószínűséggel a tegez anyaga bőr vagy nemez lehetett, fára, kéregre utaló maradványt, lenyomatot sem a csatokon, sem a tegezakasztókon nem lehetett megfigyelni. A 700. sírban a folt alatt előkerült két csatpecek csuklójának hátoldalán megmaradt bőrlenymat a függesztőszíjra utal.

Meg kell említenünk a 930. sírből előkerült, nyílcsúccsal összerozsdásodott kampós végű vastárgyat, melynek szárát vasoxiddal konzerválódott farost borította. Egy hasonló formájú és hasonló helyzetű, vasnyílheggyel előkerült darab alapján a Kecskemét-Sallai úti sírban fategez egykori meglétét valószínűsítették.⁷⁰³

⁷⁰¹ Tomka Péter feltételezte, hogy a tegezakasztó a tegez (egyik) függesztőszíjának a végén volt (TOMKA 2005, 172). Tehát ebben az esetben nem elképzelhetetlen, hogy az egyik csat egy másik szíj záródását biztosította.

⁷⁰² A feltételes mód annak szól, hogy megvolt annak a lehetősége, hogy a tegezek eredeti alakja a föld súlya és az anyagok bomlása során kisebb nagyobb mértékben megváltozhatott. Míg a 700. sír tegeze esetében kisebb, a 626. sírnál nagyobb ennek a valószínűsége.

⁷⁰³ H. TÓTH 1981, 26–27.

Közismert, hogy a hazai talajviszonyok mellett a szerves anyagból készült tegez szinte lehetetlen megfigyelni és dokumentálni. Általános vélemény szerint a sírokból előkerült vas nyílcsúcsokat, főleg ha nagyobb számban együtt kerültek elő, nyíltartó tegezgel együtt helyezték az elhunyt mellé.⁷⁰⁴ Ez a fenti két sírban igazolható, míg a tegezakasztóval együtt előkerült nyílcsúcsok esetében valószínűsíthető.

A 33. sírban, közvetlenül a vájt koporsó mellett, a bal karcson magasságában fektetett a tegez, benne a nyílvevőkkel. A koponya bal oldalától 14–17 cm-re, a sír alja felett 2 cm-rel előkerült vas nyílhegyek alsó felületén vasoxiddal konzerválódott bőrlenymaradt meg, ami arra utal, hogy a tegez sírfelőli, bőrből készült oldala legalább a vas nyílhegyekig tartott.

Végezetül meg kell említenünk, hogy a szegvári sírokból viszonylag magas számban mellékelt tegezek ellenére egyetlen csontlemezekkel merevített nyíltegez sem került elő. Ugyanakkor, ha kis számban, de ismerünk a tiszántúli 7. századi sírokból ilyeneket: Csóka/Čoka (SRB)-Kremenyák (SRB) 45–47. sír, Derecske-Karakas, Deszk G 16. sír, Hajdúdorog-Városcsok út 1. sír, Homokrév/Mokrin-Vodoplav-dűlő (SRB) 8., 67., 69. sír, Öcsöd MRT 96a 1. sír.⁷⁰⁵

Vas tegezfűggesztő (68. kép 7–13)

A vas nyílcsúcsokkal eltemetett férfiak közül csak öt íjászfelszereléséhez tartozott vas tegezfűggesztő.⁷⁰⁶ Ezek között négy akasztó (68., 335., 700., 759.) hasonló kialakítású. Négyzet vagy téglalap metszetű vashuzal egyik végét téglalap alakú hurokra hajlították és az erre merőleges szár végét a hurok síkjára merőlegesen horogszerűen visszahajlították.

A másik típusnál a huzal felső részét téglalap alakúra kalapálták, melynek egyik keskeny végéből induló lapos szár végét visszahajlították a lemez síkjára merőlegesen, horogszerűen (137.). Hátoldalának felső széléhez egy kis vaslemez rozsdásodott, amely a felszerelő szegecs ellenlemeze volt. Valószínűleg tegezakasztónak határozható meg az a vaskampó, amely a 930. sírban fekvő vas nyílcsúcsokkal össze-rozsdásodva került elő, amelyek formája egyértelműen nem meghatározható.⁷⁰⁷

A fentiek szerint megkülönböztethetünk egy mozgó és egy rögzített, szegecselt felszerelési módot. A tegezakasztók mérete igen változó, 4–8 cm közötti.

A 137. sír fűggesztőjének lapos hátoldalát és kampós tagjának elülső oldalát vasoxiddal konzerválódott bőr fedi. Ugyancsak bőrmaradvány figyelhető meg a 759. sír akasztó bújatóján. Ezzel szemben a 68. sír fűggesztőjének elülső oldalán és akasztóján, valamint a 930. sír darabjának szárán hosszában konzerválódott famaradvány van.

Sírbeli helyük és helyzetük igen változatos. A 68. sírban a keresztcsont feletti második csigolya jobb oldalánál került elő az akasztó. A 137. sírban a tegezakasztó a bal váll vonalában, a felkarcsontól 10–13 cm-re, a sír alja felett 10 cm-re feküdt a koporsó külső oldal mellett, a sír tengelyére 45-os szögben, kampós végével a láb irányában. Az akasztótól a koponya mögött fekvő nyílcsúcsok szára 20–22 cm-re feküdt. A 335. sírban a tegezfűggesztő a koponya jobb oldala mellett, a sír tengelyére merőlegesen került elő másodlagos helyen, a sír alja felett 14 cm-re, kampós végével a koponya irányában. A vas nyílcsúcsok a férfi felett eltemetett ló fektetési szintjén kerültek elő, eredetileg a tegezakasztó is ezen a szinten fektetett, azonban ez utóbbi a koporsó területe felett volt és valószínűleg a földmozgás során kerülhetett lejjebb. De így is magasabban került elő, mint a koponya homlokcsontja. A 626., padmalyos sír aknája-

⁷⁰⁴ Ennek lehetőségére már Cs. Sebetyén Károly is utalt (Cs. SEBESTYÉN 1932, 207).

⁷⁰⁵ Összefoglalóan: STRAUB 1997, 131, 133–134; STRAUB 2006, 167–172; BALOGH 2004, 268; MADARAS 2004, 339–340.

⁷⁰⁶ BÓNA 1979, 8.

⁷⁰⁷ Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy a sírban egy pontosan nem meghatározható vaseszköz feküdt vascsattal és vaskarikával, valamint két fenőkövel összerozsdásodva a bal kézcsontok alatt. A vaseszköz hasonlít a vas tegezfűggesztőhöz, kampó nélkül. Hosszabb azoknál (11,6 cm) és felső karikás végének átmérője is nagyobb.

ban, 4 cm vastag betöltésen feküdt a tegezakasztó, egy nyílcsúcs előtt 5 cm-re, kampós végével a sír vége, hurkos végével a tegez irányában. A 700. sírban fekvő nyílcsúcsok tuskéjének végétől 16 cm-re került elő a vasfüggesztő, kampós végével a nyílhegyek, bújtatóval a váll irányában, a koporsó alatt. A 759. sírban fekvő férfi bal térdének külső oldala mellett, a sír alján feküdt az akasztó, kampós végével a medence, bújtatóval a lábfej irányában. És végül a 930. sírban a bal alkarcsont külső oldalától 5 cm-re került elő, kampós végével a koponya irányában a hegygel felfelé fekvő vas nyílcsúcsok alatt.

Az eredeti, bolygatatlan helyzetben előkerült vas nyílcsúcsok és tegezakasztók helyzete alapján – függetlenül attól, hogy az akasztót fixen vagy bújtaton keresztül rögzítették – a sírba a hozzá kapcsolódó függesztő szíjjal együtt kerülhetett.

Mint ahogy nem minden szegvári íjas férfi felszereléséhez tartozott fém akasztóhorog, ugyanúgy a korabeli tiszántúli vas nyílcsúcsokkal eltemetett férfiak mellől is csak kis számban kerültek elő. Vas tegezakasztót a következő sírokból ismerünk: Ártánd F 142/1. határkő,⁷⁰⁸ Csóka/Čoka (SRB)-Kremenyák 45–47. sír,⁷⁰⁹ Klárafalva B 60. sír,⁷¹⁰ Homokrév/Mokrin-Vodoplav dűlő 8. sír,⁷¹¹ 46. sír,⁷¹² 63. sír,⁷¹³ 67. sír,⁷¹⁴ Szegvár-Sápoldal 1. sír.⁷¹⁵

A fentiekén kívül van még három temetkezés, melyekből valószínűleg tegezakasztó került elő töredékes állapotban. A Deszk G 18. sírban a jobb vállnál egy vashuzalból hajlított függesztő került elő, melynek bújtatója kerek, az ebből induló két szár töredékes, hiányos. Mellette feküdt három vasnyílhegy. A Deszk L 8. sírban a medence bal oldalánál került elő egy hasonló darab két töredéke. Az összerozsdásodott nyílcsúcsok szárral lefelé, a bal válltól a láb irányában feküdtek. És végül a Hajdúdorog-Városcsok uti 1. sírban feltehetően az előzőekhez hasonló darab töredéke került elő a tegezdíszító csontlemezzel és a vas nyílcsúcsok közelében, a koporsón kívül, a padmaly északnyugati sarkában.⁷¹⁶

⁷⁰⁸ MESTERHÁZY 1987, 219, 1. kép. A vas tegezakasztó a jobb térd fölött feküdt, bújtatójával a koponya irányában, míg az egyetlen háromélű nyílcsúcs a jobb alkar közepe táján, hegygel a láb felé, mindkettő az emberi váz felett fekvő részleges lótemetkezés fektetési szintjén. Azaz a ló részleges maradványával együtt helyezték el a tegezt a nyilakkal és a csontos íjjal.

⁷⁰⁹ A jobb válltól 20 cm-re feküdt egy L alakú vastárgy (tegez tartozéka?), amely teljesen szétmállott (KOVRIK–KOREK 1960, 263).

⁷¹⁰ Kerek átmeteszettű, téglalap alakú, hurkos fejjel ellátott vas akasztóhorog (BALOGH 2004, 267, 16. kép 5).

⁷¹¹ A sírban a tegezfűggesztő a bal medencelapát széle és az alkarcsontok között, kampóval a láb irányában feküdt (LÁSZLÓ 1946, 67, 1. kép). A vasfüggesztő ismeretlen számú sír leletként, fejjel lefelé szerepel a temető publikációjában (RANISAVLJEV 2007, 26, T. XXXV/7), azonosítása a Kovrig Ilona által készített táblafotók (BALOGH 2004, 22. j.) alapján történt. Az akasztó felső része téglalap alakú, melyen egy kisméretű, téglalap alakú vízszintes áttörés van, szára és kampós vége kör metszetű. Az egyetlen vasnyílhegy a szegycsont baloldala mellett, hegygel a láb irányában feküdt (LÁSZLÓ 1946, 1. kép).

⁷¹² A sírleírás szerint a bal medencelapát és az alkarcsontok között egy horogszerű vastárgy feküdt. A sírrajzon egy téglalap formájú bújtató van ábrázolva kampós végű szárral. A vas nyílcsúcsok összerozsdásodva, hegygel a koponya irányában feküdtek a jobb karcsont felső vége mellett.

⁷¹³ A vas tegezakasztó a bal felkarcsont külső oldala mellett feküdt horoggal a lábcsonatok irányában. A sírrajzon egy téglalap alakú, kampós végű típus van ábrázolva. A koponya bal oldala és az íjcsontok között 5 háromélű és 4 kétélű köpűs nyílhegy feküdt.

⁷¹⁴ Az ovális metszetű vashuzalból hajlított tegezakasztó bújtatója háromszög alakú, akasztós vége töredékes (BALOGH 2004, 24. kép 49; RANISAVLJEV 2007, T. XXVIII/23). A jobb kéztőnél tegez faragott csontlemezei feküdtek, a lábszár külső oldala mellett öt összerozsdásodott háromélű nyílcsúcs (BALOGH 2004, 269).

⁷¹⁵ A töredékes vas tegezfűggesztő – kampós részén nagyobb textilmaradvánnyal – a váz jobb oldalán fekvő nyílhegyek a jobb kéz, a combcsont vagy a medencelapát felszedése után kerülhetett elő (BÓNA 1979, 8, 2. kép 9). Azonban a sírfotón jól látható, hogy a jobb combcsont külső oldala mellett fekvő nyílhegyek tuskéinek végétől kb. 20 cm-re, a jobb térd külső oldalától kb. 20 cm-re, mintegy 10–12 cm magas betöltésen feküdt a vas tegezfűggesztő (LŐRINCZY 2018, 70–71, 53. j.)

⁷¹⁶ KRALOVÁNSZKY 1992, 126, 2. ábra.

A Tiszántúlon – ide számítva a három töredékes, éppen ezért bizonytalan meghatározású darabot is – 9 lelőhely 16 vas tegezfüggesztőjéről tudunk. Mindegyik vasból készült, de eltérő kialakításúak. Legnagyobb számban azt a típust ismerjük, amelyet négyszög, téglalap vagy kör metszetű vashuzalból hajlítottak és felső végüket fekvő téglalap, ovális vagy háromszögre formálták. Az egyik esetben a huzal egyik végét visszahajlították a huzalhoz és így alakították ki a bújtatót, ami ebben az esetben kissé nyitott maradt. A másik típusnál a vashuzalt középen meghajlítva alakították ki a bújtatót, és a bújtatóra merőlegesen induló huzal két szárából képezték és eltérő mértékben dolgozták össze a szárat, melynek másik végét a hurok síkjára merőlegesen horogszerűen visszahajlították.

Egy jóval ritkább típus, amelyknél az akasztó felső részét laposra kalapálták és erre rögzítették (szegecselték) a bőrszíjat (ellenlemezzel), illetve alakították ki a lapos felső részén egy téglalap alakú füzölyukat.⁷¹⁷

Egyedi – de nem párhuzam nélküli – a szegvári 930. sírban előkerült elhegyesedő végű kampós akasztó. Hasonló darab feküdt a Kecskemét-Sallai úti sírban a férfiváz bal válla felett egy nyílheggyel. A 930. sírban négy nyílcsúccsal volt összerozsdásodva és a bal alkar külső oldala mellett került elő. A nyílhegyek és a vaskampók mindkét sírban a koponya irányában feküdtek.

Eltekintve a vaskampótól, a tegezakasztók hossza 4–8,5 cm között van. Sírbeli helyük is igen eltérő. Nyolc esetben az elhunyt bal, hét esetben a jobb oldalán voltak, míg egy sírban a helye ismeretlen. A bal oldali esetek között egy-egy a váll, a felkar és az alkar, illetve a térd mellett feküdt, háromszor a medencelapát szélénél. Jobb oldalon két-két sírban a koponya és a térd mellett, egy-egy esetben a vállnál és a keresztcsontnál került elő.

A tegezakasztók sírbeli helyénél csak helyzetük változatosabb. Függetlenül attól, hogy a tegezakasztók a jobb vagy a bal oldalon, a felsőtest mellett vagy attól lejjebb kerültek elő, öt sírban bújtatóval a koponya, horoggal a láb irányában feküdtek, egy temetkezéskor kampós végével a koponya irányában, míg négy esetben a sír tengelyére közel merőlegesen feküdt. Hat darab sírbeli helyzetét nem ismerjük.

A vas tegezfüggesztős temetkezésekből 1-9 nyílcsúcstól került elő, két esetben egy-egy darab került elő, leggyakrabban 4–5, szorosan együtt (összerozsdásodva) feküdt a sírban, egy esetben kilenc. Öt sírban a bal oldalon a koponya, a váll, és a fel-, illetve alkar mellett voltak, hat temetkezésben a jobb oldalon a koponya, a váll és karcsonok, valamint a combcsont és a lábszár mellett. Bár eltérő helyen kerültek elő a vas nyílhegyek, de tíz sírban hegyükkel a koponya irányában feküdtek és csak három esetben a lábfej felé.

Az eddigiekből kiderült, hogy a vas tegezfüggesztők és nyílcsúcsok nem együtt, egymás mellett feküdtek a sírban, hanem a temetkezések többségében – bár a sírok azonos oldalán kerültek elő – változó, 10–35 cm-re egymástól. Ez egyértelműen arra utal, hogy a tegezakasztók nem a tegezhez, hanem a függesztőszíj végéhez voltak rögzítve. Előkerülési helyük a sírban a függesztőszíj végének helyét jelzi.

Meg kell jegyeznünk, hogy vas tegezakasztó két olyan sírből is említhető, ahonnan csontlemezekkel díszített tegez került elő. E mellett érdemes arra is felfigyelnünk, hogy a tiszántúli kora avar kori temetkezéseknél általánosnak mondható, hogy az íjászfelszerelést az elhunyt mellé helyezték, de 3 sírnál az állat szintjére fektették, azaz a lóval együtt temették el.

Vas nyílcsúcsok (68. kép 1–6)

Az oromdűlői temető 10 sírjában 36 nyílvevő vasból kovácsolt hegye került elő. Számuk síronként változó: egy nyílcsúcstól volt a 179., kettő a 335. és 626., három a 68., és a 333., négy a 759. és 930., öt a 33. és hat a 137. és a 700. sírban.

A nyílhegyek többsége (29) háromszármú, a 68. sír egyik darabja háromszög alakú, közepén áttört, három – már amennyire rozsdás állapotuk alapján megállapítható – hosszú vágóélű deltoid (333., 626. (2), illetve

⁷¹⁷ A tegezakasztók változatos formáit jól illusztrálják a Duna–Tisza közti példányok (BALOGH 2016, 82. kép).

rombusz (333.). A háromszárnyúak között vannak rombusz (pl. 700. 759., 930.) és háromszög (33., 335.) formájúak. A szárnyak tüske felőli kialakítása többféle: 45°-os szögben levágott, enyhén ívelt, illetve egyenes. A szárnyak felületét igen sok esetben vasoxiddal konzerválódott bőr, a 333. sír egyik nyílhegyét nád(?) fedi.

Döntő többségük felerősítését a vége felé fokozatosan elvékonyodó kerek vagy ritkán ovális keresztmetzetű tüske segítségével oldották meg. Ezek teljes felületét a legtöbb esetben vasoxiddal konzerválódott farost borítja. Néhány esetben (33., 700.) a tüske felső végén megfigyelhető a körbetekert szorítótekerics lenyomata.

Ezektől eltérően négy nyílcsúcs szárának (68., 333. (2), 626.) köpús a kiképzése, egy háromélű, a többi kétélű darab. Egy töredék példány kivételével a többi köpűjében megtalálható a vasoxiddal konzerválódott famaradvány.

A vas nyílhegyek teljes hossza 6–10,8 cm, melyből a tüskére/köpüre 2,8–6,3 cm hosszúság esik. A négy leghosszabb darab mindegyike köpús kiképzésű.

A fémhegyű nyílvezzővel eltemetettek között nincs fiatal (juvenis) és idős (senium), ezeket mellékletül csak az érett korban elhunyt, azonos számú adultus (68., 333., 335., 626., 930.) és maturus (33., 137., 179., 700., 759.) férfi kapta. A temetőben a férfiak 12%-a mellé helyeztek vashegyű nyílvezzőt, ezen belül az adultus korúak között minden ötödik, a maturus férfiak között minden hatodik kapott. Nyílcsúccsal két esetben akna (68., 335.), négy-négy esetben fülke, illetve padmalyos sírba temettek férfiakat.

A kis esetszám ellenére a nyílvezzők sírbeli helye változatosnak mondható. Hat temetkezésnél az elhunyt bal oldala mellett kerültek elő a koponya vonalában (33., 137.), a felkar magasságában (68., 179., 930.), illetve a csukló mellett (626.). Ez utóbbi padmalyos sírban ugyan az elhunyt bal oldala mellett, de az aknarészben, az állatmaradványok fektetési szintjén feküdtek a nyílcsúcsok.

Három sírban a jobb oldalon kerültek elő a nyílhegyek, azon belül a koponya magasságában (700.), a csuklóval egyvonalban (333.) és az elhunyt felett eltemetett egész ló fektetési szintjén a koponya mögött, a sír északnyugati végében (335.).

Egyedi a 759. sírban fekvő nyílhegyek esete, mivel a négy különböző helyen – egy-egy a jobb karcsont felső végének külső oldala mellett, a jobb bokacsonton, a mellkas bal oldalának közepén, illetve a keresztcsonttól számított hatodik csigolyán keresztben – került elő. Ezek a nyílcsúcsok hegyükkel a láb, míg a többi sírban a koponya irányában feküdtek.

A vas nyílcsúcsok nyolc esetben a koporsón kívül, de közvetlenül mellette vagy közelében kerültek elő. A 68. sírban a bal felkarcsont és a vaskard markolata között egymás mellett feküdtek a nyílhegyek – és a kard – a koporsóban, a 759. sírban a maturus férfira helyezték a nyílvezzőket.

A vezzők meglétére a nyílcsúcsok tüskéjén és köpűjében megfigyelhető vasoxiddal konzerválódott farost maradványa utal.

Csupán a 759. sírban előkerült nyílcsúcsok értelmezése lehet kérdéses. Az biztos, hogy a sírt sem ember, sem állat nem bolygatta meg, csak a kéz és a láb ujjpercei mozdultak el minimálisan, így a különböző helyen előkerült nyílcsúcsok eredeti helyükön feküdtek. Ugyan két nyílcsúcs töredékes, de az egyik tüskéjének csonkján és a másik két darab szárán jól megfigyelhetők a fanyomok, tehát vezzővel együtt fektették az elhunyt különböző testtájaira. Kérdés, hogy a szokatlan helyzetben előkerült nyílvezzőket épen, vagy kettétörve helyezték az elhunyttra. Az általánostól eltérő helyzetre az is utal, hogy a többi sírral ellentétben csak itt feküdtek a nyílcsúcsok hegygel a lábfej irányában.

VÉDŐFEGYVERZET

Lemzépáncélok (67. kép 7; 70. kép 16–23)

Eredeti összefűzésükben, egymást zsindeyszerűen fedő 7–11 lamellából álló páncélrészlet a szegvári 33., 333. és a 930. sírből került elő. Valószínűleg ide kell sorolnunk a 335. sírt is annak ellenére, hogy a belőle előkerült lamellák közül csak két lemez volt eredeti helyzetben, egymáshoz rozsdásodva. A többi

darab ezek mellett, a ló jobb hátsó harmadik bordája felett, 8–10 cm vastag betöltésen fekszik. Mindegyik enyhén ívelt, hosszuk 8–11,5 cm, szélességük 8,7–12,6 cm. Ezeken kívül négy temetkezésből 1–5 darab, többnyire töredékes, összerozsdásodott lamella vagy annak töredékei kerültek elő. A vas lemeztöredékeket egyrészt enyhén ívelt alakjuk, másrészt a széleiken itt-ott megfigyelhető fűzőlyukak alapján soroltuk a lamellák közé. A páncéllemezek méretei és típusai nagy változatosságot mutatnak. Az ép lemezeket figyelembe véve hosszuk 5–11,5 cm között, míg szélességük 1,2–3,7 cm között változik. Vastagságuk – melynek mért értékét nagyban befolyásolta a felületeket borító rozsda – 2,4–4 mm között van. A hosszabb és keskenyebb lamellák – 11,5×1,9 cm (33.), 8×1,2 cm (333.), 8,7×1,6 cm (741.) – mellett vannak rövidebb és szélesebb – 5×1,5, 7×3,7 cm (335.), 4,8×3 cm (540.), illetve 5,3×2,7, 5,7×2,9 cm-es (930.) darabok. Méreteik mellett típusaik is eltérőek.

Függetlenül méretüktől, a téglalap alakú lamellák egyik hosszoldala mindig egyenes, míg a másik oldalon a 2 szélső harmadban egy-egy, vagy középen egy félhold alakú enyhe karéj van kialakítva. A lemezek sarkai általában derékszögűek, de vannak 45°-os szögben levágottak és ívesen lekerekítettek is.

A lemezek többségénél a fűzőlyukakat rozsda vagy vasoxiddal konzerválódott bőrmaradvány fedi, csak néhányánál lehetett azokat megfigyelni. A 33. sír páncélrészleténél a lemezek két végének közepén egy-egy, a két hosszoldalon két-két, míg a szélső (záró) lamella egyenes oldalán 8 fűzőlyuk látható. A 333. sír darabjai az előzőekhez hasonlóak annyi különbséggel, hogy a szélső (záró) lamella egyenes oldalán, a két végétől 1-1 cm-re van egy-egy fűzőlyuk. A 930. sír lamelláinak közepén – a rozsda miatt – csak egy-egy fűzőlyuk látható.

Az összefüggő páncélrészletek domború oldalának jelentős részét, illetve a 33. sír darabjának mindkét oldalát vasoxiddal konzerválódott bőr fedi. Ezen kívül a 333. sír darabján, mindkét oldalon a széleit 6–7 mm-es bőrszegély veszi körbe, belső oldalának közepén keresztben egy 1,3 cm széles konzerválódott bőrsík látható. A 335. sír három széles lamellájának egyik oldalán, kisebb szakaszokon szintén 6–7 mm széles konzerválódott bőrszegély van. A 741. sírből előkerült lamellák közül az összerozsdásodott lemezek egyik oldalán textilmaradvány látható.⁷¹⁸

Lemezpáncél 7–11 lamellából álló, eredeti összefűzés szerinti részletét három adultus (333., 335., 930.) és egy matus (33.) férfi kapta mellékletül. Ezeket a páncélrészleteket a 33. és a 333. sírban a koporsón belül, külső oldalukkal felfelé, míg a 930. sírban a belső oldallal felfelé helyezték el. A lemezesorok a sírokon belül különböző helyeken kerültek elő: a 33. sírban a bal kulcsont felső végén és a bal arccsonton úgy, hogy a szélső (záró) lamella az orrcsonton volt, a 930. sírban a bal lábujcsontok külső oldala mellett, míg a 333., bolygatott sírban a lemezek egy része a jobb combcsont végén, illetve a padmaly északnyugati oldalánál, a bal medencelapát vonalában. Az előbbiektől eltérő esetet képvisel a 335. sír, ahol a páncéllemezek a férfi fölé temetett egész ló jobb hátsó harmadik bordája fölött fekszenek 8–10 cm vastag betöltésen.

A fentiekben kívül a temető négy másik sírjából is kerültek elő páncéllemezek kisebb-nagyobb töredékei: egy juvenis férfi tarsolyából (540.), illetve infans I. gyermekek sírjának (627., 706., 741.) betöltéséből.

Szegváron a páncéllemezes részletével eltemetett férfiakat akna, padmalyos és fülkesírokba egyaránt temettek. Mellékleteik alapján mondhatni szinte egyen felszerelésük volt: veretes fejkantárral díszített egész lovat temettek el velük. Az elhunytak fegyvereinek összetétele megegyezett: kétélű (33., 333.) és egyélű kard (335., 930.), csontos íj és szerves anyagból készült tegezben változó számú és formájú vashegygel ellátott nyílvessző. Egyedül a 930. sírba temetett férfi lovának sem volt veretes kantárja.

Eredeti összefűzésükben elhelyezett rövid lamellasorokból álló páncélrészletet a szegváriakon kívül eddig 7 kora avar tiszántúli temetkezésből ismerünk. Hét lemezből álló részlet Szegvár-Sárpoldalon,⁷¹⁹ és Makó-Mikócsa halom 61. sír,⁷²⁰ 8 lemezes részlet Deszk L temető 8., 13., Deszk G. 39., Deszk O 5. és

⁷¹⁸ A szegvár-sárpoldali sír egyik lamelláján is sűrű szövésű textilmaradványt figyeltek meg (BÓNA 1979, 5).

⁷¹⁹ BÓNA 1980, 44, Abb. 8.

⁷²⁰ BALOGH 2018, 585.

Klárafalva G 1. sírjából került elő.⁷²¹ Az oromdülői példányokkal együtt a Tiszántúlon négy kora avar kori sírban 7, hat temetkezésben 8, míg az oromdülői 333. sírban 11 lamellából álló részlet volt.⁷²²

Elfogadva Major Péter típusbeosztását,⁷²³ a fent felsorolt sírokból három különböző lamellatípus került elő. Az I/A típusú lemezek – amelyek rövidebbek és szélesebbek, hosszuk 5,3–9,5 cm, szélességük 2,7–4,2 cm között van – a Deszk O 5., Klárafalva G. 1., Szegvár-Oromdülő 335. és 930. sírjából kerültek elő. A hosszú és keskeny darabok, melyek hosszúsága 8,2–12 cm, szélessége 1,6–2,1 cm – II/A típus –, a Deszk L (H 22) 13., Szegvár-Oromdülő 33. és 333. valamint Szegvár-Sápoldal 1. és Deszk L 8. sírből ismert. A IV/C típus a Deszk G 39. sírből előkerült lamellák jelentik.

A szegvári férfiakon kívül csak négy sírban eltemetett férfi életkorára vonatkozóan ismerünk adatot. A szegvár-sápoldali 1. sírban juvenis,⁷²⁴ a Tiszavasvári-Koldusdomb 1. sírjában egy mongolid jellegű maturus, a Klárafalva G. 1. sírban maturus–senium, enyhén torzított koponyájú, mongolid jellegekkel rendelkező europid férfit,⁷²⁵ míg a Makó-Mikócsa halomi 61. sírban egy 40–49 éves temettek. A többi temetkezés esetében csak a sírmellékletekre és az ásatók megjegyzéseire támaszkodva mondhatjuk, hogy férfiak mellékletei voltak a páncélrészletek.

A szegvári sírokhoz hasonlóan a rövid lamellasorral eltemetettek sírjai is változatosak voltak. Míg a Deszk G 39. és a Deszk L 13., valamint a szegvár-sápoldali 1. sír fülkesír,⁷²⁶ a makó-mikócsai 61. padmalyos, addig a Deszk L 8., a Deszk O 5. és a Klárafalva G 1. sír aknasír volt.

A páncélrészletek sírbeli helyzete – hasonlóan a szegvári esetekhez – változatos. Az oromdülői 33. sírhoz hasonlóan a szegvár-sápoldali 1. sírban a koponya közelében, de a jobb felkar felső végének külső oldalánál, a koporsóban feküdt a lamellarészlet. A makói példányok a bal könyök magasságában fekvő kard markolatának közelébe kerültek elő. Ma még párhuzam nélküli a Klárafalva G. 1. sírban előkerült páncéllapok helyzete, melyek a mellen szétszórva feküdtek. A Deszk L 8. sírban a térd irányában, magasabb rétegben, míg a Deszk O 3. sírban a zsugorított helyzetben fekvő elhunyt jobb térdénél kerültek elő a páncéllapok, hasonlóan az oromdülői 333. sír esetéhez, ahol a jobb combcsont és a medencelapát vonalában feküdtek. A Deszk G 39. sír páncéllapjairól ugyan nincs feljegyzés, de talán megkockáztatható az a feltevés, hogy ezeket azonosítani lehet a sírleírásba szereplő azon két széles vaslemezzel, melyek a ló hátán kerültek elő. Ehhez a helyzethez párhuzamként említhető a szegvári 335. sír, ahol a páncéllemezek a ló jobb hátsó bordája fölött kerültek elő.

A rövid, egybefüggő páncélrészletekkel eltemetett férfiakat hét esetben egész, míg a Deszk L 8., a Deszk O 5. és a makói-mikócsai 61. sírban fekvőket részleges lóval temették el. A szegvár-oromdülői veretes lószerszámos sírok sorát a szegvár-sápoldali 1., a Deszk L. 13., a Klárafalva G. 1. sírral, valamint a makói 61. sírral lehet kiegészíteni. Mivel a klárafalvai temetkezésből ló maradványai nem kerültek elő, ezért az itt előforduló fejkantár veretei lószerszámos temetkezésre utalnak.

⁷²¹ CSALLÁNY 1972, 24, 4. kép 4, 6. t. 1–8; CSALLÁNY 1972, 13–16, 1. kép, I–II. t.; CSALLÁNY 1972, 16–19, 3. t. 1–8, 2. kép 2–3, 5–10. Meg kell jegyezni, hogy a Deszk G 39. sírjából említett páncéllemezek (CSALLÁNY 1972, 23–24, 4. kép 7–10, 5. t. 1–8) nem szerepelnek a temető ásatási dokumentációjában és nincsenek beletárolva sem. A Deszk L temető 13. sírjából említett példányok (CSALLÁNY 1972, 24–25, 4. kép 1–1a, 2–2a, 3, 7. t. 1–8, 9) azonosítása is nehézségekre ütközik. A sír publikálója nem tesz említést a páncéllapokról (BALOGH 2004, 2. j.), ugyanakkor a Móra Ferenc Múzeum leltárkönyvében a temetőből se a 8., se a 13. sírhoz nincsenek beletárolva páncéllemezek, hanem 26 lemeztöredék a 6. sírhoz van bejegyezve (MFM 53.117.1. ltsz.). E 26 töredék alapján feltételezhető a Csallány Dezső által említett kétszer 8 lamella.

⁷²² Feltehetően rövid lamella-részlet került elő a Békéscsaba, Felvégi legelő kirabolt férfisírjából, ahonnan a rövid jelentés többek között új csontlemezeit, lándzsahegyet, edényt és két ló részleges maradványát említik (MEDGYESI 2004, 180–181).

⁷²³ MAJOR 2017.

⁷²⁴ LŐRINCZY 2018, 40. j.

⁷²⁵ MARCSIK 2018, 571 és szíves szóbeli közlése.

⁷²⁶ LŐRINCZY 2018, 65–68.

A férfiak leggyakoribb fegyvermelléklete az egy- vagy kétélű kard volt. Míg a Deszk L 8. sírba kardot nem mellékeltek, addig a Deszk G 39. és a Klárafalva G 1. sírban más fegyvert sem. A szegvár-oromdűlői temetkezések és a szegvár-sápoldali sír mellett a Deszk L 8. és a Makó-Mikócsa-halom 61. sírba helyeztek csontmerezítéssel íjat változó számú nyílvevővel. Kivételt képez a szegvár-sápoldali 1. sír és a szegvár-oromdűlői 333. sír abból a szempontból, hogy az elhunytal vas lándzsahegyet is eltemettek. Ezek szerint teljes fegyverzetet (kard+íj+tegez), valamint veretes övet csak a szegvár-oromdűlői és a szegvár-sápoldali férfiak mellé temettek. Közöttük található a két lándzsával eltemetett férfi is.

Ez a 11 sír nem képvisel magas esetszámot, de az mindenképpen figyelemre méltó, hogy mindegyik olyan, a Tiszától keletre fekvő kora avar kori temetkezés, amelyet a bennük megfigyelt temetkezési szokások egyes elemei – azonos tájolás, a részleges állatmelléklet és az összetett sírforma – szorosan összekapcsol.

A jelképes páncél eltemetésével Bóna István foglalkozott igen részletesen.⁷²⁷ Eredményeit néhány ponton tudjuk kiegészíteni, módosítani. Bóna István amellet érvelt, hogy a páncélrészletek eltemetésének szokását az avarok magukkal hozták Belső-Ázsiából.⁷²⁸ Ez a mentalitás azonban nem volt idegen a tiszántúli közösség tagjaitól, mivel a temetkezéseikből előkerült nagyszámú részleges állattemetkezés – a *pars pro toto* elve alapján – az egész állatok szimbólumaként valójában azok jelenlétét volt hivatva igazolni. A lánc- és mellpáncélok minden valószínűség szerint magas értékük miatt nem temették el, hanem helyettük szimbolikusan csak azok egy részletét mellékeltek a sírba. A páncél jelképes sírba helyezését pótolta annak egy darabja.⁷²⁹ Ezért nem valószínű, hogy a páncél jelképes eltemetése avar közvetítéssel jutott el a tiszántúli népeességhez. A sírba helyezett – a fentiek értelmében változó, 7–8–11 darab – lamellák szimbolikus értelmezését ma még nem lehet lezártnak tekinteni. A rendelkezésünkre álló adatok alapján az elsősorban fegyveres férfisírokból előkerült rövid sorozatú daraboknál, ha volt is jelentősége, ez idővel megkophatott és inkább a 7–8 lemeznyi felület nagysága válhatott lényeges szemponttá.⁷³⁰

Míg a temetkezési szokásokban megfigyelhető egyezések a közösségek azonos hitvilágára utalnak, addig a mellékletek közötti azonosságok – egész ló eltemetése, szálfevver mellékelése, a páncélrészletek – a kora avar kori katonaság egy rétegének, a nehézpáncélos lovasságnak a tárgyi bizonyítékai.

A lemezpáncélok rövid, összefüggő részletével eltemetettek eddig csak a Tiszántúlról ismerünk. Ezt a képet kiegészítik az erről a területről előkerült törzspáncélok – Kunszentmárton,⁷³¹ Tiszavasvári-Koldusdomb 1. sír,⁷³² Derecske-Karakas 1341. obj.⁷³³ – és egy nagyobb páncélrészlet (Hajdúdorog-Városkert út 1. sír).⁷³⁴ Ez nem azt jelenti, hogy az avar hadsereg lovas-páncélos tagjai a Tiszától keletre fekvő területek férfilakosságából kerültek ki, csupán a Kárpát-medencén belüli temetkezési szokásokban tükröződő különbséget illusztrálja. A páncélok a bajáni birodalom teljes szállásterületén ismertek és használatban voltak. Erre a többi között a budakalász-dunaparti⁷³⁵ a kölked-feketekapui⁷³⁶ vagy a Tarnaméra-Urak dűlője⁷³⁷ páncélrészlet mellett – ha közvetve is – utal a másodlagos céllal eltemetett 1-3 páncéllap vagy annak töredéke, mely a kora avar birodalom teljes területén gyakran gyermek- és a női sírokban, ritkában férfiak mellől kerültek elő.⁷³⁸

⁷²⁷ BÓNA 1980, 42–46.

⁷²⁸ BÓNA 1980, 45–46.

⁷²⁹ CSALLÁNY 1953, 139; CSALLÁNY 1972, 18; BÓNA 1980, 45.

⁷³⁰ Lásd a Láncpáncél fejezetet.

⁷³¹ CSALLÁNY 1934.

⁷³² CSALLÁNY 1960; MAJOR 2018.

⁷³³ HÁGA 2021, 15.

⁷³⁴ CSALLÁNY 1960.

⁷³⁵ PÁSZTOR 1995.

⁷³⁶ KISS 2001.

⁷³⁷ SZABÓ 1965.

⁷³⁸ Összefoglalóan és a régi irodalom felsorolásával lásd MAJOR 2014.

Láncpáncélok

A 33. sír aknájában fekvő egész ló bal mellső bordáin, a bal lapocka és a csigolyasor között feküdt egy tenyérszerű (11×9,5 cm), vaskarikákból fűzött láncpáncél részlete (70. kép 24). Az előkerülési helye alapján a ló páncéljának részeként határoztuk meg.⁷³⁹ A páncélrészlet szövés módját az erősen összeroszdásodott darabon nem lehetett egyértelműen megállapítani. Csak az bizonyos, hogy a 2,5 mm vastag drótból hajlított, kb. 0,8×1 cm-es, ovális gyűrűkből álló páncélrészlet minden karikájába két vagy három másikat fűztek. Amennyiben helyes a megfigyelésünk, a karikákat összekovácsolták.

Ilyen nagyméretű láncpáncél-töredék egyedüli példány a szegvári sírmellékletek között. Legközelebbi párhuzama a szentes-lapistói darab, amely méretre (11×13 cm) és formára⁷⁴⁰ is megegyezik a szegvári páncélrészlettel. Különbség csak abban van, hogy a szentesi darab két felső sarkában egy-egy 2,1 cm átmérőjű, szegeccsel átütött bronzkorong volt, köztük egy hasonló, rovátkolt szélű, szegeccselés nélküli ezüstkorong. Mindhárom korong hátulján egy-egy hurok, melyek a láncpáncélon is át voltak bújtatva.⁷⁴¹ Mivel a szentesi páncélrészlet a ló koponyája közelében került elő, a publikáló felvetette, hogy származhat a ló homlokvédőjéből, de számításba vette a férfi sisakjához rögzített nyaktakaró háló töredékeként is. Végül Csallány Dezső a nyaktakaró mellett sorolt fel párhuzamokat.⁷⁴²

A szegvár-omrodülői és a szentes-lapistói sírból előkerült láncpáncél-részletek sírbeli helyzete igazolni látszik, hogy ezek a lovat takaró páncél darabjai voltak. Az avarok lovait takaró páncélról megemlékeznek a Mauricius bizánci császár által szerkesztett Strategikon című katonai kézikönyvben: „*Kell, hogy a lovak, elsősorban a vezetők és a válogatott harcosok lovai... legyenek felszerelve vasból vagy nemezéből készült sügyvérttel, avagy avar mintára legyen takarva sügyük és nyakuk, különösen az első harcvonalba állítottaké.*” ... „*De nemcsak ők maguk viselnek fegyvert, hanem az előkelők lovainak sügyét is vas vagy nemez fedi.*”⁷⁴³

Feltehetően ló páncéljának részeként temették el azokat a szórványként ismert töredékeket is Csongrád-Öregszőlőn, amelyek hurkos fülű vaskengyellel együtt kerültek elő.⁷⁴⁴ A fentiek ismeretében felmerülhet, hogy az eddig ismert, de az előkerülési körülmények és töredékességük miatt egyértelműen nem eldönthető láncpáncél-részletek lehetnek-e ló láncpáncéljának töredékei.

A tiszavasvári-koldusdombi 1. sírból előkerült töredéket – a találók bemondása alapján – Csallány Dezső a törzspáncél legalsó lamellasorához kapcsolva értelmezte.⁷⁴⁵ Ugyanakkor felmerülhet annak lehetősége, hogy a lánc-töredék sisakokhoz tartozhatott, bár a hiányos síregyüttesben sisakra utaló leletek nem kerültek elő.⁷⁴⁶ Az előbbieket ismeretében – gondolva itt főleg a szegvár-omrodülői 33. síregyüttesre – nem zárható ki annak lehetősége, hogy a koldusdombi láncpáncél töredék akár tartozhatott a sírba temetett egész lóhoz is.

A bácsújfalusi – szintén kérdéses körülmények között előkerült – láncpáncél töredékekről⁷⁴⁷ a bizonytalan tiszavasvári töredék alapján gondolták azt, hogy a törzspáncél alsó széléhez kapcsolódó láncpáncél.⁷⁴⁸ Mivel ilyen hiteles lelet eddig még nem került elő – és ha elfogadjuk a bácsújfalusi leletek összetartozását –, a leletegyüttesben lévő lószerszámok alapján feltételezhető, hogy a páncélrészletek akár

⁷³⁹ LŐRINCZY–SOMOGYI 2018, 234, 244.

⁷⁴⁰ CSALLÁNY 1934, 207, Taf. LVIII. 9.

⁷⁴¹ CSALLÁNY 1934, 207.

⁷⁴² CSALLÁNY 1934, 207, 209–210.

⁷⁴³ SZÁDECZKY–KARDOSS 1998, 80, 83.

⁷⁴⁴ LŐRINCZY–SZALONTAI 1993, 286, 1. t. 22–23.

⁷⁴⁵ CSALLÁNY 1960, 74.

⁷⁴⁶ MAJOR 2018, 22. j.

⁷⁴⁷ CSALLÁNY 1953, 133.

⁷⁴⁸ BÓNA 1980, 46.

lehetnek a ló láncpáncéljának darabjai is.⁷⁴⁹ A lószerszámzat és a láncpáncél összetartozását jelzik a Unirea-Vereşmorton (RO) előkerült láncpáncél töredékek is.⁷⁵⁰

A ló láncpáncéljának egyes részeit – a lamella részletekhez hasonlóan – a páncél magas értéke miatt nem temették el, hanem helyette szimbolikusan annak csak egy részét mellékeltek a sírba.

A szegvári temető öt temetkezéséből került elő másodlagos felhasználású, láncpáncél részének meghatározható töredék.⁷⁵¹

FEGYVERÖSSZETÉTEL

A szegvári temető 467 sírja közül 84-ben temettek férfit (az elhunytak 18%-a), akik közül 24 (27,6%), azaz több mint minden negyedik férfi kapott mellékletül valamilyen fegyvert, vagy fegyveregyüttest. Életkorcsoportjukat tekintve az adultus korúak egyharmadát (8), a maturus férfiak valamivel kevesebb, mint egynegyedét (7), és a juvenis korúak majdnem felét (5) fegyverrel temették. A pontosan nem meghatározható két felnőtt feltehetően az adultus vagy maturus korúak számát gyarapítaná, míg a hét senium korban elhunyt férfi közül csak egy kapott fegyvert mellékletül.⁷⁵²

A temető sírjaiból legnagyobb számban (13) vaskardok kerültek elő. Eszerint a szegvári fegyveres férfiak több mint 50%-a vágófegyverrel rendelkezett. Velük leggyakrabban (6) csontmerevítéses íjat és nyílvevesszőket temettek. A második leggyakoribb fegyverelem a kardos sírok esetében a páncél (5 sír). Sőt, minden szegvári páncélrészlet karddal eltemetett férfيهhez tartozott. Ugyanakkor nincs különbség az egy- és kétélű kardokkal mellékelte egyéb fegyverek esetében. Lándzsa csak két sírból került elő karddal együtt, ugyanakkor öt sírban egyedüli fegyver volt, míg két temetkezés esetében a lándzsa mellett íjsontok és nyílhegyek feküdtek. Csupán három férfit temettek el csak íjjal és nyílvevesszőkkel. A sírok kialakításának munkaigénye miatt lényeges szempont, hogy kétszer annyi fülkesírban temettek fegyveres férfit, mint a padmalyos és aknasírban.

A szegvári fegyveres férfiak között kiemelkedik a 333. padmalyos – de kirabolt – sírban eltemetett, adultus korban elhunyt férfi, aki a korszak teljes – fémsisak nélküli – fegyverzetét kapta mellékletül.

Összesítve a tiszántúli fegyveres sírokra vonatkozó adatainkat, 59 lelőhely 115 sírjában volt fegyver vagy fegyveregyüttes, vagy van arra vonatkozóan több-kevesebb adatunk. A tiszántúli fegyveres férfiak életkormegoszlása az alábbi: a nyolc juvenis mellett 15 adultus, 13 maturus és csak 3 senium, valamint két felnőtt férfi volt. Az adatokat torzítja, hogy nagyon magas azoknak a temetkezéseknek a száma (74), amelyről nem rendelkezünk embertani meghatározással.⁷⁵³

A tiszántúli kora avar kori sírokból legnagyobb számban (76) szálfegyverek kerültek elő, azaz a fegyveres férfiak közel 70%-a kapott vágófegyvert.

A második leggyakoribb fegyverelem a kardos sírok esetében az íj. Hét egy- és kilenc kétélű karddal együtt kerültek elő reflexíj csontlemezei és vas nyílcsúcsok. Egy- és kétélű karddal csak 5–5 temetke-

⁷⁴⁹ Az előkerült három töredék nem kapcsolódik közvetlenül egyik lamellához sem, ami a lemezpáncéltól való függetlenségüket is jelzi. Ugyanakkor, ha elfogadjuk, hogy a páncélok jelképesen kerültek eltemetésre, szükségtelennek látszik, hogy a mellpáncél lemezes, és – ha volt – gyűrűs részletének eltemetése. Ezen megfontolások alapján is inkább a ló vértetének részeként kerülhetett a földbe a láncpáncél három töredéke, melyek előkerülésük vagy múzeumba jutásuk során törhettek három darabra.

⁷⁵⁰ RUSTOIU–CIUTĂ–GÁL 2008, 75, Pl. 7, 1–4.

⁷⁵¹ Ezekről lásd a láncpáncél csüngőkről szóló fejezetet.

⁷⁵² A szórványként ismert „B” sírban nyugvó életkora nem ismert, és az egyedül előkerült fokost ebben az esetben nem fegyverként értékeljük.

⁷⁵³ Mivel nem áll rendelkezésünkre a területről ismert kora avar kori embertani anyag meghatározása, így megbecsülni is nehéz, hogy a férfiak hány százaléka lehetett fegyverrel eltemetve.

zésben volt vas lándzsahegy. Ugyanakkor öt, lándzsával eltemetett férfi kapott szarulemezekkel merevített íjat.

A terület fegyveres férfijai között a temetkezési szokások tükrében négy emelkedik ki, velük temették el a legteljesebb – kard, lándzsa, íj, páncél – fegyveregyüttest. Ezek közül egyélű karddal adultus férfit Derecske-Karakason temettek el, kétélű karddal a szegvár-oromdűlői 333. (adultus) és a szegvár-sápoldal 1. sírban (juvenis), valamint a tiszavasvári-koldusdomb 1. sírban egy maturust. A megegyező fegyverösszetételen túl ezeknek a temetkezéseknek közös jellemzője az összetett sírforma: Derecskén és Oromdűlőn padmalyos, Sápoldalon fülkesír volt, míg a koldusdombi temetkezés formáját nem ismerjük. Ezen felül mind a négy férfi egész lovat is kapott mellékletül.

Fegyverösszetétel szempontjából ezt a négy férfit a Hajdúdorog-Városkert úti 1. és a szegvári 33., 335. és a 930. sírban eltemetett férfi készlete (kard, íj, páncél) vagy a csókai 45–47., a mokrin-vodoplav-dűlői 67. és az öcsödi 1. sírből előkerült kard, íj és csontlemezes tegez összetételű együttes követheti. A két kis létszámú csoportot a hajdúdorogi sírban temetett férfi fegyverkészlete kapcsolja össze, de neki a fentiekben kívül még borsisakot⁷⁵⁴ is mellékeltek.

A tiszántúli fegyveres temetkezések döntő többségében, 43 sírban a fegyver(ek) az elhunyt bal oldalán feküdtek, mindössze hét sírban voltak a jobb, négy esetben mindkét oldalon és két-két esetben az ember és a ló, illetve a ló mellett.

ESZKÖZÖK, SZERSZÁMOK

Csont tűtartók (70. kép 4–15)

A temető nyolc sírjából került elő csont tűtartó viseleti elemként – általában a női övhöz kapcsolódóan –, de tartalma, a vastú valójában használati tárgy. A szegvári példányok közül csak két tűtartóból került elő vastú (111., 181.), ugyanakkor csont tűtartó nélkül másik három temetkezés (109., 740., 940.) is tartalmazott – feltehetően fából faragott tűtartóban – vastút. Hat tűtartót juh sípcsontjának középső részéből készítettek, kettőt vadmadár diaphisiséből (181., 349.). Hosszuk 4,4–7,7 cm között változik. A csont tűtartóval és vastúval eltemetetteket vizsgálva, a két infans II. gyermek (553., 607.) mellett négy juvenis (109., 349., 694., 940.), kettő-kettő adultus (135., 740.), maturus (111., 181.) és egy senium (293.) nő viseletének volt a része. Előfordulási arányuk a temetőben eltemetett nők és gyermekek számához képest nagyon alacsony.

Viseleti (sírbeli) helyzetükről vegyes képet kapunk. A tűtartók többsége az elhunyt bal oldalán, a könyök belső oldala mellett (553.), a mellkas közepén, a karcsontokkal párhuzamosan (607.), valamint a mellkas felső részén, a kulcscsont és csigolyasor között (694.), a kézcsontok külső oldala mellett, 10 cm-es betöltésen (181.) feküdt. Jobb oldalon valójában csak a 293. sírban került elő, a combcsont közepe és a sírfal között, párhuzamosan, 5 cm vastag betöltésen. Egy darab a keresztcsont előtt, 3 cm-es betöltésen (111.) és egy-egy a lábfej csontjainál (135., 349.) feküdt.

A nyolc csont tűtartó között csak a 607. sírből előkerült darab esztergált, két végét hármás, közepét egy kettős borda tagolja. A kora avar korban ritka az esztergályozott darab. Ennek ellenére a kisszámú tiszántúli darab között a szegvárin kívül a Kiszombor O 2. és 7.,⁷⁵⁵ a Deszk T 3.,⁷⁵⁶ valamint a Szentes-

⁷⁵⁴ LŐRINCZY–STRAUB 2012.

⁷⁵⁵ CSALLÁNY 1939a, 126.

⁷⁵⁶ LŐRINCZY–STRAUB 2003, 176.

Dónát 3.⁷⁵⁷ és Deszk Sz temető 3. sírját⁷⁵⁸ említhetjük. A hat esztergált tűtartó bordáinak mintázata változatos, nem hasonlítanak egymásra.⁷⁵⁹

A szegvári nyolc tűtartó mellett csupán hat tiszántúli kora avar kori lelőhely 8 sírjából előkerült tűtartót említhetünk. Közülük csak a Kövegy-Nagy-földek 30. sír példányát határozták meg, ez madárcsontból készült.⁷⁶⁰ Hosszuk hasonló a szegvári darabokéhoz, 5–8,6 cm közöttiek. Életkor és nem meghatározás két elhunyt esetében ismert: a Kiszombor O temető 7. sírjába egy juvenis,⁷⁶¹ míg a kövegyi 30. sírba egy maturus férfit⁷⁶² temettek. A régészeti mellékletek alapján a Kiszombor O. 2. sírban férfi, míg a Deszk T 3.,⁷⁶³ a Deszk G 31. és Deszk Sz 3., valamint a Szentes-Dónát 3. sírban⁷⁶⁴ nő nyugodott.

A felsorolt temetkezésekből előkerült tűtartók sírbeli helyzete – a szegvári esetekhez hasonlóan – egyes képet mutat. Előkerült tűtartó bal oldalon a medencében (Deszk T 3. sír), a mellen (Deszk G 31. sír⁷⁶⁵), míg a jobb oldalon a mellkas mellett (Kiszombor O 7. sír) és az alkar alatt (Kiszombor O 2. sír). A Szentes-Dónát 3. sírban az egyik kéz közelében, a Deszk Sz 3. sírban a csontvázról délnyugatra, magasabb rétegben, míg a Deszk T 60. – amelyből emberi váz nem került elő – ismeretlen helyen feküdt a tűtartó. Ezek alapján az eddig ismertté vált tiszántúli kora avar kori 16 tűtartó sírbeli helyzete, ha a bal és jobb oldalt nézzük, közel kiegyenlítettnek (7:4) tekinthető. Ami a tűtartók testtájak szerinti előkerülést illeti, öt-öt a mellkas és a medence régiójában, míg négy a lábfejeknél került elő. Bár alacsony az esetszám, a viszonylagos kiegyenlítettség minden helyzetben tudatos cselekményt jelezz, főleg ha ide számítjuk, hogy a szegvár-oromdűlői 109. sírban előkerült vastú a lábujjcsontok között feküdt. Az alkarcsontok–kézcsontok–medencelapátok sávjában (viseleti helyen) előkerült tűtartók nagy valószínűséggel az övvel voltak kapcsolatban, míg a mellkas táján előkerültekről feltételezhető, hogy a felsőruházatban voltak elhelyezve, a lábcsontoknál előkerült példányokat a temetést végzők külön csomagban helyezték el a bűcsúztatás során.

A csont tűtartóval temetett elhunytak mellékletei változatos képet mutatnak. A szerényebb, egyszerűbb kivitelű, gyakori leletek (vascsat, változatos anyagú és díszítésű gyöngyök stb.) mellett legnagyobb számban az orsó agyagalkatrésze, 4 esetben orsógomb, háromban orsókarika került elő. Négy női sírban volt piperekészlet vagy annak egyes darabjai (bronz szűrőkanál, spatula, ecsethenger). A kisszámú, de változatos típusú ezüst- és aranyfülbevalók nem a terület gazdagabb női temetkezéseit jelzik.

Végezetül meg kell említeni, hogy a Tiszántúlon a tizenegy felnőtt nő és két gyermek mellett három férfi mellékleteként is került elő csont tűtartó. Nem vizsgálva a különböző sírformák kialakításának és a sírokban eltemetett állatoknak az értékét, a régészeti leletanyag alapján csont tűtartóval eltemetett leggazdagabb tiszántúli személy a Kiszombor O. 2. sírban⁷⁶⁶ nyugodott. Ebben a sírban az esztergált tűtartó a jobb alkar alatt, a kiszombori 7. sírban – szintén esztergált típusú – a felsőtest jobb oldaláról, míg a Kövegy-Nagy-földeki 30. sírban az összezárt lábfejcsontok alól került elő.

A hagyományosan női sírmellékletként számon tartott tűtartó egyre több férfi temetkezés mellékleteként kerül elő, tértől és időtől függetlenül. A sokáig kuriózumként ismert és emlegetett két kiszombori és a nemrég publikált Kövegy-Nagy-földek 30. sír mellett újabb kora avar kori példaként említhetjük

⁷⁵⁷ CSALLÁNY 1900, 396.

⁷⁵⁸ BALOGH 2014, 114.

⁷⁵⁹ Várhatóan nőni fog a tűtartók száma, mivel valószínű, hogy a régi feltárásokon csak a megmunkált darabokra figyeltek fel, a sima, csöves csontból készül példányokra kevésbé. Erre jó példa a szegvári darabok aránya.

⁷⁶⁰ BENEDEK–MARCSIK 2017, 376.

⁷⁶¹ LÓRINCZY–STRAUB 2003, 26. j.

⁷⁶² BENEDEK–MARCSIK 2017, 376.

⁷⁶³ LÓRINCZY–STRAUB 2003, 175–176.

⁷⁶⁴ CSALLÁNY 1900, 396.

⁷⁶⁵ MFM 53.37.7. ltsz.

⁷⁶⁶ CSALLÁNY 1939a, 126.

a Börcs-Nagydomb 1. sírt, amelyben juvenis férfi bal alkarcsontjának belső oldalán, azzal párhuzamosan feküdt a csont tűtartó.⁷⁶⁷ A tűtartóval eltemetett férfiak mellékletei is igen változatos összetételűek. A Kövegy-Nagy-földek 30. sírja szegényesnek mondható az összezárt lábfejsontok alól egy csomóban előkerült leletegyüttese – tűtartó, fenőkő, vaskés, bizánci rézérme – alapján, míg a Kiszombor O 2. és 7., valamint a börcsi 1. sírban eltemetett férfi ezüst-, illetve csontveretes övvel⁷⁶⁸ rendelkezett. Kiemelkedik a már említett Kiszombor O 2. sír leletegyüttese, amit az aranyfülbegaló és bizánci solidus mellett – a többi között – a kétélű vaskard és a láncpáncél töredéke is jelez.

A késő avar kori esetek közül – maradvány a Tiszántúlon – említhetem a Székkutas-Kápolnadűlő 297. sírban nyugvó maturus férfit,⁷⁶⁹ ahol a nem meghatározást ugyan bizonytalanná teszi a medencében fekvő esztergált tűtartóval együtt előkerült gyöngycsüngős fülbegaló. De az öcsödi 3. sírban fekvő lovas férfisírból, a férfi bal combcsontjának alsó harmadánál, annak belső oldalán fekvő madárcsontból készített tűtartóval együtt előkerült öntött bronz övveretek alapján egyértelműnek látszik ebben az esetben a nem meghatározás annak ellenére, hogy a sírból négy orsógomb is előkerült a férfi bal felkarcsontjának felső végénél.⁷⁷⁰

Orsókarikák, orsógombok (71. kép 6–18)

A szegvári női sírokban a gyöngyök mellett a leggyakrabban mellékletként sírba kerülő munkaeszköz az orsó volt, melynek két eltérő típusú kerámianehezéke az orsókarika és orsógomb összesen 102 sírből került elő.

Orsókarikák (17. táblázat). A temető 58 sírjában volt orsókarika, melyek közül a 116., 165., 554. és a 883. sírban 2 darab, a 340. és 571. sírban 1-1 orsókarika és orsógomb, valamint a 939. sírban öt orsókarika került elő.

A 65 orsókarikából 40 készült a szürke különböző árnyalatával jellemezhető, korongolt (szarmata) edények darabjából: 23 oldaltöredékből és 15 aljtöredékből, kettő esetében a meghatározás kérdéses. Téglavörös vagy vörös, korongolt edény oldalfalából három, míg aljtöredékéből 4 orsókarika készült. A maradék 18 darabot különböző színű – a világosbarnától a feketés szürkén keresztül a vörös vagy szürkésbarna árnyalatig –, lassú korongon készült edény oldal- és aljtöredékéből készítették.

Az orsókarikák többsége sima felületű, egyszerű darab. A kisszámú díszített között kettő pont-kör mintával, illetve sugár irányú vonalakkal díszített, míg a 130. sír orsókarikáját párhuzamos és hullámvonal díszű szürke, korongolt edény oldaltöredékéből faragták.

Méreteik igen változatosak. Átmérőjük 2,3–5,4 cm között van. Az orsókarikák több mint egyharmada (24) az átlagos méretnél (3,7 cm) kisebb, míg 38 darab az átlagnál nagyobb átmérővel rendelkezik. Vastagságuk 0,7–1,8 cm között van. Kétharmaduk (40 darab) az átlagos vastagság (1,25 cm) alatt van, míg 22 orsókarika annál vastagabb. A négy ellopott darabról nem maradt fent méretadat.

A szegvári közösség tagjai 7 gyermek és 52 nő mellé helyeztek temetésük során agyagkarikával felszerelt orsót. Négy 5–6 éves és 3 infans II. gyermek mellett 9 juvenis, 20 adultus és 17 maturus, valamint 3 senium mellett két felnőtt nő melléklete volt orsókarika. Ezek 25 esetben kerültek elő az elhunyt bal, 27 alkalommal a jobb oldala mellett, míg a lábsontok előtt négy sírban feküdtek.

A felsőtest régiót tekintve az alábbi esetek fordultak elő: 2 a koponya jobb oldala mellett, 3 a bal felkar külső oldala mellett, 2 a jobb mellett, 2 a jobb könyöknél, 4 a bal alkar külső oldalánál, 2 a jobbnál. A derék, illetve a csípő magasságában 1 a bal csukló, 3 a jobb kézfej mellett és 1 a medencében. Az alsó-

⁷⁶⁷ TOMKA 2005, 139.

⁷⁶⁸ CSALLÁNY 1939a, 125–126; TOMKA 2005, 137–143.

⁷⁶⁹ B. NAGY 2003, 44.

⁷⁷⁰ MADARAS 1993, 182.

testnél 6 a bal combcsont külső oldala mellett, 5 a jobb oldalon, 9 a térd és a bal lábszár külső oldala, 6 a jobb mellett.⁷⁷¹ Egy orsókarika a bal boka, 3 a jobb mellett, míg 5 a lábcsontok előtt, a sírok délnyugati végében. Három sírból a bontás közben a betöltésből került elő orsókarika.

<i>Az elhunyt</i>		<i>Orsókarika</i>				
<i>Sír szám</i>	<i>Korcsoport</i>	<i>Vázhoz viszonyított helye</i>	<i>Testrégió szerinti helyzete</i>	<i>Átm. (cm)</i>	<i>Vast. (cm)</i>	<i>Tömeg (g.)</i>
939.	Juv.	Bal	Alkarcsontr külső oldala	2,5	0,7	5,52
491.	Inf. I.	Jobb	Alkarcsontr külső oldala	4,0	0,9	20,06
187.	Mat.	Bal	Alkarcsontr helyén	5,2	1,5	45,47
132.	Ad.	Jobb	Alkarcsontr között	4,5	1,1	27,15
883.	Ad.	Bal	Alkarcsontrkon	3,7	1,0	17,04
268.	Mat.	Bal	Alkarcsontrkon	5,0	1,3	41,80
134.	Ad.	–	Betöltésben	4,4	1,3	26,34
108.	Sen.	–	Betöltésben	4,0	1,0	25,08
183.	Inf. I.	–	Betöltésben	3,6	0,9	12,00
585.	Mat.	Bal	Boka külső oldala	3,7	1,7	29,56
50.	Ad.	Jobb	Boka külső oldala	3,5	0,9	11,86
329.	Feln.	Jobb	Boka külső oldala	3,4	1,6	25,06
293.	Sen.	Jobb	Boka külső oldala	3,3	1,2	15,98
150.	Juv.	Jobb	Combcsontr alsó vége alatt	4,0	1,3	26,87
708.	Ad.	Jobb	Combcsontr belső oldala	4,2	1,0	23,23
171.	Ad.	Bal	Combcsontr külső oldala	3,9	0,8	15,17
188.	Ad.	Bal	Combcsontr külső oldala	4,8	1,1	29,30
728.	Ad.	Bal	Combcsontr külső oldala	3,7	1,5	26,75
554.	Juv.	Bal	Combcsontr külső oldala	3,5	0,9	16,64
347.	Mat.	Bal	Combcsontr külső oldala	3,6	1,5	22,90
968.	Mat.	Bal	Combcsontr külső oldala	4,6	1,8	49,40
883.	Ad.	Jobb	Combcsontr külső oldala	4,0	1,0	22,88
723.	Feln.	Jobb	Combcsontr külső oldala	4,6	1,0	27,80
555.	Juv.	Jobb	Combcsontr külső oldala	4,7	1,7	42,08
872.	Sen.	Jobb	Combcsontr külső oldala	4,2	1,3	26,86
858.	Inf. II.	Bal	Csuklón	4,3	0,9	18,70
939.	Juv.	Bal	Felkarcsont külső oldala	–	–	–
463.	Ad.	Jobb	Felkarcsont külső oldala	4,0	1,3	26,20
111.	Mat.	Jobb	Felkarcsont felső vége mögött	4,8	1,2	37,44

⁷⁷¹ Az orsók sírbeli elhelyezésének lehetett volna egy részletesebb felosztása, pl. a felkar, combcsont, lábszár-csont melyik harmadában feküdtek az orsónehezékek stb., de ez szétfeszítené a fejezet kereteit. Valószínűleg a témának szentelt dolgozat ezt egy nagyobb kitekintéssel előbb-utóbb megteszi, amelyhez a szükséges adatok megtalálhatóak a sírleírásokban.

116.	Ad.	Bal	Felkarsont felső végénél	3,8	1,3	25,98
116.	Ad.	Bal	Felkarsont felső végénél	4,4	0,7	19,83
544.	Juv.	Jobb	Kézcsontok belső oldala	5,0	1,0	32,51
686.	Mat.	Jobb	Kézcsontok előtt	3,7	1,1	20,75
166.	Mat.	Jobb	Kézcsontokon	4,3	1,3	26,97
447.	Inf. II.	Jobb	Koponya oldala mellett	2,3	1,1	–
717.	Ad.	Jobb	Könyök külső oldala	4,5	1,3	34,03
946.	Mat.	Jobb	Könyök külső oldala	4,5	1,3	30,21
571.	Inf. II.	Bal	Könyökön	4,5	1,0	23,69
181.	Mat.	Bal	Kulcsont mögött	4,2	1,0	19,87
1.	Juv.	Előtt	Lábfej csontjai	3,4	0,9	12,17
165.	Mat.	Előtt	Lábfej csontjai	3,6	0,9	21,52
165.	Mat.	Előtt	Lábfej csontjai	3,8	1,3	13,93
848.	Ad.	Előtt	Lábfej csontjai	3,5	1,0	13,61
739.	Inf. I.	Előtt	Lábfej csontjai	3,1	1,0	12,87
718.	Mat.	Bal	Lábfej helyén	4,0	0,9	20,89
299.	Inf. I.	Előtt	Lábfej helyén	4,2	1,3	30,70
433.	Ad.	Jobb	Lábfej külső oldala	3,2	0,9	11,89
340.	Juv.	Bal	Lábszársont belső oldala	3,4	1,2	19,67
328.	Ad.	Bal	Lábszársont külső oldala	3,7	0,8	13,06
716.	Ad.	Bal	Lábszársont külső oldala	4,6	0,9	23,26
538.	Juv.	Bal	Lábszársont külső oldala	5,4	1,3	44,45
600.	Mat.	Bal	Lábszársont külső oldala	3,4×3,7	1,3	20,30
17.	Ad.	Jobb	Lábszársont külső oldala	4,0	1,0	22,52
127.	Juv.	Jobb	Lábszársont külső oldala	4,3	0,9	21,06
738.	Ad.	Jobb	Medencelapát felső peremén	3,7×4,2	0,8	16,32
532.	Ad.	Bal	Térd külső oldala	4,5	1,5	33,33
753.	Ad.	Bal	Térd külső oldala	3,9	0,9	17,17
130.	Mat.	Bal	Térd külső oldala	4,2	1,0	29,65
756.	Mat.	Bal	Térd külső oldala	5,0	1,5	51,33
72.	Ad.	Jobb	Térd külső oldala	2,7	0,8	7,54
762.	Juv.	Jobb	Térd külső oldala	3,0	1,2	13,19
196.	Mat.	Jobb	Térd külső oldala	3,8	0,9	16,57
696.	Mat.	Jobb	Térd külső oldala	3,6	1,0	17,87

17. táblázat. Szegvár-Oromdűlő. Az orsókarikák adatai
Table 17. Szegvár-Oromdűlő. Main data of spindle discs

Orsógombok (18. táblázat). A gyermekek és nők sírjaiból az orsókarikák mellett viszonylag nagyszámú, agyagból égetett orsógomb – 44 sírban plusz 1 szórvány – került elő. A 261. gyermeksírból származó, édesvízi mészkőből faragott, hordó alakú orsógombon kívül a többit agyagból, korong nélkül vagy lassú korongon formálták, két darabot – ha jó a meglátásunk – gyorskorongon készítettek el.

Az orsógombok között több, eltérő színűre égett darab található: a legtöbb barna (8) és annak különböző árnyalata: sötétbarna (5), barnásfekete (5), barnásszürke (9) és szürkésbarna (5), illetve fekete (5) és feketés barna (5). Ezekon kívül egy-egy darab téglapiros, vörösesbarna stb. színű is előkerült.

A szegvári agyag orsógombok között két nyomott gömb formájú (73., 245.) és hengeres (261.) kivétellel a többi bikónikus. A töredékes vagy csak töredékekben megmaradt orsógombok is hasonló formájúak lehettek. A többség jól kiégetett, csak néhány darab omlékony anyagú, rossz megtartású.

Felületük általában sima. A néhány díszített darab változatos képet mutat. Egy-két fényezett felületű darab mellett találunk egyik oldalán sugár irányban bevagdalt (571.), valamint a felületet kitöltő, párhuzamos hornyokkal (819.), bordákkal (135., 547.) és vonalakkal (149.) díszítettet.

Az orsógombok átmérője 2,6–4,6 cm, 18 a középértéknél (3,6 cm) kisebb, míg 21 nagyobb méretű. Meg kell jegyeznünk, hogy a nagyméretűek közül 5 gyereksírból került elő. Magasságuk 1,5–3,4 cm, tizenöt darab a középérték (2,45 cm) alatt, míg huszonöt e felett van. A magasabb orsógombok egynegyede (7) gyermekek sírjából került elő és a legmagasabb is ezek között van (109.). Öt orsógomb töredékessége miatt nem volt mérhető.

A szegvári közösség 16 gyermek és 28 nő mellé temette el az orsószárat orsógombbal felszerelve. A gyermekek között 4 infans I. és 12 infans II. korú volt. A nők között a juvenis korban elhunytak között 7, adultus korban 14, és matusus korban 3 mellől került elő orsógomb. Ez utóbbi korosztályhoz – vagy a senium életkorúakhoz – számíthatjuk a három felnőtt korban elhunytat, míg csak egy senium nő mellélete volt orsógomb.

Sírbeli helyét tekintve az elhunyt bal oldala mellett 19, míg a jobb oldalon 14 esetben volt orsógomb. A felsőtest régiót tekintve az alábbi esetek fordultak elő: a koponya mögött a 888. és a 896., az állkapocs bal szára mellett a 333a, míg a bal váll helyén a 73. sírban (állatjáratban?) feküdt orsógomb. A felkarsont külső oldala mellett a bal oldalon 3, a jobb oldalon 2, a könyök magasságában, annak belső és külső oldala mellett a bal és a jobb oldalon 3-3 esetben. A derék, illetve a csípő magasságában a bal és a jobb kézcsontok belső oldala mellől, valamint a medencelapátok közül egy-egy gyereksírből került elő orsógomb.

A felsőtesthez képest az alsótest környékén valamivel kisebb számban kerültek elő orsógombok: 3 a bal combcsont, 2 a jobb külső oldala mellett, 2-2 a bal combcsont belső oldala mellett, illetve a két combcsont között, 1 a bal térd, 4 a jobb térd külső oldala mellett, míg a bal lábszár alsó végénél 2 a külső, 1 a belső oldalánál és 1 a két lábszár között feküdt. Egy-egy esetben fordult elő, hogy a bal és a jobb boka külsejénél, illetve a bokák között, a lábfejek előtt (814.) és a fulke végéből (862.) került elő orsógomb. Négy sírban a bolygatás következtében az orsógomb másodlagos helyen volt.

<i>Az elhunyt</i>		<i>Orsógomb</i>				
<i>Sír szám</i>	<i>Korcsoport</i>	<i>Vázhoz viszonyított helye</i>	<i>Testrégió szerinti helyzete</i>	<i>Átm. (cm)</i>	<i>Mag. (cm)</i>	<i>Tömeg (g.)</i>
333a.	Inf. II.	Bal	Állkapocs mellett	3,6	2,5	30,35
345.	Ad.	–	Betöltésben	3,7	2,0	29,00
909.	Ad.	–	Betöltésben	–	–	Töredék
149.	Inf. II.	–	Betöltésben	4,6	3,1	Töredék
692.	Inf. II.	–	Betöltésben	3,7	2,1	29,51
348.	Mat.	Bal	Boka külső oldala	–	–	Töredék
727.	Feln.	–	Bokák között	4,3	3,2	Töredék
721.	Ad.	Bal	Combsont belső oldala	3,4	2,7	27,25
537.	Juv.	Bal	Combsont belső oldala	3,2	2,4	25,90

819.	Inf. II.	Bal	Combesont külső oldala	3,4	2,1	38,70
707.	Juv.	Bal	Combesont külső oldala	3,9	2,9	40,64
694.	Juv.	Bal	Combesont külső oldala	–	–	Töredék
854.	Ad.	Jobb	Combesont külső oldala	4,1	2,5	40,55
761.	Juv.	Jobb	Combesont külső oldala	3,7	3,0	49,85
829.	Ad.	–	Combesontok között	4,0	3,0	37,00
338.	Inf. II.	–	Combesontok között	3,0	1,8	15,00
792.	Ad.	Jobb	Felkarsont külső oldala	4,3	3,0	–
938.	Ad.	Bal	Felkarsont külső oldala	3,7	3,1	43,35
135.	Ad.	Bal	Felkarsont külső oldala	2,6	1,8	Töredék
190.	Juv.	Bal	Felkarsont külső oldala	4,1	2,7	26,30<
937.	Ad.	Jobb	Felkarsont külső oldala	3,5	2,4	Töredék
261.	Inf. I.	Bal	Kézcsontok belső oldala	3,3	2,4	28,00
109.	Inf. I.	Jobb	Kézcsontok belső oldala	4,0	3,4	50,20
896.	Ad.	–	Koponya mögött	3,7	2,7	Töredék
888.	Feln.	–	Koponya mögött	3,8	3,3	48,64
086.	Ad.	Jobb	Könyök belső oldala	4,5	2,5	48,30
940.	Juv.	Jobb	Könyök belső oldala	3,2	2,7	29,44
057.	Ad.	Bal	Könyök helyén	4,2	2,5	42,91
830.	Inf. II.	Jobb	Könyök külső oldala	4,0	2,4	–
898.	Inf. I.	Bal	Könyök külső oldala	3,3	1,7	32,40
571.	Inf. II.	Bal	Könyökön	3,0	1,5	06,58
814.	Feln.	Jobb	Lábfej előtt	3,8	2,7	Töredék
1994	–	Jobb	Lábfej külső oldala	3,1	2,3	19,63
862.	Inf. II.	Előtt	Lábfej előtt	–	–	19,22<
543.	Inf. II.	Bal	Lábszárcsont alsó vége	3,5	2,5	34,36
340.	Juv.	Bal	Lábszárcsont belső oldala	2,9	2,7	24,70
844.	Mat.	Bal	Lábszárcsont külső oldala	–	–	Töredék
547.	Sen.	–	Lábszárcsontok között	3,6	2,5	32,21
553.	Inf. II.	–	Medencelapátok között	3,0	2,8	26,07
337.	Ad.	Bal	Térd külső oldala	–	3,2	19,54<
870.	Ad.	Jobb	Térd külső oldala	4,0	3,1	38,40<
869.	Inf. I.	Jobb	Térd külső oldala	2,8	2,1	20,16<
172.	Inf. II.	Jobb	Térd külső oldala	4,0	2,6	42,14
016.	Inf. II.	Jobb	Térd mellett	3,4	2,3	24,73<
073.	Mat.	Bal	Váll helyén (állatjázatban?)	3,2	2,4	23,93

18. táblázat. Szegvár-Oromdűlő. Az orsógombok adatai
Table 18. Szegvár-Oromdűlő. Main data of spindle whorls

A szegvári orsónéhezékre vonatkozó megfigyeléseinket a temető egészére vonatkozóan az alábbiakban összegezhetjük.

A temető gyermeksírjainak 10%-ából került elő orsónehezék. Ezen belül az infans I. korosztály 5%-a, míg az infans II. életkorúak 21%-a mellett volt agyagnehezék. Ezekből a gyereksírokból kétszer annyi orsógomb került elő, mint orsókarika, azonban az orsógomb az infans II. gyerekeknél háromszor több volt, mint karika.

A gyermekek sírjában fekvő orsók helyzete se az oldalakat, se a testrégiókat tekintve nem különül el a felnőttek mellé helyezett orsókétól. Miközben nincs jelentős különbség a gyermekek és a nők mellett talált orsógombok méreteiben, ugyanakkor a 38 nagyobb méretű orsókarikából a hét gyermek közül négy mellett ilyen volt.

Az orsónehezékek különböző – orsókarika vagy orsógomb – formája és mérete mellett lényeges szempont a tömege.⁷⁷²

Az orsókarikák tömege – eltekintve a két legkisebb súlyútól (72., 939.) – 11,86–51,33 gramm között van, és ezen értékhatárom belül szóródásuk egyenletesnek mondható. Két grammnál nagyobb eltérés csak a középérték (31,6 g.) fölötti daraboknál figyelhető meg. Döntő többségük azonban ennél az értéknél könnyebb, csupán 5 matusus, 2 adultus és 3 juvenis nő kapott a nehezebb orsókarikákból.

Az orsógombok súlya – itt is eltekintve a két legkisebbtől (338., 571.) – közel azonos az orsókarikák súlytartományával: 15,0–50,0 g.⁷⁷³ Ebben az esetben a középérték 32,5 g. Tömegük szóródása itt is egyenletesnek mondható, a középérték alatti 18 darab,⁷⁷⁴ míg a középérték feletti súllyal rendelkező 14 orsógomb négy legnehezebb darabja 5–7 grammal súlyosabb az előttük lévő darabnál. A négy legnagyobb tömegű orsógomb közül 1-1 juvenis, adultus és felnőtt nő sírjából került elő, a legnehezebb orsógomb a 109. sírba temetett infans I. gyermek mellett volt.

A fentiek alapján a középérték alatti súllyal rendelkező 18 orsógomb és a 49 orsókarikával szemben csak 24 orsónehezék – az összes 26,5%-a – sorolható a nehezebbnek tartható darabok közé. A tömegükhöz hasonlóan az orsógombok és orsókarikák átmérője is egyenletes szóródást mutatnak. A legkisebb átmérőjük közel azonos, de a 10 legkönnyebb darab között csak 1 orsógomb van, míg a 6 legnagyobb orsókarika átmérője 0,4–0,8 cm-rel nagyobb a legnagyobb orsógombokénál és a 10 legnehezebb nehezék között csak 4 orsókarika van. Ezek alapján a szegvári agyag orsónehezékek között nincs markáns különbség sem méretükben, sem tömegükben.

Az elhunyt nők többségének sírjából (67,5%) került elő orsó agyagnehezéke. Ez a magas szám azt jelzi, hogy a hétköznapi munkaeszközt nem a viselet részeként, hanem mellékletként kapták. Közöttük közel kétszer annyi volt az orsókarika, mint az orsógomb. Az életkor szerinti megoszlás egyenletesnek tűnik: a juvenis nők 50%-a, az adultus nők 49%-a, a matusus korúak 61%-a és a senium nők 51%-a, valamint a felnőtt nők 50%-a kapott mellékletül orsót. Azonban az életkor alapján jelentős különbségek vannak az orsónehezékek arányában: Az adultus és a senium nők háromszor, a matusus nők ötször több agyagkarikával felszerelt orsót kaptak, mint orsógombot. Azt meg kell jegyeznünk, hogy a temető egyetlen férfi vagy fiú sírjából sem került elő orsónehezék.

Az orsók síron belüli előkerülésénél nincs jelentős különbség, a bal oldalon 49, a jobb oldalon 41 esetben került elő agyagnehezék, ugyanakkor a testtáj szerinti előfordulásuk igen változatos. Amellett hogy a felsőtest mellett (37) előkerültekhez képest a medencétől lefelé eső területen jóval nagyobb számban (54) kerültek elő, ezen belül is van néhány egyedi, sajátos előfordulásuk. Ugyanakkor ez a változatosság azt is jelzi, hogy az orsók elhelyezése a temetés során nem volt kötött.

⁷⁷² Az orsón lévő súly a pörgetéshez biztosította a tömeget, ami lehetővé tette a fa orsósár forgását. Minél nehezebb volt a nehezék, annál gyorsabb volt a forgás (PÓPITY 2015, 101).

⁷⁷³ Két orsógomb súlyadata hiányzik, 10 darabnak csak a töredékei maradtak meg, és 6 orsógomb esetében a súlyuk a legkisebb értéket jelöli, mivel kis darabjuk hiányzik. Ez utóbbiak közül feltehetően két darab eredetileg a középérték feletti súllyal rendelkezhetett.

⁷⁷⁴ Ide tartozik a 261. sír mészkőből faragott orsógombja is.

Az orsonehezékek legnagyobb számban a combcsontok (16), a lábszárcsontok (14) és a karcsontok (12) külső oldala mellett, illetve a boka és a lábfej (10) két oldalán feküdtek. A combcsontok és a térdek mellett előkerült nagyszámú nehezék jelzi, hogy ezekkel felszerelt orsókat a temetés során az elhunyt mellé, vele párhuzamosan fektették és a fa orsószár felső vége a kéz közelébe lehetett.⁷⁷⁵ Ennek a helyzetnek a másik bizonyítéka, hogy az orsókarikás sírok felében, 30 esetben az orsókarika a palástján állt, huszonhat temetkezésben a palástján feküdt, mindegyik merőlegesen a combcsontra, furatával párhuzamosan a váz tengelyével. A temetkezések többségében az orsógombok és orsókarikák nem a sír alján, hanem 3–6–10 cm betöltésen feküdtek, ami jelzi, hogy az elhunytat koporsóban temették el.

Az orsógomb nagyobb számban került elő a koponya környékén és a könyök magasságában, míg az orsókarika az alkarcsontok, a csukló és a kézfej mellett, ahol azonban egy orsógomb se került elő. Az alsótest területét tekintve az orsógomb a két combcsont között, az orsókarika a lábfej és a boka mellett, valamint a lábscsontok előtt került elő az orsógombhoz képest nagyobb számban (19. táblázat).

<i>Testrégió szerinti helyzet</i>	<i>Orsókarika</i>		<i>Orsógomb</i>		<i>Orsókarika+orsógomb</i>		
	<i>Bal</i>	<i>Jobb</i>	<i>Bal</i>	<i>Jobb</i>	<i>Bal</i>	<i>Jobb</i>	<i>Testtáj</i>
A koponya mellett, mögött	1	2	2	2	3	4	39
A felkarcsont külső oldala mellett	3	1	3	2	6	3	
A könyök magasságában	1	2	3	3	4	5	
Az alkarcsonton, külső oldala mellett	4	2	–	–	4	2	
A csukló, a kézfej mellett	1	3	1	1	2	4	
A medencében	–	1		1		2	
A combcsont külső oldala mellett	6	6	3	2	9	8	54
A combcsont belső oldala mellett, a kettő között	–	–	4	–	4	–	
A lábszárcsont, a térd külső oldala mellett	9	6	5	4	14	10	
A boka, lábfej mellett	2	4	2	1	4	5	
A lábscsontok előtt, a sír DNy-i végében	5		2		7		7
A sírbetöltésből, szórvány	3		4		7		–
Összesen	27	27	23	16	50	43	

19. táblázat. Szegvár-Oromdülő. Az orsonehezékek síron belüli helye
Table 19. Szegvár-Oromdülő. Position of spindle discs and whorls in the grave

A sírok többségében egy-egy orsókarika vagy orsógomb került elő, de néhány temetkezés esetében ettől eltérő a helyzet.

Két orsókarika feküdt egy adultus nő bal felkarja mellett (116.) és egy matusus nő (165.) lábfeje előtt. Egy-egy orsókarika került elő egy juvenis nő jobb kézcsontjainak belső oldalánál és a bal combcsont külső oldala mellett, valamint egy adultus nő bal alkarcsontján és a jobb combcsont külső oldala mellett. Az együtt előkerült orsókarikák átmérője között kicsi, 0,2–1,5 cm-es különbség van, és mindegyik a könnyebb orsókarikák közé tartozik, három sír orsókarikája közötti minimális, 6–7 gramm eltérés mellett a 883. sír egyik karikájának tömege kétszer nagyobb, mint a másiké.

Egy-egy orsókarika és orsógomb egy infans II. gyermek (571.) és egy juvenis nő (340.) mellől került elő. A gyermek sírjában a felsőtest mellől, a könyökön feküdtek az agyagnehezékek, a juvenis nő bal lábszárcsontjának belső oldalánál kerültek elő. Az orsókarikák átmérője nagyobb (természetesen) az or-

⁷⁷⁵ NAGY 2018, 276.

sógombokénál, és ezek is a könnyebb orsónehezékek közé sorolhatók. A 340. sír orsógombja 5 grammal nagyobb a párjánál, míg az 571. sír orsókarikája közel négyszer nehezebb az orsógombnál.

Egyedi a 939. számú temetkezés, ahol a juvenis nő bal felkarjának külső oldala mellett szorosan egymás mellett feküdt négy orsókarika (melyeket az ásatáson elloptak) és egy, minden szempontból kisméretű darab a bal alkar külső oldala mellett.

Az orsónehezékek két olyan sírbeli helyét kell külön még megemlítenünk, melyek elütnek az általánostól (a test mellett, fölött) és csak kis számban fordultak elő. Egyik ilyen a koponya közelében előkerült agyagnehezékek esete, ahol négy orsógomb és két orsókarika feküdt. Egy adultus (896.) és egy felnőtt (888.) nő koponyája mögött orsógomb, egy-egy infans II. gyermek koponyája jobb oldalán orsógomb, illetve az állkapocs bal szára mellett orsókarika került elő. Egy-egy matusus nő bal kulcscsontja (73.) helyén orsógomb (állatjáratban?), illetve a jobb felkar felső vége mögött (111.) orsókarika feküdt.

A másik eset a lábcsontok előtti helyzet. Öt sír láb felőli végében orsókarika, míg egyben orsógomb került elő. Két infans I. gyermek (299., 739.) és 1-1 juvenis (1.), adultus (848.) és matusus nő lábcsontjai előtt került elő orsókarika, míg a 862. sírban nyugvó infans II. gyermek lábfeje előtt egy orsógomb volt.

Az előbbieket alapján a szegvári agyagnehezékekkel felszerelt orsóval eltemettek neme, életkora, sírbeli helye, helyzete, valamint az orsónehezékek formája és méretei között nincs összefüggés. Azaz bármekkora orsógomb vagy orsókarika gyermekek és a különböző életkorú nők sírjaiban bárhol előfordulhatott – az általunk külön említett kisszámú esetet kivéve. A szegvári orsókarikák és orsógombok aránya eddig egyedi esetnek számít, nem igazolja azt az általánosan elfogadott véleményt, hogy a kora avar korra az orsókarikák használata volt a jellemző.⁷⁷⁶

A Tiszántúl 25 kora avar kori lelőhelyéről közel 50 orsónehezék előkerüléséről van tudomásunk, de ezeket most nem tárgyaljuk, mert az szétfeszítené a fejezet kereteit. A régió területéről ismert orsókarikák és orsógombok jellemzői (méretek, sírbeli helyzetük stb.) nem tér el a szegvári daraboknál megfigyeltétől,⁷⁷⁷ azt kivéve, hogy ezek többsége orsókarika. A terület lelőhelyeire és sírszámára kivetítve az orsónehezékek nem sorolhatóak a gyakori mellékletek közé.

Kitekintésként érdemes röviden két adatra utalnunk, ami jól jelzi a Tiszántúl egyik régiójában végbement a változást. A közel hasonló sírszámmal (534) rendelkező, az avar kor második felére keltezhető Székkutas-Kápolna-dűlői temető 76 sírjából került elő orsógomb, kettőből orsókarika, melyek többsége nők melléklete volt, de két férfisírból is ismert.⁷⁷⁸

A másik adat, hogy az avar kor második felében a Körös–Tisza–Maros területén használt 3277 temetkezőhely közül 38 lelőhely 432 sírjában volt orsógomb és 17 sírban orsókarika. Ezek többsége nő, és csak 36 gyermek és fiatal mellékelte volt, de 9 férfi sírjában is előkerült orsónehezék.⁷⁷⁹ Az orsókarikának és az orsógombnak a Szegváron dokumentált arányához képest ez jelentős eltérés. Ugyanakkor a három folyó által határolt terület sírjaiban ezek is, mint az oromdűlői temetőben, a bal és a jobb oldalon közel azonos esetben kerültek elő, azzal a jelentős különbséggel, hogy a késő avar kori sírokban mindkét oldalon a medence sávjában feküdtek az agyagnehezékek, addig Szegváron éppen erről a területről kerültek elő a legkisebb számban.

Vaskések (72. kép)

Az oromdűlői sírokban az orsógombok után az egyik leggyakrabban előforduló munkaeszköz a vaskés. A temető 75 sírjából, azaz a temetkezések 16%-ából került elő vaskés, a 134. és a 930. sírban két darab

⁷⁷⁶ CSALLÁNY 1943, 165; KOVRIG–KOREK 1960, 292.

⁷⁷⁷ Erre a helyzetre jó példa a nemrég közölt kövegyi temető (BENEDEK–MARCSIK 2017, 391), még az egyedi esetnek számító 939. sír öt orsónehezékéhez is található párhuzam a Gyula-Dobos I. utcai sír mellékletei között (LŐRINCZY 1998, 348–349, 12. kép 4–5).

⁷⁷⁸ BENEDEK 2003, 316.

⁷⁷⁹ BENEDEK 2017, 295.

is. Egyetlen kivétel egy egyenes hátú, egyélű példány. Három darab alsó (53., 198., 349.), tíz darab felső, döntő többségük (39) középső nyélállású. A töredékes, hiányos példányok esetében a típust nem lehetett meghatározni.

Folyamatosan és arányosan növekvő mérettartományban a vaskések hossza 8 és 22 cm közötti. A legtöbb – 48 darab – 12–19 cm hosszú. A 134., 879. és a 930. sír darabja 26 cm hosszú, ezeket talán már törnek lehetne meghatározni. A kések szélessége 0,9–1,5 cm. A penge és a markolat nyúlványa változó méretű. A pengék hossza 5,7–13,5 cm, míg a nyélnyúlványoké 2,5–6 cm. Az egyenes és lapos nyélnyúlványok végének kialakítása igen változatos: vannak félkörívesek, hegyesedőek, illetve tompaszögben végződők.

A kések felületén megmaradt, vasoxidral átítatódott szerves anyag maradványok alapján változatosságnak késtokokra következtethetünk. Legnagyobb számban, 23 esetben (pl. 90., 537., 700., 870.) a kés – a pengén megmaradt famaradványok alapján – fatokban volt. 14 kés tokjának egyik oldala fából, a másik bőrből készülhetett (pl. 53., 179., 492., 720.). Nyolc kés bőrtokban lehetett (pl. 314., 349., 860.), az 531. és a 697. sír késpengéjén vászonkötésű textiltöredék, míg a 770. sír pengéjének egyik oldalán fa, másik oldalán egy részén textiltöredék maradt meg.

A markolatnyúlványok többségét értelemszerűen farostok borították, kivételt jelent a 306. és a 759. sír, ahol a nyélnyúlvány mindkét oldalát bőr, míg az 556. sír késének nyúlványát egyik oldalról bőr-, a másiktól textilmaradvány fedte.

A késekkel kapcsolatban két megfigyelést kell megemlítenünk. Egyes késpengékhez és nyélnyúlványokhoz mintha kerek szegecsfejek rozsdásodtak volna. Mivel a leletek rossz megtartásúak, állapotuk miatt bizonytalan a megfigyelés, de mivel nem egy esetről van szó, talán nem a véletlen műve. Kerek fejű vasszegecs van nyélnyúlványon, közel a pengéhez (179.), a nyúlvány felső végén (306.), a nyéltüske tövében az egyik oldalon és a másik oldalán, középtájon (81.), a penge egyik oldalán 3–4 darab (340.), a penge egyik oldalán és nyelén (500.) a penge két oldalának felső harmadában (531.), a penge oldalán (829.) és a penge nyél felőli végén (870.). Nem zárható ki annak lehetősége, hogy ezek a kerek fejű szegecs a késtokot díszítették. Az 531. sír vékony pengéjének alsó harmadához vasból készült élvédő rozsdásodott.

Több kés esetében (71., 492., 650., 707., 874.) egy kisebb vaslemez rozsdásodott a penge egyik oldalának felső harmadához. Mivel ez sem egyedi eset, valószínűleg nem véletlen. Az biztos, hogy mindegyik vaskés magában feküdt, körülötte nem volt más melléklet. Ez a helyzet arra utal, hogy a vaslemezek a kések tokját díszítették.

Az Oromdülőben 52 férfival, 16 nővel és 7 infans II. gyermekkel temettek el vaskést. A férfiak 61%-a, a nők 16%-a, míg az infans II. gyermekek 10%-a kapott vaskést.⁷⁸⁰ Szükséges megjegyeznünk, hogy a temetőben igen magas az infans I. korban elhunyt gyermekek sírja, de egyből sem került elő vaskés. Életkorcsoportok szerint 7 juvenis fiú (férfi) és 4 leány (nő) mellett 12 adultus férfi és 9 nő, 24 matusus férfi és 2 nő, valamint 5 senium férfi és 1 nő melléklete volt vaskés. Ezek szerint az idősebb korosztály tagjai kaptak mellékletül vaskést. Az idősebb korosztályhoz tartozik az a 4 felnőtt férfi is, akiknek életkorát nem lehetett pontosabban meghatározni. A kések mérete, az életkorcsoportok és a nemek között nem találtunk összefüggést.

A sírok többségében (42) a kés az eltemetett bal oldala mellett feküdt. A felkar belső oldalánál 4 esetben került elő, az alkar és a medence-derék sávjában – a viseleti helyen – alkaron és annak belső oldalán 3 sírban, a kézcsontoknál két esetben, míg a medencelapát alatt, felett, mellett 12 esetben. A medencétől lefelé, a combcsont külső oldala mellett 11, a combcsont alatt 8, míg a combcsont belső oldalánál valamint a lábszár felső végénél 1-1 esetben feküdt a vaskés.

⁷⁸⁰ Szerintünk ez az arány realisabb képet mutat, mint az általánosan gyakorolt arányszámítás, ahol a teljes temetőre vetítik ki az adott leletekkel eltemetettek százalékát.

Szemben a bal oldallal, a jobb oldalon csak 15 sírban fordult elő vaskés. Az alkar mellett 8, a combcsont belső oldalánál 2, kívül 5 esetben feküdt. A kések sírbeli pozíciója nem kapcsolható egyik vagy másik nemhez.

Testtájak szerint elhelyezkedésük alapján az egyetlen, koponya mögötti eset mellett a felsőtest területéről négy, a bal oldali felkar melletti előforduláshoz a mellkason fekvő két darabot lehet sorolni, míg a derék és a medence sávjában összesen 26 esetben került elő ez a hétköznapi tekinthető eszköz. A combcsontok mellett fekvő 27 esethez számíthatunk 4, combcsontok között fekvő vaskést is. Ezek szerint 5 temetés során a felsőtest egyes részeire fektették a vaskést, míg a medence, illetve a derék sávjában fekvő kések arra utalnak, hogy azokat közvetlenül az övre erősíthették vagy az övbe volt bedugva. A combcsontok különböző magasságában fekvő eszközök az övről hosszabb szíjon lelógó tokban voltak. A rablás, bolygatás következtében másodlagos helyről, betöltésből 9 sírban került elő vaskés.

Kicsi azoknak a daraboknak a száma, melyeknek az előkerülési helyén, helyzetén kívül a pontos fekvését sikerült feljegyeznünk. Ennek ellenére érdemes megemlítenünk, hogy négy sírban (100., 714., 722., 879.) a kés élével befelé, négy másik temetkezés esetében (184., 492., 500., 760.) élével kifelé, míg négy sírban (76., 531., 539., 542.) élével felfelé feküdt. A bal felkar mellől előkerült vaskések közül kettő (76., 184.) hegyével a koponya irányában került elő.

Kisszámú adat áll rendelkezésünkre a tiszántúli kora avar kori temetkezések késmellékleteiről. Szegvár-Oromdúlón kívül jelen pillanatig 11 lelőhely 28 késmellékletéről van több-kevesebb adatunk. Ezeknek a vaskéseknek a többsége régi ásatásból származik, köztük sok töredékes, így méretük nem mérvadó. Statisztikailag is kérdéses összehasonlítani ezeket a szegváriakkal, mivel az utóbbiakból háromszor annyi darab ismert, mint a Tiszántúl többi kora avar kori temetkezéséből. Ami a rendelkezésünkre álló információkból említést érdemel, az a kések síron belüli helye. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a régi ásatások ellenére huszonhat temetkezésből előkerült kés helyét ismerjük, melyek döntő többsége (17 eset) az elhunyt bal oldalán – a medencelapáton, alatta, a kézcsontok belső és a combcsont külső oldala mellett – feküdt.⁷⁸¹ Csúpan négy olyan sír van, ahol a kés a jobb oldalon, az alkarcsont belső és a combcsont külső oldala mellett került elő.⁷⁸² A fentieken kívül – hasonlóan a szegvári esetekhez – ismertek egyedi helyzetek is: vaskés került elő a koponya bal oldalán,⁷⁸³ a mellkason,⁷⁸⁴ és a lábfejek alól.⁷⁸⁵ Az életkor és nem megoszlása hasonló a Szegváron megfigyelt arányokhoz: 18 férfi mellett 4 nő és 3 infans II. gyermek kapott vaskést.

Ezek alapján a Tiszántúl kora avar kori közösségeinek tagjai közül az idősebb felnőtt férfiak jellemző melléklete volt a vaskés, melynek döntő többsége az elhunyt bal oldalán, viseleti helyen feküdt.

A szegvári temető kések sírjainak arányait érdemes összehasonlítani a területről ismert, az avar kor második felében használt, közel azonos sírszámú Székkutas-Kápolna-dűlői temetőben megfigyelttel. Székkutason az egyik leggyakrabban előforduló melléklet a vaskés volt, amely 138 sírban, a temetkezések 26%-ban⁷⁸⁶ – ellentétben a szegvári 16%-kal – került elő. A 10% különbség jelentősnek tűnik. Ugyanakkor Székkutason is a vaskés főleg a férfiak (81 sír), részben a nők (29 sír) és kisebb számban gyermekek (15 sír) melléklete volt.⁷⁸⁷ Ha nemként vizsgáljuk a késmelléklettel rendelkezők arányát, akkor a férfiak

⁷⁸¹ Apátfalva-Nagyút 377. sír (VARGA–CSEH 2017, 447), Homokrév/Mokrin-Vodoplav-dűlői (SRB) 1., 4., 13., 31., 39., 49., 53., 62., 67., 69. (Lásd 460. j.), Szőreg-Homokbánya 1. sír (KÜRTI 2003, 230), Tiszavasvári-Eszényi telek (GULYÁS–LŐRINCZY 2018a, 91), Tiszavasvári-Kashalom dűlő 34. sír (LŐRINCZY–RÁCZ 2014, 181), Tiszavasvári-Koldusdomb 21. sír (GULYÁS–LŐRINCZY 2018, 536).

⁷⁸² Kiszombor O 5. sír (CSALLÁNY 1939a, 126), Tiszavasvári-Koldusdomb 6., 18. sír (GULYÁS–LŐRINCZY 2018, 532–533, 534), Szegvár-Sápoldal (BÓNA 1979, 8, 1. kép).

⁷⁸³ Tiszavasvári-Koldusdomb 5. sír (GULYÁS–LŐRINCZY 2018, 532),

⁷⁸⁴ Hódmezővásárhely-Kopáncs II. 233. sír (HERENDI 2012, 352).

⁷⁸⁵ Kövegy-Nagy-földek 30. sír (BENEDEK–MARCSEK 2017, 377).

⁷⁸⁶ BENEDEK 2003, 315.

⁷⁸⁷ BENEDEK 2003, 315.

48%, a nők 13% és a gyermekek 10%-a kapott. Ezek az arányok – figyelembe véve a szegvári férfiak 61%-os, a nők 16%-os és az infans II. gyermekek 10%-os arányát – igen hasonlóak. Ebből a szempontból nincs markáns különbség a két közösség késvisellete, használata között, azonban Székkutason a vaskések legtöbbször (55 eset) a halott jobb oldala mellől kerültek elő, ellentétben a Szegváron megfigyelttel, ahol fordított az arány, ott csak 15 temetkezésben feküdt a kés a jobb oldalon. Ugyanakkor egyik temetőben sem kötődik következetesen a jobb vagy bal oldali elhelyezkedés az egyik vagy másik nemhez.

A székkutasi temetőben megfigyelt jellemzők megegyeznek a Körös–Tisza–Maros közén az avar kor második felében megásott sírok esetében dokumentálttal,⁷⁸⁸ ugyanúgy, mint a szegvári sajátosságok a kora avar kori tiszántúli temetkezésekkel. Ezek szerint a területen élő, egymást követő népesség késviselésében jelentős változás, markáns különbség figyelhető meg. Ugyanakkor a Tiszántúllal nyugatról határos Duna–Tisza közti kora avar kori sírok vaskései – 24 lelőhely 154 sírja alapján – nemtől független az elhunyt jobb oldalán kerültek elő, míg néhány közösségre a kés bal oldali viselete volt a jellemző.⁷⁸⁹

Külön kell említést tennünk a 22 cm-nél hosszabb, valamint az ezüstszerelések késekről. A 134. sírban, egy adultus nő jobb combcsontján, egy piperekanál mellett, egy kb. 26 cm-es, egyélű, egyenes hátú, középső nyélnyúlványos vaskés került elő töredékes állapotban, míg egy 11,5 cm-es, ugyancsak egyélű, nyélnyúlványos darab a sír betöltéséből. A 879. sírból egy 26,3 cm hosszú, egyélű, egyenes hátú, középső nyélállású vaskés feküdt bőrtok lenyomatával egy maturus férfi bal combcsontjának külső oldala mellett, azzal párhuzamosan, élével a combcsont felé. A harmadik, kb. 26 cm hosszú, egyélű, egyenes hátú, középső nyélállású vaskés töredékes állapotban került elő egy adultus férfi (930.) bal combcsontjának külső oldala mellett. Ezek a darabok a temető leghosszabb késeinél is négy cm-rel hosszabbak és néhány mm-rel szélesebbek, de az általános formai hasonlóságuk és a többitől eltérő méretükön kívül csupán egy közös van bennük. Míg adultus és maturus nő és férfiak melléklete volt egy-egy hosszú vaskés, addig a nő jobb, a férfiak bal combcsontja mellett, azzal párhuzamosan kerültek elő. Azt érdemes megjegyeznünk, hogy két esetben a hosszú vaskés mellett volt egy másik, rövidebb darab is.

A temető két sírjából került elő ezüstszerelések vaskés.⁷⁹⁰ A 335. sírban egy adultus férfi ágyékcsigolyája és a jobb alkarcsontja között feküdt egy egyélű, a temető egyetlen enyhén ívelt hátú vaskése, melynek hossza 16,7 cm, néhány mm-rel szélesebb volt a többi szegvári darabnál. A másik ezüstszerelés, egyélű, egyenes vaskés egy maturus férfi (815.) keresztcsontján feküdt. A 14 cm hosszú kés ugyancsak szélesebb volt néhány mm-rel, mint a többi szegvári darab.

A két ezüstszerelés vaskés nem a szokásos helyen, a jobb vagy bal oldalon, az alkar vagy a combcsont mellett feküdt, hanem az ágyékcsigolyák és a jobb alkar között (335.), illetve a mellkas bal oldalán, ferdén a keresztcsonton, külső oldalával lefelé (815). A medencén vagy a mellkas alsó részén fekvő kések esetében felmerült annak lehetősége, hogy azok az övbe voltak bedugva. A szegvári darabok esete ezt a lehetőséget kizárja. A 335. sírban fekvő kés a sír tengelyére 45°-os szögben feküdt, külső oldalával lefelé és hegyével a könyök irányában (72. kép 12). A 815. sír példányának helyzete szinte a tükörképe az előző darabénak. A bal oldalon, a keresztcsont és a könyök között feküdt, nyelével a bal könyök irányában, a hátoldalán (72. kép 11). Mivel a 815. sírban a harmadik ágyékcsigolya mellett, pecekkel lefelé, hegyével a bal alkar irányában fekvő trapéz alakú vascsat részben a kés alatt volt, valamint a 335. sír kése fordított helyzetben, hegyvel felfelé, a könyök irányban feküdt, ezért valószínűbbnek tartjuk, hogy ezt a két ezüstszereléses kést a temetés során helyezték az elhunyt mellkasának alsó részére.⁷⁹¹

⁷⁸⁸ BENDE 2017, 289–290.

⁷⁸⁹ BALOGH 2016, 262.

⁷⁹⁰ A két kés részletes értékelését lásd CSIKY 2022.

⁷⁹¹ A szegvári kések döntő többsége az elhunyt jobb vagy bal oldalán került elő, és csupán két esetben figyelhetjük meg az ezüstszereléses késekhez hasonló helyzetben eltemetett vaskést. A 33. sírban a férfi keresztcsontján ferdén feküdt a kés, míg a 100. sírban a bal medencelapáton.

A szegvári ezüstszerelékes vaskéshez hasonló darabok igen ritkák a Kárpát-medencei avar leletek között. Jelen pillanatban csak két hasonló darabot említhetünk. Az egyiket a Duna–Tisza közéről, Kunpeszér-Felsőpeszéri út 8. sírból,⁷⁹² a másikat a Tiszántúlról, Makó-Mikócsa halom 518. sírjából.⁷⁹³ A kunpeszéri ezüstszerelékes vaskés a díszítettségén túl abban is kiváló párhuzama a szegvári daraboknak, hogy a 815. sír késéhez hasonlóan a bal medencelapát és az alkar között feküdt, hegyével a könyök irányában⁷⁹⁴ – hasonlóan a 335. sír darabjához.

Volutás végű vaseszközök (71. kép 1–5)

Az igen ritkának számító lelettípus a szegvári temető három temetkezéséből került elő. A 72. sírból a téglalap alakú, volutás végétől fokozatosan keskenyedő, ovális keresztmetszetű eszköz teljes felületét vasoxiddal konzerválódott famaradvány borítja. Nincs se éle, se hegye. H.: 15,8 cm, legnagyobb sz.: 1 cm. Hasonló, de arányaiban eltérő a 172. sír vaseszköze, amely téglalap keresztmetszetű, fokozatosan keskenyedő, és ennek a darabnak sincs se éle, se hegye. Széles végéhez két vagy több vaskarika rozsdásodott. Teljes felületét vasoxiddal konzerválódott farost borítja. H. 15,5 cm, sz.: 1,2 cm. A 730. sírből előkerült darab négyszögletes, a hegye fele enyhén keskenyedő szakasz háromszög keresztmetszetű. Széles végéhez mintha két vaskarika rozsdásodott volna. Felületének nagyobb részét vasoxiddal konzerválódott bőr fedi. Hegye töredékes. H.: 13,6 cm, sz.: 1,1–1,7 cm. Valószínűleg a vaseszközhöz tartozik a mellőle előkerült összefüggő, megtarthatatlan vasrozsa, melynek egyik oldalán vasoxiddal konzerválódott falenyomat volt.

A három vaseszköz közös sajátossága – és ami egyben megkülönbözteti őket a vaskésektől –, hogy különböző a keresztmetszetük, de egyiknek sincs se éle, sem pedig hegye. Hosszuk és szélességük közel azonos.

Alakjukon kívül több közös jellemzőjük van. Egy-egy darab infans II. gyermek (172.) és két fiatal nő (72., 730.) melléklete volt. Mindhárom eszköz az elhunyt bal oldalán, az alkarcsont belső, illetve külső oldala mellett feküdt – tehát nem viseleti helyen –, és mindhárom temetkezés fülkesír volt.

A szegvári darabokon kívül az általunk vizsgált területről eddig csak két darabot említhetünk párhuzamként. A Kiszombor O temető 6. sírjában egy nő mellkasán, nagyjából a mellcsont magasságában feküdt töredékes állapotban a felső végénél ovális, a hegye felé keskenyedő, kerek keresztmetszetű vaseszköz. Széles végéhez 3 kisméretű, lapos vaslemez rozsdásodott. Teljes felületén famaradvány látszik. Eredeti h.: 17,7 cm, sz.: 0,5–1,3 cm.⁷⁹⁵

Talán ide sorolható a Deszk D temető 170. sírjának egyik melléklete. A két darabban megmaradt vaseszköz felső része keskeny téglalap, lejjebb szélesebb, majd fokozatosan elvékonyodó alsó harmada kerek átmetszetű. Teljes felületét konzerválódott famaradvány borítja. H.: 20 cm.⁷⁹⁶

Ezektől az eszközöktől – a végük hasonló kialakítása ellenére – különböznek az avar kor második feléből a területről ismert egy vagy kétélű vaskések, melyeken egyértelmű az él kiképzése.⁷⁹⁷ Ezek a darabok beleillenek az avar kor második felében gyakoribb, hasonló kialakítású volutás végű vaskések körébe.⁷⁹⁸

Vasárak

Az oromdülői temető 7 sírjából került elő vasár. Kialakításuk változatos, elhegyesedő végük általában kerek metszetű, nyéltüskéjük keresztmetszete négyzet (874., 900.), téglalap (58., 877.) vagy kör (33.),

⁷⁹² BALOGH 2013, 398. kép 3.

⁷⁹³ CSIKY 2022.

⁷⁹⁴ BALOGH 2013a, 167, 396. kép 1.

⁷⁹⁵ CSALLÁNY 1939a, 126, V. tábla 17; LŐRINCZY–STRAUB 2003, 178, 6. kép 3.

⁷⁹⁶ CSALLÁNY 1943, 162, 27. tábla 10; LŐRINCZY–STRAUB 2003, 175, 2. kép 7.

⁷⁹⁷ Székkutas-Kápolnadűlő 465. sír (B. NAGY 2003, 62, 159. kép 11), Tiszafüred-Majoros 369. sír (GARAM 1995, 52, Taf. 86, 369:1).

⁷⁹⁸ VÉKONY 1986.

melyet vasoxiddal konzerválódott farost borít. Hosszuk 6–7,8 cm, ebből nyéltüskéjük hossza 3,1–4,3 cm, de töredékességük miatt eredeti méretük néhány esetben nem állapítható meg.

Csak idős, adultus (533., 900.), matusus (33., 868., 874., 877.) és senium (58.) férfiak melléklete volt. A korosztályok között nagyjából kiegyensúlyozott az arány: az adultus férfiak 9, a matusus 14, míg a senium férfiak 16%-a kapott tarsolyában vasarat.

Szegváron a vasarak minden esetben az elhunyt bal oldala mellől kerültek elő, de sohase magukban. Az 58. sírban a combcsont belső oldalánál, a szeméremcsont előtt csiholóval, kovákkal, vascsattal együtt, az 533. sírban a combcsont felső vége és a kézcsontok között vas-, ólom- és ezüstlemez töredékekkel, kovákkal, vaskorongokkal stb., míg a 868. sírban a combcsont és a szeméremcsont között vaskés pengetöredékével és vastöredékkel összerozsdásodva került elő vasár. A 874. sírban a medencelapát és az alkarcsontok között kovákkal, vaslemeztöredékkel összerozsdásodva egy fenőkő társaságában, a 877. sírban a medencelapát külső pereménél fekvő, összerozsdásodott csiholóval és kovával, a 900. sírban a bal medencelapát külső szélénél vascsipesszel együtt feküdt vasár. Ezek együtt egy-egy tarsoly tartalmát jelzik. Közös az azonos helyen, gyakran a sír tengelyére merőleges előkerülésük. E mellett tarsolyra utaló másik bizonyíték, hogy a 868. sír esetében ezek mögött keresztben feküdt egy vas tarsolymerevítő. Kivételet jelent a 33. sír, ahol a vasár a combcsont alsó vége alól, másodlagos helyről került elő.

A vizsgált területről csak néhány temetkezést említhetünk, ahonnan vasár származik. A Kiszombor O 2. sírban a bal combcsont külső oldalán fekvő töredékes páncéllemezekkel és kovakövel együtt került elő egy vasár töredéke, felületén farostmaradványokkal, melyeket kb. 5 cm széles sávban ezüstlenyomat borított.⁷⁹⁹ A Deszk D 175. sírban 5 kovakő és páncéllemez töredéke mellett nyílhegy szárára emlékeztető, fakorhadékkal borított vastöredék (vasár) volt.⁸⁰⁰ Az ásató, Móra Ferenc szerint a sírban fiatal fiú maradványa feküdt. Ezekon kívül említhető a még publikálatlan Deszk G. 55. sír, amelyben vasár töredéke⁸⁰¹ mellett vascsiholót és öt kovakövet találtak. A kisszámú eset a régi ásatási módszerek mellett a kisméretű tárgy rossz anyagmegtartásával is magyarázható.

Összehasonlításként érdemes megemlítenünk a közel hasonló sírszámú, késő avar kori Székkutas-Kápolnadúlói temetőt, ahol igen kis számban került elő vasár. Itt 8 sír – 6 férfi és 1 nő, illetve egy nem meghatározható nemű felnőtt – melléklete volt. Hasonló az arány a Körös–Tisza–Maros közének az avar kor második felében használt temetkezései között, ahol 9 lelőhelyen, 31 sírban volt vasár, azok főként férfiak, kétszer nők, illetve kétszer gyermek és fiatal mellékleteként. Bár sok esetben előkerülésük helye nem ismert, de főként deréktájon, a jobb oldalon feküdtek, néha más tárgyakkal együtt, egyértelműen tarsolyban.⁸⁰² A vasarak nagyarányú jobb oldali előfordulása fordított helyzetet jelent a kora avar kori bal oldali viselethez képest.

Vasszigony

A Tiszántúlon egyedinek mondható szerszám, szakállas, köpűs vasszigony került elő a temető 179. sírjából. A téglalap keresztmetszetű, egyágú szigonynak csak egy szakála van. A köpűben található, vasoxiddal konzerválódott famaradvány tanúsága szerint fanyelével együtt a matusus férfi koporsója mellett, a bal felkarcsont magasságában feküdt.

A szegvári szigonyon kívül a vizsgált területről eddig csupán egy hasonló vaseszköz ismert a Tisza-vasvári-Eszenyi telken feltárt padmalyos temetkezésből. Az egyedi formájú, szigonyként értelmezett töredékes, nem köpűs, hanem elhegyesedő végű villás darab egy fiatal fiú bal lábszárcsontja mellett feküdt, a felületéről hiányzó farostok alapján nyél nélkül került elő.⁸⁰³

⁷⁹⁹ CSALLÁNY 1939a, 126, IV. t. 24; CSALLÁNY 1972, 23.

⁸⁰⁰ CSALLÁNY 1943, 162.

⁸⁰¹ MFM 53.18.181. ltsz.

⁸⁰² BENDE 2017, 291.

⁸⁰³ GULYÁS–LŐRINCZY 2018a, 91.

A kora avar kori szigonyok kisszámú darabjainak jellemzőit nemrég állították össze.⁸⁰⁴ A szegvári köpüs darab 28,5 cm-es hosszával átlagos, beleillik a dunántúli férfisírokból előkerült szigonyok sorába. Ugyanakkor a dunántúli darabok többsége a koporsóban, a jobb oldalon, hegygel a lábak irányában fektetve, míg a két tiszántúli példány az elhunyt bal oldalán, a szegvári biztosan a koporsón kívül, hegygel a koponya irányában.

A szigonyos temetkezéseket Garam Éva halászsok sírjaiként értelmezte.⁸⁰⁵ Ennek a szegvári matusus férfi szegényes leletanyaga nem mond ellent, de a férfit fülkesírba temették, amelynek a kiásása jóval nagyobb munkát igényelt, mint a sima aknasíré. E mellett a fülkesír aknájában egy-egy bika, szarvasmarha és juh maradványait temették, melyek együttesen nem egy egyszerű halászra utaló jellemzők. A tiszavasvári fiatal férfi bizánci amforája, részleges lótemetkezése és veretes fejkantárja szintén nem mondható egy halászra utaló melléklet-együttesnek.⁸⁰⁶

A kérdés valójában az, miért ilyen kis számban helyeztek el a sírokban halászatra utaló eszközöket, hiszen jogosan feltételezhetjük, – csak a Tiszántúl területén maradvánnyal –, hogy Szegvár esetében a Kórógy, Kurca és a Tisza, Tiszavasvárinál a Tisza és a Hortobágy vize bőven adott lehetőséget a közösség tagjainak a halak különböző módon, eszközökkel történt megszerzésére, begyűjtésére.

Horgok

A 336. sírból egy kerek átmetszetű vashuzalból hajlított hegyes végű horog került elő. Akasztóhurka oldalirányban visszahajlított. H.: 5,5 cm, horogszár h.: 4,5 cm, öbölnyílás – ez a hegytől a szár síkjáig mérhető távolság – 1,6 cm. Az 537. sírból egy hegyes végű bronzhorog került elő. Akasztóhurka hátrafelé hajlított. H.: 4,2 cm, horogszár h.: 3,3 cm, öbölnyílás: 1,7 cm.

A két horog a közel hasonló mérete mellett anyagában és a függesztőfül kialakításában eltér egymástól. A vashorog eredeti vastagságát a korrózió miatt nem lehet megállapítani.

Mindkét horog megbolygatott, kirabolt fülkesír bontása során került elő, így sírbeli helyzetük és a rablás után maradt töredékes, hiányos leletegyüttesük nem segíti funkciójuk pontos meghatározását. Nem valószínű, hogy a horgászathoz használt horgok voltak, mert egyrészt nincs szakálluk,⁸⁰⁷ másrészt a 336. sírban egy infans II. gyermeket, míg az 537. sírban egy juvenis nőt temettek el, akik nem valószínű, hogy mellékletül horgászathoz használt horgokat kaptak. Ugyanakkor – bár az 537. sírből egy orsógomb is előkerült – az sem valószínű, hogy a nemrég felismert, a fonásnál használt szálvezető horgokkal azonosak a szegvári darabok,⁸⁰⁸ mivel az eddig azonosított szarmata példányok jóval rövidebbek, száraik végei hegyesek (nem akasztóhurkosak) és huroköblük jóval kisebb.

Csipeszek (73. kép 20–28)

A temető 11 sírjából került elő – általában a piperekészlet részének tekintett – csipesz. A három bronz és a kilenc vas példány méretei változóak. A két bronz lemezcsipesz a legrövidebb (3,7 és 4,5 cm), míg a vascsipeszek hossza 4,8 és 7,7 cm között van. Közülük kiemelkedik a 100. sír vascsipesze 10,2 cm-es méretével. A csipeszek legnagyobb szélessége 1,2–1,7 cm között mérhető.

Formájuk általános, a vékony vaslemezről V alakban meghajlított csipesz rugós szára keskeny, míg a szétálló, lapos szára az egyenes él irányában, kisebb-nagyobb mértékben, folyamatosan trapéz formában kiszélesedik. Ettől eltérő az 554. sír bronzlemezről hajlított, hiányos csipeszének fél szára, amelynek

⁸⁰⁴ GULYÁS–LŐRINCZY 2018a, 103.

⁸⁰⁵ GARAM 2014, 280.

⁸⁰⁶ GULYÁS–LŐRINCZY 2018a, 90–91.

⁸⁰⁷ Az avar kori horgászhorogokra lásd Zamárdi-Réti földek 1163., 1392. sír (BÁRDOS–GARAM 2009, Taf. 132:4, Taf. 160:33).

⁸⁰⁸ PÓPITY 2015.

rugós vége sokszög alakú, szárának közepén háromszög alakban áttört, az él irányában kiszélesedő. Az 554. sír két csipeszének felületén vasoxiddal konzerválódott textil, míg a 100., 147. és a 707. sír darabján bőrmaradvány található.

Az oromdűlői temetőben 6 férfival és 5 nővel temettek el csipeszt. Míg a három juvenis nő (1., 554., 707.) mellett egy-egy adultus (887.) és senium (108.) korú kapott csipeszt, addig három adultus (100., 147., 900.) és két maturus (868., 960.) mellett egy felnőtt férfi (B sír).

Az vitathatatlan, hogy a szegvári csipeszek többsége az elhunyt bal oldalánál került elő, de helyzetük egyedi megítélést igényel. Az 554. és a 707. sírban a csipesz a bal alkar alatt feküdt, azzal nagyjából párhuzamosan. A 707. sírban a csipesz felső végénél, azzal nagyjából egy vonalban egymás mögött 6 gyöngy feküdt.

Másik előkerülési helyük, amikor a bal medencelapát és a combcsont találkozásánál feküdtek (147., 900.) csiholóval, illetve töredékes vasárral és kovákkal együtt. Ezek is az övről lógtak, de nem magukban, hanem bőr- vagy textilzacskóban. Eredetileg ezzel megegyező helyen feketett a 100. sír csipesze is annak ellenére, hogy a bal combcsont mellett került elő. Ez másodlagos helyzete volt, mert az egyik oldalához rozsdásodott vastöredék és bronzhuzal töredéke arra utal, hogy eredetileg egy zacskóban lehettek.

A 960. sír darabjának esete annyiban tér el az előbbiektől, hogy a bal alkarcsont és a medencelapát között előkerült töredékes, az élével a koponya irányában fekvő csipesszel együtt talált kovák, töredékes vasár(?) egy vas merevítővel ellátott tarsolyban voltak. A vaslemez felületén többrétegű bőr-, illetve vázszonkötésű szövettöredék van.

A 887. sírban a bal felkar külső oldala mellett, a karcsontra merőleges, élével a sírfal irányában fekvő csipesz magában feküdt, de a felkar külső oldala mellett, azzal párhuzamosan, a csipesztől 8 cm-rel lejjebb vaskés töredéke került elő.

Az 554. sírban a bronzcsipesz egyik szára egy piperekanállal együtt a koponya jobb oldala mellől került elő, talán másodlagos helyzetben. Ugyanakkor az 1. sír vascsipeszének helyzete – az állkapocs jobb sarka alatt feküdt – arra utal, hogy a két eset talán tudatos cselekmény eredménye volt.

Az előbbiekkal ellentétben, a jobb oldalon két bronzcsipesz került elő. Az egyik a jobb medencelapát mögött feküdt a 868. sírban vastöredékekkel és kovával együtt, míg a másik a 108. sírban ugyancsak a jobb oldalon, a sírfal mellől, másodlagos helyről került elő.

A szegvári eseteknél jóval kisebb számban, 7 tisztántúli kora avar kori lelőhely egy-egy temetkezéséből került elő vascsipesz vagy annak töredéke.⁸⁰⁹ Formájuk megegyezik az általános, Szegváron is megfigyelt típussal. A Tiszavasvári-Kashalom-dűlő 34. sír darabján vasoxiddal konzerválódott textil van, a kunszentmártoni 7. sírből előkerült példányon bőrlenymatot figyeltek meg.

Az oromdűlői személyeken kívül a Hajdúdorog-Városcsokor út 1. sírba temetett férfi⁸¹⁰ és öt nő melléklete volt vascsipesz. Míg a Derecske-Kösely (Tekeres) II. 445. sírjában egy juvenis,⁸¹¹ az Apátfalva-Nagyút-dűlő 229. sírjában egy maturus nőt⁸¹² temettek. A Kiszombor O 6.,⁸¹³ a Szentés-Dónát 4.⁸¹⁴ és a Kunszentmárton-Habranyi telep 7. sírjában⁸¹⁵ nyugvó életkoráról nincs adatunk. Egyedi eset a tisztántúli 6–7. századi, csipesszel eltemettek között a Tiszavasvári-Kashalom-dűlő 34. sírja, mivel a többi elhunyttal ellentétben ide egy gyermeket temettek. A sírből előkerült csipesz helyzete is igen ritka, mivel a koponya mögé helyezett „ajándécsomag” része volt.⁸¹⁶

⁸⁰⁹ A kis esetszámot – ebben az esetben is – a régi ásatások sírbontási gyakorlata és a kisméretű vastárgy rossz anyagmegtartása is magyarázhatja.

⁸¹⁰ KRALOVÁNSZKY 1992, 122.

⁸¹¹ DEÁK–SZABÓ 2017, 63, 65; HÁGA–DEÁK–SZABÓ 2017, 118.

⁸¹² VARGA–CSEH 2017, 444.

⁸¹³ CSALLÁNY 1939a, 126; LŐRINCZY–STRAUB 2003, 177.

⁸¹⁴ CSALLÁNY 1900, 396.

⁸¹⁵ CSALLÁNY 1933, 4. Csallány Dezső a 7. sírban fekvőt férfinak írta, de a vascsipesz mellett előkerült bronz piperekanállal együtt ezek női mellékletnek számítanak.

⁸¹⁶ LŐRINCZY–RÁCZ 2014, 151.

Ha a csipeszeknek a szegvári sírokban megfigyelt helye szerint csoportosítjuk a többi tiszántúli temetkezést, akkor a Derecske-Kösely (Tekeres) II. 445. sírban a bal lapocka és a felkarcsont felső vége között előkerült csipesz helyzetéhez a szegvári 1. és az 554. sírt hozhatjuk párhuzamnak, bár azokban a koponya jobb oldalán került elő vascsipesz. A három eset alapján felvethető, hogy ezeket a csipeszeket esetleg a nyakba fűzve viselték. A csipeszek sírbeli helyzete alapján feltételezhető hasonló magyarázat a Kiszombor O 6. és a Szentés-Dónát 4. sír esetében is, ahol a mellkas közepén feküdtek, de nem zárható ki annak lehetősége sem az utóbbi sírok esetében, hogy a temetés során helyezték a csipeszt is tartalmazó zacskót az elhunyt mellére.

A Kunszentmárton-Habranyi telep 7. sírjában egy vascsipesz és egy bronz piperekanál a bal alkar és a combcsont között került elő, melyhez a szegvári, bal oldalon előkerült darabokat említhetjük párhuzamnak. A Hajdúdorog-Városkert út 1. sírban a jobb szeméremcsont helyén feküdt a vascsipesz egy csiholóval és kovával együtt tarsolyban, amelyre a vas tarsolymerevítő utal.

Az Apátfalva-Nagyút-dűlő 229. sírban a jobb felkarcsont alsó harmadánál előkerült csipeszhez párhuzamként említhető a szegvári 108., és a 868. sír.

A ritka tárgytypusnak tekinthető darabok méretei hasonlóak a szegvári csipeszek adataihoz: hosszuk 4,3–7,6 cm, míg élük szélessége 1,2–2 cm között van. Kérdés, hogy mi a magyarázata a csipeszek eltérő méreteinek. A rövidebb darabok kétszeresei a nagyobb méretű – 7–10,2 cm hosszú – darabok.

A legnagyobb vascsipesz a szegvári 100., fegyveres férfisírból került elő. Hasonlóan nagyméretű, 7,6 cm hosszú csipesz került elő az ugyancsak fegyveres hajdúdorogi 1. sírből, vaslemezzel merevített tarsolyból. A szegvári 147. és 900. sír vascsipesze csiholóval, kovával és vasárral együtt volt. Az öt férfin kívül egyedül a szegvári 707. sírban feküdt juvenis nő. Esete nemcsak ezért egyedülálló, hanem azért is, mert az övéen lógó nagyméretű vascsipesz egy gyöngysorral díszített bőrszinóron lóghatott.

A fentiek alapján úgy gondoljuk, hogy az ezekből a sírokból ismertté vált vascsipeszek méretük és sírbeli helyzetük alapján – elfogadva Vaday Andrea és Nagy Margit véleményét⁸¹⁷ – munkaeszközök voltak.

A kisméretűek hossza 3,7–4,8 cm között van, ezért már méretük és részben anyaguk – kettő bronzból hajlított – alapján is igen valószínű, hogy szőröcsipeszek – azaz használati eszközök – voltak. Női használatukat igazolja az Apátfalva-Nagy út 229. és Szegvár-Oromdűlő 1., 108. sírban eltemetett nők csipesze, de meg kell jegyezni, egy kisméretű bronzcsipesz a Szegvár-Oromdűlő 868., matusus férfi jobb medencelapátja mögül került elő kovával és vastöredékekkel.

A vizsgálatba még bevonható sírok közül a szentesi, a kunszentmártoni és a kiszombori sírből a vascsipesz bronz piperekanállal és egy esetben ecsethengerrel együtt került elő. Ezekben az esetekben a vascsipesz az elhunyt nő piperekészletéhez tartozott.

A tiszántúli 18 kora avar kori temetkezés közül vascsipesz 9 esetben a bal, 4 ízben a jobb oldalon került elő, háromszor a koponya mellett és kétszer a mellkason. A nemek szerinti megoszlás kiegyenlítettnek tekinthető: 10 nő, 7 férfi és 1 gyermek melléklete volt a csipesz. A szegvárihoz képest az életkor-megoszlás alig változik a Tiszántúlra vonatkozóan, mivel az újonnan bevont sírok többségéről nem áll rendelkezésünkre embertani meghatározás. A szegvári két juvenis nőhöz a derecskei elhunyt sorolható, míg az adatsorunk az apátfalvi matusus nővel bővült.

A kis esetszám ellenére igen változatos a tiszántúli kora avar kori temetkezésekből ismertté vált csipeszek mérete, sírbeli helyzete és leletösszefüggése, így nem véletlen, hogy többirányú értelmezést is lehetővé tesznek. Sírbeli helyzetük és a közvetlenül velük előkerült leletek alapján két esetben az övről függött le a vascsipesz (554., 707.), így ezek viseleti elemként is értékelhetők.⁸¹⁸

Általánosan elfogadott vélemény szerint a csipeszek többségét kisebb eszközökkel – árral, csiholóval, kovával – együtt a sírbeli helyzetük alapján tarsolyban tartották. Bőr- vagy textilzacskóban lehetett

⁸¹⁷ H. VADAY 1989, 123; NAGY 2018, 285.

⁸¹⁸ BENDE 2006, 92.

a csipesz a szegvári 100., 147., 868., 900. és a kunszentmártoni sírban. Merevítő vaslemezzel ellátott tarsolyban a hajdúdorogi és a szegvári 960. sírban volt. A fentiek értelmében megkülönböztetünk szerves anyagból készült bőrzacsót (többnyire férfiaknál) és textilzacsót (nőknél), és hasonló funkciót biztosító, csontlemezzel záródó vagy vaslemezzel merevített tarsolyt.

Meg kell jegyeznünk, hogy a vascsipesszel eltemetettek közül egyrészt kiemelkedik a három fegyveres férfisír (Hajdúdorog 1., Szegvár 100. és B sír), valamint a derecskei, a tiszavasvári és a szegvári 1. sír igen változatos mellékletekkel, az előbbi két női sír bizánci éremmel. De a többséget szerény mellékletekkel temették el.

A vascsipeszeket ismertette többen utaltak arra, hogy ez a tárgytypus a kora avar kori leletanyagban a helyi germán lakosság hagyatékának egyik bizonyítéka.⁸¹⁹ A változatos méretű és eltérő viseletű, de különböző funkciójú tiszántúli vascsipeszek ismeretét és használatát a fenti síregyüttesek alapján nem lehet az avar kori leletanyag germán vagy meroving hagyományaként értelmezni. Nem csak azért nem, mert a Tisza-vidéken a vascsipesz többnyire gepida férfiak melléklete volt, ezzel szemben a 7. századi tiszántúli sírokból közel azonos számban ismerünk női és férfi mellékletként előkerült darabokat, hanem azért sem, mert a szegvári 1. sír kivételével nincs sem germán eredetű, sem meroving jellegű tárgy ezen síregyüttesekben, ugyanakkor a temetkezések döntő többsége nem a 6. század utolsó harmadára, hanem a 7. század első, de inkább a második negyedére keltezhető.

Hogy mennyire általánosíthatóak a tiszántúli kora avar kori darabok alapján tett megjegyzéseink, az csak az avar kori csipeszek teljes felgyűjtése és értékelése után derülhet ki. Az azonban bizonyított, hogy a vascsipeszek használata továbbél a területen, mivel a Körös–Tisza–Maros közén az avar kor második felében használt temetők között 8 lelőhely 23 sírjából került elő vascsipesz, közel 20 esetben férfiak mellékleteként.⁸²⁰

Fenőkövek (55. kép 1–5)

A vascsiholóhoz hasonlóan – amely szintén egy hétköznapi eszköz – a fenőkövek is igen kis számban kerültek elő az oromdűlői sírmellékletek között. A nyolc temetkezésből származó fenőkövek (vagy annak feltételezhető kőtöredékek) változatos anyagúak – melyek szakszerű meghatározása még várat magára – és színűek: található köztük a fehértől a vajszínűn és a szürkén át világosbarnáig. Többségük ép, felületük csiszolt, hosszuk 2,8–5,4 cm. Formájukat tekintve mindegyik egyedi darab. A 77. sírból egy erősen ívelt lapú, a 100. sírből hasáb formájú került elő, míg a 874. sír trapéz alakú lapos kövének egyik vége lekerekített, a másik élben végződik.⁸²¹ A 879. sír fenőköve négyzetes, míg a 930. sírből előkerült három darab téglalap keresztmetszetű. A feltételeken fenőkőnek meghatározott három példány ezeknél valamivel hosszabb és lapos (252., 626.), illetve ék keresztmetszetű (174.). A kopásnyomok alapján kétoldali használatban volt a 77., a 874. és a 930. sírből származó fenőkő, míg a 100. sír hasáb alakú, de a két végén elkeskenyedő darabnak – a formája miatt – csak a leghosszabb lapját lehetett fenésre, élezésre használni. A 77. sír fenőkövének két ívelt oldala alapján azon csak rövid, hengeres tárgyat lehetett csiszolni. A 879. sír töredékes fenőkövének mind a négy oldala használatban lehetett, bár előlapjának enyhe íve alapján ezt az oldalt használták gyakrabban.

A szegvári fenőkövek döntő többsége férfiak melléklete volt. Négy adultus (77., 100., 626., 930.) és három maturus férfi (252., 874., 879.) tarsolyában fordult elő. Valamennyi esetben a bal oldalon, a combcsont felső végének belső, illetve külső oldala mellől, vagy a kézcsontok alól került elő. A 174. sírban egy adultus nő jobb csecsnnyúlványja alatt feküdt a kőeszköz: előkerülési helye és a formája miatt ezt csak feltételeken soroljuk a fenőkövek közé.

⁸¹⁹ Pl. BALOGH 2016, 241.

⁸²⁰ BENDE 2017, 291.

⁸²¹ Ennél a darabnál felmerül, hogy ez egy őskori véső vagy ék, melyet másodlagosan használtak fenésre, élezésre. Ilyen darabok kerültek elő a kisújszállási ötvös leletei között is (RÁCZ 2014, Taf. 32. 4, 14). Ugyanakkor a szegvári darab igazolja a kisújszállási esetet, azaz nem lehet véletlen, hogy őskori kőeszközök voltak az ötvös leletei között.

Nem csak a szegvári temetőben, de a tiszántúli kora avar kori sírmellékletek között is igen kis számban ismertek fenőkövek. Azt lehet mondani, hogy lelőhelyenként – ha van egyáltalán – egy-egy darab ismert a szegvári és az Aradac-Mecka-i (SRB) temető kivételével. Ez utóbbi temető három sírjából került elő fenőkő: a 18. sírban egy maturus és a II. sírban egy senilis férfi melléklete volt, míg a 108. sírban fekvő férfi bal kézcsontjai és a combcsont felső vége között feküdt.⁸²²

A Maros mentén a következő lelőhely Homokrév/Mokrin-Vodoplav dűlő (SRB), ahol a 31. sírban, egy férfi lábcsonthoz előtt feküdt egy vastégely, négy megmunkált szarvdarab és egy reszelő mellett egy zöldes színű fenőkő.⁸²³ Kövegy-Nagy földek 30. sírjában egy maturus férfi lábcsonthoz alól egy-egy tútarató, vaskés, vastárgy és bizánci rézérme társaságában került elő egy kékes színű, hosszúkás, amorf alakú, téglalap átmetszetű fenőkő.⁸²⁴ A szűkebb földrajzi környezetből, Makó-Mikócsa halom 127. sírjából említenek röviden egy palából készült darabot.⁸²⁵

A szegvári 930. sír három fenőkőve mellett a Kunszentmárton-Habranyi telep 1. sírból⁸²⁶ és a Hódmezővásárhely-Szakálhát, Diószegi I. tanya 3. sírból előkerült két-két darab (85. kép 4, 8) jó példa arra, hogy bár kisszámú mellékletnek számítanak, ennek ellenére előfordult, hogy egy-egy elhunyt néha 2–3 darabot is kapott. Ugyancsak két darab volt a kisújszállás-nagykerti ötvös leletei között, ezek hossza – 8,6 és 13,1 cm –⁸²⁷ kétszer nagyobb, mint a területről előkerült többi fenőkőé.

A rendelkezésünkre álló adatok alapján idősebb – 4 adultus és 5 maturus mellett egy senilis korban elhunyt – férfiak kaptak mellékletül fenőkövet.

A terület nyolc lelőhelyén 15 sírből előkerült 20 fenőkő a kisújszállási darabok kivételével közel hasonló méretűek, de formájuk jelentősen eltér egymástól. Erre minden bizonnyal nem csak használójuk személye, hanem a tárgyak eltérő használati módja is magyarázat lehet. Mindegyiket élezésre, fenésre használhatták, de más-más eszköz – vas, csont stb. csiszolására. Ezt bizonyítja pl. a kunszentmártoni téglalapszerű alakú, két oldalán homorúra kopott fenőkő⁸²⁸ vagy az ugyancsak homorúra kopott szegvári 77. sír darabja, valamint a 879. sír négyzetes keresztmetszetű, hasáb formájú példánya is.

A tiszántúli kora avar sírokból előkerült darabokhoz érdemes összehasonlításnak megemlítenünk, hogy a Körös–Tisza–Maros közéről ismert több mint 3000 temetkezésből csupán egy darab fenőkő került elő, a Szentes-Kaján 273. sírből, vas övdíszes férfi mellől.⁸²⁹

Azt az észrevételt már Bóna István megfogalmazta, hogy az avar kori sírokból igen ritka a fenőkő, míg a házakban gyakoribb lelet.⁸³⁰ Még ha az azóta eltelt közel ötven évben a temetkezések és a telepek esetében is ezek száma jelentősen megnőtt, de igen valószínű, hogy az arányuk jelentősen nem változott. Az előbb említett temetkezési mellékletekhez a sok telepdatum közül elég a Felgyő-Kettőshalmi-dűlői avar telepészletre hivatkoznunk, ahol a telepobjektumokból 77, változatos formájú fenőkő került elő, de volt olyan objektum, amelyikben 3–5 darab is volt.⁸³¹

Az ötvös sírokból és a veretes övvel, fegyverrel együtt előkerült fenőkövek, valamint a településekről ismertté vált nagyszámú fenőkő megkérdőjelezi azt a véleményt, miszerint ezeket a mindennapi munkaeszközöket a pásztorkészségekhez kell kötni.⁸³²

⁸²² NAĐJ 1959, 51, 54, 57, 62, Tabl. IV. 20, Tabl. XXV. 7; NAĐJ 1973, 160.

⁸²³ Lásd 460. j.; BALOGH 2018, 589.

⁸²⁴ BENEDEK–MARCSEK 2017, 376–377, 392.

⁸²⁵ BALOGH 2016, 268.

⁸²⁶ CSALLÁNY 1933, 13; RÁCZ 2014, 180, Taf. 56. 1–2.

⁸²⁷ RÁCZ 2014, 163.

⁸²⁸ RÁCZ 2014, 92–93.

⁸²⁹ BENEDEK 2017, 187.

⁸³⁰ BÓNA 1973, 79.

⁸³¹ BALOGH 2018, 42.

⁸³² PL. GARAM 2014, 280; VÖRÖS–SZABÓ 2019, 30. j.

Az ún. „csontbogozók” (74. kép)

A temető öt sírjából került elő gímszarvas agancsából faragott ún. bogozó vagy annak meghatározható töredékes tárgy. A két, kismértékben hiányos eszköz (100., 542.) formája egyértelműen a Vörös István által felállított A/I. típusba tartozik: középen átfúrt, alsó részén kivájt agancseszköz.⁸³³ Minden valószínűség szerint ebbe a típusba tartozik az 500., a 934. és a 960. sírből előkerül agancstöredék is. Az őz agancsából készült eszközök (335., 539.) – formájukból adódóan – az előző daraboktól eltérő, de egyelőre ismeretlen funkcióval rendelkezettek. Rossz megtartásuk miatt használatra utaló kopottságot a 335. sír példányán kívül nem lehetett megfigyelni.

Bár tudjuk, hogy a tárgy típus funkciójának meghatározásához egy teljességre törekvő anyaggyűjtés hozhatna eredményt, mi itt csak a tiszántúli kora avar kori leletek ismertetésére szorítkozunk abban a reményben, hogy ezt és a Duna–Tisza közi gyűjtést⁸³⁴ kiegészítve az avar szállásterület többi területeiről is elkészül egy-egy összefoglalás.

A bogozók tiszántúli előfordulása ritkának mondható,⁸³⁵ de csak a Duna–Tisza közi leletgyakorissággal összevetve. Az eddig ismerteknél valójában nagyobb számban kerültek elő a csontbogozó gyűjtőfogalom alá sorolt eszközök.⁸³⁶

1. Aradac–Mečka (SRB) 1. sír: Senilis férfi jobb kézcsontjai és medencelapátja között feküdt a bogozó.⁸³⁷ A gímszarvas agancság felső, hegyesedő vége tömör, alsó, vastagabb felének belső (homorú) fala ívelten kivájt. Nagyjából középen, a vájat végéhez közel egy lyuk van. (Vörös A/I. típus) Külső ív h.: kb. 15 cm.
2. Aradac–Mečka (SRB) 59. sír.⁸³⁸ A juvenis férfi sírjának leírásában a bogozó nem szerepel, de az illusztrációs tábla képaláírása szerint ebből a temetkezésből került elő.⁸³⁹ A gímszarvas agancság felső, hegyesedő vége tömör, alsó, vastagabb felének belső (homorú) fala ívelten kivájt. Nagyjából középen, a vájat végénél egy, közel hozzá a tömör agancsrészen egy másik keresztirányú lyuk van. (Vörös A/I. típus) Külső ív h.: kb. 12,3 cm.
3. Aradac–Mečka (SRB) 72. sír: Az adultus férfi jobb medencelapátja mellett került elő a bogozó.⁸⁴⁰ A gímszarvas agancságából faragott bogozó felső fele hegyesedő, alsó, vastagabb felének belső (homorú) fala ívelten kivájt. Nagyjából középen, a vájat végénél egy keresztirányú lyuk van. (Vörös A/I. típus) Két darabban. Külső ív h.: kb. 12,5 cm.
4. Aradac–Mečka (SRB) III. sír: A senilis férfi jobb kézcsontjai és medencelapátja között feküdt a bogozó.⁸⁴¹ A gímszarvas agancságából készült bogozó felső fele hegyesedő, alsó, vastagabb felének belső (homorú) fala ívelten kivájt. Felületét pontkör díszíti. (Vörös A/I. típus) Töredékes h.: 13,3 cm.
5. Csanádpalota–Juhász T. tanya (M43, 60. lh.) 1097. sír: Az M43 autópálya építését megelőzően, Pópity Dániel vezetésével az 55. lelőhelyen, a nyomvonal kiszélesedő szakaszának délkeleti szélén egy önálló családi temetőt alkotó, egymás mellett fekvő öt fülkesírt tártak fel. A sírcsoporttól távolabb előkerült K–Ny tájolású aknasírból, a felnőtt férfi bal alkarcsontjainak belső oldalán egy 19 cm hosszú csontbogozó feküdt hegyével a koponya irányában.

⁸³³ VÖRÖS 2017, 203. A tárgy típusra vonatkozó kutatástörténeti és módszertani, eltérő megközelítésű áttekintést lásd BALOGH 2016, 256–261; VÖRÖS 2017, 202–215.

⁸³⁴ BALOGH 2016, 256–257.

⁸³⁵ BALOGH 2016, 1682. j.

⁸³⁶ VÖRÖS 2017, 202.

⁸³⁷ NADJ 1959, 55, Tab. I. 4.

⁸³⁸ NADJ 1959, 60, Tab. XI. 4.

⁸³⁹ Ugyanakkor a többi sírleírásban sem szerepel erre a bogozóra történő hivatkozás.

⁸⁴⁰ NADJ 1959, 61, Tab. XVII. 15.

⁸⁴¹ NADJ 1959, 61, Tab. XXV. 16.

- Egyéb mellékletek: bicskaszerűen nyitható csontnyelű vaskés, valamint lemezpáncél lamellái.⁸⁴²
6. Csóka/Čoka (SRB)-Kremenyák 59. sír: Az ismeretlen korú férfi jobb medencelapátján feküdt a gímszarvas agancságából faragott bogozó.⁸⁴³ Felső része hegyesedő, alsó, vastagabb felének belső (homorú) fala ívelten kivájt. Nagyjából közepén, a vájat végéhez közel egy lyuk van. Felületet X alakú bemélyedések díszítik. (Vörös A/I. típus) Külső ív h.: kb. 15 cm.
 7. Deszk G 16. sír: Gímszarvas agancságából faragott, átfúrt bogozó került elő ismeretlen helyről, belső oldalán vájat. H.: 10,4 cm.⁸⁴⁴ Az ismeretlen korú férfi sírjából előkerült bogozó felső, hegyesedő részének belső, homorú oldala a közepétől a tompa hegyéig V alakban, míg az alsó, szélesebb részének a külső oldalán a közepétől a szélesebb végéig ívelten kivájt. Ezen a végén van egy lyuk. Külső ív h.: 11,6 cm.
 - 8–9. Deszk G 36. sír: A bal kéz csontjainál gímszarvas agancságából készített két bogozó került elő. 1. Az ívelt agancság végéből faragott, profilált bogozó alsó vége egyenesen levágott, töredékes.⁸⁴⁵ Ezen a végén belül üreges és ugyanakkor keresztben átfúrt. H.: 16 cm. (Vörös A/II. típus) Külső ív h.: 17,4 cm. 2. Az ívelt agancság végéből faragott bogozó hegye hiányos, alsó vége egyenesen levágott, csorbult. Ezen a végén belül üreges és keresztben átfúrt. Felülete karcolt díszítésű.⁸⁴⁶ H.: 12,5 cm. (Vörös A/II. típus) Külső ív h.: 13,7 cm.
 10. Ferencszállás-Lajtár Gy. – Bárdos P. halma 3. sír:⁸⁴⁷ Gímszarvas agancságából készült csontbogozó. Felső része hegyes, alsó fele ívelten kivájt. A bogozó közepén a vájat végén egy keresztirányú lyuk van. H.: 17,8 cm. (Vörös A/I. típus)
 11. Hódmezővásárhely-Szakálhát, Diószegi I. tanya 3. sír:⁸⁴⁸ A bal karcsontjánál egy gímszarvas agancsából faragott bogozó feküdt. Felülete simára csiszolt, kopott, szélesebbik végében egy lyuk van, de ugyanitt keresztben is át van fúrva (85. kép 6). H.: 15 cm, legnagyobb átm.: 2,1 cm, külső ív h.: 15,8 cm. A keresztirányú furat átmérője az egyik oldalon 5,5×6 mm, a másik oldalon 6×6,5 mm. A hosszirányú lyuk enyhén tölcéses, átm.: a szájánál 6,5×7 mm, a végénél kb. 5×5 mm, h.: 31 mm. (Vörös A/II típus).
 - 12–13. Kisújszállás-Nagykert. Egy ötvös sírjának összegyűjtött leletei között van két, gímszarvas agancságából készült tárgy. 1. A felső, hegyesedő vége hiányos, az alsó, szélesedő fele kivájt és töredékes. A vájat végén nincs keresztirányú lyuk. (Vörös A/I. típus) H.: 13,5 cm. 2. Felső, hegyesedő végű, az alsó felének vége töredékes. (Vörös A/I. típus) H.: 10,4 cm.⁸⁴⁹
 14. Kiszombor O 1. sír: A férfi jobb alkarcsontja alatt keresztben, hegyével északi (a sír oldala) irányban feküdt egy bogozó.⁸⁵⁰ A gímszarvas agancságából készült eszköz felső, hegyesedő, de tompa végű felének belső, homorú része a közepétől a hegyéig V alakban, míg az alsó, szélesebb felének külső oldala a közepétől a töredékes széléig ívesen kivájt. H.: 11,3 cm. Külső ív h.: 13,5 cm.
 15. Klárafalva B. 60. sír: Ismeretlen korú férfi bal kulcsontja alatt feküdt egy ívelt csonttárgy. Minden valószínűség szerint gímszarvas agancságából faragott rossz megtartású, porózus felületű eszköz egyik vége elkeskenyedő, amely téglalap alakban végződik, közepén egy lyukkal. A másik felének külső oldala ívelten kivájt és töredékes. H.: 10,3 cm.⁸⁵¹

⁸⁴² SZEVERÉNYI 2013, 32 és Pópity Dániel szíves szóbeli közlése.

⁸⁴³ KOVRIG–KOREK 1960, 264, Pl. C. 4.

⁸⁴⁴ STRAUB 2006, 171, 7. kép 5.

⁸⁴⁵ MFM 53.18.114. ltsz.

⁸⁴⁶ MFM 53.18.113. ltsz.

⁸⁴⁷ A sírról lásd a csontcsontokról írottakat. A bogozó a Móra F. Múzeumban 53.58.2. leltári számon található.

⁸⁴⁸ A lelőhelyre és a sírra vonatkozó adatokat lásd a Függelékben.

⁸⁴⁹ RÁCZ 2014, 164, Taf. 24. 1–2.

⁸⁵⁰ CSALLÁNY 1939a, 123, V. t. 6.

⁸⁵¹ BALOGH 2004, 267, 16. kép 2. A leletanyag közlője szerint keleti analógiái alapján egy gubancoldó tárgy (BALOGH 2016, 1682. j.).

16. Homokrév/Mokrin-Vodoplav-dűlő (SRB) 8. sír: Egy férfi bal medencelapátján és keresztcsontján feküdt egy vésett díszű agancsbogozó, hegyével az északi sírfal felé.⁸⁵² A gímszarvas közel derékszögű agancskorona ágából készült bogozó felső vége hegyesedő, az egyenes szakasz végén egy, illetve a hajlatban egy másik keresztlyuk van. Az alsó, szélesebb felének belső oldalát ívelten vájták ki. Felülete pontkör mintával díszített. Külső ív h.: 16,4 cm. (Vörös A/I. típus)
17. Homokrév/Mokrin-Vodoplav-dűlő (SRB) 18. sír: Bolygatatlan, rossz megtartású, korhadtt gyermekváz lábsontjai előtt feküdt a gímszarvas agancsából készült bogozó – ha hihetünk az ásató skiccének – hegyével az északi sírfal irányában. Az agancs felső, hegyesedő vége tömör, alsó, vastagabb felének belső (homorú) fala ívelten kivájt. Nagyjából közepén, a vájat végéhez közel egy lyuk van. A bogozó külső felületének közepét és a kivájt rész két peremét bekarcolt rácsmintha díszíti.⁸⁵³ Külső ív h.: 15,7 cm.
18. Homokrév/Mokrin-Vodoplav-dűlő (SRB) 40. sír: Felnőtt jó megtartású, zsugorított helyzetű vázmaradvány mellékletként a jobb medencelapát felső peremén – ha hihetünk az ásató skiccének – hegyével az északi sírfal irányában feküdt egy gímszarvas agancsából faragott bogozó. Elhegyesedő felének belső, homorú része a közepétől a hegyéig kivájt.⁸⁵⁴ Szélesebb, laposabb végén kerek lyuk van.⁸⁵⁵ Külső ív h.: 15,7 cm.
- 19–25. Szegvár-Oromdűlő 100., 335., 500., 539., 542., 934. és 960. sír

A bogozók jellemzői

A Tiszántúl 11 lelőhelyének 21 sírjából 23 gímszarvas és 2 temetkezés mellől őr agancsából készített eszközt ismerünk. A bogozók döntő többsége a Vörös István által meghatározott A/I típusba tartozik.⁸⁵⁶ Jellemzőjük, hogy az ívelt agancs felső, elhegyesedő vége tömör, alsó, vastagabb felének belső (homorú) fala ívelten kivájt. Közepükön általában egy, ritkán két lyuk (Aradac-Mečka 59. sír, Homokrév/Mokrin-Vodoplav dűlő 8. sír) található. A lyuk a kivájt rész végén, vagy közvetlenül előtte található. Az eszköz keresztmetszete általában kerek vagy enyhén ovális, ritka a szögletes (Deszk G 36. sír). Néhányuk felületét egyszerű motívumok – keskeny vonalkeretben karcolt rovátkák, pontkörök – díszítik.⁸⁵⁷

A típuson belül egyedi megoldásokkal is kísérleteztek. A Kiszombor O 1. sírjából előkerült bogozó mindkét felét, de ellentétes oldalát vájták ki. Ezzel megegyező a Deszk G 16. sír példánya. Utóbbin a keresztfurat nem az agancs közepén, hanem a szélesebbik végén van. Mivel a kiszombori darab közepén sincs lyuk, feltételezhető, hogy ennek is a szélesebbik, hiányos végén lehetett. E két csonteszköz végén kialakított lyukmegoldás megtalálható a Klárafalva B 60. és a Homokrév/Mokrin-Vodoplav-dűlő 40. sír darabján is.

Két lelőhely két sírjából került elő három, az A/II típusba sorolható csonteszköz.⁸⁵⁸ Az ívelt agancs felső, hegyesedő vége tömör, alsó, vastagabb fele egyenes. Ebben a felében változó hosszúságú és átmérőjű

⁸⁵² LÁSZLÓ 1946, 67, 1. kép. A temető leletanyagának közlése során – feltehetően azok időközbeni keveredése miatt – a 8. sír bogozója mellett a többi között a sírhoz tartozó csontgömböt és a rajzokkal díszített csonthengert is szórványként, ismeretlen sír leleteként ismertették (RANISAVLJEV 2007, 26, Cl. 66., Tab. XXXVI. 2).

⁸⁵³ RANISAVLJEV 2007, Cl. 65, Tab. VII. 20.

⁸⁵⁴ Megtévészto a közölt tárgy rajza (RANISAVLJEV 2007, Tab. XIV. 2), mivel a keresztmetszetet csőnek ábrázolják, de a Kovrig Ilona által készített tárgyfotón – bár oldalról készült a kép – egyértelműen látni lehet a kivájt rész két peremét! A temető dokumentációjáról lásd LŐRINCZY 1994, 31. j.; BALOGH 2004, 22. j.

⁸⁵⁵ RANISAVLJEV 2007, 19, Tab. XIV. 2.

⁸⁵⁶ VÖRÖS 2017. Aradac-Mečka (SRB) 1., 59., 72. és a III. sír, Csóka/Čoka (SRB)-Kremenyák 59. sír, Ferencszállás-Lajtár Gy. – Bárdos P. halma, 3. sír, Kisújszállás-Nagykert, Homokrév/Mokrin-Vodoplav-dűlő 8. és 18. sír, Szegvár-Oromdűlő 100., 542., 934. és 960. sír.

⁸⁵⁷ Aradac-Mečka (SRB) III. sír, Csóka/Čoka (SRB)-Kremenyák 59. sír, Deszk G 36. sír, Ferencszállás-Lajtár Gy. – Bárdos P. halma 3. sír, Homokrév/Mokrin-Vodoplav-dűlő 8. és 18. sír.

⁸⁵⁸ Deszk G 36. sír (2 db), Hódmezővásárhely-Szakállhat 3. sír.

üregt alakítottak ki. Ezt a végét, közel a pereméhez keresztben átfúrták. Vörös István ezeket agancstokként értelmezi, melyekben port vagy kenőcsöt tarthattak, zárása fa- vagy agancsdugóval történhetett.⁸⁵⁹

Véleményünk szerint ilyen jellegű anyag tárolására ott voltak az ismert csonttégelyek, melyek megfelelő méretűek voltak. A bogozók szélesebb végébe fűrt lyukak térfogata olyan kicsi volt, hogy nem látszik logikusnak abban bármit is tárolni.

Elfogadva, hogy a gyűjtőnéven bogozónak nevezett agancseszközök használata többirányú lehetett, mi arra hajlunk – elfogadva Vörös István az A/I típushoz fűzött megjegyzését, miszerint a bogozók alsó, vajt végébe valamilyen szerves anyagból (fából, bőrből?), ritkán vasból – készített tagot helyezhettek. Elképzelhetőnek tartjuk, hogy a vajatba bőrszalagot fektettek, melynek végét a középső lyuknál rögzítették, és az eszközt nem valaminek a kibogozásra, hanem annak a befűzésre használhatták. Így magyarázatot nyer az eszköz másik, hegyes vége is. Ugyanígy az A/II típusú bogozónál a bőrszalagot átfűzték vagy rögzítették a keresztirányú lyukban lévő fatengelyen, és ezt is hasonló munkafolyamatnál használhatták. Mindkettőben közös, hogy az agancság hegyes vége és a sima felülete segítségével könnyedén, akadálytalanul át tudták bújtatni, fűzni a bennük lévő bőrszalagot.

Az általunk vizsgált bogozók mérete között nincs nagy különbség. A rendelkezésünkre álló adatok alapján külső ívhosszuk 12–17,4 cm között van.

A kora avar kori tiszántúli csontbogozók egy gyermek és egy juvenis kivételével adultus–senium korban elhunyt férfiak melléklete voltak. Nyolc-nyolc esetben feküdtek a derék magasságában bal, illetve jobb oldalon. A bal oldali helyzetükre jellemző, hogy az alkarcsontok, kézcsontok mellett, egy-egy esetben a medencelapáton, illetve a kulcscsonton kerültek elő. A jobb oldali helyzetükre vonatkozóan részletesebb információkkal rendelkezünk. Egy-egy esetben a jobb alkarcsont alatt keresztben feküdt a bogozó, a jobb medencelapát alatt, mellett, illetve rajta, két-két esetben a kézcsontok és a medencelapát között, illetve a medencelapát felső pereménél, legtöbbször a hegyével a sír északi oldala felé.

Általánosan elfogadott a bogozók és az öv kapcsolata. Vannak, akik a bogozók helyét a tarsolyokba tételezik fel,⁸⁶⁰ más vélemény szerint a férfiak övén lógott.⁸⁶¹

Az alacsony esetszám ellenére általánosítani nem szerencsés, de a tiszántúli dokumentált sírokban a bogozók az elhunytak gerincvonalára merőlegesen feküdtek, leggyakrabban hegyükkel a jobb kéz melletti sírfal irányában. Ezek az esetek egyrészt nem igazolják azt a feltevést, hogy a bogozók az övről lógtak volna, másrészt nem kerültek elő a bogozók mellől tarsolyok tartalmát jelző – csiholók, kovák stb. – tárgyak sem.

A bogozókat tartalmazó tiszántúli kora avar kori leletegyüttesek igen vegyes összetételűek. A húsz férfi közül tizenkettőt temettek el különböző anyagból készített, eltérő típusú veretekkel díszített övvel. Tizenhárom elhunyt mellé helyeztek fegyvert: 5 kardot, 3 vashegyű lándzsát és hét csontos íjat tegezettel és nyílhegyekkel.

Sírjaik döntő többsége (13) aknasír volt, hat esetben fülke, 2 esetben padmalyos sírba helyezték el az elhunytat. Tizenkét esetben mellékeltek lovat, melyből 5 sírban egész állatot, a többiben részleges maradványát. Veretes lószerszám három temetkezésből került elő. Csupán hat temetkezés (köztük az egyetlen gyermek és a zsugorított helyzetű felnőtt sírja) nem tartalmazta az előbb felsoroltak egyikét sem.

Általános vélekedés szerint a gímszarvasok agancsából és állatcsontból faragott tárgyak készítésének ismeretét és gyakorlatát a Kárpát-medencébe betelepült népesség keleti hazájából hozta magával. Ugyanakkor a tiszántúli jól keltezhető csontbogozós leletegyüttesek egyike sem datálható a legkorábbi, azaz a 600 előtti lelethorizontra. Ezek szerint jelen pillanatban nincs olyan, gímszarvas agancsából faragott bogozó, melyet a keletről érkező első generáció elhunytja mellé temettek volna.

⁸⁵⁹ VÖRÖS 2017, 204.

⁸⁶⁰ PL. TOBIAS 2011, 278; BENDE 2017, 291; MÜLLER 2019, 106.

⁸⁶¹ PL. LÁSZLÓ 1946, 2. kép; BALOGH 2016, 256.

Hasonló a Duna–Tisza közti, bogozókat tartalmazó temetkezések kronológiai helyzete is, egy részük a 7. század első, míg a többségük a század 2. harmadára jellemző tárgytípusokkal került elő.⁸⁶²

Az agancsból készült bogozók tiszántúli előfordulása közeli ahhoz a helyzethez, amelyet a Duna–Tisza közti lelőhelyek esetében megfigyeltek. Ott a két nagy folyó, a Duna és a Tisza part menti sávjában kerültek elő a bogozós temetkezések,⁸⁶³ míg a Tiszától keletre a Tisza keleti és a Maros déli sávjában. A bogozóknak ez az előfordulási sajátossága – a nagy folyók menti sávok – arra utal, hogy ezeken a területeken élt nagyobb számban gímszarvas, és elhullajtott agancsuk kellő mennyiségű és kitűnő alapanyagot szolgáltatott a bogozók készítéséhez is. Ez az életföldrajzi helyzet lehet a magyarázat az agancsbogozók viszonylag szűk területi előfordulásának.⁸⁶⁴

A csontbogozók helyben készítésének legjobb bizonyítéka az avar telepeken előkerült darabjaik. A Tiszántúlról eddig ilyenről tudunk Hódmezővásárhely-Batida, IX. homokbánya 709. számú gödréből.⁸⁶⁵ Makó, Pap-hátról egy Árpád-kori gödörből La Tène, avar és Árpád-kori leletanyag között gímszarvas agancsából készített, vésett pontkör díszítésű, két helyen átfűrt bogozó is előkerült.⁸⁶⁶ Végezetül meg kell említenünk egy gímszarvas agancsából faragott egyedi bogozót (74. kép 8–9), amely 1939-ben került elő Nyíregyháza-Oros területén, a Harangod tanyától délre. Az eszköz vastagabb végét vaslemez borítja, melyet szegecseléssel erősítettek rá, és ennek tetején egy vaskarika van. Felületét három, párhuzamosan bekarcolt vonalpárral négy mezőre osztották. A vastagabb végéhez eső három mezőt egymást keresztező, átlósan bekarcolt vonalakkal díszítik. Ezek közül a két szélsőt keskenyebb és sűrűbb hálóminta borítja, a középsőt a ritkább hálómintán kívül még pontkörökkel is díszítették. Töredékes h.: 14 cm.⁸⁶⁷

Csontgömbök (70. kép 1–3)

A temető 90. sírjából egy tojásdad alakú, míg az 545. temetkezésből egy gömbölyű, gímszarvas agancstövéből faragott gömb került elő. A közel hasonló magasságú (3,3 és 4,5 cm), illetve azonos átmérőjű (3,3 cm) tárgyak felületét kifaragásuk után simára csiszolták. A tengelyükben kialakított függőleges irányú kúpos furatra (átm.: 0,6–1,5 cm) merőlegesen, a furat szélesebb végéhez közelebb egy másik lyukat fűrtak a csontgömbökbe. Mivel sem a lyukakban, sem a tárgy felületén nem volt fémre utaló patinanyom, feltehetőleg a nyél fából készült. Mivel a kúpos furat átmérője a keresztlyuk magasságában 1 cm volt, ezért 0,5 cm-es keresztlyukkal a fanyelet meggyengítették, annak erőteljes igénybevételét ez a helyzet kizárja.

A tárgytípus összegyűjtését, tipologizálását és értékelését két évtizede Garam Éva végezte el.⁸⁶⁸ Gyűjtését és megállapításait csak egy-két újabb lelőhellyel és néhány megjegyzéssel lehet kiegészíteni.

A szegvári 90. sír példánya – Garam Éva tipológiája alapján – tojásdad, míg az 545. sírből előkerült darab gömb formájú. A szegvári példányokon kívül a Tiszántúlról – kiegészítve Garam Éva összeállítását – meg kell említenünk Tiszaeszlár-Bashalomról egy férfi kirabolt sírjából (1.) előkerült csont botvéget.⁸⁶⁹ A tojásdad alakú tárgy felső végén lévő kisebb – 1,3–1,4 cm átmérőjű – lyukban vastöredék volt farostnyomokkal, amely ma már nincs meg, de a lyuk körül félkörívben egy 1,5 cm-es belső és 2,1 cm-es külső

⁸⁶² BALOGH 2016, 259.

⁸⁶³ BALOGH 2016, 259.

⁸⁶⁴ Valószínűnek tartjuk, ennek a tárgytípusnak voltak fából készített előzményei és párhuzamai, melyek általánosan ismert és használt eszközök lehettek.

⁸⁶⁵ Az adatra Pópity Dániel, a terület egyik feltárója hívta fel a figyelmemet.

⁸⁶⁶ GULYÁS 2010, 273.

⁸⁶⁷ JAM 63.985.1. ltsz. Kiss Lajos: Alispáni jelentések 1940, 77; BÓNA 1993, 116: agancscsüngőként említve. A hazai leletanyagban eddig nem ismert az orosi darab párhuzama, ugyanakkor a sivasovkai sír példánya (KOMAR–KUBYSHEV–ORLOV 2006, Ris. 27. 3) minden szempontból kitűnő analógiája.

⁸⁶⁸ GARAM 1998.

⁸⁶⁹ CSALLÁNY 1960, 59–60, 19. t. 46.

átmérőjű rozsdacsík látható. A lyuk alsó átm.: 1,9 cm. Ehhez a szélhez közel van a keresztfurat olyannyira, hogy a peremhez közeli széle kitört. Mag.: 5,4 cm, átm.: 4,2 cm. Még egy csontgömbös síregyüttest kell megemlíteni, melyet közlése óta elhanyagoltak a kutatók. A Homokrév/Mokrin-Vodoplav dűlői (SRB) temető 8. sírjában a férfi jobb kezujjesontjai alatt a combcsont felé fekvő körte alakú csontgömb volt.⁸⁷⁰ Mag.: 2,7 cm, átm.: 2,1 cm, hosszában kúpos furat átm.: 0,9–1,1 cm, keresztben fűrt hengeres lyuk átm.: 0,5 cm.⁸⁷¹

E három lelőhely négy temetkezése mellől előkerült csontgömb módosít néhány eddigi megfigyelést. Így ma már nem tűnik reálisnak az, hogy a kora avar kori darabok az avar szállásterület közepén kerülnek elő. A szegvári 90. és a tiszzaeszlári 1., valamint Bačko Petrovo Selo-Čik (Péterréve-Csik, SR) 28. sírjának darabja⁸⁷² módosítja azt a megállapítást is, miszerint a tojásdad forma a késő avar korra lenne jellemző.⁸⁷³ Nehéz egzakt módon meghatározni a körte és a tojásdad forma közötti különbségét, amire jó példa, hogy a budapest-farkasréti darabot Dienes István tojásdad, Bóna István ovális, Garam Éva körte formájának határozta meg.⁸⁷⁴ Ugyanakkor az előbb említett négy Tisza menti lelőhely elhelyezkedése megerősíti azt a megfigyelést, hogy a csontgömbös lelőhelyek (nagyobb élő) víz közelében kerülnek elő.⁸⁷⁵

Garam Éva összefoglalása óta nem csak a kora avar, hanem az avar kor második felében nyitott temetők csontgömbös lelőhelye és sírszáma is gyarapodott. A tiszántúliaknál maradványok – a már ismert dévaványai, hortobágy-árkusi, szentes-kajáni⁸⁷⁶ és tiszafüredi sírok mellett meg kell említenünk Székutas-Kápolna-dűlő 488.⁸⁷⁷ és Szegvár-Szőlőkalja 67. és 73. sírját.⁸⁷⁸ Mivel egy-egy gyermek, juvenis és férfi mellett került elő csont botvég, ezért tovább árnyalja azt a képet, miszerint ezek leggyakrabban közép avar kori férfiak sírjából kerülnek elő.⁸⁷⁹

Funkciójuk megítélése ma még nem egyértelmű. Meghatározásukat segítené – ahogy arra már Garam Éva is felhívta a figyelmet⁸⁸⁰ –, ha a feltárás során nem csak a csontgömbök előkerülési helyét jegyeznék fel, hanem pontosan megfigyelnék azok fekvési helyzetét is.

Csak hét lelőhely nyolc temetkezéséből van adatunk a csontgömb előkerülési helyére. Bugyi-Ürböpuszta 8. sírjában a bal combcsont külső oldala mellett feküdt,⁸⁸¹ a környei 147. sírban a bal combcsontfejen,⁸⁸² a szegvár-romdűlői 90. sírban a másodlagos helyzetben lévő bal combcsont külső oldala mellett, míg a Szekszárd-Bogyiszlói út 350. sírjában a jobb comb külső oldalánál, annál magasabb szinten,⁸⁸³ hasonlóan a mokrini sírban megfigyeltékhez, ahol a jobb kezcsontok alatt és Aradac-Mečka 59. sírban, ahol a férfi jobb könyökénél,⁸⁸⁴ illetve a Csákberény-Orondpuszta 421. női sírban a jobb lábfej mellett és

⁸⁷⁰ LÁSZLÓ 1946, 67, 1. kép. A temető leletanyagának közlése során – azok időközbeni keveredése miatt – a 8. sír csontgömbje mellett – többek között – a sírhoz tartozó csontbagozó és a rajzokkal díszített csonthenger is szórványként, ismeretlen sír leleteként lett ismertetve (RANISAVLJEV 2007, 26, Tab. XXVI. 1–2, Tab. XXVIII.).

⁸⁷¹ Kérdés, hogy a szegedi múzeumba található, egy ismeretlen lelőhelyű darab (AWAREN IN EUROPA 1985, 73), a Tisza melyik oldalán került elő és kora vagy késő avar kori.

⁸⁷² BUGARSKI 2009, 39, Fig. 104.

⁸⁷³ GARAM 1998, 119.

⁸⁷⁴ DIENES 1973, 180; BÓNA 1983, 120; GARAM 1998, 118.

⁸⁷⁵ GARAM 1998, 117.

⁸⁷⁶ A Garam Éva gyűjtésében szereplő 216. sírban (GARAM 1998, 115) az eredeti dokumentáció szerint nem volt csontgömb (BENDE 2017, 423. j.).

⁸⁷⁷ B. NAGY 2003, 64.

⁸⁷⁸ BENDE 2006, 158–159.

⁸⁷⁹ GARAM 1998, 119.

⁸⁸⁰ GARAM 1998, 117.

⁸⁸¹ BÓNA 1957, 157.

⁸⁸² ERDÉLYI–SALAMON 1971, 28.

⁸⁸³ ROSNER 1977, 88.

⁸⁸⁴ NAĐJ 1959, 60, Tab. XI. 1.

a 343. ugyancsak női sírban a has tájékon feküdt a csontgömb.⁸⁸⁵ Vagyis többségük a deréktól lefelé, az egyik combcsont mellett vagy a lábfejnél és egyetlen (női) sírban a medencecsontok fölött feküdt.

A lovak mellett előkerülő csontgömbök közül kettő a lókoponya közelében (Mezőbánd, Bölske),⁸⁸⁶ a zamárdi 1345. sírban a ló jobb oldalán,⁸⁸⁷ míg a szegvár-oromdűlői 545. sírban a részlegesen eltemetett ló bal mellső lábtöcsontjának belső oldala mellett (a koponya mögött 50 cm-re) került elő a csontgömb úgy, hogy a kúpos furat szélesebb végével felfelé és enyhén az északnyugati sírfal felé dőlt. Ez alapján feltételezhető, hogy az eszközt a temetés során a csontgömbös végével lefelé, a nyelét a sírfalnak támasztva helyezték utolsónak a lóbörre. A szegvár-oromdűlői megfigyeléshez hasonlóan a Szekszárd-Bogyiszlói úti temető 350. sírjában előkerült csontgömb helyzete is megenged egy feltételezést. A sír alja felett 26 cm-re, a sírgödör széléhez szorulva, a jobb combcsont magasságában a csontgömb előkerülése⁸⁸⁸ – amennyiben nem a sírrablás következtében másodlagos helyzetben volt – utalhat arra, hogy a lovaglópálca másik végét helyezték a sír aljára és a gömbös végét támasztották a sír oldalának a temetés során. Ez alapján a bot hosszúsága 26 cm körüli lehetett. A tiszafüredi 592. sírban fekvő ostor nyélhosszúságát 40 cm körülinek feltételezték a csontgömb és a kézfej távolsága alapján.⁸⁸⁹

A szakirodalomban már szinte az első csontgömb közlése óta – minden indoklás és bizonyíték nélkül – általánosan elfogadott volt a botvégként való azonosítás.⁸⁹⁰ Erdélyi István a csontgömböket korbács- vagy ostornyél végének határozta meg és véleménye szerint azokat a kézben foghatták.⁸⁹¹ Garam Éva az állatok terelésénél használt ostor fogónyeleként, ostornyél fejként, de lasszóvégként is számításba vette, többségüket fogóvégként értelmezte.⁸⁹² Vörös István a csákberény-orondpusztai, keresztfurat nélküli példányokat rövid nyélhez tartozó fejként tárgyalta.⁸⁹³ Garam Éva a zamárdi darabokat – mivel azok férfiak és lovak mellett kerültek elő – inkább a lovat irányító ostor vagy korbácsvégnek határozta meg.⁸⁹⁴

Azonosításukhoz és egykori használatukhoz szükséges végiggondolni a keresztirányú furat funkcióját. Egyik lehetőség, hogy ezen a lyukon bőrszíjat átvezetve összehurkolták és a csuklóra akasztották.⁸⁹⁵ A keresztlyukkal meggyengített bot felső végén lévő csontgömb erősebb ütésnél könnyen eltörhetett volna, ezért valószínűbb, hogy az a kéz közelébe lehetett. Ebben az esetben kérdés, hogy a vízszintes lyukba facsapot ütöttek-e, hogy ezzel a csontgömböt fixálják, vagy csuklózsinórt fűztek-e át rajta. Ez utóbbi esetben a lyuk két végén – mint ahogy azt már Erdélyi István is felvetette⁸⁹⁶ – valamilyen mértékű, egyoldalú kopásnyomnak kell lennie, mint pl. a Szekszárd-Bogyiszlói út 350. sírjából előkerült példány esetében azt az ásató megfigyelte.⁸⁹⁷ Ha a keresztlyukon keresztül az ostorszíj befűzését valószínűsítjük,⁸⁹⁸ akkor a kopásnyom erőteljesebb lehet, erősen kopott szélű lyukkal. Ha viszont éles a lyuk két pereme, nincs kopásnyom, akkor facsap volt benne.

A csontgömb és a nyél rögzítésére használhattak enyvet is, mint ahogy a keresztlyuk nélküli daraboknál ez bizonyára meg is történt. A kúposra faragott és a csontgömbbe feszített botvég felülete a ragasztás során biztosabban tapadt. A keresztlyukat hol a kúpos furat legnagyobb átmérőjének közelében, hol a

⁸⁸⁵ LÁSZLÓ 2017, 49, 72, 86.

⁸⁸⁶ KOVÁCS 1913, 321–322; SZELLE 1891, 244.

⁸⁸⁷ BÁRDOS–GARAM 2009, 175.

⁸⁸⁸ ROSNER 1977, 88.

⁸⁸⁹ GARAM 1998, 117.

⁸⁹⁰ Pl. KOVÁCS 1913, 322; CSALLÁNY 1960, 59; DIENES 1973, 180 stb.

⁸⁹¹ ERDÉLYI 1956, 49–50; ERDÉLYI 1958, 65.

⁸⁹² GARAM 1998, 117–119.

⁸⁹³ VÖRÖS 2017, 202.

⁸⁹⁴ GARAM 2018, 239.

⁸⁹⁵ Pl. GARAM 1998, 119.

⁸⁹⁶ ERDÉLYI 1956, 50.

⁸⁹⁷ ROSNER 1977, 88.

⁸⁹⁸ GARAM 1998, 117.

gömb közepén vagy közel ahhoz fúrták ki. A tisztaeszlári darab kapcsán is feltehető a kérdés, vajon a keresztlyukkal ellátott csontgömb felső végén megfigyelhető vastörredék valóban egy ék maradványa volt-e, mint ahogy a csákberényi darabok kapcsán Vörös István feltételezte,⁸⁹⁹ vagy egy vastüske, amelynek a végén egy karika lehetett, amelyben a csuklózsinórt fűzheték.

Ha csak férfiak vagy csak nők mellől kerültek volna elő a csontgömbök, azok meghatározása több, eltérő lehetőséget is kínálna. De mivel csontgömbbel díszített eszközt férfiak, nők, sőt gyermekek és nem kis számban lovak mellé is helyeztek a temetés során, ez egyértelműen és szűk értelemben is arra utal, hogy az valójában a lófelszerelés része volt. Legnagyobb valószínűséggel a hátasló irányítására, ösztökélésére szolgáló lovaglópálca végét díszítette. A csontgömbnek – mivel formája nem tenyérbe simuló – nem volt funkciója, nem a kézben tartást, a használatát segítette, hanem csak a pálca végét díszítette. A díszítő funkcióra utalhat a Szegvár-Szőlőkajla 73. férfi sírjából előkerült, mészkőből faragott gömb⁹⁰⁰ éppúgy, mint a Wien 3. Bezirk-Aspangbahnhof 1., férfi lovassírjából előkerült elefánt- vagy mamutsont gömb.⁹⁰¹

Garam Éva figyelt fel arra, hogy a nagyszámú avar lovassír ellenére igen kis számban kerültek elő a csontgömbök.⁹⁰² Ennek a helyzetnek az lehet a reális magyarázata, hogy az általánosan használt lovaglópálcák többségének végét díszítő gömböt fából faraghatták. Sőt, felvethető, hogy készülhetett a ló irányítására használt korbács bőrből is, amikor a több ágából font bőrcsíkok vége – ahol a fonást elkezdték – gömb formájú lehetett. Talán a bőrből font korbács végének lehet a „tükre” a szekszárd-bogyiszlói úti temető 350. sírjából előkerült csontgömböt díszítő motívum.⁹⁰³

Az agancságból faragott csontgömbök területi elterjedésének magyarázata hasonló a csontcsatok területi előfordulásához. A nagy folyók menti ártéri erdőkben élt gímszarvasok levetett agancsai szolgáltak nyersanyagul ebben az esetben is.

A kisszámú előkerülésük ellenére a csontgömbös síregyüttesek között három kardos, négy lándzsás férfi volt, hat személyt csontos íjjal és vas nyílhegyekkel temettek el. A fegyveres férfiak között hármat veretes öv nélkül hantoltak el, míg hét férfit ezüst- és bronzveretes, egyet csontos övvel, melyek közül kettő mellett nem volt fegyver. Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy a csontgömbös sírok egyharmada bolygatott, rabolt, illetve szórvány síregyüttes volt, így a rendelkezésünkre álló leletanyag hiányos.

Ennek ellenére megállíthatjuk, hogy eddigi ismereteink szerint első generációs síregyüttesből nem került elő csontgömb, és az eltérő típusú öv- és lószerszámveretek, valamint a fegyvertípusok alapján a csontgömbökkel díszített lovaglópálcák sírba kerülésével a 7. század első évtizedeitől számolhatunk, és használatuk a század végéig folyamatos volt.

A 13 kora avar kori temetőben előkerült 21, csontgömbbel eltemetettől nagyon kevés adat áll rendelkezésünkre az életkorra vonatkozóan, legyen az ember vagy állat. Mint már említettük, a csákberényi női sírok kivételével a csont botvégek férfiak és lovak mellékletei voltak. A 12 férfi között 2-2 juvenis és maturus, valamint 1 adultus elhunytól tudunk. A többi személyre vonatkozóan nem áll rendelkezésünkre embertani meghatározás, az ásatók vagy a publikálók a régészeti leletanyag alapján határozták meg az elhunytakat férfinak.

Ennél is rosszabbul állunk az eltemetett lovak nemét és életkorát illetően. A csont botvéges temetések között 11 sírból került elő ló, de csak három esetében rendelkezünk archaeozoológiai meghatározással. A szegvár-oromdülői 90., kirabolt fülkesír aknájában egy adultus (6–8 éves) felszerszámozott mén, míg az 545. sírban egy 4–4½ éves mén, a Szekszárd-Bogyiszlói úti 350. sírban fiatal ló⁹⁰⁴ részleges maradványa került elő.

⁸⁹⁹ VÖRÖS 2017, 202. Ha egyáltalán ékelték, akkor nagyobb a valószínűsége, hogy fával történhetett.

⁹⁰⁰ BENDE 2006, 158.

⁹⁰¹ HUBER 2000, 6.

⁹⁰² GARAM 1998, 117.

⁹⁰³ ROSNER 1977, V. tábla 1.

⁹⁰⁴ ROSNER 1977, 88.

Itt kell megjegyezni, hogy a tisztaeszlári kirabolt férfisírból előkerült lóhere alakú ezüstveret lószerszámos temetkezésre utal. Ilyen típusú síregyüttes a csont botvéges sírok között kivételes, de nem egyedülálló. A Bačko Petrovo Selo-Čik 28. sírjában a férfi lábfeje előtt feküdt a két kengyel, zabla és többek között a csontgömb is.⁹⁰⁵

A kora avar kori csontgömbök – a kis esetszám ellenére – változatos síregyüttesek részeként kerültek elő: lovassírból éppúgy, mint önálló lósírból, részleges lovastemetkezés mellől és lószerszámos temetkezésekből egyaránt ismertek.

Vasfokos

A fegyverek közül a temető 641. fülkesírjában került elő egy nyéltámasztós vasfokos, ami a juvenis férfi jobb bokája alatt, illetve mellett feküdt, élével a sírfal irányában. A kerek köpűben látható, vasoxiddal konzerválódott farostok alapján nyelével együtt helyezték a sírba. Nemcsak az oromdűlői temetőben, hanem a kora avar kori tiszántúli szállásterület sírjaiban is igen ritka melléklet a vasfokos. Aradac-Mečka III. sírjában egy senilis férfi jobb térdénél feküdt egy egyszerű formájú balta.⁹⁰⁶ A Hajdúdorog-Városkert úti „A” sír szórványleletei között van egy vastöredék, melynek egyik vége csonkagúla alakú, a másik félköríves záródású, ezért feltételelesen fokos töredékeként értelmezték.⁹⁰⁷ Végezetül a Szőreg-Téglagyár 37. fülkesírjában fekvő, ismeretlen korú, feltehetően férfi bal combcsontján feküdt egy vasfokos, melynek két töredéke maradt meg.⁹⁰⁸

A fentiek alapján egyértelmű, hogy a tiszántúli temetkezési szokások között a vasfokos mellékelése idegen, ritka jelenség. A vaseszközök két esetben a jobb, egyben a bal oldalon, de mindhárom esetben a medencétől lefelé, a lábcsontok mellett feküdtek. Mivel sírbeli helyük eltér a fegyverekétől, ez is arra utal, hogy nem fegyverként, hanem munkaeszközként kerültek az elhunyt mellé.

Hasonló képet mutatnak a Körös–Tisza–Maros közének az avar kor második feléből ismert fokosai. Annak ellenére, hogy a területről majdnem háromszor annyi temetkezés ismert, mint a kora avar kori Tiszántúlról, csupán 4 lelőhely 6 sírjából került elő vasfokos. A kisszámú eszköz (fegyver) ezekben is főként a jobb oldalon, a láb mellett feküdt.⁹⁰⁹

Fa- és bőr(?)edények fémtartozékai (73. kép 1–10)

A szegvári temető nagyszámú kerámiamellékletes sírja mellett igen kevés azon temetkezések száma, amelyekből faedényre utaló vagy azzal kapcsolatba hozható fémelet került elő. Mivel ezek egymástól is különböznek, ezért minden darabot külön-külön ismertetünk és megkíséreljük értelmezésüket.

A 33. sírban az állkapocs jobb szára felett 11 cm-re, kerek végeivel a koponya irányában, külső oldalán fekvő kerületű U alakban meghajlított, háromszög alakú, íves bronzlemez, melynek csúcsai kerek és azok közepén lévő lyukakban vasszeg maradványa van. A belső oldalon – már amennyire a rozsdától meg lehet ítélni – a szeg elkalapált, míg a külső oldalán az elhajlított végének h.: 7 mm. A veret mag.: 3,1 cm, sz.: 1,95 cm.

Hasonló formájú veretek, ha nem is nagy számban, ismertek az avar leletanyagban. Ezeket facsésze peremvereteként azonosították.⁹¹⁰ Alakra és arányaiban legjobban a kunbábonyi veretekkel egyezik meg

⁹⁰⁵ BUGARSKI 2009, 39, Fig. 20.

⁹⁰⁶ NAĐJ 1959, 63, Tab. 26:1.

⁹⁰⁷ KRALOVÁNSZKY 1992, 136.

⁹⁰⁸ A sír embertani anyaga nincs az SZTE Embertani Tanszékének gyűjteményében. A vasfokos a szegedi múzeumban 53.29.102. leltári számon található.

⁹⁰⁹ BENDE 2017, 297.

⁹¹⁰ KISS 1982; H. TÓTH–HORVÁTH 1992, 183–191; GARAM 2009, 83–84; GARAM 2018, 33.

a szegvári darab,⁹¹¹ és a hajdúdorogi aranyozott bronzlemezek eredeti formája is ilyen lehetett, még ha kialakításukban nem is tökéletes párhuzamai a szegvári veretnek. A hajdúdorogi peremlemezekhez hasonló méretű, aranyozott felületű bronzlemez került elő Öcsöd-MRT 96a lelőhely 1. sírjából is.⁹¹² A szegvári darab méretét tekintve – a kunbábonyi is 0,8 cm-rel rövidebb – párhuzam nélküli.⁹¹³ A kétágú veret „metszete” alapján a csésze külső íve kb. 10 cm, a belső – a szegecssek magasságában – kb. 9 cm lehetett. A 10 cm átmérőjű, feltételezhetően félgömb alakú facsésze peremívének a magassága – a szegvári veret szélességével megegyező távolságon – 1,5 mm, ezért a csúcsára állított, háromszög alakú, felül egyenes veretet nem lehetett ráültetni az íves peremre, hacsak nem vésték be az edény felületébe.⁹¹⁴ Ebben az esetben felmerül a kérdés, ennél az edénynél a bronzpánt mire szolgálhatott? A sima felületű bronzveretnek valószínűleg nem volt díszítő funkciója, mint ahogy nem lehetett vele az edény repedését sem megerősíteni, sem pótolni. Funkciója az lehetett, hogy az edény pereménél magasabban felszerelt vereten átfűzött zsinór segítségével függesztették fel az ivócsészét az övre.

A kunbábonyi négy peremveret alapján a hajdúdorogi sírból előkerült, jóval egyszerűbb három lemezveret is díszítő funkciót láthatott el, különböző vastagságú peremmel kialakított fatálon. Az edénytípus pontos meghatározása kérdéses, mivel maga a fából faragott tárgy nem maradt meg, de a díszített veretekkel rendelkező kunbábonyi és hajdúdorogi tárgy inkább ivótál, míg a szegvári inkább ivócsésze lehetett.⁹¹⁵

Az általunk vizsgált területről még két lelőhelyről előkerült leletet kell idéznünk. Egy faedényre utaló bronzmervítőt említettek Derekegyház-Rárós, Ördögös területéről.⁹¹⁶ Derekegyházán, a Tompahát és Ördögös major között fekvő Rárós pusztán erdőtelepítést megelőző talajmunkák során egy avar kori sírra akadtak. A szemesgyöngyöket, orsókarikát és két hajlított bronzlemez Nagy Pál főerdész mentette meg és a tulajdonos, özv. Mauthner Alfrédné azokat a szentesi múzeumnak ajándékozta.⁹¹⁷ Az említett két, hosszában többszörösen meghajlított, 2,5 és 3 cm hosszú, egyenes bronzlemezekon nincs szeglyuk, ezért nem valószínű, hogy ívelt szélű faedény peremlemezei voltak.

Ugyancsak kérdéses a Szentes-Berekhát, Farkas-tanya 1. sírból előkerült hat töredékes vaslemez⁹¹⁸ faedény peremlemezeként értelmezése. Az egyenes vastöredékeket, melyeken vasszegnek, szeglyukaknak

⁹¹¹ H. TÓTH–HORVÁTH 1992, 51, Taf. XVI. 8–11.

⁹¹² MADARAS 2004, 339, 1. kép 4.

⁹¹³ Nem az általunk vizsgált korszakból, de a területünkről, éspedig a székkutas-káponadülői temető több sírjából került elő bronzlemezről hajlított, peremveretnek meghatározott lelet. A 126. sírban nyugvó maturus férfi koponyája mögött két darab bronzlemezről hajlított, a szegvári darabhoz hasonló peremveret került elő. A 2 cm hosszú és 0,7 cm széles, U alakú lemez által közrefogott edény falvastagsága 0,7 cm volt, melyből egy kis töredék elő is került (B. NAGY 2003, 31, 52. kép 22–23). A székkutasi darabbal szinte megegyező formájú, poncolt díszű peremveretet találtak Orosháza-Bónum 103. sírban (JUHÁSZ 1995, 28, Taf. 7. 103:4), valamint szórványként Orosháza-Béke tsz területén (JUHÁSZ 1995, 90, Taf. 23. 5).

⁹¹⁴ Ezzel szemben a kunbábonyi, 1,5 cm hosszú veret pereme a rajz alapján enyhén ívelt (H. TÓTH–HORVÁTH 1992, 34, Taf. XII. 8. a felülnézeti rajz). Meg kell jegyeznünk, hogy olyan publikáció, ahol a peremveretet felülnézeti rajzban is bemutatják (pl. GARAM 2009, 10. kép 2), igen ritka. Általános az a helyzet, hogy ettől eltekintenek és gyakran a 2-3-4 cm hosszú egyenes vereteket különböző átmérőjű faedények peremvereteként értelmezik. A szegvári veret esetében a peremre való ültetés ellen szól – közvetett bizonyíték –, hogy a veret két lapja között nem maradt meg in situ famaradvány.

⁹¹⁵ A hajdúdorogi veret kapcsán meg kell jegyeznünk, hogy a koponya mögött, az egyik peremveret közelében előkerült, ezüsthuzalból készült ovális függesztőről és a ráforrasztott kör alakú ezüstlemezzel feltételeztük, hogy egy faedény gyűrűfüle volt, és párhuzamként az ezüstkorszók mellett a rekonstruált kunbábonyi füles ivócsészét is említettük (LŐRINCZY–STRAUB 2012, 396). A hajdúdorogi faedény fém gyűrűfüle nem párhuzam nélküli. Mint ahogy Garam Éva utalt rá (GARAM 2009, 84), a Záhorska bystricai 83. lósír leletei között megmaradt egy faedény nagyobb töredéke, rajta a bronzlemezről készült gyűrűfül (KRASKOVSKA 1972, 22-25, 104, 106; obr. 24.2, obr. 63.1.), ami alapján L. Kraskovska egy nagyobb ivótálra következtetett.

⁹¹⁶ BENEDEK–MARCSIK 2017, 395.

⁹¹⁷ KOVALOVSKAI 1957, 63; Aranykalász 1935. december 2. KJM ltsz.: 55.50.1–2.

⁹¹⁸ MADARAS 1999, 320, 3. kép 1.

nyoma sincs, inkább pánccellemez töredékeiként értékelhetjük, melyek egy adultus nő medencéje mellett kerültek elő.

A szegvári 194. sírban a bal oldalán fekvő koponya jobb oldala mellett, egy átlós állatjarrattal talán kisé megmozdítva, élén állva, két különböző alakú bronzlemez került elő. Az enyhén ívelt, ovális bronzlemez domború oldalával kifelé, a sír északkeleti fala felé állt. Egyik vége egyenes szakasszal zárul. Ennek a végének a két sarkában, valamint a két hosszabbik oldalon 2-2, míg az elkeskenyedő végén egy bronzszeg található. A lemez rövid, egyenes szakaszán lévő két lyuknál a szegek feje kerek, míg a többinél 2-3 mm hosszon a bronzlemezre visszahajlított. Hátlapjának teljes felületéhez fémoxiddal konzerválódott, 0,8 cm vastag famaradvány tapad. A fán átütött szegek elhajlított hossza 5–7 mm. A kerek bronzlemez az előző verettől mintegy 1,5 cm-re állt a koponya irányában. Szélén kereszt alakban négy bronzszegecs tartja a 0,4 cm vastag, a hátlap teljes felületéhez tapadt, fémoxiddal konzerválódott famaradványt. A bronzlemezen látható szegek mindegyike 2-3 mm hosszon a bronzlapra van hajlítva, míg a hátoldalon a szegek az előző verethez hasonlóan 5-7 mm hosszú végük a fára van hajlítva. Az ovális lemez h.: 5,4 cm, legnagyobb sz.: 2 cm, a kerek lemez átm.: 2 cm.

Az ovális lemez ívéből kiserkeszthető edény átmérője a bronzlap magasságában 13,5–14 cm lehetett. Ugyanakkor a hosszában íves lemez függőlegesen egyenes, tehát oldala legalább 2 cm-es sávban nem volt ívelt. Szűk szájú edény nem lehetett, mert nem, vagy nehezen tudták volna a szegek végét az edény belső falára hajítani. A lapos kerek veret vagy a tál(?) azon sávjában lehetett, amelyikben a másik lemez is – hiszen a magassága megegyezik a másik lemez szélességével –, vagy a tál alján. Az kérdés, hogy belül vagy kívül. A külső oldal mellett szól, hogy a ránk maradt famaradványnak a belső felülete enyhe ívet mutat (de lehet ez akár a fa kiszáradásának következménye is), de lehetett belül is, amire – ha díszesebb kivitelben is – ismerünk példát a kunbábonyi tálkák esetében.

A 723. sírban fekvő felnőtt nő koponyájának jobb oldala mellett, a jobb váll mögött – az előző sírhoz hasonlóan – két bronzlemez került elő egymástól 2,5 cm-re, szerves anyag (bőr?) okozta 13×11 cm-es elszíneződés fölött, nagyjából annak közepén. A téglalap alakú íves lemez külső oldalával felfelé feküdt. Szélein sűrűn, 1–2 cm távolságra lyukak vannak, többségükben T alakú, 1 cm hosszú bronz lemezszegecs. H.: 7,3 cm, sz.: 4,4 cm. A másik, csak enyhén ívelt, háromszög alakú bronzlemez domború oldalával lefelé feküdt. A lemez egyik sarka levágott, a hosszabbik szélének közepén egy kerek lyuk, a rövidebb szélein 1–2–2 szegecslyuk van. Kettőben T alakú bronz lemezszegecs látható, végüket közel a lemezhez visszahajlították. H.: 5,3 cm, sz.: 3,3 cm.

Funkciójuk meghatározása kérdéses. A bronzlemezekkel együtt nem került elő famaradvány, de az alattuk lévő elszíneződés mindenképpen valamilyen szerves anyag (bőr?) egykori meglétére utal. A bronzlemez ívéből kiserkeszthető tárgy átmérője 10–11 cm lehetett. Vastag falára a téglalap keresztmetszetű lapos bronzlemez szegecsszár 1 cm-es hossza utal. Ugyanakkor a háromszög alakú lemez két szegecsének visszahajlított vége és a lemez között alig 1,5 mm távolság van. Ezek szerint az ismeretlen tárgynak nem volt egyforma a falvastagsága.

A bronzlemezek szegecseinek egyenes vége kizárja, hogy fából készült tárgynál használták. Ez a szegecsforma nem merev anyagok használatánál lehet célszerű. Az ismeretlen, feltehetően bőrből készült, íves oldalú, a téglalap alakú lemez szegecsei alapján vastag falú, feltehetően bőrből készült tárolóedény azonosításához – az előző faedény esetéhez hasonlóan – szerencsésebb körülmények között előkerült és megfigyelt újabb darab előkerülése szükséges.

A 777. sírban fekvő felnőtt férfi bal felkarja mögött 4 cm-re, 3 cm vastag betöltésen egy U alakú, négyzetes bronz peremlemez feküdt az oldalán, peremével déli irányban. A lemez magasságával azonos sávban, a nyitott oldalától 2 cm-re feküdt egy ácskapocs alakú bronzdrót, majd ebben a sávban egymástól egy-egy cm-re három téglalap alakú bronz drótkeret. A legelső darabnak a két vége nyitott, míg a másik kettő végei összeértek. A peremveretben lévő famaradvány száliránya merőleges a lemez peremére. A fatárgyra rögzítését a két alsó sarkában lévő bronzszegeccsel oldották meg. H.: 1,8 cm, sz.: 1,8 cm,

v.: 0,9 cm. A téglalap keresztmetszetű drótból hajlított négyszögletes bronzkeretek/kapsok h.: 1,6 cm, sz.: 1,2 cm. Az „ácskapocs” h.: 1,4 cm, sz.: 0,7 cm. A fémleletek által határolt terület hossza 12,5 cm volt. E bronzegyüttes által jelzett fatárgy értelmezésekor több a bizonytalanság és a kérdőjel, mint az előzőekben ismertett darabok esetében. A peremveretnek meghatározható bronzlemez és a leletegyüttes koponya melletti helye alapján gondolhatunk valamilyen fatárgyra, azon belül esetleg edényre. Az, hogy a koponya bal oldalán került elő, nem kizáró ok, hiszen a kerámiaedényeket is hol a fej jobb, hol a bal oldala mellé helyezték.

A 858. sírban egy infans II. gyermek jobb oldalára fordult és szétnyomódott koponyája mögött ferde helyzetben, attól 2–4 cm-re, függőleges állt egy enyhén ívelt, U alakú bronzlemez peremével felfelé, homorú oldalával a koponyacsont irányában. A bronzlemez szárai között fémoxyddal konzerválódott famaradvány volt a peremre száliránnyal merőlegesen. A peremlemezzel együtt az 5,5 cm hosszú famaradvány is enyhén ívelt. A peremlemez rögzítését a két alsó sarkába ütött szegecs biztosította. H.: 3,2 cm, sz.: 3,4 cm, a famaradvány vast.: 1 cm. A peremlemez szegecselt szélétől 0,8 cm-re, nagyjából a famaradvány közepén egy U alakú bronzpánt volt keresztben. H.: 1 cm, sz.: 0,4 cm, belső vast.: 0,7 cm. Ezzel megegyező bronzpánt feküdt az oldalán, közvetlenül a koponya mögött, 5 cm-re a peremlemeztől, nyitott száraival a peremlemezzel ellentétes irányban.⁹¹⁹ Ebben az esetben is a peremlemez formája, a fabetét és a koponya melletti helyzete alapján gondolhatunk ismeretlen formájú faedényre, melynek oldalában két helyen keskeny bronzpánt volt.

A 940. sírban egy juvenis nő koponyájának bal oldala mögött, attól 10–12 cm-re egy téglalap alakú vaskeret került elő, a hosszabbik oldalának két végénél egy-egy vasszegecs állt. A keret és a szegecs felületét vasoxyddal konzerválódott fa borítja. A keret mögötti, az ónlemez felé eső, kb. 4×4 cm-es terület távolabbi sarkait vasoxyddal konzerválódott, megtarthatatlan famaradvány jelölte ki. A vaskeret m.: 2×1 cm. Szegecseinek hossza alapján a fatárgy vastagsága 0,7 cm lehetett. Az ismeretlen formájú edény felső peremén feküdt részben egy szabálytalan alakú ónlemez. M.: 4×3,5 cm. Az előkerült leletek és famaradványok alapján a sírba helyezett tárgy formáját nem lehet rekonstruálni. Ebben az esetben – és a többinél is – biztosabban csak a hasonló, szerencsésebb körülmények között előkerült darabok tanulságai alapján lehet majd mondani.

Az előbbieken bemutatott sírokból előkerült fémleletek különböző formájú – többségükben csak feltételezhető – faedényekkel hozhatók kapcsolatba. Közös bennük, hogy a koponya mellett, jobb vagy bal oldalon, illetve mögötte kerültek elő. Ezeket a faedényeket gyermekek és felnőttek – fiatal és idősebb nők és férfiak – feje mellé helyezték el.

Hurkos-karmos végű csavart bronzdrótok (73. kép 11–19)

A szegvári temető öt sírjából összesen kilenc darab csavart bronzkapocs került elő.⁹²⁰ Mivel a kora avar kori temetkezésekből csak a szegvári sírokból ismertek és az avar kor második felében is igen kis számban kerültek elő,⁹²¹ ezért ezeket együtt mutatjuk be és próbáljuk értelmezni őket.

Bár az első pillantásra a hasonló kialakítású csavart bronzdrótok egyformának tűnnek, a köztük meglévő különbség jelentősebb, mint hasonlóságuk. Az 1–2 mm vastag, kerek metszetű,⁹²² egy vagy két szál-

⁹¹⁹ A két bronzpánt a restaurálás előtt apró darabokra tört és a restaurálás során megsemmisült.

⁹²⁰ Szegvár-Oromdűlő 187., 188., 682., 718. és 730. sír.

⁹²¹ A már egyszer összegyűjtött darabokat (BENDE-LŐRINCZY-TÜRK 2013, 24. j.) kiegészítve a teljesség kedvéért újból felsoroljuk: Jászfényszaru-Csépe-lapos II. 27. sír (SCHILLING 2019, 115), Kiskőrös-Vágóhíd II., XVIII. sír (LÁSZLÓ 2019, 17, 23. II. t. 3, X. t. 3), Paks-Gyapa-tanya 2. sír (BENDE-LŐRINCZY-TÜRK 2013, 24. j., 8. kép 4), Pilismarót-Basaharc 32c sír (FETTICH 1965, 27, Abb. 36. 5), Szarvas-Grexa-téglagyár 192. és 239. sír (JUHÁSZ 2004, 36, 42, Taf. XXIV. 192:2, Taf. XXIX. 239:1), Szeged-Kiskudorozsma-Subasa 39. sír (SZALONTAI 2018, 152, 18. kép 39:1), Székkutas-Kápolnadűlő 204. sír (B. NAGY 2003, 37, 73. kép 3), Szentes-Berekhát, Farkas-tanya I. 149. sír (MADARAS 1999, 317, 7. kép 11).

⁹²² Ahol egy sírból több darab is előkerült, ott a huzalok metszete és vastagsága is többféle (Szeged-Kiskudorozsma, Szegvár-Oromdűlő 188. sír).

ból eltérő sűrűséggel csavart egyenesek egyik vége többnyire téglalap, ovális vagy ellipszis alakú hurok, míg a másik végük nyitott, ahol a drót két, karomszerűen visszahajlított vége változó alakú és méretű teret zár közre. Van olyan darab is, ahol a drót szabad végét úgy hajlították össze, hogy az zárt hurkot képez. Ebben az esetben pl. az ovális, téglalap alakú zárt hurok „szabályos”, míg a másik eltérő méretű és formájú összehajlított vége szabálytalan kialakítású (Paks-Gyapa-tanya, Pilismarót-Basaharc, Szegvár-Oromdűlő 682. sír). A hurkos végűek mindig egy szálból sodortak, a körmös változatot a ránk maradt darabok alapján két szálból.⁹²³ A hurkok változó alakjuk és méretük mellett abban is különböznek, hogy némelyik a huzalra merőlegesen vagy ahhoz közeli szögben van meghajlítva (Szeged-Kiskundorozsma, Szegvár-Oromdűlő 718. sír) és van olyan, amelyik a csavart dróttal egy síkban folytatódik (Kiskőrös-Vágóhíd XVIII. és Szegvár-Oromdűlő 718. sír, Székkutas-Kápolna dűlő).

A hurkos és karmos végűek mellett vannak olyan darabok is, ahol a csavart drót mindkét vége nyitott, azaz karmos kiképzésű (Szegvár-Oromdűlő 188. sír). Ennél a típusnál a karmok minden esetben a huzalra merőlegesen vagy ahhoz közeli szögben hajlítottak.⁹²⁴ Néhány darabnál a karmok végéből 2-3 mm-nyit a karmokra merőlegesen elhajlítottak (Szarvas-Gerxa-téglagyár 192., Szegvár-Oromdűlő 188. sír). Az egyenesen csavart drót a hurkok és a karmok közepén, nagyjából szimmetrikusan helyezkedik el.

A viszonylag kisméretű csavart drótok teljes hossza 1,3–2,6 cm.⁹²⁵ A legkisebb méretének a kétszerese a legnagyobbé, mégis azt lehet mondani, hasonló nagyságúak. A paks-gyapa-tanyai és a Szegvár-Oromdűlő 718. sír példánya különül el, az előbbi a 3,2 cm, az utóbbi – töredékessége ellenére – 4,3 cm-es hosszával. A tárgyak teljes hosszúságán belül a csavart egyenes szár hossza is értelemszerűen változó, 0,9–2 cm. A különböző formájú hurkok többségének belső mérete 0,6×1 cm között van. A hurkos-karmos darabok karmos végeinek belső mérete ezzel megegyező. Míg a karmos drótok karmai által befogott távolság ezeknél jóval nagyobb, 1,4–2,4 cm.

A csavart drótocksák két infans I. gyermek, 5 férfi és nyolc nő mellől kerültek elő. Azaz döntő többsége felnőtt, egy juvenis (Szegvár-Oromdűlő 730. sír), két adultus nő (Kiskőrös-Vágóhíd II., Szegvár-Oromdűlő 188. sír) és két senium férfi (Kiskőrös-Vágóhíd XVIII., Paks-Gyapa-tanya) mellett három matusus férfi és négy nő melléklete volt.

A hurkos-karmos bronzdrótok sírbeli előfordulása igen változatos. Öt esetben a koponya környékén: alatta (Szeged-Kiskundorozsma), a fogak mellett (Szegvár-Oromdűlő 682. sír), a koponya jobb oldalánál (Székkutas) és a bal oldala mellett (Szarvas-Grexa-téglagyár 239. sír), valamint mögötte (Szegvár-Oromdűlő 188. sír) voltak. Ehhez a helyzethez kapcsolódik a szentes-berekháti sír, ahol a bal váll felett, valamint a kiskőrös-vágóhíd II. sír, amelyikben az egyetlen ezüsthuzalból csavart drót a bal felkar közepének külső oldalánál került elő. A felsőtest jobb oldalán csak a szegvár-oromdűlői 730. sírből fordult elő csavart drót a jobb felkar felső végének külső oldala mellett, a karcsont felett 4 cm vastag betöltésen, az oldalán feküdt karmokkal északi irányban. A szegvár-oromdűlői 718. sír bronzdrótja az egyetlen, amelyik derékmagasságban, a bal medencelapát külső oldala mellett, az elmozdult alkarcsonton keresztben feküdt. Az alsótest környékén négy esetben került elő csavart drót: a bal lábszár külső oldalánál (Jászfényszaru), a jobb lábcsont mellett (Pilismarót) és a lábfejen (Szarvas-Grexa-téglagyár 192. sír), valamint a sír láb felőli végében (Paks-Gyapa-tanya). Végezetül meg kell említenünk, hogy bolygatás, rablás miatt a bronzdrót a Kiskőrös-Vágóhíd XVIII. sírban másodlagos helyről, illetve a Szegvár-Oromdűlő 187. sír betöltéséből került elő. Az elhunytak neme és a bronzdrótok síron belüli

⁹²³ Nem zárható ki annak lehetősége, hogy a körmös kapcsokat is egy szálból sodorták, és a kész daraboknál a hurok felesleges részét lecsípték.

⁹²⁴ A hiányos, töredékes daraboknál ez és más sajátosság is csak valószínűsíthető.

⁹²⁵ Meg kell jegyeznünk, hogy a publikációk többségében a tárgy méretei nem voltak megadva, így azokat a rajzokról mértük le.

helye között nem találtunk összefüggést, de azt érdemes megjegyeznünk, hogy a koponya környékén két gyermek és három nő sírjában került elő.

A hurkos-karmos bronzdrótok funkciójának meghatározása a mai napig nem megoldott, csupán feltételezések fogalmazódtak meg. László Gyula a kiskőrösi bronzdrót kapcsán felvetette, hogy a hurok formája alapján azt egy hasáb alakú faragott tárgyra csavarták, míg a drót másik vége hiányos.⁹²⁶ A szentes-berek-háti két darabot ismeretlen rendeltetésüként írták le,⁹²⁷ míg a 10. századi hasonló darabok kapcsán az avar és a honfoglalás kori darabok közötti eltérés fogalmazódott meg.⁹²⁸ A szeged-kiskundorozsmai kisméretű darabokat – a madarasi hasonló példány alapján megfogalmazott véleményt elfogadva – hajfonatdíszként értelmezték.⁹²⁹ A legújabban előkerült jászfényszarui csavart bronzdrótok egy ismeretlen rendeltetésű fatárgy maradványával együtt kerültek elő.⁹³⁰

A bronzdrót funkciójának meghatározása azért is nehézségbe ütközik, mert döntő többségük csak magukban, más maradandó tárgy, lelet nélkül kerültek elő. Az egyetlen a Szarvas-Grexa-téglagyár 192. sír, ahol a lábfejen fekvő csavart bronzdrót közelében egy bronzlemez töredékei (talán faedény peremverete) került elő a lábcsontokon. A szarvasi és a jászfényszarui lelet az, amikor fához kapcsolható egy bronzdrót. Fával lehet kapcsolatos a bronzdrótok hurkos vége, amely talán faragott formát fogott közre.

A karmos végű drótok inkább valamit összeszoríthattak, összefoghattak, ami nem biztos, hogy fa volt. Csak találgatni lehetne, de ebben az irányban nem érdemes haladnunk. Azt azonban szükséges rögzítenünk, hogy az avar kori sírok többségéből egy-egy drót került elő. A kivételek között van a szentes-berek-háti sír két, míg a szegedi és a szegvár-orumdülői 188. sír öt-öt bronzdrótja. A két utóbbi sírból származó darabok azonos száma mellett a sírbeli helyük is hasonló: Szegeden gyermek koponyája alól kerültek elő a drótok,⁹³¹ míg a szegvári sírban a koponya mögött feküdtek. Viszont minden másban különböznek. A szegedi darabok jóval kisebbek, kettőnek az egyik vége zárt hurok, a többi nyitott – már amennyiben a rajzok alapján meg lehet ítélni –, illetve töredékesek. A koponya alatti helyzetük ismeretlen.

A szegvári darabok mindegyike karmos kialakítású, jóval nagyobbak a szegediekénél és egyvonalban, karmokkal felfelé feküdtek a koponya jobb oldala mögött úgy, hogy a legszélesebb darab volt a koponyához legközelebb és a legkeskenyebb a legtávolabb. Így a karmok szélessége folyamatosan csökkenést mutatott. Ebben az esetben a karmok által összezárt/közrefogott tárgy hossza minimum 13 cm, és folyamatosan keskenyedő – 1,3–2,4 cm –, ovális keresztmetszetű volt. Ez az eset jól illusztrálja, hogy a karmok inkább közrezártak valamit, ami nagyobb volt a karmok által jelzett szélességnél és ezért nem tudták azokat hurokszerűen lezárni, míg a hurkoknak inkább rögzítő funkciójuk volt. A bronzdrótok karmain egy juh keresztcsontja feküdt a hátoldalán a farokcsigolyákkal együtt úgy, hogy a keresztcsont szélesebb vége volt a legszélesebb drót felett és a farokcsigolyák a keskenyebbek felett.

A szegvári 188. sír állatcsont és bronzdrót együttesének van egy lehetséges párhuzama, a pilismaróti 32c sír, ahol csirkecsontok között került elő a hurkos végű bronzdrót.

Összefoglalva az eddigieket, az avar kori csavart drótból készült kapcsok között a kialakítása alapján el lehet különíteni egy hurkos, egy hurkos-karmos és egy karmos típust. Aszerint, hogy a hurok vagy a körmök a csavart huzalra egy síkban folytatódik vagy merőlegesen van meghajlítva, lehet variánsról beszélni.

A csavart bronzdrótok végeinek eltérő kivitelezése és a leletkörülményekben megfigyelt kisebb-nagyobb eltérések alapján igen valószínű, hogy különböző volt a funkciójuk is.

⁹²⁶ LÁSZLÓ 2019, 17.

⁹²⁷ MADARAS 1999, 323.

⁹²⁸ BENDE–LŐRINCZY–TÜRK 2013, 24.

⁹²⁹ SZALONTAI 2018, 164.

⁹³⁰ SCHILLING 2019, 115.

⁹³¹ SZALONTAI 2018, 152.

Áttekintve a rendelkezésünkre álló adatokat, nem tudunk végső meghatározást adni, csak abban reménykedhetünk, hogy az újabb ásatásokon előkerülő darabok bontása, részletes megfigyelése során a szerencsés leletösszefüggésekkel együtt segíthetnek a tárgy funkciójának meghatározásában.⁹³²

LÓSZERSZÁMOK

Zablák (75. kép 1–6; 81. kép 1–5)

A temető 63 sírjából került el csuklós szerkezetű vaszabla. Ezek között a leggyakoribb (22) az aszimmetrikus szárú, végkarikás csikózabla (35%). Két zabla esetében a töredékességük miatt ez csak feltételezhető, hasonlóan ahhoz a hét darabhoz, melyeknél a két szár hosszának különbsége csupán 0,5 cm. Tizenöt zablának (24%) a két szára azonos hosszúságú. A szegvári zablák 24%-a töredékes (15), ezért ezeknél nem lehetett a szárhosszt mérni.

A zablászárak többsége négyszög (32, 55%) és csupán 6 kör (121., 731., 748., 855., 877., 900.) és 3 rombusz (33., 666., 720.) metszetű. Egyedülálló a 107. sír zablája ebből a szempontból, mivel az egyik szár négyszögletes metszetű, a másik kör. A szimmetrikus zablák szárainak hossza 8,5 és 13,4 cm között van, míg az aszimmetrikus zabláknál a bal szár 6–13 cm, míg a jobb 7–11,5 cm. Tizenegy zablának a bal, míg ugyanennyinek a jobb szára hosszabb 0,6–4 cm-rel.

Nincs jelentős eltérés a két zablátípus tulajdonosai között. A szimmetrikus szárú zabla 5 infans II. és 9 adultus–senium férfi lovának felszereléséhez tartozott, addig az aszimmetrikus szájasú 21 férfi, 2 nő és 3 gyermek sírjából került elő.

A zablák túlnyomó többségének vége egyszerű karikában végződik (53), melynek külső átmérője 2,3–3,6 cm, belső átmérője 1,2–2,5 cm. Hét zabla esetében ezektől eltérő kialakítást találunk. Hat zablánál (65., 81., 550., 800., 892., 951.) a száruk végei egy-egy, különböző átmérőjű, de azonos síkban kialakított, fekvő 8-as alakú kettős karikában végződnek, míg a 710. sír zablakarikáiba egy-egy nagyobb, mozgó vaskarikát fűztek. A hat zabla 1-1 gyermek és nő, valamint 4 felnőtt férfi, míg a mozgókarikás zabla egy gyermek sírjából került elő.

Mint ahogy nincs összefüggés a zablászárak eltérő kialakítása és az elhunytak életkora és neme között, ugyanúgy nem találtunk kapcsolatot a felkantározott állatok életkora és neme, valamint a vaszablák típusa között sem.

A szegvári zablák kis számánál (6) sikerült megfigyelni a végkarikák belső felületének kisebb-nagyobb szakaszán a vasoxiddal konzerválódott bőrmaradványt, melyek minden bizonnyal az egykori fejkantár szíjzatának lenyomata. Ennél nagyobb számban (19) maradt meg a zablák egyik vagy mindkét karikájának belső ívén, annak kisebb-nagyobb szakaszain vasoxiddal konzerválódott famaradvány. Ezek minden valószínűség szerint az egykori fa oldalpálcák maradványai. De meg kell említenünk, hogy legnagyobb számban (34) nem volt a karikákon sem bőr, sem pedig fa lenyomata.

A fa oldalpálcákra utaló famaradványok mellett 4 sírből (200., 492., 500., 561.) került elő egy-egy agancs oldalpálca. Ezek közös jellemzője, hogy mindig a zabla bal oldali karikájában voltak és eltérő korú ménnek felszereléséhez tartoztak, de mindegyik gazdája – különböző korú – férfi volt. A 492. sír példánya annyiban különleges, hogy agancsból faragott bogozót másodlagosan használtak fel. A temető

⁹³² Nem visz a tárgy meghatározásához közelebb az sem, hogy az avar korszakot megelőző időszakból a már említett Madaras-Halmok 109. sír példányán (KÓHEGYI–VÖRÖS 2011, 52) kívül – amelyik egy bolygatott gyermeksírből, a töredékes koponya alól került elő – egy 5. század második felére keltezett gepida női sírből négy ilyen darab ismert (HARHOIU 1994, 163, Fig. III.19f; HARHOIU 1998, Taf. 90, E 6–9). A 10–11. századi csavart bronzdrótokról a legújabb összefoglalást lásd ZÁGORHIDI CZIGÁNY–KENÉZ–TÜRK 2019.

egyetlen vas oldalpálcás zablája a 900. sírból, szintén egy mén bal oldali zablakarikájából került elő. A tulajdonos szintén férfi volt.

Végezetül röviden említést kell tennünk az 1. sír bronz szíjszorító zablájáról, melynek a sír első közlése és értékelése⁹³³ óta sem került elő párhuzama az avar kori leletanyagból.

A zablához kapcsolódnak azok a vaskarikák, melyek néhány sírban a zabla, illetve a lókoponya közelében feküdtek. Így például az 1. sírban a bal zablakarika mellől került elő egy karika, a 720. sír bal zablakarikájához rozsdásodva, míg a 81. sírban a lókoponya bal pofacsontja alól, illetve a 855. sírban a zablakarikától 13–14 cm-rel a fogak alól. A 100., 200. és a 201. sírban a ló állkapcsa alatt feküdt a vaskarika, három sírban a zablától távolabb, de a koponya közelében: az 540. sírban a koponyatetőtől 16 cm-re, kb. 12 cm betöltésen, a 770. sírban a koponyatetőtől 14 cm-re két, egymásba fűzött karika, míg a 900. sírban az atlas mellett. Ezek a kör metszetű karikák – a 770. sír darabjain kívül – 3–4, a 900. sír darabja 5 cm átmérőjű. Zárójelben meg kell jegyeznünk, hogy a 788. sírban egyedüli állatmellékletként eltemetett tehén mandibulájának széle alatt is került elő egy vaskarika, töredékes állapotban. A 201. sír darabjának két diagonális pontja kopott volt, három karikán különböző mértékben vasoxiddal konzerválódott bőr lenyomata figyelhető meg: egynek egész felületét fedi (81.), egy másikkal az egyik oldalát (100.) és a harmadik felületének egy részét (855.).

Talán nem tévedünk, ha az itt felsorolt vaskarikákat a kantár tartozékaként, a vezetősár/futósár és a zabla kapcsolatának egyik lehetséges megoldásaként értelmezzük.

A zablák síron belüli helyéről előzetesen annyit szükséges itt megemlítenünk, hogy a lovassírok közül négyben nem a megszokott helyen, a ló állkapcsa között, hanem a lókoponyán kívül, attól távolabb feküdt a zabla, továbbá egy ló nélkül eltemetett férfi (903.) jobb lábszárcsontján, végül a 951. sírban fekvő nő jobb combcsontján.

A fejkantárok veretei és szerkezetük (76–79. kép)

A szegvári temető 77 lovassírjából 15-ben veretes fejkantárral temetett ló volt. Ezeknek a vereteknek a többségét vékony ezüstlemezről préselték (33., 77., 333., 335., 540., 666., 755., 759.), melyek igen rossz megtartásúak. Felszerelésükre – méretüktől függően – bronzszegecset, T vagy Ω alakú bronzhurkot, különböző méretű, ácskapocs alakú bronzdrótot vagy ezek kombinációját alkalmazták a veretek hátulját kitöltő masszában ágyazva. A vereteket kitöltő betét az idők során szinte „megette” magát az ezüstveretet. Hasonlóan rossz megtartásúak a 760. sír ólomveretei is. Ezek mellett az 1. és 65. sír öntött, a 121., 137. és 626. sír préselt bronz-, valamint a 700. sír arany- és bronzlemezről együtt préselt veretei jelentenek csak kivételt. A veretek rögzítését a szíjakon a szegecsvégek elkalapálásával, a végükre szerelt bronzlemez-kével vagy – ácskapocs alakú bronzdrótok esetében – bronz-, ritkán vaspánttal oldották meg.

Félgömb alakú ezüstveretekkel változó számban 8 fejkantárt díszítettek (33., 137., 333., 540., 666., 755., 759., 760.). A veretek méretei változóak – már amennyire a rossz megtartásuk miatt hiteles adatokat tudtunk mérni –, átmérőjük 0,7–2,1 cm, magasságuk 1–2,1 cm. A félgömb alakú sima veretek a kora avar kori lószerszámszíjak legáltalánosabb, leggyakoribb típusa. Közismert, hogy ezekhez hasonló darabok különböző méretű préselőmintái a Tiszántúlról ismert ötvössírokban fordulnak elő. A nagyszámú főnlaki⁹³⁴ és kunszentmártoni préselőmagok⁹³⁵ ellenére a Tiszántúlról – a szegvári vereteken kívül – alig néhány sírból kerültek elő sima, félgömb alakú ezüstveretek.⁹³⁶

A 335. sírban, a lókoponya szíjazatát díszítő félgömb alakú vereteket kisszámú préselt, peremes kerek

⁹³³ LŐRINCZY 1991, 133–134; LŐRINCZY 1993, 105.

⁹³⁴ RÁCZ 2014, Taf. 12:4, 13:2–3.

⁹³⁵ RÁCZ 2014, Taf. 47:4, Taf. 48. 1–4, 6–7.

⁹³⁶ Deszk G 8. sír (CSALLÁNY 1939a, 129), Hajdúdorog-Városcsok út 1. sír (KRALOVÁNSZKY 1992, 7. ábra 3), Németpereg/Peregu Mare (RO) (HAMPEL 1898, 445).

ezüstveret egészítette ki. Míg ez a verettípus gyakori az övveretek között, és kisebb számban előfordul a lovak fejkantárján is, addig a hozzá hasonló, a 626. sír kantárját díszítő kerek bronzlemez szegecsek egyedülállóknak mondhatók,⁹³⁷ hasonlóan az 1. sír félgömb alakú öntött bronzvereteihez, melyeknek nem ismerjük párhuzamát a kora avar kori lószerszámveretek között.

A 700. sír rozettáihoz hasonló préselőmag ugyan több ötvössírból is előkerült,⁹³⁸ de maguk a veretek a Tiszántúlról eddig csak a Hajdúnánás-Fürj-halom-járás 12. és a derecske-karakasi lovassírból ismertek.⁹³⁹ Itt kell megemlítenünk a 72. sírban nyugvó adultus nő bal medencelapátja mellett fekvő – a tarsolyában őrzött – préselt bronzrozettát. A bronzból vagy bronz és aranylemezből együtt préselt szirmos rozettákkal díszített lószerszámos tiszántúli kora avar kori lószerszámos lelőhelyek kis számát⁹⁴⁰ az ártándi, a nemrég feltárt derecske-karakasi sír vereteivel, illetve a szentesi préselőmaggal lehet kiegészíteni.⁹⁴¹ Ezek hasonlóan egymásra, de a közölt rajzok és fotók alapján egyértelműen megállapítható a különbözőségük. Ugyanakkor a szegvári 72. sír bronzrozettájáról (80. kép 5) a fénymikroszkópos vizsgálat során megfigyelt présnyomok alapján megállapították, hogy a szentesi szórvány préselőmaggal (80. kép 6) készült.⁹⁴²

A fejkantárok szíjait a kerek vereteken kívül nyolc esetben (33., 77., 335., 540., 700., 755., 759., 760.) ún. háromkaréjos, rojtos végű ezüstveretekkel díszítették. Ezek közül a 77. és a 335. sír veretei a bontás során elporladtak, csak a formájukat lehetett megfigyelni. A másik négy sír egyszerű, rojtos végű sima veretei csak hasonlóak, de nem egy préselőtövről készültek. A verettípus legutolsó gyűjtésében szereplő kisszámú tiszántúli darab és préselőmag⁹⁴³ egymástól és a szegvári példányoktól is eltérők.

A szegvári 755. sír ónozott felületű, rojtmintás bronzveretei díszítettek. A trapéz alakú, rojtos mintázatú alsó részhez középen egy gyöngysorral keretezett félgömb és ehhez három oldalról az általános félgömbök helyett 3-3 szirmot utánzó forma kapcsolódik. Ez a díszítési mód nem egyedülálló, a tiszavasvári-koldusdombi 2. sír, az ártándi temetkezés veretei, valamint egy főnlaki préselőmag hasonló a szegvári darabokhoz.⁹⁴⁴

Igen ritkának mondhatók az oromdűlői 700. sírből előkerült, a „rojtos végű” veretek helyére szerelt arany- és bronzlemezről együtt préselt összetett veretek. Ezeknél a rojtok helyén egy pajzs alakú tag van, amelyhez a megszokott három félgömb helyett felülről három, érintőlegesen összeérő rozetta kapcsolódik. A tiszántúli veretek között egyedülálló, de formailag hasonló veret került elő a gátéri 239. és a

⁹³⁷ A lemezszegecsek nem tévesztendőek össze a préselt, peremes, kerek veretekkel, melyek felszerelését a kitöltő masszában ágyazott szegecsekkel oldották meg. A lemezfejű verethez hasonló, a préselt daraboktól eltérő, lapos fejű, kerek, a publikáló által öntött veretnek meghatározott darab a Deszk L temető 13. sírjából ismert, ugyancsak párhuzam nélküli (BALOG 2004, 243, 13. kép 4).

⁹³⁸ Felsorolásukat lásd RÁCZ–SZENTHE 2009, 328. Ezek közül a szegvári rozetták legközelebbi párhuzama a főnlaki darab, amelyen a szegvárihoz hasonlóan a középső félgömböt gyöngysor veszi körbe és a rozetta alsó sávja sima felületű (RÁCZ 2014, Taf. 10:3, Taf. 13:7). Ellentétben pl. a gátéri és a rákóczi falvi préselőmintákkal, melyeken a félgömböt rövid pálcikák veszik körbe és a préselőmag alsó sávja is díszített (RÁCZ 2014, Taf. 19:5, Taf. 70:3).

⁹³⁹ RÁCZ–SZENTHE 2009, 316, 9. kép 25; HÁGA 2021, 32–33, 10. kép.

⁹⁴⁰ CSUTHY 2015, 1–2. táblázat, ahol a Csóka/Čoka (SRB)-Kremenjak 45., Hajdúdorog-Várospark út 1. sír, Magyartés-Zalota, szórvány, Szegvár-Sárpoldal 1., Tiszavasvári-Koldusdomb 1. sír, Törökkanizsa/Novi Kneževac-Budžak (SRB), valamint a főnlaki/Felnac (RO) és a kunszentmártoni ötvössír préselőmagjai vannak megemlítve.

⁹⁴¹ Ártánd-Platthy M. birtoka (CSÉPLŐ 1896, 414–415), Szentes környéke (CSALLÁNY 1933, 19, Taf. VII. 8; RÁCZ 2014, 195), Derecske-Karakas (HÁGA 2021, 32–33, 10. kép).

⁹⁴² Birgit Bühler szíves szóbeli közlése, melyet ez alkalommal is megköszönünk.

⁹⁴³ RÁCZ 2014, 206–207. A szegvári ezüstveretekhez leginkább a díszítetlen kunmadarasi aranypéldányok (GARAM 1993, Taf. 68:1) hasonlóan. De a díszített hajdúdorogi (KRALOVÁNSZKY 1992, 126, 7. ábra 2), kunágotai veret (GARAM 1993, Taf. 60:1) és egy-egy főnlaki és kunszentmártoni préselőmag (RÁCZ 2014, Taf. 16:7, Taf. 47:2) egymástól is eltér.

⁹⁴⁴ GULYÁS–LŐRINCZY 2018, IV. t. 1; CSÉPLŐ 1896, 414–415; RÁCZ 2014, Taf. 13:4.

ménfőcsanaki 706. sírból, valamint ilyen egy szórvány préselőmag Korondról.⁹⁴⁵ Ezek is – mint a rojtos végű veretek – csak hasonlóak, és jól megkülönböztethetőek a rojtos végűektől.

A rozetta és rojtmintás veretek mellett kilenc kantárt díszítettek szíjvégekkel vagy szíjvég alakú veretekkel. A fentiek után nem meglepő, hogy kantáronként eltérő típusú kisszíjvégekhez igen kis számban lehet a tiszántúli kora avar kori lószerszámok közül hasonló darabokat említeni.

A 700. sír elhegyesedő végű, arany- és bronzlemezből együtt préselt fonatdíszes vereteihez a legjobb tiszántúli párhuzam a Magyartés–Zalotáról ismert szórvány szíjvég,⁹⁴⁶ illetve egy főnlaki préselőmag.⁹⁴⁷ A 755. sír ónozott felületű, kisszíjvég alakú préselt bronzveretéhez analógiaként csak a Deszk G 8. sír szíjvég alakú ezüstvereteit⁹⁴⁸ említhetjük. Több párhuzamot ismerünk a 759. sír szíjvég alakú préselt ezüstveret töredékéhez, így idézhetjük az oromdűlői temető 100. sírjából, a férfi tarsolyban őrzött bronz, és a 335. sír lovának farhámját díszítő ugyancsak bronz, valamint a Szegvár–Sápoldali 1. sír egész lovának bronz- és aranylemezből együtt préselt kisszíjvégeit.⁹⁴⁹ Ugyancsak a szegvár-sápoldali 1. sírből, a részleges ló kantárjának ezüst szíjvégei⁹⁵⁰ említhetők a 760. sír kisszíjvég alakú ólomvereteihez párhuzamként. Végül meg kell említenünk az 540. sír bekarcolt díszítésű szíjvégeit, melyek a kora avar kori Kárpát-medencei leletanyagban párhuzam nélküliek.

Szükséges külön említést tennünk két sír vereteiről, mert az eddigiektől eltérnek és a Kárpát-medencei kora avar kori lószerszámveretek körében idegenek. A 65. sír lovának fejkantárját összetett – pajzs és egy kör alakú részből álló – veretek, pontkörös díszítésű, csúcsos végű, szíjvég alakú, valamint hegyesedő végű szimmetrikus veretek díszítették. A vékony falú bronzveretek felszerelését két, a hátlapjuk végeire forrasztott és a végek irányába mutató egy-egy bronzdrót tette lehetővé. Nemcsak a formájuk, hanem a felszerelésük megoldása is idegen a hazai avar veretek között. Pontos párhuzama egyik verettípusnak sincs, de az összetett darabokhoz hasonló, tagoltabb kivitelű veret préselőmagja Rákóczi-falva-Kastélydomb „B” sírjából ismert.⁹⁵¹ A szimmetrikus veretekhez hasonló bronz övveretek Homokrév/Mokrin-Vodoplav-dűlő (SRB) 49. sírjában fordultak elő,⁹⁵² míg a szíjvég alakú veretnek – bár igen egyszerű forma – sem magának a veretnek, sem pedig a felső széle mellett lévő két pontkörös díszítésnek nincs Kárpát-medencei analógiája.

A 121. sírba helyezett fejkantárt szintén változatos formájú, ónozott felületű préselt – ún. dányi típusú és szimmetrikus pajzs alakú, valamint szíjvég alakú – veretek díszítették. A gömbsor keretes dányi típusú vereteknek kizárólag a névadó sírből előkerült, aranylemezből préselt példányok az analógiái.⁹⁵³ A szimmetrikus vereteknek nincs pontos párhuzama, hasonló préselt ezüstveretek kerültek elő a temető 1., bronzveret a 168. sírjából, valamint öntött kivitelben a 65. temetkezésből. Ugyancsak hasonló, préselt bronzveretek ismertek a Homokrév/Mokrin-Vodoplav-dűlő (SRB) 49. sírjából is.

A sírok többségénél lehetőség van arra, hogy a veretek elhelyezkedése alapján megpróbáljuk rekonstruálni a fejkantár szerkezetét.

Az 1. sírban fekvő adultus kanca zablájának két, stilizált lófej alakú bronz szíjszorítójában rögzített, 0,4 cm vastag pofaszíjon a zabra közelében 2–2, tőlük távolabb a homlokszíz közelében, valamint az orrszíjon is 2–2–2 félgömb fejű öntött bronzpityke volt. Egy-egy aranyozott felületű, kereszt alakú, bronz szíjelosztó került elő a lókoponya két oldalán, a homloki részen, amely a homlokszíz és a pofaszíz

⁹⁴⁵ KADA 1908, 331; TOMKA 2008, 126; RÁCZ 2014, Taf. 78:6.

⁹⁴⁶ HAMPEL 1905, Taf. 56.

⁹⁴⁷ RÁCZ 2014, Taf. 9:15.

⁹⁴⁸ CSALLÁNY 1939a, 129, VI. t. 1.

⁹⁴⁹ BÓNA 1979, 10, 4. kép 3–4.

⁹⁵⁰ BÓNA 1979, 10, 5. kép 5.

⁹⁵¹ RÁCZ 2014, Taf. 70:4.

⁹⁵² BALOGH 2004, 268, 20. kép 8–10; RANISAVLJEV 2007, 20, Sl. 38, Taf. XVII. 6–8.

⁹⁵³ TETTAMANTI 1980, 154, 4. j.

találkozását díszítette. A koponya mögött feküdt a fejkantár zárását biztosító ún. pajzstövise bronzcsat és mögötte egyvonalban, a két mellső lábsont között a tarkószíj végét záró kacsacsőr alakú öntött bronz szíjvég.

A 33. sírban fekvő egész ló zablájának karikái mögött, a koponya jobb és bal oldalán, a pofaszíjra 2-2 rojtos végű préselt ezüstveret szereltek. A karikák melletti darabok rojtos végükkel felfelé, míg a mellettük lévőket lefelé szerelték a szíjra. A két veret után a pofaszíj mindkét oldalát 3-3 félgömb alakú préselt ezüstveret díszítette egyvonalban, egymás után. A ló állkapcsának hátsó, íves végénél a bal, illetve jobb oldal mellől előkerült egy-egy rojtos végű ezüstveret a homlokszíj és a pofaszíj találkozását takarhatta. Három-három félgömb alakú ezüstverettel díszítették az orr-, és a homlokszíjat. A koponya mögött, a harmadik-negyedik csigolya felett, a csigolyasorral megegyező irányban, egymástól 2-3 cm-re fekvő 3 préselt, peremes, kerek ezüstveret funkciója kérdéses, de legnagyobb valószínűséggel a mellhámot díszíthették.

A 65. sírban fekvő ló fejkantárját 3-3 különböző formájú bronzverettel díszítették. A bal oldali pofaszíjat középen egy szimmetrikus verettel, e mögött lehetett – esetleg a pofa-, és a homlokszíj találkozásánál – egy összetett veret, míg a szíjvég alakú veret a torokszíjon volt. A jobb oldali veretek hasonló elrendezésben lehettek, egy szimmetrikus veret a homlokcsonton feküdt a koponya tengelyére merőlegesen. Egy összetett veret a lókoponya mögött, a jobb mellső lábsontok között került elő, míg a szíjvég alakú bronzveret a lókoponya alól, a felszedés során.

A 77. sírban a zabla karikája mögött, a koponya jobb és bal oldalán 1-1 rojtos végű ezüstveret – melyek a bontás pillanatában elporladtak – és a bal oldal mellől egy peremes bronz szíjvég került elő.

A 121. sírban fekvő mén fejkantárját – a 65. sírnál megfigyeltékhez hasonlóan – 3-3 különböző bronzverettel díszítették. Egy szimmetrikus veret feküdt a ló bal szemürege alatt vízszintes helyzetben (a pofaszíjon), egy dányi típusú veret függőlegesen a bal állkapocs szárán (az orr- és a homlokszíj találkozásánál), valamint egy szíjvég alakú veret az állkapocs alsó szélén, az állkapocs szélével párhuzamosan (torokszíjról?). A jobb oldalon hasonló elrendezésben volt az első két veret – szíjvég nélkül –, egy dányi típusú veret feküdt orrcsonton a koponya tengelyével párhuzamosan, egy szimmetrikus veret a homlokcsonton, hasonló irányban.

A 137. sírban fekvő matusus ló koponyájának jobb oldalán 3 félgömb alakú veret került elő: 2 a zablakarika mögött egy vonalban, 1 pedig a szemgödör fölött. A pofaszíjat a bal oldalon is hasonló elrendezésben díszíthette 3 veret, de ezek másodlagos helyen, a nyakszirtcsont mellett, a koponya tetején, valamint a koponya és a bal lábsontok között feküdtek. A ló atlasa alól előkerült vascsat talán a fejkantárhoz tartozott, akárcsak a közvetlen közelében fekvő félgömb alakú bronzveret. A koponyától távolabb, a bal hátsó lóláb patáján talált 2 félgömb alakú veret – esetleg az előbb említett vascsattal és verettel – a mellhámhoz tartozhatott.

A 333. sírban fekvő kanca koponyájának két oldalán és az orr fölött 21-21 félgömb alakú ezüstveret került elő. A nyakcsigolyák jobb oldalán, velük párhuzamosan 2 félgömb, 1 díszített téglalap alakú, majd 1 félgömbös veret feküdt, a bal oldalon 2 félgömb és 1 díszített téglalap alakú. Ez utóbbi veretek – helyzetükből adódóan – valószínűleg a mellhám díszjei voltak.

A 335. sírban az egész mén orrának jobb oldalán 2 rojtos végű ezüstveret került elő, rojtos végükkel lefelé. Utánuk 6 kerek, préselt, peremes veret feküdt egy vonalban, míg a szemüreg alatt 1 téglalap alakú, díszített veret. Hasonlóan lehet elképzelni a bal oldali pofaszíj díszítését, de a veretek közül csak 4 félgömb alakú került elő a szemüreg körül, a többi állatjáratból, szórványként a sír betöltéséből, a ló fektetési szintjén. A bal és a jobb lábközépcsont mellől származó 1-1, valamint a jobb combcsont fekvő 2 veret itt is legnagyobb valószínűséggel a mellhámot díszíthette.

Az 540. sírba fekvő adultus mén koponyájának a bal oldalánál, a zablakarika után 3 félgömb alakú ezüstveret feküdt egy vonalban, ezeket 5 hasonló követte a szemüreg alatt, majd az atlas bal oldala mellett

1 kisszíjvég alakú veret. A jobb oldali pofaszíjat hasonló elrendezésben díszítették a félgömb alakú veretek, azonban ezen az oldalon a kisszíjvég alakú veret az állkapocs mellett volt. Egy harmadik kisszíjvég alakú veret közvetlenül a lókoponya mögött, a keresztben fekvő jobb mellső lábtőcsont mellett került elő. A ló orrán keresztben, egy vonalban 3 félgömb alakú veret, a homlokcsonton, szintén keresztben 2 veret díszíthette az orr- és a homlokszíjat.

A 626. sír maturus ménjének koponyáján, illetve mellette 19 kerek, lapos fejű bronzszegecs került elő az alábbi helyzetben. A jobb és a bal oldalon, a zablakarika után 2 veret, majd az állkapocs közepén 3 és a szemüreg alatt 1 díszítette a pofaszíjat. Az orron 2, a homlokcsonton közepén 3 a jobb oldalon, még további 2 veret az orr-, illetve a homlokszíjon lehetett.

A 666. sír adultus ménjének a koponyáján, illetve mellette 9 félgömb alakú ezüstveret került elő. A koponya két oldalán, a zablakarikák után, majd nagyjából az állkapocs közepén, illetve a szemgödör alatt feküdt 1-1 veret, a ló orrán közepén 1, a homlokcsont két oldalán 1-1. Egy kisszíjvég alakú veret került elő a bal szemüreg alatt, vízszintes helyzetben, a másik vele egy vonalban, attól kb. 6 cm-re, közvetlenül a koponya mellett fekvő bal mellső csánk előtt.

A 700. sír fiatal ménjének orrán és homlokán keresztben 5, illetve 6 félgömb alakú, arany- és bronzlemezből préselt rozettás veret feküdt ferde vonalban egymással párhuzamosan. Ezek az orr- és homlokszíj veretei voltak, ugyanakkor a koponya vagy az állkapocs két oldalán nem kerültek elő veretek, melyek a pofaszíj díszítésére utalnának. Két félgömb alakú rozettás veret feküdt a lókoponya orránál, az álla alatt és egy rojtmintás veret a jobb szemüreg mellett, a hármas rozettával lefelé. Ez utóbbi talán a pofaszíj és a homlokszíj találkozását takarta. A bal szemgödör alatt fekvő félgömb alakú rozettás veret lehetett ezen az oldalon a két szíj találkozásának díszje. A koponyától balra 8–10 cm-re 2 félgömb alakú rozettás veret találtunk 6–9 cm-es, valamint egy kisszíjvég alakú és egy rozettás veret 4–5 cm-es betöltésen az akna északnyugati fala mellett. Ezek hovatarozása kérdéses. A lókoponya mögötti 30 cm-es sávban, az északnyugati fal mellett 1 félgömb alakú rozettás veret feküdt, 1 hasonló a két csánk között az északnyugati fal közelében, 1 rojtmintás veret 2–3 cm vastag betöltésen a tehénkoponya bal oldala mellett és 2 félgömb alakú rozettás veret a tehénkoponyán. Ezek ugyancsak a mellhám szíjzatának veretei lehetnek.

A 755. sír maturus ménjének zablakarikái mögött, a lókoponya két oldalán 2-2 rojtos végű, ónozott felületű bronzveret került elő úgy, hogy a zablához közelebbi a rojtos végével felfelé, a másik lefelé feküdt. A koponyán 18 félgömb alakú ezüstveret volt: 3 a ló orrán keresztben, 3-3 a koponya két oldalán, 9 a homlokcsonton keresztben, egy vonalban. A két szemüreg felett 1-1 „rojtos végű” bronzveret került elő rojtos végűkkel felfelé. A lókoponya bal oldala mellett 2 ónozott felületű, kisszíjvég alakú bronzveret volt, az egyik a szemüreg alatt, a másik 5–7 cm-rel távolabb, egymással párhuzamosan feküdtek.

A 759. sírban kibontott adultus mén koponyájának jobb oldalán, a zablától 12 cm-re egy rojtos végű ezüstveret feküdt, rojtos véggel felfelé, mellette egy másik rojtos véggel lefelé. A koponya jobb oldalánál 3 félgömb alakú ezüstveret került elő egy vonalban, míg 2 veret a jobb mellső lóláb külső oldala mellett. A fejkantár bal oldali veretei hasonló helyzetben lehetnek, de az egyik rojtos végű ezüstveret töredékes állapotban a lókoponya orránál bal oldala előtt feküdt, míg a másik töredékei a lókoponya alatt. Hét félgömb alakú ezüstveret töredékei a lókoponyától balra, a padmalyból kerültek elő. Egy szíjvég alakú ezüstveret az akna bontása közben vált ismertté. A ló orrán keresztben 5 félgömb alakú ezüstveret feküdt egyvonalban, a homlokcsonton hasonló helyzetben szintén 5 veret.

A 760. sírban fekvő fiatal mén koponyájának jobb oldalán, a zablakarika mögött, az orrszíjat díszítő veretsor vonalában egy rojtos végű öntött ólomveret volt, előlappal lefelé, rojtos végével az orr irányában, a másik hasonló veret tőle 3–4 cm-re, rojtos végével lefelé. A két veret vonalában 5 félgömb alakú öntött ólomveret került elő a lókoponya mellett, míg a harmadik rojtos végű öntött ólomveret töredékes állapotban az agykoponya töredékei között. A fejkantár bal oldali veretei hasonló elrendezésben voltak, de a harmadik rojtos végű öntött ólomveret a koponya bal oldala mögött az oldalán fekvő rojtos végével

lefelé. A ló orrán keresztben 5 félgömb alakú öntött ólomveret feküdt egyvonalban, a homlokcsonton 7 darab. A lókoponya jobb oldala mögött, illetve részben alatta fekvő 3 kisszíjvég alakú öntött ólomveret, illetve a koponya mögötti mellső lábsont végénél és a második lókoponya mögött előkerült 2 kisszíjvég alakú veret inkább a mellhámhoz tartozott, semmint a fejkantárhoz.

Összefoglalva az eddigieket, a 15, veretekkel díszített fejkantár döntő többségét (12) sima félgömb alakú és rojtos végű préselt veretekkel szerelték fel. A pofaszíjak két oldalán, a zablakarikák utáni sávon a 33., 755., 759. és a 760. sírban 2–2 rojtos végű veret volt, az első rojtos véggel felfelé, a második lefelé. Az első az orrszíz, a második az állszíz vonalában feltételezhető. A 77. sírban ettől eltérően csak 1–1, míg a 335. sírban csak a jobb oldalon volt kettő, ezek rojtos végükkel lefelé. Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy 7 veretes kantár pofaszíját nem díszítették rojtos végű verettel.

A szegvári fejkantárok leggyakoribb díszei a sima, félgömb alakú ezüst- és bronzveretek. Ezeket változó számban szerelték fel a pofa-, orr- és homlokszíjra. A jobb és bal oldalon – általában szimmetrikus elrendezésben – 3–5–6–7–8 darab került elő változó elosztásban. Ide kapcsolódik az 1. sírból előkerült 4–4 öntött bronzpityke annak ellenére, hogy maga az öntött kivitel és a fejkantár többi verete is idegen a korszak lószerszám veretei között. Kiemelkedik a 333. sír, ahol a lókoponya két oldalán egyvonalban 14–14 félgömb alakú ezüstveret feküdt. A 700. sír esete nemcsak annyiban egyedi, hogy itt a sima, félgömb alakú veretek helyett bronz- és aranylemezből préselt rozettás veretekkel díszítették a fejkantárt, hanem azért is, mert itt nem volt szimmetrikus az elosztás: két veret feküdt a ló álla alatt, egy pedig a bal szemgödör alatt. Ugyanakkor kérdéses a koponyától balra előkerült 3 rozettás, valamint 1 kisszíjvég alakú veret hovatartozása. Ugyan a koponyától távolabb feküdtek 6–10 cm vastag betöltésen, de mégis annak van a legnagyobb valószínűsége, hogy a fejkantár díszei lehettek. Csupán egyetlen ló koponyáján (77.) nem került elő félgömb alakú veret.

Az első – rojtos végükkel felfelé álló – veretek vonalában, a lovak orrán keresztben fekvő, félgömb alakú veretek az orrszíjat díszítették. Ezek is változó számban – 1–2–3–5 – kerültek elő. Itt is kiemelkedik közülük a 333. sír, ahol 14 veret volt a ló orrán.

Gyakori eset, hogy az orron fekvő veretekkel párhuzamosan kerültek elő a félgömbös alakú veretek a homlokon. Száma ezeknek is változó: 2–3–5–6–7–9 darab. Hogy párhuzamosan, gyakran a lókoponya tengelyére nem merőlegesen, hanem enyhe szögben kerültek elő a veretek az orron és a homlokon, illusztrálja azt, hogy temetés közben a fejkantár a zablával együtt bizonyos mértékig elcsúszott. Ugyanakkor azt is meg kell jegyeznünk, hogy orr- és homlokszíjat díszítő veret a 77., 137. és a 335. sírban fekvő koponyán nem volt.

Négy sírban (33., 700., 755., 760.) kerültek elő a szemüreg közelében rojtos végű veretek, a homlok és a pofaszíz feltételezhető találkozásánál. Csak a 700. és a 755. sírban lehetett megfigyelni, hogy ezek a veretek rojtos végükkel felfelé feküdtek.

Hasonlóan kis számban kerültek elő kisszíjvég alakú veretek. A 77. sírban a lókoponya bal, az 540. sírban az atlas bal oldala mellett, míg a 666. és a 755. sírban 1 veret a bal szemüreg alatt, vízszintesen, a másik vele egy vonalban, párhuzamosan, 6 cm-re feküdt. A már említett 540. sírban a bal oldali szíjvégen kívül volt egy másik veret az állkapocs jobb oldala mellett és egy közvetlenül a lókoponya mögött.

A szegvári fejkantárokon nem volt használatban fém-, vagy csontcsat. Kivételt a 137. sír jelent, ahol a ló atlasa alól került elő egy vascsat, amely – helyzeténél fogva – csak a kantárhoz tartozhatott, akárcsak a közvetlen közelében fekvő félgömb alakú bronzveret. Talán a tarkószíz zárását oldották meg vele, ahogy az 1. sír fejkantájánál is feltételeztük.

Végezetül meg kell említenünk, hogy 6 sírban a lókoponyák, a kengyelek, hevedercsatok által határolt mintegy 30–40 cm-es sávban, változó számú és formájú – peremes, kerek (33.), félgömb alakú (137., 335.), rozettás (700.) félgömb és téglalap alakú (333.), illetve kisszíjvég alakú (760.) veretek kerültek elő. Helyzetüknél fogva ezek sem a fejkantárhoz, sem a nyereghez nem kapcsolhatók, ezért legnagyobb

annak a valószínűsége, hogy a mellhám veretei voltak. Az egyedi veretekkel rendelkező 65. és 121. sír fejkantárját már részletesen bemutattuk.

Veretekkel díszített fejkantárral a 333. sírban fekvő juvenis kancán kívül a nyolc adultus (65., 77., 335., 666., 700., 755., 759., 760.), egy-egy subadultus (121.) és adultus–maturus (626.), valamint két maturus (33., 137.) mént szerszámozták fel.

A lovak közül hármat egészben (33., 333., 335.), a többinek részleges maradványát temették.

A 121. sírban eltemetett infans I. gyermek kivételével 7 adultus (77., 333., 335., 626., 700., 755., 760.) és négy maturus (33., 65., 137., 759.) férfi kapott mellékletül lovat veretes fejkantárral.

A 121. sírba temetett gyermek mellé tették a legfiatalabb mént, a négy maturus férfi közül kettő mellé (33., 137.) maturus mént helyeztek. A veretes fejkantárral temetett lovakat gazdájukkal együtt 4–4 akna (65., 77., 121., 335.), és fülke (33., 137., 700., 755.), valamint 5 padmalyos sírba (333., 626., 666., 759., 760.) fektették.

A farhámok veretei és szerkezetük (76., 80. kép 1–4)

A szegvári lovassírok között csak hét temetkezésből kerültek elő farhám szíjait díszítő veretek, melyek többsége vékony ezüstlemezről préselt, rossz megtartású darab (33., 333., 335., 755.). Hasonlóan rossz állapotban vannak a 760. sír ólomveretei, csak a 121. sír ónozott felületű bronz, valamint a 700. sír arany- és bronzlemezről préselt veretei jelentenek kivételt.

Változó számú félgömb alakú ezüst- és egy esetben bronzveretekkel 6 farhámot díszítettek (33., 333., 335., 755., 760.). Ezek a rosszmegtartású veretek megegyeznek az ezeknél a temetkezéseknél ismertett fejkantárok vereteivel. Ezekhez hasonlóan a 700. sír rozettái és a farhámot csak ebben az egy sírban díszítő ún. rojtos végű veretek is azonosak a lókoponyán fekvőkkel. Ugyanez mondható el a 121., 700., 755. és a 760. sír farhámját díszítő szíjvég alakú veretekről. A 335. sír szíjvégeinek típusáról már a fejkantároknál tettünk említést. A 33. sírből előkerült igen rosszmegtartású, téglalap alakú veretek formája csak a bontás pillanatában volt érzékelhető, szinte azonnal elporladtak. Így az sem zárható ki, hogy ezek alsó vége félköríves vagy csúcsos volt.

Ellentétben a fejkantár vereteinek helyzetével, a farhám veretei nem maradtak meg eredeti helyzetükben még a három, egész lovat tartalmazó sírban sem, ezért sokkal nehezebb ezek szerkezetére vonatkozóan megfigyelést tennünk.

A 33. sírban a felszerszámozott egész ló hátsó részére a temetés során egy-egy bika, tehén és juh részleges maradványát tették. Ez megnehezíti a veretek helyzetének értelmezését. A 7 téglalap alakú veret közül 2–2 a medencelapát előtt feküdt, a csigolyasorral párhuzamosan, míg a többi enyhe V alakban a medence előtti csigolyákon. A 8 félgömb alakú veret a ló két medencelapátján került elő szintén V alakban, csúccsal a farokcsigolyák felé.

A 333. sírban 5 félgömb alakú veret a bal mellső pata és a medencelapát mellett helyezkedett el, míg a másik 5 veret a két medencelapát között. A veretek helyzete alapján a farhám a bal oldalra csúszott.

A 335. sírban fekvő egész ló jobb medencelapátjának szélén 1, a combcsont felett egy kupacban 4 veret került elő, a keresztcsont végén 2, míg a bal medencelapát mellett és előtt összesen 9 darab. Két szíjvég alakú veret a jobb medencelapát és a lábközépcsont között feküdt, a másik két szíjvég alakú veret a bal medencelapát alatt.

A 700. sírban a felszerszámozott és részlegesen eltemetett mén hátsó lábcsontjai – a többi állat lábcsontjaival együtt – az akna délnyugati végében feküdtek. A nyeret a farhámval együtt legutoljára teheték a sírba, mert egyetlen veret sem volt a lábcsontok alatt, viszont 1, illetve 2 veret különböző lábcsontokon feküdt. A rozettás veretek nagyjából V alakban kerültek elő, a csúcsban két rozetta, míg a jobb oldalon 4–4 veret párhuzamosan, két sorban. Hasonló lehetett a bal oldali veretsor, bár ott ritkábban voltak a veretpárok és 2 darab kissé el is mozdult a sorból. A hátsó kengyel mögött és a tehén hátsó lábcsontja előtt 4 rozettás, 2 rojtmintás és 1 szíjvég alakú veret került elő.

A 755. sír aknájának délnyugati végében, a hátsó lólábsontok felett kerültek elő a farhám veretei. A bal oldali veretsor elején 2 szíjvég és mögöttük 5 veret feküdt, a jobb oldalin a 2 szíjvég után 3 veret.

A 760. sírban is az akna délnyugati végében, az állatlábak között és felett, valamint a harmadik lókoponya alatt kerültek elő a veretek. Nem voltak eredeti helyzetükben, ezért csak azt lehetett megállapítani, hogy a félgömb alakú veretek döntő többsége az akna délkeleti sávjában került elő, míg 6 szíjvég alakú veret a harmadik lókoponya alatt, a sír közepéhez közel, 1-1 szíjvég és félgömbös veret kivételével mind előlappal lefelé.

Az eddigiektől eltérő típusú fejkantár vereteket tartalmazó 121. sírban a farhám veretei is különböznek az eddigiektől. A fejkantárt díszítő szíjvég alakú verettel megegyező három veret közül az egyik a jobb hátsó lólábsonton, egy annak belső oldalán feküdt, míg a harmadik a bal hátsó lábcsont belső oldalán.

Az előbbieik alapján megállapítható, hogy a fejkantárra és a farhámra azonos préselőmaggal készült vereteket szereltek. Ezek egy garnitúrát alkottak. A szegvári farhámok többségét félgömb alakú veretekkel egy sorban díszítették, de előfordul kettős veretsor is. Változó számban kerültek elő szíjvégek, de rojtos végű veretek csak a 700. sír farhámját díszítették.

Végezetül meg kell említenünk egy szokatlan esetet. A többi sírral ellentétben a 333. sír aknájában fekvő ló jobb medencelapátja alatt, illetve mögötte egy-egy vascsat feküdt. Ezek helyzetüknél fogva csak a farhám szíjához tartozhattak.

A veretes farhámval temetett lovak között a 333. sírban fekvő juvenis kancán kívül a többi sírban mén – 4 adultus (335., 700., 755., 760.) és 1-1 subadultus (121.) és maturus (33.) mént – helyeztek el. Közülük hármat egészben (33., 333., 335.), négyet részlegesen (121., 700., 755., 760.). A 121. sírban temetett infans I. gyermek kivételével 5 adultus és 1 maturus (33.) férfi kapott veretes farhámval temetett lovat. Lehet, hogy véletlen, de szükséges megjegyeznünk, hogy az egyetlen gyerekkel (121.) a legfiatalabb, a legidősebb férfival (33) a legidősebb mént temették.

Kengyelek (75. kép 7–12; 82–83. kép)

A temető 37 sírjából került elő vaskengyel és egy temetkezésből csontkengyelnek meghatározott darab, míg a 90., kirabolt sírból a meghatározhatatlan vastöredékek alapján feltételezhető egykori meglétük. Az előkerült kengyelek megtartása közepes, de vannak közöttük rosszabb, töredékeikre szétesett darabok (pl. 76., 85.) vagy szétmorzszálódott példányok (pl. 855.), de kerültek elő jó megtartású darabok (pl. 81., 100.) is.

Nagyobb számban (49) a hurkos fülű típus képviselői vannak. Ezek függesztő fülét hurokformára hajlítottak, és a fültől induló száruk többsége rombusz metszetű, azonban nyolc sír kengyeleinek – melyek zöme párban volt (pl. 81., 855., 877., 897.) – szára négyszög és csak két temetkezés (202., 755.) példányai kör metszetűek. A kengyelek többségének az ívelt talpalója egymással megegyező szélességű, de vannak keskenyebb (755.) és lapos, szélesebb (759., 855., 877., 897.) példányok is. A talpalók keresztmetszete enyhén domború, külső felületük közepén gerinc fut végig az alig érzékelhető a markánsan kiemelkedőig. Közöttük kivételnek számít a talp egyenes kialakítása (770., 755.). Külső mag.: 12,7–17 cm, belső mag.: 9–12 cm, belső sz.: 7–12,5 cm, talpsz.: 1,5–2,7 cm.

Jóval kisebb számban (11) kerültek elő hosszúfülű kengyelek, melyeknek téglalap alakú fülein keresztirányú függesztő lyukak vannak. Száraik rombusz metszetű, csupán egy négyszög (68.) és egy kör (755.) metszetű a kivétel. Talpalójuk kialakítása megegyezik a hurkos fülűeknél megismert formával: keresztmetszetük enyhén ívelt, külső felületük közepén gerinc fut végig. Külső mag.: 13,5–16,7 cm, belső mag.: 9–11 cm, belső sz.: 9–12 cm, talpsz.: 1,4–2,9 cm.

A két kengyeltípus méreteiből látható, hogy nincs közöttük lényeges különbség. Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy 25 lovassírból nem került elő a lovasfelszerelésnek ez a legtipikusabbnak tartott darabja, a vaskengyel.

Kengyelszíjszorító csonthengerek (75. kép 13–17; 81. kép 6–8)

A temető négy lovassírjában volt gímszarvas agancságából faragott henger, melyek magassága 2,3–3,2 cm, külső átmérője 2,2–3 cm, míg belső átmérője 1,5–2 cm között változik. A sírokban a kengyel fülén, illetve mögötte 2–3 cm-re vagy közvetlenül a kengyel mellett feküdtek, így nem meglepő, hogy több csonthenger belső falán vasoxid összefüggő folt látható. Három ló mellől egy-egy, míg egy sírból két csonthenger került elő. A 202. sírban az egyetlen vaskengyel bal oldalánál, a 897. sírban pedig a bal oldali kengyel mellett feküdt a csonthenger, míg a 960. sírban mindkét kengyelfül mellől került elő egy-egy darab. Ezeknek a csonthengerek a funkciója – sírbeli helyzetük és leletösszefüggésük alapján – a vaskengyel bőrszíjának a fülön vagy közvetlenül a kengyelfül fölötti össze- és leszorítása volt.⁹⁵⁴

Mind a négy sírban felnőtt – adultus, maturus, senium – férfi nyugodott, akiket különböző, akna-, padmalyos és fülkesírba helyeztek. Felszerszámozott, részlegesen eltemettek lovuk adultus és maturus korú mén volt. A kengyelszíjszorító csonthengeres lószerszámmal eltemetett férfiak mindegyikének veretekkel díszített öve volt, közülük csupán egy-egy férfi mellé fektették kardját, illetve lándzsáját.

Bár a temető nagyszámú lovastemetkezéséhez képest igen kis számban kerültek elő a szíjszorító csonthengerek, a tiszántúli kora avar temetkezések mellékletei között nem ismeretlenek.

Az első a szentes-derekegyházdali lovassírból került elő.⁹⁵⁵ A fotóval dokumentált sírban⁹⁵⁶ az adultus korú mongolid férfi⁹⁵⁷ bal lábszárcsontjának külső oldala mellett, részben egymáson fekvő, részben elporladt hurkos fülű kengyel pár füle mögött feküdt a csonthenger a palástján, a kengyel (és a fül) tengelyének vonalában. A csonthenger kengyelfül mögötti, ahhoz igen közeli helyzete és azzal egy vonalban való fekvése ellenére az ásató és publikáló Csallány Gábor nem ismerte fel a csonthenger és a kengyelek kapcsolatát.⁹⁵⁸

Egy hasonló darab került elő a Gyoma 264. sz lelőhely 3., részben bolygatott sírjából, de mivel a csonthenger a lótemetkezés szintjén, az emberi váz felett feküdt, ezért a szerző a lószerszám részeként értelmezte.⁹⁵⁹

A Homokrév/Mokrin-Vodoplav-dülői (SRB) temető két sírjából került elő csonthenger. A 62. aknasírból az ásató naplója szerint „A lókoponya mellett volt még három, szerszámhoz tartozó csonttárgy. Ezekből kettőt sikerült egészen kiemelni, a harmadikból egy töredéket. A gödörnek ebben a részében volt még 4 lóláb a patákkal, lócsontok, ezek között sok törött csont.”⁹⁶⁰ A két ép csonttárgy azonosítható a két csontbéklyóval,⁹⁶¹ míg a töredékes csonttárgy⁹⁶² egy csonthenger darabjával. A 67., padmalyos sírt⁹⁶³ a feltáró Szasszer János tanító részletesen leírta. Ezek szerint a sír déli felében fekvő teljes lócsontváz bal oldali kengyelének szíjvégénél (fülénél) egy 3 cm hosszú henger alakú csonttárgy feküdt.⁹⁶⁴

A Tiszavasvári, Eszenyi M. telkén feltárt fiatal férfi padmalyos sírjában a bal combnyak külső oldalánál fekvő csonthenger teljes belső felületén, illetve palástja peremének kis területén vasrozsa nyomai

⁹⁵⁴ GULYÁS–LŐRINCZY 2018a, 97, 99, 102.

⁹⁵⁵ CSALLÁNY 1939, I. tábla 6, II. tábla 16–17, I. tábla B 17–19.

⁹⁵⁶ CSALLÁNY 1939, I. tábla A.

⁹⁵⁷ Marcsik Antónia meghatározása a sírfotó alapján történt.

⁹⁵⁸ CSALLÁNY 1939, 116.

⁹⁵⁹ SOMOGYI 1997, 101.

⁹⁶⁰ Lásd 460. j.

⁹⁶¹ RANISAVLJEV 2007, 22, Tab. XXIII. 3–4; BALOGH 2004, 268, 23. kép 37–38.

⁹⁶² RANISAVLJEV 2007, 22, Tab. XXIII. 2.

⁹⁶³ LŐRINCZY–STRAUB 2006, 288.

⁹⁶⁴ RANISAVLJEV 2007, 23, Tab. XXVII. 13; GULYÁS–LŐRINCZY 2018a, 97. A sír leleteinek a közlése során (BALOGH 2004, 268–269) a csonthengert nem írták le, de a leleteket bemutató 24. kép jobb alsó sarkában, szám nélkül szerepel a tárgy. A sír leletanyagának katalógusában a csonthengert is felsorolták (RANISAVLEV 2007, 23, Tab. 27:9).

vannak. Hozzá legközelebb két hosszú fülű vaskengyel feküdt a sírban.⁹⁶⁵ Legutóbb a Tiszaderzs-Szentimre úti 2. sírból tettek közzé két csonthengert.⁹⁶⁶

Összefoglalva, a Tizántúlról eddig 6 lelőhely 9 temetkezése tartalmazott kengyelszíjat összeszorító csonthengert. A kisszámú előfordulás ellenére van ezeknek a temetkezéseknek több közös sajátossága. A mokrini 67. sír egész lován kívül a többiben részlegesen eltemetett ló szerszámához tartoztak, 6 esetben 1, két sírból 2 darab került elő. A tiszavasvári és a gyomai sírban is adultus korú lovat mellékeltek, de míg az elsőben mént, a gyomai női sírban kancát. Nyolc sírban férfit és velük mént temettek el, míg 3 sírban ismeretlen korú és nemű ló maradványa került elő. Az adultus–maturus–senium korban elhunyt férfiak mindegyikét veretes övvel, hat esetben fegyverrel: 3-3 sírban karddal, íjjal és tegezzel, egy esetben lándzsával temették el. Ugyanakkor ezeknek a temetkezéseknek változatos a formája: 4 aknasír mellett 4 padmalyos és 1 fülkesírba fektették az elhunytat.

A csonthengerek használatának feltehetően voltak előzményei, melyek szerves anyagból (bőrből, fából) készülhettek.⁹⁶⁷ Ennek egyik lehetséges bizonyítéka a 855. sír jobb oldali hurkos fülű vaskengyel fül felőli részén vasoxiddal konzerválódott, téglalap alakú, sapkaszerű bőrmaradvány⁹⁶⁸ amelynek belül egy szabályos téglalap alakú ürege van.⁹⁶⁹

Vas hevedercsatok

A lószerszám legegyszerűbb tartozéka a hevedercsat. Az oromdűlői lovassírok közül 33 ló mellől került elő, többségük téglalap alakú, de van köztük 4 négyzet, és 1 enyhén trapéz formájú, illetve egy ovális karikájú, lemez szíjszorító darab (268.). Téglalap és négyszög metszetű huzalból készítették őket, hosszuk 3–5,8 cm, szélességük: 2,9–5,2 cm között van. A két legnagyobb darab a 220. és az 500. sírből került elő.⁹⁷⁰

Egyedülálló a 100. sír csatja, mert itt egy, a bizánci és balkáni területekről ismert Yassi Ada típusú⁹⁷¹ csatot használtak fel a ló szíjzatánál. Bár később szó lesz róla, de itt is meg kell említenünk, hogy 14 lovassírból – bár az állatokat változó felszereléssel temették el – hevedercsat nem került elő.

Csont hevedercsatok (75. kép 18–25)

A temető hat sírjából hét csontcsat került elő lótemetkezés mellől.⁹⁷² A gímszarvas agancstövéből faragott darabok formája hasonló: a téglalap alakú csatfej félköríves vagy erősen lekerekített, a csattest téglalap alakú, ez utóbbiban keskeny, lekerekített végű, téglalap alakú áttörés szolgál a függesztőszíj befűzésére. Három csatfejen T alakú az áttörés, két csatnál összeér a másik végén kifaragott téglalap alakú áttöréssel (fekvő H alakú), míg egy esetben a csatfejen is csak egy lekerekített végű, téglalap alakú áttörés van.

⁹⁶⁵ GULYÁS–LŐRINCZY 2018a, 90.

⁹⁶⁶ VIDA 2018, 539, 4. kép 18–19.

⁹⁶⁷ GULYÁS–LŐRINCZY 2018a, 102.

⁹⁶⁸ LŐRINCZY 2020, 365. kép 1.

⁹⁶⁹ A kengyelszíj leszorító csonthengerekről Kárpát-medencei kitekintéssel, a teljességre való törekvés nélkül lásd GULYÁS–LŐRINCZY 2018a, 99, 102.

⁹⁷⁰ Volt több olyan sír, melyekben a lótemetkezés – és azon belül a kengyelek – mellől több vascsat is előkerült. Ezekben az esetekben néha nehéz volt eldönteni, hogy közülük melyik lehetett a hevedercsat. Az azonosítást nehezíti egyrészt, hogy több sírban a vascsatok mellett csontcsat is előkerült, másrészt bonyolítja a leletek értelmezését, hogy ezekben a temetkezésekben – mivel nem egész lovat temettek – a csatok sírbeli helyzete sokszor esetlegesnek tűnhet, így azok funkciójának meghatározása a részleges maradványok miatt is mindig egyedi megítélést igényel. Nem úgy, mint az egész lovak esetében, ahol a bolygatatlan temetkezések többségében a hevedercsat a használati helyén került elő.

⁹⁷¹ VIDA 2009, 249–251, Fig. 8.

⁹⁷² 1., 33., 194., 335., 697. és 960. sír.

Valamennyi példánynál – ha különböző mértékben is –, kialakították a pecek végének biztonságosabb illeszkedésére szolgáló vájatot. Nagyjából a csat közepén fúrták át a tengelynek szükséges lyukat. Domború előlapjukat és oldalait a faragás után simára csiszolták. Használatukat a felületükön megfigyelhető kopásnyom jelzi, kivéve az 1. sír csatján, amely a szegvári darabok között kiemelkedik az igen magas mesterségbeli tudásra valló, elhegyesedő végű, erősen profilált kidolgozású, igen arányos formájával, amelynek élein és felületén kopásnyomnak semmi nyoma. A hat darabból csak egy példány rendelkezett vas nittszeggel, a többi darabon fémalkatrészre utaló rozsdafolt nem volt megfigyelhető. Méreteik közel hasonlóak. A csatok hossza 5,8–6,3 cm, a csatfejek szélessége 3,6–3,9 cm között van. Csak a 33. sír második példányának 4,5 cm-es hossza és a 697. sír csatjának 4,2 cm-es szélessége tér el a többitől. A csatfejek kialakított áttörés hosszúsága 2–2,5 cm, míg a csattesten lévő áttörése 1,4–1,7 cm között változik.

Csontcsaton kívül két ló mellől (33., 335.) került elő még két-két vascsat, de három temetkezésben a ló mellett nem volt vascsat. A vascsatok belső szélessége – figyelembe véve a korróziót – 2,5 cm lehetett, ugyanakkor a csont csatfejek kialakított áttörés hosszúsága 2–2,5 cm, míg a csattesten (ami egyes példányok esetében nagyon emlékeztet a hosszú fülű kengyelek fülkiképzésére: pl. az 1. sír) lévő áttörés hossza 1,4–1,7 cm, szélességük 0,3–0,6 mm között változik. Ezek szerint a csontcsatokon átvezetett bőrszíjak szélessége keskenyebb lehetett – és talán vékonyabb is –, mint a vas hevedercsatoknál használt szíjak (legalábbis a szíjvégek esetében).

A csontcsatok a kora avar kori leletanyagban nem mondhatók gyakori tárgytypusnak, bár számuk folyamatosan nő. Tomka Péter összefoglalása – aki 16 lelőhely 23 darabjára vonatkozó adatokat gyűjtött össze⁹⁷³ – felment a téma részletes tárgyalása alól. Az általa bemutatott darabok között vannak lószerszámhoz, illetve gyermek és női viselethez tartozó példányok. A lószerszámhoz tartozó ún. hevedercsatok – Tomka Péter teljességre törekvő – gyűjtését csak a szegvári 335., 697., 960. sírból származó példányokkal tudjuk kiegészíteni. Ezzel a lelőhelyszám nem változott – mivel Tomka P. a szegvári 1. és 33. sír csatjai ismeretében a lelőhelyet már felvette a lelőhelylistájára –, a most közölt három újabb csontcsat csak a darabszámokat növelte. A Tomka Péter által közölt csatok méreteivel⁹⁷⁴ összevetve a szegváriak adatait, azok a középmézonyban foglalnak helyet.⁹⁷⁵

A szegvári 5 lovassír 6 példánya (plusz a két övcsat) mindenképpen kiemelkedő darabszámnak tekinthető még a szegvári temetőrészlet viszonylag magas sírszámát figyelembe véve is, hiszen Zamárdi-Réti földek kiemelkedően magas és Szekszárd-Tószegi dűlő igen nagy sírszámú temetőjéből csak 3-3, míg a hasonlóan nagy sírszámmal rendelkező budakalász-dunaparti és a szekszárd-bogyiszlói úti temetőnek csupán egy-egy sírjából ismert csontcsat. Valójában nem egy-egy temető sír-, hanem a lovassírok számát kell arányban állítani az előkerült csontcsatok számával. Így kiegyensúlyozottabb képet kapunk. Bár ehhez kevés összehasonlításra alkalmas adat áll rendelkezésünkre, de a Szegvár-Oromdűlő 78, a Szekszárd-Tószegi dűlő 72⁹⁷⁶ és a Zamárdi-Réti földek 80 ló sírjából⁹⁷⁷ előkerült 6–3–3 csontcsat nem jelent már akkora különbséget.

A kora avar kori csontcsatok lelőhelyei a Kárpát-medencében a két nagy folyó és a Balaton mentén sűrűsödnek.⁹⁷⁸ Nem tartjuk valószínűnek, hogy ismeretüket és használatukat (sírba kerülésüket) a Tomka Péter által felrajzolt földrajzi helyzetüket a ló bőrének téli védelme,⁹⁷⁹ valamint egy-egy településkon-

⁹⁷³ TOMKA 2018.

⁹⁷⁴ TOMKA 2018, 41–42.

⁹⁷⁵ Hosszúsága alapján a tószegi és a szelevényi darab is nagy valószínűséggel lószerszámhoz tartozhatott.

⁹⁷⁶ TOMKA 2018, 47.

⁹⁷⁷ GARAM 2018, 253.

⁹⁷⁸ TOMKA 2018, 42.

⁹⁷⁹ Amennyiben igaz, hogy „a csontcsatok használata összefügghet a lószerszámzat téli használatával és a ló védelmével” (TOMKA 2018, 43), el lehet azon gondolkodni, vajon a csontcsattal eltemetetteket télen temették-e el az éppen akkor használt lószerszámmal?

centráció (téli szállások) magyarázná. Másrészt – mint ahogy Garam Éva nyomán Tomka Péter felhívta rá a figyelmet – a csontcsatok előfordulása igen hasonló a csontfüggesztők elterjedési területéhez. Ez utóbbiak használata pedig nem köthető se a téli időjáráshoz, se a településkoncentrációhoz. Viszont talán mindkettő összefüggésbe hozható a földrajzi helyzettel. A Duna és a Tisza, illetve a Balaton mentén fekvő ártéri erdőkben élt nagyszámú gímszarvas, melyek levett agancsaikból készültek az említett csontfaragványok. Ez valószínűbb magyarázatnak tűnik az agancságból készült tárgyak elterjedési területére.

Tomka véleménye szerint a csatok előállítása nem igényelt különösebb szaktudást és szerszámkészletet, egyes „ezermester” otthon bármikor elkészíthette.⁹⁸⁰ A ránk maradt, egymástól eltérő, egyedi csatok alapján az ezermesterek ügyessége, képessége igen változó volt. De az nem valószínű, hogy az „ezermesterek” mellékleteként kerültek a sírokba a csontcsatok. Az eddigi adatok alapján a csont hevedercsatok döntő többsége fegyveres férfi lófelszerelésének volt a része. Azt nem lehet bizonyítani, hogy az elhunytak faragták a lovukkal temetett csatokat, se az ellenkezőjét. Azonban a női sírban (pl. Szegvár-Oromdülő 1. sír) előkerült példányt nagy valószínűséggel nem a fiatalon elhunyt nő faragta ki.

Kérdésként merülhet fel, vajon a csontcsatokkal felszerelt és eltemetett lovak azonos neműek, életkorúak voltak-e? Ez a kérdés egyelőre csak szűk körben vizsgálható, mivel egyrészt a közölt sírok esetében hiányoznak az archaeozoológiai adatok, másrészt sok a szórvány csontcsat. Rendelkezésünkre csak a szegvári adatok állnak, ahol a csontcsatokkal eltemetett lovak között 3-3 kancát és mént találunk, életkorukat tekintve a 2,5 évestől a 4–5 évesen át a 8–9 évesig szinte minden korosztályú állat megtalálható.

Ezt a tárgytypust eddig a legkorábbi, ázsiai eredetű – első generáció – hagyaték részeként értelmezték – a korábbi véleményeket röviden összefoglalta Tomka Péter⁹⁸¹ –, és a Kárpát-medencei legkorábbi avar szállás-területet ezek elterjedése alapján is próbálták meghatározni.⁹⁸² Az eddig ismertté vált, hiteles síregyüttesek alapján a csontcsatok nem köthetők kizárólagosan az első generáció tagjaihoz, a kora avar kor teljes időszakában készítették és használták őket. Eredetük kérdésének bonyolultságát Tomka Péter részletesen bemutatta és arra a következtetésre jutott, hogy a türk és a kora avar kori példányoknak közös eredete lehetett.⁹⁸³

Csontbújtató

A temető lovassírjai közül csak egyben, a 930. padmalyos sír aknájában fekvő 4,5–5 éves mén szerszámjának részeként került elő egy, gímszarvas agancsából faragott csontbújtató. Az egész ló visszahajlított bal mellső lábközépcsontján feküdt, külső ívével közvetlenül a combcsont mellett, homorú szélével a tőle balra, a bal lábszárcsont külső oldala mellett fekvő hosszú fülű kengyel fülétől 15–17 cm-re. A kengyelen kívül a csontbújtató közelében, attól 25 cm-re a ló bordáinak irányában, a bal mellső pata előtt állt egy téglalap alakú hevedercsat az oldalán, míg a bújtatótól jobbra, a ló visszahajlított mellső combcsontjának alsó végénél egy vaskarika feküdt 4 cm vastag földrétegen.

A csontbújtató eddigi egyetlen tisztántúli párhuzamát a mokrini temető 62. sírjából ismerjük.⁹⁸⁴ A sír két darabját egyik publikálja csont kengyelfülként, a másik hosszúkás tárgyként írta le.⁹⁸⁵ A sír ásatója, Szasszer János feljegyzése szerint a két csontfaragvány a sír keleti végében fekvő, felszerszámozott lókoponya mellett került elő.

A szegvári és a mokrini darabok közel azonos méretűek, azonban sírbeli helyük és darabszámuk eltérő. Ez nem segít funkciójuk egyértelmű meghatározásában. A mokrini darabok pontos – a lábcsontokhoz, kengyelekhez és a hevedercsathoz viszonyított – helyzetét nem ismerjük, a szegvári darab a lókoponyától

⁹⁸⁰ TOMKA 2018, 43.

⁹⁸¹ TOMKA 2018, 40–41.

⁹⁸² GARAM 1990, 257.

⁹⁸³ TOMKA 2018, 44–46.

⁹⁸⁴ BALOGH 2004, 23. kép 37–38; RANISAVLJEV 2007, T. XXIII. 3–4.

⁹⁸⁵ BALOGH 2004, 268; RANISAVLJEV 2007, 22.

messze, a bal oldali kengyelhez közel és – feltehetően – a hátcsigolyák fölé helyezett nyereg előtt feküdt.

Ugyanakkor elképzelhető, hogy ezt a tárgytypust több, egymástól eltérő funkcióban használták, de a szegvári és a mokriini példányok sírbeli helyzete a béklyóhoz történő kapcsolás lehetőségét⁹⁸⁶ kizárja. A szegvári csontfaragvány esetében – sírbeli helye és a formája alapján – nem zárható ki, hogy a kengyel-szíz fokozatmentes állításához használhatták, de annak nagyobb valószínűségét látjuk, hogy a nyereghez erősített tárgy⁹⁸⁷ vagy málna szíjának⁹⁸⁸ bújtatója volt. Mint sok más tárgy esetében, a kis számuknak az lehet a magyarázata, hogy a legtöbb esetben ezeket fából faragták.

Csont szíjfeszítők (84. kép)

A szegvár-ormodülői temető négy lovas sírjából hat, gímszarvas agancsából faragott szíjfeszítő került elő. Ezek a viszonylag ritka, agancsból faragott tárgyak ugyan hasonlóak, de jelentős különbség mutatkozik még az egy sírból előkerült két darab között is. Többségük különböző mértékben profilált kialakítású, ami azt jelenti, hogy egy felső és egy alsó részből állnak, melyet egy keskenyebb „nyak” köt össze. Min-két tagon egy-egy, többnyire kerek, illetve ovális lyuk van.

A 65., 540. és az 550. sírből előkerült csonttárgyak méretei közel hasonlóak. Hosszúk 2,8–4 cm, keresztmetszetük 3,6–10,9 mm között változik. A faragványokban kialakított lyukak, áttörések legkisebb átmérője 3,9–6 mm között van. Ezekről formában és méretben eltér a 743. sírban előkerült két csonttárgy, melyek hossza 5,3–5,4 cm, szélessége 10,6–10,9 mm és vastagságuk 3–8,2 mm között van. A közepükön kifaragott lyukak alakja és mérete egyaránt eltérő: az egyikén kereszt- és hosszirányú 4,3–8,5 mm-es áttörés, a másikon két, 5–6,8 mm-es lyuk van.

Egyéni készítmények lehetnek, ezért különböző a formájuk, és emiatt nehéz lenne őket tipologizálni. Akár a csontcsatok és számtalan csonteszköz esetében, ezek előállítására sem igényelt különösebb szaktudást egy átlagos kézügyességgel rendelkező ember bármikor elkészíthette.⁹⁸⁹ Ez magyarázza, hogy faragásuk is eltérő minőségű. Egyszerű az 550. és a 743. sír két kerek lyukkal kialakított példánya, míg a 743. és az 540. sír darabja az előzőeknél nagyobb kézügyességet és igényességet jelez. A 65. sír két szíjfeszítője egyedi példány, és ha lehet ilyet állítani, magas mesterségbeli tudásról tanúskodnak.

Több darabnál különböző mértékű, hosszirányú, a tengellyel megegyező kopásnyom figyelhető meg a lyukaknak a szíjszorító szélei felé eső szélein, melyek olyan használatra utalnak, ahol a tárgyba befűzött bőrcsík a szíjfeszítőt mindig hosszában használták. Az áttörések legkisebb méretét figyelembe véve – a kerek lyukak esetében – a bőrcsík maximum 4–6 mm, a téglalap/ovális áttörések esetében 4–8 mm vastagságú lehetett. Használatukat segíthette, hogy több tárgy esetében megfigyelhető az áttörések (fűzőlyukak) kiszélesítése a hátoldal felé. Ezek egyértelműen megkülönböztethetőek a kopásnyomoktól. Ugyanakkor meg kell említenünk, hogy ezek a csonttárgyak – főleg a 65. és az 550. sír darabjai – nagyobb feszítőerőnek nem feleltek meg.

A csonttárgyak funkciójának meghatározásában segíthet sírbeli helyzetük. A 65. sír egyik csontfaragványa a lókoponya mögött fekvő jobb mellső lábcsont bal, míg a másik a jobb oldala mellett feküdt, mindkettő 3–4 cm vastag betöltésen, félköríves végükkel északi irányban. Az 550. sírban a két hátsó lólábcsont között, a balhoz közelebb, a lábcsontok fektetési szintje felett 13 cm-re került elő a csont szíjfeszítő, félgömb alakú végével északi – a 65. sírban megfigyeltekkel azonos – irányban. A 743. sírből szintén két, az előzőektől formailag eltérő csontfaragvány közül az egyik a lókoponya bal pofacsontja mellett, azzal párhuzamosan az oldalán fekve, 8–10 cm-es betöltésen került elő, elhegyesedő végével a

⁹⁸⁶ ERDÉLYI 1967, 125–126.

⁹⁸⁷ FODOR 1996, 219.

⁹⁸⁸ VÖRÖS 2017, 191.

⁹⁸⁹ TOMKA 2018, 43.

zablakarika felé, attól 4 cm-re. A lókoponya közelsége alapján egyértelmű lenne a tárgy funkciójának meghatározása, de meg kell említeni, hogy a lókoponya alatt két mellső lábcsont feküdt. A másik példány a lókoponya mögött 25 cm-re került elő a lapján fekve, az akna alján, a sír tengelyével párhuzamosan, a kisebbik lyukkal a lókoponya irányában.

A fentiekől eltérő az 540. sír szíjlesztőjének a helyzete, mert az nem a lócsontok mellől került elő, hanem a férfi bal combcsontjának külső oldala mellett feküdt, hátoldalával felfelé és félköríves végével a lábfej irányban.

A fentiek alapján látható, hogy a feszítők minden esetben egymástól eltérő helyen kerültek elő. A lószerszámon elfoglalt helyüket és funkciójukat ezekben az esetekben azért nehéz meghatározni, mert nem egész, hanem részleges lótemetkezés mellékleteként kerültek elő, így a lószerszámon elfoglalt helyzetüket nem lehet egyértelműen meghatározni. Egyben biztosak lehetünk, nem tartozhattak közvetlenül a kengyel felszereléséhez, mert a 65., 550. és a 743. sírban nem volt vaskengyel.

A részben eltérő formájuk és sírbeli helyzetük alapján jogos azt feltételeznünk, hogy a csont szíjlesztőknek a formájuk alapján azonos funkciójuk lehetett, de mivel a síron belül különböző helyen, hol a lókoponya mellett (743.), hol a mellső lábcsontoknál (65.), hol pedig a hátsó lábcsontok között (550.) kerültek elő, a lószerszám más-más részén használhatták. Így a 65. sír két példánya és a 743. sír darabja feltehetően a sügyelősíj,⁹⁹⁰ míg az 550. sírban a farhám, a 743. sírban a lókoponya bal oldala mellett, közel a zablakarikához előkerült példány a fejkantár (pofaszíj vagy torokszíj) feszességét biztosíthatta. Ez utóbbi esetben nem zárható ki az sem, hogy a lókoponya alatt fekvő két mellső lábcsont helyzete utalhat a sügyelősíjhoz való tartozáshoz is. Amennyiben igazunk van, akkor ezekben az esetekben az említett szíjazatok valójában csupán bőrcsíkok, keskeny bőrszalagok voltak, hiszen csak azokat lehetett áthúzni a fűzőlyukakon.

Külön értelmezést igényel az 540. sír példányának helyzete, hiszen a többiekkel ellentétben nem a lócsontok, hanem a férfi bal combcsontjának külső oldala mellett feküdt. Helyzetéből adódóan logikus, hogy a férfi viseletéhez tartozott. Azonban az öv vonalához képest nagyon lent feküdt, és a tőle lejjebb, vele egy vonalban fekvő kés függesztésével lehetne kapcsolatban, de annak nincs értelme. Felmerül – és ez a valószínűbb –, hogy a csontfeszítő másodlagos helyen volt, mert a jobb térd alól egy vas szíjvezető (nyeregpartozék) került elő, amely nem a férfi, hanem a ló mellékleteként értelmezhető.

A szegvári csont szíjlesztők 1-1 infans I. és II. gyermek, valamint 1-1 juvenis és maturus férfi mellékleteként kerültek elő. Sírjukban a felszerszámozott részleges ló is változó életkorú – másfél évestől 11 évesig – és nemű – kanca és mén – volt. A 65. aknasíron kívül a többi padmalyos temetkezés volt. Bár az 540. és 550. sír egymás közelébe feküdt, de a másik két sír tőlük és egymástól is messze.

A szegvári csont szíjlesztők a kora avar kori leletanyagban nem párhuzam nélküliek. Először Kalmár János foglalkozott a tárgytypussal, aki az akasztóhorgok egyik variánsaként értelmezte,⁹⁹¹ majd a biharkeresztesi sírból előkerült darabot – összegyűjtve azok párhuzamait – az ásató pecek nélküli csontcsatnak határozta meg.⁹⁹² A gímszarvas agancságból faragott biharkeresztesi darab⁹⁹³ a zabla mellől került elő – akárcsak a szegvári 743. sírban –, és ez alapján a zabla bekapcsolására szolgálhatott.⁹⁹⁴ A biharkeresztesi szíjlesztőn kialakított fűzőlyukak két végén, a hossz tengelyben enyhe kopásnyom figyelhető meg, míg az oldalsó szélei élesek. A sír újraértékelése kapcsán fogalmaztuk meg, hogy ezek eredeti, használati funkcióját – mint általában a számunkra nem egyértelműen azonosítható régészeti leletek esetében – a

⁹⁹⁰ Talán ennek egy, maradandó anyagból készült szíjlesztő nélküli megoldását, a szíjazat egyszerű csomózását ábrázolták a T'ai-cung síremléken (ZHOU 2009, Fig. 2a) látható ló sügyelő szíjazatán.

⁹⁹¹ KALMÁR 1943, 158.

⁹⁹² MESTERHÁZY 1987, 230.

⁹⁹³ LŐRINCZY 2015, 162.

⁹⁹⁴ MESTERHÁZY 1987, 229, 230, 8. kép 15.

formájukon kívül a síron belüli *in situ* helyzetük és a felületükön megfigyelhető kopásnyomok alapján lehet majd meghatározni.⁹⁹⁵

A közel hasonló formájú szegvár-sápadali példány kapcsán, amelyet a férfi medencéjén találtak,⁹⁹⁶ a 6,6 cm hosszú faragványt Bóna István csontfüggesztőnek (Knochenanhängsel) nevezte.⁹⁹⁷ A ma ismert legjobb formai és méretbeli hazai párhuzama a jánoshidai 179. sírban volt a bal könyök belső oldalánál, egy csont botvég, egy kovakő és egy vasdarab társaságában.⁹⁹⁸

A hódmezővásárhely-százazér-dűlői részleges lovassírban előkerült darab⁹⁹⁹ – amely leginkább a szegvári 65. sír egyik darabjára hasonlít – ugyancsak agancsból faragott, kitűnő minőségű, látható kopásnyom nélküli példány.¹⁰⁰⁰ Két részből áll: a felső trapéz alakú (h.: 13 mm) és az alsó, enyhén ovális fejből (h.: 18 mm), ez utóbbi peremének közepén kis csücsök van (h.: 0,5 mm). A két részt keskeny nyak választja el (sz.: 6,0 mm). Előlapja domború, hátlapja egyenes. A szíjfeszítő teljes h.: 3,2 cm, sz. felül: 14 mm, alul: 15 mm, vas.: 6 mm. A felső lyuk átm.: 5,5–6 mm, az alsó lyuk kissé ovális: 5×6 mm. A trapéz alakú rész sz.: 11 mm, végének két széle csücsben végződik. A szíjfeszítő a ló mellső lábcsontajánál feküdt, kengyelek nélkül. Az eddig ismert kora avar kori darabokon kívül még három publikálatlan darabról van tudomásunk.

Deszk Sz temető 6. sír: Az aknában az egész ló mellett kengyel pár és hevedercsat került elő. A fülkében fekvő emberi váz „*medencéjének jobb szárnyánál*” agancsból faragott szíjvezető feküdt. Két részből áll, egy téglalap alakú szárból (h. 25 mm) és a kissé ovális fejből (h. 16 mm), melyet egy vékony nyak (sz. 10,5 mm) köt össze. A száron és a fejen egy-egy fűzőlyuk található. Előlapja domború, csiszolt, fényes felületű, szivacsos jellegű lapos hátlapjának 2/3-ad része kopott(?). Az egyik oldal széle sérült. A téglalap alakú végének mindkét oldalán – a lyuktól a vége irányában – enyhén szélesedő téglalap alakú bemélyedés (h.: 0,5 cm) van kialakítva (valószínűleg a szíj számára). Az előlapon a lyukak szélén kopásnyom nem figyelhető meg. A hátlapon, a kör alakú részen lévő lyuknak az elhegyesedő vége felé ferdén van kikopva. H.: 4,1 cm, alsó sz.: 1,4 cm, felső sz.: 1,25 cm, vast.: 0,7 cm. A félköríves részen lévő lyuk átm.: 0,6 cm, a téglalatesten lévő lyuk átm.: 0,51×0,59 cm. A két lyuk közötti belső távolság h.: 17,5 mm. MFM ltsz.: 53.43.37. Az emberi váz további mellékletei a következők: A bal combnál bronzszegecs, a medencén vascsat. A jobb medencelapátnál csiholóvas és kova, felettük a csont szíjfeszítő feküdt. A bal medencelapáton újabb vascsat, bronzszegecs és néhány szegecstörődék a medencetájon.

Ferencszállás 3. sír: Agancsból faragott szíjfeszítő, amely két tagból áll: az enyhén trapéz alakú szárból (h.: 28 mm) és a kerek fejből (h.: 15 mm). A kerek vége külső oldalán elhegyesedő, rövid nyúlvány van (h.: 1,0 mm). A két részt keskeny (h.: 4,0 mm) nyak választja el (sz.: 12,0 mm). Az egyenes végének oldalában egy téglalap alakú bemélyedés van. Előoldala domború, csiszolt, fényes felületű, hátlapja lapos. A száron és a fejen egy-egy lyuk található. A száron lévő lyuk kissé ovális. Az előlapi széle sarkos, a hátlapi pereme minimálisan kiszélesedő. A fejen lévő lyuk az előlapon az él irányában kissé kopott, a hátlapon nagyobb mértékben. Az előlapon a kerek tagon kialakított lyuk két ellentétes, a csonttárgy tengelyével megegyező szélén enyhe kopásnyom van (vagy már eleve enyhén kiszélesedő szélűre faragták). A hátlapon, a kör alakú részen lévő lyuk az elhegyesedő vége felé jobban, az ellentétes oldalon kevésbé van kikopva. Előlapjának domború felületén 9 darab (száron 4, nyakon 2, fejen 3), 2,0 mm átmérőjű pontkörös díszítéssel. H.: 4,7 cm, alsó sz.: 1,5 cm, felső sz.: 1,75 cm, v.: 0,85 cm. A lyuk átm. a trapéz alakú részen 0,51×0,61 mm, a fejen lévő 0,62×0,76 mm. A két lyuk közötti belső távolság: 1,9 cm. A sírból az előzővel megegyező másik szíjfeszítő töredéke is előkerült. H.: 2,8 mm. MFM ltsz.: 53.58.3. Az aknasírban fordított tájolásban került elő egy ló és egy marha részleges maradványa az emberi vázmaradvány felett úgy, hogy az állatkoponyák az emberi lábcsonatok felett feküdtek, az állatok lábcsontajai a sír többi részén, egészen az emberi

⁹⁹⁵ LŐRINCZY 2015, 162.

⁹⁹⁶ A sírleírásban a tárgy helyzete nem szerepel, míg a rekonstruált sírrajzon a keresztcsonton hosszában fekve ábrázolták a csontfüggesztőt (BÓNA 1979, 8, 1. kép; LŐRINCZY 2018, 70).

⁹⁹⁷ BÓNA 1980, 53.

⁹⁹⁸ ERDÉLYI 1958, 32.

⁹⁹⁹ KOREK 1942, 156, XII. t. 7.

¹⁰⁰⁰ Ezt és a többi itt bemutatott darabot Vörös István határozta meg és egészítette ki a tárgyleírásokat. A hódmezővásárhelyi darab esetében ezt az tette lehetővé, hogy az elveszettnek hitt síregyüttes (SZALONTAI 2002, 165) egyes darabjai előkerültek az SZTE Régészeti Tanszék gyűjteményének rendezése során, amire P. Nagy Katalin hívta fel a figyelmünket, amit ezúton is hálással köszönünk.

koponyáig. A férfi mellékletei közül a csontleletek síron belüli helye egyértelműen nem határozható meg, mivel azokról, mint faragott csonttárgyakról írtak. A két szíjfeszítő mellett került elő egy csontbogozó, az íj csontmervítő lemezei közül nem lehet biztosan tudni, melyik volt az emberi koponya mögötti lólábcsont mellett, és melyik a sír jobb(?) oldalában a lólábcsont mellett csontbogozóval és vascsattal együtt, illetve egy az egyik vaskengyellel együtt a csontváz felett.¹⁰⁰¹ Az emberi váz további mellékletei: A koponya fölött négy vasnyílhegy, kétélű vaskard az emberi váz bal oldalánál, vaskés ezüst hüvelyvéggel a bal kézcsontok mellett, kova és vastöredék valamint két vascsat és ezüstveretek töredékes állapotban a derékon. A lókoponya környékén kantárdíszek. Vascsat a lókoponya mellett.

Kiszombor I, szórvány. Agancságból készült egyszerű kivitelezésű szíjfeszítő. Enyhén trapéz alakú, az agancság vonalát követve ívelt, homorú felső résszel. Mindkét felülete ún. „*vonókés-technikával*” faragott. Előlapja domború, csiszolt felületű, fényes, hátlapja lapos, szivacsos. Két végén egy-egy fűzőlyuk van. Az előlapon a lyukak tölcésesen kiszélesedőek, kopásnyom se az elő-, se a hátlapon nem figyelhető meg. Keskenyedő végének mindkét oldalán a lyuktól a szíjfeszítő vége irányában enyhén szélesedő téglalap alakú bemélyedés (h.: 0,85 mm) van, valószínűleg a szíj számára. Félkész(?) darab. H.: 3,9 cm, sz. felül: 1,5 cm, alul: 1,8 cm, vast.: 0,6 cm. A keskenyedő végén lévő lyuk átm.: 0,6 cm, a kiszélesedő végén lévő lyuk átm.: 0,8 cm. A két lyuk közötti belső távolság: 1,15 cm. MFM ltsz.: 53.10.1.¹⁰⁰²

Bevonva az értékelésbe a szegvár-romdülői példányok mellett az itt említett darabokat, az alábbi megjegyzéseket tehetjük.

Az itt bemutatott újabb szíjfeszítők is egyéni készítmények, ahogy azt gímszarvas agancságból faragott eltérő formájuk és minőségük mutatja. Közöttük is van profi faragással készült, illetve félkészésként értékelhető darab.

Méreteik a szegvári példányokhoz hasonló, de minimálisan nagyobbak. H.: 3,2–4,7 cm, keresztmetszetük 3,5–23 mm, a kerek fűzőlyukak 5–7,6 mm között változnak. Közülük formában és méretben eltér a szegvár-sápoldali és a jánoshidai példány, ahol az áttörések mérete 4,4–12 mm között van.

Fűzőlyukaik külső peremén is megfigyelhető – a szegvár-sápoldali példányon kívül – az eltérő mértékű, a tengely irányával megegyező kopásnyom. Az áttörések legnagyobb méretét figyelembe véve, a kerek lyukak esetében a bőrcsik maximum 7 mm, a téglalap-ovális áttörések esetében 6–12 mm vastagságú lehetett.

Ezeknek a leleteknek a többsége régi feltárásokból származik, ezért sírbeli helyzetük nem mindig állapítható meg egyértelműen. A hódmezővásárhely-százázér-dülői faragvány – hasonlóan a szegvári 65. sír darabjaihoz – a ló mellső lábcsontjainál feküdt. A berettyóújfalui szíjfeszítő a sír végében, a hátsó lólábcsontok alatt fekvő lószerszámokkal együtt került elő, a zabla mellett. Ehhez párhuzamként említhetjük a szegvári 743. sír egyik darabját, amelyik a lókoponya bal pofacsontja mellett feküdt, de a berettyóújfalui darab helyzete nem kapcsolható kizárólagosan a zablához¹⁰⁰³ – mint ahogy a szegvári esetben is a koponya alatti lábcsontok helyzete legalábbis elgondolkodtató –, mivel a lószerszám bőrszíjazata sírba helyezése során esetlegesen csavarodhatott, így a szíjfeszítő a szíjazaton máshol is lehetett. A ferencszállási darabokhoz – bár sírbeli helyük kérdéses – párhuzamként a szegvári 65. és a 743. sírt lehet említeni abból a szempontból, hogy mindhárom temetkezésben párosan fordultak elő a csont szíjfeszítők. A szegvár-sápoldali, a jánoshidai 179. és a Deszk Sz 6. sír példányai nem a lócsontok, hanem az emberi váz mellett, a medencelapátoknál, illetve a bal karcsont mellett kerültek elő. Ebben hozzájuk hasonló – fenntartásaink ellenére – a szegvár-romdülői 540. sír szíjfeszítője, amely a bal combcsont mellett feküdt.

¹⁰⁰¹ Valószínűnek tartjuk, hogy íj csontmervítő lemezei egyrészt az emberi koponya mögötti lólábcsont mellett kerültek elő, az íj markolatlemezei a csontbogozóval egy másik lólábcsont mellett a sír jobb(?) oldalában, míg a két szíjfeszítő az egyik kengyellel együtt a csontváz felett.

¹⁰⁰² A deszki, ferencszállási és a kiszombori temetőről összefoglalóan lásd KÜRTI 2002, 112, 139, 202.

¹⁰⁰³ A Mesterházy Károly által közölt rekonstrukciós rajz (MESTERHÁZY 1987, 3. kép), függetlenül attól, hogy a csont szíjfeszítő nem a zabla szíjazatának bekapcsolására szolgálhatott, azért is megtévesztő, mert pl. a berettyóújfalui szíjfeszítő kerek fűzőlyukai 5,5 és 6 mm átmérőjűek. Ha az egyikben kétszer fűzték volna be ugyanazon bőrcsikot, annak vastagsága maximum 3 mm volt, aminek valójában nem lehetett feszítő ereje.

Ezelekről a temetkezésekről kevés az információnk, így csak azt lehet tudni, hogy a szegvár-sárpoldali fülkesíron kívül a többi egyszerű aknasír volt, amelyekben férfiakat temettek (egy-egy juvenisról és adultusról van meghatározás), és a biharkeresztesi, valamint a hódmezővásárhelyi sírban részlegesen eltemetett ló szerszámahoz tartozott a csont szíjfesztítő.

A fentiek alapján jelenleg 8 lelőhelyről származó 12 csont szíjfesztítőről van tudomásunk. A kis eset-szám és több, bizonytalan helyzetű szíjfesztítő nem teszi lehetővé a tárgytipus szerepének egyértelmű meghatározását. A fentiek alapján a lószerszám több részén éppúgy használhatták, mint a viselet részeként. Az eddig ismert példányok közül a jánoshidai kivételével a többi darab a tisztántúli kora avar kori sírokból került elő.

A csont szíjfesztítő olyan funkciót láthatott el, amelyet nem csak csontból készült darab biztosíthatott, hanem készülhetett fából, és valószínűleg bőrből is. Fára utalhat a 65. sír szárának faragott mintája, a bőrből készültre pedig ugyanezen darab fejének díszítése. Minden valószínűség szerint a lószerszám általánosan használt felszerelése lehetett, de ránk csak a csontból készült darabok maradtak. Mindez természetesen feltételezés, csak egy lehetőség. Éppen ennek, a szegvár-oromdűlői 65. sírből előkerült, egyedi kialakított formájú és szerkezetű darabnak van fém-ből készült analógiája a szentes-lapítói sírből, a lókoponya mellől. A bronzból, vékonyöntéssel készült veret feje kerek, szára félköríves keresztmetszetű, melynek hátoldalán két szegecs volt, melyek végein egy-egy téglalap alakú lemez ült.¹⁰⁰⁴ Hossza 2,8 cm, amely milliméterre pontosan megegyezik a szegvári darab méretével. De a méreten és formán kívül az is összeköti a két darabot, hogy csak e két darab esetében van a szíjfesztítő szárán függőleges kialakítású fűzőlyuk – a szegvári darab esetében faragva, míg a szentesit öntötték –, a többi darabnál keresztbe alakították ki. A szentes-lapítói darabnál a szegecses és a végükön lévő zárólemezek arra utalnak, hogy a félköríves üregbe helyezett szíjat fixen rögzítették.

A csont szíjfesztítőktől kissé messze vezet, de meg kell említenünk, hogy a szentes-lapítói darabnak kitűnő párhuzama került elő többek között az arcibasevoii¹⁰⁰⁵ és a Nyugat-Kugul 3. katakombasírból.¹⁰⁰⁶ A bronzból öntött példányok azt mutatják, hogy a szíjfesztítők használata kialakult gyakorlat volt, és készíthették őket bőrből, fából, csontból és bronzból egyaránt, de csak a maradandó anyagból készültek maradtak ránk.

Fanyergek és sírbeli helyük

A szegvári lovassírok között csak két esetben merült fel fanyereg tárgyi bizonyítékának előkerülése. A 626. padmalyos sír aknájában, a mellső és a hátsó lábsontok közötti „üres területen” a sír betöltésében egy hátsó nyeregkápához hasonló elszíneződés rajzolódott ki. Sem ez alapján feltételezhető nyereg mellől, sem más helyről a sírből hevedercsat és kengyel nem került elő. Az aknában egyetlen négyszög alakú vascsatot találtunk, mely a kápa végétől 70 cm-re feküdt a matusus mén jobb mellső lábsontjának vonalában, az akna délkeleti fala mellett. A pecek a sírfenéken, hegyével a koponya irányában mutatott. A csat hátoldalát vasoxiddal konzerválódott bőr borítja. Sírbeli helyzete alapján valószínűbb, hogy a tőle 35 cm-re kirajzolódó tegez szíjához tartozhatott.

A 855. fülkesír aknájának délkeleti végében, a fülke szája előtti területen a mén két hátsó lábsontja között fekvő kengyelen egy kb. 10×7 cm-es, vasoxiddal konzerválódott famaradvány került elő. Ettől a kengyeltől kb. 30 cm-re, az akna délkeleti fala közelében feküdt a jobb oldali kengyel. Ezek alapján a két kengyel közé tételezhetjük fel a fanyerget. A hevedercsat a jobb oldali kengyelfülével egy vonalban, attól 15 cm-re feküdt a délkeleti sírfal mellett. Más magyarázatot a tárgyak elhelyezkedésére nem találtunk.

¹⁰⁰⁴ CSALLÁNY 1934, 206–207, Taf. LVIII. 8.

¹⁰⁰⁵ AHMEDOV 2010, Risz 13. 26–27.

¹⁰⁰⁶ RUNICS 1979, 240, Risz 6. 31.

A fenti két példa jelzi, hogy a szegvári lovassírokban elhelyezett nyergek nem voltak sem faragott csontlemezekkel díszítve, sem vaslemezekkel merevítve. Ugyanakkor van hat olyan temetkezés, melyekből a nyereg szerelékei (hevedercsat, kengyelek) mellett kerültek elő olyan apró leletek, melyek – a legnagyobb valószínűséggel – a nyereggel kapcsolhatók össze, de funkciójuk ma még nem meghatározható.

Az 58. sírban, zabla és kengyel nélkül egy kisméretű, ácskapocs alakú vastöredék és egy vaskarika töredékei kerültek elő a lócsontok fektetési szintjén. A 121. sírban öt bronzveret és egy hevedercsat került elő a mellső és a hátsó lábsontok között, állatsontok nélküli üres terület szélén. Az 540. sírban gímszarvas agancsából faragott íves lemezpár feküdt a középső lókoponya állkapcsa fölött 5–8 cm vastag földrétegen.¹⁰⁰⁷ A 755. sírban fekvő két kengyel között egy egyenes és egy ácskapocs alakú vaspánt feküdt egy vonalban, az akna tengelyére merőlegesen, 7–8 cm vastag betöltésen. A 759. sírban a ló jobb mellső lábsontjának külső oldala mellett fekvő hevedercsat előtt közvetlenül egy szabálytalan alakú bőrmaradványt találtunk, benne két félgömb alakú ezüstverettel. A vascsat ellenkező oldalától 10 cm-re egy másik bőrmaradvány feküdt egy töredékes bronzverettel. A csat két végénél előkerült, összezsugorodott bőrben fekvő veretek valószínűleg a nyereg szíjainak díszei lehettek. Végül a 930. sír jobb kengyele mögött két bronzlemez feküdt párhuzamosan, egymástól 6 cm-re, 6–10 cm vastag betöltésen, valamint két keskeny bronzpánt a ló jobb hátsó lábszár- és combcsontja előtt. Ezek után nézzük meg, mely sírokban mi igazolja a nyergek sírba helyezését.

Az 1. sír keleti sarkában egy adultus kanca koponyája feküdt, mellső lábsontjai a koponya mögött párhuzamosan, a hátsók a sír délnyugati végében szintén párhuzamosan. A bal hátsó pata és az északnyugati fal között került elő egy, kb. 45°-os szögben álló csontcsat és tőle 5–7 cm-re egy csontkengyel. A mellső és a hátsó lábsontok közötti 50 cm-es üres területen fekkent a fanyereg, melynek bal oldalán a hevedercsat és a kengyel.

A 33. fülkesír aknájában fekvő maturus mén bal mellkasa, illetve az első bordák alatt, az akna alja felett 13 cm-re feküdt egy hosszú fülű kengyel. Közel hozzá került elő egy négyzet alakú hevedercsat, amely tüskéjével lefelé feküdt a ló bal bordasorától 10 cm-re. A másik, hurkos fülű, egyenes talpalójú kengyel a ló jobb lábfejsontjain találtuk, az akna alja felett 18 cm-re. Ezek alapján a nyereg közvetlenül a jobb lapocka és a részleges ló koponyája mögött, a két kengyel közötti üres területen, az első hátcsigolyák fölött fekkent. A bal oldali, hosszúfülű kengyel ugyan magasabb a jobb oldalnál, de a jobb oldali, hurkos fülű kengyel belső szélessége valamivel nagyobb. A két, hátoldalán fekvő csontcsat egyike a ló jobb radiusának alsó vége és a délkeleti sírfal között feküdt az akna alja felett 18 cm-re, de a részlegesen eltemetett lókoponya orra alatt, a másik a jobb metatarsus alsó vége és a délkeleti sírfal között helyezkedett el, az akna alja felett 18 cm-re, a marhakoponya alatt. Mindkét csat karikája az egész ló koponyájának irányában feküdt, párhuzamosan a sír tengelyével, szinte egyvonalban. Funkciójuk kérdéses, akár csak a részleges ló koponyájának külső, szorosan annak jobb oldala mellett álló, téglalap alakú vascsaté. Ez utóbbi funkciójára egy lehetséges magyarázat: a részlegesen eltemetett ló koponyáján kötőfék volt, annak a csatja.

Az 58. sír északkeleti végében egy adultus ló koponyája feküdt, tőle távol, a sír délnyugati végében a mellső és hátsó lábsontok. A koponya és a lábsontok közötti 70 cm hosszú üres területen, a lócsontok fektetési szintjén egy kisméretű, ácskapocs alakú vastöredék és egy vaskarika töredékei kerültek elő. A zabla és kengyel nélküli lótemetkezés esetében csak feltételezni lehet a fanyereg egykori jelenlétét.

A 65. sír felső szintjén egy subadultus ló koponyája volt a sír közepén, mellső két lábsontja mögötte, nagyjából egy vonalban, a két hátsó a sír tengelyére merőlegesen, annak délnyugati harmadában. A jobb mellső lábsont bal, illetve jobb oldala mellett egy-egy csont szíj feszítő került elő, 3–4 cm-rel a lábsontok fektetési szintje felett, félköríves végükkel a koponya irányában. Egy négyzetes vascsat a jobb mellső ló lábsont külső oldala mellett helyezkedett el, az egyik szíj feszítő előtt. A második ló lábsontjainak

¹⁰⁰⁷ A két csont lemezpár valószínűleg az első nyeregpántot díszítette.

felszedése közben egy Ω formájú vas nyeregartozékra és egy téglalap alakú hevedercsatra akadtunk. A sír északkeleti harmada üres volt, a közepén fekvő lókoponya mögött, a sír északnyugati negyedében és a délnyugati végében – szorosan egymáson – egy másik ló és egy adultus tehén koponyája és lábsontjai voltak. A felszerszámozott subadultus ló mellső és hátsó lábsontjai között és fölött, a sír délkeleti negyede a másik feléhez képest szinte üres volt. Az ide feltételezhető nyeregre nem csak a csont és vas nyeregartozékok, de a másik két részleges állatmaradvány szűk helyre zsúfolása is igazolni látszik ezt az elképzelést. A sírból nem került elő vaskengyel.

A 68. sírban egy adultus mén mellső lábsontjai a férfi jobb karcsontjai mellett és fölött feküdtek, a lókoponya a jobb medencelapát és a combcsont fölött, míg a hátsó lábsontok ferdén a férfi lábsontjai előtt. A lókoponya és a hátsó lábsontok közötti 35 cm hosszú üres területen, a jobb térd külső oldala mellett helyezkedett el a szélesebb hosszúfűlű kengyel, míg a másik a bal lábszár alsó végének magasságában, a sír délkeleti fala mellett, mindkettő a sír alja fölött 15 cm-re. A kettő között, a bal lábszárcsont felső végén találtuk a téglalap alakú hevedercsatot. Ezek alapján a fanyerget a lábszárcsontok fölé helyezték – ha elfogadjuk azt, hogy a nagyobbik kengyel általában a jobb oldalon volt, – akkor fordítva.

A 76. fülkesír aknájának északkeleti felében két ló koponyája, míg a délnyugatiban a lábsontok feküdtek. Az egyetlen, hurkos fűlű vaskengyel a senium ló mellső és hátsó lábsontjai között, az akna északnyugati fala mellett került elő, a négyszögletes hevedercsat a ló lábszárcsontjainak felszedése közben. Ezek alapján a nyerget a fülke szája előtt, az akna délnyugati végében lévő lólábak fölé helyezhették.

A 77. sír északkeleti végében, az adultus férfi koponyája fölött bontottuk ki egy adultus mén koponyáját, bal mellső lábsontjait a jobb mellkas és felkar fölött keresztben, a jobb a medencelapát vonalában a sír délkeleti fala mellett. A két hátsó láb csontjai a sír délnyugati végében, a lábszárcsontok felett kerültek elő. A két azonos méretű hosszúfűlű kengyel közül az egyik a lókoponya és a bal mellső láb között volt, 18 cm-rel a sír alja felett, fülével a férfi könyökének irányában, a másik a férfi keresztcsontja és a medencéjében fekvő juhkoponya felett, fülével szintén a férfi könyökének irányában. A trapéz alakú hevedercsat előkerülési helye a férfi bal kulcscsontja fölött 15 cm-re határozható meg. A lábsontok által közrefogott üres terület és a kengyelek, hevedercsat helyzete alapján a nyerget a férfi felsőteste fölé helyezhették el.

A 81. fülkesír aknájának délnyugati végében egy adultus mén koponyája került elő a sír tengelyére merőlegesen, egy borjúkoponya felett. A fülke szája előtt fekvő két állat koponyája, valamint a ló mellső és a borjú négy lábsontja, valamint egy juh maradványa az idők során megsüllyedt. A ló hátsó két lábát az akna közepén találtuk meg, a bal 27 cm, a jobb 15 cm vastag betöltésen. A két, hurkos fűlű és azonos méretű kengyel közül a bal oldali az akna délkeleti falának dőlt a lókoponya felé, míg a jobb oldali vele egyvonalban, de az akna északnyugati fala közelében. A téglalap alakú hevedercsat a jobb mellső lólábsonton feküdt. A lókoponya, a mellső és a hátsó lólábsontok, valamint a két kengyel által határolt üres terület a nyereg egykori helyét jelzi. Ebben a sírba a nyereggel együtt a fejkantárt is a ló maradványaira helyezték, mert a zabla nem a ló fogai között, hanem az akna délkeleti fala mellett feküdt. Kérdés, hogy a lókoponya bal pofacsontja alatti vaskarika a lókoponyán lévő kötőfékhez, vagy a zablához csatlakozó a vezetőszárhoz kapcsolódott.

A 85. fülkesír aknájának közepén dokumentáltuk egy adultus mén koponyáját, részben alatta, részben mögött a két mellső láb csontjait vele egyvonalban, a két hátsó láb csontjait az akna délnyugati végében, a fülke szája előtt keresztben. A két, hurkos fűlű, azonos méretű kengyel a két mellső lábsont végénél került elő, a paták külső oldala mellett. A jobb oldali a jobb mellső lábsont és a sírfal között, az akna alján feküdt, a bal oldali a bal lábsont mögött, az akna alján. Mindkét kengyel füléhez mintegy 4 cm hosszú bőrmaradvány tapadt. A téglalap alakú hevedercsat a jobb hátsó lábsont csonkolt vége és a délkeleti sírfal között, a lábsontokkal egy szinten jelentkezett. A mellső és a hátsó lábsontok, valamint a két kengyel és a hevedercsat által határolt területre fektethették a fanyerget.

A 100. fülkesír aknájának délnyugati végében egy adultus mén koponyája feküdt keresztben, a fülke szája előtti sűrű, fekete, zsíros tapintású betöltésen, az akna alja fölött 30–35 cm-re. A két hurkos fűlű,

közel azonos méretű kengyel közül az egyik a lókoponya, a borjúkoponya és a nyakcsigolyák által határolt területen feküdt, a sír alján, míg a másik az akna északnyugati fala mellett, a bika állkapcsa előtt. A lókoponya mögül elcsomagolt kengyelhez tartozhatott a bal mellső lábcsontról mellett előkerült négyzetes vascsat, melynek hegye a kengyel felé mutatott. A téglalap alakú hevedercsat a ló jobb lapockáján volt. A fentiek alapján a ló feje és a jobb mellkasa közé fektethették a nyeret, melyhez a két kengyelen és a hevedercsaton kívül a jobb lapocka és a csigolya találkozásánál talált vaskarika, a fiatal szarvasmarha állkapcsának bal szára alól előkerült kisméretű vascsat és a lókoponya jobb pofacsontja mellől, a zablakarika fölött elhelyezkedő Ω alakú, karikás vasszegecs is. A nyereg sírba helyezése után, részben arra tették rá a borjút, a bika és a juh bőrét a benne hagyott koponyával és lábcsontokkal. A ló gerincén, a két lapocka között, oldalával a sír aljára merőlegesen benyomott oldalú vascsat állt a sírgödör oldalának nyomódva, melynek peckes oldala a gerinc felé feküdt, hegye a lókoponya irányába mutatott. Ez a csat feltehetően a mellhám nyitását-zárását, míg a jobb medencelapát előtt heverő Yassi Ada típusú csat, amely a sírfenékkel párhuzamosan feküdt és pecke a sírfenék felé, hegye a medence irányába nézett, a farhámhoz tartozott.

A 121. sír keleti negyedében, magasabb rétegben egy subadultus mén felszerszámozott koponyáját bontottuk ki, részben alatta a két mellső lábcsontról, míg a hátsó két láb csontjai és egy juh részleges maradványát a déli negyedben. Egy-egy szíjvég alakú bronzveret a ló bal és jobb mellső csonkolt lábcsontról feküdt, egy hevedercsat a ló bal hátsó lábcsontról végénél, és közel hozzá egy-egy szíjvég alakú bronzveret a jobb és bal hátsó lábközépcsontján valamint egy félgömb alakú veret a jobb mellső lábcsontról mögött. Ezeket a bronzdíszeket és azt, hogy a mellső és a hátsó lábcsontról között, illetve a sír északnyugati fele állatcsontok nélküli üres területnek bizonyult, nagy valószínűséggel a nyereggel hozhatjuk kapcsolatban. Talán erre utal, hogy a két csonkolt radius nem a lábcsontról vonalában feküdt, hanem 90° -al elfordítva, így nagyobb volt az üres terület a lábcsontról között.

A 137. fülkesír aknájának északkeleti végében egy matusus mén felszerszámozott koponyájára akadunk, bal oldala mellett a két mellső, mögötte a két hátsó lábcsontról. Az egyetlen, viszonylag nagy hurkos fülű (bal oldali) kengyel a jobb hátsó lábcsontról volt, az akna északnyugati fala közelében. A hátsó lábcsontról, a kengyel, a délkeleti fal melletti marhakoponya és az akna délnyugati végében lévő marha és juh lábcsontról az akna északnyugati fala mellett egy üres területet határoltak. Feltehetően ide helyezték el a fanyeret.

A 194. fülkesír aknájának északkeleti végében egy adultus mén koponyája feküdt, mögötte párhuzamosan, de 40 cm-re egymástól a két mellső, míg ezek mögött hasonló elrendezésben a két hátsó láb csontjai. Az egyetlen hurkos fülű kengyel a bal radius külső oldala mellett hevert, fülével délnyugatra. A bal oldali kengyel helyzete és a ló szimmetrikusan fekvő négy lábcsontról fekvése alapján a nyeret a lábcsontról közötti területre pakolták. Kérdés, hogy a fülkében, a koporsó északkeleti végénél talált csontcsat a lószerszámhoz tartozott-e, mivel az 85 cm-re feküdt a kengyeltől.

A 200. padmalyos sír aknarészében egy adultus mén váza feküdt. Fel volt kantározva, mert a zablá a fogai között volt. Fel volt nyergelve, amire a jobb alsó bordákon átlósan elhelyezkedő vas hevedercsat utal.

A 201. fülkesír aknájának délnyugati, rablással bolygatott végében egy adultus ló koponyatöredékei bukkantunk. A mellső lábak csontjai nagyrészt bolygatatlanul, egymástól távol helyezkedtek el, az akna délkeleti és északnyugati fala mellett. A két hátsó láb csontjai a mellső lábcsontrólól mintegy 35 cm-re az akna közepén heverték, de szintén a két sírfalhoz közel. A jobb oldali kisméretű, hurkos fülű kengyel az akna északnyugati oldala mellett feküdt, a jobb hátsó lábcsontról magasságában. A nyereg helye – a kengyel közelsége miatt is – feltehetően a mellső és a hátsó lábcsontról közötti üres terület lehetett.

A 202. sírban a férfi koponyája fölött egy adultus mén koponyája feküdt, a ló mellső lábcsontról a férfi jobb oldala és a sírfal között magasabb szinten, míg a hátsók a sír délnyugati végében. Egy hurkos fülű kengyel – közvetlenül a füle végénél lévő szíjszorító csonthengerrel a bal mellső pata mellett került elő, a férfi jobb alkarsontja felett, fülével a lábfejek irányban. Egy téglalap alakú hevedercsat a jobb lábszár-

csont és az északnyugati sírfal között volt. Ebben az esetben azt feltételezhetjük, hogy a nyeret a férfi medencéje és a combcsontja fölé, a lócsontok fektetési szintjén helyezték el.

A 268. padmalyos sír aknájának északkeleti végében egy juvenis mén koponyáját dokumentáltuk, mögötte a két mellső lábcsonkjait a sír tengelyére merőlegesen. A hátsó lábcsontok – egy juh részleges maradványával együtt – a mellsőktől 55 cm-re voltak. Egy ovális karikájú hevedercsat – melyhez egy összehajtott, vasoxiddal konzerválódott bőrszík töredéke tapadt – az akna délkeleti fala mellől származik. A lólábcsontok helyzete és a vascsat sírbeli helye alapján a nyeret a lábcsontok közötti területen helyezhették el.

A 333. padmalyos sír aknájában a juvenis kanca bal oldalán, a nyakcsigolyák és a bordák találkozásánál, a lapocka előtt feküdt egy hosszú fülű kengyel, fülével az orsócsont felső végének irányban. A ló jobb hátsó bordáin, a délkeleti sírfal mellett, fülével a koponya irányban került elő egy, az előzővel azonos nagyságú hurkos fülű kengyel. A téglalap alakú hevedercsat a jobb hátsó combcsont alsó végénél, a délkeleti sírfalnak támaszkodott, pecke a sír fala felé mutatott. A jobb oldali 3. bordán egy téglalap alakú bronz szíjvezető, a bal lapocka mellől egy ovális karikájú vasszegecs (nyeregtartozék) került elő. A fentiek alapján a ló felnyergelve került a sírba.

A 335. sírban a felnőtt férfi fölé fektetett 7–8 éves mén jobb karcsontjának külső oldalánál állt, a bal oldali párjánál valamivel nagyobb hurkos fülű kengyel. A másik hurkos fülű kengyel vele nagyjából egyvonalban a bal karcsonton feküdt. A bal kengyel fülétől kb. 20 cm-re, a bal mellső bordákon volt egy téglalap alakú vascsat. A jobb kengyel fülétől 25 cm-re, a jobb oldali bordák mellett, a karcsont hátsó végénél került elő egy téglalap alakú vascsat. A jobb hátsó pata előtt, előlappal felfelé találtunk egy csontcsatot. A szerelékek helyének ismerete alapján ezt a lovat is felnyergelve tették a sírba. A két vascsat a kengyelszík magasságának állításához, a csontcsat a nyereg rögzítésére szolgálhatott.

A 350., padmalyos sír aknájának keleti sarkában akadtunk egy adultus mén koponyájára, mellső lábcsonkjaira mögötte keresztben, és azoktól 55 cm-re, hasonló elrendezésben a hátsó lábcsontokra. Az egyetlen, kisméretű, hurkos fülű kengyel az akna délkeleti fala közelében, fülével a padmaly irányban feküdt. A hevedercsat a mellső lábcsont csonkolt vége mellett került elő. A nyeret nagyjából az akna közepére, a lólábcsontok által közrefogott üres területre helyezték.

A 492. fülkesír aknájának délnyugati végében feküdt egy maturus mén koponyája, mögötte a két mellső lábcsontja egymásra merőlegesen és azok mögött, az akna északkeleti végében a hátsó lábcsontok párhuzamosan, egymástól 50 cm-re. Az egyetlen, hurkos fülű kengyel a bal hátsó láb vonalában állt az akna közepén, a hevedercsatot a jobb hátsó láb belső oldala mellett bontottuk ki. A nyeret a két hátsó lábcsont közötti üres területre tették.

Az 500. fülkesír aknájának délnyugati végében, a füle szája előtt feküdt egy adultus mén koponyája, mellső két lábcsontja a két oldalán, vele párhuzamosan, a hátsó lábcsontok a koponyától 55 cm-re, egymástól 40 cm-re párhuzamosan. A két, hurkos fülű, egyforma méretű kengyel közül a bal oldali a lókoponya mögött találtuk, fülével a jobb hátsó lábcsontok irányában, a jobb oldali az akna északnyugati fala mellett, a jobb hátsó lábcsont előtt, fülével a sírfal felé. A négyzet alakú hevedercsat a két kengyel füle között került elő. A fentiek alapján a nyeret a koponya és a két hátsó láb közötti üres területre tették. Viszont a lókoponyáján keresztben fekvő zablát jelzi, hogy a ló nem volt felszerszámozva, hanem a nyeret a lóbőrre helyezték, a fejkantárt a koponyára.

Az 540. padmalyos sír aknájának északkeleti végében fekvő lókoponyán került elő a felszerszámozott adultus mén koponyája, mögötte keresztben a két mellső lábcsontja, míg a hátsók az akna délnyugati harmadában a negyedik lókoponyán. A jobb oldali hurkos fülű kengyel a felszerszámozott lókoponya mögött volt, az akna délkeleti fala mellett, a jobb mellső lábcsont végén, fülével déli irányban. Valószínűleg a nyereghez tartozott az az íves csont lemezpár, amelyet a harmadik lókoponya fogain, illetve állkapcsa alsó szélé fölött, 5–8 cm vastag betöltésen bontottunk ki. A lókoponyák és a lábcsontok helyzete alapján először három ló részleges maradványát helyezték el az akna aljára, majd ezekre terítették a felszerszá-

mozott lókoponyához tartozó bőrt a lábsontokkal együtt. Végül a nyeret – a kengyel, a csont lemezpár és a vaskarika sírbeli helye alapján az utolsónak elhelyezett lóbőr koponyája mögé tették.

A 624. fülkesír aknájának északkeleti végében volt egy matusus mén koponyája, részben alatta, részben mögötte a két mellső láb csontjai párhuzamosan és ezek mögött a két hátsó hasonló helyzetben. A két, hurkos fülű kengyel közül az egyik a jobb első pata külső oldala mellett feküdt az oldalán, fülével a koponya irányban, a másik a bal hátsó lábsont belső oldala mellett, fülével az északnyugati fal felé. Ez utóbbi kengyel valamivel szélesebb volt. A hevedercsat a bal hátsó lábsont külső oldala és az északnyugati fal mellett feküdt. A két kengyel és a vascsat helyzete alapján a nyeret feltehetően a mellső lábsontok fölé helyezték.

A 626. padmalyos sír aknájának keleti sarkában bontottunk ki egy matusus mén koponyáját, attól 40 cm-re a mellső lábsontok egymáson keresztben feküdtek, míg a hátsó láb csontjai az elülsőktől 75 cm-re, az akna délnyugati végében. A hevedercsat a ló jobb mellső lábsontja vonalában, az akna délkeleti fala mellett került elő. Mint már volt róla szó, a nyereg – a hátsó kápnak a sírbetöltésben kirajzolódó lenyomata alapján – a hátsó és a mellső lábsontok között, az akna délkeleti felében feküdt.

A 650. fülkesír aknájának délkeleti fala mellett, az akna déli sarkában, közvetlenül a fülke szája előtt tudtuk dokumentálni egy adultus mén koponyáját, alatta a bal mellső láb csontjait, a jobb mellső láb csontjait és a két hátsót a koponya mögött, attól kb. 25 cm-re. A két, hurkos fülű, hasonló méretű kengyel közül a bal oldali a lókoponya tetején feküdt, fülével a nyugati fal irányban, míg a másik a jobb hátsó lábsont előtt, az akna északnyugati fala mellett, fülével a fal felé. A hevedercsatra a hátsó lábsontok felszedése közben akadtunk rá. Ezek alapján a nyereg helye a lókoponya mögött, részben a hátsó lábsontokon határozható meg.

A 666. padmalyos sír aknájának északi sarkában feküdt egy adultus mén felszerszámozott koponyája, alatta a bal mellső láb csontjai, a jobb mellette, vele párhuzamosan, a két hátsó láb mögötte 10–15 cm-re, egymással párhuzamosan, míg egy négyzetes hevedercsat a jobb mellső lábsont vonalában, az akna délkeleti fala mellett. A hevedercsat sírbeli helye alapján a kengyelek nélküli nyeret a két hátsó láb fölé, illetve részben a mögöttük lévő üres területre, az akna közepére állíthatták.

A 670. padmalyos sír aknájának északi sarkában feküdt egy juvenis mén felkantározott koponyája, a két mellső lábsont alatta és mögötte, a két hátsó 50 cm-rel a mellsők mögött. A nyeregre utaló egyetlen lelet, a téglalap alakú hevedercsat a lókoponya jobb oldala mellett került elő. A fanyeret a mellső és a hátsó lábsontok közötti üres területre, az akna közepére helyezhették.

A 697. fülkesír aknájának délnyugati végében feküdt egy juvenis mén koponyája részben egy marhakoonya fölött. A bal mellső láb a lókoponya vonalában volt, a sír délkeleti fala mellett, a jobb mellső a koponya mögött, az északnyugati fal mellett. Tőlük távol, az akna délnyugati végében kerültek elő a hátsó lábak csontjai párhuzamosan, egymástól 35 cm-re. A két, hurkos fülű, közel azonos méretű kengyel közül az egyik közvetlenül a ló koponyája mögött feküdt, fülével északi irányban, míg a másik a jobb mellső és hátsó lábsont között, fülével a másik kengyel felé. A lókoponya és a bal mellső lólábsont között hevert egy csontcsat – pecek és nittszeg, valamint rozsdafolt nélkül –, hátlappal felfelé, csatkarikájával a lókoponya irányában, 3 cm vastag betöltésen. A négy lólábsont, a két kengyel és a csont hevedercsat helyzete alapján a nyeret a lókoponya mögötti, a két hátsó lábsont előtti területen, az akna közepén helyezhették el.

A 700. fülkesír aknájának északkeleti végében egy juvenis mén felszerszámozott koponyája feküdt, mellső és hátsó lábsontjai egymáson és a lókoponya alatt, de a marhakoonya felett. A hurkos fülű kengyelek közül az egyik a lókoponya mögött feküdt féloldalasan, fülével az északnyugati fal irányában, míg a másik kengyel az akna közepén, a tehénkoponya mögött, annak bal mellső lábszárán, fülével szintén az északnyugati fal felé. A vas hevedercsat nélküli nyeret a lókoponya mögé, a tehénkoponya fölé, a két kengyel helyzete alapján a sír tengelyére merőlegesen rakhatták a sírba.

A 720. fülkesír aknájában, délnyugati irányban fekvő adultus mén jobb mellső lábsontja mögött bontottuk ki a hurkos fülű szélesebb kengyelt, fülével a lókoponya irányban. A bal oldali vele egyvonalban, a bal lábsontok mellett, az akna délkeleti falához nyomódva, fülével felfelé állt. A négyzetes hevedercsat

a bal kengyel mellett, szintén az akna falához nyomódva került elő, nyelvvel a ló felé, hegyével felfelé. A két kengyel helyzete alapján a mént felnyergelve rakták a sírba.

A 726. fülkesír aknájának keleti sarkában egy adultus mén koponyája feküdt, mögötte keresztbe a két mellső láb csontjai, attól 40 cm-re az akna közepén szintén keresztben a hátsó lábsontok. A lábsontok közötti üres területen volt a két egyforma méretű hurkos fülű kengyel, fülük egymás felé nézett. A téglalap alakú hevedercsat a lókoponya jobb oldala mellett, pecekkel lefelé, hegye az akna délkeleti fal felé mutatott. A fanyerget a lábsontok közötti üres területre, a kengyelek fölé tették.

A 755. fülkesír aknájának északkeleti végében feküdt egy maturus mén felszerszámozott koponyája, mellső lábsontjai a koponya alatt és mellett, a hátsó lábsontok a koponya mögött, mind a négy nagyjából a sír tengelyével párhuzamosan. A hurkos fülű kengyel a felszerszámozott lókoponya mögötti lókoponya jobb oldala mögött feküdt, fülével déli irányban, 12 cm vastag betöltésen. A téglalap fülű, egyenes talpú kengyel a talpán állt az északnyugati fal mellett, a sír tengelyére 45°-os szögben. A két kengyel között egy egyenes és egy ácskapocs alakú vaspántot találtunk egy vonalban, az akna tengelyére merőlegesen, 7–8 cm vastag betöltésen. A két kengyel sírbeli helyzete alapján a nyerget az akna közepén, az állatok lábsontjai fölé helyezték a sír tengelyére merőlegesen. A két vaspánt feltehetően a nyereg tartozéka volt.

A 759. padmalyos sír aknájának északi sarkában egy adultus korú mén felszerszámozott koponyája került elő, mellső lábsontjai részben a koponya alatt, részben mögötte, a hátsó lábsontok az akna délnyugati felében. A két azonos méretű hurkos fülű kengyel közül az egyik a felszerszámozott lókoponya melletti lókoponya alatt feküdt, a feltehetően hozzá kapcsolható vascsat a második lókoponya bal oldala mellett. A másik kengyel a lókoponya mögött, a bal mellső láb vonalában, az akna északnyugati fala mellett állt, fülével a lókoponya irányában. Egy téglalap alakú vascsat a két mellső lólábsont között volt, 15 cm-re a második kengyel fülétől. Egy téglalap alakú hevedercsat volt nagyjából az akna közepén egy üres, állatcsontoktól mentes, 40×40 cm-es terület szélén. Közvetlenül a vascsat előtt, a ló jobb mellső lábsontjának külső oldala mellől egy szabálytalan alakú bőrmaradványt csomagoltunk el, benne két félgömb alakú ezüstverettel. Ugyancsak egy bőrmaradvány került elő töredékes bronzverettel a vascsat ellenkező oldalától 10 cm-re. A két kengyel, a kengyelszjű csatjai, valamint a hevedercsat alapján a nyerget az üres területre helyezhették a felszerszámozott ló bőr fölé. A másik ló és a többi állat maradványait csak ez után tették az aknában. A hevedercsat két végénél előkerült, összezsugorodott bőrben előkerült veretek – a helyzetük alapján – valószínűleg a nyereg szíjainak díszei lehettek.

A 760. padmalyos sír aknájának északkeleti végében feküdt egy adultus mén felszerszámozott koponyája, a mellső láb csontjai a koponya mögött, az akna északnyugati sávjában, a hátsók az akna délnyugati harmadában, a délkeleti fal mellett. Az egyetlen hurkos fülű kengyel az akna középső harmadában került elő, részben egy szarvasmarha koponya, másrészt egy juh lábsontja alatt, fülével északi irányban. A téglalap alakú hevedercsat a kengyellel egyvonalban volt, a harmadik lókoponya állkapcsa alatt. A kengyel és a hevedercsat helyzete, valamint az állatkoponyák által közrezárt kisebb üres terület alapján a nyerget a felszerszámozott ló bőrére, az akna közepére tették és a többi állat maradványát csak ezután helyezték a sírba.

A 777. fülkesír aknájának északkeleti harmadában feküdt egy juvenis ló koponyája, a jobb mellső lábsontja mellette és mögötte, a bal az akna középső harmadának alsó szélén, az északnyugati fal mellett, a sír tengelyére merőlegesen. A két hátsó lábsont az akna délnyugati végében került elő, egymással párhuzamosan, nagyjából az akna tengelyére merőlegesen. A nagyobbik hosszúfülű kengyel a lókoponya melletti tehénkoponya mögött került elő, fülével a bal mellső lábsont felé, a másik kengyel az akna déli sarkában, a két hátsó lólábsonton, fülével az állatkoponyák irányban. Ovális vascsat állt az oldalán a nagyobbik kengyel fülétől 15 cm-re. Egy téglalap alakú vascsat az előzővel egyvonalban feküdt a jobb mellső lábsont patájának külső oldala mellett. A téglalap alakú hevedercsat a bal mellső lólábsont végénél, a pata belső oldala mellett került elő. A nyerget az állatkoponyák és a két hátsó lólábsont, illetve a két kengyel közé fektették. Az állatcsontok szuperpozíciója alapján a ló bőr és a nyereg elhelyezése után tették az aknába a tehén maradványát.

A 855. fülkesír aknájának közepén feküdt egy adultus mén koponyája, a bal mellső lábcsontjai mögötte, az északnyugati fal mellett, a jobb a délkeleti fal mellett, a hátsó lábcsontok egymással párhuzamosan az akna délnyugati végében. Az egyik hurkos fülű kengyel a ló jobb mellső lábcsontjain került elő, fülével a másik kengyel irányban. A bal oldali kengyel a ló hátsó lábcsontjain volt, fülével az előző kengyel felé. Az egyik oldalához – mint ahogy arról már szó volt – vasoxiddal konzerválódott famaradvány (a nyeregdeszka töredéke) tapadt. A téglalap alakú hevedercsatot a jobb kengyeltől 15 cm-re, a délkeleti sírfal mellett találtuk. Az állatcsontok szuperpozíciója és a két kengyel helyzete alapján a nyerget helyezhették utoljára az akna délnyugati végébe.

A 877. sír felső rétegében, annak északkeleti végében feküdt egy adultus mén koponyája, két oldalán a mellső lábak csontjai, a sír délkeleti harmadában a hátsó lábcsontok. Az egyik hurkos fülű kengyel a jobb mellső láb csontjainak vonalában került elő, a délkeleti padkáról megcsúsztatva, fülével a sír végének irányába: a nagyobbik kengyel a bal mellső lábcsontok vonalában, az északnyugati sír falával párhuzamosan, fülével a sír alja felé. A nyerget a két mellső láb mögötti üres területre fektethették.

A 892. padmalyos sír aknájának északkeleti végében feküdt a maturus mén koponyája, a jobb mellső lábcsontja a koponya jobb oldala mellett, a bal mellső az akna nyugati negyedében, a hátsó lábcsontok az akna délnyugati végében, egymással nagyjából párhuzamosan. A nagyméretű, egyetlen hurkos fülű kengyel a lókoponya bal oldala mellett feküdt, fülével a sír közepe felé. A nyerget a koponya és a hátsó lábcsontok közé, a sír közepére helyezhették.

A 897. padmalyos sír északi negyedében feküdt egy adultus mén koponyája, mögötte egymással párhuzamosan a két mellső lábcsont, míg a hátsók a padmaly keleti fala mellett. A jobb oldali hurkos fülű kengyel a férfi bal kulcsontja felett, 10 cm vastag betöltésen volt, a nagyobbik kengyel a második lókoponya mögött, a bal mellső lólábcsont és a padmaly északnyugati fala között szinte a talpán állt. Közvetlen a kengyel szárán dokumentáltunk egy szíjszorító csonthengert. Egy téglalap és egy négyzetes vascsat egymás mellett volt a lókoponya mögött és a két kengyel között 16 cm vastag betöltésen. Ω formájú vas nyeregtartozék került elő a lókoponya mögött, a két vascsattól 15 cm-re. Ezek alapján a nyerget valószínűleg a két mellső lábcsont fölé, és a lókoponya mögé helyezték el.

A 900. sír középső harmadában feküdt egy adultus mén koponyája, a sír délkeleti oldala mellett, mellső lábcsontjai a koponya jobb és bal oldala mellett, a hátsók a sír délkeleti harmadában. Az egyik hurkos fülű kengyel a lókoponya mögött került elő, a délkeleti padkán, fülével északkeleti irányban, a másik vele egyvonalban 35 cm-re, a sír északnyugati oldala melletti lókoponya jobb oldalánál, fülével északi irányban. A téglalap alakú hevedercsat a két kengyel között volt, míg egy Ω alakú vas nyeregtartozék és egy vastöredék a második lókoponya alatt. A fanyereg a két kengyel, valamint a két lókoponya és a marhakoponya által határolt üres területen fektetett.

A 930. padmalyos sír aknájában fekvő adultus mén jobb lapockája mögött, az akna délkeleti fala mellett került elő a két hasonló méretű hosszúfülű kengyel közül az egyik, fülével hátrafelé, míg a másik a bal lábszárcsont külső oldala mellett, a padmaly szája előtt, fülével szintén hátrafelé. Egy csontpecek volt a ló visszahajlított bal mellső lábközépcsontjának belső oldalánál, egy téglalap alakú hevedercsat közel hozzá a bal mellső pata előtt, valamint egy vaskarika a bal mellső combcsont alsó végénél, 4 cm vastag földrétegen. A jobb kengyel mögött két bronzlemez került elő párhuzamosan, egymástól 6 cm-re, 6–10 cm vastag betöltésen, valamint két keskeny bronzpánt a jobb hátsó lábszár- és combcsont előtt. A bronzlemezek és egy Ω alakú, karikával ellátott szíjvezető – amely valószínűleg állatjarrattal került a férfi két lábszárcsontja közé – ugyancsak nyeregtartozék volt. A lovat sírba helyezése előtt felnyergelték.

A 933. fülkesír aknájának keleti sarkában feküdt egy adultus kanca koponyája, bal mellső lábcsontja a koponya mellett, a jobb a koponya mögött, míg a hátsók az akna északnyugati sávjában. Az egyetlen – minden bizonnyal a bal oldali – hurkos fülű kengyel az akna közepén volt a tehén lábcsontja felett. A nyerget az akna délkeleti sávjában, az állatbőrökre helyezhették el.

A 960. fülkesír aknájának északkeleti harmadában egy matus mën koponyája feküdt, a mellső és hátsó lábcsontjai a koponyától 20–25 cm-re, az akna délnyugati harmadában. A bal oldali hurkos fülű kengyel a lókoponya bal oldala mellett került elő fülével hátrafelé, és közvetlenül a fül mögött egy kengyelszíjszorító csonthenger, mindkettő 3–5 cm vastag betöltésen. A jobb oldali kengyel a lókoponya és a jobb mellső lábcsont között, az akna délkeleti fala mellett hevert, fülével a lábcsont irányában, fülén egy kengyelszíjszorító csonthengerrel. Egy Ω alakú karikás vasszegecs a bal kengyel mögött került elő a mellső lólábcsontok között közepén, 3–4 cm vastag betöltésen. A vaspeckes csontcsat a jobb mellső lóláb ujjsontján volt. A nyeret a lókoponya mögötti területre, részben a lábcsontok fölé fektethették le.

A 967. fülkesír aknájának nyugati sarkában feküdt egy juvenis ló koponyája, mellső lábcsontjai a koponya alatt, a hátsók tőle 25–35 cm-re az akna középső harmadában. A téglalap alakú hevedercsat a jobb hátsó lábcsont előtt került elő. A nyeret a koponya és a hátsó lábcsontok közötti üres területre fektethették.

A fentiek alapján láthatjuk, hogy az egész lovakat minden esetben felnyergelve helyezték a sírba, míg a részleges, felszerszámozott lómaradványokat hol elsőként a nyereggel együtt tették a sírba, máskor pedig utoljára. Ugyanakkor érdemes megjegyeznünk, hogy a szegvári nyergek esetében igen ritka az olyan eset, ahol a kengyelek magasságának állíthatóságát vascsattal oldották meg.

A SÍROK IDŐRENDJE, A TEMETŐ HASZNÁLATI IDEJE

A TEMETŐ KEZDETE, AZ ELSŐ ÉS MÁSODIK GENERÁCIÓ IDŐSZAKA

1. aknasír: A juvenis nő ékszereinek – Szegvár-típusú és a négygömbcsüngős fülbevaló, ovális medalionok, lemezes korongdíszek és a préselt ezüst lábbeli veretek – a meglehetősen kisszámú hazai analógia mellett számos keleti párhuzama van. A síregyüttes másik része kifejezetten Kárpát-medencei készítmény. A fiatal nő személyes tárgyaihoz tartozott a temető egyetlen – a kora avar kori leletanyagban ritka – kétoldalas csontfésű. A részleges ló fejkantár vereteinek (kereszt alakú, bronz szíjelosztó, a vaszabla bronzkarikái és szíjszorítói, félgömb alakú bronzveretek, szíjazatot záró ún. pajzstövisek csat és kacsacsőr alakú szíjvég) pontos párhuzama ugyan nem ismert, de külön-külön előfordulnak a Kárpát-medence 6. századi germán régészeti hagyatékában.

A ló felszerelését kiegészítő – csontkengyelnek meghatározott tárgy – és a csontcsatnak nincs közvetett jelentősége a sír keltezését illetően. A csontkengyel azt az átmeneti állapotot jelezheti, amikor az elhunyt lovagolt, de nem használt ehhez vaskengyelt, azonban a felszálláshoz egy egyedi kivitelezésű faragványt kapott, míg az éles szélekkel rendelkező csontcsat nem volt használatban, kifaragását követően rövid időn belül sírba került.

A fentiek alapján a temetkezést a 6. század utolsó harmadára keltezzük, aminek nem mond ellent a sír anyagán végzett radiokarbon vizsgálat adata. A program a temetkezés idejét 576–633 (68,3%) közé határozta meg.

58. aknasír: A férfi övét kisszámú ezüstveret díszítette, mely a Kárpát-medencei leletanyagban a 7. század közepéig keltezhető leletgyűtésekből gyakori.¹⁰⁰⁸ Az öv közepén hátul egy préselt, kéttagú ezüstveret volt, amely azonban egyedi darab, akárcsak a két bronzlemezről álló, ezüstözött előlapú szíjvég, amely rövid és széles kivitelével különül el a Kárpát-medencei kora avar kori szíjvégek típusaitól. Az övet záró, trapéz alakú, rögzítőpántos vascsathoz hasonló kialakítású darabot sem ismerünk a Tiszántúl kora avar kori leletei között.

¹⁰⁰⁸ BALOGH 2016, 193–194.

A matusus férfi koponyájának bal oldalán fekvő kis gömbcsüngős aranyfülbevaló típusa ugyan a 7. század első feléből ismert,¹⁰⁰⁹ de a néhány kerek veret, a kéttagú övveret és szíjvég típusa, a tarsolyhoz tartozó kisméretű bronzpeckes vascsat, valamint a zabla és kengyel nélkül eltemetett részleges ló együttese alapján a temetés idejét a 6–7. század fordulójára, a század első évtizedére valószínűsíthetjük.

63. aknasír: Az adultus nő szegényes sírmellékletei közül csak a téglalap alakú, lekerekített végű vas tarsolymerevítő lemezt lehet megemlíteni. A viseletnek ez az egyszerű felszerelése, a halott fölött fordított tájolásba fektetett kitömött szarvasmarha és a sír temetőn belüli topográfiai helyezete alapján a temetkezés legnagyobb valószínűséggel a korai sírok közé tartozik.

65. aknasír: A férfi koponyája fölött előkerült szorítólemezes vascsat (és öv) sírbeli helyzete hasonló a 165. sírban fekvő préselt bronzcsat helyéhez. A matusus férfi sírjának felső rétegében temetett ló fejkantárját összetett és szimmetrikus bronzveretek díszítették. Nemcsak a veretek formája, hanem felszerelésük megoldása és a fejkantárnak ilyen veretekkel díszítése is idegen a hazai kora avar kori veretek között. A ló szerszámzatához tartozott még két egyedi faragású agancs szíjfeszítő, egy Ω formájú vas nyeregpartozék valamint egy vaszabla. Ugyanakkor a temetkezésből vaskengyel nem került elő. A fejkantár vereteinek és az agancs szíjfeszítőknek, valamint a férfi bal alkarja és a bal medencelapát alatt fekvő vas tarsolyakasztónak (Taschenbügel) kitérő párhuzamai vannak a kelet-európai népeesség hagyatékában.

A temetkezés 6–7. század fordulójára feltételezett időpontjának nem mondanak ellent a sír anyagán végzett radiokarbon vizsgálat adatai. A program a temetkezés idejét 570–598 (68,3%) közé határozta meg.

68. aknasír: Az adultus férfi övét meghatározhatatlan formájú ezüst övveretek díszítették, végét egy kétlemezes bronz nagyszíjvég. Az átlagos mellékletű harcosra jellemző fegyverek mellé részleges lovat helyeztek a sírba zablával, hevedercsattal és két pár hosszúfülű vaskengyellel. A temetkezés viszonylagos koraiságára (7. század 1. negyede) csak az övet záró, erősen ívelt oldalú, líra alakú, pecek nélküli bronz csatkarika utal – amely csattípus nemcsak Szegváron, hanem a Tiszántúlon is párhuzam nélküli –, valamint a férfi fölé temetett részleges ló egyedi helyzete.

77. aknasír: Az adultus férfi egyszerű mellékletei közül csak a két kiscsüngős ezüstfülbevalóját lehet megemlíteni. Ugyanakkor az elhunyt fölé temetett részleges ló sírbeli helyzete egyedi, ahogyan a fejkantárját díszítő veretek száma is. A temető nyolc sírjából ismert préselt veretes lószerszámkészlet között ez az egyetlen, amelyet a félgömbös veretek nélküli fejkantárt csak a zablakarika mögött fekvő egy-egy ún. háromkaréjos, rojtos végű ezüstveret díszített egy egyszerű préselt, peremes bronz szíjvéggel. A sír temetőn belüli helye a lótemetkezés egyedi sírbeli helyzete és a veretes lószerszám „egyszerűsége” miatt tartjuk valószínűnek, hogy a temetkezés viszonylag korai, a 6–7. század fordulójára, a 7. század első évtizedére keltezhető.

107. padmalyos sír: Az infans II. gyermek mellé temetett részleges ló fogai között ugyan volt vaszabla, de vaskengyelek nélkül helyezték el az összegöngyölt lóbórt az akna aljára. Ez, és a sír temetőn belüli helyzete alapján tételezzük fel a temetkezés idejét a 6–7. század fordulójára.

108. aknasír: A sírba temetett nő három oldalról gyermeksírok (pl. 104., 105., 107., 124.) veszik körbe. A senium nő kisszámú és egyszerű mellékletei között egy juh keresztcsontját, orsókarikát, bronzcsipeszt, valamint a lábai elé helyezett részleges juh koponyáját és lábcsontjait lehet megemlíteni.

A 107. és a 124. sírban még megtaláljuk a sztyeppéről magukkal hozott tárgy típusokat, de a már itt készült veretek alapján ezt a sírcsoportot a századfordulóra, legfeljebb a 7. század első évtizedére valószínűsítjük.

150. aknasír: A juvenis nő egyszerű mellékletekkel rendelkezett: fazék, kisméretű vascsat, orsókarika, a lábszárai felett egy juh részleges maradványa került elő. A sír – és a tiszántúli kora avar kori temetkezések – egyedülálló melléklete a bal felkarcsont belső oldala mellett fekvő, a Csendes-óceán trópusi és szubtrópusi vizeiben élő púpos pénzkauri (*Cypraea moneta*).¹⁰¹⁰ A kauri kagyló jelenléte és a temetkezés

¹⁰⁰⁹ BALOGH 2016, 153.

¹⁰¹⁰ Köszönöm Kovács Lászlónak a kauri pontos meghatározását!

topográfiai helyzete – a 65. és a 165. sír között került elő – alapján a sír megásását a 6. század utolsó harmadára, a századforduló tájára feltételezzük.

165. aknasír: Az 1. sír leleteinek kétirányú eredetéhez hasonló figyelhető meg az 1. sírnál szerényebb mellékletekkel rendelkező 165. sír esetében. A matusus nő jobb lapockacsontjáról – szokatlan helyről – került elő egy lekerekített sarkú maszkos szíjvég, amely a bal kulcscsonton talált préselt bronzcsattal és az állkapocs jobb szárához tapadt vaskarikával együtt a felsőtestre helyezett övet jelzi. Ezek a veretek a derékövet záró kisméretű, téglalap keresztmetszetű, négyzetes vascsattal együtt keleti kapcsolatra utalnak. Ugyanakkor a koponya mellett előkerült homokkal soványított, korongolt edény kivitelezése és bikónikus formája alapján a 6. századi gepida edényművesség terméke, idegen darab a kora avar kori sírkerámiák között. A temetkezést a 6. század 3. harmadára keltezzük.

FÉRFISÍROK

Veretes öveket tartalmazó temetkezések időrendje

A préselt, peremes kerek veretek. Szegváron 14 sírből került elő változó számú préselt, kerek ezüst és bronzveret, melyek egy sírban fejkantárt, a többiben övet díszített.

76. fülkesír: A férfi övét csak öt kerek ezüstveret díszítette, végén nem volt maradandó anyagból készült szíjvég. A senium férfi bal oldalán fekvő egyszerű, egyélű kardon szereléknak nincs nyoma, és felfüggesztésére szolgáló csat sem került elő a sírből. A sír aknájában a két részleges ló közül az idősebb volt felszerszámozva zablával és a bal oldali, hurkos fülű kengyellel.

A kerek övveretek használata hosszabb ideig tartott, azonban az egyélű kard megjelenésére a Dél-Alföldön a németszentpéteri (Sînpetru German, RO) fegyver lehet mérvadó, amely egy 616–625 között vert solidus-szal került elő.¹⁰¹¹ Figyelembe véve a szegvári férfi idős korát, a fülkesír típusát és az éremmel-
lékletes analógiát,¹⁰¹² a 76. sírt a 7. század 2. negyedére keltezzük.

194. fülkesír: Az infans II. gyermek viseletéhez tartozó két kis gömbcsüngős ezüsfülbevaló, ezüstyöngy, valamint lapított üvegyöngy típus a 7. század első felére jellemző viselethez tartozik.

A gyermek sokmellékszijas övét különböző formájú ezüstveretek díszítették. A kerek ezüstveretek mellett ún. T alakú, pajzstestű ezüst akasztóveretek voltak az övön. Ez a verettípus is hosszabb ideig volt használatban, amit jól jelez, hogy a temető 6 sírjából is előkerült. Ezekben a temetkezésekben együtt voltak a kerek és az akasztóveretek, ugyanakkor ezeknél a garnitúráknál a mellékszijasokat ívelt oldalú, két oldalán egy kiszögeléssel kialakított, elhegyesedő végű, szíjvég alakú veretek díszítették. A 194. sír övét egy kétlapú, oldalléces, ezüst nagyszíjvég zárta. Ez a típusú szíjvég a kora avar kori leletanyagban általánosnak mondható.

Az övet a fentiekén kívül kéttagú, préselt ezüstveretek is díszítették. A felső tagjuk kerek, közepét félgömb alakú üveg díszítette, alsó részük pajzs alakú. Ez a veretforma párhuzam nélküli. Ennek az egyedi típusú kéttagú veretnek egy kerek, üvegbetétes és egy pajzs alakú préselt veret lehetett az előképe, melyek összeillesztésével alakíthatták ki az új formát. Míg a pajzs alakú veret a kora avar időszakban általánosan ismert volt, a köbetelek használata – a kerek veretek díszítésére is – a 7. század 2. negyedében jelent meg.¹⁰¹³ Erre az időszakra utal a temetkezés fülkesíros kialakítása is, ezért a 194. sír megásásának idejét erre az időszakra tehetjük.

¹⁰¹¹ DÖRNER 1960; SOMOGYI 1997, 77.

¹⁰¹² A homokbányászás során előkerült és bolygatott németszentpéteri sír nagy valószínűséggel szintén fülkesír volt (LŐRINCZY 1994, 32. j.).

¹⁰¹³ GARAM 2005, 426.

202. aknasír: A férfi sokmellékszijas övét ónozott felületű kerek bronzveretek díszítették. A 194. sírból már ismert veretkészlet – kerek veretek, akasztóveretek, valamint kiszíjvég alakú veretek – a 7. század közepéig keltezhető férfi leletegyüttesek gyakori melléklete.

A férfi derekán volt egy másik, egyszerű öv is, melynek egyik végét pajzs alakú veret, a másikat egy öntött bronzcsat zárta. A pajzs alakú vereten látható félhold motívumnak talán egy továbbgondolt változata lehet az 540. sír övveretein látható díszítés.

Mindkét öv csatjának felszerelését többször megújították – kopás vagy törés miatt egyrészt lyukakat fúrtak beléjük, másrészt ácskapocs alakú bronzfület forrasztottak a hátlapra –, ami hosszabb használatra utal.

Mivel a derékövet csak egy sima felületű pajzs alakú veret díszítette szíjvég funkcióban, feltételezhetően ez volt az adultus férfi régebbi öve. A temetés során az elhunytra fektetett sokmellékszijas öv vereteinek előállítását az előbbi öv vereténél később történhetett, ez a két öv vereteinek eltérő készítési és használati idejére utalhat. Figyelembe véve ezt, illetve azt, hogy a pajzs alakú és kerek övveretek egy leletegyüttesen belül, de nem egy övön kerültek elő, valamint az aknasír típusát és a kisszámú állatmellékletet (1-1 ló és marha), a temetés idejét a 7. század 1. negyedére tételezzük fel.

333. padmalyos sír: A férfi övét kerek ezüstveretek díszítették. A hosszúkás ácskapocs alakú felszerelő drótok és szorítópántok alapján szíjvég alakú vereteket feltételezhetünk ennél az övnél is.

A temetkezés idejének pontosabb meghatározásához nem adnak támpontot a félgömb alakú ezüst lószerszámveretek, mert azok hosszú ideig használt, gyakori típusok. Minthogy nincs keltező értéke a kora avar korra jellemző, gímszarvas agancsából faragott íjmerevítő keskeny lemezeknek sem, melyekről azt érdemes megjegyeznünk, hogy csak ennek a reflexíjnak a markolatát fedte a két oldalsó lemezen kívül elől és hátul egy-egy piskóta alakú csontlemez. A sírból előkerült három vas nyílhegy közül kettő a kora avar korban igen ritka típusú köpűs nyílcsúc, melyeknek nincs egyértelműen keltező értékük.¹⁰¹⁴

Az adultus férfi bolygatott sírjában a meghajlított és eltört kétélű kard a koporsón belül, talán középen fektetett. Hasonlóan az eddig említett mellékletekhez, a szálfeegyver a korszakon belül önmagában pontosabb keltezésre nem alkalmas, hasonlóan a nyél nélkül eltemetett vas lándzsacsúcshoz. A sírból előkerült támadófegyverekhez hasonlóan az eredeti összefűzésükben, egymást zsindeleszerűen fedő 11 lamellából álló páncélrészlet sem ad támpontot a temetkezés kronológiai besorolását illetően.

A szegvári fegyveres férfiak között kiemelkedik a 333. sírban temetett, adultus férfi, aki a korszak teljes – fémsisak nélküli – fegyverzetét kapta mellékletül. Ilyen, teljes fegyverzettel, valamint veretes övvel a Tiszántúlon rajta kívül csak három férfit¹⁰¹⁵ temettek el. A derecskei sír megásását a 7. század első harmadának végére,¹⁰¹⁶ a koldusdombi temetkezést a 7. század 2. negyedére,¹⁰¹⁷ míg a sárpoldali 1. sírt a 7. század 3. harmadának elejére keltezték.

Figyelembe véve a 333. sír fenti párhuzamait és azok temetési idejét, valamint azt, hogy mind a négy férfi egész lovat kapott mellékletül, amelyet a derecskei és az oromdúlői padmalyos, valamint a sárpoldali fülkesír esetében az aknába temettek, a 333. sírban fekvő adultus férfit a 7. század második negyedében helyezték végső nyughelyére. Ennél az időpontnál később nem történhetett, mivel a felette szuperpozícióban fekvő 333a sírból ismerté vált gyöngycsüngős fülbevaló, korai dinnyemag alakú gyöngyök¹⁰¹⁸

¹⁰¹⁴ Azt érdemes megjegyeznünk, hogy bár a korszak nyílhegyei között idegen típus a köpűs példány, a szegvári 10, nyílcsúcsot is tartalmazó temetkezés közül háromból ilyen került elő és a 36 darab közül 4 köpűs volt. A három temetkezés egyikét sem lehet első generációsnak meghatározni, így a köpűs nyílhegynek közvetlenül helyi, gepida eredete nem igazolható. Hogy ezek a nyílcsúcsok a 7. században a Közép-Tisza-vidékre telepített gepida maradványlakosságtól vagy a Duna keleti partján megtelepült vegyes lakosságtól kerültek Szegvárra, és mikor, az ma még kérdéses. A kora avar kori köpűs nyílhegyekről röviden lásd BALOGH 2016, 295; TOMKA 2005, 173.

¹⁰¹⁵ Derecske-Karakas 1341. obj., Szegvár-Sárpoldal 1. sír, Tiszavasvári-Koldusdomb 1. sír.

¹⁰¹⁶ MAJOR ET ALL. 2021, 142.

¹⁰¹⁷ GULYÁS-LŐRINCZY 2018, 551.

¹⁰¹⁸ PÁSZTOR 2008, 316–317; BALOGH-PÁSZTOR 2015, 584.

és pártaveretek közös előfordulása az infans II. gyermek sírjának megásását a 7. század 2. negyedére, közepére keltezi.

Nincs ellentmondás a férfi és a szuperpozícióban felette megásott leánygyermek sírjának keltezésében, mert a gyermek sírját szinte pontosan a padmalyba temetett férfi fölé ásták, ami tudatos cselekvést feltételez, nem pedig esetlegességet. A korábbi sír helyét ismerték a gyermek sírjának kijelölése idején, tehát a két temetés egymást követően, viszonylag rövid időn belül történhetett.¹⁰¹⁹

539. padmalyos sír: A férfi övét hátul 4-4 kerek veret hét, függőlegesen elhelyezett oszlopban díszítette. A nagyszíjvég nélküli öv közepén függő mellékszíjon egymás alatt két T alakú veret volt, és az öv két oldalán 2-2 mellékszíj végét 1-1 szíjvég alakú bronzveret zárta le.

A matusus férfi mellől előkerült kétélű kardon szereléknek nem volt nyoma, ahogyan felfüggesztésével kapcsolatba hozható csat sem került elő. A sima, egyszerű szálfegyver – amint az öv veret típusai – a korszakon belül pontosabb keltezésre nem alkalmasak. A sír padmalyos kiképzése sem mérvadó, hiszen az egész korszakon keresztül temettek ilyen formájú sírba, az állatok viszonylag nagy száma (2-2 ló és juh, 3 marha) inkább a kora avar időszak második felére utal.

755. fülkesír: A férfi sokmellékszíjas övét a bal felkar közepétől a lábszárcsont felső végéig kiterítve helyezték az elhunyt bal oldalára. A nagyszámú kerek veret mellett a mellékszíjakat szíjvég alakú, valamint két T alakú ezüstveret díszítette. A már ismert övveretek mellett csak ennek az övnek a végén volt egy préselt, szíjvég alakú díszített ezüstveret. A nagyszíjvéggént használt veret egyenes végét záró bordasor mintha előképe lenne a 900. sír kétlapú, préselt kis- és nagyszíjvégek bordázott széleinek.

Az öv vereteihez hasonlóan a matusus mén fejkantárját és farhámját is a már ismert félgömb alakú, és az ún. háromkaréjos, rojtos végű ezüstveretek, valamint szíjvégek díszítették.

A közepén félgömbbel díszített, gyöngysorral keretezett rojtmintás veretek három ágán 3-3 szírmot utánzó forma ritka a korabeli lószerszámveretek között. A tiszavasvári-koldusdombi 2. sír és az ártándi temetkezés veretei, valamint egy fönlaki préselőmag hasonlít a szegvári darabokhoz.¹⁰²⁰

A lószerszám bal oldali, egyenes talpú kengyele kivételnek számít a korszak ívelt talpalójú vaskengyelei között. Ha van kronológiai értéke, az mindenképpen – a 900. sír vas oldalpálcás zablájához hasonlóan – a korszakon belül a késői keltezésre utal.

A fentieket figyelembe véve – az említett analógiák alapján is – a 755. sírt a legnagyobb valószínűséggel a 7. század 2. negyedében ásták meg.

759. padmalyos sír: A férfi övét kerek ezüstveretek, a mellékszíjait egymástól eltérő díszítésű kishíjvég alakú ezüstveretek díszítették, melyek igen hiányos állapotban maradtak meg. Az egyik ilyen ezüstveret felületén – melynek eredeti formája töredékessége miatt nem rekonstruálható – egymás alatt két OC motívum látható. Ez az ábra az 540. és a 743. sír veretein látható motívum egyszerűbb változata és a mintának nincs pontos párhuzama a Kárpát-medencei kora avar kori leletek között.

Nincs szűkebb korjelző értéke a matusus férfi bal oldala mellé fektetett felajzatlan reflexíj csontlemezeinek, a vas tegezfüggesztőnek, a rossz megtartású vas lándzsacsúcsnak, sem pedig a tarsolymerevítő vaslemeznek, mert ezeket hosszabb időn át készítették és használták. Azt azonban érdemes megjegyeznünk – még ha kronológiai értéke nincs is –, hogy a csontmerevítéses íjjal együtt a vashegygel ellátott 4 nyílveszőt nem együtt, egymás mellé helyezték, hanem a férfi négy különböző testtájára. Mind a négy nyílvesző hegygel a láb irányában feküdt, míg a többi szegvári sírban a koponya irányában.

A sír aknájában eltemetett három részleges mén közül az adultus volt felszerszámozva. Szíjait a korszakban gyakori sima félgömb alakú és rojtos végű préselt veretekkel szerelték fel. A kishíjvégek szélét bordák díszítik, melyekhez párhuzamként említhetjük az oromdülői temető 100. sírjából, a férfi tarsolyá-

¹⁰¹⁹ Az adultus férfi és az 12–14 éves leány kapcsolatát egyértelműen csak DNS vizsgálattal lehet eldönteni.

¹⁰²⁰ GULYÁS–LÖRINCZY 2018, IV. t. 1; CSÉPLŐ 1896, 414–415; RÁCZ 2014, Taf. 13:4.

ban őrzött bronz szíjvéget, a 335. sír lovának farhámját díszítő ugyancsak bronz, valamint a szegvár-sápoldali 1. sír egész lovának bronz- és aranylemezből együtt préselt példányait.¹⁰²¹

A padmalyos sírban a 8 állat maradványával eltemetett idős férfi temetését – a kisszíjvégek párhuzamait tartalmazó leletegyüttesek alapján – a 7. század középső harmadára keltezhetjük.

760. padmalyos sír: A férfi övét nagyszámú kerek bronzveret díszítette. A sokmellékszijas öv öt kisszíjának a végét két, eltérő típusú szíjvég alakú veret zárta le. A préselt, ezüstözött felületű bronz nagyszíjvég előlapján látható kompozíciónak nincs pontos párhuzama, de egyes részletei – pl. a fordított helyzetű csepp alak – igen gyakoriak a Tarnaméra típusú vereteken, vagy a szíjvég peremét szegélyező és V alakban kialakított pálcátágok megtalálhatóak az adonyi és a kunszentmártoni préselőmagokon.¹⁰²² A szétesett kompozíció alapján egy gyenge utánezetről lehet szó, amely több, eltérő típusú veret egy-egy részletét másolja.

Az adultus férfi mellé temetett három ló közül a fiatal mén fejkantárját félgömb és ún. háromkaréjos, rojtos végű, rossz megtartású ólomveretek, a farhámot félgömb és szíjvég alakú ólomveretek díszítették. A kisszíjvég alakú veretekhez párhuzamként említhetők a szegvár-sápoldali 1. sírból előkerült részleges ló kantárjának ezüst szíjvégei.¹⁰²³ A hasonló kisszíjvégeken kívül van még egy kapcsolat a sápoldali sírral, éspedig mindkét férfit – az oromdülői temetkezések között igen ritka eset – ácskapocs alakú vasalással rögzített koporsóban temették el.

A nagyszíjvéget díszítő, több verettípusról összemásolt minta, a sápoldali sírral való kapcsolat, valamint a nagyszámú állat mellékelése alapján a temetkezést 7. század középső harmadának végére keltezzük.

874. fordított tájolású aknasír: A matusus férfi övét mintegy 10 kerek ezüstveret díszítette, valamint – a felszerelő pántok, ácskapocs alakú bronzdrótok és verettöredékek alapján – 5–6 kettőspajzs vagy kisszíjvég alakú veret. A bronzpántok és bronzdrótok hosszúsága alapján csak a megsemmisült veretek hosszát lehet megbecsülni, és csak egy esetben tudtuk megfigyelni egy kettőspajzs alakú veret elmálló töredékeit.

A hosszú bronzpántok tartozhattak kettőspajzs vagy kisszíjvég alakú veretekhez, ezt ma már nem lehet eldönteni. A megfigyelt kettőspajzs alakú verettel rendelkező övkészlet nem lehet a 7. század 2. negyedénél korábbi.¹⁰²⁴

889. aknasír: A matusus nő bolygott vázcsontjai közül előkerült ezüstveret-töredék és 3 L alakú bronzszegecs alapján feltehetően kisszámú kerek verettel díszített övet mellékeltek, melyet egy ovális vascsat zárt. A hiányos síregyüttes alapján a temetkezést csak tág határok között a 7. század első felére lehet keltezni.

892. padmalyos sír: Az idős férfi övét kisszámú (3) kerek ezüstveret és egy ismeretlen típusú nagyobb veret díszítette. Az öv egyik végén egy ezüst előlapú töredékes szíjvég volt, a másikon egy egyszerű trapéz alakú vascsat. A sír aknájába fektetett matusus mén részleges maradványát felszerszámozva temették el, a zablán kívül csak a bal oldali nagyméretű, hurkos fülű kengyel került elő a sírból. A síregyüttes nem alkalmas pontosabb időrendi besorolásra.

900. aknasír: A férfi kerek ezüstveretes övének hat mellékszijas – a kerek veretes övek között egyedülként – préselt ezüst kisszíjvégek, az öv végén pedig kétlemezes, oldalléces, az átlagosnál rövidebb és szélesebb nagyszíjvég volt. Az öv bronzlemezből hajlított övbújtatója is igen ritka darab a szegvári – és a tiszántúli – övfelszerelések között, akárcsak a sír B alakú, bronzlemezes szíjszorító pántokkal felszerelt vascsatja. A szegvári hasonló szíjszorítóval ellátott csatokon (90., 137.) kívül hasonló csatokat a Tiszántúl kora avar kori leletei között nem ismerünk.

¹⁰²¹ BÓNA 1979, 10, 4. kép 3–4.

¹⁰²² Pl. RÁCZ 2014, Taf. 2:3, Taf. 44:3.

¹⁰²³ BÓNA 1979, 10, 5. kép 5.

¹⁰²⁴ Pl. H. TÓTH 1981, 32; BALOGH 2016, 70.

Az adultus férfi bal oldalán egy keskeny, fanyél nélküli, nádlevél alakú vas lándzsahegy és egy ezüst-szerelések, egyélű, D függesztő fülű kard feküdt. A sír leletegyüttesét – annak ellenére, hogy eltérő típusú veretek díszítették az öveket – összekapcsolja a németszentpéteri (Sînpetru German, RO) férfi mellékleteivel az egyélű szálfegyver és a fém övbújtató jelenléte. Így a 900. sír keltezésében is mérvadó lehet a németszentpéteri temetkezés 616–625 között vert solidusa.

Övbújtatót is tartalmazó kisszámú kora avar kori síregyüttesek közül a kunágotait a 7. század második negyedére, illetve középső harmadára keltezték,¹⁰²⁵ a Kecskemét-Sallai úti leletegyüttest a 7. század közepére.¹⁰²⁶

A kora avar koron belüli viszonylag késői 1kelteztést támasztja alá – ha van kronológiai értéke – a korszíjvégek típusa mellett a sír – és egyben a temető – egyetlen, a kora avar kori tiszántúli temetkezésekben ritka oldalpálcás vaszablája. A fentieket figyelembe véve a 900. sírt a 7. század 2. harmadának végére keltezzük.

964. fülkesír: A matusus férfi övén ismeretlen, de nem nagyszámú, rossz megtartású kerek ezüstveret és a felső harmadukban kicsúcsosodó, ívelt oldalú, szíjvég alakú bronzveret volt. Az állatjárat által megbolygatott mellkasú, szegényes mellékletű férfi temetkezésének idejét a korszakon belül nem lehet szűkíteni, hacsak nem a temetkezés fülkesír formája és részleges kos melléklet – tendenciaszerűen – a korszak legvégére utalhat.

A fentiek alapján a szegvári kerek veretes övek legkorábban a század fordulón kerülhettek sírba, míg a legkésőbbiek a 7. század 2. harmadának végén.

Félgömbfejű veretek. 85. fülkesír: A matusus férfi övét félgömbfejű ezüstveretek díszítették, és ha voltak is az övnek mellékszíjai, azokra utaló korszíjvégek vagy veretek nem kerültek elő. Hasonló félgömbfejű veretek csak a temető 650., szintén fülkesírban nyugvó felnőtt férfi sokmellékszíjas övén voltak. Ennek az övnek a négy mellékszíját ezüst korszíjvég, két mellékszíjat köpús vas korszíjvég díszítette. Ez utóbbi darabok jó kapcsolatot jelentenek – a félgömbfejű vereteken túl – a 85. sír övének vas nagyszíjvégével.

A szegvári két temetkezésen kívül félgömbfejű veretek vagy díszszegecsek¹⁰²⁷ a vizsgált területről csak néhány temetkezésből ismertek. A Nagylak (Nădlac, RO) 9M 1. sírban fekvő matusus nőre a temetés során hosszában ráterítették a csat és szíjvég nélküli veretes övet.¹⁰²⁸ A koponya mögött fekvő, bronzlemezből hajlított övbújtató helyzete arra utal, hogy az övnek a csatos vége feküdt a koponya mögött, másik vége a láb-szárakon. Így értelmezhető az övet ismeretlen rendszerben díszített szegecsek helyzete, mert azok a medence magasságától a térd magasságáig – valószínűleg állatjárat által bolygatottan – kerültek elő. Az övbújtató jelenléte alapján a 900. sírnál már tárgyaltak szerint a nagylaki temetkezés a 7. század 2. negyedére keltezhető.

A hódmezővásárhely-kishomoki 49. kirabolt, részleges lovassírból ismerté vált sokmellékszíjas övet bronz korszíjvégek és kétlapú nagyszíjvég díszítette a félgömbfejű vereteken kívül.¹⁰²⁹ Az adultus férfi sírját az öv líra alakú vascsatja és a sokmellékszíjas övgarnitúra alapján a 7. század 1. harmadára keltezték.¹⁰³⁰

¹⁰²⁵ SZENTHE 2015, Anm. 14, 356.

¹⁰²⁶ H. TÓTH 1981, 32; BALOGH 2016, 330. A síregyüttes kelteztését támasztják alá a sírból vett mintán a bécsi labor által végzett radiocarbon vizsgálat adata is (STADLER 2005, 119–120.), amelyet Somogyi Péter az OxCal programmal az IntCal20 kalibrációs görbe felhasználásával (REIMER ET AL. 2020; BRONK RAMSEY 2009) és az avar honfoglalás 568. évének figyelembevételével frissített. A program a sírt 68,3%-os valószínűséggel 599–648 közötti időszakra keltezte. Itt is megköszönjük Somogyi Péter segítségét.

¹⁰²⁷ A közel hasonló formájú, de eltérő kivitelű veretek különbözőségéről lásd legutóbb TOMKA 2005, 168; BALOGH 2016, 191.

¹⁰²⁸ GÁLL 2017, 232, Pl. 6:2–17.

¹⁰²⁹ BÓNA–NAGY 2002, 54, Taf. 15.

¹⁰³⁰ BÓNA–NAGY 2002, 141.

Végezetül hasonló, de kisméretű díszszegecs került elő a hajdúdorogi tegezveretek között.¹⁰³¹ A sírt Heraclius 610–613 között vert solidusa¹⁰³² csak *terminus post quem* keltezi, mert a sír rozettás tegezvereteivel megegyező szegvári 33. sír veretei alapján a függesztőfüllel ellátott hajdúdorogi érmét hosszabb ideig őrizték, mielőtt sírba tették.

Ugyanakkor a Duna–Tisza közéről megemlíthető, hogy a Mélykút–Sánc-dűlői temető legkorábbi sírjait – a többi között – a félgömb alakú veretekkel díszített övek jelenléte alapján a 7. század közepére datálják.¹⁰³³

A 85. sír övének vas nagyszíjvégével megegyező példány egyedül a temető 100. sírjából került elő, amely temetkezést a 7. század 2. negyedére keltezzük.

Végezetül a 650. sír kiöntőcsöves sűrke edénye – gömbös teste alapján – a kora avar kor második felére jellemző típus.¹⁰³⁴

A fentiek alapján a szegvári 85. és 650. sírt legnagyobb valószínűséggel a 7. század 2. negyedében, középső harmadában ásták meg.

Gyöngysorkeretes, kerek ezüstveretek. 700. fülkesír: A felnőtt férfi övét a szegvári és egyben a tiszántúli kerek övveretek között is párhuzam nélküli, enyhén domború felületű, gyöngysorkeret imitációval készült darabjai díszítették. Tipológiai elképzelhető, hogy a sima, préselt kerek veretek és a köbetetes, valamint a rekeszutánzatos veretek között helyezhetők el a gyöngykeretes, kerek ezüstveretek. De ez nem ad támpontot azok készítésének és földbekerülésének idejére ugyanúgy, ahogy az öv kissíjvég alakú vereteinek már ismert formája, sem pedig az öv trapéz alakú vascsatja. A kétlapú, merevítőléces, ezüst nagyszíjvég hosszú és keskeny formája a kora avar kor második felére utal.

A sír részleges lótemetkezésének fej- és farhámait díszítő arany- és bronzlemezről együtt préselt rozetták legközelebbi párhuzama a főnlaki ötvössírból ismert préselőmag,¹⁰³⁵ amelyen a szegvárihoz hasonlóan a középső félgömböt gyöngysor veszi körbe és a rozetta alsó sávja sima felületű. A főnlaki típusú övveretek sírba kerülését a 7. század első harmadára keltezték,¹⁰³⁶ míg a leletegyüttes eltemetését a század közepére valószínűsíthetjük. Hasonló vereteket ismerünk a Tiszántúlról, melyeket a 7. század első harmadának végére,¹⁰³⁷ illetve 660–670¹⁰³⁸ közé keltezték.

Igen ritkának mondhatók a „rojtos végű” veretek helyére szerelt arany- és bronzlemezről együtt préselt összetett veretek. Ezek a tiszántúli veretek között egyedülállóak, és csak formailag hasonló veret került elő a gátéri 239. és a ménfőcsanaki 706. sírból.¹⁰³⁹

A lószerszám elhegyesedő végű, arany- és bronzlemezről együtt préselt fonatdíszes vereteihez a legjobb tiszántúli párhuzam a Magyartés–Zalotáról ismert szórvány síjvégen kívül a már itt is említett főnlaki ötvöskészletből ismert.¹⁰⁴⁰

A sír anyagán végzett radiokarbon vizsgálat 68,3%-os valószínűség szerinti kormeghatározása (596–636) részben fedí az általunk vélelmezett keltezést, miszerint az előbbieken alapján a 700. sírban fekvő felnőtt férfit a 7. század 2. negyedének végén temethették el.

¹⁰³¹ KRALOVÁNSZKY 1992, 122, 6. ábra 3.

¹⁰³² SOMOGYI 1997, 43–44.

¹⁰³³ BALOGH 2016, 98. j.

¹⁰³⁴ VIDA 2022, 511.

¹⁰³⁵ RÁCZ 2014, Taf. 10:3, Taf. 13:7.

¹⁰³⁶ GARAM 2001, 118–119.

¹⁰³⁷ Derecske–Karakas (MAJOR ET AL. 2021, 142).

¹⁰³⁸ Hajdúnánás–Fűrj-halom-járás 12. sír (RÁCZ–SZENTHE 2009, 329).

¹⁰³⁹ KADA 1908, 331; TOMKA 2008, 126.

¹⁰⁴⁰ RÁCZ 2014, Taf. 9:15.

Korong alakú veretek. 878. fülkesír: Az infans I. gyermek övét az előbbieken már többször tárgyalt kerek veretekenél kétszer nagyobb átmérőjű, korong alakú, préselt peremes veretek díszítették, melyekhez hasonló darabok több kora avar kori tiszántúli temetkezésből nem ismertek.

Hasonló kivitelű és méretű korong alakú veretek azonban voltak a Szegevár-Szőlőkajla 101.,¹⁰⁴¹ az Orosháza-Bónum 103.,¹⁰⁴² és a Székkutas-Kápolna-dűlő 244. sírban.¹⁰⁴³ A négy temetkezésben azonos átmérőjű (2,2–2,4 cm), a székkutasi vas vereteken kívül sima felületű, préselt, peremes veretek voltak, közepükön felszerelő lyukkal, néhányuknál még meglévő szegeccsel. A méretükön kívül különböznek a felszerelési módjukban is, mivel a kisebb méretű kerek vereteket önbetétbe ágyazott szegeccsel erősítették fel az övre. A szegvári 878. síron kívül a további három temetkezés a 7. század 3. negyedére vagy utolsó harmadára keltezhető.

A szegvári sokmellékszijas övön két-két sima, préselt, peremes kisszíjvég, valamint rövid, négyzet alakú darab volt, melyek ezüst felülete – a rajta látható igen kopott foltok alapján – aranyozott lehetett. Ez utóbbi darabok felső szélét – a felszerelő szegecs felett – sima ezüstpánt, alját bordázott pánt díszíti. A nagyszíjvég megegyezik a két kisszíjvéggel, csak kétszer olyan hosszú.

Sem az előbb említett korong alakú övveretekkel együtt, sem a Tiszántúl kora avar kori más leletgyűjtéseiben nem került elő a 878. sír meghajlított, két szélén pánttal összefogott szíjvégeivel megegyező övdísz. Hasonló – szintén 2 kis és 1 nagyszíjvéget – a Jászapáti-Nagyállás úti temető 318. sírjából ismerünk.¹⁰⁴⁴

A szegvári övet záró Syracusea típusú csat a bizánci csatok egyik legáltalánosabb típusa.¹⁰⁴⁵ Tiszántúlon a szegvárin kívül Szelevényről és Kiszomborról ismert hasonló, de gyengébb kivitelű darab.¹⁰⁴⁶ Ezekkel a példányokkal szemben a szegvári csat minősége arra utal, hogy az eredeti bizánci gyártmány.

Kovrig Ilona az alattyáni temető sima korong alakú vereteket tartalmazó sírjait a 2. csoportba sorolta, melyeket a 7. század közepére keltezett.¹⁰⁴⁷ A székkutasi öves sírok szeriációjában a 244. sír az öves sírok első csoportjában szerepel, melyet a közép avar kor elejére datáltak.¹⁰⁴⁸

A fentieket figyelembe véve a szegvári 878. sír öv kronológiai helyzetéről – melynek veretei és szíjvégei idegenek a temető és a Tiszántúl kora avar kori leletgyűjtéseiben is – elmondható, hogy az a feltárt temetőrész használatának végét jelezheti, azaz a 7. század 3. negyedét.

Kőbetétes veretek. 335. aknasír: Az adultus férfi övét összetett ezüstveretek díszítették, melyek két, eltérő méretű kerek tagból állnak, melyek felső darabjának közepén egy félgömb alakú kék üvegbetét van.¹⁰⁴⁹ Ezeknek a vereteknek pontos párhuzama nem ismert, így azok keltezése bizonytalan.

Hasonló, de csak kerek, kőbetétes veretek kerültek elő Homokrév/Mokrin-Vodoplav-dűlő (SRB) 19. fülkesírjából,¹⁰⁵⁰ ahol az aknában elhelyezett részleges állatmaradványok közül kerültek elő a lószerszám

¹⁰⁴¹ Egy adultus korú nő(?) sírjából 3 darab, két különböző méretű korong alakú veret került elő (BENDE 2006, 167, 133. kép 4–6).

¹⁰⁴² Egy férfi sírjából 2 korong alakú töredékes bronzveret került elő (JUHÁSZ 1995, 28, Taf. VII:3).

¹⁰⁴³ A senium férfi övét kerek vas övveretek díszítették, közepükön bronzszegeccsel (B. NAGY 2003, 40, 88. kép 7–12).

¹⁰⁴⁴ MADARAS 1994, 81, Taf. XLII, 5–6. A szíjvégek mellett különböző díszítésű kerek – de nem korong – alakú veretek kerültek elő.

¹⁰⁴⁵ SCHULZE-DÖRRLAMM 2002, 175.

¹⁰⁴⁶ GARAM 2001, 94.

¹⁰⁴⁷ KOVRIG 1963, 124–125, 231.

¹⁰⁴⁸ SZALONTAI 2003, 400, 4. táblázat.

¹⁰⁴⁹ Felmerülhet annak lehetősége is, hogy a kerek veret és az összetett, kőbetétes kerek veret típus között átmeneti formát jelenthet a kettős korong alakú veret. Ilyet ismerünk a biharkeresztési sírból (MESTERHÁZY 1987, 8. kép 10; LŐRINCZY 1993, Anm. 27) és Deszk G. 8. sírből (CSALLÁNY 1939a, IV. t. 10–12).

¹⁰⁵⁰ RANISAVLJEV 2007, Tab. VIII. 5–13, 26.

köbetétes kerek veretei. Hasonló, de ovális köbetétes övveretek voltak a Deszk H 18., ugyancsak fülke-sírban.¹⁰⁵¹ Az ovális veretek között egyedülálló a kunmadarasi almadin berakásos ovális arany övveret.¹⁰⁵²

A kerek, illetve ovális övvereteket is tartalmazó petőfiszállási temetkezést a 7. század 2. negyedére keltezték.¹⁰⁵³ Ez a horizont reálisnak látszik a tiszántúli, így az oromdűlői 335. sír vereteinek a készítésére is, mivel az általánosan használt félgömb alakú veretek mellett néhány kerek veret is díszítette a sírban fekvő ló fejkantárjának jobb oldalát.

A férfit ezüstlemez borítású, egyélű, karikás markolatú kardjával temették el, mely fegyvertípus használatának kezdete a 620–30-as évekre tehető.¹⁰⁵⁴

A gyűrűsvégű kard két függesztő szíját egy-egy vaspeckes, ónozott felületű, pajzstestű bronzcsattal szerelték fel. Az öv csatkarikával egybeöntött pajzstestű csatjának típusa egyedüli a szegvári sírleletek között, és csak kis számban fordul elő a tiszántúli kora avar kori temetkezések leletei között. Említhető a kunágotai ónozott felületű bronzcsat és a kardszj csatja,¹⁰⁵⁵ valamint a szegvár-sápoldali 1. sír kardjának két tartószíjához tartozó kisméretű bronzcsat.¹⁰⁵⁶

A kunágotai és a sápoldali csatokhoz – és a többi csathoz – képest is a 335. sír csatjának van a többitől eltérő két sajátossága: az egyik csat hátoldalán eredetileg öntéssel kialakított, átfűrt bronzlemez volt – ami a csat bizánci készítésére utal –, és csak ennek tönkremenetele után oldották meg a felszerelését önbetébe ágyazott ácskapocs alakú dróttal. A másik, hogy a pajzstestnek a csatkarika felé eső szélét két hosszanti borda díszíti, a többi csat díszítetlen.

Ennek a csattípusnak nincs a Tiszántúlon helyi előzménye,¹⁰⁵⁷ és a típus áttekintése kapcsán a kunágotai síregyüttest a 7. század második negyedére, illetve középső harmadára keltezték.¹⁰⁵⁸

A 335. sír leletegyüttesének a kardszj csatjain kívül több kapcsolata is van a szegvár-sápoldali 1. sír leleteivel. Az általános verettípusokon kívül mindkét férfi veretes övét keskeny, hosszú oldalléces szíjvég díszítette (amely az oromdűlői szíjvégek között egyedüli darab), a két ló szerszámzatán egyforma, a peremén körbe vízszintes bordákkal tagolt kisszíjvégek voltak. A sápoldali kétélű kardnak és az oromdűlő dísztornek egyaránt P alakú tartófülei vannak. Mindkét sírban az elhunyt mellé páncéljuk egy-egy részletét mellékeltek és egy-egy egész lovat.¹⁰⁵⁹

Figyelembe véve a sápoldali 1. sír és a csókai 45. és 47. síregyüttes hasonlóságát,¹⁰⁶⁰ valamint a sápoldali temetőkert 3. sírjából előkerült II. Constans miliarensisét utánzó ezüstérmét,¹⁰⁶¹ a sápoldali 1. és az oromdűlői 335. sírt a 660 években áshatták meg.

Ezt támasztja alá a szegvár-sápoldali 3. sírből származó emberi és juhcsonton a bécsi és a debreceni labor által végzett radiocarbon vizsgálat adatai is,¹⁰⁶² amelyek az OxCal programmal az IntCal20 kalibrációs görbe felhasználásával lettek frissítve.¹⁰⁶³

A méréseket összevonva és kalibrálva a program a 3. sírt 68,3%-os valószínűséggel 649–678 közötti

¹⁰⁵¹ BALOGH 2004, 265, 9. kép 4–5; NÉMETHI–KLIMA 1992, 203; LŐRINCZY 1993, 114. A szinte teljesen elkorhadott emberi váz koponyájánál feküdt az egész ló „*mint Csókán*”, jegyezte fel Móra a sírlapra.

¹⁰⁵² GARAM 1993, 91, Taf. 64:2.

¹⁰⁵³ BALOGH–WICKER 2012, 573.

¹⁰⁵⁴ CSIKY 2015, 302.

¹⁰⁵⁵ GARAM 1992, 153; SZENTHE 2015, 349, Abb. 6.

¹⁰⁵⁶ BÓNA 1979, 8, 2. kép 6–7.

¹⁰⁵⁷ SZENTHE 2015, 353.

¹⁰⁵⁸ SZENTHE 2015, 356, Anm. 14.

¹⁰⁵⁹ BÓNA 1979, 5–10.

¹⁰⁶⁰ BÓNA 1979, 22–23. A csókai 45–47. sír kronológiai helyzetéről folytatott vitáról lásd Kiss 1997, 77, 79; LŐRINCZY 2018, 79, 125. j.

¹⁰⁶¹ SOMOGYI 1997, 85–86.

¹⁰⁶² STADLER 2005, 110; LŐRINCZY 2018, 59.

¹⁰⁶³ REIMER ET AL. 2020; BRONK RAMSEY 2009. Itt is hálásan köszönöm Siklósi Zsuzsanna segítségét.

időszakra keltezte. Az 5. sír csontanyagán a bécsi labor által végzett vizsgálat adata alapján¹⁰⁶⁴ a program a sírt 68,3%-os valószínűséggel 619–649 közé keltezte.

Igen kicsi annak a valószínűsége, hogy a sápadali 3. sírba eltemetett adultus nő és a két juvenis, valamint hét infans gyermek sírját az 1. és a 3. sírből előkerült érme által „lefedett” több mint fél évszázad alatt ásták meg. Az előbbiekből inkább az következik, hogy a sápadali sírcsoport temetkezései a 7. század középső harmadára keltezhetők, ezért az 1. sír Mauricius Tiberius solidusának egykorú utánzatát (584–602), és az 5. sírből előkerült 616/17-ben vert solidust hosszabb ideig megőrizték, mielőtt azokat a sírokba tették. Eszerint ebben a két temetkezésben – és nagy valószínűséggel a tisztántúli kora avar kori gyermek és női sírok többségében – az érmek *terminus post quem* kelteznek, de verésüket követően – néhány kivételtől eltekintve – hosszabb idő is eltelhetett sírba kerülésükig.¹⁰⁶⁵

A solidusok, mint a temetkezések melléklete jelennek meg a sírokban, de ugyanakkor nem nyert bizonyítást az a feltételezés, hogy az érmék verésük után rövid időn belül sírba kerültek,¹⁰⁶⁶ azaz a velük való éles keltezés igazolva lenne. Még nem történt meg a temetkezésekből előkerült érméknek a síregyüttesek leletanyagával történő tipokronológiai vizsgálata és ellenőrzése. Erre egyre nagyobb lehetőség lesz, mivel az elmúlt évtizedekben jelentős számú éremmellékletes sírt tártak fel és közöltek.¹⁰⁶⁷

A solidusok szűk keltezésére, azaz rövid időn belüli eltemetésére az egyik kivétel a női és gyermeksírok között a veretes pártát tartalmazó tisztántúli temetkezések. Ebben az esetben az azonos lelettípus – pártavertek –, a 616–625 között vert solidusok és a sírforma (fülkesír) viszonylag nagyszámú, közös előfordulása – mindez egy kis földrajzi területen – azt valószínűsíti, hogy ezekben a temetkezésekben az érmék verése és az avarokhoz kerülése után rövid időn belül és közel egy időben kerültek mellékletként az elhunytak mellé.¹⁰⁶⁸ Ezt a feltételezést erősíti az is, hogy más időszakban, más császár által veretett solidus eddig pártás sírből nem került elő. Ebben az esetben igaznak látszik Bóna István azon véleménye, miszerint „Az érmekmindenek előtt és fölött a szóban forgó sírokban talált leleteket és lelettípusokat.” kelteznek.¹⁰⁶⁹

Pajzs alakú veretek. A temető 11 sírjából kerültek elő pajzs alakú övveretek. Ezek a veretek különböznek egymástól, a temető sírjaiból nem került elő két azonos veretkészlet.

200. padmalyos sír: A férfi övét díszítetlen pajzs alakú bronzveretek, mellékszíjait a két oldalán kicsúcsosodó, ívelt oldalú préselt veretek díszítették. Ez utóbbi verettípus gyakori a temető öveinél.

A sima pajzs alakú vereteken kívül két, halfarkas végződésű veret is volt az övön, melyek pontos párhuzama nem ismert a hazai avar kori leletek között. Az öv egyik végén egy kétlapú, oldalléces bronz nagyszíjvég volt, a másikon egy fordított B alakú vascsat.

A 200. síron kívül sima pajzs alakú veretek csak a 950. fülkesírből kerültek elő. Rossz anyagmegtartásuk miatt az ezüst övveretek száma bizonytalan, akárcsak a mellékszíjakat díszítő ismeretlen típusú vereteké. Az öv egyik végét egy kétlapú ezüst nagyszíjvég zárta, a másikat egy trapéz alakú vascsat. A juvenis (200.) és a maturus (950.) férfi sokmellékszíjas övének az azonos típusú vereteken kívül hasonló nagyszíjvég volt.

¹⁰⁶⁴ STADLER 2005, 111.

¹⁰⁶⁵ Lásd erről SOMOGYI 2014, 38.

¹⁰⁶⁶ BÓNA 1970, 257–258, 260; BÓNA 1980, 36. Az érmék ismeretlen használati ideje miatt kritizálja a rövid idejű kelteezést GEDAI 1985; BÁLINT 1985. A kérdés legutóbbi, részletes összefoglalását lásd SOMOGYI 2014, 50–63.

¹⁰⁶⁷ Ennek során figyelembe kell venni nemcsak az elhunyt életkorát és nemét, de azt is, hogy az érme ékszerként vagy obulusként került a sírba.

¹⁰⁶⁸ Az érmék rövid időn belüli sírba kerülését csak az tehetné részben kérdésessé, hogy az öt érme közül csak egy került obulusként a sírba, egy átfúrva és kettő felfülezve volt használatban, míg a békéscsabai töredékes érme esetében ez kérdéses. Ez esetben viszont a veretes párták és a solidusok közös használati idejét kell feltételeznünk.

¹⁰⁶⁹ BÓNA 1983, 81.

A padmalyos és fülkesír megásásának idejét nehéz meghatározni. Az egész ló eltemetése a Tiszántúlon a 7. század középső harmadára tehető, akárcsak a fülkesírok kialakítása. Ezen belül az akna ellenkező végén kialakított fülke és a szögletes sarkú, 2 cm vastag deszkaporsó (950.) használata a kora avar korszak végére utal.

492. fülkesír: A maturus férfi övét préselt pajzs és kettőspajzs alakú bronzveretek díszítették, mellékszíjait préselt bronz szíjvégek. Az övet egyszerű vascsattal zárták, nagyszíjvég a sírból nem került elő.

Az övveretek belső mezejét gyöngysor imitáció veszi körbe és közepén stilizált fa látható. Az ehhez a motívumhoz leginkább hasonló díszítésű veretek használatát a 7. századra keltezik,¹⁰⁷⁰ azaz hosszú életűek. A farkasfog mintával díszített kisszíjvégek is egyediek, a sír szűkebb keltezésében nem segítenek, hasonlóan a másodlagosan zabla oldalpálcaként felhasznált agancsbogozóhoz és a bal oldali hurkos fülű kengyelhez. Ebben az esetben is a temetkezés típusa, a fülkesír utal arra, hogy valószínűleg a 7. század középső harmadában áshatták meg a 492. sírt.

540. padmalyos sír: A férfival 4 ló részleges maradványát temették el, melyek közül egy mén volt felszerszámozva. A fejkantárt díszítő préselt félgömbös és lóhere alakú, rojtos végű ezüstveretek használata általános volt a kora avar időszakban. Ugyanakkor a fejkantár szíjvégeinek díszítéséhez – két, tamgára emlékeztető motívumhoz – jelen pillanatig nincs pontos párhuzam a hazai avar leletek között. A stilizált növényi motívum ismerete és használata a 6. század utolsó és a 7. sz. első harmada közötti időszakra jellemző.¹⁰⁷¹

A juvenis férfi sokmellékszijas övét díszítő, bronzból préselt pajzs és kettőspajzs alakú veretek a leggyakoribb formák közé tartoznak a korszak övveretei között, de a sírból előkerült veretek felületét díszítő mintának – DC – az oromdülői 743. és 759. sír veretein kívül nincs pontos párhuzama a Kárpát-medencei kora avar kori leletek között.

Az 540. sír kettőspajzs alakú vereteinek felső végénél egy-egy préselt, kerek veret volt, melyek ebben az esetben kiegészítő veretnek tekinthetők. Erről az egyszerű verettípusról az előzőekben már volt szó.

A mellékszíjak végén a 194. sírból már ismert ívelt oldalú, oldalain egy kiszögeléssel kialakított, elhegyesedő végű, szíjvég alakú veretek voltak. Az 540. sír kisszíjvégeinek közepét stilizált arcábrázolás (szemöldök, szem és orr) díszíti. Ez a típusú maszkos motívum szintén egyedülálló.

A fiatal férfi karikás markolatvégű egyenes, egyélű kardját kettétörve helyezték a koporsó északkeleti sarkára. A gyűrűs kardok használatának kezdete a 620–30-as évekre tehető.¹⁰⁷²

A férfi jobb oldalán egy tarsolyt viselt, amely Salona–Histria-típusú csattal és egy tokos, öntött bronz kisszíjvéggel zárult. Ezek használata a 6. század utolsó harmadára tehető.¹⁰⁷³ Ennek a csattípusnak kisszámú tiszántúli analógiái közül a Deszk H 18. sír leletegyüttesét lehet keltezni. A pajzs alakú és az ovális övveretek közös előfordulása alapján a deszki temetkezést a 7. század 2. negyedére/középső harmadára valószínűsíthetjük. A deszki pajzs alakú övverettel megegyező formájú veret volt Aradac III. sírban, ahogyan az 540. sírban is, bár ez utóbbi sír veretei azoktól eltérő díszítésűek.

A balkáni–bizánci területről idekerült tarsolycsat és szíjvég készítésének idejétől eltérően a kiemelkedően magas számú részleges ló mellékelése, a fejkantár ezüstvereteinek típusai és a vaskengyelek jelenléte a sír 7. századi keltezésére utal. A sokmellékszijas öv és veretei, az egyélű kard típusa alapján az 540. sír megásását a 7. század első negyedének végére vagy a második harmad első évtizedére valószínűsíthetjük.

Ez a keltezés csak részben egyezik a sír anyagán végzett radiokarbon vizsgálat adataival, ahol a program a temetkezés idejét 570–603 (68,3%), illetve 559–637 (95,4%) közé határozta meg.

¹⁰⁷⁰ GARAM 2001, 135.

¹⁰⁷¹ SAMU 2018, 238.

¹⁰⁷² CSIKY 2015, 302.

¹⁰⁷³ UENZE 1966, 142–146; GARAM 2001, 109.

545. fülkesír: A matusus férfi övét igen rossz megtartású, talán pajzs alakú, valamint összetett ezüstveretek díszítették. A mellékszíjakon préselt, pont-vonal-pont mintával díszített szíjvég alakú ezüstveretek voltak, az öv végén kétlapú, oldalléc nélküli nagyszíjvég. A rosszmegtartású, feltételesen azonosított típusú ezüstvereteknek a sírba kerülését nem lehet szűkebb határok közé keltezni, mint ahogyan a zablai és a kengyelvár sem teszi ezt lehetővé. Ami feltételezhető, hogy az 545. síron kívül a temető 90. sírjából előkerült csontbotvég és a két temetkezés fülkesír formája alapján a 90. sírből előkerült Tarnaméra típusú övveretek sírba kerülési idejével – 7. század 2. harmada, közepe – közel egykorú lehet.

711. fülkesír: Az infans I. gyermek felsőtestére fektetett övén pajzs alakú bronzveretek voltak. A gyenge kivitelű övveretek felületét gyöngysor imitáció díszíti. Az övnek nem voltak mellékszíj veretei, sem nagyszíjvége. A vegyes összetételű nyakláncát alkotó gyöngyök és a nagy lemezgömbcsüngős bronz fülbevalópár típusai hosszú ideig voltak divatban, ezért a sír szűkebb keltezésére nincs lehetőség.

726. fülkesír: Az infans II. gyermek övét közepesen mélyített pajzs alakú veretek, mellékszíjait geometrikus díszű kisszíjvég alakú préselt ezüstveret díszítette. Az öv egy-egy végén kétlapú, oldalléces, az általanostól eltérő rövid és széles bronz nagyszíjvég és téglalap alakú vascsat volt. Ezekon kívül a töredékek alapján egy azonosíthatatlan – talán kettőspajzs alakú – veret tételezhető fel.

A pajzs közepén mélyített övveretek párhuzama a kunszentmártoni ötvössír egyik préselőmagja.¹⁰⁷⁴ Nem bizonyítható, hogy a 726. sír övvereteit a kunszentmártoni préselőmagon készítették, de az ötvössír keltezése – 7. század 2. harmada – támpont a szegvári temetkezés idejére is.

930. padmalyos sír: A férfi övén préselt gyöngysorral és X mintával díszített pajzs alakú ezüstveretek voltak. Hasonló mintával díszített övveretek a 118. sírban fekvő infans I. gyermek mellől is előkerültek. A 930. sírban a pajzs alakú vereteken kívül három összetett, üvegberakásos, préselt ezüstveret volt az övön, a mellékszíjak végén függőleges rombuszszorral díszített kisszíjvég alakú ezüstveretek, valamint az egyik mellékszíjon két T alakú veret. Az öv végét egy ívelt oldalú préselt nagyszíjvég díszítette és egy szíjszorító vaspántos csat zárta.

Az adultus férfi egyélű kardja, a 7 lamellából álló páncélrészlet és az egész ló eltemetése a kora avar időszak második felére utal. Az övveretek X mintájának és a kisszíjvégek rombuszszorjának időrendi helyzetére támpont a geometrikus mintázatú komplett övkészlettel rendelkező budakalászi 696. sír, melyet 650 körülre kelteztek.¹⁰⁷⁵ Ugyanakkor az összetett övvereteket díszítő üvegbetét használata a 7. század 2. negyedében jelent meg.¹⁰⁷⁶ Ezek alapján a 118. és a 930. sír megásását a 7. század 2. negyedére valószínűsítjük.

Tarnaméra típusú övveretek. Az oromdűlői temető négy fülkesírjából kerültek elő változó számban és összetételben Tarnaméra típusú övveretek. A verettípus használatát és sírba kerülését a 7. század 2. harmadára,¹⁰⁷⁷ közepére keltezik.¹⁰⁷⁸ Ennek a meghatározásnak nem mondanak ellent, de nem is pontosítják a szegvári, hiányos veretkészletet tartalmazó leletegyüttesek, melyek közül egy akna-, valamint három fülkesírből került elő. Temetőn belüli helyük szórtnak mondható, a 90. és a 97. sír egymáshoz közel, míg az 542. és a 860. a temető másik felében, egymástól is távol feküdtek.

Fönlak típusú övveretek. Egy adultus nő és egy matusus férfi kettős sírjában (110.), a férfi combsontjának középső sávjában feküdt egyvonalban, egymástól kb. 15 cm-re három Fönlak típusú veret. A négyzetes vascsattal záródó övet a férfi lába fölé fektették.

¹⁰⁷⁴ RÁCZ 2014, Taf. 46:1.

¹⁰⁷⁵ PÁSZTOR–VIDA 1996, 344.

¹⁰⁷⁶ GARAM 2005, 426.

¹⁰⁷⁷ GARAM 2001, 145–146.

¹⁰⁷⁸ BALOGH 2016, 207.

A Fönlak típusú vereteket tartalmazó 7 tiszántúli lelőhely közül a németszentpéteri (Sânpetru German (RO) sírból előkerült solidus (616–625) alapján a temetkezést a 7. század második negyedére keltezhetjük. Az aradkai (Aradac, RO) 85. sír,¹⁰⁷⁹ az öv nagyméretű, pajzstestű bronzcsatja alapján a 7. század közepére valószínűsíthető.

Ezek alapján a szegvári 110. sírt legnagyobb valószínűséggel a 7. század második negyedére keltezhetjük. Amit még érdemes megemlítenünk, hogy a Fönlak típusú övveretek 3 tiszántúli lelőhelyen fülkesírből kerültek elő.¹⁰⁸⁰

Álcsatos veretek. A típusba tartozó – eltérő mintázatú – ezüstveretek egy matusus (960.) és egy senium (897.) férfi övét díszítették. A nagyon rosszmegtartású darabok leginkább az V. típus d és f csoportjának vereteihez¹⁰⁸¹ állnak legközelebb. Mivel a Szeged környéki veretek¹⁰⁸² a V/d csoportba tartoznak, ezért nagyobb annak a lehetősége, hogy azok tiszántúli lelőhelyről származnak. Eddig a verettípus igen ritka leletnek számított a tiszántúli kora avar övveretek között. A szegvári, a makói¹⁰⁸³ és a Szeged környéki veretek eltüntetik azt a fehér foltot,¹⁰⁸⁴ amely a kutatás és a publikációk hiányából adódott.

A két idős férfi öve közül az egyiknek a végén ezüst előlapú kétlapú nagyszíjvég (897.) volt, a másikon préselt, peremes ezüst nagyszíjvég. A többi szegvári sokmellékszíjas övtől eltérően – a nagyszámú övveret ellenére – az egyik övön (897.) két mellékszíjat, míg a másikon (960.) csak egyet díszített kisszíjvég alakú préselt veret.

Sem a senium férfi (897.) mellé fektetett fanyél nélküli lándzsahegynek, sem a két sírból előkerült hurkos fülű kengyeleknek és a szíjszorító csonthengereknek, hasonlóan a matusus férfi (960.) vas tarsolymerevítő lemezéhez, valamint a csont hevedercsathoz nincs a korszakon belül szűkebb időszakra vonatkozó keltező értéke.

Ami meggondolandó, az a két temetkezés formája. Míg az egyik fülkesír (960.) volt, a 897. sír padmalyos temetkezés. A fülkesír kialakítása véleményünk szerint a 7. század második harmadára tehető, tehát a 960. sír erre az időszakra keltezhető.

897. padmalyos sír. Itt a szokásos padmalyos formát alakították ki, mint a többi, közel 100 sír esetében, de ebben az esetben közvetlenül a temetés előtt a padmaly beszakadt, és ezért egyedi megoldást voltak kénytelenek alkalmazni. Az elhunytat az aknarészbe fektették és az állatmellékletek nagy részét a padmaly területére, a beszakadt boltív tetejére helyezték el, kisebb részét a férfi koporsója fölé. Ez valószínűleg azért történhetett meg, mert ekkor már ritkán, vagy egyáltalán nem ástak padmalyt, eltűnt a gyakorlata, technikája és ez magyarázhatja a rosszul kialakított padmaly beszakadását. Mivel a tágabb területen az avar kor második feléből nem ismerünk padmalyos temetkezést, úgy gondoljuk, hogy a kora avar időszak végére ez a sírforma eltűnt. Ennek a gyakorlatnak lehetett az egyik utolsó megvalósulása a 897. sír. Ezért ezt a temetkezést is a 7. század 2. harmadának végére keltezzük.

Egyedi, illetve meghatározhatatlan típusú övveretek. 33. vízszintes fülkesír: A férfi mellé – a többi között – egy egész lovat mellékeltek, melynek eltemetése ritkaságnak számít a szegvári és a tiszántúli kora avar kori sírokban. A fej- és farhám szíjait díszítő préselt félgömb, kerek, téglalap és ún. lóhere alakú, rojtos végű ezüstveretek általánosak voltak a 7. század első felében, nincs szűkebb keltező értékük, hasonlóan a matusus férfi kétélű kardjához, a lamellákból összefűzött mell-, valamint a láncpáncél részletéhez.

¹⁰⁷⁹ GARAM 2001, 332, Taf. 81:3.

¹⁰⁸⁰ Deszk Sz 8. sír (Móra Ferenc Múzeum, Régészeti Adattár); Németszentpéter/Sânpetru German (RO) (LŐRINCZY 1994, 325); Szarvas-Grexa-téglagyár 200., lószerszámos, bolygatott fülkesír (JUHÁSZ 2004, 139, Taf. XXV:200).

¹⁰⁸¹ SAMU–DAIM 2018, Abb. 14.

¹⁰⁸² BALOGH 2004, 269, 295, 19. kép 4.

¹⁰⁸³ GULYÁS ET AL. 2018, 1339.

¹⁰⁸⁴ SAMU–DAIM 2018, 232, Abb. 3, Abb. 17.

A férfi övét kéttagú peremes ezüstveretek díszítették és egy sima, oldalléces bronz nagyszíjvég zárt le. Az ívelten tagolt oldalú, kéttagú, alul pajzs alakú ezüstvereteknek nem ismerjük pontos párhuzamát, de hasonló formájú veret került elő a Tarnaméra-Urak-dűlő A sírból,¹⁰⁸⁵ valamint egy préselőminta a gátéri 11. sírból.¹⁰⁸⁶

A tegezövet aranyozott felületű, préselt bronzrozzetták és egy aranyozott, de erősen kopott felületű, rácsmintával díszített peremes szíjvég jelzi. A rozettás tegezveretek használatát a 7. század első harmadára keltezték,¹⁰⁸⁷ a gátéri ötvössírt – amelyből az említett préselőmag mellett egy rozettás préselőminta is előkerült – a 7. század közepe tájára valószínűsítik.¹⁰⁸⁸ A szegvári tegezöv vereteihez hasonló övvereteket tartalmazó zamárdi síregyüttesek a 7. század 1. vagy 2. harmadára datálhatók.¹⁰⁸⁹ A tegezöv rácsminta szíjvégéhez hasonló darabok a 7. század második negyedének övvereteivel kerültek elő.¹⁰⁹⁰

Az ezüstveretes öv sajátos szerelése volt az ún. propeller alakú övveret. A szegvárihoz hasonló kisméretű példányt a kora avar kori tiszántúli temetkezések közül csak a Hajdúdorog-Városkert út 1. sírből¹⁰⁹¹ említhetünk. Ez a verettípus nagyobb számban és méretben az avar kor második felének kezdetére, a 7. század 3. harmadának elejére datálható lemezes övgarnitúrákon válik gyakorivá, de megjelenésüket a kora avar típusú öveken a 7. század 2. negyedére, legfeljebb közepére keltezik a legutóbbi áttekintés kapcsán.¹⁰⁹²

A 33. sír megásásának idejét az összetett típusú ezüst övveretek, az ún. propellerveret, a tegezöv rácsminta szíjvége és a temetkezési rítus egyes elemeinek – a vízszintes fülkesír formája, a felszerszámozott egész ló – együttes előfordulása alapján a 7. század 2. negyedére, közepe tájára valószínűsítjük.

A sír anyagán végzett radiokarbon vizsgálat szerint a 68,3%-os (571–601) és a 95,4%-os (555–636) valószínűségű kormeghatározás csak kis részben fedi ezt a régészeti keltezést.

81. fülkesír: A kelet-alpi vagy Bieringen típusú övkészlettel eltemetett mongoloid-cromagnoid jelegeket mutató adultus férfi sírját a radiokarbon vizsgálat a 68,3%, illetve 95,4%-os valószínűséggel a 7. század első felében (601–656) ásták meg.

Az Alpoktól északra készült legkorábbi övkészletek a 7. század első harmadából származnak. A 14C mérési eredmények azt mutatják, hogy ezek a veretkészletek a 7. század első harmadában kerültek a sírokba, illetve többségük a század középső harmadában.¹⁰⁹³ Részben ez utóbbi időszak vagy a század második negyede érvényes a szegvári készlet sírba kerülésére is.

100. fülkesír: Az adultus férfi övét vas övveretek díszítették. A tarsolyában őrzött rovátkolt szélű, ívelt végű bronzszíjvég a típusán belül a korábbiakhoz¹⁰⁹⁴ tartozik. A nem eredeti funkciójában övön, hanem másodlagos helyen előkerült szíjvég, a vas övbújtató és a kétélű kard, valamint az aknába temetett egész ló együttese alapján a fülkesír megásása a 7. század 2. negyedére feltételezhető. A sír anyagán végzett radiokarbon vizsgálat szerint a 68,3%-os (587–633) és a 95,4%-os (569–643) valószínűségű kormeghatározás részben fedi ezt a régészeti keltezést.

121. aknasír: Az infans II. gyermek övének ónozott felületű, tagolt oldalú bronzvereteinek nincs párhuzama a hazai leletek között, hasonlóan a háromszög alakban pont-vonással díszített felületű, oldalán két-két kiszögéléssel kialakított szíjvég alakú veretekhez. Viszont a másodlagos helyről előkerült ún.

¹⁰⁸⁵ SZABÓ 1965, VII. tábla 23.

¹⁰⁸⁶ RÁCZ 2014, Abb. 17:1.

¹⁰⁸⁷ MARTIN 1990, 74, Abb. 9; H. TÓTH–HORVÁTH 1992, 158.

¹⁰⁸⁸ BALOGH 2016, 205.

¹⁰⁸⁹ GARAM 2018, 77.

¹⁰⁹⁰ BALOGH 2016, 209.

¹⁰⁹¹ GARAM 1992, 142, 155, Taf. 37. 9.

¹⁰⁹² BALOGH 2011, 263.

¹⁰⁹³ TOBIAS 2020, 716–717.

¹⁰⁹⁴ BÓNA 1980, 63.

halfarkas veretnek jó analógiái az 1. sírból ismert ezüstlemezből préselt darabok. A gyermek övét záró, gyöngysorral és rácsmintával díszített szíjvég már helyi készítmény volt, mert a geometrikus mintának számtalan analógiája található a hazai avar kori leletanyagban.

Az aknasír felső rétegébe fekvő részleges ló fejkantárját szintén változatos formájú, a többi között ún. dányi típusú, valamint szimmetrikus pajzs alakú veretek díszítették. Az utóbbi veretekhez hasonló préselt darabok kerültek elő a temető 1., és 168. sírjából, valamint öntött kivitelben a 65. temetkezésből. A dányi típusú vereteknek kizárólag csak a névadó sírból előkerült példányok¹⁰⁹⁵ a párhuzamai.

A halfarkas és a szimmetrikus veretek csak igen kis számban ismertek a kárpát-medencei leletanyagban, használatuk rövid ideig tartott. Azonban ezektől a verektől idegen, geometrikus díszítésű nagyszíjvég jelenléte miatt a változatos típusú veretekkel rendelkező gyermekeket a 6. század utolsó évtizedében, vagy a 6–7. század fordulóján temethették el.

Ez a keltezés nem mond ellent a sír anyagán végzett radiokarbon vizsgálat adatának. A program a temetkezés idejét 571–607 közé (68,3%) határozta meg.

168. aknasír: Az infans I. gyermek csat és szíjvég nélküli övét szimmetrikus ezüstveretek díszítették. A temető hasonló vereteket tartalmazó temetkezései (1., 65., 121.) alapján a sírt a 6–7. század fordulója környékén áshatták meg.

252. aknasír: A maturus férfi övveretek nélküli övének három-három mellékszíját két különböző típusú, ónozott felületű, szíjvég alakú préselt bronzveret díszítette. Az övveretek mellett fémből készült nagyszíjvég sem került elő a sírból, az övet egy négyzetes vascsat zárta. A két oldalán kicsúcsosodó, ívelt oldalú veret a préselt kerek övveretek után a leggyakoribb verettípus a szegvári öveken. Az öv további veretein látható stilizált arcbrázoláshoz hasonló figyelhető meg a temető 540. és a 755. sír példányain, de a szem, az orr és száj által kirajzolódó maszk a három sír veretein eltérő. Mivel más támpontunk nincs, az 540. és a 755. sír keltezését alapul véve a 252. sír megásását a 7. század első negyedére valószínűsíthetjük.

306. aknasír: A senium férfi ónozott felületű, mindkét végén félköríves, préselt félgömbökkel díszített övvereteinek ismereteink szerint egyetlen távoli párhuzama a Zamárdi-Réti földek 583. sírjából előkerült veretek.¹⁰⁹⁶ Az öv mellékszíjain a már több szegvári övkészletről ismert ónozott felületű, két oldalán kicsúcsosodó préselt veretek voltak, az öv végén kétlemezes, töredékes bronz nagyszíjvég. Sem a síregyüttes, sem pedig a Zamárdi-Réti földek kirabolt sírjának leletei nem teszik lehetővé a temetkezés szűkebb keltezését.

528. padmalyos sír: A bolygatott temetkezésből egy préselt, deformálódott bronzveret töredéke, valamint egy, a két oldalán kicsúcsosodó, ívelt oldalú préselt szíjvég alakú bronzveret került elő. Sem a gyermek hosszú életű gyöngyei, sem pedig a verettípusok nem teszik lehetővé a temetkezés szűkebb időszakra történő keltezését. A töredékes veretek típusa legkorábban a 7. század első évtizedében jelenhetett meg.

Az infans I. gyermek öntött bronzcsengőjének a Tiszántúlról csak az oromdűlői sírokból ismertek párhuzamai. A négy, szegényes mellékletű, bronzcsengőt tartalmazó temetkezés gyöngyei viszonylag hosszú életűek, nem alkalmasak a sírok idejének pontosabb meghatározására. Amennyiben feltételezzük, hogy a csengőkkel eltemetettek egy időszakban hunytak el, akkor az 550. sír fülbevalójának típusa alapján a bronzcsengők leginkább a 7. század első évtizedében kerülhetnek a sírokba.

624. fülkesír: Az infans II. gyermek kirabolt sírjából előkerült rozetta jellegű, kisméretű veretek – melyekhez hasonló a 626. sírból, valamint a Deszk H 18. sírből ismert –, a 33. sír tegezővét díszítő aranyozott felületű, rozettás bronzveretekkel mutatnak rokonságot. A vizsgált területről igen kis számban ismertek (pl. Hajdúdorog-Városcsok út 1. sír,¹⁰⁹⁷ Szegvár-Sápoldal 1. sír¹⁰⁹⁸).

Az öv gyöngysordíszes és rácsmintás préselt bronzvereteihez párhuzamként a kunágotai arany szíjvé-

¹⁰⁹⁵ TETTAMANTI 1980, 154, 4. j.

¹⁰⁹⁶ BÁRDOS–GARAM 2009, Taf. 76, 583:6–7.

¹⁰⁹⁷ KRALOVÁNSZKY 1992, 122, 5. ábra 12–13.

¹⁰⁹⁸ BÓNA 1979, 8, 2. kép 5.

get,¹⁰⁹⁹ egy kunszentmártoni préselőtövet,¹¹⁰⁰ valamint az Ártánd-Platthy birtokon előkerült lószerszámdíszeket lehet megemlíteni.¹¹⁰¹ A szegvári veretekhez a legjobb párhuzam Hajdúdorog-Városcsok utca 4. sírjából került elő.¹¹⁰² Az említett síregyüttesek alapján a 624. sír megásását a 7. század közepe tájára tételezhetjük fel.

626. padmalyos sír: A férfi mellé temetett igen idős mén egyszerű szerszámzata csak vaszablából és hevedercsatból állt. A fejhám szíjazatát lemezből kinyírt kerek, lapos bronzszegecsek díszítették. Ez a verettípus – a már említett préselt kerek veretekkel ellentétben – igen kis számban ismert a korszak leletanyagából.¹¹⁰³ Ilyen veretek a szegváriakon kívül a Tiszántúlon csak a Hajdúdorog-Városcsok utcai 1. sírből kerültek elő.¹¹⁰⁴ A felajzatlan állapotú, szimmetrikus reflexív markolatlemezei közeléből előkerült félgömb fejű préselt bronzszegecsek a lapos, kerek veretekhez hasonlóan igen ritkák. A Tiszántúlon csak a már említett hajdúdorogi 1. sírből kerültek elő,¹¹⁰⁵ amelyet a síregyüttes solidusa (610–613)¹¹⁰⁶ alapján általában a 7. század első harmadára kelteznek.

A szerves anyagból készült tegez felső szélét préselt, hétkaréjos kerek bronzveretek díszítették, melyeknek nem ismert tökéletes párhuzama, de a szegvár-sárpoldali 1. sírből¹¹⁰⁷ és Aradac-Mečka 69. sírjából¹¹⁰⁸ hasonló, nyolcszirmú rozetták kerültek elő.

A korszakban általános tüskés szárú, három élű vas nyílhegy mellett egy köpűs szárú, kétélű nyílhegy is előkerült. Ez a típus igen kis számban ismert ebből az időszakból, de a temető 333. sírjából két darab is volt. A kétélű-köpűs nyílhegy idegen a kora avar leletanyagban, formája germán, nyugati eredetre utal.¹¹⁰⁹

Az adultus korú férfi veretes övét a jobb válltól a bal lábszárig kiterítve fektették le. A sokmellékszijas övön peremes, préselt, többszörösen tagolt oldalú ezüstveretek voltak, felületüket stilizált emberi arc (maszk) díszítette. Pontos párhuzama ennek a motívumnak sincs, távoli analógiaként említhetjük a Kiskőrös-Város alatti temető 9. sírjából előkerült öntött vereteket.¹¹¹⁰ Az övön ezek mellett ún. T alakú, pajzs testű ezüst akasztóveretek voltak. Mint már említettük, ez a verettípus hosszú ideig volt használatban.

A mellékszijas végét préselt, peremes ezüst kisszíjvégek díszítették. Felületüket a középen végigfutó vonal két oldalán szimmetrikusan elhelyezve egy-egy nyújtott C alak díszíti. Pontos párhuzama ennek a motívumnak sincs. Ehhez hasonló az 540. sír kettőspajzsos vereteit díszítő minta, amelyen középvonal nélkül látható a szimmetrikusan elhelyezett nyújtott C forma. A kisszíjvégek között az eddigiektől eltérő, tagolt oldalú, oldalán két-két kiszögeléssel kialakított ezüst példány is volt. Az előlapját a felső két csúcs között két préselt pont díszíti. Nincs pontos párhuzama a hazai leletek között, de a szíjvég formája és a kétpontos díszítés külön-külön gyakran előfordul.

Az övet szintén egyedien díszített kétlapú, lefelé enyhén szélesedő, ívelt végű nagyszíjvég zárta. Ezüst előlapjának közepén függőleges vonalból szimmetrikusan kiágazó indák vannak. Az övet egy vas szíjszorítóval kialakított vascsat kapcsolta össze.

A vascsaton kívül másodlagos helyen került elő egy bronzból öntött lant alakú csatkarika vaspecekkel. Hasonló csatkarika került elő vaspecekkel és vas szíjszorító lemezzel a temető 335. sírjából. Ezek

¹⁰⁹⁹ GARAM 2001, 338, Taf. 87.

¹¹⁰⁰ GARAM 2001, 364, Taf. 113:3.

¹¹⁰¹ CSÉPLŐ 1896, 415:12., 17., 19. kép.

¹¹⁰² KRALOVÁNSZKY 1992, 138, 10. ábra 5.

¹¹⁰³ SAMU–BLAY 2019, 271.

¹¹⁰⁴ KRALOVÁNSZKY 1992, 126, 7. ábra 7a-e.

¹¹⁰⁵ KRALOVÁNSZKY 1992, 126, 7. ábra 4.

¹¹⁰⁶ SOMOGYI 1997, 44.

¹¹⁰⁷ BÓNA 1979, 8, 2. kép 5.

¹¹⁰⁸ NAĐ 1959, 61, Tab. 12:18.

¹¹⁰⁹ KISS 1996, 236.

¹¹¹⁰ HORVÁTH 1935, 36, 24. T. 6–13.

az erősen profilált csatkarikák nem tartoznak az avar kori csatok legkorábbi csoportjához, előfordulásuk a 7. század közepső harmadának elejére keltezhető.¹¹¹¹

A 626. sír esetében a 7. század első felének kezdetére utal a sírforma, a vaskengyel hiánya, míg a század első harmadának elejére a fejhámot díszítő lapos, kerek lemezszegecsek és a lant alakú bronz csatkarika. Ezek alapján a temetkezés idejét a 7. század 2. negyedére valószínűsíthetjük.

A sír anyagán végzett radiokarbon vizsgálat szerint a 68,3%-os (587–632) és a 95,4%-os (569–643) valószínűségű kormeghatározás részben fedi ezt a régészeti keltezést.

815. aknasír: A maturus férfi által viselt arany fülbevalópár típusát a hasonló fülbevalópárral együtt előkerült Phocas solidusok – Kiszombor O 2. sír (602–610), Szentendre 3. sír (607–610) és Deszk G. 30. sír (barbár utánveret lenyomata) – alapján *terminus post quem* a 7. század első negyedére keltezik. Ami a tiszántúli fülbevalókat illeti, mindhárom temetkezés fülkesír volt, és csak a kiszomboriba és a szegváriba temettek férfit. A sírformán kívül a két férfi leletanyagában a fülbevalókon kívül több hasonlóság is van.

A Kiszombor O 2. sírban¹¹¹² kerek övveretek mellett maszkos díszítésű kisszíjvég alakú veretek és kétlemezes nagyszíjvég volt. A szegvári férfi övét összetett, arcábrázolású és kerek ezüstveret mellett pajzs(?) és kettőspajzs(?) alakú veret díszítette, valamint kétlemezes nagyszíjvég.

A kiszombori kétélű kardnak és a 815. sír ezüstszerelések vaskésének egyaránt P alakú függesztőfüle van. A 815. síron kívül a temető 335. sírjából, egy adultus férfi mellől is került elő egy ezüstszerelések vaskés. A szegvári ezüstszerelések vaskéséhez hasonló darabok igen ritkák a Kárpát-medencei avar leletek között. A Tiszántúlról még a Makó-Mikócsa halom 518. sírját említhetjük¹¹¹³ valamint a Duna–Tisza közéről a Kunpeszér-Felsőpeszéri út 8. sírt.¹¹¹⁴

A fülbevalótípussal előkerült Phocas érmék jelenléte ellenére a 815. sírt a 7. század 2. harmadának a végére keltezzük a 335. sírnál ismertetett érvek alapján.

855. fülkesír: A juvenis fiú mellékszíjas övén préselt, de elporladt ezüstveretek, kisszíjvég alakú veretek és kétlemezes, oldalléces ezüst nagyszíjvég volt. A fiatalember állcsúcsa alatt fekvő Heraclius és Heraclius Constantinus solidusának (616–625) átfúrt arany utánzata arra utal, hogy a sírt valószínűleg a 7. század 2. negyedében áshatták meg. A sír anyagán végzett radiokarbon vizsgálat szerint a 68,3%-os valószínűségű kormeghatározás (616–634) nagyrészt fedi ezt a régészeti keltezést.

Veretes öv nélküli férfisírok

137. fülkesír: A maturus férfi bal oldala mellett feküdt egy kétélű kard. Felfüggesztésére két, Ω alakú vas függesztő fül és egy szíjszorító kerek, valamint egy téglalap alakú vascsat szolgált. Az aszimmetrikus íjat merevítő agancslemezeknek, a vas tegezakasztónak és a csiholónak jelenleg nincs szűkebb keltező értéke, mint ahogy annak sem, hogy a ló fejkantárjának csak az oldalsó szíjait díszítették félgömb alakú ezüstveretek, az orr- és homlokszíjat nem. A maturus férfi kétélű vaskardja alapján a temetkezést a 7. század 2. negyedére keltezzük.

179. fülkesír: A maturus férfi bal oldala mellé egyedinek mondható köpús vasszigonyt fektettek – a vas lándzsahegyekkel ellentétben fanyéllal együtt –, hegygel a koponya irányában. A szegényes mellékletű temetkezéstről – a fülkesír típusa alapján – feltételezzük, hogy legkorábban a 7. század 2. negyedében áshatták meg.

500. fülkesír: Az adultus férfi párban viselt kis lemezgömbcsüngős bronzfülbevalójának nincs a korokon belül szűkebben vehető keltező értéke. Ugyanez mondható el az agancs oldalpálcáról, valamint a hurkos fülű kengyelpárról. Viszont a lókoponyáján keresztben fekvő zabláknak – amely jelzi, hogy a

¹¹¹¹ BALOGH 2016, 245.

¹¹¹² CSALLÁNY 1939a, 125–129.

¹¹¹³ CSIKY 2022, 621.

¹¹¹⁴ BALOGH 2013, 398. kép 3.

lókoponya nem volt felszerszámozva, a fejkantárt a koponyára helyezték – lehet keltező értéke. Egyrészt az 500. sír mellett csak a temető 81. sírjából került elő hasonló helyzetben zabla, amikor nem a ló szájából került elő. Mindkét temetkezés fülkesír volt és a 81. sírt a 7. század 2. negyedére lehet keltezni.

A fejkantárnak ebben a formában történő sírba helyezése talán egyfajta átmenetet jelent a lószerszámós temetkezési szokás gyakorlata felé.¹¹¹⁵ A kétféle temetési rítus kapcsolódhat egymáshoz, mivel döntő többségében a Tiszántúlról ismert lószerszámós temetkezési szokás gyakorlata a 7. század közepén vagy ezt követően tűnik fel és főként a 7. század utolsó harmadában jellemző,¹¹¹⁶ míg a fel nem szerszámozott lovastemetkezések előfordulása a 7. század 2. negyedére tehető.

556. fülkesír: A juvenis férfi szerény mellékletei (lándzsacsúcs, vas tarsolymerevítő) alapján a korszakon belül nem lehet szűkebb horizontot meghatározni. De a temetőben lándzsával eltemetett 10 férfi sírja közül hetet a 7. század 2. negyedére és a 2. harmadára keltezzük, ezért nagy a valószínűsége, hogy az 556. sírba eltemetett fiatal férfi is ebben az időszakba hunyt el.

666. padmalyos sír: A juvenis férfit egyszerű mellékletekkel (vascsat, edény) temették el, viszont a padmalyban elhelyezett részleges ló fel volt kantározva, de a hevedercsat mellől vaskengyelek nem kerültek elő. A vékony ezüstlemezről préselt, rosszmegtartású félgömb és kisszíjvég alakú veretek általános típust képviselnek, így a temetkezést csak tágabb időszakra, a 7. század első felére lehet valószínűsíteni.

670. padmalyos sír: A maturus férfi aknájában a részlegesen eltemetett mént felkantározva helyezték el és a hevedercsat alapján a vaskengyel nélküli nyeret is a lóbőrre tették. Ugyanakkor a férfi egyszerű mellékletei – kerámiaedény, vaskés, vascsat – nem teszik lehetővé a temetkezés pontosabb keltezését.

697. fülkesír: A juvenis férfi egy párhuzam nélküli négyszájú edényt kapott a temetéskor. Sem ennek az edénytípusnak, sem pedig a ló felszerelésének – hurkos fülű kengyel pár, csontcsat – nincs a korszakon belül keltező értéke. A sír megadását a fiatal férfi nyakában hordott gyöngycsüngős fülbevaló szürkésbar-na üvegszüngője keltezi a 7. század 2. harmadára.

877. aknasír: A felső rétegben temetett részleges ló egyszerű szerszámzata zablából, hevedercsatból és két kengyeltől áll. A maturus férfit veretes öv nélkül, de kétélű karddal és vas lándzsacsúccsal temették el.

A sír megadására közvetlen adat nem áll rendelkezésünkre. A sírból előkerült kétélű kardtípus hosszú ideig volt használatban, de a közelharc fegyvereivel eltemetett szegvári férfiak közül csak hárman (333., 877., 900.) kaptak kardot és lándzsát is. A 333. sírt a 7. század 2. negyedére, a 900. sírt a 7. század 2. harmadának végére kelteztük. A 855. sírban egy vas lándzsahegy egy 616–625 között vert solidussal került elő. Ezek alapján a 877. sírt – ha feltételesen is – a 7. század közepe táján áshatták meg.

GYERMEK ÉS NŐI SÍROK

72. fülkesír: Az adultus nő nyakláncát alkotó gyöngyök típusai hosszabb ideig voltak divatban. A vegyes összetételű gyöngyök mellett nincs szűkebb kronológiai értéke a tarsolyban őrzött bizánci bronzméces zárókupakjának, bronzláncnak, sem a volutás vaseszköznek és orsókarikának.

A sír egyik kronológiailag értékelhető melléklete az ugyancsak tarsolyból előkerült préselt bronzveret. A szirmos rozettákkal díszített tiszántúli kora avar kori lószerszámós leletegyüttesek, valamint a főnlaki/Felnac (RO) és a kunszentmárton ötvössír alapján ezeket a rozettás lószerszámvereteket a 7. század 2. és 3. negyedében készítették és kerültek a sírokba.

A nő másik, időrendi szempontból jelentős melléklete a nagygömbcsüngős fülbevalópár, melyeknek kitűnő párhuzamát ismerjük egy 616–625 között vert solidusszal előkerült németszentpéteri (Sînpetru German, RO) sírből.

¹¹¹⁵ LŐRINCZY–STRAUB 2005, 140.

¹¹¹⁶ BENDE 2000, 254; BENDE 2003, 318.

A sír anyagán végzett radiokarbon vizsgálat szerint a 68,3%-os valószínűségű kormeghatározás (595–635) részben fedí az általunk vélelmezett keltezést, miszerint a 72. sírban fekvő nőt a 7. század 2. negyedében temethették el.

111. padmalyos sír: A mongoloid jellegű, bajkái típusú maturus nő temetésének idejét a hétköznapi mellékletei – orsókarika, csont tűtartó, vascsat – alapján nem lehet szűkebben meghatározni. A nagyszámú állat – 2 marha, 4 juh – részleges maradványa és az arany- és bronzlemezről préselt ember alakú veret alapján kizárhatjuk az időszakon belüli korai keltezést. A szegvári antropomorf veret és párhuzamai helyi gyártmányok,¹¹¹⁷ ezért nagy a valószínűsége annak, hogy ezek a veretek a 7. század első negyedében, harmadában készültek. Annak ellenére gondoljuk így, hogy a szegvári sír anyagán végzett radiokarbon vizsgálat szerint a 68,3%-os valószínűségű kormeghatározás (570–597) nem fedí az általunk vélelmezett keltezést.

Kronológiai szempontból nehéz értelmeznünk a nő koponyája mellett előkerült sertés lapockacsontot, mert a temetőben általános ételmellékletként a juh hosszúfartövéét adták. A scapula mellett csak egy fülkesírből (326.), egy infans II. gyermek koponyája mögül került elő sertéscsont, egy karsont. Mivel a sertéshús ételként történő mellékelése a temetőben idegen volt, gondolhatnánk arra, hogy ezek mellékelése már a korszak végére utal.

124. padmalyos sír: A 0,5 éves gyermek csigolyáinál előkerült két, háromszög alakú bronz lemezcsüngő vége lyukas, és az egyikbe bronzkarikát fűztek. A 880., szintén padmalyos sírban eltemetett 8–9 éves gyermek lemezcsüngői másodlagos helyről kerültek elő. Az infans II. gyermek nyakláncra vegyes összetételű, hosszú ideig használt gyöngyökből áll, míg a csecsemő egy szem millefiori gyöngye a 7. század első felében volt divatban.

A 124. sírban a két háromszög alakú, aranyozott előlapú bronz lemezcsüngő mellett két bronzból öntött csüngő is volt. Mindkét tárgytypust hozhatták magukkal a sztyeppéről, de megszerezhették balkáni háborúk során is. Ez alapján a temetkezést inkább a 6–7. század fordulójára, első évtizedére valószínűsítjük.

134. fülkesír: Az adultus nő viseletéhez üvegyöngyöcsüngős ezüst fülbevalópár és gyöngysor tartozott. Míg a kevert összetételű gyöngysor alapján a temetkezést a 7. század 2–3. negyedére keltezték,¹¹¹⁸ a fülbevalótípus megjelenése és használata a 7. század 2. negyede, illetve 2. harmada.¹¹¹⁹

A nő aranyozott felületű boglárpárja azok közé az ékszerek közé tartozik, melyek megjelentek a kora avar kor 1. harmadában, 2. negyedében.¹¹²⁰ A boglárpár legközelebbi párhuzama a temető a 171., szintén fülkesírből (és orsókarikával együtt) előkerült préselt korong. A fentiek alapján a 134. sírt legnagyobb valószínűséggel a 7. század 2. harmadára keltezzük.

A temető három sírjából került elő korong alakú csüngős nyakdísz félhold alakú csüngővel. A különböző kialakítású sírban fekvő adultus nők (171., 532., 887.) nyakláncát vegyes összetételű, hosszú ideig divatos gyöngyök alkották. Ezekhez hasonlóan sem a kis (171.) és nagy lemezcsgüngős fülbevalók (887.), sem pedig az orsókarikák nem adnak kellő alapot a három temetkezésnek a korszakon belüli pontosabb keltezésére.

A 171. sír lunulájának jó párhuzamát ismerjük a Deszk H temető 16. aknasírjából, ahol a koponya két oldalánál egy-egy bronzlemezről préselt, aranyozott felületű lunula került elő. A 171. sír korongjának analógiája a 134. sír boglárpárja, melyet a 7. század 2. harmadára keltezzük. Mivel a díszes korongcsüngőt a boglárpár előzményeként értelmeztük, így a 171. sír díszes, és az 532. valamint a 887. sír egyszerű korong és félhold alakú csüngőit a 7. század 2. negyedére valószínűsítjük.

¹¹¹⁷ RÁCZ 2012, 419.

¹¹¹⁸ PÁSZTOR 2014, 297.

¹¹¹⁹ PÁSZTOR 2008, 316–317; BALOGH–PÁSZTOR 2015, 584.

¹¹²⁰ BALOGH 2000, 226; LŐRINCZY–STRAUB 2005, 129.

A 887. sír anyagán végzett radiokarbon vizsgálat szerint a 68,3%-os valószínűségű kormeghatározás (587–633) részben fedti az általunk vélelmezett kelteztést, miszerint a három nőt a 7. század 2. negyedében temethették el.

172. fülkesír: Az infans II. gyermek mellől előkerült kis lemezgömbcsüngős bronzfülbevaló a 7. század első felének gyakori ékszere volt. Nincs keltező értéke a gyermek mellékleteként előkerült vultás végű vaseszköznek, sem pedig egy sertés caninusának. Annyit érdemes megjegyeznünk, hogy a vaseszköz igen ritkának számító tárgytypus, a szegvári temető három sírjából került elő, mindhárom fülkesír volt.

A gyermek nyakláncát díszítő korai dinnyemag alakú üvegyöngyök a 7. század második negyede, illetve középső harmada táján jelentek meg a gyermek és a női viseletben.¹¹²¹ Ez alapján a temetkezést erre az időszakra keltezzük.

863. aknasír: Az infans I. gyermek négygömbös ezüsfülbevalójának egyetlen jó párhuzama a temető – és a kora avar kori Tiszántúl – síregyüttese között csak az 1. sírból ismert. Az első generációnak meghatározott 1. sírhoz párhuzamnak látszik a 863. sír leletegyüttese abból a szempontból, hogy a gyermek nyakánál előkerült, amulettként viselt vadkanagyar – amelynek felső végében lévő lyukba egy ezüstkari-ka volt fűzve –, több vélemény szerint a germánokhoz (a gepidákhoz) köthető szokás.¹¹²²

880. padmalyos sír: Az akna és padmaly délnyugati végét a 870. fülkesír kiásása során megbolygatták. A szuperpozícióban fekvő két temetkezés közül a 880. sírt a pipereeszközök lelethorizontja alapján a 7. század 2. negyedére, a 870. sírt a század 2. harmadára keltezzük.

A korai dinnyemag alakú gyöngyöt, gyöngycsüngős fülbevalót, veretes pártát, valamint piperekészletet vagy egyes darabjait tartalmazó síregyüttesek időrendje

A szegvár-romdűlői nők és gyermekek sokszínű és változatos anyagú, különböző típusú gyöngyei között csak néhány esetben és kis mennyiségben volt korai típusú dinnyemag alakú üvegyöngy. Ezek soha nem kerültek elő önállóan, hanem néhány gyöngyből álló rövidebb vagy hosszabb nyakláncok vegyes összetételű gyöngyei között viselték.

A nagyobb méretű, dinnyemag alakú üvegyöngyök néhány képviselője a szegvári temető 8 sírjából ismert.¹¹²³ Ezen sírok 15 eltérő formájú és típusú¹¹²⁴ gyöngyanyagán végzett korrespondencia vizsgálatban¹¹²⁵ a szeriáció a sírok között a legkorábbi leletegyüttest a köles méretű gyűrű és a csonka kúp alakú gyöngyök alapján (938., 172.) választotta ki, míg a legkésőbbieket a rövid henger és kúp alakúak előfordulása szerint (656., 333a).

Együtt vizsgálva a szeriációs sorrendet, az elhunytak életkorát és az egyes sírokból előkerült gyöngyök mennyiségét, közöttük nem találtunk összefüggést.

A dinnyemag alakú gyöngyöket tartalmazó szegvári 8 sírnak az azonos típusú gyöngyökön kívül az egyik közös sajátossága, hogy többségük gyermek nyakláncát díszítette: 1 infans I. (656.), 3 infans II. (172., 333a, 693.) és 2 juvenis (537., 890.) mellett csak 2 adultus nő (727., 938.) viselt dinnyemag alakú

¹¹²¹ PÁSZTOR 2008, 316–317; BALOGH–PÁSZTOR 2015, 584.

¹¹²² BALOGH 2013, 425; RÁCZ 2017, 67.

¹¹²³ A 172., 333a, 537., 656., 693., 727., 890.(?), 938. sír.

¹¹²⁴ A gyöngytypusokat a Pásztor Adrien által elvégzett gyöngyleírások alapján végeztük el, szükség és lehetőség szerint egyes típusokat összevonva. A vizsgálatba bevont gyöngytypusok: 1: dinnyemag, 2: gyűrű, 3: rövid henger, 4: lapított gömb, összetett, 6: dudoros, folytatott, rátétdíszes lapított gömb, 7: ezüst lemezyöngy, 8: korong, 9: lapított gömb, köles, 10: dudoros, rátétdíszes lapított gömb, 11: hosszú hasáb, 12: köles méretű gyűrű, 13: rövid hasáb, 14: csonka kúp, 15: hosszú bikónikus, 16: kúp, 17: rövid bikónikus, 18: gömb, 19: dudoros rátétdíszes, iker, 20: hosszú henger, 21: karneol, 22: rövid bikónikus folytatásos, rátétdíszes, 23: borostyán, 24: aranyfóliás gyöngy.

¹¹²⁵ A korrespondencia vizsgálatokat a CAPCA Version 2.2 program (MADSEN 2012) segítségével Somogyi Péter végezte el, segítségét köszönöm.

gyöngyöket. A másik közös jellemző, hogy 6 sírből (172., 333a, 537., 693., 727., 938.) került elő mellétként orsógomb, orsókarika azonban egy sem. A harmadik, hogy a 8 temetkezés között egy akna (333a) és egy padmalyos (656.) sír mellett a többi fülkesír (172., 537., 693., 890., 938.) volt, melyekhez a 727., fordított kialakítású fülkesír is kapcsolódik.

<i>Gyöngytípus/ Sírszám</i>	12	14	19	2	4	7	10	15	13	9	17	8	11	3	16
938.	•	•		•	•										
172.	•		•	•	•	•	•	•							
890.		•	•	•	•	•	•		•	•				•	
693.				•	•	•	•				•	•			
727.				•	•		•	•		•	•	•	•	•	•
656.					•	•			•	•			•	•	
333a														•	•

20. táblázat. Szegvár-Oromdűlő. Korai dinnyemag alakú gyöngyös sírok gyöngyeinek szeriációs táblázata
Table 20. Szegvár-Oromdűlő. Seriation chart of graves with early-type melonseed-shaped beads

A dinnyemag alakú gyöngyöket is tartalmazó sírok temetőn belüli helye szórtnak mondható, de kis számuk ellenére három helyen csoportosulnak. A 333a és a 727. sír helyzete mondható a legmarkánsabbnak. Ezek egymástól alig 3 méterre egyvonalon kerültek elő és a bennük nyugvók egykor kapcsolatban lehettek egymással, mivel a 727. sírban egy adultus nőt, a 333a sírban pedig egy infans II. gyermeket temettek. E két temetkezés közelében feküdt a 172. sír, míg három másik (537., 656., 693.) a temető középső harmadában, két újabb sír (890., 938.) pedig a temető északnyugati sávjában.

<i>Gyöngytípus/ Sírszám</i>	21	4	11	20	6	12	2	1	3
80.	•	•							
134.	•	•	•	•	•				
862.	•	•	•	•	•	•	•	•	•
141.					•		•		
728.					•	•			
333a								•	•

21. táblázat. Szegvár-Oromdűlő. Gyöngycsüngős síregyüttesek gyöngyeinek szeriációs táblázata
Table 21. Szegvár-Oromdűlő. Seriation chart of beads in graves with bead pendants

A dinnyemag alakú gyöngyök mellett ugyancsak kis számban fordultak elő a szegvári ékszerek között a nagy gyöngycsüngős fülbevalók. Az ilyen típusú fülbevalókat tartalmazó szegvári sírok¹¹²⁶ 9 eltérő típusú gyöngyein végzett korrespondencia vizsgálat az összetett lapított gömb és a karneol gyöngyök alapján a 80. és a 862. sírt sorolta a legkorábbi síregyüttesnek, míg a 333a és a 728. sírt a dinnyemag és a rövid henger alakú gyöngyök jelenléte alapján a legkésőbbinek.

¹¹²⁶ A 80., 134., 141., 333a, 712., 728., 883. és a 862. sír.

A fülbevalókat két adultus nő (134., 728.) és a legidősebb infans II. gyermek (333a) párban viselte, míg egy juvenis (141.) és két fiatalabb infans II. gyermek (80., 862.) mellől csak egy-egy fülbevaló került elő, ugyanakkor egy juvenis férfi (697.) állsúcsa alatt egy fülbevaló csüngője feküdt.

Az azonos típusú fülbevalókon kívül a 7 temetkezésnek csupán a sír formája volt hasonló, a 6 fülkesír mellett egyetlen aknasír (333a) került elő.

A nagy gyöngycsüngős fülbevalókkal eltemetettek sírja a temetőn belül szórtnak mondható, kis számuk ellenére három helyen „csoportosulnak”. A temető északkeleti szélén, egymástól mintegy 6 méterre előkerült 333a és a 728. sír helyzete mondható legmarkánsabbnak, és – hasonlóan a 727. sír kapcsán írottakhoz – felvethető a bennük nyugvók egykori kapcsolata, mivel a 728. sírban egy adultus nőt, a 333a sírban pedig egy infans II. gyermeket temettek. Három másik temetkezés (80., 134., 141.) a temető középső sávjában, egymástól 15–30 méterre feküdt, míg a temető nyugati sávjában a 862. sírtól 25 méterre az egyetlen juvenis férfi sírja (697.).

A dinnyemag alakú gyöngyökkel és a gyöngycsüngős fülbevalókkal rendelkező temetkezéseket a 333a sír köti össze abból a szempontból, hogy e sírban mindkét lelet típus előfordult. E leletegyüttesek közös jellemzője, hogy döntő többségük (12) fülkesírből került elő. A dinnyemag alakú gyöngyös sírok nagyszámú orsógombjához csak a 862. sír hasonló típusú mellékletét számíthatjuk, míg gyöngycsüngős fülbevalókkal eltemetett két adultus nő (134., 728.) mellől egy-egy orsókarika került elő.

A dinnyemag alakú gyöngyök és a nagy gyöngycsüngős fülbevalók döntő többségükben gyermekek (1 infans I., 6 infans II.) és fiatalok (4 juvenis) ékszerei voltak, csupán négy adultus nő viseletéhez tartoztak.

A nagy gyöngycsüngős fülbevalók és a korai dinnyemag alakú üvegyöngyök közel egy időben, a 7. század második negyede, illetve középső harmada táján a Tiszától keletre fekvő területen a gyermekek és a nők viseletében jelentek meg.¹¹²⁷

Gyöngytípus/ Sírszám	6	8	10	7	2	9	4	1	3	23	5
„A”	•		•								
866.		•		•							
349.	•	•	•	•	•	•	•			•	•
890.			•	•	•	•	•	•	•		•
333a								•	•	•	•
761.										•	•

22. táblázat. Szegvár-Oromdűlő. Pártás síregyüttesek gyöngyeinek szeriációs táblázata
Table 22. Szegvár-Oromdűlő. Seriation chart of beads in graves with headdresses

Ugyanakkor a gyöngycsüngős fülbevalókhöz és a dinnyemag alakú gyöngyökhöz hasonlóan a pártaveretek is igen kis számban, 6 szegvári temetkezésből kerültek elő.¹¹²⁸ A pártaveretes sírok 11 különböző típusú gyöngyén végzett szeriációs vizsgálat az „A”, a 866. és a 349. sírt a dudoros, folytatott, rátétdíszes lapított gömb, a dudoros, rátétdíszes lapított gömb és a korong alakú típus alapján a sor elejére sorolta, míg a lapított gömbök és a borostyángyöngyök előfordulása miatt a 333a és a 761. sírt a sor végére.

A sírokat a szeriáció ebben az esetben is sorba rendezte, ugyanakkor a korrespondencia az „A” és a 866. sírt minden esetben együtt, viszont a többitől és egymástól is távol ábrázolta.

A pártaveretes leletegyüttesek közül három juvenis nőt fülkesírba temettek, a két infans II. gyermeket pedig aknasírba, míg az „A” sírről nincs információnk. A veretes pártákkal eltemetettek változatos típusú

¹¹²⁷ PÁSZTOR 2008, 316–317; BALOGH–PÁSZTOR 2015, 584.

¹¹²⁸ Az „A”, 333a, 349., 761., 866. és a 890. sír.

fülbevalókat viseltek, de a három juvenis nőt nagygömbcsüngős ezüsfülbevalóval temették el. Két temetkezés (333a, 761.) mellékletei között orsógomb került elő.

A temetőn belül a hat pártás temetkezés kettesével, szinte párban feküdt. A szórványként múzeumba juttatott „A” sír a leletmenés megindulása előtt feltehetően a megsemmisült sírok sávjában (31–32) feketett, hozzá legközelebb a 761. temetkezés volt (M/31). A temetőrészlet északi szélénél a 333a sír (L/22) feküdt és ennek közelében a 349. (K/17). Ezekről távolabb, a temető nyugati negyedében került feltárássra a 866. (F/7) és a 890. (J/7) temetkezés.

Az itt tárgyalt három tárgytípus közel egyidős használatának és földbekerülésének egyik bizonyítéka közös előfordulásuk egy-egy szegvári leletgyűttesben. A temető 333a sírjába temetett infans II. gyermek viseletéhez mindhárom tárgytípus hozzátartozott, míg dinnyemag alakú üveggyöngyöket és veretes pártát egy juvenis nő (890.) viselt.

Ez az együttes előfordulás lehetővé teszi a három tárgytípussal rendelkező 17 síregyüttes 22 eltérő típusú gyöngyein elvégzett korrespondencia analízist. A szeriáció a gyöngycsüngős fülbevalókat is tartalmazó temetkezéseket egyértelműen előre sorolta, ezeket követik a dinnyemag alakú gyöngyös sírok és végül a veretes pártában eltemetettek temetkezései.

Gyöngy-típus/ Sírszám	20	21	6	12	17	15	4	11	2	8	10	13	14	7	19	9	3	1	16	23	24	18	Mellékletek	
„A”			•								•												Pártaveret	
134.	•	•	•			•	•	•																Gyöngycsüngős fb.
728.			•	•																				Gyöngycsüngős fb.
80.		•					•																	Gyöngycsüngős fb.
141.			•						•															Gyöngycsüngős fb.
862.	•	•	•	•	•		•	•	•	•		•						•	•					Gyöngycsüngős fb.
693.		•	•		•		•		•	•	•			•					•					Dinnyemag gy.
938.				•			•		•				•						•					Dinnyemag gy.
866.										•				•										Pártaveret
172.				•		•	•		•		•			•	•				•				•	Dinnyemag gy.
890.							•		•		•	•	•	•	•	•	•	•	•					Dinnyemag gy., pártaveret
727.				•	•	•	•	•	•	•	•					•	•	•	•					Dinnyemag gy.
656.							•	•				•		•		•	•	•						Dinnyemag gy.
349.			•				•	•	•	•	•			•		•				•	•			Pártaveret
333a																		•	•	•	•			Gyöngycsüngős fb., dinnyemag gy., pártaveret
761.																				•				Pártaveret
537.																		•			•	•		Dinnyemag gy.

23. táblázat. Szegvár-Oromdűlő. A gyöngycsüngős fülbevalót, korai dinnyemag alakú gyöngyöket és pártavereteket tartalmazó síregyüttesek gyöngyeinek szeriációs táblázata

Table 23. Szegvár-Oromdűlő. Seriation chart of graves with bead-pendant earrings, early-type melonseed-shaped beads, and headdress mounts

A dinnyemag alakú gyöngyöt és pártavereteket tartalmazó 890. sír a két lelettípussal fémjelzett temetkezések közepén van, míg a mindhárom tárgytypussal rendelkező 333a sír a 616–625-ös érmét tartalmazó 761. sír előtt. Ebben az esetben csak a tárgytypusok eltemetésének (használatának?) sorrendjére, tendenciájára kapunk információt. Meg kell jegyeznünk, hogy a pártavereteket tartalmazó „A” sír anyagát a sor legelején, az 537., dinnyemag alakú gyönggyel rendelkező temetkezést a legvégén találjuk. Véleményünk szerint e két sírnek a szeriációs soron belüli helyzetét elsősorban a hiányos (szórvány, illetve rabolt) leletegyüttesükkel magyarázhatjuk.

A három tárgytypust tartalmazó sírok a temetőn belül közel ugyanazon a három helyen csoportosulnak, egymástól változó távolságra. Összetartozásukat közvetett módon a temető nagy, összefüggő felületein fekvő sírok leletei közötti hiányuk is jelzi.

A boglárokról szóló legutóbbi áttekintésében Balogh Csilla rámutatott arra, hogy a préselt kerek boglárók egyes darabjai már megjelentek a kora avar kor első harmadában, második negyedében.¹¹²⁹ A kerek, préselt boglárópárt viselő adultus nő (134.) sírját a szeriációs program a sor elejére helyezte, ami alapján a temetkezést a 7. század 2. negyedének elejére valószínűsíthetjük.

A bordázott ezüst függesztőfüllel ellátott, gyöngynyakláncon függő Heraclius és Heraclius Constantinus 616–625 között közösen veretet solidusa alapján a 761. sír juvenisének temetését a század második negyedére feltételezhetjük, a radiokarbon vizsgálat szerint 639-ig bezárólag. A síregyüttesek között a legutolsó egy infans II. korú gyermek temetkezése (333a), amelyből mindhárom lelettípus előkerült és szuperpozíciós helyzetben feküdt a 333. sír padmalya felett.

Mivel a „A”, 134., 349., 693. sírban együtt fordul elő az előbb vizsgált tárgytypusokkal a piperekészlet vagy annak egyes darabjai, ezért bevontuk a vizsgálatba ezeket a síregyütteseket.

Az oromdülői temető 15 sírjából kerültek elő piperekészlet darabjai. A nőket és gyermekeket akna (3), padmalyos (3) és fülkesírba (8) temették. A szűrőkanállal, ecsethengerral és spatulával eltemetettek fülbevaló viseletére a gömbcsüngős (4), illetve a nagygömbcsüngős (6) típus volt a jellemző. Csak a 134. sírban volt gyöngycsüngős fülbevaló, 4 elhunyt nem kapott fejékszert. Az elhunytak további mellékletei között (pl. orsónehezék, tűtartó, tükör stb.) minimális a kapcsolódás, a síregyüttesekre inkább az egyediség a jellemző. Ezek alól kivételt jelentenek a gyöngyök.

A 14 temetkezés 24 eltérő formájú és típusú¹¹³⁰ gyöngyanyagán végzett korrespondencia vizsgálatban a szeriáció a sírok között a legkorábbi leletegyütteseket az általános típusú gyöngyök mellett a lapított gömb, hasáb és hosszú hasáb, hosszú bikónikus, rövid és hosszú henger valamint a hosszú hasáb alakú karneolgyöngy alapján (126., 134., 880. és talán a 915.), a legkésőbbieket hurok- és hullámvonal folytatott rátétdíszes lapított gömb és rövid henger alakúak előfordulása alapján (554., 704., 830., 940., „A” sír) választotta ki.

Ennyi adat alapján a piperekészlettel rendelkező sírok abszolút időrendjét nem lehet meghatározni. Ehhez támpontot ad egyrészt az, hogy a korai sírok közé sorolt 880. padmalyos sír szuperpozíciós helyzetben volt 870. fülkesírral, illetve a késői temetkezésekhez tartozó 830. sír ugyancsak szuperpozícióban volt a 815. sírral. A 870. sírt a 7. század 2. harmadára, a 815. sírt a 2. harmad végére keltezzük.

¹¹²⁹ BALOGH 2000, 226.

¹¹³⁰ A vizsgálatba bevont gyöngytypusok: 1. lapított gömb, 2: gyűrű, 3: ezüst lemezgyöngy, 4: 2×-esen összetett lapított gömb, 5: dudoros, hurokfolyatott rátétdíszes lapított gömb, 6: rövid bikónikus, 7: 4×-es hurokfolyatott rátétdíszes, lapított gömb, 8: korong, 9: kétrétegű szemes, hurokfolyatott rátétdíszes, lapított gömb, 10: kétrétegű szemes rátétdíszes, lapított gömb, 11: hosszú hasáb, 12: dudoros, hurokfolyatott rátétdíszes, rövid henger, 13: hosszú bikónikus, 14: rövid henger, 15: dudoros rátétdíszes, lapított gömb, 16: dudoros rátétdíszes, rövid henger, 17: hasáb, 18: hosszú henger, 19: karneol, hosszú hasáb, 20: rövid hasáb, 21: csonka kúp, 22: borostyán, hosszú hasáb, 23: aranyfóliás lapított gömb, 24: hullámvonal folytatott rátétdíszes, rövid henger. A vizsgálatból a 829. sír kimaradt, mert nem tartalmazott gyöngyöt.

Gyöngy- típus/ Sírszám	7	12	24	15	5	21	10	9	16	8	20	23	3	6	2	4	22	14	11	1	19	17	18	13	
830.				•	•																				
554.	•	•	•	•	•	•	•	•																•	
940.					•	•																			
„A”					•		•																		
704.					•		•																		
762.	•	•		•	•		•					•								•	•		•		
881.			•	•	•			•	•	•	•		•							•					
692.					•		•	•	•	•			•	•	•	•					•	•			
349.							•	•		•		•	•		•	•	•			•	•				
730.					•	•						•	•	•	•	•	•	•	•	•	•				
915.											•		•						•	•					
126.																		•			•		•	•	
880.				•																•	•	•		•	
134.																				•	•	•		•	•

24. táblázat. Szegvár-Oromdűlő. A piperekészletet tartalmazó sírok gyöngyeinek szeriációs vizsgálata
Table 24. Szegvár-Oromdűlő. Seriation chart of beads in graves with cosmetic tool sets

Az értékeléshez egy másik szempont, hogy csak a négy korábbinak tartható temetkezés között volt három padmalyos sír (126., 880., 915.). És ebbe a sírcsoportba tartozik a 134. sír, melyből gyöngycsüngős fülbevaló ismert. Ennek az ékszertípusnak a megjelenése a század második negyede. A legnagyobb számú középső sírcsoportba tartozó 349. sírből és a késői sírcsoportba sorolt „A” sírből pártaveretek ismertek, melyek megjelenése a 7. század második negyedére valószínűsíthető. Mindezeket figyelembe véve a piperekészlettel vagy egyes darabjaival (kanál, spatula, ecsettubus) eltemetettek sírját Szegváron a kora avar időszak második felében, a 7. század 2. negyedében és 2. harmadában áshatták meg.¹¹³¹

Ha a szeriációs vizsgálatnál az egyes gyöngytípusoknál megadtuk azok darabszámát is, akkor a program az ún. késői sírokon belül csak kisebb sorrendi változtatást végzett. A középső csoportba sorolta a korábban „korai”-nak meghatározott sírokat, de annak elejére, míg „korainak” határozta meg azokat a leletgyűtéseket, melyekben a vizsgált sírokon belül a gyöngyök a legnagyobb számban kerültek elő (349., 692., 730.).

A gyöngycsüngős fülbevalókat, dinnyemag alakú gyöngyöket, pártavereteket és piperekészletek egyes darabjai együtt vizsgálva ezek közel egy időben kerültek eltemetésre. A pipere-szett egyes darabjait és a gyöngycsüngős fülbevalókat követően kerültek sírba a dinnyemag alakú gyöngyöket tartalmazó nyakláncok, majd a pártaveretek. A piperekészlet egyes darabjai minimálisan megelőzhatték a gyöngycsüngős fülbevalók használatát, majd a többi ékszerrel együtt voltak használatban.

A szuperpozíciós helyzetek és rátemetkezések időrendi tanulságai

A Kárpát-medence nagy sírszámú kora avar kori temetői egyrétegűnek tekinthetők, szuperpozíció ritka kivételként fordul csak elő. A szegvár-oromdűlői temető egyik sajátosságának tekinthető, hogy 15 eset-

¹¹³¹ Az itt vizsgált síregyüttesek közül a 762. sírt megásásának idejét a radiokarbon vizsgálat 600–635 (68,3%) közé határozta meg. A fentieket figyelembe véve a megadott időszak vége a valószínűbb.

ben figyeltünk meg szuperpozíciót, amelyet esetenként értelmezhetünk rá-, vagy mellétemetésként.¹¹³² Ezeket a sírpárokot megvizsgálva az alábbiakat lehetett megállapítani.

A 73. aknasírban a matusus nő mellékletei (orsógomb, hosszú hasáb alakú gyöngy, valamint a temető legnagyobb számú állatmaradványa) nem teszik lehetővé a temetkezés pontos keltezését. A sír délnyugati sarka fölé nyúló 88., sekély padmalyos sírban fekvő infans I. gyermek nagyszámú, vegyes összetételű, de rátétdíszes üvegyöngyök nélküli nyaklánc a legnagyobb valószínűséggel a korszak vége felé, a 7. század közepén lehetett divatban. Feltételezésünk szerint a gyermeket tudatosan temették az enyhén torzított koponyájú nő lábához, ezért a két temetkezés közel egy időben történhetett.

A 128. sír fülkéje fölött alakították ki a 181. sír padmalyát, így a fülkesírba temetett férfi és a padmalyban nyugvó nő egymás felett feküdt. A két matusus korú elhunyt között feltételezhető a házastársi kapcsolat. Ebben az esetben – már a fizikai kivitelezés miatt is – először a fülkesírt áshatták ki és csak valamivel később temették el a nőt padmalyos sírba. A férfi egyetlen vascsatja és a viszonylag nagyszámú állatmelléklete, valamint az idős nő ennél valamivel gazdagabb leletanyaga (orsókarika, csont tűtartó, rövid, vegyes gyöngnyaklánc) alapján a két temetkezés szűkebb keltezésre nem alkalmas.

A 180b sírban fekvő infans II. gyermek és a 180a sírba temetett infans I. gyermek halála között sem telhetett el sok idő. A két testvér szerény leletanyaga pontosabb keltezést nem tesz lehetővé.

A 201. fülkesír aknájának délkeleti széle mintegy 10 cm-rel a 200. sír padmalyának északnyugati oldala fölé nyúlt. Az egymástól alig 0,8 méterre kiásott két párhuzamos sír közül a fülkesírt áshatták meg korábban, mert ha a padmalyos sír lenne a korábbi, akkor a fülkesír kiásása során a kitermelt földet a padmalyos sírra kellett volna deponálni. Ugyanakkor a korábban kiásott fülke aknája feletti halom délkeleti oldalánál minden további nélkül kialakíthatták a padmalyos sírt.

A kirabolt fülkesírből nem került elő keltezhető lelettípus. A 200. padmalyos sír aknájában egy egész lovat temettek, vasablájának bal karikájában egy csont oldalpálcával, de felszereléséhez vaskengyel nem tartozott. A sírban fekvő juvenis férfi sima pajzs alakú övveretei és a kétlapú ezüst nagyszíjvége, valamint az egész ló eltemetése alapján a temetkezés a 7. század középső harmadára tehető.

A 333. sír padmalyos sírban fekvő férfi fölé ásták az infans II. gyermek (333a) aknasírját úgy, hogy átszakították a padmaly boltozatát. A padmalyos sírba temetett adultus férfi övét kerek ezüstveretek díszítették. Mellékletül – egy egész ló mellett – a korszak teljes fegyverzetét (kétélű kard, vas lándzsacsúcs, lamellás páncélrészlet) kapta. A komplett fegyverzet tiszántúli párhuzamai alapján a temetkezést a 7. század második negyedére keltezzük. A felette szuperpozícióban fekvő infans II. gyermek sírját a gyöngycsüngős fülbevaló, korai dinnyemag alakú gyöngyök és pártaveretek közös előfordulása alapján ugyan csak a 7. század 2. negyedére, közepére határoztuk meg.

Mivel a gyermek sírját szinte pontosan a padmalyba temetett férfi fölé ásták, ezért a korábbi sír helyét ismerhették, tehát a két temetés viszonylag rövid időn belül történhetett.

Az 550. padmalyos sír aknájára ásták rá az 550a sírt. A padmalyos sírban fekvő infans I. gyermek mellé temetett mén szerszámzatát csak egy vaszabla és egy csont szíj feszítő jelzi. A vaskengyel hiánya, a kis gömbcsüngős ezüst fülbevalópár és a bronzcsengő alapján legnagyobb valószínűséggel a 7. század első évtizedére keltezhető a temetkezés. Az 550a sírban fekvő infans II. gyermeket rövid időn belül temethették el a padmalyos sír aknájában mellékelt állatmaradványok fölé.

A 694. sír fülkéjében egy juvenis nőt és egy infans I. gyermeket temettek. A fülke fölött igen sekély mélységben került elő a 698. aknasír, benne egy infans I. gyermek vázmaradványával. A juvenis nő esetében sem nyakláncának hosszú ideig divatos gyöngyei, sem orsógombja nem teszi lehetővé a szűkebb keltezést.¹¹³³

¹¹³² TOMKA 2003, 14.

¹¹³³ Ezek a szuperpozíciós helyzetek nem az oromdűlői temető sajátja. Ezzel megegyező eset fordult elő például a szegvár-sápoldali temetőben, ahol egy fülkesírba temetett nő (3.) fülkéje fölé ásták az infans I. gyermek (4.) sírját (LŐRINCZY 2018, 10. kép).

A 800. padmalyos sír aknájának nyugati sarkát átvágták a 777. fülkesír aknájának kiásásakor. Mindkét sírban felnőtt férfit temettek, de a padmalyos sír aknájában mellékelt részleges lovat – a vaszabla tanúsága szerint – felkantározva temették el, azonban a nyereghez nem tartozott vaskengyel. Ezzel szemben a fülkesírba fekvő részleges lovat kengyelpárral is felszerelték. Bár a két férfi szerény mellékletei szűkebb keltezést nem tesznek lehetővé, ebben az esetben úgy gondoljuk, hogy a fülkesír megásása idején a padmalyos sír hantja már nem volt látható. A két temetkezés között eltelt hosszabb időre utalhat a 800. sír padmalyos kialakítása és a kengyel nélkül eltemetett ló, míg a fülkesírből kerültek elő kengyelek.

A 815. aknasír nyugati sarkában a felső rétegben fekvő állatsontokat a 830. aknasír kiásása során megbolygatták. Azonban a két temetkezés között nem telhetett el több évtized, mivel a 830. sírba temetett infans II. gyermek koponyája és bal mellkasának csontjai a 815. sír betöltésének tömörödése után megsüllyedtek.

A maturus férfi temetkezését az ezüst övveretei, ezüstszerelések, P függesztő füles kése alapján a 815. sírt a 7. század 2. harmadának a végére keltezzük. A nagy gömbcsüngős bronz fülbevalópárt, orsógombot, bronz ecsettubus, kisméretű csontcsatot is tartalmazó 830. sírt valamivel ez után áshatták meg

A 838. sír fülkéjének északnyugati széle felett ásták ki a 848. padmalyos sír aknáját. A fülkesírba temetett gyermek és a padmalyos sírban fekvő adultus nő egyszerű mellékletei nem tesznek lehetővé szűkebb keltezést.

A 867. padmalyos sír aknájának délkeleti sarkát fedte a sekély mélységben jelentkező 861. aknasír foltja. A két infans I. gyermek szinte melléklet nélküli temetkezését nem lehet szűkebb időhatárok közé meghatározni.

A 880. padmalyos sír aknájának és padmalyának délnyugati végét megbolygatták a 870. fülkesír aknájának kiásásával és elérték a 880. sír egyes leleteit, melyek a fülkesír aknájának betöltéséből kerültek elő. Ez alapján egyértelműnek tűnik, hogy a padmalyos sír helyéről a fülkesír kiásása idején már nem tudtak.

A 880. sírt a pipereeszközök (ezüst henger, bronzkanál) lelethorizontja alapján 7. század 2. negyedére, a 870. sírt – a többi között a Szentendre típusú fülbevaló pár és a borostyángyöngyök alapján – a 7. század 2. harmadára keltezzük.

Itt is megfigyelhető a két sírtípus – a padmalyos és a fülke – egymást követő időrendi helyzete.

A 889. aknasír keleti sarkát átvágták a 885., fordított tájolású aknasírral. A korábbi temetkezésből hiányzó jobb mellső lólábsont a 885. sírt betöltéséből került elő. A 889. bolygott sírban fekvő maturus nő mellől előkerült ezüstveret-töredékek és bronzszegecsek alapján feltételezett kisszámú kerek veret alapján a temetkezést csak tág határok között a 7. század első felére lehet keltezni. A senium korú férfi sírját (885.) is megbolygatták és a rablás után maradt szegényes mellékletek a sír szűkebb keltezését nem teszik lehetővé.

A 893. sír délkeleti oldala mellett került elő egy fordított tájolású, felnőtt nő temetkezése (895.). Legnagyobb valószínűséggel az infans I. gyermek padmalyosnak feltételezett sírja (893.) volt a korábbi és a 895. sír megásása során annak aknarészét megsemmisítették. A gyermek és a felnőtt nő szerény mellékletei alapján a két temetkezést a 7. század első felére lehet valószínűsíteni.

A fordított tájolású 917. sír délkeleti szélét átvágták a 903. aknasír északi sarkával. A 903. sírban fekvő felnőtt férfi karikás végű, egyélű vaskardja eddig párhuzam nélküli helyen – a kézcsontoktól a bokáig, a lábszárcsontok külső oldala mellett – feküdt, hasonlóan egyedülálló helyen a jobb lábszárcsont közepén került elő egy vas csikószabla. A mellékleteknek az általános gyakorlattól eltérő sírbeli helyzete a temető használatának, azaz a 7. század 2. harmadának végére utal.

A temető területén megfigyelt szuperpozíciós sírok közül 6 esetben az egyszerű mellékletek alapján, egy esetben a rablás következtében nem lehetett a temetések szűkebb idejét meghatározni. Két sírpárnál a korábbi temetkezés leletanyaga nem tette azt lehetővé. A keltezhető esetek megoszlanak a 7. század első évtizede és a 2. harmad közötti időszakban. Ezek többségében a korábbi és a későbbi sírok megásása között nem telt el hosszabb idő, nem véletlenszerű, hanem tudatos rátemetkezésekről beszélhetünk.

Amit érdemes kiemelni, hogy két sírpárnál (800. és 777., 880. és 870.) egyértelmű, hogy a két temetkezés között hosszabb idő telt el és a padmalyos sírról (800., 880.) nem tudtak a fülkesír (777., 870.) kiásása idején.

A szuperpozíciós temetkezések a temető északkeleti sávját kivéve mindenhol előfordulnak, de az északnyugati sarokban, a H–K/5–8-as négyszögekben csoportosulnak. Az itt előkerült 7 sírpár között van a két, padmalyos temetkezést egyértelműen metsző fülkesír is.

Az oromdűlői temetőben megfigyelt nagyszámú szuperpozíciós esetre jelenleg egyetlen magyarázat látszik valószínűnek. A később ásott sírt a korábbi temetkezés fölé emelt halomba ásták. Ezekben az esetekben tudatosan a korábbi sír közelében akarták az új sírt kiásni, de nem ismerték annak pontosan helyét.

A felszerszámozott és a szerszámzat nélküli lovakat tartalmazó sírok időrendje

A szegvár-oromdűlői temető 75 sírjában temettek el az elhunyttal részlegesen vagy egészben lovat. Ezek közül 37 esetben (49%) került elő a lómaradvány felszerszámozva. A zablát és kengyeleket tartalmazó legkorábbi temetkezés ideje (77.) a századforduló tájára határozható meg, a 7. század 1. negyedére két sír (68., 202.). Ez követően megnőtt a számuk és a század 2. negyedére már 14 temetkezést (pl. 76., 81., 100., 137., 194.) lehet keltezni, a század 2. harmadára hasonló számú sírt (pl. 85., 90., 335., 492., 540.). Végül hét felszerszámozott lovastemetkezést tartalmazó sír (pl. 350., 720., 731.) megásásának idejét a korszakon belül nem lehet szűkebben meghatározni.

A fentiek mellett 25 lovas sírból (33%) nem került elő vaskengyel, csak zabla. Ugyanakkor ezeknek a temetkezéseknek egy jelentős részében (220., 268., 322., 626., 666., 670.) volt hevedercsat, illetve azon kívül szíjvezető és szíjfesztítő is (65., 743.). A kengyel nélküli temetkezéseknek csak a fele tartalmazott keltezhető leletanyagot, míg a másik felének a meghatározása a korszakon belül pontosabban nem lehetséges. Az 1. sír a 6. század utolsó harmadára keltezhető, míg egy férfi és két gyermek temetkezése (65., 107., 121.) a századforduló tájára. A 7. század első évtizedére tehető egy gyermek és egy felnőtt férfi sírja (550., 800.) és egy gyermeket (743.) az 1. harmad végén temethettek el. A század 2. negyedére két férfi (539., 626.) sírját keltezzük, míg egy férfi és egy juvenis (200., 545.) temetkezését a 2. harmadra. Egy-egy nő és férfi temetkezése (66., 889.) a század első felére valószínűsíthető.

A temető 14 sírjából (18%) az eltemetett lóval nem került elő sem zabla, sem kengyel. Két sír esetében (343., 734.) a szerszámzat hiánya a temetkezés korabeli kirablásával magyarázható. Két ló mellől (339., 967.) egy-egy hevedercsat került el, kilenc sírban (15., 58., 286., 676., 690., 699., 736., 757., 888.) az állat (kanca, ló, mén) mellett nem volt felszerelésre utaló lelet. Egyedül csak a 870. sírből került elő három mén és egy ló maradványa szerszámzat nélkül. A tizenkét temetkezés közül a 15. és a 286. sír megásásának idejét a 6. század 3. harmadára valószínűsítjük, míg az 58. sírt a 7. század első évtizedére. A 7. század 2. negyedében áshatták meg a 699. és a 888. sírt, míg ezekkel közel egy időben a 870. temetkezést. Hat sír pontosabb időrendi helyzetére nem áll rendelkezésünkre keltezhető leletanyag.

Magas azoknak a temetkezéseknek a száma (29), melyeket a leletanyag alapján nem tudunk pontosabban keltezni. A közel 50 meghatározható sír alapján a szerszámzat nélküli lovassírok, illetve a csak fejkantárral (zabla) és kis számban hevedercsattal és szíjbújtatóval stb. együtt előkerült temetkezések a korszak teljes időszakában megfigyelhetőek. A vaskengyel előfordul egy 7. század fordulóján keltezett sírban, de nagyobb számú megjelenése csak a század első negyedétől igazolható.

Itt érdemes megemlíteni, hogy az oromdűlői temetőben a nagyszámú részlegesen eltemetett ló mellett nyolc esetben az elhunyt mellé egész lovat adtak. A leletegyüttesek alapján az egész lóval történő temetkezés csak a 7. század 2. negyedében kezdődött (33., 100., 333., 930.) és a temető használatának a végéig, a század 2. harmadáig megvolt (335., 720.).

A 924. ÉS A 925. SÍR

A temető területén két olyan temetkezés került elő, melyeket elsősorban a többi sírtól eltérő, idegen temetkezési gyakorlat jellemez. A 924. és a 925. sekély mélységű aknasírt egymástól alig 80 cm-re párhuzamosan ásták meg. A két matusus férfi temetkezésének tájolása ÉNy–DK, azaz merőleges a temető sírjainak irányítására. Állatmelléklet egyikben sem volt, ugyanakkor a 924. sírban ételmellékletként egy koponya nélküli tyúk egészben sült vázmaradványa feküdt a bal lapockán.¹¹³⁴ Mindkét sírból került elő vaskés és vascsat, de a temetkezések keltezéséhez csak a medencénél megbolygatott és kirabolt 925. sírből előkerült két ezüst varkocsszorító ad támpontot.

A két igen rosszmegtartású, töredékes ezüst hajfonatdísz a jobb felkar felső felének külső oldalánál 3 cm vastag földrétegen, egymás mellett feküdt, nagyjából a sír tengelyével párhuzamosan, előlappal lefelé. A 4 cm-nél valamivel rövidebb és 2 cm széles lemezpár díszítésének nem találtunk se közeli, se távoli párhuzamát. Ami törvényszerűnek tűnik, mivel a hasonló tárgyak többsége egyedi készítmény volt.¹¹³⁵

A szegvári varkocsszorítók helyzete igazolja Tomka Péter megfigyelését, miszerint a párosan előkerült darabok döntő többsége egymás mellett, hosszabb oldalukkal párhuzamosan, a sír tengelyének megfelelően került elő.¹¹³⁶ A tápi varkocsdíszes idős férfiakhoz¹¹³⁷ hasonlóan a szegvári férfi is – akinek csigolyáin jelentő mértékű meszesedés volt megfigyelhető – az idősebb korosztályhoz tartozott.

Az elfogadott vélemény szerint a hajfonatdíszek a 7. század utolsó harmadában tűnnek fel és dívatjuk a 8. század végéig tartott.¹¹³⁸ Korábbi használatukra néhány leletegyüttes utal, melyre az utóbbi időben figyeltek fel.¹¹³⁹

A szegvári hajfonatdíszek feltehetően a korábbi periódusra tehetők. Ezt egzakt módon csak radiocarbon vizsgálattal lehetne bizonyítani, mivel a férfi medencéjét érintő rablás minden bizonnyal a nemesfém veretekkel díszített öv megszerzésére irányult, így a síregyüttes keltezhető leletegyüttes nélkül maradt. A másik sírban nyugvó férfi – akinek a bal kulcsontján gyógyult törés nyoma látható – egyszerű mellékletei (vaskés, vascsat) és az ételmellékletként adott tyúk maradványa sem segít a két temetkezés idejének meghatározásában. Mindezek azonban jelzik a két egyidős férfi egymástól eltérő társadalmi helyzetét. Összetartozásuk kétségtelen, ugyanakkor idegennek voltak a temető közösségében, mivel az oromdűlői népesség temetkezési szokásaitól eltérő hagyományok szerint temették el őket. Nagy valószínűséggel nemcsak ketten voltak, hiszen sírjukat a saját közösségük szokása szerint ásták meg és temették el őket személyükre jellemző viseletben, melléklettel.

A két férfi temetésének idejére sírjuk temetőben elfoglalt helye közvetett módon utalhat, illetve a két temetkezést körbefogó sírok megásának ideje. A 924. és 925. sír a temető nyugati végében (G/5) feküdt. Erre a temetőrészre a legfiatalabb sírok a jellemzők: 7. század 2. negyede, 2. harmada. A két temetkezés – eltekintve a 908. és 911. sírtól¹¹⁴⁰ – egy 3–8 méteres sugarú ovális terület közepén került elő. A két sírt körbevevő 11 temetkezés közül 6 nem tartalmazott keltezésre alkalmas leleteket. A 874., és a 887. sírt a 7. század 2. negyedére lehet keltezni, a 878. sírt a 7. század 3. negyedére, míg a 903. és 917. sírt a 7. század 2. harmadának végére.

Mivel a temető fiatalabb sírjai szinte körbeveszik a két temetkezést, valamint ezektől nyugatra még

¹¹³⁴ Egész szárnyas ételmellékletként a kora avar kori tiszántúli temetkezésekben ismeretlen, a Körös–Tisza–Maros közéről ismert közel 3300 sír közül csak 28 esetben tesznek említés egész szárnyas előkerüléséről (BENDE 2017, 315).

¹¹³⁵ ANDRÁSI 2000, 114–116; TOMKA 2020, 42.

¹¹³⁶ TOMKA 2020, 44.

¹¹³⁷ TOMKA 2020, 49.

¹¹³⁸ ANDRÁSI 2000, 118.

¹¹³⁹ BALOGH 2016, 164–166.

¹¹⁴⁰ A temetőtérképen a 908. és a 911. sír száma fel lett cserélve.

30 méter hosszon folytatódik a temető, mindez arra utalhat, hogy a két sírt nem a temető lezárása és a közösség elköltözése után ásták meg, hanem a temető használati ideje alatt.

Kérdéses, hogy a két idegen férfi sírjától nyugatra 1, illetve 2 méterre fekvő, az oromdűlői közösséghez tartozó adultus nő (911.) és infans I. gyermek (908.) eltemetése a két férfi halála előtt vagy után történt. Mivel az enyhén torzított koponyájú nő és a megbolygatott(?) gyermek aknasírjából korhatározásra alkalmas lelet nem került elő, ezért ezt a kérdés biztosan nem lehet eldönteni. Mivel a nő és a gyermek sírjától is távol van a többi temetkezés és ezek között nincs a kora avar kor első felére keltezhető sír, csak későbbi, azt tartjuk valószínűnek, hogy a két férfi sírjának megásása után történhetett a nő és gyermek temetése.

Érdeemesnek látszik az oromdűlői férfiak viselete és az egyik férfi melléklete közötti kapcsolatra felhívni a figyelmet. A 925. sírban temetett férfi harmadik és negyedik ágyékcsgolyója alatt egy vaskarika feküdt. A viseletnek ez az egyszerű darabja nem volt ismeretlen az oromdűlői férfiak esetében sem. A temető 20 sírjából került elő az emberi váz mellől vaskarika, többségük a férfiak felsőtestének valamelyik részéről. Az oromdűlői férfiaknak a bal, illetve a jobb oldalukon elől kerültek elő a vaskarikák, azaz minden bizonnyal a ruházaton elől viselték, a csípő fölött, derékmagasságban. A fentiekől eltérő helyzetben csak az 500. sírban volt egy vaskarika, ahol – hasonlóan a 925. sírban megfigyeltekhez – a csigolyák alatt, a gerincoszlop közepén feküdt.

NÉHÁNY MEGJEGYZÉS A RÉGÉSZETI LELETANYAG ÉS A TEMETKEZÉSI SZOKÁSOK TEMETŐBEN MEGFIGYELHETŐ SAJÁTOSságAIRÓL

A temető teljes használati idején a sírok tájolása nem változott, egységesen ÉK–DNy-i volt. Az akna-, a megbolygatott, feldúlt és kirabolt sírok, valamint a női és gyermektemetkezések a temető teljes területén előkerültek. A temető teljes használati ideje alatt és annak egész területén a halott mellé is fektettek – de nem attól elválasztva – juhbőrt és adtak az elhunytak kerámiaedényt, valamint ételmellékletként juh hosszúfartövéit. A két utóbbi melléklet esetében megfigyelhető bizonyos fokú sűrűsödés. A juh hosszúfartövének maradványát kisebb számban tudtuk dokumentálni a G–K/5–13-as négyzetek területén mint a kerámiaedényt, viszont fordított arányt lehet megfigyelni az E–M/18–22-as négyzetekben.

A női és gyermeksírokat tekintve a temető teljes területén megfigyelhető a kis és nagy lemezgömbcsüngős fülbevalók, a láncpáncél csüngők valamint az orsónehezékek előfordulása. Ez utóbbiak közül a C–H/11–15 négyzetben csak orsókarikák (14 sír), míg a E–J/7–8-es területen csak orsógombok (10 sír) kerültek elő.

A bizánci eredetű tárgyak – melyek döntő többsége nők és gyermekek melléklete volt –, valamint a korong és félhold alakú csüngők a temető délnyugati feléből ismertek. A temetőnek ugyancsak ebből a részből kerültek elő a kis lemezgömbcsüngős arany és a Szentendre típusú fülbevalók.

Általános jelenség, hogy azonos típusú tárgyak – bár a temető ugyanazon harmadában, negyedében fordultak elő –, egymástól nagy távolságra (10–20–30 méterre) fekvő sírok mellékletei voltak. Ugyanezen leletek egy-egy példánya azonban ezektől még távolabb, 40–50–90–120 méterre került elő: így például a két solidus (855., 873.) a temető délnyugati harmadában, kivételesen egymástól alig 10 méterre, míg a harmadik a temető északkeleti szélén az előzőktől 240 méterre (761.).

A temető középső harmadára bizonyos értelemben lelethiány jellemző. Erről a területéről nem került elő nemesfém ékszer, ruhadísz stb., illetve néhány tárgytypusból – a többitől igen távol – csak egy-egy példány: pl. bronzcsengő, pipereeszköz. Viszont a tág értelemben vett középső harmad területéről ismertek csont tűtartók.

A férfisírok a temető középső harmadának egy 30×50 méteres négyzetgégén kívül a teljes területet lefedik, az övgarnitúrák döntő többsége azonban a temető északi sávjából került elő: az 58. és a 76. sír kivételével a préselt kerek bronz és ezüstveretes készletek, a pajzs alakú, valamint az üvegbetétes veretek.

A két álcsatos garnitúrával eltemetett férfi sírja is ebben a sávban, annak északnyugati szélén feküdt. Ezeknél is megfigyelhető a leletek közötti távolság, az egymáshoz közeli 10–20 méterre, a távoliak 60–120 méterre kerültek elő. A félgömbfejű övveretes temetkezések a temető hossz tengelyében, egymástól 120 méterre voltak, míg a két tarnamérai övkészlettel rendelkező fiatal sírja (90., 97.) a temető középső harmadában volt, a másik két temetkezés ezektől távol a délnyugati harmadban, egymástól 70 méterre került elő. A temető három fém övbújtatóval rendelkező férfi sírja közül kettő a temető északkeleti szélén került elő, a harmadik a délnyugati harmadban, azoktól 180 méterre.

A vas övkarikák a temető nyugati felében csoportosulnak és negyedannyi példány vált ismerté a keleti feléből. A tarsolytartozékok közül a kisszámú tarsolyzárós sírokat körbeveszik a vas tarsolymerevítővel rendelkező temetkezések úgy, hogy ez utóbbiak a temető délnyugati végén (938., 960.) illetve az északkeleti negyedben csoportosulnak (pl. 58., 63., 81. 85.).

A fegyvermellékletes temetkezések a temető északkeleti és délnyugati harmadában kerültek elő. A közel azonos számú egy és kétélű kardot tartalmazó sírok nagyjából lefedik a temető teljes területét, azon belül négy helyen csoportosulnak. A temető északkeleti negyedében (33., 100., 333., 335.), a középső harmad délkeleti szélén (68., 76., 137.), a délnyugati harmad északkeleti sarkában (539., 540.) és a délnyugati szélén (877., 900., 903., 930.) Ezekben a sírcsoportokban vegyesen, egy és kétélű kardos temetkezések kerültek elő 10–20 méterre egymástól, de a csoportok között 30–50 méter távolság van.

A vas lándzsacsúcsok többsége a temető északkeleti harmadában fekvő férfiak mellől (85., 90., 333., 556., 759.) került elő, kisebb számban a nyugati negyedben (855., 877., 900.). Az íjjal és tegezettel összefüggő leletek többség az északkeleti harmadban (33., 68., 137., 333., 335., 700., 731., 759.) volt, az északnyugati sávban csak kettő temetkezés (626., 930.) fordult elő. A kisszámú páncéllamellát karddal és íjjal eltemetett férfiak mellé helyezték (33., 333., 335., 930.), így azok előfordulása megegyezik az előbbieket temetőn belüli elhelyezkedésével.

A padmalyos sírok a temető teljes területén előfordultak három, kb. 30×30-as területet kivéve, melyek a temető északkeleti, középső és délnyugati harmadában figyelhetőek meg. A fülkesírok ugyancsak megvoltak a temető teljes területén, kivéve a középső harmad délkeleti felét (50×30 méteres területet), ahol hiányoznak a férfisírok, az állatmelléklet nélküli sírok, viszont ezen a területen a nőkkel csak orsókarikákat mellékeltek.

A részleges lovassírok változatos vagy hiányos szerszámmal vagy anélkül a temető teljes területén megfigyelhetőek, de a középső harmadban jelentősen kisebb számban, azaz ezen a területen fekvő sírok döntő többségéből juh és marha részleges maradványai kerültek elő.

Három-négy részleges lovat (33., 734., 755., 760. 759.), illetve egész lovat tartalmazó temetkezések (33., 100., 333., 335., 700., 755. 760.) döntő többsége a temető északkeleti negyedében csoportosultak. Így nem meglepő, hogy a veretes fej- és farhámossal együtt eltemetett lovak ugyancsak itt, egymástól 10–15 méterre kerültek elő. Ezzel szembe a csak veretes fejkantárral eltemetett lómaradványok a temető délnyugati felének északi sávjában fekvő sírokban voltak (540., 626., 666.), egymástól alig 15 méterre, valamint a középső harmad délkeleti szélén (65., 77., 137.) egymástól hasonló távolságra. A temető délnyugati harmadából került elő a legnagyobb térfogatú sírok döntő többsége.

Végezetül a rendellenes temetkezések, melyek döntő többsége – így például a fordított tájolású sírok, az ellenkező végen kialakított fülkék stb. – a temető északi sávjában és a nyugati negyed területén kerültek elő.

A TEMETŐ BETELEPÍTÉSE ÉS HASZNÁLATI IDEJE

A temető 467 temetkezésének 26%-a, azaz 118 sír tartalmazott keltezésre alkalmas leleteket (25. táblázat). Ezek között 24 padmalyos (25%), 36 akna (26%) és 58 fülkesír (40%) volt, melyekbe 33 gyermeket (15%), 37 nőt (26%) és 48 férfit (56%) temettek.

A temető első sírjait egymástól 30–90 m távolságra a homokvonulat gerincén (pl. 1., 65., 150., 165.), illetve a domb északnyugati oldalában (528., 550., 800., 863.) ásták meg. Az elhunytak első generációjának egyes tagjait még keletről, a sztyeppéről magukkal hozott viseletükben, azok díszével, illetve a helyben szerzett, gepida készítésű használati tárgyakkal (1., 165.) temették el. A nők és gyermekek viseletét négygömbcsüngős, illetve Szegvár típusú fülbevaló, valamint púpos pénzkauri (*Cypraea moneta*) egészítette ki. Ebben az időszakban sírba került lószerszámokat kitűnő sztyepei párhuzamokkal rendelkező verettípusok díszítették, de ekkor még nem tartozott hozzá vaskengyel (65., 121.). A szegvári közösség egyik sajátossága, hogy ez az időszak a női ékszerek és a lószerszámzat alapján határozható meg.

Periódusok	1–2. generáció			7. század 1. negyed			7. század 1. harmad			7. század 2. negyed			7. század 2. harmad			össz
	Gy.	Nő	Fr.	Gy.	Nő	Fr.	Gy.	Nő	Fr.	Gy.	Nő	Fr.	Gy.	Nő	Fr.	
Nem/ Sírtípus																
Padmaly	4	–	1	–	–	–	1	1	1	4	2	4	–	–	6	24
Fülke	–	–	–	–	–	–	–	–	–	4	16	11	6	8	13	58
Akna	6	5	3	–	–	3	–	–	–	5	5	1	3	–	5	36
Összesen	10	5	4	–	–	3	1	1	1	13	23	16	9	8	24	118

25. táblázat. Szegvár-Oromdülő. A keltezhető sírok főbb jellemzői
Table 25. Szegvár-Oromdülő. Main data of datable graves

A korai temetkezések döntő többsége aknasír volt, mellettük csak elvétve fordult elő padmalyos temetkezés. Az elhunytak mellé egy-egy részleges állatot, ritkán kettőt-hármat mellékeltek, melyek többsége juh volt. Ugyanakkor magas a kerámiamedvetes sírok száma és néhány elhunytak ételmellékletként juh hosszúfartövéit is mellékeltek.

A domb gerincén fekvő síroktól északra kb. 20–20 méterre, azaz a homokvonulat oldalában temettek a századforduló táján, illetve a 7. század első évtizedében (pl. 107., 108., 124., 168., 268.). A nők és a gyermekek viseletében megjelent a kis lemezgömbcsüngős fülbevaló és a bronzcsengő. A férfiak és fiúk övét kisszámú kerek övveret és a mellékszíjakat két oldalán kicsúcsosodó veretek díszítették. Ezekben a temetkezésekben az elhunytakhoz már két-három állatot mellékeltek és ezek között már több sírban is volt ló, melynek felszerelését még ekkor is csak a vaszabla jelezte. Kivételesen megjelentek a később általánossá váló préselt ezüst lószerszámkészlet egyes darabjai.

Az elhunytak második generációjának (7. század 1. negyede/harmada) sírjai részben a korábbi temetkezések közelében feküdtek (pl. 68., 111., 252.), illetve a temető északi negyedében kerültek elő (pl. 188., 202., 743.). Az erre az időszakra keltezhető igen kisszámú temetkezés között akna és padmalyos sír egyaránt volt. Ekkor tulajdonosával bronz-és aranylemezből préselt antropomorf ruhadísz (111.), kiscsüngős fülbevalót és a bronzcsengőket temették el. Az első két generáció asszonyai mellé karikával felszerelt orsót fektettek. A kisszámú veretes övet kerek, pajzs és T alakú veretek (202.), kettőspajzs (743), valamint maszkos és két oldalán kicsúcsosodó veretek díszítették (252.), és ebben a periódusban mellékeltek először egyélű kardot (68.). A lovassírok mellékletként ugyan megjelent a vaskengyel (68., 202.), de még előfordult csak zablamellékletes lovastemetkezés is (743.). Az első két generáció lovasfelszerelésének része volt a csontcsat és a csont szíjfeszítő is (1., 65., 500.).

A 7. század 1. harmadában közel hasonló számban temettek akna és padmalyos sírba. Általános a két vagy több (3–5) részleges állat mellékelése. Az előző időszakhoz képest több a nagytestű állat (ló és marha), de az állatok többsége juh és kos volt. Ugyanakkor az erre az időszakra keltezhető sírokban a kerámiamedvetes sírok igen ritka volt, míg juh hosszúfartövet továbbra is tettek az elhunyt mellé.

A 6. század utolsó harmadára meghatározható kisszámú sír a temető három területén, egymástól 60–120 méterre került elő. A századforduló tájára feltételezett temetkezések a középső sírcsoporttól (150., 165., 286.) 20–30 méterre északkeletre, egymástól 5–10 méterre feküdtek. E horizont temetkezéseihez kronológiailag és területileg is kapcsolódnak a 7. század első évtizedére valószínűsített sírok (58., 108.), illetve egy részük (528., 550., 800.) a temető északnyugati szélén – egymástól is nagy távolságra – került elő. A temető korai temetkezéseit egészítik ki a 7. század első negyedére/harmadára keltezhető sírok, melyek a két középső sírcsoport széléin feküdtek (68., 111., 252.), illetve a temető északkeleti szélén kerültek elő (202., 743.).

Az első 50–60 évben megásott sírok nagy távolságra voltak egymástól és kijelölik a korai családok temetkezési helyét. Egy sírcsoport (1., 14., 15.) a temető keleti szélén feküdt, ettől 80 méterre a másik csoport sírjai (58., 63., 65., 77.), a harmadik ettől délnyugatra 25–40 méterre (107., 108., 121., 124., 150. 165., 168., 286.), majd attól 30–80 méterre a 528., 550., 800. és a 863. sír jelzi az utolsót.

Az első két generáció kisszámú, keltezhető temetkezését kiegészíti a mellettük és közelükben előkerült melléklet nélküli, illetve egyszerű mellékletekkel eltemetett felnőttek és gyermekek sírja, melyek temetési idejét nem lehet pontosan meghatározni. Erre utal a korai temetkezések (pl. 863. 550a, 528., 800.) mellett, illetve közvetlen környezetükben a sok szegényes mellékletű sír, melyek kisebb csoportokat alkotnak. Szűkebb periódusra nem keltezhető temetkezésekkel számolnunk kell a későbbi időszak esetében is, hiszen igen magas a szegényes mellékletekkel rendelkezők, illetve kiraboltak száma.

Az előző időszakhoz képest jóval több a 7. század 2. negyedére (49), illetve 2. harmadára (36) datálható temetkezések száma. Az erre az időszakra keltezhető sírok nagy száma feltehetően nemcsak a népesség növekedésével magyarázható, valószínűbb, hogy ez a változás a közösség tárgyi hagyatékában történt jelentős változás (gazdagodás) jele, ami tükröződött az elhunytakkal temetett mellékletek nagyságrendi növekedésével. A női ékszerekre nagy változatosság jellemző: a kis és nagy lemezgömbcsüngős fülbevalók viselete mellett megjelent a gyöngycsüngős, a Szentendre típusú ékszer. Ebben az időben temettek el több fiatal nőt veretes pártával, gyermekeket láncpáncél részletével. Ékkor kerülnek a sírokba Heraclius és Heraclius Constantinus solidusai – kivételesen megszerzésüket követően rövid időn belül. Ebben a horizontban lett a nők gyakori melléklete a piperekészlet vagy annak egyes darabja, valamint az orsókarikák mellett az orsógomb használata oly annyira, hogy ez utóbbi kétszer annyi esetben került elő, mint az orsókarika.

A női ékszerekhez és mellékletekhez hasonlóan a férfisírokból is igen változatos leletanyag került elő. Az elhunyt férfiak övén megtalálhatóak a kerek, félgömbfejű, pajzs, Főnlak és a Tarnaméra típusú veretek mellett az alpi, a vas, az üvegbetétes és az álcsatos is. A mellékszíjakat T alakú, valamint a két oldalán kicsúcsosodó veretek díszítették. Egyes öveken ekkor jelennek meg – még ha kis számban is – a fém szíjbújtatók és a vas övkarikák. Az elhunyt férfiak jelentős számát temették el fegyverekkel: csontos íjjal, vas lándzsaheggyel és lamellás páncél részletével. Az egy- és kétélű kardok döntő többsége ekkor került mellékeltként a férfiak mellé. Erre az időszakra keltezhető a nagyszámú veretes fejkantárral és farhámval felszerelt lovastemetkezés is.

Az állatmellékletek számában jelentő változás történt. A nagyobb számú juh és marha mellékelése mellett nem volt ritka a 2–4 részleges ló maradványának eltemetése. Ebben a periódusban helyeztek néhány férfi mellé részleges állatokon kívül egész lovat.

A század második negyedétől nem csak a keltezhető leletanyag – és így az értékelhető sírok száma – nőtt meg, hanem az akna és a padmalyos sírok mellett ekkor jelentek meg először és nagyszámban (31) a fülkesíros temetkezések. Bár a viszonylag kis esetszám miatt ez csak tendenciaként értelmezhető, az erre az időszakra utaló érmék és különböző tárgytipusok közös előfordulása a fülkesírokban számunkra meggyőző.

Mivel a század második negyedénél nincs biztosan korábbra keltezhető fülkesír, ezért igen valószínű, hogy a fülkesíros gyakorlat Szegváron ebben az időszakban alakult ki, tehát a pontosan nem keltezhető fülkesírokat is ekkor vagy ezt követően áshatták meg.

<i>Sírszám</i>	<i>A sír típusa</i>	<i>A sír időrendi besorolása</i>	<i>cal AD 68,3%</i>	<i>Életkor</i>	<i>Nem</i>
1.	Akna	6. század 3. harmad	576–633	Juvenis	Nő
14.	Akna	6. század 3. harmad		Adultus	Nő
15.	Akna	6. század 3. harmad		Infans I.	Gyermek
150.	Akna	6. század 3. harmad		Juvenis	Nő
165.	Akna	6. század 3. harmad		Maturus	Nő
286.	Akna	6. század 3. harmad		Infans II.	Gyermek
863.	Akna	6. század 3. harmad		Infans I.	Gyermek
63.	Akna	6–7. század forduló		Adultus	Nő
65.	Akna	6–7. század forduló	570–598	Maturus	Férfi
77.	Akna	6–7. század forduló		Adultus	Férfi
107.	Padmaly	6–7. század forduló		Infans II.	Gyermek
121.	Akna	6–7. század forduló	571–607	Infans II.	Gyermek
124.	Padmaly	6–7. század forduló		Infans I.	Gyermek
168.	Akna	6–7. század forduló		Infans I.	Gyermek
58.	Akna	7. század 1. évtized		Senium	Férfi
108.	Akna	7. század 1. évtized		Senium	Nő
528.	Padmaly	7. század 1. évtized		Infans I.	Gyermek
550.	Padmaly	7. század 1. évtized		Infans I.	Gyermek
550a	Akna	7. század 1. évtized		Infans II.	Gyermek
800.	Padmaly	7. század 1. évtized		Felnőtt	Férfi
68.	Akna	7. század 1. negyed		Adultus	Férfi
202.	Akna	7. század 1. negyed		Adultus	Férfi
252.	Akna	7. század 1. negyed		Maturus	Férfi
111.	Padmaly	7. század 1. harmad	570–597	Maturus	Nő
188.	Padmaly	7. század 1. harmad		Adultus	Nő
743.	Padmaly	7. század 1. harmad		Infans II.	Gyermek
33.	Fülke	7. század 2. negyed	571–601	Maturus	Férfi
72.	Fülke	7. század 2. negyed	595–635	Adultus	Nő
76.	Fülke	7. század 2. negyed		Senium	Férfi
81.	Fülke	7. század 2. negyed	605–650	Adultus	Férfi
100.	Fülke	7. század 2. negyed	587–633	Adultus	Férfi
110.	Akna	7. század 2. negyed		Adultus	Nő
118.	Akna	7. század 2. negyed		Infans I.	Gyermek
126.	Padmaly	7. század 2. negyed		Infans I.	Gyermek
137.	Fülke	7. század 2. negyed		Maturus	Férfi
171.	Fülke	7. század 2. negyed		Adultus	Nő
172.	Fülke	7. század 2. negyed		Infans II.	Gyermek
177.	Padmaly	7. század 2. negyed		Maturus	Nő
179.	Fülke	7. század 2. negyed		Maturus	Férfi
190.	Fülke	7. század 2. negyed		Juvenis	Nő
194.	Fülke	7. század 2. negyed	583–634	Infans II.	Gyermek
201.	Fülke	7. század 2. negyed		Juvenis	Férfi
333.	Padmaly	7. század 2. negyed		Adultus	Férfi

<i>Sírszám</i>	<i>A sír típusa</i>	<i>A sír időrendi besorolása</i>	<i>cal AD 68,3%</i>	<i>Életkor</i>	<i>Nem</i>
333a	Akna	7. század 2. negyed		Infans II.	Gyermek
349.	Fülke	7. század 2. negyed		Juvenis	Nő
500.	Fülke	7. század 2. negyed		Adultus	Férfi
532.	Padmaly	7. század 2. negyed		Adultus	Nő
537.	Fülke	7. század 2. negyed		Juvenis	Nő
559.	Fülke	7. század 2. negyed		Infans I.	Gyermek
626.	Padmaly	7. század 2. negyed	587–632	Adultus	Férfi
639.	Fülke	7. század 2. negyed		Maturus	Nő
659.	Akna	7. század 2. negyed		Infans I.	Gyermek
692.	Fülke	7. század 2. negyed		Infans II.	Gyermek
699.	Padmaly	7. század 2. negyed		Infans I.	Gyermek
700.	Fülke	7. század 2. negyed	596–636	Felnőtt	Férfi
712.	Fülke	7. század 2. negyed		Maturus	Nő
728.	Fülke	7. század 2. negyed		Adultus	Nő
730.	Fülke	7. század 2. negyed		Juvenis	Nő
755.	Fülke	7. század 2. negyed		Adultus	Férfi
761.	Fülke	7. század 2. negyed	617–634	Juvenis	Nő
762.	Fülke	7. század 2. negyed	600–635	Juvenis	Nő
829.	Fülke	7. század 2. negyed		Adultus	Nő
855.	Fülke	7. század 2. negyed	616–634	Juvenis	Férfi
866.	Akna	7. század 2. negyed	568–605	Infans II.	Gyermek
873.	Fülke	7. század 2. negyed	616–635	Infans II.	Gyermek
874.	Akna	7. század 2. negyed		Maturus	Férfi
880.	Padmaly	7. század 2. negyed		Infans II.	Gyermek
881.	Akna	7. század 2. negyed		Juvenis	Nő
887.	Akna	7. század 2. negyed	587–633	Adultus	Nő
888.	Fülke	7. század 2. negyed		Felnőtt	Nő
890.	Fülke	7. század 2. negyed	602–636	Juvenis	Nő
915.	Padmaly	7. század 2. negyed		Infans I.	Gyermek
930.	Padmaly	7. század 2. negyed		Adultus	Férfi
938.	Fülke	7. század 2. negyed		Adultus	Nő
666.	Padmaly	7. század első fele		Juvenis	Férfi
723.	Fülke	7. század első fele		Felnőtt	Nő
889.	Akna	7. század első fele		Maturus	Nő
893.	Akna	7. század első fele		Infans I.	Gyermek
895.	Akna	7. század első fele		Felnőtt	Nő
073.	Akna	7. század közepe		Maturus	Nő
624.	Fülke	7. század közepe		Infans II.	Gyermek
727.	Fülke	7. század közepe	570–607	Felnőtt	Nő
877.	Akna	7. század közepe		Maturus	Férfi
539.	Padmaly	7. század 2–3. negyed		Maturus	Férfi
80.	Fülke	7. század 2. harmad		Infans II.	Gyermek
85.	Fülke	7. század 2. harmad		Maturus	Férfi

<i>Sírszám</i>	<i>A sír típusa</i>	<i>A sír időrendi besorolása</i>	<i>cal AD 68,3%</i>	<i>Életkor</i>	<i>Nem</i>
90.	Fülke	7. század 2. harmad	575–633	Juvenis	Férfi
97.	Akna	7. század 2. harmad		Juvenis	Férfi
134.	Fülke	7. század 2. harmad		Adultus	Nő
141.	Fülke	7. század 2. harmad		Juvenis	Nő
200.	Padmaly	7. század 2. harmad		Juvenis	Férfi
335.	Akna	7. század 2. harmad		Adultus	Férfi
492.	Fülke	7. század 2. harmad		Maturus	Férfi
540.	Padmaly	7. század 2. harmad	570–603	Juvenis	Férfi
542.	Fülke	7. század 2. harmad		Maturus	Férfi
545.	Fülke	7. század 2. harmad		Maturus	Férfi
554.	Fülke	7. század 2. harmad		Juvenis	Nő
556.	Fülke	7. század 2. harmad		Juvenis	Férfi
644.	Akna	7. század 2. harmad		Infans I.	Gyermek
650.	Fülke	7. század 2. harmad		Felnőtt	fé!
697.	Fülke	7. század 2. harmad		Juvenis	Férfi
704.	Akna	7. század 2. harmad		Infans II.	Gyermek
726.	Fülke	7. század 2. harmad		Infans II.	Gyermek
759.	Padmaly	7. század 2. harmad		Maturus	Férfi
760.	Padmaly	7. század 2. harmad		Adultus	Férfi
777.	Fülke	7. század 2. harmad		Felnőtt	Férfi
815.	Akna	7. század 2. harmad		Maturus	Férfi
830.	Akna	7. század 2. harmad		Infans II.	Gyermek
860.	Fülke	7. század 2. harmad		Juvenis	Férfi
862.	Fülke	7. század 2. harmad		Infans II.	Gyermek
870.	Fülke	7. század 2. harmad		Adultus	Nő
883.	Fülke	7. század 2. harmad		Adultus	Nő
897.	Padmaly	7. század 2. harmad		Senium	Férfi
898.	Fülke	7. század 2. harmad		Infans I.	Gyermek
900.	Akna	7. század 2. harmad		Adultus	Férfi
903.	Akna	7. század 2. harmad		Felnőtt	Férfi
917.	Akna	7. század 2. harmad		Maturus	Nő
940.	Fülke	7. század 2. harmad		Juvenis	Nő
950.	Fülke	7. század 2. harmad		Maturus	Férfi
960.	Fülke	7. század 2. harmad		Maturus	Férfi
878.	Fülke	7. század 3. negyed		Infans I.	Gyermek
964.	Fülke	7. század 3. negyed		Maturus	Férfi

26. táblázat. Szegvár-Oromdűlő. A keltezhető leletanyaggal rendelkező sírok kronológiai sorrendben
Table 26. Szegvár-Oromdűlő. Datable graves in chronological order

A 7. század 2. negyedére/harmadára keltezhető sírok szinte a temető teljes területén előfordultak, azonban a középső harmadban – annak északi sávját kivéve – igen kis számban (118., 171., 177., 492.). Ha elfogadjuk, hogy a fülkesírokat csak a század második negyedétől ásták meg, akkor ezt a temetőrészt feltételezhetően annál az időszagnál korábban használták, mint ahogyan a fülkesíros gyakorlat kialakult.

Közvetetten erre utal, hogy ezen az 50×40 méteres területen a 286., korai sírt több mint 30, szűkebben nem keltezhető akna és padmalyos temetkezés veszi körbe. Ugyanakkor ez a terület közvetlenül kapcsolódik egy korai sírcsoporthoz (pl. 121., 165., 168.).

A 7. század 2. negyedében az előző időszakhoz képest megnőtt a kerámiaedények száma, e mellett ételmellékletként továbbra is juh hosszúfartövet adtak az elhunytaknak. A legnagyobb térfogatú padmalyos és fülkesírok felét ekkor ásták meg (a többit nem lehet szűkebb időhatárok közé keltezni).

A temető használatának utolsó időszakára (7. század 2. harmada/3. negyede) csak kevés temetkezés keltezhető, melyek a temető egy viszonylag szűkebb területén, a nyugati negyedben helyezkedtek el. Ehhez a horizonthoz tartozhat a két álcasos sír (897., 960.), a ló nélkül, de zablával eltemetett férfi (903.) és nő (951.). Egy fegyveres férfival (539.) a kétélű kardján kívül – az időszakban kivételesen – két lovat, valamint több nagy és kiskérődző maradványát temették el, míg a többiek mellé vagy nem temettek állatot, vagy csak kis számban. A 878. sírban fekvő gyermek övét nagyméretű, kerek lemezes veretsor díszítette, amely már a következő időszak egyik jellegzetes övkészlete. Az elszegényedés markáns jele a női viselet egyszerűsödése. Erre jó példa egy idős nő nagyméretű, állatmelléklet nélküli, fordított tájolású padmalyos sírja (968.).

A SZEGVÁR-OROMDŰLŐI ÉS A TISZÁNTÚLI KORA AVAR KORI NÉPESSÉG

A temető a Dél-Tisza-völgynek nevezett kistájon, a Körösből kiágazó, egykor bővizű Kórógy-értől délkeletre, közel 1 km-re fekvő, a környezetéből 3–4 méterre kiemelkedő és kb. 100 méter széles homokvonalaton helyezkedett el. Tágabb környékén árterület, mezősi talaj, valamint mély fekvésű, lefolyástalan terület, nyáron szikes legelő található.

A temetőt kialakító közösség – a rendelkezésünkre álló adatok alapján – szinte légüres térben települt meg a területen. A „foglalást” közvetlenül megelőző időszakból a három szomszédos község – Szegvár, Derekegyház, Mindszent – megtelepedésre és megélhetésre alkalmas közel 200 km²-nyi területéről mindössze 2 sírlelet¹¹⁴¹ és három felszíni településnyom ismert.¹¹⁴² Mindez nem lehet véletlen, hiszen Szegvártól délre fekvő Hódmezővásárhely két és félszer nagyobb területén 33,¹¹⁴³ míg Szentés másfélszer nagyobb határából 38 gepida kori lelőhelyet tartanak nyilván.¹¹⁴⁴

Ezek szerint az oromdűlői temető népeesség egy igen gyéren lakott területen települt meg és jelölte ki temetője helyét. Az első sírokat egymástól 30–90 m távolságra a homokvonalat gerincén és a dombvonalat északnyugati oldalában ásták meg. A korai sírok alapján a temetőt minimum 6–7 kisebb közösség, talán család kezdte használni.

Az első generáció elhunyt tagjait még a keletről, a sztyeppéről magukkal hozott ékszereikkel, illetve a helyben szerzett, gepida készítésű használati tárgyakkal temették el. A lovassírokból előkerült fejkantharokat kitűnő sztyepei párhuzamokkal rendelkező veretek díszítették, de a lószerszámhoz ekkor még nem tartozott vaskengyel. A szegvári közösség egyik sajátossága, hogy ezt az időszakot a női ékszerek és a lószerszámzat alapján lehet meghatározni.

A századforduló táján, illetve a 7. század első évtizedében a nők és a gyermekek egyszerű viseletét a kis lemezgömbcsüngős fülbevaló és a bronzcsengő jelzi. A férfiak és fiúk övét kisszámú kerek övveret,

¹¹⁴¹ Mindszent, gepida jellegű szórvány (CSALLÁNY 1961, 105), Szegvár-Nagyorom, sírlelet (CSALLÁNY 1961, 104–105).

¹¹⁴² Derekegyház-Lászlótelek, Ördöngös, Fácántelep és Vadászház lelőhelyek. Nyilvántartási számuk: 17753, 17778, 35445.

¹¹⁴³ Hódmezővásárhely (MASEK 2018, 420–422).

¹¹⁴⁴ Közhiteles lelőhely-nyilvántartás (<https://archeodatabase.hnm.hu/>)

a mellékszíjakat a két oldalán kicsúcsosodó veretek díszítették. Ekkor jelentek meg a később általánossá váló préselt ezüst lószerszámkészlet egyes darabja, ugyanakkor a lófelszerelést még ekkor is csak a vaszabla jelentette.

Az elhunytak második generációjának (7. század 1. negyede/harmada) sírjai részben a korábbi temetkezések közelében feküdtek. Erre az időszakra is igen kisszámú temetkezés keltezhető. Ekkor temették el tulajdonosával a préselt antropomorf ruhadísz, kiscsücsüngős fülbevalókat és a bronzcsengőket. Az első két generáció asszonyai mellé karikával felszerelt orsót fektettek. A férfiak kisszámú veretes övét kerek, pajzs, kettőspajzs, T alakú, valamint maszkos és két oldalán kicsúcsosodó veretek díszítették. A lovassírok mellékleteként ugyan megjelent a vaskengyel, de továbbra is előfordult csak zablamellékletes lovastemetkezés.

Az első 50–60 évben megásott sírok nagy távolságra voltak egymástól és kijelölik a korai családok temetkezési helyét. A kisszámú, keltezhető temetkezést kiegészíti a mellettük és közelükben előkerült melléklet nélküli, illetve egyszerű mellékletekkel eltemetett felnőttek és gyermekek sírja, melyek temetési idejét nem lehet pontosan meghatározni.

Az előző időszakhoz képest jóval nagyobb számban ismerünk a 7. század 2. negyedére, illetve 2. harmadára datálható temetkezést. Ezek nagy száma a közösség tárgyi hagyatékában történt jelentős változás jele, ami tükröződött az elhunytakkal temetett mellékletek nagyságrendi növekedésében. A női ékszerekre a változatosság jellemző: a kis és nagy lemezgömbcsüngős fülbevalók viselete mellett megjelent a gyöngycsüngős, a Szentendre típusú ékszer. Ebben az időben temettek el több fiatal nőt veretes pártával, gyermekeket láncpáncél részletével. Ékkor kerültek a sírokba Heraclius és Heraclius Constantinus solidusai is – kivételesen a megszerzésüket követő rövid időn belül. Ebben a horizontban lett a nők gyakori melléklete a piperekészlet vagy annak egyes darabja, valamint az orsókarikák mellett az orsógomb használata olyannyira, hogy ez utóbbi kétszer annyi esetben került elő, mint az orsókarika.

A női ékszerekhez és mellékletekhez hasonlóan a férfisírokból is igen változatos leletanyag került elő. A férfiak övein megtalálhatóak a kerek, félgömbfejű, pajzs, Fönlak és Tarnaméra típusú veretek mellett az alpi, a vas, az üvegbetések is. A mellékszíjakat T alakú, valamint a két oldalán kicsúcsosodó veretek díszítették. Egyes öveken ekkor jelentek meg – még ha kis számban is – a fém szíjbújtatók. Sok férfit temettek el fegyverekkel: csontos íjjal, vas lándzsahegygel és lamellás páncél részletével. Az egy- és kétélű kardok döntő többsége is ekkor került földbe. Erre az időszakra keltezhető a nagyszámú veretes fejkantárral és farhámmal felszerelt lovastemetkezés is.

A temető használatának utolsó időszakára (7. század 2. harmad/3. negyed) igen kisszámú temetkezés keltezhető, melyek a temető egy viszonylag szűkebb területén, a nyugati negyedben kerültek elő. Két férfi övét álcasatos garnitúra, egy gyermekét nagyméretű, kerek lemezes veretsor díszítette. Ez utóbbi már a következő időszak egyik jellegzetes övét jelenti. Az elszegényedés markáns jele a női viselet egyszerűsödése.

Míg a közösség anyagi kultúrájára a folyamatos változás volt a jellemző, addig temetkezési szokásaikra a kötöttség és a lassú változás kettőssége.

A temető használati ideje alatt a sírok tájolása állandó, ÉK–DNy-i maradt. A tájoláshoz hasonlóan az aknasírok használata is folyamatos, de kialakítottak egy sajátos formát, a fülessírt. Ennél a típusnál a sír két hosszabbik oldalában kialakított vájatba – a koporsó felett – keresztbe fektetett fákra helyezték a megnyúzott állatok maradványait, a bőrben hagyott koponyát és a lábcsontokat.

Az aknasírokkal ellentétben a padmalyos temetkezések – melyeknél a padmalyt mindig az akna északi, északnyugati oldalában alakították ki – a korszak vége felé egyre kisebb számban fordultak elő. A fülkesírok kialakítása és használata a keltezhető síregyüttesek alapján a 7. század 2. negyedében történt és a temető használatának végéig folyamatos volt.

A szegvári temető sírjaiban általánosnak tekinthető részleges állatmellékletek mennyiségében egyfajta hullámzás figyelhető meg. A korai, első/második generáció tagjai és a temető utolsó használói kisebb számban mellékelték állatokat, míg a két időszak között elhunytak nagyobb mennyiségben kaptak.

A mellékelt állatok nyúzása egyedi volt: a bőrben benne hagyott koponya mellett a hosszúcsontokat nem az ízületeknél bontották ki, hanem a rádiusz és a tibia disztális végén ferdén kettéhasították (ún. csonkolt változat). Ez a nyúzási gyakorlat, valamint az, hogy a mellékelt állatmaradványok döntő többségét – függetlenül a sír akna, padmalyos vagy fülke formájától – változatos módon, de rendre elválasztották az elhunyttól, a szokás folyamatos volt a temető teljes használata során. Ugyanakkor az elhunyttól elválasztva fekvő részleges állatmaradványokon kívül néha elhelyezték közvetlenül az elhunyt mellé, tőle el nem rekesztve kiskérődzők maradványát is.

Ugyancsak a temető használatának teljes időszakában megfigyelhető és dokumentálható volt a sírok döntő többségénél a vájt koporsó egykori megléte, a kerámiaedény és a csontos húsétel (juh keresztcsont) mellékelése, mindig a fej mellé.

A temetkezési szokásokat tekintve két olyan jelenséget kell megemlítenünk, amely a közösség gyakorlatában viszonylag későn jelent meg. A részleges állatmellékletek mellett egész lovat csak a 7. század második negyedétől kezdve temettek, többségüket fegyveres férfi mellé. A másik sajátosság, hogy a szegvári közösség – ellentétben a Kárpát-medencei avarságtól – a lándzsát nem a ló, hanem mindig az ember mellé fektette, mégpedig fanyél nélkül.

Végezetül az oromdűlői temető sajátossága, hogy a sírok egymástól nagyobb távolságra voltak, mint ahogyan az a korabeli soros temetők esetében megfigyelhető. Ez nem véletlen, mivel a koporsóba fektetett elhunytat az aknasír esetében a felette keresztbe fektetett fákkal zárták el, míg a padmaly és a fülke esetében azok száját összegöngyölt állatbőrrel. Így a fülkét, a padmalyt és az aknasírnak az alsó szintjét a temetés során nem töltötték vissza földdel. Hasonló volt a helyzet az állatmaradványok elhelyezését követően is. Az akna felső szintjén vagy a padmalyos és a fülkesír esetében az aknában elhelyezett állatmaradványok helyigénye miatt a sírból kitermelt föld jelentős része már nem került vissza a sírgödörbe, hanem a kimaradt nagy mennyiségű földből az elhunyt fölé nem sírhantot, hanem sírhalmot emeltek.

Az oromdűlői temető közösségében legnagyobb arányban az europo-mongolidok (59%) éltek, kisebb részük europid (22%) volt, illetve néhányan mongolid (18%) jelleget mutattak. Figyelemreméltó, hogy a nők körében gyakori volt a koponya mesterséges, enyhe torzítása. Egészen sajátos, hogy a temetőben igen magas a gyermekkori halálozások aránya (47%), a fiatalakokkal együtt eléri a 60%-ot. Ez részben azzal is magyarázható, hogy a gyermekkel eltemetett állatmellékletek helyigénye miatt a más temetőkben megszokottól eltérően mélyebbre ásták a sírokat, függetlenül azok típusától, így ezek nem pusztultak el.

A szegvári temető sírjaiban megfigyelhető temetkezési szokások régészetiileg megragadható és dokumentálható jelenségei: az ÉK–DNy-i tájolás, az összetett sírformák (padmalyos és fülkesír), a részleges állattemetkezés csonkolt változata, az elhunyt és az állatmelléklet térben történő elválasztása, a kerámiaedény és a juh hosszúfartó koponya mellé helyezése stb. általánosnak mondható a Tiszától keletre fekvő kora avar kori temetkezések döntő többségében. Ezen temetkezési szokások külön-külön és együttesen is szignifikáns jelenségek a korabeli Kárpát-medencében, ugyanakkor az Avar Birodalom más népeitől eltérő tradíciójú népesség jelenlétét bizonyítják.

A csak ezekre a közösségekre jellemző temetkezési szokások láncolata kellő alapot ad arra, hogy feltételezzük, az itt megtelepült népcsoport származásában, kulturális kötődésében is zárt közösség volt. Ez a népcsoport alkotta – a kelet-európai sztyeppéről ismert régészeti leletanyag és temetkezési szokások alapján – a Kárpát-medencei avarság kelet-európai nomád komponensét.

Az alig három évtizedes, szinte folyamatos háborús légkörben eltelt langobard–gepida szomszédságnak az avarok megjelenése vetett véget. Baján kagán és a langobard követek hosszas „egyeztetés” után megállapodtak az avarok részvételében a langobardok oldalán a gepidák elleni harcban. A sorsdöntő háborút követően a legyőzött gepidák alföldi szállásterületének jelentős – központi – részén, a Körös–Tisza–Aran-ka által határolt területnek főleg a Tisza és Maros menti sávján nem Baján avar népe, hanem általuk a kelet-európai sztyeppéről magukkal sodort közösségek települtek meg. Ez a tény felveti annak lehetőségét,

hogy – bár Baján kagán kötött szövetséget – a langobard–gepida háborúban résztvevő katonai kontingenst a területet a háború után megszálló néesség állította ki és tagjai győztesként vettek részt a harcokban.

A Kárpát-medencét megszálló Baján kagán 568 táján, Sirmium első sikertelen elfoglalása során tízezer kutrigurt küldött át a Száva folyón Dalmácia elpusztítására,¹¹⁴⁵ ami azt jelenti, hogy a kutrigur katonai egységeknek ekkor a Kárpát-medencén belül kellett lenniük, hiszen csak így volt lehetőségük a Száván átkelni. A fentiek alapján a nyugat felé költöző avarokhoz a sztyeppén élő – önként vagy kényszerből csatlakozó – nomádok¹¹⁴⁶ közül a bizánci források a Kárpát-medencével kapcsolatban csak a kutrigurokról adnak értékelhető információt. Ugyanakkor az avar vándorlást követően a források nem szólnak a Kárpátoktól keletre élő kutrigurokról, utigurokról.¹¹⁴⁷

A tiszántúli kora avar kori temetkezési szokások és a sírokból előkerült régészeti hagyaték egy, ma még igen keskeny lelethorizontja, valamint a bizánci források szórványos híradásai alapján feltételezhetjük, hogy a Tiszától keletre eső területet a korabeli forrásokban kutriguroknak nevezett, illetve az általuk vezetett sztyeppeni néesség foglalta el. Ennek a néességnek az etnikai összetétele régészetileg ma még nem meghatározható.

THE AVAR-PERIOD POPULATIONS OF SZEGVÁR-OROMDÚLÓ AND THE TRANS-TISZA REGION

GÁBOR LŐRINCZY

The cemetery lies in the South Tisza Valley microregion, a kilometre away to the southeast from the Kórógy-ér, a stream once abounding in water. It is positioned on top of a 3–4 metre high and about 100 m long elongated dune emerging from a terrain with floodplains, black soil or *chernozem*, and low-lying natron lakes that turn into sodic pastures in the summer.

According to the available data, the resident community established its cemetery in an almost completely empty land: the previous period in the surroundings of the three neighbouring villages (Szegevár, Derekegyház, and Mindszent), covering about 200 km² in total, is represented only by two graves and three settlements. The lack of archaeological phenomena cannot be an accident as 33 coeval sites are known from the surroundings of Hódmezővásárhely (2.5 times bigger compared to the study area) and 38 Gepidic-period sites from the outskirts of Szentés (1.5 times bigger).

It seems the Avar-period population of Oromdúló established their settlement and cemetery in a barely inhabited land. The first graves were set up on the top and high up in the north-western slope of the dune, at a distance of about 30–70 metres from each other. Based on the oldest burials, the cemetery was probably used by six or seven smaller communities, perhaps families.

The men, women, and children of the first generation of settlers were laid to rest with jewellery items brought from the east and artefacts made by local Gepidic craftsmen and obtained in the area. The bridle mounts recovered from burials with horses have excellent analogies in the steppe region; however, iron stirrups were not part of the horse harness at that time. A characteristic of the archaeological record of the Oromdúló community is that this earliest phase can be outlined based on women's jewellery items and horse harness finds.

¹¹⁴⁵ Menander Protektor E L p. 458, 26–28.

¹¹⁴⁶ SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 20–21.

¹¹⁴⁷ KOMAR 2004, 194.

Around the turn of the 6th and 7th centuries AD and in the first decades of the 7th century AD, the most characteristic jewellery items worn by women and children were small globular pendant earrings and bronze bells. Men's and boys' belts were occasionally decorated with round mounts, while the side-straps with tongue-shaped ones with two pointy side-lobes. The first horse harnesses with pressed silver sheet mount sets, a type to become characteristic to the record of younger phases, also belong to this phase. However, the horse tack of the time only comprised bits (but no stirrups).

The graves of the second generation can be dated to the first two or three decades of the 7th century AD. Some of these burials were positioned near those of the first generation. Akin to the oldest phase, the burials of the second generation were few. The man with an anthropomorphic mount on his funerary costume, small globular pendant earrings, and bronze bells was laid to rest in this phase. Women of the first two generations were given spindles with spindle-whorls for the afterlife. Few men were provided with ornate belts with round, shield-, double-shield-, T-shaped, masked, and tongue-shaped side-lobed mounts. The first iron stirrups appeared in the burials of this phase, but horse tacks with only bridles were also still present.

The graves established in the first fifty or sixty years of the cemetery were positioned at a distance from each other, thus marking the burial spaces of the earliest families. The small number of datable graves were surrounded by burials of adults and children interred with simple grave goods or none at all that cannot be connected to any generation.

Considerably more burials were dated to the second quarter or middle decades of the 7th century AD. Their high number marks a significant change in the community's material culture, also reflected by an increase in the average number of grave goods. Women's jewellery became diverse, comprising small and bigger globular pendant earrings and a new type, Szentendre-type bead-pendant earrings. The funerary costumes of several women included mount-decorated headdresses in this cemetery phase, while children were often given chainmail fragments to the grave. The *solidi* of Heraclius and Heraclius Constantine were also interred at that time (shortly after they had been obtained by their nomadic owners, which counts as exceptional with Avars). Women's burials were frequently fitted with cosmetic sets or separate cosmetic tools. Furthermore, spindle whorls must have been preferred over spindle discs at the time as twice as many have been recovered from the graves.

Men's burials from the second phase also contained diverse find material. The belts were decorated not only with round, half-spherical, shield-shaped, Fönlak-, and Tarnaméra-type mounts but also with ones of Alpine origin, made of iron, or inlaid with glass. T-shaped and tongue-shaped side-lobed mounts ornated the side straps. Some belts even displayed a new feature, metal strap-holders. Many men were buried with their weapons: bows with bone bow-plates, iron spearheads, and lamellar armour parts. Most single- and double-edged swords recovered from the graves also belong to this phase, just like the burials that contained a horse with a tack comprising mount-decorated headgear and breeching.

Only a few burials can be dated to the last phase of the cemetery, i.e., about the forties to seventies of the 7th century AD. All these burials are clustered in a smaller area in the westernmost quarter of the cemetery. The funerary costume of two men included belts with pseudo-buckles, while a child's belt was decorated by a set of large round metal sheet mounts. The simplification of women's attires clearly reflects a decline in the community's purchasing power.

While the material culture was constantly changing, funerary customs displayed a dual tendency characterised by strict regulations and a reluctance to change.

The orientation of the graves remained the same, NW–SE, throughout the whole use period of the cemetery. Shaft graves were established in every phase, while a new type, graves with “lobed” grave pits, also appeared. With this type, the burial was covered by animal skins containing the head and foot bones, stretched on beams or planks fixed into grooves dug into the end walls of the grave pit above the coffin's level.

In contrast to simple shaft graves, the number of graves with an end wall shaft declined by the end of the period. The first graves with a sidewall niche were established in the second quarter of the 7th century AD; from that on, they can be found in every phase in the cemetery.

While the offering of partial animals is a common phenomenon in burials at Szegvár–Oromdűlő, there is a fluctuation in the popularity of the custom. It was seemingly less favoured by the first two generations and the last users of the cemetery, in contrast to the second phase, the burials of which contained partial animal offerings in relative abundance.

The way the offered animals were flayed is unique: the head was left in the skin, but instead of cutting the legs at the carpal and tarsal joints, the distal ends of the radius and the tibia were severed with oblique cuts (bone-cut flaying). This flaying method and the custom of separating the animal remains from the deceased in the burial (regardless of grave type) can be observed throughout the whole use period of the cemetery. Besides partial offerings, some graves also contained remains of small ruminants, usually placed right in the grave, not separated from the deceased.

In every phase, most people were buried in hollowed-out tree trunk coffins and provided with a ceramic vessel and a meat dish containing bones (ovine *sacrum*), which were always placed in the head area.

Two funerary customs appear relatively late in the cemetery. While partial animal offerings were common, the internment of complete horses – mostly in weapon graves of men – can only be observed from the second quarter of the 7th century AD on. Another characteristic of the local funerary practice is related to spears: unlike other Avars in the Carpathian Basin, who usually laid complete spears beside the horses in burials, the community of Szegvár–Oromdűlő always placed only the spearhead next to the deceased.

The distance between the graves at Oromdűlő was also greater than usual in row cemeteries of the period. The reason behind that lies in the local funerary custom. Shaft graves' grave pits were closed with pelts stretched on planks above the coffin, while in the case of graves with a side- or end wall niche, the niches and side shafts were sealed with folded pelts. Thus, the lower part of the grave pit, the sidewall niche, and the end wall shaft were not filled back during the funeral. Furthermore, the animal remains placed at the bottom of the grave pit in graves with a side- or end wall niche and above the coffin's level in shaft graves also took up space. Conclusively, a considerable part of the soil removed from the grave pit became "surplus," enabling the mourners to erect unusually large burial mounds above the graves.

The community of Oromdűlő consisted mainly of mixed caucasoid-mongoloid (59%), some caucasoid (22%), and sporadic mongoloid elements (2%). Slight artificial cranial deformation was frequent in women. The proportion of child burials in the cemetery was extraordinarily high, around 60% – partially because children were also provided with animal offerings, which took up space. Therefore, their graves (regardless of grave type) were dug deeper than in other coeval cemeteries and persisted.

Archaeological traits of the Oromdűlő community's funerary customs include NW–SE orientation, complex grave types (graves with a sidewall niche or an end wall shaft), partial animal offerings of bone-cut-flayed-off pelts, the separation of the interred human and animals in the grave, and the placing of ceramic vessels and ovine rumps (*sacrum*) in the head area. All these elements commonly appear, either separately or together, in most Early Avar-period burials in the Trans-Tisza Region and are characteristic exclusively to the eastern parts of the Carpathian Basin. At the same time, they also provide proof of the presence of a people with traditions different from the rest of the Avar Empire.

The set of funerary customs presented above is characteristic only to these communities, providing sufficient grounds for assuming that the ethnic group settled here was also a closed community in terms of its origins and cultural ties. Based on coeval archaeological finds and burial customs known from the Eastern European steppe region, this group represented the Eastern European nomadic component of the Avars in the Carpathian Basin.

The realm of neighbouring Lombards and Gepids, which lasted barely three decades in discord and almost continuous warfare, was brought to an end by the appearance of the Avars. After lengthy 'negotiations,' Khagan Bayan I and the Lombard envoys agreed upon Avars participating in the conflict on the Lombard's side against the Gepids. After the historic war, a large part of Gepid's central dwelling area in the Great Hungarian Plain, namely the lands between the Körös, Tisza, and Aranka rivers (especially those near the Tisza and Maros rivers), came under Avar control. However, it was not Bayan's Avars but peoples from the Eastern European steppe region drifting along and joining the Avar conglomerate who settled in this area. Although it was the Avar Khagan Bayan who concluded the military alliance, the presence of these elements raises the possibility that the military contingent taking part in the war between Lombards and Gepids was made up of the very same people that inhabited these lands after the war, and its members participated in the clashes on the victors' side.

After having occupied the Carpathian Basin, during the first unsuccessful attempt to conquer Sirmium, Khagan Bayan I sent 10,000 Kutrigurs across the Sava River to destroy Dalmatia in around 568 AD. That means these Kutrigur military units had to be within the Carpathian Basin at the time, as they could only cross the Sava from there. Therefore, the only nomadic people of the ones who (either voluntarily or by force) joined the Avars on their route westwards, properly mentioned by Byzantine sources in relation to the Carpathian Basin, was the Kutrigurs. After the Avar migration, no source mentions Kutrigurs or Utigurs east of the Carpathian Mountains ever again.

The Early Avar burial customs in the Trans-Tisza region, the related grave finds, and the sporadic reports in Byzantine sources outline a narrow but distinct archaeological horizon. This horizon may represent people who occupied (or led groups of steppe origin who occupied) the lands east of the Tisza River and whom contemporary sources mention as "Kutrigurs." Currently, the ethnic composition of this population cannot be determined by archaeological methods.

FÜGGELÉK¹¹⁴⁸*Derekegyház-Rárós*

A derekegyházi uradalom Rárós határrészén, az ördöngösi és a tompaháti majorok között, közel a Derekegyház–Hódmezővásárhelyi határhoz, a Weisz Manfréd uradalom erdőtelepítés céljára mintegy 160–200 hold területet gözekével szántatott fel. A Hódmezővásárhely felé vezető földút mellett 1934 őszén egy kisebb halmon a szántás után régészeti leletek kerültek elő, melyeket Tóth Pál uradalmi főerdész átadott a szentesi múzeumnak.

A beszolgáltatott kardot özv. Mauthner Alfrédné ajándékként 2231/1934 leltári számon vették nyilvántartásba. Ezeket újraleltározták 55.50.1-2. számon. Az 1955-ben 1. sír leleteként nyilvántartásban vett kétélű kard (55.50.2. ltsz.) kilenc összefüggő, farosttal borított darabjainak mérete – 16,8–15–11,7–9,7–9–8,2–7,5–3,7–2,4 cm – alapján a múzeumba került kard hossza 75–80 cm lehetett. A penge legnagyobb szélesség 4,8 cm. A markolatvason vasszegecs maradványa látható. A kard mellett egy vaskarikát is beletároltak 55.50.1. szám alatt.

Csallány Dezső a Múzeumok és Műemlékek Országos Központja megbízásából 1950-ben készített egy 12 oldalas feljegyzést a szentesi múzeum feldolgozott avar leletanyagának II. részletéről.¹¹⁴⁹ Az 1934-ben múzeumba került vaskard előkerülési helyeként Derekegyház-Rárósról írja, és itt szerepel először, hogy a sír a hódmezővásárhelyi határhoz és a Zöldhalomhoz közel, egy kis halom közepén, özv. Mauthner Alfrédné birtokán került elő. Csallány leírása szerint a kétélű, keresztvas nélküli kard 80 cm hosszú, de több darabból áll. A penge szélessége a torkolati résznél 4,7 cm, a famarkolat 7 szeggel volt megerősítve. Csallány Dezső 1956-os munkájában¹¹⁵⁰ a vaskardról írtak megegyeznek a jelentésből már ismeretekkel, annyi különbséggel, hogy itt hivatkozik Csallány Gábornak az 1935-ben az Aranykalászban megjelent cikkére,¹¹⁵¹ ebben azonban sem a lelőhelyről, sem a kardról egy szó sem olvasható.

Csallány Gábornak erre az alig háromnegyed oldalnyi írására ezt követően többen hivatkoztak, de valószínűleg senkinek sem volt a kezében az igen nehezen elérhető újság. Bakay Kornél az általa megvizsgált és részletesen leírt töredékes kard lelőhelyeként átvette Hódmezővásárhely-Rárósról és a fegyvert a 10–11. századi kétélű kardok közé sorolta.¹¹⁵² Simon László az avar kardokról írt tanulmányában Derekegyház-Rárósként említi a kora avar kori kard előkerülési helyét.¹¹⁵³ Kovács László ugyancsak Hódmezővásárhely-Rárós néven említi a lelőhelyet és javasolta, hogy töröljék a rárósi kardot a korszak fegyverei közül, mivel azok között szegecselt famarkolat nem fordul elő.¹¹⁵⁴ Madaras Lászlónál jelenik meg a lelőhely nevének először Derekegyház-Rárós-Zöldhalom, hibásan.¹¹⁵⁵ Legutoljára Csiky Gergelynél szerepel a lelőhely neve Derekegyház-Rárós-Zöldhalom néven.¹¹⁵⁶

¹¹⁴⁸ A feldolgozás során említett, részletes kifejtést igénylő lelőhelyeket itt ismertetjük, hogy az adott résztéma értékelését ne zavarja.

¹¹⁴⁹ MNM Adattár Sz. III. 200. ltsz.

¹¹⁵⁰ CSALLÁNY 1956, 103, No. 210.

¹¹⁵¹ CSALLÁNY 1935.

¹¹⁵² BAKAY 1965, 9, No. 26.

¹¹⁵³ SIMON 1991, 291, No. 39.

¹¹⁵⁴ KOVÁCS 1995, 164.

¹¹⁵⁵ MADARAS 2002, 108–109.

¹¹⁵⁶ CSIKY 2015, 478, Map. 24, No. 36.

Hódmezővásárhely-Óvónőképző

Az Óvónőképző Intézet hátsó részének bővítése, pincék kialakítása során 1899-ben több csontvázat találtak. Az egyik mély, Ny–K tájolású sírban, 190–200 cm hosszú, nagy koponyájú csontváz mellett egy 78 cm hosszú kard, egy 26 cm hosszú és 7 cm széles vaskés és egy korongolt kulacs került elő.¹¹⁵⁷ Szeremlei Sámuel az általa bemutatott leleteket egy síregyüttesként értelmezte. Az 1899-es építkezés során előkerült cserépkulacsot és a vaskard darabjait(!) Szabó Mihály és Koncz Pál építőmesterek ajándékozták a gimnázium gyűjteményének.¹¹⁵⁸

A nem mindennapi leletek utóélete elég változatosnak bizonyult. Banner János Szeremleire hivatkozva az avar lelőhelyek között csak röviden említette meg az itt előkerült leleteket, és a kardot – bizonyára Szeremlei rajzát alapul véve – keresztvasasnak írta.¹¹⁵⁹ Ugyanakkor Párducz Mihály a Református Gimnázium régiségtárának népvándorlás kori leleteit részletesen ismertette¹¹⁶⁰ meg sem említette a leleteket, tehát valószínűleg a kard és a kés ekkor már nem volt meg a Gimnázium gyűjteményében. Csallány Dezső Szeremlei Sámuelre és Banner Jánosra hivatkozva ismertette avar lelőhelykataszterében, de Bannerhez hasonlóan csak az előkerült leleteket sorolta fel.¹¹⁶¹ B. Nagy Katalin csak utalásszerűen,¹¹⁶² ugyanakkor kéziratában részletesen kifejtve a több – különböző időben, eltérő helyszíneken, de az Óvónőképző közelében – ismerté vált lelőhelyet Tanácsköztársaság tér néven összevonta és egy temetőként értelmezte. B. Nagy Katalinhoz hasonlóan az ADAM címszó szerzője is a lelőhelyek összevonásából (Szabadság tér, Piactér, Vásártér stb.) rekonstruált egy nem valós lelőhelyet.¹¹⁶³

Visszatérve a leletekhez, a Szeremlei könyvben a kardon ábrázolt „ellenzőnek” nincs pontos párhuzama. Véleményünk szerint a rajzoló a vaskard letört markolatát (a Gimnáziumi Értesítő rövid híre szerint a vaskard darabjait ajándékozták a gyűjteménynek) rajzolta meg ellenzőként. És ha a meglátásunk helyes, akkor az „ellenző” jobb végén lévő kúpos rész nem más, mint egy piramis formájú vas markolatgomb, amelynek jó párhuzamát említhetjük bronzból Szöreg-Téglagyár 68. és 128. sírjából.¹¹⁶⁴

A hosszú és széles vaskésnek nem találtam avar kori párhuzamát, ugyanakkor a Derecske-Újpatika 1. sír széles pengéjű vaskése¹¹⁶⁵ és a nyél végének ívelt kialakítása hasonlít a hódmezővásárhelyi darabhoz. A vörösbarna, korongolt mázas kulacs késői antik/korai bizánci korú, balkáni műhely terméke lehet,¹¹⁶⁶ alemann¹¹⁶⁷ és meroving sírokból előkerült párhuzamai¹¹⁶⁸ alapján valószínűleg egy gepida harcos melléklete volt. A leletek mellett a sír Ny–K tájolása és a Szeremlei által írt (kissé túlzó) magas termet és a nagy koponya is inkább gepida férfira utal. A fentiek alapján az Óvónőképző területén nem avar, hanem gepida sírokat bolygattak meg.

Hódmezővásárhely-Szakálhát, Diószegi I. tanya

A Hódmezővásárhely–Szeged közötti régi országút mentén, a Tisza védőtöltése közelébe fekszik a Szakálhát határrész. A kb. 300×200 méteres, nyújtott ovális területet – amely a szabályozás előtt sziget volt –

¹¹⁵⁷ SZEREMLEI 1900, 422–423; SZEREMLEI 1913, 1127.

¹¹⁵⁸ GIMÉRT 1899, 85.

¹¹⁵⁹ BANNER 1934, 22.

¹¹⁶⁰ PÁRDU CZ 1937.

¹¹⁶¹ CSALLÁNY 1956, No. 372.

¹¹⁶² B. NAGY 1984, 250.

¹¹⁶³ SZALONTAI 2002, 164–165.

¹¹⁶⁴ NAGY 2005, 131, 134, Taf. 59. 12b, Taf. 64. 1a.

¹¹⁶⁵ M. NEPPER 2005, Taf. 6. 7.

¹¹⁶⁶ VIDA 1999, 96, 165.

¹¹⁶⁷ VIDA 1999, 165.

¹¹⁶⁸ POLENZ 1988, 1. Teil 402; 2. Teil Taf. 161, 4a–c; MARTIN 2008, Abb. 1.

északról és keletről a Tére-ér, délről egy természetes mélyedés határolta.¹¹⁶⁹ Banner János több helyszínen és több alkalommal végzett ásatást a területen. 1935-ben a város felőli tanya tulajdonosának, Diószegi Imrének a diófás kertjében és az udvarán – a Tére-ér nyugati partján – végzett feltárást, ahol több kultúra emlékei kerültek elő. A tanyaudvaron 17 bronzkori gödör mellett 2 rézkori sírt, egy É–D-i tájolású melléklet nélküli – valószínűleg kirabolt – temetkezést, valamint egy kora avar kori sírt tárt fel. A Banner János által közölt sír publikációja és annak leletanyaga¹¹⁷⁰ eddig elkerülte a kutatók figyelmét, ezért a lelőhely nem szerepel egyik avar lelőhelykataszterben sem.

3. sír: T.: DNY–ÉK, 240–60°. A sekély mélységű sírban – a koponyát 2 cm vastag földréteg takarta¹¹⁷¹ – hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, 140 cm hosszú férfi vázmaradványa feküdt.

Mell.: 1. A bal karcsontjánál egy gímszarvas agancsából faragott *bogozó* (85. kép 6) feküdt. Felülete simára csiszolt, kopott, szélesebbik végében egy lyuk van, de ugyanitt keresztben is át van fúrva. H.: 15 cm, legnagyobb átm.: 2,1 cm, külső ív h.: 15,8 cm. A keresztirányú furat átmérője az egyik oldalon 5,5×6 mm, a másik oldalon 6×6,5 mm. A hosszirányú lyuk enyhén tölcséres, átm.: a szájánál 6,5×7 mm, a végénél kb. 5×5 mm, h.: 31 mm. (Vörös A/II típus). 2. A bal karcsontnál, a csontbogozó mellett feküdt egy *csonthenger* (85. kép 5). Egyik végének külső oldalán egy kb. 5 forintos méretű vasoxid lenyomata látható. H.: 4,2 cm, átm.: 1,8 cm. 3. Ugyancsak a bal karcsont mellett – a rozsdafolt alapján valószínűleg a csonthüvely közelében – feküdt egy egyenes, egyélű, nyélnyúlványos *vaskés* (85. kép 9), amelyből két töredék maradt meg. Mai h.: 8 cm, illetve 4 cm, Banner J. 12 cm-nek írta. 4. A medencéből került elő egy *bronzkarika* (85. kép 3), melynek két diagonális pontja a használattól erősen megkopott. Átm.: 2,3 cm, vast.: 0,4 cm. 5. A medencében vagy a két térde között feküdt egy bronzból öntött, enyhén ívelt *szíjbújtató* (85. kép 1).¹¹⁷² H.: 4,1 cm, az ovális karika belső sz.: 1,6 cm, belső m.: 0,8 cm. A téglalap alakú bujtató sz.: 1,3 cm, mag.: 0,4 cm. Ismeretlen helyről kerültek elő az alábbi mellékeltek. 6. Bronzból öntött *szíjbújtató* (85. kép 2). H.: 2,2 cm, a téglalap alakú tag belső méretei: 1,3×0,53 cm, az ovális tag méretei: 1,38×0,6 cm. 7. Szürkésfehér, négyszög keresztmetszetű, egyik végén átfúrt *fenőkő* (85. kép 4). H.: 4,7 cm. 8. Szürke *fenőkő* (85. kép 8). Egyik oldalán forint nagyságú vasoxid nyoma látható. H.: 4,3 cm, sz.: 2,3 cm, v.: 0,4 cm. 9. Zöldesszürke *kovapenge* (85. kép 7). Méretei: 2,6×2 cm. 10. Lapos *vaskarika*. Átm.: 5 cm.¹¹⁷³ Elveszett.

A sír egyedi lelete a bronz *szíjbújtató*, melynek kitűnő, de kisszámú párhuzama ismert az avar kori leletanyagban. Ezüstből a vörösmarti leletgyűttesből,¹¹⁷⁴ vasból a bácsújfalusi leletek között.¹¹⁷⁵ Ezeken kívül – a teljesség igénye nélkül – megemlíthető a zamárdi négy példány és a csákberényi darab. Hampel József a vörösmarti darabot ezüstkapocs nőtagjaként említette, Kalmár János a vörösmarti és a regölyi 63. sír bronzpéldányát övre köthető hosszúnyakú függesztőfülnek határozta meg. A regölyi temetőt publikáló Kiss Gábor függesztőveretnek¹¹⁷⁶ írta, míg Garam Éva a négy zamárdi darabot függesztőfüllel ellátott akasztóveretként közölte.¹¹⁷⁷ A csákberény-orondpusztai 253. sír tárgyleírásai között bronzkarika téglalap

¹¹⁶⁹ BANNER–BÁLINT 1935, 76.

¹¹⁷⁰ BANNER 1937, 58–59.

¹¹⁷¹ Banner János a cikkben többször is említi (pl. BANNER 1937, 51), hogy az ásatást megelőző években vastag földréteget hordtak le Szakálhát dombjáról.

¹¹⁷² A bronz *szíjbújtató* szerepel Bálint Csanádnak a Dél-Magyarország 10. századi sírleleteit is tárgyaló monográfiájában, a hódmezővásárhely-kopáncsi temető mellékleteit ábrázoló táblán (BÁLINT 1991, Taf. LVIII. a:1). Ez a tárgy viszont nem szerepel sem a kopáncsi temető sírleírásaiban, sem az illusztrációs táblákon (PÁRDU CZ 1943). A kopáncsi temető leletanyaga 441–517/1942 leltári számon találhatóak, míg a Banner János által feltárt és itt ismertetett sír anyag a 1264–1275/1935 számon és középkori sírleletként van a leltárkönyvben nyilvántartva. A bronz *szíjbújtató*hoz hasonlóan a síregyüttesből egy *fenőkő* is a kopáncsi leleteket ábrázoló fotótáblán szerepel (BÁLINT 1991, Taf. LVIII. a:3), tévedésből.

¹¹⁷³ BANNER 1937, 59, VI. t. a:10.

¹¹⁷⁴ HAMPEL 1902, 433, A/ 8. ábra.

¹¹⁷⁵ CSALLÁNY 1953, 133, XXXII. t. 37.

¹¹⁷⁶ KISS 1984, 132, 66. tábla 14.

¹¹⁷⁷ Zamárdi-Rétiföldek 1091. lósír (BÁRDOS–GARAM 2009, 142, Taf. 123:22), 1393. sír (BÁRDOS–GARAM 2009, 184, Taf. 161:9), 1406. lósír (BÁRDOS–GARAM 2009, 185, Taf. 162:15), 1851. lósír (BÁRDOS–GARAM 2014, 59, Taf. 194:6).

alakú függesztőként szerepel,¹¹⁷⁸ míg Vörös István a lószerszámok tárgyalásánál T alakú kantárveretnek, illetve (kantár) szárveretnek határozza meg.¹¹⁷⁹ Az eddig ismerteket egy újabb példánnyal tudjuk kiegészíteni a Tiszántúlról.

Hajdúböszörmény-Pród, Szőke-zugon ásatást megelőző műszeres leletfelderítés során került elő egy bronzból öntött, enyhén ívelt szíjbújtató.¹¹⁸⁰

Az ovális, háromszög metszetű karika egy hosszúfűlű kengyelfülhöz hasonló taghoz rövid, rombusz átmetszetű összekötő taggal kapcsolódik. Az ovális karika külső vége csatkarikákhoz hasonlóan kicsúcsosodó. A téglalap alakú test két elkeskenyedő oldala 0,3 cm-rel túlnyúlik a köztük lévő összekötőtagon. A külső oldalon enyhe gerinc fut körbe, amely valószínűleg az öntés nyoma (85. kép 10). H.: 4,4 cm, az ovális karika belső sz.: 1,8 cm, belső m.: 0,9 cm, az összekötőtag h.: 0,6 cm, vast.: 0,7 cm. A téglalap alakú fül sz.: 2,1 cm, mag.: 1,7 cm, belső mérete: 1,4×0,5 cm.¹¹⁸¹

A kis esetszámból és a bizonytalan előkerülési körülményekből adódóan kérdéses a tárgy funkciója. A méreteik közel azonosak: hosszuk 4–4,8 cm között változik, míg az ovális tag külső átmérője 2,2–2,8 cm, a téglalap alakú szíjbújtató belső szélessége 1,2–2,2 cm. A hódmezővásárhelyi veret erőteljesebben, a hajdúböszörményi kevésbé ívelt, míg a többi tárgy feltehetően egyenes kialakítású.

A veretek többsége lósrírból, vagy lószerszámokkal együtt került elő. Ezért nagy a valószínűsége annak, hogy ezek a lószerszámzat részei voltak. A hódmezővásárhelyi, a csákberényi és a zamárdi 1393. sír darabja azonban ember melléklete volt, ami természetesen nem zárja ki, hogy eredetileg lószerszámzathoz tartozott, de utalhat arra, hogy a vereteknek lehetett más funkciója is.

Ezek a kéttagú veretek abban hasonlítanak egymáshoz, hogy egy ovális vagy kerek és egy téglalap alakú tagból állnak, melyet különböző hosszúságú nyak köt össze. A hasonlóság mellett azonban egymástól eltérő, egyedi készítmények. A hajdúböszörményi darab emelhető ki közülük a legjobban kidolgozott arányos formájával, majd a vörösmarti és a hódmezővásárhelyi darab említhető. A többi ezeknek az egyszerűsített, funkciószerű másolata.

Nem lehet nem észrevenni azonban a hajdúböszörményi profilált kidolgozású veret és a jó minőségű, nem agyonkopott csontcsatok közötti hasonlóságot. Véleményünk szerint mindkét tárgy típusnak azonos lehetett a funkciója a lószerszámzaton belül.

A Klárafalva B 60. sír szimmetrikus övveretei

A lelőhelyen 1930–1937 között 3 alkalommal 76 különböző korú temetkezést tártak fel. Az őskori, szarmata, 8. századi és Árpád-kori sírok mellett előkerült 16., 60. és 64. sírt Kürti Béla a 7. század első harmadára keltezte, míg Balogh Csilla feltételezése szerint a 60. sír egy kora avar kori magányos temetkezés.¹¹⁸²

A Móra Ferenc idejében, de valószínűleg nem általa feltárt 60. sírről¹¹⁸³ Móra adott először hírt. „...*találtam egy bronz övdíszes férficsontvázat, amely mellett nem volt semmi harci szerszám, ellenben lábánál*

¹¹⁷⁸ LÁSZLÓ 2017, 62, 21. tábla 253:3.

¹¹⁷⁹ VÖRÖS 2017, 184, 187. Az elnevezéshez az imrehegyi darab szolgálhatott alapul (H. TÓTH 1988, 43) és Vörös István illusztrációs tábláján ezért szerepelteti a tárgyat a többtől eltérően fordítva. A formai hasonlóságon kívül azonban jelentős az eltérés a két darab között. A csákberényi – és az eddig felsorolt darabok – öntöttek, az imrehegyi példányt hajlították és utána kovácsolták a két végét. Ez nem látható a Vörös István által hivatkozott és H. Tóth Elvira által közölt fotón, azonban jól kivehető a leletegyüttes rajzos tábláján (BALOGH 2002, 11. kép 1). Ez a példány, ha nem is sokkal, de valamennyivel rövidebb (BALOGH 2002, 306), mint a többi tárgy.

¹¹⁸⁰ A lelőhely nyilvántartási azonosító száma 34227. A leltározatlan veret leletkísérő sorszáma 482. A tárgy előkerülési helyétől délre egy soros rendszerű, É–D-i tájolású sírokból álló avar kori temetőt tárnak fel.

¹¹⁸¹ A leletre Bacskai István (Pelta Bt.) hívta fel a figyelmemet. Neki és Bálint Mariannának köszönöm a közlés engedélyezését, Horváth Tamásnak a tárgy fotóját, Gellén Ritának a rajzot. Mindannyian a Hajdúsági Múzeum munkatársai.

¹¹⁸² KÜRTI 2002, 204–205; BALOGH 2004, 20. j.

¹¹⁸³ BALOGH 2004, 17. j.

ötvös*szerszámokat leltem s nagy halom bronz*bádog*nyesedéket.”¹¹⁸⁴ Ez így nem teljesen igaz, hiszen az új szarulemezei és vasnyílhegyek kerültek elő a sírból,¹¹⁸⁵ nem beszélve a vas tegezakasztóról, melyet Kalmár János mutatott be.¹¹⁸⁶ Kalmár cikkét követően a sírről röviden, pár sorban Csallány Dezső írt a csiholóvasként használt lamella apropóján, felsorolva a temetkezés főbb jellemzőit.¹¹⁸⁷

Hatvan évvel a sír feltárása után a még közöletlen temetkezést és mellékleteit – mint korai ötvössírt – röviden említette meg Kürti Béla.¹¹⁸⁸ Bálint Csanád két alkalommal is bemutatta és értékelte a síregyüttes bronz övvereteit és rosszezüst szíjvégeit.¹¹⁸⁹ A három szimmetrikus öntött veret sajátos, drótból hajlított és a hátlapra forrasztott füleire röviden a szerző utalt.¹¹⁹⁰ A temetkezés teljes közlését Balogh Csilla végezte el több mint hét évtizeddel annak feltárását követően. Munkájára támaszkodva Rácz Zsófia a sír anyagát katalógusszerűen újraközölte.¹¹⁹¹ Mi itt csak a síregyüttes ezüsből öntött szimmetrikus vereteivel foglalkozunk.¹¹⁹²

Szimmetrikus öntött, ezüst övveret (80. kép 9). Előlapja sima, hátlapja enyhén homorú, a széle körbe kissé megvastagodó, de nem peremes. A veret két szimmetrikus tagból áll, melynek alsó és felső széle kétszeresen lekerekített, és a két tagot összekötő keskeny sávon keresztirányú vájat van, a két oldalon egy-egy félköríves bevágás. A tagok középső sávjának két szélén egy-egy kerek áttörés található, belső szélükhöz egy-egy félhold alakú csatlakozik. Középen alul, az egyik oldalán fekvő háromszög alakú áttörés található, amelyet a szélei mentén vésett vonallal hangsúlyoztak. A veret szélén az áttöréseket kacs-szerűen körülvevő, két végén visszahajló vésett vonal foglalja keretbe. A hátoldal két végén, középen, minimális kötőanyaggal forrasztott, ezüstdrótból hajlított hurok van.

A deréktájon előkerült 3 veret méreteiben megegyezik egymással, de díszítésük nem tökéletesen azonos. Az áttörések mérete, a vésések mélysége eltérő, hasonlóan az összekötő tagon látható különbségekhez. Az ép vereten egy osztóvonal látható, míg a másik kettőn két vésett vonal között egy sima, keskeny sáv. Méreteik: h.: 2,51 cm, sz.: 1,44 cm, v.: 1,5 mm, s.: 2,47 g, 1,99 g, 1,63 g.¹¹⁹³

A három öntött veretet a maszkos típuson belül az összetett pajzs alakú veretek csoportjába sorolták.¹¹⁹⁴ A restaurálás után láthatóvá vált vésett díszekkel együtt a különböző formájú áttörések inkább egy stilizált arcot formáznak, nem pedig maszkot. A kerek áttörés a szemet, a félhold a szemöldököt, a

¹¹⁸⁴ MÓRA 1932, 67.

¹¹⁸⁵ BALOGH 2004, 267.

¹¹⁸⁶ KALMÁR 1943, 156. XXVI. t. 15.

¹¹⁸⁷ CSALLÁNY 1972, 23.

¹¹⁸⁸ KÜRTI–LŐRINCZY 1991, 11.

¹¹⁸⁹ BÁLINT 1992, 407, Taf. 56. 1–11; BÁLINT 1995, 186, 56. kép, 1–11. A veretek alapanyaga éppen fordított, mint ahogy Bálint Csanád írta: a szimmetrikus vereteket ezüsből öntötték, a kis- és nagyszíjvégeket bronzlemezből vágták ki (BALOGH 2004, 266).

¹¹⁹⁰ LŐRINCZY 1996, 183.

¹¹⁹¹ BALOGH 2004, 266–267; RÁ CZ 2014, 164–166.

¹¹⁹² A sírral kapcsolatban két információra szükséges felhívnom a figyelmet. A sír kartonja szerint a temetkezés tájolása ÉK–DNy (LŐRINCZY 1993, 115), ellentétben a legutóbb közölt ÉNy–DK-i adattal (BALOGH 2004, 266), és a sírből előkerült lókoponya és lábszárcsontok (CSALLÁNY 1972, 23) mellől (részleges lótemetkezés) nem került elő sem zablá, sem pedig vaskengyel.

¹¹⁹³ A részletes közlésnek az adta az apropót, hogy a Móra Ferenc Múzeumtól Bollók Ádám fotót kért a veretekről könyvének illusztrálásához (BOLLÓK 2021, 53. kép 1). A múzeum fotósa a felvétel előtt megkérte a restaurátort, hogy a töredékes veretet ragassza össze. Én viszont arra kértem Vidovics Terézt, hogy a ragasztás előtt tisztítsa meg a vereteket. A restaurálást követően vált láthatóvá a régi, fekete-fehér fotókon csak nagyon halványan, részleteiben is alig látható (80. kép 7; BÁLINT 1992, Taf. 56. 2–4; BÁLINT 1995, 56. kép 2–4) vésett dísz. A veret állapotát jól jelzi, hogy az Avar corpus tervezett kötetéhez az 1980-as évek második felében készült rajzon nem ábrázolták az utánvéséssel kialakított mintát (ezt a rajzot vette át Garam Éva: GARAM 2001, Taf. 94:4). Ekkora a korrózió már befedte a vésett vonalakat, ezért általunk az 1990-es évek végén (80. kép 8), illetve Balogh Csilla által a 2000-es évek elején lerajzoltatott veretek rajzán (BALOGH 2004, 5. kép 31, 15. kép 1–3) sem látszanak. Azt érdemes megjegyezni, hogy Gavritukhin összefoglalójában a klárafalvi veret rajzán viszonylag helyesen ábrázolták BÁLINT 1992, Taf. 2–4 alapján a vésett mintát (GAVRITUKHIN–OBLOMSKIJ 1996, 74, Ris. 35:27). A veretek súlya a restaurálás után némileg megváltozott. A régi adatokat lásd BALOGH 2004, 266.

¹¹⁹⁴ BALOGH 2004, 251.

háromszög az orrot jelzi, míg az indaszerű vésett a hajra utal, az összekötő tagon lévő vízszintes a szájra, a két félköríves bevágás a nyakra.

A klárafalvi öntött ezüstveretekhez valamennyi kutató egyetlen hazai párhuzamként a szentes-lapistói leletegyüttes szimmetrikus ezüstvereteit említette párhuzamként. A vereteket részletesen csak Csallány Dezső írta le, mivel a leletek a háború idején elvesztek.¹¹⁹⁵ A szimmetrikus vereteket elsősorban készítésük technikája, formája és díszítése alapján csoportosították és értékelték. Somogyi Péter és Lőrinczy Gábor után Balogh Csilla figyelt fel a veretek felerősítésének változatos módjára.¹¹⁹⁶ Míg a klárafalvi veret rögzítésére két felforrasztott hurokfül szolgált, addig a szentes-lapistói enyhén domború felületű veretek hátoldalán két, 0,6 cm hosszú és 3 mm átmérőjű szegecs volt forrasztva. A veret méretei: h.: 3 cm, sz.: 1,4 cm, v.: 0,3 cm.¹¹⁹⁷

Érdeemes megemlítenünk, hogy a lapistói veret egyik párhuzamaként említett sardisi,¹¹⁹⁸ rézötvözetből öntött, kettőspajzs alakú példány (h.: 2,6 cm, sz.: 1,35 cm) hátoldalához – ellentétben a lapistói szegecssekkel – két 0,6 cm hosszú hurokfül van forrasztva.¹¹⁹⁹ A freundorfi öntött ezüstveret hátoldalára ugyancsak felszerelő hurkot forrasztottak, annyi különbséggel, hogy itt ezüstdrótból egy U alakot hajlítottak.¹²⁰⁰

A Kárpát-medencében előkerült maszkos veretek közül az öntéssel készült összetett pajzs alakú és halfarokas darabok felerősítési módja nem egységes. Egy típuson belül is eltérés mutatkozik. Az alábbi felszerelési módokat ismerjük: 1. hátlapra forrasztott két szegecs (Szentés-Lapistó), 2. verettel együtt öntött szegecs (Hajdúszoboszló,¹²⁰¹ Mandelos(?),¹²⁰² 3. verettel egybeöntött karikás végű szegecs (Szentés-Borbásföld),¹²⁰³ 4. a veret végei irányába mutató, forrasztott bronzdrótok (Szegevár-Oromdűlő 65. sír), 5. drótból hajlított hurokfül a hátlaphoz forrasztva (Klárafalva B 60. sír), 6. U alakú felszerelő drót a hátlaphoz forrasztva (Freundorf), 7. verettel egybeöntött szögletes, lyukas lemezfülek (Szentés-Nagyhegy 29. sír,¹²⁰⁴ Dél-Magyarország¹²⁰⁵).

A felsorolt öntött maszkos veretek kis száma, változatos formája, díszítése és felszerelési módja nem tesz lehetővé általános következtetések levonását. Arra azonban felhívja a figyelmet, hogy mindegyik darab egyedi készítmény. A veretek jövőbeni értékelésénél – pl. anyagösszetételi vizsgálat stb. – az eddigieknél nagyobb figyelmet kell fordítanunk a felszerelés sajátos megoldására is. Eldöntendő kérdés, hogy ez egyes műhelyekhez vagy egyedi gyakorlathoz köthető.

¹¹⁹⁵ MADARAS–LISKA 2002, 356.

¹¹⁹⁶ SOMOGYI 1987, 121; LŐRINCZY 1996, 183; BALOGH 2004, 251.

¹¹⁹⁷ CSALLÁNY 1934, 207. Balogh Csilla úgy tudta, hogy a veretek felerősítésére nincs adat (BALOGH 2004, 251), azonban mint említettük, Csallány Dezső a tárgy-leírás végén szerepeltette a szegecsket, amit érdemes komolyan venni. Elképzelhető, hogy ő maga nem látta vagy nem figyelte meg alaposan a vereteket, mert apja, Csallány Gábor a neki írt egyik levelében nemcsak alaposan leírta a veretet, de 1:1-es rajzot is készített és be is méretezte. Ezen jól látható a hátlapra merőleges két szegecs (MFM Régészeti Adattár, 1697-93/3, Csallány hagyaték). Ezen kívül a szentesi múzeum őriz egy fotót a lapistói veretekről, ahol a két kettőspajzs alakú veret kissé oldalról van fotózva, mert a szegecs miatt ferdén fekszenek. Az egyik veret vége alatt, a szegecshez kapcsolódóan mintha egy bőrdarab látszódná. Erre, ha nem is egyértelműen, mintha Csallány Dezső is utalna (CSALLÁNY 1934, 207).

¹¹⁹⁸ BÁLINT 1995, 42. kép 11.

¹¹⁹⁹ WALDBAUM 1974, 122, Tab. 45, No. 715.

¹²⁰⁰ SOMOGYI 2014a, 236.

¹²⁰¹ LŐRINCZY 1993, Abb. 7:3–4.

¹²⁰² ERCEGOVIĆ–PAVLOVIĆ 1975.

¹²⁰³ LŐRINCZY 1996. 3. kép.

¹²⁰⁴ CSALLÁNY 1961, 50–51, Taf. XXV. 14.

¹²⁰⁵ GARAM 2001, 129 Taf. 94:5. A veretre, mint óföldrői darabra Garam Éva rossz néven hivatkozik, amit Balogh Csilla átvett (BALOGH 2004, 253). A Nemzeti Múzeumban 15/1929 számon és Délmagyarország néven beletárolt veret a leltárkönyvi bejegyzése szerint Dr. Ladányi István ügyvéd ajándékként került a múzeumba dr. Jónás Elemér közvetítésével. A hajdúszoboszlói és a délmagyarországi veretekre vonatkozó adatokat Gulyás Bencének és Szenthe Gergelynek köszönöm. A Délmagyarországi veret szalagfülei a veret tengelyére merőlegesen állnak.

IRODALOM

- ADAM 2002: *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa*. Hrsg.: Szentpéteri, J. *Archaeologica Hungarica* 13. Budapest 2002.
- АНМЕДОВ 2010: Ахмедов, И. Р.: Проблема «финального» периода культуры рязано-окских финнов (к современному состоянию вопроса). In: *Археология Восточной Европы в I тысячелетии н.э. Проблемы и материалы*. Раннеславянский Мир 13. Исланова, И. В. – Родинкова, В. Е. (отв. ред.) Москва 2010, 7–34.
- АНМЕРОВ 1970: Ахмеров, Р. В.: Уфимские погребения IV–VI вв. н. э. и их место в древней истории Башкирии. In: *Древности Башкирии*. Смирнов, А. П. (отв. ред.). Москва 1970, 161–193.
- ANDRÁSI 2000: András J.: Avar kori varkocsszorítók (Awarenzeitliche Zopfspangen). *Archaeologiai Értésítő* 123–124 (1996–1997) 2000, 85–123.
- ANKE 1998: Anke, B.: *Studien zur reiternomadischen Kultur des 4. bis 5. Jahrhunderts*. Weissbach 1988.
- APOR–ROSZTÓCZY 1939: Apor L. – Rosztóczy E.: A kiszombor O sz. temető csontvázai (Die skelette des Gräberfeldes O von Kiszombor). *Folia Archaeologica* 1–2 (1939) 181–184.
- ARANYAK 1997: *Aranyak a Jósa András Múzeumban (Aranytárgyakat tartalmazó régészeti leletgyűjtések a nyíregyházi Jósa András Múzeum gyűjteményében)*. Régészeti gyűjtemények Nyíregyházán 1. Szerk. Almássy K. – Istvánovits E. – Kurucz K. Nyíregyháza 1997.
- ATASOY 2005: Atasoy, S.: Bronze Lamps from the Istanbul Archaeological Museum: An Illustrated Catalogue. *British Archaeological Reports. International Series* 1436. Oxford 2005. <https://doi.org/10.30861/9781841718729>
- AWAREN IN EUROPA 1985: *Awaren in Europa. Schätze eines asiatischen Reitervolkes 6.–8. Jh.* Hrg.: Menghin, W. – Kürti, B. Frankfurt am Main 1985.
- AZ AVAROK KINCSEI 1986: *Az avarok kincsei. VI–IX. századi leletek a magyar múzeumok gyűjteményeiből*. Kiállításvezető. Szerk.: Kürti B. Budapest 1986.
- BAKAY 1965: Bakay K.: *Régészeti tanulmányok a magyar államalapítás kérdéseihez*. Dunántúli Dolgozatok 1 (1965).
- BÁLINT 1932: Bálint Alajos: Honfoglaláskori sirok Ószentivánon és Bánkúton. (Gräber aus der Landnahmezeit zu Ószentiván und Bánkút). *Dolgozatok* 8 (1932) 256–265.
- BÁLINT 1975: Bálint Cs.: A szaltovó-majaki kultúra avar és magyar kapcsolatairól (On the Avar and Hungarian relations of the Saltovo-Mayak culture). *Archaeologiai Értésítő* 112 (1975) 52–63.
- BÁLINT 1985: Bálint, Cs.: Über die Datierung der osteuropäischen Steppenfunde des frühen Mittelalters. (Schwierigkeiten und Möglichkeiten). *Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 14 (1985) 137–147.
- BÁLINT 1991: Bálint, Cs.: *Südungarn im 10. Jahrhundert*. *Studia Archaeologica* 11. Budapest 1991.
- BÁLINT 1992: Bálint, Cs.: Kontakte zwischen Iran, Byzanz und der Steppe. Das Grab von Üc-Tepe (Sow. Azerbajdzan) und der beschlagverzierten Gürtel im 6. und 7. Jahrhundert. In: *Awarenforschungen* I. Hrsg.: Daim, F. Wien 1992, 309–496.
- BÁLINT 1995: Bálint Cs.: *Kelet, a korai avarok és Bizánc kapcsolatai*. Magyar Őstörténeti Könyvtár. Szeged 1995.
- BÁLINT 2010: Bálint, Cs.: Avar Goldsmiths' Work from the Perspective of Cultural History. In: *'Intelligible Beauty'. Recent Research on Byzantine Jewellery*. Ed.: Entwistle, Ch. – Adams, N. London 2010, 146–160.
- BALOGH 2000: Balogh Cs.: Az avar kori préselt, lemezes boglárók (Die awarenzeitlichen gepreßten blechnenen Agraffen). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 6 (2000) 219–235.
- BALOGH 2002: Balogh Cs.: Régészeti adatok Bács-Kiskun megye területének kora avar kori történetéhez. Előmunkálatok a Duna–Tisza köze avar kori betelepülésének kérdéseihez (Archäologische

- Angaben zur frühawarenzeitlichen Geschichte des Komitates Bács-Kiskun. Vorarbeiten zu den Problemen der Besiedlung des Donau–Theiß-Zwischenstromlandes in der Frühawarenzeit). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 8 (2002) 291–340.
- BALOGH 2004: Balogh Cs.: Martinovka-típusú övgarnitúra Kecelről. A Kárpát-medencei maszkos veretek tipokronológiája (Gürtelgarnitur des Typs Martinovka von Kecel. Die Typochronologie der Maskenbeschläge des Karpatenbeckens). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 10 (2004) 241–303.
- BALOGH 2010: Balogh Cs.: A Felgyő-Ürmös-tanyai avar kori temető (The Avar Cemetery at Felgyő, Ürmös-tanya). In: *Balogh Cs. – P. Fischl K.: Felgyő, Ürmös-tanya. Bronzkori és avar kori leletek László Gyula felgyői ásatásának anyagából*. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Monumenta Archaeologica 1 (2010) 185–261.
- BALOGH 2011: Balogh Cs.: Kora avar kori ún. propeller alakú övveret a kunpeszéri 3. sírból (Frühawarischer sog. propellerförmiger Gürtelbeschlag aus Grab 3 in Kunpeszér). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 12 (2011) 257–276.
- BALOGH 2012: Balogh Cs.: Makó, Mikócsa-halom. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2010 (Archaeological Investigations in Hungary 2010)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2012, 282.
- BALOGH 2013: Balogh Cs.: *A Duna–Tisza köze avar kori betelepülésének problémái*. PhD disszertáció kézirat. Budapest 2013.
- BALOGH 2014: Balogh Cs.: Az avar kori gúlacsüngős fülbevalók. (Die awarenzeitlichen pyramidenförmigen Ohrgehänge.) *Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei* 2014, 91–158.
- BALOGH 2016: Balogh Cs.: *Régészeti adatok a Duna–Tisza közti avarok történetéhez (The history of the Avars in the Danube–Tisza interfluvium as reflected in the archaeological record)*. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia. A PPKE BTK Régészeti Tanszékének kiadványai 6. Szerk.: Major B. – Türk A. Budapest 2016.
- BALOGH 2016a: Balogh Cs.: Csontlemezes skatulyák és dobozkák a Kárpát-medence avar kori anyagában (Bard-boxes and Small Cases Decorated with Carved Bone Plates in the Carpathian Basin from the Avar Period). *Dolgozatok* 9 (19) 2016, 131–158.
- BALOGH 2017: Balogh, Cs.: Orta Tisa Bölgesi 'nde Doğu Avrupa Bozkır Kökenli Göçebe Bir Topluluğa Ait Mezarlık 'Makó, Mikócsa-Halom, Macaristan' (A Cemetery Belonging to An Nomad Community of Eastern Europe Steppe Origin in the Middle Tisza Region 'Makó, Mikócsa-Halom, Hungary'). *Art Sanat* 7 (2017) 53–70.
- BALOGH 2018: Balogh Cs.: *Avar kori temetők Bács-Kiskun megyében I (Avar Age Cemeteries in Bács-Kiskun County (Hungary))*. Archaeologia Cumanica 4. Szerk.: Somogyvári Á. Kecskemét 2018.
- BALOGH–KÖHEGYI 2019: Balogh Cs. – Köhegyi M.: Fajsz környéki avar kori temetők II. Kora avar kori sírok Fajsz-Garadombon (Awarzeitliche Gräberfelder in der Umgebung von Fajsz. Frühawarenzeitliche Gräber von Fajsz-Garadomb). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 7 (2001) 333–363.
- BALOGH–LŐRINCZY 2018: Balogh Cs. – Lőrinczy G.: Az avar kori női fejdíszek egy változata – a verebetes párták (A variant of the Avar age female headdresses – The headdresses decorated with mounts). *Iuxta Danubium* 16. Komárom–Komárom 2018, 118–143.
- BALOGH–PÁSZTOR 2015: Balogh Cs. – Pásztor A.: Az avar kori nagy gyöngycsüngős fülbevalók (Large bead-pendant earrings from the Avar period). In: *Hadak útján XXIV-1. A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája Esztergom, 2014. november 4–6*. Szerk.: Balogh Cs. – Major B. Budapest–Esztergom 2015, 581–648.
- BALOGH–WICKER 2012: Balogh Cs. – Wicker E.: Avar nemzetségfő sírja Petőfiszállás határából (Das awarenzeitliche Sippenhäuptlingsgrab von Petőfiszállás). In: *Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére*. Szerk.: Vida T. Budapest 2012, 551–582.

- BANNER 1934: Banner J.: A hódmezővásárhelyi városi múzeum régészeti osztályának első öt éve (Die ersten fünf Jahre der Archäologischen Abteilung des Städtischen Museums in Hódmezővásárhely). *Csongrád megyei Könyvtár* 7. Hódmezővásárhely 1934.
- BANNER 1937: Banner J.: A hódmezővásárhelyi városi múzeum ásatai 1935-ben (Die Ausgrabungen des Museums von Hódmezővásárhely im Jahre 1935). *Dolgozatok* 13 (1937) 50–77.
- BANNER–BÁLINT 1935: Banner J. – Bálint A.: A szakálhái őskori telep (Die prähistorische Ansiedlung in Szakálhát). *Dolgozatok* 11 (1935) 76–96.
- BÁRDOS–GARAM 2009: Bárdos, E. – Garam, É.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Zamárdi-Rétiföldek. Teil I.* Monumenta Archaeologica Avarorum 9. Budapest–Kaposvár 2009.
- BÁRDOS–GARAM 2014: Bárdos, E. – Garam, É.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Zamárdi-Rétiföldek. Teil II.* Monumenta Archaeologica Avarorum 9. Budapest–Kaposvár 2014.
- BÂRZU 2010: Bârzú, L.: Ein gepidisches Denkmal au Siebenbürgen das Gräberfeld Nr. 3 von Bratei. *Archaeologia Romanica* 4. Cluj-Napoca–Bistrița 2010.
- BENDE 2000: Bende L.: Fülkesírok a pitvarosi avar kori temetőben. Adatok a fülkés és lószerszámos temetkezések kronológiájához (Stollengräber im awarenzeitlichen Gräberfeld von Pitvaros. Angaben zur Chronologie der Stollengräber und Bestattungen mit Pferdegeschirr). In: *Hadak útján*. Szerk.: Bende L. – Lőrinczy G. – Szalontai Cs. Szeged 2000, 241–279.
- BENDE 2003: Bende L.: Temetkezési szokások a székkutas-kápolnadűlői avar temetőben (Bestattungssitten im awarenzeitlichen Gräberfeld von Székkutas-Kápolnadűlő). In: *B. Nagy Katalin: A székkutas-kápolnadűlői avar temető*. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Monumenta Archaeologica 1. Szerk.: Bende L. – Lőrinczy G. Szeged 2003, 305–330.
- BENDE 2006: Bende L.: *Temetkezési szokások a Körös–Tisza–Maros közén az avar kor második felében*. PhD disszertáció kézirat. Budapest 2006.
- BENDE 2017: Bende L.: *Temetkezési szokások a Körös–Tisza–Maros közén az avar kor második felében*. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia. A PPKE BTK Régészeti Tanszékének kiadványai 8. Szerk.: Major B. – Türk A. Budapest 2017.
- BENDE–LŐRINCZY 1997: Bende L. – Lőrinczy G. A szegvár-oromdűlői 10–11. századi temető (Das Gräberfeld von Szegvár-Oromdűlő aus dem 10. bis 11. Jahrhundert). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 3 (1997) 201–286.
- BENDE–LŐRINCZY s. a. Bende, L. – Lőrinczy, G.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Szegvár-Szőlőkalja*. s. a.
- BENDE–LŐRINCZY–TÜRK 2013: Bende L. – Lőrinczy G. – Türk A.: Újabb 10. századi sírok a Maros-torkolat Duna–Tisza közti oldaláról. Régészeti adatok egy szaltovói párhuzamú tárgytypus értelmezéséhez és a honfoglalás kori temetkezési szokásokhoz (A Unique Find with Saltovo Analogies in the 10th Century Material of the Carpathian Basin). In: *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára*. Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 3. Szerk.: Révész L. – Wolf M. Budapest 2013, 25–68.
- BENEDEK–MARCSEK 2017: Benedek A. – Marcsik A.: Kora avar kori temetőrészlet Kövegyről. Új temetkezési szokások a Tisza–Körös–Maros mentén a kora avar korból (Cemetery part from the Early Avar Age in Kövegy New burial habits in the Early Avar Age along the rivers Tisza–Körös–Maros). In: *Út(on) a kultúrák földjén. Az M43-as autópálya Szeged-országhatár közötti szakasz régészeti feltárásai és a hozzá kapcsolódó vizsgálatok*. Szerk.: T. Gábor Sz. – Czukor P. Szeged 2017, 369–442.
- BERTA–MAJOR 2021: Berta N. – Major P.: 25/2. Derecske, Hosszú-lapos (61768) In: *Sztrádaörökség. Válogatás az M35-ös és M4-es autópálya régészeti feltárásaiból*. Szerk.: Kolozsi B. – Nagy E. Gy. – Priskin A. Debrecen 2021, 69–72.
- BOLLÓK 2021: Bollók Á.: *Az arany évszázada. Az avar kaganátus felemelkedése és tündöklése a Kárpát-medencében*. Budapest 2021.

- BÓNA 1957: Bóna I.: Az ürböpusztai avar temető (Le cimetèriere avar de Ürböpuszta). *Archaeologiai Értesítő* 84 (1957) 155–174.
- BÓNA 1965: Bóna I.: Népvándorlaskor. In: *Orosháza története*. Szerk.: Nagy Gy. Orosháza 1965, 114–135.
- BÓNA 1970: Avar lovassír Iváncsáról (Grave of an avar horseman at Iváncsa). *Archaeologiai Értesítő* 97 (1970) 243–263.
- BÓNA 1973: Bóna I.: *VII. századi avar települések és Árpád-kori magyar falu Dunaújvárosban (Awari-sche Siedlungen aus dem 7. Jahrhundert und ein ungarisches Dorf aus der Árpádenzeit [11.–13. Jh.] in Dunaújváros)*. Fontes Archaeologici Hungariae. Budapest 1973.
- BÓNA 1979: Bóna I.: A szegvár-sápoldali lovassír. Adatok a korai avar temetkezési szokásokhoz (Das Reitergrab von Szegvár-Sápoldal. Beiträge zu den frühawarischen Bestattungssitten). *Archaeologiai Értesítő* 106 (1979) 3–32.
- BÓNA 1980: Bóna, I.: Studien zum frühawarischen Reitergrab von Szegvár. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 32 (1980) 31–95.
- BÓNA 1983: Bóna I.: A XIX. század nagy avar leletei (Die grossen Awarenfunde des 19. Jahrhunderts). *A Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve* (1982–83) 1983, 81–160.
- BÓNA 1986: Bóna I.: Szabolcs-Szatmár megye régészeti emlékei I. In: *Szabolcs-Szatmár megye műemlékei*. Szerk.: Entz G. Budapest 1986, 15–91.
- BÓNA 2000: Bóna, I.: Ein frühawarisches Gräberfeld in der Unio-Sandgrube von Várpalota. *Communications Archaeologicae Hungariae* 2000, 123–160.
- BÓNA 2002: Hajdúböszörmény-Zelemer(?), „Zeleméri puszta”. In: ADAM 2002, 155.
- BÓNA–NAGY 2002: Bóna I. – Nagy, M.: Hódmezővásárhely-Kishomok (Kom. Csongrád). In: *Bóna, I. – Nagy, M.: Gepidische Gräberfelder am Theissgebiet I*. Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae 1. Hrsg.: Bóna, I. – Garam, É – Vida, T. Budapest 2002, 34–189.
- BÓNA–NAGY 2002: Bóna, I. – Nagy, M.: *Gepidische Gräberfelder am Theissgebiet I*. Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae 1. Hrsg.: Garam, É. – Vida, T. Budapest 2002.
- BRONK RAMSEY 2009: Bronk Ramsey, C.: Bayesian analysis of radiocarbon dates. *Radiocarbon* 51/1 (2009) 337–360. <https://doi.org/10.1017/S0033822200033865>
- BUGARSKI 2009: Бугарски, И.: *Некрополе из года антике и раној средњеј века на локалитету Чук*. Београд 2009.
- CS. SEBESTYÉN: Cs. Sebestyén K.: „A sagittis Hungarorum...” A magyarok íjja és nyila. *Dolgozatok* 8 (1932) 167–255.
- CSALLÁNY 1900: Csallány G.: Avar sírleletekről Szentes határában Donáton. *Archaeologiai Értesítő* 20 (1900) 393–398.
- CSALLÁNY 1933: Csallány D.: *A kunszentmártoni avar kori ötvössír. (Goldschmiedergab aus der Avarzeit von Kunszentmárton (Ungarn)*. Szentes 1933.
- CSALLÁNY 1934: Csallány D.: A Szentes-lapistói népvándorlaskori sírlelet (Der Grabfund von Szentes-Lapistó aus der Völkerwanderungszeit). *Dolgozatok* 9–10 (1933–34) 1934, 206–214.
- CSALLÁNY 1934a: Csallány G.: Avarkori és IX–XIII. századi magyar leletek a szentesi múzeumban (Avarische und aus dem IX–XIII. Jahrhundert stammende ungarische Funde im Museum zu Szentes). *Dolgozatok* 9–10 (1933–34) 1934, 221–250.
- CSALLÁNY 1935: Csallány, G.: Újabb leletek a múzeumban. *Aranykalász* II:1 (1935) 48.
- CSALLÁNY 1939: Csallány G.: A Szentes-derekegyházi népvándorlaskori sírlelet. (Der völkerwanderungszeitliche Grabfund von Szentes-Derekegyháza). *Folia Archaeologica* 1–2 (1939) 116–120.
- CSALLÁNY 1939a: Csallány D.: Kora-avarkori sírleletek (Grabfunde der Frühawarenzeit). *Folia Archaeologica* 1–2 (1939) 121–180.

- CSALLÁNY 1943: Csallány D.: A Deszk-D. számú temető avar sírjai (Les tombes avars du cimetiére de „Deszk D”). *Archaeologiai Értesítő* (1943) 160–173.
- CSALLÁNY 1953: Csallány D.: A bácsújfalusi avarkori hamvasztásos lelet. Adatok a kuturgur-bolgárok (hunok) temetési szokásához és régészeti hagyatékához (Trouvaille d’objets incinérés de l’époque avare á Bácsújfalu. Contributions á l’étude des rites funéraires et au legs archéologique des koutourgours bulgares (huns). *Archaeologiai Értesítő* 80 (1953) 133–141.
- CSALLÁNY 1956: Csallány, D.: *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa*. Budapest 1956.
- CSALLÁNY 1960: Csallány D.: Szabolcs-Szatmár megye avar leletei. (Awarische Funde des Komitats Szabolcs-Szatmár). *A Nyíregyházi Jóna András Múzeum Évkönyve* 1 (1958) 31–87.
- CSALLÁNY 1961: Csallány, D.: *Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (454–568 u. Z.)* *Archaeologia Hungarica* 38, Budapest 1961.
- CSALLÁNY 1972: Csallány D.: Avarkori páncélmaradványok a Kárpát-medencében. I. rész (Die Panzer der Awarenzeit im Karpatenbecken). *A Nyíregyházi Jóna András Múzeum Évkönyve* 12–14 (1969–1971) 1972, 7–44.
- CSALOG 1958: Csalog J.: Szegvár-Kórógy-szentgyörgy. *Régészeti Füzetek* 10 (1958) 32.
- CSÁNYI 2004: Csányi M.: Rákócziújfalú, Felsővarsány. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2003 (Archaeological Investigations in Hungary 2003)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2004, 276.
- CSÉPLŐ 1896: Cséplő P.: Ártándi sírlelet. *Archaeologiai Értesítő* 16 (1896) 412–416.
- CSIKY 2015: Csiky, G.: *Avar-Age Polearms and Edged Weapons. Classification, Typology, Chronology and Technology*. In: *East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450*. Vol. 32. Ed.: Curta, F. Leiden–Boston 2015. <https://doi.org/10.1163/9789004304543>
- CSIKY 2022: Csiky G.: A szegvár-oromdülői avar temető közelharci fegyverei. Vágó- és szűrőfegyverek (Close-combat weapons (edged weapons and polearms) from the Avar Age Szegvár-Oromdülő cemetery). In: *A szegvár-oromdülői temető és a Tiszántúl kora avar idősza*. *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia* 25. – Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok 5. Szerk.: Lőrinczy G. – Major B. – Türk A. Budapest 2022, 599–645. https://doi.org/10.55722/Arpad.Kiad.2022.5_07
- CSUTHY 2015: Csuthy A.: Az avar kori félgömb alakú és rozettás lószerszámveretek. (Hemispherical horse harness mounts and rosettes from the Avar period.) In: *Hadak útján XXIV. A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája. 1. kötet. Esztergom, 2014. november 4–6*. *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia* Volume 3.1. Szerk.: Balogh Cs. – Major B. Budapest–Esztergom 2015, 669–690.
- DAIM 1987: Daim, F.: *Das awarische Gräberfeld von Leobersdorf, NÖ*. Studien zur Archäologie der Awaren 3/1–2. Dph 194. Wien 1987.
- DEÁK–SZABÓ 2017: Deák R. – Szabó L.: Aranypárták Derecskéről. *Határtalan régészet* 2017:3, 62–66.
- DIE WELT VON BYZANZ 2004: *Die Welt von Byzanz. Europas östliches erbe*. Hrsg.: Wamser, L. München 2004.
- DIENES 1973: Dienes I.: Honfoglalás kori veretes tarsoly Budapest-Farkasrétről. (Beschlagverzierte landnahmezeitliche Tasche von Budapest-Farkasrét). *Folia Archaeologica* 24 (1973) 177–217.
- DIENES 1996: Dienes I.: A Szabolcs megyei honfoglalás és kora Árpád-kori temetők terepbejárás naplója (Jegyzetekkel ellátta: Németh Péter). In: *Tanulmányok, közlemények. A honfoglalás emlékére 896–1996*. Szerk.: Németh P. Nyíregyháza–Szabolcs 1996, 287–372.
- DISTELBERGER 1997: Distelberger, A.: *Das awarische Gräberfeld von Mistelbach (Niederösterreich)*. Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie 3. Innsbruck, 1996.
- DISTELBERGER 2004: Distelberger, A.: *Österreichs Awarinnen. Frauen aus Gräbern des 7. und 8. Jahrhunderts*. AFNÖ 3. Niederösterreichisches Institut für Landeskunde, St. Pölten 2004.
- DÖRNER 1960: Dörner, E.: Mormînt din epoca avară la Sînpetru-German. (Tombe de l’epoque avare déconverte á Sînpetru-German). *Studii și Cercetări de Istorie Veche* 11 (1960) 423–434.

- DÖRNER 1970: Dörner, E.: Cercetări și săpături arheologice în județul Arad. (Recherches et fouilles archéologiques dans le département l'Arad.) *Materiale și Cercetări Arheologice* 9 (1970) 445–465. <https://doi.org/10.3406/mcarh.1970.1381>
- ECSEDI 1930: Ecsedi I.: *Vezető Debrecen sz. kir. város Déri-múzeumában*. Debrecen 1930.
- ECSEDI–SŐREGI 1930: Ecsedi I. – Sőregi J.: Jelentés Debrecen szabad királyi város Déri múzeumának 1929. évi működéséről. *Debrecen sz. kir. város Déri-Múzeumának Kiadványa* 25. Debrecen 1930, 3–38.
- ERDÉLYI 1956: Erdélyi I.: Az avarkori csontmegmunkálás néhány kérdéséről. *Archaeologiai Értesítő* 83:1 (1956) 46–50.
- ERDÉLYI 1958: Erdélyi I.: *A jánoshidai avarkori temető (Das awarenzeitliche Gräberfeld von Jánoshida)*. Régészeti Füzetek Ser. II. No. 1. Budapest 1958.
- ERDÉLYI 1967: Erdélyi I.: Néprajzi jegyzetek Észak-Mongóliából. *Ethnographia* 78 (1967) 124–125.
- ERDÉLYI–SALAMON 1971: Erdélyi, I. – Salamon, Á.: *Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Környe*. Studia Archaeologica 5. Budapest 1971.
- ERCEGOVIĆ–PAVLOVIĆ 1975: Ercegović-Pavlović, S.: Avarski konjanički grob iz Mandjelosa. (La tombe de cavalier avare de Mandjelos). *Starinar* 24–25 (1973–1974) 1975, 107–114.
- FETTICH 1937: Fettich N.: *A honfoglaló magyarság fémművészete*. Archaeologia Hungarica 21. Budapest 1937.
- FETTICH 1965: Fettich, N.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Pilismarót-Basaharc*. Studia Archaeologica 3. Budapest 1965.
- FODOR 1996: Fodor I.: Endrőd (Békés m.). In: „Őseinket felhozád...” *A honfoglaló magyarság*. Szerk.: Fodor I. Budapest 1996, 219.
- GÁLL 2017: Gáll, E.: *At the Periphery of the Avar Core Region. 6th–8th Century Burial Sites near Nădlac (The Pecica–Nădlac Motorway Rescue Excavations)*. Patrimonium Archaeologicum Transylvanicum Vol. 13. Paris–Budapest, 2017.
- GARAM 1979: Garam, É.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Kisköre*. Fontes Archaeologici Hungariae. Budapest 1979.
- GARAM 1990: Garam, É.: Bemerkungen zum ältesten Fundmaterial der Awarenzeit. In: *Typen der Ethnogenese unter Besonderer Berücksichtigung der Bayern*. II. Hrsg.: Freisinger, H. – Daim, F. Wien 1990, 253–272.
- GARAM 1991: Garam, É.: Über Halsketten, Halsschmucke mit Anhängern und Juwelenkragen byzantinischen Ursprungs aus der Awarenzeit. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 43 (1991) 151–179.
- GARAM 1992: Garam, É.: Die münzdatierten Gräber der Awarenzeit. In: *Awarenforschungen* 1. Archaeologia Austriaca Monographien 1–2. Studien zur Archäologie der Awaren 4. Hrsg.: Daim, F. Wien 1992, 135–250.
- GARAM 1993: Garam, É.: *Katalog der awarenzeitlichen Goldgegenstände und der Fundstücke aus den Fürstengräbern im Ungarischen Nationalmuseum*. Catalogi Musei Nationalis Hungarici. Seria Archaeologica 1, Budapest 1993.
- GARAM 1995: Garam, É.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred*. Cemeteries of the Avar Period (567–829) in Hungary. Vol. 3. Budapest 1995.
- GARAM 1998: Garam, É.: Avar kori csont ostor- vagy korbácsvégek és ostorbuzogányok (Awarenzeitliche Knochenpeitschen- oder Karbatschenenden und Peitschenkeulen). *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 1998, 109–121.
- GARAM 2001: Garam, É.: *Funde byzantinischer Herkunft in der Awarenzeit vom Ende des 6. bis zum Ende des 7. Jahrhundert*. Monumenta Avarorum Archaeologica 5. Budapest 2001.
- GARAM 2002: Garam, É.: Ketten und Schlüssel in frühawarenzeitlichen Frauengräbern. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2002, 153–176.

- GARAM 2005: Garam É.: Avar kori női fejdíszek. *Zalai Múzeum* 14 (2005) 169–181.
- GARAM 2009: Garam É.: Avar kori faedények (Awarenzeitliche Holzgefäße). In: „*In terra quondam Avarorum...*” *Ünnepi tanulmányok H. Tóth Elvira 80. születésnapjára*. Archaeologica Cumanica 2. Szerk.: Somogyvári Á. – V. Székely Gy. Kecskemét 2009, 79–100.
- GARAM 2011: Garam, É.: Kugeln–Kapseln–Taschen–Scheiben in awarenzeitlichen Gräbern. *Baye-rische Vorgeschichtsblätter* 75 (2010) 148–167.
- GARAM 2014: Garam É.: Egy avar kori falu gazdálkodásáról, kézművességéről, életmódjáról a falu temetője sírjaiban talált tárgyak tükrében (The economy, the craft industry and the life-style of an Avar period village in the light of the grave goods from the village cemetery). In: *Avarok pusztái. Tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára*. Opitz Archaeologica 6. – Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 2. Szerk.: Anders A. – Balogh Cs. – Türk A. Budapest 2014, 279–290.
- GARAM 2018: Garam, É.: *Das awarenzeitlichen Gräberfeld in Zamárdi-Rétiföldek*. Monumenta Avarorum Archaeologica 12. Budapest 2018.
- GAVRITUKHIN–OBLOMSKIJ 1996: Гавритухин, И. О. – Обломский, А. М.: *Гапоновский клад и его культурно-исторический контекст*. Раннеславянский Мир 3. Москва 1996.
- GEDAI 1985: Gedai, I.: Bemerkungen zum Datierungswert des numismatischen Fundmaterials. *Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 16 (1985) 195–197.
- GIMÉRT 1899: *A Hód-Mező-Vásárhelyi M. Kir. Állami Polgári Fiu-Iskola Értesítője az 1898-1899. tan-évről*. Hódmező-Vásárhely 1899.
- GULYÁS 2010: Gulyás Gy.: Makó, Pap-hát. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2009. (Archaeological Investigations in Hungary 2009)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2010, 272–273.
- GULYÁS ET AL. 2018: Gulyás, S. – Balogh, Cs. – Marcsik, A. – Sümegi, P.: Simple calibration versus Bayesian modelling of archeostatigraphically controlled 14C ages in an early Avar age cemetery from se Hungary: results, advantages, pitfalls. *Radiocarbon* 60:5 (2018) 1335–1346. <https://doi.org/10.1017/RDC.2018.116>
- GULYÁS–LŐRINCZY 2018: Gulyás B. – Lőrinczy G.: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye avar sírleletei IV. A tiszavasvári-koldusdombi kora avar kori temető (Avar finds from Szabolcs-Szatmár-Bereg County IV. Early Avar graves from Tiszavasvári–Koldusdomb). In: „*Vadrózsából tündérsípot csináltam*” *Tanulmányok Istvánovits Eszter 60. születésnapjára*. Szerk. L. Nagy Márta – L. Szőlösi Katalin. Nyíregyháza 2018, 529–570.
- GULYÁS–LŐRINCZY 2018a: Gulyás B. – Lőrinczy G.: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye avar sírleletei V. Kora avar kori padmalyos temetkezés Tiszavasvári-Eszenyi-telekről. (Avar finds from Szabolcs-Szatmár-Bereg county V. An Early Avar niche-grave from Tiszavasvári-Eszenyi-telek). In: *Két világ határán*. Szerk.: Varga M. – Szentpéteri J. Kaposvár 2018, 89–109.
- GULYÁS–SAMU 2022: Gulyás B. – Samu L.: A Szegvár-orumdülői növényi ornamentikával díszített és a maszkos veretek kapcsolatai. (The connections of the belt mounts decorated with plant ornaments and human face depiction at Szegvár-Oromdülő). In: *A szegvár-orumdülői temető és a Tiszántúl kora avar idősza*. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 25. – Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok 5. Szerk.: Lőrinczy G. – Major B. – Türk A. Budapest 2022, 555–597. https://doi.org/10.55722/Arpad.Kiad.2022.5_06
- HÁGA 2021: Hága T.: A lelőhely és a leletegyüttes feltárása. A leletanyag bemutatása. In: *A kagán lovasa*. Szerk.: Dr. Dani J. – Hága T. K. Debrecen 2021, 13–22, 29–34.
- HÁGA–DEÁK–SZABÓ 2017: Hága T. – Deák R. – Szabó L.: Nemesfém viseleti tárgyak az avar korban. In: *Aurul și argintul antic al României*. Szerk.: Oanță-Marghitu, R. – Dani, J. Debrecen 2017, 118–119.

- HAMPEL 1898: Hampel J.: A Nemzeti Múzeum Régiség Osztályának gyarapodása. *Archaeologiai Értesítő* 18 (1898) 444–445.
- HAMPEL 1902: Hampel J.: A nemzeti múzeumi régiségtár gyarapodása 1902-ben. *Archaeologiai Értesítő* 22 (1902) 419–448.
- HAMPEL 1905: Hampel, J.: *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn I–III*. Braunschweig 1905.
- HARASZTI–BEDE 2018: Haraszi L. – Bede Á.: Avar kori sírok Mindszent-Szegvári út, Szőlő-part lelőhelyen (Avar-period tombs from the border of Mindszent). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve Új folyam* 5 (2018) 45–57.
- HARHOIU 1994: Harhoiu, R.: La Romania all'epoca degli Ostrogoti. In: *I Goti*. Eds.: Bierbrauer, V. et al. Milano 1994, 154–163.
- HARHOIU 1998: Harhoiu, R.: *Die frühe Völkerwanderungszeit in Rumänien*. București 1998.
- HEINRICH-TAMÁSKA–VOSS 2018: Heinrich-Tamáská, O. – Voss, H.-U.: Goldene Pseudoschnallengürtel in der Avaria (7. Jh. n. Chr.): Studien zu Konstruktion, Herstellungs- und Verzierungstechniken sowie zum Material. In: *Über den Glanz des Goldes und die Polychromie. Technische Vielfalt und kulturelle Bedeutung vor- und frühgeschichtlicher Metallarbeiten. Akten des 2. und 3. Workshops des Netzwerks Archäologisch-Historisches Metallhandwerk in Frankfurt am Main, 24.–27.10.2013, und in Berlin, 11.–12.05.2017*. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte 24. Hrsg.: Eilbracht, H. – Heinrich-Tamáská, O. – Niemeyer, B. – Reiche, I. – Voß, H.-U. Bonn 2018, 125–175.
- HERENDI 2012: Herendi O.: Avar kori női sír Hódmezővásárhely-Kopáncson (Csongrád megye). (Avar Age female grave at Hódmezővásárhely-Kopáncs (Csongrád County). In: *Évkönyv és jelentés a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat 2009. évi feltárásairól. (Field Service for Cultural Heritage 2009 yearbook and review of archeological investigations.)* Szerk.: Kvassay J. Budapest 2012, 351–362.
- HORVÁTH 1935: Horváth T.: Az üllői és a kiskőrösi avar temető (Die avarischen Gräberfelder von Üllő und Kiskőrös). *Archaeologia Hungarica* 19. Budapest 1935.
- HUBER 2000: Huber, E. H.: Die awarischen Gräber vom Aspangbahnhof im 3. Wiener Gemeindebezirk. *Fundort Wien. Berichte zur Archäologie* 3 (2000) 4–16.
- IERUSALIMSKAJA 1996: Ierusalimskaja, A. A.: *Die Gräber der Moščevojaja Balka. Frühmittelalterlich Funde an der nordkaukasischen Seidenstraße*. München 1996.
- ISTVÁNOVITS 1991: Istvánovits E.: Adatok a Felső-Tisza-vidék 4–5. századi történetéhez a tiszadobi temető alapján. (Beiträge zur Geschichte des oberen Theißgebiets in dem 4–5. Jahrhundert). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1984/85-2 (1991) 29–54.
- ISTVÁNOVITS ET AL. 2000: Istvánovits E. – Almássy K. – Száraz Cs. – Kurucz K.: Újfehértó területének története a kezdetektől a honfoglalás koráig. In: *Újfehértó története*. Szerk.: Buczkó J. Újfehértó 2000, 43–123.
- ISTVÁNOVITS–LŐRINCZY 2017: Istvánovits E. – Lőrinczy G.: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye avar sírleletei III. Avar temető és település Nyíregyháza és Tiszavasvári határából (Avarian finds of Szabolcs-Szatmár-Bereg County III. Avarian Age cemetery and settlement parts from the vicinities of Tiszavasvári and Nyíregyháza). *A Nyíregyházi Jónás András Múzeum Évkönyve* 59 (2017) 35–178.
- ISTVÁNOVITS–LŐRINCZY–PINTYE 2005: Istvánovits E. – Lőrinczy G. – Pintye G.: A szegvár-oromdülői császárkori telep. (Die frühkaiserzeitlichen Siedlung von Szegvár-Oromdülő). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 11 (2205) 51–114.
- IVANIŠEVIĆ–KAZANSKI–MASTYKOVA 2006: Ivanišević, V. – Kazanski, M. – Mastykova, A.: *Les nécropoles de Viminacium à l'époque des grandes migrations*. Collège de France – CNRS Centre de Recherche d'histoire et civilisation de Byzance Monographies 22. Paris 2006.
- IERUSALIMSKAJA 2012: Иерусалимская, А. А.: *Мошевая Балка: необычный археологический памятник на Северокавказском шелковом пути*. Санкт-Петербург 2012.

- JUHÁSZ 1973: Juhász I.: Néhány Békés megyei avar kori leletről (Some Avar age finds in the county of Békés). *A Békés Megyei Múzeumok Közleményei* 2 (1973) 99–115.
- JUHÁSZ 1995: Juhász, I.: *Awarenzeitliche Gräberfelder in der Gemarkung Orosháza*. Monumenta Avarorum Archaeologica 1. Budapest 1995.
- JUHÁSZ 2004: Juhász, I.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Szarvas-Grexa-téglagyár*, FO 68. Monumenta Avarorum Archaeologica 7. Budapest 2004.
- KADA 1908: Kada E.: Gátéri (kun-kisszállási) temető a régibb középkorból. *Archaeologiai Értesítő* 28 (1908) 330–339.
- KALMÁR 1943: Kalmár J.: Népvándorláskori akasztóhorgok és veretek (Metallhaken und Beschläge der ungarländischen Völkerwanderungszeit). *Archaeologiai Értesítő* 56 (1943) 149–159.
- KESZI 2016: Keszi T.: Avar ötvöstárgyak Mezőfalváról. *Az Intercisa Múzeum Évkönyve* 1 (2016) 95–96.
- KISLÉGHY NAGY 1911: Kisléghy Nagy Gy.: Torontál vármegye őstörténete. In: Borovszky S.: *Torontál vármegye. Magyarország vármegyéi és városai*. Budapest 1911, 304–330.
- KISLÉGHY NAGY 2010: Kisléghy Nagy Gy.: *Archaeológiai napló*. Szerk.: Lőrinczy G. Szeged–Temesvár 2010.
- KISS 1982: Kiss, A.: Die goldbeschlagenen Schalen der Fürstengräber von Szeged Nagyszéksós und Apahida I–II. (A Szeged-nagyszéksósi és apahidai fejedelmi sírok aranyveretes csészéi). *Folia Archaeologica* 33 (1982) 163–185.
- KISS 1984: Kiss G.: A regölyi temető. In: Kiss G. – Somogyi P.: *Tolna megyei avar temetők*. Dissertationes Pannonicae III/2. Budapest 1984, 123–160.
- KISS 1991: Kiss, A.: Zur Zeitstellung des „münzdatierten“ awarischen Fürstengrabes von Kunágota (A kunágotai éremmel „keltezett” avar kori fejedelmi sír időrendjéhez). *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 36 (1991) 67–84.
- KISS 1996: Kiss, A.: *Das awarenzeitlich gepidische Gräberfeld von Kölked-Feketekapu A*. Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie 2, Studien zur Archäologie der Awaren 5. Innsbruck 1996.
- KISS 1997: Kiss A.: Az avar kori tegeztek csontlemezeinek kronológiájához (Zur Chronologie der Beinbeschläge der awarenzeitlichen Köcher). *Archaeologiai Értesítő* 123–124 (1996–1997) 1997, 75–83.
- KISS 2001: Kiss, A.: *Die awarenzeitlichen Gräberfelder von Kölked-Feketekapu B*. Teil I–II. Monumenta Avarorum Archaeologica 6. Budapest 2001.
- КОМАР 2004: Комар, А. В.: Кутригуры и утигуры в Северном Причерноморье. In: *Сугдейский сборник*. Ред.: В. В. Майко. Киев–Судак 2004, 169–200.
- КОМАР–КУБИШЕВ–ОРЛОВ 2006: Комар, А. В. – Кубышев, А. И. – Орлов, Е. С.: Погребения кочевников VI–VII вв. из Северо-Западного Приазовья. *Стени Европы в эпоху средневековья Т. 6*. Евлевский, А. В. (отв. ред.). Донецк 2006, 245–374.
- KOREK 1942: Korek J.: A Szarazér-dűlői avar lovassír (Avarien Reitergrab in Szarazér-dűlő). *Dolgozatok* 18 (1942) 156–159.
- KOVÁCS 1913: Kovács I.: A mezőbándi ásatások (Les fouillages de Mezőbánd). *Dolgozatok* 4 (1913) 265–429.
- KOVÁCS 1995: Kovács L.: A Kárpát-medence kétélű kardjai a 10. század 2. feléből. (Adattár) (Die zweischneidige Schwerter des Karpatenbeckens im 2. Hälfte des 10. Jhs. (Katalog). *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 1994–1995 (1995) 153–189.
- KOVALOVSZKI 1957: Kovalovszki J.: *Régészeti adatok Szentes környékének településtörténetéhez*. Régészeti Füzetek Ser. I. No. 5 (1957).
- KOVALOVSZKI 1975: Kovalovszki J.: Előzetes jelentés a dobozi Árpád-kori faluásatásról. 1962–1974 (Vorbericht über die Ausgrabung des árpádenzeitlichen Dorfes Doboz. 1962–1974) *Archaeologiai Értesítő* 102 (1975) 204–223.

- KOVALOVSZKI 1989: Kovalovszki J.: Doboz történetének vázlata a legrégebbi időktől a középkor végéig. In: *Dobozi tanulmányok*. Szerk.: Réthy Zs. Békéscsaba 1989, 115–147.
- KOVRIG 1963: Kovrig, I.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán*. Archaeologia Hungarica 40. Budapest 1962.
- KOVRIG–KOREK 1960: Kovrig, I. – Korek, J.: Le cimetière de l' èpoque avare de Csóka (Coka). *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 12 (1960) 257–297.
- KŐHEGYI–VÖRÖS 2011: Kőhegyi M. – Vörös G.: *Madaras-Halmok. Kr. u. 2–5. századi szarmata temető*. Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 1. Szerk.: Felföldi Sz. Szeged 2011.
- KRALOVÁNSZKY 1992: Kralovánszky A.: A hajdúdorogi VII. századi avar temető (előzetes ismertetés) (A 7th Century Avar Cemetery from Hajdúdorog (preliminary report)). *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve* 1989–90 (1992) 117–139.
- KRASKOVSKÁ 1972: Kraskovská, L.: *Slovansko-avarské pohrebisko pri Zahorskej Bystrici*. Bratislava 1972.
- KROPOTKIN 1962: Крoпoткин, В. В.: *Клады византийских монет на территории СССР*. Свод Археологических источников Е 4-4. Ленинград 1962.
- KULCSÁR 1998: Kulcsár V.: *A kárpát-medencei szarmaták temetkezési szokásai (The burial rite of the Sarmatians of the Carpathian basin)*. Múzeumi Füzetek 49, Aszód 1998.
- KÜRTI 1983: Kürti B.: *Az avarok kora*. In: *Szeged története* 1. Szerk.: Kristó Gy. Szeged 1983, 170–206.
- KÜRTI 2002: Kürti, B.: Deszk Sz; Ferencszállás-Lajtár Gy. – Bárdos P. halma; Kiszombor I; Klárafalva B; Makó. In: ADAM 2002, 112, 139, 202, 204–205, 232.
- KÜRTI 2003: Kürti B.: Avar lovas – magyar lovas Szöregen és Eperjesen (Awarischer Reiter – ungarischer Reiter in Szöreg und Eperjes). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 9 (2003) 229–242.
- KÜRTI–LŐRINCZY 1991: Kürti B.: „...avarnak mondták magukat...” („...they called themselves Avars...”). Kiállításvezető. Szeged 1991.
- L'OR DES AVARS 1986: Kürti B. – Menghin, W.: *L'or des Avars dans le Bassin des Carpates VIe-VIIIe siècle*. Párizs 1986.
- LAKNER 1889: Lakner A.: A csornai leletekről. *Archaeologiai Értesítő* 9 (1889) 263–271.
- LANGÓ–TÜRK 2004: Langó P. – Türk A.: Előzetes beszámoló a Szentés környékén 2002-ben végzett honfoglalás kori régészeti lelőhelyek hitelesítő feltárásairól. *Múzeumi kutatások Csongrád megyében* 2003 (2004) 193–202.
- LANGÓ–TÜRK 2004a: Langó P. – Türk A.: Móra nyomában – Előzetes beszámoló a Kiszombor határában 2003-ban végzett honfoglalás kori lelőhelyek hitelesítő feltárásairól. *Múzeumi kutatások Csongrád megyében* 2003 (2004) 203–214.
- LÁSZLÓ 1940: László Gy.: Újabb keresztény nyomok az avarokból (Die Reiternomaden der Völkerwanderungszeit und das Christentum in Ungarn). *Dolgozatok* 16 (1940) 145–158.
- LÁSZLÓ 1946: László Gy.: *A népvándorlás lovasnépeinek ősvallása*. Kolozsvár 1946.
- LÁSZLÓ 1951: László Gy.: A hun aranyíj jelentősége. *Magyar Tudományos Akadémia II. Osztálya Közleményei* I. Régészet. 1951, 105–122.
- LÁSZLÓ 1951a: László, Gy.: The Significance of the Hun Golden Bow. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 1 (1951) 91–106.
- LÁSZLÓ 2017: László Gy.: *A csákberény-orondpusztai avar kori temető*. A Szent István Király Múzeum Közleményei A sorozat 53. Szerk.: Szentpéteri J. Székesfehérvár 2017.
- LÁSZLÓ 2019: László Gy.: *Régészeti tanulmányok az avar társadalom történetéhez*. Budapest 2019.
- LICHTENSTEIN 2006: Lichtenstein L.: Kora avar sírok Orosháza-Bónumról (Early Avarian graves of Orosháza-Bónum). *A Szántó Kovács János Múzeum Évkönyve* 8 (2006) 131–146.

- LISKA 2000: Adatok a kunágotai avar kori sír előkerülésnek körülményeihez. (Angaben zu den Fundumständen des awarenzeitlichen Grabes von Kunágot). In: *Hadak Útján. A népvándorlás kor fiatal kutatóinak 10. konferenciája*. Szerk.: Bende L. – Lőrinczy G. – Szalontai Cs. Szeged 2000, 231–239.
- LOSERT–PLETERSKIJ 2003: Losert, H. – Pleterski, A.: *Altenerding in Oberbayern. Struktur des frühmittelalterlichen Gräberfeldes und »Ethnogenese« der Bajuwaren*. Berlin–Bamberg–Ljubjana 2003.
- LŐRINCZY 1985: Lőrinczy G.: Szegvár-Szölökfalja X. századi temetője. (Das Gräberfeld von Szegvár-Szölökfalja aus dem 10. Jh.). *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 1985, 141–162.
- LŐRINCZY 1991: Lőrinczy G.: A szegvár-oromdülői kora avarkori temető 1. sírja (Das grab 1 des frühawarenzeitlichen Gräberfeldes von Szegvár-Oromdülő). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1984/85-2 (1991) 127–154.
- LŐRINCZY 1992: Lőrinczy G.: Megjegyzések a kora avar kori temetkezési szokásokhoz. A tájolás (Anmerkungen zu der frühawarenzeitlichen Bestattungsriten. Die Orientierung). *A Jósa András Múzeum Évkönyve* 30–32 (1987–1989) 1992, 155–165.
- LŐRINCZY 1993: Lőrinczy, G.: Vorläufiger Bericht über die Freilegung des Gräberfeldes aus dem 6.–7. Jahrhundert in Szegvár-Oromdülő (Weitere Daten zur Interpretierung und Bewertung der partiellen Tierbestattungen in der frühen Awarenzeit). *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 1992 (1993) 81–124.
- LŐRINCZY 1994: Lőrinczy G.: Megjegyzések a kora avar kori temetkezési szokásokhoz (A fülkesíros temetkezés) (Bemerkungen zu den frühawarenzeitlichen Bestattungssitten (Die Stollengräber). In: *A kőkortól a középkorig*. Szerk.: Lőrinczy G. Szeged 1994, 311–335.
- LŐRINCZY 1995: Lőrinczy G.: Fülkesírok a szegvár-oromdülői kora avar kori temetőből. Néhány megjegyzés a fülkesíros temetkezések változatairól, kronológiájáról és területi elhelyezkedéséről (Stollengräber im frühawarenzeitliche Gräberfeld von Szegvár-Oromdülő. Beiträge zu den Varianten, zu Chronologie und territorialen Lage der Stollengräber). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 1 (1995) 399–416.
- LŐRINCZY 1996: Lőrinczy G.: Kora avar kori sír Szentés-Borbásföldről (Ein frühawarenzeitliches Grab in Szentés-Borbásföld). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 2 (1996) 177–190.
- LŐRINCZY 1997: Lőrinczy G.: Tiszalök-Kövestelek 270. sír. In: ARANYAK 1997, 91–93.
- LŐRINCZY 1998: Lőrinczy G.: Kelet-európai steppei népesség a 6–7. századi Kárpát-medencében. Régészeti adatok a Tiszántúl kora avar kori betelepüléséhez (Osteuropäische Steppenbevölkerung im 6. und 7. Jahrhundert im Karpatenbecken. Archäologische Beiträge zur frühawarenzeitlichen Einsiedlung des Gebietes jenseits der Theiß.) *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 4 (1998) 343–372.
- LŐRINCZY 2000: Lőrinczy G.: Szegvár területének településtörténete a 6. század végétől a 13. század végéig. In: *Szegvár. Tanulmányok Szegvár nagyközség történetéről*. Szerk.: Farkas Gy. Szegvár 2000, 51–88.
- LŐRINCZY 2001: Lőrinczy G.: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye avar sírleletei I. (Avarian grave finds from Szabolcs-Szatmár-Bereg County). *A Jósa András Múzeum Évkönyve* 43 (2001) 185–196.
- LŐRINCZY 2010: Lőrinczy G.: *Örökségvédelmi hatástanulmány Szegvár község területéről*. Kézirat. Szeged 2010.
- LŐRINCZY 2011: Lőrinczy G.: A fülkesír. A padmalyos sír. In: *Régészeti kézikönyv*. Főszerkesztő: Müller R. Budapest 2011, 147–151.
- LŐRINCZY 2015: Lőrinczy G.: Újabb adatok Hajdú-Bihar megye avar kori lelőhelyeihez I. Megjegyzések a terület kora avar kori történetéhez (New data on the Avarian Age sites of Hajdú-Bihar County I.

- Some notes on the Early Avarian Age history of the region). *A Jósa András Múzeum Évkönyve* 57 (2015) 149–176.
- LŐRINCZY 2016: Lőrinczy G.: Újabb adatok Hajdú-Bihar megye avar kori lelőhelyeihez II. Megjegyzések a terület kora avar kori történetéhez (Weitere Angaben zu den Fundorten der Awarenzeit im Komitat Hajdú-Bihar II. Bemerkungen zur Geschichte der Frühawarenzeit in der Region). In: *Népek és kultúrák a Kárpát-medencében. Tanulmányok Mesterházy Károly tiszteletére*. Szerk.: Bollók Á. – Gergely K. – Kolozsi B. – Pető Zs. – Szenthe G. Budapest 2016, 287–302.
- LŐRINCZY 2017: Lőrinczy, G.: Frühawarenzeitliche Bestattungssitten im Gebiet der Grossen Ungarischen Tiefebene östlich der Theiss. Archäologische Angaben und Bemerkungen zur Geschichte der Region im 6. und 7. Jahrhundert. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 68 (2017) 137–170.
- LŐRINCZY 2018: Lőrinczy G.: A Szegvár-sápoldali 7. századi sírcsoport (Eine Gräbergruppe des 7. Jahrhunderts von Szegvár-Sápoldal). *Archaeologiai Értesítő* 143 (2018) 51–84. <https://doi.org/10.1556/0208.2018.143.3>
- LŐRINCZY 2020: Lőrinczy G.: *A szegvár-oromdűlői 6–7. századi temető. The cemetery of Szegvár-Oromdűlő from the 6th–7th centuries*. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia. A PPKE BTK Régészettudományi Intézetének kiadványai 14. Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 8. Szerk.: Major B. – Türk A. Budapest–Szeged–Szentés 2020.
- LŐRINCZY-RÁCZ 2014: Lőrinczy G. – Rác Zs.: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye avar sírleletei II. Tiszavasvári–Kashalom-dűlő kora avar kori temetkezései. (Avarian finds from Szabolcs-Szatmár-Bereg County II. Early Avarian graves from Tiszavasvári–Kashalom-dűlő). *A Jósa András Múzeum Évkönyve* 56 (2014) 141–217.
- LŐRINCZY-SIKLÓSI 2022: Lőrinczy G. – Siklósi Zs.: A szegvár-oromdűlői kora avar kori temető radiokarbon keltezése, Bayes analízise és régészeti értékelése (The radiocarbon dating, Bayesian analysis, and archaeological interpretation of the Early Avar Age cemetery of Szegvár-Oromdűlő) In: *A szegvár-oromdűlői temető és a Tiszántúl kora avar időszaka*. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 25. – Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok 5. Szerk.: Lőrinczy G. – Major B. – Türk A. Budapest 2022, 669–699. https://doi.org/10.55722/Arpad.Kiad.2022.5_10
- LŐRINCZY-SOMOGYI 2018: Lőrinczy, G. – Somogyi, P.: Archäologische Aussagen Zur Geschichte der Grossen Ungarischen Tiefebene Östlich der Theiss im 6. und 7. Jahrhundert. Grab 33 des frühawarenzeitlichen Gräberfeldes von Szegvár-Oromdűlő. In: *Lebenswelten zwischen Archäologie und Geschichte Festschrift für Falko Daim zu Seinem 65. Geburtstag*. Monographien des RGZM Band 150. Hrsg.: Drauschke, J. – Kislínger, E. – Kühtreiber, K. – Kühtreiber, Th. – Scharrer-Liška, G. – Vida, T. Mainz 2018, 231–250.
- LŐRINCZY-STRAUB 2003: Lőrinczy G. – Straub P.: Újabb adatok az avar kori szűrőkanalak értékeléséhez I. (Neue Angaben zur Bewertung der awarenzeitlichen Sieblöffel). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 9 (2003) 171–187.
- LŐRINCZY-STRAUB 2004: Lőrinczy, G. – Straub P.: Újabb adatok az avar kori szűrőkanalak értékeléséhez II. (Neue Angaben zur Bewertung der awarenzeitlichen Sieblöffel II). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 10 (2004) 305–337.
- LŐRINCZY-STRAUB 2005: Lőrinczy G. – Straub P.: Újabb adatok az avar kori szűrőkanalak értékeléséhez III. (Neue Angaben zur Bewertung der awarenzeitlichen Sieblöffel III). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 11 (2005) 127–145.
- LŐRINCZY-STRAUB 2006: Lőrinczy G. – Straub P.: Az avar kori padmalyos temetkezésekről. Szempontok a Kárpát-medencei padmalyos temetkezések értékeléséhez (Über die awarenzeitlichen Nischengräber. Angaben zur Bewertung der Nischengräber des Karpatenbeckens). *Arrabona* (44/1) 2006, 279–316.

- LŐRINCZY–STRAUB 2012: Lőrinczy, G. – Straub P.: Néhány megjegyzés a Hajdúdorog-Városkert úti 1. sírról. Adatok az avar kori sisakokhoz (Grave 1 from Hajdúdorog-Városkert road helmets of the Avar period). In: *Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére*. Szerk.: Vida T. Budapest 2012, 395–405.
- LŐRINCZY–SZALONTAI 1993: Lőrinczy G. – Szalontai Cs.: Újabb régészeti adatok Csongrád megye területének 6–11. századi településtörténetéhez. I. (Archäologische Beiträge zur Siedlungsgeschichte des Komitats Csongrád im 6.–11. Jahrhundert). *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 30–31/2 (1993) 279–320.
- LŐRINCZY–SZALONTAI 1996: Lőrinczy G. – Szalontai Cs.: Újabb régészeti adatok Csongrád megye területének 6–11. századi településtörténetéhez II. (Neuere archäologische Angaben zur Siedlungsgeschichte des Komitates Csongrád vom 6. bis 11. Jahrhundert II.). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 2 (1996) 269–298.
- MADARAS 1991: Madaras L.: *A szentes-kajáni temető és néprajzi vonatkozásai*. Folklor és Etnográfia 57. Debrecen 1991.
- MADARAS 1993: Madaras L.: Avar temetőrészlet Öcsöd határában (Die Bestattung in Nischengräbern in der Gemarkung von Öcsöd). *Tisicum* 8 (1993) 181–224.
- MADARAS 1994: Madaras, L.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Jászapáti*. Das awarische Corpus 2. Debrecen–Budapest 1994.
- MADARAS 1995: Madaras, L.: *The Szeged-Fehértó „A” and „B” Cemeteries*. Das Awarische Corpus 3. Debrecen–Budapest 1995.
- MADARAS 1999: Madaras L.: Újabb avar kori temetők Szentes határában (Neue awarenzeitliche Gräberfelder in der Gemarkung von Szentes). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 5 (1999) 317–345.
- MADARAS 2002: Madaras, L.: Derekegyháza-Rárós-Zöldhalom. In: ADAM 2002, 108–109.
- MADARAS 2004: Madaras L.: Kora avar kori sírok Öcsödről (Frühawarenzeitliche Gräber in Öcsöd). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 10 (2004) 339–363.
- MADARAS–LISKA 2002: Madaras, L. – Liska, A.: Szentes-Lapistó. In: ADAM 2002, 356.
- MADSEN 2012: Madsen, T.: *Multivariate Data Analysis Using PCA, CA and MS in CAPCA*. <http://www.archaeoinfo.dk>.
- MAJOR 2017: Major P.: *6–8. századi védőfegyverek a Kárpát-medencében*. Egyetemi szakdolgozat kézirat. Budapest 2017.
- MAJOR 2018: Major P.: Tiszavasvári–Koldusdomb. Egy kora középkori lamellás páncéllelet újrafeldolgozása. (Tiszavasvári–Koldusdomb Reevaluation of an Early Medieval lamellar armour find). In: *„Vadrózsából tündérsípot csináltam” Tanulmányok Istvánovits Eszter 60. születésnapjára*. Szerk.: L. Nagy M. – L. Szőlősi K. Nyíregyháza 2018, 575–594.
- MAJOR ET AL. 2021: Major I. – Molnár M. – Dani J.: Kerény keltezése – mikor élhetett az avar páncélos lovas? In: *A kagán lovasa*. Szerk.: Dr. Dani J. – Hága T. K. Debrecen 2021, 139–148.
- MARCSIK 2018: Marcsik A.: Tiszavasvári–Koldusdombi kora avar temető antropológiai anyagának taxonómiai és patológiai jellemzői (Taxonomical and pathological characteristics of the anthropological material from the Early Avar Age cemetery of Tiszavasvári–Koldusdomb). In: *„Vadrózsából tündérsípot csináltam” Tanulmányok Istvánovits Eszter 60. születésnapjára*. Szerk.: L. Nagy M. – L. Szőlősi K. Nyíregyháza 2018, 571–574.
- MARCSIK 2022: Marcsik A.: Szegvár-Oromdúló avar kori lelőhely humán csontanyaga. Újabb adatok az Alföld avar kori népességéhez (The Avar Age human skeletal remains at the site Szegvár-Oromdúló. Newer data to the Avar age populations on the great Hungarian plain). In: *A szegvár-oromdúlói temető és a Tiszántúl kora avar időszaka*. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 25. – Magyar Őstörténeti

- Kutatócsoport Kiadványok 5. Szerk.: Lőrinczy G. – Major B. – Türk A. Budapest 2022, 707–767. https://doi.org/10.55722/Arpad.Kiad.2022.5_12
- MÁRKUS 2005: Márkus G.: Hajdúböszörmény, Csikos-tanya. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2004 (Archaeological Investigations in Hungary 2004)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2005, 224, 226.
- MAROSI–FETTICH 1936: Marosi A. – Fettich N.: *Dunapentelei avar sírleletek. Trouvailles avars de Dunapentele*. Archaeologia Hungarica 18. Budapest 1936.
- MARTIN 1990: Martin, M.: Awarische und germanische Funde in Männergräbern von Linz-Zizlau und Környe. Ein Beitrag zur Chronologie der Awarenzeit. *Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve* 15 (1990) 65–90.
- MARTIN 2008: Martin, M.: Die Absolute Datierung der Männergürtel im Merowingischen Westen und im Awarenreich. *Antaeus* 29–30 (2008) 143–173.
- MASEK 2018: Masek Zs.: A gepida kor Hódmezővásárhely térségében I. A gepida kori településhálózat és a hódmezővásárhely-kotacparti 1934. évi feltárás kerámiaanyaga. In: *Relationes rerum – Régészeti tanulmányok Nagy Margit tiszteletére*. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia. A PPKE BTK Régészettudományi Intézetének kiadványai 10. Szerk: Balogh Cs. – Major B. – Türk A. Budapest 2018, 419–445.
- MEDGYESI 1991: Medgyesi P.: Római és népvándorlaskor. Az avarok kora. In: *Békéscsaba története I*. Szerk.: Jankovich, B. D. – Erdmann, Gy. Békéscsaba 1991, 107–118.
- MEDGYESI 2004: Medgyesi P.: Békéscsaba, Felvégi legelő. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2002 (Archaeological Investigations in Hungary 2002)*. Szerk.: Kisfaludi J. 2002 (2004) 180–181.
- MESTERHÁZY 1969: Mesterházy K.: Népvándorlaskori csontesatok (Boucles d’os de l’ époque des grandes invasions). *Archaeologiai Értesítő* 96 (1969) 242–246.
- MESTERHÁZY 1987: Mesterházy K.: Korai avar részleges lovastemetkezések Ártándról és Biharkeresztesről (Frühawarische partielle Pferdebestattungen aus Ártánd und Biharkeresztes). *Folia Archaeologica* 38 (1987) 219–245.
- MILLEKER 1893: Milleker B.: Szerb Keresztúri őstelep (Torontál m.). *Archaeologiai Értesítő* 13 (1893) 305.
- MOGYORÓSSY 1870: Mogyoróssy J.: Az 1859-dik évi békésmegyei pusztaszentbenedeki lelet. *Archaeologiai Értesítő* 3 (1870) 280–282.
- MÓRA 1932: Móra F.: Néprajzi vonatkozások szegedvidéki népvándorlaskori és korai magyar leletekben. *Ethnographia* 43 (1932) 54–68.
- MÓRA 1982: Móra F.: A többi destruktívok. In: *Sokféle. Utazás a föld alatti Magyarországon*. Budapest, 1982, 284–289.
- MRKOBRAĐ 1980: Mrkobrad, D.: *Arheoloski nalazi seobe naroda u Jugoslaviji. Archäologische Funde der Völkerwanderungszeit in Jugoslawien*. Fontes Archaeologia Iugoslavica III. Monografije 6. Beograd 1980.
- MRT 10: Jankovich B. D. – Medgyesi P. – Nikolin E. – Szatmári I. – Torma I.: *Magyarország régészeti topográfiája* 10. Békés megye régészeti topográfiája IV/3. Békés és Békéscsaba környéke. I–II. Budapest 1998.
- MRT 6: Ecsedy I. – Kovács L. – Maráz B. – Torma I.: *Magyarország régészeti topográfiája* 6. Békés megye régészeti topográfiája. A szeghalmi járás. IV/1. Budapest 1982.
- MRT 8: Jankovich B. D. – Makkay J. – Szőke B. M.: *Magyarország régészeti topográfiája* 8. Békés megye régészeti topográfiája. A szarvasi járás. IV/2. Budapest 1989.
- MÜLLER 2008: Müller, R.: Neue germanische Funde aus der Festung Keszthely-Fenekpuszta. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 59 (2008) 231–245. <https://doi.org/10.1556/AArch.59.2008.2.9>

- MÜLLER 2019: Müller R.: *Az avarok Gyenesdiás környékén*. Gyenesdiás 2018.
- NAĐJ 1959: Nađj, Š.: Nekropola kod Aradca iz ranog srednjeg veka (Die Nekropole bei Aradac aus dem Frühen Mittelalter). *Rad Vojvođanskih Muzeja* 8 (1959) 45–102.
- NAĐJ 1971: Nađj, Š.: Nekropola iz ranog srednjeg veka u ciglani „Polet” u Vrbasu (Das frühmittelalterliche Gräberfeld auf Gelände der Ziegelei „Polet” bei Vrbas). *Rad Vojvođanskih Muzeja* 20 (1971) 187–268.
- NAĐJ 1973: Nađj, Š.: *La nécropole de Mečka*. *Archaeologia Iugoslavica* 17 (1973).
- B. NAGY 1984: B. Nagy K.: Az avar kaganátus. In: *Hódmezővásárhely története I*. Szerk.: Nagy I. Hódmezővásárhely 1984, 229–256.
- B. NAGY 2003: B. Nagy K.: A székkutas-kápolnadűlői avar temető. In: *B. Nagy K.: A székkutas-kápolnadűlői avar temető*. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Monographia Archaeologica 1. Szerk.: Bende L. – Lőrinczy G. Szeged 2003, 11–304.
- NAGY 1998: Nagy, M.: *Awarenzeitliche Gräberfelder im Stadtgebiet von Budapest*. Monumenta Avarorum Archaeologica 2. Hrsg. Garam, É. – Vida, T. Budapest 1998.
- NAGY 2004: Nagy M.: A hódmezővásárhely-kishomoki gepida temető (Elemzés) (Das gepidische Gräberfeld von Hódmezővásárhely-Kishomok (Analyse)). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 10 (2004) 129–239.
- NAGY 2005: Nagy, M.: Szöreg-Téglagyár. In: *Gepidische Gräberfelder im Theissgebiet II*. Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae 2. Hrsg. Garam, É. – Vida, T. Budapest 2005, 120–202.
- NAGY 2018: Nagy Margit: *A Budapest, XVII. Rákosszaba, Péceli úti császárkori barbár temető (Kr. u. 2–4. század)*. Budapest 2018.
- M. NEPPER 2002: M. Nepper, I.: Hajdúböszörmény-Zelemér. In: ADAM 2002, 155.
- M. NEPPER 2005: M. Nepper, I.: Derecske–Újpatika. In: *Gepidische Gräberfelder im Theissgebiet II*. Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae Vol. 2. Hrsg.: Garam, É. – Vida, T. Budapest 2005, 204.
- NÉMETHI–KLIMA 1992: Némethi M. – Klima L.: Kora avar kori lovas temetkezések (Frühawarenzeitliche Reiterbestattungen). *A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve* 30–32 (1987–89) 1992, 173–244.
- NÉMETHI 1983: Némethi, I.: Noi descoperiri din epoca migrațiilor din zona Carei (Jud. Satu Mare) (Neue Entdeckungen aus der Völkerwanderungszeit aus der Carei-Gegend). *Studii și Cercetări de Istorie Veche* 34 (1983) 134–150.
- ORMÁNDY 1995: Ormándy J.: Granulációs díszítés avar kori tárgyakon. Gúla- és lemezgömbcsüngős arany fülbevalók (Awarenzeitliche Gegenstände mit Granulationsverzierung. Goldene Ohrgehänge mit Pyramiden- und Kugelhänger). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 1 (1995) 151–181.
- PÁRDU CZ 1931: Párducz M.: A nagy magyar Alföld rómaikori leletei (Römerzeitliche Funde des grossen ungarischen Alföld). *Dolgozatok* 7 (1931) 74–186.
- PÁRDU CZ 1937: Párducz M.: A hódmezővásárhelyi református gimnázium régiséggyűjteménye. *Dolgozatok* 13 (1937) 105–181.
- PÁRDU CZ 1943: Párducz M.: Árpádkori temető Hódmezővásárhely-Kopáncson (Gräberfeld der Árpádenzeit in Hódmezővásárhely-Kopáncs). *Dolgozatok* 19 (1943) 183–192.
- PÁRDU CZ 1963: Párducz, M.: *Die ethnischen Probleme der Hunnenzeit in Ungarn*. *Studia Archaeologica* I. Budapest 1963.
- PÁSZTOR 1995: Pásztor A.: A kora és közép avar kori gyöngyök és a bizánci éremleletes sírok kronológiai kapcsolata (Die Chronologische Beziehung der Perlen und Byzantinische Münzen Führenden Früh- und Mittelawarenzeitlichen Gräber). *Somogyi Múzeumok Közleményei* 11 (1995) 69–92.
- PÁSZTOR 2008: Pásztor, A.: Ergebnisse der typochronologischen Untersuchung awarenzeitlicher Perlenfunde in Ungarn – Perlenracht in der Früh- und Mittelawarenzeit. *Antaeus* 29–30 (2008) 307–324.

- PÁSZTOR 2012: Pásztor A.: Lesencetomaj-piroskereszt avar kori temető 39. sírjának gyöngysora. (Die Perlenkette aus Grab 39 des awarenzeitlichen Gräberfeldes von Lesencetomaj-Piroskereszt.) In: *Thesaurus avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére*. Szerk.: Vida T. Budapest 2012, 477–488.
- PÁSZTOR 2014: Pásztor, A.: Die Perlenfunde aus dem frühawarenzeitlichen Gräberfeld von Keszthely-Fenekpuszta, Ödenkirche Flur. In: Müller, R.: *Die Gräberfelder von Keszthely-Fenekpuszta, Ödenkirche-Flur*. Castellum Pannonicum Pelsonense 5. Budapest–Leipzig–Keszthely–Rahden 2014, 257–310.
- PÁSZTOR 2022: Pásztor A.: A Szegvár-oromdülői avar kori temető gyöngylelei. Bead finds from the cemetery of Szegvár-Oromdülő. In: *A szegvár-oromdülői temető és a Tiszántúl kora avar idősza*. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 25. – Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok 5. Szerk.: Lőrinczy G. – Major B. – Türk A. Budapest 2022, 405–508. https://doi.org/10.55722/Arpad.Kiad.2022.5_04
- PÁSZTOR–VIDA 1996: 1996 Pásztor, A. – Vida, T.: Der beschlagverzierte Gürtel der Awaren am Beispiel des Inventars von Budakalász-Dunapart, Ungarn, Grab 696. In: *Reitervölker aus dem Osten. Hunnen+Awaren*. Hrg.: Daim, F. Eisenstadt 1996, 341–347.
- PINTYE 2006: Pintye G.: Nyíregyháza-Rozsátszölő, Szelkő-dűlő II. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2005 (Archaeological Investigations in Hungary 2005)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2006, 292–293.
- POLENZ 1988: Polenz, H.: *Katalog der merowingerzeitlichen Funde in der Pfalz*. Germ. Deenkmal Völkerwanderungszeit Ser. B12 Stuttgart 1988.
- PÓPITY 2015: Pópity D.: Horogra akadva – Egy új típusú kézi orsó felfedezése az alföldi szarmatáknál (Auffindung auf einem Haken – Also Entdeckung eines neuen Handspindeltyps bei den Ungarnland lebenden Sarmaten). In: *Hadak útján 24. A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája Esztergom, 2014. november 4–6*. Szerk.: Balogh Cs. – Major B. Budapest–Esztergom 2015, 97–128.
- PROHÁSZKA 2004: Prohászka, P.: Altneue byzantinische Münzen der Awarenzeit (Ergänzungen zum Buch von Péter Somogyi: Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit. Innsbruck 1997). *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 55 (2004) 101–113. <https://doi.org/10.1556/AArch.55.2004.1-2.5>
- PROHÁSZKA 2013: Prohászka P.: Adatok Szeghalom helyismeretéhez. *Honismeret* 41:6 (2013) 50–54.
- PROHÁSZKA 2016: Prohászka, P.: Über die ersten Awarenfunde des Ungarischen Nationalmuseums – Die ohrgehänge von Perlász. *Folia Archaeologica* 57 (2016) 121–136.
- RÁCZ 2009: RácZ Zs.: Avar kori ötvös- és kovácsszerszámok (Smith and goldsmith tools from the Avar period). In: *A vasművesség évezredei a Kárpát-medencében*. Szerk.: Nagy Z. – Szulyovszky J. Szombathely 2009, 67–96.
- RÁCZ 2012: RácZ Zs.: Emberalakos kistárgyak az avar korból (Anthropomorphe Kleinfunde aus der Awarenzeit). In: *Thesaurus Avarorum. Ünnepi kötet Garam Éva 70. születésnapjára*. Szerk.: Vida T. Budapest 2012, 409–436.
- RÁCZ 2014: RácZ, Zs.: *Die Goldschmiedegräber der Awarenzeit*. Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 116. Mainz 2014.
- RÁCZ 2017: RácZ R.: Az övcsüngős női sírok amulettjei a pannoniai langobard kori temetőkben. *Acta Iuvenum Sectio Archaeologica Tomus III*. Acta Universitatis Szegediensis. Szeged 2017, 61–83.
- RÁCZ–SZENTHE 2009: RácZ Zs. – Szenthe G.: Avar temető Hajdúnánás határában. (Awarisches Gräberfeld in der Gemarkung von Hajdúnánás). *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2009 (2010) 309–335. <https://doi.org/10.54640/CAH.2009.309>
- RANISAVLJEV 2007: Ranisavljev, A.: *Ranosrednjovekovna nekropola kod Mokrina (Early Medieval necropolis near Mokrin)*. Glasnik Srpskog arheološkog društva 23. Srpsko Arheološko Društvo, Beograd 2007.

- REIMER ET AL. 2020: Reimer, P. J. – Austin, W. E. N. – Bard, E. – Bayliss, A. – Blackwell, P. G. – Bronk Ramsey, C. – Butzin, M. – Cheng, H. – Edwards, R. L. – Friedrich, M. – Grootes, P. M. – Guilderson, T. P. – Hajdas, I. – Hogg, A. G. – Hughen, K. A. – Kromer, B. – Manning, S. W. – Muscheler, R. – Palmer, J.G. – Pearson, C. – Van Der Plicht, J. – Reimer, R. W. – Richards, D. A. – Scott, E. M. – Southon, J. R. – Turney, C. S. M. – Wacker, L. – Adolphi, F. – Büntgen, U. – Capano, M. – Fahrni, S. M. – Fogtmann-Schulz, A. – Friedrich, R. – Köhler, P. – Kudsk, S. – Miyake, F. – Olsen, J. – Reinig, F. – Sakamoto, M. – Sookdeo, A. – Talamo, S.: The intCal20 Northern Hemisphere Radiocarbon Age Calibration Curve (0–55 cal kbP). *Radiocarbon* 62/4 (2020) 725–757. <https://doi.org/10.1017/RDC.2020.41>
- ROSNER 1977: Rosner Gy.: A Szekszárd-Bogyiszlói úti avar temető ló- és lovastemetkezései (Die Pferde- und Reiterbestattungen im awarischen Gräberfeld von Szekszárd-Bogyiszlói út). *A Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve* 6–7 (1975–76) 1977, 79–109.
- ROSNER 1999: Rosner, Gy.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Szekszárd-Bogyiszlói Straße*. Monumenta Avarorum Archaeologica 3, Budapest 1999.
- RUNICS 1979: Рунич А. П.: Раннесредневековые склепы Пятигорья. *Советская археология* 1979:4 (1979) 232–247.
- RUSTOIU–CIUTĂ–GÁL 2008: Rustoiu, G. – Ciută, M. – Gál, Sz, S.: Mormântul unui călăreț avar recent descoperit la Unirea-Vereşmort (Jud. Alba), Anexa I. Analiza morfo-taxonomică a scheletului uman. *Apulum* 45 (2008) 71–98.
- SALAMON–CS. SEBESTYÉN 1995: Salamon, Á. – Cs. Sebestyén, K.: *The Szeged-Kundomb Cemetery*. Das Awarische Corpus 4. Eds.: Kovrig, I. – Madaras, L. Debrecen–Budapest 1995, 8–109.
- SAMU 2018: Samu, L.: Über die Zusammenhänge den Gürtelschnallen mit festem Beschlag und Motiven in Durchbruchornamentik und den Gürtelbeschlägen der zweiten Hälfte des 6. und beginnenden 7. Jahrhunderts. In: „*Hadak útján*” *A népvándorlások fiatal kutatóinak XXVI. konferenciája*. Gazdaság – kereskedelem – kézművesség. Budapest, 2016. november 3–4. Dissertationes Archaeologicae. Supplementum 2. Szerk.: Rácz Zs. – Koncz I. – Gulyás B. Budapest 2018, 233–256. <https://doi.org/10.17204/dissarch.suppl2.233>
- SAMU–BLAY 2019: Samu L. – Blay A.: Térbeli átrendeződés a 7. századi Kárpát-medencében (Regional shifts in the Carpathian Basin during the seventh century). In: *Hatalmi központok az Avar Kaganátusban* (Power Centres of the Avar Khaganate). Szerk.: Balogh Cs. – Szentpéteri J. – Wicker E. Kecskemét 2019, 263–332.
- SAMU–DAIM 2018: Samu, L. – Daim, F.: Die Pseudoschnallen in der Awarenzeit und ihre Transformation. *Antaeus* 35–36 (2017–2018) 2018, 205–241.
- SCHILLING 2019: Schilling L.: Avar kori temetőrészlet Jászfényszaru-Csépe-lapos II. lelőhelyről. In: *A Jászság kapuja, Jászfényszaru. Régészeti tanulmányok Jászfényszaruról*. Szerk.: Gulyás A. Jászfényszaru 2019, 113–119.
- SCHMIDT 2004: Schmidt, C.: Altag und luxus. In: *DIE WELT VON BYZANZ* 2004, 223–224, Abb. 327–328.
- SCHULZE-DÖRRLAMM 2002: Schulze-Dörrlamm, M.: *Byzantinische Gürtelschnallen und Gürtelbeschläge im Römisch-Germanischen Zentralmuseum. Teil I. Die Schnallen ohne Beschlag, mit Taschenbeschlag und mit festem Beschlag des 5. bis 7. Jhs.* Kataloge Vor- und Frühgeschichtlicher Altertümer. Band 30. Mainz 2002.
- SIMON 1991: Simon L.: Kora avar kardok (Frühawarische Schwerter). *Studia Comitatus* 22 (1991) 263–346.
- SOMOGYI 1987, 121: Somogyi, P.: Typologie, Chronologie und Herkunft der Maskenbeschläge zu den archäologischen Hinterlassenschaften osteuropäischer Reiterhirten aus der pontischen Steppe im 6. Jahrhundert. *Archaeologia Austriaca* 71 (1987) 121–154.

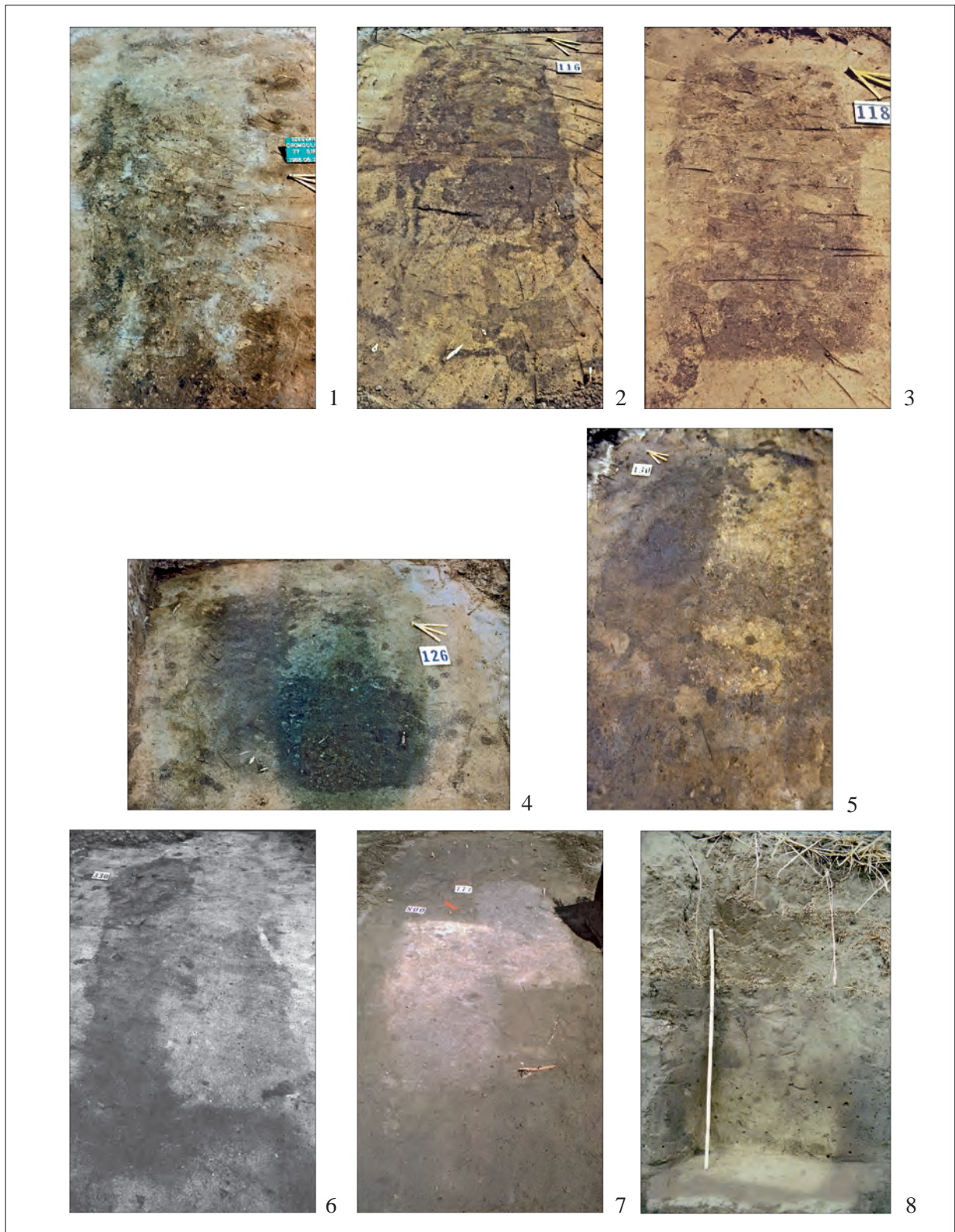
- SOMOGYI 1991: Somogyi P.: Lábbeliveretek a délorosz sztyeppéről (Beschlüge der Fußbekleidung aus der südrussischen Steppe). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1984/85-2 (1991) 105–125.
- SOMOGYI 1995: Somogyi, P.: Bizánci érmek avar kori fülkesírokból (Byzantinische Münzen aus awarenzeitlichen Stollengräbern). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 1 (1995) 459–470.
- SOMOGYI 1997: Somogyi, P.: *Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit*. Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie 5. Hrsg.: Daim, F. Innsbruck 1997.
- SOMOGYI 2008: Somogyi, P.: Neue Überlegungen über den Zustrom byzantinischer Münzen ins Awarerland. (Numismatischer Kommentar zu Csanád Bálints Betrachtungen zum Beginn der Mittelawarenzeit). *Anteus* 29–30 (2008) 347–393.
- SOMOGYI 2014: Somogyi, P.: *Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit in ihrem europäischen Umfeld*. Dissertationes Pannonicae IV:2. Budapest 2014.
- SOMOGYI 2014a: Somogyi, P.: Der gegossene Silberbeschlag mit durchbrochener Verzierung im Münzgrab von Freundorf (Tulln, NÖ, Österreich). In: *Avarok pusztái. Tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára*. Opitz Archaeologica 6. – Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 2. Szerk.: Anders A. – Balogh Cs. – Türk A. Budapest 2014, 235–242.
- SOMOGYI 2016: Somogyi P.: Keresztény jelképek 5–7. századi bizánci érmeken. In: *Szent Márton és Pannónia. Kereszténység a római világ határán*. Szerk.: Tóth E. – Vida T. – Takács I. Pannonhalma–Szombathely 2016, 145–151.
- SOMOGYI 2020: Somogyi, P.: Byzantinische Fundmünzen als quelle zur Archäologie der Awaren. In: *Tomka 80. Ünnepi tanulmányok Tomka Péter köszöntésére*. Szerk.: Czgány D. – Nemesné Matus Zs. Győr 2020, 527–546.
- SŐREGI 1939: Sőregi J.: Vezető a Déri Múzeum Régészeti Osztályában. *A Déri Múzeum Régészeti Osztályának ismeretterjesztő közleményei*. 10 (1939) 75–79.
- STADLER 2005: Stadler, P.: *Quantitative Studien zur Archäologie der Awaren* I. Mittellungen der Prähistorischen Kommission. Band 60. Wien 2005. <https://doi.org/10.1553/0x000a2f66>
- STRAUB 1997: Straub P.: Avar kori tegezdzsítő csontlemezek. Motivumtipológia és kronológia (Awarerzeitliche Beinplatten als Verzierungen von Köchern. Typologie der Motive und Chronologie). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 3 (1997) 117–151.
- STRAUB 1998: Straub P.: A sivašovkai 3. kurgán 2. sírjának faragott mintájú nyírfakéreg tegeze (Der Birkenrindenköcher mit geschnitztem Muster aus dem Grab 2 des Kurgans 3 von Sivašovka). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 4 (1998) 325–342.
- STRAUB 2006: Straub P.: Kiegészítés a kora avar kori tegezcsontok időrendjéhez (Ergänzung der Chronologie frühawarenzeitlicher beinerner Köchenplatten). *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2006, 163–177.
- SZABÓ 1965: Szabó J. Gy.: Az egri múzeum avar kori emlékanyaga I. Sirleletek Nagyréde-Ragyogóparton (Der awarenzeitliche Fundbestand des Museums von Eger. Grabfunde aus Nagyréde-Ragyogópart). *Az Egri Múzeum Évkönyve* (1965) 29–67.
- SZABÓ 1965: Szabó J. Gy.: Az egri múzeum avarkori emlékanyaga. I. Kora-avarkori sirleletek Tarnaméráról (Der awarenzeitliche fundbestand des museums von Eger I. Frühawarenzeitliche Grabfunde aus Tarnaméra). *Agria – Az Egri Múzeum Évkönyve* 3 (1965) 29–71.
- SZABÓ 1966: Szabó, J. Gy.: Glasmosaikstücke in einen awarenzeitlichen Grab. *Acta Antiqua et Archaeologica Szeged* 10 (1966) 89–98.
- SZÁDECZKY-KARDOSS 1998: Szádeczky-Kardoss S.: *Az avar történelem forrásai*. Budapest 1998.
- SZALONTAI 2002: Szalontai, Cs.: Hódmezővásárhely-Szárázér-dűlő, Rostás-tanya. In: ADAM 2002, 164–165.

- SZALONTAI 2003: Szalontai Cs.: A székkutas-kápolnadülői avar kori temető öveinek elemzése (Die Analyse der Gürtel des awarenzeitlichen Gräberfeldes von Székkutas-Kápolnadülő). In: *B. Nagy K.: A székkutas-kápolnadülői avar temető*. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Monumenta Archaeologica 1. Szerk.: Bende L. – Lőrinczy G. Szeged 2003, 371–412.
- SZALONTAI 2018: Szalontai Cs.: Újabb avar temető Kiskundorozsma határából. Megjegyzések a hurkos végű csavart bronzdrótok rekonstrukciójához. In: *Sötét idők túlélői. A kontinuitás fogalma, kutatásának módszerei az 5–11. századi Kárpát-medence régészetében*. Tempora obscura 4. Szerk.: Hága T. K. – Kolozsi B. Debrecen 2018, 141–184.
- SZÉLL 1943: Széll M.: Elpusztult falvak, X–XVII. századbeli leletek Csongrád vármegye területén (Vernichtete Dörfer, und Funde aus den X–XVII. Jahrhunderten im Kom. Csongrád). *Dolgozatok* 19 (1943) 176–182.
- SZELLE 1891: Szelle Zs.: Régészeti ásatások a bölcskei népvándorláskori temetőben. *Archaeologiai Értesítő* 11 (1891) 239–249.
- SZENICZEY ET ALL. 2021: Szeniczey T. – Marcsik A. – Hajdu T. – Cheronet, O. – Olalde, I. – Pinhasi, R. – Reich, D.: Kerény, az avar páncélos lovas biorégészeti kutatása (The bioarchaeological analysis of Kerény, the Avar armored horseman). In: *A kagán lovasa*. Szerk.: Dr. Dani J. – Hága T. K. Debrecen 2021, 75–80.
- SZENTHE 2015: Szenthe, G.: Ein osteuropäischer Schnallentyp aus dem 7. Jahrhundert im Karpatenbecken. Peripheriale Verbindungen zur Zeit der byzantinischen Dominanz. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 66 (2015) 341–377. <https://doi.org/10.1556/072.2015.66.2.5>
- SZEREMLEI 1900: Szeremlei S.: *Hód-Mező-Vásárhely története. I. Hódmezővásárhely 1900*.
- SZEREMLEI 1913: Szeremlei S.: *Hód-Mező-Vásárhely története V. Hódmezővásárhely 1913*.
- SZEVEÉNYI 2013: Szeveényi V.: Csanádpalota, Juhász T. tanya (M43 autópálya 60. lelőhely). In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2012 (Archaeological Investigations in Hungary 2012)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2013, 31–33.
- SZOMBATHY 2021: Szombathy G.: Kísérlet egy kora avar íj rekonstrukciójára. In: *A kagán lovasa*. Szerk.: Dr. Dani J. – Hága T. K. Debrecen 2021, 35–46.
- SZŐKE 2008: Szőke, B. M.: Veränderungen in der struktur des Awarischen gürtels. *Anteus* 29–30 (2008) 175–213.
- TANASE-GÁLL 2012: Tánase, D. – Gáll, E.: Von Kisléghi Nagy Gyula bei Dudeștii Vechi entdeckte Gräber aus der Awarenzeit – der Hügel V. In: *Thesaurus Avarorum. Ünnepi kötet Garam Éva 70. születésnapjára*. Szerk.: Vida T. Budapest 2012, 697–706.
- TETTAMANTI 1980: Tettamanti, S.: Der awarische Grabfund von Dány. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 32 (1980) 153–160.
- TOBIAS 2001: Tobias, B.: Die awarenzeitlichen Sieblöffel im Karpatenbecken. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2001, 161–182.
- TOBIAS 2003: Tobias, B.: *Awarenzeitliche Tascheninhalte und Gürtelhänge im Karpatenbecken* (Manuskript). Wien 2003.
- TOBIAS 2007: Tobias B.: Néhány érdekes tárgy a Zillingtal-Unterer Kapellenberg D 41 sírból. Csattfibulák és ecsetek (Einige interessante Gegenstände aus dem Grab D 41 von Zillingtal-Unterer Kapellenberg. Ringfibeln und Pinsel). *Archaeologiai Értesítő* 132 (2007) 325–341. <https://doi.org/10.1556/ArchErt.132.2007.1.14>
- TOBIAS 2008: Tobias, B.: *Frühmittelalterliche Gräber mit Beigabe von Schmiedewerkzeugen (PhD Dissertation)*. Wien 2008.
- TOBIAS 2011: Tobias B.: Avar kori tarsolyzárók a Kárpát-medencében (Awarenzeitliche Taschenverschlüsse im Karpatenbecken). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 12 (2011) 277–312.

- TOBIAS 2020: Tobias, B.: Kontakte über die Alpen. Eine technologische Annäherung an die Gürtelgarnituren vom Typ Bieringen. *Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte* Band 68 (2020) 713–728.
- TOMKA 1992: Tomka P.: Régészeti és néprajz. Az interpretáció kérdései a temetkezési szokások kutatásában (Archäologie und Ethnographie. Einige Fragen der Interpretation in der Forschung der Bestattungsgebräuche). In: *Hiedelmek, szokások az Alföldön I.* Arany János Múzeum Közleményei 7. Szerk.: Novák L. Nagykőrös 1992, 65–73.
- TOMKA 1995: Tomka, P.: Il costume. In: *Gli avari. Un popolo d'Europa.* Cur.: Menis, G. C. Udine 1995, 81–92.
- TOMKA 2003: Tomka P.: Az avar kori temetkezési szokások kutatásának újabb eredményei. Kettős- és többes temetkezések (The Latest Results of the Research Focussing on the Funeral Customs in the Avar Age. Double and Multiple Burials). *Arrabona* 41 (2003) 11–56.
- TOMKA 2005: Tomka P.: Korai avar sírok Börcs-Nagydombon (Győr-Moson-Sopron megye). (Frühawarenzeitliche Gräber in Börcs-Nagydomb (Kom. Győr-Moson-Sopron). *Archaeologiai Értesítő* 130 (2005) 137–180. <https://doi.org/10.1556/ArchErt.130.2005.1-2.5>
- TOMKA 2008: Tomka P.: Kora- és középső avar temető Ménfőcsanak-Bevásárlóközpont területén (Avarské pohrebisko zo včasného a stredného obdobia Avarov na území Ménfőcsanak-Bevásárlóközpont. Gräberfeld der frühen und mittleren Awarenzeit von Ménfőcsanak-Bevásárlóközpont). In: *Jöttek-mentek. Prišli a odišli. Sie kamen und gingen.* Kiállításvezető 3. Szerk.: Molnár A. – Nagy A. – Tomka P. Győr 2008, 123–134.
- TOMKA 2018: Tomka P.: Csontcsat a tápi avar kori temetőből (A bone buckle from an Avar age Cemetery of Táp). *Arrabona* 53–56 (2018) 37–62.
- TOMKA 2020: Tomka P.: Hajfonatdíszek a tápi avar kori temetőben (Plait Clasp Decorations in the Avar Cemetery of Táp). *Arrabona* 58 (2020) 29–68.
- H. TÓTH 1981: H. Tóth E.: A kecskemét-sallai úti avar sírlelet. *A Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve* 1981, 11–33.
- H. TÓTH 1988: H. Tóth E.: Népvándorlaskor. In: Horváth A. – H. Tóth E. – V. Székely Gy.: *Elődeink a Duna–Tisza közén. A Kiskunság és környéke története a régészeti leletek tükrében.* Kecskemét 1988, 30–56.
- H. TÓTH–HORVÁTH 1992: H. Tóth, E. – Horváth, A.: *Kunbáony. Das Grab eines Awarenkhagans.* Kecskemét 1992.
- TÖRÖK 1973: Török Gy.: VII. századi sírok Kerepesről (Gräber aus dem 7. Jahrhundert in Kerepes). *Folia Archaeologica* 24 (1973) 113–134.
- TROGMAYER 1984: Trogmayer O.: Deszk őstörténete. In: *Deszk története és néprajza.* Szerk.: Hegyi A. Szeged–Deszk 1984, 75–95.
- TUGYA–STEWART 2022: Tugya B. – Stewart, J.: A szegvár-oromdülői kora avar temető tojásmaradványainak elemzése (Analysis of the egg remains from the Avar Age cemetery of Szegvár-Oromdülő). In: *A szegvár-oromdülői temető és a Tiszántúl kora avar időszaka.* *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia* 25. – Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok 5. Szerk.: Lőrinczy G. – Major B. – Türk A. Budapest 2022, 885–893. https://doi.org/10.55722/Arpad.Kiad.2022.5_14
- TÜRK 2010: Türk A.: A szaltovói kultúrkör és a magyar őstörténet régészeti kutatása. In: *Középkortörténeti tanulmányok 6. A VI. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2009. június 4–5.).* Szerk.: G. Tóth P. – Szabó P. Szeged 2010, 261–306.
- TÜRK–LANGÓ 2019: Türk A. – Langó P.: Régészeti adatok a honfoglalás kori sírokban feltárt lómaradványok klasszifikációjához „...ugy irhassak mint volt” *Ünnepi tanulmányok a 65 esztendő Sándor László tiszteletére.* Szerk.: Bagi Z. P. Győr–Szeged 2019, 55–73.
- UENZE 1966: Uenze, S.: Die Schnallen mit Riemenschlaufe aus dem 6. und 7. Jahrh. *Bayerische Vorgeschichtsblätter* 31 (1966) 142–181.

- H. VADAY 1989: H. Vaday, A.: *Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok. Ein Beitrag zur Archäologie und Geschichte des sarmatischen Barbaricums*. Antaeus 17–18. Budapest 1989.
- VARGA–CSEH 2017: Varga S. – Cseh G.: Avar kori temetkezések Apátfalva-Nagyút-dűlőn (M43 43. lh.) (Burials from the Avar Age at the site Apátfalva-Nagyút-dűlő (site M43 43.). In: *Út(on) a kultúrák földjén. Az M43-as autópálya Szeged-országhatár közötti szakasz régészeti feltárásai és a hozzá kapcsolódó vizsgálatok*. Szerk.: T. Gábor Sz. – Czukor P. Szeged 2017, 443–477.
- VÉKONY 1986: Vékony, G.: Spätawarenzeitliche Messer mit Griff. In: *Urzeitliche und frühhistorische Besiedlung der Ostslowakei in Bezug zu den Nachbargebieten*. Hrsg: Chropovský, B. Nitra 1986, 267–274.
- VIDA 1999: Vida, T.: *Die awarenzeitliche Keramik I*. Varia Archaeologica Hungarica 8. Budapest 1999.
- VIDA 2002: Vida T.: Az avarok bizánci edényei. In: *Az avarok aranya. A nagyszentmiklósi kincs*. Magyar Nemzeti Múzeum kiállítása, 2002. március 24.–június 30. Szerk.: Garam É. Budapest 2002, 113–119.
- VIDA 2003: Vida T.: A korai és a közép avar kor. In: *Magyar régészet az ezredfordulón*. Szerk.: Visy Zs. Budapest 2003, 302–308.
- VIDA 2009: Vida, T.: Local and Foreign Romans? The Problem of the Late Antique Population of the 6th–7th Centuries AD in Pannonia. In: *Foreigners in Early medieval Europe. Thirteenth International Studies on Early Medieval Mobility*. Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Monographien 78. Ed.: Quast, D. Mainz 2009, 233–260.
- VIDA 2018: Vida T.: A gepida továbbélés kérdése az avar kori Tisza-vidéken (Die Fragen des Weiterlebens der Gepiden in der awarenzeitlichen Theissgegend). In: *Relationes Rerum. Régészeti tanulmányok Nagy Margit tiszteletére*. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia. A PPKE BTK Régészettudományi Intézetének kiadványai 10. Szerk.: Balogh Cs. – Major B. – Türk A. Budapest 2018, 537–554.
- VIDA 2022: Vida T.: Sírkerámia a Szegvár-oromdűlői avar kori temetőben (Grave pottery in the Avar Age cemetery of Szegvár-Oromdűlő). In: *A szegvár-oromdűlői temető és a Tiszántúl kora avar időszak*. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 25. – Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok 5. Szerk.: Lőrinczy G. – Major B. – Türk A. Budapest 2022, 509–554. https://doi.org/10.55722/Arpad.Kiad.2022.5_05
- VINSKI 1958: Vinski, Z.: O nalazima 6. i 7. stoljeća u Jugoslaviji s posebnim obzirom na arheološku ostavštinu iz vremena prvog Avarskoga Kaganata (Zu den Funden des 6. und 7. Jahrhunderts in Jugoslawien mit besonderer Berücksichtigung der archäologischen Hinterlassenschaft aus der Zeit des ersten awarischen Khaganates). *Opuscula Archaeologica* 3 (1958) 13–67.
- VÖRÖS 2001: Vörös I.: A Felső-Tisza-vidék honfoglalás kori lovastemetkezései I. Szabolcs–Nyírség (Burials with horse from the Age of Hungarian Conquest in the Upper Tisza region I. Szabolcs–Nyírség). *A Jósza András Múzeum Évkönyve* 43 (2001) 569–602.
- VÖRÖS 2013: Vörös I.: Adatok a honfoglalás kori lovas temetkezésekhez (Archaeological data on the typology of tenth-century horse burials and burials with horses in the Carpathian Basin). In: *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára*. Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 3. Szerk.: Révész L. – Wolf M. Szeged 2013, 321–336.
- VÖRÖS 2017: Vörös I.: Ló és lovassírok. Lótemetkezések. In: *László Gy.: A Csákkerény-Orondpusztai avar kori temető*. Szerk. Szempéteri J. A Szent István Király Múzeum Közleményei A sorozat 53. Székesfehérvár 2017, 94–100, 182–191.
- VÖRÖS 2022: Vörös I.: Szegvár-Oromdűlő kora avar kori temető archaeozoológiai vizsgálata (Archaeozoological analysis of the Early Avar period cemetery of Szegvár-Oromdűlő). In: *A szegvár-oromdűlői temető és a Tiszántúl kora avar időszak*. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 25. – Magyar

- Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok 5. Szerk.: Lőrinczy G. – Major B. – Türk A. Budapest 2022, 769–883. https://doi.org/10.55722/Arpad.Kiad.2022.5_13
- VÖRÖS–SZABÓ 2019: Vörös G. – Szabó J. J.: *Jazig nő és férfi temetkezése Szentesről. Friss régészeti adatok a Tiszántúl római kori benépesítéséhez.* A Koszta József Múzeum Füzetek 1. Szentes 2019.
- WALDBAUM 1974: Waldbaum, I. C.: *Metalwork from Sardis. The Finds through 1974.* Cambridge 1983.
- WERNER 1956: Werner, J.: *Beiträge zur Archäologie des Attila-Reiches.* Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, München 1956.
- WICKER 1990: Wicker E.: Koporsók a csólyospálosi avarkori temetőben (Särge im awarenzeitlichen Gräberfeld in Csólyospálos). *Cumania* 12 (1990) 9–69.
- ZÁGORHIDI CZIGÁNY–KENÉZ–TÜRK 2019: Zágorhidi Czigány B. – Kenéz Á. – Türk A.: Tiszakürt-Sziki-Kisföldek 32. objektum honfoglalás kori sír. Adatok a 10. századi hurkos végű bronzdrótok érakeléséhez, valamint a lovaglóostorok és fémszereléses faedények elkülönítéséhez a korszak hagyatékában. In: „*Hadak útján*” *A népvándorláskor fiatal kutatóinak XXIX. konferenciája, Budapest, 2019. november 15–16.* Absztraktkötet. Szerk.: Sudár B. – Türk A. Budapest 2019, 59–67.
- ZHOU 2009: Zhou, X.: Zhaoling: The Mausoleum of Emperor Tang Taizong. *Sino-Platonic Papers* 187 (2009).
- ZOLTAI 1927: Zoltai L.: Hunn-avar temető a debreceni Ondód pusztán. *Debreceni Képes Kalendarium* 21 (1927) 114–119.
- ZOLTAI 1927a: Zoltai L.: *Jelentés Debrecen szabad királyi város múzeumának és közművelődési könyvtárának 1926. évi működéséről.* Debrecen sz. kir. város múzeumának Kiadványa 21. Debrecen 1927.
- ZOLTAI 1929: Zoltai L.: Régészeti ásatásaink 1928-ban. In: *Jelentés Debrecen sz. kir. város múzeumának és Közművelődési Könyvtárának 1928. évi működéséről és állapotáról (1929).* Debrecen 1929, 38–50.

1. kép. Szegvár-Oromdűlő. Akna és padmalyos sírok foltfotói. 1: 77. sír; 2: 116 sír; 3: 118. sír; 4: 126. sír; 5: 130. sír; 6: 330. sír; 7: 777. és a 800. sír; 8: Fülkesír aknájában lévő betöltés elszíneződése
 Fig. 1. Szegvár-Oromdűlő. Soil stains of shaft graves and graves with a sidewall niche. 1: Grave no. 77, 2: Grave no. 116, 3: Grave no. 118, 4: Grave no. 126, 5: Grave no. 130, 6: Grave no. 330, 7: Graves no. 777 and 800, 8: Different colour soil marks the shaft in the gravepit

2. kép. Szegvár-Oromdűlő. Fülkesírok foltfotói. 1: 76. sír; 2: 90. sír; 3: 128. sír; 4: 133. sír; 5: 134. sír;
6: 137. sír; 7: 184. sír; 8: 189. sír; 9: 190. sír

Fig. 2. Szegvár-Oromdűlő. Soil stains of graves with a sidewall niche. 1: Grave no. 76, 2: Grave no. 90,
3: Grave no. 128, 4: Grave no. 133, 5: Grave no. 134, 6: Grave no. 137, 7: Grave no. 184, 8: Grave no. 189,
9: Grave no. 190

3. kép. Szegevár-Oromdűlő. Aknasírok. 1: 1. sír; 2: 111. sír; 3: 150. sír; 4: 165. sír; 5: 266. sír; 6: 306. sír;
7: 945. sír; 8: 586. sír; 9: 866. sír

Fig. 3. Szegevár-Oromdűlő. Shaft graves. 1: Grave no. 1, 2: Grave no. 111, 3: Grave no. 150, 4: Grave no. 165,
5: Grave no. 266, 6: Grave no. 306, 7: Grave no. 945, 8: Grave no. 586, 9: Grave no. 866

4. kép. Szegvár-Oromdűlő. Aknasírok. 1: 874. sír; 2: 900. sír; 3: 951. sír; 4: 68. sír; 4: 97. sír; 5: 97. sír;
6: 202. sír; 7–9: 77. sír

Fig. 4. Szegvár-Oromdűlő. Shaft graves. 1: Grave no. 874, 2: Grave no. 900, 3: Grave no. 951, 4: Grave no. 68,
4: Grave no. 97, 5: Grave no. 97, 6: Grave no. 202, 7–9: Grave no. 77

5. kép. Szegvár-Oromdűlő. Aknasírok. 1: 108. sír; 2: 114. sír; 3: 132. sír; 4: 134. sír; 5: 300. sír; 6: 306. sír; 7: 586. sír; 8: 740. sír; 9: 754. sír

Fig. 5. Szegvár-Oromdűlő. Shaft graves. 1: Grave no. 108, 2: Grave no. 114, 3: Grave no. 132, 4: Grave no. 134, 5: Grave no. 300, 6: Grave no. 306, 7: Grave no. 586, 8: Grave no. 740, 9: Grave no. 754

6. kép. Szegvár-Oromdűlő. Aknasírok. 1: 876. sír; 2: 877. sír; 3: 889. sír; 4: 897. sír; 5: 935. sír; 6: 946. sír;
7: 929. sír 8: 65. sír

Fig. 6. Szegvár-Oromdűlő. Shaft graves. 1: Grave no. 876, 2: Grave no. 877, 3: Grave no. 889, 4: Grave no. 897,
5: Grave no. 935, 6: Grave no. 946, 7: Grave no. 929, 8: Grave no. 65

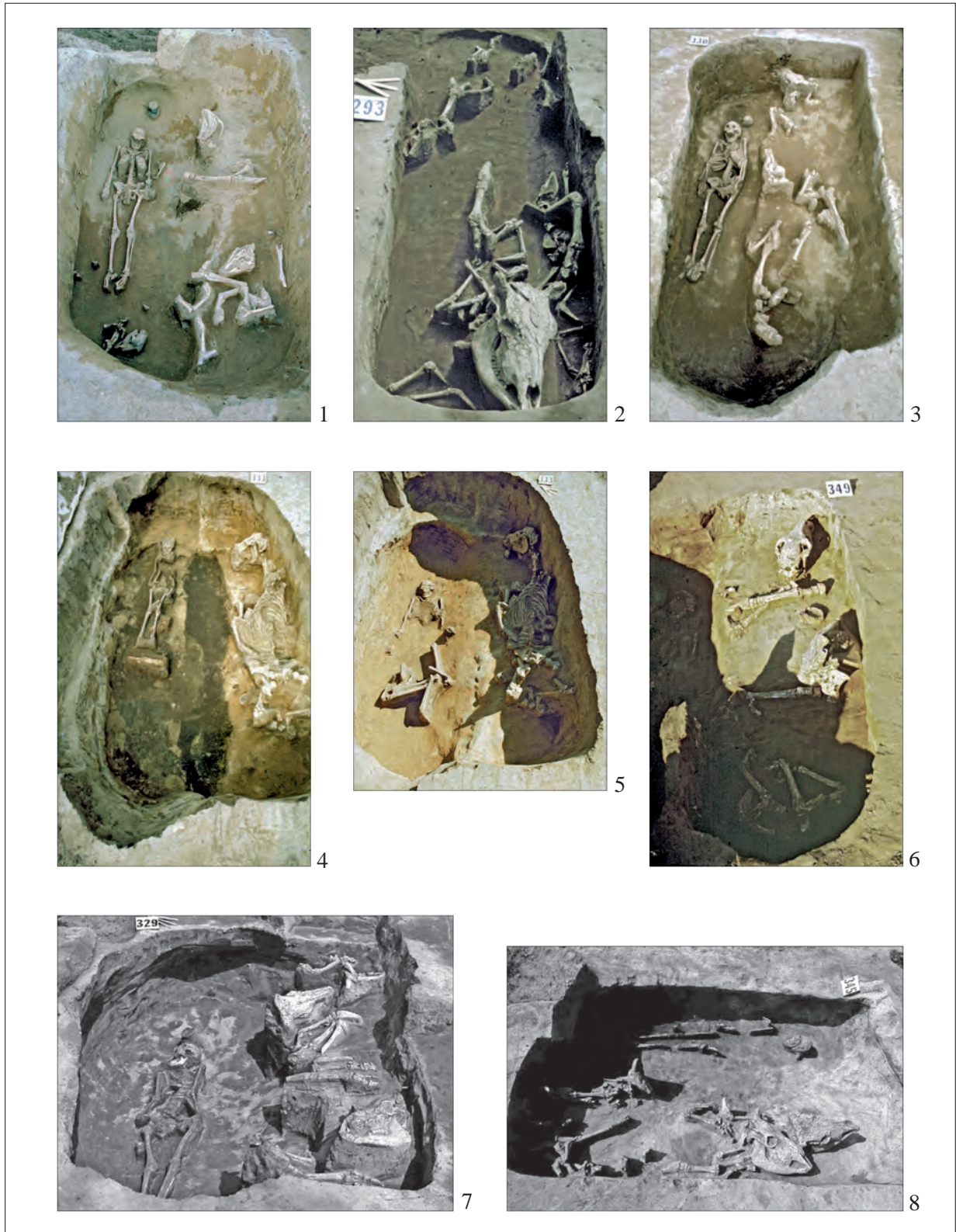
7. kép. Szegvár-Oromdűlő. Aknasírok. 1: 717. sír; 2: 887. sír; 3: 900. sír; 4: 690. sír; 5: 63. sír; 6: 116. sír;
7: 252. sír; 8: 288. sír; 9: 531. sír

Fig. 7. Szegvár-Oromdűlő. Shaft graves. 1: Grave no. 717, 2: Grave no. 887, 3: Grave no. 900, 4: Grave no. 690,
5: Grave no. 63, 6: Grave no. 116, 7: Grave no. 252, 8: Grave no. 288, 9: Grave no. 531

8. kép. Szegvár-Oromdűlő. Padmalyos sírok. 1–2: 111. sír; 3: 123. sír; 4: 126. sír; 5–6: 130. sír; 7: 176. sír; 8: 187. sír; 9: 200. sír

Fig. 8. Szegvár-Oromdűlő. Graves with a sidewall niche. 1–2: Grave no. 111, 3: Grave no. 123, 4: Grave no. 126, 5–6: Grave no. 130, 7: Grave no. 176, 8: Grave no. 187, 9: Grave no. 200

9. kép. Szegvár-Oromdűlő. Padmalyos sírok. 1: 268. sír; 2: 293. sír; 3: 330. sír; 4-5: 333-333a sír; 6: 349. sír; 7: 329. sír; 8: 345. sír

Fig. 9. Szegvár-Oromdűlő. Graves with a sidewall niche. 1: Grave no. 268, 2: Grave no. 293, 3: Grave no. 330, 4-5: Graves no. 333-333a, 6: Grave no. 349, 7: Grave no. 329, 8: Grave no. 345

10. kép. Szegvár-Oromdűlő. Padmalyos sírok. 1: 463. sír; 2: 490. sír; 3: 493. sír; 4: 527. sír; 5: 539. sír;
6: 540. sír; 7: 550. sír; 8: 553. sír; 9: 557. sír

Fig. 10. Szegvár-Oromdűlő. Graves with a sidewall niche. 1: Grave no. 463, 2: Grave no. 490, 3: Grave no. 493,
4: Grave no. 527, 5: Grave no. 539, 6: Grave no. 540, 7: Grave no. 550, 8: Grave no. 553, 9: Grave no. 557

11. kép. Szegvár-Oromdűlő. Padmalyos sírok. 1: 585. sír; 2: 587. sír; 3: 600. sír; 4–5: 626. sír; 6: 653. sír; 7: 643. sír; 8: 656. sír

Fig. 11. Szegvár-Oromdűlő. Graves with a sidewall niche. 1: Grave no. 585, 2: Grave no. 587, 3: Grave no. 600, 4–5: Grave no. 626, 6: Grave no. 653, 7: Grave no. 643, 8: Grave no. 656

12. kép. Szegvár-Oromdűlő. Padmalyos sírok. 1: 666. sír; 2: 699. sír; 3: 670. sír; 4: 684. sír; 5: 708. sír;
6: 710. sír; 7: 743. sír; 8: 746. sír

Fig. 12. Szegvár-Oromdűlő. Graves with a sidewall niche. 1: Grave no. 666, 2: Grave no. 699, 3: Grave no. 670,
4: Grave no. 684, 5: Grave no. 708, 6: Grave no. 710, 7: Grave no. 743, 8: Grave no. 746

13. kép. Szegvár-Oromdűlő. Padmalyos sírok. 1: 748. sír; 2: 756. sír; 3: 757. sír; 4: 758. sír; 5: 759. sír;
6: 760. sír; 7: 800. sír; 8: 848. sír; 9: 860. sír

Fig. 13. Szegvár-Oromdűlő. Graves with a sidewall niche. 1: Grave no. 748, 2: Grave no. 756, 3: Grave no. 757,
4: Grave no. 758, 5: Grave no. 759, 6: Grave no. 760, 7: Grave no. 800, 8: Grave no. 848, 9: Grave no. 860

14. kép. Szegvár-Oromdűlő. Padmalyos sírok. 1: 867. sír; 2–3: 870–880. sír; 4: 892. sír; 5: 897. sír; 6: 915. sír; 7: 930. sír; 8: 968. sír

Fig. 14. Szegvár-Oromdűlő. Graves with a sidewall niche. 1: Grave no. 867, 2–3: Graves no. 870–880, 4: Grave no. 892, 5: Grave no. 897, 6: Grave no. 915, 7: Grave no. 930, 8: Grave no. 968

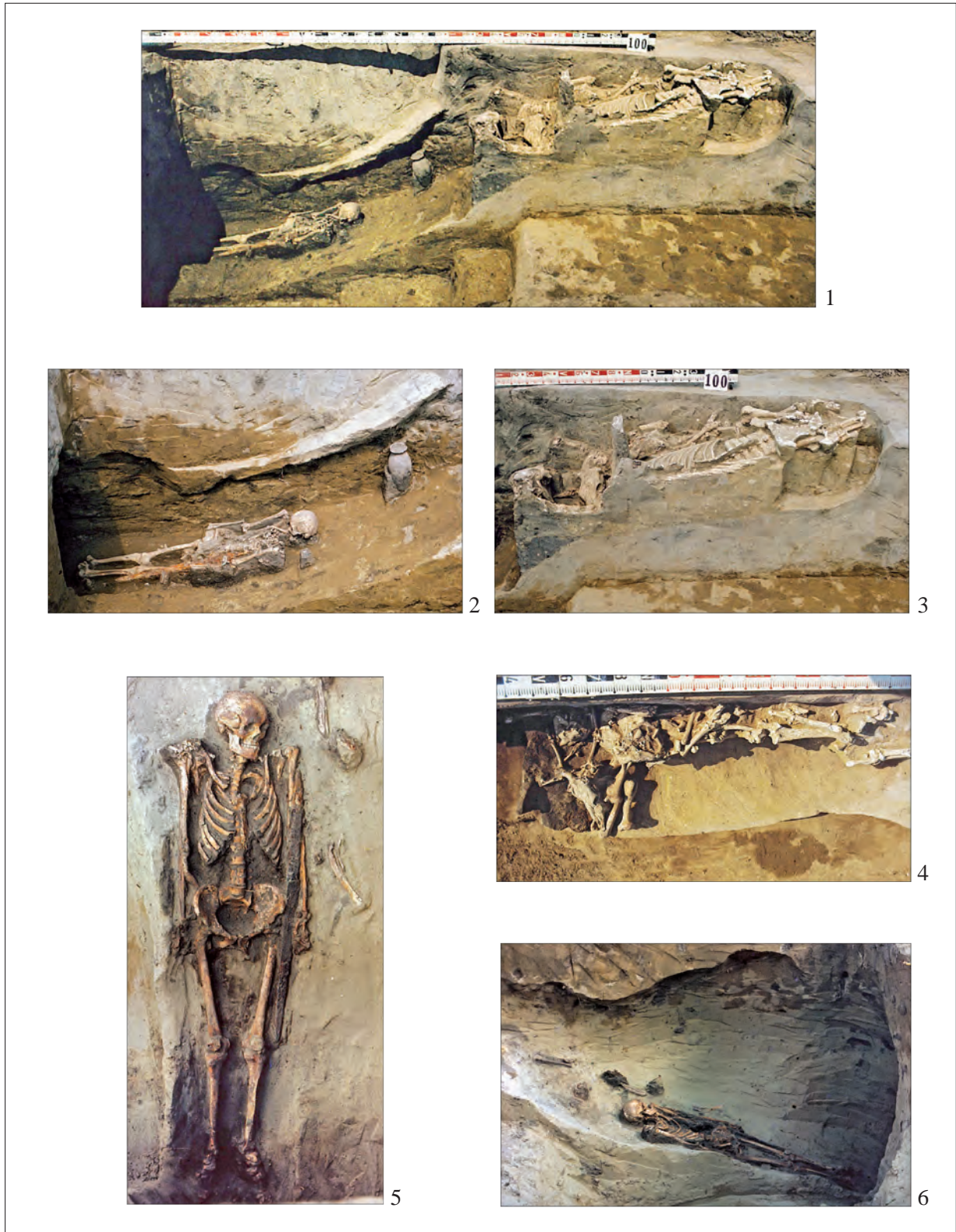

15. kép. Szegvár-Oromdűlő. Fülkesírok. 1: 33. sír; 2–5: 72. sír; 6–7: 85. sír

Fig. 15. Szegvár-Oromdűlő. Graves with an end wall shaft. 1: Grave no. 33, 2–5: Grave no. 72, 6–7: Grave no. 85

16. kép. Szegvár-Oromdűlő. Fülkesírok. 1, 3–4: 76. sír; 2: 89. sír; 5–6: 128. sír
 Fig. 16. Szegvár-Oromdűlő. Graves with an end wall shaft. 1, 3–4: Grave no. 76, 2: Grave no. 89,
 5–6: Grave no. 128

17. kép. Szegvár-Oromdülő. Fülkesírok. 1–4: 100. sír; 5–6: 137. sír
 Fig. 17. Szegvár-Oromdülő. Graves with an end wall shaft. 1–4: Grave no. 100, 5–6: Grave no. 137

18. kép. Szegvár-Oromdűlő. Fülkesírok. 1: 171. sír; 2: 184. sír; 3, 6: 500. sír; 4-5: 492. sír
 Fig. 18. Szegvár-Oromdűlő. Graves with an end wall shaft. 1: Grave no. 171, 2: Grave no. 184, 3,
 6: Grave no. 500, 4-5: Grave no. 492

19. kép. Szegvár-Oromdűlő. Fülkesírok. 1: 541. sír; 2, 5: 556. sír; 3: 624. sír; 4: 587. sír; 6: 639. sír
 Fig. 19. Szegvár-Oromdűlő. Graves with an end wall shaft. 1: Grave no. 541, 2, 5: Grave no. 556,
 3: Grave no. 624, 4: Grave no. 587, 6: Grave no. 639

20. kép. Szegvár-Oromdűlő. Fülkesírok. 1: 641. sír; 2: 672. sír; 3, 6: 650. sír; 4–5: 655. sír
 Fig. 20. Szegvár-Oromdűlő. Graves with an end wall shaft. 1: Grave no. 641, 2: Grave no. 672,
 3, 6: Grave no. 650, 4–5: Grave no. 655

21. kép. Szegvár-Oromdülő. Fülkesírok. 1–2: 692. sír; 3, 6: 694. sír; 4: 696. sír; 5: 707. sír
 Fig. 21. Szegvár-Oromdülő. Graves with an end wall shaft. 1–2: Grave no. 692, 3, 6: Grave no. 694,
 4: Grave no. 696, 5: Grave no. 707

22. kép. Szegvár-Oromdűlő. Fülkesírok. 1–3: 697. sír; 4–5: 700. sír; 6: 711. sír
 Fig. 22. Szegvár-Oromdűlő. Graves with an end wall shaft. 1–3: Grave no. 697, 4–5: Grave no. 700,
 6: Grave no. 711

23. kép. Szegvár-Oromdűlő. Fülkesírok. 1: 712. sír; 2: 720. sír; 3, 6: 730. sír; 4: 726. sír; 5: 728. sír
 Fig. 23. Szegvár-Oromdűlő. Graves with an end wall shaft. 1: Grave no. 712, 2: Grave no. 720,
 3, 6: Grave no. 730, 4: Grave no. 726, 5: Grave no. 728

24. kép. Szegvár-Oromdűlő. Fülkesírok. 1, 4: 727. sír; 2, 5: 753. sír; 3, 6: 762. sír; 7: 761. sír; 8: 838. sír;
9: 829. sír

Fig. 24. Szegvár-Oromdűlő. Graves with an end wall shaft. 1, 4: Grave no. 727, 2, 5: Grave no. 753,
3, 6: Grave no. 762, 7: Grave no. 761, 8: Grave no. 838, 9: Grave no. 829

25. kép. Szegvár-Oromdűlő. Fülkesírok. 1, 4: 755. sír; 2, 5: 770. sír; 3, 6: 777. sír
 Fig. 25. Szegvár-Oromdűlő. Graves with an end wall shaft. 1, 4: Grave no. 755, 2, 5: Grave no. 770,
 3, 6: Grave no. 777

26. kép. Szegvár-Oromdűlő. Fülkesírok. 1, 4: 792. sír; 2, 5: 814. sír; 3: 844. sír; 6: 854. sír; 7: 860. sír
 Fig. 26. Szegvár-Oromdűlő. Graves with an end wall shaft. 1, 4: Grave no. 792, 2, 5: Grave no. 814,
 3: Grave no. 844, 6: Grave no. 854, 7: Grave no. 860

27. kép. Szegvár-Oromdűlő. Fülkesírok. 1: 1–2, 4: 855. sír; 3, 6: 870. sír; 5: 878. sír
 Fig. 27. Szegvár-Oromdűlő. Graves with an end wall shaft. 1: Grave no. 1–2, 4: Grave no. 855,
 3, 6: Grave no. 870, 5: Grave no. 878

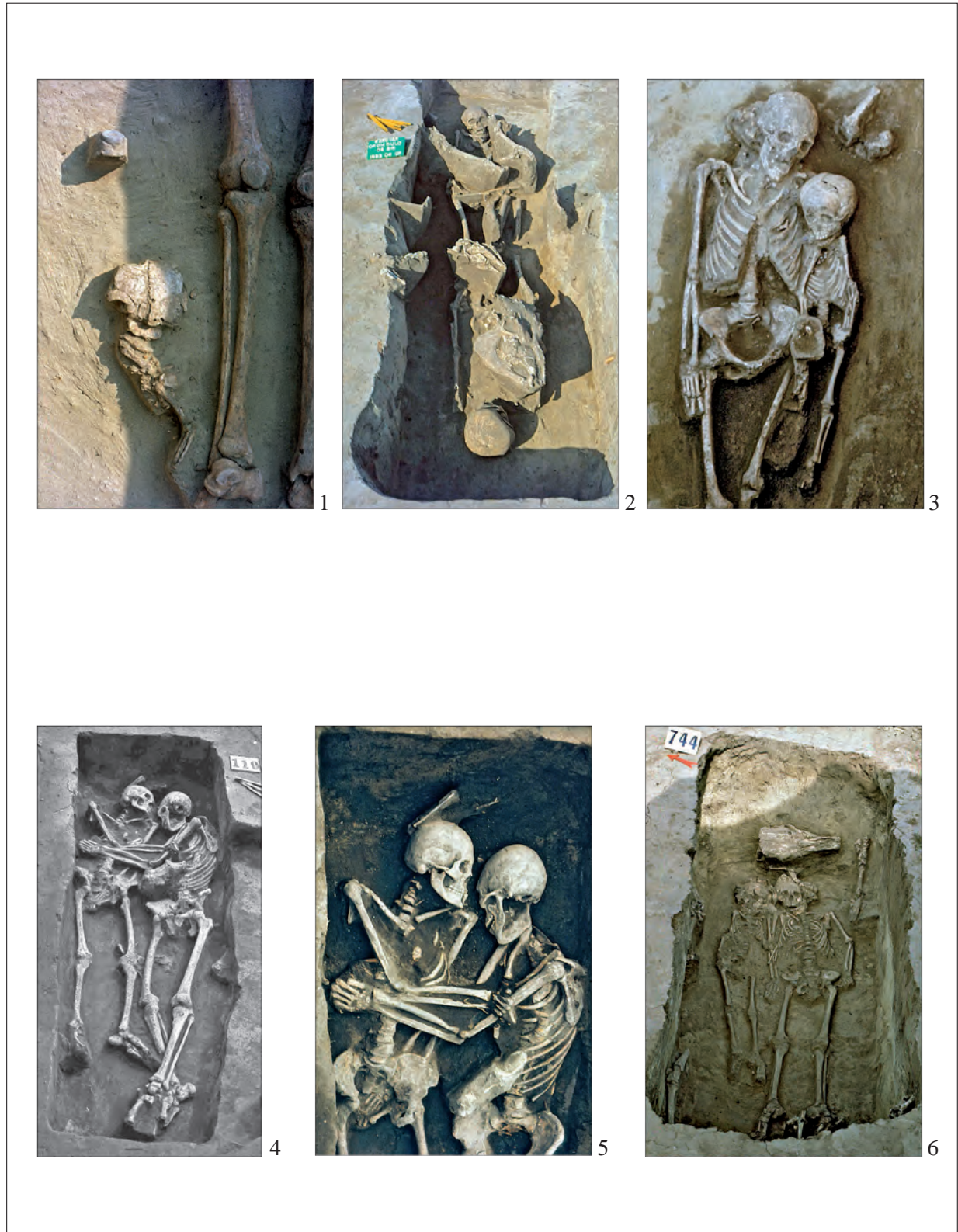
28. kép. Szegvár-Oromdűlő. Fülkesírok. 1: 873. sír; 2: 879. sír; 3: 883. sír; 4: 888. sír; 5: 890. sír; 6: 898. sír
 Fig. 28. Szegvár-Oromdűlő. Graves with an end wall shaft. 1: Grave no. 873, 2: Grave no. 879, 3: Grave no. 883,
 4: Grave no. 888, 5: Grave no. 890, 6: Grave no. 898

29. kép. Szegvár-Oromdülő. Fülkesírok. 1: 933. sír; 2: 934. sír; 3: 936. sír; 4: 937. sír; 5–6: 938. sír
 Fig. 29. Szegvár-Oromdülő. Graves with an end wall shaft. 1: Grave no. 933, 2: Grave no. 934, 3: Grave no. 936,
 4: Grave no. 937, 5–6: Grave no. 938

30. kép. Szegvár-Oromdűlő. Fülkesírok. 1: 940. sír; 2: 949. sír; 3: 950. sír; 4–5: 960. sír; 6: 967. sír
 Fig. 30. Szegvár-Oromdűlő. Graves with an end wall shaft. 1: Grave no. 940, 2: Grave no. 949, 3: Grave no. 950,
 4–5: Grave no. 960, 6: Grave no. 967

31. kép. Szegvár-Oromdűlő. Kettős temetkezések. 1: 72. sír; 2: 86. sír; 3: 348. sír; 4-5: 110. sír; 6: 744. sír
 Fig. 31. Szegvár-Oromdűlő. Double burials. 1: Grave no. 72, 2: Grave no. 86, 3: Grave no. 348,
 4-5: Grave no. 110, 6: Grave no. 744

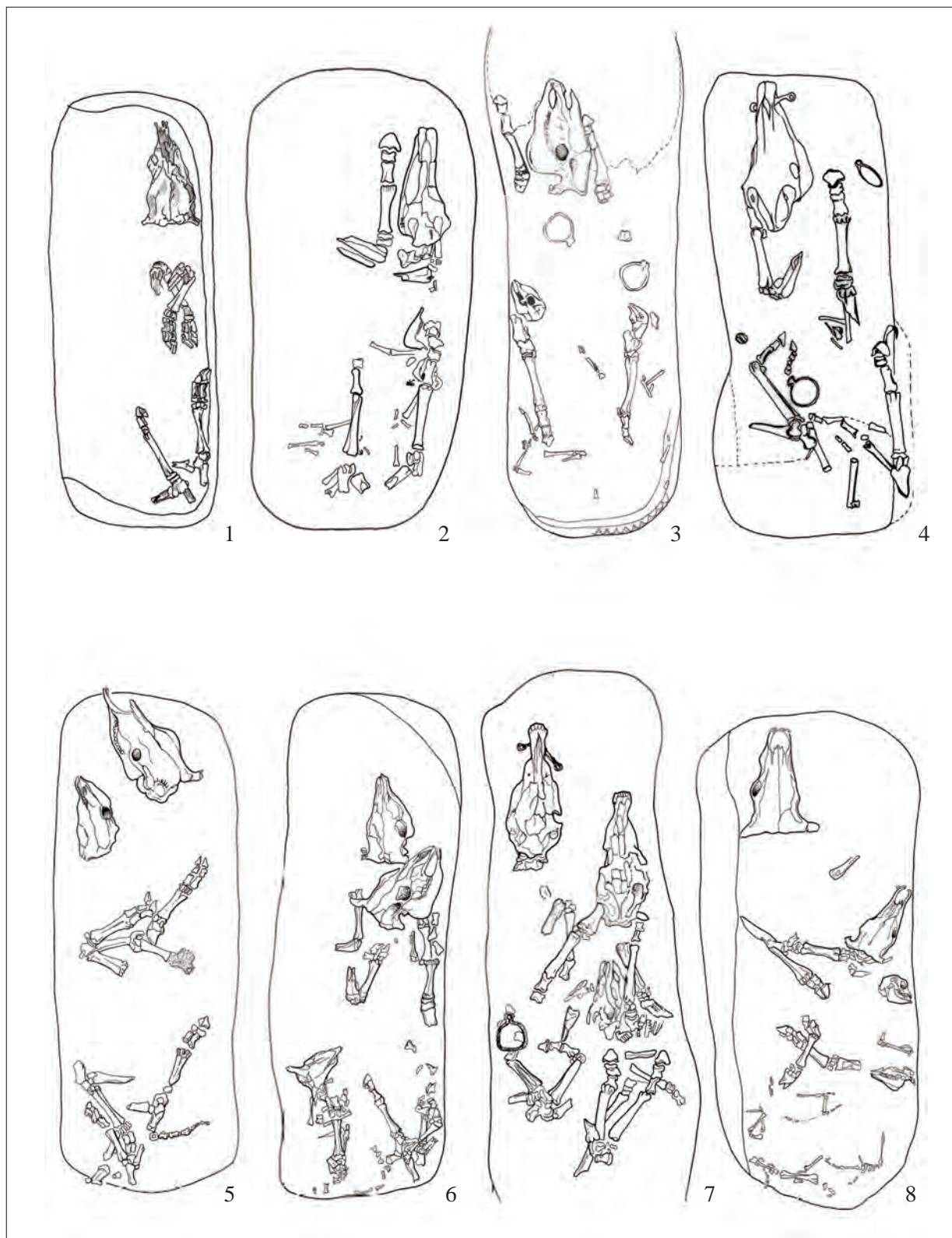
32. kép. Szegvár-Oromdűlő. Koporsós temetkezések. 1: 72. sír; 2: 81. sír; 3: 149. sír; 4: 607. sír; 5: 814. sír;
6: 849. sír; 7: 890. sír; 8: 33. sír; 9: 72. sír

Fig. 32. Szegvár-Oromdűlő. Coffin burials. 1: Grave no. 72, 2: Grave no. 81, 3: Grave no. 149, 4: Grave no. 607,
5: Grave no. 814, 6: Grave no. 849, 7: Grave no. 890, 8: Grave no. 33, 9: Grave no. 72

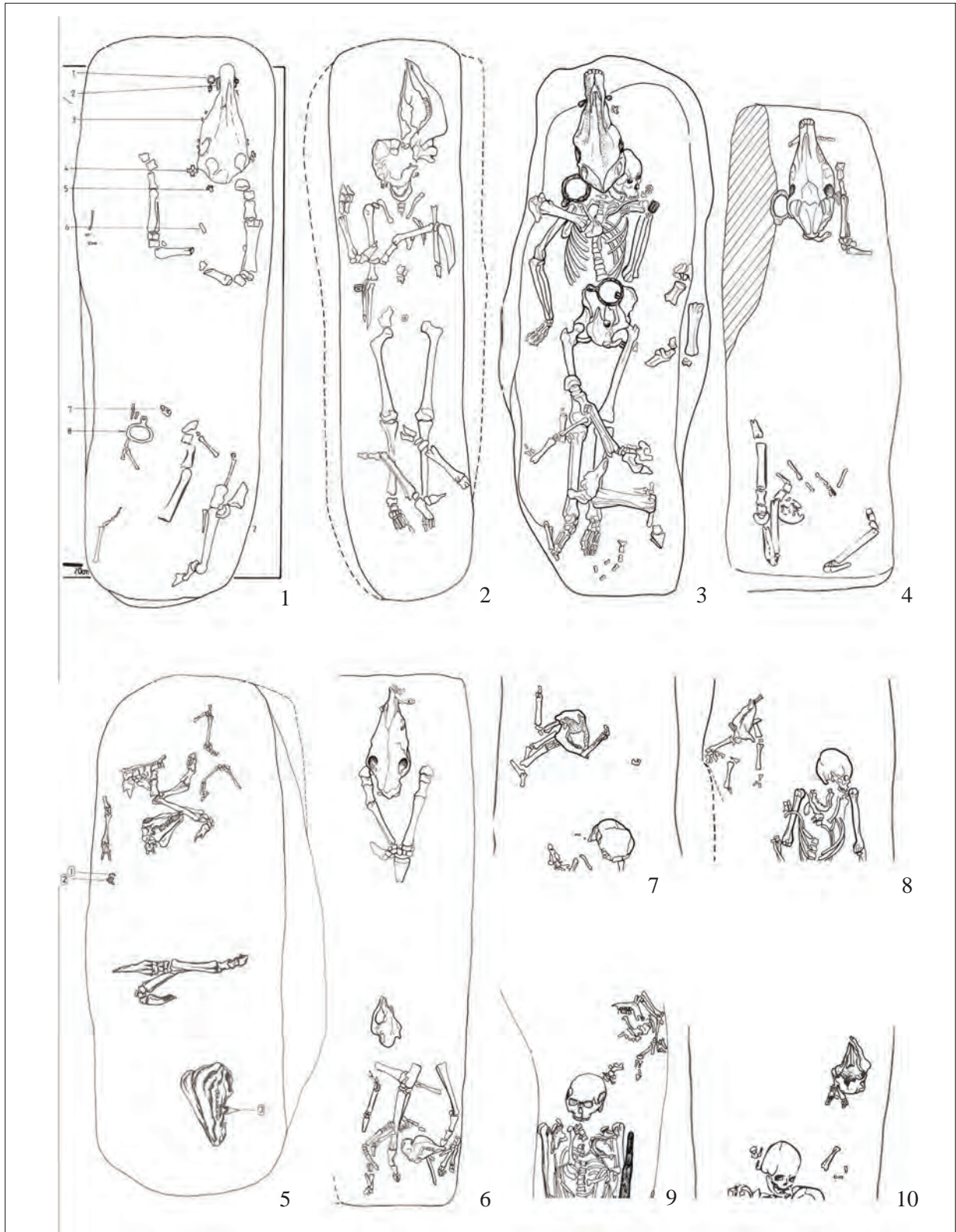
33. kép. Szegvár-Oromdűlő. Koporsós temetkezések. 1: 76. sír; 2: 555. sír; 3: 677. sír; 4: 849. sír; 5: 149. sír; 6: 314. sír; 7: 531. sír; 8: 694. sír; 9: 700. sír; 10: 730. sír

Fig. 33. Szegvár-Oromdűlő. Coffin burials. 1: Grave no. 76, 2: Grave no. 555, 3: Grave no. 677, 4: Grave no. 849, 5: Grave no. 149, 6: Grave no. 314, 7: Grave no. 531, 8: Grave no. 694, 9: Grave no. 700, 10: Grave no. 730

34. kép. Szegvár-Oromdülő. Leterített állatbőrök. 1: 758. sír; 2: 121. sír; 3: 500. sír; 4: 624. sír; 5: 586. sír; 6: 345. sír; 7: 76. sír; 8: 328. sír. Méretarány nélkül.

Fig. 34. Szegvár-Oromdülő. Burials covered by hides. 1: Grave no. 758, 2: Grave no. 121, 3: Grave no. 500, 4: Grave no. 624, 5: Grave no. 586, 6: Grave no. 345, 7: Grave no. 76, 8: Grave no. 328. No scale

35. kép. Szegvár-Oromdűlő. Kiterített állatbőrök. 1: 1. sír; 2: 946. sír; 3: 65. sír; 4: 892. sír; 5: 268. sír;

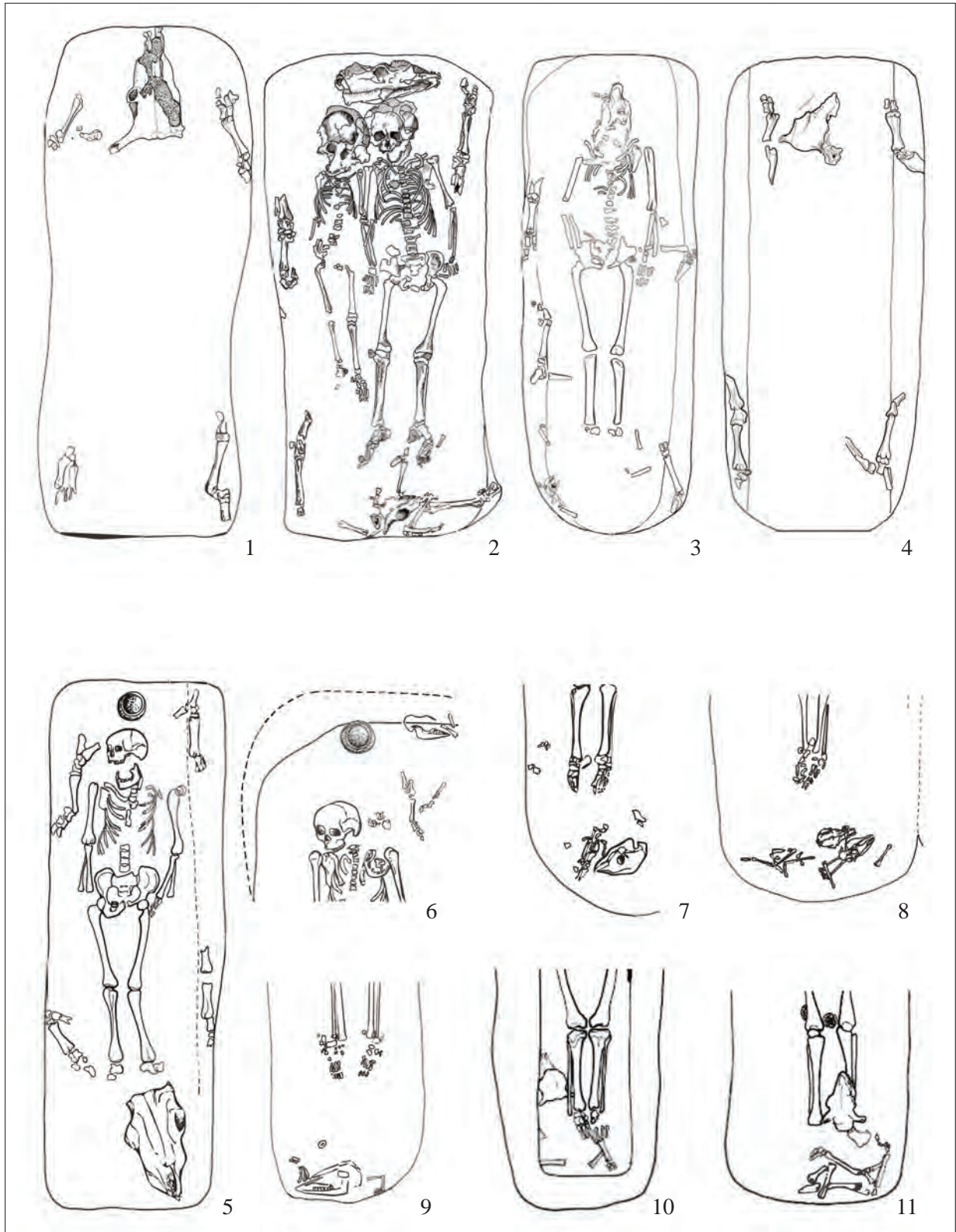
6: 800. sír. Összehajtott juhbőrök. 7: 194. sír; 8: 199. sír; 9: 76. sír; 10: 347. sír. Méretarány nélkül.

Fig. 35. Szegvár-Oromdűlő. Stretched hides. 1: Grave no. 1, 2: Grave no. 946, 3: Grave no. 65, 4: Grave no. 892, 5: Grave no. 268, 6: Grave no. 800 with folded sheep hides, 7: Grave no. 194, 8: Grave no. 199, 9: Grave no. 76, 10: Grave no. 347. No scale

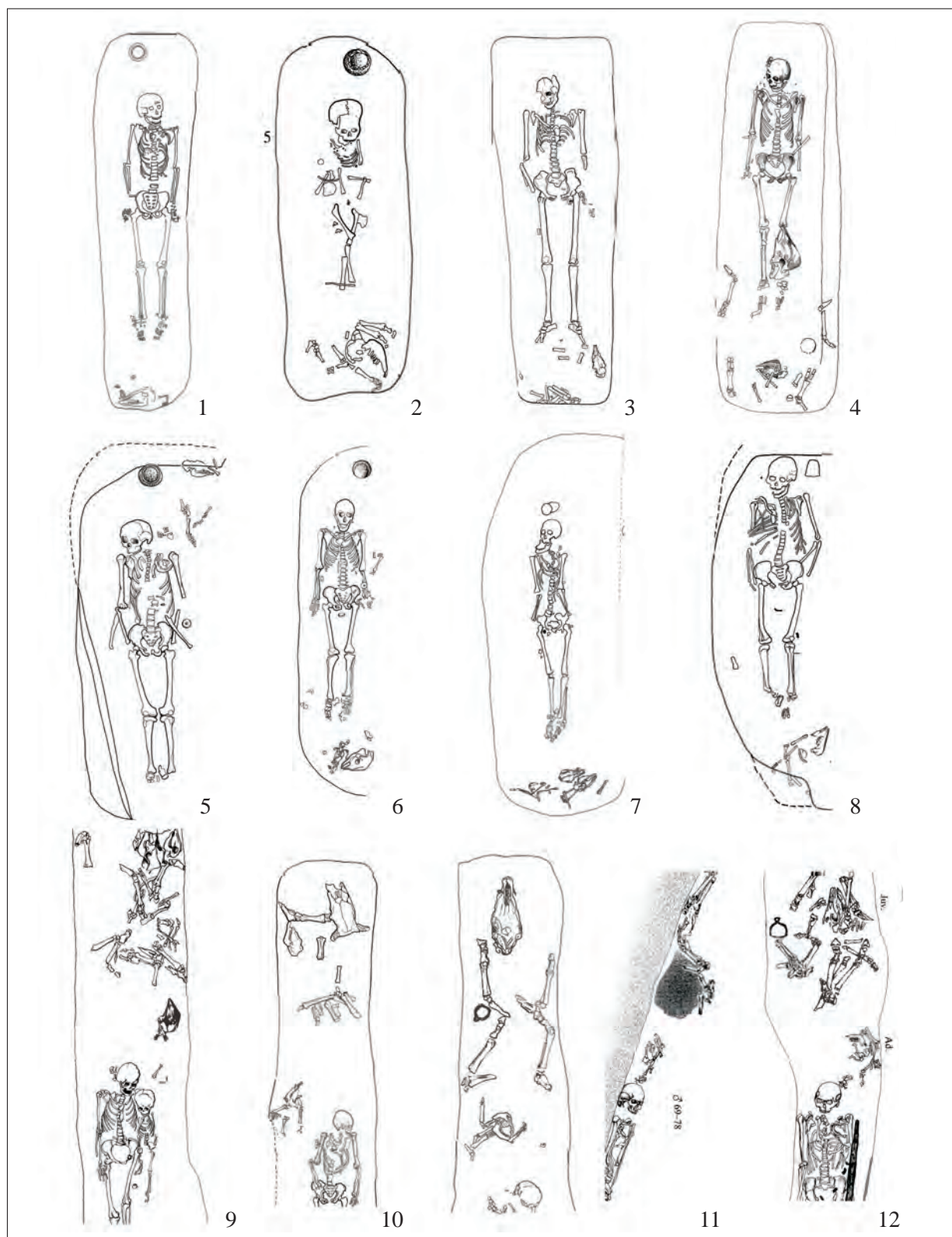
36. kép. Szegvár-Oromdűlő. Összehajtott állatbőrök. 1: 346. sír; 2: 719. sír; 3: 65. sír; 4: 692. sír; 5: 870. sír; 6: 540. sír; 7: 761. sír; 8: 198. sír. Méretarány nélkül.

Fig. 36. Szegvár-Oromdűlő. Folded hides. 1: Grave no. 346, 2: Grave no. 719, 3: Grave no. 65, 4: Grave no. 692, 5: Grave no. 870, 6: Grave no. 540, 7: Grave no. 761, 8: Grave no. 198. No scale

37. kép. Szegvár-Oromdülő. Kitömött állatbőrök. 1: 535. sír; 2: 744. sír; 3: 876. sír; 4: 252. sír; 5: 116. sír. Összehajtott juhbőrök. 6: 187. sír; 7: 268. sír; 8: 329. sír; 9: 1. sír; 10: 65. sír; 11: 150. sír. Méretarány nélkül.

Fig. 37. Szegvár-Oromdülő. Stuffed hides. 1: Grave no. 535, 2: Grave no. 744, 3: Grave no. 876, 4: Grave no. 252, 5: Grave no. 116, with folded sheep hides, 6: Grave no. 187, 7: Grave no. 268, 8: Grave no. 329, 9: Grave no. 1, 10: Grave no. 65, 11: Grave no. 150. No scale

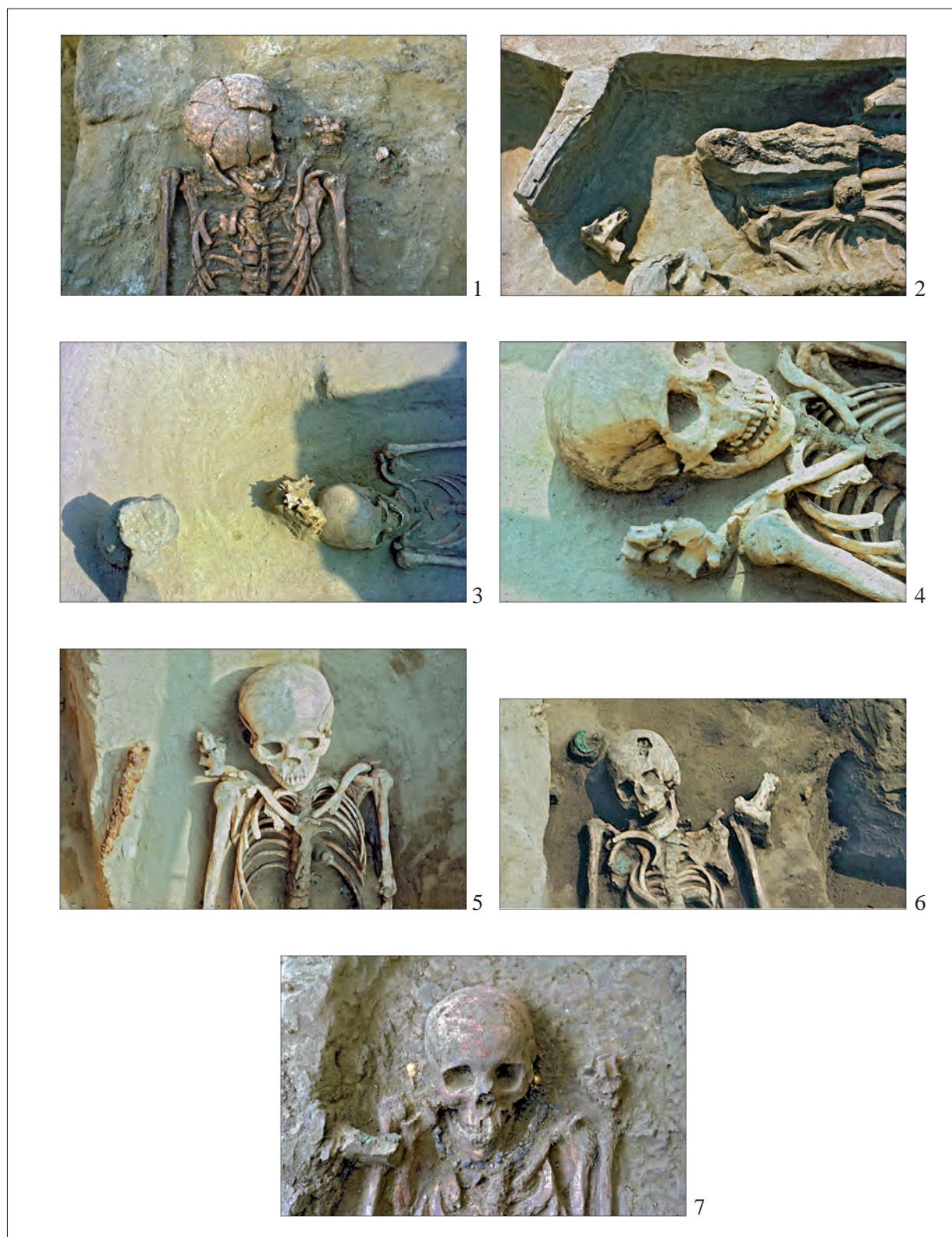

38. kép. Szegvár-Oromdűlő. A halott mellé fektetett juhbőr. 1: 1. sír; 2: 114. sír; 3: 849. sír; 4: 717. sír; 5: 187. sír; 6: 268. sír; 7: 329. sír; 8: 600. sír; 9: 347. sír; 10: 199. sír; 11: 194. sír; 12: 76. sír. Méretarány nélkül.
 Fig. 38. Szegvár-Oromdűlő. Sheep hide laid next to the deceased. 1: Grave no. 1, 2: Grave no. 114, 3: Grave no. 849, 4: Grave no. 717, 5: Grave no. 187, 6: Grave no. 268, 7: Grave no. 329, 8: Grave no. 600, 9: Grave no. 347, 10: Grave no. 199, 11: Grave no. 194, 12: Grave no. 76. No scale.

39. kép. Szegvár-Oromdűlő. Egész lovat tartalmazó sírok. 1: 33. sír; 2, 5: 100. sír; 3: 200. sír; 4: 720. sír;
6: 333. sír; 7: 335. sír; 8: 930. sír

Fig. 39. Szegvár-Oromdűlő. Graves with complete horses. 1: Grave no. 33, 2, 5: Grave no. 100, 3: Grave no. 200,
4: Grave no. 720, 6: Grave no. 333, 7: Grave no. 335, 8: Grave no. 930

40. kép. Szegvár-Oromdűlő. Juh keresztcsont, ágyék- és farokcsigolyák helyzete a sírban. 1: 17. sír; 2: 68. sír; 3: 71. sír; 4: 72. sír; 5: 85. sír; 6: 171. sír; 7: 730. sír

Fig. 40. Szegvár-Oromdűlő. Position of sheep bones (sacrum, lumbar, and coccygeal vertebrae) in the grave. 1: Grave no. 17, 2: Grave no. 68, 3: Grave no. 71, 4: Grave no. 72, 5: Grave no. 85, 6: Grave no. 171, 7: Grave no. 730.

41. kép. Szegvár-Oromdűlő. Juh keresztcsont, ágyék- és farkcsigolyák helyzete a sírban. 1: 109. sír; 2: 130. sír; 3: 188. sír; 4: 555. sír; 5: 640. sír. Az érmek helyzete a sírban. 6: 855. sír; 7: 761. sír; 8: 873. sír
 Fig. 41. Szegvár-Oromdűlő. Position of sheep bones (sacrum, lumbar, and coccygeal vertebrae) in the grave. 1: Grave no. 109, 2: Grave no. 130, 3: Grave no. 188, 4: Grave no. 555, 5: Grave no. 640. Position of coins in the grave. 6: Grave no. 855, 7: Grave no. 761, 8: Grave no. 873

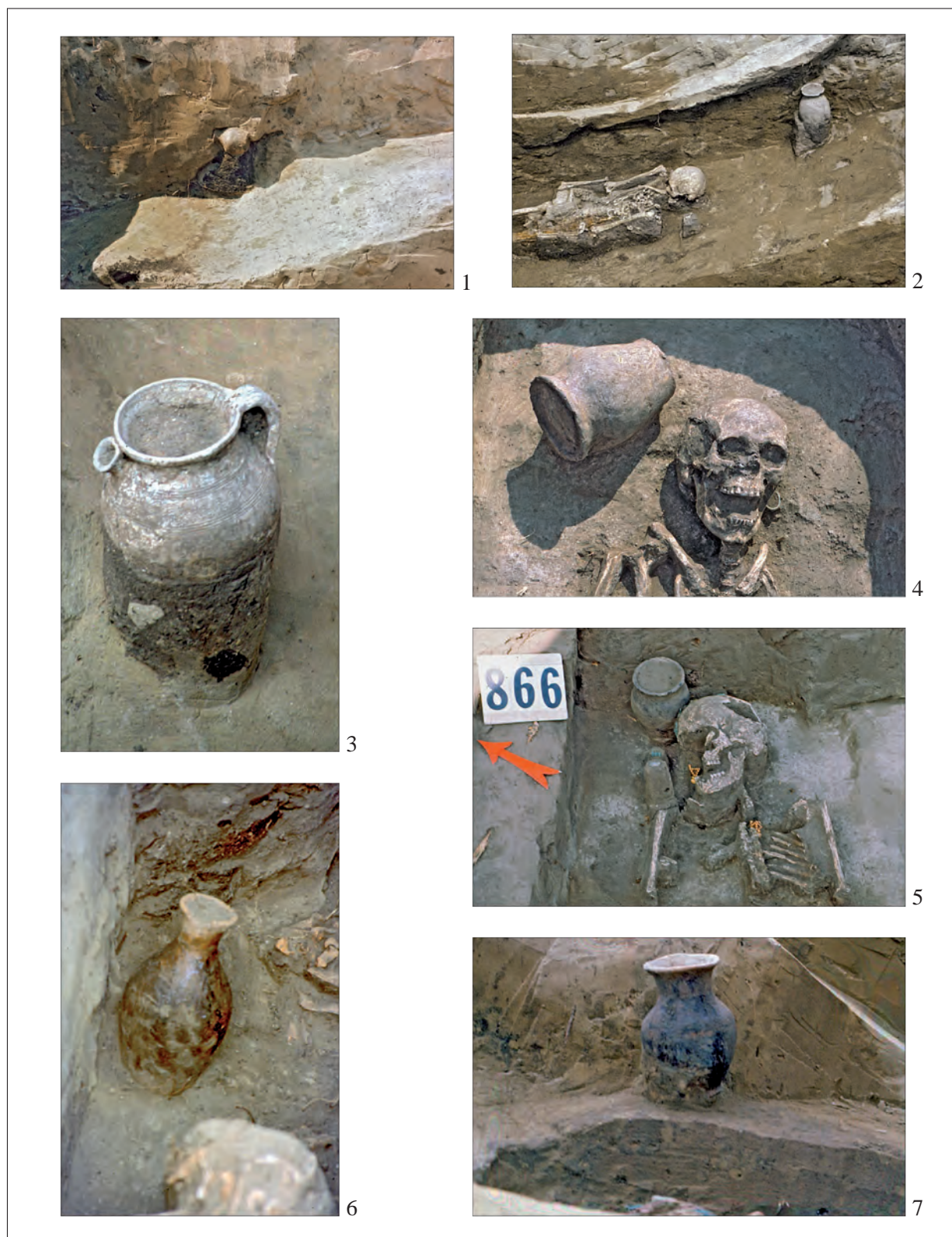
42. kép. Szegvár-Oromdűlő. Edények helyzete a sírban. 1: 124. sír; 2: 126. sír; 3: 150. sír; 4: 165. sír; 5: 299. sír; 6: 352. sír; 7: 708. sír; 8: 754. sír; 9: 885. sír

Fig. 42. Szegvár-Oromdűlő. Position of vessels in the grave. 1: Grave no. 124, 2: Grave no. 126, 3: Grave no. 150, 4: Grave no. 165, 5: Grave no. 299, 6: Grave no. 352, 7: Grave no. 708, 8: Grave no. 754, 9: Grave no. 885

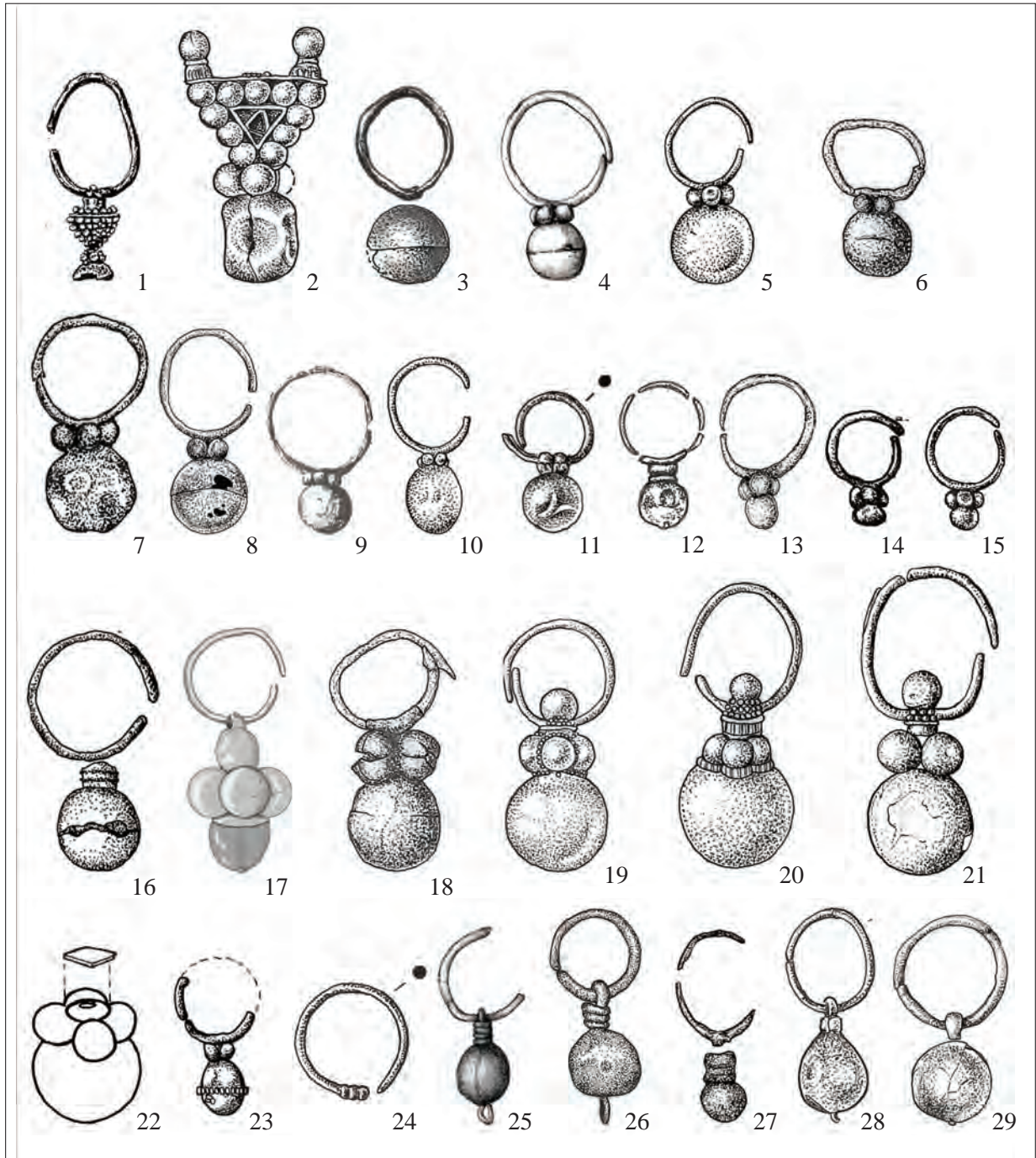
43. kép. Szegvár-Oromdűlő. Edények helyzete a sírban. 1: 500. sír; 2: 672. sír; 3: 692. sír; 4: 694. sír; 5: 697. sír; 6: 770. sír; 7: 870. sír; 8: 936. sír

Fig. 43. Szegvár-Oromdűlő. Position of vessels in the grave. 1: Grave no. 500, 2: Grave no. 672, 3: Grave no. 692, 4: Grave no. 694, 5: Grave no. 697, 6: Grave no. 770, 7: Grave no. 870, 8: Grave no. 936

44. kép. Szegvár-Oromdűlő. Edények helyzete a sírban. 1: 53. sír; 2: 100. sír; 3: 650. sír; 4: 747. sír; 5: 866. sír; 6: 717. sír; 7: 890. sír

Fig. 44. Szegvár-Oromdűlő. Position of vessels in the grave. 1: Grave no. 53, 2: Grave no. 100, 3: Grave no. 650, 4: Grave no. 747, 5: Grave no. 866, 6: Grave no. 717, 7: Grave no. 890

45. kép. Szegvár-Oromdűlő. Válogatás a fülbevalókból. 1: 1. sír; 2: 866. sír; 3: 17. sír; 4: 85. sír; 5: 347. sír; 6: 745. sír; 7: 686. sír; 8: 171. sír; 9: 77. sír; 10: 815. sír; 11: 58. sír; 12: 938. sír; 13: 550. sír; 14: 286. sír; 15: 146. sír; 16: 332. sír; 17: 134. sír (BALOGH-PÁSZTOR 2015, 10. kép 4 nyomán); 18: 745. sír; 19: 730. sír; 20: 714. sír; 21: 692. sír; 22: rekonstrukciós vázlat; 23: 750. sír; 24: 169. sír; 25: 80. sír; 26: 862. sír; 27: 559. sír; 28: 141. sír; 29: 333a. M.: 1:1

Fig. 45. Szegvár-Oromdűlő. A selection of earrings. 1: Grave no. 1, 2: Grave no. 866, 3: Grave no. 17, 4: Grave no. 85, 5: Grave no. 347, 6: Grave no. 745, 7: Grave no. 686, 8: Grave no. 171, 9: Grave no. 77, 10: Grave no. 815, 11: Grave no. 58, 12: Grave no. 938, 13: Grave no. 550, 14: Grave no. 286, 15: Grave no. 146, 16: Grave no. 332, 17: Grave no. 134 (after BALOGH-PÁSZTOR 2015, 10. kép 4), 18: Grave no. 745, 19: Grave no. 730, 20: Grave no. 714, 21: Grave no. 692, 22: reconstruction, 23: Grave no. 750, 24: Grave no. 169, 25: Grave no. 80, 26: Grave no. 862, 27: Grave no. 559, 28: Grave no. 141, 29: Grave no. 333a. M = 1:1

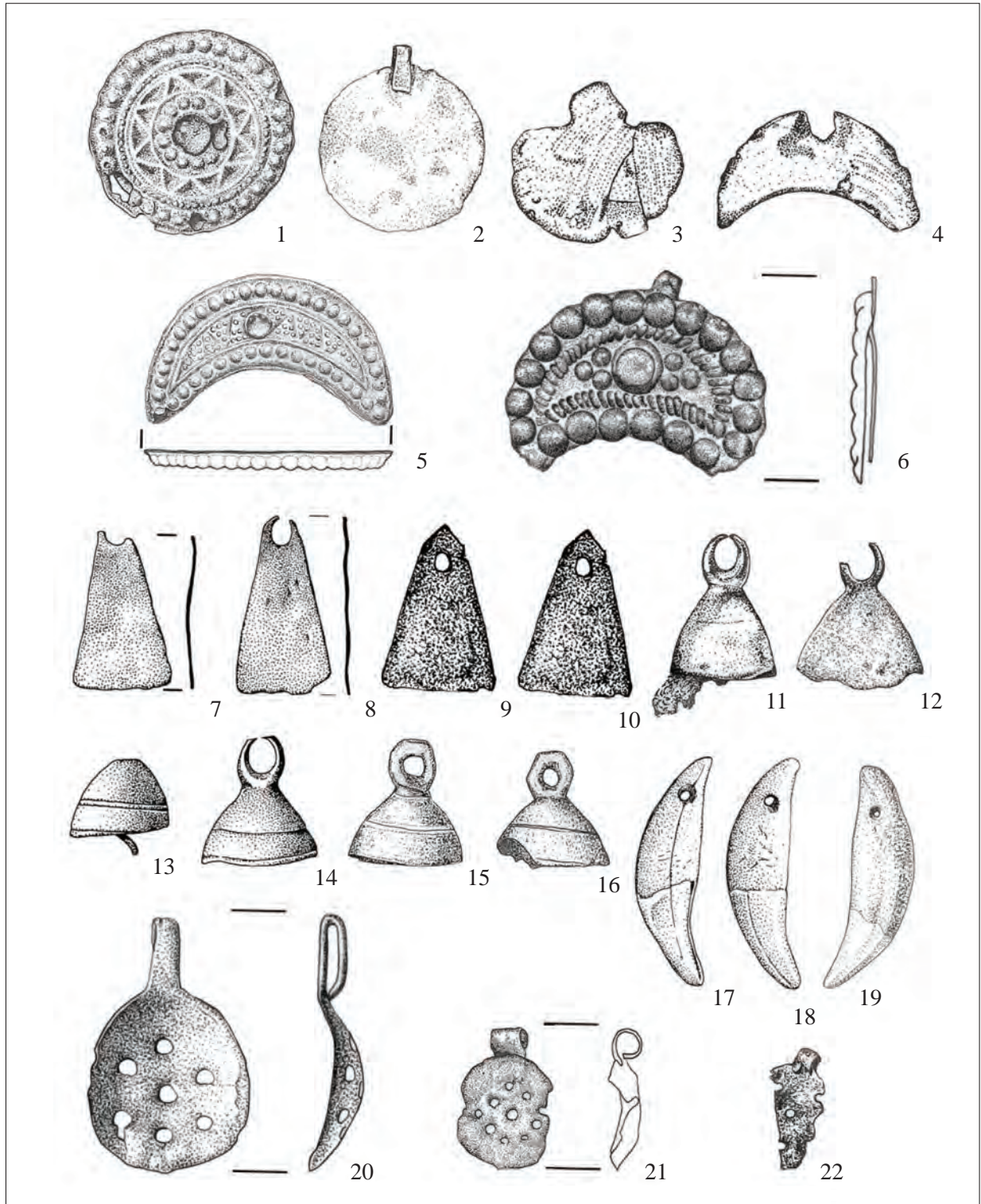
46. kép. 1–2: Szeghalom; 3: Kaba-Belterület; 4–5: Derecske-Hosszúlapos 105. sír; 6: Paks-Gyapa; 7: Mezőfalva; 8: Ismeretlen lelőhely (MNM); 9: Rákóczifalva-Bagi-föld; 10: Szegvár-Oromdűlő 111. sír. Szegvár-Oromdűlő.

Válogatás a nyakláncok kapcsolótagjai közül. 11–12: 17. sír; 13: 130. sír; 14: 165. sír; 15: 48. sír;

16: 862. sír; 17: 71. sír; 18: 693. sír; 19: 702. sír; 20: 336. sír. Láncpáncél csüngők. 21: 194. sír; 22: 749. sír;

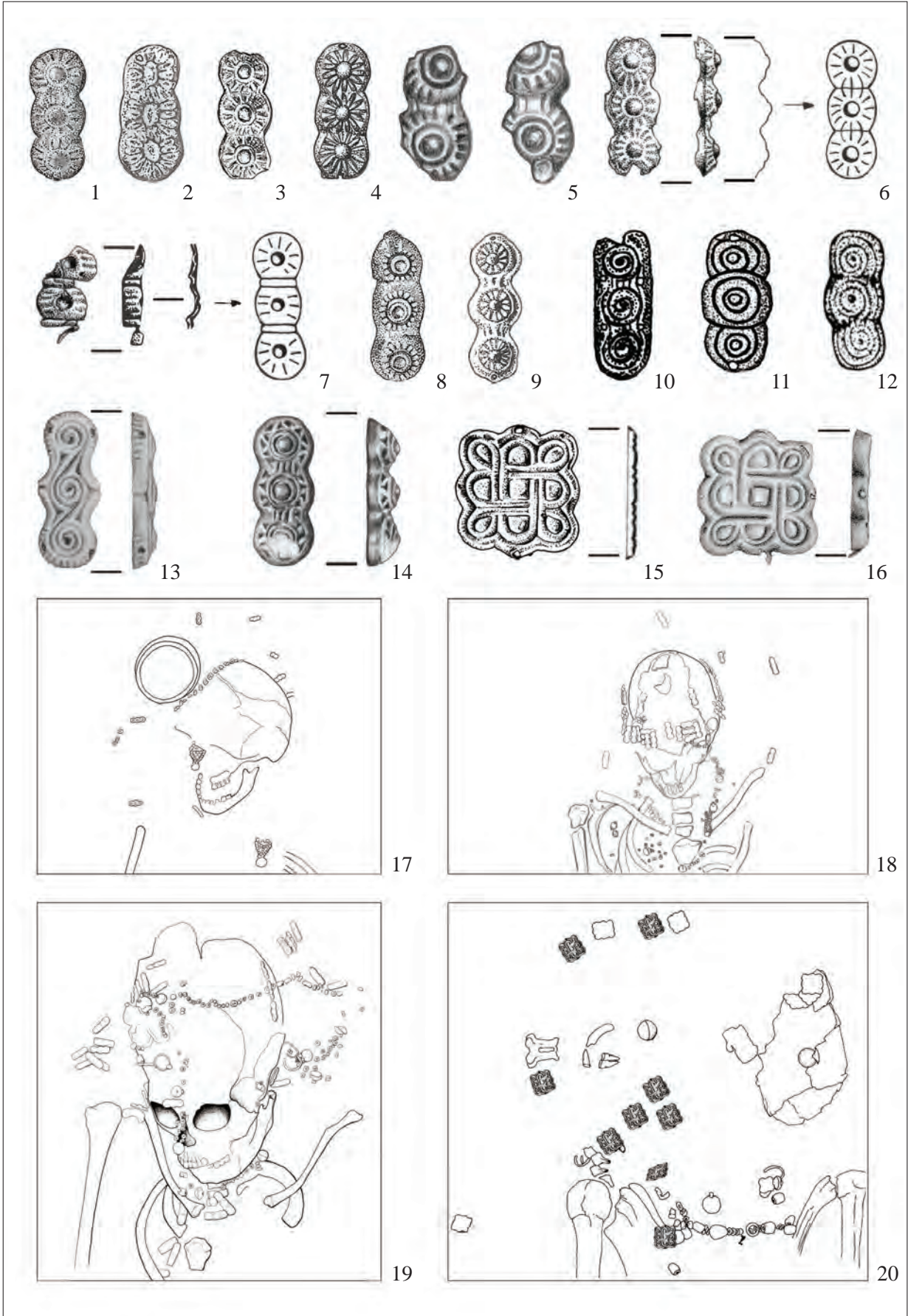
23: 338. sír. Méretarány 1:1

Fig. 46. 1–2: Szeghalom, 3: Kaba-Belterület, 4–5: Derecske-Hosszúlapos, Grave no. 105, 6: Paks-Gyapa, 7: Mezőfalva, 8: Site unknown (HNM), 9: Rákóczifalva-Bagi-föld, 10: Szegvár-Oromdűlő, Grave no. 111. Szegvár-Oromdűlő. A selection of necklace clasps. 11–12: Grave no. 17, 13: Grave no. 130, 14: Grave no. 165, 15: Grave no. 48, 16: Grave no. 862, 17: Grave no. 71, 18: Grave no. 693, 19: Grave no. 702, 20: Grave no. 336. Chainmail pendants. 21: Grave no. 194, 22: Grave no. 749, 23: Grave no. 338. M = 1:1

47. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1, 5: 171. sír; 2: 887. sír; 3–4: 532. sír; 7–8, 13–14: 124. sír; 9–10: 880. sír; 11: 528. sír; 12: 682. sír; 15: 550. sír; 16: 736. sír; 17–18: 115. sír; 19: 173. sír; 20: 704. sír; 21: 699. sír; 22: 190. sír; 6: Deszk H 16. sír

Fig. 47. Szegvár-Oromdűlő. 1, 5: Grave no. 171, 2: Grave no. 887, 3–4: Grave no. 532, 7–8, 13–14: Grave no. 124, 9–10: Grave no. 880, 11: Grave no. 528, 12: Grave no. 682, 15: Grave no. 550, 16: Grave no. 736, 17–18: Grave no. 115, 19: Grave no. 173, 20: Grave no. 704, 21: Grave no. 699, 22: Grave no. 190, 6: Deszk H, Grave no. 16

48. kép. Háromkaréjos rozettamintás verettípusok a Tiszántúlról. Szegvár-Oromdűlő. 1: 333a. sír; 2: 349. sír; 3: 866. sír; 4: Kiszombor-Tanyahalom-dűlő 16. sír; 5: Hódmezővásárhely-Szikáncs; 6–7: Kiszombor E 17. sír; 8: Szegvár-Oromdűlő 890. sír; 9: Kiszombor-Tanyahalom-dűlő 3. sír; 10: Szegvár-Oromdűlő 349. sír; 11: Békéscsaba-Repülőtér; 12: Hódmezővásárhely-Kopáncs 233. sír; 13: Derecske-Kösely (Tekeres) II. 440. sír; 14: Kunszentmárton; 15: Szegvár-Oromdűlő 761. sír; 16: Derecske-Kösely (Tekeres) II. 445. sír. Méretarány 1:1. Szegvár-Oromdűlő. 17: 866. sír; 18: 890. sír; 19: 349. sír; 20: 761. sír. Méretarány nélkül

Fig. 48. Trilobate rosette mount types in the Trans-Tisza region. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave no. 333a, 2: Grave no. 349, 3: Grave no. 866, 4: Kiszombor-Tanyahalom-dűlő Grave no. 16, 5: Hódmezővásárhely-Szikáncs, 6–7: Kiszombor E, Grave no. 17, 8: Szegvár-Oromdűlő, Grave no. 890, 9: Kiszombor-Tanyahalom-dűlő, Grave no. 3, 10: Szegvár-Oromdűlő, Grave no. 349, 11: Békéscsaba-Repülőtér, 12: Hódmezővásárhely-Kopáncs, Grave no. 233, 13: Derecske-Kösely (Tekeres), Grave no. II. 440, 14: Kunszentmárton, 15: Szegvár-Oromdűlő, Grave no. 761, 16: Derecske-Kösely (Tekeres) II, Grave no. 445. M=1: 1. Szegvár-Oromdűlő. 17: Grave no. 866, 18: Grave no. 890, 19: Grave no. 349, 20: Grave no. 761. No scale

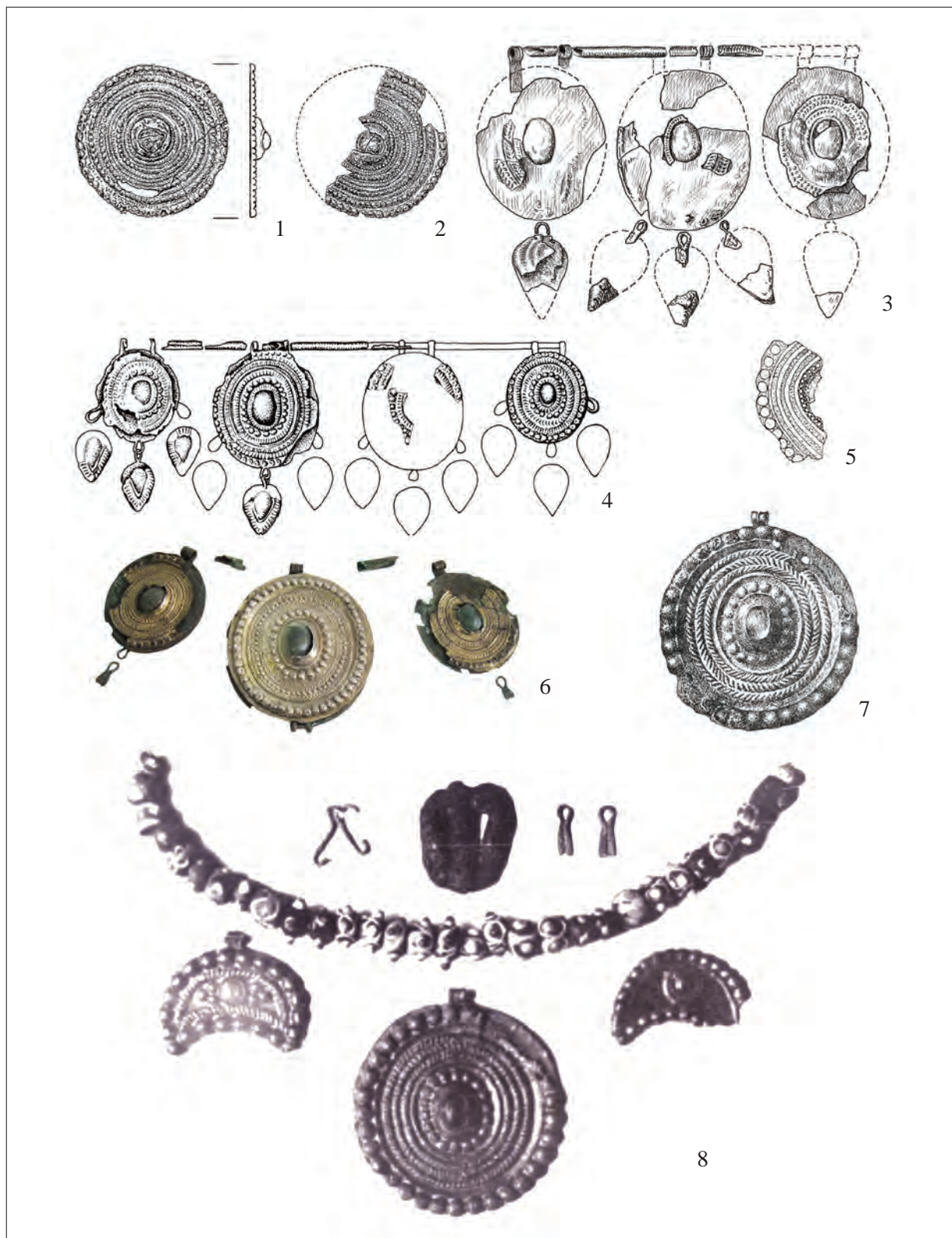
49. kép. 1, 8: Deszk H 16. sír; Szegvár-Oromdűlő. 2–3: 134. sír; 4–5: 111. sír; 6–7: Mezőfalva; 9: 890. sír; 10: 866. sír – pártarekonstrukciók

Fig. 49. 1, 8: Deszk H, Grave no. 16. Szegvár-Oromdűlő: 2–3: Grave no. 134, 4–5: Grave no. 111, 6–7: Mezőfalva, 9: Grave no. 890, 10: Grave no. 866: headdress reconstructions

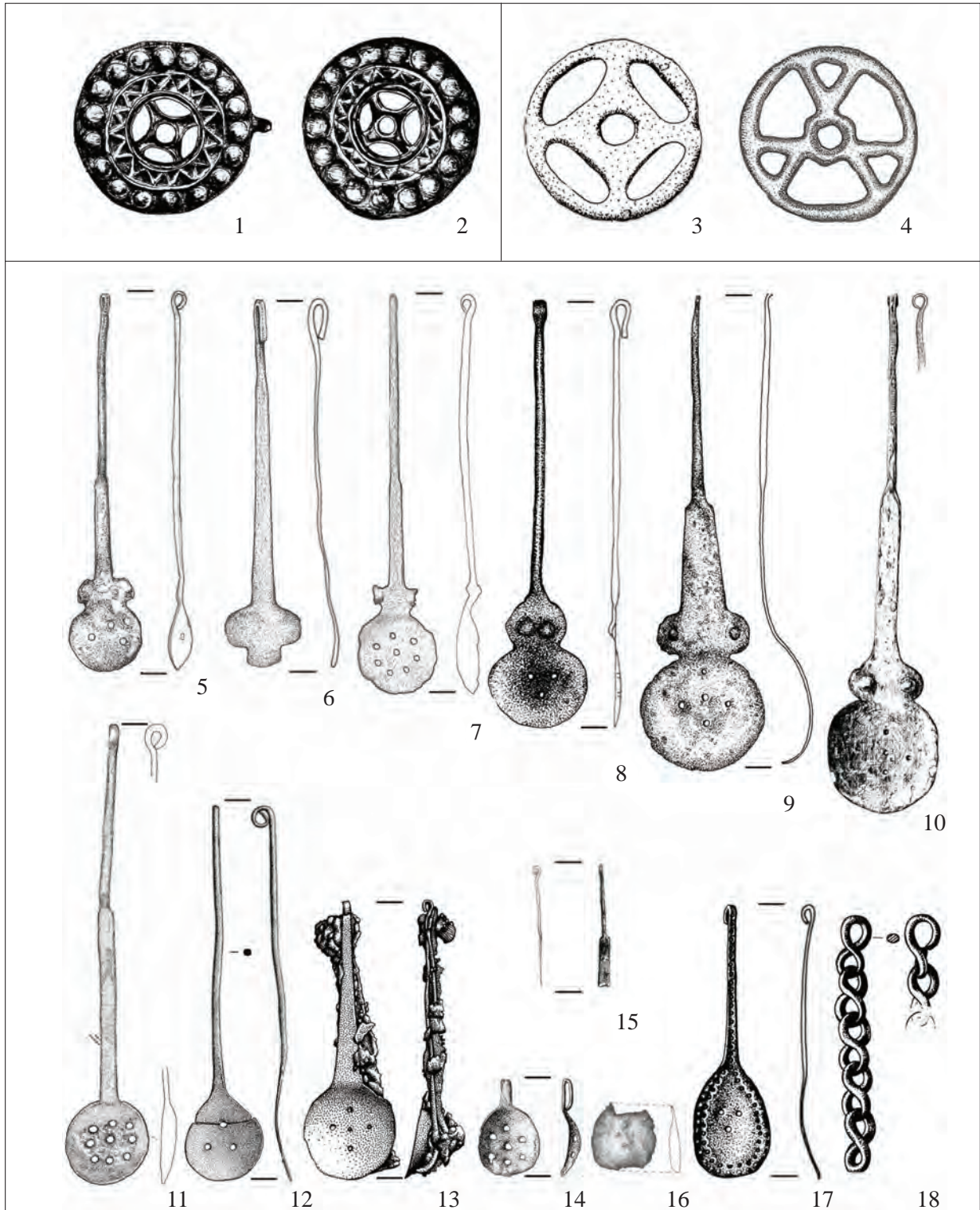
50. kép. Szegvár-Oromdűlő. Pártaveretek helyzete a sírban. 1: 333a sír; 2: 761. sír; 3: 349. sír;
4–5: 866. sír; 6–7: 890. sír

Fig. 50. Szegvár-Oromdűlő. Position of headaddress mounts in the grave. 1: Grave no. 333a, 2: Grave no. 761,
3: Grave no. 349, 4–5: Grave no. 866, 6–7: Grave no. 890

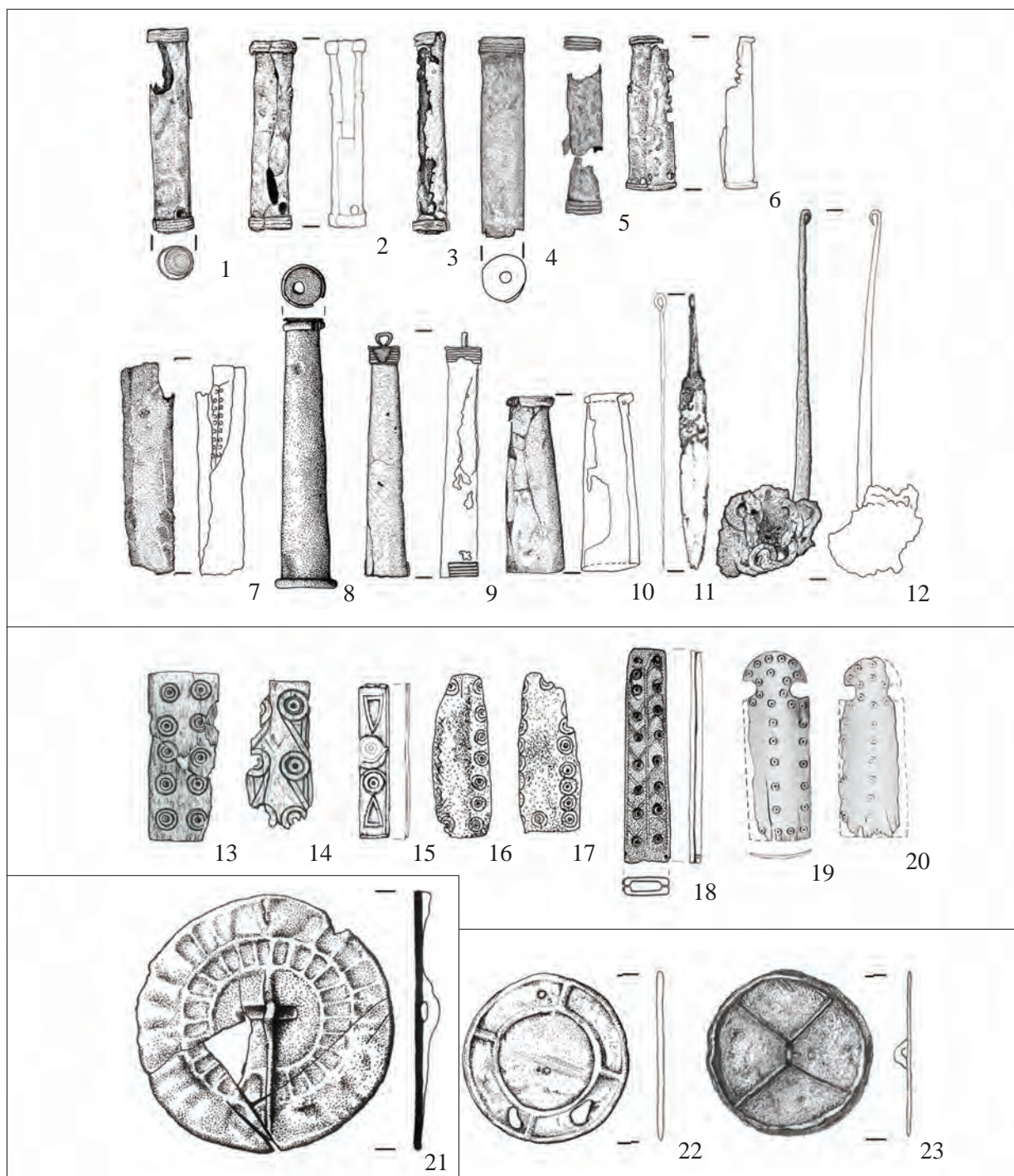
51. kép. 1–2: Szegvár-Oromdűlő 1. sír; 3: Deszk L 5. sír; 4: Deszk G 31. sír; 5: Homokrév/Mokrin-Vodoplav dűlő 60. sír; 6: Makó-Mikócsa-halom 33. sír; 7–8: Deszk H 16. sír

Fig. 51. 1–2: Szegvár-Oromdűlő, Grave no. 1, 3: Deszk L, Grave no. 5, 4: Deszk G, Grave no. 31, 5: Homokrév/Mokrin-Vodoplav dűlő, Grave no. 60, 6: Makó-Mikócsa-halom, Grave no. 33, 7–8: Deszk H, Grave no. 16

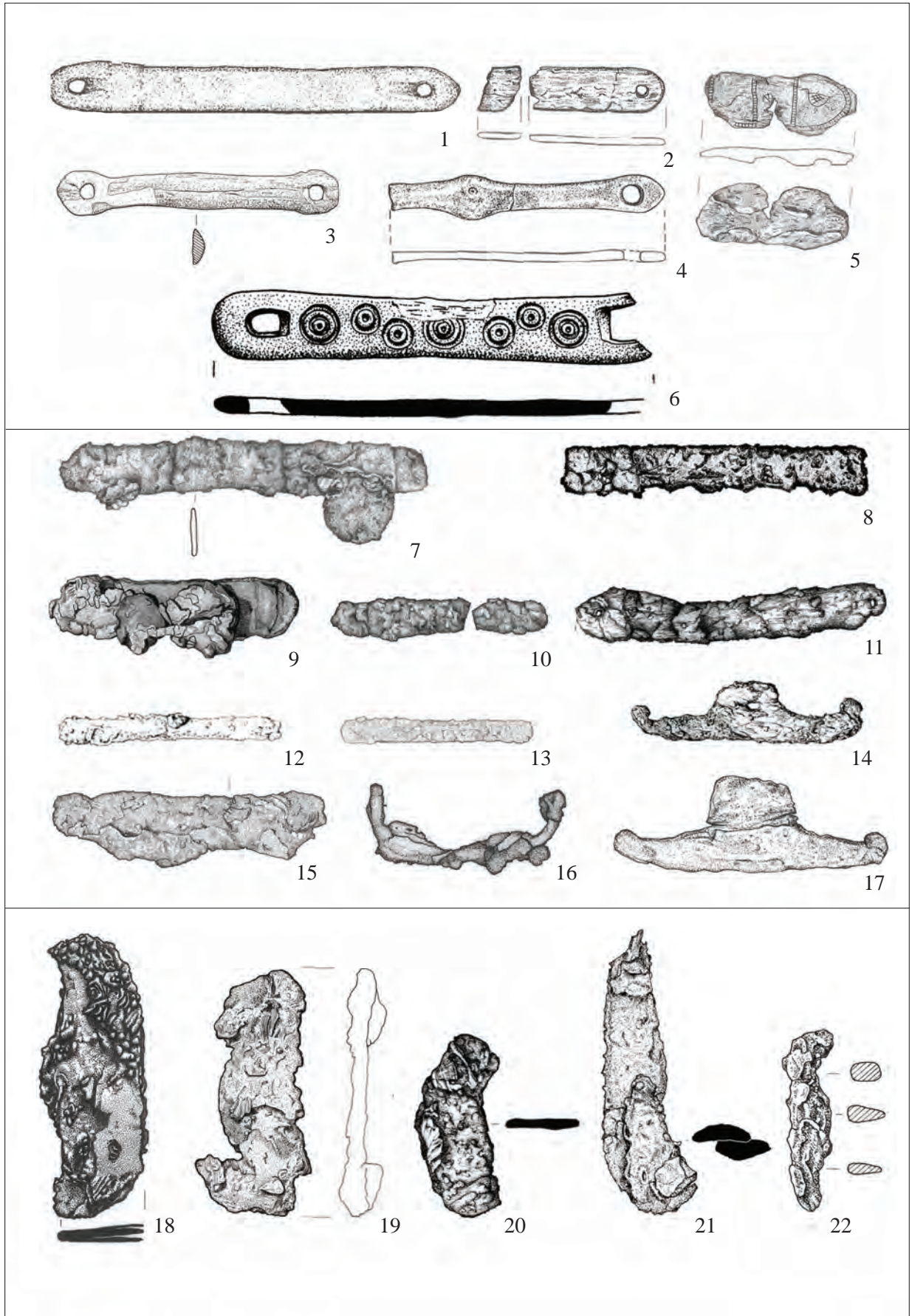
52. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1–2: 134. sír; 3: 300. sír; 4: 730. sír; 5: 915. sír; 6: 881. sír; 7: 730. sír;
8: 870. sír; 9: 692. sír; 10: 134. sír; 11: 829. sír; 12: 126. sír; 13: 554. sír; 14: 704. sír; 15: 762. sír;
16: „A” sír; 17–18: Szentes-Fertő. M.: 1:2

Fig. 52. Szegvár-Oromdűlő. 1–2: Grave no. 134, 3: Grave no. 300, 4: Grave no. 730, 5: Grave no. 915,
6: Grave no. 881, 7: Grave no. 730, 8: Grave no. 870, 9: Grave no. 692, 10: Grave no. 134,
11: Grave no. 829, 12: Grave no. 126, 13: Grave no. 554, 14: Grave no. 704, 15: Grave no. 762,
16: Grave „A,” 17–18: Szentes-Fertő. M = 1:2

53. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 881. sír; 2: 940. sír; 3: 349. sír; 4: 815. sír; 5: 880. sír; 6: 915. sír; 7: 829. sír; 8: 126. sír; 9: 730. sír; 10: 349. sír; 11: 762. sír; 12: 730. sír; 13–14: 555. sír; 18: 880. sír; 15: Szegvár-Sáppoldal 3. sír; 16–17: Orosháza-Községporta 94. sír; 19–20: Tiszavasvári-Kashalom dűlő 34. sír; 21: Szentes-Nagytőke-Jámorhalom. Szegvár-Oromdűlő. 22: 557. sír; 23: 762. sír. M.: 1–20, 22–23: 1:2, 21: 1:1.

Fig. 53. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave no. 881, 2: Grave no. 940, 3: Grave no. 349, 4: Grave no. 815, 5: Grave no. 880, 6: Grave no. 915, 7: Grave no. 829, 8: Grave no. 126, 9: Grave no. 730, 10: Grave no. 349, 11: Grave no. 762, 12: Grave no. 730, 13–14: Grave no. 555, 18: Grave no. 880, 15: Szegvár-Sáppoldal, Grave no. 3, 16–17: Orosháza-Községporta, Grave no. 94, 19–20: Tiszavasvári-Kashalom dűlő, Grave no. 34, 21: Szentes-Nagytőke-Jámorhalom. Szegvár-Oromdűlő. 22: Grave no. 557, 23: Grave no. 762. Scale: 1–20, 22–23: M = 1:2, 21: M = 1:1

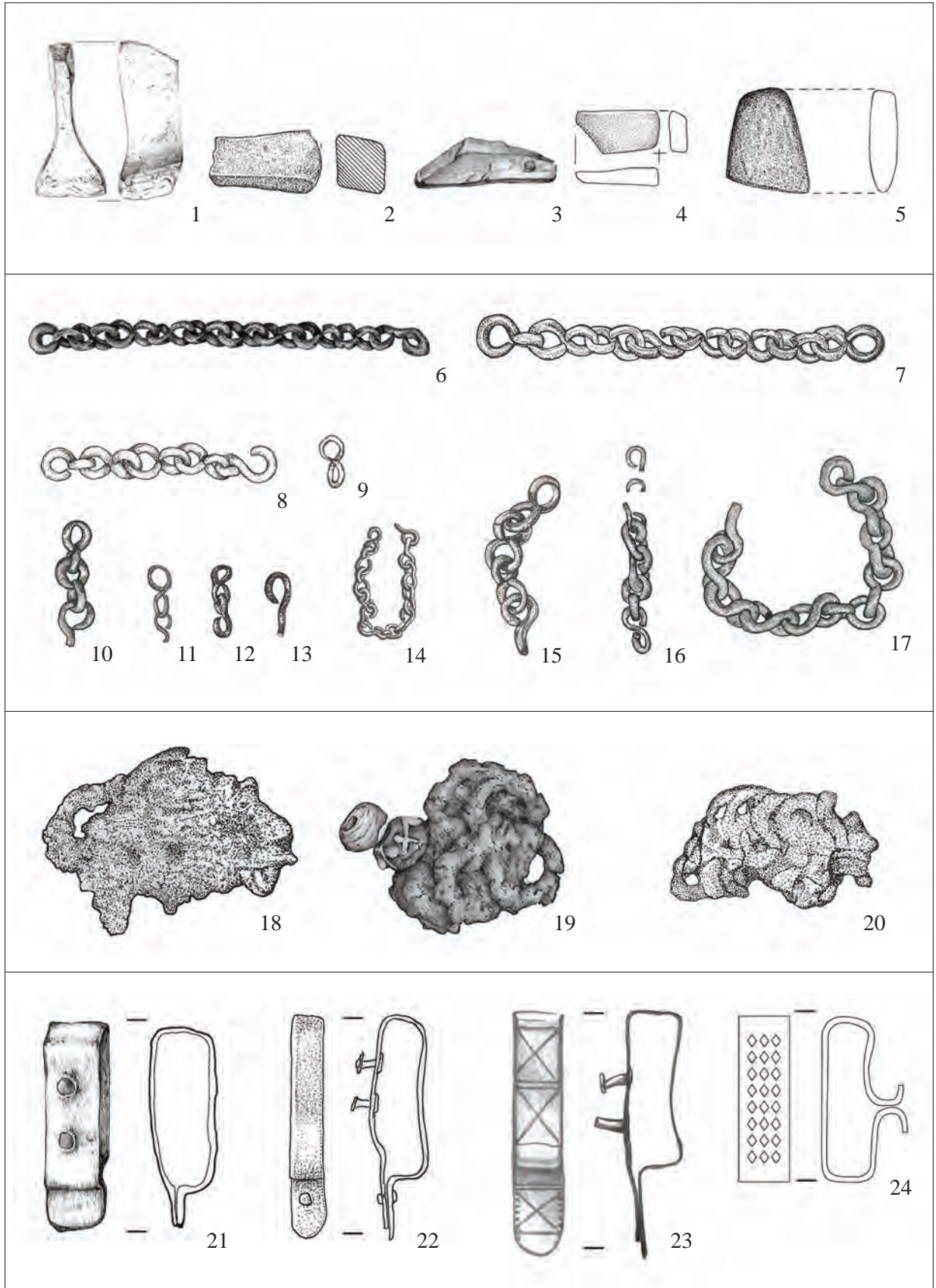

54. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 306. sír; 2: 517. sír; 3: 202. sír; 4: 879. sír; 5: 543. sír; 6: Hódmezővásárhely-Szárászér dűlő. Szegvár-Oromdűlő. 7: 63. sír; 8: 81. sír; 9: 100. sír; 10: 91. sír; 11: 85. sír; 12: 938. sír; 13: 759. sír; 14: 65. sír; 15: 960. sír; 16: 556. sír; 17: 874. sír. 18: 137. sír; 19: 722. sír; 20: 76. sír; 21: 877. sír; 22: 139. sír. M: 1–5, 7–22: 1:2, 6: 1:1

Fig. 54. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave no. 306, 2: Grave no. 517, 3: Grave no. 202, 4: Grave no. 879, 5: Grave no. 543, 6: Hódmezővásárhely-Szárászér dűlő. Szegvár-Oromdűlő. 7: Grave no. 63, 8: Grave no. 81, 9: Grave no. 100, 10: Grave no. 91, 11: Grave no. 85, 12: Grave no. 938, 13: Grave no. 759, 14: Grave no. 65, 15: Grave no. 960, 16: Grave no. 556, 17: Grave no. 874, 18: Grave no. 137, 19: Grave no. 722, 20: Grave no. 76, 21: Grave no. 877, 22: Grave no. 139. Scale: 1–5, 7–22: M = 1:2, 6: M = 1:1

55. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 77. sír; 2: 879. sír; 3: 100. sír; 4: 930. sír; 5: 874. sír; 6: 72. sír; 7: 587. sír; 8–9: 739. sír; 10: 900. sír; 11: 190. sír; 12–13: 714. sír; 14: 165. sír; 15: 535. sír; 16–17: 873. sír; 18: 656. sír; 19: 97. sír; 20: 869. sír; 21: 85. sír; 22: 900. sír; 23: Nădlac/Nagylak (RO) 1. sír; 24: Sânpetru Germán/Németszentpéter (RO). M.: 1:1

Fig. 55. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave no. 77, 2: Grave no. 879, 3: Grave no. 100, 4: Grave no. 930, 5: Grave no. 874, 6: Grave no. 72, 7: Grave no. 587, 8–9: Grave no. 739, 10: Grave no. 900, 11: Grave no. 190, 12–13: Grave no. 714, 14: Grave no. 165, 15: Grave no. 535, 16–17: Grave no. 873, 18: Grave no. 656, 19: Grave no. 97, 20: Grave no. 869, 21: Grave no. 85, 22: Grave no. 900, 23: Nădlac/Nagylak (RO), Grave no. 1, 24: Sânpetru Germán/Németszentpéter (RO). M = 1:1

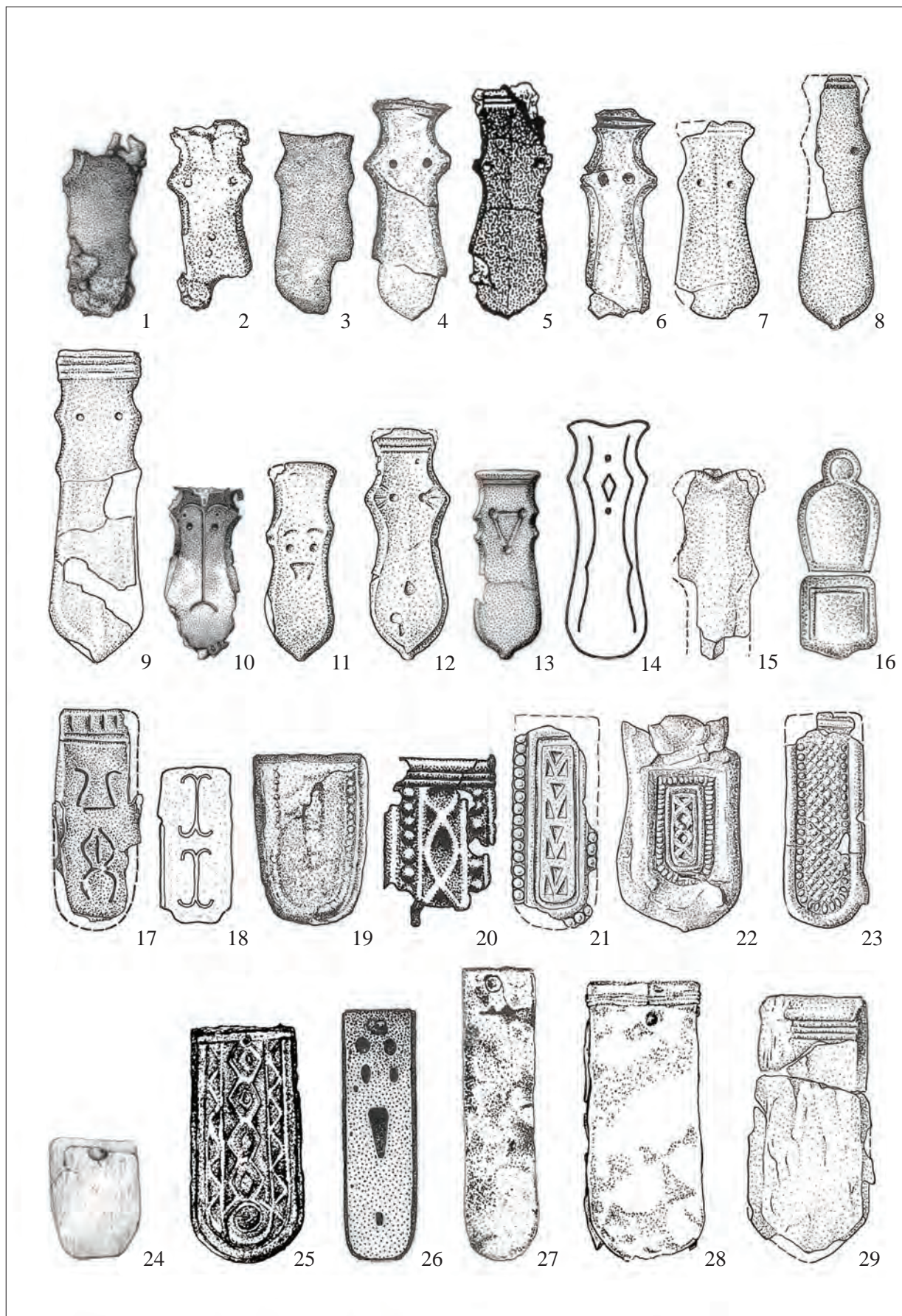

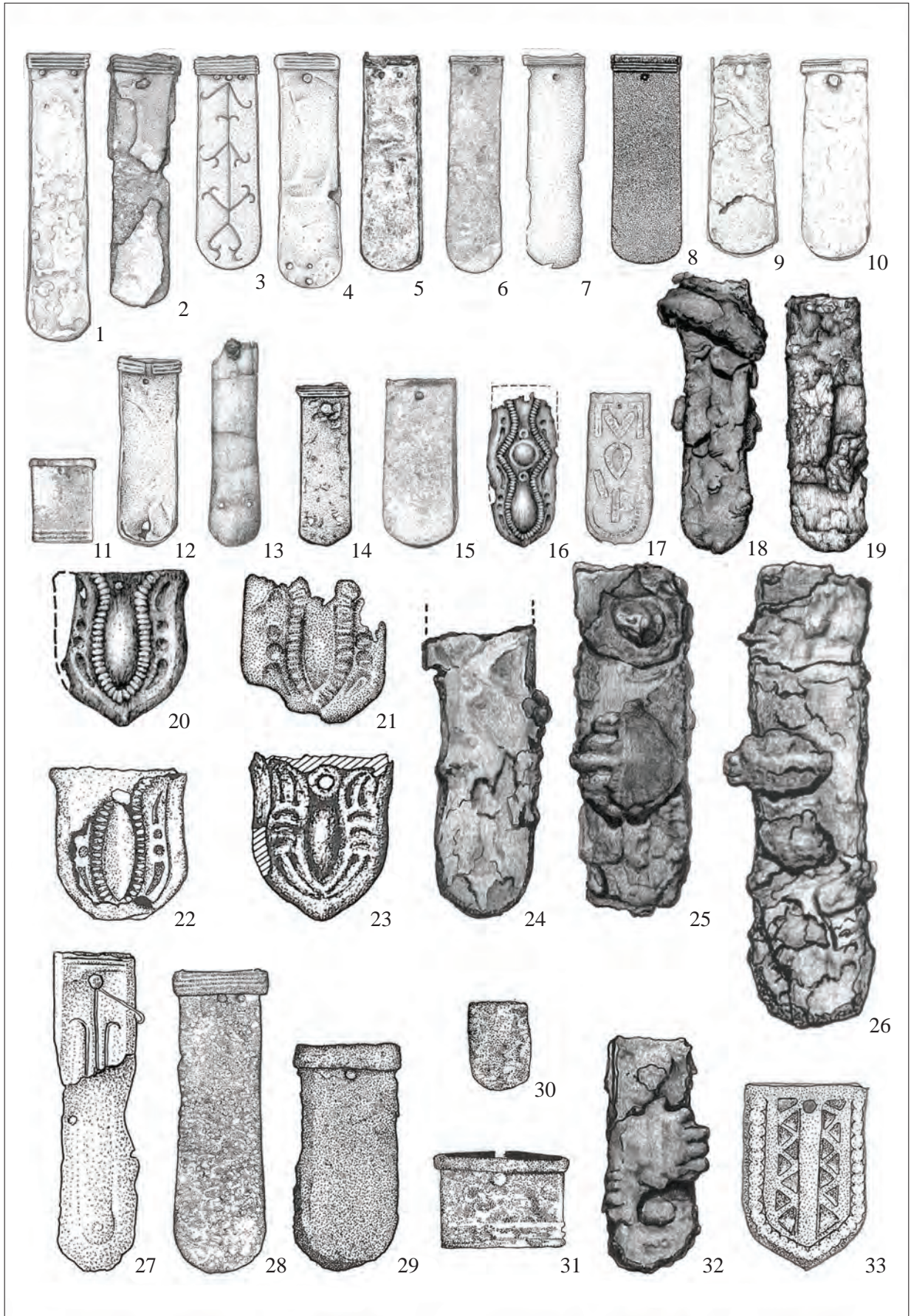
56. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 58. sír; 2: 76. sír; 3: 194. sír; 4: 202. sír; 5: 540. sír; 6: 755. sír; 7: 700. sír; 8: 624. sír; 9: 33. sír; 10: 878. sír; 11: 194. sír; 12: 335. sír; 13: 950. sír; 14: 200. sír; 15: 202. sír; 16: 540. sír; 17: 118. sír; 18: 726. sír; 19: 335. sír; 20: 930. sír; 21: 711. sír; 22–23: 492. sír; 24: 540. sír; 25: 743. sír; 26: 97. sír; 27: 90. sír; 28: 542. sír; 29: 110. sír; 30: 626. sír; 31: 194. sír; 32: 202. sír; 33: 930. sír; 34: 755. sír; 35–36, 39: 100. sír; 37: 960. sír; 38: 897. sír. M.: 1:1

Fig. 56. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave no. 58, 2: Grave no. 76, 3: Grave no. 194, 4: Grave no. 202, 5: Grave no. 540, 6: Grave no. 755, 7: Grave no. 700, 8: Grave no. 624, 9: Grave no. 33, 10: Grave no. 878, 11: Grave no. 194, 12: Grave no. 335, 13: Grave no. 950, 14: Grave no. 200, 15: Grave no. 202, 16: Grave no. 540, 17: Grave no. 118, 18: Grave no. 726, 19: Grave no. 335, 20: Grave no. 930, 21: Grave no. 711, 22–23: Grave no. 492, 24: Grave no. 540, 25: Grave no. 743, 26: Grave no. 97, 27: Grave no. 90, 28: Grave no. 542, 29: Grave no. 110, 30: Grave no. 626, 31: Grave no. 194, 32: Grave no. 202, 33: Grave no. 930, 34: Grave no. 755, 35–36, 39: Grave no. 100, 37: Grave no. 960, 38: Grave no. 897. M = 1:1

57. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 960. sír; 2: 528. sír; 3: 897. sír; 4: 306. sír; 5: 194. sír; 6: 252. sír; 7: 202. sír; 8: 200. sír; 9: 626. sír; 10: 252. sír; 11: 540. sír; 12: 755. sír; 13: 121. sír; 14: 335. sír; 15: 200. sír; 16: 58. sír; 17: 540. sír; 18: 759. sír; 19: 723. sír; 20: 121. sír; 21: 726. sír; 22: 930. sír; 23: 624. sír; 24: 58. sír; 25: 33. sír; 26: 165. sír; 27: 288. sír; 28: 945. sír; 29: 755. sír. M.: 1:1

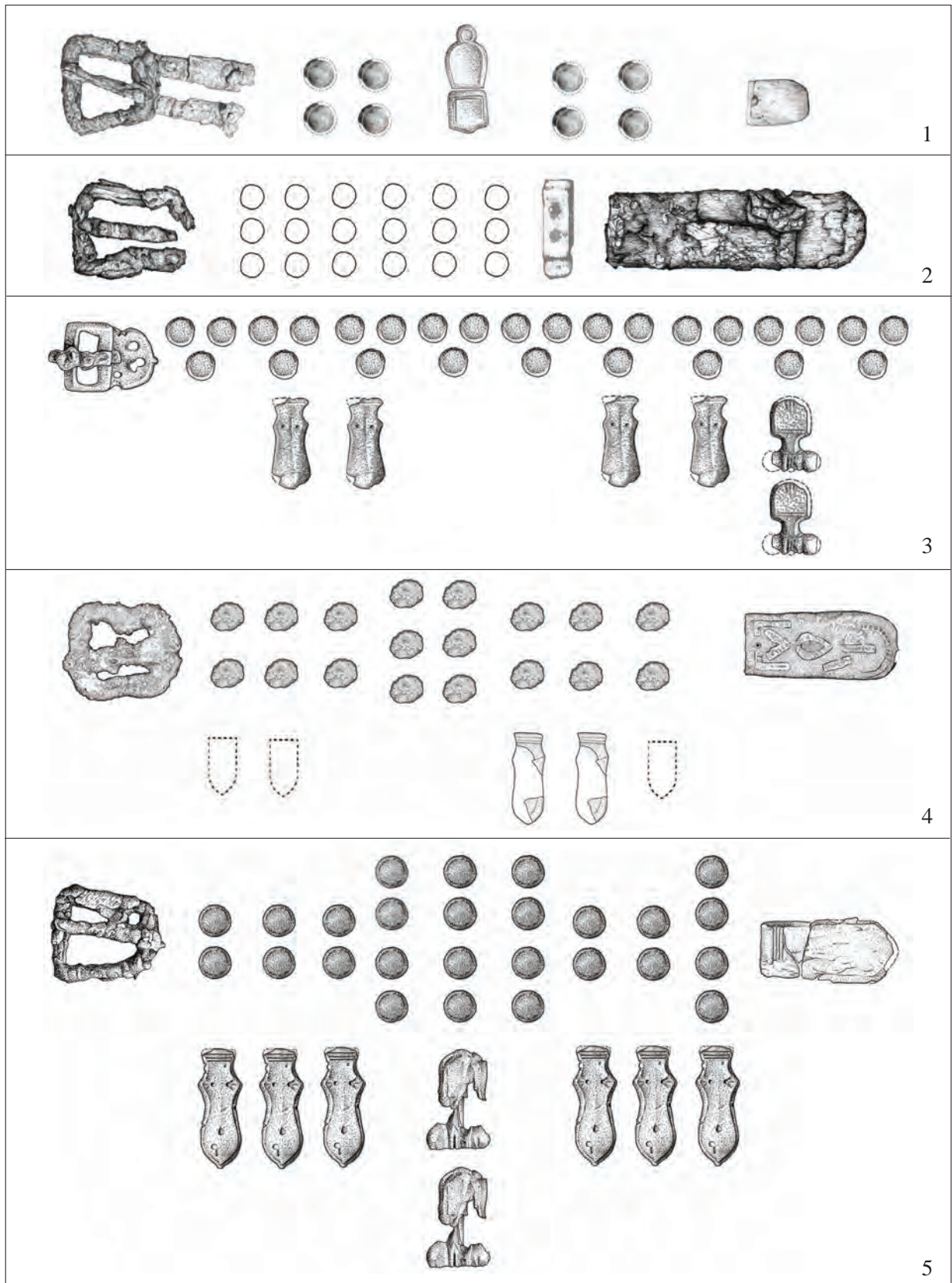
Fig. 57. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave no. 960, 2: Grave no. 528, 3: Grave no. 897, 4: Grave no. 306, 5: Grave no. 194, 6: Grave no. 252, 7: Grave no. 202, 8: Grave no. 200, 9: Grave no. 626, 10: Grave no. 252, 11: Grave no. 540, 12: Grave no. 755, 13: Grave no. 121, 14: Grave no. 335, 15: Grave no. 200, 16: Grave no. 58, 17: Grave no. 540, 18: Grave no. 759, 19: Grave no. 723, 20: Grave no. 121, 21: Grave no. 726, 22: Grave no. 930, 23: Grave no. 624, 24: Grave no. 58, 25: Grave no. 33, 26: Grave no. 165, 27: Grave no. 288, 28: Grave no. 945, 29: Grave no. 755. M = 1:1

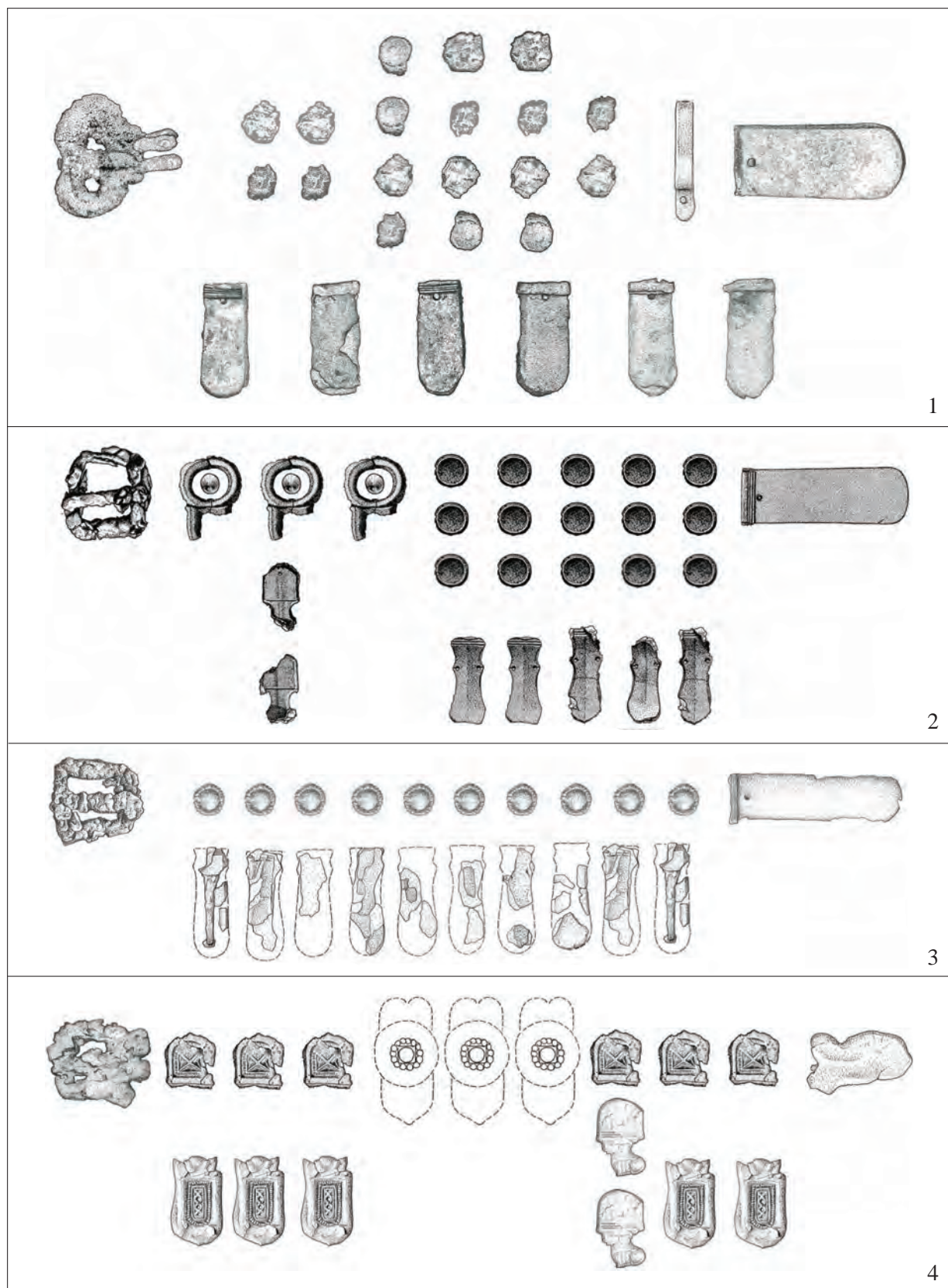

58. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 335. sír; 2: 897. sír; 3: 626. sír; 4: 545. sír; 5: 33. sír; 6: 815. sír; 7: 700. sír; 8: 194. sír; 9: 855. sír; 10: 542. sír; 11: 878. sír; 12: 540. sír; 13: B sír; 14: 200. sír; 15: 900. sír; 16: 90. sír; 17: 760. sír; 18: 100. sír; 19: 85. sír; 20: 90. sír; 21: 860. sír; 22: 542. sír; 23: 97. sír; 24–26, 32: 100. sír; 27–28: 626. sír; 29: 900. sír; 30–31: 878. sír; 33: 492. sír. M.: 1–19: 1:2, 20–33: 1:1

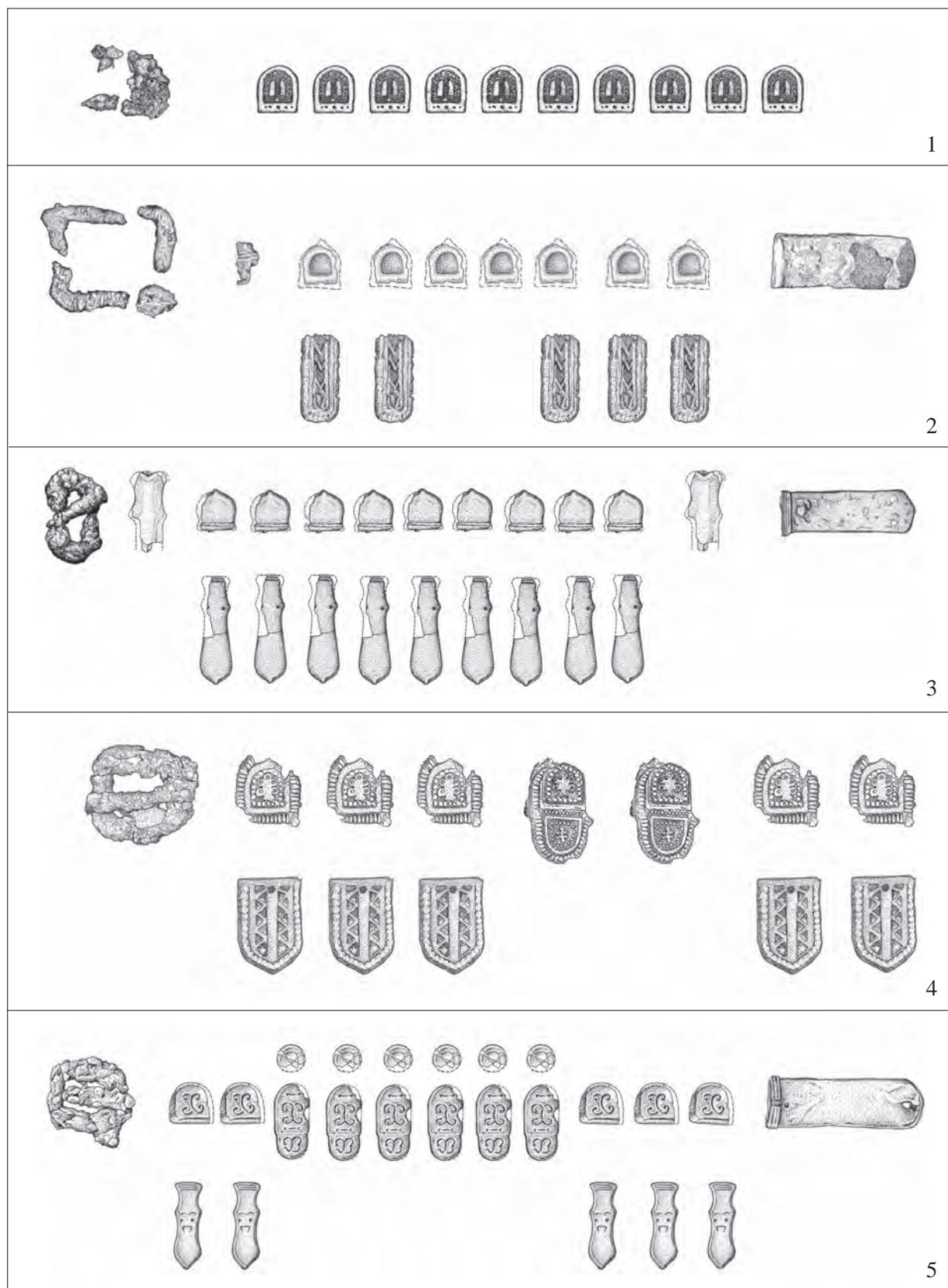
Fig. 58. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave no. 335, 2: Grave no. 897, 3: Grave no. 626, 4: Grave no. 545, 5: Grave no. 33, 6: Grave no. 815, 7: Grave no. 700, 8: Grave no. 194, 9: Grave no. 855, 10: Grave no. 542, 11: Grave no. 878, 12: Grave no. 540, 13: Grave "B," 14: Grave no. 200, 15: Grave no. 900, 16: Grave no. 90, 17: Grave no. 760, 18: Grave no. 100, 19: Grave no. 85, 20: Grave no. 90, 21: Grave no. 860, 22: Grave no. 542, 23: Grave no. 97, 24–26, 32: Grave no. 100, 27–28: Grave no. 626, 29: Grave no. 900, 30–31: Grave no. 878, 33: Grave no. 492. Scale: 1–19: M = 1:2, 20–33: M = 1:1

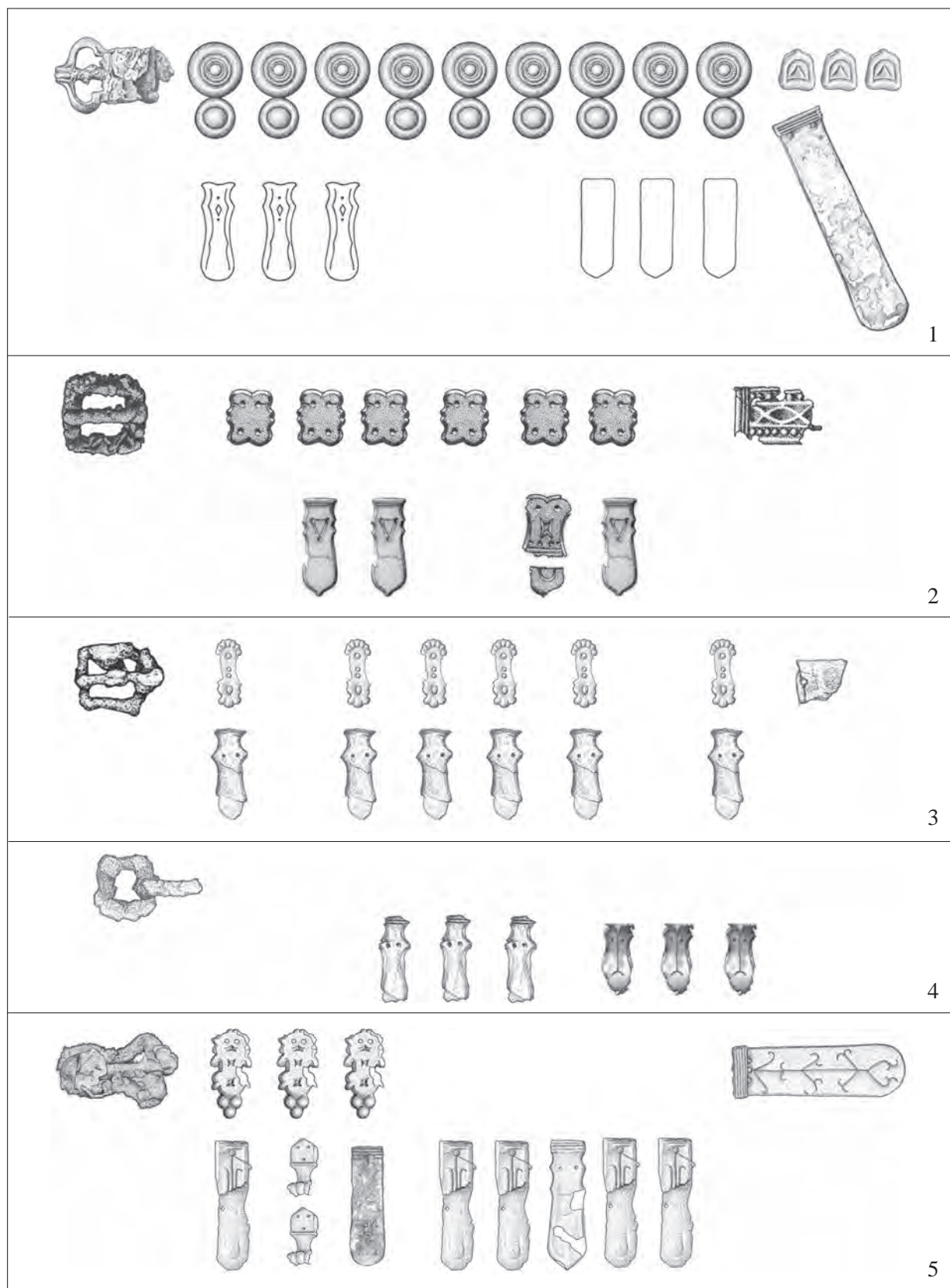
59. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 58. sír; 2: 85. sír; 3: 202. sír; 4: 760. sír; 5: 755. sír. Méretarány nélkül
 Fig. 59. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave no. 58, 2: Grave no. 85, 3: Grave no. 202, 4: Grave no. 760,
 5: Grave no. 755. No scale

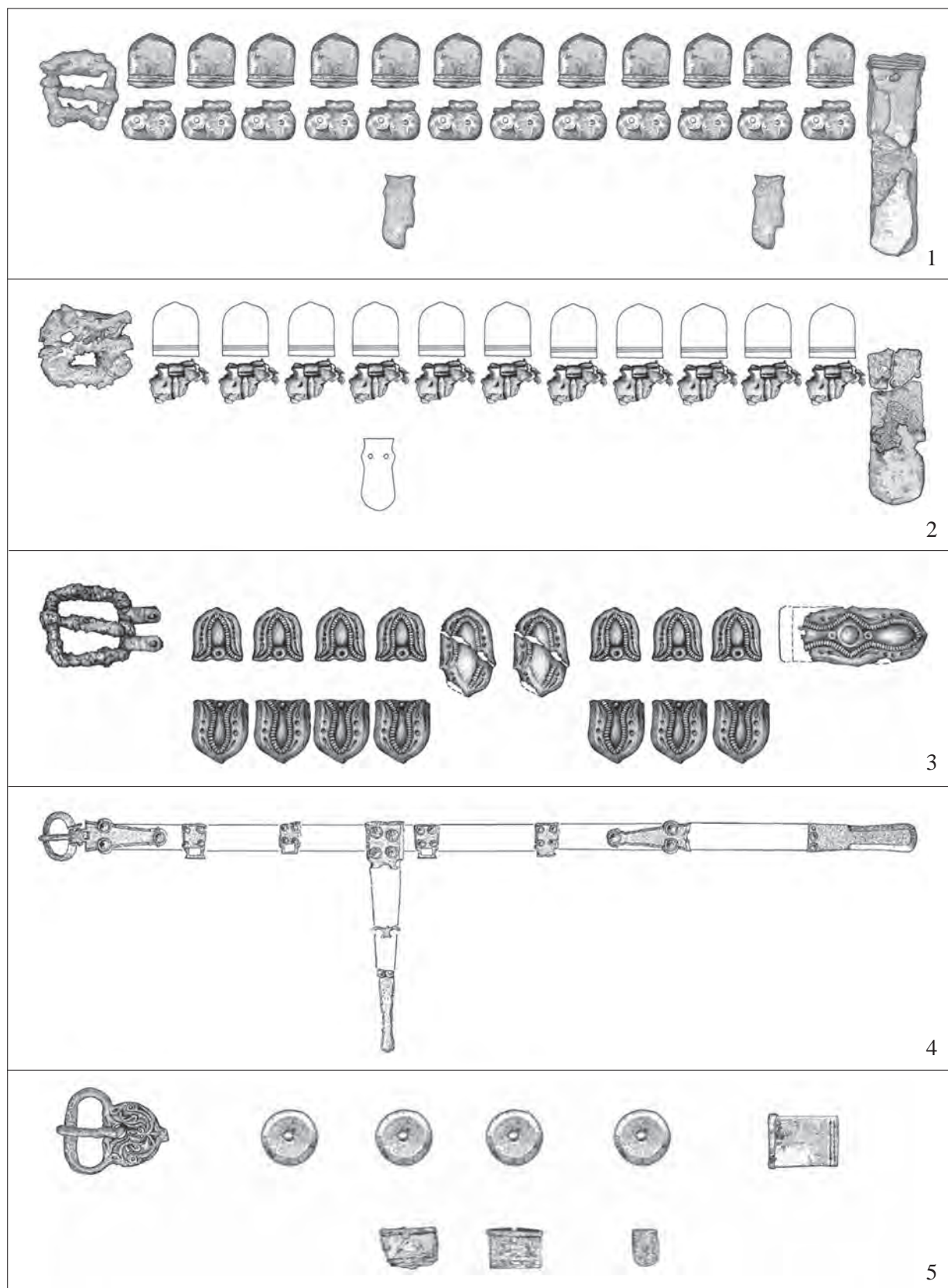
60. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 900. sír; 2: 194. sír; 3: 700. sír; 4: 930. sír. Méretarány nélkül
 Fig. 60. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave no. 900, 2: Grave no. 194, 3: Grave no. 700, 4: Grave no. 930. No scale

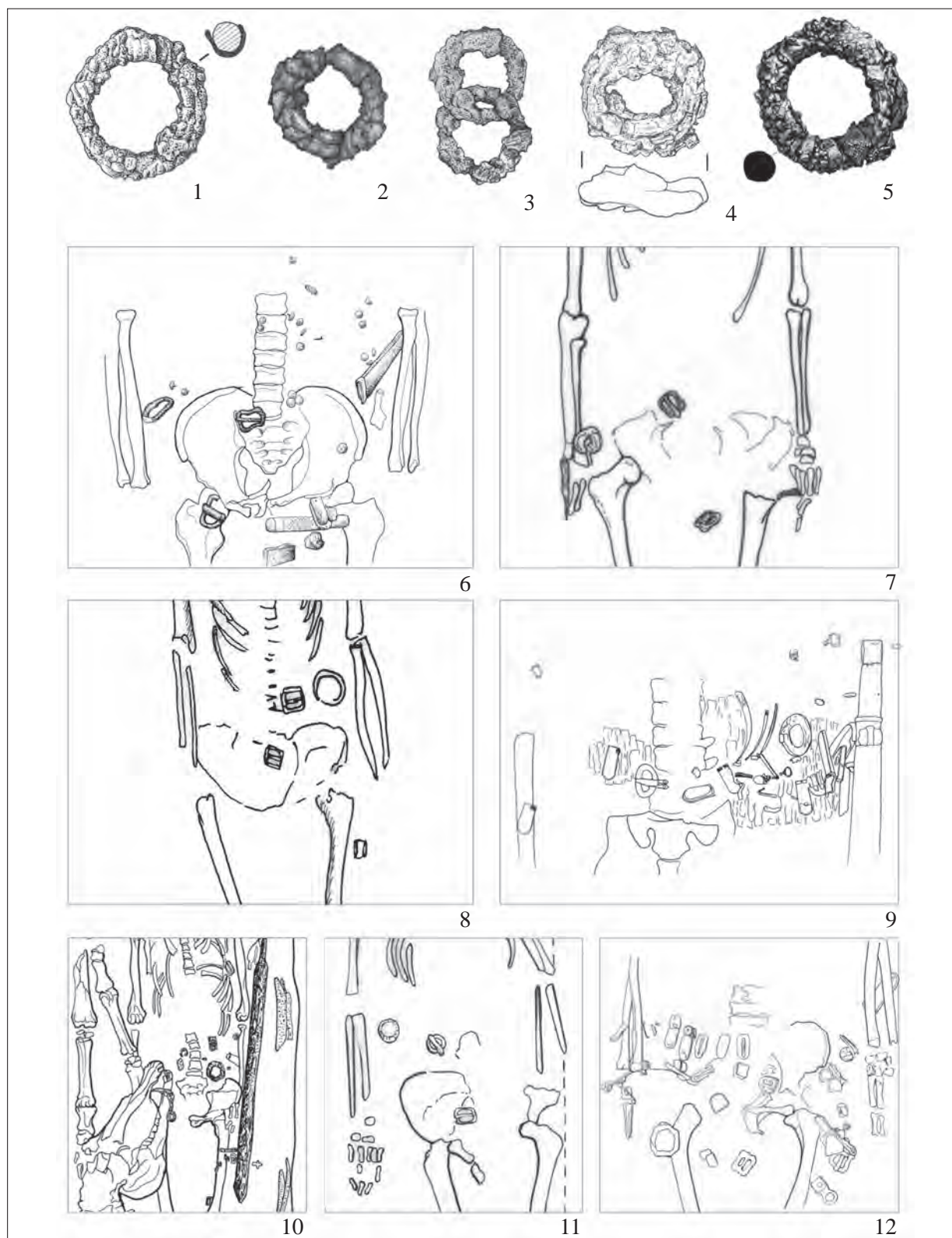
61. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 711. sír; 2: 726. sír; 3: 200. sír; 4: 492. sír; 5: 540. sír. Méretarány nélkül
 Fig. 61. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave no. 711, 2: Grave no. 726, 3: Grave no. 200, 4: Grave no. 492,
 5: Grave no. 540. No scale

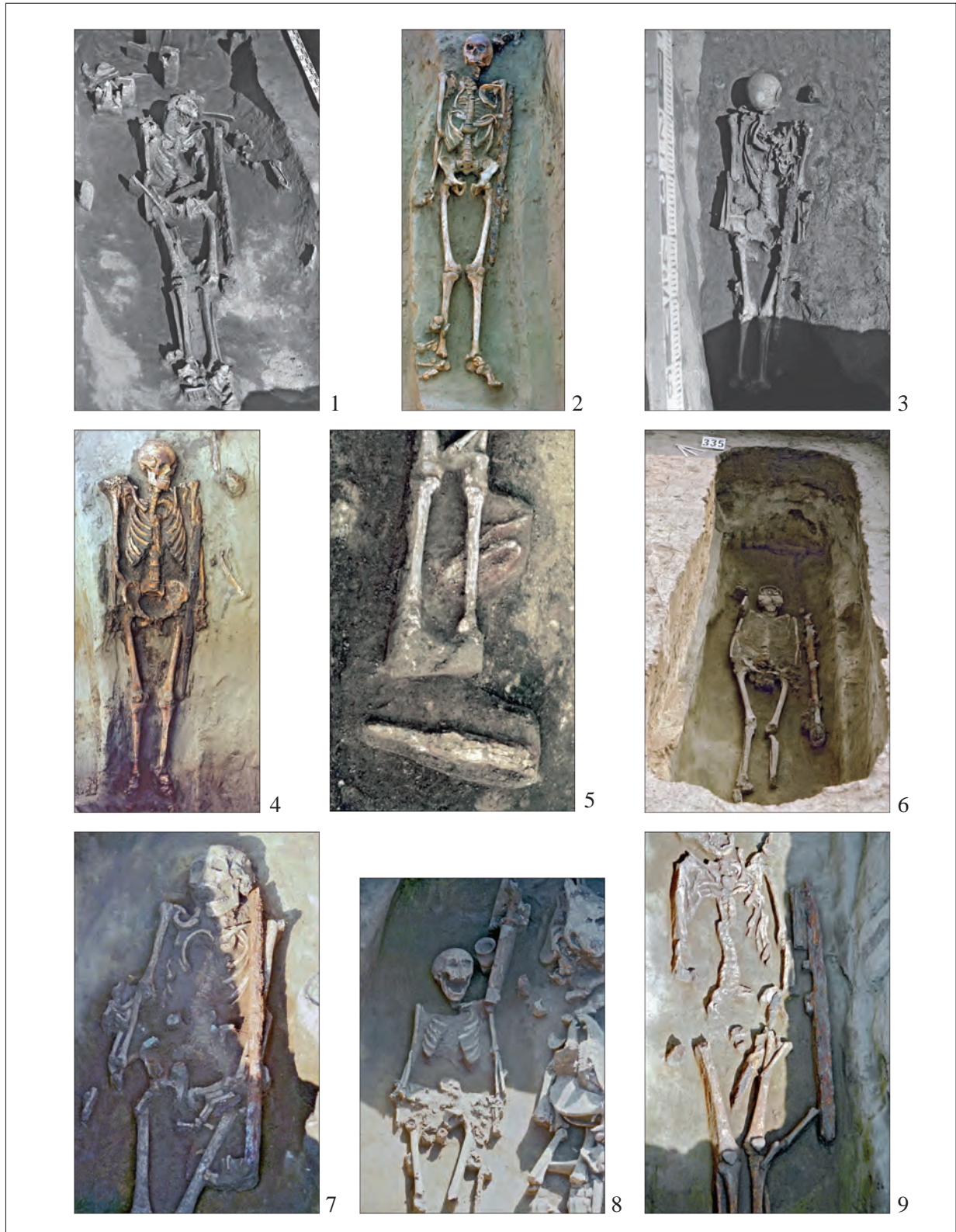
62. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1:335. sír; 2: 121. sír; 3: 306. sír; 4: 252. sír; 5: 626. sír. Méretarány nélkül
 Fig. 62. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave no.335, 2: Grave no. 121, 3: Grave no. 306, 4: Grave no. 252,
 5: Grave no. 626. No scale

63. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 897. sír; 2: 960. sír; 3: 90. sír; 4: 81. sír; 5: 878. sír. Méretarány nélkül
 Fig. 63. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave no. 897, 2: Grave no. 960, 3: Grave no. 90, 4: Grave no. 81,
 5: Grave no. 878. No scale

64. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 141. sír; 2: 90. sír; 3: 697. sír; 4: 777. sír; 5: 68. sír; 6: 85. sír; 7: 77. sír; 8: 637. sír; 9: 900. sír; 10: sír: 68. sír; 11: 800. sír; 12: 540. sír. M.: 1–5: 1:2; 6–12: méretarány nélkül
 Fig. 64. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave no. 141, 2: Grave no. 90, 3: Grave no. 697, 4: Grave no. 777, 5: Grave no. 68, 6: Grave no. 85, 7: Grave no. 77, 8: Grave no. 637, 9: Grave no. 900, 10: Grave no. 68, 11: Grave no. 800, 12: Grave no. 540. Scale: 1–5: M = 1:2, 6–12: no scale

65. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 33. sír; 2: 76. sír; 3: 100. sír; 4: 137. sír; 5: 333. sír; 6: 335. sír; 7: 539. sír;
8: 540. sír; 9: 877. sír

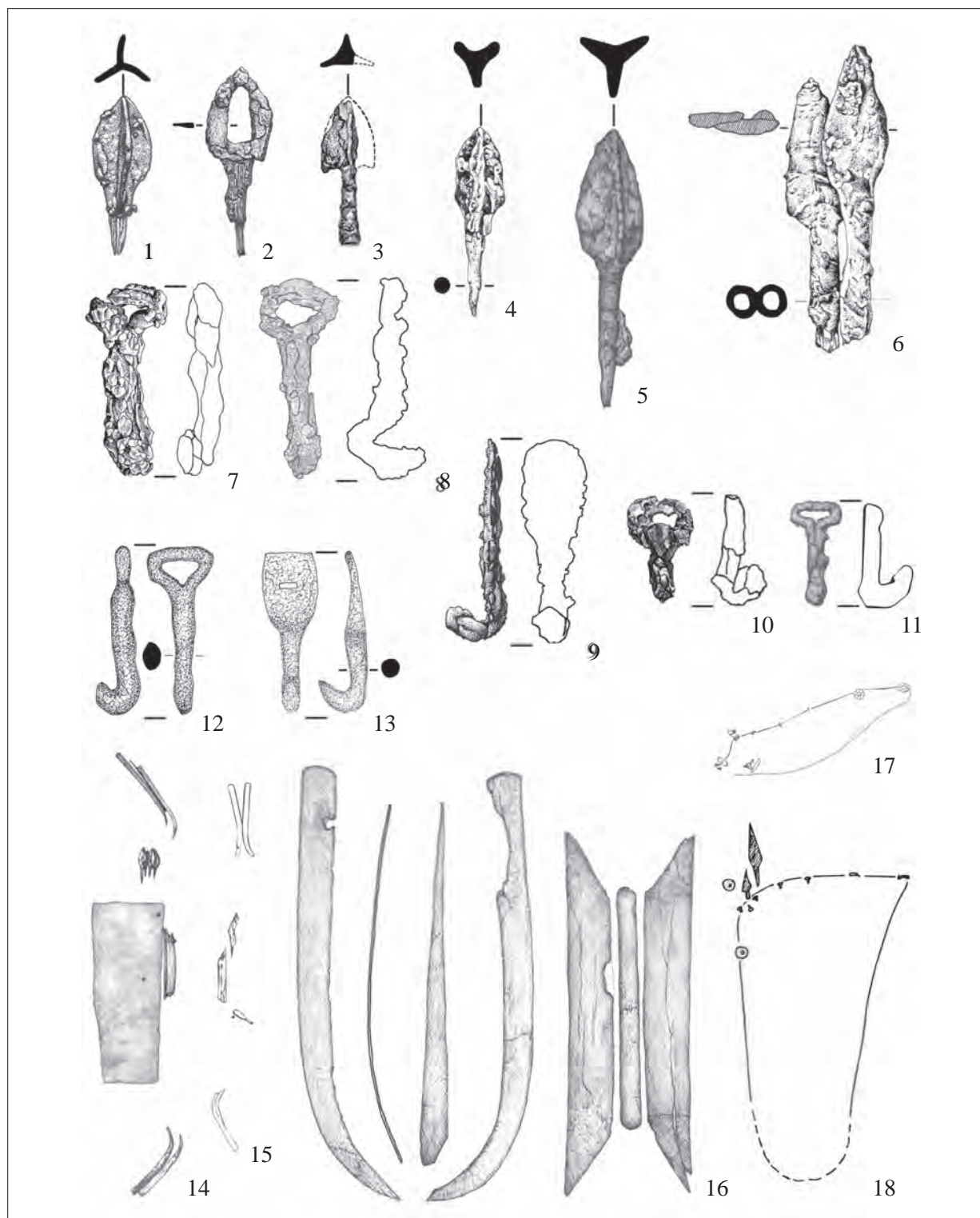
Fig. 65. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave no. 33, 2: Grave no. 76, 3: Grave no. 100, 4: Grave no. 137,
5: Grave no. 333, 6: Grave no. 335, 7: Grave no. 539, 8: Grave no. 540, 9: Grave no. 877

66. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 900. sír; 2: 903. sír; 3: 930. sír; 4: 325. sír; 5: 815. sír; 6–8: 33. sír
 Fig. 66. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave no. 900, 2: Grave no. 903, 3: Grave no. 930, 4: Grave no. 325,
 5: Grave no. 815, 6–8: Grave no. 33

67. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 85. sír; 2: 556. sír; 3: 855. sír; 4: 877. sír; 5: 900. sír; 6: 897. sír; 7: 930. sír
 Fig. 67. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave no. 85, 2: Grave no. 556, 3: Grave no. 855, 4: Grave no. 877,
 5: Grave no. 900, 6: Grave no. 897, 7: Grave no. 930

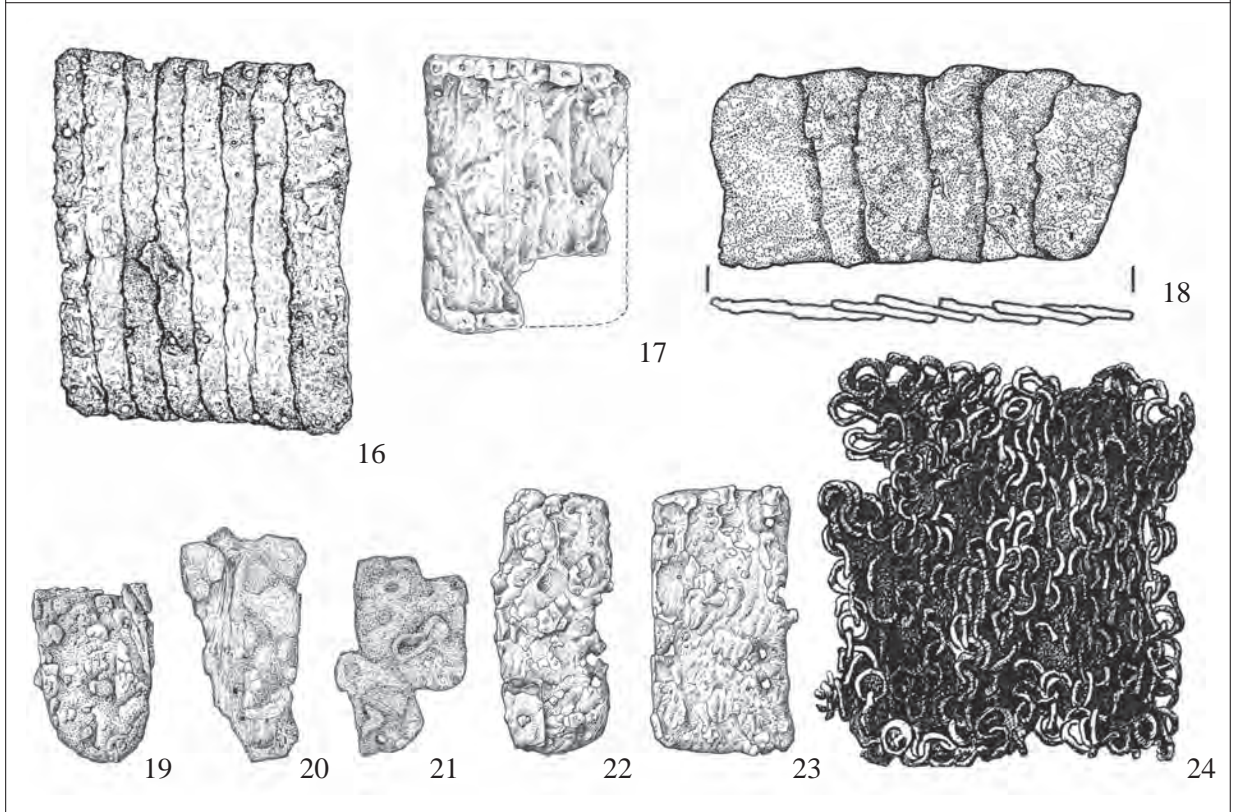
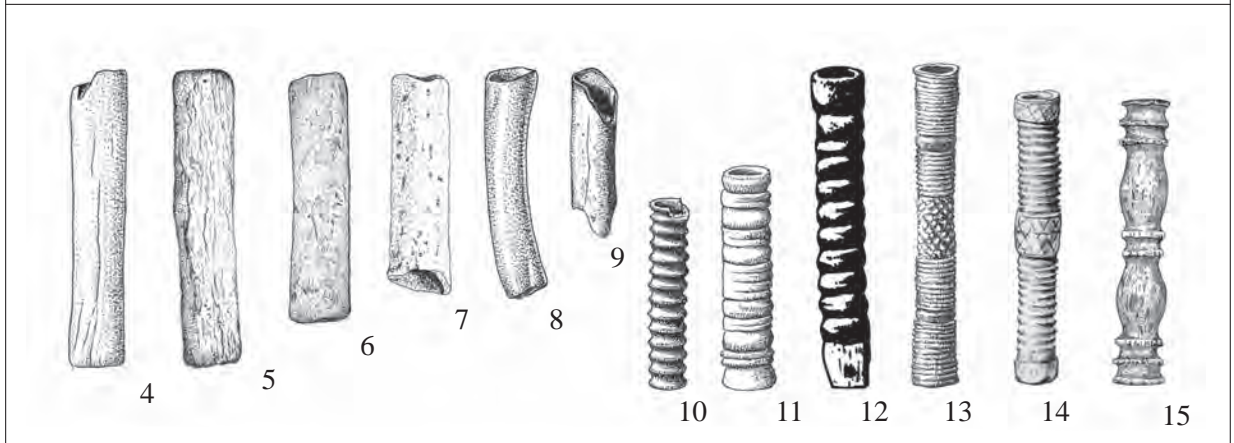
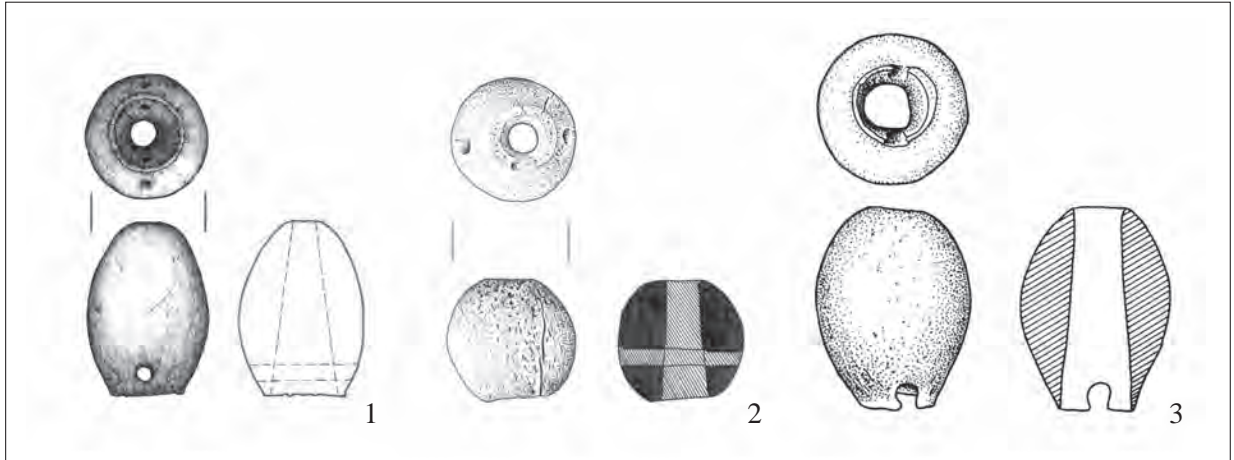
68. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 137. sír; 2–3: 68. sír; 4, 6: 333. sír; 5: 700. sír; 7: 335. sír; 8: 759. sír; 9: 137. sír; 10: 68. sír; 11: 700. sír; 14: 700. sír; 15: 137. sír; 16: 700. sír; 17–18: 626. sír. Homokrév/Mokrin-Vodoplav dűlő. 12: 67. sír; 13: 8. sír. M.: 1–13: 1:2, 14–18: méretarány nélkül.

Fig. 68. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave no. 137, 2–3: Grave no. 68, 4, 6: Grave no. 333, 5: Grave no. 700, 7: Grave no. 335, 8: Grave no. 759, 9: Grave no. 137, 10: Grave no. 68, 11: Grave no. 700, 14: Grave no. 700, 15: Grave no. 137, 16: Grave no. 700, 17–18: Grave no. 626. Homokrév/Mokrin-Vodoplav dűlő.

12: Grave no. 67, 13: Grave no. 8. Scale: 1–13: M= 1:2, 14–18: no scale

69. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 33. sír; 2: 68. sír; 3: 137. sír; 4-5: 626. sír; 6: 930. sír; 7-8: 700. sír
 Fig. 69. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave no. 33, 2: Grave no. 68, 3: Grave no. 137, 4-5: Grave no. 626,
 6: Grave no. 930, 7-8: Grave no. 700

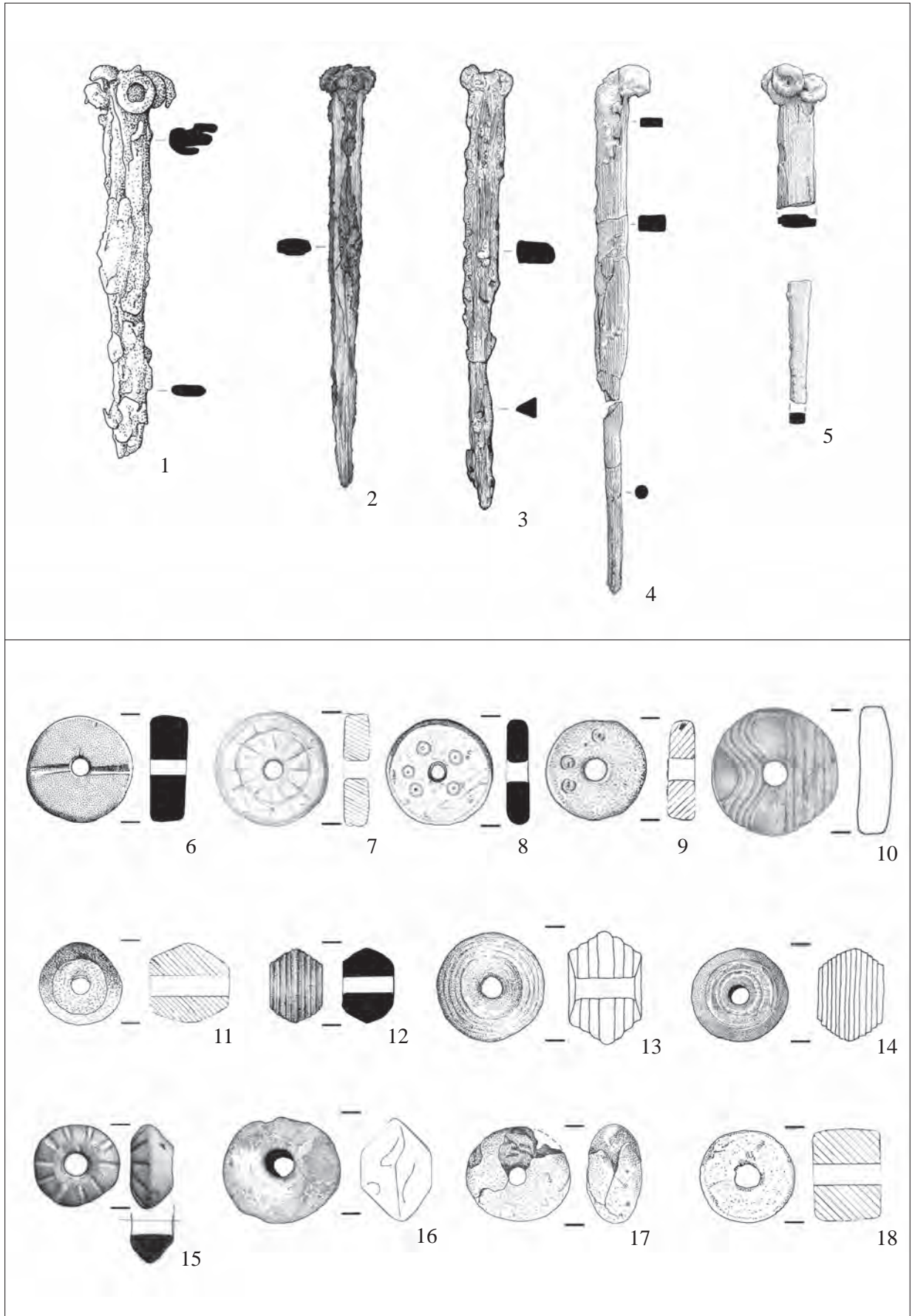
70. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 90. sír; 2: 545. sír; 3: Tiszaeszlár-Bashalom 1. sír; 4: 135. sír; 5: 553. sír; 6: 111. sír; 7: 293. sír; 8: 181. sír; 9: 349. sír; 10: Kiszombor O 2. sír; 11: Kiszombor O 7. sír; 12: Szentes-Dónát 3. sír; 13: Deszk Sz 3. sír; 14: Deszk T 3. sír; 15: Szegvár-Oromdűlő 607. sír; 16: 33. sír; 17: 333. sír; 18: 930. sír; 19: 540. sír; 20–21: 741. sír; 22–23: 335. sír; 24: 33. sír. M.: 1–15: 1:1; 16–24: 1:2

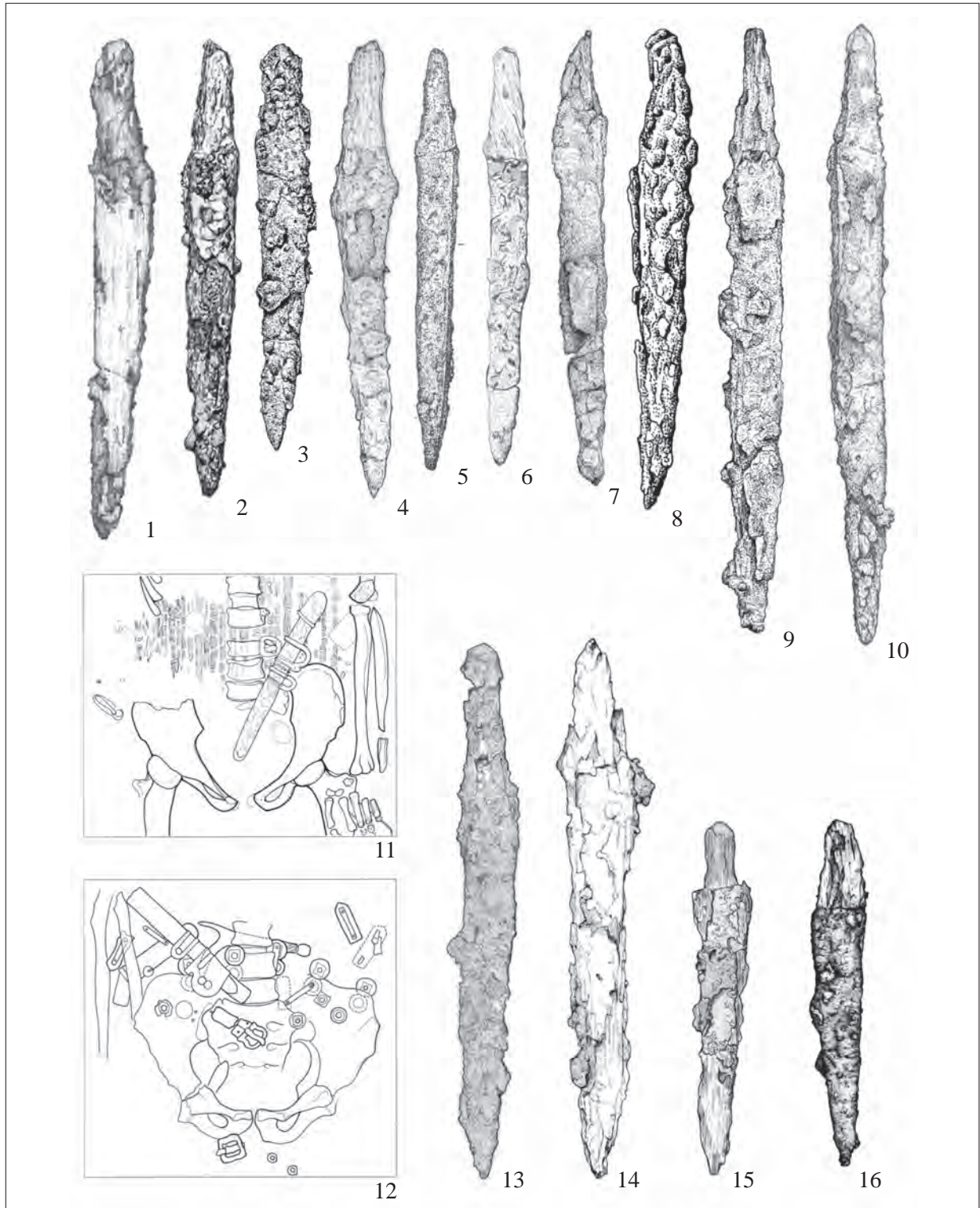
Fig. 70. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave no. 90, 2: Grave no. 545, 3: Tiszaeszlár-Bashalom, Grave no. 1, 4: Grave no. 135, 5: Grave no. 553, 6: Grave no. 111, 7: Grave no. 293, 8: Grave no. 181, 9: Grave no. 349, 10: Kiszombor O, Grave no. 2, 11: Kiszombor O, Grave no. 7, 12: Szentes-Dónát, Grave no. 3, 13: Deszk Sz, Grave no. 3, 14: Deszk T, Grave no. 3, 15: Szegvár-Oromdűlő, Grave no. 607, 16: Grave no. 33, 17: Grave no. 333, 18: Grave no. 930, 19: Grave no. 540, 20–21: Grave no. 741, 22–23: Grave no. 335, 24: Grave no. 33.

Scale: 1–15: M = 1:1, 16–24: M = 1:2

71. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 172. sír; 2: 72. sír; 3: 730. sír; 4: Deszk D 170. sír; 5: Kiszombor O 6. sír; 6: 116. sír; 7: 753. sír; 8: 328. sír; 9: 183. sír; 10: 130. sír; 11: 340. sír; 12: 136. sír; 13: 547. sír; 14: 819. sír; 15: 571. sír; 16: 830. sír; 17: 345. sír; 18: 261. sír. M.: 1–5: 1:2; 6–18: 1:2

Fig. 71. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave no. 172, 2: Grave no. 72, 3: Grave no. 730, 4: Deszk D, Grave no. 170, 5: Kiszombor O, Grave no. 6, 6: Grave no. 116, 7: Grave no. 753, 8: Grave no. 328, 9: Grave no. 183, 10: Grave no. 130, 11: Grave no. 340, 12: Grave no. 136, 13: Grave no. 547, 14: Grave no. 819, 15: Grave no. 571, 16: Grave no. 830, 17: Grave no. 345, 18: Grave no. 261. M = 1:2

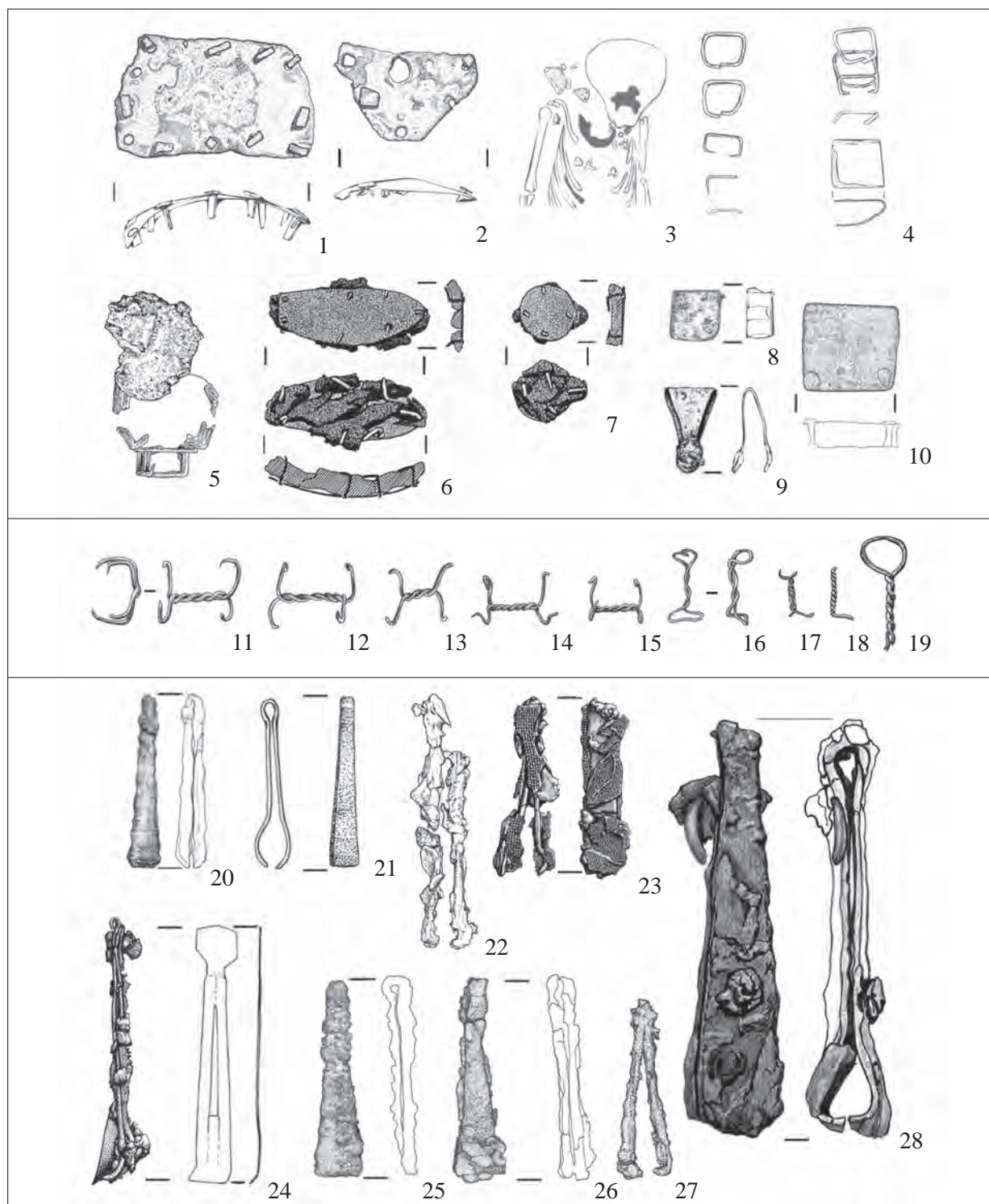

72. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 53. sír; 2: 65. sír; 3: 33. sír; 4: 889. sír; 5: 714. sír; 6: 343. sír; 7: 189. sír; 8: 540. sír; 9: 697. sír; 10: 879. sír; 11: 815. sír; 12: 335. sír; 13: 626. sír; 14: 960. sír; 15: 718. sír; 16: 76. sír.

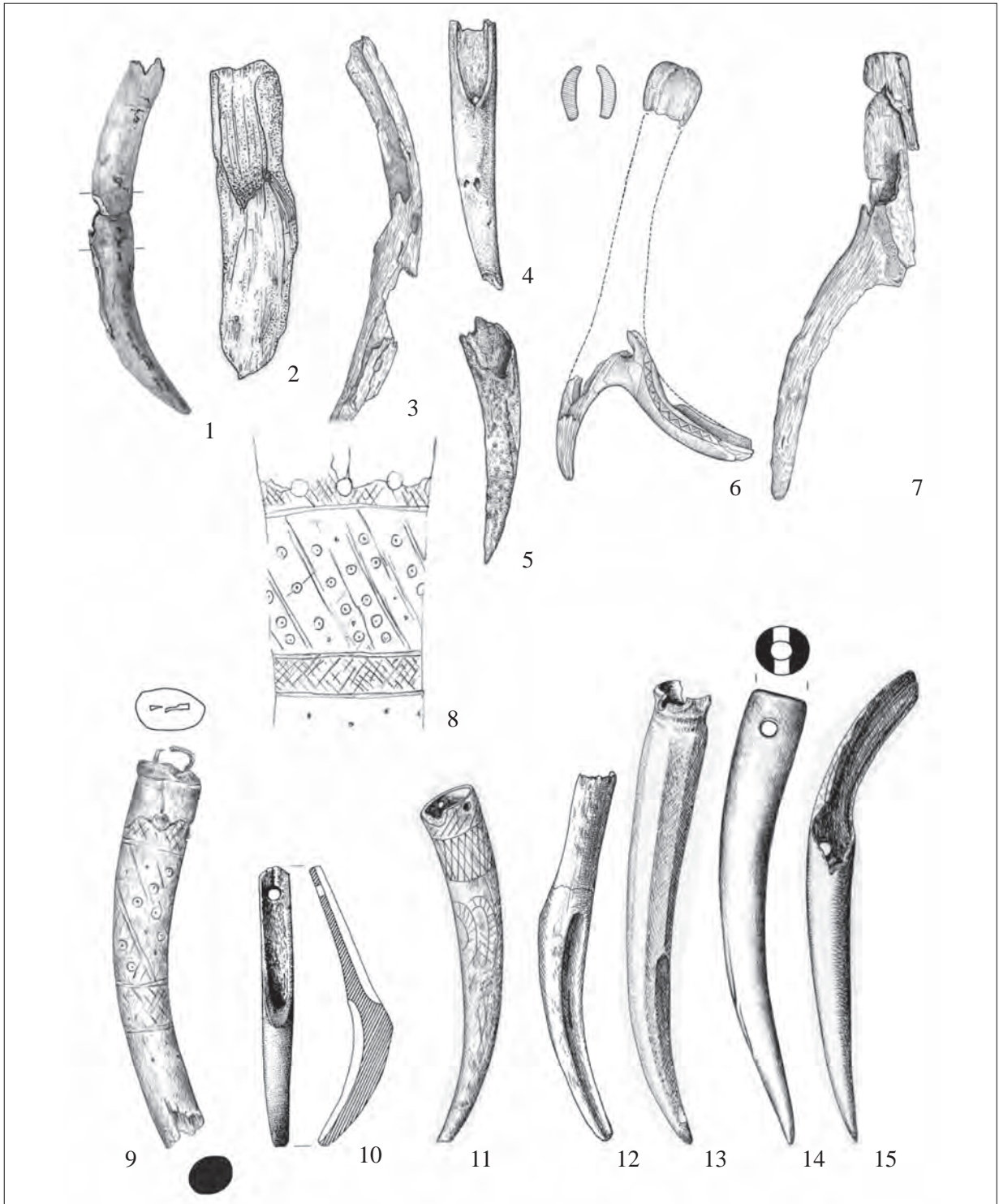
M.: 1–10, 13–16: 1:2, 11–12: méretarány nélkül

Fig. 72. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave no. 53, 2: Grave no. 65, 3: Grave no. 33, 4: Grave no. 889, 5: Grave no. 714, 6: Grave no. 343, 7: Grave no. 189, 8: Grave no. 540, 9: Grave no. 697, 10: Grave no. 879, 11: Grave no. 815, 12: Grave no. 335, 13: Grave no. 626, 14: Grave no. 960, 15: Grave no. 718, 16: Grave no. 76. Scale: 1–10, 13–16: M = 1:2, 11–12: no scale

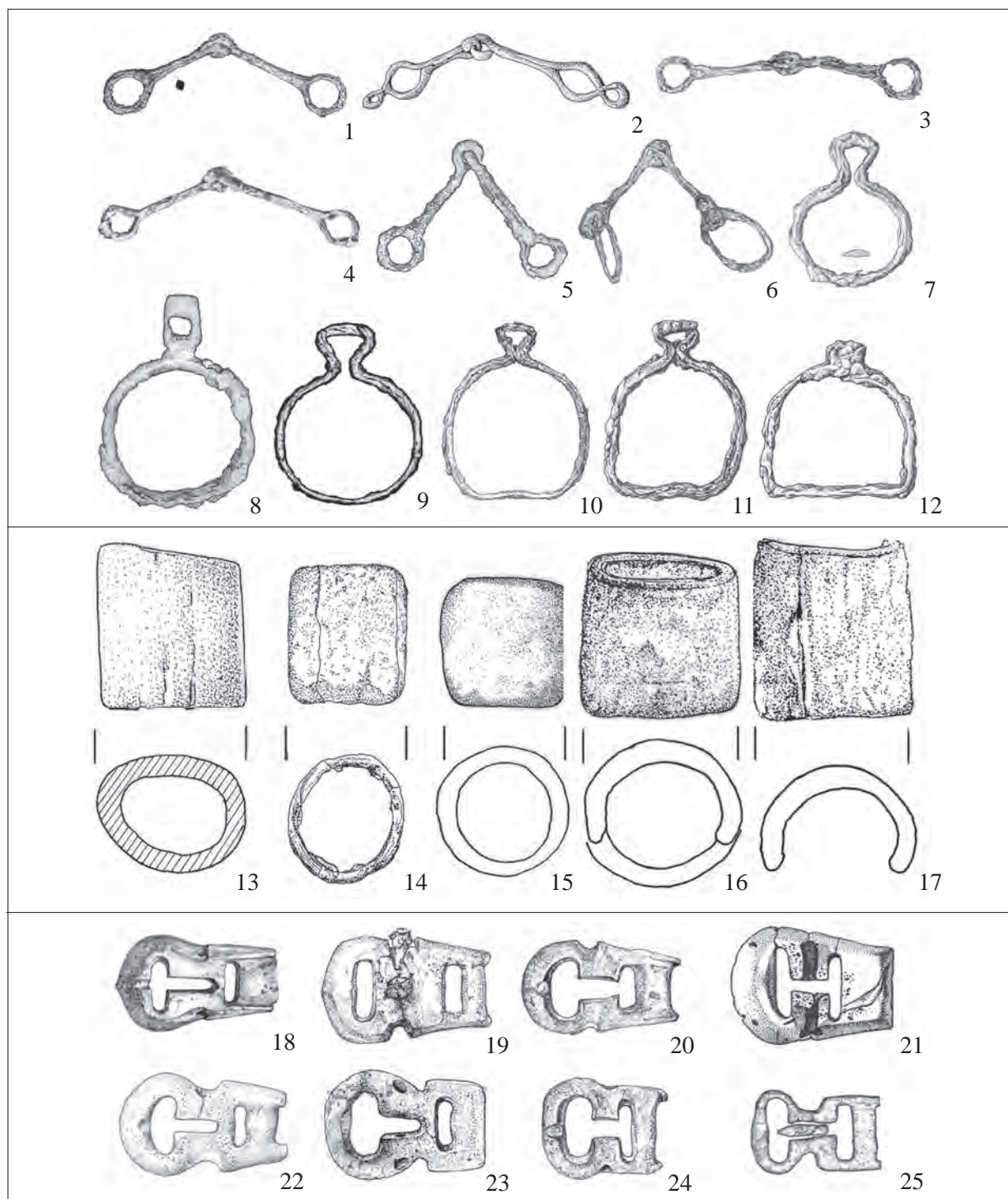
73. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1–3: 723. sír; 4–5: 777. sír; 6: 940. sír; 7–8: 194. sír; 9: 33. sír; 10: 858. sír; 11–15: 188. sír; 16: 187. sír; 17: 730. sír; 18: 682. sír; 19: 718. sír; 20: 868. sír; 21: 108. sír; 22: 960. sír; 23: 554. sír; 24: 554. sír; 25: 900. sír; 26: 707. sír; 27: 887. sír; 28: 100. sír.

Fig. 73. Szegvár-Oromdűlő. 1–3: Grave no. 723, 4–5: Grave no. 777, 6: Grave no. 940, 7–8: Grave no. 194, 9: Grave no. 33, 10: Grave no. 858, 11–15: Grave no. 188, 16: Grave no. 187, 17: Grave no. 730, 18: Grave no. 682, 19: Grave no. 718, 20: Grave no. 868, 21: Grave no. 108, 22: Grave no. 960, 23: Grave no. 554, 24: Grave no. 554, 25: Grave no. 900, 26: Grave no. 707, 27: Grave no. 887, 28: Grave no. 100.

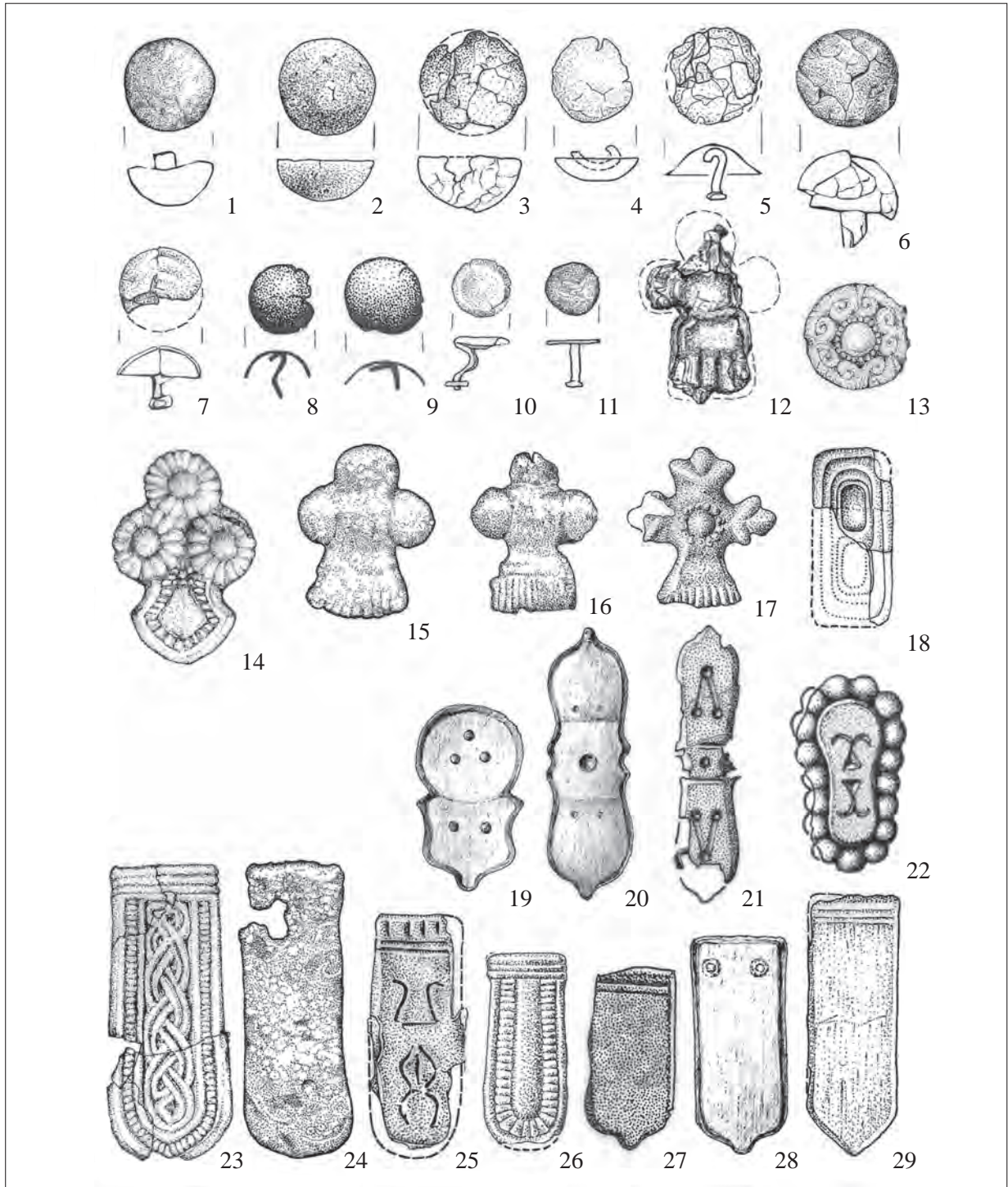
74. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 100. sír; 2: 500. sír; 3: 542. sír; 4: 960. sír; 5: 934. sír; 6: 336. sír; 7: 539. sír; 8–9: Nyíregyháza-Oros; 10: Deszk G. 16. sír; 11, 13: Deszk G. 36. sír; 12: Kiszombor O I. sír; 14: Hódmezővásárhely-Szakálhát, Diószegi I. tanya 3. sír; 15: Ferencszállás-Lajtár Gy. – Bárdos P. halma 3. sír.
M.: 1:2

Fig. 74. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave no. 100, 2: Grave no. 500, 3: Grave no. 542, 4: Grave no. 960, 5: Grave no. 934, 6: Grave no. 336, 7: Grave no. 539, 8–9: Nyíregyháza-Oros, 10: Deszk G, Grave no. 16, 11, 13: Deszk G, Grave no. 36, 12: Kiszombor O, Grave no. 1, 14: Hódmezővásárhely-Szakálhát, Diószegi I. tanya, Grave no. 3, 15: Ferencszállás-Lajtár Gy. – Bárdos P. halma, Grave no. 3. M = 1:2

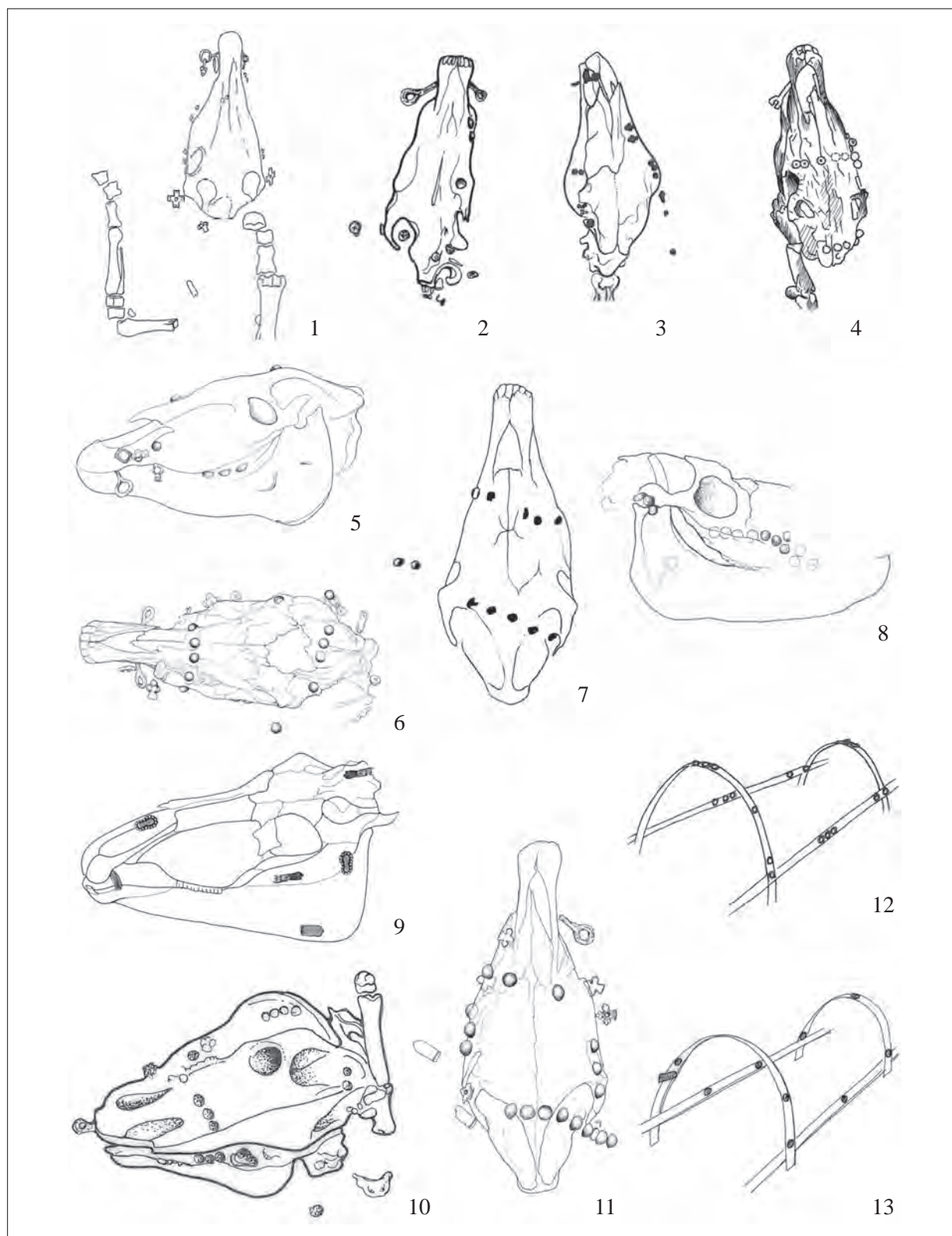
75. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 33. sír; 2: 550. sír; 3: 697. sír; 4: 268. sír; 5: 759. sír; 6: 710. sír; 7: 201. sír; 8: 930. sír; 9: 81. sír; 10: 33. sír; 11: 540. sír; 12: 755. sír; 13: 202. sír; 14: 539. sír; 15: 897. sír; 16–17: 960. sír; 18: 1. sír; 19: 697. sír; 20: 335. sír; 21: 960. sír; 22: 33. sír; 23: 194. sír; 24: 33. sír; 25: 830. sír.
M.: 1–12: 1:4; 13–17: 1:1; 18–25: 1:2

Fig. 75. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave no. 33, 2: Grave no. 550, 3: Grave no. 697, 4: Grave no. 268, 5: Grave no. 759, 6: Grave no. 710, 7: Grave no. 201, 8: Grave no. 930, 9: Grave no. 81, 10: Grave no. 33, 11: Grave no. 540, 12: Grave no. 755, 13: Grave no. 202, 14: Grave no. 539, 15: Grave no. 897, 16–17: Grave no. 960, 18: Grave no. 1, 19: Grave no. 697, 20: Grave no. 335, 21: Grave no. 960, 22: Grave no. 33, 23: Grave no. 194, 24: Grave no. 33, 25: Grave no. 830. Scale: 1–12: M = 1:4, 13–17: M = 1:1, 18–25: M = 1:2

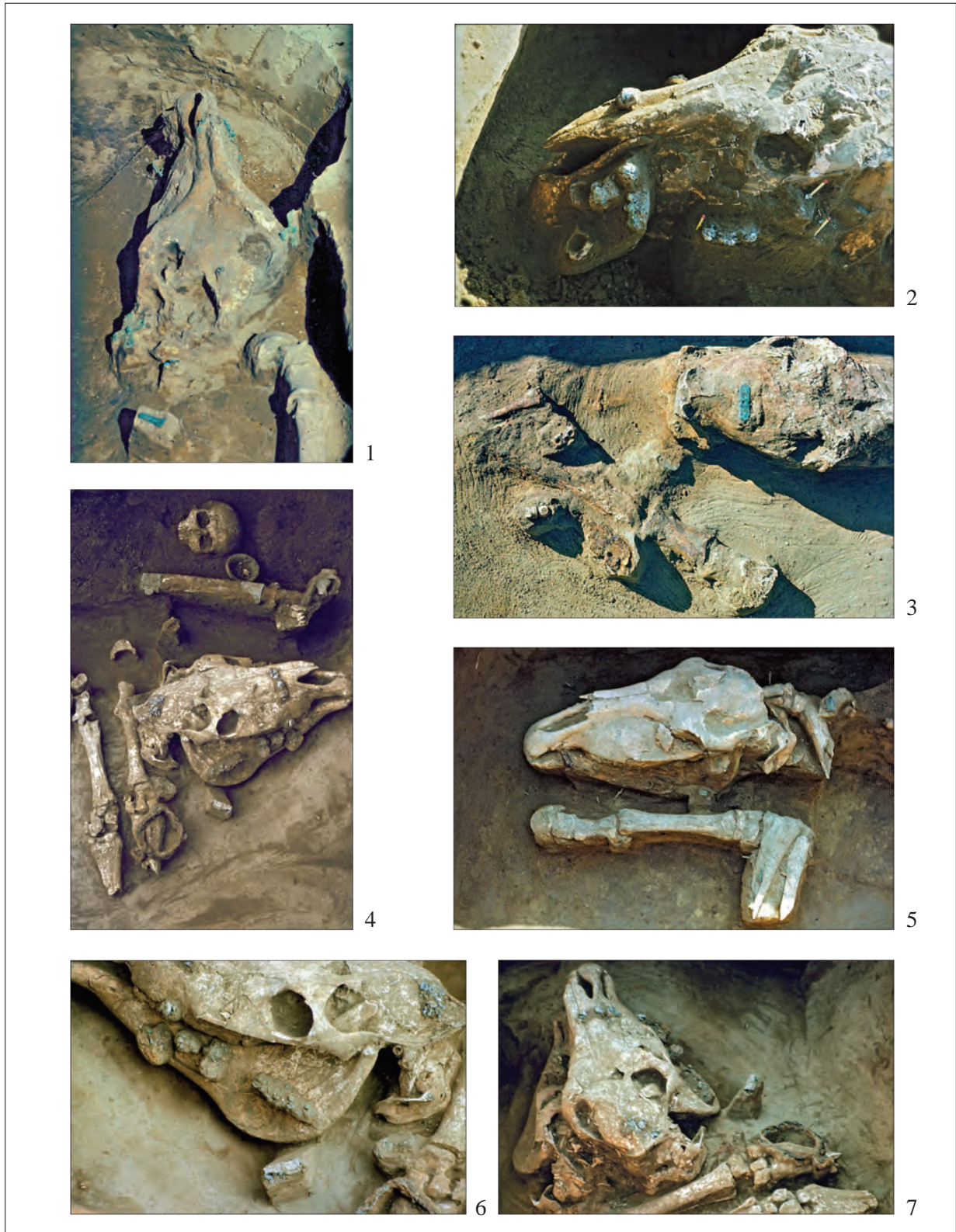

76. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 760. sír; 2: 335. sír; 3: 755. sír; 4: 666. sír; 5: 33. sír; 6: 333. sír; 7: 540. sír; 8: 121. sír; 9: 137. sír; 10: 335. sír; 11: 626. sír; 12: 33. sír; 13: 700. sír; 14: 700. sír; 15: 760. sír; 16: 759. sír; 17: 755. sír; 18: 335. sír; 19–20: 65. sír; 21–22: 121. sír; 23: 700. sír; 24: 760. sír; 25: 540. sír; 26: 335. sír; 27: 121. sír; 28: 65. sír; 29: 755. sír. M.: 1:1

Fig. 76. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave no. 760, 2: Grave no. 335, 3: Grave no. 755, 4: Grave no. 666, 5: Grave no. 33, 6: Grave no. 333, 7: Grave no. 540, 8: Grave no. 121, 9: Grave no. 137, 10: Grave no. 335, 11: Grave no. 626, 12: Grave no. 33, 13: Grave no. 700, 14: Grave no. 700, 15: Grave no. 760, 16: Grave no. 759, 17: Grave no. 755, 18: Grave no. 335, 19–20: Grave no. 65, 21–22: Grave no. 121, 23: Grave no. 700, 24: Grave no. 760, 25: Grave no. 540, 26: Grave no. 335, 27: Grave no. 121, 28: Grave no. 65, 29: Grave no. 755. M = 1:1

77. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 1. sír; 2: 137. sír; 3: 335. sír; 4: 759. sír; 5: 33. sír; 6: 760. sír; 7: 700. sír; 8: 333. sír; 9: 121. sír; 10: 540. sír; 11: 755. sír; 12: 626. sír; 13: 666. sír. Méretarány nélkül
 Fig. 77. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave no. 1, 2: Grave no. 137, 3: Grave no. 335, 4: Grave no. 759, 5: Grave no. 33, 6: Grave no. 760, 7: Grave no. 700, 8: Grave no. 333, 9: Grave no. 121, 10: Grave no. 540, 11: Grave no. 755, 12: Grave no. 626, 13: Grave no. 666. No scale

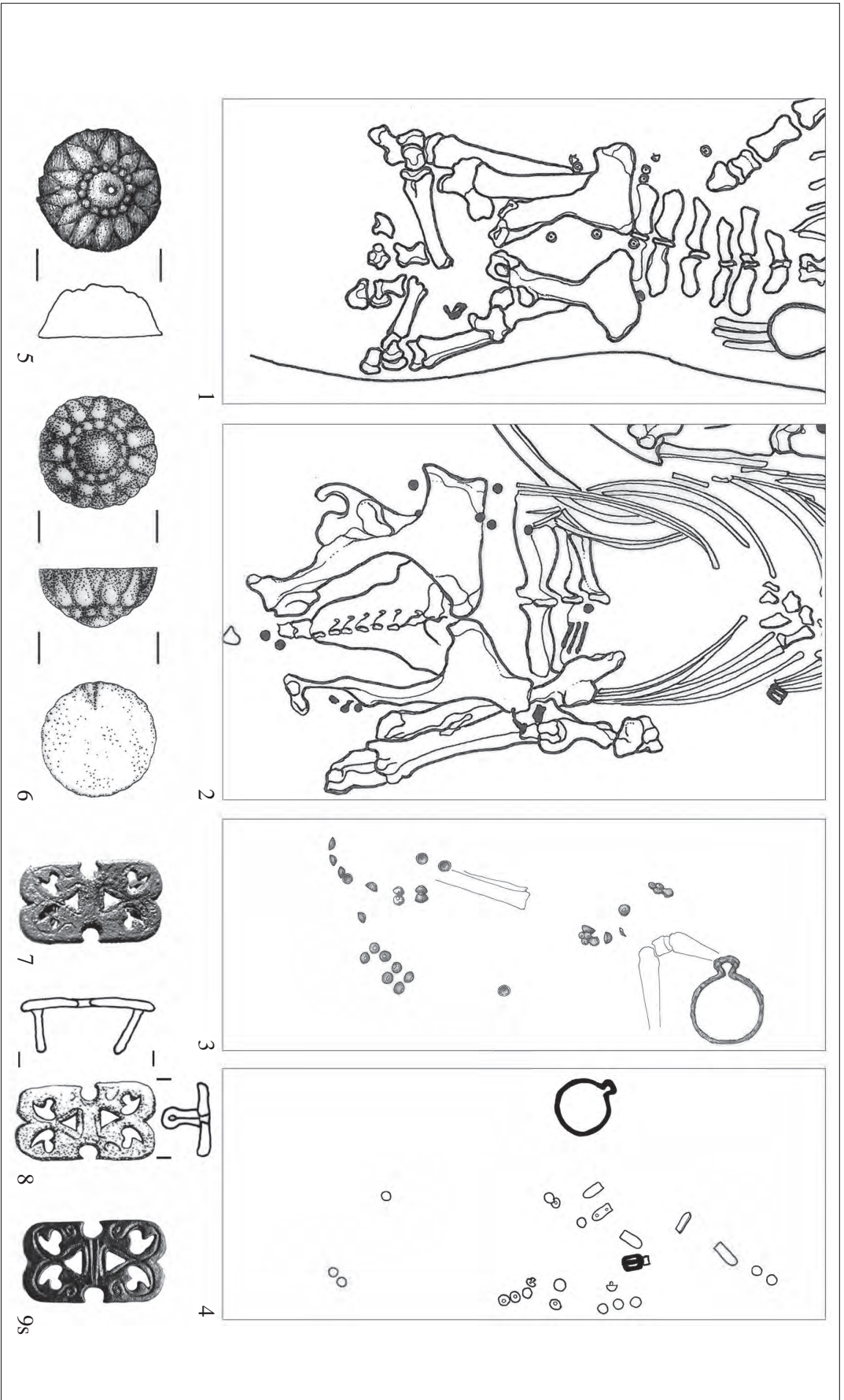
78. kép. Szegvár-Oromdűlő. Lókoponyák a kantár vereteivel. 1: 1. sír; 2: 33. sír; 3: 65. sír; 4, 6–7: 540. sír; 5: 121. sír

Fig. 78. Szegvár-Oromdűlő. Horse skulls with bridle ornaments. 1: Grave no. 1, 2: Grave no. 33, 3: Grave no. 65, 4, 6–7: Grave no. 540, 5: Grave no. 121

79. kép. Szegvár-Oromdűlő. Lókoponyák a kantár vereteivel. 1–2: 626. sír; 3: 666. sír; 4: 700. sír;
5–6: 755. sír; 7: 759. sír; 8: 760. sír

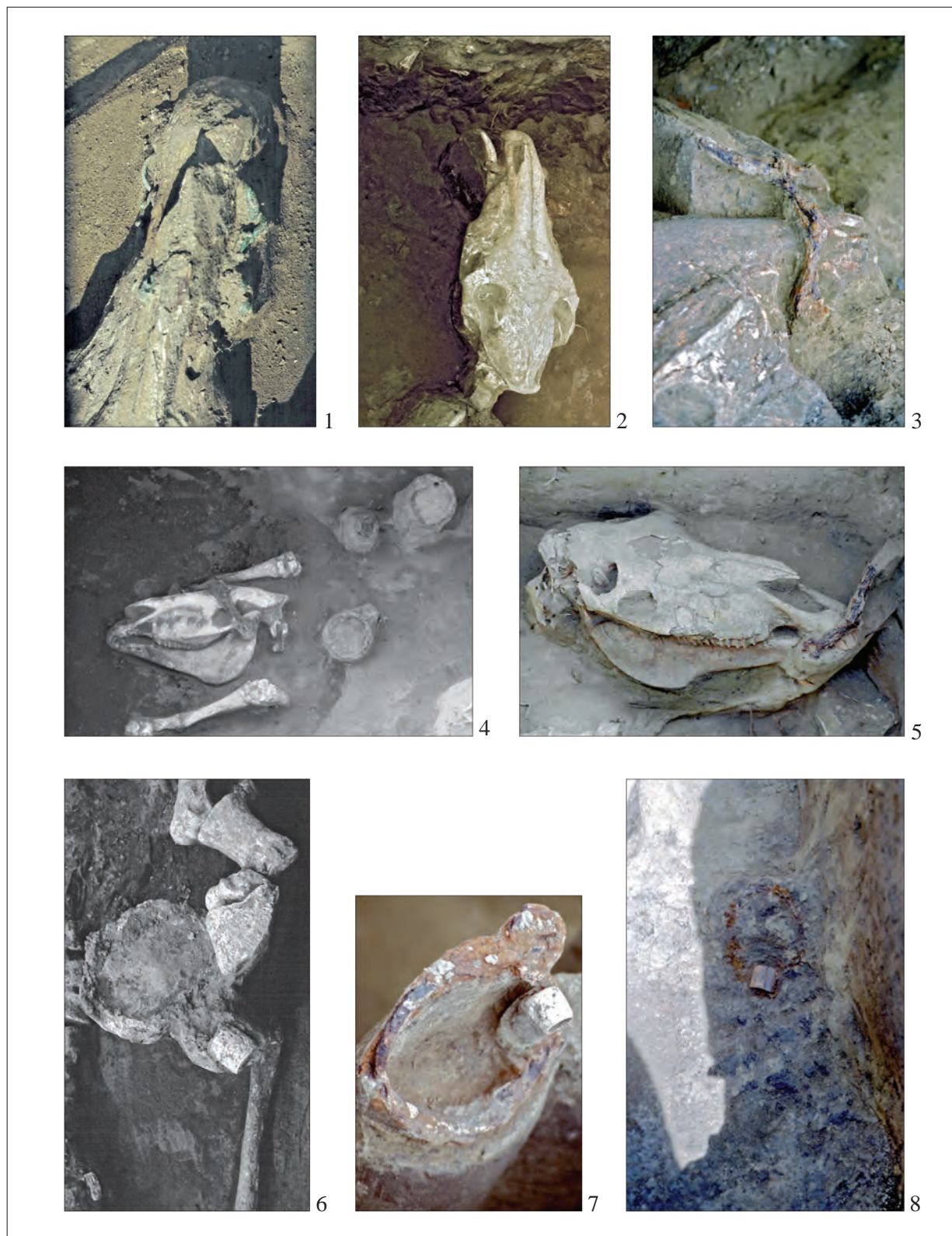
Fig. 79. Szegvár-Oromdűlő. Horse skulls with bridle ornaments. 1–2: Grave no. 626, 3: Grave no. 666,
4: Grave no. 700, 5–6: Grave no. 755, 7: Grave no. 759, 8: Grave no. 760

80. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 333. sír; 2: 335. sír; 3: 700. sír; 4: 760. sír. M.: 1-4: méretarány nélkül; 5: 72. sír; 6: Szentes környéke; 7-9: Klarafáha B 60. sír.

7: BÁLINT 1992 nyomán, 9: BOLLOK 2021 nyomán. M: 1:1

Fig. 80. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave no. 333, 2: Grave no. 335, 3: Grave no. 700, 4: Grave no. 760, 5: Grave no. 72, 6: surroundings of Szentes 7-9: Klarafáha B, Grave no. 60, 7: after BÁLINT 1992, 9: after BOLLOK 2021. Scale: 1-4: no scale, 5-9: M = 1:1

81. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 1. sír; 2: 492. sír; 3: 900. sír; 4: 500. sír; 5: 531. sír; 6: 202. sír; 7: 897. sír;
8: 960. sír

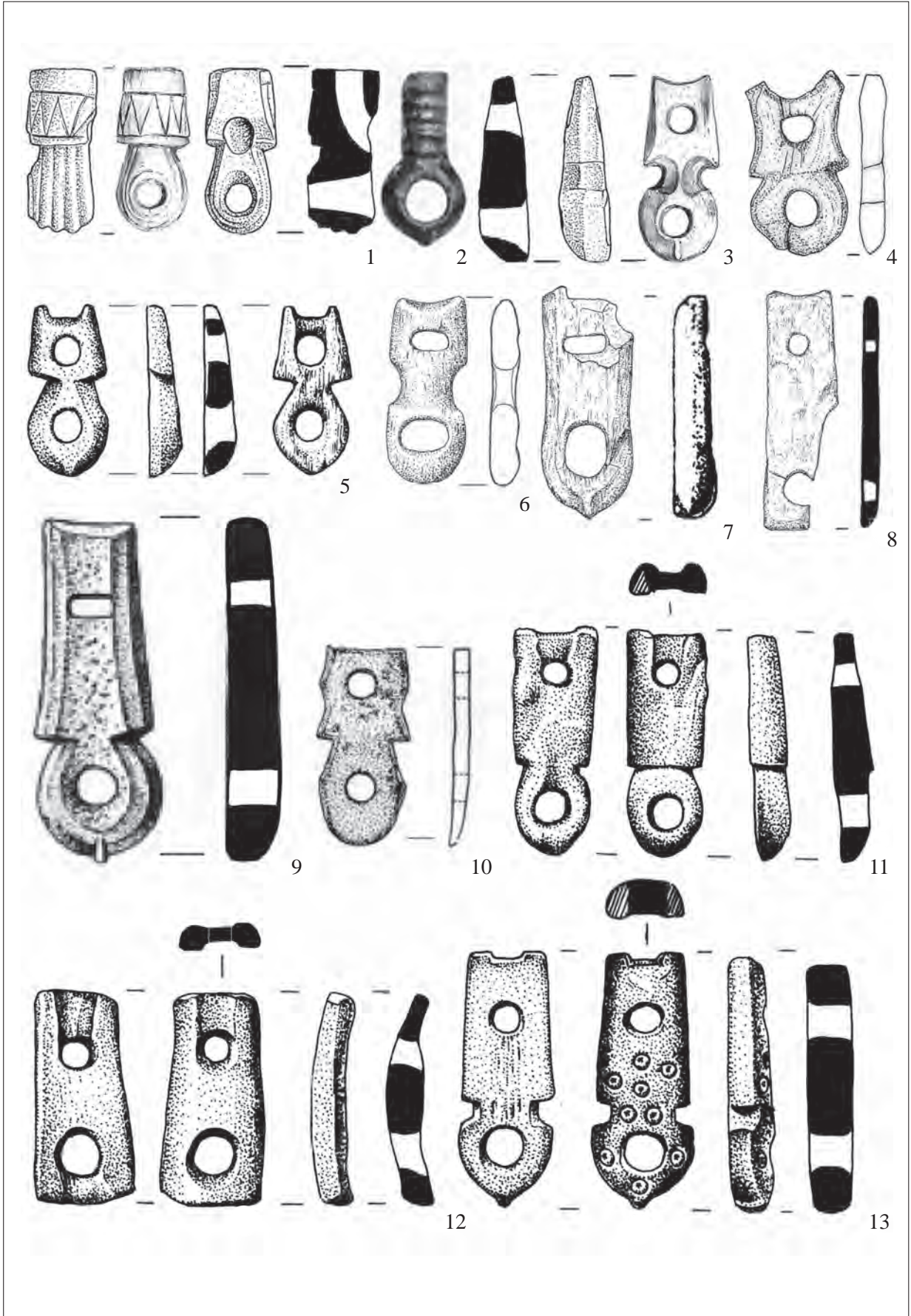
Fig. 81. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave no. 1, 2: Grave no. 492, 3: Grave no. 900, 4: Grave no. 500,
5: Grave no. 531, 6: Grave no. 202, 7: Grave no. 897, 8: Grave no. 960

82. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 1. sír; 2: 77. sír; 3: 85. sír; 4: 545. sír; 5: 202. sír; 6: 624. sír; 7: 700. sír
 Fig. 82. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave no. 1, 2: Grave no. 77, 3: Grave no. 85, 4: Grave no. 545, 5: Grave no. 202,
 6: Grave no. 624, 7: Grave no. 700

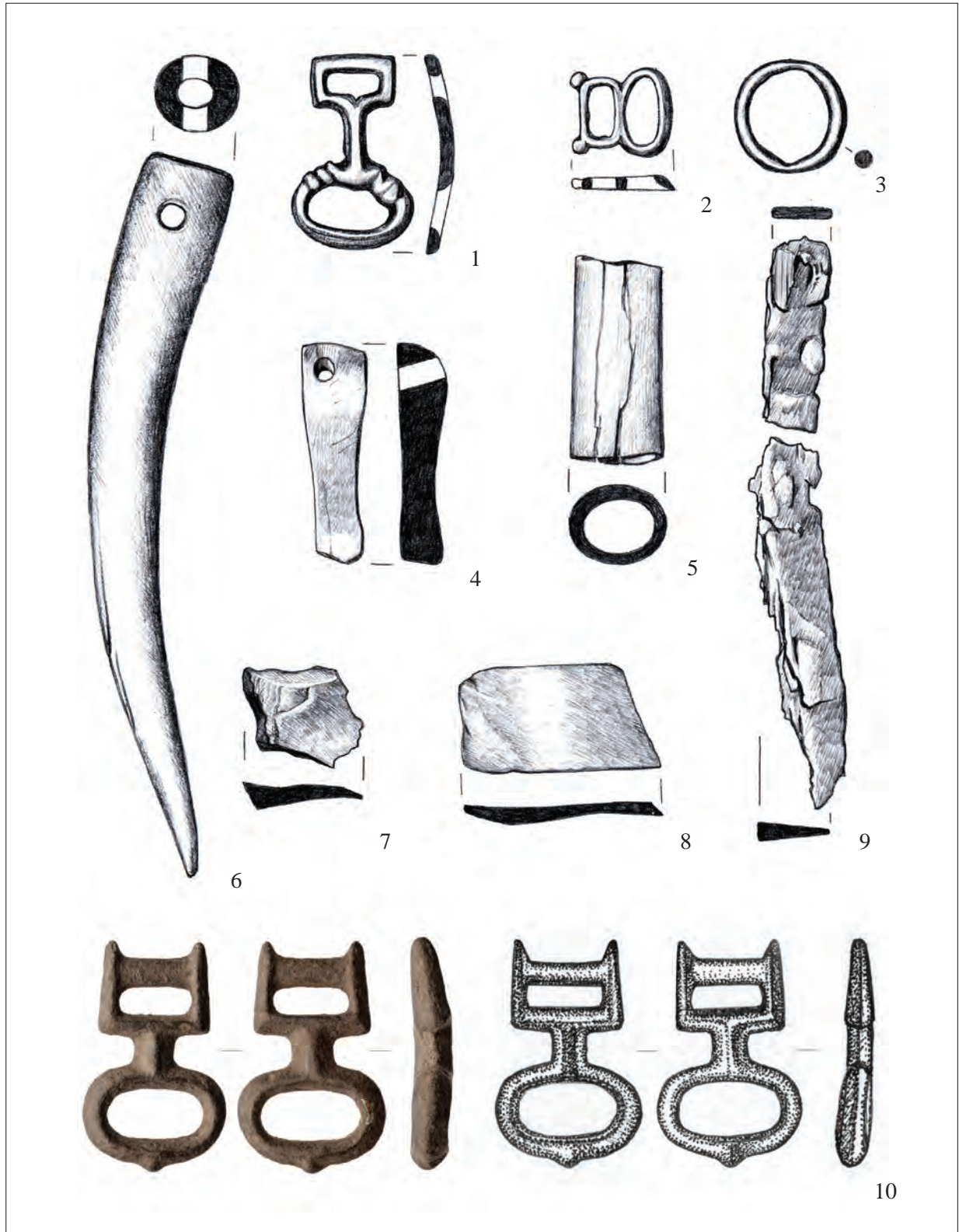

83. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 726. sír; 2: 777. sír; 3: 930. sír; 4: 855. sír; 5: 877. sír; 6: 897. sír; 7: 960. sír
 Fig. 83. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave no. 726, 2: Grave no. 777, 3: Grave no. 930, 4: Grave no. 855,
 5: Grave no. 877, 6: Grave no. 897, 7: Grave no. 960

84. kép. 1: Szegvár-Oromdűlő 65. sír; 2: Szentes-Lapistó; 3: Szegvár-Oromdűlő 65. sír; 4: Szegvár-Oromdűlő 550. sír; 5: Hódmezővásárhely-Szárászér dűlő; 6: Szegvár-Oromdűlő 540. sír; 7–8: Szegvár-Oromdűlő 743. sír; 9: Szegvár-Sápoldal; 10: Biharkeresztes-Lencsés hát; 11: Deszk Sz 6. sír; 12: Kiszombor, szórvány; 13: Ferencszállás 3. sír

Fig. 84. 1: Szegvár-Oromdűlő, Grave no. 65, 2: Szentes-Lapistó, 3: Szegvár-Oromdűlő, Grave no. 65, 4: Szegvár-Oromdűlő, Grave no. 550, 5: Hódmezővásárhely-Szárászér dűlő 6: Szegvár-Oromdűlő, Grave no. 540, 7–8: Szegvár-Oromdűlő, Grave no. 743, 9: Szegvár-Sápoldal, 10: Biharkeresztes-Lencsés hát, 11: Deszk Sz, Grave no. 6, 12: Kiszombor, stray find, 13: Ferencszállás, Grave no. 3

85. kép. 1–9: Hódmezővásárhely-Szakálhát, Diószegi I. tanya 3. sír; 10: Hajdúböszörmény-Pród, Szőke-zug
 Fig. 85. 1–9: Hódmezővásárhely-Szakálhát, Diószegi I. tanya, Grave no. 3,
 10: Hajdúböszörmény-Pród, Szőke-zug

A SZEGVÁR-OROMDŰLŐI AVAR KORI TEMETŐ GYÖNGYLELETEI

PÁSZTOR ADRIEN*

A temető gyöngyöket tartalmazó sírjainak nemek szerinti csoportosítása	407
A gyöngyök darabszáma és nemek szerinti megoszlása	407
A gyöngyök tipológiai besorolása és néhány gyöngytípus tipokronológiája	410
A gyöngyök fő típusai	410
Üveggyöngyök	412
Az egyszínű, díszítetlen felületű üveggyöngyök	412
Kettő- és többtagú összetett, egyszínű gömbfélék	414
Egyszínű, kettős kónikus alakú üveggyöngyök	419
Egyszínű többszögű hasábos kettős kónikusok	420
A rátétdíszes opak üveggyöngyök tipológiai csoportosítása	426
Rátétdíszes gömbfélék (I.)	428
Gömb alakú rátétdíszes opak üveggyöngyök	428
Lapított gömb alakú rátétdíszes opak üveggyöngyök	428
3 egyrétegű dudoros rátétdíszesek	428
4 egyrétegű dudoros rátétdíszes lapított gömb alakúak	429
5 egyrétegű dudoros rátétdíszesek és változataik	430
6 egyrétegű dudoros rátétdíszesek és változataik	430
7 egyrétegű dudoros rátétdíszesek és változataik	432
8 egyrétegű dudoros	432
Kétrétegű dudoros rátétdíszes lapított gömb alakú opak üveggyöngyök	432
3 kétrétegű dudoros	432
4 kétrétegű dudoros rátétdíszesek	432
4 kétrétegű dudoros rátétdíszesek és változataik	433
5 kétrétegű dudoros rátétdíszesek	433
5 kétrétegű dudoros rátétdíszesek és változataik	433
Háromrétegű dudoros rátétdíszes lapított gömb alakú	434
Lapított gömb alakú folytatott rátétdíszesek és változataik	434
Lapított gömb alakú, hurok- és hullámvonal folytatott rátétesek és változataik	435
Gyűrű alakú rátétdíszes opak üveggyöngyök	436
Iker lapított gömb alakú rátétdíszesek (II.)	436
Egyrétegű dudoros iker lapított gömb alakú rátétdíszesek	436
Kétrétegű dudoros iker lapított gömb alakú rátétdíszesek	437
Folyatott és hurokfolyatott rátétes iker lapított gömb alakú	437
Hengeres rátétdíszesek (III.)	437
Hosszú henger alakú rátétdíszesek	437

* E-mail: adrien0318@gmail.com

Rövid henger alakú rátétdíszesek	438
Kétrétegű dudoros rátétdíszes rövid henger alakúak	439
Folyatott és hurokfolyatott rátétdíszes rövid henger alakúak	439
Korong alakú rátétdíszes opak üveggyöngyök	440
Hordó alakú rátétdíszes opak üveggyöngyök	440
Rátétdíszes kúpfélék (V.)	441
Kúp alakú egy- és kétrétegű dudoros rátétdíszesek	441
Csonkakúp alakú egy- és kétrétegű dudoros rátétdíszesek	441
Hosszú bikónikus alakú rátétdíszesek	441
Rövid bikónikus alakú rátétdíszesek	441
Egyéb díszítésű üveggyöngyök	443
A millefiori üveggyöngyök	443
Betétdíszes üveggyöngyök	445
Szórtpettyes díszű üveggyöngy	445
Spirális körökkel díszített lapított gömb alakú opak üveggyöngy (Spiralaugenperle)	447
Spirális elrendezésben vésett vonaldíszű lapított gömb alakú üveggyöngy	447
Aranyfóliás üveggyöngy	448
Egyéb típus: üveg pohár aljának töredéke (XIII.)	448
Nem üveg alapanyagú gyöngyök	448
Borostyánok	448
Karneol gyöngyök	451
Kalcedon gyöngy	452
Különböző anyagú kövek	453
Fémgyöngyök	454
A temető gyöngyeinek és gyöngysorainak stílusai	455
A gyöngyök és gyöngysorok előkerülési helye	456
Gyöngyök, gyöngyláncok kapcsolótagjai	456
A szegvár-orumdülői temető gyöngyei és gyöngysorai stílusainak rendszere és tipokronológiája	457
I. Az antik jellegű gyöngydíszek és gyöngysorok	457
II. Avar jellegű gyöngydíszek és gyöngysorok	471
A szegvár-orumdülői avar kori gyöngyök és gyöngyviselet vizsgálata a temetkezési szokások és a temetőterkép tükrében	479
Koponyatorzítás szokása a gyöngyöt tartalmazó sírokban	479
Gyöngyök előkerülési helye, bolygatás és rablások nyomai	480
Sírtípusok és a gyöngyviselet jellege közötti kapcsolat	481
Gyöngyviselet jellegeinek megoszlása a temetőterképeken (I.–II. csoport)	482
A szegvár-orumdülői gyöngyök származása	485
Műszeres analitikai vizsgálatok elektron-mikroszondával	487
Összefoglalás. Kronológiai összefüggések a szegvári gyöngyleletes sírok alapján	489
Bead finds from the cemetery of Szegvár-Oromdülő	495
Forrás	497
Irodalom	497

1980 és 1997 között a Tisza és a Körös összefolyása közelében fekvő Szegvár település belterületétől keletre lévő homokos dombvonulaton,¹ mintegy 23 000 m²-nyi területen Lőrinczy Gábor vezetésével egy 6–7. századi temető 467 sírját tárták fel, amelynek csak 6%-a volt bolygatott vagy kirabolt.² 198 sír és öt szórvány tartalmazott különböző anyagú és díszítésű gyöngyöket, egymástól eltérő összetételű és hosszúságú gyöngy-sorokat. Jelen tanulmány 3200 gyöngy tipológiai és tipokronológiai elemzésével,³ illetve a velük alkotott díszek és nyakláncok összetételével, stílusjegyeik ismertetésével, a gyöngyök sírokban megfigyelt viseleti szokásainak bemutatásával és esetenként – lelethorizontjaik ismeretében – kronológiai helyzetük meghatározásával foglalkozik.

A TEMETŐ GYÖNGYÖKET TARTALMAZÓ SÍRJAINAK NEMEK SZERINTI CSOPORTOSÍTÁSA⁴

A Szegvár-Oromdülői avar kori temetőben 81 nő (köztük 5 kettős sír: nő+csecsemő (3), nő+magzat (1) és nő+gyerek (1)); 5 férfi, 6 fiatal, 108 gyerek (köztük hat gyerek leány és egy kettős: gyerek+fiatal) sírja, illetve 6 ismeretlen nemű, gyöngyökkel is ellátott temetkezés került napvilágra. Az összes (467) sírhoz képest 43%-os a gyöngyökkel is feldíszített elhunytak aránya. Az összes (203) gyöngymellékletes sírhoz képest kiugró a tizennégy év alatti gyerek- és fiataikorúak halandósági aránya⁵ (108+3 sír, 53%+2%) és magas a női elhunytak száma is (81 sír), melyek a gyöngyös temetkezések 40%-a. A férfi halottak viseletéhez ritkán helyeztek el gyöngyöt (5 sír, a gyöngyös sírok 2%-a (1. táblázat).

A GYÖNGYÖK DARABSZÁMA ÉS NEMEK SZERINTI MEGOSZLÁSA

A Szegvár-oromdülői temető 203 sírjában feltárt 3200 gyöngy számaránya, viseleti szokásai és az elhunytak életkora között többféle kapcsolat mutatható ki. A gyönggyel eltemettek életkorát figyelembe véve szembevetendő, hogy a felnőtt-, közép- és időskorúakhoz (64 sír, 32%) viszonyítva igen magas a tizennégy év alatti gyerekek és a 15–22 évesen elhunyt fiatalok sírszáma (139 sír). A gyerek (108 sír) és fiatal (3 sír) elhunytak sírjaiból 1209+10 gyöngy került elő. A nők, köztük a lányok, fiatal nők is (81 sír) és férfiak (5 sír) temetkezéseiből 1926 és 15, illetve az „A” és szórvány sírokból (6 sír) 40 gyöngyszem került napvilágra. Ugyanakkor megállapítható, hogy a gyerek- és fiataikorú elhunytakat 137 sírban összességében 2396 gyönggyel temették el. Tehát a sírok 75%-ában 3/4-ed résszel több gyöngyöt helyeztek a 22 évnél fiatalabbak viseletéhez, mint a tőlük idősebbekéhez (66 sír, 804 gyöngy) (1. táblázat).

¹ LŐRINCZY 2002, 344. A lelőhely a környezetéből 4 méterre kiemelkedő homokvonulaton helyezkedett el, ahol 1980 és 1997 között 300 méter hosszú és 130 méter széles területen, egy császárkori telep (ISTVÁNOVITS–LŐRINCZY–PINTYE 2005) és egy szarmata temető, valamint egy 10–11. századi temető (BENDE–LŐRINCZY 1997) mellett tárták fel az avar kori temetőt (LŐRINCZY 2016, 156).

² LŐRINCZY 1992a; LŐRINCZY 1995; LŐRINCZY 2016, 155; LŐRINCZY 2017, 139. A temető szélét északkelet és délkelet felé lehatárolták, a másik két irányban a sírmező tovább folytatódik (LŐRINCZY 2016, 156).

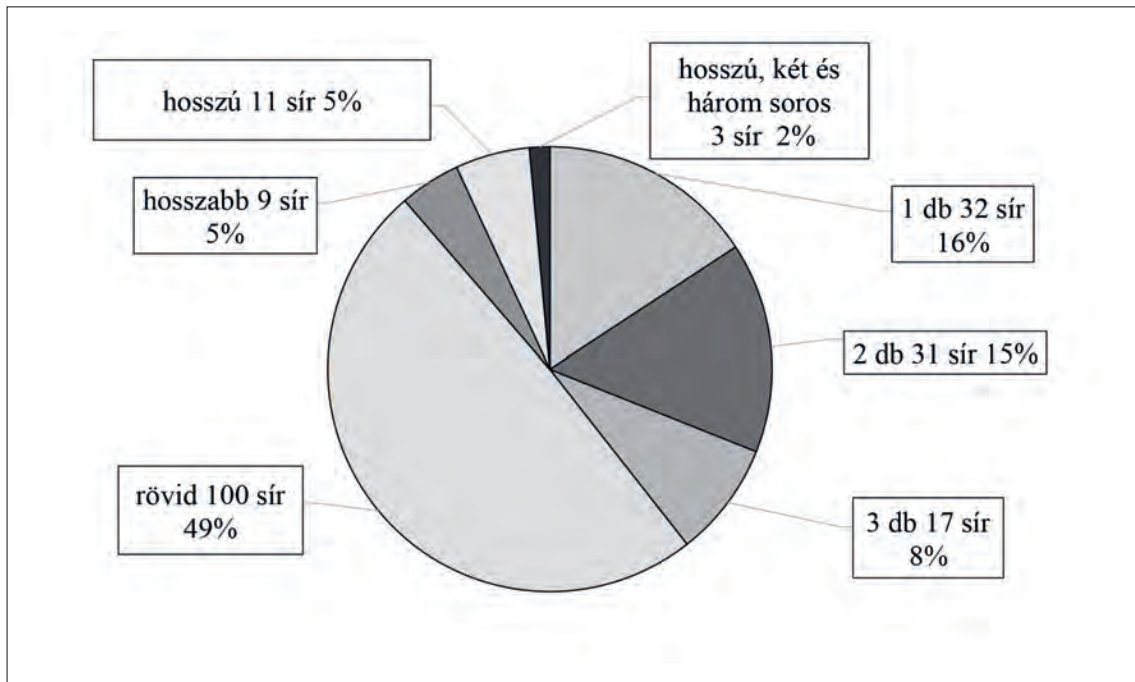
³ A Szegvár-oromdülői avar kori temető rendelkezésre állt gyöngyleleteinek vizsgálata egy korábban kidolgozott adatbázisba rendezett tipológiai rendszer és módszer tovább bővítésén alapult (PÁSZTOR 1996a; PÁSZTOR 1997a). Az adatfelvétel Lőrinczy Gábor köszönettel vett felkérésére a szegedi Móra Ferenc Múzeumban és a szentesi Koszta József Múzeumban történt. A temető lelet-katalógusához leadott gyöngyleírások kéziratának jelentős része 2012. évi változatban és végleges korrektúra lehetősége nélkül jelent meg (In: LŐRINCZY 2020). Jelen tanulmány kéziratában – (lezárva: 2020. augusztus 5.) a Szegvár-Oromdülői temető monográfiájának I. kötetéhez képest (LŐRINCZY 2020), amely a feldolgozáshoz nem állt rendelkezésre –, az elemzett gyöngyök már pontosított adatokkal és terminológiával kerültek bemutatásra.

⁴ A Szegvár-Oromdülői gyöngyöket is tartalmazó sírok temetkezési rítusai, az elhunytak neme, életkora Lőrinczy Gábor kéziratban korábban megküldött sírleírásai s a már megjelentetett publikációiban közölt adatok alapján kerültek csoportosításra.

⁵ Magas a gyerekkori halálozások aránya, legtöbbször 1–2 és 4–5 éves korban hunytak el (FÓTHI–LŐRINCZY–MARCSIK 2000, 192; BALOGH 2013, 100).

23-x	794.	324. (3)	723. (5), 888. (9)	655. (44)	727. (224)	287	6	
Nő	Maturus	73.	187.	196.	165. (4), 693. (4), 718. (4), 181. (5), 166. (6), 585. (6), 968 (7); 600. (10), 844. (12), 130. (14), 177. (19), 348. (19), 493. (23)	639. (72)	211	17
	Senium		547.	293.	108. (4)		9	3
Nő +	Fiatl+ csecsemő				694. (122)		122	
	Nő + magzat						9	
	Nő + csecsemő				72. (43)		43	5
	Felnőtt+ 4 hó. csecsemő						6	
	Maturus+ Infans I.						29	
Férf	Fiatl	641.					13	
	Felnőtt	81.					1	5
	Senium	189.					1	
Szórvány	B3	szórvány (2, 2), B4-5.		A.(5), szórvány (28)		40	6	
Összesen:						3200	203	

Figyelemreméltó az is, hogy igen magas a néhány, egy (32 sír, 16%: 32 gyöngy, köztük 1 szórvány sír: 1); kettő (31 sír, 15%, 62 gyöngy, köztük 3 szórvány sír 6 gyönggyel) és három gyöngy (17 sír, 8%, 51 gyöngy), összesen 80 sír, köztük 4 szórvány sírba (gyöngyös sírok 48%-a), 145 db gyöngy sírba tételre, melyek többnyire a nyak tájékának díszei voltak. További jellegzetesség a rövid, 4–29 darabból összeállított gyöngysorok gyakorisága: 100 sír (49%) – közöttük kettő szórvány sírban összesen 1025 gyöngy szélesebb körű kedveltsége volt megfigyelhető. Jólal kevesebb a hosszabb: 30–44 darabból (9 sír: 5%, 335 gyöngy), a hosszú, 51–174 darabból fűzött nyaklánc (11 sír, 1008 gyöngy) és hosszú, két- és háromsorosan kialakított nyakláncok mennyisége (3 sír, 2%, 687 gyöngy), miközben a hosszú láncokra felfűzött gyöngyök darabszáma az összes gyöngy 51%-át képviseli (1. táblázat, 1. diagram).

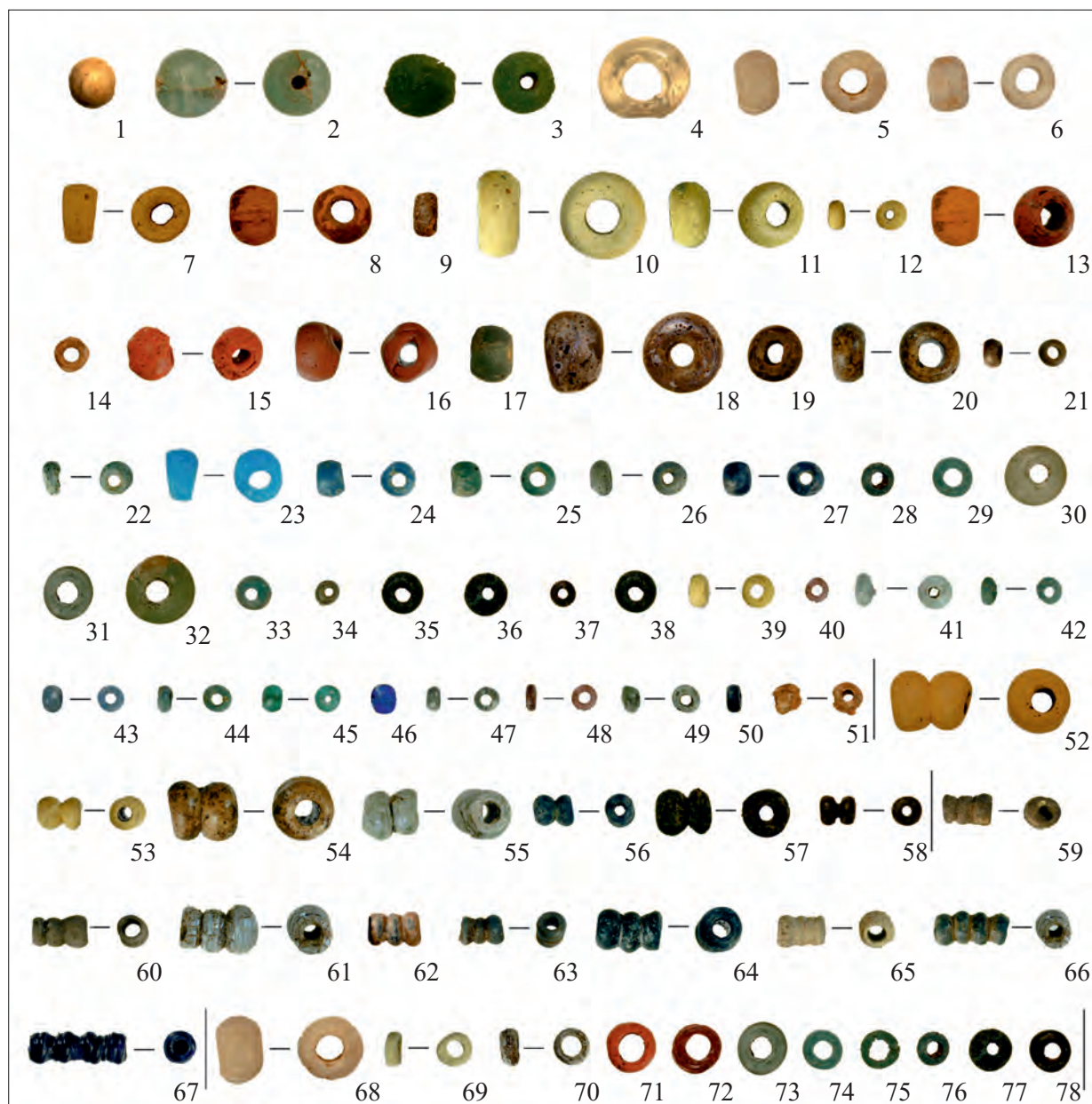
1. diagram: A Szegevár-ormodülői temető gyöngyeinek száma és gyöngysorok hossza (darab, sír és %)

A GYÖNGYÖK TIPOLÓGIAI BESOROLÁSA ÉS NÉHÁNY GYÖNGYTÍPUS TIPOKRONOLÓGIÁJA⁶

A GYÖNGYÖK FŐ TÍPUSAI

A Szegevár-ormodülői temető gyöngyeinek tipológiai rendszerezése során az adatbázisba felvett 3 200 gyöngy – anyag és forma szerint – tíz fő típusba (I–III., V., VII–XI., XIII.), ezeken belül – díszítettség és díszítésváltozatok alapján típusokba és típusváltozatokba (239) került besorolásra. Anyag alapján nyolc féle csoportba oszthatók: üveg, ezüst, bronz, ólom, drágakő, szerves anyagú, fosszilis (megkövesedett) gyanta: borostyánkő, szerves eredetű organikus drágakő: korall, illetve kő és agyag. Döntő többségük üveg (2969): átlátszatlan (opak), fényáteresztő és átlátszó vagy áttetsző, millefiori, aranyfóliás és egyéb technikával ké-

⁶ A szegevári gyöngyök típuslistájában a tipokronológiai elemzések a gyöngyök leírása és jellemzése mellett az egyes típusok kronológiai helyzetének meghatározását is tartalmazza.

1. kép. A szegvár-ormodülői avar kori temető gyöngytípusai. Monokróm egytagú, gömbös formájú üvegyöngyök (2–3: csövecskés gömb alakúak): 1: 103. sír; 2: 172. sír; 3: 338. sír; 4: 134. sír; 5: 199. sír; 6: 174. sír; 7: 655. sír; 8: 639. sír; 9: 338. sír; 10: 347. sír; 11: 194. sír; 12: 349. sír; 13: 639. sír; 14: 898. sír; 15: 174. sír; 16: 299. sír; 17: 166. sír; 18: 740. sír; 19: 639. sír; 20: 692. sír; 21: 555. sír; 22: 862. sír; 23: 739. sír; 24: 862. sír; 25: 166. sír; 26: 792. sír; 27: 862. sír; 28: 338. sír; 29: 338. sír; 30: 338. sír; 31: 338. sír; 32: 172. sír; 33: 730. sír; 34: 349. sír; 35: 338. sír; 36: 338. sír; 37: 727. sír; 38: 338. sír; 39: 172. sír; 40: 730. sír; 41: 730. sír; 42: 349. sír; 43: 730. sír; 44: 898. sír; 45: 656. sír; 46: 727. sír; 47: 890. sír; 48: 730. sír; 49: 893. sír; 50: 727. sír; 51: 1. sír; Monokróm kéttagú, gömbös formájú üvegyöngyök: 52: 72. sír; 53: 80. sír; 54: 935. sír; 55: 792. sír; 56: 862. sír; 57: 60. sír; 58: 727. sír; Monokróm három- és négytagú üvegyöngyök: 59: 893. sír; 60: 87. sír; 61: 792. sír; 62: 890. sír; 63: 677. sír; 64: 80. sír; 65: 938. sír; 66: 677. sír; 67: 707. sír; Monokróm gyűrű formájú üvegyöngyök: 68: 199. sír; 69: 347. sír; 70: 862. sír; 71–78: 338. sír. M: 1:1.

szült egyedi példányok. Ritkábbak az egyéb anyagból formáltak (231, az összes gyöngy 7 %-a): borostyán, karneol, kalcedon, korall és mészkő(?), kréta, illetve a fémgyöngy (ezüst, ólom és bronz). A nem üveg anyagúak között viszonylag magas az ezüsből kialakított példányok száma (99), és jelentősnek mondható a karneol (54) és borostyán (53) szemek aránya is, majd őket követik az ólom (13), mészkő/kréta (4) gyöngyök, illetve a kalcedon, korall, mészkő(?) és agyagból formáltak egy-egy darabja (2. táblázat).

ÜVEGGYÖNGYÖK

A szegvári üvegyöngyök felület és díszítettség szempontjából hat csoportba sorolhatók: 1) díszítetlen (monokróm) felületűek, 2) díszítetlen felületű, bronz/réz fűzőhengerek, 3) rátétdíszesek, 4) millefiori technikával készültek, 5) betétdíszesek, 6) aranyfóliások és 7) egyéb, az előbbiekhöz nem besorolt díszű gyöngyfajták és egy atipikus forma: a poháralj-töredék (2. táblázat). Az üvegyöngyök (2969, az összes gyöngy 93%-a) közé legnagyobb számban a különböző formákra alakított monokróm, díszítetlen felületű áttetsző, fényáteresztő és opak üvegyöngyök tartoznak: összesen 2260. Utánuk a különböző díszítésű üvegyöngyök csoportja következik, közöttük a rátétdíszesek (677, a teljes minta 21%-a), a különböző formájú és díszű millefiori (12), illetve aranyfóliás (10) üvegyöngyök. Az üvegből formáltak egyéb csoportjába az egyedi példányok (10): a római kori hagyományú szórt pettyes, a vésett spirál, és a szkíta kori, „Spiralaugen” díszítésű gömbszerű formák, illetve egy üvegpohár aljtöredéke tartozik (2. táblázat).

Az egyszínű, díszítetlen felületű üvegyöngyök

A Szegvár-orumdülői temető gyöngyleletei között széles körben kedvelt és tíz formacsoportba sorolható egyszínű, díszítetlen felületű példányok. Összesen 2260 darab került vizsgálat alá, az összes üvegyöngy 71%-a (2. táblázat). Közéjük tartoznak azok az egyszínű gömbös (3) és dinnyemag alakú (13) példányok is, melyeknek fűzőfuratait vékony réz vagy bronz lemezekből hengerelt csövecskével bélelték ki.

A szegvári gyöngysorokat általában különböző színű és formájú gyöngyfajtákból állították össze, ezáltal váltak egyedivé a változatos összetételű monokróm gyöngyfűzések is. A 2260 díszítetlen felületű üvegyöngy közül egyedi példányként, illetve csak egyszínű, díszítetlen felületű szemekből fűzött nyakdísz ritka, azonban a vegyes összetételű láncokon kísérőgyöngyökként gyakran előfordulnak. A monokróm gyöngyök alapvető formái alapján öt alapvető csoportba sorolhatók: gömbfélék: 1805, hengerek: 188, kúposok: 56, hasábosok: 198 és dinnyemag alakúak: 13 (2. diagram).

Csak egyszínű gyöngyökből álló díszek összesen 36 sírból említhetők. Az azonos formájú, díszítetlen felületű szemekből csak egy, kettő-kettő vagy három darabot helyeztek el az elhunytakra. Tizennégy sírban⁷ került elő egy-egy lapított gömb (112., 336., 491., 855.), rövid henger alakú köles (684.), rövid henger (641., 878., 896.), téglalap átmetszetű rövid hasáb (92., 99.), négyzet átmetszetű rövid hasáb (550. sír) vagy téglalap átmetszetű, lecsapott sarkú hosszú hasáb alakú példány (73., 863., B3). Kettő lapított gömb alakú gyöngyöt két sírból (46. sírban 2 kék, a 187. sírban 1–1 kék és világoszöld lapított gömb), három rövid henger alakú monokróm üvegyöngyöt pedig csak 638. sírban találtak. Ez utóbbi esetben a rövid hengerek különböző: zöld, kék és sötétvörös változatok. További esetekben egymástól eltérő típusokból összeállított, csak monokróm díszek: 2 (6 sír), 3 (6 sír), 4 (2 sír), 5 (1 sír), 6 (2 sír), 6 (1 sír), 7 és 17 darab 1–1 sírban fordult elő.⁸ A csak homogén anyagú díszítetlen üvegyöngyökből (2. diagram) fűzött további rövid, vagy hosszabb, hosszú és többsoros láncok nem tartoztak a halotti viseletekhez.

⁷ Egy-egy csak monokróm gyöngyökből álló díszek: 73., 92., 99., 112., 336., 491., 550., 641., 684., 855., 863., 878., 896. és B3 sírből ismertek.

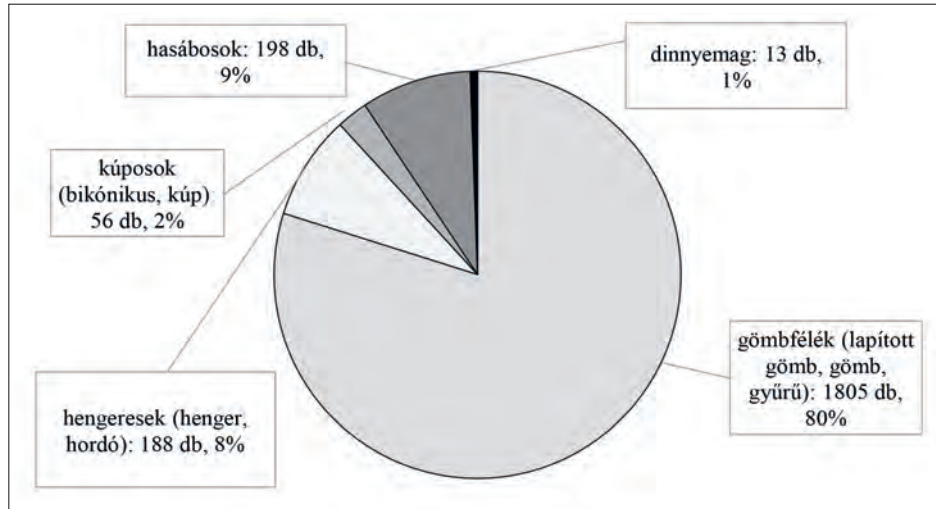
⁸ Vegyes formájú monokróm gyöngy 2: 107., 132., 627., 677., 948. és B 4–5.; 3: 123., 143., 324., 344., 345., 527. sír; 4: 60., 123., 165. sír; 5: 328. sír; 6: 103., 7: 326., 17: 938. sírből került elő.

Anyag	Monokróm (I., III., V., VII.-VIII., X.)	Gömb alakú csövecskével (I.)	Dinnyemag alakú csövecskével (XI.)	Rátétízes (I.-III., V.)	Milleffori (I., VIII.)	Többrétegű szemes betétízes (I., VII., X.)	Kelta sárga-kék pávaszem (I.)	Véssett díszes (I.)	Szórt pettyes (I.)	Egyéb: poháraljtörődék (XIII.)	Összes (db)	%
Üveg	×										2244	70,1
		×									3	0,09
			×								13	0,4
				×							677	21,2
					×						12	0,37
						×					6	0,18
							×				1	0,03
								×			1	0,03
									×		1	0,03
Aranyfóliás									×	10	0,31	
Ezüst									×	99	3,1	
Bronz									×	4	0,13	
Ólom									×	13	0,4	
Kalcedon									×	1	0,03	
Karneol									×	54	1,7	
Kréta									×	4	0,13	
Mészkö (?)									×	1	0,03	
Borostyán									×	53	1,65	
Korall									×	1	0,03	
Agyag									×	1	0,03	
Összes										3200	100	

2. táblázat: A szegvár-omrodülői kora avarkori temető gyöngylelei: főtípusainak és típusváltozatainak darabszáma, százalékos megoszlása

Egyszínű, díszítetlen felületű gömbfélék (I.) (I. kép 1–78). Az monokróm gömbösök (I.) nagy csoportjába (1805, az egyszínű gyöngyök 80%-a) a gömb-, lapított gömb-, többszörösen összetett rúd-, köles- és gyűrűformák tartoznak. Közülük legnagyobb számban a díszítetlen felületű, lapított gömb alakú egytagúak (1068) (I. kép 1–51), majd a köles méretűek (323) és gyűrűk (246) (I. kép 68–78) és ezeket követik a 2–3–4 tagú, összetett gömbformák (139, 16 és 4) (I. kép 52–67).

Egytagú, egyszínű gömbfélék. A gömbös testű gyöngyök fényáteresztés és átlátszóság szerint is különbözőek. Többségük átlátszatlan (opak), ritkábban áttetsző és kevés fényáteresztő üveg, amelyeket fehér, sárga sárgásbarna, barnás okkersárga, mázas felületű és okkersárga színűek mellett főleg a narancssárga,

2. diagram: Szegvár-Oromdűlői temető monokróm gyöngytípusai darab és százalékos megoszlásban

zöld, világos- és sötétzöld, világos és sötétkék, barna, fekete változatok képviselnek. Mellettük csak elvétve található a színtelen vagy vörös és ezek árnyalatainak példányai, amelyek között feltűnő a zöld és kékek magas aránya. H.: 0,1–1,9 cm; átm.: 0,41–1,65 cm. Furataik átmetszete változó, hengeres vagy kónuszos. A monokróm, lapított gömb alakúak római hagyományú gyöngytípusok,⁹ amelyek a gepida és langobard¹⁰ leletekben is gyakoriak és már a legkorábbi avar kori nyakláncok kedvelt kísérőgyöngyei.¹¹ Ezek a díszítetlen felületű, egyszínű gömbös gyöngyformák a nemcsak a Kárpát-medencei avar kori gyöngyösorokon, hanem a Kaukázusban és a Kelet-európai sztyeppén is gyakrabban előforduló típusok.¹²

Kettő- és többtagú összetett, egyszínű gömbfélék

Kéttagú lapított gömb alakú egyszínű üvegyöngyök (1. kép 52–58). Monokróm kéttagú, kétszeresen összetett üvegyöngyök 27 sírból ismertek (139). A gyöngyösorokon mindig csak kísérő gyöngyök, 1–1 példány 12 sír láncaira, 2–8 darab 11 sír, 12 darab 2 sír (349., 890.), 17 a 80. sír és 37 darab a 862. sír különböző hosszúságú nyakláncra fűzték fel. Általában vegyes összetételű, közöttük 23 sír esetében valamely antik jellegű gyöngyösor darabjai, és csak négy esetben monokróm szemekből álló rövid nyakláncok (60., 555., 938.) és három szemből álló nyakdísz (324.) tagjai. A sárga, kék, barna és azok árnyalatai vannak többségben, de előfordul közöttük néhány fehér, zöld és fekete példány is. Túlnyomó többségük opak, a többi pedig – főleg a kék és zöld színezetűek – fényáteresztők. Átm.: 0,42–0,98 cm, h.: 0,2–1,1 cm, furataik többnyire hengeres átmetszetűek.

Három- és négytagú egyszínű rúdgyöngyök (1. kép 59–67). Az ún. korai rúdgyöngyök formacsoportjához¹³ a többszörösen összetett gömb, lapított gömb, gyűrű vagy korong alakúak tartoznak. Háromtagú rúdgyöngyök (16) kilenc gyerek és fiatal nők antik és bizánci jellegű gyöngyláncainak kísérőgyöngyei¹⁴

⁹ TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985, Taf. 1. 1–12, 17–41; Vaday Typ I, Gruppe 1/A–c, Gruppe 2/A (VADAY 1989, 320, Abb. 20); Nagy I. típus, 1 A (NAGY 2018, 90. kép, 91. kép I. 1 A 21., 214., 256., 98., 10., 42., 193., 12., 185., 48., 107., 221., 34., 263., 136., 37., 12.).

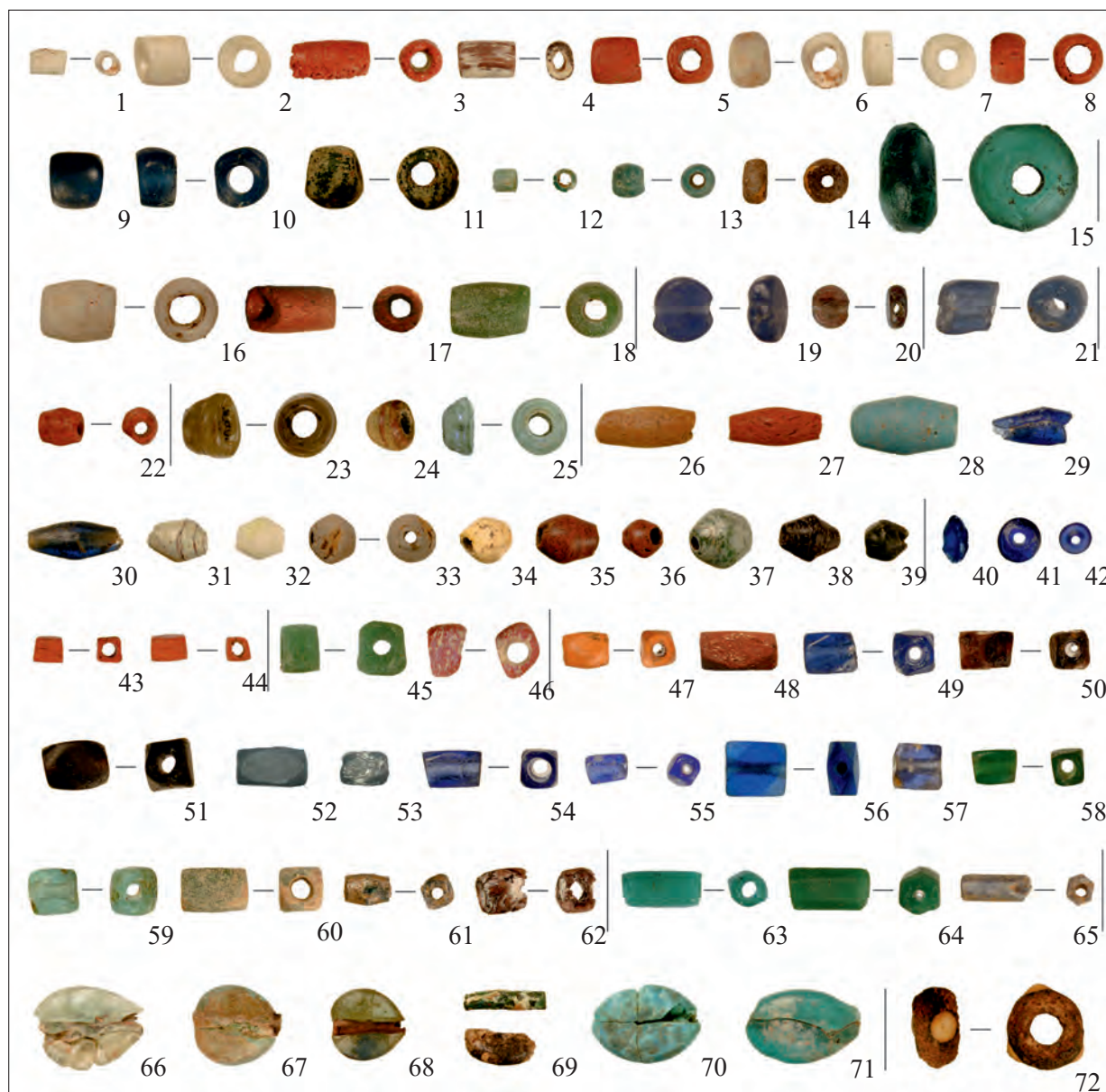
¹⁰ Pl. NAGY 2012, 15. kép 1, 16. kép 1–23; ZULAU 2012, 53–54.

¹¹ PÁSZTOR 1995, 72, 78, 1. t. 1. 2–5, 8, 14, 15. A típusról bővebben ld. pl. PÁSZTOR 2015, 540–541; PÁSZTOR 2014b, 221.

¹² KOVALEVSKAJA 2000.

¹³ PÁSZTOR 2012, 479.

¹⁴ Háromtagú rúdgyöngy a 80. (82), 87. (11), 543. (8), 555. (87), 677. (2), 730. (278), 792. (37), 819. (5), 890. (185) és 893. (22) sírból említhető.

2. kép. A szegvár-oromdűlői avar kori temető gyöngytípusai. Monokróm hengeres (hosszú- és rövid henger, korong) alakú üvegyöngyök: 1: 174. sír; 2: 132. sír; 3: 338. sír; 4: 118. sír; 5: 169. sír; 6: 174. sír; 7: 177. sír; 8: 338. sír; 9: 48. sír; 10: 72. sír; 11: 130. sír; 12: 674. sír; 13: 730. sír; 14: 338. sír; 15: 167. sír; Monokróm hordó formájú üvegyöngyök: 16: 902. sír; 17: 166. sír; 18: 126. sír; Monokróm lapos hordó formájú üvegyöngyök: 19: 174. sír; 20: 730. sír; Monokróm hengeres végtöredék: 21: 338. sír; Monokróm közepén hólyagos henger alakú üvegyöngy: 22: 169. sír; Monokróm csonkakúp alakú üvegyöngyök: 23: 674. sír; 24: 103. sír; 25: 792. sír; Monokróm bikónikus alakú üvegyöngyök: 26: 898. sír; 27: 169. sír; 28: 880. sír; 29: 527. sír; 30: 48. sír; 31: 134. sír; 32: 174. sír; 33: 862. sír; 34: 338. sír; 35: 663. sír; 36: 663. sír; 37: 134. sír; 38: 134. sír; 39: 663. sír; Monokróm lencse formájú üvegyöngyök: 40: 727. sír; 41: 338. sír; 42: 730. sír; Monokróm hasáb alakú üvegyöngyök: 43: 174. sír; 44: 169. sír; 45: 493. sír; 46: 199. sír; Monokróm lecsapott sarkú hasáb alakú üvegyöngyök: 47: 169. sír; 48: 177. sír; 49: 177. sír; 50: 174. sír; 51: 72. sír; 52: 169. sír; 53: 169. sír; 54: 177. sír; 55: 177. sír; 56: 862. sír; 57: 346. sír; 58: 48. sír; 59: 607. sír; 60: 898. sír; 61: 898. sír; 62: 177. sír; Monokróm többszög átmetszetű hasáb alakú üvegyöngyök: 63: 739. sír; 64: 177. sír; 65: 898. sír; Csövecskés dinnyemag alakú üvegyöngyök: 66: 172. sír; 67: 938. sír; 68: 537. sír; 69: 938. sír; 70: 727. sír; 71: 172. sír; Három darab egyrétegű dudoros rátétdíszes, egytagú és iker lapított gömb alakú, opak üvegyöngyök: 72: 48. sír. M: 1:1.

(1. kép 59–64). Ezeknek a gyöngysoroknak az összetételét a különböző formájú monokróm gyöngyök túlsúlya és a közéjük fűzött néhány római és antik hagyományú rátétdíszes opak vagy csövecskés dinnyemag üveg, illetve egy-egy ezüstműből, karnéolból formált egyedi példányok jellemzik. Az összetett gyöngyökből általában csak 1–1 szem került a láncokra, kivétel a 890. sír hosszú, kétsoros-, illetve az 555. sír 87 szemes gyöngysora, melyekre három, vagy 5 darabot is felfűztek. Önállóan csak a 677. sír fiatal női halottjának nyakába tettek 1–1 három- és négytagú üvegyöngyöt (1. kép 63, 66).

A többségében opak rúdgyöngyök kékek (12), de megtalálható közöttük a fehér, okkersárga és világoszöld változat is. Csak az 555. kék és a 890. sír 4 szürkésbarnás kék (1. kép 62) példánya fényáteresztő anyagú. H.: 0,5–1,22 cm, átm.: 0,45–0,75 cm, furataik főleg hengeres átmetszetűek. A négytagú rúdgyöngyök (4) csak négy fülkesírban, rövid – részben az előbbi típushoz hasonlóan – antik jellegű gyöngysorok, részben pedig egy kora avar kori vegyes összetételű fűzér (707.) (1. kép 67) kísérőgyöngyei közé tartoznak.¹⁵ Színük: sárga, okkersárga, illetve sötét türkizkék és opak sötétkék. H.: 0,7–1,5 cm, átm.: 0,41–0,5 cm.

Korai, többszörösen összetett formák római kori előzményű¹⁶ és antik hagyományú gyöngytípusok.¹⁷ Az avar kori nyakláncokon az összetett üvegyöngyök átlátszatlan világossárga,¹⁸ sötétzöld vagy fényáteresztő türkizkék, világos- és sötétkék változatai¹⁹ a csövecskés gömbös és korai dinnyemag üvegyöngyökkel közel egy időben, a 7. század második negyede – második harmadában kezdtek gyakrabban feltűnni. Ez a többszörösen összetett forma²⁰ az avar kor végi késői „rúdgyöngy”²¹ formai előzményének tekinthető, amelyek a szegvári gyöngysorokon egyáltalán nem láthatók.²²

Köles méretű díszítetlen felületű, egyszínű egy- és kéttagú üvegyöngyök (1. kép 12, 14, 21–22, 24–28; 33–34; 37, 39–51; 53, 56, 58). A köles formájú gömbfélék (323) 22 sírból ismertek,²³ bázisos vagy bázis nélküli furatú változatok²⁴ egyaránt megtalálhatók. Legtöbb közülük egytagú (285), ritkábbak a kéttagú köles (37) fekete, köztük néhány világosbarna és sárga változat és az egy világoszöld, sávosan pusztuló felületű háromtagú összetett gyöngy (727.).

Főleg lapított gömb alakúak, de előfordul közöttük a gömb, a gyűrű, korong vagy a hordó, bikónikus és hosszú hengeres forma is. Fekete (656.), feketésbarna, sötétbarna és a sárga, egy- és kéttagú köles gyöngyök a gyakoribbak, a zöld, kékeszöld, fehér (348., 727.), drapp (639.) egy és többtagú változatok ritkábbak. Főképpen kísérő gyöngyök a vegyes összetételű gyöngysorokon. Ugyanakkor megjegyzendő például a 656. kisgyerek rövid antik jellegű gyöngysora, melynek 60%-a köles gyöngyökből (28) áll és közöttük zöld, betétdíszes gömbös, rövid henger, különböző hasábos és gömbös ólom gyöngyszemek is megtalálhatóak.²⁵ A 727. sír hosszú, két-három sorosan fűzött antik jellegű nyakláncát pedig meghatározó

¹⁵ Négytagú összetett rúdgyöngy egy-egy példányának előfordulása: 543. (8), 677. (2), 707. (14) és 938. (17) sír.

¹⁶ PREDÁ 1980, 104; 110–111, Pl. XXVII. M 234, M 319.

¹⁷ ALEKSEJEVA 1970, 62, Tab. 1, Forma 1/1.1.

¹⁸ BALOGH–PINTÉR 1998, 98, 125, 22,8.

¹⁹ PÁSZTOR 2012, 479.

²⁰ A két-háromszorosán összetett forma (közöttük sárga) változatai megtalálhatók a Fekete-tenger északi partvidékén is, melyek 7–9. századi leletegyüttesekben fordultak elő (KOVALEVSKAJA 2000, 16–17). A korábbi, 6. század végi – 7. század első negyede keltezésű leletegyüttesek elemzése során az összetett, többtagú üvegyöngy típus jelenlétére és kronológiai helyzetére A. V. Komar hívta fel a figyelmet (KOMAR 2008, 94, 100, Ris 5. 7–9, Ris 9. 4).

²¹ STAŠŠIKOVÁ–ŠTUKOVSKÁ–PLŠKO 1997, Taf./Pl. 21, I–1C, I–1B, I–2B, I–3B; SZŐKE 1992, 877–879.

²² PÁSZTOR 2008, 317; PÁSZTOR 2018a, 93; PÁSZTOR 2018, 281.

²³ Köles gömbös üvegyöngyök az 1. (4), 134. (1), 172. (2), 348. (5), 349. (39), 555. (24), 639. (6), 655. (2), 656. (28), 663. (1), 674. (4), 684. (1), 694. (7), 727. (156), 728. (1), 730. (29), 792. (2), 862. (3), 880. (1), 893. (1), 898. (5), 938. sír (1) sírból ismertek.

²⁴ TM 51, 54; Gruppe III. (TEMPELMANN–MACZYŃSKA 1985, 31, Taf. 27); Vaday Typ I, Gruppe 1/AB, 2A (VADAY 1989, 312, Abb. 20); Nagy I. típus, A–B (NAGY 2018, 214–215, 91. kép I.1 B–C 59., 60., 69., 9., 59., 70.)

²⁵ LŐRINCZY 2020, 255. kép 11–59.

módon alkották a többnyire sávosan pusztuló felületű, fekete színű, ún. korai típusú, egy-, két- és háromtagú kölesgyöngyök, amelyek közé különböző színű monokróm rövid henger, hasáb, hosszú henger, lencse, hosszú bikónikus szemeket is tettek.²⁶ Egytagú kölesgyöngyök h.: 0,1–0,6 cm, átm.: 0,25–0,4 cm, kéttagúak h.: 0,2–0,7 cm, átm.: 0,3–0,41 cm, háromtagúak h.: 0,5 cm, átm.: 0,35 cm.

A köles gyöngyök római előzményű gyöngytípusok (TM Gruppe I, 22–28),²⁷ amelyek a hun korban a Tisza-vidéken nyakban viselt többsoros gyöngyök között többnyire apró sárga és fekete változatúak voltak, a sötét példányokat pedig a nyugati germán területen még a 6. században is kedvelték.²⁸ Párhuzamaikat a 4. század végéről – 5. század első harmadából Viminaciumból²⁹ és Singidunumból³⁰ származó temetkezésekben, vagy 5. századi germán temetkezésekben³¹ is megtalálhatjuk. Apró sárga, vörös, szürke, barna, fekete változataikból fűzött rövid gyöngysorok ismertek a gepida és langobard leletek között is.³² A kora avar kori nyakláncokon a kék és a zöld, áttetsző anyagú gyöngyök mellett a barna és a fekete, köles méretű opak üvegyöngyök különböző variációi a leggyakoribbak. Ritkábbak az áttetsző anyagúak és a fehér, sárga, világos tónusú opakok. Az avar kori kölesgyöngyök a korai időszaktól a legkésőbbre keltezhető lelethorizontig megfigyelhetők. Azonban meg kell különböztetni egymástól a római kori formák között megtalálható késő antik hagyományú darabokat, – amelyek a gepida a langobard és a nyugati germán anyagban is feltűnnek, sötét színűek, szabályos, többnyire lapított gömb vagy korong alakúak, egy- és többszörösen összetettek, fényes, gyakran sávosan pusztuló felületűek, behúzódnak bázisúak – és az avar kori gyöngyök között általánosan elterjedt, a késői időszakban uralkodóvá váló sárga és sötét (barna, fekete) árnyalatú, több formacsoportba sorolható, rosszabb minőségben kivitelezett köles méretű gyöngyöket. Az előbbieket leginkább a 7. század közepéig, utolsó harmadáig voltak divatban a gyöngyfűzésekben. Az avar kori sárga, barna és fekete kölesgyöngyök túlsúlyát a kutatás a 7. század második felére – utolsó harmadára keltezi.³³

Egyszínű gyűrűk (1. kép 4; 68–78). Harmincöt sír különböző hosszúságú láncain 246 gyűrű alakú gyöngy is megtalálható. Önállóan nem, másod- és harmadpéldányokként 5 sírban fordultak elő, monokróm és rátétdíszes vagy kréta szemek mellett.³⁴ Különböző stílusú és hosszúságú láncok kísérőgyöngyei, általánosan kedvelt gyöngyfajták.³⁵ Arányaiban jelentős mennyiségű gyűrű is díszítették a 174. (23), 72. (27), 278. (41). és 185. (57) sír hosszú és kétsoros vegyes összetételű láncait. Gyakori színek: sárga és árnyalatai, drapp és kék, türkizkék, sötétkék; egyetlen egy pedig bordó (862. sír). H.: 0,1–0,55 cm között, átm.: 0,4–1 cm között.

Hengeres formájú egyszínű, üvegyöngyök (III.) (2. kép 1–13, 14–15). A szegvári hengeres gyöngyformák csoportjába a hosszú és rövid henger, korong, hordó, lapos hordó és a hengeres végtörédek sorolhatók. Többnyire a késő római hagyományú, antik jellegű, zömmel díszítetlen felületű, egyszínű szemeket tartalmazó sorok kísérőgyöngyei, de láthatók az egymástól eltérő hosszúságú, rátétdíszes opak üvegyöngyökkel díszített nyakláncokon is.

²⁶ LŐRINCZY 2020, 307. kép 1, 2–6.

²⁷ TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985, Taf. 1, 22–28.

²⁸ NAGY 2012, 167.

²⁹ IVANIŠEVIĆ ET AL. 2006, 119, Fig. 53. 41–51.

³⁰ IVANIŠEVIĆ ET AL. 2006, Fig. 61. 18–33).

³¹ Pl. NAGY 2005a; MIHÁCZI-PÁLFI 2018, 4. kép 2; 136–138.

³² Pl. TÖRÖK 1936, 105; Taf. LII. t. Gr. 51, 116, LIX. t. Gr. 277, LXII. t. Gr. 37, Taf. LXVI. t. Gr. 40; TOBIAS ET AL. 2010, 290, Abb. 9, 291–292, 303.

³³ Pl. PÁSZTOR 2015, 540–543.

³⁴ Az 1-1 gyűrű monokróm, illetve rátétes gyöngy mellett a 129., 535., 948. sírban, 3 a 143., 709. sírban volt kísérőgyöngy.

³⁵ Gyűrűk előfordulása: rövid (15 sír): 94., 141., 148., 172., 173., 326., 528., 532., 543., 553., 600., 758., 893., 931., 938.; hosszabb (4 sír): 338., 655., 663., 792. sír, hosszú és kétsoros nyakláncok (12 sír): 349., 555., 607., 639., 674., 692., 694., 730., 862., 890., 898. sír.

Egyszínű hosszú hengerek. Hengerek nagy csoportjában a hosszú henger alakú monokróm opak üvegyöngyök viszonylag kevés számban vannak jelen, tizennégy temetkezésből 16 került elő.³⁶ 11 sírban 1-1, a 727. sírban kettő és a 862. sírban pedig 3 hosszú hengeres példány is díszítette az antik jellegű és vegyes összetételű monokróm gyöngysorokat. Önálló láncot nem állítottak össze belőlük, csak a gyöngysorok kísérő- és díszítőelemei. Kedvelt színek: sötétvörös, zöld, fehér és árnyalataik. H.: 0,60–1,55 cm, átm.: 0,45–1,2 cm.

Egyszínű rövid hengerek. A rövid hengeresre formált, színes opak szemek a gyöngyös sírok mintegy egynegyed részében megtalálhatók, 57 temetkezésből 113 példány ismert.³⁷ A leginkább kedvelt színek a fehér, kék, zöld, narancssárga és a vörös árnyalatok, majd ezeket követik a fehér, drapp, világosbarna változatok. Főleg 1–1 és 2–2 példánnyal tarkították a gyöngysorokat, de ennél több szem is előfordult néhány nyaklánccon. A legtöbb, 8 darab a 890. sír hosszú gyöngysorát színesítette. Néhány rövid, antik jellegű, vegyes összetételű, főleg monokróm szemeket tartalmazó gyöngysoron a különböző színű rövid hengeres példányok hangsúlyos szerepet kaptak (pl. 114., 118., 130., 299.). Nyakláncot nem fűztek belőlük, egy-egy önálló szemet csak egy fiatal férfi (641.), három darabot pedig infans I. gyerek (631.) viseletéhez helyeztek el. A rövid henger alakú monokróm üvegyöngyök olyan antik jellegű nyakláncok díszei is voltak, melyek csövecskés nagyméretű dinnyemag alakú üvegyöngyöt is tartalmaztak (333a, 656., 727., 890.).

Egyszínű korong alakúak. 20 sírból³⁸ 44 díszítetlen felületű, korong alakú gyöngy ismert, önálló szemként sohasem viselték, kísérőgyöngyként 1–2–5 darabot fűztek fel a különböző stílusú és hosszúságú füzérekre. A hosszú láncok közül a több sorba rendezett gyöngyök között nem találhatók. Előforduló színek: gyakran világossárga, sárga, okker- és barnássárga, néha 1–1 fehér, világoskék, kékeszöld, néha szürkés világosbarnás kék vagy sötétbarna. H.: 0,20–0,65 cm, átm.: 0,45–1,3 cm.

Hordó alakú egytagú egyszínű üvegyöngyök (2. kép 16–20). A díszítetlen felületű hordó és lapított testű, hordó alakúak a többi hengeres változathoz képest jóval kevesebb számú kísérőgyöngy önálló sort egyik példányból sem alkottak. 9 szemet (7 hordó és 2 lapos testű hordó)³⁹ hét vegyes összetételű antik és avar jellegű rövid, illetve hosszú, 2–3 sorba rendezett, vegyes összetételű füzére is felfűztek.⁴⁰ Hordó alakúak előforduló színei: opak fehér, világosbarna, barnássárga, szürke és áttetsző szürkés világosbarnás kék. H.: 0,25–1,4 cm, átm.: 0,5–1,25 cm. A lapos hordó alakúak (1. kép 97–98) előforduló színei: áttetsző sötétlila (730.) és fényáteresztő világoskék (727.). H.: 0,64 és 0,7 cm, sz.: 0,77 és 0,8 cm, v.: 0,32 és 0,3 cm.

Hengeres végtöredék (1. kép 99; 2. kép 21). A hengeres végtöredékek (Vaday III. típus 2 B variáns, Nagy III. típus 2 B variáns)⁴¹ egy-egy példánya (összesen 7) hét sír (130., 181., 338., 557., 607., 674., 730.) fehér, világoskék, kék és sötétkék, fényáteresztő, áttetsző üvegyöngyei a vegyes összetételű rövid és hosszú gyöngysorok kísérőgyöngyei. H.: 0,2–1,1 cm, átm.: 0,4–1,1 cm.

Egyszínű kúpfélék (V.) (2. kép 23–42). Az egyszínű, díszítetlen felületű gyöngyök ritkábban előforduló fajtái a különböző kúp alakúak (55, 2%). A kúp, csonkakúp formák összesen 19 (4%), illetve a hosszú és rövid bikónikusok (köztük a lencse vagy a többszögű hosszú bikónikus forma), amelyek mindig csak

³⁶ Egy hosszú henger: 123., 126., 130., 134., 338., 674., 751., 758., 893., 898. sír, szórvány.

³⁷ Egy rövid hengeres 32 sírből: 88., 94., 123., 126., 130., 132., 171., 199., 325., 333a, 641., 644., 338., 345., 346., 493., 645., 656., 663., 690., 714., 739., 751., 819., 858., 878., 888., 893., 896., 898., 915., szórvány. Két darab 12 sírből: 72., 169., 174., 328., 557., 600., 656., 674., 730., 741., 844., 862. Három db 7 sírből: 168., 177., 326., 607., 638., 711., 727. sírből, négy: 114., 118., 625. sírből, hat az 571., nyolc a 890. és tíz a 299. sírből ismert.

³⁸ Egy korong alakú: 72., 338., 344., 714., 844., 862., 870., 898., 931., 935., 939. sír; 2 db: 866. sír, 3 db: 555., 674., 692. sír, 4 db: 349., 881., szórvány, 5 db: 341., 639. sír.

³⁹ Vaday II. típus és VIII. típus 1 csoport (VADAY 1989, Abb. 20), Nagy VIII. típus 2 (NAGY 2018, 93. kép 85, 256 és 145).

⁴⁰ Hordó alakúak: 174., 555., 694., 727., 730., 902., B4–5, szórvány. Nagy II. típus (NAGY 2018, 90. kép II. típus, 91. kép II.).

⁴¹ VADAY 1989, Abb. 20; NAGY 2018, 91. kép 23.

kísérőgyöngyökként láthatóak a nyakláncokon. A kúpfélék közül a kúp, csonkakúp és hosszú kettős kónikus formák együttesen csak a 674. és a 792. sír hosszú, főleg különféle monokróm szemekből felfűzött hosszú nyakláncokon láthatók.⁴²

Kúp, csonkakúp alakú, egytagú, egyszínű üvegyöngyök. Kúp alakú monokróm üvegyöngyök többnyire antik jellegű, többnyire egyszínű, különböző formájú üvegyöngyökből összeállított sorok kísérőgyöngyei (7).⁴³ Általában egy-egy, ritkán két szemet (674.) fűztek a rövid vagy hosszú sorokra, és megtalálhatók dinnyemag alakú (333a) vagy rátétdíszes (607., 674., 694.) üvegyöngyök társaságában is. Színek: sárga, kék, zöld, barna, fekete árnyalatai. H.: 0,4–0,65 cm, átm.: 0,6–0,9 cm.

A csonkakúp alakú díszítetlen felületű, egyszínű üvegyöngy nyolc fülkesíros temetkezés különböző hosszúságú, vegyes összetételű, többnyire monokróm gyöngyökből álló nyakláncainak 1–1, 2–2 vagy 3 kísérőgyöngye (összesen 12).⁴⁴ A 938. felnőtt nő különböző formájú, csak egyszínű, díszítetlen felületű gyöngyökből összeállított sorára (közöttük nagyméretű dinnyemag alakúak is) két áttetsző világos kékes-fehér, pusztuló felületű csonkakúp szemet is felfűztek.⁴⁵ Előforduló színek, árnyalatok: türkizkék, világos barnáskék, szürkés barnáskék, sötétkék áttetsző, világossárga, szürkéssárga, zöldessárga, világosbarna opak. H.: 0,22–0,70 cm, átm.: 0,5–1 cm.

Egyszínű, kettős kónikus alakú üvegyöngyök (2. kép 26–42)

Hosszú bikónikusok. Tizenhét sír 23 hosszú kettőskúp alakú példányai⁴⁶ közül az 1-1 római hagyományú⁴⁷ sötétkék és kék áttetsző, fényáteresztő üvegyöngye (48., 527.) anyaga és nyújtott formája miatt különbözik a többi fehér, világossárga, sötét vörösesbarna, kék és fekete opak szemektől.⁴⁸ A nyújtott formájú, zöld opak bikónikus gyöngy antik és germán füzérekben is megtalálható legjobb párhuzamait többnyire borostyánból csiszolták.⁴⁹ Legelterjedtebb változatai kék, fényáteresztő üvegből megformált, hosszú életű gyöngytípusok, amelyek római kori,⁵⁰ gepida, alemann⁵¹ nyakláncokon fordulnak elő. Pontos formai párhuzamaik langobard⁵² és ritkán avar kori gyöngysorokon is felbukkantak.⁵³ A kisszámú, különböző formájú, kékes és zöldes árnyalatú egyszínű kúposok és bikónikusok előzményei a római és késő antik, illetve az V. századi germán üvegyöngysorokon, továbbá néhány példányuk még az észak-itáliai langobard és avar kori gyöngysorok között is megfigyelhető.⁵⁴ Szegvár-Oromdúlón a vegyes összetételű gyöngysorok közé 1-2 vagy 3 opak példányt is felfűztek kísérőgyöngyként, ugyanakkor a 727. sír sötétvörös színű, fényes felületű opak szem a két-három sorba rendezett késő antik jellegű lánc egyik díszítő-eleme. H.: 0,6–1,2 cm, átm.: 0,3–0,8 cm.

Rövid bikónikusok. A rövid kettős kónikus üvegyöngyök egy-egy példányát (14) sorolták 8 sír egymástól eltérő összetételű és hosszúságú antik jellegű nyakláncaira.⁵⁵ A 300. sírban – feltehetően kaba-

⁴² LŐRINCZY 2020, 263. kép 2–51, 350. kép 1, 2–35.

⁴³ Kúp: 103., 333a, 674., 694., 792. sír.

⁴⁴ Csonkakúp alakúak: 148., 714., 741., 792., 890., 898., 938., 940. sír.

⁴⁵ LŐRINCZY 2020, 425. kép 8–19, 20–23.

⁴⁶ Hosszú bikónikus: 48., 94., 134., 169., 172., 174., 338., 528., 663., 674., 727., 792., 880. sír.

⁴⁷ TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985, Taf. 1, Gruppe 5, 74; VADAY 1989, Abb. 20, Typ. VI/2.

⁴⁸ ALEKSEJEVA 1970, Tab. 1. 16; TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985, Taf. 1, Gruppe IV. 58–59, 62, 64.

⁴⁹ ALEKSEJEVA 1975, Tab. 18; Magyararcsanád-Bökény 11., 14. és 31. sír (NAGY 2005, Taf. 21–22., Taf. 24., Taf. 76:1).

⁵⁰ PREDA 1980.

⁵¹ SIEGMUND 1998, Taf. 1. 47, 5.

⁵² Szólád 17. és 26. sír (ZULAUF 2012, XXI. t. 2, 22, XXV. t. 14).

⁵³ Például: Zamárdi 272. sír (BÁRDOS–GARAM 2009, Taf. 33: 8), Tiszavasvári-Kashalom 34. sír (PÁSZTOR 2014b, 3. kép).

⁵⁴ PÁSZTOR 2014b.

⁵⁵ Rövid bikónikus: 300., 338., 555., 663., 692., 727., 730., 862. sír.

lagyöngyként – hasábos borostyán mellé is csak egy áttetsző sötétkék bikónikus szemet tettek. A rövid bikónikusok egyik csoportját a római hagyományú,⁵⁶ különböző színű, fehér, sárga, sötétvörös, világoskék opakok alkotják. H.: 0,3–0,7 cm, átm.: 0,5–1 cm.

A különböző színű és méretű, hosszú és rövid kettőskónikus alakú, monokróm opak üvegyöngyök olyan római előzményű gyöngytipusok, amelyek az avarokhoz észak-itáliai, illetve nyugati-germán területekről juthattak el.⁵⁷

A rövid bikónikusok egyik, az avar kori gyöngyviselésben ritkábban elterjedt fajtája az ún. lencseforma vagy kisméretű, lapos kettős csonkakúp alakú üvegyöngy, amelynek apróbb méretű, sötétkék, áttetsző anyagú változatai⁵⁸ a szegvári nyakláncokon csak kísérgyöngyök. H.: 0,25–41 cm, átm.: 0,55–0,74 cm. Ez a jellegzetes forma a római kori gyöngyök között eredeztethető: a TM 56–57 típusú világoszöld és sötétkék, kisméretű üvegyöngyök a 3. század első felétől jelentek meg az északi germán területen és a viseletük az 5. században ért véget.⁵⁹ Római területen bikónikus gyöngytipus viselete a 4. századtól vált gyakorivá.⁶⁰ A Csernyahov kultúra monokróm gyöngyei között a sötétkék, bikónikus formájú gyöngyök (Gopkalo XII/1–2 típus)⁶¹ jelentős arányban voltak jelen, amelyek az Al-Duna, a Dnyeper és a Don partvidékén a 4. század második harmada előtt nem mutathatók ki, a Krím-félsziget DNy-i részén, a szarmata-alán-gót temetőben a 3. század második felétől keltezhető sírokban fordultak elő.⁶² A többnyire kék és világoszöld bikónikus gyöngyök a szarmata Barbarikumban még az 5. század első felében is használatban voltak, a ruházatot, vagy a felsőtesten és a karon viselt gyöngysorokhoz tartoztak.⁶³ Az apró, lapos, kék lencseformájú üvegyöngyök például még a singidunumi (Belgrád, SRB) temető az 5. század vége – 6. század elejére keltezett női sírok nyakláncainak alkotóelemei voltak⁶⁴ és a 6. századi ékszereken, a pannóniai langobardoknál is megtalálhatók.⁶⁵

Egyszínű többszögű hasábos kettős kónikusok.

Az egyenlő oldalú, hatszög átmetszetű, hasábos élű, kettős kónikus vagy kettős gúla alakú gyöngy egy-egy sötétkék, élénk világoszöld és kék, áttetsző üveg példányai a 165., 181. és 493. sír maturus korú női halottainak antik (I. 1.) és avar (II. 2.) jellegű, vegyes összetételű rövid gyöngysorait színesítették.⁶⁶ Mindhárom példány római, illetve késő antik hagyományú⁶⁷ gyöngy, mely a 7. századi nyakláncokon ritkán látható kísérgyöngy.⁶⁸

Egyszínű hasábosok (VII-X.) (2. kép 43–65). A Kárpát-medencei avar kori temetők gyöngylelei között előforduló hasábos üvegyöngyök mennyiségéhez képest Szegvár-Oromdúlón jelentős számban kerültek napvilágra ezek a gyöngytipusok.⁶⁹ 73 temetkezésben, közöttük 37 gyerek és 33 nő (és 3 szór-

⁵⁶ TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985, Taf. 1, Gruppe IV, 56–59, 61–64.

⁵⁷ PÁSZTOR 2015, 545 és 65. j.

⁵⁸ VADAY 1989, Abb. 20, Typ VI/1; NAGY 2018, 90. kép, VI. típus 1.

⁵⁹ TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985, 31–32, 95.

⁶⁰ Nagy VI. 1a–b. típus (NAGY 2018, 219–220, 92. kép 159., 10., 75., 261., 10.

⁶¹ GOPKALO 2008, 28–30, Tab. II, Karta 12.

⁶² NAGY 2018, 220.

⁶³ NAGY 2018, 219–220.

⁶⁴ NAGY 2012, 167.

⁶⁵ NAGY 2012, 167.

⁶⁶ LŐRINCZY 2020, 98. kép 6; 112. kép 10; 190. kép 24.

⁶⁷ TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985, Taf. 2, Gruppe XIII, 123; ALEKSEJEVA 1970, 62, Tab. 1, 15; ALEKSEJEVA 1978, Ris. 33: 43.

⁶⁸ Pl. Deszk D 170. sír (CSALLÁNY 1943, 162; XXVII. t. 5), Gyenesdiás 161. sír (A gyenesdiási 161. sír gyöngylelei Müller Róbert köszönettel vett szívességéből kerültek a gyöngy-adatbázisba).

⁶⁹ PÁSZTOR 1996a, 204; PÁSZTOR 2001, 142–143.

vány)⁷⁰ halotti viseletéhez mellékeltek különböző formára kialakított hasáb üvegyöngyöt is. A néhány szem, illetve a rövid és hosszú, két- és három sorba rendezett antik (52) és avar (20) jellegű, vegyes összetételű láncokon egyaránt gyakoriak, melyek önállóan vagy többféle hosszúságú sorok díszeként is mutatkoztak. Egy-egy hasábos gyöngy 31 sír, 2–3 szem 26 sír díszei között, 4–12 hasábos forma 15 sír rövid és hosszú nyakláncain, 13 hasábos pedig a 177. sír rövid, főleg szintelen üvegszemekből álló antik jellegű gyöngysorán került elő. A különböző típusú hasábosokból (kivéve a 627. sír két hasáb alakú gyöngyét) önálló díszet nem fűztek fel egymás mellé, ugyanakkor önállóan egy-egy hasáb formájú gyöngyöt egy maturus korú nő (73.) és négy gyerek sírjában (92., 99., 550., 963.), illetve egy szórványnál is találtak. Kettő és három gyöngy mellékletadásánál pedig kilenc sírban hasáb alakú példány is megfigyelhető, mely gyöngydíszek – egy kivétellel (745.) – mindegyike antik jellegű, többségében díszítetlen felületű gyöngyszemekből áll.⁷¹

Az egyszínű, díszítetlen felületű, különböző típusú, hasáb formájúak csoportját (198, összes vizsgált gyöngy 6%-a) elsősorban a római és antik hagyományú, négyzet vagy téglalap átmetszetű, hosszú és rövid hasáb,⁷² téglalap átmetszetű lecsapott sarkú hosszú hasábosok alkotják, amelyeket kevés számban (19) a sokszög átmetszetű hasáb⁷³ alakú gyöngyök követnek. A hasábosok között a kék és zöld, vörösesbarna, téglalap átmetszetű rövid és hosszú hasábosok és a lecsapott sarkú hosszú hasábosok sötétkék, barna, sötétbarna, feketéslila változataik voltak a kedveltebbek. A barna, lilásfekete és kék, téglalap és négyzet átmetszetű, hosszú hasábos formák csak ritkábban előforduló kísérő gyöngyök az avar kori gyöngyviseletben, amelyekből ritkán alkottak önállóan felfűzött díszeket.

A szegvári hasábos formák a kisgyöngyök azon csoportjaiba tartoznak, amelyek szoros kapcsolatot mutatnak például mind a helyi és más Kárpát-medencei szarmata, mind a Pontusz-vidéki hasonló típusokat tartalmazó gyöngyanyaggal is.⁷⁴

Elvéve látható példányok például a 169. sír gyerek (infans I.) antik jellegű rövid gyöngysorának lilásbarna és narancssárga, középen hólyagos kiképzésű, hosszú hasáb alakú áttetsző és opak üvegyöngyei, illetve a 898. sír 3–4 éves gyerek antik–avar jellegű gyöngyláncának zöld, négyzet átmetszetű, közepén hólyagos hosszú hasáb alakú, áttetsző üvegyöngye hengeres furattal. Ez a gyöngytípus szintén antik,⁷⁵ római kori, 2–3. századi jazig–szarmata előzményű, Pontusz-vidéki kapcsolatokat mutató gyöngyfajta,⁷⁶ amely az avar kori nyakláncokon általában ritkábban, egy-egy példányban felbukkanó kísérőgyöngy.

Négyzetes átmetszetű hosszú hasáb. 23 darab: sárgásfehér (108.), narancssárga (166.), sötétvörös, vörösesbarna (48., 557., 493., 574. (4), 739.), kék, sötétkék (710. (2), 878.), világoszöld, zöld (299., 727., 739.), lila (88., 181. 762.), fekete (130.). H.: 0,4–1,25 cm, sz.: 0,4–0,8 cm, v.: 0,4–0,8 cm.

Négyzetes átmetszetű rövid hasáb. 14 darab: barnásárga (902.), sötétvörös (166., 656.), sötétkék, sötét türkizkék (72., 325.), türkizöld (166.), világoszöld (493.(3), 550., 762., 881.). H.: 0,3–0,65 cm, sz.: 0,4–0,92 cm, v.: 0,4–0,9 cm.

⁷⁰ Különböző típusú hasábos gyöngyöket tartalmazó sírok: 48., 72., 73., 88., 92., 99., 107., 108., 114., 118., 123., 126., 130., 132., 134., 165., 166., 168., 169., 174., 177., 181., 288., 299., 325., 328., 338., 346., 349., 493., 527., 528., 532., 550a, 553., 555., 557., 571., 585., 586., 600., 607., 627., 639., 656., 690., 694., 709., 710., 727., 730., 737., 739., 740., 741., 745., 751., 762., 844., 862., 863., 880., 881., 887., 890., 898., 902., 915., 916., 935., szórvány, B3., B4–5.

⁷¹ Kettő és három gyöngy mellékletadásánál hasáb alakú példányok a 107., 132., 527., 627., 690., 709., 737. sírban és B4–5. szórványnál is megtalálhatók.

⁷² ALEKSEJEVA 1970, Tab. 1, 2/4; TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985, Taf. 2, Gruppe XIX, 105–108; VADAY 1989, Abb. 20, Typ IV/ 1 a–b; NAGY 2018, 90. kép IV. típus 1 a–b.

⁷³ TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985, Taf. 2, Gruppe XIV, 126–130, 132, 134.

⁷⁴ VADAY 1989, 98; NAGY 2018, 242, 568. j., I. csoport IV–V. típus.

⁷⁵ ALEKSEJEVA 1978, 82–83.

⁷⁶ Vaday Typ V/1B (VADAY 1989, Abb. 20) és Benea VII. a–e típus (BENEA 2004, 69, 110, Abb. 30, Taf. I.), Nagy IV–V. típus (NAGY 2018, 242–244, 90. kép V. C, 96. kép IV–V., 233, 84); VADAY 1989, 98.

Téglalap átmetszetű hosszú hasáb. 24 darab: fehér (174.), narancssárga (166. (2), 169., 751., 916.), sötétvörös (169., 600., 862. (2), világoskék (553.), kék (134., 710. (3), világoszöld (557., 710.), zöld (571.), lila (174., 181., 915.), sötétbarna (493., 730.), sötétszürke (174.). H.: 0,5–0,95 cm, sz.: 0,4–0,9 cm, v.: 0,3–0,6 cm.

Téglalap átmetszetű rövid hasáb. 14 darab: narancssárga (328.), sötétvörös (92., 99., 325., 862.), sötétkék (72., 130., 600., 887.), világoszöld (571. (2), 585., 915.), barnásfekete (166.). H.: 0,5–0,8 cm, sz.: 0,55–0,9 cm, v.: 0,48–0,9 cm.

Négyzetes átmetszetű, lecsapott sarkú hosszú hasáb. Fehér (627., 935.), sötétvörös (166., 169. (3), 177., 727.), kék és árnyalatai (35),⁷⁷ lila (169., 555., 727.), sötétbarna (880.), világoszöld (555.), zöld (48., 177., 555. (2), fekete (118.). H.: 0,55–1,65 cm, sz.: 0,42–0,71 cm, v.: 0,4–0,71 cm.

Téglalap átmetszetű, lecsapott sarkú hosszú hasáb. Fehér (165., 869.), narancssárga (166. (2), sötétvörös (169., 177.), 19 kék,⁷⁸ 9 lila,⁷⁹ világoszöld (607., 862.), zöld (174., 177., 338., 737.), vörös (169., 177.), barna (349., 639., 739., szórvány), fekete (169. (2), 325., 527., 880., 898.). H.: 0,5 cm–1,2 cm, sz.: 0,45–0,95 cm, v.: 0,2–0,65 cm.

Téglalap átmetszetű, lecsapott sarkú rövid hasáb. Sötétkék (177.), sötétlila (177.). H.: 0,50–0,60 cm, sz.: 0,55–0,65 cm, v.: 0,45–0,48 cm.

A kék, lecsapott sarkú hosszú hasáb alakú monokróm formák olyan antik, római előzményű készítmények,⁸⁰ amelyek a 2. században már a Marosszentanna–Csernyahov kultúra vázas temetkezéseiben, majd a 3–4. században a hamvasztásos sírokban is feltűntek. Ebben az időszakban az Észak-Kaukázus területén is megtalálhatók. Először a szarmaták és a jazigok hozták magukkal Európába.⁸¹ A késő római korban a hasábosok különböző típusai voltak jelen pl. karneolból és üvegből is.⁸² A szarmata leletanyagban a négyszög átmetszetű, lecsapott sarkúak kisebb példányait a 2. századtól az 5. századig viselték, a nagyobb méretű, fehér, vörös, zöld, lila és fekete, téglalap átmetszetű hasábosok a 3. századtól és a 4. században jellemezték a gyöngysorokat.⁸³ A lecsiszolt forma igen hosszú életű: divatja az 5. századtól a 10. századig még többször felvirágzott.⁸⁴ A Kárpát-medencében a hun kori ékszerek között is elterjedt forma volt, melynek divatja az 5. században élte virágkorát gyöngysorokban és fülbevalók díszeként.⁸⁵ Példányai a Kaukázus északi előterében a 4–5. században,⁸⁶ vagy pl. karneol és borostyánból formált változataival együtt Délkelet-Európában is elterjedtek.⁸⁷ Ezek a hasábos formák a 6–7. században főleg a Fekete-tenger északi partvidékén és a Krím-félszigeten, illetve a 6–9. században a Kaukázus északi térségében, előterében is jelen voltak az antik jellegű díszeken, nyakláncokon,⁸⁸ ezért nem segíthet például a kora bolgár emlékek részletes datálásban.⁸⁹

⁷⁷ Kék: 114., 118., 132., 166., 177. (4), 288., 346., 493., 532., 553. (2), 555., 585., 586. (2), 607., 656., 690., 694., 710., 727., 730. (3), 740., 741., 762. (2), 881., 890. (2), 898. sír.

⁷⁸ 48., 72., 169., 328., 338., 346., 349., 528., 586. (2) sír, szórvány.

⁷⁹ 118., 299. (2), 710., 727., 762., 844., 881., 916. sír.

⁸⁰ ALEKSEJEVA 1975, Tab. 1, 2/12. típus; TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985, Taf. 2, Gruppe XIV, 126–127; VADAY 1989, Abb. 20, Typ V/2A; NAGY 2018, 214, 90. kép, V. típus 1/A.

⁸¹ ČILINSKÁ 1976, 159; KOVRIG 1963, 123.

⁸² ALFÖLDI 1957, 442–443, Abb. 94. 22–33; PREDA 1980, M 331, M 335, M 350, M 356, M 360.

⁸³ VADAY 1989, 103.

⁸⁴ ČILINSKÁ 1975, 87.

⁸⁵ PÁSZTOR 2015, 546; 77–78. j.

⁸⁶ DEOPIK 1959, Ris. 2–3.

⁸⁷ DEOPIK 1961, 206, Ris. 1; Ris. 2, 6; Tabl. 2; DEOPIK 1963, Ris. 5, 6, 32.

⁸⁸ Pl. Tsibilium-2, Gr. 282. (MASTYKOVA 2018b, Fig. 1. 8); MASTYKOVA 2009, Ris. 115, 5–8; KOVALEVSKAJA 2000, 89, No. 119; KOVALEVSKAJA 2001, 192, 211, Ris. 6, 117, 4. A lecsiszolt sarkú hasábos forma karneol vagy kristály változatai Mokraja Balka 6–8. századi katakomba sírjaiban is megtalálhatók (AFANAS'EV–RUNIČ 2001, Ris. 112, 15, Ris. 47, 17, Ris. 84, 6–7).

⁸⁹ KOVALEVSKAJA 2000, 89, No. 119; KOVALEVSKAJA 2001, 192.

A lecsapott sarkú, hasábos formák a gepida és langobard leletekben, illetve a Meroving-kori nyugat-európai germán temetőkben is megfigyelhetők,⁹⁰ még ha nem is olyan nagy számban, mint azt a szarmata–jazig időszak emlékei között látni lehetett. Kék vagy zöld példányaik a kora avar kori sírokban is jelen vannak.⁹¹ Viseletük a 7. század első harmadában is kimutatható.⁹² Egyes kutatók véleménye szerint a lecsiszolt sarkú hasábos gyöngyök megjelenése az avar leletekben a 7. század második felének beköszöntét jelzi,⁹³ és a 7. század közepétől láthatók először drágakőből (karneol), amelyeket a sötétkék és kék példányok követnek a 7. század utolsó harmadában,⁹⁴ amikor divatjuk újból feléledt. Ebben az időszakban a gyöngysorok összetétele megváltozott. Jellemzővé vált a kölesgyöngyök hangsúlyos szerepe mellett a korongos, hengeres, hasábos gyöngyök jelenléte is,⁹⁵ és a szemesgyöngy-típusoknak és típus változatoknak már csak néhány példánya látható.⁹⁶ Valamivel későbbiek azok a szemes gyöngyök is tartalmazó sírok, amelyekben bikónikus, gömbölyű vagy köles méretű gyöngyök is megtalálhatók.⁹⁷ A késő avar korban a hasábos alakú gyöngyök tömegesebb megléte már nem mutatható ki.⁹⁸

Egyszínű, sokszög átmetszetű rövid és hosszú hasáb (VIII.) (2. kép 63–65). A szintén római és antik hagyományú,⁹⁹ különböző árnyalatú, szabályos sokszög átmetszetű, hosszú és rövid hasábos alakúak jóval kevesebb példányban találhatóak a füzéreken. Kilenc sír antik és egy avar vegyes összetételű nyakláncain 1 sötét vörösesbarna (107.) ötszög és 7 zöld (126., 177. (2), 349., 898. (2), 915.), 2 sárgászöld (555. (2), 5 világoszöld (557., 571. (2), 915. (2), 2 sötétkék (880., 898.) és 1 világosdrapp (880.) hatszög átmetszetű hosszú, 1 zöld rövid hasáb (915. sír) alakú áttetsző vagy fényáteresztő üvegyöngy is díszíti. H.: 1–1,65 cm, sz.: 0,5–0,8 cm, v.: 0,5–0,8 cm.

A zöld, sokszög átmetszetű, hasáb alakú üvegyöngyök a többi hasábos formák többségéhez hasonlóan 3–4. századi római típusú gyöngyök, amelyek az 5. század végéig használatban maradtak, bizánci területen az Al-Duna vidékén (Singidunum III.) a 6. század első harmadáig is felfűzték a gyöngysorok közé,¹⁰⁰ és a 6. század második felére keltezhető antik jellegű, monokróm gyöngyökből álló gyöngysorokon is megtalálható voltak,¹⁰¹ Bizánc peremterületein ezeket a gyöngyöket a 6. század utolsó harmadáig is viselték.¹⁰² A Fekete-tenger északi partvidékén, a Dél-Kaukázusban feltárt Tsibilium-2. temetőben a 282. lány sír 530/550–640/670 időszakra keltezhető leletegyüttesében a késő-antik/bizánci jellegű, karneol és borostyánból fűzött gyöngysorát hatszög átmetszetű hasábos gyöngyökkel is díszítették.¹⁰³

A szabályos oldalú, sokszög átmetszetű hasábos gyöngytípusok széles körben közkedveltek maradtak, kísérőgyöngyökként például a langobard sírokban is előfordultak.¹⁰⁴ Divatjuk az avar kori gyöngyviselésben – a négyszögű hasábosokhoz hasonlóan – többször felvirágzott.¹⁰⁵ Egy-egy példányuk a korszak végéig általánosan felbukkant az avar kori nyakláncokon. Az avar kori sírokban e hasábos típusnak

⁹⁰ PÁSZTOR 2015, 547, 79, 81. j.

⁹¹ PÁSZTOR 2015, 547, 85. j.

⁹² PÁSZTOR 2014, 294.

⁹³ KOVRIG 1963, 143.

⁹⁴ PÁSZTOR 2015, 547, 85. j.

⁹⁵ SZABÓ 1975, 270, Fig. 7. 4.

⁹⁶ KOVRIG 1963, 143.

⁹⁷ KOVRIG 1963, 143; KISS 1984a, 172.

⁹⁸ Pl. PÁSZTOR 2003, 368, 4. kép 29–31; PÁSZTOR 2014, 294; PÁSZTOR 2015, 546–547.

⁹⁹ TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985, Taf. 2, Gruppe XII, 115–117; VADAY 1989, Abb. 20, Typ IV/2 a–b; NAGY 2018, 90. kép V. típus 2/A.

¹⁰⁰ NAGY 2012, 167.

¹⁰¹ IVANIŠEVIĆ ET AL. 2006, Fig. 78.

¹⁰² IVANIŠEVIĆ ET AL. 2006, 83–84.

¹⁰³ MASTYKOVA 2018b, 340, Fig 1. 8.

¹⁰⁴ ZULAUF 2012, V. t. 50. 1–3; NAGY 2012, 16. kép 17–18.

¹⁰⁵ PÁSZTOR 2015, 546, 71. j.

csak néhány példánya látható, keltező érték nélkül a korai időszaktól a késő avar korig fel-fel bukkant a gyöngysorokon,¹⁰⁶ leginkább a közép és késő avar kori gyöngysorokat és késő avar kori fülbevalókat díszítették velük.¹⁰⁷

Egyszínű gömb és dinnyemag alakú bronz/réz fűzőhengeres üvegyöngyök (I., IX.)(1. kép 2–3; 2. kép 66–71). A szegvár-romdülői gyöngyleletek között elvétve fordulnak elő díszítetlen felületű, közel gömb, illetve kissé deformált gömb/lapított gömb formájú üvegyöngyök (átm.: 0,88–1,1 cm). E formák ritkább példányai a gyöngytest tengelyében csövecskével ellátott, nagyobb méretű, a kora avar korban szélesebb körben elterjedt opak üvegyöngyökhöz képest más anyagösszetételű, fényáteresztő üvegből kialakított gömbös formák. Olyan üvegtechnológiával¹⁰⁸ gyártották, amelynek során az üvegalapanyagba nem keverték ún. homályosító anyagokat¹⁰⁹ és négy esetben a bázis nélküli, behúzódtól oldalú fűzőfurataikba vékony bronz vagy rézlemezből hengeresre formált csövecskét helyeztek. A 172. sírban egy világoskék és egy szintelen (töredék) fényáteresztő üveg,¹¹⁰ egy-egy zöld, illetve barnásfekete és fekete (töredék) pedig a 338., 862. és 890. sírból ismert.¹¹¹ A 663. sír szürkésfekete gömb alakú gyöngynek furatában ugyanakkor vörös betét található.¹¹² Ezek a gömbös formák csak gyerek és egy fiatal nő (890., juv.) rövid kétsoros, vagy hosszabb és hosszú, kétsoros – 28, 30, 31, 174 és 185 szemes – gyöngyláncain található, amelyek kivétel nélkül antik jellegűek és sok díszítetlen felületű üvegyönggyel tarkítottak.

A csövecskés üvegyöngyök avar kori megjelenése a tengelyes szerkezetű nagy lemezgömbcsüngős és a nagy-gyöngycsüngős fülbevalók divatjának Kárpát-medencei elterjedésével közel egy időben történhetett.¹¹³ A 7. század második negyedében és középső harmadában feltűntek az áttetsző világoszöld, kék vagy az átlátszatlan, sötétbarna, bélelt furatú, átlátszatlan sötétbarna gömb alakú példányok,¹¹⁴ és a 7. század közepe előtt felbukkantak a nagyméretű, vaskosabb, többnyire világoszöld vagy szintelen fényáteresztő csövecskés dinnyemag üvegyöngyök is.¹¹⁵

Szegvár-Oromdülőn a nagyobb méretű, dinnyemag alakú bronz/réz fűzőhengeres üvegyöngyök (13) nyolc temetkezésből kerültek elő,¹¹⁶ melyek 1–1 (537., 656., 693., 727., 890.), kettő (938.) és 3–3 példány (172., 333a) a gyerekek, fiatal, felnőtt és időskorú nők ékszereit színesítették. Formájuk lapított hordószerű, csepp formájú (938.) vagy vaskos, nagyobb dinnyemag alakú, lapított ovális alakú átmetszettel, melyek felülete gyakran töredezett, hiányos és néha a fűzőhengerek mentén, hosszanti irányban szétnyílt vagy megtört. Opálosan vagy irizálva pusztult anyagúak, többnyire fényáteresztő, illetve áttetsző szintelen (693.), világoszöld (172. (2), 333a, 656.) világos türkizzöld (172.), zöld (537.), világos sárgásbarna (333a), zöldesbarna (938.), vagy pedig átlátszatlan feketésbarna (938.) és fekete (890.) színezetű üvegből

¹⁰⁶ PÁSZTOR 2003, 339; 4. kép 31.

¹⁰⁷ ČILINSKÁ 1975, 87; KISS 1984, 144–146.

¹⁰⁸ Hasonlóan fényáteresztő anyagúak ezek a csövecskés gömbös formák is, mint a hozzájuk hasonló anyagból megformált dinnyemag alakú üvegyöngyök, amelyek már homályosító anyagok hozzáadása nélkül, új technikai eljárással készültek (FÓRIZS ET AL. 2000, 326; 329–330, 335. 1. kép).

¹⁰⁹ FÓRIZS ET AL. 2000, 321, 326, 340.

¹¹⁰ LÓRINCZY 2020, 104. kép 14.

¹¹¹ LÓRINCZY 2020, 172. kép 29, 370. kép 173.

¹¹² LÓRINCZY 2020, 256. kép 17.

¹¹³ KOVRIG 1963, 108, 110; SZABÓ 1965, 48; PÁSZTOR 1995, 75–76; PÁSZTOR 2008, 317–318.

¹¹⁴ PÁSZTOR 2008, 317. A Deszk G. 30. fülkesírban a szegvári csövecskés gömb alakú üvegyöngyökhöz hasonló, gömbös formájú, világoszöld és világosbarnás üvegyöngyei is a csövecskés gyöngytípusok csoportjába tartozik, amelyek kék, hasábos üvegyönggyel a női váz nyakcsigolyáinál, ezüst kis lemezgömbcsüngős fülbevalópárral együtt kerültek napvilágra (GARAM 1992, 141–142, Taf. 32; PÁSZTOR 1995, 70, 75, 79–80, I. t. 1. 3, 6, II. t. 31. 4). A sírt egy *Focas solidusa* után készült utánveret (603–610) előlapját ábrázoló aranylemezes lenyomat *terminus post quem*-je keltezi (SOMOGYI 1997, 54, 165. és 32. j.).

¹¹⁵ VIDA-VÖLLING 2000, 85; PÁSZTOR 2008, 317.

¹¹⁶ Dinnyemag alakú gyöngyök a 172., 333a, 537., 656., 693., 727., 890.(?) és a 938. sírból ismertek.

formáltak. Mindegyik példány gyöngytestének hossz tengelyében elhelyezett bronz/réz (?) lemezkéből hengerelt csövecskével ellátott. A 727. sír hosszú, két- és háromsoros felfűzésű nyakláncának dinnyemag alakú üvegyöngyéből – mint ahogy a 172. vagy a 890. sír hasonló maradványainál is látható – az üveg-morzsálékok és szilánkok mellett – csak a bronz(?) lemezes fűzőhenger maradt meg.

A szegvári temetkezésekben az elhunytak nyaktájékát díszítő dinnyemag alakú gyöngyök 2 (938.), 4 (693.), illetve 8 szem (333a), a 17 szemes (938.) rövid és 28 darabos, két sorba rendezett rövid (172.), vagy a 42 szemes hosszabb (656.), két- vagy három sorba fűzött 185 és 224 szemes (890., 727.), vegyes összetételű láncokon is sorakoztak. Önállóan felfűzve vagy egyedüli díszként nem viselték ezeket az üvegyöngyöket. H.: 1–2 cm, sz.: 0,45–1,2 cm, v: 0,4–0,5 cm.

Hat temetkezésben antik jellegű (333a, 537., 656., 727., 890., 938.), illetve 1–1 sírban antik jellegű avar (172.) és avar jellegű vegyes összetételű gyöngynyaklánc díszítette az elhunytat. Az antik jellegű láncokat a dinnyemag szemeken kívül egytagú lapított gömb, kétszeresen (890., 938.), háromszorosan (890.) és négyszeresen összetett lapított gömb (938.), köles (656., 727., 890., 938.), rövid henger (333a, 656., 727., 890.), hosszú henger, hordó (727.), kúp (333a), hosszú bikónikus (727.), hasáb alakú monokróm (656., 727., 890.), rátétdíszes egytagú és iker (727., 890.), köztük fekete–sárga egyrétegű dudoros rátétes opak üvegyöngy, egy zöld alapon „Schichtaugen”, háromrétegű betétdíszes lapított gömb alakú (656.) és aranyfóliás üveg (537.), borostyán (333a), ezüst lemezgömb (890.), bronz fűzőhenger (938.) és gömbös formájú ólom (656.) is alkotta. Az antik jellegű avar gyöngysort pedig egy- és kéttagú lapított gömb, köles, gyűrű, hosszú bikónikus, hét rátétdíszes (köztük egy fekete–sárga egyrétegű dudoros) és ezüst lemezgömbös gyöngyökből fűzték, az avar jellegű vegyes rövid sort pedig három rátétdíszes és egy dinnyemag alakú példányokból állították össze.

A dinnyemag gyöngyöt is tartalmazó gyöngyemlékek többsége fülkesírba eltemetettek díszei voltak, csak a 333a és a 656. sír gyerekkorú elhunytjait helyezték el akna, illetve padmalyos temetkezésbe.

A gyöngymellékletes sírokból hat halottat ékesítettek nyakláncokra fűzött gömbösökhöz hasonló, üvegből formált, tengelyes szerkezetű nagy-gyöngycsüngős díszű fülbevalókkal is.¹¹⁷ Közülük is csak a 862. gyereksírból említhető nagy-gyöngycsüngős ezüstoffüggő és nyakláncra fűzött bronz csövecskés nagygömbös üvegyöngy együttes jelenléte. E sorok közül pedig a 7. század közepe – harmadik negyede közötti időszakra keltezhető a 333a és a 890. sír antik jellegű, vegyes összetételű gyöngysorai mellett csak a 172. sír avar jellegű, vegyes összetételű nyakláncára tettek együttesen csövecskés gömb (1. kép 2) és nagyobb méretű, dinnyemag alakú, csövecskés, fényáteresztő üvegyöngyöket (2. kép 71).¹¹⁸ A 938. (17) és 890. (185) fülkesír rövid, illetve hosszú antik jellegű, vegyes összetételű gyöngysorait pedig a dinnyemag alakú szemek mellett egy négyszeresen összetett, illetve három, háromszorosan összetett, ún. korai rúdgyöngyök (1. kép 65, 62) is alkotják.

A 7. század második negyede – középső harmadban szórványosan felbukkanó, áttetsző világoszöld, kék, illetve opak sötétbarna és fekete, gömb alakú csövecskés üvegyöngyökkel¹¹⁹ közel egy időben, a század közepe táján jelentek meg a nagyobb méretű, világoszöld, világoskék és színtelen, korai dinnyemag alakú csövecskés üvegyöngyök és a korai többszörösen összetett üvegyöngyök, s ekkor tűntek

¹¹⁷ Nagy-gyöngycsüngős fülbevalók a 80., 134., 141., 333a, 728., 862. sírből ismertek. A 697. fiatal férfisír hiányos fülbevalójának bronz huzaltengelyes, szürkésbarna opak nagy-gyöngycsüngője hasonló anyagú és kialakítású, mint a 663., 862. vagy a 890. sír gömbös formájú üvegyöngyei.

¹¹⁸ A 890. sír kétsorosan felfűzött gyöngysorának (LŐRINCZY 2020, 388. kép 5–30; 390. kép 1). csövecskés gyöngytöredéke dinnyemag vagy gömb formájú is lehetett, azonban az apró töredékek alapján nehezen eldönthető egyértelműen, melyik típushoz tartozhatott. A bronz(?) lemezből hajlított csövecske és egy nagyobb üvegszilánk mérete alapján – műszeres vizsgálat nélkül – csak feltételezhető, hogy egy ún. nagyméretű, dinnyemag formájú üvegyöngy része lehetett.

¹¹⁹ KOVRIG 1963, 164–165; PÁSZTOR 2008, 316.

fel a tengelyes csüngőjű, ezüstlemezes és a nagy üvegyöngycsüngős fülbevalók is.¹²⁰ A II. Constans éremutánszatával *terminus post quem* keltezhető Szegvár-sápoldali 3. női sírban olyan nagyalakú, átlátó vagy áttetsző anyagú, illetve világoszöld csövecskés dinnyemag alakú üvegyöngyök is voltak,¹²¹ amelyek hazánkban a 7. század közepe táján elsősorban a Tiszától keletre eső területeken jelentek meg a legkorábban, de egy-egy példányuk a Duna–Tisza-közén vagy a Balaton-felvidéken is megtalálható.¹²² Dinnyemag alakú üvegyöngyök már a 7. század közepe előtt is felbukkantak. A legújabb kutatások szerint a csövecskés dinnyemag üvegyöngyök bizánci eredetűek.¹²³

E gyöngyök formai előzményei a ritkábban előforduló, késő római kori és késő antik kúpos, illetve a profilált szív alakú fényáteresztő üveg példányok furatait nem bélelték ki vékonyra hengerelt fémlemezzel.¹²⁴ Szintén előképek azok a különböző (többnyire csepp, mandula, ritkábban orsó, kerek stb.) formára¹²⁵ csiszolt ametiszt (kvarckristály) gyöngyök és csüngők is, amelyek főleg az 5–7. századi bizánci vagy bizánci hatású ékszerek: csüngő díszes, nemesfém fülbevalók¹²⁶ és nyakgallérok,¹²⁷ nyakláncok, illetve gyöngyosorok¹²⁸ alkotóelemeiként díszítették a korabeli ékszereket.¹²⁹

A RÁTÉTDÍSZES OPAK ÜVEGYÖNGYÖK TIPOLOGIAI CSOPORTOSÍTÁSA

A szegvár-romdülői gyöngyleletek között az egymástól eltérő formájú és mintázatú, rátétdíszes opak üvegyöngyök jellegzetes ékszercsoportot képviselnek. 117 temetkezésben fordult elő rátétdíszes üvegyöngy, amelyekben összesen 2473 gyöngyből álló gyöngydíszek 677 rátétes gyöngyöt is tartalmaznak. E rátétdíszes példányok 59 gyerek, 2 fiatal, 49 nő, 4 férfi temetkezésben¹³⁰ feltárt és 3 szórvány leletegyüttesben néhány, 1–2–3 szem mellett a rövid és hosszabb, hosszú, kettő, illetve két- és háromsoros felfűzésű nyakláncok között fordultak elő.

A temető 59 gyereksírjában feltárt 806 gyöngyből 222 rátétdíszes (22%), a fiataloknál 9 közül 5 szem (36%), a női sírokban előkerült 1609 szemből csak 411 a rátétes (20%), a férfisírok esetében 14 szemből 11 rátétdíszes (44%), a szórvány között pedig 35 gyöngyből 28 rátétdíszes (44 %) üvegyöngy található. A gyöngydíszek hosszúságától függetlenül – a díszítetlen és rátétdíszesek számbeli arányait tekintve – a férfi és a szórvány sírok tartalmazzák a legtöbb rátétdíszes opak üvegyöngyöt.

Általánosan elmondható, hogy a díszes gyöngyök közül az egy- és kétrétegű dudoros rátétdíszítésekkel is ellátott üvegyöngyöket kedvelték leginkább (614), amelyek közül a csak dudoros díszű

¹²⁰ VIDA–VÖLLING 2000, 85; PÁSZTOR 2008, 316–317; BALOGH–PÁSZTOR 2015, 584.

¹²¹ PÁSZTOR 2018a, 93–94.

¹²² PÁSZTOR 2008, 316–317.

¹²³ VIDA–VÖLLING 2000, 85.

¹²⁴ PREDÁ 1980, Pl. XXVII–XXVII. M340, M356; TEMPELMANN–MĄCZYŃSKA 1985, 32, 316, Taf. 1. 80a–b (Gruppe VII); IVANIŠEVIĆ ET AL. 2006, Fig. 61.20, Fig. 67. 60.

¹²⁵ DRAUSCHKE 2010, 56, Pl. 9.

¹²⁶ Pl. LIPPOLIS 1999, 93. 5., 96. 3., 134; L'ORO DEGLI AVARI 2000, 69, 73, 75. (Dunapentele/Dunaujváros).

¹²⁷ L'ORO DEGLI AVARI 2000, cat. 92. (Ozora-Tótipuszta).

¹²⁸ LIPPOLIS 1999, 137, 27, 32, 146, 3; DRAUSCHKE 2011, 48–54.

¹²⁹ PAROLI–RICCI 1995, Tav. S. 3a–b; LIPPOLIS 1999, 47. St. Vitale Basilica (Italy), Theodora mozaik; DRAUSCHKE 2010, 52–55, Pl. 1–6; Pl. 9.

¹³⁰ Rátétdíszes gyöngyök gyereksírokból: 88., 91., 105., 115., 121., 126., 144., 148., 172., 192., 286., 325., 334., 346., 466., 528., 535., 551., 553., 557., 559., 582., 607., 624., 628., 663., 665., 671., 674., 692., 704., 711., 735., 737., 739., 741., 742., 744., 745., 749., 751., 757., 758., 787., 802., 819., 830., 858., 862., 867., 869., 873., 880., 884., 893., 898., 902., 931., 949., 966., fiatal korúak: 141., 873., női: 17., 48., 50., 72., 89., 127., 134., 171., 188., 190., 199., 340., 347., 348., 349., 493., 544., 547., 554., 586., 600., 625., 639., 655., 690., 693., 694., 707., 714., 717., 718., 723., 727., 728., 730., 738., 740., 762., 794., 844., 854., 881., 887., 890., 935., 939., 940., 945., 968., férfi: 81., 97., 189., 540. sír, illetve az A sírból és két szórványból ismert.

3. kép. A szegvár-orumdülői avar kori temető gyöngytipusai. Három darab egyrétegű dudoros rátétdíszes, egytagú és iker lapított gömb alakú, opak üvegyöngyök: 1: 862. sír; 2: 598. sír; 3: 48. sír; 4–5: 127. sír; 6: 586. sír; 7: 17. sír; 8: 172. sír; Négy darab egyrétegű dudoros rátétdíszes lapított gömb alakú, opak üvegyöngyök: 9: 559. sír; 10: 881. sír; 11: 607. sír; 12: 48. sír; 13: 671. sír; 14–15: 694. sír; 16: 547. sír; 17: 694. sír; 18: 97. sír; 19: 762. sír; 20: 582. sír; 21: 17. sír; 22: 48. sír; 23: 718. sír; 24: 554. sír; Öt darab egyrétegű dudoros rátétdíszes lapított gömb alakú, opak üvegyöngy: 25: 607. sír; 26: 547. sír; Három darab egyrétegű dudoros rátétdíszes opak üvegyöngyök variációi: 27: 939. sír; 28: 939. sír; Négy-nyolc darab egyrétegű dudoros rátétdíszes opak üvegyöngyök és variációi: 29: 72. sír; 30: 48. sír; 31: 17. sír; 32: 48. sír; 33: 97. sír; 34: 815. sír; 35: 17. sír; 36: 945. sír; 37: 815. sír; 38: 72. sír; 39: 51. sír; 40: 554. sír; 41: 72. sír; 42: 17. sír; 43: 762. sír; 44: 72. sír; 45: 762. sír; 46: 762. sír; 47: 72. sír; 48: 717. sír; 49: 717. sír; 50: 862. sír; 51: 348. sír; 52: 624. sír; 53: 600. sír.
M: 1:1.

gyöngyök száma is figyelemre méltó (282). Az üvegyöngy-formák közül legnagyobb számban az egytagú lapított gömb alakúak vannak (488), ezeket az iker és háromszorosan összetett lapított gömb, az egytagú rövid henger, majd a kúpos (kúp, csomkakúp, rövid- és hosszú bikónikus) alakúak példányai követik.

A szegvár-omrodülői temetkezésekben feltárt gazdag gyöngyemlékek tanúsága szerint nemcsak az egymástól eltérő anyagú és formájú felfűzött gyöngyök kombinálásával, hanem a különféle gömbös, hengeres és kónikus vagy hasábos formájú, átlátszatlan üvegből formált gyöngyök felületein egymástól gyakran eltérő módon alkalmazott rátétes ornamentikákkal is változatos nyakdíszeket állítottak össze. Az egyes üvegyöngytestek felületi díszítettségének kialakításához a különböző módon cseppentett dudoros rátéteket nemcsak önállóan, hanem vonal-, hurok- (egymást keresztező hullámvonal), hullámvonal- és hullámvonal-köteg folytatott díszekkel együtt is alkalmazták. Az egyes gyöngyök díszességét nemcsak a különböző rátétek változatosságával, hanem a rátétdíszek számának változtatásával, csökkentésével vagy megnövelésével, illetve a színes üvegtesttől elkülönülő színösszetételekkel is tudták fokozni. A leglátványosabb szegvári gyöngyláncok azok, amelyeken több fajta, egymástól eltérő méretű, színösszetételű és díszítésű gyöngyök sorakoznak. Ezekben a láncokon néha az egyedi kialakítású, rátétdíszes üvegyöngyök egy-egy példánya (pl. 144., 714., 717., 718., 945.) is megtalálható (5. kép 1; 4. kép 42; 5. kép 15, 18; 4. kép 14, 19; 3. kép 36).

A korábban vizsgált magyarországi kora avar kori rátétdíszes gyöngyökhöz hasonlóan a különböző rátétes üvegyöngyök közül a legnépszerűbbek a 4 egyrétegű dudoros (105) és a 4 egyrétegű dudoros és 4×-es hurokfolyatott rátétdíszes (84) lapított gömb alakú üvegyöngyök, majd ezeket az 5 egyrétegű dudoros és 5×-ös hurokfolyatott rátétdíszesek (65),¹³¹ illetve a 3 egyrétegű dudoros (47) és a 4 kétrétegű dudoros rátétdíszes (39) lapított gömb alakúak követik. A különböző dudoros díszeken kívül a vonal-, hullámvonal- és hullámvonal-köteg folytatott rátétdíszűek kedveltsége viszonylag csekély. A dudoros rátétdíszes üvegyöngyökből önálló gyöngysort egyszer sem alkottak, azonban például a 3 és 4 egyrétegű dudoros rátétes lapított gömbös példányokból egy vagy két szemet (köztük a fekete-sárga dudoros rátéteseket is) néha a nyakcsigolyák tájékára helyeztek (pl. 466., 544., 547., 787., 867.).

RÁTÉTDÍSZES GÖMBFÉLÉK (I.) (3. kép 1–53; 4. kép 1–42; 5. kép 1–38)

Gömb alakú rátétdíszes opak üvegyöngyök

3 egyrétegű dudoros rátétdíszes – 898., 931., 968. *sír*: Sötétbarna és okkersárga felületen 3 okkersárga egyrétegű rátétes gömb alakúak. H.: 0,25–1,02 cm, átm.: 0,5–1,05 cm, hengeres és kónuszos furatokkal.

4 kétrétegű dudoros és 4×-es hurokfolyatott rátétdíszes gömb – 739. *sír*: Sötétbarna, érdes, lukacos, kopott, töredezett felületen négy, síkból kiugró, fehér+áttetsző világoskék, kétrétegű dudoros (szemes) rátétdíszes, deformált gömb alakú opak üvegyöngy, hengeres furattal.¹³²

Lapított gömb alakú rátétdíszes opak üvegyöngyök

3 egyrétegű dudoros rátétdíszesek

3 egyrétegű dudoros rátétdíszes (3. kép 1–8) lapított gömb alakúak (47): Színek: sötétbarna, sárgásbarna és sárgás türkizkék, fekete, szürkésfekete, sötétbarna és türkizöld (787., 898.), illetve fehér (553.) vagy sötétvörös felületen 3–3 világossárga, okkersárga vagy fehér egyrétegű dudoros rátétdíszes lapított gömb alakúak. H.: 0,2–1,7 cm, átm.: 0,3–1,5 cm, kónuszos vagy hengeres átmetszetű furatokkal.

¹³¹ PÁSZTOR 2012, 485.

¹³² LŐRINCZY 2020, 316. kép 16.

3 egyrétegű dudoros, 3×-os hurokfolyatott rátétdíszes (16): 88., 72. (4), 557., 639. (4), 887., 939. (5) sír. Sötét vörösesbarna, vörös, illetve szürkésbarna (639.) alapon 3 fehér, illetve sárga (887.) egyrétegű dudoros és 3×-os fehér, illetve sárga (939.) hurokfolyatott rátétdíszesek, hengeres vagy kónuszos furattal. H.: 0,45–1,05 cm, átm.: 0,7–1,4 cm.

3 egyrétegű dudoros, 4 vonalfolyatott rátétdíszes (1): 48. sír. Sötét vörösesbarna, fényes felületen négyszeres csigavonalban folytatott, fehér, lukacsos felületű rátétdíszeken három lapos sárga, matt felületű pont rátétdíszes lapított gömb alakú opak üvegyöngy, bázisos, kónikus furattal.¹³³

4 egyrétegű dudoros rátétdíszes lapított gömb alakúak

4 egyrétegű dudoros rátétdíszes lapított gömb alakúak (3. kép 9–24) (105): 32 sírból, főleg női halottak nyakában. Többnyire 1–2–3 vagy néhány darab került a füzérekre, magas számban csak a 730., (37) és a 890. sír (18) hosszú gyöngysorain voltak felfűzve. Fekete, barnásfekete alapon 4–4 egyrétegű dudoros rátétdíszes. H.: 0,25–1 cm, átm.: 0,42–1,15 cm, többségében hengeres furatúak.

4 egyrétegű dudoros és 3×-os hurokfolyatott rátétdíszes (1): 199. sír: Sötét vörösesbarna, fényes felületen négy, síkból kiugró, fehér egyrétegű dudoros és körülöttük 3×-os kikopott, selejtes fehér hurokfolyatott rátétdíszes, hengeres furattal.¹³⁴

4 egyrétegű dudoros és 4×-es hurokfolyatott rátétdíszes (85) 38 sírból: 1., 17., 48., 72., 88., 89., 91., 97., 189., 191., 346., 347., 348., 554., 557., 600., 607., 624., 625., 639., 693., 665., 665., 671., 704., 714., 717., 718., 728., 739., 741., 802., 830., 844., 869., 881., 945. Többségében sötétvörös, sötét vörösesbarna, ritkábban lilás sötétbarna (624.) barnásfekete, szürkésfekete, fekete alapokon négy fehér, ritkán sárga egyrétegű dudoros és négyszeres hurokfolyatott rátétdíszes lapított gömb alakú opak üvegyöngyök kerültek elő. H.: 0,4–1,8 cm, átm.: 0,4–1,4 cm, hengeres vagy kónuszos furattal. Sötétvörös alapon fehér dudoros és sárga hurokfolyatott rátétes 33 sírban; fekete, szürkésfekete felületen fehér dudoros és fehér hurokfolyatott rátétes 10 sírban (554.(4)). A 17. fülkesírban egy türkizkék, érdes, matt felületen négy domborodó, fehér, dudoros és körülöttük négyszeres fehér hurokfolyatott rátétdíszű opak üvegyöngy¹³⁵ is a vegyes összetételű nyaklánc része. A 48. sírban is hasonló példány: a türkizkék, érdes, lukacsos, törött felületen négy, síkból erősen kiugró, szürkésfehér dudoros rátétdíszes, körülöttük négyszeres szürke, érdes, lukacsos, matt felületű, hurokfolyatásos rátétdíszű, lapított gömb alakú opak üvegyöngy, hengeres furattal.¹³⁶

4 egyrétegű dudoros, 4 egyrétegű dudoros és 2 vonalfolyatott rátétdíszes (1) 717. sír: Sötét vörösesbarna felületen négy szürkésfehér dudoros, négy okkersárga, pont és a furatok körül 1–1 szürkésfehér vonalfolyatott rátétdíszes, deformált lapított gömb/rövid henger alakú opak üvegyöngy töredék, hengeres furattal.¹³⁷

4 egyrétegű dudoros és 2 vonalfolyatott rátétdíszes (1) 607. sír: Fekete, lukacsos, kopott felületen négy apró, domború világossárga dudoros és a furatok körül 1–1 érdes, lukacsos felületű, fehér vonalfolyatott rátétdíszes deformált rövid henger alakú opak üvegyöngy, bázisos furata hengeres.¹³⁸

4 egyrétegű dudoros és 5×-ös hurokfolyatott rátétdíszes, lapított gömb alakú opak üvegyöngyök (5) 17., 72., 127., 554. (2) sír. Sötétvörös (3), szürkésfekete és fekete alapon fehér vagy okkersárga 4 egyrétegű dudoros és 5×-ös fehér hurokfolyatott rátétdíszes lapított gömb alakú opak üvegyöngyök. H.: 0,6–0,9 cm, átm.: 0,8–1,35 cm, kónuszos és hengeres furatokkal.

4 egyrétegű dudoros és 2×-es hullámvonal folytatott rátétdíszes lapított gömb alakú opak üvegyöngyök (3) 48. sír: Fekete, fényes alapon négy domború/síkból kiugró fehér dudoros és körülöttük kétszeres

¹³³ LŐRINCZY 2020, 23. kép 21.

¹³⁴ LŐRINCZY 2020, 127. kép 8.

¹³⁵ LŐRINCZY 2020, 9. kép 11.

¹³⁶ LŐRINCZY 2020, 23. kép 12.

¹³⁷ LŐRINCZY 2020, 294. kép 14.

¹³⁸ LŐRINCZY 2020, 237. kép 59.

fehér hullámvonal folytatott rátétdíszes, deformált lapított gömb alakú opak üvegyöngy, egyik oldalán bázisos, másikon behúzódo bázisú furata kónuszos.¹³⁹ 704. (2) sír: Fekete alapon fehér, kétszeres hullámvonal folytatott és rajtuk 4 szürkésárga egyrétegű dudoros rátétdíszes lapított gömb/csonkakúp alakú opak üvegyöngy, kónuszos furattal. H.:0,84–0,87, 0,94–0,98 cm, egyik oldalán behúzódo bázisú furat, átm.: 0,33–0,36 cm.

4 egyrétegű dudoros és 4×-es hullámvonal folytatott rátétdíszes lapított gömb alakú (1) 714. sír: Sötét vörösesbarna, kopott felületen négy síkból kiugró, irizáló kék dudoros és 4×-es fehér hullámvonal folytatott rátétdíszes, lapított gömb alakú opak üvegyöngy, bázisos, hengeres furattal.¹⁴⁰

5 egyrétegű dudoros rátétdíszesek és változataik

5 egyrétegű dudoros rátétdíszes lapított gömb alakú opak üvegyöngyök (4): 547., 607., 639., 844. sír. Barna, sötét türkizzöld, sötétbarna és fekete alapon 5–5 okkersárga és fehér dudoros rátétdísz. H.: 0,2–0,7 cm, átm.: 0,45–1 cm, többségében hengeres furattal (3. kép 25–26).

5 egyrétegű dudoros és 5×-ös hurokfolyatott rátétdíszes lapított gömb alakú opak üvegyöngyök (65): 17., 48. (4), 72. (5), 97. (2), 347. (2), 348. (2), 540., 554. (9), 557. (3), 582., 586., 607., 665. (2), 692., 704., 714. (5), 735., 739., 742., 762., 830., 854., 862. (2), 869., 873., 881., 884. sír. Töbnyire sötét vörösesbarna, ritkán bordó, barna, illetve szürkésfekete, fekete alapon fehér, ritkábban okkersárga, sárga egyrétegű dudoros és fehér vagy okkersárga hurokfolyatott rátétdíszes opak üvegyöngyök. H.: 0,5–1,46 cm, átm.: 0,72–1,5 cm, hengeres és kónuszos furatokkal. A 762. sírban egy sötétzöld alapon 5 okkersárga dudoros és 5×-ös fehér hurokfolyatott rátétdíszes, lapított gömb alakú opak gyöngy is előkerült.

5 egyrétegű dudoros és 6×-os hurokfolyatott rátétdíszes (1) 17. sír: Sötétvörös, fényes felületen öt enyhén domborodó, okkersárga dudoros és körülöttük hatszoros fehér hurokfolyatott rátétdíszű, lapított gömb alakú opak üvegyöngy, hengeres furattal. Rontott mintájú rátétdíszes példány.¹⁴¹

5 egyrétegű dudoros és 2 vonalfolyatott rátétdíszes (1) 346. sír: Sötétvörös, matt felületen öt lapos, okkersárga pont (1 kikopott) és a bázisos hengeres furatok szélei mentén 1–1 széles, fehér vonalfolyatott rátétdíszes lapított gömb alakú opak üvegyöngy, hengeres furattal.¹⁴²

6 egyrétegű dudoros rátétdíszesek és változataik

6 egyrétegű dudoros és 1 vonalfolyatott rátétdíszes (1) 17. sír: Fekete felületen hat síkból kiugró, sárga dudoros és a furat körül egy fehér, lapos vonal folytatott rátétdíszű, lapított gömb alakú opak üvegyöngy, kónuszos furattal.¹⁴³

6 egyrétegű dudoros és 6×-os hurokfolyatott rátétdíszes (5) 199., 554., 704., 739., 762. sír: Különleges és ritka példány a fehér alapon sárga egyrétegű dudoros és világoskék hurokfolyatott rátétdíszes opak üvegyöngy (199.), de kedvelték a sötétvörös, sötétvöröses barna alapon fehér hurokfolyatott rátétdíszítésű változatokat is (554., 704. (2), 762.). H.: 0,65–0,90 cm, átm.: 1–1,3 cm, hengeres furattal. A fenti változatoktól eltérő színösszetételű a 739. sír barna felületű, hat domború, fehér, egyrétegű dudoros és körülöttük 6×-os fehér, hurokfolyatott rátétdíszes, deformált lapított gömb alakú, bázisos hengeres furatú opak üvegyöngye.¹⁴⁴

¹³⁹ LŐRINCZY 2020, 23. kép 17.

¹⁴⁰ LŐRINCZY 2020, 293. kép 23.

¹⁴¹ LŐRINCZY 2020, 9. kép 19.

¹⁴² LŐRINCZY 2020, 176. kép 17.

¹⁴³ LŐRINCZY 2020, 9. kép 14.

¹⁴⁴ LŐRINCZY 2020, 316. kép 2.

4. kép. A szegvár-romdűlői avar kori temető gyöngytípusai. Négy-nyolc darab egyrétegű dudoros rátétdíszes opak üveggöngyök és variációi: 1: 586. sír; 2–4: 554. sír; 5: 665. sír; 6: 199. sír; 7: 762. sír; 8: 188. sír; Három darab kétrétegű dudoros rátétdíszes opak üveggöngyök: 9: 628. sír; 10: 88. sír; Négy-nyolc darab kétrétegű dudoros rátétdíszes opak üveggöngyök: 11: 740. sír; 12: 600. sír; 13: 939. sír; 14: 717. sír; 15: 692. sír; 16: 607. sír; 17: 717. sír; 18: 171. sír; 19: 717. sír; Négy és öt darab kétrétegű dudoros rátétdíszesek: 20: 71. sír; 21: 607. sír; 22: 559. sír; 23: 554. sír; 24: 692. sír; 25: 48. sír; 26: 607. sír; Három–nyolc darab kétrétegű dudoros és hurokfolyatott rátétdíszes opak üveggöngyök variációi: 27: 887. sír; 28: 692. sír; 29: 554. sír; 30: 717. sír; 31: 607. sír; 32: 554. sír; 33: 348. sír; 34: 171. sír; 35: 105. sír; 36: 718. sír; 37: 707. sír; 38: 628. sír; 39: 887. sír; 40: 141. sír; 41: 586. sír; 42: 714. sír. M: 1:1.

6 egyrétegű dudoros és 6×-os hullámvonal folytatott rátétdíszes (1) 48. sír: Szürkésfekete, matt, lukacsos felületen hat okkersárga lapos pont, illetve domború dudoros és körülöttük hatszoros fehér hullámvonal folytatott rátétdíszes, deformált lapított gömb alakú opak üvegyöngy, kónuszos furattal.¹⁴⁵

7 egyrétegű dudoros rátétdíszesek és változataik

7 egyrétegű dudoros és 7×-es hurokfolyatott rátétdíszes (1) 762. sír: Sötét vörösesbarna, fényes, lukacsos felületen hét apró, okkersárga dudoros és fehér 7×-en hurokfolyatott rátétdíszes, lapított gömb alakú opak üvegyöngy, bázisos, hengeres furattal.¹⁴⁶

7 egyrétegű dudoros és 4×-es hullámvonal folytatott rátétdíszes (1) 718. sír: Fehér, matt, kopott felületen 3,5×-es világoskék, hullámvonal folytatott és közöttük hét sötétvörös, lapos pont rátétdíszes, kónuszos furattal.¹⁴⁷

8 egyrétegű dudoros

8 egyrétegű dudoros és 8×-os hurokfolyatott rátétdíszes (1) 188. sír: Sötétvörös, fényes felületen 8 domború világossárga, dudoros és körülöttük 8×-os fehér, lapos hurokfolyatott rátétdíszes, hengeres furattal.¹⁴⁸

Kétrétegű dudoros rátétdíszes lapított gömb alakú opak üvegyöngyök (4. kép 9–41; 5. kép 1, 15–18)

3 kétrétegű dudoros (4. kép 9–18)

3 kétrétegű dudoros rátétdíszes lapított gömb alakú (26) 18 sír: 88., 740., 105., 171., 349., 600., 607.(2), 628., 692., 694., 704. (2), 717.(2), 717., 735., 742., 762., 862., 939., 968. H.: 0,4–1 cm, átm.: 0,7–1,6 cm, kónuszos vagy hengeres furattal. Két sírban barna alapon, három sírban sötétvöröses alapon kétrétegű dudoros díszes gyöngyök, 21 sírban fekete, szürkésfekete, illetve kettő sötét vörösesbarna alapon 3–3 fehér+világoskék, világos türkizkék kétrétegű szemes és fehér, illetve sárga (740.)¹⁴⁹ hurokfolyatott rátétdíszes lapított gömb alakú üvegyöngy került elő. A 628. sírban egy fehér, fényes, lukacsos felületen három domború sötétvörös+fehér, kétrétegű dudoros (szemes) rátétdíszes.¹⁵⁰

3 kétrétegű dudoros és 3×-os hurokfolyatott rátétdíszes lapított gömb alakú (6) 348., 493., 607., 692., 740., 887. sír: Sötétvörös, sötét vörösesbarna, sötétbarna és fekete alapon fehér+türkizkék, világoskék kétrétegű dudoros rátétdíszes. H.: 0,55–0,90 cm, átm.: 0,98–1,2 cm, hengeres vagy kónuszos furattal. A legnagyobb és egyedi példány a 887. sírból ismert: Sötétvörös, fényes felületen 3× okkersárga+fekete, kétrétegű dudoros (szemes) és 3×-os okkersárga, hurokfolyatott rátétdíszes, egyik oldalon bázisos furata kónuszos.¹⁵¹

4 kétrétegű dudoros rátétdíszesek (4. kép 20–24)

4 kétrétegű dudoros rátétdíszes lapított gömb alakú (39) 1., 48., 171., 172., 557., 665., 762., 347., 554., 607., 624., 639., 692., 693., 704., 707., 717., 735., 739., 741., 742., 862., 881., 890. sír. Többségük (23) fekete, szürkésfekete, vagy barna (6), sötét vörösesbarna (4) alapon 4–4 fehér+kék, világoskék, türkizkék kétrétegű dudoros rátétekkel. Az 1. sír sötétbarna színű gyöngyén a rátétek fehér+türkizöld színűek. H.: 0,18–1,40 cm, átm.: 0,45–1,52 cm, kónuszos vagy hengeres furattal. Ritka színezetű kétrétegű rátétdí-

¹⁴⁵ LŐRINCZY 2020, 23. kép 32.

¹⁴⁶ LŐRINCZY 2020, 342. kép 6.

¹⁴⁷ LŐRINCZY 2020, 295. kép 6.

¹⁴⁸ LŐRINCZY 2020, 117. kép 4.

¹⁴⁹ LŐRINCZY 2020, 315. kép 16.

¹⁵⁰ LŐRINCZY 2020, 247. kép 6.

¹⁵¹ LŐRINCZY 2020, 386. kép 14.

szesek három sírból említhetők. 171. sír: Fényes fekete felületen négy lapos világossárga+sötétvörös, kétrétegű szemes rátétdíszes, bázisos furata hengeres.¹⁵² 607. sír: Fekete, matt, lukacsos felületen, négy domború, törött fehér+sötétvörös kétrétegű dudoros (szemes) rátétdíszes, hengeres furata bázisos. 742. sír: Fekete, kopott, lukacsos felületen négy síkból kiugró, sötét vörösesbarna+fehér, kétrétegű dudoros (szemes) rátétdíszes, hengeres furattal.¹⁵³

4 kétrétegű dudoros rátétdíszesek és változataik (4. kép 29–35)

4 kétrétegű dudoros és 2 vonalfolyatott rátétdíszes lapított gömb alakú (1) 340. sír: Vörösesbarna, fényes felületen négy világossárga+fehér, lapos, kétrétegű dudoros (szemes) és a furatok körül 1–1 lapos, fehér vonalfolyatott rátétdíszes, kónuszos furattal a koponya jobb oldala mellől.¹⁵⁴

4 kétrétegű dudoros és 5 vonalfolyatott és 4×-es hurokfolyatott rátétdíszes lapított gömb alakú (1) 625. sír: Sötétbordós-barna, erősen lukacsos, kopott felületen öt csigavonalban vonalfolyatott rátétdíszes négy apró domború fehér+világossárga, kétrétegű dudoros (szemes) és körülöttük 4×-es világos türkizkék, hurokfolyatott rátétdíszes, hengeres furattal.¹⁵⁵

4 kétrétegű dudoros és 4×-es hurokfolyatott rátétdíszes lapított gömb alakú (27) 17., 81., 89., 105., 121., 171., 348., 349., 528., 554., 607., 628., 639., 717. (2), 739. (2), 751., 762., 862., 881., 945. sír: Többségük sötétvörös, vörösesbarna alapon 4–4 fehér+világoskék, türkizkék kétrétegű dudoros és fehér hurokfolyatott rátétdíszes. Kivétel a 881. sír egyik üveggyöngye, amelyen a hurokfolyatott dísz sárga. Kevés a fekete és barna árnyalatú gyöngytest (1–1: 81., 348., 862., 881. sír). H.: 0,4–1,2 cm, átm.: 0,62–1,7 cm, többségében hengeres furattal. Ritka példány említhető a 945. sírből. Fehér, érdes, szemcsés felületen négy fehér+áttetsző világoskék, kétrétegű szemes és körülöttük 4×-es áttetsző világoskék, hurokfolyatott rátétdíszes, deformált lapított gömb alakú opak üveggyöngy.¹⁵⁶

4 kétrétegű dudoros, 8×-os hullámvonal folytatott és 1 vonalfolyatott rátétdíszes lapított gömb alakú (1) 144 sír: Sötétbarna, érdes, lukacsos felületen négy síkból kiugró narancssárga+áttetsző zöld, kétrétegű dudoros (szemes) és körülöttük nyolcszoros narancssárga hullámvonal folytatott és közepükön egy sötétzöld, vonalfolyatott rátétdíszes, hengeres furattal.¹⁵⁷

5 kétrétegű dudoros rátétdíszesek (4. kép 25–26)

5 kétrétegű dudoros rátétdíszes lapított gömb alakú (12) 48., 349., 551., 554., 607., 624., 671., 707., 854. sír. Tíz gyöngy teste fekete, szürkés- vagy barnás fekete. A rátétek fehér+kék árnyalatúak, kivéve a 607. sír két opak üveggyöngyét, ahol a kétréteges dudorok színei fehér+barna. A 349. és 554. sírből ismert vörösesbarna, sötétvörös gyöngytestek, amelyek fehér+világoskék kétrétegű dudoros szemes díszítésűek. H.: 0,5–1,1 cm, átm.: 0,75–1,75 cm, hengeres vagy kónuszos furattal.

5 kétrétegű dudoros rátétdíszesek és változataik (4. kép 36–39)

5 kétrétegű dudoros és 4×-es hurokfolyatott rátétdíszes lapított gömb alakú (1) 17 sír: sötétvörös felületen öt, síkból kiugró, fehér+sötétzöld, kétrétegű szemes és körülöttük négyszeres domború, fehér hurokfolyatott rátétdíszű, deformált lapított gömb alakú opak üveggyöngy.¹⁵⁸

¹⁵² LŐRINCZY 2020, 103. kép 9.

¹⁵³ LŐRINCZY 2020, 316. kép 20.

¹⁵⁴ LŐRINCZY 2020, 174. kép 3.

¹⁵⁵ LŐRINCZY 2020, 240. kép 4.

¹⁵⁶ LŐRINCZY 2020, 428. kép 7.

¹⁵⁷ LŐRINCZY 2020, 93. kép 3.

¹⁵⁸ LŐRINCZY 2020, 9. kép 12.

5 kétrétegű dudoros és 5×-ös hurokfolyatott rátétdíszes lapított gömb alakú (22) 17., 48., 72., 89., 347., 348., 557., 607., 714., 718., 854., 869., 873., 887., 949. sír. A sötét vörösesbarna, sötétvörös gyöngytestek a gyakoribbak, kevesebben a fekete, szürkésfekete és a sötétbarna üveggyöngyök kerültek elő, melyeken fehér+világoskék, kék, türkizkék vagy világoszöld kétrétegű dudoros és fehér vagy világossárga (48.), illetve drapp (89.) hurokfolyatott rátétdíszek láthatók. H.: 0,4–1 cm, 0,8–1,6 cm, hengeres vagy kónuszos furattal. Ritkán előforduló gyöngyszem a 887. sír rövid gyöngysoráról ismert. Fehér, fényes, törött felületen öt (–2) domború fehér+világoszöld, irizáló felületű, kétrétegű dudoros (szemes) és 5×-ös fényáteresztő világos türkizkék, hurokfolyatott rátétdíszes, kónuszos furatában fekete elszíneződés.¹⁵⁹

5 kétrétegű dudoros 6×-os hurokfolyatott rátétdíszes lapított gömb alakú (1) 586. sír: Sötétvörös, matt, lukacsos, kopott felületen hat okkersárga+világoszöld, domború, kétrétegű szemes és körülöttük 6×-os hurokfolyatott, okkersárga rátétdíszes, enyhén kónuszos furattal.¹⁶⁰

Háromrétegű dudoros rátétdíszes lapított gömb alakú (4. kép 42)

4 háromrétegű dudoros rátétdíszes lapított gömb alakú (1) 714. sír: Fehér, matt, lukacsos, kopott felületen négy lapos sötét vörösesbarna+fehér+kék, irizáló felületű, háromrétegű dudoros (pávaszemes) rátétdíszes, bázisos, kónuszos furattal.

Lapított gömb alakú folytatott rátétdíszesek és változataik

1 vonalfolyatott rátétdíszes lapított gömb alakú (1) 553. sír: Szürkésfekete, matt, kopott felületen széles lapos, szürkésfehér, folytatott rátétdíszes, hengeres furattal.¹⁶¹

1 vonalfolyatott és 4×-es hurokfolyatott rátétdíszes lapított gömb alakú (1) 557. sír: Sötét vörösesbarna, fényes, kopott, lukacsos felületen 4×-es fehér, hurokfolyatott rátét és rajtuk 1 világos türkizkék, vonalfolyatott rátétdíszes, bázisos furata hengeres.¹⁶²

1 vonalfolyatott és 5×-ös hurokfolyatott rátétdíszes lapított gömb alakú (1) 586. sír: Sötét vörösesbarna, fényes, lukacsos felületen 5×-ös hurokfolyatott, fehér, domború, dudoros rátétdísz, közepén körbefutó okkersárga, domború vonalfolyatott rátétdíszes, enyhén kónuszos furattal.¹⁶³

1 vonalfolyatott és 6×-os hurokfolyatott rátétdíszes lapított gömb alakú (2) 199., 554. sír: Sötét vörösesbarna, fényes felületen 6×-os lapos fehér hurokfolyatott és ezek közepén keresztülhúzott, világossárga, sárga, vonalfolyatott rátétdíszesek, kónuszos furattal.¹⁶⁴

1 vonalfolyatott és 7×-es hurokfolyatott rátétdíszes lapított gömb alakú (4) 48. sír: Sötét vörösesbarna, matt, kopott felületen hétszeres sárgásfehér hurokfolyatású, a minta közepén egy sárgásfehér, lapos vonalfolyatott rátétdíszes, egyik oldalán bázisos furata hengeres.¹⁶⁵ 192. sír: Sötétvörös, fényes felületen 7×-es, széles fehér, hurokfolyatott rátét és közepén világossárga vonalfolyatott rátétdíszes, kónuszos furattal.¹⁶⁶ 794. sír: Sötét vörösesbarna, matt, kopott felületen 7×-es fehér, hurokfolyatott és a gyöngytest közepén egy széles okkersárga, vonalfolyatott rátétdíszes, hengeres furattal.¹⁶⁷ 854. sír: Sötétvörös felületen fehér,

¹⁵⁹ LŐRINCZY 2020, 386. kép 15.

¹⁶⁰ LŐRINCZY 2020, 234. kép 12.

¹⁶¹ LŐRINCZY 2020, 218. kép 8.

¹⁶² LŐRINCZY 2020, 230. kép 10.

¹⁶³ LŐRINCZY 2020, 234. kép 9.

¹⁶⁴ LŐRINCZY 2020, 127. kép 7.

¹⁶⁵ LŐRINCZY 2020, 23. kép 10.

¹⁶⁶ LŐRINCZY 2020, 120. kép 9.

¹⁶⁷ LŐRINCZY 2020, 351. kép 5.

7×-en hurokfolyatott és közepén világossárga, vonalfolyatott rátétdíszes, bázisos furata hengeres.¹⁶⁸

3 vonalfolyatott rátétdíszes lapított gömb alakú (1) 898. sír: Sötétvörös, fényes felületen három fehér vonalfolyatás csigavonalban, kónuszos furatának egyik széle törött.¹⁶⁹

3 vonalfolyatott és 3×-os hullámvonal folytatott rátétdíszes lapított gömb alakú (1) 551. sír: Sötét vörösesbarna, fényes, kopott, lukacsos felületen három fehér, csigavonalban vonalfolyatott és rajtuk 3×-os világoskék, hullámvonal folytatott rátétdíszes, hengeres furata bázisos.

4 vonalfolyatott rátétdíszes lapított gömb alakú (1) 554. sír: Okkersárga, porózus, matt, lukacsos felületen négy sötétzöld, fényes felületű, csigavonalban vonalfolyatott rátétdíszes, hengeres furattal.¹⁷⁰

5 vonalfolyatott és 4×-es hullámvonal-folyatott rátétdíszes lapított gömb alakú (1) 557. sír: Sötét vörösesbarna, matt, kopott, lukacsos felületen öt lapos, fehér, csigavonalban vonalfolyatott és rajtuk 4×-es, világoskék hullámvonal folytatott rátétdíszes, furata bázisos, hengeres.¹⁷¹

Lapított gömb alakú, hurok- és hullámvonal folytatott rátétesek és változataik

3×-os hurokfolyatott rátétdíszes (1) 737. sír: Barna, lukacsos, kopott, enyhén irizáló felületű, 3× hosszán elnyújtott hurokfolyatású fehér rátétdíszes, hengeres furattal.¹⁷²

4×-es hurokfolyatott rátétdíszes (2) 286. sír: Fényes fekete, lukacsos felületen vékony fehér, kopott felületű hurokfolyatott rátétdíszes (amely néhol már csak hullámvonal), egyik oldalán bázisos furata kónuszos.¹⁷³ 554. sír: Sötétvörös, lukacsos felületen 4×-es fehér, hurokfolyatott rátétdíszes, lapított gömb/gömb alakú, opak üveggyöngy, hengeres furattal.¹⁷⁴

5×-ös hurokfolyatott rátétdíszes (5) 48., 127., 740. sír: Sötét vörösesbarna, sötétvörös és vörösesbarna alapon 5×-ös világossárga, okkersárga, sárga hurokfolyatott rátétdíszes. 665. sír: Sötétszürke–barna felületen 5×-ös, lapos, fehér, hurokfolyatott rátétdíszes, kónuszos furattal.¹⁷⁵ 334. sír: Fényes fekete felületen 5×-ös sötétvörös, mélyen bevésődött, erősen kikopott hurokfolyatott rátétdíszes, hengeres furattal.¹⁷⁶

6×-os hurokfolyatott rátétdíszes (1) 935. sír: Sötét vörösesbarna, fényes felületen 6×os fehér, hurokfolyatott rátétdíszes, kónuszos furatában fekete elszíneződés.¹⁷⁷

7×-es hurokfolyatott rátétdíszes (1) 858. sír: Fekete felületen fehér 7×-es hullámvonal-folyatott rátétdíszes, kónuszos furattal.¹⁷⁸

8×-os hurokfolyatott rátétdíszes (1) 600. sír: Fehér, fényes, lukacsos alapon 8×-os hurokfolyatott, világos türkiz zöld rátétdíszes, hengeres furattal.¹⁷⁹

3×-os hullámvonal-folyatott rátétdíszes (1) 115. sír: Fényes fekete felületen háromszoros fehér hullámvonal-folyatott rátétdíszes, hengeres furattal.

4×-es hullámvonal-folyatott rátétdíszes (1) 749. sír: Fekete, lukacsos felületen 4×-es fehér, hullámvonal folytatott rátétdíszes, hengeres furattal.¹⁸⁰

¹⁶⁸ LŐRINCZY 2020, 363. kép 5.

¹⁶⁹ LŐRINCZY 2020, 398. kép 10.

¹⁷⁰ LŐRINCZY 2020, 224. kép 34.

¹⁷¹ LŐRINCZY 2020, 230. kép 12.

¹⁷² LŐRINCZY 2020, 315. kép 16.

¹⁷³ LŐRINCZY 2020, 136. kép 14.

¹⁷⁴ LŐRINCZY 2020, 224. kép 29.

¹⁷⁵ LŐRINCZY 2020, 258. kép 10.

¹⁷⁶ LŐRINCZY 2020, 156. kép 5.

¹⁷⁷ LŐRINCZY 2020, 422. kép 8.

¹⁷⁸ LŐRINCZY 2020, 368. kép 5.

¹⁷⁹ LŐRINCZY 2020, 235. kép 7.

¹⁸⁰ LŐRINCZY 2020, 321. kép 3.

Gyűrű alakú rátétdíszes opak üveggyöngyök

3 egyrétegű dudoros rátétdíszes gyűrű alakú (1) 898. sír: Sötétbarna felületen 3 okkersárga egyrétegű dudoros rátétdíszes, gyűrű alakú opak üveggyöngy, hengeres furattal.

4 egyrétegű dudoros rátétdíszes gyűrű alakú (2) 639. sír: Barna, sárgásan irizáló felületen négy szürkésfehér, dudoros rátétdíszes deformált gyűrű alakú opak üveggyöngy fél töredéke, furata hengeres.¹⁸¹
931. sír: Sötétvörös felületen négy (-2) okkersárga, domború, dudoros rátétdíszes lapított gömb alakú opak üveggyöngy töredéke, hengeres furatában feketés elszíneződés.¹⁸²

4 kétrétegű dudoros rátétdíszes gyűrű alakú (1) 945. sír: Fekete, érdes, matt, lukacsos felületen négy domború, fehér+világoskék, kétrétegű dudoros (szemes) rátétdíszes, gyűrű alakú opak üveggyöngy, kónuszos furattal.¹⁸³

IKER LAPÍTOTT GÖMB ALAKÚ RÁTÉTDÍSZESEK (II.)

Egyrétegű dudoros iker lapított gömb alakú rátétdíszesek

3 egyrétegű dudoros rátétdíszes iker lapított gömb (1) 172. sír: Türkiz zöld, érdes, matt, irizáló felületen három világossárga, domború dudoros rátétdíszes, hengeres furattal.¹⁸⁴

3 egyrétegű dudoros és 3×-os hurokfolyatott rátétdíszes ikerlapított gömb (1) 714. sír: Sötét vörösesbarna, irizáló felületen 3–3 domború, fehér dudoros és 3–3×-os fehér, hurokfolyatott rátétdíszes, bázisos, hengeres furattal.¹⁸⁵

4 egyrétegű dudoros rátétdíszes iker lapított gömb alakú (9) Főleg női sírokból kerültek elő. Sötétvörös alapon 4 fehér, fekete alapon sárga vagy fehér, illetve sötétbarna alapon okkersárga négy egyrétegű dudoros rátétdíszes. H.: 0,6–1,55 cm, átm.: 0,55–1,52 cm, többnyire kónuszos furattal.

4 egyrétegű dudoros és 4×-es hurokfolyatott rátétdíszes iker lapított gömb alakú (6) 347., 554., 717., 762. sír. 347. sír: Sötétbarna, fényes, lukacsos felületen 4–4 fehér dudoros és körülöttük 4–4×-es fehér, hurokfolyatott rátétdíszes, egyik oldalán bázisos furata kónuszos.¹⁸⁶ 554., 717., 762. sír: Sötét vörösesbarna alapon 4–4 szürkésfehér, fehér egyrétegű dudoros és 4–4×-es okkersárga, világossárga (762.) hurokfolyatott rátétdíszes iker lapított gömb alakúak. H.: 0,65–1,65 cm, átm.: 1,05–1,45 cm.

5 egyrétegű dudoros rátétdíszes iker lapított gömb alakú (1) 72. sír: Sötét vörösesbarna, fényes, lukacsos felületen öt–öt fehér+világoskék, kétrétegű, síkból kiugró szemes rátétdíszes, bázisos, kónuszos furattal.¹⁸⁷

5 egyrétegű dudoros és 5×-ös hurokfolyatott rátétdíszes iker lapított gömb alakú (7) Az 51., 554., 694., 745. sírban sötét vörösesbarna vagy vörös alapon 5–5 fehér egyrétegű dudoros és 5–5×-ös fehér hurokfolyatott rátétdíszesek. H.: 0,75–1,7 cm, átm.: 0,75–1,7 cm. 735. sír: Sötét vörösesbarna, matt, lukacsos felületen öt–öt világossárga (3 kiesett) lapos pont és körülöttük 5–5×-ös fehér, lapos hurokfolyatott rátétdíszes, hengeres furattal.¹⁸⁸

¹⁸¹ LŐRINCZY 2020, 250. kép 23.

¹⁸² LŐRINCZY 2020, 411. kép 32.

¹⁸³ LŐRINCZY 2020, 428. kép 9.

¹⁸⁴ LŐRINCZY 2020, 104. kép 13.

¹⁸⁵ LŐRINCZY 2020, 293. kép 10.

¹⁸⁶ LŐRINCZY 2020, 178. kép 4.

¹⁸⁷ LŐRINCZY 2020, 38. kép 40.

¹⁸⁸ LŐRINCZY 2020, 296. kép 10.

Kétrétegű dudoros iker lapított gömb alakú rátétdíszesek

4 kétrétegű dudoros rátétdíszes iker lapított gömb alakú (5) Fekete (48., 72., 902.) vagy sötét vörösbarna (762.) alapon fehér+világoskék vagy türkizkék kétrétegű dudoros rátétdíszesek. H.:1,09–1,41 cm, átm.: 0,74–1,5 cm.

4 kétrétegű dudoros és 4×-es hurokfolyatott rátétdíszes iker lapított gömb alakú (2) 639. sír: Szürkésbarna, lukacsos, irizáló felületen négy (–4) apró, síkból kiugró, szürkésbarna+kék, kétrétegű dudoros (szemes) és körülöttük 4×es vékony, világossárga, hurokfolyatott rátétdíszes, iker lapított gömb alakú opak üveggyöngy, kónuszos furattal.¹⁸⁹ 738. sír: Sötét vörösbarna, fényes felületen 4–4, síkból kiugró fehér+világoskék, kétrétegű dudoros (szemes) és fehér 4–4×-es hurokfolyatott rátétdíszes, iker lapított gömb alakú opak üveggyöngy kónuszos furattal.¹⁹⁰

5 kétrétegű dudoros rátétdíszes iker lapított gömb alakú (1) 72. sír: Sötét vörösbarna, fényes, lukacsos felületen 5–5 fehér+világoskék, kétrétegű, síkból kiugró szemes rátétdíszes, bázisos, kónuszos furattal.¹⁹¹

5 kétrétegű dudoros és 5×-ös hurokfolyatott rátétdíszes iker lapított gömb alakú (1) 873. sír: Sötét vörösbarna, matt felületen 5–5 fehér+fényáteresztő türkizkék, kétrétegű dudoros (szemes) és fehér 5–5×-ös hurokfolyatott rátétdíszes deformált iker lapított gömb alakú opak üveggyöngy.¹⁹² Hengeres furata az egyik oldalon bázisos.

Folyatott és hurokfolyatott rátétes iker lapított gömb alakú

2 vonalfolyatott és 5×-os hurokfolyatott rátétes iker lapított gömb alakú (1) 762. sír: Sötétvörös, fényes, lukacsos felületen 6–6× fehér, hurokfolyatott rátétes és felületük közepén 1–1 okkersárga, vonalfolyatott rátétdíszes, iker lapított gömb alakú opak üveggyöngy, bázisos furata kónuszos.¹⁹³

HENGERES RÁTÉTDÍSZESEK (III.)

Hosszú henger alakú rátétdíszesek

4 kétrétegű dudoros és 2 vonalfolyatott rátétdíszes hosszú henger (1) 89. sír: Sötétvörös, fényes, lukacsos felületen öt, síkból kiugró, világoskék+áttetsző világos türkiz zöld, kétrétegű szemes és a bázisos furatok körül 1–1 okkersárga, folytatott rátétdíszes, rövid henger alakú opak üveggyöngy, kónuszos furattal.¹⁹⁴

1 vonalfolyatott rátétdíszes hosszú henger (1) 893. sír: Sötétzöld, sárgásan irizáló felületű, henger alakú opak üveggyöngy, hengeres furattal, amelynek közepén 1 mm széles borda fut körbe.¹⁹⁵

3×-os hurokfolyatott rátétdíszes hosszú henger (1) 134. sír: Sötét vörösbarna, fényes irizáló felületen háromszoros sárga, hurokfolyatott rátétdíszes kónuszos furattal.¹⁹⁶

5×-ös hurokfolyatott rátétdíszes hosszú henger (1) 126. sír: Fényes fehér felületen ötszörös áttetsző világoskék, hurokfolyatott rátétdíszes kónuszos furattal.¹⁹⁷

¹⁸⁹ LŐRINCZY 2020, 250. kép 70.

¹⁹⁰ LŐRINCZY 2020, 313. kép 7.

¹⁹¹ LŐRINCZY 2020, 38. kép 40.

¹⁹² LŐRINCZY 2020, 376. kép 4.

¹⁹³ LŐRINCZY 2020, 342. kép 4.

¹⁹⁴ LŐRINCZY 2020, 52. kép 19.

¹⁹⁵ LŐRINCZY 2020, 392. kép 10.

¹⁹⁶ LŐRINCZY 2020, 84. kép 18.

¹⁹⁷ LŐRINCZY 2020, 79. kép 6.

6×-os hurokfolyatott rátétdíszes hosszú henger (1) 126. sír: Fényes barna felületen hatszoros fehér, lapos hurokfolyatott rátétdíszes, kónuszos furattal.¹⁹⁸

Rövid henger alakú rátétdíszesek

2 egyrétegű dudoros és 5×-ös hurokfolyatott rátétes rövid henger (1) 607. sír: Sötét vörösesbarna, matt, kopott felületen négy domború, okkersárga dudoros és körülöttük 5×-ös szürkésfehér, hurokfolyatott rátétdíszes, kónuszos furattal.

3 egyrétegű dudoros rátétdíszesek (4) 7., 586., 663., 717. sír: Fekete és szürkésfekete alapon 3 okkersárga egyrétegű dudoros rátétdíszes rövid henger alakú opak üveggyöngyök hengeres furattal. H.: 0,6–0,75 cm, átm.: 0,95–1,25 cm.

3 egyrétegű dudoros, 3 egyrétegű dudoros és 1 vonalfolyatott rátétdíszes rövid henger (1) 94. sír: Szürkésfekete, pusztuló, érdes, kopott felületen három, síkból kiugró, szürkésfehér, dudoros, közöttük három okkersárga pont és az egyik oldalon, a furat körül egy fehér, vonalfolyatott rátétdíszes bázisos, furata hengeres.

3 egyrétegű dudoros és 3×-os hurokfolyatott rátétes rövid henger (3) 148. sír: Fekete, érdes, fényes felületen három (–1) lapos világossárga, dudoros és körülöttük háromszoros világossárga, kopott, porózus felületű, téglalapszerűen hurokfolyatott rátétdíszesek, kónuszos furattal.¹⁹⁹

3 egyrétegű dudoros és 3 vonalfolyatott rátétes rövid henger (1) 881. sír: Fekete felületen három lapos, okkersárga pont és körülöttük 3×-os fehér, hullámvonal folytatott rátétdíszes, bázisos, hengeres furattal.

4 egyrétegű dudoros rátétdíszes rövid henger (10) Fehér felületen világoskék, barna felületen kék, sötétvörös, barna, szürke vagy fekete felületen 4–4 fehér, vagy sárga egyrétegű dudoros rátétdíszesek, kónuszos vagy hengeres furattal. H.: 0,5–0,9 cm, átm.: 0,7–1,3 cm.

4 egyrétegű dudoros és 4 egyrétegű dudoros rátétdíszes rövid henger (1) 717. sír: Sötét vörösesbarna felületen 4 (–3) szürkésfehér, dudoros és 4 okkersárga, pont rátétdíszes, hengeres furattal.²⁰⁰

4 egyrétegű dudoros és 2 vonalfolyatott rátétdíszes rövid henger (4) 607., 625. (2), 707. sír: Fekete felületen 4 egyrétegű dudoros és fehér vonalfolyatott rátétdíszes rövid henger alakú opak üveggyöngy. Fekete, sötétbarna és sötét bordó felületen világossárga, okkersárga egyrétegű dudoros és 2 fehér vonalfolyatott rátétdíszesek, kónuszos vagy hengeres furattal. H.: 0,55–1,3 cm, átm.: 0,88–1 cm.

4 egyrétegű dudoros, 4 egyrétegű dudoros és 2 vonalfolyatott rátétes rövid henger (1) 717. sír: Sötét vörösesbarna felületen 4 szürkésfehér dudoros, 4 okkersárga pont és a furatok körül 1–1 szürkésfehér vonalfolyatott rátétdíszes opak üveggyöngy töredék, hengeres furattal.²⁰¹

4 egyrétegű dudoros és 4×-es hurokfolyatott rátétdíszes rövid henger (21) 48., 51., 72., 91., 346., 551., 559., 600., 604., 607., 655., 694., 707., 714., 854., 945. sír: Szürkésfekete (714.), sötét vörösesbarna és sötétbarna alapon fehér egyrétegű dudoros és sárga, világossárga 4×-es hurokfolyatott rátétdíszesek, hengeres vagy kónuszos furattal (72., 551., 607., 655, 694., 707., 854.). H.: 0,5–1,3 cm, átm.: 0,5–1,5 cm. 600. sír: Sötét vörösesbarna, fényes, lukacsos felületen 4 apró, okkersárga pont rátét és körülöttük 4×-es domború, fehér hurokfolyatott rátétdíszes, bázisos kónuszos furattal.²⁰²

5 egyrétegű dudoros rátétdíszes rövid henger (3) 17. sír: Sötétvörös felületen 5 enyhén domborodó, fehér dudoros rátétdíszű, hengeres furattal. 48. sír: Fekete felületen 5 okkersárga, széles, lapos felületű pont rátétdíszes, bázisos furata kónuszos. 830. sír: Sötétszürke, matt, kopott, lukacsos felületen 5, síkból kiugró sárgásfehér, dudoros rátétdíszes, kónuszos furattal.²⁰³

¹⁹⁸ LŐRINCZY 2020, 79. kép 4.

¹⁹⁹ LŐRINCZY 2020, 95. kép 2.

²⁰⁰ LŐRINCZY 2020, 294. kép 24.

²⁰¹ LŐRINCZY 2020, 294. kép 14.

²⁰² LŐRINCZY 2020, 235. kép 8.

²⁰³ LŐRINCZY 2020, 9. kép 13, 23. kép 8, 356. kép 12.

5 egyrétegű dudoros és 1 vonalfolyatott rátétdíszes rövid henger (1) 794. sír: Sötét vörösesbarna, matt, kopott felületen, 5 dudoros és a bázisos furat körül egy fehér vonalfolyatott rátétdíszes, hengeres furattal.²⁰⁴

5 egyrétegű dudoros és 5×-ös hurokfolyatott rátétes rövid henger (11) 48., 72., 557. (2), 582., 607., 694., 830., 881., 898., 945. sír. Sötétvörös, sötét vörösesbarna és sötétbarna (830.) felületen fehér vagy okkersárga (898.) egyrétegű dudoros és 5×-ös fehér vagy okkersárga (72., 557., 694, 830.) hurokfolyatott rátétdíszesek, többnyire hengeres furattal. H.: 0,48–1 cm, átm.: 0,75–1,45 cm.

6 egyrétegű dudoros és 6×-os hurokfolyatott rátétes rövid henger (1) 493. sír: Sötét vörösesbarna, fényes felületen 6 sárga lapos, apró pont és körülöttük 6×-os fehér, lapos hurokfolyatott rátétdíszes, bázisos furata hengeres.²⁰⁵

Kétrétegű dudoros rátétdíszes rövid henger alakúak

3 kétrétegű dudoros, 3 egyrétegű dudoros, 2 vonalfolyatott rátétdíszes rövid henger (1) 902. sír: Fekete, kopott, lukacsos felületen 3 domború, fehér+világoskék, kétrétegű szemes és közöttük három (–1) lapos okkersárga pont rátét és furata körül 1–1 fehér, vonalfolyatott rátétdíszes.

3 kétrétegű dudoros és 3×-os hurokfolyatott rátétdíszes rövid henger alakú (1) 717. sír: Sötét vörösesbarna felületen 3 domború fehér+türkizkék, kétrétegű dudoros (szemes) és körülöttük 3×-os fehér, hurokfolyatott rátétdíszes, hengeres furattal.²⁰⁶

4 kétrétegű dudoros rátétdíszes (11) 88., 607.(3), 639., 707., 862. (2), 881. (3) sír: Fekete, szürkésfekete (862.) felületen, 4-4 fehér+sötétvörös (607.), fehér+világoskék, -türkizkék, vagy -zöld kétrétegű dudoros (szemes) rátétdíszesek. H.: 0,5–1 cm, átm.: 0,6–1,4 cm, kónuszos vagy hengeres furattal.

4 kétrétegű dudoros és 4×-es hurokfolyatott rátétdíszes rövid henger alakú (8) 141., 557., 559., 607. (2), 717., 862., 898. sír. Vörösesbarna, sötét vörösesbarna, barna, szürkésfekete, fekete gyöngytesten 4-4 fehér+világoskék, -türkizkék, -zöld, zöld kétrétegű dudoros és fehér hurokfolyatott rátétdíszes opak üvegyöngyök. H.: 0,4–1,1 cm, átm.: 0,4–1,2 cm, hengeres vagy kónuszos furattal. Egyedi színösszetételű a fehér, lukacsos, kopott felületen 4 domború, sötétvörös, dudoros fehér+irizáló világoskék, kétrétegű szemes rátét és körülöttük 4×-es hurokfolyatott, világoskék rátétdíszes rövid henger alakú opak üvegyöngy, bázisos furata hengeres.²⁰⁷

5 kétrétegű dudoros és 5×-ös hurokfolyatott rátétdíszes rövid henger alakú (10) 48., 535., 607., 639., 707., 738., 757. sír. Sötétbarna (607.), sötét vörösesbarna, fekete (738.) felületen 5 fehér+világoskék vagy -türkizkék, kétrétegű dudoros (szemes) és körülöttük 5×-en hurokfolyatott fehér vagy világossárga (707.), okkersárga (757.) rátétdíszesek. H.: 0,5–1,75 cm.

Folyatott és hurokfolyatott rátétdíszes rövid henger alakúak

1 vonalfolyatott és 5×-ös hurokfolyatott rátétdíszes rövid henger alakú (2) 347. sír: Sötétvörös felületen 5×-ös fehér, lapos hurokfolyatott és a dísz közepén sárga vonalfolyatott rátétdíszes rövid henger alakú opak üvegyöngy, egyik oldalán bázisos furata kónuszos. 607. sír: Sötétvörös, matt, lukacsos felületen 5×-ös domború sárgásfehér hurokfolyatott és közepén okkersárga, vonalfolyatott rátétdíszes rövid henger alakú opak üvegyöngy, bázisos furata kónuszos.²⁰⁸

²⁰⁴ LŐRINCZY 2020, 351. kép 4.

²⁰⁵ LŐRINCZY 2020, 190. kép 4.

²⁰⁶ LŐRINCZY 2020, 294. kép 22.

²⁰⁷ LŐRINCZY 2020, 231. kép 7.

²⁰⁸ LŐRINCZY 2020, 178. kép 9, 237. kép 60.

1 vonalfolyatott és 7×-es hurokfolyatott rátétdíszes rövid henger alakú (1) 48. sír: Sötét vörösesbarna, fényes felületen hétszeres fehér, hurokfolyatott rátétdísz közepén 1 okkersárga vonalfolyatott rátétdíszes, rövid henger alakú opak üveggyöngy, egyik oldalán bázisos, másikon behúzódo bázisú, hengeres furatában fekete elszíneződés.²⁰⁹

4 vonalfolyatott és 3×-os hullámvonal folytatott rátétdíszes rövid henger alakú (1) 586. sír: Sötét vörösesbarna, matt, lukacsos felületen 4 fehér, vonalfolyatott és felületén 3×-os világos türkizzöld, hullámvonal folytatott rátétdíszes deformált rövid henger alakú opak üveggyöngy, bázisos furata hengeres.²¹⁰

4×-es hurokfolyatott rátétdíszes rövid henger alakú (2) 346. sír: Fekete, fényes felületen 4×-es fehér, hurokfolyatott rátétdíszes rövid henger alakú opak üveggyöngy, hengeres furatának szélei egyenesen levágottak.²¹¹ 862. sír: Sötétvöröses, fényes felületen 4 domború dudoros és körülöttük 4×-es barnás okkersárga, kopott felületű, hurokfolyatott rátétdíszes, deformált lapított gömb alakú opak üveggyöngy, kónuszos furattal.

5×-ös hurokfolyatott rátétdíszes rövid henger alakú (1) 347. sír: Fényes fekete, lukacsos felületen 5×-ös fehér, lapos hurokfolyatott rátétdíszes rövid henger alakú opak üveggyöngy, egyik oldalán bázisos furata hengeres.²¹²

6×-os hurokfolyatott rátétdíszes rövid henger alakú (1) 757. sír: Fehér felületen 6×-os világoszöld, hurokfolyatott rátétdíszes, rövid henger alakú opak üveggyöngy, kónuszos furatában fekete elszíneződés.²¹³

7×-es hurokfolyatott rátétdíszes rövid henger alakú (1) 334. sír: Sötétvörös felületen 7×-es fehér hurokfolyatott rátétdíszes deformált rövid henger alakú opak üveggyöngy, hengeres furattal.²¹⁴

8×-os hurokfolyatott rátétdíszes rövid henger alakú (1) 625. sír: Sötétvörös felületen 8×-os fehér, hurokfolyatott rátétdíszes rövid henger alakú opak üveggyöngy, bázisos, hengeres furatában fehér anyag.

Korong alakú rátétdíszes opak üveggyöngyök

3 egyrétegű dudoros rátétdíszes korong alakú (2) 540. sír: Fekete, fényes, lukacsos felületen 3, síkból kiugró, szürkés sárga, dudoros rátétdíszű rövid hengeres opak üveggyöngy, hengeres furattal. 968. sír: Fekete, matt felületen 3 okkersárga, dudoros rátétdíszes korong alakú opak üveggyöngy, kónuszos furattal.²¹⁵

Hordó alakú rátétdíszes opak üveggyöngyök

3 egyrétegű dudoros rátétdíszes hordó alakú (1) 127. sír: Barnás fekete, matt, érdes, kopott felületű felületen 3 domború világossárga egyrétegű dudoros rátétdíszes, deformált hordó alakú opak üveggyöngy, bázisos furata hengeres.²¹⁶

4 kétrétegű dudoros rátétdíszes hordó alakú (1) 91. sír: Fényes feketésbarna, lukacsos, kopott felületen 4, síkból kiugró, fehér+fekete, kétrétegű szemes rátétdíszes, hordó alakú opak üveggyöngy, bázisos, hengeres furattal.²¹⁷

7×-es hurokfolyatott rátétdíszes hordó alakú (1) 493. sír: Sötétbarna felületen 7×-es fehér, lapos hurokfolyatott rátétdíszes henger-hordó alakú opak üveggyöngy, kónuszos furattal.²¹⁸

²⁰⁹ LŐRINCZY 2020, 23. kép 16.

²¹⁰ LŐRINCZY 2020, 234. kép 15.

²¹¹ LŐRINCZY 2020, 176. kép 19.

²¹² LŐRINCZY 2020, 177. kép 8.

²¹³ LŐRINCZY 2020, 320. kép 11.

²¹⁴ LŐRINCZY 2020, 156. kép 6.

²¹⁵ LŐRINCZY 2020, 211. kép 2, 439. kép 7.

²¹⁶ LŐRINCZY 2020, 80. kép 13.

²¹⁷ LŐRINCZY 2020, 56. kép 5.

²¹⁸ LŐRINCZY 2020, 190. kép 8.

RÁTÉTDÍSZES KÚPFÉLÉK (V.) (5. kép 34–38)

Kúp alakú egy- és kétrétegű dudoros rátétdíszesek

4 egyrétegű dudoros rátétdíszes kúp alakú (1) 694. sír: Sötét szürkésbarna, kopott, irizált, lukacsos felületen 4 szürkésfehér, domború dudoros rátétdíszű, kúpszerűen deformált opak üveggyöngy, kónuszos furattal.

4 kétrétegű dudoros rátétdíszes kúp alakú (1) 559. sír: Szürkésfekete, kopott, fényes felületen 4, síkból kiugró, sötétvörös+fehér, kétrétegű szemes rátétdíszes, kúp alakú opak üveggyöngy, bázisos furata hengeres.²¹⁹

Csonkakúp alakú egy- és kétrétegű dudoros rátétdíszesek

4 egyrétegű dudoros és 4×-es hurokfolyatott rátétdíszes kúp alakú (2) 48. sír: Sötét vörösésbarna, fényes felületen 4 domború, szürkésfehér dudoros és körülöttük négyszeres szélesen elfolyatott okkersárga hurokfolyatott rátétdíszes, deformált csonkakúp alakú opak üveggyöngy, behúzódnak bázisú furata kónuszos. 898. sír: Barnásszürke, matt felületen 4 domború, fehér dudoros és körülöttük 4×-es szétfolyt, okkersárga hurokfolyatott rátétdíszes, deformált csonka kúp alakú opak üveggyöngy, kónuszos furattal.²²⁰

4 kétrétegű dudoros rátétdíszes csonkakúp (1) 554. sír: Szürkésfekete felületen 4 domború sötétvörös+fehér, kétrétegű szemes rátétdíszes, csonkakúp alakú, opak üveggyöngy, bázisos, hengeres furattal.²²¹

4 kétrétegű dudoros és 4×-es hurokfolyatott rátétdíszes kúp alakú (1) 945. sír: Sötét vörösésbarna felületen 4×-es fehér hurokfolyatott és közepükön barnássárga vonalfolyatott rátétdíszes, deformált lapított gömb/csonkakúp alakú opak üveggyöngy, kónuszos furattal.²²²

Hosszú bikónikus alakú rátétdíszesek

6 egyrétegű dudoros és 7×-es hurokfolyatott rátétdíszes (1) 493. sír: Sötét vörösésbarna, fényes felületű alapon 6 apró világossárga dudoros és körülöttük 7×-en hurkolt szürkésfehér, domborodó, fényes felületű hurokfolyatott rátétdíszű, enyhén kónuszos, bázisos furattal.²²³

1 vonalfolyatott és 4×-es hullámvonal folyatott rátétdíszes (1) 134. sír: Sötét vörösésbarna, fényes felületen 4×-es fehér, hullámvonal-folyatott és közepén, a gyöngy tengelyére merőlegesen sárga vonalfolyatott rátétdíszes, kónuszos furattal.²²⁴

4×-es hullámvonal-folyatott rátétdíszes (1) 134. sír: Sötét vörösésbarna, fényes felületen 4×-es sárga, szétfolyó hullámvonal-folyatott rátétdíszes, hosszú bikónikus alakú opak üveggyöngy, kónuszos furattal.²²⁵

Rövid bikónikus alakú rátétdíszesek

5 egyrétegű dudoros és 5×-ös hurokfolyatott rátétdíszes rövid bikónikus (1) 493. sír: Sötét vörösésbarna, fényes felületű alapon 5 fehér, lapos, porózus pont rátétdísz, körülöttük 5×-en hurkolt szürkésfehér, lapos, fényes felületű hurokfolyatott rátétdíszítésű deformált bikónikus opak üveggyöngy, enyhén kónuszos, bázisos furattal.²²⁶

²¹⁹ LŐRINCZY 2020, 231. kép 4.

²²⁰ LŐRINCZY 2020, 23. kép 34, 398. kép 118.

²²¹ LŐRINCZY 2020, 224. kép 35.

²²² LŐRINCZY 2020, 428. kép 8.

²²³ LŐRINCZY 2020, 190. kép 15.

²²⁴ LŐRINCZY 2020, 84. kép 17.

²²⁵ LŐRINCZY 2020, 84. kép 16.

²²⁶ LŐRINCZY 2020, 190. kép 17.

5. kép. A szegvár-ormodülői avar kori temető gyöngytípusai. Négy darab kétrétegű dudoros, nyolcszoros hullámvonalfolyatott és egy vonalfolyatott rátétdíszű üvegyöngy: 1: 144. sír; Egyrétegű dudoros és vonalfolyatott rátétdíszes üvegyöngyök: 2: 625. sír; 3: 607. sír; 4: 346. sír; 5: 17. sír; 6: 347. sír. 7: 48. sír; 8: 48. sír; 9: 554. sír; 10: 625. sír; Egyrétegű dudoros és hullámvonalfolyatott rátétdíszes üvegyöngyök: 11: 48. sír; 12: 762. sír; 13: 554. sír; 14: 718. sír; Kétrétegű dudoros és vonalfolyatott rátétdíszes üvegyöngyök: 15: 714. sír; 16: 340. sír. Egy- és kétrétegű dudoros és vonalfolyatott rátétdíszes üvegyöngyök: 17: 902. sír; Négy darab kétrétegű dudoros és hullámvonalköteg-folyatott rátétdíszítésű üvegyöngy: 18: 714. sír; Hurokfolyatott (egymás keresztező hullámvonallal) rátétdíszes üvegyöngyök: 19: 600. sír; 20: 554. sír; 21: 347. sír; 22: 935. sír; Hurokfolyatott (egymás keresztező hullámvonallal) és egy vonalfolyatott rátétdíszes üvegyöngyök: 23: 557. sír; 24: 586. sír; 25: 607. sír; 26: 199. sír; 27: 48. sír; 28: 762. sír; Vonal és hullámvonalfolyatott rátétdíszes üvegyöngyök: 29: 586. sír; 30: 557. sír; Római hagyományú hurok- (egymás keresztező hullámvonallal), hullámvonalfolyatott rátétdíszes üvegyöngyök: 31: 334. sír; 32: 749. sír; 33: 858. sír; Vonal-, hullámvonalfolyatott rátétdíszes bikónikus üvegyöngyök: 34: 898. sír; 35: 134. sír; 36: 134. sír; 37: 134. sír; Hullámvonalfolyatott rátétdíszes, hosszú henger alakú üvegyöngy: 38: 134. sír; Millefiori üvegyöngyök: 39: 644. sír; 40: 751. sír; 41: 887. sír; 42: 334. sír; 43–44: 858. sír; 45: 144. sír; 46: 124. sír; 47: 644. sír; 48: 177. sír. M: 1:1.

7 egyrétegű dudoros és 7×-es hurokfolyatott rátétdíszes rövid bikónikus (1) 141. sír: Sárgásfehér, fényes, kopott felületen 7 sötétvörös, apró, lapos pont és körülöttük hétszeres kopott világos türkizkék, hurokfolyatott rátétdíszes rövid bikónikus opak üvegyöngy, bázisos hengeres furatában fekete elszíneződés.²²⁷

4×-es hullámvonal-folyatott rátétdíszes rövid bikónikus (2) 134. sír: Sötét vörösesbarna felületen négyszeres sárga hullámvonal-folyatott rátétdíszes, lapított gömb alakú opak üvegyöngy, kónuszos furattal.²²⁸

EGYÉB DÍSZÍTÉSŰ ÜVEGGYÖNGYÖK

A millefiori üvegyöngyök (5. kép 39–48)

Lapított gömb alakú millefiori (ún. rozettás mozaik) gyöngyök: 286. sír: Sötétvörös gyöngytesten 4 (–1) sárgászöld millefiori virágdíszes lapított gömb alakú 2 üvegyöngy hiányos töredéke, hengeres furattal.²²⁹ 644. sír: Két szélén sötétvörös szélesebb sáv között középen körbefutó sávban 2–2, zöld alapon zöld+fehér+kék színű szirmódíszes, lapított gömb alakú 3 millefiori opak üvegyöngy, bázisos furata hengeres (5. kép 39). 887. sír: Két szélén sötétvörös szélesebb sáv között erősen irizáló, kopott felület közepén körbefutó sávban sötétzöld-világoszöld háttérrel tíz szirmú virág díszes, deformált lapított gömb alakú 13 millefiori opak üvegyöngy, kónuszos furattal (5. kép 41).²³⁰

Deformált hordó alakú millefiori gyöngy. 751. sír: Két szélén sötétvörös szélesebb sáv között középen körbefutó körbefutó kék mezőben fehér+sötét vörösesbarna, kétrétegű szemes és szemes és 2 sárga szirmú virágdíszes deformált hordó alakú millefiori üvegyöngy, hengeres furattal (5. kép 40).²³¹

Hatszög átmetszetű hosszú hasáb alakú millefiori gyöngy. 177. sír: Kék felületen sárga virág, illetve fehér+vörös szemes díszű és a furatok körül 1–1 vörös vonalfolyatott rátétdíszes, hatszög átmetszetű hosszú hasáb alakú millefiori üvegyöngy, hengeres furattal (5. kép 48). 644. sír: Két szélén sötétvörös, matt felületen zöld+fehér virágszirmok között téglalap alakú, sötétebb zöld mezőben, kékes–fehéres alapon vörösesbarna pont díszes, hatszög átmetszetű, hosszú hasáb alakú millefiori üvegyöngy, hengeres furattal (5. kép 47).

Rontott vagy újragyártott, lapított gömb alakú millefiori üvegyöngyök (6): 124. sír: Vörös, érdes, sávosan pusztuló felületen világoszöld virágszirmos díszű lapított gömb alakú millefiori üvegyöngy töredéke, hengeres furattal (5. kép 46). 144. sír: Sötét vörösesbarna, sárgásan irizáló, erősen pusztuló felületű, két zöldes díszszel, deformált lapított gömb alakú, töredékes, millefiori üvegyöngy, hengeres furattal (5. kép 45). 334. sír: Sötétvörös matt felület közepén körbefutó mintasorú: két négyszirmú zöldessárga virág és négyszög díszű, a furat körül 1–1 széles fehér, vonalfolyatott díszes millefiori gömb alakú üvegyöngy, kónuszos furattal (5. kép 42). 758. sír: Gömb alakú, felületén széles sávban viráglevél díszes millefiori üvegyöngy.²³² 858. sír: Sötétvörös, kopott, lukacsos, matt alapon, a közepén lévő sávban irizáló felületű, kékes, zöldes elmosódott virágmintás díszű, deformált gömb alakú millefiori opak üvegyöngy, hengeres furattal (5. kép 43). Sötétvörös, zöld, szürkésfekete, erősen pusztuló, irizáló, töredezett felületű, elmosódott díszű, lapított gömb alakú millefiori opak üvegyöngy, kónuszos furattal (5. kép 44).

²²⁷ LŐRINCZY 2020, 91. kép 4.

²²⁸ LŐRINCZY 2020, 84. kép 14, 16.

²²⁹ NAGY 2018, 94. kép 48; LŐRINCZY 2020, 136. kép 13–14.

²³⁰ NAGY 2018, 94. kép 49; Lőrinczy 2020, 247. kép 16, 386. kép 5.

²³¹ LŐRINCZY 2020, 322. kép 8.

²³² LŐRINCZY 2020, 329. kép 5.

A szegvár-omrodülői temető 10 sírjából (124., 144., 177., 286., 334., 644., 751., 758., 858., 887.) 12 millefiori technikával készült üvegyöngy ismert.²³³ Egy maturus korú (177.) és kettő felnőtt nő (887. sír) kivételével mindegyik példány infans I-II. gyerek sírjából, mind a koponyacsontok mellől vagy azok közelében került elő.

A szegvári millefiori gyöngyök formailag három csoportba tartoznak. 1. Gömbösök, köztük 1–1 lapított gömb (286. (2), 644. (3), 887. (13)); 2. hordó (751. (8)) és 3. egy-egy hatszög átmetszetű hosszú hasáb alakú (177. (19), 644. (3)). A gömbös és hordó alakú millefiori gyöngyök többnyire hasonló mintázattal készültek. Mind a négy gyöngyöt zöld és szürkés-kék vagy sárga, sugárban elrendezett virágszirmokkal, illetve sárga szirmok között szürkésfehér-vörös, kétrétegű szemes mintákkal díszítették. A gömbformájú gyöngyök oldalai mentén lévő sötétvörös sáv közötti sötét-kék felületen a mintázatokat sötét-kék szalagban vagy négyzetes mezőben alakították ki. A hatszög átmetszetű hasáb alakú millefiorik furatának szélei mentén szintén egy-egy szélesebb, barnásvörösre színezett üvegből kialakított sávval, a köztük lévő sötét-kék mezőben az üvegyöngytestet – a méretektől függően – 6 (177.) vagy 8 (858.) szabálytalan kör formájú, kék–szürkésfehér–vörös szemes („Millefioriaugen” vagy „Mosaikaugen”)²³⁴ és áttetsző, halványzöld üvegszálakból sugarasan vagy ívben elrendezett, virágszirmos mintákkal díszítették. A 844. sír millefiori gyöngyét ugyanakkor hiányosan készítették el. Az egy egész és egy fél fehér alapú gyöngytestnél az oldalak (furatok) mentén egy-egy vörösre színezett üvegszálból megformált vékony sáv látható, amelyek között lévő gyöngytestben olvasztott, üvegszálakból és üveglapocskákból kialakított, kék alapon halványzöld virágszirmokat ábrázoló díszek mutatkoznak.

A szegvári millefiori gyöngyök között hat rontott vagy elnagyolt megmunkálású darab is megtalálható. A gömb (334., 758.) és lapított gömb formájú szemeket (124., 144., 758., 858.) elsődlegesen az elmosódó vagy alig látható mintázat és kopott vagy töredezett felület jellemez, kidolgozottságuk durva és kezdetleges. Feltehetően mindegyik példányt újraolvasztott vagy újra feldolgozott alapanyagokból formálhatták meg, esetleg helyi készítmények lehettek.

A császárkorban is elterjedt, majd a kora középkori Mediterráneumban és a Rajna-vidéken már a 6. században szélesebb körben kedvelté vált ez a magas technikai ismeretekkel és speciális receptúrával előállított, a gyöngytestet alkotó „ezer virág” mintájú, rozettás díszű gyöngyfajta.²³⁵ Kedveltsége töretlen a 6. század vége – 7. század első fele/közepé időszakának Meroving-kori germán gyöngyviselésében is, a legkorábbi változataik a sötét-kék alapszínű, hordó formájú, fehér-vörös vagy sárga-vörös Millefioriaugen, illetve zöld virágszirmos díszű példányok.²³⁶ A Kárpát-medencében ezek az ún. korai millefiorik egyes langobard,²³⁷ és a 7. századi gyöngysorokon is felbukkanó díszítőelemek.

A kora avar kori nyakláncok ritka díszei, melyek legközelebbi párhuzamai Meroving-kori nyugati germán²³⁸ vagy az észak-balkáni és Júliai-Alpok vidéki késő antik temetőkben²³⁹ megismert millefiori gyöngyök között is megtalálhatók, azonban a szegvári millefiori gyöngytestek mintázatai (pl. a szimpla, geometrikus alakú virágszirmok) egyszerűbb kivitelezésű változatok.

A szegvári kora avar kori millefiori rozettás mozaikgyöngyeinek közeli formai előzményei a Kárpát-medencei császárkori emlékek²⁴⁰ és a pannóniai langobard gyöngysorok között is megtalálhatók.²⁴¹

²³³ Egy további millefiori gyöngytöredék anyagvizsgáltra lett kivéve (FÓRIZS ET AL. 2001, 75).

²³⁴ VOLKMANN–THUENE 2001, 530, Abb. 3.

²³⁵ ANDRAE 1973, 159–162.

²³⁶ VOLKMANN–THEUNE 2001, 530; SASSE–THEUNE 2003, 573–574; ZULAUF 2012, 61.

²³⁷ NAGY 2018, 233; 218. l.; ZULAUF 2012, 61.

²³⁸ KOCH 1977, Farbt. 6: M 34, M 59.

²³⁹ PL. BOLTA 1981; STARE 1980.

²⁴⁰ NAGY 2018, 228–233; 94. kép 14; 19–47.

²⁴¹ NAGY 2018, 233.; 94. kép 48–49.

A császárkori mozaikgyöngyök (TM 362 típus)²⁴² a szegvári 286. és 887. sír mozaikgyöngyeinek klaszszikus előképei. A 48. sír lapított gömb alakú millefiori gyöngyénél látható, hogy – a császárkori példányokhoz hasonlóan – rozettamintákat változatlanul meghagyták, a 887. sír gyöngyénél pedig a két vörös vonal közötti virágszirmokat sűrűbbre változtatták. Ugyanakkor a 644. sír rozettás díszű lapított gömb alakú,²⁴³ illetve a prizmatikus, hasáb formájú millefiori gyöngyei a Meroving-kori mozaikgyöngyökkel állnak közelebbi kapcsolatban.²⁴⁴ Az ősi üvegműves technológiával készített,²⁴⁵ speciális technikai tudást igénylő virág és szemes díszítésű gömbös és hatszögű hasábos millefiorik egy része kereskedelmi áruként kerülhetett a Szegvár-Oromdúlón eltemetettek viseletére.

Betétdíszes üvegyöngyök

A betétdíszes gyöngyök a millefiori technikával gyártott üvegyöngyök egyszerűbb kivitelű példányai. Alapvető jellegzetességük, hogy a díszítéseket a gyöngytest felületébe mélyesztve helyezték el.

3 „Millefioriaugen” vagy „Schichtaugen”, háromrétegű betétdíszes lapított gömb²⁴⁶ alakú opak üvegyöngy (1) 656. sír: Világoszöld, matt, lukacsos, kopott felületen 3 sötétvörös+sárgásfehér+zöld betétdíszes, deformált lapított gömb alakú opak üvegyöngy, kónuszos furattal.²⁴⁷

4 „Millefioriaugen” vagy „Schichtaugen”,²⁴⁸ háromrétegű betétdíszes, lecsapott sarkú hosszú hasáb alakú opak üvegyöngy (4) 682. sír: betétdíszű hasáb alakú opak üvegyöngy (6. kép 3). 334. sír: Sötét türkizkék, erősen irizáló felületű, törött szélű, oldalú ovális „Schichtaugen” betétdíszű opak üvegyöngy, hengeres furattal. 682. sír: Fekete alapon sötétvörös–fehéres szürke körön, világoszöldes „Millefioriaugen” v. Schichtaugen” betétdíszes, téglalap átmetszetű, hosszú hasáb alakú opak üvegyöngy, oldalai ferdén levágottak, furata bázisos, kónuszos.²⁴⁹ 792. sír: Sötétkék, matt, fehéresen pusztuló felület 4 oldalán 4 vörösesbarna+világossárga+világoszöld, lapos háromrétegű „Millefioriaugen” v. Schichtaugen” betétdíszű, irizáló felületű, négyzet átmetszetű, hosszú hasáb alakú opak üvegyöngy, hengeres furattal. Sötétkék, matt, fehéresen irizáló, pusztuló felületű, oldalain 4 (–3) vörösesbarna+fehér+kék, háromrétegű „Schichtaugen” betétdíszes, négyzet átmetszetű, hosszú hasáb alakú opak üvegyöngy, hengeres furattal.

Szórtpettyes díszű üvegyöngy (6. kép 2)

A színes, betétes- vagy berakásos gyöngyök csoportjába tartoznak az ún. szórt mintázatú opak üvegyöngyök is. A készítésükre jellemző, hogy a még forró, homogén anyagú üvegtestet különböző színű, apróra zúzott (pl. fehér, szürke, vörös, világos türkizzöld) üvegszilánkokba beleforgatták és gyakorta mindezt újra hevítve egybeolvasztották, majd lecsiszolták.²⁵⁰ A jellegzetes formájú (gömbös és lapított gömb alakú), színes pettyes díszű opak üvegyöngyök speciális technológiával készített, római hagyományú gyöngyfajta (TM XX. csoport, 198. típus, Benea Typ XII.),²⁵¹ mely mind a római kori Barbari-

²⁴² TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985.

²⁴³ A 644. sír gömbformájú millefiori gyöngye kb. 7. sz. utolsó harmadától (565/570 – 590/600: KOCH 1977) a 7. század 2. harmadában terjedt el a gyöngyviseletben (KAZANSKY-MASTYKOVA 2007, 52).

²⁴⁴ NAGY 2018, 233; 230, 94. kép 1–47, TM 362 típus: TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985, Taf. 11.; NAGY 2018, 233; 230, 94. kép 48–49.

²⁴⁵ VOLKMANN-THEUNE 2001, 525–526; SASSE-THEUNE 2003, 570.

²⁴⁶ KOCH 1977, Farbtaf 1, Gruppe 9: 9,2; 200, Stufe 1.

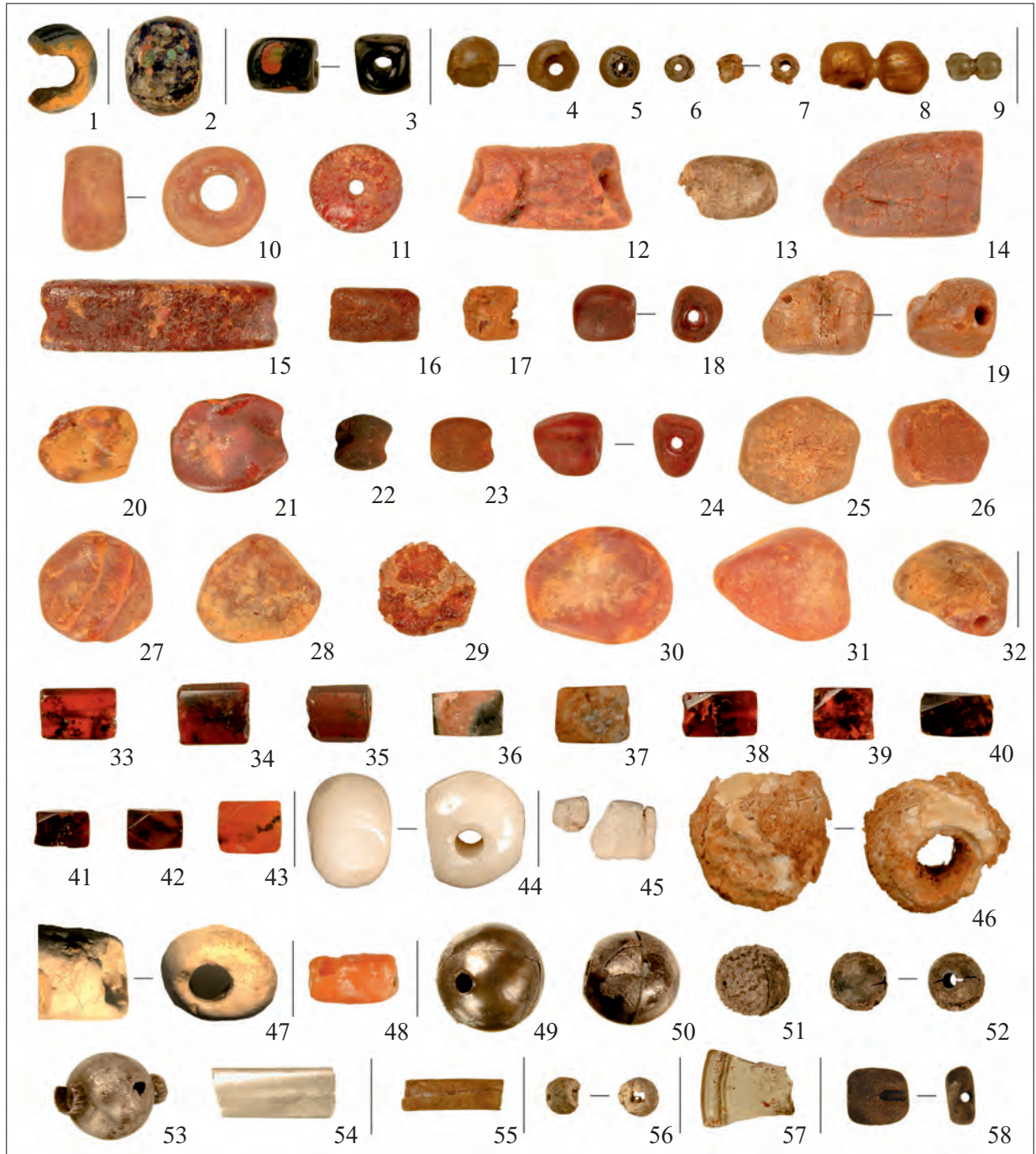
²⁴⁷ LŐRINCZY 2020, 255. kép 6.

²⁴⁸ KOCH 1977, Farbtaf 1, Gruppe 9: 9,4; KOCH 2001, Farbtaf. Gruppe 7: 7,23.

²⁴⁹ LŐRINCZY 2020, 156. kép 4, 263. kép 3, 350. kép 9, 350. kép 15.

²⁵⁰ IVANIŠEVIĆ ET AL. 2006, Fig. 51, 1–12, Fig. 58, 4–5, 29; NAGY 2018, 234, 93. kép B 179., 221., 189.; 64, 27; Fig. 67, 53–55; Fig. 72; MASTYKOVA 2018a, Fig. 4; KOCH 1977, Farbtaf. 1, 11,9–11,10; „Meist eingerollte Glassplitter” (KOCH 2001, Farbtaf. 2, 11.15–17); SIEGMANN 2006, 942.

²⁵¹ TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985, Taf. 4, 198 e, 198f; 199; BENEVA 2004, 72–73, Tab 2.

6. kép. A szegvár-óromdűlői avar kori temető gyöngytípusai. Vaskori szemesgyöngy (Spiralaugenperle): 1: 329. sír; Szórtpettyes díszű üveggöngy: 2: 167. sír; Betétdíszes hasáb alakú üveggöngy: 3: 682. sír; Aranyfóliás üveggöngyök: 4: 349. sír; 5: 288. sír; 6: 288. sír; 7: 1. sír; 8: 1. sír; 9: 288. sír; Borostyán gyöngyök: 10: 761. sír; 11: 130. sír; 12: 196. sír; 13: 761. sír; 14: 196. sír; 15: 293. sír; 16: 730. sír; 17: 493. sír; 18: 325. sír; 19: 1. sír; 20: 968. sír; 21: 717. sír; 22: 333. sír; 23: 114. sír; 24: 1. sír; 25: 761. sír; 26: 199. sír; 27: 199. sír; 28: 717. sír; 29: 968. sír; 30–32: 717. sír; Karneol gyöngyök: 33: 555. sír; 34: 130. sír; 35: 299. sír; 36: 325. sír; 37: 742. sír; 38: 108. sír; 39: 108. sír; 40: 628. sír; 41: 108. sír; 42: 585. sír; 43: 114. sír; Kalcedon gyöngy: 44: 540. sír; Mésző gyöngyök: 45: 177. sír; 46: 174. sír; 47: 129. sír; Korall gyöngy: 48: 169. sír; Ezüst lemezgyöngyök: 49: 714. sír; 50: 714. sír; 51: 555. sír; 52: 730. sír; 53: 866. sír; 54: 628. sír; Bronz lemez henger: 55: 739. sír; Ólomgyöngy: 56: 87. sír; Üvedény aljtöredék: 57: 674. sír; Agyag gyöngy: 58: 174. sír.
M: 1:1.

kumban, a szarmatáknál, mind pedig az 5–6 századi germán viseletben megmaradt.²⁵² A sötétkék alapú gyöngytípus egész Európában elterjedt, Észak- és Dél-Galliától a Kaukázusig legalább két évszázadon át divatban maradt.²⁵³ Egyaránt fellelhető a késő antik temetők germán sírjaiban,²⁵⁴ mint a langobard, gepida és a Meroving-kori nyugati és keleti germán gyöngyviseletben is.²⁵⁵ Ez a sötét alapon szórtpettyes díszű színes gyöngy olyan késő római és antik hagyományú talizmángyöngy,²⁵⁶ mely szemmel verés és más boszorkányság ellen nyújthatott védelmet,²⁵⁷ s amely még a 6. század végi – 7. század első negyedére keltezhető krími (lucistoje-i) gót-alán bizánci hagyományokat őrző gyöngysorokon is megjelenő gyöngyfajta.²⁵⁸ Keltező érték nélkül a korai²⁵⁹ és elszórtan a késői avar kori viseletben is egyaránt megtalálható típus.²⁶⁰

A gyöngytípus egész és egy kisebb töredékes szórvány változata Szegvárról is ismert. A 167. sír infans I. korú gyerek halott mellkasára helyeztek egy zöld, lapított gömb alakú monokróm és egy korong alakúra csiszolt mész(kő)gyöngy társaságában sötétkék, irizálva pusztuló felületen apró zöld, vörös, sárga szórt pont betétekkel díszített, deformált lapított gömb alakú szórt pettyes díszű üveggöngyöt, bázisos, hengeres furatában fekete elszíneződés.²⁶¹ Szórvány: kék, fényes felületen apró fehér és kisebb-nagyobb világoskék foltokon sötétvörös pont betétdíszes, közel gömb alakú áttetsző üveggöngy fél töredéke.

Spirális körökkel díszített lapított gömb alakú opak üveggöngy (Spiralaugenperle).

329. sír: Sárga felületen 2, fehér alapon kék+fehér+kék+fehér+kék, lapos pont és koncentrikus (spirális elrendezésű) kör betét díszű („Spiralaugenperle”), lapított gömb alakú késő vaskori (kelta)²⁶² opak üveggöngy 1/3 töredéke (6. kép 1).

Spirális elrendezésben vésett vonaldíszű lapított gömb alakú üveggöngy.

339. sír: Átlátszó, fényes, sérült felületű, deformált lapított gömb alakú üveggöngy, amelynek egyik oldalánál a behúzódt bázisú furat körül 5 ferdén, spirális elrendezésben vésett vonaldísz.²⁶³

²⁵² NAGY 2005a, 100; NAGY 2018, 234; „A pettyes gyöngyök a Tisza-vidéken a gepidáknál és a pannoniai langobardoknál a 6. században már „régí tárgy”-nak számítottak; nyakláncon vagy övcsüngő végén, kiemelt helyen fordulnak elő” (NAGY 2012, 168).

²⁵³ NAGY 2012, 168; MASTYKOVA 2009, Ris. 115, 15–17; MASTYKOVA 2018a.

²⁵⁴ IVANIŠEVIĆ ET AL. 2006, Fig. 51, 58, 72, 75.

²⁵⁵ Pl.: NAGY 2005a, 100; BÁRKÁNYI 2010, 70, 20. t. 4; ZULAUF 2012, I. t. 8; KOCH 1977, Stufe 2–3; 200–201; Farbtaf. 1 11, 9–10. A szórtpettyes díszű gyöngyök „régí tárgyként” fordulnak elő (KOCH 2001, 193, 249, 599, Farbtaf. 2, 11 15–17).

²⁵⁶ NAGY 2018, 234; PÁSZTOR 2014, 278, 73. j.

²⁵⁷ NAGY 2005a, 100.

²⁵⁸ HAJREDINOVA 2019a, Ris. 9, 4–6.

²⁵⁹ NAGY 2005a, 100; NAGY 2012, 168, 95. j.

²⁶⁰ Pl. Keszthely-Fenekpuszta, Pusztaszentegyházi dűlő 23/1999. sír (PÁSZTOR 2014, 278 és Abb. 9, 19), Budakalász-Dunapart 1400. sír (közöletlen, Pásztor A. és Vida T. ásatása); Székkutas-Kápolnadűlő 463. sír (B. NAGY 2003, 61–62, 159. kép 3; PÁSZTOR 2003, 335, 344).

²⁶¹ LŐRINCZY 2020, 100. kép 2.

²⁶² A szegvári „Spiralaugenperle” gyöngytípusnak hosszú életű használata miatt nem lehet egyértelműen eldönteni a gyöngytöredék származási helyét és idejét. Amennyiben vaskori származású a 329. sír gyöngytöredéke (pl. ZEPEZAUER 1997, 58, Abb. 2.; Stufe LTC2-D1, Taf./Pl. 1.), feltehetően, mint „régí darab” került a kisgyerek viseletére. Ebben az esetben ezzel a gyönggyel is ugyanúgy kereskedhettek az avar korban is, mint ahogy például a szkíta kori nyílhegyekkel tehették (RUSTOIU 2015, 94–101).

²⁶³ LŐRINCZY 2020, 173. kép 2.

Aranyfóliás üvegyöngy (6. kép 4–9).

A szegvári vegyes összetételű gyöngysorok különleges darabjai a fejlett üvegműves technológiával készült, többrétegű, „gold-in-glass” aranyfóliás üvegyöngyök.²⁶⁴ Hat nő sírjából ismert, közülük egyetlen egy lapított gömb alakú példány a 716. sírből került elő, a többi pedig 537. (2:1), rövid 288. (7:4), 600. (10:1), 762. (29:1) sír²⁶⁵ és kettő hosszú nyaklánc kísérőgyöngyei: 349. (148:1) és 730. (277:1) sír. Többségük egytagú, de néhány kéttagú, összetett példány is megtalálható, formájuk egymástól eltérő. Egytagú gömb 1–1 szem: 349., 537. sír, lapított gömb: 762. (1) sír, köles méretű gömb: 288. (1) és hordó alakú: 730. (1) sír; kéttagú köles méretű lapított gömb: 288. (2) sír. Felső üvegfelületük gyakran megsérült, törött és sávosan pusztultak, hengeres fűzőfurataik behúzódtak bázisúak. Az avar kori viseletben önálló díszként ritkábban fordult elő,²⁶⁶ kereskedelmi áruként juthatott el az avarok által lakott területekre.

EGYÉB TÍPUS: ÜVEGPOHÁR ALJÁNAK TÖREDÉKE (XIII.)

A szegvári 674. sír hosszú, 51 szemes antik jellegű nyakláncára egy világos keki színű, átlátszó üvegpohár trapéz alakú alj- (perem?) enyhén ívelt szélű töredékét is a gyöngyök közé tették. A lekerekített peremszél ürege kiképzésű, felfűzésre is alkalmas.²⁶⁷

Az avar kori nyakláncokra és gyöngyök közé néha pohár vagy kisebb üvegedény perem- és fültöredékeket is felfűztek. A nyakláncra helyezett üvegedény töredékek az avar kori nők és lányok köznépi ékszerviseletének díszei közé tartoztak, viseletük nem köthető szűk időhatárok közé.²⁶⁸ Az üvegtöredékeket feltehetően nem csak esztétikai okokból tették a gyöngysorokba, ugyanúgy talizmánok lehettek,²⁶⁹ mint a tarsolyokban őrizgetett kelta üvegekpercezek töredékei vagy az apró mozaikkockák.²⁷⁰

NEM ÜVEG ALAPANYAGÚ GYÖNGYÖK

Borostyánok (6. kép 10–32)

Borostyángyöngyök formái

*Lapított gömb alakú*²⁷¹ (2) 173. sír,²⁷² 761. sír (6. kép 10).

*Hosszú henger*²⁷³ (5) 196. sír (6. kép 12), 293. sír, 493. sír²⁷⁴

Rövid henger (TM 397) 196. sír.²⁷⁵

²⁶⁴ BOON 1977; PÁSZTOR 2015, 549–550; PÁSZTOR 2003, 347.

²⁶⁵ LŐRINCZY 2020, 142. kép 9, 11, 14–15, 183. kép 34, 204. kép 4, 235. kép 10, 287. kép 11.

²⁶⁶ Pl. Kiszombor O sír (CSALLÁNY 1939, III. t. 3; GARAM 1992, 142, Taf. 33).

²⁶⁷ LŐRINCZY 2020, 263. kép 48.

²⁶⁸ PÁSZTOR 2015, 549.

²⁶⁹ Az üvegtöredékek viselete évezredekken keresztül töretlen: a Földközi tenger keleti partvidékén (pl. Izraelben is) a mai napig gyöngysorra felfűzött üvegedény perem- vagy aljtöredékeket is viselnek.

²⁷⁰ PÁSZTOR 2012, 482–483.

²⁷¹ Császárkori Barbarikumban is megjelenő (TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985, 65), a gepida viseletben is gyakrabban előforduló gyöngytípus (NAGY 2005a, 103; BÁRKÁNYI 2010, 33–34; 21. tábla: 3–5).

²⁷² LŐRINCZY 2020, 106. kép 3.

²⁷³ Hosszú és rövid hengeres borostyánok római korban elterjed változatok, melyek a szarmatáknál is megjelenő típusok (TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985, 68; 71; NAGY 2018, 236), amelyek a gepidáknál kevesebb példányban fordulnak elő (pl. BÁRKÁNYI 2010, 34–35)

²⁷⁴ LŐRINCZY 2020, 125. kép 3–4, 143. kép 5–6, 190. kép 13.

²⁷⁵ LŐRINCZY 2020, 125. kép 5.

Korong alakú (TM 389)²⁷⁶ 130. sír (6. kép 11), 761. sír²⁷⁷

Hordó/ ívelt oldalú henger alakú. 325., 333a, 968. sír.²⁷⁸

Hasáb alakú borostyángyöngyök

Egyenlő oldalú háromszög átmetszetű hosszú hasáb (2) 761. sír.

Egyenlő szárú háromszög átmetszetű hosszú hasáb (3) 349. sír, 761. sír.²⁷⁹

Egyenlő szárú háromszög és négyszög átmetszetű rövid hasáb. 870. sír²⁸⁰

Nem egyenlő oldalú háromszög átmetszetű hosszú hasáb alakú. 1., 717., 761., 870. sír. H.: 0,75–1,2 cm, sz.: 0,6–1,5 cm, v.: 0,6–0,9 cm.²⁸¹

Nem egyenlő szárú háromszög átmetszetű hosszú hasáb. 300. sír.²⁸²

Nem egyenlő oldalú háromszög átmetszetű rövid hasáb. (3) 761., 870. sír. H.: 0,6–1,3 cm, sz.: 1,1–1,42 cm, v.: 0,7–1,08 cm.²⁸³

Téglalap átmetszetű hosszú hasáb (TM 408 és 411)²⁸⁴ 1., 130., 196., 293., 628., 717., 730., 761., 870., 887. sír. H.: 0,9–3,85 cm, sz.: 0,8–1,75 cm, v.: 0,35–1,3 cm.²⁸⁵ (6. kép 15–17)

Téglalap és négyszög átmetszetű hosszú hasáb. 114. sír.²⁸⁶

Téglalap átmetszetű rombikus hasáb (2) 199. sír.²⁸⁷

Négyszög átmetszetű hosszú hasáb. 196., 761., 870. sír.²⁸⁸

Szabálytalan négyszög átmetszetű hosszú hasáb. 717. sír.²⁸⁹

Tojásdad alakú. 717. sír.²⁹⁰

Mag alakú. 870., 968. sír.²⁹¹

Amorf alakú. 199. sír: Alaktalan formára csiszolt borostyángyöngy (6. kép 27).

A Szegvár-oromdűlői temetőben különböző gömbös, hengeres, hasábos, mag és alaktalan formákra csiszolt és megmunkált borostyángyöngyök²⁹² 53 példánya 20 sírből ismert.²⁹³ Közöttük a legtöbb borostyán hasábos alakúra kialakított. A karneolokhoz hasonló arányban fordulnak elő (az összes gyöngy 1,7%-a) (2. táblázat). Öt gyerek és 15 női sír, többnyire vegyes összetételű két darabos (300.), illetve rövid (4–23 és 32 szemes) nyakláncokon (pl. 870. sír) és hosszú gyöngysorok (349., 730.) díszítőelemei.

²⁷⁶ TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985, Taf. 15. A korongos borostyánok a szarmatáknál is gyakoribb gyöngytípus (NAGY 2018, 236; 93 kép C, 58).

²⁷⁷ LŐRINCZY 2020, 341. kép 40.

²⁷⁸ LŐRINCZY 2020, 151. kép 11, 162. kép 8, 10, 439. kép 9.

²⁷⁹ LŐRINCZY 2020, 341. kép 46–47.

²⁸⁰ LŐRINCZY 2020, 373. kép 8.

²⁸¹ LŐRINCZY 2020, 6. kép 3, 294. kép 6, 341. kép 17, 26, 373. kép 6.

²⁸² LŐRINCZY 2020, 145. kép 4.

²⁸³ LŐRINCZY 2020, 341. kép 17, 48, 373. kép 6.

²⁸⁴ TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985, Taf. 15. A szarmatáknál ritkábban előforduló gyöngytípus (NAGY 2018, 236; 93. kép C, 246.).

²⁸⁵ Téglalap átmetszetű hosszú hasáb alakú borostyángyöngyök (LŐRINCZY 2020, 6. kép 1, 4; 81. kép 5; 125. kép 3; 143. kép 4; 247. kép 10; 294. kép 3, 7; 341. kép 20, 27; 373. kép 5; 386. kép 7).

²⁸⁶ LŐRINCZY 2020, 72. kép 20.

²⁸⁷ LŐRINCZY 2020, 127. kép 12–13.

²⁸⁸ LŐRINCZY 2020, 125. kép 4, 341. kép 25, 45, 374. kép 1.

²⁸⁹ LŐRINCZY 2020, 294. kép 2.

²⁹⁰ LŐRINCZY 2020, 294. kép 3.

²⁹¹ LŐRINCZY 2020, 374. kép 2, 439. kép 6, 11.

²⁹² Borostyánok megmunkálásáról pl.: TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985, 14; rövid összefoglaló: ZULAUF 2012, 47–48. A pannóniai és alföldi római–szarmata kori borostyánok viseletéről, kereskedelméről bővebben: pl. KŐHEGYI 1979.

²⁹³ Borostyángyöngyök az 1., 114., 130., 173., 196., 199., 293., 300., 325., 333a, 349., 493., 607., 628., 717., 730., 761., 870., 887., 968. sírből kerültek elő.

Önállóan 3-3 borostyánkő gyöngy a 196., 293. női sír halotti viseletét díszítette,²⁹⁴ melyek a borostyánkő tulajdonított gyógyító- és óvó-védő bajelhárító erőt biztosíthatta tulajdonosaiknak.²⁹⁵ A borostyánkő minden korszakban a presztízs javak közé tartozhatott.²⁹⁶

A gyöngyös sírokban nagyobb mennyiségű borostyánt csak néhány antik–bizánci (1., 761., 870.)²⁹⁷ vagy vegyes összetételű avar (717.)²⁹⁸ jellegű nyaklánc közé fűzve találtak, ugyanakkor a többségük kevés számú kísérőgyöngy.

Azoknál a szegvári gyöngyosoroknál, ahol mindig kísérő gyöngyként vagy apotropaikus elemként karneol- és borostyángyöngyöket együttesen is felfűztek, ott nem található közöttük sem millefiori, betétdíszes és aranyfóliás üveg, sem pedig kréta, bronz vagy ólomból formált gyöngy, és csak a 628. sír rövid gyöngyosorán van ezüst lemezes dísz, illetve csak öt gyerek és női sír (114. (1), 130. (2), 325. (3), 493. (6), 607. (2) nyakdíszére tettek 1, 2–6 szem, valamilyen hasábos formára kialakított monokróm üvegyöngyöt is.

Az 1. sír részleges ló- és egyéb állatmaradványokkal, juh hosszúfartóvel együtt eltemetett, torzított koponyájú, gazdag mellékletű²⁹⁹ fiatal női halottját néhány köles méretű üveg- és hosszú hasáb alakú borostyángyöngyökből álló rövid nyaklánc díszítette, illetve az elhunyt jobb combcsontjának felső vége fölött 1 hasábos borostyánt is találtak.³⁰⁰ Előkerülésének helye alapján a hasábos borostyán egy tarsolyhoz tartozhatott, annak záró- vagy fedéldíszé lehetett, vagy a gyógyhatásának tartott borostyánt egy tarsolyban őrizhette fiatalon elhunyt tulajdonosa. A sírt gazdag mellékletű leletegyüttese alapján a 6. század utolsó harmada, 6. század vége időszakára kelteznek.³⁰¹

A legtöbb magyarországi, kora avar kori borostyángyöngy ez idáig a Keszthely-Fenekpuszta, Horreum, Szekszárd–Bogyiszlói út, a Szegvár-Oromdülő és Makó, Mikócsa-halom temetőből ismert. Mindegyik lelőhely borostyánokat is tartalmazó, kora avar kori nyakláncainak sajátosságai, egyrészt a késő-római – késő-antik – kora-bizánci, másrészt a Meroving-kori germán gyöngyviselet jellegzetességeit is hordozzák, s alkotóelemként csak néhány példányban mutatkoztak e nyakláncokon.³⁰² Kivételt képviselnek pl. a szegvár-oromdülői 1., 761. vagy 870. sír borostyánokkal díszített antik jellegű gyöngyosorai.

A különböző formára alakított borostyángyöngyök már a legkorábbi avar kori nyakláncokon megtalálhatók, egy-egy példányuk pedig még a 7. század harmadik harmadának viseletében is fel-felbukkant.³⁰³ Hasonló tendencia figyelhető meg a szegvár-oromdülői temetőben is, a különféle formára csiszolt borostyánok mind a legkorábbi (1.), mind pedig a későbbi keltezésű rövid és hosszú gyöngyosorokon (730.) is megtalálható gyöngyfajta. A temetőben a borostyángyöngyöt tartalmazó sírok többnyire a középrészen, mintegy „U” alakban rendeződtek, illetve elszórta az északi (325., 333a, 730.), északkeleti (761.), keleti szél (1.) egyes pontjain, a nyugati részen feltárt néhány sírban és a nyugati temetőszélénél (968.) helyezkedtek el. A 3-3 borostyánt tartalmazó sírok egymástól távol kerültek elő: a 293. sír a temető déli oldalánál, a korai keltezésű sírok (pl. 165.) környezetében, a 196. sír pedig a temető északi széléhez közel, főleg az avar jellegű (II.) gyöngydíszes sírcsoportok közelében került elő (*1–2. temetőterkép*).

²⁹⁴ 196. sírban két hosszú hasáb és egy rövid henger (LŐRINCZY 1995, 2. kép 2), a 293. sírban kettő hosszú henger és egy téglalap átmetszetű, hosszú hasáb alakú borostyán gyöngy ismert.

²⁹⁵ Id. PLINIUS 2001, XXXVII. könyv 44, 50–51, 317; PÁSZTOR 2014, 294–295.

²⁹⁶ NAGY 2018, 234.

²⁹⁷ LŐRINCZY 2017, Abb. 6, 17–50; LŐRINCZY–STRAUB 2004, 314–315, 15. kép.

²⁹⁸ LŐRINCZY 2020, 294. kép 2–28.

²⁹⁹ LŐRINCZY 1991.

³⁰⁰ Az 1. sírt leíró első közleményben több gyöngy vált ismertté, mint amennyi az adatfelvételkor ismét vizsgálat alá került: „Három borostyángyöngy a bal kulcsesont mögül, egy pedig a jobb combcsont felső vége fölül. (III.t.1.) Három kisméretű pasztagyöngy a koponya bal oldala mellől, négy hasonló az állcsúcs környékéről, egy pedig bontás közben került elő. (III. t. 2)” (LŐRINCZY 1991, 128, III. t. 1–2.)

³⁰¹ LŐRINCZY 1991, 141.

³⁰² VIDA 2018, 278, 2524. j.

³⁰³ PÁSZTOR 2014a, 194.

A Kárpát-medencében a borostyánok elterjedtsége a Dunántúlon, a Duna–Tisza közének területén feltételezett fejedelmi központ, illetve a langobardok és a gepidák által lakott területeken volt leginkább jellemző,³⁰⁴ az avarok által lakott területekre kereskedelem vagy ajándék útján juthatott el. Elsősorban a késő-római, szarmata és hunkori (pl. keleti germán), gepida³⁰⁵ vagy langobard, illetve gemán kapcsolatú késő antik,³⁰⁶ kora-bizánci jellegű gyöngysorok díszei,³⁰⁷ másrészt a Meroving-kori nyugati germán gyöngyvisélet jellegzetességeit hordozó ékszerek alkotóelemei.³⁰⁸ Bizánci Birodalomban és vonzáskörzeteinek területein széles körben viselt ékszerfajta, amelynek kedveltségét még Délkelet-Európában, a Fekete-tenger partvidékein és a Krímben, illetve a Dél-Kaukázus vidékén is kimutatható a 6–9. századi gyöngyviséletben.³⁰⁹

Karneol gyöngyök (6. kép 33–43)

Szegváron a kalcedonfélékhez tartozó, vasoxid tartalmú, ritkán narancs, rózsaszín vagy vöröses és többségében vörösesbarna, hasábos formákra csiszolt karneolok 54 példánya 35 sírból ismert (az összes gyöngy 1,69%-a). A rövid, hosszabb és hosszú gyöngysorokon gyakrabban látható gyöngyfajta. Különböző korú nők, leánygyerekek és gyerekek gyöngyviselésében találhatók, feltehetően e kőnek bajelhárító erőt tulajdoníthattak.³¹⁰ Mindegyik példányt geometrikus formájú, többszögű, négyzet-, hatszög- és téglalap átmetszetű hasábosra csiszolt változat.³¹¹ A szegvári nyakláncokon nem található meg a gömb alakúra kialakított karneol. Önállóan 3 téglalap átmetszetű, lecsiszolt sarkú hosszú hasáb karneolt egyedül a 447. sírban találtak,³¹² a 108. sírban pedig 3 karneolból és egy hasábos egyszínű üvegyöngyből álló rövid sort fűztek. Tizenöt antik jellegű gyöngynyakláncra csak 1–1, három sorra pedig 2–2 szemet helyeztek. Az antik jellegű rövid gyöngysorok közül a 118. és 130. sírba³¹³ 4, a 299. sírba rövid öt hasábos karneolt is tettek. Ugyanakkor az antik jellegű, avar kori rátétdíszes üvegyöngyöket is tartalmazó rövid és hosszú sorok között is 1–1 (692., 862.), illetve 2 szem, a 858. sír Meroving-antik jellegű rövid gyöngysorán, illetve a vegyes összetételű avar jellegű nyakláncokon is 1-1 (48., 557., 607., 639., 742.), illetve 2 szem (493.) van. Azokon a gyöngysorokon, ahol a hasábos karneolgyöngy is megtalálható, ott nincs egyetlen egy csövecskés dinnyemag alakú gyöngy sem, és csak 862. sír hosszú gyöngysorán található csövecskés gömb alakú üvegyöngy. Ugyanakkor azokra a gyöngyláncokra, amelyekre mind karneolt, mind pedig borostyánt is felfűztek, egyik esetben sem tettek sem dinnyemag, sem pedig gömb alakú csövecskés üvegyöngyöt.

Huszonhat sír különböző hosszúságú és stílusú gyöngysoraira hasáb alakú formákat is tettek kísérrögyöngyként. Kiemelendő közülük a 174. és a 177. sír rövid, antik jellegű gyöngysorai, amelyekre 4, illetve 13 hasábos monokróm üvegyöngyöt is felfűztek. Mindkét esetben 1-1 hasábos karneolból és kréta-mészköből csiszolt gyöngy is e nyakláncok részei voltak. Ez utóbbi kombinációt csak ezen a két szegvári gyöngysoron lehetett megfigyelni.

³⁰⁴ H. TÓTH–HORVÁTH 1992, 205–206; PÁSZTOR 2014b, 294–295. és 21. j.

³⁰⁵ Pl. TÖRÖK 1936, 129.

³⁰⁶ IVANIŠEVIĆ ET AL. 2006; RANISAVLJEV 2007; BOLTA 1981; STARE 1980; BUGARSKI 2009.

³⁰⁷ Pl.: NAGY 2018, 234–236, 93. kép C; MASTYKOVA 2018b, Fig. 4/4. kép; ZULAUF 2012; Pl.: Kiszombor „B” 350. sír (TÖRÖK 1936, 21, LII. t.). A kiszombori temető borostyángyöngyeiről bővebben: BÁRKÁNYI 2010, 31–38, 21. t. Török Gyula a Kiszombor B temető elemzése kapcsán a hengeres kréta, a borostyán és az apró „kása” gyöngyöket jellegzetes germán típusoknak tartotta (TÖRÖK 1936, 129). E három gyöngytípus együttesen egyetlen szegvár-ormodlői gyöngydíszben sem található.

³⁰⁸ VIDA 2018, 278, 2524 j.

³⁰⁹ DEOPIK 1961, 210–211, Ris. 2.

³¹⁰ PÁSZTOR 2012, 483.

³¹¹ TM 499 a-b – 500 típus (TEMPELMANN–MĄCZYŃSKA 1985, Taf. 19). A hatoldalú hasáb és sokszögű karneolgyöngyök az egyszerű kristályformákat mutatják: Nagy 2/ és 3/ forma (NAGY 2018, 238, 95. kép A, 2–3).

³¹² LŐRINCZY 2020, 186. kép 5–7.

³¹³ LŐRINCZY 1992, 84, 103; LŐRINCZY 1995, 399.

A különböző formákra csiszolt karneolgyöngyöket mind az ókori antik világban, mind a császárkori és a késő antik, illetve a Meroving-kori nyugati germán viseletben is általánosan kedvelték. A borostyánból csiszolt gyöngyökhöz hasonlóan értékes kereskedelmi árunak számított.³¹⁴ A lecsiszolt sarkú, hasáb formájú gyöngyök keleti területekről származó készítmények, először a szarmaták és a jazigok hozták magukkal Európába.³¹⁵ A Fekete-tenger északi partvidékén a hatszögű hasáb alakú karneol ritkábban előforduló gyöngytípus.³¹⁶ A hasáb alakú vörösesbarna karneolgyöngy a késő római gyöngyök közé sorolható típusváltozatok. Divatjuk a 4. századi hun kori viseletben, majd az 5. század második felében is kimutatható³¹⁷ és még a 6. század második harmadából származó, római hagyományú divatgyöngyökből fűzött langobard nyakláncokon,³¹⁸ vagy a gepida gyöngyékszerek alkotóelemeiként is felbukkant.³¹⁹ Dél-Kelet-Európában, a Dél-Kaukázus és a Krím-félsziget területein a 6–9. századi csiszolt kögyöngyök között a többszögű hasábos karneoltípusok is megtalálhatók.³²⁰ A különböző karneolgyöngyök — főleg a lecsiszolt sarkú hasábosok és ritkán a gömbös alakúak — az egész avar kori gyöngyviselet díszítő elemeként megfigyelhetők. Az avar kori emlékek között is gyakrabban felbukkanó ékszerfajta,³²¹ kedveltségük többször felvirágzott.

Négyzet átmetszetű, lecsiszolt sarkú hosszú hasáb karneol. Egy-egy narancssárga (114.), rózsaszín (338.) és sötétbarna (585.) példánya ismert. H.: 0,8–1 cm, sz.: 0,5–0,62 cm, v.: 0,5–0,6 cm, kónuszos és hengeres furattal.

Hatszög átmetszetű, hatoldalú, lecsiszolt élű hosszú hasáb karneol. Ritkán előforduló gyöngytípus (TM 500 típus),³²² amely három antik jellegű gyöngysorról említhető (130., 299., 555a). Mindhárom esetben a nyakláncot egyszínű üvegyöngyökből fűzték, melyeket 1–1 nyújtott hatszög átmetszetű karneolból csiszolt gyönggyel is díszítettek. A 299. sírban az egyszínű, monokróm felületű üvegyöngyök közé további 4 lecsiszolt sarkú karneolgyöngyöt is tettek, az 555a sír monokróm nyakláncára pedig a karneol mellé³²³ ezüst lemezgömbök is kerültek.

Téglalap átmetszetű, lecsiszolt sarkú hosszú hasáb karneol. 33 sírből került elő.³²⁴ Ez a forma (TM 499 a–b típus)³²⁵ a legáltalánosabban kedvelt, többségük barna és sötétbarna. Egy fekete egyedül a 447. sírből, narancssárga változat almandin(?) pedig a 108., 118., és 742. sír nyakláncairól említhető. H.: 0,7–1,3 cm, sz.: 0,5–1 cm, v.: 0,35–0,6 cm, hengeres furattal.

Kalcedon gyöngy (6. kép 44).

A kalcedongyöngy elenyésző számban előforduló gyöngytípus az avar kori gyöngyleletek között, és mint gyöngysor dísz vagy tarsolygyöngy volt jelen.³²⁶ A szegvári temetőben is csak egyetlen példány került

³¹⁴ SCHUMANN 1992, 126.

³¹⁵ ČILINSKÁ 1976, 159; KOVRIG 1963, 123.

³¹⁶ ALEKSEJEVA 1982, 17, Tab. 39:16.

³¹⁷ NAGY 2006, 108, 143, 7. kép; NAGY 2018, 238.

³¹⁸ NAGY 2006, 107–108; PÁSZTOR 2015, 550.

³¹⁹ PL. BÁRKÁNYI 2010, 40–41; B. TÓTH 1994, 297.

³²⁰ DEOPIK 1961, 209–210, Tab. 2; Ris. 2. 6.

³²¹ PÁSZTOR 2012, 483; PÁSZTOR 2015, 550; PÁSZTOR 2014a, 294.

³²² TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985, Taf. 19, 500; NAGY 2018, 95. kép. A karneol 2: 12., 63., 79.; 232., 224.

³²³ LŐRINCZY 2020, 227. kép 58.

³²⁴ Téglalap átmetszetű, lecsiszolt sarkú hosszú hasáb karneol a 48., 80., 94., 108., 114., 118., 130., 134., 166., 168., 174., 177., 181., 299., 325., 447., 493., 532., 555., 557., 571., 585., 607., 625., 628., 692., 710., 742., 819., 858., 862., 880., 916. sírből ismert.

³²⁵ TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985, Taf. 19, 499 a–b.

³²⁶ NAGY 2018, 240, 554. j.; PÁSZTOR 2014, 275, 44. j., Abb. 10. 40; Tarsolygyöngy pl. Hajós-Cifrahegy 4. sír (PÁSZTOR 2018, 270, 4. ábra 57).

elő az 540. sírból. Előkerülési helye alapján az opálosfehér, lapított gömb alakú (TM 494 típus),³²⁷ törött, sérült, hiányos testű példány feltehetően egy tarsolyzár volt, vagy pedig tulajdonosa talizmánként őrizhette tarsolyában. A gyöngyötípus a császárkori Barbarikumban,³²⁸ a dél-országi antik gyöngyök között,³²⁹ a szarmatáknál,³³⁰ a 7. század előtti Meroving-kultúrkör sírleleteiben vagy például az 5–6. századi gepidáknál és 6. századi langobardoknál³³¹ is fellelhető dísz, övfüggő, kardgyöngy vagy nyakláncok és tarsolyok amulett gyöngye³³² is lehetett.

Különböző anyagú kövek

Kréta(?) (kalcium tartalmú anyagból formáltak) és/vagy mészkő(?) gyöngy. A temető leletei között ritkábbak és többnyire nagyobb méretű példányok az ún. krétagyöngyök(?) (puha mészkőből faragott vagy csiszolt típusok), melyek fehér, szürkésfehér és szürkésbarna korong, hordó, henger és hasáb formájú változatokban fordultak elő.³³³ Felületük általában kopott, sérült és hiányos. Önállóan egy hordó forma a 322. sírban, egy deformált hordó/hosszú henger alakú krétagyöngy egy monokróm gyűrű alakú gyöngygel a 129. sírban, egy deformált hordó alakú (6. kép 47) és egy téglalap átmetszetű, lecsapott sarkú, hosszú hasáb alakú, kopott, törött felületű krétagyöngy pedig a vegyes összetételű, monokróm formákból álló rövid sorok között a 174. és 177. sírből került elő. A hordó alakú krétagyöngy a 129., 174. (6. kép 46), a 322., a 177. sírből pedig egy téglalap átmetszetű, lecsapott sarkú, hosszú hasáb alakú kréta/mészkőgyöngy (6. kép 45) került elő.³³⁴

A 167. sírban szórt pettyes díszű lapított gömbös és egy monokróm gyöngy társaságában szürkésbarna, szivacsos felületű korong alakú mészkő(?)gyöngy is felbukkant.

A mészkő alapanyagú gyöngyök formái leggyakrabban gömb, henger vagy hordó alakú. A sírokban (nők, gyerekek és férfiak mellett) 1–2 darab került elő. Az évszázadok során a rossz megtartású, gyengébb minőségű kőgyöngyök súlyosan megsérültek a földben, ezért is nehéz ezeknek a mészkőgyöngyöknek megkülönböztetése. Anyaguk szerint a kemény mészkőből (márványból) előállított gyöngyöket és a finomszemcsés, puha szerkezetű mészkövet (kalcium), illetve meszes állati maradványokból (kagylóból vagy ritkábban tengeri csigákból) készült példányokat lehet differenciálni.³³⁵

Korallgyöngy. A 169. sír különböző színű és formájú monokróm szemekből összeállított rövid gyöngy-sorának (19) egyik tagja a narancssárga, hosszú henger alakú, fényes felületű korall gyöngy (6. kép 48), amely eredeti formáját elveszítette, ágait lecsiszolták. Ritka, szerves anyagú féldrágakő, mely az avar kori ékszerleletek között kevés példányban fordul elő, gyakrabban a római kori és antik jellegű gyöngy-sorokon kísérőgyöngyként található meg. A korallnak gyógyító-védő hatást tulajdonítottak.³³⁶

Agyaggyöngy (6. kép 58). A 174. sír antik jellegű rövid gyöngysora közé fűzve sötétszürke, erősen kopott, porózus felületű, erősen deformált téglalap átmetszetű hosszú hasáb alakú opak (agyag?) üveggyöngy, kónuszos furattal.

³²⁷ TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985, Taf. 19, 494.

³²⁸ NAGY 2018, 240, 95. kép C, 97. kép 221; PÁSZTOR 2014, 45. j.; Makó, Mikócsa-halom 12. sír amulettgyöngye (Balogh Csilla ásatása, közöletlen).

³²⁹ ALEKSEJEVA 1978, Tab. 37, 9.

³³⁰ NAGY 2018, 240, 236, 95. kép C. A csiszolt kalcedon a császárkori barbár férfi temetkezésekben kardmarkolat díszre vagy amulettgyöngy volt (NAGY 2018, 240).

³³¹ RÁCZ 2017, 63; MICHÁCZI-PÁLFI 2018, 152.

³³² Id. PLINIUS 2001, XXXVII. IX. 23–26, XL. 121–124; MICHÁCZI-PÁLFI 2018, 152–153; PÁSZTOR 2014, 98 j. A kalcedont pl. az ókorban talizmánként is viselték (SCHUMANN 1992, 126).

³³³ NAGY 2018, 240, 95. kép, D mészkő és kalcium tartalmú anyagok: 45., 141., 71. Hunkori szarmata és a Tisza vidéki gepidák viseletében is megtalálható gyöngyfajta (BÁRKÁNYI 2010, 10, 4.).

³³⁴ LŐRINCZY 2020, 150. kép 5, 80. kép 17, 107. kép 18, 150. kép 5, 109. kép 22.

³³⁵ VADAY 1989, 105.

³³⁶ NAGY 2018, 241.

Fémgyöngyök

Ezüst lemezgömbök és lemezdiszek (6. kép 49–55). 22 sírból 93 lapított gömb és gömb alakú ezüst lemezyöngy ismert (átm.: 0,56–1,9 cm).³³⁷ Sokszor töredékes állapotúak, a furataik körül ritkán 1–2 sima felületű gyűrű vagy bordázott gyűrű alakú gallérdíszsel, belsejében néha ónbetéttel. Az ezüst lemezyöngy az avar kori köznépi temetők korai fázisában megjelenő ékszerfajta.³³⁸ Az ezüstgyöngyök férfi- és női temetkezésekben egyaránt megtalálhatók, minden esetben nyakláncot díszítettek.³³⁹ Ugyanakkor Szegváron főleg gyerek, fiatal, felnőtt és maturas korú nő, illetve kettős női sírból + gyerek, illetve magzat) és általában a koponya- vagy állkapocscsont alatt, kulcs- és bordacsontok környékén kerültek elő. Kivétel a 194. sír, ahol az ezüstgyűrűvel díszített, két félből álló ezüstgömb a bal combcsont külső oldala és egy kisszíjvég között került elő egy lapított gömb alakú gyöngy közelében, amely a bal combcsont belső oldala mellett hevert tarsolygyöngyként. A 866. sírban pedig a jobb térdcsontok külső oldalánál, valószínűleg másodlagos helyzetben feküdt egy galléros díszű ezüst lemezyöngy.

Az ezüst lemezgömbökből önálló gyöngysort nem fűztek. Egy-egy példányt 9 rövid és egy 106 szemből álló, vegyes összetételű hosszú gyöngysor közé tettek. A 866. sírban 4 szemes, 692. sírban 2–2, 56 darabból álló gyöngysoron,³⁴⁰ 3 a 347. sírban 29 gyöngy között, 555. sírban 5 szem 87 darabos láncon, 349. sírban 8 a 148 szemes soron, 714. sír 8 szem az 51 darabos füzéren, 730. sírban 278 gyöngy között 40 szem, 890. sírban pedig 187 gyöngy között 8 lemezyöngy volt felfűzve. A 628. sír rövid nyakláncára 1–1 téglalap alakban meghajlított, díszítetlen és sérült felületű, ezüst lemezből kivágott dísz is tettek.³⁴¹ A 935. sírban pedig egy kisebb méretű, díszítetlen felületű ezüstlemezből téglalap átmetszetű, közel hosszú hasábos formára hajlított, egyik hosszanti oldalán nyitott dísz is a rövid, antik jellegű nyaklánc része volt.³⁴²

Gyöngyök közé fűzött bronzgyűrű, -tekercs és -csövecskék. A szegvár-romdülői bronz lemezekből és -huzalból formált henger és gyűrű nem gyöngy, hanem a gyöngysorok közé fűzött nagyméretű dinyemag alakú üveggyöngyök bronz fűzőhengerei, illetve egy tarsolyhoz tartozó bronzgyűrű.³⁴³ A 739. és 938. sír hosszú henger alakú, vékony bronzlemezből hajlított csövecskéi (6. kép 55) 1–1 rövid, néhány szemből fűzött gyöngysor részei. A 727. sír is egy dinyemag forma gyöngy maradványa lehetett, amely azonban egy hosszú, kettő és három soros felfűzésű nyaklánc tagja volt.³⁴⁴ A fűzőhengerekkel együtt előkerült üvegtörmelékek és darabkák, illetve a csövecskék méretei alapján következtetni lehet a hozzájuk tartozó gyöngy típusára is.

A 739. sír rövid, vegyes összetételű gyöngysorába egy vékony, keskeny bronzlemezt négyszeresen feltekercselt és hengeres alakúra formált bronzgyöngyöt is felfűztek.³⁴⁵ Valószínű, hogy a tekercselt lemezke egy fibula másodlagosan felhasznált rugója lehetett. A bronztekercs egy-egy példánya néha kí-

³³⁷ Ezüst lemezyöngy a 89. (6), 172. (28), 194. (2), 347. (29), 349. (148), 543. (8), 555. (87), 571. (20), 585. (6), 692. (56), 714. (51), 730. (278), 866. (4), 870. (8), 881. (29), 888. (9), 890. (185), 898. (106), 915. (7), 929. (1), 935. (10) sírből ismert.

³³⁸ Cs. Sós–SALAMON 1995, 48–50; PÁSZTOR 2014a.

³³⁹ LŐRINCZY–RÁCZ 2014, 156.

³⁴⁰ A 692. sírt, benne sima és galléros ezüst lemezyöngyöt is tartalmazó gyöngysorát (LŐRINCZY–STRAUB 2004, 311–314) a síregyüttesben lévő A típusú szűrőkanál alapján a szűrőkanalas sírok szeriációjára (LŐRINCZY–STRAUB 2005a, 130) a kora avar kor középső szakaszába keltezi (LŐRINCZY–RÁCZ 2014, 156).

³⁴¹ LŐRINCZY 2020, 247. kép 4, 9.

³⁴² LŐRINCZY 2020, 422. kép 9.

³⁴³ Az 540. sírban lelt kerek átmetszetű bronzgyűrű egy tarsolyzáró tagja lehetett, mely a bal kéz- és medencecsontok között (LŐRINCZY 2020, 213. kép 2), egy lapított gömb alakú kalcedon tarsolygyöngy alatti részen került elő.

³⁴⁴ LŐRINCZY 2020, 316. kép 4, 425. kép 7.

³⁴⁵ LŐRINCZY 2020, 316. kép 9.

sérőgyöngyként például mind az egyes római kori provinciális temetők gyöngylelei között,³⁴⁶ mind a langobard, vagy az avar kori gyöngysorokon is látható.³⁴⁷

Ólomgyöngy. Az avar kori nyakláncokon a különböző alakú ólomgyöngy ritkábban elterjedt ékszerfajta. Többségük gömbfélékhez sorolható formák.³⁴⁸ A temetőben is csak három gyereksírból, összesen 13 példány ismert. A 87. sír három monokróm gyöngye mellé eredetileg 8 lapított gömb alakú ólomgyöngyöt fűztek (egyiknek csak fél töredéke maradt meg) (6. kép 56). Az 553. sírban csak egy ólomgyöngy betéttöredékét találták, az 656. sírban pedig kettő gömb és kettő lapított gömb alakú példány volt felfűzve a hosszabb, 47 szemből összeállított, vegyes összetételű nyakláncra. Mindegyik szürke, felületük matt és erősen pusztló, töredezett, gömbszerű formájuk többnyire deformált.³⁴⁹

Az ólomfémét, különösen a fehér ólmot a rómaiak rendkívül értékes anyagnak tartották, gyógyításra, sebhelyek eltüntetésére is használták.³⁵⁰ Az avar kori gyöngysorokon ólomból készült gyöngyökkel és amulett csüngőkkel ritkábban találkozhatunk. A talizmánként is viselt díszes ólomkarikák keleti, sztyeppi eredetűek.³⁵¹ Az avar kori gömbös formájú ólomgyöngyöket is tartalmazó, kronológiailag behatárolható síregyüttesek többsége a 7. század közepétől az avar kor végéig terjedő időszakra keltezhető.³⁵²

A TEMETŐ GYÖNGYEINEK ÉS GYÖNGYSORAINAK STÍLUSAI

A szegvári sírokban a különböző életkorú elhunytakra helyezett gyöngydíszek és gyöngysorok elsősorban darabszám és hosszúság szerint rendszerezhetők (1. táblázat). A 203 sírból megismert többféle anyagú, egymástól eltérő formájú és díszítettségű gyöngyök és a belőlük alkotott füzérek a stílusjegyeik és a gyöngyök előforduló kombinációi alapján két nagyobb csoportra választhatók szét.³⁵³

Stílusuk és összetettségük (az egyes gyöngytípusok csoporton belüli számaránya és az adott sorok közé fűzött jellegzetes gyöngyök együttese) alapján különíthetők el: I. Antik jellegű (126 sír, 62%) és II. Avar jellegű gyöngydíszek és gyöngysorok (77 sír, 38%) csoportjaira. A gyöngyemlékek stílusainak további osztályozásával áttekinthetőbben jellemezhetők a változatos formagazdagságú és díszítettségű gyöngyökből összeállított ékszerek. Az antik jellegű csoport három, az avar jellegű pedig további két részre osztható:

I.1. Antik jellegű (110 sír, 54%). I.2. Meroving-kori germán – antik jellegű (6 sír, 3%) és egy átmeneti csoport: I. 3. Antik – avar jellegű (10 sír, 5%) gyöngydíszek, illetve

II.1. Avar jellegű (36 sír 18%) és II.2. Avar – vegyes összetételű gyöngydíszek és gyöngysorok (41 sír, 20%) (3. diagram).³⁵⁴

³⁴⁶ NAGY 2018, 95. kép G 94.

³⁴⁷ PÁSZTOR 2014, Abb. 10, 46–48, Gr. 2000/160. sír.

³⁴⁸ PÁSZTOR 2012, 484.

³⁴⁹ LÓRINCZY 2020, 255. kép 11–59.

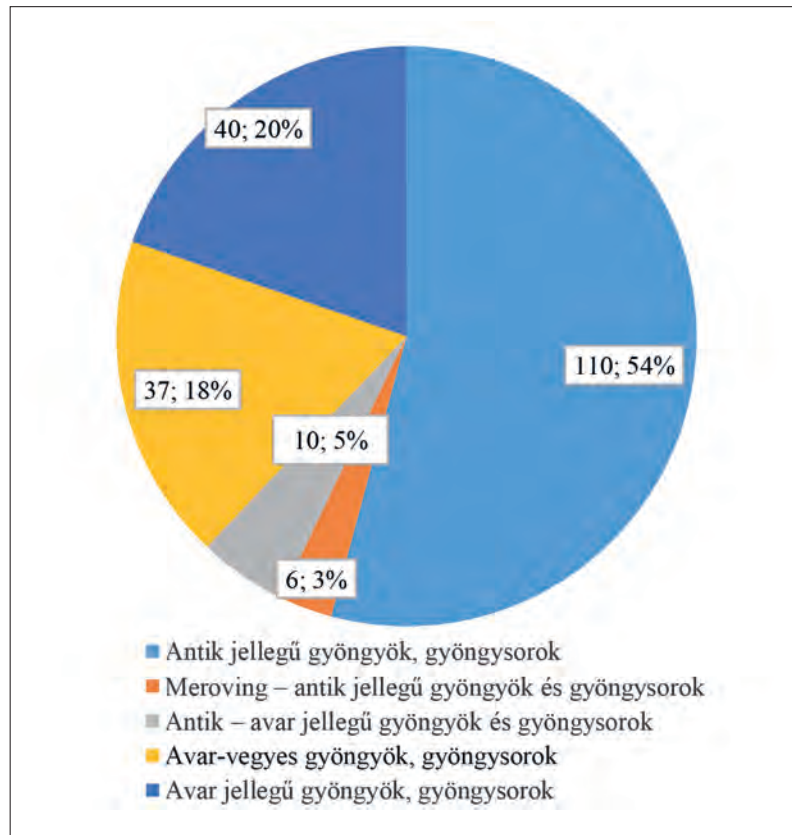
³⁵⁰ Id. PLINIUS 2001, 143–144, XXXIV. könyv XLVII. 156–159; 147, XXXIV. könyv L 166–167.

³⁵¹ PÁSZTOR 2017, 201.

³⁵² ZULAUF 2012, 127, Szólád 25/8. sír; VI. t. 3.1; PÁSZTOR 2012, 484.

³⁵³ A szegvári temető korai időszakának gyöngyleletes sírjai az emlékanyag és a kétféle stílusú gyöngyvisélet között is közeli hasonlóságot és szoros kapcsolatot mutat a Makó, Mikócsa-halmi (Balogh Csilla közöletlen ásatása) és a mokriini (RANISAVLJEV 2007) kora avar kori temető gyöngyleteivel.

³⁵⁴ A százalékok az összes gyöngyös sír számarányához képest mért adatok arányát mutatja.

3. Diagram: A szegvár-ormodűlői temető gyöngydíszjeinek jellegei (sír és %)

A GYÖNGYÖK ÉS GYÖNGYSOROK ELŐKERÜLÉSI HELYE

A 203 sírból előkerült gyöngymellékletek többsége nyak vagy mellkas díszei lehetettek.³⁵⁵ Közöttük néhány gyöngy és a rövid sorok (180.) legtöbb esetben a huszonkét éven aluli fiatalok és gyerekek viseletéhez tartoztak. Néhány gyöngyöt nemcsak a nyakcsigolyák, hanem a medence-, comb- és kézcsontok tájékánál is feltártak, melyek egy része tarsolyzáró vagy tarsolydísz, illetve kabala gyöngy lehetett (pl. 1., 72., 81., 194., 329., 339., 540.).

Gyöngyök, gyöngyláncok kapcsolótágjai

Többnyire nyakcsigolyák vagy néha gyöngyök közelében 19 sírban kerültek elő változó méretű bronz-³⁵⁶ és vaskarikák,- kúpok vagy töredékek, láncocskák,³⁵⁷ melyek a felfűzött gyöngydíszek összekapcsolását szolgálták. Gyereksírokban 1–3 gyöngy esetében 4 (99., 447., 627., 855.) és rövid soroknál 7 sírban (94., 169., 172., 543., 557., 559., 880.), női sírok rövid sorainál: 17., 130., 165. sírban, hosszabb nyakláncoknál a 48., 761., 792. sírban, illetve a 97. férfi sírban kerültek elő bronz és vaskarikák, láncos kapcsolótágok.

³⁵⁵ Balogh Csilla megfigyelései szerint „... a gyöngyök kétféle szerepben tűnnek fel a kora avar kori leletanyagban: a női sírokban mindig a nyak körül vagy a mellkason kerülnek elő, vagyis valószínűleg felfűzve, nyakláncként viselték őket, míg a férfisírokban előforduló 1–3 gyöngyöt csak ritkábban találják a mellkason, gyakrabban a medencecsontok környékén vannak.” (BALOGH 2013, 206).

³⁵⁶ Bronz kapcsolótágok: 17., 130., 165., 169., 447., 627. sír.

³⁵⁷ Vaskarikák, láncocskák: 48., 94., 97., 99., 172., 543., 557., 559., 761., 792., 855., 862., 880. sír.

A SZEGVÁR-OROMDŰLŐI TEMETŐ GYÖNGYEI ÉS GYÖNGYSORAI STÍLUSAINAK RENDSZERE ÉS TIPOKRONOLÓGIÁJA

I. AZ ANTIK JELLEGŰ GYÖNGYDÍSZEK ÉS GYÖNGYSOROK

Az antik jellegű gyöngyök és gyöngysorok 110 sírból, a gyöngyöket is tartalmazó temetkezések 54%-ából származnak.³⁵⁸ 1614 gyöngy a halotti viselet részeként, illetve annak díszítése céljából a Bizánci Birodalomban és peremterületein és vonzáskörzeteiben is széles körben elterjedt, elsősorban a római hagyományú Meroving-kori germán (pl. frank, alamann, bajor vagy angolszász) és langobard, gepida, vagy a római és szarmata előzményű avar kori, az Alpok–Adria és Keleti-Alpok, illetve Fekete-tenger vidéki késő-antik jellegű, a dél-oroszországi antik, késő antik emlékekből is megismert gyöngytípusokat is elhelyeztek a sírokba. A szegvári antik jellegű gyöngydíszek alkotóelemei között a különböző egy-színű, díszítetlen felületű (gömbös, hengeres, kúpos, hasábos formájú vagy a római-bizánci hagyományú csövecskés dinnyemag üvegyöngyforma) változatok mellett néha rátétdíszítésű üvegyöngyök és egyéb antik vagy régi darab („*Altstücke*”) üvegyöngyök, illetve különböző alakúra csiszolt drágakövek és egyéb anyagokból kialakított kő- vagy (ezüst és bronz) fémgyöngyök is megtalálhatók.

I.1.a–c. Néhány, 1–3 antik jellegű gyöngy viseleti szokása. Az antik jellegű néhány gyöngyszem halotti viselethez adásának szokása az oromdűlői temető 55 sírjában volt megfigyelhető. A nagyobb számban elterjedt monokrómszemek (28 sír) megjelenése, a különböző (dudoros, hurok-, hullámvonal-folyatott) rátét-, a „Millefioraugen” vagy „Schichtaugen” betétdíszes és millefiori üvegyöngyök (8 sír), illetve a kréta, karneol és borostyánszemek (8 sír) 1–2–3 példányának önálló megléte, e gyöngyök és a díszítetlen felületű formák együttes előfordulása alapján is körvonalazható ez a csoport. Néhány gyönggyel főleg a gyerekek (35 sír) és a nők (13 sír), ritkán pedig férfi (1 sír) viseletét díszítették.

A néhány gyöngy adása általában megfigyelhető az avar kori sírokban. A korszak gyöngyviseleteire jellemzően egyes temetkezésekben – az elhunyt életkorától, nemétől és társadalmi helyzetétől függetlenül – megtalálható ez a viseleti szokás.³⁵⁹ Nem mindig egyértelmű, hogy az 1–2–3 gyöngyöt ékszerként vagy pedig babonás hiedelem szerint, bajelhárítás céljából helyezték el a halott nyaki csigolyáinak tájékára, illetve tarsolyába/tarsolyára. Az avar kori gyöngyviseletben a kisszámú gyöngy példányai nem köthetők sem anyaghoz, sem egy adott színhez, sem pedig konkrét formához.³⁶⁰

I.1.a.: 1 antik jellegű gyöngy. Öt női, 1 férfi, 18 gyereksírból és 1 szórvány³⁶¹ ismert, melyekben 14 esetben különböző formájú díszítetlen felületű, egyszínű fehér, világos zöld, sötétbarna és okkersárga lapított gömb (112., 336., 491., 855.), világossárga, drapp és sötétkék rövid henger (684., 8787., 896.) és köles (684.), fehér, sötétvörös, világoszöld és sötétszürke rövid hasáb (92., 99., 550.), téglalap átmetszetű, lecsapott sarkú hosszú hasáb alakú (73., 863.), 6 sírből két esetben 1–1 római hagyományú hullámvonal- vagy fekete-sárga egyrétegű dudoros rátétdíszes lapított gömb (466., 867.) alakú üvegyöngy került napvilágra. Egy vaskori, sárga alapon fehér-kék-fehér-kék koncentrikus kör díszes szemes- (329.), vagy egy vésett vonaldíszes lapított gömb alakú üvegyöngyöt (339.), egy római hagyományú fekete alapon

³⁵⁸ Antik jellegű gyöngydíszek: 1., 46., 60., 73., 80., 87., 92., 94., 99., 103., 107., 108., 112., 114., 115., 118., 123., 124., 129., 130., 132., 143., 148., 165., 166., 167., 168., 169., 173., 174., 177., 181., 187., 194., 196., 286., 288., 293., 299., 300., 322., 324., 325., 326., 328., 329., 333a, 336., 338., 339., 344., 345., 447., 466., 491., 527., 532., 537., 543., 544., 547., 550., 553., 555., 571., 585., 627., 638., 641., 644., 656., 663., 674., 677., 682., 684., 690., 709., 710., 716., 727., 730., 737., 744., 749., 758., 761., 792., 819., 855., 863., 866., 867., 870., 878., 880., 888., 890., 893., 893., 896., 915., 916., 929., 931., 938., 948., 968. sír, B3., B4–5. sír és szórvány.

³⁵⁹ ТОМКА 2005, 163.; 5. századi példa: BEMMANN 2008, 26, 23, 4.

³⁶⁰ H. ΤÓΤΗ–HORVÁTH 1992, 202–205; PÁSZTOR 2018a, 90–91.

³⁶¹ Egy antik jellegű gyöngy: 73., 92., 99., 112., 115., 124., 322., 329., 336., 339., 466., 491., 550., 641., 682., 684., 716., 749., 855., 863., 867., 878., 896., 929. és B3. szórvány sírből került elő.

fehér hullámvonal folytatott rátétdíszes, illetve 1–1, több rétegű betétdíszes („Millefioriaugen”) hosszú hasáb (682.), gömbös millefiori (124.) és aranyfóliás (716.) üvegyöngyöt is az elhunyt álla alá vagy nyak környékére tettek. A halottakra elhelyezett 1–1 gyöngy tehát különböző formájú és egymástól eltérő technológiával készült. Az áttetsző üvegek mellett gyakoribbak az opak (átlátszatlan) üvegből megformáltak. Az egyszerűbb változatok mellett a speciális technológiával elkészített típusok között a nagyobb értéket képviselő millefiori vagy a szintén fejlett üvegtéchnológiai ismereteket igénylő aranyfóliás üvegyöngy is megtalálható. A nem üvegből formáltak közül csak az ezüst lemezes gömbtöredék (929.) és a hordó alakú, puha mészkőből (kréta) formált gyöngy említhető (322.). Egy-egy borostyán vagy karneol gyöngyöt nem tettek a halottakra.

A 73. sírban eltemetett nő szerény mellékletei közé tartozott az egy szem szürkésfehér, pusztuló felületű, lecsapott sarkú hosszú hasáb alakú üvegyöngy.³⁶² A római hagyományú, kisméretű, szürkésfehér, hasábos gyöngytípus megtalálható a Kárpát-medencei szarmata gyöngyviseletben is és azon gyöngyanyaghoz tartozik, melynek párhuzamai nagyrészt megegyeznek a Pontus-vidék szkíta-szarmata hatású gyöngyleleteivel.³⁶³ A kelet-európai sztyeppei nomád temetési rítus emlékeivel elhantolt és a belső-ázsiai szokás szerint egy gyöngyszemmel ellátott, koponyatorzított nő feltehetően a Szegvárra betelepült népesség egyik első generációs helyi lakosa lehetett.

A 682. gyermeksírban egy római–antik hagyományú, többrétegű sötétvörös-fehéresszürke-világoszöldes „Millefioriaugen” vagy Schichtaugen” betétdíszes, lecsapott sarkú hosszú hasáb alakú üvegyöngy³⁶⁴ és egy öntött bronzcsengő, amelyek apotropikus jelleggel, bajelhárítás céljából kerülhettek a kisgyerek viseletére.

A 124. sírban az állatjárás által bolygatott sírban a kisgyerek koponyaacsontjai alatt egy rossz megtartású, világoszöld virágszirom díszes lapított gömb alakú millefiori üvegyöngy töredékét³⁶⁵ is megtalálták, amely feltehetően újrahevített vagy selejt példány lehetett, anyaga irizáltan pusztuló, elmosódott mintázatú, vörös szélű termék, amely nem a millefiori gyöngygyártás virágkorában, hanem később, feltehetően már a 7. század első felében készülhetett.³⁶⁶ Késő antik – kora bizánci viselet részeként a millefiori gyöngy³⁶⁷ bajelhárító célzattal a kisgyerek nyakában lehetett.

A 863. sírban eltemetett gyerek bal kulcsacsontja mögött egy sötétszürke, téglalap átmetszetű, lecsapott sarkú hosszú hasáb alakú üvegyöngy.³⁶⁸ Az elhunyt kisgyerek viseletéhez csak a bajelhárító célból feltehetően nyakláncként felfűzött amulett-tárgyak (üvegyöngy, ezüstkarikára kapcsolt vadkanagyar) és a bronz szkíta kori nyílhegy tartozott.³⁶⁹ Az 863. sír ősi babonás szokás szerint nyakba fűzött amulett-nyaklánc az 1. sírhoz hasonlóan a 6. század vége – 7. század elejére való keltezését valószínűsíti.

A 684. sírban felnőtt nő viseletéhez ázsiai szokás szerint³⁷⁰ egy világossárga köles méretű opak gyöngyszemet helyeztek el,³⁷¹ amelynek hasonló méretű, fekete párjai a 656., 727. sírban is előkerül-

³⁶² LŐRINCZY 2020, 39. kép 7.

³⁶³ VADAY 1989, 98; NAGY 2018, 242, 96. kép, I. gyöngycsoport IV–V. típus.

³⁶⁴ LŐRINCZY 2020, 264. kép 3.

³⁶⁵ LŐRINCZY 2020, 78. kép 11.

³⁶⁶ ZULAUF 2012, 63.

³⁶⁷ AJBÁBIN–CHAJREDINOVA 2009, Taf. 102, Gr. 35.

³⁶⁸ LŐRINCZY 2020, 360. kép 7.

³⁶⁹ A 863. sír szkíta kori nyílhegyét nem fűrték át, sírba helyezése valószínűleg a sír nyakláncának amulett tárgyával, azok bajelhárító célú, babonás hiedelemvilágával is összefügg. Az avar korban a szkíta nyílhegyek többsége az Alföldről ismert, amelyek többsége női és gyereksírokban a nyak, a mellkas vagy a vállak környezetében kerültek elő, ritkábban tarsolyban tarthaták. A mellkasra helyezett nyílhegynek szimbolikus jelentése volt a közép-ázsiai vagy észak-eurázsiai területekről származó népességek körében. A kora vaskori sírokban megtalált nyílhegyek, mint amulettek mágikus célra való „újra hasznosítása” történhetett, amelyekkel tudatosan kereskedtek (RUSTOIU 2015, 94–101, 104, Tab. 1, Fig. 4–6).

³⁷⁰ Hasonló típusú köles méretű gyöngyszem pl. a szegvár-sárpoldali 1. sír fegyveres lovastemetkezéséből is ismert (BÓNA 1979, 2. kép).

³⁷¹ LŐRINCZY 2020, 266. kép 9.

tek. Szegvár-Oromdúlón a köles gyöngyök között további sárga árnyalatú példányok okkersárga, barnás okkersárga változatokban fordultak elő (555., 639., 890., 893., 898.).³⁷² A 684. sír korai keltezését bizonyítják a kelet-európai sztyepei hagyományú temetkezés halotti rítusai (padmalyos sír, koponyatorzítás, részleges állatmelléklet), ázsiai szokásként nagylemezgömb-csüngős fülbevaló viselete és egy gyöngy a nyakba tétele, illetve a szegényes sírmelléklet.³⁷³

A 112. sírban a kisgyerek viseletének egyetlen melléklete a fehér, nagyobb méretű, deformált lapított gömb(?) alakú opak üvegyöngy volt. Szintén szegényes mellékletű volt a 641. sír is, ahol az elhunyt viseletéhez egy rövid henger alakú opak üvegyöngy tartozott. Mindhárom sír a temető déli szélének középső részén, egymástól távolabb helyezkedtek el (*1. térkép*).

A 855. sírban – feltehetően ősi, ázsiai bajelhárítási szokásból – egy római hagyományú, okkersárgás barna, lapított gömb alakú opak üvegyöngyöt³⁷⁴ helyeztek el. Nyakcsigolyáján egy átfűrt Heraclius és Heraclius Constantinus MIB 11 (616–625) Konstantinápolyban veretett arany solidusát³⁷⁵ találták meg. Az egy gyöngy és a felfűzött solidus bajelhárító védelmet biztosíthatott az elhunyt számára. A felfűzött érem *terminus post quem*je keltezi a sírt a 7. század második negyedére.

I.1.b.: 2 antik jellegű gyöngy 8 gyerek és 3 női sírből³⁷⁶ került elő. Nyolc temetkezésben csak díszítetlen felületű gyöngyöket helyeztek el: 2 sírban 2–2 egytagú (46., 187.), a 677. sírban 3-és 4×-en összetett lapított gömb, egy négyszög és egy téglalap átmetszetű, lecsiszolt sarkú, hosszú hasáb monokróm, vagy a további sírokban lapított gömb, gyűrű (948.), egy rövid henger egy négyszög átmetszetű, lecsapott sarkú díszítetlen hasáb alakúval (132.) vagy fekete alapon sárga egyrétegű dudoros rátétes opak üvegyönggyel (744.), egy ezüst lemezgömbbel (194.) együtt kerültek elő.

A 286. sírban egy fényes fekete alapon kopott fehér hurokfolyatott rátétes lapított gömb alakú opak üvegyöngy (TM Gruppe XXII 266a)³⁷⁷ mellett egy sötétvörös testen 4 sárgászöld virágdíszes millefiori üvegyöngytöredék³⁷⁸ képviselte a halott nyakdíszét.

A 737. sírban római és antik hagyományú zöld, téglalap átmetszetű hosszú hasáb alakú egyszínű példány mellett egy római hagyományú, barna felületen fehér 3× hosszan elnyújtott hurokfolyatású rátétdíszes, lapított gömb alakú opak üvegyöngy³⁷⁹ is előkerült, amelyek közé vélhetően óvó-védő, bajelhárító célból³⁸⁰ egy áttetsző kék, korongos testű hurkos fülű gomb alakú csüngődísz³⁸¹ is felfűztek.

Az 537. sírban egy aranyfóliás lapított gömb alakú és egy nagyméretű, zöld, dinnyemag alakú csövecskés üvegyöngyöt³⁸² helyeztek el. Néha pedig az egymástól eltérő formájú monokróm gyöngy mellé egy-egy betétdíszes gömb alakú üveget vagy ezüst lapított gömb töredékét (194.), illetve hosszú hengeres

³⁷² Az apró sárga gyöngy párhuzamai a 7. század 2. negyed – harmadik harmada időszakból a szegvári 555. és 890. sírből, hasonló korú példányok pl. a hajós-cifrahegyi 131. sírből is említhetők (PÁSZTOR 2018, 260; 286). A gyöngytípus főleg a 7. század 2. fele – 8. század eleji keltezésű avar kori gyöngysorokon is elterjedt változat.

³⁷³ BÁLINT 1995, 319.

³⁷⁴ LŐRINCZY 2020, 364. kép 4.

³⁷⁵ SOMOGYI 1997, 83.

³⁷⁶ Kettő darab antik jellegű gyöngy: 46., 107., 129., 132., 187., 194., 286., 300., 537., 544., 547., 627., 677., 737., 744., 948., B4-5. és szórvány sírből ismert, közülük a csak monokróm példányokat tartalmazó a 46., 107., 132., 187., 627., 677., 948. és B 4–5 és szórvány sír.

³⁷⁷ TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985, Taf. 6. 266a.

³⁷⁸ LŐRINCZY 2020, 136. kép 13–14.

³⁷⁹ Lecsapott sarkú hosszú hasáb alakú egyszínű példányok az ún. kisgyöngyök csoportjába tartoznak: Vaday V. 1 A típus (VADAY 1989, Abb. 20–21, 23); Nagy V. 1 B típus (NAGY 2018, 92. kép V. 1. B; 96. kép 37). A fehér hurokfolyatott rátétes lapított gömb előzményei pl.: TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985, Taf. 6 Gruppe XXII. 276 a; BENEÁ 2004, Typ XIII. 2–3, Typ XIV. 3, Abb. 33, 10–11; Grumeza type 3 (GRUMEZA 2014, Fig. 33/3); Nagy II. gyöngycsoport inkrusztrált 193. gyöngye (NAGY 2018, 97, 193).

³⁸⁰ KUJÁNI 2015, 38.

³⁸¹ LŐRINCZY 2020, 313. kép 1–3.

³⁸² LŐRINCZY 2020, 204. kép 3–4.

kréta (129.) vagy hasábos borostyánt (300.) is tettek. Önállóan és párosával csak borostyán vagy karneol gyöngyöt egyszer sem találtak az elhunytakon. Csak az 544. és 547. női sír esetében fordult elő, hogy nem egyszínű üvegyöngy, hanem 2–2 római és antik hagyományú, fekete alapon sárga egyréteges dudoros rátétes lapított gömb alakú opak üvegyöngy volt az elhunyt nyaktájának díszé.

A 300. sírban egy háromszög átmetszetű hasáb alakú borostyánt és áttetsző anyagú bikónikus üvegyöngyöt helyeztek. A borostyánnak tulajdonított gyógyító erőbe vetett ősi hit közismert, az áttört díszű bronzkorong négy küllőjének (négy égtáj(?), napkorong szimbóluma) asztrális mondanivalója³⁸³ alapján pedig feltételezhető, hogy a fiatal nő betegségben halhatott meg, nyaktájékára és halotti viseletéhez esetleg hozzátartozók helyezhettek el a gyógyító erejű, bajelhárító célú tárgyakat.

A 129., 132.,³⁸⁴ 187.,³⁸⁵ 194., 547. sír – egy kivétellel – szegényes mellékletűek voltak. A 187. sírba helyeztek el egy kézzel formált edényt,³⁸⁶ a viselethez kék és zöld, díszítetlen felületű, egyszínű, lapított gömb alakú üvegyöngy tartozott. A 129. sírban egy fekete, nagyobb méretű, erősen kopott felületű, gyűrű alakú opak (csüngődísz?) és egy hordó alakú mészkő(kréta) gyöngy került elő. 194. sírban a bal combcsontnál, a tarsolyhoz egy ezüst lemezgömb és egy világossárga opak üvegyöngy tartozott.

I.1.c.: 3 antik jellegű gyöngy. Tizenhárom (8 gyerek és 5 női) sírből említhető.³⁸⁷ Kizárólag monokróm, egymástól eltérő formájú (egy- és kéttagú lapított gömb, gyűrű, henger, korong, kettős kónikus) gyöngyöket öt sírba helyeztek el (123., 143., 324., 344., 345., 527.), ugyanakkor azonos alakú díszítetlen felületű, rövid henger alakú üvegyöngyöket csak egyetlen alkalommal a 638. sírban tettek. Három-három hosszú hengeres, illetve hosszú hasáb és hosszú hengeres formára csiszolt borostyán gyöngyöt a 196.,³⁸⁸ és 293. sírban, csak karneol szemeket (téglalap átmetszetű hosszú hasábokat) pedig egyedül a 447. sírban temettek el. További 4 sírban az egymástól eltérő formájú monokróm gyöngyszemek mellé 1–1 különlegesebb alakú és díszítettségű gyöngy is került az eltemetett viseletére: a 167. sírban korong alakú mészkő(?)gyöngy és egy opak lapított gömb alakú példány mellett egy szórtpettyes díszű lapított gömb, a 644. sírban 1–1 lapított gömb és hatszög átmetszetű, hosszú hasáb alakú millefiori, a 690. sírban 4 egyrétegű dudoros rátétdíszes iker lapított gömb alakú opak üveg és a 709. sírban pedig egy téglalap átmetszetű, lecsiszolt sarkú, hosszú hasáb alakú karneol lehetett az elhunyt kabalagyöngye.

A 293. sír szegényes mellékletű nő halotti viseletének egyedüli ékessége a 3 hasábos és hosszú henger alakúra csiszolt borostyángyöngyökből álló nyakdísz volt. A temetkezés ősi halotti rítusai, a néhány borostyángyöngy egyedüli (feltehetően apotropaikus mondanivalót hordozó) ékszerviselete és a temető déli részének közepén (a legkorábban eltemetettek közelében) való elhelyezkedése alapján a 293. sír megásása feltehetően a 6. század utolsó harmadában történt.

I.1.d–e. Antik jellegű rövid (4–29) és hosszabb gyöngysorok (30–44). Az antik jellegű rövid gyöngysorok (I. 1.d.)³⁸⁹ és a hosszabb gyöngyláncok (I.1.e)³⁹⁰ összesen 49 sírből kerültek elő. A rövid sorok közül 7 sírban csak monokróm gyöngyökből kialakított füzérek, melyek három gyerek és négy nő halotti

³⁸³ A 300. sír négyküllős bronz korongja a geometrikus mintázatú Garam I. típus A/Küllős korongok csoportjába tartozik. Keleten a Kaukázus és a Fekete-tenger előterében feltárt temetőkből előkerült korongok a 4–6. századra nyúlnak vissza, zömük a 7–8. századra keltezhető (GARAM 1980, 162–164, 177–179).

³⁸⁴ LŐRINCZY 2017, 140, 142, Abb. 3.

³⁸⁵ LŐRINCZY 2017, 144, 145, Abb. 4.

³⁸⁶ VIDA 1999, 147, Abb. 59. A kerámiatípus előfordulása a kora avar kor elején ritka.

³⁸⁷ Három antik jellegű gyöngy a 123., 143., 167., 196., 293., 324., 344., 345., 447., 527., 638., 644., 690., 709. sírből ismert.

³⁸⁸ LŐRINCZY 1995, 399–400, 2. kép 2.

³⁸⁹ Rövid gyöngysorok (26 gyerek, 14 nő, 3 fiatal nő): 1., 60., 87., 94., 103., 108., 114., 118., 123., 130., 148., 165., 166., 168., 169., 173., 174., 177., 181., 288., 299., 325., 326., 328., 333a, 532., 537., 543., 553., 571., 585., 710., 758., 819., 866., 870., 880., 888., 893., 915., 916., 931., 938., 968. sír.

³⁹⁰ Hosszabb gyöngysorok (4 gyerek, 2 nő): 338., 656., 663., 674., 761. és 792. sír.

viseletét díszítette.³⁹¹ Mindegyiket kevés számú gyöngyből (4–7, illetve 17) állították össze, melyek a váz koponya-, állkapocs-, felső nyakcsigolya- vagy kulcs- és bordacsontjai környékén szóródtak szét. A vegyes formákból fűzött láncok többsége egy- és kéttagú gömb, gyűrű, rövid henger, kúp, illetve téglalap átmetszetű, rövid hasáb és téglalap átmetszetű lecsapott sarkú, hosszú hasáb alakú gyöngyökből állnak. Csak a 938. sírban volt 17 szemből fűzött gyöngylánc,³⁹² két nagyobb méretű, dinnyemag alakú csövecskés gyönggyel is díszítették (és egy keskeny bronz csővel is, mely valószínűleg szintén egy dinnyemag alakú gyöngy fűzőhengere lehetett).

A 915. sír gyöngysorát például a 126. síréhez hasonlóan késő római, késő-antik tradicionális formákból állították össze. A gyöngysorhoz tartozhatott egy (elporladt) ezüst lemezgömb is. A monochrom hengeres és hasábos gyöngyök azonban önállóan kevés kronológiai fogódzót nyújtanak. Együttesen a gyöngysor csak tágabb értelemben keltezhető 6. század utolsó harmada – 7. század első fele/második harmada közötti időszakra.³⁹³

Kronológiailag szintén nehezen behatárolható a 870. négy ló és egyéb más állat részlegesen csonkolt maradványaival ellátott fülkesír³⁹⁴ vájt koporsójába eltemetett fiatal női halott nyakláncja is. A rövid sor egy-egy gyűrű alakú üveg és ezüst lemezgömb mellett hasábos és magformára csiszolt borostyánokból áll. Ez utóbbiak a késő-antik jellegű nyakláncokon (hasonló összetételű pl. az 1. és a 761. sír gyöngysora is), vagy a Kárpát-medencei gepida és langobard kori köznépi öltözékeknél is megtalálható.³⁹⁵ A vizsgált hazai párhuzamok közül a legtöbb kora avar kori borostyán-gyöngyöt a Keszthely-Fenekpuszta, horreumi,³⁹⁶ Szekszárd-Bogyiszlói úti³⁹⁷ és a szegvár-omrodülői³⁹⁸ 7. század első fele – 2. negyede időszakának sírjaiból is említhetünk. Mindhárom lelőhely kora avar kori gyöngysorai és a korabeli késő-római – késő-antik – kora-bizánci és a meroving-kori germán nyakláncok alapján kimutatható kereskedelmi kapcsolatok gyöngyviseleti divatban megjelenő emlékei.³⁹⁹ A 870. sír pontosabb időrendjét a felnőtt nő Szentendre (?) típusú arany fülbevalópár-töredékek⁴⁰⁰ lelethorizontja alapján lehet pontosabban meghatározni.⁴⁰¹

További antik jellegű néhány szemes és rövid nyakláncokat szintén többségében vegyes összetételű formákból állították össze, amelyek többségében római és késő antik hagyományú egytagú-, illetve kettő- vagy három- és négyszeresen összetett lapított gömb, egytagú gyűrű, hengeres és különféle formájú hasábos üvegyöngyökből állnak. Ugyanakkor közéjük különböző díszes (néhány szem, ritkán három fekete, sötétbarna alapon sárga egyrétegű dudoros rátétdíszes, illetve nagyméretű csövecskés dinnyemag alakú üvegyöngyöket (333a), vagy 1–1 római hagyományú hatszög átmetszetű, hosszú hasáb és gömb alakú millefiori (177., 758.), aranyfóliás üveg (288.(4), 534.sír), agyag és korall (169.), hordó és hasábos kréta

³⁹¹ Rövid gyöngysor csak monokróm gyöngyökből: 60., 103., 165., 166., 326., 328., 938. sír.

³⁹² LŐRINCZY 2020, 425. kép 5–23.

³⁹³ LŐRINCZY–STRAUB 2004, 317, 336, 17. kép; PÁSZTOR 2014a, 297.

³⁹⁴ LŐRINCZY–STRAUB 2004, 314–315; LŐRINCZY 2020, 373. kép 5–8, 374. kép 1–2.

³⁹⁵ Pl. PÁSZTOR 2011, 5, 21–22. j.: Tác-Gorsium 33/1984. sír hasábos borostyán gyöngyei.

³⁹⁶ Keszthely-Fenekpuszta Horerum 6., 9., 12–14., 17. sír (VIDA 2011, 421, Taf 3, 6–8, 426, Taf. 8, 5, 427, Taf 9, 8, 429, Taf. 11, 3, 432, Taf. 14, 8; PÁSZTOR 2011, 242, 1–2. táblázat).

³⁹⁷ PÁSZTOR 2001, 138.

³⁹⁸ Pl. Szegvár-Oromdülő 333a, 717., 730., 870., 887., 968. sír hasábos gyöngyei.

³⁹⁹ PÁSZTOR 2014a, 297.

⁴⁰⁰ LŐRINCZY–STRAUB 2004, 314–315, 15. kép 1–2.

⁴⁰¹ Szentendrei típusú gúlacsőgős arany fülbevalópár bordázott tagú fülbevaló töredékei és a bizánci eredetű pipereeszközök (köztük egy bronz szűrőkanál) lelethorizontja alapján a 870. sírt a kora avar kor középső szakaszára (LŐRINCZY–STRAUB 2005a, 130), illetve a 7. század első harmadára keltezték (BALOGH 2014, 123; 125, 9. t. 4). A 870. sír fiatalabb keltezésű a 880. sírhoz képest, mert az ásatási megfigyelések szerint a 870. sír aknájának megásásakor a 880. padmalyos sír aknájának és padmalyának délnyugati végét érintették. A pipereeszközök a 880. sírhoz tartozhattak.

(174., 177.), hasábos borostyán, karneol, illetve ezüst⁴⁰² és gömbös ólomgyöngyöt (87., 553. (8) is tettek.

A 165. K–Ny-i tájolású, füles sír vájt koporsójában maturus korú, enyhén torzított koponyájú nő fekt. ⁴⁰³ Nyakdíszét az egy-egy római hagyományú vörös és narancssárga lapított gömb (TM Gruppe I, Typ. 10 és 12),⁴⁰⁴ a római és késő antik hagyományú fekete, lecsapott sarkú hosszú hasáb és a késő antik sötétkék, hatszög átmetszetű kettős gúla alakú hasábos monokróm⁴⁰⁵ üvegyöngyből fűzött, antik jellegű rövid gyöngysor alkotta. A gömbös monokrómok már a legkorábbi, éremmel keltezhető avar kori gyöngyleletek között megtalálhatók,⁴⁰⁶ s amelyek igen gyakoriak a Meroving-kori nyugati germán,⁴⁰⁷ illetve gepida⁴⁰⁸ és langobard⁴⁰⁹ gyöngysorokon is. A 165. sír temetkezés rítusa a 6. századi sztyeppei eredetet feltételez.⁴¹⁰ A halott koponyájának jobb oldalára helyezett gepida edény (Vida 1999 IB1)⁴¹¹ és a 6. század középső harmadára keltezhető⁴¹² bizánci eredetű maszkos szíjvég⁴¹³ is germán (gepida) kapcsolatokat mutat, amely a korai avar kori keltezést erősíti,⁴¹⁴ s amelynek alapján feltételezhető, hogy "... a torzított koponyájú nő gepida volt, aki a szegvári kora avar kori közösség tagjaként halt meg és a környezete saját rítusuk szerint temette el".⁴¹⁵

A 177. sírban 19 szemből összeállított antik jellegű gyöngy-nyaklánc, amely többnyire római hagyományú, a 3-4. századra jellemző, a szarmata⁴¹⁶vagy gepida és langobard viseletben is gyakori, 3 fehér, zöld rövid henger, 2 zöld, hatszögű átmetszetű hosszú hasáb,⁴¹⁷ 7 zöld és kék, négyzet átmetszetű lecsapott sarkú hosszú hasáb,⁴¹⁸ 1 téglalap átmetszetű, hosszú hasáb, 2 kék téglalap átmetszetű, lecsapott sarkú rövid hasáb,⁴¹⁹ 1 sötétlila téglalap átmetszetű, lecsiszolt sarkú, hosszú hasáb alakú monokrómüveg⁴²⁰ és 1 téglalap átmetszetű, lecsiszolt sarkú, hosszú hasáb karneol⁴²¹ gyöngyökből áll. A lánc jellegzetes alkotó elemei a hosszú életű, különböző formára alakított, kék, lecsapott sarkú hasábos/poliédrikus gyöngyök, amelyek széles körben elterjedtek.⁴²² Ezt a gyöngysort egy ritkán előforduló, szépen kivitelezett hatszög átmetszetű

⁴⁰² Rövid gyöngysorokra különlegesebb díszítésül: fekete vagy barna alapon sárga egyrétegű, dudoros rátétdíszes opak üvegyöngyöket – 325., 553., 758., 819., 880., 931.(2), 968. (3) sír; borostyánokat: 1., 114., 130., 173., 325., 333a, 870., 968. sír; karneolokat: 94., 108., 114., 118., 130., 168., 174., 177., 181., 299., 325., 532., 571., 585., 710., 819., 880., 916. és ezüstgyöngyöket: 543.(2), 571., 585., 866.(2), 870., 888.(8), 915. sír – is felűztek.

⁴⁰³ LŐRINCZY 1998, 350.

⁴⁰⁴ TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985, Taf. I. Gr. I. 10, 13.

⁴⁰⁵ KOVALEVSKAJA 2000, 25, 89, 125. Jellegzetes gyöngytípus a Krím és Kaukázus-vidék 5–9. századi gyöngyleletei között.

⁴⁰⁶ PÁSZTOR 1995, 72, 90, I. t. 5. 1–2.

⁴⁰⁷ Pl. Liebenau L12/A2 sír 6. század vége – 7. század elejére keltezett gyöngysora (SIEGMANN 1997, 137, Taf./Pl. 4, 2.)

⁴⁰⁸ Pl. BÁRKÁNYI 2010, 10–11; NAGY 2012, Vályog u. 8. 30. sír; 15. kép 2, 16. kép 37–43, 50–53.

⁴⁰⁹ ZULAUF 2012, 102–103; pl. Szentendre 35. sír: VI. t.

⁴¹⁰ LŐRINCZY 1998, 351; BALOGH 2004, 261.

⁴¹¹ LŐRINCZY 1998, 350–351, 15. kép 7; VIDA 1999, 58–59.

⁴¹² BALOGH 2004, 261–262.

⁴¹³ LŐRINCZY 1998, 15. kép 11. A maszkos ábrázolású szíjvég észak-itáliai langobard párhuzamairól: BALOGH 2004, 260–261; 262; BALOGH 2014, 44; Fig. 4. 5.

⁴¹⁴ BALOGH 2004, 262; BALOGH 2013, 73–74.

⁴¹⁵ BALOGH 2013, 74.

⁴¹⁶ TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985, Taf. 1., Gr. I, Typ. 29; VADAY 1989, Abb. 20, Typ I/1C.

⁴¹⁷ TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985, Taf. 2, Gruppe XII, Typ. 117.

⁴¹⁸ TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985, Taf. Gruppe XII, Typ. 126, 130; VADAY 1989, Abb. 20, Typ V/2B.

⁴¹⁹ VADAY 1989, Abb. 20, Typ IV/1B. A különböző formára tagolt, kék, lecsapott sarkú hasábos gyöngyök hosszú életű divatja a késő-római Barbarikumban is végéig követhető, 6. századi jelenléte pedig az Alsó-Kubán-vidék térségében is kimutatható.

⁴²⁰ VADAY 1989, Abb. 20, Typ V/2B.

⁴²¹ VADAY 1989, Abb. 20, Typ V/2A.

⁴²² KAZANSKY–MASTYKOVA 2007, 50, Pl. 45.1.

hosszú hasáb alakú, fehér kör és vörös pont „Millefioriaugen”, illetve zöld levéldíszes millefiori⁴²³ gyöngy díszítette, amelyet feltehetően kabala gyöngyként fűzték fel.⁴²⁴ E gyöngytípus a 6. század közepén terjedt el a 6. század végéig a Dél-Németországi Meroving kori nyugati-germán gyöngyviselésben,⁴²⁵ s széles körű elterjedése ismert a szlovéniai Juliai-Alpok langobard temetőiben⁴²⁶ vagy az Észak-Pontusz vidékén,⁴²⁷ Tsibiliumban (II.),⁴²⁸ az angolszász területeken a 6–7. században.⁴²⁹ A 177. sírban elhantolt nő feltételezhetően a Szegvárra betelepült közösség honfoglaló csoportjához tartozhatott. Erre utal a színes gyöngysorának összetétele és a felfűzött gyöngyök ismertetett származása vagy kereskedelmi kapcsolatrendszere is.

656. sír antik jellegű rövid gyöngysora jelentős részben egy- és kéttagú köles gyöngyökből áll (28, gyöngyök 60%-a). Közéjük 1–1 zöld betétdíszes gömbös, római hagyományú rövid henger, különböző hasábos és egy zöld, nagyméretű, csövecskés dinnyemag alakú példányt, illetve 4, gömbös forma ólomgyöngyöt is felfűzték.⁴³⁰ Az ólomgyöngyök bajelhárító szerepe közismert,⁴³¹ amelynek védelmi erejét a római/antik monokróm formák közé felfűzött világoszöld, három sötétvörös+sárgásfehér+zöld „Millefioriaugen” díszes lapított gömb alakú üvegyöngy⁴³² is megerősíti. Ez utóbbi olyan antik hagyományú típus,⁴³³ amely már a korai, bizánci éremmel is ellátott leletegyüttes nyakláncán is megtalálható.⁴³⁴ A 656. sír gyöngysorának párhuzamai a hasonló stílusban összeállított, antik jellegű rövid nyakláncok között is látható.⁴³⁵ A szegvári rövid gyöngysor időrendiségét és egyben a 656. sír idejét is a nagyméretű dinnyemag alakú csövecskés üvegyöngy határozza meg a 7. század közepe – harmadik negyed időszakára.

I.1.f.: Antik jellegű hosszú gyöngysorok és nyakláncok. A 88.(82) és az 555a sírban egymáshoz hasonló stílusú gyöngynyakláncok ismertek. A 88. sír késő antik–bizánci jellegű gyöngysorát 63 lapított gömb, 17 kétszeresen és egy háromszorosan összetett lapított gömb alakú összetett díszítetlen felületű üvegyöngy mellett csak egy téglalap átmetszetű, lecsiszolt sarkú hosszú hasáb karneolgyöngy díszítette, ugyanakkor az 555a sírét nemcsak egytagú lapított gömb (28), hanem a 8 kétszeresen és 5 háromszorosan összetett lapított gömb mellett 24 köles, négy gyűrű, három korong, egy hordó, egy rövid bikónikus, egy hatszögű rövid- és egy hosszú hasáb, 4 négyzet és egy téglalap átmetszetű, lecsiszolt sarkú hosszú hasáb monokróm üveg, illetve egy lecsiszolt sarkú hosszú hasáb karneol és 5 ezüst lemezgömb alkotta. A két gyöngysort első sorban nagyszámú díszítetlen felületű üvegyöngyökből fűzték, amelyeket nem színesítették rátétdíszes opak üvegyöngyökkel. A két nyaklánc nemcsak stílusjegyeik alapján hasonlóak egymáshoz, hanem azonos korszakban, a 7. század második negyede – második harmadában kerülhettek az elhunytak halotti viseletére, mely keltezését a háromszorosan összetett lapított gömb alakú üvegyöngyök jelenléte is megerősíti.⁴³⁶

⁴²³ A szegvári 177. sír hatszög átmetszetű, hasábos millefiori gyöngye KOCH 1997, Gruppe M, M89-es gyöngytípusához hasonlítható, szép kivitelű példánya.

⁴²⁴ A 177. sír hasábos millefiori kabala-viseletét példázza a Szekszárd-Bogyiszló úti 396. sír színes gyöngysorának ezüstlemezes bullaszerelek-töredékekkel bevont millefiori gyöngye is (PÁSZTOR 2001, 137, 4. kép).

⁴²⁵ MARTIN 1976, 73; SASSE 2001, 37; U. Koch a hasábos millefiorik megjelenését és viseletét a strezheimi temető Stufe 3 (565–595–600) időszakára keltezi (KOCH 1977, 214; Farbtaf. 6, M 59), ezzel szemben több kutató a gyöngytípus korábbi, késő langobard időszakra való keltezését fogadja el (BÓNA 1982, 192, XLIV. Gr. 8, 8.).

Rifnik: BOLTA 1981, 36; Taf. 17, 4; Krajnc: STARE 1980, 53–54, 54–68, Taf. 16, 9, 19, 6, 39, 1, 75, 3.

⁴²⁷ ALEKSEJEVA 1982, 44, pl. 49. 40.

⁴²⁸ KAZANSKY–MASTYKOVA 2007, 52–53, Pl. 45. 9.

⁴²⁹ KAZANSKY–MASTYKOVA 2007, 52–53.

⁴³⁰ LÓRINCZY 2020, 255. kép 11–59.

⁴³¹ Pl.: PÁSZTOR 2012, 484–485.

⁴³² KOCH 1977, 200, Stufe 1, Farb. 1 9,1. Gruppe 9.

⁴³³ ALEKSEJEVA 1975, Tab. 14, 47.

⁴³⁴ PÁSZTOR 1995, 70–71, II. t. 25.

⁴³⁵ Pl.: B. TÓTH 2012, 7. kép 9–10; BARZU 2010, Taf. 86, Gr. 82, Gr 123, Gr 130; TÖRÖK 1936, Taf. LIX. 277; BÓNA–NAGY 2002, Taf. 13, Gr. 35,3, Taf. 16, Gr. 55, 1; PÁSZTOR 2018b, 617, 623–624, 1. táblázat 35. és 55. sír; MASTYKOVA 2018, 165, Ris. 5, 6; HAJREDINOVA 2019, 116; 132, Ris 7, 8.

⁴³⁶ PÁSZTOR 2008, 317; PÁSZTOR 2012, 479; PÁSZTOR 2014a, 292; PÁSZTOR–RÓZSA–SZ. BAKONYI 2014, 8; PÁSZTOR 2018, 281; BALOGH 2013, 208.

I.l.g.: Hosszú, két- és három soros felfűzésű antik jellegű gyöngysor: Az oromdülői temetőben 3 egyes összetételű hosszú, két- vagy három sorosan felfűzött gyöngysor ismert, amelyeket többségében nagyobb számú lapított gömb alakú és köles méretű üvegyöngyökből állítottak össze. A 730., 890. sír gyöngysorait nagyobb méretű ezüst lemezgömbökkel,⁴³⁷ a 727. sírét pedig különböző formájú monokróm üvegyöngyökkel szakaszosan tagolva díszítették. E színes és mutatós láncok római és késő antik hagyományú, fekete alapon sárga, egyrétegű dudoros opak gyöngyöket, illetve egy kétrétegű dudoros rátétdíszest (890.) vagy egyéb, római és antik előzményű hengeres, hasábos vagy kúpformájú monokróm példányok mellett szintén néhány római és késő antik hagyományú két- és háromszorosan összetett gömbös formákat, a 730. sír 1–1 aranyfóliás üveg és hasábos borostyánt, a 890. sír csövecskés dinnemag(?) vagy gömb(?) alakú üvegyöngyöt, a 727. sírét pedig egy nagyméretű csövecskés dinnemag alakú gyöngyöt is tartalmazott. Ez utóbbi esetben a jelentős számú fekete (lapított gömb, korong alakú) köles gyöngyök – közöttük az antik jellegű, ún. korai típusú, fényes felületű, sávosan pusztuló felületű, lapított gömb és korongos formájúak is⁴³⁸ – együtt alkották a gyöngyfűzést.

A 730. sír kétsoros, 278 szemből álló gyöngysora⁴³⁹ a leghosszabb a szegvári nyakláncok között. Egyes összetételű ékszer, amelyet 114 lapított gömb (többségében sárga, kék, türkizkék, fekete), 41 gyűrű, 29 köles, 1 sötétkék háromszorosan összetett gyűrű, 1 kétszeresen összetett lapított gömb, 2 rövid henger, 1 lapos hordó, 6 lencse, 1 hengeres végtörredék, 3 négyzet átmetszetű, lecsapott sarkú hasáb, 1 téglalap átmetszetű hosszú hasáb borostyán, 1 aranyfóliás hordó, 1 galléros gömb, 8 gömb és 31 töredékes gömb alakú ezüst gyöngyök alkották.

A 890. sírban szintén kétsoros, 185 szemből fűzött gyöngysor szintén egyes összetételű, mely 10 egytagú és 1 iker lapított gömb rátétdíszes, illetve 81 fémesen irizáló barnáskék vagy világosbarna lapított gömb és 12 kétszeresen, illetve 3 háromszorosan összetett lapított gömb, 56 gyűrű, egy köles, 3 csonkakúp, 8 rövid henger, 1 rövid hasáb, 1 fekete gömb(?) vagy dinnemag töredék csövecskés monokróm üvegyönggyel díszített, közöttük 8 lapított gömb alakú ezüst lemezyönggyel tarkítva.

A 727. sír többsoros nyakéke, amelyet 49 lapított gömb, 142 köles, 13 (főleg fekete, 1 kék és 2 világosbarna) kétszeresen- és 1 világoszöld, háromszorosan összetett köles, 2 hosszú henger, 3 rövid henger, 1 világoskék, lapított ívelt oldalú henger, 1 sötétvörös hosszú és 1 rövid bikónikus; 1 világoszöld, négyzet átmetszetű hosszú hasáb; három: lila, kék és sötétvörös, négyzet átmetszetű lecsapott sarkú hosszú hasáb, 1 lila, téglalap átmetszetű, lecsapott sarkú hosszú hasáb alakú monokróm és 1 nagy dinnemag alakú üveg, bronz csövecskével; közöttük pedig 5 sötétvörös alapon 3–4, okkersárga egyrétegű dudoros rátétdíszes lapított gömb alakú opak üvegyöngy alkotott.⁴⁴⁰

A Szegvár-oromdülői két- és három soros felfűzésű hosszú nyakláncok ritkán előforduló ékszerek a kora avar kori emlékek között ugyanúgy, mint a Kárpát-medencei hosszú, kettő vagy több sorba rendezett avar kori változatok is,⁴⁴¹ amelyek főleg a 7. közepe – harmadik negyedétől váltak kedveltebbé a köznépi viseletben.⁴⁴² A 730. és a 890. sír gyöngylánca olyan 7. század második negyede – 7. század második harmad,⁴⁴³ illetve 7. század harmadik negyede körül keltezhető késő antik, bizánci jellegű nyakékek, amelyek főleg a kora-bizánci mediterráneumi és Pontusz-vidéki 6–7. századi gyöngy és drágakövekkel

⁴³⁷ LŐRINCZY 2020, 310. kép 1, 39–49.

⁴³⁸ PÁSZTOR 2015, 543, 45–50. j.

⁴³⁹ LŐRINCZY 2020, 310. kép 1.

⁴⁴⁰ LŐRINCZY 2020, 307. kép 1–2.

⁴⁴¹ Pl. KISS 1996, Taf. 154, Gr. 539; BÁRDOS–GARAM 2009, 386, Taf. 182 1, Grab 517; BÁRDOS–GARAM 2009, Taf. 173, Grab 97/a, 3, Gr. 100. PÁSZTOR 2011, 1. kép 1.

⁴⁴² Pl. PÁSZTOR 2012, 484, Abb. 1.

⁴⁴³ A 890. sír a háromkaréjos formájú lemezes pártaveretek kronológiája alapján a 7. század második negyedére (BALOGH–LŐRINCZY 2018, 119–120, 125, 1. t.), illetve a 7. század második negyedére, középső harmadára keltezhető (LŐRINCZY–STRAUB 2005a, 128).

díszített nemesfém láncok⁴⁴⁴ üvegyöngyökből fűzött, ezüst lemezgömbbel is díszített, olcsóbb változatai és utánpótlásai. A 727. sír 7. század közepe – harmadik negyed időszakra keltezhető gyöngysora pedig az avar kori viselet ezidáig olyan egyedinek mondható ékszere,⁴⁴⁵ amely a csiszolt drágakövekkel díszített, többsoros felfűzött és szakaszolt antik nemesfém láncok üvegyöngyökből kialakított köznépi temetkezésben fellelhető változata.⁴⁴⁶ Egyik legközelebbi köznépi párhuzama a Krím-félszigetről, a 7. század első felére keltezett Lučistoje 152a, gót-alán gyereklányka sírból említhető.⁴⁴⁷

I.2.a–b. A Meroving-kori germán-antik jellegű gyöngydíszek. Azokat az emlékeket képviselik, amelyekben a gömbös és hasábos millefiori gyöngyök mellett „Millefioriaugen” betétdíszes hasábosok, hurok-, vonal- és hullámvonal folytatott rátétdíszes gömbös és bikónikus opak üvegyöngyök, illetve gömb vagy hasábosra hajlított ezüstlemez és lecsiszolt sarkú hosszú hasáb alakú karneolgyöngyök néhány példánya is megtalálható a különböző, dinnyemag alakú csövecskés üvegyöngy nélküli monokróm üvegyöngyök közé felfűzve.⁴⁴⁸ A hat temetkezésben – a 144. sír 1–1 millefiori és gazdagon díszített rátétes üvegyöngyét kivéve⁴⁴⁹ – csak rövid gyöngysorokkal ékesítették a gyerekek és nők halotti viseletét.

A gyerekek sírjaiban (126., 144., 334., 858.) 1–1 rövid, 6, 2, 4 vagy 5 szemből fűzött nyakdíszeket a koponyacsontok környékén találtak. Mindegyik esetben a különböző díszítetlen felületű (lapított gömb, rövid és hosszú henger vagy hatszög átmetszetű hosszú hasáb) üvegyöngyformák mellett többnyire rontott kialakítású gömbös millefiorik, nagyméretű vonal-, hullám- és kétrétegű dudoros⁴⁵⁰ vagy hurokfolyatott rátétdíszes opak üvegyöngyök a rövid gyöngysorok díszes kellékei. A 858. sírban még egy lecsiszolt sarkú hosszú hasáb alakú karneol (kabala) gyöngy⁴⁵¹ is előkerült, amely egyedüli nem üveg példányként értéket és bajelhárító mondanivalót képviselhetett az elhunyt gyermek nyakláncán. A vöröses vagy fehér alapon hurokfolyatott rátétdíszes opak üvegyöngyök ritkábban előforduló gyöngy-típusok a kora avar kori nyakláncokon.⁴⁵² A 126. és a 334. sír hurokfolyatott rátétes gyöngyei azon színes rátétdíszes üvegyöngyök családjába tartoznak, melyek főleg a 6. század végétől a 7. század 1. fele/középső harmada időszakának színes láncain láthatóak.⁴⁵³ A Meroving kori nyugati germán, frank, alemann, bajor vagy angolszász kapcsolatokat hordozó élénk színűek, vörösesbarna, barna alapon fehér, sárga, ritkábban fehér alapon világoskék-türkizkék rátétűek⁴⁵⁴ a Rajna vidéki, dél-németor-

⁴⁴⁴ Pl.: LIPPOLIS 1999, 137, 28, 29–32; HAJREDINOVA 2017a, 66, 68–69, Рис. 3. 2; 72, Рис. 6.

⁴⁴⁵ Kétsoros szakaszolt felfűzésű, köles és lapított gömb alakú gyöngyökből alkotott gyöngysort az 5. századi mártélyi kislánysírból ismert (NAGY 2005a, 116, 2. kép 1a, 3. kép 1, 7. kép 4).

⁴⁴⁶ GREIFENHAGEN 1975, Taf. 32. 2, Taf. 20. 2. Hunkori, többsoros felfűzésű nemesfém díszes nyakékek pl. a Pontusz-vidékéről is ismertek (MASTKOVA 2014, 143, Ris 4. 1–4).

⁴⁴⁷ HAJREDINOVA 2017a, 236–237, 243, Ris. 5. 2.

⁴⁴⁸ Meroving-antik jellegű gyöngydíszek a 126., 134., 144., 334., 858., 935. sírból ismertek.

⁴⁴⁹ LŐRINCZY 2020, 93. kép 3–4.

⁴⁵⁰ Az apotropaikus mondanivalót is hordozó nagyméretű vonal-, hullám- és kétrétegű dudoros (szemes) rátétdíszes üvegyöngy ritka példány, pontos párhuzama említhető pl. a Kölked-Feketekapu 173. sír színes nyakláncáról is (KISS 2001, II. Taf. 133 3). Hasonló jellegű és színösszetételű, szemes díszű lapított gömb alakú átlátszatlan üveg példányok is említhetők (pl. KOCH 1977, Farbtaf. 2, 21.12; KOCH 2001, Farbtaf. 4, 68–69; PAROLLI-RICCI 1995, Tav. 194).

⁴⁵¹ Az ókorban a karneolt elsősorban vérzéscsillapítás és a harag enyhítése céljából kedvelték (SCHUMANN 1992, 126).

⁴⁵² KOCH 1977, Farbtaf. 3, 33, 15–16, 205, Stufe 2–3 (545–590/600); KOCH 1997, Pl./Taf. 9, 33, 24; PÁSZTOR 1996, 349. és 55. sír, 5. színes tábla 35, 1, 35.2. – 7. század első harmada – közepe; PÁSZTOR 2015, 169. j.

⁴⁵³ PÁSZTOR 1995, 75; PÁSZTOR 1996, 46–47, 5. színes t. 31–37.

⁴⁵⁴ Pl. KOCH 1997, Taf./Pl. 6, 34, 49, 145 – 6. század 3. harmada; LOHWASSER 2013, 88–96; PÁSZTOR 1996, 46, 5. színes tábla 35. 1–4; PÁSZTOR 2008, 314, 32. j.; Keszthely-Fenekpuszta, Déli erődfal (MÜLLER 1999, 172, 3. kép 18/3, 51, 174, 5. kép 45/5, 176, 7. kép 79/3, 87/3; MÜLLER 2002, Taf. 6. 2. Keszthely-Fenekpuszta, Pusztaszentegyházi-dűlő 100. sír); Szegvár-Oromdűlő 48., 126., 127., 134., 554., 600., 625., 665., 740., 757., 862., 935. sír; Deszk D 170. sír.

szági üvegekészítő műhelyekből származó kereskedelmi áruként kerültek az avar kori gyöngysorokra.⁴⁵⁵

A 126. sír rövid füzérét a késő-római, késő-antik tradicionális formák – a zöld, fényáteresztő lapított gömb, rövid és hosszú hengeres, monochrom típusok és a hatszög átmetszetű, hasábos példány mellett egy barna alapon hatszoros fehér hurokfolyatott rátétes opak és egy fehér alapon világoskék, ötszörös hurokfolyatott rátétdíszes opak üvegyöngyök – alkotják.⁴⁵⁶ Sírban lelt helyzete alapján a nyakdíszéhez tartozhatott a rövid gyöngysorokba fűzött piperekészlet is, amelyet nem mindennap viselhettek, hanem púder szitálására, ecsetelésére használhatták.⁴⁵⁷ A gyöngysor időrendjét a barna alapon fehér hurokfolyatott rátétes példány⁴⁵⁸ határozza meg egyik legjobb Kárpát-medencei párhuzamai alapján,⁴⁵⁹ a 126. sír a 7. század első fele – középső harmada/közepére,⁴⁶⁰ illetve a temetkezési rítus és a sírmellékletek alapján pontosítva keltezhető inkább a 7. század első felére.

A 334. sír rövid nyakláncán a kora avar kori, vörös alapon 7×-es fehér hurokfolyatott rövid hengeres opak példány mellett gömb alakú (elmosódó mintázatú) millefiori, egy sötétkék, „Millefioriaugen” vagy többszínű „Schichtaugen” betétdíszes, lecsapott sarkú hasábos⁴⁶¹ és egy fekete alapon 5×-ös hurokfolyatott rátétdíszes opak üvegyöngy került felfűzésre. Ez utóbbi példány az egymást keresztező szálak (fekvő 8-as mintázatú), „inkrusztrált” gyöngytípusok csoportjába sorolható (TM 266g, 338.b, Gr. XXII.),⁴⁶² amelynek használata a késő római korban az Északi-tengertől a Fekete-tengerig a 3. század elejétől a 4. század elejéig terjedt el.⁴⁶³ Az elmosódó virág és többretegű pont mintájú millefiori gyöngy az a 7. századi változat, amely már nem a millefiori gyöngyök virágkorában, hanem gyártásuk késői időszakában készülhetett.⁴⁶⁴ Az antik jellegű gyöngyökből összeállított rövid nyakláncot a vörös alapon fehér hurokdíszes opak üvegyöngy tágabb időszakra keltezi a 7. század közepe – második harmad közötti időszakra.⁴⁶⁵

A Meroving-kori nyugati germán és római hagyományú, antikjellegű gyöngyöket együttesen hordozó rövid gyöngysorok a női sírokban is megtalálhatók. A 935. sírban egy antik jellegű rövid gyöngysora 3 egytagú lapított gömb, egy kétszeresen összetett lapított gömb; 1–1 rövid henger, korong, téglalap átmetszetű lecsapott sarkú hosszú hasáb alakú monokróm és egy sötétvörös alapon fehér hurokfolyatott rátétdíszes lapított gömb alakú opak üvegyöngyöt, illetve egy téglalap átmetszetű hosszú hasáb ezüstlemezt is felfűztek.

A 134. fülkesír⁴⁶⁶ vájt koporsójában nyugvó fiatal nőt bizánci divat szerint, préselt gömbsor-keretes, áttört középső karéjos dísz körül ékvésést utánzó cikcakk mintázatú boglárpárral⁴⁶⁷ összetűzött ruházatban, nagy-gyöngycsüngős ezüst fülbevalópárral⁴⁶⁸ és vegyes összetételű gyöngyfűzettel⁴⁶⁹ ékszereztek fel, koponyája mellé juh hosszúfartó maradványait helyezték. Rövid nyaklánc 11 lapított gömb, 1 köles, 1 kétszeresen összetett lapított gömb, 1 hosszú henger, 3 bikónikus monokróm, 1 téglalap átmetszetű hosszú hasáb alakú karneolgyöngy mellé az avar kori gyöngyök között ritkán előforduló 1–1 sötét vörösesbarna bikónikus alakú fehér

⁴⁵⁵ PÁSZTOR 2015, 178., 179. j.

⁴⁵⁶ LŐRINCZY–STRAUB 2004, 5. kép 2–8; LŐRINCZY 2020, 79. kép 3–8.

⁴⁵⁷ LŐRINCZY–STRAUB 2005a, 129.

⁴⁵⁸ KOCH 1977, Perlen Gruppe 34, Farbtaf.: 34, 5–6, 207, már az 525–526 közötti időszakban megjelenik ez a típus (Stufe 1–2) és tovább él a 7. század elején is (Stufe 3–4); SIEGMUND 1998, Taf. 1. 32.6–32.7; 68, 63. Komb. Gruppen E–F; SASSE–THEUNE 1996, Weingarten, Beilage 2, 40; PÁSZTOR 2014a, 297.

⁴⁵⁹ PÁSZTOR 1996, 5. színes t. 35. 5–6.

⁴⁶⁰ PÁSZTOR 2014a, 298.

⁴⁶¹ KOCH 1977, Farbtaf. 1, 9,4 – Gruppe 9., 220, Stufe 1; KOCH 1997, Farbtaf. 2, 7,23 – Gruppe 7.

⁴⁶² TEMPELMANN–MAČZYŃSKA 1985, Taf. 6, 266g, Taf. 9, 338b.

⁴⁶³ TEMPELMANN–MAČZYŃSKA 1985, 52–58.

⁴⁶⁴ VOLKMANN–THEUNE 2001, 533–534; SASSE–THEUNE 2003, 576; ZULAUF 2012, 63.

⁴⁶⁵ PÁSZTOR 1996, 49, 5. színes t. 35. 3; PÁSZTOR 2017a, 126; 32. á., 35.3; 136.

⁴⁶⁶ LŐRINCZY–STRAUB 2004, 307–309.

⁴⁶⁷ BALOGH 2000, 226; LŐRINCZY–STRAUB 2004, 307–309, 7–8. kép. A préselt bronz, tűzaranyozott boglár koncentrikus díszítményének központi eleme egy áttört, négykaréjos, kerek mező (BALOGH 2014, 126, 11. tábla 2).

⁴⁶⁸ BALOGH–PÁSZTOR 2015, 599.

⁴⁶⁹ LŐRINCZY–STRAUB 2004, 308, 7. kép 3.

vonat- és hullámvonal folytatott és rövid bikónikus, illetve 2 lapított gömb sárga hullámvonal folytatott, 1 hosszú henger alakú sárga hullámvonal folytatott rátétes üvegyöngy⁴⁷⁰ közé fűzött 2 lecsiszolt sarkú hosszú hasáb karneolt is tartalmazó gyöngyfűzért⁴⁷¹ helyeztek. A sötét vörösesbarna alapon sárga hullámvonal folytatott rátétes opak üvegyöngyök ritkábban előforduló példányok. Közülük a 3 bikónikus rátétes változat jó párhuzama pl. a schtrezheimi 144. sírból említhető.⁴⁷² A díszítetlen felületű bikónikus opak üvegyöngyök fehér, sárga, szürke, kék, vörös és barna variánsai⁴⁷³ az avar nyakláncok általánosabban elterjedt, jellegzetes alkotóelemei. Formai rokonságot mutatnak a Fekete-tenger északi partvidékének ókori, antik bikónikus üvegyöngyeivel⁴⁷⁴ és a 6–9. századi kelet-európai sztyeppén is elterjedt karneolból, borostyánból vagy gagátból csiszolt példányokkal is.⁴⁷⁵ Római kori előzményű⁴⁷⁶ karakteres változataik a 6. század második fele – 7. századi nyugati germán, frank, alemann, bajor és ritkábban az észak itáliai langobard füzereken található zömök testű, hordószerű monokróm és folytatott rátétdíszes, bikónikus üvegyöngyökkel is közelebbi kapcsolatokat mutatnak. Az avar kori gyöngyviselésben való szélesebb körű elterjedése elsősorban feltehetően az észak-itáliai, illetve nyugati germán területekről juthatott el.⁴⁷⁷ A 134. sírban bizánci viseletben lelt a késő római hagyományokat hordozó monokróm gyöngytípusokból és főleg nyugati germán hagyományú elemeket hordozó rátétdíszes gyöngyfajtákkal együtt kialakított, kevert összetételű gyöngysora a 7. század 2–3. negyede időszakára keltezhető.⁴⁷⁸

I.3.a–c. Antik (bizánci)–avar jellegű (10 sír, 5%) gyöngydíszek (699 db). Ezek egy sajátos csoportot képviselnek a szegvári gyöngyviselésben.⁴⁷⁹ A női és gyereksírokból előkerült gyöngyemlékek 5–28 darabból álló rövid (mely a 172. sírban állatjárás miatt(?) két részre osztva), illetve hosszabb (44) és hosszú, 56–178 gyöngyből álló láncokat alkották. Jellegzetességük, hogy a többnyire – az antik jellegű gyöngyleletek között már megismert – római-antik hagyományú, egyszínű, díszítetlen felületű (főleg gömbös, ritkábban hengeres, kúpos vagy hasábos, közöttük az egyik sírban csövecskés dinnyemag alakú) üvegyöngytípusokból fűzött láncokat kevés avar kori rátétdíszes (közöttük egy-két fekete-sárga dudoros rátétdíszes gömbös) opak gyöngy, illetve ezüst, borostyán és karneol szemek is díszítették. A monokróm, illetve az egyéb (ezüst, borostyán vagy karneol gyöngyök) és a rátétdíszes formák egymáshoz viszonyított számaránya miatt különbözik ez a csoport az avar-vegyes jellegű kevert összetételű nyakdíszektől, ugyanis ezeket az antik (bizánci) jellegű gyöngysorokat a díszítetlen üvegből és egyéb anyagból készített formák határozott túlsúlya jellemez.⁴⁸⁰ Összekapcsolásukra példát a 862. sírban találtak, ahol a gyöngy-sort a koponyacsontok töredékei alól talált 4–5 karikából álló vasláncsal rögzíthették.⁴⁸¹

⁴⁷⁰ Közeli párhuzamok említhetők pl. KOCH 1997, Taf./Pl. 9 Glasperlen: Gruppe 27,23; 27,24; 27,27; 27,29; 30,5. SIEGMANN 1997, Taf./Pl. 2. (vörös alapon fehér hullámvonal folytatott rátétdíszes változatban).

⁴⁷¹ LŐRINCZY–STRAUB 2004, 308, 7. kép 3.

⁴⁷² KOCH 1977, 205 és 3. Farbtaf. 31, 2.

⁴⁷³ PÁSZTOR 2015, 297.

⁴⁷⁴ ALEKSEJEVA 1970, Tab. 1. 1.15, 1.16; 2.8, 2.9.

⁴⁷⁵ DEOPIK 1961, Ris. 2. 4, 23, 40; Ris. 4.4.

⁴⁷⁶ VADAY 1989, 312–313, Abb. 20 Typ 20. 2, Abb. 21.

⁴⁷⁷ KOVRIG 1960, 163; KOVRIG 1963, 112; PÁSZTOR 2014b, 222.

⁴⁷⁸ PÁSZTOR 2014a, 297, 304–308, 3. t., 1. kép 3, 13–37. Korábban a 6. század végétől a 7. század első harmadáig keltezett 134. sírban egy bronz szűrőkanál (A típus A változat) is előkerült (LŐRINCZY–STRAUB 2005a, 130). Ugyanakkor a felnőtt nő nagy-gyöngycsüngős fülbevalója a 7. század harmadik negyedére datálható merev csüngőtágos nagy-gyöngycsüngős fülbevalóknál korábbi keltezésű (BALOGH 2014, 127–128), amelynek alapján a sír megásása a 7. század második negyedében (legkésőbb a 7. század közepén) történhetett.

⁴⁷⁹ Antik–avar jellegű gyöngysorok a 172., 349., 628., 655., 692., 694., 728., 751., 862., 898. sírből ismertek.

⁴⁸⁰ Az antik–avar jellegű nyakláncot tartalmazó 10 sír esetében a monokróm (díszítetlen felületű és aranyfóliás üveg) és a rátétdíszes (és egyéb: borostyán, karneol, ezüst) gyöngyök aránya 54%–46% között (628.) és 96%–4% között (655.) figyelhető meg. Monokróm (és aranyfóliás) gyöngyök túlsúlya százalékban kifejezve: 655. sír (96%), 694. sír (95%), 862. sír (94%), 148. sír (93%), 349. sír (93%), 106. sír (91%), 692. sír (85%), 728. sír (83%), 751. sír (67%) és 628. sír (54%).

⁴⁸¹ LŐRINCZY 2020, 370. kép 170.

A 728. sírban 3 türkizkék, sötétkék lapított gömb és egy monokróm köles méretű gyűrűforma mellett egy sötét vörösesbarna alapon fehér egyrétegű dudoros és hurokfolyatott rátétes lapított gömb alakú opak üveg,⁴⁸² a 751. sírban pedig 1–1 sötétkék lapított gömb, narancssárga téglalap átmetszetű hosszú hasáb, hosszú és fehér rövid henger alakú díszítetlen felületű üveg, illetve 1–1 fekete alapon (3–4) sárga egyrétegű dudoros rátétes lapított gömb, egy sötét vörösesbarna 4 fehér+kék kétrétegű dudoros és 4×-es fehér hurokfolyatott rátétdíszes és egy hordó alakú millefiori (5. kép 40) opak üveggyöngyből álló rövid gyöngysor került elő. Közös jellegzetesség, hogy mindkét nyakláncot kevés számú monokróm felületű üveggyöngy mellett rátétdíszes üveggyöngy is díszíti. A 728. sírét egy hosszú életű fehér dudoros és hurokfolyatott rátétdíszes opak üveggyöngy,⁴⁸³ a 751. sír vegyes összetételű gyöngysorát pedig a Meroving kori frank párhuzamokban is megismert millefiori gyöngy mellett⁴⁸⁴ a római és antik előzményű fekete alapon sárga dudoros,⁴⁸⁵ a szentendrei sírcsoport vagy a táci 7. kislánysír⁴⁸⁶ gyöngylelei között is megtalálható, szintén hosszú életű sötétvörös alapon fehér+türkizkék, kétrétegű dudoros és 4×-es fehér hurokfolyatott rátétdíszes opak üveggyöngy⁴⁸⁷ is alkotja. A két sír egymástól távol, a temető északkeleti szélénél, a 751. sír a 7. század első felére keltezhető sírok környezetében került megásásra (1. térkép).

A 628. sírban talált rövid gyöngysor az összetétele alapján feltehetően bajelhárító (kabala) szerepet tölthetett be. Az áttetsző világoszöld monokróm lapított gömb mellett a fehér alapon három vörös+fehér kétrétegű dudoros (szemes) rátétdíszes ritkábban előforduló példány⁴⁸⁸ és a 728. síréhez is hasonló változatú, hosszú életű⁴⁸⁹ sötét vörösesbarna alapon 5 fehér+kék kétrétegű dudoros és hurokfolyatott rátétdíszes opak üveggyöngytöredék, 2 téglalap átmetszetű, lecsiszolt sarkú, hosszú hasáb alakú karneol, 1 téglalap átmetszetű, hasáb alakú borostyán és 2 téglalap alakúra hajlított ezüstlemez alkotják.⁴⁹⁰ Az üveggyöngyök közé fűzött ezüstlemezek a páros amulettek⁴⁹¹ csoportjába sorolhatók. Az ún. szemesgyöngyöknek⁴⁹² bajelhárító, szemmel verés elleni védelmet biztosító babonás hitet, a karneolhoz hasonlóan⁴⁹³ a borostyánnak pedig gyógyhatást⁴⁹⁴ tulajdonítottak.

⁴⁸² LÓRINCZY 2020, 308. kép 5–9.

⁴⁸³ PÁSZTOR 1995, 79.

⁴⁸⁴ KOCH 1977, Farbt. 6, M27. Hasonló díszű millefiori gyöngy Kercsből (Krim-félsziget) a 6. század második fele – 7. század elejéről (HAJREDINOVA 2018, Ris. 1. 4); Lučistoe 207. sírból és a Mangup, Teškli buruni kincsből (HAJREDINOVA 2017a, 68, Abb. 3, 1c, 74, Abb. 4, 1 és 3); vagy a 7. század első negyedéből a Lučistoe 152. sírból (HAJREDINOVA 2017, 241, Ris. 5.); 6. század vége – 7. század 2. negyede között időszakra keltezhető Lučistoe 42. sírből is említhető (HAJREDINOVA 2019, 133, Ris. 8. 1).

⁴⁸⁵ PÁSZTOR 1996, 47.

⁴⁸⁶ FÜLÖP 1987, 243–244, 3. ábra.

⁴⁸⁷ PÁSZTOR 1995, 78, I. t. 15.1. A sötétvörös alapon 4 fehér+kék kétrétegű dudoros és 4× fehér hurokfolyatott rátétes változat 19 példánya 12 szegvári sírből említhető (17., 121., 171., 349., 528., 554., 639., 717., 739., 751. 762., 862., 881.). Hosszú életű gyöngytípus, amely a 7. századi sírokban és még a 7. század 2–3. negyedében is (881.) a gyöngyvisélet része maradt. Pl. Csákberény-Orondpusztán a legkorábbi keltezésű (18., 104.) sírok nyakláncain is előfordult ez a gyöngytípus (PÁSZTOR 1996, 49, 4. színes t. 24.1–24.10).

⁴⁸⁸ Legközelebbi párhuzama például Keszthely-Fenekpuszta, Pusztaszentegyházi-dűlő 2000/137. sír: PÁSZTOR 2014, Abb. 8. 19.

⁴⁸⁹ Pl. PÁSZTOR 1996, 49, és 4. színes t. 27. 2: Csákberény 414. sír: PÁSZTOR 1997, 195, I. t. 11.1.

⁴⁹⁰ LÓRINCZY 2020, 247. kép 3–10.

⁴⁹¹ VIDA 2002, 181–185.

⁴⁹² H. TÓTH–HORVÁTH 1992; PÁSZTOR 2014, 282.

⁴⁹³ Pl. PÁSZTOR 2012, 483.

⁴⁹⁴ PÁSZTOR 2015, 550.

A 172. sírban olyan kevert összetételű üvegyöngysor került elő,⁴⁹⁵ amelyre – a rövid gyöngyláncok között egyedülként – az egy- és kétagú lapított gömb, gyűrű, köles formák és egy ezüst lemezgömb mellett 3 nagyobb méretű dinnyemag alakú áttetsző üvegyöngyöt, illetve fekete vagy sötétbarna alapon fehér dudoros rátétes és egy türkizöld sárga dudoros rátétdíszes iker lapított gömb alakú opak üvegyöngyöt is felfűztek. E római és antik hagyományú formákból alkotott gyöngysorra 2, az avar korban hosszabb életű, fekete alapon fehér+kék kétrétegű dudoros (szemes) díszű opak üvegyöngyöt⁴⁹⁶ is tettek.

Antik (bizánci) – avar jellegű hosszabb (655., 692.)⁴⁹⁷ és hosszú nyakláncok (346., 694., 862.)⁴⁹⁸ öt köznépi temetkezésből ismertek. Egyedül a 862. sír hosszú gyöngysorát kapcsolták össze 4–5 karikából álló vasláncsal, mely a koponyacsontok töredékei alól került elő. A nyakdíszek közös jellemzője, hogy a római és késő antik hagyományú, többségében vegyes formákból összeállított sorok nagyszámú egy és kétagú lapított gömb és köles méretű, illetve gyűrű alakú díszítetlen felületű üvegyöngyökből álltak, amelyekre kevés számú rátétdíszes opak példányokat is felfűztek, és díszítésül ezüst lemezgömböket (349. (8), 692. (2), 1–1 hasábosra csiszolt borostyánt (349.) vagy karneolt (692., 862.), illetve aranyfóliás üvegyöngyöt (349.) is helyeztek. Kísérő gyöngyökként 1–1 rövid henger (655.), rövid bikónikus (692., 694., 862.), kúp (694.), hatszög átmetszetű hosszú hasáb (349., 862.), néhány korong (349. (4), 692. (3), rövid henger (862. (2), hordó (694. (2), négyzet átmetszetű hasáb (862. (2), hosszú henger (862. (3) és lecsapott sarkú hosszú hasáb alakú (349. (2), 694. (1), 862. (3) monokróm üvegyöngyöket is helyeztek. A nyakdíszeket néhány (3–2–7–6–11) szem egy- vagy kétrétegű dudoros, vonal- és hurokfolyatott rátétdíszekkel is ellátott egytagú lapított gömb, rövid henger vagy kúp (694.), illetve iker lapított gömb (694.) alakú színes opak üvegyöngyök is alkották. Többségében hosszú életű gyöngytípusok, melyek közül néhány (349., 692.) már a legkorábbi avar kori leletek között is megtalálható.⁴⁹⁹ A 862. sír vegyes összetételű, hosszú nyakláncán lapított gömb alakú csövecskés üvegyöngy is látható, amely a gyöngysor legfiatalabb tagja,⁵⁰⁰ a 7. század 2. negyede – középső harmada időszakára keltezi a nyakéket.

A 692. sír vegyes összetételű hosszabb gyöngysorának⁵⁰¹ jelentős hányadát a késő római kori műhelyhagyományú, kisebb-nagyobb méretű, sárga, türkizkék, barna és vörösesbarna egytagú, monochrom gyöngyök alkotják. Ezek olyan gyöngyfajták, amelyek a nyugati germán, illetve a langobard és gepida gyöngysorokon ugyanúgy megjelennek, mint a korai avar koriakén.⁵⁰² Késő római tradíciójú és nyugati germán előzményű a vörösesbarna, bikónikus alakú kísérőgyöngy is, amely kísérőgyöngyként és önálló láncot is alkotva a 6. század második felétől a 7. század folyamán rendszeresen felbukkan az avar kori nyakláncokon. Keltező értékű viszont a világos türkizkék, kétszeresen összetett lapított gömb alakú példány. 2–3–4–5×-ös változatai a 7. század második negyede – második harmadában a csövecskés gömbös és a korai dinnyemag alakú üvegyöngyökkel azonos időben tűntek fel a nyakláncokon.⁵⁰³ A 692. sír

⁴⁹⁵ LŐRINCZY 2020, 104. kép 5–32. A jobb combcsont mellől dinnyemag alakú üvegyöngy fél töredéke és 3 lapított gömb alakú monokróm üvegyöngy került elő, amelyek esetleg egy hímezett tarsoly vagy amulett zacskó díszei lehetnek. Ez az amulett típus már az antikvitás időszakától széles körben elterjedt a Marosszentanna-Černjachov kultúra területén és a steppei szarmatáknál, majd az 5. században is megtalálható például a Kárpát-medencei germán kislánysírokban is.

⁴⁹⁶ LŐRINCZY–STRAUB 2005a, 139, 142–143, 5. kép; LŐRINCZY 2020, 104. kép 9–10.

⁴⁹⁷ LŐRINCZY–STRAUB 2004, 311–314, 330, 11; LŐRINCZY 2020, 256. kép 4–47, 268. kép 3–57.

⁴⁹⁸ LŐRINCZY 2020, 181. kép 6–11, 183. kép 1–14, 272. kép 1–130, 370. kép 4–174.

⁴⁹⁹ Pl. 349. sír: Sötét vörösesbarna alapon 5 domború, fehér+áttetsző világoskék, kétrétegű dudoros (szemes) és körülöttük 5×-ös fehér, hurokfolyatott rátétdíszes: PÁSZTOR 1995, 70, 90, I. t. 15.1; PÁSZTOR 1996, 48–49, 4. t. 27.2; 692. sír: 3 kétrétegű dudoros és háromszoros hurokfolyatott rátétdíszes opak üvegyöngy (PÁSZTOR 2014a, 298).

⁵⁰⁰ PÁSZTOR 2008, 317.

⁵⁰¹ PÁSZTOR 2014a, 3. kép 1–55.

⁵⁰² PÁSZTOR 2014a, 3. kép 1–2, 4–6, 10–12, 14–17, 21–26, 28, 30, 32–34, 36–47, 49–52, 54.

⁵⁰³ LŐRINCZY 2020, 268. kép 5, 49.

gyöngysorába 1 téglalap átmetszetű, lecsiszolt sarkú, hosszú hasáb alakú karneolt is fűztek. A gyöngysort a hosszabb életű ezüst lemezgömbös példányok⁵⁰⁴ mellett különböző rátétdíszes lapított gömbös opak üvegyöngyök is tarkítják.⁵⁰⁵ Közülük a 3 kétrétegű dudoros és háromszoros hurokfolyatott rátétdíszes opak üvegyöngy az avar kori gyöngyök azon nagy családjába tartozik, amelyek már az avar honfoglalás első generációjának legkorábbra keltezhető leletei között is megjelent, és a nyakláncokon még a 7. század közepén – 7. század 2. harmadában is tovább élt.⁵⁰⁶ A kétszeresen összetett lapított gömbös és a hasábos karneolgyöngyök keltező értékének figyelembe vételével a 692. sírt a vegyes összetételű nyaklánc alapján – a 134. és 881. síréhez hasonlóan – a 7. század második–harmadik negyede közötti időszakra datálható.⁵⁰⁷

A 898. fülkesírban eltemetett 3–4 éves kisgyerek sírjában különböző méretű és üveg-⁵⁰⁸ vagy kőbetét utánzatú, küllős illetve koncentrikus kör díszes, egymással néhol bronzdróttal összekapcsolódó préselt bronz lemezkorongok közelében – többnyire köríves elrendezésben – 108 darabból álló, hosszú, vegyes összetételű gyöngysor került elő. Néhány sárga lapított gömb és köles példány sorban egy, az előlapjával felfelé fordított küllős és szalagos díszű, nagyobb méretű préselt bronzlemezes korong⁵⁰⁹ alatt is sorakozott, kevés türkizkék szem és egy barnásszürke alapon 4 fehér dudoros rátét díszes lapított gömb alakú gyöngy egy koncentrikus kör díszű, préselt bronz lemezes korong közelében, illetve annak szélét érintve hevert. A sírdokumentáció alapján nem egyértelmű, hogy a sorba fűzött gyöngyök a bronz lemezkorongokhoz kapcsolódva összetartoztak-e, vagy önálló díszekként a kisgyerek halotti viseletének nyakláncaként, vagy esetleg ruha- és hajfonatdíszekként⁵¹⁰ temették-e el.⁵¹¹ A kora avar kori köznépi viseletben elvétve találhatók példák a gyöngyök vagy gyöngysorok közé fűzött korongos lemezveretek emlékeiről.⁵¹² A nyakat, mellkast vagy ruhaszegélyt díszítő korongos ékszerek és övláncok⁵¹³ az antik hagyományú, kora bizánci nemesfém (pl. arany) medalionokból álló vagy medálokkal és drágakövekkel összekapcsolt díszek olcsóbb alapanyagokból kialakított (pl. üvegyöngyök közé fűzött vagy összekapcsolt bronz vagy ezüst lemezkorongokból összeállított láncok) egyszerűbb kivitelű változatai. Ez a gyöngysor az összetétele alapján a szegvár-oromdülői antik (bizánci) – avar jellegű díszek csoportjába tartozik, amelyen a római és késő antik hagyományú monokróm példányok (96) 91%-os túlsúlya figyelhető meg, s amelyek mellé 1 (1%) ezüst és 9 (8%) rátétes díszű üvegyöngyöt is fűztek. A tizenkét féle, különböző formájú díszítetlen felületű üvegyöngy közé 9 rátétdíszes opak üvegyöngyöt és 1 lapított gömb alakú ezüst lemezyöngyöt is tettek. A 73 lapított gömb alakú üvegyöngy mellett kétszeresen összetett lapított gömb (3), köles méretű (5), gyűrű (6), 1–1 szem hosszú- és rövid henger, korong, csonkakúp, négyzet

⁵⁰⁴ LŐRINCZY 2020, 268. kép 10, 57.

⁵⁰⁵ PÁSZTOR 2014a, 3. kép 13, 18, 20, 27, 29, 35.

⁵⁰⁶ PÁSZTOR 2011, 236, 7–8. j.: pl. a Keszthely-Fenekpuszta Horreum 5. sír (PÁSZTOR 2011, 244, 1. kép 2).

⁵⁰⁷ LŐRINCZY–STRAUB 2004, 315–317, 3. kép 1–55; PÁSZTOR 2014, 298; PÁSZTOR 2014a, 1. kép 3, 2. kép 1.

⁵⁰⁸ Pl. KOMAP 2008, 92, Ris. 4, 5–6, 94, 102. A Fekete-tenger északi vidékén egy 6. század utolsó harmadára keltezett Sukhanovo-i temetkezésben kék és zöld üvegbetétes, küllős díszű arany korongpár a halott koponyájának közeléből került elő.

⁵⁰⁹ Négyküllős díszű préselt lemezes korongokról, a díszítés kompozíciójának késő antik–bizánci eredetéről rövid összefoglaló: BALOGH 2014, 126–127, 11. tábla.

⁵¹⁰ Hajfonatokba font szalagokon gyöngyök és bronzdíszek említhetők pl. a Káma-vidéki Verch-Saja-i 54. női sírból (GOLDINA 2010, 118–119, Abb. 16–17).

⁵¹¹ LŐRINCZY 2020, 399. kép 23–123.

⁵¹² Rövid nyakdíszek, láncok: Deszk G. 31. sír (MFM Fotótár archív felvétele, melyen különböző színű hasábos és rövid henger alakú gyöngyök közé fűzték a korongos lemezeket. Makó, Mikócsa-halom 85. sír: néhány rátétdíszes üvegyöngy között lemezkorongok (Közöletlen, Balogh Csilla ásatása).

⁵¹³ Pl. Kelet-Mediterraneum: BRUHN 1993, Fig. 12, 18, Fig. 15, 50, Fig. 35, 35, Fig. 29; BYZANZ 2012, 298, X. 11., 299, X. 12. (Szíria, 6. század vége–7. század eleje); Konstantinápoly v. Szíria: ROSS 1965, 10, Pl. XIII. A; Konstantinápoly, 7. század; ROSS 1965, 37; Pl. XXXI. Ciprusi „öv”: BÁLINT 1995, 22. kép 2. 6–7. századi ruhát díszítő(?) préselt arany medalionok: Turbe, Bosznia-Hercegovina (BOLLÓK 2016, 2. kép).

átmetszetű, közepén hólyagos hosszú hasáb, fekete téglalap- és türkizkék, négyzet átmetszetű lecsapott sarkú hosszú hasáb és 1–1 sötétkék, illetve zöld, hatszög átmetszetű hosszú hasáb alakú monokróm üvegyöngy tartozik. A díszítetlen felületű példányok közé 3 római hagyományú, kisebb méretű, barna és sárgásbarna lapított gömb, 1 gyűrű alakú 3–3 okkersárga, 1 barna alapon 4 dudoros rátétdíszes,⁵¹⁴ egy szem, az avar kori nyakláncokon megfigyelt, hosszabb életű, sötétvörös, 5 lapos, okkersárga pont és 5×-ös fehér, hurokfolyatott rátétdíszes rövid henger,⁵¹⁵ 1 barnásszürke felületen 4 fehér dudoros és 4×-es okkersárga hurokfolyatott rátétdíszes csonka kúp, egy barna, irizáló felületen 4 (–1) világoskék+fehér, kétrétegű dudoros (szemes) és 4×-es fehér, hurokfolyatott rátétdíszes rövid henger és végül egy szintén ritkán előforduló, sötétvörös felületen 3 fehér vonalfolyatott rátétdíszes bikónikus alakú⁵¹⁶ (5. kép 34) opak üvegyöngyöt helyeztek. A gyöngysort és egyben a 898. sírt az elhunyt késő antik hagyományokban gyökerező, bronz lengőtengelyes nagy-gyöngycsüngős fülbevalója alapján keltezhető legkorábban a 7. század második negyede-közepe körüli időszakra.⁵¹⁷

II. AVAR JELLEGŰ GYÖNGYDÍSZEK ÉS GYÖNGYSOROK

Az avar jellegű gyöngyből álló díszek 36 sírból említhetők, melyeknek minden darabja rátétdíszes (lapított egytagú és iker lapított gömb, rövid henger, kúp, csonkakúp és bikónikus alakú) opak üvegyöngyökből áll. Közöttük néhány gyöngy,⁵¹⁸ rövid sorok húsz (4–14)⁵¹⁹ és hosszabb sor (35) pedig az 554. sírból⁵²⁰ ismert.

Néhány, 1–3 avar jellegű gyöngy viseleti szokása (II.1.a–c.). Az avar jellegű néhány gyöngyszem halotti viselethez adásának szokása a szegvár-omrodülői temető 19 temetkezésében volt megfigyelhető.

II.1.a. Egy rátétdíszes opak üvegyöngy. Egy gyöngy 7 (1 női, férfi, 3 gyerek) sírból⁵²¹ említhető. Az eltemetettek mellől 1–1 egytagú lapított gömb alakú, egy- és kétrétegű dudoros rátétdíszes opak üvegyöngy került elő, és közülük egyedül a 966. sír kisgyerek sötétvörös alapú sárga egyrétegű dudoros rátétes gyöngyét nem díszítették fehér hurokfolyatott rátétdíszsel.⁵²² Ez a vörös-sárga színösszetételű, egyrétegű dudoros díszű, kisebb méretű gyöngy a szegvári nyakláncokon többször felbukkanó változat,⁵²³ amely a 7. századi üvegekszerek elterjedt darabjai és például Dél-Németországban a schtrezheimi frank párhuza-

⁵¹⁴ LŐRINCZY 2020, 398. kép 120–123; PREDÁ 1980, Pl. XXVI. M 352.

⁵¹⁵ A sötétvörös, 5 okkersárga dudoros és 5×-ös fehér, hurokfolyatott rátétdíszes rövid henger és lapított gömb alakú példányok a szegvári gyöngyleletek között az 540., 554. (5. kép 2–4), 586. (5. kép 1), 742., 762. (6) és a 898. sírban is megtalálhatók (közülük az apró, lapos egyrétegű dudoros változat csak az 586. és a 762. sírból (4. kép 7) említhető). E ritkábban előforduló gyöngy típusvariációja a Kárpát-medencei dudoros rátétdíszes opak üvegyöngyök között pl. a szegvári 17. sírből (rontott változat) és a Budakalász-Dunapart 723. sírből is említhető (Pásztor A. és Vida T. feltárása).

⁵¹⁶ A sötétvörös alapon 3 fehér vonalfolyatott rátétdíszes hosszú bikónikus alakú opak üvegyöngy pl. Budakalász-Dunapart 557., vagy Lesencetomaj-Piroskereszt 125. sírből, 4 vonalfolyatott változat pl. Előszállás-Bajcsihegy 263. és Lesencetomaj-Piroskereszt 157. sírből is említhető. (Perémi Ágota ásatása, közöletlen).

⁵¹⁷ BALOGH-PÁSZTOR 2015, 594, 596.

⁵¹⁸ Néhány gyöngyszem az 50. (2), 81. (1), 105. (2), 121. (1), 188. (1), 189. (1), 190. (1), 192. (2), 340. (2), 671. (3), 738. (2), 757. (3), 787. (2), 794. (2), 802. (1), 873. (3), 884. (2), 966. (1), és szörvány sírből került elő.

⁵¹⁹ Avar jellegű rövid sorok a 17. (14), 91. (4), 127. (6), 559. (4), 582. (4), 624. (4), 665. (7), 704. (7), 718. (4), 723. (5), 735. (4), 830. (6), 854. (7), 869. (5), 945. (6) és A. (5) sírből ismertek.

⁵²⁰ LŐRINCZY-STRAUB 2004, 309–311, 329, 10. kép.

⁵²¹ Egy-egy avar jellegű gyöngy a 81., 121., 188., 189., 190., 802. és 966. sírből került elő.

⁵²² LŐRINCZY 2020, 437. kép 3.

⁵²³ Vörös alapon sárga, 4 egyrétegű dudoros példány a szegvári 547., 639., 671., 674., 694., 727 és 966. sírből, illetve a budakalászi 511. (Pásztor A. és Vida T. ásatása) és a hajós-cifrahegyi 151. gyereksírből is említhető (PÁSZTOR 2018, 281, 2. ábra 27.2).

mok alapján már az 590–620/630-as években (Stufe 4.) megjelentek Meroving-kori gyöngyviseletben.⁵²⁴ A bolygatatlan temetkezések közül csak a 81. sírban nyugodó felnőtt férfi tarsolyához tartozott a hosszabb életű, szürkésfekete alapon fehér+kék kétrétegű dudoros rátétdíszes opak üvegyöngy.⁵²⁵ Ugyanakkor a 189. sír senium korú férfi egyetlen viseleti dísz a fekete alapon négy egyrétegű fehér dudoros és négyszeres fehér hurokfolyatott rátétdíszes opak üvegyöngy változat, mely Szegvár-Oromdűlőn a 48., 191., 554., 639., 830., 869. és 945. sírból ismert, és feltehetően a 190. sír töredék gyöngye is e típus azonos variánsa. Olyan gyöngyváltozat, mely a 6. század utolsó harmada – 7. század első harmad időszakban ritkábban, a 7. század középső harmadától a 7. század utolsó harmada közötti időszak emlékei között gyakrabban fordult elő.⁵²⁶ A 188. sírban eltemetett nő kabalája lehetett a sötétvörös alapon 8 sárga, egyrétegű dudoros és nyolcszoros fehér hurokfolyatott rátétdíszes opak üvegyöngy,⁵²⁷ amely az elhunyt koponyája mögül, egy juh keresztcsontja alól került elő. Ritkábban előforduló gyöngyváltozat, mely 7. század elején – első harmadában volt főleg divatban.⁵²⁸

A 121. és 802. sírban 1–1 sötét vörösesbarna alapon 4 fehér egyrétegű dudoros és négyszeres fehér hurokfolyatott rátétdíszű opak üvegyöngy került elő. Az avar kori gyöngyviseletben ez a 6. század végétől még a 7. század középső harmadában is divatban maradt típusváltozat az legkedveltebbek közé tartozott.⁵²⁹

II.1.b. Két, csak avar jellegű, rátétdíszes opak üvegyöngy. Kettő avar jellegű gyöngy 9 sírből⁵³⁰ került elő. Az elhunytak mellől változatos minta- és színekombinációjú 2–2 egytagú vagy iker lapított gömb, rövid henger alakú, egy- és kétrétegű dudoros rátétes hurok-, illetve vonalfolyatott rátétekkel is díszített (192.) opak üvegyöngy került elő. E sírokban a második gyöngyszem az előzőtől eltérő színű és számú, 4–5 egy- vagy kétrétegű dudoros, illetve hurokfolyatott rátétdíszítésű iker változatú volt. A 192. sírban a díszesebb gyöngy mellé olyan antik hagyományú, hosszú életű, egytagú, fekete alapú 4 sárga egyrétegű dudoros rátétdíszes opak üvegyöngyöt helyeztek el,⁵³¹ amelynek iker változata a 340. sírban is előkerült. Az egytagú és iker, 4 sárga dudoros rátétdíszes opak üvegyöngyök a szegvári nyakdíszek kedvelt kísérő gyöngyei, amelyek 16 temetkezésben összesen 69 fekete vagy barna árnyalatú alapon 4 sárga dudoros rátétes egytagú (65) és iker (4) példány mind a néhány szem, mind pedig a rövid, hosszabb és hosszú gyöngynyakláncok alkotóelemeiként voltak jelen.⁵³² A 192. sírban egy fekete-sárga egyrétegű dudoros rátétes gyöngy mellett 1, főleg a 7. századi avar kori nyakláncokon megtalálható,⁵³³ sötétvörös felületen 7×-es fehér, hurokfolyatott és középen egy világossárga vonalfolyatott rátétdíszű,⁵³⁴ lapított gömb alakú opak üvegyöngy volt.⁵³⁵ Ez utóbbi változat mellé a 794. sírban 1 sötét vörösesbarna felületen, 5 dudoros

⁵²⁴ KOCH 1977, 198, Farbtaf. 1,4–1,5.

⁵²⁵ LŐRINCZY–STRAUB 2005, 142–143, 5. kép 3. Az Y-kromoszóma által meghatározott haplocsoportok vizsgálata során a 81. sírt 600–650/660 évek közé keltezték (NEPARÁCZKI ET AL. 2019, Fig. 1).

⁵²⁶ Pl.: Tác-Gorsium 6/1995. sír (SCHILLING 2009, Fig 2, 9); PÁSZTOR 1996, 2. színes t. 11.20–23; PÁSZTOR 1997, 192, I. t. 6.4; PÁSZTOR 2018, 282, 287, 3. ábra 28.4.

⁵²⁷ LŐRINCZY 2020, 117. kép 4.

⁵²⁸ Környe 114. sír (SALAMON–ERDÉLYI 1971, Fig. 19. Gr. 114, 17). Korai keltezése, a 7. század elejére, kora avar kor első felére, a sírban lelt IA/a2 altípusú bepecsételt kerámia alapján (VIDA 1999, 36–37; 60, 205, Abb. 1, Taf. 1.4); Keszthely-Fenekpuszta, Déli erődfal 1967/68. sír (PÁSZTOR 2015, 574 és 2. kép 2., 583, 1. t. 23.: 7. század első harmad).

⁵²⁹ PÁSZTOR 1997, 192, I. t. 6.1.

⁵³⁰ Két-két darab avar jellegű gyöngy az 50., 105., 192., 340., 738., 787., 794., 884. és szórvány sírből ismert.

⁵³¹ PÁSZTOR 1995, 73, 90, I. t. 8.2–8.5.

⁵³² A fekete-sárga 4 egyrétegű dudoros egytagú példány a 17., 88., 97., 192., 347., 554., 586., 730., 744., 751., 762., 819., 890., 931. sír és iker változata a 340., 718., 890. sírből került elő.

⁵³³ PÁSZTOR 2014, 272, 274, Abb. 10, 6.

⁵³⁴ A vörös alapon 7×-es fehér hurok- és egy sárga vonalfolyatott rátétes változat pontos mása pl. a szegvári 794. és 854., a Csákberény-Orondpuszta 414. (PÁSZTOR 1996, 49, 5. színes t. 36.3) vagy a Budakalász-Dunapart 703. sírből (Pásztor A. és Vida T. ásatása) is említhető.

⁵³⁵ LŐRINCZY 2020, 120. kép 9.

és a furat körül 1 fehér vonalfolyatott rátétdíszes, rövid henger alakú opak üvegyöngyöt⁵³⁶ helyeztek. A 340. sírban – feltehetően bajelhárítás céljából – 1–1 fekete alapon sárga dudoros rátétes iker gyöngy mellé 1 vörösesbarna felületen 4 világossárga+fekete, lapos, kétrétegű dudoros (szemes) és a furatok körül 1–1 fehér vonalfolyatott rátétdíszű, lapított gömb alakú opak üvegyöngyöt is helyeztek.⁵³⁷ Ez utóbbi, különleges színösszetételű rátétdíszes példány ritka az avar kori, 7. század első harmada – felének gyöngy-viseletében, egyik legközelebbi párhuzama a pleidesheimi temetőből említhető.⁵³⁸

A 2–2 rátétdíszes, avar jellegű opak üvegyöngyökkel ellátott halottak szegényes mellékletekkel rendelkeztek, egy részük pedig csak 2 gyöngyöt kapott halotti viseletéhez (105., 192.). E sírok a temető több pontján, az észak oldal közelében, a nyugati negyedében, a középső rész déli pontján, illetve a keleti oldal közelében (50.) helyezkedtek el.

II.1.c. Három, csak avar jellegű, rátétdíszes opak üvegyöngy. Három gyöngyöt a 671., 757. és a 873. temetkezésében találtak. A koponya- és állcsontok közelében megtalált, feltehetően temetéskor nyakba akasztott gyöngyök jellegzetessége, hogy közöttük mindig megtalálható 1–1 egyrétegű dudoros vagy hurokfolyatott rátétes dísszel kombinált változat (671., 873.), amelyek mellé mindegyik esetben valamely kétrétegű dudoros rátétdíszes változatú példány is került. Egyedül az 757. sír színes gyöngyei közé helyeztek el 1 fehér alapon zöld, 6×-os hullámvonal folytatott rátétdíszes rövid henger alakú opak üvegyöngyöt.⁵³⁹

A 873. sírban feküdt az avar kori gyöngyviselet egyik legkedveltebb gyöngyváltozata,⁵⁴⁰ a sötétbarna alapon 5 fehér dudoros és fehér, 5×-en hurokfolyatott rátétdíszes, lapított gömb alakú opak üvegyöngy.⁵⁴¹ Sírbeli helyzete alapján feltételezhető, hogy az eltemetés kora kisebb méretű, három sorban fűzött láncpáncél részletet bajelhárító cézzal⁵⁴² (páncél mint védőfegyver jelképe, illetve vasbabona (?)) a szemesgyöngyök közé fűzve helyezték el a halott nyakába. Szintén a halott lány állkapocscsontja előtti területről kerültek elő a szélesebb körben elterjedt sötét vörösesbarna alapon 5 fehér+türkizkék, kétrétegű dudoros (szemes) és fehér 5×-ös hurokolt folytatású rátétdíszes egytagú, lapított gömb alakú opak üvegyöngy és ennek iker változata.⁵⁴³ Ez utóbbi, hosszú életű gyöngy típus még további 8 szegvári sír különböző stílusú, egymástól eltérő számú és hosszúságú gyöngyékszeri között is megtalálható.⁵⁴⁴ Az elhunyt első fogsorának jobb oldalánál egy Heraclius és Heraclius Constantinus solidusa MIB 11 (616–625)⁵⁴⁵ feküdt, amelynek *terminus post quem*je határozza meg a temetés idejét.

II.1.d. Csak rátétdíszes üvegyöngyökből álló avar jellegű rövid gyöngysorok. Ezek az ékszerek 16 temetkezésből és 1 szórvány sírből említhetők,⁵⁴⁶ amelyek többségében a koponyacsontok, fogak, állkapoc- és nyakcsigolyacsontok között kerültek elő. A 945. sírban a nyújtott helyzetben hasára fektetett

⁵³⁶ LÓRINCZY 2020, 351. kép 4.

⁵³⁷ LÓRINCZY 2020, 174. kép 3.

⁵³⁸ KOCH, 2001, Farbtaf. 3, 64.1.

⁵³⁹ LÓRINCZY 2020, 320. kép 11.

⁵⁴⁰ A sötét vörösesbarna, sötétbarna alapon 4 és 5 fehér dudoros és 4–5×-ös fehér hurokfolyatott változatok már a legkorábbi avar kori emlékek között megtalálhatók: PÁSZTOR 1996, 46; Szegvár-Oromdűlőn az öt fehér dudoros és ötszörös fehér hurokfolyatott változat tizenegy sírből: 48., 72., 97., 554., 557., 692., 704., 739., 762., 830., 862., 873., 881., A. sír és egy rontott példány a 17. sírből említhető. E sírok elhunytjai közül egyik sem sorolható a legkorábban elhantoltak első generációjá közé.

⁵⁴¹ LÓRINCZY 2020, 376. kép 8.

⁵⁴² PÁSZTOR 2017b, 178–179.

⁵⁴³ LÓRINCZY 2020, 376. kép 4–5.

⁵⁴⁴ A vöröses alapon fehér+kék színárnyalatú, kétrétegű dudoros és fehér hurokfolyatott változat a 17., 48., 72., 327., 607., 714., 718., 854. és 949. sírban is megtalálható.

⁵⁴⁵ SOMOGYI 1997, 83–84, 74.

⁵⁴⁶ Az avar jellegű rövid gyöngysor a 17., 91., 127., 559., 582., 624., 665., 704., 718., 723., 735., 830., 854., 869., 945. és A. sírből ismert.

juvenis korú női váz bal könyök- és a gerincoszlop csontjai között, az általánostól eltérő helyen találták meg a rövid gyöngysort.⁵⁴⁷

A 4–14 szemből álló díszes rövid gyöngyláncokat néha fémkarikákkal kapcsolták össze. A 17. sír felnőtt nő koponyacsontjai alól előkerült 2 egymásba kapcsolódott bronz drótkarikával, az 559. sír kisgyerekek koponyacsontjai között lelt gyöngyökkel együtt két karikából álló vasláncsal és a 735. sírszintén kisgyerekek nyakcsigolyacsontjainál talált vasszemekből álló láncsal fűzték egybe.⁵⁴⁸ A 17. rövid gyöngylánc alapvető jellegzetessége, hogy nem tartalmazott azonos típus-variációjú és színösszetételű példányokat.

Mindegyik soron vagy különféle formájú és/vagy egymástól eltérő díszítőelemekkel tarkított, általában különböző színezetű díszítettséggel ellátott üvegyöngyök találhatók. Az összesen 78 gyöngyöt tartalmazó rövid sorok között viszonylag gyakori (11) a római és antik hagyományú, fekete és árnyalatú (szürkésfekete, szürkésbarna, sötétszürke és fekete) alapon főleg 3–4 és egy esetben 5 sárga (árnyalatú) egyrétegű dudoros rátétdíszes egytagú, a 718. sírban 1 iker lapított gömb és rövid henger alakú típusváltozatok jelenléte. Egyedül a 127. sír 6 rátétdíszes üvegyöngyből álló nyakláncán található 5 fekete alapon sárga rátétes opak változat. Ugyanakkor a 7–7 szemből összeállított sorok között egyáltalán nem volt fellelhetők ezek a gyöngyök,⁵⁴⁹ és önálló rövid sort sem fűztek belőlük.

A 704. sír és az A. szórvány elhunytjainak rövid nyakláncai egy- és kétrétegű dudoros rátétdíszes üvegyöngyökkel díszítettek. Mindkettő hasonló összetételű és pontos kronológiai támpontot nem adnak az eltemetés idejének meghatározásához, mivel ezekbe a sorokba a kora avar kori ún. szemes gyöngyök általánosan és széles körben elterjedt példányait fűzték fel. Az A. sír női halottját olyan aranyozott ezüst lemezes, háromkaréjos pártaveretek ékesítették, amelyek alapján a sír leletegyüttese a 7. század 2. negyede – 2. harmada időszakára keltezhető.⁵⁵⁰

A csak egyrétegű dudoros változatok közül 1–1 világoszöld és a hosszú életű, antik előzményű, fekete alapon 4–4 fehér dudoros példány⁵⁵¹ az 559. és a 665. sírből is említhető. Népszerű forma az egytagú alapított gömb, melyet a rövid hengeres követ, ritka az iker lapított gömb (559., 718., 735.), gyűrű (945.), hordó (91., 127.), kúp (559.) alakra megformált típus. Egy másik gyakori típusváltozat a vöröses színárnyalatú alapon 4 vagy 5 fehér egyrétegű dudoros és négy- vagy ötszörös sárgás árnyalatú hurokfolyatott rátétdíszítésű lapított gömb és rövid henger (17., 582., 869., 624., 718., 854., 869., 735, 704. és A.), mely szürkésfekete alapon a 869. sírből említhető. Kedvelték a vöröses színárnyalatú alapon 4 vagy fehér egyrétegű dudoros és négy- vagy ötszörös fehér árnyalatú hurokfolyatott rátétdíszítésű lapított gömb és rövid henger változatokat is (17., 91., 665., 852., 704., 723., 830., 945.), melyek 1–1 példánya szürkésfekete (945.), feketésbarna (91.) vagy ritkább a türkizkék (17.)⁵⁵² színezetű alapon is kialakítottak. Szintén kevésbé ritka változatok a vöröses (17., 704., 735.), barnás (665., 830., 945.) és fekete (17., 127.) színárnyalatú alapon 4 vagy 5 (704.) sárga egyrétegű dudoros és négy- vagy ötszörös fehér árnyalatú hurokfolyatott rátétdíszítésű egytagú lapított gömb és rövid henger alakú példányok, melyeknek 4 dudoros és négyszeres hurokfolyatott rátétes iker változata az 559. sírből említhető.⁵⁵³

A dudoros rátétesek között viszont ritka variáns az 559. sír világoszöld felületen 4 fehér, dudoros rátétdíszes lapított gömb alakú opak üvegyöngye⁵⁵⁴ vagy a 17. sírban talált fekete felületen 6 sárga dudoros és a furat körül 1 fehér vonal folytatott rátétdíszű, lapított gömb alakú opak és a 718. sírban előkerült fehér alapon 3,5×-es világoskék, hullámvonal folytatott és közöttük 7 sötétvörös, lapos pont rátétdíszes, lapított

⁵⁴⁷ LŐRINCZY 2020, 428. kép 4–9.

⁵⁴⁸ LŐRINCZY 2020, 9. kép 9–10; 231. kép 8; 296. kép 14.

⁵⁴⁹ A hét szemből fűzött rövid gyöngysor a 625., 665., 704. és 854. sírből említhető.

⁵⁵⁰ LŐRINCZY–STRAUB 2005a, 127–128, 1. kép 16–17; PÁSZTOR 2014a, 297.

⁵⁵¹ ALEKSEJEVA 1975, 56, Ris. 5.

⁵⁵² LŐRINCZY 2020, 9. kép 11.

⁵⁵³ LŐRINCZY 2020, 230. kép 3.

⁵⁵⁴ LŐRINCZY 2020, 231. kép 5.

gömb alakú opak üvegyöngyök. Szintén kevésbé elterjedt változat a 704. sír rövid során lelt, fekete felületen 4 szürkésárga dudoros és 2×-es fehér hullámvonal folytatott rátétdíszes, deformált lapított gömb/csonkakúp alakú opak üvegyöngye, amelynek párja a szegvári 554. sírból is említhető.

Az avar jellegű rövid sorokra gyakrabban fűzték fel a kétrétegű dudoros rátétes változatokat is. A 17. sírban avar jellegű rövid gyöngysort helyeztek, amelyre általánosan elterjedt kora avar kori rátétdíszes gyöngytipusok voltak felfűzve.⁵⁵⁵ Közöttük is kedveltebbek voltak a vörös alapon (17.) vagy fekete, barnás- és szürkésfekete, sötétbarna alapon 4 fehér+kék vagy zöld színösszetételű kétrétegű rátétes lapított gömb, rövid henger vagy gyűrű alakúak (91., 665., 624., 704., 723., 735., 945., A. sír), melyek között a fehér+fekete 4 kétrétegű dudoros példányok is (91., 704.) megtalálhatók. Három kétrétegű dudoros, lapított gömbös változataik a 735. és a 704. sírból, az 5 darabos fehér+kék, kétrétegű lapított gömb és hordó alakú opak üvegyöngyök pedig csak a 624., 718., 723. és 854. sírból is említhetők.

A kombinált díszítésűek között további különleges színezetű példányok még az 559. és 945. sír fehér felületen 4 vörös-fehér+áttetsző világoskék, többretegű dudoros és 4×-es áttetsző világoskék, hurokfolyatott rátétdíszes, rövid henger és fehér alapon 4 fehér+áttetsző világoskék, kétrétegű dudoros és világoskék hurokfolyatott rátétdíszes lapított gömb alakú opak üvegyöngyei is.⁵⁵⁶ A két sír a temető északnyugati sarkánál, néhány méterre egymástól került elő (2. temetőterkép).

Az 559. sír avar jellegű, különleges színezetű opak gyöngyöket tartalmazó rövid gyöngysora a szegvári temető egyik legfiatalabb, feltehetően a 7. század 3. negyedének vége felé keltezhető temetkezése. A síregyüttes kronológiai besorolását elsősorban nem a hosszú életű rátétes üvegyöngyök⁵⁵⁷ tipokronológiája, hanem a sírban lelt kis-gyöngycsüngős fülbevaló lelethorizontja határozza meg.

Végezetül a rövid gyöngysorok között megemlítendő még az a 665. sír egyedi és a szegvári gyöngyleletek ritkábban előforduló típusváltozata: a sötétszürke–barna felületen 5×-ös, lapos, fehér, hurokfolyatott rátétdíszes, deformált lapított gömb alakú opak üvegyöngye.

II.1.e. Csak rátétdíszes üvegyöngyökből álló hosszabb gyöngysor. Az avar jellegű, 35 szemből álló hosszabb sor egyedül 554. fiatal nő fülkesírból ismert, amelynek „egyes szakaszai in situ kerültek elő az állkapocs jobb szára alatt és a fülbevaló mellől az áll irányába húzódóan”.⁵⁵⁸ Ez a színes nyaklánc olyan átlátszatlan üvegből formált egytagú és iker lapított gömb, rövid henger, csonkakúp típusokból állították össze, amelyek különféle színű egy- és kétrétegű dudoros, vonal-, hurok- és hullámvonal-folyatott rátétekkel voltak díszítve. Az öt egyrétegű dudoros és 5×ös hurokfolyatott rátétdíszek kombinációival ellátott típusváltozat (9+2 példány) a legkedveltebb. A gyöngytestek sötét vörösésbarna, sötétbarna, barna, szürkésfekete, fekete színűek, amelyek fehér-fehér, sárga-fehér vagy fehér-sárga színezetű rátétek kombinációival díszítettek. A 4 dudoros és 4×es hurokfolyatott rátétes egytagú és iker lapított gömbösök (3+2), melyek sötét vörösésbarna, barna, szürkésfekete és fekete alapon fehér – fehér és fehér-okkersárga színezetű kombinált díszekkel tarkítottak. A fekete alapon 4 sárga egyrétegű dudoros rátétesek lapított gömbösök két példánya mellett szürkésfekete, fekete, sötét vörösésbarna alapokon fehér-világos türkizkék 4 és 5 kétrétegű dudoros rátétdíszítésű lapított gömb és szürkésfekete alapon sötétvörös-fehér kétrétegű dudoros díszű csonkakúp alakú⁵⁵⁹ változatban is előfordulnak. Az egytagú dudoros díszek mellett ritkábban hullámvonal- és vonalfolyatott, illetve a hurokfolyatott rátétes mellett vonaldíszeket is elhelyeztek 1–1 lapított gömbös formákon. Az okkersárga alapon 4 vonal és a sötétvörös alapon 4×es fehér hurokfolyatott rátétdíszes példány szintén egyedi darabként szerepelnek ezen a gyöngysoron.⁵⁶⁰

⁵⁵⁵ LŐRINCZY 2020, 9. kép 11–24.

⁵⁵⁶ LŐRINCZY 2020, 231. kép 4, 428. kép 7.

⁵⁵⁷ LŐRINCZY 2020, 231. kép 3–5, 7.

⁵⁵⁸ LŐRINCZY–STRAUB 2004, 309–311; PÁSZTOR 2014a, 298.

⁵⁵⁹ Ez utóbbi példányhoz hasonló színezetű rátétdíszes lapított gömb variánsa a Budakalász-Dunapart 1422. sírból is említhető (Pásztor A. és Vida T. ásatása).

⁵⁶⁰ LŐRINCZY 2020, 224. kép 3–37.

II.2. A vegyes összetételű avar jellegű gyöngydíszek és gyöngysorok. A vegyes összetételű avar jellegű gyöngyök és nyakláncok 41 sírból ismertek.⁵⁶¹ Jellegzetességük, hogy a főleg kora avar kori rátétdíszes opak üvegyöngyök mellé néhány monokróm üveg vagy borostyán, karneol és egyéb anyagú (pl. ezüst) gyöngyöt is felfűztek. Hosszú és többsoros láncokat nem készítettek belőlük. A rátétdíszes, illetve az egyéb (ezüst, borostyán vagy karneolgyöngyök) és a monokróm formák egymáshoz viszonyított számaránya miatt különbözik ez a csoport az antik (bizánci) jellegű nyakdíszektől, ugyanis az avar jellegű, vegyes összetételű rövid gyöngysorok kombinációiban a díszítetlen felületű monokrómokkal szemben többnyire a díszített üvegekből és egyéb anyagokból készített formák együttes túlsúlya figyelhető meg. Közöttük 2 gyöngyöt három gyereksír, 4–29 szemes rövid gyöngysort 33 sír, a 41 és 43 gyöngyből álló sort a 48., 72. sír, az 51–72 szemből álló nyakláncot pedig csak a 607., 639. és 702. sír tartalmazott (*1. táblázat*).

II.2.a. Kettő gyöngy. Három sírban (535., 745., 949.) 2–2 gyöngyöt helyeztek el a halott mellé, amelyek egymástól eltérő formájú, római hagyományú gyűrű, téglalap átmetszetű, lecsiszolt sarkú, hosszú hasáb és lapított gömb alakú egyszínű üvegyöngy mellett általánosan közismert rövid henger, lapított gömb egytagú és egy lapított gömb iker formájú, sötétvörös alapon fehér egyrétegű dudoros és hurokfolyatott, illetve fehér+ kék kétrétegű rátétdíszes opak üvegyöngyök voltak.⁵⁶²

Az 535. sírban egy szegényes mellékletű elhunyt helyezették el a kétféle stílusú üvegyöngyöt. A 745. sírban, egy kék, téglalap átmetszetű, lecsiszolt sarkú hosszú hasáb alakú (Vaday Typ V/2A)⁵⁶³ és egy rátétdíszes iker opak üvegyöngyöt tettek. A 949. sírban csak, a már legkorábbi, bizánci érmet is tartalmazó leletegyüttesekben is megtalálható, lapított gömb alakú egyszínű opak és a sötétvörös felületen 5 fehér+világoskék kétrétegű dudoros (szemes) és 5×-ös fehér hurokfolyatott rátétdíszes opak üvegyöngy volt.⁵⁶⁴ A 3 sírban ázsiai szokás szerint 2–2 gyönggyel ellátott sír kevés tárgyi melléklettel egymástól nagyobb távolságra, a szegvári temető három különböző részén, az északi és keleti oldalhoz közeli részeken kerültek eltemetésre.

II.2.b. Vegyes összetételű avar jellegű rövid gyöngysorok. A 4–29 gyöngyből álló vegyes összetételű láncok 28 sírból,⁵⁶⁵ általában a koponya környékén, néha a kulcsontok környékéről kerültek elő. A nyakdíszeket ritkábban vasláncocskákkal kapcsolták össze (97., 557. sír). Az 540. sírban a nyakba helyezett 3, csak rátétdíszes opak üvegyöngyszemből álló rövid nyaklánc mellett a halott bal combcsontja felső végének külső oldala mellett egy tarsolyhoz tartozó, lapított gömb alakú kalcedonyöngy is felszínre került.⁵⁶⁶

A rövid, 4–29 szemes nyakláncokat a rátétdíszes egy és kéttagú opak üvegyöngyök mellett lapított gömb (762.), 2×-es lapított gömb (551.), 4×-esen összetett lapított gömb (707.), köles (348.), gyűrű (141., 528., 600.), rövid henger (199., 346., 493., 739., 557., 600., 741., 711., 625.), hordó (902.), korong (főleg lapított gömbbel vagy rövid hengerrel kombinálva: 347., 881., közöttük ezüst lemezgömbbel: 347. sír),

⁵⁶¹ Vegyes összetételű avar jellegű gyöngydíszek és gyöngysorok a 48. (41), 72. (43), 88. (10), 89. (6), 97. (7), 141. (6), 171. (5), 199. (9), 346. (8), 347. (29), 348. (19), 493. (23), 528. (4), 535. (2), 540. (5), 551. (6), 557. (24), 586. (12), 600. (10), 607. (58), 625. (7), 639. (72), 693. (4), 707. (14), 711. (7), 714. (51), 717. (21), 739. (18), 740. (6), 741. (7), 742. (7), 745. (2), 762. (29), 844. (12), 881. (29), 887. (13), 902. (6), 939. (9), 940. (4), 949. (2), szórvány (28) sírből ismertek.

⁵⁶² LŐRINCZY 2020, 203. kép 5–6; 317. kép 9–10; 429. kép 3–4.

⁵⁶³ VADAY 1989, Abb. 20.

⁵⁶⁴ PÁSZTOR 1995, 69–70, 78, I. t. 15.1.

⁵⁶⁵ Avar jellegű, vegyes összetételű rövid sorok: 88., 97., 141., 171., 199., 346., 347., 348., 493., 528., 551., 557., 586., 600., 625., 707., 711., 739., 740., 741., 762., 844., 881., 887., 902., 939., 940. és szórvány sírből ismertek. Állatjárás általi bolygatás (97., 141., 199.) vagy rablás (881.) és bolygatás (493., 528., 939.), illetve gépi földmunka általi bolygatás nyomait a 88. sírban figyelték meg.

⁵⁶⁶ LŐRINCZY 2020, 211. kép 1. Az 540. sír 3 rátétdíszes opak üvegyöngyből álló nyaklánc a halott tarsolyához tartozó kalcedon gyöngy miatt került a vegyes avar jellegű csoportba.

hengeres végtörredék (557.), csonkakúp 1–1, (lapított gömb-csonkakúp-hasáb kombinációval: 741., 940.), hatszög átmetszetű hasáb (88., 557.), különböző hasábosokkal (általában 1–1 került a rövid láncokra, legtöbb: 4–4 a 557., 586. sír, hengeres végtörredék, lapított gömb, rövid henger és karneol, illetve csak lapított gömbbel kombinálva; 3–3 darab 739., 881. és szórvány sír, 2–2 darab a 346., 600., 762., 887.) formák voltak felfűzve. Monokróm gyöngyök közül hosszú henger, kúp, rövid bikónikus és dinnyemag alakú gyöngyfajták a rövid avar jellegű kevert gyöngysorokat nem díszítették, aranyfóliás gyöngyöt is csak a 600. sír rövid sorába tettek.

A 171. sírban a nyakcsigolyák környékén öt üvegyöngyből álló gyöngynyaklánc került elő.⁵⁶⁷ A nyaklánc gyöngyei között vörös rövid henger mellett egy fekete alapon sárga egyrétegű dudoros rátétes opak példány és 1–1 ritkább színösszetételű, fehér és fekete, sárga és vörös, illetve sárga és zöld kétrétegű dudoros rátétdíszekkel ellátott változatok is felfűzésre kerültek. A fekete alapon 3 fehér+fekete rátétes a szegvári 600. sírban, 4 rátétes változatban a 91., 704., 762. és 881. sír gyöngysorain is megtalálhatók. A hosszabb életű, fekete alapon fehér+fekete rátétes gyönggyel együtt a vörös alapon 4 sárga+zöld kétrétegű dudoros és fehér hurokfolyatott opak példány a 6. század 2. fele – 7. század első évtizedeire keltezett Keszthely-Fenekpuszta, pusztaszentegyházi-dűlő 1999/23. sír gyöngysorán⁵⁶⁸ is látható. A sárga+zöld rátétes változatok ritkák a 6–7. századi Meroving-kori gyöngyleletek között, hasonló példányok Pleidesheimből is ismertek.⁵⁶⁹

A 881. akna- és például az 554. fülkesír halottainak ékszerezettsége és ruhaviselete hasonlít egymásra. Mindkét sírban az ezüst nagylemezgömbös fülbevalópárral feldíszített fiatal női halott mellkasára helyezhették a piperekészletet.⁵⁷⁰ Avar jellegű vegyes és avar jellegű gyöngysoraikat hosszú életű, kora avar kori, változatos díszítésű – egy- és kétrétegű dudoros és hurokfolyatott, folytatott rátétes – opak üvegyöngyökből⁵⁷¹ állították össze. A láncot még egy-egy világoszöld, négyzetes átmetszetű, hosszú hasáb, négyzetes átmetszetű lecsapott sarkú, hosszú hasáb, téglalap átmetszetű hosszú hasáb és lapított gömb alakú, ezüst lemezes gyöngy is tarkítja. Ez utóbbiak meghatározó kronológiai érték nélküli példányok, amelyek a 6. század harmadik harmada – 7. század első fele időszakában a gyöngysorok jellegzetes kísérőgyöngyei. A 881. sír vegyes gyöngysora az elhunyt viseleti tárgyainak lelethorizontja alapján a 7. század második és harmadik negyed időszakára keltezhető.⁵⁷²

A 199. sír rövid nyakláncát három rátétdíszes opak üveg, három hasábosra formált borostyán és 1–1 fehér, világossárga lapított gömb, illetve lilászvörös rövid henger alakú gyöngy alkotta.⁵⁷³ A különleges, fehér alapon 6 egyrétegű dudoros és kék hurokfolyatott rátétes opak példány⁵⁷⁴ mellett elterjedtebb változat a vörös alapon 4 fehér dudoros és fehér hurokfolyatott, illetve a vörös alapon 6×-os fehér hurokfolyatott és egy sárga vonalfolyatott rátétes opak üvegyöngy. Ez utóbbi gyöngy korhatározó értékű, párja az 554. sírban, illetve a 7. sz. első évtizedeitől a 7. század második harmada időszakra keltezhető gyöngysorokon,⁵⁷⁵ vagy például a schtrezheimi temető 7. század első felére keltezhető gyöngysorain⁵⁷⁶ is megtalálható.

⁵⁶⁷ LŐRINCZY 2020, 103. kép, 7–11.

⁵⁶⁸ PÁSZTOR 2014, 278, Abb. 8, 52.

⁵⁶⁹ KOCH 1997, Taf./Pl. 8, Gruppe 21, 24, Gruppe 25, 7.

⁵⁷⁰ LŐRINCZY–STRAUB 2004, 309–311, 315–317, 329, 10. kép 1–35, 335, 16. kép.

⁵⁷¹ PÁSZTOR 2008, 322, Tab. 2.

⁵⁷² PÁSZTOR 2014a, 298.

⁵⁷³ LŐRINCZY 2020, 127. kép 6–14.

⁵⁷⁴ Hasonló rátétdíszítésű típust a pleidesheimi Meroving-kori frank temetőből is említhető (KOCH 1997, 146, Farbtaf. 4, Gruppe 21, 14).

⁵⁷⁵ A dunántúli avar kori temetők közül például a Környe 89., Várpalota-Gimnázium 12., Keszthely-Fenekpuszta Pusztaszentegyházi-dűlő 30., 1966/63., 2000/166. (PÁSZTOR 2014, Abb. 8, 10), 1999/30. sír és Csákerény-Orondpuszta 55. sírből (PÁSZTOR 1996, 5. színes t. 35.2) is említhetők párhuzamként.

⁵⁷⁶ KOCH 1977, 208, Farbtaf. 3, Gruppe 39, 1.

Az 528. sírban 4 üvegyöngy került elő. A rövid nyakláncot 1–1 római-antik hagyományú sötétkék, téglalap átmetszetű, lecsiszolt sarkú, hosszú hasáb (Vaday Typ V, Gruppe 2/A), sötétkék, kopott, lukacsos felületű, deformált rövid bikónikus alakú opak (Vaday Typ VI, Gruppe 1) és fehér gyűrű alakú opak üvegyöngy (Vaday Typ I, Gruppe 1/C)⁵⁷⁷ mellett 1 sötét vörösesbarna felületen 4 domború fehér+türkizkék, kétrétegű dudoros (szemes) és körülöttük 4×-es fehér, hurokfolyatott rátétdíszes opak üvegyöngy alkotta.⁵⁷⁸ Az utóbbi rátétdíszes típus az egyik legelterjedtebb gyöngytípus az avar kori gyöngyviseletben, a legkorábbi, főleg a 6. század vége – 7. század első fele közötti időszakra keltezhető emlékek között is megfigyelhető.⁵⁷⁹

II.2.c–d. Vegyes összetételű avar jellegű hosszabb és hosszú gyöngysorok. A 41 és 43 darabból álló 48. és 72. sír hosszabb, vegyes összetételű gyöngysorát és az 51, 58, 72 szemből álló hosszú nyakláncot pedig a 714., 607. és 639. sír tartalmazta (*I. táblázat*). Megemlítendő, hogy az antik jellegű (I.1.f-g.) hosszú gyöngyláncokhoz képest az avar jellegű II.c-d. csoport hosszabb és hosszú gyöngysorait kevesebb számú példányokból állították össze. A hosszú avar jellegű láncok méretei is rövidebbek és nincs közöttük többsoros felfűzésű változat sem.

A 48. sírban 41 különböző típusú gyöngyből fűzött nyaklánc (közöttük egy lecsiszolt sarkú hasábos karneol is) volt, amelyet három karikából álló vaslánc fogott össze.⁵⁸⁰ A gyöngysort 11 különböző formájú, római és antik hagyományú egyszínű, díszítetlen felületű fekete, sárga, okkersárga és kék lapított gömb, egy fekete köles, kék, fényáteresztő hosszú bikónikus (TM Gruppe V, 74, Vaday Typ VI/2),⁵⁸¹ vörösesbarna hosszú hasáb, zöld és kék lecsapott sarkú hosszú hasáb alakú üvegyöngy és egy lecsiszolt sarkú hosszú hasáb alakú karneol (TM Gruppe XXXIII, 398; Vaday Typ IV/2b)⁵⁸² mellett 30 többszínű, rátétdíszes opak üvegyöngy alkotta, közöttük 2 barnásfekete és barnásszürke alapon 3 okkersárga római hagyományú (TM Gruppe XXI, 212)⁵⁸³ opak üvegyönggyel. A lánc jelentős részét a főleg a 6. század vége – 7. század első felére keltezett avar kori nyakláncokról ismert, egy- és kétrétegű dudoros rátétdíszes egytagú lapított gömb (és egy iker) opak üvegyöngyök alkották, amelyek mellett néhány hurok- és hullám-, illetve vonalfolyatású rátétdíszes példány is megtalálható. Egyik ritkán előforduló típus a sötétvörös alapon 4, csigavonalban vonalfolyatott és rajtuk 3 sárga, egyrétegű dudoros rátétdíszes és szintén nem gyakori a fekete alapon 6×-os fehér hullámvonal-folyatott rátét között 6 sárga egyrétegű dudor rátétdíszes opak üvegyöngy is. Ez utóbbi példány párfjai dunántúli avar kori temetők szegényes mellékletű, korai Keszthely-kultúrára vagy a 7. század utolsó harmadára keltezhető gyöngysorairól is említhetők.⁵⁸⁴ A csak színes gyöngysorával díszített fiatal nő sírját a temető keleti szélén ásták meg, amelynek közelében a Szegvárra újonnan betelepülők egyik kis csoportjánál elhelyezkedő legkorábbi emlékek (pl. 1. sír és tágabb környezetében eltemetettek síregyüttesei) is felszínre kerültek (*1–2. térkép*).

A 72. sír sír 42 szemből fűzött nyaklánc⁵⁸⁵ 19 római hagyományú egyszínű, díszítetlen felületű 14 egy- és kéttagú lapított gömb, egy korong, 2 fekete rövid henger, 1–1 négyzet- és téglalap átmetszetű rövid hasáb alakú üvegyöngyöket és 23 egy- és kétrétegű dudoros, illetve hozzájuk kapcsolódó hurok-

⁵⁷⁷ VADAY 1989, Abb. 20.

⁵⁷⁸ LŐRINCZY 2020, 198. kép 8–11.

⁵⁷⁹ PÁSZTOR 1995, I. t. 11.1.; PÁSZTOR 1996, 46, 2. színes t. 11.7–11.

⁵⁸⁰ LŐRINCZY 2020, 23. kép 2, 3–43.

⁵⁸¹ TEMPELMANN-MÁCZYŃSKA 1985, 18, 31–32, Taf. 1, 74; VADAY 1989, 320, Abb. 20.

⁵⁸² TEMPELMANN-MÁCZYŃSKA 1985, Taf. 15. 398; VADAY 1989, 320, Abb. 20.

⁵⁸³ TEMPELMANN-MÁCZYŃSKA 1985, Taf. 4, 212.

⁵⁸⁴ Keszthely-Déli erődfal 1966/57. sír (MÜLLER 2010, 56–57, 197, Taf. 39, Gr. 57, 6). Az 590/600 – 7. század első évtizedeire keltezhető Keszthely-Fenekpuszta, Pusztaszentegyházi-dűlő 2000/153.A. sírből (MÜLLER 2014, 75, 158, Taf. 27, 2); Szekszárd-Bogyiszló úti 296. sír (ROSNER 1999, 123; PÁSZTOR 2001, 144, 152, 4. kép).

⁵⁸⁵ LŐRINCZY 2020, 38. kép 5–46.

folytatott rátétdíszes opak üvegyöngyöket tartalmazott, melyek között 2 fekete alapon fehér+kék kétrétegű dudoros rátétes példány⁵⁸⁶ is előfordult. A gyöngysor összetétele alapján leginkább a 7. század első fele köznépi viseletében általánosabban elterjedt ékszerváltozat. A nő medencecsontja közelében előkerült tarsoly tartalmának részeként került elő egy kék, lecsapott sarkú hosszú hasáb alakú üvegyöngy,⁵⁸⁷ amelyet nem tarsolyzáróként használhattak, hanem kabalaként őrizhettek a többi apró lelettel együtt. A 72. sír nyakláncát a 6. század vége – 7. század első fele időszakra jellemző rátétdíszes opak üvegyöngyök is alkotják.

A 714. sírban a nyaktájékon hátul két sorban 17 rátétdíszes opak üvegyöngy, elől és oldalt lévő ezüst lemezgömbök között pedig sárga lapított gömb (28) alakú üvegyöngyök, 1–1 rövid henger, korong, csonkakúp alakú monokróm példányokkal együtt alkották a nyakláncot.⁵⁸⁸

A 607. sírban 58 darabból álló hosszabb egyes összetételű nyakláncát különböző formájú (10 lapított gömb, 1 kéttágú lapított gömb, 4 gyűrű, 3 rövid henger, 1–1 kúp, 1 téglalap átmetszetű, lecsapott sarkú hosszú hasáb, négyzet átmetszetű, lecsapott sarkú kocka hasáb, hengeres végtöredék) monokróm, 1 téglalap átmetszetű lecsapott sarkú hosszú hasáb alakra csiszolt karneol, illetve 35 lapított gömb, rövid henger, hordó alakú, különböző egy- és kétrétegű dudoros, vonal- és hurokfolytatott rátétdíszes opak üvegyöngyökből állították össze.

A 639. sírban 72 szemből fűzött hosszú nyakláncot helyeztek, amely narancssárga, drapp, szürkésbarna, sárgásbarna lapított gömb (5), főleg világosdrapp gyűrű (42), világosdrapp és okkersárga korong (2), egy kéttágú lapított gömb és egy téglalap átmetszetű, lecsapott sarkú hosszú hasáb alakú monokróm és 20 rátétdíszes opak üvegyöngyből áll. E gyöngysor hasonló összetételű, mint például a 862. sír hosszú, antik–avar jellegű hosszú nyakláncé is, amely a 639. sír gyöngysorával azonos időszak nyaklánc-viseletét képviseli.

A SZEGVÁR-OROMDÜLŐI AVAR KORI GYÖNGYÖK ÉS GYÖNGYVISELET VIZSGÁLATA A TEMETKEZÉSI SZOKÁSOK ÉS A TEMETŐTÉRKÉP TÜKRÉBEN

Koponyatorzítás szokása⁵⁸⁹ a gyöngyöt tartalmazó sírokban

A Szegvár-Oromdülői temető gyöngyöt is tartalmazó tizenhét sírjában torzított koponyájú halottat temettek el. 16 temetkezésben torzított koponyájú női halott feküdt: kettő fiatal (1., 127. sír), tizenegy felnőtt (17., 50., 72., 132., 171., 188., 199., 532., 684., 690., 738. sír) és kettő maturus korú (73., 130., 177. sír). Egyedül csak az 528. sírban nyugodott 2–2,5 éves korában elhunyt gyerekek.⁵⁹⁰

⁵⁸⁶ A fekete alapon fehér+kék kétrétegű dudoros rátétes díszű opak üvegyöngy előzményei pl. a dél-országi antik emlékek között is megtalálhatók (ALEKSEJEVA 1975, Tab. 14, 93). A Kárpát-medencei kora avar kori gyöngyviseletben ez a típus szélesebb körben elterjedt (PÁSZTOR 1996, 3. színes t. 17.1–17.6), s már a legkorábbi bizánci érmet is tartalmazó leletegyüttesek közül a táci 7. sírből is említhető egy példánya (PÁSZTOR 1995, 70, I. t. 12. 2). Szegváron is kimutatható hosszabb életű használata, a 48. sír mellett még további kilenc temetkezés gyöngysorán is megtalálható (172., 554., 607., 624., 693., 707., 762., 862., 890. sír).

⁵⁸⁷ LŐRINCZY 2020, 38. kép 3.

⁵⁸⁸ LŐRINCZY 2020, 293. kép 1, 2–50.

⁵⁸⁹ Torzított koponyájú halottak temetkezései az avar korban főleg a Tisza mentén váltak ismertté (MICHÁCZI-PÁLFI-BRENNERT 2017, 177). Szegvár-Oromdülőn kizárólag csak nők között fordult elő a koponyatorzítás szokása. E módszer Szegváron az ún. „hun” cirkuláris, gyűrűs típus, amelynek legközelebbi kapcsolata belső-ázsiai, kenkeli temető (Kirgízia) torzított koponyájú népességéhez áll közel (FÓTHI-LŐRINCZY-MARCSIK 2000, 194).

⁵⁹⁰ Az avar korban nem volt általánosan jellemző a torzított koponyájú halottak esetében a gyerekkori elhalálozás, az egyének többsége megélte a felnőtt kort (MICHÁCZI-PÁLFI-BRENNERT 2017, 178).

A torzított koponyájú halottak viseletét 1 vagy 3 gyöngyszemmel (7 sír),⁵⁹¹ rövid (9 sír), hosszabb (1 sír)⁵⁹² és hosszú (730. sír) gyöngysorral is díszítették.

Tizenegy különböző korú nő koponyáját torzították, akiknek halotti viseletét 7 antik (1., 73., 165., 177., 532., 684., 690. sír), 5 avar (17., 50., 127., 188., 738. sír) vagy vegyes összetételű, avar jellegű (72., 171., 199., 528. sír) gyönggyel és gyöngysorokkal látták el.

A torzított koponyával eltemetett egyének egymástól eltérő társadalmi helyzetére elsősorban a sírokban feltárt mellékletek alapján lehet következtetni. Közülük a leggazdagabbak az 1. füles sír gazdagon felékszerelt és díszesen felöltöztetett, rövid antik jellegű, borostyánból és apró gyöngyökből összeállított nyakláncal is feldíszített fiatal nő⁵⁹³ vagy a 199. fülkesír koporsójában, avar jellegű vegyes összetételű rövid gyöngysorral eltemetett adultus nő és a legszegényebbek például az 50. (felnőtt) és 73. (maturus) vagy a 690. sírban (felnőtt) 1 és 3 antik jellegű gyönggyel ellátott, aknasírba elhantolt nők voltak.

A torzított koponyájú sírok a temető keleti szélénél (1., 17., 50. sír) és elszórtan a középső részen kettő ÉK–DNY irányú sávban (165., 72., 73., 127., 171., 177., 188., 199., 730. sír; és 684., 690., 528. sír) helyezkedtek el (1–2. temetőterkép).

Gyöngyök előkerülési helye, bolygatás és rablások nyomai

A halottra helyezett vagy a halotti viselet részeként előkerült néhány gyöngy, a rövidebb, hosszabb gyöngysorok és a tarsolygyöngyök 203 sírból ismertek. Többségük a koponyacsontok körül vagy alatta, az állkapocs- és kulcscsont környezetében, ritkábban borda- és karcsont, vagy elvéve medence-, alkar- és combcsontok mellől kerültek elő. 138 gyöngyöt is tartalmazó sír esetében nincs adat a bolygatás, rablás vagy bármilyen későbbi (újkori) beavatkozás nyomairól.⁵⁹⁴

Azokban az esetekben, ha nemcsak egy testrész tájékaról ismertek gyöngyök, többségében valamilyen rablás nyoma is megfigyelhető volt a sírban. 56 esetben⁵⁹⁵ mutatkozott dúlás, rablás vagy bolygatás miatti elszíneződés a sírföldben. Legtöbbször (30) állat, valamilyen rágcsáló bolygathatta meg a sírokat.⁵⁹⁶ Járataik nyomai szerint többnyire a felsőtest-, a mellkas-, ritkábban medence- és karok csontjait mozdították el eredeti helyzetükből vagy azok környezetét bolygatták meg. A koponya és nyaki csigolyacsontok környékét, ahonnan a gyöngyök legtöbbször előkerültek, a rágcsálók alig érintették. Kiemelendő például a 493. sír, amelynek gyöngyei egy állatjáratban, a jobb medencelapát helyén heverték. A feldúlt csontváz jelentős része helyéről kimozdítva, vagy hiányosan került feltáráásra. Hat esetben modern kori beásás vagy valamely szerszámmal, géppel (pl. eke, ásó, markológép) történt munkavégzés során bolygatták meg a sírok egyes részeit vagy a sírgödört.⁵⁹⁷ A 91., 105., 939. sír esetében a ráásások a koponyacsontok környékét is érinthette, melyek során a gyöngyök helyzete is módosulhatott. 23 sírban mutatkozott egyér-

⁵⁹¹ Torzított koponyájú női halott esetében 1–3 gyöngy az 50.(2),73., 132.(2), 188., 684., 690. (3), 738. (2) sírből ismert.

⁵⁹² Rövid és hosszabb gyöngysorok az 1., 17., 127., 130., 171., 177., 199., 528., 532. és a 72. sírből említhetők.

⁵⁹³ LŐRINCZY 1991, 127–129, III. t. 1–2; LŐRINCZY 1992, 81–90.

⁵⁹⁴ Sírleírások szerint bolygatatlan gyöngyöt is tartalmazó temetkezések: 1., 48., 72., 80., 81., 89., 92., 94., 107., 108., 112., 118., 121., 123., 127., 130., 144., 165., 166., 167., 171., 174., 181., 189., 190., 192., 194., 286., 299., 300., 322., 325., 326., 328., 329., 333a, 334., 336., 338., 339., 340., 344., 346., 347., 348., 349., 466., 491., 532., 540., 543., 544., 547., 550., 551., 554., 555a, 557., 559., 571., 586., 600., 607., 625., 627., 628., 638., 639., 644., 656., 663., 671., 674., 677., 682., 684., 690., 693., 694., 704., 707., 709., 711., 714., 716., 717., 727., 728., 730., 735., 737., 739., 740., 741., 742., 744., 745., 749., 751., 757., 758., 762., 792., 794., 830., 844., 854., 855., 858., 862., 863., 866., 867., 870., 884., 887., 888., 890., 893., 898., 902., 916., 929., 931., 935., 938., 940., 945., 948., 949., 966., 968. sír és A, illetve a szórvány sírok.

⁵⁹⁵ Rablás, dúlás vagy valamilyen bolygatás nyomait a gyöngyös sírok 22%-ban dokumentálták.

⁵⁹⁶ Állat által bolygatott gyöngyös temetkezések: 17., 60., 73., 87., 97., 99., 103., 114., 115., 124., 126., 134., 141., 143., 168., 169., 172., 187., 196., 199., 288., 293., 641., 655., 718., 723., 738., 761., 880., 915. sír.

⁵⁹⁷ Munkavégzés nyomai a 46., 50., 88., 91., 105., 939. gyöngyöt is tartalmazó sírban mutatkoztak.

telmüen a rablás vagy dúlás valamilyen változata, négy sírt kivéve⁵⁹⁸ a sírrablás és bolygatás a gyöngyöket is érintette. Külön említendő a 881. sír, ahol a nagyfokú rablás miatt a koponya- és állkapocscsontok a gyöngyletekekkel együtt másodlagos helyzetben, a jobb lábfejsontok mellől kerültek elő.

Korabeli bolygatás történt a 870. fiatalabb keltezésű fülkesír aknájának megásása során, amikor a 880. számú padmalyos sír aknájának és padmalyának délnyugati végét érintették.⁵⁹⁹

Sírtípusok és a gyöngyviselet jellege közötti kapcsolat

Az antik jellegű (I.) gyöngydíszek csoportjába az antik (I.1.) (csak monokróm, illetve fekete-sárga rátétdíszes, borostyán, karneol stb.), a kevés avar jellegűekkel tarkított monokróm füzérek (ritkán ezüst, borostyán, karneol stb.) gyöngyökkel (I.2.) és a Meroving-kori germán (vonal-, hurok-, hullámvonal-folyatott) rátétes, illetve millefiori gyöngyökkel tarkított, többnyire monokróm gyöngyökből fűzött gyöngysorok (I.3.) kerültek besorolásra.

Az I. gyöngycsoportba tartozó díszekkel ékesített elhunytak főleg fülke (43) és padmaly (38), illetve akna (34) formájú sírhelyekben nyugodtak. A padkás, füles (4) és kétoldali padkás (4) sírokba az I. stílusú gyöngydíszesek viszont már jóval kevesebben temetkeztek.

Az avar jellegű csoportba (II.) tartozó, csak avar kori rátétdíszes opak üveggyöngyökből (köztük fekete (v. sötétbarna) felületű sárga dudoros változatokkal együtt) összeállított díszek (II.1.) és az avar kori rátétdíszesek monokrómokkal és egyéb anyagból formált gyöngytípusokkal kevert díszekkel és nyakláncokkal (II.2.)⁶⁰⁰ ellátott halottak többnyire fülke és akna, illetve elvéve padmalyos (9) szerkezetű sírokban feküdtek. A padkás, füles, illetve kétoldali padkás sírokat pedig avar jellegű gyöngycsoporthoz tartozók közül jóval kevesebben használták.

Megállapítható, hogy a gyöngyös mellékletű temetkezések között a fülke, padmaly és akna sírok terjedtek el általánosan, és mind az antik, mind az avar jellegű díszekkel ellátottak a padkás, füles és kétoldali padkás sírformákba (13) a többi sírhoz képes egyaránt kevesen temetkeztek (4. diagram).

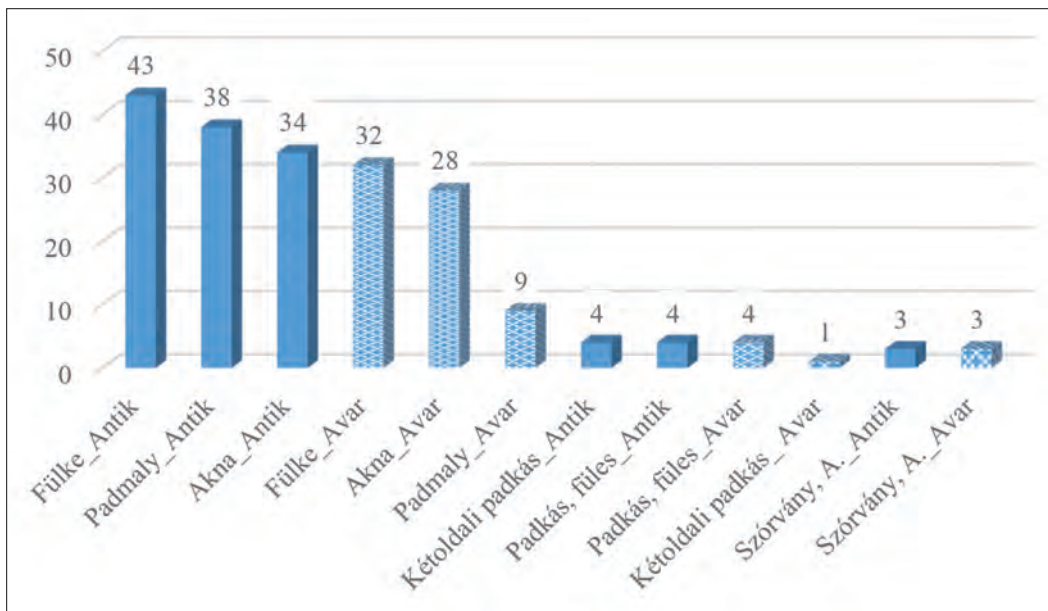
Az I. és a II. stílusba sorolt gyöngyök viselőit legtöbbször (43 és 32) fülkesírba helyezték el. A második leggyakrabban használt sírforma azonban már eltér egymástól: az antik jellegű gyöngyökkel eltemetettek a padmalyos formára kialakított sírokat, az avar jellegűek pedig az aknasírokat használták gyakrabban. A padmalyos temetkezéseket az antik jellegű gyöngyökkel (I.1–3.) feldíszítettek közül jóval többen használták (38) mint az avar jellegű (II.1–2.) gyöngydíszesek (9) esetében.⁶⁰¹

⁵⁹⁸ A gyöngyök többnyire a koponyacsontok körül, vagy annak környezetében kerültek elő. A 148., 173., 345., 896. sírban nem bolygatták a gyöngyöket.

⁵⁹⁹ LŐRINCZY 2020: a 870. fülkesír aknájának lócsontjai között előkerült piperetárgyak – a 880. sír helyett – ehhez a sírhoz kerültek besorolásra (LŐRINCZY–STRAUB 2004, 314–315).

⁶⁰⁰ Fülke_antik: 46., 80., 87., 99., 143., 148., 194., 196., 324., 326., 336., 338., 344., 537., 543., 547., 555., 641., 677., 709., 716., 727., 730., 749., 761., 792., 819., 855., 870., 878., 888., 890., 938 sír. Fülke_antik–avar: 172., 349., 655., 692., 694., 728., 751., 862., 898. sír. Fülke_Meroving–antik: 134. sír. Fülke_avar: 17., 50., 81., 189., 190., 554., 559., 624., 718., 723., 794., 854., 873., 966. sír. Fülke_vegyes avar: 48., 72., 89., 141., 171., 199., 347., 348., 625., 639., 693., 707., 711., 714., 762., 844., 940., 949. sír. Padmaly_antik: 94., 103., 107., 112., 123., 124., 129., 130., 173., 177., 181., 187., 293., 325., 328., 329., 339., 345., 491., 527., 532., 553., 585., 627., 656., 684., 710., 758., 880., 915., 916., 948., 968. sír. Padmaly_antik–avar: 628. sír. Padmaly_avar: 188., 192., 757. sír. Padmaly_avar–vegyes: 88., 493., 528., 540., 557., 600. sír. Akna_antik: 60., 73., 92., 108., 114., 115., 167., 168., 169., 174., 288., 322., 333a, 447., 466., 544., 550., 571., 638., 644., 663., 574., 682., 690., 737., 744., 863., 866., 893., 896., 929., 931. sír. Akna_Meroving–antik: 334., 935. sír. Akna_avar: 91., 105., 121., 340., 582., 665., 671., 704., 735., 738., 787., 802., 830., 869., 884., 945. sír. Akna_avar vegyes: 97., 346., 535., 551., 607., 717., 741., 742., 881., 887., 902., 939. sír. Padkás, füles_antik: 1., 132, 165., 166. sír. Padkás, füles_avar vegyes: 739., 740., 745. sír. Kétoldali padkás_avar: 127. sír. Kétoldali padkás_antik: 118., 286., 299., 300. sír. Padmaly_Meroving–antik: 126., 144., 858. sír. Ismeretlen_antik: B3., B 4–5., szórvány sír. Ismeretlen_avar: A, szórvány sír. Ismeretlen_avar vegyes: szórvány.

⁶⁰¹ Korábbi megfigyelések szerint a Tiszántúlon a kora avar korban a fülkesírokkal közel megegyező arányú volt a padmalyos temetkezések előfordulása (LŐRINCZY–STRAUB 2006, 278; LŐRINCZY 1992, 81, 104; LŐRINCZY

4. Diagram: Szegvár-Oromdűlő kora avar kori temető gyöngyös sírfajtái temetkezés és gyöngyviselet jellege szerint, darab és százalékos megoszlásban

Gyöngyviselet jellegeinek megoszlása a temetőterképeken (I.–II. csoport)

Az összesítő térképeken (1. és 2. temetőterkép) kirajzolódik a különböző stílusú gyöngyökkel ellátott sírok egymástól elkülöníthető elhelyezkedése. Az antik jellegű gyöngyökkel ellátottak (I. 1-3.) emlékei nagyobb csoportokban elszóródva szinte az egész temető területén megtalálhatóak.

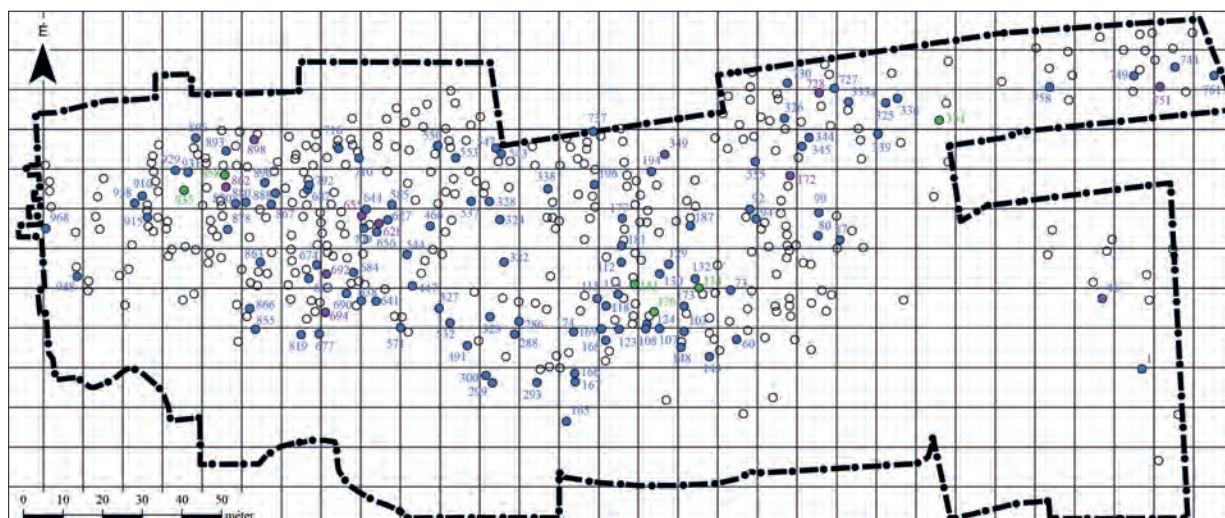
Az antik jellegű gyönggyel ellátott halotti viseletűek a temető északi oldala mentén és a nyugati harmadában, főleg fülke, ritkábban padmalyos és aknasírokba, a temető középső részén, közel „U” alakú, íves elrendezésben sorakozó az akna (középen a 322.) sírok mellett többnyire padmalyos sírokban és a középső terület déli részén néhány kétoldali padkás, füles, illetve akna sírba temetkeztek. Az északkeleti részen leginkább az antik jellegű (I.1.) csoportba soroltak sírjai helyezkedtek el. Az északnyugati oldal mellett 2 padmalyos (948., 968.) sír, a délkeleti oldalon pedig a gazdag mellékletű 1. füles- és a 46. fülkesírban, antik jellegű díszű gyöngydíszekkel felékszerettek a többi sírcsoporthoz képest elkülönültek (1. temetőterkép).

Az avar jellegű gyöngydíszes temetkezések főleg a temető nyugati harmadában, északi és a középső részén, illetve két kisebb csoportban az északkeleti és keleti temetőszél közelében kerültek elő. Feltűnő, hogy az avar jellegű díszek (II.1–2.) a temető középső, illetve déli részén egyáltalán nem találhatóak, vagy pedig az antik jellegű gyöngyökkel eltemetettek között kisebb csoportok párosával elszórtan egyes avar (600., 607.), csak avar- (105., 121.), illetve ismét egyes avar jellegű (88., 141.) díszekkel eltemetettek sírjai helyezkedtek el. (2. térkép)

A szegvári temetőben az 1–1 antik (25) és avar (7) jellegű gyöngyöt tartalmazó sírok (32) szétszóródva kerültek elő (3. térkép). Az antik csoportba tartozók a temető középső részének északi és délkeleti szélét kivéve, egymástól kissé távolabb, az avar jellegű 1–1 gyöngyöt tartalmazó fülke, padmalyos és akna sírok pedig az antik gyöngyöt tartalmazó temetkezésektől távolabb főleg a temető északi széléhez közelebb eső középső részén, illetve az antik jellegű gyöngyös sírok között és a nyugati szélén voltak elszóródva.

A szegvári temetőben megfigyelt gyöngyviseletek egyik jellegzetessége, hogy magas az 1–2–3

1998, 352). Ezért is figyelemre méltó jelenség, hogy a padmalyos sírokban a szegvári II.2. stílusú gyöngyökkel együtt eltemetettek aránya jóval kevesebb, mint a fülkesírosoké.

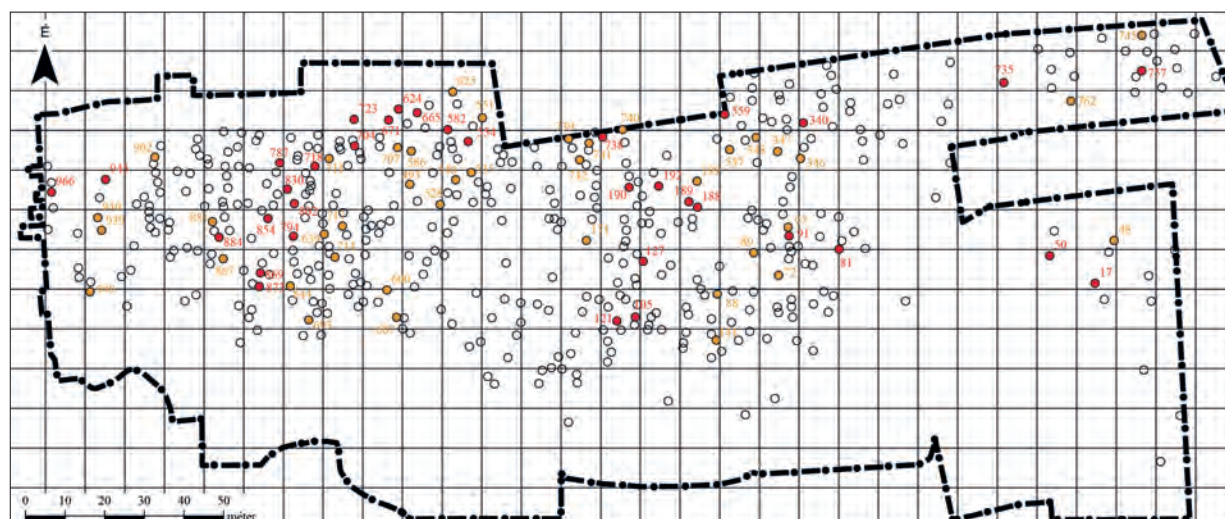

1. térkép. Szegvár-Oromdűlő. Antik jellegű (I. 1–3) gyöngyöket és gyöngysorokat tartalmazó sírok

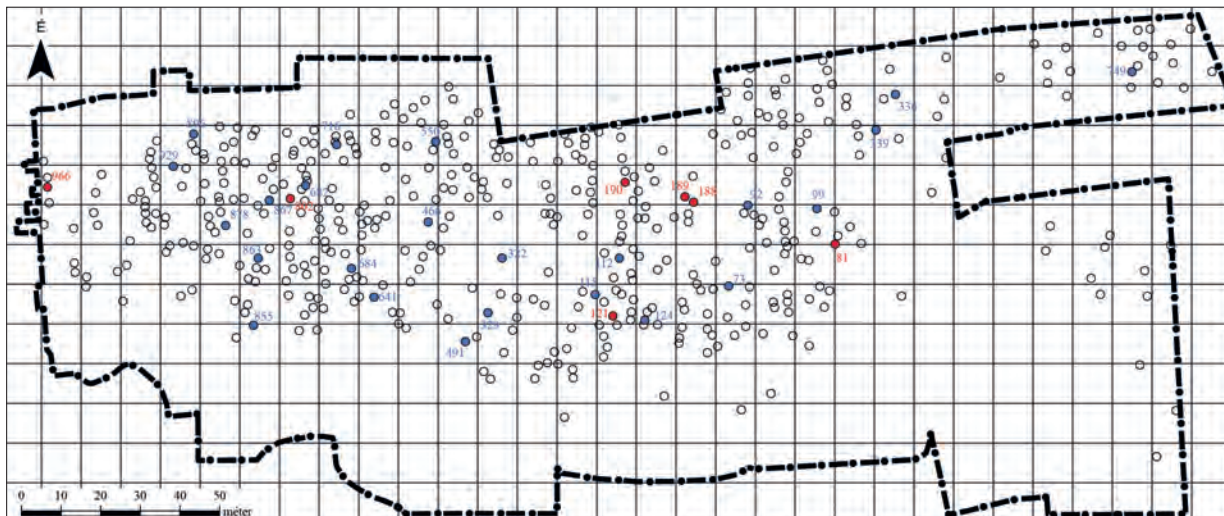
gyönggyel (80) és a rövid (100) gyöngysorokkal eltemetettek aránya (1. táblázat, 1. diagram).

A temető középső déli részén és az északnyugati, északkeleti széléhez közel 1–1 különleges anyagú (322. sír kréta, 725. sír aranyfóliás, 929. sír ezüst lemezgömb) és díszítettégű („Altstück”: 115. sír: hullámvonal díszes lapított gömb, 329. sír „Spiralaugen” díszes, 749. sír: hullámvonal folytatott díszes lapított gömb), illetve 124. sír: millefiori, 682. sír: „Schichtaugen” díszes lecsapott sarkú hasáb, 339. sír: vésett vonaldíszes lapított gömb és fekete testű sárga dudoros rátétes lapított gömb alakú opak üveggyöngyöt tartalmazó sírok mutatkoztak. Közöttük elszórva különböző színű lapított gömb (112., 336., 491., 855.), rövid henger (686., 878., 896.) és hasábos formájú gyönggyel ellátottak (73., 92., 99., 550., 863.) temetkezései sorakoztak. Az avar jellegű csoport csak 4 egyrétegű dudoros (966.) vagy 4–4 egy- (802.) és kétrétegű dudoros és hurokfolyatott rátétdíszes változatú, illetve 8 egyrétegű dudoros és hurokfolyatott rátétes lapított gömb alakú opak üveggyönggyel díszített elhunytak fülke- és aknasírjai a temető északi és déli részének középső területein (190., 189., 188., 81., 121., 802.), illetve a nyugati széle mellett (966.) kerültek elő (3. térkép).

A 2–2 gyönggyel ellátottak sírjai a temető nyugati és középső részében, illetve az észak, északkeleti, keleti temetőszélhez közel voltak megtalálhatók. Közöttük 18 sírban antik, 1 sírban Meroving kori ger-

2. térkép. Szegvár-Oromdűlő. Avar jellegű (II. 1–2) gyöngyöket és gyöngysorokat tartalmazó sírok

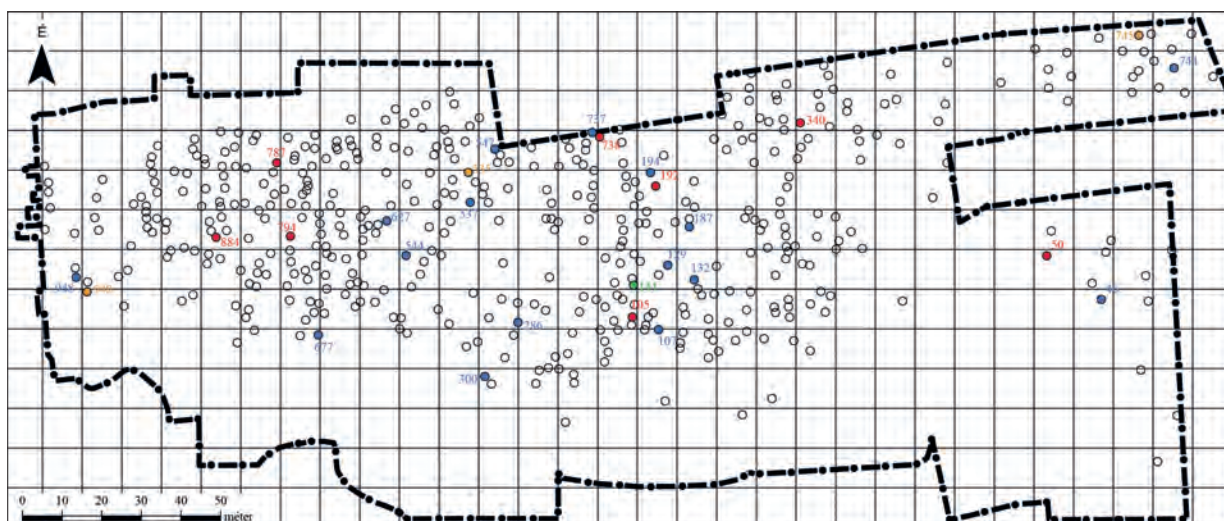

3. térkép. Szegvár-Oromdűlő. Egy darab antik és avar jellegű gyöngyöt tartalmazó sírok

mán jellegű antik (I. 1–2.), illetve 12 avar (II. 1–2.) (9 avar és 3 vegyes összetételű avar) jellegű gyöngy-díszekkel eltemetettek feküdtek (4. térkép).

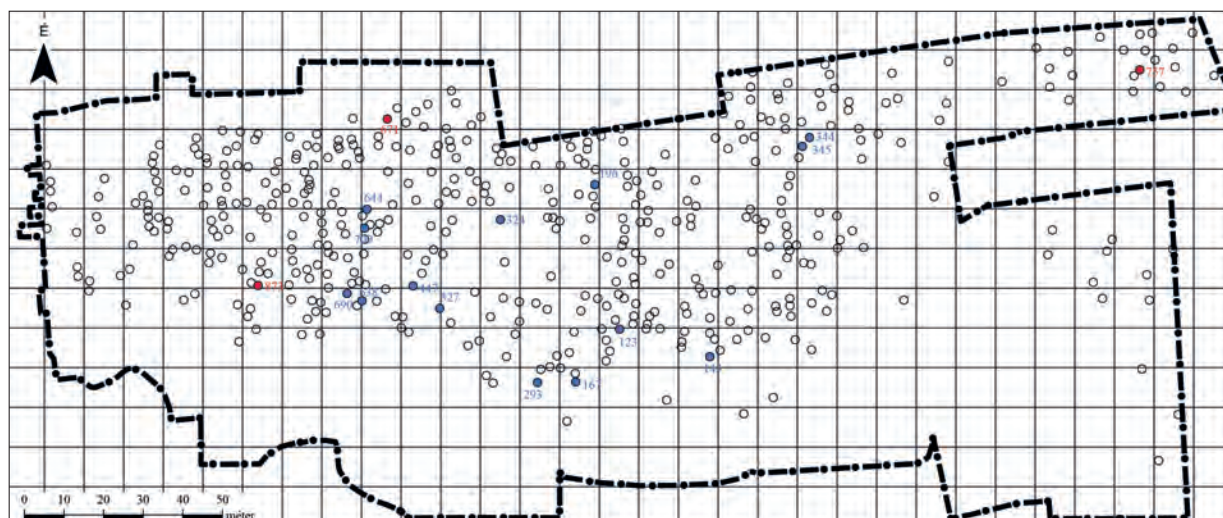
A 3–3 gyönggyel 14 sírban antik jellegű (I. 1.) és 4 sírban avar jellegű (II. 1.) darabokkal temették el az elhunytakat.⁶⁰² Csak a fülke, a padmalyos és az akna sírformákat használták.

A legkorábbi nyolc, a 6. század utolsó – 7. század első harmad időszakra keltezett idősebb női és gyerek temetkezésekben egy- és kéttagú lapított gömb, rövid henger, hosszú bikónikus lecsapott sarkú hasáb alakú monokróm, fekete alapon sárga dudoros rátétes egy- és iker tagú opak és szórt pettyes díszű üveg, illetve egy korong alakú mészkő, és a 293. sírban 3 hasáb és hengeres borostyángyöngy került elő. A 7. század második negyede után keltezhető női és gyereksírjaiba (pl. 143., 324., 345., 757., 873.) pedig egy- és kéttagú lapított gömb, gyűrű, rövid hengeres monokróm formákat, illetve avar jellegű rátétdíszes opak üvegyöngyöket helyeztek el. A 3–3 gyönggyel ellátottak sírjai elszórtan, egymástól távolabb a temető közepén és az északi felső harmadban voltak megtalálhatók.

4. térkép. Szegvár-Oromdűlő. Kettő darab antik és avar jellegű gyöngyöt tartalmazó sírok

⁶⁰² 3–3 antik: 123., 143., 167., 196., 293., 324., 344., 345., 447., 527., 638., 644., 690., 709., és 757., 671., 873. sír avar jellegű gyöngy.

5. térkép: Három darab antik és avar jellegű gyöngyöt tartalmazó sírok

A SZEGVÁR-OROMDŰLŐI GYÖNGYÖK SZÁRMAZÁSA

A szegvár-oromdűlői temető 203 sírja jelentős részben antik jellegű gyöngyemlékeket (2260) és csak jóval kevesebb számú (677) avar jellegű, főleg rátétdíszes üvegyöngyöt, gyöngysorokat tartalmazott. A nagyszámú, 3200 elemzett gyöngylelet miatt is felmerült a kérdés, honnan származtak ezek az apró ékszerek, a belőlük készült viseleti tárgyak, és helyi gyártmányok lehettek-e vagy kereskedelem útján kerültek-e az elhunytak halotti öltözetére?

Az egyszínű, díszítetlen felületű és néhány díszes típusnál elsősorban a szarmata kori üvegyöngyökkel mutatható ki szoros formai rokonság. Azonban az szegvári gyöngyletek csoportosítása és tipológiai elemzése során kapott eredmények arra mutatnak rá, hogy egyes gyöngytípusok és a vegyes összetételű gyöngysorok esetében a Kárpát-medencei 6–7. századi gyöngyemlékek mellett elsősorban a korszak Meroving-kori Nyugat-Európa és az Adriai-Alpok vidékének romanizált és germán lakosságának gyöngyviselői, illetve az antik jellegű (I. 1., 3.) gyöngydíszek és sorok esetében elsősorban a Balkán-, illetve mind a Fekete-tenger, a Kaukázus- és a Dél-oroszországi sztyeppe vidékén előforduló gyöngyanyagban is további számos párhuzam található.

A kutatás jelenlegi fázisában sem az alföldi szarmataknál, sem a 6–7. századi Kárpát-medencei avarok lakta területeken ez idáig nem ismert helyi gyöngykészítő műhely.⁶⁰³ Ezért feltételezhető, hogy lokális, illetve távolsági kereskedelemmel is kerülhettek gyöngyök a szegvári temetkezésekbe, egyéb más áruval együtt ezeket az apró tárgyakat kereskedők is elhozhatták magukkal Szegvár avar kori lakosságához.⁶⁰⁴ Egyes ritkább, értékesebb gyöngyöknél, mint például a borostyán, karneol vagy a millefiori üvegyöngyök

⁶⁰³ BENEÁ 2004, 105. A barbárok számára római műhelyek (pl. Tibiscum) gyártották a gyöngyöket (VADAY 1989, 98, 127; NAGY 2018, 212, 373. j.); FÓRIZS ET AL. 2001, 74. Ugyanakkor Nagy Margit legutóbbi megállapítása szerint - egyetértve Lovász Emese megfigyeléseivel - néhány szarmata temetkezésben és telepen feltárt üvegolvadék darabok és salakminták alapján "üvegyöngyöket a legtöbb település közelében gyárthattak", s pl. az egyes utáztatok vagy gyengébb minőségű gyöngyök előállítását helyi műhelyekben is megtörténhetett (NAGY 2018, 233, 517. j.). Az említett üvegolvadékok elem-analitikai vizsgálatát azonban jelenleg még nem végezték el, továbbá a szegvár-oromdűlői avar kori sírokban és a császárkori telepen nem találtak az előbbieken említett üvegolvadékokat vagy üvegsalak maradványokat.

⁶⁰⁴ Gyöngyökkel folytatott 7. századi távolsági kereskedelemről: BÁLINT 1995, 229.

esetében előfordulhatott, hogy nemcsak kereskedtek velük, hanem ajándék útján vagy féltve őrzött családi emlékként⁶⁰⁵ is eljuthattak végleges tulajdonosaikhoz.

A szegvár-oromdűlői kora avar kori temetővel is érintett területen szarmata temető (több esetben gyöngyleletekben gazdag) sírjai és a közelben kora szarmata időszakra meghatározott császárkori szarmata telep⁶⁰⁶ is feltárássra kerül. Az ásató régész, Lőrinczy Gábor tájékoztatása szerint az avar kori temetőt kb. 23.000 m²-nyi területen tárták fel, amelynek egy részén elszórta szarmata sírok is előkerültek. A két temető sírjai között nem volt megfigyelhető szuperpozíció, „véletlen folytán a kora avar kori betelepülők temetkezései nem érintették a szarmata sírokat”, s mivel jóval korábbiak voltak sírhantjaik, újonnan betelepülők nem láthatták már azokat. Az avar kori sírokat egymástól viszonylag távol ásták meg s véletlenszerűen kihagyták a több sírcsoportból álló⁶⁰⁷ szarmata sírhelyeket. A szarmata temetőt kirabolták, azonban Lőrinczy Gábor megfigyelései alapján semmi nem utal arra, hogy az avar kori lakosság tette volna mindezt.⁶⁰⁸

Korábbi elemzések szerint az alföldi szarmata sírok jelentős részét (kb. 70%-át) kirabolták, amely többnyire a temetést követően történhetett, mert csak véletlenszerűen maradtak érintetlenek a gazdag temetkezések.⁶⁰⁹ A további és a legújabb kutatások során viszont már általánosan elfogadott nézetté vált a kutatók körében, hogy a szarmata kori sírokat az avar korban módszeresen kifosztották, így ezzel magyarázható a nagyszámú, főleg császárkori gyöngy jelenléte az avar kori sírleletekben.⁶¹⁰

Az ásató régész megfigyelései szerint a szegvár-oromdűlői avar kori temető sírjainak közelében feltárt 3–4. századi szarmata temetkezéseket az 568 után betelepült kelet-európai sztyeppe nomád népesség nem rabolta ki. Ezeket a sírokat már régóta felhagyhatták, ezáltal ezen a területen a szarmata/alán népesség tovább élésének⁶¹¹ igazolására a szegvár-oromdűlői avar kori temető gyöngyöket is tartalmazó temetkezések leletei alapján sincs közvetlen bizonyíték.⁶¹²

Feltételezhető, hogy avar korban valahol a Kárpát-medencén kívül készíthették a szarmata viseletre jellemző üvegyöngyöket, amelyek kishatárforgalmi vagy távolsági kereskedelem útján kerülhettek Avar földre,⁶¹³ és a Fekete-tengeri, illetve a dél-oroszországi késő-antik gyöngykészítő műhelyek még a 6–7. században is tovább élhettek s az avarok által lakott térségben is kereskedhettek.⁶¹⁴ Amennyiben helyi műhelyekben⁶¹⁵ készültek a szegvári üvegyöngyök egy része, lehetséges, hogy előre elkészített, speciális

⁶⁰⁵ Egyes gyöngyök és drágakövek értékes családi örökség tárgyai is lehettek a rómaiaknál (Id. PLINIUS 2001, XIII. 20; R. FACSÁDY 2013, 72).

⁶⁰⁶ „A Tisza bal partján az egyik legkorábbi szarmata telep a szegvári” (ISTVÁNOVITS–LŐRINCZY–PINTYE 2005, 79).

⁶⁰⁷ ISTVÁNOVITS–LŐRINCZY–PINTYE 2005, 51.

⁶⁰⁸ Lőrinczy Gábor 2020. május 22-én e-mail-ben megküldött, köszönettel vett információi. A szegvári avar kori temető közelében feltárt kora császárkori telep két objektumában (1983/2. obj. és az 83/7. objektum) találtak néhány gömbös formájú üvegyöngyöt (ISTVÁNOVITS–LŐRINCZY–PINTYE 2005, 55, 9. kép 8, 11. kép 1, 170) és említettek egy elveszett rövid nyakláncot (80/13. obj.). E telepleletek alapján sem feltételezhető azonban, hogy az avar kori lakosság a szarmata telepobjektumok módszeres feldúlásával szerezte volna be a nagyszámú gyöngyészereit, főleg azért sem, mert a telep dokumentációi nem rögzítettek avar kori rablások nyomait. Ugyanakkor még megválaszolatlan kérdés egyelőre, hogyan kerültek az avar kori gyöngyök a szarmata telepobjektumokba?

⁶⁰⁹ KULCSÁR 1998, 115. A szarmata sírok zöme – beleértve az egészen késői horizont – bolygatott, rabolt volt.

⁶¹⁰ Pl. VADAY 1996, 36; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2018, 223, 432; NAGY 2018, 217–218.

⁶¹¹ Pl. ISTVÁNOVITS 1998, 46; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2018, 432.

⁶¹² A gyöngyleletes avar kori sírokból hiányoznak a szarmata időszakra általánosan jellemző viseleti tárgyak, ékszer-ek (pl. fülbevalók, fibulák, torques stb.) vagy a szarmatákra jellemző gyöngyökkel kivarrott ruha- és cipőviselet emlékei (pl. ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2018, 252. kép), illetve a császárkori szarmata edények sem ismertek.

⁶¹³ A római kori vízi és szárazföldi kereskedelmi utak (pl. VADAY 1998, 125–127) a Római Birodalom bukása után is használatban maradhattak.

⁶¹⁴ FÓRIZS ET AL. 2000a, 157; FÓRIZS ET AL. 2000; FÓRIZS ET AL. 2001, 69.

⁶¹⁵ Objektumok és leletek hiányában sem az alföldi szarmata (NAGY 2018, 212, 373. j.), sem a kora avar kori gyöngykészítő műhelyek meglétére nincs dokumentált emlék. Vaday Andrea véleménye szerint a szarmaták számára a gyöngyöket római üvegekészítő műhelyben (pl. a dáciai Tibiscumban) gyártották (NAGY 2018, 212;

műhelytudással előállított, tégelyekben szállított üvegalapanyagokat és színezékeket⁶¹⁶ is vásárolhattak, illetve tört üvegeket újrahasznosítva⁶¹⁷ formálhatták meg az egyes gyöngytipusokat. Ez utóbbira azonban erre utaló leletek, helyi üvegyöngy-gyártó műhelyek maradványai a térségben ez ideig nem ismertek.⁶¹⁸ Ugyanakkor lehetséges, hogy egyes gyöngytipusokat a betelepülők hozhatták magukkal, amelyeket elhunytjaik halotti viseletére helyezve ősi rítusaik szerint temettek el.⁶¹⁹

*Műszeres analitikai vizsgálatok elektron-mikroszondával*⁶²⁰

A tiszántúli és a szegvári helyi üvegyártás avar kori emlékeiről nincs semmiféle publikált adat, ezért a szegvár-oromdűlői avar kori gyöngyleletek származásának felderítése és készítés-technológiáinak nyomon követése céljából kiválasztott típusgyöngyök elemanalitikai vizsgálat-sorozata történt meg.

Az elemzendő szegvár-oromdűlői minták mind az antik jellegű, mind az avar és vegyes avar jellegű gyöngysoraiból kerültek kiválasztásra. Tekintettel arra, hogy az avar kori sírokban talált, szarmata viseletre jellemző gyöngyök nemcsak a vizsgált lelőhely szarmata kori üvegyöngyeivel azonos típusúak, hanem más császárkori szarmata lelőhelyek példányaival is, ezért kontrollként elsősorban Szegvár-Oromdűlő, illetve Szegvár-Sáppoldal, Budakalász-Dunapart avar kori, Tiszaföldvár és Madaras-Halmok császárkori szarmata temetők leletanyagából kiválasztott gyöngytypus került műszeres analitikai vizsgálat alá. Egyrészt a tipológiailag azonos szarmata és avar kori üvegyöngyök anyagösszetétele szempontjából, másrészt az avar jellegű üvegyöngyök ugyanolyan színű részeinek (gyöngytest, rátétdísz) összehasonlítása céljából készültek vizsgálatok.⁶²¹

VADAY 1989, 98; VADAY 1998, 127; BENEÁ 1997, 289–291; GÁBLER 2011, 49; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2018, 240, 239, 202. kép), amelyeket a rómaiak által (is) használt kereskedelmi útvonalakon szállítottak (KÖHEGYI 1979, 125–126; GÁBLER 2011, 49). 8–10. századi gyönggyártó műhelyt a Pozsony melletti Borovce/Vágboriban tártak fel legutóbb (STAŠIKOVÁ–ŠTUKOVSKÁ–PLŠKO 1997).

⁶¹⁶ FÓRIZS ET AL. 2000a, 147. Üvegyártás során olvasztótégelyek használatáról (BENEÁ 1997, 284–286; Abb. 5–7.). A maastrichti 6–7. századi üvegyöngykészítő műhelyről és üvegyöngy-gyártásról bővebben: SOBLOLLES–HENDERSON–DIJKMANN 1997, 294–307, 311–312, Pl. 25–26.

⁶¹⁷ FÓRIZS ET AL. 2006, 141, 145.

⁶¹⁸ Az avar kori üvegyártás eredetét keresve, az ún. szemes gyöngyök, illetve rátétdíszes üvegyöngyök származását néhány kutató a Kárpát-medence területére lokalizálta (KOCH 1968, 54; SALAMON ET AL. 1977).

⁶¹⁹ Az avarok bevándorlásával a sztyeppéről velük együtt kerülhettek újabb alán elemek a Kárpát-medencébe. Ma már általánosan elfogadott nézet, hogy az érkező sztyepei népek különböző etnikai elemeket feltétlenül magukkal sodortak vándorlásaik során. Ezt bizonyítják pl. egyes forrásadatok vagy a Kárpát-medencei avarok sokrétű temetkezési szokásai is (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2018, 433, 1426. j.).

⁶²⁰ FÓRIZS ET AL. 2001, 72–73. „Az ugyanolyan színű üveget többféle színezési eljárással is elő lehetett állítani, tehát ... a különböző korban készült, ugyanolyan színű üvegeket el lehetett különíteni az eltérő nyersanyag-használat, vagy az eltérő alkalmazott technológia okán, amely eltérés az üvegyöngy vagy zárványai kémiai összetételében és/vagy mikroszövetében őrződött meg” (FÓRIZS ET AL. 2001, 69).

⁶²¹ Vizsgálatra kiválasztott monokróm üvegyöngytypusok avar kori sírokból: sötétvörös (1) és fehéres szürke és fehér rövid henger (2), sötétvörös, zsiros fényű és fekete lapított gömb alakú (Szegvár-Oromdűlő), világoszöld négyzetes átmetszetű, lecsapott sarkú hasáb és sávosan pusztuló felületű, sötétvörös rövid henger (Szegvár-Sáppoldal). Monokróm gyöngytypusok császár kori szarmata sírokból: sötétvörös téglalap átmetszetű, lecsapott sarkú hosszú hasáb és rövid hasáb, narancssárga négyzetes átmetszetű rövid hasáb, fehér rövid henger; sötétlila és sötétvöröses lila téglalap átmetszetű rövid és hosszú hasáb, zöld hatszög átmetszetű hosszú hasáb (Szegvár-Oromdűlő); sötétvörös lapított gömb, mázas felületű lecsiszolt sarkú hosszú hasáb (Tiszaföldvár); sötétvörös vagy narancs sárga négyzetes átmetszetű rövid hasáb, sötétvörös téglalap átmetszetű rövid hasáb és lapított gömb; sötét narancssárga rövid henger, sötétzöld gyűrű, rövid henger, hatszög átmetszetű hosszú hasáb (Madaras-Halmok). Avar kori rátétdíszes lapított gömb alakú opak üvegyöngyök és egy millefiori gyöngy (Szegvár-Oromdűlő): 1–1 sötétvörös alapon 3 fehér egyrétegű dudoros és 3×-os fehér hurokfolyatott, sötétvörös alapon 4 fehér egyrétegű dudoros és 4×-es fehér hurokfolyatott rátétes (2), egy-egy fekete alapon fehér+zöld kétrétegű dudoros; feketésbarna alapon 4 fehér dudoros és 4×-es fehér hurokfolyatott; szürkésfekete alapon

Szegvár-Oromdűlő sírmező szarmata és avar kori, valamint a Madaras-Halmok szarmata kori temető sírjaiból előkerült üvegyöngyök műszeres analitikai vizsgálatával az alábbi megállapítások születtek:

1. Mindegyik vizsgálatra kiválasztott monokróm üvegyöngy alapüveg összetétel szempontjából az ún. mezopotámiai (sótűrő növény hamujával készült) típusba tartozik.⁶²² A típusgyöngyök különbözőségeit az adalékanyagok (színezők, homályosítók, módosítók, stb.) határozzák meg.

A sótűrő növényi hamus alapüvegű üvegyöngyök összetételbeli változékonysága nem mutat korrelációt annak szarmata vagy avar kori eredetével, ugyanakkor a lelőhelyek közti átlagos eltérések regionális üvegtészítők műhelyekre/központokra utalnak.

2. Az avar sírból előkerült, szarmata stílusú vörös opak üveg színét (114.) ugyanúgy csak⁶²³ rézzel állították elő, mint a szarmata kori darabokat, szemben az avar korban készült vörös opak üvegekkel, amelyeket réz+vas együttes adagolásával készítették. Tehát az avar sírból előkerült szarmata stílusú vörös opak üvegyöngyök feltehetően a császárkori szarmata időszakban készültek. A szarmaták (és később az avarok is) kereskedelmi kapcsolatban voltak a Kárpát-medencétől keletre eső területekkel egészen Közép-Ázsiáig. Ugyanakkor a szarmaták a Római Birodalommal is aktív kereskedelmet⁶²⁴ folytattak.

3 fehér+világoskék kétrétegű dudoros; szürkésfekete alapon 4 világossárga egyrétegű dudoros; szürkésfekete alapon fehér+világoskék kétrétegű dudoros és 4×-es fehér hurokfolyatott, fehér alapon 4 sötétvörös dudoros, 4 fehér+világoskék kétrétegű dudoros és 4×-es világoskék hurokfolyatott; szürkésfekete alapon 4 vörös+fehér kétrétegű dudoros; sötétvörös alapon 8×-os fehér hurokfolyatott; sötétvörös alapon 4 fehér dudoros és 4×-es fehér hurokfolyatott; sötétvörös alapon 4 fehér é 4×-es okkersárga hurokfolyatott; vörösesbarna alapon 5×-ös okkersárga hurokfolyatott; szürkésfekete alapon 4 okkersárga dudoros; sötétvörös alapon 6 okkersárga dudoros és 6×-os fehér hurokfolyatott; sötétzöld alapon 5 sárga dudoros és 5×-ösfehér hurokfolyatott rátétdíszes opak üvegyöngy. Egy vörös „szemes” díszű gömb alakú millefiori üvegyöngytöredék. Egy sötétvörös alapon 4 világossárga+világos türkizkék kétrétegű dudoros és a furatok körül 1–1 fehér vonalfolyatott rátétdíszes opak üvegyöngy (Szegvár-Sáppoldal). Egy sötétvörös alapon 4 fehér vonal- és rajtuk 4×-es világos türkizkék hullámvonal rátétdíszes opak üvegyöngy (Budakalász-Dunapart) (FÓRIZS ET AL. 2001, 70–72).

⁶²² FÓRIZS ET AL. 2001, 73–74, 1. táblázat. A mezopotámiai (szíriai) alapüveg típus keleti kapcsolatokra utal, Nyugat-Európában ez a típus csak a 9. század után jelent meg (FÓRIZS 2008, 120). Az avar kori gyöngyletek között mind a római (natúr szódával kevert üvegek), mind pedig a mezopotámiai (sótűrő növényi hamuval előállított) alapüveg típus előfordul.

⁶²³ Szegvár-Oromdűlő 127. sír (LŐRINCZY 2020, 72. kép 15).

⁶²⁴ FÓRIZS ET AL. 2001, 73; FÓRIZS ET AL. 2006, 145; FÓRIZS 2008, 119. A szarmaták üvegtárgyai egyaránt készültek ún. római és mezopotámiai típusú alapüvegből. Ez arra utal, hogy mind a Római Birodalommal (Pannónia, főleg Pannonia Inferior mellett Moesia (Bácska déli részével) és Dácia tartománnyal (VADAY 1998, 127) a Tisza mentén futó útvonallal, mind a Kelettel élénk (távolsági) kereskedelmi kapcsolatot tartottak. Kr. e. 5. századtól az Eufrátesztől nyugatra, Európát is beleértve alapvetően natúr szódat használtak folyósítónak, vagyis római típusú alapüveget készítettek. A sótűrő növény hamujának alkalmazása (mezopotámiai/ szíriai típusú üvegek készítése) továbbra is jellemző maradt Mezopotámiában, Iránban és Közép-Ázsiában. A római típusú, natúr szóda alapú üvegtészítés Levante, a Földközi-tenger vidéke és Európa területén jellemző maradt egészen a 9. századig. Ezt a képet nagymértékben árnyalja (módosítja) az a tény, hogy a 3–4. századi császárkori szarmata üvegek egy jelentős része ún. mezopotámiai típusú (sótűrő növényi hamus) üveg. Ez arra utal, hogy a szarmaták a Kárpát-medencébe való letelepedésük után is tarthatták a kapcsolatot a közép-ázsiai térséggel és a folyósító anyag egy részét onnan szerezheték be. Az i. e. 4. század – i. sz. 2. század időszakból származó dél-oroszországi szarmata üvegyöngyöket kémiai összetételük alapján besorolt Hall-féle 5. csoport rendkívül hasonlít a szarmata és avar üvegyöngyök azon részére (FÓRIZS ET AL. 2001), amelyek mezopotámiai típusú alapüvegből készültek. E megfigyelés erősíti azt a feltételezést, hogy a szarmaták (és később az avarok is) kereskedelmi kapcsolatban voltak a Kárpát-medencétől keletre – így pl. a Pontus vidékével is (VADAY 1989, 98; NAGY 2018, 242, 568. j.) – egészen Közép-Ázsiáig eső területekkel, miközben a szarmaták a Római Birodalommal is aktív kereskedelmet folytattak (FÓRIZS 2008, 118–119). Ez utóbbit bizonyítja, hogy a római gyöngykészítő műhely Dáciában (Tibiscum) is működött a (BENEA 2004), amely távolsági kereskedelem során használva a római kori utakat (GÁBLER 2011, 3. tábla; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2018, 367, 312. kép), egészen Aquincumig gyöngyökkel látta el a szarmatákat is vélhetően birodalom meggyengüléséig (GÁBLER 2011, 49). Az üvegyöngyök elem-analitikai vizsgálata alapján a szarmaták idejében, Hadrianus korától a 4. század közepéig a tibiscumi műhelyben a karneolgyöngyök mellett színes üvegyöngyöket

3. A szegvár-oromdűlői antik jellegű gyöngyletek csoportjába sorolt Meroving-kori germán jellegű gyöngysorok alkotóelemeihez tartozó, sötétvörös alapon okkersárga hurokfolyatott rátétdíszes és a sötétvörös, zsiros fényű, egyszínű, díszítetlen felület lapított gömb alakú opak üvegyöngyök (127., 88.)⁶²⁵ vörös alapanyaga azonos összetételűek és sokkal több vastartalommal rendelkeznek, mint a többi avar kori és szarmata időszakból származó vörös üvegyöngyök.⁶²⁶

4. Az avar sírból előkerült, szarmata viseletre jellemző fehér opak üvegyöngyöket ugyanúgy antimonnal homályosították, mint a szarmata korban készültet, szemben az avar korban készültelkel, amelyeket önnal homályosítottak. Vagyis az avar sírból előkerült, szarmata stílusú fehér opak üvegyöngyök feltehetően a római/szarmata időkben készülhettek.

5. A szegvári szórvány sírból előkerült gömb formájú millefiori üvegyöngytöredék típusát tekintve egyedi összetételű, sem az eddig tárgyalt szarmata, sem az avar csoportba nem illik. Olyan polikróm gyöngy, amelynél a gyöngytest kobaltkék, és ebbe a kék testbe tettek rubin vörös részeket. A gyöngy vörös részének vastartalma nagyon kicsi és nincsenek benne vastartalmú zárványok, így ebben a tulajdonságában megegyezik az eddig ismertett szarmata vörös opak üvegekkel.⁶²⁷

A vizsgált vörös és fehér típusgyöngyök származásáról nincsenek pontos adatok. Egyik feltételezés szerint szarmatakori sírok (esetleg adott helyi temetkezések) avar korban történt kirablása vagy egyéb, az alföldi s főleg a tiszántúli szarmata sírjaiból kirabolt gyöngyök felhasználásával vagy másodlagos kereskedelem útján történt forgalmazásából kerülhettek új tulajdonosaikhoz. Ez utóbbi feltételezés jelenleg a hazai régészeti kutatás általánosan elfogadott álláspontja.⁶²⁸ Ugyanakkor nem zárható ki az sem, hogy például a Fekete-tengeri, illetve dél-oroszországi vagy esetleg még távolabbi keleti területek késő-antik gyöngykészítő műhelyei még a 6–7. században is továbbélhettek, az avarok által lakott térség lakosságával is kereskedhettek és így kerülhettek Avarföldre a szarmata viseletre is jellemző gyöngyök. Ez utóbbi állítás igazolására a késő antik üvegekészítő műhelyek termékeiről azonban semmilyen anyagvizsgálati adat nem áll rendelkezésre, amely ezt a feltevést megerősítené vagy cáfolná.⁶²⁹ Ugyanakkor tipokronológiai elemzések néhány gyöngytípusról viszont megállapították már, hogy főleg a Bizánci Birodalom peremterületein, leginkább az Észak-, Északnyugat-Balkán és a vajdasági Bánát, Bácska (Srb.) vidékein, illetve a Fekete-tenger partvidékein és a Krím-félsziget területén vagy a Kaukázus vidékén a 6–9. században is a viselet részeként voltak jelen.⁶³⁰

ÖSSZEFOGLALÁS.

KRONOLÓGIAI ÖSSZEFÜGGÉSEK A SZEGVÁRI GYÖNGYLELETES SÍROK ALAPJÁN

568-ban a Körös–Tisza–Aranka által határolt területen és főleg a Tisza és Maros mentén az avarok által kelet-európai sztyeppéről magukkal sodort közösségek települtek le.⁶³¹ A sztyepei eredetű kelet-euró-

is gyártottak (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2018, 240, 285, 287, 902. j.) s főleg sótűrő hamuval gyártott üvegyöngyök készültek (BENEA 2004, Tabl. 2–3), nem pedig a Római Birodalom üvegyártására jellemző natúr szódával kevert alapanyagú üvegyöngyök (Fórizs István 2020. 06. 29-én e-mailben küldött szíves tájékoztatása).

⁶²⁵ Szegvár-Oromdűlő 127. sír (LŐRINCZY 2020, 52. kép 9).

⁶²⁶ FÓRIZS ET AL. 2001, 75.

⁶²⁷ FÓRIZS ET AL. 2001, 75.

⁶²⁸ VADAY 1996, 36; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2018, 432; NAGY 2018, 217–218.

⁶²⁹ FÓRIZS ET AL. 2001, 78.

⁶³⁰ Pl. a különböző gömbös és kék lecsapott sarkú hosszú hasáb alakú monokrómformák hosszú életű használata, az egyes bikónikus, hatszög átmeteszű hasábosok, (DEOPIK 1963, Ris. 4, 1–19, 26; KOVALEVSKAJA 2000, 89, No. 119; KOVALEVSKAJA 2001, 192) vagy pl. a lecsapott sarkú hasábos, illetve többszögű hasábos formák a Kaukázus és a Krím félsziget területéről (NAGY 2018, 90. kép, IV–V. típus) időszakos megjelenése volt kimutatható (ČILINSKÁ 1975, 87).

⁶³¹ LŐRINCZY 1998, 354; LŐRINCZY 2016, 164.

pai népességet elsősorban a belső-ázsiai avarságtól idegen⁶³² halotti rítusai alapján (ÉK–DNy-i, K–Ny-i tájolása, részlegesen csonkolt állatáldozatok, az elhunyt és az áldozati állat térbeli elválasztása céljából összetett – padmalyos, kétoldali padkás, fülke – sírformák gyakori előfordulása, juh hosszúfartó és edény elhelyezése főleg a fej mellett) különböztetik meg.⁶³³ E népcsoport anyagi kultúrája – az eddigi megfigyelések szerint – az avarokéval teljesen megegyező volt.⁶³⁴

A Szegvár-Oromdűlőre beköltözött kelet-európai nomádok – a gyöngyleletes sírok tanúsága szerint – közel egy évszázadon át folyamatosan használta temetőjét a település valamikori, a 7. század harmadik negyedének vége felé történt felhagyásáig. A gyöngyös mellékletű sírokban gyakran egymástól eltérő rítussal temetkeztek, keletről magukkal hozott szokásaikat a helyben maradt lakosság hosszú ideig megtartotta. Az elhunytak gyöngyviseletei különböző jellegűek (2–4. *diagram*; 1. *táblázat*), amelyek az évtizedek során – leginkább az antik jellegű gyöngysorok összetételét illetően – változásokat mutatnak. Az eltérő kialakítású vagy különböző díszekkel ellátott üvegyöngyöknek és a különböző anyagú formáknak nem mutatható ki etnikumjelző szerepük, viszont a gyöngyegyüttesek és a nyakláncokat alkotó gyöngyök kombinációi időszakonként jól elkülöníthető stílusjegyeket hordoznak. Többségük (főleg a monokróm üvegek vagy például a betét díszes hasábosok, illetve a drágakövekből megformált példányok is) hosszú életű változatok. Néhány gyöngytípus önálló leletként – például a többszörösen összetett korai rúdgyöngy, a csövecskés gömb és dinnyemag alakúak kivételével – mind a legtöbb monokróm, mind pedig a díszített gyöngyök esetében néha nehézkes vagy nem mindig lehetséges a relatív időrend szakaszainak meghatározása. Sok esetben szükséges ezért az egyes gyöngyök tipokronológiai jellegzetességeinek figyelembe vétele mellett a gyöngysorokat alkotó példányok kombinációi, illetve a temetkezési rítusok és a gyöngyökkel együtt előforduló viseleti tárgyak, eszközök lelethorizontjainak elemzése, így a vizsgálati eredményei együttesen járulnak hozzá a szegvár-ormodűlői gyöngyleletes temetkezések időrendjének megállapításához.

A település legkorábbi sírjai a különböző: füles-, padmalyos-, padkás-, kétoldali padkás-, fülke- és aknaformára kialakítottak voltak, amelyekben gyakran vájt vagy néha vaskapoccsal ácsolt fakoporsót tettek. További halotti rítusok: az egységes tájolás, többnyire koponya mellé helyezett edény és juh hosszúfartó maradványai, részlegesen csonkolt ló-, illetve egyéb állatmaradványok (kivétel pl. a 737. sír) vagy az összegöngyölt állatbőr sírba tétele, illetve néha a különböző életkorú nők és egy gyerek koponyatorzítása is jellemezte az időszak temetkezési szokásait.

A korai időszak gyöngyleletei az antik jellegű csoportba tartoznak. A férfi, női és gyerek sírokban egyaránt szokás volt a néhány gyöngyszem viselethez adása. Egy-egy köles, lapított gömb, rövid henger, lecsapott sarkú hosszú hasáb (73., 863.) alakú monokróm üvegyöngy mellett hordó alakú kréta (322.) és vésett spirális díszű kék üvegyöngy (329.) tartozott az antik jellegű gyöngyök közé. Két-két ötszögű hasáb, lapított gömb, gyűrű, hosszú henger alakú kréta, rövid henger, négyszög átmetszetű, lecsapott sarkú hosszú hasáb, rövid bikónikus, lecsiszolt sarkú hosszú hasáb alakú monokróm, római hagyományú hurokfolyatott rátétes lapított gömb formájú üveg, hosszú hasáb borostyán gyöngy párosításával kerültek az elhunytak viseletére. Két borostyángyöngy csak a 330. sír fiatal női halottját díszítette. Három-három gyöngy esetében együttesen hosszú hasáb- és hengerformára csiszolt borostyán gyöngyöt egyedül a 196. matus korú nő fülke sírjában találtak, de üvegyöngyök mellé rövid hengeres borostyánt is tettek például a 293. sír halottjára. A többi temetkezésben római előzményű lapított gömb, rövid henger, hosszú bikónikus, lecsiszolt sarkú hasábos üvegek mellett egy-egy szórtpettyes (167.) vagy „Spiralauget” díszű (329.) lapított gömb és korong alakú mészke (167.), illetve fekete alapon sárga dudoros rátétdíszes iker lapított gömb alakú opak üvegyöngyöt is az elhunyt viseletéhez tettek.

A néhány gyöngy mellett a 4–14 darabból álló rövid gyöngysorok is a halotti viselet részei voltak, amelye-

⁶³² SOMOGYI 1987; LŐRINCZY 1991, 130.

⁶³³ LŐRINCZY 1998, 344; GULYÁS 2015, 499–500, 6–8. j.

⁶³⁴ GULYÁS 2015, 499.

ken különböző formájú gömbös, hasábos, kettőskónikus hasáb vagy hengeres formájú üvegyöngyök közé értékesebb borostyánt (1., 173.), vagy karneolt külön-külön (181., 532., 710.) vagy együttesen (130.) is elhelyeztek. A legkorábban eltemetettek gyöngydiszei között az értékesebb, illetve kereskedelem útján beszerzett ezüst lemezgömbök vagy pl. a millefiori és aranyfóliás üvegyöngyök még nem voltak megtalálhatóak.

A pogány hitvilág kabala viselete ismerhető fel pl. a 863. kisgyerek sírban, ahol egy vadkanagyart, mint *pars pro toto* bajelhárító amulettet a lecsapott sarkú hosszú hasáb üvegyöngy mellé helyezhették. Általánosan elterjedt szokás volt a szemmel verés elleni védelem céljából a néhány „szemes” rátétdíszű üvegyöngy felfűzése, vagy a szórtpettyes és „Spiralaugen” díszes antik üvegyöngyök, üvegkarperec, szkíta nyílhegy, mint régi leletek (ún. „alte Stücke”) szerencsét hozó babonájába vetett hit szerinti viselete és sírba helyezése, illetve az ókori időktől ismert gyógyító erőt képviselő a kalcedon-, a karneol- és borostyánkővek viselete, nyakba tétele vagy gyöngysorok közé fűzése.

A különleges granulált díszű gúla- és bogyócsüngős arany fülbevalókkal, ékköves medaillonokkal és csüngődíszekkel gazdagon felékszerezett, díszes viseletű, torzított koponyájú előkelő fiatal nő füles sírjától (1.)⁶³⁵ eltekintve a korai időszak köznépi női és gyerek temetkezéseiben általános a többnyire szegényes tartalmú (pl. vascsat, orsókorong, orsógomb, hengeres csont tűtartó, vaskés, kézzel formált edény, vékony falú korongolt edény (165. sír) stb.) mellékletadásának gyakorlata. Ékszerek között gyakoribb volt az egy darab fülkarika, ritkább az ezüst és bronz fülkarikapár, illetve az ezüst vagy bronz nagy-lemezgömbcsüngőjű és az apró lemezgömbcsüngős fülbevaló.

A részlegesen csonkolt lóval eltemetett nők ruházatait összefogó öveket Martynovka-típusú veretekkel díszítették (1., 165. sír), a lómaradványokhoz vas csikózáblát (1., 112., 322. sír) és csontcsatot (1. sír), az egyetlen férfi sírba pedig vasfokost is elhelyeztek.

A 6. század vége – 7. század első harmada időszakában továbbra is megtalálható a női padmalyos és gyerek kétoldali padkás és aknasírokban az 1–2 gyöngy viseleti szokása: 1–1 dudoros és hurokfolyatott rátétes opak lapított gömb (188.) vagy rövid hasáb monokróm (550.), illetve mellette egy ezüst lemezgömb és egy lapított gömb alakú monokróm (194.), egy lapított gömb millefiorit és egy hurokfolyatott rátétes lapított gömböt (286.), illetve 3 téglalap átmetszetű, lecsiszolt sarkú hosszú hasáb karneolt (447.) is a halottra helyeztek. Közöttük a 188. padmalyos sír felnőtt női halottjának koponyáját torzították, részlegesen csonkolt ló- és egyéb állatmaradványokat pedig a 286. és 550. gyereksírokba tettek.

A 4–29 szemből összeállított rövid gyöngysorok antik (I.1.) és vegyes összetételű avar (II.2.) jellegűek, amelyeket az elhunytak nyaktájékára helyeztek. Az antik jellegű sorokat római és késő antik hagyományú lapított gömb, gyűrű, rövid henger, hasábos és lecsapott sarkú hasábos monokróm üveg és lecsiszolt sarkú hasáb alakú karneolból (168.), illetve korong alakú monokróm és galléros díszű lemezgömbös gyöngyök (288.) alkották. Az elhunytak ruházatát Martynovka-típusú ónbetétes ezüst lemezeretes (168.) vagy fabetétes ezüstlemezes szíjvégekkel (288.) felszerelt övvel fogták össze. A vegyes összetételű avar jellegű rövid gyöngysorokra fekete alapon sárga egyrétegű dudoros rátétes, és 1–3 rátétdíszes opak üvegyöngy mellett római hagyományú lapított gömb, gyűrű, rövid henger, különböző hasáb, hosszú bikónikus monokrómokat és 1–1 borostyánt vagy lapított gömb alakú millefiori gyöngyöt (887.) is felfűztek. Az 528. sírban elhantolt gyerek koponyáját torzították. Rövid vegyes összetételű gyöngysorára öntött bronzcsengőt is felfűztek, bordái között Martynovka-típusú ónbetétes bronz lemezes szíjvégek töredékei is előkerültek. A 124. sírban szintén amulettként rögzíthettek egy csecsemő nyakába két bizánci hatású háromszög alakú aranyozott bronz lemezcüngőt és római hagyományú, antik-bizánci jellegű öntött bronzcsengőt a rontott változatú lapított gömb alakú millefiori gyöngy mellé, a másik csengőt pedig apotopaikus védelmi célból – például a szarmatáknál is megismert módon – a bal csuklójára erősíthették.

A 887. sír nagy lemezgömbcsüngős bronz fülbevalóval ékszerezett felnőtt nő vegyes összetételű avar

⁶³⁵ LŐRINCZY 1991, 127–129.

jellegű gyöngysorára egy ezüst előlapú mellűsz kerek bronz hátlapját is elhelyezték. Pipereeszköze egy vascipesz volt, mint amelyhez hasonlót az 1., 554., 707. sírban is megtaláltak.

E csoport egyik gazdagabb köznépi temetkezése a 870. fülkesír volt, amelyben bizánci jellegű ékszerekkel díszített felnőtt nő nyugodott. Arany, granulációdíszes fülkarikái valószínűleg szentendrei típusú gúlacsüngős(?) fülbevaló részei lehettek. Nyakdíszé hasábos borostyánokból, galléros díszű ezüst lemezgyöngyökből és egy korong alakú opak üvegyöngyből álló rövid, antik jellegű gyöngysora volt. A korszak egyik legszegényebb temetkezése pedig a 902. sír, amelyben az elhunyt kisgyerek vegyes összetételű, lapított gömb, hordó, és négyzet átmetszetű monokróm és 3 rátétdíszes opak üvegyöngyökből álló rövid gyöngysora volt az egyetlen ékszerlelet.

A szegvári temető korai fázisaiban, a betelepülés és az azt követő két-három évtizedben a főleg antik jellegű gyönggyel és gyöngysorokkal ellátott sírok a temető délkeleti szélénél és velük közel azonos sávban, a temető közepén, széles U alakban, főleg e terület déli részén helyezkedtek el. A temetőterképen a 7. század első harmadában eltemetettek sírjai továbbra is ugyanezen a középső részen, illetve kicsit szétszóródva, észak felé eső területen is megtalálhatóak (1–2. térkép).

7. század második negyede – második harmada időszakban a gyöngymellékletes temetkezések között megnövekedett a fülkesírok aránya, az akna és a padmalyos sírokba viszonylag kevesebben temetkeztek. A halotti rítusok között változatlanul megmaradt a sírok ÉK–DNy-i, K–Ny-i tájolása, a halott koponyája mellé helyezett juh hosszúfartó adása, viszont csökkent a koponyatorzított elhunytak, az edénymelléklet adásának szokása és a részlegesen csonkolt ló- és egyéb állatmellékletes temetkezések száma.

A gyöngyviseletben és az egyes gyöngysorok összetételében változás figyelhető meg. Néhány sír esetében még tovább élt az antik, Meroving-kori germán jellegű antik (I.1., 3.) és az avar jellegű (II.) 1–3 gyöngyszem ázsiai hagyományú szokása. A rövid antik (I.) és avar jellegű (II. 1–2) gyöngysorok mellett az időszak végére már kedvelté váltak a hosszú, főleg antik jellegű (I. 1, 3) nyakláncok (349., 555., 692., 730., 862., 890.). A korábbi időszak tovább élő gyöngytípusai (pl. monokróm gömb, lapított gömb, köles, hosszú és rövid hengeres, különböző hasábos monokróm, a rátétdíszes opak – közöttük a fekete alapon sárga dudoros rátétes – üvegyöngyök és a hasábos karneolok, borostyánok, ezüst lemezgömbök) mellett a 7. század második negyedében új formák is feltűntek, amelyek önállóan és gyöngysorra felfűzve is a viselet díszei lettek. Az egyik új elem például a többszörösen összetett monokróm gömbös forma (ún. korai rúdgyöngy), amelynek három-négyszeresen összetett változatai (1. kép 59–67) leginkább az antik jellegű, nyaktájékra helyezett néhány gyöngyszem formájában (677.) vagy a rövid (792., 819.), a hosszabb és hosszú gyöngysorokon,⁶³⁶ illetve elvéve még a vegyes összetételű avar jellegű láncokon is megtalálhatók voltak (707.). A továbbélő egy- és kéttagú lapított gömb és rövid henger alakú fehér, sárga, barna, zöld, vörös színezetű változatok (1. kép 5–20) mellett elterjedtebbé váltak a főleg türkizkék, zöldeskék és világoszöld, fényáteresztő anyagú, lapított gömb, gyűrű (1. kép 69–78), rövid henger alakú, egy- és kéttagú monokróm üvegyöngyök is (60., 338., 349., 555., 792., 890., 893., 898.).

A 7. század második negyedében és középső harmadában a nyakláncokon már általánosak az áttetsző világoszöld, kék vagy az átlátszatlan sötétbarna, lemezzel bélelt furatú, gömb alakú példányok (1. kép 2–3) és a 7. század közepe előtt felbukkantak a nagyméretű, vaskosabb, többnyire világoszöld vagy színtelen fényáteresztő csövecskés dinnyemag üvegyöngyök is (2. kép 66–71).

A 7. század második negyedében megjelentek a bizánci solidusokkal ellátott temetkezések. A függesztő füllel felszerelt bizánci arany érmet a 761. sírban különböző formára csiszolt borostyánok és lapított gömb alakú opak üvegyöngyökből összeállított rövid, antik jellegű gyöngysor közvetlen közelében, az átfűrt solidus utánzatot a 855. sírban egy okkersárgás barna, lapított gömb alakú opak üvegyöngy tár-

⁶³⁶ Háromszorosan összetett lapított gömbös formák: 80., 87., 543., 555., 677., 730., 792., 819., 890., 893. sír; négyszeresen összetett változatú korai rúd gyöngyök: 543., 677., 707., 938. fülkesír. A két típus együttesen az 543., és a 677. sírban fordult elő.

óságában és 873. sír arany solidusát pedig a kislány fogsorának jobb oldalánál találták meg. Ez utóbbi sírban 3 kora avar kori rátétdíszes opak üvegyöngy egy láncpáncél töredékkel együtt lehetett az elhunyt nyakban elhelyezett kabalája ugyanúgy, mint a 80. sírban talált átfúrt római kori bronz érem, amely szintén babonás, bajelhárító célzattal az antik jellegű gyöngysorra fűztek fel.

A közösség 7. század második negyede – középső harmada időszak gazdagabb rétegének viseleteit értékes, bizánci vagy bizánci hatású ékszerekkel és viseleti tárgyakkal látták el. A női sírokból arany (és bronz) lemezes préselt párták,⁶³⁷ szentendrei típusú arany gúlacsüngős fülbevalók (870., 863.), gúla alakban granulációval díszített arany fülkarika pár (888.), piperekészletek kerültek elő, és a 7. század második negyedétől elterjedtek a különböző színű nagy-üvegyöngycsüngős fülbevalók vagy Páhipuszta-típusú nagylemezgömbös függők (730. sír).⁶³⁸ viselethez adása. A 134. sírban eltemetett bizánci viseletű nőt különlegesen kialakított nagy-üvegyöngycsüngős fülbevalópárral ékszereztek fel, ruházatát aranyozott bronzlemezből préselt boglárpárral fogták össze, nyakát a késő római hagyományokat hordozó monokróm gyöngytípusokból és főleg nyugati germán hagyományú elemeket hordozó rátétdíszes gyöngyfajtákkal együtt kialakított, kevert összetételű avar jellegű gyöngysora díszítette.

Az időszak tarsolyzárói közé tartozott a 81. sír szürkésfekete alapon fehér+kék kétrétegű dudoros rátétdíszes opak üvegyöngye, illetve az 540. sír lapított gömb alakú kalcedon gyöngye is. A felővezett fiatal férfi nyakába vegyes összetételű, avar jellegű rövid gyöngysort (540.), és a 14–16 éves ifjúéba viszont ázsiai szokás szerint egy lapított gömb alakú opak üvegyöngyöt tettek (855.). A 628. sír vegyes összetételű avar jellegű (monokróm lapított gömb és rátétdíszes opak üvegyöngyökből, téglalap átmettetű, lecsiszolt sarkú, hosszú hasáb alakú karneolokból és hasábos borostyánokból összeállított) rövid gyöngysorára bajelhárítás céljából téglalap alakúra hajlított, ezüstlemezes páros amuletteket is felfűztek.

A szegvár-orumdülői temető 7. század közepe táján – harmadik negyede időszakának vastkosabb kialakítású, fényáteresztő üvegből megformált dinnyemag alakú, csövecskés üvegyöngyei a Kárpát-medencei hasonló típusú avar kori gyöngyemlékek egyik legkorábbi változatai közé tartoznak.⁶³⁹ Ezzel a római előzményű, bizánci hatású gyöngyfajtával Szegváron hat fülke-, 1–1 padmalyos és akna sírban részlegesen csonkolt állatmaradványokkal együtt eltemetett női és gyerekkorú elhunyt antik (I. 1–2.), avar és vegyes összetételű avar (II. 1–2.) jellegű gyöngysorait díszítették, s közülük csak egy alkalommal volt a dinnyemagforma egy aranyfóliás üvegyönggyel együtt az 537. sír fiatal női halott viseletének része. E temetkezések egy része szegényes mellékletű (537., 656., 893.), másik része viszont bizánci nemesfém ékszerek helyi készítésű másolatait: arany vagy bronz kis- és nagylemezgömbös fülbevalók különböző változatait és egyszerűbb kivitelezésű nagy-üvegyöngycsüngős fülbevalókat (333a, 727.), vagy hármas tagolású, bronz- és aranylemezből együtt préselt pártavereteket is tartalmazott (333a, 890.).

7. század közepe – harmadik negyede időszakra keltezhető 333a. és a 890. sír antik jellegű, vegyes összetételű gyöngysorai mellett csak a 172. sír avar jellegű, vegyes összetételű nyakláncot viselő gyerek tarsolyára tettek együttesen csövecskés gömb és nagyobb méretű, dinnyemag alakú, csövecskés, fényáteresztő üvegyöngyöket is. Ebben a sírban a jobb combcsont mellett talált dinnyemag alakú üvegyöngy fél töredéke és három lapított gömb alakú monokróm üvegyöngy egy sertésagyár amulettet tartalmazó hímzett tarsoly díszei lehettek.

A 7. század közepe táján – harmadik negyede időszakában a gyöngymellékletes temetkezések esetében az ősi halotti rítusok között változatlanul megmaradt a sírok ÉK–DNy-i, K–Ny-i tájolása, a többnyire fülkés, néha padmalyos kialakítású temetkezés, a részlegesen csonkolt állatmaradványok sírba tétele, viszont megritkult a halott koponyája mellé helyezett edény és juh hosszúfartó adásának emlékei, csökkent a koponyatorzítás szokása és megszűntek a részlegesen csonkolt ló- és egyéb állatmellékletes temetkezések.

⁶³⁷ Pártaveretek az A, 333a, 349., 761., 866. és a 890. sírból ismertek (BALOGH–LŐRINCZY 2018).

⁶³⁸ GULYÁS–LŐRINCZY 2018, 548–549.

⁶³⁹ PÁSZTOR 2008, 316–317.

Az avar (II. 1–2.) és antik (I. 1.) jellegű rövid gyöngysorok mellett elterjedtek a hosszabb és hosszú antik (bizánci) jellegű nyakláncok (349., 692., 639., 694., 893.) vagy a különlegesen kivitelezésű, 2–3 soros antik jellegű (I. 1–2.) nyakékek. A 727., 730. és 890. fülkesírok női elhunytjait antik jellegű, hosszú, két soros, illetve két- és háromsorosan felfűzött gyöngysorokkal díszítették fel. A szegvári hosszú nyakláncok közül e három nyakdísz az avar kori Kárpát-medence emlékanyagának egyedi módon kialakított ékszerei. A 727. sír hosszú, két-három sorosan fűzött, dinnyemag gyöngy nélküli antik jellegű nyakláncát többnyire fekete, ún. korai típusú, egy-, két- és háromtagú kölesgyöngyök alkották, amelyek közé különböző színű monokróm rövid henger, hasáb, hosszú henger, lencse, hosszú bikónikus szemeket is tettek. Ez az ékszer a 7. század közepe – harmadik negyed időszakra keltezhető gyöngysora a csiszolt drágakövekkel díszített, többsorosan felfűzött és szakaszolt antik nemesfém láncok üveggyöngyökből kialakított köznépi temetkezésben fellelhető változata. A 730. és a 890. sír gyöngyláncai pedig olyan 7. század második negyede – 7. század második harmad, illetve a 7. század harmadik negyed körül keltezhető késő antik, bizánci jellegű nyakékek, amelyek keleti és főleg a kora-bizánci mediterráneumi, illetve Pontusz-vidéki 6–7. századi igazgyöngyökkel és drágakövekkel díszített nemesfém láncok üveggyöngyökből fűzött, ezüst lemezgömbbel is díszített, olcsóbb változatai és utánpótlásai.

Az avar jellegű (II. 1.) rátétdíszes opak üveggyöngyökből álló rövid nyaklánc és amulett-viselet⁶⁴⁰ a 7. század harmadik negyedének vége felében is megmaradt (559. sír).

A szegvár-orumdülői gyöngyletek jellege, illetve származása több szempontból is összetettséget mutat. A szegvári szarmaták továbbélése a pontosan dokumentált ásatási megfigyelések alapján jelenleg nem igazolt annak ellenére sem, hogy az egyes azonos típusú császárkori szarmata és avar kori monokróm gyöngy alapüveg-összetétele megegyezik egymással. A szegvári temető gyöngyös temetkezéseiből nem ismert a szarmata idősokra jellemző sírba helyezett kerámia.⁶⁴¹ illetve viseleti emlékek vagy használati tárgyak megléte.

A szegvári temetkezésekben is megtalálható ácsolt koporsók vaskapcsait, a csontfésűket⁶⁴² és például a köles méretű üveg- vagy a borostyángyöngyöket⁶⁴³ vagy a bajelhárítás céljából viselt pogány eredetű agyar⁶⁴⁴ amuletteket a kutatás gepidákhoz köthető emlékekkel hozta összefüggésbe. Szegvár-Oromdülőn azonban a feltételezhetően helyben maradt vagy betelepített gepida lakosság megléte (esetleg pl. a 165. sír kivételével) az antik jellegű gyöngymellékletes temetkezésekben talált borostyán, kalcedon, kréta, mészkő vagy a köles, lapított gömb, hosszú bikónikus rövid és hosszú henger, többszögű hasáb formájú stb. üveggyöngyök alapján – a szerteágazó idő- és térbeli elterjedésük és több irányú (elsősorban) kereskedelmi kapcsolataik miatt – nem igazolható. Az értéket képviselő borostyángyöngyök az avarok által lakott területekre kereskedelem vagy ajándék útján juthattak el. Elsősorban gepida vagy langobard, illetve gemán kapcsolatú késő antik, kora-bizánci jellegű gyöngysorok díszei, másrészt a Meroving-kori nyugati germán gyöngyviselet jellegzetességeit hordozó ékszerek alkotóelemei. Bizánci Birodalomban és vonzaskörzeteiben széles körben viselt ékszerfajta, amelynek kedveltségét még a Balkánon és Délkelet-Európában, a Fekete-tenger partvidékein, a Krímben, illetve a Dél-Kaukázus vidékén is kimutatható a 6–9. századi gyöngyviseletben.

Az ún. avar szemesgyöngyök – amelyek elfogadottan a Kárpát-medencei avarság emlékanyagához köthetők – és a hozzájuk tartozó kísérgyöngyök elsősorban a Meroving-kori nyugat-európai germán és

⁶⁴⁰ Töredékes bronz piperekanál feje lehetett a rátétdíszes üveggyöngyök közé felfűzve.

⁶⁴¹ Egyes objektum, illetve avar kori sír betöltéséből néha egy-egy szarmata kori kerámiatöredék is előbukkant, azonban ezekben a temetkezésekben (a 98., 121., 187., 338., 624. sír kivételével) nem került elő avar kori gyöngymelléklet (ISTVÁNOVITS–LŐRINCZY–PINTYE 2005, 52–53, 56, 61, 63, 65–67).

⁶⁴² LŐRINCZY 1991, 110, 149, 4. t. 8; KISS 1992, 53.

⁶⁴³ TÖRÖK 1936, 129.

⁶⁴⁴ Pogány eredetű avar kori amulettek közé tartozik a kérődző-, kutya- és vaddisznóagyar ugyanúgy, mint a borostyángyöngy vagy az átfűrt pénz is (VIDA 2004, 331–332). Hasonló amulettek germán kontextusban gyakoriak és hasonló leletek avar temetőkből is említhetők (BUGARSKI–IVANIŠEVIĆ 2016, 153, Fig. 3: Bečej, Gr. 9).

észak-itáliai langobard, az északnyugat-balkáni, bánáti késő-antik, kora avar kori, illetve erdélyi, hasonló korszakra keltezett temetők (pl. Bratej/Baráthely, RO) emlékanyagával mutat közeli kapcsolatokat.

A szegvár-orumdülői avar kori temető leletanyagának kiugróan nagy mennyiségű, római hagyományú, késő antik jellegű monokróm üvegyöngyei esetében nem zárható ki teljesen az avarok által esetlegesen kirabolt alföldi szarmata temetők gyöngyleleteivel folytatott másodlagos kereskedelem sem. Ugyanakkor a gyöngyök párhuzamai a Kárpát-medencei avar kori antik-bizánci jellegű gyöngyékszerek között vagy a dunántúli korai keszthely-kultúrák temetkezései⁶⁴⁵ mellett főleg a Bizánci Birodalom peremterületein, leginkább az Észak-, Északnyugat-Balkán és a vajdasági Bánát, Bácska (SRB) vidékein, Erdélyben, illetve néhány gyöngytípust érintve a Fekete-tenger északi partvidéke, Krím- és a Kaukázus területein mutathatók ki.

BEAD FINDS FROM THE CEMETERY OF SZEGVÁR-OROMDÜLŐ

ADRIEN PÁSZTOR

467 graves of a 6th–7th century cemetery came to light east of the inner areas of the settlement of Szegvár between 1980 and 1997. 198 graves among them and five scattered finds yielded beads of various materials and ornaments, and rows of beads of different composition and length. This study presents the typological and typonchronological analysis of 3200 beads, the composition of the necklaces and ornaments made from them, the introduction of their stylistic elements, the clothing traditions concluded by their location in the graves, and occasionally their chronological position.

Based on the graves with bead finds of the East-European horse nomads inhabiting Szegvár-Oromdülő around 568 AD, the cemetery was in use continuously for nearly a century, until the abandonment of the settlement in the end of the third quarter of the 7th century. This population of steppe origin can be primarily differentiated from the Inner Asian Avar population by their unique funeral rites (NE–SW, E–W orientation of the graves, partial animal sacrifices, frequent occurrence of complex grave types separating the deceased from the animal sacrifices in space – sidewall niches, graves with benches on the two sides, or graves with niches, and the deposition of lamb rumps and pottery usually by the head of the deceased). Graves containing beads often revealed different burial rites: niche graves, graves with sidewall niche, and shaft graves were the most widespread among them. While the population provided with Antique and Avar-type ornaments similarly kept their practices originating from the East for a long time, grave types with niche or sidewall niches were used by few compared to the other types.

I systematized the bead ornaments and strings placed on the different-aged deceased of the graves in Szegvár-Oromdülő primarily by quantity and length. While I could not reveal that the glass or other kinds of beads with various forms and ornaments had any significance referring to ethnical differences, the bead assemblages and the combinations of the beads forming the strings did carry distinguishable stylistic elements in certain periods. Based on the stylistic elements and the combinations of the beads of various materials, forms and ornamentations, and the strings made from them originating from 203 graves, they can be divided in two larger groups: bead ornaments and strings of I. Antique character (126 graves, 62%) and II. Avar character (77 graves, 38%). Furthermore, the group with Antique character can be divided in three, and the group with Avar character in two subgroups: I.1. Antique character; I.2. Meroving-period Germanic-Antique character, and a transitional group: I.3. bead ornaments of Antique-Avar character, and II.1. Avar character and II.2. bead ornaments and strings of mixed composition and Avar character. The bead-wearing practices of the deceased reflect various styles, which went through changes in the course of the decades, especially the composition of the bead strings of Antique character.

⁶⁴⁵ Pl. PÁSZTOR 2014, 257, 267–273, 282–283; PÁSZTOR 2015, 553–558; PÁSZTOR 2018a, 92–93.

The majority of the beads were ornaments of the neck or the chest area. Among them beads in small number and short strings usually belonged to children or young individuals under twenty-two. Scattered bead finds were not only revealed around the cervical vertebrae, but also around the pelvic, thigh, and hand bones, among which some might have been sabretache closings or ornaments, or perhaps talisman beads.

Beads and sabretache ornaments (1614 pieces) of Antique character came to light from 110 graves, constituting the 54% of the burials that yielded beads. They became deposited in the graves of Szegvár as parts of the funerary costume or its ornamentation. Similar bead types are known primarily as Avar period bead finds with Roman and Sarmatian antecedent, or among Merovingian period Germanic (e.g. Frankish, Alemannic, Bavarian, Anglo-Saxon) and Langobard, or Gepidic bead finds with Roman tradition, representing variants present in the late Antique Alpine and Black Sea region, or Antique, late Antique finds from South Russian regions. Among the elements of the Antique-type bead ornaments in Szegvár, sometimes glass beads with appliqué decoration, or other Antique or old pieces („*Altstücke*”) of glass beads, as well as gemstones formed from amber, Carnelian, Chalcedon, stone or (silver and bronze) metal beads can also be found besides the monochrome, undecorated (globular, cylindrical, conical, column-shaped or the tubular melon seed-shaped glass beads of Roman-Byzantine tradition) variants.

Short and longer strings of ornaments containing 1–3 Avar-type opaque beads with appliqué decoration are known from 36 graves, and Avar-type bead ornaments and necklaces of mixed composition came to light from 41 graves. It is their special characteristic that some monochrome glass, amber, Carnelian beads or beads of different materials (e.g. silver) were also strung beside the dominantly early Avar period opaque glass beads with appliqué decoration. However, no long or multi-row strings were made from them.

The character and the origin of the bead finds from Szegvár-Oromdűlő indicate complexity from various aspects. For instance, based on the precisely documented field observations, the continuity of the Sarmatians of Szegvár is not proven yet, despite the fact that the basic glass composition of certain Imperial period Sarmatian and Avar period monochrome beads of the same type is identical. Based on the presence of the amber, Chalcedon, chalkstone or limestone bead finds, or the millet-, flattened sphere-, long biconical, short and long cylindrical, polygonal column-shaped etc. glass beads in Antique-type burials, the traces of the remaining or resettled Gepidic population cannot be confirmed either (except for perhaps e.g. Grave 165), due to their wide-ranging temporal and spatial distribution, as well as their multidirectional (primarily) trade relations. Amber beads that represented a more significant value could have arrived to areas inhabited by the Avars through trade or as presents. Primarily, they were ornaments of Gepidic, Langobard, or late Antique, early Byzantine-type bead strings with Germanic relations, and elements of jewels with characteristics of the Merovingian Age western Germanic bead-wearing practices. It is a jewellery type that was widespread in the Byzantine Empire and its surroundings, the popularity of which can be detected even in the 6th–9th century bead-wearing practices in the Balkan region, in Southeast Europe, in the coastal areas of the Black Sea, the Crimean peninsula, and the South Caucasus.

Primarily, the so-called millet-sized beads, which are generally accepted as finds of the Avar population of the Carpathian Basin, and other beads accompanying them reflect a close connection with finds from Merovingian Age Western European Germanic and Northern Italian Langobard cemeteries, or those of the North-western Balkan regions – late Antique or early Avar period cemeteries in Banat or Transylvania (e.g. Bratej/Baráthely, Romania).

Although in the case of the Szegvár-Oromdűlő cemetery's outstandingly large amount of monochrome glass beads with Roman tradition and late Antique character we cannot ignore the possibility of a secondary trade with the bead finds from the Sarmatian cemeteries of the Great Hungarian Plain possibly looted by the Avars, we can find the most analogies of these beads in the neighbouring areas of the Byzantine Empire, especially in the North and North-western Balkan, the Banat and Bačka regions (Serbia), and in Transylvania, and a few bead types in the northern coastline of the Black Sea, and in the Crimean and Caucasus regions.

FORRÁS

ID. PLINIUS: *Természetrájk az ásványokról és a művészetekről*. C. Plinii Secundi Naturalis Historia XXXIV–XXXVII. Ford.: Darab Á. – Gesztelyi T. Budapest 2001.

IRODALOM

- AFANAS'EV–RUNIČ 2001: Afanas'ev, G. E. – Runič, A. P.: *Mokraâ Balka. Dnevnik raskopok I. – Mokraya Balka Cemetery I. Journal of excavation*. Moszkva 2001.
- AJBABIN–CHAJREDINOVA 2009: Ajbabin, A. I. – Chajredinova, É. A.: *Das Gräberfeld beim Dorf Lučostoe I. Ausgrabungen der Jahre 1977, 1982–1984*. Monographien der Römisch-Germanischen Zentralmuseums 83 Mainz 2009.
- ALEKSEJEVA 1970: Aleksejeva E. M.: *Klassifikacija anticnych bus. Statistiko kombinatorynny metodi*. Moskva 1970.
- ALEKSEJEVA 1975: Алексеева, Е. М.: *Античные бусы Северного Причерноморья*. Археология СССР. Свод археологических источников. Выпуск Г1–12/1. Москва 1975.
- ALEKSEJEVA 1978: Алексеева, Е. М.: *Античные бусы Северного Причерноморья*. Археология СССР. Свод археологических источников. Выпуск Г1–12/2. Москва 1978.
- ALEKSEJEVA 1982: Алексеева, Е. М.: *Античные бусы Северного Причерноморья*. Археология СССР. Свод археологических источников. Выпуск Г1–12/3. Москва 1982.
- ALFÖLDI 1957: R. Alföldi, M.: Schmucksachen. In: R. Alföldi, M. – Barkóczi, L. – Fitz, J. – Sz. Póczy, K. – Radnóti, A. – Salamon, Á. – Sági, K. – Szilágyi, J. – B. Vágó, E.: *Intercisa II. (Dunapentele). Geschichte der Stadt in der Römerzeit*. Archaeologia Hungarica 36. Budapest 1957, 399–476.
- ANDRAE 1973: Andrae, R.: Mosaikaugenperlen. Untersuchungen zur Verbreitung und Datierung Karolingerzeitlicher Millefioriglasperlen in Europa. *Acta Praehistorica et Archaeologica* 4 (1973) 101–198.
- B. TÓTH 2012: B. Tóth Á.: Gepida sírok a mezőberényi Tücsök halomból (Békés megye) (Gepidische Gräber von Tücsök-Halom in Mezőberény (Komitat Békés).) In: *Thesaurus avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére (Thesaurus avarorum. Archaeological studies in honor of Éva Garam)*. Szerk.: Vida T. Budapest 2012, 93–127.
- BÁLINT 1995: Bálint Cs.: *Kelet, a korai avarok és Bizánc kapcsolatai. Régészeti tanulmányok*. Magyar Őstörténeti Könyvtár 8. Szeged 1995.
- BALOGH 2000: Balogh Cs.: Az avar kori préselt, lemezes boglárok (Die awarenzeitlichen gepreßten blechnen Agraffen). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve Studia Archaeologica* 6 (2000) 219–236.
- BALOGH 2004: Balogh Cs.: Martinovka-típusú övgarnitúra Kecelről. A Kárpát-medencei maszkos verecek tipokronológiája. (Gürtelgarnitur des Typs Martinovka von Kecel. Die Typochronologie der Maskenbeschläge des Karpatenbeckens.) *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 10 (2004) 241–303.
- BALOGH 2013: Balogh Cs.: *A Duna–Tisza köze avar kori betelepülésének problémái*. Doktori disszertáció kézirat. Budapest 2013.
- BALOGH 2014: Balogh Cs.: Az avar kori gúlacsüngős fülbevalók (Die awarenzeitlichen pyramidenförmigen Ohrgehänge. *Avar dönemindeki piramit biçimli küpeler*). *Kuny Domokos Múzeum Közleményei* 20 (2014) 91–157.
- BALOGH–LŐRINCZY 2018: Balogh Cs. – Lőrinczy G.: Az avar kori női fejdíszek egy változata – a verecetes párták. (A variant of the avar age female headdresses – The headdresses decorated with mounts). Jubileum kötet Zlata Čilinská tiszteletére. *A Duna Menti Múzeum Értesítője IUXTA DANUBIUM* No. 16 (2018) 118–143.

- BALOGH-PÁSZTOR 2015: Balogh Cs. – Pásztor A.: Az avar kori nagy-gyöngycsüngős fülbevalók. In: *Hadak Útján XXIV. A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája. Esztergom 2014. november 4–6.* Szerk.: Türk A. Budapest–Esztergom 2015, 581–648.
- BALOGH-PINTÉR 1998: Balogh Cs. – Pintér L.: Avar sírok Városföldről (Awarengräber in Városföld). *Cumania* 15 (1998) 93–132.
- BÁRDOS-GARAM 2009: Bárdos, E. – Garam, É.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Zamárdi-Rétiföldek. Teil I.* Monumenta Avarorum Archaeologica 9. Budapest 2009.
- BÁRKÁNYI 2010: Bárkányi M.: *Gyöngyök a Kiszombor B gepida temetőben.* Szakdolgozat kézírata, SZTE BTK Szeged 2010.
- BARZU 2010: Barzu, L.: *Ein gepidisches Denkmal aus Siebenburgen das Gräberfeld Nr. 3. von Bra'tei.* Bearb. Harhoiu, R. Archaeologia Romanica Bd. IV Cluj-Napoca–Bistrita 2010.
- BEMMANN 2008: Bemman, J.: Mitteldeutschland im 5. Jahrhundert – Eine Zwischenstation auf dem Weg der Langobarden in den mittleren Donauraum? In: *Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden – Awaren – Slawen.* Akten der Internationalen Tagung in Bonn vom 25. bis 28. Februar 2008. Hrsg.: Bemmman, J. – Schmauder, M. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte 11 Bonn 2008.
- BENDE-LŐRINCZY 1997: Bende L. – Lőrinczy G.: A szegvár-oromdülői 10–11. századi temető. (Das Gräberfeld von Szegvár-Oromdülő aus dem 10. bis 11. Jahrhundert.) *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 3 (1997) 201–286.
- BENEA 1997: Benea, D.: Die Glasperlenwerkstatt von Tibiscum und die Handelsbeziehungen mit dem Barbaricum. (A glass bead workshop at Tibiscum and its trade connections with the Barbaricum.) In: *Perlen. Archäologie, Techniken, Analysen. Akten des Internationalen Perlensymposiums in Mannheim vom 11. bis 14. November 1994. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte 1.* Hrsg.: Uta von Freeden, von U. – Wieczorek, A. Bonn 1997, 279–292.
- BENEA 2004: Benea, D.: *Die Römischen Perlenwerkstätten aus Tibiscum. – Atelierele Romane de mărgele de la Tibiscum.* Editura Excelsior Art, Timișoara 2004.
- BOLLÓK 2016: Bollók Á.: A „kereszt-phyllaktērion” és a mellkereszttel való temetkezés szokásának háttere a késő ókori Kelet-Mediterráneumban és a Kárpát-medencében (The „phylactery of the cross” and the mortuary practice of burying the dead with pendant crosses in the late antique eastern Mediterranean and the Carpathian basin.) *Ünnepi kötet Tomka Péter 75. születésnapjára.* Szerk.: Csécs T. – Takács M. Győr 2016, 133–150.
- BOLTA 1981: Bolta, L.: *Rifnik pri Šentjurju poznoantièna naselbina in grobišèe.* Katalogi en monografije 19, Ljubljana 1981.
- BÓNA 1979: Bóna, I.: A szegvár-sápoldali lovassír. Adatok a korai avar temetkezési szokásokhoz. (Das Reitergrab von Szegvár-Sápoldal. Beiträge zu den frühawarischen Bestattungssitten.) *Archaeologiai Értesítő* 106 (1979) 3–32.
- BÓNA 1982: Bóna, I.: Die Langobarden in Ungarn. Die Grabfelder von Várpalota und Bezenye. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 34 (1982) 183–243.
- BÓNA-NAGY 2002: Bóna, I. – Nagy, M.: *Gepidische Gräberfelder am Theissgebiet I.* Monumenta Germanorum Archaeologica Hungarica 1, Budapest 2002.
- BOON 1977: Boon, George C.: Gold-in-glass beads from the ancient world. *Britannia* 8 1977, 193–202. <https://doi.org/10.2307/525893>
- BRUHN 1993: Bruhn, J.-A.: *Coins and Costume in Late Antiquity.* Dumbarton Oaks Byzantine Collection Publ. Nr. 9. Washington DC. 1993.
- BUGARSKI 2009: Bugarski, I.: *Nekropole iz goda antike i ranoj sredn'ej veka na lokaliteti Čik (Cemeteries from Antiquity and Early Middle Ages at Čik).* Belgrad 2009.

- BUGARSKI–IVANIŠEVIĆ 2016: Bugarski, I. – Ivanišević, V.: On the Group of Graves from Aradac (Aradka) and Germanic Finds from the South of the Avar Khaganate. *Ünnepi kötet Tomka Péter 75. születésnapjára*. Szerk.: Csécs T. – Takács M. Győr 2016, 151–168.
- BYZANZ 2012: *Byzanz und der Orient 2012. Das goldene Byzanz und der Orient: Katalog zur Ausstellung Das Goldene Byzanz & der Orient, Schallaburg Kulturbetriebsges. m.b.H., 30. März bis 4. November 2012*. Gastgeber, Christian–Heher, Dominik (Bearb.) – Schallaburg 2012.
- ČILINSKÁ 1975: Čilinská, Z.: Frauenschmuck aus dem 7–8. Jahrhundert im Karpatenbecken. *Slovenská Archeológia* 23–1 (1975) 63–96.
- ČILINSKÁ 1976: Čilinská, Z.: *Slawisch-awarisches Gräberfeld Nové Zámky*. Archaeologica Slovaca Fontes 7. Bratislava 1976.
- CS. SÓS–SALAMON 1995: Cs. Sós, Á. – Salamon, Á.: *Cemeteries of the Early Middle Ages (6th–9th Centuries A. D.) at Pókaszepetk*. Budapest 1995.
- CSALLÁNY 1939: Csallány D.: Kora-avarkori sírleletek. (Grabfunde der Frühawarenzeit.) *Folia Archaeologica* 1–2 (1939) 121–180.
- CSALLÁNY 1943: Csallány D.: A Deszk D. számú temető avar sírjai. (Les tombes avares du cimetière de „Deszk D.”) *Archaeologiai Értesítő* 70 (1943) 160–173.
- DEOPIK 1959: Deopik, V.: Klassifikacija bus Severnogo Kavkaza IV–V. vv. *Sovetskaja Archeologija* 1959:3.
- DEOPIK 1961: Deopik, V. B.: Klassifikacija bus jugo-vostocnoj Evropi VI–IX. vv. *Sovetskaja Archeologija* 1961, 202–232.
- DEOPIK 1963: Deopik, V. B.: Klassifikacija i hronologija alanskih ukrashenij VI–IX vv. *Srednevekovye pamyatniki Severnoj Osetii. MIA № 114*. Moscow 1963.
- DRAUSCHKE 2010: Drauschke, J.: *Byzantine jewellery? Amethyst beads in East and West during the Early Byzantine period*. In: „Intelligible beauty” – Recent research on Byzantine jewellery. Hrsg.: Entwistle, Ch. – Adams, N. British Museum Research Publications 178. London 2010, 50–60.
- DRAUSCHKE 2011: Drauschke, J.: *Zwischen Handel und Geschenk. Studien Distribution von Objekten aus dem Orient, aus Byzanz aus Mitteleuropa im östlichen Merowingerreich*. Rahden/Westf. 2011.
- R. FACSAĐY 2013: R. Facsády A.: „*Forma bonum fragile est....*” Szépítkezés a római korban. Budapest 2013.
- FÓRIZS 2008: Fórizs I.: Üvegtészítés Magyarországon a kezdetektől a XVIII. századig. *A Miskolci Egyetem Közleménye A sorozat. Bányászat*. 74 (2008) 113–136.
- FÓRIZS ET AL. 2000: Fórizs I. – Pásztor A. – Nagy G. – Tóth M.: Avar kori üvegyöngyök röntgendiffrakciós vizsgálata. Alapadatok az üvegyöngyök genetikájához IV. Miből és hogyan? (X-Ray diffractometric and elektron microprobe study of the avar age glass beads. Basic data for the genetics of glass beads IV. How and what were they made of?) In: *Hadak útján. A népvándorlás kor fiatal kutatóinak X. konferenciája*, Domaszék, 1999. november 27–30. Szerk.: Bende L. – Lőrinczy G. – Szalontai Cs. Szeged 2000, 321–340.
- FÓRIZS ET AL. 2000a: Fórizs I. – Pásztor A. – Nagy G. – Tóth M.: Avar kori üvegyöngyök röntgendiffrakciós és elektron-mikroszondás vizsgálata. Alapadatok az üvegyöngyök genetikájához III. Az üvegyöngyök zárványai? (X-ray diffractometric and electron microprobe study of the Avar Period glass beads. Basic data for the genetics of glass beads III. Inclusions in the beads.) *Heves Megyei Régészeti Közlemények* 2 (1999–2000) 2000, 147–171.
- FÓRIZS ET AL. 2001: Fórizs I. – Pásztor A. – Nagy G. – Tóth M.: Avar és szarmata gyöngyök Csongrád megyéből. Anyaguk is különbözik vagy csak a típusuk? (Avar and sarmatian glass Beads from the Csongrád-county Hungary. Only the style is different or the material as well?) „Hadak útján” A népvándorláskor Kutatóinak Kilencedik Konferenciája. *A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve XXIII*. Szekszárd 2001, 69–89.

- FÓRIZS ET AL. 2006: Fórizs I. – Pásztor A. – Nagy G. – Tóth M.: Üveganyag újrafelhasználása az avar és szarmata kori üveggöngyök mikroszöveti és (geo)kémiai vizsgálata tükrében. *Arrabona* 44/1 (2006) 141–150.
- FÓTHI-LŐRINCZY 2000: Fóthi E. – Lőrinczy G.: Torzított koponyájú népesség a szegvár-oromdűlői kora avar kori temetőből. *Antropológiai Közlemények* 41 (2000) 23–39.
- FÓTHI-LŐRINCZY-MARCSIK 2000: Fóthi E. – Lőrinczy G. – Marcsik A.: Régészeti és antropológiai kapcsolat az eurázsiai steppe és egy kora avar kori, kárpát-medencei népesség között. (Archeological and Anthropological Relationship between the Eurasian Steppe and an Early Avar Population of the Carpathian Basin.) *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 6 (2000) 191–198.
- FÜLÖP 1987: Fülöp Gy.: Újabb bizánci éremlelet Tácról. *Alba Regia* 23 (1987) 243–244.
- GÁBLER 2011: Gábler D.: Utak Pannonia és Dacia között a „Barbaricumon” át. (Strassen zwischen Pannonien und Dakien durch das Barbaricum.) *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum érem- és régiségtárából.* Új sorozat 3–4 (13–14) 2008–2010 (2011) 43–61.
- GARAM 1980: Garam, É.: Spätawarenzeitliche durchbrochene Bronzescheiben. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 32 (1980) 162–179.
- GARAM 1992: Garam, É.: Die münzdatierten Gräber der Awarenzeit. In: *Awarenforschungen* 1. Hrsg.: Daim, F. *Archaeologia Austriaca Monographien I. Studien zur Archäologie der Awaren* 4. Institut für Ur- und Frühgeschichte der Universität. Wien 1992, 135–250.
- GOLDINA 2010: Goldina, E. V.: *Busy mogilnikov Nevolinskoj kultury (konec IV–IX vv.)* Ižesk 2010.
- GOPKALO 2008: Gopkalo, O. V.: *Bucy i podveski Černjahovsko kultury.* Kiev 2008.
- GREIFENHAGEN 1975: Greifenhagen, A.: *Schmuckarbeiten in Edelmetall. II.* Berlin 1975.
- GRUMEZA 2014: Grumeza, L.: Sarmatian cemeteries from Banat (Late 1st – early 5th centuries AD). *Institute of Archaeology and Arthistory Cluj-napoca Museum of Brăila.* Cluj-Napoca 2014.
- GULYÁS 2015: Gulyás B.: Újabb adatok a kora avar kori Tiszántúl kelet-európai kapcsolataihoz. (New results of the research concerning the relations between Eastern Hungary and the Eastern European steppe in the Early Avar period). *Hadak útján XXIV.* 2015, 499–512.
- GULYÁS-LŐRINCZY 2018: Gulyás B. – Lőrinczy G.: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye avar sírleletei IV. A tiszavasvári-koldusdombi kora avar kori temető. (Avar finds from Szabolcs-Szatmár-Bereg County IV. Early Avar graves from Tiszavasvári-Koldusdomb) In: „Vadrózsából tündérsípot csináltam” Tanulmányok Istvánovits Eszter 60. születésnapjára. Szerk.: L. Nagy M. – L. Szőlősi K. Nyíregyháza 2018, 529–570.
- HAJREDINOVA 2017: Hajredinova, E. A.: Detckoe pogrebenije pervoj poloviny VII. v. c pal’catymi fibulami dneprovskogo kruga iz mogi’lnika u Sela Lucistoe v Jugo-Zapadnom Krymi. (The child’s Grave of the first half of the 7th century BC. with Bow-shaped fibulas of The dnier culture Type from the Burial Ground near the Village of Luchistoe in the southwestern Crimea). Red.: Makarov, N. A. *Краткие сообщения Института археологии* 248. Moskva 2017, 232–248.
- HAJREDINOVA 2017a: Hajredinova, E. A.: Frühmittelalterlicher Halsschmuck mit Kreuzanhängern von der südwestlichen Krim. Editorial Board: Renate Johanna Pillinger (Hauptausgeberin) und Reinhardt Harreither. *Mitteilungen zur Christlichen Archäologie* Band 23, Wien 2017, 63–91. <https://doi.org/10.1553/micha23s63>
- HAJREDINOVA 2018: Hajredinova, E. A.: Византийские золотые кресты (Byzantine golden crosses of early medieval time from Kerch.) *Боспорские исследования, вып. Bosporos Studies Vol. 37* (2018) 246–262.
- HAJREDINOVA 2019: Hajredinova, E. A.: Раннесредневековые подвески-буллы из могильника у с Лучистое (Early medieval bulla pendants from the cemetery near Luchistoe village.) *Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии. Выпуск* 24 (2019) 109–134.

- HAJREDINOVA 2019a: Hajredinova, E. A.: Fingerringe mit christlicher Symbolik der zweiten Hälfte des 6. und 7. Jhs. von der Krim. *Mitteilungen zur Christlichen Archäologie Band 25* (2019) 89–126. <https://doi.org/10.1553/micha25s89>
- ISTVÁNOVITS 1998: Istvánovits E.: Szarmaták a Kárpát-medencében. In: Havasy P. (szerk.): Jazigok, roxolánok, alánok. Szarmaták az Alföldön. *Gyulai katalógusok* 6. Gyula 1998, 35–48.
- ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2018: Istvánovits E. – Kulcsár G.: „...Aligha állhat nekik bármely csatarend ellent.” *Egy elfelejtett nép, a szarmaták.* A Jósza András Múzeum Kiadványai 74 – Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 5. Nyíregyháza–Szeged 2018.
- ISTVÁNOVITS–LÓRINCZY–PINTYE 2005: Istvánovits E.–Lőrinczy G.–Pintye G.: A szegvár-oromdűlői császárkori telep. (Die frühkaiserzeitliche Siedlung von Szegvár-Oromdülő.) *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 11 (2005) 51–114.
- IVANIŠEVIĆ ET AL. 2006: Ivanišević, V. – Kazanski, M. – Mastykova, A.: *Les nécropoles de Viminacium à l'époque des Grandes Migration.* Collège de France – Cnrs, Monographies 22. Paris 2006.
- KAZANSKY–MASTYKOVA 2007: Kazanski, M. – Mastykova, A.: *Tsibilium. La nécropole apside de Tsibilium (VIIe av. J.-C.–VIIe ap. J.-C.) (Abkhazie, Caucase).* L'étude du site. John and Erica Hedges Ltd. British Archaeological Reports Vol. 2. BAR. International Series S1721. Oxford 2007.
- KISS 1984: Kiss G.: A regölyi temető (Das Gräberfeld von Regöly). In: Somogyi P. – Kiss G.: *Tolna megyei avar temetők.* Dissertationes Pannonicae 1984, 123–160.
- KISS 1984: Kiss G.: A Závodi temető (Das Gräberfeld von Závod). In: Somogyi P. – Kiss G.: *Tolna megyei avar temetők.* Dissertationes Pannonicae 1984, 161–176.
- KISS 1992: Kiss, A.: Germanen im awarenzeitlichen Karpatenbecken. *Awarenforschungen 1. Archaeologia Austriaca Monographien I. Studien zur Archäologie der Awaren 4. Institut für Ur- und Frühgeschichte der Universität.* Ed. F. Daim. Wien 1992, 35–134.
- KISS 1996: Kiss, A.: *Das awarenzeitlich gepidische Gräberfeld von Kölked-Feketekapu A.* Monographien zur Frühgeschichte und Mittelarchäologie 2, Studien zur Archäologie der Awaren 5, Innsbruck 1996.
- KISS 2001: Kiss, A.: *Das Awarenzeitliche Gräberfeld in Kölked-Feketekapu B.* I–II. *Monumenta Avarorum Archaeologica* 6, Budapest 2001.
- KOCH 1968: Koch, U.: *Die Grabfunde der Merowingerzeit aus dem Donautal um Regensburg.* Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit. Serie A. Bd. 10. Berlin 1968.
- KOCH 1977: Koch, U.: *Das Reihengräberfeld bei Schretzheim I–II.* Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit. Serie A. Bd. 13. Berlin 1977.
- KOCH 1997: Koch, U.: Polychrome Perlen in Württemberg /Nordbaden. In: *Perlen. Archäologie, Techniken, Analysen. Akten des Internationalen Perlensymposiums in Mannheim vom 11. bis 14. November 1994.* Hrsg.: von Freeden, U. – Wiczorek, A. Bonn 1997, 143–148.
- KOCH 2001: Koch, U.: *Das alamannisch-fränkische Gräberfeld bei Pleidelsheim.* Stuttgart 2001.
- КОМАР 2008: Комар, А. В.: Памятники типа Суханово: к вопросу о культуре болгар Северного Причерноморья 2-й половины VI – начала VII в. *Сугдейский сборник. Вып. III.* 2008, 87–117.
- KOVALEVSKAJA 2001: Kovalevszkaja, V. B.: Volzhskij put' 6–9 vv. po materialam komjuternyh kart rasprostranenia pojasov „geraldicheskogo tipa” i bus. *Kultury evraziatskih stepej vtoroj poloviny I. tysjachiletija n. e. (Iz istorii kostjuma) Tom I.* Samara 2001, 186–218.
- KOVALEVSKAJA ET AL. 2000: Kovalevszkaja, V. B.: *Kompyuternaya obrabotka massovogo archeologicheskogo materiala iz rannesrednevekovikh pamyatnikov Evrazii. Khronologiya vostochno-evropejskikh drevnostey V–IX vv.* Vyp. 2. Steklyannye busy i pojasnye nabory. Moskva 2000.
- KOVRIG 1960: Kovrig I.: Újabb kutatások a keszthelyi avar kori temetőben. (Neue Forschungen im frühmittelalterlichen Gräberfeld von Keszthely). *Archaeologiai Értesítő* 87 (1960) 136–160.
- KOVRIG 1963: Kovrig, I.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán.* *Archaeologia Hungarica* 40. Budapest 1963.

- KŐHEGYI 1979: Kőhegyi M.: Borostyán gyöngyök szarmata sírokban. (Bernsteinperlen aus Sarmatengräbern.) *Savaria a Vas megyei Múzeumok Értesítője* 7–8 (1973–1974) 1979, 129–132.
- KUJÁNI 2015: Kujáni I.: Női és gyermekviselési elemek egy 4–5. századi dél-alföldi temetőben. Az amulettek jelentősége a paleopatológia tükrében. *Acta Universitatis Szegediensis Acta iuvenum Sectio Archaeologica Tomus II.* Szeged 2015, 33–62.
- KULCSÁR 1998: Kulcsár G.: A szarmaták temetkezési rítusának jellegzetességei az Alföldön. In: Jazigok, roxolánok, alánok. Szarmaták az Alföldön. Szerk.: Havasy P. Gyulai katalógusok 6. (1998) 103–116.
- LIPPOLIS 1999: Lippolis, B. I.: *L'orefici ceria nell'impero di Costantinopoli tra IV e VII secolo.* Bibliotheca Archaeologica 7, Bari 1999.
- L'ORO DEGLI AVARI 2000: *L'oro Degli Avari: Popolo Delle Steppe in Europa Paperback.* Eds.: Maurizio Arslan, M. – Ermanno A. Miláno 2000.
- LOHWASSER 2013: Lohwasser, N.: *Das frühmittelalterliche Reichengräberfeld von Pfakofen.* Bayerisches Landesamt für Denkmahlpflege Bd. 98. Kallmünz/OFP. 2013.
- LŐRINCZY 1991: Lőrinczy G.: A Szegvár-orumdülői kora avarkori temető 1. sírja (Das Grab 1 des frühawarenzeitlichen Gräberfeldes von Szegvár-Oromdülő.). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1984/85-2 (1991) 127–154.
- LŐRINCZY 1992: Lőrinczy, G.: Vorläufiger Bericht über die Freilegung des Gräberfeldes aus dem 6.–7. Jahrhundert in Szegvár-Oromdülő. Weitere Daten zur Interpretierung und Bewertung der partiellen Tierbestattungen in der frühen Awarenzeit. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 1992, 81–124.
- LŐRINCZY 1992a: Lőrinczy G.: Megjegyzések a kora avar kori temetkezési szokásokhoz. A tájolás (Anmerkungen zu den frühawarenzeitlichen Bestattungssitten. Die Orientierung). *A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve* 30–32 (1987–1989) 1992, 155–171.
- LŐRINCZY 1995: Lőrinczy G.: Fülkesírok a szegvár-orumdülői kora avar kori temetőből. Néhány megjegyzés a fülkesíros temetkezések változatairól, kronológiájáról és területi elhelyezkedéséről. (Stollengräber im frühawarenzeitliche Gräberfeld von Szegvár-Oromdülő. Beiträge zu den Varianten zu Chronologie und territorialen Lage der Stollengräber.) *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 1 (1995) 399–416.
- LŐRINCZY 1998: Lőrinczy G.: Kelet-európai steppei népesség a 6–7. századi Kárpát-medencében. Régészeti adatok a Tiszántúli kora avar kori betelepüléséhez. (Osteuropäische Steppenbevölkerung im 6. und 7. Jahrhundert im Karpatenbecken. Archäologische Beiträge zur frühawarenzeitlichen Einsiedlung des Gebietes jenseits der Theiß.) *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 4 (1998) 343–372.
- LŐRINCZY 2002: Lőrinczy, G.: Szegvár-Oromdülő. In: *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa.* Hrsg.: Szentpéteri, J. *Varia Archaeologica Hungarica* 13/1–2, Budapest 2002, 344.
- LŐRINCZY 2016: Lőrinczy G.: A tiszántúli VI–VII. századi sírok és temetők sajátosságai. A kora avar kori népesség továbbélése a VII–IX. században a Körös–Tisza–Maros közén. (Characteristic features of 6th–7th century burials and cemeteries east of the Tisza. Survival of early Avarian Age population between rivers Körös, Tisza and Maros). *A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve* 8 (2016) 155–176.
- LŐRINCZY 2017: Lőrinczy, G.: Frühawarenzeitliche Bestattungssitten im Gebiet der grossen ungarischen Tiefebene östlich der Theiss archäologische Angaben und Bemerkungen zur Geschichte der Region im 6. und 7. Jahrhundert. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 68 (2017) 137–169. <https://doi.org/10.1556/072.2017.68.1.5>
- LŐRINCZY 2018: Lőrinczy G.: A szegvár-sápoldali 7. századi sírcsoport (Das Gräbergruppe des 7. Jahrhunderts von Szegvár-Sápoldal). *Archaeologiai Értesítő* 143 (2018) 51–84. <https://doi.org/10.1556/0208.2018.143.3>
- LŐRINCZY 2020: Lőrinczy G.: *A szegvár-orumdülői 6–7. századi temető.* *Studia ad Archaeologiam Pasmaniensia* 14 – Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 5. Szerk.: Major B. – Türk A. Budapest–Szeged 2020.

- LŐRINCZY-RÁCZ 2014: Lőrinczy G. – Rác Zs.: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye avar sírleletei II. Tiszavasvári-Kashalom-dűlő kora avar kori temetkezései. *A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve* 56 (2014) 141–217.
- LŐRINCZY-STRAUB 2004: Lőrinczy G. – Straub P.: Újabb adatok az avar kori szűrőkanalak értékeléséhez II. (Neue Angaben zur Bewertung der awarenzeitlichen Sieblöffel II.). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 10 (2004) 305–337.
- LŐRINCZY-STRAUB 2005: Lőrinczy G. – Straub P.: Alpi típusú övgarnitúra a szegvár-oromdűlői 81. sírból. (Alpine type belt set from Szegvár-Oromdűlő, grave 81.) *Zalai Múzeum* 14 (2005) 137–167.
- LŐRINCZY-STRAUB 2005a: Lőrinczy G. – Straub P.: Újabb adatok az avar kori szűrőkanalak értékeléséhez III. (Neue Angaben zur Bewertung der awarenzeitlichen Sieblöffel III.). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 11 (2005) 123–141.
- LŐRINCZY-STRAUB 2006: Lőrinczy G. – Straub P.: Az avar kori padmalyos temetkezésekről. Szempontok a Kárpát-medencei padmalyos temetkezések értékeléséhez. (Über die awarenzeitlichen Nischengräber. Angaben zur Bewertung der Nischengräber des Karpatenbeckens.) *Arrabona* 44/1 (2006) 277–314.
- MARTIN 1976: Martin, M.: Das spätrömisch-frühmittelalterliche Gräberfeld von Kaiseraugst, Kt. Aargau. Teil B: *Katalog und Tafel. Basler Beitr. Ur- u. Frühgesch.* 5 B Soloturn 1976.
- MASTYKOVA 2009: Mastykova, A. V.: *Zenskij kostjum centralnogo i zapadnogo predkavkazja v konce IV – seredine VI v. n.e.* Moskva 2009.
- MASTYKOVA 2014: Mastykova, A. V.: «Княжеский» костюм с золотыми аппликациями в эпоху великого переселения народов («Princely» costume with gold appliquéés in the period of the Great Migration) *Краткие сообщения Института археологии* 232 (2014) 136–153.
- MASTYKOVA 2018: Mastykova A. V.: Листовидные подвески эпохи великого переселения народов в понто-кавказском регионе (Leaf-shaped pendants of the era of the great migration of nations in the Ponto-Caucasus region) *Боспорские исследования вып. 36* (2018) 143–167.
- MASTYKOVA 2018a: Mastykova, A.: Female costume from the Hun Age grave in Vranjain the Roman province of Pannonia II. In: „Vadrózsából tündérsípöt csináltam” Tanulmányok Istvánovits Eszter 60. születésnapjára. Szerk.: Nagy M. – Szőlősi K. *A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Kiadványai* 73 (2018) 395–405.
- MASTYKOVA 2018b: Mastykova, A. V.: Early Byzantine peacock brooches in the Southern Caucasus in the early medieval period. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 69 (2018) 339–346. <https://doi.org/10.1556/072.2018.69.2.8>
- MASTYKOVA-KAZANSKY 2006: Mastykova, A. – Kazanski, M.: À propos des Alains en Occident à l'époque des Grandes Migrations: le costume à appliques en or/Gallia e Hispania en el contexto de la presencia 'germánica' (ss. V–VII.). Balance y Perspectivas / J. López Quiroga, A. M. Martínez Tejera, J. Morín de Pablos (eds). *Oxford: Archaeopress.* 2006, 291–305.
- MICHÁCZI-PÁLFI 2014: Michácz-Pálfi A.: Avar Age graves with artificially deformed skulls in the Tiszántúl region. *Tavaszi szél – Spring wind. Konferenciakötet. Doktoranduszok Országos Szövetsége III. kötet.* Szerk.: Csiszár I. – Kőmíves P. M. Debrecen 2014, 219–226.
- MICHÁCZI-PÁLFI 2018: Michácz-Pálfi A.: A balatonszemesi 5. századi temető kisleletei. Anyagközlés és elemzés. In: *Hadak útján XXII. A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXVI. konferenciája. Gazdaság – kereskedelem – kézművesség.* Budapest 2016. november 3–4. Szerk.: Rác Zs. – Koncz I. – Gulyás B. Budapest 2018, 129–162. <https://doi.org/10.17204/dissarch.suppl2.129>
- MICHÁCZI-PÁLFI-BRENNERT 2017: Michácz-Pálfi A. – Brennert Zs.: Adatok az avar kori koponyatorzítás kérdéséhez. (Data to the Problem of the Cranial Deformation in the Avar Age.) In: *Hadak útján XXII. A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXII. konferenciája.* Visegrád, 2012. október 2–4. Ed.: Merva Sz. *Altum Castrum A visegrádi Mátyás Király Múzeum füzetek* 9 (2017) 173–188.

- MÜLLER 1999: Müller R.: Sági Károly temetőfeltárása a Keszthely-fenékpusztai erőd déli fala előtt (1963–1967). *Zalai Múzeum* 9 (1999) 153–179.
- MÜLLER 2002: Müller, R.: Die Bevölkerung von Fenékpuszta in der Frühawarenzeit (Fenékpuszta népessége a korai avarkorban). *Zalai Múzeum* 11 (2002) 93–101.
- MÜLLER 2010: Müller, R.: *Die Gräberfelder vor der Südmauer der Befestigung von Keszthely-Fenékpuszta*. Castellum Pannonicum Pelsonense 1, Budapest 2010.
- MÜLLER 2014: Müller, R.: *Die Gräberfelder von Keszthely-Fenékpuszta, Pusztaszentegyházi-dűlő*. Castellum Pannonicum Pelsonense 5. Red.: Heinrich-Tamáska, O. Budapest 2014.
- B. NAGY 2003: B. Nagy K.: *A székkutas-kápolnadűlői avar temető*. A Móra Ferenc Múzeum évkönyve – Monographia Archaeologica 1. Szerk.: Bende L. – Lőrinczy G. Szeged 2003, 11–304.
- NAGY 2005: Nagy, M.: Magyarcsanád-Bökény. In: Cseh J. – Istvánovits E. – Lovász E. – Mesterházy K. – Nagy M. – M. Nepper I. – Simonyi E.: Gepidische Gräberfeld in Theissgebiet II. Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae 2. Monumenta Gepidica. Budapest 2005, 97–116.
- NAGY 2005a: Nagy M.: Kora népvándorlás kori gyermek sír amulettekkel Mártélyről (Csongrád megye). (5th century child grave with amulets and iron bell from Mártély (Csongrád County)). *Zalai Múzeum* 14 (2005) 97–127.
- NAGY 2006: Nagy M.: Kora népvándorláskori sírleletek Budapest területéről. (Grabfunde aus der frühen Völkerwanderungszeit im Gebiet von Budapest). *Budapest Régiségei* 40 (2006) 95–155.
- NAGY 2012: Nagy M.: Langobard sírok Budapest-Óbuda/Aquincumból. (Langobardische Gräber aus Budapest-Óbuda/Aquincum.) In: Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére. Szerk.: Vida T. Budapest 2012, 141–174.
- NAGY 2018: Nagy, M.: *A Budapest XVII. Rákoscsaba, Péceli úti császárkori barbár temető (Kr. u. 2–4. század)*. (Das barbarische Gräberfeld Budapest XVII. Bezirk, Rákoscsaba, Péceli Straße aus der jüngeren Kaiserzeit (2–4. Jahrhundert n. Chr.) I–II. Budapest 2018.
- NEPARÁCZKI ET AL. 2019: Neparáczi, E. – Maróti, Z. – Kalmár, T. – Maár, K. – Nagy, I. – Latinovics, D. – Kustár, Á. – Pálfi, Gy. – Molnár, E. – Marcsik, A. – Balogh, Cs. – Lőrinczy, G. – Gál, Sz. S. – Tomka, P. – Kovacsóczy, B. – Kovács, L. – Raskó, I. – Török, T.: Y-chromosome haplogroups from Hun, Avar and conquering Hungarian period nomadic people of the Carpathian Basin *SCIENTIFIC REPORTS nature research* 9, Article number: 16569 (2019)
- PAROLI–RICCI 1995: Paroli, L.–Ricci, M.: *La necropoli altomedievale di Castel Trosino. Bizantini e Longobardi nelle marche*. Milano 1995.
- PÁSZTOR 1995: Pásztor A.: A kora és közép avar kori gyöngyök és a bizánci éremleletes sírok kronológiai kapcsolata. (Die chronologische Beziehung der Perlen und byzantinische Münzen führenden früh- und mittelawarenzeitlichen Gräber.) *Somogyi Múzeumok Közleményei* 11 (1995) 69–92.
- PÁSZTOR 1996: Pásztor A.: A csákberény-orondpusztai avar kori temető gyöngyleleteinek tipokronológiai vizsgálata. (The typochronological examination of the bead finds of the Csákberény-Orondpuszta cemetery from the Avar period.) *Savaria Pars Archaeologica* 22:3 (1992–1995) 1996, 37–83.
- PÁSZTOR 1996a: Pásztor A.: A magyarországi kora és közép avar kori gyöngyök tipológiai vizsgálata. (Typologische untersuchung der früh- und mittelawarischen perlen aus ungar.) *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 2 (1996) 195–220.
- PÁSZTOR 1997: Pásztor A.: A Tiszavasvári-koldusdombi avar kori temető gyöngyleteiről. (Über die Perlenfunde des awarenzeitlichen Gräberfeldes von Tiszavasvári-Koldusdomb.) *A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve* 37–38 (1995–1996) 1997, 189–203.
- PÁSZTOR 1997a: Pásztor, A.: Typologische Untersuchung der früh- und mittelawarenzeitlichen Perlen aus Ungarn. In: *Perlen. Archäologie, Techniken, Analysen. Akten des Internationalen Perlensymposiums in Mannheim vom 11. bis 14. November. 1994*. Hrsg.: von Freedon, U. – Wieczorek, A. Kolloquien zur Ur- und Frühgeschichte 1. Bonn 1997, 213–230.

- PÁSZTOR 2001: Pásztor A.: A Szekszárd-Bogyiszló úti avar kori temető gyöngyleletei (Die Perlenfunde des Gräberfeldes an der Strasse Szekszárd Bogyiszló). *Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve* 23 (2001) 115–160.
- PÁSZTOR 2003: Pásztor A.: A székkutas-kápolnadülői avar kori temető gyöngyleletei. (Die Perlen des awarenzeitlichen Gräberfeldes von Székkutas-Kápolnadülő.) In: *B. Nagy K.: A székkutas-kápolnadülői avar temető*. Szerk.: Bende L. – Lőrinczy G. Szeged 2003, 331–370.
- PÁSZTOR 2008: Pásztor, A.: Ergebnisse der typochronologischen Untersuchung awarenzeitlicher perlenfunde in Ungarn – Perlentracht in der Früh- und Mittelawarenzeit. *Antaeus* 29–30 (2008) 307–324.
- PÁSZTOR 2011: Pásztor A.: A Keszthely-Fenekpuszta, Horreum melletti temetőgyöngyleteiről (Perlenfunde aus dem Horreum-Gräberfeld Keszthely-Fenekpuszta). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 12 (2011) 235–244.
- PÁSZTOR 2012: Pásztor A.: Lesencetomaj-Piroskereszt avar kori temető 39. sírjának gyöngysora. (Die Perlenkette aus Grab 39 des awarenzeitlichen Gräberfeldes von Lesencetomaj-Piroskereszt.) In: *Thesaurus avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére (Thesaurus avarorum. Archaeological studies in honor of Éva Garam)*. Szerk.: Vida T. Budapest 2012, 477–488.
- PÁSZTOR 2014: Pásztor, A.: Die Perlenfunde aus dem frühawarenzeitlichen Gräberfeld von Keszthely-Fenekpuszta, Ödenkirche Flur. In: Müller, R.: Die Gräberfelder von Keszthely-Fenekpuszta, Ödenkirche-Flur. *Castellum Pannonicum Pelsonense* 5 Budapest–Leipzig–Keszthely–Rahden (2014) 257–310.
- PÁSZTOR 2014a: Pásztor A.: Gyöngyletek a szegvár-oromdülői avar kori temető szűrőkanalas sírjaiban. (Beads from the burials with strainer-spoons of the Avar period cemetery at Szegvár-Oromdülő.) In: *Avarok pusztái. Tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára*. Szerk.: Anders A. – Balogh Cs. – Türk A. *Opitz Archaeologica* 6 (2014) 291–312.
- PÁSZTOR 2014b: Pásztor A.: Tiszavasvári-Kashalom-dülő avar kori sírjainak gyöngyleteiről. (Bead finds of Avarian graves from Tiszavasvári-Kashalomdülő.) *A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve* 56 (2014) 219–228.
- PÁSZTOR 2015: Pásztor A.: A Keszthely-Fenekpuszta, déli erődfal előtti korai Keszthely-kultúras temetkezések gyöngyleletei (Bead finds from the Keszthely Culture burial site in front of the southern fortress wall of Keszthely-Fenekpuszta). In: *Hadak útján. A népvándorláskor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája, Esztergom 2014. november 4–6*. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia. A PPKE BTK Régészeti Tanszékének kiadványai 3.2. – Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 3.2. Szerk.: Balogh Cs. – Major B. Budapest–Esztergom 2015, 529–579.
- PÁSZTOR 2017: Pásztor A.: Orsókarikák és orsógombok. In: László Gy.: *A csákerény-orondpusztai avar kori temető*. Szerk.: Garam É. – Vida T. – Szentpéteri J. A Szent István Király Múzeum Közleményei A sorozat 53. Székesfehérvár 2017, 199–201.
- PÁSZTOR 2017a: Pásztor A.: A fej és a kar ékszerei. In: László Gy.: *A csákerény orondpusztai avar kori temető*. Szerk.: Garam É. – Vida T. – Szentpéteri J. A Szent István Király Múzeum Közleményei A sorozat 53. Székesfehérvár 2017, 108–140.
- PÁSZTOR 2017b: Pásztor A.: Páncéltöredékek. In: László Gy.: *A csákerény-orondpusztai avar kori temető*. Szerk.: Garam É. – Vida T. – Szentpéteri J. A Szent István Király Múzeum Közleményei A sorozat 53. Székesfehérvár 2017, 178–179.
- PÁSZTOR 2018: Pásztor A.: A hajós-cifrahegyi avar kori gyöngyletek. (Beads from the avar cemetery of Hajós-Cifrahegy.) In: *Két világ határán. Természet- és társadalomtudományi tanulmányok a 70 éves Költő László tiszteletére*. Szerk.: Varga M. – Szentpéteri J. Kaposvár 2018, 255–291. <https://doi.org/10.26080/krrmkozl.2018.6.255>
- PÁSZTOR 2018a: Pásztor A.: A Szegvár-sápadali 7. századi sírcsoport gyöngyleletei. *Archaeologiai Értesítő* 143 (2018) 85–97. <https://doi.org/10.1556/0208.2018.143.4>

- PÁSZTOR 2018b: Pásztor A.: A hódmezővásárhely-kishomoki avar kori sírok gyöngyleletei. (Perlenfunde in den awarenzeitlichen Gräbern von Hódmezővásárhely-Kishomok.) In: *Relationes Rerum. Régészeti tanulmányok Nagy Margit tiszteletére*. Szerk.: Balogh Cs. – Türk A. – Major B. *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensiae* 9. Budapest 2018, 615–624.
- PÁSZTOR–RÓZSA–SZ. BAKONYI 2014: Pásztor A. – Rózsa Z. – Sz. Bakonyi E.: Kora avar kori sírok Orosháza-Bónumból. II. *Mozaikok Orosháza és vidéke múltjából*. 10 Orosháza 2013, 3–13.
- PREDA 1980: Preda, C.: *Callatis. Necropola romano-bizantina*. Bukarest 1980.
- RÁCZ 2017: Rác R.: Az övecsüngős női sírok amulettjei a pannoniai langobard kori temetőkben. *Acta Iuvenum Sectio Archaeologica Tomus III*. Acta Universitatis Szegediensis. Szeged 2017, 61–83.
- RANISAVLJEV 2007: Ranisavljev, A.: *Ranoszredn'evkovna nekropola kod Mokrina (Early medieval necropolis near Mokrin)*. Srpsko Arheološko Društvo 4. Beograd 2007.
- ROSNER 1999: Rosner, Gy.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Szekszárd-Bogyiszlói StraÙe*. Monumenta Avarorum Archaeologica 3, Budapest 1999.
- ROSS 1965: Ross M.: *Catalogue of the Byzantine and early Mediaeval Antiquities in the Dumbarton Oaks Collection. Vol. I-II*. Washington 1965.
- RUSTOIU 2015: Rustoiu, A.: Shooting the evil. “Scythian” arrowheads in Avar age graves from the Carpathian Basin. In: *Warriors, weapons, and harness from the 5th–10th centuries in the Carpathian Basin*. Ed.: Cosma, C. Cluj-Napoca 2015, 89–106.
- SALAMON ET AL. 1977: Salamon Á. – Duma Gy. – Ravasz Cs.: Adatok a későantik színesgyöngyök készítéséhez (Sűrű hullámvonallal díszített felületű gyöngyök üvegszerű olvadékból). Contribution to how the late Antique coloured beads were made. *Archeologiai Értesítő* 104 (1977) 235–245.
- SALAMON–ERDÉLYI 1971: Salamon, Á. – Erdélyi, I.: *Das völker wanderungszeitliche Gräberfeld von Környe*. *Studia Archaeologica* 5, Budapest 1971.
- SASSE 2001: Sasse, B.: *Ein frühmittelalterliches Reihengräberfeld bei Eichstätten am Kaiserstuhl*. Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 75, 2001.
- SASSE–THEUNE 1996: von Sasse, B. – Theune, C.: Perlen als Leittypen der Merowingerzeit. Mit einem Exkurs von Werner Vach. *Germania* 74 (1996) 187–231.
- SASSE–THEUNE 2003: Sasse, B. – Theune, C.: Perlen. In: *Reallexikon der germanischen Altertumskunde* Bd. 22. Berlin–New York 2003, 564–587.
- SCHILLING 2009: Schilling, L.: An Avar-Period Germanic Brooch from Tác–Fövenypuszta. In: *Forerunners in Early Medieval Mobility*. Ed.: Quast, D. *Monographien des RömischGermanischen Zentralmuseums* 78. Mainz 2009, 261–271.
- SCHUMANN 1992: Schumann, W.: *Drágakő Biblia. A világ összes drágaköve és ékköve egy kötetben 1500 kő színes fényképével*. Budapest 1992.
- SIEGMANN 1997: Siegmann, M.: Die perlen des Frühmittelalterlichen Gräberfeldes von Liebenau, Kr. Nienburg/Weser (Niedersachsen). In: *Perlen, Archäologie, Techniken, Analysen. Akten des Internationalen Perlensymposiums in Mannheim vom 11. bis 14. November 1994*. Hrsg.: von Freeden, u. – Wiezorek, A. *Kolloquien zur ur- und Frühgeschichte* 1. Bonn 1997, 133–142.
- SIEGMANN 2006: Siegmann, M.: *Bunte Pracht. Die Perlen der Frühmittelalterlicher Gräberfelder in Libenau, Kreis Nienburg Weser und Dörverden, Kr. Verden – Aller*. Teil 5. Langenweissbach 2006.
- SIEGMUND 1998: Siegmund, M.: *Merowingerzeit am Niederrhein. Die frühmittelalterlichen Funde aus dem Regierungsbezirk Düsseldorf und Kreis Heinsberg mit einem Beitrag v. U. Jux*. Köln–Bonn 1998.
- SOBLEROLLES–HENDERSON–DIJKMANN 1997: Soblerolles, I. – Henderson, J. – Dijkman, W.: Early medieval glass bead making in Maastricht (Jodenstraat 30), The Netherlands. An archaeological and scientific investigation. (Frühmittelalterliche Glasperlenherstellung in Maastricht, Jodenstraat 30 (Niederlande). Eine archäologische und naturwissenschaftliche Untersuchung). In: *Perlen, Archäologie, Techniken, Analysen. Akten des Internationalen Perlensymposiums in Mannheim vom 11. bis 14. November 1994*. Hrsg.: von Freeden, u. – Wiezorek, A. *Kolloquien zur ur- und Frühgeschichte* 1. Bonn 1997, 293–313.

- SOMOGYI 1987: Somogyi, P.: Typologie, Chronologie und Herkunft der Maskenbenschläge. Zu den archäologischen Hinterlassenschaften, osteuropäischer Reiterhirten aus der politischen Steppe im 6. Jahrhundert. *Archaeologia Austriaca* 71 (1987) 121–154.
- SOMOGYI 1997: Somogyi, P.: *Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit*. Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie 5. Innsbruck 1997.
- STARE 1980: Stare, V.: *Kranj nekropola iz časa peresljevanja ljudstev (Kranj Gräberfeld aus der Völkerwanderungszeit)*. Kat. in Monogr. 18 Ljubljana 1980.
- STAŠŠIKOVÁ-ŠTUKOVSKÁ-PLŠKO 1997: Staššiková-Štukovská, D. – Plško, A.: Typologische und technologische Aspekte der Perlen aus dem frühmittelalterlichen Gräberfeld in Borovce. In: *Perlen. Archäologie, Techniken, Analysen. Akten des Internationalen Perlen symposiums in Mannheim vom 11. bis 14. November 1994*. Hrsg.: von Freedon, u. – Wiezorek, A. Kolloquien zur ur- und Frühgeschichte 1. Bonn 1997, 259–274.
- SZABÓ 1965: Szabó J. Gy.: Az egri múzeum avar kori emlékényaga III. Sírleletek Nagyréde-Ragyogóparton. (Der awarenzeitliche Fundbestand des Museums von Eger. Grabfunde aus Nagyréde-Ragyogópart.) *Az Egri Múzeum Évkönyve* (1965) 29–67.
- SZABÓ 1975: Szabó, J. Gy.: The Pilismarót Cemetery. In: Garam, É. – Kovrig, I. – Szabó, J. Gy. – Török, Gy.: *Avar finds in the Hungarian National Museum. Cemeteries of the Avar period (576–829) in Hungary I*. Budapest 1975, 241–282.
- SZŐKE 1992: Szőke, B. M.: Die Beziehungen zwischen dem oberen Donautal und Westungarn in der ersten Hälfte des 9. Jahrhunderts (Frauentrachtzubehör und Schmuck). In: *Awarenforschungen II. Archaeologia Austriaca Monographien I. Studien zur Archäologie der Awaren 4. Institut für Ur- und Frühgeschichte der Universität*. Hrsg.: F. Daim Wien 1992, 841–968.
- TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985: Tempelmann-Maczyńska, M.: *Die Perlen der römischen Kaiserzeit und der frühen Phasen der Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum*. Mainz, 1985.
- TOBIAS ET AL. 2010: Tobias, B. – Wiltschke-Schrotta, K. – Binder, M.: Das langobardenzeitliche Gräberfeld von Wien-Mariahilfer Gürtel. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums* 57 (2010) 279–335.
- TOMKA 2005: Tomka P.: Korai avar sírok Börce-Nagydombon (Győr-Moson-Sopron megye). (Früh-awarenzeitliche Gräber in Börce-Nagydomb (Kom. Győr-Moson-Sopron.) *Archaeologiai Értesítő* 130 (2005) 137–179. <https://doi.org/10.1556/ArchErt.130.2005.1-2.5>
- B. TÓTH 1994: B. Tóth Á.: Kora népvándorlás kori sírok Tápé-Széntégláégetőn. (Gräber aus der frühen Völkerwanderungszeit in Tápé-Széntégláégető.) In: *A kőkortól a középkorig. Tanulmányok Trogmayer Ottó 60. születésnapjára*. Szerk.: Lőrinczy G. Szeged 1994, 285–309.
- H. TÓTH-HORVÁTH 1992: H. Tóth, E. – Horváth, A.: *Kunbáony. Das Grab eines Awarenkhagans*. Kecskemét 1992.
- TÖRÖK 1936: Török, Gy.: A kiszombori germán temető helye népvándorláskori emlékeink között. (Das germanische Gräberfeld von Kiszombor und unsere Denkmäler der Völkerwanderungszeit.) *Dolgozatok* 12 (1936) 101–177.
- VADAY 1989: Vaday A.: Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok. Ein Beitrag zur Archäologie und Geschichte des sarmatischen Barbaricums. *Antaeus* 17–18.
- VADAY 1996: Vaday A.: Szarmata temetőrészlet Kompolton. (Ein sarmatisches Gräberfeldsetail in Kompolt.) *Az Egri Múzeum Évkönyve* 31–32 (1995–1996) 1996, 5–63.
- VADAY 1998: Vaday A.: Kereskedelem és gazdasági kapcsolatok a szarmaták és a rómaiak között. In: *Jazigok, roxolánok, alánok. Szarmaták az Alföldön*. Szerk.: Havasy P. Gyulai katalógusok 6. Gyula 1998, 119–143.
- VIDA 1999: Vida, T.: *Die awarenzeitliche Keramik I*. *Varia Archaeologica Hungariae* 9, Berlin–Budapest 1999.

- VIDA 2002: Vida, T.: Heidnische und christliche Elemente der awarenzeitlichen Glaubenswelt, Amulette in der Awarenzeit. *Zalai Múzeum* 11 (2002) 179–209.
- VIDA 2004: Vida, T.: Pogányság, kereszténység szinkretikus világgép a koraközépkorban (Régészeti megfigyelések a kora avarkori ember hitvilágáról). In: *Várak, templomok, ispotályok. Tanulmányok a középkorról*. *Analecta Mediaevalia* II. Budapest–Piliscsaba 2004, 331–332
- VIDA 2011: Vida, T.: Das Gräberfeld neben dem Horreum in der Innenbefestigung von Keszthely-Fenekpuszta. In: *Keszthely-Fenekpuszta im Kontext spätantiker Kontinuitätsforschung zwischen Noricum und Moesia*. Hrsg: Heinrich-Tamáská, O. Castellum Pannonicum Pelsonense, Bd. 2. Budapest–Leipzig–Keszthely–Rahden Westf. 2011, 396–455.
- VIDA 2018: Vida T.: A sztyepei, a bizánci és a Meroving birodalmak között. Kulturális változások a Kárpát-medence nyugati felén a 6–7. században. *Akadémiai doktori értekezés*. Budapest 2018.
- VIDA–VÖLLING 2000: Vida, T. – Völling, Th.: Das slawische Brandgräberfeld in Olympia. *Archäologie in Eurasien* 9. Rahden 2000.
- VOLKMANN–THEUNE 2001: Volkmann, A – Theune, C.: Merowingerzeitliche Millefioriperlen in Mitteleuropa. *Ethnographisch-archäologische Zeitschrift* 42 (2001) 521–553.
- ZEPEZAUER 1997: Zepezauer M-A.: Chronologische und trachtgeschichtliche Aspekte spätkeltischer Glasperlen (Chronological and cultural aspect of Late Celtic glass beads). In: *Perlen, Archäologie, Techniken, Analysen. Akten des Internationalen Perlensymposiums in Mannheim vom 11. bis 14. November. 1994*. Hrsg.: von Freedon, U – Wiezorek, A. Kolloquien zur ur- und Frühgeschichte 1, Bonn 1997, 55–61.
- ZULAUF 2012: Zulauf Gy.: *Hatodik századi gyöngyök Pannoniában*. Egyetemi szakdolgozat kézírata. ELTE–BTK Budapest 2012.

SÍRKERÁMIA A SZEGVÁR-OROMDŰLŐI AVAR KORI TEMETŐBEN

VIDA TIVADAR*

A 467 síros Szegvár-oromdűlői temető avar kori részében 126 sírban volt kerámia (25%), amelyből csupán 2 darab korongolt (2%), a többi pedig korong használatával nélkül (98%) készült. A temetőben lassúkorongon készült edény nem került elő.¹ A korongolatlan edényeket éppen úgy használták a mindennapi életben is, és ezért nem tarthatók pusztán a temetkezés céljára készített kerámiának, amint azt az alapanyag gyenge kidolgozása és a kivitelezés tökéletlensége miatt korábban gondolták.² A Szegvár-oromdűlői temető edényei a tiszántúli kora avar kori kézművesség termékei és ezért elsősorban azt vizsgálom, hogy beilleszthetők-e az általam korábban a térség kora és a közép avar kerámiájáról kialakított képbe. Az összevetés során a korábban alkalmazott módszertani, technológiai és formai szempontokat követem³ és az elemzést kiegészítem az újabban közölt sírok és temetők kerámiájával.⁴ Az egyes edények formájával és díszítésével, valamint kulturális kapcsolatrendszerével az egyes csoportokat, alcsoportokat tárgyaló fejezeteken belül foglalkozom.

FAZEKASKORONGON KÉSZÍTETT EDÉNYEK

Szemcsés szürke kerámia (IB1/e1: 165. sír)

A Szegvár-oromdűlői temető 165. sírjában talált edény (*I. kép 1*) a kora avar kori ún. szemcsés szürke kerámia csoportjába sorolható (IB1). Jól iszapolt, anyaga homokkal, kevés apró, egyenletes méretű kavicsal és kerámiával közepesen soványított. Felülete besimított, azon a korongolásnál vízszintes bordákat alakítottak ki. Vékony falú, jól kiégetett edény, ütésre pengő hangot ad, törésfelülete fekete. Pereme rövid, enyhén kihajló, lekerekített. Nyaka enyhén ívelt, alatta keskeny borda fut körbe, innen az edény egyenletesen szélesedik, legnagyobb kiszélesedése az alsó harmadban mérhető. Alja egyenesen levágott. A 165. sír edénye a 6. századi Meroving-germán stílusú körte alakú edények formájához áll közel.

A szemcsés anyagú kerámia között nagy számban találunk körte formájú, alul vagy középen hasasodó, enyhén ívelt nyakú, kiugró vállú edényeket, amelyeknél a váll és a nyak között mély ív fut körbe. Hasonló edények előfordulnak a kora avar korban a Dunántúlon a környei,⁵ a budakalászi⁶ temetőkben és Erdély-

* ELTE BTK Régészettudományi Intézet, 1088 Budapest, Múzeum körút 4/b.; ELKH BTK Régészeti Intézet, 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4. E-mail: vida.tivadar@btk.elte.hu

¹ A Szegvár-oromdűlői temető edényeit a sírösszefüggéseiből kiemelve, az egyéb mellékletek ismerete nélkül elemeztem, így az edények előfordulását más tárgytípusokkal együtt nem vizsgáltam. Az edényekkel kapcsolatos temetkezési szokások elemzését az ásató, Lőrinczy Gábor vállalta magára.

² BÓNA 1973; BÁLINT 1991; VIDA 1999.

³ VIDA 1999.

⁴ HEROLD 2004; LŐRINCZY 2015; GÁLL 2017; BENEDEK–MARCSIK 2017; ISTVÁNOVITS–LŐRINCZY 2017; LŐRINCZY 2018.

⁵ SALAMON–ERDÉLYI 1971, 142, Taf. XXV. 3; VIDA 1999, Taf. 100. 4–5.

⁶ VIDA 1999, 26–32.

1. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 165. sír; 2: 650. sír; 3: 697. sír; 4: 754. sír; 5: 352. sír
 Fig. 1. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave 165; 2: Grave 650; 3: Grave 697; 4: Grave 754; 5: Grave 352

ben Marosveresmarton/Vereşmort,⁷ Szászfenesen/Fântânele⁸ és Mezőbándon/Band.⁹ Az Alföldön tovább bővíti a térségből számba vehető Meroving stílusú kerámiák körét egy összehúzott nyakú, az alsó harmadban kihasasodó, jól korongolt edény, amelynek a vállán vízszintes vonalkötegek között bepecsételt minta látható Óbecse/Becej temetőjéből,¹⁰ és jól korongolt, szürke szemcsés edények sorolhatók ehhez a csoporthoz Szihalom-Budaszög lelőhelyről.¹¹ A Szegvár-oromdűlői edény a Tiszántúlon a továbbélő 6. századi, gepida fazekashagyományra utal, amely formáinak és mértékének pontosabb megítéléséhez további temetőkből és településekről származó kerámiák vizsgálatára van szükség.¹²

Finoman iszapolt szürke kerámia (IB2/11: 650. sír)

A 650. sír edénye (1. kép 2) a finoman iszapolt szürke kerámia IB2/11 altípusába sorolható. Az edény világosszürke, gyorskorongolt, jó minőségű, anyaga nagyon finoman iszapolt, kevés szitált homokkal kis mértékben soványított. Vékony falú, egyenletesen szürkére égetett. Közepesen kihajló pereme felmagsododik, belső részén fedőtartó ív fut körbe. A perem alatt az ívelt nyakba kiszélesedő, síkzott peremű, 2,5 cm hosszú cilindrikus kiöntőt illesztettek, vele szemben indul a peremből a 3 cm széles, bordás szalagfűl, amely a lecsapott váll alatt csatlakozik az edényhez. Az edényttest tojásdad alakú, legnagyobb kiszélesedése a középvonalnál látható. A talpig egyenletesen szűkül, alja egyenesen levágott. Az edény középső sávjában a gyorskorongolásos technikára utalnak a szabályosan körbefutó bordák. A vállat két vonalköteg között hullámvonalköteg díszíti, az edényfelületet vékony szürke anyagmáz borítja.

A Szegvár-oromdűlői 650. sír kiöntőcsöves edénye általánosan elterjedt típus, gömbös teste inkább a kora avar kor második felére, a 7. század második vagy harmadik negyedére keltezi.¹³ A finoman kidolgozott anyagú szürke szemcsés edények száma egyre nő az alföldi, így a tiszántúli temetőkben is. A legutóbbi természettudományos vizsgálatok azt bizonyították, hogy az alföldi temetkezésekből előkerült, finoman iszapolt kerámiák dunántúli műhelyben készültek.¹⁴ A finoman iszapolt szürke kerámia a belső kereskedelem révén juthatott el az Alföldre, a Tisza–Maros térségébe és a tehetősebb réteg kezébe kerülve a temetkezésekben a társadalmi reprezentáció eszköze lett. Az Alföld északi részén, a Nyírségben és a Hajdúságban a szürke kerámia kis száma miatt egyelőre nem dönthető el, hogy az edények a belső kereskedelem vagy belső migráció révén kerültek-e oda, amikor a dél-alföldi csoportok északra költöztek.¹⁵

Újabban a finom szürke kerámia egyre több esetben és nagyobb mennyiségben fordul elő az Alföldön az avar kori településeken (pl. Kunmadaras, Kecskemét–Mercedes), ezért szükséges lenne a szürke kerámia esetleges alföldi műhelyben történő készítésének kiderítésére irányuló természettudományos vizsgálatokat kezdeményezni.¹⁶

A kiöntőcsöves edények szélesebb körű ismeretére és használatára utal az is, hogy a térségben több esetben is előkerültek egyszerű, korong nélkül kézzel formált agyagvázataik (Nadlac/Nagylak 198. sír,¹⁷ Debrecen-Ondód,¹⁸ Szarvas-Grexa-Téglagyár 200. sír).¹⁹

⁷ ROSKA 1934, Abb. 2/B.

⁸ DOBOS–OPREANU 2012, 122, Pl. 19. 2, 142, Pl. 39. 3.

⁹ KOVÁCS 1913, 54. kép 12.

¹⁰ MIKIC–ANTONIC 2012, 55, T. IX. 1.

¹¹ VIDA–FODOR 2014, 169, 5. kép 2, 6. kép 2.

¹² MRT 10, 86; TÓTH 2006, 93–122; VIDA–FODOR 2014, 169; BALOGH 2016, 71–72.

¹³ VIDA 1999, 45–63.

¹⁴ BALLA 1989, 131–133; VIDA 1999, 45–63.

¹⁵ ROSNER 1989; VIDA 1999, 185; LÓRINCZY 2015, 167.

¹⁶ Kunmadaras (VÍG 2018); Kecskemét–Mercedes gyár: Wilhelm Gábor és Kovacsóczy Bernadett szíves szóbeli közlése (2018).

¹⁷ GÁLL 2017, 299, Pl. 73. 1.

¹⁸ KOLOZSI–SZABÓ 2005, 186, Pl. IV. 1.

¹⁹ JUHÁSZ 2004, 139, Taf. XXV/200:7.

Finoman iszapolt szürke kerámia a tiszántúli temetkezésekben:

- Csökmői-Sebes-Körös-part (VIDA 1999, 211, Nr. 79; LŐRINCZY 2015, 166, 4. kép).
 Deszk G 47., 52. és G sír (VIDA 1999, 211–212, Nr. 80–82.)
 Hódmezővásárhely-Batida 1. sír (VIDA 1999, 213, Nr. 102).
 Hódmezővásárhely-Kishomok, Mérai porta 1. sír (LŐRINCZY–SZALONTAI 1996, 288, 10. kép 15–20).
 Hódmezővásárhely-Mártély 1. sír (VIDA 1999, 213, Nr. 103).
 Pítvaros 125. sír (BENDE 2017, 394, 54. kép).
 Püspökladány (LŐRINCZY 2015, 53, 167. j.).
 Rákóczi-falva-Bagiföldek 8A (MÁCSAI 2012, LIII/208. sír 3.)
 Szarvas-Grexa-Téglagyár 226. sír (JUHÁSZ 2004, 142, Taf. XXVIII/226:3).
 Szarvas-Grexa-Téglagyár 342. sír (JUHÁSZ 2004, 155, Taf. XLI/342:3, Taf. LXVII. 6, 10).
 Szőreg A temető 1., 77., 104., 122. sír (VIDA 1999, Nr. 154–157).
 Tiszacsege-Sóskás, Nagymajor 4. sír (LŐRINCZY 2015, 53, 167. j.).

FAZEKASKORONG HASZNÁLATA NÉLKÜL KÉSZÜLT EDÉNYEK

A Szegvár-romdűlői temető kerámiája formai és technológiai tekintetben a legnagyobb számban a korongolatlan edények csoportjába sorolható (III. csoport). E csoport edényeit a kutatások kezdetén elsősorban alacsony technológiai színvonaluk miatt egyszerűen „nomád kerámiának” nevezték,²⁰ pedig közöttük nemcsak keleti sztyepei eredetű, hanem helyi (antik, szarmata, germán) hagyományokat követő, korong használata nélkül készült edények is előfordulnak. A Szegvár-romdűlői temető edényeinek vizsgálatakor a kora avar sírkerámia esetében az általam kidolgozott technológiai és formai rendszer az új leletek fényében nem szorult alapvető változtatásra, szükség esetén tetszőlegesen bővíthetőnek bizonyult és új típusokkal vagy altípusokkal kiegészíthetővé vált.²¹ E rendszerezésnek köszönhetően lehetővé válik az egyes formák és a díszítési eljárások származási helyének meghatározása. A vizsgált csoportban nagy számban találunk olyan edényeket, amelyek formai és technológiai sajátosságai alapján korhoz, etnikumhoz, földrajzi régióhoz nem köthetők szorosan, mert ezen egyszerű, szabad kézzel, korong nélkül kialakított formákat hosszú időn át és különböző területeken is készíthették.

A korongolatlan edények egy, legfeljebb fél évszázadon belül keltezhetők az egyéb melléletek (öv, ékszerek, viseleti tárgyak, lószerszámok) segítségével, és csak néhány kivételes esetben teszik lehetővé bizánci érmek a datálást.²² A Szegvár-sápoldali temető 3. és az 5. sírjában a kerámiaedény érmével, illetve érmeutánnal került elő.²³ Bizánci érmek kelteznek kora avar kori edényeket a Kiszombor-Tanyahalom dűlő 16. sírban,²⁴ Nyíregyháza-Városi kertészet 3. sírban²⁵ és Derecske-Karakason.²⁶

A kora avar kori Tiszántúlon a korongolatlan edények iszapolása, anyagkidolgozása, soványítása valamint kiégetése egységes képet mutat, az edényekre jellemző a homok- vagy barnássárga szín, az erős kerámiasoványítás és a felület vékony agyagmázzal (slip) történő bevonása. A vizsgált edények az avar kori szállásterületen lelőhelyenként vagy kis térségenként mutatnak kidolgozásbeli és technológiai különbségeket és nem ritkán az adott lelőhely egyéb korongolt vagy fémedényeivel mutatnak kapcsolatot.

²⁰ BÓNA 1973, 78.

²¹ VIDA 1999.

²² SOMOGYI 1997; SOMOGYI 2014.

²³ LŐRINCZY 2018, 58, 6. kép.

²⁴ LANGÓ-TÜRK 2004.

²⁵ CSALLÁNY 1960, 49, X. t. 2.

²⁶ SOMOGYI 2020.

Tölcséres szájú edények (IIIA1-2 alcsoport)

A Szegvár-orumdülői temetőben 21 edény tartozik a tölcséres szájú edények csoportjába. A tölcséres peremű edényeket fazekaskorong használata nélkül készítették és közös technológiai tulajdonságuk a homok-sárga, narancssárga vagy világosbarna szín. Az edények alapanyagát gyengén, ritkán közepes mértékben iszapolták és dolgozták ki, és nagy szemű kerámiatörmelékkel (d: 3-6 mm) soványították. Az edények felületét mind a Felső-Tisza, mind pedig a Tisza–Maros vidékén vékony agyagmáz (slip) fedi, amely gyakran berepedezett a felületen. Az edények felülete sima tapintású, de egyes példányoknál oly erős a soványítás, hogy felületük érdessé, töredezetté, sőt rücskössé vált (pl. Szegvár-Oromdülő 500., 931. sír).²⁷ Az egyenetlen kiégetés miatt az edényeken gyakran barna vagy szürkésfekete foltok láthatók, de jóval kisebb mértékben tarkítják ilyenek a tölcséres szájú edényeket, mint a korongolatlan kerámia más típusait.

IIIA1/a1	Hosszú peremű, megnyúlt, a lsz. a felső harmadban	71. (2. kép 5), 628. (3. kép 13), 717. (4. kép 5) sír
IIIA1/b1	Hosszú peremű, megnyúlt, a peremhossz a magasság 1/3-a, lsz. a középvonalnál	83. (5. kép 7), 268. (5. kép 3), 688. (5. kép 2), 692. (4. kép 3) sír
IIIA1/c1	Hosszú peremű, megnyúlt, a lsz. erőteljes a felső harmadban	166. (5. kép 1), 747. (6. kép 1), 770. (2. kép 1) sír
IIIA1/c2-a	Hosszú peremű, megnyúlt, a lsz. erőteljes a középvonalnál	491. (5. kép 5), 694. (2. kép 3) sír
IIIA1/c2	Hosszú peremű, megnyúlt, a lsz. erőteljes a középvonalnál	500. (2. kép 2) sír
IIIA1/e1	Magas, rövid kihajló, tölcséres peremű, a lsz. a felső harmadban kismértékű	100. (4. kép 1) sír
IIIA1/f1	Kissé kihajló, ívelt peremű tölcséres, edény, lsz. a középvonalnál erős	198. (7. kép 4), 534. (2. kép 4), 938. (4. kép 2) sír
IIIA1/f2	Kissé kihajló, ívelt peremű tölcséres szájú, edény, lsz. a középvonal alatt	870. (4. kép 4), 890. (4. kép 6) sír
IIIA2/d2	Hosszú peremű, széles szájú, gömbös testű, a lsz. erős a középvonalnál vagy alatta	53. (7. kép 3) sír
	Összesen	21 példány

1. táblázat. Tölcséres szájú edények (IIIA1–2 alcsoport)
Table 1. Vessels with funnel neck (Subtype IIIA1–2)

Forma, technológia, elterjedés

A tölcséres szájú edények között két fő típus különböztethető meg: az egyikbe a megnyúlt testű, hosszú egyenes vagy kissé ívelten kihajló peremű (IIIA1), a másikba pedig az ugyancsak magas, hosszú szűk nyakú, alul hasasodó edények (IIIA2) tartoznak. Ezeket az edényeket a formai rokonság mellett elsősorban az anyagkidolgozás, a szín, az égetés hasonlósága köti össze. A tölcséres peremű edények nagyobb magasságukkal és jobban kidolgozott anyagukkal tűnnek ki a korongolatlan kerámiából, edények nagysága igen változó lehet, az átlagos magasságuk 20–30 cm körüli, de vannak 40 cm magas példányok is. A Szegvár-orumdülői temetőben a magas tölcséres szájú edények változatos formái fordultak elő.

A tölcséres szájú edények szinte kivétel nélkül a Tiszántúlon találhatók, máshonnan nem kerültek elő, sem a Dunántúlon, de még a Duna–Tisza közén sem. A Tiszántúlon három fő sűrűsödési területük figyel-

²⁷ VIDA 1999.

2. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 770. sír; 2: 500. sír; 3: 694. sír; 4: 534. sír; 5: 71. sír
 Fig. 2. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave 770; 2: Grave 500; 3: Grave 694; 4: Grave 534; 5: Grave 71

hető meg, a Tisza–Maros–Körös térségében, a Közép-Tisza vidéken, a Nyírségben és a Hajdúságban.²⁸ A megnyúlt edényforma megtalálható az egész Tiszántúlon, de a hosszú cilindrikus nyakú, hasas edények csak a Tisza–Maros vidékén ismertek. A tölcséres szájú edények előfordulásának déli határa a vajdasági Bánátban Kanizsa/Kanjiža és Bácskában Verbász/Vrbas²⁹ térsége.

²⁸ Új IIIA1/f1 altípusú edény került elő Balmazújváros-Tsz tanyaközpont 1. sírből (LŐRINCZY 2015, 154, 1. kép 1).

²⁹ НАД 1971, 260, Pl. XLIII:7.

3. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 666. sír; 2: 872. sír; 3: 710. sír; 4: 905. sír; 5: 323. sír; 6: 123. sír; 7: 787. sír; 8: 907. sír; 9: 299. sír; 10: 510. sír; 11: 701. sír; 12: 528. sír; 13: 628. sír; 14: 183. sír; 15: 195. sír
 Fig. 3. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave 666; 2: Grave 872; 3: Grave 710; 4: Grave 905; 5: Grave 323; 6: Grave 123; 7: Grave 787; 8: Grave 907; 9: Grave 299; 10: Grave 510; 11: Grave 701; 12: Grave 528; 13: Grave 628; 14: Grave 183; 15: Grave 195

A tölcséres peremű edények csoportja nemcsak a forma és az egységes településterület, hanem a temetkezési rítus tekintetében is jól körülírható. Az edényeket az eltemetett feje mellé helyezték a sírba. A sírok tájolása a tiszántúli népességre jellemző ÉK–DNy vagy K–Ny, szemben a Duna–Tisza közén és a Dunántúlon uralkodó Ny-i tájolással. A sírformák között nemcsak aknasírokat találunk, hanem padmaljos, oldallépcsős, sőt az avar korban kizárólag a Körös–Maros közötti területen elterjedt fülkés temetkezéseket is. Gyakori az ún. csonkolt típusú részleges állattemetkezés (ló, marha, kecske, juh), de ritka az egyéb ételmellékletre utaló csontmaradvány.³⁰

Díszítés

A tölcséres szájú edényeket általában nem díszítették, elvéve fordulnak elő rajtuk bekarcolt jelek vagy minták. Ettől eltérően a Szegvár-omrodülői 890. sír edényének felületén négy függőleges fésűs vonalköteget két vízszintes vonalköteggel keresztez (4. kép 6). A tölcséres edények esetében néhány edénynél figyelhetők meg a nyak tájáról induló, függőlegesen és párhuzamosan futó fésűs vonalkötegek.³¹ Egy-mást keresztező szabálytalan fésűs vonalkötegek láthatók a Szegvár-omrodülői 534. edény oldalán is. A Nyíregyháza-Városi Kertészet területén előkerült edény peremén és egy másik nyírségi edény peremén és nyakán függőleges sorokban beszürkölés látható.³²

A Szegvár-omrodülői temetőben is előfordulnak a peremről vagy a vállról lecsorgatott fekete festés nyomai (692., 870., 717. sír = 4. kép 3–5), amelyek túlfutnak az edénytest legnagyobb kiszélesedésén, de sohasem folynak le az edény aljáig. Nem valószínű, hogy e fekete anyag az edények belsejéből folyt volna ki, mert a belső peremen fekete nyomai nem láthatók és néhány esetben az edényfelületen gondosan kivitelezve párhuzamos függőleges sávokat alakítottak ki. Hasonló, „festésre” utaló nyomokat csak a tölcséres edények esetében észleltünk és nem fordulnak elő az ugyanazon a területen előforduló korongolatlan kerámia más típusainál.

A peremtől a vállra és az edénytestre lecsurgó díszítés a tölcséres szájú edények egyedi jellegzetesége, amely egyetlen más avar kori kerámia típusnál sem fordul elő. Ez a díszítés az időrendi különbség miatt nem hozható kapcsolatba a korai szarmata időszakban előforduló hasonló díszítéssel.³³ Az azonos korú késő antik – kora bizánci környezetben Itáliában és a Balkánon egyes korongolt kerámiákon feltűnő szabálytalan, csorgatott díszítéssel, azért nem gondolhatunk közvetlen kapcsolatra, mert az avar kerámia kora bizánci jellegű edényein nem figyelhető meg. Mivel a csorgatott díszítés szokása a Kárpát-medencében a tölcséres szájfórmához kötődik, ezért eredetét is ugyanabban a kultúrkörben kereshetjük, ahol a tölcséres formák párhuzamai is megtalálhatók. A csorgatott díszítést megtaláljuk Közép-Ázsiában széles szájú edényeken a Szir-Darja vidékén ugyanazon a területen, ahol más avar kori edénytípusok jó analógiái is előkerültek (Ak Tobe, Šaušukum Tobe).³⁴ A szokás előfordulására egy korai példa egy hasonló módon díszített edény a Kaukázus előterében a sztavropoli járásban található Tuguluk lelőhelyen feltárt sztyeppei jellegű temetkezésben, amelyet négyszögletes testű csat keltez az 5. század 2. felére a 6. század elejére.³⁵ A Kövegy-Nagy-földek 2. gödörből³⁶ származó csorgatott díszű, füles edény hasán kilenc bütyök volt, amelyhez hasonló díszítés a kora és közép avar kori kerámiában (IIIB alcsoport) található.³⁷

³⁰ LŐRINCZY 1998, 343–372; LŐRINCZY 2017, 137–170.

³¹ VIDA 1999: Szeged-Makkoserdő 199. sír: Taf. 50:4; Deszk G 25. sír: Taf. 52:2; Kanizsa/Kanjiza: Taf. 53:3.

³² VIDA 1999, 254, Nr. 431, Taf. 49:1; 259, Nr. 482: Taf. 49:3, 140:3.

³³ VADAY 1983, Taf. 4–5.

³⁴ KULIK 1975, 95, ris. 2.

³⁵ LJACHOV–MJAČIN 2010, 225–230, ris. 1.

³⁶ BENEDEK–MARCŠIK 2017, 369, 434, 22. tábla 5.

³⁷ VIDA 1999, Kat. Nr. Mélykút: 569, Taf. 15:5; Budapest: 570, Taf. 16:3; Lajtapordány: 572, Taf. 18:1; Kiskőrös: 575, Taf 21:1; Budakalász: 577, Taf. 23:4.

4. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 100. sír; 2: 938. sír; 3: 692. sír; 4: 870. sír; 5: 717. sír; 6: 890. sír
 Fig. 4. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave 100; 2: Grave 938; 3: Grave 692; 4: Grave 870; 5: Grave 717; 6: Grave 890

A Szegvár-ormodűlői 500. sír tölcséres edényének nyakán és testén kb. 2 cm széles vörös máz fut körbe (2. kép 2). Ennek anyagát nem vizsgálták, de megjelenése hasonlít a késő antik vagy bizánci eredetű kerámián is megfigyelhető vörös bevonatra. A szegvár-ormodűlői 100. sírből előkerült edény (4. kép 1) közeli párhuzama ismert a Szegvár-sápoldali temető 3. sírjában, amelynek felületén textillenymat látható.³⁸ A tölcséres edények peremének ujjbenyomkodásokkal történő díszítése ritka jelenség a Szegvár-ormodűlői temetőben, csak a 166. és a 268. sír edényén fordul elő (5. kép 1, 3). Ferdén bevagdosott díszítés van a Berettyóújfalu-Herpály 10. sír edényén,³⁹ és egy mokrini szórvány tölcséres edény peremén is.⁴⁰

³⁸ Vö. Szeged-Fehértó A 244. sír edénye (VIDA 1999, Kat. Nr. 890, Taf. 53:4).

³⁹ LŐRINCZY 2015, 155, 2. kép.

⁴⁰ Mokrin, szórvány (RANISLAVJEV 2007, 79, sl. 4; T. XLIII:6).

5. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 166. sír; 2: 688. sír; 3: 268. sír; 4: 672. sír; 5: 491. sír; 6: 775. sír; 7: 191. sír;
8: 332. sír; 9: 939. sír; 10: 758. sír

Fig 5. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave 166; 2: Grave 688; 3: Grave 268; 4: Grave 672; 5: Grave 491; 6: Grave 775;
7: Grave 191; 8: Grave 332; 9: Grave 939; 10: Grave 758

6. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 747. sír; 2: 150. sír; 3: 14. sír; 4: 193. sír; 5: 126. sír; 6: 187. sír; 7: 130. sír;
8: 739. sír; 9: 96. sír; 10: 65. sír

Fig 6. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave 747; 2: Grave 150; 3: Grave 14; 4: Grave 193; 5: Grave 126; 6: Grave 187;
7: Grave 130; 8: Grave 739; 9: Grave 96; 10: Grave 65

Időrend

A tölcséres peremű edényeknek helyben nem ismertek előzményei a Tiszántúlon a korábbi szarmata, hunkori és germán leletanyagban, azok az avarság feltűnésével jelentek meg a Kárpát-medencében. Ez a kerámia a telepeken és a temetőkben jelzi a Tiszántúlon a legkorábbi avar kori lelethorizontot. A tölcséres szájú edények elkülönítésére Csallány Dezsőnek a szőregi „kút” leletei, a Szeged környéki temetők anyaga, és egy bizánci „solidussal” keltezett nyírségi edény kínált jó lehetőséget.⁴¹ A nagyszámú ismeretlen lelohelyű vagy hiányosan feltárt és dokumentált tölcséres edény mellett csak néhány esetben rendelkezünk megbízható módon keltező adattal. A Nyíregyháza-Városi Kertészet területén talált sírban Maurikios Tiberios (582–602) arany solidusa és a préselt ezüst övgarnitúra keltezi a tölcséres edényt.⁴² Tiszadadáról külön került a múzeumba egy a 7. század elejére keltezhető nagygömbcsüngős aranyfülbevaló és újabban három tölcséres szájú edény.⁴³ A Bashalom-Csengőspart 2. sír edényét lemez-gömbcsüngős ezüstfülbevalója keltezi a kora avar kor első felére.⁴⁴ A gömbcsüngős fülbevaló és övveret a kora avar korra keltezi a Szarvas-Grexa-Téglagyár temető 225. sírjából előkerült tölcséres edényt.⁴⁵

A közép avar korra keltezhető temetőkből szintén ismerünk tölcséres szájú edényeket, amelyekben kisebb formai átalakulások tapasztalhatók, de a technológiai sajátosságaik alapvetően megmaradtak. A nyírségi tölcséres edények formai változása a 7. század utolsó harmadában ment végbe, mert az edények legnagyobb kiszélesedése a felső harmadból kevéssel a középvonal fölé vagy a középvonalra, ritkán az alá esett. A korábbi megnyúlt forma helyett a hasas, enyhén bikónikus testkiképzés terjedt el⁴⁶ és egyes esetekben megfigyelhető a perem megrövidülése is.

A tölcséres edények készítésének legkésőbbi idejére vonatkozóan egyelőre csak bizonytalan adatokkal rendelkezünk. A Szarvas-Grexa téglagyár temető 147. sírjában talált edény arányaiban őrzi a tölcséres edények formáját, de pereme megrövidült és préselt állatalakos övgarnitúrája alapján a 7. század végére keltezhető.⁴⁷ Ugyanitt az 56. fülkesírban IIIA1/c3 típusú edény mellett egyenes talpú kengyel keltezi a 7. század végére a 8. század elejére.⁴⁸ A Tiszavasvári-Zöld Mező Tsz. 30. sírjának⁴⁹ edénye a 8. század elejére tehető. A tölcséres edények készítése tehát a 8. század első évtizedeiben már csak szórványosan fordul elő, visszaszorulása azonban területenként, temetőként változó jellegű és mértékű.

A Maros–Tisza vidékén elterjedt alul hasas, hosszú hengeres nyakú és tölcséres szájú edények csoportjába a Szegvár-ormodülői 53. sír edénye (7. kép 3) tartozik (IIIA2/d2). Ilyen alakú edények a térségben a kora avar kortól a késő avar korig előfordultak. A 7. század elejére keltezhető a Deszk N temető 4. sírja⁵⁰ és a bizánci csattal együtt előkerült Szeged-Makkoserdői temető 81. sírja.⁵¹ A 7. század végére tehető a Csóka/Čoka 40.⁵² és a Szeged-Kundombi 306. sír edénye.⁵³ Az alul hasas palackoknak a közép avar korban elterjedt egy szűk, rövid nyakú változata is. A batidai hasas palackot préselt ezüst és

⁴¹ CSALLÁNY 1939, 121–180; CSALLÁNY 1940, 118–133.

⁴² CSALLÁNY 1960, 49. T. X./2.

⁴³ VIDA 1999, 119, Anm. 40.

⁴⁴ CSALLÁNY 1960, 59–60. T. XX./12.

⁴⁵ JUHÁSZ 2004, 142, Taf. XXVIII/225:6. Vö. egyéb hasonló keltezésű tölcséres edények: 139. sír: Taf. XXV/197:8; 141. sír: Taf. XXV/215, Taf. XXV/222:7; 148. sír: Taf. XXXIV/290:6, 156, Taf. XLII/366:6.

⁴⁶ Tiszavasvári Zöld Mező Tsz. 30. sír (FANCSALSZKY 1983, T. 11); Tiszavasvári-Petőfi u. 39. sír (FANCSALSZKY 1983, T. 4); Tiszabercel-Vékásdülő 1. és 3. sír (CSALLÁNY 1960, 34–35, T. XX:1, 3).

⁴⁷ JUHÁSZ 2004, 28–29, 132, Taf. XVIII, 147:12.

⁴⁸ JUHÁSZ 2004, 56, 121, Taf. VII, 56:5.

⁴⁹ FANCSALSZKY 1983, T. 11.

⁵⁰ CSALLÁNY 1940, 119, T. XIII:1.

⁵¹ CSALLÁNY 1940, 120–121. T. XV:3.

⁵² KOVRIG–KOREK 1960, 261. Fig. 3; AWAREN 1985, 44. Abb. 35. bal; BÁLINT 1989, 158, Abb. 68:10.

⁵³ CSALLÁNY 1940, 123. T. XVII:12; AWAREN 1983, 272–273, 9. fénykép.

7. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 339. sír; 2: 917. sír; 3: 53. sír; 4: 198. sír; 5: 288. sír; 6: 463. sír; 7: 1. sír;

8: 936. sír; 9: 885. sír; 10: 299. sír; 11: 682. sír

Fig 7. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave 339; 2: Grave 917; 3: Grave 53; 4: Grave 198; 5: Grave 288; 6: Grave 463;

7: Grave 1; 8: Grave 936; 9: Grave 885; 10: Grave 299; 11: Grave 682

aranylemez övgarnitúrája a 7. század végére keltezi. A batidai edényt vonal- és hullámvonalköteg díszíti, amely a Dél-Alföldön csak a 8. századtól terjed el.⁵⁴ Az öcsödi szűk nyakú palackot áttört indadíszes övgarnitúra keltezi a 8. század elejére.⁵⁵ A Kenderes-Telekhalomról származó edényt szintelen dinnyemag alakú gyöngyök keltezik a 7. század végére.⁵⁶ A Kanizsa 25. sír edényét dinnyemag alakú gyöngyök és a temetőben elfoglalt helye pedig a 7–8. század fordulójára keltezik.⁵⁷ A tölcséres szájú edények esetében néhány esetben megfigyelhető, hogy az edények formái kézi korongolt változatban élnek tovább a 8. században. A IIIA1/e2 típus kézi korongolt változata került elő késő avar övgarnitúrával a Csongrád-Mámai csárdadűlő 9. sírjából,⁵⁸ de ide sorolható a pitvarosi temető 203. sírjából előkerült edény is.⁵⁹

Az elmúlt években néhány lelőhely kedvező alkalmat adott a Tiszántúlon a kora avar kori telepek kerámiájának pontosabb meghatározására, mert számos telep keltezése eddig bizonytalan volt jól keltezhető egyéb mellékletek hiányában. A csanádpalotai avar telepen „Tarnaméra” típusú veret került elő, s a Hajdúnánás-Verestenger-járásai avar teleprészleten pedig egy bizánci típusú tarsolycsat.⁶⁰

A tölcséres peremű edények eredete

Fémedény párhuzamok: A tölcséres szájú edények az Alföld keleti felén nem hozhatók kapcsolatba a korábbi szarmata, germán (vandál, gepida) edényművességgel, azoktól alapjaiban eltérő hagyományokra vezethetők vissza. A tölcséres szájú edényeket először Csallány Dezső hozta összefüggésbe a kora avar kori ezüst és arany edényekkel,⁶¹ mert azok is eltérnek a Mediterrán késő antik formai hagyománytól és inkább eurázsiai edényművességgel való kapcsolatokat mutatnak.⁶² A hosszú tölcséresen kihajló peremű, öblös testű ezüst lemezkorsók legkorábbi típusa a megnyúlt kunágotai korsó,⁶³ amely a 7. század első harmadára keltezhető és arányait tekintve leginkább hasonlít a Tisza-vidéki agyag változatokra. A többi fémkorsó öblösebb ugyan, de azokon is feltűnik a hangsúlyos tölcséres perem (Kunbábony, Bócsa).⁶⁴ Az Ozoráról és a Kiskőrös-Vágóhíd 65. sírből származó fémedények mutatják a tölcséres edényforma kedvelését és használatát egészen a közép avar korig.⁶⁵

A tölcséres peremkiképzés Eurázsia nomád temetkezéseiben megjelenik fa és agyagedényeken is. Fából készült a tuvai Kokel' egy edénye (5–6. század),⁶⁶ de az edényforma megtalálható az észak-kínai Boma ugyancsak 5–6. századi sírjában talált ezüstedényen.⁶⁷ Tölcséres szájú egy Berlinben őrzött „közép-ázsiai” fémedény⁶⁸ (7–8. század), és a kirgíziai Kopëny Ča Taš kincsletének arany edényei (8–9. század).⁶⁹ Az eurázsiai nomád elit körében kedvelt edényformákra feltehetően közép-ázsiai és kínai eredetű edények voltak hatással.⁷⁰ Hasonló edények láthatók a közép-ázsiai falfestményeken és a türk kori kőszobrokon is.⁷¹

⁵⁴ BÁLINT 1937, 92. T. XII:2.

⁵⁵ Öcsöd-59 32./a sír (MADARAS 1992, Taf. 7:18).

⁵⁶ Kenderes-Telekhalom-Halastó 30. sír (VIDA 1999, 262, Nr. 419).

⁵⁷ Kanizsa/Kanjiza 25. sír (VIDA 1999, 253, Nr. 420).

⁵⁸ LŐRINCZY-SZALONTAI 1993, 307, IV. t. 18–19, 21–22.

⁵⁹ BENDE 2017, 437, 97. kép.

⁶⁰ PÓPITY 2015, 93–114.

⁶¹ CSALLÁNY 1940, 118–133.

⁶² KUBAREV 2017, 97–110, Abb. 109.

⁶³ GARAM 2002, 92, 14. kép 5; BÁLINT 2010, 313, 123, A:5.

⁶⁴ TÓTH-HORVÁTH 1992, 179–183, Abb. 69, 71; GARAM 2002, 92, 14. kép 1, 4; BÁLINT 2010, 313, 123, A:1, 4.

⁶⁵ GARAM 2002, 92, 14. kép 6–7; BÁLINT 2010, 313, 123, A:6–7.

⁶⁶ VAJNSTEIN-D'JAKONOVA 1966, No. 38.

⁶⁷ KOCH 2008, 62, Abb. 8.

⁶⁸ BÁLINT 2004, 234–235, 88. kép 8.

⁶⁹ STEPI EVRAZII 1981, 138, ris. 29.

⁷⁰ BAYAR 2005, 69–80.

⁷¹ KUBAREV 1997; KUBAREV 2005, 34–39.

Az alsó harmadban kihasasodó, szűk nyakú agyagedényeknek leginkább a nagyszentmiklósi kincs korszói lehetnek a fém analógiái,⁷² amelyek legkorábbi példányait, a 2., a 3. és a 7. számú korszokat Bálint Csanád a 7. század harmadik negyedére keltezte.⁷³ Az alul hasas fémedények keleti analógiái közé tartozik egy mongóliai ezüst palack (5–7. század),⁷⁴ a Mala Pereščepina-i lelet egyik gyűrűfüles aranykorsója,⁷⁵ és e forma kedvelését és hosszú életét mutatja a kirgíziai Kopëny Ča Taš kincsleletének hasonló korszója,⁷⁶ valamint egy ezüstpalack Jukskoe⁷⁷ lelőhelyről (8–9. század).

Mindeddig érdemben nem merült fel a kutatásban a késő antik és kora bizánci fém- és üvegedényeknek az avar kori fémedények és az anyagedények formájára gyakorolt lehetséges hatásának kérdése. Az avarok balkáni hadjáratai során nagy számban találhattak mind ezüst mind pedig bronz, illetve sárgaréz edényeket,⁷⁸ amelyek többnyire az 5. század második felére és a 6. századra keltezhetők.⁷⁹ A IIIA1/e1 típusú magas tölcséres edény megnyúlt formáját a Tóti/Täuteni kincslelet kisebbik korszójának alakjával hozhatjuk kapcsolatba.⁸⁰ Az alul hasas, enyhén ívelten tölcséres szájú edények (IIIA1/f2) jó analógiáját mutatják az ún. „kopt bronzedények” korszói, amelyek közé sorolható a budakalászi korszó formája is. Ugyanez az alapforma megtalálható a Mala Pereščepina-i kincs és a Podgornenskij mogil’nik (Podgory) fazettált ezüst korszóinál is.⁸¹ A hasas hosszú keskeny nyakú korszók (IIIA2/1–2) előképei is lehettek kora bizánci fémedények, amint azt Kölked 173. sír és a Tiszagyendai sír korszója, valamint a pl. a durostorumi (Szilisztra ma Szilisztra, BG) bizánci templomi kincs edényei is mutatják.⁸² A keskeny nyakú, alul hasas kora bizánci üveg edény ismert Kiskundorozsmáról.⁸³

A Szegvár-oromdűlői temetőben a IIIA1/f2 típusúhoz tartoznak a hosszú tölcséresen kihajló peremű edények a 870. és a 890. sírból (4. kép 4, 6), amelyeknek különös párhuzama került elő az orlovkai lelet-együttesben. Az orlovkai, feltehetően a 7. századra vagy a 8. század elejére keltezhető aranyozott bronz edénynek cilindrikusan induló hosszú tölcséres pereme van.⁸⁴ Habár a szerzők „kupának” (кyбoк) tartják, alakja mégis inkább korszókra utal. A korszó formája hasonlít a „kopt bronzedények” kihajló szájú, alul hasas alapformájára (Werz Krugform 1, Typ D1),⁸⁵ s e típus jó minőségű helyi utánzatának tekinthető. Hasonlóan hosszú cilindrikus nyakat és peremet képeztek ki a Szegvár-sárpoldali temető 3. sírjában és a Hódmezővásárhely-Kishomok Mérai porta 2. sírjában⁸⁶ talált edények esetében is.

A késő antik *oinochoe* formájú szája van a Kövegy-Nagy földek 6. sírban talált edénynek, amelynek anyagkidolgozása és lecsorgatott festése a tölcséres szájú edényekre jellemző.⁸⁷

⁷² GARAM 2002, 90–93, 15–16. kép.

⁷³ A nagyszentmiklósi korszók formái alapvetően sztyeppei hagyományokat követnek, de a rajtuk megfigyelhető díszítés és az ötvöseljárások tekintetében bizánci mesterekhez is köthetők (BÁLINT 2010, 563, 283. táblázat).

⁷⁴ KYZLASOV–KOROL’ 1990, 82, ris, 29.

⁷⁵ ZALESSKAJA–LVOVA–MARŠAK–SOKOLOVA–FONJAKOVA 1997, 311, Kat. 69.

⁷⁶ STEPI EVRAZII 1981, 138, Ris. 29.

⁷⁷ BÁLINT 2010, 231, 86. kép 2.

⁷⁸ VIDA 2016, 47–62.

⁷⁹ VIDA 2017, 64–65, Abb. 36.

⁸⁰ VIDA 2016, 50, 45. kép.

⁸¹ VIDA 2017, 64–65, Abb. 36.

⁸² VIDA 2016, 94. kép 3–5, 11.

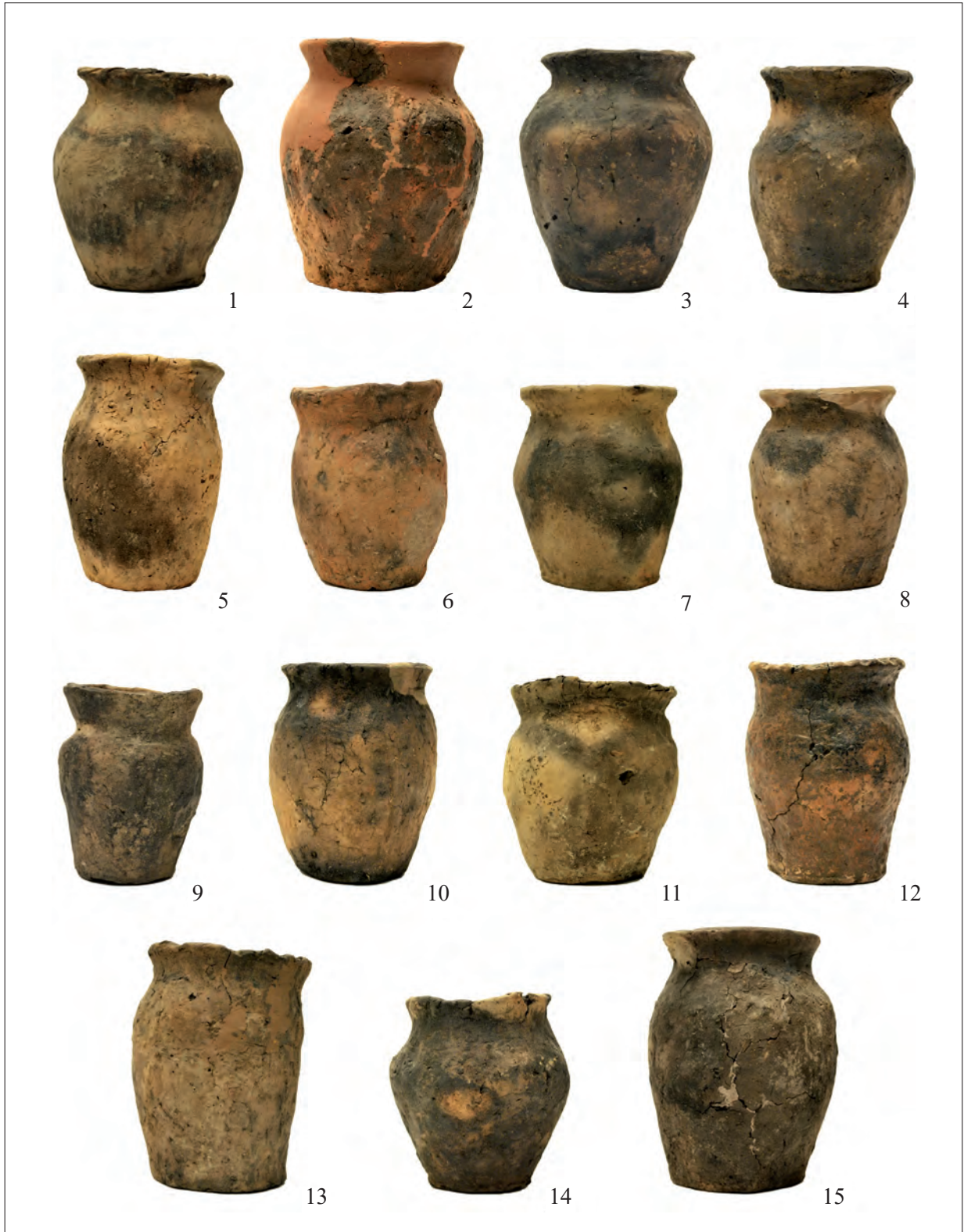
⁸³ AWAREN 1985, 42, Abb. 33. Kat. Nr. VI:13.

⁸⁴ ILJUKOV–KOSJANENKO 2007, Ris. 112, 22. Az orlovkai leletben volt egy kora bizánci bronz lemezkorszó és egy gömbszelet formájú, középen rozettás díszű bronz lemez tál (ILJUKOV–KOSJANENKO 2007, Ris. 110–111, Ris. 20–21).

⁸⁵ WERZ 2005, Synoptische Tafel 1.

⁸⁶ LŐRINCZY–SZALONTAI 1996, 288, 10. kép 21.

⁸⁷ BENEDEK–MARCSEK 2017, 434, 22. tábla 1.

8. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 114. sír; 2: 1985. évi szórvány; 3: 116. sír; 4: 328. sír; 5: 146. sír; 6: 863. sír; 7: 172. sír; 8: 247. sír; 9: 686. sír; 10: 531. sír; 11: 896. sír; 12: D sír; 13: 433. sír; 14: 149. sír; 15: 322. sír;
 Fig 8. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave 114; 2: stray find from 1985; 3: Grave 116; 4: Grave 328; 5: Grave 146; 6: Grave 863; 7: Grave 172; 8: Grave 247; 9: Grave 686; 10: Grave 531; 11: Grave 896; 12: Grave D; 13: Grave 433; 14: Grave 149; 15: Grave 322

Agyagedények: A kora avar kori magas, hosszú tölcséres peremű edényeknek nem kerültek elő közvetlen kerámia párhuzamai az 5–7. századi kelet-európai nomádok temetkezéseiből, ilyenek inkább a közép- és belső-ázsiai sztyeppe Kr. u. 3–7. századi edényei között találhatók. Ezért módszertanilag célravezetőnek az tűnik, ha a tölcséres edények közel hasonló analógiáinak felsorolásával megjelöljük e kerámia származása szempontjából szóba jöhető tágabb földrajzi és kulturális környezetet.

A megnyúlt idomú tölcséres szájú vagy kissé kihajló peremű és hosszú tölcséres nyakú hasas edények a legnagyobb számban a 3–7. századi Belső-Ázsia és az Altaj-vidék nomád kerámiájában mutathatók ki. A megnyúlt testarányú, tölcséres szájú edényformák előfordulnak a zsuansuan (Rouran) kori temetkezésekben. Az Urd Ulaan Uneet (Mongol Altaj) lelőhelyen egy türk kori sziklasírban a IIIA1/a2 típus párhuzama került elő fa változatban.⁸⁸ A Hegyi-Altaj vidékén a Tjungurda folyó mellett a tölcséres edényforma már az un. „korai nomád” (Kr. e. 4–1. század) temetkezésekben is megtalálható.

Hasonló formák kerültek elő a dél-szibériai nomádok kerámiaanyagából is. A türk időszakból, a 6–7. századból a Minuszinszki-medencében Džessos,⁸⁹ Kojbaly Ča Taš,⁹⁰ Tešiny Čaa Taš⁹¹ lelőhelyekről megnyúlt idomú, hosszú peremű, festett korongolt és korongolatlan edények ismertek és igen elterjedtek azok korongolatlan utánpótlásai is.⁹² A türk kori kőszobronkon gyakran láthatók tölcséres szájú edények Tuvában,⁹³ az Orosz Altájban,⁹⁴ Kazahsztánban⁹⁵ és a Minuszinszki-medencében.⁹⁶ A tölcséres szájú edények Tuvában a késő Šurmak időszakból (3–5. század) ismertek (Atamanovka, Baj Dag, Kokel’).⁹⁷ Ugyanakkor a megnyúlt idomú tölcséres edények előfordulnak távol-keleti lelőhelyeken is.⁹⁸

A türk időszakban (6–7. század) a közép-ázsiai Szir-Darja vidékén is igen elterjedtek voltak a megnyúlt idomú tölcséres szájú edények, ilyenek széles hasas változatban a középső folyamvölgyi Otrar környékéről⁹⁹ és az alsó folyamvölgyi Džety Asarból¹⁰⁰ is ismertek. A kelet-kazahsztáni zevakinoi kurgánokból hosszú peremű, a felső harmadban hasasodó, megnyúlt arányú edényeket tártak fel a 4–5. századból.¹⁰¹ Mug-Tepe lelőhelyen (Tadzsikisztán) egy magányos sírban 24 cm magas, hosszú egyenes peremű, tölcséres szájú edény került elő dudoros gyöngyökkel és kis bronz csengővel együtt a 2. századból.¹⁰²

A hasas, szűk hosszú nyakú Tisza–Maros menti kerámia legjobb analógiái ugyancsak részben Közép-Ázsiában és részben korai türk területeken Belső-Ázsiában találhatók meg. Szamarkand (Üzbegisztán) térségéből egy 6–7. századi sírból hosszúfűlű kengyellel és álgranulációval keretezett griffes övveretekkel

⁸⁸ A leletet a szerzők a zsuansuan időszakra (4–5. század) keltezték, de ezt később Seregin és kollégái korrigálták a 6. századra (SEREGIN–MATRENIN–IDERHANGAJ 2020, 44, Ris. 5:2).

⁸⁹ STEPI EVRAZII 1981, 136–137, ris. 28:4.

⁹⁰ STEPI EVRAZII 1981, 136–137, ris. 28:3, 23.

⁹¹ STEPI EVRAZII 1981, 136–137, ris. 28:10.

⁹² CHUD’JAKOV 1979, 200.

⁹³ Šemi és Kemčik folyók összefolyása (STARK 2008, Abb. 46: a–d).

⁹⁴ Kypčyl (STARK 2008, Abb. 45:b–c); Nižnjaja Talda és Altaj (STARK 2008, 511, Abb. 45:h–i).

⁹⁵ Ungurli (Džambul oblast) STARK 2008, 508, Abb. 42:c–d.

⁹⁶ Baza folyó mellett talált kőszobor kezében egy tölcséres szájú edényt tart, s e forma a hasonló mongóliai emlékeken is feltűnik (STEPI EVRAZII 1981, 136–137, Ris. 28:79).

⁹⁷ VAJNŠTEJN–D’JAKONOVA 1966, 281, T. IV:1, 19; 282, T. V:21; 283, T. VI:7.

⁹⁸ A megnyúlt idomú tölcséres edények legjobb megfelelői 4–5. századi kerámiaegyüttesekből Blagoslovenyino II., Petrovka vidékéről kerültek elő a mocheskaja kultúra területéről. Ezek az edények azonban földrajzilag túlságosan távoliak ahhoz, hogy akár közvetett módon is segítségükkel valamilyen kapcsolatot feltételezzünk az avarság egy népcsoportja esetében. A hosszú peremű, tölcséres edények e távol-keleti térségben kínai és mongóliai fémedények formáira hasonlítanak és e forma elterjedésének keleti határát jelzik (VIDA 1999, 125).

⁹⁹ AGEEVA–PACEVIČ 1958, 168–176, Ris. 87–94.

¹⁰⁰ LEVINA 1971, 59, Ris. 13:13.

¹⁰¹ ARSLANOVA 1975, 127, T. II:1–3, 5, 10.

¹⁰² RANOV–SALTOVSKAJA 1961, 127–128, Ris. 16.

együtt került elő egy alul hasasodó hosszú nyakú edény.¹⁰³ Hasonló testalkatú, de rövid nyakú edény ismert Dal'verzín tepe (Üzbegisztán) lelőhelyről.¹⁰⁴ A zevakinoi kurgánokból (Kelet-Kazahsztán) ugyancsak napvilágra került egy alul hasasodó összeszűkülő nyakú edény töredéke.¹⁰⁵ Közép-Ázsia alul hasasodó, hengeres nyakú és tölcséres szájú edényei helyi előzményekre vezethetők vissza és megtalálhatók az észak-kazahsztáni sztyeppén a késő szarmata időszakban¹⁰⁶ (Pokrovka), a Hétfolyam vidékén ugyancsak az 1–4. században (Talgar),¹⁰⁷ előkerültek az Otrari oázisból és a Szir-Darja középső folyásának vidékén Ak Tobe¹⁰⁸ lelőhelyről, Šausukum Tobe¹⁰⁹ temetőjéből, valamint a Džety Asar-i kultúra területéről.¹¹⁰ Közép-Ázsia térségében kimutatható e formáknak a helyi korábbi előzményei is. A felsorolt bőséges példa a tölcséres edények mindkét csoportja esetében meggyőzően bizonyítja, hogy az európai kora középkori korongolt és korongolatlan kerámiától idegen formaviláguk mélyen gyökerezik a belső- és közép-ázsiai edénművesség hagyományában.

A dél-szibériai, közép- és belső-ázsiai, és kelet-európai előkelők sírjaiból előkerült fémedények bizonyítják, hogy Ázsiában és az Altáj térségében a tölcséres szájkiképzésnek az elit körében évszázados hagyományai voltak. Az avar kori Kárpát-medence keleti felének tárgyalt fém- és agyagedényei ehhez az eurázsiai hagyományhoz köthetők, amely mindkét területen az elit körében terjedt el.

A kelet-európai sztyeppén az 5–7. századi nomádok kerámiájára általában nem jellemzők a hosszú tölcséres peremű edények. A Volga vidék és a Dél-Ural késő szarmata, hagyományosan a 3–4. századra, de helyenként az 5–7. századra keltezett, edényei között viszont gyakori volt a tölcséres szájkiképzés, amely azonban többnyire gömbös testformával párosult és csak ritkán fordult elő megnyúlt testtel. Nem zárható ki, hogy ez a késő szarmata vagy hun kori típus az 5–7. századi nomádoknál megjelent, s a megnyúltabb formájú kerámia (füles korsók) egyik előzménye lett.¹¹¹

A Belaja folyó vidékén a 4–7. századi erős sztyepei kapcsolatokat mutató turbaszli kultúra¹¹² sírjaiban talált edényeknél ugyancsak tölcséres peremkiképzés figyelhető meg (ld. Ufa).¹¹³ A késő szarmata kori kerámia azonban keltezésének és utóéletének kutatatlan volta miatt sem időben sem a formáit tekintve nem magyarázza a Kárpát-medencei tölcséres edényeket, de még a kelet-európai nomád kerámiát sem. A IIIA1/b1 altípus párhuzamai megtalálhatók a bolgár leletanyagban is Brusjanskij II. mogul'nik.¹¹⁴ A Fekete-tenger és a Volga vidékének a korai avarsággal is kapcsolatba hozott 5–7. századi nomád temetkezéseiben a magas tölcséres edények nem találhatók meg.

Áttekintve tehát az eredet szempontjából szóba jöhető területeket és kultúrákat az eurázsiai sztyeppén, megállapíthatjuk, hogy a tiszántúli tölcséres szájú edények olyan sajátosságokat mutatnak, amelyeknek nincsenek közvetlen Kárpát-medencei előzményeik. A magas, hosszú tölcséres peremű edények végleges formájukat ugyanakkor a tiszántúli, új környezetben kapták meg és ebben fontos szerep juthatott a közép- és belső-ázsiai nomád kerámiák formai hagyományainak és a helyi kora avar kori tölcséres szájú fémedények alakjának, amely hatások következtében alakult ki ez az avar kori településterületen is

¹⁰³ STEPI EVRAZII 1981, 125, Ris. 20:24.

¹⁰⁴ STEPI EVRAZII 1981, 125, Ris. 20:50.

¹⁰⁵ ARSLANOVA 1975, 127, T. II:6.

¹⁰⁶ ŽDANOVIČ 1969, 76, T. III:2.

¹⁰⁷ MAKSIMOVA 1980, Ris. 1:13; Ris. 3:1–2.

¹⁰⁸ SENIGOVA 1962, 76, Ris. 17:2:4.

¹⁰⁹ LEVINA 1971, 175, Ris. 58.

¹¹⁰ LEVINA 1971, Ris. 13:21–22; Ris. 17:12–20.

¹¹¹ Bereznovka II., kurgán 111. (SINICYN 1959, 113, ris. 36:1); Šachejchun (SINICYN 1959, 145, ris. 42:2); Suslovskij kurgan (MAKSIMOV 1956, 80, ris. 48:5).

¹¹² STEPI EVRAZII 1981, 115, ris. 12:68–72.

¹¹³ ACHMEROV 1970, 183–184.

¹¹⁴ ZUBOV 1998, 148, Ris. 42,1–4.

9. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 527. sír; 2: 144. sír; 3: 880. sír; 4: 893. sír; 5: 540. sír; 6: 654. sír; 7: 708. sír; 8: 678. sír; 9: 517. sír; 10: 173. sír; 11: 107. sír; 12: 866. sír; 13: 351. sír; 14: 910. sír; 15: 52. sír; 16: 82. sír
 Fig 9. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave 527; 2: Grave 144; 3: Grave 880; 4: Grave 893; 5: Grave 540; 6: Grave 654; 7: Grave 708; 8: Grave 678; 9: Grave 517; 10: Grave 173; 11: Grave 107; 12: Grave 866; 13: Grave 351; 14: Grave 910; 15: Grave 52; 16: Grave 82

elkülönülő, regionális forma. Figyelemre méltó ugyanis, hogy a tölcséres szájú fémedények – az ozorai lelet kivételével – az Alföldön, a hosszú tölcséres szájú agyagedények pedig csak a Tiszántúlon kerültek elő. A tölcséres szájú edényeket a tiszántúli regionális csoportra jellemző sajátosságnak tekinthetjük, akárcsak az ugyanebben a térségben megfigyelhető máig vitatott eredetű fülkesírok.

Négyszögletes szájú, gyűrűfüles edény (IIIB/d: 754. sír)

A Szegvár-omrodülői 754. sírban okkersárga, helyenként szürkésfekete foltos, szabad kézzel formált, négyszögletes szájú edényke (*I. kép 4*) állt a koponya bal oldala mellett. Közepesen kidolgozott anyagú, homokkal, apró szitált kavicsal és kerámiatörmelékkel erősen soványított, felülete sima, enyhén horpadásos, vékony agyagmáz fedi. Pereme lekerekített, négy sarkán kiöntőt képeztek ki és egyik oldalához kis gyűrűfület illesztettek.

A négyszögletes szájú edények az avar kor elején jelentek meg a bütykös és csücskös peremű edényekkel együtt és ezeknek korábban nem volt előzményük a Kárpát-medencében.¹¹⁵ A Szegvár-omrodülői edény a négyszögletes szájú edények új altípusát képviseli, mert nem a magasabb fazék alakú edényekhez sorolható (IIIB/d2), hanem inkább a csészékhez. E négyszögletes edényforma hasonlít a római császárkori germán¹¹⁶ és szarmata¹¹⁷ mécsesek alakjára. A mécses szerepet valószínűsíti a négy sarok lemélyítése, amely alkalmassá tette az edényt a kanóc tartására. A négyszögletes „csésze” párhuzama került elő ugyancsak gyűrűs füllel a pitvarosi temető 39. sírjából.¹¹⁸

A Szegvár-omrodülői csészén eurázsiai sztyepei kerámiához köthető elem a test oldalához illeszkedő kis gyűrűfül, amely megfigyelhető a türk kori fa-, agyag és fémkerámián.¹¹⁹ A fémedényeket utánzó gyűrűfüles bögrék előfordulnak a 8. században Kelet-Európában (pl. Jasinovo¹²⁰) és a késő avar kori Kárpát-medencében (vö. sárga kerámia). B. I. Maršak a közép-ázsiai Turuševa lelőhelyről közölt egy szogd négyszögletes szájkiképzésű ezüst csészét (*14. kép 2*), amelyen egy kis ujjtámasztós gyűrűfül és kiöntőcső tartozik.¹²¹ A test középvonalához csatlakozó kis gyűrűfüllel ellátott bögrék a sztyeppén elterjedt türk kori fémedények formáit utánozzák.¹²²

Korongolatlan fazekak és bögrék (IIID csoport)

A Szegvár-omrodülői temető kerámiája formai és technológiai tekintetben a legnagyobb számban a korongolatlan edények IIID csoportjába sorolható. E csoportban nemcsak keleti sztyepei eredetű, hanem helyi (antik, szarmata, germán) hagyományokat követő edények is előfordulhatnak. A vizsgált csoportban nagy számban találunk olyan edényeket, amelyek formai és technológiai sajátosságai alapján korhoz, etnikumhoz, földrajzi régióhoz nem köthetők szorosan, mert ezen egyszerű, kézzel kialakított formákat hosszú időn át készíthették.

A kora avar kori kerámiának jellegzetes, helyi szarmata, antik vagy germán kapcsolatokkal nem magyarázható részét képezik a díszített peremű edények, melyek az avarok betelepődése után nagy számban jelentek meg a Kárpát-medencében a sír- és a telepkerámiában egyaránt. Alapvetően háromféle díszítést különböztethetünk meg: 1) a perem újjal történő benyomkodását, 2) a perem egyenes vagy ferde be-

¹¹⁵ VIDA 1992; VIDA 1999.

¹¹⁶ HEGEWISCH 2010, 216–219.

¹¹⁷ VADAY–MEDGYESI 1993, 63–89.

¹¹⁸ BENDE 2017, 360, 20. kép 6.

¹¹⁹ AGEEVA 1961, 35; AGEEVA–PACEVIČ 1958, Ris. 90.

¹²⁰ AJBABIN 1985, ris. 1–5, 7; RAŠEV 2007, 327, Tab. 84.

¹²¹ MARSCHAK 1986.

¹²² A gyűrűfül alkalmazása a korongolatlan edényeken B. I. Maršak véleménye szerint a közép-ázsiai fémedények formájára vezethető vissza (MARŠAK 1961, 185).

vagdosását, 3) a peremen csavart zsinórdíszes minta kialakítását. A perem díszítésének szokása gyakran meghatározott zömök, fazék alakú edényformákhoz kötődik, s ez alapján különíthető el a IIID1 alcsoport.¹²³ Ugyanakkor ez a besorolás nem fedi le teljesen az avar kori díszített peremű edényeket, mert a perem díszítése kisebb számban más csoportoknál is előfordul, de azokban az esetekben a társulás nem rendszeres és nem mutatható ki szorosabb összefüggés a peremdíszítés előfordulása és a forma között.

IIID1/a1	Rövid kihajló peremű, lsz. a középvonalnál bikónikus alakú	114. sír (8. kép 1)
IIID1/a2	Széles szájú, rövid kihajló peremű, lsz. a középvonalnál lekerekített	118., 145. sír
IIID1/a3	Széles szájú, rövid kihajló peremű, lsz. a felső negyedben, zömök	527. (9. kép 1), 745. (10. kép 7) sír
IIID1/b1	Rövid kihajló peremű, nyaka törésvonal, tojásdad, lsz. gyenge a középvonalnál	532. (10. kép 5), 600. sír
IIID1/b2	Rövid kihajló peremű, nyaka törésvonal, lsz. erős a felső negyedben	65. (6. kép 11), 124. (10. kép 9) sír
IIID1/d	Rövid kihajló peremű, nyaka törésvonal, keskeny, lsz. gyenge a felső harmadban	710. sír (3. kép 3)
IIID1/e1	Széles szájú, rövid kihajló peremű, nyaka törésvonal, lsz. a középvonalnál	433. (8. kép 13), 531. (8. kép 10) sír
IIID1/e2	Szűk, rövid kihajló peremű, nyaka törésvonal, lsz. erős váll a felső harmadban	82. (9. kép 16), 96. (6. kép 10), 126. (6. kép 5), 701. (3. kép 11) sír
IIID1/f1	Szűk, rövid kihajló peremű, nyaka törésvonal, hasas, lsz. a középvonal alatt, talpa összeszűkül	183. (3. kép 14), 936. (7. kép 8), 939. (5. kép 10) sír
IIID1/g	Széles szájú, rövid kihajló peremű, nyaka törésvonal, lsz. középvonalnál, bikónikus,	339. (7. kép 1), 351. (9. kép 13) sír

2. táblázat. Röviden kihajló, díszített peremű, zömök edények (IIID1 alcsoport)
Table 2. Bulging vessels with short, decorated rim (Subtype IIID1)

A Szegvár-oromdűlői díszített peremű edények a Kárpát-medencében formailag több alcsoportra oszthatók, amelyek az időrend szempontjából is osztályozhatók. A IIID1 alcsoportba tartozó edények pereme enyhén kihajló, az egyik típusnál a magasság alig haladja meg a legnagyobb szélességet és a különböző mértékű kihasadás a középvonalnál („a” típus), vagy a felső harmadban („b” és „c” típus) található. A megnyúlt típusnál a kihasadás a felső harmadban/negyedben látható („d”, „e”), vagy középen látható és bikónikus („g” típus), illetve tojásdad („f” típus) formájú.

A perem ujjbenyomkodással vagy ferde, illetve egyenes bevagdosással történő díszítése elsősorban a kelet-európai sztyeppe nomád népeinek kerámiájára jellemző.¹²⁴ Az ázsiai és dél-szibériai nomád temetkezésekben kevesebb díszített peremű edényt találunk.¹²⁵ A Szegvár-oromdűlői temetőben a díszített peremű edények között túlsúlyban vannak a sűrűn ujjbenyomkodásokkal díszített edények (107., 124., 126., 166., 187., 261., 268., 329., 339., 433., 510., 600., 628., 654., 659., 666., 708., 710., 735., 747., 905., D. sír). Az ujjbenyomkodással díszített perem egyaránt megfigyelhető a kora, közép és késő avar korban is.¹²⁶

A Szegvár-oromdűlői leletanyagban meghatározhatjuk azoknak az edénytípusoknak a körét, amelyeknek közeli sztyepei analógiáit jól ismerjük. A IIID1/a,g,f típusokhoz tartozó edények közeli párhuzamait tárták fel a kelet-európai sztyeppén 5–7. századi nomád temetkezésekből. A Fekete-tenger, a Krím és

¹²³ VIDA 1999, 137–143.

¹²⁴ VIDA 1999, 138–143.

¹²⁵ BÓNA 1973, 77–78.

¹²⁶ VIDA 1999, 142.

a Volga-vidékre lokalizált nomád törzsek is igen kedvelték e formákat és változatait, és kerámiájuk döntő többségében díszített peremű (Bogačovka 9. kurgán 5. sír,¹²⁷ Bogačovka 8. kurgán 12. sír,¹²⁸ Christoforovka 7. kurgán 7. sír,¹²⁹ Vasilevka, Natašino¹³⁰). Ezek a formák továbbéltek a Don vidéken a kazár időszakban is (Tmutarakan,¹³¹ Podgornenszkiy mogil'nik (Podgory) IV, 14. kurgán 1. sír).¹³² A IIID1/a,g,f edények Kárpát-medencei változatai még őrzik a sztyepei formai hagyományt, de megfigyelhető a díszített peremű edények helyi altípusainak a kialakulása is (IIID1/b,c,d,e), a helyi korongolt fazekak és bögrék formáinak hatására.

A dunaújvárosi 7. század végi objektumokra Bóna I. megfigyelése szerint nem jellemző a perem díszítése. Nincsenek díszített peremű edények a jellegzetesen közép avar Budapest-Tihanyi téri avar temető kerámiájában sem és hiányoznak a Délnyugat-Dunántúlról is. Nem beszélhetünk azonban a díszített peremű edények teljes közép avar kori hiányáról, mert egyes közép avar kori lelőhelyeken megtalálhatók (Nagyréde-Ragyogó 5. sír, Váchartyán 15. sír, Zsély 611., 669., 665., 767. sír). A Nyírségben a 7. század végétől terjednek el a díszített peremű edények. A perem díszítésének szokása a késő avar korban ismét gyakoribbá vált. A dunántúli temetőkben inkább a kora avar korban található meg a díszített peremű edények, és a közép avar korban csak szórványosan vannak jelen (Előszállás, Mezőfalva, Budakalász, Csákberény).¹³³ A Szegvár-orumdülői leletanyagban csak néhány esetben tűnnek fel ferdén bevagdostott peremű edények, ugyanis azok inkább a közép avar korra jellemzők.¹³⁴ A 144. sír edénye zömök, vállas, ferdén álló peremén sűrű bevagdósások láthatók, s edény testén „pálcikaemberek” és rácsos, illetve háromszög alakzatok láthatók (ld. „Grafitto” fejezetet). Hasonló ferdén bevagdott díszítés fordul elő a Csongrád-Berzsenyi úti temető 8. sírjában talált edényen.¹³⁵

IIID2/a	Szűk szájú, rövid ívelt peremű, lsz. a középvonalnál erős, bikónikus	92., 149., 644., 654., 659., 880. (9. kép 3) sír
IIID2/b1	Szűk szájú, rövid, enyhén ívelt peremű, lsz. a középvonal alatt	15., 172., 261., 300., 893. (9. kép 4), 896., 905. (3. kép 4), 931. sír
IIID2/b2	Szűk szájú, rövid ívelt peremű, nyaka mély ív, lsz. a középvonal alatt	540. (9. kép 5), 708. (9. kép 7), 741. (10. kép 11) sír
IIID2/c	Szűk szájú, rövid ívelt peremű, lsz. a középvonalnál	863. (8. kép 6), 866. (9. kép 12), 910. (9. kép 14) sír
IIID2/d1	Szűk szájú, rövid peremű, nyaka törésvonal, hasas, lsz. a középvonal alatt	167. (10. kép 3), 195. (3. kép 15), 678. (9. kép 8) sír
IIID2/d2	Szűk szájú, rövid peremű, nyaka törésvonal, lsz. a középvonal alatt	123. (3. kép 6), 917. (7. kép 2) sír
IIID2/h1	Széles szájú, rövid peremű, nyaka ívelt, erőteljes lsz. a középvonalnál	107. (9. kép 11), 146. (8. kép 5) sír
IIID2/f2	Szűk szájú, rövid kissé ívelt peremű, vállá lecsapott, hasas, lsz. a középvonal alatt	885. sír (7. kép 9)

3. táblázat. Középen vagy alul kiszélesedő edények (IIID2 alcsoport)
Table 3. Vessels broadening in the middle or at the bottom (Subtype IIID2)

¹²⁷ GENING–KORPUSOVA 1989, 36. Ris 11; BARANOV 1990a, 28. Taf. I:3; RAŠEV 2007, 259, Tab. 16:16.

¹²⁸ RAŠEV 2007, 259, Tab. 16:10.

¹²⁹ RUTKOVSKAJA 1979, 342. Ris. 23:16; RAŠEV 2007, 277, Tab. 34:26.

¹³⁰ BARANOV 1990, Ris. 38:4; 39:1–2; RAŠEV 2007, 274, Tab. 31:4.

¹³¹ PLETNEVA 1963, 12. Ris. 5:8, 15. Ris. 7:2–3, 5, 8–10.

¹³² BEZUGLOV–NAUMENKO 2007, 83, ris. 3:1.

¹³³ LÁSZLÓ 2016.

¹³⁴ LŐRINCZY–SZALONTAI 1993, 279–320.

¹³⁵ LŐRINCZY–SZALONTAI 1993, 304, I. t. 16.

Az edények peremének ujjbennyomkodással történő díszítése a kelet-európai nomád népek nyugatra vándorlásával terjed el nagyobb számban a Kárpát-medencében.¹³⁶ A 6–7. században megtalálható Moldvában, Havasalföldön, Olténiában, az Al-Duna vidékén,¹³⁷ az Északkelet-Balkánon és a Kárpát-medencében.

Az összeszűkülő szájú, a középvonalnál vagy az alatt erősen hasasodó edények a kora avar korongolatlan kerámia egyik meghatározó csoportját képviselik. E csoport edényeit az alsó kihasasodás jellege és mértéke valamint a perem formája szerint további altípusokra oszthatjuk, amelyek pereme többnyire rövid kihajló, ritkán egyenes vagy tölcséres (Öcsöd 59. lh. 33. sír,¹³⁸ Szőreg A¹³⁹).

A IIID2/a típus alsó kihasasodása erőteljes, egyes esetekben bikónikus jellegű és elterjedt az egész kora és közép avar településterületen (Szegevár-Oromdűlő 149. sír), de gyakoribb az előfordulásuk a Dunától keletre és megtalálhatók Erdélyben is (Kézdivásárhely/Tărgu Secuiesc).¹⁴⁰ Enyhén bikónikus a kihasasodása egy Velikij Tokmaktól származó bögrének, amelyen szabálytalanul fésűs függőleges vonalkötegek láthatók.¹⁴¹ Ezzel az edénnyel együtt Sucidava típusú csat és Martinovka típusú övgarnitúra volt együtt. A szegevári kerámiák között nyolc példány tartozik a IIID2/b csoportba, amelynek analógiája a krími sztyeppéken található Krilovka¹⁴² lelőhelyen került elő. Az alul kihasasodó edények a kelet-európai nomádok temetkezéseiből azonban csak ritkán kerülnek elő (Martinovka kurgán 3/3.)¹⁴³ és nem jellemzők a keleti szlávok edényeire sem.

Az alul kihasasodó formák előképei fa és bőr,¹⁴⁴ esetleg tők edények lehettek. Nagy számban találunk ilyen edényeket a közép-ázsiai városok korongolt és a sztyeppe korongolatlan kerámiájában (pl. Ak-Tobe).¹⁴⁵ Összeszűkülő szájú, a középvonalnál és az alatt kihasasodó edények voltak a kazahsztáni Borizary temető 9. kurgánjában¹⁴⁶ és alul hasas formák a kirgiziai Talasz völgyében található kora középkori kurgánokban is előkerültek.¹⁴⁷

Az összeszűkülő szájú, alul kihasasodó, korongolatlan edények a sztyepei nomád eredetű kerámiához sorolhatók, mert párhuzamaik elsősorban a közép- és belső-ázsiai kora középkori sztyeppén fordulnak elő és a kelet-európai sztyeppén csak kisebb számban vannak jelen. A párhuzamok között kiemelendők a zömök alul hasas, gyűrűfüles bögrék,¹⁴⁸ mely formák fém változatban a zsuán-zsuán kori és a türk kori nemesfémedények között is gyakoriak.¹⁴⁹ Az alul hasas összehúzott szájú IIID2 alcsoportba tartozó edények tovább élnek a közép és a késő avar korban is.¹⁵⁰

Megnyúlt idomú, középen hasasodó edények (IIID3 alcsoport: 1., 288. sír)

A IIID3 alcsoportba az összehúzott nyakú, rövid, kis mértékben kihajló, gyengén profilált, alig kihasasodó edények sorolhatók. Az edények legnagyobb kiszélesedése a középvonalnál mérhető, alul ösz-

¹³⁶ RUTKOVSKAJA 1979, 342.

¹³⁷ RIKMAN–RAFALOVIČ–HYNKU 1971, 91; TEODOR 1984, 46, Fig. 18.

¹³⁸ MADARAS 1992, Taf. 7:12.

¹³⁹ VIDA 1999, 285, Nr. 758.

¹⁴⁰ HORED T 1951, 204, Pl. VII:3.

¹⁴¹ RAŠEV 2007, 260, Tab. 17:7.

¹⁴² RAŠEV 2007, 271, Tab. 28:13.

¹⁴³ ŠČEPINSKIJ–ČEREPANOVA 1969, 270–272, 274–275, ris. 105:8.

¹⁴⁴ Alul kihasasodó formájú bőredényre jó példa a budakalászi temető 123. sírjában megmentett bőredény (GYULAI 2010, 299).

¹⁴⁵ Ak-Tobe (SENIGOVA 1962, 71, ris. 14; AGEEVA–PACEVIČ 1958, 168, ris. 80).

¹⁴⁶ NURMUCHAMBETOV 1975, 109, T. I:1–2; VIDA 1999, 144, Abb. 63:1–2.

¹⁴⁷ LEVINA 1971, 190, Ris. 60:2, 6–8, 49.

¹⁴⁸ Vö. IIIC1/a típus (VIDA 1999, 133, Abb. 5).

¹⁴⁹ STEPI EVRAZII 1981, 138, Ris. 29; BÁLINT 2004.

¹⁵⁰ Óbecse/Bečej (MIKIĆ–ANTONIĆ 2012, 106, T. XXIV:1; Pitvaros-Víztározó 211. sír (BENDE 2017, 442, 102. kép).

szeszűkülnek. A szegvári 288. sírban talált edény peremét ujjbennyomkodással is díszítették (7. kép 5). E típusba kevés edény sorolható az avar településterületen, de azok egyaránt megtalálhatók a Dunántúlon és Tiszántúlon is (Csákberény 192., 193. sír,¹⁵¹ Rákóczifalva¹⁵²). A forma analógiáit megtaláljuk az eurázsiai sztyeppe nomád kerámiái között, pl. az Alsó-Volga menti Leninsk 3. kurgán 12. sírban,¹⁵³ vagy a kirgíziai Kapčaly II. lelőhely 3. kurgánjában.¹⁵⁴

Kihajló peremű, középen hasasodó, összeszűkülő talpú edények (III D4 alcsoport: 173. sír)

A kissé kihajló, rövid peremű edények jellemzője a középen hasasodó test és az összehúzott talp, amint az a Szegvár-oromdűlői 173. sír (IIID4/a típus) edényén is megfigyelhető (9. kép 10). A hasas forma és az összeszűkülő talp ritka a nomád kerámiában, de formailag hasonló edényeket a türk kori „kamennaja babak” ábrázolásairól is ismerünk.¹⁵⁵ Ez a forma megtalálható a korabeli faedények között is, amint az Orosz Altájban talált Kyzyl-Šyn lelőhelyen az 5. áldozati gödörben talált gyűrűfüles korsó is mutatja.¹⁵⁶ Kelet-Európában (Christoforovka 7. kurgán 12. sír)¹⁵⁷ és a Kárpát-medencében csak kis számban fordulnak elő (Verbász/Vrbas)¹⁵⁸ hasonló formák.

Alacsony, rövid, tölcséres peremű edények (IIID5 alcsoport)

A rövid vagy közepesen hosszú tölcséres peremű edények arányai alapvetően fazekakra jellemzőek és keleti sztyeppe analógiái azt mutatják, hogy ez az edénytípus is a sztyeppe nomád hagyományokat követi a Kárpát-medencében.¹⁵⁹ E rövid tölcséres peremű edények kisebb magassága, zömökebb testformája alapján nem kötődnek szorosan a tiszántúli magas, keskeny, tölcséres szájú edényekhez, amit eltérő elterjedésük is mutat, mert a vizsgált edények az egész avar településterületen megtalálhatók.

IIID5/a2	Alacsony, rövid, tölcséres peremű edény, lsz. erősen kiugrik a középvonalnál	672. (5. kép 4), 682. (7. kép 11), 775. (5. kép 6) sír
IIID5/b	Alacsony, rövid, tölcséres peremű edény, zömök, lsz. nem hangsúlyos a középvonalnál	175. sír
IIID5/c1	Alacsony, rövid, tölcséres peremű edény, lsz. erősen ívelten kiugrik a felső harmadban, alja összeszűkül	735. (10. kép 12), 739. (6. kép 8), 758. (5. kép 11), 907. (3. kép 8) sír
IIID5/c2	Alacsony, rövid, tölcséres peremű edény, ívelt lsz. a felső harmadban	14. (6. kép 3), 150. (6. kép 2), 191. (5. kép 8), 247. (8. kép 8), 323. (3. kép 5), 332. (5. kép 9), 463. (7. kép 6), 686. (8. kép 9) sír
IIID5/c3	Alacsony, rövid, tölcséres peremű edény, lsz. kis mértékű a felső negyedben, talpa összeszűkül	130. (6. kép 7), 329. (13. kép 10) sír

4. táblázat. Alacsony, rövid, tölcséres peremű edények (IIID5 alcsoport)
Table 4. Short vessels with funnel neck and short rim (Subtype IIID5)

¹⁵¹ LÁSZLÓ 2016, 237, 16. tábla.

¹⁵² Rákóczifalva-Kastélydomb 7. sír (SELMECI–MADARAS 1980, 152, I. tábla 7. sír:1).

¹⁵³ STEPI EVRAZII 1981, 107, ris. 4a:9.

¹⁵⁴ LEVAŠOVA 1952, 127, ris. 5:51; VIDA 1999, 143–144.

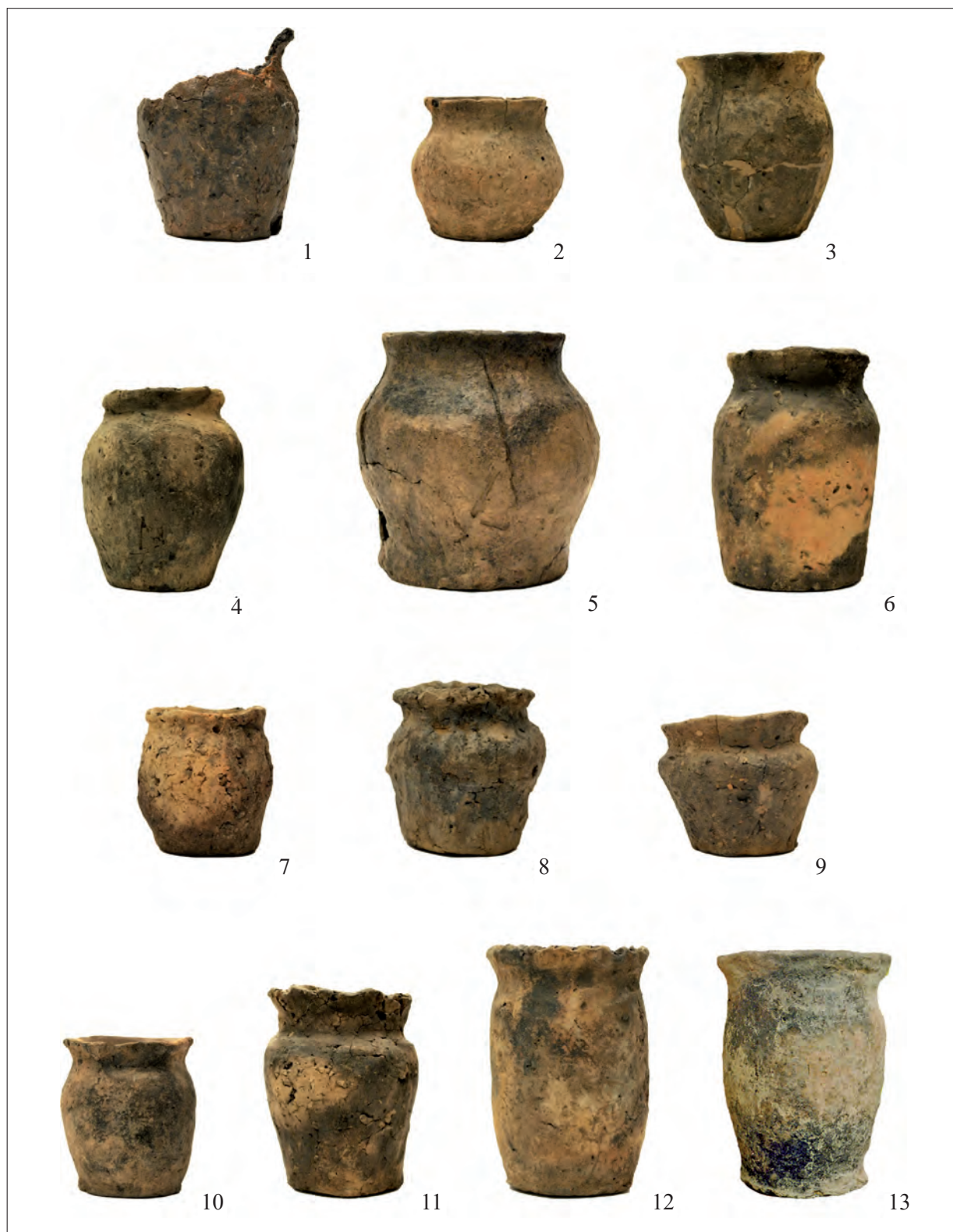
¹⁵⁵ Altáj (KUBAREV 2017, 55, Abb. 61:5, 15; 57, Abb. 64); Tuva (KUBAREV 2017, 56, Abb. 62:1); Kasahstan, Žajsan (KUBAREV 2017, 57, Abb. 63).

¹⁵⁶ KUBAREV 2017, 105, Abb. 109.

¹⁵⁷ RAŠEV 2007, 277, Tab. 34:26.

¹⁵⁸ NAĐ 1971, 260, Tab. XLIII:8.

¹⁵⁹ VIDA 1999, 145.

10. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 644. sír; 2: 931. sír; 3: 167. sír; 4: 300. sír; 5: 532. sír; 6: 893. sír; 7: 745. sír;
 8: 659. sír; 9: 124. sír; 10: 261. sír; 11: 741. sír; 12: 735. sír; 13: 329. sír; 14: Szórvány
 Fig. 10. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave 644; 2: Grave 931; 3: Grave 167; 4: Grave 300; 5: Grave 532;
 6: Grave 893; 7: Grave 745; 8: Grave 659; 9: Grave 124; 10: Grave 261; 11: Grave 741; 12: Grave 735;
 13: Grave 329; 14: Stray find

A IIID5/a–b típusokat a rövidebb perem és az erősen összeszűkülő talp és a kiugró váll jellemzi. A IIID5/c típusra jellemző a magas kiugró váll és a rövid tölcéses perem. E formák nemcsak a kora avar temetkezésekre jellemzők, hanem a közép avar korban is előfordulnak. A rövid peremű edények elérhetik a 20–25 cm magasságot is. A IIID5/c2 edény párhuzama került elő Hajdúböszörmény-Telekföld, Lenti dűlő lelőhelyen.¹⁶⁰ A rövid tölcésesen kihajló peremű edények a kora középkori temetkezésben az 5. századtól megtalálhatók a kelet-európai sztyeppén (Maricyn Kurgan 1 E,¹⁶¹ Poljana, Peredovoe).¹⁶² Risovoe¹⁶³ lelőhelyen egy rövid tölcéses peremű edény martinovkai típusú övgarnitúrával együtt került elő. A IIID5/c típushoz hasonló rövid tölcéses peremű formák előfordulnak a hun és a türk kori nomád kerámiában is (Tuva). Hasas, kissé összeszűkülő talpú edény volt az ajvazovskojei sírban egy csont hevedercsattal és egy ember alakú amulettel együtt.¹⁶⁴ A IIID5 alcsoportba tartozó edények tovább élnek a közép és a késő avar korban is.¹⁶⁵

Közepesen hosszú, ívelten kihajló peremű bikonikus edény (IIID8/a: 299. sír = (7. kép 10)

A kihajló peremű edény legnagyobb kiszélesedése a felső harmadban vagy a középvonalnál mérhető. E forma feltehetően helyben alakult ki, más korongolatlan edények formái elemeinek ötvöződésével. Egy hasonló edény ismert Černomorskoje¹⁶⁶ lelőhelyen öntött Martinovka típusú övgarnitúrával együtt.¹⁶⁷

Közepesen hosszú, kihajló peremű, mélyen ívelt nyakú, magas, vállas edények (IIID10 alcsoport)

A IIID10-es alcsoportba a közepesen hosszú, kihajló peremű magas, a felső harmadban vállas, öblös edények tartoznak. Az IIID10/a típusú edények teste vállban erős, a legnagyobb kiszélesedése a középvonal felett mérhető. A IIID10/b2 altípusba magas vállas edények sorolhatók, amelyek legnagyobb kiszélesedése a felső harmadban helyezkedik el. Hasonló formájú edények az egész Tiszántúlon előkerültek: pl. a Deszk D, Deszk G, Deszk T és a hódmezővásárhelyi temetőkből¹⁶⁸ vagy a Tiszavasvári-Kashalom-dűlő temetőjében.¹⁶⁹ Ezek a magas, öblös edények méretük alapján inkább a tároló edények közé tartoznak és gyakran utánozzák a letelepült népek kerámiáját.¹⁷⁰ A IIID10/b2 típus párhuzama megtalálható az Adžigoli sírban Martinovka típusú szíjvéggel együtt.¹⁷¹

IIID10/ a1	Közepesen hosszú, kihajló peremű, mélyen ívelt nyakú, lsz. a középvonalnál	571. (8. kép 16), 670. sír
IIID10/ b2	Közepesen hosszú, kihajló peremű, mélyen ívelt nyakú, lsz. a felső harmadban	116. (8. kép 3), 187. (6. kép 6), 193. (6. kép 4), 299 (6. kép 4), 328. (8. kép 4), 517. (9. kép 9), 703. (6. kép 9) sír

5. táblázat. Közepesen hosszú, kihajló peremű, mélyen ívelt nyakú, magas, vállas edények (IIID10 alcsoport)
Table 5. Tall vessels with wide shoulder, deeply curved neck, and medium-length rim (Subtype IIID10)

¹⁶⁰ LŐRINCZY 2016, 295–296, 2. kép.

¹⁶¹ EBERT 1911, 267, Abb. 15.

¹⁶² JAKOBSON 1970, 52, Ris 17; JAKOBSON 1979, 63, Ris. 35:1, 3–4.

¹⁶³ ŠČEPINSKIJ–ČEREPANOVA 1969, 133–135, Ris. 52:7; RAŠEV 2007, 276, Tab. 33.

¹⁶⁴ RAŠEV 2007, 255, Tab. 12:14.

¹⁶⁵ Pitvaros-Víztározó 204. sír (BENDE 2017, 436, 96. kép).

¹⁶⁶ ORLOV 1985, Ris 18:2, 2–10; RAŠEV 2007, 293, Tab. 50:9.

¹⁶⁷ KOMAR–ORLOV 2006, 387–398.

¹⁶⁸ VIDA 1999, 275, Nr. 638–640, 643, Hódmezővásárhely 665.

¹⁶⁹ Tiszavasvári-Kashalom-dűlő 1044. és 1045. sír (LŐRINCZY–RÁCZ 2014, 152, 216, XII. tábla 3, 217, XIII. tábla 5).

¹⁷⁰ A Krim-félsziget telepein hasonló formájú, a korongolt kerámiát utánozó edények találhatók (BARANOV 1990a, 26, 28. taf. I.:6, 12). A nagyméretű edények gyakoriak az egykori Pannonia területén is, pl. Csákberény (LÁSZLÓ 2016).

¹⁷¹ RAŠEV 2007, 255, Tab. 12:10.

Négy kiöntőcsöves edény (697. sír = I. kép 3)

Sárgás-barnás-vöröses, szürkésfekete foltos, szabad kézzel formált edény technológiai tekintetben a megnyúlt tölcéses edények (IIIA) csoportjába tartozik, magassága 20,9 cm. Különleges formai eleme, hogy a felső részén két-két ellentétesen elhelyezett, felfelé néző, 3,9–4,6 cm-es, 2 cm átmérőjű, cilindrikus kiöntőcsövet alakítottak ki. Gyengén kidolgozott anyagú, homokkal és kerámiatörmelékkel erősen soványított, felületén kidudorodnak a kerámiaszemcsék. Felülete horpadásos, vékony agyagmáz fedi, repedezett. Egyenetlenül kiegészített, törésfelülete fekete. A magas edény egyedülálló forma az avar kori edények között, rendeltetését a régészeti és néprajzi szakirodalom alapján kísérelhetjük meg meghatározni.

Régészeti és néprajzi megfigyelések szerint ugyanazon edénytestből kiinduló, többszörös kiöntős edények különböző földrajzi térségekben, különböző korokban és kultúrákban előfordultak. E sajátos formai megoldás szerepére nehéz praktikus magyarázatot találni. Mivel a kiöntőcsövek az edénytestből indulnak ki, ezért nem tévesztendő össze az eleusisi misztériumokban vagy a Kybele kultuszban szerepet játszó *kernos*okkal, amelyeken az edény oldalán a kiöntőhöz hasonlító alakzatok önálló, áldozati étel vagy ital befogadására szolgáló, az edénytesttel közös térrel nem rendelkező „edények”. A Kelet-Alpok vidékén késő köztársaság kori környezetben egy négy kiöntővel ellátott edénycsoportot tej kezelésével, főzésével, a pástorkodó, transzhumáló életmóddal hoztak összefüggésbe.¹⁷² Funkcióját tekintve hasonlóan kultikus célokat szolgálhatott a Tiszafüred-Morotvaparton talált vaskori álkernosz (pseudokernos), amelyben rituális eseményeken különféle folyadékokat keverhettek össze.¹⁷³

A római kori Barbaricumban a többszörös kiöntővel ellátott edényeknek praktikus értelmezést próbált adni M. Hegewisch, amikor azokat fáklytartónak vagy füstölőedénynek feltételezte, sőt felmerült, hogy egyes edényeknek többszínű fonat készítésekor fonalelosztó szerepe lett volna (Garn- oder Zwirngefässe).¹⁷⁴

Afrikában a múlt században nemcsak sírokból, hanem településekről és áldozó helyekről is ismertek voltak többszörös kiöntővel rendelkező edények,¹⁷⁵ ahol készítésük okának vizsgálatára is lehetőség nyílt. Az ottani néprajzi példák igazolják, hogy a több kiöntővel ellátott edényeket áldozati edényként használták ikrek születésekor, és ilyeneket az ikrek vagy a szülők sírjaiba is mellékeltek. A többszörös kiöntővel ellátott edényeknek áldozati ajándékként szerepük volt a különféle vallási ceremóniákban, az ősök, az istenek kultuszának ápolásában, a termékenységvarázslásban. Ugyancsak afrikai etnológiai megfigyelések értelmezési lehetőségeket adnak az egyes kiöntőcsövek rendeltetéséhez, miszerint azok valamely túlvilági hatalom, valamely személy, vagy társadalmi csoport számára lehettek elkülönítve.¹⁷⁶

Tál (352. sír = I. kép 5)

Az agyagsárga, feketésszürke foltos, szabad kézzel formált tál gyengén kidolgozott anyagú, homokkal és kis kerámiatörmelékkel erősen soványított. Felülete repedezett, egyenetlen, horpadásos, dudoros a soványító anyag szemcséitől (2–6 mm), vékony agyagmáz fedi. Gyengén kiegészített, vastag falú edény. Az alacsony tál leginkább egyszerű, gömbszelet formájú faedényeket utánoz, de hasonlóak ismertek fémről is az avar korban.¹⁷⁷ Ez a nem teljesen félgömbszelet forma előfordul a VII. századra keltezhető nemesvarbóki (Zemianský Vrbovok, Szlovákia),¹⁷⁸ zalesiei (Ukrajna),¹⁷⁹ orlovkai¹⁸⁰ és kuczurmarei (ma Cuciurul Mare,

¹⁷² BUORA 1991, 11–12, Fig. 1–2.

¹⁷³ SZABÓ 2005, 172.

¹⁷⁴ HEGEWISCH 2010, 220–224.

¹⁷⁵ DROST 1954, 61–78.

¹⁷⁶ DROST 1954, 66–69.

¹⁷⁷ BÁLINT 2004.

¹⁷⁸ SVOBODA 1953, 33–108.

¹⁷⁹ UGRIN 1987, 11–15, Fig. 1–5.

¹⁸⁰ ILJUKOV–KOSJANENKO 2007, 111, ris. 21.

Bukovina, Velikij Kučuriv, Ukrajna)¹⁸¹ kincsek ezüsttáljai között is. Egy alacsony ezüst tálka volt a vrapi kincsben is,¹⁸² amelyhez hasonló újabban a Bonyhád-Szöcske dülök lelőhelyről került elő.¹⁸³

Ennek az egyszerű edényformának ismertek fából készült változatai is, amelyek régészetileg a tényleges famaradványok hiányában nemcsak a szerencsésen megfigyelt elszíneződések alapján, hanem a fém díszek vagy megerősítő fémveretek segítségével is azonosíthatók.¹⁸⁴ A kövegyi 12. árokkal kerített sírból két darab faedény maradványa is előkerült. Az egyik faedény (19×21 cm) a koporsón belül, a koponya mellett, ehhez tartozott az ólomveret,¹⁸⁵ a másik edény a koporsón kívül volt, de ehhez nem tartozott veret.¹⁸⁶ Faedények gyakran előkerültek az eurázsiai sztyeppe temetkezéseiből is, Szivasovkán a 3. kurgán 2. sírjában juh keresztcsontját helyezték a faedényre.¹⁸⁷

GRAFITTO

A Szegvár-oromdűlői 144. sírból előkerült edényen még a kiégetés előtt bekarcolt jelenet látható (*11. kép*). Két-két egyszerű „pálcikaember” áll egy rácsos „szerkezet” és egy három szög alakú karcolat mellett. A bekarcolt rajzot az edény névtelen készítőjének alkotásaként értékelhetjük, művészi értéket nem képvisel. A primitív rajzon a rácsos szerkezet lehet a jurta ismert alkotó eleme, a háromszögű alakzatok pedig esetleg lehetnek sátrak, kunyhók vagy földbe mélyített házak bejáratai. A grafitti készítés jellegzetesen folklórműfaj, amely bekarcolt, festett falfirkák formájában az ókor óta folyamatosan jelen van az emberi lakókörnyezetben. A népvándorlás kori népeknél a spontán grafittik nem maradtak fenn az elenyésző anyagokból készült házak fa vagy agyag felületein, hanem inkább a földben megmaradó kerámiákon, fémeken vagy csontokon.¹⁸⁸ A grafitti kommunikációs eszköz, amelynek üzenete megfejtethető. A szegvári karcolat alkotója talán egy életképet akart megjeleníteni. A Mezőberény-84-es lelőhelyről származó nagyméretű edényre egy férfi és egy nő békés alakját rajzolták,¹⁸⁹ és „pálcikaembert” karcoltak a Rákóczi-falva-Bagi-földek 8A avar temetőjének 100. sírjában talált tölcseres szájú edény oldalára is.¹⁹⁰ A péterrévei temető (Bačko Petrovo Selo) 73. sírjának egyszerű edényén pálcikaemberek mintha táncmozdulatokat tennének valamely ünnepen vagy rituális eseményen.¹⁹¹ Egyszerű vonalakkal megrajzolt emberalakok előfordulnak a keleti sztyeppei edényeken is. A kazár időszakból (8. század) Mariupolból¹⁹² és Livencovskijből¹⁹³ kerültek elő hasonló pálcikaemberek edénykarcolatokon. Az avarok részletgazdagabb önábrázolása egy Szabadka/Subotica-Pörös lelőhelyről ismert csonttárgyon maradt fenn, amely a korabeli történeti forrásokkal összevethető viseletben két férfit és egy nőt ábrázol. A szabadkai karcolaton a férfiak a bizánci forrásokból is ismert hosszú copfot és nyakvédőt viselnek, hosszú türk típusú kaftánjukat öv fogja össze (az egyik esetben övfüggővel és szíjvéggel), amelyhez két esetben tarsolyt erősítettek.¹⁹⁴ Az avar kori karcolatok témái között előfordulnak harcosok,

¹⁸¹ NOLL 1974, Abb. 56.

¹⁸² BÁLINT 2004, 288, 108. kép.

¹⁸³ K. TÓTH 2020, 150–151, 4–5. kép.

¹⁸⁴ GARAM 2009, 79–80.

¹⁸⁵ BENEDEK–MÁRCSIK 2017, 395, 7. tábla 2; 18. tábla 5; 24. tábla 3.

¹⁸⁶ BENEDEK–MÁRCSIK 2017, 395, 7. tábla 2; 24. tábla 4.

¹⁸⁷ KOMAR–KUBYŠEV–ORLOV 2006, 255, Ris. 9:1, 300, Ris. 27:1.

¹⁸⁸ Ló alakját karcolták a budakalászi bronzkorsó felületére (VIDA 2016, 35, 28. kép).

¹⁸⁹ MRT 10, 579–581, 128. kép, 95. tábla 3.

¹⁹⁰ MÁCSAI 2012, XLI. tábla, 100. sír 1.

¹⁹¹ BUGARSKI 2009, T. XII, Gr. 73/1.

¹⁹² KRAVČENKO–KULBAKA 2010, 389, Ris. 2. Az adatot Gulyás Bencének köszönöm.

¹⁹³ KLJUCNYIKOV–KULAKOV 2013.

¹⁹⁴ A karcolat színezett változatát ld. VIDA 2008, 49, Abb. 2.

vadászjelenetek, vágató lovak és lovasok. A leghíresebb avar kori grafitto a tiszántúli mokrini tégelyen látható, amely László Gyula értelmezése szerint a sámánisztikus világfát és környezetét mutatja be a körülötte legelő állatokkal együtt.¹⁹⁵

11. kép. Szegvár-Oromdűlő. A 144. sír edénye
Fig. 11. Szegvár-Oromdűlő. The vessel of Grave 144

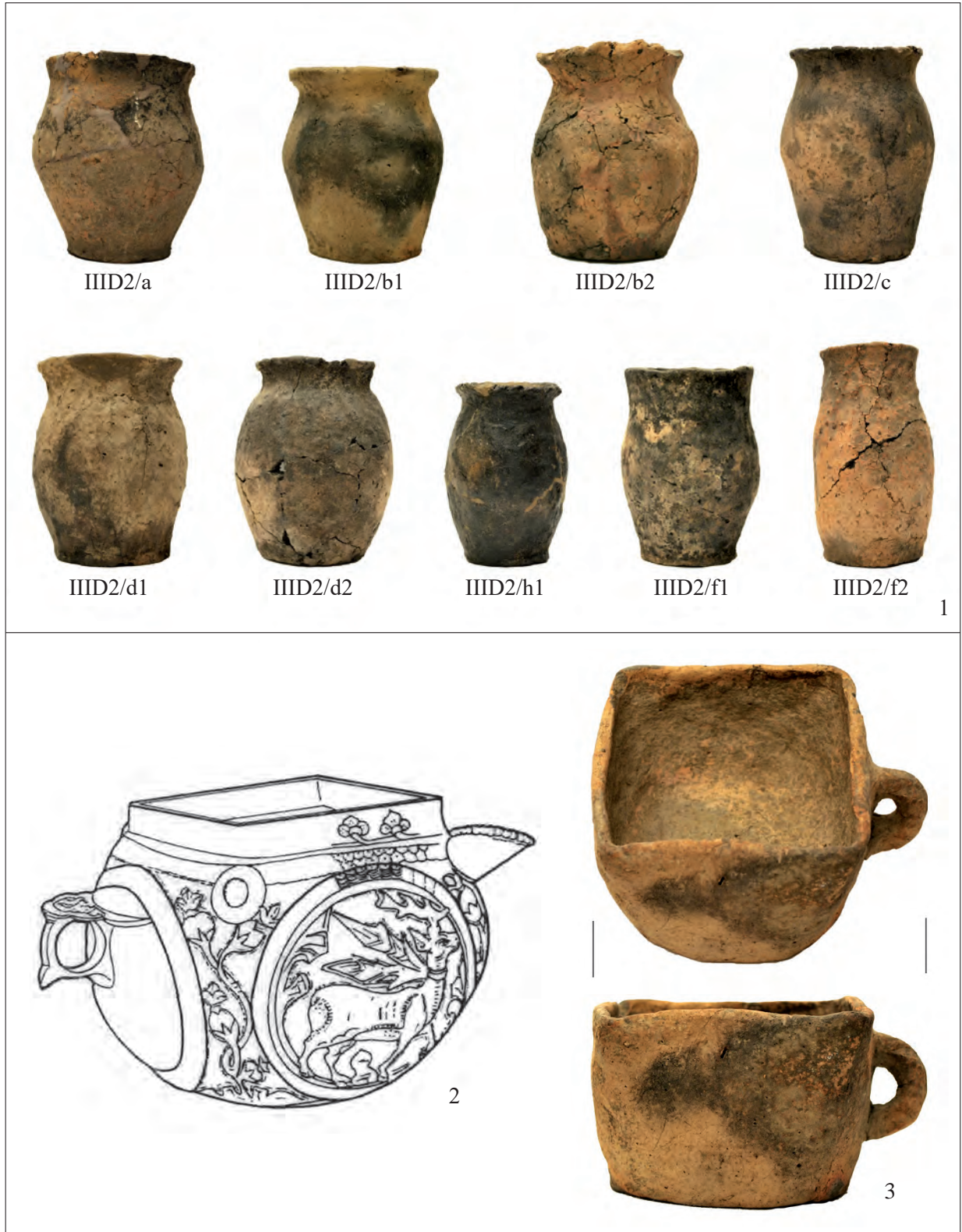
¹⁹⁵ RANISLAVJEV 2007, 96, Sl. 73–75, T. XXXVIII.

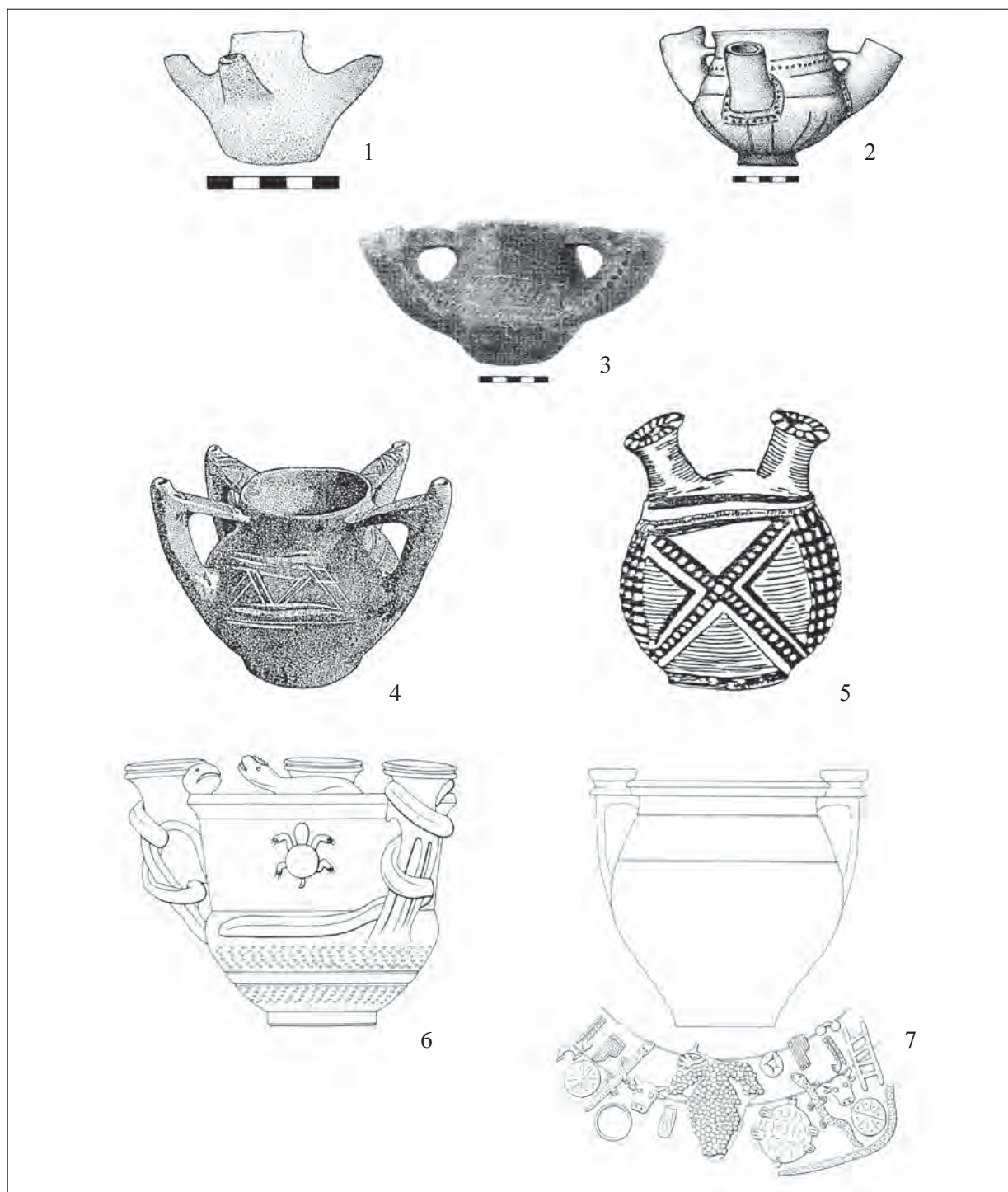
12. kép. Szegvár-Oromdűlő. Típusábra a temető kerámiáihoz
 Fig. 12. Szegvár-Oromdűlő. Pottery types of the cemetery

13. kép. Szegvár-Oromdűlő. Típusábra a temető kerámiaihoz
 Fig. 13. Szegvár-Oromdűlő. Pottery types of the cemetery

14. kép. 1. Típusábra a Szegvár-ormdülői temető kerámiáihoz. 2. Négyzetes száj kiképzésű szogd ezüstcsésze ujjtámasztós gyűrűfüllel és kiöntőcsővel. Turuševa, Közép-Ázsia (MARSCHAK 1986). 3. Szegvár-Oromdülő 754. sír
 Fig. 14. 1. Pottery types of the Szegvár-Oromdülő cemetery. 2. Sogdian silver cup with rectangular mouth, a finger-supporting ring handle, and pouring tube. Turuševa, Central Asia (MARSCHAK 1986).
 3. Szegvár-Oromdülő, Grave 754

15. kép. Többszörös kiöntős és álkiöntős edények: Római császárkori Barbarikum: 1. Čelákovice-Zaluži (CZ), 2. Bürs (Szász-Anhalt, D), 3. Prága-Zbreslav, Davle (CZ); 4. Bülten (Alsószászország, D) [HEGEWISCH 2010, 220–224, Abb. 3. 1–4.]. Néprajzi példa Afrikából: 5. Nyugat-Afrika [DROST 1954, 61, Bild 1a]; 6. Római császárkor: Pompei, II. ház 12 (I) [BIRD 1996, 122, Fig. 14. 3]; 7. Augst (Svájc) [BIRD 1996, 123, Fig. 14. 4.]

Fig. 15. Vessels with multiple pouring and pseudo pouring tube: Roman imperial period Barbaricum: 1. Čelákovice-Zaluži (CZ), 2. Bürs (Saxony-Anhalt, D), 3. Prague-Zbreslav, Davle (CZ); 4. Bülten (Lower Saxony, D) [HEGEWISCH 2010, 220–224, Abb. 3. 1–4.]. Ethnographic example from Africa: 5. West Africa [DROST 1954, 61, Bild 1a]; 6. Roman Imperial period: Pompei, House II 12 (I) [BIRD 1996, 122, Fig. 14. 3]; 7. Augst (Switzerland) [BIRD 1996, 123, Fig. 14. 4.]

ÖSSZEFOGLALÁS

Áttekintve a Szegvár-oromdűlői temető korongolatlan edényeinek sajátosságait megállapítható, hogy a kerámiái kelet-európai és ázsiai sztyeppei nomád kapcsolatokra utal. A temetőben mindössze két esetben fordultak elő a 6–7. század antik és germán hagyományokra visszavezethető korongolt edények, amelyek közül az egyik helyi gepida eredetű (165. sír), a másik feltehetően dunántúli műhelyből származó, finoman iszapolt, sötét kiöntőcsöves korsó (650. sír). A Szegvár-oromdűlői temetőben tehát csak néhány jól korongolt import edény szolgált a társadalmi reprezentáció eszközeként (2%), mert a tiszántúli sírokban a finoman iszapolt sötét kerámia eléri a 10%-ot.

Nem került elő a Szegvár-oromdűlői temetőben a Tiszántúlon a Meroving-germán hagyományokat követő szemcsés fekete kerámia (IC1 alcsoport) és annak a közép avar korban is elterjedt változata (IC2 alcsoport). A fekete kerámia IC2 alcsoportja jelen van a Duna–Tisza közén, főleg a Dunához közeli területeken (Solt, Szabadszállás, Kunpeszér),¹⁹⁶ de a Tiszántúlra nem jutott el. Azon nem csodálkozhatunk, hogy a késő antik jellegű Csákberényi típusú kerámia (ID csoport) ebben a térségben nincs jelen. Import vagy inkább zsákmányolt kora bizánci edények ugyan Szegvár-oromdűlői temetőben hiányoznak, de néhány esetben előfordulnak a Tiszántúlon (Tiszavasvári, Rákóczi-falva).¹⁹⁷ A korongolt bizánci kerámiák alföldi jelenlétére utalnak az utánzatok, a Makó–Mikócsa-halom 56. objektumban előkerült, a kézzel formált, tölcserés edények anyagcsoportjába sorolható, a nyaknál két füllel ellátott edény, amelynek formai előképe egy amphora lehetett.¹⁹⁸ A Tiszántúlról Tiszavasvári-Eszényi telekről¹⁹⁹ ismerünk bizánci amphorát, amelyben bor vagy olaj érkeztetett az avar előkelőkhöz.²⁰⁰ Korong nélkül készített amphorát az óbecsei /Bečej²⁰¹ és a gátéri²⁰² temetőkből ismerünk. A Duna–Tisza közti sárgás vörös kerámia (IE csoport) palackformáival rokon a narancsszínű, vonalköteggel díszített edény a pitvarosi temető 203. sírjából, amely a 8. század elejére keltezhető és mutatja a Duna–Tisza közti térséggel párhuzamos fejlődést.²⁰³

A szegvár-oromdűlői temetőben nem volt lassú korongon készített kerámia (IIA), ugyanakkor más tiszántúli temetőben szórványosan előfordul. A Hajdúböszörmény-Telekföld, Lenti-dűlő²⁰⁴ temetőben előkerült lassú korongolt edény sírösszefüggései nem ismertek, de formája és arányai alapján akárcsak a Fönlak/Felnac-Complexul Zootehnic²⁰⁵ edénye inkább a 8. század közepére keltezhető.

A Szegvár-oromdűlői temetőben az eurázsiai sztyeppei eredettel értelmezhető edényformák vannak túlsúlyban.²⁰⁶ A törekeny agyagedények szállításával és tárolásával kapcsolatban eddig nem rendelkezünk információkkal. A közelmúltban, a mongol Altáj egy sziklabarlangjának türk kori temetkezésében (Üzüür gjalan, Munkhkhairkhan Soum, Khovd megye) egy közönséges korong nélkül készült fazekat nemez tartóban találták (*16. kép*). Hasonló lelet a térségből és más sztyeppei lelőhelyről eddig nem ismert, de felmerül a kérdés, hogy a nomád környezetben a szállítás során a törekeny edényt akarták-e a nemeztokkal megvédeni vagy annak valamilyen más funkciója (pl. hőszigetelés) lehetett.²⁰⁷

¹⁹⁶ VIDA 1999, 222–230; BALOGH 2016, 68–72.

¹⁹⁷ Rákóczi-falva-Bagiföldek 8A (MÁCSAI 2012, T. XXXIV/68. sír 1; T. XXXIII/89. sír 1; T. LII/198. sír 1).

¹⁹⁸ BALOGH 2017, 68, Fig. 7:3.

¹⁹⁹ GULYÁS–LŐRINCZY 2018, 91, 98, 5. ábra 9.

²⁰⁰ VIDA 1999, 90–93; CSIKY–MAGYAR–HÁRSHEGYI 2015, 175–182.

²⁰¹ MIKIĆ–ANTONIĆ 2012, 40, 58. kép.

²⁰² KADA 1906, 207–208.

²⁰³ BENDE 2017, 437, 97. kép.

²⁰⁴ LŐRINCZY 2016, 295, 297–298, 3–4. kép

²⁰⁵ MĂRGINEAN–BĂCUEȚ–CRIȘAN 2015, 218, 226, Pl. 3.

²⁰⁶ BÓNA 1980; VIDA 1992; VIDA 1999; BÁLINT 1993; VIDA 2018; BÁLINT 2019.

²⁰⁷ Az agyagedény nemeztokban került elő (m.: 17,5 cm, pm.: 10 cm, alja: 11 cm). A sír türk kori, a kantárveretek alapján a 8–9. századra keltezhető. A nemeztokra egyéb példa nem ismert, de a kerámiaedény formai párhuzamai ismertek Bor Tal II (KUBAREV 2005, 29. j.) és Khar jamaa X. sír lelőhelyéről (MUNKHBAJAR–PUREVDORJ–BYAMBASUREN–SUKHBAATAR 2016, 171, 177 felső kép).

16. kép. Nemez tartóban került elő egy edény a mongol Altájban egy sziklabarlangban talált türk kori temetkezésben. Üzüür gjalan, Munkhkhairkhan Soum, Khovd megye (MUNKHBAYAR–PUREVDORJ–BYAMBASUREN–SUKHBAATAR 2016).

Fig. 16. A vessel came to light in a felt case in a Turkish period burial discovered in a rock cave in the Mongolian Altai. Üzüür gjalan, Munkhkhairkhan Soum, Khovd county (MUNKHBAYAR–PUREVDORJ–BYAMBASUREN–SUKHBAATAR 2016).

A tölcséres edények IIIA1 típusa 17%, a IIIA2 típusa 1%-ban van jelen, ezzel szemben a Tiszántúlon (Vida 1999-es adatbázis alapján) összességében 36% IIIA 1 és 12% IIIA 2 típusú kerámia került elő. Az eltérés szemléletesen jelzi, hogy mennyire más arányokkal lehet számolni egy nagy sírszámú temető esetében, mint a temetőből kiragadott edényeket és a szórványokat is figyelembe vevő területi adatbázissal. A tölcséres edények (IIIA) és azok rövid peremű változatai (IIID5), valamint az összeszűkülő szájú alul hasas edények (IIID2) elsősorban közép- és belső-ázsiai formai előzményekkel magyarázhatók. Ezzel szemben a díszített peremű edények fazék alakú formái inkább a kelet-európai nomádok temetkezéseiből ismertek (IIID1). Ugyanakkor a Szegvár-oromdűlői temetőből több sírból kerültek elő formailag jellegtelen edények, leginkább kis bögrék, fazekak és poharak, amelyek kulturális besorolása nem lehetséges. A IID10 alcsoportba tartozó nagyméretű edényeknek inkább tároló funkciója lehetett, az öblös tároló edények azonos mennyiségben található meg az avar településterületen.

Különös, hogy az ázsiai és dél-szibériai párhuzamokkal rendelkező csücskös és bütykös peremű edények egyáltalán nincsenek jelen a szegvári kerámiaanyagban, és a négyszögletes szájú edények is csak egy egyedi formával vannak jelen (IIIB). A Szegvár-oromdűlői temetőben ugyanakkor nem kerültek elő a IIID6,²⁰⁸ IIID7, IIID9 alcsoportokba tartozó edények, amelyek inkább a helyi germán vagy szláv gyökerű kerámiákhoz köthetők, és szórványosan más temetőkben kis mértékben jelen vannak. A IIID7 alcsoportba tartozó edények a helyi (szláv?) tradíciókra utalva előfordulnak a Nyírségben.²⁰⁹ Hiányoznak a Szegvár-oromdűlői temetőből a gyűrűfüles bögrék és korsók, valamint a kulacsok.

A Szegvár-oromdűlői temető edényei között uralkodnak a Tiszántúlra jellemző regionális korongolatlan típusok, ami a kézművesség (edényművesség) tekintetében a terület kulturális elkülönülését mutatja a kora avar kori településterületen. Hasonlóan regionális sajátosságok figyelhetők meg a Tiszántúlon a temetkezési szokások (fülkesírok, állatmelléletek), valamint az ékszer és ruhaviselet tekintetében is.

²⁰⁸ VIDA 1999, 285, Nr. 755.

²⁰⁹ VIDA 1999, 281, Nr. 717., Nr. 765.

Mindezen kulturális vonásokat a kutatás megalapozottan hozza összefüggésbe a kelet-európai sztyeppei nomád anyagi kultúrával,²¹⁰ amely azonban folyamatosan impulzusokat kapott az a közép- és belső-ázsiai sztyeppe felől, amit a temetkezési szokások, a régészeti leletek és az antropológiai valamint az archaeo-genetikai adatok is mutatnak.²¹¹

<i>Csoport</i>	<i>Szegvár-Oromdűlő</i> <i>(LŐRINCZY 2020)</i>		<i>Tiszántúl</i> <i>(VIDA 1999)</i>	
	<i>darab</i>	<i>%</i>	<i>darab</i>	<i>%</i>
IB1	1	1	–	–
IB2	1	1	17	10
IIIA1	18	16,33	62	36
IIIA2	1	1	20	12
IIIB	1	1	11	6
IIIC	–	–	12	7
IIID1	20	16,33	10	6
IIID2	33	30	13	8
IIID3	2	2	–	–
IIID4	1	1	2	1
IIID5	18	16,33	8	5
IIID6	–	–	4	2
IIID7	–	–	3	2 = 0,017
IIID8	1	1	–	–
IIID9	–	–	2	1
IIID10	9	8	9	5
Tál	1	1	–	–
Több kiöntőcsöves edény	1	1	1	1 = 0,0057
Tárolóedény	1	1	–	–
<i>Összesen</i>	<i>110</i>	<i>100</i>	<i>173</i>	<i>100</i>

6. táblázat. A korongolt és a szabad kézzel formált korongolatlan kerámiatípusok megoszlása a Szegvár-óromdűlői temetőben és a tiszántúli leletanyagban

Table 6. Distribution of wheel-turned and hand-formed pottery types at the cemetery of Szegvár-Oromdűlő and among the finds of the Trans-Tisza region (Subtype IIID10)

²¹⁰ LŐRINCZY 1998, 343–372; LŐRINCZY 2017, 137–170.

²¹¹ BÓNA 1980; VIDA 2018; BÁLINT 2019; CSÁKY et al. 2020.

GRAVE POTTERY IN THE AVAR AGE CEMETERY OF SZEGVÁR-OROMDŰLŐ

TIVADAR VIDA

Only two wheel-thrown vessels tracing back to 6th-7th century Antique and Germanic traditions came to light in the cemetery of Szegvár-Oromdűlő, among which one is of local, Gepidic origin (Grave 165), and the other one is a finely levigated, grey spouted jug probably originating from a Transdanubian workshop (Grave 650). Considering that the amount of the fine grey pottery reaches 10% in the graves of the Trans-Tisza region, social representation manifested in only a few good-quality wheel-thrown import ware in Szegvár-Oromdűlő (2%).

Grainy black pottery following Merovingian-Germanic traditions (Subtype IC1) and its variant also widespread in the Middle Avar Age (Subtype IC2) was absent in the cemetery of Szegvár-Oromdűlő. Black pottery Subtype IC2 is present in the Danube-Tisza Interfluve, especially in areas near the Danube (Solt, Szabadszállás, Kunpeszér), however, it did not reach the Trans-Tisza region. Although early Byzantine pottery imported or rather looted by the Avars were absent from the cemetery of Szegvár-Oromdűlő, they occurred in the Trans-Tisza region occasionally (Tiszavasvári, Rákóczi-falva). Imitations refer to the presence of wheel-thrown Byzantine pottery in the Great Hungarian Plain, for example the hand-formed vessel found in Feature 56 at the site of Makó-Mikócsa-halom. This belongs to the material group of the vessels with funnel neck, with two handles by the neck, the formal antecedent of which was most probably a Byzantine amphora. A Byzantine amphora came to light in Tiszavasvári-Eszenyi telek in the Trans-Tisza region, in which wine or oil had arrived to the Avar Age elite. The orange pottery decorated with a bundle of lines from Grave 203 of the Pitvaros cemetery resembles the flask forms of the yellowish red pottery (Type IE) of the Danube-Tisza Interfluve, which dates to the beginning of the 8th century, and reflects a parallel improvement with the Danube-Tisza Interfluve in the Trans-Tisza region. No wheel-turned pottery (Type IIA) came to light in the cemetery of Szegvár-Oromdűlő, however, this type occurs in other cemeteries of the Trans-Tisza region sporadically.

The hand-formed vessels of the Szegvár-Oromdűlő cemetery refer to Eastern European, Central and Inner Asian, steppe-nomadic connections. Until today, we have not had any information regarding the transportation and storage of the fragile clay vessels. However, in the recent past, a simple hand-formed pot was found in a felt case in a Turkish period burial discovered in a rock cave in the Mongolian Altai ((Üzürgjalan, Munkhkhairkhan Soum, Khovd county). Although so far no similar artefact has been revealed in the region or in other steppe sites, the question arises whether the felt case served to protect the fragile vessels during the transportation in a nomadic environment, or it had some different function (e.g. thermal insulation).

Type IIIA1 of the vessels with funnel neck was present in 17%, while Type IIIA2 in 1%, in contrast with an amount of 36% of Type IIIA 1 and 12% of Type IIIA 2 vessels in the Trans-Tisza region (according to a 1999 database). This contrast is a good example of the different proportions in case of a cemetery with a large amount of graves and a database of a region both focusing on vessels taken from a cemetery and stray finds. The shape of the vessels with funnel neck (IIIA) and their variants with shorter rims (IIID5), as well as the vessels with narrowing rim and bulging bottom (IIID2) can be primarily explained by Central and Inner Asian antecedents. On the contrary, the pot shape of the vessels with decorated rim (IIID1) may rather be familiar from the burials of Eastern European nomadic peoples. However, in Szegvár-Oromdűlő, several graves yielded vessels uncharacteristic regarding their shape, mostly small mugs, pots or cups, the cultural classification of which is impossible. It is most probable that the large vessels of Subtype IIID had a storing function, and bulging vessels occurred at Avar period settlements in the same proportion.

It is surprising that vessels with four knobs on the rim – that has Asian and South Siberian parallels – are completely absent among the pottery of Szegvár, and there is only one unique specimen of a vessel with rectangular rim (IIIB). However, vessels of Subtypes IIID6, IIID7 and IIID9 that can be mainly associated with vessels with local Germanic or Slavic origin are also absent from the cemetery of Szegvár-Oromdúló, while they are usually present in other cemeteries in a small number. Vessels of Subtype IIID7 occur in the Nyírség area, referring to local (Slavic?) traditions. Mugs and jugs with ring handles, and flasks are also absent in the cemetery of Szegvár-Oromdúló.

Local hand-formed vessel types typical of the Trans-Tisza region dominate among the vessels of the Szegvár-Oromdúló cemetery, which reflects the cultural separation of crafts (pottery production) at the Early Avar Age settlement area. Burial practices (niche graves, animal offerings), ornaments and clothing customs also indicate regional characteristics in the Trans-Tisza region. All these cultural features can be associated with Eastern European steppe-nomadic material culture that, however, received constant impulses from the Asian steppe. These influences are detectable on the burial practices, the finds, as well as the anthropological and archaeogenetic data.

IRODALOM

- ACHMEROV 1970: Achmerov, R. B.: Ufimskije pogrebenija IV-VII. vv. i ich mesto v drevnej istorii v Baškirii. *Materialy i Issledovaniâ po Archeologii SSSR* 162 (1970) 183–184.
- AGEEVA 1961: Ageeva, E. I.: K voprosu o tipach drevnich pogrebenij Alma-Atinskoj oblasti. *Trudy Instituta Istorii, Archeologii, Ètnografii im. C. C. Valichanova Akademii Nauk Kazachskoj SSSR* 12, Alma-Ata 1961, 35–175.
- AGEEVA–PACEVIČ 1958: Ageeva, E. I. – Pacevič, G. I.: Iz istorii osedlych poselenij i gorodov Juznogo Kazachstana. *Trudy Instituta Istorii, Archeologii, Ètnografii im. C. C. Valichanova Akademii Nauk Kazachskoj SSSR (Alma-Ata)* 5 (1958).
- AJBABIN 1985: Ajbabain, A. I.: Pogrebenie chazarskogo voina. *Sovetskaja Archeologija* 1985/3, 191–205.
- ARSLANOVA 1975: Arslanova, F. H.: Kurgany „s ušami” vostočnogo Kazachstana. In: *Drevnosti Kazachstana*. Red.: Akišev, K. A. Alma-Ata 1975, 116–129.
- AWAREN 1985: *Awaren in Europa. Schätze eines asiatischen Reitervolkes 6.-8. Jh. Ausstellungskatalog*. Hrsg.: Meier-Arendt, W. Frankfurt 1985.
- BÁLINT 1937: Bálint A.: Avar sírok Batidán (Gräber aus der Awarzeit in Batida.) *Dolgozatok* 13 (1937) 89–104.
- BÁLINT 1989: Bálint, Cs.: *Die Archäologie der Steppe. Steppenvölker zwischen Volga und Donau vom 6. bis zum 10. Jahrhundert*. Hrsg.: F. Daim, F. Wien–Köln 1989.
- BÁLINT 1991: Bálint, Cs.: Die spätaawarenzeitliche Siedlung von Eperjes (Komitat Csongrád). *Varia Archaeologica Hungarica* 4. Budapest 1991.
- BÁLINT 1993: Bálint, Cs.: Probleme der archäologischen Forschung zur awarischen Landnahme. In: *Ausgewählte Probleme der europäischen Landnahmen des Früh- und Hochmittelalters*. Hrsg.: M. Müller-Wille–R. Schneider. Vorträge und Forschungen 41. Sigmaringen 1993, 195–273.
- BÁLINT 2004: Bálint Cs.: A nagyszentmiklósi kincs. Régészeti tanulmányok. *Varia Archaeologica Hungarica* XVIa. Budapest 2004.
- BÁLINT 2010: Bálint, Cs.: Der Schatz von Nagyszentmiklós. Archäologische Studien zur frühmittelalterlichen Metallgefäßkunst des Orients, Byzanz’ und der Steppe. *Varia Archaeologia Hungarica* XVIb. Budapest 2010.

- BÁLINT 2019: Bálint, Cs.: The Avars, Byzantium and Italy. A Study in Chorology and Cultural History. *Varia Archaeologica Hungarica* 31, Budapest 2019.
- BALLA 1989: Balla, M.: Provenance Studies of Avar Ceramics by Neutron Activation Analysis. *A Wosinsky Mór Megyei Múzeum Évkönyve* 15 (1989) 131–133.
- BALOGH 2016: Balogh Cs.: *Régészeti adatok a Duna–Tisza közti avarok történetéhez.* (The history of the Avars in the Danube–Tisza interfluvium as reflected in the archaeological record). *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia. A PPKE BTK Régészeti Tanszékének kiadványai* 6. Szerk.: Major B. – Türk A. Budapest 2016.
- BALOGH 2017: Balogh, Cs.: Orta Tisza Bölgesi'nde Doğu Avrupa Bozkır Kökenli Göçebe Bir Topluluğa Ait Mezarlık 'Makó, Mikócsa-Halom, Macaristan' (A Cemetery Belonging to a Nomad Community of Eastern Europe Steppe Origin in the Middle Tisza Region 'Makó, Mikócsa-Halom, Hungary'). *Art–Sanat* 7 (2017) 53–70.
- BARANOV 1990: Baranov, I. A.: *Tavrika v epochu rannego srednevekovja.* Kiev 1990.
- BARANOV 1990a: Baranov, I. A.: Die Keramik der Saltovo- Majaki-Kultur in der Krim. Hrsg.: Bálint, Cs. *Varia Archaeologica Hungarica* 3 (1990) 23–45.
- BAYAR 2005: Bayar, D.: Gedenkstätten und Steinskulpturen der Alttürkischen Zeit. In: *Dschingis Khan und seine Erben. Das Weltreich der Mongolen.* Ausstellungskatalog. München 2005, 69–80.
- BENDE 2017: Bende L.: *Temetkezési szokások a Körös–Tisza–Maros közén az avar kor második felében.* (Bestattungsbräuche in der zweiten Hälfte der Awarenzeit im Gebiet zwischen Körös, Theiß und Maros.) *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia. A PPKE BTK Régészeti Tanszékének kiadványai* 8. Szerk.: Major B. – Türk A. Budapest 2017.
- BENEDEK–MARCSIK 2017: Benedek A. – Marcsik A.: Kora avar kori temetőrészlet Kövegyről. Új temetkezési szokások a Tisza–Körös–Maros mentén a kora avar korból. (Cemetery part from the Early Avar Age in Kövegy. New burial habits in the Early Avar Age along the rivers Tisza–Körös–Maros). In: *Út(on) a kultúrák földjén. Az M43-as autópálya Szeged-országhatár közötti szakasz régészeti feltárásai és a hozzá kapcsolódó vizsgálatok.* Szerk.: T. Gábor Sz. – Czukor P. Szeged 2017, 369–442.
- BEZUGLOV–NAUMENKO 2007: Безуглов, С. И. – Науменко, С. А.: Курган раннехазарского времени на Нижнем Дону. Ю. К. Гу-гуев (красный), Средневековые древности Дона. *Сборник статей. Материалы и исследования по археологии Дона II.* Москва–Иерусалим 2007, 73–84.
- BIRD 1996: Bird, J.: Frogs from the Roman Walbrook: a Cult Pot and its Attribution. In: *Interpreting Roman London – Papers in Memory of Hugh Chapman.* Eds.: J. Bird – M. Hassall – H. Sheldon. Oxbow Monograph 58. Oxford 1996, 119–127.
- BÓNA 1973: Bóna I.: VII. századi avar települések és Árpád-kori magyar falu Dunaújvárosban. *Fontes Archeologici Hungariae*, Budapest 1973.
- BÓNA 1980: Bóna, I.: Studien zum frühawarischen Reitergrab von Szegvár. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 32 (1980) 31–95.
- BUGARSKI 2009: Bugarski, I.: *Cemeteries from Antiquity and Early Middle Ages at Čik.* Arheološki Institut. Posebna izdana 46. Beograd 2009.
- BUORA 1991: Buora, M.: Alcuni oggetti di età tardorepubblicana da Sevegliano (Udine). *Aquilea Nostra* 62 (1991) 9–22.
- CHUD'JAKOV 1979: Chudjakov, Ju. S.: Көк-тjурки на Среднем Jenisee. In: *Novoe v archeologii Sibirii i Dal'nego Vostoka.* Red.: Pogoševa, A. P. Novosibirsk 1979, 194–206.
- CSÁKY et al. 2020: Csáky, V. – Gerber, D. – Koncz, I. – Csiky, G. – Mende, B. G. – Marcsik, A. – Molnár, E. – Pálfi, Gy. – Gulyás, A. – Kovacsóczy, B. – Lezsák, G. M. – Lőrinczy, G. – Szécsényi-Nagy, A. – Vida, T.: Genetic insights into the social organisation of the Avar period elite in the 7th century AD Carpathian Basin. *Scientific Reports* 10,948, 2020. <https://doi.org/10.1038/s41598-019-57378-8>

- CSALLÁNY 1939: Csallány D.: Kora-avarkori sírleletek. (Grabfunde der Frühawarenzeit). *Folia Archaeologica* 1–2 (1939) 121–180.
- CSALLÁNY 1940: Csallány, D.: Kora avar kori edények Magyarországon (Frühawarische Gefäße in Ungarn). *Dolgozatok* 16 (1940) 118–144.
- CSALLÁNY 1960: Csallány D.: Szabolcs-Szatmár megye avar leletei. (Awarische Funde des Komitats Szabolcs-Szatmár). *A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve* 1 (1960) 31–85.
- CSIKY–MAGYAR–HÁRSHEGYI 2015: Csiky, G. – Magyar-Hárshegyi, P.: Wine for the Avar elite? Amphorae from Avar period burials in the Carpathian Basin. In: *The Danubian Lands between the Black, Aegean and Adriatic Seas (7th Century BC-10th Century AD)*. Eds.: Tsetschladze, G. R. – Avram, A. – Hargrave, J. Oxford 2015, 175–182. <https://doi.org/10.2307/j.ctvr43k44.29>
- DOBOS–OPREANU 2012: Dobos, A. – Opreanu, C. H.: *Migration Period and early medieval Cemeteries at Fântânele (Bistrița-Năsăud County)*. Patrimonium Archaeologicum Transylvanicum 5. Cluj-Napoca 2012.
- DROST 1954: Drost, D.: Mehrtüllige Tongefäße in Afrika und ihre Beziehungen zum Mittelmeergebiet. *Wissenschaftliche Zeitschrift der Friedrich-Schiller-Universität Jena*. (Mathematisch-naturwissenschaftliche Reihe, Heft 1.) 3 (1953–1954) 1954, 61–78.
- EBERT 1911: Ebert, M.: Ausgrabungen auf dem Gute Maritzyn, Gouv. Cherson (Süd-Russland). *Prähistorische Zeitschrift* Bd. III. Hf. 1/2. 1911, 252–270. <https://doi.org/10.1515/prhz-1911-0123>
- FODOR–VIDA 2014: Fodor L. – Vida T.: Kora avar kori temetőrészlet Szihalom-Budaszöggről (An Early Avar Period Cemetery at Szihalom-Budaszög). *Archaeologiai Értesítő* 138 (2013) 157–173. <https://doi.org/10.1556/ArchErt.138.2013.6>
- GÁLL 2017: Gáll, E.: At the Periphery of the Avar Core Region. 6th–8th Century Burial Sites near Nädlac (The Pecica-Nädlac Motorway Rescue Excavations). *Patrimonium Archaeologicum Transylvanicum* 13. Paris–Budapest 2017.
- GARAM 2002: Garam, É.: Die Verbindung awarenzeitlicher Fürsten- und Gemeinvolk-Grabfunde mit dem Schatz von Nagyszentmiklós. In: *Gold der Awaren. Der Goldschatz von Nagyszentmiklós*. Hrsg.: Kovács, T. – Garam, É. Budapest 2002, 81–112.
- GARAM 2009: Garam É.: Avar kori faedények. In: „In terra quondam Avarorum...” Ünnepi tanulmányok H. Tóth Elvira 80. születésnapjára. *Archeologica Cumanica* 2 (2009) 79–100.
- GENING–KORPUSOVA 1989: Gening, V. V. – Korpusova, V. N.: *Archeologičeskie Pamjatniki Krymskogo Prisivaš'ja. Kurgany u. s. Bogačevka*. Kiev 1989.
- GULYÁS–LŐRINCZY 2018: Gulyás B. – Lőrinczy G.: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye avar sírleletei IV. A tiszavasvári-koldusdombi kora avar kori temető (Avar finds from Szabolcs-Szatmár-Bereg County IV. Early Avar graves from Tiszavasvári-Koldusdomb). In: „Vadrózsából tündérsípot csináltam” *Tanulmányok Istvánovits Eszter 60. születésnapjára*. Szerk.: L. Nagy M. – L. Szőlősi K. Nyíregyháza 2018, 529–570.
- GYULAI 2010: Gyulai, F.: *Archaeobotany in Hungary. Seed, Fruit, Food and Beverages Remains in the Carpathian Basin: an Archaeobotanical Investigation of Plant Cultivation and Ecology from the Neolithic until the Late Middle Ages*. Budapest 2010.
- HEGEWISCH 2010: Hegewisch, M.: Lampen im Barbaricum. Ein Beitrag zur Beleuchtung in germanischen Siedlungen. In: Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte der Iberischen Halbinsel und Mitteleuropas. Studien in honorem Philine Kalb / On Pre- and Earlier History of Iberia and Central Europe. Studies in honour of Philine Kalb. Hrsg.: Armbruester, T. – Hegewisch, M. *Studien zur Archäologie Europas* 11. Bonn 2010, 193–228.
- HEROLD 2004: Herold, H.: Die frühmittelalterliche Siedlung von Öménykút 54. *Varia Archaeologica Hungarica* 14. Budapest 2004.

- HOREDТ 1951: Horedt, K.: Ceramica slava din Transilvania. *Studii și Cercetări de Istorie Veche* 2 (1951) 189–232.
- ILJUKOV–KOŠJANENKO 2007: Илюков, А. В. – Косяненко, Р. С.: Раннесредневековый комплекс из Большой Орловки. In: Средневековые древности Дона. Материалы и исследования по археологии Дона II. Ред.: Ю. К. Гугуев. Москва–Иерусалим 2007, 85–113.
- ISTVÁNOVITS–LÓRINCZY 2017: Istvánovits E. – Lőrinczy G.: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye avar sírleletei III. Avar temető és települészet Nyíregyháza és Tiszavasvári határából. (Avarian finds of Szabolcs-Szatmár-Bereg County III. Avarian Age cemetery and settlement parts from the vicinities of Tiszavasvári and Nyíregyháza) *A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve* 58 (2017) 35–179.
- ЯКОБСОН 1970: Jakobson, A. L.: Rannesrednevekovye sel'skieposelenija jugo-zapadnoj Tavriki. *Materialy i Issledovanija po Archeologii SSSR* 168. Moskva 1970.
- ЯКОБСОН 1979: Jakobson, A. L.: *Keramika i keramičeskoe proizvodstvo srednevekovoj Tavriki*. Leningrad 1979.
- JUHÁSZ 2004: Juhász, I.: Das awarenzeitliche Gräberfeld in Szarvas-Grexa-téglagyár. FO 68. *Monumenta Avarorum Archaeologica* 7. Budapest 2004.
- КАДА 1906: Kada E.: Gátéri (kun-kisszállási) temető a régibb középkorból. *Archaeologiai Értesítő* 26 (1906) 135–155, 207–221.
- КЛУДСНИКОВ–КУЛАКОВ 2013: Ключников, В. В. – Кулаков, А. А.: *Хазарские древности: сб. научных статей*. Аксай 2013.
- КОЧ 2008: Koch, A.: Boma – ein reiternomadisch-hunnischer Fundkomplex in Nordwestchina. In: *Hunnen zwischen Asien und Europa: Aktuelle Forschungen zur Archäologie und Kultur der Hunnen*. Hrsg.: H. Externbrink – M. Herget. Historisches Museum der Pfalz Speyer – Langenweissbach 2008, 57–71.
- КОЛОЗСИ–SZABÓ 2005: Kolozsi, B. – Szabó, L.: An Avar Settlement on the periphery of Hortobágy. In: *Environmental Historical Studies from the Late Tertiary and Quaternary of Hungary*. Szerk.: Hum, L. – Gulyás, S. – Sümegei, P. Department of Geology and Paleontology University of Szeged 2005, 175–188.
- КОМАР–КУБЫШЕВ–ОРЛОВ 2006: Комар, А. В. – Кубышев, А. И. – Орлов, Р. С.: Погребения кочевников VI–VII вв. из Северо-Западного Приазовья. In: *Стены Европы в эпоху средневековья Т. 5. Хазарское время*. Ред.: Евглевский, А. В. Донецк 2006, 245–374.
- КОМАР–ОРЛОВ 2006: Комар, А. В. – Орлов, Р. С.: Погребение кочевника 2-й пол. VII в. у села Черноморское. In: *Стены Европы в эпоху средневековья Т. 5. Хазарское время*. Ред.: Евглевский, А. В. Донецк 2006, 387–398.
- КОВАЧС 1913: Kovács I.: A mezőbándi ásátások (Les fouilles de Mezőband.) *Dolgozatok* 4 (1913) 265–429.
- КОВРИГ–КОРЕК 1960: KOVRIG, I. – KOREK, J.: Le cimetiére de l'эpoque avare de Csóka (Čoka). *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 12 (1960) 255–297.
- КРАВЧЕНКО–КУЛБАКА 2010: Кравченко Э. Е. – Кульбака В. К.: О находке сосуда с граффити в Мариуполе. *Археологический альманах* 21 (2010) 389–398.
- КУБАРЕВ 1997: Kubarev, V. D.: *Kamennye izvajanija Altaja*. Novosibirsk 1997.
- КУБАРЕВ 2005: Kubarev, G. V.: *Kultura drevnich tjurok Altaja (po materialam pogrebal'nich pamjatnikov)*. Novosibirsk 2005.
- КУБАРЕВ 2017: Kubarev, G. V.: Alttürkische Gräber des Altaj. *Archäologie in Eurasien* 33. Bonn 2017.
- КУЛИК 1975: Kulik, T. I.: Dva chuma s gorodišča Šaušukumtobe. In: *Drevnosti Kazachstana*. Red.: Akišev, K. A. Alma-Ata 1975, 95–109.
- КЫЗЛАСОВ–КОРОЛ' 1990: Kyzlasov, L. R. – Korol', G. G.: *Dekorativnoe isskustvo srednevekovych chakassov kak istoričeskij istočnik*. Moskva 1990.

- LANGÓ–TÜRK 2004: Langó, P. – Türk, A.: Móra nyomában. (Előzetes beszámoló a Kiszombor határában 2003-ban végzett honfoglalás kori lelőhelyek hitelesítő feltárásairól.) *Múzeumi kutatások Csongrád megyében*, Szeged 2004, 203–214.
- LÁSZLÓ 2016: László, Gy.: Das awarenzeitliche Gräberfeld in Csákberény. Mit Beiträgen von Éry, K. – Csiky, G. – Fancsalszky, G. – Fülöp, Gy. – Pásztor, A. – Rácz, Zs. – Szentpéteri, J. – Vida, T. – Vörös, I. *Monumenta Avarorum Archaeologica* 10. Budapest 2016.
- LEVAŠOVA 1952: Levašova, V. P.: Dva mogil' nika kirgiz-chakasov. *Materialy i Issledovaniâ po Archeologii SSSR* 24 (1952) 110–152.
- LEVINA 1971: Levina, L. M.: *Keramika Nižnej i Srednej Syr Dar' i v I. tysjačeletii n.é.* Red.: Tolstov, S. P. Moskva 1971.
- ЛЯСНОВ—МЯЧИН 2010: Ляхов С. В. – Мячин С. В.: Кочевнической погребения «постгунского времени в села Тугулул Ставропольского края (предварительная публикация). In: *Археология Восточно-Европейской степи: Межвузовский сборник научных трудов*. Выпуск 8. (Под ред. доц. В. А. Лопатина) Саратов 2010, 225–230.
- LŐRINCZY 1992: Lőrinczy, G.: Vorläufiger Bericht über die Freilegung des Gräberfeldes aus dem 6.–7. Jahrhundert in Szegvár-Oromdűlő (Weitere Daten zur Interpretierung und Bewertung der partiellen Tierbestattungen in der frühen Awarenzeit). *Communicationes Archaeologicae Hungariae*, Budapest 1992, 81–124.
- LŐRINCZY 1998: Lőrinczy G.: Kelet-európai steppei népesség a 6–7. századi Kárpát-medencében. Régészeti adatok a Tiszántúl kora avar kori betelepüléséhez. (Osteuropäische Steppenbevölkerung im 6. und 7. Jahrhundert im Karpatenbecken. Archäologische Beiträge zur frühawarenzeitlichen Emsiedlung des Gebietes jenseits der Theiß). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 4 (1998) 343–372.
- LŐRINCZY 2015: Lőrinczy G.: Újabb adatok Hajdú-Bihar megye avar kori lelőhelyeihez I. Megjegyzések a terület kora avar kori történetéhez (New data on the Avarian Age sites of Hajdú-Bihar County I. Some notes on the Early Avarian Age history of the region). *A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve* 57 (2015) 149–176.
- LŐRINCZY 2016: Lőrinczy G.: Újabb adatok Hajdú-Bihar megye avar kori lelőhelyeihez II. megjegyzések a terület kora avar kori történetéhez. (Weitere Angaben zu den Fundorten der Awarenzeit im Komitat Hajdú-Bihar II. Bemerkungen zur Geschichte der Frühawarenzeit in der Region.) In: *Népek és kultúrák a Kárpát-medencében. Tanulmányok Mesterházy Károly tiszteletére*. Szerk.: Bollók Á. – Gergely K. – Kolozsi B. – Pető Zs. – Szenthe Gy. Budapest 2016, 287–302
- LŐRINCZY 2017: Lőrinczy, G.: Frühawarenzeitliche Bestattungssitten im Gebiet der Grossen Ungarischen Tiefebene östlich der Theiss. Archäologische Angaben und Bemerkungen zur Geschichte der Region im 6. und 7. Jahrhundert. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 68 (2017) 137–170.
- LŐRINCZY 2018: Lőrinczy G.: A szegvár-sápoldali 7. századi sírcsoport (Eine Gräbergruppe des 7. Jahrhunderts von Szegvár-Sápoldal). *Archaeologiai Értesítő* 143 (2018) 51–84. <https://doi.org/10.1556/0208.2018.143.3>
- LŐRINCZY 2019: Lőrinczy G.: Volt-e a Tiszántúlon regionális központ a kora avar korban? Néhány észrevétel a kunágotai sírról. (Was there a regional centre in eastern Hungary during the early Avar period? A fresh look at the Kunágota burial). In: *Hatalmi Központok az Avar Kaganátusban (Power Centres of the Avar Khaganate)*. Szerk.: Balogh, Cs. – Szentpéteri J. – Wicker E. Kecskemét 2019, 169–194.
- LŐRINCZY 2020: Lőrinczy G.: *A szegvár-oromdűlői 6–7. századi temető (The cemetery of Szegvár-Oromdűlő from the 6th–7th centuries)*. *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia*, A PPKÉ BTK Régé-

- szettudományi Intézetének kiadványai 14, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 8. Szerk.: Major B. – Türk A. Budapest–Szeged 2020.
- LŐRINCZY–RÁCZ 2014: Lőrinczy G. – Rác Zs.: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye avar sírleletei II. Tiszavasvári-Kashalom-dűlő kora avar kori temetkezései. (Avarian finds from Szabolcs-Szatmár-Bereg County II. Early Avarian graves from Tiszavasvári-Kashalom-dűlő). *A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve* 56 (2014) 141–217.
- LŐRINCZY–SZALONTAI 1993: Lőrinczy G. – Szalontai Cs.: Újabb régészeti adatok Csongrád megye területének 6–11. századi településtörténetéhez I. (Archäologische Beiträge zur Siedlungsgeschichte des Komitats Csongrád im 6.–11. Jahrhundert). *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 30–31/2 (1993) 279–320.
- LŐRINCZY–SZALONTAI 1996: Lőrinczy G. – SZALONTAI Cs.: Újabb régészeti adatok Csongrád megye területének 6–11. századi településtörténetéhez II. (Archäologische Beiträge zur Siedlungsgeschichte des Komitats Csongrád im 6.–11. Jahrhundert). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 2 (1996) 268–298.
- MÁCSAI 2012: Mácsai V.: *A Rákóczi-falva-Bagi-földek 8A avar temetőjének feldolgozása*. MA szakdolgozat. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest 2012.
- MADARAS 1992: Madaras, L.: Die Bestattung in Nischengräbern in der Gemarkung von Öcsöd. (Fülkesíros temetkezés Öcsöd határában.) *Ethnographica et Folkloristica Carpathica* 7-8/1 (1992) 177–196.
- MAKSIMOV 1956: Maksimov, E. K.: Pozdnejšie sarmato-alanskije pogrebenija V-VIII. vv. na territorii Nižnego Povolžja. *Trudy Saratovskogo Oblastogo Muzeja Kraevedenija. Arheologičeskij Sbornik* 1. Saratov 1956, 65–85.
- MAKSIMOVA 1980: Maksimova, A. G.: Kurgany bliz Talgara. In: *Arheologičeskie issledovanija drevnego i srednevekovogo Kazachstana*. Red.: Akišev, K. A. Alma-Ata 1980, 114–129.
- MĂRGINEAN–BĂCUEȚ-CRIȘAN 2015: Mărginean, Fl. – Băcueț-Crișan, D.: Archaeological Discoveries from the Period of the Dark Millenium in Felnac “Complexul Zootehnic” (Arad County). *Ziridava. Studia Archaeologica* 29 (2015) 215–226.
- MARŠAK 1985: Maršak, B. I.: *Vlijanie tovrentiki na sogdijskuju keramiku VII-VIII. vekov. Trudy Gosudarstvennogo Istoričeskogo Muzeja* 2 (1961) 15–34.
- MARSCHAK 1986: Marschak, B.: *Silberschätze des Orients*. Leipzig 1986.
- MIKIĆ-ANTONIĆ 2012: Mikić-Antonić, B.: Nekropola iz perioda Avarske Dominacije. Lokalitet Pionirska ulica u Bečeju. *Gradski Muzej Bečej Glavna* 25. Bečej 2012.
- MRT 10: Jankovich B. D. – Medgyesi P. – Nikolin E. – Sztalmári I. – Torma I.: Magyarország régészeti topográfiája [Archaeological sites of Hungary] 10. kötet. *Békés megye régészeti topográfiája IV/3. Békéscsaba és környéke*. Szerk.: Jankovich B. D. Budapest 1998.
- MUNKHБAYAR–PUREVDORJ–BYAMBASUREN–SUKHBAATAR 2020: Мөнхбаяр, Ч. – Пүрэвдорж, Г. – Бямбасүрэн, Х. – Сүхбаатар, Б.: Үзүүр гялангийн түрэг хадны оршуулгын малтлага судалгааны урьдчилсан үр дүнгээс. In: *Мөнххайрхан уул, Булган гол – Их онгогийн байгалийн цогцолборт газар 2016*. Ред.: Лхагвадорж, Т. Улаанбаатар 2016, 164–187.
- NAĐ 1971: Nađ, S.: Nekropola iz ranog srednjeg veka na ciglani „Po-let” u Vrbasu. *Rad Vojvodanskih Muzeja* 20 (1971) 187–268.
- NOLL 1974: Noll, R.: *Vom Altertum zum Mittelalter. Katalog der Antikensammlung I*. Kunsthistorisches Museum, Wien 1974.
- NURMUHANBETOV 1975: Nurmuchanbetov, B. N.: Katakomby borižarskogo mogil’nika. In: *Drevnosti Kazachstana*. Red.: Akišev, K. A. Alma-Ata 1975, 106–115.
- ORLOV 1985: Orlov, R. S.: Kul’tura kočevnikov. In: *Etnokul’turnaja karta territorii Ukrainskoj SSR v I. tys. n. é*. Red. V. D. Baran. Kiev, 98–105.

- PLETNEVA 1963: Pletneva, S. A.: Srednevekovaja keramika Tamanskogo gorodišča. In: *Keramika i steklo drevnej Tmutarakani*. Red.: Rybakov, B. A. Moskva 1963, 12–126.
- PÓPITY 2015: Pópity D.: Avar teleprészlet Csanádpalota-Országhatár lelőhelyen. A 7. századi telepek kérdése az Alföldön. (Awarenzeitliche Siedlungsteil von Csanádpalota-Országhatár. Die Frage der Identifikation der Siedlungen des 7. Jahrhunderts in der Tiefebene.) *Archaeologiai Értesítő* 140 (2015) 93–114. <https://doi.org/10.1556/0208.2015.140.4>
- RANISAVLJEV 2007: Ранисављељ, А.: Раносредњовековна некропола код Мокрина. (Early Medieval Necropolis near Mokrin.) *Српско археолошко друштво, Повремена издања 4. Српско Археолошко Друштво. Повремена издана/Occasional papers 4*. Београд/Beograd 2007.
- RANOV–SALTOVSKAJA 1961: Ranov, V. A. – Saltovskaja, E. D.: O rabotach Ura Tjubinskogo otrjada v 1959. *Archeologičeskiye raboty v Tadžikistane 7. Trudy Akademii Nauk Tadžikskoj SSR, Institut Istorii im. Achmada Doniša*. Dušanbe 1961, 127–128.
- RAŠEV 2007: Rašev, R.: *Prab'lgarite prez V-VII vek*. (Die Protobulgaren im 5.-7. Jahrhundert). Veliko T'rnovo 2007.
- RIKMAN–RAFALOVIČ–HYNKU 1971: Rikman, E. A. – Rafalovič, I. A. – Hynku, I. G.: *Očerki istorii Moldavii*. Kisinev 1971.
- ROSKA 1934: von Roska, M.: Das gepidische Grabfeld von Vereşmort-Marosveresmart (Turda-Tordaa-ranyos, Siebenbürgen). *Germania* 1934, 123–130.
- ROSNER 1989: Rosner, Gy.: Keramikherstellung und Handel im Karpaten-becken in der frühen Awarenzeit. *A Wosinsky Mór Megyei Múzeum Évkönyve* 15 (1989) 125–130.
- RUTKOVSKAJA 1979: Rutkovskaja, L. M.: Archeologičeskie pamjatniki IV-VI vv. v rajone Kremenčug-skogo morja (Ukraina) *Slovenská Archeológia* 27 (1979) 317–364.
- SALAMON–ERDÉLYI 1971: Salamon, Á. – Erdélyi, I.: Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Környe. *Studia Archaeologica* V. Budapest 1971.
- ŠČEPINSKIJ–ČEREPANOVA 1969: Ščepinskij, A. A. – Čerepanova, E. N.: Severnoe Prisivaš'je. In: *Drevnosti stepnogo Kryma*. Red.: Vejmar, E. V. Simferopol 1969, 133–135.
- SELMECZI–MADARAS 1980: Selmeczi L. – Madaras L.: Avar kori és X-XII. századi magyar köznépi sírok Rákóczi-falván. *A Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei* 1980, 141–170.
- SENIGOVA 1962: Senigova, T. Ch.: Ak Tobe. Pamjatniki III veka do našej èry-III veka našej èry. *Trudy Instituta Istorii, Archeologii, Ètnografii im. C. C. Valichanova Akademii Nauk Kazachskoj SSSR (Alma-Ata)* 14 (1962) 57–82.
- SEREGIN–MATRENIN–IDERHANGAJ 2020: Серегин, Н. Н. – Матренин, С. С. – Идэрхангай, Т.-О.: Скальное погребение урд улаан унээт (Монгольский Алтай: возможности культурно-хронологической интерпретации). (Cave burial of Urd Ulaan Uneet (Mongolian Altai): potential of cultural-chronological interpretation). *Вестник археологии, антропологии и этнографии* 49:2 (2020) 38–51.
- SINICYN 1959: Sinicyn, I. V.: Archeologičeskie issledovanija zavolžskogo otrjada (1951–1953) *Materialy i Issledovaniâ po Archeologii SSSR* 60 (1959) 39–205.
- SOMOGYI 1997: Somogyi, P.: Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit. *Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie Bd. 5*. Innsbruck 1997.
- SOMOGYI 2014: Somogyi, P.: Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit in ihrem europäischen Umfeld. *Dissertationes Pannonicae IV:2. Dissertationes Pannonicae ex Instituto Archaeologico Universitatis de Rolando Eötvös nominatae Budapestinensis provenientes*. Budapest 2014.
- SOMOGYI 2020: Somogyi, P.: Byzantinische Fundmünzen als quelle zur Archäologie der Awaren. In: *Tomka 80. Ünnepi tanulmányok Tomka Péter köszöntésére*. Szerk.: Czigány D – Nemesné Matus Zs. Győr 2020, 527–545.

- STARK 2008: Stark, S.: Die Alttürkenzeit in Mittel- und Zentralasien. Archäologische und historische Studien. *Nomaden und Sesshafte* 6. Wiesbaden 2008.
- STĚPI EVRAZII 1981: Stepi Evrazii v epochi srednevekovja. Red.: Rybakov, B. A. *Archeologija SSSR*. Moskva 1981.
- SVOBODA 1953: Svoboda, B.: Poklad byzantského kovotepce v Zemianskám Vrbovoku. *Památky Archeologické* 1 (1953) 33–108.
- SZABÓ 2005: Szabó M.: A keleti kelták. A késő vaskor a Kárpát-medencében. *Bibliotheca Archaeologica*. Budapest 2005.
- TÓTH 2006: B. Tóth, Á.: Gepidische Siedlungen im Theissgebiet. *Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae* 4. Budapest 2006.
- TÓTH–HORVÁTH 1992: H. Tóth E. – Horváth A.: *Kunbábony. Das Grab eines Awarenkhagans*. Kecskemét 1992.
- K. TÓTH 2020: K. Tóth G.: Ezüsttálka egy kora avar kori sírban Bonyhádról (A silver bowl from an early Avar burial found at Bonyhád). *Archaeologiai Értesítő* 145 (2020) 145–156. <https://doi.org/10.1556/0208.2020.00006>
- TÖRÖK 1954: Török Gy.: Kora avar kori sírok Móron. (Frühawarische Gräber in Mór.) *Archaeologiai Értesítő* 81 (1954) 54–59.
- UGRIN 1987: Ugrin, E.: *Le trésor de Zalesie*. Louvain-La-Neuve 1987.
- VADAY 1983: Vaday, A.: Das Gräberfeld der Jazyges Metanastae in Mezőcsát-Hörcsögös. *Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 12–13 (1982–83) 1983, 167–188.
- VADAY–MEDGYESI 1993: Vaday, A. – Medgyesi, P.: Rectangular Vessels in the Sarmatian Barbaricum in the Carpathian Basin. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 1993, 63–89.
- VAJNSTEIN–DJAKONOVA 1966: Vajnsztein, S. I. – Djakonova, U. P.: Pamjatniki v mogil'nike Kokel'. In: *Trudy Tuvinskoj kompleksnoj Archaeologo-Ėtnografičeskoj Ėkspedicii*. Moskva–Leningrad 1966, 185–291.
- VIDA 1992: Vida, T.: Zu einigen handgeformten frühawarischen Keramiktypen und ihren östlichen Beziehungen. In: *Awarenforschungen* II. Hrsg.: Daim, F. Wien 1992, 517–577.
- VIDA 1999: Vida, T.: Die awarenzeitliche Keramik I. *Varia Archaeologica Hungarica* 8. Budapest 1999.
- VIDA 2008: Vida, T.: Die Awaren. In: Bodo, A. – Révész, L. – Vida, T.: *Reitervölker im Frühmittelalter. Hunnen – Awaren – Ungarn*. Stuttgart 2008, 47–74.
- VIDA 2016: Vida, T.: Late Antique Metal Vessels in the Carpathian Basin: Luxury and Power in the Early Middle Ages. (Késő antik fémedények a Kárpát-medencében. Gazdaság és hatalom a népvándorlás korában.) *Hereditas Archaeologica Hungariae* 1. Budapest 2016.
- VIDA 2017: Vida, T.: *Die frühbyzantinische Messingkanne mit Jagdszenen von Budakalász (Ungarn)*. Institut für Archäologie, Forschungszentrum für Humanwissenschaften, Ungarische Akademie der Wissenschaften, Budapest 2017.
- VIDA 2018: Vida, T.: To the Inner Asian roots of the Avars. In: *Studia mediaevalia Europaea et orientalia: miscellanea in honorem professoris emeriti Victor Spinei oblata*. Eds.: Bilavszchi, G. – Aparaschi-vei, D. București 2018, 29–45.
- VÍG 2018: Víg L.: *A Közép-Tisza vidék településtörténete a népvándorlás korában*. Eötvös Loránd Tudományegyetem, MA szakdolgozat. Budapest 2018.
- WERZ 2005: Werz, K.: „Sogenanntes koptisches” *Buntmetallgeschirr. Eine methodische und analytische Untersuchung zu den als koptisch bezeichneten Buntmetallgefäßen*. Dissertation. Konstanz 2005. <http://d-nb.info/976717662/34> (last access 17.07.2015.)

- ZALESSKAJA–LVOVA–MARŠAK–SOKOLOVA–FONJAKOVA 1997: Zaleskaja, V. N. – Lvova, Z. A. – Maršak, B. I. – Sokolova, I. V. – Fonjakova, N. A.: *Sokrovišča chana Kubrata. Pereščepinskij klad*. Sankt Peterburg 1997.
- ŽDANOVIČ 1969: Ždanovič, G. V.: Pokrovskij mogil'nik na reke Išim. In: *Kul'tura dnevných skotovodov i zemledel'cev Kazachstana*. Red.: Akišev, K. A. Alma-Ata 1969, 76–116.
- ZUBOV 1998: Zubov, S. E.: Posuda. In: Bagautdinov, R. S. – Bogatchev, A. V. – Zubov, S. E.: *Pra-bol'gary na srednej Volge (u istokov istorii tatar Volgo-Kam'ja. (Prebolgarians in the Middle Volga region at the historic onset of the Volga-Kama Tatars)*. Samara 1998, 138–149.

A SZEGVÁR-OROMDŰLŐI NÖVÉNYI ORNAMENTIKÁVAL DÍSZÍTETT ÉS A MASZKOS VERETEK KAPCSOLATAI

GULYÁS BENCE* – SAMU LEVENTE**

BEVEZETÉS

A kora középkor egyik legemblematikusabb viseleti elemének a fémveretekkel díszített övek számítottak, melyek egész Euráziában és Észak-Afrikában elterjedtek. Az övek számos jelentéstartalommal rendelkeztek.¹ A kora bizánci időszakban a katonák és a hivatalnokok esetében a hatalmat és a státuszt szimbolizálták, de diplomáciai ajándékként is fontos szerepük volt, és az arannyal díszített példányok a vagyon fontos kifejezőeszközei is voltak.² Az övet a türk rovásfeliratok is gyakran megemlégtették.³ Társadalmi szerepüket a türk idősakra vonatkozóan – a kínai és a türk források figyelembevételével – Sören Stark foglalta össze.⁴ Az általa – az orosz szakirodalom nyomán – heraldikusnak nevezett övveretek eredetére vonatkozó megállapításokat is részletesen tárgyalta.⁵ V. N. Dobzsanszkij szerint az övet a társadalom összes tagja viselte, ezek minősége kizárólag a tulajdonos vagyonától függött.⁶ A feliratok szerint a veretes övek a harcosok bátorságával függtek össze, a veretek száma a végigharcolt csatákra vagy épp a megölt ellenségek számára utalt. Ugyanakkor bizonyos övek a központi hatalommal álltak összefüggésben, ezeket ugyanis kizárólag a kagán ajándékozta a követőinek bizonyos eredményeik elismeréseképpen.⁷

A fejezet tárgya a szegvári övgarnitúrákon belül elsősorban az úgynevezett maszkos veretek és az ezekhez kapcsolódó egyéb övdíszek. Az avar kori övdíszeknek ezzel a csoportjával behatóbban elsőként Fettich Nándor foglalkozott, aki a martinovkai kincsen belül három eltérő stílust különböztetett meg, az öntött áttört vereteket (1), a tamgás lemezvereteket (2) és az egyszerű lemezvereteket (3) egyaránt ide sorolta.⁸ Emiatt a „Martinovka-típus” azonban egyfajta gumifogalomná vált, a kutatók technikai, formai jegyek és díszítés alapján egyaránt ide soroltak bizonyos verettípusokat.⁹ Csallány Dezső az arcábrázolással díszített áttört vereteket a mediterrán párhuzamok alapján Bizánctól eredeztette.¹⁰ A díszítés mi-

* ELTE Régészettudományi Intézet, 1088 Budapest, Múzeum krt. 4/B. E-mail: gbenice567@gmail.com

** ELTE Régészettudományi Intézet, 1088 Budapest, Múzeum krt. 4/B. E-mail: samulevente@caesar.elte.hu

¹ SCHOPPHOFF 2009.

² ALBRECHT 2010.

³ Pl. VASILYEV 1991, 121–125. Vö. STARK 2008, 170–182; KUBAREV 2017, 39–92.

⁴ STARK 2008, 170–174.

⁵ STARK 2008, 174–177.

⁶ DOBZSANSZKIJ 1990, 77–79.

⁷ DOBZSANSZKIJ 1990, 73–80.

⁸ FETTICH 1937, 280–293, Taf. CXX–CXXVI. Összefoglalóan a témáról: BÁLINT 1992, 389–395. A kutatástörténetet legutóbb Balogh Csilla vizsgálta fel (BALOGH 2004, 241–242, 247).

⁹ Csallány Dezső már 1939-ben a fogalom félrevezető jellegére utalt (CSALLÁNY 1939, 142–151).

¹⁰ CSALLÁNY 1962, 65.

att ezeket a Sucidava-típusú csatokkal kapcsolta össze.¹¹ Somogyi Péter a maszkos veretek fogalmának bevezetésével kívánta tisztázni a félreértéseket, amely alatt az áttört vereteket értette, melyeket sokszor stilizált arcbrázolásokkal díszítettek.¹² Ezeket készítőtechnika alapján három csoportba, az öntött, a lemezből kivágott és a préselt veretek közé sorolta.¹³ Ezek közül az öntött darabokat tekintette a legarchaikusabbnak, melyeket még Kelet-Európából eredeztetett.¹⁴ Garam Éva a bizánci importtárgyakról szóló monográfiájában az egyértelmű bizánci övgarnitúrák – Fönlak-típus, pont-vesszős díszítésű, állat-, madár-, levél- és halbrázolásos veretek mellett a Martinovka-típusú veretekre is kitért.¹⁵ Megállapította, hogy a veretek nagyobb számban fordulnak elő Itáliában, valamint a kisázsiai préselőminták is bizánci eredetre utalnak. A Kárpát-medencében talált préselőtövekből azonban helyi gyártásra is következtethetünk. A típust a 6–7. század fordulójára datálta.¹⁶

A Kárpát-medencei maszkos veretek tipokronológiájával legutóbb Balogh Csilla foglalkozott.¹⁷ Somogyi Péter tipológiáját vette alapul, azonban újabb csoportokat is elkülönített. Rávilágított arra, hogy a legkorábbi példányok – például Szentés–Nagyhegy 29. sírban talált veret – még az avar honfoglalást megelőzően kerültek a Kárpát-medencébe. Samu Levente – az ornamentikára koncentrálna – az áttört díszítésű veretek és az öntött, áttört testtel ellátott csatok motívumkincse közötti összefüggéseket, illetve a motívumok átalakulási folyamatát vizsgálta.¹⁸

Kelet-Európában az első részletesen publikált leletegyüttesek a 19. század végén, a 20. század legelején láttak napvilágot. Ebből az időszakból a Fekete-tenger északkeleti partvidékéről (Boriszovó) és a Krímből (Szuuk-Szu) is ismertté váltak maszkos veretek.¹⁹ Ezeket a lelőhelyeket, a sírokban talált bizánci érmek alapján a 6. század közepére, Iustinianus uralkodásának idejére datálták.²⁰ Az első átfogó elemzés Anatolij Ambroz nevéhez köthető, aki doktori disszertációjában a kelet-európai lokális kronológiák szinkronizálására törekedett. Sajnálatos módon azonban az eredményei csupán két rövid cikkben láttak napvilágot, így a módszerei részleteiben nem ismertek.²¹ A kronológiájának alapját az éremmel datált sírok jelentették. Azonban, ahogy arra Bálint Csanád is rámutatott, ez a módszer indokolatlanul késeire tett bizonyos Kárpát-medencei párhuzamokkal is rendelkező leletegyütteseket.²² Igor Gavrituhin és Andrej Oblomszkij a gaponovói kincslelet kapcsán tekintették át az Északkelet-Ukrajnából és a szomszédos orosz területekről származó hasonló leletegyüttesek kronológiai kérdéseit.²³ Ennek kapcsán az Északkelet-Balkán, a Krím, a Közép-Duna-vidék, a Kaukázus és a Volga–Urál régiók kronológiájának szinkronizációjára tettek kísérletet. Ebben nagyrészt a fenti régiókban előforduló hasonló övveretekre támaszkodtak.²⁴ Vera Kovalevszkaja az Eurázsia – valójában a volt Szovjetunió – területéről száрма-

¹¹ CSALLÁNY 1962, 66.

¹² SOMOGYI 1987, 121.

¹³ SOMOGYI 1987, 123–130.

¹⁴ SOMOGYI 1987, 131–135.

¹⁵ GARAM 2001.

¹⁶ GARAM 2001, 127–130.

¹⁷ Balogh Csilla kitért a terminológiára is, véleménye szerint ez az elnevezés több hasonló verettípust kizár, ezért szerencsésebb volna az orosz heraldikus veret terminust használni (BALOGH 2004, 242). Meg kell jegyezni, hogy ebben azonban a bizánci és bizánci ihletésű verettípusok, például a Fönlak- és Törökkanizsa-típusú, valamint a pontvonalas díszítésű veretek is beletartoznak, ezért ennek a hazai bevezetése csak a terminológiát bonyolítaná.

¹⁸ SAMU 2018.

¹⁹ SZAHANYEV 1914, 130–132; REPNYIKOV 1906, 14–15.

²⁰ SZAHANYEV 1914, 162–163; REPNYIKOV 1906, 32–33.

²¹ AMBROZ 1971; AMBROZ 1971a.

²² BÁLINT 1995, 247.

²³ Az egyes tipológiai rendszerek összehasonlítását lásd az 1. táblázatban.

²⁴ GAVRITUHIN–OBLOMSZKIJ 1996, 58–95.

zó veretekre dolgozott ki tipológiai rendszert.²⁵ Míg a fenti tanulmányok makroregionális kutatásnak számítanak, addig Ondrij Szkiba monográfiája kifejezetten a 7. századi Dnyeper vidéki kincsleletekre fókuszált, melyekben számos, párhuzammal máshol nem rendelkező verettípus is előfordult.²⁶ A legújabb összefoglalás ugyancsak Gavrituhin nevéhez köthető, aki a Klin Yar III és IV temetőkből talált veretek kapcsán foglalta össze a tárgytypussal kapcsolatos tudásunkat.²⁷

A 6–7. századi Bizánci Birodalom területéről már a 20. század első felében kerültek elő maszkos veretek, de ezek szisztematikus kutatása csak az elmúlt évtizedekben kezdődött el. Az egyetlen korai összegző munkát Joachim Werner jegyezte. Nagyívű tanulmányában azonban nem csupán Bizánra összpontosított, hanem a szasszanida és barbár területekről származó darabokat is felgyűjtötte. Elmélete szerint maguk a soktagú övek a belső-ázsiai nomádokhoz köthetőek, azonban a maszkos garnitúrák elterjedéséhez nélkülözhetetlen volt a késő antik préseléses technika átvétele. Ez alapján a sokmellékszijas övek – akárcsak a lamellás páncélok és a kengyelek – 6. századi nomád hatás Európa anyagi kultúrájára.²⁸ A Mediterráneum déli és keleti partvidékéről legkorábban Csallány Dezső közölt ide sorolható övvereteket, noha az előkerülési hely erősen kérdéses.²⁹ Az utóbbi években Christoph Eger publikált több régészeti kontextusból származó veretet.³⁰ Michel Kazanski pedig Szíriából közölt több példányt is.³¹ Az előkerült préselődombok immár kétségtelenül bizonyítják, hogy a tárgytypust a Birodalom területén is gyártották. Dobrudza északi, romániai részéről számos maszkos veret ismert, elég az éremmel is keltezett callatisi vagy a Piatra Frecaței-i temetkezésekre gondolni.³² Az egyetlen tanulmány, amely kiemelt a halmyrisi erőd területéről származó övdíszekről és fibulákról szól, Gheorghe Nuțu tollából született. Mivel a felszíni leletgyűjtésből származó veretek kontextusa nem ismert, ezért azok keltezése sem egyértelmű. Ezek helyi koncentrációját a szerző a katonaság jelenlétével hozta összefüggésbe.³³ A lelettypus kutatásának legnagyobb hagyománya Bulgáriában van, ahol a helyi múzeumok gyűjteményeiben meglehetősen gyakran mondhatók. Syna Uenze a Szadovszko Kale-i erőd területén előkerült szórvány vereteket értelmezte, amihez a Fekete-tenger vidékének sírból származó garnitúráit – például Szuuk-Szu-t, Piatra Frecaței-t és Callatist vette alapul. A maszkos veretek helyi megjelenését a nemzetközi övviselet észak-balkáni elterjedésével hozta összefüggésbe. Kihangsúlyozta, hogy a veretes övek túlságosan széles körben terjedtek el ahhoz, hogy azokat egyetlen etnikumhoz lehessen kötni.³⁴ Észak-Balkán kora bizánci temetkezéseit először Uwe Fiedler gyűjtötte össze. Habár monográfiájában nem elemelte részletesen az itteni vereteket, egy fontos megfigyelést tett. Piatra Frecaței sírjaiban az övek több esetben leoldva, az elhunyt lábai közé helyezve kerültek elő. Ez a szokás a késő római katonai öveket tartalmazó temetkezésekben is megfigyelhető, ami alapján az övek viselőit helyieknek tartotta.³⁵ Az első nagyobb összefoglaló munka Metodi Daszkalov nevéhez köthető. Monográfiájában a Bulgária területéről származó darabokat Kárpát-medencei és kelet-európai leletgyűjtésekkel vetette össze. Véleménye szerint ezek az övek bizánci eredetűek és elsősorban a katonasághoz, valamint a hivatalnokokhoz köthetők. A barbárokhoz különböző módokon juthattak el. Kézenfekvő a kereskedelemre gondolni, de nem zárta

²⁵ KOVALEVSZKAJA 2000.

²⁶ SZKIBA 2016.

²⁷ GAVRITUKHIN 2018.

²⁸ WERNER 1974, 137–139.

²⁹ CSALLÁNY 1962.

³⁰ EGER 2016.

³¹ KAZANSKI 2003.

³² Pl. PETRE 1987, Pl. 130; PREDA 1980, 164, Pl. XXXIV.

³³ NUȚU 2011, 193.

³⁴ UENZE 1992, 187–192.

³⁵ FIEDLER 1992, 69–70.

ki a vándor ötvösök szerepét sem.³⁶ A legutolsó összefoglaló Ljuba Angelova Trajkova tollából született, aki a mai Bulgária területéről származó 3–7. századi övszereléseket gyűjtötte össze. A részletes tipokronológiai elemzésen túl, ezeknek a viseleti kiegészítőknek az etnikus és társadalmi értékelésével is foglalkozott, noha ezt megnehezítette a tárgyak többségének szórvány volta.³⁷

Az övveretek széleskörű készítéséről tanúskodnak a préselőtövek, öntőformák és félkész darabok. (5. kép) Ezek Tádzsikisztántól³⁸ és Udmurtiától³⁹ egészen Észak-Afrikáig⁴⁰ előfordulnak. Bizonyos régiókban – például a Káma vidékén a – az előforduló verettípusok annyira egyediek, hogy azok lokális variánsként értelmezhetők. Ezt támasztja alá a keltezésük is, használatuk gyakran száz évvel is tovább tart, mint a sztyeppén és a peremterületein.⁴¹ Emiatt a veretes övek eurázsiai párhuzamainak keresése csak korlátozottan járhat sikerrel, egy ilyen munka inkább csak trendek bemutatására alkalmas.

A Szegvár-ormodülői temető 467 sírjából 47 tartalmazott valamilyen övveretet, ami a sírok kb. 10%-át jelenti (1. térkép). Ezek túlnyomó többsége férfiakhoz tartozott, de nőket (165. sír) és gyerekeket is (121. sír) temettek el övdíszekkel. Jelen tanulmány az áttört és préselt maszkos vereteket, valamint a növényi ornamentikával díszített övdíszeket vizsgálja, melyek a következő sírokból származnak: 1., 33., 58., 65., 118., 121., 165., 168., 194., 200., 202., 252., 306., 335., 528., 540., 545., 626., 700., 743., 755., 759., 815. és 897. sír. Ezek a derékövek mellett lábbeliken (1. sír) és lószerszámdíszként (121. sír) egyaránt előfordulhattak. A lentebb vázolt tipológia elsődlegesen a formai, másodsorban a díszítésmódon alapul. Mivel a szegvári temetőből a 81. sírban talált kelet-alpi (Bieringen-típusú) és a 100. sírből származó vasveretekből álló övgarnitúrát leszámítva⁴² kizárólag préselt veretek fordulnak elő, ezért ez a technológiai szempont figyelmen kívül maradt. Sok veretet a rendkívül rossz megtartása miatt már nem lehetett az egyes típusokba besorolni.

VERETEK

A. EGYSZERŰ VERETEK (1. kép)

1. Kerek veretek

1.a. *Díszítetlen darabok* – 33., 58., 76., 194., 202., 333., 335., 539., 540., 626., 755., 759., 760., 900. sír

A kerek veretek a Kárpát-medencei anyagban általánosnak mondhatók. Öntött és préselt változatuk is ismert,⁴³ azonban Szegváron csak utóbbiak fordulnak elő. Több esetben kizárólag ezek díszítették az övet, azonban maszkos veretek társaságában is sikerült dokumentálni őket.⁴⁴ Sokáig használatban lehettek, a kora avar kor legelejére, és a 7. század második negyedére keltezhető leletegyüttesekben egyaránt előfordultak.⁴⁵

A lapos fejű kerek veretek a 6–7. századi temetkezésekben viszonylag gyakorinak tekinthetők. Sztyeppeni kontextusból már a hun kortól kezdve ismerünk hasonló funkciójú díszszegeket, példaként az aktőbei 5. századi sírt említhetjük meg, ahol ezek a csizma száját díszítették.⁴⁶ A kerek veretek övhöz és

³⁶ DASZKALOV 2012.

³⁷ TRAJKOVA 2017.

³⁸ RASZPOPOVA 1980, 86–87.

³⁹ OSZTATYINA ET AL. 2011, 18–26.

⁴⁰ EGER 2016, 157.

⁴¹ BÁLINT 2019, 121, 124.

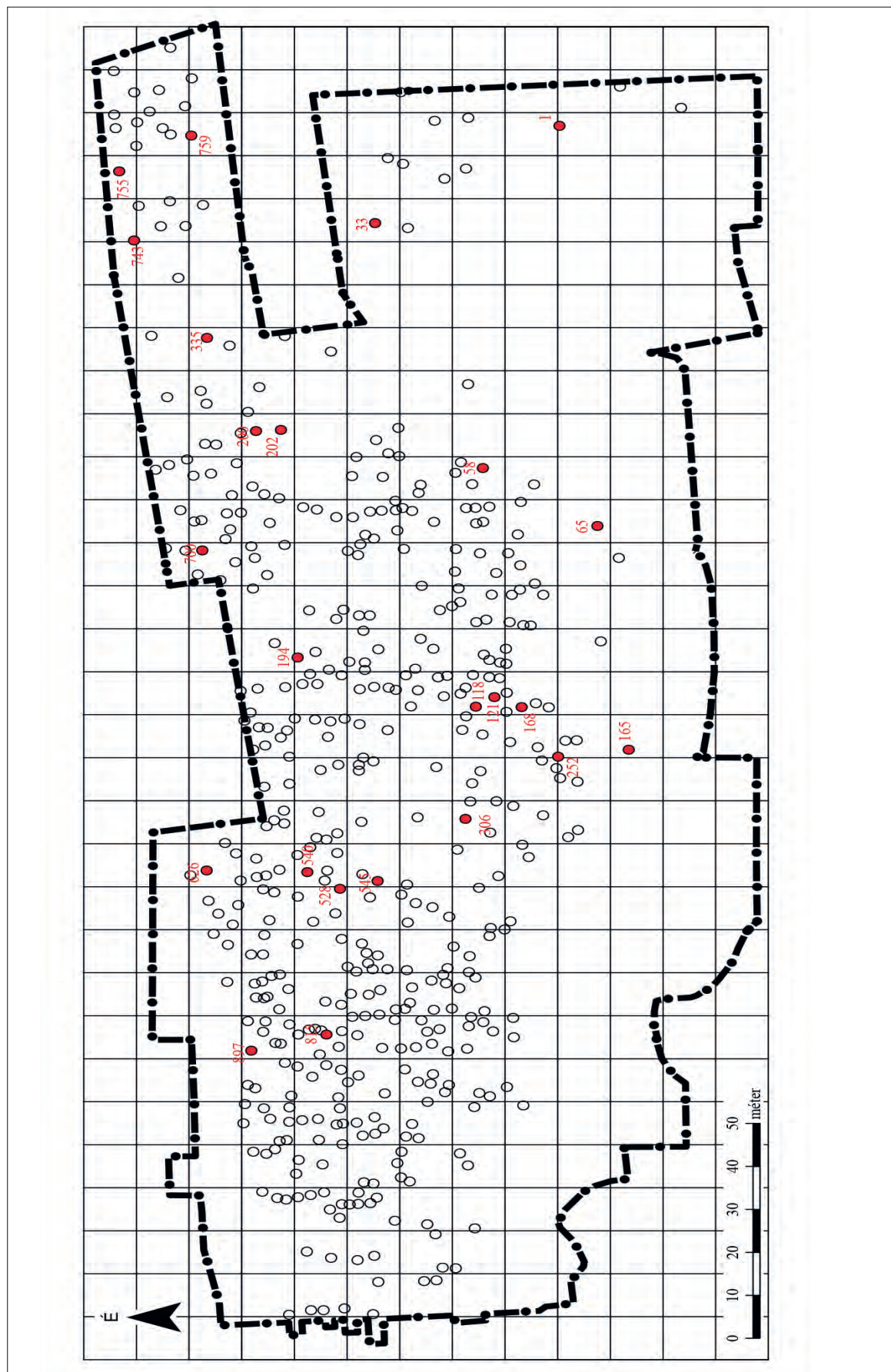
⁴² LŐRINCZY–STRAUB 2005, 138–139.

⁴³ BALOGH 2016, 190.

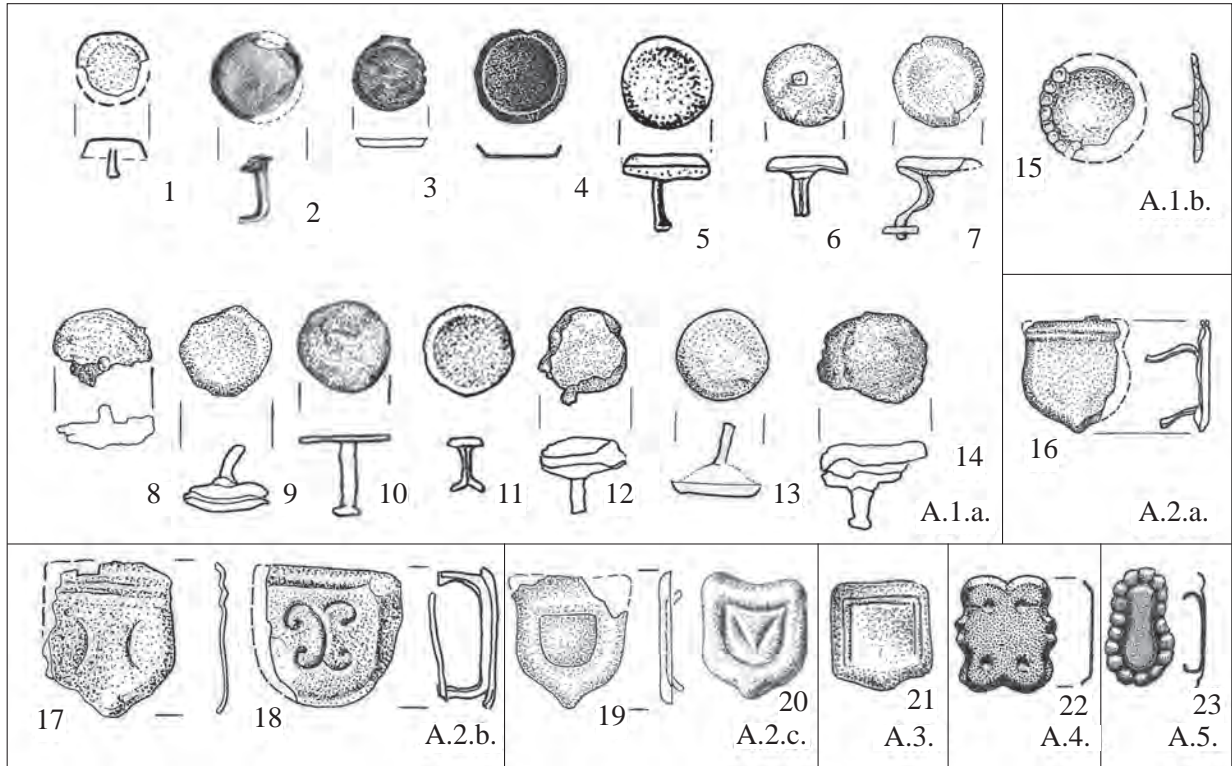
⁴⁴ BALOGH 2016, 191.

⁴⁵ BALOGH 2016, 193–194.

⁴⁶ MAKSZIMOVA ET AL. 1968, 75–76.

I. térkép. A vékony növényi ornamentikával díszített és a maszkos veretek elterjedése a Szegvár-Oromfűlői temetőben

1. kép. Szegvár-Oromdűlő. Veretek tipológiája. 1: 33. sír; 2: 58. sír; 3: 76. sír; 4: 194. sír; 5: 202. sír; 6: 333. sír; 7: 335. sír; 8: 539. sír; 9: 540. 10: 626. sír; 11: 755. sír; 12: 759. sír; 13: 760. sír; 14: 900. sír; 15: 700. sír; 16: 200. sír; 17: 202. sír; 18: 540. sír; 19: 726. sír; 20: 335. sír; 21: 58. sír; 22–23: 121. sír. M: 1:1

Fig. 1. Szegvár-Oromdűlő. Typology of the belt mounts.

lószerzőkhöz is tartozhattak. A tiszántúli övek egyik archaikusabb változatát képviselik azok a darabok, melyeket kizárólag ilyen veretekkel, esetleg egy egyszerű nagyszíjvéggel díszítettek. Ide sorolhatjuk a 76., az 539., a 760. és a 900. sírok garnitúráit, valamint a Hódmezővásárhely-Kishomok 49. sír övét.⁴⁷ Hasonló szettek a korabeli kelet-európai temetkezésekben ritkák, egyedül Rekonsztraktor IV 11. kurgán 9. sírjából ismerünk hasonlót.⁴⁸ Ugyanakkor ezek a kisméretű, kerek veretek számos formában fordulnak elő,⁴⁹ legjobban ismert verziójuk az, amelyet Garam Éva a tiszafüredi temető legkorábbi horizontjához sorolt,⁵⁰ és amelyek Zamárdiból is jól ismertek.⁵¹ A különböző típusok keletkezéséről általánosan elmondható, hogy – noha előfordulnak a 7. sz. második felében is – többségüket a 7. sz. első felére keltezhetjük.

A kerek veretek a Közép-Dnyeper-vidék tágabb környezetében talált ún. első ant kincshorizontban meglehetősen gyakoriak. Andrej Szkiba tipológiájában az IA1 típusba sorolta ezeket és több altípusukat különítette el. A régióból a legtöbb példány például Martinovkából került elő.⁵²

Ez a típus a bizánci területekről teljesen hiányzik, igaz, hasonló veretek szórványosan előfordulnak. Arcisa 2. sírjában talált darabok nem teljesen kör alakúak, a szélükből egy félköríves rész hiányzik.⁵³ A bulgáriai Rupkite 12. sírjában talált apró szegecses félgömbös fejben végződnek.⁵⁴ Végezetül meg kell

⁴⁷ NAGY 2004, 168.

⁴⁸ Publikálatlan leletgyűttes. A megtekintés lehetőségéért Vagyim Potapovnak tartozunk köszönettel.

⁴⁹ SAMU–BLAY 2019, 271–272.

⁵⁰ GARAM 1995, 188.

⁵¹ GARAM 2018, 66–68, Abb. 36–37.

⁵² SZKIBA 2016, 18.

⁵³ DASZKALOV 2012, 183, obr. 13:1.

⁵⁴ DASZKALOV 2012, 179, obr. 9.

említeni a British Museumban „Szíria” előkerülési hellyel őrzött garnitúrát, amelyhez ezüstből készült lapos fejű, bevágdosott peremű kerek veretek tartoztak.⁵⁵

1.b. Gyöngysorkeretes veretek – 700. sír

A 700. sírban talált préselt kerek veretek közepe enyhén kidomborodó, szélét gyöngysorkeret szegélyezi. Ezek a példányok a kerek veretek a Balogh Csilla-féle harmadik csoportba tartoznak.⁵⁶ Ez a csoport a Duna–Tisza közének gazdag leletegyütteseire jellemző, és az avar kor legkorábbi időszakára tehető.⁵⁷ Hasonló darabok a 7. század közepére keltezhető Dnyeper-vidéki kincshorizont leletegyütteseiből is ismertek, példaként Hacki vagy Kozijevka említhető meg, habár ezek peremén a díszítés nem egyértelmű, azok bevágásokként is értelmezhetők.⁵⁸ Ezek a tipológiájában az IB1 csoportba tartoznak.⁵⁹

A verettípus ékkő- és üvegberakásos példányai a Fekete-tenger északi partvidékének 6–7. századi temetkezéseiből is ismertek. Példaként Vasziljevka 2. kurgán 2. sírjában övveretként,⁶⁰ Vinogradnoje 5. kurgánból származó temetkezésben lószerszámveretként, illetve kardhüvelyveretként,⁶¹ Matjuhin bugor 12. sírjából szintén hüvelyveretként⁶² kerültek elő. A Zsigulina Roscsa lelőhelyen talált veretek funkciója a bolygatottság miatt nem határozható meg.⁶³

2. Pajzs alakú veretek

2.a. Egyenes felső résszel, díszítetlen – 200. sír

A szegvárihoz hasonló pajzs alakú, pontszerű hegyben végződő díszítetlen veret került elő Klin Jar III 345. sírjából. Ennek a darabnak a felső végétől azonban hiányzott a rovátkolás, valamint a felerősítése is csak egy szegeccsel történt.⁶⁴ Ezzel megegyező veret látott napvilágot Brut-2 18. kurgánjából is, ennek a rögzítési módját azonban a töredékessége miatt nem lehetett megfigyelni.⁶⁵ A Szuuk-Szu 118. sírjából származó veret felerősítése két hurokfül segítségével történt.⁶⁶

A pajzs alakú díszítetlen vereteknek számos párhuzama és variációja ismert a Kárpát-medencei anyagban is. A Felgyő-Ürmös tanya 197. sírjából publikált példányt a 7. sz. első felére keltezhetjük a kontextus alapján.⁶⁷ A környei 100. sírból szintén ismerünk ilyet.⁶⁸ Szeged-Kundomb 289. sírjából Fönlak-típusú veretekkel együtt került elő, ez egyben megadja a keltezést is.⁶⁹ A Zamárdi 818. sírjából származó veret esetében kérdéses, hogy az itt előkerült övdísz funkciója veret vagy szíjvég – ez, illetve az 1135. és 1160. sírokból származó darabok a 7. sz. első felére keltezhetők.⁷⁰ További példányok említése nélkül általánosan elmondható, hogy többségük a 7. sz. első felére, legfőljebb a század közepére keltezhető.

⁵⁵ DASZKALOV 2012, 219, obr. 49.

⁵⁶ BALOGH 2016, 191.

⁵⁷ BALOGH 2016, 192–193.

⁵⁸ SZKIBA 2016, 166, risz. 38:15, 18.

⁵⁹ SZKIBA 2016, 18.

⁶⁰ HARDAJEV 2015, 113.

⁶¹ ORLOV–RASSZAMAKIN 1996, 103, 113.

⁶² ISAJEV–SMOLJAK 2017, 163, risz. 3:6,7.

⁶³ SCSEPINSZKIJ 1968, 176.

⁶⁴ BELINSKIJ–HÄRKE 2018, 255, fig. 72:D26b.

⁶⁵ GABUJEV–MALASEV 2009, risz. 92:6.

⁶⁶ AJBABIN 1990, 230, risz. 51:28.

⁶⁷ BALOGH 2010, 254.

⁶⁸ SALAMON–ERDÉLYI 1971, 93, Taf. 17:10

⁶⁹ SALAMON–SEBESTYÉN 1995, 99, Pl. 36.

⁷⁰ BÁRDOS–GARAM 2009, Taf. 129, 132.

2.b. Egyenes felső résszel, díszített – 202., 540. sír

Ez az egyik legáltalánosabban elterjedt veretforma, melyen az avar korban számos díszítéstípus előfordulhat. A pajzs alakú vereteken több esetben előfordul növényi ornamentikai díszítés is. Távoli párhuzam, és stílusában kissé eltér, de megemlítendő a Nocera Umbra 84. sírjából ismert pajzs alakú veretek.⁷¹ A Szuuk-Szu 33. sírjából származó veretek csúcsos a kialakításuk, a növényi ornamentikai díszítésük már egy lényegesen stilizáltabb forma.⁷² Igaz, ez a 202. szegvári sírből származó darabra is elmondható. Földrajzilag közelebb esik Zamárdi 1271. sírja, amelyből két kisszíjvég került elő ugyanezzel a díszítéssel.⁷³ Említsük meg ugyanitt az 1140b sírből ismert szíjvégeket is, melyeknek a motívuma lehet érdekes párhuzamként.⁷⁴ Tökéletes párhuzamát a szegvári darabnak azonban egyelőre nem ismerjük.

2.c. Ívelt felső résszel, díszített – 335., 726. sír

Ez a veretforma meglehetősen ritkának mondható mind a Kárpát-medencében, mind Kelet-Európában. Ugyanakkor a kunszentmártoni ötvössírban található egy felül ívelt, csúcsos végződésű préselőminta, mely azonban csak egy egyszerű peremmel díszített.⁷⁵ Magyarország területéről a Deszk G 18. sírből származó darabok említhetők meg, ezek azonban csak a 726. sír vereteivel mutat rokonságot. A sarkain, illetve az ívelt alsó rész végén pontszerű végződéssel rendelkeznek. A díszítésüket tekintve a maszkos veretek közé tartoznak, pont és kettős félkör alakú áttörések figyelhetők meg rajtuk.⁷⁶

3. Négyzetes veretek – 58. sír

Bár négyzetes veretként szerepelnek, igazából a veret alsó vége enyhén csúcsos kialakítású. Ezek a példányok a B1 típusú veretekkel együtt, szíjvég funkcióban fordulnak elő.

4. Profilált oldalú veretek – 121. sír

A szegvári verethez hasonló darabok az észak-oszétiai Szadonból ismertek. Ezek azonban az általunk vizsgált példányhoz képest hosszúkásabbak, rajtuk vesszős és pontkörös díszítés volt megfigyelhető.⁷⁷ Az ide sorolt veret több szempontból is érdekes. Formai szempontból leginkább az ilovatkai példány áll hozzá közel⁷⁸, de említhetnénk vereteket Dragoevoból, vagy Palmyraból, esetleg Egyiptomból is – ami azonban ezeket megkülönbözteti a szegvári példánytól az az, hogy a középen két oldalról bemélyítettek, míg a szegvári példány pont ezen a ponton dudorodik ki, ahogy a budakalászi 1124. sírban talált veret esetében is.⁷⁹ A négy pontból álló bemélyített díszítés számos vereten előfordul, mégis talán a legjobb párhuzam Mokraja Balka 58. katakombából ismert.⁸⁰

5. Piskóta alakú veretek – 121. sír

A 121. sír gömbsor keretes piskóta alakú verete ismereteink szerint Kelet-Európában ismeretlen. A Malaja Perescsepina-kör álcasatos garnitúráit leszámítva ez a díszítési mód nem ismert a sztyeppéről. Távoli

⁷¹ RUPP 2005, 103–105, Taf. 99.

⁷² AJBABIN 1990, 222, risz. 43:25, 27.

⁷³ BÁRDOS–GARAM 2009, Taf. 143.

⁷⁴ BÁRDOS–GARAM 2009, Taf. 130.

⁷⁵ RÁCZ 2014, Taf. 46.1.

⁷⁶ BALOGH 2004, 283.

⁷⁷ KADZAJEVA 2018, 341, risz. 1:8,9.

⁷⁸ DASZKALOV 2012, 210, obr. 40.

⁷⁹ Vida Tivadar és Pásztor Adrienn közöletlen ásatása. Segítségüket ezúton is köszönjük!

⁸⁰ AFANASZJEV–RUNICS 2001, 116, risz. 74.8.

analógiaként egyedül a Dnyeper bal parti régiójából származó zaplavkai sír említhető meg, itt azonban a gömbsorkeretnek csak a préselt imitációja figyelhető meg.⁸¹ Préselt gömbsorkerettel díszített szíjvég töredéke került elő az észak-kaukázusi Klin Jar III 345. sírkamrájából is.⁸² Gömbsorkeretes veret a Balkánról egy esetben ismert, a vetreni (Észak-Bulgária) veretről van tudomásunk, amelyet Raso Rasev a Bócsa–Kunábony-körrel hozott összefüggésbe.⁸³ A szegvári veret legközelebbi – ám jobb minőségben készült – párhuzama a dányi avar kori temetkezésből ismert. Ez nem csak a díszítés, hanem az aránytalan kettőspajzsos forma tekintetében is jó analógiaként szolgál.⁸⁴ Ugyanakkor, míg a dányi veretek az elhunyt övét díszítették, addig a szegvári példányok a kantáron helyezkedtek el. Az egyedi forma és funkció miatt a verettípust helyi készítménynek tarthatjuk.

Párhuzamként említendő a Kárpát-medencéből a Keszthely-Fenekpuszta-Déli erőd fal 1967/99. sírból⁸⁵ származó pajzs alakú veretek díszítése, valamint a Csákberény 211. sírből származó – szintén pajzsalakú – veret gyöngysorkeretezése és növényi motívumokkal való díszítése.⁸⁶ Mindkét sír korai kontextusból származik, keltezésük a 6. század vége, 7. század eleje.

B. ÖSSZETETT VERETEK (2. kép)

B.1. Pajzs alakú veret, a felső részén kis (fél)körrel – 58. sír

Lásd az A3 típusnál. A forma alapvetően inkább bizonyos övcsat típusok csattestére jellemző (gombban végződés, pl. Sučidava-csatok bizonyos variánsai), de nem ismeretlen veretekről sem, például Kölked-Feketekapu A 201. sírjából ismerünk egy vasból készült, rekeszbetétes vereten hasonló megoldást.⁸⁷

B.2. Kettőspajzs alakú veret – 540., 743. sír

Bár a kettőspajzs alakú veretek előfordulnak a kelet-európai adatok között is, ezek formailag nem hasonlítanak a szegvári példányokra, azoknál ugyanis a két pajzs alakú rész közé egy téglalap alakú kötőtagot is illesztettek.⁸⁸ Az itt tárgyalt kettőspajzs alak a bizánci, illetve a bizánci ihletésű garnitúrákra jellemző. A Szivasovka típusú sírok kapcsán itt elsősorban a granulált, illetve a granulációt utánzó préselt veretek jöhetnek szóba, amelyek például Belozerka, Krupszkoj vagy Arcibasevo lelőhelyekről származnak.⁸⁹

Néhány kettőspajzs alakú veret Bizánc területéről is ismert. Akalanból, a típus névadó lelőhelyéről kerültek elő arany veretek. Szórványeletként egy préselőtő látott napvilágot Veliki Preszlávól.⁹⁰ A verettípust nemcsak a Fekete-tenger nyugati, hanem az északi partvidéken is gyártották, erre utalva Chersonból származó minta is.⁹¹ A típus Észak-Itáliából sem hiányzik, példaként Chiusi-t, Nocera Umbra 119., Castel Trosino 37. és Verona 4. sírját említhetjük meg.⁹² Ezen darabok közös jellemzője, hogy a két pajzs alakú

⁸¹ SALOBUDOV 1983, 67, risz. 1.

⁸² BELINSKIJ–HÄRKE 2018, 258, Fig. 74:8b.

⁸³ RASEV 2005, 181.

⁸⁴ TETTAMANTI 1980, 154, Abb. 2:1–2.

⁸⁵ MÜLLER 2010, 288, Taf. 41.

⁸⁶ LÁSZLÓ 2015, Taf. 18.

⁸⁷ KISS 1996, 462, Taf. 48., A 201:3.

⁸⁸ Vö. BÁLINT 1995, 44. kép 1–9.

⁸⁹ BÁLINT 1995, 42. kép 21, 22, 26.

⁹⁰ DASZKALOV 2012, 95.

⁹¹ AJBÁBIN 1982, 192, risz. 4.

⁹² DASZKALOV 2012, 95.

rész nem ugyanolyan méretű, az alsó tag valamivel kisebb.⁹³ Legjobb párhuzamként talán mégis éppen a martinovkai kincslelet kettőspajzs alakú veretei említhetők, melyek – a szegváriakhoz hasonlóan – szintén növényi ornamentikával díszítettek.⁹⁴

B.3. Egy pajzs alakú és egy ívelt részből álló összetett veret

B.3.a. Halfarkas alakú veret – 1. sír

A préselt ezüst halfarkas veretek széleskörű elterjedésére már Bálint Csanád is felfigyelt, ő elsősorban a Fekete-tenger északkeleti partvidékéről (Boriszovó, Dürszó), a Kaukázusból (Mokraja balka) és a Krímből (Kercs, Csufut Kale) közölt párhuzamokat.⁹⁵ Vera Kovalevszkaja gyűjtésében összesen 51 darab ebbe a típusba sorolható veret szerepel, melyek a 6–7. századra keltezhetőek, míg a Káma-vidéki és a szibériai párhuzamok egészen a 8–9. században használatban voltak. Véleménye szerint a legkorábbra datálható darabokon még arcábrázolás volt, ez az idő során egyre egyszerűsödött, a legkésőbbre datálható darabok már csak pontokkal díszítettek.⁹⁶ Ahogy azt Balogh Csilla megjegyezte, a típus elsősorban övveretként értelmezhető, de nem kizárt, hogy lószerszámdíszként és lábbeli veretként is használták azokat.⁹⁷ Ennek ellentmond a szegvári sír, ahol a veret bizonyítottan a bal boka mellől került elő. Hrisztoforovka 7. kurgán 7. sírjában egy hasonló veret volt, azonban annak a lábbelihez való tartozása kérdéses.⁹⁸ Vera Kovalevszkaja ezeket a példányokat a 39. csoport 3. típusába sorolta. Összesen hét példányt kötött ehhez a típushoz, melyek közül öt ezüsből, kettő bronzból készült. Területileg egyenetlenül oszlottak meg, az általa vizsgált darabok közül négy a Kaukázusból, kettő a Krímből és egy a Transzkaukázusból származik.⁹⁹ A verettípus a sztyepei emléanyagban több esetben is előfordul, Csernomorszkoje 1. kurgán 11., Hrisztoforovka 7. kurgán 7., Kalinyinszkaja 4. kurgán 10., valamint Vasziljevka 2. kurgán 1. sírjában találtak hasonló veretet.¹⁰⁰ Meg kell említeni az azerbajdzsáni Üctepéből származó préselt darabot, mely I. Justinianus solidusával együtt került elő.¹⁰¹ A krími példányokkal Alekszandr Ajbabin foglalkozott, akinek a tipológiai rendszerében a hasonló darabok együtt az 1–2 variánst alkotják. Ide Kercs 64/1873 és 31/1952, Csufut Kale 34. és Eszki-Kermen 278. sírok tartoznak. A verettípust a szerző a sztyepei példányokhoz hasonlóan a 7. század második felére datálta.¹⁰² Az alsó-ausztriai Freundorf 422. sírjában talált öntött ezüstpéldány egy I. Justinianus solidusszal látott napvilágot. Somogyi Péter a veretet pontuszi eredetűnek tartotta, a régióba kerülését történeti adatokkal magyarázta, szerinte az vagy a bizánciak 552-es itáliai hadjáratához kapcsolható, amikor hun segédcsoportok vonultak át a régióra vagy az 555/556-os lazikiai harcokhoz köthető, mely során a bizánci seregben langobard csapatok is szolgáltak.¹⁰³ Habár a történeti interpretáció erősen kérdéses, az azonban biztos, hogy a verettípus már a 6. század közepén megjelenhetett.

A halfarkas veretek szórványosan a mai Bulgária területén is felbukkannak. Közös jellemzőjük, hogy a veret alsó részén is arcábrázolás figyelhető meg – ez ismereteink szerint a sztyeppéről teljesen hiányzik.¹⁰⁴ Az itteni példányok kivétel nélkül bronzból vagy rézötvtözetből készültek, a felerősítésük fülekkel

⁹³ Ez a Kárpát-medence bizáncinak tartott verettípusain, így a Fönlak-típusú, a pont-vonalas és a Martinovka-típusú veretein is megfigyelhető (vö. GARAM 2001, 332–365, Taf. 81–114).

⁹⁴ PEKARSKAJA–KIDD 1994, 128–129.

⁹⁵ BÁLINT 1992, 402–403, 488, Taf. 52:12–19.

⁹⁶ KOVALEVSZKAJA 1990, 45.

⁹⁷ BALOGH 2004, 252.

⁹⁸ KOMAR 2010, 104.

⁹⁹ KOVALEVSZKAJA 2000, 161.

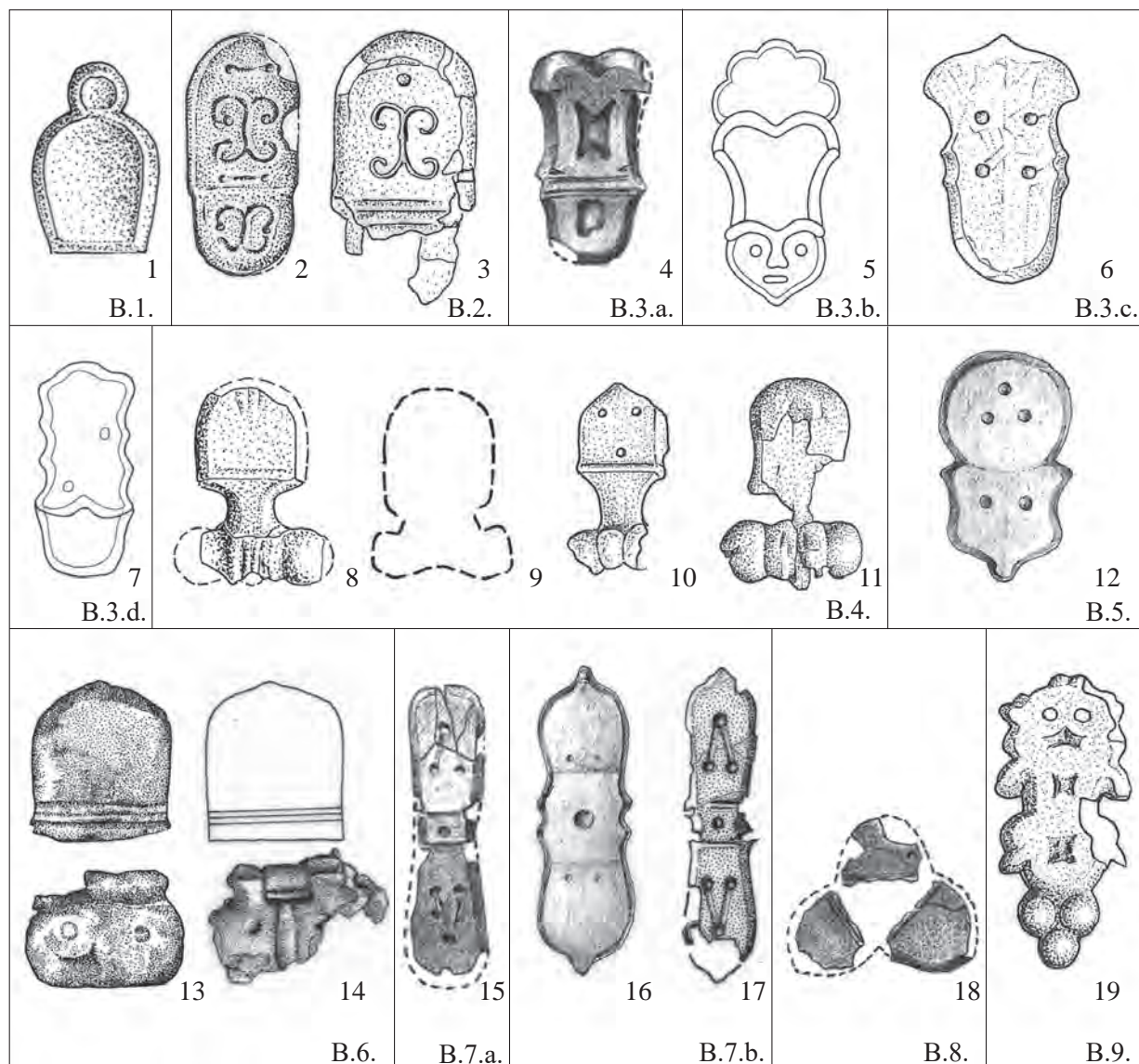
¹⁰⁰ KOMAR–ORLOV 2006, 391–392.

¹⁰¹ KOMAR–ORLOV 2006, 391. A sírra vonatkozóan l. BÁLINT 1992; BÁLINT 1995.

¹⁰² AJBABIN 1990, 52.

¹⁰³ SOMOGYI 2014, 238.

¹⁰⁴ Vö. TRAJKOVA 2017, 497, tab. 134:1646–1659.

2. kép. Szegvár-Oromdűlő. Veretek tipológiája. 1: 58. sír; 2: 540. sír; 3: 743. sír; 4: 1. sír; 5: 815. sír; 6: 545. sír; 7: 33. sír; 8: 202. sír; 9: 539. sír; 10: 626. sír; 11: 755. sír; 12: 65. sír; 13: 897. sír; 14: 960. sír; 15: 1. sír; 16: 65. sír; 17: 121. sír; 18: 1 sír; 19: 626. sír. M: 1:1

Fig. 2. Szegvár-Oromdűlő. Typology of the belt mounts.

vagy apró szegecsekkel történt.¹⁰⁵ Hasonló technikai jegyekkel és díszítéssel rendelkező darabot ismerünk Abháziából Püsta–Verhnyaja Escsera lelőhelyről is.¹⁰⁶

A „homokóra” alakú áttörés a Samu Levente-féle XII. csoportba tartozik. Ez a motívum széles körben elterjedt, a Fekete-tenger északkeleti partvidékéről Boriszovóból és Dobrudzsából, Tomisból ismert.¹⁰⁷ Jelen ismereteink szerint azonban a szegvári példány legjobb párhuzama Nagyolasziról (Mandjelos, Szerbia) ismert.¹⁰⁸

¹⁰⁵ TRAJKOVA 2017, 136.

¹⁰⁶ KAZANSZKIJ 2016, 96, risz. 7:2.

¹⁰⁷ SAMU 2018, 246.

¹⁰⁸ ERCEGOVIĆ-PAVLOVIĆ 1982, Pl. 2.2.

B.3.b. Egy halfarkas és egy felfelé fordított pajzs alakú felső részből álló veret – 815. sír

Ez a veret jelenlegi ismereteink szerint egyedi. Formáját tekintve a B3a típus továbbfejlesztett változatáról van szó. A vonalakkal kialakított arcábrázolás meglehetősen realiztikus, a szemek, a szemöldökök, az orr és a száj egyaránt jelezve van. Hasonlóan részletgazdag kialakítás nem túl gyakori, példaként Verhnyij Csirjurt I 101.,¹⁰⁹ vagy a Boriszovó 159. sírban¹¹⁰ talált vereteket említhetjük. A veretnek számos formai párhuzama ismert (Szkalisztoje, Kerics, Hrisztoforovka, Keszthely-Fenekpuszta 1. sír, Mokrin 58. sír, Jutas 166. sír, Gorno Altajszk, Gátér 11. sír, Kugul 3. katakomba, Gradijszk, Cibilium, Kalinyinszkaja, Csmi-Szuargom).¹¹¹ Egyedibb az alsó rész díszítése, ugyanis – bár két ponttal több más esetben is díszítették ezt a részt, pl. Szkalisztoje 197 – itt, amennyiben hihetünk a helyszínen készült rajzoknak, kiegészítették még egy vízszintes résszel is, s így előállt egy arcszerű ábrázolás. De a helyszíni rajz szerint a felső, halfarkas veret is díszített volt függőleges vonalakkal, közte egy fonatszerű díszítéssel. A veretek tehát tényleg meglehetősen egyediek, ezért különösen sajnálatos, hogy nem lehetett megőrizni őket a rendkívül rossz állapotuk miatt.

B.3.c. Csúcsos felső résszel ellátott veret – 545. sír

Ritka kialakítás, pontos párhuzama nem ismert. Számos esetben előfordul, hogy a csúcsos kialakítású alsó vagy felső részt megkettőzik és alul/felül csúcsosan végződik a veret, azonban az, hogy a halfarkas részt csúcsosítják, nagyon ritka.

B.3.d. Felül és oldalt ívelt, alul pajzs alakú veret – 33. sír

Előljáróban már le kell szögeznünk, hogy ennek a darabnak pontos analógiája nem ismert. Egy, a formájában hasonló, ám felül halfarkas alakú típust Bálint Csanád a kettős pajzs alakú összetett veretek közé sorolt. Ezek a példányok jórészt szimmetrikusak, alul-felül halfarkas alakúak. A szegvári példányokat ezekhez csak „igen távoli tipológiai rokonság” köti.¹¹² Ezzel szemben Balogh Csilla a típust a halfarkas alakú veretekkel (l. A 3a) együtt tárgyalta.¹¹³ Vera Kovalevszkaja tipológiájában a pajzs, illetve egy „kettős madárfej” alakú részből álló darabokat a 39. típusba sorolta.¹¹⁴ Hasonló, ám kialakításában mégis igényesebb préselőminta került elő Gátérről. Ezen a példányon azonban a halfarkas részek hangsúlyozottabbak, valamint a felületét is négy darab, szabályosan elrendezett pont díszíti.¹¹⁵ Ehhez nagyon hasonló veret került elő Tarnaméra-Urak-dűlő A sírjából, mely azonban rendkívül töredékes volt.¹¹⁶ A megmaradt részletek alapján azonban Bálint Csanád felvetette, hogy az esetleg a gátéri préselőtövon készülhetett.¹¹⁷

Kevés hasonló veret ismert a Kárpát-medencén kívüli területekről. Távoli párhuzamként megemlíthető a Haszaútból származó garnitúra. Itt az átlagos méretű ívelt oldalú verethez alul egy sokkal kisebb pajzs alakú tag kapcsolódik. További eltérés a fenti példányokhoz képest, hogy az alsó halfarkas rész

¹⁰⁹ KOVALEVSZKAJA 2005, 297, risz 63:20,22.

¹¹⁰ GAVRITUHIN–PJANKOV 2003, 245, tab. 78:60, 61.

¹¹¹ AJBABIN 1999, Tab. 31.61; VEJMARN–AJBABIN 1993, 105, risz. 75:10; RASEV 2005, Tab. 34; PRIHODNYUK–FOMENKO 2003, 109, Fig. 1–2; BÓNA 1983, 118, Fig. 12.2–15; RANISZAVLJEV 2007, 21, Tab. 20.9; RHÉ–FETTICH 1931, 32, Taf. VIII; KOVALEVSZKAJA 1990, 44, risz. 4.16; KADA 1905, 368–370; AMBROZ 1989, risz. 22, 23.8; RASEV 2005, 76, 252, tab. 17.12, 26; VORONOV 2003, risz. 146.12.

¹¹² BÁLINT 1995, 128.

¹¹³ BALOGH 2004, 257.

¹¹⁴ KOVALEVSZKAJA 1990, 45.

¹¹⁵ GARAM 2001, 336, Taf 85:9.

¹¹⁶ SZABÓ 1965, 68. VII. tábla 23.

¹¹⁷ BÁLINT 1995, 128.

hiányzik, helyén egy vízszintes választóvonal található.¹¹⁸ Ennél jóval pontosabb a párhuzam került elő Verhnyij Csirjurt 3. sírjából, erről azonban bővebb információ nem áll rendelkezésünkre.¹¹⁹

B.4. T-alakú veret – 202., 539., 626., 755. sír

A T-alakú vereteket Balogh Csilla akasztóveretként értelmezte, véleménye szerint ennek köszönhető, hogy széles körben terjedtek el.¹²⁰ Somogyi Péter szerint a veretre a tegezt vagy a kardot akaszthatták.¹²¹ A bőrmaradványokkal együtt megmaradt példányok alapján a veretek állása változó, a kaukázusi Csmi lelőhelyen a „szárral lefelé” helyezkedtek el, a kirgizisztáni tastöbei darabok azonban pont fordítva lógtak a mellékszíjakon.¹²² Véleményünk szerint a T-alakú veretek – különösen a préselt darabok – önmagukban képtelenek lettek volna nehezebb tárgyak megtartására, így, ha rendelkeztek is valamilyen akasztó funkcióval, semmiképp sem a fegyverzet egyes elemei lógtak rajtuk, ahogy azt Somogyi Péter feltételezte.

Bálint Csanád a felső tag formája alapján három fő csoportot különített el: a halfarkas, a négyzetes és a pajzs alakú résszel rendelkező darabokkal számolt.¹²³ A Kárpát-medencéből csupán az utóbbiakra ismertünk példát.¹²⁴ Ez igaz a szegvári anyagra is. Balogh Csilla szerint a pajzs alakú résszel rendelkező T-alakú veretek a Krím-félszigetre valamint a Kaukázusra, míg a halfarkas és a négyzetes változatok ettől keletebbre, az Altaj-vidékig és a mai Baskíria területéig megtalálhatók.¹²⁵ Újabb összefoglalásában Bálint Csanád szerint a T-alakú veretek leginkább az avarokra jellemzők, de a Krímben, a Tamany-félszigeten, valamint az Észak-Kaukázus északi részén is gyakoriak.¹²⁶

A T-alakú veret a kelet-európai sztyepei temetkezésekben gyakran előfordul. Főleg a Fekete-tenger partvidékén, így Szivasovkában, Vasziljevskában, Csernomorszkójében, Vinogradnojában, Dmitrovkában, a Krímben Izobilnojából, Bogacsovskából míg az Azovi-tenger keleti partvidékéről Csapajevszkijből ismertek.¹²⁷ Ezek Alekszandr Ajbabin tipológiája alapján a T-alakú veretek 2. és 3. variánsába tartoznak.¹²⁸

A T-alakú veretek a Bizánci birodalom területéről származó öveken is előfordulnak. A Bulgáriából származó nagyszámú példány alsó tagja legtöbbször pajzs alakú, de kerek, trapéz formájú is lehet, míg néhány darab horgonyra hasonlít. Az itteni példányok néhány különleges darabot leszámítva áttört díszítésűek. Az áttörés lehet geometrikus alapú, pajzs vagy félhold alakú, illetve kisebb ívelt áttörésekkel sűrűn tagolt minta. A másik nagy csoportot a stilizált arcábrázolásos darabok jelentik. Ezekben néhány esetben csak a két szemet, az orrot vagy az egész arcot egyaránt ábrázolhatták. A felfüggesztésük hurokfüllel és szegecsekkel egyaránt történhetett.¹²⁹ Két szórvány préselőminta került elő Kelet-Bulgáriából. A Valcsidolból származó darab díszítetlen, míg az onoguri példányon bekarcolt minta van.¹³⁰ A verettípus bajuvár és langobard területekről is ismert, ezek díszítése azonban eltér a kelet-európai példányokétól.¹³¹

A verettípus belső időrendjével kapcsolatban Anatolij Ambroz megállapította, hogy a legkorábbiak a Szadovecben és Szuuk-Szuban talált, I. Iustinianus pénzével keltezett darabok, melyeket a nagyobb méretű áttöréssel, illetve üveg- és lemezberakással díszített darabok követtek. Végül az utolsó csoportba

¹¹⁸ BÁLINT 1995, 41. kép 2–4.

¹¹⁹ KOVALEVSZKAJA 1990, 44, risz. 4:16.

¹²⁰ BALOGH 2004, 252.

¹²¹ SOMOGYI 1987, 128.

¹²² Csmi (SZOLOMATINA–KADIJEVA 2018, 375, risz. 1:3,4), Tastöbe (STARK 2008, 547, Taf. 547:a).

¹²³ BÁLINT 1992, 381.

¹²⁴ Vö. BALOGH 2004, 253.

¹²⁵ BALOGH 2004, 253.

¹²⁶ BÁLINT 2019, 124.

¹²⁷ KOMAR–KUJBÜSEV–ORLOV 2006, 270.

¹²⁸ KOMAR–KUJBÜSEV–ORLOV 2006, 270.

¹²⁹ TRAJKOVA 2017, 133.

¹³⁰ TRAJKOVA 2017, 360, 520, tab. 157:2034, 2039.

¹³¹ BÁLINT 1995, 139.

az áttörés nélküli, széles alsó résszel rendelkező darabok kerültek.¹³² A 626. sírban talált T-alakú veret szára az átlagostól kissé hosszabb. Igor Gavritukhin szerint a hosszabb szárú, nem áttört példányok a Kárpát-medencében és a Balkán egyes lelőhelyeiről – például Iustiniana Prima – ismertek. A Kaukázusból egyetlen hasonló darabról van tudomásunk, mely Klin Jar 360. katakombájából került elő.¹³³ Az orosz kutató szerint ez a típus mind a Közép-Duna-vidéken, mind az Észak-Kaukázusban viszonylag szűk időhatáron belül, 620/640-660/680 közé keltezhető.¹³⁴ A szegvári darab legközelebbi párhuzamaként talán a Csmi–Szuargom 11. katakombából származó T-alakú veretet, illetve a Várna környékéről publikált vereteket lehetne említeni, ezeket azonban csak két pont díszíti, illetve a vízszintes pálca kialakítása is eltér (a Várna környéki példány esetében hiányzik is).¹³⁵

B.5. Egy kerek alsó és egy felfelé fordított pajzs alakú felső részből álló veret – 65. sír

Egy pajzs és egy kör alakú részből álló összetett veretek a sztyepei nomád temetkezésekben két esetben fordulnak elő. Habár formájukat tekintve meglehetősen egységes képet mutatnak, a rajtuk megfigyelhető áttörések, vésett minták minden esetben egyediek. Belozerka a Fekete-tenger északi partvidékén, a Déli-Bug és a Dnyeper közötti területen helyezkedik el, míg Jepifanov tanya a Don mentén található. Előbbi lelőhelyen préselt granuláció-utánzatos övveretek, míg utóbbi helyen kettős madárfejes csatok és egy Aradka típusú akasztóveret társaságában került elő.¹³⁶ A verettípus az Észak-Kaukázusból is jól ismert, Klin Jar III, Mokraja Balka és Csmi lelőhelyeken is egyaránt előfordul. Ezt a leletkört Igor Gavrituhin a 7. század második-harmadik negyedére datálta.¹³⁷ Ezen kívül a verettípus a sztyepei peremterületén végig előfordul, a Kalocsin kultúrához tartozó leletkörnyezetben a Kurszk környéki Mokva lelőhely egy hamvasztásos sírjából ismert egy töredékes példány, míg Moscsenka telepről egy préselőmintát ismerünk.¹³⁸ Baskíriában Manjak 1. sírjából származik formailag hasonló veret.¹³⁹ Ebben a leletegyüttesben egy „türk-kazár” típusú íj is volt, melyeket Jevgenyij Kruglov a 7. század második felére, a 8. század legelejére datált.¹⁴⁰ A Volga és az Oka összefolyásának környékéről Belije Bugrű lelőhelyről ismert préselőt, míg a közeli Kurman temetőjéből – igaz más mintázattal rendelkező – veretek származnak.¹⁴¹ Mindezek alapján elfogadhatjuk Igor Gavrituhin véleményét, mely szerint a verettípus elsősorban a sztyeppén volt divatban, a peremterületeken történő elterjedése elsősorban a nomádok mobilis életvitelének köszönhető.¹⁴² Azonban, ahogy arra az Oka-vidéki préselőminta is felhívja a figyelmünket, a 7. században számolnunk kell a verettípus helyi gyártásával. Ez a Kárpát-medencére is igaz, ahol Rákóczi-falván került elő a típus készítésére szolgáló minta.¹⁴³

B.6. Álcsat – 897., 960. sír

Mind a Kárpát-medencei, mind a kelet-európai álcsatokra vonatkozóan jelentős szakirodalommal rendelkezünk.¹⁴⁴ A kelet-európai álcsatok tipológiáját Igor Gavrituhin dolgozta ki, aki összesen öt típust különböztetett meg. Az 1–4. típusokat a 7. század második felére illetve a középső harmadára, míg az

¹³² AMBROZ 1973, 294.

¹³³ GAVRITUKHIN 2018, 85.

¹³⁴ GAVRITUKHIN 2018, 85–86.

¹³⁵ AMBROZ 1989, risz. 22; DASZKALOV 2012, obr. 76.17.

¹³⁶ SZKADOVSZKIJ 1897, 105–106; BEZUGLOV 1985, 248–249.

¹³⁷ GAVRITUKHIN 2018 91.

¹³⁸ KORZUKINA 1996, 649, Taf. 59:17; AHMEDOV–GAVRILOV 2017, 35, risz. 13:6.

¹³⁹ MAZSITOV 1981, 8, risz. 3:9.

¹⁴⁰ KRUGLOV 2005, 76.

¹⁴¹ AHMEDOV–GAVRILOV 2017, 32.

¹⁴² GAVRITUKHIN 2018, 91.

¹⁴³ RÁCZ 2014, Taf. 70:4.

¹⁴⁴ További irodalommal l. SAMU–DAIM 2018, 205–241; Rövid áttekintés a témáról: HEINRICH–TAMÁSKA 2016.

5. csoportot a 6. század harmadik harmada és a 7. század közepe közé keltezte.¹⁴⁵ A kelet-európai és a Kárpát-medencei példányok együttes tipológiáját Samu Levente és Falko Daim alkották meg, akik hat fő- és számos altípust különítettek el.¹⁴⁶

A hazai és az orosz szakirodalomban már régóta visszatérő elmélet, hogy az álcsatos garnitúrákhoz hasonló szerkezetű övek a Távól-Keleten már az 5–6. században megjelentek.¹⁴⁷ Ivan Marczenko és Natalija Limberisz ugyanígy rekonstruálták a vosztocsnij malaji sírban talált szögletes csatok elhelyezkedését is.¹⁴⁸ Minden jel arra mutat, hogy a legkorábbi álcsatok egyszerre tűntek fel a Kaukázusban (Klin Jar) III 357. sír, az Aral-tó vidékén (Altünaszar 394. sír) és az erdős sztyeppén, a Szura völgyében (Armijevo 191. sír).¹⁴⁹ Ezzel szemben Igor Gavrituhin a mai Baskíria területén, valamint az Oka és a Káma közötti álcsatok megjelenését a Nyugati Türk Kaganátus terjeszkedésével hozta összefüggésbe.¹⁵⁰ Szerinte a Dontól nyugatra csak 630 körül, a türk államalakulat megszűnte után jelentek meg. Ekkorra tehető a Perescsepínó-Bócsa körben felbukkanó magas színvonalat képviselő garnitúrák is, melyeket bizánci műhelyek gyártottak a nomád elit számára.¹⁵¹

A szegvári álcsatok kialakításukat tekintve az archaikusabb, de egyszerű kivitelű példányok közé tartoznak, és sajnos kifejezetten rossz állapotúak. A pajzs alakú veretekről fentebb már volt szó, így a felső részre itt nem kell külön kitérnünk. Az alsó, azaz a „csatkarika” rész kialakítása leginkább a péterrévei példányét¹⁵² idézi, de említhetnénk a környei 109. sír álcsatját¹⁵³ is, esetleg egy szeged-környéki darabot is.¹⁵⁴ Ezeknek közös jellemzője, hogy nem áttörtek – hiányzik a zsanérra való utalás (igaz, a szegvári 960. sírból származó darabok esetében ez még egy egyszerű formában megvan), a csattüske végletesen stilizálódott, illetve a két „szemszerű” kidomborodás is elég elmosódott, leegyszerűsödött. Érdekes jelenség, hogy ezek a nem áttört, nagyon leegyszerűsödött formák kimondottan a Kárpát-medencében gyakoriak.

B.7. Két elnyújtott pajzs alakú részből és egy négyzetes kötőtagból álló veret

B.7.a. Lekerekített véggel – 1. sír

A verettípust Bálint Csanád a szimmetrikus pajzs alakú veretekkel együtt, egyedi típusú veretként értékelte.¹⁵⁵ Ebbe a csoportba tartozó példányok a Dontól keletre eső sztyepei temetkezésekből ismertek. A Don vidékén található Jepifanov hutor lelőhelyről származó sír anyaga nem feltárásból származik, így a két veret elhelyezkedéséről nincsenek adataink. A formájukat tekintve ezek a darabok két kihegyesedő végű, kulcslyuk alakú áttöréssel rendelkező szíjvégből és egy négyzetes kötőtagból állnak, felületüket négy-négy, szimmetrikusan elhelyezett pontszerű bemélyítés díszíti, melyeket bekarcolt vonalak kötnek össze.¹⁵⁶ Hasonló veretek a Kubán mente két lelőhelyén is előkerültek. Kalinyinszkaja 30. kurgán 3. temetkezéséből sírkontextusból, míg Carszkij kurgánban egy áldozati leletből száрма-

¹⁴⁵ GAVRITUHIN 2001, 32–40.

¹⁴⁶ SAMU–DAIM 2018, 214–228.

¹⁴⁷ GAVRITUKHIN 2018, 96.

¹⁴⁸ LIMBERISZ–MARCSENKO 2011, 436.

¹⁴⁹ GAVRITUKHIN 2018, 96.

¹⁵⁰ GAVRITUKHIN 2018, 96.

¹⁵¹ GAVRITUHIN 2018, 96.

¹⁵² GARAM 1991, Abb. 1,10.

¹⁵³ SALAMON–ERDÉLYI 1971, 97, Taf. 19:40–41.

¹⁵⁴ GARAM 1991, Abb. 5.6.

¹⁵⁵ Vö. BÁLINT 1995, 42. kép.

¹⁵⁶ BEZUGLOV 1985, 249, risz. 1:11–12.

zik.¹⁵⁷ A Paskovszkaja–Karpovka típusú lelőhelyek közül Dürszóban került elő hasonló darab, erről azonban nem rendelkezünk bővebb információkkal.¹⁵⁸

A verettípus préselőtöve egy ötvöskészlet részeként a volhíniai Zimnyeje erődített telepéről került elő. Az elnyújtott pajzs alakú részek kulcslyuk alakú áttöréssel díszítettek, míg a négyzetes kötőtag közepén kicsúcsosodik, a kapott gúlának mindegyik oldalán egy-egy pontszerű díszítés van.¹⁵⁹

B.7.b. Csúcsosan kihegyesedő véggel – 65., 121. sír

A típus préselőtövei szintén Zimnyeje lelőhelyről származnak. Mindkét veret volutás díszítésű, az egyik a voluta tetején egy, a másik a szár két oldalán egy-egy ponttal díszített. A kötőtag ívelt oldalú, míg az egyes oldalakon rovátkák voltak.¹⁶⁰ Gaponovoból ismert egy csúcsos végű, melyet azonban kulcslyukszerű áttöréssel díszítettek, s ugyanígy díszítették a Kalinyinszkaja 30. kurgán 3. sírjából előkerült példányt is.¹⁶¹ Több jó párhuzam ismert Szkalisztojeból (107, 197, 321, 381, 403, 447, 462. sír)¹⁶² és a homokrévi¹⁶³ példányt is említsük meg, ugyanakkor ezek közül egyik sem tökéletes megfelelője a szegvári darabnak.

B.8. Hármasszíjelosztó – 1. sír

A verettípust Somogyi Péter lóhere alakú szíjelosztónak nevezte.¹⁶⁴ A sírban talált hármasszíjelosztókat Bálint Csanád eredetileg az öv részeként értelmezte, azonban az újabb eredmények alapján nyilvánvalóvá vált, hogy ezek – akárcsak esetünkben – elsősorban a lábbeli szíjazatának elvezetésére szolgáltak.¹⁶⁵ Kivételt képez a lucsisztojei 38. kriptában talált gyerek mellett előkerült darab, mely az öv részét képezte.¹⁶⁶ Mokraja balka 45. kriptájának 1. csontvázán szintén a medencén került elő egy példány.¹⁶⁷ A váz mérete alapján Igor Gavrituhin nem tartotta valószínűnek, hogy ez a váz felnőtthez tartozott volna, ezért szerinte a verettípussal elsősorban gyerekek esetében díszíthettek öveket.¹⁶⁸ Balogh Csilla szerint a hármasszíjelosztók lábbeli- és lószerszámveretként is funkcionálhattak.¹⁶⁹

A verettípus a sztyeppén több esetben ismert, azonban egyedül Molocsnoje 2. kurgán 1. sírjában talált példánynak dokumentált pontosan a lábfej környéki előkerülési helye.¹⁷⁰ Ez utóbbi azért is fontos számunkra, mert itt – Szegvárhoz hasonlóan – szintén egy női temetkezésben dokumentáltak veretes lábbeliket. Ezt leszámítva Hrisztoforovka 7. kurgán 7. sírjában, Jasürev III 5. kurgán 9. sírjában, Belozerka 14. kurgánban található kora középkori temetkezésben, valamint Voznyesenka áldozóhelyen kerültek elő hasonló veretek.¹⁷¹ A Délnyugat-Krím temetőiben talált lábbeli garnitúrákkal Elzara Hajregyinoва foglalkozott. A verettípusnak 6 helyi variánsát különítette el, melyeket a 6. század második fele és a 7. század utolsó negyede közé keltezett. A szegvárihoz hasonló, a pajzs alakú veretrészek felső végén bordázott

¹⁵⁷ ATAVIN 1996, 250, tab. 13:9; 254, tab. 17:10.

¹⁵⁸ BÁLINT 1995, 44. kép 13.

¹⁵⁹ VOLODAREC–URBANOVICS 2018, 126, risz. 10: 21.

¹⁶⁰ VOLODAREC–URBANOVICS 2018, 126, risz. 10: 22, 27.

¹⁶¹ ATAVIN 1996, 250, tab. 13:9.

¹⁶² VEJMARN–AIBABIN 1993, 12, risz. 5–83.

¹⁶³ RANISZAVLJEV 2007, 21, 88, Sl. 40, Taf. XX.9

¹⁶⁴ SOMOGYI 1987, 128.

¹⁶⁵ BÁLINT 1992, 357.

¹⁶⁶ HAJREGYINOVA 2003, 130.

¹⁶⁷ AFANASZJEV–RUNICS 2001, 113, risz. 62.

¹⁶⁸ GAVRITUKHIN 2018, 86.

¹⁶⁹ BALOGH 2004, 252.

¹⁷⁰ GAVRILOV–TOSCSEV 2014, 59, 62.

¹⁷¹ KOMAR 2010, 105, risz. 11; 107, risz. 14:45,46, 51.

darabokat az egész időszakban használták.¹⁷² A hármas szíjelosztók egy speciális csoportját képviselik azok a példányok, ahol a veret három végén, melyek merőlegesek egymásra, egy-egy lekerekített alakú, arcábrázolással díszített rész található. A típus három képviselője Bulgáriában került elő, szórványleletek révén a pontos funkciójuk nem ismert. Ljudmila Trajkova a 6. század második felére, a 7. század elejére keltezte őket, de a pontos funkciójukat illetően nem foglalt állást.¹⁷³ Ezen típus legismertebb példánya kétségkívül Szuuk-Szu 54. sírjából került elő, ahol a veret az övön helyezkedett el.¹⁷⁴ A soktagú övet Alekszandr Ajbabin és Elzara Hajregyinoва a maszkos veretek legkorábbi garnitúráihoz sorolta és a 6. század közepére keltezte.¹⁷⁵ A szuuk-szuihoz hasonló, ám arcábrázolás nélküli szórvány hármas szíjelosztót ismerünk Hajdúszoboszlóról is.¹⁷⁶

B.9. Sokszorosan tagolt, összetett veret – 626. sír

A sokszorosan tagolt, összetett veretek besorolása nem egyértelmű. A hagyományos kutatás ezt a típust a Martinovka-körbe sorolta,¹⁷⁷ Bálint Csanád és Garam Éva azonban azoktól különállónak tartotta.¹⁷⁸ Tulajdonképpen azonban egy olyan verettípusról van szó, amely számos ponton rendkívül közel áll az egykorú mediterrán övcsatokhoz – mind a motívumkincsében, mind a technológiai megoldásokban, s amely egykorú a vékony növényi ornamentikával díszített övgarnitúrákkal, ezért több esetben kerültek már elő együtt.

A sírban talált tagolt oldalú veret a Kárpát-medencében rendkívül ritka, az egyetlen jó párhuzama Kiskőrös–Város alatt 9. sírjából került elő. Ez azonban a szegváriakkal ellentétben öntött.¹⁷⁹ Arra, hogy ezeket a vereteket hosszú ideig használták, az egyes darabokon megfigyelhető javítások utalnak: két példányt másodlagosan átfűrtak, melyeken át újabb felerősítő szegekkel látták el azokat.¹⁸⁰ A Kárpát-medencén kívül ezek a veretek elsősorban bizánci vagy Bizánc kulturális hatása alatt álló területekről ismertek. Különösen fontos számunkra a toszkánai Arcisa temető 2. sírjából származó garnitúra. Habár ezek a veretek formailag kevésbé hasonlítanak a szegvári darabokra, a stílusukat tekintve egyértelmű párhuzamot jelentenek. A rendkívül összetett forma mellett az övdíszek alján található három félgömb is összekapcsolja a két szettet.¹⁸¹

Ennek a verettípusnak az értelmezése csak az áttört maszkos veretek és a velük egykorú vékony növényi ornamentikával díszített övdíszek, valamint a szintén egykorú mediterrán övcsatokon keresztül lehetséges. Ha mindhárom tárgycsoportot figyelembe vesszük, s az egyes jellegzetességeket külön is elemezzük, megérthetjük ezeknek a jellegzetes vereteknek a geneziséjét. Amennyiben az értelmezéshez szükséges párhuzamokat keresünk, akkor a már említett kiskőrösi és arcisai példányok mellett meg kell említenünk a čadjavicai leletből¹⁸² ismert áttört veretet, a budakalászi 357. sírban talált övveret típusát,¹⁸³ melynek jó párhuzamai Dragoevoból, Botevoból ismertek, valamint a Schulze-Dörrlamm-féle D34, D35 típusokat,¹⁸⁴ és néhány Kárpát-medencéből ismert övcsat is analógiaként szolgálhat. A szegvári veret

¹⁷² Vö. HAJREGYINOVA 2003, 130.

¹⁷³ TRAJKOVA 2017, 131–132.

¹⁷⁴ AJBABIN–HAJREGYINOVA 2017, 198, risz. 118.

¹⁷⁵ AJBABIN–HAJREGYINOVA 2017, 152–153.

¹⁷⁶ BALOGH 2004, 280, 5. kép 26.

¹⁷⁷ FETTICH 1951, 25–32.

¹⁷⁸ BÁLINT 1995, 155; GARAM 2001, 127.

¹⁷⁹ HORVÁTH 1935, 36.

¹⁸⁰ Köszönet Szenthe Gergelynek a veretek tanulmányozásának lehetőségéért a Magyar Nemzeti Múzeumban.

¹⁸¹ HESSEN 1971, Tav. 4:5–12.

¹⁸² GARAM 2001, 345, Taf. 94:6.

¹⁸³ Pásztor Adrien és Vida Tivadar közöletlen ásatási anyaga. Segítségüket ezúton is köszönjük!

¹⁸⁴ SCHULZE-DÖRRLAMM 2002, 219–223.

három gombban végződése jól ismert különböző Kárpát-medencei övcsat típusokról, általánosan elterjedt forma a 6. század második fele és a 7. század első fele között.¹⁸⁵ A veret különlegességét a felső része adja, amelynek formája erősen stilizált növényi motívumokból eredeztethető: a két oldalt kiálló részek egy-egy átalakult líra alak (félpalmetták) maradványai, melyek egymás fölött helyezkedtek el, s teljesen átalakultak, leegyszerűsödtek, a középső áttörésre már csak egy-egy kis beütött csillag alak emlékeztet. Ez a fajta díszítés, illetve az öntött veretek esetében többnyire áttörés, jól ismert több veretről is (pl. Dragoevo¹⁸⁶, Pasztirszkoje,¹⁸⁷ Piatra Frecaței¹⁸⁸ több veretén, de említhetnénk akár az egyik palmyrai veretet¹⁸⁹ is – noha ez utóbbi már inkább rombusz alakban áttört), a korszakban általánosan használt.¹⁹⁰ Szintén különleges a felső rész „maszkká” redukálódott díszítése: a lefelé ívelő félkörös áttörés, amit ebben az esetben „szájként” interpretálhatunk, jól látható a kiskőrösi vereteken, valamint a čadjavica vereten is, de ott még egy viszonylag eredeti, jól áttört és kidolgozott formában – noha már azokban az esetekben is csak stilizált növényi motívumokról beszélhetünk. A szegvári veret ezektől már erősen eltávolodott, az áttörés is csak egy kis ívvé redukálódott, amelyet – a korszak szokásainak megfelelően – kiegészítettek még két pont dísszel, így jött létre a maszk ábrázolás, számos párhuzammal az Al-Duna- és Fekete-tenger-vidékről.

SZÍJVÉGEK

A. EGYENES OLDALÚ SZÍJVÉGEK (3. kép)

A.1. Kicsúcsosodó végű szíjvégek – 65., 121., 755. sír

A két lemezből álló, felül pánttal összefogott díszítetlen szíjvégek illetve a préselt változataik a kora avar korban általánosan mondhatók, a veretes övek leginkább ilyen darabokkal díszítettek.¹⁹¹ Az összes ismert szíjvégnek több mint egyharmadát alkotják. Amennyiben a csak kereteléssel díszített, tehát középen díszítetlen, szíjvégeket is hozzá számoljuk, akkor már közel a szíjvégek fele ide sorolható.

Nagyméretű díszítetlen szíjvégek több sztyepei temetkezésből ismertek, így a teljesség igénye nélkül Szivasovka, Szivasszkoje, Kosztogrúzovo, Bogacsovka, Hrisztoforovka, Izobilnoje, Natasino, Csernomorszkoje, Seljugi, Csapajevszkij, Malaj és Berezsnočka lelőhelyekről.¹⁹² Ezek többsége oldalpántos szíjvég, a felerősítésük egy vagy két szegecs segítségével történt.

Egyszerű, áttörés nélküli szíjvégek nagy számban ismertek a Szír-Darja alsó folyásánál található Dzsetüaszar kultúra legfontosabb lelőhelyéről, Altünaszarból. Ezek rögzítése a hátoldalon lévő szegecs segítségével történt. Van, amikor az elülső oldalon négy, de van, hogy egyetlen szegecsfej sem látszódott.¹⁹³

A szegvári 65. sírban talált szíjvéget két drót segítségével erősítették fel. Az elülső oldalán két pontkörös díszítés figyelhető meg, amelyek minden bizonnyal a szegecsket imitálták. Ez a megoldás egyedinek tűnik, pontos párhuzamot nem találtunk hozzá.

¹⁸⁵ Vö. GARAM 2001, 315–316, Taf. 64–65.

¹⁸⁶ DASZKALOV 2012, 178, obr. 8.

¹⁸⁷ PEKARSKAJA–KIDD 1994, 54–55, Taf. 37.3; DASZKALOV 2012, obr. 31.

¹⁸⁸ PETRE 1987, Pl. 130:207d.

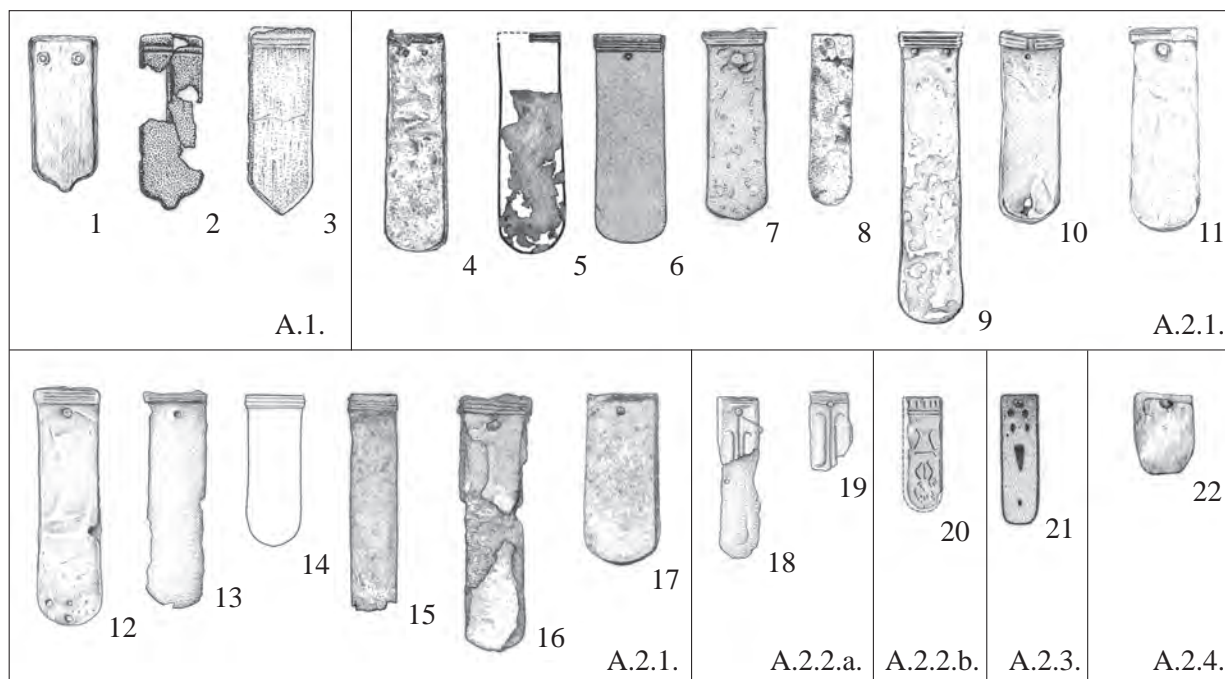
¹⁸⁹ KAZANSKI 2003, Fig. 11.4.

¹⁹⁰ A motívumhoz vö. SAMU 2018, Taf. 2.I.4–6.

¹⁹¹ SAMU–BLAY 2019, 268–269.

¹⁹² KOMAR–KUJBŰSEV–ORLOV 2006, 271.

¹⁹³ LEVINA 1996, 326, risz. 131:17,29–31.

3. kép. Szegvár-Oromdűlő. Szíjvégek tipológiája. 1: 65. sír; 2: 121. sír; 3: 755. sír; 4: 33. sír; 5: 68. sír; 6: 194. sír; 7: 200. sír; 8: 288. sír; 9: 335. sír; 10: 540. sír; 11: 542. sír; 12: 545. sír; 13: 700. sír; 14: 760. sír; 15: 815. sír; 16: 897. sír; 17: 900. sír; 18–19: 626. sír; 20: 540. sír; 21: 165. sír; 22: 58. sír. M: 1:2

Fig. 3. Szegvár-Oromdűlő. Typology of the strap ends of Szegvár-Oromdűlő.

A.2. Egyenes oldalú, ívelt végű szíjvégek

A.2.1. Lekerekített végű, oldalpántos szíjvégek

A.2.1.a. Díszítetlen – 33., 68., 194., 200., 288., 335., 540., 542., 545., 700., 760., 815., 897., 900. és 945. sír

A pánttal ellátott díszítetlen szíjvégek a kora avar kori Kárpát-medencében általánosnak mondhatók, összesen közel 30 lelőhelyről, több, mint száz sírból ismertek. Ezzel szemben Kelet-Európában meglehetősen ritkák. Egyik gyakori előfordulási góccuk a Káma és a Volga összefolyásánál előkerült ún. Imenykovó-Turbászli kulturális közösségbe tartozó temetők, példaként Novoszlavjanszkij 5. vagy Komintjern II 43. sírját említhetjük.¹⁹⁴ Az itt talált szíjvégek felépítése megegyezik az avarokéval, a két lap közé egy vékony oldalpántot helyeztek, és ezeket felül egy bordázott pánt és 2–3 szegecs segítségével összefogták. Ugyanakkor a Káma torkolatánál előkerült példányok hosszabbak az avar kori daraboknál, valamint több esetben a pánt alatt háromszögekből álló préselt minta is megfigyelhető.¹⁹⁵ A funkciójukat tekintve is eltérések mutatkoznak, ezek ugyanis kizárólag női sírokban fordultak elő, ahol egyfajta övcsüngő végét díszítették. Hasonló szíjvégek láttak napvilágot a baskíriai Birszk temetőjének egyes sírjaiban is, amely a leletanyag tanulása alapján szoros kapcsolatban állt az Imenykovó-Turbászli kulturális közösség temetkezéseivel.¹⁹⁶ A Fekete-tenger partvidékéről Szkalisztoje 485. sírkamrából ismert egy hasonló példány, ennek azonban alsó vége letört, így pontos formája nem ismert.¹⁹⁷ Hasonló szíjvégek Üctepéből

¹⁹⁴ VALIJEV 2019, 112, risz. 2:28; KAZAKOV 2013, 188, risz. 10.

¹⁹⁵ Szíjvégekre vonatkozó méretadatokat mindkét területről meglehetősen ritkán közöltek, így pontosabb összevetés nem lehetséges.

¹⁹⁶ KAZAKOV 2013, 189.

¹⁹⁷ AJBABIN 1990, 227, risz. 48:8.

származnak, melyek az elhelyezkedésük alapján lábbeli veretek lehettek.¹⁹⁸ Klin Jar III temetőben szintén előkerültek oldalpántos díszítetlen szíjvégek, melyek felső részét szintén pánttal fogták össze. A pántok díszítetlenek és fenyőágmintával díszítettek egyaránt lehetettek.¹⁹⁹

A.2.2. Lekerekített végű, préselt szíjvégek

A.2.2.a. Bekarcolt díszítéssel – 626. sír

A martinovkai kincsleletből ismertek olyan szíjvégek, melyek felső tagját a bordázott pánt imitációja díszíti.²⁰⁰ Ebben a leletgyűttesben azonban számos olyan tárgytypus van, amelyek az első ant kincs-horizontban – amelyhez Martinovka is tartozik – nem, viszont a kora avar leletanyagban ismertek a párhuzamai. Ide soroljuk a P-alakú kardfüggesztő füleket az áttört szíjelosztót vagy a hármásívű veretet. Ez alapján felmerülhet, hogy a szíjvégek esetében is Kárpát-medencei hatással kell számolnunk.²⁰¹

A szegvári 626. sírban találunk nagy- és kisszíjvéget egyaránt, melyek ide sorolhatók. Mindegyiket vékony növényi ornamentikával díszítették. Bár a kisszíjvégek töredékesek, az azonban jól látható, hogy a közepén futó tengelyszerű tagoló vonal két oldalán tükörszimmetrikusan elhelyezve két stilizált növényi elem látható. Végtelenül leegyszerűsödött formák ezek, melyeknek az alsó részét – a töredettség miatt – sajnos nem láthatjuk. A nagyszíjvég ezzel szemben jobb állapotban őrződött meg, rajta szintén végigfut egy középső tagoló tengely, melyből két oldalra – többé-kevésbé szimmetrikusan – levélkéik állnak ki.

A.2.2.b. Bekarcolt díszítéssel és rovátkolt felső résszel – 540.

Az 540. sírban talált három kisszíjvég felső részét – a szorítórészt – függőleges rovátkolással díszítették. Ez nem tartozik a leggyakoribb megoldások közé, ugyanakkor jól ismert, többek között a főnlaki préselőmintán köszön vissza ugyanez a megoldás.²⁰² A függőleges rovátkolásokat két vízszintes vonal választja el a központi díszítőelemtől, a kissé szétesett, erősen stilizált vékony, növényi motívumoktól. Ennek a szimmetrikus díszítésnek a különböző elemei igen jól ismertek az egykorú övgarnitúrákon és tarsolyzáró szíjvégeken.

A vékony növényi ornamentikával díszített szíjvégek és veretek széles területeken elterjedtek a 6. század közepe és a 7. század első harmada között.²⁰³ Közöttük számos stílus figyelhető meg, a motívum-kincs, amiből a készítőik merítenek, azonban azonos – ennek is köszönhető a széles területeken való elterjedés.²⁰⁴ A vékony növényi ornamentikának ezt az igen gazdag és szép tárát bővíti jelentősen a szegvári anyag számos újabb motívummal.

Verona–Valdonega 4. sírjában talált aranyozott csatból és arany veretekből álló garnitúrát találtak. Maga a sír a többi melléklet alapján – spatha, pajzs, bronzedény és II. állatstílussal díszített lemezkereszt – a 6. század végére, esetleg a 7. század elejére datálható.²⁰⁵ A Römisch-Germanisches Zentralmuseum gyűjteményében egy Görögországból és egy Ukrajnából származó garnitúra található. Mechthild Schulze-Dörrlamm gyűjtése alapján a típus Kis-Ázsiától és a Kaukázustól egészen a Kárpát-medencéig és Itáliáig

¹⁹⁸ BÁLINT 1995, 18. kép 6–7.

¹⁹⁹ BELINSKIJ–HÄRKE 2018, 244, Fig. 60:33b; 246, Fig. 62:341.

²⁰⁰ PEKARSKAJA–KIDD 1994, 147, Taf. 54.

²⁰¹ ERDÉLYI 1994.

²⁰² Vö. RÁCZ 2014, Taf. 11.3.

²⁰³ SAMU 2018, 238, Abb. 4.

²⁰⁴ Összefoglalás és a motívumok vizsgálata: SAMU 2020.

²⁰⁵ SCHULZE-DÖRRLAMM 2009, 269.

ismert.²⁰⁶ A legnyugatibb hasonló darabok Broecheből, Belgiumból származnak. Mivel a temetkezésben egy langobard rézpenz is volt, ezért valószínű, hogy a garnitúra is Észak-Itáliából került a régióba.²⁰⁷

Különösen sok hasonló szíjvég került elő a mai Bulgária területéről. Ezek öntéssel, préseléssel egyaránt készültek. Néhány oldalpántos szíjvég is ismert. A Kamen brjagi arany szíjvéget leszámítva az összes példány szórványleletként került a múzeumokba, ami a pontos értelmezésüket nagyban megnehezíti.²⁰⁸ A bekarcolt díszítésű szíjvégek a 6. század második felére, a 7. század elejére datálhatók. A Kárpát-medencei, itáliai és krími párhuzamok alapján a tárgytipus használatának felső határát Ljuba Trajkova a 7. század harmincas éveire tette.²⁰⁹ A Kamen brjag melletti Jajlata erődjében – ahonnan a fent említett szíjvég is származik – a legkésőbbi pénz Mauritius Tiberius 578/589 közé datált érme.²¹⁰

A.2.3. Lekerekített végű, két lemezből álló, oldalpántos, elől áttört díszítésű szíjvégek – 165. sír

A 165. sírban talált oldalpántos szíjvég előtagján kisebb áttörések figyelhetők meg. A díszítés típusa és jellege jól ismert, számos hasonló megoldást ismerünk.²¹¹ Igényesebb kivitelű párhuzama Callatis 137. sírból került elő.²¹² Hasonló technikai megoldású, de teljesen más mintakincessel rendelkező veretek a mai Bulgária területéről, Szadovecből ismertek.²¹³ Kelet-Európából nem ismerünk hasonló szíjvéget. Ennek azonban valószínűleg technikai okai vannak, az orosz és ukrán publikációkban legtöbbször csak előlnézeti rajzot közölnek, ami miatt a típus felismerése nehézségekbe ütközik.

B. ÍVELT OLDALÚ SZÍJVÉGEK (4. kép)

B.1. Profilált felső részű, íves végű szíjvégek

B.1.a. Profilált felső részű, íves végű szíjvégek áttört díszítéssel – 897. sír

A veretek felső részének profiláltsága számos esetben előfordul, a maszkos veretek időszakában pedig különösen gyakori, előfordulnak áttört és nem áttört díszítéssel egyaránt. A szegvári példányt préselték, de a díszítés (két pont) áttört. Párhuzamai ismertek Gaponovóból,²¹⁴ Potzneusiedl-Búbánatról,²¹⁵ Boriszovóból,²¹⁶ Mokraja Balka 2a és 107. katakombájából,²¹⁷ Kalinyinszkaja 10. kurgán 4.,²¹⁸ Malaj 13. kurgán, 6.,²¹⁹ és Zamárdi 925. sírból.²²⁰

²⁰⁶ SCHULZE-DÖRRLAMM 2009, 270.

²⁰⁷ ANNAERT–VAN HEESCH 2002, 240–241.

²⁰⁸ TRAJKOVA 2017, 152.

²⁰⁹ TRAJKOVA 2017, 152.

²¹⁰ TRAJKOVA 2017, 153.

²¹¹ Vö. SAMU 2018, Taf. 2.

²¹² PREDÁ 1980, 96.

²¹³ TRAJKOVA 2017, 354, 516, tabl. 153:1943–1946.

²¹⁴ GAVRITUHIN–OBLOMSZKIJ 1996, risz. 30.

²¹⁵ WINTER 1997, 164–165, Taf. 47.

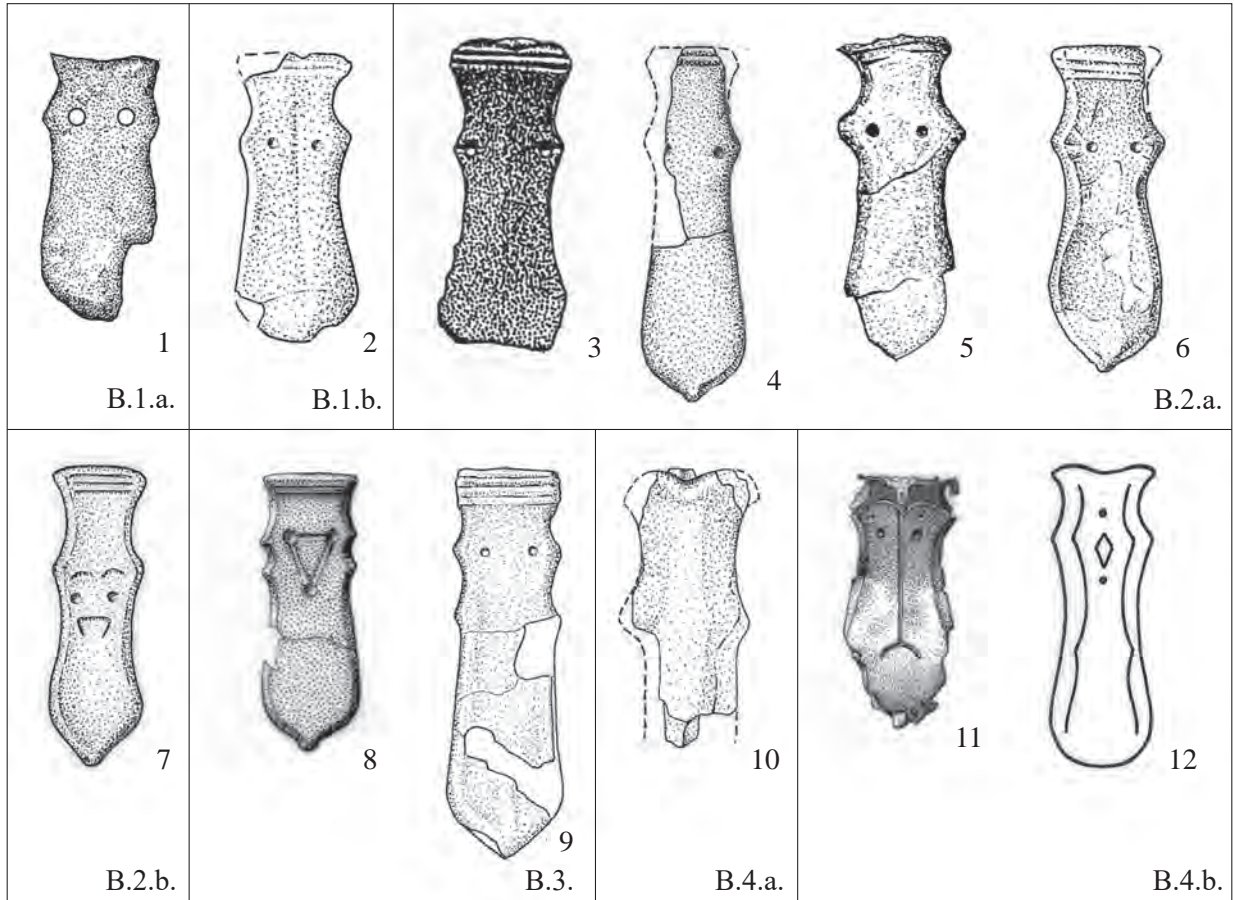
²¹⁶ SZAHANYEV 1914, risz. 20.19; DASZKALOV 2012, obr. 25.

²¹⁷ AMBROZ 1989, risz. 25.10; AFANASZJEV–RUNICS 2001, risz. 119, 143.

²¹⁸ ATAVIN 1996, 246, Tab. 9:1–2.

²¹⁹ ATAVIN 1996, 252, Tab. 22:5.

²²⁰ BÁRDOS–GARAM 2009, 123, Taf. 108.

4. kép. Szegvár-Oromdűlő. Szíjvégek tipológiája. 1: 897. sír; 2: 202. sír; 3: 194. sír; 4: 200. sír; 5: 306. sír; 6: 755. sír; 7: 540. sír; 8: 121. sír; 9: 626. sír; 10: 200. sír; 11: 252. sír; 12: 335. sír. M: 1:1

Fig. 3. Szegvár-Oromdűlő. Typology of the strap ends of Szegvár-Oromdűlő.

B.1.b. Profilált felső részű, íves végű szíjvégek két poncolt pontszerű díszítéssel – 202. sír

Ez a szíjvég típus az egyik legelterjedtebb a 6–7. században, ugyanakkor – amint azt Igor Gavrituhin is megjegyezte – csak első pillantásra tűnik egységesnek, valójában számtalan variánsa ismert.²²¹ Hiányukra a bizánci területeken már az orosz kutató is felfigyelt,²²² ezen egyelőre az újabb kutatás sem változtatott. A lekerekített végű példányok ugyanakkor Kelet-Európában is szinte teljesen hiányoznak, egyedül Malaj 13. kurgán 6. sírjából ismert.²²³

B.2. Profilált felső részű, csúcsos végű szíjvégek

B.2.a. Profilált felső részű, csúcsos végű szíjvégek két poncolt pont díszítéssel – 194., 200., 306., 755. sír

A díszítés teljesen megegyezik az íves végű verziókon megfigyelhető préselt/poncolt vagy áttört díszítéssel. A típus általánosan elterjedt, a Szír-Darja alsó folyásától (Altünaszar), Baskíriáig (Manjak) megtalálható.²²⁴ A Kaukázusból többek között Klin-Jar III 360. sírjából kerültek elő hasonló szíjvégek.²²⁵

²²¹ GAVRITUHIN–OBLOMSZKIJ 1996, 32.

²²² GAVRITUHIN–OBLOMSZKIJ 1996, 32.

²²³ ATAVIN 1996, 259, tab. 22:5.

²²⁴ GAVRITUHIN–OBLOMSZKIJ 1996, 224, risz. 45.

²²⁵ BELINSKIJ–HÄRKE 2018, 321, Fig. 125:62.

A Szivasovka-típusú temetkezések közül Kalinyinszkaja 4. kurgán 10. sírja említhető meg.²²⁶ Ugyanez a típus került elő legutóbb Mezőfalváról is, sajnos azonban csak szórványként.²²⁷

B.2.b. Profilált felső részű, csúcsos végű szíjvégek arcós díszítéssel – 540. sír

Ennél a díszítéstípusnál az egyszerű két pont kiegészül két kis vonalkával a pontok fölött („szemöldök”), valamint egy szögletes vonallal a két pont alatt, amely így szájszerű lesz.²²⁸ A stilizált arcábrázolásos szíjvégek Kelet-Európából ismertek, példaként egy Nyevolinóból és Klin Jar III 352. sírból származó veretet emelhetünk ki.²²⁹ Ezek díszítése azonban áttörtek és nem bekarcoltak, mint a szegvári példányé, mely ebben a tekintetben unikálisnak mondható. Hasonló bekarcolt arcábrázolásokat a verhnyij csirjurti 101. sír vereteiről ismerünk.²³⁰

B.3. Duplán kidudorodó oldalú szíjvégek csúcsos végződéssel – 121., 626. sír

A kettős kidudorodás a maszkos szíjvégeken meglehetősen gyakori, főleg a sűrű áttörésekkel díszített szíjvégeken bukkan fel. A bemélyített pontok vonalakkal való összekötésére is számos párhuzam ismert, pl. Szudzsa, Cibilium, Sumen környéke, Szuuk-Szu, Szkalisztoje, Kerics, Pietra Frecaței, Szadovszko Kale, Kalinyinszkaja 30. kurgán 3. sír, de Szekszárd-Bogyiszlói út 314. sírban és a tolnanémedi szíjvégen is megfigyelhető ez.²³¹ Az egyszerű, két pontból álló díszítést, amely a 626. sírban fordul elő ezen a szíjvégformán, már tárgyaltuk a B2a típusnál.

B.4. Ívelt oldalú szíjvégek, felül halfarkas díszítéssel

B.4.a. Díszítetlen – 200. sír

A veret típus tudomásunk szerint Kelet-Európában egyelőre ismeretlen. Egyetlen távoli párhuzam ma egy londoni magángyűjteményben található, állítólag Észak-Szíriából származó garnitúra.²³² Formáját tekintve azonban ez teljesen más típust képvisel. A felső része erőteljesen kihajlik, míg az alsó része a vége felé erőteljesen kiszélesedik.²³³

B.4.b. Préselt díszítéssel – 252., 335. sír

Ebbe a csoportba tartozó övdíszek többek közül Dailamanból ismertek. Ezeken nagyjából középen, az oldalak kidudorodásánál két pontkörös díszítés, míg az alján egy ívelt vastagabb sáv található.²³⁴ Formai szempontból közel állnak a két részre osztott, alul pajzsos, felül halfarkasan kialakított, fentebb tárgyalt veretekhez. Ez a típus, csakúgy, mint a díszítetlen példányok, Bálint Csanád szerint kizárólag az iráni területekre jellemzőek.²³⁵

²²⁶ ATAVIN 1996, 246, tabl. 9:1.

²²⁷ KESZI 2016, 95–96.

²²⁸ Vö. SAMU 2018, Taf. 2.IV–VII.

²²⁹ Nyevolinó (GAVRITUHIN–OBLOMSZKIJ 1996, 224, risz. 42:28), Klin Jar (BELINSKIJ–HÄRKE 2018, 283, Fig. 90:70, 72).

²³⁰ KOVALEVSZKAJA 2005, 297, risz. 63:20, 22, 28.

²³¹ PETRE 1987, 66–67, Pl. 121, 185c; ROSNER 1999, 188, Taf. 22; GARAM 2001, Taf. 95.2; ATAVIN 1996, 246, Tab. 9:1; NAGY 1901, 316.

²³² BÁLINT 1992, 321–323.

²³³ BÁLINT 1992, 442, Taf. 6:1–12.

²³⁴ BÁLINT 1992, 439, Taf. 3:10–15.

²³⁵ Vö. BÁLINT 1992, 490, Taf. 54:B.

ÖVGARNITÚRÁK ÉS KAPCSOLATAIK

KELET-EURÓPAI KAPCSOLATOKKAL RENDELKEZŐ GARNITÚRÁK

Szegvárról több olyan garnitúra ismert, amely csatból és préselt kerek veretekből állt. Hasonló szerkezetű övet egyelőre csak a don-vidéki Rekonsztruktor IV lelőhelyről ismerünk, mely azonban jelenleg publikálatlan.²³⁶ Az itteni veretek elrendezése nem ismert, így nem tudni, hogy ebben a tekintetben az övgarnitúra párhuzamba állítható-e azon Kárpát-medencei garnitúrákkal – pl. Hódmezővásárhely-Kishomok 49. sír²³⁷ – ahol a veretek kettős-hármas oszlopokba rendezve helyezkedtek el.

Szintén ismertek a temetőből olyan övgarnitúrák is, ahol a maszkos veretekhez egyetlen díszítetlen szíjvég tartozott. Ez a típus – ismereteink szerint – mediterrán területeken nem fordul elő, és Kelet-Európában is meglehetősen ritkának mondható. Példaként Csapajevszkij 29. kurgán 2. sírja emelhető ki.²³⁸

MEDITERRÁN KAPCSOLATOKKAL RENDELKEZŐ GARNITÚRÁK

A 165. sír garnitúrája számos kérdést vet fel. Lőrinczy Gábor szerint a temetkezés egyike Szegvár legkorábbi sírjainak, a temetkezésnek kiváló párhuzamai ismertek Kelet-Európában is. Ugyanakkor a bikónikus edénynek analógiái a gepida leletanyagban találhatók.²³⁹ A temetkezésben lévő garnitúra elsöre hiányosnak tűnhet, összesen egy csatból és egy szíjvégből áll. Hasonló felépítésű öv Callatis 137. sírjából ismert, ahol ráadásul a szíjvég is a szegvárival rokonítható.²⁴⁰ Ez alapján elképzelhető, hogy a 165. sír öve is talán balkáni párhuzamokra vezethető vissza. Hasonló szerkezetű garnitúra került elő a Szekszárd–Bogyiszlói út 314. női sírból is.²⁴¹

Az 540. temetkezésben talált garnitúra veretei bekarcolt díszítésűek, melyek a kidudorodó oldalú szíjvég kivételével egységes képet mutatnak. A kisszíjvég felső részén megfigyelhető rovátkolás bizánci hatást mutat, a díszítés egyszerűsége alapján ebben az esetben is helyi imitációval számolhatunk. A vékony növényi ornamentikával díszített tarsolyzáró kisszíjvég kimondottan korai jellegzetesség, e típus keltezését – többek között – egy Iustiniana Prima éremmel keltezett rétegéből előkerült öntőminta adja,²⁴² de a többi, Kárpát-medencéből ismert példány sem cáfolja a kimondottan korai, 6. század második felére/utolsó harmadára történő keltezését. Salona-Histria-típusú övcsattal való együttes előfordulása kimondottan jellegzetes, ezeknek keltezésével Syna Uenze részletesen foglalkozott.²⁴³ A sírban talált egyéb tárgyak sem írják felül ezt a korai datálást. Az 540. sír leletanyaga tehát szerteágazó kapcsolatokat mutat a mediterráneum, illetve az Al-Duna és a Fekete-tenger vidékének irányába, mely jól beleillik a 6. század utolsó harmadának képébe.

A 626. sírban talált garnitúra több stílust ötvöz. A bekarcolt stilizált növényi mintás szíjvégek és a sokszorososan tagolt oldalú összetett veretek, valamint a kettős kidudorodású veretek a mediterrán stílust és díszítőművészetet képviselik. Ezzel szemben a bekarcolt díszű szíjvégek pántos vége, a másik szíjvég egyszerű, préselt díszítése illetve a T-alakú veretek kialakítása a Kárpát-medencei, helyi hatásokat tükrözhetik. A nagyszíjvég díszítése eddig egyedi – egy központi (a teret tengelyszerűen kettéosztó) vonalból

²³⁶ Vagyim Potapov ásatása. Segítségét ezúton is köszönjük!

²³⁷ NAGY 2004, 235, 33. kép 7.

²³⁸ ATAVIN 1996, 241–244, tabl. 4–7.

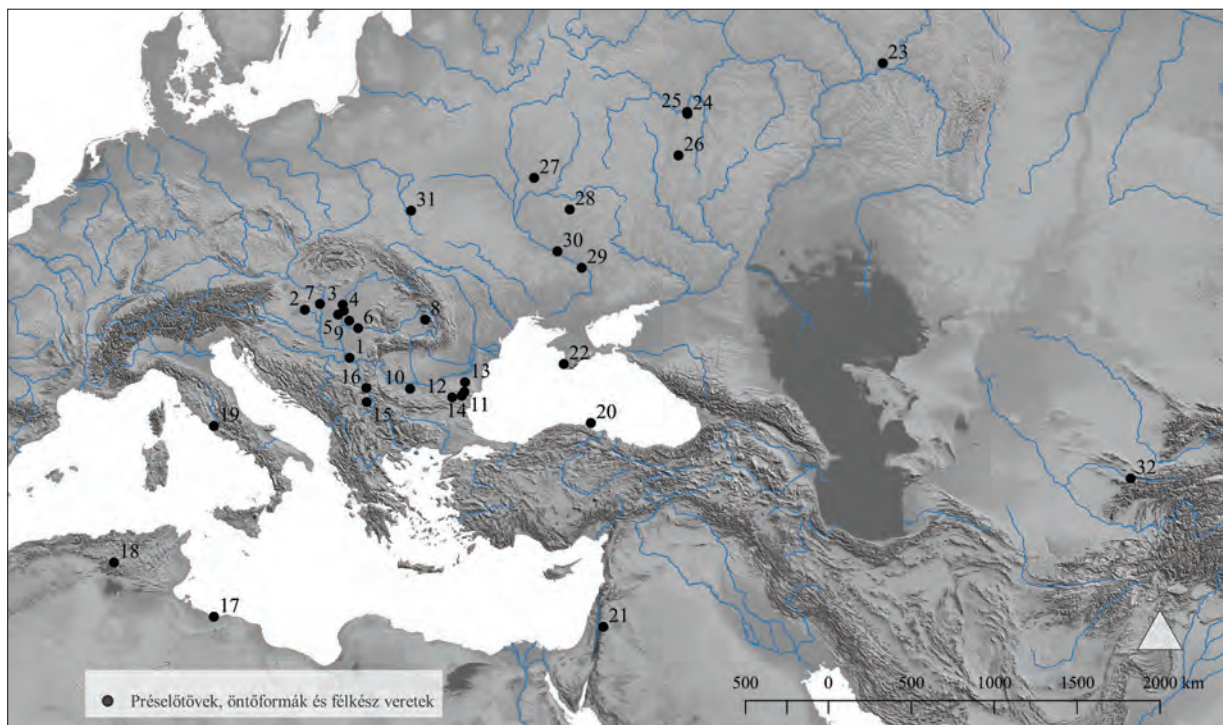
²³⁹ LŐRINCZY 2017, 159.

²⁴⁰ PREDÁ 1980, 164, Pl. XXXIV.2.

²⁴¹ ROSNER 1999, 44–45.

²⁴² IVANIŠEVIĆ 2010, 25, Fig. 19.8.

²⁴³ UENZE 1966, 142–146. Vö. GARAM 2001, 109.

5. kép – Fig. 5. Préselőtövek és félkész tárgyak elterjedése. – Distribution of stamping moulds and semifinished products. 1. Pančevo; 2. Zamárdi; 3. Rákóczi falva; 4. Kunszentmárton; 5. Gátér; 6. Felnac; 7. Adony; 8. Corund; 9. Békéssámsón; 10. Sztaroselci; 11. Valcidol; 12. Veliki Preszláv; 13. Onogur; 14. Vencsan; 15. Caričingrad; 16. Cicina; 17. Sabrata; 18. Timgad; 19. Róma; 20. Sinop; 21. Jerash; 22. Cherson; 23. Kuzebajevó; 24. Belüe Bugrü; 25. Tyerehovó; 26. Sztajevó-5; 27. Moscsenka; 28. Zaszullija; 29. Kurilovka; 30. Gragyiszk; 31. Zimnye; 32. Pendszikent; (1–9. RÁCZ 2014; 10. BALOGH–LŐRINCZY 2018; 11–13. DASZKALOV 2012; 14. TRAJKOVA 2017; 15. IVANIŠEVIĆ 2018; 16. RAŠKOVIĆ 2016; 17–18. EGER 2016; 19. ARENA ET AL. 2001; 20. CSIKY 2018; 21. LICHTENBERGER ET AL. 2016; 22. AJBABIN 1982; 23. OSZTATYINA ET AL. 2011; 24–27. AHMEDOV–GAVRILOV 2017; 28–30. SZKIBA 2016; 31. VOLODAREC–URBANOVICS 2018; 32. RASZPOPOVA 1980).

kiinduló indaszárak, illetve levélkék díszítik. Stílusában a kiskőrösi és čadjavicai szíjvégek ízlésvilágát tükrözi vissza. A martynovkai leletben talált szíjvégek díszítése abban tér el, hogy egy párhuzamos vonalvezetés figyelhető meg a növényi minták megrajzolásánál, s ezáltal egy egészen más kép született. A kissíjvégek erősen töredezetek, így a motívumkincs is nagyrészt ismeretlen maradt, ami azonban látszik, hogy ezeken is megfigyelhető a középpontos felosztás, illetve a tükörszimmetrikus díszítés. A sokszorosan tagolt összetett veret a sírból szintén jól beleillik a korszak leletanyagába, s közvetlenül köti össze a már említett kiskőrösi sírral, valamint a čadjavicai lelettel és egyéb, többnyire mediterrán jellegű övcsatokon megfigyelhető elemmel.

KANTÁRVERETEK

A kora avar korban a lószerszám díszítésére elsősorban rozettákat, három- és négykaréjos, valamint rojtosvégű vereteket használtak. A kantár maszkos veretekkel való díszítése – ami az oromdűlői 121. sírból adatolt – csak néhány esetben – például Szentés–Lapistó,²⁴⁴ Mokrin 49. és 58. sír²⁴⁵ – igazolt. Kelet-

²⁴⁴ A korábbi szakirodalom a vereteket egységesen övveretként kezelve, figyelmen kívül hagyva Csallány Dezső megállapítását, mely szerint a találok elmondása szerint a veretek a lókoponyánál heverték (CSALLÁNY 1934, 206).

²⁴⁵ BALOGH 2004, 255.

Európában ez a típus ugyanígy ismert. Vosztocsnij Malaj II 1. kurgán 12. sírjában²⁴⁶ lapos kerek veretek, míg Szivasovka 3. kurgán 2. sírjában²⁴⁷ az övön is megtalálható maszkos díszek voltak. Ezek alapján ezt a jelenséget is Kelet-Európából eredeztethetjük.

LÁBBELI VERETEK

A Fekete-tenger környéki lábbeli veretek a Kárpát-medencében meglehetősen ritkák, az egyik pontosan rekonstruált garnitúra az oromdűlői 1. sírból származik. A 19. század végén előkerült, Hajdúszoboszlóról származó veretek a hármasszíjelosztók alapján szintén lábbeli verethez tartozhattak. Ugyancsak a veretek típusai alapján feltételezte Lőrinczy Gábor, hogy hasonló funkcióval bírtak a nagyolaszi, valamint a Szentés-Sárgaparról származó darabok is.²⁴⁸ Eltérő típust képviselhetek az Előszállítás–Bajcsihegyről származó darabok, itt ugyanis a lábfejen két sorban helyezkedtek el a gombok, illetve az egyik lábfejen egy ezüstcsat is feküdt.²⁴⁹

A Szivasovka-típusú temetkezésekben talált lábbeli veretekkel először Somogyi Péter foglalkozott. Véleménye szerint a délorosz sztyeppén talált szettek szerkezetileg megegyeznek a szegvári darabbal. Mindegyikhez 1–1 csat, 1–1 szíjvég, 1–1 vagy 2–2 szíjelosztó és eredetileg 1-1 szimmetrikus veret tartozott. Az eltérés csupán a veretek anyagában van: míg a szegvári példány préselt, addig a kelet-európaiak öntött darabokból állnak.²⁵⁰ Az újabb adatok tükrében Somogyi Péter megállapításai kisebb korrekcióra szorulnak. Az elmúlt két évtizedben több olyan Szivasovka-típusú temetkezést is publikáltak, melyekben a lábbeli veretek préseléssel készültek, példaként Molocsnoje és Puhljavoszki hutor lelőhelyeket említhetjük meg.²⁵¹ Utóbbiak azáltal is kapcsolódnak a szegvári 1. sírhoz, hogy mindkét lelőhelyen női temetkezést sikerült feltárni.

A veretekkel díszített lábbelik a Délnyugat-Krím ún. Szuuk-Szu típusú temetőiben is előfordulnak. Elzara Hajregyinoва tipológiájában a csatok alapján három típust különböztetett meg, melyeket a fém kiegészítők alapján több altípusra osztott. Az általa meghatározott 1. típus a legkorábbi, melyet az 5. század első felére keltezett.²⁵² A 3. típus a vese, az orosz terminológia alapján B-alakú csatok révén a 6. század második felére, illetve a 7. századra datálhatók. A 3-2 alcsoport tagjai fémveretekkel voltak ellátva, melyek típusa alapján két variánst lehetett elkülöníteni. A 3-2A típusba tartozó lábbeli garnitúrákban – akárcsak a szegvári 1. sírban – hármasszíjelosztók is vannak. Ezek például Lucsisztoje 43., 64., 77., 122A, 164. és 189. kriptájából is előkerültek.²⁵³ Hasonló felépítésű cipőveretek a mai Abházia területéről, Cibilium-2 279-280 kettős sírjából ismertek. Ez a garnitúra összeállításában egyedülálló, a hármasszíjelosztók mellett ovális kőberakásos veretből és négykaréjos díszekből áll.²⁵⁴

²⁴⁶ LIMBERISZ–MARCSENKO 2011, 424.

²⁴⁷ KOMAR–KUJBŰSEV–ORLOV 2006, 292–293.

²⁴⁸ LŐRINCZY 1991, 138.

²⁴⁹ LŐRINCZY 1991, 138.

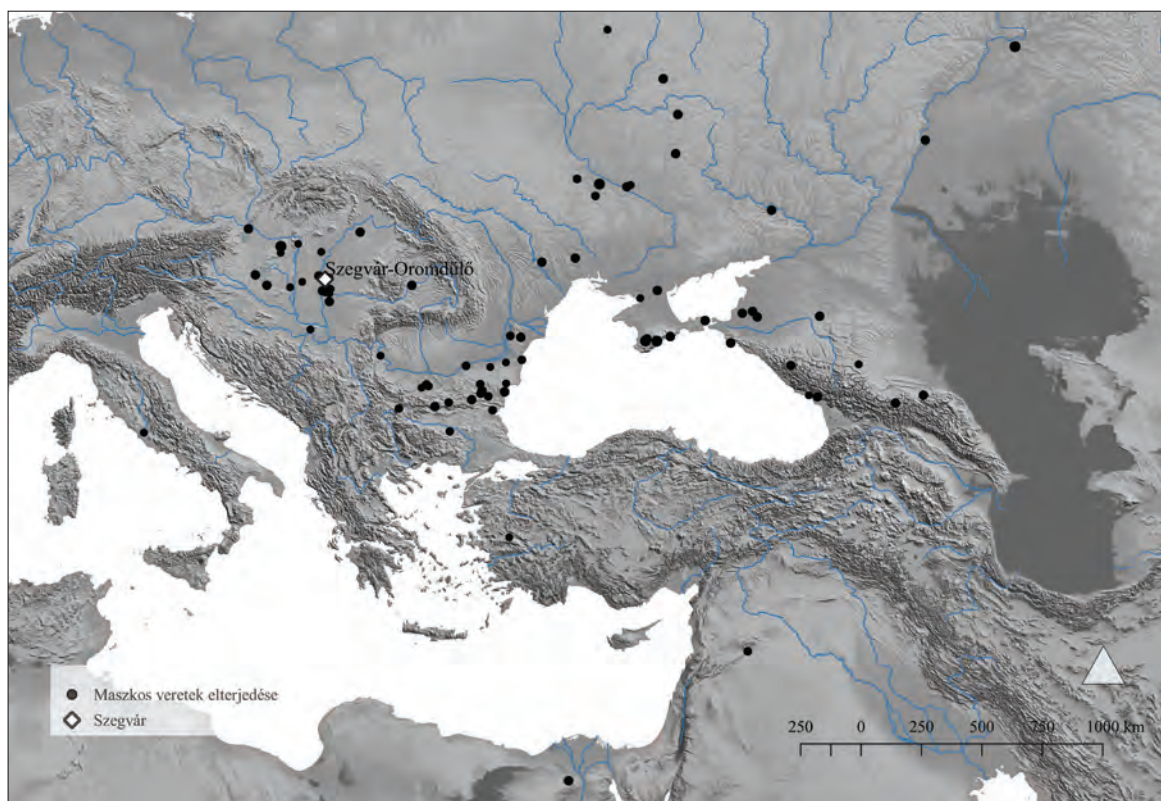
²⁵⁰ SOMOGYI 1991, 115.

²⁵¹ GAVRILOV–TOSCSEV 2014, 62. Habár Puhljakovszkij hutor esetében a publikálók csak a vereteken található aranyfólia meglétét emelték ki (BEZUGLOV–PARUSZIMOV 2013, 259–260), a veretek szabálytalan törésfelülete alapján valószínűsíthetjük, hogy azokat préselték.

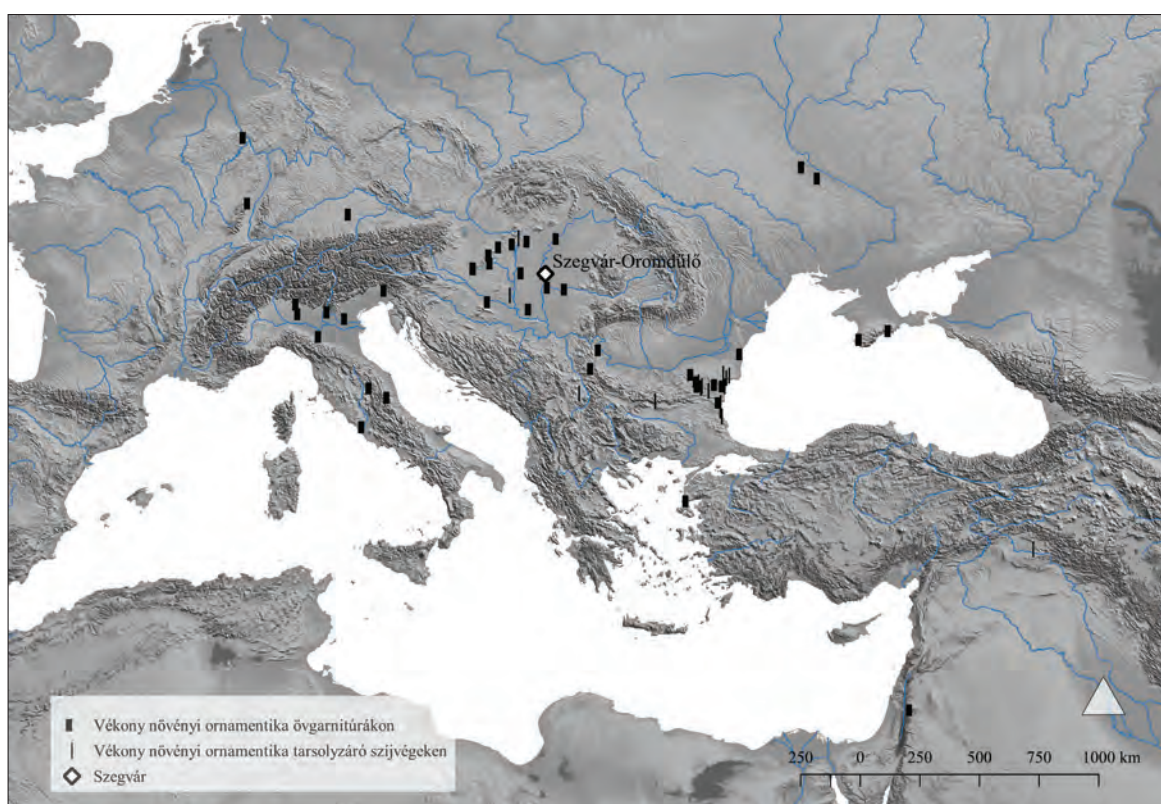
²⁵² HAJREGYINOVA 2003, 133–138.

²⁵³ HAJREGYINOVA 2003, 136.

²⁵⁴ VORONOV 2007, 244, Fig. 132:3.

1

2

6. kép. 1: Az áttört maszkos veretek elterjedése (SAMU 2020 nyomán); 2: Növényi ornamentikával díszített veretek elterjedése (SAMU 2020 nyomán)

Fig. 6. 1: Distribution of the perforated masque type mounts (after SAMU 2020); 2: Distribution of the floral ornamented mounts (after SAMU 2020)

VÉGKÖVETKEZTETÉSEK

A Szegvár-ormodülői temető 47 „öves”²⁵⁵ sírjából 24-ben volt maszkos, illetve vékony növényi ornamentikával díszített övveret, melyek a típusokat tekintve meglehetősen változatos képet mutatnak. Jelen fejezetben csak ezeket a példányokat elemeztük. Ami elsőre szembetűnik, az a 6–7. századi kelet-európai nomád temetkezésekre jellemző, áttört maszkos veretekkel díszített garnitúrák elenyésző száma (6. kép 1). Kelet-európai jellege leginkább a 897. sírban talált garnitúrának van – az álcsatokkal és B.1.b. típusú szíjvégből álló garnitúrával, melynek legjobb párhuzama Malaj 13. kurgán 6. sírjából ismert, igaz, itt egyéb veretek is előfordultak.²⁵⁶

Ezzel szemben a bekarcolt növényi ornamentikával díszített veretek és szíjvégek technikailag igényesebb párhuzamai leginkább a Mediterráneumból, illetve a Fekete-tenger bizánci fennhatósága, vagy kulturális hatása alatt álló régióiból ismertek (6. kép 2). Ugyanakkor több jel is arra mutat, hogy ezek a darabok helyben készültek. Ezek közül elsőként a technikai jegyekre kell kitérni. Csallány Dezső lassan hatvan éves megállapítása, miszerint a bizánci vereteket és csatokat elsősorban kis fülekkel rögzítették,²⁵⁷ a mai napig megállja a helyét.²⁵⁸ Ez a megoldás Szegváron egyetlen veret esetében sem fordult elő, ellenben övcsatokon több esetben is megfigyelhető. Ez nyilván összefügg a készítéstechnikával is, amely – a Bieringen-típusú garnitúra kivételével – szinte kizárólagosan a préselés. A helyi készítés mellett szól az is, hogy bizonyos motívumok gyakran visszatérnek különböző verettípusokon. Ilyen például a torzult palmetta, amely az 540. sír pajzs- és kettőspajzs alakú veretein, a 743. sír kettőspajzs alakú veretén és a 759. sír szíjvégén is felbukkant. Fontos szempont lehet a helyi sajátosságok kutatásánál, hogy pl. a vékony növényi ornamentikával díszített veretek stílusa, a vonalak kialakítása leginkább a kiskőrösi és čadjavica veretekkel mutat közeli rokonságot. Természetesen a távoli párhuzamok is nyilvánvalóak, a motívumkincs, amelyből az alkotók merítenek, egyértelmű, azonban a kivitelezés olyan jellegzetességeket mutat, amely más, Kárpát-medencei példányokon is visszaköszön. Ugyanez igaz az álcsatok kialakítására és minőségére is – legjobb párhuzamaik ezeknek is a szűkebb régióból hozhatók, mind a forma, mind a készítéstechnika tekintetében.

Végezetül meg kell említeni a temetőhöz közel, Kunszentmárton–Habranyi telep és Gátér–Vasútállomás lelőhelyekről ismert ötvössírokat, melyekben övek készítésére alkalmas préselőtövek kerültek elő.²⁵⁹ Mindezek alapján az itt vizsgált szegvári garnitúrák túlnyomó többségét Kárpát-medencei és al-dunai/balkáni díszítőkincsből merítő helyi ötvösök munkájának tarthatjuk, amelyek jól illeszkednek a Fekete-tenger és Itália közötti területek övgarnitúrái közé.

²⁵⁵ Köztük egy-egy lábbeli- és lószerszámveretes sír.

²⁵⁶ ATAVIN 1996, 258–259, tab. 21–22.

²⁵⁷ Ez a csatok esetében hangsúlyosabban jelenik meg.

²⁵⁸ CSALLÁNY 1954, 110. A problémához még lásd: WERNER 1984, 21; EGER 2012, 36–37.

²⁵⁹ RÁCZ 2014, 156–158, 171–191.

THE CONNECTIONS OF THE BELT MOUNTS DECORATED WITH PLANT ORNAMENTS
AND HUMAN FACE DEPICTION AT SZEGVÁR-OROMDŰLŐ

BENCE GULYÁS – LEVENTE SAMU

47 graves of the Szegvár-Oromdűlő cemetery revealed belt sets with mounts. In this article we have only analysed the mounts with plant ornaments and human face depictions, which came to light from 24 graves. We have suggested the following typology for them:

Mounts

A. Simple mounts

A.1. Round mounts

A.1.a. Undecorated round mounts

A.1.b. Round mounts with pearl-row decoration

A.2. Shield-shaped mounts

A.2.a. Undecorated shield-shaped mounts with straight upper part

A.2.b. Decorated shield-shaped mounts with straight upper part

A.2.c. Decorated shield-shaped mounts with curved upper part

A.3. Square mounts

A.4. Mounts with profiled sides

A.5. Sponge finger-shaped mounts

B. Complex mounts

B.1. Shield-shaped mounts with a small (semi)circle on the upper part

B.2. Double shield-shaped mounts

B.3. Complex mounts with a shield-shaped and a curved part

B.3.a. Fishtail-shaped mounts

B.3.b. Mounts with a fishtail-shaped part and a shield-shaped part turned upside down

B.3.c. Mounts with a pointed upper part

B.3.d. Mounts curved above and sideward, and shield-shaped below

B.4. T-shaped mounts

B.5. Mounts consisting of a round bottom part and an upside down-turned shield-shaped upper part

B.6. Pseudo buckles

B.7. Mounts consisting of two extended shield-shaped parts and a square linking element

B.7.a. With rounded ends

B.7.b. With pointed ends

B.8. Triple strap distributors

B.9. Complex mounts with multiple proportioning

Strap ends

A. Strap ends with straight sides

A.1. Strap ends with pointed end

A.2. Strap ends with curved end

A.2.1. Strap ends with rounded end and side strap

A.2.1.a. Undecorated

A.2.2. Pressed strap ends with rounded end

A.2.2.a. With incised decoration

- A.2.2.b. With incised decoration and notched upper part
- A.2.3. Strap ends made of two sheets, with rounded end, a side strap, and openwork decoration on the front
- B. Strap ends with curved sides
 - B.1. Strap ends with curved sides and a profiled upper part
 - B.1.a. Strap ends with curved sides, a profiled upper part and openwork decoration
 - B.1.b. Strap ends with curved sides, a profiled upper part and two punched dot-like decoration
 - B.2. Strap ends with profiled upper part and pointed end
 - B.2.a. Strap ends with profiled upper part, pointed end, and two punched dot decoration
 - B.2.b. Strap ends with profiled upper part, pointed end, and face depiction
 - B.3. Strap ends with double bulges on the sides and a pointed end
 - B.4. Strap ends with curved sides, and fishtail decoration on the upper part
 - B.4.a. Undecorated
 - B.4.b. With pressed decoration

Our analysis has made it clear that the number of belt sets consisting of mounts with openwork face depictions, which are characteristic of Eastern European nomadic burials in the 6th–7th centuries, is very few (*Fig. 2*). It is the belt set found in Grave 897 that bears the most Eastern European characteristics. It consists of pseudo buckles and B.1.b-type strap ends, which has the best analogue in Grave 6 of Kurgan 13 in Malaj, although the later grave also yielded mounts of different types.²⁶⁰ While the parallels of the foot mounts found in Grave 1 also lead to Eastern Europe, the Steppe and Crimean areas, similar sets are only known in a few number in the Carpathian Basin.²⁶¹

However, the analogues of the technologically more elaborate mounts and strap ends decorated with incised plant motifs are mostly known from the Mediterranean areas, and regions of the Black Sea under Byzantine rule or cultural influence (*Fig. 3*). At the same time, there are several signs indicating that these pieces were made locally: for example the technological features. The almost sixty year-old observation of Dezső Csallány – that Byzantine mounts and buckles had been usually fixed with small handles²⁶² – still holds true today.²⁶³ In Szegvár, this application did not occur on any of the mounts, however, it could be observed on several belt buckles. This is obviously in connection with the technique of the production, which is pressing in all cases, except for a Bieringen-type belt set. Another argument in favour of the local production is that there are certain decorative motifs that frequently appear on various mount types. For instance, such motif is the distorted palmette that is visible on the shield- and double shield-shaped mounts of Grave 540, the double shield-shaped mount of Grave 743, and the strap end of Grave 759. When analysing local characteristics, it might be a significant aspect that the closest analogues of the style of the mounts decorated with thin plant ornaments, and the design of the lines are the mounts of Kiskőrös and Čadjavica. Although farther parallels are also obvious, just like the palette of motifs that the creators draw from, the implementation reflects characteristics that are also visible on other specimens of the Carpathian Basin. The same is true for the shaping and the quality of the pseudo-buckles; their closest parallels can also be found in the narrower region, both in respect of the form and the production technique.

Finally, the goldsmith graves found at the Kunszentmárton-Habranyi telep and Gátér-Vasútállomás sites also have to be mentioned, in which press moulds suitable for producing belts came to light.²⁶⁴

²⁶⁰ ATAVIN 1996, 258–259, tab. 21–22.

²⁶¹ LŐRINCZY 1991, 138.

²⁶² This appears more characteristically in the case of buckles.

²⁶³ CSALLÁNY 1954, 110. See more about this question: WERNER 1984, 21; EGER 2012, 36–37.

²⁶⁴ RÁCZ 2014, 156–158, 171–191.

All this points to the conclusion that the great majority of the belt sets of Szegvár analysed here can be considered the products of local goldsmiths drawing from the ornaments of the Carpathian Basin and the Lower Danube/Balkan region, which fit well among the belt sets of the regions between the Black Sea and Italy

IRODALOM

- AFANASZJEV–RUNICS 2001: Афанасьев, Г. Е. – Рунич, А. П.: *Мокрая Балка. Mokraja Balka*. Москва 2001.
- АНМЕДОВ–ГАВРИЛОВ 2017: Ахмедов, И. Р. – Гаврилов, А. П. Находки матриц для изготовления деталей геральдических поясов в древностях рязано-окских финнов. *Stratum Plus* 5 (2017) 17–39.
- АЈВАВИН 1982: Айбабин, А. И.: О производстве поясных наборов в раннесредневековом Херсонесе. *Советская Археология* 3 (1982) 190–198.
- АЈВАВИН 1990: Айбабин, А. И.: Хронология могильников Крыма позднеримского и раннесредневекового времени. *Материалы по археологии, истории, этнографии Таврии I* (1990) 5–86, 175–241.
- АЈВАВИН 1999: Айбабин, А. И.: *Этническая история ранневизантийского Крыма*. Симферополь: ДАР. 1999.
- АЈВАВИН–НАЈРЕГИНОВА 2017: Айбабин, А. И. – Хайрединова, Э. А.: *Крымские горы страны Дори (середина III – VII в.)* Симферополь 2017.
- ALBRECHT 2010: Albrecht, St.: Warum tragen wir einen Gürtel? Der Gürtel der Byzantiner – Symbolik und Funktion. In: *Byzanz – das Römerreich im Mittelalter*. Teil 1. Welt der Ideen, Welt der Dinge. Daim, F. – Drauschke, J. (Hrsg.). Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Band 84,1. Mainz 2010. 79–95.
- АМБРОЗ 1971: Амброз, А. К.: Проблемы раннесредневековой хронологии Восточной Европы. *Советская Археология* 2 (1971) 96–123.
- АМБРОЗ 1971а: Амброз, А. К.: Проблемы раннесредневековой хронологии Восточной Европы ч. 2. *Советская Археология* 3 (1971) 106–134.
- АМБРОЗ 1973: Амброз, А. К.: I. Erdélyi, E. Ojtozi, W. Gening. Das Gräberfeld von Nevolino. Budapest, 1969, 93 стр., 26 рис. в тексте, 101 табл., 1 карта, 2 плана. Рецензия. *Советская Археология* 2 (1973) 288–298.
- АМБРОЗ 1989: Амброз, А. К.: *Хронология древностей Северного Кавказа V–VII вв.* Москва 1989.
- ANNAERT–VAN HEESCH 2002: Annaert, R. – van Heesch, J.: Een gouden muntschat uit het Merovingisch grafveld te Broechem (gem. Ranst, prov. Antwerpen). *Archeologie in Vlaanderen VIII*, 2001–2002 (2002) 229–256.
- ARENA ET AL. 2001: Arena, M. St. – Delogu, P. – Paroli, L. – Ricci, M. – Saguí, L. – Vendittelli, L.: *Roma dall' antichità al medioevo archeologia e storia*. Nel Museo Nazionale Romano Crypta Balbi. Milano 2001.
- АТАВИН 1996: Атавин, А. Г.: Погребения VII – VIII начала вв. из Восточного Приазовья. In: *Культуры евразийских степей второй половины I тысячелетия н. э.* Стащенко, Д. А. (отв. ред.) Самара 1996. 208–264.
- BÁLINT 1992: Bálint, Cs.: Kontakte zwischen Iran, Byzanz und der Steppe. Das Grab von Üç Tepe (Sowj. Azerbajdžan) und der beschlagverzierte Gürtel im 6. und 7. Jahrhundert. In: *Awarenforschungen*. Daim, F. (Hrsg.) Wien 1992. 309–496.
- BÁLINT 1995: Bálint Cs.: *Kelet, a korai avarok és Bizánc kapcsolatai. Régészeti tanulmányok*. Magyar Őstörténeti Könyvtár 8. Szeged 1995.
- BÁLINT 2019: Bálint, Cs.: *The Avars, Byzantium and Italy. A Study in Chorology and Cultural History*. Varia Archaeologica Hungarica 31. Budapest 2019.

- BALOGH 2004: Balogh Cs.: Martinovka-típusú övgarnitúra Kecelről. A Kárpát-medencei maszkos veretek tipokronológiája. (Gürtelgarnitur des Typs Martinovka von Kecel. Die Typochronologie der Maskenbeschläge des Karpatenbeckens). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve–Studia Archaeologica* X (2004) 241–304.
- BALOGH 2010: Balogh Cs.: A Felgyő, Ürmös-tanyai avar kori temető. (Avar age Cemetery in Felgyő, Ürmös-tanya). In: *Felgyő, Ürmös-tanya. Bronzkori és avar kori lelete László Gyula felgyői ásatásának anyagából*. Balogh Cs. – P. Fischl K. (szerk.) A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Monumenta Archaeologica 1. Szeged 2010, 185–381.
- BALOGH 2016: Balogh Cs.: *Régészeti adatok a Duna–Tisza közti avarok történetéhez* (The history of the Avars in the Danube–Tisza Interfluvium as reflected in the archaeological record). *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia* 6. Budapest 2016.
- BALOGH–LŐRINCZY 2018: Balogh Cs. – Lőrinczy G.: Az avar kori női fejdíszek egy változata – a veretes párták. (A variant of the Avar age female headdresses – The headdresses decorated with mounts). *Iuxta Danubium* 16 (2018) 118–143.
- BÁRDOS–GARAM 2009: Bárdos, E. – Garam, É.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Zamárdi–Rétiföldek*. Teil I. *Monumenta Avarorum Archaeologica* 9. Budapest 2009.
- BELINSKIJ–HÄRKE 2018: Belinskij, A. B. – Härke, H.: *Ritual, society and population at Klin-Yar (North Caucasus). Excavations 1994 – 1996 in the Iron Age to early medieval cemetery*. *Archäologie in Eurasien* 36. Bonn 2018.
- BEZUGLOV 1985: Безуглов, С. И.: Погребение кочевника VII в. н. э. на Нижнем Дону. *Советская Археология* 2 (1985) 248–252.
- BEZUGLOV–PARUSZIMOV 2013: Безуглов, С. И. – Парусимов, И. Н.: Раннесредневековое погребение из хут. Пухляковский Нижнем Дону. In: *Хазарские древности*. Ключников, В. В. – Кулаков, А. А. (ред.) Аксай 2013, 256–261.
- BÓNA 1983: Bóna I.: A XIX. század nagy avar leletei. (Die grossen Awarenfunde des 19. Jahrhunderts). *Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv* (1982–1983) 1983, 81–160.
- CSALLÁNY 1934: Csallány D.: A szentes-lapistó népvándorláskori sírlelet. (Der Grabfund von Szent-Lapistó aus der Völkerwanderungszeit). *Dolgozatok* 9–10 (1933–1934) 1934, 206–214.
- CSALLÁNY 1939: Csallány, D.: Kora avar kori sírleletek. [Grabfunde der Frühawarenzeit]. *Folia Archaeologica I-II* (1939) 121–180.
- CSALLÁNY 1954: Csallány, D.: A bizánci fémművesség emlékei I. (Quelques spécimens de l'art byzantin des métaux). *Antik Tanulmányok* I (1954) 101–128.
- CSALLÁNY 1962: Csallány, D.: Byzantinische Schnallen und Gürtelbeschläge mit Maskenmuster. *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* X (1962) 55–77.
- CSIKY 2018: Csiky, G.: A Byzantine stamping mould from Sinope. In: *Lebenswelten zwischen Archäologie und Geschichte – Festschrift für Falko Daim zu seinem 65. Geburtstag*. Drauschke, J. – Kislinger, E. – Kühtreiber, K. – Kühtreiber, T. – Scharrer-Liška, G. – Vida, T. (Hrsg.) Mainz 2018. 101–111.
- DASZKALOV 2012: Даскалов, М.: *Колани и коланни украси от VI–VII век (от днешна България и съседните земи)* София 2012.
- DOVZSANSZKIJ 1990: Добжанский, В.Н.: *Наборные пояса кочевников Азии*. Новосибирск: НГУ. 1990.
- EGER 2012: Eger, Ch.: *Spätantikes Kleidungs Zubehör aus Nordafrika I. Trägerkreis, Mobilität und Ethnos im Spiegel der Funde der spätesten römischen Kaiserzeit und der vandalischen Zeit*. *Münchener Beiträge zur provinzialrömischen Archäologie* 5. Wiesbaden 2012. <https://doi.org/10.29091/9783954906581>
- EGER 2016: Eger, Ch.: Vielteilige Gürtel im südlichen und östlichen Mittelmeerraum. In: *Zwischen Byzanz und der Steppe. Archäologische und historische Studien. Festschrift für Csanád Bálint zum*

70. *Geburtstag = Between Byzantium and the steppe. Archaeological and Historical Studies in Honour of Csanád Bálint on the Occasion of His 70th Birthday*. Bollók, Á. – Csiky, G. – Vida, T. (eds.) Budapest 2016. 153–173.
- ERCEGOVIĆ-PAVLOVIĆ 1982: Ерцеговић-Павловић, С.: Аварски коњанички гроб из. Манђелоса. *Sirmium IV* (1982) 55–56.
- ERDÉLYI 1994: Erdélyi, I.: Die ungarischen Parallelen zum Fund von Martynovka. In: *Der Silberschatz von Martynovka (Ukraine) aus dem 6. und 7. Jahrhundert*. Pekarskaja, L. V. – Kidd, D. Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie 1. Innsbruck 1994. 153 – 162.
- FETTICH 1937: *A honfoglaló magyarság féművessége. (Die Metallkunst der landnehmenden Ungarn)*. Archaeologia Hungarica 21. Budapest 1937.
- FETTICH 1951: Fettich, N.: *Régészeti tanulmányok a késői hun féművesség történetéhez (Archäologische Studien zur Geschichte der späthunnischen Metallkunst)*. Archaeologia Hungarica XXXI. Budapest 1951.
- FIEDLER 1992: Fiedler, U.: *Studien zu Gräberfeldern des 6. bis 9. Jahrhunderts an der unteren Donau*. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 11. Bonn 1992.
- GABUJEV–MALASEV 2009: Габуев, Т. А. – Малашев, В. Ю.: *Памятники ранних алан центральных районов Северного Кавказа*. Москва 2009.
- GARAM 1991: Garam, É.: *Die awarenzeitliche Funde aus Ungarn im Römisch-Germanischen Zentralmuseum*. Kataloge vor- und frühgeschichtliche Altertümer 25. Bonn 1991.
- GARAM 1995: Garam, É.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred*. Cemeteries of the Avar Period (567–829) in Hungary 3. Budapest 1995.
- GARAM 2001: Garam, É.: *Funde byzantinischer Herkunft in der Awarenzeit vom Ende des 6. bis zum Ende des 7. Jahrhunderts*. Monumenta Avarorum Archaeologica 5. Budapest 2001.
- GARAM 2018: Garam, É.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Zamárdi-Rétiföldek. Teil III*. Monumenta Avarorum Archaeologica 12. Budapest 2018.
- GAVRILOV–TOSCSSEV 2014: Гаврилов, А. В. – Тоцев, Г. Н.: Курганы у с. Молочное в Центральном Крыму. *Старожитності степового Причорномор'я у Криму XVIII* (2014) 34–69.
- GAVRITUHIN 2001: Гавритухин, И. О.: Эволюция восточноевропейских псевдопряжек. In: *Культуры евразийских степей второй половины I тысячелетия н. э.* Стащенко, Д. А. (отв. ред.) Самара 2001. 31–86.
- GAVRITUKHIN 2018: Gavritukhin, I. O.: Belt sets from Alanic graves: Chronology and cultural links. In: *Ritual, society and population at Klin-Yar (North Caucasus). Excavations 1994 – 1996 in the Iron Age to early medieval cemetery*. Belinskij, A. B. – Härke, H. (eds.) Bonn 2018. 49–96.
- GAVRITUHIN–OVLÓMSZKI 1996: Гавритухин, И. О. – Обломский, А. М.: *Гапоновский клад и его культурно-исторический контекст*. Раннеславянский мир 3. Москва 1996.
- GAVRITUHIN–PJANKOV 2003: Гавритухин, И. О. – Пьянков, А. В.: Могильники V–VII веков. In: *Крым, Северо-Восточное Причерноморье и Закавказье в эпоху средневековья IV–XIII века*. Макарова, Т. И. – Плетнева, С. А. (отв. ред.) Археология 18. Москва 2003. 193–196.
- HAJREGYINOVA 2003: Хайрединова, Э. А.: Обувные наборы V–VII вв. из Юго-Западного Крыма. *Материалы по археологии, истории, этнографии Таврии IX* (2003) 125–160.
- HARDAJEV 2015: Хардаев, В. М.: Кочівники поховальні комплекси кінця VI–VII ст. біля с. Василівка на Херсонщині. *Археологія* 3 (2015) 107–117.
- HEINRICH-TAMÁSKA 2016: Heinrich-Tamáska, O.: Kunbábony. In: *Germanische Altertumskunde Online. Kulturgeschichte bis ins Frühmittelalter – Archäologie, Geschichte, Philologie*. Beck, H. – Brather, S. – Geuenich, D. – Heizmann, W. – Patzold, S. – Steuer, H. (Hrsg.) Berlin–Boston 2016.
- HESSEN 1971: von Hessen, O.: *Primo contributo alla archeologia longobarda in Toscana. Le necropoli*. Firenze 1971.

- HORVÁTH 1935: Horváth, T.: *Az üllői és a kiskőrösi avar temető (Die awarischen Gräberfelder von Üllő und Kiskőrös)*. Archaeologica Hungarica 19. Budapest 1935.
- ISAJEV–SZMOLJAK 2017: Ишаев, В. А. – Смоляк, А. Р.: Раннесредневековый панцирь из могильника Матюхин бугор (Ростовская область) *Российская Археология* 4 (2017) 160–174.
- IVANIŠEVIĆ 2010: Ivanišević, V.: Caričin Grad – The fortifications and the intramural housing in the lower town. In: *Byzanz – Das Römerreich im Mittelalter 2*. Daim, F. – Drauschke, J. (Hrsg.) Mainz 2010, 1–29.
- IVANIŠEVIĆ 2018: Ivanišević, V.: Metal Workshops of Caričin Grad (Justiniana Prima). In.: *Lebenswelten zwischen Archäologie und Geschichte – Festschrift für Falko Daim zu seinem 65. Geburtstag*. Drauschke, J. – Kislinger, E. – Kührtreiber, K. – Kührtreiber, T. – Scharrer-Liška, G. – Vida, T. (Hrsg.) Mainz 2018. 711–723.
- KADA 1905: Kada, E.: Gátéri (kun-kisszállási) temető a régibb középkorból. *Archaeologiai Értesítő* XXV (1905) 360–384, 402–407.
- KADZAJEVA 2018: Кадзаева, З. П.: Катакомба с прессованными и литыми ремennыми деталями из Садонского могильника. In: *Кавказ в системе культурных связей Евразии в древности и средневековье. XXX «Крупновские чтения» по археологии Северного Кавказа*. Материалы Международной научной конференции. Кочкаров, У. Ю. (отв. ред.) Карачаевск 2018. 340–343.
- KAZAKOV 2013: Казаков, Е. П.: Женское погребение со стеклянным кубком второй половины VI века н. э. в низовьях реки Камы In: *Гуннский форум. Проблемы происхождения и идентификации культуры евразийских гуннов*. Сборник научных трудов. Боталов, С. Г. (гл. ред.) Челябинск 2013. 180–193.
- KAZANSKI 2003: Kazanski, M. 2003: *Qal'at Sem'an. Volume IV: Rapport final. Fascicule 3: Les objets métalliques*. Beyrouth 2003.
- KAZANSZKI 2016: Казанский, М. М.: Иерархия «воинских» погребений в Абхазии (II–VII вв.) и возможности социальной реконструкции. *Краткие Сообщения Института Археологии* 244 (2016) 83–101.
- KESZI 2016: Keszi, T.: Avar ötvöstárgyak Mezőfalváról. *Az Intercisa Múzeum Évkönyve* 1 (2016) 95–96.
- KISS 1996: Kiss, A.: *Das awarenzeitliche gepidische Gräberfeld von Kölked-Feketekapu A*. Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie 2. – Studien zur Archäologie der Awaren 5. Innsbruck 1996.
- КОМАР 2010: Комар, А. В.: Детали обуви восточноевропейских кочевников VI–VII вв. In.: *Славяно-русское ювелирное дело и его истоки*. Материалы Международной научной конференции, посвященной 100-летию со дня пождения Гали Фёдоровны Корзухиной (Санкт-Петербург, 10 – 16 апреля 2006). Пескова, А. А. – Щеглова, О. А. – Мусин, А. Е. (ред.) Санкт-Петербург 2010. 94–115.
- КОМАР–КУЛБÜSEV–ORLOV / Комар–Куйбышев–Орлов 2006: Комар, А. В. – Куйбышев, А. И. – Орлов, Р. С.: Погребения кочевников VI–VII вв. In: *Степи Европы в эпоху средневековья, Т. 5. Хазарское время*. Евглевский, А. В. (ред.) Донецк 2006. 245–374.
- КОМАР–ORLOV 2006: Комар, А. В. – Орлов, Р. С.: Погребение кочевника 2-й пол. VII в. у села Черноморское. In: *Степи Европы в эпоху средневековья, Т. 5. Хазарское время*. Евглевский, А. В. (ред.) Донецк 2006, 387–398.
- KORZUKINA 1996: Корзухина, Г. Ф.: Клады и случайные находки вещей круга «древностей антов» в Среднем Поднепровье. Каталог памятников. *Материалы по археологии, истории, этнографии Таврии V* (1996) 395–435; 586–705.
- KOVALEVSZKAJA 1990: Ковалевская, В. Б.: Традиции прорезных поясов в памятниках кудрыгинского типа. *Краткие Сообщения Института Археологии* 199 (1990) 37–47.

- KOVALEVSZKAJA 2000: Ковалевская, В. Б.: *Компьютерная обработка массового археологического материала из раннесредневековых памятников Евразии. Хронология восточноевропейских древностей V–IX веков*. Москва 2000.
- KOVALEVSZKAJA 2005: Ковалевская, В. Б.: *Кавказ – скифы, сарматы, аланы I тыс. до н. э. – I тыс. н. э.* Москва 2005.
- KRUGLOV 2005: Круглов, Е. В.: Сложносоставные лику Восточной Европы раннего средневековья. In: *Степи Европы в эпоху средневековья*, Т. 4. Хазарское время. Евлевский, А. В. (ред). Донецк 2005, 73–142.
- KUBAREV 2017: Kubarev, Gleb V.: *Alttürkische Gräber des Altaj*. Archäologie in Eurasien 33. Bonn 2017.
- LÁSZLÓ 2015: László, Gy.: Das awarenzeitliche Gräberfeld in Csákberény-Orondpuszta. Szentpéteri, J. (Hrsg.) *Monumenta Avarorum Archaeologica* 11. Budapest 2015.
- LEVINA 1996: Левина, Л. М.: *Этнокультурная история Восточного Приаралья I тысячелетие до н. э. – I тысячелетие н. э.* Москва 1996.
- LICHTENBERGER ET AL. 2016: Lichtenberger, A. – Raja, R. – Eger, Ch. – Kalaitzoglou, G. – Sørensen, H.: A newly excavated private house in Jerash. Reconsidering aspects of continuity and change in material culture from late antiquity to the early Islamic period. *Antiquité Tardive* 24 (2016) 317–359. <https://doi.org/10.1484/J.AT.5.112632>
- LIMBERISZ–MARCSENKO 2011: Лимберис, Н. Ю. – Марченко, И. И.: Погребения эпохи великого переселения народов и раннего средневековья из курганов степного Прикубанья In: *Петербургский Апокриф. Послание от Марка*. Шаров, О. В. (отв. ред.) Санкт-Петербург–Кишинев. 2011, 417–441.
- LŐRINCZY 1991: Lőrinczy G.: A Szegvár-oromdűlői kora avarkori temető 1. sírja. (Das Grab 1 des frühawarenzeitlichen Gräberfeldes von Szegvár-Oromdűlő). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve A népvándorlások fiatal kutatóinak szentesi találkozásán elhangzott előadások*. 1984-1985/2 (1991) 127–154.
- LŐRINCZY 2017: Lőrinczy, G.: Frühawarenzeitliche Bestattungssitten im Gebiet der Grossen Ungarischen Tiefebene östlich der Theiss. Archäologische Angaben und Bemerkungen zur Geschichte der Region im 6. und 7. Jahrhundert. *Acta Archaeologica Academiae Hungaricae* 68 (2017) 137–170. <https://doi.org/10.1556/072.2017.68.1.5>
- LŐRINCZY–STRAUB 2005: Lőrinczy G. – Straub P.: Alpi típusú övgarnitúra a szegvár-oromdűlői 81. sírból. (Alpine-type belt set from Szegvár-Oromdűlő, grave 81) *Zalai Múzeum* 14 (2005) 137–167.
- МАКСИМОВА ET AL. / Максимова et al. 1968: Максимова, А. Г. – Мерциев, М. С. – Вайнберг, Б. И. – Левина, Л. М.: *Древности Чардары*. Алма-Ата 1968.
- MAZSITOV 1981: Мажитов, Н. А.: *Курганы Южного Урала VIII–XII вв.* Москва 1981.
- MÜLLER 2010: Müller, R.: *Die Gräberfelder vor der Südmauer der Befestigung von Keszthely-Fenekpuszta*. Castellum Pannonicum Pelsonense 1. Budapest–Leipzig–Keszthely–Rahden 2010.
- NAGY 1901: Nagy, G.: Némedi. *Archaeologiai Értésítő* 21 (1901) 314–318.
- NAGY 2004: Nagy M.: A hódmezővásárhely-kishomoki gepida temető (elemzés) (Das gepidische Gräberfeld von Hódmezővásárhely-Kishomok (Analyse)). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* X (2004) 129–239.
- NUȚU 2011: Nuțu, Gh.: Belt buckles, strap-ends and appliqués from Halmyris (Moesia Inferior / Scythia). *Novensia* 22 (2011) 171–199.
- ORLOV–RASSZAMAKIN 1996: Орлов, Р. С. – Рассамкин, Ю. Я.: Новые памятники VI–VII вв. из Приазовья. In: *Материалы I тыс. н. э. по археологии и истории Украины и Венгрии*. Приходнюк, О. М. (ред). Киев 1996, 102–116.
- OSZTATYINA ET AL. 2011: Остатина, Т. И. – Кануниновка, О. М. – Степанов, В. П. – Никитин, А. Б.: *Кузбаевский клад ювелира VII в. как исторический источник*. Ижевск 2011.

- PEKARSKAJA–KIDD 1994: Pekarskaja, L. V. – Kidd, D.: *Der Silberschatz von Martynovka. (Ukraine) aus dem 6. und 7. Jahrhundert.* Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie 1. Innsbruck 1994.
- PETRE 1987: Petre, A.: *La romanité en Scythie Mineure (IIe – VIIe siècles de n. è.).* Recherches archéologiques. Bucharest 1987.
- PREDA 1980: Preda, C.: *Callatis. Necropola romano-bizantină.* București 1980.
- PRIHODNYUK–FOMENKO 2003: Prihodnyuk, O. – Fomenko, V.: Early medieval nomads' burials from the vicinity of the village of Hristoforovka, the district of Nikolaevo, Ukraine. *Archaeologia Bulgarica* VII.2 (2003) 107–116.
- RÁCZ 2014: Rácz, Zs.: *Die Goldschmiedegräber der Awarenzeit.* Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Bd. 116. Mainz 2014.
- RANISZAVLJEV 2007: Ранисављев, А.: *Раносредњовековна некропола код Мокрина* (Српско археолошко друштво, Повремена издања 4). Београд 2007.
- RASEV 2005: Рашев, Р.: *Прабългарите през V–VII век.* София 2005.
- RAŠKOVIĆ 2016: Рашковић, Д.: Низинска античка насеља и висинска рановизантијска налазишта у окружју Алексинца и Соко Бање. Караџић. Часопис за историју, етнологију, археологију и уметност 8 (2016) 21–48.
- RASZPORA 1980: Распопова, В. И.: *Металлические изделия раннесредневекового Согда.* Ленинград 1980.
- REPNYIKOV 1906: Репников, Н.: Некоторые могильники области крымских готов. *Известия Императорской Археологической Комиссии* 19 (1906) 1–80.
- RHÉ–FETTICH 1931: Rhé, Gyula – Fettich, Nándor: *Jutas und Öskü. Zwei Gräberfelder aus der Völkerwanderungszeit in Ungarn.* Skythica 4. Prag 1931.
- ROSNER 1999: Rosner, Gy.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Szekszárd-Bogyiszlói Straße.* Monumenta Avarorum Archaeologica 3. Budapest 1999.
- RUPP 2005: Rupp, C.: *Das langobardische Gräberfeld von Nocera Umbra: 1.* Katalog und Tafeln. *Ricerca di Archeologia Altomedievale e Medievale* 31. Firenze 2005.
- SALAMON–ERDÉLYI 1971: Salamon, Á. – Erdélyi, I.: *Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Környe.* Studia Archaeologica 5. Budapest 1971.
- SALAMON–SEBESTYÉN 1995: Salamon, Á. – Sebestyén, K.: The Szeged-Kundomb Cemetery. In: *Das awarische Corpus.* Beihefte IV. Madaras, L. (ed.) Debrecen–Budapest 1995, 8–108.
- SALOBUDOV 1983: Шалобудов, В. Н.: Погребение кочевника VIII века у с. Заплавка. In: *Древности степного Поднепровья III–I тысячелетия до нашей эры.* Ковалева, И. Ф. (ред.) Днепрпетровск 1983, 67–68.
- SAMU 2018: Samu, L.: Über die Zusammenhänge den Gürtelschnallen mit festem Beschlag und Motiven in Durchbruchornamentik und den Gürtelbeschlägen der zweiten Hälfte des 6. und beginnenden 7. Jahrhunderts. In: *Dissertationes Archaeologicae Supplementum 2. „Hadak útján” A népvándorláskor fiatal kutatóinak XXVI. konferenciája. Gazdaság – kereskedelem – kézművesség.* Rácz, Zs. – Koncz, I. – Gulyás, B. (eds.) Budapest 2018, 233–256. <https://doi.org/10.17204/dissarch.suppl2.233>
- SAMU 2020: Samu, L.: *Die mediterranen Kontakte des Karpatenbeckens in der Früh- und Mittelawarenzeit im Licht der Männerkleidung. Gürtelschnallen und Gürtelgarnituren.* Dissertation. Budapest–Freiburg 2020. <https://doi.org/10.17204/dissarch.2020.293>
- SAMU–BLAY 2019: Samu L. – Blay A.: Térbeli átrendeződés a 7. századi Kárpát-medencében. (Regional shift in the Carpathian Basin during the seventh century). In: *Hatalmi központok az Avar Kaganátusban – Power Centres of the Avar Khaganate.* Balogh Cs. – Szentpéteri J. – Wicker E. (szerk.). Kecskemét 2019, 263–332.

- SAMU–DAIM 2018: Samu, L. – Daim, F.: Die Pseudoschnallen in der Awarenzeit und ihre Transformation. *Antaeus* 35–36 (2017–2018) (2018) 205–241.
- SCHOPPHOFF 2009: Schopphoff, C.: *Der Gürtel. Funktion und Symbolik eines Kleidungsstücks in Antike und Mittelalter*. Wien 2009. <https://doi.org/10.7788/9783412333638>
- SCHULZE-DÖRRLAMM 2002: Schulze-Dörflamm, M.: *Byzantinische Gürtelschnallen und Gürtelbeschläge im Römisch-Germanischen Zentralmuseum*. Teil 1. Die Schnallen ohne Beschlag, mit Lachsenbeschlag und mit festem Beschlag des 5. bis 7. Jahrhunderts. Kataloge vor- und frühgeschichtlicher Altertümer Bd. 30/1. Mainz 2002.
- SCHULZE-DÖRRLAMM 2009: Schulze-Dörflamm, M.: *Byzantinische Gürtelschnallen und Gürtelbeschläge im Römisch-Germanischen Zentralmuseum*. Teil 2. Die Schnallen mit Scharnierbeschlag und Schnallen mit Angegossenem Riemendurchzug des 7. bis 10. Jahrhunderts. Kataloge vor- und frühgeschichtlicher Altertümer Bd. 30/2. Mainz 2009.
- SCSERINSZKIJ 1968: Щепинский, А. А.: Средневековые погребения в грунтовых могилах близ Симферополя. In: *Археологические исследования средневекового Крыма*. Домбровский, О. И. (ред.). Киев 1968, 169–180.
- SOMOGYI 1987: Somogyi, P.: Typologie, Chronologie und Herkunft der Maskenbeschläge. Zu den archäologischen Hinterlassenschaften osteuropäischer Reiterhirten aus der pontischen Steppe im 6. Jahrhundert. *Archaeologia Austriaca* 71 (1987) 121–154.
- SOMOGYI 1991: Somogyi P.: Lábbeli veretek a Délorosz sztyeppéről. (Beschläge der Fußbekleidung aus der südrussischen Steppe). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*. A népvándorlások fiatal kutatóinak szentesi találkozásán elhangzott előadások. (1984-85/2) 1991, 105–125.
- SOMOGYI 2014: Somogyi, P.: Der gegossene Silberbeschlag mit durchbrochener Verzierung im Münzgrab von Freundorf (Tulln, NÖ, Österreich). In: *Avarok pusztái. Régészeti tanulmányok Lőrinczy Gábor 60 születésnapjára*. Anders A. – Balogh Cs. – Türk A. (szerk.) Budapest 2014, 235–241.
- STARK 2008: Stark, S.: *Die Alttürkenzeit in Mittel- und Zentralasien. Archäologische und historische Studien*. Nomaden und Sesshafte Bd. 6. Wiesbaden 2008.
- SZABÓ 1965: Szabó J. Gy.: Az egri múzeum avar kori emlékanyaga I. Kora avar kori leletek Tarnaméráról. (Der awarenzeitliche Fundbestand des Museums von Eger I. Frühawarenzeitliche Grabfunde aus Tarnaméra). *Az Egri Múzeum Évkönyve* 3 (1965) 29–71.
- SZAHANYEV 1914: Саханев, В.: Расскопки на Северном Кавказе в 1911-12 гг. *Известия Императорской Археологической Комиссии* 56 (1914) 75–219.
- SZKADOVSZKIJ 1897: Скадовский, Л Г.: Белозерское городище Херсонского уезда, Белозерской волости и соседние городища и курганы между низовьем р. Ингульца и началом Днепровского лимана. In: *Труды VIII Археологического съезда*. Т. III. П. С. Уварова (ред.) Москва 1897, 75–160.
- SZKIBA 2016: Скиба, А.: *Поясні набори слов'ян: геральдичний стиль*. Київ 2016.
- SZOLOMATINA–KADIJEVA 2018: Соломатина, Н. В. – Кадиева, А. А.: Предметы из кожи с территории Северного Кавказа из собрания Государственного Исторического Музея. In: *Кавказ в системе культурных связей Евразии в древности и средневековье. XXX «Крупновские чтения» по археологии Северного Кавказа*. Материалы Международной научной конференции. Кочкаров, У. Ю. (отв. ред.) Карачаевск 2018, 374–377.
- Tettamanti 1980: Tettamanti, S.: Der awarenische Grabfund von Dány. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 32 (1980) 153–160.
- ТРАЙКОВА 2017: Трайкова, Л. А.: *Коланът южно от Долен Дунав края III на – началото на VII в.* Диссертации 10. София 2017.
- UENZE 1966: Uenze, S.: Die Schnallen mit Riemenschlaufe aus dem 6. und 7. Jahrh. *Bayerische Vorgeschichtsblätter* 31 (1966) 142–181.

- UENZE 1992: Uenze, S.: *Die spätantiken Befestigungen von Sadovec (Bulgarien)*. Ergebnisse der deutsch–bulgarisch–österreichischen Ausgrabungen 1934–1937. Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 43. München 1992.
- VALIJEV 2019: Валиев, Р. Р.: Новославянский II могильник: проблемы интерпретации и перспективы исследований. In: *Кочевые империи Евразии в свете археологических и междисциплинарных исследований*. IV Международный конгресс средневековой археологии евразийских степей, посвященный 100-летию российской академической археологии. Кн. 1. Базаров, Б. В. – Крадин, Н. Н. (ред). Улан-Удэ 2019, 109–116.
- VASILYEV 1991: Vasilyev, D. D.: New finds of Old Turkic inscriptions in Southern Siberia. In: *Rulers from the Steppe. State formation on the Eurasian periphery*. Seaman, Gary – Marks, Daniel (ed.). California 1991, 121–125.
- VEJMARN–AJBAVIN 1993: Веймарн, Е. В. – Айбабин, А. И.: *Скалистинский могильник*. Киев 1993.
- VOLODAREC-URBANOVICS / Володарец-Урбанович 2018: Володарец-Урбанович, Я. В.: Речі побутово-ремісничого характеру в складі слов'янських скарбів кола Мартинівки. In *Sclavenia Terra 2* (2018) 113–138.
- VORONOV 2003: Воронов, Ю. Н.: *Могилы апсиров. Итоги исследований некрополя Цибиллума в 1977–1986 годах*. Пушино 2003.
- VORONOV 2007: Voronov, Yu.: *Tsibilium I. La nécropole apsile de Tsibilium*. Les fouilles de 1977–1986. BAR International Series 1721. Oxford 2007.
- WERNER 1974: Werner, J.: Nomadische Gürtel bei Persern, Byzantinern und Langobarden. In: *La civiltà dei longobardi in Europa*. Cerulli, E. – Morghen, R. – Grabar, A. (eds). Roma 1974, 111–139.
- WERNER 1984: Werner, J.: *Der Grabfund von Malaja Pereščepina und Kuvrat, Kagan der Bulgaren*. Abhandlungen Philosophisch–Historische Klasse 91. München 1984.
- WINTER 1997: Winter, H.: Awarische Grab- und Streufunde aus Ostösterreich. Ein Beiträge zur Siedlungsgeschichte. Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie 4. Innsbruck 1997.

1. táblázat. A szegvári verettípusok és regionális tipológiai rendszerek összevetése.
 Table 1. The types of belt mounts from Szegvár and their comparison with various typological systems.

	Szegvár	Kárpát-medence (BALOGH 2004)	Al-Duna (DASKALOV 2012)	Dnyeper mente (SKYBA 2016)	Al-Duna (TRAYKOVA 2017)
Veretek	A.1.	–	–	I-10/IA1-2; IIA1	–
	A.2.a.	C.2.1.	–	I-1	–
	A.2.b.	C.2.1.	A.I.1-3. (áttört)	I-1	A B I (áttört)
	A.2.c.	C.2.1.	–	I-1	–
	A.3.	–	–	–	–
	A.4.	A.5.1.	–	I-9	–
	A.5.	–	–	–	–
	B.1.	–	–	–	–
	B.2.	–	A.VIII	II-6	–
	B.3.a.	C.3.2.	A.V.2.	II-5/1	A B XVIII
	B.3.b.	–	–	II-3	A B XVIII
	B.3.c.	–	–	–	A B XVIII
	B.4.	–	A.II.1; A.II.2-3. (áttört)	–	A B XV
	B.5.	–	–	II-7a/1	–
	B.6.	–	–	'álcsat'	–
	B.7.	–	–	–	–
	B.8.a.	C.2.2.	–	–	–
	B.8.b.	C.2.2.	–	–	–
	B.9.	A.2.3.	–	II-1	–
	B.10.	–	–	III-5	–
Szíjvégek	A.1.	C.1.1.	–	II-1 'szíjvég'	–
	A.2.1.a.	–	–	–	–
	A.2.2.a.	C.1.1.	–	–	–
	A.2.2.b.	C.1.1.	N.B.I.	–	N.B.IId
	A.2.3.	C.1.1.	N.A.I.3.	I-1 'szíjvég'	N.B.IIb
	B.1.a.	C.1.2.	–	I-3 'szíjvég'	–
	B.1.b.	–	–	–	–
	B.2.a.	C.1.2.	–	I-3 'szíjvég'	–
	B.2.b.	C.1.2.	–	–	–
	B.3.	C.1.2.	–	I-2 'szíjvég'	A.B.XVII
	B.4.a.	–	–	–	–
	B.4.b.	–	–	–	–

2. táblázat. A cikkben szereplő lelőhelyek földrajzi elhelyezkedése
Table 2. The location of the sites mentioned in the text

<i>Név</i>	<i>Cirill betűs átírás</i>	<i>Földrajzi egység</i>
Adony	–	H, Fejér megye
Akalan	–	TR, Isztambul
Aktöbe	Актобе	KAZ, Dél-Kazahsztáni terület
Altünaszar	Алтынасар	KAZ, Kizilordai terület
Arcibasevo	Арцыбашево	RUS, Rjazanyi terület
Arcisa	–	Chiusi – I, Toszkána
Armijevo	Армиево	RUS, Penzai terület
Békéssámson	–	H, Békés megye
Belie Bugrü	Белые Бугры	RUS, Rjazanyi terület
Belozerka	Белозёрка/Білозёрка	UKR, Herszoni terület
Bereznovka	Бережновка	RUS, Volgográdi terület
Bogacsovka	Богачёвка/Богачівка	Krím
Boriszovo	Борисово	Gelendzsik – RUS, Krasznodári határterület
Botevo	Ботево	BG, Várnai terület
Broechem	–	B, Antwerpen tartomány
Brut-2	Брут-2	RUS, Észak-Oszétia
Budakalász	–	H, Pest megye
Čadjavica	–	HRV, Verőce-Drávamente megye
Callatis	–	Mangalia – RO, Constanța megye
Carszkij kurgan	Царский курган	Mogukorovka –RUS, Krasznodári határterület
Castel Trosino	–	I, Marche tartomány
Cherson	Херсон	RUS, Szevasztopol
Chiusi	–	I, Toszkána
Cibilium	Цебельда	GRU, Abházia
Cicina	Ћићина	SER, Niši körzet
Csákberény-Orondpuszta	–	H, Fejér megye
Csapajevszkij	Чапаевский	Pavlodarskij – RUS, Krasznodári határterület
Csernomorszkoje	Черноморское/Чорноморське	UKR, Herszoni terület
Csmi–Szuargom	Чми–Суаргом	RUS, Észak-Oszétia
Csufut Kale	Чуфут Кале	Krím
Dailaman/Deylaman	–	IR, Gilán tartomány
Dány	–	H, Pest megye
Deszk G	–	H, Csongrád megye

Dmitrovka	Дмитровка/Дмитрівка	UKR, Mikolaivi terület
Dragoevo	Драгоево	BG, Sumeni terület
Dürszo	Дюрсо	Abrau – RUS, Krasznodári határterület
Előszállás-Bajcsihegy	–	H, Fejér megye
Eszki-Kermen	Эски–Кермен/Ескі–Кермен	Krím
Felgyő–Ürmös-tanya	–	H, Csongrád megye
Fönlac/Felnac	–	RO, Arad megye
Freundorf	–	A, Alsó-Ausztria
Gaponovo	Гапоново	Kraszno-oktjaberszkoje – RUS, Kurszki terület
Gátér-Vasútállomás	–	H, Bács-Kiskun megye
Gorno Altajszk	Горно Алтайск	RUS, Altaj Köztársaság
Gradijszk	Градичк/Градизьк	UKR, Poltavai terület
Hacki	Хацки/Хацьки	UKR, Cserkaszi megye
Hajdúszoboszló	–	H, Hajdú-Bihar megye
Halmyris	–	Murighiol – RO, Tulcea megye
Haszaüt	Хасаут	RUS, Karacsáj-Cserkeszföld
Hódmezővásárhely-Kishomok	–	H, Csongrád megye
Hrisztoforovka	Христофоровка/Христофорівка	UKR, Mikolaivi terület
Povatka	Иловатка	RUS, Volgográdi terület
Izobilnoje	Изобильное/Изобільне	Krím
Jaszürev	Ясырев	RUS, Rosztovi terület
Jepifanov tanya	Епифанов хут.	Krasznojukovszkaja – RUS, Rosztovi terület
Jerash	–	JOR, Jerash kormányzóság
Jutas	–	Veszprém – H, Veszprém megye
Kamen brjag	Камен бряг	BG, Dobricsi terület
Kercs	Керчь/Керч	Krím
Keszthely-Fenekpuszta-Déli erőd fal	–	H, Zala megye
Kiskőrös-Város alatt	–	H, Bács-Kiskun megye
Klin Jar III	Клин Яр III	Kiszlovodszk – RUS, Sztavropoli határterület
Kölked-Feketekapu A	–	H, Baranya megye
Komintyern II	Коминтерн II	RUS, Tatársztán
Környe	–	H, Komárom-Esztergom megye
Korond/Corund	–	RO, Hargita megye
Kosztogrüzovo	Костогрызово/Костогризове	UKR, Herszoni terület

Kozievka	Козиевка/ Козіївка	UKR, Harkovi terület
Krupszkaja	Крупской	RUS, Krasznodári határterület
Kugul	Кугуль	Kiszlovodszk – RUS, Sztavropoli határterület
Kunszentmárton-Habranyi telep	–	H, Jász-Nagykun-Szolnok megye
Kurilovka	Куриловка	RUS, Kurszki terület
Kurman	Курман	RUS, Rjazanyi terület
Kuzebajevo	Кузобаево	RUS, Udmurtia
Lucsisztoje	Лучитое/Лучисте	Krím
Malaj	Малаи	RUS, Krasznodári határterület
Manjak	Маняк	RUS, Baskortosztán
Martinovka	Мартыновка/Мартинівка	UKR, Cserkaszi terület
Matjuhin bugor	Матюхин бугор	Razdorszkoje, Porecsnij-sziget – RUS, Rosztovi terület
Mokraja balka	Мокрая балка	Kiszlovodszk – RUS, Sztavropoli határterület
Molocsnoje	Молочное/Молочне	Krím
Mokrin/Homokrév	Мокрин	SER, Észak-Bánáti körzet
Mokva	Моква	RUS, Kurszki terület
Mosczenka	Мощенка	UKR, Csernyigovi terület
Nagyolaszi/Mandjelos	Манђелос	SER, Szerémségi körzet
Natasino	Наташино/Наташине	Krím
Nyevolino	Неволино	RUS, Permi határterület
Nocera Umbra	–	I, Umbria
Novoszlavjanszkij	Новославянский	RUS, Tatársztán
Onogur	Оногур	BG, Dobricsi terület
Palmyra	–	SYR, Homszi kormányzóság
Pancsova/Pančevo	Панчево	SER, Dél-Bánáti körzet
Pasztirszkoje	Пастырское/Пастирське	UKR, Cserkaszi terület
Pendzsikent	Пенджикент	TDJ, Szogd tartomány
Péterréve/Bačko Petrovo Selo	Бачко Петрово Село	SER, Dél-Bácskai körzet
Piatra Frecaței	–	Ostrov – RO, Tulcea megye
Potzneusiedl	–	A, Burgenland
Puhljakovszkij hutor	хут. Пухляковский	RUS, Rosztovi terület
Püsta–Verhnyaja Escsera	Пышта–Верхняя Эшера	GRU, Abházia
Rákóczfalva	–	H, Jász-Nagykun-Szolnok megye
Rekonsztruktor IV	Реконструктор IV	RUS, Rosztovi terület
Róma	–	I, Róma

Rupkite	Рупките	BG, Sztara zagorai terület
Sabrata	–	LAR, Zawiyai körzet
Seljugi	Шелюги	UKR, Zaporozsgyei terület
Sinop	–	TR, Sinop tartomány
Szadovec/Szadovszko Kale	Садовец	BG, Pleveni terület
Szadon		RUS, Észak-Oszétia
Szeged-Kundomb	–	H, Csongrád megyék
Szegvár-Oromdűlő	–	H, Csongrád megye
Szekszárd-Bogyiszlói út	–	H, Tolna megye
Szentes	–	H, Csongrád megye
Szivasovka	Сивашовка/Сивашівка	UKR, Herszoni terület
Szivasszkoje	Сивашское/ Сиваське	UKR, Herszoni terület
Szkalisztoje	Скалистое/ Скалисте	Krím
Sztajevo	Стаево	RUS, Tambovi terület
Sztaroszenci	Староселци	BG, Pleveni terület
Szudzsa	Суджа	RUS, Kurszki terület
Szuuk-Szu	Суук–Су	Artek – Krím
Tarnaméra	–	H, Heves megye
Tastöbe	Таштобе	KIRG, Narini terület
Timgad	–	DZ, Batna tartomány
Tiszafüred-Majoros	–	H, Jász-Nagykun-Szolnok megye
Tomis	–	Constanța – RO, Constanța megye
Tyerehovo	Терехово	RUS, Rjazanyi terület
Üc Tepe/Üctapa	Учтепе	AZE, Dzsalilabádi körzet
Valcsidol	Вълчи дол	BG, Várnai terület
Valdonega	–	Verona – I, Verona
Vasziljevka	Василиевка/ Василівка	UKR, Herszoni terület
Veliki Preszlav	Велики Преслав	BG, Sumeni terület
Vencsan	Венчан	BG, Várnai terület
Verhnyij Csirjurt	Верхний Чирюрт	RUS, Dagesztán
Vetren	Ветрен	Szeptemvri – BG, Pazardzsiki terület
Vinogradnoe	Виноградное/Виноградне	UKR, Zaporozsgyei terület
Vosztocsnij Malaj	Восточный Малаи	Malaj – RUS, Krasznodári határterület
Voznyeszenka	Вознесенка	UKR, Zaporozsgyei terület
Zamárdi-Réti-földek	–	H, Somogy megye
Zaszullja	Засулье/Засулля	UKR, Poltavai terület
Zimnyeje	Зимнее/Зимне	UKR, Volinyi terület
Zsigulina Roscsa	Жигулина Роцца	Krím

A SZEGVÁR-OROMDŰLŐI AVAR TEMETŐ KÖZELHARCI FEGYVEREI (VÁGÓ- ÉS SZÚRÓFEGYVEREK)

CSIKY GERGELY*

A TEMETŐ JELLEMZŐI ÉS A FEGYVERES SÍROK SZÁMA, AZOK TEMETŐN BELÜLI ARÁNYA

A szegvár-oromdűlői 467 síros temetőben összesen 16 sírból került elő közelharci fegyver, 13 sírban kardot és 10-ben lándzsát találtak, e két fegyver kombinációja pedig 3 temetkezésből ismert. A közelharci fegyvereket tartalmazó temetkezések aránya a temetőben viszonylag alacsony volt,¹ míg a kelet-dunántúli kora avar temetőkben a fegyveres férfisírok aránya jellemzően a férfisírok egy harmada,² ugyanakkor a vágófegyvert tartalmazó sírok aránya ezekben az esetekben is a szegvárihoz hasonló volt, az csak a környei temetőben kiugróan magas,³ így ez az arány közelít az avar kori átlaghoz (*1. diagram*).⁴

A temetőből ismert vágófegyverek száma magas: hasonló darabszámokat csak a kölkedi,⁵ környei⁶ és tiszafüredi⁷ temetők tudtak felmutatni, de nagy számban fordulnak elő vágófegyverek más avar kori temetőkben is.⁸ A szegvári temető 13 vágófegyverével a Győr-téglavetőivel holtversenyben az előkelő 6. helyen áll a legtöbb pengefegyvert tartalmazó avar kori temetők rangsorában⁹ és egymagában a kora avar kori tiszántúli (beleértve a határon túli alföldi területeket) avar vágófegyverek egy hatodát (16,45%) adja.¹⁰

* ELKH BTK Régészeti Intézet, 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4. E-mail: csiky.gergely@btk.mta.hu

¹ Az összes feltárt avar kori sír 3,3%-a, egy harmados aránnyal számolva a férfisírok pedig nagyjából 10,2%-a.

² Kölked-Feketekapu A: 29%, Kölked-Feketekapu B: 23%, Környe: 70%, Szekszárd-Bogyiszlói út 24%, Csákberény-Orondpuszta 32%, Budakalász-Dunapart: 29% (CSIKY 2011, 30–33).

³ Kölked-Feketekapu A: 7,25%, Kölked-Feketekapu B: 5,38%, Környe: 30%, Szekszárd-Bogyiszlói út: 3%, Csákberény-Orondpuszta 1%, Budakalász-Dunapart 0,77% (CSIKY 2011, 16–22).

⁴ 60 000 feltárt avar sírral számolva az összes sír 1,19%-ban és a férfisírok 3,58%-ban találtak vágófegyvert. (CSIKY 2009, 8).

⁵ Kölked-Feketekapu A temető: 14 sírban volt vágófegyver (KISS 1996, 228–233); Kölked-Feketekapu B temető: 7 sírban (KISS 2001, 27–28, 43–44, 65–66, 86–87, 94–95, 115–117, 152–153).

⁶ Környén összesen 26 vágófegyvert találtak 15 sírból és 10 vágófegyvert szórványleletként (SALAMON–ERDÉLYI 1971, 54).

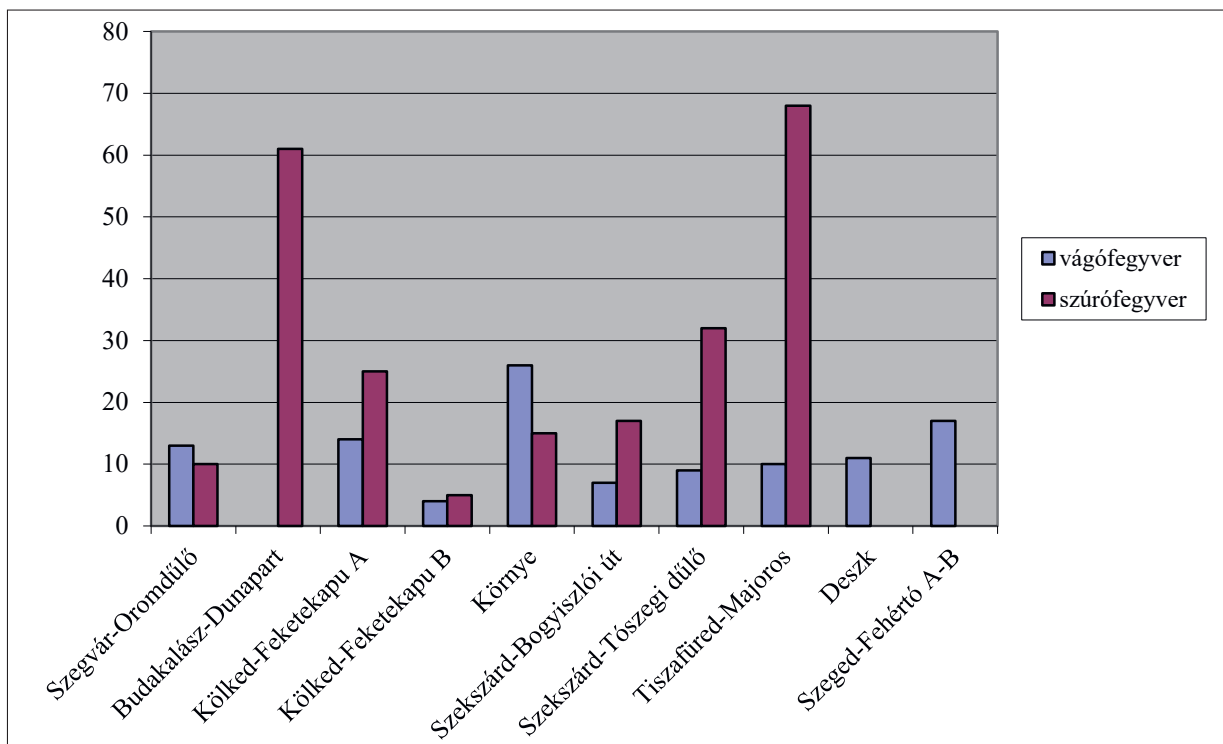
⁷ Tiszafüred-Majoros: vágófegyverek 10 sírból (GARAM 1995, 342–345).

⁸ Bóly-Sziebert puszta 4 kard, Deszk összes temetőjéből 11 kard, Jászapáti-Nagyállás út 9 (közép avar), Kisköre 4, Kunpeszér 6, Marosnagylak 7, Pókaszeptk 3, Szeged-Fehértó A 5, Szeged-Fehértó B 12, Szekszárd-Bogyiszlói út 7, Szekszárd-Tószegi dűlő 9, Táp-Borba 4, Tiszavárkony-Hugyin part 5, Zamárdi-Rétiföldek 6, Makó-Mikócsa halom 8 kard (CSIKY 2015a, 349–353). Összesen 33 olyan avar temető ismert, amelyből ötnél több vágófegyver származik (CSIKY 2015a, 356).

⁹ CSIKY 2015a, 355. táblázata.

¹⁰ Lásd 1. leletlista.

Más a helyzet a lándzsák számát illetően: a temetőből ismert 10 lándzsa a Tiszántúlon ugyan nagy mennyiségnek számít,¹¹ de a Kárpát-medence más régióhoz képest kevés, különösen, ha a Dunántúl nagy kora avar temetőivel¹² hasonlítjuk össze. Ez nem csak lelőhelyekre lebontva¹³ megfigyelhető jelenség,¹⁴ hanem makroszinten, regionálisan is igaz: a dunántúli lándzsák száma az avar korban és a kora avar korban is jelentősen felülmúlja a tiszántúliakét.¹⁵ A temető 10 szúrófegyverével a 14. helyen szerepel a lándzsák száma szerinti ranglistán.¹⁶ Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy a tiszántúli kora avar kori lándzsák egynegyede a szegvár-oromdülői lelőhelyről került elő, így e tárgyak elemzése döntő fontosságú a térség szúrófegyvereinek tanulmányozásához.

1. diagram: A szegvár-oromdülői temető közelharci fegyverszámának összehasonlítása több jelentős avar kori lelőhely adataival

Diagram 1. A comparative bar chart on the number of close-combat weapons from the Szegvár-Oromdülő cemetery with some significant Avar-age sites

¹¹ A Tiszántúlról összesen 108 szúrófegyver ismert az avar korból, míg a kora avar korból mindössze 39 lándzsaleletet ismerünk a Tiszántúlról.

¹² A budakalász-dunaparti temetőből 61 lándzsacsúcs ismert (CSIKY 2009, kat. 64–122.), Kölked-Feketekapu A: 25, Kölked-Feketekapu B: 5, Környe: 11 lándzsa 6 sírból és 4 szórvány (SALAMON–ERDÉLYI 1971, 56–57), Szekszárd-Bogyiszlói út: 17, Csákerény-Orondpuszta 16, Szekszárd-Tószegi dűlő: 32, Zamárdi-Rétiföldek 28 lándzsa.

¹³ A Dunántúl és a Tiszántúl kora avar kori összehasonlíthatósága kérdéses lehet, de mindkettő földrajzilag jól elkülöníthető és nagyjából hasonló nagyságú terület (Dunántúl 33.791 km², Tiszántúl: 24.792,86 km²: csak a kora avar kori településterületet számolva). A kora avar kori Dunántúlról 52 lándzsás lelőhely ismert, míg a Tiszántúlról 19 lelőhelyen fordultak elő szúrófegyverek.

¹⁴ A Szegváron előkerült közelharci fegyverek számát több nagy avar temetőhöz képest az 1. diagram mutatja.

¹⁵ A kora avar kori Dunántúlról 311 lándzsa, míg a Tiszántúlról csak 39 ilyen korú szúrófegyver ismert, tehát a két térségből ismert kora avar lándzsák döntő többsége (88,88%) dunántúli és csak elenyésző kisebbsége (11,11%) tiszántúli. Lásd CSIKY 2015a, 357, diagram 12.

¹⁶ A CSIKY 2015a, 354. táblázatán látható 19. hely egy korábbi állapotot mutat, amikor még csak 8 lándzsa volt ismert a lelőhelyről.

A fentieket összegezve tehát a szegvár-oromdűlői temető közelharci fegyverei mind darabszám, mind tipológiai sokféleség szempontjából is kiemelkedőek, és egy regionális elemzés fontos kiindulópontjául szolgálhatnak.

VÁGÓFEGYVEREK

Vágófegyvernek vagy más néven pengefegyvernek tekinthető minden hosszú vaspengével és rövid farkolattal ellátott tárgy, amelyet használata közben szúrásra és vágásra egyaránt használhatnak. Ez a fogalom magába foglalja tehát a két- és egyélű kardokat, a szablyákat, a töröket és a szaxokat is.

A szegvár-oromdűlői temetőből összesen 13 vágófegyver ismert, egy P alakú függesztőfüllel ellátott kést leszámítva ezek a két-, illetve egyélű kardok csoportjaiba sorolhatók. A továbbiakban a temetőből ismert vágófegyverek egyes formai jegyeik alapján kerülnek osztályozásra,¹⁷ majd a formai jegyek kombinációit vizsgálom,¹⁸ végül az egyes jelenségek kárpát-medencei párhuzamait idézve azok funkciójával, kronológiájával és elterjedésével foglalkozom.

A vágófegyverek formai osztályozása az egyes formai jegyek hierarchikus kombinációján alapul. A fegyver funkcionálisan meghatározó részeit (pengét) fő kritériumnak tekintjük, míg a farkolat, a felfüggesztés, a tok és annak díszítései csak másodlagosnak. Az avar kori vágófegyverek osztályozása során négy fő csoportot különíthetünk el: V.I: kétélű kardok, V.II: egyélű kardok, V.III: szablyák, V.IV: szaxok. A farkolat, keresztvas, kardtok és felfüggesztés egyes jellegzetességei külön osztályozásra kerülnek, és ezek kombinációja alkotja a típusokat és variánsokat.¹⁹

A PENGE

Az avar kori kardpengék vasból készültek, ami eleve megnehezíti a vizsgálatukat. A régészeti kontextusból ismert vastárgyak általában az anyag rendkívüli sebezhetőségét mutatják: a vas vöröses korróziója (Fe_2O_3) nem képez légmentes réteget a tárgyon, mint az a réz (vagy rézalapú ötvözetek) esetében megfigyelhető, így az aktív marad, és bizonyos esetekben a tárgy egész vasmagját elpusztíthatja.²⁰ Sok esetben emiatt a vastárgyak eredeti felülete nem figyelhető meg. A korrózió mellett még egy tényező nehezítheti meg a régészeti korú vaspengék értékelését: e tárgyakat gyakran fatokba helyezve tették sírba. A magyarországi restaurátorok gyakorlatában úgy tűnik, nem alakult ki konszenzus arról, hogy a tok famadarványait rárestaurálják a pengére, vagy arról eltávolítva külön őrizzék meg. Mindkét módszernek megvannak az előnyei és a hátrányai is: rárestaurált fatok esetében a penge ugyan nem látható, de így (jobb esetben) csak a fatok méretéről és átmetszetéről értesülhetünk, míg a farostok eltávolítása esetén a penge jobban megfigyelhetővé válik. A szegvár-oromdűlői temető esetében a legtöbb vágófegyveren rajta maradtak a fatok rostjai, így sok esetben inkább a tok szerkezeti elemei voltak láthatók, mint a penge. A továbbiakban olvashatókat ez a körülmény alapvetően meghatározza.

¹⁷ A fegyverek felosztásánál elkülöníttem az osztályozást (ném. *Klassifikation*, ang. *classification*) és a tipológiát. Az előbbi a tárgyak formai jegyek (*Merkmal*, *attribute*) alapján történő csoportosítását jelenti, addig a másik a korábban már kialakult típusok közötti kapcsolatokat, a változások irányát és esetleges fejlődést (nem nélkülözve az evolúciós elméleti háttérrel) jelenti (VOSSEN 1970; KLEJN 1983; EGGERT 2005, 122–133).

¹⁸ A fogalom több formai jegy rangsorolt osztályozásán alapuló típust jelöl. A kombinációs típus fogalom alkalmazásának talán egyik legjobb példája Alfred Geibig kétélű kardokról írt műve (GEIBIG 1991), ahol a szerző a kardokat a penge, a farkolat, a szerelék és a tok által alkotott egységnek feltételezve ezek kombinációi alapján alkotott típusokat.

¹⁹ CSIKY 2009, 39–40; CSIKY 2015a, 39–46.

²⁰ SÉD 1979, 75–76.

KÉTÉLŰ KARDPENGÉK

A kétélű kardpengék legfőbb jellemzője, hogy két vágóéllal rendelkeznek, amelyek a penge teljes hosszán végigfutnak. E pengék sajátossága, hogy általában nagy pengeszélességűek²¹ és legtöbb esetben szimmetrikusak (ez alól kivételt képezhet a markolatnyúlvány). Az avar korban a vágófegyverek közül a kétélű pengék jelentek meg legkorábban, és azokat csak fokozatosan szorították ki az egyélű pengék.²² Kialakításukat tekintve készülhetnek egyetlen darab vasrúdból: ez esetben átmetszetük lencse alakú, másrészt ismertek olyan pengék is, amelyeket több vasrúdból alakítanak ki, ez esetben a kard éleit később kovácsheglesztéssel rögzítik egy középső sínre, amely akár damaszkolt (helyesebben díszítő kovácsheglesztéssel ellátott)²³ is lehet. E második esetben általában egy enyhe pengevájat (vércsatorna) figyelhető meg a penge középső részén. E technikai jellegzetességek alapján a kétélű kardpengék két variánsát választhatjuk szét: V.I.A: széles vércsatornával rendelkező kétélű kardok, V.I.B: lencse átmetszetű kétélű kardok. E két variánst egy harmadikkal is kiegészíthetjük, bár az elválasztás ez alkalommal a pengével egybekovácsolt markolat speciális kialakításán alapul: V.I.C: karikás markolatvégű kardok (*Ringknaufschwert*).²⁴ Ez utóbbi esetben a karikás markolatvég (német: *Ringknauf*, angol: *ring pommel*) jelentősen befolyásolja a penge súlypontjának elhelyezkedését és akár annak használatát is: e típusnál felmerülhet a kétkezes használat lehetősége is.²⁵

A szegvár-orumdülői temető vágófegyvereinek több mint fele (13 vágófegyveréből 7) kétélű. Ez a jelenség összhangban állhat a temető kronológiájával, hiszen az avar korból ismert kétélű kardok zöme a kora avar korból származik, azoknak jelentős szerepe a közép és késő avar korban nem volt. A temető sírjaiban mindhárom fent felsorolt pengevariáns megtalálható.

Széles vércsatornával rendelkező kétélű kardok (V.I.A)

A szegvári temető két (137., 877.) sírja esetében a kardok pengéjén hegesztővarratok voltak megfigyelhetők, amelyek arra utalnak, hogy a pengét legalább három vas- (illetve acél)rúdból állították össze (1. kép 1–2). E szerkezeti elem következtében a pengén széles, enyhén bemélyedő pengevájat figyelhető meg. Mindkét kard pengéje a markolat felé egy derékszögű vállban végződik, a penge hosszú (137. sír: 84,7 cm; 877. sír: 76 cm) és viszonylag széles (a pengetőnél 4,44, illetve 4,68 cm). A metrikus adatok elválasztják őket a kora avar korból ismert spathaktól, amelyek maximális hossza (markolattal együtt) 80–90 cm, és pengehosszuk 65–75 cm között mozog.²⁶ Szerkezeti sajátosságaik alapján elsősorban a Dunántúlról és Erdélyből ismert kora avar kori spathakhoz állnak közel, de azoktól a markolat eltérő kialakítása (mindkét esetben egy szögüti át markolatnyúlványt, a 877. sír kardjánál a szög bronzból) világosan megkülönböztethetőek.

Spathak ugyan korlátozott mértékben és elterjedéssel (3 lelőhelyről 5 példány) a Tiszántúlról is ismertek,²⁷ de a Dunántúlon jóval gyakoribbak voltak (11 lelőhelyről 32 példány),²⁸ míg megtalálhatók

²¹ Az avar kori kétélű kardok pengeszélessége 3 és 7 cm között mozog, ezek átlaga 4,72 cm, mediánjuk 4,6 cm, amivel ez a csoport tekinthető a legszélesebb pengéjűnek a vágófegyvereken belül (CSIKY 2016, 256–257).

²² SIMON 1991, 284–285; CSIKY 2013, 82; CSIKY 2015a, 300–302.

²³ A terminológiához lásd: THIELE ET AL 2014.

²⁴ CSIKY 2015a, 41.

²⁵ A karikás markolatvégű kardok markolathossza átlagosan 18–20 cm (CSIKY 2016, 246), ami megfeleltethető a másfél- és kétkezes kardok markolathosszána. E lehetőségre Tetsutaka Sugawara japán kardvívó mester hívta fel a figyelmemet a japán kardok fejlődéséről szóló előadásában.

²⁶ CSIKY 2015a, 156.

²⁷ Tiszafüred-Majoros, Tiszagyenda, Tiszaderzs-Szentimrei út (Vö. GARAM 1995, 345; KISS 2000, 359–365).

²⁸ KISS 1992, 65, Liste 1., kiegészítések: Budapest III. Óbuda, Szőlő utca (NAGY 1998, 45, Taf. 38/31); Kehida-Központi Tsz-major 1. sír (SZŐKE 2002, 77, 9/e); Szekszárd-Tószegi dűlő 52., 1752. sír, Tétény (ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ 1892, 380, avar vagy langobard?).

azok Erdélyben is (3 lelőhelyről 9 példány).²⁹ Valószínűleg a spathak elterjedése a meroving kultúrkör hatásával magyarázható, így egyes területeken – de nem minden esetben³⁰ – a gepida továbbéléssel magyarázható jelenlétük.³¹ Létezik ugyanakkor egy technikai magyarázat a megjelenésükkel kapcsolatban: a kardpengéket úgy próbálták meg rugalmasabbá tenni, hogy míg a nagyobb igénybevételnek kitett élek keményebb, nagyobb széntartalmú acélból készültek, addig a penge középső részét puhább, kisebb széntartalmú vasból készítették. Annyi mindenesetre kiemelhető, hogy a szegvári kardok egyértelműen nem azonosíthatók a spathakkal.

Lencse átmetszetű kétélű kardpengék (VI.B)

A szegvár-oromdűlői temetőben talált kétélű kardpengék zöme (4 példány: 33., 100., 333., 539. sír) lencse átmetszetű (1. kép 3–6). Sajnos egyelőre nincs sok támpontunk e fegyverek készítéséről, így egyértelműen nem eldönthető, hogy egy vagy több vasrúdból készültek, illetve hogy alkalmaztak-e hőkezelést az elkészítésük során. E kardpengék közös jellemzője, hogy a markolat nem merőleges vállal, hanem tompaszögben csatlakozik a pengéhez, a pengeszélesség az előző csoportnál kisebb (3,6–4,4 cm). E kardpengéken nem található keresztvas, de előfordul, hogy a markolatot szöggel ütik át. A penge sok esetben a rározsdásodott fatok maradványai miatt nem megfigyelhető.

A típus az egész Kárpát-medencében elterjedt volt a kora avar korban, összesen 31 példány ismert, amelyek nagyobb része az Alföldről származik. Az alföldi leleteken belül a Tiszántúlon talált kardok dominálnak, összesen 15 példány származik innen,³² míg mindössze 9 lelet ismert a Duna–Tisza közéről,³³ ugyanakkor ezek is viszonylag közel fekszenek a Tiszához. A pengetípus tiszántúli dominanciája jól egybevághat azzal, hogy a szegvári temető kétélű kardjainak többsége ebbe a pengetípusba sorolható.

Kétélű kardpengék karikás markolatvéggel (VI.C)

Csak egy kard tartozik ebbe a csoportba, amely 903. sírból került elő (1. kép 7). A kard pengéje a vastagon rákorrodálódott famadványok miatt csak a hegyénél megfigyelhető, de a penge szimmetrikus alakja és a rendelkezésünkre álló adatok alapján kétélű volt. A szegvári példány mellett e pengetípusból mindössze

²⁹ Kiss 1992, 65, Liste 1.

³⁰ v.ö. Kiss 1992, 65.

³¹ Az avar kori spathak elterjedéséről lásd CSIKY 2015a, 160–161.

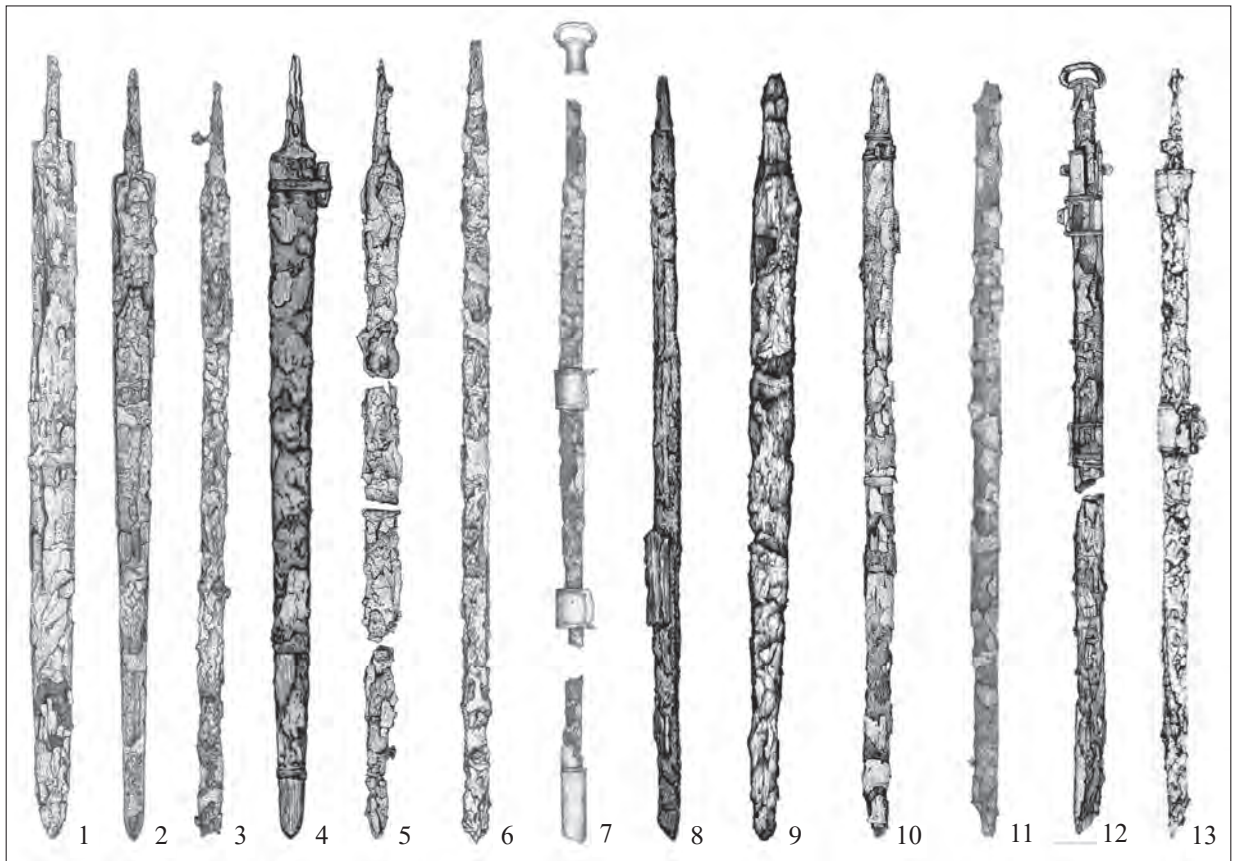
³² Összesen 28 példány ismert az Alföldről, ezek közül 16 (a leletek 51,6%-a) a Dél-Alföldről származik, ahol kifejezetten feltűnő a deszki leletek magas aránya (Deszk G 8., 49., Deszk M 1. sír, Deszk O 1., 3., 5. sír, Deszk P 1. sír, Deszk Sz 16. sír (CSALLÁNY 1939, 127, 129, 137; CSALLÁNY 1972, 13–16, 24–26), de előfordulnak a bánáti Óbesenyőn (KISLÉGHY NAGY 1911, 314) és Homokréven (Mokrin-Vodoplav 62, 67. sír: BALOGH 2004, 268–269, 299, 23–25. kép), a békési Elek-Kispélen (CSALLÁNY 1956, 110), Gyomán (MRT 8, 4/276), Ferencszálláson (CSALLÁNY 1939, 17) és Szeged-Makkoserdőn (142. sír: SALAMON 1995, 122–123, 162, Pl. 10; 285. sír: SALAMON 1995, 134, 162, Pl. 20/1) és Szőregen (KÜRTI 1983, 187; SIMON 1991, 307) is. Feltűnő, hogy a többségük (16 példány) a Tiszántúlon található, csak a Szeged-makkoserdői temető képez kivételt ez alól. Összesen három példány (9,7%) Tiszavasvári-Koldusdomb (CSALLÁNY 1960, 51–55, XII–XVI. t.) és Tiszavárkony-Hugyin part 24. sír: Kiss 1962, 22–23, XII/1. tábla, XXXVII. t. 3; 55. sír: Kiss 1962, 45, XXXVII. t. 5). Nemesfémlemezekkel díszített példányai is ismertek a Tiszántúlról: Deszk G 8. sír (CSALLÁNY 1939, 127, 129, I. T. 2–2a, 2. kép 2–2a), Kiszombor O 2. sír (CSALLÁNY 1939, 125–126, I. t. 1–1a, 2. kép. 1), Szegvár-Sáppoldal (BÓNA 1979, 5, 8, 3. kép 1; BÓNA 1980, 48–52).

³³ Hét lelet ismert a Duna–Tisza közéről: Dabas-Paphegy 1. sír (SIMON–SZÉKELY 1991, 188, 191–192), Péterréve-Csik (Bačko Petrovo Selo-Čik 28. sír: BUGARSKI 2009, 39, 116–117, Fig. 102, T. VI); Szeged-Makkoserdő (142. sír: SALAMON 1995, 122–123, 162, Pl. 10; 285. sír: SALAMON 1995, 134, 162, Pl. 20/1) és Tiszavárkony-Hugyin part (24. sír: Kiss 1962, 22–23, XII/1. tábla, XXXVII. t. 3; 55. sír: Kiss 1962, 45, XXXVII. t. 5), Visznek-Kecskehegy (TÖRÖK 1975, 334, 341, 343, Fig. 6/1. 16).

hat példány ismert a kora avar korból.³⁴ Egyaránt ismertek egyszerű, és nemesfémlemez-borítású példányaik. A típus jellemzően csak az Alföldön található meg, az egyetlen ismert dunántúli darab a Duna medréből került elő Visegrádnál.³⁵ Az alföldi leletek többsége (4 db) a Duna–Tisza közéről származik, a Tiszántúlról csak két példány ismert.³⁶

A kétélű kardokon belül tehát minden ismert kora avar kori pengetípus megtalálható, ugyanakkor spathaként meghatározható példányok e temetőben nem kerültek elő. Ez nem meglepő, hiszen ezek jellemző elterjedési területe a Dunántúl, Erdély és a Tisza középső folyása.

A kora avar kori kardok általános fejlődési tendenciája a kétélű kardok felől a keskenyebb egyélű pengék felé mutat, amint azt már Simon László is kimutatta.³⁷ Ha érvényesnek tekintjük ezt a megállapítást, akkor a temető vágófegyverei közül a kétélűek a legkorábbiak, ám fontos megjegyezni, hogy ez a fejlődés tendenciaszerűen jelentkezik, és egyazon időpontban különböző típusú kardok is használatban lehettek, így a sorrendiséget nem szabad szigorúan érvényesnek tekinteni.

1. kép. Szegvár-Oromdűlő: 1: 877. sír; 2: 137. sír; 3: 33. sír; 4: 100. sír; 5: 333. sír; 6: 539. sír; 7: 903. sír; 8: 68. sír; 9: 76. sír; 10: 900. sír; 11: 930. sír; 12: 335. sír; 13: 540. sír

³⁴ Csengele-Jóhárt 1. sír (CSALLÁNY 1939, 9-11, I. tábla 3–3a, II. tábla; SIMON 1991, 290, 15. kép 8; CSIKY 2009, Kat. 697.); Deszk L. 13. (H. 22) sír (CSALLÁNY 1939, 137; CSALLÁNY 1972, 24–26, Abb. 4, Taf. VI–VII; SIMON 1991, 291, 11. kép 5, 18. kép; CSIKY 2009, Kat. 714.); Kunszentmiklós-Bábony 1. sír (H. TÓTH–HORVÁTH 1992, 32–34, Taf. V–VIII; CSIKY 2009, Kat. 950.); Tiszavárkony-Hugyin-part 39. sír (KISS 1962, 30-31, XXXVII. t. 4, XXXVIII. t. 1; SIMON 1991, 309; CSIKY 2009, Kat. 1172.); Tiszavárkony-Hugyin-part 84. sír (KISS 1962, 64–66, XXXVII. t. 6; SIMON 1991, 309; CSIKY 2009, Kat. 1174.); Visegrád, Duna-meder (TAVAS 1978; SIMON 1991, 310–311, 11. kép 7, 14. kép 5, 15. kép 9, 22. kép 2; CSIKY 2009, Kat. 1221.).

³⁵ TAVAS 1978; SIMON 1991, 310–311, 11. kép 7, 14. kép 5, 15. kép 9, 22. kép 2.

³⁶ CSIKY 2015a, 171.

³⁷ SIMON 1991, 284. Ennek megerősítései: CSIKY 2013, 82; CSIKY 2015a, 300–302.

EGYÉLŰ KARDOK

Az egyélű kardok jellegzetesen kis pengeszélességűek, általában könnyebbek a kétélűeknél, átmetszetük háromszög vagy ötszög alakú. Az avar kori vágófegyverek vizsgálata során az egyenes egyélű kardpengék három csoportját különböztettem meg. V.II.A variánsba soroltam azokat az egyélű pengéket, amelyek semmilyen más megkülönböztető formai jegy nem figyelhető meg. V.II.B variáns nevet kapták azok a pengék, amelyek karikás markolatvéggel rendelkeznek (hasonlóan a fenti V.I.C variánshoz), végül külön variánst alkotnak (V.II.C) az egyenes egyélű fokéllal rendelkező pengék.³⁸ A szegvári temető mindössze egy karikás markolatvégű egyélű kardján azonosítható fokél egy CT-felvétel alapján,³⁹ így e két fent említett formai jegy egyazon kardpengén figyelhető meg. A temető vágófegyverei közül mindössze öt volt egyélű.

Egyenes egyélű kardok (V.II.A)

A temetőből négy (68., 76., 900. és 930.) sírjában került elő egyélű kardpenge (1. kép 8–11), amelyek közös sajátossága az aszimmetrikus forma, a hegyük felé elkeskenyednek, és háromszög átmetszetűek. A pengék hossza 80 és 85 cm között változik, tehát hosszabbak, mint a kétélű pengék, a penge szélessége pedig a 2,3 és a 3,98 cm között ingadozik, tehát keskenyebbek a kétélűeknél. A pengeszélesség adatai megfeleltethetők avar kori egyélű kardok átlagos értékeinek,⁴⁰ míg a pengehosszúság inkább a kora avar kori adatsorokba illeszthető be.⁴¹ Az is megjegyezhető, hogy a szegvári temetőben mért pengehosszok még a kora avar korban is magas értékeknek számítottak, mert a 82 cm feletti adatok kiugróaknak tekinthetők.⁴²

Az egyenes egyélű kardpengék nagyon elterjedtek az avar korban, összesen 182 ilyen kard ismert az avar kori Kárpát-medencéből, amelyek jelentős része (90 példány) a kora avar korra datálható. A kora avar kori egyenes egyélű kardok jellemző vonása, hogy keresztvas nélküliek (90 példány).⁴³ A kora avar kori egyenes egyélű kardok jelentős része (41 példány) az Alföldről származik, amelyek többsége (27 db) a Duna–Tisza közéről ismert,⁴⁴ míg a Tiszántúlról mindössze 16 példány származik.⁴⁵ Feltűnő ugyanakkor

³⁸ CSIKY 2015a, 41, 43, Fig. 11.

³⁹ CSIKY–CSIZMADIA 2022, 1. kép.

⁴⁰ Az avar kori egyélű kardok pengeszélessége 2 és 5,2 cm között mozgott (146 mért esetből), az adatok átlaga 3,25 cm, a medián 3,2 cm (CSIKY 2016, 256).

⁴¹ Az avar kori egyélű kardok pengehossza csökkenő tendenciát mutat, míg a kora avar korra datálható pengék hossza átlagosan 78,17 cm-es (medián 80,5 cm), addig a közép avar korban mért értékek átlaga már csak 75,15 cm (medián 75,25 cm), míg a késő avar korban az átlag 71,54 cm (medián 71,25 cm) volt (CSIKY 2016, 262).

⁴² CSIKY 2016, 262.

⁴³ CSIKY 2015a, 174.

⁴⁴ Bugyi-Ürbőpuszta, Jankó A. földje 14. sír (BÓNA 1957, 158, 171, XXIII. t. 16); Čoka-Kremenjak 45. sír (Csóka-Kremenjak) (KOVRIK–KOREK 1960, 262, Fig. 6); Csanytelek-Felgyői határút A. sír (KÜRTI 1990, 79–80, 1. kép); Csengőd-Páhipuszta, Kenyérvágóhalom (FETTICH 1926a, Taf. VI/8–20; FETTICH 1926, 265, Taf. 25); Dabas (Gyón)-Paphegy (SIMON–SZÉKELY 1991, 188); Fajsz-Garadomb 2. sír (BALOGH–KŐHEGYI 2001); Gátér-Vasútállomás 212. sír és szórvány (KADA 1906, 215, 218. és c. rajz); Jászboldogháza (SIMON 1991, 293); Kiskőrös-Rákóczi u. 49. (LÁSZLÓ 1940, 150, XXIV. t. 16); Kiskőrös, város alatti temető 9. sír (HORVÁTH 1935, 36) és 193. sír (HORVÁTH 1935, 50); Kunpeszér-Felsőpeszéri út 3., 8., 9., 27., 30/A. sír (SIMON 1991, 299), Maglód-Kertváros (GARAM 2005, 414, 9–10. kép, 427–428; Mali Idoš (Kishegyes) 72. és 84. sír (GUBITZA 1907, 358–359; GUBITZA 1911, 125. és é. ábra), Sükösd-Ságod 287. sír (WICKER 1981), Szeged-Fehértó A. 34. sír (MADARAS 1995, 18, Pl. 6/11); Szeged-Kundomb 180. sír (SALAMON–CS. SEBESTYÉN 1995, 28, 55, Pl. 25–26. kard: Pl. 25/5); Tápé-85. számú kútkörzet 11. sír (SIMON 1993, 31–34, 1–6. kép), Zsámbok 1. és 2. sír (GARAM 1983, 140, 144, Abb. 1/1,2, 6/1,2, 7. 144, 5/7, 9, 6/3, 8; CSIKY 2015a, 174).

⁴⁵ Aradac-Mečka (Aradi) 46. sír (NAĐ 1959, 59, Tab. IX/11), Csépa (SIMON 1991, 290), Gyoma-Köröspart (MNM 177/1895.721. ltsz.), Hajdúdorog-Városkert utca 1. sír (KRALOVÁNSZKY 1992, 119–128, 3. ábra 7); Kaba-belterület (ZOLTAI 1929, 38–39, 9. ábra; SIMON 1991, 293. 21. kép 1); Mezőkovácsháza-Új Alkotmány

az a jelenség, hogy a nemesfémlemezekkel díszített egyenes egyélű kardok még nagyobb arányban ismertek a Duna–Tisza közéről (18 db),⁴⁶ mint a Tiszántúlról (2 db).⁴⁷ Ez a megoszlás jellemző a szegvári temetőre is, ahol csak egy egyélű kardot díszítettek nemesfémlemezekkel.

Egyenes egyélű karikás markolatvégű kardok (V.II.B)

A szegvár-oromdűlői temetőből két (335. és 540.) sírból ismert ilyen penge (*I. kép 12–13*). Mindkét penge rendkívül hosszú, aszimmetrikus, háromszög átmetszetű, a csúcuk pedig nem ívesen kiképzett, hanem meredeken levágott. A trapéz alakú markolatnyúlvány pedig a belőle hajtott ovális markolatkarikában végződik, ami az 540. sír esetében letörött. E kardok hossza általában egy méter feletti (335. sír: 103,8 cm, 540. sír: 92 cm, ez utóbbi töredékes, míg a pengehosszuk 80–86 cm. A pengeszélesség általában 3,5–4 cm között ingadozik. Mindebből jól látható, hogy e fegyverek méretei jóval meghaladják az átlagos egyenes, egyélű kardok méreteit, ami abból is látható, hogy a 95 cm-nél hosszabb egyélű kardok a kora avar korban kiugrónak (outlier) számítanak,⁴⁸ megjegyzendő ugyanakkor, hogy a kiugró értékeket a nagyobb markolathossz okozza, e kardok pengehossza a korszakban átlagosnak mondható.

Összesen 11 egyélű, karikás markolatvégű kard ismert a kora avar kori Kárpát-medencéből, fő elterjedési területük az Alföldre esik (9 példány), míg mindössze egy ilyen kard ismert a Dunántúlról (Sopron-Téglagyári agyagbánya,⁴⁹ míg egy másik Erdélyből (Veresmart/Unirea-Veresmart)⁵⁰ került elő. Az alföldi leletek közül hét a Tiszántúlról származik,⁵¹ míg öt lelet a Duna–Tisza közén került elő,⁵² a fennmaradó egy lelet a Szerémségben látott napvilágot (Nagyolaszi/Mandelos).⁵³ Az egyenes, egyélű, karikás markolatvégű kardok ilyen elterjedése ellentmond a karikás markolatvégű kardokról szóló eddigi ismereteinknek, mivel ezek fő elterjedési területét korábban a Duna–Tisza közére helyezték.⁵⁴ Az új adatok viszont a Tiszántúl kiemelt szerepét erősítik. Úgy tűnik, hogy a Kárpát-medence keleti felén viszonylag gyakran alkalmazott típus volt, különleges markolata alapján feltételezhető ezek eltérő használata is.

Tsz 1/a. sír (JUHÁSZ 1973, 101, 104, II. t. 5), Sînpetru German (Németszentpéter) (DÖRNER 1960, 424, 426, Fig. 3/6), Szegvár-Oromdűlő 335. és 540. sír, Tarhos-Tarhospuszta (HAJNAL 1877, 131), Tiszaeszlár-Sinkahegy (CSALLÁNY 1960, 37, XVI. t. 1). Lásd még CSIKY 2015a, 174, map 30.

⁴⁶ Čoka–Kremenjak 45. sír (Csóka-Kremenyák) (KOVRIĀG–KOREK 1960, 262, Fig. 6), Csanytelek-Felgyői határút A. sír (KÜRTI 1990, 79–80, 1. kép), Csengőd–Páhipuszta, Kenyérvágóhalom (FETTICH 1926a, Taf. VI/8–20; FETTICH 1926, 265, Taf. 25); Fajsz-Garadomb 2. sír (BALOGH–KŐHEGYI 2001); Gátér-Vasútállomás 212. sír és szórvány (KADA 1906, 215, 218. és c. rajz), Jászboldogháza (SIMON 1991, 293); Kunpeszér-Felsőpezséri út 3., 8., 9., 27., 30/A. sír (SIMON 1991, 299); Maglód-Kertváros (GARAM 2005, 414, 9–10. kép, 427–428); Mali Idoš (Kishegyes) 84. sír (GUBITZA 1911, 125. és é. ábra); Szeged-Fehértó A. 26. és 34. sír (MADARAS 1995, 17, Pl. 4/14, 18, Pl. 6/11); Szeged-Kundomb 180. sír (SALAMON–Cs. SEBESTYÉN 1995, 28, 55, Pl. 25–26, kard: Pl. 25/5); Tápé-85. számú kútkörzet 11. sír (SIMON 1993, 31–34, 1–6. kép), Zsámbok 1. és 2. sír (GARAM 1983, 140, 144, Abb. 1/1,2, 6/1,2, 7. 144, 5/7, 9, 6/3, 8).

⁴⁷ Csépa (SIMON 1991, 290), Szegvár-Oromdűlő 900. sír.

⁴⁸ CSIKY 2016, 261, 9. táblázat.

⁴⁹ GÖMÖRI 1976, 144–145, 10. kép 3, 11. kép 3, 20. kép, 21. kép 2; SIMON 1991, 304.

⁵⁰ RUSTOIU–CIUTA 2008, 74–75.

⁵¹ Biharkeresztes-Lencsésbát (MESTERHÁZY 1987, 222, 6. kép/1–2), Deszk H 22. sír (CSALLÁNY 1972, 24), Deszk L 13. sír (CSALLÁNY 1939, 137), Érmihályfalva-Rétalj (Valea lui Mihai: NÉMETI 1983, 145–146, Fig. 8/1), Makó-Mikócsa halom 177/183. sír, Szegvár-Oromdűlő 335. és 540. sír. Lásd még CSIKY 2015a, 185–188.

⁵² Bócsa (GARAM 1993, 53–57, Taf. 4–21), Gombos 10. sír (CZIRÁKY 1899), Kecel (LÁSZLÓ 1955, 232–233, Fig. 64, és LI–LII. t., LIII. t. 25), Kecskemét-Sallai út (H. TÓTH 1980, 118, Abb. 4–6), Nagykőrös (SIMON 1983, 9–43, 6–20. kép és II–VII. t.). Lásd még CSIKY 2015a, 185–188.

⁵³ ERCEGOVIĆ–PAVLOVIĆ 1974, 108, Fig. 1., I. t. 1, Pl. III/1–3.

⁵⁴ CSIKY 2015a, 185–188.

A MARKOLAT

A kora avar korban a kardok markolatának fa alkatrészeit egy lapos, téglalap vagy kivételesen négyzet (137. sír) átmetszetű markolatnyúlványra erősítették fel. A markolatnyúlvány legtöbb esetben trapéz alakú volt (33., 68., 76., 100., 137., 333., 335., 539., 540., 877., 900. és 903. sír), de előfordulnak téglalap alakúak (930. sír) is, a markolatvas mindkét esetben megvastagszik a pengető felé. A trapéz alakú markolatnyúlványok lehetnek szimmetrikusak (33., 100., 137., 335., 540., 877., 900. és 903. sír) és aszimmetrikusak (68., 76., 333. és 539. sír) is. Ez nem függ a penge két- vagy egyélűségétől – a 333. és 539. sír kardja kétélű, de markolatnyúlványa aszimmetrikus, míg a 335. sír kardjának pengéje egyélű, de markolata szimmetrikus –, bár az aszimmetrikus markolatnyúlványok az egyélűeknél gyakoribbak.⁵⁵

A markolat szerves anyagból (fából) készült részeit gyakran szegekkel erősítették fel, amelyek készülhettek vasból (33., 76., 137., 539., 930. sír) de rézötövetből (877. sír) is. A szegecssek lehettek egyenesek, elkalapált végűek (137., 539., 877., 930. sír) és omega alakú hurkos végű sasszegek (33., 76. sír) is. Ez utóbbiakba legtöbbször gyűrűcsüngőt illesztettek.⁵⁶ Jellemző ugyanakkor, hogy a karikás markolatvégű kardok esetében a vas markolatnyúlványt nem ütötték át szöggel.

Fontos megjegyezni, hogy a ránk maradt régészeti anyagban a vas markolatnyúlvány nem tájékoztat sem a markolat eredeti átmérőjéről sem annak hosszáról, így e tekintetben rendkívüli fontossággal bírnak a markolat esetleges nemesfémlemezei, amelyek az eredeti famarkolatra illeszkedtek, és az esetlegesen megmaradt famaradványok (335. és 900. sír). A ránk maradt adatok alapján a markolat faburkolata ovális átmetszetű volt, és a markolat vége felé elkeskenyedett, tehát ellipszis alapú csonkakúp alakú volt. A markolat átmérője a pengetőnél 2,77 és 3,32 cm között ingadozott (900. sír).

A markolat díszítései közül kiemelhetők a markolatkarikák, amelyek általában – de nem szükségszerűen – a markolatnyúlvány anyagából állítottak elő,⁵⁷ és hurkos felerősítésű gyűrűcsüngők,⁵⁸ amelyek a kora avar korban voltak elterjedtek. A markolatot borító különböző színes- vagy nemesfémlemez díszítéseit is e helyen tárgyalom.

A markolatkarika (Ringknauf)

Karikás markolatvégű kardok (Ringknaufschwerter, ring pommel sword) kizárólag a kora avar korból és elsősorban az Alföldről ismertek, a V.I.C és V.II.B pengetípusok alatt elterjedésüket röviden már áttekin tettük. A karikás markolatvég két- (903. sír = 2. kép 10–11) és egyélű (335. és 540. sír = 2. kép 1–2, 4–5) kardpengékkel egyaránt előfordul, a pengék egyetlen megkülönböztető jegye szokatlanul nagy méretük.

A markolatkarikát általában a markolatnyúlvány kör átmetszetűre kalapált végéből alakították ki, ezt a rudat oválisra hajtották, majd az alsó részére egy legyező alakú fadarabot helyeztek, végül a famarkolat felhelyezése után ezüst- vagy aranylemezekkel borították. A markolatkarikák külső átmérője viszonylag nagy: 6×3,78 cm (335. sír), 5,56×3,1 cm (903. sír), belső átmérőjük: 4,24 cm (335. sír) és 3,8×1,7 cm (903. sír), a karika rúdjának átmérője: 1 cm (335. sír) és 0,93×0,82 cm (903. sír). E folyamat több technikai megoldása megfigyelhető a szegvári kardokon, így a markolatkarika fabélése (335. és 903. sír), és az ezüstlemezek felerősítésére szolgáló ezüstszegecssek is jól megfigyelhetőek voltak a 903. sír esetében, ahol a legyező alakú ezüstveretet 1,36 cm hosszú ezüst szegecssek erősítették fel. A Makó-Mikócsa halom 117/183. számú sírja esetében pedig a markolatkarika fabélése maradt meg teljes épségben: a famaradványon az eredeti ezüstlemezt rögzítő három szegecs lyuka is megfigyelhető.⁵⁹

⁵⁵ Az avar kori kardok markolatának jellemzőiről, szerkezetéről és díszítéseiről: CSIKY 2015a, 232–245.

⁵⁶ CSIKY 2015a, 241–242.

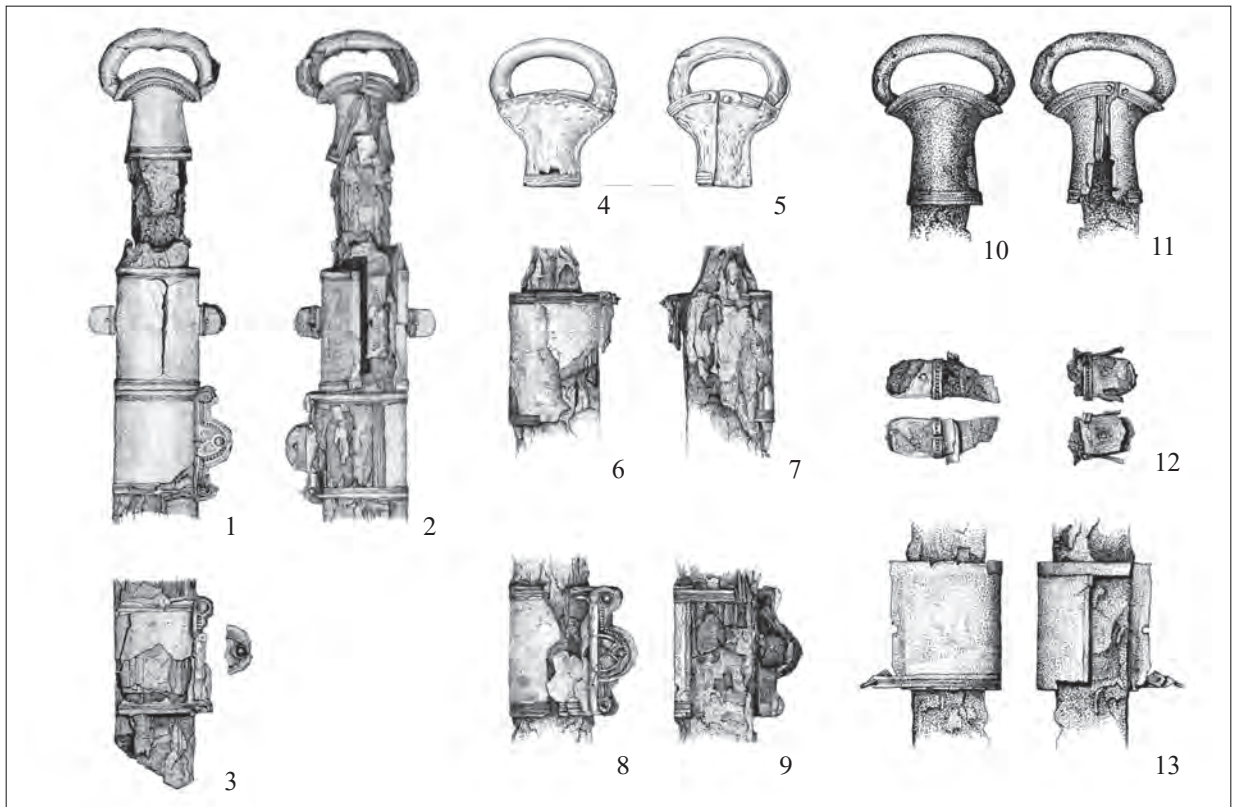
⁵⁷ CSIKY 2015a, 233–234.

⁵⁸ CSIKY 2015a, 241–242.

⁵⁹ A leletet az ásató, Balogh Csilla baráti szíveségéből vizsgálhattam meg, a lehetőséget ezúton is nagyon köszönöm.

A markolatot és markolatkarikát díszítő nemesfémlemezek a szegvári temetőben kizárólag, a Tiszántúlon pedig elsősorban ezüstműből készültek. A Tiszántúlon csupán egy kivétel említhető: a kunágotai sír kardjának aranylemezei, amely egy bizánci ládika aranylemez díszítéseinek az újrafelhasználását jelentette.⁶⁰ A Duna–Tisza közén az aranylemez kardmarkolatveretek alkalmazása sokkal gyakoribb volt: a nemesfémlemezekkel díszített karikás markolatvégű kardok közül 5 aranylemezes borítású⁶¹ volt, míg egy ezüstlemezes.⁶² Megállapíthatjuk tehát, hogy az aranylemezekkel borított karikás markolatvégű kardok fő elterjedési területe a Duna–Tisza közének középső részére esik.⁶³

A markolatkarikát vékony ezüstlemezzel vonták be, amit a karika belső felületén hajtottak össze, amint ez a 335. és a 903. sír kardján jól megfigyelhető, fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy az ezüstlemez széleit ez esetekben egyszerűen egymás mellé hajlították. A markolatkarika alsó részén és a markolat

2. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1–3: 335. sír; 4–9: 540. sír; 10–13: 903. sír

⁶⁰ A kunágotai kard vaspengéje nem maradt meg, csak a kadról lefeszegedett aranylemezek kerültek be a Magyar Nemzeti Múzeumba, ahol eredeti funkciójukat László Gyula rekonstruálta: LÁSZLÓ 1938, majd az aranylemezek eredeti rendeltetését is rekonstruálta: LÁSZLÓ 1950. A lelet társadalmi jelentőségéről: LÁSZLÓ 1955, LIX. t. 1, kutatástörténeti háttéréről: BÓNA 1983, 88–89, 3. kép 9.; a kard szerkezetéről: SIMON 1983, 37, SIMON 1991, 299, 15. kép 1., 22. kép 1. Legújabb és legalaposabb publikációja: GARAM 1992, 137–138, Taf. 1–10, Taf. 4–5. Az aranylemezek újabb feldolgozása és a doboz rekonstrukciója: BOLLÓK–SZENTHE 2018.

⁶¹ Bócsa (FETTICH 1937, 123, Taf. CXIX. 1, FETTICH 1951, 71, Taf. LI; LÁSZLÓ 1955, 228–230; XLIII. T. 1, 11–12., XLIV–XLV. T. 1–6; SIMON 1991, 287, 15. kép 4; GARAM 1993, 53–57, Taf. 4–21), Kecel (LÁSZLÓ 1955, 232–233, Fig. 64, LI–LII. t, LIII. t. 25; BICZÓ 1984, 27, 56. 15. ábra (térkép) 173. lh.; SIMON 1991, 294, 15. kép 2), Kunszentmiklós–Bábony (H. TÓTH 1971, 15, 5. kép; H. TÓTH 1972a, 150, 4. kép; SIMON 1991, 300, 15. kép 5; H. TÓTH–HORVÁTH 1992, 32–34, Taf. V–VIII), Nagykőrös–Szurdok (SIMON 1983, 9–43, 6–20. kép, II–VII. t.; SIMON 1991, 302–303, 10. kép 2, 15. kép 6, 17. kép 2, 23. kép), Petőfiszállás (BALOGH–WICKER 2012, 556–557).

⁶² Csengele–Jóhárt: CSALLÁNY 1939, 9–11, I. tábla 3–3a, II. tábla; SIMON 1991, 290, 15. kép 8.

⁶³ CSIKY 2015a, 185–188; BALOGH 2016, 27. táblázat; BALOGH 2019, 121.

felső részét egy másik, az előző lemezt fedő ezüstlemez-borítást alkalmaztak, amelyet a kard hátlapján egymásra hajtottak és a lemez szegélypántjait alátétként használva szegecselték össze. Az ezüstlemez felső részét három helyen: a szegélypántok szélein és az előlapon a szegélypánt közepénél a fabélésre szegecselték, míg az alsó részét a markolat faanyagára. Ezt a lemezborítást szegélypántokkal látták el, amelyek lehettek bordázottak vagy gömbsordíszűek. A bordázott szegélypánt készülhetett préselt és öntött technikával is. A szegvár-oromdűlői 335. sír markolatborításának szegélypántján e két díszítést kombinálták: a szegélypánt mindkét peremén gömbsordísz fut végig, míg a belső része háromszoros bordával díszített, a szegélypántot ez esetben öntötték. Az 540. és a 903. sír kardja esetében a szegélypántok háromszorosan bordázottak voltak, gömbsordísz ez esetekben nem fordult elő, a szegélypántok hátlapja sima volt, így egész biztosan öntéssel készültek.

A gömbsordíszes technika (egyszeres és többszörös változatában) elsősorban a Duna–Tisza közén terjedt el, de különböző minőségben készülhetett: a legmagasabb színvonalat a granuláció alkalmazása jelentette, amely azonban rendkívül ritka, a Kárpát-medencéből nem is ismert ilyen lelet, csak a Malaja Pereščepina-i lelet kardjának aranylemez veretein jelenik meg valódi granuláció.⁶⁴ A legtöbb gömbsordíszes szegélypántot öntötték,⁶⁵ de előfordul ennek a préselt változata is.⁶⁶ Ez pusztán technikai különbséget jelöl, területi vagy kronológiai eltérést nem lehet feltételezni.⁶⁷ Viszonylag gyakori volt más fém (egy esetben sárgaréz) szegélypánt alkalmazása a színhatás kedvéért. A szegélypántok nem csak a díszítés miatt voltak jelentősek, hanem a felerősítő szegecssek számára alátétként is szolgálhattak.

Két esetben a markolatkarikát külön készítették el, és utólag applikálták a markolatnyúlványra: ez történt a nagyolaszi (Mandelos) kard⁶⁸ esetében, ahol a markolatkarikát rézötvözetből öntötték, és ezt szegecselték a vas markolatnyúlványhoz. Az érmihályfalva-rétalji lelet esetében pedig egy külön vasrúdból hajlított markolatkarikát illesztettek a lapos, téglalap átmetszetű vas markolatnyúlványhoz.⁶⁹

A rézötvözetből öntött és utólag felerősített markolatkarika különös jelentőséggel bír, hiszen a magyar kutatásban Bálint Csanád és Bóna István kutatásai nyomán⁷⁰ e karikás markolatvégű kardokat kelet-ázsiai (koreai, japán és kínai) párhuzamokkal vetették egybe, és belső-ázsiai eredetűnek tartották. Többek között ennek nyomán született meg a korai avar hagyaték kétirányú kapcsolatrendszerének, s ennek nyomán az avarság kettős (közép- és belső-ázsiai) eredetének elmélete.⁷¹ Ezt az elméletet Simon László is követte, aki szerint a nagyolaszi kard rézötvözetből öntött markolatkarikás kard lehet az összekötő kapocs a hasonló technikával készült koreai kardokkal.⁷² A távol-keleti kardok párhuzamként való felhasználásának nehézségeire Bálint Csanád hívta fel a figyelmet hangsúlyozva, hogy azok Belső-Ázsiából nem ismertek.⁷³

A karikás markolatú pengefegyverek nem csak az avar kori Kárpát-medencéből ismertek, hanem elsősorban rövid kétélű török formájában megtalálhatók voltak a római korban is, elsősorban a kora császárkorban voltak jellemzőek a germán és a szarmata Barbaricumban,⁷⁴ így azok elsősorban kronológiai okokból

⁶⁴ WERNER 1984, 26–27; KOMAR 2006, 22, Ris. 3, 38.

⁶⁵ Bócsa (GARAM 1993, 53–57, Taf. 4–21), Csengőd-Páhipusztá (FETTICH 1926a, Taf. VI/8–20; FETTICH 1926, 265, Taf. 25), Kecel-Schwacho-föld (LÁSZLÓ 1955, 232–233, Fig. 64, LI–LII. t., LIII. t. 25), Kunszentmiklós-Bábonny (H. TÓTH–HORVÁTH 1992, 32–34, Taf. V–VIII), Nagykőrös-Szurdok (SIMON 1983, 9–43, 6–20. kép, II–VII. t.).

⁶⁶ Budapest XXI. Csepel-Kavicsbánya (GARAM 1993, Nr. 11, 59–60, Taf. 25), Csákberény-Orondpusztá 150. sír (SIMON 1991, 290), Kölked-Feketekapu A-227. sír (KISS 1996, 69, Taf. 52/8), Kunpeszér-Felsőpeszéri út 3., 27. sír, Zsámbok 1. sír (GARAM 1983, 140, Abb. 1/1,2, Abb. 6/1,2, Abb. 7). A kunszentmártoni leletben egy hármasszalaggyöngyös szalag préselőmintája is előkerült (CSALLÁNY 1933, 26, I. tábla 26).

⁶⁷ CSIKY 2015a, 262–263.

⁶⁸ ERCEGOVIĆ–PAVLOVIĆ 1974, 108, Fig. 1, I. t. 1, Pl. III/1–3.

⁶⁹ NÉMETHI 1983, 145–146, Fig. 8/1.

⁷⁰ BÁLINT 1978, 206; BÓNA 1980, 51.

⁷¹ BÓNA 1984, 310–311.

⁷² SIMON 1991, 273.

⁷³ BÁLINT 1993, 219; BÁLINT 1995, 269–271.

⁷⁴ HAZANOV 1971, 5–15.

nem hozhatók kapcsolatba az avar kori jóval hosszabb pengéjű kardokkal. Karikás markolatú kardok Belső-Ázsiában az I. évezred első felétől kezdve ismertek. Megtalálhatók a Kokel'- és a Taštyk-kultúrában⁷⁵ és a berei 3. kurgánban.⁷⁶ Ezek a leletek a 2–5. század közötti időszakra datálhatók, de a 6. századból csak egy hasonló fegyver ismert az Altáj-hegység vidékéről: feltételezhetően áldozati leletegyüttesből hosszúfűlű kengyelpár és karikás markolatvégű kard került elő, melyeket a publikálók a 6. századra kelteztek.⁷⁷

A karikás markolatvégű kardok a 4. századtól kezdődően Távol-Keleten, elsősorban Kínában váltak igazán elterjedté,⁷⁸ és a 8. századig népszerűek is maradtak.⁷⁹ A karikás markolatvégű kardok ezzel párhuzamosan, feltehetőleg kínai hatásra Koreában⁸⁰ és Japánban is elterjedtek.⁸¹ E két terület kardjaiban közös, hogy a markolatkarikát általában öntött bronzból készítették és külön helyezték fel a vas markolatnyúlványra. A markolatkarika lehet sima, fönix-szel, sárkánnyal díszített vagy háromkaréjos.⁸²

A karikás markolatvégű kardok ábrázolása 7. századi közép-ázsiai szogd freskókról is ismert: a Varkhuman ikhšid uralkodására (655–675) datált, és követek fogadását ábrázoló afraziábi (Szamarkand) freskókon kétfajta viseletű követek is karikás markolatú kardot hordanak az övükön, de eltérő függesztőfülekkel.⁸³ A karikás markolatú kardot viselő követek egy része a Tang-korban Kínában elterjedt fejfedőt visel,⁸⁴ míg másik csoportjuk kontyot és abból kilógó tollakat hord.⁸⁵ Ez előbbieket valószínűleg a kínai,⁸⁶ míg az utóbbiak koreai követekkel azonosíthatók,⁸⁷ így a közép-ázsiai freskók 7. századi ábrázolásai távol-keleti kardokat mutatnak.

A karikás markolatvégű kardok távol-keleti adatgazdagsága mellett különös Belső-Ázsia leletszegénysége,⁸⁸ bár ezt a szórványos kutatás is indokolhatja. Kelet-Európában is rendkívül ritka ebben a korszakban a karikás markolat, mindössze két korabeli kelet-európai példány ismert ebből az időszakból. Az egyik a poltavai erdőhatár közelében levő malaja pereščepina-i leletből származik, és rendkívül szoros kapcsolatokat mutat a Kárpát-medencei hasonló korú karikás markolatvégű vágófegyverekkel,⁸⁹ a másik pedig már egyértelműen az erdővidékről a Šoškin-i temetőből, Mordvinföldről származik.⁹⁰

A Malaja Pereščepina-i lelet egyenes, egyélű, fokéllal rendelkező, granulált háromszögekkel és rom-

⁷⁵ HUDJAKOV 1986, 79–80, 101–102, Ris. 31/1, Ris. 40/3.

⁷⁶ SOROKIN 1969, t. X. s. 234; HUDJAKOV 1986, 131. Ris. 59/1.

⁷⁷ MAMADAKOV ET AL 2017.

⁷⁸ Kínában a karikás markolatvégű kardok több száz éves hagyománnyal rendelkeztek, már a Zhan Guo-időszakból (i. e. 481–222) ismertek voltak, de a Han-korra (i. e. 206 – i. sz. 220) már nagy népszerűsége tettek szert (YANG 1992, 210, Abb. 301–304; KOCH 1998, 587; KOCH 2006).

⁷⁹ Karikás markolatvégű P-fűlű miniatűr kard ismert az 578-ban elhunyt Wudi császár sírjából, Li Xian tábornok sírjából (569) (KOCH 1998, 576, Abb. 2. Taf. 73/2), egy Luoyang mellett előkerült, a Metropolitan Museumban őrzött kardon (NICKEL 1973, 134, Fig. 10; KOCH 1998, Taf. 74/1), a Wei család Xian-i temetőjének 46. sírjából, ábrázolását pedig a szogd származású Shi Shewu Guyuanban található sírjának falán és a Sui-dinasztia korára datálható őrszobronkon fedezhetjük fel (KOCH 1998, 589, Abb. 5. Taf. 82).

⁸⁰ Koreában elsősorban az úgynevezett Három Királyság korából (Silla, Paekche és Koguryo), vagyis a 4–7. századból ismertek karikás markolatvégű kardok, elsősorban a Kyongju melletti királysírokból (ITO 1971, 62–68, Abb. 46–47; NELSON 1993, 257).

⁸¹ Japánban e kardtípus kora a Kofun-korszakra tehető, tehát párhuzamos Koreával (KAKUDO 1991, 56, Kat. Nr. 26). KAYA 1992, 44–47.

⁸² AL'BAUM 1975, 60–73.

⁸³ AL'BAUM 1975, 23. Ris. 11 és 14.

⁸⁴ AL'BAUM 1975, Ris. 7. 24–25.

⁸⁵ AL'BAUM 1975, 60.

⁸⁶ AL'BAUM 1975, 74–75; MODE 1993, 200.

⁸⁷ Mindössze egy ilyen kard ismert a területről (MAMADAKOV ET AL 2017).

⁸⁸ WERNER 1984, 26–27; KOMAR 2006, 22, Ris. 3, 38.

⁸⁹ Ez az egyenes egyélű, keresztvassal ellátott kard vas markolatnyúlványból kialakított karikát visel, bronz függesztő füle pedig formailag a nagyolaszi függesztő fül pontos párhuzamának tekinthető. A karddal kapcsolatban a publikálója megjegyezte, hogy egyedi példánynak tekinthető Oroszországban (ŠITOV 2002, 173–174, Ris. 2).

buszokkal díszített aranylemezekkel borított karikás markolatvégű kardját borító aranylemezek összeillesztésének sorrendjét a készítés során görög betűkkel jelölték, így bizánci készítéséhez semmi kétség sem fér.⁹¹ Fontos azt is hangsúlyozni, hogy a típus a 6. század végi – 7. század eleji Balkánon is feltűnt, így egy összehajtogatott példány a korabeli Balkán egyik császári alapítású központjában, Justiniana Primán (Caričin Grad) egy templom kriptájából került elő.⁹²

Míg korábban kifejtett véleményem szerint a típus a Kárpát-medencében díszfegyverként volt jelen, s eredetével kapcsolatban a perešćepina-i kard aranylemezein látható görög betűknek tulajdonítottam⁹³ legnagyobb jelentőséget, újabban a méretadatok és a távol-keleti analógiák alapján funkcionális különbségre gyanakszom. Elképzelhető, hogy a markolatkarika a két- vagy inkább másfélkezes használatot tette lehetővé, ami megmagyarázná, hogy hasonló szerkezeti elem ilyen tág földrajzi határok között eltérő kivitelezésben miért volt használatban. A Belső-Ázsiából származó leletszám mindenesetre még nagyon csekély ahhoz, hogy közvetlen kapcsolatot tételünk fel. Kérdéses az is, hogy a kardtípus bizánci használata avar hatásra vagy közvetlen bizánci-ázsiai kapcsolatokra vezethető-e vissza.

Gyűrűcsüngő

A markolat díszítései közül kiemelhető a gyűrűcsüngő alkalmazása is. Ezt általában egy omega alakúra hajlított hurkos sasszeggel erősítették fel a kard markolatára, és a szegvár-oromdűlői 33. (3. kép 2) és 76. sírjában fordult elő. Hasonló technikai megoldással találkozhatunk a 900. sír kardjának D alakú függesztőfülének hátlapján is (3. kép 1). A markolat gyűrűcsüngővel való díszítése jól ismert az avar kori Kárpát-medencéből: összesen 22 ilyen kard ismert, amelyek döntő többsége (20 példány) a kora avar korból származik. A szegvár-oromdűlői temetőből csak vasból készült gyűrűcsüngők kerültek elő,⁹⁴ jóval gyakoribbak (10 példány) voltak a rézötövetből készült változataik,⁹⁵ sőt egyes esetekben ezüstből (4 példány) is készülhettek.⁹⁶

Csalog József társadalmi értelmezést adott e fegyvereknek: véleménye szerint a gyűrűcsüngős markolatú kardok nem voltak alkalmasak valódi harcra, így azok díszfegyverként értelmezhetők.⁹⁷ Bóna István a Szegvár-sápoldali P alakú függesztőfüles gyűrűcsüngős markolatú karddal⁹⁸ kapcsolatban eltérő alapvetően funkcionális értelmezést adott a gyűrűcsüngőnek, eszerint az a csuklószíj rögzítésére szolgált.⁹⁹ A kardmarkolatra rögzített kis gyűrűknek egyes esetekben ugyanakkor szimbolikus funkciója is lehet, mint például az ún. Ringschwert-ek esetében, ahol a spatha markolatgombján helyezték el a gyűrűt,

⁹¹ WERNER 1984, 26. A kardot Aleksej Komar is a lelet bizánci készítésű, de barbár ízlésű elemei közé sorolta (KOMAR 2006, 38).

⁹² QUAST 2012, 361.

⁹³ CSIKY 2015a, 318.

⁹⁴ Vas gyűrűcsüngők (5 példány): Kölked-Feketekapu B-106. sír (KISS 2001, 43–44, Taf. 32, kard: Taf. 32/9), Paks-Gyapa TO33. 12. (Novotnik Ádámnak köszönöm), Szeged-Fehértó A. 167. sír (MADARAS 1995, 32, Pl. 19/10), Székkutas-Kápolna-dűlő 541. sír (B. NAGY 2003, 71, 194. kép 1), Tárnok (GARAM 1991, 3. kép, 5. kép 2).

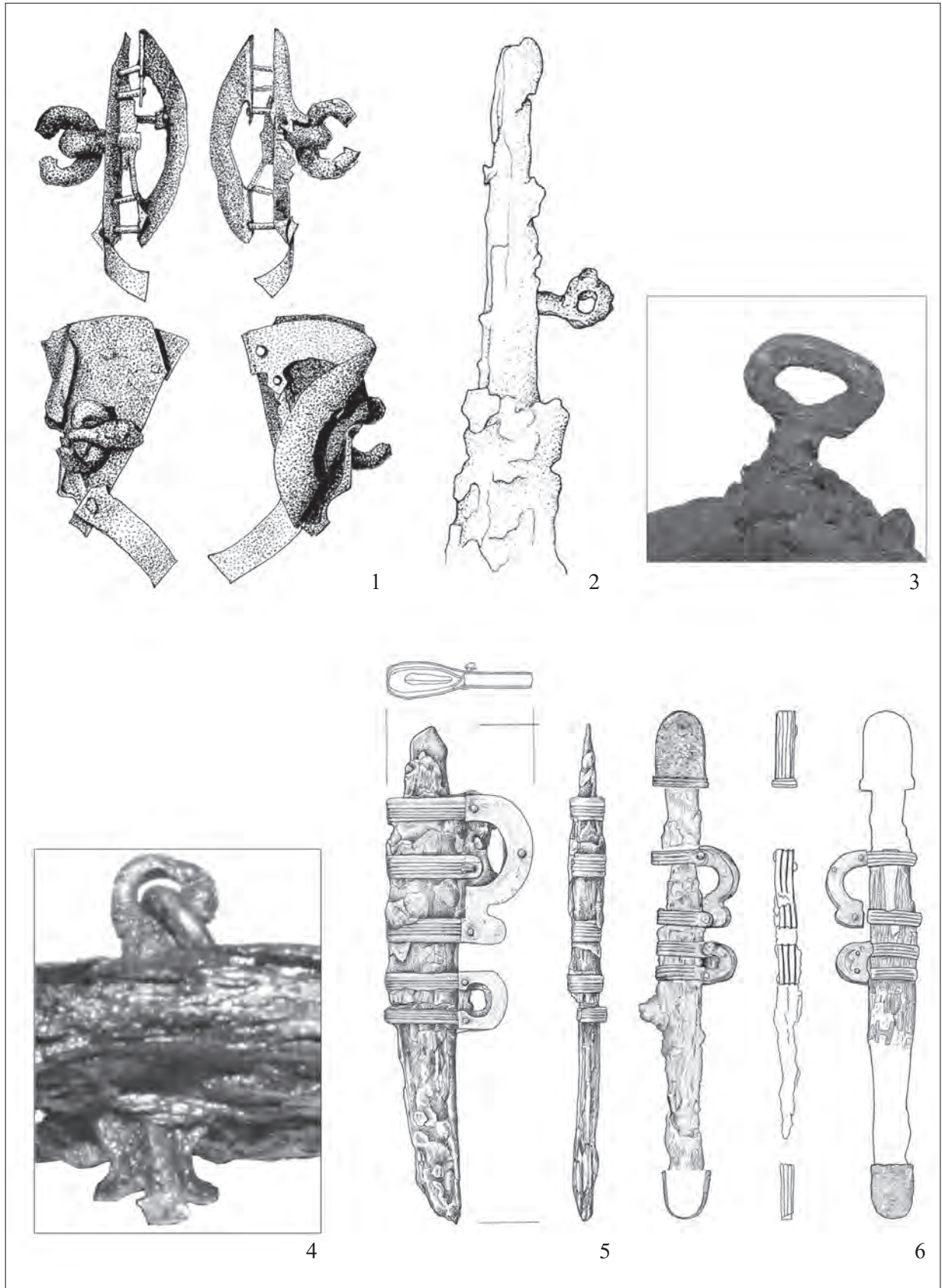
⁹⁵ Aradac-Mečka (Aradi) 46. sír (NAĐ 1959, 59, Tab. IX/11), Bóly-Sziebert puszta A, szórvány (PAPP 1962, 168, XXVIII. b. 1), Csanytelek-Felgyői határút A. sír (KÜRTI 1983, 173, 28. kép), Gátér-Vasútállomás 212. sír (KADA 1906, 215, 218. és c. rajz), Komárno-8 Lodenica (Révkomárom-Hajógyár) 142. sír (TRUGLY 1993, 213–214, Taf. L/4), Kölked-Feketekapu A-227. sír (KISS 1996, 69, Taf. 52/8), Kölked-Feketekapu A-260. sír (KISS 1996, 76, Taf. 57/1), Szegvár-Sápoldal (BÓNA 1979, 5, 8, 3. kép 1; BÓNA 1980, 48–52), Vác-Kavicsbánya 301. sír (TETTAMANTI 2000, Taf. 16/1), Makó-Mikócsa halom 243/252. sír.

⁹⁶ Kunpeszér-Felsőpeszéri út 3., 27. és 30/A. sír, Törökbálint 36/25. lelőhely 1. sír (KOVRIK 1957, 119–120, XVII. T. 1–2., XVIII. t. 1., 26. ábra). Lásd még CSIKY 2015a, 241–242.

⁹⁷ CSALOG 1959, 105–106. A törökbálinti ezüst markolatborítású ezüst gyűrűcsüngős kardra és a bázakliki falfestményre alapozta megállapítását.

⁹⁸ BÓNA 1979, 27–28.

⁹⁹ BÓNA 1980, 49–51.

3. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 900 sír; 2: 33. sír; 3: Komárno-8 Lodonice (Révkomárom-Hajógyár) 142. sír (A szerző felvétele); 4: Kölked-Feketekapu A-260. sír (A szerző felvétele); Szegvár-Oromdűlő; 5: 335. sír; 6: 815. sír

amelyet társadalmi rangjelzőként illetve díszfegyverként magyaráztak.¹⁰⁰ Ezt a lehetőséget kiemeli a színes- és nemesfém-ből készült gyűrűcsüngők nagy száma (összesen 14 példány), ami funkcionálisan egy csuklósíj feltételezésével nem indokolható.¹⁰¹

KERESZTVAS

A keresztvassal rendelkező kardok száma a kora avar korban rendkívül csekély, a keresztvas alkalmazása ebben a periódusban leginkább a karikás markolatvégű kardokhoz kötődik.¹⁰² Ez a jelenség a szegvári temetőben is megfigyelhető, ahol mindegyik keresztvassal rendelkező kard karikás markolatvégű volt. Az idézett esetekben a keresztvasnak semmilyen funkcionális szerepe nem volt, csupán a kard díszítésére szolgált. A keresztvas maga két rendkívül rövid (1,5 cm-es) U alakú oldalsó nyúlványból áll, ami a markolat alsó részét borító 5–6 cm széles nemesfémlemezből nyúlik ki.

A 335. sír esetében a 6 cm széles, oválisra hajtott ezüstlemez széleit egymásra hajtották, a lemez széleinek találkozási pontjánál a sárgás elszíneződés valószínűleg rézforrasz létére utal (2. kép 1–2). Az ezüstlemez széleit háromszorosan bordázott 0,55 cm széles szegélypántokkal díszítették, az ezüstlemez felső harmadából két kis (1,57 × 1,56 cm) U alakú ezüstlemezekkel borított keresztvas lóg ki: az ezüstlemez-borítás a kisszíjvégek nemesfémlemez-díszítésével azonos technikával készült. Az U alakú keresztvas tövére egy-egy kétszeresen bordázott (öntött) ezüstpántot hajlítottak, forrasztásnak és szegecselésnek ebben az esetben nyoma sincs. Az 540. sír esetében a nemesfémlemez borítás nem maradt meg, így az ellenző vas alapja is megfigyelhető: ebben az esetben a markolatvas alsó harmadában (a végétől 2 cm-re) egy-egy lapos, téglalap átmetszetű, 1,5 cm széles vaspánt helyezkedett el: a nemesfémlemez ezt rejtette el, és ennek a végeit díszítették U alakú borításokkal, amik ebben az esetben nem maradtak fenn. A 903. sír esetében a keresztvas U alakú végei letörtek (2. kép 12), és a középső nemesfémlemez sem maradt épségben, de eredeti szerkezete mégis rekonstruálható: a középső ezüstlemez szélessége 5 cm körüli lehetett, az egyik keresztvas mellett ez még 4,28 cm hosszán megfigyelhető volt. A keresztvas U alakú ezüstlemez borításai 1,58 cm szélesek voltak és 2,2 cm hosszúak voltak. Ezeket az ezüstlemezeket a tövüknél egy-egy ráhajlított ezüstpánttal díszítették, amelyeket bordákkal határolt gömbsordísszel láttak el. Mindegyik ismert esetben az U alakú nyúlványok ezüstpántjainak felerősítése ráhajlítással, bármiféle megerősítés nélkül készült.

A fenti leírások éles ellentétben állnak az e típushoz tartozó keresztvasak díszítéseivel, a különbség főleg színvonalbeli.¹⁰³ A markolat és a pengető egy részét felülnézetben ovális henger alakú nemesfémlemez-borítás fedi, amely leggyakrabban gömbsordísszes szegélypántokkal keretezett. A keresztvas szárainak végét ovális átmetszetű, U alakú üveg- vagy kőberakásos nemesfémlemez-kupakkal borították. E borítás általában aranyból készült,¹⁰⁴ de van példa ezüstlemezes díszítésre is.¹⁰⁵ A nemesfémlemezekeken gyakran

¹⁰⁰ EIVSON 1976, 303–315; STEUER 1987, 206–215.

¹⁰¹ CSIKY 2015a, 242.

¹⁰² A kora avar korból 26 keresztvassal rendelkező kard ismert, ebből 19 (73%) karikás markolatvégű volt. CSIKY 2015a, 245–248.

¹⁰³ Kivételt képez a csengele-jóharti kard keresztvasának borítása, amely a szegváriakkal azonos technikával készült (CSALLÁNY 1939, 9–11, I. tábla 3–3a).

¹⁰⁴ Bócsa (GARAM 1993, 53–57, Taf. 4–21), Kecel-Schwacho föld (LÁSZLÓ 1955, 232–233, Fig. 64, LI–LII. t., LIII. t. 25), Kunágota (GARAM 1992, 137–138, Taf. 4–5), Kunszentmiklós-Bábony (H. TÓTH–HORVÁTH 1992, 32–34, Taf. V–VIII).

¹⁰⁵ Csengele-Jóhart 1. sír (CSALLÁNY 1939, 9–11, I. tábla 3–3a; II. tábla).

alkalmaztak kő- és üvegberakást,¹⁰⁶ de előfordult a granuláció alkalmazása is.¹⁰⁷ Ez a típus kizárólag a nemesfémlemezekkel borított karikás markolatvégű kardokra (V.I.C/2.b és V.II.B/2.b) jellemző. Valamennyi e csoportba tartozó keresztvas a kora avar kor második felére (7. század második harmada) datálható.

A KARDTOK ÉS DÍSZÍTÉSEI

A szegvár-orumdülői kardok tokjait gyakran díszítették ezüstlemezekkel, a pengére korrodálódott famaradványokon kívül ez a kardtokokra vonatkozó forrásunk. Az ezüstlemezek elhelyezésében szabályszerűség figyelhető meg: szegélypántokkal határolt, 5–6 cm széles ezüstlemezzel (vagy csak szegélypántokkal) díszítették a tok torkolatát, a felső függesztőfül is e verethez csatlakozott. A torkolatverettől általában 20–40 cm-re egy másik, a torkolatverettel megegyező méretben és stílusban újabb nemesfémlemez és az alsó függesztőfül következett. A tok végét egy általában széles ezüstlemezzel borították, amely több esetben ovális alakú kupakban végződött, ez a két rész alkotta a koptatóveretet, amely a penge hegyén általában túlnyúlt. A kardtok nemesfémlemezei egységes stílust mutatnak: karikás markolatvégű kardokhoz mindig háromíves függesztőfül csatlakozott, míg P alakú függesztőfül karikás markolatvégű kardon nem fordulhatott elő. Ez alapján Fettich Nándor és Csallány Dezső megállapításai máig érvényesek.¹⁰⁸ Nem meglepő, hogy a kardot díszítő fémműves¹⁰⁹ mindig ugyanazokat a szegélypántokat használta a markolat és a kardtok díszítésére.

Az 540. számú sár kard tokját díszítő ezüstlemezen és annak szegélypántján (2. kép 6–9) a győri Széchenyi István Egyetem Anyagtudományi és Technológiai Tanszék anyagvizsgáló laborjában dr. Csizmazia Ferencné vezetésével röntgenspektroszkópiás vizsgálatok készültek.¹¹⁰ A vizsgálat kimutatta, hogy a kard ezüstlemez-borítása rendkívüli finomságú ezüsből készült, 88%-ban ezüstöt, 2,18%-ban alumíniumot, 2,9%-ban rezet és 6,14%-ban aranyat tartalmazott. A tárgy ezüsttartalma viszonylag magas az avar kori tárgyak között, még meglepőbb a magas aranytartalma, ami a British Museum egy, Keszthely-Fenekpusztáról származó kosárkás ezüst fülbevalópárja (BM 1933,0405.14-15. ltsz.) összetételével mutat feltűnő hasonlóságot.¹¹¹ Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy ez az összetétel a 6–7. századi bizánci ezüstitárgyak magas ezüsttartalmával (91–99,7%-os) és alacsony réz- és aranytartalmával hasonlítható össze, magas aranytartalommal (4,9–5%) csak egy antiochiai könyvborítónál találkozzunk.¹¹² Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy nem minden korabeli ezüstitárgy volt ilyen jó minőségű: a 7. századi martinovkai kincs ezüstitárgyainak ezüsttartalma 20 és 98% között ingadozott, amelyek közül a bizánci ezüstedények finomsága volt a legmagasabb, bár megjegyzendő, hogy a martinovkai kincs kardtok veretei is 95–97%-os ezüsttartalmúak voltak.¹¹³ A vizsgált szegvári kardtok borítások kémiai összetételüket tekintve tehát a bizánci ezüstitárgyakhoz állnak legközelebb.

¹⁰⁶ Bócsa: gránátberakás cloisonné-technikával (HEINRICH-TAMÁSKA 2006, 98–99, a technika leírása: HEINRICH-TAMÁSKA 2006, 30–31); Kunbábony: zöld üvegberakás (HEINRICH-TAMÁSKA 2006, 144–145); Nagykőrös: zöld üvegberakás (HEINRICH-TAMÁSKA 2006, 152–153).

¹⁰⁷ Kunszentmiklós-Bábony (H. TÓTH–HORVÁTH 1992, 32–34, Taf. V–VIII).

¹⁰⁸ Fettich Nándor még Kul-Oba–Taman' típusnak nevezte a P-fülű kardokat és Kunágota–Tiszaújfalu típusnak a karikás markolatvégűeket (FETTICH 1926, 266–271; FETTICH 1926a, 1–14), míg Csallány Dezső az új szegedi leletek hatására a Kiszombor–Deszk és Csengele típus elnevezéseket használta, az utóbbi kutató kronológiai különbségekre is következtetett belőlük (CSALLÁNY 1939, 134–141). Ez a felosztás teljesen megfelel a P-füles és hármásívű függesztőfüles kardok hagyományos szembeállításának, amely a kardok díszítését tekintve máig érvényes maradt.

¹⁰⁹ Nincs egyértelmű bizonyítékunk a nagyobb mértékű specializációra: az alkalmazott ötvöstechnikák általában rendkívül egyszerűek voltak.

¹¹⁰ CSIKY–CSIZMADIA 2022, 3. kép 1–3.

¹¹¹ CRADDOCK ET AL 2010, 58, Table 2.

¹¹² MEYERS 1992, 187, Table 2, 32.

¹¹³ PEKARSKAJA–KIDD 1994, 44.

A szegélypántokról a spektroszkópia megállapította, hogy az sárgarézből készült, ami a réz mellett 20%-ban tartalmazott cinket.¹¹⁴ Az ilyen vegyi összetétel rendkívül ritka az avar kori leletanyagban, amelyek közül számos példányt vizsgált meg Költő László röntgenspektroszkópiával, de ezek egyike sem volt sárgaréz, valamennyi ónbronzból készült. Még azokban az esetekben is, ahol kimutatható volt cink jelenléte, annak aránya rendkívül alacsony (2–3%) volt, míg a fő ötvözőelem az ón volt.¹¹⁵ A British Museum kutatóinak elemzése is hasonló eredményeket mutattak, míg a sárgaréz gyakori és népszerű alapanyag volt a késő római időszakban (4–5. század), addig az 5. század után a sárgaréz ritka a Kárpát-medence rézötvözet leletei közül,¹¹⁶ de továbbra is gyakori maradt a Bizánc Birodalomban és Bizánc fekete-tengeri provinciájában a Tauriké néven is ismert Krím-félszigeten, ahol ónbronzzal helyett szinte kizárólag tiszta rezet vagy sárgarezet használtak.¹¹⁷

Az avar korból nagyon csekély kivétellel ismerünk sárgaréz tárgyakat. Ezek közé tartozik a budakalászi korszak¹¹⁸ és a hohlenbergi övgarnitúra.¹¹⁹ A budakalászi korszak egy későantik–bizánci műhely terméke, egészen biztos, hogy nem helyi (avar) eredetű, míg a hohlenbergi lelet az avar településterületen kívül található,¹²⁰ és Falko Daim technikai sajátosságai alapján bizánci eredetűnek tartotta.¹²¹ Az előzőekben ismertetett vizsgálatok alapján tehát valószínűleg a bordázott szegélypánt alapanyaga valószínűleg nem helyi eredetű, hanem bizánci (mediterrán vagy pontuszi), bár a bordázott díszítés az avaroknál általános és a bizánci leletanyagból nem ismert.

Ez a körülmény arra figyelmeztet bennünket, hogy az avar kor bizánci kapcsolatainak értékelésekor nem szabad kizárólag a formából vagy a díszítésből kiindulnunk, hiszen maga az alapanyag is lehet bizánci eredetű. A sárgaréz szegélypánt ugyanakkor valószínűleg az arany pótlására szolgált, hiszen a sárga fémkeret az ezüst vereten az arany színhatását kelthette.

A függesztőfülek pántjai

A 335. sír kardjának torkolatveretét 5,5 cm széles ezüst lemez alkotta (2. kép 1–2), amely csak töredékesen maradt meg. A széleit bordázott szalagokkal díszítették, és az ezüstlemez széleinek találkozási pontját rézlemezről préselt bordadíszes szegélypánttal fedték el: a szegélypántok szélessége a markolatnál is megfigyelt 0,55 cm. Az alsó függesztőfül pántja az előzőtől 24,4 cm-re volt, az ezüstlemez szélessége 5,46 cm volt, a szegélypántok szélessége itt viszont az előzőeknél jóval nagyobb 0,66 cm volt.

Az 540. sír esetében (2. kép 6–7) a kardtok torkolatát 5,76 cm széles ezüst lemez alkotta, amelyet oválisra (d: 4,41×2,08 cm) hajlítottak, és amelynek 0,5 cm széles, háromszorosan bordázott szegélypántjait sárgarézről öntötték. Az ezüstlemez hátlapján az összeillesztés helyét keskenyebb (0,29 cm) rézpánttal fedték. Az 5,64 cm széles alsó ezüstlemez-pántot hasonló rézlemez szegélypántokkal látták el, ez esetben viszont megfigyelhető volt az ezüstlemez széleinek összeforrasztása és rézlemez-pánttal való borítása (a rézpántok szélessége megegyezik az előzőkkel).

A 903. sír karikás markolatvégű kardjának torkolatveretét egy széles (5 cm), oválisra hajlított (d: 4,3×2,24 cm), téglalap alakú ezüstlemez alkotta, aminek szélei nem érnek össze, a felület mindössze 2/3-át borítják. Ezzel ellentmondásban áll az ezüstlemez szélén egy sárga sávban megfigyelhető rézforrasztás nyomai, ami valószínűleg arra utal, hogy a fennmaradó részt egy másik fémllemezrel fedték. Az ezüstlemez felső és alsó szélét egy-egy 0,58 cm széles, háromszorosan bordázott ezüst szegélypánt borítja. Az alsó

¹¹⁴ CSIKY–CSIZMADIA 2022, 3. kép 4–6.

¹¹⁵ KÖLTŐ 1982.

¹¹⁶ Kivételt képez több gepida lelet, mint például a madárfibulák (RÁCZ 2011).

¹¹⁷ CRADDOCK ET AL 2010, 57.

¹¹⁸ VIDA 2009, 97–114.

¹¹⁹ SCHREINER ET AL 2000, 294–297.

¹²⁰ VIDA 2009, 97.

¹²¹ DAIM 2000, 136–159; DAIM 2010, 67.

szegélypánt hasonló technikával készült, az ezüstlemez itt sem ér össze, az ezüstpánt egyik része pedig félkör alakú nyúlványban végződik, amelyre a függesztőfület erősítették fel. Az ezüstpánt méretei (h.: 8,2 cm, sz.: 4,97 cm) megegyeznek a felső ezüstpántéval, akárcsak a háromszorosan bordázott szegélypántjai 0,6 cm-es szélességükkel.

A 900. sír torkolatveretét egy bordázott ezüst szegélypántokkal keretelt ezüstlemez alkotja. A torkolatveret alsó szélétől 37,4 cm-re keskeny, bordázott ezüstlemez-pánt található az alsó függesztőfület fel erősítésére. A bordázott szegélypántok szélessége 0,9 cm. A fő különbség ez esetben, hogy a pántokhoz kapcsolódó függesztőfülek P alakúak.

FÜGGESZTŐFÜLEK

A kétpontos felfüggesztés elterjedésével a vágófegyvereket két függesztőfüllet lejtősen erősítették az övre. A függesztőfülek általában fából készültek és közvetlenül a kardtokhoz csatlakoztak. A függesztőfülek felerősítése merev, és nem zsanéros volt. Legtöbbször csak a függesztőfülek külső színes-, vagy nemesfémlémez borítása maradt meg, amelyet többször fehér pasztával töltöttek ki. A függesztőfülek osztályozása is e lemezborítások alakját követik. A továbbiakban a szegvár-omrodülői temető függesztőfületit gyakorisági sorrendben tárgyalom.

Háromívűs függesztőfülek

A szegvár-omrodülői temetőben legnagyobb számban háromívűs függesztőfüleket találtak, amelyek kizárólag a karikás markolatvégű kardokon fordulnak elő. A temetőből ismert függesztőfülek ezüstlemez borításúak. Jellegzetes alakjuk három félkörből áll, amelyek közül a középső átmérője a szélsők-nél jóval nagyobb. Három sírban találtak ilyen függesztőfüleket: a 335. (2. kép 1–3), 540. (2. kép 8–9) és a 903. sírban.

A 335. sír esetében az 5,94 cm hosszú és 1,86 cm széles felső függesztőfület 5 félgömbös fejű rézszegecs erősítette fel az ezüstlemez pánthoz, az ezüstlemezek belsejét fehér pasztával töltötték ki, az előlap felülete préselt díszítésű. Az 540. sír kardjának csak az 5,75 cm hosszú és 2,2 cm széles alsó függesztőfület maradt meg, ennek ezüstlemez előlapja préselt díszítésű, a hátlapja pedig egy vaslemez volt, a két fedőlap középvilágos, szürkészöld kemény anyag (paszta) töltötte ki. A 903. sír kardjának függesztőfület nem maradt ránk, de a kard típusa alapján háromívű lehetett, valószínűleg ehhez tartozott egy kis téglalap alakú rézlemez szegélypánt, sima, amelyet egy réz alátétlemezzel ellátott négyzet átmetszetű vasszeg tört át.

A szegvári háromívű függesztőfülek közös sajátossága tehát méretük: átlagosan 6 cm hosszúak, 2 cm szélesek és 5 mm vastagok. A kitöltőanyag minden esetben valamilyen világos paszta volt. Jellemző az előlap ezüstlemezenek préselt díszítése, míg a hátlap rendszerint olcsóbb anyagból (rétövözet és vas) és egyszerűbb technikával készült.

A szegvári darabokkal szemben a háromívű függesztőfülek többsége aranyból¹²² készült, de előfordulnak ezüsből öntött¹²³ és ezüstlemezes¹²⁴ példányok is, gyakori volt az üvegberakás,¹²⁵ a granu-

¹²² Bócsa (GARAM 1993, 53–57, Taf. 4–21), Kecel-Schwacho föld (LÁSZLÓ 1955, 232–233, Fig. 64, LI–LII. t., LIII. t. 25), Kecskemét, Sallai út (H. TÓTH 1980, a kard: 118, Abb. 4–6), Kunágota (GARAM 1992, 137–138, Taf. 1–10, kard veretei: Taf. 4–5), Kunszentmiklós-Bábony (H. TÓTH–HORVÁTH 1992, 32–34, Taf. V–VIII), Tiszaalpár-Várdomb A. sír (FETTICH 1926a, 8, Pl. X/26).

¹²³ Mandelos (Nagyolaszi) (ERCEGOVIĆ–PAVLOVIĆ 1974, 108, Fig. 1, I. t. 1; Pl. III/1–3).

¹²⁴ Csengele-Jójjárt 1. sír (CSALLÁNY 1939, 9–11, I. tábla 3–3a, II. tábla), Tiszaalpár-Tiszaújfalu (FETTICH 1926a, 8, Fig. 21), Visegrád, Duna-meder (TAVAS 1978; SIMON 1991, 310–311, 11. kép 7, 14. kép 5, 15. kép 9, 22. kép 2).

¹²⁵ Bócsa (GARAM 1993, 53–57, Taf. 4–21), Kunbábony (H. TÓTH–HORVÁTH 1992, 32–34, Taf. V–VIII), Nagykőrös (SIMON 1983, 9–43, 6–20. kép, II–VII. t.). Jellemző a rombusz alakú rekeszekbe rendezett gránát-, (Bócsa:

láció¹²⁶ és a gyöngysorkeret¹²⁷ alkalmazása is,¹²⁸ ami drágább alapanyagot és időigényesebb kézműves technikákat jelent.

P alakú függesztőfülek

A P alakú függesztőfülek összefoglaló gyűjtőnévnek tekinthető, több különböző formájú és eltérően használt függesztőfül sorolható e fogalom alá a 6–8. századból. A P alakú függesztőfülek különböző típusai óriási földrajzi területen szóródnak Itáliától Japánig,¹²⁹ és távolról sem csak a steppei népek körében voltak elterjedtek. Elterjedésük alapján leginkább korjelenségnek, a korszak jelentős haditechnikai újításának tekinthetők, melyek villámgyorsan elterjedtek Eurázsia hatalmas területein.

A P alakú függesztőfülek kutatása kezdettől fogva fontos szerepet játszott az avar fegyverzet régészeti vizsgálatában.¹³⁰ Később e típusokat nem kronológiai, hanem etnikai különbségekkel próbálták értelmezni.¹³¹ Mindkét függesztőfül típus teljes, egész Euráziára kiterjedő gyűjtését Bálint Csanád végezte el, aki felhívta a figyelmet e típus széles körű elterjedésére a letelepült civilizációk esetében is.¹³²

A P alakú tartófülek formájuk és díszítésük alapján egyaránt osztályozhatók, erre már több kísérlet is született.¹³³ A P alakú függesztőfüleknek három alapformájuk különböztethető meg: 1) a széles félkör alakú fej és a hozzá ívesen csatlakozó rövid szár, 2) a félkör alakú fej és a szár hossza megegyezik, 3) a szár lényegesen hosszabb, mint a fej.¹³⁴ A szegvár-orumdülői temetőből csak a 1. típus¹³⁵ ismert, amelyet Garam Éva D alakú függesztőfülnek nevezett.¹³⁶

A temető két sírjában került elő hasonló függesztőfül, a 900. sír egyélű kardját (3. kép 1) és a 815. sír

HEINRICH-TAMÁSKA 2006, 94) a zöldeskék üvegberakások (Kunbábony és Nagykőrös: HEINRICH-TAMÁSKA 2006, 144, 152) alkalmazása. Az üvegberakásos díszítés megtalálható a Malaja Pereščepina-i lelet függesztőfülén is (WERNER 1984, 26).

¹²⁶ A kunbábonyi lelet (H. TÓTH–HORVÁTH 1992, 32–34, Taf. V–VIII) esetében az üvegberakás közötti részeket granulálták, míg Kecel (LÁSZLÓ 1955, 232–233, Fig. 64, LI–LII. t., LIII. t. 25) és Tiszaalpár (FETTICH 1926a, 8, Pl. X/26) esetében rombusz alakú sűrű granulált díszítés figyelhető meg, melynek párhuzama megtalálható a Voznesenka-i leletben is, mely Kelet-Európában már a 7. század második felére datálható (KOMAR 2006, 96, 131; GAVRITUHIN 2005, 406–411; GAVRITUHIN 2008, 82–85), ezért e leleteket a kora avar kor második felére, végére helyezem.

¹²⁷ Kunágota (GARAM 1992, 137–138, Taf. 1–10, kard veretei: Taf. 4–5), Kunbábony (H. TÓTH–HORVÁTH 1992, 32–34, Taf. V–VIII), Kecel (LÁSZLÓ 1955, 232–233, Fig. 64, LI–LII. t., LIII. t. 25), Nagykőrös (SIMON 1983, 9–43, 6–20. kép, II–VII. t.), Malaja Pereščepina (WERNER 1984, Taf. 29/6; KOMAR 2006, 22, Ris. 3/11).

¹²⁸ A háromívű függesztőfülekről összefoglalóan CSIKY 2015a, 286–288.

¹²⁹ Gyűjtésükre lásd BÁLINT 1993, 269–270, a távol-keleti darabokról KOCH 1998. Újabb elterjedési térképük és leletlistájuk CSIKY 2015a, LIII, map 51.

¹³⁰ Fettich Nándor Kul–Oba–Taman’ típusnak nevezte a P-fülű kardokat és azokat Pontus-vidéki hatásnak tekintette (FETTICH 1926, 266–271; FETTICH 1926a). Csallány Dezső a P füles kardokat Kiszombor–Deszk típusnak nevezte és korai időszakra datálta azokat (CSALLÁNY 1939).

¹³¹ Bálint Csanád nyomán Bóna István a karikás markolatvégű kardokat kelet-, illetve belső-ázsiai eredetűnek tartotta, míg a P füles kardokat az avarság közép-ázsiai komponenseként azonosította (BÁLINT 1978, 206; BÓNA 1980, 51–52; BÓNA 1984, 310–311). A neves akadémikus hatására Simon László is elfogadta ezt a véleményt (SIMON László 1991).

¹³² Bálint Csanád a gyűjtéséhez felhasználta Garam Éva áttekintését és Anatolij Konstantinovič Ambroz listáit is (BÁLINT 1993, 269–270, Fundliste 8; GARAM 1990; AMBROZ 1986). Nem tett ugyanakkor tipológiai különbségeket az egyes függesztőfülek között.

¹³³ A P alakú függesztőfülek osztályozásáról: GARAM 1990, 255; GARAM 1991, 222, 3. kép, 5. kép 2; GARAM 1991a).

¹³⁴ Ez a felosztás nagyjából megfeleltethető Garam Éva felosztásának: D, P és R alakú függesztőfülek (GARAM 1990, 255, Abb. 7). A fenti osztályozás leírása és leletlisták CSIKY 2015a, 274–281.

¹³⁵ E típus az avar kori szűrő- és vágófegyverek monográfiájában az S.4.a kódszámú típusal azonosítható (CSIKY 2015a, 274–276).

¹³⁶ GARAM 1990, 255.

kését látták el ezekkel az ezüstszerelékekkel. A 900. sír kardtokján ezüstlemez előlapú és rézlemez hátlapú D alakú függesztőfület helyeztek el. A fül íve jóval hosszabb, mint a szára, az előlap ezüstlemeze félkör alakban egy nagyjából 1 cm-es sávban borította a fa függesztőfület, amelyből kis ötszög alakú szegalátétek nyúltak ki. Az előlap fából készült középső részét kör alakú, gyöngysorkeretes ezüstrekeszbe helyezett sötétkék üveg cabochon-berakás díszítette. A hátlap a függesztőfül alakját követő rézötvözet lemez volt, amelyet téglalap alakú rézötvözet alátétlemezzel is elláttak. Ez utóbbi ezüst szeggel erősítették fel. A fanyomokon kívül a fémlemek között fehér paszta maradványai is láthatóak. A függesztőfül hátlapjára vas gyűrűcsüngőt illesztettek a szokásos omega alakú hurok (saszeg) segítségével. Az alsó függesztőfül szerkezete megegyezett a felsővel. A függesztőfülek hossza 5,63 cm, szélessége mintegy 3 cm-es, vastagsága pedig 0,5 cm-es volt.

A 815. sír késének (3. kép 6) P alakú függesztőfüle több szempontból eltért az előbb leírtaktól. E függesztőfül mindkét oldalát sima ezüstlemezek borították, külső oldalát pedig bordázott ezüstpánt. A függesztőfül hátoldalán téglalap alakú alátétlemez volt megfigyelhető, amelyet két szegecs ütött át. A legfőbb különbség a fül méreteiben figyelhető meg, a fül hossza mindössze 4 cm-es volt, szélessége pedig 1,5 cm-es, ami jóval kisebb, mint a kardok esetében megfigyelhető, ez nem is csoda, hiszen egy nagyjából 10 cm-es kés felfüggesztésére szolgált. Az alsó függesztőfül jelentősen eltért a felsőtől: ez esetben csak egy rendkívül kisméretű (2×1,5 cm) félkör alakú függesztőfület helyeztek el.

A fent tárgyalt függesztőfül típus volt a legelterjedtebb a kora avar korban, összesen 24 ilyen függesztőfület ismerünk. E függesztőfül típust II. állatstílussal¹³⁷ és üvegberakással¹³⁸ díszíthették is. Ez utóbbi préselt utánezata a zsámboki 1. sír aranylemezből préselt függesztőfülén figyelhető meg.¹³⁹ Leggyakrabban ugyanakkor a sima, díszítés nélküli függesztőfülek számítanak,¹⁴⁰ melyeket időnként a középső részükön kis félgömb alakú gyöngydróttal körülvevett fekete üveggyöngy cabochonnal láttak el.¹⁴¹ A P alakú függesztőfülek egy részére jellemző a gyöngysorkeretezés, mely az állatstílussal díszített füleken,¹⁴²

¹³⁷ Börcs-Nagydomb 10. sír (TOMKA 2005, 155–160), Csengőd-Páhipuszta, Kenyérvágóhalom (FETTICH 1926a, Taf. VI/8–20; FETTICH 1926b, 265, Taf. 25), Kölked-Feketekapu A 107. sír (KISS 1996, 41, 232, Taf. 34/1), Kunmadaras-Újvárosi temető (HAMPEL 1905. II. 362; BÓNA 1983, 115–117, 11. kép 1–4; SIMON 1991, 299, 16. kép 15; GARAM 1993, 27–30, 91. Taf. 65).

¹³⁸ Ez a díszítés egyedül a csepel-kavicsbányai kardon tűnik fel (GARAM 1993, Nr. 11, 59–60, Taf. 25).

¹³⁹ GARAM 1983, 140; GARAM 1993, 110.

¹⁴⁰ Bačko Petrovo Selo-Čik (Pétterréve-Csik) 28. sír (BRUKNER 1968, 172, T. LIX/1; SIMON 1991, 289, 16. kép 11; BUGARSKI 2009, 39, 116–117, Fig. 102, T.VI), Csanytelek-Felgyői határút A. sír (KÜRTI 1990, 79–80, 1. kép; SIMON 1991, 289), Csákberény-Orondpuszta 150. sír (KISS 1962, 70; SIMON 1991, 290), Dabas (Gyón)-Paphegy 1. sír (SIMON 1987, 10. kép; SIMON 1991, 290, 14. kép 6, 16. kép 12; SIMON-SZÉKELY 1991, 188, 191–192, 193–195), Fajsz-Garadomb 2. sír (BALOGH-KÖHEGYI 2001), Gátér-Vasútállomás 212. sír (KADA 1906, 215, 218. és c. rajz; FETTICH 1926a, 8, 10, X. t. 27; SIMON 1991, 292, 16. kép 20), Kölked-Feketekapu A 227. sír (KISS 1996, 69, Taf. 52/8), Környe 99. sír (SALAMON-ERDÉLYI 1971, 23, Taf. 16, kard: Taf. 32/2, Abb. 4/3; SIMON 1991, 297, 16. kép 19), Mali Idoš (Kishegyes) 72. sír (GUBITZA 1907, 358–359; DIMITRIJEVIĆ-KOVAČEVIĆ-VINSKI 1962, 45; SIMON 1991, 301, 16. kép 16), Mór-Akasztódomb 25. sír (TÖRÖK 1954, 56–58, 4. kép, IX. t. 1; SIMON 1991, 302), Szegvár-Sárpoldal (BÓNA 1979, 5, 8, 3. kép 1; BÓNA 1980, 48–52; SIMON 1991, 306, 10. kép 4, 16. kép 10; GARAM 1992, 139–140, Taf. 15–25, kard: Taf. 18), Tápé-85. számú kútkörzet 11. sír (SIMON 1993, 31–34, 1–6. kép), Törökbalint 36/25. lh. 1. sír (KOVRIK 1957, 119–120, XVII. T. 1–2, XVIII. t. 1. és 26. ábra; MRT 7, 347–348; SIMON 1991, 309, 16. kép 8), Visznek-Kecskehegy 68. sír (TÖRÖK 1975, 334, 341, 343, Fig. 6/1, 16; SIMON 1991, 311, 16. kép 9), Zillingtal D 3. sír (MEHOFER 2006, 163, Abb. D). 17 darab, az összes példány 70%-a.

¹⁴¹ Budapest XXI. Csepel-Kavicsbánya (FETTICH 1926a, 2, Pl. V/1–4; MAROSI-FETTICH 1936, 95; LÁSZLÓ 1942, 787–788, Abb. 40; NAGY 1998, I. 178–180), Csákberény-Orondpuszta 150. sír (KISS 1962, 70; SIMON 1991, 290), Kölked-Feketekapu A 107. sír (KISS 1996, 41, 232, Taf. 34/1). E díszítés préselt imitációja a zsámboki 1. sír (GARAM 1983, 140; GARAM 1993, 110) függesztőfülén is megfigyelhető.

¹⁴² Börcs-Nagydomb 10. sír (TOMKA 2005, 155–160), Csengőd-Páhipuszta, Kenyérvágóhalom (FETTICH 1926a, Taf. VI/8–20; FETTICH 1926, 265, Taf. 25), Kölked-Feketekapu A 107. sír (KISS 1996, 41, 232, Taf. 34/1).

az üveggerakásos,¹⁴³ préselt¹⁴⁴ és sima díszítetlen darabokon¹⁴⁵ egyaránt feltűnik.

A típusba tartozó darabok többsége az Alföldről származik,¹⁴⁶ ezek nagyobb része a Duna–Tisza közén található,¹⁴⁷ és csak jóval kisebb részük került elő a Tiszántúlon.¹⁴⁸ A típus a Dunántúlról is ismert.¹⁴⁹ A csoport datálásához nagy segítséget nyújt a szegvár-sárpoldali éremleletes sír, mely alapján a lelet 6. század végére vagy a 7. század elejére tehető.¹⁵⁰ A típus elsősorban korai datálású,¹⁵¹ azonban a 7. század középő harmadáig, sőt közepéig használatban maradt.¹⁵²

Koptatóveret

A koptatóveretek a kard tokjának alsó részét borítják, általában nemesfémlemezekből készültek, így elsősorban díszítő funkcióval rendelkezettek. A kora avar korban e vereteknek két formája ismert, a hosszú, csonkakúp alakú lemezek, amelyek végét egy ovális alakú kupakkal zárták, és a rövid, U alakú

¹⁴³ Budapest XXI. Csepel-Kavicsbánya (FETTICH 1926a, 2, Pl. V/1–4; MAROSI–FETTICH 1936, 95; LÁSZLÓ 1942, 787–788, Abb. 40; NAGY 1998, I. 178–180).

¹⁴⁴ Zsámbok 1. sír (GARAM 1983, 140; GARAM 1993, 110).

¹⁴⁵ Csákberény-Orondpuszta 150. sír (KISS 1962, 70; SIMON 1991, 290) és Paks-Gyapa 7. sír.

¹⁴⁶ 17 darab, a D alakú függesztőfülek 70%-a.

¹⁴⁷ Bačko Petrovo Selo-Čik (Péterréve-Csik) 28. sír (BUGARSKI 2009, 39, 116–117, Fig. 102, T.VI), Csanytelek-Felgyői határút A. sír (KÜRTI 1990, 79–80, 1. kép; SIMON 1991, 289), Csengőd-Páhipuszta, Kenyérvágóhalom (FETTICH 1926a, Taf. VI/8–20; FETTICH 1926, 265, Taf. 25), Dabas (Gyón)-Paphegy 1. sír (SIMON 1987, 10. kép; SIMON 1991, 290, 14. kép 6; 16. kép 12; SIMON–SZÉKELY 1991, 188, 191–192, 193–195, metallográfia 204), Fajszt-Garadomb 2. sír (BALOGH–KŐHEGYI 2001), Gátér-Vasútállomás 212. sír és szórvány (KADA 1906, 215, 218. és c. rajz; FETTICH 1926a, 8, 10, X. t. 27; SIMON 1991, 292, 16. kép 20), Kunpeszér-Felsőpezséri út 3., 8., 9. és 30/A. sír, Kunszentmiklós-Bábony 2. sír (H. TÓTH–HORVÁTH 1992, 59–60, Taf. XXXIII), Mali Idoš (Kishegyes) 72. sír (GUBITZA 1907, 358–359; DIMITRIJEVIĆ–KOVAČEVIĆ–VINSKI 1962, 45; SIMON 1991, 301, 16. kép 16), Tápé-85. számú kútkörzet 11. sír (SIMON 1993, 31–34, 1–6. kép), Visznek-Kecskehegy 68. sír (TÖRÖK 1975, 334, 341, 343, Fig: 6/1, 16; SIMON 1991, 311, 16. kép 9), Zsámbok 1. sír (GARAM 1983, 140, Abb. 1/1,2, Abb. 6/1,2, Abb. 7; SIMON 1991, 312, 16. kép 14). 11 darab, az alföldi példányok 68,75%-a.

¹⁴⁸ Kunmadaras-Újvárosi temető (HAMPEL 1905, II. 362; BÓNA 1983, 115–117, 11. kép 1–4; SIMON 1991, 299, 16. kép 15), Makó-Mikócsa halom 243/252. sír, Szegvár-Oromdűlő 815. és 900. sír, Szegvár-Sárpoldal (BÓNA 1979, 5, 8, 3. kép 1; BÓNA 1980, 48–52; SIMON 1991, 306, 10. kép 4, 16. kép 10; GARAM 1992, 139–140, Taf. 15–25, kard: Taf. 18). 5 darab, az alföldi példányok 31,25%-a.

¹⁴⁹ Börcs-Nagydomb 10. sír (TOMKA 2005, 155–160), Budapest XXI. Csepel-Kavicsbánya (FETTICH 1926a, 2, Pl. V/1–4; MAROSI–FETTICH 1936, 95; LÁSZLÓ 1942, 787–788, Abb. 40; LÁSZLÓ 1955, 135; NAGY 1998, I. 178–180), Csákberény-Orondpuszta 150. sír (KISS 1962, 70; SIMON 1991, 290), Győr-Téglavető-dűlő 756. sír (BÖRZSÖNYI 1908, 210–211), Kölked-Feketekapu A 107. sír (KISS 1996, 41, 232, Taf. 34/1), Környe 99. sír (SALAMON–ERDÉLYI 1971, 23. Taf. 16, kard: Taf. 32/2, Abb. 4/3), Környe 149. sír (SALAMON–ERDÉLYI 1971, 29, Taf. 26, kard: Taf. 32/3, Abb. 4/2; SIMON 1991, 297, 16. kép 18), Mór-Akasztódomb 25. sír (TÖRÖK 1954, 56–58, 4. kép, IX. t. 1; SIMON 1991, 302), Törökbálint 36/25. lh. 1. sír (KOVRIK 1957, 119–120, XVII. T. 1–2, XVIII. t. 1, 26. ábra; MRT 7, 347–348; SIMON 1991, 309, 16. kép 8), Zillingtal D-3. sír (MEHOFER 2006, 163, Abb. D.) 10 darab = 37%.

¹⁵⁰ Bóna István megállapításai szerint az érem Maurikios Tiberios császár (582–602) solidusának egykorú hamisítványa, amely az 580-as években készülhetett és kerülhetett az avarokhoz (BÓNA 1980, 36, vö. GARAM 1992, 139–140).

¹⁵¹ Ezt erősíti meg a csanyteleki sír (KÜRTI 1990, 79–80, 1. kép; SIMON 1991, 289) is, amelyet a préselt hal-motívumos övveretei a 7. század elejére datálnak (GARAM 2001, 141). A fajszi példány (BALOGH–KŐHEGYI 2001) korai datálását a sírban talált IB2/II típusú kiöntőcsöves gyorskorongolt szürke edény (VIDA 1999, 56–57, Abb. 7) biztosítja. Balogh Csilla a temetőt a 7. század második harmadára keltezi (BALOGH–KŐHEGYI 2001, 345).

¹⁵² A csepeli (FETTICH 1926a, 2, Pl. V/1–4; MAROSI–FETTICH 1936, 95; LÁSZLÓ 1942, 787–788, Abb. 40; LÁSZLÓ 1955, 135; NAGY 1998, I. 178–180) és a csákberényi kard (KISS 1962, 70; SIMON 1991, 290) a markolat díszítményei alapján a Bócsa–Kunbábony körrel sorolható egy kronológiai horizontba. A típus kései használatát a kunbábonyi lelet második kardjának függesztőfüle is megerősíti (H. TÓTH–HORVÁTH 1992, 59–60, Taf. XXXIII). Lásd még: CSIKY 2015a, 274–276.

koptatóveretek.¹⁵³ Mindkét forma megtalálható a szegvár-oromdűlői temetőben is.

A kardok koptatóveretei a szegvári temető esetében ezüstlemezekből készültek. Jellemző viszonylag nagy hosszuk (15–20 cm), alakjuk ellipszis alakú csónakúp, a felső szegélyüket szegélypántokkal borították, az alsó részüket pedig ovális alakú kupakkal zárták. A 335. sír esetében a pengét borító fatok végét széles ezüstlemezről ráhajlított koptató díszíti, amelynek a szélét eredetileg bordadisszes szalagokkal díszítették, de ez nem maradt ránk. A koptatóveret hosszúsága 18,5 cm volt, de a kardtok végét nem ezüstlemez, hanem ovális alakú (d: 3,168×1,661 cm) sima rézlemezről készült veret zárta, amelyhez oválisra hajlított, széles, kilencszeres bordadisszel ellátott rézötvözet-lemezt forrasztottak, amelynek két végét két kis méretű korongos fejű szegeccsel egymáshoz szegecselték egymáshoz. A rézlemez kívülről ráforrasztott sima ezüstlemezrel díszítették.

A 900. sír kardtokjának végén 10 cm hosszán fennmaradt rézlemez koptatóveret maradványai voltak megfigyelhetők (1. kép 10), a koptatóveret töredéke fölött pedig a fatokot borító bőr maradványa maradt meg. A lemez szélét háromszorosan bordázott (préselt) rézötvözet szegélypánt díszíti. Valószínűleg a koptatóverethez tartozott egy ovális alakú, rövid peremű vaslemez is, amelyet eredetileg két szeggel erősíthették fel.

E koptatóveretek viszonylag hosszúak (átlagosan 10–20 cm), hengeres alakúak vagy enyhén kiszélesedők, a koptató végét bordázott vagy gyöngysordisszes szalagpánt borítja. A koptató alját rendszerint ovális alakú fémlémez zárja. Ez a tárgytypus jellemzően a kora avar korra datálható, rendszerint a nemesfémlémezekkel díszített egy- vagy kétélű kardokon (V.I.B/1.b, V.II.A/1.b) és a karikás markolatvégű kardokon (V.I.C/2.b és V.II.B/2.b) található meg. A kora avar kor végén eltűnik a használatból, az F.5.a típusú függesztőfülekkel együtt már nem található meg.¹⁵⁴

A temetőből U alakú koptatóveret is ismert, ez azonban nem kardtok végét borította, hanem a 815. sír késének tokját (3. kép 6). A veret U alakúra hajlított háromszorosan bordázott, öntött ezüstlemezről, és két oldalsó U alakúra vágott ezüstlemezről forrasztották össze. Ez a veret kisméretű, hossza mindössze 2,84 cm, legnagyobb szélessége pedig 2,47 cm volt.

Az e típusba sorolható leletek U alakúak, rendszerint öntöttek, de előfordulnak vasból kovácsolt példányok is. Átmetszetük is U alakú. Megjelenésük a kora avar kori Kárpát-medencében mediterrán hatásokkal magyarázható.¹⁵⁵ Ebben az időszakban elsősorban kések tokját díszítette. A forma a későbbiekben is tovább élt, és megtalálható késő avar kori kardok vasból készült koptatóvereteiként is.¹⁵⁶

P FÜLES DÍSZKÉS

A szegvár-oromdűlői temető 335. és 815. sírjából egy-egy kis méretű, egyélű, ezüstlemezekkel borított P alakú függesztőfülű kés ismert. A 335. sírből előkerült tárgy 16,75 cm hosszú, amelyből a penge hossza mindössze 14,2 cm-es. A penge egyélű, a hegye a penge hátának vonalában van, a penge felületét a fatok maradványai borítják (3. kép 5). A kés tokját két függesztőfül kapcsolta az övhöz, a felső függesztőfül fából készült P alakú, amelynek oldalsó szegélyét és íves részének előlapját sima ezüstlemezek borították, míg a hátlap sima rézlemezről készült. E lemezeket szegecsekkel erősítették fel a fából készült függesztőfülre. A függesztőfül ezüstborításait három ezüst lemezpánt rögzítette a fatokra, az ezüstlemezek hosszanti irányban négyszeresen árkoltak. A hátoldalon viszont rézlemez alátétlemez volt megfigyelhető.

¹⁵³ CSIKY 2015a, 264–265.

¹⁵⁴ CSIKY 2015a, 264–265.

¹⁵⁵ A típust Garam Éva (GARAM 2001, 159–160, Taf. 116) részletesen leírta és elemezte.

¹⁵⁶ Leithaprodersdorf (Lajtapordány) 123. sír (MITSCHA-MÄHREIM 1957, 32, Taf. VIII/14–15), Szeged-Fehértó B 88. sír (MADARAS 1995, 146, Pl. 17/16). Lásd még CSIKY 2015a, 265.

Az alsó függesztőfül kisméretű, U alakú, fából készült, amelyet ezüstlemezekkel vettek körbe, e fület hosszanti irányban háromszorosán bordázott ezüstlemez-pánttal rögzítették a tokhoz. A 815. sír mindössze 14 cm hosszú egyélű, amelynek tokját ezüstlemez-borítású P alakú és félkörös függesztőfülekkel, és U alakú koptatóverettel láttak el (3. kép 6).

Hasonló méretű és pengeiképzésű kések általánosak az avar kori temetőekben, de a díszítés mértéke és technikája rendkívül ritka, és csak néhány, elit temetkezésre jellemző. A késtok párhuzamait mindössze két magyarországi lelőhelyen, a Kunpeszér-Felsőpeszéri úti temető 8. sírjában¹⁵⁷ és a Makó-Mikócsa halmi temető 518. sírjában találjuk meg.¹⁵⁸ Hasonlóan gazdagon díszített kés ugyanakkor ismert a kunbányi¹⁵⁹ és a tépei leletből¹⁶⁰ is. E leletek pontos rendeltetését nem ismerjük, de díszítettségük alapján e leletek túlmutatnak a kések szokásos funkcióján, és a viselőjük díszeként (is) szolgáltak.

Hasonló leletek nem csak a Kárpát-medence avar kori temetőiből ismertek, de megtalálhatóak voltak a langobard kori Itáliában is. Ilyen leleteket ismerünk Castel Trosino¹⁶¹ és Nocera Umbra¹⁶² lelőhelyről, ahol a késeket áttört díszű (opus interrabile) aranylemezekkel, illetve préselt ezüstlemezekkel díszítették és koptatójuk a szegvári példányhoz hasonlóan U alakú volt.¹⁶³ P alakú függesztőfülekkel ellátott díszkések ugyanakkor nem csak bizánci leletkörnyezetből, hanem egy tágabb földrajzi milióból is ismertek, a kazahsztáni Borovoje és a dél-koreai Kerim-loo lelőhelyről gránátberakásos P füles kések (török?) ismertek, koptatóveretük azonban trapéz alakú,¹⁶⁴ így jelentősen eltérnek az általunk tárgyalt leletektől. Ábrázolásokon nem ritkák az övről lecsüngő hasonló tárgyak, megtalálhatók például az afraziábi, pendzsikenti és más közép-ázsiai freskók követfogadási és lakomajelenetein is,¹⁶⁵ ami a viselők előkelő társadalmi rangjára utal.

ÖSSZEFOGLALÁS

A Szegvár-ormodülői temetőben a nyugati, meroving eredetű spathakon és szaxokon kívül valamennyi kora avar kori vágófegyver-típus képviselteti magát. Legnagyobb számban kétélű kardok ismertek, de előfordulnak egyélű kardok is, ez a kép jól egyeztethető a kora avar kori Kárpát-medence és a Tiszántúl vágófegyvereiről alkotott képünkkel.

A szegvári temető mégsem átlagos a tiszántúli avar kori vágófegyvereket tekintve, ennek legfőbb oka pedig a karikás markolatvégű és nemesfémszerelékű kardok viszonylag magas aránya. A karikás markolatvégű kardok fő elterjedési területének a Duna–Tisza között tekintettük, de az új tiszántúli leletek fényében a Tisza két partján mennyiségükben nincs jelentős eltérés.

A legfőbb eltérés a Duna–Tisza köze és a Tiszántúl között nem mennyiségbeli, és nem a típusok hiányában figyelhető meg, hanem a kivitelezés minőségében és a felhasznált anyagok értékében: míg a Tiszától nyugatra az arany alkalmazása gyakori volt, és bonyolult ötvöstechnikákat (granuláció, üvegberakás) alkalmaztak, addig a Tiszától keletre ezüstlemezekkel díszítették a kardtokot és a markolatot, a díszítések pedig öntöttek vagy préseltek voltak.

¹⁵⁷ HUNNEN+AWAREN 1996, 407–408.

¹⁵⁸ A leletet Balogh Csilla szóbeli közlése nyomán ismerem.

¹⁵⁹ H. TÓTH–HORVÁTH 1992, 133–136, Taf. XV. 7–8, Taf. XVII. 6–12.

¹⁶⁰ GARAM 1993, 106–107, Taf. 92/2–3.

¹⁶¹ PAROLI–RICCI 2005, Tav. 3–4, 228–229.

¹⁶² PASQUI–PARIBENI 1918, 280–281.

¹⁶³ AMBROZ 1986, 66. Ris. 7, 69.

¹⁶⁴ ANAZAWA–MANOME 2000.

¹⁶⁵ AMBROZ 1986, 54. Ris. 1.

Ez a jelenség nem csak a karikás markolatvégű kardok nemesfémlemez-díszítéseinek kivitelében, hanem a két térség nemesfémlemezekkel díszített kardjainak számában is megfigyelhető. Az Alföldről származó nemesfémlemezekkel díszített kardjainak háromnegyede a Duna–Tisza közéről származik, míg a Tiszántúlról mindössze tucatnyi (11) ilyen díszkard ismert. Jellemző, hogy a nemesfémveretes kardok aránya a kora avar kardokon belül 45% a Duna–Tisza közén és mindössze 12% a Tiszántúl esetében.¹⁶⁶ Ez a körülmény teljesen eltérő reprezentációs igényeket mutat a két területen, de több adat mutat egy tiszántúli kora avar kori regionális központ meglétére.¹⁶⁷

SZÚRÓFEGYVEREK

A kora avar kori szúrófegyverek (lándzsák) közül viszonylag kevés példány ismert a Tiszántúlról. Különösen feltűnő ez akkor, ha a Dunántúlról előkerült rendkívül nagyszámú lándzsaleltre gondolunk. A szegvár-oromdűlői temető a szúrófegyverek szempontjából is rendkívül jelentős, hiszen a kora avar korra datálható tiszántúli szúrófegyverek egy negyede e temetőből került elő.

A szúrófegyverek, vagyis a lándzsák alapvetően két fő részből állnak, a vasból készült lándzsahegy vagy lándzsacsúcs és a fából készült nyélből. Érdekes módon a szegvári temető egyetlen sírjában sem került elő olyan lándzsa, amelynek köpűjében fanyomok lennének felfedezhetők. E jelenséget kiemeli, hogy más tárgyak (például a kardok tokja) esetében gyakran találkozunk fanyomokkal a temetőben, így valószínűsíthető, hogy e tárgyakat a nyelük nélkül helyezték a sírba. A továbbiakban – egyéb adatok hiányában – kizárólag a lándzsacsúcsokról lesz szó.

A lándzsacsúcsok alapvetően pengéből és köpűből állnak, e két részt egy elkeskenyedő, általában ovális átmetszetű nyak köti össze. Az avar kori lándzsák formai osztályozásakor a penge alakjából indultam ki, ez alapján négy fő csoport különböztethető meg: L.I: nádlevél alakú, L.II: kónikus, L.III levél alakú és L.IV: háromszög alakú lándzsapengék.¹⁶⁸ A szegvári temetőben mind a négy pengeforma megtalálható.

A lándzsák köpűje a lándzsacsúcs nyélre való rögzítésére szolgált, kialakítása többféle lehet. Végül ezen belül a köpű kiképzése alapján 6 csoportot: a) nyitott köpű, b) kapoccsal összefogott nyitott köpű, c) egymás mellé hajtott köpűszárnyak, d) egymásra kalapált köpűszárnyak, e) zárt köpű, f) ráhúzott gyűrű kategóriáit különböztettem meg.¹⁶⁹ Az osztályozás során ezt a kritériumot csak a variánsok elválasztására használok. A vizsgált temetőben ugyanakkor csak a nyitott és a zárt köpű figyelhető meg.

Az avar korban rendkívül gyakori nádlevél alakú lándzsacsúcsok (L.I) öt példányban képviseltetik magukat a szegvári temetőben, ezzel a leggyakoribb lándzsatípusnak tekinthetők. A 85. sír lándzsájának pengéje nádlevél alakú (4. kép 3), a hegye felé fokozatosan elkeskenyedő, a csúcsától 3 cm-re ívelten hegyesedő, lapos rombusz átmetszetű volt. A penge és a köpű hossza nagyjából megegyezik, a köpű nyitott. Hasonló kiképzésű a 897. sír nádlevél alakú lándzsája (4. kép 4), amelynek köpűje nyitott. A 900. sír lándzsája rendkívül töredékes, de annyi megállapítható, hogy eredetileg nádlevél alakú volt, a penge jóval hosszabb, mint a köpű, a lándzsa köpűje zárt, hengeres (4. kép 2). Mindkét nádlevél alakú lándzsacsúcs hossza 24 cm körüli. A szegvár-oromdűlői temetőből két szörvány lándzsa is előkerült, mindkét darab nádlevél alakú pengével rendelkezett, mindkét lándzsapenge átmetszete rombusz alakú volt, de mindkét lándzsa köpűje rendkívül töredékes, így pontos kiképzésük nem állapítható meg.

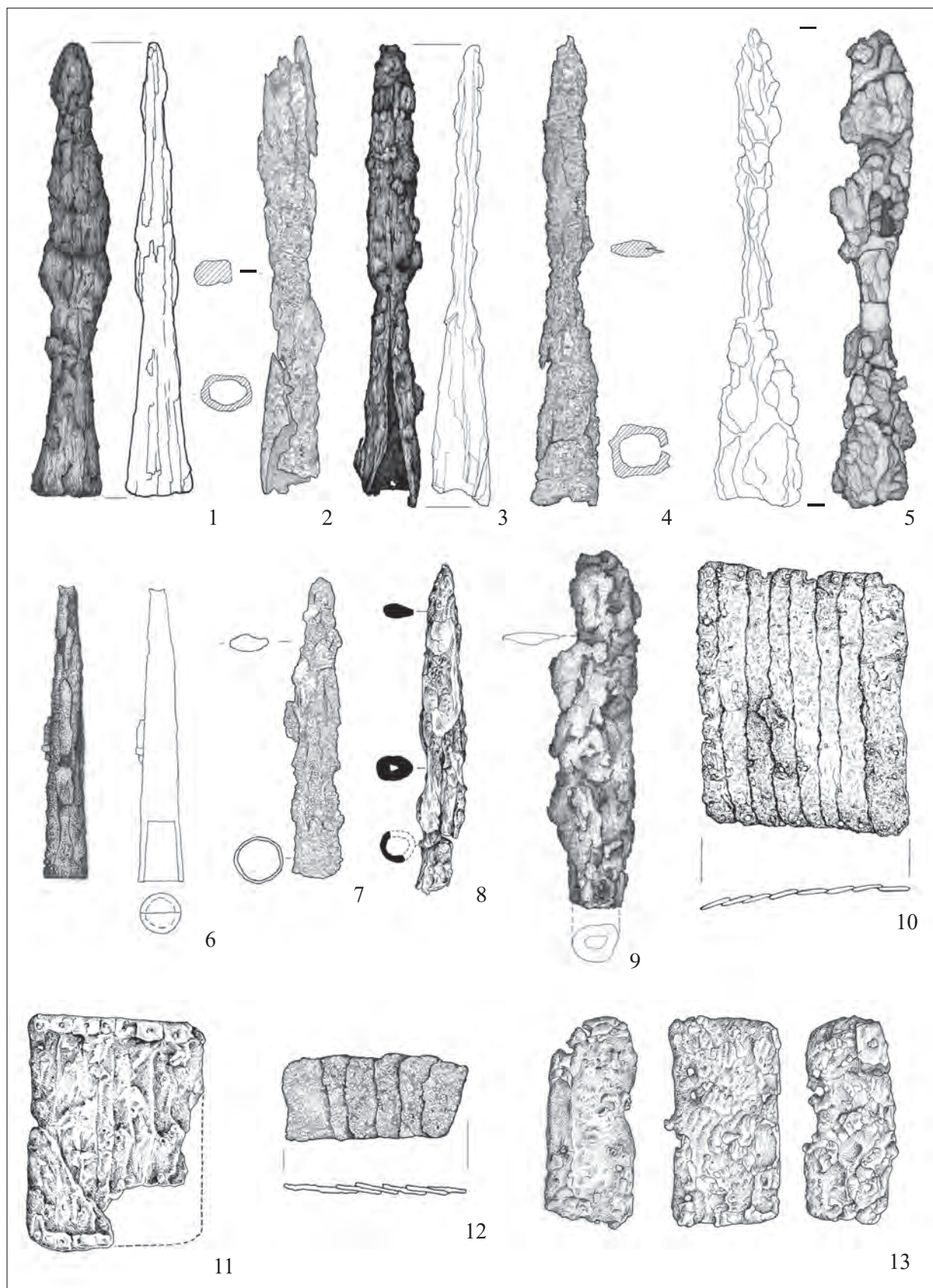
A nyitott köpűs nádlevél alakú lándzsacsúcsok viszonylag ritkák az avar kori leletanyagban: a szegvári példányokon kívül összesen 7 lándzsacsúcs tartozik ebbe a csoportba, valamennyi a kora avar korra

¹⁶⁶ CSIKY 2015a, 390.

¹⁶⁷ LŐRINCZY 2019, 184–185.

¹⁶⁸ CSIKY 2015a, 35.

¹⁶⁹ CSIKY 2015a, 39.

4. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 90. sír; 2: 900. sír; 3: 85. sír; 4: 897. sír; 5: 556. sír; 6: 877. sír; 7: 759. sír; 8: 333. sír; 9: B sír; 10: 33. sír; 11: 333. sír; 12: 930. sír; 13: 335. sír

datálható. Túlnyomó részük a Dunántúlról származik,¹⁷⁰ csupán a biharkeresztesi lándzsacsúcs képez kivételt.¹⁷¹ Datálásukban a sírokban talált kísérőleletek segítenek, melyek mindegyike a kora avar korra utal.¹⁷²

A kónikus lándzsák viszonylag ritkák a temetőben, mindössze két (759. és 877.) sírban találtak ilyen fegyvereket (4. kép 6–7). E lándzsák közös jellemzője, hogy a pengéjük nem különül el a köpütől, hanem egy egységet alkot, a penge átmetszete négyzet alakú, a köpű pedig zárt. E lándzsák viszonylag kisméretűek, hosszuk ritkán haladja meg a 20 cm-t. Ez a típus a kora avar korban viszonylag ritka,¹⁷³ használatának fő időszaka a késő avar korra tehető.¹⁷⁴

Levél alakú lándzsát a szegvár-oromdűlői temető 556. sírjában találtak (4. kép 5). E lándzsa pengéje keskeny, levél alakú, a penge legnagyobb szélessége a penge középvonalába esett, átmetszete lapos, lencse alakú. A lándzsa köpűje zárt volt. A lándzsa viszonylag kisméretű (h.: 25 cm), ami különösen a levél alakú lándzsák általános méretéhez (h.: 30 cm fölött) képest feltűnő.¹⁷⁵

A temetőben háromszög alakú lándzsák is előkerültek két sírből. A 90. sír lándzsájának pengéje egyenlő szárú háromszög alakú, a penge legnagyobb szélessége az alsó harmadba esett, a lándzsa köpűje zárt (4. kép 1). Hasonló a 333. sír lándzsája, amelynek pengéje keskeny háromszög alakú, a köpűje pedig zárt (4. kép 8). Ezek a háromszög alakú lándzsák a penge formájával és főleg a penge szélességével (3 cm fölötti) jól elkülöníthetők a nádlevél alakú lándzsacsúcsoktól. A háromszög alakú lándzsacsúcsok viszonylag ritkák a kora avar korban, mindössze 9 példány ismert, amelyek földrajzi szóródása egyenletesnek tekinthető.¹⁷⁶

Az avar kori lándzsák metrikus elemzése alapján az azonos lelőhelyről származó lándzsák legtöbbször egymáshoz nagymértékben hasonló méretadatokkal rendelkeznek. Minél nagyobb az egyes lándzsák kronológiai közelsége az adott lelőhelyen belül, annál jobban hasonlítottak a méreteik.¹⁷⁷ Ennek megfelelően a szegvár-oromdűlői lándzsák méretadatai is viszonylag közel állnak egymáshoz, jelentős különbségek nem figyelhetőek meg (1. táblázat).

¹⁷⁰ Andocs-Újhalastó (GARAM 1972, 134, 6. ábra 40); Budakalász 1338. sír (CSIKY 2009, Kat. 118), Csolnok (KOVRIK 1955, 168, Pl. IV/3–5), Előszállás (IKM 52.186.1. ltsz.), Pókaszeptk 16. sír (SÓS–SALAMON 1995, 64–65, 67, 137, Fig. 21, Pl. I/50, LXXXI/3), Szekszárd-Bogyiszlói út (ROSNER 1999, 87–88, Taf. 46/3).

¹⁷¹ MESTERHÁZY 1987, 222, 6. kép 1–2.

¹⁷² Ezt erősíti meg az andocsi 17. sírban talált ezüstlemezről préselt ólombetűes kisszíjvég és a bronzú töredéke (GARAM 1972, 134, 6. ábra), a biharkeresztesi karikás markolatvégű kard, a hurkos fülű ívelt talpú kengyelpár és a csontcsat (MESTERHÁZY 1987, 222, 6. kép), a budakalászi 1338. sírban talált körte alakú gyorskorongolt agyagedény (II.A/d1 típus: VIDA 1999, 28), mely a 6. század végére és 7. század első felére datálható (VIDA 1999, 107) és a pókaszeptki 16. sírban talált ívelt bronzú és ólomcsövecskék (SÓS–SALAMON 1995, 64–65, 67, 137, Fig. 21) is. Lásd még CSIKY 2015a, 87.

¹⁷³ A Kölked-feketekapui A 253. sírjából spathával, ovális vascsattal és körte alakú korongolt szürke kerámiával és Maurikios Tiberius 581/82-ben vert érmével együtt került elő (KISS 1996, Taf. 55). Talán még a kora avar korra, de csak annak végére datálható a Csepel-hárosi temető 47. sírja, a kerek talpalójú hosszúfülű és hurkos fülű kengyelével (NAGY 1998, II. 117, Taf. 109/5–6).

¹⁷⁴ CSIKY 2009, 81–83. Lásd még CSIKY 2015a, 104–111.

¹⁷⁵ CSIKY 2007, 313; CSIKY 2015a, 122. A levél alakú lándzsák esetében 163 méretadat alapján az átlagos hossz (és a medián) egyaránt 27 cm volt (CSIKY 2015, 194).

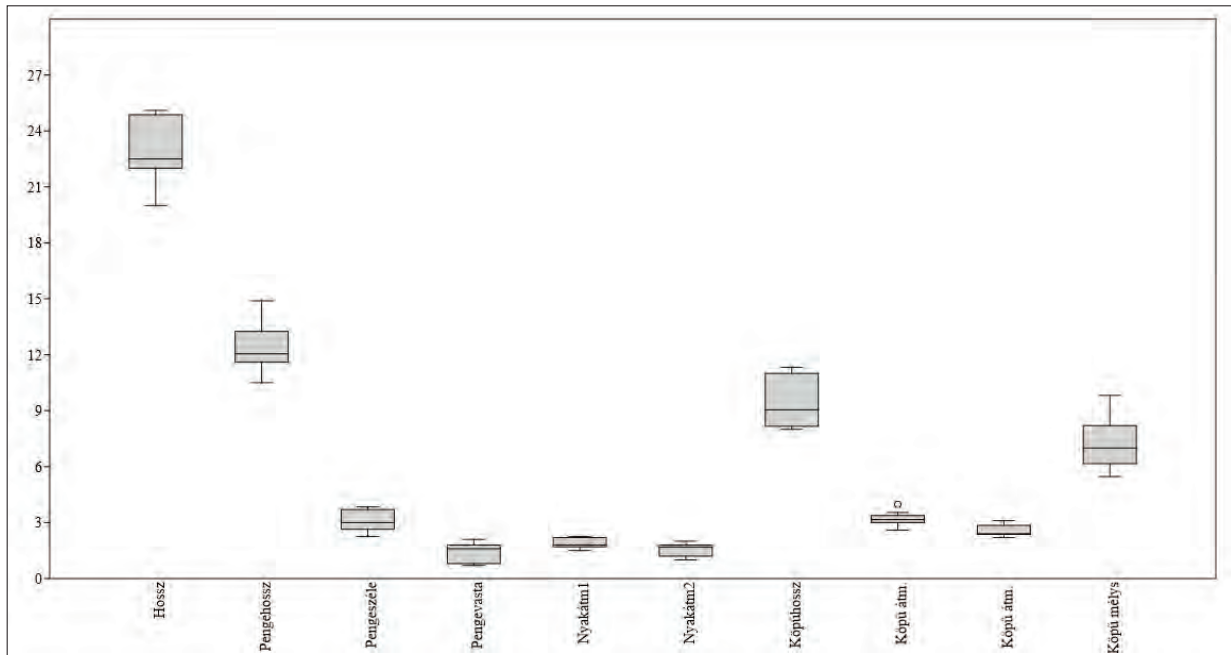
¹⁷⁶ Öt példány ismert a Dunántúlról (Budakalász-Dunapart 452. sír (CSIKY 2009, Kat. 81.), Kölked-Feketekapu A 211. sír (KISS 1996, 64–65, Taf. 49/17), Mór-Akasztdomb (IKM 50.55.1. ltsz.), Zamárdi-Rétiföldek 20–21. sír (BÁRDOS – GARAM 2009, 15, Taf. 3/3) és 34. sír (BÁRDOS – GARAM 2009, 16, Taf. 4/37), és 4 az Alföldről (Kishegyes/Mali Idjós 70. sír (GUBITZA 1907, 357–358), Szegvár-Oromdűlő 90. és 333. sír, Tiszafüred-Majoros 395. sír (GARAM 1995, 54, Abb. 23, Taf. 178). Az alföldi leletek döntő többsége a Tiszántúlról származik. Lásd még CSIKY 2015a, 135–141.

¹⁷⁷ CSIKY 2015, 208.

	Hossz	Pengehossz	Pengeszél.	Pengevast.	Nyakátm I	Nyakátm 2	Köprühossz	Köprüátm.	Köprüátm. 2	Köpmélység
<i>Esetszám</i>	8	11	10	9	8	7	7	10	8	7
<i>Min.</i>	20	10,5	2,26	0,7	1,5	1	8	2,599	2,2	5,47
<i>Max.</i>	25,1	14,89	3,84	2,1	2,26	2	11,33	3,98	3,1	9,82
<i>Összeg</i>	183,07	135,863	30,64	12,945	15,04	10,818	66,319	32,089	20,31	50,329
<i>Átlag</i>	22,88375	12,35118	3,064	1,438333	1,88	1,545429	9,474143	3,2089	2,53875	7,189857
<i>Std. hiba</i>	0,5767642	0,3864095	0,1805559	0,1529025	0,09227289	0,1348542	0,5418579	0,1168241	0,1032929	0,5525409
<i>Variancia</i>	2,661255	1,642435	0,3260044	0,2104125	0,06811429	0,1272996	2,05527	0,1364788	0,08535536	2,13711
<i>Szórás</i>	1,631335	1,281575	0,570968	0,4587074	0,2609871	0,3567907	1,433621	0,3694303	0,2921564	1,461886
<i>Medián</i>	22,75	12,05	2,945	1,6	1,84	1,688	9,049	3,145	2,445	7
<i>25 prcntil</i>	22,075	11,6	2,58	1	1,7	1,2	8,16	3	2,3775	6,159
<i>75 prcntil</i>	24,4775	13,25	3,725	1,725	2,15	1,8	11	3,42	2,7625	8,2
<i>Ferdeség</i>	-0,269013	0,5629629	0,1691821	-0,5318273	0,239154	-0,4466346	0,2986675	0,689071	1,204963	0,9214635
<i>Meredekség</i>	0,4069604	0,09743859	-1,323094	-0,4634739	-0,8698369	-1,032646	-2,288809	1,62816	0,9043312	0,6696387
<i>Geom. átlag</i>	22,83214	12,2921	3,016006	1,361017	1,864222	1,507118	9,382478	3,190264	2,52489	7,069958
<i>Szórástényező</i>	7,128794	10,37614	18,63473	31,89159	13,88229	23,08685	15,13194	11,51268	11,50788	20,33261

I. táblázat: A szegvár-oromdűlői lánzsacsúcsok jobb méretadatainak alapvető statisztikai jellemzői
Table 1. The basic statistical features of the spearheads' main metric data from the Szegvár-Oromdűlő cemetery

Ezek közül a legfontosabb, hogy viszonylag kis esetszámról van szó, így komolyabb többváltozós elemzésre ez az anyag nem alkalmas. Az viszont e csekély adatmennyiségből is jól látható, hogy a méret-adatok szórtsága csekély, szűk méréshatárok között mozognak. Példaként kiemelhetem, hogy a lándzsák teljes hossza esetében a legrövidebb és leghosszabb lándzsacsúcs között mindössze 5 cm a különbség, és ez még hangsúlyozottabb, ha az interkvartilis terjedelmet (2,4 cm) vizsgáljuk. A többi méretadat esetében még ekkora különbséggel sem számolhatunk, amit az alábbi dobozábra is bemutat.

1. ábra: A szegvár oromdűlői lándzsacsúcsok méretadatainak megoszlása dobozábrán
 Fig. 1. The metric data of the spearheads from the Szegvár-Oromdűlő cemetery on a boxplot

A lándzsák pengeformáit tekintve nagyfokú változatosság figyelhető meg a szegvári temetőben, a kora avar kori lándzsák mindhárom pengeformája képviseltette magát, legnagyobb számban ugyanakkor a nádlevél alakúak voltak, a lándzsák mintegy fele ebbe a típusba tartozott, míg a többi három formacsoportba tartozó lándzsák nagyjából egyenletesen oszlottak meg. Ez az eloszlás a kora avar kori tiszántúli lándzsákra is igaz.

A köpük kialakítása jóval egységesebb, mindössze 2 nyitott köpűs lándzsát ismerünk a lelőhelyről, mindkettő nádlevél alakú, míg az összes többi köpűje zárt, csonkakúp alakú. Ez a jelenség nem túl meglepő, hiszen a kora avar korban a zárt köpű alkalmazása volt a leggyakoribb.

ÖSSZEGZÉS – A TISZÁNTÚL KORA AVAR KORI KÖZELHARCI FEGYVEREI

A szegvár-oromdűlői temető mind a közelharc fegyverek számában és formai változatosságában kiemelkedik a térség lelőhelyei közül. A Tiszántúl közelharc fegyvereit áttekintve e terület elsősorban a vágófegyverek tekintetében jelentős. A jelenleg ismert 313 kora avar kori kardból 89 (a kora avar kori vágófegyverek 28,43 %-a) származik a Tiszántúl területéről. Tehát e terület a szokásosnál jóval nagyobb arányban tartalmaz vágófegyvereket.

A vágófegyverek pengetípusok szerinti megoszlása megfelel a kora avar kori átlagnak: a kardok többsége (35 példány, az azonosítható pengetípusú tiszántúli kardok 57,4%-a) kétélű kard, míg az egyélű kar-

dok száma ennél jóval alacsonyabb (25 példány, 41%). Az ívelt pengéjű szablya kora avar kori megjelenésére a térségből nincs egyértelmű bizonyítékunk, számuk a közép avar korban sem túl magas (7 példány). Ez teljesen megféleltethető a kora avar kori kárpát-medencei vágófegyverek pengetípusonkénti megoszlásának (V.I = 50,2%, V.II = 42,67%, V.III = 2,5%, V.IV = 4,6%, egymás között V.I = 54%, V.II = 45,94%).

A markolatípusok esetében megállapítható, hogy a karikás markolatvégű kardok viszonylag nagy számban ismertek a Tiszántúl területéről, újabb adatok szerint nincs jelentős különbség számukban a Duna–Tisza köze és a Tiszántúl között. Komoly összefüggés mutatkozik ugyanakkor a karikás markolatvég és a keresztvas megléte között,¹⁷⁸ a tiszántúli kora avar kori keresztvassal rendelkező kardok túlnyomó része karikás markolatvégű, kivételt csupán az aradkai 85. sír rézötvözetből öntött bizánci ellenzőjű kard jelent.¹⁷⁹ A keresztvas alkalmazása ugyanakkor a közép avar kortól jóval gyakoribbá válik.¹⁸⁰

A kardtok maradványait a kora avar korban rendszeresen megtaláljuk a vaspengéken, ezek alapján megállapíthatjuk, hogy fából készültek, amelyeket gyakran bőrrel vontak be. A kardtokot két függesztőfül segítségével erősítették fel az övre. Leggyakoribbnak a D alakú függesztőfül tekinthető a kora avar kori Tiszántúlon, de a karikás markolatvégű kardokat minden esetben hármásívű függesztőfülekkel látták el.¹⁸¹ Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy mivel a tiszántúli kora avar kori kardok többségét nem díszítették nemesfémlemezekkel, így legtöbb esetben a függesztőfül formájáról nincsenek adataink.

A kard markolatát (markolatvég és töve) és tokját (torkolat, függesztőfül pántja, koptató) a kora avar korban esetenként nemesfémlemezekkel díszítették. Míg a Duna–Tisza közén a kard (elsősorban a markolat és a kardtok) nemesfémlemezekkel való díszítése általános volt, addig a Tiszántúlon ez a kardok kis részén volt megfigyelhető, és földrajzilag egy Tisza menti sávra korlátozódott (5. kép 1). Feltűnő jelenség, hogy e területen elsősorban ezüstlemezekkel díszített kardok voltak elterjedtek, mindössze két kivétel ismert,¹⁸² amelyeket aranylemezekkel borítottak. A markolatot és a kardtokot borító lemezek általában simák, de szegélyüket legtöbbször bordadíszes szegélypántokkal díszítették. Ezen kívül nagyon ritkák a díszítések, kivételként lehet említeni a kunmadarasi D alakú függesztőfület, amelyet II. germán állatornamentikával díszítettek. A díszítések alapján kivételes tárgynak tekinthető a 815. sír ezüstlemez-borítású kése, amely nem párhuzam nélküli a Tiszántúlon sem.¹⁸³

A szűrőfegyverek alulreprezentáltak a kora avar kori Tiszántúlon: e területen a szokásosnál jóval kisebb számban és arányban találjuk meg a lándzsákat. A rendelkezésünkre álló adatok alapján ugyanakkor nem eldönthető, hogy mi okozza ezt a különbséget: a harcmodor eltérő volta vagy a temetkezési szokások. A Tiszántúlon belül ugyanakkor létezik olyan regionális csoport, ahol a lándzsákat viszonylag gyakran helyezik sírokba.¹⁸⁴ Az is érdekes jelenség, hogy a kora avar kori tiszántúli lándzsaleletek többsége a Tisza mentén csoportosul (5. kép 2).

Formailag a kora avar kori lándzsák között viszonylag nagy formai változatosság figyelhető meg. A rendelkezésünkre álló adatok alapján a tiszántúli kora avar kori lándzsák mintegy kétharmadát a nádlevél alakú lándzsák alkották, míg a levél alakú, kónikus és háromszög alakú lándzsapengék jóval ritkábban fordulnak elő. A köpük leggyakrabban zártak e területen, csak néhány nádlevél alakú pengén fordul elő a nyitott köpű. A Dunántúllal ellentétben a kapoccsal összefogott köpű e területen egyáltalán nem jelent meg.

¹⁷⁸ CSIKY 2015a, 246.

¹⁷⁹ NÅD 1959, 62, Tab. XXVII/1; Kiss 1987, 196, Abb. 2, 203–204.

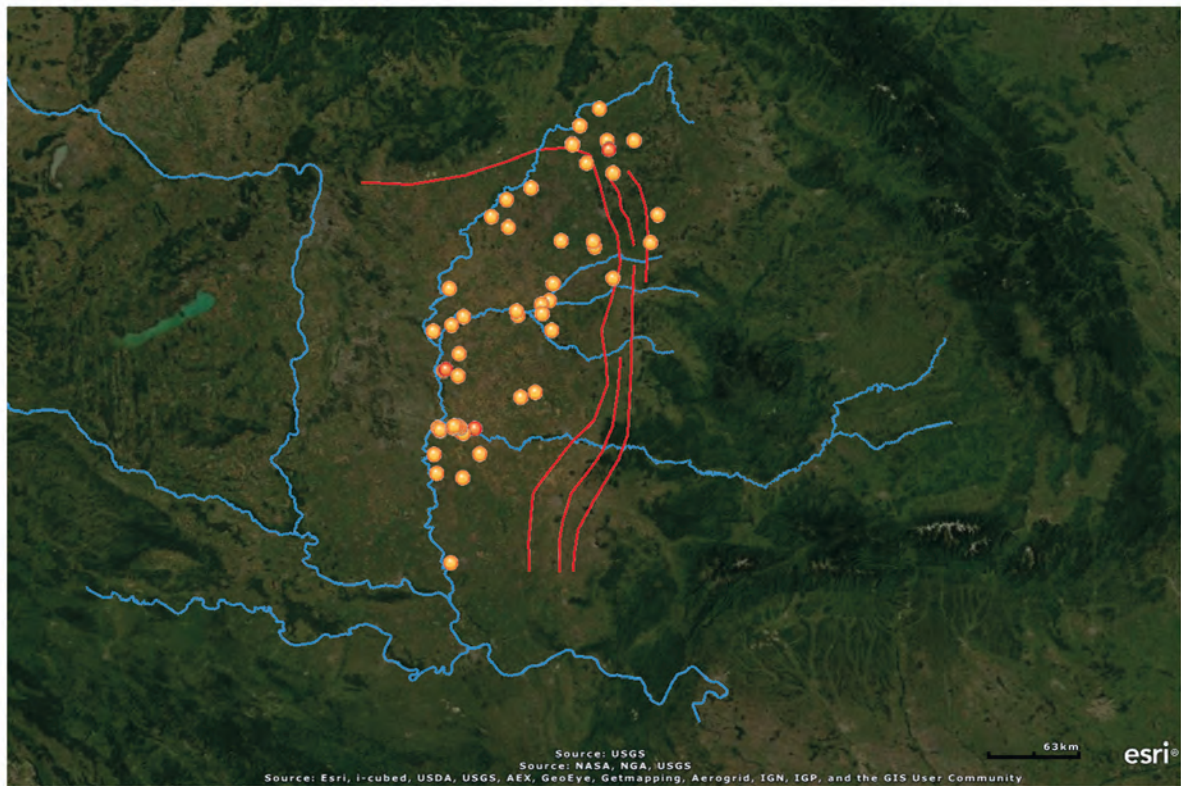
¹⁸⁰ CSIKY 2015a, 302–303.

¹⁸¹ CSIKY 2015a, 286–287.

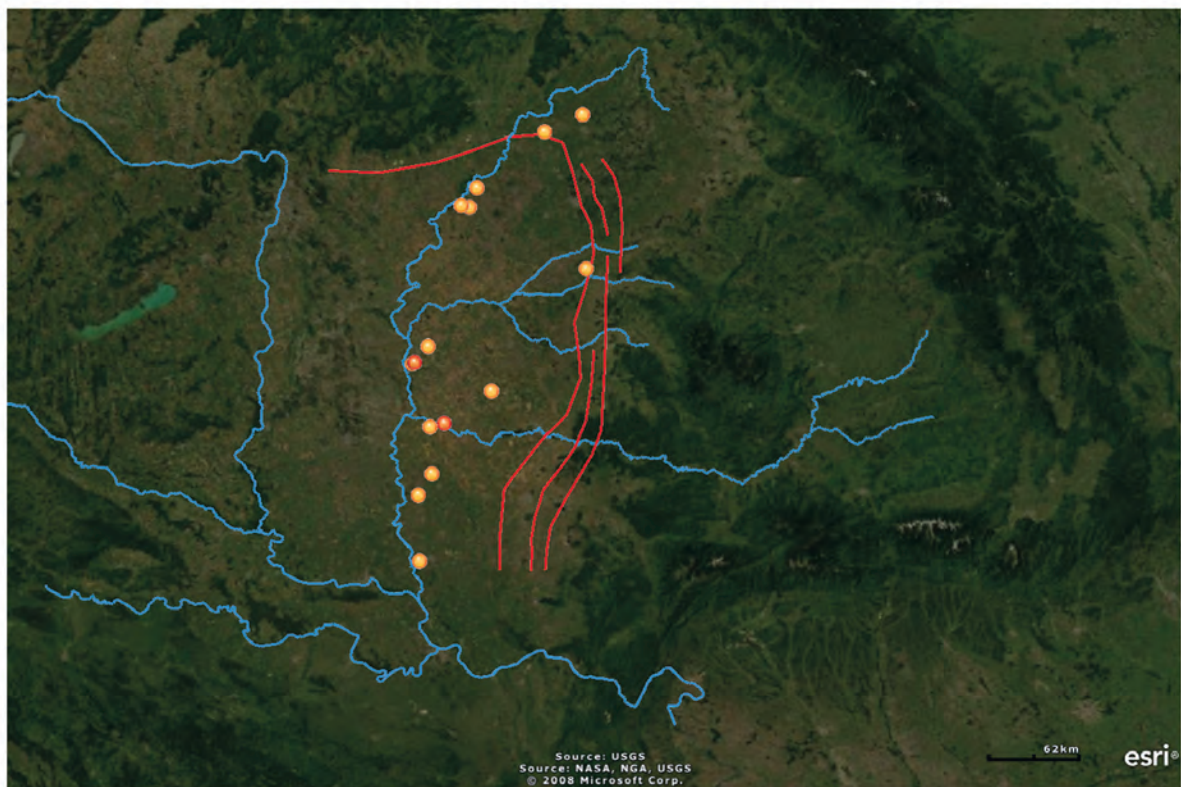
¹⁸² Kunágota (GARAM 1992, 137–138, Taf. 1–10) és Kunmadaras (HAMPEL 1905, II. 362).

¹⁸³ Makó-Mikócsa halom, Tépe (GARAM 1993, 106–107, Taf. 92/2–3).

¹⁸⁴ Ez elsősorban a Tiszafüred-majorosi temető fegyvermellékletei esetében figyelhető meg, ahol az íjászfelszerelés szinte teljes hiánya mellett a lándzsacsúcsok nagy mennyisége tapasztalható. A temető fegyvermelléklet-adási szokásairól legújabbán CSIKY 2017, 84–89.

1

2

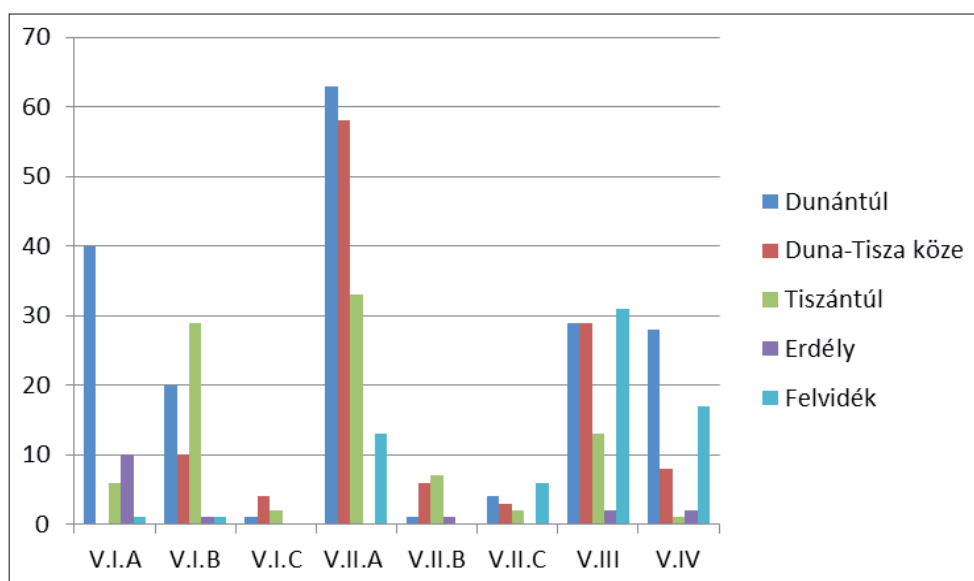
5. kép. 1: A kora avar kori vágófejek tiszántúli elterjedése; 2: A kora avar kori lánzsák tiszántúli elterjedése

Felmerülhet a kérdés, hogy mi számít tipikus tiszántúli avar fegyvernek, amire igencsak nehéz válaszolni. A fegyvertípusok elterjedése két alapvető szempontra vezethető vissza: a temetkezési szokásokra és az fegyverek használatára. Az avar kori közelharc fegyverek vizsgálatánál arra a következtetésre jutottunk, hogy nincsenek olyan régiók, ahol csak bizonyos típusok a jellemzőek, hangsúlyeltolódásokat azonban meg lehet állapítani.

A vágófegyverek esetében megállapíthatjuk, hogy valamennyi fő típus megtalálható a területen, a formacsoportonkénti, illetve a kora avar korban jellemző típusonkénti leletszámokat a 2. táblázat mutatja. Az egyszerűség kedvéért az egész avar kort vizsgáltam ez esetben.

<i>típusok (db)</i>	<i>Dunántúl</i>	<i>Duna–Tisza köze</i>	<i>Tiszántúl</i>	<i>Erdély</i>	<i>Felvidék</i>
<i>V.I.A</i>	40		6	10	1
<i>V.I.B</i>	20	10	29	1	1
<i>V.I.C</i>	1	4	2	0	0
<i>V.II.A</i>	63	58	33	0	13
<i>V.II.B</i>	1	6	7	1	0
<i>V.II.C</i>	4	3	2	0	6
<i>V.III</i>	29	29	13	2	31
<i>V.IV</i>	28	8	1	2	17

2. táblázat: A vágófegyverek főbb típusainak régióként, darabszám szerinti megoszlása
Table 2. The distribution of main edged weapon types: specimens by regions

2. ábra: Oszlopdiaagram a vágófegyverek főbb típusainak régióként, darabszám szerinti megoszlása
Fig. 2. Bar chart on the distribution of main edged weapon types: specimens by regions

A 2. táblázatból és a 3. ábrából a következők állapíthatók meg: a kora avar korban a Dunántúlról nagy számban ismert spathak (V.I.A) csak elenyésző mennyiségben ismertek a Tiszántúlról, ezek is főleg a Közép-Tisza vidék továbbélő gepida temetőiben voltak megfigyelhetőek. Az egyenes lencse átmetszetű kétélű kardok (V.I.B) ugyanakkor nagyobb számban ismertek e területről, mint a Dunántúlról, és számuk majdnem kétszeresen meghaladja a Duna–Tisza közéről ismert példányokét. Erősíti ezt Lőrinczy Gábor

megfigyelése, miszerint a kétélű kardok elsősorban a Körös–Tisza–Aranka által határolt terület Maros menti sávjában összpontosulnak, amelynek így kiemelt társadalmi jelentőséget tulajdoníthatunk.¹⁸⁵ Kis számban, de ismertek e területről kétélű karikás markolatvégű kardok is (V.I.C). Érdekes, hogy a tiszántúli egyszerű egyenes egyélű kardpengék számát (az egész avar korra vetítve) messze meghaladják a Duna–Tisza közéről és a Dunántúlról ismert példányok, bár ezt a közép és késő avar kori adatok a Tiszántúl rovására torzítják. Fontos ugyanakkor, hogy a karikás markolatvégű egyenes egyélű kardok legnagyobb számban éppen erről a területről származnak, míg a korábban csaknem egyeduralkodónak számító Duna–Tisza köze csak egy példánnyal maradt le tőle.

Az utolsó három oszlop már a közép és késő avar kor miatt lehet érdekes a fokéles egyenes kardok (V.II.C) és a szablyák (V.III) megtalálhatóak ugyan a Tiszántúlon, de jóval kisebb számban ismertek, mint a felvidéki, Duna–Tisza közü vagy dunántúli példányok, a szaxokat pedig mindössze egy késő avar kori hosszú kés képviseli Ártánd-Kapitány dűlőről.¹⁸⁶

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy a Tiszántúl legjellemzőbb vágófegyvere az egyenes kétélű lencse átmeteszettű vaskard, míg az egyenes egyélű kardok alkalmazása a Kárpát-medencei trendeknek megfelelő volt.

A továbbiakban a lándzsák fő formacsoportjainak (L.I–IV-ig)¹⁸⁷ számbeli előfordulásait mutatom be főbb régióként (Dunántúl, Duna–Tisza köze, Tiszántúl, Erdély és a Felvidék) az egyszerűség kedvéért az egész avar korban, majd az ebből levonható megfigyelésekből próbálok következtetni a Tiszántúl jellemző lándzsatípusaira.

<i>formacsoportok (db)</i>	<i>Dunántúl</i>	<i>Duna–Tisza köze</i>	<i>Tiszántúl</i>	<i>Erdély</i>	<i>Felvidék</i>
<i>L.I</i>	95	5	27	16	38
<i>L.II</i>	8	0	17	1	11
<i>L.III</i>	99	5	19	10	24
<i>L.IV</i>	4	1	7	1	11

3. táblázat: Az avar kori lándzsacsúcsok formacsoportjainak régióként, darabszám szerinti megoszlása
Table 3. Distribution of Avar-age spearheads' form groups: specimens by regions

A 3. táblázat és a 3. ábra alapján a lándzsa nem számít a Tiszántúlon elterjedt fegyvernek, bár az is világosan kitűnik, hogy a Dunántúl túlnyomó számbeli fölénye csak két formacsoportra, a nádlevél alakú és a levél alakú lándzsákra korlátozódik, míg a Tiszántúlon mind a négy formacsoportba tartozó lándzsák egyenletesen előfordulnak, ha jóval kisebb számban is. Elsősorban keskeny pengéjű döfőlándzsákat használtak a területen.

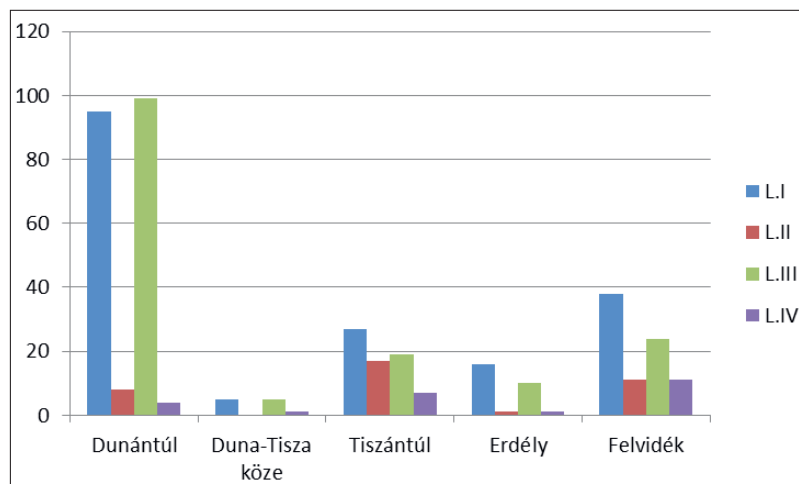
A közelharc fegyverek közül a kardok tehát jelentős szerepet játszottak a kora avar kori Tiszántúlon, míg a sírleletek alapján a lándzsák kevésbé. A fent leírt közelharc fegyverek típusaikban és kiképzésükben megfelelnek az Avar Kaganátus más területein tapasztaltaknak, eltérést csupán egyes nyugati eredetű fegyvertípusok hiánya, és a díszítések eltérő kivitele adja. Regionális műhelyekre fémvizsgálatok hiányában nem következtethetünk. A Tiszántúlon ugyanakkor a fegyveres sírok nagy száma alapján is körvonalozódik egy másodlagos hatalmi központ, bár fontos megjegyezni, hogy ezek nagyobb területen elszórtan jelentkeznek.¹⁸⁸ A fegyverek típusaiból különleges fegyverforgatási szokásokra nem következtethetünk, de érdekes lehet, hogy a kétélű kardok az általánosnál népszerűbbek voltak.

¹⁸⁵ LŐRINCZY 2019, 171.

¹⁸⁶ KRALOVÁNSZKY 1996, 52, 14. kép.

¹⁸⁷ Ahol L.I = nádlevél alakú, L.II = kónikus, L.III = levél alakú és L.IV = háromszög alakú.

¹⁸⁸ LŐRINCZY 2019, 171.

3. ábra: Oszlopdiaagram az avar kori lándzsacsúcsok formacsoportjainak régióként, darabszám szerinti megoszlásáról

Fig. 3. Bar chart on the distribution of Avar-age spearheads' form groups: specimens by regions

PÁNCÉLOK (4. KÉP 10–13)

A szegvár-oromdülői temető nyolc (33., 333., 335., 540., 627., 706., 741. és 930.) sírjából összesen 42 páncélmaradvány ismert. Legnagyobb számban zsindelepáncélok páncéllemezei (41 db) kerültek elő, de a 33. sírban a páncéllemezek mellett láncpáncél maradványa is előkerült, ami e sírban kombinált páncélra utal.

A temetőből rekonstruálható méretű páncélmaradvány nem került elő, a páncélmaradványokat tartalmazó férfisírokban általában más fegyver is előkerült (33. sír: kard; 333. sír: kard és lándzsa; 335. sír: kard; 540. sír: kard; 930. sír: kard), míg a 627., 706. és 741. sír kivétel nélkül fegyvermelléklet nélküli gyermeksírok (a legfiatalabb a 741. sír fél éves (Inf. I.) csecsemő), így ez esetekben a leletek fegyvermellékletként való értelmezése fel sem merül. Fontos ugyanakkor, hogy felnőtt női sírban e közösségnél nem ismerünk páncéllemez-mellékletet, annak ellenére, hogy a női sírokban elhelyezett páncéllemezek gyakran feltűnnek a szakirodalomban,¹⁸⁹ és a Csallány Dezső által leírt 83 páncéllelet közül 26 (31,32%) női sírban volt.¹⁹⁰ A páncéllemezek gyereksírokban is viszonylag gyakran előfordulnak, amint azt Simon László összeállítása is mutatja.¹⁹¹ A páncéllemezes sírok legutóbbi gyűjtése szerint összesen

¹⁸⁹ Szeged-Fehértó A 368. sír (CSALLÁNY 1972, 21), Deszk D 101. sír (CSALLÁNY 1972, 22), Szeged-Kundomb 80. sír (CSALLÁNY 1972, 22), Kiszombor F 20. sír (CSALLÁNY 1972, 23), Homokmégy-Halom 129. sír (CSALLÁNY 1972, 26), Jutas 51. sír (CSALLÁNY 1972, 28), Gátér 59., 83., 151., 170., 174., 203., 221., 243., 244., 252., 253., 270., 285., 334. sír (CSALLÁNY 1972, 31–39). Leletek alapján nő: Csákberény-Orondpuszta 61. sír (tűtartó), 251. sír (orsógomb), 257. sír (tűtartó), 284. sír (övcsüngő), 320. sír (antr.), 349. sír (tűtartó), 364. sír (antr.), 369. sír (antr.), 411. sír (övcsüngő), Alattán 2., 14., 56., 57., 65., 66., 81., 109., 116., 592. sír (KOVRIK 1963, 10–11, 14–16, 18–19, 48, Taf. I/20–22, 44, IV/20, 27–29, V/15–16, 28, VII/43, X/19, XI/15, XXXVIII/7), Andocs-Temető utca, Orvos-ház 47., 76., 107., 147. sír (GARAM 1972), Bačko Petrovo Selo-Čik 17., 24. sír (BUGARSKI 2009, 36–38, Taf. IV/1–2, 12, 17), Budapest-Tihanyi tér 7. sír (NAGY 1998, 116); Budapest XXI. Csepel-Háros 68. sír (NAGY 1998, 167), Gyöng-Vásártér 87., 92., 242., 247., 266., 357., 367. sír (ROSNER 1972, 113–114, 116; ROSNER 1975, 125, 139).

¹⁹⁰ CSALLÁNY 1972, 21–27.

¹⁹¹ Alattán 76. sír (2–3 éves gyerek) (KOVRIK 1963, 15, 53), Andocs 101., 122. sír (GARAM 1972, 154, 162), Gyöng-Vásártér 56., 87., 90., 120., 134. és 140. sír (ROSNER 1972, 93, 113–115, 133, 143, 146, Kiskőrös-Vágóhíd LXXIV (53) sír (LÁSZLÓ 1955, 37), Pécel 12. sír (TÖRÖK 1971, 90, 95), Pécs-Köztemető 55. sír (Inf. II. KISS 1977, 98, 101), Tarnaméra-Urak dűlő 2. sír (11–13 éves) (SZABÓ 1965, 37–38, 46), az eddigiek: SIMON 1983, 47–55; Csákberény-Orondpuszta 269., 331., 358. sír; Bačko Petrovo Selo-Čik 2., 122. sír (BUGARSKI 2009, 30, 74–75., T. I/3, T. XIX/2).

142 avar kori sírban találtak ilyen leleteket, amelyek közül 39 férfi, 55 női és 25 gyermeksír volt.¹⁹²

Sajnos a páncéllemezek előkerülési helye a sírokban nem mutat rendszert, emiatt nehéz egy egységes szokást rekonstruálni. A páncéllemezek egyetlen ismert esetben sem viseleti (funkcionális) helyzetben kerültek elő, hanem az arccsontok fölött (33. sír), a jobb lábszárnál az íjapplikációk mellett és a bal kézfej feltételezett helyénél (333. sír) a ló jobb oldali harmadik bordáján (335. sír), a tarsolyban a bal combcsont mellett (540. sír) vagy a bal lábfej mellett egy sorban (930. sír) kerültek elő e tárgyak. Két esetben a padmaly (627. sír) vagy a sír betöltésében (706. sír) találták a páncéllemezeket. Míg a 741. csecsemősírban a mellkasnál helyezkedtek el a lamellák, ám az elhunyt kora alapján itt sem tekinthető viseleti helyzetnek.

Mindez arra utal, hogy a páncéltöredékek nem a viselet részeként és nem is a hagyományos értelemben vett fegyvermellékletként, hanem áldozatként vagy amulettként került a sírba a temetési szertartás során. Ebből a szempontból sokatmondóak lehet az egyes sírokból eltemetett lamellák száma és azok összevetése az eltemetettek nemével és életkorával. A legtöbb (12) lamella a 333. sírba került, bár itt nem összefüggő sorban helyezték azt el, a 33. sírban 8 db, a 930. sírban pedig 7 páncéllemez volt egy sorban, míg a 335. sírban 7 darab három különböző típushoz tartozó, a 741. sírban pedig 4 lemeztöredék került elő. Az 540., 626. és 706. sírba pedig csak egy-egy lamella került. Major Péter az avar kori páncélokra szóló szakdolgozatában szereplő 142 páncélt tartalmazó sírok közül mindössze 15 olyan sírt gyűjtött össze, amelyekben 7-nél több lamellát temettek el, e sírok jelentős részében férfi (8) nyugodott, míg a női (3) és gyermek (1) sírok száma jóval kevesebb.¹⁹³ A 7-nél több lamellát tartalmazó sírok nem és életkor szerinti összetétele férfidominanciára utal.

Több lamellából álló részletek a 33., 333. és 930. sírből kerültek elő, mindhárom esetben a lamellák egy-egy sorba rendeződtek a 33. sírből 8 darab, míg a 333. és 930. sírből 7–7, részben egymást fedő páncéllemez került elő, amelyek feltehetően összefűzve kerültek a sírba. A páncéllemezek számának szimbolikus értelmezése több alkalommal is felmerült az avar páncélok régészeti kutatásában, így Csallány Dezső a 8 lemezből álló sorokat egész páncél szimbólumaként értelmezte,¹⁹⁴ míg Bóna István a 7 lamellából álló sorokat magyarázta hasonlóképpen, aminek bizonyítékként 9 kora avar kori sírra, 8 belső-ázsiai türk és 4 koreai Silla-kori temetkezés hasonló számú lamellát tartalmazó páncélrészleteire hivatkozott.¹⁹⁵ A rendelkezésünkre álló adatok alapján nem egyértelmű, hogy valójában a hetes vagy a nyolcas szám szimbolikus jelentés-tartalma volt erősebb, mindenesetre mindkét szám viszonylag gyakran fordul elő elsősorban a férfisírokban. Az, hogy a szám előfordulása nem konzekvens, viszont a mennyiség hasonló, ugyanakkor arra utal, hogy nem a páncéllemezek száma volt a fontos. A kunszentmártoni egész páncél egy-egy sorában 24 lemezke volt,¹⁹⁶ így egy negyed sor 6–8 lemezből állhatott, ez magyarázhatja az eltérő számokat.

A 33. sír lamelláinak magassága 11,5 cm, szélességük pedig 1,9 cm, a középső lamellákon 6 fűzőlyuk, míg a szélsőn 8 lyuk található, a lamellák egyik oldala egyenes, míg másik oldaluk karéjos. A 333. sír lamellái az előzőnél jóval kisebbek, magasságuk mindössze 8 cm, szélességük pedig 1,2 cm, rajtuk mindössze három fűzőlyuk található. A 335. sírban három eltérő típusú lamellát találtak, négy darab keskeny, két széles és egy nagyon széles páncéllemez került elő. E lamellákon egyenként 6–6 fűzőlyuk található. A lamellák az előzősírokénál rövidebbek, magasságuk 5–7 cm, szélességük viszont nagyobb: 1,5–3–3,7 cm. A 930. sír 7 páncéllemeze viszonylag rövid és széles volt, hosszuk 5,3 és 5,7 cm között mozgott, míg szélességük 2,7–2,9 cm, a lemezek egyik oldala egyenes, míg másik felén egy-egy íves karéj van. A felsorolt méretadatok alapján még egy közösségen belül sem számolhatunk azonos nagyságú páncéllemezekkel.

¹⁹² MAJOR 2014, 111, 2. táblázat.

¹⁹³ MAJOR 2014, 117–118, 6. táblázat.

¹⁹⁴ CSALLÁNY 1960, 17.

¹⁹⁵ BÓNA 1980, 44–45.

¹⁹⁶ CSALLÁNY 1982, 6.

sírszám	hossz (cm)	szélesség (cm)	hossz/szél
33.	11,5	1,9	6,05
333.	8	1,2	6,666
335.	7	3,7	1,89
335.	5	1,5	3,333
741.	8,7	1,6	5,4375
930.	5,3	2,7	1,96
930.	5,7	2,9	1,965

4. táblázat: A szegvári temető páncéllemezeinek metrikus megoszlása
Table 4. Metrical data of the lamellae from the Szegvár cemetery

A páncéllemezek formai elemzésére alapvetően két mód kínálkozik: 1. a lamellák formája alapján, 2. a fűzőlyukak eloszlása alapján. A lamellák formája és a fűzőlyukak száma és azok eloszlása ugyanakkor összefügg egymással: minél hosszabb egy páncéllemez, annál több fűzőlyuk található rajta. A páncéllemezek többsége téglalap alakú, egyik oldaluk egyenes, a másik oldalukon konkáv félköríves bevágás található. A páncéllemezek sarkai legtöbbször lekerekítettek vagy srégen levágottak. A téglalap alakon belül elkülöníthetünk hosszú, keskeny és rövid, széles lemezeket, az elkülönítés alapja a lemezek hosszának és szélességének a hányadosa. A hosszú, keskeny páncéllemezeknél ez az arány 5 fölötti értéket mutat, míg a rövid, széles lemezeknél 2 körüli értékeket, így ez a két forma világosan elkülöníthető egymástól. A hosszú, keskeny (I.) csoportba tartoznak a 33., 333. és 741. sír lamellái, míg a rövid, széles (II.) csoportba a 335. és 930. síré.

Mindkét csoporton belül megkülönböztethetők kisebb egységek (típusok): I/1. típus: a 33. sír lamellái rendkívül hosszúak (11,5 cm), a téglalap sarkai levágottak, a lemez középső részén enyhe, íves konkáv bevágás figyelhető meg. A rövidebb oldalakon egy-egy, a hosszanti oldalakon 2–2-es eloszlásban négy-négy, tehát összesen 10 fűzőlyuk található. E páncéllemezek jó párhuzamai a szegvár-sápoldali sírban talált lamellák,¹⁹⁷ de számos további kora avar kori¹⁹⁸ és meroving¹⁹⁹ sírban és bizánci lelőhelyekről²⁰⁰ is ismerünk hasonló darabokat.

A 333. sír páncéllemezei az előzőnél rövidebbek (8 cm) és keskenyebbek (1,2 cm) voltak, ugyanakkor formailag is eltértek (I/2. típus). A fennmaradt bőrszalagok miatt a lamellák formája nem pontosan megállapítható, annyi viszont bizonyos, hogy egyik oldaluk egyenes, a belső oldaluk pedig íves volt, az előző típustól eltérően ugyanakkor itt a lemez közepe kicsúcsosodik és a két íves konkáv bevágás kétoldalt található. A fűzőlyukak eloszlása sajnos nem megállapítható. Hasonló formájú lamellák több kora avar,²⁰¹ meroving²⁰² és bizánci²⁰³ lelőhelyről ismertek, a párhuzamok alapján a fűzőlyukak eloszlása 1–4–3 volt,

¹⁹⁷ BÓNA 1980, 43. Abb. 8.

¹⁹⁸ Deszk L 8. sír (CSALLÁNY 1972, 25, 4. kép 4), Bácsújfalu/Selenča (CSALLÁNY 1953, XXXV. t. 1), Tiszavasvári-Koldusdomb 1. sír (CSALLÁNY 1960a, 54, 6. kép 4), Deszk L 13. sír (CSALLÁNY 1972, 25, 4. kép 10).

¹⁹⁹ Giengen am Brenz 40. sír (PAULSEN–SCHACH–DÖRGES 1978, Taf. 46), Niederstotzingen 12/a sír (PAULSEN 1967, 126, Abb. 62, 3).

²⁰⁰ Cibilium (Abházia, VORONOV–BGAZSBA 1987, 125, Ris. 8/22; KUBAREV 2006, 477, Abb. 6/6), Caričin Grad/Justiniana Prima (BAVANT–IVANIŠEVIĆ 2006, Kat. Nr. 15. Fig. 36), Kostolac–Svetinja/Viminacium (POPOVIC 1987, 29, Fig. 23; BUGARSKI 2005, 163, Fig. 2), Kercs (ARENDE 1932, 53, Abb. 3a, A).

²⁰¹ Tiszavasvári-Koldusdomb 1. sír (CSALLÁNY 1960a, 53, 5. kép 1).

²⁰² Giengen an der Brenz, 40. sír (PAULSEN–SCHACH–DÖRGES 1978, Taf. 46, 1), Niederstotzingen 12/a sír (PAULSEN 1967, 126, Abb. 62, 2).

²⁰³ Castel Trosino 119. sír (THORDEMAN 1939, 246, Fig. 232, 9), Cibilium erőd (VORONOV–BGAZSBA 1987, 125, Ris. 8/22; KUBAREV 2006, 477, Abb. 6, 14), Kercs (ARENDE 1932, 53, Abb. 3a, d).

tehát összesen 8 fűzőlyukkal számolhatunk. A 741. sír lamellája a rákorrodált textilmaradványok és a rossz megtartása miatt pontosabban nem beazonosítható, de metrikai sajátosságai alapján a 333. sír lemezeihez áll legközelebb.

A rövid, széles (II.) csoportba tartozó páncéllemezeket a 335. és a 930. sírban találták. A 335. sírban két-fajta páncéllemez került elő, a nagyobb széles lemezek (II/1) lekerekített sarkúak voltak, a belső oldalukon rövid félköríves bevágás figyelhető meg. A fűzőlyukak megoszlása a következő: a felső rövidebb oldalon egy lyuk, míg az alsó rövidebb oldalon nincsen fűzőlyuk, a hosszanti oldalon a bevágás két oldalán 2–2 fűzőlyuk, míg az egyenes oldalon is hasonló elrendezésben két-két lyuk található. Hasonló lemezek több avar temetőből ismertek, de eddig sem meroving, sem bizánci lelőhelyeken még nem kerültek elő.²⁰⁴

A szegvári 930. sírban talált páncéllemezek (II/2. típus) téglalap alakúak, mindegyik oldaluk egyenes, a sarkak nem lekerekítettek vagy levágtak. Sajnos a lemezek állapota miatt a fűzőlyukak száma és helyzete nem ismert. A lemezek pontos formai párhuzamát nem ismerem.

A 335. sír kisméretű, keskeny lemezei (5 × 1,5 cm) a méretei alapján egyik csoportba sem illik bele, a hossz és a szélesség aránya ez esetben 3,333. Valószínű, hogy ebben az esetben töredékes lamellákról van szó, mindössze 4 fűzőlyukat sikerült megfigyelni a hosszanti oldalak mentén 2–2-es eloszlásban.

Külön csoportba sorolható az 540. sír U alakú páncéllemeze, hossza 4,8 cm, szélessége pedig 3 cm (arányuk: 1,6). Sajnos ez esetben a lelet állapota miatt az sem eldönthető, hogy ép lemezről van-e szó. A fűzőlyukak száma és eloszlása nem megfigyelhető. Párhuzama a Kölked-Feketekapu B temető 80. sírjából ismert, ahol azt egy páncél kötényének pikkelyeként azonosították.²⁰⁵

A 627. és 706. sírből származó lamellák töredékességük miatt nem azonosíthatóak, és klasszifikációra nem alkalmasak.

A páncéllemezek mellett a 33. sírből láncpáncél nagyobb töredéke került elő, a láncszemek 1 cm átmérőjűek és 0,25 cm vastagok, minden láncszem négy másikhoz csatlakozott szorosan. Szegecselés nyoma nem megfigyelhető, valószínű, hogy egyszerűen hajlították ezeket a szemeket. Az avar kori sírokban a láncpáncélok viszonylag gyakoriak, de eddig mindössze egy olyan sír volt ismert, ahol lamellás páncél és láncpáncél együtt került elő: Tiszavasvári-Koldusdomb 1. sír.²⁰⁶

A legtöbb páncéllemez (33., 333., 335., 540., 627. és 930. sír) és a 33. sír láncpáncél-részletének hátoldalán bőrmaradványok voltak megfigyelhetők. Míg a legtöbb esetben a bőrmaradványok a teljes hátoldalt fedték, a 333. sír páncéllemez-sorának két (alsó és felső szélén egy-egy bőrszalag volt megfigyelhető, és a középső fűzőlyukak fölött is egy szélesebb bőrszalag maradványa volt. Hasonló maradványokat több zsindeypáncél esetében megfigyeltek, mint a viminaciumi (Kostolac),²⁰⁷ a kercsi²⁰⁸ és a Giengen am Brenz-i 40. sír²⁰⁹ lamelláinak esetében. Míg a felsorolt párhuzamoknál a fűzésre használt bőr is fennmaradt, addig a szegvári esetben csak az alátétnek szolgáló bőrszalagok voltak megfigyelhetők. A többi esetben a bőrmaradványok a lemezpáncél alapjául szolgáló bőrmellényként azonosíthatóak.

²⁰⁴ Szeged-Fehértó A 63. sír (CSALLÁNY 1972, 20, 3. kép 4), Gátér 244. sír (CSALLÁNY 1972, 33, 7. kép 7), Gátér 45. sír (CSALLÁNY 1972, 40, 11. kép 7), Hajdúdorog-Városkert u. 5–7, 1. sír (CSALLÁNY 1960, 19, 2. ábra 1).

²⁰⁵ KISS 2001, II. 40, Taf. 26/3.

²⁰⁶ CSALLÁNY 1960a, 51.

²⁰⁷ POPOVIĆ 1987, 29, Fig. 29; BUGARSKI 2005, 164.

²⁰⁸ ARENDT 1932, 53, Abb. 3a.

²⁰⁹ PAULSEN–SCHAH-DÖRGES 1978, Taf. 46/5–5a.

CLOSE-COMBAT WEAPONS (EDGED WEAPONS AND POLEARMS)
FROM THE AVAR AGE SZEGVÁR-OROMDÜLŐ CEMETERY

GERGELY CSIKY

The cemetery of Szegvár-Oromdülő is the largest one from the 6th–7th-century Transtisza (*Tiszántúl*) region and the most important one regarding the number and variety of close-combat weapons: 13 edged weapons and 10 polearms were found at this site. As a result, the study of the close-combat weapons unearthed from this cemetery can offer a good starting point for a regional analysis.

The 13 edged weapons found in the Szegvár-Oromdülő cemetery were classified into form groups based on their blade (V.I = double-edged swords, V.II = single-edged swords, V.III = sabres and V.IV seaxes), which corresponds to the classification described in CSIKY 2015a as E.I–IV. It is important to emphasise that only double- and single-edged swords are known from this site dated to the Early Avar Period, and no sabres or seaxes were discovered. Seven out of 13 edged weapons from the cemetery belonged to V.I group, i.e. double-edged swords that can be subdivided into V.IA = double-edged swords with fuller (two specimens), V.I.B = double-edged swords with lenticular cross-section (four specimens), and V.I.C = double-edged ring-pommel swords (one specimen). The single-edged swords found in the cemetery belong to V.II.A (simple single-edged swords: four specimens) and V.II.B (single-edged ring-pommel swords: two specimens).

The hilts of the above-mentioned swords were equally studied as ring-pommel swords, and hilts with ring pendant were also found here. Ring-pommel swords are regarded as two-handed weapons representing a functional difference, and their origin can be traced as far as East- and Inner Asia based on some old and new finds. However, it is important to note that by the end of the 6th–early 7th century Byzantines on the Balkans also used such swords. Ring pendants on hilts are regarded as symbolic features similarly to spathae with ring pendants (so-called *Ringschwert*). Hilts of ring-pommel swords are usually decorated with silver bands with pearl or ribbed frame. Only ring-pommel swords had small U-shaped crossguards, often with silver covering.

The sword scabbards were often decorated with silver plates mainly at the locket, chape and lower suspension loop. Material analyses on a copper-alloy plate revealed that it was made of brass, while the applied silver plate was of exceptional purity. Two types of suspension loops are known from the cemetery, P-shaped and triple-arched loops. The latter is only observed on ring-pommel swords.

Two iron knives with P-shaped suspension loops and silver plated decorations were found in the cemetery. These finds are exceptionally rare in the early Avar period: only six specimens are known. It is probable that they can be regarded as artefacts of high social significance, since similar artefacts are present from Italy to Korea in a huge geographical range.

Spearheads are not only rare finds in the Transtisza (*Tiszántúl*) region; such artefacts are only known in 40 specimens from 6th–7th centuries. All the four main form groups (L.I = reed-shaped, L.II = lenticular, L.III = conical, L.IV = triangular) were unearthed in the cemetery in equal proportions. The wooden shafts of the spears could not be observed in the socket of the spearheads, therefore it is highly dubious that these artefacts were deposited into the graves together with their shafts. Most of the spearheads belong to the reed-shaped group; most of them were manufactured with closed sockets. Only two conical spearheads were found at the site, probably as a result of their chronological position, as most of these polearms are dated to the middle and late Avar periods. Lenticular spearheads are rare, only one example is known from here, while two triangular spearheads were found. The metrical analyses of these artefacts brought interesting results. The metric data of spearheads from the site are relatively standardized, all sizes are close to each other.

The study of close-combat weapons from this cemetery was the basis of a regional analysis, which shows that regarding the edged weapons the share of Transisza (*Tiszántúl*) region is quite large, almost one third of all Early Avar swords came from this region. Some types are especially well-represented, such as the double-edged swords with lenticular cross-section and the single-edged ring-pommel swords, while some edged weapons of western origin, like the *spathae* and *seaxes* are not characteristic of this part of the Carpathian Basin. The sword decoration is mainly made of silver, and gold was used only in two exceptional cases (Kunmadaras and Kunágota). Polearms are underrepresented in this area, which can be explained either by its rarity and different type of warfare or by a different burial rite and depositional rules compared to other regions of the Carpathian Basin. The relative frequency and high quality of close-combat weapons from this region suggests the presence of a secondary power centre in the area.

LAMELLAR AMOUR

42 armour fragments are known from eight burials of the Szegvár-Oromdúló cemetery. Most of them are lamellae, however, a large fragment of a chain mail is also found in Grave 33. The male burials with armour fragments contained other elements of weaponry too, while three burials were child graves without any other grave goods. In these cases these artefacts bear an amulet character, which probably also applies to the male graves, since no such artefact was found in its original (functional) position. The symbolic nature of the number of lamellae were often discussed in the archaeological studies of the Avars, however, without any systematic analysis. Looking at the available data shows that nor number 7, neither number 8 was important but their relative quantity. Two main types of lamellae could be distinguished based on the proportions of their length and width. In one case the leather straps used for connecting lamellae were also observed.

IRODALOM

- AMBROZ 1986: Ambroz, A. K.: Kinžaly VI–VIII. vv. s dvumja vystupami na nožnah. *Sovjetskaja Arheologija* 4 (1986) 53–73.
- ANAZAWA–MANOME 2000: Anazawa, W. – Manome, J.: The Inlaid Gold Dagger from Kerim-loo and its Western Connections. In: *Kontakte zwischen Iran, Byzanz und der Steppe in 6.-7. Jahrhundert*. Hrsg.: Bálint Cs. *Varia Archaeologica Hungarica* 10. Budapest–Napoli–Roma 2000, 71–85.
- ARENDT 1932: Arendt, W.: Beiträge zur Entstehung des Spangenharnisches. Ein alttürkisches Waffenfund aus Kertsch. *Zeitschrift für historische Waffen- und Kostümkunde* 4. NF 13/3 (1932) 49–55.
- BÁLINT 1978: Bálint, Cs.: Vestiges archéologiques de l'époque tardive des Sassanides et leurs relations avec les peuples des steppes. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 30 (1978) 173–212.
- BÁLINT 1993: Bálint, Cs.: Probleme der archäologischen Forschung zur awarischen Landnahme. In: *Ausgewählte Probleme europäischer Landnahmen des Früh- und Hochmittelalters. Methodische Grundlagendiskussion im Grenzbereich zwischen Archäologie und Geschichte*. Teil 1. Hrg.: Müller-Wille, M. – Schneider, R. I. Sigmaringen 1993, 195–273.
- BÁLINT 1995: Bálint Cs.: *Kelet, a korai avarok és Bizánc kapcsolatai (Régészeti tanulmányok)*. Magyar őstörténeti könyvtár. Szeged 1995.
- BALOGH 2004: Balogh Cs.: Martinovka-típusú övgarnitúra Kecelről. A Kárpát-medencei maszkos veretek tipokronológiája (Gürtelgarnitur des Typs Martinovka von Kecel. Die Typochronologie der Maskenbeschläge des Karpatenbeckens). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 10 (2004) 241–303.

- BALOGH 2016: Balogh Cs.: Balogh Cs.: *Régészeti adatok a Duna–Tisza közti avarok történetéhez (The history of the Avars in the Danube–Tisza interfluve as reflected in the archaeological record)*. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia – A PPKÉ BTK Régészeti Tanszék kiadványai (Archaeological Studies of PPCU Department of Archaeology) 6. Szerk.: Major B. – Türk A. Budapest 2016.
- BALOGH 2019: Balogh Cs.: Új szempont a kora avar hatalmi központ továbbélésének kérdéséhez. Az avar fegyveres réteg temetkezései a Duna–Tisza közén (New light on the possible survival of the early Avar power centre – Burials of Avar warriors in the Danube–Tisza interfluve). In: *Hatalmi központok az Avar Kaganátusban*. Szerk.: Balogh Cs. – Szentpéteri J. – Wicker E. Kecskemét 2019, 115–138.
- BALOGH–KŐHEGYI 2001: Balogh Cs. – Kőhegyi M.: Fajszt környéki avar kori temetők II. Kora avar kori sírok Fajszt–Garadombon (Awarenzeitliche Gräberfelder in der Umgebung von Fajszt. Frühawarenzeitliche Gräber von Fajszt–Garadomb). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 7 (2001) 333–363. BALOGH–KŐHEGYI 2001.
- BALOGH–WICKER 2012: Balogh Cs. – Wicker E.: Avar nemzetségszű sirja Petőfiszállás határából (Das awarenzeitliche Sippenhäuptlingsgrab von Petőfiszállás). In: *Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére*. Szerk.: Vida T. Budapest 2012, 551–582.
- BÁRDOS–GARAM 2009: Bárdos Edith – Garam Éva: *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Zamárdi-Réti-földek. Teil I*. Monumenta Avarorum Archaeologica 9. Budapest 2009.
- BAVANT–IVANIŠEVIĆ 2006: Bavant, B. – Ivanišević, V.: *Iustiniana Prima – Caričin Grad*. Leskovac 2006.
- BICZÓ 1984: Biczó P.: A keceli határ régészeti emlékei. In: *Kecel története és néprajza*. Szerk.: Bárh J. Kecel 1984, 19–62.
- BOLLÓK–SZENTHE 2018: Bollók Á. – Szenthe G.: Images of the Good Life on a Set of Late Antique Gold Sheets from Kunágota. In: *Lebenswelten zwischen Archäologie und Geschichte. Festschrift für Falko Daim zu seinem 65. Geburtstag*. Hrsg.: Drauschke, J. – Kislínger, E. – Kühtreiber, K. – Kühtreiber, Th. – Scharrer-Liška, G. – Vida T. Mainz 2018, 57–82.
- BÓNA 1957: Bóna I.: AZ űrbőpusztai avar temető (Le cimetiére avar de űrbőpuszta). *Archaeologiai Értésítő* 84 (1957) 155–174.
- BÓNA 1979: Bóna I.: A Szegvár-sápoldali lovassír. Adatok a korai avar temetkezési szokásokhoz (Das Reitergrab von Szegvár-Sápoldal. Beiträge zu den frühawarischen Bestattungssitten). *Archaeologiai Értésítő* 97 (1979) 3–32.
- BÓNA 1980: Bóna, I.: Studien zum frühawarischen Reitergrab von Szegvár. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 32 (1980) 31–95.
- BÓNA 1983: Bóna I.: A XIX. század nagy avar leletei (Die großen Awarenfunde des 19. Jahrhunderts). *A Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve* 1982–83 (1983) 81–160.
- BÓNA 1984: Bóna I.: A népvándorlás és a korai középkor története Magyarországon. In: *Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. I.* Főszerk.: Székely Gy. Budapest 1984, 203–273, 575–582.
- BÖRZSÖNYI 1908: Börzsönyi A.: Győri sírmező a régibb középkorból. *Archaeologiai Értésítő* 28 (1908) 208–230.
- BRUKNER 1968: Brukner, O.: Čik, Bačko Petrovo Selo – nekropola iz Seobe naroda. *Arheoloski Pregled* 8 (1968) 170–173.
- BUGARSKI 2005: Bugarski, I.: A Contribution to the Study of Lamellar Armours. *Starinar* 55 (2005) 161–179. <https://doi.org/10.2298/STA0555161B>
- BUGARSKI 2009: Bugarski, I.: *Nekropole iz doba antike i ranoj srednej veka na lokalitetu Čik (Cemeteries from Antiquity and Early Middle Ages at Čik)*. Beograd 2009.
- CRADDOCK ET AL 2010: Craddock, P. – Cowell, M. – Hook, D. – Hughes, M. – La Niece, S. – Meeks, N.: Change and Stasis: the technology of Dark Age metalwork from the Carpathian Basin. *The British Museum Technical Research Bulletin* 4 (2010) 55–65.

- CZIRÁKY 1899: Cziráky Gy.: A bogojevai (Bács-Bodrog m.) sírmező és földvár. *Archaeologiai Értesítő* 19 (1899) 268–276.
- CSALLÁNY 1933: Csallány D.: *A kunszentmártoni avarkori ötvössír (Goldschmiedegrab aus der Awarzeit von Kunszentmárton (Ungarn))*. Szentes 1933.
- CSALLÁNY 1939: Csallány D.: Kora-avarkori sírleletek (Grabfunde der Frühawarenzeit). *Folia Archaeologica* I–II. 1939, 121–180.
- CSALLÁNY 1953: Csallány D.: A bácsújfalusi avar kori hamvasztásos lelet (Trouvaille d'objets incinérés de l'époque avar à Bácsújfalú. Contributions à l'étude des rites funéraires et au legs archéologique des koutourgours bulgares (huns). *Archaeologiai Értesítő* 80 (1953) 133–141.
- CSALLÁNY 1956: Csallány, D.: *Archäologische Denkmäler der Awarzeit in Mitteleuropa*. Budapest 1956.
- CSALLÁNY 1960: Csallány D.: A hajdúdorogi avar mellpáncél (Das awarische Brustpanzer von Hajdúdorog). *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve* 1958-59 (1960) 17–23.
- CSALLÁNY 1960a: Csallány D.: Szabolcs-Szatmár megye avar leletei (Awarische Funde des Komitats Szabolcs-Szatmár). *A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve* I. 1958 (1960) 31–87.
- CSALLÁNY 1972: Csallány D.: Avar kori páncélok a Kárpát-medencében 1. (Die Panzer der Awarzeit im Karpatenbecken). *A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve* 12–14 (1969–1971) 1972, 7–44.
- CSALLÁNY 1982: Csallány D.: Avar kori páncélok a Kárpát-medencében 2. (Die Panzer der Awarzeit im Karpatenbecken). *A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve* 15–17 (1972-74) 1982, 5–35.
- CSALOG 1959: Csalog J.: Rangjelző díszkard az avar korból (Avar Ornamental Sword as Distinguishing Marks). *Folia Archaeologica* 11 (1959) 105–108.
- CSIKY 2007: Csiky G.: Akora avar lándzsák tipológiája (Die Typologie der frühawarenzeitlichen Lanzen spitzen). *Archaeologiai Értesítő* 132 (2007) 305–323. <https://doi.org/10.1556/ArchErt.132.2007.1.13>
- CSIKY 2009: Csiky G.: *Az avar kori szúró- és vágófegyverek. Osztályozás – tipológia – kronológia – technológia*. PhD disszertáció kézirat. Budapest 2009.
- CSIKY 2011: Csiky, G.: Armament and Society in the Mirror of the Avar Archaeology. The Transdanubia-phenomenon revisited. *Studia Universitatis Cibiensis. Series Historica VIII. Suppl. 1. Proceedings of the 1st International Conference Interethnic Relations in Transylvania. Militaria Mediaevalia in Central and South-Eastern Europe. Sibiu, October 14th–17th, 2010*. Sibiu 2011, 9–34.
- CSIKY 2013: Csiky G.: Az avar közelharci fegyverek története. Funkcionális megközelítés. (A History of Avar-age Close-Combat Weapons. A Functional Approach). *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából* Ú.S. VI–VII. (XVI–XVII.) 2011–2012 (2013) 71–91.
- CSIKY 2015: Csiky, G.: A metrical approach in the study of Avar-age polearms. In: *Warriors, Weapons, and Harness from the 5th-10th centuries in the Carpathian Basin*. Ethnic and Cultural Interferences in the 1st Millennium B.C. to the 1st Millennium A.D. Vol. 22. Ed.: Cosma, C. Cluj–Napoca 2015, 177–214.
- CSIKY 2015a: Csiky, G.: *Avar-age Polearms and Edged Weapons. Classification, Typology, Chronology and Technology*. East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450. Vol. 32. Leiden–Boston 2015. <https://doi.org/10.1163/9789004304543>
- CSIKY 2016: Csiky G.: A számok bűvöletében. Az avar kori vágófegyverek metrikus adatainak értékeléséről (Bewitched by Numbers – Evaluation of the Metric Data of Avar-period Cutting Weapons). In: *Népek és kultúrák a Kárpát-medencében. Tanulmányok Mesterházy Károly tiszteletére*. Szerk.: Bollók Á. – Gergely K. – Kolozsi B. – Pető Zs. – Szenthe G. Budapest 2016, 243–269.
- CSIKY 2017: Csiky G.: Fegyveresek a 9. századi Alföldön? Adatok a késő avar kori fegyvermeléklet-adás megszűnéséhez. In: *Az Alföld a 9. században II*. Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 4. Szerk.: Takács M. Szeged 2017, 73–101.

- CSIKY–CSIZMADIA 2022: Csiky G. – Csizmadia-Csiky L.: A metallográfiai elemzések szerepe és lehetőségei a kora avar kori közelharcú fegyverek vizsgálatában – készítőtechnikai adatok két kora avar kori kardról (The role and possibilities of metallographic analyses on early Avar period close-combat weapons. Production technological data of two early Avar period swords). In: *A szegvár-omrodülői temető és a Tiszántúl kora avar idősza*. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 25 – Magyar Őstörténeti Kutatócsoport kiadványok 5. Szerk.: Lőrinczy G. – Major B. – Türk A. Budapest 2022, 603–616.
- DAIM 2000: Daim, F.: „Byzantinische” Gürtelgarnituren des 8. Jahrhunderts. In: *Die Awaren am Rand der byzantinischen Welt. Studien zu Diplomatie, Handel und Technologietransfer im Frühmittelalter*. Hrsg.: Daim, F. Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie 7. Wien 2000, 77–204.
- DAIM 2010: Daim, F.: Byzantine Belt Ornaments of 7th and 8th Centuries in Avar Contexts. In: *'Intelligible Beauty'. Recent Research on Byzantine Jewellery*. Eds.: Entwistle, C. – Adams, N. British Museum, London 2010, 61–71.
- DIMITRIJEVIĆ–KOVAČEVIĆ–VINSKI 1962: Dimitrijević, D. – Kovačević, J. – Vinski, Z.: *Seoba Naroda. Arheološki nalazi jugoslovenskog Podunavlja*. Zemun 1962.
- DÖRNER 1960: Dörner, E.: Mormînt din epoca avară la Sînpetru-German. *Studii și Cercetări de Istorie Veche* 11 (1960) 423–431.
- EGGERT 2005: Eggert, M. K. H.: *Prähistorische Archäologie. Konzepte und Methoden*. Tübingen 2005.
- ERCEGOVIĆ–PAVLOVIĆ 1974: Ercegović-Pavlović, S.: Avarski konjackski grob iz Mandjelosa. *Starinar* 24–25 (1973–74) 1974, 107–113.
- EVISON 1976: Evison, V. I.: Sword Rings and Beads. *Archaeologia or Miscellaneous Tracts relating to Antiquity* CV (1976) 303–315. <https://doi.org/10.1017/S0261340900013977>
- FETTICH 1926: Fettich, N.: Über die Erforschung der Völkerwanderungskunst in Ungarn. *Jahrbuch für Prähistorische und Ethnographische Kunst* I. 1926, 265–272.
- FETTICH 1926a: Fettich, N.: Garnitures de fourreaux des sabres du temps des avars en Hongrie. *Archéologie*. Paris 1926, fasc. 2. avril 1–14.
- FETTICH 1937: Fettich N.: *A honfoglaló magyarság fémművészete I-II. (Die Metallkunst der landnehmenden Ungarn)*. Archaeologia Hungarica 21, Budapest 1937.
- FETTICH 1951: Fettich N.: *Régészeti tanulmányok a kései hun fémművészet történetéhez (Archäologische Studien zur Geschichte der Späthunnischen Metallkunst)*. Archaeologia Hungarica 31. Budapest 1951.
- GARAM 1972: Garam É.: Avar temetők Andocsón (Avar Cemeteries at Andocs). *Folia Archaeologica* 24 (1972) 129–183.
- GARAM 1983: Garam, É.: Über die frühawarischen Gräber von Zsámbok. *Folia Archaeologica* 34 (1983) 139–156.
- GARAM 1990: Garam, É.: Bemerkungen zum ältesten Fundmaterial der Awarenzeit. In: *Typen der Ethnogenese unter besonderer Berücksichtigung der Bayern: Berichte des Symposiums der Kommission für Frühmittelalterforschung, 27. bis 30. Oktober 1986, Stift Zwettl, Niederösterreich*. Bd. II. Hrsg.: Friesinger, H. – Daim, F. Wien 1990, 253–272.
- GARAM 1991: Garam É.: Avar férfisír Tárnokról (Ein awarisches Männergrab von Tárnok). *Az Egri Múzeum Évkönyve* 25–26 (1989–90) 1991, 221–234.
- GARAM 1991a: Garam É.: A tiszakécske-óbögi avarkori sírok. Adatok az avarkori szabályához és az egyenes, egyélű kardokhoz (Awarenzeitliche Gräber von Tiszakécske-Óbög. Angaben zu den Säbeln und zu den geraden, einschneidigen Schwertern der Awarenzeit). *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 1991, 129–166.
- GARAM 1992: Garam, É.: Die münzdatierten Gräber der Awarenzeit. In: *Awarenforschungen I*. Hrsg.: Daim, F. Studien zur Archäologie der Awaren 4. Wien 1992, 135–250.

- GARAM 1993: Garam, É.: *Katalog der awarenzeitlichen Goldgegenstände und der Fundstücke aus den Fürstengräbern im Ungarischen Nationalmuseum*. Catalogi Musei Nationalis Hungarici. Seria Archaeologica I. Budapest 1993.
- GARAM 1995: Garam, É.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred*. Cemeteries of the Avar Period (567–829) in Hungary. Vol. 3. Budapest 1995.
- GARAM 2001: Garam, É.: *Funde byzantinischer Herkunft in der Awarenzeit vom Ende des 6. bis zum Ende des 7. Jahrhunderts*. Monumenta Avarorum Archaeologica Vol. 5. Budapest 2001.
- GARAM 2005: Garam, É.: Avar kori nemzetségfő sírja Maglódon (Das awarenzeitliche Sippenhäuptlingsgrab von Maglód). *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2005, 407–436.
- GAVRITUHIN 2005: Gavrituhin, I. O.: Hronologija epohi stanovljenija Hazarskogo kaganata (Elementy remennoj garnitury). In: *Hazary. Jevrej i slavjane*. Tom 16. Moskva 2005. Khazars. Jews and Slavs. Vol. 16. Ed.: Petrukhin, V. – Moskovich, W. – Fedorchuk, A. – Kulik, A. – Shapira, D. Jerusalem 2005, 378–426.
- GAVRITUHIN 2008: Gavrituhin, I.: Archaeological Heritage of the Avar Khaganate and the Southern Part of Eastern Europe. Periodisation, Dating and Synchronization. *Antaeus* 29–30 (2008) 63–125.
- GEIBIG 1991: Geibig, A.: *Beiträge zur morphologischen Entwicklung des Schwertes im Mittelalter – Eine Analyse des Fundmaterials von ausgehenden 8. bis zum 12. Jahrhundert aus Sammlungen der Bundesrepublik Deutschland*. Neumünster 1991.
- GÖMÖRI 1976: Gömöri J.: Karikás markolatú vaskard Sopronból. *Soproni Szemle* 30 (1976) 143–150.
- GUBITZA 1907: Gubitza K.: A kishegyesi régibb középkori temető. *Archaeologiai Értesítő* 27 (1907) 346–363.
- GUBITZA 1911: Gubitza K.: A kishegyesi régibb középkori temető. *Archaeologiai Értesítő* 27 (1911) 122–134.
- HAJNAL 1877: Hajnal I.: A tarhosi pusztán ásott régiségekről. *A Békésvármegyei Régészeti és Művelődéstörténelmi Társulat Évkönyve* 3 (1876–77) 1877, 130–133.
- HAMPEL 1905: Hampel, J.: *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn I–III*. Braunschweig 1905.
- HAZANOV 1971: Hazanov, A. M.: *Očerki voennogo dela sarmatov*. Moskva 1971.
- HEINRICH-TAMÁSKA 2006: Heinrich-Tamáška, O.: *Die Stein- und Glasinkrustationskunst des 6. und 7. Jahrhunderts im Karpatenbecken*. Monumenta Avarorum Archaeologica 8. Budapest 2006.
- HORVÁTH 1935: Horváth T.: *Az üllői és a kiskőrösi avar temetők (Die awarischen Gräberfelder von Üllő und Kiskőrös)*. Archaeologia Hungarica 19. Budapest 1935.
- HUDJAKOV 1986: Hudjakov, J. S.: *Vooruženie srednevekovyh kočevnikov Južnoj Sibiri i Central'noj Azii*. Novosibirsk 1986.
- HUNNEN+AWAREN 1996: *Hunnen und Awaren. Reitervölker aus dem Osten. Burgenländische Landesausstellung 1996 Schloß Halbtorn vom 26. April bis 31. Oktober 1996. Begleitbuch und Katalog*. Eisenstadt 1996.
- ITO 1971: Ito, A.: *Zur Chronologie der frühsillazeitlichen Gräber in Südkorea*. München 1971.
- JUHÁSZ 1973: T. Juhász I.: Néhány Békés megyei avarkori leletről (Some Avar-age finds in the county of Békés). *A Békés Megyei Múzeumok Közleményei* 2 (1973) 99–113.
- KADA 1906: Kada E.: Gátéri (kun-kisszállási) temető a régibb középkorból. *Archaeologiai Értesítő* 26 (1906) 135–155, 207–221.
- KAKUDO 1991: Kakudo, Y.: *The Art of Japan. Masterworks in the Asian Art Museum of San Francisco*. San Francisco 1991.
- KAYA 1992: *Kaya – Ancient Kingdoms of Korea*. Tokyo 1992.
- KISLÉGHY NAGY 1911: Kisléghy Nagy Gy.: Torontál vármegye őstörténete. In: *Magyarország vármegyéi és városai. Torontál vármegye*. Szerk.: Borovszky S. Budapest 1911, 303–328.
- KISS 1962: Kiss A.: *Az avarkori fegyverzet kérdéseiről*. Egyetemi szakdolgozat kézirat. Budapest 1962.

- KISS 1977: Kiss, A.: *Avar Cemeteries in County Baranya*. Cemeteries of the Avar Period (567-829) in Hungary 2. Budapest 1977.
- KISS 1987: Kiss, A.: Frühmittelalterliche byzantinische Schwerter im Karpatenbecken. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 39 (1987) 193–210.
- KISS 1992: Kiss, A.: Germanen im awarenzeitlichen Karpatenbecken. In: *Awarenforschungen I*. Hrsg.: Daim, F. Studien zur Archäologie der Awaren 4. Wien 1992. 35–134.
- KISS 1996: Kiss, A.: *Das awarenzeitlich gepidische Gräberfeld von Kölked-Feketekapu A*. Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie 2. Hrsg.: Daim, F. Studien zur Archäologie der Awaren 5. Innsbruck 1996.
- KISS 2000: Kiss, A.: Die Frage des Weiterlebens der Gepiden. Neue Entwicklung nach dem Abschluss des Manuskripts (1992) der 'Monographie Kölked-Feketekapu A. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 51 (1999/2000) 2000, 359–365.
- KISS 2001: Kiss, A.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Kölked-Feketekapu B*. Monumenta Avarorum Archaeologica Vol. 6. I–II. Budapest 2001.
- KLEJN 1983: Klejn, L. S.: *Archaeological Typology*. British Archaeological Reports–International Series 153. Oxford 1983.
- KOCH 1998: Koch, A.: Überlegungen zum Transfer von Schwertrug- und –Kampfesweise im frühen Mittelalter am Beispiel chinesischer Schwerter mit P-förmigen Tragriemenhaltern aus dem 6.-8. Jahrhundert n. Chr. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums* 45 (1998) 571–598.
- KOCH 2006: Koch, A.: Blankwaffen des frühen Mittelalters in China (5.–10. Jahrhundert n. Chr.). *Zeitschrift für Archäologie Außereuropäischen Kulturen I*. 2006, 9–81.
- KOMAR 2006: Komar, A. V.: Pereščepinskij kompleks v kontekste osnovnyh problem istorii i kul'tury kočevnikov Vostočnoj Evropy VII – nač. VIII. v. In: *Stepi Evropy v epohu srednevekov'ja*. Tom 5. Hazarskoe vremja. Sbornik naučnyh rabot. Doneck 2006, 7–244.
- KOVRIG 1955: Kovrig, I.: Contributions au probleme de l'occupation de la Hongrie par les Avars. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 6 (1955) 163–192.
- KOVRIG 1957: L. Kovrig, I.: Kora-avarkori sírok Törökbálintról (Deux tombes avars de Törökbálint). *Folia Archaeologica* 9 (1957) 119–133.
- KOVRIG 1963: Kovrig, I.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán*. Archaeologia Hungarica 40. Budapest 1963.
- KOVRIG–KOREK 1960: Kovrig, I. – Korek, J.: Le cimetière de l'époque avare de Csóka (Čoka). *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 12 (1960) 257–287.
- KÖLTŐ 1982: Költő L.: Avarkori bronztárgyak röntgenemissziós analízise (X-ray emission analysis of bronze objects from the Avar age). *Somogyi Múzeumok Közleményei* 5 (1982) 5–68.
- KRALOVÁNSZKY 1992: Kralovánszky A.: A hajdúdorogi VII. századi temető (előzetes ismertetés) (Das Gräberfeld aus dem 7. Jahrhundert von Hajdúdorog (vorläufiger Bericht). *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve* 1989-1990 (1992) 117–139.
- KRALOVÁNSZKY 1996: Kralovánszky A.: Az Ártánd-Kapitány-dűlői késő avar kori temető (Late-Avar Cemetery at Ártánd-Kapitánydűlő). *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve* 1994, 37–103.
- KUBAREV 2006: Kubarev, G. V.: Die Schutzwaffen mit figürlichen Lamellen als Indikator der Nomadenmigration in Eurasiens Steppenzonen im 6.-8. Jh. In: Mode, M. – Tubach, J.: *Arms and Armour as Indicators of Cultural Transfer. The Steppes and the Ancient World from Hellenistic Times to the Early Middle Ages*. Wiesbaden 2006, 453–484.
- KÜRTI 1983: Kürti B.: Az avarok kora. In: *Szeged története I*. Szerk.: Kristó Gy. Szeged 1983, 170–208.
- KÜRTI 1990: Kürti B.: Avar sírleletek Csanytelekről és Gerláról. *A Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve* 7 (1990) 79–86.

- LÁSZLÓ 1938: László Gy.: A kunágotai lelet bizánci aranylemezei (Die byzantinischen gold bleche des fundes von Kunágota). *Archaeologiai Értesítő* 51 (1938) 55–86, 131–148.
- LÁSZLÓ 1940: László Gy.: Újabb keresztény nyomok az avarkorból (Neuere christliche Spuren aus der Awarzeit). *Dolgozatok* 16 (1940) 145–158.
- LÁSZLÓ 1942: László Gy.: Budapest a népvándorlás korában. In: *Budapest története* I. Szerk.: Szendy K. Budapest 1942, 781–818.
- LÁSZLÓ 1950: László Gy.: A kunágotai lelet aranyveretes kardja. *Archaeologiai Értesítő* 67 (1950) 31–33.
- LÁSZLÓ 1955: László, Gy.: *Études archéologiques sur l'histoire de la société des avars*. Archaeologia Hungarica 34. Budapest 1955.
- LŐRINCZY 2019: Lőrinczy G.: Volt-e a Tiszántúlon regionális központ a kora avar korban? Néhány észrevétel a kunágotai sírről (Was there a regional centre in eastern Hungary during the early Avar period? A fresh look at the Kunágota burial). In: *Hatalmi központok az Avar Kaganátusban*. Szerk.: Balogh Cs. – Szentpéteri J. – Wicker E. Kecskemét 2019, 169–196.
- MADARAS 1995: Madaras, L.: *The Szeged-Fehértó „A” and „B” Cemeteries*. Das Awarische Corpus III. Debrecen–Budapest 1995.
- MAJOR 2014: Major P.: *Avar kori védőfegyverek a Kárpát-medencében*. Egyetemi BA szakdolgozat kézirat. Pécs 2014.
- MAMADAKOV ET AL 2017: Mamadakov, Ju. T. – Kungurov, A. L. – Čekurašev, A. G. – Barzynov, Ja. R.: Voinskij shron tjurkskogo vremeni na gore Ak-Kaja (Ongudajskij rajon, Respublika Altaj). *Teorija i praktika arheologičeskih issledovanij* 18/2 (2017) 30–40.
- MAROSI–FETTICH 1936: Marosi A. – Fettich N.: *Dunapentelei avar sírleletek. Trouvailles avars de Dunapentele*. Archaeologia Hungarica 18. Budapest 1936.
- MEHOFER 2006: Mehofer, M.: Metallurgische Untersuchungen an einem Säbel aus dem ungarischen Reitergrab von Gnadendorf. In: *Das frühungarische Kriegergrab aus Gnadendorf, Niederösterreich*. Hrsg.: Daim, F. – Lauermaun, E. Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 65. Mainz 2006, 159–174.
- MESTERHÁZY 1987: Mesterházy K.: Kora avar részleges lovastemetkezés Ártándról és Biharkeresztesről (Frühawarische partiellen Pferdebestattungen aus Ártánd und Biharkeresztes). *Folia Archaeologica* 38 (1987) 219–245.
- MEYERS 1992: Meyers, P.: Elemental Compositions of the Sion Treasure and Other Byzantine Silver Objects. In: *Ecclesiastical Silver Plate in Sixth-Century Byzantium*. Papers of the Symposium held May 16–18, 1986 at Walters Gallery, Baltimore and Dumbarton Oaks, Washington D.C., organized by Susan A. Boyd and Marlia Mundell Mango. Dumbarton Oaks Research Library. Eds.: Boyd, S. A. – Mundell Mango, M. Washington 1992, 169–190.
- MITSCHA-MÄHREIM 1957: Mitscha-Märheim, H.: *Der Awarenfriedhof von Leithaprodersdorf*. Eisenstadt 1957.
- MODE 1993: Mode, M.: *Sogdien und die Herrscher der Welt. Türken, Sasaniden und Chinesen in Historien gemälden des 7. Jahrhunderts n. Chr. aus Alt-Samarqand*. Frankfurt/M. 1993.
- MRT 7: Dinnyés I. – Kővári K. – Lovag Zs. – Tettamanti S. – Topál J. – Torma I.: *Magyarország régészeti topográfiája 7. Pest megye régészeti topográfiája. A budai és szentendrei járás*. Szerk.: Torma I. Budapest 1986.
- MRT 8: Jankovich B. D. – Makkay J. – Szőke B. M.: *Magyarország régészeti topográfiája 8. Békés megye régészeti topográfiája IV/2. A szarvasi járás*. Szerk.: Makkay J. Budapest 1989.
- NAĐ 1959: Nagy, S.: Nekropola kod Aradca iz ranog sredneg veka. *Rad Vojvodanskih Muzeja* 8 (1959) 45–109.
- NAGY 1998: Nagy, M.: *Awarenzeitliche Gräberfelder im Stadtgebiet von Budapest I–II*. Monumenta Avarorum Archaeologica 2. Budapest 1998.

- B. NAGY 2003: B. Nagy K.: *A Székkutas-kápolnadűlői avar temető*. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Monographia Archaeologica I. Szeged 2003.
- NELSON 1993: Nelson, S. M.: *The Archaeology of Korea*. Cambridge 1993.
- NÉMETI 1983: Némethi I.: Noi descoperivi din epoca migratiilor din zona Carei (Jud. Satu Mare). *Studii și Cercetări de Istorie Veche* 34 (1983) 134–150.
- NICKEL 1973: Nickel, H.: About the Sword of the Huns and the ‘Urepos’ of the Steppes. *Metropolitan Museum of Art Journal* 7 (1973) 131–142. <https://doi.org/10.2307/1512649>
- PAPP 1962: Papp L.: A bólyi avarkori temető (Der awarenzeitliche Friedhof von Bóly). *A Janus Pannoniensis Múzeum Évkönyve* 7 (1962) 163–193.
- PAROLI–RICCI 2005: Paroli, L. – Ricci, M.: *La necropoli altomedievale di Castel Trosino*. Ricerche di Archeologia altomedievale e medievale 32–33. Firenze 2005.
- PASQUI–PARIBENI 1918: Pasqui, A. – Paribeni, R.: Necropoli barbarica di Nocera Umbra. *Monumenta Antichi della Reale Accademia dei Lincei* 25. 1918. 136–351.
- PAULSEN–SCHAH–DÖRGES 1978: Paulsen, P. – Schah-Dörges, H.: *Das alamannische Gräberfeld von Giengen an der Brenz*. Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 10. Stuttgart 1978.
- PAULSEN 1967: Paulsen, P.: *Alemannische Adelsgräber von Niederstotzingen. Kreis Heidenheim*. Veröffentlichungen des Staatlichen Amtes für Denkmalpflege Stuttgart. Reihe A 12.1. Stuttgart 1967.
- PEKARSKAJA–KIDD 1994: Pekarskaja, L. V. – Kidd, D.: *Der Silberschatz von Martynovka (Ukraina) aus dem 6. und 7. Jahrhundert*. Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie. Innsbruck 1994.
- POPOVIC 1987: Popović, M.: Svetinja – Novi podaci o ranovizantijskom Viminacijumu – Contribution to the study of Early Byzantine Viminacium. *Starinar* 27 (1987) 1–37.
- QUAST 2012: Quast, D.: Einige alte und neue Waffenfunde aus dem frühbyzantinischen Reich. In: *Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére*. Szerk.: Vida T. Budapest 2012, 351–370.
- RÁCZ 2011: Rác Zs.: Madárfibulák a gepida korból (Vogelfibeln aus gepidischer Zeit). *Archaeologiai Értesítő* 136 (2011) 165–179. <https://doi.org/10.1556/ArchErt.136.2011.7>
- ROSNER 1972: Rosner Gy.: Előzetes jelentés a Gyönk-Vásártér úti avar temető feltárásáról II. (Vorläufiger Bericht über die Freilegung des Awarenfriedhofes von Gyönk-Vásártér (Markplatz). *A Béni Balogh Ádám Múzeum Évkönyve* 2–3 (1971–72) 1972, 85–221.
- ROSNER 1975: Rosner Gy.: Előzetes jelentés a Gyönk-Vásártér úti avar temető feltárásáról III. (Vorläufiger Bericht über die Freilegung des Awarenfriedhofes von Gyönk-Vásártér [Marktplatz]). *A Béni Balogh Ádám Múzeum Évkönyve* 4–5 (1975) 117–166.
- ROSNER 1999: Rosner, Gy.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Szekszárd-Bogviszlói Strasse*. Monumenta Avarorum Archaeologica 3. Budapest 1999.
- RUSTOIU–CIUTA 2008: Rustoiu, G. T. – Ciuta, M.: Mormântul unui călăreț avar recent descoperit la Unirea – Vereșmort (jud. Alba) (The Grave of an Avar Rider Recently Found at Unirea – Vereșmort (Alba County). *Apulum* 45 (2008) 71–98.
- SALAMON 1995: Salamon, Á.: The Szeged-Makkoserdő Cemetery. *Das awarische Corpus* IV. Budapest 1995, 109–207.
- SALAMON–ERDÉLYI 1971: Salamon, Á. – Erdélyi, I.: *Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Környe*. Studia Archaeologica V. Budapest 1971.
- SALAMON–CS. SEBESTYÉN 1995: Salamon, Á. – Cs. Sebestyén, K.: The Szeged-Kundomb Cemetery. *Das awarische Corpus* IV. Budapest 1995, 8–109.
- SCHREINER ET AL 2000: Schreiner, M. – Schaffer, A. – Spindler, P. – Dolezel, P. – Daim, F.: Material-analytische Untersuchungen an Metallobjekten möglicher byzantinischer Provenienz. In: *Die Awa-*

- ren am Rand der byzantinischen Welt. Studien zu Diplomatie, Handel und Technologietransfer im Frühmittelalter.* Hrsg.: Daim, F. Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie 7. Wien 2000, 283–303.
- SÉD 1979: Séd G.: *Régészeti eredetű fém tárgyak tisztítása, konzerválása.* Múzeumi Restaurátor és Módszertani Központ. Budapest 1979.
- SIMON 1983: Simon L.: *Nagykőrös és környéke avar kori topográfiája. A nagykőrösi avar fejedelmi kard.* Arany János Múzeum Kismonográfiái 4. Nagykőrös 1983.
- SIMON 1987: Simon L.: Régészeti gyűjtemény. In: *Műkincsek az Arany János Múzeumban.* Szerk.: Novák L. Az Arany János Múzeum Közleményei V. 1987, 73–100.
- SIMON 1991: Simon L.: Korai avar kardok (Frühawarische Schwerte). *Studia Comitatus* 22 (1991) 286–346.
- SIMON 1993: Simon L.: A tápéi korai avar kard (Das Schwert der frühen Awaren von Tápé). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1991–92* (1993) 31–35.
- SIMON–SZÉKELY 1991: Simon L. – Székely L.: Korai avar leletek Dabas (Gyón)-Páphegyről (Frühawarenzeitliche Funde von Dabas(Gyón)-Paphegy). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1984/85-2* (1991) 187–204.
- ŠITOV 2002: Šitov, V. N.: Meč s kol'cevym naveršiem iz šokšinskogo mogil'nika. In: *Povol'že i sopredel'nye territorii v srednie veka.* Red.: Egorov, V. L. – Zeleneev, Ju. A.) Moskva 2002, 171–176.
- SOROKIN 1969: Sorokin, S. S.: *Bol'soj Berel'skij kurgan (polnoe izdanie materialov raskopok 1865 i 1959 gg. Trudy Gosudarstvennogo Ermitaža.* Leningrad 1969.
- SÓS–SALAMON 1995: Cs. Sós Á. – Salamon Á.: *Cemeteries of the Early Middle Ages (6th-9th Centuries A. D.) at Pókaszeptk.* Ed. Szőke B. M. Budapest 1995.
- STEUER 1987: Steuer, H.: Helm und Ringschwert – Prunkbewaffnung und Rangabzeichen germanischer Krieger – Eine Übersicht. *Studien zur Sachsenforschung* 6 (1987) 189–236.
- SZABÓ 1965: Szabó J. Gy.: Az egri múzeum avarkori emlékanyaga I. Kora-avarkori sírleletek Tarnaméráról (Der awarenzeitliche Fundbestand des Museums von Eger I. Frühawarenzeitliche Grabfunde aus Tarnaméra). *Egri Múzeum Évkönyve* 3 (1965) 29–71.
- SZŐKE 2002: Szőke B. M.: Avar kori központok a határ mentén. In: *Központok a Zala mentén. A Göcseji Múzeum állandó kiállítása. Katalógus.* Szerk.: Béres K. – Kostyál L. – Kvassay J. Zalaegerszeg 2002, 65–87.
- TAVAS 1978: Tavasz I.: Korai avar vaskard restaurálása. *Múzeumi műtárgyvédelem* 5 (1978) 175–200.
- TETTAMANTI 2000: Tettamanti, S.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Vác-Kavicsbánya.* Monumenta Avarorum Archaeologica 5. Budapest 2000.
- THIELE ET AL. 2014: Thiele Á. – Török B. – Haramza M. – Juhász G. M.: A díszítő kovácshegesztés (pattern-welding) szerepe 2–10. századi kard- és késpengékben – Korhűen rekonstruált vasanyagok maratási vizsgálata. *Archeometriai Műhely* 11/2 (2014) 127–135.
- THORDEMAN 1939: Thordeman, B.: *Armour from the Battle of Wisby, 1361.* Uppsala 1939.
- TOMKA 2005 Tomka P.: Korai avar sírok Börcs-Nagydombon (Győr-Moson-Sopron megye) (Frühawarenzeitliche Gräber in Börcs-Nagydomb (Kom. Győr-Moson-Sopron). *Archaeologiai Értesítő* 130 (2005) 137–178. <https://doi.org/10.1556/ArchErt.130.2005.1-2.5>
- H. TÓTH 1971: H. Tóth E.: *A kunbábonyi avar fejedelem.* Budapest–Kecskemét 1971.
- H. TÓTH 1972: H. Tóth E. Preliminary Account of the Avar Princely Find at Kunbábony (Előzetes jelentés a kunbábonyi avar fejedelmi leletről). *Cumania* 1 (1972) 143–168.
- H. TÓTH 1980: H. Tóth, E.: Frühawarenzeitlicher Grabfund in Kecskemét, Sallaistrasse. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 32 (1980) 117–152.
- H. TÓTH–HORVÁTH 1992: H. Tóth, E. – Horváth, A.: *Kunbábony. Das Grab eines Awarenhagans.*

- Kecskemét 1992.
- TÖRÖK 1954: Török Gy.: Kora-avar sírok Mór (Frühawarische Gräber in Mór). *Archaeologiai Értesítő* 81 (1954) 54–60.
- TÖRÖK 1971: Török Gy.: Avar kori sírok Pécelen. (Awarenzeitliche Gräber in Pécel). *Folia Archaeologica* 22 (1971) 85–96.
- TÖRÖK 1975: Török, Gy.: The Visznek Cemetery. In: *Avar Finds in the Hungarian National Museum*. Ed.: Kovrig I. Budapest 1975, 321–345.
- TRUGLY 1993: Trugly, A.: Gräberfeld aus der Zeit des awarischen Reiches bei der Schiffswerft in Komárno II. (1987-1989). *Slovenská Archeológia* 41/2 (1993) 191–307.
- VIDA 1999: Vida, T.: *Die awarenzeitliche Keramik I*. Varia Archaeologica Hungarica III. Budapest 1999.
- VIDA 2009: Vida, T.: Komposition und Stil der Jagddarstellungen der Budakalászer Messingkanne. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 60 (2009) 97–114. <https://doi.org/10.1556/AArch.59.2008.2.13>
- VORONOV–BGAZSBA 1987: Voronov, Ju. N. – Bgazhba, O. H.: Krepost' Cibilium – odin iz uzlov Kavkazskogo limesa Justinianskoj epohi. *Vizantijskij vremennik* 48 (1987) 116–132.
- VOSSEN 1970: Vossen, R.: Klassifikationsprobleme und Klassifikationssysteme in der Amerikanischen Archäologie. *Acta Praehistorica et Archaeologica* 1 (1970) 29–79.
- WERNER 1984: Werner, J.: *Der Grabfund von Malaja Pereščepina und Kuvrat, Kagan der Bulgaren*. München 1984.
- WICKER 1981: Wicker E.: Sükösd-Ságod. *Régészeti Füzetek*. Ser. I. No. 34 (1981) 56.
- YANG 1992: Yang, H.: *Weapons in Ancient China*. New York–Beijing 1992.
- ZOLTAI 1929: Zoltai L.: Régészeti ásatásaink 1928-ban I. Kabán. II. Puszta-Halápon. *Debrecen kir. város múzeumának (a Déri múzeumnak) kiadványa* 23 (1929) 38–42, 52–53.

A METALLOGRÁFIAI ELEMZÉSEK SZEREPE ÉS LEHETŐSÉGEI A KORA AVAR KORI KÖZELHARCI FEGYVEREK VIZSGÁLATÁBAN – KÉSZÍTÉSTECHNIKAI ADATOK KÉT KORA AVAR KORI KARDRÓL

CSIKY GERGELY* – CSIZMADIA-CSIKY LÁSZLÓ**

A hagyományos régészeti módszerekkel (a klasszifikáció segítségével) formai alapon egy fegyver formai jellemzői és azok kombinációja alapján a típusa, variánsa meghatározható. A tárgy kontextusa, elsősorban a kísérőleletek, és a lelet párhuzamai alapján az adott tárgy elterjedési területe és korszaka is viszonylag jól leírható, míg tágabb környezetben előforduló analógiáit felhasználva kulturális kapcsolatokra is következtethetünk.

A tipokronológiai módszerek mellett a régészeti tárgyak kutatásában egyre nagyobb jelentőséggel bírnak a különböző archeometriai vizsgálatok, amelyek közül a vasfegyverek kutatásában a metallográfia kapja a legnagyobb szerepet. Ez nem csak az érintett tárgyak készítechnikájával kapcsolatban nyújt új adatokat, hanem a nyersanyagáról, anyagáról és fizikai tulajdonságairól szerzett információk révén a fegyverek hatékonyságát is megvilágíthatja. Például az előállítási folyamatok (különböző kezelések) többsége nyomot hagy a tárgyakon (ebben az esetben a fegyvereken), amely nyomok közül csak néhány észlelhető „hagyományos” régészeti módszerekkel (szabad szemmel), így ezek többségét csak speciális metallográfiai ismeretekkel lehet felfedni. Különböző technikák (például röntgen) és mikroszkopikus képek alkalmazásával lehetőség van a vastárgyak belső szerkezetének mélyebb vizsgálatára, megfigyelve az alkalmazott technikák nyomait, a felhasználás bizonyítékait és a használat után bekövetkezett folyamatokat.¹

A nemzetközi kutatásokban ilyen jellegű vizsgálatok alkalmazása a modern alap kutatások szerves részévé vált, ennek ellenére rendkívül kevés hasonló adat áll rendelkezésünkre az avar fegyverekről, és azokat is elsősorban az osztrák, cseh és szlovák kollégák tevékenységének köszönhetjük.²

E kutatási helyzet megváltoztatása szándékával a győri Széchenyi István Egyetem Anyagtudományi és Technológiai Tanszék együttműködésével, Csizmadia Ferencné dr. személyes közreműködésével és szakmai tanácsadásával újabb kora avar kori fegyverek vizsgálatába kezdünk 2012. év nyarán.³ A kooperáció eredményeként két szegvári kard és egy budakalászi lándzsacsúcs vizsgálta készült el. Ebben a cikkben a szegvár-romdűlői kora avar kori temetőből, a 335. és az 540. sírból származó közelharc vágófegyverek (1. kép 1–7) vizsgálatának eredményeit közöljük. Az érintett vizsgálatok kapcsán a (fent nevezett) Tanszék által készített vizsgálati jegyzőkönyvek pedig a *Függelékben* találhatóak.

* ELKH BTK Régészeti Intézet, 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4. E-mail: gergelycsiky@yahoo.com

** E-mail: csizmadia.csiky@gmail.com

¹ Összefoglalóan PLEINER 2006. Az avar kori vágófegyverekkel kapcsolatban alkalmazott kovácstechnikák átfogó bemutatása CSIKY 2015, 46–53, az avar kori vasművesség újabb összefoglalása GALLINA–TÖRÖK 2018, 61–75. A metallográfia kora középkori fegyverek kutatásában való alkalmazásának egy pozitív példája: KOŠTA – HOŠEK 2014.

² Felsorolásuk CSIKY 2015, 292–298; újabb vizsgálatok: TÖRÖK–KOVÁCS–SZÜCSI 2016, 17–36; HOŠEK–HARAMZA 2018, 468–482; TÖRÖK ET AL. 2018.

³ A Tanszék hathatós segítségéért ezúton is szeretnénk kifejezni a köszönetünket.

A fenti együttműködésből eredő tapasztalataink alapján, egy négy szakaszból álló vizsgálati protokoll alkalmazását javasoljuk a régészeti eredetű vastárgyak metallográfiai vizsgálatakor. Ezek sorrendje a javasolt gyakoriságot is jelzi (a gyakoribbtól a ritkébb felé haladva). A makroszkopikus és roncsolásmentes (non-invazív) vizsgálatok használata a legtöbb régészeti környezetből származó vastárgy esetén ajánlott, ami egyben a tárgyak restaurálását is jelentősen elősegítené. A következőkben a javasolt vizsgálati módszereket (mint ajánlott lépések), azok elvi működését, a vizsgálatokhoz a mi esetünkben használt berendezéseket (mint egy-egy alkalmazható példát), illetve az érintett módszerek által feltárható információk körét mutatjuk be.

1. A tárgyat először makroszkopikus vizsgálattal érdemes elemezni, aminek az egyik legjobb módja a röntgen-vizsgálat, ezen belül is elsősorban a komputertomográfia (angol kifejezésből rövidítve: CT), mint roncsolás-mentes vizsgálat. A röntgen-vizsgálat elve, hogy a vizsgált testre röntgensugarat (primer nyaláb) irányítanak, ami áthaladva a testen (kilépés után ún. áthatoló nyaláb) nyújt információkat, az áthatoló nyaláb intenzitásvizonyainak változása alapján.⁴ A CT-vizsgálat esetén a röntgenső és a detektor (ez lehet vonal- és lapdetektor is) közé helyezett tárgyat a tárgyasztal (sorozatosan) elforgatja, az így kapott rétegfelvételeket a berendezés egységes térbeli felvételekké egyesíti.⁵ Az itt használt ipari CT-berendezés egy „YXLON Y.CT Modular” (amelyet egy 225 kV mikrofókuszú és 450 kV makrofókuszú röntgensővel láttak el, illetve rendelkezik vonal- és lapdetektorral is) készülék volt (335. sír). A CT-vizsgálatok során háromdimenziós képek, teljes értékű 3D geometriai modell (amiből rövid videók) és metszeti ábrázolások is készíthetők, amelyek alkalmasak a vizsgált tárgyak belső struktúrájának feltárására. A felvételek használata jó lehetőségeket nyújthat a tárgyak eredeti formájának megismeréséhez, például nagy segítséget adhat restaurálás előtt a (formátlanná korrodálódott) vastárgyak eredeti alakjának feltérképezésében is. A metallográfiai protokoll részeként, a módszer alkalmas arra is, hogy meghatározzuk a további (mikroszkopikus) vizsgálatokhoz szükséges (roncsolásos) mintavételezési (alapanyagban lehetőleg dúsabb) helyeket.

A további vizsgálatok végrehajtása (kisebb vagy nagyobb mértékű) roncsolással járó előkészületet igényelnek: A vizsgálandó (de szabadon álló) felület ún. fém-tisztára való megmunkálása (csak kisebb roncsolással jár).

Vizsgálandó minta (nagy roncsolással járó) kivágása, jellemzően a tárgy hossz- és/vagy keresztirányú metszetének vizsgálata céljából. Az így létrehozott (és műgyantába ágyazott) metszetek érintett felületét először (több lépésben, egyre finomabb csiszolópapírral, a lépések közben 90 fokkal elforgatva) síkra kell csiszolni, majd (finom pasztával bevont korongon) polírozni kell. Szükség esetén, az ún. szemcse- és fázishatárok láthatóvá tétele, a polírozott felület maratásával történik.⁶ Az így előkészített mintát csiszolatlaknak nevezik.

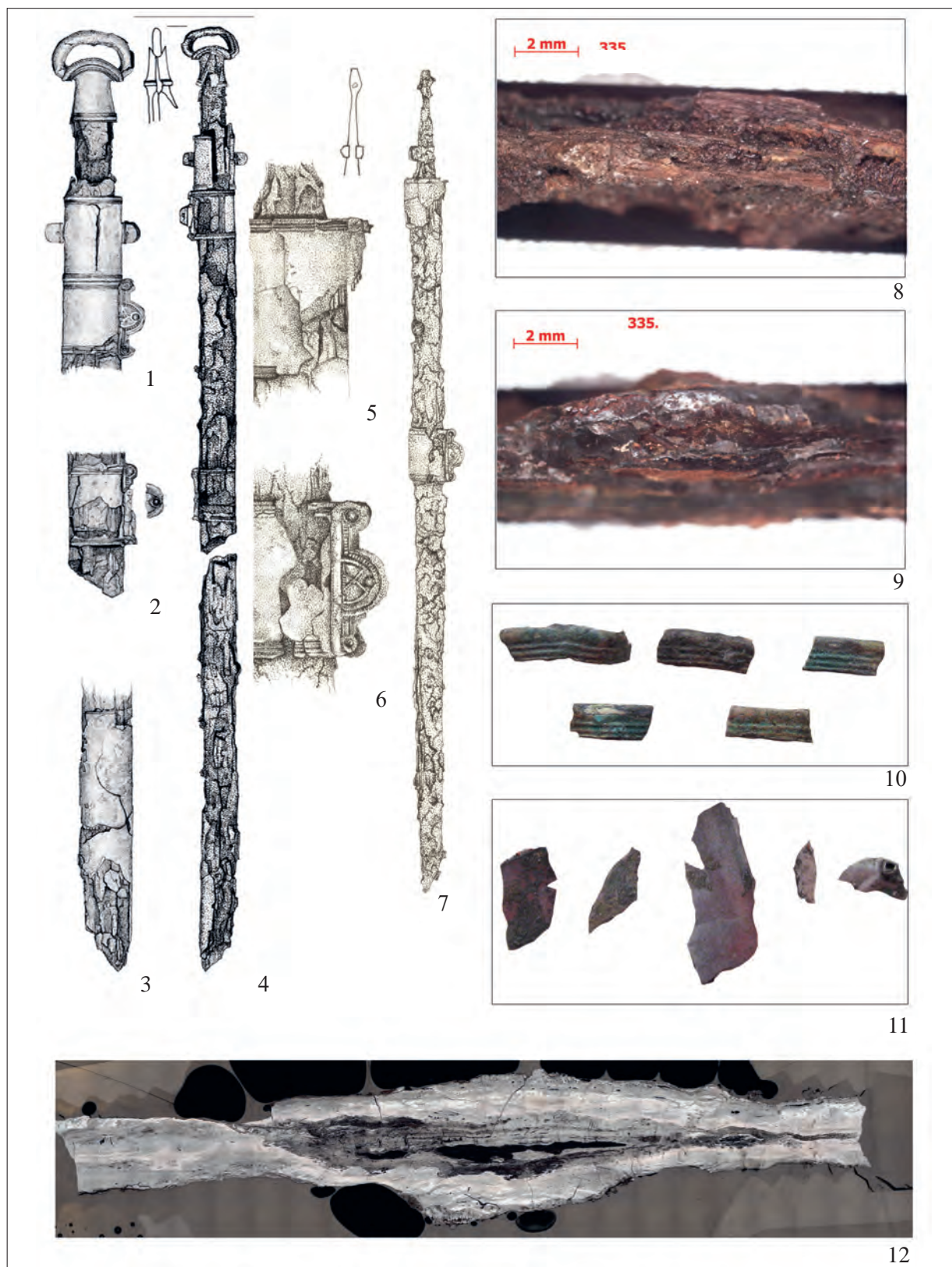
Az érintett vizsgálataink során az alábbi mintavételek történtek: Szegvár-Oromdülő 335. sír: a kard pengéjének metszetéből (1. kép 8–9, 1. függelék: 335. sír vizsgálati jegyzőkönyve), Szegvár-Oromdülő 540. sír: az ezüst- és rézötvtözetből készült tokveretek felületén (1. kép 10–11, 2. függelék: 540. sír vizsgálati jegyzőkönyve; 1. vizsgálati helye).

A csiszolat elkészítése után, a minták vizsgálata először egy „Zeiss Stereo Discovery V20” típusú ún. sztereómikroszkóppal történt, amely készülék térhatású képet nyújt az adott felületről (áttekintést szolgáltatva annak struktúrájáról). A sztereómikroszkóp használata a vizsgálat pontos helyének meghatározásában segíthet (ha nem vizsgáljuk meg a teljes csiszolatot). Ez a vizsgálat elhagyható (ezért nem helyeztük el az ajánlott protokoll lépései közé).

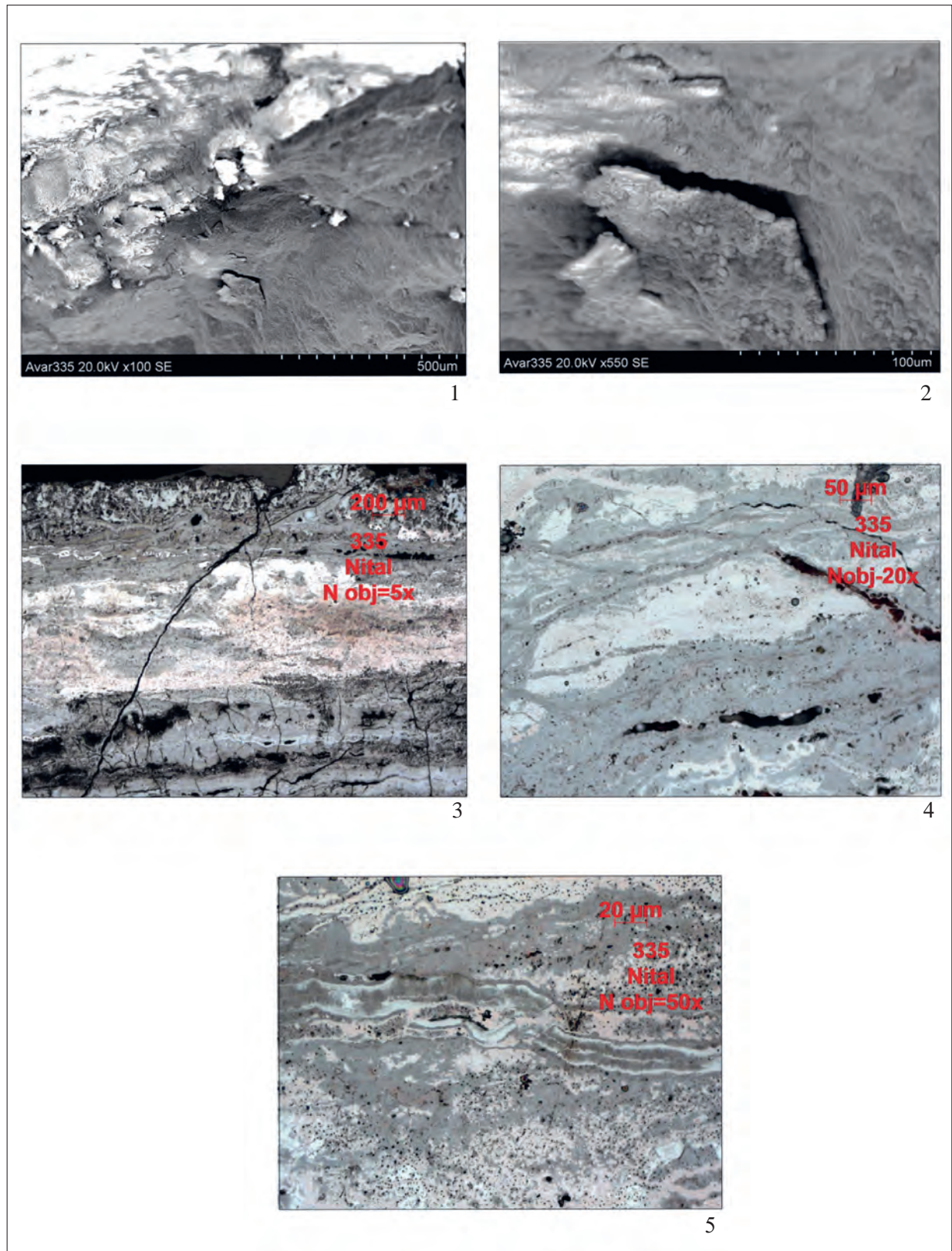
⁴ GINSZLER–HIDAS–DÉVÉNYI 2005, 170–171.

⁵ CZINEGE–CSIZMAZIA–KOZMA 2011, 3–4.

⁶ GINSZLER–HIDAS–DÉVÉNYI 2005, 48–51.

1. kép: Szegvár-Oromdülő. 1–4: 335. sír; 5–7: 540. sír; 8–9: 335. sír; a mintavétel helye; 10–11: 540. sír, réz- és ezüstötvözet lemezdíszek töredékei; 12: 335. sír, Optikai mikroszkóp felvétele, mozaikkép
 Fig. 1. Szegvár-Oromdülő. 1–4: Grave no. 335; 5–7: Grave no. 540.; 8–9: sampled area in Grave no. 335; 10–11: silver alloy plate mount fragments in Grave no. 540; 12: Grave no. 335, mosaiced optical microscope image

2. kép. Szegvár-Oromdűlő 335. sír: 1: SEM-felvétel; 2: SEM-felvétel részlet nagyítása;
 3–5: Optikai mikroszkóp felvétele

Fig. 2. Szegvár–Oromdűlő, Grave no. 335. 1: scanning electron microscope (SEM) image;
 2: magnified detail of the SEM image; 3–5: optical microscope image

2. Ezek után a műtárgy szövetszerkezetének elemzése és meghatározása következett, amihez optikai mikroszkóp használata célszerű. A vizsgálat elve, hogy a megvilágító fénnyalábot az objektívlencsén keresztül vezetik a minta felszínére, az onnan visszaverődő fénysugárból ugyanaz az a lencse állít elő képet (amivel max. 2000-szeres nagyítás érhető el).⁷ A maratás nélküli mikroszkópos képek elsősorban a (salak)zárványok elemzésére, míg a maratott felületek vizsgálata a szövetszerkezet meghatározására alkalmas. Ehhez a vizsgálathoz „Zeiss Axio Imager M1” típusú optikai mikroszkópot vettünk igénybe, ami közben a (számítógéppel vezérelt) motoros tárgyasztal segítségével a felcsiszolt és (az esetünkben nitálal) maratott felületen több (összeilleszhető) ponton fényképfelvételek készültek, amelyeket egy mozaik-képben (1. kép 12) egyesítettünk, hogy átfogó képet kapjunk a tárgy (335. sír) vizsgált teljes metszetéről.

3. Az optikai mikroszkóppal elvégzett vizsgálatok eredményeit meg tudja erősíteni, illetve azokat ki tudja egészíteni az ún. pásztázó elektronmikroszkóppal (*Scanning Electron Microscope*, rövidítve SEM) végzett elemzés, továbbá nagy segítséget adhat az érintett tárgyak alapanyagainak felismerésében is. Ezeknél a berendezéseknél egy jól fókuszált elektronnyaláb végigpásztázza a vizsgálandó test felületét, amely sugárzásnak a hatására elektronok lépnek ki a minta felszínközeli rétegeiből. Az elektronok számával arányos intenzitást érzékeli a készülék, ami alapján megjelenik a kijelzőn a felszín képe. Ezzel a módszerrel akár 200 000-szeres nagyítás is elérhető, továbbá (a nagy mélységélességnek köszönhetően) térhatású kép keletkezik, ami a felület struktúrájának (például egy töret mintázatának) az ábrázolására is alkalmas.⁸ Az itt használt készülék egy Hitachi 3400 N pásztázó elektronmikroszkóp volt. A 335. sírban talált kard pengéjének (2. kép 1–2) és hüvelyének, valamint az 540. sírből előkerült kard ezüst- és rézöt-
vözetből készült hüvelydíszeinek elemzése részben a pásztázó elektronmikroszkóp segítségével történt.

4. A protokoll utolsó lépéseként, az 540. sírből előkerült kard ezüst- és rézöt-
vözetből készült hüvelydíszeit (a SEM-hez tartozó röntgenspektroszkópiás mikroszondával) röntgenspektrométerrel is vizsgáltuk. Ennél a vizsgálatnál az érintett (pontoszerű) felületre röntgen sugárnyalábot irányítanak, ami gerjeszti a vizsgált anyag ún. karakterisztikus sugárzását (röntgen fluoreszcens sugárzás). A készülék azt használja fel, hogy a fluoreszcens spektrum a gerjesztett anyag kémiai összetételére jellemző.⁹ Az itt alkalmazott készülék Bruker röntgenspektrométer volt, ami a Hitachi 3400 N pásztázó elektronmikroszkóp (beépített) tartozéka. A vizsgálathoz a felületet fém-tisztára kellett munkálni. A vegyi összetétel elemzések pontoszerű vizsgálatokra nyújtottak csak lehetőséget, így ezek eredményei csak lokálisak vagy tájékoztató jellegűek lehetnek (nem helyettesítik a kémiai analitikai vizsgálatot).

A vizsgált műtárgyakat nagyon erősen korrodált állapotban tárták fel (ami megnehezítette a vizsgálataikat), jelenlegi állapotuk olyan környezeti tényezők hatásának az eredménye, mint a talaj típusa, a talajvíz szintje és kémiai összetétele.

A következőkben a 335. sírban feltárt kard vizsgálati eredményeit, illetve az azokból levonható következtetések ismertetjük:

A penge és a hüvely első szakaszáról készített 3D CT-képek szerint (1. függelék: 335. sír vizsgálati jegyzőkönyve) a penge továbbra is tartalmaz acélt (vagyis nem volt teljesen korrodált), keresztmetszete háromszögű (egyélű), ami makroszkopikus megfigyelésekkel is igazolt. A penge anyaga nem homogén, ami elsősorban a belsejében megfigyelhető sötétebb foltok megjelenésével észlelhető, amelyek egykori réteghatárokat jelölnek. A rétegek között (reveként azonosítható) vasoxid zárványok láthatók. Mindezek azt sugallják, hogy a réteges szerkezetet nyújtással, hajtogatással és kovácshegesztéssel, vagyis egyszerű kovácsolással készítették.

Az optikai mikroszkópos képekből származó képmozaik (1. kép 12) ugyanolyan struktúrát szemléltet, mint a CT-felvételek. Kovácsolt, nyújtott és hajtogatott rétegekkel, jelentős mennyiségű nemfemes

⁷ GINSZLER–HIDAS–DÉVÉNYI 2005, 48–51.

⁸ GINSZLER–HIDAS–DÉVÉNYI 2005, 48–51.

⁹ GINSZLER–HIDAS–DÉVÉNYI 2005, 170–171.

zárványokkal, kovácsrevével és ezek közti korrózióval. Ugyanez a réteges struktúra figyelhető meg a további, nagyobb nagyítású képeknél (2. kép 3–5). A képek alapján, az anyag feltehetően alacsony széntartalmú acélból (lágvas) áll. A mikroszkopikus képeken láthatók varratok, hosszú (véltetően) szilikátos zárványok (2. kép 4), illetve (2. kép 5) vékony szürke rétegek (amik a tárgy eredeti rétegeinek egyenetlen összekovácsolásából származnak). A vékony világos csíkok (a különböző rétegek határán) a helyi dekarbonizáció nyomai, melyeket helyenként vékony kovácsreve (vasoxid) réteg kísér.

A vizsgált felületről készített pásztázó elektronmikroszkópos képek több anyag jelenlétét is sugallják, amely anyagok a hüvely famaradványai, acél és rozsdá.

Végül a vastárgy felszínén végzett röntgenspektroszkópiás vizsgálat (az alapanyagra vonatkozó) használható (releváns) eredményeket nem adott a mintafelület erős korróziója és a restaurálás (helyreállítás) kapcsán történt vegyi kezelés miatt.

Mivel a vizsgált kard (a jelek szerint) alacsony széntartalmú acélból készült, vagyis meglehetősen puha, viszont rugalmas (a nagyobb szilárdságú, magas széntartalmú acélokhoz képest), így alkalmas volt harcra, ami nem meglepő, hiszen a legtöbb pengefegyvert lágvasból (alacsony széntartalmú acélból) gyártották a 6–7. században.¹⁰

Összefoglalva elmondható, hogy a penge réteges, hosszirányban (feltehetően vasoxid és szilikátos) zárványokat tartalmaz, ami szintén arra utal, hogy több lépésben nyújtással kovácsolták (dolgozták át) és többször melegítették, illetve hűtötték az alapanyagot. Szándékos (tervezett) hőkezelés (edzés) nyomai nem láthatók.

Az általunk ismert és metallográfiai módszerekkel elemzett legtöbb vasfegyveren és munkaeszközön edzés (hőkezelés) nyomai nem fedezhetők fel. E jelenség magyarázata, hogy az edzés során a nagyon kemény (de törékeny) túszerű szövetszerkezettel jellemezhető martenzit alakul ki, amely túl merevvé és törékennyé teheti a pengét. A martenzit hátrányait az ún. megeresztéssel még lehet enyhíteni,¹¹ de az anyag széntartalmának pontos ismerete hiányában a vas edzése rendkívül kockázatos, amit az érintett időszakban inkább el akartak kerülni. A kardpengék edzése csak a késő középkortól terjedt el szélesebb körben, ezt megelőzően elsősorban a penge rugalmasságára helyezték a hangsúlyt.

Ez a kard a kora avar kori vágó fegyverek egy különleges típusához tartozik: ezüstlemezekkel díszített karikás markolatvégű kard. Ázsiai távolsági kapcsolatai és az elitkultúra részeként presztizstárgy jellege ellenére ilyen típusú avar kori kardot még nem vizsgáltak metallográfiai módszerekkel.

Az alábbiakban az 540. sírban feltárt kardra vonatkozó vizsgálati eredményeket, illetve az azokra alapozott következtetések mutatjuk be:

Az első vizsgált tárgyhoz hasonlóan, ez kard is a korábban leírt kategóriájához tartozik. A tok (hüvely) dekorációja ezüstlemez borításból (1. kép 11) és rézötvözetből készült (háromsoros bordával díszített) szegélypántból (1. kép 10) áll. A hüvelydíszek vizsgálata a pásztázó elektronmikroszkóp részeként funkcionáló röntgenspektrométer segítségével történt (2. függelék: 540. sír vizsgálati jegyzőkönyve). Fontos hangsúlyozni, hogy ezek az elemzések csak a vizsgált pontok kémiai összetételére vonatkoznak, ezért ezek továbbra is csak lokálisnak tekinthetők.

Az vizsgálatok eredménye alapján elmondható, hogy (vizsgálat helyén) az ezüstlemez nagyon tiszta ezüsből (88,8%) áll, amelynek az aranytartalma meglepően magas (6%), ami hasonló a késő antik – kora bizánci ezüst tárgyak kémiai összetételéhez.¹²

A rézötvözet szegélypánt röntgenspektrométerrel történt vizsgálatának (2. függelék: 540. sír vizsgálati jegyzőkönyve) eredménye még érdekesebb volt, mivel az (a vizsgálat helyén) magas cinktartalmú (25%) sárgarézéből készült, amely a Bizánci Birodalomban és a Krím területen használt jellegzetes anyag,

¹⁰ CSIKY 2015, 298. Példaként szolgálhatnak a zillingtali avar temető szabályai (MEHOFER 2006, 170–171).

¹¹ PLEINER 2006, 68–69.

¹² CRADDOCK ET AL 2010, 58, Table 2.

de a 8. század előtti Kárpát-medencében is a leggyakoribb rézötvözet volt, ezért nem feltétlenül kell a nyersanyag bizánci eredetét feltételeznünk.¹³

A korábbi vizsgálatok is (az itt bemutatottakhoz) hasonló eredményeket hoztak, de a vizsgált minták aránya továbbra is nagyon alacsony maradt, amely helyzet általánosan jellemző a kora avar kori fegyverek esetében. Ahhoz, hogy a kora avar időszakból származó leletek vastárgyainak előállításáról és azok eredeti minőségéről további információkhoz jussunk, először is meg kellene növelni a vizsgált műtárgyak számát. Nagyobb számú mintával és szisztematikus módszerek (például a fent javasolt protokoll) alkalmazásával releváns és statisztikailag szignifikáns eredményeket lehetne elérni. Ez elengedhetetlen lenne ahhoz is, hogy képet kapjunk arról, hogy mi volt tipikus és mi volt különleges (vagy akár egyedülálló) ezen időszak fegyverei között. Az avarok fegyverzetével kapcsolatos ismereteinket csak ezeknek a (remélt) jövőbeli elemzéseknek a segítségével leszünk képesek elmélyíteni.

THE ROLE AND POSSIBILITIES OF METALLOGRAPHIC ANALYSES
ON EARLY AVAR PERIOD CLOSE-COMBAT WEAPONS.
PRODUCTION TECHNOLOGICAL DATA OF TWO EARLY AVAR PERIOD SWORDS

CSIKY GERGELY – CSIZMADIA-CSIKY LÁSZLÓ

Archaeometric analyses are gaining an increasing significance in the research of archaeological artefacts, among which metallography plays the greatest role in the case of iron weapons. This method provides a possibility to analyse the inner structure of the iron objects, and to detect the traces of the applied production techniques. Moreover, by identifying the raw material and the physical features of the artefacts, it also provides data on the efficiency of the weapons.

Although internationally, metallography has become an integral part of investigations, there is a scarcity of data regarding Avar Age weapons. In cooperation with the István Széchenyi University of Győr, Department of Materials Science and Technology, we have analysed the two swords of the early Avar period cemetery of Szegvár-Oromdűlő.

In case of a metallographic analysis aiming iron objects of archaeological origin, we suggest to apply a test protocol including four phases: 1. Computed tomography (CT) is suitable for detecting the inner structure of the investigated iron objects, as well as selecting the sampling location necessary for further analyses. 2. We recommend the use of an optical microscope for the specification of the fabric structure, 3. the results of which can be completed with scanning electron microscope (SEM) analyses. 4. X-ray spectrometry helps to determine the chemical composition of metal objects.

Based on the test results, the layered structure of the sword blade from Grave 335 was produced in several steps, by stretching, folding, and forge welding. We discovered precious metal inclusions, mill scale, and corrosion between the layers. Similarly to the majority of the 6th-7th century blade weapons, the blade was made from low-carbon steel (soft iron), therefore it is relatively soft but flexible.

We also investigated the silver sheet cover decorating the sword case of Grave 540, and its copper alloy hem strap. The silver sheet was produced from very pure silver (88.8%), however, its gold content (6%) was relatively high. This material composition reminds us of the raw material of the Late Antique – Early Byzantine silver artefacts. In addition, the hem strap had a high zinc content (25%), which was a widespread material in the 6th-7th century Byzantine Empire, and was also used widely in the Carpathian Basin before the 8th century.

¹³ A sárgaréz gyakori a 6–7. századi Krím-félszigeten (CRADDOCK ET AL. 2010, 57), de megtalálható a 6. századi gepidáknál is (RÁCZ 2011).

IRODALOM

- CRADDOCK ET AL 2010: Craddock, P. – Cowell, M. – Hook, D. – Hughes, M. – La Niece, S. – Meeks, N.: Change and Stasis: the technology of Dark Age metalwork from the Carpathian Basin. *The British Museum Technical Research Bulletin* 4 (2010) 55–65.
- CSIKY 2015: Csiky, G.: *Avar-age Polearms and Edged Weapons. Classification, Typology, Chronology and Technology*. East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450. Vol. 32. Leiden–Boston 2015. <https://doi.org/10.1163/9789004304543>
- GALLINA –TÖRÖK 2018: Gallina Zs. – Török B.: Az avar kori vasművesség munkafolyamatai, korabeli mesterségei. In: *Két világ határán: Természet- és társadalomtudományi tanulmányok a 70 éves Költő László tiszteletére*. Szerk.: Varga M. – Szentpéteri J. Kaposvár 2018, 61–75. <https://doi.org/10.26080/krrmkozl.2018.6.61>
- CZINEGE–CSIZMAZIA–KOZMA 2011: Dr. Czinege I. – Csizmazia Fné Dr. – Kozma I.: *Új lehetőségek a roncsolásmentes vizsgálati technikában*. PPT-prezentáció, VII. Roncsolásmentes Anyagvizsgáló Konferencia és Kiállítás. Eger 2011, 3–4.
- GINSZLER–HIDASÍ–DÉVÉNYI 2005: Ginszler J. – Hidasí B. – Dévényi L.: *Alkalmazott anyagtudomány*. Egyetemi jegyzet 45048, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem 2005, 170–171.
- HOŠEK–HARAMZA 2018: Hošek, J. – Haramza, M.: Metallographic examination of four 7th–8th century long-blade weapons from Želovce (Slovakia). *Archeologické rozhledy* 70/3 (2018) 468–482.
- KOŠTA–HOŠEK 2014: Košta, J. – Hošek, J.: *Early Medieval Swords from Mikulčice*. Studien zum Burgwall von Mikulčice X. Brno 2014.
- MEHOFER 2006: Mehoffer, M.: Metallurgische Untersuchungen an einem Sabel aus dem ungarischen Reitergrab von Gnadendorf. In: *Das fruhungarische Kriegergrab aus Gnadendorf, Niederösterreich*. In: Monographien des RGZM 65. Eds: Daim, F. – Laueremann, E. Mainz 2006, 159–174.
- PLEINER 2006: Pleiner, R.: *Iron in Archaeology. Early European Blacksmiths*. Praha 2006.
- RÁCZ 2011: RácZ Zs.: Madárfibulák a gepida korból (Vogelfibeln aus gepidischer Zeit). *Archaeologiai Értesítő* 136 (2011) 165–179. <https://doi.org/10.1556/ArchErt.136.2011.7>
- TÖRÖK–KOVÁCS–SZÜCSI 2016: Török B. – Kovács Á. – Szücsi F.: Előszállítás-Öreghegy és Úrhida-Arany János utca lelőhelyeken feltárt avar kori fokosok elektronmikroszkópos archeometriai anyagvizsgálata és régészeti értékelése. *Alba Regia* 44 (2016) 17–36.
- TÖRÖK ET AL. 2018: Török B. – Kovács Á. – Barkóczy P. – Szücsi F.: Tradecraft of the Avars' metalworking – manufacturing of iron axes and a special multimetallic method used for belt accessories. *STAR: Science & Technology of Archaeological Research* 3/2 (2018) 1–12.

FÜGGELÉK

VIZSGÁLATI JEGYZŐKÖNYV A SZEGVÁR-OROMDŰLŐI 335. SÍR KARDJÁRÓL

A vizsgálat tárgya szegvár-oromdűlői 335. sírból előkerült kard részletének (1. kép 1–2) CT-s vizsgálata. A vizsgálatok YXLON CT Modular típusú berendezéssel 225 kV-os mikrofókuszú röntgensóvel 195kV csőfeszültséggel 0,41 mA csőárammal 1080 projekcióval készültek.

A projekciók alapján rekonstruált 3D felvétel (1. kép 3–4) hossz- (1. kép 5–6) és keresztirányú (1. kép 7) metszetek készültek (1. kép 6) a vizsgált szakaszcól.

A felvételen (1. kép 5) a világosabb rész a kard acél pengéje. A sötét (kék nyíllal jelölt) repedés, míg a piros nyíllal jelölt sávok a kovácsolásnál bekerült vasoxid zárványok. A repedés a következő hosszirányú metszeten (1. kép 6) is megfigyelhető.

A vizsgálatból a következőket lehet megállapítani:

1. A vizsgált szakasz a famaradványok és a vastag korrodált réteg alatt tartalmaz acélt.
2. Az acél penge nem homogén, a felülete más (nagyobb) elnyelési tényezővel rendelkezik, ami utalhat nagyobb sűrűsége (1. kép 7), de lehet az összetétel is más (esetlegesen rákovácsolt anyag).
3. A penge réteges, hosszirányban zárványokat (feltételezhetően vasoxid) tartalmaz, ami arra utal, hogy több lépésben nyújtással kovácsolták, dolgozták át és többször melegítették, illetve hűtötték. Ez a technológia gyakran alkalmazott volt a fegyvergyártásban.

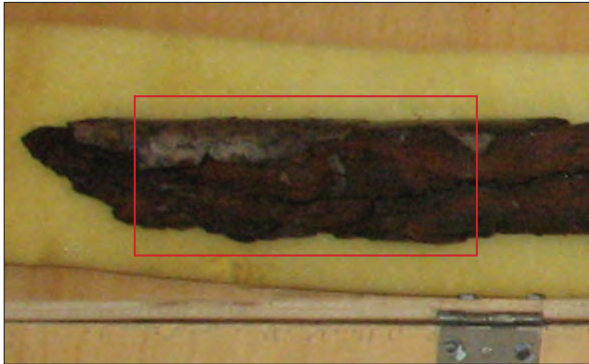
Győr, 2012. július 3.

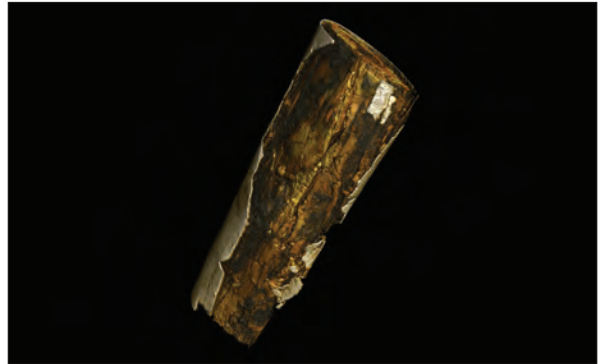
Csizmazia Ferencné dr.
okl. kohómérnök
okl. anyagvizsgáló szakmérnök

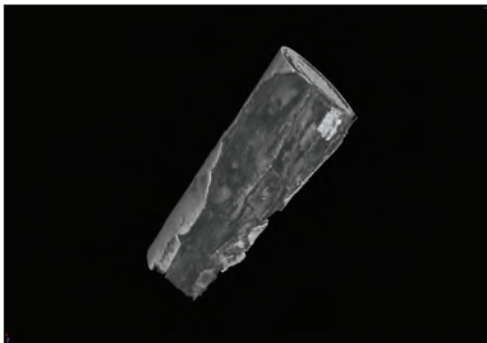
1

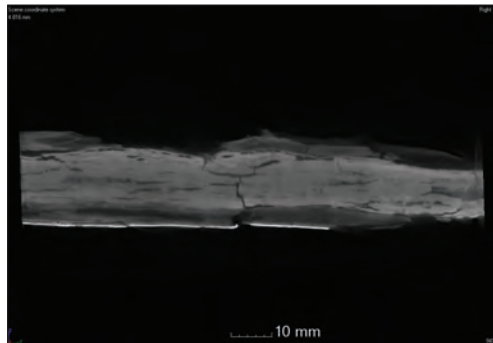
2

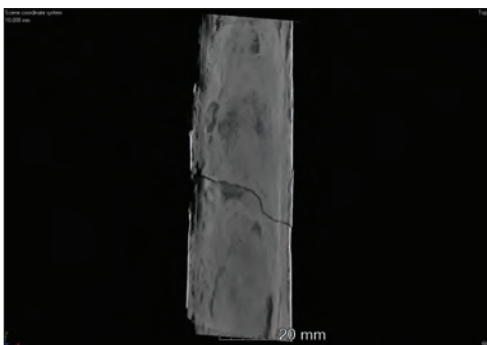
3

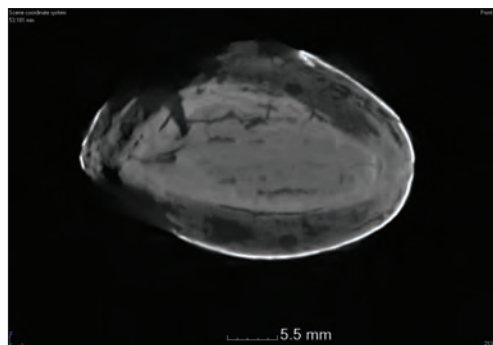
4

5

6

7

1. kép. Szegvár-Oromdűlő 335. sír. 1–2: A teljes kard és a vizsgált szakasz fénykép 3D CT felvétele a koptató ezüstlemezeivel, a fatokkal és a penge acéljával; 4: A projekciók alapján rekonstruált 3D felvétel a vizsgált szakaszról; 5: A vizsgálat szakasz egyik hosszirányú CT felvétele. Az alsó szélén a fehér vonal a koptató ezüstlemeze, a sötétszürke rész a fatok, a világosszürke a kard acél pengéje, a kék nyíllal jelölt keresztirányú vonal egy repedés, míg a hosszanti fekete vonalak a kovácsolás során bekerült vasoxid zárványok (reve). A felvételen a világosabb rész a kard acél pengéje. A sötét (kék nyíllal jelölt) repedés, míg a piros nyíllal jelölt sávok a kovácsolásnál bekerült vasoxid zárványok; 6: A kard pengéjének másik hosszirányú metszete a szélein fehérrel a koptató ezüstlemeze, közepén fekete vonal egy repedés nyoma, a világosszürke részek a kardpenge acélja; 7: A kard koptatójának keresztmetszete CT felvételen: a szélén található fehér csík a koptató ezüstlemeze, a sötétszürke sáv a kardtok famaradványai, a világosszürke terület a kardpenge acélja, amin szépen látszik az egyélű penge keresztmetszete. Benne a fekete vonalak vasoxid zárványok (reve).

VIZSGÁLATI JEGYZŐKÖNYV A SZEGVÁR-OROMDŰLŐI 540. SÍR KARDJÁRÓL

A vizsgálat tárgya: Szegvár-Oromdűlő 540. sír kard töredékeinek pásztázó elektronmikroszkópos és mikroszondás vizsgálata.

A vizsgálatok célja a töredékek anyagösszetételének meghatározása volt.

A vizsgálatok Zeiss SteReo Discovery V20 sztereomikroszkópon, Hitachi 3400 N pásztázó elektronmikroszkópon és Bruker röntgenspektrométerrel (mikroszonda) történtek.

A tokveret töredékeinek felületén több helyen zöld színű réz patinára emlékeztető elszíneződés látható. Az elemzéshez a felületet reszelővel fém-tisztára kellett munkálni. Az elemzési adatok alapján megállapítható, hogy a kardtokjának ezüstlemez anyaga ezüst, de kb. 4% aranyat és 1–2% rezet is tartalmaz.

Az elemzési adatok alapján a kard tokveret szegélypántjának anyaga sárgaréz.

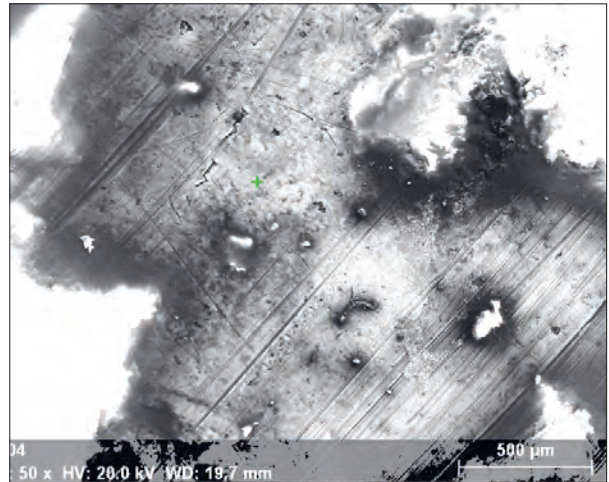
Győr, 2012. június 25.

Csizmazia Ferencné dr.
okl. kohómérnök
okl. anyagvizsgáló szakmérnök

1

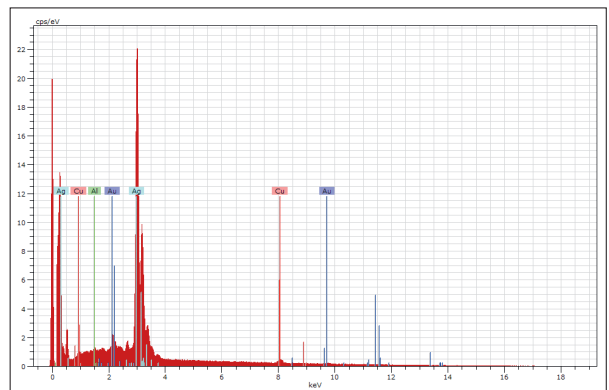

2

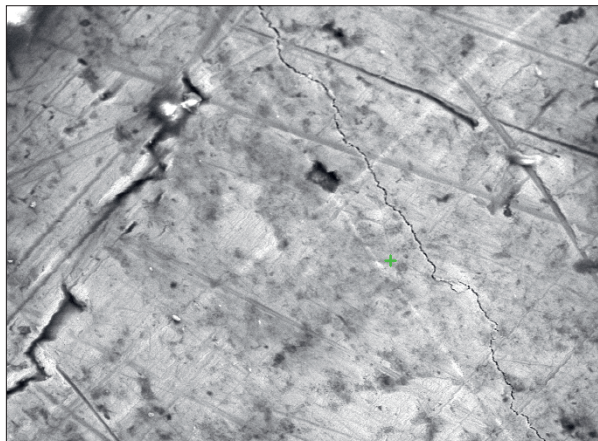
Spectrum: 540_3

El	AN	Series	Net un.	C norm.	C Atom.	C Error	
			[wt.%]	[wt.%]	[at.%]	[%]	
Al	13	K-series	9438	1.87	2.18	8.22	0.1
Cu	29	K-series	4254	2.50	2.90	4.66	0.1
Ag	47	L-series	374768	76.44	88.78	83.94	2.4
Au	79	L-series	3243	5.29	6.14	3.18	0.2
Total:			86.10	100.00	100.00		

3

4

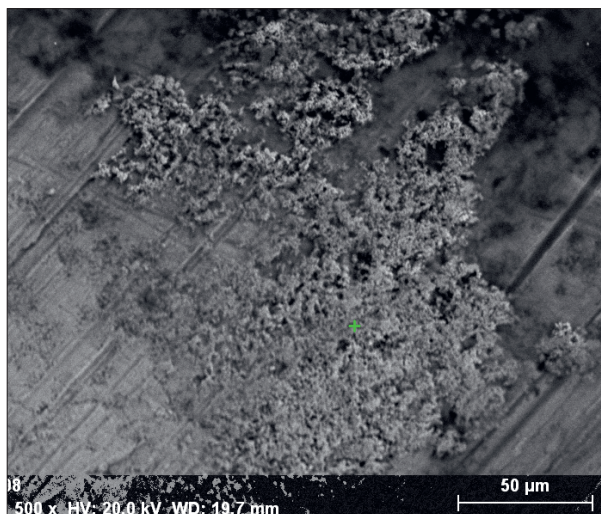
5

Spectrum: 540_4

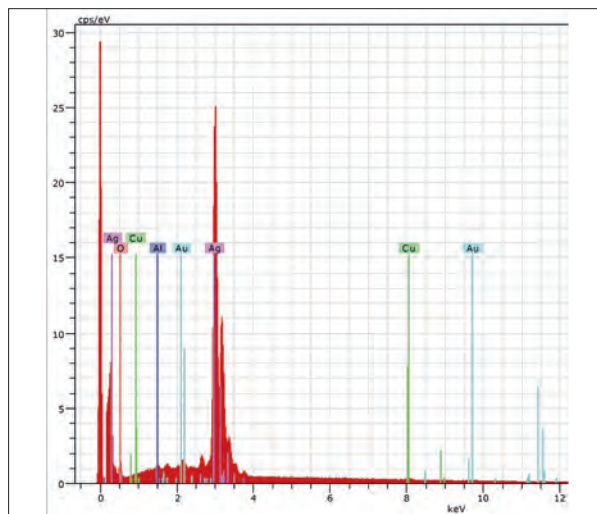
El	AN	Series	Net un.	C norm.	C Atom.	C Error	
			[wt.%]	[wt.%]	[at.%]	[%]	
O	8	K-series	16959	24.62	28.52	73.11	3.3
Al	13	K-series	1316	0.13	0.15	0.23	0.0
Cu	29	K-series	3149	1.34	1.56	1.01	0.1
Ag	47	L-series	406099	55.80	64.64	24.58	1.8
Au	79	L-series	3748	4.43	5.13	1.07	0.2
Total:			86.32	100.00	100.00		

6

1. kép. Szegevár-Oromdűlő 540. sír: 1: A kardtokjának ezüstlemeze pásztázó elektronmikroszkópos és mikroszondás vizsgálatának mintavételi helyei. (A jelzett pontok az összetétel meghatározás helyeit mutatják.); 2: Az 1. vizsgálati hely pásztázó elektronmikroszkópos képe; 3–4: A mikroszonda spektrumának adatai táblázatos (és diagram) formában, ami a vizsgálati hely anyagösszetételét mutatja a benne található kémiai elemek atomszámának, tömeg- és atomszázalékának felsorolásával. Rövidítések: El = kémiai elem, Series: sorozat, Net = atomszám, unn. C (wt. %) nem normalizált összetétel tömegszázalékban kifejezve, norm. C wt. % = normalizált összetétel tömegszázalékban kifejezve, Error % = hibaszázalék. (Megjegyzés: A táblázatból a C norm jelzésű értékek a mérvadók. Az elemek súlyszázalékban vannak feltüntetve.); 5: Az 1. vizsgálati hely pásztázó elektronmikroszkópos felvétele; 6: A mikroszonda spektrumának adatai táblázatos formában, ami a vizsgálati hely anyagösszetételét mutatja a benne található kémiai elemek atomszámának, tömeg- és atomszázalékának felsorolásával.

1

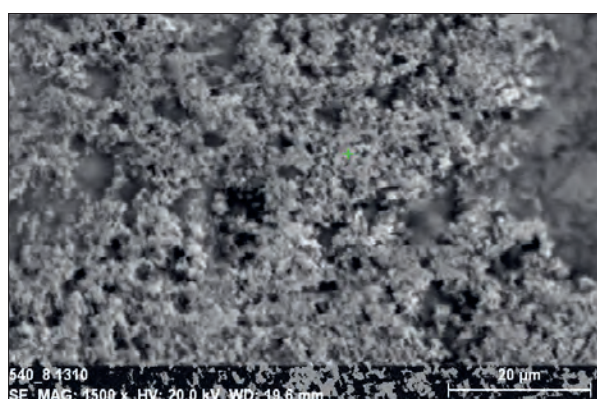

2

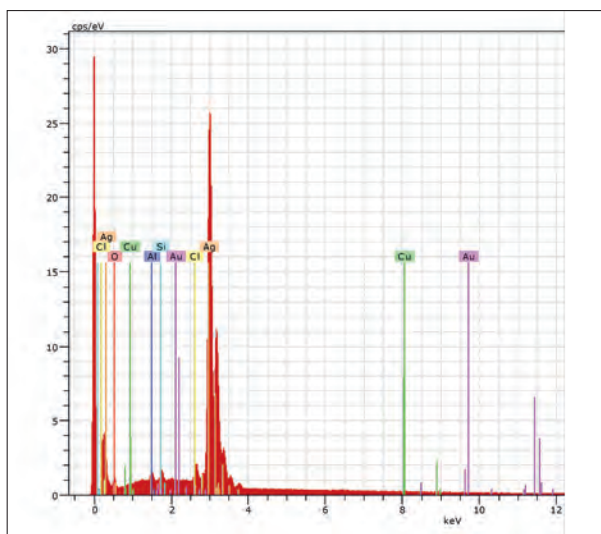
Spectrum: 540_6

El	AN	Series	Net un.	C norm.	C Atom.	C Error
			[wt.%]	[wt.%]	[at.%]	[%]
O	8	K-series	12505	18.42	18.02	59.10 2.5
Al	13	K-series	8356	1.15	1.12	2.19 0.1
Cu	29	K-series	1771	0.69	0.67	0.55 0.1
Ag	47	L-series	524297	78.03	76.34	37.14 2.5
Au	79	L-series	3564	3.92	3.84	1.02 0.2
Total:			102.21	100.00	100.00	

3

4

5

Spectrum: 540_8

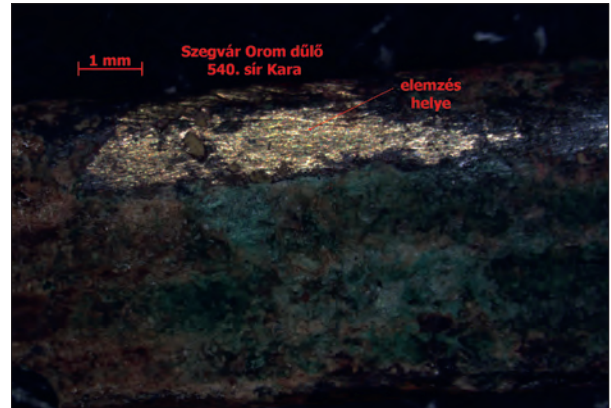
El	AN	Series	Net un.	C norm.	C Atom.	C Error
			[wt.%]	[wt.%]	[at.%]	[%]
O	8	K-series	11243	17.12	15.97	53.83 2.4
Al	13	K-series	12202	1.86	1.73	3.46 0.1
Si	14	K-series	11496	1.22	1.14	2.19 0.1
Cl	17	K-series	5402	0.56	0.52	0.79 0.1
Cu	29	K-series	1130	0.51	0.48	0.40 0.0
Ag	47	L-series	496102	82.45	76.92	38.45 2.8
Au	79	L-series	2814	3.47	3.24	0.89 0.1
Total:			107.19	100.00	100.00	

6

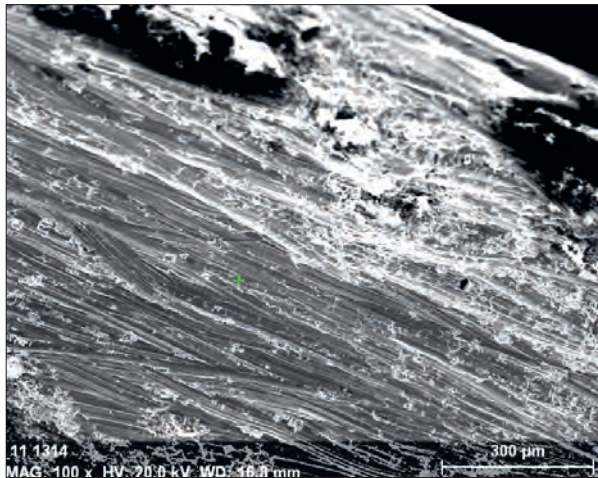
2. kép. Szegvár-Oromdűlő 540. sír: 1: A 2. vizsgálati hely pásztázó elektronmikroszkópos felvétele; 2–3: A mikroszonda spektrumának adatai táblázatos formában, ami a vizsgálati hely anyagösszetételét mutatja a benne található kémiai elemek atomszámának, tömeg- és atomszázalékának felsorolásával; 4: A 2. vizsgálati hely pásztázó elektronmikroszkópos felvétele; 5–6: A mikroszonda spektrumának adatai táblázatos formában, ami a vizsgálati hely anyagösszetételét mutatja a benne található kémiai elemek atomszámának, tömeg- és atomszázalékának felsorolásával;

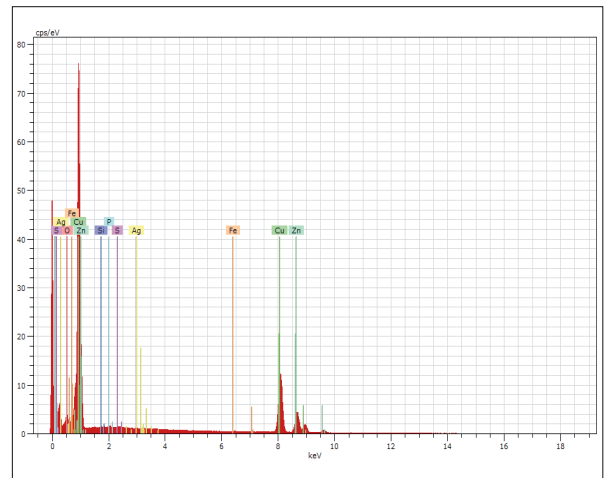
1

2

3

4

Spectrum: 540_11

El	AN	Series	Net un.	C norm.	C Atom.	C Error
			[wt.%]	[wt.%]	[at.%]	[%]
O	8	K-series	25917	7.94	9.54	29.65
Si	14	K-series	59	0.00	0.00	0.01
P	15	K-series	946	0.06	0.07	0.12
S	16	K-series	1477	0.09	0.11	0.17
Fe	26	K-series	2518	0.35	0.42	0.38
Cu	29	K-series	204570	53.34	64.09	50.19
Zn	30	K-series	65499	21.11	25.37	19.30
Ag	47	L-series	3202	0.33	0.39	0.18
Total:			83.23	100.00	100.00	

5

Spectrum: 540_12

El	AN	Series	Net un.	C norm.	C Atom.	C Error
			[wt.%]	[wt.%]	[at.%]	[%]
O	8	K-series	52716	12.48	14.56	40.53
Si	14	K-series	0	0.00	0.00	0.00
P	15	K-series	0	0.00	0.00	0.00
S	16	K-series	1265	0.06	0.07	0.10
Fe	26	K-series	2177	0.26	0.30	0.24
Cu	29	K-series	244274	54.86	64.04	44.86
Zn	30	K-series	64883	17.86	20.84	14.19
Ag	47	L-series	1888	0.16	0.18	0.08
Total:			85.68	100.00	100.00	

6

3. kép. Szegevár-Oromdűlő 540. sír. 1: A kard tokveretének bordázott színesfém szegélypántjának pásztázó elektronmikroszkópos és mikroszondás vizsgálata (a vizsgálat helye); 2: A kard tokveretének bordázott színesfém szegélypántjának pásztázó elektronmikroszkópos és mikroszondás vizsgálata (a vizsgálat helyének reszelővel fém tisztítóra csiszolt felülete); 3: A vizsgálat helyének pásztázó elektronmikroszkópos felvétele; 4–5: A mikroszonda spektrumának adatai táblázatos formában, ami a vizsgálati hely anyagösszetételét mutatja a benne található kémiai elemek atomszámának, tömeg- és atomszázalékának felsorolásával; 6: A mikroszonda spektrumának adatai táblázatos formában, ami a vizsgálati hely anyagösszetételét mutatja a benne található kémiai elemek atomszámának, tömeg- és atomszázalékának felsorolásával

A SZEGVÁR-OROMDŰLŐI 6–7. SZÁZADI TEMETŐ PÁNCÉLLELETEI

MAJOR PÉTER*

A temető nyolc temetkezéséből kerültek elő védőfegyverek: három sírból (33., 333., 930.) szerkezetileg összefüggő, részleges lamellasort, ötből (335., 540., 627., 706., 741.) pedig különálló lamellák.¹ A 33. sírba részleges lamellasort, valamint láncpáncél-részletet is helyeztek. Teljes páncél, illetve páncélelem nem került elő.

LAMELLÁS PÁNCÉLOK

Annak ellenére, hogy megtartásuk jobb, mint a legtöbb hasonló páncéleleté, mennyiségük nem teszi lehetővé rekonstrukciós kérdések megválaszolását. Ugyanakkor, az egyes lamellák morfológiai és metrikus tulajdonságaik alapján jól csoportosíthatók, így azok páncélon belül elfoglalt helyéről, illetve funkciójáról analóg leletek segítségével alkothatunk megközelítő képet. Osztályozásuk során elsődleges tulajdonságnak a lamellák formája, a fűzőlyukak száma és elhelyezkedése, másodlagos tulajdonságnak pedig a lamellák mérete, valamint a bevágások megléte vagy hiánya tekintendő.²

Míg a 33. sírből előkerült, részleges lamellasort (*I. kép 1*) alkotó, II/A. típusú példányok számos európai páncéleletben megtalálhatók,³ a Kárpát-medencei anyagban meglehetősen ritkának számíthatnak.⁴ E leletekben nemcsak mennyiségük, hanem más formatípusokhoz viszonyított arányuk is magas – emiatt már a korai kutatás is a legnagyobb felületű páncélelemeket (törzspáncél, illetve az opcionálisan meglévő páncélszoknya) alkotó formatípusnak gondolta.⁵ Összefüggő szervesanyag-maradvány nem látható a páncélrészleten, a fűzőanyagról, illetve a bőrszegés meglétéről vagy hiányáról nincs adat.

Ezzel éles ellentétben áll a 333. sírből ismert részleges lamellasor (*I. kép 2*), melynek felületén kiváló állapotban megmaradt bőrmaradványok láthatók. Hátoldalán, annak középső harmadában, az oldalirányú összefűzésért felelős lyukpárok mentén elhelyezkedő, „sorvezető” bőrsáv, valamint a lamellasort kere-

* Salisbury Kft. 1016 Budapest, Sánc utca 7. E-mail: major.pter@gmail.com

¹ A szegvár-oromdűlői temetőt lásd Lőrinczy 2020.

² E szempontok alapján szakdolgozatomban a Kárpát-medencei lamellákat öt főcsoportba, illetve azok alcsoportjaiba soroltam: I. (A–B), II. (A–C), III., IV., V. (MAJOR 2017, 35–37, 38, 7. ábra).

³ Castel Trosino 119. sír (MENGARELLI 1902, 281–296; PAROLI-RICCI 2007, 81; Tav. 89–98), Kerch (ARENDR 1932, 50, Abb. 3a, A–B; KUBAREV-ZSURAVLEV 2012, 136–139, Ris. 1), Kostolac-Svetinja (POPOVIĆ 1987, 28, Sl. 22–23; BUGARSKI 2005), Giengen an der Brenz 40. sír (PAULSEN-SCHACH-DÖRGES 1979, 144, Taf. 46, 3a, 5a), Krefeld-Gellep 2589. sír (PIRLING 1979, 42, 111–116, Abb. 12–13).

⁴ Selenča-Ortsinneres/Bácsújfalú-Belterület (CSALLÁNY 1953, 134, 139, XXXV. tábla 1), Deszk L. 8. és 13. sír (CSALLÁNY 1972, 24, 4. kép 1–4), Szegvár-Sápdoldal 1. sír (BÓNA 1979, 5, 2. kép 16), Tiszavasvári-Koldusdomb 1. sír (CSALLÁNY 1960a, 74–75, 5–6. kép; MAJOR 2018, 576, 1–2. tábla).

⁵ W. Arendt a kerchi (ARENDR 1932, 50–51), Csallány Dezső a tiszavasvári (CSALLÁNY 1960a, 74–75) leletek kapcsán e formát a törzspáncél mellkasi részeként rekonstruálták. Más formatípusokkal szerkezeti összefüggésben először a niederstotzingeni leletben sikerült megfigyelni, a feltáró interpretációja szerint a páncélszoknyát alkothatták (PAULSEN 1967, 126–127, Taf. 71, Taf. 83).

tező bőrszegés funkciója a lamellák elmozdulásának megakadályozása, valamint a fűzőanyag szakadás ellen való védelme lehetett. A lamellák formája szabad szemmel nem állapítható meg, méretük, valamint a szervesanyag maradványok helyzete alapján valószínűsíthetően a III. főcsoportba sorolhatók. E formátípusnak kevés példánya ismert; az egyes páncélleleteken belül kis számban és arányban található meg.⁶ Pontos funkciója kérdéses; a kutatás a vállöv környékére rekonstruálta, azt a törzspáncél vagy vállvédő részének tekinti.⁷

A temető harmadik, hét, téglalap alakú lamellából álló részletét (*I. kép 3*) a 930. sírban tárták fel. Felületüket vastag korrózióréteg borítja, ezért morfológiai jellegzetességek (bevágások, fűzőlyukak száma és eloszlása) szabad szemmel nem láthatók, formátípusuk nem határozható meg.

Hat, különálló lamella (*I. kép 7–12*) került elő a 335. sírból, melyek legalább két (esetleg három), eltérő formai csoportba sorolhatók. A két, szabályos téglalap alakú darab a Kárpát-medence leggyakoribb formátípusába (I. főcsoport)⁸ tartoznak. Valószínűsíthetően a két, ívelt felső résszel rendelkező, töredékes lamella is ebbe a csoportba sorolható. Teljesen eltérő formacsoportot képviselnek a keskeny, téglalap alakú lamellatöredékek. Hasonló kialakítású, keskeny lamellákat elsősorban sisakoknál alkalmaztak,⁹ megtartásuk, illetve mennyiségük azonban nem elégséges ennek bizonyításához. Formailag hasonló, ívelt lamellatöredék ismert a 627. sírból.

Az 540., 706. és 741. sírből előkerült darabok (*I. kép 4–6*) megtartása elégtelen a formai besoroláshoz.

LÁNCPÁNCÉL

A temető egyetlen, biztosan láncpáncélként azonosítható tárgya a 33. sírből került elő (*I. kép 13*).¹⁰ Megtartása, valamint méretei alapján is kitűnik a Kárpát-medence kora középkori láncpáncélleletei¹¹ közül. Többségük összecsomósodva, vastag korrózióréteggel fedve kerül elő, méretük pedig alig haladja meg a néhány centimétert.¹² Hasonlóan nagyméretű láncpáncél részletek nemcsak a Tiszántúlon, hanem a Kárpát-medence más régióiban is ritkának számítanak.¹³

⁶ Castel Trosino 119. sír: h.: 8,5 cm, sz.: 1,8 cm (PAROLI–RICCI 2007, 81, Tav. 96–98); Kerch: h.: 8 cm, sz.: 2,1–2,3 cm (KUBAREV–ZSURAVLEV 2012, 139, Ris. 1, 6–7); Giengen an der Brenz 40. sír (PAULSEN–SCHACH–DÖRGES 1979, 95, Taf. 46. 1); Niederstotzingen 12. sír: h.: 8,5 cm, sz.: 2,4 cm (PAULSEN 1967, 127, Abb. 62. 2); Tiszavasvári-Koldusdomb 1. sír: h.: 8,2 cm, sz.: 2 cm (MAJOR 2018, 577, V. tábla).

⁷ ARENDT 1932, 50, Abb. 3a, C–D; CSALLÁNY 1960a, 74–75, 5. kép 1. Szerkezeti összefüggésben csupán a niederstotzingeni leletben sikerült megfigyelni, ahol a formátípus két lamellasort alkotva, a páncél két különböző részén helyezkedett el. P. Paulsen értékelése szerint a vállvédőn kívül a törzspáncélt és a páncélszoknyát összekötő „övlamellaként” is funkcionált (PAULSEN 1967, 127, Taf. 21).

⁸ Összesen hatvanhat leletegyüttesből ismert (MAJOR 2017, 35–36, 1. táblázat). Nagyobb mennyiségben csak Hajdúdorog-Városcsokor utca 1. sírjában (CSALLÁNY 1960; KRÁLOVÁNSZKY 1992, 120, 4. tábla 1–38, 5. tábla 1–9, 4. kép), valamint egy depóleletben (Horné Plachtince/Felsőpalojta, TURČAN 2012, 24–27) dokumentálták. Mennyiségük alapján a II/A. típushoz hasonlóan nagyobb felületű páncélelemeket alkothattak. Részleges lamellasort alkotva az alábbi temetkezésekből került elő: Alattán-Tulát 76. sír (KOVRIK 1963, 148), Budakalász-Dunapart 281. sír (PÁSZTOR 1995, 59–60, 62, XIV. tábla 1), Klárafalva G. 1. sír (CSALLÁNY 1972, 16–19, 2. kép 2–3, 5–10), Szekszárd-Palánk 69. sír (PAPP 2012, 64–66, 37–38. tábla).

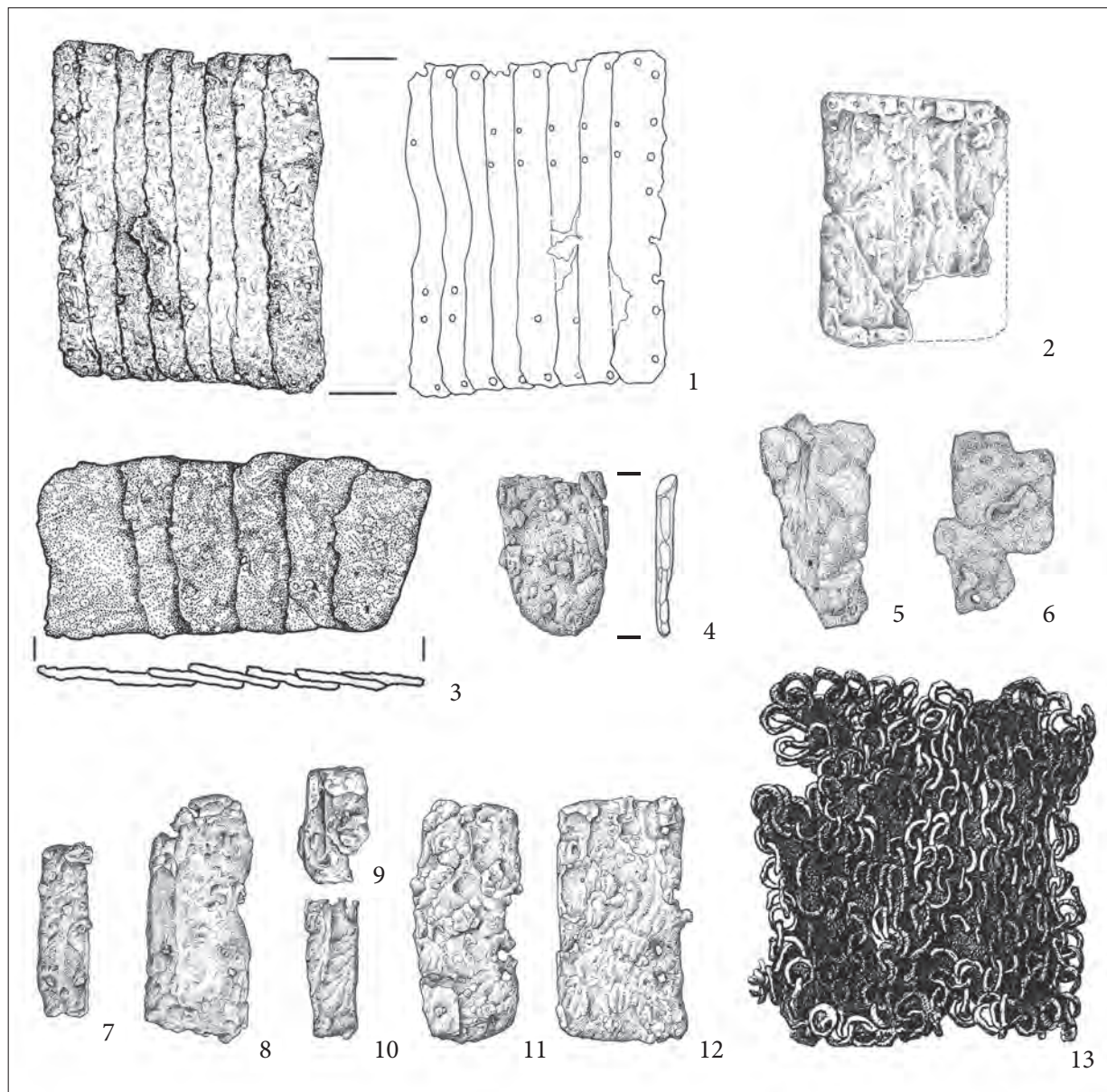
⁹ Az ismert sisaklamella méretadatok a következők: Niederstotzingen 12. sír: h.: 18 cm, sz.: 2,2 cm (PAULSEN 1967, 134, Abb. 65), Castel Trosino 119. sír: h.: 21 cm, sz.: 2,2–0,6 cm (PAROLI–RICCI 2007, 80, Tav. 87), Kerch: h.: 21 cm, sz.: 1,9–0,9 cm (ARENDT 1932, 50, Abb. 1); Homutovkai terület (szórványlelet): h.: 14 cm, sz.: 1,9–0,6 cm, illetve h.: 18,5 cm, sz.: 1,8–0,6 cm (RAGYUS 2012, 202, Ris. 2c).

¹⁰ A 93., 869. és 873. számú sírből előkerült apró láncfűzőrészletek nem azonosíthatók egyértelműen láncpáncélként.

¹¹ MAJOR 2017, Kat. II.

¹² MAJOR 2017, 57, 2. táblázat.

¹³ A Dunántúlról Környe 87. sír (h.: 11,2 cm, sz.: 3,2 cm (SALAMON–ERDÉLYI 1971, 22, Taf. 14, 17), Erdélyből

1. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 33. sír; 2: 333. sír; 3: 930. sír; 4: 540. sír; 5–6: 741. sír; 7–12: 335. sír; 13: 33. sír

Funkcióját illetően megoszlanak a vélemények, ugyanis a páncélrészletet nem az eltemetett személy mellé, hanem az aknában fekvő ló bal oldali lapockájához helyezték¹⁴ – emiatt a publikálók lópáncél részleteként interpretálták.¹⁵ Közel megegyező mérete, valamint hasonló kontextusa alapján a szentes-lapistói

Unirea-Vereşmort (több részletben került elő, a legnagyobb h.: 9 cm, sz.: 6,8 cm: RUSTOIU–CIUTĂ 2015, 110, Pl. 7, 1–4), a Tiszántúlról Szentes-Lapistó lelőhelyekről (h.: 11 cm, sz.: 13 cm, CSALLÁNY 1934, 207, LVIII. tábla 9) ismertek hasonló méretű darabok.

¹⁴ LŐRINCZY–SOMOGYI 2017, 234, Abb. 1.

¹⁵ LŐRINCZY–SOMOGYI 2017, 244. Közvetlenül lovak mellé helyezett, feltételelesen lópáncélként azonosítható páncélrészleteket két további leletgyűttesben tártak fel: Pitvaros-Víztározó 51. számú fülkesírhelyében, az aknában fekvő ló koponyájánál egy önálló lamellát (BENDE 1998, 197, 10. kép 3), Budakalász-Dunapart 628. számú lósírhelyében pedig pikkely- és lamella töredékeket dokumentáltak (PÁSZTOR–MAJOR é. n.). Utóbbi lelet – rossz megtartása ellenére – párhuzamba állítható a Kölked-Feketekapu B. 80 sírhelyében feltárt védőfegyverrel (KISS 2001, 25–26, Taf. 26). E tárgyak lópáncélként, illetve annak részeként történő azonosítása, megfelelő régészeti

lelettel állították párhuzamba, amit feltárója szintén lópáncél részének tekintett.¹⁶ Egy másik nézőpont szerint e tárgyakat nem feltétlenül védőfegyverként alkalmazták, hanem a lószerszám részeként egyfajta reprezentációs szerepet tölthettek be.¹⁷

A SZEGVÁR-OROMDŰLŐI TEMETŐ PÁNCÉLLELETEINEK KATALÓGUSA

33. *sír*: Nyolc, egymást szabályosan fedő, összekorrodált lamellából álló páncélrészlet (*1. kép 1*). Felületét rendszertelen, korrodált szerves anyag borítja. Az egyes lamellák keskeny téglalap alakúak, sarkaikat rézsútosan levágták. Egyik hosszanti oldaluk mentén sekély, köríves bevágással rendelkeznek, másik hosszanti oldaluk, illetve rövid oldalaik egyenesek. Tíz fűzőlyukkal rendelkeznek: a lamella mindkét hosszanti oldala mentén, annak felső és alsó harmadában két-két, egymással szemben elhelyezett fűzőlyuk-pár található. További két fűzőlyuk a lamella hosszanti középtengelye mentén, a rövid oldalaknál helyezkedik el. A bal oldali, szélső darab sarkaiban egy-egy kiegészítő fűzőlyuk található. A teljes részlet h.: 11,3 cm, sz.: 8,9 cm. Egy lamella h.: 11,3 cm, sz.: 1,8–1,6 cm, vast.: 0,2 cm. Formatípus: II/A Láncpáncél-részlet. Megtartása jó, néhány törött, illetve deformált gyűrűt leszámítva szerkezetileg ép, intakt (*1. kép 13*). Felületét vastag korrózióréteg borítja. A gyűrűk kapcsolatrendszere pontosan nem meghatározható, szegecselt gyűrűk szabad szemmel nem láthatók. Legnagyobb hossza 11 cm, legnagyobb szélessége 9,5 cm. A gyűrűk átmérője 1 cm, vastagságuk 0,2–0,25 cm.

333. *sír*: Hét, egymást szabályosan fedő keskeny, téglalap alakú lamellából álló páncélrészlet (*1. kép 2*). Felületét korrodált szerves anyag borítja, emiatt a lamellák formája, illetve a fűzőlyukak száma és elhelyezkedése nem határozható meg pontosan. Ugyanakkor a lamellák szélén látható, az eredeti lamellasort keretező bőrszegés kiváló állapotban, a részlet felső szélén és oldalán 1-2 mm, alsó részén pedig 3-4 mm szélesen megmaradt. Hátoldalán, a lamellák középső harmadában lévő fűzőlyukak mentén mintegy 1 cm széles, jó állapotú bőrsáv figyelhető meg. A részlet teljes h.: 8,1 cm, legnagyobb sz.: 5,9 cm. Egy lamella h.: 8,1 cm, sz.: nem mérhető (kb. 1,2–1,4 cm), vast.: 0,2 cm. Formatípus: III.(?).

335. *sír*: Hat különálló, ép és töredékes lamella (*1. kép 7–12*). Két darab szabályos téglalap alakú, oldalai egyenesek, bevágással nem rendelkeznek. Felületükön rendszertelen, korrodált szervesanyag-maradvány látható. Tíz fűzőlyukkal rendelkeznek: a lamella mindkét hosszanti oldala mentén, annak felső és alsó harmadában két-két, egymással szemben elhelyezett fűzőlyuk-pár található. H.: 7,1 cm, sz.: 3,6 cm, vast.: 0,2 cm. Formatípus: I/A. Két darab téglalap alakú, felső oldalán ívelt, töredékes lamella. Az egyik hosszanti oldala mentén két fűzőlyuk látható. A másik töredék alsó harmadában, a hosszanti oldalak

kontrollanyag hiányában, jelenleg nem megalapozott. Az európai, valamint a Kárpát-medencei leletanyag kapcsán gyakran hivatkozott régiók (Közel-Kelet, illetve Közép-Ázsia) kutatásában ugyancsak a régészeti leletanyag csekély száma jelenti a legnagyobb problémát. Ugyanakkor, az említett régiókban a nagy számú, általában jó minőségi képi ábrázolások némiképp ellensúlyozzák a leletek hiányát (részletesen ld. SKUPNIEWICZ 2014; GORBUNOV 2018).

¹⁶ CSALLÁNY 1934, 209–210. Elgondolása szerint a 11 cm magas, 13 cm széles tárgy eredetileg egy kora középkori sisak 'újrahasznosított' tarkóvédője lehetett, ugyanakkor elvetette annak lehetőségét, hogy egy testpáncél részlete is lehetett. Annak ellenére, hogy a kora középkori sisakokat általában láncszerkezetű tarkóvédővel látták el, ezek pontos méreteiről kevés adat áll rendelkezésre. A homutovkai területről szórványként előkerült sisak kilenc sorból álló, 4-1-es sablonú láncszerkezetű tarkóvédőjének legnagyobb szélessége 45 cm, magassága 14 cm (RAGYUS 2012, 203, Ris. 1).

¹⁷ Kelet-Európában, illetve az Észak-Kaukázusban több olyan láncpáncélrészletet tártak fel, melyek méretükben közel állnak az oromdűlői példányhoz. Néhányat a lamellás páncélokhoz hasonló, oldalt végig futó bőrszegéssel láttak el, egyet pedig, a szentes-lapistói darabhoz hasonlóan, kerek veretekkel díszítettek. E leletek döntően lovasmeteközésekből, lószerszámmal együtt (két esetben a nyereg közelében) kerültek elő (GULYÁS é. n.).

mentén egy-egy fűzőlyuk látható és ugyanennyi kiszerezhető. További két fűzőlyuk látható a felső harmadban, egy a hosszanti oldalnál, egy a középső hossz tengely mentén. Felületükön rendszertelen bőrmaradványok. Legnagyobb h.: 6,9–7 cm, sz.: 2,8–3 cm, vast.: 0,3 cm. Formátípus: I/A (?). Két, töredékes, téglalap alakú, elkeskenyedő végű horizontális középtengelyük mentén ívelt lamella. A nagyobb töredék h.: 4,9 cm, sz.: 1,3–1,5 cm, ívmagasság: 0,3 cm. A kisebb töredék h.: 3,9 cm, sz.: 1,3–1,5 cm, vast.: 0,3 cm. További egy, jellegtelen töredék.

540. *sír*: Ívelt felső résszel rendelkező lamella töredéke (*1. kép 4*), felületén korrodált szerves anyaggal. Fűzőlyukak nem láthatóak. Legnagyobb h.: 4,2 cm, sz.: 3,1 cm, vast.: 0,2 cm.

627. *sír*: Három, töredékes lamella. Egy téglalap alakú, horizontális középtengelye mentén ívelt. Hosszanti oldalán egy ép és egy töredékes fűzőlyuk figyelhető meg. Legnagyobb h.: 5 cm, sz.: 1,7 cm, vast.: 0,2 cm, ívmagasság: 0,3–0,4 cm. További két, összekorrodált, jellegtelen töredék.

706. *sír*: Apró, jellegtelen lamellatöredék. Legnagyobb h.: 1,8 cm, legnagyobb sz.: 2 cm.

741. *sír*: Négy töredékes lamella (*1. kép 5–6*). A legnagyobb részlet valószínűleg több, összekorrodált lamellából áll, formájuk nem állapítható meg. Hátoldalán korrodált szervesanyag-maradvány látható. A másik nagyobb töredéket valószínűleg ugyanennek a típusnak két, szinte homogénné korrodált, töredékes példánya alkotja, felületükön szervesanyag-maradványokkal. További két, jellegtelen lamellatöredék került elő. A legnagyobb, keskeny töredék legnagyobb h.: 8,3 cm, legnagyobb sz.: 1,4 cm, vast.: 0,2 cm.

930. *sír*: Hét, egymást fedő, összekorrodált lamellából álló páncélrészlet, az eredetileg szabályos helyzetben álló lamellák szétszúrtak (*1. kép 3*). Felületét vastag korrózióréteg, illetve rendszertelen, korrodált szervesanyag borítják. Az egyes lamellák téglalap alakúak, oldalaik egyenesek. Pontos formájuk, illetve a fűzőlyukak száma, elhelyezkedése nem látható. A teljes részlet h.: 5,6 cm, sz.: 12,8 cm. Egy lamella h.: 5,7 cm, sz.: 3,1 cm, vast.: 0,2 cm.

ARMOR FINDS FROM THE 6TH–7TH-CENTURY CEMETERY OF SZEGVÁR-OROMDŰLŐ

PÉTER MAJOR

The majority of the artefacts identified as protective weapons in the Szegvár-Oromdűlő cemetery represent an armor type composed of metal plates (lamellae) of different shapes. Their condition and number greatly varies by graves, therefore they provide few information regarding general questions of reconstruction. Their classification revealed both rare and frequent armor types of the Carpathian Basin. The one and only chain mail fragment not only increases the small number of finds from the Trans-Tisza region. Its size above average, its well-preserved nature, as well as its finding conditions also deserve attention: unusually for this period, it was not placed beside a deceased person, but the remains of a horse. Opinions are divided about its exact function. A possibility occurred that it had been the fragment of a horse armor, and according to another opinion it had rather played a representative role.

IRODALOM

- ARENDR 1932: Arendt, W.: Beitrage zur Entstehung des Spangenharnisches. Ein Alttürkischer Waffenfundaus Kertsch. *Zeitschrift für Historische Waffen- und Kostümkunde* 13. Neue Folge 4. 1932–1934 (1932) 49–55.
- BENDE 1998: Bende L.: A pitvarosi késő avar kori temető 51. sírja (Adatok a késő avar kori lószerszámok díszítéséhez). (Das Grab 51 im spätawarenzeitlichen Gräberfeld von Pitvaros (beitrage zur Verzierung der spätawarenzeitlichen Pferdegeschirre). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 4 (1998) 195–230.
- BÓNA 1979: Bóna I.: A Szegvár- sápadali lovassír. Adatok a korai avar temetkezési szokásokhoz. (Beiträge zu den frühawarischen Bestattungssitten.) *Archaeologiai Értesítő* 106 (1979) 3–32.
- BUGARSKI 2005: Bugarski, I.: A contribution to the study of lamellar armours. *Starinar* LV (2005) 161–179. <https://doi.org/10.2298/STA0555161B>
- CSALLÁNY 1934: Csallány D.: A szentes-lapistói népvándorlaskori sírlelet. (Der Grabfund von Szentes-Lapistó aus der Völkerwanderungszeit). *Dolgozatok* 9–10 (1933–1934) 1934, 209–214.
- CSALLÁNY 1953: Csallány D.: A bácsújfalusi avar kori hamvasztásos lelet. Adatok a kuturgur-bolgárok (hunok) temetkezési szokásaihoz és régészeti hagyatékaikhoz. (Trouvaille d'objectsincinérés de l'époqueavare a Bácsújfalu. Contrinutionsá l'étude des rites funéraires et au legs archéologique des koutourgours-bulgares (huns)) *Archaeologiai Értesítő* 80 (1953) 133–141.
- CSALLÁNY 1960: Csallány D.: A hajdúdorogi avar mellpáncél. (Der avarische Brustpanzer von Hajdúdorog). *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyvei* (1958–1959) 1960, 17–23.
- CSALLÁNY 1960a: Csallány D.: Szabolcs-Szatmár megye avar leletei. (Awarische Fundes Komitats Szabolcs-Szatmár.) *A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve* 1 (1960) 31–87.
- CSALLÁNY 1972: Csallány D.: Avar kori páncélok a Kárpát-medencében (1. rész). *A Jósza András Múzeum Évkönyve* 12–14 (1969–1971) 1972, 7–44.
- GORBUNOV 2018: Горбунов, В. В.: Появление и развитие конского доспеха у кочевников Центральной Азии. In: Тишкин, А. А. (отв. ред.): Современные решения актуальных проблем российской археологии. *Каф. археологии, этнографии и музеологии* 2. Барнаул 2018, 150–155.
- GULYÁS é. n.: Gulyás B.: „Páncéltöredék” a szentes-lapistói kora avar kori temetkezéséből. Adatok a kora avar kori Tiszántúl nyeregtípusaihoz. Kézirat.
- KISS 2001: Kiss A.: Das awarenzeitliche Gräberfeld in Kölked-Feketekapu B. *Monumenta Avarorum Archaeologica* 6. Budapest 2001.
- KOVRIG 1963: Kovrig I.: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán. *Archaeologia Hungarica* XL. Budapest 1963.
- KRALOVÁNSZKY 1992: Kralovánszky A.: A hajdúdorogi VII. századi temető (előzetes ismertetés). *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyvei* 1989-1990 (1992) 117–141.
- KUBAREV–ZSURAVLEV 2012: Кубарев, Г. В. – Журавлев, Д. В.: Доспех из катакомбного погребения с Госпитальной улицы города Керчи (из раскопок 1891 года профессора Ю. А. Кулаковского). (Armour from the catacomb grave from Gospital'naya street in Kerch (excavation 1891 of professor Y. A. Kulakovsky)). *Вестник НГУ. Серия: История, филология*. 11/5. (2012) 135–146.
- LŐRINCZY 2020: Lőrinczy G.: A szegvár-oromdűlői 6–7. századi temető (The cemetery of Szegvár-Oromdűlő from the 6 th–7th centuries). *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia*. A PPKÉ BTK Régészettudományi Intézetének kiadványai 14. Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 8. Szerk.: Major B. – Türk A. Budapest–Szeged–Szentes 2020.
- LŐRINCZY–SOMOGYI 2017: Lőrinczy G. – Somogyi P.: Archäologische Aussagen zur Geschichte der grossen ungarischen Tiefebene östlich der Theiss im 6. und 7. Jahrhundert. Grab 33 des frühawaren-

- zeitlichen Gräberfeldes von Szegvár-Oromdülő. In: Drauschke, J. – Kislinger, E. – Kühtreiber, K. – Kühtreiber, T. – Scharrer-Liška, G. – Vida T. (Hrsg.) Lebenswelten zwischen Archäologie und Geschichte. Festschrift für Falko Daim zuseinem 65. Geburtstag. *Monographien des RGZM Band 150* (2017) 231–249.
- MAJOR 2017: Major P.: *6–8. századi védőfegyverek a Kárpát-medencében*. Egyetemi szakdolgozat kézírata. Budapest 2017.
- MAJOR 2018: Major P.: Tiszavasvári–Koldusdomb. Egy kora középkori lamellás páncéllelet újrafeldolgozása. (Tiszavasvári–Koldusdomb. Re-evaluation of an Early Medieval lamellar armour find). In: L. Nagy M. – L. Szőlősi K. (szerk.): „Vadrózsából tündérsípót csináltam” Tanulmányok Istvánovits Eszter 60. születésnapjára. *A Jósa András Múzeum Kiadványai 73* (2018) 575–594.
- MENGARELLI 1902: Mengarelli, R.: Necropoli barbarica di castel Trosino, presso Ascoli Picene. *Monumentiantichi* 12. Tipografia della R. Accademia dei Lincei, Roma 1902, 145–344.
- PAP 2012: Pap Cs.: Avar temető Szekszárd-Palánki-dűlőn. (Awarenfriedhof an Szekszárd-Palánk-Flur). *A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve 34* (2012) 43–145.
- PAROLI-RICCI 2005: Paroli L. – Ricci M.: La necropoli alto medievale di Castel Trosino. *Richerche di Archaeologie Alto medievale e Medievale* 32–33. Firenze 2005.
- PÁSZTOR 1995: Pásztor A.: Újabb adatok a kora avar páncélviselet kérdésköréhez. In: Borsody I. (szerk.): A népvándorlaskor fiatal kutatóinak IV. összefoglalója. *Altum Castrum. A visegrádi Mátyás Király Múzeum füzetek* 4. Visegrád 1995, 58–79.
- PÁSZTOR–MAJOR é. n.: Pásztor A. – Major P.: *Védőfegyverek a budakalászi avar kori temetőből*. Kézirat.
- PAULSEN 1967: Paulsen P.: Alamannische Adelsgräber von Niederstotzingen. *Veröffentlichungen des Staatlichen Amtes für Denkmalpflege. Reihe A, 12/1*. Stuttgart 1967.
- PAULSEN-SCHACH-DÖRGES 1978: Paulsen P. – Schach-Döriges, H.: Das alamannische Gräberfeld von Giengen an der Brenz. *Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg* 10. Stuttgart 1978.
- PIRLING 1979: Pirling, R.: Das römisch-frankisch Gräberfeld von Krefeld-Gellep. *Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit* Ser. B., 10. Berlin 1979.
- ПОПОВИЋ 1987: Поповић, М.: Светиња. Нови подаци о рановизантијском Виминачијуму. Svetinja. Contribution to the study of the Early Byzantine Viminacium. *Starinar* 38 (1987) 1–37.
- RAGYUS 2012: Радюш, О. А.: Ламеллярный шлем эпохи переселения народов из Курской области. In: *Древности Днепровского Левобережья от каменного века до позднего средневековья (к 80-летию со дня рождения А.И. Пузиковой)*. Материалы и исследования по археологии Днепровского Левобережья. IV. Курск 2012, 202–208.
- RUSTOIU-CIUTĂ 2015: Rustoiu, G. T. – Ciută, M.: An avar warrior's grave recently discovered at Unirea-Vereşmort (Alba County). In: Cosma, C. (ed.): Warriors, weapons, and harness from the 5th–10th centuries in the Carpathian Basin. *Interferențe etnice și culturale în milenii I.a. Chr.–I.p. Chr. XXII*. Cluj–Napoca 2015, 107–128.
- SALAMON-ERDÉLYI 1971: Salamon, Á. – Erdélyi, I.: Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld aus Környe. *Studia Archaeologia* 5. Budapest 1971.
- SKUPNIEWICZ 2014: Skupniewicz, P.: Sasanian horse armor. *Historia I Świat* 3 (2014) 35–59. <https://doi.org/10.34739/his.2014.03.03>
- TURČAN 2012: Turčan, V.: Depoty z Bojneje a včasno sredoveké hromadné nálezy zeleznych predmetov ulozene v zbierkach SNM-Archeologického múzea. *Zbornik Slovenského Národného Múzea, Fontes Archeologia Supplementum* 22/6. Bratislava 2012.

A SZEGVÁR-OROMDŰLŐI KORA AVAR KORI TEMETŐ RADIOKARBON KELTEZÉSE, BAYES ANALÍZISE ÉS RÉGÉSZETI ÉRTÉKELÉSE

LŐRINCZY GÁBOR* – SIKLÓSI ZSUZSANNA**

BEVEZETÉS

1980 és 1997 között Lőrinczy Gábor egy kora avar kori temető 467 sírját tárta fel Szegvár keleti határában, az Oromnak nevezett homokvonulaton az évenkénti homokbányászást megelőzően. A 21 000 m²-nyi feltárt területen a temetőnek csak a délkeleti szélét sikerült behatárolni mintegy 300 méter hosszon, az északkeleti szélét a homokbányászással megsemmisítették, míg a másik két irányban a temető folytatódik.¹ A sírok egységesen ÉK–DNy irányításúak, változatos – aknás, padmalyos és fülkés – kialakításúak, az elhunytaknak szinte minden sírban mellékeltek állatokat, amiből a megnyúzott bőrüket és a bennük hagyott koponyát és csonkolt lábsontokat helyezték el, ételmellékletként fej mellé juh hosszúfartövéét és edényt mellékeltek.

A temető közlése megtörtént,² jelen tanulmányunkban a temető radiokarbon keltezésével foglalkozunk.

A SÍROK RÉGÉSZETI KELTEZÉSE

A temető 447 embertanilag meghatározható lelete közül 136 nőnek, 85 férfinak és 226 gyermeknek volt meghatározható. Radiokarbon vizsgálatra 4 gyermek, 8 nő és 9 férfisír csontanyagából vett minta került átadásra (1. ábra; 1. táblázat). A négy infans II. korú gyermek és kilenc juvenis mellett hét adultus és három maturus korban elhunyt csontanyagából származó mintán végezték a vizsgálatokat. A kutatásba bevont sírok régészeti jellemzői röviden az alábbiakban foglalhatóak össze.³

A 1. sírban eltemetett juvenis nő ékszerei, ruhadíszai és lovasfelszerelése egészen egyedi leletegyüttest alkot.⁴ Ékszerei közül a kisméretű, granulációdíszes, gúlacsüngös kopott aranyfülbevaló hiányos gömbcsüngővel, ezüst fülkarikával – ami az eredeti aranykarika pótlása – került a sírba. A másik – gömbcsüngös – ezüstfülbevaló a kora avar kori Kárpát-medencei leletanyagban igen ritka darabnak számít. Együttes előfordulásukra a hazai avar leletanyagban nincs párhuzam.

* E-mail: lorinczyg@gmail.com

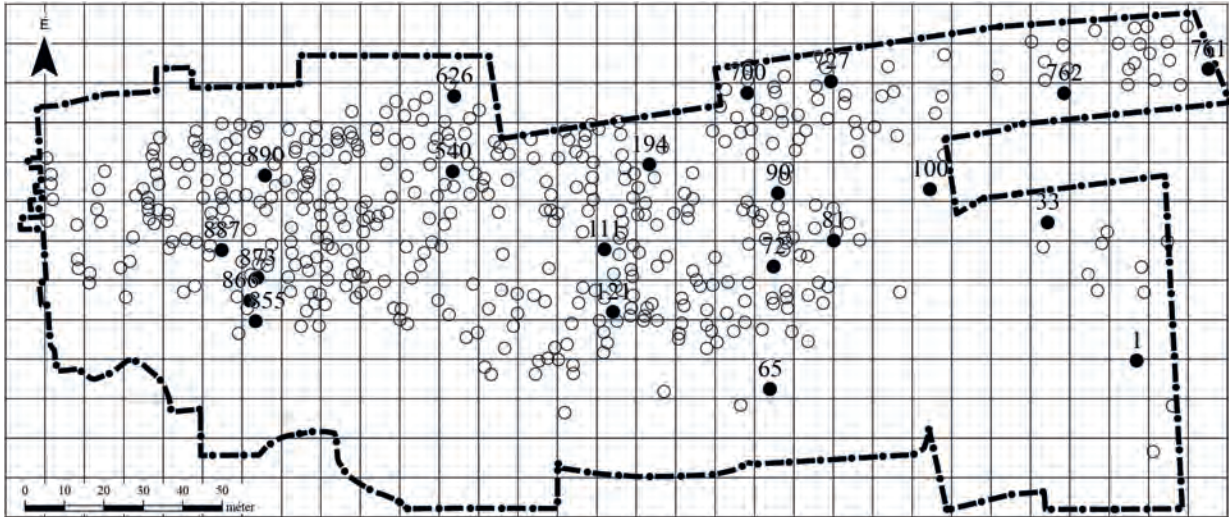
** ELTE BTK Régészettudományi Intézet, H-1088 Budapest, Múzeum krt. 4/b. E-mail: siklosi.zsuzsanna@btk.elte.hu

¹ LŐRINCZY 2020, 13.

² LŐRINCZY 2020.

³ Az egyes sírok és leletanyaguk részletes leírását lásd LŐRINCZY 2020, értékelésüket LŐRINCZY 2021.

⁴ A sír leleteiről és párhuzamairól lásd LŐRINCZY 1991, 133–141; LŐRINCZY 1993, 105–109.

1. ábra. Radiokarbon vizsgálatra bevont sírok temetőn belüli helyzete
 Fig. 1. The position of the radiocarbon-dated burials within the cemetery

A fiatal nő mellét négy eltérő díszítésű kőbetétes, ovális medalion díszítette. Egy-egy hasonló függő ismert Hajdúszoboszlóról és Makó-Mikócsa-halom 150. sírból. Mivel a szegvári medalionokhoz hasonlóan a másik két példány is töredékes állapotban, kopottan került sírba, ezért valószínű, hogy ezeket még másodlagosan is hosszú ideig használták. A medalionokat – melyek eredetileg nyaklánc csüngői voltak – a fülbevalókkal együtt még keletről hozták magukkal a Tiszántúlt megszálló népesség első generációjának tagjai.

A leány közepén záródó ruhájának két szélét díszítette és kapcsolta össze a két, finom kivitelű, granulációt utánozó, közepén kerek kőbetéttel, peremén gömbsorral díszített préselt elektronkorong. A vékony ezüst hátlapok alapján feltételezhető, hogy a korongdíszek eredetileg korongfibulák lehettek. Hosszú idejű használatuk során a tűszerkezet tönkrement, ezért a hátsó lemezeket két helyen átütötték és a lyukakon át varrták fel a korongokat a ruhára.

Hasonló kivitelű korongdíszek ismertek a Maros déli partján feltárt kora avar kori temetkezésekből. Deszk H temető 16. sírjának korongja használata során szintén tönkrement és hátlapján megfigyelhető javítások alapján többször is különböző módon viselték. Ezekről eltérően három temetkezésben – Deszk G. 31. sír, a Deszk L. 5. és a Makó-Mikócsa-halom 33. sírban – a hasonló préselt lemezkorongok a függesztő füleik közé illesztett távtartó bronzcsövecskék és csüngők alapján egy másik használati módra, nyakékre engednek következtetni.

Hol ékszerekként, hol ruhadíszként használt korongos díszek előképeit kétségtelenül bizánci területen kell keresnünk. Az egyedi lemezkorongokat és néhány esetben előkerült csüngős díszeket Garam Éva helyi, provinciális készítésűnek, Balogh Csilla egy, a Maros tágabb környékén tevékenykedő ötvös munkájának tartja. A Maros menti nyakékek lemezkorongjaitól eltérően – a szegvári kerek kőbetétek, koncentrikusan kialakított granuláció-utánozat és a rekonstruált funkció alapján – a szegvári korongpár még a Kárpátoktól keletre készülhetett.

Ugyancsak kuriózumnak tekinthetők a fiatal nő lábbelijének szíjzatát díszítő, különböző típusú préselt ezüstveretek.⁵ Az ún. halfarkas veretekhez hasonló bronzból préselt darab került elő a szegvári temető 121., valamint Mokrin-Vodoplav-dűlő (SRB) 58. sírjából.⁶ De a szegvári veret legjobb Kárpát-medencei párhuzamát Nagyolasziról (Mandjelos, SRB) közölték.⁷ Ehhez a verethez hasonlóan a Freundorf (A) 422.

⁵ A verettípusokról legutóbb: BALOGH 2014, 106–109.

⁶ RANISAVLJEV 2007, 21, Sl. 40, Taf. XX. 12.

⁷ ERCEGOVIĆ-PAVLOVIĆ 1975, Pl. 2.2.

sírból előkerült példány is öntött darab, mellyel együtt került elő egy I. Justinianus solidus.⁸ A verettípust a 6. század középső harmadában már készítették.

A lábbelit díszítő másik típusú, ún. szimmetrikus pajzs alakú vereteknek nincs pontos párhuzama a hazai avar leletek között. Hasonló préselt veret került elő a temető 168. sírjából, valamint öntött kivitelben a 65., és 121. temetkezésből. Ugyancsak hasonló, préselt bronzveretek ismertek a Mokrin-Vodoplav-dűlő (SRB) 49. sírjából is.⁹ A szegvári ezüstvereten kívül a többi bronzveret lószerszám szíjzatát díszítette.

A harmadik verettípus hármaspajzs alakú, ezüstlemezből préselt, a szíjak találkozását díszítette. Egyetlen Kárpát-medencei párhuzama az ezüsből öntött hármaspajzsos szíjelosztó Hajdúszoboszlóról.¹⁰

A felsorolt szegvári vereteknek csupán formai párhuzamai vannak a Kárpát-medencében, de felhasználásukhoz hasonló funkcióban csak a kelet-európai sztyeppéről ismerünk párhuzamokat.

Ha közvetetten is, de a leány személyes tárgyaihoz tartozhatott a kora avar kori leletanyagban idegen, gímszarvas agancsából faragott kétoldalas fésű. A temető egyetlen fésűjének igen kisszámú párhuzama van a tiszántúli kora avar kori leletanyagban, és azokkal ellentétben a kisméretű szegvári darab nem a koponya mellett, hanem a sír lábfelelőli végében került elő. Általánosan elfogadott vélemény szerint a kétoldalas sűrűfésű az avar kori régészeti leletanyagban a germán anyagi kultúra öröksége,¹¹ a szegvári sírba – ellentétben a többi temetkezéssel – nem a viselet részeként, hanem mellékletként került.

Az elhunyt fölé temetett részleges ló fejkantárjának veretei és szerkezete idegen a kora avar kori és a kelet-európai tárgyi hagyatékban. A két kereszt alakú, bronzból öntött, rácsmintával díszített, aranyozott felületű szíjelosztó pontos párhuzama ugyan nem ismert, de a vaszabla bronzkarikái és szíjszorítói, a fejkantárt díszítő félgömb alakú öntött bronzveretek és a szíjzatat záró ún. pajzstövises csat és a kacsacsőr alakú szíjvég gyakori a Kárpát-medence 6. századi germán régészeti hagyatékában. A lószerszám szereléseiket minden valószínűség szerint a 6. század középső harmadában egy germán ötvös készítette, a fejkantárral együtt zsákmányként kerülhetett a szegvári avarokhoz.

A csontkengyelnek meghatározott, agancsból faragott tárgy ugyan párhuzam nélküli, de a mellette előkerült, magas mesterségbeli tudásra utaló faragott csontcsat ismerete és használata a keletről hozott hagyaték része. Mindkét darab a temetés előtt készülhetett, mivel használatra utaló kopásnyom egyiken sem fedezhető fel.

A fentiek alapján a 16–18 éves korában elhunyt nő fejét gyerekkora óta bizonyos mértékben formálták, alakították, így halála idejére enyhén torzított lett. Ékszereinek és viseletének keleti, és lovas felszerelésének 6. századi helyi, germán kapcsolatai alapján halálának ideje a 6. század utolsó harmadára valószínűsíthető.

A 33., vízszintes fülkesírban, vájt koporsóban elhelyezett maturus férfival¹² – a sír aknarészában – egy felszerszámozott, maturus korú mént és öt további állat (egy-egy adultus kanca, maturus mén, juvenis bika és tehén valamint egy adultus juh) részleges maradványát temették el. A szegvári temető sírjaiban általános volt a részleges állattemetés, azonban a felszerszámozott egész ló eltemetése ritkaságnak számít, ahogyan a tiszántúli temetkezésekben is.

Az idős, 18–20 éves ló fej- és farhámszíjait díszítő ezüsből préselt félgömb-, kerek, téglalap és ún. lóhere alakú rojtos végű veretek, valamint a hosszú fülű vaskengyelek általánosak voltak a 7. század első felében. A lószerszám ezüstvereteihez hasonlóan nincs szűkebb keltező értékük a felszereléshez tartozó, gímszarvas agancsából faragott hevedercsatoknak sem, hiszen ilyeneket a 7. század folyamán folyamatosan készítettek és használtak.

⁸ SOMOGYI 2014, 238.

⁹ BALOGH 2004, 268, 20. kép 8–10; RANISAVLJEV 2007, 20, Sl. 38, Taf. XVII. 6–8.

¹⁰ BALOGH 2004, 280, 5. kép 26.

¹¹ A tiszántúli gepida temetők fésűs temetkezéseiről összefoglalóan lásd NAGY 2004, 144–145.

¹² A sír első közlését és értékelését lásd LŐRINCZY–SOMOGYI 2018.

A vájt koporsóba, a matusus korú férfi bal oldalához fektették kétélű egyenes vaskardját. A koporsón kívül, közvetlenül mellé helyezték az elhunyt fegyverövét, a felajzatlan, aszimmetrikus reflexiját és tegezét. Ez utóbbiakra az íjat merevítő, gímszarvas agancsából faragott lemezek és a rombusz alakú, háromélű vasnyílhegyek sírbeli helyzete utal. Ezek a fegyverek a tiszántúli kora avar kori fegyveres férfiak általános mellékletei voltak hosszú időn keresztül külön-külön és együtt is, és az elhunyt bal oldala mellé fektetésük általános eurázsiai szokásnak tekinthető. A tegezzel együtt a koporsó mellé fektetett fegyverövet tizenégy aranyozott felületű, préselt bronzrozetta és egy aranyozott, de erősen kopott felületű, rácsmintával díszített peremes szíjvég jelzi. A matusus férfi katonai egyen felszereléséhez tartozott a lamellákból összefűzött mellpáncél, melynek zsindeleyszerűen fedő nyolc keskeny lemezből álló részletét helyezték jelképesen a sírba, hasonlóan a lovát védő láncpáncél tenyérszerű darabjához. Személyes viseletéhez tartozott a deréköve, melyet kéttagú peremes ezüstveretek díszítettek és egy sima, oldalléces bronz nagyszíjvég zárt le. Az ívelten tagolt oldalú, alul pajzs alakú kéttagú ezüstveretnek nem ismerjük pontos párhuzamát, hasonló formájú veret került elő a Tarnaméra-Urak-dűlő A sírból,¹³ valamint egy préselőminta a gátéri 11. sírból.¹⁴

A rozettás tegezveretek használatát a 7. század első harmadára keltezték,¹⁵ a gátéri ötvössírt – amelyből az említett préselőmag mellett egy rozettás préselőminta is előkerült – a 7. század közepe tájára valószínűsítik.¹⁶ A szegvári derék- és a tegezöv vereteihez hasonló övvereteket tartalmazó zamárdi síregyüttesek a 7. század első vagy középső harmadára datálhatók.¹⁷ A tegezöv rácsmintás szíjvégéhez hasonló darabok a 7. század második negyedének övvereteivel kerültek elő.¹⁸

Az ezüstveretes öv sajátos szerelése az ún. propeller alakú övveret. A szegvárihoz hasonló kisméretű példányt a kora avar kori tiszántúli temetkezések közül csak a Hajdúdorog-Városkert út 1. sírből¹⁹ említhetünk. Ezek nagyobb számban és méretben az avar kor második felének kezdetére, a 7. század 3. harmadának elejére datálható lemezes övgarnitúrákon válnak gyakorivá, de megjelenésüket a kora avar típusú öveken a 7. század 2. negyedére, legfeljebb közepére keltezik a verettípus legutóbbi áttekintése kapcsán.²⁰

A 33. sír megásásának idejét az összetett típusú ezüst övveretek, az ún. propellerveret, a tegezöv rácsmintás szíjvége és a temetkezési rítus egyes elemeinek – a vízszintes fülkesír formája, a felszerszámozott egész ló – együttes előfordulása alapján a 7. század második negyedére valószínűsítjük.

A 65., aknasírba temetett matusus férfi alteste fölé két subadultus ló és egy adultus tehén maradványát helyezték el. Ezeken az állatmaradványokon kívül egy infans juh részleges maradványát fektették a vájt koporsó délnyugati végébe.

A 3 éves ló fejkantáriját három különböző típusú, peremes kialakítású, öntött bronzveretekkel díszítették. A vereteket a hátoldalukra forrasztott két, a veret végei felé nyitott bronzdrót segítségével erősítették fel a szíjazatra.

Az ún. szimmetrikus pajzs alakú vereteknek nincs pontos párhuzama a hazai avar leletek között, de hasonló darabok kerültek elő a szegvári 121. temetkezésből, préselt párhuzamaik a temető 1. és 168. sírjának leletei között, valamint a Mokrin-Vodoplav-dűlő (SRB) 49. sírjában fordultak elő.²¹ Azonban a szegvári 1. sír ezüstveretein kívül – akárcsak a 65. sír darabjai – a többi bronzveret is lószerszám szíjját díszítette.

¹³ SZABÓ 1965, VII. tábla 23.

¹⁴ RÁCZ 2014, Abb. 17:1.

¹⁵ MARTIN 1990, 74, Abb. 9; H. TÓTH–HORVÁTH 1992, 158.

¹⁶ BALOGH 2016, 205.

¹⁷ GARAM 2018, 77.

¹⁸ BALOGH 2016, 209.

¹⁹ GARAM 1992, 142, 155, Taf. 37. 9.

²⁰ BALOGH 2011, 263.

²¹ BALOGH 2004, 268, 20. kép 8–10; RANISAVLJEV 2007, 20, Sl. 38, Taf. XVII. 6–8.

A másik, pajzs alakú és egy kerek tagból álló összetett verettípus darabjai is párhuzam nélküliek a Kárpát-medencei kora avar kori leletanyagban. Egy hasonló, de tagoltabb kivitelű veret préselőmagja ismert Rákóczifalva-Kastélydomb B. sírjából.²²

Míg a harmadik, párhuzamos oldalú, elhegyesedő végű, szíjvég alakú veretnek – bár egyszerű forma – de se magának a veretnek, sem pedig az egyenes széle mellett lévő két pontkörös díszítésnek nincs analógiája.

Az ún. kéregöntéssel készült, vékony falú bronzveretekkel díszített fejkantárok használata megelőzi a kora avar korban általános préselt ezüst-, illetve bronzveretekkel díszített fej- és farhámok használatát.

A részleges lótemetkezés mellől előkerült, a gímszarvas agancsából faragott két szíjfesztő egyedi példány, mindkettő magas mesterségbeli tudásról tanúskodik, hasonlóan az 1. sír csont hevedercsatjához.

Az idős férfi személyes tárgyai közé tartozott a bal alkarja és a bal medencelapátja alól elkerült csiholó alakú vas tarsolyakasztó (Taschenbügel). A csihológépként is használható tárgy a kora avar kori leletanyagban igen ritka, a szegváriakon kívül csak a Mokrin-Vodoplav-dűlői (SRB) temető egyik – ismeretlen számú – temetkezését, valamint Börchs-Nagydomb 1. sírt említhetjük.²³

A tarsolyakasztók viszonylag gyakoriak a meroving tárgyi hagyatékban, de ezeknek, a bronz kantárvereteknek és a csont szíjfesztőknek kitűnő párhuzamai vannak a kelet-európai népeiség hagyatékában is, ugyanakkor ritkák, vagy kis számban találhatók a hazai kora avar kori leletek között, ezért valószínű, hogy csak az első, esetleg a második generáció tagjai készítették és használták őket.

A fentiek alapján a temetkezés idejét a 6. század utolsó, illetve a 7. század első évtizedére valószínűsítjük.

A 72. fülkesírban egy enyhén torzított koponyájú 23–25 éves nő és a jobb lábszárának külső oldala mellett egy 0,5 éves gyermek vázmaradványa feküdt.²⁴ Az összetett sír aknájában egy-egy juvenis szarvasmarha, kos és juh részleges maradványa került elő.

Az adultus nő ezüst fülbevalópárja a nagy lemezgömbcsüngős típusba tartozik, annak is a kevermes altípusába,²⁵ melynek jellemző sajátossága, hogy a fülkarikához a nagy lemezgömböt kisebb, 3–4 üreges gömb kapcsolja és a gömbök érintkezését granulációk fedik. Ezt a fülbevalótípust viszonylag hosszú ideig használták és a 7. század első felére volt jellemző. A szegvári darabokat a fülkarikán belül elhelyezett, a granulációkra ültetett kis gömb alapján inkább a század közepére keltezhetjük. Az állkapocs, a koponya és a kulcsontok alól előkerült, vegyes gyöngyökből álló nyaklánc a 7. század első felére jellemző gyöngyökből áll.

A fiatal nő tarsolyában őrzött – a többi között – egy félgömb alakú préselt és egy sokszirmú virágmin-tájú rozettás bronzveretet. Mindkét típust szintén hosszú ideig használták és – egy-két kivételtől eltekintve – általában ló fej- és farhámját díszítették velük. A 72. sír rozettás bronzveretének – eddig egyedülálló módon – megvan a préselőmagja. Birgit Bühler fénymikroszkópos vizsgálattal megállapította,²⁶ hogy a szegvári veretet a Szentés határában ismeretlen körülmények között előkerült darabbal²⁷ préselték.

A nő tarsolyában a fentiekén kívül volt egy két síkban hajlított, tíz szemből álló bronzlánc egy csomóba és egy bizánci mécses bronzból öntött zárókupakja. Ezek a nő személyes tárgyainak bizánci kapcsolót jelzik, szűkebb keltezésre a préselt veretekkel együtt nem alkalmasak.

A síregyüttest a fülbevalók típusa és a fülkesír típusa alapján a 7. század második negyedére valószínűsíthetjük.

²² RÁCZ 2014, Taf. 70:4.

²³ RANISAVLJEV 2007, T. 35, 8, Cl 67; TOMKA 2005, 173–174.

²⁴ LŐRINCZY 2020, 35–37.

²⁵ ORMÁNDY 1995, 156.

²⁶ Birgit Bühler szíves szóbeli közlése, melyet ezúton is megköszönünk.

²⁷ CSALLÁNY 1933, 19, VII. t. 8; RÁCZ 2014, 195, Taf. 78:1.

A 81. fülkesírban²⁸ eltemetett mongolid-cromagnoid jellegeket mutató adultus férfi – morfológiai jellemzői alapján – embertani szempontból kevert közösség europo-mongolid jellegekkel bíró csoportjához tartozott. Sírjának aknarészében egy-egy adultus mén, juvenis tehén és infans juh megnyúzott bőrét a benne hagyott koponyával és lábcsontokkal együtt temették el.

Az adultus korú mén zablája és hurkos fülű kengyelei általános kora avar kori formák, azonban a temetkezésnek van egy sajátossága, a 6–8 éves lovat nem felszerszámozva temették vele, mivel a zabla nem a ló szájában volt. A lószerszámot – a kantárt és a nyeret – az összegöngyölt lóbőrrel lezárt fülke szája elé helyezték. Ez az eset nem egyedülálló, ha kis számban is, de előfordul a kora avar kori tiszántúli temetkezések között. Ez a sajátos temetési rítus egyfajta átmenetet jelent a lószerszámot temetkezési szokás gyakorlata felé, amikor a lovat már nem, csak a lószerszámot helyezik a sírba. Időrendi szempontból a kétféle gyakorlat kapcsolódik egymáshoz, mivel a Tiszántúlról ismert lószerszámot temetkezési szokás gyakorlata a 7. század közepén vagy ezt követően tűnik fel és főként a 7. század utolsó harmadában jellemző, míg a fel nem szerszámozott lovastemetkezések előfordulása a 7. század második harmadára tehető.

A vájt koporsóban temetett, 30–35 éves korában elhunyt férfit egy, az avar környezetben ritka, ún. alpi típusú, öntött bronz övveretekkel díszített derékövvel temették el. A szakirodalomban számos néven (kelet-alpi, észak-itáliai stb.) szereplő övgarnitúrák a meroving világban a germán harcosok fegyverővei voltak. A tipológiailag jól elkülöníthető, döntően jó minőségű darabokból álló korai veretekkel ellátott övek Kárpát-medencei előfordulására a dunántúli dominancia jellemző. A korai garnitúrák jellegzetessége – melyek a szegvári övön is megtalálhatóak – a szíjvég kacsacsőrös kiképzése, a szegecsek peremének díszített megoldása és egy nyolcas alakú, kisméretű veret megléte.

A Dunántúlon avar környezetben előkerült korai készletek többsége olyan temetőből ismert, amelyek leletanyagukat vagy temetkezési szokásaikat illetően számos, az avar kultúrától idegen elemet is hordoznak. Ezek esetében feltételezhető, hogy nem csak az övkészletek, hanem azok viselői is Nyugatról érkeztek. A dunántúli övkészletek közül a szegvári darabok a tipológiai kritériumok (forma, díszítés stb.) mellett mindenekelőtt az anyagösszetételi és öntéstechnikai vizsgálat alapján leginkább a Zamárdi-Réti-földek 10. sír készletével mutatnak egyezést. A szegvári övkészlet zamárdi kapcsolata alapján feltételezhető, hogy a Balaton-parti közösség egyedi ajándékként kerülhetett tiszántúli tulajdonosához.

A szegvári 81. sírban eltemetett mongolid férfit – aki embertani jegyei alapján a helyi közösségből származott – a közösség hagyománya, rítusa szerint, ugyanakkor alpi típusú övvel temették el, de a bolygatlanul előkerült veretek alapján az övet a temetéskor – számunkra ma még ismeretlen okból – fordítva csatolták fel az elhunyt derekára.

A zamárdi 10. sírban az alpi típusú övkészlettel együtt előkerült fogazott szalagfonatos övgarnitúra alapján a sírt a 7. század középső harmadában áshatták meg. Közel ezzel egy időben temethették el a szegvári férfit is részben a zamárdi párhuzam keltezése, részben a sírban megfigyelt, fel nem szerszámozott lovastemetkezés sajátos szokása alapján, amely a 7. század második harmadára tehető.

A 90. fülkesírból egy 16–18 éves férfi kirabolt vázmaradványa került elő. A sír aknájában egy adultus mén, egy juvenis ló és egy adultus juh részlegesen eltemetett, szintén megbolygatott maradványai voltak.²⁹

A temetkezés idejét csak feltételesen lehet meghatározni a sírablás után megmaradt mellékletek és a viselet leletei alapján. A pontos korhatározásban nem segítenek az adultus mén zabla és kengyeltörédékei, sem pedig a férfi két, töredékesen megmaradt nagygömbcsüngős ezüsthülbevalója, melyek a 7. század első felében általánosan használt típusok. A temetkezés keltezéséhez nem ad támpontot a gímszarvas agancstövéből faragott, ovális botvég sem, mivel az ugyancsak gyakori tárgytypus, és végig használatban volt a kora avar korszakban, hasonlóan a rablás után megmaradt két pajzs alakú bronzverethez, mely a

²⁸ A sír első közlését és értékelését lásd LŐRINCZY–STRAUB 2005.

²⁹ LŐRINCZY 2020, 48–49.

kora avar korban az egyik legáltalánosabban elterjedt verettípus. A sírból előkerült egyenlő szárú, háromszög pengéjű lándzsa igen ritka a tiszántúli kora avar kori szúrófegyverek között, használata a kora avar kor második felére tehető.

A juvenis férfi derékövét az ún. Tarnaméra típusú, bronz- és ezüstlemezből együtt préselt veretek és nagyszíjvég díszítette, melyek alkalmasak a temetkezés idejének szűkebb meghatározására. A kirabolt sír megmaradt veretei alapján az övet minimum négy, felső peremén hármass ívű, pajzs alakú övveret – és a verettöredékek alapján még három veret –, valamint 10 pajzs alakú, kisszíjvég formájú veret és egy két-tőspajzs alakú övveret díszítette. Az öv végét rossz minőségű ezüstlemezből préselt peremes nagyszíjvég zárta le, melynek bronz hátlapja is díszített. Az övet szíjszorító lemezekkel ellátott négyzetes vascsattal kapcsolták össze.

A Tarnaméra típusú veret jellemzője, hogy az enyhén kiszélesedő oldalú nagyszíjvég közepét rozetta, alatta és felette egy-egy stilizált halforma díszíti. A veret szélét pont-vonal minta keretezi. A hal vagy nyújtott csepp alakú motívum és a pont-vonal dísz ismétlődik az öv veretein is. Az eddig ismert 15 Tarnaméra típusú³⁰ hiányos vagy teljes övkészlettel rendelkező leletegyüttes számát a szegvári négy sír³¹ anyagán kívül az elfeledett Mezőkovácsháza-Új Alkotmány tsz 5. sír vereteivel,³² illetve a Csanádpalota-Országhatár lelőhelyen feltárt ház bontása során elkerült nagyszíjvéggel³³ bővíthetjük.

Az általánosan elfogadott vélemény szerint ezek az övdíszek a 7. század második harmadában voltak divatban.³⁴ Ez elfogadhatónak látszik a szegvári 90. sír esetében is, és figyelembe véve a fülkesír típusát a temetkezést a 7. század második negyedére szűkíthetjük.

A 100., szintén fülkesírba temetett 35–40 éves férfi sírjának aknájában egy-egy 10–12 éves bika, adultus tehén és infans szarvasmarha részleges maradványa mellett egy egész adultus mént temettek el.³⁵ Az 5–6 éves ló leletei – vas csikózabla, hurkos fülű, ívelt talpalójú kengyelpár – mellett egy, a Tiszántúlon igen ritka bizánci bronzcsat került elő, melyet tulajdonosa hevedercsatként használt. Ez az egyszerű, Yassi Ada típusú csat a szegvári darabon kívül eddig csak bizánci és balkáni területeken, valamint a Kárpát-medence nyugati felében került elő. A 7. század első felére keltezhető.³⁶

Az adultus, pamiri férfi sírjába helyezett mellékletek, pl. a magas, tölcseres szájú edény vagy a két-élű, lencse átmetszetű egyenes vaskard általánosak a 7. század első felének tiszántúli temetkezéseiben, ugyanúgy, ahogy a férfi nagy gömbcsüngős ezüstműbevalója, a gímszarvas agancságából faragott bogozó vagy a széles pengéjű vascsipesz.

A temetkezés szűkebb keltezésére a férfi medencéjének környékén előkerült övveretek lehetnek alkalmasak. A sok mellékszijas övet pajzs alakú vas övveretek, a mellékszijasokat félköríves végű, szíjbeszorító kisszíjvégek, az öv egyik végét ugyancsak félköríves végű szíjbeszorító vas nagyszíjvég díszítette, az övet négyzetes vascsattal fogták össze.

A tausírozás nélküli vas övgarnitúrák többsége a dunántúli kora avar kori lelőhelyekről ismert,³⁷ a Tiszántúlról igen kis számban kerültek elő. A szegvárián kívül a Deszk G 49. sír szíjvégeiről tudunk,³⁸ illetve még szükséges megemlítenünk az Öcsöd 96a lelőhely 8. sírját, ahol az övet peremes, préselt bronzveretek, valamint félköríves végű, szíjbeszorító vas kisszíjvégek és egy nagyszíjvég díszítette.³⁹ A vas

³⁰ GARAM 2001, 141–143, Taf. 104–107.

³¹ A 90. sír mellett a 97., 542., 860. sír.

³² JUHÁSZ 1973, 104, III. t. 1–7.

³³ PÓPITY 2015, 101, 3. kép 2.

³⁴ Pl. SZABÓ 1965, 44–46; GARAM 2001, 144–146; BALOGH 2010, 249; HAJNAL 2012, 613; BALOGH 2016, 207.

³⁵ A sír első közlése: LŐRINCZY 2020, 90–103.

³⁶ VIDA 2009, 249–251, Fig. 8.

³⁷ BALOGH 2016, 219.

³⁸ BALOGH 2016, 219.

³⁹ MADARAS 2004, 340.

övgarnitúrák között eltérő formájú veretek, illetve hiányos készletek vannak. A deszki sír esetében nem tudunk övveretekről, az öcsödi övet kerek bronzveretek díszítették.

A vasveretekkel díszített öveknek is hosszabb, több évtizedes használata volt. Ezek közül a legteljesebb, komplett övgarnitúra a szegvári sírból került elő. Bár a temetkezés első közlése során az adultus férfi tarsolyában őrzött U alakban rovátkolt szélű összesodort bronz kisszíjvég jelenléte miatt a 7. század első harmadára kelteztük a síregyüttest,⁴⁰ ma már az öv szerelékei között előforduló vas övbújtató és vas övfüggesztő, valamint a tarsolymerevítő vaslemez jelenléte alapján a 7. század második negyedére vagy középső harmadára valószínűsítjük. Ezt a későbbi keltezést erősíti a temetkezés fülkesír formája mellett az, hogy a részleges lótemetkezés helyett felszerszámozott egész lovat helyeztek el a sír aknájába.

A 111. számú padmalyos temetkezés oldalfülkéjében egy mongolid jellegű, bajkáli típusú 45–50 éves nőt temettek koporsóba.⁴¹ A sír padkájára nagyszámú állatmaradványt mellékeltek: két adultus tehén, egy maturus kos, egy-egy juvenis kos és juh, valamint egy infans juh megnyúzott bőrét és a benne hagyott koponyát és lábcsontjait.

A temető sírjaiból előkerült ételmellékletek 99%-ban juh keresztcsont, ágyék- és farokcsigolyák voltak, azaz az elhunytak a juh zsíros fartövét kapták. Ezzel szemben a maturus nő egyedülálló módon egy juvenis sertés jobb oldali lapockáját kapta.

A kora avar korban gyakori női munkaeszköz, az orsó agyagkarikája az általános helyzettől eltérően a nő jobb felkarja mellett feküdt, míg juh tibijából faragott csont tűtartójának – benne a vastúvel – sírbeli (viseleti) helye az általánostól előréen a keresztcsont előtt volt.

Az idős nő viseletére az egyszerű, négyzetes vascsaton kívül csak egy igen ritka, egyedülállónak mondható lelet utal. Az arany- és bronzlemezből együtt préselt tárgy egy szemben álló antropomorf veret, amely a nő ruháját a jobb vállánál díszíthette.

A temetkezés keltezéséhez nincs biztos támpontunk, csak néhány megfontolásra alkalmas szempont vehetünk figyelembe. A 45–50 éves nő keleti származására utaló embertani jellege és az archaikusnak nevezhető sírforma a korszak elejére utal, mivel a padmalyos sír az időszak végére eltűnik olyannyira, hogy az avar kor második feléből származó, a Körös–Tisza–Maros közén előkerült közel 4000 sír között egyetlen hitelesen feltárt padmalyos sír se volt.⁴² A korszak női mellékletei között az orsókarika és a csont tűtartó ugyan gyakori lelet, de sajátos sírbeli helyzetüknek jelen pillanatban nincs kronológiai értéke, hasonlóan a sertés lapockához, amely ételmellékletként egyedi eset a temetőben, de a tiszántúli kora avar kori ételmellékletek között is.

Az elhunyt szegényes melléklete mellett nagy kontrasztnak tűnik az állatmellékletek nagy száma, ami nem jellemző a temető első generációs temetkezéseire. Az emberalakos veretet – 6–7. századi keleti párhuzamai ellenére – a Kárpát-medencei hasonló, kisszámú darabbal együtt a bizánci kézművesipar befolyása alatt készült helyi, Kárpát-medencei gyártmánynak tarthatjuk.⁴³ A fenti szempontokat figyelembe véve a temetkezés idejét feltételesen a 7. század első negyedére keltezzük.

A 121. aknasírban⁴⁴ egy 9–10 éves gyermek vázmaradványa feküdt. A sír felső rétegében egy-egy subadultus mén, infans szarvasmarha, adultus juh és bárány részleges (koponya és csonkolt – a rádiusz és tibia disztális végén kettévágott – lábcsontok), valamint egy újszülött bárány maradványa feküdt a sír délkeleti felében.

A 4 éves mént felszerszámozva fektették a sírba. A vas csikózabla az állkapcsa között feküdt, a hevedercsat jelenléte nyeregbe utalt, bár a sírból vaskengyelek nem kerültek elő. A fejkantárt változatos

⁴⁰ LŐRINCZY 1993, 109.

⁴¹ LŐRINCZY 2020, 59–60.

⁴² BENDE 2003, 193.

⁴³ RÁCZ 2012, 419.

⁴⁴ LŐRINCZY 2020, 64–66.

formájú, ónozott felületű préselt bronzveretek díszítették: három-három ún. dányi típusú és ún. szimmetrikus pajzs alakú, valamint hat peremes, szíjvég alakú veret mellett egy félgömb alakú. A dányi típusú, gömbsor keretes veret eddigi egyetlen párhuzama a dányi temetkezésből ismert. A szegvárítól eltérően a dányi aranylemezből préselt veretek egy adultus férfi övét díszítették.⁴⁵

A szimmetrikus vereteknek nincs pontos párhuzama, ahogy arról már az 1. sír veretei kapcsán írtunk. A néhány hasonló – préselt és öntött – bronzveret ugyancsak a fejkantárt díszítette. Az egyenes oldalú elhegyesedő végű szíjvég és a félgömb alakú veretek általános és gyakori formák, nincs keltező értékük.

Az infans II. korú, feltehetően fiú egyetlen gyöngye hosszú életű típus, amely előfordult a 6. század utolsó harmadától a 7. század középső harmadáig.⁴⁶

Az övét ónozott felületű préselt, peremes öv- és szíjvég alakú bronzveretek díszítették. A tagolt oldalú övvereteknek nincs párhuzama a hazai leletek között, hasonlóan a háromszög alakban pont-vonással díszített felületű, oldalán két-két kiszögeléssel kialakított szíjvég alakú veretekhez. Ha kérdéses is a jobb váll magasságában előkerült ún. halfarkas veret funkciója, az biztos, hogy az egyik jó párhuzama – a szimmetrikus veretnél már említett – az 1. sírből ismert ezüstlemezből préselt darab.

A 121. sírből származó, a derékövet és a fejkantárt díszítő vereteknek nincsenek pontos párhuzamai a Kárpát-medencei avar kori leletanyagban, illetve hasonlóak csak igen kis számban ismertek. E verettípusoknak a használata rövid ideig tartott. Ugyanakkor ezek a veretek gyakran ugyanazon leletegyüttesben fordulnak elő, melyek fejkantárt díszítettek és ezekből a síregyüttesekből még hiányoznak a vaskengyelek (pl. 1., és 121. sír). Ez alapján a 121. sírban az elhunyt gyermeket még a 6. század utolsó harmadában temethették el. De az övdíszektől idegen, töredékes nagyszíjvég jelenléte alapján – melynek előlapját rombuszsor, a két szélét keretező préselt gyöngysor díszíti, amely minták hosszabb ideig voltak divatban –, a sír megásását a 6–7. század fordulója tájára szűkíthetjük.

A 194. fülkesírban⁴⁷ vajt koporsóban eltemetett 8–9 éves gyermek vázmaradványa feküdt. A sír aknájában egy 4–4,5 éves mén és egy adultus juh részleges maradványai kerültek elő. A mén egyszerű szerkezetűt a vas csikózábla, a bal oldali hurkos fülű vaskengyel és egy agancsból faragott csat jelentette.

Az infans II. gyermek koponyája mellett előkerült különböző formájú bronzlemezeknek a belső oldalához tapadt famaradványok alapján ezek faedények merevítői lehettek. Sírba helyezésüknek jelen pillanatban nincs kronológiai értékük, hasonlóan a hét szemből álló, összerozsdásodott vaslánchoz, melyet a jobb mellkasra helyeztek.

A viselethez tartozó két kis lemezgömbcsüngős ezüstfülbevaló, egy ezüstgyöngy, valamint egy lapított üvegyöngy típusa hosszú életű, ezek a 7. század első felére jellemző viselethez tartoztak.

A gyermek sokmellékszijas övét különböző formájú ezüstveretek díszítették. A préselt, peremes, kerek ezüstveretek a Kárpát-medencei leletanyagban gyakoriak voltak a 7. század közepéig keltezhető leletegyüttesekben.⁴⁸ A kerek veretek mellett ún. T alakú, pajzs testű ezüst akasztóveretek voltak az övön. Ezek is hosszabb ideig voltak használatban, amit jól jelez, hogy a temető 6 sírjából is előkerültek. Ezekben a temetkezésekben együtt kerültek elő a kerek és az akasztóveretek, ugyanakkor ezeknél a garnitúráknál a kisszíjakat ívelt oldalú, oldalán egy kiszögeléssel kialakított, elhegyesedő végű, szíjvég alakú veretek díszítették. A 194. sír esetében az övet egy egyenes oldalú, kétlapú, ívelt végű, merevítő oldalléces, ezüst nagyszíjvég zárta. Ez a típusú szíjvég a kora avar kori leletanyagban általánosnak mondható.

Az övet a fentiekén kívül kéttagú, préselt ezüstveretek is díszítették. A felső tagjuk kerek, melynek közepét félgömb alakú üveg díszítette, alsó részük pajzs alakú. Ez a veretforma jelen ismereteink szerint párhuzam nélküli.

⁴⁵ TETTAMANTI 1980, 154, 4. j.

⁴⁶ PÁSZTOR 1997, 192.

⁴⁷ LŐRINCZY 2020, 103–105.

⁴⁸ BALOGH 2016, 193–194.

Ennek az egyedi típusú kéttagú veretnek egy kerek, üvegbetétes és egy pajzs alakú préselt veret lehetett az előképe, melyek összeillesztésével alakíthatták ki az új formát. Míg a pajzs alakú veret a kora avar korban általános, gyakori volt, a kőbetétek használata – a kerek veretek díszítésére is – a 7. század 2. negyedében jelent meg.⁴⁹ Erre az időszakra utal a temetkezés fülkesír formája is, ezért a 194. sír megásásának idejét erre az időszakra tehetjük.

Az 540. padmalyos sírban⁵⁰ egy 18–20 éves férfi vázmaradványa feküdt. A sír padkáján négy ló – juvenis ló, adultus mén, 3 éves kanca és egy 2 éves mén – részleges maradványa került elő, melyek közül a mén volt felszerszámozva. A vas csikózáblán és a két hurkos fülű vaskengyelen kívül a fejkantárt préselt félgömbös és lóhere alakú, rojtos végű, valamint kisszíjvég alakú préselt ezüstveretek díszítették.

A félgömb és rojtos végű bronz és ezüstveretek használata általános gyakorlat volt a 7. század első felében. Azonban az 540. sír fejkantárján lévő szíjvégek díszítéséhez – két, tamgára emlékeztető motívumhoz – jelen pillanatig nincs pontos párhuzam a hazai avar leletek között. Az ilyen, stilizált növényi motívumok ismerete és használata a 6. század utolsó és a 7. sz. első harmada közötti időszakra jellemező.⁵¹

A juvenis korú férfi nyakláncán három szemesgyöngy volt, melyek gyakoriak voltak a 7. század első felének gyöngyei között. Tarsolyában volt, vagy annak díszítésére szolgált egy fehér kalcedongyöngy – a temető egyetlen darabja – igen ritka a korszak gyöngyei között.

A fiatal férfi sokmellékszíjas övét különböző formájú préselt, peremes, bronzveretek díszítették. Az egyszerű kerek veretekről már volt szó a 194. sír értékelése kapcsán, ezek hosszabb ideig voltak használatban. A kerek veretek mellett az övön pajzs alakú veretek voltak. E veretforma az egyik leggyakoribb a korszak övveretei között, de a sírból előkerült veretek felületét díszítő mintának az öv kettőspajzs alakú veretein és a temető 743. sírjából előkerült töredékes kettőspajzsos veretén kívül nincs pontos párhuzama a Kárpát-medencei kora avar kori leletek között. A mellékszíjakat a 194. sírből már ismert ívelt oldalú, oldalain egy kiszögeléssel kialakított, elhegyesedő végű, szíjvég alakú veretek díszítették. Az 540. sír kisszíjainak közepét stilizált arcábrázolás (szemöldök, szem és orr) díszíti. Ez a típusú maszkos motívum szintén egyedülálló. Az övet a kora avar kori leletanyagban gyakori, egyenes oldalú, kétlapú, ívelt végű, merevítő oldalléces bronz nagyszíjvég zárta és egy egyszerű négyzetes vascsat fogta össze. Az 540. sírből előkerült veretek formái gyakoriak a korszak övein, a vereteket díszítő motívumok egyediek, párhuzam nélküliek.

A férfi jobb oldalán viselt egy tarsolyt, amely Salona–Histria-típusú csattal és egy tokos, öntött bronz kisszíjvéggel zárult. Ezek használata a 6. század utolsó harmadára tehető.⁵² A tarsolyszereléssel ellentétben a négy ló mellékelése a sírban, a fejkantár ezüstvereteinek típusai és a vaskengyelek jelenléte ennek a korai keltezésnek ellentmondani látszik. A későbbi keltezést valószínűsíti a sokmellékszíjas öv és vereteinek típusai, melyek hosszabb ideig voltak használatban. A fiatal férfi karikás markolatvégű egyenes, egyélű vaskardja az avar kori vágófegyverek között a kétélű pengék használata utáni időszakra utal.⁵³ Így a fentieket figyelembe véve az 540. sír megásását a 7. század első negyedére valószínűsíthetjük.

A 626. padmalyos sírban, vájt koporsóban temetett adultus férfi nyugodott. A sír padkájáról egy-egy matus méné és adultus szarvasmarha, valamint két infans juh részleges maradványa került elő.

Az igen idős, 15–16 éves mén egyszerű szerszámzatát a vaszabla és a hevedercsatja jelzi, vaskengyel itt sem tartozott a ló felszereléséhez. A fejhám szíjzatát lemezből kinyírt kerek, lapos bronzszegecsek díszítették. Ez a verettípus – a már említett préselt kerek veretekkel ellentétben – igen kis számban ismert a korszak leletanyagából.⁵⁴ Ilyen veretek a szegváriakon kívül a Tiszántúlon csak a Hajdúdorog–Városcsok utcai

⁴⁹ GARAM 2005, 426.

⁵⁰ LŐRINCZY 2020, 168–171.

⁵¹ SAMU 2018, 238.

⁵² UENZE 1966, 142–146; GARAM 2001, 109.

⁵³ SIMON 1991, 284–285; CSIKY 2013, 82; CSIKY 2015, 300–302.

⁵⁴ SAMU–BLAY 2019, 271.

1. sírból kerültek elő,⁵⁵ amelyet a síregyüttes solidusa alapján általában a 7. század első harmadára kelteznek.

A felajzatlan állapotú, szimmetrikus reflexíj agancslemezei – a tiszántúli kora avar kori temetkezésekben szokatlan helyen – az állatmellékletek mellett, az akna délkeleti fala mellett feküdtek. Az íjkar két végét borító keskeny agancslemezek a kora avar korra jellemző típusok.⁵⁶ Az íjmarkolat közeléből előkerült félgömb fejű préselt bronzszegecsek a lapos, kerek veretekhez hasonlóan igen ritkák, Tiszántúlon csak a már említett hajdúdorogi 1. sírból kerültek elő.⁵⁷

A ló mellső lábsontjai előtt fekvő, szerves anyagból készült tegez felső szélét préselt, hétkaréjos kerek bronzveretek díszítették. A rozettás veretek hosszú ideig voltak használatban, közülük legnagyobb számban a gömbsor keretes rozetták kerültek elő. A 626. sír hétszirmú rozettáinak tökéletes párhuzama nem ismert, a szegvár-sárpoldali 1. sírből⁵⁸ és az Aradac-Mečka 69. sírjából⁵⁹ csak hasonló, nyolcszirmú rozetták kerültek elő.

A tegez pereme mögött került elő egy, a korszakban általános tüskés szárú, három élű vas nyílhegy, mellette egy köpús szárú, kétélű nyílhegy. Ez utóbbi típus csak igen kis számban ismert, de a temető 333. sírjából két darab is volt. A kétélű-köpús nyílhegy idegen a kora avar leletanyagban, formája germán, nyugati eredetre utal.⁶⁰

A köpús szárú vasnyílhegy mögött fekvő vas tegezfüggesztő mindennapos felszerelési tárgy volt és az íjas-tegezes férfiak felszereléséhez tartozott.⁶¹

Az adultus korú férfi veretes övét ritka helyzetben, kiterítve, a jobb válltól a bal lábszárig fektették. A sokmellékszijas övön peremes, préselt, többszörösen tagolt oldalú ezüstveretek voltak, felületüket stilizált emberi arc (maszk) díszítette. Pontos párhuzama ennek a motívumnak sincs, távoli analógiaként említhetjük a Kiskőrös-Város alatti temető 9. sírjából előkerült öntött vereteket.⁶² Az övön ezek mellett ún. T alakú, pajzs testű ezüst akasztóveretek voltak. Mint már említettük, ez a verettípus hosszú ideig volt használatban.

A mellékszijas végét préselt, peremes ezüst kisszíjvégek díszítették. Felületüket a közepén végigfutó vonal két oldalán szimmetrikusan elhelyezve egy-egy nyújtott C alak díszíti. Pontos párhuzama ennek a motívumnak sincs. A kisszíjvégek töredékesek, valamennyinek csak a felső része maradt meg, de valószínűleg nem tévedünk, ha a hiányzó alsó részen is ilyen motívumot feltételezünk. Ehhez az 540. sír kettőspajzsos vereteit díszítő minta ad támpontot, amelyen középvonal nélkül látható a szimmetrikusan elhelyezett nyújtott C forma. A kisszíjvégek között az eddigiektől eltérő, tagolt oldalú, oldalán két-két kiszögeléssel kialakított ezüst példány is volt. Az előlapját a felső két csúcson között két préselt pont díszíti. Nincs pontos párhuzama a hazai leletek között, de a szíjvég formája és a kétpontos díszítés külön-külön gyakran előfordul.

Az övet szintén egyedien díszített kétlapú, lefelé enyhén szélesedő, ívelt végű nagyszíjvég zárta. Ezüst előlapjának közepén egy függőleges vonalból szimmetrikusan kiágazó indák vannak ábrázolva. Az övet egy vas szíjszorítóval kialakított vascsat kapcsolta össze.

A vascsaton kívül másodlagos helyen került elő egy bronzból öntött lant alakú csatkarika vaspecekkel. A kis számban előkerült csattípus jellemzője, hogy a csatkeret ovális, az elvékonyodó csatkarika közepén nyelvtartó mélyedés van, a pecektartó tengely két széle sarkos kialakítású. Hasonló csatkarika került elő vaspecekkel és vas szíjszorító lemezzel a temető 335. sírjából. Ezek az erősen profilált csatkarikák nem tartoznak az avar kori csatok legkorábbi csoportjához, előfordulásuk a 7. század középső harmadának elejére keltezhető.⁶³

⁵⁵ KRALOVÁNSZKY 1990, 126, 7. ábra 7a-e.

⁵⁶ CSALLÁNY 1939, 149–150; CSALLÁNY 1948, 354–355.

⁵⁷ KRALOVÁNSZKY 1990, 126, 7. ábra 4.

⁵⁸ BÓNA 1979, 8, 2. kép 5.

⁵⁹ NAD 1959, 61, Tab. 12:18.

⁶⁰ KISS 1996, 236.

⁶¹ BÓNA 1979, 11. j.

⁶² HORVÁTH 1935, 36, 24. T. 6–13.

⁶³ BALOGH 2016, 245.

A 7. század első felének kezdetére utal a sírforma, a vaskengyel hiánya, míg a század első harmadának elejére a fejhámot díszítő lapos, kerek lemezszegecsek és a lant alakú bronz csatkarika. Ezek alapján a temetkezés idejét a 7. század 2. negyedére valószínűsíthetjük.

A 700. fülkesírba⁶⁴ egy felnőtt férfit temettek koporsóban. A sír aknarészében egy-egy juvenis és adultus mén, matusus tehén, valamint adultus és foetus juh részleges maradványát helyezték.

A fiatal mén fej- és farhámját arany- és bronzlemezből együtt préselt veretek díszítették. A kerek rozettákon a középső, domború kerek mezőt préselt gyöngysorkeret veszi körbe. A rozetta szirmait négy, egy-egy szárból induló, két oldalra hajló kacs-szerű dísz egészíti ki. Az ún. rojtmintás veretknél a hármas rozettához felülről nem egy rojtszerű, hanem egy pajzs alakú tag kapcsolódik, az elhegyesedő végű fonatdíszes kisszíjvég alakú vereteket díszítő fonatmintát vízszintes vonalkákból álló sorminta keretezi. Az ún. rojtmintás veretek motívuma egyedi, ezekhez a veretekhez nem ismerünk jó analógiát. Azonban a rozettának kitérő párhuzama van a főnlaki ötvös készletében.⁶⁵ Ugyanebben a leletgyűttesben található a fonatmintás kisszíjvég szintén nagyon jó párhuzamként idézhető préselőmagja.⁶⁶

A felnőtt férfi íjászfelszerelése a korszakra jellemző aszimmetrikus reflexív végeit merevítő keskeny agancslemezek, rombusz alakú, három élű vas nyílhegyek, egy vas tegezakasztó és az igen ritkán megfigyelhető, szerves anyagból készült tegez lenyomata az elhunyt jobb oldala mellett, a fülke északnyugati falánál került elő.

A férfi sokmellékszijas derékövét kisméretű, domború felületű, préselt kerek, gyöngysor peremes ezüstveretek díszítették. Ezek a darabok a temető kerek vereteinek harmadik változatát jelentik, előfordulásuk nemcsak a temetőben, de a Tiszántúlon is egyedüli. A korszak Duna–Tisza közti gazdag temetkezéseiben fordulnak elő.⁶⁷

Az öv mellékszíjait préselt, peremes, ívelt oldalú, oldalán egy kiszögeléssel kialakított, elhegyesedő végű, kisszíjvég alakú ezüstveretek díszítették. Hasonlóak kerültek elő pl. a 194. sírból, de ezek sima előlappal készültek, míg a 700. sírban díszítettek voltak. Az övet egy egyenes oldalú, kétlapú, ívelt végű, merevítő oldalléces, ezüst nagyszíjvég zárta. Ez a szíjvégtípus a kora avar kori leletanyagban általánosnak mondható.

A főnlaki ötvöskészlet használatát a 7. század 10-es, 20-as éveire teszik⁶⁸ vagy a 7. század első felére.⁶⁹ Az arany- és bronzlemezből együtt préselt veretekkel díszített fej- és farhám sírba kerülése a tiszántúli lovassírok esetében csak a 7. század 20-as éveitől jelenik meg, és erre az időszakra utal a sír formája is, ezért a 700. sír megásását a 7. század második negyedére valószínűsítjük.

A 727. sír egy olyan fülkesír volt,⁷⁰ amelynél a fülkét nem a megszokott, az akna délnyugati, hanem ellenkezőleg, az északkeleti végében alakították ki. Ebben a fordított tájolású fülkében egy felnőtt nőt temettek el vájt koporsóban. A sír aknájában egy-egy matusus tehén, juvenis bika és infans juh részleges maradványát helyezték el.

A felnőtt nő egyetlen melléklete egy kettős csonka kúp alakú orsógomb, amely a két boka között feküdt. Általánosan elfogadott vélemény szerint a kora avar korra az orsókarikák jellemzőek,⁷¹ de a kora avar időszakon belül a későbbi időszak orsótartozéka az orsógomb, melyre egyik jó példa a Gyula-Dobos I. utcából közölt és a 7. század közepére keltezhető síregyűttes.⁷²

⁶⁴ LŐRINCZY 2020, 225–227.

⁶⁵ RÁCZ 2014, Taf 13:7.

⁶⁶ RÁCZ 2014, 154, Taf. 9:15. Amennyire meg lehet ítélni a rajzok alapján, a szegvári rozetták és a szíjvég esetében olyan nagy a hasonlóság, hogy nagy a valószínűsége annak, hogy a főnlaki préselőmagokon készülhettek a szegvári veretek. Ennek vizsgálata már csak a rozetta esetében lehetséges, mert a szíjvég alakú préselőmag elveszett.

⁶⁷ BALOGH 2016, 191.

⁶⁸ GARAM 2001, 119.

⁶⁹ RÁCZ 2014, 153.

⁷⁰ LŐRINCZY 2020, 244–245.

⁷¹ CSALLÁNY 1943, 165; LÁSZLÓ 1955, 72; KOVRIG–KOREK 1960, 292.

⁷² LŐRINCZY 1998, 348–349.

A nő viseletéhez tartozott két ezüstművelő, melyek típusát töredékességük miatt nem lehet pontosan meghatározni. Legnagyobb valószínűséggel gömbcsüngős művelők lehettek, melyek töredékei a koponya két oldalánál feküdtek.

A hosszú, több sorban felfűzött kisméretű, többségében fekete üvegyöngyökből álló nyaklánc gyöngyei hosszú ideig voltak divatban. A közjük felfűzött dinnyemag alakú üvegyöngy ritka, típusa kis számban a 7. század közepe táján jelent meg a kora avar kori nyakláncokon.⁷³

A szerény mellékletekkel rendelkező felnőtt nő sírját a temetkezés formája, az orsógomb és a dinnyemag alakú gyöngy jelenléte alapján valószínűleg a század közepe utáni évtizedben áshatták meg.

A 761. fülkesírban⁷⁴ 16–18 éves nő vázmaradványa került elő. A sír aknarészében egy-egy adultus tehén, matus bika, adultus juh, valamint két infans juh részleges maradványa feküdt.

A juvenis nő egyetlen melléklete egy szürkésbarna, kettős csonka kúp alakú orsógomb, amely az oldalán fekve a jobb combcsont felső harmadának külső oldala mellett került elő.⁷⁵

A fiatal nő homlokán 15 négyzetes, többszörösen ívelt peremű, bronz- és aranylemezből együtt préselt pártaveret volt. Különböző mértékben kopott felületüket egymásba kapcsolódó láncszemek díszítik. A hátoldalukon megfigyelhető présnyomok alapján nagy valószínűséggel ugyanazon préslőmagon készültek. A pártaveretek mellett egy-egy nagy gömbcsüngős ezüst művelő feküdt a koponya bal és jobb oldalánál, részben töredékes állapotban. Nyakláncát vegyes gyöngyökből álló üveg- és borostyángyöngyökből fűzték.

A nyaklánc, bordázott ezüst függesztő művelőn függött Heraclius és Heraclius Constantinus 616–625 között közösen veretett solidusa. Csak a Tiszántúlon négy olyan temetkezést ismerünk, melyekből a pártaveretek mellett 616–625 között vert solidus került elő. Ezek alapján a veretes párták használata a 7. század első és második negyedének fordulója tájára, földbekerülésük legkésőbb a század második negyedére valószínűsíthető.⁷⁶ A 761. sír esetében ezt a kelteztést tovább erősíti a sír formája és az orsógomb.

A 762. sír⁷⁷ a 727. sírnál már bemutatott, fordított kialakítású fülkesír volt, amelyben egy 20–21 éves nő vázmaradványa feküdt. A sír aknarészében egy-egy matus ökör, juvenis szarvasmarha és matus juh részleges maradványai kerültek elő.

A juvenis nő viseletének leletei közül egy gömbcsüngős ezüstművelő töredékei a koponya jobb oldalán feküdtek. A vegyes összetételű nyaklánc hosszú időn át ismert és használt gyöngytípusai közé felfűzött aranyfóliás üvegyöngyök a 7. század középső harmadára utalnak.⁷⁸

A fiatal nő szerény mellékletei közül egy szürke, korongolt edény aljából készült orsókarika állt a palástján a jobb térd külső oldala mellett. Hiányos piperekészletének darabjai – a bronzspatula és bronz szűrőkanál töredékei – a jobb felkarcsont mellett feküdtek. A síregyüttes különleges darabja a kora avar korban – és így a Tiszántúlon is – ritka sírmellékletnek számító kerek, ún. négyküllős nomád bronztükör, amely a bal combcsont felső vége és a kézcsontok között feküdt.

A leletegyüttes egyes darabjainak használata és így sírba kerülése nem szűkíthető le rövidebb intervallumra. Ezért a fülkesír formája és az aranyfóliás gyöngy jelenléte alapján az látszik a legvalószínűbbnek, hogy a sír megásása a 7. század 2. negyedének utolsó vagy a 3. negyed első évtizedében történhetett.

A 855. fülkesírban⁷⁹ egy 15–16 éves fiatal vázmaradványa feküdt. A sír aknájában egy-egy adultus mén és tehén, két adultus nőstény juh részleges maradványa, valamint egy-egy neonatus és foetus juh

⁷³ PÁSZTOR 2018, 93.

⁷⁴ LŐRINCZY 2017, 148–150; LŐRINCZY 2020, 272–273.

⁷⁵ Az orsógombokról a 727. sír kapcsán már írtunk.

⁷⁶ LŐRINCZY 2017, 157.

⁷⁷ LŐRINCZY 2020, 273–275.

⁷⁸ PÁSZTOR 2015, 533.

⁷⁹ LŐRINCZY 2020, 290–292.

csontváza került elő. A mén egyszerű felszerelését a vas csikózabla és a két hurkos fülű, ívelt talpalójú vaskengyel jelenti.

A juvenis (fiú)gyermeknek egy nagygömbcsüngős rosszezüst fülbevalója volt, amely a koponya jobb oldalán feküdt. A nyakláncán egy szem lapított gömb alakú üveggyöngy mellett Heraclius és Heraclius Constantinus 616–625 között vert solidusának átfűrt arany utánzata került elő.

Fiatal kora ellenére egy vashegyű lándzsával temették el. A bal alkar külső oldala mellett, hegyével a láb irányában fekvő vas lándzsacsúcs típusát a rendkívül rossz megtartása és töredékessége miatt nem lehetett meghatározni. Övének préselt, peremes ezüstveretei deformálódtak, töredékesek, ezért tipológiai besorolásuk nem lehetséges. Az öv egyik végét díszítő egyenes oldalú, kétlapú, ívelt végű, merevítő oldal-léces, ezüst nagyszíjvég zárta. Ez a típusú szíjvég a kora avar kori leletanyagban általánosnak mondható.

A bizánci solidus átfűrt másolata és a temetkezés formája alapján a sírt valószínűleg a 7. század második negyedében ásták meg.

A 866. sírban⁸⁰ egy 12–14 éves gyermek vázmaradványa feküdt az aknasír alján. A koponya két oldalán egy-egy Szentendre típusú, hiányos aranyfülbevaló feküdt. Ez a fülbevalótípus hosszú életű volt, a 7. század első két harmadában viselték.⁸¹

Az infans II. gyermek nyakláncát szemes- és galléros ezüst lemezgyöngyök díszítették. A ritkának számító galléros ezüst lemezgyöngyöt is tartalmazó oromdűlői 692. sírt – a leletegyüttesben lévő A típusú szűrőkanál alapján – a szűrőkanalas sírok szeriációja a kora avar kor középső szakaszába sorolta.⁸² A tiszavasvári-koldusdombi temető 6. és 18. sír megásásának idejét – a sírok gyöngyanyaga alapján – Pásztor Adrien a 7. század közepére keltezte.⁸³ A tiszavasvári-kashalmi 34. sír ezüstgömbjeivel együtt került elő Heraclius, 616–620/25 között vert két ún. könnyű solidusa, átfúrva.⁸⁴

A leánygyermek koponyája környékén huszonhat mogyoró alakú, arany- és bronzlemezből együtt préselt pártaveret feküdt. A kopott felületű darabok a nagyfokú hasonlóságuk alapján valószínűleg egy préselőtövön készültek. A tiszántúli kora avar kori pártaveretes temetkezéseket a velük előkerült, 616–625 között vert bizánci solidusok a 7. század második negyedére keltezik.⁸⁵ A fentiek alapján nagy bizonyossággal állíthatjuk, hogy a 866. sírt ebben az időszakban ásták meg.

A 873. fülkesírből egy 14–16 éves gyermek vázmaradványa került elő. A leány fogsorának jobb oldalánál egy Heraclius és Heraclius Constantinus 616–625 között vert solidusa feküdt. A koponya jobb oldala mellett egy töredékes nagygömbcsüngős(?) ezüstfülbevaló hiányos állapotban került elő. A fiatal leány állkapcsa előtt szemes és rátétdíszes üveggyöngyök feküdtek. Ezek a gyöngytípusok hosszú ideig voltak divatban. A temetkezés ideje a sír formája és a bizánci solidus alapján a 7. század második negyede.

A 887. sírban egy 25–30 éves nő vázmaradványa feküdt a gödör alján. A sír magasabb rétegében egy 6–8 hónapos szarvasmarha részleges maradványa került elő.

Az adultus nő állkapcsának jobb szára mellett feküdt egy nagygömbcsüngős ezüstfülbevaló. Egy ezüst melldísz kerek bronz hátlapja került elő a mellkas jobb oldalán, ezüst előlapjának töredékei alapján a veret típusát nem lehet meghatározni. Nyakláncát vegyes összetételű – millefiori, borostyán, szemes és lapított gömb alakú –, hosszú ideig használt gyöngyök alkották. Sem a gyöngyöknek, sem a sír többi leletének nincs szűkebb keltező értéke, a temetkezést a 7. század első felére keltezzük.

A 890. fülkesírba⁸⁶ egy 15–22 éves nőt temettek vajt koporsóban. A sír aknarészében két maturus szarvasmarha, egy-egy maturus és adultus juh részleges maradványa került elő

⁸⁰ LŐRINCZY 2020, 296–297.

⁸¹ BALOGH 2014, 124.

⁸² LŐRINCZY–STRAUB 2005, 130.

⁸³ PÁSZTOR 1997, 196.

⁸⁴ LŐRINCZY–RÁCZ 2014, 148–151.

⁸⁵ LŐRINCZY 2017, 157.

⁸⁶ LŐRINCZY 2020, 312–317.

A juvenis nő koponyájának két oldalánál egy-egy nagygömbcsüngős ezüstpülbevaló feküdt. A pülbevalótípus hosszú ideig volt divatban, amire jó példa a németszentpéteri (Sínpetru German) sír, ahol a pülbevalóval Heraclius és Heraclius Constantinus 616–625 között vert solidusa⁸⁷ jelzi, hogy a sírt a 7. század második negyedében áshatták meg.

A fiatal nő homlokán körben, egymást követően függőleges és vízszintes helyzetben mogyoró alakú, arany- és bronzlemezből együtt préselt pártaveretek feküdtek. Felületük kopott, szemmel látható hasonlóságuk alapján egy préselötövön készültek. A koponya körül különböző színű és formájú gyöngyök kerültek elő. A kétsoros nyaklánc lapított gömb, köles, rövid henger stb. alakú gyöngyökből állt. A barnáskék, világosbarna, fekete stb. színű üvegyöngyök közé szakaszonként 1-1 ezüst lemezgyöngyöt fűztek.

A hosszú ideig divatos gyöngyök közül az ezüstgyöngyök sírba kerülése – a többi között a Tiszavasvári-kashalmi 34. sír ezüstpülbevalóval együtt került elő Heraclius, 616–620/25 között vert solidusai⁸⁸ alapján – a 7. század második negyedére tehető. Ugyanebben az időszakban jelennek meg a korai dinyemag alakú üvegyöngyök,⁸⁹ amelyből egy darab volt a nyakláncba fűzve. A tiszántúli pártaveretes temetkezéseket – a velük együtt előkerült, 616–625 között vert bizánci solidusok – a 7. század második negyedére keltezik,⁹⁰ ezért a 890. sír megásását erre az időszakra valószínűsíthetjük.

KALIBRÁLT RADIOKARBON ADATOK ÉS BAYES-FÉLE MODELLEZÉS

Lőrinczy Gábor először 1997-ben Debrecenben, a Magyar Tudományos Akadémia Atommagkutató Intézetének Környezetanalitikai Laboratóriumában 3 sírből származó embertani anyagon végeztetett konvencionális radiokarbon méréseket kettős célból. Egyrészt támpontot szeretett volna kapni a sírok keltezéséhez, másrészt – mivel ebből a három sírből bizánci solidus került elő, melyeknek pontos verési ideje megállapítható – ez a vizsgálat lehetőséget nyújtott a kalibrált adatok ellenőrzésére, hiszen a sírok megásása nem határozható meg korábbra, mint az érmék verési ideje. Ezzel szinte közel egy időben, de ettől függetlenül, ugyanezen három éremmellékletes sír anyagából vett mintának a radiokarbon vizsgálatát Dr. Peter Stadler (Naturhistorisches Museum, Prähistorische Abteilung, Wien) is elvégezte.⁹¹

2010-ben 14 sír embertani anyagának AMS keltezését a Poznan Radiocarbon Laboratoryban végezték el. Ez utóbbi minták esetében egyrészt az volt a cél, hogy a már megvizsgált síregyüttesek körét kiegészítsük; másrészt két 2 érmés sír anyagát ebben a laboratóriumban ugyancsak megvizsgálták. Újabb lehetőséget felhasználva 2017-ben a debreceni Környezetanalitikai Laboratóriumban további 5 sír vizsgálatát végezték el, az eddigi sírok régészeti sorozatának kiegészítésére (1. táblázat). Így ez a sorozat módszertani szempontból is jó lehetőséget kínál a három laboratórium, a különböző mérési módszerek egymással, és a régészeti leletanyag alapján felállított kronológiával való összehasonlítására. Rendelkezésünkre áll radiokarbon vizsgálati eredmény a 467 síros temető 21 sírjából, ami a temetkezések közel 5%-át jelenti. Ez a Kárpát-medencei avar temetők esetében jelen pillanatban kiemelkedőnek mondható, hiszen egy-egy temetőből – Pítvaros-Víztorozó, Makó-Mikócsa halom – eddig publikált legtöbb minta 12, illetve 13 volt.⁹²

A radiokarbon adatokat az IntCal20 kalibrációs görbe és az OxCal 4.4.2 kalibrációs szoftver használatával kalibráltuk.⁹³

⁸⁷ SOMOGYI 1997, 77.

⁸⁸ LŐRINCZY-RÁCZ 2014, 148–151.

⁸⁹ PÁSZTOR 2018, 93–94.

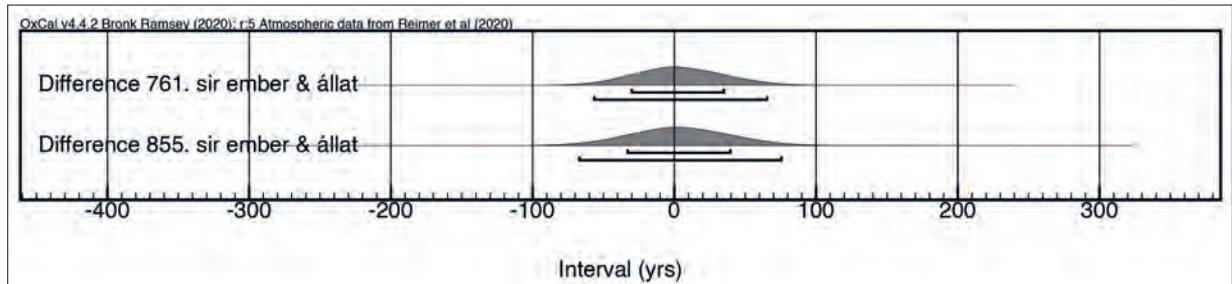
⁹⁰ LŐRINCZY 2017, 157.

⁹¹ STADLER 2005, 108–113.

⁹² SIKLÓSI-LŐRINCZY 2015; SIKLÓSI-LŐRINCZY 2017; GULYÁS ET AL. 2018.

⁹³ REIMER ET AL. 2020; BRONK RAMSEY 2009.

A radiokarbon mérések két eset kivételével – VERA-1670, 761. sír és VERA-1671, 855. sír, ahol juhcsontból vett minta volt – embertani anyagon történtek, az eredmények értelmezése során nem hagyhatjuk figyelmen kívül a vízi élelemforrások nagyarányú fogyasztásából származó torzító hatás lehetőségét. E két sírből az embertani anyagból is vettünk mintát, ezért a *Difference* parancs alkalmazásával vizsgáltuk, hogy a sírban lévő állatsontból és embercsontból származó minta kalibrált radiokarbon adata között van-e különbség. Egyik esetben sem tapasztaltunk időbeli eltérést, így valószínűleg a vízi élelemforrások esetleges fogyasztásából származó torzító hatással a radiokarbon keltezés során nem kell számolnunk (2. ábra).

2. ábra: A 761. és a 855. sír embertani anyagán és a sírban mellékletként elhelyezett juhcsonton mért radiokarbon adatok *Difference* paranccsal való összehasonlítása. A 0-val való átfedés a két radiokarbon adat egykorúságát mutatja, az attól való eltérés a két adat közötti időbeli különbség valószínűségét években megadva

A radiokarbon mérések sorozatának statisztikai alapú értelmezése, Bayes-féle modellezése teszi lehetővé, hogy a radiokarbon mérésekkel olyan pontosságot érjünk el,⁹⁴ amelyet a népvándorlás kor, így az avar kor kutatása is elvár.⁹⁵ Maga a Bayes-féle modellezés egy interpretációs folyamat, lehetővé teszi, hogy a radiokarbon adatokon kívül más, egyéb forrásból származó információkat is figyelembe vegyünk a kalibrálási folyamat során. Ebből következik, hogy a Bayes-féle modellezés csak annyira megbízható, amennyire a modellbe beépített *a priori* információk azok. A lényegi kérdés az, hogy a modellünk mennyire tükrözi régészeti, terepi megfigyeléseinket.⁹⁶ Kellőképpen nem megalapozott feltevések modellezésbe való beépítésével a Bayes-féle modellezés eredménye is kétséges marad.

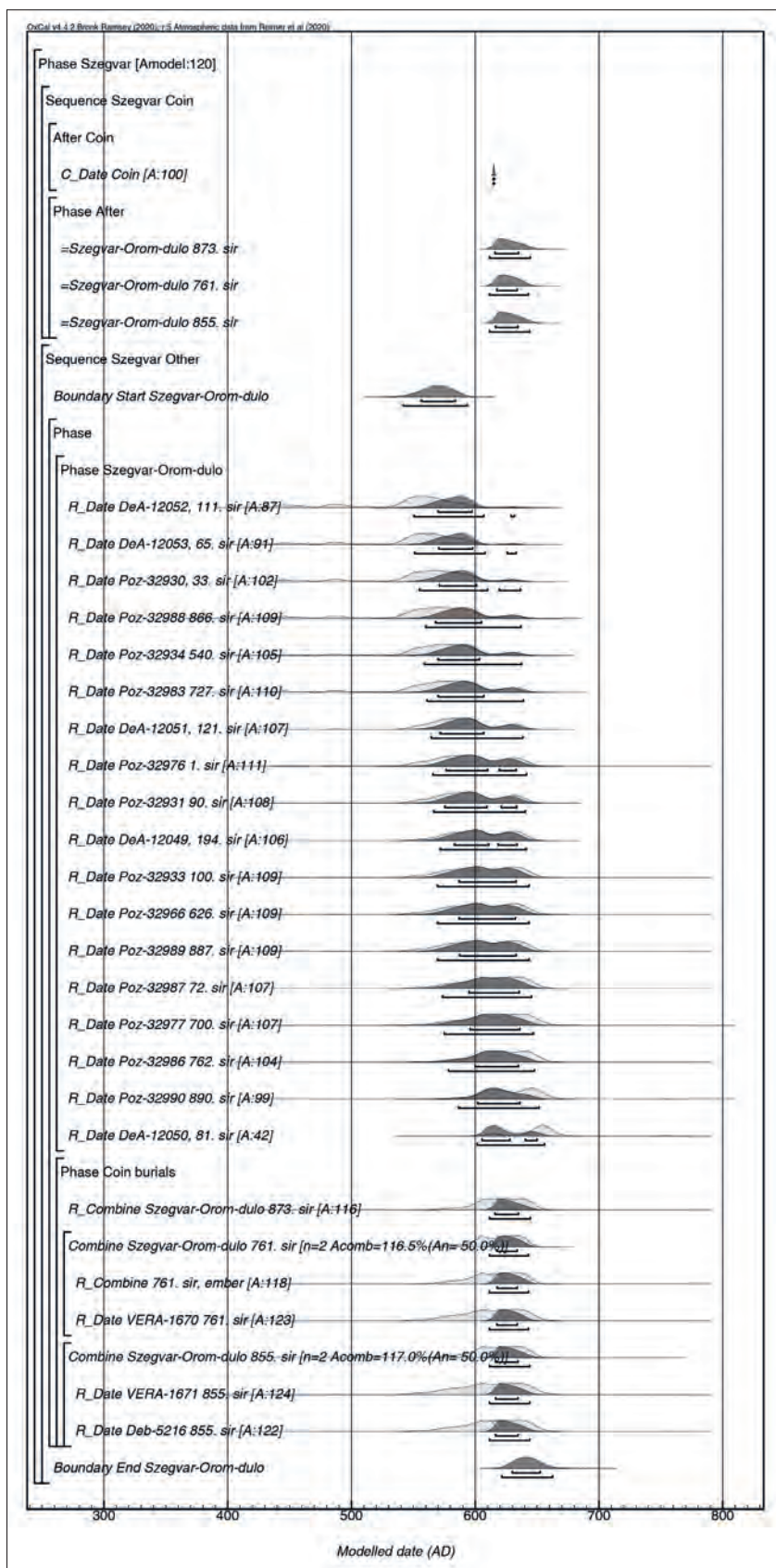
A temetőn belül a radiokarbon méréssel keltezett sírok között szuperpozíció nem volt, ezért a sírok adatait egy *Phase*-be rendeztük. Az azonos sírból származó méréseket összevontan, *R_Combine*, kalibráltuk, ha a mérések mindegyike antropológiai anyagból készült. Kalibrálás után, *Combine*, vontuk össze az egy sírból származó méréseket akkor, ha azok mintái különböző élőlényekből származtak. Ezek mindegyike konzisztens volt, szignifikáns, tendenciózus eltérést a különböző laboratóriumok mérései között nem tapasztaltunk.

A 761., 855. és 873. sírokra vonatkozóan figyelembe vettük a sírokban lévő solidusok verési idejét *terminus post quem* adatként. Ezek figyelembevételével a modellezés 556–584 (68,3% valószínűséggel) illetve 542–593 (95,4% valószínűséggel) időintervallumra becsüli a temető használatának kezdetét. A temető használata 630–652 (68,3% valószínűséggel) illetve 621–662 (95,4% valószínűséggel) között érhetett véget (3. ábra). Vagyis 0–88 (68,3% valószínűséggel) illetve 0–110 (95,4% valószínűséggel) évig lehetett használatban.

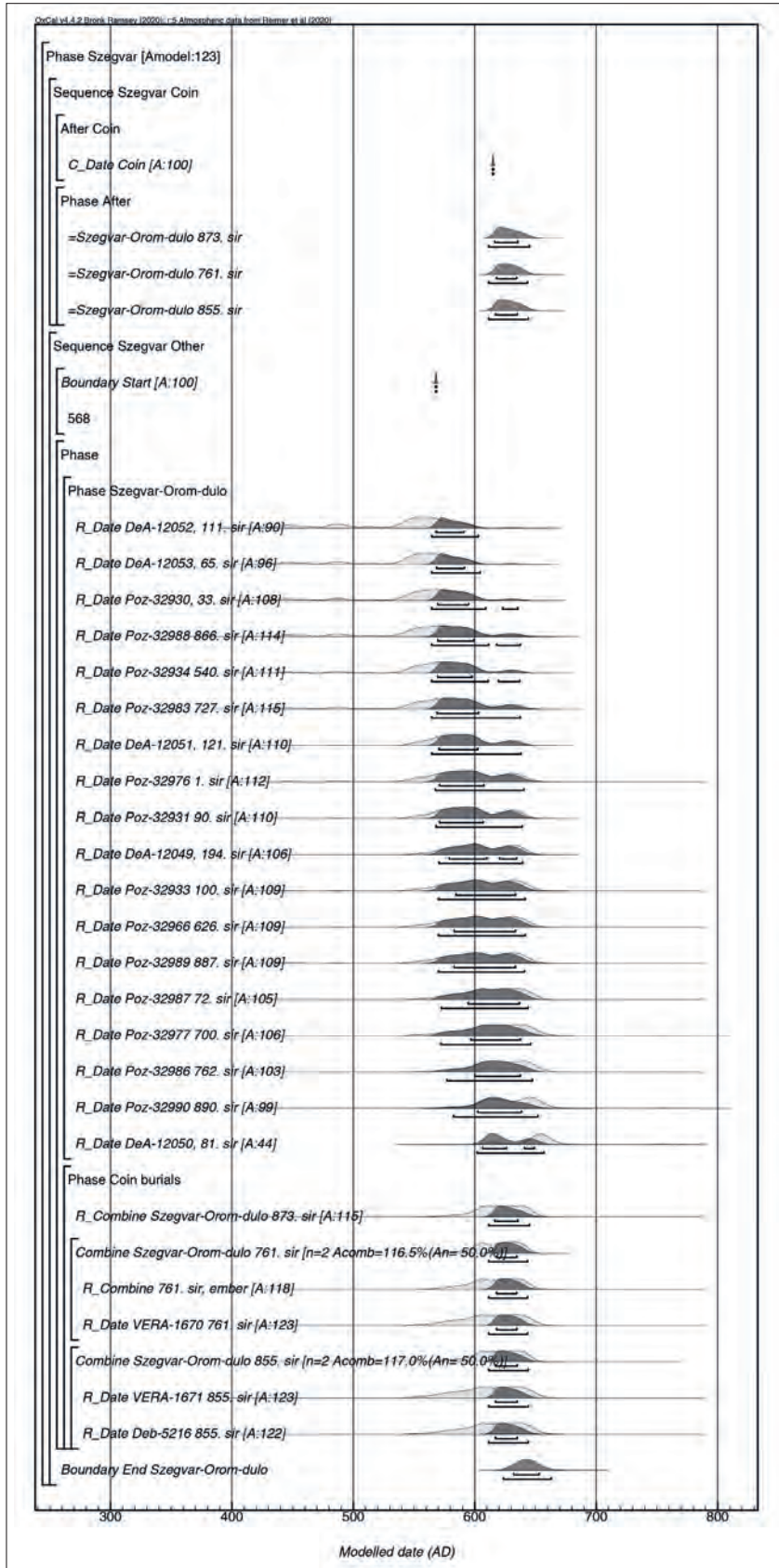
⁹⁴ BAYLISS 2009.

⁹⁵ BAYLISS ET AL. 2013; SIKLÓSI 2014.

⁹⁶ BAYLISS ET AL. 2007; BUCK–MESON 2015; SIKLÓSI 2014, 229–230.

3. ábra: A szegvár-óromdülői temető Bayes-féle modellezése a sírokban lévő érmék verési idejének figyelembevételével

4. ábra: A szegvár-oromdűlői temető Bayes-féle modellezése a sírokban lévő érmék verési idejének és az avar kor kezdetére vonatkozó történeti dátum figyelembevételével

Ezután elkészítettük az avar kor kezdetére vonatkozó történeti dátum⁹⁷ figyelembevételével is a temető modellezését. A temető kezdetére vonatkozó 568-as dátum nem befolyásolja a temető záródását, e modell szerint a temető használata 632–653 (68,3% valószínűséggel) illetve 623–663 (95,4% valószínűséggel) között érhetett véget (4. ábra). Vagyis 59–78 (68,3% valószínűséggel) illetve 51–86 (95,4% valószínűséggel) évig lehetett használatban. Összehasonlítva a két modellezés alapján a legidősebb, 111. sír keltezését, az szinte változatlan, 570–597 illetve 568–591 (68,3% valószínűséggel).

A RADIOKARBON KELTEZÉS ÉS A RÉGÉSZETI KELTEZÉS ÖSSZEHASONLÍTÁSA

Az avar kori tipokronológia és a radiokarbon keltezés összehangolására P. Stadler több lelőhely adataira építkezve már korábban is kísérletet tett.⁹⁸ A következőkben mi inkább egy lelőhely-központú szemléletet követünk. A szegvár-ormodülői temető esetében a radiokarbon és a régészeti, tipokronológia alapú keltezést összevetve azt tapasztaljuk, hogy a temető egészének keltezése esetében a kétféle módszer jó összhangban áll egymással, mind a temető használatának kezdetére, mind záródására vonatkozóan. Ugyanakkor, ha az egyes sírok keltezésére lebontva hasonlítjuk össze a két keltezési módszert, akkor a radiokarbon adatok alapján kissé idősebbnek tűnik egy-egy temetkezés. Ez különösen az érmékkel keltezett sírok esetében szembeötlő. Ezek a radiokarbon keltezés alapján közvetlenül az érmék verését követő években kerülhettek földbe, míg a régészeti keltezés kissé későbbre valószínűsíti földbe kerülésüket. Ezzel a módszerrel az érméket is tartalmazó sírok keltezését jelentősen pontosíthatjuk, 68,3 %-os valószínűséggel egy 17–19 éves intervallumon belül helyezhetjük el (1. táblázat).

A népvándorlás kor kutatása sokáig nem tekintette sikeresen alkalmazható keltezési módszernek a radiokarbon datálást, mivel a hagyományos tipokronológiai keltezést pontosabbnak vélte. A sorozatos AMS mérések és a Bayes-féle modellezés használatával már olyan, akár 20 éves időintervallum is elérhető, amelynek már az avar kor keltezésében is van létjogosultsága. Az utóbbi években ezt már több avar kori temetkezés keltezése alapján bizonyítottuk és örvendetes, hogy ez a módszer mostanra egyre szélesebb körben elfogadást nyert a korszak kutatói körében.

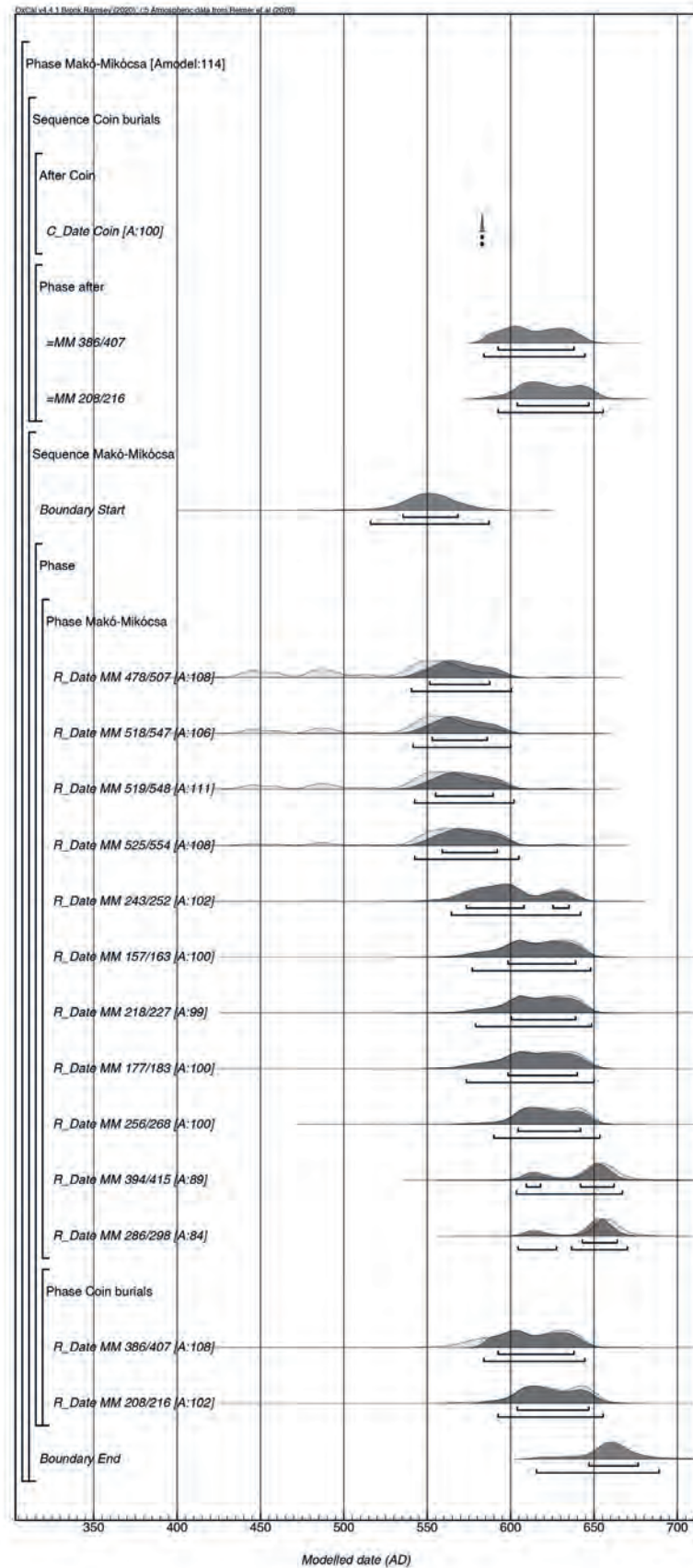
A szegvár-ormodülői temető keltezését érdemes összehasonlítani más radiokarbon mérésekkel keltezett lelőhelyekkel. Térben és időben egyaránt a Makó-Mikócsa-halmon feltárt temető áll hozzá a legközelebb.⁹⁹ A temető sírjait – a szegvári adatokhoz hasonlóan – vertikális stratigráfiai információk hiányában egy fázisba rendezve, az érméket tartalmazó sírok esetében az érmék verési idejét *terminus post quem* adatként beépítve készítettük el a radiokarbon adatok modellezését (5. ábra).¹⁰⁰ Ez a temető kezdetét 535–568 (68,3%-os valószínűséggel) illetve 516–587 (95,4 %-os valószínűséggel) időintervallumra becsüli. A temető használata 647–676 (68,3%-os valószínűséggel) illetve 615–689 (95,4%-os valószínűséggel) intervallumban érhetett véget. Következő lépésben itt is beépítettük az avar kor kezdetére vonatkozó tör-

⁹⁷ POHL 2018.

⁹⁸ STADLER 2005.

⁹⁹ A modellezéshez felhasznált radiokarbon adatokat ld. GULYÁS ET AL. 2018, Table 2.

¹⁰⁰ Makó-Mikócsa-halom radiokarbon keltezéséről és Bayes-féle modellezéséről megjelent első közlés (GULYÁS ET AL. 2018) a súlyos tárgyi tévedéseken kívül a Bayes-féle modellezésben fatális módszertani hibákat tartalmaz, emiatt szükséges itt újra modelleznünk a lelőhely adatait ahelyett, hogy az első közlésben megjelenteket idéznénk. Ugyanis GULYÁS ET AL. 2018, Model 1 a sírokat a *Sequence* parancs használatával egy olyan sorozatba rendezték, mintha a sírok egymás után való megásásának sorrendje biztosan ismert lenne. Ez egy soros elrendezésű temető esetében ugyan elképzelhető, de ebben az esetben nem bizonyított. GULYÁS ET AL. 2018, Model 2 pedig a régészeti tipokronológiai keltezés dátumait biztos, a keltezést kizárólagosan kényszerítő adatokként építi be a modellbe, ez pedig tautológiához vezet. Mindkét modell alapvető hibája az, hogy ellentmond a régészeti, ásatási megfigyeléseknek.

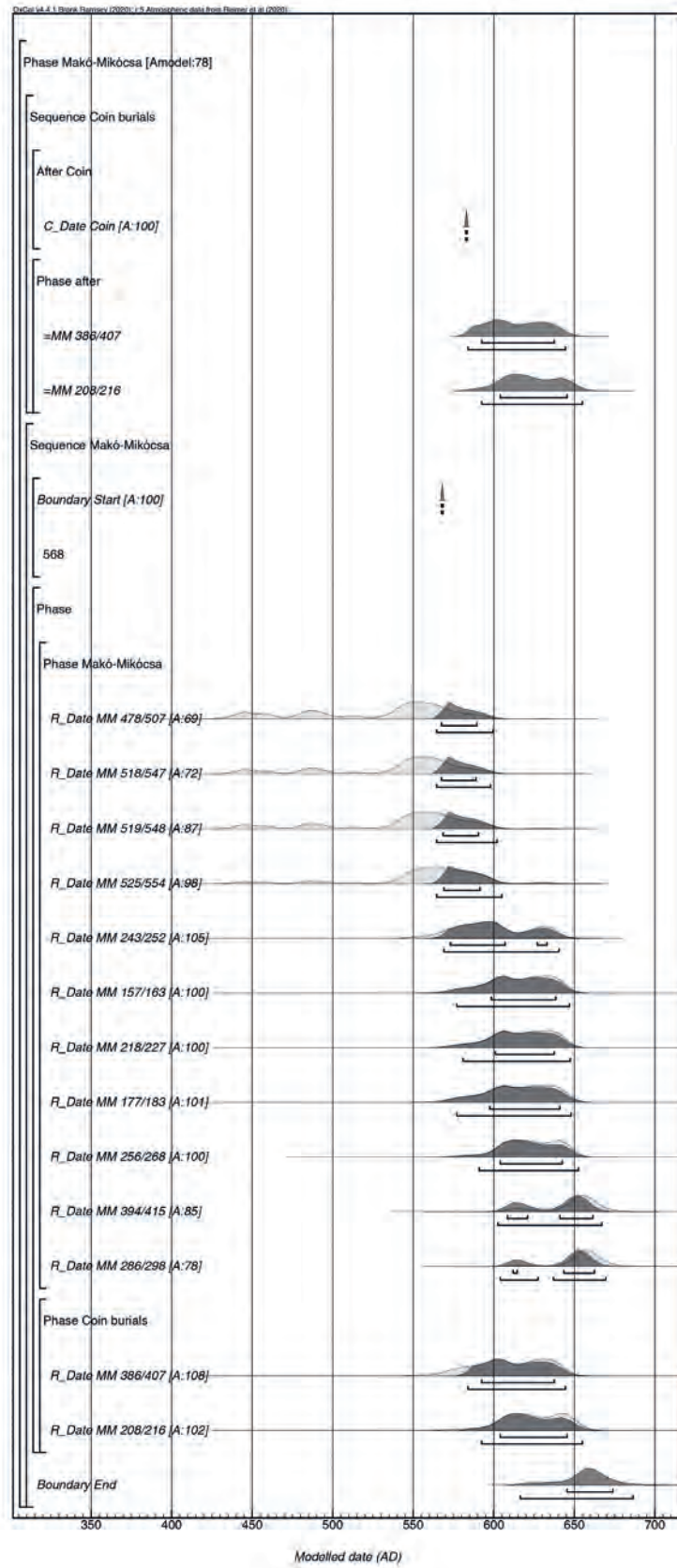

5. ábra. Makó-Mikócsa-halom Bayes-féle modellezése figyelembe véve a sírokban lévő érmék verési idejét

téneti dátumot (6. ábra). Ez a temető használatának kezdetét módosítja nagyobb mértékben, a záródását nem (645–674 (68,3%-os valószínűséggel), illetve 616–686 (95,4%-os valószínűséggel)). Mivel a makói temető radiokarbon mérésekkel datált sírjainak régészeti anyaga közöletlen, csupán előzetes jelentés ismert, így egyelőre a fentiekhez hasonló, a régészeti és a radiokarbon keltezés közötti összehasonlítás nem végezhető el. A Bayes-féle modellezett radiokarbon adatok alapján a makói temető használata kicsivel korábban kezdődhetett és nagyjából két évtizeddel tovább tarthatott, mint a szegvár-oromdűlői temető használata. Mindkét lelőhely esetében nagy sírszámú temetőről van szó, mely kis hányada keltezett radiokarbon mérésekkel, így ez a megállapítás további mérésekkel még módosulhat.

<i>Laborszám</i>	<i>Sír-szám</i>	<i>Nem</i>	<i>Életkor</i>	<i>Radiokarbon kor (BP) ($\pm 1\sigma$)</i>	<i>cal AD 68,3% (3. ábra)</i>	<i>cal AD 95,4% (3. ábra)</i>	<i>Régészeti keltezés</i>
Poz-32976	1.	Nő	16–18 éves	1480 \pm 35	576–633	566–641	568–600
Poz-32930	33.	Férfi	40–59 éves	1515 \pm 30	571–601	555–636	625–650
DeA-12053	65.	Férfi	48–57 éves	1524 \pm 26	570–598	551–633	590–610
Poz-32987	72.	Nő	23–25 éves	1450 \pm 35	595–635	573–645	625–650
DeA-12050	81.	Férfi	30–35 éves	1380 \pm 27	605–650	601–656	630–660
Poz-32931	90.	Férfi	16–18 éves	1480 \pm 30	575–633	566–640	625–650
Poz-32933	100.	Férfi	35–40 éves	1465 \pm 35	587–633	569–643	625–650
DeA-12052	111.	Nő	45–50 éves	1530 \pm 27	570–597	550–631	600–625
DeA-12051	121.	Gyer.	9–10 éves	1489 \pm 27	571–607	564–638	590–610
DeA-12049	194.	Gyer.	8–9 éves	1469 \pm 27	583–634	571–641	625–650
Poz-32934	540.	Férfi	18–20 éves	1505 \pm 30	570–603	559–637	600–625
Poz-32966	626.	Férfi	23–39 éves	1465 \pm 35	587–632	569–643	625–650
Poz-32977	700.	Férfi	23–x éves	1440 \pm 40	596–636	575–647	625–650
Poz-32983	727.	Nő	23–x éves	1500 \pm 35	570–607	561–639	640–660
Poz-32984	761.	Nő	16–18 éves	1480 \pm 35	617–634	611–643	625–650
VERA-1670	761.	Nő	16–18 éves	1450 \pm 35			625–650
Deb-5205	761.	Nő	16–18 éves	1427 \pm 32			625–650
Poz-32986	762.	Nő	20–21 éves	1435 \pm 35	600–635	578–648	640–660
VERA-1671	855.	Férfi	16–18 éves	1450 \pm 40	616–634	611–644	625–650
Deb-5216	855.	Férfi	16–18 éves	1445 \pm 35			625–650
Poz-32988	866.	Nő	14–16 éves	1510 \pm 35	568–605	560–637	625–650
VERA-1672	873.	Nő	14–16 éves	1495 \pm 35	616–635	611–644	625–650
Deb-5218	873.	Nő	14–16 éves	1375 \pm 38			625–650
Poz-32989	887.	Nő	25–30 éves	1465 \pm 35	587–633	569–643	600–650
Poz-32990	890.	Nő	15–22 éves	1415 \pm 35	602–636	586–651	625–650

1. táblázat. Szegvár-Oromdűlő. A radiokarbon mérésel keltezett sírok adatai, a Bayes-féle modellezett radiokarbon adatok és a régészeti keltezés összehasonlítása

6. ábra. Makó-Mikócsa-halom Bayes-féle modellezése figyelembe véve a sírokban lévő érmék verési idejét és az avar kor kezdetére vonatkozó történelmi dátumot

Nagyjából a szegvár-oromdűlői temető záródásának időszakára tehető a Tiszavasvári-Kashalom-dűlőben feltárt 34. sír.¹⁰¹ Már a szegvári temető használatát követő periódust reprezentálják a Pitvaros-Víz-tározó és Hajdúnánás-Fürjhalom-járás lelőhelyeken feltárt temetkezések.¹⁰²

ÖSSZEGZÉS

A továbblépés három irányban lehetséges. A régészeti leletanyag további gyarapodásával szükséges elvégezni a tipokronológia alapú keltezését egy szűkebb területre, mikrorégióra vonatkozóan, tovább finomítva, szűkítve az egyes tárgytypusok használati idejét. E mellett növelnünk kell az AMS mérések számát, kiemelten figyelve egyrészt az újabb érmes síregyüttesek bevonására, másrészt a már megmért leletekkel analóg tárgyakat tartalmazó temetkezések radiokarbon mérésére, valamint a szuperpozícióban lévő síregyüttesek radiokarbon keltezésére. Ugyanakkor nem zárható ki annak lehetősége sem, hogy idővel tovább lehet szűkíteni, pontosítani a bizánci érmek verési idejét. A radiokarbon vizsgálatok értékelése folyamatosan finomodik a Bayes-féle modellezés használatával, így a következő években lehetővé válhat a kora avar időszakra és szűkebb területre vonatkozó árnyaltabb időrend felállítása.

THE RADIOCARBON DATING, BAYESIAN ANALYSIS, AND ARCHAEOLOGICAL INTERPRETATION OF THE EARLY AVAR AGE CEMETERY OF SZEGVÁR-OROMDŰLŐ

GÁBOR LŐRINCZY – ZSUZSANNA SIKLÓSI

Our study focuses on the radiocarbon dating of the already published, Early Avar Age cemetery of Szegvár-Oromdűlő based on the common analysis of the radiocarbon measurements performed on the bones of 21 graves chosen from 467, and the archaeological assemblages (*Table 1*).

The archaeological dating of the graves

We can shortly summarize the archaeological characteristics of the graves involved in the analysis as follows.

The skull of the female buried in Grave 1 was slightly distorted, her ornaments and the ways of their wearing yet originate from the East, and based on the 6th century local, Germanic connections of her two-sided bone comb and horse equipment, the most likely date of her death is the last third of the 6th century.

Based on the co-occurrence of the complex silver belt mounts, the so-called propeller-shaped mount, the grid-patterned strap end of the quiver belt, and certain elements of the burial rite – horizontal niche grave, and the presence of equipped whole horses – we can assume that Grave 33 was dug in the second quarter of the 7th century.

Although the sabretache hanger type of Grave 65 is relatively frequent among the Merovingian archaeological material, we can find its perfect analogies together with the bronze bridle ornaments and the bone strap clamps among the remains of the Eastern Europe-an population. However, they rarely occur among the Hungarian Early Avar Age finds, therefore it is probable that only members of the first or perhaps the second generation produced and used them.

¹⁰¹ LŐRINCZY-RÁCZ 2014; SIKLÓSI 2014.

¹⁰² SIKLÓSI 2014; SIKLÓSI-LŐRINCZY 2017.

Based on the small ball applied on the granulations on the spherical pendants of the earring pairs with large silver plate globular pendants from Grave 72, the necklace made from mixed beads, and the niche grave structure, we can most probably date the funeral to the second quarter of the 7th century.

The man with Mongoloid-Cromagnoid character in Grave 81 was buried with a belt put on reversely, decorated with Alpine-type mounts, which date to the second third of the 7th century on the basis of the belt set's direct analogy from Zamárdi, and the specific practice of burying an unharnessed horse.

In Grave 90, the belt of a looted man was decorated with so-called Tarnaméra-type mounts and a large strap end pressed together from bronze and silver plates, which are commonly accepted to be in fashion in the second third of the 7th century. It also seems to be acceptable in the case of Grave 90 of Szegvár, and considering that it was a niche grave, we can narrow down the time of the burial to the second quarter of the 7th century.

The presence of the Yassi Ada-type buckle used as girth buckle, the strap-holder and girdle hanger on the undecorated iron belt set, and the sabretache-bracing iron plate, and the grave structure (niche grave), together with the placement of a whole harnessed horse most probably dates the burial of the man in Grave 100 to the second quarter or second third of the 7th century.

In Grave 111 with a sidewall niche, a Baikal-type female of Mongoloid character was buried in a coffin. We do not have any clear point of reference for the dating of this burial, however, we may consider certain aspects. Her anthropological character and rather archaic grave type refer to her eastern origin. The large number of animal remains besides poor grave goods is not typical of the first generation of the burials in the cemetery. The only outstanding, anthropomorphic mount – pressed from gold and bronze plates – is a product made locally in the Carpathian Basin under the influence of the Byzantine handcraft, together with the few similar pieces found in the Carpathian Basin. Considering the above listed aspects, we date this burial conditionally to the first quarter of the 7th century.

Although the 4-year-old male horse deposited beside an infant in Grave 121 was harnessed, no iron stirrups were buried with it. The mounts decorating the horse's headstall and the infant's belt have no exact analogies in the Avar Age finds of the Carpathian Basin. These mount types were only used for a short period of time. Based on this and the presence of a large strap end that is fragmented and different from the belt ornaments, we may specify that the funeral took place around the turn of the 6th–7th century.

Besides the pressed, rimmed, round silver mounts, and the T-shaped, shield-bodied, silver, so-called suspending mounts, the infant's belt with side straps in Grave 194 was decorated with two-part, pressed, semicircular silver mounts with glass inlay. Glass inlays appeared as decorations of the round mounts in the second quarter of the 7th century. The structure of the grave – niche grave – also indicates this period; therefore we may date the burial of Grave 194 to this time.

Grave 540 with sidewall niche yielded a sabretache-closing Salona-Histria-type buckle situated by the right side of the deceased man, the use of which dates to the last third of the 6th century. In contrast with the sabretache fitting, the deposition of four horses in the grave, and the ornaments of the strap ends on the headstall of the harnessed adult male horse – two motifs resembling tamgas – are characteristics of the period between the last third of the 6th century and the first third of the 7th century. The presence of iron stirrups in the grave seems to contradict an early dating. The pressed bronze mounts of the man's side-strapped belt, and the stylized face depiction decorating the middle of the side straps make a later dating more probable, therefore, considering the above discussed conditions, we suppose that Grave 540 was dug in the first quarter of the 7th century.

The simple equipment of the old male horse buried together with the man in Grave 626 with sidewall niche did not include an iron stirrup. Round, flat bronze rivets cut from plate decorated the headstall strapping, the use of which is usually dated to the first third of the 7th century. However, his reflex bow was not buried beside the deceased but together with the animal remains, which is an unusual position in the early Avar Age burials of the Trans-Tisza Region. The man's belt with side straps was laid on

his upper body diagonally, and it was adorned with rimmed, pressed silver mounts and side straps with morefold divided sides, their surface decorated with stylized human face (mask). The grave structure, and the lack of an iron stirrup indicate the beginning of the first half of the 7th century, while the flat, round plate rivets decorating the headstall, and the lyre-shaped bronze buckle loop are characteristics of the beginning of the first third of the century. Based on these, we date the burial to the second quarter of the 7th century.

The rosettes decorating the bridle and the breeching of the young male horse buried with the man in niche grave No. 700, and the small strap ends with plaitwork ornaments have excellent analogies in the goldsmith's set from Felnac (Fönlak). The practice of placing bridle and breeching decorated with mounds pressed from gold and bronze sheets appeared in the case of the horse graves of the Trans-Tisza region only in the 20s of the 7th century, and since the structure of the grave also indicates this period, we assume that Grave 700 was dug in the second quarter of the 7th century.

The adult female with modest grave goods was most probably buried in Grave 727 in the decade after the middle of the century due to her uniquely formed grave structure, and the presence of a spindle-whorl and melon seed-shaped beads.

The forehead of the female buried in Grave 761 was adorned with 15 square headdress ornaments with curved rims, pressed from bronze and gold sheets. Based on the solidus – that Heraclius and Heraclius Constantinus issued together between 616 and 625 – hanging from her necklace, the burial presumably took place in the second quarter of the 7th century.

The necklace of the female buried in the reversely structured niche grave No. 762 had a mixed composition, consisting of beads known and used over a long period. However, the glass beads with gold foil between them indicate the middle third of the 7th century. Although her otherwise modest grave goods do not allow one to determine a narrower date for her burial, based on the structure of the niche grave and the presence of the gold foil beads it seems probable that her grave dates to the second quarter of the 7th century or the first third of the 3rd century.

Niche grave No. 855 cannot be dated by the simple grave goods of the infant in it, only by the pierced gold copy of the solidus issued by Heraclius and Heraclius Constantinus between 616 and 625 that was hanging from the infant's necklace, as well as the burial structure. Based on these, the grave probably dates to the second quarter of the 7th century.

A rare grave good of the girl child in Grave 866 was a Szentendre-type, fragmented gold earring, the use of which was usual in the first two thirds of the 7th century. Twenty-six hazelnut-shaped headdress ornaments pressed from gold and bronze sheets adorned her forehead. The byzantine solidi issued between 616–625 date the Early Avar Age burials with headdress ornaments in the Trans-Tisza region to the second quarter of the 7th century.

A solidus issued by Heraclius and Heraclius Constantinus between 616–625 lay at the right side of an infant's row of teeth in niche grave No. 873, which indicates that the date of the burial is the second quarter of the 7th century. The grave's structure also supports this dating.

Based on the silver earring with large globular pendant, the round bronze blackplate of a silver pectoral, and the mixed-composition necklace made from beads used over a long period, we date the burial of the female in Grave 887 to the first half of the 7th century.

Grave 890 revealed a juvenis female, her skull covered all around with hazelnut-shaped headdress ornaments pressed from gold and bronze sheets. Her necklace were composed of beads used for a long time, among which the silver beads can be dated to the second quarter of the 7th century. The earliest melon seed-shaped beads appeared in the same period, which bead type is represented on this necklace by one piece. As the burials with headdress ornaments in the Trans-Tisza region date to the second quarter of the 7th century by the evidence of the Byzantine solidi issued between 616–625 and found beside them, we can also date Grave 890 to this period.

Calibrated radiocarbon data and Bayesian modelling

We calibrated the radiocarbon dates by using the IntCal20 calibration curve and OxCal 4.4.2 calibration software. The modelling estimates the time intervals 556–584 (with 68.3% probability) and 542–593 (with 95.4% probability) as the beginning of the cemetery's use. The use of the cemetery probably terminated between 630–652 (with 68.3% probability) and 621–662 (with 95.4% probability) (*Fig. 3*). Thus, it could be in use for 0–88 (with 68.3% probability) or 0–110 (with 95.4% probability) years. The historical date 568 relating to the beginning of the cemetery does not influence its closing, neither the dating of the grave, the chronology of which is determined by radiocarbon measurement (*Fig. 4*).

Comparing radiocarbon and archaeological dating

When comparing the radiocarbon and the typochronology-based archaeological dating, it is evident that the two methods harmonise regarding both the beginning and the end of the cemetery's use. However, when comparing the two chronological methods narrowed down on the dating of certain graves, they seem to be a bit older based on the radiocarbon data. By applying Bayesian modelling, we can date the burials including coins to a time interval of less than 20 years.

Summary

Further steps may be possible in three directions. With the future growth of the archaeological material, it will become necessary to perform typochronology-based chronology to a narrower region, concerning a micro-region, by further refining the time of use of each artefact types. Besides, we also need to increase the number of AMS measurements, paying special attention to include the most recent grave assemblages with coins on the one hand, and to the radiocarbon measurement of the burials yielding finds analogous with the already measured artefacts on the other hand, as well as the radiocarbon dating of grave assemblages in superposition. However, we also have to consider the possibility that we will be able to further define and specify the issue date of Byzantine coins in the future. The interpretation of radiocarbon dates is being refined continuously by the use of Bayes modelling; therefore, it may be possible in the following years to determine a more detailed chronology of the Early Avar Age regarding a narrower region.

IRODALOM

- BALOGH 2004: Balogh Cs.: Martinovka-típusú övgarnitúra Kecelről. A Kárpát-medencei maszkos veretek tipokronológiája (Gürtelgarnitur des Typs Martinovka von Kecel. Die Typochronologie der Maskenbeschläge des Karpetenbeckens). *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve–Studia Archaeologica* 10 (2004) 241–304.
- BALOGH 2010: Balogh Cs.: A Felgyő, Ürmös-tanyai avar kori temető (Avar age Cemetery in Felgyő, Ürmös-tanya). In: Balogh Cs. – P. Fischl K.: Felgyő, Ürmös-tanya. Bronzkori és avar kori leletek László Gyula felgyői ásatásának anyagából. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Monumenta Archaeologica* 1. Szeged 2010, 185–381.
- BALOGH 2011: Balogh Cs.: Kora avar kori ún. propeller alakú övveret a kunpeszéri 3. sírból (Frühawarischer sog. propellerförmiger Gürtelbeschlag aus Grab 3 in Kunpeszér). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 12 (2011) 257–276.
- BALOGH 2014: Balogh Cs.: Az avar kori gúlacsüngős fülbevalók (Die awarenzeitlichen pyramidenförmigen Ohrgehänge). *Kuny Domonkos Múzeum Közleményei* 20 (2014) 91–158.

- BALOGH 2016: Balogh Cs.: *Régészeti adatok a Duna–Tisza közti avarok történetéhez*. Studia ad Archaeologia Pazmaniensia. A PPKÉ BTK Régészeti Tanszékének kiadványai 6. Szerk.: Major B. – Türk A. Budapest 2016.
- BAYLISS 2009: Bayliss, A.: Rolling out Revolution: Using Radiocarbon Dating in Archaeology. *Radiocarbon* 51/1 (2009) 123–47. <https://doi.org/10.1017/S0033822200033750>
- BAYLISS ET AL. 2007: Bayliss, A. – Bronk Ramsey, C. – van der Plicht, J. – Whittle, A.: Bradshaw and Bayes: Towards a Timetable for the Neolithic. *Cambridge Archaeological Journal* 17/1 (suppl.) (2007) 1–28.
- BAYLISS ET AL. 2013: Bayliss, A. – Hines, J. – Høilund Nielsen, K. – McCormac, G. – Scull, C.: *Anglo-Saxon Graves and Grave Goods of the 6th and 7th Centuries AD: A Chronological Framework*. The Society for Medieval Archaeology Monograph 33. London 2013.
- BENDE 2003: Bende L.: Avar temető Örménykúton (Ein awarisches Gräberfeld in Örménykút) *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 9 (2003) 189–210.
- BÓNA 1979: Bóna, I.: A szegvár-sápoldali lovassír. Adatok a korai avar temetkezési szokásokhoz (Das Reitergrab von Szegvár-Sápoldal. Beiträge zu den frühawarischen Bestattungssitten) *Archaeologiai Értesítő* 106 (1979) 3–32.
- BRONK RAMSEY 2009: Bronk Ramsey, C.: Bayesian analysis of radiocarbon dates. *Radiocarbon* 51/1 (2009) 337–360. <https://doi.org/10.1017/S0033822200033865>
- BUCK–MESON 2015: Buck, C. E. – Meson, B.: On Being a Good Bayesian. *World Archaeology* 47:4 (2015) 567–584. <https://doi.org/10.1080/00438243.2015.1053977>
- CSALLÁNY 1933: Csallány D.: *A kunszentmártoni avarkori ötvössír (Goldschmiedergab aus der Avarzeit von Kunszentmárton [Ungarn])*. Szentes 1933.
- CSALLÁNY 1939: Csallány D.: Kora-avarkori sírletek (Grabfunde der Frühawarenzeit). *Folia Archaeologica* 1–2 (1939) 121–180.
- CSALLÁNY 1943: Csallány D.: A Deszk D számú temető avar sírjai (Les tombes avars du cimetière de „Deszk D”). *Archaeologiai Értesítő* 56 (1943) 160–173.
- CSALLÁNY 1948: Csallány D.: Szegedi avarkori sírletek és hun-bolgár ivókürtök régészeti kapcsolatai (Rapports archéologiques entre les trouvailles tombales de l'époque avar de Szeged et des cors à boire Hunno-Bulgares). *Archaeologiai Értesítő* 59–61 (1946–1948) 1948, 350–361.
- CSIKY 2013: Csiky G.: Az avar közelharci fegyverek története. Funkcionális megközelítés (A history of the Avar-Age close-combat weapons. A functional approach). *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Éremés Régiségtárából*. Új sorozat 6–7 (2011–2012) 2013, 71–90.
- CSIKY 2015: Csiky, G.: *Avar-Age Polearms and Edged Weapons. Classification, Typology, Chronology and Technology*. East Central and Eastern Europe in the Middle Ages (450–1450) 3. Ed.: Curta, F. Leiden–London 2015. <https://doi.org/10.1163/9789004304543>
- ERCEGOVIĆ–PAVLOVIĆ 1975: Ercegović-Pavlović, S.: Аварски коњаничка гроб из Манделос (La tombe de cavalier avar de Mandjelos) *Starinar* 24–25 (1973–1974) 1975, 107–114.
- GARAM 1992: Garam, É.: Die münzdatierten Gräber der Avarzeit. In: Daim, F. (Hrsg.): *Awarenforschungen I*. Archaeologia Austriaca Monographien 1–2. Studien zur Archäologie der Awaren 4. Institut für Ur- und Frühgeschichte der Universität. Wien 1992, 135–250.
- GARAM 2001: Garam, É.: *Funde byzantinischer Herkunft in der Avarzeit vom Ende des 6. bis zum Ende des 7. Jahrhundert*. Monumenta Avarorum Archaeologica 5. Budapest 2001.
- GARAM 2005: Garam É.: Avar kori nemzetségtő sírja Maglódon (Das awarenzeitliche Sippenhäuptlingsgrab von Maglód). *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2005, 407–436.
- GARAM 2018: Garam, É.: *Das awarenzeitlichen Gräberfeld in Zamárdi-Rétiföldek*. Monumenta Avarorum Archaeologica 12. Budapest 2018.

- GULYÁS ET AL. 2018: Gulyás, S – Balogh, Cs – Marcsik, A – Sümegi P.: Simple Calibration versus Bayesian Modeling of Archeostatigraphically Controlled ¹⁴C Ages in an Early Avar Age Cemetery from SE Hungary: Results, Advantages, Pitfalls. *Radiocarbon* 60/5 (2018) 1335–1346. <https://doi.org/10.1017/RDC.2018.116>
- HAJNAL 2012: Hajnal Zs.: A kölked-feketekapui 'A' és 'B' temetők együttes értékelése (Die zusammenfassende Auswertung der Gräberfelder 'A' und 'B' von Kölked-Feketekapu) In: *Thesaurus Avarorum. Ünnepi kötet Garam Éva 70. születésnapjára (Archaeological Studies in Honour of Éva Garam)*. Szerk.: Vida T. Budapest 2012, 607–644.
- HORVÁTH 1935: Horváth T.: *Az üllői és a kiskőrösi avar temető (Die awarischen Gräberfelder von Üllő und Kiskőrös)*. Archaeologia Hungarica 19. Budapest 1935.
- JUHÁSZ 1973: Juhász I.: Néhány Békés megyei avarkori leletről. (Some Avar age finds in the county of Békés). *Békés Megyei Múzeumok Közleményei* 2 (1973) 99–115.
- KISS 1996: Kiss, A.: *Das awarenzeitlich gepidische Gräberfeld von Kölked-Feketekapu A*. Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie 2, Studien zur Archäologie der Awaren 5. Innsbruck 1996.
- KOVRIK–KOREK 1960: Kovrig, I. – Korek, J.: Le cimetière de l'époque avare de Csóka (Coka). *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 12 (1960) 255–297.
- KRALOVÁNSZKY 1990: Kralovánszky A.: A hajdúdorogi VII. századi avar temető (előzetes ismertetés) (A 7th-century Avar cemetery from Hajdúdorog – preliminary report). *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve* 1990, 117–139.
- LÁSZLÓ 1955: László, Gy.: *Études archéologiques sur l'histoire de la société des Avars*. Archaeologia Hungarica 34. Budapest.
- LŐRINCZY 1991: Lőrinczy G.: A szegvár-oromdülői kora avarkori temető 1. sírja (Das Grab 1 des frühawarenzeitlichen Gräberfeldes von Szegvár-Oromdülő) *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1984/85-2 (1991) 127–154.
- LŐRINCZY 1993: Lőrinczy, G.: Vorläufiger Bericht über die Freilegung des Gräberfeldes aus dem 6.–7. Jahrhundert in Szegvár-Oromdülő (Weitere Daten zur Interpretierung und Bewertung der partiellen Tierbestattungen in der frühen Awarenzeit). *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 1993, 81–124.
- LŐRINCZY 1998: Lőrinczy, G.: Kelet-európai steppei népesség a 6–7. századi Kárpát-medencében. Régészeti adatok a Tiszántúl kora avar kori betelepüléséhez (Osteuropäische Steppenbevölkerung im 6. und 7. Jahrhundert im Karpatenbecken. Archäologische Beiträge zur frühawarenzeitlichen Einsiedlung des Gebietes jenseits der Theiß.) *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 4 (1998) 343–372.
- LŐRINCZY 2017: Lőrinczy, G.: Frühawarenzeitliche Bestattungssitten im Gebiet der Grossen Ungarischen Tiefebene östlich der Theiss. Archäologische Angaben und Bemerkungen zur Geschichte der Region im 6. und 7. Jahrhundert. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 68 (2017) 137–170.
- LŐRINCZY 2020: Lőrinczy G.: *A szegvár-oromdülői 6–7. századi temető*. Studia ad Archaeologiam Pasmaniensia 14 – Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 5. Szerk.: Major B. – Türk A. Budapest–Szeged 2020.
- LŐRINCZY 2022: Lőrinczy G.: A szegvár-oromdülői kora avar kori temető. In: *A szegvár-oromdülői temető és a Tiszántúl kora avar időszak*. Studia ad Archaeologiam Pasmaniensia 25 – Magyar Őstörténeti Kutatócsoport kiadványok 5. Szerk.: Lőrinczy G. – Major B. – Türk A. Budapest 2022, 9–404.
- LŐRINCZY–RÁCZ 2014: Lőrinczy G. – Rác Zs.: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye avar sírleletei II. Tisza-

- vasvári-Kashalom-dűlő kora avar kori temetkezései (Avarian finds from Szabolcs-Szatmár-Bereg County II. Early Avarian graves from Tiszavasvári-Kashalom-dűlő) *A Jósa András Múzeum Évkönyve* 56 (2014) 141–217.
- LŐRINCZY-SOMOGYI 2018: Lőrinczy, G. – Somogyi, P.: Archäologische Aussagen zur Geschichte der Großen Ungarischen Tiefebene östlich der Theiß im 6. und 7. Jahrhundert. Grab 33 des frühawarenzeitlichen Gräberfeldes von Szegvár-Oromdűlő. In: Drauschke, J. – Kislinger, E. – Kühtreiber, K. – Kühtreiber, Th. – Scharrer-Liška, G. – Vida, T. (Hrsg.): *Lebenswelten zwischen Archäologie und Geschichte. Festschrift für Falko Daim zu seinem 65. Geburtstag* Teil I. Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Band 150:1. Mainz, 231–250.
- LŐRINCZY-STRaub 2005: Lőrinczy G. – Straub P.: Újabb adatok az avar kori szűrőkanalak értékeléséhez III. (Neue Angaben zur Bewertung der awarenzeitlichen Sieblöffel III.) *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 11 (2005) 127–145.
- MADARAS 2004: Maradas L.: Kora avar kori sírok Öcsödről (Frühawarenzeitliche Gräber in Öcsöd). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 10 (2004) 339–363.
- MARTIN 1990: Martin, M.: Awarische und germanische Funde in Männergräbern von Linz-Zizlau und Környe. Ein Beitrag zur Chronologie der Awarzeit. *A Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve* 15 (1990) 65–90.
- NAĐ 1959: Nađ, S.: Nekropola kod Aradca iz ranog srednjeg veka (Die Nekropole bei Aradac aus dem Frühen Mittelalter). *Rad Vojvođanskih Muzeja* 8 (1959) 45–102.
- NAGY 2004: Nagy M.: A hódmezővásárhely-kishomoki gepida temető (Elemzés) (Das gepidische Gräberfeld von Hódmezővásárhely-Kishomok (Analyse). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 10 (2004) 129–239.
- ORMÁNDY 1995: Ormándy J.: Granulációs díszítés avar kori tárgyakon. Gúla- és lemezgömbcsüngős arany fülbevalók (Awarzeitliche Gegenstände mit Granulationsverzierung. Goldene Ohrgehänge mit Pyramiden- und Kugelhänger). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 1 (1995) 151–181.
- PÁSZTOR 1997: Pásztor A.: A Tiszavasvári-koldusdombi avar kori temető gyöngyleteiről. (Über die Perlenfunde des awarenzeitlichen Gräberfeldes von Tiszavasvári-Koldusdomb.) *A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve* 37–38 (1995–1996) 1997, 189–203.
- PÁSZTOR 2015: Pásztor A.: A Keszthely-Fenékpuszta, déli erőd fal előtti korai Keszthely-kultúras temetkezések gyöngyletelei (Bead finds from the Keszthely Culture burial site in front of the southern fortress wall of Keszthely-Fenékpuszta). In: *Hadak útján. A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája, Esztergom 2014. november 4–6.* Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia. A PPKE BTK Régészeti Tanszékének kiadványai 3.2. – Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 3.2. Szerk.: Balogh Cs. – Major B. Budapest–Esztergom 2015, 529–579.
- PÁSZTOR 2018: Pásztor A.: A Szegvár-sárpoldali 7. századi sírcsoport gyöngyletelei. *Archaeologiai Értesítő* 143 (2018) 85–97. <https://doi.org/10.1556/0208.2018.143.4>
- POHL 2018: Pohl, W.: The Avars. A Steppe Empire in Central Europe, 567–822. Ithaca 2018. <https://doi.org/10.7591/9781501729409>
- PÓPITY 2015: Pópity D.: Avar kori telepészlet Csanádpalota-országhatár lelőhelyen. A 7. századi telepek kérdése az Alföldön. *Archaeologiai Értesítő* 140 (2015) 93–114. <https://doi.org/10.1556/0208.2015.140.4>
- RÁCZ 2012: Rác Zs.: Emberalakos kistárgyak az avar korból (Anthropomorphe Kleinfunde aus der Awarzeit). In: *Thesaurus Avarorum. Ünnepi kötet Garam Éva 70. születésnapjára (Archaeological Studies in Honour of Éva Garam)*. Szerk.: Vida T. Budapest 2012, 409–436.

- RÁCZ 2014: RácZ, Zs.: *Die Goldschmiedegräber der Awarenzeit*. Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 116. Mainz 2014.
- RANISAVLJEV 2007: Ranisavljev, A.: *Ranosrednjovekovna nekropola kod Mokrina*. Glasnik Srpskog arheološkog društva 23. Srpsko Arheološko Društvo. Beograd 2007.
- REIMER ET AL. 2020: Reimer, P. J. – Austin, W. E. N. – Bard, E. – Bayliss, A. – Blackwell, P. G. – Bronk Ramsey, C. – Butzin, M. – Cheng, H. – Edwards, R. L. – Friedrich, M. – Grootes, P. M. – Guilderson, T. P. – Hajdas, I. – Hogg, A. G. – Hughen, K. A. – Kromer, B. – Manning, S. W. – Muscheler, R. – Palmer, J.G. – Pearson, C. – van der Plicht, J. – Reimer, R. W. – Richards, D. A. – Scott, E. M. – Southon, J. R. – Turney, C. S. M. – Wacker, L. – Adolphi, F. – Büntgen, U. – Capano, M. – Fahrni, S. M. – Fogtmann-Schulz, A. – Friedrich, R. – Köhler, P. – Kudsk, S. – Miyake, F. – Olsen, J. – Reinig, F. – Sakamoto, M. – Sookdeo, A. – Talamo, S.: The IntCal20 Northern Hemisphere Radiocarbon Age Calibration Curve (0–55 cal kBP). *Radiocarbon* 62/4 (2020) 725–757. <https://doi.org/10.1017/RDC.2020.41>
- SAMU 2018: Samu, L.: Über die Zusammenhänge den Gürtelschnallen mit festem Beschlag und Motiven in Durchbruchornamentik und den Gürtelbeschlügen der zweiten Hälfte des 6. und beginnenden 7. Jahrhunderts. In: „*Hadak útján*” *A népvándorlások fiatal kutatóinak XXVI. konferenciája. Gazdaság – kereskedelem – kézművesség*. Dissertationes Archaeologicae Supplementum 2. Szerk.: RácZ Zs. – Koncz I. – Gulyás B. Budapest 2018, 233–256. <https://doi.org/10.17204/dissarch.suppl2.233>
- SAMU–BLAY 2019: Samu L. – Blay A.: Térbeli átrendeződés a 7. századi Kárpát-medencében. (Regional shifts in the Carpathian Basin during the seventh century). In: *Hatalmi központok az Avar Kaganátusban (Power Centres of the Avar Khaganate)* Szerk.: Balogh Cs. – Szentpéteri J. – Wicker E. Kecskemét 2019, 263–332.
- SIKLÓSI 2014: Siklósi Zs.: A Tiszavasvári–Kashalom-dűlőben és Hajdúnánás–Fürj-halom-járáson feltárt avar sírok radiokarbon keltezése. (Radiocarbon dating of Avar graves excavated in Tiszavasvári–Kashalom-dűlő and Hajdúnánás–Fürj-halom-járás). *A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve* 56 (2014) 229–236.
- SIKLÓSI–LŐRINCZY 2015: Siklósi Zs. – Lőrinczy G.: A Pitvaros-víztározói késő avar kori temető radiokarbon keltezése, Bayes analízise és régészeti értékelése. (Radiocarbon dating, Bayesian analysis and archaeological evaluation of the Late Avar cemetery at Pitvaros-Víztározó) In: *Hadak útján XXIV. A népvándorlások fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája. Esztergom, 2014. november 4–6.* Szerk.: Türk A. – Balogh Cs. – Major B. Budapest–Esztergom 2015, 707–736.
- SIKLÓSI–LŐRINCZY 2017: Siklósi Zs. – Lőrinczy G.: A pitvaros-víztározói késő avar kori temető radiokarbon keltezése, Bayes-analízise és régészeti értékelése. In: Bende L.: *Temetkezési szokások a Körös-Tisza-Maros közén az avar kor második felében (Bestattungsbräuche in der zweiten Hälfte der Awarenzeit im Gebiet zwischen Körös, Theiss und Maros)* Studia Ad Archaeologiam Pazmaniensia 8. Budapest: Pázmány Péter Katolikus Egyetem Régészettudomány Intézet. Budapest 2017, 483–504.
- SIMON 1991: Simon L.: Kora avar kardok (Frühawarische Schwerter). *Studia Comitatus* 22 (1991) 263–346.
- SOMOGYI 1997: Somogyi, P.: *Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit*. Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie 5. Innsbruck 1997.
- SOMOGYI 2014: Somogyi, P.: *Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit in ihrem europäischen Umfeld*. Dissertationes Pannonicae IV: 2. Dissertationes Pannonicae ex Instituto Archaeologico Universitatis de Rolando Eötvös nominatae Budapestinensis provenientes. Budapest 2014.
- STADLER 2005: Stadler, P.: *Quantitative Studien zur Archäologie der Awaren I*. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission. Band 60. Wien 2005. <https://doi.org/10.1553/0x000a2f66>

- SZABÓ 1965: Szabó J. Gy.: Az egri múzeum avar kori emlékényaga I. Kora-avarkori sírleletek Tarnaméráról (Der awarenzeitliche Fundbestand des Museums von Eger I. Frühawarenzeitliche Grabfunde aus Tarnaméra). *Az Egri Múzeum Évkönyve* 3 (1965) 29–71.
- TETTAMANTI 1980: Tettamanti, S.: Der awarische Grabfund von Dány. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 32 (1980) 153–160.
- H. TÓTH–HORVÁTH 1992: H. Tóth E. – Horváth A.: *Kunbábony. Das Grab eines Awarenkhagans*. Kecskemét 1992.
- TOMKA 2005: Tomka P.: Korai avar sírok Börce-Nagydombon (Győr-Moson-Sopron megye) (Frühawarenzeitliche Gräber in Börce-Nagydomb (Kom. Győr-Moson-Sopron). *Archaeologiai Értesítő* 130 (2005) 137–179. <https://doi.org/10.1556/ArchErt.130.2005.1-2.5>
- UENZE 1966: Uenze, S.: Die Schnallen mit Riemenschlaufe aus dem 6. und 7. Jahrh. *Bayerische Vorgeschichtsblätter* 31 (1966) 142–181.
- VIDA 2009: Vida, T.: Local and Foreign Romans? The Problem of the Late Antique Population of the 6th-7th Centuries AD in Pannonia. In: Quast, D. (Hrsg.): *Foreigners in Early medieval Europe. Thirteen International Studies on Early Medieval Mobility. Römisch-Deutsches Zentralmuseum. Monographien* 78. Mainz 2009, 233–260.

A SZEGVÁR-OROMDŰLŐI TEMETŐBEN ELTEMETETT AVAR KORI NÉPESSÉG EREDETÉNEK KUTATÁSA TÖBBVÁLTOZÓS STATISZTIKAI MÓDSZERREL

FÓTHI ERZSÉBET*

ANYAG ÉS MÓDSZER

A szegvári kora avar kori népesség korábbi történetére vonatkozó kutatást a férfiak koponyaméreteinek összehasonlításával végeztem. Az összehasonlításba bevont temetőket a férfiak 10 koponya méretátlagával jellemeztem (Martin 1, 8, 9, 17, 45, 48, 51, 52, 54, 55).¹ A hasonlósági kör megrajzolását földrajzi és időbeli értelemben is célul tűztem ki, ezért az összehasonlításba bevont történeti népeiségeket tág időhatárok mentén vettem figyelembe; a bronzkortól a középkorig szerepeltek minták az összehasonlításban egész Eurázsia területéről. Közel 600 minta adataival hasonlítottam össze a szegvári adatokat. A Kárpát-medencén kívüli területeknél a mintaválasztás alapvető célja a szegvárihoz hasonló genetikai hátterű alapnépesség feltérképezése volt. Alapvetően azt kerestem, hogy honnan indult el, milyen népcsoportból szakadt ki az a nép, amely végül a Tiszántúlon temetkezett.

Az egyesített Penrose-távolság alapján azokat a népeiségeket tekintettem 99%-os szignifikancia szinten hasonlóknak, amelyeknél a számított távolság $CR^2 < 0,197$ (1. táblázat).² Terjedelmi okokból csak azokat a Penrose-távolság eredményeket közlöm, amelyeknél a $CR^2 < 0,330$.

A BIOLÓGIAI TÁVOLSÁG SZÁMÍTÁS EREDMÉNYEI

A szegvári minta antropológiai analógiáinak kutatása során meglepően szűk hasonlósági kör rajzolódik ki: a vizsgálatokba bevont mintákból mindössze 4 bizonyult a nagyon szoros, 99%-os szignifikancia szinten is hasonlóknak: a honfoglalás kori szállási temetők alföldi összevont mintája (Éry-féle A csoport, $CR^2 = 0,164$); az avar kori Tiszavasvári ($CR^2 = 0,189$); a sarkeli nagy kurgánok (10–11. sz.) ($CR^2 = 0,195$) és a honfoglalás kor kiemelkedő jelentőségű temetője, Karos-Eperjesszög I., II., III. ($CR^2 = 0,196$). Lényegében szignifikánsan hasonlóknak tekinthető a Pitvaros-Víztározó (7–8. sz.) temető is ($CR^2 = 0,207$).

A két avar kori temető a Tiszántúlon található, lényegében Szegvárral egy földrajzi térségben. Tiszavasvári antropológiai anyag egy összevont minta, a település négy lelőhelyének (Koldusdomb, Zöldmező Tsz, Béke tsz, Petőfi utca 49.) leleteiből áll össze. A vizsgálható állapotú embertani leletek zöme főleg a Petőfi utcai lelőhelyről került ki. Habár kissé heterogén az anyag, de a szegváriakra is jellemző rövid, széles és magas koponyák a tiszavasvári mintában is dominálnak. Ugyancsak a hasonlóságot erősíti az az adat, hogy mind a tiszavasvári népességben (Petőfi u. 49., 9. sír), mind a Pitvaros-Víztározó lelőhely van

* Bölcsészettudományi Kutatóközpont Archeogenomikai Intézet. 1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.
Email: fothi.erszebet@abtk.hu

¹ A méretátlagokat Marcsik Antónia bocsájtotta rendelkezésemre, amiért hálás köszönetemet fejezem ki.

² A táblázatban dőlt és kövérített számokkal jelölve.

egy-egy cirkulárisan torzított koponya. A torzítás típusa mindkét esetben azonos a szegvári nőknél megfigyelhetővel. A pitvarosi temetőben a torzított koponyás sír fülkesíros, és a temető legkorábbi részéhez tartozik.³ A torzított koponya előfordulása késő avar kori temetőkben azért bír jelentőséggel, mert az avar korból nagyon kevés torzított koponyát ismerünk; a Szekszárd-palánki szintén magányos esetet leszámítva csak az itt említett pitvarosi és tiszavasvári esetet. A közel 600 mintával való összehasonlításban a 15. legalacsonyabb távolságértéket a szentes-kajáni temetővel kaptam, ami szintén a szegvári temető régiójába esik. A Kárpát-medence avar korának többi lelőhelye kifejezetten távol áll a szegváritól.

A szegvár-orumdülői kora avar kori leletek mintegy 150–200 évvel korábbiak, mint a vele szignifikánsan, illetve közel szignifikánsan hasonló másik két avar kori lelőhely antropológiai leletei. Ezzel az időbeli eltéréssel teljes mértékben összhangban áll az a minimális különbség, amely a minták között van. A tiszavasvári és pitvarosi népességben az antropológiai hasonlóság alapján a Szegvárral jellemzett kora avar népesség továbbélését látom. Úgy tűnik, hogy a kora avar korban a Tiszántúlon letelepedett népesség több-kevesebb antropológiai változással, a térség más népcsoportjaival keveredve tovább élt az avar kor végéig ugyanabban a földrajzi régióban.

A honfoglalás kori leletanyaggal való szoros antropológiai kapcsolat rendkívül meglepő; az Alföld honfoglalás kori népessége az összehasonlításba bevont valamennyi minta közül a legjobban hasonlít a szegváriakra, a fejedelmi központnak tartott karosi temető⁴ szintén antropológiai értelemben szignifikánsnak tekinthető.

A sarkeli nagy kurgánokban feltárt 10–11. századi népesség szignifikánsan hasonlít a szegvárihoz (CR2=0.195), valószínűleg azzal azonos vagy hasonló népességből ered.

A baskíriai birski, Bahmutyinszkaja kultúrához tartozó temetőt a 3–7. századba keltezte Mazsitov. A régészeti anyagban a 4–5. században jelentős változás következett be: az újonnan jöttek nem egységes homogén hatást jelentettek, de minden új elem „türkös” volt. Ekkor jelent meg a padmalyos temetkezés, az állatmellékletek és új kerámia is.⁵ Az antropológiai anyagban megjelent a cirkuláris koponyatorzítás. Ezt az anyagot 1999-ben személyesen is vizsgáltam. A szegvárival való összehasonlítás eredményeként kapott összesített Penrose távolság (CR2=0.300) nem esik ugyan a szignifikáns szint alá, de jól reprezentálja a két népesség közötti relációt, ami nem azonosság, csak részleges és távoli hasonlóság a két népesség között.

A két kelet-európai mintával való (az előbbivel közeli, utóbbival távoli) hasonlóság a szegvári népesség vándorlási útvonalára vet némi fényt, azonban a népesség eredetét illetően az ázsiai mintákkal való összevetés hozott releváns eredményt.

A szegvári analóg sorban 8 ázsiai lelőhely szerepel. A nyolcból öt lelőhely Kirgizisztánból való, négy a Tien-Sanból, egy pedig (Karakol) attól kissé keletre, az Isszik-Köl tó partjáról. A szegváriakhoz legjobban a Tien-San 2–4. századi népessége hasonlít (CR2=0.233), amelyet a feltárást vezető Bernstam és az antropológiai vizsgálatot végző Ginzburg egyaránt hunnak tekintett.⁶ A két népesség nem csupán az ép koponyák metrikus analízise szerint hasonlít egymásra, hanem abban is, hogy mindkettőben megtalálható a koponyatorzítás szokása. A Tien-San-i hunok a szegváriakhoz hasonlóan torzították a koponyájukat.⁷ A koponyatorzítás módja is hasonló: a gyerekek és a fiatalok koponyáját a homlok és a nyakszirt vonalában szoros kötéssel (valószínűleg szorosan megkötött fejfedővel) körültekerték, ami felnőtt korra cirkulárisan kissé megnyújtotta a koponyát. Ezt a cirkuláris deformációt az orosz szakirodalomban hun típusú deformációnak nevezik.⁸

³ BENDE 2000, 199; MOLNÁR 2017, 514.

⁴ RÉVÉSZ 1996.

⁵ MAZSITOV 1963.

⁶ BERNSTAM 1952; GINZBURG 1954.

⁷ Itt is hangsúlyozom, hogy a biológiai távolság számításához csak az ép, torzítatlan koponyákat vontam be.

⁸ GINZBURG–TROFIMOVA 1972.

Itt kell kitérnem a kenkoli népességgel való összevetés lehetőségére. A szegvári népességgel kapcsolatos korábbi tanulmányainkban⁹ a torzított koponyák morfológiája, a torzítás típusa alapján a Talasz völgyi Kenkoli hun népességgel való hasonlóságot hangsúlyoztuk. A padmalyos és katakombás kenkoli típusú temetőket mind a feltárást és régészeti értékelést végző Bernstam, mind az antropológiai értékelésben résztvevő Ginzburg és Zsirov hionita hunnak tartja.¹⁰ A kenkoli és a szegvári temető közös vonása az, hogy az arcokon mongolid vonások tükröződnek, de nem azonos mértékben: a kenkoliaknál lényegesen erősebb a mongolid jelleg. Mindkét temetőben ugyanaz a hun-típusú cirkuláris koponyatorzítás fordul elő. A kenkoliaknál a férfiak és a nők egyaránt torzított koponyájúak (csaknem valamennyien), a szegváriaknál csak a nők egy része, a férfiak nem. Sajnos mégsem tudjuk bevonni a biológiai távolságszámításba a kenkoli mintát, mert a torzított koponyájú kenkoliakkal való metrikus összevetés fals eredményre vezetne. Ugyanakkor közvetett módon, a Tien-Sani hunokkal való meglepően nagy egyezés révén mégis igazolódott, hogy Dél-Közép-ázsiai hunok között kell keresnünk a szegváriak eredetét.

A Tien-Sani analógiák köre folytatódik a korábbi korszakokban is: mind a szaka-korai uszun (5–4. század), mind az uszun korban (3–2. század). A Tien-San nomád türkjei még szintén közeli hasonlóságot mutatnak a szegváriakkal, de már távolabb vannak attól, mint a hun, szaka és uszun kor népessége. A legkésőbbi kirgízi analóg minta Krasznorecsenszkoje gorodiscse (11–12. század).

A kora avar kori „Szevár-típusú” népesség és a honfoglalás kori „Káros-típusú” népesség nemcsak a köztük lévő hasonlóság okán áll kapcsolatban, hanem a közép-ázsiai mintákkal való analógiák alapján is. A Tien-San népessége már a szakák idején, azt követően az uszunok korában, de leginkább a 2–4. századi hun korban a legszigorúbb szignifikancia szint határán hasonlónak bizonyult mind a szegvári, mind a karosi népességgel. A közel hatszáz lelőhelyet tartalmazó összehasonlító anyagban Szevár esetében az első 12 legközelebbi szériából ($CR^2 < 0.300$) 4 Kárpát-medencei, egy a kelet-európai sztyeppéről, egy a Közép-Volga vidékéről (Baskíria), 6 közép-ázsiai, abból 4 Tien-San-i, illetve ahhoz közeli; Káros esetében a legközelebbi 10 mintából 5 Kárpát-medencei, egy krími és 4 ázsiai, abból 3 Tien-San-i.

Az ugyancsak dél-közép-ázsiai Hétfolyamköz (Szemirecsje) szintén releváns terület a szegvári avar kori népesség eredetének kutatásában. Az uszun korban (közelebről meg nem határozva, valószínűleg a Kr. e. 3. század – Kr. u. 3. század) számos padmalyos temetkezést tártak fel, amelyeket Ismagulov egy összevont mintában közölt.¹¹ Sajnos nem részletezte a lelőhelyeket, mindössze a metrikus átlagokat közölte. Az sem teljesen világos, hogy a „podbojnoe” kifejezés alatt fülke vagy padmalyos temetkezést értenek. Az azonban kétségtelenül figyelmet érdemel, hogy a hétfolyamközi „padmalyos” temetkezésű uszun kori népesség az összehasonlításba bevont mintegy 1000 lelőhely közül a 8. legközelebbinek bizonyult ($CR^2 = 0.244$).

ÖSSZEFOGLALÁS

A többváltozós statisztikai módszerrel elvégzett összehasonlító vizsgálat szerint a szegvár-oromdűlői temetőben eltemetett népesség Dél-Közép-Ázsia (a ma ismert adatok alapján Tien-San-i) szaka-uszun gyökerű hun kori népességgel mutat meggyőző hasonlatosságot. A jelenleg birtokunkban lévő adatok alapján ez az a terület és népesség, ahova a koponyák metrikus analízisével térben és időben a legtávolabbra, illetve legrégebbre visszavezethetők. Az objektív okokból metrikusan nem igazolható Talasz-völgyi hionita hunokkal való antropológiai kapcsolatot nem vetem el a taxonómiai hasonlóság és a koponyatorzítás azonos jellege miatt. Fontosnak tartom a jövőben a molekuláris biológiai vizsgálatokkal a hipotézis ellenőrzését.

⁹ FÓTHI ET AL. 2000, 2001, FÓTHI–LŐRINCZY 2001.

¹⁰ GINZBURG–ZSIROV 1949.

¹¹ ISMAGULOV 1970.

A Kárpát-medencébe érkezve a Tiszántúl déli területein letelepedett népesség továbbélő nyomai az avar kor végén is felismerhetők a Tiszántúlon. A honfoglalás kori népesség vezető „törökös” rétegét reprezentáló karos-eperjesszögi, valamint ugyanennek a rétegnek alföldi összevont mintájával való szignifikáns hasonlósága alapján rokonságot tételezek fel a kora avar kori szegvári és a honfoglalás kori vezető réteg között. Ezt a feltételezést erősíti a keleti analógiák sora. Mind a szegvári kora avar kori, mind a honfoglalás kori karosi népesség legközelebbi és legtöbb Kárpát-medencén kívüli antropológiai analógiája ugyan onnan, Dél-Közép-Ázsia történeti népességéből kerül ki.

RESEARCH OF THE ORIGIN OF THE AVAR AGE POPULATION BURIED IN THE SZEGVÁR-OROMDŰLŐ CEMETERY BY MULTIVARIATE STATISTICAL METHODS

ERZSÉBET FÓTHI

The comparative analysis performed by multivariate statistical methods indicates that the population buried in the Szegvár-Oromdűlő cemetery has a strong similarity with the Hun period population with Szaka-Uzun roots in South-Central Asia (in Tien-San by the information available today). Based on the currently available data, this is the region and population where metric analyses connect the skulls the farthest in both time and place. Due to the taxonomical similarity and the identical nature of the skull distortion, I cannot exclude the possibility of an anthropological connection with the Hionite Huns of the Talas Valley, which, however, cannot be proved metrically for objective reasons. I believe it would be important to verify this hypothesis by molecular biological analyses in the future.

In the Transtisza region, traces proving the survival of the population settled in the southern areas of this region after arriving to the Carpathian Basin are recognizable even at the end of the Avar Age. Based on the significant similarity between the samples from Karos-Eperjesszög representing the “Turkish-type” elite stratum of the Conquest period population and the merged samples of the same stratum from the Great Hungarian Plain, I assume a kinship connection between the elite stratum of the Avar period in Szegvár and that of the Conquer period.

This assumption is also supported by a series of eastern analogies. Outside the Carpathian Basin, the closest and the most numerous anthropological analogies of the population of both the early Avar period of Szegvár and the Conquer period is known from the same source, the historical population of South-Central Asia.

IRODALOM

- AKIMOVA 1968: Akimova, M. S.: *Antropologija drevnyeevoo naszelenyija Priuralija*. Moskva 1968.
- ALEKSEEV 1962: Alekseev, V. P.: Osnovnye etapi istorii antropologiceski tipov Tuvü. *Sovetskaja Etnografija* 3 (1962) 49–58.
- ALEXEEV–GOHMAN 1984: Alekseev, V. P. – Gohman I. I.: *Antropologia Aziatskoj casti SSSR*. Moskva 1984.
- BENDE 2000: Tausírozott díszű övgarnitúra a pitvarosi avar temetőből (Tauschierte Gürtelgarnitur im awarischen Gräberfeld von Pitvaros). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 6 (2000) 199–217.
- BERNSTAM 1952: Bernstam A. H.: Istoriko-arheologiceskie ocerki centralnogo Tjan-Sanja i Pamiro-Altaja. *Materialü i isledovanija po arheologii* 26 (1952).

- ÉRY 1983: Éry K.: Összehasonlító statisztikai vizsgálatok a Kárpát-medence 6–12. századi népességének embertanához. (Comparative statistical studies of the physical anthropology of the Carpathian Basin population between 6–12th centuries A. D.) *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 16 (1983) 35–85.
- ÉRY 1994: Éry K.: A Kárpát-medence embertani képe a honfoglalás korában. In: *Honfoglalás és régészet*. Szerk.: Kovács L. Budapest 1994, 217–224.
- FÓTHI–LŐRINCZY 2000: Fóthi E. – Lőrinczy G.: Torzított koponyájú népesség a Szegvár-Oromdülő kora avar kori temetőből. *Antropológiai Közlemények* 41 (2000) 23–39.
- FÓTHI ET AL. 2000: Fóthi E. – Marcsik A. – Lőrinczy G.: Régészeti és antropológiai kapcsolat az eurázsiai steppe és egy kora avar kori népesség között a Kárpát-medencében (Előzetes közlemény). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 6 (2000) 170–180.
- FÓTHI ET AL. 2001: Fóthi E. – Marcsik A. – Lőrinczy G.: Археологические и антропологические связи между степями Евразии и раннеаварской группой населения в Карпатском бассейне (предварительное сообщение). In: *Культуры Евразийский степей второй половины I тысячелетия н. э.*. Самара 2001, 211–219.
- GINZBURG 1951: Ginzburg Z. Z.: Antropologiceskie materilü k probleme proishozdenija naselenija Kazarskogo kaganata. *Sbornik MAE* 13 (1951) 309–416.
- GINZBURG 1954: Ginzburg V. V.: Drevnee naselenie Centralnogo Tjan-Sanja i Alaja po antropologiceskim dannüm. (I túsjaceletie do n. e. – I túsjaceletie n. e.). *Sredneaziatskij Etnograficeskij Sbornik. Trudü Instituta Etnografii* 21 (1954) 354–412.
- GINZBURG–TROFIMOVA 1972: Ginzburg, V. V. – Trofimova, T. A.: *Paleoantropologia Srednej Azii*. Moskva 1972
- GINZBURG–ZSIROV 1949: Ginzburg, V. V. – Zsirov, E. V.: Antropologiceskie materialü iz Kenkolskogo katakombnogo mogilnika v doline r. Talas, Kirgizkoj SSR. *Sbornik MAE* 10 (1949) 211–265.
- ISMAGULOV 1970: Ismagulov, O.: Naselenie Kazahstana ot epohi bronzü do szovremennosti. Alma Ata 1970.
- KUSTÁR 1993: Kustár Á.: A tiszánánai honfoglaláskori temető embertani vizsgálata. *Anthropológiai Közlemények* 35 (1993) 119–140.
- KUSTÁR 1996: Kustár Á.: A Karos-Eperjesszögi I.-II.-III. honfoglalás kori temetők embertani vizsgálata. In: Révész L.: *A karosi honfoglalás kori temetők*. Miskolc 1996, 395–456.
- MAZSITOV 1963: Mazsitov, H. A.: *Bahmutinskaja Kultura*. Ufa 1963.
- MOLNÁR 2017: Molnár E.: Pitvaros-Víztározó avar kori temető embertani vizsgálatának eredményei. In: Bende Livia: *Temetkezési szokások a Körös–Tisza–Maros közén az avar kor második felében. (Bestattungsbräuche in der zweiten Hälfte der Awarenzeit im Gebiet zwischen Körös, Theiß und Maros.)* Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia. A PPKE BTK Régészettudományi Intézetének kiadványai 8. PPKE BTK Régészettudományi Intézet, Budapest 2017, 505–532.
- WENGER 1955: Wenger, S.: Szentés-Kaján népvándorláskori népességének embertani típusai (VII–VIII. szd.). (Anthropological types of the population of the Great Migration Period at Szentés-Kaján. *Annales Historico-Naturales Musei Nationalis Hungarici* 6 (1955) 391–410.
- WENGER 1956: Wenger, S.: Nouvelles découvertes au Tiszántúl (au dela de la Tisza) provenant des temps avars. *Crania Hungarica* 1 (1956) 17–24.
- WENGER 1972: Wenger, S.: Anthropological examination of the osteological material deriving from the Avar period cemetery at Tiszavasvári (Hungary). (A tiszavasvári avarkori temető osteologiai leleteinek embertani vizsgálata.) *Anthropologia Hungarica* 11 (1972) 5–81.

I. táblázat. A Szegvár-Oromdűlő avar kori és a Karos-Eperjesszög honfoglalás kori népesség összesített Penrose-távolság értékei.

**GINZBURG 1954 adatait újra számoltam a torzított koponya adatainak kihagyásával.*

Table 1. The integrated Penrose distance values of the Avar Age population of Szegvár-Oromdűlő and the Conquest period population of Karos-Eperjesszög (I recounted the data of GINZBURG 1954 without the data of the distorted skulls)

	Szegvár Oromdűlő CR2	Karos-Eperjesszög CR2
Szegvár-Oromdűlő (MARCSIK kézirat)	0	0.195922652308536
Honfoglaló A (10. század) csoport (ÉRY 1983)	0.164400295327178	0.251442001267334
Tiszavasvári (7–8. század) (WENGER 1972)	0.189415505863939	0.378063309302671
Sarkel, nagy kurgánok (10–11. század) (GINZBURG 1951)	0.195311554176073	0.39590892547913
Karos-Eperjesszög I., II., III. (KUSTÁR 1996)	0.195922652308536	0
Pitvaros-Vízátározó (7–8. század) (MOLNÁR 2000)	0.207274666605732	0.303007744259839
Hunok, Tien-San (2–4. század), Kirgízia (GINZBURG 1954)*	0.233342770978091	0.253758377366391
Uszunok, Karakol (Przevalszk), Kirgízia (DEBETS, TROFIMOVA cit. ISZMAGULOV 1970)	0.242455057273053	0.274713192840098
Uszun, Szemirecse, padmalyos temetkezések (ISZMAGULOV 1970)	0.244316428834211	0.376183980891025
Krasznorecsenszkoje gorodisce, Kirgízia (11–12. század) (ALEXEEV-GOHMAN 1984)	0.25897307128075	0.442787571610919
Szaka-korai uszun, Tien-San, Kirgízia (5–4. század) (GINZBURG–TROFIMOVA 1972)	0.288167764170061	0.230461527935152
Uszunok, Irtis (3. század BC – 2. század AD) (GINZBURG–TROFIMOVA 1972)	0.296403816234241	0.422477337751067
Birszk, Bahmutyinszkaja kultúra (3–7. század), Baskíria (AKIMOVA 1968)	0.300455874969461	0.686043758176963
Tuva, ujjur (8–9. század) (ALEKSEEV 1962)	0.307907142800217	0.24669288845068
Türk nomádok, Tien-San (6–8. század), Kirgízia (MIKLAŠEVSKAJA cit. GINZBURG–TROFIMOVA 1972)	0.310277485933002	0.301886347861436
Szentes-Kaján (7–8. század) (WENGER 1955)	0.311169394238474	0.594904914727199
Tiszánána-Cseh tanya (10. század) (KUSTÁR 1993)	0.319204100160572	0.0889575052762044
Szentes-Borbás tanya (10. század) (ÉRY 1994)	0.327414943808788	0.528662569446258

SZEGVÁR-OROMDŰLŐ AVAR KORI LELŐHELY HUMÁN CSONTANYAGA ÚJABB ADATOK AZ ALFÖLD AVAR KORI NÉPESSÉGÉHEZ

MARCSIK ANTÓNIA *

BEVEZETÉS

Szegvár-Oromdűlő lelőhelyről előkerült avar kori humán csontvázanyag feldolgozása több ízben, több szempont szerint szinte folyamatosan történt. Az 1992-ig történt ásatás embertani anyagán (298 avar kori) az elhalálozási életkor és nemiség meghatározását részletesen Hegyi Andrea 1992 végezte el,¹ általános jellemzésüket egy tanulmányban,² majd Szegvár község történetét feldolgozó monográfiában ismertették.³ Mivel az anyag kitűnt a mesterségesen torzított koponyák viszonylag nagy számával, ezeket más lelőhelyek és régészeti korok torzított koponyáival Ponta Rajmund 2000 matematikai alapon tanulmányozta.⁴ A szegvári torzított koponyák részletes morfológiai jellemzését több cikkbe tették közzé,⁵ míg a patológiás jelenségek közül a minor csontfejlődési rendellenességek ismertetését Nagy Márta 2000-ben végezte el.⁶ A koponya és az axiális váz minor malformációinak, továbbá a csontanyag metrikus paramétereit különböző célkitűzésű – több temető anyagát átfogó (összefoglaló) munkákban is szerepel.⁷ A három nagy tiszántúli avar temető – Szegvár-Oromdűlő, Székkutas-Kápolnadűlő, Szarvas 68. – anyagából a fülkesírokban eltemetettek antropológiai jellegzetességeit értékelték.⁸

Jelen tanulmány az eddigi eredmények ellenőrzését, kiegészítését és a széria egészének összegzését adja – az anyag megtartási állapotára és a történeti embertan problémáira való tekintettel – a teljességre való törekvés igénye nélkül.

ANYAG ÉS MÓDSZER

A 467 avar kori temetkezésből 450 egyén csont-, illetve fogmaradványa állt a vizsgálat rendelkezésére. A csontok megtartási állapota közepesnél rosszabb, tafonómiai okokból következően hiányos és töredékes,⁹

* Nyugalmazott egyetemi docens, SZTE. E-mail: antonia.marcsik@gmail.com

¹ HEGYI 1992.

² FARKAS–MARCSIK–OLÁH 1993.

³ FARKAS–MARCSIK–OLÁH 2000.

⁴ PONTA 2000.

⁵ FÓTHI–LŐRINCZY 2000; FÓTHI–LŐRINCZY–MARCSIK 2000.

⁶ NAGY 2000.

⁷ FARKAS–MARCSIK–OLÁH 2000; ÉRY 1998; HEGYI 2003; KŐVÁRI–SZATHMÁRY–MARCSIK 2003; SZATHMÁRY–MARCSIK–LENKEY–KŐVÁRI–HOLLÓ–GUBA–CSÓRI 2008.

⁸ MARCSIK–SZALAI 1995.

⁹ Fogmaradványok és nagyon töredékes csontok esetében az életkor megállapításánál Lőrinczy Gábor sírhosszúságra vonatkozó adatait is felhasználtuk.

nagyon sok a poszt mortem torzult (plagiocephal) koponya, ami a restaurálást, ezáltal a metrikus-morfológiai adatok felvételét, a mérésre alkalmas csontvázak számát jelentősen csökkentette, így a paleodemográfiai elemzés, a patológiás jelek statisztikus értékelése nem vált lehetővé.

A bevezetőben ismertetett tanulmányok a célkitűzésnek megfelelő módszereket is tartalmazzák. Ezeket alkalmaztuk az újabb leletek vizsgálatánál, az ellenőrzéseknél, és ahol kiegészítés történt, az ide vonatkozó irodalmi hivatkozást a megfelelő fejezetben tüntettük fel.

ELHALÁLOZÁSI ÉLETKOR ÉS A NEMISÉG

A vizsgálható embertani anyag, azaz a 450 egyén életkorcsoportjának és a nemek megoszlását az *1. táblázat* mutatja. A sírszámok szerinti kisebb-nagyobb életkor-intervallumok és a nemek megoszlása az *10. táblázatban* kerültek bemutatásra. Az életkorcsoportok – a már említett okok miatt – több esetben 10 évesnyiek vagy annál nagyobbak (vagy pedig csak a nagy korcsoportokra vonatkoznak). Az elhalálozási életkorcsoportok beosztása Acsádi–Nemeskéri munkája¹⁰ alapján történt.

<i>Életkorcsoport</i>	<i>Nemek</i>	<i>Esetszám</i>		
infans I.		159	227	278 (62%)
infans II.		68		
juvenis		21	51	
juvenis	férfi	6		
	nő	24		
adultus	férfi	23	77	
	nő	54		
maturus	férfi	31	63	
	nő	32		
senium	férfi	7	13	
	nő	6		
felöltt		3	19	
felöltt	férfi	7		
	nő	9		
összesen		450		
férfiak		74 (37%)		
nők		125 (63%)		
összesen		199		

1. táblázat. Életkorcsoportok és a nemek megoszlása
Table 1. Age-at-death and sex distributions

Az elhalálozási korcsoportok megoszlása alapján a gyermekkorban (infans I. és infans II.) meghaltak száma együttesen magas (50%), a fiatalkorban meghaltaké – a temető egész anyagához viszonyítva – kevés (12%), a gyermekek közül az infans II. korcsoport esetszáma majdnem fele az infans I-nek. A felnőttek 38%-ot adnak. A nemek megoszlása szerint a nők száma jóval magasabb mint a férfiaké.

¹⁰ ACSÁDI–NEMEKÉRI 1970.

A férfiaknál a matusus korcsoportúak megelőzik az adultusokét, a nőknél egyértelműen az adultus korcsoport az uralkodó. A juveniseknél 30 esetben lehetett a nemet meghatározni (6 férfi, 24 nő).

Infans I. életkorcsoport (0–6/7)

Az infans I. korcsoportúak száma összesen 158, azonban csak 121 gyermeknél lehetett a pontosabb életkort megállapítani. A 121 lelet megoszlása a fél-, illetve 1 éves intervallumok alapján azt mutatja, hogy a legnagyobb halandóságot az 1–2, illetve a 4–5 évesek, majd az 5–6 éves korcsoport adja. A legalacsonyabb a 0–0,5 életév, a legmagasabb az infans I. csoport felső (6, 6–7 év) határa (*Ia. táblázat*).

<i>Életkor</i>	<i>Esetszám</i>	<i>Életkor</i>	<i>Esetszám</i>	<i>Életkorok</i>	<i>Esetszám</i>
0–0,5	9	7–8	24	15–16	7
0,5–1,0	6	8–9	12	15–17	1
1,0–2,0	32	9–10	3	16–18	7
2,0–3,0	11	10–11	5	17–18	1
3,0–4,0	13	11–12	2	17–19	3
4,0–5,0	32	12–13	5	18–20	10
5,0–6,0	18	13–14	6	18–22	5
infans I. (meghatlan.)	38	infans II. (meghatározhatatlan)	11	19–22	2
összesen	159	összesen	68	20–21	1
				20–22	4
				juvenis (meghatározhatatlan)	10
				összesen	51

I. táblázat. a: Infans I. korcsoport megoszlása; b: Infans II. korcsoport megoszlása; c: táblázat. Juvenis korcsoport megoszlása

Table 1. a: Distribution of the infans I age group; b: Distribution of the infans II age group; c. Distribution of the juvenile age group

A 72., 109., 156., 330., 694. sírban fekvő nő mellett újszülött csontjai is előkerültek. Három esetben, a 72., 109., 156. számúaknál az újszülött hosszú csontjainak méreteiből megállapított testhosszúság 51–52 cm, ennek alapján életkoruk a 10. holdhónapos magzatnak/újszülöttnek felel meg.¹¹

Infans II. korcsoport (7/8–14)

Az infans II. korcsoportúak száma 68, melyek közül legtöbben 7–8, illetve 8–9 éves korban haltak meg (*Ib. táblázat*).

Tizenegy esetben a fogmaradványok, illetve a csontok töredékessége miatt csak a nagy intervallumú életkorcsoportot lehetett megbecsülni.

Juvenis korcsoport (15–22)

A juvenis korcsoportban meghaltak száma a gyermekekéhez és az egész szériához viszonyítva kevesebb, mintegy 12% (*Ic. táblázat*). Évek szerinti megoszlásuk egyenletes. A legmagasabb a 18–20, illetve a 15–16/16–18 életévben meghaltak száma (négy torzított koponyájú egyén szintén a juvenis életkorcsoportba tartozik). A közelebről meghatározhatatlan juvenis egyéneket 10 lelet képviseli. A 86. sírban egy

¹¹ KÓSA 1989. A 330. és a 694. esetében az életkor meghatározása becslésen alapszik.

juvenis férfit és egy adultus nőt, a 744.-ben pedig egy közelebbről meghatározhatatlan nemű juvenist egy 7-8 éves gyermekkel temettek el. A 109. sírban újszülött csontok, a 935.-ben – morfológiai jellegek alapján¹² – magzat csontok voltak. A 881. sírban két egyén feküdt, egy fiatalkorú és közelebbről meghatározhatatlan gyermek (infans I.).

Az 1. táblázatnak megfelelően a gyermekek (159+68) és a juvenisek (51) száma összesen 278 (62%).

Felnőtt korcsoport (23-x) – Életkorcsoportok, nemek

A felnőttek (23-x) száma 172 (38%), ebből adultus 77 (45%), matusus 63 (36%), senium 13 (8%) és közelebbről meghatározhatatlan felnőttek száma 19 (11%). A felnőtt férfiak száma 68, a nőké 101. Figyelembe véve a juveniseknél történt nem meghatározást is (6 férfi, 24 nő), összesítve a nemek megoszlása a következő: a férfiak száma 74 (37%), a nőké 125 (63%) (három felnőtt egyénnél a nemet nem lehetett megállapítani.) A férfiak jórészt a matusus, a nők az adultus korcsoportban haltak el, és mindkét nem vonatkozásában kevés a senium korcsoportban meghaltak száma (1. táblázat).

FELNÖTTEK ÁLTALÁNOS JELLEMZÉSE

*Metrikus jellemzők*¹³

A férfiak agykoponyájának hosszúsága közepes (alapi részen nagy), szélessége nagy, magassága szintén, a homlokcsonti régió közepes, az arckoponya egész, illetve a középarci rész szélessége nagy, az egész arckoponya, a felsőarc magassága közepes, szemüreg magassága, szélessége közepes, míg a csontos orr területe nagy, a kemény szájpad hossza közepes, szélessége nagy, az állkapocs szintén. Jelzők tükrözik az abszolút értékeket, az agykoponya rövid (brachykran), magas (hypsikran), homlok területe közepes (metriometop), arckoponya közepes (mesoprosop, mesen).

Termetük: 171 cm.

A nők agykoponyája közepesen hosszú, közepesen széles, magassága nagy, a homlok régió közepes, arckoponya nagyon széles, magassága nagy, szemüreg nagy, illetve közepes méretű, a csontos orr területe nagy, a kemény szájpad hossza közepes, szélessége nagy, alsó állkapocs szintén közepes. Jelzők alapján a koponya általában rövid (brachykran), magas (hypsikran), homlokrégió közepszéles (metriometop), az arckoponya közepes (mesoprosop, mesen).

Termetük: 158 cm.

A férfiak és nők koponyájának és a hosszúcsontok legfontosabb paramétereit a 11–14. táblázat, míg a legfontosabb koponyaméretek középértékét és a szórását a 18. táblázat tartalmazza.

Mesterségesen torzított koponyák

A széria humán csontanyagában figyelemreméltó a 32 mesterségesen torzított női koponya.¹⁴ A 32 eset-szám a nők számához viszonyítva 26%. Természetesen ez a százalék csak becslésnek tűnik, hisz nem minden egyénnél lehetett a torzítást pontosan megállapítani (a 32 esetszám a vizsgálatra alkalmas jó megtartású koponyák 50%-a). A fentiekben elmondottak alapján azonban meg kell jegyeznünk, hogy a populációban a torzított egyének száma több lehetett. Ez a feltételezés azon alapul, hogy a csontanyag nagymértékű poszt mortális deformitást szenvedett, tehát nem minden koponya esetében lehetett eldönteni

¹² KÓSA 1989.

¹³ A csoportosítás, általános jellemzés elsősorban ALEKSZEJEV–DEBEC 1964, MARTIN–SALLER 1957, a termet becslése SJØVOLD 1990 munkája alapján történt.

¹⁴ FÓTHI–LÓRINCZY 2000; FÓTHI–LÓRINCZY–MARCSIK 2000.

pontosan, hogy a nyakszirti régió planoccipitaliája talajnyomás hatására vagy mesterségesen jött létre (pl. 166, 187, 889, 896). A torzított koponyák életkorbecslése alapján (2. táblázat) legtöbben a fiatalabb felnőttkorban haltak meg, de a juvenis korcsoport is képviselve van.

A koponya hosszú, kicsi, szélessége nagy, magassága nagy/igen nagy, a koponyaalap közepes, homlok-régió nagy, az arckoponya szélessége nagy, középarc közepes, magassága közepes, felsőarc nagy, a szemüreg közepes, az orr-régió közepes-széles, a száypad területe hosszú, szélessége nagy, a mandibula méretei alapján nagy és közepes. A koponya jelzője alapján nagyon széles (hyperbrachykran), magas (hypsikran), a homlok közepes (metriometop), az arckoponya mesoprosop, mesen, a szemüreg nagy (hypsikonch, az orr-régió közepes (mesorrhin), a száypad rövid (brachystaphylin).

Termet: 158 cm.¹⁵

A torzítás általában enyhe, cirkuláris típusú (1. kép). Koponyájuk europid, de mongolid jellegűek is előfordulnak, sőt olyan morfortípusok is vannak, amelyeknél az europid vonások mellett kisebb-nagyobb arányban a mongolid jellegzetesség is előfordul. Matematikai számítás szerint speciális index alkalmazásával¹⁶ a 32 torzított közül 11 esetében lehet beszélni torzításról, még hozzá gyenge fokozatról, ugyanis az index értéke alig több a kritikus határnál (4.19 érték).

Életkor	Életkorcsoport	Esetszám
18–20	juvenis	4
23–25	adultus	9
23–29	adultus	1
23–39	adultus	1
25–29	adultus	1
30–34	adultus	5
35–39	adultus	3
40–44	maturus	2
40–59	maturus	1
45–49	maturus	4
50–54	maturus	1
összesen		32

2. táblázat. Torzított koponyák életkorbecslésének megoszlása
Table 2. Age-at-death distribution of the artificially deformed skulls

Taxonómiai elemzés

A széria csontanyagának vizsgálata során kiderült, hogy az europid és a mongolid nagyrasz képviselőivel kell számolni. A két jelentős földrajzi változatba történő besorolás elsősorban morfológiai jellegzetességek alapján történt (kitöltött fossa canina, lapos arcprofil kevésbé kiálló orr, széles orrgyök, nagy biorbitalis távolság, homokóra alakú orrcsont, széles canalis nasolacimalis és foramen infraorbitale, sulcus illetve fossa prenasalis, hirtelen beszűkülő linea frontalis, széles os zygomaticum,

¹⁵ A torzított koponyákhoz tartozó hosszú csontok méretei és a termet a 15., a koponyák metrikus adatai a 16. táblázatban vannak feltüntetve.

¹⁶ PONTA 2000.

esetenként megjelenő os japonicum, kifejezett alveolaris prognathia, körte-alakú foramen magnum, torus mandibularis, lapos condylus occipitalis, transversalis árkok a basis ossis occipitalis területén, függőleges járulékos varrat az orbita alsó széle és a canalis nasolacrimalis között, általában a corpus mandibulae méretbeli különbsége az incisivusok és a molarisok alatti területen és egy kiemelkedés a corpus mandibulae a linea mylohyoideus alatt), míg a metrikus elemzés eredményét (pl. termet, agykoponya hosszúsága, arckoponya szélessége, stb) a földrajzi változaton belüli elkülönítésre használtuk fel. A mongolidok, europo-mongolidok meghatározásához a dental – morfológiai jellegkomplexumot is figyelembe vettük. A legtipikusabb mongolid dentális jelleg a lapát-alakú metszőfog. Hasonló jelentőségű a „mongolid premolaris” (premlaris occlusalis tuberculum, evaginatio).¹⁷ A protostylid vagy Bolk tuberculumnak, a tuberculum sextumnak (sixth cups) előfordulása is gyakori; a tuberculum intermedium (seventh cups) hiánya karakterisztikus, és az alacsony gyakoriságú tuberculum Carabelli pedig indikátora a mongolid populációnak.

<i>Europidok</i>					
<i>Típusok</i>	<i>Sírszám</i>	<i>Típusok</i>	<i>Sírszám</i>	<i>Típusok</i>	<i>Sírszám</i>
<i>Férfiak</i>		<i>Nők</i>		<i>Torzítottak</i>	
crB-x	33., 58., 65., 81.,	crB-x	14.	–	–
crA-x, cromagnoid	76., 198., 314., 500.	–	–	–	–
brachykran, pamiri	85., 100., 670.,	–	–	pamiri	72.
mediterrán, nordoid	77.	nordoid, gracilis mediterrán	108., 585.	–	–
europid (meghatlan)	128., 179., 542., 731., 868., 934.	-	116., 493., 909., 935., 937.	europid	86a., 150., 171., 177., 463., 532.
összesen: 18		összesen: 8		összesen: 7	
<i>Mongolidok, europo-mongolidok („moidok”)</i>					
<i>Férfiak</i>		<i>Nők</i>		<i>Torzítottak</i>	
<i>Típusok</i>	<i>Sírszám</i>	<i>Típusok</i>	<i>Sírszám</i>	<i>Típusok</i>	<i>Sírszám</i>
szinid	–	szinid	111.	szinid	110a
mongolid (meghatlan)	252., 333., 936.	–	–	mongolid (meghatlan)	–
europo-mongolidok	930.	–	–	europo-mongolid	50., 130., 132., 165., 182., 188., 268., 323., 330., 345., 490., 684.
„moid”	137., 306., 763., 815., 950.	„moid”	166., 181., 187., 196., 547., 717., 937., 829., 844., 854., 889.	„moid”	199., 347., 690., 738.
összesen: 9		összesen: 12		összesen: 17	
<i>együttvéve 27 sír</i>		<i>együttvéve 20 sír</i>		<i>együttvéve 24 sír</i>	

3. táblázat. Taxonómiai meghatározás
Table 3. Taxonomic determination

¹⁷ MERRILL 1964.

1. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1–3: 72. sír, torzított női koponya három nézet; 4–6: 268. sír, torzított női koponya három nézet

Fig. 1. Szegvár-Oromdűlő. 1–3: grave 72, female, artificially deformed skull, three views; 4–6: grave 268, female, artificially deformed skull, three views

Lipták Pál a mongolidokra jellemző nomenklatúrájában a „moid” elnevezés is szerepel.¹⁸ Ez a kifejezés olyan koponyákra vonatkozik, melyeknél kisebb arányban figyelhető meg a mongolidokra jellemző variáns. Ide soroltuk azokat a koponyákat is, melyek ugyan mutatnak mongolid jellegzetességeket, de a koponyacsontok nagy része – főleg az arci rész – hiányzik. Mindazokat a koponyákat, amelyek dominánsan az egyik vagy a másik földrajzi változat jellegzetességeit mutatják, a megfelelő

¹⁸ LIPTÁK 1957; LIPTÁK 1957a; LIPTÁK 1959.

változathoz soroltuk, és csak azok kerültek az europo-mongoid csoportba, amelyeknél kb 50–50%-ban voltak a két változat jellemzői.

A taxonómia elemzésre a széria felnőtt (kisebb mértékben juvenis) számához viszonyítva csak a koponyák kis százaléka volt alkalmas. Ennek ellenére az europidok többsége mellett a mongolid/mongoloid, europo-mongolid komponensek is kirajzolódnak (3. táblázat).

Az europid földrajzi változaton belül a rövid koponyájú cromagnoid-B-t, a pamirit kell megemléstünk, egészen kis esetszámban a mediterrán-nordoid formákat (m-n) és egy erőteljes (robustus) dolichokran (crA-x) típust (ezen utóbbi a férfiak körében jelentős). A mongolid típusokon belül a színid és további meghatározhatatlan mongolidok jelentősebbek (2. kép 1–2), de magas gyakoriságot adnak az europo-mongolidok és az un „moidok” is.

A taxonómiai meghatározásra alkalmas felnőtt koponyákból (71) az europidokhoz sorolható 33 (46%), a mongolid és az europo-mongolid csoportba 38 (54%). Fontos azonban hangsúlyozni, hogy az utóbbi nagy csoportba tartozókon belül elég magas gyakoriságot adnak azon leletek, melyek csak kisebb százalékban mutatnak mongolid jellegeket.

A fiatakorúak körében, különösen a magasabb életkort megérőknél több koponyán megfigyelhető morfológiailag a mongolid (mongoloid) és néhány esetben az europid jelleg együttes. Mongolid/mongoloid jellegűek a 89., 127., 349., 544., 707., míg europidok (pamiri-brachymorph) az 1., 109., 762. sírszámúak.

Patológias elváltozások

Ismeretes, hogy egy-egy széria humán csontanyagának paleopatológiai vizsgálata rendkívül korlátozott és bizonyos nehézségekkel terhes. Felállíthatunk általános elveket, elképzelésünk lehet egy-egy jelenség kialakulásáról, de ténylegesen nagyon keveset tudunk arról, ami valójában történt. A különböző megbetegedések olykor ugyanazokat a morfológiai változásokat hozhatják létre és fordítva, ugyanolyan típusú megbetegedés más esetben eltérő elváltozásokat produkálhat. Egyes jelenségek és megbetegedések, vagy azok közötti kauzális összefüggések értékeléséhez – különösen rendkívül töredékes csontvázak esetében – helyesebb, ha egyszerűen patológias trendeket vagy egy-egy megbetegedés típusát ismertetjük. Figyelembe véve ezen tényezőket, a szegvári avar kori anyag patológias trendjeiről, csoportjairól a következőket mondhatjuk.

A felnőttek-gyermekek kóros elváltozásainak csoportosítása¹⁹ alapján felnőttek patológias jellegeit a 4. táblázat, valamennyi sírszámonkénti ismertetését (beleértve a gyermekeket és a fiatakorúakat is) a 18. táblázat tartalmazza.

<i>Elváltozások</i>	<i>Férfiak</i>	<i>Nők</i>
<i>Minor (major) fejlődési rendellenességek</i>		
sacralisatio	58. (+os cocc.), 879. (L5)	111. (L5)
sacrum bifidum	77., 85., 252. (részlegesek)	50., 53., 71., 182., 463., 532. (részlegesek)
spina bifida (atlas)	950.	14., 712.
os acromion	77.	–
foramen scapulae	85.	–
fenestratio sterni	85.	–

¹⁹ ORTNER 2003; BARNES 1994.

processus coronoideus hyperplasia	137, 531, 542, 876, 930	829., 844.,
processus condylaris hyperplasia, -hypoplasia	876., 879., 930.	896.
bifurcatio costae	–	625.
atlas manifestatio	–	829. (részleges)
luxatio coxae congenita	–	53. (bal), 829. (kétoldali)
<i>Osteoarthritis</i>		
degeneratív spondylitis (+kifejezett Schmorl benyomat), Schmorl benyomat, discus hernia	33., 58., 76., 139., 179. (Schmorl benyomat), 306., 868. (szekunder), 885., 892. (+Schmorl benyomat)	50. (+Schmorl, discus hernia), 73., 108. (+Schmorl benyomat), 110. (+discus hernia), 111., 130., 165. (szekunder), 166. (Schmorl benyomat), 174. (+Schmorl benyomat), 347., 348., 490., 547., 696., 708. (Schmorl benyomat), 712., 714., 740. (Schmorl benyomat), 889.
spondylarthritis	33., 58., 77. (szekunder)	73., 347.
spondylarthropathia	306. (részleges a medence és sacrum között)	–
DISH (kezdődő)	137.	–
arthritis a kisízületekben	137.	63. (szekunder)
arthritis temporomand. ízületben	–	323., 600.
arthritis nagyízületben	–	347., 696.
<i>Traumás elváltozások</i>		
fractura	81. (clavicula), 137. (costa), 306. (ulna, radius), 542. (tibia), 759. (clavicula)	165. (csigolya, +fusio)
spondylolysis	868. (L5)	690. (L5), 889. (L5)
<i>Osteoporosis, cribra orbitalia</i>		
csigolyák osteoporosisa	85.	–
platymer femur, tibia	–	63. (+femur görbület előrefelé), 108., 111., 266.
x-alakú görbület	–	740.
poroticus cribra orbitalia	731.	330., 493., 854., 889.
<i>Specifikus fertőző megbetegedés: osteotuberculosis (?)</i>		
csigolyatuberculosis (?)	–	547. (kezdeti?)
orrájékon (apertura piriformis lateralis szélein) gyulladás jelei	333.	–
<i>Nem specifikus fertőző megbetegedés, gyulladás: osteomyelitis/periostitis</i>		
osteomyelitis	533.	–
periostitis	700., 876.	63.

4. táblázat. Patológias elváltozások (felnőttek)
Table 4. Pathologic alterations (adults)

2. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1–2: 333 sír; mongolid koponya elől- és oldalnézetben; 3–5: 53. sír, nő, csípőficam (luxatio coxae congenita); 3: bal oldalon; 4: Atrófiás caput femoris; 5: atrófiás acetabulum és új ízületi felszín; 6–7: 829. sír, nő, atrófiás femur-tibia (+átlagos méretű femur-tibia), feltehetően csípőficam következményeként; 6: jobb oldalon; 7: valószínűleg a csípőficam következtében megkisebbedett és elvékonyodott mindkét oldali femur és tibia, összehasonlítva normál méretű femurral és tibiával

Fig. 2. Szegvár-Oromdűlő. 1–2: grave 333, male, the skull of Mongolid type, two views; 3–5: grave 53, female, hip dislocation; 3: left side; 4: abnormal contour of the femoral head due to hip dislocation; 5: abnormal contour of the acetabulum and the secondary joint formation; 6–7: grave 829, female, hip dislocation (probable in both sides); 6: right side; 7: shortening and thinning of both femurs and tibias due to probable hip dislocation, compared to normal lower limbs

Fejlődési rendellenességek

Anyagunkban előforduló fejlődési rendellenességek általában az. un. minor rendellenességekhez tartoznak, tehát olyan jellegű elváltozások, melyek az egyén életében – feltehetőleg – nem okoztak súlyosabb problémát. Ezekről a minor formáktól eltekintve két egyénnél kifejezett rendellenesség, a luxatio coxae congenita figyelhető meg, mely az appendicularis ízületek fejlődés zavara.

Az appendicularis ízületek fejlődési zavarai közül legismertebb az articulatio coxae (csípőízület) rendellenessége, a veleszületett csípőficam (luxatio/subluxatio coxae congenita). Ez az ízület alkotórészeinek eltérő alakjában, fejletlenségében, illetve a femurfej teljes/részleges dislocatiojában nyilvánul meg. A rendellenesség különböző formákban alakulhat ki (luxatio-, subluxationak megfelelően) és az egyén életében panaszokkal járhat, scoliosist avagy degeneratív spondylitist eredményezve.

Anyagunkban az 53. sírszámú bal oldalán (2. kép 3), a 829. esetében pedig – feltételezés szerint – mindkét oldalon alakult ki, amit a femurok és a tibiák nagymértékű atrofizációja követett (2. kép 6–7).

Az 53. esetében a bal caput femoris megkisebbedett, formája változott (2. kép 4), az acetabulum teljes mértékben atrofizált, eredeti helye felett új ízületi felszín alakult ki (2. kép 5). A bal oldali femur és tibia vékonyabb és hosszabb (437-354) mint a jobb (429-347).²⁰ Mindkét esetben a kifejezett fejlődési rendellenesség minor elváltozással párosult, az 53.-nál részleges sacrum bifidummal, a 829.-nél az atlas részleges manifestatiojával és a processus coronoideus hyperplasiajával.

A csigolyák rendellenességei közül a sacrum bifidum, illetve a spina bifida fordult elő. A sacrum bifidum a csigolyaiv hátsó hasadásának veleszületett csontosodási zavara miatt alakult ki. A rendellenesség lehet partialis vagy totális. Partialis, ha a csigolyaívek záródásának tökéletlensége egy vagy két csigolyára lokalizálódik, totális, ha a gerincsatorna végig nyitott. Előfordulnak minor ívhasadékok is, ezek esetében a csigolyív két fele összeér, de nem nő össze. Mindezekon kívül számtalan variáció fordult elő. A rendellenesség leggyakoribb a lumbosacralis határon, az 5. lumbalis csigolyán, illetve a sacrum első szegmentjén, de előfordulhat az atlason is. Sacralisatio esetében az 5. lumbalis csigolya alakja megváltozik, harántnyúlványai meghosszabbodnak, kiszélesednek és a csigolya a sacrum első szegmentumához válik hasonlónvá. Leggyakrabban azonban az os coccygis veszi fel a sacrum jellegzetességeit, és ahhoz kapcsolódik. Variációk közül említhető az 5. lumbalis részleges sacralisatioja (vagyis unilaterálisan kapcsolódik a sacrumhoz) is. A csigolyák fejlődési rendellenességei közül a sacralisatio jelentősebb, amennyiben az L5 fusiojával kapcsolatos, mivel ez a jelenség az egyén életében deréktáji fájdalommal járt, illetve másodlagosan scoliosishoz, degeneratív spondylitishoz vezethetett.

A mandibula hypo-, hyperplasiaja elsősorban a processusokra (condylaris és coronoideus) lokalizálódik, és az előforduló eseteknél a koponyán az un. „moid” jellegeket figyelhetjük. Az os acromion, a foramen scapulae, a fenestratio sterni, a bifurcatio costae előfordulása és megjelenési formája jelentéktelen.

Mind a kifejezett luxatio coxae congenita, mind a minor fejlődési rendellenességek kis gyakoriságúak a felnőttek összlétszámához képest még akkor is, ha az anyag töredékes megtartásával kell számolnunk.

Osteoarthritis

Az osteoarthritis összefoglaló név, mivel az ízületek megbetegedésében és kialakításában nagyon sok etiológiai tényező játszik szerepet. Ezek a különböző etiológiai tényezők alig, vagy nehezen választhatók szét a paleopatológiában. Sok problémát okoz, hogy az ízületek gyulladós, valamint regresszív kórfolyamatai morfológiailag szinte azonos képet adnak, így helyesebb a tartózkodó álláspont, mint a túlzott diagnózis. A diagnosztikai nehézségek miatt célszerű, ha egységben foglalkozunk az ízületek megbetegedéseivel, különösen, ha arra gondolunk, hogy ezek egy része szekunder folyamatok következménye is lehet.

²⁰ A 829. egyénnél a csontlelet töredékessége miatt a méréseket nem lehetett elvégezni.

A leggyakoribb a csigolyák közötti porckorong elfajulása, a spondylosis deformans, amelynek a különböző fokozatokban igen jellegzetes a morfológiai képe (csontnövedékek a csigolyák peremén). Ezek az elváltozások a gerincoszlopot ért fokozottabb, megerőltető fizikai munka után jelentkeznek, de életkor függvénye is lehet (vagyis, idősebb életkorban erőteljesebb, de számtalan, más etiológiai tényező is szerepelhet kialakulásukban). A folyamat elsődlegesen a Schmorl csomók benyomatásával kezdődik, de a Schmorl csomók a megbetegedéstől függetlenül is megjelenhetnek. A degeneratív spondylitis enyhe, illetve közepes fokozatú formáját elsődleges és másodlagos formában több egyénnél megfigyelhetjük, kifejezett fokozatú a 58. (3. kép 1–3), 108. (3. kép 4–6), 347., 348., 490. egyéneknél. A degeneratív spondylitis a nőknél gyakoribb, azonban a megállapítás félrevezető, mivel a vizsgált szériában a nők száma ténylegesen magasabb a férfiakénál.

A csigolyák közötti degeneratív folyamat több esetben együtt járhat a spondylarthritises, vagyis az ízületek gyulladással, de más tényezők hatására is kialakulhat (8., 33., 77. férfi, 73. és 347. nő). Ezek a megbetegedések a csigolyák erős osteoporosisát is produkálják.

A gyulladással és degeneratív kórfolyamatok a csigolyákon kívül más csontok ízületi felszínein is létrejöhetnek (arthritisek) (kézujjpercek között 63., 137., csípőízületben 347. (4. kép 1), 696., temporo-mandibularis ízületben 347., 696. A 347. esetében mindkét oldalon kialakult a porc elfajulása, és súlyos forma változásokhoz vezetett: jobb caput femorison (4. kép 2) és az acetabulumon (4. kép 3), a bal oldali caput femorison (4. kép 4) és az acetabulumon (4. kép 5).

A DISH (diffúz idiopátiás skeletális hyperostosis) a csontokat, csigolyákat összekötő szalagok (ligamentumok) és a csontok felszínén futó izmok tapadási helyeinek elmeszesedése, ami szabálytalan csontfelrakódások formájában jelenik meg. Ennek a megbetegedésnek kezdeti stádiumára vezethetjük vissza 137. csigolyáinak morfológiai elváltozásait, azonban etiológiai tényezőként említhetjük az anyagcsere/hormonális zavarokat is.

Az os ilium és a sacrum közötti ligamentum kezdeti összecsontosodása figyelhető meg – egyéb morfológiai eltérések nélkül – a 306. esetében (etiológiai tényezője idiopátiás).

Traumás elváltozások

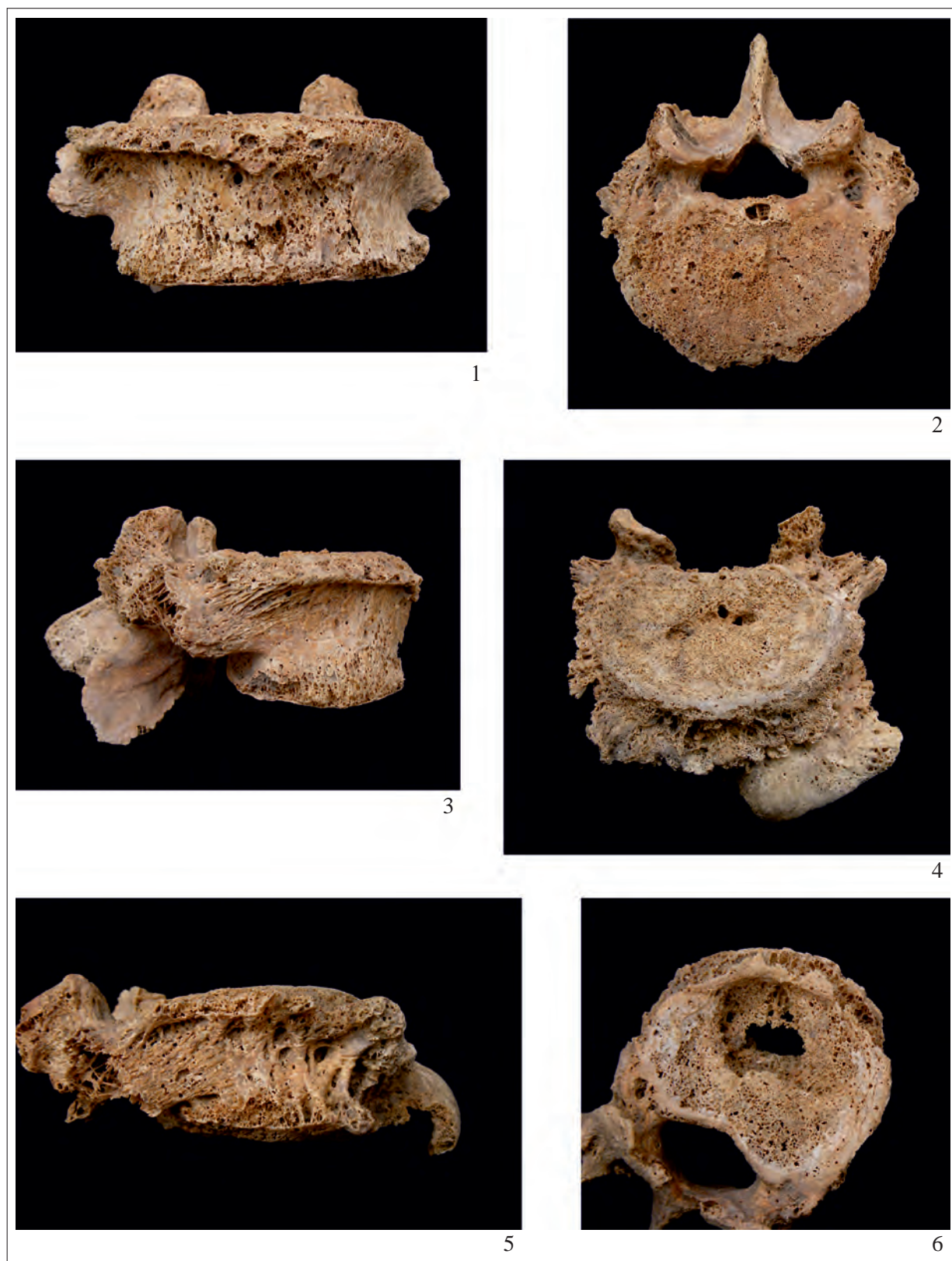
A traumás elváltozások közül elsősorban a fracturákat (töréseket) kell megemlítenünk, vagyis a csont folytonosságának megszakadását, mely különböző irányú elmozdulásokkal társulhat. Leggyakrabban az egyszerű törések nyomait figyelhetjük meg, amelyek lehetnek haránt, hossz, ferde irányú, illetve spirális törések, koponyákon pedig darabos. „Védekező” törésről beszélünk, amikor az alkarcsontot éri az erőhatás. Ez a törés létrejöhet egy pontban, haránt irányban, az érintett ponttól kúp alakban. Leggyakrabban az ulna proximalis végén vagy distalis harmadában fordul elő orsó alakú megvastagodást eredményezve. Az ép radius arra utal, hogy az ütleggel szemben feltartott, maga elé emelt karral történt a védekezés. Darabos vagy szilánkos törések esetében a csont kettőnél több részre törik.

A szériában kis tengelyeltéréssel, calussal gyógyuló törések nyomai fedezhetők fel (clavicula: 81. (4. kép 6–7), 759.; costa: 137. (5. kép 1–2); ulna, radius: 306.; tibia: 542. (5. kép 3). A 165. csigolyatörése púp kialakuláshoz vezetett, a L1-ben történt törés következményeként ez a csigolya az alatta és a felette lévő csigolyával összecsontosodott, ami az ágyéki csigolyaszakasz megtöréséhez vezetett (5. kép 4–5). A posztmortális jelenségektől eltekintve a megtörés helye sima, gennyképződésnek nyomát nem figyelhetjük meg, így a jelenség feltételezen törésre vezethető vissza.

Traumás hatásra vezetnek vissza az L5/L4 (vagy egyéb csigolyaszakazon történő ívszakadást), anyagunkban 868., 690., 889. sírszámúaknál az 5. lumbalis processusainak ívszakadása figyelhető meg.

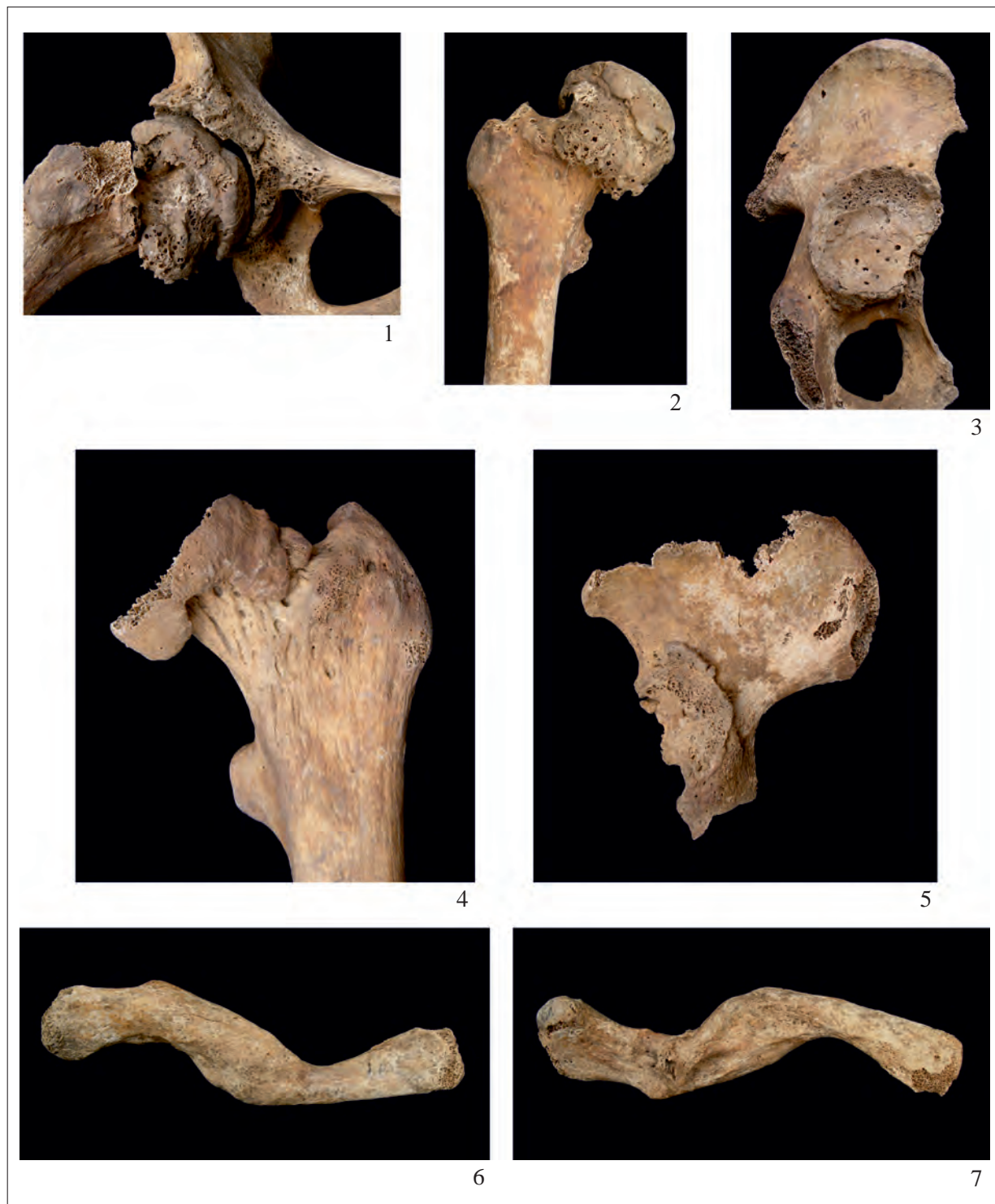
Osteoporoticus/anyagcsere elváltozások

A csontok szeretlen állományának csökkenése általában kémiai módszerek segítségével deríthetők fel, a vizsgálati eredményt azonban a talaj összetétele nagymértékben befolyásolja. Előfordul azonban, hogy

3. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1–3: 58. sír; férfi, csigolya osteoartritise; 4–6: 108. sír; nő, osteoarthritis a csigolyán; 6: erős porozitás és bemélyedés a csigolya testen

Fig. 3. Szegvár-Oromdűlő. 1–3: grave 58, male, osteoarthritis of the vertebra; 4–6: grave 108, female, osteoarthritis of the vertebra; 6: marked porosity and impression of the vertebral body surface of the vertebra

4. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1–5: 347. sír, nő, osteoarthritis a csípőízületben; 1: jobb oldalon; 2: caput femoris alakváltozása, jobb oldal; 3: acetabulum alakváltozása, jobb oldal; 4: caput femoris alakváltozása a fossa trochantericában, bal oldal; 5: acetabulum alakváltozása, bal oldal; 6–7: 81. sír, férfi, clavícula gyógyult törése; 6. elöl nézet; 7: alul nézet

Fig. 4. Szegvár-Oromdűlő. 1–5: grave 347, female, osteoarthritis of the hip; 1: right side; 2: abnormal contour of the right femoral head; 3: abnormal contour of the right acetabulum; 4: abnormal contour of the left femoral head in the trochanteric fossa; 5: abnormal contour of the left acetabulum; 6–7: grave 81, male, healed fracture of the clavicle; 6: anterior view; 7: inferior view

ezek az osteoporoticus folyamatok morfológiai vizsgálattal is megállapíthatók. Az osteoarthritis fejezetben említettük, hogy a csigolyák gyulladásos vagy degeneratív megbetegedései maguk után vonják azok osteoporoticus folyamatait, de ugyanezt említhetjük, amikor törések alakulnak ki. Ezekon kívül a nők esetében a többszöri terhesség osteomalacias folyamatokat is kialakíthatott, ami az alsó végtag csontjainak görbületeit eredményezte (63., 108., 111., 266., 740.). A cribra orbitalia – az anyagcsere/hematogén megbetegedések egyik csonttani tünete – szintén a nők körében jelentős (330., 493., 854., 889.).²¹

Specifikus fertőző megbetegedések – csonttuberculosis?

A specifikus fertőzések közé tartozik a csonttuberculosis. Ennek kifejezett formája – gyakoriság szempontjából – a csigolyában kialakuló kórkép, ami – elsősorban – a csigolyák ék-alakú megtörésével kapcsolatos. Ez a manifesztáció könnyen felismerhető, azonban, amikor a beteg halála a tuberculoticus folyamat kezdeti szakaszaiban történik, történeti csontanyagban a felismerés meglehetősen nehéz (sem a szövettani, sem a rtg vizsgálat, de a mikrobák DNS vizsgálata sem ad megnyugtató eredményt). Mindezekről a problémáktól eltekintve az 547. lumbalis csigolyáin, az L4 inferior, az L5 superior felszínein látható morfológiai elváltozás kialakulását feltételeesen csigolyatuberculosisra vezetjük vissza.

A 333. koponyán, az orrsontok területén, az apertura piriformis lateralis szélén (ismeretlen eredetű) gyulladás nyoma tételezhető fel.

Nem specifikus fertőzések által okozott csontelváltozások, gyulladások nyomai

Csontgyulladásnál aszerint, hogy a kóros folyamat a csonthártyában, a csontvelőben vagy a csont tömör részében zajlik le, periostitis-, osteomyelitis-, illetve ostitisről beszélünk. A csontok gyulladásos reakciói általában bakteriális fertőzés következményei. A három folyamat szorosan összefügg. Előfordul azonban a periostitis önálló megjelenése is, amikor a folyamat nem fertőző reagens eredménye, hanem egyszerűen traumás hatásra alakulhatott ki, a szegvári anyagban a 63., 700., 876., 879. esetek.

Súlyos fertőzésre vezethetjük vissza az 533. férfi alsó végtagján látható osteomyelitises elváltozást (5. kép 6). A bakteriális kórokozók a csontvelőben telepedtek meg és a csontvelő, csonthártya és az egész csont gyulladást okozták. A fertőzés lokális eredetű lehetett, és meglehetősen súlyos. A femur corticalis állományból posztmortalisan letört darabokon (5. kép 7), és magán a femuron (5. kép 8) a nagyított felvételeken jól kivehető a fertőzést követő gennyképződés nyoma.

Gyermekek és fiatalkorúak

Az infans I. korcsoportú gyermekcsontvázakon a morfológiailag észrevehető patológiás elváltozások közül a poroticus hyperostosis (a corticalis állomány felritkulása és a diploe állomány megvastagodása) enyhe (poroticus), közepes (cribroticus) és kifejezett formáját (trabecularis-hyperostosis spongiosa orbitae et cranii) kell megemlíteni a koponya (cribra cranii), elsősorban az agykoponya és az orbita (cribra orbitalia) vonatkozásában (vagy együttesen mindkét lokalizációs helyen). A korcsoportban a nevezett típusokon belül a trabecularis, mint a legsúlyosabb formának viszonylag nagy a gyakorisága (5. táblázat). Kiemelhetjük a 84. sírszámú koponya elváltozásait, nevezetesen az os frontale külső felszínének (6. kép 1), az os temporale szélének (6. kép 2), az os frontale belső felszínének porozitását (6. kép 3), valamint az os parietale sűrű érhalózatának nyomát szintén a belső felszínen (6. kép 4). Az eset etiológiai tényezője elsődlegesen vagy másodlagosan kialakult fertőzés és/vagy C vitaminhiány lehetett. Hasonló etiológiával magyarázhatjuk (elsődlegesen azonban inkább anyagcsere/hematogén megbetegedéssel) a 698. sírszámú koponyáján fellépő súlyos porozitást (cribra cranii et orbitalia) (6. kép 5–6), és a 916. sírszámú hasonló elváltozását (6. kép 7–8).

²¹ A cribra orbitalia különböző típusait és szinonim elnevezéseit a gyermek csontvázak patológiás elváltozásainál említjük.

5. kép. Szegvár-Oromdülő. 1–2: 137. sír, férfi, gyógyult bordatörés; 1: külső felszín; 2: belső felszín; 3: 542. sír, férfi, tibia gyógyult törése, elől nézet; 4–5: 165. sír, nő, lumbalis csigolya kompressziós törése; 4: elől nézet; 5: oldal nézet; 6–8: 533. sír, férfi, osteomyelitis a femurokon és töredék csontokon; 6: osteomyelitis mindkét femuron; 7: osteomyelitis a femur töredékén (nagyított felvétel); 8: osteomyelitis a corpus femorison (nagyított felvétel)

Fig. 5. Szegvár-Oromdülő. 1–2: grave 137, male, healed fracture of the rib; 1: external surface; 2: internal surface; 3: grave 542, male, healed fracture of the tibia, anterior view; 4–5: grave 165, female, compression fracture of the lumbar vertebra; 4: anterior view; 5: lateral view; 6–8: grave 533, male, osteomyelitis of the femurs and fragment bones; 6: osteomyelitis of both femurs; 7: osteomyelitis on the fragment part of the femur (magnified picture); 8: osteomyelitis on the shaft of the femur (magnified picture)

Sírszám	Életkor	<i>Poroticus hyperostosis (orbitae)</i>	<i>Poroticus hyperostosis (cranium)</i>	Típus
61.	1–1,5	kifejezett	kifejezett	trabecularis (hyperostosis spongiosa orbitae et cranii)
82.	2–3	–	kifejezett	trabecularis (hyperostosis spongiosa carni)
84.	1–1,5	cribra orbitalia	kifejezett (cribra cranii)	cribroticus- trabecularis (hyperostosis spongiosa cranii (os frontale, -parietale, -occipitale, maxilla, os zygomaticum))
93.	4–5	cribra orbitalia	-	poroticus
104.	0–0,5	cribra orbitalia	-	poroticus
123.	2–3	cribra orbitalia	-	poroticus
698.	1,5–2	cribra orbitalia	kifejezett (cribra cranii)	poroticus, trabecularis (hyperostosis spongiosa cranii)
915.	4–5	-	kifejezett (cribra cranii)	trabecularis (hyperostosis spongiosa cranii)
916.	2–3	cribra orbitalia	kifejezett (cribra cranii)	trabecularis (hyperostosis spongiosa cranii)

5. táblázat. Gyermek (infans I.) korcsoportban előforduló poroticus hyperostosis
Table 5. The cases of the porotic hyperostosis of the infans I group

Az infans II. korcsoportban szintén a cribra orbitalia/cranii jelentős, ennek azonban kevésbé súlyos formáját, a poroticus típust figyelhettük meg (6. táblázat).

A 801. esetében a poroticus cribra orbitalia előfordulása mellett előrefelé görbült femurok jelentősek. Egy másik típusú csontelváltozás a 866. gyermek (12–13/14 év) koponyáján látható, mindkét os parietale endocranialis felszínén szimmetrikusan mély – kissé elliptikus – alakú benyomódás formájában (feltételezhetően idiopathicus eredetű lágyrész tumor).

A juvenis korcsoportban – a kisebb esetszámból következően – a patológiás elváltozások száma lényegesen kevesebb (7. táblázat).

Sírszám	Életkor	<i>Poroticus hyperostosis</i>		Típus
		<i>Orbitae</i>	<i>Cranium</i>	
80.	9–10	cribra orbitalia	cribra cranii	poroticus
83.	8–9	cribra orbitalia	-	poroticus
98.	10/11–12	cribra orbitalia	-	poroticus
286.	8–9	cribra orbitalia	-	poroticus
322.	7–8/9	-	cribra cranii	poroticus
619.	7–8/9	cribra orbitalia	-	cribroticus
743.	9–10/11	cribra orbitalia	-	poroticus
801.	10/11–12	cribra orbitalia	-	poroticus

6. táblázat. Gyermek (infans II.) korcsoportban előforduló poroticus hyperostosis
Table 6. The cases of the porotic hyperostosis of the infans II group

6. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1–4: 84. sír; infans I. anyagcsere és/vagy fertőző megbetegedés nyoma a koponyán; 1: homlok csonton; 2: halánték csonton; 3: poroticus hypertrophicus elváltozások homlok csont belső felszínén; 4: sűrű érbenyomatok az os parietale belső felszínén; 5–6: 698. sír; infans I, anyagcsere és/vagy fertőző megbetegedés nyoma a koponyán; 5: os parietalén – cribra cranii; 6: orbitatetőn – cribra orbitale; 7–8: 916. sír; infans I, anyagcsere és/vagy fertőző megbetegedés nyoma a koponyán; 7: os parietalén – cribra cranii; 8: orbitatetőn – cribra orbitale

Fig. 6. Szegvár-Oromdűlő. 1–4: grave 84, infans I, manifestation of the metabolic or/and infectious diseases on the skull; 1: on the frontal bone; 2: on the temporal bone; 3: porous hypertrophic lesions on the endocranial surface of the frontal bone; 4: marked vascular impressions on the endocranial surface of the parietal bone;

5–6: grave 698, infans I, manifestation of the metabolic or/and infectious diseases on the skull; 5: on the parietal bone – cribra cranii; 6: on the orbital roof – cribra orbitale; 7–8: grave 916, infans I, manifestation of the metabolic or/and infectious diseases on the skull; 7: on the parietal bone – cribra cranii; 8: on the orbital roof – cribra orbitale

<i>Fejlődési rendellenesség</i>	
<i>Elváltozás</i>	<i>Sírszámok</i>
thoracalis blokkcsigolya	90. (férfi), 89. (nő)
sacrum bifidum	1. (nő), 90. (férfi), 288. (nő) (részleges)
spina bifida	300. (L5)
<i>Poroticus hyperostosis</i>	
<i>Cribra orbitalia</i>	
típus	sírszám
poroticus	109a
cribroticus	127. (nő), 860.
periostitis: 697 (tibia, fibula)	
<i>Traumás elváltozás</i>	
spondylolysis (ívhasadék L5)	1. (nő), 288. (nő)

7. táblázat. *Juvenis korcsoportúak legfontosabb patológiás elváltozásai*
 Table 7. *The most important pathologic alterations of the juveniles*

Ha a gyermekek és a fiatalkorúak patológiás elváltozásait áttekintjük, a poroticus hyperostosis gyakorisága, súlyossága az infans I. korcsoportban feltűnő. Etiológiai tényezőként alap okként a hiányos táplálkozást, alultápláltságot, a fertőző megbetegedéseket említhetjük, illetve ezekből a folyamatokból másodlagosan kialakuló vashiányos anémiát. A juvenis korcsoportban a kis esetszámra korlátozódó minor fejlődési rendellenesség a jelentősebb, a 90. esetében a két thoracalis csigolya blokkja és a sacrum bifiduma.

AZ ALFÖLDI AVAR KORI NÉPESSÉG: RÖVID IRODALMI ÁTTEKINTÉS

A magyar történeti embertanban az avar kor heterogenitására vonatkozóan nagyon sok irodalmi adat áll rendelkezésünkre. Ezek egy része összefoglaló tanulmány, melyek a metrikus paraméterek statisztikai analízisre, taxonómiai- és/vagy patológiai elemzésre vonatkoznak. A tanulmányok másik része kisebb-nagyobb esetszámú széria embertani anyagának valamilyen szempont szerinti feldolgozását mutatja be. Mindezekről függetlenül az avar kor népességének bonyolult heterogenitása, a 9. századi továbbélés embertani folyamatai nem teljesen tisztázottak, megértésükhöz, értékelésükhöz minden további adatra szükség van.

Irodalmi áttekintésként – a teljességre való törekvés igénye nélkül – a nagyobb, avar kort összefogó tanulmányokat említjük, a különböző esetszámú szériák feldolgozása közül azokat, amely szériák földrajzilag Szegvárhoz közelebb helyezkednek el, vagy a dél-alföldi területek vonatkozásában az utóbbi időben kerültek publikálásra (továbbá felhasználtunk különböző kéziratokat (szakdolgozatok és diplomamunkák) és feldolgozás alatti munkákat.

METRIKUS (STATISZTIKAI) ELEMZÉS, AVAR KORI TOVÁBBÉLÉS KÉRDÉSE

A 6–12. század Közép-Duna medence népességének összehasonlító biometriai tanulmányozását 1970-ben, majd 1983-ban újabb sorozatok bevonásával Éry Kinga végezte el.²² Az avar korra (6–8. század)

²² ÉRY 1970; ÉRY 1983; ÉRY 1983a.

tett megállapításai a következők. Belső-Ázsiából kisebb részarányú mongolid populációk érkezhettek. Közép-Ázsiában alakulhatott ki egy nagyobb létszámú csoport, az ún. alacsony koponyájúak (chamaekran csoport), míg a népségek jelentős százaléka a kelet európai térségből, annak északabbi (lomberdőövezetéből), illetve a déli, sztyeppi övezetből érkezhettek. Ezek a csoportok a Kárpát-medence különböző területeit szállták meg. A síkvidéken a sztyeppi övezetből érkezők, a dombvidéken pedig a lomberdő övezetből érkezők telepedtek meg. Az alacsony agykoponyájúak a Duna–Tisza közének területét szállták meg elsősorban. A keleti sztyepp övezetből származó népesség a Kelet-Dunántúlon, kelet-európai lomberdő övezetből a Nyugat–Dunántúlon és az észak-nyugati részekén telepedtek meg. A Tiszántúl népességéről az akkori adatoknak megfelelően azt állapította meg, hogy a keleti régióban egy alsó Volga vidéki népesség, a Közép–Tisza-vidéken a Közép-Dnyeper és az Észak-Pontus vidékéről származó népesség telepedett meg, míg a Körös torkolatnál ismeretlen eredetű népesség élt.

A Kárpát-medence avar kori populációinak elemzését matematikai módszerekkel Fóthi Erzsébet is elvégezte.²³ Szerinte az avar kori mongolidok két törzsből alakulhattak ki, amelyek egyrészt a mai Bajkál-tó környékén élő népekre, másrészt Szibéria neolitik és bronzkori népeire, valamint a mai hantikra és mansikra hasonlítanak. Az avar kor mongolidjainak nincs semmiféle kapcsolata a Fekete-tenger környéki sztyeppi népességgel (a kelet-európai sztyeppén sem az avarok bevonulása előtt, sem később nem telepedett meg mongolid lakosság). Az europid népesség szintén nem egységes, általában a Dunántúlon és a Felvidéken fordulnak elő. További megállapítása, hogy a Kárpát-medence avar korszak előtti népességének továbbélésével a Dunántúl területe jön számításba, a Dunától keletre élt avar kori népesség nagyobb részt új elem. A dunántúli temetők anyagának egy részében kimutatható europid, magas termetű, hosszú koponyájú népesség, melyeknek megvannak az analógiái a Kárpát-medence pannon autochton, germán, illetve szláv népességgel. Az avar kori népesség europid jellegzetességével kapcsolatban fontos tény, hogy az avarok nyugatra történt vándorlásával számos etnikai csoport is érkezett, amelyek europid jellegűek. Vannak olyan temetők, melyek anyaga a kelet-európai sztyepp szkíta és szarmata népességével hozható összefüggésbe. Néhány tiszántúli széria a keleti hun birodalom népeivel hasonló, és felvetődik a Duna–Tisza köz jellegzetes alacsony koponyájú népesség eredetének kérdése. Összefoglalásként megemlíti, hogy az avar kori népesség a két nagyon eltérő embertani típusa alapján tagolható.

Késő avar kori népesség továbbélésének kérdésével foglalkozott Szathmáry László munkatársával.²⁴ Megállapításaik szerint a Tiszántúlon, főleg annak a déli részén önálló népesség alakult ki, szemben a dunántúli népesség heterogenitásával. Ez a heterogenitás a Dunántúlon a 10. században is megmarad. További megállapításuk, hogy a honfoglalás kori népesség legkevésbé az Észak-Tiszántúlon, leginkább a Dél-Tiszántúlon hasonlít a késő avar kor népességére. Egy másik vizsgálatuk szerint²⁵ a germánok és a kora avarok letelepedése jelentősen megváltoztatta az Alföld kraniológiai arculatát. A 10–11. századig 10–16%, illetve 8–9%-ban mutathatók ki jellegzetes variánsaik. A 10. századra 7, a 11. századra csak 3% képviseltette a késő avar kor karakterét.

Néhány alföldi széria (Kunszállás-Fülöpjakab, Mélykút-Sáncdülő, Madaras-Téglavető, Szeged-Fehértó A, Szeged-Kundomb, Árkus-Homokbánya) non-metrikus variációinak összehasonlító tanulmányozását végeztük el.²⁶ A legnagyobb hasonlóságot Szeged-Fehértó A és Szeged-Kundomb, a második, hierarchikus csoportot Mélykút-Sáncdülő és Madaras-Téglavető adta.

²³ FÓTHI 1991; FÓTHI 1998.

²⁴ BARABÁS–GUBA–SZATHMÁRY–LŐRINCZY 1996.

²⁵ SZATHMÁRY–MARCSIK–LENKEY–KÖVÁRI–HOLLÓ–GUBA–CSÓRI 2008.

²⁶ FINNEGAN–MARCSIK 1979.

TAXONÓMIAI (METRIKUS/MORFOLÓGIAI) EREDMÉNYEK

Az avar kor antropológiai feldolgozásában jelentős szerepet játszott Lipták Pál,²⁷ aki főleg taxonómiai kérdésekkel foglalkozott, nevezetesen az europidok és mongolidok differenciált diagnosztizálásával. Munkássága alapján az avarok, az avar koriak 17%-át a mongolid komponens határozza meg. A metrikus-morfológiai adatokon alapuló taxonómiai elemzése szerint az avar kori mongolidok komponensei főleg a Duna–Tisza közére és a Tiszántúl középső régiójára lokalizálódnak.²⁸ Az új szériák bevonása az addigi taxonómiai analízis eredményét megerősítették Bódi Györgyi, László Györgyi és Lenkey Péter munkája,²⁹ Szatymaz-Makraszéki iskola,³⁰ Kunpeszér,³¹ Felgyő-Ürmös tanya³² anyaga. Említésre méltó, hogy egy újabban vizsgált széria, Hajós-Cifrahegy,³³ amely viszont europid jellegű. A Körös folyók mentén feltárt Szarvas-Kettőshalom³⁴ nagyobb, Rákóczipfalva-Kastélydomb³⁵ kisebb arányban tartalmaz mongolid elemeket.³⁶

Az alföld déli, délkeleti avar kori mintázatának egy része az europidok túlsúlyát adja (Orosháza-Béke tsz.,³⁷ Bélmegyér,³⁸ Pitvaros,³⁹ Székkutas,⁴⁰) ezekben a szériákban a mongolid jelleg 8–10%, vagy annál kevesebb. Meg kell azonban említenünk a Debrecen környéki késő avar kori mongolidok, illetve europo-mongolidok viszonylag magasabb előfordulási számát (Debrecen-Ondód,⁴¹ Árkus-Homokbánya, Debrecen-Bordás, Berettyóújfalú-Nagy Bócs dűlő⁴²). Europid jellegzetességgel tűnik ki – három mongolid-europo/mongolid koponya kivételével – a legújabban megjelent 7. század második felére keltezett jászberényi embertani sorozat,⁴³ és teljesen europid jellegű az ártándi 9. századi anyag.⁴⁴

A fentiek alapján látható, hogy az Alföld avar korának késői szakaszáról viszonylag több ismerettel rendelkezünk. A kora/közép avar kor (6–7. század) embertani anyaga lényegesen kisebb esetszámú. Ezen időszak feldolgozásában jelentős szerepet játszott Adorján,⁴⁵ Bačko-Petrovo-Šelo,⁴⁶ Előszállás-Bajcsi-hegy, Tiszavasvári,⁴⁷ a közép időszakból Sükösd-Ságod,⁴⁸ és Mélykút-Sáncdűlő anyaga.⁴⁹ A tanulmányok alapján a 6–7. században a populációk leginkább europid jellegűek voltak, azonban a Duna–Tisza közéről kisebb (Sükösd, Mélykút), illetve nagyobb mongolid részarány mutatható ki (Kiskörös-Vágóhíd 6–7.,

²⁷ LIPTÁK 1983.

²⁸ Ez a megállapítás elsősorban a késői korra jellemző.

²⁹ BÓDI 1996; LÁSZLÓ 2003; LENKEY 2003.

³⁰ MARCSIK–MOLNÁR 2014.

³¹ MARCSIK 2009.

³² MARCSIK 2010.

³³ MARCSIK–BALÁZS–MOLNÁR 2016; MARCSIK–MOLNÁR 2018.

³⁴ LIPTÁK–MARCSIK 1970.

³⁵ LIPTÁK–MARCSIK 1975.

³⁶ Sajnálatos módon a nagy esetszámú Szarvas-Grexa téglagyár és a Makó-Mikócsa halom általános általános antropológiai feldolgozása ez ideig nem történt meg.

³⁷ OZSVÁR 1973.

³⁸ DELI 1997.

³⁹ MOLNÁR 2017.

⁴⁰ LÁSZLÓ 1984.

⁴¹ MALÁN 1956.

⁴² MARCSIK–SZELEKOVSKY 2016.

⁴³ HAJDÚ 2009.

⁴⁴ ÉRY 1966.

⁴⁵ BARTUCZ–FARKAS 1957.

⁴⁶ ÉRY 1988; ÉRY 1990.

⁴⁷ WENGER 1966; WENGER 1972.

⁴⁸ KŐHEGYI–MARCSIK 1971.

⁴⁹ MARCSIK 1971.

Újkécske-Óbög 7. századi).⁵⁰ Az utóbbi idők vizsgálatai alapján újabb temetők anyagának bevonásával és Kammerhof Judit munkája⁵¹ szerint a Tiszántúl déli részén is kisebb-nagyobb arányú mongolid komponensekkel számolhatunk (8. táblázat).

<i>Lelőhely</i>	<i>Mongolid</i>	<i>Europo-mongolid</i>	<i>Europid, kevés mongolid jelleggel</i>
Kiszombor O	1	–	–
Klárafalva-Barna	1	1	1
Szőreg-B, homokbánya	4	3	2
Szőreg-Téglagyár	1	1	-
Kiszombor F	3	-	2

8. táblázat. Tiszántúl déli területéről kora/közép avar kori mongolid komponensek

Table 8. Mongolid components at the southern part of the Trans-Tisza region from the Early and Middle Avar Period

PALEOPATOLÓGIAI EREDMÉNYEK

Az avar korból származó csontvázakon nagyon sokféle megbetegedés ismerhető fel. Az eddigi irodalmi adatoknak megfelelően a megbetegedések nozológiai egységeiből csak a főbb trendeket emeljük ki.⁵² A traumás hatások okozta csontelváltozások közül a leggyakoribbak a fracturák, a legjelentősebb az éles szerszámok okozta elváltozások, a sebészi trepanáció (Bélmegyer). A leletek nagy részénél gyógyult fracturát látunk, amelyek a legtöbb esetben kis fokú tengelyeltéréssel vagy funkciókárosodás nélkül gyógyultak. A törés leggyakrabban a hosszú csöves csontokat érintette, mellette azonban az orrcsont és a kulcscsont töréseit is meg kell említenünk. A nyílt töréseket és ebből adódóan a fertőzéseket, azok hatását a csontokon ritkábban lehet kórismézni. Súlyos osteomyeliticus esetek alig fordulnak elő, perioritis viszont minden szériában, és több egyénnél diagnosztizálható. A hematológiai/metabolikus rendellenességek csonttani tünetei szintén nagy gyakoriságot mutatnak, ennél sokkal fontosabb azonban az a tény, hogy a 7–8. századi anyagban – különösen a Duna–Tisza közén – a jelenség rendkívül súlyos formát mutat. Ugyancsak az avar kor kiemelkedik a specifikus megbetegedésekhez sorolt csonttuberculosis (spondylitis-, coxitis-, meningitis tuberculosa) szempontjából is. Súlyos eseteket vizsgáltunk az Alföld délkeleti (Bélmegyer), a Duna–Tisza-köz középső (Felgyő), déli területein (Sükösd), azonban az északi területről származó ároktói és a nyíregyháza-mandai anyagban szintén súlyos csonttbc-t analizálhattunk. Az esetek nagy százaléka gyógyult (a gerincoszlop megtörésével járó morfológiai képet (gibbust), esetleg abscessus frigidus nyomait mutatja). Az ízületi megbetegedések – hasonlóan a traumás elváltozásokhoz – rendkívül széles megjelenési formában tanulmányozhatók, melyek közül a legjelentősebb és a leggyakoribb a degeneratív arthritis és spondylitis. Meg kell jegyeznünk, hogy spondylitis ankylopoetica és a DISH jellegzetes elváltozásait nem figyelhettük meg. További nagyon fontos ténynek tekinthetjük, hogy a lepra csonttani elváltozásai a Kiskundorozsma-Daruhalom, Kiskundorozsma-Kettőshatár, a Szarvas-Grexa téglagyár, Orosháza-Béke tsz szériákban fordulnak el. A csonttumороkhoz sorolt metastaticus esetek osteolyticus és osteoblasticus formái is előfordulnak (Bačka-Topola), osteolyticus súlyos elváltozást a nyíregyháza-mandai széria anyagában diagnosztizálhattunk.

⁵⁰ Vö. FÓTHI 1991; FÓTHI 1998; LIPTÁK 1983.

⁵¹ KAMMERHOF 2007.

⁵² MOLNÁR–MARCSIK 2002; MARCSIK–MOLNÁR–ÖSZ 2007.

Patológiai szempontból az Alföld kora és késő avar kori mintázatai között lényeges különbség mutatkozik. Ennek elsősorban az a legfőbb oka, hogy a késő avar kort nagy létszámú temetők reprezentálják, szinte valamennyi nozológiai egység kimutatható. A másik ok viszont arra vonatkozik, hogy nem minden temető embertani anyaga ismeretes patológiai szempontból. A fentiekben említett okok ellenére körvonalazva a következőket említhetjük meg. A traumás hatások (elsősorban fracturák), ízületi elváltozások, anyagcsere megbetegedések, egy-két egyénre lokalizálódó osteomyelitises esetek, periostitis nyoma, minor fejlődési rendellenességek mindkét nagy periódusra jellemzők. A specifikus megbetegedésekhez sorolt csonttuberculosis és a lepra időben történő megjelenése a kora/közép avar periódusra tehető,⁵³ azonban mindkét megbetegedés halmozódása a közép-késő, főleg azonban a késő avar korban történt.⁵⁴

DENTAL–MORFOLÓGIAI ELEMZÉS

A taxonómiai részben említetteknek megfelelően az avar kor antropológiai jellemzőinek meghatározó tényezője a mongolid komponens (különösen a Duna–Tisza közén), így ezen szériák egyéneinek fogazatára dominánsan a mongolid dentál komplexum a jellemző (pl. Szatymaz, Hetényegyháza, Kunszállás, Madaras). Vannak azonban jórészt europid karakterű szériák, melyek kevert, europid/mongolid, illetve mongolid dentális komplexumúak (Szeged-Fehértó A, Szeged-Kundomb, Szeged-Makkoserdő). Ritka kivétel a tisztán europid fogazati típus megjelenése, inkább csak egyéneken mutatkozik. Egy késő avar kori közösséget reprezentáló széria (Balmazújváros-Árkus) túlnyomóan mongolid dentális jellegzetességeket mutat a fejlődési rendellenesség halmozódásával. Ebben a szériában,⁵⁵ illetve a Felgyő-Ürmös tanya anyagában⁵⁶ egy ritka morfológiai képet mutató zománchypoplasiát is megfigyelhetünk, nevezetesen az un. „mulberry” molarist. Ugyancsak a fog anomáliák magas gyakoriságát és a ritka, súlyos megjelenési formájukat találtuk Szatymaz késő avar kori leletein. Ez a jelenség endogámiára vagy a feltárt terület családi kapcsolatára utal.

Addig, amíg a késő avar kori egyének (szériák) között bizonyos különbség tehető a dentál morfológiai jellegek gyakoriságát illetően és némely esetben endogámia vagy rokonsági kapcsolat feltételezhető, addig ugyanez a kora/közép időszakra nem tehető a már említett okok miatt.⁵⁷

MORFOLÓGIAI JELLEGZETESSÉGEK – TORZÍTOTT KOPONYÁK KÉRDÉSE

A Kárpát-medence területén a torzítás szokása első ízben a szarmata időszakban tűnt fel. Ebből az időszakból azonban kevés jó megtartású koponyával rendelkezünk, tehát a torzítás gyakoriságára, elterjedésére vonatkozó megállapításaink megtévesztők lehetnek. A szokás a germán időszak alatt nagymértékben elterjedt, így az alföldi gepidák körében is (Biharkeresztes-Nagyfarkas, Biharkeresztes Biharkeresztes-Kisfarkas, Kiszombor B, Tápé, stb.), sőt, a 4–5. századi hunok is alkalmaztak szorító kötések a gyermek fején.⁵⁸ A szokás kronológiai vonatkozásban tovább él, a kora/közép (6–7. századi) avar kori

⁵³ MARCZEL 2003. A Szarvas-Grexa téglagyár 38. számú egyéne leprás csonttani manifesztáció. Juhász Irén szerint a nevezett sírszámú kora avar kori; Sükösd-Ságod 19. sírszámú csigolya TB elváltozást mutat (6–7. század). V. ö. MARCSIK–MOLNÁR–ÖSZ 2007.

⁵⁴ MARCSIK–MOLNÁR–ÖSZ 2007.

⁵⁵ MARCSIK–KOC SIS 2002.

⁵⁶ MACZEL 2003; MARCSIK 2010.

⁵⁷ Lásd a Paleopatológiai fejezetet.

⁵⁸ BERCZKI–MARCSIK 2006.

anyagban (Tiszavasvári, Petőfi út,⁵⁹ Kiszombor O, Kiszombor E,⁶⁰ Szőreg B, homokbánya⁶¹), sőt a késő avar kori időszakból is (Pitvaros-Víztorzó⁶²) megfigyelhetünk torzított koponyákat. Ezek kisebb gyakoriságúak a gepida torzítottakhoz képest, azonban meg kell jegyeznünk, hogy a feltárt temetők is kisebb létszámúak (kivéve a késő avar kori pitvarosi temetőt.⁶³) A késő avar korban megjelenő egyetlen torzított koponya arra utal, hogy a szokás nagymérvű csökkenő tendenciában volt.

Ha a torzítás során kialakult koponya morfológiáját nézzük, az avar koriak lényegesen enyhébb formát mutatnak a gepida és a hun torzított koponyákhoz képest.

SZEGVÁR-OROMDŰLŐ – ÖSSZEFOGLALÁS

1. Szegvár-Oromdűlő területéről a csontvázak megtartási állapota közepes vagy annál rosszabb, számuk a feltárt sírokhoz viszonyítva jóval kevesebb. Mindkét tény a terület tafonómiai viszonyaival magyarázható.

2. A felnőttek 38%-ot, a gyermekek-fiatalkorúak 62%-ot adnak, ami a két nagy csoport közötti aránytalanságra utal. Ugyancsak eltérést mutat az infans I. valamint az infans II.–juvenis korcsoportok közötti arány is. Az infans I. korcsoportban a 0–1 és a 4–5 évben meghaltak gyakorisága magasabb a többi életkorúhoz viszonyítva, ugyancsak magasabb az infans II. életkorcsoportúak között a 7–8–9 évesek aránya. A gyermekek elhalálása közötti kiugró különbségek az adott életévben/években fellépő súlyos fertőzések eredetű megbetegedésre utalnak. Ezt a tény támasztja alá a koponyákon másodlagosan fellépő hyperostosis spongiosa orbitae/cranii, illetve ennek a csonttani manifesztációnak a közepes megjelenési formája (cribroticus). A juvenis korcsoportúak alacsonyabb száma, valamint a nemek közötti eltérés (férfiak 37%, nők 63%) tafonómia viszonyokkal és talán az üres sírgödrökkel magyarázható.

3. Metrikus adatok alapján a következőket emelhetjük ki. Úgy a férfiak, mint a nők agykoponyája rövid (brachykran), és magas, az arckoponya közepesen széles – széles, a homlok közepesen széles. A széria a rövid (brachykran) és a magas agykoponya tendenciával, illetve az alacsony agykoponya (chamaekran) kis gyakoriságával különbözik a Duna–Tisza köz, de a Tiszántúl nagy részének avar korától is.⁶⁴ Brachykran tendencia figyelhető több széria anyagában, a szarvas-kákapusztai, a bélmegyeri, a székkutasi, pitvarosi anyagban, azonban az agykoponya nem mindegyikben egyértelműen hypsikran és nem mindenütt lehet széles arcúságról beszélni. Feltételezés szerint – földrajzi közelsége miatt – a szarvas-grexai temető korai része bizonyára több megegyezést adna.⁶⁵ A további kora avar szériák – főleg a Tiszántúl déli részén – kis esetszámúak vagy töredékes megtartásúak (Kiszombor O, Kiszombor E). Így, egyelőre a jelenlegi adatok birtokában a fentiekben leírt jellemzők alapján Szegvár-Oromdűlő avar kori egyénei különálló csoportot képeznek.

Termetük 171, illetve 158 cm, mely értékek a nemi dimorfizmust nagyon jól szemléltetik, és ezzel a termetátlaggal nem mutatnak különösebb eltérést más avar kori szériákhoz képest.⁶⁶

4. A temető leletanyagában mesterségesen torzított koponyák is előfordulnak (32 női koponya). A torzítás azonban egészen enyhe fokú, felvetődik a gyermekkori fejviselet (sapka?) hatása.⁶⁷ Tekintettel arra, hogy a felnőtt koponyák egy része töredékes, továbbá a planoccipitalia vagy a homlok hajlottsága

⁵⁹ Vö. BERECZKI–MARCSIK 2006.

⁶⁰ KAMMERHOF 2007.

⁶¹ Készült a 5/081. számú Széchenyi pályázat keretében.

⁶² MOLNÁR 2017.

⁶³ BENDE 2017.

⁶⁴ LIPTÁK 1983.

⁶⁵ A temető embertani anyagának általános feldolgozása ez ideig nem történt meg.

⁶⁶ ÉRY 1998.

⁶⁷ Röntgenfelvétellel a lekötés, szorítás hatását nem tudtuk bizonyítani.

talajnyomásra (tehát posztmortem) is létrejöhet, így nem kizárt, hogy valójában a torzított koponyák száma több is lehetett és hogy esetleg fiúgyerekeknél is alkalmazták. Néhány kora/közép avar kori temető anyagában, így a szőreg-homokbányaiban egy női és egy férfi, a Kiszombor O szériában egy 8–10 éves gyermek, Kiszombor F-ben egy női, Klárafalva-Barna szériában egy férfi koponya torzított. Ezek a torzított koponyák morfológiájukat tekintve megegyeznek a szegváriakéval, tehát ezzel a szokással a Tiszántúl déli területén is számolni kell, sőt kronológiailag még a késő avar korban is (Pitvaros). A fentiek nemi megoszlása arra utal, hogy fiúgyerekeken is alkalmazták ezt a szokást.

5. A taxo-morfológiai vizsgálatra alkalmas csontvázak (71 felnőtt egyén) 47%-a europid, 25%-a mongolid és europa-mongolid, míg a leletek 28%-a olyan egyéneket csoportosít, amelyek körében az un. mongoid/mongoloid jellegek kisebb-nagyobb gyakoriságban jelen vannak.⁶⁸ Figyelembe véve korábbi vizsgálatainkat (8. táblázat), a kora avar korban a mongolid elemek kisebb-nagyobb részese-désével a Tiszántúl déli területein is számolni kell. Jelenlegi adatok birtokában az is kitűnik, hogy az un. chamaekran típusú koponyák nem jellemzők a szegvári népességre, amelyek karakterisztikusak az Alföld déli területeinek anyagában. A szegváriak körében a széles-arcú mongolidok (szajáni, szajáni-x) megléte a földrajzilag közelebbi temetők anyagában megtalálható: Rákóczipfalva-Kastélydomb, Szarvas-Kákapusztá.

6. A patológiai jellegzetességek közül halmozódást mutatnak az ízületi elváltozások. Ezeknek az elváltozásoknak az etiológiai tényezői sokfélék, így következtetések levonására aligha alkalmasak. Törések gyakorisága, lokalizációja más avar kori szériáktól nem mutat eltérést. Vannak egészen kis esetszámra lokalizálódó megbetegedések/rendellenességek, gyulladásos elváltozások, melyekből következtetés szintén nem vonható le. Gyermeknél feltűnően sok a poroticus hyperostosis előrehaladott formája, mely szekunder folyamatként inkább súlyos fertőzőes megbetegedés következménye lehet, mint hiányos táplálkozás.

Felnőtteknél sem hiányos táplálkozásra, sem megerőltető fizikai munkára utaló csonttani manifesztációk nem jellegzetesek.

A paleopatológias fejezetekből kitűnik, hogy az avar korban különösen a Duna–Tisza köz és a Tiszántúl középső, déli részén a csonttuberculosis megjelenésével (ezáltal a pulmonaris vagy mesenterialis tuberculosis elterjedésével) számolni kell. Valószínű, hogy a tuberculosis mint súlyos fertőző megbetegedés a szegvári népességet sem kerülte el (egy egyénnél feltételezhető a csonttani manifesztáció).

7. Korábbi vizsgálatunkból⁶⁹ azt is meg kell említenünk, hogy három nagy létszámú avar kori temető (Szegevár-Oromdűlő, Pitvaros-Víztározó, Székkutas-Kápolnadűlő) anyagából a fülkesírokból eltemetettek között nem- és életkorcsoport, morfológiai, metrikus értékek, patológias elváltozások szerint nincs különbség, tehát a három szériában a fülkes temetkezés embertani jellegzetességekkel nem magyarázható.

8. Ha a szegvár-oromdűlői avar kori anyag metrikus értékeit a Penrose-féle távolságszámítási módszerrel⁷⁰ összehasonlítjuk⁷¹ további avar kori népességgel (alföldi régiókból a 29 minta) (9. táblázat), kitűnik, hogy ez a népesség nem mutat analógiát – 99%-os szignifikancia határ alatt (Cp^2 0,198, azaz $P > 99\%$ értéknél megvonva⁷²) – a számításba bevont népesség egyikével sem. (Legközelebbi Szentés-Kaján és

⁶⁸ Ezek a különböző morfológiai jellegek az arckoponyán, illetve a fogakon figyelhetők meg (lásd a taxonómiai és dentál mongolid komplexumok fejezetet).

⁶⁹ MARCSIK–SZALAI 1995.

⁷⁰ A távolságszámításba bevont sorozatok kiválasztásának feltétele nagyságrendjük volt, a megbízhatóság érdekében ugyanis csak olyan sorozatok elemzésére került sor, ahol – méretenként – az esetszám legalább 10 volt. Több feltárt temető (Duna–Tisza köz, Tiszántúl) humán csontanyaga nem felelt meg ennek a feltételnek, másrészt vannak ugyan nagy, feltárt temetők, azonban általános embertani feldolgozásuk ez ideig nem történt meg (pl. Szarvas-Grexa téglagyár, Tiszafüred).

⁷¹ PENROSE 1954.

⁷² THOMA 1978.

Szarvas-Kákapusztai késő avar kori temető.) A dunántúli szériákkal való összehasonlítás sem mutat szignifikáns hasonlóságot egyik temető anyagával sem.⁷³

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Hajdu Tamásnak (ELTE Biológiai Embertani tanszék) a fényképek elkészítéséért köszönetemet fejezem ki.

<i>Penrose sorszám</i>	<i>Lelőhelyek</i>	<i>Irodalom</i>	<i>Cp²</i>
23.	Adorján-Tanya	BARTUCZ–FARKAS 1957	1,259
24.	Alattyán-Tulát	WENGER 1957	0,889
12.	Ártánd-Kapitánydűlő	ÉRY 1966; ÉRY 1967	0,98
25.	Bačka-Topola, Bankert klanica /Topolya-Bánkert	FARKAS– MARCSIK 1984	1,37
26.	Bačko-Petrovo Selo, Čik/Péterrève	ÉRY 1988; ÉRY 1990	1,221
2.	Bélmegyer-Csömöki domb	DELI 1997	0,506
8.	Debrecen-Bordás tanya	A szerző feldolgozása alatt	1,722
1.	Felgyő-Ürmös tanya	MARCSIK 2010	0,407
7.	Hajós-Cifrahegy	MARCSIK–BALÁZS–MOLNÁR 2016; MARCSIK–MOLNÁR 2018	0,898
10.	Hetényegyháza-Mária út	BÓDI 1996	1,755
27.	Homokméggy-Halom	LIPTÁK 1957	0,482
28.	Jánoshida-Tótkérpuszta	WENGER 1953	0,833
29.	Kecel-Határdűlő	LIPTÁK 1954	0,795
30.	Kiskőrös-Város alatt	LIPTÁK 1983	0,998
3.	Kunszállás-Fülöpjakab	MENDE 1995	1,493
31.	Madaras-Téglavető dűlő	LIPTÁK–MARCSIK 1976	0,71
4.	Pitvaros-Víztározó	MOLNÁR 2017	0,506
32.	Sükösd-Ságod	KÓHEGYI–MARCSIK 1971; JANCsó 1984	1,058
33.	Stara Moravica/Moravica	CZÉKUS 1985 kézirat	0,808
6.	Szarvas-Kákapusztai	LIPTÁK–MARCSIK 1970	0,217
5.	Székkutas-Kápolna dűlő	PAP 1977; LÁSZLÓ 1984	0,421
9.	Szőreg-B, homokbánya (1928)	A szerző feldolgozása alatt	0,782
34.	Szeged-Fehértó	LIPTÁK–VÁMOS 1969	0,574
35.	Szeged-Kundomb	LIPTÁK–MARCSIK 1966	0,962
36.	Szeged-Makkoserdő	VÁMOS 1973	0,609
37.	Szentes-Kaján	WENGER 1955; BARTUCZ 1957	0,281
38.	Üllő I.	LIPTÁK 1955	0,752

⁷³ A kéziratot 2010. április elején zártam le. Ezt követően csak az azóta megjelent, de kéziratokban ismert és használt, hivatkozott irodalmakkal egészítettem ki.

39.	Üllő II.	LIPTÁK 1955	1,122
40.	Bágyogszovát-Gyűrhegy	DEZSŐ 1968	1,351
41.	Csákberény-Orondpuszta	ÉRY 2001	0,834
42.	Előszállás-Bajcsihegy	WENGER 1966	0,827
43.	Kaposvár-Fészerlak	FÓTHI 1988	1,017
44.	Kaposvár-61-es út	ÉVINGER–BERNERT 2005	1,117
45.	Kereki-Homokbánya	BERNERT 2003	1,059
46.	Kékesd	WENGER 1968	0,596
47.	Nové Zámky I-II./Érsekújvár	STLOUKAL–HANÁKOVÁ 1966; VLADÁROVÁ– MOJZISOVÁ–HANULIK 1970	0,55
48.	Pécs-Nagyárpád	SZALAI 1994	1,348
49.	Pókaszeptek	BOTTYÁN 1975	2,002
50.	Solymár	FERENCZ 1983	0,793
51.	Szekszárd-Palánk	LIPTÁK 1974	0,592
52.	Toponár-Őrház	WENGER 1974	0,893
53.	Virt/Vért	HANÁKOVÁ–STLOUKAL–VYHNÁNEK 1976	1,082
54.	Zalacomár II.	ÉRY 2001A	0,662
55.	Želovce/Zsély	STLOUKAL–HANÁKOVÁ 1974	0,96

9. táblázat. Szegvár-Oromdűlő távolsága Penrose módszerrel
Table 9. The Penrose distance of the site Szegvár-Oromdűlő

THE AVAR AGE HUMAN SKELETAL REMAINS AT THE SITE SZEGVÁR-OROMDŰLŐ. NEWER DATA TO THE AVAR AGE POPULATIONS ON THE GREAT HUNGARIAN PLAIN

ANTÓNIA MARCSIK

From the 467 unearthed Avar Age graves at the site of Szegvár-Oromdűlő, 450 specimens were suitable for general anthropological investigation. Most of the skeletons are incomplete and are in a poor state of preservation. During the anthropological and pathological analysis standard method were applied.

The number of subadults was higher than the number of adults, and the sex-ratio revealed a higher proportion of females. Adults constituted 38% (males 37%, females 63%), while infants and juveniles constituted 62%.

The metric analysis of the adults yields homogenous results, that is, there are no major differences to be found between male and female skulls. Most of the skulls are brachykranic and akrokranic (short and usually high). The facial portions of the skulls are mostly broad and upper portions are moderately wide. The orbit is large, while the nasal region is narrow. The stature of the males is 171 cm, of the females is 158 cm.

Artificial cranial deformation was observed on 32 young female skulls. This intervention was very slight and most of the cases can be classified as simple fronto-occipital deformation. However, at a considerable part of the cases, it is quite possible that a secondary bandage from the vertex to the occipital region have also been applied. It is very likely that the deformations were caused by some kind of head garment.

Taxonomic determination of 71 adults revealed mostly Europid components (47%). The Mongolid and Euro-Mongolid cranial features could be estimated in 25%, and there are specimens (28%) showing only some Mongolid characters.

Serious pathological alterations could not be observed in the adults except the cases of the congenital dislocation of the hip, of the osteomyelitis on the femur and some fractures. Among the infants the porotic hyperostosis is very frequent, possible caused by infectious disease or malnutrition.

Based on their anthropological characteristics the skeletal remains could not be related to other Avar Age population of the Carpathian Basin.

IRODALOM

- ACSÁDI–NEMEKÉRI 1970: Acsádi, Gy. – Nemeskéri, J.: *History of Human Life Span and Mortality*. Budapest 1970.
- ALEKSZEJEV–DEBEC 1964: Alekszejev, V. P. – Debec, G. F.: *Kraniometriá. Metodika antropologičeskij isskledovnij*. Moszkva 1964.
- BARABÁS–GUBA–SZATHMÁRY–LŐRINCZY 1996: Barabás K. – Guba Zs. – Szathmáry L. – Lőrinczy G.: Avar kori népesség – Honfoglalás kori népesség. In: *Honfoglaló magyarság – Árpád kori magyarság. Antropológia – Régészet – Történelem*. Szerk.: Pálfi Gy. – Farkas L. Gy. – Molnár E. Szeged 1996, 79–85.
- BARNES 1994: Barnes, E.: *Developmental Defect of the Axial Skeleton in Paleopathology*. Colorado 1994.
- BARTUCZ 1957: Bartucz L.: A szentes-kajáni avar kori temető tipológiájához (Beiträge zur Typologie der Bergäbnisstättle von Szentes-Kaján aus der Awarenzeit). *Anthropológiai Közlemények* 1 (1957) 27–48.
- BARTUCZ–FARKAS 1957: Bartucz, L. – Farkas, Gy.: Zwei Adorjaner Gräberfelder der Awarenzeit aus anthropologischen Gesichtspunkte Betrachtet. *Acta Biologica Szegediensis* 3 (1957) 315–347.
- BENDE 2017: Bende L.: *Temetkezési szokások a Körös–Tisza–Maros közén az avar kor második felében (Bestattungsbräuche in der zweiten Hälfte der Awarenzeit im Gebiet zwischen Körös, Theiß und Maros)*. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia. A PPKE BTK Régészeti Tanszékének kiadványai 8. Szerk. Major Balázs – Türk Attila. Budapest 2017.
- BERECZKI–MARCSIK 2006: Bereczki, Zs. – Marcsik, A.: Artificial cranial deformation in Hungary. *Искусст- венная деформация головы человека в прошлом Евразии. Opus. 5* (2006) 96–115.
- BERNERT 2003: Bernert Zs.: A Kereki-Homokbánya avar kori temető antropológiai vizsgálata (Anthropological analysis of the Avar period cemetery of Kereki-Homokbánya). *Anthropológiai Közlemények* 44 (2003) 3–26.
- BÓDI 1996: Bódi Gy. O.: *A hetényegyházi avar kori széria embertani feldolgozása*. Szakdolgozat kézírata. Szeged 1996.
- BOTTYÁN 1975: Bottyán O.: Pókaszeptkora avar kori temetőjének antropológiai értékelése. (An anthropological assessment of the Early Avar Age cemetery at Pókaszeptk.) *Anthropologia Hungarica* 14 (1975) 5–56.
- CZÉKUS 1985: Czékus G.: *A moravicai (Stara Moravica) avar temető csontvázmaradványainak embertani jellemzése*. Egyetemi doktori értekezés kézírata. Szeged 1997.
- DELI 1997: Deli D.: *Egy avar kori széria embertani leleteinek metrikus feldolgozása (Bélmegyer-Csömöki domb)*. Szakdolgozat kézírata. Szeged 1997.
- DEZSŐ 1968: Dezső Gy.: Bágyogszovát avar kori népességének embertani jellemzése. (rezümé?) *Arrabona* 10 (1968) 79–92.

- ÉRY 1966: Éry, K.: The osteological data of the 9th century population of Ártánd. *Anthropologia Hungarica* 7 (1966) 85–114.
- ÉRY 1967: Éry, K.: An anthropological study of the Late Avar period population of Ártánd, Hungary. *Annales Historico-Naturales Musei Nationalis Hungarici* 59 (1967) 465–484.
- ÉRY 1970: Éry K.: Összehasonlító biometriai vizsgálatok VI–XII. századi Közép-Duna medencei népességek között. (Comparative biometrical examinations in 6th–12th century populations of the Middle-Danubian Basin.) *Anthropológiai Közlemények* 14 (1970) 7–34.
- ÉRY 1983: Éry K.: Összehasonlító statisztikai vizsgálatok a Kárpát-medence 6–12. századi népességének embertanához. (Comparative statistical studies on the physical anthropology of the Carpathian Basin population between 6–12th centuries A.D.) *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 16 (1983) 35–85.
- ÉRY 1983a: Éry, K.: Comparative statistical studies on the physical anthropology of the Carpathian Basin population between 6–12th centuries A.D. *Alba Regia* 20 (1983) 89–141.
- ÉRY 1988: Éry, K.: Anthropological studies on an early Avar period population at Bačko Petrovo Selo (Yugoslavia). Part 1: Individual metric data. *Anthropologia Hungarica* 20 (1988) 55–56.
- ÉRY 1990: Éry, K.: Anthropological studies on an early Avar period population at Bačko Petrovo Selo (Yugoslavia). Part 2: Analysis of the data. *Anthropologia Hungarica* 21 (1990) 33–53.
- ÉRY 1998: Éry, K.: Length and limb bones and stature in ancient populations in the Carpathian Basin. *Humanbiologia Budapestiensis* 26 (1998).
- ÉRY 2001: Éry, K.: Further anthropological investigations on an early Avar period population at Csákerény-Orondpuszta. *AlbaRegia* 30 (2001) 37–60.
- ÉRY 2001a: Éry K.: Késő avar kori népesség Zalakomár határából (Late Avar Period skeletal population in the vicinity of Zalakomár [SW-Hungary]). *Zalai Múzeum* 10 (2001) 141–150.
- ÉVINGER–BERNERT 2005: Évinger, S. – Bernert, Zs.: Anthropological investigation of the Avar Period cemetery of Kaposvár Road 61, site no. 26. (Hungary). *Annales Historico-Naturales Musei Nationalis Hungarici* 97 (2005) 261–319.
- FARKAS–MARCSIK 1984: Farkas, Gy. – Marcsik, A.: Avar period anthropologic findings from Bačka-Topola site (Yugoslavia) (Publication of data). *Acta Biologica Szegediensis* 30 (1984) 191–204.
- FARKAS–MARCSIK–OLÁH 1993: Farkas Gy. – Marcsik A. – Oláh S.: Történeti idők embere Szegváron (The Man of Historical Times in Szegvár). *Anthropológiai Közlemények* 35 (1993) 7–37.
- FARKAS–MARCSIK–OLÁH 2000: Farkas Gy. – Marcsik A. – Oláh S.: Történeti idők embere Szegváron. In: *Szegvár. Tanulmányok a település történetéből*. Szerk.: Farkas Gy. Szegvár 2000, 533–565.
- FERENCZ 1983: Ferencz, M.: Avar-age cemetery at Solymár. *Anthropologia Hungarica* 18 (1982–83) 9–41.
- FINNEGAN–MARCSIK 1979: Finnegan, M. – Marcsik, A.: A non-metric examination of relationship between osteological remains from Hungary representing populations of Avar period. *Acta Biologica Szegediensis* 24 (1979) 97–118.
- FÓTHI 1988: Fóthi, E.: The anthropological investigation of the Avar-age cemetery of Fészerlak. *Anthropologia Hungarica* 20 (1988) 31–53.
- FÓTHI 1991: Fóthi E.: A Kárpát-medence avar korának összehasonlító embertani vizsgálata. (Untersuchung an awarenzeitlichem anthropologischem Material aus dem Karpathenbecken.) *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1984/85–2 (1991) 483–501.
- FÓTHI 1998: Fóthi E.: Összehasonlító antropológiai vizsgálat a Kárpát-medence népeinek etnogenezi-séhez. Embertani kapcsolatok a 6–8. században az eurázsiai steppe és a Kárpát-medence között (К вопросу об этногенезе народов Карпвтского бассейна – сравнительный антропологический анализ (Антропологические связи в VI–VIII вв. между евразийскими степями и Карпатским бассейном). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 4 (1998) 497–521.

- FÓTHI–LŐRINCZY 2000: Fóthi E. – Lőrinczy G.: Torzított koponyájú népesség a Szegvár-Oromdülő kora avar kori temetőből (Artificially deformed skulls from the Early Avar Population of Szegvár-Oromdülő cemetery). *Anthropológiai Közlemények* 41 (2000) 23–39.
- FÓTHI–LŐRINCZY–MARCSIK 2000: Fóthi E. – Lőrinczy G. – Marcsik A.: Régészeti és antropológiai kapcsolat az eurázsiai steppe és egy kora avar kori kárpát-medencei népesség között (Archeological and Anthropological Relationship between the Eurasian Steppe and an Early Avar Population of the Carpathian Basin). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 6 (2000) 191–198.
- HAJDU 2009: Hajdu, T.: Anthropological analysis of the Avar Age people from the Jászberény-Disznózug cemetery (Hungary). *Annales Historico-Naturales Musei Nationalis Hungarici* 101 (2009) 147–166.
- HANÁKOVÁ–STLOUKAL–VYHNÁNEK 1976: Hanáková, H. – Stloukal, M. – Vyhnánek, L.: Kostry ze slovansko-avarského pohřebiště ve Virtu. *Sborník Národního muzea v Praze* 32B. 1976, 57–113.
- HEGYI 2003: Hegyi A.: *A koponya és az axiális váz fejlődési rendellenességeinek gyakorisága avar kori és középkori temetők embertani leletein*. PhD értekezés kézírata. Szeged 2003.
- HEGYI 1992: Hegyi A.: *Elhalálzási életkor és a nemek meghatározása Szegvár-Oromdülő területén feltárt embertani anyagon*. Szakdolgozat kézírata. Szeged 1992.
- JANCSÓ 1984: Jancsó M.: *Metodikai tanulmány a sükösd-ságodi avar kori temető embertani anyagán*. Diplomamunka kézírata. Szeged 1984.
- KAMMERHOF 2007: Kammerhof J.: *Kiszombor környéki embertani szériák feldolgozása*. Szakdolgozat kézírata. Szeged 2007.
- KÓSA 1989: Kósa, F.: Age estimation from the fetal skeleton. In: *Age markers in the human skeleton*. Ed.: Isçan, M. Y. Springfield 1989, 21–54.
- KŐHEGYI–MARCSIK 1971: Kőhegyi, M. – Marcsik, A.: The Avar-age cemetery at Sükösd. *Acta Antiqua et Archaeologica* 14 (1971) 87–94.
- KÖVÁRI–SZATHMÁRY–MARCSIK 2003: Kővári I. – Szathmáry L. – Marcsik A.: A továbbélés ritmusának becslése a 7. és 11. század között. III. *Kárpát-medencei Szimpózium*. Budapest 2003, 223–226.
- LÁSZLÓ 1984: László Gy.: *A székkutas-kápolnadűlői késő avar kori temető 1979-1981-es ásatás embertani anyagának vizsgálata*. Szakdolgozat kézírata. Szeged 1984.
- LÁSZLÓ 2003: László O.: *Nagykőrös-Szárazdűlő avar kori népességének kraniológiai összehasonlító vizsgálata az abszolút koponyadimenziók alapján*. Diplomamunka kézírata. Budapest 2003.
- LENKEY 2003: Lenkey P.: *Nagykőrös-Szárazdűlő avar kori népességének összehasonlító vizsgálata*. Diplomamunka kézírata. Budapest 2003.
- LIPTÁK 1954: Lipták P.: Kecel-környéki avarok (Avars in the environs of Kecel). *Biológiai Közlemények* 2 (1954) 159–180.
- LIPTÁK 1955: Lipták, P.: Recherches anthropologiques sur les ossements avars des environs d'Üllő. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 6 (1955) 231–316.
- LIPTÁK 1957: Lipták P.: Homokmégy-Halom avar kori népessége (La population de Homokmégy-Halom dans l'époque des Avars). *Anthropológiai Közlemények* 4 (1957) 25–42.
- LIPTÁK 1957a: Lipták P.: Awaren und Magyaren im Donau-Theiss-Zwischenstromgebiet. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 8 (1957) 199–268.
- LIPTÁK 1959: Lipták, P.: The „Avar Period” Mongolid in Hungary. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 10 (1959) 250–279.
- LIPTÁK 1974: Lipták, P.: Anthropological analysis of the Avar-period population of Szekszárd-Palánkpuszta. *Acta Biologica Szegediensis* 20 (1974) 199–211.
- LIPTÁK 1983: Lipták, P.: *Avars and ancient Hungarians*. Budapest 1983.
- LIPTÁK–MARCSIK 1966: Lipták P. – Marcsik A.: Szeged-Kundomb avar kori népességének embertani vizsgálata (Anthropologische Untersuchungen des Gräberfeldes Szeged-Kundomb aus der Awarenperiode). *Anthropológiai Közlemények* 10 (1966) 13–56.

- LIPTÁK–MARCSIK 1970: Lipták P. – Marcsik A.: Skelettreste von Szarvas-Kákapusztá-Kettőshalom. Zur Frage der awarisch-altungarischen Verbindungen. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1970–1* (1970) 45–47.
- LIPTÁK–MARCSIK 1975: Lipták P. – Marcsik A.: Skeletal remains of the avar period and 10th century cemetery excavated at Rákóczifalva-Kastélydomb. *Acta Biologica Szegediensis* 21 (1975) 165–179.
- LIPTÁK–MARCSIK 1976: Lipták P. – Marcsik A.: A Madaras-Téglavető melletti avar temető csontvázmáradványainak embertani jellemzése (An anthropological characterization of skeletal remains of an Avar cemetery near Madaras-Téglavető). *Cumania* 4 (1976) 115–140.
- LIPTÁK–VÁMOS 1969: Lipták P. – Vámos K.: A „Fehértó A” megnevezésű avar kori temető csontváznagyának embertani vizsgálata (Anthropologische Untersuchung des Skelettmaterials des awarischen Gräberfeldes von „Fehértó A”). *Anthropológiai Közlemények* 13 (1969) 3–30.
- MACZEL 2003: Maczel M.: *On the traces of tuberculosis”. Diagnostic criteria of tuberculous affection of the human skeleton and their application in Hungarian and French anthropological series.* PhD Dissertation. Manuscript. Université de la Méditerranée – Aix-Marseille II. Marseille – Department of Anthropology. Szeged 2003.
- MALÁN 1956: Malán M.: Az ondódi avarok (Les Avars d’Ondód). *Annales Historico-Naturales Musei Nationalis Hungarici* 7 (1956) 491–506.
- MARCSIK 1971: Marcsik A.: A mélykúti avar kori temető embertani leleteinek vizsgálata (Anthropological investigation of a cemetery at Mélykút from the Avar period). *Anthropológiai Közlemények* 15 (1971) 87–95.
- MARCSIK 2009: Marcsik A.: A kunpeszéri avar kori széria humán csontanyagának feldolgozása (Felsőpeszéri út – Homokbánya) (Human bone material of the Avarian Age series from Kunpeszér (Felsőpeszéri út – Homokbánya). *Archaeologica Cumanica* 2 (2009) 175–190.
- MARCSIK 2010: Marcsik A.: Felgyő, Ürmös-tanya avar kori temető humán csontvázmáradványai (The human skeletal remains from the Avar cemetery at Felgyő). In: Balogh Cs. – P. Fischl K.: Felgyő, Ürmös-tanya. Bronzkori és avar kori leletek László Gyula felgyői ásatásának anyagából. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Monumenta Archaeologica* 1 (2010) 383–391.
- MARCSIK–BALÁZS–MOLNÁR 2016: Marcsik, A. – Balázs, J. – Molnár, E.: Anthropological analysis of an Avar Age cemetery from the Duna–Tisza interfluvium (Hajós-Cifrahegy). The Talking Dead. New results from Central- and Eastern European Osteoarchaeology. Proceeding of the First International Conference of the Török Aurél Anthropological Association from Târgu Mureş. 13–15 November 2015. Edited by Gál, Sz. S. *Bibliotheca Musei Marisiensis. Series Archaeologica XI.* 2016, 65–79.
- MARCSIK–KOCSIS 2002: Marcsik A. – Kocsis S. G.: Fogak alakjának anomáliái a 8. századból (Balmazújváros-Hortobágy-Árkus) (Anomalies of tooth shape from the 8th century (Avar period) in Hungary (Balmazújváros-Hortobágy-Árkus). *Anthropológiai Közlemények* 43 (2002) 39–46.
- MARCSIK–MOLNÁR 2014: Marcsik A. – Molnár E.: Szatymaz-Makraszéki iskola avar kori temető humán csontanyaga (The human skeletal remains of the Avar period series from Szatymaz-Makraszéki iskola.). In: *Avarok pusztái. Régészeti tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára.* Szerk.: Anders A. – Balogh Csilla – Türk Attila. Budapest 2014, 387–399.
- MARCSIK–MOLNÁR 2018: Marcsik A. – Molnár E.: A Hajós-Cifrahegyi avar temető embertani anyagának rövid jellemzése. The short characterization of the human skeletal remains of the cemetery at Hajós-Cifrahegy. <http://muzeum.kecskemethu/dokumentumok/archaeologia-cumania-4>.
- MARCSIK–MOLNÁR–ÖSZ 2007: Marcsik A. – Molnár E. – Ösz B.: *Specifikus fertőző megbetegedések csontelváltozásai történelmi népesség körében.* Szeged 2007.
- MARCSIK–SZALAI 1995: Marcsik A. – Szalai F.: Néhány megjegyzés a fülkés sírokban eltemetett egyének embertani arculatáról ((Bemerkungen über den anthropologischen Charakter der in den Stollengräbern bestatteten Individuen) *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 1 (1995) 453–458.

- MARCSIK–SZELEKOVSZKY 2016: Marcsik A. – Szelekovszky M.: Berettyóújfalu-Nagy Bócs-dűlő lelőhely avar kori humán csontvázanyagának ismertetése (A Report on the human skeletons of the Avar age site of Berettyóújfalu-Nagy Bócs-Dűlő). *Arrabona* 2016, 437–446.
- MARTIN–SALLER 1957: Martin, R. – Saller, K.: *Lehrbuch der Anthropologie. 3. Auflage.* Stuttgart 1957.
- MENDE 1995: Mende B.: *Metodikai tanulmány Kunszállás-Fülöpjakab avar kori temetőjének embertani anyagán.* Diplomamunka kézírata. Szeged 1995.
- MERRILL 1964: Merrill, Ralph G.: Occlusal anomalous tubercles on premolars of Alaskan Eskimos and Indians Oral Surgery. *Oral Medicine, Oral Pathology* 17 1964, 484–496. [https://doi.org/10.1016/0030-4220\(64\)90044-1](https://doi.org/10.1016/0030-4220(64)90044-1)
- MOLNÁR 2017: Molnár E.: Egy avar kori temető (Pitvaros-víztározó) szisztematikus embertani feldolgozása. In: Bende Livia: *Temetkezési szokások a Körös–Tisza–Maros közén az avar kor második felében (Bestattungsbräuche in der zweiten Hälfte der Awarenzeit im Gebiet zwischen Körös, Theiß und Maros).* Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia. A PPKE BTK Régészeti Tanszékének kiadványai 8. Szerk. Major Balázs – Türk Attila. Szeged 2017, 505–532.
- MOLNÁR–MARCSIK 2002: Molnár, E. – Marcsik, A.: Paleopathological evaluation of Hungarian skeletal remains from the 7th–9th centuries AD. *Antropologia Portuguesa* 19 (2002) 85–99.
- NAGY 2000: Nagy M.: *Fejlődési rendellenességek vizsgálata egy avar kori szériában.* Szakdolgozat kézírata. Szeged 2000.
- ORTNER 2003: Ortner, D. J.: *Identificatio of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains.* Amsterdam–Tokyo 2003.
- OZSVÁR 1973: Ozsvár A: *Kisköre-Halastó és Orosháza-Béke Tsz mellett feltárt avar kori temetők paleoantropológiai feldolgozása.* Doktori disszertáció kézírata. Szeged 1973.
- PAP 1977: Pap I.: *A székkutasi avar temető embertani vizsgálata.* Egyetemi doktori disszertáció kézírata. Szeged 1977.
- PENROSE 1954: Penrose, L. S.: Distance, size and shape. *Annals of Eugenics* 18 (1954) 337–343. <https://doi.org/10.1111/j.1469-1809.1952.tb02527.x>
- PONTA 2000: Ponta R.: *Mesterségesen deformált koponyák vizsgálata.* Diplomamunka kézírata. Szeged 2000.
- SJØVOLD 1990: Sjøvold, T.: Estimation of stature from long bones utilizing the line of organic correlation. *Human Evolution* 5 (1990) 431–447. <https://doi.org/10.1007/BF02435593>
- STLOUKAL–HANÁKOVÁ 1966: Stloukal, M. – Hanáková, H.: Anthropologie der Slawen aus dem Gräberfeld in Nové Zámky. *Slovenská Archeológia* 14 (1966) 167–204.
- STLOUKAL–HANÁKOVÁ 1974: Stloukal, M. – Hanáková, H.: Antropologický výzkum pohřebiště ze 7.8. století v Želovích (Anthropologische Erforschung des Gräberfeldes aus dem 7.-8. Jahrhundert in Zelovce). *Slovenská Archeológia* 22 (1974) 129–188.
- SZALAI 1994: Szalai F.: A Pécs-Nagyárpád, Boros utca lelőhelyen feltárt avar kori temető csontvázainak antropológiai és paleopatológiai vizsgálata (Anthropological and paleopathologies examination of the Avar age skeletons excavated at the site Pécs-Nagyárpád, Boros utca (SW Hungary). *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 39 (1994) 107–132.
- SZATHMÁRY–MARCSIK–LENKEY–KÖVÁRI–HOLLÓ–GUBA–CSÓRI 2008: Szathmáry L. – Marcsik A. – Lenkey Zs. – Kövári I. – Holló G. – Guba Zs. – Csóri Zs.: Az Alföld népességeinek továbbélése az 1. századtól a 11. századig. In: *Árpád előtt, Árpád után. Antropológiai vizsgálatok az Alföld I–XIII. századi csontvázleletein.* Szerk.: Szathmáry L. Szeged 2008, 7–20.
- THOMA 1978: Thoma, A.: Distance et forme entre groupes. *Bulletin et Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris* 13 (1978) 15–22. (13): 15–22. <https://doi.org/10.3406/bmsap.1978.1902>

- VÁMOS 1973: Vámos K.: Szeged-Makkoserdő avar kori népességének embertani vizsgálata (Die anthropologische Untersuchung der awarenzeitlichen Bevölkerung von „Szeged-Makkoserdő“). *Anthropológiai Közlemények* 17 (1973) 29–39.
- VLADÁROVÁ-MOJZISOVÁ–HANULIK 1970: Vladárová-Mojzisoová, S. – Hanulík, M.: Die Kraniologie des slawisch-awarischen Gräberfeldes in Nové Zámky. *Acta facultatis rerum naturalium Univ. Comenianae. Anthropologia*. 15 (1970) 191–211.
- WENGER 1953: Wenger, S.: L'anthropologie du cimetière de Jánoshida-Tótkérszta. *Annales Historico-Naturales Musei Nationalis Hungarici* 45 (1953) 231–244.
- WENGER 1955: Wenger S.: Szentek-Kaján népvándorláskori népességének embertani típusai (VII–VIII. szd.) (Types anthropologiques de la population de Szentek-Kaján provenant VII-VIIIe siècles). *Annales Historico-Naturales Musei Nationalis Hungarici* 6 (1955) 391–410.
- WENGER 1957: Wenger, S.: Données osteométriques sur le matériel anthropologique de cimetière d'Alattyán-Tulát, provenant de l'époque avar. *Crania Hung* 2 (1957) 1–55.
- WENGER 1966: Wenger, S.: Anthropologie de la population d'Előszállás-Bajcsihegy provenant des temps avars. *Anthropologia Hungarica* 7 (1966) 115–206.
- WENGER 1968: Wenger, S.: Data to the anthropology of the Avar Period population of the Transdanubia. *Anthropologia Hungarica* 8 (1968) 59–96.
- WENGER 1972: Wenger, S.: Anthropological examination of the osteological material deriving from the Avar Period cemetery at Tiszavasvár (Hungary). *Anthropologia Hungarica* 11 (1972) 5–83.
- WENGER 1974: Wenger S.: Dél-Dunántúl avar kori népességének embertani problémái (On the anthropological problems of the Avar-age populations in the Southern Transdanubia). *Anthropologia Hungarica* 13 (1974) 5–86.

FÜGGELÉK

10. táblázat. Szegvár-Oromdűlő. Az embertani anyag jegyzéke
 Table 10. Szegvár-Oromdűlő. The list of the anthropological material

Sírszám	Életkor	Életkorcsoport	Nemiség, szexjelző	Megjegyzés
1.	18–20	juv.	(nő)	torzított
5.	13–14	inf. II.		
6.	23–25	ad.	férfi	
14.	23–25	ad.	nő	
15.	2–3	inf. I.		
16.	8–10	inf. II.		
17.	25–29	ad.	nő (-2.0)	torzított
33.	40–59	mat.	férfi (+2.0)	
45.	5–6	inf. I.		
46.	13–14	inf. II.		
48.	15–16	juv.		
50.	30–34	ad.	nő (-1.0)	torzított
53.	23–25	ad.	nő	
54.	–	inf. I.		
57.	30–35	ad.	nő	
58.	60–65	sen..	férfi (+2.0)	
59.	3–4	inf. I.		
60.	5–6	inf. I.		
61.	1–1.5	inf. I.		
63.	23–25	ad.	nő	
65.	48–57	mat.	férfi (+2.0)	
66.	1–2	inf. I.		
67.	10–11	inf. II.		
68.	30–35	ad.	férfi (+1.4)	
69.	1–1.5	inf. I.		
70.	1–1.5	inf. I.		
71.	23–25	ad.	nő	
72.	23–25	ad.	nő (-2.0)	torzított
72/a	0–(0.5)	inf. I.		újszülött
73.	45–49	mat.	nő (-2.0)	torzított
76.	69–78	sen..	férfi (+1.7)	
77.	25–30	ad.	férfi (+1.2)	
78.	8–9	inf. II.		
79.	1–1.5	inf. I.		
80.	9–10	inf. II.		
81.	30–35	ad.	férfi (+1.7)	
82.	2–3	inf. I.		
83.	8–9	inf. II.		

<i>Sírszám</i>	<i>Életkor</i>	<i>Életkorcsoport</i>	<i>Nemiség, szexjelző</i>	<i>Megjegyzés</i>
84.	1–1.5	inf. I.		
85.	53–59	mat.	férfi (+1.8)	
86.	16–18	juv.	(férfi)	kettős sír torzított
86/a	35–39	ad.	nő (-1.5)	
87.	8–9	inf. II.		
88.	1–1.5	inf. I.		
89.	18–20	juv.	(nő)	torzított
90.	16–18	juv.	(férfi)	
91.	13–14	inf. II.		
92.	4–5	inf. I.		
93.	4–5	inf. I.		
94.	0.5–1	inf. I.		
95.	3–4	inf. I.		
96.	0.5–1	inf. I.		
97.	15–17	juv.	(férfi)	
98.	10–12	inf. II.		
99.	4–5	inf. I.		
100.	35–39	ad.	férfi (+1.7)	
103.	–	inf. II.		
104.	0–0.5	inf. I.		
105.	0–0.5	inf. I.		
107.	8–9	inf. II.		
108.	60–65	sen..	nő (-1.1)	
109.	16–18	juv.	(nő)	juv. nő + újszülött
109/a	0–(0.5)	inf. I.		
110.	42–47	mat.	férfi (+1.8)	kettős sír torzított
110/a	30–34	ad.	nő (-1.5)	
111.	45–50	mat.	nő (-0.9)	
112.	3–4	inf. I.		
113.	15–16	juv.	(nő)	
114.	4–5	inf. I.		
115.	2–3	inf. I.		
116.	30–35	ad.	nő (-1.2)	
118.	5–6	inf. I.		
121.	9–10	inf. II.		
123.	2–3	inf. I.		
124.	0–0.5	inf. I.		
125.	1–2	inf. I.		
126.	4–5	inf. I.		
127.	18–20	juv.	(nő)	torzított
128.	48–57	mat.	férfi (+1.7)	
129.	4–5	inf. I.		
130.	45–49	mat.	nő (-2.0)	torzított

<i>Sírszám</i>	<i>Életkor</i>	<i>Életkorcsoport</i>	<i>Nemiség, szexjelző</i>	<i>Megjegyzés</i>
132.	35–39	ad.	nő (-1.5)	torzított
133.	5–6	inf. I.		
134.	25–30	ad.	nő	
135.	23–25	ad.	nő (-1.5)	torzított
137.	40–45	mat.	férfi (+1.8)	
139.	40–45	mat.	férfi (+1.0)	
140.	8–14	inf. II.		
141.	15–16	juv.		
142.	10–11	inf. II.		
143.	–	inf. II.		
144.	–	inf. I.		
145.	4–5	inf. I.		
146.	0.5–1	inf. I.		
147.	25–30	ad.	férfi	
148.	2–3	inf. I.		
149.	8–12	inf. II.		
150.	18–20	juv.	(nő)	torzított
151.	8–9	inf. II.		
156.	25–30	ad.	nő	ad. nő + újszülött
156/a	0–0.5	inf. I.		
158.	3–4	inf. I.		
163.	1–1.5	inf. I.		
165.	45–49	mat.	nő (-1.9)	torzított
166.	42–47	mat.	nő (-1.8)	
167.	–	inf. I.		
168.	4–5	inf. I.		
169.	1–2	inf. I.		
170.	1–1.5	inf. I.		
171.	23–25	ad.	nő (-1.8)	torzított
172.	8–9	inf. II.		
173.	3–4	inf. I.		
174.	23–25	ad.	nő (-1.8)	
175.	1–2	inf. I.		
176.	45–50	mat.	nő (-2.0)	
177.	50–54	mat.	nő (-1.4)	torzított
178.	8–9	inf. II.		
179.	52–58	mat.	férfi (+1.9)	
180.	1–1.5	inf. I.		kettős sír
180/a	12–13	inf. II.		
181.	52–59	mat.	nő (-0.7)	
182.	30–34	ad.	nő (-1.6)	torzított
183.	–	inf. I.		
184.	23–x	felnőtt		

<i>Sírszám</i>	<i>Életkor</i>	<i>Életkorcsoport</i>	<i>Nemiség, szexjelző</i>	<i>Megjegyzés</i>
185.	0–1	inf. I.		
187.	44–50	mat.	nő (-1.5)	
188.	23–25	ad.	nő (-2.0)	torzított
189.	64–70	sen..	férfi (+1.8)	
190.	–	juv.	(nő)	
191.	12–13	inf. II.		
192.	–	inf. I.		
193.	4–5	inf. I.		
194.	8–9	inf. II.		
195.	8–14	inf. II.		
196.	45–50	mat.	nő (-2.0)	
197.	–	inf. I.		
198.	41–49	mat.	férfi (+2.0)	
199.	23–25	ad.	nő (-2.0)	torzított
200.	17–18	juv.		
201.	15–22	juv.		
202.	23–25	ad.	férfi	
220.	26–35	ad.	férfi (+2.0)	
247.	–	inf. I.		
252.	43–48	mat.	férfi (+2.0)	
261.	6–7	inf. I.		
266.	60–65	sen..	nő (-0.1)	
267.	1–2	inf. I.		
268.	40–44	mat.	nő (-2.0)	torzított
270.	2–2.5	inf. I.		
286.	8–9	inf. II.		
288.	18–22	juv.	(nő)	
293.	63–69	sen..	nő	
299.	5–6	inf. I.		
300.	16–18	juv.	(nő)	
306.	63–69	sen..	férfi	
314.	40–47	mat.	férfi (+2.0)	
322.	8–9	inf. II.		
323.	40–59	mat.	nő (-2.0)	torzított
324.	23–x	felnőtt	nő	
325.	–	inf. I.		
326.	8–9	inf. II.		
327.	–	juv.		
328.	23–39	ad.	férfi	
329.	23–x	felnőtt	(nő)	
330.	35–39	ad.	nő (-2.0)	torzított
330/a	0–0.5	inf. I.		újszülött
331.	–	inf. I.		

<i>Sírszám</i>	<i>Életkor</i>	<i>Életkorcsoport</i>	<i>Nemiség, szexjelző</i>	<i>Megjegyzés</i>
332.	–	inf. I.		
333.	23–39	ad.	férfi (+2.0)	kettős sír
333/a	12–14	inf. II.		
334.	1–2	inf. I.		
335.	29–34	ad.	férfi (+0.8)	
336.	10–11	inf. II.		
337.	23–25	ad.	nő (-2.0)	
338.	8–14	inf. II.		
339.	8–9	inf. II.		
340.	18–20	juv.	(nő)	
341.	15–16	juv.		
342.	8–14	inf. II.		
343.	30–39	ad.	férfi	
344.	3–5	inf. I.		
345.	23–39	ad.	nő (-2.0)	torzított
346.	5–6	inf. I.		
347.	40–44	mat.	nő (-2.0)	torzított
347/a	3–5	inf. I.		kettős sír
348.	40–59	mat.	nő (-0.3)	
349.	18–22	juv.	(nő)	
350.	40–59	mat.	férfi (+2.0)	
351.	4–5	inf. I.		
352.	–	inf. II.		
421.	4–5	inf. I.		
433.	26–32	ad.	nő (-2.0)	
447.	8–9	inf. II.		
463.	23–25	ad.	nő (-0.7)	torzított
466.	5–6	inf. I.		
468.	1.5–2	inf. I.		
478.	4–5	inf. I.		
488.	1.5–2	inf. I.		
490.	45–49	mat.	nő (-1.0)	torzított
491.	5–6	inf. I.		
492.	40–59	mat.	férfi (+1.7)	
493.	46–59	mat.	nő (-1.3)	
500.	29–34	ad.	férfi (+2.0)	
517.	15–16	juv.	(nő)	
527.	1.5–2	inf. I.		
528.	2–2.5	inf. I.		
530.	8–9	inf. II.		
531.	26–35	ad.	férfi (+1.4)	
532.	30–34	ad.	nő (-1.8)	torzított
533.	35–39	ad.	férfi (+2.0)	

<i>Sírszám</i>	<i>Életkor</i>	<i>Életkorcsoport</i>	<i>Nemiség, szexjelző</i>	<i>Megjegyzés</i>
534.	23-x	felnőtt	férfi	
535.	10-11	inf. II.		
536.	8-9	inf. II.		
537.	17-19	juv.		
538.	18-20	juv.		
539.	45-50	mat.	férfi (+1.7)	
540.	18-20	juv.	(férfi)	
541.	-	inf. I.		
542.	40-59	mat.	férfi (+2.0)	
543.	8-9	inf. II.		
544.	18-20	juv.	(nő)	
545.	40-59	mat.	férfi	
547.	60-65	sen..	nő (-1.6)	
548.	1.5-2	inf. I.		
549.	4-5	inf. I.		
550.	5-6	inf. I.		kettős sír
550/a	8-9	inf. II.		
551.	4-5	inf. I.		
552.	5-6	inf. I.		
553.	8-9	inf. II.		
554.	18-22	juv.	(nő)	
555.	18-22	juv.	(nő)	
556.	18-22	juv.	(férfi)	
557.	4-5	inf. I.		
558.	8-14	inf. II.		
559.	-	inf. I.		
561.	23-x	felnőtt	férfi	
571.	8-9	inf. II.		
573.	-	inf. I.		
582.	-	inf. I.		
585.	40-59	mat.	nő (-1.7)	
586.	17-19	juv.	(nő)	
587.	8-9	inf. II.		
600.	42-47	mat.	nő (-1.8)	
607.	8-9	inf. II.		
619.	8-9	inf. II.		
624.	8-9	inf. II.		
625.	29-34	ad.	nő (-1.2)	
626.	23-39	ad.	férfi (+1.8)	
627.	-	inf. I.		
628.	1-1.5	inf. I.		
636.	5-6	inf. I.		
637.	20-22	juv.		

<i>Sírszám</i>	<i>Életkor</i>	<i>Életkorcsoport</i>	<i>Nemiség, szexjelző</i>	<i>Megjegyzés</i>
638.	–	inf. I.		
639.	40–59	mat.	nő (-0.2)	
641.	20–22	juv.	(férfi)	
643.	–	inf. I.		
644.	–	inf. I.		
650.	23–x	felnőtt		
653.	8–9	inf. II.		
654.	–	inf. I.		
655.	23–x	felnőtt		
656.	5–6	inf. I.		
657.	40–59	mat.	nő (-0.2)	
659.	0.5–1	inf. I.		
663.	5–6	inf. I.		
665.	8–9	inf. II.		
666.	20–22	juv.	(férfi)	
670.	40–59	mat.	férfi (+1.6)	
671.	8–9	inf. II.		
672.	5–6	inf. I.		
674.	2–3	inf. I.		
676.	23–x	felnőtt	férfi (+2.0)	
677.	17–19	juv.		
678.	1–2	inf. I.		
679.	16–18	juv.		
681.	–	inf. I.		
682.	–	inf. I.		
684.	23–25	ad.	nő (-1.8)	torzított
686.	40–59	mat.	nő (-2.0)	
687.	–	inf. I.		
688.	–	inf. I.		
690.	23–25	ad.	nő (-0.6)	torzított
692.	13–14	inf. II.		
693.	40–59	mat.	nő (-1.2)	
694.	18–20	juv.	(nő)	juv. nő + újszülött
694/a	0–(0.5)	inf. I.		
695.	–	inf. II.		
696.	40–59	mat.	nő	
697.	18–20	juv.	(férfi)	
698.	1.5–2.5	inf. I.		
699.	2–2.5	inf. I.		
700.	23–x	felnőtt	férfi	
701.	–	inf. I.		
702.	1.5–2	inf. I.		
703.	–	inf. I.		

<i>Sírszám</i>	<i>Életkor</i>	<i>Életkorcsoport</i>	<i>Nemiség, szexjelző</i>	<i>Megjegyzés</i>
704.	–	inf. II.		
706.	4–5	inf. I.		
707.	19–22	juv.	(nő)	
708.	30–34	ad.	nő	torzított
709.	–	inf. I.		
710.	8–9	inf. II.		
711.	–	inf. I.		
712.	40–49	mat.	nő (-0.2)	
713.	1.5–2	inf. I.		
714.	23–39	ad.	nő (-1.5)	
716	23–39	ad.	nő (-1.8)	
717.	23–39	ad.	nő (-1.3)	
718.	40–59	mat.	nő (-1.5)	
719.	–	inf. I.		
720.	8–9	inf. II.		
721.	23–39	ad.	nő	
722.	23–39	ad.	férfi (+2.0)	
723.	23–x	felnőtt	nő	
726.	14–16	inf. II.		
727.	23–x	felnőtt	nő	
728.	23–39	ad.	nő	
729.	4–5	inf. I.		
730.	19–22	juv.	(nő)	
731.	23–25	ad.	férfi	
732.	8–9	inf. II.		
734.	18–20	juv.		
735.	1–2	inf. I.		
736.	20–24	juv.	(nő)	
737.	0–0.5	inf. I.		
738.	23–25	ad.	nő (-1.8)	torzított
739.	5–6	inf. I.		
740.	24–28	ad.	nő (-1.0)	
741.	0–0.5	inf. I.		
742.	–	inf. I.		
743.	9–11	inf. II.		
744.	15–16	juv.		kettős sír
744/a	8–9	inf. II.		
745.	3–4	inf. I.		
746.	25–30	ad.	nő	
747.	35–39	ad.	férfi	
748.	8–9	inf. II.		
749.	3–4	inf. I.		
750.	–	inf. I.		

<i>Sírszám</i>	<i>Életkor</i>	<i>Életkorcsoport</i>	<i>Nemiség, szexjelző</i>	<i>Megjegyzés</i>
751.	4–5	inf. I.		
752.	1–2	inf. I.		
753.	23–25	ad.	nő	
754.	40–59	mat.	nő	
755.	23–39	ad.	férfi	
756.	40–59	mat.	nő	
757.	5–6	inf. I.		
758.	4–5	inf. I.		
759.	50–55	mat.	férfi	
760.	30–39	ad.	férfi	
761.	16–18	juv.		
762.	20–21	juv.	(nő)	
763.	40–50	mat.	férfi	
770.	40–50	mat.	férfi	
777.	23–x	felnőtt	férfi	
782.	8–9	inf. II.		
787.	3–4	inf. I.		
788.	–	inf. I.		
789.	2–3	inf. I.		
792.	23–30	ad.	nő	
794.	23–x	felnőtt	nő	
800.	23–x	felnőtt	férfi	
801.	10–12	inf. II.		
802.	4–5	inf. I.		
814.	23–x	felnőtt	nő	
815.	50–59	mat.	férfi (+1.2)	
819.	12–14	inf. II.		
829.	30–35	ad.	nő (-1.5)	
830.	8–9	inf. II.		
838.	5–6	inf. I.		
842.	3–4	inf. I.		
844.	40–45	mat.	nő (-1.0)	
848.	23–39	ad.	nő (-0.8)	
849.	35–39	ad.	férfi (+1.5)	
853.	4–5	inf. I.		
854.	35–39	ad.	nő (-1.5)	
855.	15–16	juv.		
858.	8–9	inf. II.		
860.	15–16	juv.		
861.	–	inf. I.		
862.	8–10	inf. II.		
863.	2–3	inf. I.		
866.	12–14	inf. II.		

<i>Sírszám</i>	<i>Életkor</i>	<i>Életkorcsoport</i>	<i>Nemiség, szexjelző</i>	<i>Megjegyzés</i>
867.	4–6	inf. I.		
868.	50–59	mat.	férfi (+0.8)	
869.	3–4	inf. I.		
870.	25–30	ad.	nő (-1.3)	
872.	60–x	sen..	nő	
873.	14–16	inf. II.		
874.	50–59	mat.	férfi	
875.	23–x	felnőtt	nő	
876.	60–x	sen..	férfi (+1.2)	
877.	40–50	mat.	férfi	
878.	1–2	inf. I.		
879.	40–50	mat.	férfi (+1.2)	
880.	8–9	inf. II.		
881.	15–22	juv.	(nő)	kettős sír
881/a		inf. I.		
882.	60–x	sen..	nő (-0.8)	
883.	30–39	ad.	nő	
884.	–	inf. I.		
885.	60–x	sen..	férfi (+0.8)	
887.	25–30	ad.	nő (-1.2)	
888.	23–x	felnőtt	nő (-0.5)	
889.	40–50	mat.	nő (-1.8)	
890.	15–22	juv.		
892.	40–50	mat.	férfi (+1.5)	
893.	3–4	inf. I.		
894.	–	inf. I.		
895.	23–x	felnőtt	nő	
896.	30–39	ad.	nő (-1.3)	
897.	60–x)	sen..	férfi	
898.	3–4	inf. I.		
899.	1–2	inf. I.		
900.	30–39	ad.	nő	
902.	1–2	inf. I.		
903.	23–x	felnőtt	férfi	
905.	1–2	inf. I.		
906.	4–5	inf. I.		
907.	1–1.5	inf. I.		
908.	23–29	ad.	nő	torzított
909.	23–39	ad.	nő (-1.5)	
910.	3–4	inf. I.		
911.	5–6	inf. I.		
912.	–	inf. I.		
914.	1–2	inf. I.		

<i>Sírszám</i>	<i>Életkor</i>	<i>Életkorcsoport</i>	<i>Nemiség, szexjelző</i>	<i>Megjegyzés</i>
915.	4–5	inf. I.		
916.	2–3	inf. I.		
917.	40–59	mat.	nő	
921.	–	inf. I.		
929.	2–3	inf. I.		
930.	23–39	ad.	férfi (+2.0)	
931.	–	inf. I.		
933.	12–14	inf. II.		
934.	35–39	ad.	férfi (+1.3)	
935.	23–39	ad.	nő (-0.8)	+magzat
936.	40–59	mat.	férfi (+0.8)	
937.	23–39	ad.	nő	
938.	23–39	ad.	nő	
939.	15–22	juv.	(nő)	
940.	15–22	juv.	(nő)	
945.	15–22	juv.	(nő)	
946.	50–59	mat.	nő	
949.	4–5	inf. I.		
950.	40–45	mat.	férfi (+2.0)	
951.	25–30	ad.	nő (-1.3)	
960.	40–45	mat.	férfi (+0.5)	
964.	40–50	mat.	férfi (+0.8)	
965.	0.5–1	inf. I.		
966.	2–2.5	inf. I.		
967.	15–22	juv.		
968.	50–59	mat.	nő	

11. táblázat. Hosszú csontok metrikus adatai, termet (főrfiak)
 Table 11. The metric data of the long bones and the stature (males)

Sír- szám	humerus 1		humerus 2		radius 1		radius 1.b		ulna		femur 1		femur 2		tibia 1		tibia 1.b		fibula		termet
	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	
58.	352	353	350	348	289	291	287	289	313	316	510	511	504	505	412	410	406	404	402	401	184,25
76.	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	423	–	420	418	418	419	186,58
77.	331	334	324	327	256	259	254	255	274	277	477	476	472	472	402	397	400	394	393	–	174,68
81.	327	327	322	322	254	255	252	252	277	278	470	463	464	458	374	369	371	365	364	365	170,78
85.	322	326	–	320	–	251	–	250	–	266	476	477	469	472	377	–	371	374	–	–	171,14
100.	–	–	–	307	–	252	–	249	–	270	–	–	–	–	360	360	354	354	–	–	167,4
110.	331	331	326	325	248	241	245	238	264	–	466	–	462	–	374	370	373	371	361	–	169,24
128.	–	–	–	–	249	254	–	252	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	169,76
137.	–	–	–	340	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	386	–	383	–	–	–	174,33
139.	326	325	322	322	252	255	249	252	270	–	453	457	442	449	–	–	–	–	–	–	169,93
179.	–	334	–	328	–	–	–	–	–	–	444	–	442	–	363	–	360	360	–	–	169,9
198.	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	424	426	422	423	359	355	358	354	–	–	162,92
220.	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	354	358	351	353	–	347	163,41
252.	–	334	–	330	250	–	246	–	266	265	462	459	455	455	–	–	357	357	–	356	169,53
314.	–	323	–	–	250	248	246	245	270	270	465	461	460	455	–	366	–	366	–	–	170,04
500.	–	330	–	323	–	–	–	–	–	–	463	459	459	456	–	–	361	361	–	–	170,59
531.	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	375	375	372	372	–	–	170,72
542.	–	–	–	–	262	262	256	258	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	173,74
626.	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	379	377	375	374	–	–	171,98
759.	–	333	323	326	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	367	–	–	170,06
849.	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	504	504	502	501	394	396	391	394	–	–	179,86
879.	–	320	–	319	–	–	–	–	–	–	–	454	–	452	376	371	371	368	–	–	169,45
885.	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	450	456	448	453	–	363	–	363	–	–	168
892.	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	476	–	469	381	384	376	378	–	–	173,85
934.	315	310	–	–	240	–	–	–	260	–	440	–	–	–	349	–	344	347	–	–	163,88

12. táblázat. Koponyák metrikus adatai (férfiak)
 Table 12. The metric data of the skulls (males)

Sír- szám	33.	58.	65.	68.	76.	77.	81.	85.	100.	110.	128.	137.
1	183	185	–	–	–	189	–	175	167	178	183	–
5	–	–	–	–	112	–	–	–	99	104	111	–
8	155	150	–	–	150	138	–	160	145	145	139	–
9	99	103	–	–	98	91	103	93	101	104	97	98
17	–	–	–	–	145	–	–	–	138	143	140	–
20	127	121	–	–	122	–	–	–	116	123	118	–
38	1674,19	1584,92	–	–	–	–	–	–	1384,6	1518,07	1454,91	–
40	–	–	–	–	–	–	–	–	91	108	92	–
45	–	148	–	–	145	–	–	–	133	147	–	–
46	–	119	–	–	113	98	–	–	100	107	92	95
47	–	132	–	–	137	120	–	–	121	133	–	–
48	–	74	–	–	75	73	–	–	70	74	66	–
51	48	39	42	–	43	38	–	–	43	41	42	–
52	38	35	33	–	38	35	–	–	34	35	34	–
54	–	28	–	–	24	27	–	–	27	31	25	28
55	–	58	–	–	59	55	–	–	53	62	50	–
62	–	49	–	–	–	–	–	–	45	–	–	–
63	–	47	–	–	50	42	40	–	43	45	43	38
65	140	137	–	128	–	119	130	127	120	125	–	–
66	107	111	–	105	118	105	103	106	104	110	–	–
69	40	39	–	35	42	36	37	37	34	42	–	39
70	75	55	–	64	68	59	60	60	61	75	65	64
71	35	37	–	32	33	27	37	30	29	37	28	37
8:1	84,69	81,08	–	–	–	73,01	–	91,42	86,82	81,46	75,95	–
17:1	–	–	–	–	–	–	–	–	82,63	80,33	76,9	–
17:8	–	–	–	–	96,66	–	–	–	95,17	101,41	100,71	–
20:1	69,39	65,41	–	–	–	–	–	–	69,46	69,1	64,78	–
20:8	81,93	80,67	–	–	81,3	–	–	–	80	84,83	84,89	–
9:8	63,87	68,66	–	–	65,33	65,94	–	58,12	69,65	71,72	69,78	–
47:45	–	89,18	–	–	94,48	–	–	–	90,97	90,47	–	–
48:45	–	50	–	–	51,72	–	–	–	52,63	50,34	–	–
52:51	79,16	89,74	78,57	78,57	88,37	92,1	–	–	79,06	85,36	80,95	–
54:55	–	48,27	–	–	40,67	49,09	–	–	50,94	50	50	–
63:62	–	95,91	–	–	–	–	–	–	95,55	–	–	–

Sír- szám	139.	179.	189.	198.	220.	252.	306.	314.	333.	335.	492.	500.
1	–	192	–	–	–	170	183	191	–	–	–	–
5	–	–	–	–	–	105	–	104	–	–	–	–
8	–	–	–	–	143	141	141	141	–	154	–	143
9	–	98	87	98	–	88	100	100	99	–	95	99
17	–	–	–	–	–	139	–	142	–	–	–	–
20	–	–	–	–	–	110	–	122	–	113	–	115
38	–	–	–	–	–	1348,16	–	1558,57	–	–	–	–
40	–	110	–	–	–	100	–	104	–	–	–	–
45	–	–	–	–	–	136	–	137	–	–	–	144
46	–	–	102	–	93	100	108	102	112	–	95	94
47	–	–	122	–	–	122	–	115	125	–	–	108
48	–	74	72	–	–	76	75	72	73	–	–	67
51	–	44	–	42	–	40	–	40	42	–	–	40
52	–	32	–	33	–	35	–	32	36	–	–	34
54	–	25	–	–	27	27	27	25	31	–	25	25
55	–	55	–	–	–	55	56	50	53	–	–	49
62	–	39	45	–	–	49	43	–	–	50	–	48
63	–	39	–	–	–	–	–	43	45	45	42	38
65	–	–	105	–	–	–	–	122	133	122	–	–
66	114	–	100	–	–	–	–	109	–	–	–	–
69	35	35	–	38	31	36	35	36	39	34	30	35
70	64	62	63	–	–	–	57	64	–	–	–	66
71	33	32	27	33	–	35	33	35	–	–	–	35
8:1	–	–	–	–	–	82,94	–	73,82	–	–	–	–
17:1	–	–	–	–	–	81,76	–	74,34	–	–	–	–
17:8	–	–	–	–	–	98,58	–	100,7	–	–	–	–
20:1	–	–	–	–	–	64,71	–	63,87	–	–	–	–
20:8	–	–	–	–	–	78,01	–	86,52	–	73,38	–	80,42
9:8	–	–	–	–	–	62,41	70,92	70,92	–	–	–	69,23
47:45	–	–	–	–	–	89,7	–	83,94	–	–	–	75
48:45	–	–	–	–	–	55,88	–	52,55	–	–	–	46,52
52:51	–	72,72	–	78,57	–	87,5	–	80	85,71	–	–	85
54:55	–	45,45	–	–	–	49,09	48,21	50	58,49	–	–	51,02
63:62	–	100	–	–	–	–	–	–	–	90	–	79,16

Sír- szám	531.	533.	539.	542.	670.	731.	759.	815.	868.	885.	930.	934.	936.	950.
1	185	-	-	183	174	-	-	-	173	175	-	180	-	188
5	108	-	-	-	107	-	-	-	-	-	-	-	-	-
8	153	-	-	146	-	-	-	-	135	142	141	150	147	141
9	98	-	101	101	96	-	99	-	91	-	95	102	103	103
17	137	-	-	-	135	-	-	-	-	-	-	-	-	128
20	123	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	112
38	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
40	101	-	-	-	88	-	-	-	-	-	-	-	-	100
45	139	-	-	-	-	-	-	-	-	-	137	-	-	-
46	102	95	-	97	-	101	-	-	-	-	100	-	-	-
47	116	-	-	-	115	-	-	-	-	-	121	-	-	128
48	75	-	-	-	73	-	-	-	-	-	73	-	-	76
51	39	-	-	-	42	41	45	45	-	-	41	-	-	43
52	37	-	-	-	35	33	36	34	-	-	34	-	-	-
54	-	27	-	28	23	27	-	25	-	-	28	-	-	24
55	57	-	-	-	51	52	-	57	-	-	53	-	-	-
62	45	-	-	-	47	44	-	43	-	-	48	-	-	45
63	41	44	-	-	39	38	-	45	-	-	43	-	-	41
65	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	131
66	-	110	-	-	-	-	-	-	-	-	95	-	95	111
69	34	33	37	36	-	32	37	35	-	-	36	34	38	40
70	-	-	68	-	-	-	69	73	70	-	70	-	-	66
71	29	31	33	-	32	33	35	36	35	-	34	32	36	36
8:1	84,15	-	-	79,78	-	-	-	-	78,03	81,14	-	-	-	75
17:1	74,86	-	-	-	77,58	-	-	-	-	-	-	-	-	68,08
17:8	88,96	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	90,78
20:1	67,21	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	59,57
20:8	79,87	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	79,43
9:8	63,63	-	-	69,17	-	-	-	-	67,4	-	67,37	68	70,06	73,04
47:45	83,45	-	-	-	-	-	-	-	-	-	88,32	-	-	-
48:45	53,95	-	-	-	-	-	-	-	-	-	53,28	-	-	-
52:51	94,87	-	-	-	83,33	80,48	81	75,55	-	-	82,92	-	-	-
54:55	-	-	-	-	45,09	51,92	-	43,85	-	-	52,83	-	-	-
63:62	91,11	-	-	-	82,97	86,36	-	104,65	-	-	89,58	-	-	91,11

13. táblázat. Hosszú csontok metrikus adatai, termet (nők)
 Table 13. The metric data of the long bones and the stature (females)

Sír- szám	humerus 1		humerus 2		radius 1		radius l.b		ulna		femur 1		femur 2		tibia 1		tibia l.b		fibula		termet
	Jobb	Bal	Jobb	Bal	Jobb	Bal	Jobb	Bal	Jobb	Bal	Jobb	Bal	Jobb	Bal	Jobb	Bal	Jobb	Bal	Jobb	Bal	
14.	296	-	292	-	222	-	220	-	-	-	408	-	406	-	330	-	332	-	-	-	155,9
53.	319	316	315	312	238	238	235	236	262	259	429	437	430	427	347	354	340	350	-	-	164,91
63.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	390	390	396	384	-	-	175,65
71.	295	291	292	289	224	223	222	220	-	-	418	418	413	-	342	343	338	340	-	-	158,05
108.	300	293	295	288	238	234	235	230	-	256	419	417	414	416	340	339	340	338	-	-	159,52
111.	-	-	-	-	222	222	220	220	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	158,62
116.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	418	422	416	416	338	-	337	-	-	329	158,79
156.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	404	-	403	332	335	332	334	-	-	160,14
166.	307	304	302	300	234	235	232	232	250	251	408	416	400	408	333	336	332	339	-	-	153,88
174.	286	-	283	-	-	-	-	-	-	-	404	401	398	-	-	-	-	-	-	-	158,04
181.	-	297	-	294	-	222	-	218	-	244	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	169,29
187.	333	-	329	-	255	-	253	-	-	-	452	450	446	444	-	-	-	-	-	-	165,37
293.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	441	-	438	-	-	-	359	-	-	-	165,37
348.	285	-	280	-	220	-	218	-	-	-	415	411	408	407	-	330	-	-	-	324	155,44
433.	271	-	270	-	206	206	204	204	230	-	377	379	373	373	-	-	-	-	-	-	150
600.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	357	359	355	354	-	-	-	-	-	-	154,9
625.	307	-	303	-	230	-	226	-	-	-	428	-	423	-	-	-	-	-	-	-	144,41
712.	304	-	302	-	223	-	221	-	245	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	159,4
736.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	403	408	399	404	325	325	322	321	-	-	154,12
740.	301	300	299	298	223	223	221	221	243	244	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	158,41
746.	280	-	277	-	193	-	-	-	215	-	372	-	369	-	-	-	293	-	-	-	147,65
854.	-	-	-	-	232	231	-	-	-	251	402	-	394	-	-	343	-	336	-	-	160,38
887.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	319	320	308	314	-	-	152,45
917.	-	-	-	-	225	-	-	-	-	-	405	410	-	-	-	-	342	345	-	-	157,44
935.	265	-	-	-	201	-	-	-	-	-	365	364	-	-	309	307	301	303	-	-	146,48
938.	295	-	-	-	-	-	-	-	-	-	429	430	-	-	-	355	352	353	-	-	161,41
946.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	338	342	335	335	-	-	159,2
951.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	462	-	-	455	353	-	352	355	-	-	167,27

14. táblázat. Koponyák metrikus adatai (nők)
Table 14. The metric data of the skulls (females)

Sír- szám	14.	53.	71.	108.	111.	116.	166.	176.	181.	187.	196.
1	171	–	159	183	178	–	166	–	165	174	190
5	98	–	–	97	104	–	97	–	–	103	–
8	135	137	128	133	146	135	135	–	137	144	–
9	93	–	87	94	97	96	90	–	95	97	93
17	128	–	–	134	129	–	136	–	–	135	–
20	110	–	–	120	116	–	118	–	119	119	–
38	1248,66	–	–	1391,65	1426,87	–	1288,04	–	1305,15	1414,52	–
40	–	–	–	100	103	–	91	–	–	99	–
45	125	–	–	127	136	–	128	–	–	136	–
46	93	–	104	103	104	–	95	–	–	107	–
47	109	–	–	113	129	121	124	–	–	124	–
48	–	–	64	68	78	71	78	–	–	78	–
51	42	–	39	43	46	42	40	–	38	43	–
52	35	–	31	34	35	37	35	–	38	34	–
54	–	–	26	28	28	–	28	–	–	27	–
55	–	–	49	48	52	53	53	–	–	60	–
62	–	–	–	19	46	–	45	–	–	48	–
63	40	–	38	–	39	–	37	–	–	48	–
65	116	–	–	122	118	–	119	–	–	127	–
66	109	101	–	94	98	98	98	93	–	104	–
69	–	35	27	34	39	38	37	33	–	35	33
70	65	61	62	52	65	60	60	58	55	59	50
71	30	30	30	37	34	35	30	28	32	32	30
8:1	78,94	–	80,5	72,67	82,02	–	81,32	–	83,03	82,76	–
17:1	74,85	–	–	73,22	72,47	–	81,19	–	–	77,58	–
17:8	94,81	–	–	100,75	88,35	–	100,74	–	–	93,75	–
20:1	64,32	–	–	65,57	65,17	–	71,08	–	72,12	68,39	–
20:8	81,48	–	–	90,23	79,45	–	87,41	–	86,86	82,64	–
9:8	68,8	–	67,96	70,67	66,43	71,1	66,6	–	69,34	67,36	–
47:45	87,2	–	–	88,97	94,85	–	96,87	–	–	91,176	–
48:45	–	–	–	53,54	57,35	–	60,93	–	–	57,35	–
52:51	83,3	–	79,48	79,06	76,08	88,09	87,5	–	–	79,06	–
54:55	–	–	53,06	58,3	53,84	–	52,83	–	–	45	–
63:62	–	–	–	–	84,78	–	82,2	–	–	100	–

<i>Sír- szám</i>	293.	433.	493.	547.	585.	600.	639.	712.	714.	717.	746.	829.
1	–	–	173	–	163	–	175	–	–	–	166	170
5	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	99	98
8	–	–	148	143	136	–	141	–	–	–	142	148
9	92	–	105	97	90	–	94	–	–	–	95	96
17	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	130	131
20	–	–	120	110	–	–	–	–	–	–	111	–
38	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1278	–
40	–	–	84	–	–	–	–	–	–	–	87	97
45	–	–	–	140	132	–	–	–	–	–	126	134
46	–	–	93	104	97	–	90	94	90	96	93	102
47	–	–	–	115	105	–	–	–	–	–	106	121
48	–	–	–	71	67	–	–	–	–	–	69	74
51	–	–	–	39	40	–	43	–	–	–	40	43
52	–	–	–	34	34	–	33	–	–	–	33	34
54	–	–	–	27	25	–	25	26	26	23	22	28
55	–	–	–	50	47	–	55	–	–	–	51	54
62	–	–	–	48	43	–	–	–	–	47	43	48
63	–	–	37	37	41	–	–	–	–	41	35	42
65	–	–	121	117	–	124	110	124	–	–	125	118
66	–	–	94	92	–	92	99	94	–	–	91	95
69	38	35	34	33	30	28	31	3	33	31	30	37
70	58	55	52	54	–	48	49	54	55	–	54	55
71	33	35	30	36	31	33	29	33	35	30	30	33
8:1	–	–	85,54	–	83,43	–	80,57	–	–	–	85,54	87,05
17:1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	78,31	77,05
17:8	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	91,54	88,51
20:1	–	–	69,36	–	–	–	–	–	–	–	66,86	–
20:8	–	–	81,08	76,92	–	–	–	–	–	–	91,54	–
9:8	–	–	70,94	67,83	66,17	–	66,6	–	–	–	66,9	64,86
47:45	–	–	–	82,14	79,54	–	–	–	–	–	84,12	90,29
48:45	–	–	–	50,71	50,75	–	–	–	–	–	54,76	55,22
52:51	–	–	–	87,17	85	–	76,74	–	–	–	82,5	79,06
54:55	–	–	–	54	53,19	–	45,45	–	–	–	43,13	51,85
63:62	–	–	–	77,08	95,34	–	–	–	–	–	81,39	87,5

<i>Sír- szám</i>	<i>844.</i>	<i>909.</i>	<i>935.</i>	<i>937.</i>	<i>Átlag</i>	<i>Szórás</i>	<i>Esetszám</i>
<i>1</i>	182	165	181	170	172,41	8,30	17
<i>5</i>	106	–	98	–	100,00	3,39	9
<i>8</i>	144	137	136	143	139,37	5,47	19
<i>9</i>	103	96	99	95	95,20	4,15	20
<i>17</i>	141	–	130		132,67	4,18	9
<i>20</i>	–	–	–	–	115,89	4,34	9
<i>38</i>	–	–	–	–	1336,13	72,76	7
<i>40</i>	107	–	–	–	96,00	7,98	8
<i>45</i>	134	127	–	–	131,36	5,01	11
<i>46</i>	101	91	–	97	97,44	5,51	18
<i>47</i>	117	112	–	–	116,33	7,64	12
<i>48</i>	77	70	–	77	72,46	4,82	13
<i>51</i>	43	42	–	42	41,56	2,06	16
<i>52</i>	37	34	–	34	34,50	1,71	16
<i>54</i>	30	25	–	25	26,19	2,04	16
<i>55</i>	58	51	–	54	52,50	3,63	14
<i>62</i>	52	42	40	–	43,42	8,36	12
<i>63</i>	40	40	38	–	39,50	3,13	14
<i>65</i>	–	124	115	–	120,00	4,69	14
<i>66</i>	–	95	90	–	96,29	4,96	17
<i>69</i>	35	–	31	39	32,46	7,09	24
<i>70</i>	65	–	51	61	56,58	5,07	24
<i>71</i>	41	34	30	29	32,22	2,98	27
<i>8:1</i>	79,12	83,03	75,13	84,11	81,72	20,76	15
<i>17:1</i>	77,47	–	71,82	–	76,14	25,56	8
<i>17:8</i>	97,91	–	95,58	–	94,64	31,89	8
<i>20:1</i>	–	–	–	–	68,36	24,30	7
<i>20:8</i>	–	–	–	–	84,52	28,60	8
<i>9:8</i>	71,52	70,07	72,94	66,43	68,45	16,30	17
<i>47:45</i>	87,31	88,18	–	–	88,34	27,12	10
<i>48:45</i>	57,46	55,11	–	–	55,32	3,16	10
<i>52:51</i>	86,04	80,95	–	–	82,06	22,31	13
<i>54:55</i>	51,72	49,01	–	46,29	50,59	4,44	13
<i>63:62</i>	76,92	95,23	95	80,95	86,94	8,16	11

15. táblázat. Hosszú csontok metrikus adatai, termet (torzítt nő)
 Table 15. The metric data of the long bones and the stature of the female individuals with the artificially deformed skulls

Sírszám	humerus I		humerus 2		radius I		radius I.b		ulna		femur I		femur 2		tibia I		tibia Ib		fibula		termet
	Jobb	Bal	Jobb	Bal	Jobb	Bal	Jobb	Bal	Jobb	Bal	Jobb	Bal	Jobb	Bal	Jobb	Bal	Jobb	Bal	Jobb	Bal	
17.	-	-	-	224	-	211	-	210	-	-	397	396	393	392	318	320	317	318	-	-	153,1
50.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	445	443	440	-	353	350	354	352	-	-	164,67
72.	293	288	290	285	220	-	218	-	239	235	418	420	414	415	321	324	322	325	-	-	155,74
73.	-	314	-	312	240	240	238	238	258	259	442	446	440	442	373	372	372	366	-	-	166,58
110a	305	303	300	296	230	229	227	226	246	-	-	-	-	-	331	330	328	328	-	-	159,12
130.	272	273	270	270	203	207	201	204	235	-	384	-	380	-	310	316	307	312	-	-	149,95
132.	-	-	-	-	-	-	-	-	233	-	390	391	386	385	333	333	327	330	335	326	154,3
165.	288	-	286	-	219	-	216	-	-	-	392	393	390	391	-	-	-	-	-	-	153,97
171.	292	291	287	285	210	207	208	203	232	226	-	393	-	387	-	313	-	311	-	-	152,97
177.	-	312	-	310	-	236	-	234	260	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	165,11
199.	-	314	-	308	-	234	-	231	-	-	437	437	432	434	356	359	352	355	-	353	164,19
268.	300	298	295	293	223	220	220	217	-	238	408	411	401	407	324	326	322	324	316	317	155,43
330.	-	-	285	-	225	226	223	224	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	368	369	164,28
347.	311	-	310	-	230	232	228	230	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	162,35
463.	289	290	285	286	215	218	212	215	237	-	402	400	395	394	315	315	310	312	-	-	153,95
532.	302	299	298	295	229	230	226	225	242	243	420	423	415	416	332	335	328	330	328	328	158,72
684.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	418	-	413	-	332	334	329	330	-	-	157,64
738.	-	272	-	268	-	214	-	-	-	-	407	-	397	-	-	-	-	-	-	-	152,75
908.	282	-	-	-	-	214	-	-	-	-	392	394	-	-	319	-	316	317	-	-	152,39

16. táblázat. Torzított koponyák metrikus adatai
 Table 16. The metric data of the artificially deformed skulls

Sírszám	1.	72/a	89.	127.	150.	199.	684.	50.	73.	86/b	110/b
1	163	155	166	167	157	–	163	–	–	169	173
5	–	92	–	97	91	–	101	–	–	–	–
8	137	136	130	142	137	123	135	–	134	150	–
9	91	91	89	94	85	89	88	–	–	96	98
17	–	133	–	127	136	146	139	–	–	–	–
20	117	116	–	122	116	120	133	–	120	124	–
38	–	–	–	1381,32	1232,04	–	–	–	–	1475,17	–
40	–	96	–	90	90	–	91	–	–	–	–
45	118	125	–	–	127	–	–	–	–	125	–
46	90	96	94	92	94	92	89	–	–	93	108
47	105	112	118	115	106	–	124	–	–	111	–
48	65	69	78	70	62	–	77	76	–	69	70
51	36	40	43	41	38	–	–	43	–	39	44
52	32	35	33	32	35	–	–	39	–	34	35
54	25	22	28	28	27	–	–	24	–	25	27
55	49	49	–	53	48	–	–	56	–	49	51
62	–	48	–	62	42	44	41	–	–	48	45
63	37	43	41	34	41	39	–	–	–	40	43
65	–	108	–	115	–	100	113	129	–	–	–
66	–	95	90	97	–	–	97	104	–	88	104
69	32	35	30	32	30	32	33	34	–	29	29
70	56	62	57	55	54	55	54	67	–	56	–
71	29	34	33	33	35	35	29	31	–	32	31
8:1	84,04	87,66	78,31	85,02	87,2	–	82,8	–	–	88,75	–
17:1	–	87,01	–	76,04	86,62	–	85,3	–	–	–	–
17:8	–	99,25	–	89,43	99,27	118,69	103	–	–	–	–
20:1	71,77	72,72	–	73,05	73,88	–	81,59	–	–	73,37	–
20:8	85,4	82,96	–	85,91	84,67	97,56	98,51	–	89,55	82,67	–
9:8	66,42	67,4	68,46	66,19	62,04	72,35	65,2	–	–	64	–
47:45	88,98	91,93	–	–	83,46	–	–	–	–	88,8	–
48:45	55,08	56,45	–	–	48,81	–	–	–	–	55,2	–
52:51	88,8	92,3	76,74	78,04	92,1	–	–	90,69	–	87,17	79,54
54:55	51,02	46	–	52,83	56,25	–	–	42,85	–	51,02	52,94
63:62	–	82	–	–	97,61	88,63	–	–	–	83,33	95,5

<i>Sírszám</i>	<i>130.</i>	<i>132.</i>	<i>135.</i>	<i>165.</i>	<i>171.</i>	<i>177.</i>	<i>182.</i>	<i>188.</i>	<i>268.</i>	<i>323.</i>
<i>1</i>	157	177	157	148	162	166	167	160	163	160
<i>5</i>	94	–	–	90	100	–	–	103	96	–
<i>8</i>	140	–	149	150	145	144	148	145	146	151
<i>9</i>	94	92	98	88	–	97	90	96	90	96
<i>17</i>	133	–	–	142	138	–	–	139	139	–
<i>20</i>	118	–	129	125	124	121	–	–	118	–
<i>38</i>	1269,02	–	1428,04	1337,03	1388,69	1381,04	–	1315	1349,46	–
<i>40</i>	94	–	–	87	100	–	–	100	90	–
<i>45</i>	129	–	–	–	–	132	–	130	134	135
<i>46</i>	94	95	–	94	–	89	90	97	97	95
<i>47</i>	111	–	–	–	108	115	–	111	116	117
<i>48</i>	69	–	–	71	66	73	–	69	72	76
<i>51</i>	38	–	–	39	34	41	37	43	42	41
<i>52</i>	33	–	–	35	38	36	32	35	33	35
<i>54</i>	24	27	–	27	–	24	22	27	25	30
<i>55</i>	50	–	–	57	–	54	50	55	52	55
<i>62</i>	45	–	–	–	–	–	–	49	45	–
<i>63</i>	38	–	–	–	–	40	35	43	44	–
<i>65</i>	–	–	–	–	123	123	–	–	124	120
<i>66</i>	–	–	–	–	103	101	–	109	97	96
<i>69</i>	30	–	–	30	30	30	–	30	31	32
<i>70</i>	53	–	–	–	58	55	–	60	55	50
<i>71</i>	–	–	–	28	31	32	–	32	34	33
<i>8:1</i>	89,17	–	94,9	101,35	89,5	86,74	88,62	90,62	89,57	94,37
<i>17:1</i>	84,71	–	–	95,94	85,18	–	–	86,87	85,27	–
<i>17:8</i>	95	–	–	94,6	95,17	–	–	95,86	95,2	–
<i>20:1</i>	75,16	–	82,16	84,46	76,54	72,89	–	–	61,64	–
<i>20:8</i>	84,29	–	86,57	83,33	85,51	84,03	–	–	72,39	–
<i>9:8</i>	67,14	–	65,77	58,6	–	67,36	60,81	66,2	80,82	63,57
<i>47:45</i>	86,04	–	–	–	–	87,12	–	85,38	86,56	86,6
<i>48:45</i>	53,48	–	–	–	–	55,3	–	53,07	53,73	56,29
<i>52:51</i>	86,84	–	–	89,74	111,76	87,8	86,48	81,39	63,46	85,36
<i>54:55</i>	48	–	–	47,36	–	44,44	44	49,09	48,07	54,54
<i>63:62</i>	84,4	–	–	–	–	–	–	87,75	97,7	–

<i>Sírszám</i>	<i>330.</i>	<i>345.</i>	<i>347.</i>	<i>463.</i>	<i>490.</i>	<i>532.</i>	<i>738.</i>	<i>908.</i>
<i>1</i>	160	153	165	156	174	154	–	161
<i>5</i>	97	–	95	93	105	–	–	–
<i>8</i>	149	142	135	144	143	137	–	143
<i>9</i>	103	–	97	–	92	84	97	92
<i>17</i>	144	–	137	127	138	–	112	–
<i>20</i>	122	–	111	119	–	113	–	–
<i>38</i>	1387,08	–	1223,6	1298,8	1438	1190	–	–
<i>40</i>	84	–	88	100	105	–	–	–
<i>45</i>	–	–	131	–	–	128	128	–
<i>46</i>	97	–	94	95	–	90	93	–
<i>47</i>	119	–	107	–	–	113	–	–
<i>48</i>	69	–	64	–	80	68	–	–
<i>51</i>	42	–	38	41	40	39	37	–
<i>52</i>	36	–	34	33	37	34	32	–
<i>54</i>	25	–	28	23	25	25	24	–
<i>55</i>	52	–	50	48	–	52	42	–
<i>62</i>	–	–	–	–	43	–	–	–
<i>63</i>	47	–	–	41	37	45	39	–
<i>65</i>	130	–	127	122	–	–	111	116
<i>66</i>	106	–	98	95	95	–	–	95
<i>69</i>	32	–	29	31	35	31	29	28
<i>70</i>	50	–	53	50	69	–	–	59
<i>71</i>	32	–	30	37	37	–	32	29
<i>8:1</i>	93,125	92,81	81,81	92,3	82,18	88,96	–	88,8
<i>17:1</i>	90	–	83,03	81,41	79,31	–	–	–
<i>17:8</i>	96,64	–	101,48	88,194	96,5	–	–	–
<i>20:1</i>	76,25	–	67,27	76,28	–	73,38	–	–
<i>20:8</i>	81,88	–	82,22	82,64	–	82,48	–	–
<i>9:8</i>	69,12	–	71,85	–	64,33	61,31	–	64,33
<i>47:45</i>	–	–	81,67	–	–	88,28	–	–
<i>48:45</i>	–	–	48,85	–	–	53,125	–	–
<i>52:51</i>	85,71	–	81,57	80,48	–	87,17	89,189	–
<i>54:55</i>	48,07	–	56	47,916	–	48,07	57,142	–
<i>63:62</i>	–	–	–	–	86	–	–	–

17. táblázat. Patológias elváltozások esetei
Table 17. The cases of the pathological alterations

Sír- szám	Életkor/ Életkorcsoport	Kóros jellegek
<i>Férfiak</i>		
33.	40–59, mat.	Közepes fokozatú degeneratív spondylitis, corpusokon és a fovea costalisokon spondylarthritis.
58.	60–65, sen.	Közepes fokozatú degeneratív spondylitis (thoracalis-lumbalis szakasz), cervicalis csigolyákon spondylarthritis, sacralisatio (+farkcsigolyák).
73.		Spondylarthritis.
76.	69–78, sen.	Enyhe megjelenésű degeneratív spondylitis.
77.	25–30, ad.	Os acromion (+secunder arthritis), részleges sacrum bifidum.
81.	30–35, ad.	Ferde törés nyoma a jobb clavicula corpusában.
85.	53–59, mat.	Osteoporoticus csigolyák, jobb oldalon foramen scapulae, részleges sacrum bifidum, fenestratio sterni.
137.	40–45, mat.	Enyhe processus coronoideus hyperplasia (jobb oldal), bal oldalon costa törése, arthritis a distalis első lábujjperc csonton, enyhe entesopathia, kezdődő DISH.
139.	40–45, mat.	Enyhe megjelenésű degeneratív spondylitis a lumbalis csigolyákon.
179.	52–58, mat.	Schmorl-féle benyomatok.
252.	43–48, mat.	Kezdődő sacrum bifidum az első szegmentben.
306.	63–69, sen.	Részleges spondylarthropathia a medence és a sacrum között, közepes fokozatú degeneratív spondylitis, jobb ulnán, radiuson törés.
333.	ad.	Apertura piriformis lateralis szélén gyulladás nyoma.
531.	26–35	Processus coronoideus hyperplasia.
533.	35–39, ad.	Előrehaladott osteomyelitis a jobb femur, tibia corpusán.
542.	40–59, mat.	Jobb tibia corpusán törés, kifejezett processus coronoideus hyperplasia jobb oldalon.
700.	23–x, felnőtt	Tibián enyhe megjelenésű periostitis.
731.	23–25, ad.	Cibra orbitalia (poroticus típus).
759.	50–55, mat.	Bal claviculán törés.
763.	40–50, mat.	Median anterior cysta (tölcsér-alakú).
868.	50–59, mat.	Spondylolysis (L5), aszimmetrikus partes laterales, közepes degeneratív spondylitis
876.	60–x, sen.	Enyhe megjelenésű processus condylaris et coronoideus hyperplasia bal oldalon, előrehaladott periostitis a femurokon, tibiákon, fibulákon.
879.	40–50, mat.	Enyhe megjelenésű jobb oldali processus condylaris hyperplasia, sacralisatio (+L5)
885.	60–x, sen.	Közepes fokozatú degeneratív spondylitis, enyhe entesopathia.
892.	40–45, mat.	Schmorl-féle benyomat, enyhe degeneratív spondylitis.
924.	50–59, mat.	Bal clavicula törése.
925.	50–59, mat.	Gyenge degeneratív spondylitis.

<i>Sír- szám</i>	<i>Életkor/ Életkorcsoport</i>	<i>Kóros jellegek</i>
930.	23–39, ad.	Közepes fokozatú processus condylaris hypoplasia bal oldalon, osteoma os parietalén.
950.	40–45, mat.	Schmorl-féle benyomat, spina bifida (atlas nem záródott bal massa lateralisnál).
<i>Nők</i>		
14.	23–25, ad.	Spina bifida atlason.
50.	30–34, ad.	Enyhe megjelenésű degeneratív spondylitis (lumbalisokon közepes fokozatú), Schmorl-féle benyomatok, discus hernia, részleges sacrum bifidum (I. szegment).
53.	23–25, ad.	Bal oldalon veleszületett luxatio coxae, részleges sacrum bifidum (I. szegment).
63.	23–25, ad.	Előrefelé görbült femurok, platymer femur, platycnem tibia, jobb V. metatarsus basisán gyulladás a basis kifejezett megvastagodásával (arthritis) és periostitis (infectios eredet?).
71.	23–25, ad.	Részleges sacrum bifidum (I. szegment).
73.	45–49, mat.	Spondylarthritis a corpusokon, degeneratív spondylitis.
108.	60–65, sen.	Általános osteoporosis, előrehaladott degeneratív spondylitis a thoracalis és lumbalis szakaszon, Schmorl-féle benyomatok.
110.	30–34, ad.	Discus hernia, gyenge degeneratív spondylitis.
111.	45–50, mat.	Osteoporoticus csigolyák, közepes fokozatú degeneratív spondylitis, sacralisatio (+L5).
130.	45–49, mat.	Enyhe degeneratív spondylitis.
132.	35–39, ad.	Median anterior cysta.
165.	45–49, mat.	Csigolyatörés (L2 corpusában): fúzió a Th12, L1, L2, L3 között ék-alakú megtöréssel, enyhe secunder degeneratív spondylitis.
166.	42–47, mat.	Schmorl-féle benyomat a thoracalis szakaszon.
174.	23–25, ad.	Schmorl-féle benyomatok, enyhe degeneratív spondylitis.
182.	30–34, ad.	Sacrum bifidum.
266.	60–65, sen.	Osteoporoticus csontozat.
323.	40–59, mat.	Mindkét processus condylarison arthritis.
330.	35–39, ad.	Poroticus cribra orbitalia.
347.	40–44, mat.	Cervicalis csigolyákon spondylarthritis, thoracalis, lumbalis szakaszon közepes-kifejezett degeneratív spondylitis, jobb oldalon súlyos coxarthrosis femur kifejezett atrofizációjával.
348.	40–59, mat.	Előrehaladott degeneratív spondylitis a lumbalis szakaszon.
463.	23–25, ad.	Részleges sacrum bifidum (I–II. szegment).
490.	45–49, mat.	Lumbalis szakaszon közepes-enyhe megjelenésű degeneratív spondylitis.
493.	46–59	Poroticus cribra orbitalia.
532.	30–34, ad.	Részleges sacrum bifidum (III–IV. szegment).
547.	60–65, sen.	Lumbalis szakaszon enyhe degeneratív spondylitis, L4–L5 inferior-superior felszíneken kezdődő tbc(?).
600.	42–47, mat.	Arthritis a jobb caput mandibulaeaban.

<i>Sír- szám</i>	<i>Életkor/ Életkorcsoport</i>	<i>Kóros jellegek</i>
625.	29–34, ad.	Bifurcatio costae.
686.	40–59, mat.	Osteoporoticus csontozat.
690.	23–25, ad.	Spondylolysis L5.
696.	40–59, mat.	Közepes fokozatú degeneratív spondylitis a lumbalis szakaszon, arthritis a nagy ízületekben, enyhe megjelenésű entesopathia.
708.	30–34, ad.	Schmorl-féle benyomatok.
712.	40–49, mat.	Enyhe megjelenésű degeneratív spondylitis, spina bifida (atlas).
714.	23–39, ad.	Enyhe megjelenésű degeneratív spondylitis, Schmorl-féle benyomatok.
740.	24–28, ad.	X-alakú görbület a kétoldali femur-tibia között, Schmorl-féle benyomatok.
829.	30–35, ad.	Részleges atlas manifesztáció, kétoldali luxatio coxae congenita femurok erős atrofizációjával, kétoldali kifejezett processus coronoideus hyperplasia.
844.	40–45, mat.	Bal oldali processus coronoideus hyperplasia, median anterior cysta.
854.	35–39, ad.	Poroticus cribra orbitale.
889.	40–50, mat.	Spondylolysis L5, közepes fokozatú degeneratív spondylitis, poroticus cribra orbitalia.
896.	30–39, ad.	Enyhe megjelenésű processus condylaris hyperplasia bal oldalon, poroticus cribra orbitale.
184.	23–x, felnőtt	Spondylarthritis cervicalis szakaszon, Schmorl-féle benyomat a thoracalis szakaszon.
<i>Fiatalkorúak és gyermekek</i>		
1.	18–20, nő	Spondylolysis L5, sacrum bifidum.
89.	18–20 (nő)	Congenitalis blokkcsigolya (2 thoracalis).
90.	16–18, férfi	Congenitalis blokkcsigolya (2 thoracalis), sacrum bifidum.
109a.	16–18, nő	Poroticus cribra orbitalia.
127.	18–20, nő	Cribroticus cribra orbitalia.
288.	18–22, nő	Spondylolysis (L5), részleges sacrum bifidum.
300.	16–18, nő	Spina bifida (L5).
697.	18–20	Periostitis tibián, fibulán.
860.	15–16	Cribroticus cribra orbitalia.
939.	15–22, nő	Cribroticus cribra orbitalia.
80.	9–10	Poroticus cribra orbitalia-, cranii.
83.	8–9	Poroticus cribra orbitalia.
98.	10–12	Poroticus cribra orbitalia.
286.	8–9	Poroticus cribra orbitalia.
322.	8–9	Poroticus cribra cranii.
619.	8–9	Cribroticus cribra orbitalia.
743.	9–11	Poroticus cribra orbitalia.
782.	8–9	Poroticus cribra orbitalia.

<i>Sír- szám</i>	<i>Életkor/ Életkorcsoport</i>	<i>Kóros jelek</i>
801.	10–12	Poroticus cribra orbitalia, előrefelé görbült femurok.
866.	12–14	Os parietale belső felszínén mély benyomódások.
61.	1–1,5	Hyperostosis spongiosa orbitae és cranii.
82.	2–3	Hyperostosis spongiosa cranii.
84.	1–1,5	Cribralia orbitalia és cranii (cribroticus típus), os frontale, -temporale, -occipitale, maxilla, os zygomaticum területén hyperostosis spongiosa cranii.
93.	4–5	Cribralia orbitalia (poroticus típus).
104.	0–0,5	Cribralia orbitalia (poroticus típus).
123.	2–3	Cribralia orbitalia (poroticus típus).
698.	1,5–2,5	Hyperostosis spongiosa cranii és poroticus cribra orbitalia.
915.	4–5	Hyperostosis spongiosa cranii.
916.	2–3	Hyperostosis spongiosa cranii.

18. táblázat. Koponyamérétekek középértékei, szórás
 Table 18. Mean and standard deviation values of the cranial measurements

<i>Férfiak</i>				<i>Nők</i>				<i>Torzított koponyák</i>			
<i>Méretsz.</i>	<i>Átlag</i>	<i>Szórás</i>	<i>Esetsz.</i>	<i>Méretsz.</i>	<i>Átlag</i>	<i>Szórás</i>	<i>Esetsz.</i>	<i>Méretsz.</i>	<i>Átlag</i>	<i>Szórás</i>	<i>Esetsz.</i>
1	180,78	7,25	18	1	172,41	8,3	17	1	162,12	6,91	25
5	106,25	4,2	8	5	100	3,39	9	5	96,46	4,67	13
8	145,45	6,28	22	8	139,37	5,47	19	8	141,4	6,95	25
9	97,93	4,46	29	9	95,2	4,15	20	9	92,79	4,58	24
17	138,56	5,03	9	17	132,67	4,18	9	17	135,33	8,39	15
20	118,5	5,28	12	20	115,89	4,34	9	20	120,44	5,38	18
38	1503,35	115,21	7	38	1336,13	72,76	7	38	1339,62	83,99	15
40	99,33	7,63	9	40	96	7,98	8	40	93,46	6,27	13
45	140,67	5,41	9	45	131,36	5,01	11	45	128,5	4,58	12
46	101,25	7,28	20	46	97,44	5,51	18	46	94	4,01	22
47	122,5	7,96	14	47	116,33	7,64	12	47	113	5,18	16
48	72,82	2,83	17	48	72,46	4,82	13	48	70,65	4,82	20
51	41,9	2,34	21	51	41,56	2,06	16	51	39,82	2,58	22
52	34,65	1,73	20	52	34,5	1,71	16	52	34,45	1,95	22
54	26,55	2,06	22	54	26,19	2,04	16	54	25,55	2,09	22
55	54,41	3,54	17	55	52,5	3,63	14	55	51,16	3,52	19
62	45,71	3	14	62	43,42	8,36	12	62	46,55	5,72	11
63	42,43	3,17	21	63	39,5	3,13	14	63	40,39	3,45	18
65	126,08	9	13	65	120	4,69	14	65	118,64	8,58	14
66	106,44	6,27	16	66	96,29	4,96	17	66	98,24	5,57	17
69	36,16	2,84	32	69	32,46	7,09	24	69	31	1,89	24
70	65,13	5,36	23	70	56,58	5,07	24	70	56,4	5,08	20
71	33,13	2,95	31	71	32,22	2,98	27	71	32,23	2,47	22
8:1	80,66	5,23	14	8:1	81,72	20,76	15	8:1	88,64	5,05	23
17:1	77,06	4,74	8	17:1	76,14	25,56	8	17:1	85,13	4,87	13
17:8	96,62	4,71	8	17:8	94,64	31,89	8	17:8	97,73	7,24	14
20:1	65,94	3,24	9	20:1	68,36	24,3	7	20:1	74,53	5,51	16
20:8	80,94	3,48	12	20:8	84,52	28,6	8	20:8	85,14	5,77	18
9:8	67,64	3,69	19	9:8	68,45	16,3	17	9:8	66,35	4,73	21
47:45	87,28	5,73	9	47:45	88,34	27,12	10	47:45	86,8	2,78	11
48:45	53,47	3,01	9	48:45	55,32	3,16	10	48:45	53,58	2,63	11
52:51	82,83	5,52	21	52:51	82,06	22,31	13	52:51	85,83	8,86	21
54:55	49,06	4,07	16	54:55	50,59	4,44	13	54:55	49,77	4,25	19
63:62	91,49	7,34	11	63:62	86,94	8,16	11	63:62	89,21	6,17	9
termet	171,44	5,56	25	termet	158,30	6,88	28	termet	157,75	5,26	19

SZEGVÁR-OROMDÜLŐ KORA AVAR KORI TEMETŐ ARCHAEOZOOLÓGIAI VIZSGÁLATA

VÖRÖS ISTVÁN*

BEVEZETÉS

Szegvár Oromdülő területén (Csongrád m.) 1980–1997 között Lőrinczy Gábor (Szeged, Móra Ferenc Múzeum) végzett feltáró ásatást. A lelőhelyen szarmata kori település részlete és egy kora avar kori avar temető 467 sírja került feltárássra.

A helyszíni megfigyelések és a régészeti leletanyag vizsgálata alapján 375 sírban volt állatsont lelet. A kora avar kori temető 375 sírjából összesen 1254 egyed, 31289 db állatsont maradványa volt meghatározható (36. táblázat). A vadmadár (5 db) és a halmaradványok (4 db) faji meghatározása specialistákra vár. A sírokban az állatfajok kombinációja 1 és 4 között változik. Az azonos állatfajok előfordulása 1-től 11 egyedig terjedt. Az egyes objektumokban előforduló azonos fajhoz tartozó egyedeket sírszám/római szám (pl. szarvasmarha 63/I.-III. a 63. sírban 3 (I.-III.) szarvasmarha egyed). Egyéb esetekben csak sírszámmal jelölöm az illető állat egyedét, testrészét, csonttárgyat stb.

A szegvár-romdülői kora avar kori avar temető állatsont maradványainak mennyisége a ma ismert legnagyobb közlésre kerülő archaeozoológiai leletanyag. A kora avar kori temető állatsont anyaga faj és fajtani szempontból nem egységes. Jelen dolgozat a leletanyag sokoldalú leírásával az egyik legkorábbi avar állatállomány archaeozoológiai jellemzését kívánja dokumentálni.

A temető feltárás korai időszakának állatsont anyaga a Magyar Nemzeti Múzeumba került, ahol helyhiány miatt a meghatározása elmaradt. A leletanyag 1994-ben visszakerült Szegedre. Az 1. sír csontanyagát 1997-ben Szegeden határoztam meg. A szegedi raktárbázis kialakításával a temető állatsont anyaga is példaértékű módon rendeződött. A „csontvázak” dobozokba elhelyezett állatsont anyagot Algyőn majd Szegeden 1999 és 2005 között határoztam meg.

A korábbi, papírzsákos csomagolás és az átmeneti raktározások következtében az állatsontvázak, csontvázrészecskék egy része megsemmisült, illetve osteometriai vizsgálatra alkalmatlanná vált. A hiányzó részleges csontvázak anatómiai leírását a kitűnő sírrajzok és sírfotók alapján végeztem el.

A temető sírjaiból a háziállatoknak 7 faj: szarvasmarha (*Bos taurus* L. 1758.), juh (*Ovis aries* L. 1758.), kecske (*Capra hircus* L. 1758.), sertés (*Sus domesticus* Erxl. 1777.), ló (*Equus caballus* L. 1758.), kutya (*Canis familiaris* L. 1758.), és házityúk (*Gallus domesticus* L. 1758.), a vademlősöknek 5 faja a gímszarvas (*Cervus elaphus* L. 1758.), őz (*Capreolus capreolus* L. 1758.), vaddisznó (*Sus scrofa* L. 1758.), barna medve (*Ursus arctos* L. 1758.), és mezei nyúl (*Lepus europaeus* Pallas 1778.), valamint vadmadár (*Aves sp. indet*) és hal (*Pisces sp. indet*) maradványai képviseltek.¹

* Magyar Nemzeti Múzeum, 1088 Budapest, Múzeum krt. 14–16. E-mail: voros.mnm@gmail.com

¹ A nem azonosítható – tehát hiányzó – állatsontok közül 11 sír, 2 „temetőárk” és 1 sírköz területéről 6 ló (3 fej, 1 lóhör, 2 csont), 9 szarvasmarha (2 fej, 6 marhabör, 1 csont) 8 juh (1 fej, 5 juhör, 2 csont), 1 sertés (csont), és 1 tyúk (csont) maradványa került elő.

<i>Állatfajok/Időszak</i>	<i>Egyed</i>	<i>Darab</i>	<i>Sírok (db)</i>
Szarvasmarha	379	14225	255
Juh	589	10347	309
Kecske	5	104	4
Sertés	9	10	9
Ló	125	6346	91
Kutya	3	6	3
Házityúk	17	64	14
Házi állatemplős	1127	31102	
Gímszarvas	111	170*	111
Őz	2	2	2
Vaddisznó	3	3	3
Barnamedve	1	1	1
Mezei nyúl	2	2	1
Vademplős	119	178	
Madár	4	5	4
Hal	4	4	4
	8	9	
<i>Összesen</i>	<i>1254</i>	<i>31289</i>	

*1. táblázat. Szegvár-Oromdülő. Az állatfajok egyedszám, darabszám, és sírok szerinti megoszlása (állatsontokkal, csonteszközökkel, * az ijcsonatokkal együtt)*

Az állatsontok mérését Duerst-féle módszerrel végeztem el.² Az állatok életkor meghatározásához a fogazat státuszát Duerst és Hillson munkája,³ a vázcsontok elcsontosodási fázisait E. Schmid által összeállított táblázat,⁴ illetve az egyes háziállat állattenyésztési szakirodalma alapján határoztam meg. A juh és a kecske csontok elkülönítését Boessneck–Müller–Teichert monográfiája alapján határoztam meg.⁵ A korhatározás nem mérési, hanem becslési eljárás. Ezért az életkor meghatározásakor megadott szám-szerű értékeknek bizonyos hibahatárával kell számolni.⁶

A fogazat és a csontok alapján történő életkor meghatározása több esetben egymástól eltér. A csontleletek általában a „gyorsabb”, az élő állat „lassúbb” fejlődési típust jelez. Az állatok fajta jellege, a táplálkozása és az ápolása is befolyásolja a fogazat kialakulásának fejlődési gyorsaságát. A páros csontok esetében az eltérő méret adatok közül a nagyobb méret szerepel a táblázatokban. Az egyedre „jellemző” összesített marmagassági átlag érték (Mmag.) kiszámítása az összes előkerült hosszúcsont hosszúságából történt. Ez a számított átlag értéke a metapodiumok hosszúságából számított marmagassági értékektől eltér, – a különböző hosszúság méretekből adódóan – alacsonyabb.

² DUERST 1930.

³ DUERST 1930, 188; HILLSON 1990.

⁴ SCHMID 1972, Table 9.

⁵ BOESSNECK–MÜLLER–TEICHERT 1964.

⁶ SCHANDL 1962, 79.

AZ ÁLLATFAJOK ZOOLOGIAI JELLEMZÉSE

Ló (125 egyed – 91 sírban, – 6346 db csontmaradvány)

A szegvár-orumdülői kora avar kori temető sírjainak közel negyedében, 91 sírba (19,5%) volt ló maradványa. A sírokban a lovak száma eltérő. Egy egyed volt 68 sírban (74,7%), 2 egyed 16 sírban (17,5%), 3 egyed 4 sírban, 2 sírban (755., 870.) 4 egyed (1. kép 6) és egy sírban (540) 5 ló maradványa került elő. A szegvári kora avar kori temetőben 125 ló 6346 db csontmaradványát lehetett azonosítani (2. táblázat).

Ló	sír szám	egyed	csont db
1	68	68	3418
2	16	32	1658
3	4	12	681
4	2	8	374
5	1	5	215
	91	125	6346

2. táblázat. Szegvár-Oromdülő. A lovak sír gyakorisága

A lovak közül 10 egyednek teljes csontváza, 103 egyednek un. koponyás nyúzott lóbőre, 3 egyedből egy-egy húsos rész, mint ételadomány, és 9 egyednek attribútuma 7 fej és 2 „száraz csont” formájában került elő (3. táblázat).

Ló	Egyedszám	Mén	Kanca	Ismeretlen
Egész állat	10	6	4	
Nyúzott bőr	103	68	10	25
Ételadomány	3			
Attribútum (fej)	7	2		5
Csont	2			
Összesen	125	76	14	30

3. táblázat. Szegvár-Oromdülő. A lovak előfordulási típus és nemek szerinti megoszlása

A háziállatok közül a ló az az egyetlen nagyállatfaj, amelynek csontozata alapján nemi hovatartozása nem állapítható meg egyértelműn. Ez a lovak postcraniális csontok méreteit és a marmagasságot leíró részekben jól dokumentálható.

A lócsontvázak nemének meghatározására legbiztosabb bélyeg a szemfogak (caninus) megléte, illetve annak mérete. A nőstény – kanca – lovaknál az „agyarfog” caninus vagy hiányzik, vagy olyan kicsi marad, hogy a legtöbb esetben a fogíny lefedi és az élő lóban csak tapintással érzékelhető. Valójában a kanca kisméretű caninusa az állkapocsban hosszú (10–15 mm), egyenes vékony gyökérrel és „gyufafej” nagyságú koronával rendelkezik. A hím – mén (csödör) – caninusa nagyméretű, ívelt gyökere és nagy koronája van. A mén csikók infantilis és juvenis (éves – két éves) életszakaszában a gyökér nélküli caninus koronája kicsi kúp-alakú, és a fogmeder üregében (alveolusban) foglal helyet. Meglétét a foghíjas szélen (diastema) található perforált lyuk jelzi.

Szegvár-Oromdülőn a 120 ló közül 76 egyed (63,4%) mén, 14 egyed (11,6%) kanca (1/I., 33/I. csv., 122/I., 231. csv., 286., 333. csv., 339., 540/II., 734/II. csv., 743., 888., 897/I., 900/I., 933.), és 30 egyed (25,0%) neme ismeretlen. Ez utóbbiaknál a foghíjas részek (és a caninusok) hiányában az állatok neme nem volt megállapítható (3. táblázat). Az ételadományok (3 egyed) és a csont attribútumok (2 egyed) nemi besorolásra alkalmatlanok

1. Egész állat – 10 egyed (8%) (33/I., 100/I., 200., 231., 333., 335/I.-II., 720., 734/II., 930.).

A lovak sírbeli elhelyezésére jellemző, hogy a legtöbb esetben a sír padkáján „szűk helyre” voltak bezúfolva. A ló törzse a hason, a lábak szorosan a törzs alatt Z-alakban összehajtva (mellső láb – hum-rad/ulna-carpale-mc-ph-ok, hátulsó láb – fem-tib-mt-tarsale-ph-ok) ún. „rogyasztott” helyzetben feküdt. A fej az állára helyezve előre néz.

Lócsontvázak sírpozíciói: 3 sírban a ló feje az állán előre néz, a teste „rogyasztva” – 33/I., 333. (1. kép 3), 930. (koponya és az atlas egymástól elszakítva, 1. kép 2.), 3 sírban a ló feje jobb oldali irányban elfordítva az állán, a teste „rogyasztva” – 100/I., 200. (a ló feje a sírgödör végéhez támasztva, 1. kép 1), 720. (nyaka és a feje magasra feltámasztva, a koponyatető bezúzva, 1. kép 4–5), 1 sírban a ló széles helyen a bal oldalára fektetve, hátsó lábai kinyújtva. A feje és a nyaka a törzsről levágva és a lapocka vonalában a gerincoszlop mellé az állára helyezték – 231, 3 sír esetében a sírpozíció nem volt megfigyelhető (335/I.-II., 734/II. [feldúlt]).

A lócsontvázak közül 6 egyed mén (100/I., 200., 335/I.-II., 720., 930) és 4 egyed kanca (33/I., 231., 333., 734/II.).

2. Koponyás nyúzott lóbbőr – 103 egyed (82,4%).

Az áldozati lovak megnyúzásokor a fej (koponya+állkapocs+nyelvcsont) és a négy lábvég benne maradt a bőrből. A megnyúzott lovak több mint a felénél, 53 egyednél (51,4%) a nyakról a fejet nyakcsigolyával együtt választották le. 30 esetben az egész atlas (I. vert. cervicalis), 18 esetben a – keresztben vagy hosszszában – hasított fél atlas maradt a nyakszirtecsont bütyöknyúlványán (condylus occipit.). Öt ló esetében az atlas és az epistropheus (II. vert. cervicalis) együtt került elő (121., 532., 624., 731., 800.). Az epistropheus cranialis részét képező fognyúlvány (dens epistrophei) akkor maradt az atlas caudalis gerincüregébe, amikor a két csigolya közé mért csapással a fognyúlványt levágták. A fej lemetszésének további érdekessége, hogy a legtöbb esetben a nyelv mögötti hosszú nyelvcsonti ágat (pars stylohyoides) is „benn hagyták” a levágott fejbe. Ez azt jelenti, hogy a felülről mért csapásokkal tarkó-gége tájék síkjában vágták le a fejet. Ezáltal épségben maradt az állkapocs hátulsó ága, és a közötté levő nyelvcsonti ág is. A nyelvcsont testének (basihyoides) hiánya jelzi a garat kimetszését, de a ló nyelve a szájüregben maradt.

A lábak nyúzásokor a kora avar korra jellemző csonkolás szerint vágták le a lábvégeket. A mellső lábakat az alkar (radius), a hátulsó lábakat a lábszárcsont (tibia) haránt irányú vágásával a lábtő- és a csánkizületek fölött csonkolták. A mellső lábvégekben a rad. dist.-carpale-mc-ph-ok, a hátulsó lábvégekben a tib.dist.-astragalus-calcaneus-cuneiforme lat. (T₃)-naviculare (T_c)-cuneiforme med.-intermed. (T₁-T₂)-cuneiforme (T₄-T₅)-mt-ph-ok egyben maradnak. A végtagok csonkolását eltérő hosszúságban és különböző irányból hajtották végre. A levágott alkar/lábszár distalis lábvégek bal és jobb oldali hossza mindig eltér egymástól (4. táblázat).

Csont	Darab	Átlag	Min.–max.
Radius	57	157,65	65–280
	42	157,14	84–270
Tibia	51	130,66	60–270
	43	120,81	80–232

4. táblázat. Szegvár-Oromdűlő. Csonkolt radius-tibia dist. kétoldali fal hosszúsága (mm)

Az alkar esetében a radius két oldalának falhosszúság átlaga matematikailag azonosnak mondható 157,65 mm és 157,12 mm, a különbség azonban 215 mm és 186 mm. A lábszárnál a tibia két oldalának falhosszúság átlaga már eltér, 130,66 mm és 120,81 mm, a különbség 210 mm és 152 mm.

Általánosságban elmondható, hogy a csontokon ejtett hasítási síkok jobb kezes végrehajtót valószínűsítene. A hátára fektetett lótetem felfelé tartott – nyúzott – lábait több irányból jobbról-balra, vagy balról-jobbra felülről lefelé vágták le. Ezzel magyarázható, hogy a bal oldali külső és a jobb oldali belső oldalak, illetve a jobb oldali külső és a bal oldali belső oldalak minden esetben rövidebbek az ellenkező oldalnál. Előfordul, hogy a mellső és a hátulsó lábakat más-más irányból csonkolták.

A lovak farokcsigolyáinak a száma 15–20 db. A szegvári sírokból előkerült farokcsigolyák számából következtetve a lovak rövid – csonkolt – farkúak voltak. 35 egyednél az első öt farokcsigolyát (vert. I.-V.) a nyúzott lóbőrrel együtt kivágott, a far képzésében résztvevő un. farokrépa tartalmazta, csonkolásuk egyértelmű. 11 egyednél a bőrrel burkolt 6.-10. farokcsigolyák már a dús szőrzetű farokkocsányhoz tartoznak. Kettő egyed (720., 960/II.) esetében a farok-rész hiányzik. Feltételezhető, hogy a lovak farok csonkolását a temetési szertartás alatt végezték el.

A szegvári lóállomány döntő többségében 300–350 kg testsúlyú pónilovakból tevődött össze, ezek testfelülete 3–3,5 m². Az un. koponyás nyúzott „zöld” lóbőr lefejtésekor gyakorlatilag a teljes testfelület megmarad. A csikók testfelülete 1,5 m², a bőr súlya 5 kg. A felnőtt lovak testfelülete 3–3,5 m², a bőr súlya 18–20 kg.⁷ A bőrös lófej (koponya+állkapocs) magassága 30–35 cm, jelentősen kiemelkedik a leterített bőr síkjából.

A csikó lefejtett bőrfelülete 1,5 m², súlya 5 kg, a felnőtt ló bőrfelülete 3–3,5 m², a súlya 20 kg. Szegváron a 28 csikó nyúzott bőrfelülete 42 m², súlya 140 kg. A 72 felnőtt ló nyúzott bőrfelülete 216–252 m², a súlya 1440 kg. A lovak összesített bőrfelülete 258–294 m², a súlya 1580 kg.

A lovak leölése, nyúzása és a lábcsontolása drasztikus és véres tevékenységnek tekinthető, akár a temetőn kívül, akár a sír mellett végezték is el. Nem beszélve arról, amikor több lovat helyeztek a sírba.

3. Ételadomány – 3 egyed.

Egy-egy húsos testrészből származó csontmaradvány: hátsigolya (vert. thoracales, 693.) – a „rostélyos”, a hum. diaph. sin. (100/II.), és a fem. prox. dext. (926.) – a „comb” részeként elhelyezett ételadomány.

4. Attribútumok

4.1. *Lófej* – 7 egyed: A szegvári kora avar kori temető 7 sírjában volt lófej (6/II., 199., 210., 532., 540/IV., 561., 744., 2. kép 1). Ezek közül kettő (532., 540/IV.) neme ismert, mén.

4.2. *Csontok* – „száraz csontok” – 2 egyed: calcaneus dext. (544.), patella sin. (122/II.): Ha ezek a testrészek, vagy húsnélküli csontok önállóan fordulnak elő, a „pars pro toto” elv alapján az egész állatot képviselő attribútumnak tekinthetők. A „száraz-csont” (astragalus/calcaneus/patella) attribútumok a késő avar kor egyes temetőiben válnak abszolút dominánssá. A „száraz csontok” beszerzése függetlenedhetett a temetési szertartásra „előírt” állatok leölésétől.

5. Életkor

A fogak kihasadása, váltódása, a fogkopások státusa, különösen a metszőfogak rágólapjainak alakja,⁸ valamint a csontok epiphysiseinek és a tuberculumainak elcsontosodási mértéke⁹ alapján a lovak életkora meghatározható. A fogazat és a csontok alapján történő életkor meghatározása több esetben egymástól eltér. Mindezeket figyelembe véve a szegvári kora avar kori temető áldozati lovainak az életkor megoszlása: 2 választott csikó egyed 2–10 hónapos, 13 egyed éves csikó (12–24 hó), 15 egyed kétéves csikó

⁷ VAJDA–KRAUTH 1958, 102; BÁLINT 1971, 41.

⁸ SCHANDL 1949, 79–80; HILLSON 1990, Tabl. 3. 18.

⁹ SCHMID 1972, Tabl. IX.

(24–36 hó), 22 egyed 3/3½–4½ éves, 11 egyed 5–6 éves, 11 egyed adultus és 15 egyed 10/20 éves – senilis életkorú (5. táblázat).

A lovak vemhesség időtartama 336 nap, az utódok száma 1. A szoptatás átlagosan 5–6 hónap. Az ivarérésüket 10–12 hónapos korukban érik el. A lovak tenyésztésbe vétele – fajtától függően – 3–3½ év. Szabad pároztatás esetében 1 ménre 20–30 kanca számítható.¹⁰

Egyed	Életkor	Mmag.	Min.	Max
2	2–10 hó		133,3	136,8
13	1–2 év	135,8	128,7	141,3
15	2–3 év	134,6	126,5	139,3
22	3½–4½év	138,0	127,3	148,5
11	5–6 év	137,9	131,7	145,0
13	6–10 év	137,8	130,5	142,0
26	ad./sen.	137,1	127,2	143,0
102				

5. táblázat. Szegvár-Oromdűlő. A lovak életkor és összesített marmagasság megoszlása

A lovak általában 3 éves korukra érik el növekedésük fajtájukra jellemző mértékét. A legnagyobb értéket képviselő lovak a 6–10 évesek, illetve az adultus korcsoportba tartozók. Az éves csikók a végleges testmagasságuk 93–94%-át, a kétéves csikók 97–98%-át érik el. Így az egyes korcsoportokban a marmagassági értékekben tapasztalható jelentős eltérések valóságos/tényleges különbségeket jeleznek.

6. A lovak rövid zoológiai jellemzése

A lófogak méreteit, a lócsontváz elemeket, metapodiumok-at (mc/mt) és a ph-ok méreteit Duerst-módszerrel, a marmagassági értékeket Vitt-módszerrel számítottam ki.¹¹

6.1. Fogazat

A szegvári lovak fogazata fajtajellege alapján microdont. Az időskori microdontia pedig még hangsúlyozottabban növeli a kisméretű fogazat jelenlétét. A lovak magas oszlopszerű (hypsodont) zápfoga 3 részre tagolódik, ezek a rövid gyökér, a magas fogkorona és felül a rágófelület, vagy rágólap. Fognyak nem lévén, a fogmederben levő zápfogak „funkcionális” koronája az ínhús fölé kiemelkedő 15–20 mm-es rész. A zápfogak fogkorona magassága az életkor előrehaladásával folyamatosan csökken, kb. 10–15 éves kortól a fogkorona az alveolusból kifelé tolódik, az ínhús fölötti része pedig folyamatosan rövidül.

A fiatal állatoknál a hosszú fogkoronájú M_1 gyökere az állkapocs alsó falát (élet) domborúan kinyomja. Az állkapocs testének növekedésével – magasodásával – ez a dudor eltűnik.

A lovaknál az alsó zápfogsor hosszabb, a felső zápfogsor rövidebb. A fogazat méret átlagait figyelembe véve (9–11. táblázat) a következő állapítható meg: a kancák alsó zápfogsor hosszúság átlaga 165,22 mm, a felső fogsoré 162,44 mm. A mének alsó zápfogsor hossza 167,97 mm, a felső fogsoré 165,57 mm.

A felső fogsorban a két nem molaris hosszúság átlaga azonos: kanca 75,94 mm, mén 75,87 mm. A premolaris hosszúság átlaga eltérő: kanca 86,55 mm, mén 89,27 mm.

Az alsó fogsorban a két nem premolaris hosszúság átlaga azonosnak mondható: kanca 86,44 mm, mén 86,07 mm. Itt a molaris hosszúság átlaga eltérő: kanca 78,5 mm, mén 79,89 mm. Az alsó M_3 hosszúság átlaga szintén azonosnak mondható: kanca 29,16 mm, mén 29,96 mm. A fogazat patológikus elváltozásai külön fejezetben található.

¹⁰ HAJAS–RÁZSÓ 1962, 480–481, 656.

¹¹ DUERST 1930; VITT 1952, Tabl. 1.

6.2. Postcranialis csontok

A lovak metrikus jellemzésére a lócsontvázaknál a 6–6 hosszúcsont (hum/rad/mc – fem/tib/mt) és 4–4 ujjcsont (ph.I.-II.), a nyüzött lóbőrnél 2–2 hosszúcsont (rad/tib) distalis fele és 2–2 hosszúcsont (mc/mt) és 4–4 ujjcsont (ph.I.-II.) méretadata használható fel. A lóállományból 13 kanca, 71 mén és 20 ismeretlen nemű ló méretadatai állnak a rendelkezésünkre (10–12. táblázat).

A csonkolt radius és a tibia dist. epiphysiseinek szélesség méretátlag a két nemnél azonos (10–11. táblázat): radius dist. sz. kanca 73,2 mm, mén 73,4 mm, tibia dist. sz. kanca 70,9 mm, mén 71,4 mm.

A mc hosszúság átlaga a kancáknál 218,0 mm, a ménéknél 222,0 mm. A mc. proximalis és a diaphysis szélesség méretátlagai a két nemnél azonosak. A Brauner-féle mc-index (vagy karcsúsági index) kategóriái közül a kancáknál a karcsú mc (13,6–15,5) hiányzik.

A mt hosszúság átlaga a kancáknál 261,0 mm, a ménéknél 265,0 mm. A mt. diaphysis szélesség méretátlag azonosnak mondható. A mellső első ujjcsont (ph.I.) hosszabb 76,0 mm, a hátulsó rövidebb 73,3 mm.

A metapodiumok hosszúság méretéből számított marmagassági értékek átlaga: mc. – marmagasság kancáknál 134,83 cm, ménéknél 136,9 cm. A mt. – marmagasság kancáknál 136,35 cm, ménéknél 139,12 cm. Az összesített marmagassági átlag a kancáknál 135,11 cm, a ménéknél 137,1 cm.

Az ismeretlen nemű lovak csontméretei az infantilis kortól a senilis életkorig megegyezik a kancák-mének méretadataival. Amiben eltér, az a nulladik éves csikók csontjainak szélesség méretei.

Csontvázak: Szegvár-Oromdülőről 9 csontváz méretadata ismert, ezek három 1³/₄–2–5–5¹/₂ életkorú kanca és a hat 4¹/₂–5, matusus életkorú mén (6. táblázat). A csontvázak méretei közül a kancáknál a 734/II. csontváz, a ménéknél a 720., 930. csontvázak csontméretei kiemelkednek a többiekétől. A 3 kanca összesített marmagassági átlaga 132,7 cm, a 6 mén átlaga 139,06 mm.

Lócsontvázak			Humerus		Radius		Metacarpus		Femur		Tibia		Metatarsus		Mmag
Ló	Életkor	Nem	h.	mm	h.	mm	h.	mm	h.	mm	h.	mm	h.	mm	cm
33/I.	1 ³ / ₄ –2	kanca			325	133,3	214	132,8					251	131,1	132,2
333.	4–5	kanca	262	124,8	312	128,8	211	131,1					257	132,8	128,7
734/II.	5–5 ¹ / ₂	kanca	277	130,8	332	136,8	222	137			350	138	270	141,3	137,2
100/I.	5–6	mén	298	139,2	345	142	232	142,3			363	142,3	282,5	148	142,8
200.	6–7	mén	283	133,2	322	132,8	223	137,5					265	138,6	135,5
335/I.	7–8	mén	281	132,4	326	134,4	223	137,5	390	136	350	138	270	141,3	136,4
335/II	4 ¹ / ₂ –5	mén			334	137,6	225,5	138,9							138,2
720.	ad.	mén			333	137,2	225	138,6			358	141,2	276	144,5	140,3
930.	ad./mat.	mén	293	137,2	345	142	228	140,2			360	142	273	142,8	140,8

6. táblázat. Szegvár-Oromdülő. Lócsontvázak hosszúcsontjainak hossz méretei (mm), marmagasságok (cm)¹²

A rövid szár (mc) és a hosszú alkar (radius) együttes előfordulása kedvezően hat a mellső láb alátámasztására, a láb gyorsabban leng ki előre. A gyors vágta elérésben a hátsólovaknál különösen kívánatos ez a lábstruktúra.¹³ Szegváron a 33/I. és a 734/II. kanca és a 930. mén hátsó mellső lábszerkezete felel meg ezeknek a kritériumnak. A mc/rad. hosszúság aránya 65,8, és 66,8, illetve 66,0. A 9 ló csontváz csontméreteit a 13. táblázat tartalmazza.

6.3. Anatómiai sajátosságok.

A lóállományban általánosan szabályosnak mondható metapodium diaphysis keresztmetszetek mellett, ha kis számban is, de előfordulnak megváltozott formájú alakok is.

¹² A h. = hosszúság, mm. = az adott hosszúcsont hossz méretéből számított marmagasság, Mmag. = a csontváz összes hosszúcsont hossz méretéből számított marmagassági átlag.

¹³ SCHANDL 1949, 47.

Széles szár – metacarpus, 10 egyed: A mc. diaphysis széles lapos, a diaphysis alsó harmadában (a trochleák felett) a ventralis oldal mélyen homorú. A széles szár (mc), illetve a széles lábtőizület a testsúly és a jobb teher eloszlás viselését biztosítja a vágató hátaslovakban. Megterheléskor az erősebb izmok és inak számára nyújt széles tapadó felületet. Kiseb esélye van a megterheléses kóros elváltozásoknak. Két egyed kivételével 76/I.-II., – aminek a neme nem ismert – a széles szárú lovak mind ménnek (81., 194., 202., 335/II., 517., 626., 760/I., 892.). A széles szárú lovak a Vitt-féle testmagasság kategóriák közül a kicsi – 2 egyed (202., 517.), az alacsony – 4 egyed (76/II., 81., 626., 892.), és a közepes – 4 egyed (76/I., 335/II., 760/I., 194.) testmagasságba tartoznak.

Keskeny, lapított „hátsó szár” – metatarsus, 9 egyed: A mt. diaphysis latero-medialisan lapított, a diaph. felső harmadában a latero-ventralis oldal megnyúlt, rajta – ventralisan – éles taraj alakult ki. Néhány diaph. dorsalis fala „csúcsos élt” képez. 2 egyed kanca: 231., 333., és 7 egyed mén: 68., 335/I., 539., 545/II., 624., 755/I., 759/I.

A mc és a mt diaphysis alakváltozásai együtt, nem fordulnak elő egy egyeden belül.

Hosszabb metatarsus: A lovak végtagjainak csontos váza a fajtajellegre jellemző struktúrát és arányokat mutatja. Általánosságban elmondható, hogy a Vitt-féle testméret kategóriákba tartozó egyedek hosszúcsont hosszúság méretei korrelálnak egymással. Más szóval, az egyes kategóriába tartozó egyedek minden csont hosszúságmérete ugyanabba a kategóriába tartozik. Ezeket a lovakat Vitt-féle standard lovaknak nevezhetjük. Azonban vannak olyan lovak, amelyeknél a mp-ok egymáshoz viszonyított hosszúságméretei aszimmetrikusak. Jelen esetben a mt hosszúsága eggyel magasabb kategóriába tartozik, mint a hozzá tartozó mc. hosszúsága.

Szegvár-Oromdűlői kora avar kori temetőből kiválasztva azon lovakat, amelyeknél mind a mc.-a, mind a mt.-a megvan, 36 egyed az alacsony, és 43 egyed a közepes kategóriába tartozik. Párba állítva az ugyanazon kategóriába tartozó mc-mt hosszúságokat, 23 ló az alacsony kategóriában – 6 kanca (1/I., 33/I. csv., 333. csv., 897/I., 888. (2. kép 3), 900/I.), 14 mén és 3 ismeretlen nemű –, 38 ló a közepes kategóriába – 5 kanca (286., 540/II., 734/II. csv., 743., 933.), 24 mén és 9 ismeretlen nemű – tartozik. Azonban az alacsony kategóriában 13 lónak, a közepes kategóriában pedig 4 lónak hosszabb a mt.-a. A 13 alacsony lónál – 1 kanca 112/I., és 12 mén (81., 33/II.-III., 268., 500., 624., 666., 670., 736., 760/II., 770., 892.) – a metacarpus az alacsony, a mt a közepes kategóriába tartozik. A 4 közepes lónál (4 mén – 100/I. csv., 350., 720. csv., 726.) a mc a közepes, a mt a magas kategóriába tartozik. Egy 8–10 hónapos – ismeretlen nemű (113.) – csikó mt-a rövidebb (alacsony kategóriájú), mint a közepes mc-a (7. táblázat). A hosszabb mt-ú egyed közül 2 juvenis (268., 670.), a többi kifejlett életkorú. Két széles szárú (mc) mén mt-a hosszabb, mint a mc-a (81., 892.). Valószínűsíthető, hogy a rövidebb mc. és a hosszabb mt. lábszerkezet a hátaslovak sajátosságaival függhet össze.

Vitt kategória	Mc. egyed	Hosszúság (mm)		Mt. egyed	Hosszúság (mm)		Mmag (cm)	
		min.	max.		min.	max.	min.	max.
Alacsony	36	207	220	23	251	260	128,7	135,5
Közepes				13	261	270	134	139,1
Közepes	43	221	233	38	263	274	137,1	141,6
				1	260		136,8	
Magas				4	276	282,5	140,3	143,2

7. táblázat. Szegvár-Oromdűlő. Metapodiumok hosszúság korrelációja

Sérülések: A nagyszámú leölt lóhoz viszonyítva elenyészően kevés az állatokon ejtett sérülések száma. Beszakadt agykoponya 2 lónál (531., 720. csv.) fordul elő. Egy femur felső végén 65 mm-es beszakadt csontfal (335/I. csv. dext. fem. prox. diaph.), egy tibia oldalán 16×12 mm-es csonthiány (100/I. csv. dext. tib. diaph. vent. old.) található. Mind a négy sérülés az állat leölésekor, illetve nyúzásokor keletkezhetett.

7. Lovak marmagasság kategóriái

A szegvár-oromdűlői kora avar kori temetőből előkerült 102 ló marmagassága 126,6 és 148,5 cm között változik. A heterogén összetételű loállományba a Vitt-féle kicsi, alacsony, közepes és magas testméret-kategóriájú állatok tartoztak.

A ma élő lovaknál megállapított testmagassági kategóriák eltérnek a Vitt-féle besorolástól. Schandl-féle besorolás¹⁴ alapján az igen kicsi lovak 130 cm alattiak, a kicsi lovak 130–155 cm, a közepes lovak 155–165 cm, a nagy lovak a 165–175 cm közé tartoznak, és az igen magas lovak 175 cm feletti. Fél évszázaddal korábban ezek az értékek még 5–10 cm-re magasabbak voltak.¹⁵ Az un. kislovak, amelyek közé a pónikat is soroljuk 148 cm-nél kisebb állatok. A Vitt-féle kategóriákban a metapodiumok hosszúság méreteit 15 mm-es, a belőlük kiszámított marmagassági értékeket 8 cm-es szakaszokra osztották. A 8. táblázatban a hosszúság méretek milliméteres, a marmagassági értékeket cm-es bontásban szerepelnek.

A szegvári lovak abszolút többsége a Vitt-féle alacsony és a közepes kategóriába tartoznak: 13 egyed kanca, marmagassága 128,7–141,1 cm, 83 egyed mén, marmagassága 126,6–148,5 cm. A marmagassági értékek 2 cm-es felosztásakor a marmagasság eloszlása kétszcúcsos. A két csúcs között, 138 cm-nél kismértékű csökkenés tapasztalható. A lovak 48,9%-a az alacsonyabb 132–138 cm-es (48 egyed – 6 kanca és 42 mén), illetve 43,8%-a az 6 cm-rel magasabb 138,1–144 cm-es (43 egyed – 3 kanca és 39 mén) mérettartományba tartoznak. Az alacsonyabb régióba 128,7–131,7 cm között csak 5 egyed (3 kanca és 2 mén) található.

A 138 cm-nél alacsonyabb lovak tipikus erdei-hegyvidéki konstitúciójú keleti származású kislovak. A 138 cm-nél magasabbak a 6 cm-re kiegészített – a Vitt-beosztás szerinti – „140–144 cm-es nagyközepes” mediterrán típusú lovakhoz tartoznak.

Testmagasság	Metacarpus h.		Metatarsus h.		Marmagasság	
	egyed	mm	egyed	mm	egyed	cm
Kicsi	2	202–205	4	243–245	4	126,6–128
Alacsony	3	207–208			1	128,7
	1	209–210	2	251–252	3	130,5–130,6
	2	211–212	5	253–254	1	131,7
	11	213–214	4	255–256	9	132,2–133,0
	10	215–216	6	257–258	10	133,2–134,0
	8	217–218	8	259–260	6	134,2–134,7
	2	219			8	135,3–136,0
Közepes	7	220–221	6	261–262	8	136,2–137,0
	12	222–223	6	263–264	7	137,1–138,0
	12	224–225	10	265–266	11	138,1–138,8
	10	226–227	13	267–268	10	139,2–140,0
	7	228–229	8	269–270	9	140,2–141,0
	3	230–231	5	271–272	8	141,1–142,0
	3	232–233	6	273–274	4	142,2–143,0
			1	275	1	143,2
Magas	1	236	3	276–277		
	1	240	1	280	1	145
			1	282,5	1	148,5
			1	288		
Összes egyed	95		90		102	

8. táblázat. Szegvár-Oromdűlő. A metapodiumok (mc/mt) hosszúság és az összesített marmagasság megoszlása a Vitt-féle testmagasság kategóriák szerint (az oszlopok között nincs korreláció!)

¹⁴ SCHANDL 1949, 17.

¹⁵ KOVÁCSY-MONOSTORI 1892, 178.

8. A lovak patológiája

A szegvári lovak 40,0%-a(!), 50 egyed mutat patológiás elváltozásokat. A rendellenességek 60 esetben a fogazatban, 31 esetben a csontozaton (gerinc és lábvégeken) található. A sírokból előkerült lovak ilyen nagyszámú patológiás elfajulása természetesen nem azt jelenti, hogy a temetkezési szertartásokon – megkímélendő az „egészséges” lóállomány – a kiérdemesült „beteg” lovakat ölik le. Mind a fogazatban, mind a poscraniális csontokon előforduló kedvezőtlen kórjóslatú elváltozások kialakulása hosszú időszakot feltételez. Ez alatt a lovak mindennapos használatban voltak, amit a sírbeli felszerszámozásuk szintén igazolhat. A lovakon előforduló patológikus jelenségek lehetnek egyediek, és lehetnek többszörös elváltozások. 26 egyednek csak a fogazatában, 12 egyednek csak a csontozatában és 12 egyednek a fogazat és a csontozatában található elfajulás.

8.1. Fogazat

A fogazat és a vázcsontok betegségeitüneteinek a leírását Miles–Grigson, Schandl, Tasnádi-Kubacska, Sályi és B. Kovács-Tamás munkái¹⁶ alapján végeztem el.

8 egyed – az alsó és/vagy a felső metszőfogkorona (incisivus) belső (lingualis) falán hosszirányban nyitott, mély barázda – folytonossági hiány – található (231., 734/I., 760/I.-II., 855., 870/IV., 900/II., 930.). 1 egyed – alsó szemfog (caninus. dext.) koronáját szürke, cementszerű „gombafej-alakú” lerakódás vesz körül (892.). 1 egyed – felső C korona elülső-külső (mesial-labialis) felülete mélyen kimaródott (760/III). 3 egyed – P1 farkasfog (dens lupinus) nagy koronával [650. P¹ (3–3½ év), 744. (P¹ kétcsúcsú, 3–4 hó), 748. P₁ (1–1¼ év)].

Fogkorona rendellenessége – 6 egyed: P₂ belső oldalán a fos. anterior hosszában végig hasadt, árok-szerűen nyitott (335/I.). P₃ fogkorona fala gyűrődött (6/I.). P⁴-M¹ fogak cementrétege hiányos, az alsó M₁ külső (lateralis) oldalán „ragyás” cement felrakódás található (759/I.). P₄-M₁₋₃ fogak külső (lateralis) oldalán „ragyás” cement felrakódás található (759/ III). P₃ fogkorona felénél oldalt kifelé (lateralisan) elhajlik (900/II.). M₁ fogkorona alsó fele kifelé (lateralisa) elhajlik (545/II.).

Fogmederben észlelt rendellenességek – 4 egyed: P³⁻⁴-M¹ foggyökér végén „golyószerű” kidomborodás található (930.). P² és a M² gyökerében tojásnyi, szürke „cementszerű” lerakódás alakult ki. A P² és az M² hátra-befelé hajló gyökerei kinyomják a maxilla belső falát (967.). M²⁻³ fogkorona torzult: M² distalis fala felső harmadában diónyi cementgumó, az M³ fogkorona hátra hajlik. Az alsó P_{3/4} túlnőtt, rágófelülete ék alakú (202.). M² fogkorona felső harmadában 90°-ban distalisan hátrahajlik, a gyökér végén és mesialis irányban 60×40 mm-es „cement-kő” képződmény fejlődött ki, amely az előtte levő M¹ faláig terjed. Az elhajló M² distalisan elnyomta a mögötte levő M³-at. Az alsó M₁ mesialis szélén fogcsúcs alakult ki (676.).

Fogak rendellenes kopása – 3 egyed: A leggyakrabban az idősebb lovak rágófelületén kialakult fogkopási rendellenesség a hullámos és a lépcsős fogkopás. Az előzáfogak és a zápfogak hosszúságában eltérés mutatkozik. Ha a különbségek átmenete fokozatos, hullámos, ha a változás nem fokozatos, hanem lépcsőszerűen szögletes, lépcsős fogkopásnak nevezzük. A rendellenes fogkopások akkor alakulnak ki, amikor a fogállomány szerkezeti elváltozásából, hibáiból származó puhasága következtében megrövidülnek. A szegvári lovak esetében 9 egyedek hullámos, 3 egyednek lépcsős fogkopása volt.

A kétoldali I¹⁻¹ túlnövése (exsuperentia dentis) következtében az antagonista alsó I₁₋₁ nem tud sorba nőni. Az egymás mellett levő két-két metszőfog koronahossza eltérő, lépcsős fogkopás (930.). M₁ túlnövése következtében az antagonista felső P⁴ distalis és az M¹ mesialis rágófelülete mélyen kopott (492.). M² distalis és az M³ mesialis permén egy-egy fogcsúcs alakult ki, ami az alsó M₂-M₃ közé ékelődik (755/II.).

Rágófelületek rendellenes kopása – 15 egyed: > alakban kopott P²-P₂ rágófelületek – az alsó és felső antagonista P₂ rágófelület mesialis része – szűkebb, vagy tágabb – > alakban kopott, occlusio-ban nem

¹⁶ MILES–GRIGSON 2003; SCHANDL 1949; TASNÁDI-KUBACSKA 1960; SÁLYI 1965; B. KOVÁCS–TAMÁS 1977.

érintkeznek egymással, szétnyílnak [6/I. (P_2 rágófelület domború), 194., 561. (P_2), 755/I.], P^2 rágófelülete mélyen homorú (65/I., 855.). P^2 rágófelülete homorú – P_2 domború (492., 676.). P_2 rágófelülete domborúak (666.). P_2 rágófelülete mélyen homorú, a zománc teljesen kikopott (33/III.). P_{3-4} rágófelületei domború (202.). Felső P-M rágófelületek a sinus lingualis-ban mélyen kimaródtak (231.). Felső M-k rágófelület hypoconus-ai mélyen kimaródtak (763.). M^{1-3} rágófelületek mélyen kimaródtak, zománc kikopott (889.). M^1 rágófelület mesialis részén a zománc teljesen kikopott (626.).

Az I_3 -C egymás mellett fejlődött ki (539/I., 877., 930.).

Fogtartó csontok rendellenessége: Egész fogsor rendellenes helyzete (kismértékű, 3–6 mm-es fogcsúcsok)

Pontyfogazat – prognathia superior (felső fogsor előreugrása, vagy az állkapocs rövidsége) – 4 egyed. A fogsorok eltolódása miatt a P^2 mesialis és M_3 distalis peremén fogcsúcs (exsuperentia) alakul ki (626., 666., 700/II., 760/III.). Elsősorban a mének útján öröklődő rendellenesség.¹⁷

Csukafogazat – prognathia inferior (alsó fogsor előreugrása, vagy az állcsont rövidsége) – 3 egyed. A fogsorok eltolódása miatt a P_2 mesialis és M^3 distalis peremén fogcsúcs (exsuperentia) alakul ki (112/I., 492., 870/III.). A mai lovakon előfordulása szórványos, lényegesen ritkább elváltozás.

Karórágás (valójában karámrágásnak lehet mondani) – 10 egyed. Rossz szokás, amikor a ló valamilyen tárgyat harapdál, miközben levegőt szív be, amit vagy lenyel, vagy újból kilövell. Emésztési zavarokat okozva ezzel.¹⁸ A metszőfogak külső (labialis) felület alsó szélén (a rágólap elülső, ajaki élén) a zománcréteg – változó mértékben – csorbult, illetve hiányzik (33/I.-II., 76/I., 137/II., 200., 540., 624., 650., 743., 759/II.).

8.2. Postcraniális csontok

Lábközépcsontok gyulladásos betegségei: 2 egyed – csontosodó csonthártyagyulladás (periostitis ossificans). Intermetacarpalis csontkinövés (exostoses intermetacarpales). A mc és a mc_2 és/vagy a mc_4 kapocscsontok proximális fején fejlődnek: 1 egyed – mc_4 prox. ventralis oldalán exostosis (800.). Intermetatarsalis csontkinövés (exostoses intermetatarsales). A mt és a mt_2 és/vagy a mt_4 kapocscsontok proximális fején fejlődnek: 1 egyed – mt_4 + cuboideum ($T_{4,5}$) összecsontosodott (539.).

Postmetacarpalis csontkinövések (exostosis postmetacarpales).

A mellső lábközépcsont (mc) felső harmadában a belső (mc_2) és/vagy a külső (mt_4) kapocscsontok összenőnek, felületén exostosisal – 24 egyed.

A mc + mc_2 összenőtt [76/II., 810., 137/II., 201., 335/I.-II., 492., 624., 626. dext., 720., 734/I. (alsó 2/3-dában nőtt össze), 755/I. (egész hosszában összenőtt), 870/III.-IV., 888.], 1 egyed – mc + mc_4 összenőtt (76/I.), 6 egyed – mc_2 + mc + mc_4 összenőtt (100/I., 511., 531., 626. sin., 736., 855.).

Postmetatarsalis csontkinövések (exostosis postmetatarsales): A hátulsó lábközépcsont (mt) felső harmadában a belső (mt_2) kapocscsonttal összenő. 1 egyed – mt + mt_2 összenőtt (212.).

Mellső és hátulsó lábközépcsonton együtt fordul elő: 1 egyed – mc_2 + mc + mc_4 és mt + mt_2 összenőtt (534.). 2 egyed – Csánkizület torzító gyulladása (anthrosis chronica deformans). 492. dext. cuneiforme (T_3) + naviculare (Tc) elülső peremén kezdődő exostosis, az egymás felőli ízületek szivacsos szerkezetűek. 889. dext. + naviculare (Tc) peremén exostosis, prox. ízületi felülete és az astragalus dist. ízületi felülete lyukacsos + calcaneus ízületi felületén a porc elpusztult, sin. mt . prox. + cuneiforme lat. (T_3) peremén exostosis + naviculare (Tc) széle deformálódott, prox. ízületi felülete és az astragalus dist. ízületi felülete szivacsoszerűen mélyen kimaródott, a sarokcsonttal érintkező ízületi felületeken a porc elpusztult. A kialakult csontelváltozások kórjólata kedvezőtlen, a súlyosbodó sántaság kíséri.

Egyéb csonton kialakult exostosis. 1 egyed – sin. tib. dist. epiphysis medialis peremén, valamint a ph.I. diaphysis medialis oldalán exostosis (666.).

¹⁷ HÁMORI 1974, 338.

¹⁸ SCHANDL 1949, 83.

<i>Méret</i>	<i>Egyed</i>	<i>Átlag (mm)</i>	<i>Min. (mm)</i>	<i>Max. (mm)</i>	<i>Kategória</i>
Felső fogsor h. (P+M)	49	165,0	147	175	
Premolaris h.	49	88,77	73,0	95,0	
Molaris h.	49	75,88	68,0	87,0	
Alsó fogsor h. (P+M)	46	167,43	141,0	180,0	
Premolaris h.	47	86,14	71,0	94,0	
Molaris h.	46	79,61	69,0	87,0	
M ₃ h.	47	29,8	24,5	33,0	
Mc. h.	95	220,9	202	240	
	2	203,5	202	205	kicsi
	41	215,1	207	220	alacsony
	50	225,6	221	233	közepes
	2	238,0	236	240	magas
Mc. karcsúsági index	95	14,92	11,65	17,30	
	7	12,75	11,65	13,58	vékony
	24	14,12	13,65	14,56	karcsú
	45	15,10	14,60	15,59	középkarcsú
	14	16,05	15,60	16,51	középvastag
	5	16,99	16,74	17,30	vastag
Mt. h.	90	264,3	243	288	
	4	244,3	243	245	kicsi
	25	256,6	251	260	alacsony
	55	267,6	261	275	közepes
	6	279,9	276	288	magas
Ph.I. ant. med.- sag. h.	95	76,00	66,0	84,0	
Post.	81	73,30	66,0	82,5	
Ph.II. h.ant.	79	41,06	34,0	48,5	
Post.	71	41,12	36,0	47,0	
	<i>Egyed</i>	<i>Átlag (cm)</i>	<i>Min. (cm)</i>	<i>Max. (cm)</i>	<i>Kategória</i>
Mc – marmagasság	95	136,40	126,4	146,6	
Mt – marmagasság	90	138,23	126,8	151,0	
Összesített marmagasság	102	136,8	126,6	148,5	
	4	127,2	126,6	128,0	kicsi
	38	133,4	128,7	136,0	alacsony
	58	139,3	136,2	143,2	közepes
	2	146,8	145,0	148,5	magas

9. táblázat. Szegvár-Oromdülő. A teljes lóállomány (kancák, mének) zápfog méretek

Gerincoszlop elfajulása: a gerincoszlop ízületeinek elfajulása (spondylarthrosis) túlnyomórészt az ágyéki régióba korlátozódik –2 egyed. A hátsólovak gerincoszlopának háti-ágyéki szakaszán észlelhető leggyakrabban. 335/II. – a XII.-XVIII. vert. thoracalis proc. spinalisok felső végén csontkinövések, a XVI.-XVII.-XVIII. vert. thorac. caudalis ízületi felületei deformálódtak. 720. – a XVII.-XVIII. vert. thoracalis + I. vert. lumbalis, valamint a II.-III. vert. lumb. proc. spinalisai kétoldali csontköteggel összenőtt. A II. vert. lumb. corpus cranialis peremén alul előre irányuló csőrszerű csontnyúlvány van. A IV.-V.-VI. vert. lumb. proc. transversusok között széles csontköteggel összenőtt, ez utóbbiaknál a jobb oldalon „karfiol-szerű” exostosis. Mindkét egyed esetében a kórjósolat kedvezőtlen.

9. Zablák

A szegvári zablák az archaikus formájú és szerkezetű ún. agancs-oldalpálcás csuklós, oldal-karikásvégű vaszabla típusba tartoznak. Az oldal-karikásvégű csuklós zablák külső, kis átmérőjű oldalkarikáját a felületes szemlélő „egyszerű” csikózablának határozhatja meg. Pedig ezeknek a zabláknak – eredetileg – nem volt zablakarikájuk! A szájvas külső oldal-karikájába gímszarvas agancságból, vagy fából faragott vékony oldalpálcát (oldaltagot, (oldalrudat) helyeztek. Az agancs-oldalpálcát a szájvas oldalkarikájába úgy helyezték el, hogy csúcsa felfelé, alapja lefelé, és természetes ívelt formáját kihasználva az agancságvég kifelé állon. A szájvas külső oldal-karikájában az agancs-oldaltagot nem rögzítették, benne szabadon elfordulhatott. Az agancs-pálca középső-felső részén – az ívére merőlegesen – két helyen átfúrták. Ezen keresztül fűzött bőr fülekkel kapcsolódott a kantárhoz és a szárhoz. Az ismert kora avar kori agancs-oldaltagok furataiban nem, csak a külső oldalán találhatók fémnyomok.

<i>Méreték</i>	<i>Egyed</i>	<i>Átlag (mm)</i>	<i>Min. (mm)</i>	<i>Max. (mm)</i>	<i>Kategória</i>
Felső fogsor h. (P+M)	9	162,44	154,0	168,0	
Premolaris h.	9	86,55	73,0	95,0	
Molaris h.	9	75,94	70,0	87,0	
Alsó fogsor h. (P+M)	9	165,22	158,0	174,0	
Premolaris h.	9	86,44	76,0	82,0	
Molaris h.	9	78,5	75,0	82,0	
M ₃ h.	9	29,16	24,5	31,0	
Rad. dist. sz.	11	73,2	68,0	77,0	
Mc. h.	13	218,0	207,0	227,0	
prox. sz.	13	49,08	46,5	53,0	
diaph. sz.	13	32,8	30,0	36,0	
Mc. index.	13	15,12	13,39	17,3	
	1		13,39		vékony
	10	15,02	14,69	15,48	középkarcsú
	1			15,6	középvastag
	1			17,3	vastag
Ph.I. ant. med.-sag.h.	13	74,46	68,0	81,0	
Ph.II. ant.	11	40,45	38,0	44,0	
Tib.dist. sz.	8	70,9	67,0	74,0	
Mt. h.	12	261,0	251,0	274,0	
diaph. sz.	12	30,6	27,0	32,5	
Ph.I. post. med.-sag.h.	11	72,41	67,0	77,5	
Ph. II. h.	9	41,0	37,0	43,0	
	<i>Egyed</i>	<i>Átlag (cm)</i>	<i>Min. (cm)</i>	<i>Max. (cm)</i>	
Mc. – marmagasság	13	134,83	129,0	139,7	
Mt. – marmagasság	12	136,35	131,1	143,4	
Összesített marmagasság	13	135,11	128,7	141,1	
	6	131,42	128,7	134,3	alacsony
	7	138,29	136,7	141,1	közepes

10. táblázat. Szegvár-Oromdülő. 13 kanca (1³/₄–2 év – 10–12 év) zápfog méretek

<i>Méret</i>	<i>Egyed</i>	<i>Átlag (mm)</i>	<i>Min. (mm)</i>	<i>Max. (mm)</i>	<i>Kategória</i>
Felső fogsor h. (P+M)	40	165,57	147,0	175,0	
Premolaris h.	40	89,27	78,0	95,0	
Molaris h.	40	75,87	68,0	82,0	
Alsó fogsor h. (P+M)	37	167,97	141,0	180,0	
Premolaris h.	38	86,07	71,0	94,0	
Molaris h.	37	79,89	69,0	87,0	
M ₃ h.	38	29,96	27,0	33,0	
Rad. dist. sz.	49	73,4	58,0	80,0	
Mc. h.	68	222,0	202,0	240,0	
prox. sz.	63	49,61	45,0	61,0	
diaph. sz.	70	32,9	22,0	37,0	
Mc. index.	68	14,99	12,5	17,5	
	4	13,01	12,5	13,42	vékony
	17	14,05	13,65	14,56	karcsú
	31	15,12	14,6	15,58	középkarcsú
	13	16,06	15,6	16,51	középvastag
	3	16,97	16,83	17,2	vastag
Ph.I. ant. med.-sag.h.	67	76,23	66,0	84,0	
Ph.II. ant.	59	41,11	34,0	47,0	
Tib.dist. sz.	52	71,4	64,0	77,0	
Mt. h.	62	265,6	243,0	288,0	
diaph. sz.	64	30,66	24,0	48,0	
Ph.I. post. med.-sag.h.	61	73,52	66,0	82,5	
Ph. II. h.	56	40,98	36,0	47,0	
	<i>Egyed</i>	<i>Átlag (cm)</i>	<i>Min. (cm)</i>	<i>Max. (cm)</i>	
Mc. – marmagasság	68	136,9	126,4	146,6	
Mt. – marmagasság	62	139,12	126,3	151,0	
Összesített marmagasság	71	137,41	126,6	148,5	
	2		126,6	127,2	kicsi
	26	134,08	132,4	134,18	alacsony
	41	139,9	136,0	143,2	közepes
	2		145,0	148,5	magas

11. táblázat. Szegvár-Oromdűlő. 71 mén (2–3 hó – 18–20 év) zápfog méretek, csontméretek

<i>Méret</i>	<i>Egyed</i>	<i>Átlag (mm)</i>	<i>Min. (mm)</i>	<i>Max. (mm)</i>
Rad. dist. sz.	10	70,4	64,0	75,0
Mc. h.	14	219,4	205,0	229,0
Prox. sz.	13	47,38	38,0	52,5
Diaph. sz.	15	31,43	25,0	36,0
Mc. index.	14	14,44	11,65	16,74
Tib. dist. sz.	11	68,59	60,0	73,0
Mt. h.	16	262,0	244,0	272,0
Diaph. sz.	17	28,24	23,0	33,5
	<i>Egyed</i>	<i>Átlag (cm)</i>	<i>Min. (cm)</i>	<i>Max. (cm)</i>
Mc. – marmagasság	14	135,52	128,0	140,7
Mt. – marmagasság	16	136,99	127,4	142,3
Marmagasság	18	135,74	127,3	141,2

12. táblázat. Szegvár-Oromdűlő. 20 ismeretlen nemű ló (6–8 hó – ad/sen.) zápfog méretek

<i>Csontok/méretetek (mm)</i> <i>Lovak</i>			<i>Hossz</i>	<i>Prox.</i> <i>sz.</i>	<i>Diaph.</i> <i>sz.</i>	<i>Dist.</i> <i>sz.</i>	<i>Prox.</i> <i>m.</i>	<i>Diaph.</i> <i>m.</i>	<i>Dist.</i> <i>m.</i>	<i>Mamg.</i> <i>cm</i>
<i>Humerus</i>										
33/I.	1¾–2	kanca			33	75		45	80	
333.	4–5	kanca	262	90	31	74	95	40	77	124,5
734/II.	5–5,5	kanca	277	85	32	77	97	41,5	78	130,8
100/I.	5–6	mén	298	97	34,5	83	103	43	81	139,2
200.	6–7	mén	283	93	34	80	97	41	79	133,2
335/I.	7–8	mén	281	90	34	80	94	40	77	132,4
335/II.	4,5–5	mén			39	86		47	79	
720.	ad.	mén			39	76		41	78	
930.	ad.–mat.	mén	293	95	36	82	103	45	82	137,2
<i>Radius</i>										
33.I.	1¾–2	kanca	325	80	37	74	44	28	43	133,3
333.	4–5	kanca	312	79	36	75	43	25	43	128,8
734/II.	5–5,5	kanca	332		35,5	73	45	26	40	136,8
100/I.	5–6	mén	345	88	38	76	46	28	49	142,0
200.	6–7	mén	322	83	36,5	74	46	26	46	132,8
335/I.	7–8	mén	326	81	34	70	45	27	42	134,4
335/II.	4,5–5	mén	334	86	41		45	28		137,6
720.	ad.	mén	333	80	40	73	46	28	44	137,2
930.	ad.–mat.	mén	345	80	40	76	49	28,5	47	142,0
<i>Metacarpus</i>										
33.I.	1¾–2	kanca	214	53	33	50	34	22	36	132,8
333.	4–5	kanca	211	47,5	31	45		19,5		131,1
734/II.	5–5,5	kanca	222	51	33	48	33,5	21	35	137,0
100/I.	5–6	mén	232	51	34	52	34	24	37	142,3
200.	6–7	mén	223	50	34	50	34,5	22	38	137,5
335/I.	7–8	mén	223	49	33	49	32,5	22	36	137,5
335/II.	4,5–5	mén	226	50	36	51	35	21	37	138,9
720.	ad.	mén	225	50,5	35,5	48	35	19	36,5	138,6
930.	ad.–mat.	mén	228	51	35		34	23		140,2
<i>Femur</i>										
33.I.	1¾–2	kanca								
333.	4–5	kanca			40			46		
734/II.	5–5,5	kanca			36	93		46	117	
100/I.	5–6	mén				95			120	
200.	6–7	mén			39	94		46	117	
335/I.	7–8	mén	390	117	36,5	91	83	46,5	115	136,0
335/II.	4,5–5	mén								
720.	ad.	mén			45	96		50	120	
930.	ad.–mat.	mén			43			53		
<i>Tibia</i>										
33.I.	1¾–2	kanca			40			28		
333.	4–5	kanca			34	67		26	45	
734/II.	5–5,5	kanca	350		40	72		28	44	138,0
100/I.	5–6	mén	363	96		75		30	47	142,3
200.	6–7	mén								
335/I.	7–8	mén	350	90	38	70	83	31	43	138,0
335/II.	4,5–5	mén								
720.	ad.	mén	358	98	43	75	92	34	47	141,2
930.	ad.–mat.	mén	360		41	76		32	46	142,0

<i>Metatarsus</i>										
33.I.	1¼–2	kanca	251	49	32,5	50	45	25,5		131,1
333.	4–5	kanca	257	46	27	46		21	34	132,8
734/II.	5–5,5	kanca	270	49	29	49		25	36	141,3
100/I.	5–6	mén	282,5	50	31,5	51	50	27	38	148,0
200.	6–7	mén	265	51	30	49	46	26	38	138,6
335/I.	7–8	mén	270	48	30,5	49	45	25	37,5	141,3
335/II.	4,5–5	mén								
720.	ad.	mén	276		33,5	51	48	25,5	39	144,5
930.	ad.–mat.	mén	273	49	32,5	49,5	48	27	39	142,8

<i>Csont hossza – a ló neme</i>	<i>Egyed</i>	<i>Átlag (mm)</i>	<i>Min. (mm)</i>	<i>Max. (mm)</i>
Humerus kanca	2	269,5	262,0	277,0
Mén	4	288,75	281,0	298,0
Radius kanca	3	323,0	312,0	332,0
Mén	6	334,16	322,0	345,0
Metacarpus kanca	3	215,7	211,0	222,0
Mén	6	226,1	223,0	232,0
Femur mén	1		390,0	
Tibia kanca	1		350,0	
Mén	4	357,7	350	363
Metatarsus kanca	3	259,3	251,0	270,0
Mén	5	273,3	265,0	282,5
<i>Összesített marmagasság</i>	<i>Egyed</i>	<i>Átlag (cm)</i>	<i>Min (cm)</i>	<i>Max. (cm)</i>
Kanca	3	132,7	128,7	137,1
Mén	6	139,0	135,5	142,8

13. táblázat. Szegvár-Oromdülő. Lócsontvázak csontméretei. Mmag. = Összesített marmagasság

Szarvasmarha (377 egyed – 253 sírban, 14223 db)

A szegvár-oromdülői kora avar kori temető sírjainak több mint a felében, 253 sírban (54,1%) volt szarvasmarha maradványa. A sírokban a szarvasmarhák száma eltérő: 1 egyed volt 163 sírban (64,4%), 2 egyed 62 sírban (24,5%), 3 egyed 24 sírban (9,5%), 2 sírban (187., 328.) 4 egyed és szintén 2 sírban (73., 324.) 5 egyed maradványa volt. A temető 377 egyed szarvasmarhájának 14223 db csontmaradványát lehetett azonosítani (14. táblázat).

<i>Szarvasmarha</i>	<i>Sírok száma</i>	<i>Egyed</i>	<i>Darab</i>
1	163	163	5792
2	62	124	4977
3	24	72	2738
4	2	8	380
5	2	10	269
	253	377	14223

14. táblázat. Szegvár-Oromdülő. A szarvasmarhák sír gyakorisága

A szarvasmarhák közül 4 egyednek hiányos csontváza, 354 egyednek un. koponyás nyúzott marhabőre, 8 egyednek egy-egy húsos része, mint ételadomány, és 11 egyednek attribútuma 7 fej, 2 un. „száraz csont”, és 2 farokrész formájában került elő (15. táblázat).

<i>Szarvasmarha</i>	<i>Egyed</i>	<i>Tehén</i>	<i>Bika</i>	<i>Ökör</i>	<i>Ismeretlen</i>
Egész állat	4				4
Nyúzott bőr	354	186	39	1	128
Ételadomány	8				8
Attribútum (fej)	7				7
Csont	2				2
Farok	2				2
Összesen	377	186	39	1	151

15. táblázat. Szegvár-Oromdűlő. A szarvasmarhák előfordulási típusai és a nemek szerinti megoszlása

A szarvasmarhák nemi kétalakúságát az osteometriai adatok is jól dokumentálják. A csontok sculptrájája és a méretei alapján meghatározott szarvasmarhák nemi hovatartozása a következő: a 377 egyedből 39 egyed (10,3%) bika, 186 egyed (49,3%) tehén, 1 egyed (0,4%, 762/I.) ökör, és 151 egyed (40,0%) neme nem volt meghatározható.

1. Egész állat – 4 egyed (1,1%)

A szarvasmarhának csak magzati (foetus) és újszülött (neonatus) korú egyede került egész állatként a sírba. A 2 foetus (541/II.–III.) 58 – 49 db, a két neonatus (720., 896.) 76 és 13 db csontmaradvánnyal volt képviselve.

2. Koponyás nyúzott marhabőr – 354 egyed (93,8%)

Az áldozati szarvasmarhák bőrének lenyúzása azonos volt az áldozati lovakéhoz. A fej (koponya+állkapocs+nyelvsont) és a négy lábvég benne maradt a bőrben. A nyúzott szarvasmarha több mint a negyedének, 105 egyednek (29,6%) a fejét a hozzá kapcsolódó nyakcsigolyával (109 db) együtt vágta le. Az atlas (I. vert. cervicalis) 67 esetben egészben, 33 esetben – keresztben, hosszában – hasított fél atlas formában maradt meg a nyakszirtecsont bütyöknyúlványain (proc. occipit.). Az epistropheus (II. vert. cervicalis) 1 egyednél (3.) önállóan, 4 egyednél (252., 288/II., 330/I., 936.) pedig az atlas és az epistropheus együtt került elő. A legtöbb esetben a hosszú nyelvcsonti ág (pars stylohyoides) is a levágott fejben maradt. A lábak csonkolása a lovakéval azonos. A mellső lábakat az alkar (radius), a hátulsó lábakat a lábszár (tibia) lábtő- és a csánkizületek feletti alsó harmadában csonkolták. A hátulsó lábvég esetében – a párosujjú patás állatoknak megfelelően – a tib. dist.-malleolare-astragalus-calcaneus-naviculocuboideum (T_c-T₄)-cuneiforme intermed.-lat. (T₂-T₃)-mt-ph. csontjai maradtak egyben. A csonkolt alkar/lábszár distalis darabjának bal és jobb oldali fal hossza egymástól eltér. A hátára fordított nyúzott szarvasmarha felfelé álló lábait felülről lefelé, különböző irányból csonkolták.

A szarvasmarhák farokcsigolyáinak a száma 18–20 db. Szegváron 146 szarvasmarha egyednek került elő farokcsigolya maradványa: 102 egyednek 1–5 db (3 egyednél két részletben, 3 egyednél az alsó régióból), 39 egyednek 6–10 db (4 egyednél két részletben, 2 egyednél az alsó régióból) és 5 egyednek 11–18 db (73/I. 16 db, 174/I. 11 db, 187/I. 12 db, 288/II. 11 db, 493/II. 18 db). Az első 4/5 farokcsigolya (I.-IV/V. vert. caud.) a farok kiindulását alkotó faroktő része. Ezek a lefejtett bőrben maradnak, ahol a farok csonkolása egyértelmű.

A szarvasmarha testrészek súlyviszonyai alapján a lefejtett nyers „zöld” koponyás marhabőr az állat élősúlyának 12,4%-a. A fej és a nyelv 3,3%, a bőr a szarvakkal 7,4%, a lábak a csánkig és a lábtőig 1,7%.¹⁹ A borjúbőr felülete 1 m², súlya 5 kg. A növendék borjú bőrfelülete 2–2,5 m², súlya 20 kg. A felnőtt marhabőr felülete 4,5–5 m², súlya 25 kg. „Zöld” bőrnek nevezik a frissen lenyúzott bőrt, a bőriparban a fültőtől a faroktőig terjedő hosszát is megadják. Szegváron a 21 borjúbőr felülete 21 m², súlya 105 kg,

¹⁹ HAJAS-RÁZSÓ 1962, 490.

a 128 növendék borjú bőrfelülete 256–320 m², súlya 2560 kg, a 199 felnőtt marhabőr felülete 895,5–995 m², a súlya 4975 kg. Összesítve a szarvasmarhák lenyúzott bőre 1172,5–1336 m², a súlyuk 7640 kg.

A szarvasmarhák leölése, nyúzása és a lábcsonkolása véres tevékenység volt. A szarvasmarha fej (koponya+állkapocs) magassága 25–30 cm.

3. Ételadomány – 8 egyed

Háromféle ételadományt lehetett megkülönböztetni: „csontos oldalas” - costa(borda) 4 sírban (63. 2 db, 334., 828., 934.), „hátszín/fartó” – ágyéki régió – vert. lumb., sacrum+2 vert. caud. 2 sírban (137., 306.), 2 sírban pedig „comb-rész” – fem. diaph., hum. sin.-dext. (135., 890.) csontos maradványai kerültek elő.

4. Attribútumok

4.1. Szarvasmarha fej – 7 egyed

Marhafej 7 sírban volt – 123., 156., 477., 538., 722., 348/II., 727/III. Ezek közül egy neme ismert, tehén (722).

4.2. Csontok – „száraz csontok” – 2 egyed

2 sírban egy-egy db calcaneus dext. – 335., 345.

4.3. Farok részlet – 2 egyed

(2 sírban egy-egy levágott farokrész 124. (3 db vert. caud. III-V.), 335. (1 db).

5. Életkor

A foggarnitúra statusa és kopása,²⁰ valamint a csontok epiphysiseinek és a tuberculumainak elcsontosodási mértéke²¹ alapján a szarvasmarhák életkora meghatározható. Az állattartás szempontjából a szarvasmarhákat életkoruk alapján hét kategóriába szokták sorolni, ez a leletanyagban kiegészül foetus/neonatus és a 4 évnél idősebb korosztállyal.

A szegvári kora avar kori temetőben a 377 szarvasmarha életkor megoszlása (16. táblázat): 5 egyed embrió (foetus), 10 egyed újszülött (neonatus), 15 egyed szopós borjú (2/3–4 hónapos), 30 egyed választott borjú (4–8 hónapos), 17 egyed éven aluli növendék (8–12 hónapos), 24 egyed éven felüli növendék (12–18 hónapos), 63 egyed kétéves növendék (18–24 hónapos), 53 egyed 3 éves növendék (24–36 hónapos), 17 egyed 4 éves (3–4 éves), 143 egyed 4 évnél idősebb (4 évtől – ad/mat/sen.).

Életkor	Egyed		Marmagasság (cm)		
	összes	mérhető	átlag	min.	max.
Foetus/neonatus	15	3	72,96	64,2	83,1
3–4 hó	15	4	89,87	79,9	96,4
4–8 hó	30	16	98,01	86,8	105,5
10–12 hó	17	10	101,02	83,7	109,4
12–18 hó	24	9	102,84	94,4	115,1
18–24 hó	63	47	107,56	87,9	118,1
2–3 év	53	38	113,99	105,5	135,4
3–4 év	17	17	117,81	109,0	130,9
4 évnél idősebb	143	105	115,78	101,2	133,5
	377	249			

16. táblázat. Szegvár-Oromdűlő. A szarvasmarhák életkora és az összesített marmagasság megoszlása

²⁰ SCHANDL 1962, 80–83; HILLSON 1990, Tabl. 3.6., 3.7., 3.8.

²¹ SCHMID 1972, Tabl. IX.

A szarvasmarha vemhességének időtartama 285 nap, az utódok száma 1. A szoptatás átlagosan 3–4 hónap. Szabad pároztatás esetén 1 bikára 35–40 tehén számítható.²² A szarvasmarha tenyésztésbe vétele – fajtától függően – 2–2,5 éves korában történik. Az ivarérésüket 8–10 hónapos korukban érik el. A féléves borjúk a végleges testmagasságuk 75,0%-át, az éves borjúk 85–90%-át érik el.

6. A szarvasmarhák rövid zoológiai jellemzése

A szarvasmarha csontváz elemeket, metapodiumok-at (mc/mt) és a ph-ok méreteit Duerst-módszerrel, a marmagassági értékeket Matolcsi-módszerrel számítottam ki.

6.1. Koponya, fogazat

A koponya alakja, formája az életkortól és a fajta jellegtől függően vegyes, mérete különböző. A koponyája alapján a szegvári szarvasmarha állomány abszolút többségében a rövidszarvú szarvasmarhák (*Bos taurus brachyceros* Rüttimeyer 1861.) csoportjába tartozik. A homlok relatíve hosszú, keskeny (longifrons), a nyakszirti régió háromszög alakú, fejlett – egycsúcsú – fejlél kiemelkedéssel. A szarvcsapok rövid, kicsik. Az egyetlen ép tehén szarvcsapja 240 mm hosszú. 20 szarvcsap töredék méreteit a 19. táblázat tartalmazza. 13 egyed koponyatöredék adatait a 20. táblázat mutatja. Néhány egyed koponyája széles, egyenes fejlél.

Az alsó állkapocs corpora hosszú, ívelt, a ramus hátrahajló. A corpus mandib. magasság az M_3 mögött 63 egyednél volt mérhető, az átlag magassága 68,76 mm (57–92 mm). Három egyednél a corpus különösen magas 75–76 mm (tehén 433/I., 877.) és 92 mm (bika 666/I.).

A fogazat egységesnek mondható. A fogkorona magas, a foggyökér alacsony, különösen a zápfogsor hypselodont. A zápfogsor rágófelülete zománcredős (lophodont), felül félhold alakú kiemelkedő zománccsúcs, alul zománctüremkedés található. Az alsó M_3 hossz átlaga a két nemnél közel azonos: tehén 34,03 mm, bika 35,78 mm. A teheneknél fordul elő rövidebb M_3 , 26 mm (897.) és 27,5 mm (1/II.). A leghosszabb M_3 a teheneknél 39,0 mm a bikáknál 40 mm. A fogazat patológikus elváltozásai külön fejezetben található.

6.2. Postcraniális csontok

A szarvasmarhák metrikus jellemzésére a nyúzott marhabőrök 2–2 hosszúcsont (rad/tib.) distalis fele, 2–2 hosszúcsont (mc/mt) és a 4–4 ujjcsont (phI.-II.) méretadatai használhatók fel.

A szarvasmarha állományból 193 tehén, 37 bika és 70 ismeretlen nemű szarvasmarha csontméretei állnak a rendelkezésünkre (21–23. táblázat).

A csonkolt radius és tibia dist. szélesség átlagai: radius dist. sz.: tehén 65,39 mm, bika 63,37 mm, tibia dist. sz.: tehén 55,25 mm, bika 63,37 mm.

A mc hosszúság átlaga a tehénél 183,75 mm, a bikánál 197,78 mm. A mc. diaph. szélesség átlaga a tehénél 27,31 mm, a bikánál 32,71 mm. A Nobis-index és a karcsúsági index²³ mérettartományában a maximális értékek azonosak, Nobis-index tehénél 32,7 – bikánál 32,9, karcsúsági-index tehénél 19,14 – bikánál 19,78. Az astragalus hosszúság átlaga a teheneknél 60,38 mm, a bikáknál 65,6 mm. A mt. hosszúság átlaga a teheneknél 209,51 mm, a bikáknál 225,5 mm. A mt. diaph. szélesség átlaga teheneknél 23,02 mm, a bikáknál 26,61 mm. A mellső ujjcsontok (ph.I-II.) rövidebbek a hátsó ujjcsontok hosszabbak. A metapodiumok hosszúságából számított marmagassági értékek átlaga: mc-marmagasság tehén 110,07 cm, bika 124,57 cm, a mt-marmagasság tehén 111,6 cm, bika 127,12 cm. Az összeített marmagassági átlag a teheneknél 110,99 cm, a bikáknál 126,26 cm. A szarvasmarha esetében a két nem között jelentős csontméretbeli eltérés tapasztalható. A legnagyobb különbség a mc-mt hosszában

²² HAJAS-RÁZSÓ 1962, 480–481, 656.

²³ Nobis-index: metapodium prox. epiph. sz. per max. hosszúság; karcsúsági index: metapodium diaph. legk. sz. per max. hosszúság.

és a rad. dist, sz. méretben jelentkezik. Ezt követik a tibia dist. szélesség, a mc-mt. proximalis és distalis szélesség méretei, majd a diaphysisek szélességi és az ujjcsontok hosszúság adatai.

A nagyszámú ismeretlen nemű szarvasmarhák közül csak a nulladik éves borjak csontjainak méretei térnek el a többiekétől. Az egyetlen – a csontkarcsúsága alapján – ökörnek tekinthető 762/I. egyed összesített marmagassági értéke 129,2 cm. A mc. hossza 205 mm, a mt hossza 230 mm, a mc. karcsúsági index értéke 15,12.

Széles szárú szarvasmarhák: 13 tehénnek feltűnően széles a mc-sa. A terjedelmes szár vastag izmoknak és ínakknak ad helyet. Megterheléskor az erősebb izmok és inak számára nyújt széles tapadó felületet. A tehének marmagassága alacsony és közepes (107,2 cm (116.) – 117,2 cm (532/I.).

Nyolc egyed mc karcsúsági index értéke 17,17 (586/I.) – 17,98 (535/I.), közepes testmagaságúak (173., 176/II., 493/II., 535/I., 544/I., 585/I., 736., 794.). 5 egyed mc karcsúsági index értéke 18,08 (532/I.) – 19,14 (116.), alacsony és közepes testmagaságúak (116., 340/I., 344/I., 532/I., 684.).

7. A szarvasmarhák típusai marmagasság szerint

Szegvár-omrodülői kora avar kori temetőből előkerült 249 mérhető szarvasmarha összesített marmagassági átlaga 64,2 és 135,4 cm között változik. A vegyes összetételű szarvasmarha állományba a törpe, kicsi, alacsony, közepes, nagyközepes és a magas testméret kategóriájú állatok (17. táblázat)²⁴ tartoznak.

A szegvári szarvasmarhák 74,3%-a, 185 egyed az alacsony és a közepes (100,0–119,9 cm) testmagasság kategóriába tartoznak. A tehén a kicsi-alacsony és közepes (92,7–119,9 cm), a bikák – egy közepes testmagasságú (761/II.) egyed kivételével – a nagyközepes és magas (120,9–135,4 cm) kategóriába találhatók. A törpe és a kicsi szarvasmarhák 2 éves korig, az alacsonyak 6–8 hónapos kortól, a közepesek 10–12 hónapos kortól az egész életkor spektrumában előfordulnak, jelzi, hogy több testalkatban és testmagasságban is eltérő szarvasmarha egyedek találhatók az állományban. Vannak közöttük lassan növekvő hosszú/vékony, és gyorsan növekvő rövid/vastag csontozatú egyedek.

Általánosságban a szarvasmarhák farbúb magassága kisebb-nagyobb mértékben meghaladja a marmagasság mértékét. Szegváron 13 tehenél a marmagasság értéke nagyobb, mint a farbúb magassága (33/II., 71/II., 98., 56/I., 108/I., 114., 326., 344/III., 447., 532/II., 559., 708/I., 717.).

A kicsi és alacsony szarvasmarhák erdei/hegyvidéki, a közepes és nagyközepes szarvasmarhák pusztai/síkvidéki típusba sorolhatók.

Sérülések: Egy koponya (328/II.) homlokcsontját, a jobb oldali szemüreg felett beszakították, szabálytalan alakú folytonossági hiány keletkezett. Egy sin. tibia ventralis oldalán beszakadt lyuk található (541/I.).

Testmagasság kategória	Egyed	Marmagasság (cm)	
		Min.	Max.
Törpe	6	90 cm alatt	
Kicsi	22	90,0	99,9
Alacsony	72	100,0	109,9
Közepes	113	110,0	119,9
Nagyközepes	31	120,0	129,9
Magas	5	130 cm fölött	
	249		

17. táblázat. Szegvár-Oromdülő. A szarvasmarha egyedek testmagasság kategóriák szerinti megoszlása

²⁴ DUERST 1930; MATOLCSI 1970, 113, 118; VÖRÖS 1982, 133.

Életkor szakaszok	Összes	Tehén	Bika	Marmagasság		
	egyed	egyed	egyed	egyed	átlag (cm)	min.–max. (cm)
Foetus	5			3	72,96	64,2–83,1
Neonatus	10					
2–3 hó	2					
3–4 hó	13	2		4	89,87	79,9–96,4
4–6 hó	6			5	95,44	90,6–104,4
6–8 hó	24	3		11	99,18	86,8–105,5
10–12 hó	17	5		10	101,02	83,7–109,4
1–1¼ év	11	5		9	102,84	94,4–115,1
1½–1¾ év	13					
1½–2 év	49	29		34	106,78	87,9–116,3
2 év	14	12		13	108,14	97,5–118,1
2½–2½ év	37	27	3	27	112,36	105,5–135,4
2½–3 év	8	4	2			
3 év	8	4	2	11	118,0	110,7–127,5
3–3½ év	10	8	2	10	116,56	109,0–130,9
3½–4 év	7	4	3	7	119,6	108,6–129,5
4–6 év	13	9	6	12	119,25	109,5–129,8
6–8 év	13	9	3	12	116,77	109,1–132,0
8–10 év	9	6	2	8	117,17	110,5–124,8
10–15 év	9	8	1	9	115,82	111,5–133,5
Ad.	49	29	6	32	114,33	105,5–133,0
Ad./mat.	8	8		32	115,17	101,2–129,4
Mat./sen.	28	19	7			
Ismeretlen nemű	14					
juv./subad./sen.						
Egyedszám	377	191	37	249		

18. táblázat. Szegvár-Oromdülő. A szarvasmarha tehenek és bikák életkor, és az összesített marmagasság megoszlása életkor szakaszok szerint

8. A szarvasmarhák patológiája

134 szarvasmarha egyed (35,5%) – 151 rendellenesség. 137 elváltozás a fogazatba, 14 a csontozatban jelentkezett. Patológias fogazat 125 egyed 137 rendellenes fogelváltozás. A fogazat és a vázcsontok betegségeinek a leírását Miles–Grigson, Sályi és B. Kovács–Tamás munkái alapján végeztem el.²⁵

Kevesebb fog (oligodontia): 4 egyednél P_2 hiányzik (176/I., 177/I., 732/I., 814/I.)

Fogak rendellenes kopása: 74 egyed – A fogak kopását a fajta, a takarmány és a foganyag keménysége együttesen, és külön-külön is okozhatja. 2 egyednél di_1 (532/II.), I_1 (151., vízér-es fogazat) koronán mély kopásos befűződés alakult ki. 26 egyednél az alsó P_2 nem kopott. 16 egyednél az alsó P_2 csúcsosan kopott, a fogkorona distalis falán homorú kopás. 12 egyednél az alsó P_{3-on} mesialis (elülső) csúcs (71/I., 100/I., 123., 181/I., 187/I., 196/I., 198/II., 200., 299., 314., 666/II., 936.). 9 egyednél különböző elváltozások: 1 P_2 és P_3 egymásmellé zsúfolódott (333.), 1 premolaris fogkorona gyökérig kopott (73/I.), 1 dp_4 rágófelület distalis irányban rézsútosan kopott (314.), 1 dp_4 gyökérmaradványa a P_4 -nél (727/II.), 1 M_1 fogkorona a gyökérig kopott (89.), 1 M_1 rágófelület distalis részén fogcsúcs alakult ki (322/I.), 1 M_3 rágófelülete distalis irányban rézsútosan kopott (343.), 1 molaris gyökerei erősen hátra hajlanak (196/I.), 1 M_1 és M^1 fogkorona felületén „cementhányagok” találhatóak (267.).

²⁵ MILES–GRIGSON 2003; SÁLYI 1965; B. KOVÁCS–TAMÁS 1977.

1 egyed – fogmeder gyulladás – periostitis alveolaris, 1 egyed alsó M_2 gyökérvégein „cementburok” található (347/I.).

Fogcsúcsos kopások: 27 egyed – A hiányos kopás és túlnövekedés következtében a rágófelület elülső (mesialis) vagy a hátulsó (distalis) felén fogcsúcs-képződés alakul ki. A túlnőtt fogak mechanikusan akadályozzák a szabályos rágómozgásokat, ha pedig már nagyon hosszúak a foghúst is sértik.²⁶

16 egyednél az M_3 és az M^3 fogkorona csúcsosan kopott, az M_3 fogkorona distalis része, és az antagonista M^3 fogkorona mesialis része részsütosan a gyökérig kopott: 6 egyednél az M_3 distalis része szabályos, a 3. lebeny kifejlődött. 8 egyednél a 3. lebeny hiányzik, nem fejlődött ki. 8 egyednél az aberráns M_3 - M^3 párban található: M_3 3. lebeny van – önállóan 1 – (108/II.), M_3 3. lebeny van – M^3 -al együtt 5 – (132/II. [csúcsok h. 17/20 mm], 135/I., 147., 187/I. [P_3 -on mesialiscsúcs], 329/I.). Hegyes P_2 a 132/II., 135/I. és 147.-nél. M_3 3. lebeny nincs – önállóan 5 (1/II., 137/I., 349/II., 718., 933). M_3 3. lebeny nincs – M^3 -al együtt 3 – 493/I. (10/13 mm), 544/II. (18/20 mm), 897. (8/10 mm). M^3 – önállóan 2 – 73/I., 937/I.

Csukafogazat (alsó fogsor előreugrása prognathia inferior) – 2 egyed, kezdődő fogcsúcs kialakulás a P_2 -ön mesialisan és az M^3 -ondistalisán (147., 732/I.). A csukafogazat öröklődő rendellenesség, a mai húsfajtákban gyakoribb.²⁷ 1 egyednél P^2 -ön mesialiscsúcs (328/I.), 1 egyednél P^3 labialis falán fogcsúcs (732/I.).

Hat egyednél a felső P^{3-2} fogkorona magassága – orális irányban – fokozatos csökken, ezáltal a rágófelület előre-felfelé részsütosan emelkedik (147., 200., 306/I., 340/I., 491., 938/II.). A 340/I. egyednél az antagonista fogaknál ellentétes irányú fogkopás, az M_1 - P_{4-3} fogkorona magassága fokozatosan emelkedik (340/I.). 1 egyednél a P^{2-4} nem nőtt sorban, a fogkoronák hátra hajlanak, csúcsos fogkopás (539/I.).

Fogtúlnövés (exsuperentia dentis): 12 egyednél a keményebb fog nem kopik, beékelődik az antagonista fogsorba. 2 egyednél az alsó P_3 a felső P^{3-4} közé ékelődik (135/I., 288/I.), 1 egyednél a P^{3-4} homorú felületekkel ékszerűen mélyen benyomul az alsó fogsorba. A P^2 fogkorona rövid. 1 egyednél a molarisok rágófelületén harántirányban V-alakú árkok alakultak ki. Az M_3 hátsó gyökérvége kifelé elhajlik (188/I.). 1 egyednél a felső M^2 az alsó M_{2-3} közé ékelődik (530.). 7 egyednél a hosszabb alsó fogsor teknőszerűen közrefogja a rövidebb felső fogsort az alsó P_2 fogkorona distalis falán homorú kopás (mesialis csúcs), az M_3 rágófelületen distalis fogcsúcs alakult ki (491., 541/I., 585., 707., 719., 722/II., 762/I., 541/I.) (alsó-felső premolarisain csúcsos fogkopás). A 722/II. fogsorai hullámos fogkopású: a dext. P^{2-4} , és a sin. P_{2-3} , M_1 rágófelülete mélyen homorú, az M_1 koronagyökérig kopott, a gyökere kettő db-ra tört. A 722/II. (tehén) és a 762/I. (ökör) felső M^3 -ra jellemző, hogy a fogkorona kicsi, vékony, rövidebb a rágólapja az alsó M_3 közepébe mélyül.

A zápfogak állományának változó ellenálló képessége, részben időskori elfajulás következtében az egyes zápfogak hosszúságában (magasságában) lényeges különbségek vannak. 6 egyednél hullámos fogkopás esetében a rágófelület hullámvonalat ír le, 2 egyednél lépcsős egymás mellett levő fog rágólapja átmenet nélkül, lépcsőszerűen helyeződik el. 20 egyednél csúcsos (farkasfog-szerű) fogkopás.

Postcranialis csontelváltozások: 13 egyed – 9 egyednél 10 csontelváltozás – 4 egyednél fog-és csontelváltozás együtt.

Hosszúcsont: rad. dext. dist. ízületi felülete torzult, exostosis (116.), rad. dext. diaph. med. oldalon csontdudor (491/I.), metacarpus sin.- dext. dist. epiphysis med. trochleái kiszélesedtek, a trochlea torzult (173.), mc_5 borsónyi méretű darabja mc -al összezsugorodott (655/II.), metatarsus sin. dist. epiphysis med. trochleája kiszélesedett (343.), sin. tub. calcanei kiszélesedett (151.).

²⁶ SÁLYI 1965, 30.

²⁷ HÁMORI 1974, 335.

Rövidcsont: ph.I. diaph. dorsalis falán exostosis (100/III.), ph.I. ant. diaph. ventralis falán nagyméretű csontlebenyek (179/II.), ph.I. post. prox. ízületi felület szögletes, dist. epiphysis két oldalán exostosis (200.), ph.II. ant. lat. diaph. medialisoldalán exostosis (166.), ph.II. diaph. mediaeís oldalán exostosis (712.), ph.III. ízületi felülete kimaródott, külső peremén vékony árok alakult ki (712.), ph.III. ízületi felület külső peremén nagyméretű csontcsap fejlődött (130/I.).

<i>Méreték</i>	<i>Egyed</i>	<i>Átlag</i>	<i>Min.</i>	<i>Max.</i>
<i>Tehén</i>				
Hosszúság	1			140,0
Töredék hossz	14		23,0	130,0
Nagy átmérő	19	41,1	25,0	57,5
Kis átmérő	18	31,1	25,0	42,0
Bázis körméret	16	124,9	92,0	155,0
<i>Bika</i>				
Töredék hossz	1		95,0	
Nagy átmérő	2		40,0	54,0
Kis átmérő	3	40,6	30,0	47,0
Bázis körméret	3	125,9	124,2	128,2

19. táblázat. Szegvár-Oromdülő. 20 szarvasmarha egyed szarvcsap méretei (mm), 8–10. hó – mat.

<i>Szarvasmarha egyed</i>			<i>Koponya méretek</i>								<i>Szarvcsapok táv.</i>	
<i>Szm.</i>	<i>Életkor</i>	<i>Nem</i>	<i>P-Ac</i>	<i>Ac-N</i>	<i>Ect-Ect</i>	<i>fs-fs</i>	<i>Sp-Sp</i>	<i>N-Rh</i>	<i>B-Ac</i>	<i>O-Ac</i>	<i>Felül*</i>	<i>Alul**</i>
33/II.	1–1,5	tehén	370		145					88		
288/I.	4	tehén			153						125	
477.	10–12 hó	tehén			160	140	97					
544/II.	ad.	tehén			184	153	120		128	92		
879/I.	ad.	tehén	430		188	144	104				132	150
587.	6–8	tehén		210	190	152		157				
586/I.	6–8	tehén		225	208	170	120	165				
730/I.	mat.	tehén		210	210	150					138	175
328/I.	3–3,5	tehén		200		170			130	93	132	
637.	ad.	tehén									130	145
33/I.	ad.	bika	440	190	205	180		180				
530.	6–8	bika			210	185	120					
493/I.	6–8	bika									140	

20. táblázat. Szegvár-Oromdülő. 13 szarvasmarha töredékes koponya méretei (mm) 10–12 hó – mat.²⁸

²⁸ Ac-P. koponya tetőhossza, Ac-N. homlokcsont hossza, Ect-Ect. frontale legnagyobb szélessége, fs-fs. a homlokcsont legkisebb szélessége, Sp-Sp. szemgödör fölötti lyukak távolsága, N-Rh. az orrcsont hossza, B-Ac. a nyakszirti régió legnagyobb magassága, O-Ac. a nyakszirti régió legkisebb magassága. * a fejtél szélessége, a szarvcsapok felső szélei közötti távolság, ** a szarvcsapok alsó – legszélesebb – szélei közötti távolság.

<i>Méreték</i>	<i>Egyed</i>	<i>Átlag</i>	<i>Min.</i>	<i>Max.</i>	<i>Kategória</i>
M ₃ hossza	119	34,03	26,0	39,0	
Corpus mag. M ₃ mögött	47	67,76	57,0	76,0	
Rad. dist. sz.	101	65,39	55,0	78,0	
Mc. h.	152	183,75	155,0	198,0	
prox. sz.	148	51,1	44,0	59,0	
diaph. sz.	175	27,31	18,0	36,5	
dist. sz.	129	53,16	30,5	62,0	
Mc. Nobis-index	82	28,3	24,5	32,7	
Mc-index	148	15,0	12,0	19,14	
Ph.I. ant. I. med-sag.h.	156	47,83	39,0	58,0	
Ph.II. ant.	130	32,3	28,0	36,5	
Tib. dist.sz.	130	55,25	43,0	64,0	
Astragalus h.	152	60,38	54,0	68,0	
Mt. h.	153	209,51	174,0	226,0	
prox. sz.	158	42,2	35,0	50,0	
diaph. sz.	179	23,02	16,0	29,0	
dist. sz.	133	49,4	38,0	58,0	
Mt. index	151	11,01	8,75	13,42	
Ph.I. post. med.sag.h.	98	49,21	31,0	56,0	
Ph.II. post.	81	34,17	29,0	38,0	
Marmagasság mc.	151	110,07	93,4	122,7	
Mt.	153	111,60	92,7	120,4	
Összesített marmag.	178	110,99	92,7	119,9	
	3	94,76	92,7	96,4	kicsi
	66	106,88	100,3	109,9	alacsony
	109	113,9	110,0	119,9	közepes

21. táblázat. Szegvár-Oromdűlő. 193 tehén fog és csontméretei (mm), marmagasság (cm). 3–4 hó – mat.

<i>Méreték</i>	<i>Egyed</i>	<i>Átlag</i>	<i>Min.</i>	<i>Max.</i>	<i>Kategória</i>
M ₃ hossza	30	35,78	31,0	40,0	
Corpus mag. M ₃ mögött	11	72,54	61,0	92,0	
Rad. dist. sz.	23	76,78	68,0	84,0	
Mc. h.	35	197,78	182,0	215,0	
prox. sz.	36	59,28	47,5	64,0	
diaph. sz.	37	32,71	24,0	37,5	
dist. sz.	30	61,92	49,0	64,0	
Mc. Nobis-index	27	30,49	28,2	32,9	
Mc-index	32	16,52	13,18	19,78	
Ph.I. ant. I. med-sag.h.	33	52,57	45,0	57,0	
Ph.II. ant.	28	35,03	31,0	38,0	
Tib. dist.sz.	29	63,37	59,0	69,0	
Astragalus h.	33	65,60	56,0	72,0	
Mt. h.	32	225,5	211,0	241,0	
prox. sz.	31	47,97	43,0	51,0	
diaph. sz.	32	26,61	23,5	30,0	
dist. sz.	30	56,43	51,0	62,5	
Mt. index	31	11,73	10,12	13,74	
Ph.I. post. med.sag.h.	32	53,83	50,0	60,0	
Ph.II. post.	28	37,69	33,5	42,0	
Marmagasság mc.	33	124,57	109,7	136,0	

Mt.	33	127,12	118,5	135,4	
Összesített marmag.	36	126,26	116,8	135,4	
	1	116,8			közepes
	30	125,46	120,9	129,8	nagyközepes
	5	132,96	130,9	135,4	magas

22. táblázat. Szegvár-Oromdülő. 37 bika fog és csontméretei (mm), marmagasság (cm). 2. év – mat.

Méret	Egyed	Átlag	Min.	Max.	
M ₃ h.	15	34,73	30,0	39,0	
Rad. dist. sz.	12	53,41	46,0	63,0	
Mc. h.	23	162,08	137,0	190,0	
Mc. index	21	13,08	11,41	16,45	
Tib. dist. sz.	12	47,5	43,0	55,0	
Astragalus	40	56,86	45,0	72,0	
Mt. h.	25	176,08	150,0	206,0	
Összesített marmagasság	34	98,38	79,9	117,4	
	4	84,85	79,9	89,1	törpe
	13	95,30	90,2	98,9	kicsi
	14	102,09	100,1	106,9	alacsony
	3	112,5	110,0	117,4	közepes

23. táblázat. Szegvár-Oromdülő. 70 ismeretlen nemű szarvasmarha fog és csontméretei (mm), marmagasság (cm). Neo/3–4. hó – mat.

Juh (584 egyed – 304 sírban, 10342 db)

A szegvár-oromdülői kora avar kori temető állatmaradványos sírjainak közel kétharmadában, 304 sírban (65,1%) volt juh maradványa. A sírokban a juhek száma eltérő: 1 egyed 147 sírban (48,4%) volt, 2 egyed 81 sírban (26,7%), 3 egyed 45 sírban (14,8%), 4 egyed 26 sírban (8,6%), 6 egyed 3 sírban (73/I-VI., 293/I-VI., 730/I-VI., 0,9%), 7 egyed 1 sírban (121/I-VII., 0,3%) és 11 egyed maradványa szintén 1 sírban (187/I-XI.). A temető 584 juh egyedének 10342 db csontmaradványát lehetett meghatározni (24. táblázat).

Juh	Sírok száma	Egyed	Db
1	147	147	2628
2	81	162	2566
3	45	135	2376
4	26	104	1903
6	3	18	527
7	1	7	135
11	1	11	207
	304	584	10342

24. táblázat. Szegvár-Oromdülő. A juhek sír gyakorisága

A juhek közül 22 egyednek a csontváza, 443 egyednek az un. nyúzott juhbőre, 87 egyednek ágyéki régiója, comb-, és lapockarésze, mint „ételadomány”, és 22 egyednek a feje mint attribútum került elő. 11 egyed lábközépcsontja, ujjcsontja a fenti csoportokba nem voltak besorolhatók

A csontok alakja és méretei nem minden esetben jelzik a juhok nemi kétalakúságát. A biztosnak mondható bélyegek az ép koponya és a szarvcsapok, valamint a keresztcsont alakja.²⁹ Megfelelő, korabeli összehasonlító anyag hiányában csak az extrém kis-, és nagyméretű egyedek leválasztása lehetséges.

Szegváron a nagyszámú szarvatlan és csökevényes szarvú egyedek, a kevert típusú juhállomány nem teszik lehetővé a juhok nemek szerinti szétválasztását.

A keresztcsont és az extrém nagyméretű hosszúcsontok alapján 23 egyedet lehetett kosnak meghatározni. Ezek juhbőrök, fiatal növendékek – 2 egyed: 150. (1–1¼ év), 151/II. (1½–2 év), kifejlett juhok – 7 egyed: 72/I., 76/I., 123., 146., 171/I., 463/I., 544/I. Még nem kifejlett (subadultus) egyed ágyéki régiója – 14 egyed: 56., 72/III., 86/III., 90/II., 130/IV., 171/III., 173/IV., 188/II., 314/II., 535/II., 690/IV., 730/V., 756/II., 937/IV.

1. Egész állat – 22 egyed (3,7%).

A juhoknak egyetlen kifejlett egyed csontvázán kívül (917., 5. kép 5), kizárólag embrió (foetus) és újszülöttek (neonatus) csontváza, csontvázrészei kerültek elő a sírokból. A „csontváz” kategóriába került minden olyan leletegyüttes, amelyben koponya-mandibula/hum-rad/fem-tib. és metapodiumok együtt, vagy részlegesen kerültek elő. A csontdarabok száma 2-től 69-ig változik.

Foetus csontvázak – 20 egyed: 121/VI., 181/II., 182/IV., 187/VIII.-IX.-X., 201/II., 220., 293/V., 535/III., 542/IV., 692/III.-IV., 700/II.-III., 736/IV., 757/III., 855/III.-IV., 933/II.

Neonatus csontváz: 121/V.

Kifejlett egész egyed csontváza: 917. – 101 db. Az elhunyt sírjában a lábszárak-lábfejek felett, a bal oldalára keleti tájolásban fektették a leölt juhot. A juh feje a sír északi falához volt helyezve, a négy végtagja kinyújtott helyzetben a sír déli faláig ért. A juh szarvatlan nőstény, 59,9 cm marmagasságú egyed volt.

2. Koponyás nyúzott juhbőr – 443 egyed (76,0%).

Az áldozati juhok bőrének lenyúzása a lovakhoz és a szarvasmarhákhoz hasonlóan azonos módon és technikával történt. A fej (koponya+állkapocs+nyelvcson) és a négy lábvég benne maradt a lenyúzott bőrben. A nyúzott juhok alig egy negyedének, 130 egyednek (22,3%) a fejét a hozzákapcsolódott nyakcsigolyákkal együtt vágta le. Az atlas (I. vert. cervicalis) 87 esetben egészben, 21 esetben félbehasított formában maradt meg a nyakszirtecsont bütyöknyúlványain (proc. occipit.). Az epistropheus (II. vert. cervicalis) 2 egyednél (59., 537.) önállóan, 10 egyednél (73/V., 94., 168/I., 173/I.-II.-III., 517/II., 543/III., 914/I., 951.) az atlas és az epistropheus együtt került elő. A nyelvcsoni ág (pars stylohyoides) a levágott juhfejek többségéből előkerült.

A mellső lábakat az alkar (radius) alsó harmadában a lábtő, a hátulsó lábakat a lábszár (tibia) alsó harmadában a csánkizület felett csonkolták. A hátulsó lábvég csánkizületéből általában hiányzik a szárkapocs (fibula) szögletes dist. darabja, a lateralis malleolare. A kétoldali csonkolt alkar és a lábszár distalis darbjainak a hossza szintén eltér egymástól.

4 nyúzott juhbőrben 3 egész radius (171/I., 538., 556/I., az utóbbi két esetben 3–3/4 hónapos bárány) és egy esetben a tibia prox. darabja (690/III.) is benne maradt.

A szegvári kora avar kori juhok a rövidfarkú juhok csoportjába tartoznak, a farokcsigolyáinak a száma 13-nál kevesebb. Szegváron 56 egyednek volt farokcsigolya maradványa, 31 juhok a lenyúzott bőrből, és 25 juhok az ágyéki régiójához kapcsolódva került elő. A legtöbb farokcsigolya száma 7 db volt. 4 egyednek 6 (77., 855/I., 743/II., 746/III.), 5 egyednek 7 (1/III., 72/III., 109/II., 268/I., 854/III.) farokcsigolyája volt. Az összes többi, 47 juh farokcsigolyáinak a száma 1 és 5 között változott. Az első 3 farokcsigolya (I.-III. vert. caud.) a farok kiindulását alkotó faroktő része, ezek a bőr lefejtésekor a bőrben maradnak (4. kép 2). A farok csonkolása egyértelmű.

²⁹ BOESSNECK–MÜLLER–TEICHERT 1964, 52–55, Abb. 20–21.

A juh testrészek súlyviszonyainak alapján a lefejtett „zöld” juhbőr az állat élősúlyának 11,7%-a. A fej és a nyelv 3,7%, a bőr a szarvakkal és a lábak a lábtőig és a csánkizületig 8,0%.³⁰ A különböző évjáratú juhok bőrének metrikus adatait a közelmúlt megfigyeléseiből ismerjük. A hasi báránybőr felülete 0,15–0,25 m², súlya 0,6 kg. A 3 hónapos tejes báránybőr felülete 0,35 m², súlya 1 kg. A 3–8 hónapos báránybőr felülete 0,35–0,40 m², súlya 1,3–2 kg. Az 1–2 éves növendék juhok bőrfelülete 0,45–5,0 m², súlya 2–2,5 kg. A felnőtt juhok bőrfelülete 0,7–0,85 m², súlya 3–3,5 kg.³¹

Szegváron a 7 db hasi báránybőr felülete 1,05–1,75 m², súlya 4,2 kg. A 21 db tejes báránybőr felülete 7,35 m², súlya 21 kg. Az 52 db 3–8 hónapos báránybőr felülete 18,2–20,8 m², súlya 67,6–104 kg. A 23 db növendék juh bőrfelülete 10,35–11,5 m², súlya 46–57,5 kg. A 226 db felnőtt juh bőrfelülete 158,2–192,1 m², súlya 678–791 kg. Az összesítve a juhok lenyúzott bőre 195,1–226,15 m², súlyuk 816,8–952,5 kg volt. A juh fej-szarv magasság 20–25 cm.

A kistestű juhok felfüggesztett testéről a bőr lefejtését öklözéssel végezheték el.

3. Ételadomány – 87 egyed (14,8%).

3.1. Ágyéki régió – 84 db ágyéki régió.

Az avar kori temetők sírjaiban viszonylag nagy számban fordulnak elő juh ágyéki régióba tartozó csontmaradványok. Ezek általában keresztcsont (secrum), vagy ágyékcsgolya (vert. lumb.) darabok. A szegvári kora avar kori temetőben az ágyéki régióknak egy különleges, „hosszú változata” került elő anatómiai rendben, összefüggő ágyékcsgolya-keresztcsont-farokcsigolya formájában. Az ágyékcsgolyák közül általában az utolsó két csigolya (V.-VI.) van meg, de 5 egyednél előfordul a III. és a IV. csigolyától kezdődő keresztcsonti gerincrés is (71/II., 33/II., 56., 149/IV., 641/II.). A sacrum teljes, amikor mind a négy csigolyarésze megvan (I.-IV) és hiányos, amikor vagy a cranialis (I-II.), vagy a caudalis (III.-IV.) csigolyák hiányoznak. Ez részben a fiatal állatoknál fordul elő, ahol a keresztcsont csigolyái még nem nőnek össze. A kifejlett egyedeknél az első farokcsigolya (vert. caud.) összenő a keresztcsonttal.

Szegváron a „hosszú ágyéki régióknak” több kombinációja található (25. táblázat): 13 egyednél teljes garnitúra (vert. lumb.-scar.-vert. caud.) 53., 72/III., 86/III., 90/II., 109/II., 121/VII., 252/II., 746/III., 757/IV., 762/IV., 819/II., 854/III., 860/III. 13 egyednél csak ágyékcsgolyák (V.-VI. vert. lumb.) 81/II., 143., 148/II., 177/III., 180/III., 191/IV., 197/II., 202., 348/II., 532., 547/II., 720/IV., 770/II. 13 egyednél csak keresztcsont (sacrum) 100., 134/II., 181/III., 545/I., 653/II., 690/IV., 694/IV., 707/III., 718/III., 723/III., 730/VI., 756/II., 960/II. 32 db ágyékcsgolya+keresztcsont, 1 db ágyékcsgolya+keresztcsont+medencecsont (pelvis) 187/VI. 10 db keresztcsont+farokcsigolya, 1 db ágyékcsgolya+farokcsigolya (187/VII.), 1 db medencecsont (198/II.).

A juh keresztcsontja nemek szerint jól elkülönül egymástól.³² Alak és forma szerint megkülönböztethető volt 16 nőstény és 14 kos keresztcsontja. 41 darab subadultus egyedtől származik, 1 db juvenis és 1 db infantilisé.

A régebbi húsipari felosztás szerint az első osztályú tökehúsok közé sorolták az ágyékcsgolya-keresztcsonti gerinc szakaszt.³³ Újabban a vágott testrészeket lazábban, szélesebb skálán sorolják be, ezek szerint az ágyéki régió a comb testrészhez tartozik.³⁴ Mindenesetre az ételadományként elhelyezett ágyéki régiót gondosan kellett kifejteni a far-comb testrészből. Készülhetett főzve, de nyersen is elhelyezhették a sírokba. A juhok keresztcsontja nemek szerint jól elkülönül.³⁵ Alak és forma szerint 16 db nőstény és 14 db kos keresztcsontot lehetett meghatározni. 41 db keresztcsont subadultus és 1 db infantilis életkorú egyedtől származik.

³⁰ HAJAS–RÁZSÓ 1962, 490.

³¹ VAJDA–KRAUTH 1958, 108.

³² BOESSNECK–MÜLLER–TEICHERT 1964, 52–55, Abb. 20–21.

³³ SCHANDL 1966, 239–240.

³⁴ BREM 2003, 104. ábra.

³⁵ BOESSNECK–MÜLLER–TEICHERT 1964, 52–55, Abb. 20–21.

<i>Sírszám</i>	<i>Életkor</i>	<i>Neme</i>	<i>Ágyéki-régió</i>	<i>V.lumb. (db)</i>	<i>Sacrum (db)</i>	<i>H.-cran.sz. (mm)</i>	<i>V. caud. (db)</i>	<i>Tot. h.(mm)</i>
001/III.	ad.	nőst.	sacr.-caud.		I-IV.	90×80	1.-7.	300
033/II.	ad.		lumb.-sacr.	IV.-VI.	fr			
053.	subad.	nőst.	lumb.-sacr.-caud.	VI.	I.		I	
056.	ad.	kos	lumb.-sacr	IV.-VI.	I.-IV.	77×		155
065/II.	ad.		sacr.-caud.		III.		2	
068/III.	ad.		sacr.-caud.		I.-IV.	94×85	3	156
071/II.	subad.	nőst.	lumb.-sacr.	III.-VI.	I.-III.			200
072/III.	ad.	kos	lumb.-sacr.-caud.	V.-VI.	I.-IV.	90×75	1.-7.	300
073/VI.	ad.	nőst.	sacr.-caud.		I.-IV.	100×71	1.-4.	175
076/II.			lumb.-sacr.	VI.	I.-IV.	×77		
080.	subad.		sacr.-caud.		I., III.		1.	
081/II.	subad.		lumb.	VI.				
086III.	subad.	kos	lumb.-sacr.-caud.	VI.	I.-IV.	105×65	1.-3.	225
090/II.	ad.	kos	lumb.-sacr-caud	VI.	I.-IV.	×75	Alsó régió	
100.	subad.		sacr. fr		I. fr.			
108IV.	ad.	nőst.	sacr.-caud.		I.-III.		2.	
109/II.	ad.	nőst.	lumb.-sacr.-caud.	VI.	I.-IV.	100×73	1.-7.	260
112/III.	ad.	nőst.	sacr.-caud.		I.-IV.	96,5×74	1.	115
121/VII.	ad.	csv.	lumb.-sacr.-caud.	VI.	I., IV.		1.	
130/IV.	ad.	kos	lumb.-sacr.	VI.	I.-IV.	98×74		130
132/III.	subad.		lumb.-sacr.	VI.	III. fr			
134/II.	subad.		sacr.		III.-IV. fr			
137/II.	subad.		lumb.-sacr.	V.-VI.	III.-IV. fr			
143.	subad.		lumb.	VI. fr				
148/II.			lumb.	VI. fr.				
149/IV.	subad.		lumb.-sacr.	IV.-VI.	I.-II. fr			
171/III.	ad.	kos	sacr.-caud.		I.-VI.	105×83	1.	
173/IV.	ad.	kos	lumb.-sacr.	VI.	II.-III. fr			
177/III.	subad.		lumb.	VI.				
179/III.	ad.	nőst.	lumb.-sacr.	VI.	I.-IV.	75×80		
180/III.	subad.		lumb.	VI.				
181/III.	subad.		sacr.		I.-IV,			
183.	subad.		lumb.-sacr.	V.-VI.	I. fr.			
187VI.	subad.		lumb.-sacr., pelvis!	V.-VI.	I., IV.			
187VII.	subad.		lumb.caud.	V.-VI.			2.	
188/II.	ad.	kos	sacr.-caud.		I.-IV.	90×	1.-3.	
191/IV.	subad.		lumb.	V.-VI.				
194/II.	ad.	nőst.	lumb.-sacr.	V.-VI.	I.-IV.	×72		
197/II.	inf.		lumb.	V.-VI.				
198/II.	ad.		pelvis!					
199/II.	juv.		lumb.-sacr.	VI.	I-III.			
202.	ad.		lumb.	V.-VI.				
252/II.	ad.	nőst.	lumb.-sacr-caud	VI.	I.-IV.	105×80	1.-2.	
293/VI.	subad.		lumb.-sacr.	V.-VI.	I.-II. fr			
314/II.	subad.	kos	lumb.-sacr.	V.-VI.	I.-II. fr.			
327/II.	ad.	nőst.	lumb.-sacr.	VI.	I.-IV.	98×		
347/III.	subad.		lumb.-sacr.	V.-VI.	I. fr.			
348/II.			lumb.	V.-VI.				
532.	subad.		lumb.	V.-VI.				

535/II.	subad.	kos	lumb.-sacr.	VI.	I.-III.	76×70		107
541/IV.	subad.		lumb.-sacr.	V.-VI.	I. fr.			
545/II.	subad.		sacr.		I-III.			
547/II.	subad.		lumb.	V.-VI.				
555/II.	ad.	nőst.	lumb.-sacr	VI.	I.-IV.	80×68		110
556/II.	subad.		lumb.-sacr	VI.	I. fr.			
585/IV.	ad.		sacr.-caud.		IV. fr.		1.	
641/II.	subad.		lumb.-sacr	IV.-VI.	I.-II.			
653/II.	ad.		sacr.		I. fr.			
684/II.	subad.		lumb.-sacr.	VI.	I. fr.			
690/IV.	ad.	kos	sacr.		I.-IV.	71×		
694/IV.	subad.				I. fr.			
707/III.	subad.		sacr.		I. fr.			
718/III.	subad.		sacr.		I. fr.			
720/IV.	subad.		lumb.	VI.				
723/III.	subad.		sacr.		I. fr.			
730/V.	subad.	kos	lumb.-sacr	V.-VI.	I. fr.			
730/VI.	ad.	nőst.	sacr.		I.-IV.			
743/II.	subad.		sacr.-caud.		IV. fr.		1.-6.	
746/III.	ad.		lumb.-sacr.-caud.	VI.	I.-IV.	87×71	1.-6.	
756/II.	ad.	kos	sacr.		I.-II. fr	72×		
757/IV.	ad.		lumb.-sacr.-caud.	VI.	I.-IV.		1.	115
759/IV.	subad.		lumb.-sacr.	VI.	I. fr.			
762/IV.	ad.	nőst.	lumb.-sacr.-caud.	VI.	I.-IV.	84×	1.-2.	116
777/II.	ad.		lumb.	VI.				
819/II.	subad.		lumb.-sacr.-caud.	VI.	I., III.		1.	
854/III.	ad.	nőst.	lumb.-sacr.-caud.	VI.	I.-IV.		1.-7.	
860/III.	subad.		lumb.-sacr.-caud.	VI.	I.-IV.		1.-3.	
877/II.	ad.		lumb.-sacr.	VI.	I.-IV.			
909/IV.	subad.		lumb.-sacr.	VI.	I. fr.			
933/III.	ad.		lumb.-sacr.	VI.	I. fr.			
934/II.	ad.	nőst.	lumb.-sacr.	V.-VI.	I.-IV.			
937/IV.	subad.	kos	lumb.-sacr.	VI.	I.-IV.			
938/II.	subad.		lumb.-sacr.	V.-VI.	I. fr.			
960/II.	ad.		sacr.		I. fr.			

25. táblázat. Szegvár-Oromdűlő. Juh ágyékrégió ételadományok megoszlása

3.2. „Húsos csontok” – 3 db.

Kétféle ételadomány különböztethető meg, a „lapocka” (scapula inf., 694/III.), és a „comb” (fem. diaph. 492/II., 693/III.).

4. Attribútum

4.1. Juh fej – 22 (3,7%).

Juhfej 22 sírban volt, 14 db fiatal és 8 kifejlett állaté. Két alkalommal csak az állkapocs, 2 esetben pedig az atlas is előkerült. A levágott fejek életkor szerinti megoszlása: neonatus [815/II. (mandb)], 3–6 hónapos [676 (mandb), 721/III., 726., 732.], 6–8 hónapos [91., 130/III. (atlas fr.), 118/IV., 554/II., 721/II., 761/III.], infantilis (340/II.), juv. (334/II., 593/II.), subadultus (166., 752.), adultus [565 (nyelvcsont), 582., 704/I., 837.], ad.–mat. (890/I. [atlas fr.]), maturus (132/II).

5. Életkor

A foggarnitúra statusa és kopása,³⁶ valamint a csontok epiphysiseinek és a tuberculumainak elcsontosodási mértéke³⁷ alapján a juhok életkora meghatározható.

A juhok életkorát – a különböző ágazatokban használtak szerint – eltérő kategóriákba sorolják. A fogazat és a csontozat alapján az 584 juh életkorát a következő korosztályokba lehetett besorolni: 35 egyed embrio (foetus), 28 egyed újszülött, vagy szopós bárány (neonatus), a bőrriparban hasi bárányoknak hívják. 39 egyed 3 hónapos bárány, a bőrriparban tejes bárány. Választott bárányok: 35 egyed 3–4 hónapos, 4 egyed 3–4 hónapos, 30 egyed 6–8 hónapos, 37 egyed 8–10 hónapos, 7 egyed 10–12 hónapos bárány. Növendékek: 23 egyed egyéves (1–2 év), 10 egyed kétéves (2–3 év). 47 egyed az un. subadultus (még nem kifejlett, 3 évnél fiatalabb) életkorú, 228 egyed kifejlett (adultus), 4 egyed kifejlett-idős (ad.–mat.), 21 egyed idős (mat.) korú juh.

Életkor	Egyed		Marmagasság		
	Összes	Mérhető	Átlag	Min.	Max.
Foetus–neonatus	35–28	7	53,75	47,6	58,0
3 hó	39	21	62,68	57,3	70,3
3–4 hó	35	22	62,90	55,2	68,0
6–8 hó	46	30	62,50	53,1	72,5
8–12 hó	44	26	63,32	50,8	72,5
1–2 év	32	23	64,39	59,4	70,3
2–3 év	13	10	62,83	59,4	66,8
Subadultus	47				
3 évnél idősebb	253	190	63,53	51,3	72,5
Ismeretlen	12				
Összesen	584	329			

26. táblázat. Szegvár-Oromdűlő. A juhok életkora és az összesített marmagasság megoszlása

A juh vemhességének időtartama 150 nap, az utódok száma 1–2 fő. A szoptatás átlagosan 4 hónap. Szabad pároztatáskor 1 kosra 30–35 nőtény számítható. Az ivarérettségüket 5–6 hónapos korukban érik el.³⁸ A kosbárányok „farkalása” – fark csonkolása – 10–14. napon történik. Tenyésztésbe vételük 1–1,5 éves korban szokásos.³⁹ A 3 hónapos bárányok a végleges testmagasságuk 70,0%-át, a 6 hónapos bárányok 78,0–80,0%-át érik el.

6. A juhok rövid zoológiai jellemzése

A juh csontváz elemeket, metapodiumok-at(mc/mt) és a ph-ok méreteit Duerst-módszerrel, a marmagassági értékeket Teichert-módszerrel számítottam ki.⁴⁰

6.1. Koponya, fogazat.

A juhkoponyák az életkor és a fajta jellegük következtében rendkívül heterogének. 37 töredékes koponya néhány méretadata áll csak rendelkezésünkre (27. táblázat). A koponyák – 4 kivétellel, amelyek nem kifejlett egyedeké 1–1¼ éves (73/IV.), 1½–2 éves (130/II., 488.) és 2–2½ éves (188/I.) – mind kifejlett adultus életkorúak.

A koponyák arc-orri része mind letört, szétesett. Az agykoponya töredékek hossza a külső nyakszirti dudortól (protuberantia occipit. externa) oralisán mért hosszúság, általában a homlokcsont (frontale)

³⁶ SCHANDL 1966, 23–24; HILLSON 1990, Tabl. 3.3., 3.5.

³⁷ SCHMID 1972, Tabl. IX.

³⁸ HAJAS-RÁZSÓ 1962, 480–481, 656.

³⁹ KÉZIKÖNYV 1955, 37, 5. táblázat, 277, 281.

⁴⁰ DUERST 1930; TEICHERT 1975. Tabl. 4.

törött pereméig tart. A koponya formáját meghatározó egyik paraméter a legnagyobb homlokszélesség (Ect-Ect) mérete 100–130 mm. A homlok legkisebb szélessége (fs-fs) mérete 63–75 mm. A szemgödrök fölötti lyukak távolsága (Sp-Sp) 42–55 mm. A nyakszirti régió legnagyobb magassága (B-Ac) 43–50 mm. Az agykoponyán mérhető további adatok: a falcsont (parietale) hossza 26–40 mm. A homlok- és a falcsont közötti koszorúvarrat (sutura coronalis) szélessége 48–64 mm. A falcsont és a falközötti csont találkozásánál a lambdavarrat (sut. lambdoides) szélessége 30–44 mm.

<i>Juh</i>				<i>Szarvcsap</i>		<i>Nagy</i>	<i>Kis</i>	<i>Bázis körméret</i>
	<i>Életkor</i>	<i>Nem</i>	<i>Mmag.</i>	<i>hossz.</i>		<i>átm.</i>		
				<i>Töredék</i>	<i>Ép</i>			
59.	ad.		62,7	/60/		24	15,5	68
65/I.	8–10 hó		59,5	/32/		20	18	
72/I.	ad.	kos	67,1			26	15	
123.	ad.	kos	68,1		63	27	15,5	70
150.	1–1¼	kos	69,1		48	23	16	70
73/III.	ad.		62,4		15	18	13	
86/I.	ad.		64,2		23	17	11	40
89.	ad.		62,8		45		15	
90/I.	ad.		65,2		10	10	12	
92.	ad.		61,5		8	11	15	
97.	ad.		63,9		24	13	14	42
107/I.	ad.		63,9		25	17	13	46
151.	6–8 hó		64,9		35	21	12	
168/I.	2		59,6	/40/				
170.	ad.		61,9		63	24	15,5	67
293/II.	3–3½		64,9	/16/		15	13,5	50
293/III.	10–12 hó		63,1		16	15	13	
350/I.	ad.		63,3		27	19	18	65
530.	mat.		63,5	/75/		29	19	
535/I.	ad.		64,2		16	19	13	
543/II.	8–10 hó		70,2		20	16	13	
557.	ad.		67,3		15	20		
565.	ad.	fej		/48/		27,5	20	78
624/I.	ad.		61,7		50	23	15	
659/II.	6–8 hó		53,1	/20/		21	17	58
690/I.	ad.		65,9		32	15	14	48
696/II.	ad.		63		20			
700/I.	ad.		64		20	15	13	
711.	ad.					28	11	
730/I.					15	18	13	
730/III.	3–4 hó		64,3	/28/		731.	16,5	75
744.	ad.		64,3		32	28	14	67
757/I.	ad.		64,1	/48/				
800/I.	ad.		60,5			16	14	
854/I.	ad.		69,5		30	20	15	
888/I.	mat.		61,4		90	27	19	73
890/I.	ad.	mat.	Fej		23	20	20	
916.	ad.				25			
921.	ad.		66,2		46	22	15	68
964.	ad.		64,4		22	15	19	
967.	ad.	mat.	65,5	/33/		21	15	

Juh		Töredék	Ect-Ect	Sp-Sp	Fs-fs	Parriet.	Corona	Lambda	C-c	Occip.	B-Ac
	Életkor	h.	sz.	táv.	sz.	h.	sz.	sz.	sz.	sz.	mag.
73/IV.	1-1¼	93	100	42	66	33	50				
77.	ad.	140				33	55				
86/I.	ad.	122	108		64				50		
86/II.	ad.	83									
92.	ad.		116								
107/I.	ad.	125	130	54	73		60				
108/I.	ad.	120									
108/III.	ad.	108	110		67	34	57			50	
121/IV.	ad.					35	52				
123.	ad.				67	31	55		45	52	43
130/I.	ad.		115		75				48		45
130/II.	1,5-2		111		63	40					
156.	ad.					30	51				
170.	ad.				68	34	55	38	45		
173/I.	ad.		114		64	34	53	42	50		
188/I.	2-2,5		122		68	26					
252/I.	ad.		126			31					
270.	ad.						48				
328/I.	ad.				65	30	64		45		
347/II.	ad.		110			35	53	44			
350/I.	ad.		120						48		
351.	ad.		108			30	49	30			
488.	1,5-2		106			30	53	40	52		43
492/I.	ad.	100				30					
531/I.	ad.	115		55	68	32	50		48		47
537.	ad.	105	108			34					
539/I.	ad.					33					
544/I.	ad.	135	117	47	69					49	
585/I.	mat.										
624/I.	ad.										
672.	ad.		100			30	50				
692/II.	ad.	137					54	42			
717.	ad.						54				
800/I.	ad.					32	52				
855/II.	ad.		110			30	52				
921.	ad.		120	46		33	54		48		50
934/I.	ad.					32					

27. táblázat. Szegvár-Oromdűlő. Juh koponya és szarvcsapok méretei (mm) 6-8 hó – mat.⁴¹

A 246 db megmaradt homlokcsont és a fotók alapján megállapítható volt, hogy a szegvári kora avar kori temetőbe került juhállományban 56 szarvált és 190 szarvatlan juh egyed volt. A szarvált koponyák homlokcsontján a kisméretű csökevényes szarvcsaptól a „nagy” befelé csavarodó szarvcsapig minden variáció előfordult. A szarvcsapok hátrahajló „kecskeszarv”-szerűek. A 151. juh két szarvcsapja különböző formájú. Egy 6-8 hónapos (kos?) bárány nagy csavarodó szarvcsapja papírvékony (345.). A juhok szarvcsap méreteit a 28. táblázat, a méret átlagokat a 27. táblázat tartalmazza.

⁴¹ Ect-Ect. frontale legnagyobb szélessége, fs-fs. a homlokcsont legkisebb szélessége, Sp-Sp. szeme fölötti lyukak távolsága, parietale – falcsont h., corona varrat sz., lambda varrat sz., c-c condylusok szélessége, occipit. – nyakszirtecsont felső tarkóvonal szélessége, B-Ac. a nyakszirte régió legnagyobb magassága.

<i>Szarvcsapok méretei</i>	<i>Db</i>	<i>Átlag</i>	<i>Min.</i>	<i>Max.</i>
Szarvcsap hossza	28	31,22	8	90
Nőstény	26	29,28	8	90
Kos	2		48	63
Nagy átmérő	36	20,02	10	29
Nőstény	33	19,73	10	29
Kos	3	25,30	23	27
Kis átmérő	36	15,19	11	20
Nőstény	33	15,16	11	31
Kos	3	15,50	15	16
Báziskörméret	16	61,56	40	78
Nőstény	14	60,35	40	78
Kos	2			70

28. táblázat. Szegvár-Oromdűlő. Juh szarvcsapok méretátlagai (mm)

A szarvatlan juhok homlokcsontján a szarvak helyén minden variáció előfordul, van kúpos, dudoros, „csípett”, érdes felületű, „szarvcsap sziget”, minden esetben hátul változó mélységű frontális árokkal.

Az alsó állkapocs corpora hosszú nagy angulussal és hátrahajló ramussal (14 db). A mérhető corpusok magassága az M_3 mögött abszolút többségében 40 mm alatt található, és csak kevés van 40 mm fölött (17 db). A fogazat egységesnek mondható. A fogkorona viszonylag alacsony a foggyökér magas. A zápfogsor rágófelülete zománcredős (lophodont). Az alsó M_3 hosszúság átlaga 23,0 mm, a méret limit 19 és 34 mm. A 34 mm-es M_3 extra nagyméretű, a tőle rövidebb fogméret 26 mm. A fogazat patológikus rendellenességei külön fejezetben található.

6.2. Postcranialis csontok.

Az összes mérhető juhcsont (egész állomány), a kifejlett (adultus) állatok és az utóbbtól elkülönített kos egyedek méreteit a 30. táblázat tartalmazza. Az összes mérhető állat esetében a csontméretek alsó tartományában értelemszerűen az újszülött és juvenis életkorú egyedek méretei szerepelnek. A kifejlett állatoknál a kiválasztott kosok méretei egyértelműen felülműlják a többség méreteit, ahol minden valószínűség szerint további kosok is vannak. Elkülönítésükre egyelőre nincs mód. A juhok esetében a két nem hosszúságsontjait a jelentős méretbeli eltérés ellenére – az extrém nagytestű kosok kivételével – nem választható szét. A kifejlett egyedek rad. dist. sz. átlaga 29,53 mm, a tibia dist. sz. 26,71 mm. A mc. hosszúság átlaga 127,41 mm, a mt. hosszúság 135,29 mm. Az astragalus h. átlaga 28,94 mm, a calcaneus 57,21 mm.

Egy megfigyelés talán közelebb vihet a juhállomány szétválasztására való törekvésünkben. 140 db mc.-t a diaphysis szélessége szerint sorrendbe rendeztem, hozzárendelve a mc-index és a mc hosszúságát (29. táblázat).

<i>Mc Darab</i>	<i>Diaph. sz. (mm)</i>	<i>Mc-index.</i>		<i>Mc hosszúság (mm)</i>	
		<i>Min.</i>	<i>Max.</i>	<i>Min.</i>	<i>Max.</i>
11	11–12	8,88	10,43	115	135
4	12,5	9,43	11,16	112	132,5
39	13,0	9,28	11,3	115	140
25	13,5	9,78	11,68	112,5	138
40	14,0	9,65	12,38	113	145
18	14,5–15	10,94	12,5	116	137
2	15,5	12,80	12,5	121	124
1	17,0		11,97		142
140					

29. táblázat. Szegvár-Oromdűlő. A mc-index és hosszúság megoszlása a diaph. sz. szerint

A sorba rendezett mc-index kategóriákban a csontok között 5–10–20 mm-rel rövidebb, illetve hosszabb mc-ok fordulnak elő. Az alacsony számértékű indexek a vékony, a magasak a vastag csontokat jelölik. Munkahipotézisként a vizsgált mc-k 3 karcsúsági kategóriába sorolhatók:

Vékony diaph.: 22 db (15,7%), Mmag. 59,6-62,5 cm. 5 db mc-h. 122-128 mm, mc-indx. 9,83-9,37; 13 db mc-h. 132-138 mm, mc-indx. 8,88-9,84; 4 db mc-h. 140-145 mm, mc-indx. 9,28-9,65.

Közepes diaph.: 75 db (53,6%), Mmag. 56,2-67,9 cm, mc-h. 115-139 mm, mc-indx. 10,0-10,98.

Vastag diaph.: 43 db (30,7%), Mmag. 54,7-69,4 cm. 12 db mc-h. 112-119 mm, mc-indx. 11,16-12,50; 19 db mc-h. 120-129 mm, mc-indx. 11,02-12,80; 12 db mc-h. 130-142 mm, mc-indx. 11,02-11,97. A vékony diaphysisű csontok között 120 cm-esnél rövidebb nem fordul elő.

A kifejlett egyedek marmagasság átlaga 63,39 cm, a kosoké 68,52 cm (30. táblázat).

A juhok csontozatának további sajátossága – hasonlóan az őskoriakhoz –, hogy az astragalus hossza, illetve a belőle számított marmagassági értékek meghaladják mind a metapodiumokból számított, mind az összesített marmagassági értékeket. A 38 db hosszú astragalus/calcaneus hosszú csánkot „sarokdudort” feltételez. A jól szögellő feszes csánkízület megnöveli a térőlelő mozgást, a haladást. Emelő ereje annál nagyobb, minél hosszabb a sarokgumó, ami hosszú emelőkart biztosít a tibia alsó végéhez való összeköttetéshez.⁴²

<i>Méreték</i>	<i>Db</i>	<i>Átlag</i>	<i>Min.</i>	<i>Max.</i>
<i>Egész állomány</i>				
M ₃ hossza	172	23,0	19	34
Corpus mag. M ₃ mögött	66	37,23	30	43
Rad. dist. sz.	183	29,32	21	34
Mc. h.	222	126,0	101	145
diaph. sz.	362	12,79	8	17
Tib.dist. sz.	236	26,53	21	31
Astragalus h	286	28,99	25	32,5
Calcaneus. h.	176	56,83	47	70,3
Mt. h.	193	133,9	101	156
diaph. sz.	340	11,3	5	14
Ph.I. med.-sag. h.	227	32,4	27	37
Ph.II. h.	171	21,9	19	25
<i>Adultus</i>				
M ₃ h.	158	22,9	19	34
Rad.dist.sz.	132	29,53	26	34
Mc.h.	170	127,44	108	145
Kos	9	138,27	132	145
diaph. sz.	161	13,57	11	17
Kos	9	14,44	13	17
Mc-index	140	10,68	8,88	12,8
Tib.dist. sz.	152	26,71	24	30
Astragalus	153	28,94	25	32,5
Kos	9	30,88	29,5	32,5
Calcaneus h.	131	57,21	51	65
Kos	7	60,64	58	65
Mt. h.	152	135,29	115	156
Kos	8	149,62	141,5	156
diaph.	156	12,01	9,5	14
Kos	9	12,44	11	14

⁴² BREM 2003, 73, 227.

Ph.I. med.-sag. h.	167	32,4	27	36
Ph.II. h.	129	21,85	19	24
<i>Marmagasság</i>				
Metacarpus – egész állomány	221	61,58	49,3	71,0
Adultus	170	62,26	51,3	71,0
Kos	9	67,58	64,5	71,0
Metatarsus – egész állomány	194	60,83	50,0	70,8
Adultus	152	61,49	52,2	70,8
Kos	8	67,88	64,2	70,8
Astragalus – egész állomány	284	65,49	53,0	73,7
Adultus	153	65,62	56,7	73,7
Kos	9	70,02	66,9	73,7
<i>Összesített marmagasság</i>				
Egész állomány	329	63,13	47,6	72,5
Adultus	183	63,39	51,3	72,5
Kos	9	68,52	67,1	71,4

<i>Csont rad.</i>	<i>Hossz.</i>	<i>Prox.sz.</i>	<i>Diaph. sz.</i>	<i>Diaph.sz.</i>	<i>Prox.m.</i>	<i>Diaph.m.</i>	<i>Dist.m.</i>	<i>Mmag. cm</i>
171/I.	156	30	18	28	16,5	9	21	62,7
538. (inf.)	135	28,5	16	28	14,5	7,5	18	59,8
556/I. (inf.)	133	31	16		16,5	7,5		53,4
917. (csv.)								
Hum.			15	31		15	25,5	
			15	31		15	25	
Rad.	145	32	16	29	15	9	19,5	58,2
	146	32,5	15,5	29	15	8,5	19,5	58,6
Mc.	116	23,5	13	25	17	9	15,5	56,7
	115	23,5	13	25	17	8,5	15,5	56,2
Fem.			15			18		
Tib.			15	27		11	19,5	
			15	26		11	19,5	
Mt.	122	20,5	11,5	23,5	19,5	9	13,5	55,3
	122	20	12	23,5		9	14,5	55,3
Ph.I.	32	12,5	9,5	11,5	15	8	11,5	
	32	12,5	12,5	10		14	8	
	32	11,5	9	10,5	14	7	9,5	
	31	12	9,5	11,5	14,5	7	9	
	31,5	12	9,5		14,5	7	9	
Ph.II.	22	10,5	7,5	8				
	22	10,5	7,5	8				
	21	11	8	9,5				

<i>Astragalus h.</i>	<i>Sz.</i>	<i>M.</i>	<i>Mmag.</i>	<i>Calcaneus h.</i>	<i>Sz.</i>	<i>M.</i>	<i>Mmag.</i>
			cm				cm
28,5	22	17,5	64,6	57,5	20	23	65,5
28	21	17,5	63,5	57,5	20	23	65,5

30. táblázat. Szegvár-Oromdűlő. Juh fog és csontméretek (mm) marmagassági értékek (cm) Egész állomány az újszülöttől az időskorúig, adultus csak kifejlett egyedek. A kos méretek az adultus csoportból kiemelve.⁴³
Külön táblázatban a 917. juh radius és a csontméretei (mm), marmagassága (cm)

⁴³ H.: hosszúság, sz.: szélesség, mag.: magasság, med.-sag.: median sagittalis.

A szegvár-oromdülői juhállomány nem egységes, több konstitúciójú, testfelépítésű állatokból tevődik össze. Kis testméretű, marmagassága 51,3 és 72,5 cm között van. A mai fogalmak szerint hústermelő rövid-zömök végtagú lapály juhoknak nevezhetjük. Egy részének hosszú csánkú lábszerkezete kimondottan a „vándorló” juhokra jellemző. Mind a kos, mind a nőtény juhok között nagy számban vannak suta (szarvatlan) egyedek. Ma a hústermelő juhoknál is előnybe részesítik a szarvatlan juhokat. Korábban a genetikailag „fellazult” állományra volt jellemző. A szarvatlansággal terhelt kos örökíti tovább, ahol ivari működés zavarai is felléphetnek.⁴⁴

Sérülések: 1 mc.dext. dist., dors. oldalon 2–2 vágási sérülés (286/II.), 1 tib. diaphysisen vágási, faragási nyomok (103.), 1 calcaneus dors. falán 5 vágásnyom (145.).

A juh patológiája: A fogazat és a vázcsontok betegségtüneteinek a leírását Miles–Grigson, Sályi és B. Kovács-Tamás munkái alapján végeztem el.⁴⁵ 97 egyeden 127 elfajulás a fogazatban, 17 elfajulás a postcranialis csontokon volt megfigyelhető.

Fogazat patológiája: 127 fogazat elfajulása – 6 egyed fogazat+csontozat. 37 csúcsos fogkopás, 1 hullámos fogkopás (585/I.), 1 lépcsős fogkopás (728/I.), 1 teknős fogkopás az alsó P_4 – M_2 között, M_3 közepén fogcsúcs (914/I.), 2 ollós fogkopás (607/II., 950/I.). A zápfogak buchalis fele meghosszabbodik, linqualis felülete megrövidül. A fogak vésőhöz hasonlítanak.

Foghiány – Oligodontia, 6 egyed: 6 P_2 hiányzik, nem fejlődött ki (112/I., 347/I.-II., 350/I., 493., 848.).

Fogcsúcsok – 24 egyed: 1 P^{3-4} hátul distalisan csúcsok (329/I.), 1 M_1 elől mesialisan csúcs (934/I.), 3 M_2 mesialisan csúcs (187/II., 890/I., 916.), 2 M_{2-3} mesialisan csúcsok (722., 730/I.), 4 M_3 mesialisan csúcs (800/I., 888/I., 909/I., 950/I.), 9 M^3 distalisan csúcs (111/III., 530., 537., 585., 722., 762/I.-II., 848/IV., 890/I.), 1 M_3 hátul lekopott (897.), 2 M_3 distalisan csúcs (728/I., 748/I.), 1 M^3 rágófelületen elől-hátul csúcs – alsó M_3 -ba nyomódott (146.).

Ék alakú fogtúlnövekedés – fogcsúcs képződés. Antagonista fogak egymásra hatása. 10 egyed – ék alakú korona: 2 P_3 (692/II., 964.), 1 P_4 (700/I.), 1 M^2 (837.), 1 M_2 korona distalis fala a felső M^2 mesialis oldalát lekopította (531/I.), 3 M^2 túlnövése következtében az alsó M_2 mélyen kikopott (586., 718., 875.), 1 alsó M-ek benyomódnak a felső M^{1-3} -ba (530., M_3 -on mély árok), 1 M_3 mesialis csúcsa a felső M^{2-3} közé ékelődik (692/II.).

Kettős fogcsúcsok – egymás mellett levő fogak között. 8 egyed – Kúpalakú, distalis és mesialis falon kialakult homorú ívű fogcsúcsok: 1 $P_{3/4}$ között (762/II.), 3 $M_{1/2}$ között (728/I., 951., 909/I. = M^1 mélyen kopott), 1 $M_{2/3}$ között (a felső $M^{2/3}$ közé ékelődik) (762/I.), 3 P^4/M^1 között (268/II. M_1 mélyen kopott, 800/I., 897/I.).

Egymás mellett levő fogak egymásba nyomódnak – 11 egyed: 1 P_4 - M_1 -be (86/I.), 1 M_1 - M_2 -be (493.), 1 P^4 - M^1 -be (960.), 2 M^1 - M^2 -be (543., 587.), 2 M^2 - M^1 -be (718/I., 900.), 1 P^4 - M^{1-2-3} egymásba (86/II.), 2 M^{1-2-3} egymásba (112/I., 324/I.), 1 M^1 és M^3 közé „szorult” M^2 (748.).

Gyökérig kopott fogkoronák – 6 egyed: 2 P_4 - M_1 (327., 585.), 1 M_1 (324.), 1 M_2 (492.), 2 M^1 (728/I., 890/I.).

Rágófelületek hátrafelé – distalisan – lejtősen koptak – 3 egyed: 1 P_3 - M_3 (112/I.), 1 M_{2-3} (728/I.), 1 M_3 (762/I.).

Fogmeder elfajulásai – 14 egyed: 1 $P_{3/4}$ -nél az alveolus pereme kitágult, a corpus lateralis falán csontdudor (173/II.), 1 $P_{3/4}$ -nél az alveolus pereme kitágult, a corpus linqualis falán csontdudor, a foggyökérzet „fagyökérszerűen” megvastagodott (59.), 1 P_4 - M_1 gyökérvégeknél a corpus lateralis falán nagyméretű csontdudor (108/I.), 1 M_{2-3} között az alveolus perem kitágult (888/I.), 2 M_3 lateralis oldalán az alveolus kitágult (347/II. mélyen felszívódott, 848/IV.), 2 foggyökérzetten fásszerű cementfelrakódás (838/I.,

⁴⁴ HÁMORI 1974, 202–203.

⁴⁵ MILES–GRIGSON 2003, SÁLYI 1965; B. KOVÁCS–TAMÁS 1977.

853.), 1 alsó fogazaton megvastagodott gyökérzet (718/I.), 1 felső foggyökér végei kiszélesedtek (111/I.), 1 P^{3/4}-M¹ gyökerei megvastagodtak (191/I.), 1 felső M-k foggyökerén „cement” felrakódás (421.), 1 M¹⁻³ gyökereken „korall-szerű” cement felhalmozódás (692/II.), 1M¹⁻² erősen hátrahajló gyökerek (170.).

Foglalulás – Paradontosis – 3 egyed: 1 P₄-M₁ hiányzik, mederfalai záródtak (730/I.), 1 P²⁻⁴ hiányzik, mederfalai záródtak (268/I.), 1 M₁₋₂ hiányzik, mederfalai záródtak, a hiányzó fogak és az M₃ körüli alv. kitágult, a corpuslateralis falán csontdudor (950/I.).

Postcraniális csontok – 17 egyed: 11 önállóan csak csont, 6 csontozat+fogazat (108/I., 109/I., 146., 421., 585/I., 748.).

Hosszúcsontok: 1 mc. dext. dist. med. oldalon csontdudor (252/I.), 1 mc. dext. mc+mc5 összenőtt, ph. II. prox. ízületi felület med. peremén exostosis (421.), 1 tib. diaph. vége „csavarosan” törött (108/I.), 1 tib. dist. + malleolare összenőtt, a tib. dist. ízületi felülete elkenődött (176.), 1 mt. dext. diaph. felső 1/3-án exostosis (109/I.), 1 mt. sin. dist. lat. epiph. és a ph.I. prox. ízületi felület lat. oldalán exostosis, a mt. diaph. medialis oldalán a ventralis oldalon hosszában éles perem crista húzódik (170.), 1 mt. prox. medialis felén exostosis, a prox. ízületi felülete deformálódott (585/I.), 1 mt. sin. dist. alsó 1+-da deformálódott, megvastagodott. A dorsalis oldalának lateralis felén csontléc (crista) alakult ki. 4 ph.I. és II. diaph. ventralis oldalán csontlécek (crista) (711.).

Rövidcsontok: 5 astragalus külső hengerszerű taraján (trochlea tali proximalis lat.) változó méretű csontléc (crista) alakult ki (146. dext., 150. sin., 188/I. dext., 517/II. dext., 543/II. sin.), 1 ph.I. dist. epiph. medialis oldalon csontléc (crista) alakult ki (917.), 1 2 ph. I. dist. trochlea fölött, és 2 ph. I dist. trochlea lat. oldalán csontlécek (crista) (748.), 2 (2–2) farokcsigolya (alsó régióból) összenőtt (838/I., 855/I.).

Kecske – 5 egyed, 4 sírban, 104 db

4 sírból 5 egyed, 3 sírban 1–1 egyed társfajokkal együtt, 1 sírban önállóan 2 egyed. A kecskék közül 4 egyed nyúzott kecskebőr formájában, 1 egyednek pedig ágyéki régiója került elő a sírokból.

Az agykoponya tetején szabályos T-alakú koronavarrat (sut. coronalis) található. A szarvalt koponyán a szarvcsapok kisméretűek, vékony-lapos vagy „szablya-alakú” (165., 5. kép 1), vagy enyhén befelé csavarodó (323/I.). Az állkapocs alacsony hosszú, az elvékonyodó ramus hátrahajló. A fogazatra jellemző a juhoknál rövidebb, vaskosabb fogkorona. A metapodiumok rövid vastagok. A kecskék életkorát Hillson alapján, a marmagasságot Schramm-módszerrel számítottam ki (31. táblázat).⁴⁶ A 187. egyed kivételével mind kifejlett állat.

Kecske egyedek jellemzése: 165. – 36. db. Szarvalt, a fej az atlással együtt került elő. Marmagassága 64,3 cm. A ph.I. prox. ízületi felület medialis árka előtt (dors. oldal) mély benyomat található. 187. – 22 db. Szarvatlan, ca. 2 éves. Marmagassága 62,6 cm. 323/I. – 29 db. Szarvalt, a marmagassága 58,2 cm. 323/II. – 3 db. Nőstény ágyéki régiója. Összefüggő VI. ágyéksigolya – sacrum – I. farokcsigolya. A sacrum h. 89 mm, cranialis sz. 65 mm. 517. – 14 db. A koponya összeroppant, az atlasnak vastag erős ívtöredéke került elő. Marmagassága 60,3 cm. A kecske közép magas (58,2–69,4 cm) parlagi fajtához tartozott. A 4 kecske bőrfelülete 2 m², a súlya 4 kg.

⁴⁶ HILLSON 1990, Tabl. 3.3, 3.5; SCHRAMM 1967.

		<i>H.</i>	<i>Prox.</i> <i>sz.</i>	<i>Diaph.</i> <i>sz.</i>	<i>Dist.</i> <i>sz.</i>	<i>Prox.</i> <i>m.</i>	<i>Diaph.</i> <i>m.</i>	<i>Dist.</i> <i>m.</i>	<i>Mmag.</i>
Rad.dist.sz.	165.				31			22,5	
					30			22	
	323/I.				28			20,5	
					28			19,5	
Mc.	165.	113,5	23,5	14,5	27	16,5	9	16	65,2
		114	23,5	14,5	27,5	16	9	19	65,5
	187.	109	21	11,5	25	16	9	14,5	62,6
		110	21,5	11,5	24,5	16	8	14	63,2
	323/I.	101,5	22,5	14,5	25	15	10	15,5	58,3
		101	22,5	14,5	25,5	15,5	10	15	58
	517.		21	14	22	15	10		
			21	14		15	10		
Tib.dist.sz.	165.				25			19	
					25			19	
	187.				25			19,5	
					24			20	
	323/I.				24			17,5	
					23,5			17,5	
	517.				23			18	
Mt.	165.	118	20	12	23	18	9	15	63,0
		119	19,5	12	23,5	18,5	9	15	63,5
	187.	117	19	11	23	18,5	8,5	14	62,4
		117	19	11	13,5	18,5	8,5	14	62,4
	323/I.	109	20	12,5	24	17,5	8,5	14	58,2
	517.	113		12	23		9	14	60,3
Ph.I h*. ant.	165.	34	13	11	12,5	14,5	7,5	11	
		34	13	11,5	13,5	14,5	7,5	11,5	
		34	13	11	13,5	14,5	7,5	11	
	187.	30	11	9,5	11	14	8		
	323/I.	32	11,5	10	11,5	12,5	7,5	9	
		31	12	10,5	12,5	14	8	11	
		32	11,5	9	11		7,5	9	
	517.	34	12	10	12	13	8	10,5	
		34	12	9	11	13	7	8	
Ph.I. h*. post	165.	32,5	11,5	9,5	11,5	13,5	7	9,5	
		33	12	9,5	11	14	7	9	
		33	11,5	9,5	12	14,5	7	9,5	
	187.	28	11	9	10	13,5	7	8	
		28	11	9	10	12	6,5	8,5	
		27,5	12	9	10,5	13	6,5	9,5	
		27,5	11,5	10	10	13	7	10	
Ph.II. ant h.	165.	22,5	13	10	11	13	10	12,5	
		23	11	8	8	11,5	7,5	9,5	
		23,5	11,5	8	9	12	7,5	10	
	517.	23	10	8	8	11	7	9	
Ph.II. post. h.	187.	21,5	11	7,5	9	13	8,5	10,5	
	517.	21	12	8,5	9	14	9	11,5	

<i>Astragalus</i>	<i>H.</i>	<i>Sz.</i>	<i>Mag.</i>	<i>Calcaneus</i>	<i>H.</i>	<i>Sz.</i>	<i>Mag.</i>
165.	27,5	20,5	16,5	165.	56	17	22

	27,5	19,5	15,5				
187.	27	20	15,5	187.		19	22,5
	28	20	15		55	18	24
323/I.	27	19	14	323/I.	54	19	20
	27	19	14,5		54,5	19	21,5

31. táblázat. Szegvár-Oromdülő. Kecskesontok méretei (mm), marmagasság (cm) *median-sagittalis hosszúság

Egyéb állatmaradványok

Sertés

8 egyed, 8 sírban 8 db. 6 db ételadomány: scapula (111. dext.juv.), (532. dext.inf.), (949. dext.), humerus (326. dext. ad.), (571. sin. juv.), tibia (720. sin. neo.). A scapula és a humerus a „lapocka”, a tibia a „csülök” testrésznek felel meg. Az utóbbi újszülött „csülök” inkább jelezhet egy „bőrös comb” részletét. 2 db attribútum: astragalus dext. ad. (335.), calcaneus sin. juv. (220.). Az astragalus hosszúságából Teichert-módszerrel számított marmagassága 74,2 cm, közepes testméretű egyedből származik.

Kutya

2 egyed, 2 sírban, 4 db. A kutyának mellső lábszára (78. rad. sin., 606. rad/ulna dext.) és egy ágyékcsigolyája (606.) került elő. Funkciója ismeretlen.

Csont		H.	Prox. sz.	Diaph.sz	Dist. sz.	
Coracoideum	929/II.	42			11	
		42			11	
Humerus	144/I.	60	17	5		
		929/I.	58,5	16	5,5	12
		59	16	5,5	12	
	929/III.			5,5	11,5	
Radius	144/I.	53,5				
Ulna	144/I.	58				
		58				
	929/I.	55	10,5			
	Cmc.	144/I.	32,5	9,5		
	550.	36	10	4,3	7	
	929/II.	30	9,5			
Femur	70.			5	13	
		144/I.	65	12	5	11,5
		66	12	5	12	
	550.	66,5	12,5	5,4	11	
	553.	65	14	5	12	
	882.		13			
	929/II.	62,5	12,5	5	11,5	
	63	13	5	12		
Tibiotarsus	144/I.	95	16	4,5	9	
			16	4,5		
	553.	92	16,5	5	9	
	929/II.	87	16	5	9	
Tarsometatarsus	121.				10	
		900.	46			
		929/I.	55	10	5	

32. táblázat. Szegvár-Oromdülő. Házityúk csontméretek (mm)

Házityúk

17 egyed – 14 sírban, 64 db + 1 tojás. A szegvári sírokba egész állatot nem helyeztek, a fej pedig minden esetben hiányzik. 2 sírban törzs, kétoldali szárny és comb (144/I., 929/I.), 1 sírban kétoldali szárny és comb 929/II.), a többi sírba törzs (121.), szárny és/vagy comb részlete került. Mind ételadomány. A házityúkok a vázcsontok méretei alapján (32 táblázat)⁴⁷ mind tyúk – tojó. A 144. sírban a temető egyetlen tojáslelete volt.

A házityúk maradványok: 2 db, ulna dext. – fem. diaph.sin. (59.), 1 db, fem.fr. (70.), 2 db, lumbosacrale fr., tmt. (121.), 1 db, tibiotarsus fr.sin., inf. (143.), 16 db, vert. cervic., lumbosacrale fr., clavicula fr., scapula fr. dext., coracoideum, hum. sin., ulna, rad. sin.-dext., cmc. dext. – pelvis fr. dext., fem. tibiotarsus sin.-dext. (144/I.), 1 tojás (144/II.), 1 db hum. diaph. fr. (172.), 1 tibiotarsus dist., inf. (181.), 1 fem. sin. (547.), 2 db cmc. dext. – fem. dext. (550.), 2 db fem., tibiotarsus dext. (553.), 1 ulna dext. (653.), 1 fem. sin. (882.), 1 tmt., inf. (900.), 16 db 4 costa, lumbosacrale, sternum fr., hum., ulna – pelvis, fem. tmt. sin.-dext. (929/I.), 12 db 2 vert. cervic., coracoideum, rad., cmc. – fem., tibiotarsus sin.-dext. (929/II.), 4 db hum., ulna – fem. tibiotarsus dext. juh (929/III.).

Mezei nyúl

2 egyed, 2 sírban, 2 db. Ételadomány – tib. sin. (181), attribútum – calc. sin., juv. (535.).

Vízi vadmadár

2 egyed, 2 sírban, 3 db. Rad. (h. 132 mm), cmc. (h. 81 mm) (110.), ph.I. (134.).

Egyéb állatfog és csontleletek

132 db: 8 fog, 2 halcsigolya, 10 csont, 2 őz-, és 110 gímszarvasagancs.

Fog amulettek – 8 db. A két fogcsúcs töredék (59.,92.) kivételével minden foggyökér átfűrt. kutya – 2 db caninus (alsó-felső) (115.), barna medve – alsó caninus sin. (173.), sertés – 2 db (sin.-dext.) (172.), vaddisznó – 3 db, alsó caninus csúcs fr. (59.), alsó caninus csúcs fr. sin. (92.), alsó caninus sin. (belső falán barna rozsdafolt) (484.).

Halcsigolya – 2 db (879., 960.).

Csonttűtartó – 7 db. 5 juh tibia diaph. (111., 135., 293., 553., 607.), 2 vad vízimadár csövescsont (181., 349.).

Szarvasmarha csontjából készült tarsolyzáró lemez – 2 db. scapula középső részéből készített (543.), festett borda (879.).

Őzagancs csontbogozó. A csontbogozó vetett agancsból készült, faragott, az előre álló szemága és a szár felfelé mutató szára („középpága”) használatból kopott (335., 539.).

6. Gímszarvas agancsból készült tárgyak, eszköz alkatrészek, borítások

110 db. 1 vetett agancstő fr. (240., a rózsza körbe faragva).

Lószerszámzat

7 db csont-oldalpálca az archaikus típusú zablához (100., 200., 420., 492., 500., 561., 960.), 8 db csontcsat (vetett agancstő) (1., 33. (2 db), 194., 335., 697., 830., 960.). 4 db csat-alakú kantárveret (65., 540., 550., 743.), 1 db csontlemez kantárveret (743.), 1 db heveder csontkapocs (930.), 5 db csontgyűrű (202., 539., 897., 960. 2 db), 1 db csont kengyel (1.), 1 db csontléc töredék (540.), 1 db gímszarvas metapodiumból faragott „szíjállító” díszített, faragott (65.).

Csonttárgyak

2 db botvég (vetett agancstő) (90., 545.), 2 db csontbogozó (542., 934.), 1 db csontszíjvég (870.), 1 db csontfésű (1.), 4 db tarsolyzáró lemez (202., 306., 517., 877.), 2 db tarsolyt díszítő csontlemez (555. 2 db).

⁴⁷ VÖRÖS 2000.

Fegyverborítások

69 db íjcsont 10 sírban (33., 68., 137., 333., 335., 626., 700., 731., 759., 930.). A szegvári kora avar kori íjak csontborításában az a különös sajátosság, hogy az elvékonyodó íjvéget (íjszarvat) és a középső vastag markolatot nemcsak két oldalról, hanem elöl és hátul is keskeny irdalt belsőfelületű vékony csontlécekkel borították (h. 140–155 mm). A teljes íj garnitúrában a markolatot elöl – és egy esetben elöl és hátul (333.) – keskeny csontlemezzel borították. Az íjvégeknél pedig hosszú (19–22 mm), vékony tűhegyes felső végű csontlécek találhatóak. A 930. íj esetében 2 db vékony „csontbetét” is előkerült, amelyekre jellemző a közepén hossz tengelyében 90 fokban elfordított irdalt felületű keskeny rész.

ÖSSZEFOGLALÁS

Szegvár-Oromdúlón az egyik legkorábbi magyarországi kora avar kori avar temető temetési szokásaira jellemző, hogy gyakorlatilag a rendelkezésükre álló összes háziállat és a vadászható nagyemlős, valamint a mezei nyúl megtalálható a sírokból előkerült állatcsont maradványok között. 375 sírban 1254 egyednek 31289 db maradványát lehetett meghatározni.

Két-két és fél generációval számolva is tekintélyes mennyiségű „állatállományt” öltek le a temetési szertartások során. Ez így összesítve valóban nagy ménest, csordát és nyáját feltételez, nem ismerve az állatáldozatos temetések tényleges évenkénti számát. Hatvan évnek feltételezve a temető használati idejét ca. 21 állatáldozatos temetéssel számolhatnánk.

A gazdasági haszonállatok közül a leölt állatok gyakorisági sorrendje: 584 egyed juh, 377 egyed szarvasmarha és 125 egyed ló.

Az állatfajok siron belüli kombinációja: szarvasmarha–juh 154 sírban, juh 76, szarvasmarha 46, ló–szarvasmarha–juh 46, juh 26, ló 13 és ló–szarvasmarha 5 sírban volt. Kecske 2 sírban, a többi variáció 1–1 sírban fordult elő (33. táblázat).

Az állatfajok legnagyobb többsége (403 eset) egy-egy egyeddel szerepel a sírokbán. Ezt követi a két (161 eset), a három (74 eset) és a 4 (30 eset) egyeddel szereplő állatfaj (34. táblázat).

Ló	Szarvasmarha	Juh	Kecske	Sírok száma	Tyúk	Sertés	Egyéb
					Sírok száma		
Ló				13			
Ló	szm			5			
Ló	szm	juh		46	2	3	
Ló	szm	juh	kecske	1 (517.)			
Ló		juh		26	2	1 (220.)	
	szm			46	1 (553.)		1 kutya (78.)
	szm	juh		154	5	3	2 mezei nyúl
	szm	juh	kecske	1 (187.)			
		juh		76	3	1 (571.)	
			kecske	2			
Kutya				1 (606.)			
Gím-szarvas				1 (240.)			
				371			
Egyéb*				4			
				375			

33. táblázat. Szegvár-Oromdúló. Állatfajok siron belüli kombinációja (zárójelben sírszám)⁴⁸

⁴⁸ *Amulett (116., 484.), csont-oldalpálca (420.), csontlemez (880.).

Egyedek	Ló	Szarvasmarha	Juh	Kecske	Tyúk	Sertés	M. nyúl
száma	sírok száma						
1	68	163	147	3	12	8	2
2	16	62	81	1	1		
3	4	24	45		1		
4	2	2	26				
5	1	2					
6			3				
7			1				
11			1				
Összesen	91	253	304	4	14	8	2

34. táblázat. Szegvár-Oromdülő. Állatfajok egyedeinek sírgyakorisága

A temetési szertartásokban szereplő állatok fajösszetételét szigorú vallási hagyomány, szokás határozhatta meg. Feltételezhető, hogy a leölt – feláldozott – állat fajtája önmagában is több információt tartalmazhatott. Az áldozati állat lehet egy, vagy több funkciós is. Az avar sírokban az áldozati állatoknak teljes és/vagy részleges csontváza, feje (koponya és mandibula), húsos postcraniális (törzs és végtagok felső régiójának) csontjai, és a hátsó végtagok húsnélküli ún. rövid csontjai (patella, astragalus, calcaneus) fordulnak elő. Más a kultikus szerepe az egész és a nyúzott bőrös (részleges) állatnak, más az állatfejnek, vagy egyetlen csontjának az attribútumának. Az elhunytakkal sertés, kutya barnamedve és vaddisznó agyar amulettet temettek el. Az alacsonyabb lovak tipikus erdei-hegyvidéki konstitúciójú keleti származású kislovak. A 138 cm-nél magasabbak mediterrán típusú lovakhoz tartoznak. A kicsi és alacsony szarvasmarhák erdei/hegyvidéki, a közepes és nagyközepes szarvasmarhák pusztai/síkvidéki típusba sorolhatók. A juhállomány nem egységes, a mai fogalmak szerint hústermelő rövid-zömök végtagú lapály juhoknak nevezhetjük. Egy részének hosszú csánkú lábszerkezete a „vándorló” juhokra jellemző. A gyapjútermelő juhok a germán törzsek birtokában voltak. A nagyszámú juhállományban mindig található volt néhány kecske is.

A szegvári temetőbe 904 nyúzott állatbőr, 36 egész állat, 122 ételadomány, 36 állatfej, és 9 csont attribútum került (35. táblázat). A temető sírjaiba elhelyezett 781 állatbőr (100 ló, 348 szarvasmarha, 329 juh és 4 kecske) összesített felülete 1625,6 – 1860,1 m², a súlya 10040,8 kg – 10176,5 kg.

Funkció	Ló	Szarvasmarha	Juh	Kecske	Tyúk	Sertés	M. nyúl
	Egyedek száma						
Egész állat	10	4	22				
Nyúzott bőr	103	354	443	4			
Ételadomány	3	8	86	1	17	6	1
Attribútum – fej	7	7	22				
Csont	3	3				2	1
Ismeretlen			11				
Egyedek száma	125	377	584	5	17	8	2

35. táblázat. Szegvár-Oromdülő. Állatfajok egyedeinek temetési funkciói

Az avar kori avar temetők jellegzetes leletegyüttese a sírba helyezett állatbőrök, az ún. koponyás nyúzott ló-, marha- és juhbőrök. A szegvár-óromdülői temetőben az állatbőrök sírbeli elhelyezésére gyakorlatilag az összes variáció megtalálható. Az elhunyt alatt, felett kiterítve, vagy egy csomóba rakva (4. kép 3–4), a sír padkájára, az aknasír lejtős lejáratainak felső részébe téve. Két-három állatfaj egymásra

halmozva, illetve a sírba temetés különböző szakaszában berakva. A temetési szertartásban formailag az egész állat és az egy csonttal képviselt állat attribútum között foglal helyet.

A nagy létszámú állatállomány tartásához nagykiterjedésű legelő területre volt szükség. A juhok tartására optimális a gyeplegelő, illetve a száraz talajú aprófüvű füves legelők. A juhok legeltetésekor figyelembe kellett venni, hogy csak a harmat felszáradása után – a férgességeket elkerülendő – hajthatták ki a legelőre az állatokat. A gazdasági haszonállatok napi vízszükséglete: ló 25–30 liter, növendék szarvasmarha 15–20, kifejlett szarvasmarha 25–30, és a juh 3–5 liter. Ha ezekre a közelmúlt legeltetési állattartására vonatkozó adatokból – a juh kivételével – levonunk 5–10 litert, nem tévedhetünk sokat a népvándorlás kori ló és szarvasmarha vízigényének becslésével.

A kora avar kori időszakban a változatos állatfajtákat nagy állományokban tartották. A Kárpát-medence korábbi állatfajtáinak szétválasztásához a korábbi vagy egyidős germán jellegű temetők és települések állatcsont anyagának feldolgozása vezethet.

ARCHAEOZOOLOGICAL ANALYSIS OF THE EARLY AVAR PERIOD CEMETERY OF SZEGVÁR-OROMDŰLŐ

ISTVÁN VÖRÖS

A main characteristic of the burial practices of Szegvár-Oromdűlő, one of the earliest early Avar period cemetery in Hungary, is that all the domestic animals, large mammals that could have been hunted, as well as hare were found among the animal bone remains of the graves. We could identify 31289 pieces of 1254 specimens from 375 graves.

Counting by only two, two and a half generations, a considerable amount of animals were killed in the course of the burial ceremonies.

Even though we do not know the actual number of the burials with animal sacrifice a year, these numbers together indicate a large herd, cattle, and flock. Supposing that the cemetery was used for sixty years, we can count with ca. 21 burials with animal sacrifice a year.

The order of frequency of the animals killed from the domestic livestock is the following: 584 specimens of sheep, 377 specimens of cattle, and 125 horse specimens.

The combination of animal species within graves: cattle-sheep in 154, sheep in 76, cattle in 46, horse-cattle-sheep in 46, sheep in 26, horse in 13, and horse-cattle in 5 graves. Goats occurred in 2 graves, other variations in 1 grave each.

The great majority of the animal species (403 specimens) appeared with one specimen by graves. This is followed by species occurring with two (in 161 cases), three (in 74 cases) and 4 (in 30 cases) specimens.

The combination of the species participating in the burial rites must have been determined by strict religious traditions and practices. We may assume that the species of the killed – sacrificed – animal alone contained a lot of information. Sacrificial animals can have either one or several functions. Avar Age graves may contain the complete and/or partial skeleton of the sacrificial animals, their head (skull and mandibula), their meaty postcranial bones (the upper regions of the body and the limbs), and the meatless, so-called short bones of the hind limbs (patella, astragalus, and calcaneus). Complete and skinned (partial) animals, animal skulls, or a single bone must have played a different cultic role as an attribute. Amulets made from pig, dog, brown bear, and boar tusks were also placed by the deceased. The shorter horses are typical small horses with woodland-highland constitution of Eastern origin. They belong to the Mediterranean-type horses higher than 138 cm. The small and short cattle can be classified as woodland/

highland types, while medium-sized and large medium-sized cattle as plain/lowland types. The sheep stock was not uniform, according to today's terms, they may be named meat producing lowland sheep with short and thickset limbs. Part of them has a limb construction with long cannon, which is a characteristic of the "wandering" sheep. Wool producing sheep breeds were in the possession of Germanic tribes. The large sheep flocks always contained some goats too.

904 skinned animals, 36 whole animals, 122 food offerings, 36 animal heads, and 9 bone attributes were revealed in the cemetery of Szegvár (Table 35). Together, the overall surface of the 781 animals skins (100 horses, 348 cattle, 329 sheep, and 4 goats) placed into the graves of the cemetery is 1625.6 – 1860.1 m², and their weight is 10040.8 kg – 10176.5 kg.

Animal skins – horse, cattle or sheep skins with skulls – placed into the graves are characteristic grave assemblages of the Avar Age cemeteries. Practically all the possible variations of the animal skins' placement into the graves can be found in the cemetery of Szegvár-Oromdűlő: either stretched out under or above the deceased, or placed in a pile onto the bench of the grave or the upper part of the sloping entrance of the shaft grave. Two or three animal species either piled onto each other, or placed into the grave in different phases of the burial. Formally, it represents an attribute of the burial ceremony that is between a whole animal and an animal represented by a bone.

A huge pasture area was necessary for such a large animal stock. Grassland and grassy pasture with short grass and dry soil is optimal for sheep farming. When grazing sheep, it had to be taken into consideration that the animals could only be driven out to the pasture after the dew had dried up, in order to avoid worming. The daily water need of farm animals is: horse 25-30 litre, upgrowing cattle 15-20 litre, grown cattle 25-30 litre, sheep 3-5 litre. By subtracting 5-10 litre from these numbers – based on the data regarding grazing animal husbandry – we can roughly estimate the water need of horse and cattle in the migration period.

In the early Avar period, various animal species were kept in large stocks. The analysis of the bone finds of earlier or contemporaneous Germanic-type cemeteries may help us separating the earlier animal species of the Carpathian Basin in the future.

IRODALOM

- BÁLINT 1971: Bálint Cs.: X. századi temető a szabadkígyósi-pálligeti táblában. (Tenth century cemetery in the Pál Liget plot of Szabadkígyós) *A Békés Megyei Múzeumok Közleményei* 1 (1971) 49–88.
- BOESSNECK–MÜLLER–TEICHERT 1964: Boessneck, J. – Müller, H.-H. – Teichert, M.: Osteologische Unterscheidungsmerkmale zwischen Schaf (*Ovis aries* Linné) und Ziege (*Capra hircus* Linné). *Kühn-Archiv* 78:1–2 (1964) 1–129.
- BREM 2003: Brem, G. 2003. *A gazdasági állatok küllemi bírálata*. Budapest 2003.
- DUERST 1930: Duerst, U. J.: Vergleichende Untersuchungsmethoden am Skelett bei Säugern. In: *Abderhalden, Handbuch der biologischen Arbeitsmethoden* 7:1. Berlin–Wien 1930, 125–530.
- HAJAS–RÁZSÓ 1962: Hajas J. – Rázsó I.: *Mezőgazdaság számokban*. Budapest 1962.
- HÁMORI 1974: Hámori D.: *Háziállatok öröklődő alkati hibái és betegségei*. Budapest 1974.
- HILLSON 1990: Hillson, S.: *Teeth. Cambridge Manuals in Archaeology*. Cambridge–New York–Melbourne 1990.
- KÉZIKÖNYV 1955: *Állattenyésztők Kézikönyve*. Szerk.: Kecskés S. – Mentler L. – Németh B. Budapest 1955.
- KOUDELKA 1886: Koudelka, F.: Das Verhältniss der Ossa longa zur Skelethöhe bei den Säugethieren. *Verhandlungen des naturforschenden Vereines in Brünn*. 24, 1. Brünn (1885) 127–153.

- B. KOVÁCS–TAMÁS 1977: B. Kovács A. – Tamás L.: *A háziállatok sebészeti betegségei*. Budapest 1977.
- KOVÁCSY–MONOSTORI 1892: Kovácsy B. – Monostori K.: *A ló és tenyésztése. Kézikönyv lótenyésztők, lókedvelők, állatorvosok és mezőgazdák számára*. Kassa 1892.
- MATOLCSI 1970: Matolcsi, J.: Historische Erforschung der Körpergrösse des Rindes auf Grund von ungarischem Knochenmaterial. *Zeitschrift für Tierzüchtung und Züchtungsbiologie* 87:2 (1970) 89–137. <https://doi.org/10.1111/j.1439-0388.1970.tb01330.x>
- MILES–GRIGSON 2003: Miles, A. E. W. – Grigson, C.: *Colyer's Variations and diseases of the teeth of animals*. Cambridge–New York–Port Chester–Melbourne–Sydney 2003.
- SÁLYI 1965: Sályi Gy.: *Háziállatok részletes kórbonctana*. Budapest 1965.
- SCHANDL 1949: Schandl J.: *A ló tenyésztése. Állattenyésztéstan V*. Budapest 1949.
- SCHANDL 1962: *Szarvasmarhatenyésztés*. Szerk.: Schandl J. Budapest 1962.
- SCHANDL 1966: Schandl J.: *Juhtenyésztés*. Budapest 1966.
- SCHMID 1972: Schmid, E.: *Atlas of Animal Bones. For Prehistorians, Archaeologists and Quaternary Geologists*. Amsterdam–London–New York 1972.
- Schramm 1967: Schramm, Z.: Kości długie i wysokość w kłębie u kozy (Long bones and Withersheight of Goat). *Roczniki Wyzszej Szkoły Rolniczej w Poznaniu* 36 (1967) 89–105.
- TASNÁDI-KUBACSKA 1960: Tasnádi-Kubacska A.: *Az őszállatok pathológiája. Palaeopathologia I*. Szerk.: Palla Á. Budapest 1960.
- TEICHERT 1969: Teichert M.: Osteometrische Untersuchungen zur Berechnung der Widerristhöhe bei vor- und frühgeschichtlichen Schweinen. *Kühn-Archiv* 83:3 (1969) 237–292.
- TEICHERT 1975: Teichert, M.: Osteometrische Untersuchungen zur Berechnung der Widerristhöhe bei Schafen. In: *Archaeozoological Studies*. Ed: Clason, A. T. Amsterdam–Oxford–New York 1975, 51–69.
- VAJDA–KRAUTH 1958: Vajda Gy. – Krauth P.: *Tímáripári anyagismeret. Az iparitanuló-iskolák számára*. Budapest 1958.
- VITT 1952: Vitt, V. O.: Лошади пазырыкских курганов. *Советская Археология* 16 (1952) 163–205.
- VÖRÖS 1982: Vörös, I.: The animal bones from the late La Tène – and Roman settlement of Szakály-Réti Földek. In: Gabler, D. – Patek, E. – Vörös, I.: *Studies in the Iron Age of Hungary*. BAR International Series 144. Oxford 1982, 129–179.
- VÖRÖS 1992: Vörös I.: A balácai I/6. sz. pince állatsontleletei. Tierknochen. In: Bíróné Sey, K. et al. A balácai villagazdaság főépületének pincéje. (Keller des Hauptgebäudes des Balácaer Gutshofes.) *Balácai Közlemények* 2 (1992) 93–122.
- VÖRÖS 2000: Vörös I.: *A váci avar temető archaeozoológiai vizsgálata*. Kézirat. Budapest 2000.

1. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 200. sír; 2: 930. sír; 3: 333. sír; 4–5: 720. sír; 6: 755. sír

2. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 744. sír; 2: 889. sír; 3: 888. sír; 4: 960. sír; 5–6: 690. sír

3. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 708. sír; 2: 126. sír; 3: 130. sír; 4: 288. sír; 5: 666. sír

4. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 585. sír; 2: 587. sír; 3: 719. sír; 4: 915. sír; 5: 252. sír; 6: 176. sír

1

2

3

4

5

6

5. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 165. sír; 2: 59. sír; 3: 888. sír; 4: 690. sír; 5: 917. sír; 6: 800. sír

FÜGGELÉK

36. táblázat. Szegvár-Oromdűlő. A sirokba mellékelt állatok adatai

Sír	Állatfaj	Életkor	Nem	db	Csontmaradványok
1.	ló I. 134,3 cm	ad. 4½ év	kanca	61	kop., 2 mandb, atlas fr., 4 vert. caud., rad.dist., 7 c., mc., ph.I-II-III. sin.-dext., mc _{2,4} fr.sin., – tib.dist., astrag./calc./3 t., mt, ph.I-II-III.fr. sin.-dext., mt _{2,4} fr. dext., sesam. 4 sup.-1 inf.
1.	ló II. 138,6 cm	ad.		1	mt sin.
1.	szarvasmarha I.	ad.	bika	21	kop., 2 mandb., 7 vert. caud., 2 c., mc. sin.-dext., 3 ph.I., sesam. 2 sup.
1.	szarvasmarha II. 95,2 cm	juv. 1–1½ év	tehén	19	kop., 2 mandb., rad.dist., 3 c., mc.sin.-dext., – mt. sin.-dext., 3 ph.I., ph.II.
1.	szarvasmarha III. 106,6 cm	juv. 1½–2 év	tehén	1	mt.dext.
1.	juh I. szarvatlan 59,5 cm	ad.		42	kop., 2 mandb., nyelvcsont fr., rad/ulna dist., 3 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I. sin.-dext., 2 ph.III.
1.	juh II.	juv. 1½ év		1	mt. dext.
1.	juh III. ételad.	ad.	nőst.	8	sacrum – 7 vert. caud.
2.	juh	juv. 1¼ év		10	kop., mandb., rad.dist. dext., 3 c. sin., 2 ph.I., 2 ph.II.
3.	szarvasmarha	juv. 2½ év	tehén	22	kop., 2 mandb, nyelvcsont, epistropheus fr., 2 c., mc. sin.-dext., – tib.dist.fr., astrag./calc./ct. dext., mt. sin.-dext., 3 ph.I., ph.II.-III.
3.	juh	inf. 6 hó		4	dp ₃ sin., M ₁ dext., 2 ph.I.
6.	ló I. 133,5 cm	subad. 3 év	mén	67	kop., 2 mandb, atlas fr., 8 vert. caud., rad.dist. sin.-dext., 11 c., mc., ph.I-II-III. sin.-dext., – tib.dist. sin.-dext., astrag./calc./3t. dext., calc/1 t. sin., mt., ph.I-II-III. sin.-dext., 8 mp _{2,4p} sesam. sup.-3 inf.
6.	ló II. fej			2	P ₃ -M ₁ dext.
15	ló	subad. 3 év		13	kop., hum.diaph., rad.dist.diaph.fr.sin., 1 c., mc _{2,4} fr., – tib.dist.fr., astrag./2 t., mt., ph.I.-III.fr. dext., sesam. 1 inf.
17.	szarvasmarha	juv. ca. 2 év	tehén	20	kop., 2 mandb., mc. diaph. fr. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.II. dext., mt. sin., 2 ph.I., 2 ph.II. sin.

<i>Sír</i>	<i>Állatfaj</i>	<i>Életkor</i>	<i>Nem</i>	<i>db</i>	<i>Csontmaradványok</i>
17.	juh 60,3 cm	inf. 6–8 hó		23	kop., 2 mandb., atlas fr., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./2 t., mt. sin.-dext., 3 ph.I., 2 ph.II.
33.	ló I. 132,2 cm	4–5 év	kanca	118	kop., 2 mandb., nyelvsont fr., törzs 53 db (7 vert. cervic., 10 vert. thorac., 6 vert. lumb., 1 sacrum, 3 vert. caud., 26 borda), scapula-hum-rad/ulna, 7 c., mc., ph.I-II.-III. sin.-dext., – pelvis-fem-pat.-tib/fib., astrag./calc./3 t., mt., ph.I-II.-III. sin.-dext., sesam. 3 sup.
33.	ló II. 136,7 cm	mat. 16–18 év	mén	48	kop., 2 mandb., atlas, 2 nyelvsont, rad.dist., 7 c., mc., ph.I.-II.-III. sin.-dext., mc _{2,4} dext., – tib.dist., astrag./calc./3 t., mt., ph.I. fr. sin.-dext., mt _{2,4} dext., sesam.1 sup.
33.	ló III. 140,0 cm	mat. 18–20 év	mén	52	kop., 2 mandb., rad.dist., 7 c., mc., mc _{2,4} , ph.I-II.-III. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./3 t., mt., ph.I-II. sin.-dext., mt ₄ fr. sin., sesam. 2 sup.
33.	szarvasmarha I. 128,2 cm	juv. 2–2½ 5 év	bika	45	kop., 2 mandb., nyelvsont fr., atlas, 3 vert. caud., rad.dist., 3 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III., sesam. 3 sup.-1 inf. sin., mc., sesam. 2 sup. dext., – tib.dist., astrag./calc./t., mt., sin.-dext., 3 ph.I., 3 ph.II., 3 ph.III.
33.	szarvasmarha II. 106,8 cm	juv. 1–1½ év	tehén	57	kop., 2 mandb., nyelvsont fr., atlas, 3 vert. caud., rad.dist., 5 c., mc., sin.-dext., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin., – tib.dist., malleol., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. fr. sin.-dext., sesam. 3 sup. – 2 inf.
33.	juh I. 60,1 cm	ad.		44	kop., 2 mandb., atlas jobb old. fele, rad.dist., 5 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. fr. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./2 t., mt., sin.-dext., ph.I-II dext.
33.	juh II. ételad.	ad.		4	3 vert. lumb. – sacrum fr.
52.	juh 60,3 cm	ad.		3	mt. sin.-dext., ph.I.
53.	szarvasmarha	ad.		58	kop., 2 mandb., atlas, rad.dist., 7 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext.
53.	juh ételad.	subad.	kos	4	2 vert.lumb.(V-VI.) – sacrum I. fr., vert. caud.I.
56.	szarvasmarha I. 112,6 cm	subad. ca. 3 év	tehén	28	kop., 2 mandb., atlas fr., 3 vert. caud., rad.dist., 4 c., sin.-dext., mc. dext., 2 ph.I., ph.II.-III. fr., – mt., ct. fr. – ph.I. sin., sesam. 2 sup.-1 inf.
56.	szarvasmarha II. 112,2 cm	mat.	tehén	46	kop., 2 mandb., 4 vert. caud., rad.dist., 6 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., – mt., 2 ph.I., 2 ph.II. sin., ph.III. fr., sesam. 2 sup.-3 inf.
56.	szarvasmarha III. 96,8 cm	inf. 10–12 hó		24	kop., 2 mandb., 4 vert. caud., rad.dist. sin.-dext., 6 c., mc., 2 ph.I. dext., – mt., 2 ph.I., 2 ph.II., ph.III.
56.	juh ételad.	ad.	kos	4	3 vert. lumb. (IV-V-VI.) – sacrum
57.	szarvasmarha			29	kop., 2 mandb., rad.dist., 5 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext.
58.	ló	ad. 4 év		59	kop., 2 mandb., atlas, 6 vert. caud., rad.dist., 7 c., mc., mc _{2,4} , ph.I.-II.-III. sin.-dext., – tib.dist., sin.-dext., astrag. dext., astrag.sin./3 t. calc., mt., mt _{2,4} , ph.I.-II.-III. sin.-dext.

59.	szarvasmarha	ad.			4	I. inf. dext., 2 vert. caud., sesam. 1 sup.
59.	juh szarvalt 62,7 cm	ad.			39	kop., 2 mandb., nyelvcsont fr., epistropheus cran.fr., rad.dist., 5 c., mc., 2 ph., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./2 t, mt., 2 ph.I., ph.II-III. sin.
59.	Házi tyúk ételad.	inf.			2	ulna dext., – fem.diaph.sin.
59.	vaddisznó	ad.	kan		1	agyarcsúcs fr. – attribútum
63.	szarvasmarha I. 113,9 cm	ad.	tehén		67	kop., 2 mandb., atlas, 7 vert. caud., rad.dist., 7 c., mc., mc ₃ , 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III.fr. sin.-dext., – tib. dist., malleo., astrag./calc./ct, mt., 2 ph.I., ph.II., ph.III. sin.-dext., sesam. 1 sup.-3 inf.
63.	szarvasmarha II.	neo.			17	kop., 2 mandb., rad.dist., c., mc. sin., – tib. dist. sin.-dext., calc.fr. sin., mt. dext., 4 ph.I., 1 ph.II., 2 ph.III. fr.
63.	szarvasmarha III. ételad.	ad.			2	2 costa fr.
65.	ló I. 136,0–138,0 cm	subad. 3–3¼ év			40	kop., 2 mandb., 7 vert. caud., rad.dist., 3 c., mc., mc _{6,4} , sin.-dext., ph.I-II-III., – tib.dist., astrag./calc./t. – mt., mt _{2,4} sin.-dext., 2 ph.I., 2 ph.II., 3 ph.III., 2 sesam. sup. – inf.
65.	ló II. 128,0 cm	subad. 3 év			45	kop., 2 mandb., rad.dist., 3 c., mc., mc _{2,4} , ph.I-II-III. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./2 t, mt., mt _{2,4} ph.I-II. sin.-dext., sesam. 2 inf.
65.	szarvasmarha I. 108,8 cm	ad.	tehén		52	kop., 2 mandb., nyelvcsont, rad.dist., 3 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./ct, mt., 2 ph.I., ph.II., 2 ph.III.fr. sin.-dext, 2 sesam. inf.
65.	szarvasmarha II.	inf. 10–12 hó			3	nyelvcsont fr., mc. dext., – tib.diaph.fr.
65.	juh I. szarvalt 59,5 cm	inf. 8–10 hó			26	kop., 2 mandb., atlas jobb fele, rad.dist, mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct, mt. sin.-dext., 5 ph.I., 3 ph.II.
65.	juh II. ételad.	ad.			5	2 vert. lumb., sacrum fr., 2 vert. caud.
67.	szarvasmarha				6	2 P sup., 3 vert. caud., sesam. 1 inf.
68.	ló 139,4 cm	ad. 5–6 év	mén		68	kop., 2 mandb., nyelvcsont, atlas, 7 vert. caud., rad.dist., 6 c., mc., mc _{2,4} , ph.I.-II.-III. sin.-dext., – tib. dist., astrag./calc./3 t, mt., mt _{2,4} , ph.I.-II.-III.fr. sin.-dext., sesam. 4 sup.-2 inf.
68.	szarvasmarha	inf. ca. 1 év			4	P sup., 2 carpale, ph.I.
68.	juh I. szarvalt 62,3cm	ad.			45	kop., 2 mandb., nyelvcsont, rad.dist., 4 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t, mt. sin.-dext., 2 ph.I., ph.II.
68.	juh II. 56,2 cm	ad.			2	mt., ph.I. sin.
68.	juh III. ételad.	ad.	nóst.		4	sacrum, 3 vert. caud.

<i>Sír</i>	<i>Állatfaj</i>	<i>Életkor</i>	<i>Nem</i>	<i>db</i>	<i>Csontmaradványok</i>
70.	Házi tyúk ételad.	ad.		1	fem. fr.
71.	szarvasmarha I. 124,8 cm	ad. 8–10 év	bika	66	kop., 2 mandb., atlas jobb oldali fele, rad.dist., mc., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t, mt., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III., sesam. 13 sup.-5 inf.
71.	szarvasmarha II. 111,9 cm	juv. 1½–2 év	tehén	75	kop., 2 mandb., nyelvcson, atlas bal oldali fele, 7 vert. caud., rad.dist., 6 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., astrag./calc./2 t, mt., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III., sesam. 5 sup.-2 inf.
71.	juh I. 59,3 cm	inf. 3–6 hó		48	kop., 2 mandb., atlas fr., rad.dist., 7 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./2 t, mt. sin.-dext., 6 ph.I., 5 ph.II., ph.III., sesam. 1 sup.
71.	juh II. ételad.	subad.	nőst.	5	4 vert. lumb. (III.-VI.), sacrum
72.	szarvasmarha	juv. 1–1½ év		38	kop., 2 mandb., 2 vert. caud., rad.dist., 3 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct, mt. sin.-dext., 6 ph.I., 5 ph.II., 2 ph.III fr.
72.	juh I. szarvalt 67,1 cm	ad.	kos	60	kop., 2 mandb., nyelvcson, 3 vert. caud., rad.dist., 5 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t, mt., 2 ph.I., 2 ph.II., sin.-dext., sesam. 3 sup.
72.	juh II. 63,9 cm	ad.		49	kop., 2 mandb., rad.dist., 4 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./2 t, mt. sin.-dext., 7 ph.I., 7 ph.II., 8 ph.III.
72.	juh III. ételad.	ad.	kos	10	2 vert. lumb. (V.-VI.), sacrum, 7 vert.caud.
73.	szarvasmarha I.	ad.–mat.	tehén	55	kop., 2 mandb., 16 vert. caud., rad.dist., 5 carpale, mc. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./3 t. sin.-dext., 3 ph.I., 4 ph.II., 7 ph.III., 4 inf. sesam.
73.	szarvasmarha II. 118,1 cm	subad. ca. 2 év	tehén	37	kop., 2 mandb., rad.dist. sin., 5 c., mc. sin.-dext., – astrag./calc./2 t, mt. sin., calc., mt. dext., 6 ph.I., 2 ph.II., 3 ph.III., sesam. 1 sup.-2 inf.
73.	szarvasmarha III. 109,0 cm	subad. ca. 3 év	tehén	41	kop., 2 mandb., atlas fr., 4 vert. caud., 2 c., mc. sin.-dext., 3 ph.I., 3 ph.II., 2 ph.III., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t, mt. sin.-dext., 2 ph.I., 2 ph.II., sesam. 2 sup.
73.	szarvasmarha IV. 105,2 cm	subad. 2–2½ év	tehén	28	kop., 2 mandb., rad.dist., 4 c., mc. sin.-dext., – tib.dist. sin.-dext., astrag. sin., mt. sin.-dext., 3 ph.I., 2 ph.II., ph.III., sesam. 3 sup.
73.	szarvasmarha V. 90,5 cm	inf. 3–4 hó		25	kop., 2 mandb., mc. diaph.fr. sin.-dext., – tib.dist. astrag./calc./2 t. mt. sin.-dext., 3 ph.I., 3 ph.II., 2 ph.III.
73.	szarvasmarha I-V.			67	2 I inf. dext., dp2 inf. sin., P2-3 dext., 15 vert. caud., rad.dist.fr. 2 sin.-2 dext. (ad., inf.), 12 carpale, – tib. dist. fr. sin., 2 tib. diaph.fr., ct. fr., 7 ph.I., 8 ph.II., 7 ph.III., sesam. 5 sup.
73.	juh I. csökevényes szarv 66,9 cm	ad.	kos	18	kop., 2 mandb., atlas fr., rad.dist., 3 c., mc. sin., – tib.dist., astrag./calc./ct, mt. dext., calc. sin., 3 ph.I.

73.	juh II. 62,7 cm	ad.			28	kop., 2 mandb., atlas fr., rad.dist., 2 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc., mt. sin.-dext.
73	juh III. szarvatlan 62,4 cm	ad.			24	kop., 2 mandb., nyelvcson, rad.dist., mc. sin.-dext., – tib. dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 6 ph.I.
73.	juh IV. szarvatlan 63,0 cm	juv. 1–1¼ év			21	kop., 2 mandb., rad.dist., mc. sin.-dext., – astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., ph.I., 2 ph.II., 3 ph.III.
73.	juh V. szarvált 59,3 cm	inf. 4–6 hó			31	kop., 2 mandb., nyelvcson, atlas-epistropheus cran. fr., rad.dist., 3 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 2 ph.I., 2 ph.II., ph.III.
73.	juh VI. ételad.	ad.		nóst.	6	sacrum – 5 vert. caud.
73.	juh I-V.				34	2 atlas fr., 3 vert. caud. fr., rad.dist. sin., 4 carpale, – 2 tarsale, 10 ph.I., 10 ph.II., 2 ph.III.
76.	ló I. 141,2 cm	mat.–sen. 15–17 év			60	kop., 2 mandb., 1 vert. caud., rad.dist., 7 c., mc., mc ₂₋₄ , ph.I.-II.-III. sin.-dext., – tib.dist. astrag./calc./3 t., mt., mt ₂₋₄ , ph.I.-II.-III., sesam. 3 sup.-1 inf.
76.	ló II. 133,0 cm	ad.			60	kop., 2 mandb., rad.dist., 7 c., mc. mc ₂₋₄ , ph.I.-II.-III., – tib.dist., astrag./calc./2 t., mt., mt ₂₋₄ , ph.I.-II.-III. sin.-dext., sesam.4 sup.-3 inf.
76.	szarvasmarha I. 109,7 cm	juv. 1½–2 év		bika	33	kop., 2 mandb., nyelvcson, rad.dist., 5 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., mt. dext., 4 ph.I., 4 ph.II. fr., sesam. 3 sup.-2 inf.
76.	szarvasmarha II.	inf. 2–3 hó			5	kop., 2 mandb., calc.fr., – mt. diaph. sin.
76.	juh I. szarvatlan 667,2 cm	ad.		kos	48	kop., 2 mandb., rad.dist., 6.c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 8 ph.I., 6 ph.II., 4.ph.III., sesam.1 inf.
76.	juh II. ételad.	ad.		nóst.	3	vert. lumb.VI., sacrum, vert. caud. I.
77.	ló 140,5 cm	ad. 6–7 év		mén	70	kop., 2 mandb., 8 vert. caud., rad.dist., 6 c., mc., mc ₂₋₄ , ph.I.-II.-III. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./3 t., mt., mt ₂₋₄ , ph.I.-II.-III. sin.-dext., sesam. 6 sup.-3 inf.
77.	juh szarvatlan 62,3 cm	ad.			45	kop., 2 mandb., nyelvcson, atlas, 6 vert. caud., <i>rad.sin.</i> (!), 2 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 7 ph.I., 6 ph.II., 3 ph.III., sesam. 1 sup.
78.	szarvasmarha	1½–2 év			1	mt. sin.
78.	Kutya	inf. 4–5 hó			1	rad. sin.
80.	juh ételad.	subad.			3	sacrum I., IV. fr., vert. caud. I.
81.	ló 136,2 cm	ad. 6–8 év		mén	66	kop., 2 mandb., atlas jobb oldali fele, 4 vert. caud., rad.dist., 7 c., mc. mc ₂₋₄ , ph.I.-II.-III. sin.-dext., – tib. dist., astrag./calc./4 t., mt., mt ₂₋₄ , ph.I.-II.-III., sesam. 3 sup.-1 inf.
81.	szarvasmarha 100,3 cm	juv. 1½–2 év			49	kop., 2 mandb., rad.dist., 4 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 7 ph.I., 6 ph.II., 7 ph.III., sesam. 1 sup.-1 inf.

<i>Sír</i>	<i>Állatfaj</i>	<i>Életkor</i>	<i>Nem</i>	<i>db</i>	<i>Csontmaradványok</i>
81.	juh I.	inf. 3–4 hó		11	kop., 2 mandb., rad.dist.diaph. dext., mc. sin.-dext., – tib.dist. sin.-dext., mt. dext., ph.I-II.
81.	juh II. ételad.	subad.		1	vert. lumb.V.
83.	szarvasmarha 95,3 cm	inf. 6 hó		43	kop., 2 mandb.? 1 vert. caud., rad.dist., 3 c., mc., 2 ph.I. sin.-dext., 1 ph.II., – tib.dist., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext.
86.	ló 141,3 cm	ad. 4–4½ év	mén	61	kop., 2 mandb., nyelvcson, rad.dist., 6 c., mc., mc _{2,4} , ph.I.-II.-III. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./4 t., mt., mt _{2,4} , ph.I.-II.-III. sin.-dext., sesam. 5 sup.
86.	szarvasmarha 115,1 cm	juv. 1–1½ év	tehén	34	kop., 2 mandb., atlas fr., rad.dist. sin., 3 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., malleo., dext., astrag./calc., mt. sin.-dext., 7 ph.I., 4 ph.II., 2 ph.III.
86.	juh I. csőkevényes szarv 64,2 cm	ad.		37	kop., 2 mandb., atlas, rad.dist., 2 c., mc., sin.-dext., – tib.dist., astrag. sin.-dext., calc. dext., 2 t. sin., 6 ph.I., 4 ph.II., 2 ph.III.
86.	juh II. csőkevényes szarv 62,6 cm	ad.		13	kop., 2 mandb., rad.dist., 1 c., mc. dext., – tib.dist., mt sin.-dext., 2 ph.I., ph.II.
86.	juh III. ételad.	subad.	kos	7	vert.lumb.VI., sacrum, 5 vert. caud.
87.	juh 56,2 cm	inf. 8–10 hó		12	kop., 2 mandb., atlas, rad.dist., 4 c., mc. 2 ph.I. dext.
89.	szarvasmarha 115,8 cm	mat.	tehén	37	kop., 2 mandb., nyelvcson, 1 vert. caud., rad.dist., 4 c. sin.-dext., mc. dext., – tib.dist., astrag./calc./2 t., sin.-dext., mt. dext., 7 ph.I., 3 ph.II.
89.	juh szarvalt 62,8 cm	ad.		19	kop., 2 mandb., mc.fr. sin., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 3 ph.I., 2 ph.II.
90.	ló I. 132,7 cm	juv. 1–1½ év		37	kop., 2 mandb., vert. caud., rad.dist., 7 c., mc. mc _{2,4} , ph.I.-II.-III. dext., 3 c., ph.II. sin., – tib.dist., astrag./calc./4 t., ph.III.fr. sin., calc.fr., ph.I.-II.-III.fr. dext., sesam. 3 sup.
90.	ló II. 141,8 cm	ad. 6–8 év	mén	45	kop., 2 mandb., atlas fr., rad.dist., 6 c. sin.-dext., mc., mc ₂ , ph.I.-II. sin., – tib.dist. sin.-dext., astrag./calc./4 t., mt _{2,4} , ph.I.-II.-III. fr. dext., sesam. 6 sup.-1 inf.
90.	juh I. csőkevényes szarvalt 65,2 cm	ad.		29	kop., 2 mandb., nyelvcson, rad.dist., 1 c., mc., sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct. sin.-dext., mt. sin., 5 ph.I., 3 ph.II., 3 ph.III.
90.	juh II. ételad.	ad.	kos	3	vert. lumb.VI, sacrum fr., vert. caud. I.
91.	juh fej szarvatlan	inf. 3 hó		3	kop., 2 mandb.

92.	juh szarvalt 61,5 cm	ad.		12	kop., 2 mandb., mc., – tib.dist. sin.-dext., astra./calc./ct. dext., mt. sin.-dext.
92.	vaddisznó	ad.	kan	1	C korona inf. sin. – attribútum
94.	juh 61,3 cm	juv. 1–1½ év		28	kop., 2 mandb., atlas, epistropheus craniális fele, rad.dist., 6 c., mc. dext., – calc. dext., mt. sin.-dext., 7 ph.I., 3 ph.II., 2 ph.III.
97.	szarvasmarha 96,4 cm	inf. 3–4 hó	tehen	42	kop., 2 mandb., atlas bal oldali fele, 1 vert. caud., rad.dist., 4 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 3 ph.I., 5 ph.II., 5 ph.III.
97.	juh csökevényes szarv 63,9 cm	ad.		50	kop., 2 mandb., atlas, 2 vert. caud., rad.dist., 3 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext.
98.	szarvasmarha 92,7 cm	inf. 3–4 hó	tehen	45	kop., 2 mandb., 1 vert. caud., rad.dist., 4 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./2 t., mt., sin.-dext., 8 ph.I., 7 ph.II., 2 ph.III.
98.	juh 68,0 cm	ad.		38	rad.dist., 4 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct. mt. sin.-dext., 6 ph.I., 5 ph.II., 5 ph.III.
99.	szarvasmarha 114,4 cm	subad. 2 év	tehen	41	kop., 2 mandb., rad.dist., 3 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.II. sin.-dext.
99.	juh	inf. 3 hó		9	kop., 2 mandb., mc. sin.-dext., – tib.dist., mt. sin.-dext.
100.	ló I. csontváz 142,8 cm	ad. 5–6 év	mén	126	kop., 2 mandb., nyelvesont, törzs 54 db (4 vert. cervic., 10 vert. thorac., 3 vert. lumb., 1 sacrum, 4 vert. caud., 26 borda, 6 stenebra), scapula-hum-rad/ulna, 7 c., mc., mc _{2,4} , ph.I.-II.-III. sin.-dext., – pelvis-fem-pat.-tib., astrag./calc./4 t., mt., mt _{2,4} , ph.I.-II.-III. sin.-dext., sesam. 2 sup.
100.	ló II. ételad.			1	hum.diaph.dext.
100.	szarvasmarha I. 133,5 cm	ad.-mat. 10–12 év	bika	56	kop., 2 mandb., 2 nyelvesont, atlas cran.db, rad.dist., 6 c., mc., mc5, 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III., sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./2 t., mt. sin.-dext., ph.III., sesam.7 sup.
100.	szarvasmarha II. 111,0 cm	ad. 2¼–2½ év	tehen	78	kop., 2 mandb., atlas jobb oldali fele, nyelvesont, 10 vert. caud., rad.dist., 7 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., sesam. 2 sup.-5 inf.
100.	szarvasmarha III.	inf. 6–8 hó		41	kop., 2 mandb., 3 vert. caud., rad.dist., 3 c., mc. sin.-dext., 3 ph.I., 2 ph.II., ph.III., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt. sin.-dext., 3 ph.I., ph.II.-III.
100.	juh ételad.	subad.		1	sacrum I. fr.
103.	juh 60,6 cm	ad.		11	kop., 2 mandb., rad.dist., mc., – tib.dist. sin.-dext., 2 ph.I.
107.	ló 127,3 cm	subad. 3–3½		60	kop., 2 mandb., 5 vert.caud.(VI-X.), rad.dist., 5 c., mc., mc _{2,4} , ph.I.-II.-III.sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./3 t., mt., mt _{2,4} , ph.I.-II.-III. sin.-dext., sesam. 3 sup.-1 inf.

<i>Sír</i>	<i>Állatfaj</i>	<i>Életkor</i>	<i>Nem</i>	<i>db</i>	<i>Csontmaradványok</i>
107.	juh I. szarvált 63,9 cm	ad.		27	kop., 2 mandb., rad.dist., 1 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 4 ph.I., ph.II., 3 ph.
107.	juh II. 66,9 cm	inf. 3 hó		29	kop., 2 mandb., 1 vert. caud., rad.dist., 2 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 3 ph.I., 3 ph.II., ph.III.
108.	szarvasmarha I. 113,8 cm	subad. 3–3½ év	tehén	51.	kop., 2 mandb., atlas.fr., 8 vert. caud.(I-VIII), rad.dist., 4 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 7 ph.I., 5 ph.II., 2 ph.III., sesam. 1 sup.
108.	szarvasmarha II. 110,5 cm	ad. 8–10 év	tehén	57	kop., 2 mandb., 2 nyelvcsont, atlas, 5 vert. caud., rad.dist., 7 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./3 t., mt. sin.-dext., 8 ph.I., 4 ph.II.,
108.	szarvasmarha III.	inf. 6–8 hó		41	kop., 2 mandb., nyelvcsont, rad.dist., 3 c., mc., sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./2 t., mt. sin.-dext., 7 ph.I., 3 ph.II., 5 ph.III.
108.	szarvasmarha I-III.			37	4c., 2 t., ph.I., 5 ph.II., 11 ph.III., sesam. 8 sup.- 7 inf.
108.	juh I. szarvatlan 63,0 cm	ad.		38	kop., 2 mandb., nyelvcsont, atlas, rad.dist., 2 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct. sin.-dext., mt. dext., 8 ph.I., 4 ph.II., 4 ph.III.
108.	juh II. 54,7 cm	inf. 3 hó		22	kop., 2 mandb., nyelvcsont, rad.dist., 2 c. dext., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc., mt. sin.-dext., 5 ph.I.
108.	juh III. szarvatlan 59,4 cm	ad.		24	kop., 2 mandb., rad.dist., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc., mt., sin.-dext., 6 ph.I., 2 ph.II., ph.III.
108.	juh IV. ételad.	ad.	nőst.	5	sacrum (I-IV) fr., 4 vert.caud.
109.	szarvasmarha 94,2 cm	inf. 4–6 hó		44	kop., 2 mandb., rad.dist., 5 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt. sin.-dext., 5 ph.I., 4 ph.II., 4 ph.III.
109.	juh I. szarvatlan 64,1 cm	ad.	kos	39	kop., 2 mandb., atlas, rad.dist., 3 c., mc., sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 7 ph.I., 6 ph.II., 2 ph.III.
109.	juh II. ételad.	ad.	nőst.	9	1 vert. lumb (VI.), sacrum, 7 vert. caud.(I-VII.)
110.	szarvasmarha I.	ad.		53	kop., 2 mandb., rad.dist., 7 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./ct., mt. 2 ph.I. sin.-dext., 3 ph.II., 5 ph.III.
110.	szarvasmarha II.	ad.		33	kop., 2 mandb., rad.dist., 4 c., mc., 2 ph.I. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt., 2 ph.I. sin.-dext.
110.	vadmadár ételad.?			2	cmc., rad. sin.
111.	szarvasmarha I. 113,4 cm	ad.–mat.	tehén	28	kop., 2 mandb., 4 vert. caud., rad.dist., 1 c., mc. sin.-dext., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin., – tib.dist., malleo. dext., mt., sin., ph.III., sesam. 4 sup.-1 inf.

111.	szarvasmarha II. 115,0 cm	ad. ca. 6 év	tehén	29	kop., 2 mandb., 2 vert. caud., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t. dext., mt. sin.-dext., 4 ph.I., 4 ph.II., 4 ph.III., sesam 2 sup.-1 inf.
111.	juh I. 63,9 cm	mat.	kos	9	kop., 2 mandb., rad.dist., mc. dext., – tib.dist., astrag./ct., mt. dext.
111.	juh II. 63,7 cm	juv. 1–1¼ év	kos	15	kop., 2 mandb., rad.dist., mc. dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext.
111.	juh III. csökevényes szarv 68,0 cm	juv. 1–1¼ év		13	kop., 2 mandb., rad.dist. sin., mc. sin.-dext., – tib.dist. dext., astrag./calc., mt. sin.-dext.
111.	juh IV. 63,5 cm	inf. 3 hó		11	rad.dist. dext., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc., mt. sin.-dext.
111.	juh I-IV.			19	1 carpale, 3 tarsale, 10 ph.I., 4 ph.II., ph.III.
111.	sértés ételad.	juv.		1	scapula dext.
112.	ló I. 136,7 cm	mat. 10–12 év	kanca	67	kop., 2 mandb., atlas fr., 3 vert. caud., rad.dist., 7 c., mc., mc _{2,4} , ph.I.-II.-III. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./4 t., mt., mt _{2,4} , ph.I.-II.-III. sin.-dext., sesam. 5 sup.-1 inf.
112.	ló II.			1	patella sin. – attribütum
112.	szarvasmarha	ad.	tehén	8	kop., atlas jobb oldali fele, 2 carpale, – astrag. sin., ph.II., sesam. 1 sup.-1 inf.
112.	juh I. 64,7 cm	mat.	kos	30	kop., 2 mandb., atlas, rad.dist., 3 c., mc. sin.-dext., – tib.dist. sin.-dext., malleo., astrag./calc./ct. sin., mt. sin.-dext., 5 ph.I., 3 ph.II.
112.	juh II. 63,8 cm	ad.	kos	28	kop., 2 mandb., atlas fr., rad.dist., 1 c., dext., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc., mt. sin.-dext., 5 ph.I., 3 ph.II., 4 ph.III.
112.	juh III. ételad.	ad.	nőst.	2	sacrum, vert. caud.I.
113.	ló 136,8 cm	inf. 8–10 hó		41	kop., 2 mandb., nyelvsont, rad.dist., 5 c., dext., mc., mc _{2,4} , sin.-dext., 2 ph.I. sin., – tib.dist., astrag./calc./3 t., mt., mt _{2,4} , sin.-dext., 2 ph.I., ph.II., sesam. 1 sup.-1 inf.
113.	juh	subad.		5	kop., mandb., carpale sin., calc.fr., ph.II.
114.	szarvasmarha 113,3 cm	ad.–mat.		72	kop., 2 mandb., nyelvsont, 8 vert. caud.(I.-VIII.), rad.dist., 7 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., sesam. 2 sup.-1 inf.
114.	juh I. 62,8 cm	ad.		34	kop., 2 mandb., atlas, rad.dist., 3 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 5 ph.I., 3 ph.II., 2 ph.III.
114.	juh II. csökevényes szarv 72,5 cm	inf. 10–12 hó		36	kop., 2 mandb., nyelvsont, atlas, 3 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 5 ph.I., 6 ph.II., 2 ph.III.

<i>Sír</i>	<i>Állatfaj</i>	<i>Életkor</i>	<i>Nem</i>	<i>db</i>	<i>Csontmaradványok</i>
114.	juh III. 53,2 cm	neo.		24	kop., 2 mandb., rad.dist., 3 c., dext., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc., mt. sin., 4 ph.I., 4 ph.II., 3 ph.III.
116.	szarvasmarha 107,2 cm	ad.	tehén	53	kop., 2 mandb., 1 vert. caud.(I), rad.dist., 7 c., mc., 2 ph.I., ph.II., sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc. /ct., mt., 2 ph.I., 2 ph.II. sin.-dext., 3 ph.III., sesam. 2 sup.
118.	szarvasmarha 98,6 cm	inf. 10–12 hó		27	kop., 2 mandb., 3 c sin., mc. sin.-dext., – tib.dist., astra./calc./ct., mt. sin.-dext., 5 ph.I., 3 ph.II., ph.III.
118.	juh I. 62,3 cm	subad.		32	kop., 2 mandb., rad.dist. dext., 3 c., mc. sin.-dext., – tib.dist. sin., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 5 ph.I., 5 ph.II., ph.III.
118.	juh II. szarvatlan 63,1 cm	inf. 10–12 hó		29	kop., 2 mandb., nyelvcsont, atlas fr., rad.dist., 1 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 7 ph.I., ph.II.
118.	juh III. szarvatlan	inf. 3 hó		11	kop., 2 mandb., nyelvcsont fr., rad.dist., 4 c. sin., – astrag. sin., mt. dext.
118.	juh IV. fej	ad.		3	kop., 2 mandb.
121.	ló 139,3 cm	subad. 3½–4 év	mén	69	kop., 2 mandb., atlas-epistropheus cran. fr., 1 vert. caud., rad.dist., 7 c., mc., mc ₂₋₄ , ph.I.-II.-III. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./4 t., mt., mt ₂₋₄ , ph.I.-II.-III. sin.-dext., sesam. 6 sup.-3 inf.
121.	szarvasmarha	inf. 3–4 hó		22	kop., 2 mandb., rad.dist., 1 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., mt. sin.-dext., 5 ph.I., 3 ph.II., ph.III.
121.	juh I. szarvalt 65,5 cm	ad.		33	kop., 2 mandb., atlas fr., rad.dist., 4 c., mc. sin.-dext., – tib.dist. calc./ct. dext., astrag./calc. sin., mt. sin.-dext., 5 ph.I., 2 ph.II., 3 ph.III.
121.	juh II. szarvatlan 58,6 cm	inf. 3–6 hó		24	kop., 2 mandb., 2 nyelvcsont, atlas fr., rad.dist., 2 c., mc. sin.-dext., – mt. sin.-dext., 5 ph.I., 2 ph.II., ph.III.
121.	juh III. 65,7 cm	inf. 3 hó		10	kop., 2 mandb., mc. sin., – astrag./calc. dext., mt. sin.-dext., 2 ph.I.
121.	juh IV. szarvatlan 62,6 cm	ad.		33	kop., 2 mandb., atlas cran fr., rad.dist., 2 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 6 ph.I., 4 ph.II., ph.III.
121.	juh V. esontváz	neo.		18	kop., 2 mandb., atlas jobb oldali fele, 3 costa, hum., ulna sin., rad. dext., mc. sin.-dext., – fem.sin., tib., mt. sin.-dext., calc. dext.
121.	juh VI. esontváz	foet.		14	hum., mc3., – pelvis, fem., tib., mt3/4 sin.-dext.
121.	juh VII. ételad.	ad.		3	1 vert.lumb. (VI), sacrum, 1 vert. caud. (I.)
121.	házi tyúk ételad.	ad.	Tojó	2	lumbosacrale, tmt dext.
123.	szarvasmarha fej	mat.		5	kop., 2 mandb., nyelvcsont, atlas.

123.	juh szarvált 68,2 cm	ad.	kos	51	kop., 2 mandb., 2 nyelvsont., atlas, 3 vert. caud., rad.dist., 3 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./2 t, mt, 2 ph.I., sin.-dext., 2 ph.II., 2 ph.III.
124	szarvasmarha ételad.	ad.		3	3 vert. caud. (III-V)
124.	juh szarvatlan 59,9 cm	ad.		31	kop., 2 mandb., 2 nyelvsont., atlas, rad.dist., 2 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 3 ph.I. 3 ph.II., ph.III.
126.	szarvasmarha 110,2 cm	mat.	tehén	71	kop., 2 mandb., 2 nyelvsont., 5 vert. caud., rad.dist., 6 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III., sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t, mt., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III., sesam. 5 sup.
126.	juh szarvatlan 61,1 cm	ad.		25	kop., 2 mandb., rad.dist., 4 c., sin., mc. sin.-dext., – tib.dist. dext., astrag./calc., mt. sin.-dext., 6 ph.I., 2 ph.II.
127.	szarvasmarha 106,7 cm	juv. 2¼–2½ év	tehén	49	kop., 2 mandb., rad.dist., 6 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 2 ph.I., ph.II., 2 ph.III., sesam. 1 sup.
127.	juh szarvatlan	inf. 3 hó		6	kop., 2 mandb., mc. dext., mt. sin., ph.I.
128.	szarvasmarha I. 101,2 cm	mat.	tehén	36	kop., 2 mandb., rad.dist., 5 c., dext., mc., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., – tib.dist. sin., calc./ct. dext., astrag., mt., 2 ph.I. sin.-dext., 2 ph.II.
128.	szarvasmarha II. 103,9 cm	juv. 2–2½ év	tehén	15	kop., 2 mandb., rad.dist., mc. sin., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t, mt. sin., 2 ph.I., ph.II.
128.	szarvasmarha III.	juv. 2–2½ év		16	kop., 2 mandb., rad.dist, dext., 1 c., mc. sin.-dext., – astrag./calc.sin., mt. sin.-dext., 3 ph.I., 2 ph.II.
128.	juh I. szarvatlan	inf. 3 hó		17	kop., 2 mandb., rad.dist., 2 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., mt. sin.-dext., 2 ph.I.
128.	juh II.	foet.		1	metapodium dist.
128.	juh III.	foet.		1	mc3 sin.
129.	szarvasmarha 102,3 cm	juv. 10–12 hó	tehén	36	kop., 2 mandb., atlas fr., 2 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 6 ph.I., 6 ph.II., 3 ph.III., sesam. 1 sup.
129.	juh szarvatlan 61,1 cm	juv. 8–10 hó		20	kop., 2 mandb., 2 vert. caud., rad.dist., sin., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct. dext., mt. sin.-dext., 3 ph.I., 3 ph.II.
130.	szarvasmarha I. 128,0 cm	ad.	bika	72	kop., 2 mandb., 2 nyelvsont., atlas, 8 vert. caud.(I-VIII), rad.dist., 6 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t, mt., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., sesam. 3 sup.-1 inf.
130.	szarvasmarha II. 118,4 cm	subad. 3–3½ év	tehén	56	kop., 2 mandb., atlas, rad.dist., 5 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t, mt., 2 ph.I., sin.-dext., 2 ph.II., 3 ph.III., sesam. 3 sup.
130.	juh I. szarvatlan 65,9 cm	ad.	kos	16	kop., 2 mandb., atlas fr., rad.dist., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc., mt. sin.-dext.

<i>Sír</i>	<i>Állatfaj</i>	<i>Életkor</i>	<i>Nem</i>	<i>db</i>	<i>Csontmaradványok</i>
130.	juh II. szarvatlan 64,3 cm	juv. 1½-2 év		15	kop., 2 mandb., rad.dist., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc., mt. sin.-dext.
130.	juh III. szarvált fej	inf. 8–10 hó		4	kop., 2 mandb., atlas fr.
130.	juh VI. ételad.	ad.	kos	2	vert.lumb.VI., sacrum
132.	szarvasmarha I. 115,6 cm	juv. 1½-2 év	tehén	45	kop., 2 mandb., atlas fr., 3 vert. caud., rad.dist. sin., 5 c., mc. sin.-dext., 2 ph.I., 1 ph.II., 2 ph.III., – tib. dist., astra./calc./2 t., mt., 2 ph.I. sin.-dext., 2 ph.II., sesam. 1 sup.-1 inf.
132.	szarvasmarha II. 117,8 cm	ad.	tehén	64	kop., 2 mandb., nyelvcsontr., 5 vert. caud., rad.dist., 6 c., mc., mc ₅ sin.-dext., 3 ph.I., 3 ph.II., ph.III., – tib. dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.II. sin.-dext., sesam. 7 sup. – 1 inf.
132.	szarvasmarha III. 64,2 cm	foet.		12	kop., 2 mandb., rad.dist., mc. sin.-dext., – tib.dist. sin.-dext., astrag./calc. mt. dext.
132.	juh I. szarvatlan 64,0 cm	inf. 6–8 hó	kos	31	kop., 2 mandb., rad.dist., 3 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc., mt. sin.-dext., 6 ph.I., 4 ph.II.
132.	juh II. fej	mat.		2	kop., mandb.
132.	juh III. ételad.	subad.		2	vert.lumb.VI., sacrum III.fr.
133.	szarvasmarha	juv. 1½-2 év		27	kop., 2 mandb., nyelvcsontr., atlas fr., rad.dist., 5 c., mc., sin.-dext., – mt. sin.-dext., 3 ph.I., 2 ph.II., ph.III.
134.	szarvasmarha I. 123,7 cm	mat.	bika	52	kop., 2 mandb., 4 vert.caud., rad.dist., 5 c., mc. sin.-dext., 4 ph.I., 2 ph.II., – tib.dist., malleo., astrag./ calc./2 t., mt. sin.-dext., 2 ph.I., 4 ph.II., sesam. 5 sup.
134.	szarvasmarha II.	inf. 3–4 hó		16	kop., 2 mandb., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc. sin.-dext., mt. dext., 2 ph.I., 2 ph.II.
134.	juh I. 51,3 cm	ad.		4	mc. dext., sesam. 3 sup.
134.	juh II. ételad.	subad.		2	sacrum III-IV.fr.
134.	vadmadár	ad.		1	ph.I.
135.	szarvasmarha I. 115,6 cm	ad. 8–10 év	tehén	55	kop., 2 mandb., 7 vert. caud., rad.dist., 5 c., mc. sin.-dext., 3 ph.I., 4 ph.II., – tib.dist., malleo., astrag./ calc./2 t., mt. sin.-dext., 3 ph.I., 3 ph.II., ph.III., sesam. 2 sup.-1 inf.
135.	szarvasmarha II. ételad.	juv.		1	– fem.dist diaph. sin.
137.	ló I. 132,4 cm	ad.	mén	66	kop., 2 mandb., 10 vert. caud.(V-XIV), rad.dist., 5 c., mc., mc ₂₋₄ ph.I-II-III. sin.-dext., – tib.dist., astrag./ calc.4 t., mt., mt ₂₋₄ ph.I-II-III. sin.-dext., sesam. 3 sup.
137.	ló II. 132,7 cm	mat. 10–12 év	mén	60	kop., 2 mandb., nyelvcsontr., atlas cran.fr., rad.dist., 7 c., mc.+mc ₂ , mc ₄ ph.I-II, sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc. 4 t. mt.+mt ₂ , mt ₄ ph.I-II. sin.-dext., ph.III., sesam. 4 sup.
137.	szarvasmarha I. 93,2 cm	juv. 1½-2 év		26	kop., 2 mandb., rad.dist.fr., mc. sin.-dext., – tib.dist. sin., malleo., astrag./calc./2 t., mt. sin.-dext., 3 ph.I., 3 ph.II., sesam. 1 sup.

137.	szarvasmarha II. ételad.	subad.		1	vert. lumb.fr.
137.	juh I.	inf. 8–10 hó		7	kop., 2 mandb., – astrag./calc. sin., mt. sin.-dext.
137.	juh II. ételad.	subad.		4	2 vert. lumb. (V.-VI.), sacrum III-IV.fr.
139.	szarvasmarha	ad.		4	2 ph.III., sesam. 2 inf.
139.	juh I. 64,1 cm	ad.		32	4 vert. caud.(I.-IV.), 2 c., mc. sin., 2 ph.I. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 4 ph.I., ph.II., 2 ph.III.
139.	juh II.	ad. ca. 3 év		3	rad.dist. sin., 2 ph.I.
140.	szarvasmarha	inf. 6–8 hó		33	kop., 2 mandb., rad.dist. dext., 2 c. dext., mc. sin.-dext., 2 ph.I. sin.-dext., 3 ph.II., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. 2 ph.I., 2 ph.II. sin.-dext.,
141.	szarvasmarha	juv. 1½–2 év		14	kop., 2 mandb., rad.dist. sin., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc. sin., mt. sin.-dext., 2 ph.I., ph.II.
141.	juh 65,7 cm	ad.		20	kop., 2 mandb., rad.dist., 2 c. dext., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag., mt. sin.-dext., calc.fr. sin., 4 ph.I., ph.III.
142.	szarvasmarha 109,1 cm	juv. 1½–2 év	tehén	48	kop., 2 mandb., atlas fr., rad.dist., 5 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt. sin.-dext., 7 ph.I., 6 ph.II., 3 ph.III.
143.	juh ételad.	subad.		2	2 vert. lumb.fr.
143.	házi tyúk ételad.	inf.		1	– tibiotarsus diaph. sin.
144.	szarvasmarha	ad.		71	kop., 2 mandb., rad.dist., 7 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., sesam. 8 sup., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., sesam. 6 sup.
144.	juh szarvatlan	ad.		32	kop., 2 mandb., atlas, rad.dist. 6 c., mc. sin.-dext., 2 ph.I., – tib.dist., astrag./calc., mt. sin.-dext., 2 ph.I.
144.	házi tyúk I.	ad.		16	vert.cervic., lumbosacrale fr., clavice.fr., scapula fr. dext., coracoid., hum. sin., ulna, rad. sin.-dext., cmc. dext., – pelvis fr. dext., fem., tibiot. sin.-dext.
144.	házi tyúk II.			1	tojás
145.	szarvasmarha 109,0 cm	juv. 1½–2 év	tehén	62	kop., 2 mandb., nyelvcsontr., 2 vert. caud., rad.dist., 4 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., – tib. dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I. sin.-dext., 3 ph.II., 2 ph.III., sesam. 6 sup. – 3 inf.
145.	juh szarvatlan 66,0 cm	inf. 6–8 hó		23	kop., 2 mandb., atlas, epistropheus cran. fr., rad.dist. sin., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 5 ph.I.
146.	juh szarvatlan 67,2 cm	mat.	kos	29	kop., 2 mandb., rad.dist., 5 c., dext., mc. sin.-dext., – tib.dist., calc./ct., dext., astrag., mt. sin.-dext., 5 ph.I., 4 ph.II., 2 ph.III.

<i>Sír</i>	<i>Állatfaj</i>	<i>Életkor</i>	<i>Nem</i>	<i>db</i>	<i>Csontmaradványok</i>
147.	szarvasmarha 113,1 m	subad. 3–3½ év	tehén	43	kop., 2 mandb., rad.dist. sin., 6 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt. sin.-dext., 7 ph.I., 3 ph.II., ph.III.fr.
147.	juh I. 61,5 cm	ad.		19	kop., 2 mandb., nyelvsont, atlas fr., rad.dist., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc., mt. sin.-dext., 2 ph.II.
147.	juh II.	neo.		11	kop., 2 mandb., rad.dist. dext., mc. sin.-dext., – tib.dist. sin.-dext., calc. fr. sin., mt. sin.-dext.
147.	juh III.	neo.		12	kop., 2 mandb., nyelvsont, rad.dist., mc. sin., – astrag.fr., mt.fr. sin., calc. fr., mt. dext., 2 ph.I.
148.	juh I. szarvatlan			8	kop., 2 mandb., rad.dist., c., mc., 2 ph.I., – mt.
148.	juh II. ételad.			5	5 vert. lumb.
149.	ló	ad.		7	kop., 2 mandb., 2 nyelvsont, ph.I.dext. ant, sesam. 1 sup.
149.	juh I. 64,3 cm	subad. ca. 3 év		18	kop., 2 mandb., rad.dist., 2 c., dext., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag. dext., mt. sin.-dext., 3 ph.I., 2 ph.II., ph.III.
149.	juh II. 63,5 cm	inf. 6–8 hó	kos	10	kop., 2 mandb., atlas, rad.dist., mc. dext., – astrag./calc./ ct. dext., ph.I.
149.	juh III. 47,6 cm	foet.		6	rad.dist.fr., mc dext., – tib.dist. sin.-dext., astra. sin., mt. dext.
149.	juh IV. ételad.	subad.	kos	4	3 vert. lumb.(IV-VI), sacrum fr. (I-II.)
150.	juh 69,1 cm	juv. 1–1¼ év	kos	22	kop., 2 mandb., atlas, rad.dist. sin., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc., mt. sin.-dext., 5 ph.I., ph.II., ph.III.fr.
151.	szarvasmarha 101,8 cm	mat.	tehén	39	kop., 2 mandb., atlas, 5 vert. caud. (III/IV-V, VII-IX), rad.dist., 3 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./ct. sin.-dext., mt. dext., 4 ph.I., 2 ph.II., 3 ph.III.
151.	juh 65,0 cm	inf. 6–8 hó		18	kop., 2 mandb., atlas, rad.dist., 2 c. sin., mc. sin.-dext., – astrag./calc. dext., mt. sin.-dext., 4 ph.I., ph.III.
156.	szarvasmarha fej	subad.		1	mandb. dext.
156.	juh 64,8 cm	ad.	kos	36	kop., 2 mandb., atlas, 1 vert. caud., rad.dist., 4 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./2 t., mt. sin.-dext., 6 ph.I., ph.II.
158.	juh I. 65,4 cm	ad.		31	kop., 2 mandb., atlas, 1 vert. caud., rad.dist., 2 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 5 ph.I., 2 ph.II., ph.III. fr.
158.	juh II. 56,4 cm	neo.		15	kop., 2 mandb., rad.dist. sin., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. dext., 3 ph.I., ph.II.
165.	kecske 64,3 cm	ad.		36	kop., 2 mandb., nyelvsont, atlas, rad.dist., 3 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 6 ph.I., 3 ph.II., 2 ph.III.

166.	szarvasmarha 114,8 cm	juv. 2 év	tehén	31	kop., 2 mandb., 1 vert. caud., rad.dist., 4 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., calc./ct.fr. sin.-dext., astrag. sin., malleo. dext., mt. sin.-dext., 4 ph.I., ph.II.
166.	juh fej	subad.		2	kop., mandb. sin.
167.	szarvasmarha	juv. 2 év		13	kop., 2 mandb., 3 c., mc. sin., – tib.dist., astrag., mt. dext., ph.I., 2 ph.II.
167.	juh	inf. 1–1¼ év		9	rad.dist., mc. sin., – tib.dist., mt. sin.-dext., 3 ph.I.
168.	juh I. szarvált	juv. ca. 2 év		22	kop., 2 mandb., atlas, epistropheus cran.fr., rad.dist., mc. sin.-dext., – tib.dist. sin.-dext., calc. dext., astrag./ct., mt. sin., 7 ph.I.
168.	juh II.	neo.		4	kop., mandb., rad/ulna sin.
169.	szarvasmarha	ad.		14	kop., 2 mandb., rad.dist., 3 c., mc. dext., – mt., 2 ph.I. sin.-dext.
170.	juh szarvált 61,9 cm	ad.		25	kop., 2 mandb., atlas, rad.dist., c., mc. sin.-dext., – tib.dist., calc., mt. sin.-dext., 3 ph.I., 3 ph.III.
171.	szarvasmarha I. 106,0 cm	juv. 2 év	tehén	37	kop., 2 mandb., 1 vert. caud., rad.dist., 4 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./2 t., mt. sin.-dext., 2 ph.I., 4 ph.II., 3 ph.III.fr.
171.	szarvasmarha II. 109,5 cm	juv. 2–2½ év	tehén	33	kop., 2 mandb., nyelvsont, c., mc., 2 ph.I., sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I. sin.-dext., 3 ph.II.
171.	szarvasmarha III.	inf. 3 hó		7	kop., 2 mandb., – tib.dist., mt. sin.-dext.
171.	juh I. szarvatlan 67,6 cm	ad.	kos	25	kop., 2 mandb., rad. sin. (!), mc. sin.-dext., – tib.dist., calc. sin.-dext., astrag./ct. sin., mt. sin.-dext., 7 ph.I., 4 ph.II.
171.	juh II.	inf. 8–10 hó		4	kop., 2 mandb., mc.dext.
171.	juh III. ételad.	ad.	kos	2	sacrum, vert. caud. I.
172.	juh I. szarvatlan 63,0 cm	ad.		29	kop., 2 mandb., atlas fr., rad.dist., c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag. sin.-dext., calc.fr. sin., 2 t. dext., mt. sin.-dext., 8 ph.I., 2 ph.II.
172.	juh II. szarvatlan 68,0 cm	inf. 3 hó		22	kop., 2 mandb., rad.dist., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./ calc.fr./ct., mt. sin.-dext., 5 ph.I.
172.	juh III.	inf. 3 hó		5	kop., 2 mandb., – tib.dist., mt. dext.
172.	házi tyúk ételad.			1	hum diaph.fr.
173.	szarvasmarha 110,0 cm	juv. 1½–2 év	tehén	61	kop., 2 mandb., atlas fr., 6 vert. caud. (V-X), rad.dist. sin., 7 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.II. sin.-dext., 4 ph.III.
173.	juh I. szarvatlan 62,1 cm	ad.		36	kop. 2 mandb., atlas, epistropheus cran.fr., rad.dist., 4 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./2 t., mt. sin.-dext., 3 ph.I., 2 ph.II.

<i>Sír</i>	<i>Állatfaj</i>	<i>Életkor</i>	<i>Nem</i>	<i>db</i>	<i>Csontmaradványok</i>
173.	juh II. szarvatlan 63,4 cm	ad.		17	kop., 2 mandb., atlas, epistropheus cran.fr., rad.dist. mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./ct., mt. sin.-dext.
173.	juh III. szarvalt 62,8 cm	juv. 1–1½ év		22	kop., 2 mandb., atlas, epistropheus cran.fr., rad.dist. dext., mc. sin.-dext., – tib.dist., calc., mt. sin.-dext., 5 ph.I., 2 ph.II., ph.III.
173.	juh IV. ételad.	ad.	kos	3	vert. lumb.VI., sacrum fr., vert.caud.I.
174.	szarvasmarha I.	ad.		38	kop., 2 mandb., 11 vert. caud. (I–XI.), rad.dist., 5 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext.
174.	szarvasmarha II. 114,5 cm	juv. 1½–2 év		30	kop., 2 mandb., 2 vert. caud., rad.dist., 5 c. dext., 3 c. sin., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./ct.fr., mt. sin.-dext., 7 ph.I., 7 ph.II., 2 ph.III.
174.	juh I. 62,5 cm	subad. 2–2½ év		37	kop., 2 mandb., 1 vert. caud., rad.dist., c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 6 ph.I., 7 ph.II., 4 ph.III.
174.	juh II. szarvatlan 62,5 cm	ad.		27	kop., 2 mandb., atlas fr., rad.dist., 2 c. sin., mc. sin.-dext., – tib.dist. astrag./calc./ct. mt. sin.-dext., 6 ph.I., 2 ph.II.
174.	juh III. 64,6 cm	foet.		6	kop., 2 mandb., – calc.fr. sin., mt.sin.-dext.
175.	juh 64,6 cm	ad.		14	rad.dist., 2 c., mc., – tib.dist., astrag./calc. mt., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.
176.	szarvasmarha I. 115,7 cm	subad. 3–3½ év	tehén	59	kop., 2 mandb., nyelvcson, rad.dist., 7 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.II., sin.-dext., 3 ph.III.
176.	szarvasmarha II. 112,0 cm	subad. 3–3½ év	tehén	64	kop., 2 mandb., rad.dist., 7 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.II. sin.-dext., 3 ph.III., sesam. 8 sup.-2 inf.
176.	szarvasmarha III.	inf. 3–4 hó		41	kop., 2 mandb., rad.dist. dext., 10 c., mc. sin.-dext., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III., – tib.dist., astrag./calc., mt. sin.-dext., 4 ph.I., 4 ph.II., 3 ph.III.
176.	juh szarvatlan 58,3 cm	ad.–mat.		10	kop., 2 mandb., mc. sin.-dext., – tib.dist., malleo. sin., mt. sin.-dext., ph.I.
177.	szarvasmarha I. 115,5 cm	subad. 3½–4 év	tehén	58	kop., 2 mandb., 2 nyelvcson, atlas, rad.dist., 6 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./ct., mt., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III.
177.	szarvasmarha II. 114,0 cm	ad. 6–8 év	tehén	69	kop., 2 mandb., nyelvcson fr., atlas jobb fele, 6 vert. caud. (I–IV, IX–X), rad.dist., 6 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III., sesam. 3 sup.-1 inf.
177.	szarvasmarha III.	mat.		7	kop., 2 mandb., c. sin., – astrag. sin.-dext., ph.I.
177.	juh I. 62,6 cm	ad.		23	kop., 2 mandb., nyelvcson, rad.dist., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc., mt. sin.-dext., 5 ph.I., 2 ph.II.
177.	juh II. 65,7 cm	inf. 6–8 hó		11	kop., 2 mandb., rad.dist., mc. dext., – tib.dist. sin.-dext., astrag./calc. sin., mt. sin.-dext.
177.	juh III. ételad.	subad.		1	vert. lumb. (VI.)

178.	szarvasmarha 103,7 cm	juv. 1 ³ / ₄ -2 év	tehen	52	kop., 2 mandb., rad.dist., 7 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 3 ph.I., 4 ph.II., 2 ph.III.
179.	szarvasmarha I. 129,5 cm	subad. 3 ¹ / ₂ -4 év	bika	61	kop., 2 mandb., 2 vert. caud.(VII.-VIII.), rad.dist., 6 c., mc., mc5, 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., sesam. 2 sup.
179.	szarvasmarha II.	neo.		13	kop., 2 mandb., 1 vert. caud., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc. dext., mt. sin.-dext., 2 ph.I.
179.	juh I. 62,2 cm	ad.		23	kop., 2 mandb., rad.dist., c. sin., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 4 ph.I., 2 ph.II.
179.	juh II. 62,1 cm	inf. 6-8 hó		15	kop., 2 mandb., rad.dist. sin., mc. sin.-dext., – tib.dist., calc. sin.-dext., ct., mt. sin., 3 ph.I.
179.	juh III. ételad.	ad.	nőst.	2	vert. lumb.VI, sacrum
180.	szarvasmarha 100,0 cm	juv. 1 ¹ / ₂ -2 év		25	kop., 2 mandb., 2 vert. caud., rad.dist. dext., 5 c., mc. sin., – tib.dist., astrag./ct. sin.-dext., 5 ph.I., ph.II., ph.III.
180.	juh I. szarvatlan 61,8 cm	ad.		16	kop., 2 mandb., rad.dist., 2 c., mc. sin., – malleo., astrag./calc. sin., ct. dext., 3 ph.I., 2 ph.II.
180.	juh II.	neo.		9	kop., 2 mandb., rad.diaph. sin.-dext., 2 ph.I., 2 ph.II.
180.	juh III. ételad.	subad.		1	vert. lumb. (V.)
181.	szarvasmarha I. 124,6 cm	mat.	bika	54	kop., 2 mandb., 2 nyelvsont, 2 vert. caud.(III.-IV.), rad.dist., 7 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., malleo., calc./2 t., mt. sin.-dext., 5 ph.I., 5 ph.II., 4 ph.III., sesam. 2 sup.-1 inf.
181.	szarvasmarha II.	ad.		27	kop., 2 mandb., rad.dist., 2 c. sin., – tib.dist., 4 t. sin.-dext., 4 ph.I., 4 ph.II., 3 ph.III.
181.	juh I. szarvatlan 59,6 cm	juv. 2-2 ¹ / ₂ év		14	kop., 2 mandb., rad.dist. dext., mc. sin.-dext., – astrag. dext., calc., mt. sin.-dext., 3 ph.I.
181.	juh II. csontváz	foet.		4	scapula sin., rad dext., mc3/4, – tib.sin.
181.	juh III. ételad.	juv.		4	sacrum (I-IV.)
181.	házi tyúk ételad.	inf.		1	– tibiotarsus dist.
181.	mezei nyúl ételad.	ad.		1	– tib. sin.
182.	szarvasmarha I. 127,0 cm	ad. 3 ¹ / ₂ -4 év	bika	24	kop., 2 mandb., 2 nyelvsont., atlas bal oldali fele, rad.dist., c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct. dext., mt. sin.-dext., 4 ph.I., 2 ph.II.
182.	szarvasmarha II. 112,1 cm	juv. 2 ¹ / ₄ -2 ¹ / ₂ év	tehen	27	kop., 2 mandb., nyelvsont, rad.dist., 4 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., ph.I.
182.	juh I. szarvatlan 63,0 cm	ad.		32	kop., 2 mandb., atlas, rad.dist., 3 c., mc. sin.-dext., –tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 5 ph.I., 2 ph.II., ph.III.
182.	juh II. 68,0 cm	juv. 1 ¹ / ₂ -2 év	kos	22	kop., 2 mandb., rad.dist., 2 c., mc. sin., – tib.dist., astrag./calc./2 t., mt. sin.-dext., 4 ph.I., ph.II.

<i>Sír</i>	<i>Állatfaj</i>	<i>Életkor</i>	<i>Nem</i>	<i>db</i>	<i>Csontmaradványok</i>
182.	juh III. 67,0 cm	ad.	kos	5	– tib.dist., astra./calc./ct., mt. dext.,
182	juh IV. csontváz	foet.		3	hum-rad. dext., mc3/4.
183,	juh ételad.	subad.		3	2 vert. lumb.(V-VI.), sacrum I.fr.
187.	szarvasmarha I. 123,8 cm	mat. 8–10 év	bika	71	kop., 2 mandb., atlas bal oldali fele, 12 vert. caud., rad.dist., 5 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II. sin.-dext., 2 ph.III., – tib.dist., malleo, astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.II. sin.-dext., 3 ph.III., sesam.5 sup.-1 inf.
187.	szarvasmarha II. 112,0 cm	mat. 10–12 év	tehen	67	kop., 2 mandb., 6 vert. caud., rad.dist., 5 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III., sesam. 4 sup..
187.	szarvasmarha III. 8,1 cm	inf. 6–8 hó		35	kop., 2 mandb., 3 vert. caud., rad.dist., 5 c. sin., mc. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./2 t. dext., mt. sin.-dext., 5 ph.I., 6 ph.II., 3 ph.III.,
187.	szarvasmarha IV. 109,6 cm	juv. 1½–2 év	tehen	57	kop., 2 mandb., 3 vert. caud., rad.dist., 5 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt. sin.-dext., 7 ph.I., 4 ph.II., 4 ph.III., sesam. 7 sup.-1 inf.
187.	kecske szarvatlan 62,6 cm	juv. ca. 2 év		22	kop., 2 mandb., mc., 2 ph.I. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 2 ph.I., ph.II.
187.	juh I. szarvatlan 64,9 cm	juv. 1–1¼ év		42	kop., 2 mandb., rad.dist., 6 c., mc. sin.-dext., 3 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III., – tib.dist., astrag./calc./2 t., mt. sin.-dext., 2 ph.I., sesam. 1 sup.-1 inf.
187.	juh II. szarvatlan 69,5 cm	ad.	kos	24	kop., 2 mandb., atlas, rad.dist., 2 c., mc. sin.-dext., 2 ph. I., ph.II., – tib.dist., astrag./calc., mt. sin.-dext., ph.I.
187.	juh III. szarvatlan 63,3 cm	ad.–mat.		37	kop., 2 mandb., atlas, rad.dist., 2 c., mc. sin.-dext., 3 ph.I., 2 ph.II., ph.III., – tib.dist., astrag./calc./2 t., mt. sin.-dext., 2 ph.I., 3 ph.II., 2 ph.III.
187.	juh IV. 61,4 cm	juv. 1–1½ év		22	kop., 2 mandb., c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ ct., mt. sin., 4 ph.I., 4 ph.II., 2 ph.III.
187.	juh V. 59,7 cm	ad.		15	kop., 2 mandb., rad.dist. c. sin., mc. sin.-dext., – tib.dist. dext., mt. sin.-dext., 3 ph.I., 2 ph.II.
187.	juh VI. ételad.	subad.	nóst.	4	2 vert. lumb.(V-VI.), sacrum fr., <i>pelvis</i> (I) sin. db.
187.	juh VII. ételad.	subad.	kos	4	2 vert. lumb.(V-VI.), 2 vert. caud.(I-II.)
187.	juh VIII. csontváz	foet.		35	kop., 2 mandb., 10 vert., 7 costa, scap.sin., hum.dext., rad/ulna sin., mc3-4. sin.-dext., – fem.-tib. dext., mt. 3-4. sin.-dext., ph.II.
187.	juh IX. csontváz	foet.		5	rad., mc3-4. dext., – fem-tib.dext.
187.	juh X. csontváz	foet.		11	hum, rad.sin.-dext., ulna-mc3-4 dext., – tib-calc. dext., mt. sin.-dext.
187.	juh XI. csontváz	foet.		8	kop., mandb., mc. dext., – mt. sin.-dext., 3 ph.II.
188.	szarvasmarha I. 118,2 cm	ad.	tehen	74	kop., 2 mandb., 2 nyelvcson, atlas fr., 5 vert. caud.(II-VI.), rad.dist., 6 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.II., sin.-dext., 7 ph.III., sesam. 5 sup.-3 inf.

188.	szarvasmarha II. 112,5 cm	ad.-mat.	tehén	66	kop., 2 mandb., 2 nyelvsont, atlas, 3 vert. caud.(V-VII.), rad.dist., 5 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., sesam. 5 inf.
188.	szarvasmarha III. 94,4 cm	inf. 6–8 hó		49	kop., 2 mandb., rad.dist., 6 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt. sin.-dext., 6 ph.I., 6 ph.II., 4 ph.III.
188.	juh I. szarvatlan 60,7 cm	ad.-mat.		26	kop., 2 mandb., atlas, rad.dist., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 6 ph.I., 2 ph.II.
188.	juh II. ételad.	ad.	kos	4	sacrum, 3 vert. caud.(I-III.)
189.	szarvasmarha 100,7 cm	inf. 6–8 hó		28	kop., 2 mandb., 2 nyelvsont., rad.dist., 6 c. dext., mc. sin.-dext., – tib.dist., mt. dext., 5 ph.I., 5 ph.II., 2 ph.III.
189.	juh szarvatlan	inf. 8–10 hó		7	kop., 2 mandb., rad.dist., mc. sin., – tib.dist., mt. sin.
191.	szarvasmarha 100,7 cm	juv. 1½–2 év		29	kop., 2 mandb., nyelvsont., atlas fr., epistropheus fr., rad.dist., 3 c., sin., mc. sin.-dext., – tib.dist. dext., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 4 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III.
191.	juh I. szarvatlan 66,7 cm	ad.		24	kop., 2 mandb., atlas, rad.dist., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 3 ph.I., 3 ph.II.
191.	juh II. szarvatlan 63,5 cm	inf. 6–8 hó		20	kop., 2 mandb., mc. sin.-dext., – tib.dist., calc. dext., astrag./ct., mt. sin.-dext., 6 ph.I., ph.III..
191.	juh III.	juv. 1–1½ év		5	mc. sin.-dext., – tib.dist. dext., mt. sin.-dext.
191.	juh IV. ételad.	subad.		2	2 vert. lumb. fr.
194.	ló 142,1 cm	ad. 4–4½ év	mén	66	kop., 2 mandb., nyelvsont, atlas bal oldali fele, 1 vert. caud., rad.dist., 6 c., mc., mc ^{2,4'} , ph.I.-II.-III. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./4 t., mt., mt _{2,4'} , ph.I-II-III. sin.-dext., sesam. 7 sup.-1 inf.
194.	juh I. szarvatlan 66,4 cm	ad.		23	kop., 2 mandb., rad.dist. sin., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 5 ph.I., 2 ph.II.
194.	juh II. ételad.	ad.	nőst.	3	2 vert. lumb. (V-VI), sacrum.
195.	szarvasmarha	juv. 1½ év		1	mc. sin.
196.	szarvasmarha I. 112,9 cm	ad.	tehén	54	kop., 2 mandb., 3 vert. caud. (VII, IX.-X.), rad.dist., 6 c., mc., mc5, 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./ct., mt., 2 ph.I., sin.-dext., ph.II., ph.III.fr.
196.	szarvasmarha II. 133,0 cm	ad.	bika	52	kop., 2 mandb., rad.dist., 5 c., mc. sin.-dext., 2 ph.I., 2 ph.II. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.II., sin.-dext., 2 ph.III., sesam. 3 sup.
196.	juh I. 61,5 cm	ad.		24	kop., 2 mandb., rad.dist., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 7 ph.I.
196.	juh II.	juv. 1½–2 év		10	kop., 2 mandb., rad.dist. dext., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc. dext., mt. sin.
197.	szarvasmarha	juv. 1–1¾ év		21	kop., 2 mandb., 2 c. dext., mc. sin.-dext., – mt. sin.-dext., 6 ph.I., 5 ph.II., ph.III.
197.	juh I. 63,5 cm	inf. 3–4 hó		11	rad.dist. dext., mc. sin., – tib.dist., astrag./ct., mt. sin.-dext., ph.I.

<i>Sír</i>	<i>Állatfaj</i>	<i>Életkor</i>	<i>Nem</i>	<i>db</i>	<i>Csontmaradványok</i>
197.	juh II. ételad.	inf.		2	2 vert. lumb.
198.	szarvasmarha I. 105,1 cm	juv. 1½-2 év	tehén	44	kop., 2 mandb., rad.dist., 5 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./2 t., mt. sin.-dext., 7 ph.I., 5 ph.II., 3 ph.III.
198.	szarvasmarha II. 118,3 cm	mat. 10-12 év	tehén	72	kop., 2 mandb., 2 nyelvsont., rad.dist., 6 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.II., sin.-dext., 6 ph.III., sesam. 8 sup.-3 inf.
198.	juh I.	inf. 6-8 hó		19	kop., 2 mandb., atlas bal oldali fele, 1 vert. caud., rad.dist., dext., mc. sin.-dext., – tib.dist., calc./ct.fr., mt. sin.-dext., 3 ph.I.
198.	juh II.	ad.		1	pelvis fr. sin.
199.	ló fej	inf.		2	di ² dext., dp ³ fr. sin.
199.	szarvasmarha I. 109,4 cm	ad.	tehén	60	kop., 2 mandb., 2 nyelvsont., 8 vert. caud., rad.dist., 6 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./2 t., mt. sin.-dext., 7 ph.I., 6 ph.II., 4 ph.III., sesam. 1 sup.-1 inf.
199.	szarvasmarha II. 8,0 cm	inf. 3-4 hó		25	kop., 2 mandb., 8 vert. caud.(VII-XIV), rad.dist., 2 c. dext., 1 c. sin., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./2 t. sin., mt. sin.-dext., ph.I.
199.	juh I. szarvatlan 69,5 cm	juv. 1-1½ év		33	kop., 2 mandb., atlas, rad.dist., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./2 t., mt. sin.-dext., 6 ph.I., 6 ph.II., ph.III.
199.	juh II. ételad.	subad.		2	1 vert.lumb.(VI.), sacrum fr. (I-III.).
200.	ló csontváz 133,4 cm	ad. 6-7 év	mén	145	kop., 2 mandb., törzs 75 db (7 vert. cervic., 18 vert. thorac., 6 vert. lumb., sacrum, 2 vert. caud., 36 costa, 5 stenebra), scap., hum., rad./ulna, 6 c., mc., mc ₂₋₄ , ph.I., ph.II., ph.III. sin.-dext., – pelvis, fem., pat. tib., astrag./calc./4 t., mt., mt ₂₋₄ , ph.I., ph.II., ph.III. sin.-dext., sesam. 3 sup.
200.	szarvasmarha 117,8 cm	mat. 13-15 év	tehén	72	kop., 2 mandb., 7 vert. cuad., rad.dist., 6 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II., ph.III. sin.-dext., – tib.dist. dext., malleo., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.II., sin.-dext., 3 ph.III., sesam. 8 sup.-4 inf.
201.	ló 138,3 cm	ad.		49	kop., 2 mandb., nyelvsont., rad.dist., 6 c., sin.-dext., mc., mc ₂₋₄ , ph.I.-II.-III. sin., – tib.dist., astrag./calc./3 t., mt ₂₋₄ , sin.-dext., mt., ph.I.-II.-III. sin., sesam. 4 sup.-1 inf.
201.	szarvasmarha 127,4 cm	ad.	bika	50	kop., 2 mandb., nyelvsont., 6 vert. caud. (II-VII.), rad.dist. sin., 6 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., malleo., sin.-dext., astrag./calc./ct., mt. sin., 3 ph.I., 6 ph.II., 4 ph.III., sesam. 4 sup.
201.	juh I. 65,2 cm	ad.		15	kop., 2 mandb., rad.dist., c., mc. dext., – tib.dist. sin.-dext., astrag./calc./ct., dext., 3 ph.I., ph.II., ph.III.
201.	juh II. csontváz	foet.		8	hum.sin.-dext., rad., mc ₃₋₄ . sin., tib., mt ₃₋₄ sin.
202.	ló 127,2 cm	ad.	mén	69	kop., 2 mandb., atlas, 5 vert. caud. (VII-XI.), rad.dist., 7 c., mc., mc ₂₋₄ , ph.I.-II.-III. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./4 t., mt., mt ₂₋₄ , ph.I.-II. sin.-dext., sesam. 6 sup.-2 inf.
202.	szarvasmarha	inf. 3-4 hó		20	kop., 2 mandb., rad.dist. sin., 2 c., mc. sin.-dext., – mt. sin.-dext., 4 ph.I., 4 ph.II.

202.	juh	ételad.	ad.			2	2 vert. lumb.
210.	ló	fej	inf. 8–10 hó			4	kop., 2 mandb., atlas jobb oldali fele.
220.	ló		ad.	mén		10	kop., 2 mandb., 2 c. dext., – astrag./calc. sin., mp ₂₋₄ fr., ph.II. post
220.	juh	esontváz	foet.			11	kop., 2 mandb., 3 vert. fr., hum.sin.-dext., rad.dext., – mt3-4 sin.
220.	sertés		juv.			1	calc. sin. – attribútum?
231.	ló	esontváz	ad.	kanca		119	kop., 2 mandb., nyelvcson, törzs 59 db (7 vert. cervic.fr., 18 vert. thorac, 30 costa, 4 stenebra), scapula, hum, 6 c., mc., mc ₂₋₄ , ph.I.-II.-III. sin.-dext., – pelvis, fem, patella, tib., astrag./calc./2 t., mt., mt ₂₋₄ , ph.I.-II.-III. sin.-dext.
234.	szarvasmarha I.		subad. 3 év			14	kop., 2 mandb., mc. sin., – astrag./calc.fr./2 t. dext., 4 ph.I., ph.II.-III.
234.	szarvasmarha II.		subad. 1–1½ év			5	– tib.dist., calc.fr./2 t., sin., ph.I.
236.	juh I. 61,6 cm		juv. 1¾–2 év			34	kop., 2 mandb., atlas, rad.dist., 2 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 7 ph.I., 4 ph.II., ph.III.
236.	juh II.		foet.			6	kop., mandb., mc3-4. dext., – mt.sin.-dext.
240.	gímszarvas		ad.			1	vetett agancstö db. – faragott
252.	szarvasmarha 122,8 cm		ad.	bika		70	kop., 2 mandb., 2 nyelvcson, atlas, epistropheus dens fr., 3 vert. caud.(III.-V.), rad.dist., 7 c., mc., mc ₃ , 2 ph.I., 2 ph.II. sin.-dext., ph. III., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., ph.II. sin.-sext., ph.III., sesam. 9 sup.-2 inf.
252.	juh I. szarvatlan 67,6 cm		ad.–mat.			39	kop., 2 mandb., rad.dist., 6 c., mc. sin.-dext., – tib.dist. sin.-dext., astrag./calc.fr./ct. dext., mt. sin.-dext., 4 ph.I., 6 ph.II., 3 ph.III.
252.	juh II. ételad.		ad.	nóst.		2	1 vert.lumb.(VI.), sacrum.
252.	juh III. ételad.		juv.			3	sacrum fr. (IV.), 2 vert.caud.
261.	szarvasmarha		juv. 1½–2 év	tehen		37	kop., 2 mandb., 1 (I) vert. caud., rad.dist., 6 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., malleo., calc., mt. sin.-dext., 6 ph.I., 2 ph.II., ph.III.
267.	szarvasmarha		juv. 1½–2 év	tehen		40	kop., 2 mandb., atlas fr, nyelvcson, rad.dist., 5 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt dext., calc. sin., 4 ph.I., 6 ph.II., 4 ph.III., sesam, 1 inf.
267	juh szarvatlan 56,9 cm		inf. 3–4 hó			14	kop., 2 mandb., atlas, mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc., mt sin., 4 ph.I.
268.	ló 135,3 cm		juv. 1–1½ év	mén		67	kop., 2 mandb., nyelvcson, atlas, 6 vert. caud.(V-VIII. +2), rad.dist., 6 c., mc., mc ₂₋₄ , ph.I.-II.-III. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./4 t., mt., mt ₂₋₄ , ph.I.-II.-III. sin.-dext., sesam. 4 sup.

<i>Sír</i>	<i>Állatfaj</i>	<i>Életkor</i>	<i>Nem</i>	<i>db</i>	<i>Csontmaradványok</i>
268.	juh I. szarvatlan 64,5 cm	ad.		61	kop., 2 mandb., nyelvsont, atlas, 7 vert. caud., rad.dist., 3 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., sesam 1 inf.
268.	juh II. szarvatlan 65,0 cm	ad.		41	kop., 2 mandb., atlas, 4 vert. caud., rad.dist., 3 c., mc., 2 ph.I., sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct. sin.-dext., malleo., mt. sin., 2 ph.I., 2 ph.II., 6 ph.III.
270.	juh szarvált 61,0 cm	ad.		24	kop., 2 mandb., atlas, rad.dist., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag., mt. sin.-dext., calc./ct. dext., 6 ph.I., ph.II., ph.III.
286.	ló 139,3 cm	juv. 2–2½ év	kanca	60	kop., 2 mandb., atlas fr., rad.dist., 5 c., mc., mc _{2,4} ph.I.-II.-III. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./4 t., mt., m _{2,4} ph.I.-II.-III., sin.-dext., sesam. 4 sup.-2 inf.
286.	juh I. szarvatlan 61,6 cm	inf. 10–12 hó		34	kop., 2 mandb., rad.dist., 4 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 5 ph.I., 3 ph.II., ph.III.
286.	juh II. 56,7 cm	inf. 8–10 hó		13	kop., 2 mandb., rad.dist., mc. sin.-dext., – tib.dist., calc., mt. sin.-dext.
286.	juh III.	neo.		4	kop., 2 mandb., mc.dext.
288.	szarvasmarha I.	ad. 4 év	tehén	64	kop., 2 mandb., 2 nyelvsont, atlas, 2 vert. caud., rad.dist., 6 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./ct., mt., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., sesam. 3 sup.-1 inf.
288.	szarvasmarha II.	ad. 6–7 év	tehén	80	kop., 2 mandb., 2 nyelvsont, atlas, epistropheus dens, 11 vert. caud.(III.-XIII.), rad.dist., 6 c., mc., mc ₃ , 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III., sesam. 4 sup.-4 inf.
288.	juh 59,1 cm	inf. 3 hó		36	kop., 2 mandb., atlas, 1 vert. caud., rad.dist., 2 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 5 ph.I., 5 ph.II., 3 ph.III.
293.	szarvasmarha 112,5 cm	juv. 2½–3 év	tehén	60	kop., 2 mandb., nyelvsont, atlas fr., 5 vert. caud. (III.-VII.), rad.dist., 5 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./ct.fr. mt., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext.
293.	juh I. 61,6 cm	subad. 2½ év		27	kop., 2 mandb., rad.dist., 5 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext.
293.	juh II. csökevényes szarv 64,9 cm	subad. 3–3½ év	kos	29	kop., 2 mandb., nyelvsont, atlas, rad.dist., 5 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct. mt. sin.-dext.
293.	juh III. csökevényes szarv 63,1 cm	inf. 10–12 hó		25	kop., 2 mandb., rad.dist., 5 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag., mt. sin.-dext., calc.fr./ct. dext.
293.	juh IV. csökevényes szarv 67,4 cm	juv. 1–1½ év	kos	32	kop., 2 mandb., atlas jobb oldali fele, rad.dist., 5 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt. sin.-dext.

293.	juh I-IV.				82	5 vert. caud., 19 carpale, – malleo. dext., 2 tarsale, 29 ph.I., 17 ph.II., 7 ph.III., sesam. 2 inf.
293.	juh V. csontváz	foet.			69	kop., 2 mandb., törzs 45 db (7 vert. cervic, 11 vert. thorac, 5 vert. lumb., 22 costa fr.), scap., hum, rad./ulna, sin.-dext., – pelvis, fem., tib.diaph., mt. sin.-dext., astrag./calc./ct. sin., 2 ph.I.
293.	juh VI. ételad.	subad.			3	2 vert. lumb. (V.-VI.), sacrum fr. (I-II.).
299.	szarvasmarha 113,6 cm	mat.–sen	tehén		55	kop., 2 mandb., rad. dist., 6 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III.
300.	szarvasmarha 104,4 cm	juv. 1½–1¾ év	tehén		87	kop., 2 mandb., atlas, 7 vert. caud. (II-VIII), rad.dist., 6 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., 7 ph.II., sesam. 7 sup.- 6 inf.
306.	szarvasmarha I. 125,9 cm	ad. 4 év	bika		65	kop., 2 mandb., 2 nyelvsont, 4 (III-VI.) vert. caud., rad./ulna dist., 4 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. fr. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./ct. mt., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., sesam. 4 sup.- 2 inf.
306.	szarvasmarha II. 86,8 cm	inf. 6–8 hó			38	kop., 2 mandb., 2 nyelvsont, 4 vert. caud., rad.dist., 2 c., mc. dext., 2 ph.I., ph.II., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext.
306.	szarvasmarha III. ételad.				3	sacrum fr. (I-II.), 2 vert.caud.
314.	szarvasmarha 110,8 cm	juv. 1½–2 év	tehén		48	kop., 2 mandb., nyelvsont, atlas cran.fr., 1 vert. caud., rad.dist., 3 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt. sin.-dext., 6 ph.I., 7 ph.II., 3 ph.III., sesam. 2 sup.
314.	juh I. 64,1 cm	inf. 10–12 hó			18	kop., 2 mandb., rad.dist., 2 c. dext., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc. sin., ct.fr., mt. sin.-dext., 3 ph.I.
314.	juh II. ételad.	subad.	kos		3	2 vert. lumb.(V.-VI.), sacrum fr.(I-II.)
322.	ló 136,7 cm	juv. 2–2½ év	mén		49	kop., 2 mandb., nyelvsont, rad.dist., 5 c., mc., mc2-4, ph.I-II-III. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./2 t., mt., mt2-4, ph.I-II-III. sin.-dext., sesam. 1 sup.
322.	szarvasmarha I.	juv. 2¼–2½ év	tehén		48	kop., 2 mandb., 2 nyelvsont, 10 vert. caud.(I.-V. + 5), rad.dist.sin., 3 c. dext., mc., 2 ph.I., 2 ph.II. sin.-dext., tib.dist. sin., astrag./calc./2 t., mt. sin.-dext., 2 ph.I., 2 ph.II., 4 ph.III.
322.	szarvasmarha II. 101,3 cm	juv. 6–8 hó	tehén		36	kop., 2 mandb., rad.dist., 4 c. dext., mc., 2 ph.I., 2 ph.II. sin.-dext., – tib.dist., astrag./ct.fr.sin., calc.fr., mt., 2 ph.I., 2 ph.II. sin.-dext., 2 ph.III., sesam. 1 sup.
322.	szarvasmarha III.	inf. 3–4 hó			33	kop., 2 mandb., nyelvsont, rad.dist. 5 c., sin., mc.sin.-dext., – tib.dist., astrag. sin., calc./2 t., mt. sin.-dext., 6 ph.I., 4 ph.II., ph.III.fr.
322.	juh I. 63,9 cm	ad.			39	kop., 2 mandb., atlas fr., rad.dist. 4 c. sin., 2 c. dext., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./2 t., mt. sin.-dext., 6 ph.I., 5 ph.II., 3 ph.
322.	juh II. 57,3 cm	inf. 3 hó			22	kop., 2 mandb., mc. sin.-dext., – tib.dist., ct. sin.-dext., astrag. dext., calc. sin., mt. sin.-dext., 5 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III.
323.	kecske I. 58,2 cm	ad.			29	kop., 2 mandb., nyelvsont, rad.dist., 3 c., mc. sin.-dext., – tib.dist. astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 3 ph.I., 2 ph.III.

<i>Sír</i>	<i>Állatfaj</i>	<i>Életkor</i>	<i>Nem</i>	<i>db</i>	<i>Csontmaradványok</i>
323.	kecske II. ételad.	ad.	nóst.	3	1 vert. lumb.(VI.), sacrum (I-V), vert. caud. I.
324.	szarvasmarha I. 112,9 cm	ad.	tehén	8	- tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t. sin., mt. sin.-dext.
324.	szarvasmarha II. 97,5 cm	juv. 2 év		2	- mt. sin.-dext.
324.	szarvasmarha III. 124,7 cm	subad. 2 ³ / ₄ -3 év	bika	59	kop., 2 mandb., 2 vert. caud.(II-III.), rad.dist., 7 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., - tib.dist., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III.
324.	szarvasmarha IV. 105,5 cm	juv. 2 ¹ / ₂ év	tehén	9	tib.dist. sin.-dext., - astrag.fr. sin., mt. sin.-dext., ph.I., 3 ph.II., 2 ph.III.
324.	szarvasmarha V.	juv. 1-1 ¹ / ₂ év		5	- astrag./calc.fr., mt. dext., 2 ph.I.
324.	juh I. 60,9 cm	mat.		31	kop., 2 mandb., 2 vert. caud., rad.dist., 2 c. sin., mc., 2 ph.I sin.-dext., - tib.dist., astrag./calc. mt., 2 ph.I sin.-dext., 5 ph.II.,
324.	juh II. 57,6 cm	ad.		12	kop., 2 mandb., rad.dist. sin.-dext., - tib.dist. sin.-dext., mt. sin., 3 ph.I., ph.II.
324.	juh III. szarvatlan 61,8 cm	ad.		5	kop., 2 mandb., mc., mt sin.
326.	szarvasmarha 116,2 cm	sen.	tehén	36	kop., 2 mandb., nyelvcsontr. atlas fr., rad.dist. 4 c. dext., 4 c. sin., mc. sin.-dext., - tib.dist., malleo., calc./2 t., mt. dext., astrag. sin., 6 ph.I., 6 ph.II., ph.III.fr.
326.	juh	mat.		22	kop., 2 mandb., 2 vert. caud.(I-II.), rad.dist., mc. sin.-dext., - tib.dist., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.II. sin.-dext., 3 ph.III.
326.	sertés ételad.	ad.		1	hum.diaph. dext.
327.	szarvasmarha 114,0 cm	ad.	tehén	54	kop., 2 mandb., nyelvcsontr. 3 vert. caud. (II-IV.), rad.dist., 5 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II., sin.-dext., - tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.II. sin.-dext., 3 ph.III.
327.	juh I. 69,2 cm	mat.		33	kop., 2 mandb., rad.dist., 3 c., mc. sin.-dext., - tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 6 ph.I., 4 ph.II.
327.	juh II. ételad.	ad.	nóst.	5	4 vert. lumb.(III.-VI.), sacrum
328.	szarvasmarha I. 109,0 cm	subad. 3-3 ¹ / ₂ év	tehén	56	kop., 2 mandb., atlas cran fr., 5 vert. caud., rad.dist., 5 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II. sin.-dext., - tib.dist., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.II. sin.-dext., 4 ph.III., sesam. 1 sup.
328.	szarvasmarha II. 128,9 cm	subad. 3 ¹ / ₂ -4 év	bika	72	kop., 2 mandb., atlas, 6 (II.-IV.+3) vert. caud., rad.dist., 6 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II., ph.III. sin.-dext., - tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., sesam. 6 sup.-4 inf.
328.	szarvasmarha III. 114,5 cm	subad. 4 év	tehén	19	Kop., 2 mandb., rad.dist., 3 c. sin., 2 c., mc sin.-dext., 3 ph.I., 3 ph.II.

328.	szarvasmarha IV.	juv.1 év		3	kop., 2 mandb., mc dext.
328.	juh I. szarvatlan 59,6 cm	ad.		30	kop., 2 mandb., atlas, rad.dist., 3 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 5 ph.I., ph.II.fr.
328.	juh II. 61,1 cm	ad.		16	kop., 2 mandb., 2 vert. caud., rad.dist., mc. dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt. dext., ph.I-II.
329.	szarvasmarha I. 107,3 cm	ad.	tehen	62	kop., 2 mandb., 3 vert. caud.(III.-IV. + 1), rad.dist., 7 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., sesam. 2 sup.
329.	szarvasmarha II. 127,0 cm	juv. 2–2½ év	bika	65	kop., 2 mandb., atlas cran.r., 5 (III.-IV. + 3) vert. caud., rad.dist., 6 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext.
329.	juh I. szarvatlan 64,3 cm	ad.		36	kop., 2 mandb., nyelvcson, atlas, rad.dist., 2 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 5 ph.I., 5 ph.II., 3 ph.III.
329.	juh II. 62,4 cm	juv. 1–1½ év		24	kop., 2 mandb., atlas, rad.dist., 2 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc., mt. sin.-dext., 4 ph.I.
329.	juh III. 59,4 cm	inf. 3–4 hó		27	kop., 2 mandb., rad.dist., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./2 t., mt. sin.-dext., 5 ph.I., 3 ph.II.
330.	szarvasmarha I. 107,8 cm	juv. 2¼–2½ év	tehen	56	kop., 2 mandb., atlas, epistropheus cran., 1 vert. caud., rad.dist., 6 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./2 ct., mt., 2 ph.I., 2 ph.II., ph.III. sin.-dext.
330.	szarvasmarha II. 109,8 cm	juv. 2¼–2½ év	tehen	50	kop., 2 mandb., nyelvcson, rad.dist., 4 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.II., ph.III. sin.-dext.
331.	juh 61,2 cm	inf. 6–8 hó		29	kop., 2 mandb., rad.diaph., 3 c., mc. sin.-dext., – tib. dist., astrag./calc./ct. fr., mt. sin.-dext., 4 ph.I., 2 ph.II.
333.	ló csontváz 128,7 cm	juv. 1¾–2 év	kanca	131	kop., 2 mandb., törzs 64 db (7 vert. cervic, 17 vert. thorac, 6 vert. lumb., sacrum, 5 vert. caud., 28 costa), scapula, hum, rad/ulna, 6 c., mc., mc. ₂₋₄ , ph.I.-II.-III. sin.-dext., – pelvis, fem, pat, tib., astrag./calc./4 t., mt., mt. ₂₋₄ , ph.I.-II.-III. sin.-dext.
333.	szarvasmarha 123,4 cm	subad. 4 év	bika	75	kop., 2 mandb., nyelvcson, 5 vert. caud., rad.dist., 6 c., mc., mc5, 2 ph.I., 2 ph.II. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./ct., mt. fr., 2 ph.I., 2 ph.II. sin.-dext., 6 ph.III., sesam. 9 sup.-5 inf.
333.	juh I. szarvatlan 61,9 cm	ad.		40	kop., 2 mandb., atlas fr., rad.dist., 3 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./2 t., mt. sin.-dext., 6 ph.I., 3 ph.II., 5 ph.III.
333.	juh II. 62,5 cm	inf. 6–8 hó		25	kop., 2 mandb., rad.dist., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./2 t., mt. sin.-dext., 4 ph.I., 2 ph.II.
334.	szarvasmarha I.	juv. 10–12 hó		29	kop., 2 mandb., atlas jobb oldali fele, rad.dist., 5 c., mc. sin., – tib.dist., astra./calc./ct., mt. sin.-dext., 5 ph.I., 2 ph.II., ph.III.fr.
334.	szarvasmarha II. ételad.			1	costa db (h 90 mm)
334.	juh I. 59,9 cm	ad.		28	kop., 2 mandb., rad.dist., 2 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct.fr., mt. sin.-dext., 5 ph.I., ph.II.-III.

<i>Sír</i>	<i>Állatfaj</i>	<i>Életkor</i>	<i>Nem</i>	<i>db</i>	<i>Csontmaradványok</i>
334.	juh II. fej	inf. 8–10 hó		3	kop., 2 mandb.
334.	juh III.	neo.		3	mc3-4. diaph.sin., – tib.diaph., sin.
335.	ló I. esontváz 136,4 cm	ad. 7–8 év	mén	139	Kop., 2 mandb., törzs 66 db [7 vert. cervic., 17 vert. thorac., 6 vert. lumb., sacrum, 2 (I-II.) vert. caud., 28 costa, 5 stenebra], scapula, hum, rad./ulna, 6 c., mc., mc _{2,4} , ph.I.-II.-III. sin.-dext., – pelvis, fem, pat., tib., astrag./calc./2 t., mt., mt _{2,4} , ph.I.-II.-III. sin.-dext., sesam. 6 sup.
335.	ló II. esontváz 141,3 cm	ad.–mat.	mén	132	kop., 2 mandb., törzs 70 db (7 vert. cervic., 14 vert. thorac., 6 vert. lumb., sacrum 10 vert. caud., 30 costa db, 2 stenebra), scapula, hum, rad./ulna, 6 c., mc., mc _{2,4} , ph.I.-II. sin.-dext., – pelvis, fem., pat., – tib., astrag./calc./2 t., mt., mt _{2,4} , ph.I.-II. sin.-dext., 2 ph.III., sesam. 1 sup
335.	szarvasmarha			2	1 vert. caud., calc.dect.,
335.	juh 72,5 cm	ad.		3	atlas fr., – astrag. sin., ph.I.
335.	sertés 4,2 cm	ad.		1	astrag. dext. – attribútum?
336.	juh 61,0 cm	mat.		33	kop., 2 mandb., rad.dist., 4 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 4 ph.I., 4 ph.II.fr.
337.	szarvasmarha 109,0 cm	ad.	tehen	50	kop., 2 mandb., 2 nyelvsont, atlas, 4 vert. caud., rad.dist., 6 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.II. sin.-dext., 4 ph.III., sesam. 2 sup.
337.	juh I.	ad.		15	kop., 2 mandb., rad.dist., mc. sin.-dext., – tib.dist., mt. sin.-dext., 2 ph.I., 2 ph.II.
337.	juh II. 62,8 cm	mat.		27	kop., 2 mandb., rad.dist., 2 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./2 t., mt. sin.-dext., 5 ph.I., ph.II.
338.	szarvasmarha 104,9 cm	juv. 1½–2 év	tehen	50	kop., 2 mandb., 2 nyelvsont, atlas, rad.dist., 4 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.II. sin.-dext.
338.	juh	inf. 8–10 hó		46	kop., 2 mandb., rad.dist., 4 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.II. sin.-dext., 3 ph.III.
339.	ló 138,1 cm	juv. 2½ év	kanca	34	kop., 2 mandb., rad.dist., 3 c., mc., mc _{2,4} , sin.-dext., ph.I.-II.-III., – tib.dist., astrag./calc./2 t., mt., mt _{2,4} , ph.I.-II. sin., sesam. 4 sup.
339.	juh	ad.		4	kop., 2 mandb., mt. sin.
340.	szarvasmarha I. 115,0 cm	ad. 6–8 év	tehen	75	kop., 2 mandb., 2 nyelvsont, atlas fr., 7 vert. caud., rad.dist., 6 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., 6 sup.-2 inf. sesam.
340.	szarvasmarha II. 110,9 cm	juv. 1½–2 év	tehen	56	kop., 2 mandb., nyelvsont, 4 vert. caud., rad.dist., 4 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. dext., – tib.dist., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext.
340.	juh I. szarvatlan	ad.		38	kop., 2 mandb., atlas, rad.dist., mc., 2 ph.I., 2 ph.II. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 3 ph.I., 4 ph.II., 5 ph.III.
340.	juh II. fej szarvatlan	inf.		3	kop., 2 mandb.

341.	szarvasmarha				23	kop., 2 mandb., rad.dist., 4 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc., mt. sin.-dext.
341.	juh				8	– tib.dist., astrag./calc., mt., 2 ph.I., 2 ph.II.
342.	szarvasmarha				47	kop., 2 mandb., rad.dist., 6 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I. sin.-dext.
342.	juh				5	2 mp., 3 ph.I.
343.	ló	140,2 cm	sen.		32	kop., 2 mandb., rad.dist., 4 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./2 t., mt. sin.-dext., 3 ph.I., 2 ph.II.
343.	szarvasmarha	111,9 cm	mat.	tehén	23	kop., 2 mandb., rad.dist., 4 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext.
343.	juh	szarvatlan	inf. 3–4 hó		9	kop., 2 mandb., rad.dist., mc. sin.-dext., – tib.dist., mt. dext.
344.	szarvasmarha I.	112,0 cm	ad.	tehén	21	kop., 2 mandb., 1 vert. caud., rad.dist., 6 c., mc. 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. fr. sin., sesam.1 sup.- 2 inf.
344.	szarvasmarha II.	109,3 cm	juv. 2–2¼ év	tehén	35	kop., 2 mandb., rad.dist., 7 c., mc. 2 ph.I., 2 ph.II. sin., – tib.dist., astrag./calc./2 t., mt. sin.-dext., 2 ph.I., 2 ph.II., sesam. 1 sup.-1 inf
344.	szarvasmarha III.	103,8 cm	inf. 6–8 hó	tehén	53	kop., 2 mandb., atlas db., 2 vert. caud., rad.dist., 4 c., mc. 2 ph.I., 2 ph.II. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.II. sin.-dext., 5 ph.III.
344.	juh I. szarvatlan	65,3 cm	ad.		8	kop., 2 mandb., rad.dist. dext., – astrag. sin., mt. dext. ph.I-II.
344.	juh II. 53,5 cm	inf. 6–8 hó			12	kop., 2 mandb., rad.dist. dext., – tib.dist. sin.-dext., astrag./calc./ct.fr., sin., mt. sin.-dext., ph.I.
345.	szarvasmarha I.	108,7 cm	subad. 2¼–2 év	tehén	81	kop., 2 mandb., nyelvsont fr., atlas fr., 9 vert. caud. (III./IV.), rad.dist., 6 c., mc., mc5., 2 ph.I., 2 ph.II. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.II. sin.-dext., 5 ph.III., sesam. 8 sup.,-6 inf.
345.	szarvasmarha II.	107,9 cm	juv. 1½–2 év		65	kop., 2 mandb., nyelvsont, atlas cran.fr., 9 vert. caud. (III./IV.<), rad.dist., 6 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.II. sin.-dext., 5 ph.III.
345.	szarvasmarha III.		neo.		1	calc. dext. – attribútum
345.	juh szarvalt	67,5 cm	inf. 6–8 hó	kos	34	kop., 2 mandb., nyelvsont, rad.dist., 3 c., mc., 2 ph.I. sin.-dext., – tib.dist., calc. sin.-dext., astrag./ct. dext., mt., 2 ph.I. sin.-dext., 2 ph.II., 2 ph.III.
346.	szarvasmarha	103,5 cm	juv. 1½–2 év	tehén	41	kop., 2 mandb., 2 vert. caud. (IV.-V.), rad./ulna dist. sin., mc. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt. sin.-dext., 7 ph.I., 6 ph.II., 5 ph.III.
347.	szarvasmarha I.	110,0 cm	ad. 6–8 év	tehén	55	kop., 2 mandb., rad.dist., 6 c., mc., mc5, 2 ph.I., 2 ph.II. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./2 ct., mt. 2 ph.I., 2 ph.II. sin.-dext., 3 ph.III., 3 sup. sesam.
347.	szarvasmarha II.	118,8 cm	ad.	tehén	52	kop., 2 mandb., rad.dist., 6 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.II. sin.-dext., ph.III.fr.

<i>Sír</i>	<i>Állatfaj</i>	<i>Életkor</i>	<i>Nem</i>	<i>db</i>	<i>Csontmaradványok</i>
347.	szarvasmarha III. 91,0 cm	inf. 6–8 hó		21	kop., 2 mandb., rad.dist., 3 c., mc. sin.-dext., – mt. sin.-dext., 4 ph.I., 2 ph.II.
347.	juh I. 64,3 cm	subad. 2½–3 év		31	kop., 2 mandb., rad.dist., 3 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 6 ph.I., 2 ph.II.
347.	juh II. szarvatlan 64,3 cm	ad.		29	kop., 2 mandb., atlas, rad.dist., 3 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 3 ph.I., ph.II., ph.III.
347.	juh III. ételad.	subad.	kos	3	2 vert. lumb.(V.-VI.), sacrum fr.(I.).
348.	szarvasmarha I. 116,3 cm	juv. 1½–2 év	tehén	43	kop., 2 mandb., nyelvsont, rad.dist., 6 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./2 t., mt. sin.-dext., 5 ph.I., 5 ph.II. ph.III.fr.
348.	szarvasmarha II. fej	juv. 1½–2 év		3	kop., 2 mandb.
348.	juh I. 62,1 cm	inf. 6–8 hó		24	kop., 2 mandb., rad.dist., 2 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 3 ph.I.
348.	juh II. ételad.	ad.		2	2 vert. lumb.(V.-VI.)
349.	szarvasmarha I. 105,1 cm	mat.	tehén	45	kop., 2 mandb., rad.dist., 3 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.II. sin.-dext., 1 sup.-1 inf. sesam.
349.	szarvasmarha II.	juv. 2¼–2½ év		28	kop., 2 mandb., 2 vert. caud., mc. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt. sin.-dext., 5 ph.I., 2 ph.II.
349.	szarvasmarha III.	inf. 6–8 hó		10	kop., 2 mandb., rad.dist. sin., mc., mt. sin.-dext., ph.I.-II.
350.	ló 143,2 cm	ad. 3½–4 év	mén	71	kop., 2 mandb., atlas bal oldali fele, 4 vert. caud., rad.dist., 6 c., mc., mc2-4, ph.I.-II.-III. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./4 t., mt., mt2-4, ph.I.-II.-III. sin.-dext., sesam. 7 sup.-4 inf.
350.	szarvasmarha I. 119,3 cm	ad. 8–10 év		74	kop., 2 mandb., atlas fr., 6 vert. caud.(III.-VIII.), rad.dist., 6 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., sesam. 6 sup.-4 inf.
350.	szarvasmarha II. csontváz	foet.		48	Kop., 2 mandb., törzs 25 db (13 vert. thorac., 12 costa fr.), scapula, hum. rad./ulna, mc3/4 sin.-dext., – pelvis, fem., tib. sin.-dext., mt3/4 sin.
350.	juh I. szarvált 63,3 cm	ad.		29	kop., 2 mandb., atlas, 1 vert. caud., rad.dist., 2 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 5 ph.I., ph.II.
350.	juh II. 59,4 cm	juv. 1–1½ év		20	kop., 2 mandb., rad.dist., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./ct., mt. sin.-dext., 4 ph.I., ph.II.
350.	juh III.	inf. 6–8 hó		9	kop., 2 mandb., – astrag. sin., calc, dext., mt. sin.-dext., 2 ph.I.
351.	juh szarvatlan 62,7 cm	ad.		26	kop., 2 mandb., rad.dist., 3 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., calc. dext., astrag./calc./2 t. sin., 5 ph.I., 2 ph.II.

421.	juh 65,0 cm	szarvatlan	ad.	kos	15	kop., 2 mandb., rad. dist., 3 c., mc. sin-dext., mc ₅ dext., ph.II.
433.	szarvasmarha I. 113,5 cm		ad. 7–8 év	tehén	57	kop., 2 mandb., atlas fr., 2 vert. caud., rad.dist., 6 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II. sin.-dext., mc ₅ dext., – tib.dist., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.II. sin.-dext., 5 ph.III.fr., sesam.1 sup.
433.	szarvasmarha II.		inf. 6–8 hó		30	kop., 2 mandb., 2 nyelvsont, rad.dist., mc. sin.-dext., – tib.dist., calc.fr., mt. sin.-dext., astrag. dext., malleo., 2 t. sin., 6 ph.I., 5 ph.II.
433.	juh I. 66,8 cm	szarvatlan	ad.	kos	27	kop., 2 mandb., atlas, rad.dist., c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 6 ph.I., ph.II.
433.	juh II.		inf. 3–4 hó		18	kop., 2 mandb., rad.dist., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc.fr. dext., mt. sin.-dext., 2 ph.I., 4 ph.II.
447.	szarvasmarha 109,8,0 cm		juv. 10–12 hó	tehén	61	kop., 2 mandb., nyelvsont, atlas, 4 vert. caud., rad.dist., 5 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt. sin.-dext., 3 ph.I., 3 ph.II., 3 ph.III., sesam 3 sup.
463.	szarvasmarha 129,8 cm		ad. 4½–5 év	bika	86	kop., 2 mandb., 2 nyelvsont, atlas, 9 (II.–X.) vert. caud., rad.dist., 6 c., mc., mc ₅ , 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III., sesam 11 sup.-4 inf.
463.	juh I. 71,1 cm	szarvatlan	ad.	kos	29	kop., 2 mandb., nyelvsont, rad.dist., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt.. sin.-dext., 3 ph.I., 6 ph.II., 2 ph.III.
463.	juh II. 70,0 cm		inf. 8–10 hó	kos	42	kop., 2 mandb., 2 nyelvsont, atlas jobb oldali fele, rad.dist., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./2 t., mt. sin.-dext., 7 ph.I., 7 ph.II., 6 ph.III.
463.	juh III. 58,6 cm		inf. 3 hó		35	kop., 2 mandb., 3 vert. caud., rad.dist. sin.-dext., mc. dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 7 ph.I., 6 ph.II., 3 ph.III.
463.	juh I-III.				54	13 vert. caud., 3 malleo., 4 tarsale, 18 carpale, 10 mp. dist. epiph.fr., 6 ph.I.
466.	szarvasmarha 105,0 cm		juv. 6–8 hó	tehén	33	kop., 2 mandb., 1 vert. caud., rad.dist., 3 c., dext., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 8 ph.I., 4 ph.II., ph.III.fr.
466.	juh I. 62,9 cm		ad.		8	rad.dist., mc. sin.-dext., – astrag./calc. dext., 2 ph.I., ph.II.
466.	juh II. 63,5 cm		inf. 8–10 hó		14	kop., 2 mandb., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc.sin., mt. sin.-dext., 2 ph.I., 2 ph.II.
468.	juh		inf. 3–4 hó		15	kop., 2 mandb., mc. sin., – tib.dist., mt. sin.-dext., 4 ph.I., 3 ph.II.
477.	szarvasmarha		ad.		1	kop. (frontale fr.)
478.	juh		inf. 3–4 hó		14	kop., 2 mandb., atlas cran.fr., c. sin., mc. sin.-dext., – tib.dist. sin.-dext., astrag./calc.fr. sin., mt. sin.-dext., ph.II.
488.	juh 63,8 cm	szarvatlan	juv. 1½–2 év		25	kop., 2 mandb., nyelvsont, atlas, mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag. sin.-dext., calc./ct. dext., mt. sin.-dext., 5 ph.I., 3ph.II., 2 ph.III.

<i>Sír</i>	<i>Állatfaj</i>	<i>Életkor</i>	<i>Nem</i>	<i>db</i>	<i>Csontmaradványok</i>
490.	szarvasmarha I. 113,6 cm	ad. 4-5 év	tehén	80	kop., 2 mandb., nyelvsont, atlas bal oldali fele, 5 vert. caud., rad.dist., 6 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III., sin.-dext., sesam. 8 sup., 3 inf., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., sesam. 1 inf.
490.	szarvasmarha II. 111,4 cm	ad.-mat.	tehén	52	kop., mandb., rad.dist., 5 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III.fr. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III.fr. sin.-dext.,
490.	juh	inf. 6-8 hó		12	kop., 2 mandb., atlas fr. c., mc. sin.-dext., – astrag./calc. dext., tib.dist., mt. sin.
491.	szarvasmarha 113,5 cm	ad.-mat. 12-14 év	tehén	76	kop., 2 mandb., nyelvsont, 5 vert. caud., rad.dist. 5 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./ct., mt., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., sesam. 9 sup.-6 inf.
491.	juh 58,1 cm	inf. 3 hó		20	kop., 2 mandb., rad.dist., mc., sin.-dext., – astrag./calc. dext., ct., mt. sin.-dext., 4 ph.I., 3 ph.II.
492.	ló 139,2 cm	mat. 15-16 év	mén	61	kop., 2 mandb., atlas, rad.dist., 5 c., mc., mc _{2,4} , ph.I.-II.-III. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./4 t., mt., mt. _{2,4} , ph.I.-II.-III. sin.-dext., sesam. 6 sup.-1 inf.
492.	juh I. szarvatlan 66,6 cm	ad.		33	kop., 2 mandb., rad.dist., 2 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./2 t. dext., calc. fr. sin., mt. sin.-dext., 7 ph.I., 6 ph.II., ph.III.fr.
492.	juh II.	subad.		1	fem.diaph. sin.
493.	szarvasmarha I. 125,3 cm	subad. 6-8 év	bika	70	kop., 2 mandb., atlas, rad.dist., 6 c., mc., mc ₂ , 2 ph.I., 2 ph.II. sin.-dext., sesam 8 sup.-3 inf., – tib.dist., malleo., astrag./cals./2 t., mt. sin.-dext., 3 ph.I., 3 ph.II., 2 ph.III.fr., sesam. 6 sup.-1 inf.
493.	szarvasmarha II. 114,5 cm	ad. 4½-5 év	tehén	63	kop., 2 mandb., 18 vert. caud., rad.dist., 6 c., mc., mc ₂ , 2 ph.I., sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./ct., mt., 2 ph.II., sin.-dext., 2 ph.II., ph.III.fr., sesam. 1 sup.
493.	juh szarvatlan 66,8 cm	mat.		52	kop., 2 mandb., atlas, rad.dist., 6 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II., sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.II. sin.-dext., 2 ph.III., sesam. 2 inf.
500.	ló 135,5 cm	ad. 4-4½ év	mén	58	kop., 2 mandb., atlas, rad.dist., 4 c., mc., mc _{2,4} , ph.I.-II.-III.fr. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./4 t., mt., mt. _{2,4} , ph.I.-II.-III.fr. sin.-dext., sesam. 2 sup.-4 inf.
500.	juh I. szarvatlan 62,5 cm	ad.		18	kop., 2 mandb., 5 vert. caudal, mc.dext., – tib.dist., mt. sin.-dext., astrag./calc. dext., 3 ph.I.
500.	juh II. szarvatlan	inf. 6-8 hó		8	kop., 2 mandb., mc.sin.-dext., – tib.dist. sin.-dext., ph.I.
517.	ló 126,6 cm	juv. 2½-3 év	mén	58	kop., 2 mandb., nyelvsont, atlas, 3 vert. caud., rad.dist., 4 c., mc., mc _{2,4} , ph.I.-II. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc., 4 t., mt., mt. _{2,4} , ph.I.-II.-III.fr. sin.-dext., sesam. 4 sup.
517.	szarvasmarha	juv. 1½-2 év		29	kop., 2 mandb., nyelvsont, 3 vert. caud., rad.dist., mc. sin.-dext., – tib.dist. sin., astrag./calc., t., mt. sin.-dext., 2 ph.I., 3 ph.II., 4 ph.III.fr.
517.	kecske 69,4 cm	ad.		14	kop., 2 mandb., atlas fr. c., mc. sin.-dext., – tib.dist. sin.-dext., astrag., mt. dext., 2 ph.I., 2 ph.II.

517.	juh I. szarvatlan 64,7 cm	inf. 8–10 hó	24	kop., 2 mandb., rad.dist., 3 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., sin.-dext., astrag., calc. dext., mt. sin.-dext., 2 ph.I., 2 ph.II., ph.III.
517.	juh II. szarvált 62,9 cm	ad. 2½–3 év	35	kop., 2 mandb., atlas, epistropheus, rad.dist. dext., 3 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 4 ph.I., 4 ph.II., 3 ph.III.
517.	juh III. 62,9 cm	subad. 2½–3 év	12	rad.dist., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct. sin.-dext.
517.	juh I-III.		16	mc. sin., 9 ph.I., 6 ph.II.
517.	juh IV. 62,3 cm	inf. 3 hó	17	2 mandb., rad.dist. sin.-dext., mc. dext., – astrag./calc./ct., mt. sin.-dext. mt. dext., 3 ph.I.
528.	szarvasmarha	inf. 4–6 hó	6	kop., mandb., rad.dist., c., mc. dext., – tib.dist.fr.
528.	juh szarvatlan 63,4 cm	ad.	17	kop., 2 mandb., atlas, rad.dist., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin., 4 ph.I.
530.	szarvasmarha 132,0 cm	subad. 6–8 év	60	kop., 2 mandb., 5 vert. caud., rad.dist., 6 c., mc., 2 ph.I. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I. sin.-dext., 5 ph.II., 2 ph.III., sesam. 5 sup.
530.	juh szarvált 63,5 cm	mat.	35	kop., 2 mandb., atlas jobb oldali fele, 3 vert. caud., rad.dist., 2 c. dext., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 6 ph.I., 5 ph.II., 2 ph.III.fr.
531.	ló 138,1 cm	ad.-mat. 10–12 év	48	kop., 2 mandb., 2 nyelvsont, 6 vert. caud., rad.dist. sin.-dext., 7 c., mc., mc. _{2,4} , sin., ph.I. sin.-dext., ph.II.-III. sin., – astrag./4 t., mt ₄ , ph.I.-II. sin.-dext., mt. dext., ph.II., ph.III.fr., sesam. 4 sup.
531.	szarvasmarha 110,3 cm	juv. 2¼–2½ év	56	kop., 2 mandb., nyelvsont, atlas fr., rad.dist., 6 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II., sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.II. sin.-dext., 4 ph.III., sesam. 1 inf.
531.	juh I. szarvatlan 62,8 cm	ad.	41	kop., 2 mandb., nyelvsont, atlas, rad.dist., 2 c., mc., 2 ph.I. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt., 2 ph.I. sin.-dext., 3 ph.I., 5 ph.II., 2 ph.III.
531.	juh II. szarvatlan 64,7 cm	inf. 3–4 hó	35	kop., 2 mandb., 2 vert. caud., rad.dist., 7 c., sin., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 5 ph.I., 5 ph.II.
531.	juh III. 63,5 cm	inf. 3–4 hó	30	kop., 2 mandb., rad.dist., 4 c., mc. sin.-dext., – astrag./calc. fr., mt. sin.-dext., 7 ph.I., 2 ph.III.fr.
532.	ló fej	ad. 6–7 év	7	kop., 2 mandb., 2 nyelvsont, atlas, epistropheus.
532.	szarvasmarha I. 117,2 cm	juv. 2¼–2½ év	32	kop., 2 mandb., rad.dist. 6 c. sin.-dext., mc. dext., – malleo., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 3 ph.I., ph.III.

<i>Sír</i>	<i>Állatfaj</i>	<i>Életkor</i>	<i>Nem</i>	<i>db</i>	<i>Csontmaradványok</i>
532.	szarvasmarha II. 110,8 cm	juv. 1¼–2½ év	tehén	42	kop., 2 mandb., nyelvcsont, 5 vert. caud., rad.dist. 4 c. sin., 3 c. dext., mc. sin., – tib.dist., sin., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 6 ph.I., 6 ph.II., 3 ph.III.fr.
532.	juh ételad.	subad.		2	2 vert. lumb.
532.	sertés ételad.	inf.		1	scapula fr. dext.
534.	ló 140,5 cm	ad.		34	7 c., mc., mc. _{2-4p} ph.II dext., – tib.dist., astrag./calc./4 t., mt., mt. _{2-4p} sin.-dext., sesam. 2 sup.-1 inf.
535.	szarvasmarha I. 113,9 cm	juv. 2–2½ év	tehén	36	2 mandb., 2 nyelvcsont, atlas bal oldali fele, rad.dist. dext., 4 c., mc. sin., ph.I., – tib.dist., sin.-dext., malleo./calc./1 t. dext., mt. sin., 4 ph.I., 4 ph.II., 5 ph.III. fr., sesam. 3 sup.-2 inf.
535.	szarvasmarha II. 106,0 cm	ad.	tehén	28	3 c. sin., mc. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 7 ph.I., 3 ph.II., ph.III.
535.	juh I. csökevényes szarv 64,2 cm	ad.		34	kop., 2 mandb., rad.dist. 3 c. sin., mc. sin.-dext., – tib.dist., malleo., /astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 5 ph.I., 6 ph.II., 2 ph.III.
535.	juh II. ételad.	subad.	kos	2	vert. lumb.VI. – sacrum (I-III.).
535.	juh III. esontváz	foet.		4	rad., fem. sin.-dext., tib. sin.
535.	mezei nyúl	inf.		1	calc. sin. – attribútum
537.	szarvasmarha	juv. 2½–		13	kop., mandb., rad.dist., 3 c. sin.-dext., ph.I., 2 ph.II.
537.	juh szarvatlan 64,9 cm	ad.		26	kop., 2 mandb., 2 nyelvcsont, epistropheus cran fr., rad.dist., 2 c., mc. sin.-dext., – tib.dist. dext., astrag./calc.sin.-dext., 4 ph.I., 2 ph.II., ph.III.fr.
538.	szarvasmarha I. fej	juv. 2½–3 év		3	kop., 2 mandb.
538.	szarvasmarha II. 111,9 cm	inf. 10–12 hó	tehén	58	kop., 2 mandb., 2 nyelvcsont, atlas fr., 6 vert. caud., rad.dist., 6 c., mc. 2 ph.I. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 3 ph.I., 5 ph.II., 4 ph.III., sesam. 2 sup.
538.	juh csökevényes szarv 59,8 cm	inf. 3–4 hó		48	kop., 2 mandb., 2 nyelvcsont, radius(1) sin., rad.dist. dext., 6 c., mc., 2 ph.I. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt., 2 ph.I. sin.-dext., 6 ph.II., 3 ph.III.
539.	ló I. 134,5 cm	ad. 4½–5 év	mén	42	kop., 2 mandb., 2 nyelvcsont, atlas, 1 vert. caud., rad.dist., mc., ph.I.-II. sin.-dext., ph.III.fr., – tib.dist., astrag./calc./4 t., sin.-dext., mt., mt. ₂ dext., ph.I-II., sesam. 6 sup.-2 inf.
539.	ló II. 141,3 cm	juv. 1½–2 év	mén	42	kop., 2 mandb., atlas cran.fr., 8 vert. caud., rad.dist., 7 c., mc., ph.I dext., – tib.dist.fr., astrag./calc./2 t. dext., mt., ph.I.-II.-III. fr. sin.-dext., sesam. 3 sup. – 4 inf.
539.	szarvasmarha I. 112,1 cm	ad. 4½–5 év	tehén	36	kop., 2 mandb., 3 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./ct., mt. sin.-dext., 4 ph.I., 4 ph.II., 5 ph.III., sesam. 3 sup.-1 inf.

539.	szarvasmarha II.	juv. 1½–2 év		24	kop., 2 mandb., rad.dist., mc. sin.-dext., – tib.dist., calc./2 t, mt. sin.-dext., 3 ph.I., 3 ph.II., ph.III.fr.
539.	szarvasmarha III. kis szarvcsap	inf. 4–6 hó		21	kop., 2 mandb., 2 nyelvcsont, rad.dist., 2 c. sin., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag. sin., calc.fr., mt. sin.-dext., 5 ph.I., 2 ph.II.
539.	juh I. szarvatlan 60,0 cm	ad.		21	kop., 2 mandb., rad.dist., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag. sin.-dext., mt. sin., 4 ph.I., 4 ph.II., ph.III.
539.	juh II.	foet.		9	mandb., mc.3-4 sin., fem., – tib.sin.-dext., mt3-4 dext., ph.I.
540.	ló I. 142,0 cm	ad. 7–8 év	mén	44	kop., 2 mandb., atlas bal oldali fele, rad.dist., 4 c., mc., mc _{2,4} , ph.II.-III. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./2 t, mt., ph.I.-II.-III. sin.-dext., sesam. 1 sup.-1 inf.
540.	ló II. 138,4 cm	subad. 3–3½ év	kanca	59	kop., 2 mandb., rad.dist., 6 c., mc., mc _{2,4} , ph.I.-II.-III. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./4 t, mt., mt _{2,4} , ph.I.-II.-III. sin.-dext., sesam. 3 sup.-1 inf.
540.	ló III. 134,0 cm	juv. 2½ év	mén	52	kop., 2 mandb., rad.dist., 6 c., mc., mc _{2,4} , ph.I.-II.-III., sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./2 t, mt., mt _{2,4} , ph.I.-II.-III. sin.-dext., sesam. 1 inf.
540.	ló IV. 142,9 cm	ad. 3–3½ év		20	rad.dist., 3 c. sin., mc., ph.I.-II. sin.-dext., ph.III., – astrag./calc./2 t. dext., mt., ph.I. sin.-dext., sesam. 1 sup.
540.	ló I-IV.			36	5 vert. caud., 14 t., sesam. 13 sup.-4 inf.
540.	ló V. fej			4	kop., 2 mandb., atlas cran. fr.
541.	szarvasmarha I. szarvcsap 105,5 cm	ad.	tehén	73	kop., 2 mandb., 2 nyelvcsont, atlas bal oldali fele, rad.dist., 6 c., mc., mc ₃ , 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t, mt., 2 ph.I., 2 ph.II., ph.III. sin.-dext., sesam. 10 sup.-3 inf.
541.	szarvasmarha II. esontváz	foet.		58	kop., 2 mandb., nyelvcsont, törzs 42 (7 vert. cervic, 12 vert. thorac., 5 vert. lumb., 18 costa), scapula, hum, rad./ulna sin.-dext., – pelvis, fem. sin.-dext.
541.	szarvasmarha III. esontváz	foet.		49	kop., 2 mandb., törzs 38 (5 vert. cervic, 8 vert. thorac., 3 vert. lumb., 22 costa), scapula, hum, rad./ulna dext., – pelvis, fem. sin.-dext.
541.	juh I. szarvatlan 60,7 cm	ad.		40	kop., 2 mandb., rad.dist., 5 c., mc., 2 ph.I. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct, mt., 2 ph.I. sin.-dext., 5 ph.II.
541.	juh II. 62,7 cm	inf. 6–8 hó		40	kop., 2 mandb., rad.dist., 3 c., mc., 2 ph.I. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct, mt., 2 ph.I. sin.-dext., 6 ph.II., 3 ph.III.
541.	juh III.	foet.		10	kop., 2 mandb., atlas cran.fr., rad.dist., c., mc. dext., – mt. dext., 2 ph.I.
541.	juh IV. ételad.	subad.		3	vert. lumb. (V.-VI.) – sacrum I.

<i>Sír</i>	<i>Állatfaj</i>	<i>Életkor</i>	<i>Nem</i>	<i>db</i>	<i>Csontmaradványok</i>
542.	szarvasmarha	juv. 1½–1¾ év		12	kop., 2 mandb., nyelvcsont, mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag., mt. dext., astrag./calc., mt. sin.
542.	juh I. szarvatlan 64,7 cm	ad.		18	kop., mandb., rad.dist., 5 c., sin, mc. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./ct., mt. dext., ph.I-II.
542.	juh II. szarvatlan 63,5 cm	inf. 8–10 hó		18	kop., 2 mandb., mc. sin.-dext., astrag. dext., mt. sin.-dext., 7 ph.I., 3 ph.II.
542.	juh III. fej	neo.		3	kop., 2 mandb.
542.	juh IV. esontváz	foet.		3	rad., – fem., tib.
543.	juh I. szarvatlan 64,3 cm	ad.		35	kop., 2 mandb., rad.dist. 4 c., mc. 2 ph.I., 2 ph.II., sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct. sin., astrag./calc. fr. dext., mt, 2 ph.I., ph.II. sin., 2 ph.III.fr.
543.	juh II. esőkevényes szarv 70,2 cm	inf. 8–10 hó	kos	51	kop., 2 mandb., 2 nyelvcsont, rad.dist., 2 c., mc. 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc.2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext.
543.	juh III.	neo.		16	kop., 2 mandb., atlas, epistropheus jobb oldali fele, mc. sin.-dext., – tib.dist. dext., calc.fr. sin., mt. sin.-dext., 4 ph.I., ph.II.
544.	ló			1	calc. dext. – attribútum
544.	szarvasmarha I. 115,1 cm	ad.–mat.	tehén	68	kop., 2 mandb., atlas jobb oldali fele, 6 vert. caud., rad.dist., 6 c., mc., mc ₅ , 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., sesam. 2 inf.
544.	szarvasmarha II. 112,7 cm	ad.–mat.	tehén	83	kop., 2 mandb., atlas fr., 5 vert. caud., rad.dist., 7 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., sesam. 8 sup.-3 inf., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., sesam. 6 sup.-1 inf.
544.	juh I. esőkevényes szarv 71,4 cm	ad.	kos	45	kop., 2 mandb., 2 nyelvcsont, atlas, rad.dist., 4 c., mc., 2 ph.I., sin.-dext., – tib.dist., astrag./cac./2 t., mt. 2 ph.I. sin.-dext., 4 ph.II., 3 ph.III.
544.	juh II. szarvatlan 62,0 cm	inf. 3 hó		23	kop., 2 mandb., rad.dist., 1 c., sin., mc. sin.-dext., – tib.dist. sin.-dext., astrag./calc. dext., mt. sin.-dext., 5 ph.I., 2 ph.II., 3 ph.III.
545.	ló I. 148,5 cm	ad. 4–4½ év	mén	63	kop., 2 mandb., atlas jobb oldali fele, rad.dist., 7 c., mc., mc _{2,4} , ph.I.-II.-III. sin.-dext., sesam. 4 sup.-2 inf., – tib.dist., astrag./calc./4 t., mt., ph.I.-II.-III. sin.-dext., sesam. 2 sup.-1 inf.
545.	ló II. 133,0 cm	juv. 2–2½ év	mén	55	kop., 2 mandb., 2 vert. caud., rad.dist., 3 c., mc., mc _{2,4} , ph.I.-II.-III. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./4 t., mt., mt _{2,4} , ph.I.-II.-III. sin.-dext., sesam. 3 sup.-1 inf.

545.	juh I. esőkevényes szarv 65,3 cm	ad.		36	kop., 2 mandb., rad.dist. dext., 4 c., mc., 2 ph.I. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 3 ph.I., 3 ph.II., 2 ph.III.
545.	juh II. ételad.	subad.		3	sacrum I-III.
547.	szarvasmarha I. 107,5	ad.	tehen	66	kop., 2 mandb., atlas fr., 10 vert. caud., rad.dist., 5 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.II. sin.-dext., 5 ph.III., sesam. 2 sup.-3 inf.
547.	szarvasmarha II.	inf. 3–4 hó		12	kop., 2 mandb., atlas bal oldali fele, mc. sin.-dext., – astrag./calc. dext., mt. sin.-dext., ph.I., ph.III.
547.	juh I. 60,5 cm	inf. 3 hó		17	kop. 2 mandb. nyelvcsont, rad.dist., mc. sin. – tib.dist. astrag. sin.-dext., calc./ct. dext., mt. sin.-dext. 3 ph.I.
547.	juh II. ételad.	subad.		2	2 vert. lumb. (V-VI.)
547.	házi tyúk	ad.		1	fem. sin.
549.	juh szarvatlan 65,5 cm	ad.		24	kop., 2 mandb., atlas fr., 2 vert. caud., rad.dist. sin.-dext., 6 c sin., mc. sin.-dext., – tib.dist., 2 ph.I., 3 ph.II., 2 ph.III.
550.	ló 137,0 cm	juv. 1–1½ év	mén	58	kop., 2 mandb., 4 vert. caud., rad.dist., 6 c., mc., mc _{2,4} , ph.I. sin.-dext., ph.II. dext., 4 sup. sesam., – tib. dist. astrag./calc./2 t., mt., mt _{2,4} , ph.I.-II. sin.-dext., sesam. 4 sup.
550.	juh 68,0 cm	inf. 3–4 hó		33	kop., 2 mandb., rad.dist., 4 c. sin., mc., 2 ph.I., sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./ct., mt., 2 ph.I. sin.-dext., 3 ph.II.
550.	házi tyúk ételad.	ad.		2	cmc. dext., fem., dext.
551.	juh I. szarvatlan	ad.		7	kop., 2 mandb., atlas fr., rad.dist. sin., mc. sin.-dext.
551.	juh II.	neo.		5	kop., 2 mandb., mc dext., – tib.diaph.
553.	szarvasmarha 98,6 cm	juv. 1½–1¾ év		42	kop., 2 mandb., rad.dist., 3 c., mc. 2 ph.I. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./2 t., mt., ph.I. sin.-dext., 7 ph.II., 4 ph.III.
553.	házi tyúk ételad.			2	fem., tibiot. dext.
554.	szarvasmarha	inf. 1–2 hó		13	kop., 2 mandb., rad.dist. dext., mc. sin., – astrag. sin.-dext., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III.
554.	juh I. szarvatlan 63,5 cm	ad.		8	kop., 2 mandb., 1 vert. caud., – astrag. sin.-dext., calc.fr. sin. ph.I.
554.	juh II. szarvatlan fej	inf. 3 hó		3	kop., 2 mandb.
554.	juh III.	foet.		4	mt3-4. sin.-dext.
555.	szarvasmarha I.	ad. 8–10 év		29	kop., 2 mandb., 6 c., mc. sin.-dext., – astrag. dext., mt. sin.-dext., 5 ph.I., 3 ph.II., ph.III.fr.

<i>Sír</i>	<i>Állatfaj</i>	<i>Életkor</i>	<i>Nem</i>	<i>db</i>	<i>Csontmaradványok</i>
555.	szarvasmarha II.	juv. 2¼-2½ év		14	kop., 2 mandb., 1 vert. caud., rad.dist. sin.-dext., mc.dext., – astrag./calc.fr., mt. sin.-dext., ph.I.
555.	juh I. szarvatlan 58,5 cm	ad.		26	kop., 2 mandb., rad.dist., 4 c., dext., mc., 2 ph.I., sin.-dext., – tib.dist. sin.-dext., astrag./calc./ct. dext., mt., ph.I. sin.-dext., 3 ph.II.
555.	juh II. ételad.	ad.	nőstény	2	vert. lumb.VI. – sacrum
556.	szarvasmarha 127,5 cm	subad. 3 év	bika	47	kop., 2 mandb., rad.dist., 4 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./2 t., mt. sin.-dext., 6 ph.I., 7 ph.II., ph.III., sesam. 3 sup.-3 inf.
556	juh I. 60,7 cm	inf. 3 hó		20	kop., 2 mandb., radius!, mc. dext., – tib.dist., malleo, astrag./calc. sin., astrag./calc./ct. dext., mt. sin.-dext., 4 ph.I., 2 ph.II.
556.	juh II. ételad.	subad.		2	vert. lumb.VI. – sacrum I.
557.	juh csökevényes szarv 67,3 cm	ad.		34	kop., 2 mandb., atlas, rad.dist., 2 c., mc., 2 ph.I. sin.-dext., – tib.dist. dext., astrag./calc., mt., 2 ph.I. sin.-dext., 5 ph.II., 2 ph.III.
558.	juh 68,0 cm	ad.		4	– tib.dist., malleo., astrag./calc. dext.
559.	szarvasmarha 105,0 cm	juv. 1½-2 év	tehén	18	kop., 2 mandb., rad.dist., c. sin., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./2 t. sin., mt. sin.-dext., 4 ph.I.
559.	juh szarvatlan	inf. 8-10 hó		23	kop., 2 mandb., 3 c., mc. sin.-dext., – mt. dext., 4 ph.I., 4 ph.II., 3 ph.III.
561.	ló fej		mén	5	kop., 2 mandb., 2 nyelvcsont.
561.	szarvasmarha	inf. 4-6 hó		20	kop., 2 mandb., atlas bal oldali fele, 2 vert. caud., mc. sin.-dext., – tib.dist. sin., calc., mt. sin.-dext., 4 ph.I., ph.II, 3 ph.III.
565.	szarvasmarha 90,6 cm	inf. 4-6 hó		21	kop., 2 mandb., mc. sin.-dext., – tib.dist. sin., astrag./calc., mt. sin.-dext., 4 ph.I., 2 ph.II., ph.III., sesam. 1 sup.-1 inf.
565.	juh fej szarvalt	ad.		4	kop., 2 mandb., nyelvcsont
571.	juh I. szarvatlan 62,7 cm	ad.		29	kop., 2 mandb., nyelvcsont, rad.dist., 3 c., mc. sin., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 5 ph.I., 3 ph.II., 2 ph.III.
571.	juh II. 61,1 cm	inf. 8-10 hó		29	kop., 2 mandb., rad.dist. 2 c. dext., mc. sin.-dext., – tib.dist., sin., astrag./calc., mt. sin.-dext., 6 ph.I., 6 ph.II., 2 ph.III.
571.	juh III.	inf. 3 hó		27	kop., 2 mandb., rad.dist. dext., mc. sin.-dext., – tib.dist., calc. sin., mt. sin.-dext., 7 ph.I., 4 ph.II., 6 ph.III.

571.	sertés ételad.	juv.			1	hum. sin.
573.	juh szarvatlan	ad.			20	kop., 2 mandb., rad.dist., c. sin., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag. sin.-dext., caslc./ct. dext., mt. sin.-dext., 4 ph.I., ph.II.
582.	juh szarvatlan fej	ad.			3	kop., 2 mandb.
585.	szarvasmarha 122,0 cm	ad.	bika		57	kop., 2 mandb., 1 vert. caud., rad.dist., 6 c., mc., ph.I., 2 ph.II. sin.-dext., ph.III., sesam 2 sup., – fem. diaph., tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt., sin.-dext., 3 ph.I., 3 ph.II. ph.III., sesam. 1 sup.-1 inf.
585.	juh I. esőkevényes szarv 63,0 cm	mat.			24	kop., 2 mandb., rad.dist., mc. sin.-dext., – tib.dist. sin., astrag. dext., mt. sin.-dext., 6 ph.I., 4 ph.II., 3 ph.III.
585.	juh II. szarvatlan 58,8 cm	inf. 6–8 hó			34	kop., 2 mandb., rad.dist. sin., mc. sin.-dext., 2 ph.I. sin.-dext., – tib.dist., astra./calc./ct., mt., 2 ph.I., sin.-dext., 6 ph.II., 4 ph.III.
585.	juh III. szarvatlan 63,3 cm	inf. 3–4 hó			42	kop., 2 mandb., rad.dist., 6 c., mc., 2 ph.I. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc., mt. 2 ph.I. sin.-dext., 4 ph.II., 3 ph.III.
585.	juh IV. ételad.	ad.			2	sacrum fr. – vert. caud.I.
586.	szarvasmarha I. 118,3 cm	ad. 6–8 év	tehén		65	kop., 2 mandb., atlas fr., 3 vert. caud., rad.dist., 6 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.II. sin.-dext., sesam. 1 inf., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., sesam. 2 sup.-1 inf.
586.	szarvasmarha II. 108,2 c	juv. 1½–2 év	tehén		77	kop., 2 mandb., 2 nyelvsont, 5 vert. caud. (I-V), rad.dist., 6 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., sesam. 6 sup.-3 inf., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., sesam. 4 sup.
587.	szarvasmarha 115,6 cm	ad. 6–8 év	tehén		71	kop., 2 mandb., 2 nyelvsont, 8 vert. caud.(II-IX), rad.dist., 6 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.III. sin.-dext., – tib. dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.III. sin.-dext., 5 ph.II., sesam. 5 sup.-2 inf.
587.	juh szarvatlan 57,8 cm	ad.			37	kop., 2 mandb., rad.dist., 2 c. dext., mc., 2 ph.I., 2 ph.II. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt., 2 ph.I., 2 ph.II. sin.-dext., 3 ph.III.
593.	szarvasmarha	subad.			78	kop., 2 mandb., 2 nyelvsont, atlas, rad.dist., 7 c., mc., mc ₃ , 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., – tib. dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.III. sin.-dext., sesam. 8 sup. – 6 inf.
593.	juh I. szarvatlan	ad.			58	kop., 2 mandb., atlas, rad.dist., 7 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext.
593.	juh II. fej szarvatlan	juv.			3	kop., 2 mandb.
600.	szarvasmarha 110,4 cm	ad.			69	kop., 2 mandb., 2 nyelvsont, atlas fr., 2 vert. caud., rad.dist., 5 c., mc., mc ₅ , 2 ph.I. sin.-dext., – tib.dist., malleo. astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I. sin.-dext., 6 ph.II., 3 ph.III., sesam. 11 sup.-3 inf.

<i>Sír</i>	<i>Állatfaj</i>	<i>Életkor</i>	<i>Nem</i>	<i>db</i>	<i>Csontmaradványok</i>
600.	juh szarvatlan 66,8 cm	ad.		24	kop., 2 mandb., rad.dist., dext., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 6 ph.I., 2 ph.II.
606.	kutya	ad.		3	vert. lumb., rad.-ulna dext.
607.	juh I. szarvatlan 59,1 cm	ad.		28	kop., 2 mandb., rad.dist., 3 c., mc., 2 ph.I. 2 ph.II. sin.-dext., 2 ph.III., – calc. sin., mt. sin.-dext., 2 ph.I.
607.	juh II. szarvatlan 58,6 cm	ad.		21	kop., 2 mandb., rad.dist., mc. sin.-dext., 3 ph.I., tib.dist. astrag./calc./ct. sin., mt. sin.-dext., 2 ph.I., ph.II., 2 ph.III.
619.	szarvasmarha	inf. 6 hó		34	kop., 2 mandb., 1 vert. caud., rad.dist., 4 c., mc. sin.-dext., – tib.dist. sin.-dext., astrag./calc./ct., sin., mt. sin.-dext., 3 ph.I., 4 ph.II., 4 ph.III.
624.	ló 135,5 cm	mat. 15–16 év	mén	71	kop., 2 mandb., 2 nyelvcsont, atlas, epistropheus cran fr., 5 vert. caud., rad.dist., 7 c., mc. ph.I.-II.-III. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./4 t., mt., mt _{2,4} , ph.I.-II.-III. sin.-dext., sesam. 6 sup.-3 inf.
624.	szarvasmarha 104,4 cm	inf. 6 hó		30	kop., 2 mandb., nyelvcsont, 2 vert. caud., 3 c. sin., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc. sin., mt. sin.-dext., 5 ph.I., 4 ph.II., 4 ph.III., sesam. 1 sup.
624.	juh I. szarvalt 61,7	ad.		34	kop., 2 mandb., 2 nyelvcsont, atlas, 1 vert. caud., rad.dist., mc. sin.-dext., – tib.dist. sin., astrag./ct. sin.-dext., calc., dext., mt. sin.-dext., 6 ph.I., 4 ph.II., 5 ph.III.
624.	juh II. szarvatlan 68,6 cm	inf. 8–10 hó		22	kop., 2 mandb., nyelvcsont, mc. dext., – tib.dist. sin.-dext., astrag./calc./ct. dext., mt. sin.-dext., 5 ph.I., 2 ph.II., 3 ph.III.
625.	szarvasmarha I. 108,6 cm	subad. 3½–4 év	tehén	35	kop., 2 mandb., rad.dist., 5 c., mc. sin.-dext., – tib.dist. sin.-dext., astrag./calc./ct. sin., calc./t. dext., mt. sin.-dext., 6 ph.I., 3 ph.II.
625.	szarvasmarha II. 111,3 cm	juv. 2 év		37	kop., 2 mandb., rad.dist., 5 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct. sin., calc./t. dext., mt. sin.-dext., 7 ph.I., 2 ph.II., sesam. 3 sup.
625.	szarvasmarha III.	neo.		8	kop., 2 mandb., mc. sin., – tib.dist., mt. sin.-dext.
625.	juh szarvatlan 60,9 cm	ad.		37	kop., 2 mandb., rad.dist., 2 c., mc., 2 ph.I. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt., 2 ph.I. sin.-dext., 7 ph.II., ph.III.
626.	ló 135,3 cm	mat. 15–16 év	mén	63	kop., 2 mandb., 2 nyelvcsont, atlas, rad.dist., 5 c., mc., mc _{2,4} , ph.I.-II.-III. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./4 t., mt., mt _{2,4} , ph.I.-II.-III. sin.-dext., sesam. 6 sup.-1 inf.
626.	szarvasmarha	inf. 3–4 hó		20	kop., 2 mandb., c., mc. sin.-dext., – astrag./calc./ct. sin., mt. sin.-dext., 5 ph.I., 2 ph.II., ph.III.
626.	juh I. szarvatlan 56,1 cm	inf. 6–8 hó		26	kop., 2 mandb., rad.dist., mc. sin.-dext., – tib.dist., calc. sin.-dext., astrag. sin., mt. sin.-dext., 7 ph.I., 4 ph.II. ph.III.
626.	juh II. 61,4 cm	inf. 6–8 hó		18	kop., 2 mandb., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./dext., mt. sin.-dext., 6 ph.I., ph.II., ph.III.

627.	juh I. 70,3 cm	szarvatlan	juv. 1-1½ év		26	kop., 2 mandb., rad.dist., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 4 ph.I., 3 ph.II., 2 ph.III.
627.	juh II.		inf. 3 hó		7	kop., 2 mandb., – tib.dist., mt. sin.-dext.
628.	juh		inf. 6-8 hó		5	kop., 2 mandb., rad.dist. dext., – tib.dist. sin.
637.	szarvasmarha 111,9 cm		ad.	tehén	44	kop., 2 mandb., atlas, 1 vert. caud., c., mc. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt. sin.-dext., 6 ph.I., 6 ph.II., 6 ph.III. sesam. 2 sup.-1 inf.
637.	juh 63,5 cm		inf. 3 hó		9	kop., 2 mandb., mc. sin., – astrag. dext., mt. sin., ph.I., 2 ph.III.
639.	szarvasmarha		juv. 1½-2 év		16	kop., 2 mandb., mc. sin.-dext., – tib.dist., calc. sin.-dext., astrag./ct. dext., mt. sin.-dext., 2 ph.I., ph.II.
641.	szarvasmarha 113,5 cm		juv. 2-2½ év	tehén	65	kop., 2 mandb., 8 vert. caud., rad.dist., 7 c., mc., 2 ph.I. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I. sin.-dext., 6 ph.II., 2 ph.III., sesam. 3 sup.-3 inf.
641.	juh I. 61,2 cm		inf. 3 hó		20	kop., 2 mandb., atlas bal oldali fele, rad.dist. dext., mc. sin., – tib.dist., astrag. sin., calc./ct., mt. sin.-dext., 5 ph.I., ph.II.
641.	juh II. ételad.		subad.		4	3 vert. lumba. (IV.-V.-VI.) – sacrum I-II.
643.	juh 65,3 cm	szarvatlan	ad.		18	kop., 2 mandb., rad.dist. sin.-dext., – tib.dist. dext., astrag., mt. sin.-dext., 5 ph.I., 2 ph.II., ph.III.
644.	juh		inf.		2	kop., rad.dist. sin.
650.	ló 137,7 cm		juv. 3-3½ év	mén	65	kop., 2 mandb., 2 nyelvcsont, atlas, 5 vert. caud., rad.dist., 6 c., mc., mc ₂₋₄ , ph.I.-II.-III. sin.-dext., – tib. dist., 4 t., mt., mt ₂₋₄ , ph.I.-II.-III. sin.-dext., sesam. 4 sup.-2 inf.
650.	juh 65,4 cm	szarvatlan	inf. 3-4 hó		20	kop., 2 mandb., nyelvcsont, mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag. sin.-dext., astrag./calc./ct. dext., mt. sin., 5 ph.I., ph.II.
653.	szarvasmarha 90,9 cm		inf. 10-12 hó		46	kop., 2 mandb., atlas jobb oldali fele, rad.dist., 4 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt. sin.-dext., 7 ph.I., 6 ph.II., 3 ph.III.
653.	juh I. 63,5 cm	szarvatlan	inf. 6-8 hó		35	kop., 2 mandb. rad.dist., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./2 t., mc. sin.-dext., 7 ph.I., 5 ph.II., 4 ph.III.
653.	juh II. ételad.		ad.		1	sacrum I.
653.	házi tyúk ételad.		ad.		1	ulna dext.
655.	szarvasmarha I. 123,0 cm		mat.	bika	64	kop., 2 mandb., 2 nyelvcsont, atlas, 4 vert. caud., rad.dist., 6 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./2 t., mt. 2 ph.I., ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., sesam. 2 sup.

<i>Sír</i>	<i>Állatfaj</i>	<i>Életkor</i>	<i>Nem</i>	<i>db</i>	<i>Csonymaradványok</i>
655.	szarvasmarha II. 109,4 cm	juv. 10–12 hó	tehén	45	kop., 2 mandb., 2 vert. caud., rad.dist., 4 c., mc, mc ₃ , sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt. sin.-dext., 5 ph.I., 2 ph.II., 5 ph.III.
655.	juh szarvatlan	inf. 8–10 hó		9	kop., 2 mandb., rad.dist., mc. sin., – mt. sin.-dext., 2 ph.I.
656.	szarvasmarha	juv. 1–1½ év		4	kop., rad.dist. fr., 2 ph.I.
656	juh szarvatlan 621,9 cm	ad.		29	kop., 2 mandb., rad.dist., 4 c., mc. sin.-dext., – tib.dist. astrag./calc./mt. sin.-dext., 5 ph.I., ph.II.
659.	juh I. szarvatlan 52,2 cm	ad.		15	kop., 2 mandb., rad.dist. sin., mc. sin.-dext., – mt. sin.-dext., 6 ph.I., ph.II.
659.	juh II. szarvált 53,1 cm	inf. 6–8 hó		15	kop., 2 mandb., atlas, rad.dist. sin., mc. sin.-dext., – tib.dist., calc. sin., mt. sin.-dext., 2 ph.I., ph.II., ph.III.
663.	juh I. szarvatlan 66,4 cm	ad.		34	kop., 2 mandb., rad.dist., 2 c., mc., 2 ph.I. sin.-dext., – tib.dist., astrag. sin.-dext., calc./ct. dext., mt., 2 ph.I. sin.-dext., 6 ph.II., ph.III.
663.	juh II. 70,3 cm	inf. 10–12 hó		33	kop., 2 mandb., rad.dist., 2 c., mc., 2 ph.I. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. 2 ph.I. sin.-dext., 3 ph.II., ph.III.
663.	juh III.	neo.		10	kop., 2 mandb., rad. sin., mc. sin.-dext., – tib.sin.-dext., mt. sin.-dext.
665.	juh	juv. 1–1½ év		13	kop., 2 mandb., mc. sin.-dext., – tib.dist., calc., mt. sin.-dext., ph.II., ph.III.
666.	ló 134,5 cm	ad. 3½–4 év	mén	57	kop., 2 mandb., atlas, rad.dist., 6 c., mc., mc _{2,4} , ph.I.-II.-III. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./4 t., mt., mt _{2,4} , ph.I.-II.-III. sin.-dext., sesam.1 sup.
666.	szarvasmarha I. 122,2 cm	ad. 5–6 év	bika	79	kop., 2 mandb., atlas cranialis db, 8 vert. caud. (I.-VIII.), rad.dist., 6 c., mc., mc ₃ , 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III., sesam. 11 sup.
666.	szarvasmarha II. 115,2 cm	ad. 8–10 év	tehén	72	kop., 2 mandb., 2 nyelvsont, atlas, 4 vert. caud., rad.dist., 6 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III., sesam. 6 sup.-2 inf.
670.	ló 134,3 cm	juv. 1–1¼ év	mén	61	kop., 2 mandb., 2 nyelvsont, rad.dist., 5 c., mc., mc _{2,4} , ph.I.-II.-III. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./4 t., mt., mt _{2,4} , ph.I.-II.-III. sin.-dext., sesam. 5 sup.-1 inf.
671.	szarvasmarha 111,5 cm	juv. 1½–1¾ év	tehén	46	kop., 2 mandb., nyelvsont, atlas jobb oldali fele, rad.dist., 6 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt. sin.-dext., 5 ph.I., 6 ph.II.
672.	szarvasmarha 100,2 cm	inf. 10–12 hó		22	kop., 2 mandb., rad.dist., mc. sin.-dext., – tib.dist. astrag./calc./2 t. sin., mt. sin.-dext., 3 ph.I., 2 ph.II., 3 ph.III.
672.	juh szarvatlan 60,9 cm	ad.		22	kop., 2 mandb., rad.dist. sin., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag. sin.-dext., calc./ct. sin., mt. sin.-dext., 7 ph.I., ph.II.

676.	ló		ad. 4-4½ év	mén	9	kop., 2 mandb., rad.dist., 3 c. dext., t., ph.III.
676.	szarvasmarha I.		subad. 3 év		6	kop., 2 mandb., 2 nyelvsont, atlas jobb oldali fele.
676.	szarvasmarha II. 119,3 cm		ad.-mat.	tehén	12	kop., 2 mandb., mc. sin.-dext., 3 ph.I., 4 ph.II.
676.	juh fej		inf. 3 hó		1	mandb.
677.	szarvasmarha 108,1 cm		juv. 2 év	tehén	48	kop., 2 mandb., atlas jobb oldali fele, 3 vert. caud., rad.dist. sin., 4 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt. sin.-dext., 6 ph., 6 ph.II., 3 ph.III., sesam. 1 sup.
677.	juh szarvatlan 62,7 cm		inf. 8–10 hó		26	kop., 2 mandb., rad.dist. dext., 3 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag. sin.-dext., malleo., calc./ct., mt. dext., 4 ph.I., 2 ph.II.
684.	szarvasmarha 115,7 cm		ad. 8–10 év	tehén	54	kop., 2 mandb., nyelvsont, atlas jobb oldali fele, rad.dist., 6 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt. sin.-dext., 7 ph.I., 6 ph.II., 3 ph.III., sesam. 3 sup.
684.	juh I.		inf. 3–4 hó		5	kop., 2 mandb., mc. sin., ph.I.
684.	juh II. ételad.		subad.		2	vert.lumb.VI. – sacrum I.
686.	szarvasmarha		juv. 1½–2 év		22	kop., 2 mandb., rad.dist. sin.-dext., mc. dext., – tib.dist. sin., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 4 ph.I., 2 ph.II., ph.III.
690.	ló 133,3 cm		inf. 2–3 hó	mén	54	kop., 2 mandb., 2 nyelvsont, atlas, rad.dist., 4 c., mc., mc _{2,4} , ph.I. sin.-dext., ph.II. sin., – tib.dist., astrag./calc./4 t., mt., ph.I. sin.-dext., ph.III. sin.-dext., sesam. 7 sup.-1 inf.
690.	szarvasmarha I. 109,1 cm		ad. 6–7 év	tehén	72	kop., 2 mandb., 2 nyelvsont, atlas, 8 vert. caud.(I.-VIII.), rad.dist., 5 c., mc., mc ₅ , 2 ph.I., 2 ph.II. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.I. sin.-dext., 6 ph.III., sesam. 5 sup.-1 inf.
690.	szarvasmarha II. 109,5 cm		ad. 4–5 év	tehén	77	kop., 2 mandb., 2 nyelvsont, atlas, 5 vert. caud., rad.dist., 6 c., mc., 2 ph.I. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I. sin.-dext., 7 ph.II., 4 ph.III., sesam.13 sup.-4 inf.
690.	juh I. szarvalt 65,9 cm		ad.		43	kop., 2 mandb., nyelvsont, rad.dist., 5 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./ct., mt sin.-dext., 7 ph.I., 4 ph.II., 2 ph.III.
690.	juh II. szarvatlan 61,9 cm		ad.		30	kop., 2 mandb., rad.dist., mc. sin., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 5 ph.I., 4 ph.II., 6 ph
690.	juh III. szarvatlan 49,8 cm		neo.		25	kop., 2 mandb., rad.dist., dext., 2 c., mc. sin.-dext., – tib.prox.(!) – dist. sin.-dext., astrag. sin., calc. dext., mt. sin.-dext., 5 ph.I., 2 ph.II.
690.	juh IV. ételad.		ad.	kos	2	sacrum-vert. caud.I.
692.	szarvasmarha I. 126,0 cm		juv. 2½–3 év	bika	70	kop., 2 mandb., 7 vert. caud., rad.dist., 6 c., mc., mc ₅ , 2 ph.I., 2 ph.II. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt. 2 ph.I., 2 ph.II. sin.-dext., 5 ph.III., sesam. 5 sup.-2 inf.

<i>Sír</i>	<i>Állatfaj</i>	<i>Életkor</i>	<i>Nem</i>	<i>db</i>	<i>Csontmaradványok</i>
692.	szarvasmarha II. 111,5 cm	ad. 12–14 év	tehén	81	kop., 2 mandb., 2 nyelvcsont, 4 vert. caud., rad.dist., 6 c., mc., mc ₃ , 2 ph.I., 2 ph.II., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.II. sin.-dext., 5 ph.III., sesam. 15 sup.-4 inf.
692.	juh I. szarvatlan 57,1 cm	inf. 6–8 hó		34	kop., 2 mandb., rad.dist., dext., mc., 2 ph.I., 2 ph.II. sin.-dext., 2 ph.III., – tib.dist., astrag./calc. 2 t., mt. sin.-dext., 4 ph.I., 2 ph.II.
692.	juh II. szarvatlan 66,7 cm	ad.		45	kop., 2 mandb., atlas, rad.dist. sin., 6 c., mc.sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt. sin.-dext., 5 ph.I., 5 ph.II., 2 ph.III.
692.	juh III. esontváz	foet.		23	kop., 2 mandb., scapula, hum/ulna dext., rad. sin., mc3-4 sin.-dext., – fem.tib. sin.-dext., calc. sin., mt. sin.-dext., 3 ph.I., 2 ph.II.
692.	juh IV. esontváz	foet.		5	scapula dext., hum. sin.-dext., – fem., tib.
693.	ló ételad			1	1 vert. thoracalis
693.	szarvasmarha I. 117,2 cm	ad.	tehén	2	mt sin.-dext.
693.	szarvasmarha II. 108,2 cm	ad.	tehén	6	kop., – mt. dext., 2 ph.II., 2 ph.III.
693.	szarvasmarha III. 92,7 cm	inf. 4–6 hó		2	– calc., mt. sin.
693.	juh I. 56,7 cm	ad.		4	mc. sin.-dext., – mt. dext. ph.I.
693.	juh II. 65,6 cm	ad.		4	mc. dext., – tib.dist. dext., calc. sin., ph.I.
693.	juh III. ételad.	subad.		1	– fem. diaph.
694.	szarvasmarha I. 111,0 cm	mat.	tehén	55	kop., 2 mandb., 9 vert. caud., rad.dist., 6 c. dext., mc., mc ₃ , sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt. sin.-dext., 7 ph.I., 6 ph.II., 2 ph.III., sesam. 3 sup.
694.	szarvasmarha II.	juv. 1½–2 év		22	kop., 2 mandb., 4 vert. caud., mc.sin.-dext., – tib.dist. dext., astrag./calc., mt. sin.-dext., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III.
694.	juh I.	ad.		3	rad.dist. dext., ph. I.-II.
694.	juh II.	inf. 6–8 hó		3	ph.I.-II.-III.
694.	juh III. ételad.	inf.		1	scapula dext.
694.	juh IV. ételad.	subad.		1	sacrum I.

695.	szarvasmarha 113,9 cm	juv. 1½–2 év	tehén	32	kop., 2 mandb., 4 vert. caud., rad.dist., 2 c. dext., mc. sin.-dext., – tib.dist., malleo., dext., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 6 ph.I., 2 ph.II. sesam. 2 sup.
695.	juh	inf. 3 hó		10	kop., 2 mandb., mc dext., – astrag./calc. sin., mt. dext., 3 ph.I.
696.	szarvasmarha 126,6 cm	subad. 3–3½ év	bika	46	kop., 2 mandb., 1 vert. caud., rad.dist., 6 c., mc., 2 ph.I. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I. sin.-dext., 2 ph.II., 2 ph.III.
696.	juh I. szarvatlan	mat.		10	kop., 2 mandb., rad.dist. sin.-dext., mc dext., – tib.dist., mt. sin., ph.I.-II.
696.	juh II. szarvált 63,0 cm	ad.		12	kop., 2 mandb., rad.dist., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc. sin., mt. sin.-dext..
697.	ló 134,7 cm	juv. 2–2½ év	mén	50	kop., 2 mandb., nyelvesont, rad.dist., 5 c., mc., mc _{2,4} , ph.I. sin.-dext., ph.II., – tib.dist., astrag./calc./4 t., mt., mt _{2,4} , ph.I.-II. sin.-dext., sesam. 1 sup.
697.	szarvasmarha I. 109,4 cm	ad.–mat.	tehén	31	kop., 2 mandb., nyelvesont, atlas db, rad.dist., 2 c., sin., mc., sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 6 ph.I., 4 ph.II., ph.III.
697.	szarvasmarha II.	inf.		8	kop., 2 mandb., rad.dist., mc. dext., – astrag. dext., calc., mt.
697.	juh I.	ad.		14	kop., 2 mandb., rad.dist., 2 c. dext., mc. sin.-dext., – astrag. sin., 4 ph.I., ph.II.
697.	juh II.	inf. 6–8 hó		6	kop., mandb., rad.dist. sin., – mt. dext., ph.I.-II.
698.	juh I. 61,1 cm	juv. 1½–2 év		2	mc. sin.-dext.
698.	Juv II. 66,0 cm	inf. 6–8 hó		16	4 c., mc. sin., – tib.dist., malleo., astrag./calc./ct., mt. dext., 4 ph.I., ph.II.
699.	ló 138,0 cm	juv. 2–2½ év		38	kop., 2 mandb., rad.dist., 5 c., mc., mc _{2,4} , ph.I. sin.-dext., ph.II.-III., – tib.dist., astrag./calc./4 t. dext., 2 ph.I., ph.II., ph.III., sesam. 2 sup.
700.	ló I. 140,2	ad. 3–3½ év	mén	56	kop., 2 mandb., rad.dist., 7 c., mc., mc _{2,4} , ph.I.-II.-III. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./2 t., mt., mt _{2,4} , ph.-II.-III. sin.-dext., sesam. 4 sup.-1 inf.
700.	ló II. 133,5 cm	ad. 5 év	mén	61	kop., 2 mandb., 2 nyelvesont, atlas, 1 vert. caud., rad.dist., 6 c., mc., mc _{2,4} , ph.I.-II.-III. sin.-dext., – tib. dist., astrag./calc./2 t., mt., mt _{2,4} , ph.I.-II.-III. sin.-dext., sesam. 4 sup.-2 inf.
700.	szarvasmarha 117,0 cm	mat.	tehén	50	kop., 2 mandb., atlas jobb oldali fele, rad.dist., 5 c., mc., 2 ph.I. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I.- sin.-dext., 6 ph.II., 2 ph.III., sesam. 2 sup.
700.	juh I. csökevényes szarv 64,0 cm	ad.		16	kop., 2 mandb., mc. sin.-dext., – tib.dist. sin.-dext., astrag./calc. sin., mt. sin.-dext., 4 ph.I., ph.II.

<i>Sír</i>	<i>Állatfaj</i>	<i>Életkor</i>	<i>Nem</i>	<i>db</i>	<i>Csontmaradványok</i>
700.	juh II. csontváz	foet.		2	fem., tib. sin.
700.	juh III. csontváz	foet.		28	2 vert., 6 costa, scapula, hum., rad., mc _{3/4} , sin.-dext., – pelvis, fem., tib., mt _{3/4} , sin.-dext.
704.	juh I. fej	ad.		3	kop. 2 mandb.
704.	juh II.	inf.		2	mt. sin., ph.II.
707.	szarvasmarha 116,2 cm	mat.	tehén	72	kop., 2 mandb., 4 vert. caud., rad.dist., 6 c., mc., mc ₅ , 2 ph.I., 2 ph.II. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.II. sin.-dext., 6 ph.III., sesam. 10 sup.- 3 inf.
707.	juh I. szarvatlan 64,4 cm	mat.		29	kop., 2 mandb., rad.dist., 5 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct. dext., mt. sin.-dext., 4 ph.I., 2 ph.II.
707.	juh II. szarvatlan 54,6 cm	neo. 4–6 hó		26	kop., 2 mandb., rad.dist. sin., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./2 t., sin., mt. sin.-dext., 6 ph.I., 3 ph.II., 4 ph.III.
707.	juh III. ételad.	subad.		1	sacrum I.
708.	szarvasmarha I. 113,1 cm	mat.	tehén	56	kop., 2 mandb., 7 vert. caud., rad.dist. dext., mc, 2 ph.I., 2 ph.II. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.II. sin.-dext., 6 ph.III., sesam. 5 sup.-2 inf.
708.	szarvasmarha II. 110,7 cm	juv. 2½–3 év	tehén	67	kop., 2 mandb., 6 vert. caud., rad.dist., 4 c. sin., 6 c. dext., mc., mc ₅ , 2 ph.I., 2 ph.II. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.II. sin.-dext., 7 ph.III., sesam. 3 sup.-3 inf.
708.	szarvasmarha III.	neo.		22	kop., 2 mandb., rad.dist., mc. sin.-dext., calc., mt. sin.-dext., 4 ph.I., 4 ph.II., ph.III.
708.	juh 63,4 cm	inf. 6–8 hó		19	kop., 2 mandb., atlas bal oldali fele, radius dext., mc. sin.-dext., – tib.dist. dext., astrag./calc./ct. sin.-dext., 3 ph.I., 2 ph.II.
709.	szarvasmarha	inf. 10–12 hó		16	kop., 2 mandb., rad.dist., 4 c. dext., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag. sin.-dext., 2 ph.I.
710.	ló	ad.		72	kop., 2 mandb., 2 nyelvcsont, atlas, rad.sit., 7 c., mc., mc _{2,4} , ph.I., ph.II., ph.III., sin.- dext. – tib.dist., astrag./calc./4 t., mt., mt _{2,4} , ph.I., ph.II., ph.III. sin.-dext., sesam. 6 sup.- 6 inf.
711.	juh szarvalt 66,0 cm	ad.		31	kop., 2 mandb., rad.dist., 2 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct. sin.-dext., mt. sin., 6 ph.I., 4 ph.II., ph.III.
712.	szarvasmarha 125,4 cm	mat.	bika	57	kop., 2 mandb., 3 (I.-III.) vert. caud., rad.dist., 6 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt. sin.-dext., 6 ph.I., 6 ph.II., 6 ph.III., sesam. 2 sup.- 1 inf.
712.	juh szarvatlan	inf. 3–4 hó		7	kop., 2 mandb., rad.dist. sin.-dext., – tib.dist., mt. dext.
713.	juh szarvatlan 68,0 cm	inf. 3–4 hó		31	kop., 2 mandb., 2 nyelvcsont, atlas bal oldali fele, 4 vert. caud., rad.dist., 4 c. dext., mc. sin.-dext., – tib. dist., astrag. sin.-dext., malleo., calc., dext., mt. sin.-dext., 3 ph.I., 3 ph.II.

714.	szarvasmarha 123,4 cm	subad. 3 év	bika	24	kop., 2 mandb., rad.dist. dext., mc. sin.-dext., – tib.dist. dext., astrag./calc./ct., mt sin.-dext., 6 ph.I., 3 ph.II.
714.	juh I. szarvatlan	ad.		23	kop., 2 mandb., nyelvsont, atlas jobb oldali fele, rad.dist., mc. dext., – tib.dist., astrag./calc./2 t., mt. sin.-dext., 3 ph.I., ph.II.
714.	juh II. szarvált	juv. 1½–2 év		35	kop., mandb., rad.dist., 6 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag., calc., mt. sin., 7 ph.I., 4 ph.II., 2 ph.III.
714.	juh III.	neo.		16	kop., mandb., mc. sin.-dext., 6 ph.I., 4 ph. II., 2 ph.III.,
714.	juh IV.	neo.		13	kop., mandb., rad.dist., 2 c., mc. sin.-dext., 3 ph.I.
716.	szarvasmarha I. 108,8 cm	juv. 2¼–2½ év	tehen	23	kop., 2 mandb., atlas bal oldali fele, rad.dist., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 4 ph.I., ph.II.
716.	szarvasmarha II. 105,5 cm	juv. 2 év	tehen	43	kop., 2 mandb., 3 vert. caud., rad.dist., 6 c., dext., mc., 2 ph.I. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./2 t. sin.-dext., mt. dext., 2 ph.I. sin.-dext., 6 ph.II., 3 ph.III.,
716.	juh 65,7 cm	inf. 3 hó		11	kop., 2 mandb., – tib.dist., astrag./calc. sin.-dext., malleo., ct. sin.
717.	szarvasmarha 110,1 cm	juv. 2 év	tehen	42	kop., 2 mandb., 2 vert. caud., rad.dist., 7 c. dext., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 7 ph.I., 6 ph.II., sesam. 3 sup.-1 inf.
717.	juh szarvatlan 59,1 cm	ad.		27	kop., 2 mandb., rad.dist., 3 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc/ct., mt. sin.-dext., 2 ph.I., ph.II., ph.III.
718.	szarvasmarha 105,0	juv. 2 év	tehen	47	kop., 2 mandb., 2 nyelvsont, 5 vert. caud., rad.dist., 2 c., mc., 2 ph.I. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./ct., mt., 2 ph.I. sin.-dext., 5 ph.II., 4 ph.III.
718.	juh I. szarvatlan 65,0 cm	mat.		28	kop., 2 mandb., rad.dist. dext., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag. sin.-dext., calc./ct. dext, mt. sin.-dext., 5 ph.I., 3 ph.II., 6 ph.III.
718.	juh II. 58,0 cm	neo.		23	kop., 2 mandb., rad., 2 c., mc. sin.-dext., – tib.dist. sin., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 3 ph.I.
718.	juh III. ételad.	subad.		1	sacrum I.
719.	szarvasmarha 117,9 cm	mat.	tehen	48	kop., 2 mandb., 2 nyelvsont, rad.dist., 5 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt. sin.-dext., 7 ph.I., 6 ph.II., sesam. 2 sup.
720.	ló csontváz 141,0 cm	ad.	mén	133	kop., 2 mandb., 2 nyelvsont, törzs 68 db [7 vert. cervic., 18 vert. thorac., 6 vert. lumb., sacrum, 18 pár costa (36 db)], vert. thorac. XVII-XVIII.-vert. lumb. I.-VI. összcsontosodott], scapula, hum, rad./ulna, 6 c., mc.+mc _{2,4} , ph.I.-II.-III. sin.-dext., – fem., patella, tib., astrag./calc./3 t., mt., mt _{2,4} , ph.I.-II.-III. sin.-dext.
720.	szarvasmarha I. 110,5 cm	juv. 2–2½ év	tehen	83	kop., 2 mandb., atlas, 7 vert. caud., rad.-dist., 6 c., mc., mc ₃ , 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., sesam. 11 sup.-5 inf.
720.	szarvasmarha II. csontváz	neo.		76	kop., 2 mandb., törzs 34 (2 vert. cervic., 14 vert. thorac., 18 costa), scapula, hum., rad., mc3-4, sin.-dext., – pelvis, fem. sin.-dext., tib., astrag./calc. sin., mt. sin.-dext., 6 ph.I., 8 ph.II., 6 ph.III.

<i>Sír</i>	<i>Állatfaj</i>	<i>Életkor</i>	<i>Nem</i>	<i>db</i>	<i>Csontmaradványok</i>
720.	juh I. szarvatlan	juv. 1½–2 év		8	kop., 2 mandb., 5 vert. caud.
720.	juh II. szarvatlan 64,0 cm	inf. 8–10 hó		23	kop., 2 mandb., rad.dist., 3 c., sin., mc., dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 3 ph.I., ph.II., ph.III.
720.	juh III. szarvatlan 56,7 cm	neo.		22	kop., 2 mandb., mc. sin.-dext., – tib.dist. sin.-dext., astrag./calc. sin., mt. sin.-dext., 6 ph.I., 2 ph.II., 3 ph.III.
720.	juh IV. ételad.	subad.		1	vert. lumb. VI.
720.	sertés elad.	neo.		1	tib.sin.
721.	szarvasmarha I.	juv. 2–2½ év		18	kop., 2 mandb., 3 vert. caud., 1 c., mc. sin.-dext., – calc. sin., mt. sin.-dext., 3 ph., 2 ph.II.
721.	szarvasmarha II.	inf. 10–12 hó		11	kop., 2 mandb., mc. sin.-dext., – tib.dist., mt. sin.-dext., ph.I., ph.II.
721.	juh I. szarvatlan	ad.		5	kop., 2 mandb., – tib.dist. sin., astrag.fr.
721.	juh II. fej	inf. 3 hó		3	kop., 2 mandb.
721.	juh III. fej	neo.		3	kop., 2 mandb.
722.	szarvasmarha I. fej	mat.	tehén	6	kop., 2 mandb., 2 nyelvcsont, atlas,
722.	szarvasmarha II. 115,8 cm	subad. 3½–4 év	tehén	47	rad.dist., 6 c., mc.+mc ₅ sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./2 t., mt. sin.-dext., 7 ph.I., 6 ph.II., 3 ph.III., sesam. 1 inf.
722.	juh szarvatlan 65,2 cm	ad.		21	kop., 2 mandb., rad.dist., 2 c. dext., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./ct. dext., calc. sin., mt. sin.-dext., 5 ph.I., ph.II., ph.III.
723.	szarvasmarha I. 114,5 cm	juv. 1½–2 év	tehén	16	kop., 2 mandb., rad. dist., mc. sin.-dext., – astrag., mt. sin.-dext., 2 ph.I., 3 ph.II.
723.	szarvasmarha II.	juv. 2–2½ év		14	kop., 2 mandb., rad.dist.-dext., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc., mt. sin.-dext.,
723.	juh I. szarvatlan	ad.		9	kop., 2 mandb., rad.dist., mc. dext., – mt sin., 3 ph.I.
723.	juh II.	inf. 4–6 hó		6	kop., 2 mandb., rad.dist. sin., mc. sin.-dext.,
723.	juh III. ételad.	subad.		1	sacrum I.
726.	ló 143,0 cm	ad.	mén	51	kop., 2 mandb., 2 nyelvcsont, rad.dist., 6 c., mc., mc _{2,4} , ph.I. sin.-dext., ph.II.-III. sin., – tib.dist., astrag./calc./3 t., mt., mt _{2,4} , ph.I.-II. sin.-dext., ph.III.

726.	szarvasmarha	inf.	3–4 hó		6	kop., 2 mandb., mc. sin., – mt. sin.-dext.
726.	juh fej	inf.	3–6 hó		3	kop., 2 mand.
727.	szarvasmarha I. 108,3 cm	mat.		tehén	45	kop., 2 mandb., rad.dist., 5 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./2 t, mt., 2 ph.I., sin.-dext., 2 ph.II., ph.III., sesam. 1 sup.
727.	szarvasmarha II. 135,4 cm	juv. 2–2½ év		bika	41	kop., 2 mandb., atlas, rad.dist., 5 c., mc. 2 ph.I. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 3 ph.I., 4 ph.II.
727.	szarvasmarha III. fej	juv. 1½–2 év			3	kop., 2 mandb.
727.	juh	inf. 2–3 hó			9	kop., mandb., rad.dist. dext., mc. sin.-dext., – mt. sin.-dext., ph.I.-II.
728.	szarvasmarha 112,7 cm	ad.		tehén	37	kop., 2 mandb., rad.dist., 4 c., mc., 2 ph.I. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc., mt. 2 ph.I. sin.-dext., 4 ph.II.
728.	juh I. szarvatlan 64,0 cm	mat.			17	kop., 2 mandb., rad.dist., mc. sin.-dext., – tib.dist. dext., astrag./calc./ct. sin.-dext., 3 ph.I.
728.	juh II. szarvatlan 65,7 cm	juv. 1½–2 év			9	kop., 2 mandb., – tib.dist., astra./calc. dext., mt. sin.-dext., ph.II.
730.	szarvasmarha I. 116,5 cm	mat.		tehén	61	kop., 2 mandb., 9 vert. caud., rad.dist., 7., mc., 2 ph.I., 2 ph.II. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./ct., mt., 2 ph.I., 2 ph.II. sin.-dext., 3 ph.III., sesam. 2 inf.
730.	szarvasmarha II. 108,5 cm	juv. 2–2½ év		tehén	44	kop., 2 mandb., atlas, 4 vert. caud.(I.-IV.), rad.dist., 5 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 6 ph.I., 3 ph.II., ph.III.
730.	szarvasmarha III. 83,1 cm	neo.			20	kop., 2 mandb., mc. sin.-dext., – astrag./calc., mt. sin.-dext., 4 ph.I., 5 ph.II.
730.	juh I. szarvatlan 58,7 cm	mat.			21	kop., 2 mandb., nyelvsont, atlas, rad.dist. sin. – mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc., mt. sin.-dext., 5 ph.I.
730.	juh II. szarvatlan 60,7 cm	inf. 3 hó			27	kop., 2 mandb., atlas, rad.dist., mc., 2 ph.I. sin.-dext., – tib.dist. dext., astrag./calc., mt., 2 ph.I. sin.-dext., 4 ph.II.
730.	juh III. szarvalt 64,3 cm	inf. 3–4 hó			25	kop., 2 mandb., rad.dist. dext., mc. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 6 ph.I., ph.II.
730.	juh IV. 65,7 cm	inf.	3 hó		20	mc. sin.-dext., – tib.dist. sin., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 6 ph.I., 3 ph.II.
730.	juh I.–IV.				33	10 c., 2 t., 12 mp. dist., 6 ph.I.prox., 3 ph.III.
730.	juh V. ételad.	subad.		kos	3	2 vert. lumb. (V.-VI.) – sacrum I.

<i>Sír</i>	<i>Állatfaj</i>	<i>Életkor</i>	<i>Nem</i>	<i>db</i>	<i>Csontmaradványok</i>
730.	juh VI. ételad.	ad.	nőstény	3	sacrum fr. (II-IV.)
731.	ló I. 132,7 cm	ad.	mén	26	kop., mandb., nyelvcsont, atlas, 2 vert. caud.(II-III.), rad.dist., 5 c., mc. dext., ph.I. sin.-dext., – tib.dist., astrag., 3 t., ph.I, ph.III. dext., sesam. 3 sup.-1 inf.
731.	ló II. 130,6 cm	juv. 2 év		21	kop., 2 mandb., 2 nyelvcsont, atlas, epistropheus cran., rad.dist. dext., mc. sin.-dext., ph.I. dext., – t., mp _{2,4} , sin-dext., 2 ph.I., 2 ph.III.
731.	szarvasmarha	juv. 2–2½ év		6	kop., 2 mandb., 2 ph.I., ph.II.
731.	juh I. szarvatlan 62,3 cm	ad.		16	kop., 2 mandb., nyelvcsont, atlas jobb oldali fele, rad.dist., mc., ph.I-II. dext., – mt. sin.-dext., 3 ph.I., 2 ph.III.
731.	juh II. szarvatlan 64,3 cm	ad.		23	kop., 2 mandb., atlas bal oldali fele, rad.dist., 4 c. sin., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc., mt. sin., 6 ph.I., ph.II., ph.III.
732.	szarvasmarha I. 116,0 cm	ad. 6–8 év	tehén	20	kop., 2 mandb., mc. sin.-dext., – tib.dist. sin.-dext., malleo., calc./ct. sin., mt. sin.-dext., 5 ph.I., 3 ph.II.
732.	szarvasmarha II. 120,0 cm	subad. 3 év	tehén	14	rad.dist. 5 c. sin.-dext., – tib.dist. sin., mt dext.
732.	juh fej szarvatlan	inf. 3 hó		3	kop., 2 mandb.
734.	ló I. 140,4 cm	mat. 7–8 év	mén	40	kop., 2 mandb., atlas, rad.dist., 3 c., dext., mc., mc _{2,4} , ph.I. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./3 t., mt., mt _{2,4} , ph.I.-II. sin.-dext., ph.III., sesam. 1 sup.
734.	ló II. esontváz 137,2 cm	ad. 5–5½ év	kanca	92	kop., 2 mandb., 2 nyelvcsont, törzs 47 (7 vert.cervic, 15 vert. thorac, 6 vert. lumb., sacrum, 3 vert. caud., 16 costa), scapula, hum. sin., rad./ulna sin.-dext., mc. mc _{2,4} sin., – pelvis, fem., tib., patella, tib., astrag./calc./3 t., mt., mt _{2,4} sin.-dext., 2 ph.I., ph.II., sesam. 2 sup.
734.	ló III. 133,8 cm			2	– mt., ph.I.
735.	juh 65,7 cm	ad.		13	kop., 2 mandb., atlas, rad., mc. dext., – tib.dist., astrag. sin., astrag./calc. dext., mt. sin., ph.I., ph.II.
736.	ló 135,5 cm	ad. 4 év	mén	52	kop., 2 mandb., atlas bal oldali fele, rad.dist., 7 c., mc., mc _{2,4} , ph.I.-II.-III. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./3 t. sin., mt. sin.-dext., ph.I.-II. dext., ph.II.-III.sin., sesam. 6 sup.-2 inf.
736.	szarvasmarha 111,9 cm	subad. 3½–4 év	tehén	61	kop., 2 mandb., 8 vert. caud. (I.-VIII.), rad.dist. dext., mc., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.II. sin.-dext., 2 ph.III., sesam. 4 sup.-7 inf.

736.	juh I. 61,0 cm	szarvatlan	inf. 10–12 hó		20	kop., 2 mandb., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 5 ph.I.
736.	juh II. 50,8 cm	szarvatlan	inf. 8–10 hó		18	kop., 2 mandb., rad.dist., mc. sin.-dext., – tib., dist., ct. sin.-dext., astrag./calc. sin., mt. sin.-dext., 2 ph.I., ph.II.
736.	juh III.		inf. 3–6 hó		7	kop., 2 mandb., rad.dist. dext., mc. sin., 2 ph.I.
736.	juh IV.	csontváz	foet.		11	kop., 2 mandb., hum., rad. sin.-dext., – fem.dext., tib. sin.-dext., mt. dext.
739.	juh 64,9 cm	szarvatlan	ad.		13	kop., 2 mandb., atlas, – tib.dist., astrag./calc., mt. sin.-dext., ph.I.
740.	ló 137,5 cm		inf. 1 év		54	rad.sin., 6 c., mc., mc2-4, ph.I-II. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./3 t., mt., mt2-4, ph.I-II. sin.-dext., sesam. 7 sup.- 1 inf.
740.	szarvasmarha I. 106,7 cm		juv. 1½–2 év	tehén	50	kop., 2 mandb., rad.dist., 5 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./ct., mt., 2 ph.I., 2 ph.II. sin.-dext., 4 ph.III., sesam. 3 sup.
740.	szarvasmarha II.		inf. 6–8 hó		32	kop., 2 mandb., atlas bal oldali fele, 5 vert. caud., rad.dist., 5 c. dext., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 3 ph.I., 2 ph.II.
740.	juh 59,0 cm	szarvatlan	inf. 6–8 hó		41	kop., 2 mandb., nyelvsont, atlas, rad.dist., 3 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./2 t., mt. sin.-dext., 7 ph.I., 4 ph.II., 3 ph.III.
743.	ló 137,2 cm		mat. 10–11 év	kanca	59	kop., mandb., nyelvsont, atlas jobb oldali fele, rad.dist., 6 c., mc., mc _{2,4} , ph.I-II-III. sin.-dext., – tib. dist., astrag./calc./3 t., mt., mt _{2,4} , ph.I-II-III. sin.-dext., sesam. 2 sup.- 2 inf.
743.	juh I. 72,5 cm	szarvatlan	inf. 6–8 hó		18	kop., 2 mandb., atlas, mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc., mt. sin.-dext., 3 ph.I., ph.II.
743.	juh II. ételad.	ételad.	subad.		7	sacrum IV.+ 6 vert. caud.
744.	ló		inf. 3–6 hó		4	kop., 2 mandb., ph.II.
744.	szarvasmarha 113,1 cm		juv. 2 év	tehén	52	kop., 2 mandb., atlas, 5 vert. caud., rad.dist., 5 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt. sin.-dext., 7 ph.I., 5 ph.II., 3 ph.III.
744.	juh 64,3 cm	szarvalt	ad.		36	kop., 2 mandb., atlas, rad.dist., 5 c. sin., mc. sin.-dext., – tib.dist., malleo., sin., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 6 ph.I., 5 ph.II., 3 ph.III.
745.	juh 61,7 cm	szarvatlan	ad.		22	kop., 2 mandb., rad.dist., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 5 ph.I.
746.	szarvasmarha I. 113,9 cm		subad. 2–2½ év	tehén	34	kop., 2 mandb., nyelvsont, 1 vert. caud., rad.dist., 4 c., mc., 2 ph.I., ph.II. dext., – malleo., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.II. sin.-dext.,

<i>Sír</i>	<i>Állatfaj</i>	<i>Életkor</i>	<i>Nem</i>	<i>db</i>	<i>Csontmaradványok</i>
746.	szarvasmarha II. 96,0 cm	inf. 6–8 hó		21	kop., 2 mandb., mc. sin.-dext., – tib.dist., malleo., calc., sin., mt. sin.-dext., 6 ph.I., 3 ph.II., 2 ph.III.
746.	juh I. szarvatlan 59,4 cm	juv. 2–½ év		23	kop., 2 mandb., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 2 ph.I., 5 ph.II., ph.III.
746.	juh II. 66,3 cm	inf. 3–4 hó		22	kop., 2 mandb., rad.dist. sin.-dext., mc. dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc. sin., ct., mt. sin.-dext., 5 ph.I., 3 ph.II.
746.	juh III. ételad.	ad.	kos	8	vert. lumb.VI. – sacrum – 6 vert. caud. (I–VI)
748.	ló 139,7 cm	juv. 1–¼ év	mén	50	kop., 2 mandb., nyelvesont, rad.dist., 4 c., mc., mc _{2,4} ph.I. sin.-dext., ph.I.–III.sin., – tib.dist., astrag./calc./4 t., mt., mt _{2,4} ph.I.–II.–III. sin.-dext.
748.	juh I. szarvatlan 65,0 cm	mat.		28	kop., 2 mandb., rad.dist., 2 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 5 ph.I., 2 ph.II.
748.	juh II.	foet.		4	mc. dext., – tib.dist. sin., mt. sin.-dext.
749.	szarvasmarha	juv. 1½–1¾ év		20	kop., 2 mandb., rad.dist., 1 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc., mt. sin.-dext., 3 ph.I.
749.	juh 67,0 cm	juv. 1½–2 év		19	kop., 2 mandb., rad.dist. dext., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc., mt. sin.-dext., 2 ph.I., 2 ph.II., ph.III.
751.	szarvasmarha 116,7 cm	subad. 2½–3 év	tehén	44	kop., 2 mandb., atlas, 2 vert. caud., rad.dist., 4 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt. sin.-dext., 7 ph.I., 4 ph.II., sesam. 1 sup.
751.	juh 70,3 cm	inf. 3 hó		14	kop., 2 mandb., rad.dist., mc. sin., – tib.dist., astrag., sin.-dext., calc. sin., 3 ph.I., ph.II.
752.	juh fej	subad.		3	kop., 2 mandb.
753.	ló 139,7cm	juv. 1¼ év	mén	21	kop., mandb., rad.dist., 2 c., dext., mc., ph.I. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc., mt., ph.I. sin.-dext., sesam. 1 sup.–1 inf.
753.	szarvasmarha I.	subad. 3 év	tehén	12	kop., 2 mandb., 1 vert. caud., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag., mt. sin.-dext.
753.	szarvasmarha II.	juv. 1½–1¾ év		11	kop., 2 mandb., – tib.dist. sin.-dext., astrag./calc. sin., mt. sin.-dext., 2 ph.I.
753.	juh 63,5 cm	ad.		7	kop., 2 mandb., rad.dist., mc. dext., – astrag. dext., mt. sin.

754.	szarvasmarha I. 108,5 cm	juv. 1½–2 év	tehén	40	kop., 2 mandb., 1 vert. caud., rad.dist., 4 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt. sin.-dext., 6 ph.I., 3 ph.II., ph.III.
754.	szarvasmarha II.	ad.		2	mc., ph.I. sin.
755.	ló I. 133,2 cm	mat. 10–11 év	mén	50	kop., 2 mandb., rad.dist., 7 c., mc-mc ₂ , m ₄ , sin.-dext., ph.I.-II.-III. dext., – tib.dist., astrag./calc./4 t., mt., mt ₂ , ph.-II-III. sin.-dext.
755.	ló II. 133,8 cm	ad. 4–4½ év	mén	34	kop., 2 mandb., atlas db, rad.dist., 5 c., mc., ph.I. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./2 t., mt., ph.I. sin.-dext.
755.	ló III. 132,7 cm	ad.	mén	37	kop., 2 mandb., rad.dist., mc., mc _{2,4} , ph.I.-II.-III. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt., mt _{2,4} , ph.I.-II. sin.-dext., sesam. 2 sup.
755.	ló IV.	inf. 1 év		10	3 c., mc., ph.I.-II. sin., – astrag., mt., ph.I.-II. sin. – attribútum(?)
755.	szarvasmarha	inf. 10–12 hó		15	kop., 2 mandb., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc. sin., mt. sin.-dext., 4 ph.I., ph.II.
755.	juh szarvatlan 68,0 cm	juv. 6–8 hó		14	kop., 2 mandb., mc. sin.-dext., – astrag./calc./2 t. dext., 4 ph.I., ph.II.
756.	szarvasmarha 103,2 cm	juv. 1½–2 év	tehén	45	kop., 2 mandb., atlas db, rad.dist., 4 c., mc., 2 ph.I. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I. sin.-dext., 7 ph.II.
756.	juh I. szarvatlan 65,4 cm	ad.		28	kop., 2 mandb., atlas db, rad.dist., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./mt. sin.-dext., 7 ph.I., 4 ph.II., ph.III.
756.	juh II. ételad.	ad.	kos	1	sacrum fr. (I.-II.)
757.	ló	inf. 6–8 hó		13	kop., 2 mandb., mc. sin.-dext., – astrag./calc./2 t., . sin., mt. sin.-dext., 2 ph.I.
757.	juh I. szarvált 64,1 cm	ad.		17	kop., 2 mandb., rad.dist., mc. dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. dext., 4 ph.I., 3 ph.III
757.	juh II. 60,6 cm	inf. 8–10 hó		12	kop., 2 mandb., rad.dist., mc. sin., –tib.dist., astrag./calc./ct. dext., astrag. sin., mt. sin.-dext.
757.	juh III. csontváz	foet.		11	hum. sin., rad./ulna sin.-dext., mc3-4., – pelvis, sin., fem. sin.-dext., tib.sin.
757.	juh IV. ételad.	ad.		4	vert. lumb.VI. – sacrum – 2 vert. caud.(I.-II.)
758.	szarvasmarha 107,4 cm	juv. 1½–2 év	tehén	51	kop., 2 mandb., nyelvsont, atlas jobb oldali fele, rad.dist., 6 c., mc., 2 ph.I. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I. sin.-dext., 7 ph.II., 3 ph.III.
759.	ló I. 139,2 cm	subad. 3–3½ év	mén	37	kop., 2 mandb., rad.dist., 6 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./4 t., mt., sin.-dext., 2 ph.I.

<i>Sír</i>	<i>Állatfaj</i>	<i>Életkor</i>	<i>Nem</i>	<i>db</i>	<i>Csontmaradványok</i>
759.	ló II. 141,6 cm	ad. 5-6 év	mén	44	kop., 2 mandb., 2 nyelvcsont, atlas, rad.dist., 6 c., mc., ph.I-II. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./3 t., mt., ph.I-II. sin.-dext.
759.	ló III. 139,6 cm	subad. 3-3½ év	mén	31	kop., 2 mandb., 2 nyelvcsont, atlas cran. db, rad.dist., 3 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./3 t., mt. sin.-dext., ph.I.
759.	ló I.-II.-III.			61	2 vert. caud., 17 carpale, 4 tarsale, 15 mp2/4., 4 ph.I. ant., 2 ph.I. post., 9 ph.II., 3 ph.III., sesam. 5 sup.
759.	szarvasmarha I. 125,5 cm	mat.	bika	50	kop., 2 mandb., 7 vert. caud., 4 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt. sin.-dext., 7 ph.I., 5 ph.II., 4 ph.III.
759.	szarvasmarha II. 116,2 cm	subad. 3-3½ év	tehén	38	kop., 2 mandb., nyelvcsont, rad.dist., 3 c., dext., mc., 2 ph.I., sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., sin.-dext., 5 ph.II., ph.III.
759.	juh I. 68,0 cm	inf. 6-8 hó		30	kop., 2 mandb., rad.dist., 2 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 5 ph.I., 4 ph.II.
759.	juh II. 63,3 cm	inf. 6-8 hó	kos	36	kop., 2 mandb., atlas db, rad. dist., 2 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 7 ph.I., 7 ph.II.
759.	juh III. 69,0 cm	inf. 8-10 hó	kos	42	kop., 2 mandb., rad.dist., 3 c., mc., 2 ph.I. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt., 2 ph.I. sin.-dext., 6 ph.II., 5 ph.III.
759.	juh IV. ételad.	subad.		2	vert. lumb.VI. – sacrum I.
760.	ló I. 145,0 cm	ad. 5½-6 év	mén	57	kop., 2 mandb., nyelvcsont, atlas, rad.dist., 6 c., mc., mc _{2,4} ph.I.-II. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./3 t., mt., mt _{2,4} ph.I.-II. sin.-dext., ph.III. sin., sesam. 4 sup.-1 inf.
760.	ló II. 134,0 cm	ad. 8-9 év	mén	49	kop., 2 mandb., nyelvcsont, atlas, 2 vert. caud., rad.dist., 5 c., mc., mc _{2,4} ph.I.-II. sin.-dext., – tib.dist., astrag., 2 t., mt., mt _{2,4} ph.I. sin.-dext., ph.II. dext., 3 ph.III.
760.	ló III. 131,7 cm	ad. 5-5½ év	mén	50	kop., 2 mandb., nyelvcsont, atlas bal oldali cran. db, rad.dist., 3 c., mc., mc _{2,4} ph.I.-II. sin.-dext., – tib.dist., astrag./3 t., mt., mt _{2,4} ph.I.-II. sin.-dext., sesam. 5 sup.-2 inf.
760.	szarvasmarha	inf. 6-8 hó		18	kop., 2 mandb., mc. dext., – tib.dist., calc. sin.-dext., astrag. sin., ct. dext., mt. sin.-dext., 3 ph.I., 2 ph.II., ph.III.
760.	juh szarvatlan 62,6 cm	ad.		29	kop., 2 mandb., atlas fi., rad.dist., 2 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct. sin., calc. dext., 6 ph.I., 4 ph.II., 2 ph.III.
761.	szarvasmarha I. 114,5 cm	ad. 6 év	tehén	45	kop., 2 mandb., nyelvcsont, atlas cran. db, rad.dist., 5 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt. sin.-dext., 5 ph.I., 6 ph.II., ph.III.
761.	szarvasmarha II. 116,8 cm	mat.	bika	43	kop., 2 mandb., atlas cran. db, 2 vert. caud., rad.dist., 2 c., mc., mc ₅ sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt. sin.-dext., 3 ph.I., 5 ph.II., 3 ph.III., sesam. 1 sup.-1 inf.

761.	juh I.	inf. 6–8 hó		20	kop., 2 mandb., mc. sin.-dext., – tib.dist. sin., astrag. sin.-dext., mt. dext., 5 ph.I., 4 ph.II., 2 ph.III.,
761.	juh II. szarvatlan 64,5 cm	ad.		22	kop., 2 mandb., atlas jobb oldali fele, rad.dist., 3 c., dext., mc. sin.-dext., – tib.dist. astrag., mt. sin.-dext., 4 ph.I., 2 ph.II.
761.	juh III. fej	inf. 6–8 hó		3	kop., 2 mandb.
762.	szarvasmarha I. 129,4 cm	mat.	ökör	38	kop., 2 mandb., 4 c., mc., 2 ph.I. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I. sin.-dext., 2 ph.II., sesam. 1 sup.
762.	szarvasmarha II.	juv. 1½–2 év		15	kop., 2 mandb., 1 vert. caud., 1 c., mc. dext., – tib.dist. sin.-dext., astrag./calc./2 t., dext., mt. sin.-dext., ph.II.
762.	juh I. szarvatlan 64,4 cm	mat.		37	kop., 2 mandb., rad.dist., mc., 2 ph.I. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt., 2 ph.I. sin.-dext., 6 ph.II., 6 ph.III.
762.	juh II. szarvatlan 60,6 cm	ad.		8	kop., 2 mandb., mc.dext., 2 ph.I., 2 ph.II.
762.	juh III.	inf. 8–10 hó		8	kop., 2 mandb., – calc.sin., 3 ph.I., ph.II.
762.	juh IV. ételad.	ad.	nőstény	4	vert. lumb.VI. – sacrum – 2 vert. caud.(I.-II.)
763.	ló 138,8 cm	ad. 6–8 év	mén	28	kop., 2 mandb., nyelvcsont, rad.dist., mc., ph.I.-II.-III. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./3 t., mt. sin.-dext.
763.	szarvasmarha 120,5 cm	ad. 7–8 év	bika	29	kop., 2 mandb., rad.dist., 4 c. sin., mc. sin.-dext., 3 ph.I., 2 ph.II., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 3 ph.I., ph.II.
770.	ló 135,7 cm	juv. 2–2½ év	mén	60	kop., 2 mandb., nyelvcsont, atlas cran. db, 1 vert. caud., rad.dist., 7 c., mc., mc _{2,4} , ph.I.-II.-III. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./3 t., mt., sin.-dext., ph.I.-II.-III. sin., sesam. 6 sup.-3 inf.
770.	szarvasmarha 71,6 cm	neo. 1 hó		15	kop., 2 mandb., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc., mt. sin.-dext., ph.II., ph.III.
777.	ló 133,2 cm	juv. 1½–2 év		67	kop., 2 mandb., 3 vert. caud., rad.dist., 7 c., mc., mc _{2,4} , ph.I.-II.-III. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./3 t., mt., mt _{2,4} , ph.I.-II.-III. sin.-dext., sesam. 6 sup.-3 inf.
777.	szarvasmarha 113,6 cm	juv. 2–2½ év		44	kop., 2 mandb., nyelvcsont, atlas, 1 vert. caud., 3 c., mc. sn.-dext., – tib.dist., astrag./calc./2 t., mt. sin.-dext., 7 ph.I., 5 ph.II., sesam. 2 sup.-4 inf.
777.	juh I. szarvatlan 61,1 cm	inf. 8–10 hó		29	kop., 2 mandb., nyelvcsont, rad.dist., mc., 2 ph.I. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt., 2 ph.I. sin.-dext., 3 ph.III.
777.	juh II. ételad.	ad.		1	vert. lumb. VI.

<i>Sír</i>	<i>Állatfaj</i>	<i>Életkor</i>	<i>Nem</i>	<i>db</i>	<i>Csontmaradványok</i>
787.	juh I. szarvatlan 62,5 cm	ad.		13	kop., 2 mandb., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc., mt. dextr, 4 ph.I.
787.	juh II. 62,4 cm	inf. 3 hó		19	kop., mandb., rad.dist. sin., mc. sin.-dext., – tib.dist. sin., astrag./calc./ct. dext., mt. sin.-dext., 6 ph.I., 2 ph.II.
788.	szarvasmarha 112,8 cm	juv. 1½–2 év		36	kop., 2 mandb., 6 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 4 ph.I., 2 ph.II., sesam. 2 sup-1 inf.
792.	szarvasmarha 106,6 cm	juv. 1½ év		27	kop., 2 mandb., mc. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt. sin.-dext., 5 ph.I., 3 ph.II.
792.	juh 64,6 cm	inf. 3 hó		21	kop., 2 mandb., rad.dist., 1 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./ct., sin., astrag./calc. dext., mt. sin.-dext., 4 ph.I., ph.II.
794.	szarvasmarha 111,7 cm	ad. ca. 4 év		34	kop., 2 mandb., 1 vert. caud., rad.dist. 6 c. dext., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 6 ph.I., 5 ph.II.
794.	juh	inf. 3 hó		7	kop., 2 mandb., mc., – mt., 2 ph.I. sin.
800.	ló 137,5 cm	juv. 2–2½ év		60	kop., 2 mandb., atlas, dens epistrophei, 3 vert. cervic., rad.dist., 6 c., mc., mc ₂₋₄ , ph.I-II. sin.-dext., ph.III., – tib.dist., astrag./calc./4 t., mt., mt ₂₋₄ , ph.I-II. sin.-dext., sesam. 3 sup.
800.	juh I. szarvalt 60,5 cm	ad.		54	kop., 2 mandb., nyelvcsont, rad.dist., 6 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., – tib.dist., astrag./ calc./ct., mt., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext.
800.	juh II.	inf. 3–4 hó		32	kop., 2 mandb., rad.dist., 2 c., mc. sin.-dext., tib.dist., ct. sin., astrag. dext., mt. sin.-dext., 7 ph.I., 5 ph.II., 4 ph.III.
801	szarvasmarha 124,2 cm	ad. ca. 4 év		61	kop., 2 mandb., nyelvcsont, atlas, 2 vert. caud., rad.dist., 5 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./ct., mt. 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., sesam. 4 sup.
801.	juh szarvatlan 60,1 cm	inf. 3–4 hó		12	kop., 2 mandb., mc. dext., – astrag./calc. sin.-dext., 2 ph.I., 2 ph.II.
802.	juh szarvatlan 67,0 cm	ad.		12	kop., 2 mandb., nyelvcsont, atlas, mc. sin., – tib.dist., astrag./calc. sin.-dext.
814.	szarvasmarha I. 114,3 cm	subad. 2–2½ év		36	kop., 2 mandb., nyelvcsont, atlas, 1 vert. caud., rad.dist., 6 c. dext., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./ calc./2 t., mt., sin.-dext., 6 ph.I., 3 ph.III.
814.	szarvasmarha II.	inf. 1 hó		4	kop., mandb., mc. dext., – tib.dist. dext.

815.	szarvasmarha	juv. 1½–2 év		15	kop., 2 mandb., rad.dist., 2 c. sin., mc. sin.-dext., – tib.dist., calc. dext., 5 ph.I.
815.	juh I. 63,5 cm	ad.		4	mc., ph.I., 2 ph.II. dext.
815.	juh II. fej	foet.		1	mandb. dext.
819.	szarvasmarha 107,3 cm	juv. 1½–2 év		13	2 vert. caud., rad.dist., mc. dext., – tib.dist. dext., malleo., astrag./calc./ct. sin.-dext.
819.	juh I. 55,2 cm	inf. 3 hó		10	kop., 2 mandb., atlas, rad.dist. sin.-dext., mc. dext., – astrag. dext., ph.I., ph.II.
819.	juh II. ételad.	subad.		4	vert. lumb. VI. – sacrum I., III., 1 vert. caud.
828.	szarvasmarha ételad.	ad.		1	costa db.
829.	szarvasmarha 83,2 cm	inf. 6–8 hó		18	kop., mandb., rad.dist. dext., mc. sin.-dext., – tib.dist. dext., astrag./calc./2 t, mt. sin.-dext., 2 ph.I.
830.	juh 64,5 cm	ad.		6	tib.dist. dext., astrag./calc./ct. sin., mt. sin.-dext.
837.	juh fej	ad.		1	kop.
838.	szarvasmarha 117,3 cm	ad.		44	kop., 2 mandb., 2 nyelvesont, 4 c., mc., 2 ph.I. sin.-dext., – tib.dist. dext., malleo., astrag./calc./2 t, mt., 2 ph.I. sin.-dext., 5 ph.II., 2 ph.III., sesam. 1 sup.
838.	juh I. szarvatlan 67,2 cm	ad.		28	kop., 2 mandb., 2 vert. caud., rad.dist., mc. sin.-dext. – tib.dist., astrag./calc./ct. mt. sin.-dext., 6 ph.I., 3 ph.II.
838.	juh II.	neo. 1 hó		9	kop., 2 mandb., 2 nyelvesont, mc., ph.I.-II.-III. dext.
838.	juh III.	inf. 8–10 hó		21	kop., 2 mandb., rad.dist., 2 c., mc. sin.-dext., – tib.dist. sin.-dext., calc./ct. sin., mt. sin.-dext., 3 ph.I., ph.II.
842.	szarvasmarha	juv. 1–1½ év		35	kop., 2 mandb., nyelvesont, atlas, rad.dist., 2 c. sin., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 7 ph.I., 5 ph.II., 3 ph.III.
842.	juh szarvatlan	neo.		13	kop., 2 mandb., mc. sin.-dext., – tib.dist., calc./ct. dext., mt. sin.-dext., 3 ph.I.
844.	szarvasmarha 100,4 cm	juv. 1½ év		27	kop., 2 mandb., 1 vert. caud., mc. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 4 ph.I., 5 ph.II.
844.	juh 65,7 cm	inf. 3–6 hó		14	kop., mandb., 2 c., mc. dext., – tib.dist., astrag./calc. sin.-dext., mt. dext., ph.I-II.

<i>Sír</i>	<i>Állatfaj</i>	<i>Életkor</i>	<i>Nem</i>	<i>db</i>	<i>Csontmaradványok</i>
848.	szarvasmarha I. 112,1 cm	ad. 3–3½ év		57	kop., 2 mandb., nyelvcsont, atlas jobb oldali fele, 6 vert. caud., rad.dist., 6 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 5 ph.I., 7 ph.II., 5 ph.III., sesam. 3 sup.
848.	szarvasmarha II. 123,6	mat.		63	kop., 2 mandb., nyelvcsont, 5 vert. caud., rad.dist., 5 c., mc., mc ₃ , sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt. sin.-dext., 7 ph.I., 6 ph.II., 4 ph.III., sesam. 4 sup.-3 inf.
848.	juh I. 65,7 cm	inf. 3–4 hó		13	kop., 2 mandb., rad.dist. sin., mc. sin.-dext., – astrag./calc. sin., mt. sin.-dext., 3 ph.I.
848.	juh II. 60,7 cm	inf. 3–4 hó		21	kop., 2 mandb., atlas, rad.dist. sin., mc. sin.-dext., – tib.dist. sin.-dext., astrag./calc./ct. sin., mt. sin.-dext., 6 ph.I., ph. II.
848.	juh III. szarvatlan 60,6 cm	ad.		41	kop., 2 mandb., 2 nyelvcsont, atlas, rad.dist., 4 c., mc., 2 ph.I., sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt., 2 ph.I., sin.-dext., 2 ph.II., 3 ph.III.
848.	juh IV. szarvatlan 67,5 cm	ad.		27	kop., 2 mandb., 1 vert. caud., rad.dist., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 6 ph.I., 4 ph.II.
849.	juh szarvatlan			54	kop., 2 mandb., 2 nyelvcsont, atlas, rad.dist., 4 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext.
853.	szarvasmarha	juv. 1½–2 év	tehén	11	kop., 2 mandb., nyelvcsont, rad.dist. dext., mc. sin.-dext., – astrag./calc., mt. dext., ph.I.
853.	juh szarvatlan 65,8 cm	mat.		19	kop., 2 mandb., rad.dist., mc. sin.-dext., – astrag. dext., calc. sin., ct., mt. sin.-dext., 5 ph.I., ph.II., ph.III.
854.	szarvasmarha	inf. 6 hó		14	kop., 2 mandb., rad.dist., mc. dext., – tib.dist. dext., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., ph.I.
854.	juh I. szarvalt 69,5 cm	ad.		21	kop., 2 mandb., rad.dist., 2 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag. sin.-dext., calc./ct. dext., mt. sin.-dext., 2 ph.II.
854.	juh II. szarvatlan	inf. 6–8 hó		7	mc. dext., – tib.dist. sin.-dext., astrag./ct. sin. 2 ph.I.
854.	juh III. ételad.	ad.		9	vert. lumb. VI. – sacrum – 7 vert. caud.(I.–VII.)
855.	ló 140,7 cm	subad. 4½–5 év	mén	71	kop., 2 mandb., 2 nyelvcsont, atlas jobb oldali fele, 9 (I.–IX.) vert. caud., rad.dist., 6 c., mc., mc _{2,4} , ph.I.–II.–III. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./4 t., mt., mt _{2,4} , sin.-dext., ph.I. dext., ph.II.–III. sin., sesam. 4 sup.–3 inf.
855.	szarvasmarha 113,6 cm	subad. ca. 3	tehén	57	kop., 2 mandb., 2 nyelvcsont, atlas, 7 (I.–VII.) vert. caud., rad.dist., 6 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt. sin.-dext., 6 ph.I., 4 ph.II., ph.III., sesam. 2 sup. – 1 inf.
855.	juh I. szarvatlan 64,1 cm	juv. 1–1½ év		43	kop., mandb., atlas bal oldali fele, 6 (farokvég) vert. caud., rad.dist., 3 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 6 ph.I., 4 ph.II., 4 ph.III.

855.	juh II. 62,0 cm	szarvatlan	ad.	nöstény	37	kop., mandb., atlas, rad.dist., 3 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt sin.-dext., 7 ph.I., 4 ph.II., 3 ph.III.
855.	juh III. csontváz		foet.		62	kop., mandb., törzs 38 (5 vert. cervic., 11 vert. thorac., 22 costa), scapula, hum., rad./ulna mc3-4 sin.-dext., – pelvis, fem., tib., calc. sin.-dext., 2 ph.I.
855.	juh IV. csontváz		foet.		22	kop., mandb., scapula sin., hum., rad./ulna dext., mc3-4 sin.-dext., – pelvis, fem., tib., calc., mt3-4 sin.-dext..
858.	szarvasmarha		inf. 6 hó		17	kop., mandb., mc. sin.-dext., – tib.dist., calc., mt. sin.-dext., 6 ph.I.
858.	juh I. 62,1 cm	szarvatlan	ad.	nöstény	26	kop., 2 mandb., atlas, 1 vert. caud., rad.dist., mc. sin.-dext. – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 5 ph.I., 2 ph.II.
858.	juh II. 66,2 cm	szarvatlan	ad.		37	kop., 2 mandb., atlas fr., rad.dist., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 6 ph.I., 3 ph.II.
858.	juh III. 65,7 cm		inf. 3 hó		13	kop., mandb., rad.dist. dext., mc. sin.-dext., – tib.dist. dext., astrag./calc. sin., mt. sin.-dext., 3 ph.I.
858.	juh IV.		inf. 3 hó		12	kop., mandb., mc. sin., – astrag./calc., mt. sin.-dext., 3 ph.I.
860.	szarvasmarha 113,6 cm		ad. 5–6 év	tehen	46	kop., 2 mandb., rad.dist., 7 c., mc. sin.,-dext., – tib.dist., malleo, astrag./calc./2 t., mt. sin.-dext., 6 ph.I., 5 ph.II.
860.	juh I. 65,2 cm	szarvatlan	ad.		13	kop., mandb., rad.dist. dext., mc. sin.-dext., – calc. sin., mt. sin.-dext., 2 ph.I., 2 ph.II., ph.III.
860.	juh II. szarvatlan		neo.		9	kop., mandb., rad.dist. sin., mc. sin.-dext., – tib.dist., calc./ct., mt. dext.
860.	juh III.		subad.		5	VI. vert. lumb. – sacrum – 3 vert. caud.
861.	juh 67,0 cm		ad.		7	kop., mandb., 1 c., mc. dext., – calc. sin., astrag., mt. dext..
862.	szarvasmarha 104,4 cm		juv. 1½–2 év		26	kop., mandb., rad.dist., 2 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./2 t., mt. sin.-dext., 3 ph.I., ph.II.
862.	juh		inf. 3–4 hó		11	kop., mandb., mc. sin.-dext., – tib.dist. dext., astrag./calc. sin., mt. sin.-dext., 2 ph.I.
863.	juh szarvatlan		ad.		13	kop., 2 mandb., rad.dist. dext., mc. sin.-dext., – tib.dist. sin.-dext., astrag. dext., calc. sin., mt. sin.-dext., ph.II.
867.	szarvasmarha		juv. 1–1½		24	kop., 2 mandb., 3 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc., mt. sin.-dext., 3 ph.I., 2 ph.II.

Sír	Állatfaj	Életkor	Nem	db	Csonmaradványok
867.	juh I. szárvatlan 61,3 cm	ad.		29	kop., 2 mandb., rad.dist., 2 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 5 ph.I., 3 ph.II.
867.	juh II.	neo.		4	mandb., – 2 tib.diaph., mt.
869.	juh 62,7 cm	subad. 1½–2 év		16	kop., 2 mandb., atlas, rad.dist. sin., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./ct. dext., mt. sin.-dext., 3 ph.I., ph.II.
870.	ló I. 137,1 cm	juv. 1½ év		53	kop., 2 mandb., rad.dist., 6 c., mc., mc ₂₋₄ , ph.I.-II.-III. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./4 t., mt., ph.I.-II.-III. sin.-dext., sesam. 2 sup.
870.	ló II. 135,5 cm	juv. 2½ év	mén	58	kop., 2 mandb., rad.dist., 6 c., mc., mc ₂₋₄ , ph.I.-II.-III. sin.-dext., – tib.dist., astrag./cacl./4 t., mt., mt ₂₋₄ , ph.I.-II.-III. sin.-dext., sesam. 3 sup.
870.	ló III. 138,8 cm	ad.-mat. 10–12 év	mén	56	kop., 2 mandb., rad.dist., 5 c., mc., mc ₂₋₄ , ph.I.-II.-III. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./4 t., mt., mt ₂₋₄ , ph.I.-II.-III. sin.-dext., sesam. 2 sup.-1 inf.
870.	ló IV. 138,3 cm	ad. 5–6 év	mén	58	kop., 2 mandb., atlas, rad.dist., 6 c., mc., mc ₂₋₄ , ph.I.-II. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./4 t., mt., mt ₂₋₄ , ph.I.-II.-III. sin.-dext., sesam. 4 sup.
870.	ló I-IV.			39	sesam., 8 sup.-5 inf., 16 vert. caud. (ad.), 10 vert. caud. (juv.)
870.	szarvasmarha 110,1 cm	juv. 1½–2 év		27	kop., 2 mandb., rad.dist. sin., mc. sin.-dext., ph.I., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt. sin.-dext., 4 ph.I., 2 ph.II.,
870.	juh I. szárvalt 67,1 cm	ad.-mat.		36	kop., 2 mandb., atlas jobb oldali fele, 1 vert. caud., rad.dist., 2 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 7 ph.I., 4 ph.II., 2 ph.III.
870.	juh II. szárvatlan 55,2 cm	ad.		15	kop., 2 mandb., atlas db., rad.dist., mc. sin.-dext., 2 ph.I., 4 ph.II., ph.III.
870	juh III. szárvatlan 68,0 cm	inf. 6–8 hó		14	2 c. sin., – tib.dist., astrag./calc., mt. sin.-dext. sin.-dext., ph.I., 3 ph.II.
875.	szarvasmarha	juv. 1–1½ év		6	kop., 2 mandb., 1 vert. caud., mc. dext., calc. sin.
875.	juh	ad.-mat.		5	kop., 2 mandb., rad.dist. sin., ph.I.
876.	szarvasmarha	juv. 2–2½ év		47	kop., 2 mandb., 4 vert. caud., rad.dist., 6 c., mc., 2 ph.I. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt., 2 ph.I. sin.-dext., 4 ph.II., sesam. 1 sup.-1 inf.
876.	juh	inf. 6–8 hó		7	kop., 2 mandb., mc. sin., – tib.dist. sin., mt. sin.-dext.
877.	ló 138,3 cm	ad. 5–5½ év	mén	68	kop., 2 mandb., 2 nyelvsont, atlas, 4 vert. caud., rad.dist., 5 c., mc., mc ₂₋₄ , ph.I.-II.-III. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./4 t., mt., mt ₂₋₄ , ph.I.-II.-III. sin.-dext., sesam. 6 sup.-2 inf.

877.	szarvasmarha 112,5 cm	ad.-mat. 8–10 év	tehén	56	kop., 2 mandb., 2 nyelvsont, atlas, rad.dist., 5 c., mc., 2 ph.I. 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., – tib.dist. malleo., astrag./calc./ct., mt., 2 ph.I. 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext.
877.	juh I. 65,6 cm	ad.		31	rad.dist., 5 c., mc. sin.-dext., – tib.dist. astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 5 ph.I., ph.II., ph.III.
877.	juh II. ételad.	ad.		2	vert. caud.VI., sacrum.
879.	szarvasmarha I. 113,0 cm	ad.		67	kop., 2 mandb., atlas, rad.dist., 6 c., mc., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., – tib.dist. malleo., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., seasam. 5 sup.-4 inf.
879.	szarvasmarha II.	foet.		7	kop., 2 mandb., mc3-4 sin., mc3 dext., – mt sin.
879.	juh szarvalt 60,1 cm	inf. 6–8 hó		21	kop., 2 mandb., rad.dist., 4 c. dext., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc., mt. sin.-dext., ph.I., 2 ph.II.
881.	juh I. szarvatlan 67,5 cm	ad.		18	kop., 2 mandb., rad.dist. dext., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct. mt. sin.-dext., ph.I., ph.II.
881.	juh II.	inf. 6–8 hó		9	rad.dist. sin., mc. sin.-dext., – tib.dist. sin., mt. sin.-dext., 3 ph.I.
881.	juh III.	inf.		1	mt. dext.
882.	juh I. szarvatlan 64,1 cm	ad.		21	kop., 2 mandb., atlas, rad.dist., 4 c., mc. dext., – tib.dist. mt. dext., 5 ph.I., 4 ph.II.
882.	juh II.	neo.		6	kop., 2 mandb., mc. sin., – tib.dist., mt. sin.
882.	tyúk ételad.	ad.		1	fem. sin.
883.	szarvasmarha I.	inf. 10–12 hó		12	kop., 2 mandb., mc. dext., – astrag./calc. sin.-dext., mt. sin., 2 ph.I., ph.II.
883.	szarvasmarha II.	inf. 8–10 hó		8	2 vert. caud., 2 c. dext., mc. sin.-dext., – mt. sin., seasam. 1 inf.
883.	juh	inf. 6–8 hó		5	kop., 2 mandb., – tib.dist., mt. sin.
884.	juh	inf. 6–8 hó		8	kop., 2 mandb., – mt. sin., 2 ph.I., 2 ph.II.
885.	ló 138,1 cm	ad.	mén	1	mc. dext – attribútum
887.	szarvasmarha 99,4 cm	juv. 1 év		43	kop., 2 mandb., rad.dist., 6 c., mc. sin.-dext., – tib.dist. malleo., astrag./calc./2 t., mt. sin.-dext., 6 ph.I., 4 ph.II.

<i>Sír</i>	<i>Állatfaj</i>	<i>Életkor</i>	<i>Nem</i>	<i>db</i>	<i>Csontmaradványok</i>
888.	ló 132,2 cm	ad. 4½–5 év	kanca	56	kop., 2 mandb., 2 nyelvcsont, atlas cran. db., 2 vert. caud., rad.dist., 6 c., mc., ph.I.-II. sin.-dext., – tib. dist., astrag./calc./4 t., mt., ph.I.-II.-III. sin.-dext., sesam. 4 sup.-2 inf.
888.	juh I. szarvált 61,4 cm	mat.		27	kop., 2 mandb., atlas, rad.dist., 2 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 4 ph.I., ph.III.
888.	juh II. 65,7 cm	inf. 3–4 hó		18	kop., 2 mandb., rad.dist., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./ct., mt. sin.-dext., 3 ph.I.
889.	ló 140,2 cm	sen. 13–14 év	mén	48	kop., 2 mandb., 2 vert. caud., rad.dist., 7 c., mc., mc _{2,4} , ph.I.-II.-III. sin., – tib.dist., astrag./calc./4 t., mt., mt _{2,4} , ph.I.-II.-III. sin.-dext., sesam. 1 sup.-2 inf.
889.	juh szarvatlan	inf. 3–4 hó		5	kop., 2 mandb., – mt. sin., ph.I.
890.	szarvasmarha I. 115,1 cm	ad.	tehén	11	kop., 2 mandb., rad.dist., 5 c. sin., mc. sin.-dext.
890.	szarvasmarha II.	inf.		2	hum. sin.-dext.
890.	juh I. fej esőkevényes szarv	ad.–mat.		4	kop., 2 mandb., atlas cran. fr.
890.	juh II.	ad.		7	kop, mc. sin.-dext., 2 ph.I., 2 ph.III.
892.	ló 136,6 cm	ad. 8–9 év	mén	59	kop., 2 mandb., 2 nyelvcsont, atlas, rad.dist., 6 c., mc., mc _{2,4} , ph.I.-II.-III. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./4 t., mt., mt _{2,4} , ph.I.-II.-III. sin.-dext., sesam. 1 sup.
892.	juh esőkevényes szarv 68,0 cm	inf. 8–10 hó		14	kop., mandb., rad.dist., 2 c. dext., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc. dext., mt. sin.-dext., 2 ph.I.
893.	juh I.	ad.		3	rad.dist. sin., – mt. dext., ph.I.
893.	juh II.	inf. 6–8 hó		5	rad.dist., mc. sin., – calc. dext., mt. sin., ph.I.
894.	juh	juv. 1–1½ év		5	kop., mc. sin., 2 ph.I., ph.II.
896.	szarvasmarha	inf. 10–12 hó		13	kop., mandb., scapula dext., hum. sin.-dext., rad./ulna sin., fem., – tib., calc. sin.-dext.
897.	ló I. 130,6 cm	juv. 2½–3 év	kanca	55	kop., 2 mandb., 2 vert. caud., rad.dist., 7 c., mc., mc _{2,4} , ph.I.-II. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./4 t., mt., mt _{2,4} , ph.I.-II. sin.-dext.,

897.	ló II. 134,2 cm	ad. 5½ év	mén	66	kop., 2 mandb., atlas, 10 vert. caud., rad.dist., 4 c., mc., mc _{2,4} , phg.I.-II.-III. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./4 t., mt., mt _{2,4} , ph.I.-II.-III. sin.-dext., sesam. 3 sup.-1 inf.
897.	szarvasmarha 110,0 cm	ad. 6–8 év		44	kop., 2 mandb., 1 vert. caud., rad.dist., 5 c., mc., sin.-dext., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III., – tib.dist. astrag./calc./2 t., mt. sin.-dext., 3 ph.I., 3 ph.II., 2 ph.III.,
897.	juh I. 65,7 cm	ad.		26	kop., 2 mandb., rad.dist., 2 c., mc. dext., 2 ph.I., – tib.dist. dext., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 4 ph.I., 4 ph.II.
897.	juh II. 62,8 cm	ad.		14	kop., 2 mandb., rad.dist., mc. dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. dext., 2 ph.I., 2 ph.II.
897.	juh III.	foet.		8	kop., 2 mandb., mc. sin.-dext., 3 ph.I.
898.	juh I. 63,1 cm	ad.		19	kop., 2 mandb., rad.dist., mc. sin.-dext., – astrag./calc./ct. sin.-dext., mt. sin., 4 ph.I., ph.II.
898.	juh II. szarvatlan	inf. 3–4 hó		9	kop., 2 mandb., rad.dist., mc. sin.-dext., – astrag. sin., ph.I.
898.	juh III.	inf. 3 hó		6	kop., 2 mandb., rad.dist. sin., mc. dext., – mt. dext.
900.	ló I. 130,5 cm	sen. 9–10 év	kanca	49	kop., 2 mandb., atlas cran. sin. db., rad.dist., 5 c., mc., mc _{2,4} , ph.I.-II. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./4 t., mt., mt _{2,4} sin.-dext., 2 ph.II., sesam. 1 sup.
900.	ló II. 134,2 cm	ad. 5–6 év	mén	50	kop., 2 mandb., nyelvcson, atlas, 5 vert. caud., rad.dist., 4 c., mc., ph.I.-II.-III. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./4 t., mt. ph.I.-II.-III. sin.-dext.,
900.	szarvasmarha 109,8 cm	mat.–sen. 10–12 év	tehén	46	kop., 2 mandb., rad.dist., 5 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 7 ph.I., 7 ph.II., 3 ph.III., sesam. 2 sup.
900.	juh 65,4 cm	ad.–mat.		16	kop., 2 mandb., – tib.dist. dext., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 2 ph.I., 2 ph.II.
900.	tyúk	ad.	tojó	1	tmt. – attribútum
902.	juh 61,5 cm	ad.		12	kop., 2 mandb., mc. sin., – tib.dist., astrag./calc., mt. sin.-dext.
903.	szarvasmarha	juv. 2–2½ év		19	kop., mandb., mc. dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 3 ph.I., ph.II.
907.	juh I. 65,6 cm	ad.		17	kop., 2 mandb., rad.dist. 1 c., sin., mc. sin.-dext., – astrag./calc., mt. sin.-dext., 4 ph.I.
907.	juh II.	foet.		4	kop., 2 mandb., mc dext.

<i>Sír</i>	<i>Állatfaj</i>	<i>Életkor</i>	<i>Nem</i>	<i>db</i>	<i>Csontmaradványok</i>
908.	juh I. szarvatlan	ad.		11	kop., 2 mandb., rad.dist., mc. dext., – tib.dist., sin., mt dext., 3 ph.I., ph.II.
908.	juh II.	neo.		6	kop., mandb., mc. dext., – mt. sin.-dext.
909.	juh I. szarvatlan 59,3 cm	ad.-mat.		22	kop., 2 mandb., rad.dist. dext., mc. sin.-dext., – tib.dist. sin., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 6 ph.I., ph.II.
909.	juh II.	inf. 3–4 hó		11	kop., 2 mandb., rad.dist. sin., mc. sin.-dext., – tib.dist., sin.-dext., calc., mt. dext., ph.II.
909.	juh III. szarvatlan	inf. 8–12 hó		15	kop., 2 mandb., rad.dist., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc. sin., mt. sin.-dext., 2 ph.I., ph.II.
909.	juh IV. ételad.	subad.		2	vert. lumb. VI. – sacrum I.
910.	szarvasmarha	inf. 6 hó		14	kop., 2 mandb., rad.dist. dext., mc. sin.-dext., – tib.dist. sin.-dext., calc. sin., mt. sin.-dext., 3 ph.I.
914.	juh I. szarvatlan	ad.		9	kop., 2 mandb., atlas, epistropheus cran., mc. dext., – mt. dext., 2 ph.I.
914.	juh II.	ad.		6	kop., mandb., rad.dist. sin., – calc. dext., 2 ph.II.
915.	szarvasmarha 99,5 cm	juv. 1½ év		39	kop., 2 mandb., nyelvcsont, atlas fr., rad.dist., 5 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./2 t., mt. sin.-dext., 5 ph.I., 2 ph.II., ph.III.
916.	juh szarv csökevényes	ad.		13	kop., 2 mandb., atlas alsó fele, mc. sin.-dext., – tib.dist., mt. sin.-dext., 3 ph.I.
917.	juh szarvatlan csontváz 59,9 cm	ad.		101	kop., 2 mandb., törzs 47 (7 vert. cervic., 10 vert. thorac., 6 vert. lumb., 24 costa), scapula, hum., rad./ulna, 7 c., mc. sin.-dext., – pelvis, fem., tib., astrag./calc./2 ct., mt. sin.-dext., 5 ph.I., 6 ph.II.
921.	juh szarvált 66,2 cm	ad.	kos	17	kop., 2 mandb., 2 nyelvcsont, rad.dist. sin.-dext., mc. dext., – tib.dist., astrag. sin., mt. sin.-dext., 5 ph.I.
926.	ló ételad.			1	caput femoris dext.
929.	szarvasmarha 94,4 cm	juv. 1½ év		30	kop., 2 mandb., rad.dist., 5 c. dext., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./2 t., mt. sin.-dext., 6 ph.I., ph.II.
929.	juh I. szarvatlan 64,0 cm	juv. 2–2½ év		27	kop., 2 mandb., rad.dist., 3 c. sin., mc. dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 4 ph.I., 3 ph.II., 2 ph.III.

929.	juh II. 55,7 cm	inf. 3-4 hó		11	kop., 2 mandb., rad.dist., mc. sin.-dext., – tib.dist., calc./ct., mt. sin.
929.	tyúk I.	ad.	tojó	11	4 costa, lumbosacrale, sternum fr., hum., ulna, – pelvis, fem., tmt.
929.	tyúk II.	ad.		12	2 ver. cervic., coracoid., rad., cmc., – fem., tibirot. sin.-dext.
929.	tyúk III.	juv.		4	hum., ulna, – fem., tibirot. dext.
930.	ló 140,5 cm	ad. 4½-5 év	mén	116	kop., 2 mandb., 2 nyelvcsont, törzs 42 (7 vert. cervic, 13 vert. thorac., 6 vert. lumb., 16 costa), scapula, hum., rad./ulna, 7 c., mc., mc ₂₋₄ , ph.I.-II.-III. sin.-dext., – pelvis, fem., patella, tib., astrag./calc./4 t., mt., mt ₂₋₄ , ph.I.-II.-III. sin.-dext., sesam. 2 sup.-1 inf.
930.	juh szarvatlan	inf. 3 hó		8	kop., 2 mandb., mc sin., – mt. sin.-dext., ph.I., ph.II.
931.	juh szarvatlan 66,8 cm	inf. 3-4 hó		24	kop., 2 mandb., rad.dist. dext., mc. sin.-dext., – tib. dist. sin., astrag./calc./ct., mt, sin.-dext., 6 ph.I., 2 ph.II., ph.III.
933.	ló 141,1 cm	ad. 4½-5 év	kanca	65	kop., 2 mandb., atlas cran. fr., dens epistrophei, 3 ver. caud., rad.dist., 7 c., mc., mc ₂₋₄ , ph.I.-II. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./4 t., mt., mt ₂₋₄ , ph.I.-II.-III. sin.-dext., sesam. 4 sup.-1 inf.
933.	szarvasmarha 114,5 cm	juv. 2-2½ év		27	kop., 2 mandb., 2 c., mc., 2 ph.I. dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt. sin.-dext., 2 ph.I., sesam. 3 sup.
933.	juh I. szarvatlan 66,1 cm	ad. 3-3½		14	kop., mandb., rad.dist., 3 c., mc. sin., – calc./ct., mt. dext., 3 ph.I., ph.II.
933.	juh II.	foet.		7	hum. dext., rad., sin.-dext., mc3-4, tib. sin.-dext.
933.	juh III.	ad.		2	VI. vert. lumb. – sacrum I.(mindkét csigolya jobb oldali fele)
934.	juh I. szarvatlan 60,7 cm	ad.		14	kop., 2 mandb., atlas, rad.dist., mc. sin.-dext., tib.dist., calc. sin.-dext., astrag., mt. dext., 4 ph.I.
934.	juh II. ételad.	ad.		3	vert. lumb. V.-VI. – sacrum.
935.	szarvasmarha 99,2 cm	inf. 8-10 hó		59	kop., 2 mandb., nyelvcsont, atlas, 2 vert. caud., rad.dist., 7 c., mc., 2 ph.I. sin.-dext., tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I. sin.-dext., 6 ph.II., 6 ph.III.
936.	szarvasmarha 110,0 cm	subad. 3-3½ év		55	kop., 2 mandb., nyelvcsont, atlas, epistropheus db, 2 vert. caud., rad.dist., 7 c. sin., mc., 2 ph.I., 2 ph.II. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.II., 3 ph.III., sesam. 1 sup.-1 inf.
936.	juh szarvatlan	inf. 6-8 hó		6	kop., mandb., mc. sin.-dext., – tib.dist., mt. dext.
937.	szarvasmarha I. 112,2 cm	ad.		38	kop., 2 mandb., 2 nyelvcsont, rad.dist., 6 c., dext., mc. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt. sin.-dext., 6 ph.I., 4 ph.II.

<i>Sír</i>	<i>Állatfaj</i>	<i>Életkor</i>	<i>Nem</i>	<i>db</i>	<i>Csontmaradványok</i>
937.	szarvasmarha II.	ad. 4-5 év		33	kop., 2 mandb., nyelvcsont, rad.dist., 5 c. dext., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 7 ph.I., 4 ph.II.
937.	juh I. 68,0 cm	ad.		14	kop., 2 mandb., rad.dist. 1 c., dext., mc. sin.-dext., – astrag./calc./ct. sin.-dext., mt. sin.
937.	juh II. 67,7 cm	ad.		19	kop., 2 mandb., mc. sin., – tib.dist. sin., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 4 ph.I., 2 ph.II.
937.	juh III.	foet.		3	kop., – mt. dext., ph.I.
937.	juh IV. ételad.	subad.	kos	2	vert. lumb. VI. – sacrum
938.	szarvasmarha I. 123,0	ad. 3½–4 év		56	kop., 2 mandb., nyelvcsont, rad.dist., 5 c., mc. 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext.
938.	szarvasmarha II. 124,4 cm	juv. 2–2½ év		58	kop., 2 mandb., atlas, 4 vert. caud., rad.dist., 6 c., mc., mc ₅ , 2 ph.I., 2 ph.II., 2 ph.III. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./2 t., mt., 2 ph.I., 2 ph.II. sin.-dext.,
938.	juh I. 62,0 cm	inf. 6–8 hó		17	kop., 2 mandb., atlas, rad.dist., mc. sin., – tib.dist., astrag./calc./ct. dext., mt. sin.-dext., 4 ph.I., 2 ph.II., ph.III.
938.	juh II. ételad.	subad.		2	vert. lumb. VI. – sacrum I.
940.	szarvasmarha 113,8 cm	ad.	tehén	50	kop., 2 mandb., 2 vert. caud., rad.dist., 6 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt. sin.-dext., 7 ph.I., 5 ph.II., ph.III., sesam. 2 sup.
940.	juh	neo.		17	kop., 2 mandb., 1 c. dext., tib.dist., calc. dext., mt. sin.-dext., 5 ph.I., 3 ph.II., ph.III.
946.	szarvasmarha 115,0 cm	juv. 2½–3 év		44	kop., 2 mandb., rad.dist., 5 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., malleo., astrag./calc./2 t., mt. sin.-dext., 7 ph.I., 3 ph.II., sesam. 2 sup.-1 inf.
949.	szarvasmarha	inf. 6 hó		8	kop., mandb., mc. dext., – mt. sin.-dext., 3 ph.I.
949.	juh 65,5 cm	ad.		33	kop., 2 mandb., rad.dist. sin.-dext., 5 c., mc. dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 7 ph.I., 4 ph.II., ph.III.
949.	sertés ételad.			1	scapula dext.
950.	juh I. szarvatlan 61,3 cm	ad.		15	kop., 2 mandb., nyelvcsont, atlas cran. db., rad.dist. sin., mc. sin.-dext., – tib.dist., calc. sin., astrag. dext., mt. sin.-dext., 2 ph.I.
950.	juh II.	neo.		7	kop., 2 mandb., mc. sin.-dext., – tib.dist., mt. dext.
951.	juh szarvatlan 64,4 cm	ad.	kos	27	kop., 2 mandb., atlas, epistropheus, rad.dist., 2 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin.-dext., 3 ph.I., ph.II.

960.	ló I. 139,6 cm	ad. 8–9 év	mén	69	kop., 2 mandb., 2 nyelvcsont, 2 vert. caud., rad.dist., 7 c., mc., mc2-4, ph.I-II-III. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./4 t, mt., mt2-4, ph.I-II-III. sin.-dext., sesam. 7 sup.-1 inf.
960.	ló II. fej	subad. 3½–4 év	mén	3	kop., 2 mandb.
960.	juh I. szarvatlan 63,7 cm	ad.		28	kop., 2 mandb., rad.dist. dext., mc. sin., – tib.dist. malleo., sin.-dext., astrag. sin., calc./ct. dext., mt. sin.-dext., 6 ph.I., 6 ph.II., 2 ph.III.
960.	juh II.	ad.		1	sacrum I. jobb oldali fele.
964.	szarvasmarha ételad.	ad.		1	costa
964.	juh csökevényes szarv 64,4 cm	ad.	kos	28	kop., 2 mandb., nyelvcsont db, 1 vert. caud., rad.dist. sin., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct. sin.-dext., mt. sin., 5 ph.I., 3 ph.II., 3 ph.III.
966.	szarvasmarha	juv. 1–1½ év		14	2 c., mc. sin.-dext., 2 ph.I., 3ph.II., 3 ph.III.
966.	juh	neo.		4	kop., mandb., – mt. sin.-dext.
967.	ló 138,8 cm	juv. 2½–3 év		54	kop., 2 mandb., 4 vert. caud., rad.dist., 5 c. dext., mc., mc2-4, ph.I-II-III. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./4 t, mt., mt2-4, ph.I-II-III. sin.-dext., sesam. 3 sup.
967.	juh szarvalt 65,5 cm	ad.–mat.		25	kop., 2 mandb., nyelvcsont, 2 c., mc. sin.-dext., – tib.dist., astrag./calc./ct., mt. sin., 6 ph.I., 4 ph.II.

A SZEGVÁR-OROMDŰLŐI KORA AVAR TEMETŐ TOJÁSMARADVÁNYAINAK ELEMZÉSE

TUGYA BEÁTA* – JOHN STEWART**

BEVEZETÉS

1980 és 1997 között a szegvári tsz homokbányájában Lőrinczy Gábor végzett megelőző leletmentést. A feltárt 36.000 m²-es területen császárkori telep, szarmata-, kora avar kori és 10–11. századi temető került elő. A kora avar kori sírok közül 467 temetkezést tártak fel.

A sírok közel fele gyermeksír volt, valamint a férfiakhoz képest az elhunyt nők voltak többségben. A temető sírjainak csak a 6%-át rabolták ki. A leletanyag a temetőrészt a 6. század utolsó harmadától a 7. század második harmadának végéig keltezi.

Sajátos temetkezési szokások jellemzik a sírokat: magas a fülke- és padmalyos sírok száma, gyakoriak a részleges állattemetkezések és a nagyszámú kerámiaedény koponya mellé helyezése.¹

A tanulmány a leletanyag egy kevésbé kutatott részét, a sírokba helyezett tojásmaradványokat vizsgálja. Két fontos kérdésre keressük a választ. Milyen fajok tojásai kerültek a sírokba? Kiköltött tojásokról van-e szó? Utóbbi kérdésre adott válasz segít annak eldöntésében, a tojásmaradványok ételmellékletekként értelmezhetők-e vagy valamilyen egyéb mögöttes, esetleges szimbolikus jelleget társíthatunk-e melléjük?

TOJÁSVIZSGÁLATI MÓDSZEREK

A temető 467 sírja közül csak 7-be helyeztek az elhunyt mellé tojást is, ez a sírok mindössze 1,5%-a. A 7 sírban összesen 9 tojás volt, közülük csak egy volt földlabdában, a többi mosott, gondosan csomagolt állapotban kaptuk meg. A vizsgálathoz azonban szükség volt a már mosott töredékek újbóli tisztítására, szárítására.

A tojástöredékek mennyisége változó, az 1–2 darabtól a több tucatig terjed (1. kép). Méretük csak ritkán haladja meg az 1 cm²-t, általában az alatt marad, sőt jelentős részük kisebb, mint 0,5 cm². A csak néhány apró töredéket tartalmazó sírok esetén nem az egész tojáshéjat, hanem annak kisebb részét tették az elhunyt mellé. Azonban a földben töltött hosszú idő alatt a maradványok még tovább töredezték.

A kutatás során binokuláris mikroszkóp alatti 48-84-szeres nagyításnál meghatároztuk a fajt. Ez a rossz állapotú, kopott belsejű tojástöredékek esetén nem volt lehetséges, ezért ezeknél, illetve ellenőrzés-

* Thúry György Múzeum, 8800 Nagykanizsa, Zrínyi M. u. 62; E-mail: tbea82@gmail.com

** University of York, Heslington, York YO10 5DD, Egyesült Királyság; E-mail: js1063@york.ac.uk

¹ Lőrinczy Gábor közlése alapján. Köszönjük neki, hogy felkért a temető tojásmaradványainak vizsgálatára és publikálására.

képpen minden tojásnál a Yorki Egyetemen, tömeg spektrométerrel a proteintartalmukat vizsgáltuk.²

Ez utóbbi módszer arra nem alkalmas, hogy megállapítsuk, kiköltött tojásokról van-e szó, pedig vizsgálatuk során ez a kérdés nagyon fontos.

1. kép: 1: Közepes mennyiségű héjtöredék a 143. sírból; 2: Kis mennyiségű héjtöredék 639. sírból; 3: Nagy mennyiségű héjtöredék a 698/2. sírből

Minden tojás több héjtöredékét mikroszkóp alatt vizsgáltuk, a belső oldalukról mikroszkópos felvételek készültek. Mint említettük, voltak rossz állapotú, mikroszkóp alatti elemzésre nem alkalmas töredékek is. A kiválasztásnál olyan darabokra volt szükség, amelyek belső felülete minél kevésbé homorú. Ahhoz, hogy jó minőségű, éles mikroszkópos felvételeket készíthessünk egyenes felület szükséges. A mikroszkópos felvételek 48-, 75-, 80- és 84-szeres nagyítás alatt Olympus SZX7 típusú binokuláris mikroszkóppal, a Magyar Nemzeti Múzeum Alkalmazott Természettudományi Laboratóriumában készültek.³

Ez a vizsgálat tehát segít a fajhatározásban is, de még inkább arra alkalmas, hogy megállapíthassuk, kiköltött tojásokról van-e szó. Ehhez ismernünk kell a madarak embrionális fejlődését, amelynek során a csibe magzatburka, az *allantoisz* bonyolítja le a fejlődő embrió anyagcseréjét. Az *allantoisz* a tojáshéj belső felével kapcsolatba lépve *reszorbeálja*, azaz kioldja a héj mészsanyagát, ami beépül a csibe testébe és csontozatába. A mészsanyag reszorbciónak nyoma mikroszkóp alatt megfigyelhető a meszes héj belső, *mamilláris* rétegén. Amikor a tojást kiköltötték, akkor a mamillák kráterszerű mélyedésben végződnek (2. kép). Amennyiben ép mamilláris réteget látunk, tehát a mészoszlopocskák (mamillák) legömbölyödött végződésűek, az azt jelenti, hogy nem történt reszorbción, a tojást nem költötték ki.⁴ Kiköltött tojásoknál az *allantoisz* mészkioldó működése következtében a legömbölyödött végzések helyett a mamillavégeken kis kráterek láthatók, köztük esetleg még reszorbciónak árkok, mélyedések is megfigyelhetők. Ez mindenhol jellemző a kiköltött tojás meszes héjának belső felületére, kivéve a légkamrát határoló héjrégiót, általában a tojás tompa végén. A héjnak ezen a területén az *allantoisz* a légkamra miatt nem juthat kapcsolatba a tojáshéjjal, így nem is reszorbeálhatja annak mészsanyagát. Ennek következményeképpen a héjnak ezen a területén a belső héjréteg mamillavégei épek maradnak.⁵

A minták belső felülete a legtöbb töredék esetében rossz állapotú volt, a mamilláris réteg nem, vagy csak nehezen volt kivehető, azonban 9 tojásból 6-nál sikerült olyan töredékeket találni, amelyeknél, ha csak részben is, de elemezhető volt a mamilláris réteg. Mindegyiknél az az eredmény született, hogy a tojásmaradványok kiköltött állapotban kerültek a sírokba.

A tojások hagyományos fajhatározásánál figyelembe vesszük a héjtöredékek vastagságát és a mamil-

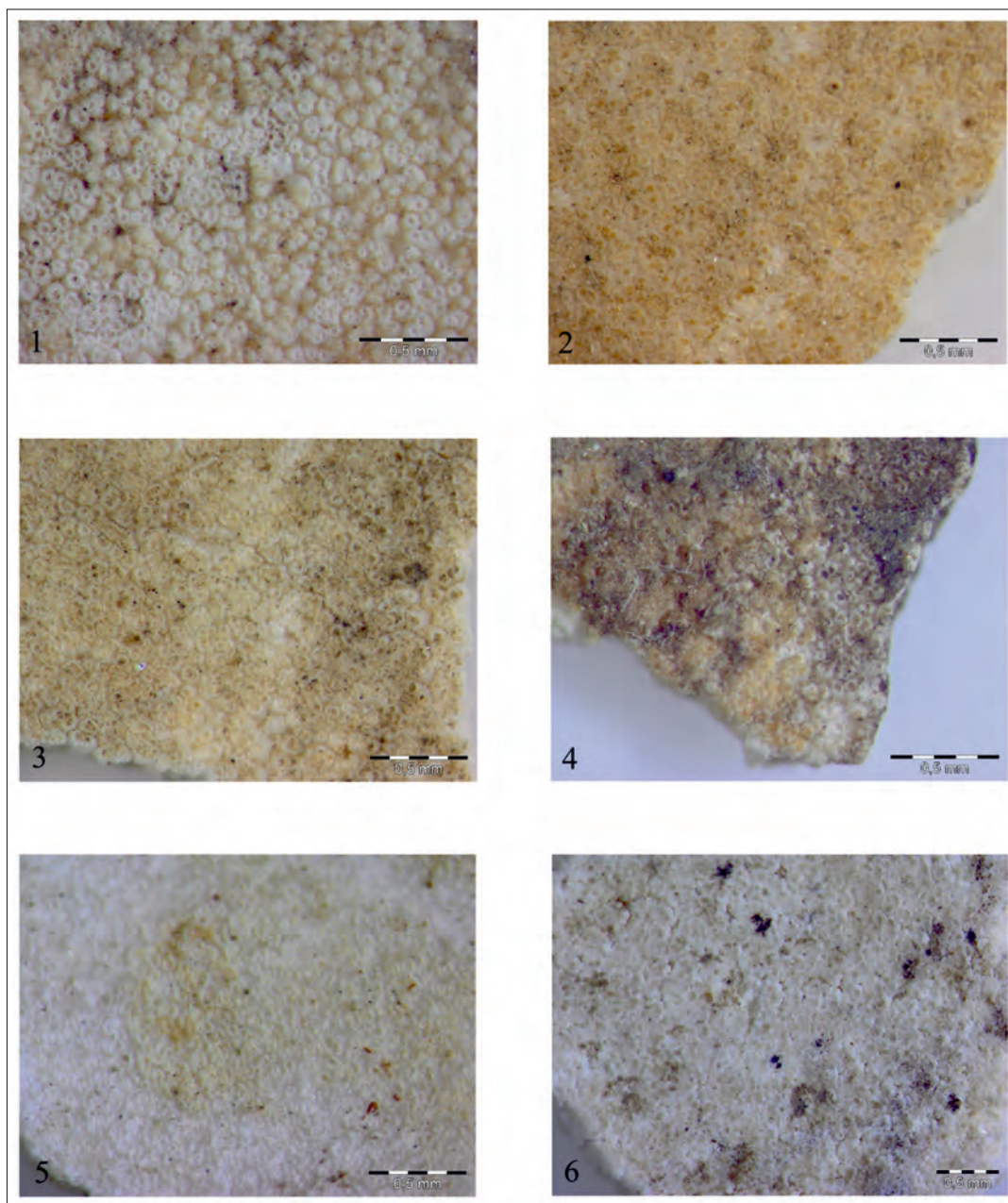
² A módszerről lásd STEWART ET AL 2013.

³ Köszönjük az intézménynek és dr. Kreiter Attila laborvezetőnek, hogy a mikroszkópot használhattuk.

⁴ JAKAB 1980, 312.

⁵ JAKAB 1978, 42.

lák 1 mm²-re eső mennyiségét, ezek a legáltalánosabb határozó bélyegek. A leggyakoribb tojások jellemzői: Tyúktojás esetén a héj vastagsága 0,3–0,35 mm körüli, az 1 mm²-re eső mamillák száma 57–173 közé tehető. Házikacsa esetén a héj vastagsága 0,35–0,4 mm, a mamillák száma 28–173 közötti. A házilúd tojásának héjvastagsága 0,5–0,6 mm, 28–57 db a mamillák 1 mm²-re eső száma. A nyárilúd tojásának héjvastagsága 0,525–0,55 mm, a mamillák száma pedig 28–87 közötti 1 mm²-nyi felületen.⁶ A leletanyagban a házi- és nyárilúd tojások nem voltak elkülöníthetők, ezért csak lúdként szerepelnek.

2. kép. Szegvár-Oromdülő. 1: Kiköltött lúdtojás héjtöredék a 144. sírból. 84×-es nagyítás; 2: Kiköltött tyúktojás héjtöredék a 347. sírből (1. tojás) 80×-os nagyítás; 3: Kiköltött tyúktojás héjtöredék a 347. sírből (2. tojás) 80×-os nagyítás; 4: Kiköltött tyúktojás héjtöredék az 551. sírből. 84×-es nagyítás; 5: Kiköltött tyúktojás héjtöredék a 698. sírből (2. tojás). 75×-ös nagyítás; 6: Rossz állapotú, de kiköltött lúdtojás töredéke a 706. sírből. 48×-os nagyítás

⁶ SIDELL 1993, 13.

A SÍROK LEÍRÁSA

Szegváron 7 sírban összesen 9 tojás volt: két sírba nemcsak egy, hanem két tojást tettek, de közülük az egyikbe két elhunytat temettek. A tojást tartalmazó sírok összefoglaló eredményei az *1. táblázatban* találhatóak.

143. sír: Inf. II. gyermek hanyatt fekvő, nyújtott, állatjárat által bolygatott vázmaradványa. Subadultus juh ágyékcsigolyáinak töredékei kerültek elő a sír betöltéséből, bontás közben.⁷ Tyúk tojásának apró töredékei kerültek elő bontás során a sír betöltéséből.

144. sír: Inf. I. gyermek hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű váza. 1. Adultus tyúk csontvázának részlete a gyermek koponyája mögött. 2. Adultus szarvasmarha koponyája feküdt az állkapcsán az akna északkeleti végében, orral előre. Mellső lábsontjai a koponyától jobbra és balra, a hátsó lábsontok az akna délnyugati végében keresztben, egymáson fekvé kerültek elő. 3. Adultus szarvatlan juh koponyája az állkapcsán az akna északi sarkában, mellső lábsontjai mögötte, az északnyugati fal mellett, a gyermek felkarjával egyvonalban, hátsó lábsontjai ugyancsak az északnyugati fal mellett, a térdekkkel egyvonalban feküdtek. 4. Kiköltött lúdtojás héjtöredékei a gyermek koponyája mögött.

347. sír: Maturus (40–44 éves) nő és bal karján egy inf. I. (3–5 éves) leánygyermek hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű vázmaradványa. A gyermek leletei: 1. Adultus tehén koponyája feküdt a jobb oldalán az akna északkeleti harmadában, az északi negyedben, orral északkeleti irányba. Mellső lábsontjai a koponya mögött, hátsó lábsontjai az akna délkeleti végéből kerültek elő. 2. Egy 6–8 hónapos szarvasmarha koponyája feküdt tarkóján az akna északkeleti harmadában, a délkeleti fal mellett, orral északkeleti irányba. Mellső lábsontjai a koponya mögött, hátsó lábsontjai az akna délkeleti végéből kerültek elő. 3. Egy adultus–maturus tehén koponyája feküdt a jobb oldalán, részben a tehénkoponya alatt, az akna közepén, orral északkeleti irányba. Mellső lábsontjai a koponya mögött, hátsó lábsontjai az akna délkeleti végéből kerültek elő. 4. Subadultus juh koponyája feküdt a jobb oldalán a szarvasmarha koponya és a délkeleti sírfal között, orral északkeleti irányba. Mellső és hátsó lábsontjai a koponya mögött az akna déli negyedéből kerültek elő. 5. Adultus juh koponyája feküdt a bal oldalán a fülke délkeleti fala mellett, orral északkeleti irányba. Mellső és hátsó lábsontjai a koponya alatt és körülötte feküdtek. 6–7. Egy-egy kiköltött tyúktojás héjtöredékei kerültek elő a jobb combcsont, illetve a jobb lábszár felett.

551. sír: Inf. I. (4–5 éves) gyermek hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű csontváza. 1. Adultus juh koponyája a jobb oldalán feküdt a sír nyugati sarkában, orral északi irányba. Megmaradt lábsontjai a sír két hosszoldalánál kerültek elő. 2. Infans juh koponyája a bal oldalán feküdt a sír nyugati sarkában, orral északi irányba. Megmaradt lábsontjai a sír két hosszoldalánál kerültek elő. 3. Tyúk kiköltött tojásának héjtöredékei feküdtek a bal medence és combcsont találkozásának külső oldala mellett.

<i>Sír-szám</i>	<i>Elhunyt életkor-csoportja, neme</i>	<i>Állatfaj</i>	<i>Tojások állapota</i>	<i>Tojás helye a sírban</i>
143.	Infans II.	Tyúk	–	Sír betöltéséből
144.	Infans I.	Lúd	Kiköltött tojás	Koponya mögött
347.	Maturus nő, Infans I. leány	1. Tyúk 2. Tyúk	Kiköltött tojás Kiköltött tojás	Jobb comb- és a jobb lábszár felett
551.	Infans I.	Tyúk	Kiköltött tojás	Bal medence és combcsont találkozásának külső oldala mellett
639.	Maturus nő	Tyúk	–	Sír betöltéséből
698.	Infans I.	1. Tyúk 2. Tyúk	– Kiköltött tojás	Gyerek jobb oldala mellett
706.	Infans I.	Lúd	Kiköltött tojás	Sír betöltéséből

1. táblázat: A tojást tartalmazó sírok adatai

⁷ Köszönjük Lőrinczy Gábornak, hogy a sírok adataiba betekintést nyerhettünk. A sírok állatcsont leleteinek vizsgálatát Vörös István (MNM) végezte.

698. sír: A sír alján inf. I. (1,5–2,5 éves) gyermek hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, talajlazítóval megbolygatott, hiányos vázmaradványa. 1. Juvenis (1½–2 éves) és egy infans (6–8 hónapos) juh lábcsontjainak töredékei kerültek elő a sírban. 2. Két kiköltött tyúktojás apró töredékei kerültek elő a gyermek jobb oldala mellett.

706. sír: Inf. I. (4–5 éves) gyermek hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású, hiányos vázmaradványa. Lúd kiköltött tojásának héjtöredékei kerültek elő a sír betöltéséből.

639. sír: Maturus (40–59 éves) nő hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű vázmaradványa. 1. Egy 1½–2 éves szarvasmarha koponyája az állkapcsán feküdt hátrabilent helyzetben az akna közepén, orral északkeleti irányba. Mellső és hátsó lábcsontjai a koponya mögött, az akna északnyugati fala mellett kerültek elő. 2. Tyúk tojásának apró töredékei kerültek elő bontás során a sír betöltéséből.

ELEMZÉS, ÖSSZEHASONLÍTÁS

A tojást tartalmazó sírokba leggyakrabban szarvasmarha és juh csontokat tettek, egy sírba tyúkcson-
tokat is.

A 9 tojásból 6 biztosan kiköltött volt, a maradék 3-ról belső felületük rossz állapota miatt ezt nem lehetett megállapítani. A fajok megoszlása: 7 tyúk és 2 lúd. Mindkét lúdtojást inf. I. gyermekek mellé helyezték, a tyúktojások a maturus nők és gyermekek mellől kerültek elő. A temetőben a férfi sírok tojásmaradványokat nem tartalmaztak.

Több avar kori temetőt ismerünk, közös jellemzőjük – függetlenül attól, hogy a kora vagy a késő avar korba sorolhatók – hogy csak a sírok kisebb részébe helyeztek tojást, leggyakrabban egyet, ritkábban kettőt-hármat, esetleg többet is. Szeged-Kiskundorozsma, Kettőshatár I. lelőhelyen feltárt 300 síros késő avar kori temetőrészlet több sírjában is találtak tojásmaradványokat.⁸ Szeged-Kiskundorozsma, Subasa lelőhely késő avar temetőjének 16 sírjából 3-ban fordult elő tojás is.⁹ Hódmezővásárhely-Kopáncs, Homokbánya lelőhelyen 13 avar kori sírt tártak fel, bennük állatcsontokon és egyéb régészeti mellékleteken kívül tojások is voltak.¹⁰ Vecsés 67. lelőhelyen 28 késő avar kori sírből többre is helyeztek tojáshéjakat.¹¹ Gyál 7/B lelőhely 82 avar sírjából 2 tartalmazott tojáshéj darabokat is.¹² A Balatonkilitin feltárt a 7. század utolsó harmadától a 8. század utolsó harmadáig használt temető 44 feltárt sírja közül 10-ből kerültek elő tojáshéjmaradványok.¹³ Gyenesdiáson 5 sírban 12 tojást találtak.¹⁴ A székkutas-kápolnadűlői avar temető 555 sírjából 39 tartalmazott 46 tojásmaradványt.¹⁵ Orosháza-Bónum, Téglagyár és Orosháza-Béke Tsz, Homokbánya lelőhelyekről a feltárt nagy mennyiségű sír közül 10-ből 14 tojás került elő.¹⁶ Felgyő, Ūrmös-tanya lelőhelyen 19 sírba tettek tojásokat, volt olyan, amelyikbe 5-6 db-ot is. A tojás mellékletek egy sír kivételével elvesztek, a meglévőbe 5 tojást is helyeztek.¹⁷ Szekszárd, Palánki-dűlő temetőjéből sok tojás került elő, volt olyan sír, amelyikből 10, egy másikkól pedig 14 db.¹⁸

A sírokból előkerült tojások elemzése még nem általános, de az avar temetők archaeozoológiai feldolgozásánál fajhatározásra is találunk példát. Mivel az avar korban – főleg a sírokban – a madarak közül

⁸ MÉSZÁROS–PALUCH–SZALONTAI 2005.

⁹ SZALONTAI–SZ. WILHELM 2006.

¹⁰ TÓTH 2008.

¹¹ RÁCZ 2005.

¹² ZSOLDOS 2008. Az előbbieken felsorolt lelőhelyek tojásmaradványainak az elemzése – tudomásunk szerint – nem történt meg.

¹³ BARTOSIEWICZ 1995, 173.

¹⁴ MATOLCSI 1967, 119–121.

¹⁵ KŐRÖSI 2005, 244, 246.

¹⁶ TUGYA 2012, 3.

¹⁷ KŐRÖSI 2010, 403.

¹⁸ KŐRÖSI 2007, 219–236.

a tyúk a leggyakoribb, az előkerülő tojásokat többségében e fajhoz – ritkábban ludakhoz – sorolják.¹⁹

A tojásokat leggyakrabban női és gyermek sírokba helyezik, férfi sírokba ritkábban kerülnek. Balatonkilitiben 10 sírből 4 női, 4 gyerek volt, 1 nem meghatározható és mindössze 1 volt férfi sír.²⁰ Gyenesdiáson a tojások többnyire gyermek sírokból kerültek elő.²¹ Orosházán a 10 tojásmelléklettel ellátott sírből 4 női, 4 gyerek volt, és csak 2 volt férfisír.²² Szekszárd, Palánki-dűlő lelőhelyen eltérőek az arányok ugyanis 11 női sír (egyik kettős), 3 gyermek mellett viszonylag magas azon férfi sírok száma (7 sír), amelyekből tojások származnak.²³ A Nădlac (RO) határában feltárt késő avar temető tojásmaradványa férfisírből került elő. Az autópálya építését megelőzően 12 késő avar kori sírt tártak fel, közülük azonban csak egyből kerültek elő tojásmaradványok, egy 45–55 éves férfi bal combcsontja mellől.²⁴

Annak vizsgálata, hogy kiköltötték-e a tojásokat, még ritkább. Pedig az első ilyen jellegű tanulmányok már 70-es években megjelentek, de az eredmények kevésbé ismertek: Jakab Béla Szeged környéki avar kori sírokat vizsgált, bennük nyári lúd és házityúk-tojásokat azonosított, mindegyik kiköltött tojás maradványa volt.²⁵ Ugyanerre a következtetésre jutott mind a rácalmási korai avar temető, mind a dunaújvárosi közép avar kori temető tojáshéjleleteinek vizsgálatakor: hasonlóan a Szeged-környéki leletanyaghoz, kiköltött tojások héjrészeiből származnak. Házityúk vagy nyári lúd, vagy mind a két faj tojáshéj-maradványai ismerhetők fel az egyes sírok leletanyagában.²⁶

Kőrösi Andrea a Szekszárd, Palánki-dűlői temető vizsgálatánál Jakab módszerét alkalmazva szintén arra jutott, hogy a sírokba helyezett 55 tojás közül legalább 52 kiköltött volt.²⁷

Ugyanez az eredmény született a fent említett orosházi temetők vizsgálatánál: a tojások kiköltött állapotban kerültek a sírokba, azaz csak az üres héjat vagy annak egy részét helyezték az elhunyt mellé.²⁸

Gyöngyöspata középső- és késő avar kori temetőjének 195 feltárt sírjából 33 tartalmazott tojásokat, közülük azonban 15 elveszett, így 18 tojás vizsgálatára volt lehetőség. Többségében tyúktojások kerültek elő. A néhány lúdtojás egyike sem férfisírből került elő, hanem gyermekek mellé helyezték őket. Minden vizsgált héjtöredék kiköltött tojásból származik.²⁹

A Győr-Moson-Sopron megyei Táp-Borbapuszta közép- és későavar kori temetőben (7. század utolsó harmada – 8. század vége/9. század eleje) 11 sírből 13 tojás került elő, amelyek kivétel nélkül kiköltött tojások töredékei voltak. A sírok egy női kivételével mind gyermeksírok voltak és csak tyúktojások héjmaradványait tartalmazták, lúd- vagy más faj tojásait nem tették a sírba.³⁰

A nádolaci férfisírba két tojást helyeztek, egy tyúk- és egy lúdtojást, mindkettőt kiköltött állapotban.³¹

Azon lelőhelyek mindegyikénél, ahol elemzésre kerültek a tojásmaradványok, az látható, hogy a tojásokat kiköltött állapotban – azaz csak a héjukat vagy annak egy részét – tették a sírokba. Ez látszik a szegvári temető anyagában is.

E meglehetősen furcsa szokás értelmezése nem könnyű feladat. Miért teszik kiköltött tojások héjmaradványait a sírokba? Többségében női és gyerek, ritkábban férfisírokba? Miért csak a sírok kisebb részé-

¹⁹ BARTOSIEWICZ 1995, 173–182; BÖKÖNYI–MATOLCSI 1995, 209–224; MATOLCSI 1967, 85–124; KÖRÖSI 2005, 244–245.

²⁰ BARTOSIEWICZ 1995, 173–182.

²¹ MATOLCSI 1967, 119–121.

²² TUGYA 2012, 7, 3. ábra.

²³ KÖRÖSI 2007, 219–236.

²⁴ TUGYA 2016, 93–96.

²⁵ JAKAB 1978, 46–47.

²⁶ JAKAB 1980, 321.

²⁷ KÖRÖSI 2007, 226.

²⁸ TUGYA 2012, 3–7.

²⁹ TUGYA kézirat A.

³⁰ TUGYA kézirat B, 1–6.

³¹ TUGYA 2016, 93–96.

ben találni tojásmaradványokat? Sok még az egyelőre nem megválaszolható kérdés. Az azonban biztosnak látszik, hogy ez a szokás a teljes avar korban megfigyelhető, földrajzilag sem csupán egy bizonyos régióra szorítkozik, ugyanis a Dél-Alföld és a Mátra-alja (Gyöngyöspata) mellett a Duna mentén (Dunaújváros, Rácalmás), a Dunántúl keleti (Szekszárd) és északi (Táp-Borbapuszta) részén is megfigyelhető.

Úgy tűnik, nemcsak az avaroknál létezett a kiköltött tojások sírba helyezésének szokása, hanem a germán népeknél is: Tamási, Csikólegelő-homokbánya lelőhelyen 12 langobard sírban találtak kiköltött tojásokat, amelyek közül tíz sírból házi tyúk, egy sírból nyári lúd és házi tyúk, egyből pedig böjti réce tojásmaradványa került elő.³²

A szelestei germán temetőben 5 sírból kerültek elő tojások, amelyek szintén kiköltöttek voltak, tyúk és lúdtojások egyaránt megtalálhatók.³³

A tojásvizsgálatok újabb információkkal gazdagítják az avarok temetkezési szokásaival kapcsolatos ismereteinket: az eddig vizsgált és publikált temetők elemzése mind azt mutatja, hogy az avarok kiköltött tojások maradványait helyezték a sírokba. Ezeket nem tekinthetjük ételmellékletnek, hanem szimbolikus, kultikus jelleget tulajdoníthatunk nekik, bevett, tudatos szokásról beszélhetünk. A tojás ősi termékenység szimbólum, a születés, a teremtés, a megújulás, az újjászületés jelképe, a kereszténységben pedig a feltámadás szimbóluma lett.

<i>Sír száma</i>	<i>Töredékek mennyisége</i>	<i>Héj vastagság (mm)</i>	<i>Mamillaszám/mm²</i>	<i>A töredékek és a mamillák jellemzője</i>	<i>Faj</i>
143.	Közepes	0,2–0,3	–	Rossz állapotú, vizsgálatra nem alkalmas	Nem megállapítható
144.	Közepes	0,3	60–120	Kráteres mamillák, kiköltött tojás	Tyúk
347/1.	Közepes	0,3	60–100	Kráteres mamillák, kiköltött tojás; több töredék belső oldala rossz állapotú, mamillaris réteg alig kivehető.	Tyúk
347/2.	Közepes	0,3		Kráteres mamillák, kiköltött tojás; több töredék belső oldala rossz állapotú, mamillaris réteg nehezen kivehető.	Tyúk
551.	Kevés, kis méretűek	0,2	>60	Kráteres mamillák, kiköltött tojás; a töredékek rossz állapotúak	Valószínűleg tyúk
639.	Nagyon kevés (2 db)	0,1	–	Rossz állapotú, vizsgálatra nem alkalmas	Nem megállapítható
698/1.	Nagyon kevés	0,2–0,3	–	Rossz állapotú, vizsgálatra nem alkalmas	Nem megállapítható
698/2.	Nagy	0,2	60–120	Kráteres mamillák, kiköltött tojás; a töredékek rossz állapotúak, héjuk kopott, vastagságuk csökkent	Tyúk
706.	Kevés	0,3–0,4	–	Kráteres mamillák, kiköltött tojás; a töredékek rossz állapotúak, megtartásúak	Valószínűleg tyúk

2. táblázat. Szegvár-Oromdülő. Az előkerült tojáshéjak adatai

³² JAKAB 1980, 311.

³³ TUGYA kézirat C.

ANALYSIS OF THE EGG REMAINS FROM THE AVAR AGE CEMETERY
OF SZEGVÁR-OROMDŰLŐ

BEÁTA TUGYA – JOHN STEWART

The present study investigates a little-known segment of Avar period burial practices: egg remains placed into the graves. Only seven among the 467 unearthed graves of the early Avar period cemetery of Szegvár-Oromdűlő yielded eggs. Despite their small number, these tiny, often smaller than 1 cm² eggshell fragments provide significant information. Their analysis reveals the egg of which species was placed into the grave. Furthermore, we can also learn whether these eggs were hatched or not. In case these eggshells were the remains of unhatched eggs, we can consider eggs as food offerings. However, in Szegvár, just like in every investigated Avar Age cemeteries, the various number of eggshell pieces placed by the deceased were the remains of hatched eggs.

Their significance cannot be disregarded: we may associate them with symbolic, cultic meanings, and regard their deposition as a common, deliberate practice. Eggs are the ancient symbols of fertility, birth, creation, renewal and rebirth, and became the symbols of resurrection in Christianity.

IRODALOM

- BARTOSIEWICZ 1995: Bartosiewicz L.: Állatsontok Balatonkiliti VII–VIII. századi avar temetőjéből. *Somogy Megyei Múzeumok Közleményei* 11 (1995) 173–182.
- BÖKÖNYI–MATOLCSI 1995: Bökönyi S. – Matolcsi J.: The Animal Remains of the Avar Cemetery at Pókaszeptk. In: Cs. Sós, Á. – Salamon, Á.: *Cemeteries of the Early Middle Ages (6th–9th c.) at Pókaszeptk.* Budapest 1995, 209–224.
- JAKAB 1978: Jakab B.: Fossilis avar- és középkori tojánhéjleletek összehasonlító vizsgálata. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1976–77/1 (1978) 41–48.
- JAKAB 1980: Jakab B.: Újabb tojánhéjlelet-vizsgálatok eredményei (Longobard és avar kori leletanyag vizsgálata). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1978–79/1 (1980) 311–322.
- KÖRÖSI 2005: Körösi A.: A Székkutas-Kápolnadűlői avar temető archaeozoológiai vizsgálata. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 11 (2005) 22–276.
- KÖRÖSI 2007: Körösi A.: Szekszárd-Palánki-dűlő (S-9/V. Ih.) avar temető állatsont mellékletei. *A Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve* 29 (2007) 219–236.
- KÖRÖSI 2010: Körösi A.: Felgyő, Ürmös-tanya avar temető állatsontmellékletei. In: Balogh Cs. – P. Fischl K.: *Felgyő, Ürmös-tanya. Bronzkori és avar kori leletek László Gyula felgyői ásatásának anyagából.* A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Monumenta Archaeologica 1. Szeged 2010, 393–426.
- MATOLCSI 1967: Matolcsi J.: Avarkori háziállatok maradványai Gyenesdiáson. *Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei* 1967, 85–124.
- MÉSZÁROS–PALUCH–SZALONTAI 2005: Mészáros P. – Paluch T. – Szalontai Cs.: Szeged-Kiskundorozsma, Kettőshatár 1. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2004 – Archaeological Investigations in Hungary 2004.* Szerk./Ed.: Kisfaludi J. Budapest 2005, 284.
- RÁCZ 2005: Rác T.: Vecsés, 67. számú lelőhely. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2004 – Archaeological Investigations in Hungary 2004.* Szerk./Ed.: Kisfaludi J. Budapest 2005, 302–303.
- SIDELL 1993: Sidell, E. J.: *A methodology for the Identification of Archaeological Eggshell.* MASCA, The University Museum of Archaeology and Anthropology. University of Pennsylvania. Philadelphia 1993.

- STEWART ET AL. 2013: Stewart, J. – Allen, R.B. – Jones, A. K. G. – Penkman, K. E. H. – Collins, M. J.: ZooMS: making eggshell visible in the archaeological record. *Journal of Archaeological Science* 40 (2013) 1797–1804. <https://doi.org/10.1016/j.jas.2012.11.007>
- SZALONTAI–SZ. WILHELM 2006: Szalontai Cs. – Sz. Wilhelm G.: Szeged-Kiskundorozsma, Subasa. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2005 – Archaeological Investigations in Hungary 2005*. Szerk./Ed.: Kisfaludi J. Budapest 2006, 318.
- TÓTH 2009: Tóth K.: Hódmezővásárhely-Kopáncs, homokbánya. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2008 – Archaeological Investigations in Hungary 2008*. Szerk./Ed.: Kisfaludi J. Budapest 2009, 200–201.
- TUGYA 2012: Tugya B.: Avarkori sírok tojánhéjleletei Orosházáról. In: Kovács, E. szerk: *Mozaikok Orosháza és vidéke múltjából* 7 (2012) 3–7.
- TUGYA 2016: Tugya, Beáta: Eggshell Remains in an Avar Age Grave in Nädlac. *Archaeologia Bulgarica* XX, 1 (2016) 93–96.
- TUGYA s.a. kézirat A: Tugya Beáta: *Tojánhéjak Gyöngyöspata avar temetőből*. p. 20
- TUGYA s.a.a. kézirat B: Tugya Beáta: *Táp-Borbapuszta avar temető tojás mellékletei*. p. 6.
- TUGYA s.a.a.a. kézirat C: Tugya Beáta: *Germán temető állat- és tojásmaradványai Szelestéről*. p. 20.
- ZSOLDOS 2008: Zsoldos Á. A.: Gyál, 7/B lelőhely. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2007 – Archaeological Investigations in Hungary 2007*. Szerk./Ed.: Kisfaludi J. Budapest 2008, 216–218.

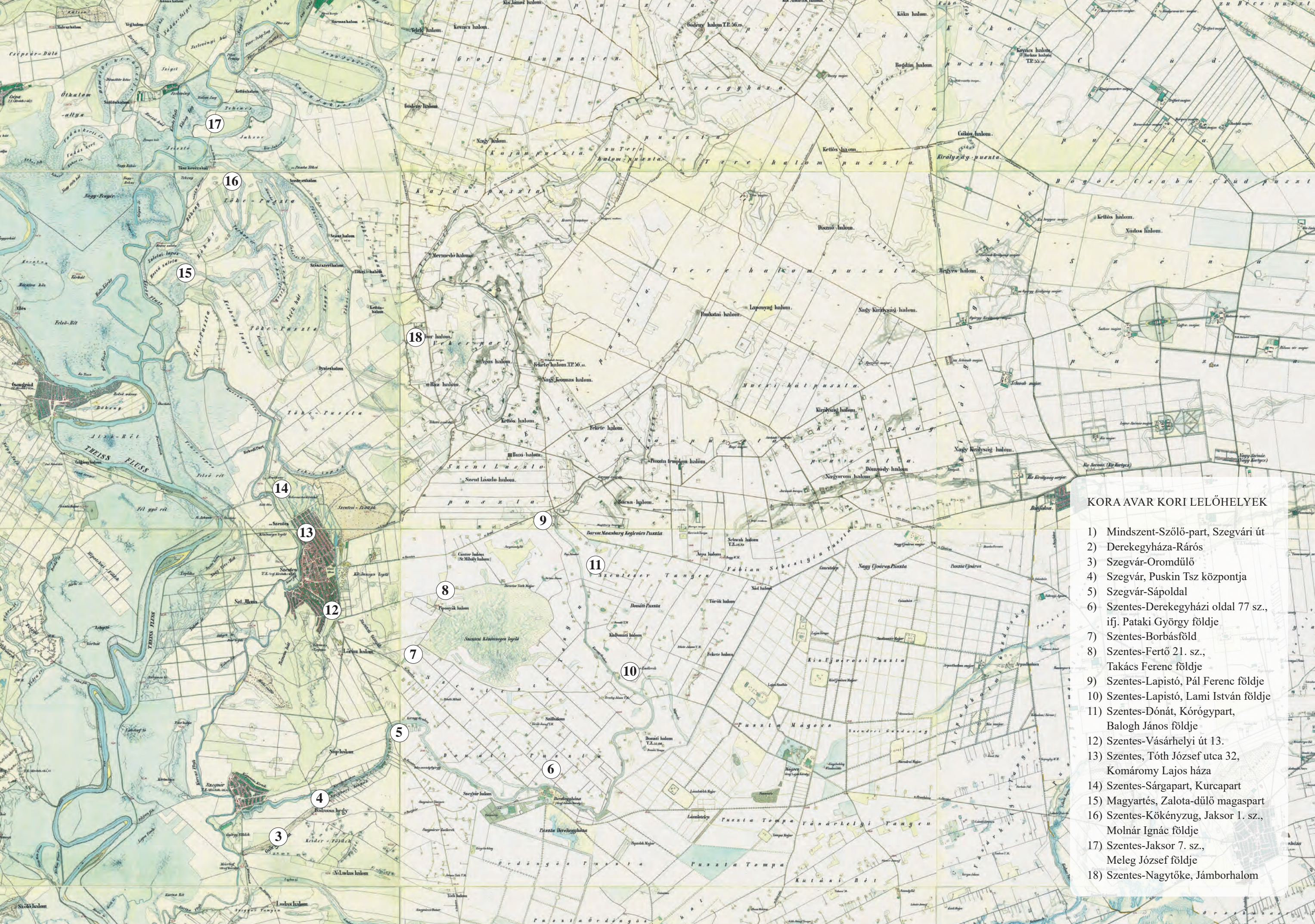
A SZEGVÁR-OROMDŰLŐI KORA AVAR KORI TEMETŐ TÉRKÉPE

A temető térképe elérhető az alábbi linken:

bit.ly/3RkKyfp

A temető térképe elérhető az alábbi kóddal:

KORA AVAR KORI LELŐHELYEK

- 1) Mindszent-Szőlő-part, Szevári út
- 2) Derekegyháza-Rárós
- 3) Szevár-Oromdűlő
- 4) Szevár, Puskin Tsz központja
- 5) Szevár-Sápoldal
- 6) Szent-Derekegyházi oldal 77 sz.,
ifj. Pataki György földje
- 7) Szent-Borbásföld
- 8) Szent-Fertő 21. sz.,
Takács Ferenc földje
- 9) Szent-Lapistó, Pál Ferenc földje
- 10) Szent-Lapistó, Lami István földje
- 11) Szent-Dónát, Kórógypart,
Balogh János földje
- 12) Szent-Vásárhelyi út 13.
- 13) Szent, Tóth József utca 32,
Komáromy Lajos háza
- 14) Szent-Sárgapart, Kurcapart
- 15) Magyartés, Zalota-dűlő magaspart
- 16) Szent-Kökényzug, Jaksor 1. sz.,
Molnár Ignác földje
- 17) Szent-Jaksor 7. sz.,
Meleg József földje
- 18) Szent-Nagytóke, Jámborhalom

The Szegvár-Oromdűlő cemetery
and the Early Avar Period
in the Trans-Tisza Region

A szegvár-oromdűlői temető
és a Tiszántúl kora avar időszaka

www.martinopitz.hu

9 786156 388308